

John B. Finin

No 9

3444

2000

Ioh. Rosini
ROMANARUM
antiquitatum

corpus absolutissimum
cum notis doctissimis

Thomæ Dempsterj I.C.
et cæcis figuris accuratissimis

TRAJECTI ad RHENUM.

Apud GUILIELMUM vande WATER,

CIO IO CCI.

ROMANARUM

URBIS

DESCRIPCIÓN

DE

LA

CIUDAD

DE

ROMA

EN

JOHANNIS ROSINI
ANTIQUITATUM
ROMANARUM

CORPUS ABSOLUTISSIMUM,
CUM NOTIS

Doctissimis ac locupletissimis

THOMÆ DEMPSTERI J. C.

Cui accedunt

PAULI MANUTII LIBRI II.

DE LEGIBUS, ET DE SENATU,

Cum ANDREÆ SCHOTTI ELECTIS,

- I. DE PRISCIS ROM. GENTIB. AC FAMILIIS.
- II. DE TRIBUBUS ROM. XXXV. RUSTICIS ATQUE URBANIS.
- III. DE LUDIS FESTISQUE ROM. EX KALENDARIO VETERE.

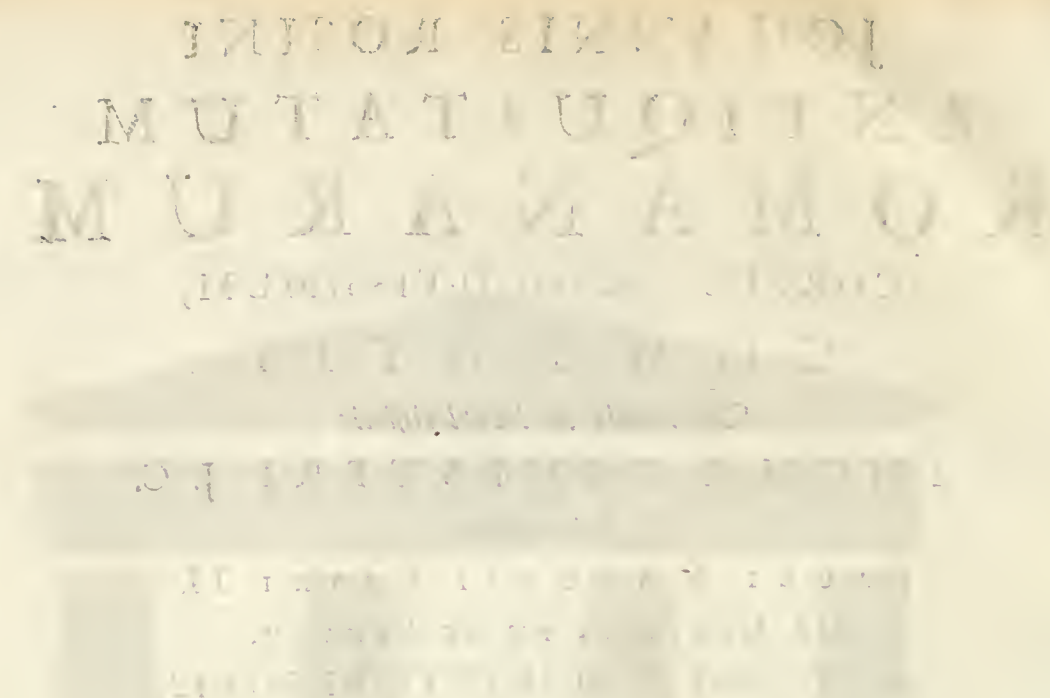
*Cum Indice locupletissimo Rerum ac Verborum, & aeneis
figuris accuratissimis Urbis, &c.*

Editio postrema, ab innumerabilibus erroribus repurgata.

TRAJECTI ad RHENUM,

Apud GUILIELMUM vande WATER, Academiæ
Typographum. M. DCCI.

Digitized by the Internet Archive
in 2009 with funding from
Research Library, The Getty Research Institute

V I R I S

Nobilissimis , Gravissimis , Amplissimis ,

D. D. PETRO HAAK de JONG,

E T

D.D.CORNELIO LITH de JEUDE,

URBIS TRAJECTINÆ

C O N S U L I B U S,

OMNIS RECTI ARBITRIS,

JUSTI ET HONESTI CULTORIBUS,

LITERARUM PATRONIS,

P A T R I Æ P A T R I B U S.

Antiquitates Romanæ , hoc in opere , tanquam quodam fasciculo , comprehensæ quanto semper fuerint in pretio , & quanto studio ab omnibus omnium plagarum populis , apud quos studia & artes politiores vigent & florent , fuerint quæsitæ , docent nos tot earum repetitæ editiones. Princeps editio , quæ sæculi proxime elapsi anno duodecimo Lutetiæ Parisiorum prodiit , quamque

* 3

doctif.

D E D I C A T I O.

doctissimus Jurisconsultus Thomas Dempsterus doctissimis suis commentariis illustravit, Serenissimi Principis Jacobi primi Magnæ Britanniae Regis nomen & titulos sua fronte referebat. Exinde multi Typographi, tum in Belgio, tum extra Belgium qui habitant, illas aptiori methodo disposuerunt, variisque opusculis eodem spectantibus auxerunt, elegantissimis figuris in æs incisis ornarunt, viris Europæ principibus dedicaverunt, & manibus pedibusque obnixè omnia fecerunt, ut omnibus, in quorum inciderent manus, placerent. In hac editione nova quid nos præstare conati fuerimus, proclive erit cognoscere cui illam evolvere non fuerit grave.

Hanc *Viri Nobilissimi, Gravissimi, Amplissimi* omni animi summissione Vobis offerimus & facramus. Et, ut illam Vobis offerremus, fonticæ nos impulerunt causæ. Illarum prior & præcipua est hæc. Estis *Viri Nobilissimi, Gravissimi, Amplissimi* Musarum Mecœnates & Patroni, & viros eruditos almo sinu fovetis, & beneficiis oneratis: omni quoque animi contentione id agitis, quod Civitatis Trajectinæ Academiae celeberrimæ amplificandæ & illustrandæ facere videtur: cujus specimina temporibus elapsis multa vidimus, quotidie plura videmus, & posteros prodeuntibus tem-

D E D I C A T I O.

temporibus longa annorum serie plurima visuros auguramur. Accedit illi & altera. Multa beneficia *Viri Nobilissimi, Gravissimi, Amplissimi* in me, civem quidem vestrum, sed immerentem contulistis. Imo, quid dico? cum Academiae vestrae Typographus ex urbe vestra, cujus per multos annos domicilio usus fuerat, in aliam, altero ab hinc anno, demigrasset, inclytus Reipublicae Trajectinae senatus *Viris Nobilissimis, Gravissimis, Amplissimis, D.D. Arnolfo Spoor & D.D. Casparo van Royen* Consulibus jussit me illi succedere. Ne itaque hominis ingrati, *quo nihil est impensius*, ut ait Comicus, notam incurrerem, hoc tenue & levidense munusculum Vobis *Viri Nobilissimi, Gravissimi, Amplissimi*, offerre volui. Accipite hoc vultu sereno, & placido *Viri Nobilissimi, Gravissimi, Amplissimi*, tanquam grati animi τεκμήριον aliquod. Quod si feceritis, mihi gaudebo, & Deum ter Optimum Maximum, ut ad urbis & Academiae salutem Vos diu superstites & incolumes conservet, supplex venerabor.

Viri Nobilissimi, Gravissimi, Amplissimi,

Vobis devotissimus cliens
GUILIELMUS vande WATER.

LECTOREM BENEVOLUM

SALVERE JUBET

SAMUEL PITISCUS.

Antiquitatum Romanarum commentarios seculis proxime elapsis certatim scripserunt viri egregia eruditione clari, & prisca doctrina pollentes. Plerique diffusioribus commentis magna, imo ingentia volumina impleverunt, & tenuioris fortunæ homines, qui in tam lauta & bene unctâ parte non erant, ut tanti pretii libros ære suo sibi comparare possent, ab illorum lectione absterruerunt. Quod sentiens vir doctissimus, quo ante centum annos & si quid amplius, provinciam doctoris cum in Ratisbonensi schola suscepisset, nemo fere, Illustissimo Casparo Barthio iudice, minore ambitione utilius & planius res priscas juvenutem docuit, Johannes Rosinus Isenaco-Thuringus, horum fere omnium per otium, quo alia studia interpellabat, cognitione quæque dignissima excerpfit, & omisissis quæ cognoscendi voluptate jucunda non erant, breve hoc veluti florum, quod iterata hac editione exhibet Typographus, corpusculum fecit. Hoc nasuto critico, Thomæ Reinesio, qui putavit neminem vel sapere, vel scribere præter se, quemque stolidæ hominum adulationes mirum quantum instarunt, ut de Heinsio Gebhardus; & aliorum scripta destringere, illisque vitia imponere, sed in illis reprehendendis, arbitro Jacobo Perizonio, Academiæ Lugduno-Batavæ columen qui cluet, modum plane excedere consuevit, approbare non potuit. Hæc enim sunt ejus in variis lectionibus. Rosinus in quodvis opus condemnandus potius fuit, quam ad Romanas Antiquitates digerendas admittendus: adeo nihil sani ubique fere docet, nisi cum auctores integros describit, & nihil de suo inculcat: quam primum autem vel tantum excerpta dat, vel è suo penu aliquid, nugas blatt & meras imperitias. Doleo defuncti vicem, cujus nomini tam nigrum theta affixum video. Sed finge, nihil de suo addidisse, verum in aliorum scriptis evolvendis, excerpendis, disponendis defudasse Rosinum. Plagii certe, hoc modo dum scripsit, non est reus, nam ex quibus profecerit, & sua transcripserit, in singulis præfationibus lectorem sedulus monet. Et sunt, qui putant se de publico mereri, dum aliorum labores, licet vix inspexerint, certe non legerint, typis describendos typographis committunt, æque ac illos, qui laboratos, quos in scrinio habent, libros emittunt. Quod si verum, hoc convicio correptus non exagitandus, sed laudibus onerandus fuit, qui tot doctorum opera sudata evolvere, & recta methodo ærumnabili labore disposita publicare non dubitavit Rosinus.

Fac

PITISCI PRÆFATIO.

*Fac quoque plus vice simplici, dum hæc scriberet, errasse Rosinum. Illum in qualicunque hac pro illo apologia ab omni peccato absolvere nec volo, nec possum. Sed, an errare non est humanum? An non quisque suos patitur manes? Quotusquisque est etiam doctiorum, qui & dum fuerunt, & dum esse desierunt, si sensus conditis maneret, sua scripta ab illis, qui nihil possunt nisi meliores carpere, Theonino dente lacerata esse non quererentur? Castigabiles quoque errores in Reinesii scriptis, dum illa evolverem; observavi, & ab aliis, qui me doctiores divam Criticem colunt, observatos vidi. Sed mitto actorem hunc molestum. Proba-verunt enim, qui Reinesio non decedunt, multi viri docti. Horum alii, ubi recentiores laudant scriptores, etiam Rosinum laudant. Illos omnes referre longum foret, nec memoria mihi dictaret. Ut dictis fidem faciam, laudant illum Johannes Petrus Bellorinus, Nicolaus Bergierius, Johannes Andreas Bosius, Augustus Buchnerus, Johannes Faes, Henricus Christianus Henninius, Fridericus Hildebrandus, Johannes Jacobus Hofmannus, Josephus Laurentius, Martinus Lipenius, Fami-anus Nardinus, Johannes Schefferus, Sertorius Ursatus. Alii non contemnendis illum laudibus ornant & elogiis, lectoremque ad ejus scripta ablegant. Ex multis hi sufficient. Johannes Guilielmus Stuckius in *Sacrorum, Sacrificiorumque gentilium Descriptione*: Hæc omnia diligenter quoque & accurate collegit ex Antiquitatum scriptoribus vir doctissimus Johannes Rosinus. Lampertus Alardus in *Valerium Flaccum*. Quod cum cura probat Rosinus in Antiquitatibus Romanis, ad quem invises si lubet. Josua Barnes in *Euripidis Electram*. Hoc in loco ritus sacrificandi describitur. Vide Johannis Rosini Antiquitates Romanas. Johannes Clericus in *Arte Critica*. Nullus antiquus scriptor unus omnia, aut pleraque hujusmodi uno opere complexus est; & coacti sunt recentiores ex omnibus colligere plenam, quantum potuit, Romanarum consuetudinum & opinionum descriptionem. Utilem operam huic rei navavit Johannes Rosinus, quem suis Παρλιπομένεις illustravit Thomas Dempsterus, unde conflatum est Antiquitatum Romanarum corpus. Johannes Andreas Bosius de *Comparanda Eloquentia Civili*. Iterum hic subsidiis opus, quibus observatio hæc juvetur, & faciliior sit. Quantum ad ritus antiquos, in rebus Romanis Antiquitates Johannis Rosini cum Paralipomenis Thomæ Dempsteri utiliter adhibebuntur. Idem in *Exercitatione historica de Pontificatu Maximo Imperatorum Romanorum*. E quibus nunc laudare possum, qui isthæc meditati obviam fuere, doctissimos clarissimosque viros, Johannem Rosinum... Olaus Borrichius in *Dissertatione de antiqua urbis Romæ facie*. Si quis in ipsa Urbe priscam Urbis faciem contemplari desideret, vocandi sunt in subsidium Antiquarii mortui, Rosinus,...*

**

Pyra-

PITISCI PRÆFATIO.

Pyramide C. Cestii Epulonis. Defendit illos sat validis argumentis Rosinus. *Johannes Faes ad Gyraldum de sepeliendi ritibus.* Hoc institutum ad Valerium Poplicolam referunt, de quo Plutarchus in ejus vita, & Johannes Rosinus *Antiquitatum Romanarum* v.39. in consilium adhibeantur. *Pro-baverunt, qui diurna nocturna que manu triverunt, studiosi lectores.* Hoc nos docent tot editiones, quæ una ætate & quod excurrit prodierunt, in folio *Basiliensis* 1583. *Parisiensis* 1613. in quarto *Lugdunensis* 1606. *Colonien-sis* 1620. *Genevensis* 1622. & 1640. *Lugdunensis* 1663 & 1685. Hæc in antecessum te scire volui B. L. In hac nova quid præstiterim, tandem pau-cis accipe. Thomas Dempsterus vir multiscius, quia multæ lectionis & tena-cissimæ memoriæ meditabundus auctores, quos laudat, nec evoluisse, nec inspexisse, sed solius memoriæ beneficio nixus omnia, ut è calamo fluxerunt, quod se facere consuevisse alicubi agnoscit & jactat Nobilissimus Barthius, in chartas conjecisse videtur. Sunt adcolacera, adeo luxa, adeo confusa & indistincta, quæ advocat, veterum, præcipue Græcorum testimonia. Isto-rum vix decimus est, quem integre laudat, scriptorum. Sed panno tam no-bili aut de suo quid addit, aut mala forfice quid aufert & refecat, minimum ordine, quem fallax memoria calamo suggerit, disponit. Johannes Rosi-nus, Thomas Dempsterus & Paulus Manutius, cujus libros de Legibus & Senatu ad calcem operis adjectos vides, laudant ea, quæ apud scriptores, quos laudant, sed non loco, quem indicant, inveniuntur: imo hunc, cum illum laudare debuissent, laudant scriptorem. *Exempla ex multis pauca fi-dem facient.* Lavatio Deum matris est hodie, Jovis epulum cras est. . . . *Arnobium adversus gentes scribere libro secundo totidem elementis scribit Rosinus* IV. 3. scribit hoc *Arnobius* lib. 1. pag. 7. De legibus sumptuariis ex *Macrobio Saturn. libro tertio cap. 17.* multa adfert *Rosinus* VIII. 13. Sed de illis agit *Macrobius* libro secundo cap. 13. & liber tertius, à Rosino lau-datus duodecim capitibus absolvitur. *Gallum gallinaceum Latonæ amatum fuisse apud Ælianum legi in Varia Historia scribit Rosinus* II. 19. Legitur apud illum de *Anim.* 4. 29. Templum Martis bis Ultoris ad similitudinem Jovis Feretrii factum memoriæ prodidisse *Dionysium* libro 54. scribit *Rosi-nus* II. 10. Prodidit autem *Dio* lib. 53. pag. 526. A. & *Dionysius*, quod qui illum à limine salutaverunt probe norunt, undecim duntaxat libros po-steritati reliquit. *Reginæ sacrorum*, quo nomine Regis sacrorum uxor ap-pellabatur, meminisse *Plutarchum* in 4. *Saturn. cap. 15.* scribit *Rosinus* III. 25. meminit illius *Macrobius Saturn lib. 1. cap. 15.* Illa gerat vestes tenues. . . . legi apud *Tibullum* libro primo eleg. 3. scribit *Dempsterus* v. 31. Legitur apud illum lib. 2. eleg. 6. num. 18. Obvolvere quod antiqui obnu-bere vocarunt, ob quam causam legem quoque parentam jubere caput ejus obnubere. . . . apud *Festum* legi lib. 13. in voce obvolvere scribit *Dempsterus* VIII. 31. Legitur apud illum lib. 12. in voce nuptias. Sudibus inter se in modum

modum justæ pugnae concurrere scribit Dempsterus x. 10. legi apud Livium l. 3. dec. 9. Legitur apud illum dec. 3. lib. 6. Summissos enses nequicquam, amentaque dextris Laxa tenens Juvencalis esse carmen l. 12. num. 441. scribit Dempsterus x. 29. Est Statii carmen Theb. l. 12. n. 723. Nominatæ Consulibus provinciæ sunt, Sicilia Scipioni extra sortem. . . apud Livium lib. viii. legi scribit Manutius de Legibus cap. 2. Legitur apud illum l. 28. c. 38. Ut Deos fruge colerent, & mola falsa litarent, apud Plinium l. viii. c. 2. legi scribit Manutius l. l. Legitur apud illum l. 18. c. 2. Patres legem Cinciam flagitant, apud Tacitum Annal. lib. xiii. legi scribit Manutius de Legibus cap. 17. Legitur apud illum l. 11. c. 5. §. 3. De Palilibus scribere Ovidium Fast. 15. scribit Manutius de dierum ratione pag. 900. Scribit de illis Fast. 4. n. 721. His & similibus pudendis erroribus tum imperitia typothetarum, qui homines sunt illiteratissimi, tum inscitia emendatorum, qui sæpius sunt homines bonarum artium infrequentissimi, operasque quia pro pane locant, minime locant, gratiam tuam negligunt, & ut canes fugientes bibunt è Nilo, omnia perfunctorie & festinanter percurrunt, & exinde errores in editionibus prioribus commissos non tollunt, sed in posterioribus multo plures addunt, quibus libros recensendos tradunt bibliopola nimis ad rem attenti, qui satis habent minus accurate editos, dummodo ingens ex illis ad se redeat lucrum, in lucem prodire, etiam in editione principe Parisiensi multi alii, imo fere innumerabiles acceperunt, & ex illa in sequentes, ut solet, manarunt. Hinc novissima illa Lugdunensis, in quam omnium editionum errores, ut nautea in sentinam, confluerunt, ita est erroribus deformata, ut omnem amiserit gratiam, & vix ullius sit usus. Ex illa ad quatuor millia errorum sustuli. Nec tamen omnes me sustulisse jactō. Quis enim in aliorum vitiis tam acutum cerneret, ut nihil, emendandum quod quidem esset, ejus oculos fugeret? Præcipue in operibus, in quibus innumeri ferme scriptores Latini & Græci ad testimonium citantur: Illos, quos sustuli, ut commodè tollerem, evolvi omnes scriptores Græcos, quos testes laudat Dempsterus, & illorum etiam interdum varias editiones, paucis, quos in hoc tempus oculis subjicere non licuit, exceptis: Latinos quoque non omnes, sed quos perperam advocari Cynthius aurem vellent & admonuit. Manutii quoque de Legibus & Senatu libros eadem opera evolvi: an sana essent, quæ adferrentur, veterum testimonia inquisivi: allata locis, quibus apud veteres leguntur, illis mota reposui: capita, paragraphos, numeros, ut, si ipsos fontes adire suæ tibi fuerit, minore cum labore invenias, adjeci: contextum in capita secui, & singulis capitibus, ut, quid illis doceatur, prima fronte cognoscas, summaria præmisi: veterum verba ipsa, ut, quæ illorum, quæ Manutii sunt, commodius discernas, cursivis, ut amant bibliopola loqui, literis describi jussi. Hisce vale B. L. & conatibus nostris fave.

Potentissimo Augustissimoque

PRINCIP I
J A C O B O I.
MAGNÆ BRITANNIÆ, &c.
M O N A R C H Æ.

Domino suo Clementissimo æternum obsequii Monumentum.

THOMAS DEMPSTERUS à MURESK D.D.

ELIBERANDUM diu mihi non fuerat, DOMINE cui L. M. ex SC. formula, ANTIQUITATE meam nuncuparem, soli tuæ Augustissimæ Majestati debitam: alium nec volui, qui Meccenatem quærebam, nec potui, in hæreditario tuo regno natus, nec debui, nomen operi conciliaturus. Genium destinare, cujus sacrario hoc clientelæ anathema, hanc propensioris observantiæ tabulam suspendere, in quo mirabili mixtura eruditio magnitudinem ornaret, & pari gradu eruditionem magnitudo attolleret. A te sentire Pythagoras, explicare Plato, dividere Socrates, vernare Hortensius, irasci Demosthenes didicissent: Tecum potentissimi in Europa principum regendi amissim communicent, à te privatorum eruditissimi sancte philosophandi præcepta petant. Opera, quæ admiratione dignissima, in utroque genere, omnium manibus teruntur, tam tenui non egent commendatione. Eat nunc anxia doctorum sedulitas, & te ἐμφυλον βιβλιοθήκην, miretur, qui illud Juliani (qui memoriæ dolium dictus est) jure usurpare potes ἐμοὶ δὲ βιβλίον κτήσεως ἐν Παιδαρίῳ δεῖν ἐντέτηκε πόθῳ. Et ego doctissimo Regi meos in illustranda ornandaque Antiquitate conatus, æstimatori æquissimo, inscribere verebor?

Longino. Epist. ad Ecdem.

Accedebant ad hæc, DOMINE, patris mei seu vota, seu imperia; qui nuper nec fordida, nec novæ familiæ possessor, BANFIÆ insuper & BUCHANIÆ, tua, majorumque tuorum munificentia præfectus atque Irenarcha, parricidio primum domestico, inauditoque hætenus filii sui scelere, ac mox magnatum quorundam impotenti factione oppressus, omnibus non modo honoribus exutus, sed & hæreditario spoliatus patrimonio, viginti pene retro actis annis, regiæ justitiæ vindicem manum implorat. Et parricidam quidem ante sedecim annos, Abredoniæ inquiri præfens imperasti, adducentique ingentia præmia pollicitus, ut de cætero bene speraremus, effecti. Et quia τὰ δίκαια χρῆζει συμμαχῶν, καὶ γίνονται ἂν οἱ βοηθοῦντες αὐτοῖς ἐν δαίμονες τοῖς ὀρθῶς ἔχουσι συμπονέοντες, tu nobis περίβολετο esto, & nos Hortalos tu Augustus leva, & veterem prohibe interire familiam. Hæc à tua clementia majores nostri

DEMPSTERI DEDICATIO.

nostri Buchaniæ STUARTI, SCHRINGERI, FORBASSI, & LE-
SLÆI, devota sceptro tuo capita, junctis mecum votis, supplices contendunt.

*Tacit. lib.
2. Annal.*

Movet Patria, civesque ac subditi tui, ut quaecunque hoc esset, tuis DOMINE auspiciis prodiret: patria, inquam, quæ ante nongentos annos, emortuis ubique pene gentium literis, Lutetiæ primum, ac mox Ticini clarissimum mansuetioris culturæ instituit emporium, pharumque disciplinarum longe lateque fulgentem crexit, ad quam si studiorum suorum cursus adolescentes dirigerent, portum occupare honorum possent, neque Helice Atheniensi, aut Cynosura Romana indigerent. At nunc, Deus bone! quam longe ab illo remota cultu, quam sui dissimilis? quæ nihil hodie scientiarum illustriorum (humaniores has artes intelligo, Medicinam, & Jurisprudentiam) publica Regiæ liberalitatis cura hauriendum exhibeat, inops eorum, quæ splendide olim in alias gentes, imo & prodiga, transfudit. Quod si qui tibi in literatos amor est, idem otium professores instituendi esset, ut nunc tua juvenus, castius sub oculis parentum & minori sumptu domi instituenda, Athenas inquit peregrinas, ita mox Massiliam tuam alienigenæ certatim confluerent. Neque vero quos tibi debitos, sub te hausimus spiritus, in externa erudienda juventute turba tua impenderemus, quibus & parta securaque fama, & sæpe non leve compendium. En tota passim Europa Scotos ostentat professores, qui cum inviti aliis principibus militent, splendori ac dignitati tuæ illustrandæ se totos, studiaque sua lubentissimi devoverent, tua signa sequerentur, & LEONES illos tuos gentilitios Aquilis venerabiliores posteritati exhiberent, verum ista si mereri non possumus, at sperare certe non desinemus: qui Italiam, Hispaniam, Belgium Germaniasque omnes, ab Alpibus ad Mæotidis paludes, fama implevimus. Taceo Galliam unicam, artium parentem jam ac nutricem, auspiciis CHRISTIANISSIMI REGIS, sollicitudine Illustrissimi CARDINALIS PERONII, plures SCOTOS sinu suo tovere, bonas artes celebri nomine professos, quam ipsa Scotia hodie alat. Quis enim Musas novit, & non earum insignes alumnos (ut è multis paucos, nec tamen meriti aut dignitatis servato ordine proferam) inaudivit? Bellendenos, Blacuodæos, Balfuræos, Abrenethæos, Sanclaros, Cadanos, Strachanos, Barclaios, Scharpios, Leythos, Duncanos, Andresonos, Hegatos, Vimæos, Butnatos, Chreiftios, Ridaos, Ramfæos, Sibaldos, Hirdæos, Matthifonos, Dazellos, Primroseos, Melinos, Gelios, Ihonstonos, Cragios, Curerios, Vallæos, Lautæos, Stuartos, Lumisdanos, Leslæos, Pemdrichos, Tamfonos, Magillos, Bruseos, qui omnium scientiarum genere excultissimi, aut principibus in maximo sunt honore, aut in celebrioribus Academiis primas occupant: quorum si partem saltem aliquam ad te voces, nam nonnulli eorum vocari non possunt, quam pulchrum elogium, & nostro, & venturo sæculo consequeris, literatissimum Principem, doctissimos professores, ingenti, & vere regis libertate ad se pellexisse. Verum de his plura fortassis, quam volui, pauciora quam debui, cui unicum hoc in votis, non me modo meaque Augustissimæ tuæ Majestati, sed & civis tuos, & Patriæ splendorem commendare. Valè aliis potentissime, mihi etiam doctissime Monarcha, & in humanæ dignitatis fastigio positus excellissimo, summa eloquentia, summa eruditione præditus, effice, ut quæ tibi dicantur, te digna sint, quod consequutus censebor, si tu munus non fueris aspernatus. E Musæo meo Grassinæo Lutetiæ 12. Kal. Decembres Anno reparatæ Salutis 1700. 100. XII.

*Plin. lib.
4. Epist.
18.*

L E C T O R E M

M E U M S A L U T O .

Surdas.

Laert.
lib. 7. li-
mine.

Spartian.
in Pescen.
in fine.

Epist.
104.

Sueton.
cap. 86.
Antho-
log. lib. 2.
cap. 10.
Epig. 3.
Gell. lib.
10. c. 24.

de 4. Hon.
consul.

ZENO ille Citicus Stoica assertor sapientie, Deos consuluit, qua ratione beatam vitam optime institueret? Respondit Apollo, εὐχρωτίζετο τοῖς νεκροῖς, si concolor fieret mortuis, quod ubi ille intellexisset τὰ τῶν ἀρχαίων ἀναγινώσκειν dicitur, ad veterum monimenta evolvenda se contulisse, censebat enim se mortuis concolorum tum demum futurum, si defunctorum laudabili doctaque uteretur consuetudine, unde & mores formarentur, & virtutis præcepta delucrentur. An non & L. Seneca ejusdem familia sequacis par extat consilium? Cum Catonibus, inquit, vive, cum Lælio, cum Tuberone, quod si convivere etiam Græcis juvat, cum Socrate, cum Zenone versare, alter docebit te mori, si necesse, alter antequam necesse erit, vive cum Chrysippo, cum Posidonio, hi tibi tradent divinatorum humanorumque notitiam. Neque quisquam objiciat Augustum Principem ANTIQUARIOS fastidiisse, qui Antiquitatem venerabatur, molestas illas & improbas Grammatistarum anxietates, & de μὴν & σφιν dissertationes inutiles censebat. Alioqui enim ab argutissimo Grammatico veterum memoriarum exquentissimus, idem Princeps audit, an aliud filio tanti imperii destinato heredi, & jam participi, Theodosius Hispanus apud cultissimum Claudianum commendat?

Interea Musis, animus dum mollior, insta,
Ex, quæ mox imitere, legas, nec desinat unquam
Tecum Graja loqui, tecum Romana vetustas.
Antiquos evolve duces, assuesce futurae
Militiæ, Latium retro te confer in ævum.

Hanc itaque tibi, (MI LECTOR) Philosophorum, virorum principum, atque adeo oraculi diviniore auctoritate comprobata, offero, & ut possum, adorno ANTIQUITATEM, ubique ROMANAM, sæpe GRÆCAM, interdum etiam & barbararum GENTIUM sacra ritusque complexam, ut publici fiat juris, utinam & saporis! quod privatis meis antea studiis, in memoria subsidium, destinaveram ac domi continueram.

Videram Joannem ROSINUM, transcriptionis sedulitate (hoc de eo doctorum quorundam judicium) non contemnendum, aliquem in ordinem eam digessisse, & de ea optime meritos posterioris sæculi, nec rarenter atatis nostra Criticos ad verbum compilasse, Onufrium, Manutium, Sigonium, Ciacconium, Pithæum, Brodæum, Polletum, Cujacium, Brissonium, Hottomannum, Ravardum, Marlianum, Rhodiginum, Rivallium, Gruterum, Turnebum, Lipsium, Scaligerum, magna omnes Europæ ornamenta: quibus ego nominibus cum semper assurgerem, aut à via discederem, nefas duxi aut Rosini speciosam abolere Epigraphen, ne malignus & invidus censerem, aut illustriorum scriptorum curas hinc eliminare, ne pessime juventutis profectui esset consilium. At cum multa decissent, quæ titulo responderent, in eam curam incubui, ut servatis iisdem inscriptionibus mea insererem, quo viam studiosis aperirem, bonos autores probatosque evolvendi, seligendique, selectos excerpenti, summa quidem cum jucunditate, nec minori studiorum compendio.

Tabulas illas ductiles & schemas, quas prius Chalcographi, credo pompa potius, quam rei servituras immiscuissent, prudens sustuli, cum quod non suo pleraque loco, tum quod

DEMPSTERI PRÆFATIO.

quod non pauca earum ineptæ, rebus dissonæ, & non semel ridiculæ essent, quod qui acutius perpenderint, verum docti mecum fatebuntur. similes exigant pueri, qui & bo-
vi cliellas aptent.

Et si forte, (MI LECTOR), hæc minus ad gustum tuum, in patrocinium: ut scias ideo tantum peccasse me, ut veniam rogarem. Anni unius vertentis ambitu, citius quidem, quam asparagi coquantur, hæc à me meditata, collecta, digesta, scripta, prælo subiecta, nec licebat diſſerre, nam & res mea exigebant, & amici urgebant, quorum ego votis nec volui, nec debui reluctari. Atque ejus quidem quamlibet brevissimi temporis portio non exigua Academia concessa, & constantissima GERMANIÆ nationi, quæ me sibi PROCURATOREM imposuerat, eo potissimum tempore quo res maxime & periculossimæ cum potentissimis adversariis gerebantur. Partem aliquam subduxit affluent Auditorum meorum frequentia (quod citra invidiosam ostentationem ut dictum, ita acceptum velim) satisfaciendi sollicitudo, dum enim alius aliud poscit, adit, consulit, omnes interpellant: quorum votis & expectationi non respondisse, sibi deesse est.

Iustissima mehercules excusatio à munere publicæ professionis subministrata, quod quam onerosum sit, nemo nescit, ubique quidem Academiæ sed maxime Lutetia, quæ veluti theatrum eruditionis, aut verius specula dici potest, ubi soli ignavi latent, & securæ eloquentiæ fama, non raro & præmia. Accedebat & hæc, & doctorem assiduam postulabat arctior Lycæi Grassinæ severiorque disciplina: quod opulentia quidem conditoris, & magnificentia pridem illustre, sed nobilius longe claritate moderatoris sui JOANNIS GUALTII S.S. Theologiæ Doctoris Parisiensis, cujus in laudibus hoc ego potissimum posuerim (ut omitam multiplicem eruditionem, linguarumque peritiam) quod & juvenus sub eo morigera, & professores eminentissimi, nam nec ineptos acceperat patitur judicium, nec insignes & claros prudentia dimittit.

His itaque ego, nescio, implicatus magis, an obrutus negotiis, quod liberum mihi, imo quod liberum non erat, noctu, interdium, tibi, LECTOR, tempus impendebam, utinam! eo otio, aut librorum suppellectile, quam aut ego optassem, aut rei dignitas postulasset. Desunt, inquires multa: fateor, sed succurrat tibi illud Romani Philosophi, alium alio invenire posse plura, neminem omnia: nam ut aliis plerisque, ita in literis dies curaque præsens.

μίμνεται, ἐπὶ δὲ αἰὲν κρείσσον ὁφείλειμενον.

Memor-
etatis.

Inculcatur, & semper futura melior est.

Et ut unico verbo expediam.

σοὶ μὲν ταῦτα δοκῶντ' ἐστίν, ἐμοὶ δὲ τὰδε

Hæc tibi videntur, illa vero mihi.

Euenas
Paris.

Quid? quod anxia scriptorum turba sumus, alteri obstat invidia, ne multam in lucem ingenium proferat, illi nocet obreftatio, hunc memoria destituit, alium judicium, in quibusdam omnia desiderantur.

----- εἰδὲ τις ἐστίν

ἀνθρώπων, ὃ ζεὺς μὴ κακὰ ποιεῖ διδῶ.

Mimner-
mus.

----- Nec ullus est

Hominum, cui Jupiter non mala multa largiatur.

Me in quocumque libuerit genere repones, memor, nullum sine venia placuisse ingenium, & à me omissa, felicius à te suppleri posse, nec ego id invidebo. Vale.

INDEX

I N D E X

T O T I U S O P E R I S.

I.	<i>Liber est, de Urbe & populo Romano.</i>	pag. 1
II.	<i>De diis, templis, ædibus, ædiculis, aris deorum.</i>	81
III.	<i>De sacerdotiis.</i>	191
IV.	<i>De annorum & dierum ratione, & diebus festis.</i>	235
V.	<i>De ludis, accumbendi & discumbendi ratione, seu de mensis, vestimentis, ritibus nuptiarum, & deducendorum funerum.</i>	305
VI.	<i>De comitiis.</i>	449
VII.	<i>De magistratibus.</i>	485
IIIX.	<i>De legibus.</i>	545
IX.	<i>De judiciis.</i>	657
X.	<i>De militia.</i>	710

Accedunt PAULI MANUTII libri duo :

I.	<i>De legibus.</i>	815
II.	<i>De senatu.</i>	869

In Electis Romanarum Antiquitatum reperiuntur etiam subsequentes tractatus, quos Lector sub paginarum consignatione inveniet.

I.	<i>De familiis.</i>	901
II.	<i>De tribubus.</i>	941
III.	<i>De ludis festisque Romanorum.</i>	945

ROMA.

ROMANARUM ANTIQUITATUM

LIBER PRIMUS,

DE

URBE ET POPULO.

P R Æ F A T I O.

DE causis qua me moverint, ut hosce de Republica Romana libros scriberem, in Epistola ad lectorem satis dixi. Nunc ut initium fiat operis, libet pauca quaedam de ordine librorum in medium asferre. Is vero hic est: Quicumque Rempublicam aliquam literis describendam sibi sumit, eum primum omnium de loco, ubi illa constituta sit, dicere oportet. Quod nisi fiat, intelligi cetera quae dicuntur, non bene possunt. Itaque in hoc meo opere primum locum hujus Reipublicae describo: urbem videlicet Romanam: cujus originem, adificationem, & amplificationem atque ambitum, quantum quidem ex veterum & recentium eade re scriptis editis scire potui, fideliter lectoribus ob oculos pono: atque simul praecipua aedificia juxta quatuordecim regiones, in quas AUGUSTUS Urbem descripsit, indico. Urbe muris circumdata, & aedificiis instructa, de incolis atque habitatoribus hujus Urbis jure optimo dicendum est: quod etiam in hoc primo libro, allatis praecipuis hujus populi divisionibus & differentiis, summa diligentia facio. Iis cognitis, instituta populi consideranda. Illa verò versantur vel circa Religionem, vel circa Reipublicae gubernationem. Secundo igitur hujus commentarii libro de Diis, quos hic populus coluit, quibus de causis eos hoc, vel illo nomine appellavit, quae templa, aedes, adiculas, aras, &c. in eorum honorem aedificavit, dissero. Inde libro tertio Deorum, vel sacrorum ministros describo. Cum verò multi etiam dies in honorem illorum Deorum festivè & celebriter fuerint peracti: de iis, quos Romani festos habuerunt, quarto libro ago. Ad festos dies pertinent ludi, quos quinto libro explico. Absoluta ad hunc modum tractatione de Religione, Politiae descriptionem aggredior: ubi, cum praecipuae ferè partes Reipublicae comitiis populi sint peractae, de iis primo loco, libro videlicet sexto, ago. Magistratus postea libro septimo subjungo. Quae leges hujus Reipublicae, ad quarum normam ea gubernata est, fuerint, octavo libro trado. Gubernationis hujus praxin, quae in judiciis consistit, nono libro expono. Ita & Religione & Reipublica gubernatione explicata, Urbe egredior, & quae instituta, qui ritus hujus populi circa rem militarem fuerint, oratione persequor: & sic hunc totum tractatum concludo. Hac de ordine. Nunc, DEO benedicente, rem ipsam aggrediar, & de Urbe, ejusque habitatoribus agam. In quo tractatu, praeter veteres rei Romanae scriptores, recentes etiam quosdam secutus sum, BARTHOLOMÆUM MARLIANUM, ONUPHRIUM PANVINIUM, GEORGIUM FABRICIUM, & CAROLUM SIGONIUM, quod indicare hoc loco volui, ne si viderint lectores multa hic ex istis, quos dixi, authoribus desumpta esse, plagii me infimulent.

A

CA-

CAPUT I.

De origine urbis Romæ.

DE origine urbis Romæ, ejus conditoribus, & nomine, variæ & discrepantes sunt sententiæ, quæ à Livio & Plutarcho recitantur, atque refutantur, & ab Onuphrio etiam Panvinio initio librorum de *Repubblica Romana* breviter recensentur, quas huc referre non est opus. Simplicissima autem, & vero maximè consentanea hæc est: Conditam esse urbem à Romulo Rheæ Sylvie filio, Numitoris nepote, cujus prosapia refertur ad Æneam Troianum. Capta enim & diruta Troia propter raptum Helenæ, Æneas cum patre Anchise, & aliis sociis fuga sibi consuluit, & incolumis quidem à Græcis, quia author Troianis reddendæ Helenæ fuerat, dimissus est: post longam autem & diuturnam navigationem in Latium, quod est pars Italiæ, ad Regem Latinum venit: ibique aliquandiu commoratus, accepta Regis Latini filia Lavinia in matrimonium, post foceri obitum, hæres regni relictus est. Sublato autem & ipso è rebus humanis, Ascanio filio, qui tamen nondum maturus imperio erat, regnum avitum, paternumque, ad puberem ætatem incolume mansit, & tutela matris Lavinie stetit. Is vero Ascanius ubi ad maturam rebus gerendis ætatem pervenit, abundante Lavinii multitudine, florentem atque opulentam Urbem matri reliquit: novam ipse aliam sub Albano monte condens, quæ a situ porrectæ in dorso urbis, *Alba longa* appellata est. Interfuere inter Lavinium conditum, & Albam longam coloniam deductam, triginta fere anni. Initium regni Albani capit anno post captam Troiam trigesimo secundo, ætatis Ascanii vigesimo quinto: à quo, ad Procam usque undecim Reges præfuerunt Imperio Albano: quorum nomina apud Dionysium Halicarnasæum recensentur hæc: 1. *Sylvius*, successor Ascanii, regnavit annos 29. 11. *Æneas Sylvius* 31. 111. *Latinus Sylvius* 51. 1111. *Alba* 39. v. *Caperus*, hunc quidam *Aym* dicunt, 26. v1. *Cypis* 28. v11. *Calpetus* 13. v111. *Tyberinus* 8. 1x. *Agrippa* 33. x. *Alladius*, alii *Romulum Sylvium* vocant, 19. xi. *Aventinus* 37. Post Aventinum *Procas* rerum Albanarum potitus est, & regnavit annos 13, relictis duobus filiis, *Numitore* & *Amulio*, quorum hic regnum quod Numitori fratri propter ætatem debebatur, fraude occupavit: & ne vindex regni ex fratris genere oriretur, ac ipse regno ejiceretur, *Rheam Sylviam* filiam Numitoris, Vestæ sacerdotem consecravit. Hæc perpetuæ virginitati devota, à *Marte*, ut fingunt aliqui, sive ab alio quodam, gravis facta, geminos procreavit pueros. *Romulum* scilicet ac *Remum*. Amulius igitur hæc re cognita, Rheam Sylviam carceri includi, pueros exponi jubet, qui à Faustulo regii pecoris magistro in ripa fluminis Tiberis reperti, inter pastores, ab ipsius uxore Laurentia, quæ ob vulgatum corpus *Lupa* dicta fuit, educati sunt. Remus, ubi ætatem virilem est adeptus, captus à prædonibus perductusque ad Amulium patrum, Regem, accusatur, ut qui Numitoris greges abigere solitus sit. Itaque Numitori traditur, ut ipse de eo pro arbitrio penas sumat. Verum Remus, multis sermonibus vicissim habitis, & lignis cognitis, nepos Numitoris agnitus est. Supervenit & Romulus cum Faustulo, auxilium fratri Remo laturus. At hi omnes, cum conjuratione facta ex inopinato Amulium obruunt, atque obtruncant, regnumque avo Numitori restitunt. Anno hujus secundo Romulus & Remus urbem Romam in eo loco, ubi expositi fuerant, (anno à capto Ilio 431. Olympiadis septimæ anno primo, anno mundi 3213. 11. Kal. Maii: sive, ut alii tradunt, anno mundi 3220. 21. die April.) condiderunt. Exorto postea bello inter Romulum ac Remum de imperio, Remus occiditur: Romulus civitati ac civibus Romanis nomen dedit. *Livius*, *Plutarchus*, *Dionysius Halicarnasæus*, *Messala Corvinus* & *Bartholomæus Martinus*, ex quo posteriora fere ad verbum descripsi.

THOMAS DEMPSTERUS J. C.

ADDIDIT AD

CAP. I. PARALIPOMENA.

A quo condita Roma?

Romam conditam à Romulo communior sane est sententia vulgatioque: historici pene omnes, Joh. Saresber. lib. 8. c. 22. M. Varro rei Rust. lib. 3. cap. 1. *Antiquissimum Græciæ oppidum Theba* Boetia, quod edificavit Ogyges Rex, in agro Romano Roma, quam Romulus. Aulon. epigr. 50. Michaëlius Glycas Annal. part. 2. 195. quoniam certum est leges historico præscriptas non observare, multa tamen notatu digna in eo reperias, quæ nusquam alias. Aurel. Prudent. in Romano.

Divum favore cum puer Mavortius
Fundavit urbem septicollem Romulus.

Alii ab utroque fratre conditam contendunt, Albert. Stradens. Chron. pag. 9. quem ego auctorem doctum & diligentem judico. Pompon. Mela lib. 2. cap. 4. C. Plinius lib. 8. cap. 17. sicut de conditoribus nostris accepimus. M. Menil. Astron. lib. 5.

Qua genitrix cum fratre Remus hanc condidit urbem.

Mihi tamen animadversum à Remo fundamenta ejus facta: erat enim major natu. Corrigendus Papin. Stat. ope MS. lib. 5. fil. 2. vers. 17.

Neque enim de sanguine cretus

Turmal, trabe ac remis, nec, &c.

Corruptissime, neque ullo sensu, nam Metium Celerem nec è plebe fuisse vult, neque etiam equestris tantum conditionis, sed patriciæ: equites vero trabeatos fuisse docuere Critici, legendum est ergo, sanguine cretus

Turmal, trabeaque Remi.

Idem lib. 2. fil. ult.

Dices culminibus Remi vagantes -

Insan-

Infandis domini nocentis ignes.
 Sext. Propert. lib. 2. eleg. 1.
Quis gradibus domus ista Remi se sustulit.
 Et lib. 4. eleg. 1.
Regnavit prima Remi, aut animos Carthaginiæ alta.
 M. Martialis. lib. 10. epig. 76.
Sed de plebe Remi, Numæque verna.
 Prudent. lib. 2. in Symmachum.
Ipsa casus fragili texat gens Romula culmo,
Sic tradunt habitasse Remum.
 Et eodem libro.
Janque Remi populo quernas Sardinia glandes
Suppeditat.
 Juvenal. sat. 10. v. 72.
Turba Remi sequitur fortunam.
 Valer. Catull. epigr. 56.
Glubit magnanimos Remi nepotes.

QUÆ MATER ROMULI?

Filiū faciunt *Rheæ Sylvie*, & habet hæc opinio suos fautores. sunt tamen qui *Romuli matrem Serviam* appellant. *Ælian. var. hist. lib. 7. cap. 16.* nec desunt qui *Iliam* eam vocatam tradant. *Serv. ad 1. Æneid. v. 278.* & ad lib. 6. *Æneid. v. 779.* verus scholiastes *Juvenal. ad Sat. 9. v. 53.* *Kalend. Martii* quibus *Junonis sacra* celebrantur à Romanis, quia tunc *Ilia compressa* est à Marte, tunc nam *Matronalia* sunt. Idem ad *Sat. 11. v. 106.* *Martis ad Iliam* venientis ut concumberet. Et ad *Sat. 1. v. 7.* *Licetum Marti* dicit, qui *Roma* est in *via Appia*, in quo solebant recitare poëta, aut illum qui apud *Colchos* est, in quo fuit *pellis aurea*, aut in quo *Ilia peperit*. Interpretes *Horatii* ad l. 1. od. 2. *Stat. lib. 1. sil. 2. v. 246.*

— sic *victa* sopore doloso
Martia fluminea posuit *Iliam* ripa.
 Et lib. 2. *sil. 1. v. 99.*
Jam secura parens Thyssis regnabat in undis
Iliam, portantem lassabat Romulus Acam.
 Insigni correctione eget *Claudianus paneg. de consul. Olyb. & Prob. in Tibridis habitu.*

Palla graves humeros velat, quam neverat uxor,
Illi percurrens vitreas sub gurgite telas.
 Nec sensus, nec interpuñdio valet, quare optime in *M. S. meo*, nisi fallor:

Iliam, percurrens vitreas sub gurgite telas.
 Ovid. lib. 2. *Amor. eleg. 14. & lib. 3. Amor. eleg. 5. lib. 2.*
 Fast. ut omittam *Chronographos.*
Quæque colunt thalamos Iliam diva tuos.

QUAM ANTIQUA EXPOSITIO ET
QUIS MODUS.

Natos nepotes *Amulius* exponi jussit. vetustissimus hic mos, atque adeo in usu populo *Hebræo*, ut ex sacris literis de *Moyse* notum, & *Ezechiele Tragico*, quem à *Clemente Alexandrino* & *Eusebio* laudatur, ego eruditum magis quam eloquentem asstimo, is in sua *exagoge*.

Ἐπαύδα μήτηρ ἡ τέκνη, ἐκρυψέ με
 Τρεῖς μῖνας, ὡς ἐφακέρει, ἡ λαβούσα ἐκ
 Ὑπερίδης.

Ibi mater quæ me peperit, abscondit me tres menses, ut dixit, cum autem la ere non posset, exposuit. De *Gracis* nullus dubitandi locus, quin idem facitatur exemplo *Oedipi*. *Diodor. Sicul. lib. 5. c. 6. L. Seneca Oedipo.*

— Tese d'mnatu' parens
 Et in alta nemora pabulum misit feris
Avidis, avibusque quas *Cybaron* noxiis
 Alit.

Et alii eadem, quamquam postea *Thebani* id lege sustulerint, tanquam impium, & ab humanitate alienum, *Ælian. lib. 2. cap. 7.* Νῆρ' ἐν τῷ Οὐδῶντος ἐξ ὧς ἄνα καὶ φιλαν-
 θρώπας κέρυ' ἐν τοῖς μέλαινα, ὅτι ἐκ ἐξουσιᾶς διδῶν
 ἐλπί' ἐκείνῃ παύει. Lex hæc *Thebanorum* reliis simul & hu-

mana posita in his maxime, ne cui *Thebano viro* liceat exponere infantem: male interpretes venter, nec minus variè in hoc ritu *Romani*; nam lata lege veterunt exponi partus, *Tit. Liv. 1. 1. Dec. 1. C. Theodof. lib. 5. tit. 7. nisi forte monstrofi forent*, *Dionys. Halicarnass. lib. 2.* nam nunquam sine comminatione deorum putabant portentosos foetus nasci, quos abjicere aut enecare intererat *Reipublica*, ut dicitur in tractatu de prodigiis, & dixi ad illud *Claudiani lib. 1. in Eutrop.*

Consule lustrandi fasces, ipsoque litandum
 Prodigio.

Hinc exponere, idem quod necare. *Paul. IC. 1. 4. ff. de agnosc. libe. & sustulere id Valentinianus & Valens Aug. 1. 1. C. de infant. expof. certe tamen apparet licitam expositionem; nam in nullo censu aut numero expositos collocat Lactro apud L. Senecam lib. 5. contrav. 33. & pater materve agnoscens liberos suos solutus alimentis recipere potest; ex lege apud eundem lib. 4. contrav. 26. & lib. 9. contrav. 3. & docent IC. ingenuos, si exponantur, in servilem transire conditionem.*

Locus vel mare & fluvii, *Constant. Manass. Annaf. p. 42. & Orho Frising. Chron. lib. 2. c. 2. Geminos quos Rhea pepererat, exponi & in equam projici Amulius jussit. Justin. lib. 44. Gargoris Rex nepotem suum Habidem in mare projici jussit. Strabo Amasian. lib. 5. Geograph. pag. 252. τὸς δ' ἐξέδωκε τῷ Τίσει, καὶ τῷ πατρὶος*, hos ad *Tiberim* exposuit, secundum morem quandam *farrium*. *Ezechiel. Tragicus in Exagoge, de precepto Pharaonis.*

Ἐπειτα κρύψας μὲν Ἐβραίων γένος
 Τ' ἀφένειν ἵπτην πόντον ἐς ἐαυτοῦ ποῦ.
 Deinde jubet ut *Hebræorum gens masculinos* jaceret in fluvium profundum. *Ovid. Fast. lib. 3.*

Amne jubet mergi geminos, scelus unda refugit,
 In sicca pueri destituntur humo.
 Alii in *deserta* & *avia* abjiciebantur. Idem *Epist. 11.*
Jamque dari parvum canibusque avibusque nepotem
Jusserat, in solis destituitque locis.

Aut denique *adlocas* veteris scholiastes *Juvenal. infantes* exponi solitos prodidit ad *Sat. 6. v. 600.* & ipse *Satyricus.*
Transco suppositos & gaudia, totaque sese
Ad spurcos decepta lacus.

Modus exponendi, in *vasculo* de *papyro* facto ac bitumine illito, ut loquitur *Freculph. Tom. 1. Chron. 1. 2. c. 8.* quod vas *fissellam* vocat quisquis ille fuit qui *Glycam* latinitate donavit *Annal. par. 2. pag. 206.* hic *Romanam* fuisse docet, ille *Hebraicam* consuetudinem. cantiliaris etiam exponi soliti, unde intelligendus *P. Terent. in And. act. 4. sc. 4.*

— Verum *vidi cantharum*
Suffrenatum.
 Ubi loci *Ælius Donatus* hallucinatur, dum pro *Cantharo*, putat legendum *Cantharam*, & de anu quadam intelligit: melius *Lugraphius* veteris *Grammaticus*, licet plerumque non magni ponderis author, *cantharam suffrenatam* dixit, quasi cortem supponendo puto repletum. *Scholiast. Aristoph. in Batreax.*

Πας γὰρ ὅτε τέκνον μὲν αὐτῷ ἡμεῖς
 Νειμύν' ὑπὲρ ἐξέδωκεν ἐν ὀρεῶν.
 Vertit *Nannius* eruditissimus lib. 1. *συμμίχας.*
 Qui mox ut alvo matris esset editus
 In v se fissili per hyemem exponitur.

Denique notandum non modo inordinato corpore partus hos abjectos, sed una cum iis pretiosissimæ quæque exposita, qualia sunt aurum, gemme, annuli, monilia, aliaque quæ *Græcis* χρυσάδια, *Latinis* cre; undia vocantur. *Heliodor. lib. 4. Ethiop. p. 174.* ὅτε ἄρτι τὴν πάντας ἐπιδεδυκῆναι μετὰ τῶν τελευτῶν ἐν τῇ ταύτῃ συνικτεῖσαν ἐπεδίδωκεν μετὰ τῶν χρυσῶν χρυσάδιων ἑαυτῇ. Quamobrem *τεκνός* est omnino, ut mihi *salsitana* ostendit, quamcum filia expositam te cum cæteris in dicitis recepisse dicebas, atque huc monili inculptum erat utriusque parentis nomen, ut ex eodem *Heliodoro* liquet *pag. 175. lib. 4.* ut si aliquis partum tolleret, haberet saltem educationis præmia; si moreretur non desisset sepultura.

sumptus, hocque est quod Eugraphius ait ad sc. 1. act. 4. Reautontimor. nefas fuisse liberos etiam mortuos paternis bonis fraudari. Crepundia ista significat Moyses de se expostio apud Ezechielem Tragicum act. 1.

Ἰσχυρὸς δὲ, κίρην ἀντιπρόσθετον ἔχει.

Πρὸς ἑξῆς πάλιν, ἵσχυρὸς εἰς ἐπὶ, δειδ.

Exponit ornatum, cum crepundia, circumdant mihi iuxta litus fluitu herbosum, in ulvam densam. Terent. Reautontimor. act. 1. sc. 1.

Cum exponendam do illi, de digito annulum

Detraho, & cum dico, ut una cum puella exponeret, Si morere ut, ne expers patris esset de nostris bonis.

EDUCATIO GEMINORUM.

Lupum eos educasse confirmant Laurentalia 10. Kal. Januariarum, & dicam abunde infra, certumque est impudicas lupas olim vocatas a rapacitate, quod ad se rapiant miseros & apprehendant. Idolor. Etymologi. lib. 10. historici & chronologi. Lactant. lib. 1. cap. 20. Romuli nutritrix lupa honoribus est affecta divinis: & ferrem, si animal ipsum fuisset, cuius figuram gerit. Author est Livius Larentia esse simulachrum, & quidem non corporis, sed mentis ac morum, fuit enim Faustuli uxor, & propter vulgati corporis vitiatem, lupa inter pastores, id est, meretrices nuncupata est. Aufon. epigr. 25.

Credo quod illi nec pater certus fuit,

Et mater est vere lupa.

M. Martial. lib. 1. epigr. 35.

Abcondunt spurcas & monimenta lupas.

Ob id prostibula impudicarum lupanaria dicta, qua non in litoribus tantum, ut multis Savao notar ad Sidonium suum lib. 9. epist. 6. sed etiam in fornicibus sepulchrorum, in itineribus publicis: hinc devium sortium, dixit Horatius lib. 2. od. 11. Q. Catull. epigr. 35.

Omnes pusilli & semitauri machi.

Turnebus primus, ut puto, observavit. Mart. lib. 3. epigr. 91. Admittat inter lusuarum machas. Non desunt tamen qui veram belluam Romuli nutritricem velint fuisse, non autem prostitutam Larentiam. Strabo qui Tiberii temporibus, & Pontii regibus oriundus, clarissimus fuit lib. 5. Georg. Μελιδέντω μὲν ἱὲ Ἀρετῇ γυναικὶ τὴν παῖδας, εὐπείθειαν δὲ τὴν ἀνδρείαν ἐκείνην σκυλακοποιήσας. Fabulantur autem Marte genitos pueros, animadvertuntque eos lupa canisulorum loco alii. Restituendus Justinus lib. 38. Ipsi ferrent conditores suos lupa vulneribus alitos, sic omnem illum populum luporum animas habere inexplebiles sanguinis acque imperii. sic in editione Lugdunensi Gryphii legitur, sed nullo sensu: referendum ergo, lupa uberibus alitos. C. Minius lib. 8. c. 17. Quae de infantibus ferarum lacte nutritis produntur, sicut de nostris conditoribus à lupa. Jul. Hygin. Angusti libertus, Fab. cap. 252. Romulus & Remus Martis & Iliae filii à lupa nutriti sunt. Saresb. lib. 1. cap. 13. in quo multiplex lectio, acie iudicium, & ut illa ferebant tempora, eloquentiae satis. Lupa, inquit, effica iam non negabit, qui quis Romanorum genus lupino lacte non ambigit educatum, unde plerumque quod in iis dulcius est, adhuc lupinum saporē retinet, primique eorum fidem, quam à matre lupa didicerunt, sibi in vicem servaverunt. adscribam in titonum gratiam celebrioris poetæ. M. Tull. lib. 1. de Divinat. Hic filie tris erat Romae nomen alitrix Bellua. Prudent. in Romano.

Antiquitatem Romae, & Martiam

Lupam renarras.

Juvenal. sat. 11. v. 104. & ver. scholiast. ibidem.

Romulea simulachra fere mansuere iussit.

Sidon. Apollin. Carm. 2. v. 119. Trahebunt inreposito mammam lupa fœta Quirino. v. 395. Illius oibem

Martigena, lupa, Tibur, Amor, Mars, Ilia complent.

Idem carm. 5. in princ.

Vinea hic fusa metallis

Antra Rheæ, fœantque lupam.

Sext. Propert. lib. 2. eleg. 6. Tu criminis author

Nutritus duro Romule lacte lupa.

Et lib. 5. eleg. 8.

Adulterisque pares silvestri ex ubere reges.

Et lib. 4. eleg. 1.

Optima nutricum nostris lupa Martia rebus

Qualia creverunt mania lacte tuo?

Ejusdem libri eleg. 4.

Quem non sine matris honore

Nutrit inhumana dura papilla lupa.

Mart. lib. 2. epigr. 75.

A nostra pueris parcere discite lupa.

Ovid. lib. 2. Fastor.

Lacte quis infantes nescit crevisse sereno?

Claudian. lib. de bello Getico.

Nutricemque lupam Romæ.

Idem paneg. de consul. Olyb. & Prob.

Hic patris Mavortis amor, partisque notantur

Romulei, post amnis inest, & bellua nutritrix.

Statua illi belluina effigie erigebantur. Fest. lib. 18. in Rumnalis, & Ilin. lib. 15. cap. 18. Gestus autem lupa erat, ut pendentibus ab uberibus suis puerulis reclinata cervice abblandiretur. Serv. ad v. 632. lib. 8. Æneid.

Illam tereti cervice reflexa

Mulere alterius, & corpora fingere lingua.

Sidon. Apollin. carm. 5. in clypeo Roma.

Fatamque lupam, quam sauce reiecta

Blandiri quoque terror era, quamquam illa vorare

Martigenas & pœta timet.

TEMPUS CONDITÆ URBIS.

Condita fuit 11. Kal. Maii. diversitas tamen opinionum notanda est. nam quidam, inter quos Marianus Scotus, 9. Kal. Maias, alii 10. Kalend. Maias, quam sententiam probat Flutarchus, & Eutropius lib. 1. & ex eo Paul. Diacon. Histor. Miscellæ lib. 1. sed tamen certior autorum consensus in 11. Kal. Maias fundamenta urbis iacta rejicit, id est, in Palatia, live Palitia, pastorum dea solemnitate: C. Plin. lib. 18. cap. 26. M. Varro Rei Rust. lib. 2. cap. 1. Fl. Vopisc. in Aureliano. Fest. Pomp. lib. 14. in voce Parilibus. Eusebius Cæsariensis in Chronic. L. Tarrutius Firmianus mathematicus, Probus Grammaticus in lib. 3. Georg. in princ. Pseudocoronatus in sat. 1. A. Perlii.

Et sumosa Palitia fœno.

Et ad illum locum interpretes. Censorin. de die natali libro cap. 17. Et quidem ex Palilibus, unde anni urbis numerantur. Quem locum vide discussum apud Fr. Modium in Novantiq. lect. epist. 14. & ante illum a Joan. Cuspiniano in Chron. Cassiod. in consulatu Pii & Proculi. Poët. Propert. lib. 4. eleg. 4.

Urbi fœsus erat, dixere Palitia patres,

Hic cepit primus manibus esse dies.

Ovid. lib. 4. Fasti.

Ter flammam salissee pecus, sulissee colonos,

Quod sit natali nunc quoque Roma tuo.

Et lib. 14. Metamorph. lib. 18.

Numitorque senex amicta neporum

Munere regna capit, sessisque Palilibus urbis

Mania conduntur.

Defendendus ex his M. Manilius, qui lib. 4. Astron. videtur in Septembri conditam Romam asserere; & certe eo nomine in eum debacchatur Josephus Scaliger. Ita igitur ille:

Quod potius regat Italiam, si feligis astrum,

Quam quod cuncta regit, quod iniquum separat equo,

Discernit causas, & rerum pondera novit?

Hesperiam sua libra tenet, qua condita Roma,

Et propriis frenat pendente nutibus urbem,

Orbis & imperium retinet.

At ego Manilium mathematicorum sub Augusto nobilissimum, in natali urbis Romæ potuisse falli non facile crediderim;

diderint; itaque genesis ejus ab omnium planetarum conjunctione desumptisse, nam Jove in Pisibus, Saturno, Venere, Marte, Mercurio in Scorpione, Sole in Tauro constitutis, Luna necesse est in Libra. Solin. Polyhist. cap. 2. Illud est quod ex Tatutio scribit Cicero lib. 2. de Divinat. Romulum imperii parentem urbis sua jecisse fundamenta in jugo lunæ. Hæc est illa Romæ natalis dies, qua nefas hostium cadere; maxima tamen latitæ argumenta, saltu, discursu, epuloque exhibere receptissimum, ut ex variis auctoribus Stuckius (in quo receptissimum & judicium requirerem) Antiq. convivial. lib. 1. cap. 16. Wolph. Lazius lib. 11. Commentar. Reip. Rom. cap. 2. Locus est Dionis Coccei pulcherrimus lib. 44. Τὰ τε γὰρ Πάριον ἐν ποδῶν αὐτῶν, ἔποιε καὶ διὰ πλὴν πλὴν, οὐτὶς ἐν αὐτοῖς ἐκτίσθη, ἀλλὰ διὰ τὸ τὰ Καίσαρ νικῶν, ἐπὶ τὴν ἀρξὴν αὐτῶν τῇ περὶ τὴν ἀρξὴν ἀφικέτο, ἐπὶ αὐτῶν. Præterea institutum, ut Parilibus, quo festo die equarum certamen celebrabatur, diis immortalibus sacra fierent: non ob eam causam, quod is dies natalis urbis esset, sed quod nuntius de hac victoria Cæsaris pridie ejus diei sub vesperam allatus esset. Similis omnino locus est apud C. Suetonium in Calig. cap. 16. Decretum ut dies, quo capisset imperium, Palilia vocaretur, velut argumentum rursus conditæ urbis.

Nec minor de anno Romæ natali inter scriptores dissensus, quem discutiam, si admonero, mundum, secundum probabilior sententiam, eodem anni tempore, id est, vere, ut Romam, conditum, creatumque. Virgil. lib. 2. Georg. v. 338. licet relictetur Servius, sic enim ipse poeta, v. 340.

Cum primum lucem pectus hausere, virumque
Ferreæ progenies duris caput exiit arvis,
Immisitque fera silvis, & sidera celo.

Anno igitur à creato mundo quater millesimo centesimo tertio, Roma condita, Ado Vienn. ætate 4. pag. 44. vel quater millesimo ducentesimo undecimo, Albert. Stadenfis Abbas Chron. pag. 9. hoc est, ab imperio Nini millesimo trecentesimo, Orho Frising. lib. 2. c. 3. a templo sancto Hierosolymis structo ducentesimo sexagesimo tertio, Freculphus Lexovienfis (quem inter præcipua lumina numerare Gallia potest) Chron. tom. 1. lib. 3. cap. 13. quinto anno Achæ Judæorum regis, Aluísodor. Chron. Roberti pag. 17. Atque hæc quidem ecclesiastica supputatio est, nam si ad profanum revocemus numerum, antiquissima, quorum extet memoria, sunt tempora, bellum Thebanum & expeditio Troiana, à cuius everfione usque ad natum Romulum trecenti nonaginta quinque; quo etiam anno sacra funebria in Elide, instituta sunt ab Hercule in honorem Jovis, renovataque postea à Pelope, ut notari ad Corrippum Africanum lib. 1. de laud. Justin. Minoris Aug. num. 18. & ab eo tempore supputari per Olympiades captum, omniumque annorum series ad Olympicos ludos exacte habita ratio. itaque Olympiadis septimæ anno primo jacta Romæ fundamenta contendit Myrsilus Lesbios de Orig. Italix, & Euseb. MS. ut in canonibus suis chronicis scribit Anton. Contius. aut sextæ Olympiadis anno secundo, Paul. Oros. lib. 2. cap. 4. aut anno tertio, ut recentiores volunt, & inter eos 1. Lipsius ad Velleium Paterculum, cui etiam concordat Paulus Diaconus ex Eutropio lib. 1. Id censetur quoque tempus, quo reges Lacedæmoniorum deficere inciperunt, & Cranaus Macedoniæ regnum erexit, ut ab aliis observatum ex Plutarcho, & Emilio Probo.

QUIS NOMEN ROMÆ IMPOSUERIT.

Indubitata fidei nomen urbi a se conditæ imposuisse Romulum. Virgil. lib. 1. Æneid. v. 281. & Serv. Honorat. ibidem. *Romulusque suo de nomine dicit.*

Quod ab illo factum postquam duodecim vultures adduxissent; nam grave inter fratres dissidium fuit, uter nomen urbi daret. ut ex Q. Ennii Annalibus constat, citante M. Cicerone lib. 1. de Divinat. quos versus etiam P. Crinitus transcripsit lib. 16. de honest. disciplina cap. 5.

Certabant urbem Romanne Remanæ vocarent, Omnibus cura viris, uter esset induperator.

Vitiose in secundo versu, neque enim de duobus, omnibus, dixisset; legendum ergo, ut scripsit Lanius, *Omnis cura viris.*

Non desunt tamen qui à lecto Arcadam manu urbem struatam appellatamque à robore primum quidem Ρόμου, deinde Valentiam, Jul. Solin. polyhist. cap. 1. & à Græcis positam Cæcilium rerum Romanarum scriptor docet apud Strabonem lib. 5. alique auctores, tam Græcarum quam Latinarum rerum apud Festum Pompeianum lib. 16. sed vulgata omnia, nihilominus adscribam verba cultissimi poetæ Marciani Heracleotæ, qui Jambicis versibus orbem descripsit, is ergo v. 230.

Ἐν τοῖς ἔθνεσι τότες ὃ Ρώμην ἵς πόλιν
Ἔχον ἑτάμηνον τῇ δυνάμει καὶ τείνομα
Ἄσπον τι κινὴν τ' ὅλης οἰκουμένης
Ἐν τῇ Λατίνῃ, Ρώμυλον δ' αὐτῶν κτίστω
Ὀμῆριν ἀφ' αὐτῆς φασὶν ἔστω τείνομα.

Vertit Feder. Morellus professor regius, cui hunc authorem latinitate cultissima donatum, ut multos alios, debitor est posteritas.

*In hisse Roma civitas est gentibus,
Quæ aquale nomen robori suo obinet,
Commune sidus universi orbis soli,
Hanc condidisse in Latio Romulum asserunt,
A se indito ipsi civitati nomine.*

Sed ascribatur hic insignis locus è Constantino Manasse MS. quem communicavit sæculi nostri eruditissimus, & præue unicum Græcæ literaturæ lumen, idem Federicus Morellus regius professor.

ΕΞ ΤΩΝ

ΚΟΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΑΝΑΣΣΗ

Χρονικῶν, ἀπόσπασμα.

Υἱὸς Αἰνείας γνήσιος Ἀσκανίος τῶν κληῶν,
Ἀπὸ Κρήτης γεγονὸς τῆς θυγατρὸς Πειρήμας,
Τῶν πλὴν Ἀλκον ὥκισεν σὺν τοῖς περὶ φθόισι,
Καὶ ταύτης ἐβαλὼν σὺν Ἀμύλῳ καὶ ἄλλων,
Νεμέτοισι θεωρήκοισι τὰ σκήπτρα θεωραγίας,
Ἦν δ' ἄδελφός παλαιότερος Νεμέτωος Ἀμυλίου,
Οὐ παντελὴς βελόμηνον τὸ γένος ἀρξίσαι,
Τὸν μὲν ὕψιν θεωσαναίρει, τῶν δὲ γὰρ θυγατρὶ
Γέρεαν πεποίηκε ναῖς, τὴν τῆς Ἐσίας.
Νεομεδίττην δ' ἀγνὴς τὰς ἱερίας μένειν,
Παρθενίαν καὶ καθάρειαν καὶ γάμον ἀτελέσας.
Ταύτῳ πρὶν τὸς Αἰρεῖσι ἀποστροφὴν περὶ κινήτων
Φυλάξας τις ἐπίθετο, καὶ συμπαρεῖς τῇ κέρῃ
Εὐχόμενος πεποίηκεν ὥς δ' ἐπεγράφη τὸτο.
Τῶν πατράδων βασιλεῖς, τότε μὲν ἐκέρτο
Μήχρως ἀδίδαν καὶ καὶ τὸ τῆς βερενίκης.
Ἐπεὶ δ' ὁ χεῖρ ἱππίας ὄν ἀείρεν ἡ εὐστα
Γαστρίς τὸ βάρος ἔλυσεν, δίδυμα δ' ἦν τὰ βρέφη.
Τῶν μὲν καθέρξας ἀσφαλὸς ὁ βασιλεὺς κατέχευε.
Τῶν δ' ἀγλῆτικῶν θάλασσαν κατὰ γῆν βερενίκην.
Καὶ δίδωσι τὰ δύσθηνα μέρη καὶ ἰδίδαν.
Ἐντοῦτο δὲ τὰ δύσθηνα σκάφος ὅπως ἐπὶ τῆς.
Ἐνταῦθα δὲ τὰ πρὸς κατὰ δὴ καὶ ὑπὲρ.
Ἦν δ' ἑρσικὴ σὺν δυνάμει τὸ τὸ χεῖρ σὺν κατὰ.
Ἦν σκάφος περὶ τῆς βίτης καὶ τὰ βρέφη.
Ἐκείνο δὲ καὶ τὸ κατὰ καὶ τὸ κατὰ κατὰ.

Pervenit inde Romulus locum ad oppidi
 Pallantium dicti suo à ductore, qui
 Pallas vocabatur, situm designat hic:
 Urbisque formam mente mox delineat,
 Junctis juvenco cum juvenca protinus,
 Taurus quidem pascebat ad campi fata,
 Juvenca verterat se ad urbis pascua;
 His ominatus Romulus signis erat,
 Fore ut viri terrore clari essent foris,
 Et prole secunda futuras foeminas,

Domumque custodes fideles & catas.
 Is postea arrepto luto, hoc extrinsecus
 Projicit intra civitatem, ut cresceret
 Respublica orans ab alienis commodis.
 His constitutis ita, tubæ sonitu oppido
 Imponit altum nomen, & Romam vocat:
 Et congregavit cœtum ab accolis locis,
 Juvenes, puellas, virgines, viros, senes;
 Hic civitatis jus dat, adesseque omnibus,
 Ac primus hic Rex sceptrâ Romæ stabili.

CAPUT II.

De forma & magnitudine urbis Romæ.

Permisâ Numitori Albana re, ut jam dictum est, Romulus & Remus condiderunt urbem Romam, quæ postea *Septicollis* dicta fuit: quod septem montes muris suis complexa sit. Non autem initio tam capax ea fuit. Romulus enim primum eam quadratam condidit in monte Palatino, atque pomerio clausit. Ne autem qua vis externa Urbem adoriri posset, atque finitimi colles, hostium aliquando arces essent, ex quibus Romam vexarent; non quod iis locis indigeret, *Capitolium* primo, mox *Quirinalem* & *Calium* colles, qui erant urbi viciniore, & ex quibus Urbs ipsa magis oppugnari poterat, fossâ, sive aggere, aut muro firmavit, præsidioque locato tanquam arces munivit: cum nihilominus extra Urbis ipsius moenia pomeriumque essent. Paulo post Titus Tatius, Sabinorum Rex, cum à Romulo in prælio victus & in urbem receptus esset, veteris Urbis pomerio *Tarpeium* montem adjunxit; eumque Sabinis, qui secum Romam commigraverant, habitandum dedit, quem & ipse habitavit. *Quirinalem* quoque montem, addita custodia, firmavit: non tamen Urbis pomerio inclusit.

Romulo sublato, Numa Pompilius i. Rex teste *Dionysio* collem *Quirinalem*, qui à Tito Tatius custodia tantum firmatus erat, Urbis circuitu inclusit, & pomerium protulit. Neque vero hac Urbis capacitate reliqui Reges contenti fuerunt: quin nullus fuit, qui non pomerium protulerit, & montem aliquem vel collem Urbi addendo, eam capaciores fecerit. Tullus enim Hostilius, Hosti F. Rex iii. *Alba longa* diruta, Albanisque in Urbem receptis, montem *Calium* pomerio addidit, eumque Albanis colendum assignavit. Quem tamen montem Ancum Martium iv. Regem pomerio inclusisse Strabo, vel L. Tarquinium Priscum, Tacitus produnt. Post hunc Ancus Martius, Numæ F. Rex iv. Politorio, Latinorum Urbe excisa, Latinis, in Urbem adscitis, montem *Aventinum* habitandum concessit, quem tamen ut ominosum, Urbis pomerio non inclusit. Idem autem Rex fossas circum Urbem fecit, quæ *Quiritium* appellatæ sunt, & *Janiculum*, quem, facto super Tiberim ponte sublicio, muro cinxerat, Urbi addidit. Secutus eum L. Tarquinius, Damarati F. Priscus, Rex v. Urbis muros rudibus, vilibusque structuris ad eam diem adificatos, primas cepit saxis magnis, *Albano*, *Tiburtino*, & *Prænestino* ad regulam formati extruere, quos Servius Tullius Rex vi. perfecit. De hoc enim rerum Romanarum scriptores tradunt, quod *Esquilias*, *Quirinalem* & *Viminalem*, montes, Urbis pomerio addiderit, & Romam aggere, fossis & muro lapideo circumdederit. Tandem L. Tarquinius L. F. Superbus, Rex vii. immenso ab oriente aggere addito, Urbem tutiorem fecit. Et ad hunc quidem modum septem illi Reges Urbem amplificasse, à veteribus scriptoribus traduntur: quanquam de nonnullis inter eos non conveniat. Libertate populi constituta, produntur L. Cornelius L. F. P. N. Sulla Felix Dictator, C. Julius C. F. C. N. Cæsar, & Imperator Cæsar, Divi F. C. N. Augustus, Urbis ambitum adauxisse, Urbisque pomerium protulisse: quo vero modo, aut quo loco Urbi addito, non exprimitur. Inter Imperatores Tiberius Claudius, Drusi F. Cæsar Augustus *Aventino monte*, L. Domitius Aurelianus, Cæsar Augustus, *Campo Martio* pomerio inclusit: Flavius Constantinus Maximus, Augustus, *Castro pratorio* exciso, Urbis ambitum ampliorem fecerunt. Hæc omnia prolixè & diligenter adductis plurimis veterum scriptorum testimoniis, persequuntur Georgius Fabricius in sua Roma, & Onuphrius Panvinus libr. i. Commentariorum Reipublicæ Romanæ: unde plenior ejus rei cognitionem, qui his contentus non est, petere potest. Nos vero, his præmissis ad reliqua accedentes: & cum mentio pomerii, ejusque prolationis facta sæpe fuerit, de eo nunc quædam dicemus.

AD CAP. II. PARALIPOMENA.

Septem Romæ colles.

Pater Historicos, eleganter Aurel. Trudent. Romano Martyre *septicollem* appellat.
 Divum favere cum puer Mavortius
 Fundaret arcem *septicollem* Romulus.

In sacrum septimontium. Inter serias Romanas lego, C. Sueton. Domitiano cap. 4. & interpretes, & dicam infra lib. 4. cap. 16. interim in tyronum gratiam, quorum in manus hoc opus damus, adscribam aliquot Poëtarum celebrium loca, qui septem Romæ montium meminerunt. Claudianus meus de statu ejus urbis sub Honorio Aug. de 6. consul.
 Erexit subitas turres, cinctosque coegit
 Septem continuo montes juvenescere muro.

Idem

magistratum incuria corruerant, ut historicos omittam, pulcherrimum extat marmoris antiqui monumentum.

S. P. Q. R. Imp. Caes. DD. NN. invictissimis principibus.
Honorio. & Arcadio. visitoribus. & triumphatoribus. semper.
Augustis. ob. insuauratos. urbis. aeternae. muros. ac. turres. ege-
ris. immensis. ruderibus. ex. suggestione. V. C. & inlustris.....
militis. & magistri. utriusque militie. Stilichonis. ad. perpe-
tuitatem. nominis. eorum. simulachra. constituit.

Curante. Fl. Marobio. Longiniano.

D. Paulin. Nolæ episcopus, in Natali D. Felicis:

- - - Fidunt legionibus illi

Perfugioque parent reparatis mœnia muris.

Claudian. de 6. Hon. consul.

- - - Addebant pulchrum nova mœnia vultum:

Auditio perfecta recens rumore Getarum,

Profectique opifex decori timor, & pice mira,

Quam pux inulserat, bello discussa senectus:

Erexit subitas turres.

Atque paulo ante hanc reparationem pomeri, vel tunc cum facta est, coepit Roma appellari urbis aeternae, ut ex inscriptione ista apparet. Ammian. Marcellin. lib. 14. Orphi-
tus praesenti potestate regebat urbem aeternam. Lib. 16. Alia-

que inter hac decora urbis aeternae. Lib. 19. Difficultatem ad-
ventantis inopia frumentorum urbs verebatur aeterna. Lib. 28.
Saviens per urbem aeternam urebat cuncta Bellona. Syramach.
lib. 2. epist. 78. Ut curulis stibulis urbis aeternae etiam qui-
na mancipia largiamur. Auson. praefat. ad Fastos suos:

Ignota aeterna ne sint tibi tempora Roma.

Virgilianus ille Jupiter lib. 1. Aeneid.

Imperium sine fine dedi.

Sil. Italic. lib. 7.

Nulla regnis per secula meta.

Alb. Tibull. lib. 2. eleg. 5.

Romulus aeterna nondum fundaverat urbis

Mœnia, consorti non habitanda Remo.

Quem locum aliter legunt, sed hanc lectionem probat
Muretus, Joseph. Scaliger, formaverat urbis mœnia. Ego
vero putem, firmaverat, quia firmata respública latis legi-
bus dicitur, quas tunc Romulum de sacrosancto murorum
jure posuisse notum est.

Qui pulcherrima verissimaque urbis Romae encomia de-
sideras, adi ad doctissimum Savaronem ad Sidonium Apol-
linarem lib. 1. epist. 6.

C A P. III.

De Pomerio.

Pomerium, quasi post murum, ut author Varro, quia veteres *marum* pro murum dixerunt: vel ut
Festus, quasi *promurum*, id est, proximum muro dictum. Apud Agell. l. 13. c. 14. sic definitur:
Pomarium (inquit ex Augurum libris) est locus intra agrum effatus, per totius Urbis circumum, pone mu-
ros, regionibus certis determinatus, qui faciat finem urbani auspicii, &c. Ex quibus verbis intelligitur qui
Pomarium sit; quod idem tamen clarius fit ex antiquo illo ritu, quem in condendis & circumscriben-
dis oppidis veteres observarunt, qui à Terentio Varrone lib. 4. de Latina lingua, ita describitur: *Oppi-
da*, inquit, condebant in Latio, Etrusco ritu multa, id est, junctis bobus, iauvo & vacca interiore aratro
circumagebant sulcum: hoc faciebant religionis causa, die auspiciato, ut fossa & muro essent munita. Terram
inde exsculperant, Fossam vocabant: & introitum factum, Murum. Fossæ quod fiebat orbi: Urbis. Prin-
cipium quod erat post murum, Pomerium dictum: ejusque ambitu auspicia urbana finiuntur. Hæc Varro. Cum
quo consentit Plutarch. in Romulo, ubi indicat, Romam etiam hoc ritu à Romulo conditam. Ejus
verba, uberioris explicationis gratia, libet quoque adscribere: sunt autem hæc: *Romulus* postquam Re-
mum una cum nutritis suis in Remonia sepelivit, condidit Urbem: ad quod accivit Heruos, qui velut in
mysteriis, ut quidque faciendum erat, ceremoniis quibusdam, & scriptis præscripserunt, docueruntque. Co-
mitio fossa est rotunda circumducta. In eam primitias detulerunt omnium, quæ de more, ut bonis, natura
utebantur, ut necessariis. Postremo, ex qua quisque advenerat regione, ejus terræ portiunculam collatam
eo conjecerunt, & commiscuerunt. Fossam hanc eodem quo calum nomine vocaverunt Mundum. Hinc Ur-
be, sicut circulo, centrum circumscripsere. Conditor aratro areum vomerem adjungit, junctisque bobus, ma-
re & facina, ipse circum lineamenta profundum inducit sulcum. Sequentium munus est, ut excitatas ab
aratro glabas introvertant, nec ullam sinant extra ferri. Ita mania linea desinunt, idque elisis aliquot lite-
ris, Pomerium dicitur, quasi post, vel pone mania. Ubi portam designare visum est, vomere exempto at-
que aratro sublato spatium relinquunt. Unde totum habent murum, præter portas, sacrum. Nam eas si duce-
rent sacras, religiosum esset, necessaria & impura in Urbem recipere, & exportare. Hactenus Plutarch. Qui-
bus addi possunt & ea, quæ Dicyon. lib. 1. eadem de re scribit, & Livius lib. 1. de Ser. Tullio loquens,
ubi indicat, Pomerium locum fuisse, tam intra quam extra urbem murum, quem antiqui in condendis urbi-
bus augurato consecravint, neque in eo ullum fieri ædificium passi fuerint. Inde fit, ut quotiescunque Roma
amplior facta scribitur, Pomerium prelatum esse dicatur: atque ita proferre Pomerium, idem sit, quod
mœnia Urbis ampliare. Jus autem proferendi Pomerii, teste Agellio, habebat is, qui populum Ro-
manum agro de hostibus capto auxerat.

AD CAP. III. PARALIPOMENA.

Modus condendarum urbium delendumque.

Conditor ante omnia augurio dabat operam, ut à reli-
gione exordium duceretur. Solin. Polyhist. c. 2. auspi-
ciato fundamenta murorum jecit. M. Tull. lib. 1. de Divinat.

Principio hujus urbis parens Romulus, non solum auspiciato ur-
bem condidisse, sed etiam ipse optimus augur fuisse iraditur.
Serv. ad lib. 3. Aeneid. 136.

Connubis arvisque novis operata juvenis.

Et ad vers. 780. lib. 6. Aeneid. videtur:

- - - Iden' ut gemina stant vertice crisse.

Aurel. Prudent. in Romano Martyre:

*Quod Roma pollet, auspicio condita,
Jovi statoris debet, et diis ceteris.*

Q. Ennius apud Iliodor. etymolog. lib. 15. c. 1.

His nota auspicia sunt inchoata Roma.

Idem apud Tullium lib. 1. de Divinat. de fratribus loquens:

*Curantes cura cum magna concutientes,
Regni dant operam simul cugatio, auspicioque,
Hinc Romus auspicio se devovet.*

Idem apud Varonem lib. 3. de Re Rust. c. 1.

*Septingenti sunt paulo plus minus anni,
Augusto augurio postquam inchoata condita Roma est.*

Posterior versus etiam a C. Suetonio citatur in Augusto c. 7. Claudian. lib. de bello Gildon.

*Si mica manserit mernerunt mœnia nasci
Jupiter auspiciis, stant inmoti Sibylle
Carminis.*

Captato augurio, qui urbem novam (inquit M. Cato in fragmentis) condebat, Tauro & Vacca arabat, ubi arasset murum faciebat, ubi portam volebat esse, aratrum tollebat, & portam vocabat. Rationem habes ex Plutarcho problemat. Rom. c. 27. & alludunt Poëta, Sil. Italic. Punicor. lib. 13.

*Hoc agreste Cæsar donum, cum mœnia sulco
Signaret, parva jam tum deceptus amore
Nutrierat.*

Ovid. lib. 4. Fast.

*Apia dies legitur, qua mœnia signet aratro,
Festa Palis suberant, inde roratur opus.*

T. Maro lib. 5. Æneid.

*Urbem designat aratro,
Sortiturque domos.*

Et lib. 7. Æneid.

*Ipsæ humili designat mœnia fossa,
Moliturque locum.*

Aratrum qui tenebat, Iaciniam togæ in humerum dextrum rejiciebat, seque cingebat; vel quia is sacris operantium erat habitus, atque opus illud inter facia numeratum; vel ut commodius stivam tenere posset: denique ut multitudinem civium togato, id est, pacifico habitu fovendam esse ostenderet, neque solum bellicis artibus civitates vigere, sed multo magis pace florere. M. Manilius lib. 4. Astronomic.

Rituque Gabino

Mœnia succinctus curvo describet aratro.

Aratrum dirigeat conditor ipse: si vero mulier ponenda urbibus auctor fuisset, id munus penes archiellos relinquebatur. Serv. Maurus ad illud lib. 1. Æneid.

Infant ardentem Tyrim.

Boves duo tantum esse poterant, iique albi coloris, & sexus disparis; puto, ut numerosa soboles denotaretur, matrimonique ratio haberetur, quod legitimum inter matrem & foeminam reipublicas tuetur & auger. Ovid. lib. 4. Fastor.

Ipsæ tenens stivam, designat mœnia sulco

Alba juncum niveo cum bove vacca tulit.

Exteriori aratri parti tauri, interiori vacca adijungebatur. Serv. ad illud 4. Æneid.

Cui litus arandum dedimus.

Modus ille non Romæ tantum, sed & coloniis oppidisque aliis observatus, quæ circumducta aratro, (inquit Terent. Varro lib. 4. de ling. lat.) ab orbe & urbo, in literis antiqui, scribuntur urbes, quia ita ut Roma condita.

Et quia unumquodque eodem modo definit & solvitur, quæ ea erat, ut loquitur Ulpian. 1C. l. 30. ff. de divers. reg. jur. & Paulus 1C. l. 295. ff. eodem. aratio circumducto ut condebantur urbes, ita evehebantur. Cæc. Rhodig. lib. 14. Antiquar. lect. cap. 5. & Modestini. 1C. l. 21. ff. quib. mod. ususfruct. amitt. Si ususfructus, inquit, civitati legetur, & aratrum in eo ducatur, ut possit esse Carthago, civitas esse definit, ideoque quasi morte cessat habere ususfructum. Et sicut consul Romanus, aut prator, aut Tribunus, consulari potestate, aut quilibet alius exercituum imperator, dum coloniam traduceret, aratro muros designabat, ita in civitate delenda, penes eundem idem juris erat. M. Lucan. lib. 7.

Sarmaticamque premet succinctus consul aratrum.

Q. Horat. lib. 1. od. 16.

Urbibus ultima

Sistere causa, cum perirent

Funditis, imprimereque muris

Hostile aratrum exercitus insolens.

Helenius Acron vetus & doctus grammaticus: Hac consuetudo sunt condendis atque evehendis urbibus, ut aratro fieret, Alludunt poëta. Ovid. epist. heroid. 1.

Nunc seges est, ubi Troia fuit, rescandaque sulco

Luxuriat Phrygio sanguine pinguis humus.

Et Virgil. lib. 3. Æneid.

Et campos ubi Troia fuit.

Hoc pacto deletæ civitates dicuntur intermori. Vet. Poëta apud Fabrum Santorian. lib. 1. temest. c. 9. ex Anthologia. Sic & agrotare & reviviscere urbes more hominum censentur. Incerti nominis Poëta in eadem Anthologia lib. 1. c. 90.

Τὴν πόλιν εἰ τέκνον ἀέθρον ζῶσαν κατέλειψαν,

Ἡμεῖς δὲ ζῶντες τὴν πόλιν ἐπὶ γούρῳ.

Civitatem hanc mortuis prius viventem reliquerunt, nos vero viventes civitatem efferrimus. Forte propter Genios seu deos tutelares qui præesse unicuique loco credebantur; quos stulta veterum superstitio vastatis moti, resurgentibus demum renasci existimabat, de quibus dicam infra lib. 2. c. 14. Claudian. epist. ad Serenium:

Quid non præstiterit scribentis voce Serena,

Vel Genius regni, vel pietatis amor?

Prudent. lib. 2. in Symmachum:

Aut factum aut Genium, cujus moderamine regnes.

C A P. IV.

De Monte Palatino.

Dixi antea, Urbem Romam Septicollem appellatam fuisse, quod septem colles, five montes Pomærio ejus inclusi fuerint; inter eos præcipuus fere est Palatinus. Hic mons alias Palatium dictus fuit; ejus nominis causæ variæ ab authoribus referuntur. Terentius Varro lib. 4. de Lingua Latina scribit: Palatium dictum fuisse quod palantes cum Evandro in illum locum venerint: aut, quod Palatini, qui & Aborigines, ex agro Reatino, qui appellatur Palatium, ibi consederint: & addit, alios à Palatia uxore Latini dictum eum montem tradidisse: alios vero à pecore balante, unde à Nævio Balantium sit appellatus: quod etiam Festus probat, in hæc verba scribens: Palatium mons Roma appellatus est, quod ibi pecus pascens balare consueverit: vel, quod palare, id est, errare ibi pecudes solerent: & subjungit, alios existimasse, Palatium dictum, quod Hyperborei filia Palanto ibi habitaverit, quæ ex Hercule Latinum peperit: alios, quod Pallas Hercule & Dyna Evandri filia procreatus, ibi sepultus sit, quod & Dionys. ex Polyb. recitat. Solin. c. 11. scribit, quidam authores esse, Palatium à Pale Dea pastoralis nomen adeptum. Nos in tanta Scriptorum dissensione, quid sequamur ignorantes, unicuique liberum judicium relinqui-

mus,

mus, ut ex his, quam velit, sententiam amplectatur. Hoc certe constat, Romulum hunc montem primum omnium muro cinxisse, & in eo Romam quadratam condidisse, quæ postea additis semper aliis & aliis montibus, & collibus, & Pomœrio prolato ampliata fuit. Causas autem ejus rei, propter quas Romulus hunc monte, & non alium voluerit primum muro cingere, & in eum Coloniam suam ducere, Dionysius refert duas præcipuas fuisse: primam, loci fortunam, quæ fratribus expositis incolumitatem & educationem præbuerat; alteram deinde causam accessisse auspiciū, quod duodecim vultures Romulo imperium addixerant. Vix alius locus scriptis ita celebratus fuit, atque hic mons. Primum enim à Romulo, deinde à Tullo Hostilio est habitatus: fuitque in hoc monte sedes Imperii Romani, & domus Augustana. Ab Octavio enim Augusto deinceps omnes Romani Imperatores in Palatio habitaverunt. Et quia Imperii sedes in eo constituta fuit, cujusvis Principis aulam aut splendidi hominis domum, Palatium dicimus. Quæ vero templa, aut alia celebra edificia in hoc monte fuerint, manifestum fiet ex quatuordecim illis Urbis Romæ regionibus, quæ ex Onuphrio jam recitabuntur, regione decima. Habet ad Ortum *Suburam & Cælium*: ad Occasum *forum Romanum & Capitolium*: ad Meridiem *Circum maximum & Aventinum*: ad Septentrionem *viam Sacram & templum Pacis*. Hodie suffossionibus & subterraneis specubus totus est quasi penilis, & aut ruinis deformis, aut hortis occupatus.

AD CAP. IV. PARALIPOMENA.

Palatium aula principum, & ejus cura.

De palatii nomine Suid. à capite hominis recenter occisum locarentur fundamenta, ibi reperto, quod apud nullum alium, quod sciam, & de splendore, dignitate, antiquitate eleganter & diligenter, ut solet Dio lib. 53. Καλέται δὲ τὸ βασιλεῖα παλάτιον, ὅτι ἐν αὐτῇ ποτὲ ἦν αὐτὰ ὀνομαζέσθαι, ἀλλ' ὅτι ἐν τῇ παλάτῳ ὁ Καῖσαρ οἰκεῖ, καὶ ἐκεῖ τὸ σκεπάζειν εἶχε, καὶ τινὰ καὶ πρὸς τὸ Ρωμύλου ἀνεγκέκισιν οἰκῆσαι ἡλικία αὐτοῦ δὲ πάντες ἔρως ἔλαβον. Imperatoris autem edes palatium nominantur, non quod ita aliquando decretum sit, sed quod in palatio Cæsar habitabat, ibique Prætorium ejus erat, ac nonnihil demus ejus, ab eo toto monte propterea, quod ibi quondam Romulus habitaret, splendore accipit.

Claudian. de 6. Hon. consul.

Ecce Palatino crevit reverentia monti,
Exultatque habitante Deo.

Subdit Dio: Καὶ διὰ τῆς καὶ ἀλλοτρίᾳ τῇ αὐτοκράτορος καταλὼν τὴν τῆς παλάτης ὀνικλῆσιν ἡ καταρχὴν αὐτῆς ἰσχύει. Ideoque est alibi imperator domicilium suum habere, tamen id quoque palatii nomen obtinet. Paria etiam Claudian. eodem loco, ubi sic Roma Honorium principem alloquitur:

Cur mea quæ cunctis tribuere palatia nomen
Neglecto squalent senio, nec creditor orbis
Illic posse regi?

Ades Romuli palatium dictum vult et. Scholias. Juvenal. ad Sat. 6. vers. 527.

Sunt, qui contendant non ultra Valentiniani tempora in splendore suo remansisse, quoniam error ex eo refellitur, quod Maximinus Valentiniani successor palatium inclusus linatibus dicatur à Sidonio Apollinari lib. 2. epist. 13. & Cassiodor. in Chiron. Hermenivico & Basilico esset. Rursum fraude, ut dicitur, Severus Romæ in palatio inieremptus est. Hic conventus agebatur procerum feris temporibus, de eligendo Imperii successore. Corrip. de laudib. Aug. Justin. minor. lib. 1. n. 17. Ubi etiam liquet Senatu ibi habito de honoribus deinceps decernendis deliberatum.

Castigateque mors, & plena palatia narrat
Conventus procerum, fortis senioris adempti,
Dilecti numen struerent quo nosse peracta.

Atque hic excubie stationariorum & legionariorum militum. Idem lib. 1. n. 12.

Excubie primum, quæ summa palatia servant,
Imperium felix Domini intrantibus optant,
Et cunctos aditus armato milite vallant.

Hic præerat vir summæ apud Imperatorem authoritatis, præsertim transito Constantinopolim Imperio: nam in officiis aule Byzantinæ mentio est, τὸ ἀρχιστράτηγος τῆς μεγάλῃς παλάτης, Præfecti aut præsidis magnorum palatiorum. Curopalates libello de offic. Constantin. pag. 47. cumque vocabantur cura palatii. Ammian. lib. 14. isdem diebus Aollinai Domitiani gener, paulo ante agens palatii Cæsaris curam, ejus munus erat, ut virga aurea decoratus, inter obsequia numerosa ante pedes regis primus incederet. Aurel. Cassiodor. 1. 7. epist. 5. Sidon. Apollin. carm. 23.

Intra aulam socii mei experit

Curam cum moderatus es Palatii.

Corrip. African. lib. 1. num. 8.

Cum mihi regeres divina palatia patris,
Par extans curis, solo diademate dispar,
Ordine pro rerum vocatus cura palatii,
Dispositu nam Cæsar eras, cum sceptrum teneret
Fortis adhuc senior.

Idem lib. 2. num. 7.

Dispositiorque novus saepe Baduarius aula,

Successor socii, factus mox cura palatii.

Honorius etiam Aug. meminit cura Palatii 1. 7. C. de comit. & trib. scholar. 1. 12. licet in editionibus nonnullis sit non cura palatii, sed curator. & lib. 6. tit. 13. C. Theodos. lex est unica eodem titulo. at quem hi cura palatii appellant, alii Curopalates, quæ vox serius inuenta est. Paul. Diac. lib. 16. in rebus Justiniani, efficitur ei hujusmodi successor, Justinus Curopalates. Georg. Cedren. & Joan. Zonaras tom. 3. in vita Justiniani, in Leonis Isauri, à quo Arthabasdus eum honorem accepit, & Stauratii xεγαλαδικου appellat, ipse Curopalates, seu ut alii volunt, Georg. Codin. lib. de offic. Constantin. pag. 13. & pag. 31. καὶ τὸ τῆς xεγαλαδικῆς οὐσίας τῆς πινίγης, καὶ ἀνδρὶ δυνάμει, & Curopalates similia quoque vestimenta pincerne, a sine judiciali scepro. Unde pene adducor, ut apud Corripum legi putem præsertim illo aro:

Ordine pro rerum vocatus Curopalates.

Et pari ratione:

Successor socii factus mox Curopalates.

Antiqui Galli similem magistratum habebant, cui regia aulæ cura demandabatur, quem majorem domus notant dici apud Leginhartum in vita Caroli magni, & Vincent. Lupan. lib. de magistrat. Gallie.

De Capitolino monte.

Tribus hic mons insignitus nominibus est, *Capitolii*, *montis Tarpeii*, & *Saturni*. *Saturnius* dictus fuit à Saturno, qui antiquis temporibus illum locum tenuisse dicitur, & in cujus tutela adhuc esse existimatur: Terentius Varro, Dionysius, Festus: unde etiam *Saturnia terra* ab eo dicta fuit Italia. *Tarpeii* appellationem accepit à virgine Vestali *Tarpeia*, quæ ibi armis à Sabinis necata & sepulta est. Historiam eam recitant præter jam dictos scriptores, etiam Livius lib. 1. & Propert. lib. 4. *Capitolium* idem mons dictus fuit, quod in eo cum fundamenta foderentur adis Jovis, caput humanum inventum fuerit, testibus iisdem & Plutarcho. Theodor. Canter. lib. 1. Variar. lect. cap. 11. ex Arnobio demonstrat, montem hunc sic appellatum à capite Toli invento, qui in monte Capitolino fuerit sepultus. Verba Arnobii ex libr. 6. contra Gentes, quæ à Theodoro citantur, nolo addere. Celebrerrimus autem hic mons fuit, cum propter alia multa, tum propter amplissimum templum Jovis Capitolini, quod in hoc à Tarquinio Prisco rege inchoatum, & à Tarquinio Superbo exædificatum est: de quo suo loco. Habet ad *Ortum* forum & mentem Palatinum: ad *Ocassum* Urbem planam: ad *Aquilonem* Trajani forum, & Quirinalem: ad *Meridem* Aventinum, Tiberim & Theatrum Marcelli, &c. Hunc collem cum Palatino **11X.** Urbis regionem Augustus fecit.

IN CAP. V. PARALIPOMENA.

De Capitolio.

Limina area ex multatitia pecunia T. Liv. Dec. 1. l. 1. ipsum vero Capitolium quadrato saxo structum eo anno, quo in Hetruriam missus exercitus Romanus, Cartusiam & Connebram urbes expugnavit diripuitque, produnt historici: quod evenit tertio anno post creatos Tribunos militares consulari potestate, Cuspinian. in fastos Cassiodori: qui à Numa vult Capitolium à fundamentis exstructum, contra aliorum sententiam, qui à Tarquinio Prisco quinto rege inchoatum, à Tarquinio Superbo absolutum, ab Horatio Tulvillo dedicatum unanimi consensu tradunt Flor. lib. 1. cap. 7. L. Sen. ad Marciam cap. 13. sed nullum monumentum crebriores passum mutationes, quippe motis inter Syllam & Marium armis civilibus Capitolium incensum fuit, C. Plin. lib. 13. cap. 13. cosl. Scipione & Norbano id evenit post ejus dedicationem annis quadringentis viginti quatuor, ut ex serie consulum è Fast. Capitolin. colligere est manifestum: potius autem victoria L. Sylla restaurare illud unice intendit: sed illo extincto Q. Catulus reparavit, rursusque dedicavit. Plin. lib. 19. cap. 1. Suet. Cæsar. c. 15. Deinde interfectis annis centum triginta sex faviente bellorum civilium rabie à Vitellianis incensum ultimumque, ut narrat Dio lib. 65. in fine. Vespasianus restauravit: Rudericusque purgandis manus primus admovit, ac suo collo quadam extulit, arearumque tabularum tria millia, quæ simul conflagraverant, restituenda suscepit, ut loquitur C. Suetonius in eo cap. 8. D. Auson. in Urbib. de Narbona:

Tanta molis erat, quantam non sperneret olim
Tarquinius, Catulusque iterum, postremus & ille
Aurea qui statuit Capitolii culmina Caesar.

Area autem propter regulas aureas bractæasque quibus ornabatur. L. Seneca lib. 1. controvers. 6. fastigiatis supratæctis auro puro fulgens prætulit Capitolium.
Sidonius Apollinar. carm. 5.

Et regum aspicient Capitolia fulta catenas.
Frudent. l. 2. contra Symmachum:
- - - tella aurea flammis

Soltere, mæstrucis proceres vestire togatos.

In Capitolio solemne jusjurandum concipiebatur. Plin. lib. 2. cap. 7. Alii in ipso Capitolio fallunt, ac fulminantem perjerant Jovem, & Jupiter Capitolinus in perjuros telo trifido erat armatus. Turneb. l. 22. cap. 4. Sic accipio illud Propertii l. 4. eleg. 1.

Tarpeiusque pater nuda de rupe tonabat,
Et stabant humiles in Jovis arce cæcæ.

Idque præsertim cum adigendi in acta principum cives Kalendis Januariis. Unde Tacitus lib. 16. Annal. fine, *ritare solemne jusjurandum primo io anni, dixit Gunther. l. r. Ligurini.*

Mox ubi rite suam proceres juramine sacro
Aspinxere fidem, cunctis, quæ postulat ordo
Expletis.

Solemnia etiam vota in Capitolio concipiebantur. Florens Tertullian. de corona: *Annua votorum nuntiatio quid videtur, prima in principis, secunda in Capitolio, accipe post loca & verba, hinc tibi Jupiter bovem cornibus auro decoratis vovemus esse futurum, corrigendum necessario est, esse facturum. Nam facere idem ac sacrificare esse, pueri Grammaticorum non ignorant. C. Sueton. Ner. cap. 46. Votorum nuntiatione, magna jam ordinum frequentia vix reperta Capitolii claves. Tactum autem fulmine Capitolium inter prodigia recensebatur, ut ex Livio infinitis pene locis, & Julio Obsequente in prodigiis liquet. M. Cicero l. 1. de Divinat.*

Nam pater alitronans stellanti nixus olympo,
Ipse suos quondam rumulos ac templa petivit,
Et Capitolinus injecti sedibus ignes.

Ovid. l. 3. Amor. eleg. 3.

Jupiter igne suo lucus jaculator & arces,
Missaque perjuras tela ferre vetat.

Author consolat. ad Liviam:

Jupiter ante dedit satis mala signa errenti,
Flammifera petiit cum tria templa manu.

Tria templa sunt Jovis, Minervæ, & Junonis; sequitur enim: Junonisque gravi nocte impavidæ Minervæ,
Sanctæque & immersi est Cæsaris ista domus.

Res nota ex Criticis, Historicis, Poëtis.*

D. Auson. Tern.

Trina in Tarpeio fulgent consortia templo.

Neque tantum Romæ Capitolium erat, sed & in aliis urbibus, Corinthi, Pausan. Corinthi ac Antiochiæ, T. Liv. l. 1. Dec. 5. ut observat Lilius Gryldus de diis gentilibus syntagm. 2. Tolosa, Sidon. Apollin. l. 9. epist. 16. & doctissimus Savaro ibi, Norbæ. Idem Sidon. carm. 23.

Salve, inquit, Narbo nobilis

Delubris, Capitolis, monetis.

Et Capux, Sil. Italic. l. 10. de Hannibale ingressio eam:

- - - Monstrant Capitolia celsa.

Denique corrigendus Corippus l. 3. num. 3.

Tempore quo capitis injecti vincla tyrannis
Justinianus orans, quarto cum consule princeps
Alta triumphat teret Capitolia pompa.

Legendum censui in editione mea:

Triumphali tereret Capitolia pompa.

Necessaria omnino correctio. Nam triumphantes Capitolium curru

curru asceodebant. Sueton. Caesare cap. 37. M. Lucan. l. 8. de Pompeio triumphante:

- - - *Nec ter Capitolia curru
Invectus.*

Idem lib. 9.

- - - *Quam ter Capitolia curru
Scandere.*

Apollon. Collatus de excidio Hierosolymorum l. 2.

- - - *Capitolia scandes*

Victor, & Augustam sedem, nomenque tenebis.

Claudian. de 6. Hon. consul.

*Jamque parabantur pompae simulachra futura
Tarpeio spectanda Jovi.*

Et peracto triumpho in Jovis Capitolini templo convivium instaurabatur. Possidonius l. 2. historiarum, & ex eo Athen. l. 5. cap. ult. licet alii non in ipso Capitolio, sed in Capitolii porticibus epulas istas apparari solitas docuerunt, Joan. Zonar. Annal. tom. 2. in Camilli triumpho, & notat Faber Sannianus l. 1. semestr. c. 6. nec desunt qui in templo Herculis exhibitum epulum triumphale velint, quod is Deus totum orbem terrarum victor peragrasset. Crinit. l. 24. de honesta disciplina. c. 5. Illud autem non omiserim, omnium deorum simulachra deaurumque in Capitolio coli solita. T. Liv. dec. 1. l. 6. Ceterique dii deique qui Capitolium artemque tenetis. P. Victor in 8. reg. urbis, & Servius ad illud l. 2. Aeneid. v. 319. *Tanthus Othryades arcis Phœbique sacerdos.*

C A P. VI.

De Colle Quirinali.

Collis Quirinalis, ut author est Varro, à Curetibus dictus est, qui cum T. Tatius Curibus venerunt Romam, quod ibi habuerint castra. Festus ait, primum dictum hunc collem *Agona*, inquit: *Quirinalis collis, qui nunc dicitur, olim Agon appellabatur, antequam in eum commigrarent Sabini, Curibus venientes, post sœdus inter Romulum & Tatium actum, à quo hanc appellationem sortitus est: quamvis existiment quidam sic dictum fuisse, quod in eo factum sit templum Quirino.* Idem alibi: *Agona sacrificia, quae fiebant in mente: hinc Roma mons Quirinalis Agonius, & Collina porta Agonensis.* Quae etiam confirmat Dionysius lib. 2. appellans hunc Collem Agonalem. Porro si quis verba Varronis diligenter consideraverit, inveniet ejusdem collis aliquot partes, sive colles particulares fuisse: quorum unus *Salutaris*, alter *Mutialis*, alter *Latiaris* sit vocitatus. Sub Imperatoribus autem *Caballum* hunc montem dictum fuisse, à duabus statuis marmoreis Alexandri Magni Regis Macedonum, equum Bucephalum domantis, quas Alexandria Constantinus Imperator Romam transfulerit, atque in medio thermarum à se in Quirinali extructarum collocaverit, annotat Onuphrius & Georg. Fabricius in sua Roma. Collis hic habet ab *Ortu* Esquilias & Viminalem: ab *Occasu* Urbem planam & campum Martium: à *Meridie* Nervæ & Trajani fora, atque Capitolium: à *Septentrione* collem hortulorum, & portam Viminalem. In hoc colle fuit præcipua sextæ regionis pars, quæ *Alta semita* dicebatur.

AD CAP. VI. PARALIPOMENA.

De Quirinali monte & sano Quirini.

Antiquissimum hujus montis nomen loquitur sœdus inter reges Romulum & Tatium initum passim apud historicos. Nam facta inter utrumque populum concordia, non domos modo privatas, sed & aedes sacras diis exseruerunt, præter Livium, Florum, Eutropium, & alios ab Onuphrio citatos in urbe Roma pag. 146. Ovid. l. 6. Fast. de Fidio Deo:

Hunc igitur veteres donarunt ade Sabini,

Inque Quirinali constituere jago.

Sunt tamen alii, qui non à Curibus, oppido Sabinorum, aut ejus civibus eo translatis, Quirinalem montem dictum contendunt, sed à templo Quirini, id est, Romuli, ut dicam l. 2. cap. 18. infra: D. Auson. epist. 23. ad Paulinum:

- - - *Quos sacra Quirini*

Turpura, & auratus trabes velavit amictus.

Et Pontius Paulin. ad Ausonium epist. 3. de toga prætexta:

Que tamen Augusta Latiaris in urbe Quirinis

Cæsareas inter parili titulo palmatas

Fulget nativo longe venerabilis auro.

Cur nomen Romuli mutatum fuerit, causa certissima, quod in omni apotheoſi nomina inter divos referendis mutare conſueverit vetustas, & ob id cum Romulum ingratissimi

pates discerpſissent in curia, honores divinos extincto decreverunt, sanumque exeruerunt, cujus adyta ne sacerdotes quidem ipsi adire poterant.

Q. Horat. Epod. od. 13.

Quaque carent ventis & solibus, ossa Quirini

Nescis videre, dissipabit insolens.

Cui, ut omnibus aliis templis, aut certe plerisque, adjuncta erat porticus. M. Martial. l. 1. r. epigr. 1.

Vicini pete portuum Quirini.

Claudian. de bello Getico:

- - - *procul arceat altus*

Jupiter, ut delubra Numæ, sedemque Quirini

Barbaries oculis saltem violare profanis

Tossit, & arcium tanti deprendere regni.

Nec unum modo Quirini sanum Romæ, sed plura. Nam notitia urbis in 10. Reg. collocat templum Quirini prope Lupercal, ubi erat signum lupa duobus pueris Romulo & Remo mammis præbentis, & tamen in 7. reg. in eadem notitia templum Quirini novum statuitur, & puro illud esse, quod à Dione memoratur l. 54. *ἵπιν ὃ ἡ ἀρχαία τὰ τὰ Κουίριον καλεῖσθαι, ἐν ταῖς νεώτεραις.* Ante suum abitum templum Quirini de novo edificatum dedicavit.

P. Ovid. l. 3. Amor. eleg. 7.

Qua licet, affectas cælum quoque, templa Quirinus,

Liber, & Alcides, & modo Caesar, habent.

C A P. VII.

De Monte Coelio.

Montis Coelii (quem primum Romulum munivisse, Pomperio vero Tullum; ut Dionys. & Livius, vel Ancum, ut Strabo, vel Tarquinium, ut Tacitus scribunt, inclusisse) sic meminit Varro l. 4.

de lingua Latina: *In suburana regionis parte princeps est Caelius mons, à Caelio Vibeno Tusco, duce nobili, qui cum sua manu dicitur Romulo venisse auxilio contra Sabinum Regem.* Hactenus Varro, cum quo & Dionys. & Sext. Pompeius Festus consentiunt: nisi quod Festus, non Caelium illum Etruscum ducem, sed Cœlem dictum fuisse scribit. *Querquetulanum etiam hunc montem appellatum docet Tacitus lib. 4. inquit: Haud fuerit absurdum tradere montem eum (de Caelio loquitur) antiquitus Querquetulanum cognomento fuisse, quod talis silva frequens, sæcundæque erat, mox Cœlium appellatum à Cæle Vibenna, qui dux gentis Etruscæ, cum auxilium appellatum ductavisset, sedem eam acceperat à Tarquinio Prisco, seu quis alius Regum dedit: nam in eo scriptores dissentiunt.* Habitasse autem eum montem Etruscos, & deinde cum eum nimis muniissent, & in suspicionem venissent, ab illo in planum locum deductos fuisse, qui ab iis *Tusculus vicus* dictus sit, tradit Varro, & breviter meminit Tacitus. Qui etiam cum Suetonio auctor est montem eum à Tiberio Imperatore, quod is post incendium habitatoribus adificia cōsumpta inflaurasset, *Augustum* dici coeptum esse. Habuit in hoc monte Regiam suam Tullus Hostilius, ut scribit Livius, quæ postea *Curia Hostilia* vocitata est. Hodie insignis is mons in Urbe habetur, *Vaslica Joannis Lateranensis*, de qua alii. Ille mons ab Oriente habet Urbis mœnia, terminumque Esquilinæ regionis, portam Esquilinam & Amphitheatrum: ab Occidente Suburam & montem Palatinum: à Septentrione Carinas, Cœlium & Esquilias: à Meridie Piscinam publicam & Vallem, quæ est ante viam Appiam, quæ prope Septizonium Severi inchoans, versus portam Capenam protenditur. In hunc montem secundam Urbis regionem, *Cælimontium* appellatam Aug. Cæsar posuit.

AD CAP. VII. PARALIPOMENA.

De monte Caelio abundantissime Onuphrius in urbe Ro-

ma pag. 26. & sequentibus; Bartholom. Marlian Topographiæ urbis Romæ lib. 4. cap. 18. Ovid. lib. 5. Fast. *Cælius accipiet pulcherrimus equos.* Dicam infra lib. 6. cap. 2.

CAP. VIII.

De monte Esquilino.

Esquilinus mons quando Urbi sit additus, & Pomœrio inclusus, dictum supra est. Accepit autem nomen, ut plerique existimant, ab *excubiis*, quas Romulus in illo monte habuit, cum Tito Tatius parum sideret, eumque infidæ societatis aspectum haberet, quasi *Excubinus*, unde postea *Esquilinus* factus est. Quam vocabuli etymologiam etiam Ovidius agnoscit 3. Fastorum. Alii vero non ab *excubiis*, sed à *quisquilis* dictum eum montem *Esquilias* arbitrantur, quod Aucupes ibi quisquilis parvis aves illuderent. Alii vero, quod *exculta Esquilis* à Rege Tatius in illo monte fuerint, sic appellantur: quæ omnia Terentius Varro libro quarto de lingua Latina indicat, & quædam etiam Sextus Pompeius Festus. Habuit autem hic mons aliquot colles, quorum unus *Cispinus*, alter *Oppius*, *Septimius* alius dictus fuit, teste Varro loco eodem. Quomodo exculus hic mons, & quibus adificiis exornatus fuerit, ostendit quintæ regionis descriptio, paulo post secutura. Habet ab *Ortu* Urbis muros, versus aggerem & castrum Prætorium: à *Meridie* viam Lavicanam: ab *Occasu* vallem inter Cœlium & Palatinum longe lateque patentem: à *Septentrione* Viminalem.

PARALIPOMENA.

De excubiis more Romano in urbe & in castris, & de monte Esquilino.

Cum scriptores ab *Excubiis* Esquilinum montem designant, quædam hoc loco de excubitoribus, excubiisque dicenda, quanquam infra uberius lib. 10. cap. 13. prima itaque eorum institutio à Paulo 10. petenda est, qui l. 1. ff. de offic. præf. vig. apud vetustiores, inquit, incendii arcendi triumviri præerant, qui ab eo quod excubias agebant, nocturni dicti sunt. Virg. lib. 9. Aeneid.

Fugitum excubias obsidere portas.

Imago ejus rei extat apud C. Suetonium in Augusto cap. 23. Vide Artemidor. Onirocrit. cap. 62. lib. 3. & licet in initio, bono civitatis fovendo, statusque publici commodò, instituta fuerint excubias; ne videlicet incendio publica urbis monumenta consumerentur: tamen mali principes ministerio militum tyrannidem usurpantes, suos satellites seu stipatores hoc conamine vocarunt: non modo in occidente, aut Romano imperio, sed etiam in oriente, seu Byzantino imperio: nam *ἡμετέριον*, diurnæ vigiliæ apud Cuiopalem lib. de offic. Constantinop. pag. 171. & recte; nam *vigilia nocturna*, *excubias diurna*, *ἡμῶν*.

Hispal. lib. 3. etymol. cap. 3. ex Servio, ut solet multa alia transcribere ad v. 159. lib. 9. Aeneid. Hinc Aurelio Cassiodoro lib. 11. epist. 19. *Excubitorum excubias.* Claudian. de 4. Hon. consul.

Non sic excubias, nec circumstantia pila,
Quam tutatur amor.

Idque non apud Romanos modo Imperatores, sed & Græcos, Xenophon Cyropæd. lib. 4. *τὸ δὲ ἵκε δὲ μὴ ἐπεὶ οὐκ ἔστιν ἡμετέριον ἐκπύριον.* Illud utrique juratore, nocturna excubias non obituri vobis esse. Idem lib. 7. expedit. Cyri *νυκτερικὰς* meminit pag. 400. vertit Leunclavius, nocturnas excubias, malim, vigilas, si fides Grammaticis nominatis adhibenda. Idem eodem lib. post *νυκτερικὰς καὶ ἡμέρας*, καὶ σὺν ἡμῶν ἀγροδιδῶν. Vertit idem Leunclavius, nocturnas excubias, & tesseram dare, & σερύλακας, eo. qui primas agunt excubias. Idem eleganter dixit de expedit. Cyri lib. 2. pag. 270. eademque voce utitur lib. de magist. equitum, pag. 968. Corrip. lib. 1. num. 12.

Excubias primum, quæ summa palatia servant.

Et lib. 3. num. 4.

Ingens excubitis divina palatia servant.

Excubitores isti noctu nolam pullabant, cui necesse erat responderi, notavit Hadrianus Junius; forte dicebantur. L. Apul.

L. Apul. lib. 4. Mileſiar. Latrones forte duſti noſtri ex:ubabant ſpeculandi gratia. Sidon. Apollinar. lib. 8. epiſt. 6. Si quid inter excubiales curas, utpote in caſtris ſaltem ſortito vacabis. Valer. Flacc. Argonaut.

Excubias ſortita manus.

Utque privatorum ſoribus janitores, ſervi oſtarii, aut canes appoſiti; ita principum veſtibula, vigiles excubitoresque inſeſebant. Claudian. lib. 2. de laud. Stilich.

Quæ veſtibus ſoribusque potentum

Excubet.

Dico ad illud Claudiani lib. 3. de rapto:

Ut domus excubus inſuſodita remeſcit.

Corrip. African. lib. 3. num. 4.

Ingens excubitus divina ſervans.

Propertius lib. 4. eleg. 1. ad privatam matronarum cuſtodiam traxit:

Non mille excubias, nec te ſignata jurant

Limina, perſuaſa fallere vima ſa' eſt.

Denique in ſacris Bonæ dææ erant excubias, ut ſuo dicitur loco, quod Græcorum inſtitutum fuiſſe notiſſimum, ejuſque rei author Anachariſis apud Herodotum Melpomene; ab hac mente Valer. Max. lib. 1. De Relig. neglecta, tit. 16. in Jovis optimi maximi templo, eximia ſacie puerum hiſtrionem ad excubias tenendas poſuiſſet. Valer. Flacc. Argonaut. lib. 3.

Linguit & undantes menſas, inſeſtaque pernox

Sacra Medon.

De monte vulgaria omnia: ſcio alios non *Exquilinum*, ſed *Eſquilinum* vocare. M. Martial. lib. 7. epiſt. 72. adi ad interpretes Horatii Epod. od. 5. Propert. lib. 3. eleg. 22.

Et dominum exquilis ſcribe habitare tuum.

Et lib. 4. eleg. 8.

Diſce quod exquilias hac nocte ſugaris aquoſas.

Edirio Horatii Tuſcanellæ, & Joſ. Scaligeri, *exquilias*, præſert: Achillis Tatii & Lugdunenciſis, *exquilias*, ut & Juvenal. ſat. 5. v. 78.

C A P. IX.

De monte Viminali.

Viminalis mons, teſte Varrone Romanorum omnium doctiſſimo, à *Vimineo Jove*, quod ibi aræ ejus ſint, dictus eſt: vel quod ibi *vimineta*, vel *viminum ſylvæ* fuerit: quod idem & Sextus Pompeius affirmat, & Juvenalis: cujus autem generis vimina illa fuerint, nemo prodit. Fuit etiam *Fagutalis* appellatus, à ſylvâ *fageæ*, teſtibus iſdem. Maxima ejus montis pars hodie inculta jacet, & vel hortos, vel vinea, vel populos, falices, & harundines habet. Hunc collem cum *Eſquilis* quintam urbis regionem fecit Cæſar Auguſtus, quum ſpaciū Urbis in vicos & quatuordecim regiones divideret: unde ex deſcriptione ejus regionis etiam hujus collis ædificia & ornamenta cognoscuntur. In *Ortum* tendens hic mons, habet campum *Exquilium* & Urbis muros, cum caſtris Prætoriiſ; in *Occāſum* vero *Quirinalem*, ſalſam Suburam, & vallem planam interjectam: in *Meridiem* *Eſquilias*, viamque interpoſitam: à *Septentrione* Urbis muros verſus portam Viminalem.

AD CAP. IX. PARALIPOMENA.

Viminalem montem partem *Exquilini* facit M. Varro, alii diſtinguunt, legendi Bartholomæus Marſianus vir eruditus, & in antiquitate inveſtiganda diligens, lib. 5. Topograph. c. 19. & Onuphr. in urbe Roma, pag. 85. locus eſt ele-

gans Strabonis Amaſiani Geograph. lib. 5. ἡλκὺς ὁ Σέρειος τ' ἐκκεῖθεν, ἀνετλήρατε γὰρ ποσειδῆος τὴν τῆς Ἰουλιανῆς ἡσφόν, καὶ τοὺς ἐμυδιανόν. Quem deſectum Servius arguit, qui complevit murum, adjectis urbi *Eſquilino* & *Viminali* collibus. Sidon. Apollinar.

Diſtūmque petunt: à *vimine* collem.

C A P. X.

De monte Aventino.

Aventinum montem multis de cauſis ſic appellatum, ſcribit Varro, videlicet, vel ab *Aventino* Rege Albano, quod ibi ſepultus fuerit: vel ab *adventu* hominum, quod ibi commune Latinorum Dianæ templum ſit conſtitutum: vel ab *aribus*, quæ ſeſe à Tiberi eo ferrent; vel etiam ab *adveſtu*, quod cum olim mons ille paludibus à reliquis eſſet diſcluſus, ex Urbe ratibus eo adveſti homines eſſent: cui ſententiæ ipſe accedit. Quod ab *Aventino* Albanorum Rege hic mons *Aventinus* dictus ſit, docent etiam Sextus Pompeius Feſtus, Dionyſius Halicarnaſſeus, Livius & Ovidius. Meminit Varro in libris de Gente populi Romani, quosdam ab *Avente* Sabinorum fluvio, montem illum *Aventinum* dictum fuiſſe, opinari; quod Sabinis in urbem ſuſceptis, Romulus eum habitandum conceſſerit. Quæ tamen opinio non videtur eſſe veriſimilis: cum & Virgilius, & Ovidius quodam in loco teſtentur, ante Evandri & Herculis in Italiam adventum, hunc montem id nominis habuiſſe. Fuerunt præterea & aliæ hujus montis appellationes: nam *Marcus* dictus eſt teſte Sexto Pompeio Feſto, à ſacello *Deæ Marcæ*, quod ſub eo monte fuit. Item collis Dianæ, à templo ejus Dææ, quod in hoc monte exiſtit. Et celebris fuit *Aventinus*, Aventini & T. Tatii Regum, ac Remi ſepulchris: ſeceſſione etiam plebis Romanæ in eum montem facta. Sed & hoc obſervandum de eo eſt, quod Romulus neminem eum habitare paſſus fuerit, ſed ſacrum fratri eſſe voluerit. Ideoque cum reliqui colles, de quibus hæcenus dictum, urbis Pomærio à Regibus incluiſi fuiſſent, hoc tamen de *Aventino* non legitur. Sed is tandem à Tiberio Claudio Imperatore Auguſto Urbi additus legitur. Cujus quidem rei Meſſala apud Agellium lib. 13. capite 14. hanc cauſam fuiſſe recitat, quod in eo monte Remus urbis condenda gratia aſpicaverit, avesque irritas habuerit, & ſuperatus in aſpicio à Romulo fuerit. Idcirco addit, omnes qui pomærium protulerunt, montem iſtum excluſerunt, quaſi *aribus obſcatis omninoſum*. Hæc Meſſala. Hic mons, quem propter longitudinem certo deſcribi

non

non posse, Georgius Fabricius fatetur, ad *Ortum* in Meridiem declinantem respicit moenia: ad *Meridiem* campum Figulinum: ad *Ocasum* flumen: ad *Septentrionem* montem Palatinum. Hunc montem Augustus XIIII. regionem fecit: unde ex ea cognosci poterit, quomodo fuerit excultus.

IN CAP. X. PARALIPOMENA.

De Remuriis, & à quo Aventinus urbi inclusus.

Quod hic dicat urbis Pomœrio hunc montem non inclusum, fallitur omnino: nam Ancus Martius quartus Romanorum rex, Numæ nepos, moenia urbis muro complexus est, Aventinum etiam inclusit, Eutrop. l. r. & ex eo Paulus Diacon. histor. Miscellæ lib. 1. & præter historicos, quidam incerti nominis poeta, apud J. Cuspinianum in Fastos Cassiodori, cujus epigramma adscribam.

Romulus aggreditur regnum qui condidit urbem,

Prima Remus quoniam mœnia transe, obit.

Et Numæ divinus implevit cultibus urbem,

Tullius inventis sacris arma ciet.

Ancus Aventinum montem superaddidit Urbi,

Prise triumphati primus honore tumes.

Tullius invenit cœsum, Vulcania proles,

Tarquinius Sexti crimine pulsus abi.

Certe autem constat interfectum per nefas à Romuli militibus Remum in Aventino fuisse sepultum, solemnique ac annua sacrificia in ejus honorem instituta, quæ tunc *Remuria*, postea & *Lemuria* sunt appellata. P. Ovid. lib. 5. Fast.

Romulus obsequitur, lucemque Remuria dicit

Illam, quæ postis iusta feruntur aris.

Aspera mutata est in levem tempore longo

Litera, quæ toto nomine prima fuit.

Hic dies Id. Majis celebratur, ut est in fastis Capitolinis, & veteri Calendario Romano. Serv. ad illud lib. 1. Æneid.

Romulus excipiet gentem.

Remo scilicet, inquit, interfecto, post cujus mortem natam constat pestilentiam, unde consulta oracula dixerunt, placandos esse manes fratris extincti; ob quam rem sellæ aurulæ, cum scepro, & corona, & ceteris regni insignibus, semper juxta stantem aliquid

Romulum ponebatur, ut pariter imitari videretur: unde est, Remo cum fratre Quirinus jura dabunt, placari censebantur manes tumulo magnifico strutto in Aventino, & sacris ejus honorari instituti, quibus nomen vel ab illo desumtum, vel à Lemuriis, qui animæ defunctorum censebantur. Lil. Gyrard. synt. 17. pag. 450. quorum in numero Lat erat. L. Apul lib. de Deo Socratis: licet sciam *Lemuria*, sive sacra feralia constituta 12. Kalend. Martias, ut fuisse Ovidius lib. 2. Fastor. excipit. M. Terent. Varro de vita pop. Rom. lib. 1.

Quibus temporibus in sacris

Fabam jactant nocte, ac dicunt se Lemures domo

Extra januam ejicere.

CAP. XI.

De reliquis tribus collibus: Hortulorum videlicet, Janiculo, & Vaticano.

Cum Romani nimium studerent, non Imperii tantum auctiori, sed Urbis etiam amplificationi, ut cuivis, qui in scriptis veterum non plane hospes est, manifestum esse potest: Ideoque non contenti veteribus Pomœrii finibus, illos sæpe mutarunt, & aliis atque aliis montibus Urbi subinde additis, protulerunt, uti hætenus de septem illis principalibus montibus dictum est: præter quos tamen etiam alios colles superiouribus magnitudine nequaquam pares, urbis Pomœrio includebant; de quibus hoc capite pauca dicam. Fuerunt autem hi tres: collis *Hortulorum*, *Janiculum*, & *Vaticanus*.

Collis *Hortulorum*, vel, ut alij, *Hortorum* hanc appellationem accepisse videtur à proximis ei hortis Salustii. Postea vocitatus fuit *Pincius*, quod in eo Finciorum domus essent: quæ familia nobilissima fuit, ac claruit in Urbe circa tempora Constantini. Hic collis antiquius extra Urbis moenia fuit, ideoque extra septem montium numerum. Tempore autem Aureliani Imperatoris Pomœrio inclusus est. Celebris fuit cum propter Neronem in eo sepultum, ut Tranquillus in Nerone testatur, tum propter Candidatos, quibus usus erat (ut Macrobij verbis utar) in Comitium nundinis venire, & in hoc colle consistere: unde ab universis possent videri: & inde in Campum Martium, petiit Magistratum, descendere.

Janiculum, inquit Sextus Pompejus Festus, dictum, quod per eum, tanquam per januam, populus Romanus primitus, transierit in agrum Etruscum. Alii sic appellatum scribunt, à vetustissimo oppido, quod Janus in Italia condidit. Macrobius autem dictum putat *Janiculum*, quod Janus ibi vel sit sepultus, vel habitaverit. Hodie à flavis arenis *mons aureus* nominatur, & corrupto vocabulo *Montorius*. Ex hoc monte propter altitudinem Roma maxime est conspicua. Ceteris autem infrequentior est, ob aeris gravitatem, ut Martialis testatur. Celebris fuit Numæ, Romanorum Regis, ut Dionysius & Livius, itemque Statii Cæciliæ Poëtæ, ut Cæsariensis Eusebius produnt, scilicet. In hunc aliquando plebem fecerunt Romanam, & à Quinto Hortensio Dictatore revocatam, scribunt, Iulius libro decimo sexto, & Livius. In eodem, ut scribunt Livius, Dionysius, Italicusque Silius, Rex Thuorum Porfenna castra habuit. Fuit autem trans Tiberim.

Vaticanus etiam mons trans Tiberim fuit, olim non habitatus, nec ad Urbem pertinuit. Nomen accepit, ut est apud Agellium lib. 16. c. 17. à *vaticinis*, quæ in eo agro fieri solerent. Sextus Pompeius scribit: *Vaticanum* collem appellatum esse, quod eo potius sit populus Romanus *Vatum* responso, expulsi Etrusci. Alii volunt à *Vaticano*, vel *Vagitano* Deo sic appellatum. Vetustissima in eo ilex fuit, de qua Plinius sic scribit: *Vetustior Urbe in Vaticano ilex, in qua titulus æreis literis Etruscis, religione arborum jam tunc dignam fuisse significat*. Nobilis olim fuit Scipionis sepulchro. Nunc vero clarus, cum propter alia, tum propter celeberrimam totius orbis *Bibliothecam Vaticanam*.

Porro autem ii montes jam rarissimi habitantur, maxima ex parte hortis & dispersis hinc inde templis, aut

aut claustris religiosis occupati: aut veterum adificiorum ruinis obruti, vetustissimis temporibus nemora & pascua habuit *Palatinus*, ut scribit Tibullus: *Capitolinus* dumetum, ut Virgilius: *Esquilinus*, *Quirinalis* & *Viminalis*, vimina & sylvam fageam, ut Varro: *Caelius* quercetum, ut Tacitus: *Aventinus* lauretum, ut Solinus: *Faniculum* esculentum, ut Plinius: *Vaticanus* ilicetum, ut Fulvius, prodidere.

Et hæc quidem quæ de urbis initio, ambitu, amplificatione & montibus Pomærio inclusis, hæcenus dixi, præter veteres rerum Romanarum scriptores, quos citavi, habent etiam Georgius Fabricius in sua Roma, Bartholomæus Marlianus in antiquæ Romæ Topographia, & Onuphrius Panvinus lib. 1. Comment. Reipublicæ Romanæ, ex quibus plura peti possunt. Situm urbis & dictorum montium ostendet Tabula.

AD CAP. XI. PARALIPOMENA.

De hortorum cura analogeta quadam.

Hortos Palatii principum vicinos debere esse, Ester. cap. 7. in sacris literis docetur, aut domibus privatorum. Pallad. lib. 1. cap. 34. & eos manu sua colere regibus antiquis in deliciis fuisse testatur ex Trogo Pompeio Justinus lib. 36. de Attalo, qui, omnia regni administranda, hortos fodiebat, graminum seminabat. Et de Semiramidis hortis peninsulis, notius est, quam ut dici debeat; legendus Strabo lib. 16. in principio. Viri docti ad Martial. epigr. 1. Amphitheat. Idem lib. 6. epigr. 80. Plinii elegans est locus lib. 19. cap. 4. Antiquitas nihil prius mirata est, quam Hesperidum hortos, ac regum Adonis & Alcinoi, itemque pensiles, sive illos Semiramis, sive Assyria Rex Cyrus fecit. Baptista Pius Annot. post. c. 178. & in obscuris dici notat Palmerius Spicil. Lyfander apud Xenophontem lib. 5. Memorabilium, narrat hortum Saitibus visum, quem Cyrus rex sua manu concessisset, pag. 831. & domibus regum Persarum juncti semper horti. Plur. Artaxerxes, quos paradisi vocabant, Jul. Pollux lib. 9. c. 2. at vero de Alcinoi & Hesperidum hortis, quis post Homerum, & omnes alios dicat?

Apud Romanos tam vetus ea cura, ut ipsi etiam reges hortos curarint, C. Plin. loco proxime laudato. sique plerumque in suburbis quod præcipit M. Varro rei Rust. lib. 1. cap. 16. & in villa vinea primum locum, hortus secundum obtinet. Cato R. R. cap. 1. M. Martialis lib. 7. epigr. 48.

Aut prope Tiberim, ut de hortis Cæsaris & Antonii in rebus Octavianæ, testis est Dio lib. 47. pag. 351. suos autem Cæsar populo legavit. Sueton. in ejus vita cap. 83. & sic hortos publicos conductos lego apud Labeonem IC. l. 20. §. 2. ff. de leg. 3. licet ibi, non conductionem hortorum, sed conditionem legi velint. Et sane hortos legari suetum, notum ex inscriptione vetusta, quæ Julii Carnici habetur, in hæc verba:

Longius. Patroclus, secutus pietatem, col. cent. hortos, cum. edificio, hinc. sepultura. juncto. vias. donavit. ut. ex. redditu. eorum. res. & esse. patrono. suo. & quandoque. sibi. ponerentur.

Laz. lib. 12. cap. 1. tantique olim facti, ut hortos palatii prætulit D. Aurelianus Cæsar; Fl. Vopisc. in eo ad finem, unde Thrasea Peto & Barea Sorano obiectum, quod consulum & sacerdotia adepti hortorum amenitatem inservirent. C. Tacit. lib. 16. Annal. inter commoda familiaria, venustos & delicatos hortulos ponit Thadus Tiberii Aug. liberius fab. 63. cujus versus optime collocavit crudelissimus Rigaltius IC. cum antea perturbati forent & transpositi:

Sepont machæ vestem, mundum muliebrem,
Lavationem argenteam, eunuchos glabros,
Domum positam, & delicatos hortulos,
Lanificæ agellos, pecora, villam, operarios,
Boves, jumenta.

Maxima cura providebatur, ne siccitate laborarent horti, ideoque aqua canalibus inducebatur. Calpurn. Siculus, quem non injuria quidam Bucolici carminis principem effecere, eclog. 2.

Accipe dixerunt nymphæ, puer, accipe fontem,
Nam potes irriguos mutare canalibus hortos.

Sic enim in antiqua editione legebatur, mendose procul dubio. rescribere:

- - - Potes irriguos nutrire canalibus hortos.
Quos ille canales vocat, fistulas aquarias Jul. Capitolinus in Maximo & Balbino Augg. Veterani se in castra prætoraria contulerunt, cum ipsis prætorianis, quos caput populus obsidere, nec unquam ad amicitiam essent redacti: nisi fistulas aquarias populus incidisset. C. Ilin. Jun. lib. 5. epist. 6. Fonticuli sedibus adjacent, per totum hippodromum indultus fistulis strepunt rivus, & quæ maris ducit sequuntur, hi, nunc illa viridia, nunc hæc, interdum simul omnia juvantur. malum, lavantur, aut fortasse, rigantur. Sulcum publicum aquarum appellat Imp. Theod. & Valent. l. 6. C. de Aqueductu. Sidon. Apollin. carm. 22.

Arctus at in thermas longe venit altior amnis,
Et cadit in montem, patulisque canalibus actus
Circumfert clausum cava per divertia flumen.
Materia his fistulis, quas describit Julius Frontinus lib. eleganti de Aqueductibus urbis Romæ, est plumbum. Nam Imp. loco citato, de plumbeis fistulis ducentibus ad thermas. Claudian. de Apon. balin.

Devebit exceptum nativo spuma meatu,
In patulas plumbei labitur inde vias.
Papin. lib. 1. fil. 3.

- - - Per obliquum penitus quæ laboris amnem
Martia, & audaci transcurris flumina plumbo,
Tubuli certe divitum plumbei, at tenuiorum lignei, ut apparet ex Enigmate 72. Cælii Symposii:

Truncum terra tegit, latitant in cespite lymphæ,
Alveus est modicus, qui ripas non habet ullas,
In ligno vehitur medio, quod ligna vehebat.

Vide tractatum de Aqueductibus infra.

DE JANICULO PARALIPOMENA.

Ut collis hortulorum ab hortis vicinis nomen habet, ita à Jano *Janiculum*: quem alii *Janicularem* vocant, voluntque non extra urbem, sed ubi inclusum fuisse à Romulo. Nam septem illos colliculos numerat *Palatinum*, *Quirinalem*, *Cælium*, *Viminalem*, *Aventinum*, *Esquilinum*, & *Janicularem*. Serv. Maur. ad Æneid. lib. 6. v. 783.

Septemque una sibi muro circumdabit arces.
Vel ut Verrius numerat, *Palatinum*, *Veliæ*, *Fagutalem*, *Suburræ*, *Germalum*, *Opium*, *Cispium*; aut secundum M. Varronem, alii aliter. Janus Parrhasius epistol. 57. Tarquinius autem expulsus reducturus Hetruscorum rex Portenna, cum collem cum exercitu suo occupavit: Præter historicos Sidon. Apollinar. carm. 5.

- - - Portenna superbum
Tarquinius impingens, complevit milite Thorso
Janiculum quondam.

In transiberina erat regione, Claudian. lib. 1. in Eutrop.
Hoc mihi Janiculo positus Hetrus casus
Quasit, & tantum fluvio Portenna remotus.

Senatores etiam metu percussis, sub initio bellorum civilium, itam Octavianæ devitantes, in Janiculum se receperunt veluti in sedem tutam-quietamque. Dio lib. 47. pag. 320.

De Vaticanæ Illicæ, & more in arborum corticibus incidendi.

PARALIPOMENA.

Decimus hic colliculus, qui Illic nobilitabatur, in quatuordecim areis litteris insculptus, ut loquitur C. Plin. lib. 16. c. 44. Quare de modo arboribus incidendi carmina hic dicendum ex Euripide in Hippolyto. P. Victorius lib. var. lection. 16. cap. 5. doctissime & ingeniosissime disputat. Aristanet. l. 1. epist. 10. *Εἴθε, ὦ δῖον καὶ τὸς ὕμιν γένοιτο καὶ σῶν, ὅπως ἂν εἴπῃτε μῦθον, Κούριον καλὸν, ἢ γὰρ καὶ ἐκείων ἐκκολεσάμενα εἴσιτε γέρματα.* Utinam, & mens volis, arbores, & vox esset, hoc unum distiaretis, & dipe pulchra. vel corticibus inscribas ferretis hoc ipsum testantur litteras. Q. Symmach. l. 4. epist. 28. originem consuetudinis videtur explicare; Mallem, inquit, Aboriginum more, distichonem salutaris alterna ligno aut corticibus scribere, *Ægyptus papyri volumina Bibliothecis soroque texuerit.* Ovid. epist. heroid. 5. Oenone Paridi.

Incise servant à te mea nomina fagi,

Et legor Oenone salte notata tua.

Et quantum trunci, tantum mea nomina crescent,

Crescite, & in titulos surgite ritæ meos.

Desumpta ex Virgilio qui 10. Ecloga dixit:

tenerisque meos incidere amores

Arboribus, crescent illæ, crescetis amores.

Carmen est elegantissimum, & ob id adscribendum veteri cuidam poetæ, Floridum nonnulli vocant, de qualitate vitæ:

Quando ponebam novellas arbores mali & pyri,

Cortici summa notavi nomen ardoris mei:

Nulla sit exinde finis, vel quies cupidinis,

Crescit arbor, gliscit ardor, ramus implet litteras. Olympius Nemesianus Cathaginienus, qui sub Carino vixit principe, Ecloga 1.

Accipe quæ super hæc cerasus, quam cernis ad amnem,

Continet, inciso servans mea carmina libro.

Eidemque familiaris Calpurnius Sicul. ecl. 3.

Dic age, nam cerasi tua cortice verba notabo,

Et decisa feram rutilanti carmina libro.

Corrigendum idem Ecloga 4.

Ut quoque turba bono plaudat saginata magistro,

Ille meis pacem dat montibus, ecce per illum,

Sen cantare juvat, seu ter pede læta ferire

Carmina, nonnullas licet & cantare choreas,

Et cantu viridante licet mihi condere libro.

Primus & quartus versus graviter sunt affecti: corrigit Fr.

Medius optime de hoc poetâ meius Novantiquar. lect.

Epist. 17. turba bono plaudat saginata magistro: id est, sagminibus coronata. Nam solemini & compitalio festo non

nusci modo coronabantur, sed & boves ipsi, auctor est Alb. Tibullus l. 2. eleg. 1.

- - - nunc ad præsepia debent

Plena coronato stare boves capite.

Malim ego, pro satiata, aut saturata, legere, cum paganorum festa, qualia erant parilia, lustrationes ovilium, ambarvalia, aliæque similia, nunquam celebrabantur sine maximo epularum apparatu. Tibull. ibid.

Turbæque vernarum saturi, bona turba, coloni

Ludet, & ex virgine extrinet arte casus.

In quarto veru vitium etiam later, quid est enim ferre pede læta carmina: legendum est, læta ferre gramina, ex Horatio l. 3. od 18.

Scribebatur præterea in cera, papyro Ægyptiaca, tabellis ligneis, & textis lineis, ut suo ordine & loco dicitur.

C A P. XII.

De Urbis Romæ regionibus.

His explicatis, de quatuordecim nunc regionibus dicendum est, quod hoc capite faciam. Urbem Romam Romulus in tres partes distribuit, quas Tribus appellavit, Dionysio & Livio testibus. Varro eas partes appellat. Hæ fuerunt *Tatiensium*, *Rhamnensium*, & *Lucerum*. An verò regiones rectè dici possint dubitari potest: sed tamen habent cognationem aliquam cum regionibus, eo ipso quod unaquæque harum Tribuum propriam sedem in urbe occupavit. *Rhamnenses* enim à Romulo sic dicti, Palatium & Coelium montes coluerunt: *Tatienses*, à Tito Tatio nomen adepti, Capitolium & Quirinalem habitant: *Luceres*, à Lucumone, vel, ut aliis placet, à luco, in quo Asylum fuit, denominati: loca inter Palatium & Capitolium plana, atque circum forum tenuere: de quibus plura, ubi de Tribubus erit dicendum. Fuerunt autem hæ tres Tribus à Tarquinio Prisco auctæ, & ex tribus sex factæ. Servius Tullius vi. Romanorum Rex ex iis quatuor fecit, aliæque eis nomina attribuit, de quibus Dionysius lib. 4. ita scribit: *Ceterum Tullius postquam septem colles uno muro complexus est, Urbem in quatuor partes divisit, à collibus cognominatas: Palatinam, Suburanam, Collinam, Esquilinam: & quatuor Tribus esse fecit, quæ ad id temporis tres fuerant, suosque cuique tribules adscribit, divisa habituros munia, nec mutatueros domicilium.* Et hæc quidem Urbis divisiō in quatuor partes, seu regiones à Servio Tullio facta, duravit usque ad tempora Augusti. Is enim primum Urbem in certas regiones distribuisse legitur apud Suetonium, qui in Augusto cap. 30. scribit Augustum spacium Urbis in regiones & vicos divisisse. Plinius autem lib. 3. c. 5. auctor est, in quatuordecim regiones eam divisam esse: à quo non distulit Tacitus, qui lib. 15. Annalium, de incendio Neroniano loquens, idem perspicue confirmat: ne dicam de Sexto Rufo, & P. Victore, qui quatuordecim illas Urbis regiones descriperunt. Hos secutus est Onuphrius Panvinus Veronensis, cujus descriptionem, cum reliquis sit plenior, & clarior, huc referre placet. Qualem autem in ea ordinem secutus sit, ipsemet indicat his verbis: Huic, inquit, meæ Urbis descriptioni, integros illos duos libellos (Sexti Rufi scilicet, & P. Victoris) inclusi, utriusque ordinem secutus in recensendis Urbis regionibus, quos inde ex antiquis probatisque authoribus, sexcentis locis auxi. In eis autem enumerandis, quæ per singulas regiones erant, eorum ordinem non admisi, sed quandam mihi commentus sum rationem, quam iis tradendis rebus commodissimam esse existimavi, ut facile legentes cognoscere poterunt. Primo enim loco regionis nomen, deinde montes, insulam, vias intra Urbem, rivos, aquas, si quæ erunt ponendæ: clivos, vicos, vicomagistros, curatores, denun-

denunciatores, cohortes vigilum, nomina locorum publicorum, vel incertorum: deinde lucos, templa, ædes, adiculas, porticus, Janos, vel ænanos, atria, areas, sacra, sacella, delubra: nomina cæterorum locorum sacrorum, aras, signa, statuas Deorum, hominum, vel animalium: hippodromos, ecuria, circos, obeliscos, stadia, factionum stabula, theatra, amphitheatra, ludos, naumachias, ædificia reliqua publica incerta, fora, conacula, curias, basilicas, regias, comitia, septa, carceres; reliqua publica ædificia profana, castra sive stationes, campos, hortos, scholas, tabernas, aquas, thermas, balnea, lympha, nympha, lavacra, lacus, fontes, bibliothecas, arcus, columnas, septizonia, sepulchra, emporia, macella, horrea, pistrina, domus, insulas, & postremo regionis ambitum. quem ordinem sequi decrevi. Hæc ille. *Regio* autem à rego dicitur, quod priusquam provincie fierent, regiones sub Regibus erant, atque ab iis regerantur. Postea à similitudine earum regionum, in quas orbis dividitur, majores in Urbe partes *regiones* appellari coepit. Regionis pars est *vicus*: quippe Urbs in *regiones* tanquam in majora membra, & in *vicos* tanquam minora dividitur. Dictus verò est *vicus*, quod vias circum haberet, nos Germani dicimus, *Eine gassen, oder strassen*. Sed hæc hæc. Sequitur nunc ex Onuphrio descriptio regionis primæ.

AD CAP. XII. PARALIPOMENA.

Prima distributio trium, & Roma regiones.

Tot regiones urbis, quot Tribus in principio nempe tres, Fest. Pompeius lib. 17. *Sex Vesta Sacerdotes constituta sunt, ut populus pro sua quaque parte haberet ministrum*

factorum, quia civitas Romana in sex est distributa partes, in primos secundosque Tatienses, Rhamnes, Luceres, Propert. l. 4. eleg. 1.

Hinc Tatii, Rhamnesque viri, Luceresque coloni, Ovid. l. 3. Fast. de urbe à Romulo disposita: Quin etiam partes totidem Tatiensibus ille, Quosque vocant Rhamnes Luceresque dedit.

C A P. XIII.

Descriptio XIV. urbis Romæ regionum, ex Onuphrio Panvinio.

REGIO URBIS PRIMÆ.

Porta Capena.

Almo Fluvius.

Vici novem.

Vicus Camœnarum.

Vicus Drusianus.

Vicus Sulpicii ulterioris.

Vicus Sulpicii citerioris.

Vicus Fortunæ obsequentis.

Vicus Pulverarius.

Vicus Honoris & Virtutis.

Vicus trium ararum.

Vicus Fabricii.

Vicomagistri xxxvi. quatuor per singulos vicos.

Curatores II.

Denunciatores II.

Luci tres.

Lucus Cuperius Hostiliani.

Lucus Egeriæ.

Lucus Camœnarum.

Templa quatuor.

Templum Isidis.

Templum Serapidis.

Templum Fortunæ viatorum.

Templum Martis Extramurani.

Ædes sex.

Ædes Martis Quirini.

Ædes Minervæ.

Ædes Mercurii.

Ædes Tempestatis.

Ædes Apollinis.

Ædes Camœnarum.

Ædícula decem.

Ædícula Fortunæ obsequentis.

Ædícula Honoris.

Ædícula Virtutis.

Ædícula Ridiculi.

Ædícula Herculis. *Reliquæ desiderantur.*

Area septem.

Area Apollinis.

Area Spei.

Area Thalli sive Galli, sive Galliæ.

Area Isidis Ælianæ.

Area Pinaria.

Area Carfuræ.

Area Mercurii.

Ara duæ.

Ara Mercurii.

Ara Isidis.

Lapis Manalis.

Circus Antonini Caracalli cum obelisco.

Senaculum ad portam Capenam.

Mutatorium Cæsaris.

Campus Ridiculi.

Horti Terentiani.

Tabernæ Cædicæ.

Thermæ Commodianæ.

Thermæ Severianæ.

Balinea publica sex.

Balineum Vettii Bolani.

Balineum Torquati.

Balineum Mamertini.

Balineum Abascantiani.

Balniceum Mettiani Secundiani.
Balniceum Antiochiani.
Balinea reliqua privata sine nomine xxcii.

Lacus Fund. XXCIII. In bis;

Lacus Promethei.
Lacus Veipasiani, aliàs Vipſani.
Lacus Sanctus.
Lacus Sudans.
Lacus Torquati.
Lacus Publicus.
Lacus Bivius.
Lacus Spei.
Lacus Gratiæ.
Lacus Mamertini.
Lacus Salutaris.
Lacus reliqui sine nomine LXXII.

AD CAP. XIII. PARALIPOMENA.

Porta Capena.

Quæcunque in hac descriptione urbis Romæ nominantur, sigillarim hic exponitur, quod non alibi idonea magis occasio ea narrandi offerretur: quanquam non sum ignarus, Onuphrium Panvinium, Bartholomæum Marlianum, & Guidum Pancirolum, eruditissimos viros, singula hæc libris suis executos. Romam igitur Augustus in *vicos & regiones divisit*, descripsitque. Suet. c. 30. Prima autem regio censetur porta Capena, de qua præter T. Livium variis in locis, Fest. Pomp. l. 17. in voce *Senacula*. vet. scholiast. Juvenal. ad v. 111. sat. 3. *Stetit, inquit, expectans rhedam, ubi solent proconsules jurare, in via Appia ad portam Capenam, id est, ad Camenas*. Cotrige, & lege ad *Camenas*; Vicus enim Camenarum invicinia erat, ut ex notitia urbis apud Onuphrium, & Sext. Rufum, & P. Victorem constat; & Juvenalis ipse sat. 3. princ.

- - - *Ejectis mendicæ sylva Camenis.*

Simile mendum Frontinum occupaverat, qui pro *Camenis*, *Cumenas* habet. Q. Symmach. l. 1. epist. 20. nomen huic porte à Capenis. Serv. ad v. 697. l. 7. *Æneid.*

Et Cimini eum monte lacum, lucosque Capenos.

Longissima omnium viarum Appia hic erat. D. Paulin. Nolæ episcopus v. Felicis Natali 3.

- - - *Portaque ex ore Capena*

Militia profundens ad amica mania Nolæ

Demittit duodena decem per millia densa

Agmine, confertis longe latet Appia turbis.

Huic adiacebat ædes Martis extra muros. T. Liv. dec. 4. l. 8. *Viam silice sternendam à porta Capena ad Martis ædem locaverunt*. Fest. l. 11. *Manalem* vocabant lapidem, petram que extra portam Capenam juxta ædem Martis.

Sext. Propert. l. 4. eleg. 3.

Armaque cum tulero porta vicina Capena.

P. Ovid. l. 6. Fastor.

Lux eadem Marti sacra est, quem prospicit extra

Appositum tellæ porta Capena via.

Aquæductus etiam hic celebris. vet. Scholiast. Juven. loco citato: *Capenam madidam, ideo quia supra eam ductus est, quem nunc appellant arcum stillantem, primis enim usque ibidem fuerunt porta, qua porta Capena vocabatur.*

Et ipse poeta:

Subiit ad veteres arcus, madidamque Capenam.

Valer. Martial. l. 3. epigr. 47.

Capena grandi porta qua pluit gutta.

REDICULI. ÆDES.

Male antea *Bidiculi* erat, *Rediculi* scribi oportebat. Fest.

Arcus IV.

Arcus Drusi Neronis.

Arcus divi Trajani.

Arcus divi Veri Faticii.

Arcus Bifrons.

Sepulchra.

Corneliorum Scipionum.

Atiliorum Calatinorum.

Serviliorum.

Cæciliorum.

Horatiorum.

Horrea XIV. &c.

Pistrina XII.

Domus CXXI.

Insulæ ∞ 100. CCXXXIII.

Regio in ambitu continet pedes CC100. ∞ ∞ ∞ CCXXXIII.

Pompeius lib. 16. *Rediculi sanum extra portam Capenam fuit, quia accedens ad urbem Hannibal, ex eo loco redierit, quibusdam perterritus visis*. Valer. lib. 3. cap. 7. tit. 10. *Ne hostilium locis castrorum, tum maxime Capenam portam armis pulsante Hannibale, minoris veniret, quam si illum Pæni non obtinerent*. Sunt alii qui non *Capenam*, sed *Collinam* portam obsedisse Hannibalem contendunt. Aurel. Prudent. lib. in Symmach.

Affirmantque Libyn Collinæ à cardine portæ

Hannibalem Jovis imperio Martisque repulsum.

Sidon. Apollin. Carm. 7. vers. 132.

- - - *Si denique dirum*

Hannibalem juncto terræ calique tumultu

Reppulsum, cum castra tuis jam proxima muris

Starent, Collina fulmen pro turre cecurrit

Alii neque ad Capenam, neque ad Collinam portam castra habuisse Hannibalem, sed tantum urbi vicinum volunt. C. Plin. lib. 34. cap. 6. Sil. Italic. de obsidione illa lib. 12. Punicor.

Nunc aditus lustrat, nunc clausas cuspidæ portas

Infesta pulsat, fruiturque timore paventum.

M. Manil. lib. 4. Astron. princ. -

Quid referam Cannas, adnotaque manibus arma.

Et in eodem opere postea:

Ignibus Albanas cum contudit Hannibal arces.

Claudian. de bello Gildon. alteri sententiæ favere videtur:

- - - *Ruptaque emissus ab Alpe*

Pænus, & attonita jam proximus Hannibal urbi,

Scilicet ut demitis frueretur barbarus Afris.

Muro sustinui Martem, noctesque cruentas.

Collina pro turre tuli.

ÆDES HONORIS ET VIRTUTIS.

Q. Symmach. lib. 1. epist. 20. Bene ac sapienter majores nostri, ut sunt alia aratus illius, ædes Honori atque Virtuti gemellas junctim locarunt, commentum quod in te vidimus, ibi esse præmia honoris, ubi sunt merita virtutis. Valer. Maxim. lib. 1. cap. 1. *Cum Marcellus quintum consulatum gerens templum Honori atque Virtuti, Clavidio prius, deinde Syracusis potius, nuncupatis debium votis consecrare vellet, à collegia pontificum impeditus est. Verus maior:*

C. Tullio. L. F. Bibulo. *ÆD. TL. Honoris.*

Virtutisque. causa senatus.

Consulto. populique. jussu. locus.

Monimento. quo. ipse posterique.

Ejus. inferrentur. publice. datus est.

Claudian. paneg. de Consul. Manlii Theodori princ.

Ipsa quidem virius pretium sibi, sola que late

Fortune secura nitet. Et pancis interjectis:

Attamen in vitam blande vestigat, & ultro

Ambit honor.

Aurel.

Aurel. Prudent. lib. 1. in Symmachum :

*Præmia virtutum titulis, & Honoribus aucti
Ardua retulerint.*

Eadem hanc Anno ab urbe condita 545. M. Marcellus vocit. T. Liv. Dec. 3. lib. 7. Laet. Firmian. divinar. Instit. lib. 1. c. 20. ad hoc illud M. Marcelli de consecratione Honoris atque Virtutis, honestate nominum differt, re congruit. Votum in Gallia factum, septemdecim vero annis post à Marcellis filio templum structum. Barthol. Marlian. lib. 4. Topograp. cap. 24. & de ejus consecratione Plut. in vita Marcelli & M. Tull. lib. 2. de leg. reparsit, ut apparet C. Marius. Fest. lib. 17. summiforem alius ad eam Honoris & Virtutis C. Marius fecit, ne forsiter offerret auspiciis publicis, angere eam demoliri cogerent. At illi erecta, in qua stabat Reverentia, & Majestas. Ovid. lib. 5. Fastor.

*Donec Honor, placidoque decens Reverentia vultu,
Corpora legitimis compescere thoris;
Hinc fuit Majestas.*

Sacrificia ejus peragebantur aperto capite, cum sacerdotes in omnibus aliis deorum sacris tecto essent capite. Rationes varias pete à Plutarcho. Problem. Roman. cap. 12. solemnitas ejus & festum in Maio, ut opinor. Dio Coccejanus lib. 54. Τὸν τε τὴν καὶ Ἀπὸ τοῦ τανύγεω ἐς τὰς νῦν ἡμεῖς μετισταί. Festum quod Virtutis & Honoris celebrabatur, in eam diem, qua hodie agitur, transtulit. Translatio hæc festi Honoris incidit in consulatum C. Furnii & C. Silani, qui annus ab urbe condita fuit 737. Cuspinian.

DE LUCIS ET EORUM CULTU ET RELIGIONE.

Quoniam multi in hac prima urbis regione luci fuerunt, & passim apud autores lucorum urbicorum fit mentio, videndum de prima institutione, & cultu lucorum. C. Plin. lib. 12. cap. 1. *Arbores fuerunt numinum templa, prisqueque rura simplicia rura etiam nunc præcellentem arborem deo dicant, nec magis auro fulgentia, & ebor simulachra, quam lucos & in ipsis silentia ipsa adoramus.* Et prisici illi Germani lucos ac nemora consecrabant, deorumque nominibus arbores appellabant. C. Tacit. lib. 6. de morib. Germanor. De Gallis etiam certo constat, arbores eos pro diis in lucis non autem templis coluisse, quod liquidum est ex iis qua de Druidibus prodiderunt Strabo, Mela, Plinius, & Cæsar lib. 6. belli Gallici cap. 5. Quibus addendum est ad has ipsas arbores hostias humanas ab iis immolari solitas, quæ plerumque peregrini erant & alienigenæ. M. Lucan. lib. 2. Tharsalia:

Omnisque humanis lustrata cruoribus arbor.

Cl. Claudian. lib. 1. de laudib. Solichon.

Lucosque vetusta

*Religione truces, & robora numinis insar
Barbari, nostra ferunt impune se.utes.*

De Indorum ritu in consecratione lucorum audiendus Q. Curtius Rufus lib. 8. *Inde deos putant quæquid colore caperint, arbores maxime, quas violare nefas est, & capitale.* Longobardi eidem superstitioni implicati, nam lex Luitprandi regis eorum, ut si quis ad arborem, quam rusticis sanctivum appellant, adoraverit, vel incantationes fecerit, componat de medicis, rebus suis in sacro palatio, ut ex Paulo Diacono de legib. eorum pag. 108. observare non est difficile, & jam Hortomanus doctissimus notavit. Apud Romanos vero quis quærat exemplar? cum omnes scriptorum pagina loquantur celebrem in lucis deorum fuisse cultum. L. Apul. lib. 1. Apolog. nullum in villa ejus delubrum fuisse, nullus locus cui lucus consecratus. C. Tacit. lib. 14. Annal. excisi luci sacris superstitionibus sacri. Sic interpretandi poetæ: P. Ovid. lib. 3. Fastor.

Lucus Aventino suberat niger ilicis umbra:

Quo possis viso dicere numen habere.

Et lib. 3. Amor. eleg. 12.

Stat vetus, & densa prævixibilis arbore lucus,

Aspice, concedes numinis esse locum.

P. Stat. l'apin. lib. 4. Thebaid. v. 423.

*Subter opaca quies, vacuusque silentia servat
Horror, & exclusæ pallent mala lucis imago,
Nec caret umbra deo.*

Idem lib. 6. Thebaid. de incædua sylva:

Stat sacra senectæ

Numine.

Silius Italicus lib. 2. Punicor.

Trisco inde favore

Arbor numen habet.

Corruptus est locus, sic, nisi fallor, restituendus suo nitori, atque ita contenderim poetam ipsum scripsisse:

Prisco inde favore, &c.

Metus enim præcipua gentibus causa, cur deos esse crederent, nam quum in fontibus, fluviis, aut stagnis altitudinem immensam, in arboribus proceritatem stupendam animadvertissent, existimabant creduli & causarum certarum ignari, aliquid supra naturæ vires iis inesse, & ob id divinitatem arboribus seu lucis, aquis fluminibusque attribuerunt. Aurel. Prudent. lib. 2. contra Symmachum iuris præfectum:

*Quos penes omne sacrum est, quicquid formido tremendum
Suaferit, horridos quos prodigialia cogunt
Monstra deos.*

Idem Romano martyre:

*Quibus orane sacrum est, quod pavendum vanula
Edentularum cantilena suaferunt.*

In veteri codice legebatur:

Quod pavendum rancide, &c.

Et forte rectius. Valer. Flacc. Argonautic. lib. 3. quod opus egregium quidem nunc est, multo lauius futurum, si author in juvenili flore præceptus, ad limam revocare potuisset: *Vigile metum, numenque loco, sacramque quietem
Addidit.*

Claudian. lib. 3. de Raptu Proserpinæ, de luco à Cerere profanato:

Inde timor, numenque loci.

Ut verissimum sit, quod Petronius Arbitr. apud Lucatium Placidium, seu Lutatium ad lib. 3. Theb. v. 661. dixerit,

Quid inertia pectora terret?

Primus in orbe deos fecit Timor.

Et M. Lucan. lib. 1. & lib. 7.

Nulloque autore malorum

Qua finxere timent.

Ut templa violare piaculum credebatur, nec quicquam in ea citra sacrilegium committi posset; ita nec luci excindi contaminare, illud factum inter illaudata reponitur Caroli Gallorum regis, qui navali exercitu regnum Frisonum ingressus, interfectis plurimis, Popionem eorum ducem interemit, lucosque ac sacra subvertit, anno salutis 729. ut refert author incerti nominis in Annalibus Francicis. Nota sunt, quæ criticis observata in illum ritum ex Cæsare, Servio, & Luciano. Ovid. l. 3. de Arte:

Multos incædua sylva per annos.

DE ARIS EARUMQUE IMMUNITATIBUS ET JURE.

De nomine, proprietate, usu & dedicatione earum vide infra. 2. cap. 2. Hoc loco tantum de earum immunitate & jure dicendum est, quas inviolabiles voluere antiqui esse. Hinc dixit M. Tullius in aram Tribunatus confugere, post reditum in Senatu. L. Flor. lib. 2. cap. 12. *Absens vultus fugit in maria, insulamque Samothracem, fretus celebri religione: quasi templa & ara possent defendere, quem nec montes sui, nec arces potuissent.* Confugientes itaque in sanctam immunitatem impunitatemque consequebantur, si aras fuissent amplexi. Lutat. Placid. Grammaticus ad Papinii lib. 12. Thebaid. vers. 481. P. Terent. Heautontimorum. act. 5. sc. 2.

*Ne te admisce, nemo accusat Syre te, nec tu aram tibi,
Nec precatorem pararis.*

Quare aram confugui vocatur. Stat. l. 12. Thebaid.

Sic sacræ loco commune animantibus agris

Perfugium.

Ovid. l. 4. Trist. eleg. 5.

Unica fortunæ ara reperta meis.

Et l. 2. de Ponto eleg. 3.

Vos eritis nostra portus & ara fugæ.

Vos ego complectar, Genus si cingat ab armis,

Utque meas aquilas, & uestra ego signa sequar.

Ad hunc morem alluit P. Maro lib. 2. *Æneid.* de ara Herci Jovis, ad quam Prianius, alique Troiani confugerant, dum urbem Græci diriperent, ut ab injuria hostium turi forent.

Hic Hecuba, & nata nequequam altaria circum

Præcipites atra cœu tempestate columba

Condente, & dictum amplexa simulâ. lra tenebant.

Prima immunitatis hujus institutio, fovenda Reipublicæ utilissima, & à civitatum conditoribus ideo introducta, ne humilioris sortis homines, à potentioris injuriæ poterant, ut definitur à Mariano August. l. 6. C. de his qui ad Eccles. confug. illud est quod in constitutionibus habetur: *ὁ δὲ διὰ δωρὸν ἀσθενέων τῇ ἐκκλησίᾳ προσέρχεται, qui propter potentem personam ad Ecclesiam confugerit*: quod & jure canonico pari ratione est cautum c. inter alia, de immunitat. Ecclesiar. quæ omnia sunt intelligenda, modo ad aram vel templum fugiens, injuriæ alteri non intulerit, nam illa injuria poterat ab ara ipsa avelli. Callistratus l. C. l. 28. ff. de pan. pulcherrima est Cassii dissertatio apud C. Tacitum Annal. l. 3. *Fassus quidem est principes instar deorum esse, sed addidit neque à diis injurias supplicum preces audiri, neque quemquam in Capitolium, aliudque ubi templum persurgere, ut ea occasione arrepta flagitiis magis ac magis inquireretur.* De quo ritu multa egregia jussus Lipsius ad eundem librum: id autem non in Latio tantum aut more Romano, sed etiam Græco receptissimum reperio. *Æmilii Probus seu Cornelius Nepos in vita Pausanix: Ἰταλὸς huic indicij, quid fieri vellent, præceperunt; sanum Neptuni est Tenari, quod violari nefas putant Græci, eò ille index confugit, in ara confedit.* Hac est illa ara quam idem author in Timothei vita publica patris appellat; & meminit Plutarchus in Cimonis vita. Euripid. in Hecuba:

Αἰὲν Ἰδὲ νῆστε, Ἰδὲ δεῖς ἱδμεν.

Sed vade ad templa, vade ad aras.

Confugium illud non nisi deplorato statu, & salute desperata.

Virgil. l. 2. *Æneid.* v. 574. de Helena:

Atque aris invisâ sedebat.

Ab aris autem sine piaculo nemo avelli poterat, ut jure Pyrrhus ille Neoptolemum vituperetur, qui Priamum regem supplicem, ut habetur eodem libro v. 550.

Altaris ad ipsâ sedentem

Traxit, & in multo lapsantem sanguine nati.

Quæ ita accipienda sunt, ut magni alicujus sceleris reus eò fugiens, igne admoto cogetur sponte inde descendere, observavit eruditissimus Hadrian. Turneb. l. 9. cap. 12. Et est locus insignis M. Plauti in Rudente act. 3. sc. 4. ubi sic Labrax:

Mibi non liceat ancillas meas Veneris de ara abducere.

Postea deinde Damonem respondet:

Ego dabo ignem.

L. Sen. Herc. tur. v. 505.

Congerisse sylvas, templa supplicibus suis injecta flagrent.

At obstrictis valvis fame enecabant. *Ælian.* l. 9. c. 41. Idemque juris principum Romanorum status concessum erat, sive illæ in fano aut loco augurato, sive in triviis, ut testatur l. C. l. 17. ff. de edil. edicto. L. Seneca lib. 1. de Clement. cap. 18. C. Sueton. Tiber. cap. 53. & dicam abundantissime alibi: nec minus templis datum, diseram l. 2. cap. 2.

Aras juraturi tenebant, sive, ut loquitur M. Tullius pro L. Cornelio Balbo, *ut mos Græcorum est, jurandi causa ad aras accedebant.* *Justin.* l. 24. principio; *Ptolemaus* sumptis in manus altarium consingens ipsâ simulachra & pulvinaria deorum, inauditis ultimissimæ execrationibus adjurat. *Juvenal.* sat. 13. v. 89.

Atque ideo intrepidi quæcumque altaria tangunt.

Vet. scholiast. *sine ulla timore pegerant.* Et sat. 14. v. 219.

Falsus eris testis, vendet perjuriam summa

Exigua, & Cereis tangens atramque pedemque.

Idem vetus interpret, *ut perjurus erit.* Sed hac præoccupavit

incomparabilis B. Brissotius in libris lectionis multiplicis & judicii limitissimi de Formulæ. Quod non tantum inter litandum tuti sacrificandum fiebat, ut observat Aurel. Theod. Macrob. l. 3. Saturn. cap. 2. sed etiam inter jurandum. *Æmil. Prob.* in Hannib. ad aram adduxit, apud quam sacrificare instituerat, eamque cæteris remotis, tenentem jurare jussit. *Sil. Ital.* lib. 1.

Stant ara cælique Deis.

Subjungit deinde:

Hanc mentem juro nostri per Numina Martis,

Per manes regina tuos.

Unde *Latinus* ille *Virgilianus* l. 12. *Æneid.*

Tango aras, medosque ignes, & numina testor.

Denique & morituri aras deorum amplecti jubebantur, quod nescio an ulli hæcenus observarem. L. Seneca in Herc. tur. act. 2. sc. 3. ubi *Lycus* ad *Megaram* quam interficere volebat:

Conjugia quoniam perovicas nostra abnuis,

Regemque terre, scilicet quid possint, scies.

Complettere aras, nullus eripiet deus

Te mihi.

Quo sensu accipio illud C. Plinii. l. 35. cap. 10. *Timanthi* est *Iphigenia*, oratorium ludibus celebrata, qua stante ad aras peritura, cum mæstos pinxisset omnes, patris vultum velavit. *Q. Horat.* l. 2. sat. 3.

Tu cum pro vitula pavis dulcem, Aulide, natam

Ante aras, spargisq; mola caput improbe salsa.

Virgil. l. 2. *Æneid.* v. 255.

Vos ara, ensesque nefandi

Quos fugi, vitæque Deum, quas hostia gessi.

T. Lucret. Carus de rerum Natura l. 1.

Aulide quo pacto Trivia virginis aram

Ipsi nassai turparunt sanguine fædo

Ductores Danaum dilecti.

Vel ut alii ex *Priciano* *Casariensi* legunt:

Iphianassæ tur arunt sanguine.

Legendi formularii, nam in sacris receptissimum vocabulum stare ad aras, de hostia ferienda, aut immolanda.

DE AREA.

Area quid sit expendendum hic, quod tam frequens arearum mentio in hac regione, & in aliis. Igitur præter significata Grammaticorum *Crates* pectoris humani denotat, ut notat *Joan. Savaro* doctissime ad *Sidonium* suum l. cap. 13. deinde spatium illud ante deorum ades, quod in privatorum adificiis vestibulum vocatur, in templis area solet nuncupari. Inde *Vulcani* area, A. Gell. l. 4. cap. 5. *Spei*, *Minervæ*, *Fidei*, & *Capitolini* Jovis aream, apud *Suetonium*, *Plinium*, & *Vitruvium*, aliosque anchores reperio, & *Critici* annotarunt: & *Circi* area; *Ovid.* l. 6. *Falcor.*

Prospect à tergo summum brevis area circum.

Livius 3. Dec. l. 5.

Ut multitudinis area Capitolii non caperet.

Sed quod nemo in hunc diem notavit, Area in campo Martio tyronibus exercendis, atque ut inambulationis gratia basilicis, templis, fonsque deorum addita loca vacua, quæ *Festus* l. 1. areas appellat, quæ nempe sint æqualitate tabularum strata, ut loquitur *Idorus Hispalensis Etymolog.* l. 15. cap. 13. ita quod inter *Tibridem* fluvium, & septa, interjacebat spaciū, tyrocinio militum devotum erat, & area dicebatur. Locus est egregius *Horatii* l. 1. od. 9.

Nunc & campus & area

Lenefque sub noctem susurrî

Composita repetantur bora.

Quem locum male exponit *Floridus Sabinus* l. 1. subseciv. cap. 9. quem locum male etiam erudit de *Circo Romano* putant intelligendum. *Claudius* de 6. Honor. Consul.

Hic & belligeros exercuit area lusus,

Armatus hic sæpè choros, pulchrasque vagandis

Textas lege fugas, inconsuissosque recursus.

Quæ

Quæ sane de Circo perperam, ut puto, Josephus Scaliger interpretatur Isag. 2. in M. Manilium. Nam Claudianus antea de Circensibus, isto vero loco de campestribus agit, siue militari-bus exercitiis, quæ in campo Martio, aut verius ejus area. Nec citatus illi Martialis l. 10. epigr. 24. quicquam facit:

Sed vita tribus arcis peractis

Lucos Elysiæ petam puella.

Nam in vetusto codice MS. est diserte:

Sed vita tribus aureis peractis.

Ut fila intelligat fatalia, poetarumque omnibus paginis celebrata, quæ ferret, habebantur mala, inauspicata; aurea vero bona. Res notissima passim. L. Sen. Apocoloc. de Neronis genethliaco:

Aurea formoso descendunt sæcula filo.

Denique de area in hoc significato M. Lucan. l. 6. videtur capiendus:

Coit area belli.

Et quis area templorum mentio facta est, adscribam inscriptionis antiquæ verba, eruta è marmore Neapolitano, quibus appareat, non modo in urbe, sed & in coloniis municipiisque areas sacrarum adium vestibulis adjectas.

Ab. colonia. deducta. anno XC. Neufido. M.F. Al. Pollio. duovir. P. Rutilio. Cn. Mallio. cos. operum. lex. II. lex pariet. faci-endo. in. area. quæ. est. ante. ædem. Serapis. trans. viam. qui. re-demerit. prædes dato. prædique. subsignato. duumvirum. arbitra-tu. hoc. opus. onine. taci. o. ab. tractu. duovir. & duoviratum. qui. in. consiliis. esse. solent. Puteolis. dum. ne. minus. viginti. adsient. cum. ea. res. consuletur. quod. eorum. viginti. jurati. probaverint. probum. esto. quod. ei. improbaverint. improbatum. esto.

Extat apud Wolfgangum Lazium l. 3. Commentar. Reipubli-cæ Romanæ cap. 2.

DE ARCUBUS TRIUMPHALIBUS, QUORUM FREQUENS IN HAC REGIONE MENTIO.

Inter pompæ triumphalis ornamenta numerabantur arcus, qui veluti victoriæ perpetuum monumentum erectum in urbe, hostes fufos loquebantur. Ver. scholiast. Juvenal. ad vers. 136. sat. 10.

Et summo tristis captivus in arcu.

Erecti illi liquando sola libidine Imperatorum, adeo ut in urbe quatuordecim arcus ex historicis & P. Victore diligentissimo urbis Romæ descriptore eumeret Onufrius Panvinus, sed ante Titum nemo Imperatorum arcum triumphalem. Barthol. Marlian. Topographiæ l. 4. c. 17. Et est locus insignis C. Suetonii in Domitiano cap. 13. Janos arcusque cum quadrigis, & insignibus triumphorum per regiones urbis tantas, ac tot extruxit, ut eisdem Græce inscriptum arcui sit, Arcem & calvitium: Scio Turnebum legere Agææ, sed cur non calvitium retineamus? maxime cum calvitii probrosi cuilibet illo sæculo, sed præ omnibus Domitiano, cum idem Suetonius dicat, illum calvitio fuisse deformem; cap. 18. D. Aufon. in Luculento de Caesaribus suis opere:

Et Titus imperii felix teretis æ, seu us

Frater, quem calvum dixit sua Roma Neronem.

J. Juvenal. Sat. 4. v. 38,

Semianimem lacerare Flavium urbem

Ultimus, & calvo feruere Roma Neroni.

Ubi verus scholiastes eadem illa explicat, sed memoria lapsus, epigramma Aufonianum Martiali attribuit.

Flavia gens, &c.

A nominibus triumphantium dicti, vel Septimii Severi, Gallieni, Tici, Fabianus. L. Seneca de Sapientis Constantia cap. 1. Cornutus seu quilibet alius ad Persii Sat. 4. v. 49. ante diem Triumpho præstitutum à senatu extrui solebant. Claudian. de 6. Hon. consul. ubi ad Honorium principem hæc Roma:

Aspice ego frenabam geminos, quibus alior ires

Electi candoris equos, & nominis arcum

Jam molita tui, per quem radiante decorus

Ingrederere toga.

M. Tull. Act. 2. in Verrem fornitem Fabianum appellat, ad quæ verba Alconius Padianus; Arcus est juxta regiam, in sacra via à Fabio censore extructus, qui à devictis Allobrogibus, Allobrox cognominatus est.

M. Martial. lib. 8. epigr. 64.

Grande loci meritum testantur & altera dona,

Stat sacer edomitis hostibus arcus ovans.

Secundus versus mira varietate, sed puro non male sic posse lectionem priorem retineri, edomitus enim, egelidus, aliaque similia, idem ac domitus, gelidus: si nihilominus ardet altera lectio, sic interpungatur:

Stat sacer, & domitus hostibus arcus ovans.

Et est inscriptio Arcus elegans inter epigrammata veterum:

Ad divortia Rhemi pervasi hostiles depopulatus agros:

Dum tibi Roma decus, æternaque sudo tropæa,

Ister præcatis lenior ibat aquis.

Non tantum nomina ducum seu imperatorum triumphantium his arcibus inscripta, sed & hostium devictorum gens, gesta, habitus, & spolia insculpebantur, veluti mansurum tropæum. Claudian. eodem opere:

Æraque vestitus numerosa puppe columnis

Constita, subnixæque jugis immanibus ades.

Naturam cumulate manu, foliisque micantes

Innumeros arcus, acies super igne metalli,

Et circumfuso trepidans obtruditur auro.

Idem lib. 3. de laud. Stilic

Septem circumspice montes,

Qui soli radios auri fulgore laceffunt,

Induque arcus spoliis.

Sed cum multi de horum arcuum forma prodiderint, nemo expressius elegantiusve Aurelio Prudentio lib. 2. in Symmachum præfectum urbis:

Frustra igitur currus summo miramur in arcu

Quadrifides, stantesque duces in curribus alii

Fabritios, Curios, hinc Drusos, inde Camillos,

Sub pedibusque ducum captivos poplite flexo

Sub juga depressos, manibusque in tegea retortis.

Nec veteris solum Romæ ea consuetudo, sed & novæ sive Byzantii, Corippus Africanus poeta elegans qui inaugurationem Justinii Minoris Augusti carmine prosequens, arcum sæpe meminit: sed nescio an triumphales illi; puto subita lignorum congestionem in publica latitæ tantum erigi solitos; ea absoluta tolli subvertique; cum illi qui in Italia, perpetuum manerent, ut dixi, monumentum. Ita igitur illo lib. 3. num. 6.

Quatuor in sese nexos curvaverat arcus.

Et lib. 4. num. 1.

Roboribus flexis teretes curvaverat arcus

Artificum prædocta manus, trabibusque cavatis

Affigens tabulas pendentes struxerat ades.

Et eodem libro num. 3.

Perque arcus vicosque omnes adstabat utraque

Parte faciens vulgus.

REGIO URBIS SECUNDA,

Calimontium.

Mons Coelius, aliàs Querquetulanus, aliàs Augustus. Cœliolus. Subura.

Cerolienfis.

Vici XII.

Vicomagistri xxxii.

Cura

Curatores 11.
 Denunciatores 11.
 Cohortes vigilum v.
 Lupariæ in Subura.
 Antrum Cyclopis.
 Caput Africæ.
 Arbor sancta.
 Mica aurea.
 Spolium Samarium.
 Luci duo.
 Templum Tulli Hostilii.
 Templum Bacchi.
 Templum Fauni.
 Templum divi Claudii.
 Templum Deæ Carnæ.
 Ædiculæ v111.
 Dianæ in Cæliolo.
 Fortunæ Barbatae.
 Minervæ captae.
 Iseum Metellianum.
 Minervium.
 Statua Equestris M. Antonini Imperatoris.
 Ludus Matutinus.
 Ludus Gallicus.
 Regia Tullii Hostilii.
 Armamentarium.
 Castra peregrina.

Manfiones Albanæ.
 Campus Martialis.
 Campus Fontinarum, aliàs, Forinarum.
 Campus Cœlimontanus.
 Thermæ publicæ.
 Balinæe privatae xxx.
 Lacus fund. sine nomine LXV.
 Macellum magnum.
 Horrea xx111.
 Pistrina xx111.
 Domus cxxx111.

In his:

Domus Vespasiana, aliàs, Vitelliana.
 Domus Philippi.
 Domus Septem Parthorum.
 Domus Laterani.
 Cæsaris Dictatoris.
 Mamuræ Formiani.
 Tiberii Claudii Centumali.
 Junii Senatoris.
 Stellæ Poetæ.
 Tib. Claudii Clypti Hymnologii.
 Tetricorum.
 Turris Mamilia.
 Insulæ c10 c10 c10 cvi.
 Regio in ambitu continet pedes cc100 00 00 00 cc.
 id est, 13200.

PARALIPOMENA.

Ad Regionem secundam.

DE SUBURA.

Non viam aut vicum, ut alii omnes scriptores, sed *regionem urbis frequentissimam* appellat verus scholiastes Juvenalis ad Sat. 11. v. 50. sed constat viam, non autem regionem fuisse, celebrem habitatione Cæsaris apud Suetonium cap. 46. nisi forte ante urbem ab Augusto in regiones has quatuordecim distributam, qualibet via nomen regionis obtraherit, quod forte verum est. Ideo Festus lib. 17. *Suburam* ajunt appellat. *m* & *regionem urbis*: at urbe jam descripta, *Subura* sub terreo muro Carinarum secunde regioni attributa, inquit M. Varro lib. 4. de ling. lat. Si regioni attributa, ergo non fuit ipsa regio. Juvenal. sat. 10. v. 155. videtur in ipsa urbe non sub muro Carinarum, ut Varro, collocare.

- - - Nisi Pano milite portas

Frangimus, & media vexillum pono Subura.

Hic tonsores tabernæ suas meritorias habebant. M. Martial. l. 2. epigr. 17.

Tonsrix Subura faucibus sedet primis,

Cruenta pendent quæ flagella tortorum.

Quod si verum, procul dubio Subura non in urbe, sed extra pomerium. Nam servus publicus, seu tortor in urbe habitare non poterat, ut dicam infra hoc opere. Hic etiam venales rure merces exponebantur, puta ficus, olivæ, poma, aliaque edulia. Martial. lib. 7. epigr. 30.

Quicquid villicus Umber, aut colonus,

Aut Tusci tibi, Tusculique mittunt,

Aut rus marmore tertio notatum,

Id tota mihi nascitur Subura.

Idem lib. 10. epigr. 94.

Hæc igitur media quæ sunt mihi nata Subura,

Mittimus, autumni ceræ poma mei.

In primo versu melius MS. *Quæ sunt modo nata Subura*, jam-

jam empta in Subura, eo rure illata, & ob id veluti *modo nata*. In hac via erant & prostibula impudicarum sive fornice, infra hac regione, *lupariæ in Subura*.

Idem l. 9. epigr. 38. de meretrice:

Cum sis ipsa domi, mediaque ornere Subura,

Fiant absentes & tibi, Galla, comæ.

Scio locum de galericulo seu falso capillamento posse sumi, sed disertius l. 11. epigr. 62.

Summenianus inquinatior buccis.

Quem cum fenestra vidit è Suburana

Obscena nudum lena fornicem claustr.

In tertio versu non Leda, sed *Leda*, legunt docti, ut lenis formosarum mulierem nomina fuisse imposita judicari possit: Nam notissimi nominis productrix est *Leda* apud eundem lib. 4. epigr. 4.

Quod spurca moriens lucerna Lede.

Adi ad Q. Horatii interpretes Epod. od. 5.

Senem quod omnes rideant adulterum,

Latrent Suburane canes.

Ubi canis notissimo significatu pro scorto usurpatur, quod ut illud animal impudentissimum est, ita hæc prosteri pudoris. Denique exprobratio illa Propertiana huc referenda l. 4. eleg. 7.

Jamne tibi exciderant vigilantis furta Subura,

Et mea nocturnis trita fenestra dolis?

DE SCHOLIS.

Mentio in hac regione *scholæ capellatorum*. Discutiendum idcirco hoc loco, quid proprie *Schola*? Auson. Eidyll. 32. ad nepotem, & crudelissimus Vinetus:

Gratio schola nomine ducta est,

Iussa laboriferis tribuantur ut otia curis.

Ob id locus in quo tyrocinia litterarum exhibita, sic dictus. M. Martial. l. 1. epigr. 36. l. 2. epigr. 64. præceptis scholæ, exercitiis forum convenit:

Si schola damnatur, fora litibus monia servant.

Et

Et lib. 3. epigr. 20.

An otiosus in schola poetarum.

Inde tractatum nomen scholastici, pro tyrone, qui primis veluti literarum institutis informatur. Salvia. Maffilicis lib. 1. de provident. Dicit: Id facere amissis, non ut salubres & salutiferi, sed ut scholastici & diserti haberentur. C. Suet. lib. de clar. Rhetorib. cap. 6. Declamabat autem genere vario; modo splendide atque adornate; tum ne usquequaque scholasticus existimaretur, circumfere ac fordidè. Petron. Arbitr. pag. 7. tanquam scholasticus ad ænam promissus, ut desinat nugari Antonius Delrio in L. Seneca Thyesten, qui poetam venustissimum eruditissimumque ineptus suis ac frivolis commentis dehonestavit: certe in jure scholastici etiam advocati, officiales & scholastici lib. 2. apud Constantinum Aug. C. Theod. lib. 8. tit. 10.

Schola ista in balneis teste M. Pollione Vitruvio Architect. l. 5. c. 10. aut in porticibus. C. Plin. lib. 35. c. 10. & erat separata scholarum distinctaque consecratio ad balneis porticibusque in quibus erat. vetus Marmor:

Beryx. AV. F. L. Drusianus. A. Fabius. Xanthus. Cur. imagines, argenteas, deorum, septem. ad. dedicationem. scholæ.

Traducta tamen verbi significatio, & ad rem militarem conversa. Ammian. libr. histor. 26. memorat scholas capitum, sive præfectorum tyronibus exercendis. Sic intelligendus Claudianus de 6. Hon. consul.

Intonuisti cum terbere signa magister,

Armator edunt pariter tunc pectora motus,

In latus illis clypeis.

Invaluit tamen ut ad res ludicras transferretur, & esset locus exercendis gladiatoribus. Res nota omnibus. L. Flor. lib. 3. Histor. cap. 20. Spartacus, Cryxus, Oenomachus, effraße Lentuli ludo, cum triginta aut amplius ejusdem sortis viris eruperunt. Aut in sacris Græcorum certaminibus usurpatur. Auctel. Propert. libr. 3. eleg. 13.

Virgines munera gymnasi.

Denique ubi tyrones futura militia præparabantur, schola appellata. Magnus Cassiodor. l. 5. epist. 23. Oscentem juvenes nostris bellis, quod in gymnasio didicere virtutis. Schola Martia mittat examina, pugnaturos ludo qui, e exercere consuevit in orio. Editio G. Fornerii, non oscentem, habet, sed ostendunt juvenes, & post, non, quod virtutis didicere, sed quid virtutis. Melius Flav. Renat. Veget. l. 2. de re militari cap. 19. In legionibus plures sunt scholæ. Et cap. 21. In orbem quandam ter diversis cohortes, & diversas scholas promoveantur. Neque modo militum, sed & speculatorum fuisse scholas disco ex fragmento vetusti marmoris.

Schola speculatorum. leg. 1. & 11. adju. piarum. fidelium. Severianum, rescripta, per. eosdem. quorum. nomina. infra. scripta. sunt. dedicante. Fl. Aetiano. leg. Aug. PR. PR. Kalend. Octob. Modesto. & Probo. coff.

Wolfgangus Lazius Reip. Rom. Commentar. l. 4. c. 13. scholam Martiam, scutariorum, sagittariorum, gentilium, tyronum, speculatorum, domesticorum; Palatinam, notariorum, & denique agentium in rebus, allatis auctorum testimoniis, probat. At clarior à Justiniano lux, qui undecim militum scholas enumerat l. 33. C. de locato. Erat præterea & schola Palatinorum, hoc est. protectorum, domesticorum, aut in Palatio agentium. Justinus Aug. l. 13. C. de Judiciis duarum librarum auri; æna afficere, per scholam Palatinam exigenda, quam ille Palatinam appellat scholam, alii domesticorum solent nuncupare, Suida auctore, & aliis; & est formula apud Aurelium Cassiodorum lib. 8. epist. 12. & est pulchra comitum hujus scholæ descriptio apud Corippum Africanum de laudib. Justiniani minoris August. lib. 3. num. 6.

Illis summa fides, & plena licentia sacris
Deservire locis, atque aurea fulcra parare,
Regales mensas epulis onerare superbis,
Conseruare domum, sanctumque intrare cubile,
Internas munire fores.

Apud eundem vox ea sæpe corrupta; sive linguæ Græcæ incursia, seu licentia poetis usurpata; seu denique librarii incuria. legitur enim libro 3. num. 5.

Ornata est Augusta domus, jussu, ne regentis
Acciti procures omnes, scholæque palati est
Jussa suis aditare locis.

Posset sic versus in legitimos cogi numeros:

Acciti procures omnes, scholæque alta palati.

Simile mendum irrepsit lib. 4. num. 2.

Protrinus officus summ. m. tutantibus. aulam

Ordinatus proprius, & presto more notatis

Per scholas, turmasque vocans.

Levi adjectione locus sanabilis, hoc pacto:

Perque scholas, turmasque vocans.

Parrhasius ad Orat. Milonianam.

DOMUS STELLÆ POETÆ.

Solus Onuphrius in notitia urbis, Stella ponit domum, in secunda urbis regione; tacent P. Victor, & Sext. Rufius, qui iidem tamen diligentissime Romæ Topographiam expresse- runt. Fuit ergo hic summi ingenii, nec minoris famæ poeta, temporibus Domitiani, ut puto, principis; quippe ejus cum Violantilla nuptias, cultissimum & terribilissimum carmine exequitur P. Papinius lib. 1. sylv. 2. insigni ortum familia: ibidem eum celebrat Venus, eumque xv. virum Sibyllinis libris consulendis vult fuisse v. 176.

Hunc & bisenos (sic indulgentia pergat
Tradidit Ausonii) cernes attollere saeces;
Ante diem, certe jam nunc Cybeleia novit
Limina, & Euboica carmen legit ille Sibyllæ.

Multus est in ejus encomio M. Valerius Martialis, disertum appellat lib. 5. epigr. 60. facundum lib. 12. epigr. 3. celebraverat Columbam l. 7. epigr. 13. elegiacum carmine scripsit & Amatoria. Stat. libro sylvæque citatis v. 98.

Armiferos poterat memorare labores
Cæraque facta virum, & torrentes sanguinis campos;
Hinc tibi plestra dedit, misique mædere vates
Maluit, & nostra tantum subicere myrto.

Tam felix in eo calor, ut, sive res vera ita se res habuerit, sive adulatus tantum sit Martialis, eum Catullo prætulit lib. 1. epigr. 8.

Tanto Stella meus tuo Catullo,
Quanto passere major est columba.

Vetus marmor, ut puto, ejus meminit:

C. Aelio. Stella. fidei. monumentum.

Di-hyni-erexi. SENECTIONE. &. SURA coff.

PATRONE optimo.

Vixit ergo usque ad tempora Trajani Imperatoris cum fama & nomine. Nam sub eo Senecio tertium, & Licinius Sura secundum eoss. fuerunt, ut ex Fastis Capitolinis liquet. & fusissime ostendit Joann. Cuspinianus in Commentariis ad Magni Cassiodori Chronicon, qui consulendus, meminit & ejus forte alia inscriptio apud Lazium lib. 6. cap. 1. Commentar. Reip. Rom.

C. Cælio. C. F. Stella. Sabino. coh. xiiij.

URB. PP. Legi. A. Iulianus. P. F. Leg. viij. PR.

Coh. VIII. URB.

REGIO TERTIA, ISIS ET SERAPIS MONETA.

Carina.

Vici VIII.

Vicus Albus.

Vicus Fortunæ vicinæ.

Vicus Anciportus.

Vicus Bassianus.

Vicus Structorum.

Vicus Asellus.

D

Vicus

Vicus Lanarius.
 Vicus Primigenius.
 Vicomagistri xxxii.
 Curatores ii.
 Denunciatores ii.
 Caput Subura.
 Tribus Gratia aurea, aliàs, arex.
 Summum Choragium.
 Caput Sacrae viae.
 Prætura præsentissima.
 Lucus Cuperius Scholæ capulorum.
 Templum Iſidis & Serapidis Moneta.
 Templum Concordiæ virilis cum delubro.

Ædícula octo.

Ædícula bonæ Spei.
 Ædícula Serapidis.
 Ædícula Sangi Fidoni.
 Ædícula Minervæ.
 Ædícula Iſidis.
 Ædícula Veneris.
 Ædícula Æſculapii.
 Ædícula Vulcani.
 Porticus Livia, juxta templum Concordiæ virilis.
 Porticus Claudii Martialis.
 Amphitheatrum Veſpaſiani, quod capit loca 1000.
 CC100 CC100 100 ∞ ∞ id eſt, 77000.
 Ludus magnus.

Item:

Ludus Dacicus.
 Ludus Mamertinus.
 Caſtra Miſenatium.
 Caſtra Miſenatium vetera.
 Schola Quæſtorum.
 Schola Capulorum
 Schola Galli.
 Thermæ Titi Cæſaris Auguſti.
 Thermæ Trajani Cæſaris Auguſti.
 Thermæ Philippi Cæſaris Auguſti.
 Balinæ privatae LXX.
 Lymphæum Tiber. Claudii Cæſaris Auguſti.
 Lacus Paſtoris.
 Lacus ſine nomine LXV.
 Horrea xxix. aliàs, xix.
 Piſtrina xxiii.
 Domus CLX.

In his:

Aurea Neronis cum porticu.
 Domus Bruttiani.
 Domus Pompeiani.
 Titi Cæſaris cum atrio, in quo fuit Laocoontis ſtatua.
 Inſulæ ∞ ∞ DCCCVII.
 Regio continet in ambitu pedes CC100 ∞ ∞ CDL.
 id eſt, 12450.

PARALIPOMENA.

De Regione Tertii.

DE SERAPIDE.

In hac regione ponunt Iſidis & Serapidis templum auſo-
 res qui urbem deſcripſerunt. Itaque hic de Serapide non-
 nulla obiter dicam, plura in lib. 2. infra reſecturus. Egi-
 ptii per Iſidem & Serapidem *cælum & terram* ſignificabant.
 Lactant. Firmian. lib. 1. cap. 13. Artemid. lib. 5. cap. 26.
 ὁ θεὸς ἐν ὁρίωνται. Terreſtris Deus eſſe putatus eſt. At
 revera primus pretio medicinæ artem exercuit, quæ primi-
 tus gratuita erat. M. Varro in Eumenidibus:

Ego medicina Serapi utor.

Sic legitur apud Nonium Marcellum cap. 7. num. 104. At
 doctiſſimus Turnebus lib. 4. cap. 8. Adverſarior. legit:

Ego medicina à Serapi utor.

Idem M. Varro:

Hofes quid miras nummo curare Serapim?

Quid? quaſi non curet tantidem Ariſtoſeles.

Huc reſert illud M. Tullii lib. 2. de Divinat. *Quid convenit*
agros à conſectore ſomniorum potius, quàm à medico petere me-
dicinam? an Æſculapius, an Serapis poteſt præſcribere per ſom-
niarum curationem valetudinis?

Neapolitani marmoris verus fragmentum meminit apud
 Wolfgang. Lazium lib. 3. comment. Reip. Rom. cap. 2. Un-
 de liquet non tantum Romæ, ſed & in coloniis municipiis
 quæ erecta Serapidi ſana, verba adſcribam:

A. Colonia. deducſa. Anno. XC. Neſſido. N. F. M.

Pollio. duovir. P. Rutilio. Cn. Malio. coſſ.

Operum. lex. pariet. faciendo. in. area. que.

Eſt. ante. adem. Serapi. id. trans. viam.

Sed de ſolemni religioſoque ejus apud Ægyptios cultu ſtatua-
 que mirando artificio penſili, Michael Glyc. Annual. parte 4.

pag. 358. adeo ut Capitolio Romano conſerri poſſit, Ammian.
 Marcell. lib. 22. in fine. Locus eſt Strabonis l. 17. Geograph.
 Κάναξ ἔχουσα τὸ πρὸ Σεραπίδος ἱερὸν, τομῇ ἀγρίᾳ τι-
 μωδύων, καὶ διακρίτας ἱερῶν, ἀπὸ καὶ τὰς ἰατρικὰς
 τὰς ἀνδρῶν πρὸς τὴν, καὶ ἐν καμὰς δὲ τὰς ὑπὲρ αὐτῶν ἡ-
 ἐτίμων. Vertit Xylander: Canopus habet Serapidis templum,
 religioſe cultum, ut etiam nobiliſſimi viri ei credant, & pro
 ſe, vel pro aliis inſomnia ibi capient. Subdit deinde & oracu-
 lorum virtutes, & curationes inſirmorum ibidem celebra-
 ri: eundem cum Oſiride eſſe vult Martianus Capella lib. 2.
 de Nupt. Merc. & Philologia:

Te Serapim Nilus, Memphis veneratur Oſirim,

Diſona ſacra Mithram.

Sed ejus ſacra Romam tranſſata, ſanumque ei in Italia ere-
 ctum docet M. Tullius lib. 3. de Natura deor. imo & indigna-
 tur: & dicam, ubi de peregrinis ſacris agam. Eidem & in Græ-
 cia ſanam, Thebis videlicet dedicatum reperio apud C. Plini-
 um lib. 36. cap. 7. quod commune cum Libero patre erat,
 Pauſan. Boeotic. & apud Romanos devoti templi meminit
 Michaelius Glycas, Annalium parte 4. pag. 349. Hunc con-
 ſulebant ergo per ſomnia de valetudine ſua ſolliciti. Artemi-
 dor. lib. 5. Oneirocrit. cap. 92. Νοτῶν τὸ εὐχαιρὸν τῶ Σεραπίδι,
 εἰ μὴ καὶ σὺ δὲ σὺ δὲ τῶ Σεραπίδι χρεὶται ἐπιτελεῖται,
 εἰ ὅ μὴ τὴν ἀντιπρὸς. Quidam agrotans precatus eſt Serapidem,
 ut ſi convalſurus eſſet, dextram manum iſi in ſomnis concuſſer-
 et, ſin minus, ſiniſtram. De inſigni ipſius in ſomniorum con-
 ſectionibus fide, adeundus C. Suetonius in Veſpaſiano cap. 7.
 E plebe quidam debili orire, item alius luminibus oratus, ſeden-
 tem pro tribunali pariter adierant, orantes opem valetudinis, de-
 monſtratam à Serapide per quietem, reſtituturum oculos ſi inſpuiſ-
 ſet. Hæc quidem gentiles vario errore deluſi finxere, cum con-
 ſtaret Ægyptiorum regem fuiſſe, ſi fides Adoni Viennensi chron.
 atate 3. pag. 23. Neque deſunt, qui Joſepho liberatori ſuo,
 populum Ægyptium, honorem divinum nomine Serapidis
 detu-

detulisse. Otto Frising. lib. 1. cap. 15. Effigies ei erecta cum medio capiti imposito, Suida auctore, vel calathio, ut liquet ex Attemidoro l. 5. oneir. cap. 93. triplex forma, leonnis, canis, lupi, quos suo volumine *serpens* includebat. Britannic. ad sat. 6. v. 536. Juvenal.

Et movisse caput visa est argentea serpens.

Verus tamen Scholiastes diverit sentit, *argentea*, inquit, *serpens* quæ est in templo *Isidis*: nisi forte dicamus in eodem templo *Isidem* & *Serapidem* consecratos, quod facile admitterim. Dio in actis anni 711. in fine: καὶ τὸν τῆς Σεραπίδος καὶ τῆς Ἰσίδος ἱερὸν αὐτῶν. Et templum *Serapidi* *Isidis*que consecravit, l. 47. Plutarch. lib. de *Iside* & *Osiride*. Valer. Flacc. Argonaut. l. 4. forte huc facit:

Aspide cincta comas, & evanti persona sistro.

Ovid. l. 2. Amor. eleg. 13.

Pigraque labatur circum donaria serpens.

Idolum istud non modo erroribus oppresso orbe consecraturum lego, sed etiam ab ipsis ethnicis destructum, Dio Coccejan. l. 42. Ἐδοξε γὰρ οὐκ ἔμμεταν πάντα αὐτοῖς τὰ τῶν ἐθνῶν, καὶ τὰ τῶν Σεραπίδος τελευτήματα κατασκάλει. Itaque arripices iterum omnia templaejus & *Serapidis* demoliri jusserunt. ad hanc adem solitos mendicos stipem exigere, licet concicere ex M. Martiali lib. 9. epigr. 30.

Hæc qua lingua silet? non ilam mille caræste

Vincebant, non qua turba Serapim amat.

Ac si dicat adeo loquacem fuisse Philenem, ut dicacitate nec venales servi, (quos à loquacitate commendabat Augustus apud Suetonium) nec mendicabula, illi possint certare.

REGIO QUARTA, VIA SACRA, aliàs TEMPLUM PACIS.

Via sacra.

Ad Corneta.

Vici VIII.

Vicus Cyprius, post Sceleratus.

Vicus Eros.

Vicus Veneris.

Vicus Apollinis.

Vicus trium viarum.

Vicus Anicortus minoris.

Vicus Fortunatus minoris.

Vicus Sandaliarius.

Vicomagistri xxxi.

Curatores ii.

Denunciatores ii.

Carinæ caput.

Æquimalium.

Bucina aurea.

Sororium tigillum.

Meta sudans.

Caput Lynco.

Busta Gallica.

Templa X.

Templum Pacis, in quo inter cætera ornamenta erant

Templi Hierosolymorum.

Templum Remi.

Templum urbis Romæ & Augusti.

Templum Veneris Cloacina.

Templum Divæ Faustine, cum porticu.

Templum Telluris in Carinis cum armamentario.

Templum Solis.

Templum Lunæ.

Templum Concordiæ in porticu Livie.

Templum divi Nervæ in foro transitorio,

Ædes Jani Curiatii.

Ædes Junonis sororiæ in Carinis.

Ædes Salutis.

Ædificia VIII.

Ædificia Musarum.

Ædificia Spei.

Ædificia Mercurii.

Ædificia Lucinæ Valerianæ.

Ædificia Junonis Lucinæ.

Ædificia Mavortii.

Ædificia Juventutis.

Ædificia Iſidis.

Volcanale, ubi lotos à Romulo fata.

Sacriporticus, aliàs, Sacriportus.

Porticus absidata.

Area Victoriæ.

Area Volcani, in qua sanguine per biduum pluit.

Sacellum Dex Strenuæ.

Colossus Solis altus pedum cxi. aliàs, cxx. habens in capite radios vii, singulos pedum xxi.

Apollo Sandaliarius.

Odxum.

Forum Transitorium, aliàs, Palladium, aliàs divi Nervæ, cum porticibus.

Forum Cupedinis.

Basilica verus L. Æmilii Pauli.

Basilica Constantiniana.

Secretarium populi Romani.

Balneum Daphnidis.

Balinea privata Lxxv.

Lacus sine nomine Lxxix.

Arcus Titi Cæsaris Vespasiani Augusti.

Arcus L. Septimii Severi.

Arcus Constantini Augusti.

Horrea xliix.

In his:

Cantharia, aliàs, Testaria.

Pistrina xxiv.

Domus cxxxviii.

Regis Anci Marci in via Sacra.

Sp. Cassii Viscellini in Carinis, ubi postea templum Telluris fuit.

Domus Cn. Pompeii, post M. Antonii in Carinis.

Domus avita Ciceronum.

Domus alia C. Cæsaris in Sacra via.

Domus M. Manilii.

Domus Philippi in Carinis.

Domus D. Cælii Balbini Imper.

Insule ∞ ∞ dcccclviii. id est, 2558.

Regio continet in ambitu pedes ccc. ∞. ∞ 100. id est, 14000. aliàs, ∞ ∞ ccc100. i. 8000.

PARALIPOMENA.

Ad Regionem quartam.

DE VIA SACRA.

Nulla via historicorum scriptis celebratio legitur. Nomen traxit a fœdere inter Romulum & Tatium Reges icto, quod nunquam sine pravo sacrificiorum apparatu, patet liquido ex Dionysii Halicarnassii narratione lib. 2. meminit L. Seneca, qui *viam sacram* celeberrimum locum appellat lib. de consol. ad Marciam cap. 16. & ante illum Afconius Pedianus Comment. in orat. 2. in C. Verrem. Totam autem velis intexit C. Caesar, ut & forum Romanum, cui vicina fuerat. C. Plin. l. 19. c. 1. fine: Ibi quoque ipse Julius Dictator habitavit, ut liquet ex C. Suetonio in eius vita cap. 46. & quod miror omnes urbis topographos omisisse, *sena fœderis* iniri in ea exabant, tempore Servii Honorati, regibus dixerant inire venientibus, Romulo à Palatio, Tatius à Regibus, ad v. 64. r. lib. 8. Æneid. Sed illud omittendum non duxi, Plinium ab Ovidio dissentire; ille enim foro Romano: hic foro Caesaris, viam sacram facit contiguam, lib. 3. Trist. eleg. 1.

Turnit, & dicens, hæc sunt fora Caesaris, inquit, Hæc est à sacris quæ via nomen habet.

Suspicio Xystos inambulationi idoneos aut in ipsa hac via, aut non longe ab ea fuisse. Nam Horat. l. 1. Sermon. sat. 9. principio: *Ibam forte via sacra.*

Et lib. Epod. od. 4.

Videsne sacram metiente te viam

Cum bis ter urnarum toga.

Sext. Propert. lib. 2. eleg. 23.

Cui scæpe immundo sacra coneritur via focæ,

Nec finit esse moram, si quis adire velit.

Celebre hic & à multis rerum venalium emporium, rusticis in urbem commentibus, & fructus villicos conferentibus. M. Terentius Varro de re rustica l. 1. cap. 2. *Hujusce, inquam, (Cn. Tremellii) pomaria summa sacra via, ubi poma veniunt, contra auream imaginem: & ob id frequentissimum ementium venditiumque confessum retulit M. Tullius orat. pro Cn. Plancio. Ovid. lib. 1. Amor. eleg. 8.*

Munera præcipue videat, quæ miserit alter,

Si tibi nil dederit, sacra roganda via est.

Et lib. 2. de Arte amandi:

Dum bene dives ager, dum rami pondere nutant,

Adferat in calathis rustica dona puer.

Rure suburbano poteris tibi dicere missa,

Ille tibi in sacra sint licet empta via.

Petronius in cataleptis, seu quicunque alius auctor est Priapeiorum versuum:

Hæc quæcumque tibi postui vernacula poma,

De sacra nulli dixeris esse via.

Sext. Propert. lib. 2. eleg. 44.

Et cupit iratum talos me poscere eburnos,

Quæque vident sacra vilia dona via.

Et licet certum sit, primam nominis imponendi occasionem à sacro fœdere defluxisse, inter reges icto, tamen non displicet sententia Verrii Flacci apud Festum Pompeium lib. 17. *Quod eo itinere utantur Sacerdotes idulum sacrorum causa conficiendorum; vel ut loquitur M. Varro l. 4. de lingua Latina, quod per eam sacra, quæ quot mensibus feruntur in arcem, & per quam augures ex arce profecti solent inaugurare. Denique quod nullus hæcenus observavit, Theodosius Hispanus Aug. & filius Honorius in ea habitant, diserte Claudianus meus Pæneg. de 6. Honorii consul.*

Hinc te j. m. patris laribus via nomine vero

Sacra refert.

Nili forte indicari quis contendat, sacrificium diis Laribus à reduce imperatore solum intelligi, quorum adem in Sacra via fuisse, præter alios loquitur C. Jul. Solinus Polyhist. cap. 2. sed nullum hujusmodi scicm ab eo idolis falsisque figmentis portentorum oblatum dici potest, quum constet Christiana

addictissimum se exhibuisse pietati, omnibusque, quibus poterat, edictis, monstrosos Ethnicorum ritus sustulisse.

PARALIPOMENA.

De Dea Strenna. Et de strennarum ritu.

Vitiosum hujus dæ nomen; nam pro *strenna*, *strennam* sciolum aliquis antiquitatis ignarus icopulerat; & sic concipitur in Roma descriptione apud Onuphrium Panvinium pag. 175. & apud P. Victorium pag. 243. in quarta regione, & in eadem regione apud Sextum Ruffum pag. 229. qui *facellum Strenne* tantum nominat, cum alii *adculam dæ Strenne*, Sed melius M. Terentius Varro lib. 4. de ling. Lat. *Cerolensis à carnarum junctis dictus Carina, postea Ceronia, quod hinc ori. ut caput sacra via à Strenna facello.* Fest. Pomp. lib. 17. *Itaque neque eatenus quidem, ut vulgus opinatur, sacra appellanda est a regia, ad domum regis sacrificuli, sed à regis domo ad facellum Strenna. Quo loco imperie nonnulli Strenna legere. Nam Strenna deam dictam, quæ Xenus seu muneribus calend. jan. dandi accipendisque præfess, auctor est D. August. l. 4. de civit. Dei. cap. 16. Cui a strennitate aut bellica fortitudine nomen deduxit. Non. Marcell. c. 1. num. 56. ex Pomponio in Pistoribus, vel ut alii verius, in Pistoribus.*

Asside,

Si quæ alia ventura strenna strenuè.

Sed paulo alius res repetenda est. quannquam satis sciam aliis animadversum. Q. Florens Terull. lib. de Idololatria: *Quid minus est inquinamentum eo quam præstat quasus & nominibus & honoribus idolo nuncupatis, quam Minervæ Minervæ, quam Saturni Saturni, quam etiam serviculi: sub tempore Saturnalium celebrari necesse est, etiam strenna captandæ, & septimontium, & brume, & caræ cognationis honoraria exigenda omnia. Ex quibus liquet inter præcipua Romanarum solemnium festa, strennarum diem fuisse. Usus & origo à Romuli tempestate. Q. Symmach. l. 10. epist. 28. Strennarum usus adolevit auctoritate Tatii regis, qui verbenus felices arboris ex lucu Strenne, anni novi auspices, primus accepit: receptam eandem Calendis Januariis solemnitatem idem non obscure indicat eodem libro epist. 20. *Calendas anni aspices, quibus mensium recursus aperitur, impertiendis strenis dicavit antiquitas: nomen hoc bonum tantum omen significabat.* Fest. Pomp. lib. 17. Plaut. Stich. sc. Salvere.*

Bona, scava, strenaque obvia accessit mihi.

Legendum:

Bona sacra, strenaque hoc bolo accessit mihi.

Obsecrare enim idem ac vesp. eadem Comædia, sc. Libros: Mustela murem mihi absulit præter pedes: eam strenna obsonavit. Corrigit Palmerius in Spicilegio: Eam strennam obsonavit.

Ut mus fuerit strenna aut prada, seu bolus, ut antea explicui mustela.

Ovid. ad Janum lib. 1. Fastor.

At cur læta tuis dicuntur verba Calendis,

Et damus alternas accipimusque preces?

Eo igitur die quo strenas missitabant, prodigii instar habebant verba in nomina, sive ominosa, abundantissime docuit I. Lipsius ad Taciti Annales. Idem Ovid. lib. 3. trist. eleg. 13.

Concipiamque bonas ore favente preces.

Et eam ob causam novus consul omnia sancta captaturus annuum novum aperiebat. Aurel. Cassiod. lib. 2. epist. l. 1. C. Theod. ne publ. lat. Stat. lib. 4. sylv. 1.

Insingnemque aperit Germanicus annum.

Neque vero munera hac latititia insignia alio nomine, quam strennarum appellari fas erat, & quia Ulpianus ἐπιτιμωδία distributionem, largitionemque appellat, τὴν ἐπὶ Παμδαίον καλεμένην ἐρίαν κατὰ τὴν πατρίαν ἀεδοῦσαν λεγόμενῃ, καὶ διδομένην τοῖς φίλοις, vocatam à Romanis strennam, patriæ consuetudine sic dictam, amicisque dari solitam, à Cynulco graviter increpat apud Athenæum lib. 3. Dipnosophist. cap. 10.

Dona hæc, seu strennam, auro dicta munuscula, interpretatur Symmachus lib. 10. epist. 28. offerri solebant patronis à clientibus. Docte nec minus pulchre M. Martialis lib. 8. epigr. 33.

Ho

Hoc linitur spūto Jani Cariota Calendis,

Quam feri cum parvo sordidus affe cliens.

Et aque diserte lib. 13. epigr. 27.

Aurea porrigitur Jani Cariota Calendis,

Sed tamen hoc munitis pauperis esse solet.

Aut Senatus totaque civitas, veluri publico suo parenti, imperatori strenas largiebatur. Magnus Cassiod. lib. 6. epist. 7. si-
simplum per te fortunae erigimus, Calendis Januariis affatim dona largimur, & letitia publica militia tua est. Idem Byzantii invallisse liquet ex Corripo Africano de rebus Justiniani minoris lib. 4. num. 2.

Dona Calendiarum, quorum est ea cura, parabant officia.

Introducta, quantum suspicari licet, hae consuetudo ab Augusti saeculo. C. Sueton. in eo cap. 57. Omnes ordines in lacum Curii quotannis ex voto pro salute ejus stipem jaciebant; item Calendis Januariis, strenam in Capitolio, etiam absenti, ex qua summa pretio, jyma deaurum simulachra meritis, & castum dedicabat, ut Apollinem Sandalarium, & Jovem Tragicum. Post eum mos idem sub Tiberio principe retentus, idem Sueton. in eo cap. 34. Quotidiana oscula prohibuit edicto, item strenarum commercium, ne ultra Calendis Januariis exereretur. Impudentius multo seculisque C. Caesar Caligula apud Sueton. in eo c. 42. edixit, & strenas ineunte anno se recepturum, stetitque in vestibulo adium Calendis Januariis ad captandam stipem, quas, plenis ante eum manibus & sinu, omnis generis turba fundebat. Neque modo accipiebant imperatores strenas, sed stipem emendicabant, ut patet ex loco Tranquilli jam citato, cui addendus alter ex Augusti vita c. 91. Ex nocturno visu etiam stipem quotannis certo die emendicabat a populo, cavam manum affes porrigentibus praebebat. Quem ritum observabat vir eruditus Jac. Casellius Durantius variat. lect. 1. r. c. 20. quem miror alios suppreffo nomine transcripisse. Ammian. lib. 16. Inductis quadam solemnitate, agentibus in rebus, in consistorium aut aurum acciperent, inter alios, quidam ex eorum consorcio, non ut moris est, expansa chlamyde, sed utraque manu cavata insisteret, & Imperator, rapere, inquit, non accipere sciunt agentes in rebus. Rapina ergo per manum cavam expressa, ingenuus & liberalis usurpator, reive acceptio per sinum toga expansum significabatur: quo sensu El. Lampr. in Commodio Aug. Agebanturque omnia per alios, qui etiam condemnationes in sinum verisse dicuntur. Plin. lib. 36. c. 15. Scavrus toties princeps civitatis, & Marianus sodalibus rapinarum, & veneralium sinus. Inde formula iste locutionum manarunt, ferre sinu. Q. Horat. lib. 2. sat. 3.

Talos Aule, nucifq̃uo

Ferre sinu laevo.

Vacuo sinu remittere. M. Martial. l. 10. epigr. 78.

Restorem vacuo sinu remittes.

Et sane is mendicantium ritus non manum protendere, sed laxum toga gremium. L. Apul. lib. 8. Metamorph. Stipes areas, imo vero & argentis, multis cent. offerentibus, sinu re. opere farulo, nec non & vini cadum, & lactem, & caseos, & farris, & siliginis aliquid. Rutil. Numatium. Gallus Itinerarii sui lib. 1.

Distia pauca dent vestigia terra:

Im, leu. Angulo barbara prada sinus.

Qui secus fecisset, non carebat avaritia rapacitatisque argumento, unde pastor ille Virgilianus Eclog. 1. graviter conquerens ait:

Non inquam gravis ere domum mihi dextra redibat.

Et amice avara apud Albium Tibullum l. 2. eleg. 4.

Nec praesunt elegi, nec carminis auctor Apollo,

Ille cava pretium flagit i usque manu.

Corripus Africanus de laudib. Justiniani l. 4. n. 1. idem in solemnitatibus Circensium ludicrorum observatum ostendit, in quibus missilia seu sparsiones, aut principum donativa; non manu, sed toga protensa accipere solitum insinuat:

Liberius pectore oculis, manibusque frivore,

Et domi aprae sinus, quae plurima consul

In plebes miseris erat.

Ultima deinde & plebeje multitudinis rapacitatem adumbraturus subdit:

Talmasque capaes

Tendere, quo teniens late pluait aureus imber.

Et dixerat antea:

Exertas ad munera tendere dextras.

Eodem libro Num. 2.

Pratendunt dextras, & praxim sumunt.

Et libro eodem Num. 3.

Palmasque sinusque parabat.

Dixi multis ad illud Claudiani l. 2. in Rufinum, quem constat avaritia omnes mortales superasse.

Dextera quin etiam ludo concessa vagatur

Era preens, paxnasque animi perfolvit avari

Terribilis luro, vivosque imitata retentus

Cogitur adductis digitos inflectere nervis.

Denique sic minuaris dicitur A. Gellio l. 16. c. 7. Et sic intelligendus Labeii antiqui poeta versus in Fullone.

Manuari pudorem perdidisti.

Sed ut ad strenas, unde digressus sum, revertar, Imperatores dantib. sibi & offerentib. strenas, pares aut majores reddebant. C. Sueton. Tiber. c. 34. Consecravit quadrulam & de manu reddere, sed offensus interiellari se toto mense ab eis, qui potestatem sui die festo non habuissent, ultra non reddidit. D. Aulon. epist. 2. cujus epigraphae sic concepta ad Ursulum Grammaticum Trevirorum, cui strenas Calendis Januariis ab imperatore non datas, reddi fecit. Sequitur deinde in epistola:

Trimus jucundi sunt hic tibi fructus honoris,

Augusta sanctum munus habere manus.

Proximus ex longo gradus est, Quasloris amici

Curam pro strenis excubuisse tuis.

Ad quem locum doctissimus Vinetus videatur, quem suspicor in corruptum codicem incidisse. Nam locum Nonii supra a me citatum, alter quam legi debeat profert.

Asside pistioribus

Si qua alia ventura est strena strenue.

T. Pomponius Comediam scripserat, cui epigraphae indita, pistores; itaque Nonius citat primum opus, deinde verba expressit. Sed quum nimiam licentiam veller reprimere Tiberius, non strenae amplius darentur, edicto perpetuo cavuit. prater Sueton. loco citato. Dio Coccejan. l. 57. o de di Tiberio & ite idu xai ut t vnuvuv tivis deyeuuv dntv ovetivuvuv, & te idizato, xai ti xai vevvuvuv sed dntv tete & tete puvuvuv tivis xai lativa xevvuvuvuv. Tiberius strenam a quibusdam oblata non accepit, eaque de ra adictum proposuit, in ea voce aon Latina usus.

Interdixit quidem Tiberius, & edicto suffulit strenatum commercium, ut & primae ecclesiae constitutiones, can. non observet c. 26. quasi. 7. Non observetis dies, qui dicuntur Aegyptiaci, aut Calendis Januariis, in quibus cantilene quadam, & commensationes, & ad invicem dona donantur, quasi in principio anni boni sati auguria. Quo loco diffusader quidem ecclesia missionem munerum, at diserte prohibet can. si quis, quasi. eadem. Si quis Calendis Januarii ritu agnorum colere, vel aliquid plus novi facere propter annum novum, aut mensas cum lampadibus, vel eas in domibus praeparare, & per vicos & plateas cantores, & choros ducere praesumpserit, anathema sit. Quo referendum illud Q. Flor. Teitull. lib. de idololat. Saturnalia, & Calenda Januariis, & bruma, & matronales frequentantur, munera commeat, strena commeat, lusus, & comitia contrepunt. Sed hae de strenarum abusu, non vero legitima consuetudine intelligenda sunt, quandoquidem moderatum usum admittit imperatoria edicta. Anastasius Aug. Eustathio l. 4. C. de advocat. divers. Judicium. Laudabile vitaeque hominum necessarium advocations officium, maxime principalibus pramiis operet remunerari, ideoque jubemus viros clarissimos, si ca, pro tempore, patronos, fori tuae celsitudinis, solemnibus die festivitatis Calendarum Januariarum ipsius tantummodo anni, quem per tale peragunt officium inter spectabiles facri nostri consistorii comites, divina serenitatis nostrae manus puniati, consequi solatia. Qua in lege, solatia, strenas glossa Accursiana reddit, quamquam sciam alios ex Ulpiano l. 1. r. ff. de Commun. praed. non male interpretatos, solatia, laboris pramiis, mercedem.

Et Castores. Latin. Drepan. paneg. Theodosii, Severi crediderunt majores, Castores geminos, albenibus equis, & stellatis apicibus insignes: stellatum apicem interpretor corona radiata ornatum. Et Aurora. Claudian. lib. 2. in Eutropium:

Nec radius redimita comam, nec flamma vultum.

Sed maxime radiatus Sol dicebatur. I. Sen. Herc. furente act. 4. in choro: Ad cuius similitudinem viri principes, qui illi haberi volebant, similem coronam gestabant. Latinus ille Virgilianus lib. 12. Aeneid.

Quadrifido rehitur curru, cui tempora circum

Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,

Solis ari specimen.

Si ad Imperatores respicimus, longa est impieratis series, qui statuas sibi erigi & aras, sana dicari, flammis institui, non secus quam dii voluerunt: princeps ejus ritus usurpator Augustus, cuius specie nocturna, apud C. Suetonium cap. 94. mortali specie amplior cum fulmine & septro exuvisque Jovis opt. max. ac radiata corona: quod fœdissimum adulator Vell. Patriculus signavit, lib. 2. historiae suae, cum intraret urbem, Solis orbis super caput ejus curvatus aequaliter, rotundatusque in colorem arcus, & teluti coronam, tanti mox viri capiti imponens. Et coronas, distinctus Solis ac Lunae specie usurpat Caligula Aug. Sueron. in eo cap. 45. Allulit C. Plin. in panegy. Trajani. Illi jam dudum radiatum caput, & media inter Deos sedes staret auro & ebore. Sic interpretor C. Taciti verba lib. 1. Annal. qui ait Augustum primum specie numinis coli voluisse, hoc est, additis simulacro statuae suae radio, hasta & fulmine, quod expressum eleganter ab Aurelio Pudencio lib. 1. in Symmachum:

Testantur tituli, produnt consulta senatus

Caesarem Jovis ad speciem referentia templum.

L. Flor. lib. 4. c. 2. affectatum hunc ante Augustum à Cæsare dictatore, seu delatum honorem ab aliis insinuat. Itaque non ingratum civibus, omnes unum in principem, circa templa imagines, in theatro distincta radiis corona, suggestus in curia, fastigium in domo, mensis in caelo.

Sic de Cn. Pompejo suo M. Lucan. lib. 8.

Fulminibus manes radiisque ornatib. & astris.

Stat. de Domitiano lib. 1. Thebaid. principio:

Ipse tuis alte radiantem crinibus arum

Imprimat.

Et de ejus filio Silius Italic. lib. 3. Punicor.

- - - Mediumque parens, fraterque locabunt.

Sideri juxta radiabunt tempora nati.

Imo in privatis principum aedibus, & radiata etiam corona usus, disco ex Claudiano lib. 1. de laudib. Stil.

- - - Radiis auri Tyriaque superbit

Majestate thorus.

DE BALNEO DAPHNIDIS.

P. Viator & Sext. Rufus in quarta hac regione balneum Daphnidis reponunt, sed quale id fuerit, neuter eorum explicat. An à Daphnide servo constructum? cuius ingens pretium Cn. Psilurensi vendente, & M. Scauro licitante refertur fuisse trium millium septingentorum scelerum. C. Plin. lib. 7. cap. 39. de quo intelligendum puto M. Martialem lib. 3. epigr. 5.

Protinus hunc adeas, primique in limine telli,

Quos tenuit Daphnis, nunc tenet ille Lares.

An quia Apollini sacrum? in cuius tutela laurus, quae frequenter circa balnea, aut in ipsis balneis crescebat; quam ex Plinio & aliis Daphnem vocari ab etymologia Graeca apertum est: quod luculento carmine ejusdem Martialis constat, libr. 12. epigr. 50.

Daphnomas, platanos, ac aërias cyparissos,

Et non unius balnea solus habes.

Qua occasione venit in mentem celebrata Daphnes oppidi prope Antiochiam historia: cuius meminit Philostratus Lemnius in vita Apollonii Thyanaei lib. 1. cap. 12. ubi & lucus ingens, & opacus, fontanis aquis irriguus, in cuius medio est sanum Apollinis, & Dianae, & asyllum, prope urbem Orontes labitur, adi ad Strabonem Geograph. lib. 16. nomen urbi indubie à lauro spectatissima desumitur, quae magna copia ibi visitur. D. Auson. in urbibus de Antiochia & Alexandria:

Tertia, Phœbe lauri domus, Antiochia.

Cn. Pompejus Daphnensibus aliquantum agrorum dedit, quo lucus ibi scariosior fieret, delectatus amœnitate loci, ut loquitur Eutropius lib. 6. Ammianus Marcellin. lib. 19. amœnum & ambitiosum Antiochie suburbanum Daphnem appellat. Est & constitutio, ne arbores inde cadantur, lata à Theodosio C. de cupressis ex luco Daphnensi, vel passuis per Aegyptum non excidentis l. 11. Non ergo in hoc luco tantum lauri, sed & magna aliarum arborum copia. Priscian. Cæsariensis ex Dionysio in Periegesi:

Hic nemorosa virent Daphnes, loca celsa cupressus

Erigitur, ramis innectit laurus odora,

Crine Dionæo myrtus diffunditur, alte

Consurgunt pinus, & ælums sibi laus pulsan

Robora, mollicomis tellus infernitur herbis.

Eadem Claudian. lib. 3. de raptu Proserp.

Tollebant gemina capita inviolata cupressus

Cespitè vicino, quales non rupibus Ida

Miratur Simois, quales non divite ripa

Lambit Apollinei nemoris nutritor Orontes.

REGIO QUINTA, ESQUILINA CUM TURRI ET COLLE VIMINALI.

Mons Esquilinus, aliàs, Cispius, Oppius & Septimius.

Mons Viminalis, aliàs, Fagutalis.

Aggeres Tarquinii Superbi.

Clivus Urbicus.

Vicus Patricius.

Figlinæ.

Puticuli, aliàs, Puticulæ in Esquilis.

Spes vetus.

Vici XV.

Vicus Sucufanus.

Vicus Urbi pileati.

Vicus Minervæ.

Vicus Ustrinus.

Vicus Palloris.

Vicus Sejus.

Vicus Silvani.

Vicus Capulatorum.

Vicus Tragœdus.

Vicus Unguentarius.

Vicus Pæullinus.

Vicus Passiores.

Vicus Caticarius.

Vicus Veneris placida.

Vicus Junonis.

Vicus Africus in Esquilis antiquus.

Vicomagistri LX.

Curatores II.

Denunciatores II.

Stationes cohort. vigilum VII.

Tabernola.

Tres tabernæ.

Lucus Pœtilinus.

Lucus Fagius, aliàs, Fagutalis.

Lucus

Lucus Esquilinus.
 Lucus Querquetularius.
 Lucus Mephitis.
 Lucus Junonis Lucinae.
 Lucus Viminalis, alias, Jovis Viminei.
 Lucus Rubiginis.
 Templum Jovis Fagutalis, alias Viminei.
 Templum Junonis Lucinae.
 Templum Minervae Medicæ Pantheum.
 Templum Silvani sub Viminali cum porticu.
 Templum Æsculapii.
 Templum Veneris Erycinæ ad portam Collinam cum porticu.
 Ædes Veneris Verticordiae extra portam Collinam, via Salaria.
 Ædes Rubiginis via Nomentana, extra portam Catulariam.
 Ædes Quietis extra portam Collinam.
 Ædes Felicitatis.
 Ædes Malæ Fortunæ.

Ædificia XVI.

Ædificia Fortunæ Sciaæ.
 Ædificia Veneris placidæ.
 Ædificia Castoris.
 Ædificia Pollucis.
 Ædificia Silvani.
 Ædificia Apollinis.
 Ædificia Cloacinae.
 Ædificia Herculis.
 Ædificia Mercurii.
 Ædificia Martis.
 Ædificia Lunæ.
 Ædificia Serapidis.
 Ædificia Vestæ.
 Ædificia Cereris.
 Ædificia Proserpinæ.
 Ædificia Fortunæ parvæ.
 Sacellum deæ Næniæ extra portam Viminalem.
 Sacellum Querquetularium.
 Sacellum Jovis Fagutalis.
 Ara Jovis Viminei.

Ara Malæ Fortunæ.
 Hercules Silvanus.
 Ivis Patricia.
 Amphitheatrum Castrense.
 Circus Aureliani cum obelisco.
 Forum Esquilinum.
 Basilica Sicini.
 Regia Servii Tullii.
 Campus Esquilinus.
 Campus Viminalis sub aggere, in quo erat ædificia Fortunæ parvæ.
 Horti Mecenatis cum turri.
 Horti Plautiani, alias, Planciani, alias Pallantiani.
 Horti Torquati.
 Castra Prætoria.
 Vivarium.
 Thermæ Olympiadis.
 Thermæ Novati.
 Balineum Pauli.
 Balinea privata LXXV.
 Nymphaeum Alexandri Imp.
 Lavacrum Agrippinæ.
 Lacus Prometheus 11.
 Lacus sine nomine CLXXXIX.
 Castellum aquarum Marcia, Julia, & Tepulæ.
 Arcus Gallieni.
 Macellum Livianum.
 Hortia XXIII.
 Pistrina XXXI.

Domus CXXC. In his:

Domus Regis Ser. Tullii.
 Q. Lutatii Catuli.
 M. Licinii Crassi divitis.
 Aquilii Jureconsulti.
 P. Virgillii Maronis.
 Propertii.
 Aul. Persii.
 C. Plinii Junioris.
 Licinii Imperatoris.
 Insulae ∞ ∞ DEC L.
 Regio habet in ambitu pedes CCXXXV DCCCCL. id est, 15950.

PARALIPOMENA.

Ad Regionem quintam.

DE PALLORE.

Palloris vicum in quinta regione ponunt notitia urbis, & Sext. Rufius, qui & adiculum eidem erectam in eadem hac regione scribit, vere, an secus ambigo. Cultum quidem, ut omnes alios affectus humanæ mentis prodidit D. Augustin. de civit. Dei l. 4. cap. 23. & amplius Lactant Firmian. l. 1. Divinar. Instituit. cap. 20. Pavorem Palloremque Tullius Hostilius figuravit, & coluit, quid de hoc dicam, nisi dignum fuisse, si semper deos (sic optari solet) præsentem habere, ut sit mihi non describi à Topographis urbis, cum luculenta extet T. Livii narratio 1. Dec. l. 1. Tullius Hostilius in re trepida duodecim ovium Salios, sanæque Pallori ac Patri, equum clara increpans voce, ut hostes exaudirent, redire in prælium iubet. Sed non in urbe, verum extra urbis pomerium Pallori struam ædem loquitur

Plutarchus in Cleomene. Isti autem auctores tantum ea quæ in ipsis mœnibus continentur descripserunt.

Et recte Pallorem communi cum Pavore fano coluerunt, quia ex timore seu pavore nascitur pallor, antequam palleamus exangues finis, inquit Servius l. 2. Æneid. v. 214.

Diffugimus visu exsangues.

Sive, ut idem loquitur ad v. 30. l. 3. Æneid. pallor nascitur, cum se ad præcordia fugiens contrahit sanguis. M. Tuli. l. 5. de finib. bon. & malor. Qui est enim, aut quotus quisque, cui, mors cum appropinquet, non resurgat timido sanguine, atque exalbescat metu. Atque ita semper poëta alios citari nihil expedit, unicus satis erit Claudian. l. 2. in Rufin.

At procul exangues Rufinum perculit horror,

Infecta pallore gena.

MS. meus diserte, & melius:

Ex sanguinem Rufinus percussit horror.

Idem lib. de bello Gildon.

Semper pallebit regia Bacchi.

Et eodem opere:

Pallida

Tallida transfatum jam sentiat Africa Rhenum.
Nempe calamitatis metu ventura: idem paneg. de 3. Honorii consil.

Famulis Gangem pallefcere ripi.

DE RUBIGINE AUT RUBIGO DEO.

Ut Furias & Tempestatem, aliaque peioris mundi numina veteres coluerunt, ita & Rubigum, ne obesset. T. Livius 1. dec. libr. 1. in Numæ regno. Lactant. Firmian. libr. 1. cap. 20. Hæc enim semper est excusatio eorum, qui mala sua pro diu habent, ut Romani Rubiginem ac Febrim. M. Terent. Varro Rei Rust. libr. 1. cap. 1. Quarto Rubigum & Floram, quibus proprium neque rubigo frumenta atque arbores corrumpit, neque non tempestive florent: itaque publica Rubigo seria Rubigalia, Floræ ludi Floralia instituti. Quæ ille Rubigalia, Servius infra citandus Rubiginalia appellat. Jun. Columella libr. 10. de Re Rustica:

Hinc mala Rubigo virides ne torreat herbas,

Sanguine lætenti vituli placatur & extu.

P. Virgil. lib. 1. Georg.

Mox & frumentis labor additus, ut mala fruges

Eset Rubigo, segnisque horreret in arvis

Carduus.

Varro de ling. Lat. l. 5. Rubigalia ab Rubigo dicta. secundum segetes huic Deo sacrificatur, ne rubigo occupet segetes. Sed quale illud sacrificium? controversum. Moderatus Columella supra citatus, sanguine lætenti vituli. P. Ovid. lib. 4. Fastor.

Flamen in antiqua iucum Ruginis ibat,

Extæ canis flammis, extæ daturus ortu.

Sequitur deinde votorum conceptio:

REGIO SEXTA, ALTA SEMITA.

Mons Quirinalis, alias, Agonius, Salutaris, Latiaris, & Mutialis,
Campus Sceleratus ad portam Collinam.
Clivus Publicus.

Vici XIII. alias, XII. non enim connumerant vicum Bellonæ.

Vicus Bellonæ, extra numerum.
Vicus Mamuri.
Vicus Albus.
Vicus Publicus.
Vicus Floræ.
Vicus Quirini.
Vicus Flavius.
Vicus Fortunarum.
Vicus Paccius.
Vicus Tiburtinus.
Vicus Salutis.
Vicus Calidianus.
Vicus Maximus.
Vicus Mustellarius antiquus, extra numerum.
Vicomagistri XLVIII, alias, LII.
Curatores 11.
Denunciatores 11.
Cohortes vigiliæ 111.
Capitolium vetus.
Malum Punicum,
Decem tabernæ.
Ad Gallinas albas.
Pila Honoris.

Aspera Rubigo parcas Cerealibus herbis,

Et tremat in summa lene cacumen humo.

Sacrificium hoc medio vere offerri solitum, ut est in fastis Capitolinis, hoc est, septimo Calendas Majas. Fest. Pomp. l. 16. Rubigalia dies festus 7. Calendas Majas, quo Rubigo Deo, quem putabant rubiginem avertere, sacrificabant. Concors ei C. Plin. lib. 18. cap. 29. Tria tempora fructibus metuebant, propter quod instituerunt serias, diesque festos, Rubigalia, Floralia, Vinalia. Rubigalia Numa constituit, anno regni sui undecimo, quæ nunc aguntur ad septimum Calendas Maji, quoniam tunc fere segetes rubigo occupat. Alii uno die prius, hoc est, sexto Calend. Majas volunt celebratum istud sacrum. Alexand. Neapolitan. lib. 6. cap. 8. At dissentit Servius Honoratus ad l. 1. Georgic. v. 151. Rubigo genus est vitii quo culmi pereunt, quod à rusticis calamitas dicitur. hoc autem genus vitii ex nebula nasci solet, cum nigrescunt, & consumunt frumenta. inde & Rubigus Deus, & sacra ejus decimo Calend. Majas Rubigmalia appellantur, sed hæc res abusive rubigo dicitur: nam proprie rubigo est (ut Varro dicit) vitium obsecne libidinis, quod hulus vocatur, id autem abundantia & superfluitate humoris solet nasci, quæ græce οαυελαιος dicitur. Legantur D. August. l. 4. de civit. Dei. Valer. Maxim. lib. 2. cap. 1. aliis notati. Hinc metaphorice loquendi rubigo apud Sidonium Apollinar. lib. 8. epist. 6. & rubiginem lingue abstergere dixit D. Hieronym. in epistolis, de Malcho monacho; & stylum rubigine, & situ obduci, idem in Epistolis in Epitaphio Nepotiani. Denique M. Accius Plaut. Rudente act. 5. sc. 2.

Hoc volo hic ante ostium extergere:

Nam hoc pol quidem è rubigine, non è ferro factum est.

Ex quo loco alia significatio hujus nominis, quam ab aliis supra discere possumus.

Templa XV.

Templum Salutis in colle Quirinali.
Templum Serapium, alias Serapidis.
Templum Apollinis & Clatræ.
Templum Floræ.
Templum Veneris hortorum Sallustianorum.
Templum Quirini cum porticu.
Templum Minervæ Flavianæ.
Templum Fortunæ Sejæ.
Templum aliud Salutis.
Templum Fidei.
Templum Fortunæ liberæ.
Templum Fortunæ statæ.
Templum Fortunæ reducis.
Templum Fortunæ publicæ.
Templum Fortunæ primigeniæ.
Ædes divi Fidii in colle, alias, Sancti Fidi Semipatris.

Ædiculæ XVI.

Ædicula Fortunæ parvæ.
Ædicula Genii Liberorum.
Ædicula Genii Larum.
Ædicula Dianæ Valerianæ.
Ædicula Junonis Julæ.
Ædicula Spei.
Ædicula Sangi, in qua lana, colus, & fufus Tanquildis.
Ædicula Silvani.
Ædicula Veneris.
Ædicula Herculis.
Ædicula Victoriæ.

E

Ædi-

Ædicula Matutæ.
 Ædicula Liberi patris.
 Ædicula Saturni.
 Ædicula Jovis.
 Ædicula Minervæ.
 Sacellum Quirini.
 Porticus Quirini.
 Porticus Milliaris.
 Arca Callidii.
 Statua Quirini alta pedes xx.
 Statua Mamuri plumbea.
 Statua Fortunæ publicæ in colle.
 Statuæ duæ marmoreæ Alexandri Magni Bucephalum domantis, Fidiæ & Praxitelis.
 Circus prope portam Collinam, juxta Ædem Veneris Erycinæ, cum obelisco, forte Sallustii.
 Circus Floræ.
 Forum Sallustii.
 Forum Diocletiani.

Senaculum Matronarum in colle Quirinali, quod Antonius Alagabalus fecit.
 Horti Sallustiani.
 Thermæ Diocletiani & Maximiani.
 Thermæ Constantini in colle.
 Balinea Pauli.
 Balinea privata LXXV.
 Lacus LXXV.
 Bibliotheca Ulpia in Thermis Diocletiani.
 Horrea XIX.
 Pistrina XXIIT.
 Domus CLV. *In his :*
 Domus Corneliorum.
 Domus Attici.
 Domus C. Sallustii.
 Domus Titi Flavii Sabini.
 Insulæ CIO CIO CIO IOV. id est; 3505.
 Regio in ambitu continet pedes CCIO IOV IOV. id est; 15600.

PARALIPOMENA.

Ad Regionem sextam.

DE SALUTE.

Salutem divino honore cultam, sanumque juxta portam salutarem habuisse, in monte Quirinali testatur Festus l. 17. Sext. Rufus in *alta semita*, P. Victor in 6. 106. Templum ejus frequenter memoratur. Bartholom. Maillian. Topogr. lib. 5. cap. 24. lib. 2. cap. 5. dieque dedicationis aut inaugurationis, natalis Salutis appellabatur; M. Tull. l. 4. ad Atticum. epist. 1. & observat eruditissimus Adrian. Tutneb. lib. 2. Adversarior. cap. 11. T. Liv. 4. Dec. l. 30. *De emviri libros inspicere, consul Apollinr, Æculapio, Salutis dona voveret, & dare signa in urate, que vocit, deditque.* Idem c. Dec. l. 1. Senatus majoribus hostis usque ad litationem sacrificari jussit. Ceteris diis perlitatum ferunt, Salutis Perlitura perlitasse negant. Sunt & nummi apud Lazium lib. 3. Comment. Reip. Rom. cap. 12. quorum inscriptio SALUS PUBLICA. Neque vero placet eorum opinio, qui censent Salutem ab Augusto principe consecratam, cum Cicero votum ei sanum ante Augusti imperium testetur lib. 2. de Natura deor. Vides Virtutis templum, vides Honori à Marco Marcello renovatum, quod multis ante annis erat bello Ligustico à L. Maximo dedicatum quid Opus, quid Salutis, quid Concordiæ, Libertat, Victoris quatum omnium rerum, quia res erat tanta, ut sine deo regi non posset, ipsares deorum nomen obtinuit. Eique ædem dedicavit primus Q. Jun. Bubulcus. Liv. 1. dec. lib. 10. & fuit à Fabio depicta anno urbis 450. C. Plin. lib. 35. cap. 4. duravitque ea pictura usque ad Plinii ætatem. Renovavit itaque Augustus abolitum jam & intermissum Salutis Augurium, non consecrav. C. Sueton. in eo cap. 31. Atque Salus ista Publica dicebatur. Joan. Saresber. Policratic. l. 3. cap. 1. seu, ut alii loquuntur, popularis. Testis mihi Dio Coceian. *ὡς ἡμεῖς δὲ δημοσίας καὶ κοινὰς ἐκωνίας εἰρήνης τε ἔσθον εἰκόνας.* Salutis autem popularis, concordis, æque, ac pacis posuit imagines. Vide locum versus finem libri 54.

Dedicatio incidit in diem tertium Calendas Apulias, fasti & Ovid. l. 3. Fastor. in fine:

Janus adorandus, cumque hoc Concordia mitis,

Et Romana salus, atque Pacis erit.

Diu vero post hæc tempora, Nerone videlicet imperante pedes Saluti structa, quod video observatum à Joanne Cuspiniano in Fastis Amelii Castilodori ex C. Tacito l. 15. Annal.

Quod Romanis erat Salus, id Græcis *ἑστὶς Σαῦτης*, dis sal-

vatores. *Ælian. lib. 1. var. Histor. cap. 30. Σουτυναῖτερον ἐπι-
 διαζαντες διόσκου, τοῖς δεικνύουσιν ἡνιάμεθα σωτήρες, ἔνθα
 καὶ ἀγὰς πρῶσάται, τὸτο δὲ τὸ λεγόμενον ὅτι τὸ βίαν πέ-
 ταν. Velocius persequentes appareamus mi eris quasi Dioscuri
 saluatores, & opifere salutem ferentes, quod communi proverbio
 de his diis vulgatum est.* Heliodor. *Æthiop. l. 9. Νῦλον vocat
 σωτήρα Ἀργύρης, servatorem Ægypti, & post eodem libro
 θεοὶ σωτήρες ἀνέκονταν, dis saluatores exclamarunt.* Penes hos
 tutela & salus hominum esse credebatur, quique præsto ad-
 erant gravi aliquo periculo afflictis, & in angustia constitutis.
 Jul. Iulux Onomast. lib. 6. cap. 16. *ἀσπερ καὶ δὲς σωτήρ
 καὶ τὸ ἐπὶ ἡν. Siculi & Jovis saluatoris pœnulum fuerunt.*
 Ex quo loco liquet saluatorem hunc Deum Jovem fuisse. Et
 Athenæus meminit lib. 15. cap. 20. *ἀγὰς δὲς σωτήρ καὶ δὲς
 σωτήρ, Boni Genii, & Jovis saluatoris, quem Græci ἀδεύρου-
 στα venerabantur.* Paulan. Corinthiac. Neque tantum ibi sed &
 in Epidauriorum finibus aliud fuit templum erectum, idem
 Paulan. in Laconie. Neque omitendum in omni convivio pri-
 mum calicem Jovi Olympio, secundum heribus, tertium Jovi sal-
 vatori offerri solitum, scholiastes Pindari ex *Æschyli & Sopho-
 clis* Tragœdiis ad odem 6. lthmior, & ex illo eadem prodidit
 Gerardus ad Aristophanem illud in Fluro act. 4. sc. 3.

Νὴ τὸν δῖα πῶν σωτήρα τοῦδ' ὁ δῖος

Ἄτασι τοῖς Ἑλλῶσι ὁ δῖος ἔσθ.

Vertit Nicodem. Frischlinus:

Ne, per Jovem servatorem, magni hic deus

À Gracis fieri posthac debet omnibus.

Et in eadem Comœdia:

Τὸν ἔν δὲ τὸν σωτήρα καὶ τοῖς μετ' αὐτῷ

Καίεν ἔσας.

Interpretatur idem:

Mihi itaque visum sospitatorem ut Jovem

Valere sinam.

Nec tantum Jupiter sic cognominabatur, sed quicumque in difficili & accipiti angustia constitutis liberaturi subvenissent. Heliodor. *Æthiop. l. 2. σωτήρες δὲ καὶ θεοὶ ἱεροδιδόντες ἡνιά-
 σιμας, servatorem meum à dis aequalem dium.* Idem hic ser-
 vator: seu salutem adferens deus, *Disforus*, ut ex *Æliano* li-
 quet, appellabatur; quo nomine geminos Castorem & Pollu-
 cem, doctiores intelligi voluerunt. Tzetzes, & Joan. Meur-
 sius ad Lycophronem multa erudite, meo judicio, ubi Jovem
 servatorem ipse poeta à Laperis seu Geminis distinguit pag.
 36. & *Απέρου* quidem ab oppido Laconia, Strabo lib. 8. &
 Steph. in *Λακ.* Eriphrus apud Athenæum lib. 4. cap. 3. Jul. Pol-
 lux Onomast. l. 7. cap. 2. Ithi autem non à quibilibet pericu-
 lis,

lis, sed tempestatibus, liberare credebantur, passim omnes poëta, ad Homerum in hymno iisdem, Plinium lib. 2. cap. 37. & Claudian. de bello Gildon.

Caca sub nōste vocati

Naustraga Ladae sustentant vela Lacones.

Dicam intra lib. 2. cap. 18. Interim hic corrigatur locus de codice Fulgentii, siue, ut alii praeferunt membranae, Fabii Planciadi lib. 2. Mytholog. cap. 16. Ex hoc ovo generantur tres, Castor, Pollux, & Helena, nihilominus seminarium scandali & discordiae sicut antea diximus, & gremium luctu concussit adultera mundum. Mutila & manca indubie sententia, quam eleganter supplet manuscriptorum codex, in quo sic legitur. Castor, Pollux & Helena; Helena quidem ponitur quasi seminarium scandali & discordiae, sicut antea diximus:

Quae gremium luctu concussit adultera mundum.

Denique salutare hi dii *ἀσπιδίου*, opulentes, opem adferentes vocantur, apud Elianum supra citatum, quam dictionem latinam fecit Calvus Rhodigin. Antiquar. lect. lib. 13. cap. 15. Significationem ad rem in iudicio disceptatam traducit Julius Pollux lib. 1. Onomast. cap. 10. *ἀσπίδης*, qui altum adiit, & *ἀσπίδα*, est, in iudicio alicui adesse; Plato apud eundem lib. 8. cap. 6. alludere, ut solent, Poëta, P. Ovid. lib. Metamorph. fab. 9. Apollo de se:

Opiferae per orbem

Dior.

Ex quo Q. Sammonicus Serenus lib. de Medicina:

*Phaë salutiferum, quod pangimus, asserere carmen,
Invenimus tuum prompto comitate favore.*

Albius Tibull. lib. 1. eleg. 3.

Nunc dea, nunc succurre mihi.

Coripp. lib. 1. Num. 1.

Et fer opem quaso.

PARALIPOMENA.

De Sango deo & lanificio Tanaquillis.

Sangi adiculam, vicum, facellumque in urbis Romae regionibus celebrant Sext. Rufus, P. Victor, Onuphrius, aliique, sed quis ille sit deus non est adeo exploratum, ut praeferri debeat. Herculeum esse contendit Festus lib. 14. Propter viam sit sacrificium, quod est proficiscendi gratia Herculi aut Sango, qui scilicet idem est deus. Et Paulus ex Festo in schedis; Profeculus viam Herculi, aut Sango sacrificabant. Quem illi Sannum vocant, Dionysius Halicarnassensis lib. 2. Sannum, Sabinorum deum cuius filius Sannus nomen genti imposuit. Sed malo, Sannus, praefertim in tanto veterum codicum consensu. Martian. Capella de Nuptiis Mercurii, Philologiaeque lib. 1. Venit ex altera Fortuna, & Vale uao, Tavoce, & Manibus refutatis, quippe hic consecrum foris non poterant advenire, ex duodecima Sannus tantummodo advocatur. Laetant Firmian. lib. 1. divinar. Instit. cap. 15. Summa generatione coluerunt. Aegyptii Isidem, Mauri Iubum, Macedones Cabyrum, Tani Uranum, Latini Faunum, Sabinus Sannum, Romani Quirinum. Unde corrigendus M. Cato in originibus pag. 19. Equicolas tenent Sabini, a Sano conditi, Sabatio Sango gentili edito, inde ad fontes Arni amnis Sabelli Sabinorumque incolunt, Sangu gentili Sabi pronunciant Sabini, Sannum Romani, Sigam Barbari, a quo & Sagi primi Tusci, id est, pontifices & sacri expiatoris; legendum, ut puto, Sabatio Sango aut Sanci, quod verius est; gentili hunc eundem voluit esse Sannum; & quidam in citato Festi loco non Sango, sed Sanno, reponunt. Lilius Gyraldus Ferrariensis hist. deor. gentil. l. yntag. 1. de quo Sext. Propert. lib. 4. eleg. 10. in fine:

Sannæ pater salve, cui jam saevit aspera Iuno.

Sannæ, velis libro dexter meste meo.

Nunc quoniam manus purgavi sanxerat orbem,

Sic Sannum Tatu composuere Cures.

Posterior versus dupliciter corruptus fuerat, primum *sannum* scribebatur, quasi non esset nomen proprium; deinde *Tatia*

Cures. Jos. Scaliger legendum censuit *Tatii*. Et sic legendus Silius Italic. Punic. lib. 8. 421.

Ibant, & Leti pars Sannum voce canebant

Auctorem gentis, pars laudes ore ferebant,

Sabo, tuas, qui de proprio cognomine primus

Dixisti populos magna ditare Sabinos.

In primo versu, antea male, pars *sannum* voce, in tertio, patrio de nomine; pessime; neque enim à patrio nomine, id est, Sannu, seu Sanci, seu Sanci, dicti Sabini, sed à Sano Sannu filio. Francisc. Mod. Novantiquar. lect. Epist. 48. Translatum Romam huius cultus sub Tatius rege, una cum Fidio. Marlian. lib. 5. cap. 24. Top. Cultus Nonis Junius. P. Ovid. lib. 5. Fastor.

Quarebam Nonas Sanno, Fidione referrem.

An tibi Semo pater? cum mihi Sannus ait:

Circumque ex istis dederis; ego nomen habeo;

Nomina terna fero, sic voluere Cures.

In ade Quirinali monte Dei Sanci seu Sanci, asservatam Tanaquillis colum scribit Onuphrius in Roma sua pag. 180. C. Plin. lib. 8. cap. 48. *Lanam cum colo & fuso Tanaquillis, quae eadem Caecilia vocata est in templo Sanci, durasse credente se auctor est M. Varro, factamque ab ea togam regiam undulatum in æte Fortuna, qua Ser. Tullius fuerat usus. Inde factum ut nubentes virgines comitaretur colus compta, & sumus cum flamine. Ex quibus laudatissimum in matronis lanificii opus conicere non est obscurum fuisse. Moderat. Colum. lib. 12. rei rust. cap. 3. Pluvius diebus vel cum frigidibus aut pruinis mulier sub dio rusticum opus obire non poterit, ut ad lanificium reducat, preparata sint & petita lana. Ad primum ignobiles servæ diurna pensa à dominis suis præscripta trahebant. Ovid. Epist. Briseidis:*

Nos humiles famulaeque tuae data pensa trahemus,

Et minuent plenas stamina nostra colus.

lisque quadam preposita. Claudian. l. 1. in Eutrop.

Tu potes alterius studiis herere Minerva,

Tu telas non tela pati, tu stamina nosse,

Tu segnes operum solers urgere puellas.

Et virgines in sacerdotii munera castitate mira educatae lanificio erudiebantur. Fest. l. 16. Rica est vestimentum quadratum, simbratum, purpureum, quo Flaminica pro palliolo utebantur. Alii dicunt, quod ex lana fiat succida alba, quod consuevit virgines ingenuas patrima matrum urvi. Augustinus apud Suetonium in eo cap. 73. veste non temere alia quam domestica usus est, ab uxore, & sorore, & filia neptibusque consecrata. Xenoph. libro tertio memorabilium: *Ἐν τῇ ταλασίᾳ καὶ τῇς γυναῖκας ἐπιδείκνυν ἀρχὰς τῆς ἀεικίας. διὰ τὸ τὰς μὲν ἐδιδασκείας, τὰς γὰρ ταλασίᾳ εἶναι, τὰς δὲ μὴ εἶδεναι. In lanificio etiam mulieres viris praesse monstrabat, quod illa sciant, quo pallio lanificium sit exercendum, viri contra ignorent. Idem lib. 5. Memorab. *Ἀλλὰ δὲ τοι, ἔστιν ἔγωγε διὰ ἐπιταίειναι, ἃ γύναι, ἡδεῖαι σοι γίνονται, ὅτανται ἀεικίαινα ταλασίας ἀδεύουσα, ἐπιστήμωνα τιμωρε, καὶ διτλασίᾳ σοι ἀξία γέννη. Sunt & aliae, inquam ego, curationes propriae tuae, mea uxor, futura non injucunda, ut cum imperitam lanificii nata, peritiam efficias, et ne ea tibi deinde disolo pluris erit. Pensum istud ancillis non semper ab eunucho aliquo & ancilla praescribebatur, ut ex Claudiano supra lib. Ovid. 2. Fast.**

Famulae data pensu trahant

Sed etiam ab ipsa matrefamilias. Xenophon eodem lib. *Ὅτι γὰρ ἀγαπῶν σοι δύναιται εἰς αὐτὴν ἄλλαν ἐπιστήμην, ἔρετα παραλαβεῖσα, ἡμετέριον διδάσκει. καὶ ταχεύουσα δὲ ἐργὰ ταλασία διεργαίνας διδίδει. An non autem boni consulendum tibi videtur, quod saltem venerit perita conficiendi accepta lana vestem, ac animadvertere a ratione pensu ancillis dandi? Convocat omnes quaslibet, famulaeque sordidissimam partem. Petron. Satyr. pag. 103. distribuebatur victus diurnus his ancillis pro operis ratione. Claudian. lib. de bello Gildon. alludit:*

Et jamdeque diurnos

Ut famulae praebere cibo.

Et erat gynaeceum seu conclave in penitioni adium parte. *Θάλαμα δὲ ἱστῆς ταλασίᾳς ἐστὶν. Thalamos telarum, domus*

operosi lanificii. Jul. Poll. lib. 1. cap. 8. ad eundem l. 7. c. 10. Hesychius Grammaticus γυναικεία, εἰς γυναικῶν, domus mulierum. Eustath. ad l. 2. Iliad. v. 515. thalamum vocat huiusmodi gynaceum, lanificii aptum. Egregie in Lucretia historia Ovid. lib. 2. Fastor.

Et venit in thalamo nupta iudica tuos.

Cum ante dixisset:

Inde cito passu petitur Lucretia, cuius

Ante thorum calathus, lanaeque molles erat.

Lucil. lib. 6. Satyr.

Thaunomeno, inquit, talia sororem

Lanificam, dicit siccam, atque abilemiam ubi audit.

D. Hieronym. in Epist. ad Demetriadem virginem. Habito semper lanam in manibus. Serv. ad v. 646. l. 8. Æneid. Ingressi itaque erit ita item Collatiniam ubi Lucretia domus, invenerunt eam lanificio operam dantem, & irilem propter mariti absentiam, Morem hunc non Romanum tantum, sed & peregrinum certum est fuisse. Alexander apud Q. Curtium lib. 5. Hanc vestem, qua indutus sum, sororum non solum donum, sed etiam opus vides. Et Xerxes donatus est ab Amestri uxore sua amiculo, quod ipsa venerat. Herodot. lib. 9. Unde fenarius ille comicus:

Ἴσθι γυναικῶν ἔργα κ' ἐκ ἐκκλησίου.

Tela faminarum opera, non conciones.

Apud Homerum infinita pene exempla. Nam Calypso nympha Atlantis filia à Mercurio lanificiis occupata deprehenditur, l. 5. Odys. & Nausicaa matrem Areten nentem offendit, l. 6. Odys. & Penelope noctu telam rexit, quam die texerat, l. 18. & Pallas pavementum Jovis integit pello, quod ipsa paraverat suis manibus l. 8. Iliad. ad l. 12. Iliad. in fine. Celebre refertur de Theano Brontinii Crotoniata uxore, ut vult Plotinus, aut Pythagoræ, quod placuit Theocrito, quæ rogata, quam uxorem commendaret, ut retulit Joan. Stobæus ferm. 72. respondit versu Homérico è l. 1. Iliad. de Agamemnone:

Ἴσθιν ἱστοχομένην, καὶ ἐμὴν δίχους ἀντίκωσαν.

Telam texentem, & meum lectum stermentem.

Sappho apud Hephaestionem:

Γαλέα μᾶτερ ἄτοι δόναμαι κρέκειν τ' ἰσθὴν

Πόθ' ἄμεινα παιδὶς, βραδύναν δὲ ἀργόδιαν.

Dulcis mater non possum texere telam,

Amore vincta pueri per acrem Venerem.

Pindar. Pythior. od. 9. de Cyrena:

ἂ μὲν γὰρ ἰσθὴν παλμῶσα

μὲν ἰσθῶσεν ὁδὸς,

ἔτι δέτταν εὐκλειαν

μὲν ἰσθῶσεν τέττιαν.

Ifæe neque telarum retrogradas amavit vias, neque cœnarum oblectationes inter domesticas socias. Ovid. lib. 1. Amor. eleg. 13.

Tu ne semine possint cessare lacerti,

Lanificam revocas ad sua pensa manum.

Idem libr. 12. Metamorph. fab. 5.

Quid sis, nata, vide, vel quid sis passus, columque

Id, cape cum calathis, & flamina pollice torque.

Inde gloria nobilibus matronis, aut heroinis prisci, vestes filii, maritis, amicisque discedentibus manibus propriis confectas dedisse, de Alexandro & Xerxe antea. Claudian. libr. 1. de raptu.

Ipsa domum tenui mulcens Proserpina cantu

Irrita texebat redire mœna matri.

Et de cor. Olyb. & Probin:

Letatur veneranda parens, & pollice dolo

Jano parat auratis trabecis, curvisque micantes

stramine.

Et in epigr. de Equo Honorii:

Et medium te zona liget variata colorum

Floribus, & casta manibus sudata Serena,

Perlarum gentile decus.

Silius Italic. libr. 7.

Quod nostra nevere manus venerabile donum.

Virgilius multis in locis aliis observatus, libr. 3. Æneid. Andromache ad Ascanium;

Vestes manuum monumenta mearum.

Libr. 4. Æneid.

Dives quæ munera Dido

Fecerat, & tenui telas disrevera auro.

D. Aufon. Parental. carm. 3.

Morigera uxoris virtus cui contigit omnis:

Fama pudicitia, lanificaque manus.

Et ejusdem operis carm. 13.

Deffa satis viximusque colo, famamque iucri,

Deffa bonos mores.

D. Juvenal. Sat. 6. vers. 286. de frugalitate antiquarum matronarum:

Somnique breves, & vellere Thusco

Vexate, duræque manus.

C. Flac. Sætinus libr. 4. Argonautic.

Accipe Tenarei chlamydem de sanguine ahani,

Fraxaque, & accinctum gemmis fulgentibus ensæ,

Hoc patrum decus, hæc materni, texta, labores.

Extat veteris marmoris pulcherrimum fragmentum, quod non gravabor adscribere, quoniam illo præcipua matronalis encomii continentur, licet incerto auctore:

Hesper quod dico, paulum est, asta, ac pellege,

Hic est sepulchrum haud pulchrum, pulchra famina

Nomen parentes nominantur Claudiam,

Suorum maritum corde dilexit suo.

Gnatos duos creavit, horum alterum

In terra liquit, alium sub terra locat.

Sermone lepido, tum autem incesu commoda:

Domum servavit, lanam fecit, dixi, abei.

REGIO SEPTIMA, VIA LATIA.

Vici XL.

Vicus Ganymedis.

Vicus Gordiani minoris.

Vicus Novus.

Vicus Caprarius.

Vicus Solis.

Vicus Gentianus.

Vicus Sanci.

Vicus Herbarius.

Vicus Mansuetus.

Vicus Sigillarius minor.

Vicus Solatarius.

Vicus Fortunæ.

Vicus Spei majoris.

Vicus Novus ulterior.

Vicus Libertorum.

Vicus Publii.

Vicus Novus citerior.

Vicus Statuæ Veneris.

Vicus Archemorium, aliàs, Archemonium.

Vicus Æmilianus.

Vicus Fiscarius.

Vicus Cælati.

Vicus Victoris.

Vicus Vicinus.

Vicus Græci.

Vicus Lanarius ulterior.

Vicus Pomonæ.

Vicus

Vicus Caput Minervæ.

Vicus Trojanus.

Vicus Peregrinus.

Vicus Castus.

Vicus minor.

Vicus Putealium.

Vicus Scipionis.

Vicus Junonis.

Vicus Sellarius.

Vicus Iſidis.

Vicus Tabellarius.

Vicus Mancinus.

Vicus Lotarius.

Vicomagistri clx.

Curatores 11.

Denunciatores 11.

Cohortes vii. primorum vigilum.

Pila Tiburtina.

Ad Manfuetos.

Lapis Pertusus.

Templum Solis.

Templum novum Spei.

Templum novum Fortunæ cum porticu, à Lucullo conditum, in quo erat statua Minervæ facta à Fidia, posita à Paulo Æmilio.

Templum novum Quirini.

Adicula Capraria.

Porticus Constantini.

Sacellum Genii Sangi.

Equi ænei Tyridatis.

Forum Syrium, alias, Suarium.

Forum Archemorium.

Castra Gentiana, alias, Gypsiana.

Campus Agrippæ.

Horti Argiani.

Balinea privata lxxv.

Nymphæum Jovis.

Lacus Ganymedis.

Lacus sine nomine lxxvi.

Arcus dd. Marci & Veri.

Arcus Gordiani Junioris Aug.

Arcus Novus.

Pistrina xvi.

Horrea xxv.

Domus cxx.

In his:

Domus Martialis.

Insulæ ∞ ∞ ∞ dcc. id est, 3700.

Regio in circuitu continet pedes cc100 cc100 ∞ ∞ ∞
dcc. id est, 23700.

REGIO OCTAVA, FORUM ROMANUM.

Mons Saturnius, post Tarpejus, demum Capitolinus; alias, Capitolium, ubi omnium Deorum simula-
chra celebrabantur.

Arx Capitolii.

Rupes Tarpeja, alias, Saxum Carmentale.

Clivus Capitolinus.

Porta Stercoraria.

Via Nova.

Vici XII.

Vicus Ligurum.

Vicus Jugarius.

Vicus Thurarius.

Vicus Thufcus.

Vicus Unguentarius major.

Vicus Unguentarius minor.

Vicus novus.

Reliqui desunt.

Vicomagistri xliix.

Curatores 11.

Denunciatores 11.

Cohortes vigilum vi.

Umbilicus urbis Romæ.

Milliarium aureum.

Porta Carmentalis.

Puteal Libonis.

Lacus Curtius.

Pila Horatia, ubi tropæa locata.

Scalæ annulariæ.

Sub Novis.

Ad Junium secundum Tiberim.

Luteolæ ad Jani templum.

Marfyas.

Favissæ Capitolinæ.

Lucus Vestæ Cuperius.

Templa XXI.

Templum Jovis Capitolini, alias, Optimi Maximi, in quo erant tria delubra: Medium Jovis; Dexterum Minervæ; Lævum Junonis, ibique in arca lapidea servabantur libri Sibyllini.

Templum Jovis Feretrii.

Templum divi Julii in foro, in quo simulachrum erat Veneris e mari exeuntis dd. ab Augusto.

Templum Castorum ad lacum Juturnæ, alias, Castoris & Pollucis, in quo erat signum Floræ.

Templum Concordiæ cum cella, inter Forum & Capitolium, à Camillo dd. In quo erat Senaculum, ubi Magistratus, cum Senioribus deliberabant: erantque in eo hæc simulachra: Battonis adorantis Apollinem, opus Bedæ; Latonæ puerperæ, Apollinem & Dianam sustentantis, opus Euphranoris; Æsculapii & Hygiæ, opus Nicerati; Martis & Mercurii, opera Pisicratis; Cereris & Jovis, opera Sthenis & Victoriæ.

Templum Vestæ, cum atrio: ubi erant Palladium, Ignis, & Virgines Vestales.

Templum Deûm penatium.

Templum Romuli, alias, Quirini in Foro.

Templum Jani Geminii arcum, quatuor portarum, cum signo Jani, opus Scopæ & Praxitelis, ab Augusto dd.

Templum divi Trajani.

Templum divi T. Caesaris Vespasiani.
 Templum Carmentæ.
 Templum Veneris Calvæ novum.
 Templum Veneris Calvæ vetus.
 Templum vetus Minervæ.
 Templum Nemesis cum simulachro.
 Templum Saturni cum ara, ubi erat ærarium, ante
 quod erat æneum Silvani signum.
 Templum divi Augusti.
 Templum Junonis Martialis.
 Templum Larum.
 Templum Veneris Genitricis, alias, Veneris & An-
 chisæ, cum atrio.

Ædes X.

Ædes Victoriæ.
 Ædes Opis & Saturni in vico Jugario.
 Ædes Martis ultoris in foro D. Augusti.
 Ædes Vejovis, inter arcem & Capitolium, prope
 Asylum, cum ejus simulachro cupressino.
 Ædes Jovis Tonantis in clivo Capitolii, in qua erant
 signa Jovis Tonantis, opus Locræ. Jovis ex
 are Deliaci, Castoris & Pollucis, opus Hygiæ.
 Ædes Herculis Victoris parva & rotunda in foro
 Boario.
 Ædes matris Matutæ.
 Ædes Vortumni in vico Thufco.
 Ædes Junonis Monetæ cum officina.
 Ædes Jovis custodis dd. à Domitiano.
 Ædes Veneris Cloacinæ.
 Ædes Veneris Erycinæ.
 Ædes Salutis.
 Ædes Libertatis.
 Ædes Jovis Sponsoris.
 Ædes Mentis.
 Ædes Fidei in Capitolio.
 Ædes Fortunæ primigeniæ.
 Ædes Aii Locutii.
 Ædes Fortunæ prosperæ.
 Ædes Fortis Fortunæ in foro Boario.

Ædícula XII.

Ædícula Victoriæ, dd. à M. Porcio Catone.
 Ædícula Juventutis.
 Ædícula Termini.
 Ædícula Concordiæ area supra Græcostasim.
 Ædícula Fortunæ obsequentis.
 Ædícula Matris Rumæ.

* *
 * *
 * *
 * *
 * *
 * *

Porticus Julia.
 Porticus Margaritariorum.
 Porticus Livie.
 Porticus Augusti.
 Porticus Minuciæ: aliàs, Numicia.
 Porticus Naficæ.

Porticus Porphyretica.
 Porticus Capitolina.
 Porticus Constantini.
 Jani duo, celebris mercatorum locus ad arcum Fa-
 bianum, superior, inferiorque.
 Atrium publicum in Capitolio.
 Atrium Minervæ.
 Atrium Vestæ.
 Area Opis, &,
 Area Cereris in vico Jugario.
 Area Saturni ante ararium.
 Sacellum Sumani.
 Sacellum Larum.
 Sacellum pudicitæ patriciæ.
 Sacellum Herculis in foro Boario.
 Delubrum Minervæ in foro.
 Delubrum Larum.
 Asylum inter duos Lucos, Arcemque & Capitolium.
 Domus Divi Tatii.
 Dolia.
 Sepulchrum Romuli.
 Sepulchrum Accæ Laurentiæ in via nova.
 Ficus Ruminalis.
 Luperca Virginis.
 Germalus.
 Ara Saturni vetus.
 Ara Saturni nova ad lacum Curtii.
 Ara Junonis Jugæ in vico Jugario.
 Ara Jovis Pistoris in Capitolio.

Signa & statua Deorum.

Signum Jovis Imperatoris Præneste devectum.
 Signum arcum Jovis à Sp. Carvilio ex Samnitica
 præda factum.
 Signum Junonis, dd. à Pompejo Bithynico.
 Signum Apollinis translatum ex Apollonia à Lucul-
 lo, altum cubitos xxx. alias xxxii.
 Signum Minervæ Capulianæ, opus Euphranoris.
 Signa duo Herculis; alterum à P. Sempronio Sa-
 verione dedicatum: alterum arcum, opus Ly-
 sippi, à Q. Fabio Maximo Tarento devectum.
 Signum Herculis tunicati juxta rostra.
 Victoria aurea in templo Jovis Opt. Max.
 Fides candida.
 Signum Vortumni in vico Jugario.
 Signum Matris Statæ.
 Tria signa Deorum Nixiorum, ante cellam Mi-
 nervæ, in templo Jovis Capitolini.
 Signum Eoni Eventus, opus Praxitelis.
 Signum Bonæ Fortunæ, opus Praxitelis.

Simulachra hominum.

Statua Divi Julii equestris in ejus foro.
 Divi Augusti.
 Divi Claudii ii. aurea, x. pedum, in templo Jo-
 vis Opt. Max.
 Divi Constantini equestris.
 Romuli & Remi infantium sub lupa.
 Septem Regum in Capitolio.
 Attii Navi Auguris ante Curiam.

L. Junii Bruti primi Cos. in Capitolio.
 P. Valerii Poplicolæ.
 Horatii Coclitis in comitio.
 Mucii Scavolæ.
 Annii Fecialis equestris in atrio domus regis Superbi.
 M. Furi Camilli pro rostris.
 Tullii Cæli, L. Roscii, Sp. Nautii, & C. Fulciani Legatorum populi Romani, à Fidenatibus cætorum, pro rostris.
 P. Junii, & Ti. Coruncani Legatorum populi Romani ab Illyriis cætorum, pro rostris.
 Cn. Octavii in legatione occisi, pro rostris.
 Equestris togata Q. Martii Tremuli ante templum Castorum.
 L. Cæcili Metelli Pont. Max. in Capitolio.
 Q. Fabii Maximi area equestris in Capitolio.
 P. Scipionis Africani.
 L. Scipionis Asiatici chlamydata & crepidata.
 M. Lepidi bullata & prætextata.
 Trebii Ædilis in Capitolio.
 Sullæ Dictatoris aurea equestris.
 Sullæ Felicis Dictatoris aenea.
 Tri. in Sibyllarum pro rostris.
 Clæliæ virginis Vestalis equestris.
 Cæjæ Suffetæ virginis Vestalis.
 Corneliæ Græchorum matris.
 Hermodori Ephesii XII. Tabularum interpretis in comitio.
 Alcibiadis, Pythagoræ in comitio.
 Tropæa C. Marii aurea in Capitolio.
 Currus sejuges à Cn. Cornelio positi.
 Simulachrum Leonis pro rostris.
 Equus C. Cæsaris in ejus foro.
 Equus æneus Domitiani Augusti.
 Equus æneus Trajani Augusti.
 Equa cernens quatuor satyros.
 Elephas herba ius.
 Æreum tauri simulachrum in foro Boario.
 Signum anseris argenteum in Capitolio.
 Clypei XII. inaurati.
 Clypeus Martis cum imagine Hasdrubalis.
 Ænearum tabularum publicarum tria milia.
 Ludus Æmilius, alias, Lepidi.

Fora.

Forum Romanum, quod dicebatur Magnum, alias, Vetus.
 Forum Cæsaris, in quo erant Veneris signa duo, alterum loriatum, alterum factum ab Arcesilao.
 Forum Augusti, in quo erant statuae M. Valerii Cervini, & eburnea Apollinis.
 Forum Trajani cum porticu.
 Forum Boarium.
 Forum Pilcarium.
 Forum Argentarium.
 Curia.
 Curia Hostilia sub veteribus.
 Curia Calabra in Capitolio, ubi Pontifex minor pronunciabat dies.

Regia Numæ, alias, Curia Pompiliana, in qua iacrarium erat Opeconsivæ.
 Senaculum aureum.
 Basilica Pauli Æmilii cum Phrygiis columnis in foro.
 Basilica Julia.
 Basilica Ulpia, alias, Trajani.
 Basilica Porcia, ubi fuerat domus Q. Mænii.
 Basilica Sempronia.
 Basilica Argentaria.
 Basilica Opimii.
 Comitium, in quo erat ficus Ruminalis.
 Rostra populi Romani vetera.
 Rostra populi Romani nova.
 Græcostasis.
 Carcer imminens foro, à Ser. Tullio ædificatus, media Urbe.
 Stationes municipiorum.
 Ludi Literarii.
 Schola Xantha.
 Horti Atiniani.
 Septem, alias, quinque tabernæ argentariæ novæ.
 Balineum Polycleti.
 Balineæ privatae LXVI.
 Lacus Juturnæ.
 Lacus sine nomine cxx.
 Bibliotheca Capitolina.
 Bibliotheca templi divi Trajani.
 Arcus Fabianus.
 Arcus Titi Cæsaris prope adem Saturni.
 Arcus Trajani Cæsaris Augusti.
 Arcus Severi & Marci Antonini in foro Boario.
 Foenix Sertinii in foro Boario cum signis auratis.
 Columna C. Duilii.
 Columna Mænia. *ful. de in Pauli 15. ibi. Affron.*
 Columna Magn. Lud. sacul.
 Columna rostrata in Capitolio.
 Columna divi Julii rostrata pedum xx.
 Columna coclidis Trajani Imperatoris, alta pedes cxxix. habet gradus cxcv. fenestellas xlv.
 Sepulchrum C. Publicii Bibuli Ædilis plebis.
 Macellum.....
 Horrea xxix.

In his:

Germanica, &
 Agrippiana.
 Pultrina xxx.
 Domus cl.

In his:

L. Tarquinii Superbi Regis cum atrio.
 M. Manlii Capitolini.
 P. Scipionis Africani.
 T. Annii Milonis.
 P. Ovidii Næonis.
 M. Valerii Amerini Equitis Romani.
 Insulae cix cix id dcc. lxxx. i. 3830.
 Regio in ambitu continet pedes ccix cc id id
 dccclxvii. id est, 14867.

est libera, sed in liberis civitatibus simulachrum *Marfyæ* erat, qui in tutela *Liberi* patris est. Idem *Lyæus* apte urbibus liberatarius est *Deus*, unde etiam *Marfyas* minister ejus per civitates in foro positus libertatis indicium est, qui erecta manu testatur nihil urbi deesse. *Ad V. 57. lib. 4. Æneid.*

Legitur Cæteri, Thæbogæ, patrique Lyæo.
Et notavit *Cæcilius Rhodiginus* lect. *Antiquar. l. 28. cap. 12. Lil. Gyradius syntagm. 8. de Diis gentilib. pag. 234. Just. Lipsius & alii ad illud L. Seneca lib. 6. de Beneficiis lib. 3. Forum ipsum ac Rostra, ex quibus pater legem de adulteriis tulerat, filia in stupra lapsa fuisse, quod etiam ad *Marfyam* concursum. De Rostris *Marfyæ* erecta omnes hæcenus sunt interpretati, at veteres scholiastes *Juvenal.* ad principium sat. 9.*

Occurras fronte obducta, ceu Marfyæ vultus.
Aut proprie ab eo, inquit, quem *Apollo* vicit, aut advocatus temporis illius. Vult ille non statum modo in foro positum, sed quendam celebratam in actandis causis famam. Porro fabula de *Marfyæ* decantatissima est, quippe *Pallas* excogitavit prima tibiari usum, sed cum oris deformitatem, inflatusque in palude vidisset buceas, offensa tibiis abiecit, quæ buccarum inflatarum fecditas expressa est ab *Aristæneto* lib. 1. epist. 14. τὴν ἐν πάλῳ τοῖς ἀνδράσιν τὰς γυναικας ἐμπαύσαντες τῇ εὐχρίστῃ, ἔθεν ὑμᾶς οὐχὸς τὰ κισσάκια μακρὰ. Quid vos ergo juvenes frustra dissumptis buceas inflanda fistula? nihil vos juvant citharæ modulamina. Idem lib. 2. epist. 6. αἷς αὐλῶν τε γὰρ οὐκ ἔστις, ἔστις περὶ τὰς γυναικας. Veluti tibiaria filius inflas buceas. *Heliodor.* lib. 2. *Ethiopi.* ἐπειδὴ κυψίμεν ἄλλῃ τὴν πατρίδα ἐν τοῖς ἀνδράσιν εἶδε, καὶ μετὰ τὸν ἑαυτὸν τὰν φυσικὰν ἀπεργεῖσθαι οὐκ ἔστις πῶς ἀνιστάμεν, τότε ὑμᾶς πικρὰ μὲν, καὶ τοῖς οὐκ εἰς ἑσπέρην ἐξελθόμεν. Ea de causa quod illi intumescere genas inter canendum videbat, & vehementer inflando præter decorum adnare exurgere, oculis incensis, ac sua fecit excedentibus. Locus est mirifice corruptus *Fulgentii* lib. 3. *Mytholog.* *Minerva* tibiari ex offe invenit, quibus eum in convivio deorum cecinit, cumque ejus tumentes buceas dis omnes irrississent, illa ad *Tritonem* paludem pergens, in aqua faciem suam speculatur, dum turpia adjudicasset buccarum, in flumina tibiæ projecit, quibus *Marfyæ* repetiit, dolior factus provocavit *Apolinem*. Postremorum verborum sensus mancus, quem sic ex *MS.* suppiendum censeo, dum turpia adjudicasset hiamata buccarum, in flumen tibiæ abiecit, quibus *Marfyæ* repetiit. *Plutarchum* lege in vita *Alcibiadis*. *A. Gell.* lib. 15. cap. 17. Cum accersit *Pereles* *Antigonidam* tibiicnem jussisset eum canere tibiis (quod honestissimum tum videbatur) doceret: traditas sibi tibiis cum ad adhibuisset, inflassetque, inde factus oris deformitate, abiecit infregitque. *Claudian.* lib. 2. in *Eutrop.*

Hic cecinit *Lybius* jactata paludibus olim
Fistula, sædatam cum reddidit umbra *Minervam*,
Aurel. Propert. lib. 2. eleg. 30.

Quæ non jure vado *Mæandri* jacta natasti,
Turpia cum saceret *Palladis* ora tumor.
Prosequitur deinde eandem narrationem; Provocavit *Apolinem* concertatum de cantibus, sibi que *Midam* regem judicem deligunt (lege, utrique *Midam* regem judicem deligunt) quem, *Apollo*, cum non recte judicasset, affinis aurius depravavit. Tacet pœnam *Marfyæ*, quem constat ab *Apoline* excoriatum, pellemque *Celanis* fuisse suspensam. *Apollodor.* lib. 1. *Bibliothec.* & illud *Martianus Capella* lib. 9. Nam fides apud *Delphos* per *Deliacam* citharam demonstravi, tibiæ per *Tritonidam* nostri comitem, *Marfyam*que *Lydiū* sonnerunt. *Lutet.* *Placid.* *Marfyam* dicit, qui vultus, submissus est pœna, ad v. 699. lib. 1. *Thebaid.*

Tu *Phryga* submittis citharæ.
Et patia scripsit idem de inventione tibiæ ad v. 667. lib. 2. *Thebaid.*

Fæda *Celenæ* committere prælia buxo.
Es in antro ab *Apoline* superatum idem docet ad v. 186. lib. 4. *Thebaid.* quod puto nullus alius dixit:

Quis non certamina *Phæbi*
Noster, & illustres *Satyro* pendente *Celanæ*?
Et *Papinius* idem lib. 5. *syly.* 3.

Et *Phrygium* silicem, atque acsum contraria *Phæbo*.
Carmina, nec fissa gavisam *Pallada* buxo.
In hoc oppido pellis *Marfyæ* detracta, in victoriæ suæ monumentum, ab *Apoline* affixa est. *M. Lucan.* lib. 3. v. 206.

Quæ tua munera *Tallas*
Lugent damnata, *Thæbo* viscere, *Celenæ*.
P. Ovid. lib. 6. *Metamorph.* fab. 5.
Clamant: intus est fummos direpta per artus,
Nec quicquam nisi vulnus erat.
Quid attinet dicere cruorem excoriatum in fluvium sui nominis mutatum? cum res sit notissima ex *Tito Livio* 4. decad. lib. 8. *Strabone* lib. 12. *Q. Curtio* lib. 3. Et *Ovidio* lib. 6. *Fastor.*
Provocat & *Thæbum*, *Phæbo* superante pependit,
Cæsa recesserunt à cute membra sua.
Idem paria habet in *Ibim*:

Nudaque direpta pateant tua viscera pelle,
Ut *Thæbigen*, ejus nomina flumen habet.

PARALIPOMENA.

De Templo D. Julii & Venere Anadyomene.

Julio Dictatori structam *adæm* loquuntur historici. *Appian.* *Alexandrinus* lib. 4. bell. civil. in foro Romano concursus reponit consensus *Sexti Ruffi*, *P. Victoris*, & *Onuphrii*. Templum hoc *Cæsaris* patris appellat *C. Plinius* lib. 35. cap. 4. in fine, sed *Plinius* ad institutum nostrum idem delirer ejusdem libri c. 10. Venerem exeuntem mari *Drusus Augustus* dicant in delubro patris *Cæsaris*, quæ *Anadyomene* vocatur, versibus *Græcis*, & opere, dum laudatur, vultu, sed illustrato. Causa centumviralis in eo petrastrabatur. *Plin.* *Junior* l. 5. epist. ult. *Quintil.* apud *Parrhasium* epist. 57. *M. Valer. Martialis* lib. 6. ep. 38.

Centumque viri, densumque corona
Vulgus, & infans Julia testis placet.
Et lib. 5. epigr. 10. & laudant *Caesari* Julia templum fœces. Antea male legebatur, Vilia templum. Nec tantum *Rome*, sed etiam *Alexandriæ* *C. Cæsari* templum structum, quod existimo tunc primum factum, cum *Ægyptus* ab *Octavio Augusto* in formam provincie redacta esset. Meminit hujus *Alexandrinus* templi idem *Plinius* l. 36. cap. 9. & alii duo sunt *Alexandriæ* in portu ad *Cæsaris* templum, quos exivit *Mesphæ* rex quadragenum binum cubitorum. Templi *Romani*, quod in foro erat, meminere *P. Ovid.* l. ult. *Metamorph.* fab. ult. ubi *Cæsare* interempto in *Curia*, sic ad *Venerem* *Jupiter*:

Hanc animam interea cæso de corpore raptam
Fac jubat, ut semper *Cavotolia* nostra, forumque
Drom: ab excelsa prospiceret *Julius* ade.

Et lib. 3. *Amor.* eleg. 9.
Qua licet affectes coelum quoque, templa *Quirinus*,
Libor, & *Alcides*, & modo *Cæsar*, habent.
C. Sueton. obiter in *Augusto* cap. 100. Adhibito honoribus modo, bisariam laudatus est, pro æde *D. Julii* à *Tiberio*, & pro *Rostris* sub æteribus, à *Druso* *Tiberii* filio. Adulatorie, ut solet, *Valer. Maxim.* lib. 1. cap. 6. tit. 12. Tuas aras, tuæque sanctissima templa, dive *Julii*, veneratus oro, ut proprio ac saventi numine, tantum casus virorum sub cuius exempli præsidio ac tutela delitescere patiaris. *P. Virgil.* l. 1. *Æneid* 296

Hunc (*Cæsarem*) tu olim caelo, spolis orientis orisum
Accipies secura, vocabitur hic quoque votis.
Vocari votis, ut à formularum scriptoribus notum, idem atque aris sanique structis ac sacrificiis coli flammæque habere. *Papin.* lib. 1. fil. 1.

At laterum passus hinc *Julia* templa tuerur.
Venus hæc è mari exiens seu emergens celebratissima est poetarum scriptis. *Græci* ἐνδοσίμην, iterum emergentem, seu θαλάσσιαν, marinam appellant: sed *Plinius* supra citatus dictionem *Græcam* tanquam *Latinam* usurpavit, ut & ejusdem libri cap. 11. *Apellis* *Venerem*, hoc est, de *clami* elaborati, mo *Apellis* penicillo. *Aristænet.* lib. 1. epist. 7. αὐτὸς ἵνα αὖς εἴχῃ τῷ θαλάσσιον ἡσπέρην, ἔστις αὐτὴν κόρη ἀνίσχουσαν τὸν κυματὸν ἰδὼν, ἢ τῷ της θαλάσσης τὴν ἀρεθδὴν ἐνγεγῆς πρὸς τὰν γαλακτὴν εἰς ἑλπίδι. Sed ubi jactat eam eam eam mari.

marina lotionis, dixisses visa exeuntibus è fluctibus virgine, ad hunc modum decore pingui Venerem exerentem se è mari.

Exstat elegans Epigramma Antipatri Sidonii in Anthologia libr. 4. cap. 12. num. 26.

Τὴν ἀναδυομένην ὑπὸ ματρίῳ ἀρτί θαλάττης
Κύπριν, Ἀπelleῖς μύχθον ὅρα γαρρίδῳ,
ὧς χερεῖ συμμάρφασα διδέρχων ὕδατι χάσταν,
ἔκδιδεῖ νοστήσαν ἀρσέν ὑπὸ πλοκάμων.

Emergentem ex matre jam mari Venerem, Appellecta laborem intueri piscium, quomodo manus corripienti irrigatam aqua comam, exprimit humidis spumantibus è crinibus. Hac quidem interpretatio ad verbum reddita. At D. Aufonius Epigr. 104. metricis legis influit:

Enactam pelagi nuper genitalibus undis
Cyprii Appellecti cerne laboris opus.
Ut complexa manu madidos salis æquore crines
Humidulis stumans stringit utraque comis.

Eadem & marina Venus dicta. Fest. Avien. de ora maris.

Veneri marina consecrata est insula,
Templumque in illa Veneris.

Hanc perfectissimam humani ingenii operam respexit P.

Ovid. lib. 1. Amor. eleg. 14. de coma amice suæ:

Illis contulerim, quas quondam nuda Dione
Tingitur humenti sustinuisse manu.

Idem lib. 3. de Arte amandi:

Cum fieret, lapis asper erat, nunc nobile signum
Nuda Venus madidas exprimit imbre comas.

Quod ideo factum in pictura Veneris, quia jam antea poetæ eam è spuma maris ortam prodiderant. L. Apul. Apolog. l. 1. Nisi forte hoc vos ad mendacium induxerit, quod Venus dicitur pelago exorta. Arnob. lib. 4. contra gentes: Nunquid vos delectat ex pelagi spuma, & Cæli genitalibus amputatus Cytherea Veneris concretum coaluisse candorem? Sed apud L. Apuleium pulchra est descriptio ejus; Venus est dea, quam cæculum profundum pelagi peperit, & ros spumantium fluctuum educavit. Hesiod. in Theogonia v. 190.

- - - ἀμφὶ ᾧ λαλῶς
Ἀρσένος ἀν' ἀθανάτου χερεὶ ὄνυστο, τῷ δ' ἂνὶ κέρει
Ἐδρείσθη.

Circum vero alba spuma ab immortalis corpore ferebatur, in quo puella innutrita est.

Nonnus Panopolitanus Dionys. lib. 41. v. 98.

πράττει Κύπριν ἰδὲ κτὸ φιλοξένοισι ποσσὶν
ἐξ ἁλὸς ἀρτιόχουτον, ὅτε βροχίνῃ Ἀφροδίτῃ
θεῖον ὄνυσεν ἀν' αὐλάῃ ἐγκυον ὕδαρ.

Prima Venerem excipit hospitali janua, ex mari nuper partu editam, quando submersam Venerem celestis genuit sulci aqua grati.

Cointus Calaber paraleipom. Homer. l. 5. v. 71. in clypeo Achillis:

Ἀφρον ἔτ' ἀμφὶ κόμπῳ ἐχρᾶν ἀνέδρετο πόντος,
Κύπρις ἐυείφαντο.

Stemmam adhuc capillis aspersam habens, emergit salo Venus pulchre coronata.

Meleagri cultum illud Anthologiae libr. 7. epigr. 105.

Θαύμα δὲ μοι πᾶς ἀπὸ διὰ γλαυκοῦ φαεινῶς
Κύματῳ, ἐξ ὧς Κύπρις οὐ πῦρ τέτοκε.

Mirum est mihi quomodo sane per caruleum apparens fluctum, ex humido Venus tu ignem pepereris. Ratio hujus fabulæ, quod in semina multo majus humidum, quam in viro. Plutarch. Symp. lib. 3. cap. 3. & ideo ob abundantiam humidi viris longæ salaciores. Albert. Magni. lib. 12. Animal. cap. 3. ut recte Græci lascivos ac petulantes, & in Venerem propensos ὑγρὸς vocent. Epigramma Delphicum testatur:

Ἵγρὰς καὶ ἡγευεῖς βασιλεὺς Ἀγῆς μ' ἀνέδρεκεν.
Λατρεῖα & ἀέλκτα rex Agis me dedicavit.

At Aristoteles lib. 2. de generat. animal. cap. 2. quod sal sit spermatis natura, & spumosa, quale est mare. Quod Phorniotum placuit lib. de Nat. deor. Alii quod sal ad generatam multum habeat momenti. Plut. Sympoliar. lib. 5. cap. 10. Nonnullis placet semen cito surgere, cito cadere. Fulgent.

l. 2. Mytholog. Denique quod sudor sit falsus, quem semper coitus elicit. Servius Danielis ad lib. 5. Æneid. v. 801.

Eas omne est Cytherea meis te sedere regnis,
Unde genus ducis.

T. Lucretius de Natura lib. 4. eleganter rationem Servii confirmat:

Teriturque Thalassina vestis

Assidue, & Veneris sudorem exercita potat.

Non transcribo poetæ Latios aliis observatos. In hanc rem Oppianus Cyneget. libr. 1. v. 33. ἀδύματα πορτοβύβης, ludica Veneris mari generata.

PARALIPOMENA.

De Templo D. Augusti, & Divinis Imp. Roman. honoribus.

Ambitio nimia & humanum fastigium excedens in Augusto notatur à C. Tacito l. 1. Annal. Qui se templis & effigie numinum per flammis & sacerdotibus colit voluit. Apertius eodem libro in sequentibus: Templum ut in colonia Tarracoenfi strueretur Augusto petentibus Hispanis permittitur, datumque in omnes provincias exemplum. Servius ad illud Eclogæ 1.

Namque erit ille mihi semper Deus.

Semper, inquit, id est, post mortem, & dum vivit, alii imperatores post mortem in numerum referuntur deorum, Augustus templum vivus emeruit. Aram certe ei erexisse Ubios in Germaniis, Lugdunenses & Narbonenses in Galliis probat disquisitio erudita Jacobi Campii l. C. apud Fr. Modium novantiquar. lect. ep. 3. templum Pergamēnos C. Tacit. libr. 4. Annal. liquet. Modum præscriptum ab ipso Augusto innuit C. Suetonius in eo, cap. 52. Templum quamvis sciret etiam proconsulibus decerni solere, in nulla tamen provincia, nisi communi suo Romæque nomine recepit, nam in urbe quidem pertinacissime abstinuit. Recte quidem, & ut decebat virum humanæ fragilitatis conscius, & deridetur fure furor Augusti tam immodica, & mortalitate altiora poscentis, sive abjectis humilisque animus, in servitium prono impetu tuentis senatus, talia & offerentis, aut stulticia provinciarum tautam impietatem recipientium ab Arriano in dissertationibus Epicteti lib. 1. c. 19. in fin. σήμερον τις ὑπὲρ ἱερῶν ὄνυσεν ἐλάλει μοι τῷ Ἀργεῖ. & quæ sequuntur; quidam hodie mecum locutus est de sacrificio, quod Augusto exhiberi solet. Et invehitur amate Q. Tertullianus. Vide multa apud Justum Lipsium ad C. Tacitum. Hac quidem laudata fuerat principis modestia, si sic semper se continuisset: nam ut egregie Callisthenes apud Curtium, mortalitatem interdum sequitur divinitas, nunquam comitatur. At Augustus, sub finem, ut apparet, principatus sui, Deus coli à suis haberique voluit. Prudent. l. 1. contra Symmachum:

Flamine & aris

Augustum coluit, vitulo placavit & agno,

Testantur tituli, produnt consulta senatus,

Cæsareum Jovis ad speciem statuentia templum.

Vide quæ supra de radiata corona à me sunt dicta, & de Apotheosis dicam infra suo loco.

Q. Horat. libr. 3. od. 3.

Hæc arte Pollux & vagus Hercules

Innixus, arces attigit igneas,

Quos inter Augustus recumbens

Purpureo bibit ore nectâr.

Et ejusdem libri od. 5.

Cælo tonantem credidimus Jovem

Regnare, præsens divus habebitur

Augustus, adjectis Britannis

Imperio, gravibusque Persis.

Et adulatione foedissima lib. 2. epist. 1.

Præstis tibi maturos largimur honores,

Jurandasque tuum per nomen ponimus aras.

Ab hoc ritu derivatum, ut Cæsares pro diis vivos colerent, deosque appellarent. De Caligula L. Seneca de Tranquillitate animi cap. 14. Nec jam procul erat tumultus, in quo Cæsari Deo nostro fiebat quotidianum sacrificium. De Nerone M. Lucan. lib. 1.

Sed mihi jam numen, nec si te pectore vates

*Accipiam, Cyrrha velim secreta moventem
Solicitare Deum.*

De immani monstro Domitiano, quid attinet referre? quod retulit C. Suetonius in ejus vita cap. 13. Pari arrogantia cum procuratorum suorum nomine formalem distaret epistolam, sic cepit, *Deus & Dominus noster sc fieri jubet.* Unde institutum posthac, ut ne scripro quidem ac sermone cujuspiam appellaretur aliter; & passim adulantes ejus avi scriptores, sed ante omnes Martialis passim, *Deum* vocat, in libro spectaculor. Epigr. 17. *Crede mihi numen sensit & ille tuum.*

Lib. 5. epigr. 5.

Ingenio fruere qui propiore Dei.

Epigr. 6.

Nosti tempora tu Jovis sereni.

Magis ad mentem Suetonii epigr. 8.

Edictum domini deique nostri.

Lib. 7. epigr. 1.

Sacrum cui tangere pectus

Fas erit, & nostri mente calere Dei.

Et pene omnibus paginis Papin. l. 1. Thebaid. in principio, de Capitolio ab eo & patruo Sabino, bello Vitelliano, occupato: *Aut desensa prius vix pubescentibus annis
Bella Jovis.*

Jupiter de eodem Domitiano apud Silium Italicum Punicor. lib. 3.

Tunc o nate Deum, divosque dature, beatas

Imperio terras patrio rege.

Valer. Flacc. Argonautic. lib. 1.

Ille tibi cultusque Deum, delubraque genti

Instituet, cum tu genitor lucebis ab omni

Parte poli.

Salte, ut par erat, D. Juvenal. sat. 4.

Nihil est quod credere de se

Non possit, cum laudatur diis aqua potestas.

Diu post illa tempora mansit saltem nomen, etiam sub Christianis principibus, licet cultum immortalis unice Deo concedendum censeret. Latin. Pacat. paenegyrico quem Theodosius dixit, *Deum* dedit Hispania, quem videmus: Edictum Theodosii & Valentini Augg. extat in hac verba conceptum, ludis quoque simulachra propolita, tantum in animis concurrentium, mentisque secretis nostrum numen & laudes vigere demonstrant. C. Theodos. l. 15. titul. 4. l. 1. ubi tamen putaverim non numen legendum, sed nomen, sequitur enim, *excedens cultura hominum dignitatem superno numini reserve-
tur.* Claudian. prefat. de 3. Honorii consulatione:

Me quoque Pieris tentatum sepius antris

Audet magna suo mittere Roma deo.

Eleganter Corrippus Africanus potentiam regum in Justino minore inaugurato, expressit lib. 2. num. ult. in fine:

Terrarum dominus Christus dedit omnia posse,

Ille est omnipotens, hic omnipotentis imago.

Nec modo aras, flamines, templa, statuas, imagines, & sacrificia ad modum coelestium deorum principibus suis decernebat veritas, sed etiam rescripta eorum vocabat *Oracula*. Jornand. l. de reb. Getic. Donatione sacro oraculo confirmata, proprios lares indicaret. C. Sueton. Nerone cap. 21.

Flagrantibus cunctis coelestem vocem, respondit, in hortis se copiam sui volentibus salturum. Capito Cossutianus objectat Thrasea Fato apud C. Tacitum l. 16. Annal. nunquam pro salute principis, aut celesti voce immolavisse. Theodoricus rex apud Cassiodorum l. 1. epist. 11. Quapropter Manaris supplicatione commoti, presentibus te assumur oraculis, ut si revera principia ejus Breones irrationabiliter cognoveris abfuisse. Sc. Q. Symmachus lib. 10. epist. 21. Hac aternitas vestra venerabilis, cum senatus statuenda mandaret, referri ad se protinus imperavit, ut placia cunctis immortalis lege solidentur, jussu parvulus, expectamus oraculum, quo salutariter, ut vestro numini summi. re est parum decreta firmetis. Idem supplendum l. 4. ep. 8. Intellico ex mora & cunctatione rescripti, atque divini aliquid in his quae pratoria filii mei, applicatio comprehendit, incongruum vel dubium judicari. Legendum lout, ex mora & cunctatione rescripti, atque

divini oraculi aliquid, &c. vel expuncto, atque rescripti divini.

Tollendum & aliud mendum ex vitio interpunctione ortum lib. 2. epist. 8. Neque te exhauserit, quod adentium pre. es indefesso ab olis affatu, quod venerandi principis mentem loqueris? oraculis sunt ista prima, nec tamen sola. Legit Janus Gruterus, quod venerandi principis mentem loqueris oraculis, sunt ista prima, &c. Cl. Claudian. paneg. de consul. Manlii Theodori:

Terris edita daturus

Supplicibus responsa venis, oracula regis

Eloquio credere tuo, nec dignus unquam

Majestas meminit sese Romana locutam.

D. idem lib. 2. de laudib. Stilichon.

Quod nostros qui consulis omnia patres

De monstis taceas pellendis; denique nulla

Dedecoris sanctum violant oracula ceterum.

Sic etiam loquitur ipse Justinianus §. illud proprium. II. Infit. de adoptionib. Illud proprium est adoptionis illius, quae per sacrum oraculum fit: quod is, qui liberos in potestate habet, si se adoptandum dederit, &c. Sacrum hoc oraculum interpretatur Caus. 10. principem, l. 2. ff. de adoptionib. Zeno Aug. lib. 9. C. de Aqueductu. Quod publicum fuit aliquando, minime fuit privatum, sed ad omnes usus recurrat sacris oraculis, vel pragmaticis sanctionibus adversus commoditatem urbis quibusdam impertitis. Theodosius & Valentinianus Imp. lib. 10. C. de sacrosanct. eccles. Nec si celeste contra proferatur oraculum, si ve annotatio sit, si ve divina pragmatica sanctio, providentissima legis regulas excusare debet.

P A R A L I P O M E N A .

De Atrii Libertatis, Vesta, & privatarum domuum.

Atrium templis adjici solitum nemo ignorat.

Corrip. lib. 3. num. 1.

Apostolici subeuntes atria templi.

Atrium Minerva P. Victor in hac regione, & ne multis in re obvis & facili morer, atrium Libertatis in 13. reg. ab eodem Victore ponitur. Marlian. Topogr. l. 4. c. 3. Gracchus ex multatitia pecunia erexit. T. Livius 3. dec. l. 4. in principio: Publica astra hic signabantur. Idem Liv. 5. Decad. lib. 3. Censores ex templo in atrium Libert. tis ascenderunt, & ibi signatis tabellis publicis, clasque tabulario, & dimissis publicis servis. Dedicatio illius Eidib. April. Fasti Capitolini. & P. Ovid. lib. 4. Fastor.

Hac quoque ni fallor, paulo dignissima nostro

Atria Libertas ca: u habere sua.

Videtur in hoc atrio & bibliotheca fuisse; ita enim idem Ovidius lib. 3. Trist. eleg. 1.

Nec me, qua doctis patuerunt prima libellis,

Atria Libertas tangere passa sua est.

In monte Aventino extructum loquitur Festus Pomp. l. 10. Auctorem ejus facit Alinium Polionem C. Suetonius in Augusto, cap. 29. Vesta etiam atrium celebratur in hac s. regione. de quo Servius Honoratus ad v. 153. lib. 7. Aeneid.

Centum a:tores Augusta ad mania regis

Ire jubet.

Augusta ad mania, inquit, augurio consecrata. Hinc paulo post illud est, *templum augustum, ingens*: & nisi in angusto loco consilium senatus habere non poterat, unde templum Vestae non fuit augurio consecratum, ne illic conveniret senatus, ubi erant virgines, nam hac fuerat regis Numa Pompilii. Ad atrium sane Vestae conveniebat, quod fuerat à templo remotum. Insolens ergo hoc in templo Vestae, quod cum omnium aliarum adium sacrarum contigu essent ipsis atria templis, Vestae se junctum remotumque foret.

Aedes privatorum profane etiam atria habebant, de quorum longitudine, latitudine, struendique ratione, M. Vitr. Pollio l. 6. cap. 3. quibusdam atrium Grace est *αὐλή*, Homerus *αὐλας* vocat. Jul. Pollux l. 1. cap. 8. M. Tull. ad Quirorum fratrem lib. 3. epist. 1. quo loco in porticu te scribere ajunt, ut atrium fiat, mihi, ut est, magis placebat, neque enim satis loci esse videbatur atrio, neque sere solet, nisi in his aedificiis fieri, in quibus est atrium

maius, nec habere poterat adjuncta cubicula & ejusmodi membra. Ubi duo observanda, primum in una domo, plura atria fieri potuisse, quod a nullo, ut puto, notatum: alterum, atrio vicina aut juncta cubicula, quod alias non legi. Intercolumniis sive peristylis distinguebantur ejus spatia. Claudian. lib. 2. in Rufin.

Purpureis effulsa columnis

Atria.

T. Lucrēt. Carus de Nat. rer. lib. 4.

Atria versari, & circumcirculare columnas,

Usque adeo sit uti pueris videantur, ubi ipsi Deservit verti.

Cereis arceisve, aut marmoreis majorum imaginibus decorabatur. L. Sen. lib. 3. de Benef. cap. 28. Qui imagines in atrio exponunt, & nomina familiae suis longo ordine, ac multis stemmatum illigata flexuris, in parte prima adium collocant, noti magis, quam nobiles sunt. C. Plin. lib. 35. cap. 2. Aliter apud majores in atrii hac erant, quae spectarentur, non signa externorum artificum, nec ara aut marmora: expressi cera vultus singulis disponebantur armariis, ut essent imaginis, quae comitarentur gentilitia funera, semperque defunctio aliquo totus aderat familiae ejus, qui inquam fuerat, populus.

Ovidius Trist. l. 5. eleg. 6.

Creditur & cecis, & quos praetexta verendos

Virgaque cum verbis imperiosa facit.

Idem lib. 1. Amor. eleg. 8.

Nec te decipiant veteris quinquatria cerae,

Tolle tuos tecum pauper amator avos.

Corruptus locus indubie, alii corrigit, veteris quinque atria cera, sed tot in una domo fuisse atria, non est probabile; nonnulli restituant, veteri cinis atria cera, quod admitti potest. M. Martialis lib. 2. epigr. 90.

Atriaeque immoedis arctat imaginibus.

Lib. 4. epigr. 40.

Atria Pisonum stabant cum stemmate toto.

Author carminis ad Pisonem, quem ego certo scio nec Ovidium fuisse, propter temporis rationem; nec Lucanum, quod paupertatem suam despect v. 241. & Lucanum marmoreis in boris jacere dixerit Juvenal. sat. 7. v. 79.

Nam quid imaginibus, quid avaris sulta triumphis

Atria, quid pleni numero consule fasti

Proferant?

Juvenal. sat. 8.

Tota licet veteres exoriantur undique ceres

Atria.

Plin. supra citatus exclusit imagines omnes ab atrii nisi cereas, at contra Papinius lib. 2. syl. 2.

Quid referam veteres cerasque arisque figuras?

Nec modo majorum suorum vultus in hujusmodi atrii in tablinis habebant, sed & pretiosa quaque clarorum virorum monumenta. Petron. Satyr. pag. 22. in descriptione domus Trimalcionis. Interrogare ego atriensem cepi, quas in media picturas haberent: Iliada, & Odyssaeam, inquit. Sic enim Jof. Scatiger legit, ut sit Medea porticus in Par Peiles Atheniensis, in qua Medei superati depingebantur. Aelian lib. 13. var. hist. cap. 12. Emil. Prob. in Miliade. Strab. lib. 9. L. Apul. lib. 1. Afin. sed glossarium vet. confirmat nostram sententiam, ubi Tullia, media, vel regia. ideoque censuerim legendum, quas in media picturas haberent, ut sit atrium media dicta, quod inter vestibulum & domum ipsam ascendebatur in atrium, quibusdam gradibus, ut apparet ex Martiali lib. 12. epigr. 3.

Atria sunt illis consules alta mei.

Auro sive laminis aureis & bracteis incrustatum probabo infra velis fuisse tectum seu suspensis tapetibus cecofatum liquet ex Corripo, qui frequenter eadem Byzantinis assignat atris, quae antiqui scriptores Romani. Sic ille ergo de Laudib. Juvenal. Minoris lib. 3. num. 7.

Clara superpositis ornant atria velis.

Et eodem loco:

Vtrum ut contracto patuerunt intima velo

Ostia, & aurati micuerunt atria telli.

Et forte huc referendum perconmode epigramma cultissi-

um Sulpicii Luperici Servasti Junioris, quod propter elegantiam integrum adscribam:

Quod tua mille domus solidas habet alta columnas,

Quod tua marmoreo janua posse nitet;

Aurea quod summo splendent laquearia lecto;

Imum crusta tegit quod pretiosa locum;

Atria quid circum dives tegit omnia cultus,

Hoc animos tollit nempe beate tuos;

Adibus in totis gemma licet omnia claudant,

Turpe est, nil domino tur, ius esse suo.

Solis nobilibus competeat jus istud imaginum in atris suis exponendarum. Causa pulchra apud Valerium Maximum l. 5. cap. 8. tit. 3. Videbat in eo atrio confedisse, in quo illius Imperiosi Torquati severitate conspicua imago posita erat, prudentissimoque viro succurrebat, effigies majorum suorum cum titulis suis idcirco in prima adium parto poni solere, ut eorum virtutes non solum posteris legerent, sed etiam imitarentur.

Sext. Prop. l. 1. eleg. 4.

Nescit amor prius cedere imaginibus.

Præcedenti enim versu dixerat:

Nec tibi nobilitas poterit succurrere amanti.

P. Ovid. lib. 1. Fastor.

Perlege dispositas generosa per atria ceras.

Pinacothecis hisce aut tablinis claudendis, conservandis, in funebrem comitatu effereendis praeerat servi, quos ab attri cura, atrienses vocabant. M. Tull. paradox. 5. Atque ut in magna familia, sunt alii lautiores, ut sibi videntur, servi, sed tamen servi atrienses, atque ut pari stultitia, quos signa, quos bula, quos calamus argentum, quos Corinthia vasa, quos adficia magnifica nimio opere delectant. Quem locum insigniter posse ex MS. sic suppleri existimo: Lautiores, ut sibi videntur, servi, sed tamen servi, ut atrienses, alii inferiori loco, ut medi stini, sic stulti quidem omnes, ut tu, pari stultitia, sunt, quos signa, &c. Petronius supra laudatus obiter officium indicavit, sed apertius Junius Moderat. Columella l. 2. rei rust. cap. 3. ait, uxorem debere insistere atriensibus, ut supellectilem, & sumenta deterant videntur, atque rubigine liberentur, ceteraque perfectionem desiderant fabris concinnanda tradantur. Meminit Ithardus Tiberii Caxanis libertus l. 2. fab. 36.

Ex alticinctis unus atriensibus,

Cui tunica ab humeris limbo linteo Pelfso

Erat disticta, cirris dependentibus.

M. Accius Plaut. Pseudolo act. 2. sc. 2.

PS. Conatus, promus sum, procurator peni.

HA. Quos te dicas atriensem. PS. imo atriensis ego impero.

HA. Quid tu, servusne es, an liber? PS. nunc quidem etiam servio.

HA. Ita videre, & non videre dignus qui liber sis.

Superest jam ut ostendatur, quae qualique adium pars, fuerit atrium. Sunt inter doctos nonnulli, qui locum subdivalem in testumque volunt fuisse, quod Tertullianus subdival dixerit. Itaque cum Impluvio confundunt, aut cum loco in mediis adibus patenti, utrumque male. Nam M. Varro l. 4. de ling. lat. quod restitutum erat in medio, ut lucem caperet, deorsum, quo impluebat, Impluvium dictum, & sursum qua compluebat, Compluvium, & deinde Atrium ab Atriatis Thucies, ejus primis authoribus derivatum contendit, quicquid scioli rogatorum doctissimo oblatent.

Adde locum hunc subdivalem in medio adificio, Impluviumque dictum, cum atrium prima domus pars, testante A. Gelio l. 16. cap. 5. Festus Pomp. genus adificii ante aedem continens mediam aream, in quam collecta ex omni testis pluvia descendit. Contra Maro dixerit l. 2. Aeneid.

Adibus in mediis, nudoque sub atheris axe

Ingeni ara sunt.

Et utrumque memorat, sed tanquam quippiam discretum distinctumque, Corripus African. l. 1. num. 7.

Est domus interior tellorum in parte superna,

Luce sua radians, & aperto libera caelo,

Conspicuo vitrei splendens fulgore metalli.

En subdival, quod ab atrio aliud, ut liquet ex eodem lib. 2. num. 4.

*Jam latus princeps divalia tectis subibat,
Amplaque gaudentes implebant atria turba.*
Cortigatur idem l. 3. num. 7.

miratur barbara pubes;

Ingrefus primos immensaſque atria luſtrans.

Legendum omnino eſt:

atque immenſa atria luſtrans.

Itaque atrio poſtius extrinſecus adiacebant, inter quas & impluvium. Iſidor. l. 15. cap. 3. ut non poſſit concipi qua ratione idem cum atrio fuerit impluvium. Deinde in atrio ignis extrui ſolebat, ut recte Joan. Britannicus ad Sat. 8. Juvenalis v. 8. *ſummoſque imagines exponat ſumoſq; didas*, igne in atrio videlicet exſtiſto, at ſub dio quis ſanæ mentis putaverit ignem veteres quotidie exciſſiſſe, niſi forte ut leones terrent? quid quod in atrio, ut jam antea dixi, majorum vultus cetera expreſſi, nobili-

tatis ſue & generis claritudo, aſſervarentur, quos aperti cœli injuriæ exponere quam ridiculum, quam a re alienum? Denique non tantum prominentes pinnas habebant atria, ſive ut Vitruvius ſupra citatus appellat, *alas*, ſed etiam laquearia, quod qui pertinaciter verius, quam doctè, ad apertum & ſubdivalem atrii ſitum trahunt, delirant. M. Tull. orat. de prat. urbana: *Conſiderat templum, videt undique tectum laqueatum pulcherrime*. Et Cicero undique tectum interpretatur laqueatum: laqueare autem, non tantum alas habuiſſe atria, indicio eſt D. Aulon. in Moſella:

Nunc Phrygiis ſola conſero lævia cruſtis,

Tendens marmoreum laqueata per atria campum.

Et L. Apul. l. 5. Afini ſui. *Summa laquearia citro & ebore curioſe cavata ſubeunt aureæ columnæ*. Vide locum & perpende.

REGIO NONA, CIRCUS FLAMINIUS.

Collis Hortulorum, alias, Hortorum.

Campus Martius.

Via fornicata.

Via recta.

Vici XXX.

Vicomagistri cxx.

Curatores 11.

Denunciatores 11.

Palus Caprea.

Mimitia vetus.

Mimitia frumentaria.

Crypta Balbi.

Ciconiæ nixæ.

Meleagricum.

Fregellæ.

Lucus Mavortianus.

Lucus Minervæ vetus.

Lucus Petilinus major extra portam Flumentanam.

Lucus Victoriæ.

Lucus Lucinæ ubi erat Terentum.

Templa VIII.

Pantheum Jovis Ultoris, in quo erant ſigna Herculis humi ſedentis; Minervæ ex ebore, opus Phidix; Veneris cum uniōe Cleopatæ.

Templum Jani prope theatrum Marcelli, cum ſigno Jani biſfrontis.

Templum Bruti Callaici, in quo erat colofſus Martis, & ſtatua Veneris Gnidiæ nudæ.

Templum Apollinis.

Templum Neptuni juxta ſepta.

Templum divi Antonini, cum columna cochlide.

Templum Minervæ Chalcidicæ.

Templum Iſidis & Serapidis prope ovile.

Ædes XX.

Ædes antiqua Apollinis cum lavacro & colofſo.

Ædes Herculis Magni cuſtodis circi Flaminii.

Ædes Metelli, ubi erat ſtatua eburnea Jovis à Praxitele facta.

Ædes Martis in circo Flaminio.

Ædes Vulcani in circo Flaminio.

Ædes Juturnæ ad aquam virginem.

Ædes Bellonæ verſus portam Carmentalem, in circo Flaminio, intra quam dabatur ænatus legatis

exterarum nationum, quos in Urbem admittere nolebant.

Ædes Minervæ.

Ædes Fortunæ equeſtris vetus.

Ædes Apollinis.

Ædes Neptuni in circo Flaminio.

Ædes Larii permarinum in campo Martio.

Ædes boni eventus.

Ædes Veneris Victricis.

Ædes Caſtoris in circo Flaminio.

Ædes Floræ.

Ædes Junonis Reginæ.

Ædes Dianæ.

Ædes Herculis Muſarum.

Ædes Junonis in porticu Octaviæ, ubi erant ſtatue

Æſculapii & Dianæ, opera Scopæ; Junonis, Veneris & Jovis, opera Philoſci Rhodii; ſimulachrum Junonis opus Dionyſii & Polyclis; Dianæ, Latonæ, ix. Muſarum, Apollinis nudi, Apollinis citharam tenentis, opera Timantidis; Æſculapii & Dianæ, opera Cephiſidori.

Ædificia XXX.

Porticus Q. Catuli.

Porticus Philippi.

Porticus Corinthia duplex Cn. Octavii.

Porticus Argonautarum.

Porticus Pompeii Magni, cum curia & atrio.

Porticus Metelli.

Porticus Agrippæ ante Pantheum.

Porticus Octaviæ ſororis Auguſti, in qua erant ſchola, curia, & bibliotheca; Delubrum cum ſigno Apollinis, opus Philoſci Rhodii; Item ſtatue Saturni, Batrachi, & Veneris, opus Phidix & Cornelie Gracchorum matris.

Porticus Trajani Auguſti in campo Martio.

Porticus Gordiani Imp.

Porticus Gallieni Imp.

Porticus Europæ.

Atrium Pompeii.

Sacrarium Numæ.

Delubrum Jovis Statoris.

Delubrum Cn. Domitii cum ſignis Neptuni, Thetidis, Achillis, Nereidum & Tritonum, opera Scopæ.

Delubrum Apollinis in porticu Octaviae.
 Ara Neptuni.
 Iſeum.
 Serapium.
 Minervium.
 Odeum.
 Minerva vetus cum luco.
 Jupiter Pompeianus pedum xxx.
 Colossus Apollinis.
 Equiria.
 Circus Flaminius.
 Circus Alexandri Imp.
 Stadium.
 Obeliscus pro gnomone in Campo Martio.
 Stabula quatuor factionum.
 Theatrum Pompeii.
 Theatrum lapideum.
 Theatrum Balbi, capit loca ccıııı ccıııı ccıııı ∞
 xcv. id est, 31095.
 Theatrum Marcelli, capit loca ccıııı ccıııı ccıııı
 id est, 30000.
 Amphitheatrum T. Statilii Tauri.
 Naumachia Domitiani.
 Forum Ahenobarbi.
 Basilica Matridii, alias, Macidii, alias Matidix.
 Basilica Marciana.
 Basilica Antoniniana, ubi erat provinciarum me-
 moria.
 Curia Pompeii cum atrio & porticu.
 Curia Octaviae cum porticu, in qua erat signum A-
 pollinis fulmen tenentis.
 Septa Agrippiana.
 Septa Trigaria.
 Ovile.
 Diribitorium.
 Villa publica, ubi primum census populi actus est.
 Carcer centum virorum.

Horti Lucullani.
 Horti Agrippae.
 Schola, porticus Octaviae, in qua erat statua Cupi-
 dinis, opus Praxitelis: Quatuor Satyri, & duae
 Nymphae.
 Thermae Agrippae.
 Thermae Neronianae.
 Thermae Alexandrinae.
 Thermae Hadriani Imperatoris.
 Thermae Decianae.
 Balinea privata lxxiv.
 Lavacrum Apollinis.
 Lacus Thermarum Neronis.
 Lacus sine nomine.
 Fons Scipionum.
 Bibliotheca porticus Octaviae.
 Arcus Ti. Caesaris.
 Arcus divi Claudii.
 Columna coelidis Antoniniana, alta pedes clxxv,
 habens gradus ccvi. & fenestras lvi.
 Columna index belli inferendi, ante aedem Bellonae.
 Sepulchrum, sive Mausoleum Augusti, in quo erant
 duo pares obelisci magni, singuli pedum xliis.
 Sepulchrum Domitiorum in colle hortulorum.
 Sepulchra in Campo Martio Sullae Felicis dicta-
 toris, Juliarum, Caesaris amicae & filiae, Hirtii
 & Panſae Consulium.
 Pistrina xxxiı.
 Horrea xxxiı.
 Domus cxi.

In his:

Domus Alexandri Imperatoris.
 Domus Pinciorum, in colle hortulorum.
 Insulae ∞ ∞ ∞ lıccııııııı. id est, 3788.
 Insula Philidis.
 Regio continet in ambitu pedes ccıııı ccıııı ccıııı
 dlx. id est, 39560.

PARALIPOMENA.

Ad Regionem nonam.

DE UNIONE CLEOPATRÆ.

Unio seu margarita Cleopatrae dedicata fuit, tanquam do-
 natum Veneri; postquam Antonius ab Augusto fu-
 sus, & illa Romam capta est traducta. C. Plin. l. 9. cap.
 35. *Duo fuerunt maximi uniones per omne ævum, utrumque possi-
 dit Cleopatra, Ægypti reginarum novissima, per manum orientis
 regum sibi traditos. Vide quæ in celebratissima historia com-
 prehensa sequuntur, & ex eo Aurel. Macrobi. l. 2. cap. 13. qui
 nonnihil à Plinio variat, qui Veneri tantum donatum unionem
 prodiit, hic templo ejus, quod pantheon vocatur, consecratum
 & quem ille L. Plancum, hic Munacium Plancum, sive ut alii
 præferunt codices, Numatium vocat, cujus narrationem ad
 verbum sequitur Joannes Saresberienſis Policratici l. 8. cap. 7.
 postrema tamen ponam, ab utroque prætermiſſa puto, quia
 parum sana, victumque Antonium pronunciavit homine irato. le-
 ge, omne ei ratum, quod nempe postea ab Augusto victus fuerit,
 omen enim pugnae, pro augurio passim. De pretio horum u-
 nionum controversum, quidam HS. centies, id est, ducenta
 quinquaginta millia aureorum, pretium statuunt, alii longe*

supra, nempe HS. sexcenties, hoc est, quindecies centena
 millia aureorum. Q. Catull. epigr. 27.

Ducenties comesset, aut trecenties.

Et hic est ille ornatus, quem tam magnificum extulit M.
 Lucan. l. 10. v. 137.

Nec sceptris contenta suis, nec fratre marito,

Plena maris rubri spoliis, colloque comisque

Divitiis Cleopatra gerit, cultusque laborat.

Certe eo libentius hanc Cleopatra cum Antonio sponſio-
 nem exposui, quo memini me animadverti, eam non
 tantum luxuriae, sed etiam ebrietatis Antonio fuisse comi-
 tem, nam à diluculo statim mentis accumbens, usque ad
 ebrietatem potabat. Socrates Rhodius lib. 3. belli civilis apud
 Athenarum lib. 4. cap. 7. dipnosophist. Cic. 6. Philip. in fi-
 ne. Lucan. lib. 4.

Profugique bibax Antonius armis.

Mart. l. 2. epigr. 89.

Quod romæ, Antoni.

Immoderatio, inquam ista, non tantum in Antonio, sed & in
 Cleopatra, quæ & vino Mareotico maxime oblectabatur. Sui-
 das in voce *ἐξαιρεσις*. L. Seneca epist. 83. *Marcum Antonium
 magnum virum, & ingenii nobilis quæ alia res perdidit, & in
 externos mores, ac non Romana vitia trajecit quam ebrietas? nec
 minor vino Cleopatra amor. Legendum putat Liplius, nec minor
 vini,*

zini, hac illum res hostem reipublica, hac hostibus suis impa-
rem reddidit, hac crudelem fecit.

Unio eadem gemma, quæ aliis *margarita*, quæ in conchis generatur, timentisque piscantium insidiis inter saxa se occultat, ne capiat, aut inter canes marinos delitescit, certus est natus, ut dux conchis, quæ captas, quæ evaserint, redeunt, ut capiantur. Jul. Solin. polyhist. cap. 56. Maturitatem res candida facit, hoc est melioris, vestertius aut obcuras, deterioris quæ. Isidor. l. 16. cap. 10. Est enim illa nascendi lex, ut concha densius ostendo, ex lunari aspergine, citum humoris exsurgant, exindeque gravior edant margaritas, quas uniones appellant, quia nunquam nisi una est in una concha. Ammian. l. 23. in fine. Servius Honoratus ad l. r. Æneid. v. 657. Multi separant gemmam, & margaritam, ut Cicero, nullam gemmam aut margaritam, & gemmas volunt dici de ersiculis, margaritas vero albas, vel gemmas integras, margaritas pertusas. Recte ergo Ulpian. l. c. margaritas nec lapillorum nomine, nec gemmarum contineri constat. l. 159. ff. de auro & argento leg. hoc unioni proprium esse volunt, ut quo magis à sole occultatur, & radiis ardentibus, eo pulchrior evadat. Athen. l. 3. dinopoliophist. cap. 8.

Varius usus: nam ut patella statuaque demorabantur eo, M. Tull. A. Cione l. in C. Verrem, aut porticus publicæ. Unde P. Victor in 8. reg. ponit porticum margaritarum, hoc est, margaritis affixis splendidam, decoratamque: aut mulierum colla, brachia, aures vestesque insignibant, comprehendunturque nomine mundi multibus. Artemidor. Oneirocrit. l. 2. c. 5. Denique principum virorum equos, arma, ephippiaque, quod alibi fuisse dicam, nunc addatur locus M. Varroonis apud Nonium, principum ephippia & phalera margaritis radiabant. Atque hic legitimus usus: at vero Heliogabalus habuit in calceamentis margaritas, & quidem sculptas, quod omnibus risum movet quasi possent nobilium artificum opera in pedibus cerni. Æl. Lamprid. in eo. at C. Caligula exemplo Cleopatrae, pretiosissimas margaritas aceto liquefactas absorpsit. C. Sueton. in eo cap. 37. qui ritus frequens nepotibus. Q. Horat. l. 2. sat. 3.

Filius Æsopi detractam ex aure Metella,
Sicilicet ut decies solidum exsorberet, aceto
Diluit insignem bacam.

Usus Romæ ignotus ante Syllam, qui primus in urbem invenit, tanto omnium ordinum studio receptus, ut Caesar dictator ritum sustulerit margaritas gestandi, & lata lege coercerit. Sueton. cap. 43. Nascuntur non in Æthiopia modo, India, rubroque mari, sed etiam in Britannico æstuario. D. Aufon. in Mollia:

Tota Caledoniis talis pictura Britannis,
Cum virides algas, & rubra corallia nudat
Æstus, & albentes concharum germina bacas.

Sic enim recte legendum puto, non ut antea conchiarum germina taceas, bæcæ enim arboribus proprie congruunt, bæcæ de gemmis dicuntur. corrupti in hac voce, & alii scriptores, quod eruditissimus Levinus Torrentius indicavit. vide ab illo citatos, & adde apud Hadrianum Junium lib. 6. Animadvers. cap. 15. C. Petronium, quo Margarita cara, triba, India. Claudiani locum unum in paneg. de 4. Honorii consul:

Et variis spirat Nereia bæcæ sgoris,
Et alterum in paneg. de 6. Hon. consul.
Substringitque comam gemmis, & colla monili
Arcus & bæcis onerat candidentibus aures.

PARALIPOMENA.

De Minervæ Chalcidicæ Æde.

Cum diis derivatarum gentium, nomina etiam, non solum cultas recipere solebant Romani, unde & Minervæ Chalcidicæ templum in hac 9. reg. collocat Onuphrius, & ante illum P. Victor, ad similitudinem ejus quod Sparta erat, quod Chalcidicum vocant. Meminerit scriptores Latini Græcique, T. Liv. 5. Decad. lib. 5. Ætoli circa Chalcidæon (Minervæ est templum æreum) congregati caduntur. Pausan. Lacon. ἐπὶ τοῦ Ἀθηνῶν ἱερὸν περὶ τοῦ, πολὺ καὶ καλλιμύνης, καὶ χαλκίαις τ' αὐτῶν. Hic Minervæ templum factum est, quæ Polusuchus, & Chalcidæus eadem appellatur.

ciæ eadem appellatur. Non ergo hæc nominis ipsi deæ Minervæ, sed templo competebar: licet certum sit frequentius deæ solere attribui. Suidas locuples est testis: χαλκίαις ἢ Ἀθηνᾶς ἐν Στάγει, ἢ, ἐπὶ χαλκῶν οἶκον ἔχον, ἢ διὰ τὸ πᾶς χαλκίδεις τὰς ἐξ Εὐβοίας εὐρύδας αὐτὸν κτίσαν. Chalcidæus Minervæ Sparta, vel quod domum æream habebat, vel quod Chalcidenses, qui sunt ex Eubæa, exules, id templum condiderunt. Et ex eodem multisque aliis auditoribus Calius Rhodiginus Antiquar. lect. l. 19. cap. 8. ergo à structura ærea, vel in utralchro Jovis æreo, omnium, quorum in verustate mentio, antiquissimo, sic sanum appellatum, vel à Chalcidensibus conditoribus, impositio Chalcidicæ nomine. Virgil. l. 6. Æneid.

Chalcidæaque levis tandem superasti arce.

Vel forte Minervæ id cognomenti impositum, quod bellorum illa haberetur præfès, in quibus armorum arcorum frequens usus, ferreorum, nullus, quod viri docti observarunt, ex Homero & C. Plinio, certe apud Homerum dum clypei, aut auri, aut ærei, ferrei nusquam, lliad. l. 6. v. 235.

Ὅς αὖτος τοῦδε θνητοῦ Διὸς ἑλθεῖν πέδῳ ἔμμεν
Χρυσῆα χαλκίαν ἐκαστόν τε ἐνέσσεια.

Quicum Idyde Diomede arma permittavit, aurea æreis, centum bobus valentia, cum iis quæ novem bobus assimabantur. Hæc etiam, non modo clypei ex ære eadem describuntur pene ubique l. 3. lliad. in principio in apparatu monomachæ Parisidis Περσέλιον ἀμείστιν ἔχον, καὶ καμπύλα τῆξα, καὶ ἕρπεθ', αὐτὰς δὲ ὄρεϊ δὴα κεκρυμμένα χαλκῷ Πάριον.

Pellem pardi humeris habens, & curvas arcus, & ense, sed hic hastilia duo acuminata are vibrans. Plutarch. in parallel. Rom. & Græc. cap. 11. παρὰ τὴν ἢ τὰς Ἀθηναίων ὁ πατὴρ μέγας τὸ καὶ τ' χαλκίαις συνειδὼν ἀνδράς, καὶ πὰς θυεὺς τὸ τέμνεις πλὴθος ἐρεχθῆς, λιμὸν ἀπὸ τῆς ἐν. ἢ ἢ μίτηρ καὶ ἀπὸ τῶν ἐπὶ τῶν. Deprehensum autem Agesilauum pater usque ad templum Minervæ Chalcidæi cum aliis persecutus est, oblituraturque sani foribus latere coactis, fame necavit, ejus autem mater etiam, exultura honore seu in utralchro projecit. Æmil. Prob. sive Cornel. Nepos in Paulinæ vita. Itaque paucis ante gradibus, quam qui sequebantur, in adem Minervæ, quæ Chalcidæus dicitur, confugit: hinc exire posset, statim Ephori valvas ejus adis obstruxerunt, restitumque sunt demoliti, quo facilius sub dio interiret. Ut mirum mihi videatur, cur nonnulli eruditionis & famæ nomine subrecti, in signefque viri, non Minervam, sed Junonem hoc epitheti habuisse contendant. Adeoque interpres Gallicus Plutarchi lapsus tuipter, dum in vita Lycurgi χαλκίαις, templum Junonis Chalcidæi exponit; deceptus, ut puto, ambiguitate scriptorum, qui deam non nominant, sed cognomentum tantum exprimunt. Idem Plutarchus in Ægide & Cleomene. Polyanius strag. lib. 4. διὰ δὲ συλλαβίσαντες τὴν τ' νεὼν ἐν Ἀθῆναις εἰς τὸ τ' χαλκίαις τὴν μὲν καὶ τὴν ὁπλῶν εἶναι τὰς ἐν ἡλικίαι. Propter quas causas, cum quibusdam juvenibus collocuti, proclamari per præconem jussu ferunt, ut omnes ætate corroborati in templum Chalcidæi concurrerent. Thucydides belli Peloponnes. l. 1. pag. 89. αὖτος τὸ ἱερὸν τ' χαλκίαις χαρίσας δρῖμο, καὶ σεβασταροῦν. In templum Chalcidæi se proripuisse, cursuque ceteros prævenisse. Ælian. var. histor. l. 9. cap. 41. ἐπεὶ δὲ τὸν αὖτος τὴν χαλκίαις, καὶ διέταλκε τὸν λιμὸν, καὶ ἐμείλει ἀπὸ τῆς ἀνδρῶν ἀνδρείας. Cum vero jam esset in Chalcidæo, & cum fame luctaretur, junque calamitosissimam omnium mortem cerneret.

Eadem hæc Minervæ quæ Chalcidæus dicta, & Chalcidæi vocari solebat, notat Philip. Beroald. in l. 10. L. Apuleii de Ælino. Pausan. prius citato polusuchus audit, quod nempe in arce edita sanum istud conspiceretur, veluti urbis præfès aut tutela; talis enim erat Pallas. Q. Catullus ep. 1.

Qualecunque quod est, patrona virgo,

Uno plus maneat perenne scelo.

In quo versu mira diversitas. Nam vetus editio præfert:

Qualecunque quidem, ora per virorum.

Josephus Scalger censuit legendum:

Qualecunque, quod ὁ πατὴρ virgo.

Sed nostram lectionem ex MS. codice asseruit Achilles Statius Nea-

Neapolitanus, & habet ipsum Catullum sanctorem, qui *Palladem arcium* sive urbium praesidem describit Epigr. 64. in nuptiis Felei & Theidos:

*Diva quibus retinens in summis urbibus arces
Ipsa levi fecit volitantem flamine currum.*

Ex illa consuetudine dii locorum & maxime urbium praefules *πολιῆχοι* *θεοὶ* vocabantur, ac *simulacres* dicas. Jul. Poll. l. 1. cap. 1. num. 23. Quo respicit C. Suetonius in Vitellio cap. 13. *Hanc quoque (cœnam) exuperavit ipse dedicatione patri-
na, quam ob immensam magnitudinem, clypeum Minervæ, Αἰ-
γίδα πολέχην, διέκτιθαι.* Vide Suidam in voce *πολιῆχοι*. Quod epitheti tributum Minervæ. Aristophan. in Equiti-
bus:

*ὦ πολέχης πατὴρ, ὦ
τ' ἱερωτάτης ἀτα-
σάν, πόλεμα τε καὶ ποτ-
ταίς, δύναμειν ὑπερφε-
ρὸς μεδύσα χάρις.*

Vertit Nicodemus Frischlinus:

*Castra Minerva, quæ omnium [melius, custos Minerva]
Hanc celeberrimam urbium
Marte pot' itaque habes,
Et valida potentia
Huic dominaris ora.*

Apollon. Rhodius Argonautic. l. 1. apud Gyraldum Ferra-
rientem de diis gentilibus Syntagni. 11. pagin. 294.

At Chalcidicæ Minervæ fanum non in monte aliquo, sed in
plano, constat ex situ nonæ hujus regionis, & meminit Dio
Coccæian. l. 51. in narratione de Augusto. *ἐπεὶ ὃ παῦτα διετί-
λεσε, τὸ τε Ἀθῆναιον, καὶ τὸ Χαλκιδικὸν ἀνομασμένον, καὶ
τὸ βουλυπύρειον, τὸ Ἰουλίειον, τὸ ὅτι τῇ τῷ πατρὶος αὐτοῦ*

τιμὴν ὑποβάλλον, κατέσχευεν. Deinde Minervæ templum, quod
Chalcidicum vocatur, tum curiam Juliam in honorem patris
sui *Juliam* dedicavit.

PARALIPOMENA.

De Sylla Felicis sepulchro.

Syllam phthiriasi obiisse notum, & ob id in gente Cornelia
primum crematum liquido patet, ex Plinio, Appiano, & aliis.
De loco sepulchri altum inter scriptores silentium, nisi quod
Onuphrius in nona regione collocat. Sepulchro, ut appareret,
secundum illius avi ritum, insculptum eloquium Felicis, quod
vividus adeo cupide fuerat amplexus. Q. Flor. Tertull. Apolog.
contra gentes cap. 11. *Quis ex illis diis vestris gravior & sapientior
Catone, justior & militior Scipione, quis sublimior Pompeio,
felicior Sylla, copiosior Crasso, eloquentior Tullio? Valer.
Maximus l. 6. cap. 9. tit. ult. Turpem adolescentulum, & virum
dicerem fortem (L. Syllam) nisi ipse se felicem appellari maluis-
set. Jul. Sol. polyhist. cap. 7. Qui attingat ad titulum felicita-
tis, necdum reperitur est, & qui felix censeri jure debuerit, nam-
que Cornelius Sylla dictus potius est, quam fuerit felix. C. Plin.
l. 7. cap. 43. Unus hominum ad hoc avi, felix sibi cognomen asse-
ruit L. Sylla, civili namque sanguine, ac patris oppugnatione
adoptatus. Jul. Firmic. Maternus l. 1. Matheos cap. 3. De-
creto amplissimi senatus, & populi nomine prospera & perpetua
felicis oratur. C. Sueton. in Tiberio cap. 59.*

Aspice felicem sibi, non tibi, Romule Syllam,

Et Marium, si vis, aspice, sed reducem.

Istud vero cognominis sibi ab aliis delatum, cum ipse fortunæ
filius dici voluerit. Plutarch. l. de fort. Romanor.

REGIO DECIMA, PALATIUM.

Mons Palatinus, alias, Romulius.

Via nova.

Prata Bacchi, ubi fuerunt ædes Vitruvii Fundani.

Clivus Victorix.

Vici VII.

Vicus Padi.

Vicus Curiarum.

Vicus Fortunæ respicientis.

Vicus Salutaris.

Vicus Apollinis.

Vicus Huiusque Dicit.

Vicus Fortunæ reducis.

Vicomagistri XXIIX.

Curatores II.

Denunciatores II.

Roma Quadrata.

Sedes Imperii Romani.

Velia.

Summa Velia.

Ad capita Bubula.

Sicilia in Palatio.

Ad Mammam, hoc est, diætæ Mammeæ.

Lucus Larum.

Templa X.

Templum Jovis Statoris.

Templum Fidei.

Templum Apollinis Palatini, dedicatum ab Augusto,
ubi lychnuchi pendeabant, instar arboris mala fe-
rentis: cum porticu & area, in quo erant simu-
lachra Dei Apollinis, opus Scopæ; Dianæ, opus

Timothei, & Signa quatuor boum æneorum à
Myrione facta.

Templum Lunæ in Palatio.

Templum Jovis, alias, Solis Alagabali.

Templum Augusti.

Templum Quirini prope Lupercal, ubi erat signum
lupæ, præbentis duobus pueris, Romulo & Re-
mo, mammas.

Templum Jovis propugnatoris.

Templum Matris Deum, & alias, Magnæ matris
Idææ, cum simulachro ejus ex Pessinunte deveccto.

Templum Febris in Palatio cum ara.

Ædes IX.

Ædes Consi.

Ædes Dex Viriplacæ in Palatio.

Ædes Fortunæ Viciuæ.

Ædes Rhamnusia.

Ædes Jovis Victoris.

Ædes Dijovis.

Ædes Orci.

Ædes Vestæ.

Ædes Victorix.

Ædicule VII.

Porticus Templi Apollinis cum statua M. Varronis.

Area Templi Apollinis Palatini.

Sacellum Larum in Velia.

Sacellum Volupie.

Delubrum Junonis Sospitæ.

Delubrum Palatii.

Delubrum Minervæ.

Delu-

Delubrum Latonæ.
 Pentapylon Jovis Arbitratoris,
 Auguratorium.
 Jovis Cœnatio.
 Curia Saliorum.
 Sacrarium Saliorum Palatinorum,
 Lupercal in Theatro.
 Casa Romuli.
 Tugurium Faustuli.
 Ara Febris.
 Ara Palatina.
 Colossus Jovis Opt. Max. altus pedes ccl.
 Fortuna respiciens.
 Victoria Germanicana.
 Colossus Apollinis Tuscanici L. pedum in Bibliotheca
 Palatina.
 Statua aurea Britannici Cæsaris.
 Theatrum Statilii Tauri in Palatio,
 Curia veteres IV. id est,
 Foriensis.
 Rapta.
 Vellensis, &
 Velitia.
 Balineæ Palatinæ.
 Balineæ privatae xv.
 Arcus Octavii patris Augusti, cum signis Apollinis &
 Dianæ, ex uno lapide, opus Fidæ, quadriga &
 curru.
 Bibliothecæ Palatinæ duæ, videlicet Latina Apol-

linis, in qua erat statua Numeriani Imp.
 Bibliotheca domus Tiberianæ.
 Septizonium Severi Imperatoris.
 Sepulchrum Cinciorum.
 Pistrina xii.
 Horrea xvi.
 Domus cxxix.

In his:

Domus Tullii Hostilii Regis.
 Anci Marcii Regis.
 Servii Tullii Regis.
 Poplicolæ in Velia.
 L. Craffi Oratoris.
 L. Hortensii Oratoris.
 L. Sergii Catilinæ.
 M. Æmilii Scauri.
 C. Cæsaris Dictatoris.
 L. Annæi Senecæ.
 M. Valerii Flacci.
 D. Catuli.
 M. Ciceronis.

Domus Augustana.
 Domus Tiberiana cum Bibliotheca.
 Domus Dionysii.
 Domus Cejoniorum.
 Insulæ ciorc. id est, 1600.
 Regio continet in ambitu pedes ccioo eo ioc. id
 est, 1600.

PARALIPOMENA.

Ad Regionem decimam.

DE LYCHNUCHIS APOLLINIS
 PALATINI.

De Apollinis Palatini templo, ac Bibliotheca dicam lib. 2.
 cap. 7. hic tantum de lychnis seu lychnuchis paulo altius
 repetendum. lumina ergo veterum, non faces, funalia, cande-
 læ, sed lychni, quos generali nomine lumen interpretatur Isi-
 dor. I. 17. cap. 8. detribit D. Ausonius Eidyll. 2. in Cupidine
 cruci affixo, & testam vult fuisse, quod idem valet, ac si lu-
 cernam dicas.

Fert fumida testæ

Lumina Sestiacæ præceps de turre puella.

Jul. Pollux lib. 7. Onomast. cap. 33. num. 7. λυχνουχοῖς, λυ-
 χνοπαῖδες, λυχνῆχοι. Lychnorum confectores, lychnorum venditor,
 lychnuchus. Heliodor. Æthiopic. lib. 7. μένειν ὃ τὸν θαλά-
 μον λύχνης καταυράζοντι. Solum autem thalamum lychno il-
 lustrant. Atrian. dissertat. Episteti lib. 1. cap. 19. ἐρχεται
 εἰς οἶκον, ἐνδοξὰ λύχνης ἀπὸ μένου, ἀναβάντ' εἰς τὸ καπι-
 τώλιον, ἐπιβῶν. Domum venit, collucet omnia ly. hnis, ascendi-
 tur in Capitolium, sacrificatur. Videtur respexisse ad locum
 C. Suetonii in Julio cap. 37. ascenditque Capitolium ad lumina
 quadraginta elephantis dextra atque sinistra lychnuchos gestanti-
 bus. non Romanum hunc tantum fuisse morem, sed & Græ-
 cum indicio est authoritas Euripidis in Ino.

Κόλπους ἐν ἀντροῖς ἀλυχνῶν ὥσπερ θῆρ' μόνον.

Cavus in antris sine lychno tanquam fera solitarius.

Lustatius Placidius Grammaticus: privatorum usus videtur
 lucernas attribuere, principum lychnos, ad v. 521. l. 1. Thebaidos
 stationæ;

At alii tenebras, & opacam vincere noctem
 Aggressi, tendunt auratis vincula lychnis.

Aristophanes in Acharnensibus meminit act. 4. scen. 2.
 Κρατὴρ κακῶν, τραπτήρ δικῶν,
 φαίνειν ὑπὸ θύραις λυχνῆχος, καὶ κύλιξ
 τὰ περὶ γυμνασίου ἐγκυκλίω.

Vertit Nicodem. Frischlinus:

Erit malorum plurimum
 Crater, trapetum litum,
 Fax (lucerna) in reis quadruplandis, & calix in hac
 Republica obruenda.

Priscianus Cæsariensis in versione periegeticos Dionysii Afri:
 Et flammæ similis splendenti lumine lychnis.

Idem in eodem carmine ad finem:

Hic lychnis lucem simulat splendore lucernæ.

D. Paulin. Episcopus Nola D. Felicis Natali 6.

At alii pictis accendunt lumina ceris,
 Multiforesque cavis lychnos laquearibus aptant,
 Ut vibrant tremulas funalia pendula flammæ.

Recte pendula funalia, Statius paulo ante, tendere vincula dixit,

Virgil. l. 1. Ænec. v. 729. in convivio illo Didus:

Fuit strepitus testis, vocemque per ampla volitant
 Atria, dependant lychni laquearibus aureis.

T. Lucret. de Rer. Nat. lib. 5.

Quinetiam nocturna tibi terrestria qua sunt
 Lumina, pendentes lychni, claræque coruscis
 Fulguribus, pingues multa caligine tædæ.

En clare, tædæ apud Lucretium, ceræ candelæ apud Divum Pau-
 linum, discretæ à lychnis seu lucernis, in quibus nec cera, nec
 pix, nec sebum, sed oleum. C. Plinii extat apud Servium locus
 ad lib. 1. Georgic. v. 390. & ipse Virgilius:

Nec nocturna quidem carpentes pensa puellæ
 Nescivere hyemem, testa cum ardente viderent
 Scintillare oleum.

M. Martialis lib. 4. epigr. 50.

Dum parvus lychnus modicum consumat olivi.

E testa ille, aut are. Artemidor. Oniroc. libr. 2. cap. 9. Et est areus lychnus vilendus apud Clariss. virum nostrique saculi lumen, P. Petanium, in supremo senatu Consiliarium. Porro lychnos non extinguiebant, sed eos sinebant languescere. Petronius Arbitr in Satyrico pag. 16. *Lucerna quoque humore defecta, senue & extremum lumen spargebant.* Elegans est Gallienus Aug. Epithalamium, quod adscribam propter venustatem:

*Ite, agite, o juvenes pariter sudate medullis
Omnibus in er vos, non murmura vestra columba,
Trachia non hederæ, non tu cant oscula conchæ,
Ludite, sed vigilis nolite extinguere lychnos,
Omnia nocte vident, nil cras meminere lucerna.*

Allusit, ut puto ad posteriorem versum Philodemus vetus poeta, in Anthologia lib. 7. epigr. 89.

*Νύξ ἱερὰ, καὶ λύχνη, συνιστορεῖς ἃ πῖνας ὄμλες
Ὅμοις, ἀλλ' ὁμίας εἰς μεν ἀμύστεργι.
Χαί μὲν ἐμε σφίρειν, κείνην δ' ἐγὼ ἄτιτε λείπειν,
Ὅμοις αὖ κοινὴν δ' εἶχετε μαρτυρίαν.
Νῦν δ' ὁ κ' ἔρχεται φρονεῖν ἐν ὕδατι κείνα σφίρειν.
Λύχνη σὺ δ' ἐν κέλπτῳ αὐτὸν ὄρεῖς ἑτίφαι.*

Nox sacra, & lychnæ, confisos nullo alios juramentis, sed vos appetimus ambo. Et hic quidem se me amaturum, illum vero me nunquam relinquitur juravimus: commune habete testimonium, jam vero ille quidem juramenta dicit in aquam illa ferenda, lychnæ tu vero in sinibus ipsum vides aliorum. Indicavit & M. Martialis l. 11. epigr. 105. ad uxorem:

*Tu tenebris gaudes, me ludere teste lucerna,
Et jurat admissa rumpere luce latens.*

Horat. lib. 3. od. 21. *lucernas tota nocte arsisse vult, amoribusque adhibitas:*

*Te Liber, & si lata aderit, Venus,
Segueque nodum solvere Gratia;
Vix aque producent lucerna,
Dum rediens fugat astra Thabur.*

Sext. Propert. lib. 2. eleg. 15.

*Quam multa apposta narramus verba lucerna,
Quantaque sublato lumine rixa fuit.*

Et lib. 3. eleg. 7.

Dulcis ad extrema fuerat mihi rixa lucernæ.

De vario ritu lucernas accendendi festis diebus, coronandi, ante ostia sua statuendi, observatum abunde à Criticis, & dicam alibi. Istud certe à nullo animadversum, quod sciam, *Ignem Imperatoribus prelatum in lucernis.* Et quidem deignis usu apud Romanos ex Herodiano, apud Persas ex Xenophonte, docuit Just. Liplius ad Tacitum suum lib. 1. Annal. At de Justiniano locus est insignis apud Corrippum Africanum, de Justino principe in ludos Circenses producente, lib. 2. Num. 8.

Prænotant ante

Signa dedit Cursor postea de more lucerna.

Signum ergo illud erat Cæsarem adventare, quoties Cursores lucernas prætulissent, quas in Circo ponebant, veluti sacra & non violanda majestatis indicium, sequitur enim apud eundem Poëtam.

*Exoritur latum jucunda per agmina murmur;
Intentos oculos ad sedem vulgus herilem
Exultat assurgens, quoniam plebs lata videre
Felicem dominum summo cupiebat amore.*

REGIO XI. CIRCUS MAXIMUS.

Vici VIII.

Vicus Confivius, alias Confinius.
Vicus Proserpinæ.
Vicus Cereris.
Vicus Argæi.
Vicus Piscarius.
Vicus Parcarum.
Vicus Veneris.
Vicus Sanctus.
Vicus Antiquus Publicii ad portam Trigeminam.
Vicomagistri xxxii.
Curatores ii.
Denunciatores ii.
Porta Trigemina.
Salinæ ad portam Trigeminam.
Velabrum majus in foro Olitorio.
Velabrum minus.
Argiletum.
Lucus Semelis minor.
Lucus Saturni.
Templum Mercurii.
Templum Castoris.
Templum Herculis Victoris in foro Boario.
Templum Jani ad forum Olitorio.

Ædes XXII.

Ædes Summani, alias, Ditis patris,
Ædes Cereris vetus.
Ædes Proserpinæ.
Ædes Veneris, opus Fabii Gurgitis.
Ædes Portunæ ad pontem Sublicium, alias Aimi-
lium.

Ædes Herculis Olivarii ad portam Trigeminam.
Ædes Cereris.
Ædes Pompeii, in qua erat Herculis signum, à Myrone factum.
Ædes Portunæ vetus.
Ædes Murcia, alias Veneris Myrteæ.
Ædes Consi subterranea, alias, Neptuni equestris.
Ædes Pietatis in foro Olitorio.
Ædes Junonis Matutæ in foro Olitorio.
Ædes Junonis.
Ædes Pudicitie patriciæ.
Ædes Pudicitie plebejæ in vico longo.
Ædes Fortunæ virilis ad Tiberim, in qua erat status lignea Ser. Tullii Regis.
Ædes Spei in foro Olitorio.
Ædes Apollinis Medici.
Ædes Liberi Liberæque.
Ædes Solis.
Ædes Floræ.

Ædícula VIII.

Ædícula Veneris.
Ædícula Junonis.
Ædícula...
Ædícula Juventutis in circo.
Ædícula Solis in circo.
Ædícula Proserpinæ.
Ædícula Cereris.
Ædícula Parcarum.
Area Sancta.
Area Apollinis.
Sacrarium Saturni cum luco.

Sacellum Jovis Conservatoris.

Sacrarium Numæ.

Ara maxima, alias, magna Herculis.

Ara Consi.

Ara Jovis Inventoris.

Ara Accæ Laurentiæ in Velabro.

Apollo Cœlispex.

Hercules Triumphalis.

Signa Dearum Seræ, aliàs, Segestæ.

Metæ ac Tutilinæ in circo maximo.

Circus Maximus, qui capit loca CCXXXI CCCCCC I XXXX.

id est, 485000. in quo erant obelisci duo magni,

quorum major est pedum CXXXI. minor pedum

LXXXIX.

Circus Intimus.

Forum Olitorium.

Basilica Caji & Lucii Cæsarum.

Campus Trigeminorum.

Tabernæ bibliopolarum Argiletanæ.

Emissarium cloacæ maximæ in Tiberim.

Balinx privata xv.

Lacus sine nomine xv.

Fornix Sertini in circo maximo cum signis auratis.

Columna Lactaria in foro Olitorio, ad quam infantes lacte alendos deferebant.

Lupanaria.

Horrea xvi.

Pistrina xii.

Domus CXXCIX. id est, 189.

Insulæ ∞ 10c. id est, 1600.

Regio in ambitu continet pedes CCXXX ∞ 10c. id est, 11600.

PARALIPOMENA.

Ad Regionem undecimam.

DE ARGILETO.

Euander Argum quendam suscepit hospitio, qui cum de ejus cogitaret interitu ipse ut regnaret, Euandro hoc non sciens, focii intellexerunt, & Argum necarunt, cui Euander & sepulchrum fecit, & locum sacravit, non quod ille merebatur, sed hospitalitatis causa, ergo Argiletum ab Argo illic sacra-
to, & sepulto. Alii Argum occisum dicunt ab ipso Euandro, auxiliante sibi Hercule, quod is ex hoste factus esset inimicus. Alii Danaën cum duobus filiis Argo & Argeo, quos de Fines habuit, venisse in Italiam, & locum ubi nunc Roma est tenuisse, ibique Argum Aleriginum infiditis interfectum loco nomen dedisse. Alii Argiletanam portam appellari, quod eam Cassius Argilus sive fecerit, sive refecerit, quod ibi Cassius, post Argilus bello Punico primo sit interfellus ob turbulentiā & seditiosam naturam. Alii quod Argilus senator post Cammense prælium suaserit a Pœnis pacem postulari, ideo in senatu carpitum, domumque ejus divitiam, & locum Argiletum appellatum. Hæc ad verbum Servius Danielis, apud quem & plures vide rationes ad illud. lib. 8. Æneid.

Nec non & sacri monstrat nemus Argileti,

Testaturque locum, & leum docet hospitii Argi.

M. Terent. Varro l. 4. de Ling. Lat. Argiletum sunt qui scripserunt ab Argo, seu quod is huc venit, ibique sepultus sit: alii ab Argilla, quod ibi id genus terra. Est autem in principio vici Thufci sub Caliole inter Circum Maximum & Aventinum, ubi letum Argi simul & sepulchrum est, atque hic superior Argileus vocatur. Imus autem est, ubi Janus quadrifrons, qui & Vertumnus, in fine vici Thufci ad radices Capitolii in foro boario Q. Fabius Pictor l. 1. in fine de Aureo saculo & orig. urb. Rom. Terminumque ab alio latere habet Marcelli theatrum. Bartholom. Marlian. Topograph. l. 4. cap. 9. Tabernæ hic meritoriar. M. Martialis l. 1. epigr. 119.

Argi nempe siles subire letum:

Centra Cæsaris est forum tabernæ,

Scriptis postibus hinc & inde totis.

Et præsertim bibliopolarum. Onuphrius in fine pene hujus regionis, Tabernæ bibliopolarum Argiletanæ. Martialis. l. 1. epigr. 4.

Argiletanas mavis habitare tabernas,

Cum tibi porve siles sitinia nostra vacent.

Aut futorum; Idem lib. 2. epigr. 17.

Argique letum multus obsidet futor.

REGIO XII. PISCINA PUBLICA.

Vici XII.

Vicus Veneris almæ.

Vicus Piscinæ publicæ.

Vicus Dianæ.

Vicus Cejos.

Vicus Triari.

Vicus Signi salientis.

Vicus Laci tecti.

Vicus Fortunæ Mammosæ.

Vicus Colasiti pastoris.

Vicus portæ Rudusculanæ.

Vicus portæ Nævæ.

Vicus Victoris.

Vicomagistri LXIIX.

Curatores II.

Denunciatores II.

Cohortes vigilum III.

Caput viæ novæ.

Fons Lollianus.

Ædes Bonæ deæ Subfaxanæ.

Ædes Isis.

Ædicula XII.

Ædicula Veneris almæ.

Ædicula Dianæ.

Ædicula Fortunæ Mammosæ.

Area Radicaria.

Ara Lavernæ.

Fortuna Mammosa.

Isis Athenodora.

Signum Delphini.

Campus Lanatarius.

Horti Asiniani.

Thermæ Antoninianæ.

Balinx privata LXIIX.

Lacus LXXX.

Septizonium vetus.

Horrea XXIIX.

Pistrina xxv.

Domus CXXIIX.

In his:

Domus VII. Parthorum.
L. Fabii Cilonis.
L. Cornificii.

Privata Hadriani Imperatoris.

Insulæ ∞ ∞ CDXXCVI. id est, 2486.

Regio in ambitu continet pedes CCIOO ∞ ∞ id est, 12000.

REGIO DECIMATE RTIA, AVENTINUS.

Mons Aventinus.
Clivus Publici.

Vici XVII.

Vicus Fidii.
Vicus Frumentarius.
Vicus Trium viarum.
Vicus Cæseti.
Vicus Valerii.
Vicus Laci Miliari.
Vicus Fortunæ.
Vicus Capitis Canteri.
Vicus Trium alitum.
Vicus Novus.
Vicus Loreti minoris.
Vicus Armilustri.
Vicus Columnæ lignæ.
Vicus Materiarius.
Vicus Mundicii.
Vicus Loreti majoris, ubi erat Vortumnus.
Vicus Fortunæ dubiæ.
Vicomagistri LXXIX.
Curatores II.
Denunciatores II.
Clivus Publicus.
Caput Armilustri.
Doliolum.
Remuria.
Scalæ Gemoniæ.
Lauretum.
Mappa aurea.
Spelunca Caci.
Platanon.
Lucus Lunæ in Aventino.
Lucus Laurentinus.
Lucus Platanorum.
Lucus Loreti majoris.
Lucus Loreti minoris.
Lucus Hylernæ.

Templa VI.

Templum Lunæ in Aventino magnum.
Templum commune Dianæ.
Templum Bonæ deæ in Aventino.
Templum Libertatis.
Templum Junonis Reginæ, DD. à Camillo captis
Vejis.
Templum Iſidis.

Ædes VIII.

Ædes Conſi.
Ædes divi Tati.
Ædes Minervæ, aliàs, Palladis in Aventino.
Ædes Silvani.

Ædes Mercurii.

Ædes Herculis & Silvani.

Ædes Matutæ cum æreis columnis & atrio.

Ædes Victoriæ in Aventino.

Ædícula XVII.

Ædícula Fidii, aliàs, Fidei.
Ædícula Fortunæ dubiæ.
Ædícula Hylernæ.
Ædícula deæ Tutilinæ.
Porticus Ainilia.
Porticus Fabaria, aliàs, Faberii.
Atrium Libertatis in Aventino.
Atrium Matutæ.
Sepulchrum divi Tatii.
Area Publica.
Area Pinaria.
Ara Jovis Elicii.
Vortumnus, aliàs, ædes Vortumni.
Fortuna Horreorum Galbianorum.
Statua Minuci Augurini præfecti Annonæ.
Odeum.
Naumachia.
Forum piſtorium.
Campus Pecuaris, aliàs, Paſcuarius.
Schola Caſſii.
Thermæ Varianæ.
Thermæ privatæ Trajani.
Balinæ privatæ LXXIV.
Lacus LXXIX.
Fons Silvani.
Emporium extra portam Trigemina.
Sepulchrum C. Seſtii VII. viri Epulonum.
Columna P. Mancini præfecti annonæ.
Horrea xxxvi.

In his:

Aniceti.
Varguntei.
Galbiana.
Horrea Domitiani Auguſti.
Piſtrina xxx.
Domus CIV.

In his:

Domus Ulpiorum, aliàs, privata Trajani.
Domus Vitellii Imperatoris.
Ennii Poëtæ.
Faberii ſcribæ.
L. Licinii Suræ III. Cos.
Insulæ ∞ ∞ CDXXCIII. id est, 2488.
Regio continet in ambitu pedes CCIOO IOO ∞ CCC
id est, 16300.

PARALIPOMENA.

Ad Regionem decimamtertiam.

DE MAPPA AUREA.

Vicinus mappa aurea ponunt in hac regione topographi, Onuphrius Panvinus & P. Victor; sed neuter nominis impositi rationem explicat, fortean à commissionibus Circensibus tractum nomen, quæ mappa extensa dicebantur, voce Punica ad id significandum in civitatem Latinam transmissa. M. Quintilian. lib. 1. cap. 5. Sed omnia ab eruditissimis hæc discussa observataque sunt, ideo & obvia. Adrian. Turneb. lib. 18. cap. 33. Sed nemo melius expresserit Justiniano Aug. de Consulibus Constitut. 105. Ac primus quidem illi (Consuli) in publicum processus erit Calend. Januarii, quæ die consulum suscipiet, & huius adquiret codicillos: ab illo secundum producer speculaculum eorum cursu certantium, quod sane mappam appellant, & tertium venationem (ut nuncupant) theatricam, non bis, sed semel tantummodo exhibendam. Originem ritus discere non est obscurum ex Georgio Cedreno histor. Compendio pag. 139. μαππα εἶναι τοῖς Ῥωμαίοις ἐδίδεκε καὶ ἐν ἐξ αἰτίας τριούτοις. ἢ ὅτι τοῖς ὁπλοῖς ἐν τῷ δίδεκεν εὐαχρίαν, ἢ ὅτι τὸ πᾶσι δὲ εὐαχρίαν τὸ ἐν χερσὶν ἐκμαχρίαν, ὃ καὶ μάππαν πατερίαν καλεῖσιν, ἢ ὅτι καὶ μαρδύλια ἐπὶ πτόν, ἐπεὶ ἐπὶ οὐδὲ χερσὶν ὁ λυγρὸς καὶ μάππα εἶναι, τὸ ἀγῶνα παρεκείαζεν. Mappula nomen Romanis tali de causa usurpatur, mos erat ut consules in theatro esularentur, ac postquam saturati convivio erant, mantile quod manibus tenebant, quod & mappa dicitur, projicerent, idque is, qui ab eare mapparius dicitur, arripens, certamen adornabat. Hæc ille de inventione prima, auctorem fuisse Neronem principem liquet ex Aurelio Cassiodoro lib. 3. Epist. 51. Mappa vero quæ signum dare videitur Circensibus, tali casu fluxit in morem, cum Nero prandium protenderet, & celeritatem, ut affollet, avidus spectandi populus flagitaret, ille mappam, quæ tergendis manibus utebatur, iussit abire per fenestram, ut libertatem daret certaminis postulandi, hinc tractum est, ut ostensa mappa, certa videatur esse promissio circensium futurorum. Q. Flor. Tertullian. lib. adversus Valentinianos ad finem, allusit, sed mappa, quod ajunt, missa est. Idem lib. de spectaculis cap. 16. dehinc ad

signum anxii pendunt, unus dementis una vox est, cognosce dementiam de vanitate, misti dicunt, & nunciant invicem quod simul ab omnibus visum est. Teneo testimonium excitatis, non videns missum quid sit, mappam putant, sed est diaboli ab alto precipitatis figura. D. Jun. Juvenal. sat. 11. n. 191.

Interea Megalesiaca spectacula mappæ,

Idæum solemnè canunt.

Mittebatur hæc mappa, id est, ludi circenses, aut scenici dicebantur à Prætor. M. Martial. lib. 12. epigr. 29.

Prætor cretatam cum vellet mittere mappam,

Prætori mappam surripit Hermogenes.

Aut interdum à dictatore. T. Liv. 1. Decad. lib. 8. prætor gravi morbo detentus, dictator in Megalesiacis ludis mappam misit, aut è libertis aliquis id muneris habebat. C. Sueton. in Nerone c. 22. Univerforum se oculis in circo maximo præbuit aliquo liberto mittente mappam unde magistratus solent, & recte magistratus dixit, nam & Consuli quandoque ea provincia committebatur. Juvenal. sat. 10. n. 36.

Quid, si vidisset prætorem in curribus altis

Extantem, & medio sublimem in pulvere circi

In tunica Jovis.

Vetus Scholiastes, mappam, inquit, mittentem in circo consulem describit petia. ulus ejus non modo ad signandas circensium commissiones, populumque convocandum, verum etiam ad feras irritandas, & ad iram provocandas, quo ferocius congrederentur. L. Sen. lib. 3. de Ira cap. 30. taurum color rubicundus excitat, ad umbram aspis exurgit, urso leoneque mappæ proritat. quem locum sunt qui ad strepitum curulium agitationum trahant, sed magis apposite L. Liptius de colore ipsius mappæ candicantis intelligit.

Reliquæ quæ decimaterria hac, & decimaquarta regionibus describuntur, alibi exponuntur suo loco commodius.

Interim quot fora Romæ fuerint, quæ nominum ratio, pete ex eruditissimo, & veræ senatoriæ dignitatis viro Andrea Tirraquello in Alexandr. Neapoli. lib. 2. cap. 12. genialium dierum.

De portarum numero, nominisque rationibus consule eundem ad lib. 4. c. 16.

De viis extra urbem stratis celebrioribus, earumque curatoribus. Idem lib. 3. c. 13.

REGIO DECIMA QUARTA, TRANS TIBERIM.

Janiculus Mons.
Vaticanus Mons.
Insula.
Navalia.

Vici XXIII.

Vicus Censori.
Vicus Gemini.
Vicus Rostratæ.
Vicus Longi Aquilæ.
Vicus Statuæ Siccianæ.
Vicus Quadrati.
Vicus Raciliani majoris.
Vicus Raciliani minoris.
Vicus Janiculensis.
Vicus Bruttianus.
Vicus Larum ruralium.
Vicus Statuæ Valerianæ.
Vicus Salutaris.
Vicus*Paulli.
Vicus Sex. Lucei.
Vicus Simi Publici.
Vicus Patratilli.
Vicus Laci restituti.

Vicus Saufei.
Vicus Sergi.
Vicus Ploti.
Vicus Viberini.
Vicus Grajanarum.
Vicomagistri xc11.
Curatores 11.
Denunciatores 11.
Cohortes vigilum vii11.
Caput Gorgonis.
Lucus Forinarum.
Lucus Publicus.
Lucus Vaticanus.
Templum Fortis Fortunæ.
Templum Apollinis in Vaticano.
Templum Fortunæ Liberæ.

Ædes sex.

Ædes Forinarum.
Ædes Ididis Naumachinæ.
Ædes Jovis.
Ædes Fauni.
Ædes Æsculapii.
Ædes Dianæ Suburbanæ.

Adicula XXII.

Janus Septimianus.
 Area Vaticana.
 Area Septimiana.
 Sacellum Dæ Maniæ.
 Aræ XII. Jano dicatæ.
 Ara Martis.
 Statua Valeriana.
 Statua Sicciana.
 Statua Divi Julii in Insula.
 Divæ Cornificæ.
 Hercules cubans.
 Hippodromus.
 Circus Vaticanus, alias, Caji & Neronis, in quo
 obeliscus pedum LXXII. erat.
 Circus Domitiæ in pratis.
 Stadius publicus.
 Obeliscus magnus in Insula.
 Naumachiæ dux.
 Tribunal Aurelium.
 Castra læsticarium.
 Castra vetera.
 Campus Bruttianus.
 Campus Codetanus.
 Campus Vaticanus.
 Horti Cæsaris.

Horti Domitia.
 Horti Galbæ Imperatoris.
 Horti Martialis.
 Horti Getæ.
 Albiona.
 Prata Mucia.
 Prata Quinctia.
 Nosocomion, ubi ægroti curabantur in Insula.
 Thermæ Septimianæ.
 Thermæ hyemales Aureliani Imperatoris.
 Balineum Ampelidis.
 Balineum Priscilliani.
 Balinea privata cxxxvi.
 Lacus cxxc.
 Sepulchrum Numæ Regis in Janiculo.
 Sepulchrum St. Cæciliæ Poëtæ.
 Sepulchrum Hadriani Imperatoris.
 Horrea XXI.
 Pistrina xxxii.
 Domus cl.

In his :

Domus Martialis.
 Insulæ ∞ ∞ ∞ cdix. id est, 3409.
 Regio in ambitu continet pedes ccid3 ccid3 ccid3
 ∞ ∞ ∞ cdxxix. 33489.

AQUÆ VIGINTI IN URBE ERANT.

Aqua Appia.
 Aqua Anio vetus.
 Aqua Martia, alias Aufeia.
 Aqua Tepula.
 Aqua Julia.
 Aqua Virgo.
 Aqua Hallia, alias Halictina, quæ & Augusta.
 Aqua Claudia Albulina, Cærulea, Curtia, Augu-
 sta.
 Anio novus.
 Rivus Herculæus.
 Aqua Crabra.

Aqua Sabatina, vel Cimina, Aurelia, Septimiana
 trans Tiberim.
 Aqua Trajana.
 Aqua Alexandrina.
 Aqua Damnata.
 Aqua Annia.
 Aqua Argentiana.
 Aqua Severiana.
 Aqua Antoniana.
 Aqua Setina.
 Procopius scribit, suo tempore fuisse in urbe aquæ-
 ductus xiv.

*QUONIAM QUO LOCO, VEL QUÆ URBIS REGIONE REPONEREN-
TUR, NON LIQUEBAT, HUC REFERRE PLACUIT.*

Petuscum Palati regio Urbis.
 Fregellæ, locus in urbe.
 Argæa, loca in urbe.
 Esculetum, locus in urbe.
 Clivus foro proximus.
 Vicus Publius.
 Vicus Cosconius.
 Compitum Fabricii.
 Lucus Veneris Lubentina.
Templa.
 Templum Fortunæ Virginis.
 Muliebris via Latina.
 Mascule.
 Barbata.
 Equestris novæ.

Plebeia.
 Privata.
 Viscata.
 Blandæ.
 Convertentis.
 Bene sperantis.
 Avertentis.
Templa Jovis Victoris.
 Invisi.
 Pugnacis.
 Prædatoris.
 Mariani.

Templum Junonis Caprotinæ.
 Templum Apollinis Sosiani.
 Templum Apollinis Tortoris.

Tem-

Templum Veneris Lubentinae.
 Templum Veneris Victricis.
 Templum Herculis Defensoris.
 Templum Herculis via Latina.
 Templum Adonidis.
 Templum Annonæ sanctæ.
 Templum Vacunæ.
 Templum Justitiæ.
 Templum Themidis.
 Templum Erynnarum.
 Templum Clementiæ Cæsaris.
 Templum divi Augusti ad Minervam.
 Templum Justitiæ Augusti.
 Templum Fecunditatis Poppæ.
 Templum divi Hadriani.

Ædes.

Ædes Honoris & Virtutis Mariana.
 Ædes Deum Continentium.
 Porticus Vipsanæ.
 Porticus Reguli.
 Porticus Stadiata.
 Porticus C. columnarum.
 Porticus curva in hortis Commodianis.
 Atrium Sutorium.
 Sacrarium gentis Juliæ.
 Sacellum Minucii.
 Sacellum Mutini.
 Ara Pacis.
 Ara Larum.
 Curia novæ proximæ compitum Fabricii.
 Curia Tifata.
 Curia Titia.
 Curia Fautia, aliàs Saucia.

Fora.

Forum Gallorum.
 Rusticorum.
 Aurelii.
 Cædicii.

Basilica Vestini.
 Neptunii.
 Vascellaria.
 Floselli.
 Sicini.
 Fulvia.
 Mammææ.

Basilicae.

Volcani.
 Jovis.
 Licinii.
 Horti Mariani.
 Horti Serviliani.
 Horti Commodiani.

Campi.

Ti. Claudii Etrusci.
 Statili.
 Martialis.
 Annæi Senecæ.
 Tuccæ.
 Fausti. Fortunati.
 Grylli. Lupi.
 Pontici. Severi.
 Pæti. Titii.
 Offonii Tigillini.
 Alexandri Imperatoris.
 Varii.
 Nymphæum Marci Imp. prope Septizonium.
 Gordiani Imperatoris.
 Lacus Servilius.

Balinea.

Tabellariorum.
 Victimariorum.
 Salsgamariorum.
 Salicariorum.
 Equitum singulorum.
 Horrea Sejana.

Castra.

IN URBE ROMA ERANT MONTES SEPTEM.

Palatinus.
 Capitolinus.
 Coelius.
 Esquilinus.
 Quirinalis.
 Viminalis.
 Aventinus.

Trans Tiberim.

Janiculum.
 Vaticanus.

Extra vetus Pomærium.

Collis hortulorum.
 Regiones XIV.
 Vici ccx.
 Ædiculæ totidem.
 Vicomagistri dcccxl.
 Curatores xxii.
 Denunciatores xxii.
 Cohortes Prætorie xvii.

Cohortes vigilum vi.
 Cohortes urbanae vi.
 Excubitoria xiv.
 Vexilla ii. communia.
 Castra Peregrina.
 Castra Prætoria.
 Castra Misernatium i.
 Castra Tabellariorum.
 Castra Læticariorum.
 Castra Victimariorum.
 Castra Salsgamariorum.
 Castra Salicariorum.
 Castra Equitum singulorum.
 Castra Gyptiana.
 Castra vetera.
 Horrea cccxxvii.
 Pistrina cccxxix.
 Balinea c ∞ ix. id est, 909.
 Lacus ∞ xcix. id est, 1098.

Domus

Domus ∞ ∞ CXVII. id est, 2117.

Insulæ XLI. ∞ c ∞ XII.

Lucus XXXII.

Vestæ Cuperius.
Jovis Viminei.
Loreti minoris.
Loreti majoris.
Platanorum.
Querquetularius.
Cuperius Hostiliani.
Cuperius scholæ capulatorum.
Mavortianus.
Vaticanus.
Furinarum.
Poëtilinus.
Lunæ in Aventino.
Lucinæ, ubi erat Terentum.
Saturni.
Semelis minor.
Larum.
Minervæ vetus.
Victoriæ.
Petilinus major extra portam Flumentanam.
Fagutalis.
Esquilinus.
Mephitis.
Junonis Lucinæ.
Rubiginis.
Veneris Lubentinæ.
Laurentinus.
Hylernæ.
Publicus.
Egeriæ.
Camœnarum.
Vaticanus.

Fora XIX.

Romanum, quod dicebatur Magnum.
Cæsaris Dictatoris.
Augusti Cæsaris.
Boarium.
Transitorium, quod & divi Nervæ.
Olitorium.
Pistorium.
Imperatoris Nervæ Trajani, Cæsaris Augusti.
Domitii Ahenobarbi.
Suarium, alias Syarium.
Archemorium.
Diocletiani Imperatoris.
Gallorum.
Rusticorum.
Cupedinis ad Corneta.
Piscarium.
C. Crispi Sallustii.
Aurelium.

Cædicî.

Basilica XIX.

Ulpia.
L. Paulli in foro.
Vestini.
Neptunni, aliàs Neptunii, aliàs Neptuni.

Macidii, aliàs Matidii, aliàs Matidix.
Julia.

Marciana.
Vascellaria, aliàs Vastellaria.
Filicelli, aliàs Floselli.
Sicini, aliàs Sicimini.
Constantiniana.
Porcia, à Porcio Catone facta.
L. Paulli vetus.
Argentaria.
Opimiana.
Æmilia.
Fulvia.
Mammæa.
Antoniniana.

Campi XVII.

Viminalis.
Esquilinus.
Agrippæ.
Martius.
Codetanus.
Bruttianus.
Lanatarius.
Pecuaris.
Vaticanus trans Tiberim.
Ridiculi.
Martialis.
Coelimonianus.
Furinarum.
Trigeminorum.
Volcani.
Jovis.
Licinii.

Therma XX.

Traiani.
Titi Cæsaris.
Agrippæ.
Syriacæ.
Commodianæ.
Severianæ, aliàs Varianæ.
Antoninianæ.
Alexandrinæ.
Diocletianæ.
Decianæ.
Constantinianæ.
Septimianæ.
Olympiadis.
Philippianæ.
Trajanæ privatz, & publicæ.
Neronianæ.
Novati.
Hadriani Imperatoris.
Varianæ in Aventino.
Jani Quadrifrontes xxxvi. per omnes regiones mar-
moribus incrustati, & adornati insignis militari-
bus, & signis.
Duo præcipui ad arcum Fabianum, superior, infe-
riorque.

Via.

Appia.
Latina.
Lavicana, aliàs, Labicana.
Campana.
Prænestina.
Tiburtina, vel Gabina.
Collatina.
Nomentana, vel Figulensis, aliàs, Ficulnensis.
Salaria.
Flaminia.
Æmilia.
Claudia, aliàs, Clodia.
Valeria nova & vetus.
Ostiensis.
Laurentina.
Ardeatina.
Setina.
Quinctia.
Gallicana.
Triumphalis.
Patinaria.
Cimina.
Cornelia.
Tiberina.
Aurelia.
Cassia.
Portuensis.
Gallica.
Laticulensis, aliàs, Janiculensis.
Flavia & Trajana.
Capitolia II. vetus & novum.
Amphitheatra II.
Colossæ II.
Columnæ coclides II.
Theatra III. aliàs IV.
Circi VII. aliàs IX.
Ludi VI. aliàs VII. aliàs V.

Naumachia v. aliàs VI.
Stadia II.
Nymphaea XII. aliàs XI. aliàs XV.
Macella II.
Equi ænei inaurati XXXIV.
Equi eburnei CXXIV. aliàs XCIV.
Equi magni XXIII.
Tabulæ & signa sine numero.
Arcus marmorei XXXVI.
Lupanaria XLVI.
Latrina publicæ CXLIV.
Colossi ænei XXXVII.
Marmorei LI.
Obelisci magni VI.
Duo in circo maximo.
Major est pedum CXXXII.
Minor est pedum XXXIX.
Unus in Vaticano, pedum LXXII.
Unus in Campo Martio pedum LXXII.
Duo in Mausoleo Augusti pares, singuli pedum XLII.
In insula Tiberis I.
Obelisci parvi XLII. in plerisque sunt notæ Ægyptiorum.
Bibliothecæ undetriginta publicæ, ex iis præcipuæ duæ:
Palatina & Ulpia.
Pontes VII.
Milvius.
Ælius.
Aurelius, aliàs, Vaticanus.
Janiculensis.
Fabricius.
Cestius.
Palatinus.
Aimilius, qui ante Sublicius.
Mense oleariæ ICCC CCIC CCIC ∞ ICCC. id est, 74000.
aliàs, CCIC CCIC ∞ id est, 24000.
Portæ XXXVII.

Hæ sunt quatuordecim regiones, in quas Urbem Romam D. Augustus distribuit, ab Onuphrio Panvino summa diligentia ex optimis Authoribus conscriptæ: quas idem Author etiam Commentario sese explicaturum promissit: eum tamen, siue editus sit, siue adhuc alicubi lateat, mihi videre non contigit. Plurima tamen loca in reliquis libris perspicuè explicabuntur. Quorundam autem vocabulorum, de quibus in aliis non erit commodus dicendi locus, quæque aliquo modo obscura sunt, significationes breviter subjungere libet, ne & hoc in loco studiose juventuti defuisse videar.

C A P. XIV.

Explicatio quorundam vocabulorum, quæ in hac XIV. regionum descriptione usurpantur.

Quid Regio & Vicus, superius dictum est: de Curatoribus, Denunciatoribus, & Vicomagistris, alibi dicitur, sicut etiam de Lucis, Templis, Aedibus, Aedis, Aris, & multis aliis. Item de Circus, Theatris, Amphitheatro, Foris, & Basilicis, &c. De quibusdam tamen in posterum erit sciendum: itaque hoc loco sunt explicanda. Primum autem de Aqueductibus agemus.

DE AQUA DUCTIBUS.

Ab Urbe condita per annos cxxli. contenti fuerunt Romani usu aquarum, quas aut ex *Tiberi*, aut ex *puteis*, aut *fontibus* hauriebant. Verum urbe quotidie crescente, & penuria aquæ laborante, aliæ aquæ in urbem derivatæ sunt: quo factum est, ut tanta in urbe undique aquæ fuerit copia, ut singulæ fere domus suos habuerint fontes. Earum nomina paulo ante sunt recitata: deducebantur aquæ ex diversis locis, & alius aqueductus, præsertim qui per arcus fiebat, alio altior erat, sive depresso. Hæ in *castella* primum: ex illis à *Castellario* certa mensura distributa in loca destinata effluebant. *Castellum* autem erat locus, qui aquam publicam recipiebat, & in varia alia loca trans mittebat: *Castellarius* vero, castellorum custos. Apud antiquos omnis aqua in publicos usus erogabatur; legeque ita cautum erat, ne quis privatus aliam duceret, quam quæ ex lacu abundaret; quam posteri *caducam* vocarunt: & hæc ipsa non in alium usum, quam in balnearum aut fulloniarum dabatur: eratque vestigali statuta merces, quæ in publicum penderetur: aliquid & in domos Principum dabatur, concedentibus reliquis. Jus dandæ vendendæve aquæ *Censorum* fuit; quoties in Republica erant: quum non erant, *Ædilium Curulium*. Tutela singularum aquarum locabatur, eorumque operum probandorum cura fuit penes *Consules* aliquando, & *Ædiles*, interdum etiam penes *Censores*. Postea tota res ad *Curatores* transiit: primusque *Curator* ab Augusto nominatus *Messala Corvinus*. Jus impetratæ aquæ neque hæredem, neque emptorem, neque ullum novum dominum apud veteres sequebatur. Balneis, quæ publice lavarent, privilegium antiquitus concedebatur, ut semel data aqua perpetuo maneret. Postea omnis aquæ cum possessore instauratum est beneficium. *Familia* duæ erant, quæ aquis operam præberent: una *publica*, *Cæsaris* altera. *Publica* antiquior fuit, quam *Augustus*, ab Agrippa sibi relicta publicavit, homines circiter cxxl. Cæsaris familiæ numerus cclx. quam *Claudius*, quum aquas in Urbem perduceret, constituit. Utraque familia in aliquot ministeriorum species deducebatur: *Villicos* videlicet, *Castellarios*, *Curatores Silicarios*, *Tectores*, aliosque opifices. Commoda publicæ familiæ ex ærario dabantur, quod impendium exonerabatur vestigalium reditu, ad jus aquarum pertinentium. Cæsaris familia ex fisco accipiebat commoda: unde & plumbum, & omnes impensæ ad ductus, & castella, & latus pertinentes erogabantur.

Denique magna poena erat constituta iis, qui *Aqueductus* violassent, vel aquam alio quàm leges, statuta publica, *Censores*, vel ipsi *Ædiles* permississent, derivassent: vel plus aquæ, quàm ipsis ab initio concessum esset, sumplissent. *App. Claudius* primus omnium arcuato opere aquam in urbem perduxisse dicitur, &c. Sed de *aquis ipsis*, *aqueductibus* aliisque rebus ad hæc constitutis: ut de ratione ducendi, *instrumentis*, *mensuris*, *ponderibusque*, duos libros scripsit *Sext. Julius Frontinus*: item *Plin.* libr. 31. cap. vi. & alibi, qui legi possunt. Quædam etiam de iisdem eruditè collegerunt *Georgius Fabricius* in sua Roma, & *Aldus Manutius Paulli F. Aldi N.* libr. 1. de quæsitis per Epistolam: quo lectorem, plura scire cupientem, remitto.

DE BALNEIS.

Balneæ [*Veteres utrumque dixerunt, Balneum vel Balnea, in genere feminino: & Balineum, vel Balinea, sicut supra in Urbis regionibus scriptum est. Vide Orthographiam Aldi Manutii, & Charisium Sophopatrum in Inst. Gram. l. 1. Lib. 13. cap. 3. Lib. 9. cap. 1. Lib. 3. Saturn. cap. 15. Lib. 36. cap. 15.*] in Urbe plurimæ fuerunt, cum privatæ in locis diversis, tum publicæ in singulis regionibus. Si quibus autem locis deessent, aut corruptæ essent, eas antiquitus *Ædiles*, suis temporibus vel addiderunt, vel restituerunt *Severus* & *Gordianus Imp.* in primis populares & lavationum studiosi. Cum enim apud Romanos lini usus esset rarior, sudorem, sordesque corporis sæpius abludere necesse habebant. Usitato more ante cœnam balneis utebantur: item post ambulationes, exercitationes, operas, sæpe necessitatis causa, non raro voluptatis. Siquidem *Commodus* in die octies, *Gordianum* juniorem & *Rhemmianum Grammaticum* septies lavisse legimus. Balneas mixtas haberi *Severus* prohibuit, quod *Commodus* non vetuerat, *Varius* permiserat. Sola & parietes unguentis illinebantur, idque non solum potentiores factitabant, sed in privato quoque homine, ac demum in servo, *Plinius* notavit: & *Seneca* aquam argenteis epistomiis fundi in plebeiis fistulis, & in libertinorum balneis gemmas calcari indignatur. *Valerius* & *Macrobius* *Sergium Oratam*, hominem voluptuarium, etiam peniles instituisse balneas, testantur: *Fabricius*, ex quo hæc desumpsi, testatur, se prope balneas *Paulli* in projecto lapide, formam strigilis & ampullæ vidisse exculptam. *Strigile* autem usus fuisse antiquos ad fricandum purgandumque corpus: *ampulla* vase ad abluendas infusione sordes. Numerum balnearum, quæ Romæ fuerunt, habes supra. *P. Victor* ultra octingentas computavit. *Agrippa* clxx. gratuita balnea præbuit, quæ postea in infinitum, ut *Plinius* tradidit, sunt aucta.

DE THERMIS.

In nullis antiquorum operibus plus luxus & infantiæ cernitur, inquit *Georgius Fabricius* in sua Roma, quam in *Thermis Imperatorum*, quas in provinciarum modum fuisse extructas *Ammianus* conqueritur, & reliquæ aliquarum adhuc restantur. Ex aut *æstræ*, aut *hyemales* fuerunt, quales, uno eodemque in loco extruere instituerat *Gordianus*: sed morte præventus non absolvit. *Hyemales* trans Tiberim *Aurelianus* fecit. Primum servierunt Imperatoribus privatim, postea vulgatae sunt & populo: & aliquando patebant interdum: corruptioribus temporibus etiam noctu. Consuetudo more mixta, & communes non fuerunt: quod tamen malorum Principum culpa aliquoties factum est. Hodie in Urbe majora omnia ædificia ab imperitis *Therma* vocantur, propter *Diocletianas* & *Antoninianas*: quod suo quoque factum tempore non dissimulavit *Blondus*. Thermis, ut & aquæductibus, adjuncta erant castella, in quibus aqua conservabatur: & subjuncti canales, per quos caduca aut inutilis effluebat. *Cassellorum* parietes malthati erant ram tenaci & dura materia, ut vix ferro frangerentur. *Thermarum* sola, ut & balnearum, interdum sternebantur vitro, ut *Agrippinarum*: frequentius lapide, aut crustis marmoreis latis, aut tessellis quadratis varii coloris: nigri, ut *balnea Palatina*: nigri, albique, ut *Therma Commodi* & *Antonini*. Extat etiam descriptio *Thermarum* apud *Nicolaum Siphontinum*, ex qua aliquo modo luxus Imperatorum in ædificandis Thermis cognosci potest. Omnium autem diligentissimè nostra ætate de Romanorum Thermis scripsit *Andreas Baccius Elsidianus*, Medicus, libro 7. eorum quos de Thermis edidit: ex quo hanc *Thermarum Diocletianarum* icona, & brevem singularum partium explicationem desumpsi, prolixior & plenior enarratio petatur ex ipsius Commentariis. Sic autem is scribit: In Thermis ædificationis erat varia forma, ac varia dispositio partium: sed area amplissima, quæ in quadrum clausa, tribus veluti perpetuis circuitionibus divisa esset. In primo undique ambitu, quæ maniorum instar totum ædificium claudebant, erant Gymnasia exercitationum, vario ordine. In secundo longè lateque spatia platearum, Xysta, ac Platanones, ad exercitia sub dio. In medio, tota ipsa moles Thermarum, quæ sunt membra balnearum, Atria simul, atque Xysti, & Palæstrarum amplissima porticus, ubi (auctore *Vitruvio*) Athleta per hyberna tempora in rectis stadiis exercerentur, ac transirent statim ad balneas. In prima facie, quæ est ad Meridiem, tertiam serè partem mediam occupabat Theatridium. Quæ pars erat principalis, & tanquam caput totius hujus ædificii: unde duplicem (ut quibusdam videtur) habebat usum: alterum ædificationis erat varia forma, ac varia dispositio partium: sed area amplissima, quæ in quadrum clausa, tribus veluti perpetuis circuitionibus divisa esset. Ambitum enim exteriorem ponunt fuisse arcuato opere distinctum & apertum; unde scilicet ingrederentur quasi per posticum, sive dextra verterentur, sive sinistra per porticus, aperte venirent in amplissimam plateam, ac exinde quo vellent, sive in palæstras, sive in balneas. In conspectu vero interiori erga plateas, erat Theatri speciem distinctum cum sedibus: ubi scilicet populus, & maximè Nobiles, sub umbra meridiei sederent ad ludorum spectacula, quæ in plateis exercitiis causa fierent. Partes verò quæ utrinque à Theatridio plures sunt, partim fuerunt ipsius Theatridii membra, & partim loca ad usum Athletarum: id est, eorum, qui exercendi essent coram Theatridio, uipote Conisteria, Elæothesia, & quadam aperte in plateam, forsan equorum carceres. Duo post hæc Peristylia quadrata oblonga, hinc atque hinc totum à Theatridio, quasi palæstra breves, vel deambulationes. Ac in versibus utrinque, unum Sphæristerium, rotunda forma, cum pluribus (ut scribit *Plinius Junior* de Villa sua) exercitationum generibus. Vel facella, ut vocatur per adiculas, equis undique spatiis statuarum, hæc erat primæ faciei partitio. Porro in altera facie, quæ ab Aquilone eodem commensu huic respondet, videntur fuisse majori ex parte Gymnasia Philosophis dicata, ac Rhetoribus, reliquisque qui studiis literarum dedisset operam. Uipote pars magis remota à strepitu Athletarum, & situ commodissimo, tum propter amenitatem umbrarum (erant enim in hac platea Platanones) tum propter grata fontium murmura, in Natationem ipsam cadentium. Quapropter est visum pluribus antiquariis, in medio hoc spatio, à Septentrione fuisse principale vestibulum totius hujus ædificii. Ex quo per medios Platanones patebat aditus ad Natationem, & hinc, & hinc in porticus, in Basilicas, Diastas & Atria. Primum verò à dextra vestibuli, & à sinistra, erant Exhedræ plures clausæ ante plateam, & cum sedibus Hemicycli forma, ut disputantes, & tam loquentes, quam audientes sese omnes aspicerent: & aliquæ patentes, ceu schola nostra ad leviora studia. Majorem verò partem exercitationum Gymnasticarum continebant duas utrinque facies laterales, quæ conformes hinc, atque hinc, habebant partitiones. Ac fuisse ad exercitia diastas videtur: tum quia platea hæc laterales erant libera, & ampla mille circiter pedum spatio, tum quia membra ipsa partim erant Hemicycli aperti cum sedibus, ac vario ornamento, quod apparet signorum, ac picturarum: & partim Conisteria, Elæothesia, aliquæ membra ad usum Athletarum opportuna. Totam hanc autem primam circumferentiam circumdabant continua porticus, ducentis columnis uno stylo. Subinde erant plateæ amplæ, & libera, ut dixi, tam quæ ante Theatridium, quam utraque laterales. In ea autem, quæ erat ante Natationem, erant Xystum, Platanones & Stadium, ad exercitationes, maximè æstræ, idonea. Fiebant enim Xysta (auctore *Vitruvio*) inter duas porticus Sylvæ, quæ erant Platani, virentesque id genus arbores confite, aptissimo situ ante Natationem, unde aquarum caperent refrigeria. Post Xystum autem Stadium ita figuratum, inquit *Vitruvius*, ut possent hominum copia sine impedimento Athletarum cursus, varique alia spectare certamina. Atque hæc omnes erant partitiones quoquo latere, & Gymnasiorum, & Platearum.

*Summa vero operis majestas, erat tota moles in medio, quæ communes habebat palæstras cum balneis, ac multimodis earum membris, ac miri artificii. Nam si ædificiorum perfectio proportionibus humani corporis responderet debet, ut Vitruius tradit, perfectissime responderet in Thermis Diocletianis, ac melius quàm constituit ex Græcis Vitruius. Est enim in his Theatridium, ubi erat vestibulum, tanquam caput: Apodyterium, pectus: Hypocaustum, stomachus: umbilicus, maxima, ac regalis Basilica in medio: venter, Natatio. Membrorum verò utrinque, quæ sunt Balnea, Atria, Palæstræ, Porticus, Diætæ, Basilicæ, aqua ratio, ac mensura est, ut brachiorum, ac femorum, ita ut quæ ex una traderet parte, eadem ex altera pariter intelligenda sit. Incipimus autem à Natatione, quæ patentissima pars aspicebat aquilonem: & ex ea à latere per basilicam ac diætæ veniemus in atria, exinde in palæstras interiores, ac maximam basilicam, & demum ad balnearum membra. Natatio erat in recessu medio ab aquilone, longitudine ducentorum pedum, latitudine dimidio minus, ponte, ac arcubus bipartita ad interiores aditus, ubi nunc facta est majoris altaris basilica. Habebat autem à castello proximo Aquæ Martiæ emissarium, quod per occultos rivus ferebat ad Natationem ipsam aquas. Habebat & superne ad longitudinem fontes varia specie, ac Musæa, quæ, teste Plinio, ex pomicibus, ac erosis vetustate saxis, extructa (ut hodie quoque Romæ sunt in usu) specus imaginem referebant, ac fistulis modo apertis, modo clausis, vario blandissimoque salientium aquarum lusu, recentes semper aquas in Natationem ipsam fundebant, miris circum adhibitis ornamentis, quorum etiamnum apparenti edicula signorum & statuarum, fontiumque vestigia, & columnarum bases. A Natatione plura, ac nobilissima membra: primum ab utroque capite erant amplissima porticus conformes, nimirum ad spectacula Natationum & ad refrigeria constitutæ. Et alia ad altiorum prospectum porticus pensilis, minori stylo. Exeuntibus verò à porticu, tam dextra, quàm sinistra, erat primum basilica amœnissima, ubi convenirent omnes, qui vel in palæstras venturi essent, vel in balneas. Idcirco satis ampla, ornata plasticis, ac picturis adhuc nitet antiquissimis. Hinc recta in Diætam, quæ erat eadem capacitate: sed latior tamen basilica, duplici columnarum stylo tripartita, nam media parte ceu atrium, erat editus in atrium maximum, & in palæstras: capita vero hinc, atque hinc desinebant in hemicyclis, ubi fortasse Athletarum ferebantur judicia. In atriis erant Peristylia, hoc est, circumcolumnia, quæ faciebant atrium oblongum trecentis pedibus, latitudine dimidio minus: ubi in porticus Orientali parte, erant hæc membra sive aliquantisper diverso ab eo, quem assignat Vitruius. Primum Ephebeum in medio. Hoc autem erat Hexedra amplissima cum sedibus, quæ tertia item parte longior, quàm lata erat ad exercitia juvenum diætæ. Sub dextra Ephebei erat Corticeum, seu Coryceum, à Coryco, quod videtur pile genus in Galeo l. xi. de Sanitate tuenda: seu Choricum dictum, choreis nimirum ac saltationibus locus proprius. Proxime Frigidarium, locus ventis perflatus, fenestris amplis, ab eoque iter in Sphæristerium oblongum, & simplex, ad pile ludum aptissimum. Ad sinistram Elæothesium quæ erat ad unctiones faciendus cella olearia. Sub hoc Conisterium, ubi siccò pulvere, vel arena luctaturi sese conspergerent. Ab eoque iter in Propnigium, ubi erat in versura porticus Laconicum, quod referemus suo loco postea. A Peristyllo autem attrioque intrantibus ad interiores Palæstras, erant porticus tres stadiatæ, quas hodie occupat longitudo Ecclesiæ. Ex quibus media pars amplissima centum pedum latitudine, super ingentes columnas, altissima prominet restudine, ceterum ita facta secundum Vitruium, uti latera, quæ sunt utrinque ad columnas margines haberent, quales habet hodie via ab Hadriani mole ad Vaticanum senitas, non minus pedum denum, reliquæque planities octoginta pedum. Ita qui vestiti ambularent circum in marginibus, non impediabantur à cunctis se exercentibus. Hæc autem porticus *Εὐσείς* apud Græcos vocatur, in quo Athletæ in tectis stadiis exercebantur. Quæ quoniam exacte erat in medio, & veluti in corde totius ædificii ubi maxime convenire solebat nobilitas ad exercitia hyberna, ad ambulationes, & ad spectacula: ceteras merito excedit partes, tum magnitudine, tum regali majestate operis, altissimis superbissimisque prominent columnis, & patentissima undique in peristylis, in balneas, in Hypocaustum, in Natationem, ac superne fenestris illustratur latissimis. Hactenus ille. Quædam etiam de partibus Thermanum, sive exercitationum locis in Thermis habet Hieronymus Mercurialis, Medicus Patavinus, lib. i. artis Gymnasticæ. Ceterum & illud notandum est, quod campanæ sonitu populus in thermis statis horis vel advocari, vel dimitti solitus fuerit, uti ex Martiali constat, dicente: *Redde pilam, sonat æs Thermanum*, &c. Descriptionem vel picturam Thermanum Diocletiani, quam habet in sua antiqua Roma *Bernhardus Gamucci*, depingi, & huic tractatui addi, ut melius intelligi posset curavi.*

D E N T M P H E I S.

Quid sint *Nymphaeæ*, duplex est opinio. *Zonaras Monachus*, qui de Græcorum Imperatoribus scripsit, in Leone primo, *Nymphaeæ* esse vult palatia publica, in quibus nuptias celebrarent illi, qui habitarent angustius: eaque ædificiis maximis, in quibus Senatus cogeretur plerumque adjuncta fuisse, qualia ædificia Romæ erant, *Curia, Senacula, Basilicæ*. Alii *Nymphaeæ* putant esse loca publica, delectationis gratia facta, in quæ non ut in balneas, aut Thernas propter usum aqua deduceretur, sed gratiæ potissimum, atque amenitatis causa: & à *Nymphæarum* statuis, quibus ornata fuerunt, nomen traxisse. Verum & de forma, aut usu illorum operum non satis constat: ita maxime insignia fuisse, vel illud declarat, quod aut ab

ab ipsis Imperatoribus construerentur, ut de *Nymphaeae Murei* ambitiosi operis, scribit *Ammianus* lib. 17. de *Alexandri, Victor*: de *Gordiani, Capitolinus*: aut ab Urbis Praefectis, quale *Clearchus* Valentiniano & Valente Imperatoribus extruxit Constantinopoli, & Flavius Philippus reparavit Romae. De *Nymphaeae* veteribus nullum ad nostra, aut Patrum usque tempora duravit. Recens nunc est intra Neapolim & montem Vesuvium in villa Leucopetrea, cujus forma est talis: Aedificium ex marmore quadrangulare, ad quod una solummodo porta est aditus, & aliquot gradibus descensus. Ad dextram introeunti ad caput, fons est aquae limpidissimae, ad cujus quasi custodiam accubat *Arethusa* nuda, ex candidissimo marmore: solum varium & marmoratum, & canali circumdatum: in quod aqua ex fonte effluit. Parietes ex conchis, lapillisque, albi, nigri, flavi, purpurei coloris, quasi maltha illiti: in quibus ex concharum compositione, tanquam ductibus in pictura, anni menses duodecim, & quatuor virtutes Politicæ expressae. Item raptus *Proserpinae*: Pan canens fistula, & mulcens gregem. Præterea imagines *Nympharum* nantium, navigantium, in *piscinis* ludentium: inter quas *Helle* insidens *Ariet*, *Siren Delphino*, *Europa Tauro*. In eodem ad singula latera quatuor statuae marmoreae: *Herculis* leoninam gestantis; *Panos* agnum bajulantis: *Genii* cani blandientis: *Najades* nudae, &c. Hæc *Fabritius*.

D E S E N A C U L I S.

Senaculum, inquit, *Varro*, vocatum, ubi *Senatus*, aut ubi *Seniores* consisterent: dictum ut *Epistria* apud Græcos. Idem *Festus* confirmat, indicans, *Senaculum* esse locum *Senatorum*: & paulo ante: *Senacula*, inquit, Romæ tria fuisse, in quibus *Senatus* haberi solitus sit, memoriæ reddidit *Nicostrat*. in libro qui inscribitur, de *Senatu* habendo: unum, ubi nunc est *ædes Concordiæ*, inter *Capitolium* & *Forum*: in quo solebant *Magistratus*, ut dicit *Titinius*, cum *Senioribus* deliberare: alterum ad portam *Capenam*: tertium intra *ædem Bellonæ*, in quo exterarum nationum legatis, quos in Urbem admittere volebant, *Senatus* dabatur. *Lampadius* in *Heliogabalo* *Senatulum* appellat. Eadem etiam *P. Victor* tradit.

D E P I S T R I N I S.

Pistrinum dicebatur locus, in quo farina molebatur: nomen habens à *pinfendo*, hoc est, contundendo: quod ante inventum molarum usum frumenta in pila comminuuntur. *Fila* autem erant vasa concava, in quæ antiqui siccata frumenta immissa, pinfabant. Deinde mutata re, mansit *Pistrini* nomen etiam illi loco, in quo molis fervorum jumentorumque opera circumactis fruges comminuebantur. Inde *servi*, qui aliquod flagitium commiserant, pœne loco in *Pistrina* tradebantur, & in servitutem eorum perpetuam, circumagendi scilicet molas, adjudicabantur.

Tabernæ dicuntur ædificia qualicunque popularis usus: præsertim è tabulis constructa: *Kramer oder Kuffaden, Werckstädte*.

Milliarium aureum fuit columna in capite fori Romani, sub Saturni æde, prope arcum *Septimii*, in qua omnes *Italiæ* viæ incipere finirent, & à qua ad singulas portas mensuræ regionum currebant. *Martianus*. Meminit ejus & *Plin.* l. 3. c. 5.

Insula proprie dictæ, quæ non junguntur communibus parietibus cum vicinis, circuituque publico, aut privato cinguntur: à similitudine videlicet earum terrarum, quæ fluminibus, ac mari eminent, suntque in solo politæ. *Festus*.

Area locus dicitur, ubi frumenta secata teruntur, & arescunt. Propter horum similitudinem loca in urbe pura, id est, non ædificata, non constructa, etiam *arææ* appellantur. *Varro*.

AD CAP. XIV. PARALIPOMENA.

De Aquaductuum forma mirabili & jure concessio.

Primus Aquaductuum usus, non est dubium quin Romæ inoleverit, *Martian.* lib. 4. c. 21. Topographia, non anno urbis 441. ut voluit *Lipius* lib. 3. Magnitud. Rom. cap. 11. sed sub *Anco Martio*, *Plin.* lib. 31. cap. 3. dicam paulo infra hic. Postea etiam & coloniis, & municipiis, & provinciis concessus. *C. Plin.* Junior lib. 10. epist. 46. In arundinibus domine, *Nicomeden*ses impendunt HS. XXX. CCC. XXI. qui imperfectus adhuc reliquus, ac etiam destructus est. *Trisjanus* Aug. epistola sequenti, curandum est ut aqua in *Nicomeden*sem civitatem perducatur. & extant *Nemausi* & *Narbonæ* etiam hodie rudera, ut alias *Europæ* provincias omittam, quæ aquaductus insignes ibi fuisse loquantur.

Tubuli vel testacei, vel lignei (*C. Plin.* lib. 16. cap. 42.) vel plumbei, ut docui supra in tractatu de hortis. adde & *Tubuli* filitibus minutissimum aquam duci. *Plin.* nat. histor. lib. 31. cap. 6.

Lapideos. *Plinius* nepos laudat; Manent adhuc paucissimi arcus, possunt & erigi quidam lapide quadrato, qui ex superiori opere detractus est; aliqua pars, ut mihi videtur, testæ eo opere agenda erit, id enim & *salvus* & *vilius*. Ubi notandum *Aquilegem* esse eum, qui aquam explorat, an facile ex illo fonte derivari alio possit, quare ac investigare reddidit *Palladius* *Rutilius* rustic. lib. 9. cap. 8. *Aurel. Cassiodor.* lib. 3. epist. 53. *conferimus aquilegem Romani* venisse, & in margine, *aquilegem*, habetur, corrige, *aquilegem*, & vide ibidem rationem aquæ invenienda, & confer cum *Palladio*. *Plin.* lib. 26. cap. 6. *habent & hoc signum aquileges*. iidem & *aquilex* ab elicienda aqua dicti. *Callistrat.* IC. apud *Budæum* annotat. posterior. in *Pandectas*. *Tarruntenus* IC. l. 6. ff. de jur. Immunitat. *Tertull.* lib. 3. advers. *Marcionem*, quia nec statim *aquilem* sedens reprimisr. *Nonius Marcellus* c. 2. num. 8. *aquam colligentem* interpretatur. *M. Terentius Varro* in *Quinquatribus*.

An hoc præstat hero filius Drogenis

Quod ille e ventre aquam mittit? an hoc te

fallat? at hoc pacto utilior te *Thuscus Aquilex*.

Qui verſus indigent opera & manu critica. Videntur enim corrupti, & ſic niſius poſſe legi:

An hoc praſtas hero, fili Diogeni,
Quod illi ex utre aquam mittis? an hoc te
ſaltas?

Sunt quibus placet legi, ſed non video cur mutandum:

An hoc praſtat Herophilus diſſone.

Inventa ergo probataque ab aquilege aqua, ducedebatur aut forma ſtuitilis, aut plumbicis ſiſtulis, aut canalibus ligneis, aut ſiſtilibus tubis, ut loquitur Palladius Æmilianus Taurus lib. 9. rei ruſt. cap. 11. tubi iſti ſeu canales appellantur, forma, diſſere Aur. Caſſiodor. lib. 7. epiſt. 6. In formis autem Romanis utrumque præcipuum eſt, ut fabrica ſit mirabilis, & aquarum ſalubritas ſingularis: quod enim illic ſumma quaſi conſtructum montibus perducuntur, naturales credas alveos ſoliditates ſaxorum. Idem lib. 4. epiſt. 31. videatur.

Non ergo ſubterraneis meatibus, ſed altis molibus ſubſtructis aqua iſta in urbem invecit. Sext. Julius Frontinus conſularis & aquarum curator lib. 1. in limine de Aquaductibus urb. Roman. Ponam ex quibus libris, & a quo militario, quantum ſubterraneo rivo, quantum ſubſtructione, quantum opere arcuato, poſt altitudinem cuiuſque modulorumque rationem. Strabo Amafenus lib. 5. *εἰ δὲ ἀνεμὶ οὐδὲν νῆμα λίθῳ κατακαμψέμεντες ἔδωκεν ἀμφοτέρωθεν πηγάδας*. Iſti cuniculi lapideis ſornicibus ſuffulti, nonnulli ſpatium curru ſæni onuſſo tranſeunti præbent. Procopius altitudinem definiit tantam, ut eques per eos ſornices oportuè peſſet tranſire. Idem ille Julius Frontinus ſublevatos ad centum & novem pedes. Cameratos huiusmodi arcus urbis montes altitudine exaſſe loquitur Plinius lib. 36. cap. 15. Obiter Cl. Claudianus panegy. de 6. Honorii conſul. 26.

Inde ſalutatio libatis Tibride lymphis
Excipitur arcus, operæſque ſemita ductis
Molibus, & quiequid tanta promittitur urbi.

Sidon. Apollinaris apertius Carni. 22. v. 184.

Arctius at in thermas longe venit altior amnis,
Et cedit in montem, pauliſque canalibus actus,
Circumſert clauſum clava per divortia ſumen.

Sed propius ad rem Claudius Numatianus Rutilius lib. 1. ſui itinerarii ad Romam:

Quid loquar ærio pendentes ſornice rivos,
Qua vix imbriferas tolleret Iri aquas?
Hos potius dicam creviſſe in ſidera montes,
Tale Giganteum Græcia laudat opus.
Intercepta iuis conduntur ſumina muris,
Conſumunt totos celſa lavacra lacus.

Papin. Strab. lib. 1. ſilv. 5.

Tracellus quatuor vaga molibus unda
Creſcit, & innumero pendens tranſmittitur arcu.

Quod autem prima aquarum in urbem derivatio ſacta non fuerit anno urbis condita quadrageſimo quadrageſimo primo, ut ex Frontino voluit Liſpius, docet ſupra à me citatus C. Plinius, & accedit Paulus IC. l. 5. ff. ne quid in loco publ. ſi per publicum locum rivus aqueductus privato nocebit, erit privato alio ex lege duodecim tabularum, uti noxa domino caveatur. Quod ſi verum eſt, diu datæ à decemviris leges ante annum 441. niſi forte dicamus decemviroles tabulas de aquagio, non de Aquaductu intelligi debere, quod in Gloſſario veteri *ὁδὸς ἀγίου*, ac ſi dicas aquiductum, vocatur. Cælius Rhodigin. lib. 26. cap. 3. Antiquar. lection. Feſt. lib. 1. aquagium, quaſi aqua agrum, id eſt, aqueductus, appellatur. Javolenus IC. l. 3. ff. quemadmodum ſervitur. amittunt, aqua ſi in partem aquagii inſuxit, in margine reſpoſitum, in partem agri. Male Pompon. IC. l. 3. ff. de aqua quotid. & æſtiva: *is aqua quotidiana jus habet, vel ſiſtulam in rivo ponere, vel aliud quodlibet facere poteſt*. Ut exiſtenciam aqueductum eſſe arte quadam, & manu hominum abſolutum perfectumque opus, & aquagium naturalem veluti alveum aut canalem fontis, ſiſtulis hiſce extrema adhibebantur ornamenta, quæ capitulis leonino ſpeciem præſerebant. Plutarch. Symptotic. lib. 4. c. 5. ratio elegans apud Horapollinem Hieroglyph. lib. 1. cap. 20. *ὁ δὲ αἰὲς ἐκ νεότητος ἀγροῦ ἀφ' οὗ καὶ πλεῖστον*

να ἢ ἀνδράσιν τῷ Νέῳ ποιῆται ὅς τε ἰμμένοντι τῷ ἡλίου τῷ ζῳδίου τῷ τῷ διμυῖν τῷ νέῳ ὕδατι πλῆμυρὲς ποταμῶν, ὅθεν καὶ τὰς χοιράδας, καὶ τὰς εἰς αἰῶναις τῷ ἡρώδῳ κρητὴν λεονταμῖνους κατασκευάσαντες οἱ ἀρχαῖοι τῷ ἡρωτικῶν ἐργῶν ἐπιſτάται. Ritum obſervat David Hæſchelius, & locum venit: cum ſol leonem ſubit, amplius Nil ſiſcit inundationem. quamdiu enim ſol in hoc ſigno perſiſtit, ſæpenumero in duplum ipſius Nili aqua excreſcit, unde & tubos canaleſque ſacrorum fontium ſoliti ſunt antiqui, qui ſacris præerat operibus, leonis effigie fabricari. ubi recte pro χοιράδας, χοιράδας reponemus, ut canales ſignificentur, παρὰ τοῦ αὐτοῦ αἰὲς ἀνὴρ χοῖραν τὸ ὕδωρ, quod in illis videatur aqua germinare ac veluti pullulare. Eſt & Ennodii Ticinenſis verſus epiſt. 19.

Aspice deſoſa llandum ferrate leonem,

Ore vomit lymphas pectoris obſequio.

Eſſera dum virores eſſendunt guttura fontes,

Naturam perdens bellua nos ſatiat.

Nunc ad iura pergo, pauca diſſurus, quod clariffimis hæc non ignoem prodita ingeniis. Itaque juſ aqueductus ad hæredem ſine principis confirmatione non tranſmittenbatur, neque olim ex quocunque loco, ſed tantum ex caſtello aquam derivare per fundum ſuum poterant, ut patet ex verſuſi SC. verbis apud Julium Frontinum lib. 1. de Aqueduct. quod intelligendum de aqua publicis uſibus adhibenda. Nam & ſumme non navigabili quilibet inconfulto principis juſ aquæ ducendæ habebat. Ulpianus IC. l. 1. ff. de ſumimb. lege doctiſſimum Franciſcum Duarenum Commentariis in titulum de Aqueductu cap. 3. variatque antinomias diſcutit idem Anniverſariarum diſputat. lib. 1. cap. 52.

De uſu privato aut publico aquæ in urbem deductæ, hæc ſunt intelligenda, quæ diſcuſſimus, at de caſtris & exercitu Romano quid dicemus? Certe apud Hiſtoricos poſſim aquationis caſtrenſis ſit mentio, ut & pabulationis, quum nempe ad aquam convellendam calones quidam & lixæ, non milites depurabantur, ſi forte in locis aridioribus & ſiccis caſtrametatum fuiſſet, quod raro eveniebat ex Vegetio & Polybio alii annotant, vide Wolfgangum Lazium lib. 4. Commentarior. Reip. Rom. lib. 2. cap. 6. & ideo frequenter contingeat, ut ſervus alio ab hoſtibus derivarentur, quo exercitus ſiti domus facile ſuperari poſſet. Herodiani. l. 7. apud Onaphium in urbe Roma pag. 39. Jul. Capitolinus in Maximo & Balbino Augg. Inter hæc Romæ iterum ſeditiones inter populum & milites exorta ſunt, & quum mille ediſſia Balbinus proponeret, nec audiretur, & veterani ſe in caſtra prætoria contulerant cum ipſis prætorianis, quos ætiam populus obſidere, nec unquam ad amicitiam eſſent traducti, niſi ſiſtulas aquarias populus incidiffet. Cl. Claudian. de 6. Hon. conſul. de Gothis ad deditionem ſiti compulſis:

Uno colle latevis, ſitienti incluſæque vally
Ereptus quaſiſt aquas, quas hoſtibus ante
Contiguas, alio Stilicho deflexerat arcu,
Mirantemque novas ignota per oppida valles
Juſſerat averſo ſuſivum migrare meatu.

PARALIPOMENA.

De inventione, uſu, ornatu Thermarum, & lavandi ritu.

Ducantur inde exordia tractatus diſſicillimi de balneis & thermis, ſeu lavacris, ut balnea ſint publica, balinea privatorum. M. Terent. Varro lib. 8. de ling. Lat. Quædam igitur Thermæ publicis impenſis populo univerſo extructæ. Theod. & Valent. Augg. lib. 5. C. de Aqueductu. Arcadius Charilius l. ult. ff. de Muner. & hon. alia in privatorum uſus. vet. Scholiaſt. Juvenal. ſat. 7. ad v. 233. Meritorias vocat Plinius lib. 2. epiſt. 17. illas quas publicas alii, quædam æſtiales, alia hyemales pro ratione caloris frigoriſque. Sidon. Apollinar. Carm. 22. v. 179.

Tortuſus ad gelidos patet hinc æſtiva triones,
Hinc calor innocuus thermis hyemalibus exit,
Atque locum tempus mollit.

Vide notas Joan. Savaronis erudiſſimi ad lib. 2. epiſt. 2. Aliæ plura

plane & solo aequata, nonnulla pensiles. M. Tull. Hortensio apud Nonium Marcellum cap. 3. n. 24. *primus balneola suspendit, inclusit pisces*. Rutilius Numatius. Itiner. lib. 1.

Intercepta tui conduntur flumina muris,

Consumunt totos celsi lavacra lacus.

Quod mirum mihi cum L. Seneca suspensus balnearum suo avo inventas tradat Epist. 90. Nec Seneca credo, quum Sergius Orata primus fuerit author. C. Plin. lib. 9. c. 54. qui diu ante Senecam, avo Mithridatis regis & Cn. Pompeii. Gracis eadem consuetudo, qui se vel voluptatis, vel naturalis necessitatis gratia postulante, lavabant, & deinde ungebant, ut *unctuarium* pars balnei apud illos foret. Alexis Comicus in Cannius.

Εν τῷ βαλανεῖο μήτε τὸ πῦρ ἐσθάρχεις

Εὐνὴν, κελεῖς ἰμείνον τε τὸ λεπτήρεον.

In balneo nec ignis loco aderat, & clausum erat unctuarium. Sed principium ritus ab exercitiis traditum, quod sudorem aqua ablucere judicaretur. ideo milites in campo decurrerant exercitabanturque. In Tiberi vicino natabant, ut notissimum: cives vero delicatioris aqua calida in balneis se abluebant. Petron. Satyrico pag. 21. Intravimus balneum, & sudore calefacti momento temporis ad frigidum eximus. Viri docti annotarunt. Artemidor. Daldian. lib. 1. Oneirocrit. cap. 66. ἀλλὰ ἡ πύλη μὲν καταστράφη, ἡ μὲν δὲ παύσασθαι πῦρ ἐβόησε. ὅτι ἐν αὐτοῖς ὑπάρχοντα πῦρ ἢ πολὺ τὸ βαλανεῖον, καὶ αὐτὸ τὸ ἀεῖσθαι. γὰρ ὅτι μὲν, ὁ ἀεῖσθαι ἐσθλόν, εἰ μὴ ἴσθαι, τοιοῦτο, εἰ καὶ ἐμπαρόντες, ὡς δὲ λέγονται μέλλοντες δεῖν θύειν, καὶ ἐπὶ τὸν τὸ βαλανεῖον ἔδει διδοῖν, ἢ οὐδὲν ἔτι προφύλ. Sed aut à bello reversi, aut magno labore transacto digressi lavarentur, erat igitur in balneum laboris aut belli monumentum, sicut & ipsa lavari, nunc vero alii non prius edunt, quam laverint; alii vero etiam accepto cibo lavantur, inde videlicet sumpturi cenam, & est nunc balneum nihil aliud, quam via ad cibum. Plaut. Stich. 4. 1. 62.

Postea ibo lavatum à pila.

In balneis autem tres cellae, prima est caldaria, ubi nempe sudabatur. Stat. lib. 1. sylv. 5. v. 62. Hoc iterum sudare neget. Locus hic erat supra labrum suspensus, ne ulgido refrigeraret, quem suspensuram balnearum vocat Rutil. Palladius rei rust. l. 1. c. 40. M. Vitruius lib. 8. cap. 2. λεγέται τε σφραγῖς. Calida balnea. Homer. Odyss. l. 8. Leont. scholiast. lib. 4. Anthol. cap. 18. epigr. 25. Dio Coecilian. lib. 53. πυρκαϊκὸν ab igne ibi succensio appellat; secunda est media, quae & tepidaria, tertia frigidaria. C. Plin. nepos de Tusculano suo lib. 5. epist. 6. Frigidaria cella connectitur media, cui sol benignissimè praesto est, caldaria magis in hac tres dissectiones, duae in sole, tertia à sole longius, à luce non longius, apodyterio suppositum est spheristerium, quod plura genera exercitationis, pluresque circuli capit. Qui locus egregius, quod doceat in confinio balnei spheristerium fuisse, quo exercitati deinde abluerentur ante cenam. Terull. Apolog. c. 40. Quotidie pasti, statimque pransi, balneis, & cauponis, & lupanaribus operati, aquilicis jovis immolatis. Post cenam autem non nisi nepotes. Plaut. Rudente act. 1. sc. 2.

Propter viam illi sunt vocati ad prandium.

DA. qui? SC. quia post cenam credo laverunt heri.

At frugi & honesti cives semper epulas aditus, balnea prius petebant, quo ritu L. Apul. lib. 5. Metamorph. in principio. Prohinc cubiculo te refer, & lectulo assitudinem refocile, & ex arbitrio lavacrum fete, nos quatuor voces accipis, tua famula, sedulo tibi praministrabimus, nec corporis curata tibi regales epula morabuntur. Aul. Persius:

Jam nunc in balnea salva

Fronte licet vadas, quanquam solida hora supersit

Ad sextam.

Et antequam ad tonsorem irent, in thermas prius se conferebant, quo Pet. Colvius ducit illud L. Apuleii l. 3. Afini. Hunc juvenem, cum è balneo rediret ipsa, tonsilina residentem, hesternae die forte conspexit. M. Plaut. Afinaria. servus in tonsilina residens:

Ille in balneis iterum est, inde huc veniet postea.

Sed cum horam consuetam balneas petendi idem Apulejus dixerit l. 10. Metamorphoseon, & A. Cellius l. 18. cap. 13. *lavandi tempus*, videndum quodnam id tempus, quoniam hora? dixi jam ante cenam receptam ablutionem, & testatur Persius sat. 1. in fine:

Hic mane edictum, post prandia Callirhoeo do.

Follio Vitruius Architect. l. 5. cap. 10. Tempus lavandi à meridiano ad vespertinum est constitutum. Q. Florens Tertull. lib. adversus Psychicos definit; *Aspid quondam verò colonias praeterea; annuo ritu, saxis velut & cinere confersi, idolis suis invdiam supplices obijciunt, balnea & tabernacula in nonam usque eluduntur.* Quod praeter leges censorias, quibus octava thermis dedicata. M. Martial. l. 10. epigr. 48.

Nuntiat octavam Phariae sua turba juvenca,

Et pilata redit jamque subitque cohors.

Temperat haec thermas, nimios prior hora vapores

Hales, & immodico sexta Nerone calet.

At cum discrimine temporis C. Plin. Junior libr. 3. epist. 1. Ubi hora balnei nuntiata est, (est autem hyeme nona, astate octava) in sole, si caret vento, ambulat nudus, deinde morietur pila vehementer & diu, nam hoc quoque exercitationis genere pugnat cum senectute, lotus accubat, & paulisper cibum differt. Quo sensu capio illud M. Martialis l. 4. epigr. 8.

Sufficit in nonam nitidis octava pilae stris.

Ut ab hora octava hyeme pila luserint, deinde balnea accesserint abluendi, inungendi, fricandique. βαλανεῖος, & βαλανεύτρια, balneator & balneatrix. Jul. Poll. l. 7. Onomast. cap. 33. ut hi virilibus, ista muliebribus inferviant thermis. licet sciam displicere D. Hieronymo, adultas virgines lavacra adire, lib. 2. epist. 15. ad Latam de Institut. filiae, cum luxurix minister Martialis famine dilecta catervis balnea dixerit l. 11. epigr. 48. ungebantur deinde vestibus depositis loti. Petron. Arbiter in Satyrico pag. 21. Jam Trimalchio unguento persusus tergebatur, non linere, sed pallis ex mollissima lana factis. Hinc praeceptum Cornelii Celsi de re medica l. 1. cap. 2. Exeritationem recti sequitur, modo unctio vel in sole, vel ad ignem, modo balneum, sed in conclavi, quam maxime & alto, & lucido, & spatiofo. C. Sueton. in Cal. cap. 37. Commentus novum balnearum usum, portentosissima genera ciborum atque canarum, no calidis frigidisque unguentis lavaretur. L. Apul. l. 4. Afini. Ex more, calida tumultuario lavacro vestro preparata, in fine sermonis hujus statim se deestunt, nudatique, & flamma largissima vapore recreant, calidaque perfusi, & oleo peruncti, mensas dapibus largiter instructas accumbunt. A. Pers. sat. 6. v. 15. Martial. lib. 3. epigr. 12.

Qui non cenat, & ungitur Fabulle.

Is verò mihi mortuus videtur.

M. Plaut. in Pœnulo, act. 3. sc. 3.

Ibi te replebo usque unguento echcumatis,

Quid multa verba faciam? ubi tu laveris,

Ibi ut balneator faciat unguentariam.

Unde & locus ille unctuarium vocabatur. Plinius nepos lib. 2. epist. 17. unguentaria cella. Sidon. Apollinar. l. 2. epist. 2. vide carmen Alexis antea me citatum. deinde fricabantur. D. Aufon. epigr. 105.

Thermarum in folio si quis Polygirona vidit

Vicera membrorum scabie putrefacta soventem.

M. Plaut. in Pseudolo:

Uncti hi sunt senes, fricari sese ex antiquo volunt.

Aspernati has voluptatum illecebras Spartani, qui nudi aqua ex Eurota fluente frigidissima abluebantur. Elegans est epigramma 42. Martialis l. 6.

Ritus si placeant tibi Lacorum,

Contentus potes arido vapore,

Cruda virgine, Martiaque mergi.

Qui locus corrigendus ex MS. Francisc. Mod. epist. 23.

Concepto potes arido vapore

Cruda virgine, Martiaque mergi.

De ritu vide, quæ Cornel. Celsus scripsit lib. 3. cap. 37. de Re Medica.

Tenebrosæ in principio thermæ, quod critici observaverunt

runt, sed deinde specularia addita, ut clarissimum undecunque admitterent lumen, epist. 90. L. Seneca epist. 86. & l. 5. contror. 5. & lib. de provid. cap. 4. *Quod non in caldarium suum latis specularibus diem admisserit.* Domitius Ulpian. l. 1. 12. ff. de l. r. & in l. r. leg. Idem ad edictum l. 9. ff. quod vi aut clam. Martialis l. 8. epigr. 14.

*Hibernis oblecta nois specularia, puros
Admittunt soles, & sine luce diem.*

Et de obfcuris thermis Idem Martialis lib. 2. epigr. 14.

*Nec Fortunati spernit, nec balnea Fausti,
Nec Grylli tenebras, & Soliæque Lupi.*

De apertis & patulis Stat. l. 1. syl. 5. v. 46.

Multis ubique dies, radiis ubi culmina totis

Perforat, atque alio sol improbus uritur æstu.
Nec modo specularia seu fenestrae ex vitro illis erant, sed pavimentum eo infernebatur, ut notatum a Lipsio, ex Fl. Vopisco in Fimio, & laquearia inersitabantur, quod pulchritudinem balnearum vocat Aurelius Cassiodorus l. 3. epist. 51. idem Papinianus eodem loci:

*Effulgent camera, vario fastigia vitro
In species animosque nitent.*

Poliebantur quotidie tergebanturque hæc seu specularia, seu pavimenta à servis balneariis, idque non Romana tantum consuetudine, sed etiam Græca. testem cito Æschylum:

Ἀπὸ τῆς μὴν λυτὴν αὐτο δούλων,

Ἄν' ἐν μέγιστον ἐνυπνίου λυτῶν.

*Lotum est quidem lavacrum hoc secundo,
Sed ex maximis facile lavacris.*

Jam vero promissum non fuisse balnea, sed viros sua à mulieribus discretà separatæque habuisse notissimum. M. Pollio Vitruvius l. 5. cap. 10. Item est animadvertendum, uti caldaria mulierum virilibus conjuncta, & in iisdem regionibus sint collocata: sic enim efficitur ut in vasa ex hypocausto communis sit usus eorum utriusque. Author separationis D. Hadrianus Aug. Æl. Spartian. in eo. Et nimia invalescente luxuria sustulit Antoninus Philosophus. Jul. Capitol. in ejus vita, adi ad doctissimum Savaronem l. 2. epist. 2. Sidonii Apollinaris. quod appareret consuetum & Græcis. Est & locus Lucilii Satriar. l. 7. scæde corruptus. citante Nonio cap. 2. num. 202.

Sador, subellor, desquamor, pumicor, ornor,

Expilor, pingor.

Multis mendis, ut cuius apertum, scætet primus versus. Itaque Hadrian. Junius putavit, pro *sador* *sador*, posse commodè legi, ut sic à balneo abstergi. Unde & *sudum*. alii *Sabor*, non nulli *rador*, inter quos Adrian. Turneb. l. 29. Advers. cap. 22. sed melius indubie Carrio, *scabor*, deinde *subellor*, recte ab eodem in *supellor*, mutatum. M. Tullio l. 9. epist. ad Patum. 22. Quid? ipsares non modo honesta, modo turpis, supellere, flagitium est, jam erit nudus in balneo, non reprehendes: h. bes. *folam* Stoicam. Dionysius Lambinus monet in MS. fuisse, *suppetis* flagitium. Sequitur inde *pumicor*, vitiose pro, *pumicor*. Nam *pumicari* est *pumice* lavigari; cujus usum enervatis effeminatisque nemo nescit solemnem gratumque & frequentem fuisse. Ovid. l. 2. de Arte Amandi:

Nec tua mordaci pumice crura teras.

Sext. Propert. l. 4. eleg. 8.

Serica nam taceo volsi carpenta nepotis.

Volfos autem five depilatos & pumicatos infamia notatos alii docuerunt. C. Plin. l. 36. cap. 21. *Pumices* lavigandis corporibus olim mulieribus in usu, nunc & viris. Vet. Scholiast. Juvenal. ad v. 15. sat. 8. *Catina* oppidum Siciliæ, usque ad probra dissolutum notatur, ut & *Bibaculus*.

Oste senex, Catinaque puer, Cumana meretrix.

Fortè legendum:

Oste senex, Catinaque puer, Cumana meretrix.

Ob pumicis onem primos usus. Juvenal. loco citato:

Si tenerum attritus Catinensi pumice lumbum.

Revertor ad Lucilium, cujus versum elegantem & omnes voluptatis balnearum gradus exprimentem, effeminatorumque mores exhibentem, sic corrigendum censeto & legendum:

*Scabor, suppellor, desquamor, pumicor, ornor,
Expilor, tingor.*

Cum tantum de decoris in expilando pumicandoque corpore fuerit in calentibus illis thermis, miror, cur Herculi deorum fortissimum calidæ balneæ adscripserit antiquitas: quæ instar muneris Vulcanus Herculi domo dederit. Ibi poëta Lyricus apud scholiastem Aristophanis Nebulis act. 3. sc. 3. in choro.

*Περὶ τῶν δὲ τὰ πῶτον εἶδες Ἡρώκλειαν λυτῆν.
Καὶ τοὶ τοὶ ἀνδρείτερον ἦν.*

Vertit Frischlinus:

Et ubi tu: nunquam frigida vidisti balnea Herculeana:

Et qui erat Hercule fortior.

Et Herculeanas thermas insinuat Athenæus l. 12. dipnosophist. cap. 2. & Pindar. Nem. od. 4.

Οὐδὲ θεῶν ὕδωρ τίσσει

Γε μαλ' ἀνὰ τὴν χεῖρα

Τῆς, τίσσει εὐλογία σίγα-

μυθί συνάγει.

Neque calida aquarum mollia efficit membra, quantum laus citharæ comit. In balneis & carmina recitabant, & ea quæ inaudiverant, referebant, quare nomine garrulitatis balnearios notati. Erasmus Roterod. Chiliad. l. cent. 6. Adagio 70. & aliquot locis Petronius, ut ab aliis observatum. Q. Horat. lib. de Arte poet.

Bona pars non ungues ponere curat,

Non barbam, secreta petii loca, balnea vitat.

Frequentia in thermis furta. Q. Flor. Terrull. lib. de fuga in persecutione; Inter tabernarios, & lanios, & fures balnearum, & aleones, & lenones Christiani quoque vestigales continentur. Idem lib. de Idololatria; Credo & fures balnearios suis quoque manibus vivere. Paulus l. 1. 3. ff. de offic. prefesti vig. Adversus fures capisarios quoque qui mercede servanda in balneis vestimenta suscipiunt, iudex est constitutus, ut si quid in servandis vestimentis fraudulenter admisserint, ipse cognoscatur. Erant ergo hi fures seu capisarii inter servos eorumque furtum par sacrilegio, erant enim *ἱερεῖς θεῶν λυτῶν*, sacra calida balnea, ut loquitur Aristoteles Problemat. lect. 24. num. 19. Roma poenaduplionis hujusmodi furibus statuta, Athenis mors. Demosthenes orat. contra Timocratem, cujus verba vide apud Petronium Victorium variar. lectio. l. 7. c. 18. Q. Catull. epigr. 31.

O sumum o time balnearium

Vibenni pa er, & cinade fili:

Nam destra pater iniquiore.

Pergo ad ministros reliquos: erant in balneis, quibus aqua commissa; cave tamen confundas eos cum aquaria provincia, ut est apud Tullium in Vatinius. Nam aquaria provincia ingenus concedebat ut, quos Zeno Aug. Hydrophylla. a vocat l. 10. C. de Aqueductu. Hoc est, aquarum, ut putò, publicarum, euclodes, isti inter servitia, Rhodigin. l. 18. cap. 40. & Jurisconsulti definiunt, Jul. Pollux l. 3. cap. 4. *σκαρφορῆς*, ἔτι τὸ τὴν μετὰ τὴν ὥρην, καὶ τὰς γυναῖκας ἀπὸ τῶν ὑδρῶν, ἀπὸ τῶν ἱερῶν ἐκείνων. Inquilinos scilicet, & mulieres eorum a nigerulos vocabant, utrosque scilicet ab officio nominantes. Quæ non de balnearum modo usu, sed & de qualibet aquæ gestatione. Nam Xenophon expedit. Cyri Minoris l. 4. *ὑδροφόρους γυναῖκας*, & *ὑδροφόρους*, mulieres aquam gerentes, & a nigerulos, dixit, sorte ad eum morem Romani venalem aquam per aquarios inferri definebant. Juven. sat. 6. vers. 333.

Veniet conductus aquarius.

Primus usus honestus legitimusque, nam lavantibus aquæ aspersio necessaria, quam eunuchi, alique servi in conchis adferebant, aut postea, quia tunc maxime temporis dominas alloqui licebat remotis vestibus, leones & supri conciliatores, Aquarioli dicti, Fest. l. 1. Aquarioli: mulierum impudicarum sordidæ affecla. Glossæ veteres, Aquarioli *παρὰ δὲς*, Bacariones, & in iisdem Bacario *παρὰ δὲς*, Gallice, *maquereau*. Adrian. Turneb. l. 14. cap. 12. Accius Plaut. Pœnulo act. 1. sc. 2.

Servulorum sordidorum scorta diabolaria.

Ælius Lamprid. in Commodō; *Auriga habitu cinctus tectis gladiis*

diatoribus contrivit, aquam gessit, ut lenonum minister, ut probrius natum magis, quam ei loco cum crederet, ad quem fortuna pervenit. Q. Terullian. Apolog. cap. 43. Si qui forte verè de sterilitate Christianorum conqueri possunt, primi erunt lenones, productores, aquarioli, tum siculari, venenari, magi, item aruspices, arioli, mathematici. Ubi male repocuerunt pro aquarioli, vinarioli. Renatus Laurentius observat. L. Apul. lib. 2. Apologia; Hisce auditis exacerbatu aquarioli iste exoris sue, ita ira extumuit, ita exarsit furore, ut in seminam sanctissimam & pudicissimam, præsentem filio ejus, digna cubiculo suo diceret. Cl. Claudian. lib. 1. in Eutrop.

Pellebat domina vines, & sepe lavanti

Nudus in argento lymphas portabat alumna.

Quæ non tantum de balneis intelligenda, sed de quolibet expiamine post coitum, foemine enim à coitu se expurgabant. Sueton. Augustus cap. 94. Quasi à concubitu mariti se purificasset. Ælian. lib. 4. var. histor. cap. 1. ait: Dardanenses Illyrios ter in tota vita abluunt soliti, & ὁδῶν, καὶ χαλκῶν, καὶ ὀσμῶν, post partum, cum nuptias ineunt, cum mortem oppetunt. Et est quadam imago ejus rei apud Plinium de leana l. 8. c. 16. in principio. & allusit Alexus.

Ἦσαν καὶ βαλανεὺς ταυτὶ ἔχον ἑμπέδιαι ἔθνη,

Ἐν ταύτῃ πύλῃ τὸν Ἰδρυαδὸν τὸν τε καὶ τὸν Ἰδριαν.

Meretrix & balneariorum eundem habent perpetuo morem, in eodem folio & prebium, & improbum lavat. Petronius sen Ovidius, seu incertus author in catalectis Priapeis:

Vade per has vires, quarum si carpseris uvæ,

Quas aliter sumas, hospes habebis aquar.

P. Ovid. lib. 3. Amor. eleg. 6.

Neve sua possent intellam scire ministra,

Dedecus hoc sumpta dissimulat: it aqua.

Et lib. 3. de Arte:

Et tamen ulla viro mulier, non expedit, inquit,

Quid nisi quam sumis dic mihi perdis aquam?

M. Tull. orat. pro M. Calio: Ideo aquam adduxi, ut ea tu incesse uterere. Idem Ovid. eodem libro:

Silicet obstat cussos, ne scribere possis,

Sumenda detur cum tibi tempus aqua.

M. Valer. Martialis. lib. 2. epigr. 50.

Quis tibi parte opus est, Lesbia, sumis aquam.

Affervabatur hæc aqua curtis calicibus. Idem lib. 1. epigr. 93.

Nec curtis Chiones Antiopeque calix.

Et lib. 3. epigr. 80.

Curtaque Læda sobrius libat testa.

At in balneis subministrabatur valis argenteis quæ lavationem appellant Icti. Claudian. proxime supra citatus. Ulpian. l. 25. Ornamenta muliebria sunt, quibus mulier ornatur, veluti inanes, armilla, viriola, annuli præter signatorios, mundus muliebris est, quo mulier mundior sit, continentur eo specula, matula, unguenta, vasa unguentaria, & si quæ similia dici possunt, veluti lavatio, riscus. In Antverpiana editione legitur labatio, antiquo ritu, nam B. in V. sæpe permutabant. Antonius Censorius censuit legendum, alabastrites. Male. Phadrus Tiberii libertus libr. 4. Fab. 63.

Seponit macha vestem, mundum muliebrem,

Lavationem argenteam, eunuchos glabros,

Libat agellos.

Lavatio hæc argentea, vel ea est, quam aquarioli adferebat, vel labium ipsum, seu leberes, quos constat argenteos fuisse invalenscentem luxu. Stat. l. 1. syl. 5. v. 47.

Nil tibi plebeium, nusquam Temesæa notabis

Æra, sed argenio felix propellitur unda,

Argentoque cadit, librisque nitentibus instat

Delitias mirata suas.

Concha fuit privata hæc lavatio. Vet. Glossarium: ἔννεχες ὕδαρ αἰὲς χεῖρες κίχρη, adfer aquam manibus concha. Paulus IC. lib. 3. sententiar. tit. 17. Mundo muliebri legato ea cedant, per quæ mundior mulier latioque efficiunt, veluti speculum, concha. In principio fictiles hæc conchæ. vetus Scholiast. Juvenal. ad lat. 3. v. 277. Telves, inquit, concha, in quibus pedes lavant ut vasa fictilia, ποδὶν ἄλγος. At postea & margaritis. Horat. l. 4.

od. 12. sive onyche. Catull. epigr. 66. quæ primitus loco tubarum, Meursius multis observat ad Lycophronem. aut ex ære. Gloss. Isidor. Barcanda, concha ærea. Lucan. l. 9. v. 349.

— Ventoſa perſtans murmuræ concha.

Claudian. de Nupt. Honorii & Mariz:

— Seu concha Libycum circumſonat æquor.

Argentea fuisse hæc ornamenta notum. Claudian. epigrammate de concha:

Transferat huc liquidos fontes Heliconia Nais,

Et poculo con. hæc divitiis orbe fluat.

Namque latex doctæ quæ laverit ora Serenæ,

Ultra Pegaseas nomen habebit aquas.

Sidon. Apollinar. l. 4. epist. 8. & ibi eruditissimus Savaro:

Nam cum dignatur regina hic tangere cultus,

Candor in argentum mittitur & facie.

Felix Ennodius Ticinensis epigr. 93.

Parturit unda sitim, quam splendens concha ministrat.

Non aequi modo, sed & unguentum his conchis affervatum.

Q. Horat. l. 2. od. 7.

— Funde capicibus

Unguenta de conchis.

Inde data fabulæ occasio, Venerem in concha natam; sive. ut alii contendunt, concha in Cyprum delatam. Dionysius Lambin. ad M. Flauti Rudentem act. 3. sc. 3.

Te ex concha natam esse autumat, cave

Tu harum conchas spernas.

Supererat dicendum de lintheis, oleo, unguentis. & strigilibus, quibus ad corpus fricandum utebantur, sed omnia jam ab aliis præoccupata sunt, explicataque: unoque nomine balnearia appellabantur, quæ peregrinaturi secum veluti vitæ necessarium convehabant, ut ex Plauto in Mercatore apertum:

Tollo ampullam atque hinc eo.

Et de strigilibus Suid. in voce στρίγίλις. vet. Scholiast. Juven. sat. 3. v. 263. strigulam vel xistram vult dici. Jul. Pollux. l. 7. cap. 33. tit. 7. docta invenire est apud Petrum Colvium ad l. 2. Florid. L. Apuleii.

PARALIPOMENA.

De pistrinis & de primis molarum usu.

Molarum usus antiquissimus fuit. & à Cere & profectus, quæ homines molere docuit prima. Plin. l. 7. cap. 50. licet Stephan. lib. de urbib. inventionem Milani cuidam assignet in voce Μύλυντα, adeoque etiam temporibus heroicis cognitis. Nam in horto Alcinoi Phæacum principis mola reponitur l. 7. Odys. v. 104. apud Homerum

Αἱ μὲν δ' ἀστερόεσσι μύλοις ὄνι μύλῃσθαι κάρην.

Alia quidem molunt sub mola pomacei coloris fruges.

Græci à τριπτε, verto, trapetum, vocarunt, quod nempe circumactis lapide, ut jam dicam, frumenta terebantur. Martialis l. 7. epigr. 27. ea voce utitur. Et l. 13. epigr. 36.

Hæc quæ Pienis venit subdilastra tra etis,

Inchoat, atque eadem sudit olivæ dapes.

Statius lib. 2. syl. 7.

Unctis Baïca provocas trapetis.

Paulus IC. lib. 3. sententiar. tit. 7. Cogendorum fructuum causa comparata, instrumento cedunt, veluti corbes, alvei, falces, forsia, & sanaria, item molaolivaria. Eadem vox usurpata l. 2. r. ff. de instructo. adi ad legem 19. ff. locati. At Varro, non à vertendo, sed à terendo vult trapetum dici l. 4. de ling. Lat. ut & molam à molendo, quod injecta molentur, sive terantur, aut comminuantur, licet à rotundisere sui vocatum, ut malapomorum contendat Isidor. l. 20. cap. 8. Columella Rei Rusticæ lib. 12. cap. 50. legatur. Dicitur & Moletrini pistrinum, Cato apud Nonium cap. 1. num. 320. Nervo, carcere, moletrina. Notavit Guil. Budæus in legem si servus §. si fornicarius ff. Commun. prædior. in prioribus annotat. ad pandect. Certum est primitus insuiles fuisse molas, quæ circumactæ manuum agilitate & robore fruges terebant. A. Gell. l. 3. cap. 3. Ob quærendum vitium

ad circumagendas molas, quæ trifasiles appellantur, operam
pistori locasset. Ideo manuales dicuntur servo Honorato ad v.
274. lib. 1. Georg. ubi de rusticorum laboribus:

Sape oleo tardi costas agnator aselli,
Vilibus aut onerat pomis, lapidemque revertens
Incussum, aut atra massam picu urbe reportat.

Lapidem incussum recte dixit (Suidas *δὴν*, vocat, asinum) nam circumactio lapide frumentum terebatur. Eodem
lib. vers. 267.

Nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo.
Ut & lib. 1. Æneid. v. 184.

Et tortere parant flammis, & frangere saxo.
Ubi Servius, torrebantur fruges in pilis, & pinsebantur; neque molebantur. Lucret. Carus lib. 1. de nat. rer. n. 881.

Fruges quoque sæpe minutas,
Robore cum saxi franguntur....

In MS. codice erat exaratum:

Minaci
Robore cum saxi.

Stat. lib. 1. Thebaid. v. 524.

Hui labor inserto tortere exanguia ferro
Viscera casatum pecudum, his cumulare canistris
Perdomitam saxo Cererem.

Posterioribus deinde sæculis etiam ritus mutatus fuerit, manifestum tenet loquendi eadem consuetudo. D. Ausonius in Mossella:

Nobilibus Gelbis celebratur piscibus, ille
Tracipiti torquens cerealibus saxa rotatu,
Stridentisque trahens per lavia marmora ferras.

Sed tamen avo Ausonii nullæ trifasiles manibus molæ, sed asinaria, quas nempe asini versarent, testis capitibus velataque facie. L. Apul. Miletar. lib. 9. Molæ, quæ proxima videbatur, matutinis additior, & illico velata facie, propellat ad incurva spatia flexuosi canalis, ut in orbe terrarum circumfluentis reciproco gressu, mea recalcans vestigia, tagaret errore certo. Achmes oncir. c. 195. *μύλαρα ἀλθροντα ὄνα δυνάτια*, pistrinum in quo asinus robustus moleret. Et mali servi pro pecora molis applicabantur. P. Terent. Andria act. 1. sc. 2.

Verberibus casum te Dave in pistrinum
Dedam usque ad necem.

Vet. Scholiast. Juvenal. ad v. 67. sat. 8.

Segnipedes dignique molam versare Nepotis.

Atque hi servi in pistrinum detrusi, solebant nomine asinorum appellari, & molæ ipsæ præsepia. Unde in MS. codice Plautino titulus concipiebatur, *Plauti Asini Amphitryio*, qui mutandus in isum *Plauti Asini Amphitryio*. Nam servi ergastulo huiusmodi inclusi tanquam laboris omni generis patientes, quales sunt asini, molis appliciti sic vocabantur, notatum scio à Joan. Meursio insigni eruditione viro Criticar. Exercit. parte 1. cap. 9. Et certum est ex Aulo Gellio supra laudato, Plautum in pistrino quasdam à comædis suis scripsisse, & servilibus additum fuisse operibus. locus est apud ipsum in Curculione act. 2. sc. 1. n. 10.

Taves, parasitus quia non rediit Caria,
Asferre argentum credo, nam si non ferat,
Tormento non retineri potuit serreo.
Quin recipiet se huc esum ad præsepim suam.

Quem locum longe aliter concipiunt alii, inter quos Nonius cap. 3. num. 160.

Quin recipiet, e huc esum ad præsepim suam.

Sed melior prior lectio, vel ipso Plauto iudice in prologo Calina.

Qui sibi uxorem poscat, sicut, si id impeteret,
Futurum quod amat, intra præsepis suas.

Et videntur mihi non molarii tantum servi, sed quilibet alii stationem in domibus privatis dominorum habuisse, quæ præsepæ diceretur, quod quasi par jumentorum & servorum esset conditio. Testis M. Terentius Varro lib. 1. de Republica: Contra hic laudabatur ab illis, is habebat culinam resisticam, unam præsepim latam, cellam tinariam. Huc pertinet locus Claudian. lib. 1. in Eutrop. à nullo hactenus explicatus.

Hæc erat, hæc Tolemae fides, hæc profuit alas

In gremio consumpta tuo, lectusque jugalis,

Et ducti toties inter præsepia somni?

Postea & aquaria mola in asinariam locum substituta. Pallad. Rustic. lib. 1. cap. 42. Si aqua copia est, susura balnearum debent pistrina suscipere, ut ibi formati aquarii molis, sine animalium vel hominum labore frumenta frangantur. Quæ ratione confici huiusmodi aquaria molæ debeant, docet M. Pollio Victorius Architect. lib. 10. cap. 10. & meminit Zeno Imp. l. 10. C. de Aqueductu. Suburbanum vel prædium, vel balneum, vel aquæ mola, vel hortus, ad cuius usum aqua publica fuerit derivata. Licet alii perperam legant pro aquæ mola, aquariola. Et Valentinianus & Valens Augg. C. Theodos. de Canone frumentario urbi Romæ lib. 4. Improborum petitiones, qui impudentius ausi sunt postulare pensiones, aquæ molarum, quæ ubi venerabili annonæ abundantius præstitissent, quinque librarum auri multa infligat. Notat Jacob. Cujacius, aquaria molæ rotis sublevatis inversisque suppedibat aqua, eique muni juncti asini, equi, & equæ. Secundus veteris poetæ lib. 1. Antholog. cap. 33. epigr. 20.

Τίτρε τὸν σκηπὸν βροδύτουν ὄνον ἀμύγῃ ἐν ἱταρίῳ

Γυρῇ ἀκωνεῖς ἐξελθὰτε δρίμον;

Ὀὐχ ἄλῃς ὅτῃ μύλοιο πείθεσθαι ἀχθῶ ἀνάρκῃς

Σπειρόν σκότης κυκλῶσακτῶ ἔχε;

Ἀλλ' ἐπὶ καὶ πάλοισιν ἐρίσομεν.

Cur rudentem tardum asinum simul cum equabus in rotundum in areis trituranibus agnatis cursum: nonne satis est, quod mole circularium onus necessitatis convolutum oculis clausis in gyrum actus, habet? quin adhuc cum equis cursu contendamus? Neque illud prætereundum, quod ab Artemidoro Onirocrit. lib. 2. cap. 47. traditum: *μύλας ἀπὸ τῶν σκληρῶν καὶ πονεῖων περὶ χυμάτων λῶσιν, καὶ τίς τινος σπείροντα σημαίνει*. Mola semper durorum & difficultium negotiorum solutionem portendit, & fidelem servum significat. Denique sciendum & pistrino seu molæ suum fuisse nomen, suumque Deum tutelarem. Jul. Pollux Onomast. lib. 7. cap. 33. tit. 8. *μυλαθεῖς, μύλαν, μύλας, σεουμυλαῖς θεῖς, καὶ εὐνοῖος*. molor, mola, pistrinum, dea molaris, & benevola. Sed & Promylii Deus semper ante molas collocabatur, ob juavem alimoniam. Suid. in voce *σεουμύλας θεῖς*. Ad ad Tiraquellum Commentario ad Alexandrum Neapolitanum lib. 3. Genialium dierum cap. 11.

C A P. XV.

De populo Romano, & ejus prima divisione.

Hactenus de Urbe dixi, quomodo ea à Romulo primum condita, & à sequentibus Regibus, ac demum ab Imperatoribus, subinde aliis atque aliis montibus ac collibus Pomario inclusis ampliata, & ab Octavio Augusto in xiv. regiones descripta sit: nunc institutus ordo requirere videtur, ut de incolis etiam nonnihil dicatur. Fuerunt igitur incolæ hujus Urbis appellati *cives Romani*, quos [Lib. 4. cap. 1. de Antiquo jure civium Romanorum.] Carolus Sigonius, vir clarissimus, ita definit, quod sint homines liberi, qui Urbem agrumve Romanum inhabitarent. Quæ definitio cum sit generalior, & potissimum de iis, qui sub Regibus fuerunt, intelligenda; addit deinde aliam specialiozem, & quidem de iis, qui libera Republica opti-

optima lege id nomen habuerunt. *Optima*, inquit, *lege*, *is mihi civis Romanus videtur, qui domicilium, qui tribum, qui honorum potestatem esse adeptus*. Atque hæc prolixè & eruditè explicat: quæ, qui vult, legere poterit. Nos verò iis omisiss, de ejus civis, cujus definitionem modo recitavimus, præcipuis divisionibus, quarum cognitio ad multa veterum & classicorum Scriptorum loca intelligenda proderit, agemus. Invenimus autem in veteribus Scriptoribus populum Romanum variè, aliis tamen atque aliis temporibus divitum esse. Primum quidem in *Patricios* & *plebejos*: inde in *Tribus*: tum in *Curias* distributum: iterum in *Classes* & *Centurias*: rursus in *Senatores*, *Equites*, & *Populum*. post, in *Optimates* & *Populares*: in *Nobiles* præterea, *Novos* & *Ignobiles*: mentionem etiam fieri video *Ingenuorum*, *Libertorum* & *Libertinorum*. De his singulis operæ precium erit, quid veteres Scriptores tradiderint, indicare. De *Tribubus*, *Curias*, *Centuriis*, & *Classibus*, cum ea ad tractationem de *Comitiis* commodius referri possint, hic dicere superfluo deo. *Patriciorum* igitur & *Plebejorum* discrimen, & jura primum recitabo: [*Patricius secundum Plutarchum & Vellejum Paternulum dicti Senatores liberi quod patres cire possent, ideoque scribendum Patricius per c. non Patritius per t. Aldus Manutius in orthographia ratione. Hadr. Junius in nomenclatore*] inde de *Patronis* & *Clientibus*, cum ex hac prima divisione originem suam trahant, dicam: tertio loco de tribus discretis ordinibus, *Senatorio*, *Equestri* & *Populari*, vel *Plebejo*, verba faciam: tum quid de *Optimatribus* & *Popularibus* scriptum repererim, referam: post etiam de *Nobilibus*, *Novis* & *Ignobilibus*, quinam ii fuerint, disputaturus: ad extremum, qui *Ingenui*, qui *Liberti*, quique *Libertini* dicti fuerint, explicabo.

Prima igitur divisio post *Tribus* & *Curias*, facta est in *Patricios* & *Plebejos*, instituta ab ipso Romulo primo Romanorum Rege. de qua *Dionysius* lib. 2. sic scribit: *Illustres*, inquit, *genere, & virtute celebres, opibusque, ut tum serebant tempora, abundantes, quibus essent liberi, secrevit ab obscuris, egenis, & humilibus. Inferioris fortuna homines Plebejos vocavit. Hi Gracis sunt divitiis: Potiores vero Patres, sive quod ætate antennis alios, sive quod haberent liberos, sive propter nobilitatem generis, sive propter hac omnia*. Hæc *Dionysius*. Et addit, hunc morem sumptum esse ab Atheniensium Republica, qui etiam bifariam distributa multitudo, *Patricios* appellavit ex illustribus familiis, & pollentes opibus, penes quos fuerit civitatis regimen: ceteros cives *rusticos*, quibus nullum in Republ. fuerit suffragium. Quod verò officium fuerit, tum *Patriciorum*, tum *Plebejorum*, idem subjicit, inquit: *Romulus postquam discretis potiores ab inferioribus, mox legibus latis præscripsit, quid utrique faciendum: ut Patricii sacra curarent, Magistratus gererent, jus redderent, secum Rempublicam administrarent, res urbanas obirent: Plebeji verò ab his negotiis immunes (quippe qui talium imperiti essent, nec vacaret eis propter inopiam) agros colerent, pecora alerent, exercerent quasiuosque officia, ne seditiones orirentur, sicut in aliis civitatibus, dum humilio esse protrudantur cubito à potentioribus, aut egeni, ac viles excellentioribus invident, &c.* Hæc ille. Qui tamen paulo post scribit etiam hoc interfuisse inter *Patricios* & *Plebejos*, ut quoties Patricii convocarentur à Regibus, præco quemque suo ac paterno appellaret nomine: *Plebejos* verò ministri quidam cornibus bubulis concinentes in concione contraxerint. Et hæc quidem primis temporibus differentia inter *Patricios* & *Plebejos* fuit. Procedente autem tempore, & impetratis à Patriciis Tribunis plebis, plurima dignitatum & honorum ornamenta: ut, Sacrorum quorundam curationem, *Magistratus Curules*, *Consulatum*, *Dictaturam*, *Censuram*, &c. quæ antea solis Patriciis concessa erant, per Tribunos suos Plebs Patribus extorlit: sicuti etiam connubiorum inter Patricios & Plebejos communionem, ut suo loco dicetur.

AD CAP. XV. PARALIPOMENA.

Antiquissima civitatis discretio ab ipso Romulo facta.

Romulus urbis fundamentis jactis, curam de ordinando civitatis statu gnavit adhibuit, & quosdam juniores mille numero armatos pro salute novi regni excubare præcepit, unde & *militum* nomen. *Idior.* lib. 9. Etymolog. capite 3. centum deinde ex senioribus elegit, quorum consilio omnia ageret, quos *Senatores* appellavit, propter senectutem, ut loquitur Eutropius statim in limine suæ historiæ. Unde & lunam in calcæis ferebant dimidiatam, quæ centenarii numeri erat nota, quod nempe in prima divisione civium centum tantum patres fuerint. *Alexander Neapolitanus* lib. 5. cap. 18. qui autem seniores dicantur, qui juniores, *Seiv.* ad v. 304. lib. 6. *Æneid.*

Sed cruda Deo viridisque senectus.

Et secundum hanc divisionem, leges etiam ab eodem Romulo lata, quarum nonnullæ civicam disciplinam, aliæ costentem spectabant. fragmenta collegerunt viri docti nostro avo, & ego digeram lib. 8. cap. 5.

Etiam deivata consuetudo, ut alius in matrimonio contra hendis esset modus cum senatu, & cum plebe, nempe olim promittitur inter utrumque ordinem celebrabantur, ad id postea lege lata sublatum, secutaque ob id ipsum seditio tentia exarsit,

populari multitudine in montem Janiculum duce Canulejo secedente. *L. Flor.* lib. 1. *Hist. Rom.* cap. 25. de qua re dicam infra. Et *Joan. Borcholten* IC. ad tit. 10. lib. 1. *In* *ut.*

Quæ discretiones ita stabilitæ, ut in publicis scenicisque spectaculis diu nulla distinctio fuerit. *Valer. Maximus* definit *l. 2. cap. 1. tit. 16.* Per quingentos & quinquaginta octo annos *Senatus populo mistus* spectaculo ludorum interfuit, sed hunc morem *Attilius Sorianus* & *L. Scribonius* adiles, ludos matris *Dei* facientes, superiorum *Africanis* sententiam secuti, discretis *Senatus* & *populi* locis, solverunt, eaque res evertit aurum vulgi, & favorem *Scipionis* magnopere quassavit. Eleganter eandem rem expressit *M. Tull. Orat. de Aruspici. Responsis.* *Quidego de illis ludis loquar, quos in Palatio nostri majores ante templum, in ipso matris magna conspectu Megalensibus fieri concelebrantque solverunt? qui sunt more instituti que maxime casti, solennes, religiosi, quibus ludus primum ante populi consensum senatus locum, P. Africanus iterum eos, ille major dedit. Ubi puto Megalensibus, esse glossema, delendumque è textu, in quem inficta librarii, aut scio alicujus, inrepsit. Idem in Orat. pro Cornelio perduelli: P. Africanus ille superior, ut dicitur, non solum à sapientibus hominibus, qui tum erant, vel ut etiam à seipso accusatus sape est, quod cum eos esset: tum T. Longo saepius esset, tum primum à populari consensu senatoria subsella separavit? Quod anno septimo post secundam cum Carthaginiensibus pacem factam*

etiam contigisse viri eruditi observant ex Appiano Alexandrino in Libycis.

Exinde orta sunt nomina, variisque sedilia in ludis spectaculisque concedi cœpere secundum uniuscujusque dignitatem; Senatoribus *orchestra*, Buleuticum, optimaribus profectum, pulpitum, Imperatori podium, equestri ordini quatuordecim gradus, fœminis cathedra, denique & plebi popularia, ut fuscè dissero infra libr. 5. cap. 4.

Divisionem istam excepit altera, quæ tota civitas in plebem & optimates discreta, plebs deinde in classes, tribus, aut centurias distributa, adeo ut Dominus servum suum manumittens tribum ei mercaretur, qui veluti primus civica dignitatis gradus, ut in tractatu de servis expeditur, optimates vel patres erant vel patricii, qui nempe à patribus, quos Romulus instituit, genus ducebant.

C A P. XVI.

De Patronis & Clientibus.

Diviso universo populo ad hunc modum in *Patricios* & *Plebejos*, artificiose eos Romulus vinculo colligavit. Commendavit, inquit, *Dionysius*, *Patricius Plebejos*, optione cuique è vulgo data, ut quem vellet, Patronum sibi legeret. Et inter alia, conferens hunc morem cum Theſſalorum & Athenienſium Prifcorum instituto, ait: Romulum hoc negotium appellatione decora cohonestasse: nominando *Patronatum*, *tutelam pauperum*, & *humilium*: addidisse etiam utrisque commoda officia, excogitata civili & perhumana copula. Constabat autem jus *Patronatus*, ut idem refert, officii ejusmodi, jam inde apud Romanos duranti. *Patronos* oportebat *Clientibus* respondere de jure, cujus illi rudes essent, & absentiū æquè, ac præsentium curam gerere: facientes quicquid pro filiis parentes solent facere: quod ad pecunias & contractus attinet, & sustinere accusatoris impetum: & ut compendio dicam, quietem eis, qua maximè opus haberent, parare à privatis publicisve negotiis. Vicissim *Clientum* erat, *Patronos* juvare elocantes filias si his parum esset pecunie: & ab hoste captivos redimere, vel ipsos, vel eorum filios: privatarum quoque litium perditarum estimationes, & multas publicas pecuniarias pro eis solvere, idque sumptu proprio, non quasi fœnoris loco, sed ob referendam gratiam. Publicorum quoque impendiorum, quæ Magistratum honorumve causa fiunt, esse participes non secus, quàm conjunctos genere. Communis autem utrisque erat, [Idem Agellius docet libro 5. cap. 13. & libro 20. cap. 1.] nefas esse alteris accusare alteros, aut adversum dicere testimonium, ferre suffragium, aut censeri inter inimicos: quod si quis deprehensus esset aliquid horum facere, tenebatur *lege de Proditoribus*, quam sanxit Romulus: convictumque ejus criminis, cuius licebat, ut *Diis* sacrum, interficere: (mos enim erat Romanis, quos vellent impunè occidi, eorum corpora devovere Deo cuiquam, præcipuè Diis inferis, quos fecit Romulus.) Quapropter per multas ætates permanſerunt mutua *Patronorum* ac *Clientum* officia, haud fecit, quàm cognatæ necessitudines, posteris per manus tradita. Et maxima laus erat *Nobilium* habere *Clientes* quam plurimos, tam hæreditariam clientelam, quàm partiarum virtute propria. Ingenſque certamen erat utrisque, ne vincerentur mutua gratia, & benevolentia: dum *Clientes* nullum Patronis negarent ministerium: vicissim *Patroni* nullo corrumpi possent pretio, ut *Clientes* molestari sine rent. Tanta illis erat in omni vita temperantia, & felicitatem virtute, non fortuna metiebantur. Nec tantum in ipsa Urbe plebs tuta erat *Patriciorum* patrociniis: sed & coloniarum & sociarum, ac amicarum civitatum, & bello subactarum, quæque suos habebat *Patronos*, quoscunque vellet è Romanis civibus. Et sæpenumero *Senatus* controversias civitatum, ac gentium ad eorum *Patronos* remiſit, eorumque judicia rata habuit: adeoque ab his initiis ex auctoritate Romuli, firma Romanis coaluit concordia, ut per octxxx. annos nunquam ventum sit ad cædem & sanguinem: multis licet ac magnis inter plebem & honoratos exortis controversiis de Republica, ut ſoler fieri in omnibus tam parvis, quàm magnis civitatibus: sed parentes, & monentes mutuum, & partim concedentes, partim impetrantes à volentibus, per ex postulationes civiles componebant negotia, &c. Hæc *Halicarnassensis*. Eadem tradunt *Livius* libr. 1. & *Plutarchus* in Romulo, sed brevius.

AD CAP. XVI. PARALIPOMENA.

Qui nomine populi contineantur, quotuplex clientela, quod jus patronatus?

Nomine populi tota civitas comprehensa: Donat. in Adelphi. prologo. Lucil. libr. 1. Satyrar.

Quo pacto populum, atque urbem servare potis sit Amplius Romanam. L. Flor. libr. 4. cap. 2. Invidens Fortuna principi gentium populo. C. Plin. nat. hist. libr. 22. cap. 3. Corona quidem nulla fuit graminea nobilior in maiestate populi terrarum principis. L. Sen. libr. 2. controversi. 1. Colit etiamnum in Capitolio casam victor omnium gentium populus, & lib. 4. controu. 7. Romanus populus hostem veneno vincit noluit. Justinian. Aug. 5. plebs. Inſtitut. de jure nat. gent. civili. Plebs à populo eo differt,

quo species à genere, nam appellatione populi universi cives significantur connumeratis etiam patriciis, & senatoribus. Sic & Homerus Agamemnonem ubique ποιμένα λαόν, pastorem populum appellat, sub quo nomine & alii reges etiam comprehensi. Q. Horat. libr. 1. od. 2.

Latus interſis populo Quirini.

Ovid. libr. 7. Met.

Dicitur refert vestior populorum talia centum.

P. Maro 1. i. Æneid.

Hinc potulum late regem.

Non tamen sub populi nomine plebs comprehensa, clare T. Livius 1. Decad. libr. 2. Consul Appius negare jus esse Tribuno in quemquam nisi in plebejum, non etiam populi sed plebis esse magistratum. Valer. Max. libr. 2. cap. 2. num. 6. Penes quos Senatus & equeſtris ordinis, & universa plebs summum decus erat. Ad

ad Suidam in voce *πρωικός*. Et Ulpianus IC. stationarios habere ad tuendam popularem quietem, l. 1. ff. de offic. praef. urbi. ubi populares puto esse omnes urbi incolas. Claudian. lib. de bello Gildonico:

*Ut dominam plebem, bellatoremque senatum
Clasibus astrui alerent.*

Plebs opposita ibi populo, qui & senatus, licet non ignorem distingui a senatu populum, ut & principem, qui in locum populi fuisset, ut doctissimus Budas notat in annotationibus prioribus ad pandectas. Virgil. lib. 4. Aeneid. v. 632.

Extinxi te meque soror, populumque patresque

Sidonios.

Papinian. lib. 1. syl. 1.

*Viere perpetuum populi magnique seratus
Munere.*

Interdum etiam pro vili abjectissimaeque fortis homine populari usurpatur, live pro eo qui inferioris erat ordinis. C. Tacit. hist. l. 4. Cohortes quas ex veteri instituto nobilissimi popularium regebant. M. Tull. orat. de Atrop. respons. P. Clodius repente factus est popularis. Et apertius Actione 7. in C. Verrem. Homines populares aut nobiles supplicio aut exilio levarentur. Et Ulpianus voces popularium, dixit, id est, plebeiorum, l. 12. ff. de appell. & reat. Et Callistratus IC. Solent quidam, qui vulgo se iuvenes appellant, in quibusdam civitatibus turbulentis se acclamationibus popularium accommodare. l. 28. ff. de pœni. & licet quidam seu populares sint ejusdem civitatis cives, incolae, acceat, ut loquitur Plautus Aulul. sc. Optrati. P. Terent. Phorm. act. 1. sc. 1.

Amicus summus meus & popularis Geta.

Donatus Grammatic. popularis, ejusdem conditionis gentisque, Salust. popularis sui sceleris, & popularis populo amatus, & popularis civis, & popularis humilis, & popularis vilis, & populoque factus, ut si quis dicat sordidum, popularem civem. Euphrasius vetus scriptor ad eundem locum, ex Salustio locum, exponit, live ejusdem conditionis. Ex hoc ritu L. Seneca intelligendus, qui populum pro qualibet multitudine sumit.

Cum tot populis stipatus eas,

In tot populis vix una fides.

Xenophon Cyropad. l. 6. post principium *ερατιατών δῆμοι*, militaris populus, vulgus militum, ut loquitur Tacitus libr. 5. Annal. Derivatum hinc nomen popularis, ut sit is qui populo charus acceptusque, & popularitas, gratia apud principes populi, seu pleberam multitudinem inita. Euripid. Hecuba v. 254. *σοι δῆμος ἦν φίλος τε καὶ τιμὸς*, quicumque populares sectamini honores. Sidonius Apollin. Carm. 23. v. 142.

Vir semper popularitate crescent,

Et iuste refectus in arce sancti.

Et eodem carmine v. 400.

Alter dum popularitate gaudet.

Papin. Stat. lib. 2. syl. ult.

Et gratula popularitate Magnum.

M. Lucan. lib. 1.

totus popularibus auris

Impelli.

Quia Seneca populum amicorum pro frequentia usurpavit, aut multitudinem. seu quod idem est, pro clientela, de ea hic agamus. Quae vel in foro, quoties advocacione potentiorum egebat tenuioris fortis homines. Vet. Scholiast. Juven. sat. 7. v. 142. *Togati sint tibi ante pedes qui litigent, qui te consulant.* Et patronus causarum actor. Dioctetian. Imp. l. 4. C. de postul. & advocat. patrocinia praestare dixit Valentinianus Aug. l. 6. C. eod. tit. M. Marialis querulos ob id appellat clientes lib. 1. epigr. 50. & lib. 4. epigr. 89. Isti cum dignam facundia patroni sui mercedem exhibere non possent, janus tamen corona imposita honestabat. L. Seneca lib. 2. de ira cap. 7. *Judex damnavit, qui fecit eligitur, & corona pro mala causa, bona patroni voce corrupta.* Iustus Lipsius, coronam, audientiam, interpretatur, live confectum aut multitudinem spectantis populi. Sed indubie de corona, quae victoria iudicium offerebat advocato, loquitur Seneca. D. Aufon. in professibus. Carm. 2.

Talma forensis, & Camanarum decus,

Exemplar unicum in literis.

Elias Vinetus bonum oratorem & poetam exponit; sed non sufficit. Quippe palma haec forensis seu corona foribus, ut dictum est, suffigebatur. Author carminis incertus ad Pisonem:

Licet exercere togata

Munera militia, licet & sine sanguinis haustu

Mitia legitimo sub iudice bella mereri

Hinc quoque servati continget gloria civis,

Altaque victrices intextent limina palma.

M. Martialis lib. 7. epigr. 27.

Sic fora mirentur, sic te palatia laudent,

Excolat & geminas platina palma fores,

D. Juvenal. sat. 7. v. 118.

rumpe miser tensum jecur, ut tibi lassu

Figantur virides scalarum gloria palmae.

Vet. Scholiast. Scale stationum selicit, ad instar gladiatoriae victoriae, scalas, armariola gladiatorum, vel ut quidam casee (legendum est omnino casee) & stationes. Cicero in Cornelianam, conepist, inquit, in scalas. Armaria enim advocatorum apud veteres scalas habebant. Quare miror quendam in re obvia & expedita tricas agere, & de alieno labore triumphare, aut verius maligne ab aliis tentatum dissimulare, ad C. Suetonii Domitianum cap. ult. cum lippis & tonforibus, quod dicitur, res fit decantatissima, & Martialis interpretibus notata, lib. 1. epigr. 118.

Et scalis habito tribus, sed altis.

Denique coronae hujus forensis mentio apud Maximianum poetam recentem, & styli satis infelicitis, lascivi nimis, quod opusculum qui Cornelio Gallo adscribunt, nã illi vehementer errant, cum se Maximianum vocet. Is igitur eleg. 1.

Sape perorata percipit lite coronam,

Et data sunt lingue pramia digna mea.

Hi Calendis Januariis munuscula quadam tenuia, grati animi indicium, patronis offerebant, dixi in tractatu de frenis supra. Quo sensu Calphurnius Flaccus Declam. 4. Beneficium hereditatis filio datur, patrono redditur. Addendus locus D. Augustini in Homilia de Calendis Januariis, quam eruditissimo Savaroni debent literati: Diabolicae etiam frenas & ab aliis accipiunt, & ipsi alii tradunt. Alcuinus; Diabolicae etiam frenas & ab aliis accipiebant & ipsi alii tradebant.

Patronis suis isti omne observantiae genus exhibere debebant, & patroni illis fidem, celebre apud C. Suetonium exemplum in Julio cap. 71. Studium & fides erga clientes non juveni quidem desuerunt, Masintham nobilem juvenem cum adversus Hiempalem regem tam enixe defendisset, ut Juliae regis filio in altercatione barbaram invaserit, stipendiarium quoque pronunciatum & abstrahentibus statim eripuit occultavitque apud se diu, & mox ex praturâ proficiens in Hispaniam, inter officia statim persequentium, fascesque lictorum leistica sua avexit. Et par conditio clientis & liberti, ut ex Ulpiano ostendit Petrus Gregorius Syntagmat. Jur. Universi l. 14. cap. ult. dictique dictione Longobardica, ut puto, vassalli, quod patronorum suorum tanquam vasa censentur, quasi vassalli, quo nomine omne instrumentum magistratus in provincia proficiscentis intelligitur. Adrian. Turneb. l. 21. c. 15. dicebanturque, qui rem clientis prodidissent pravaricatores. Antonius Augustinus lib. 1. C. de advocat. divers. judicior. Et sunt clientes propinquis chariores. A. Gell. lib. 5. cap. 13. Massurius Sabinus juris civilis lib. 3. Officium primum ius, deinde hospitii, deinde clientis, rem cogno, postea affinis. Claudian. lib. 1. in Rufin. Proferat arcana, clientis saluti. Et suscepti; estque lex Decemviri: Patronus, si clientis fraudem se eris, sacer esto. Quam vir multifidae lectionis Theodorus Marcius pleniorum uberioresque tulit ex Dionysio Halicarnasense Hist. Rom. lib. 2. Patronus si clientis, clientis patrono fraudem faxit, sacer esto. Virgilius adumbravit lib. 6. Aeneid. v. 605.

Pulsatusque potens, aut fraus innexa clienti.

Servius; Si clientes quasi colemes sunt, patroni quasi patres, tantumdem est clientem, quantum filium fallere, & hoc posse fieri ex Horatii dictis intelligitur, qui cum loqueretur de avari potentis, ait de vicino cliente (lib. 2. od. 18.)

pellitur paternos
In sinu feriens deos.

Urbano tamen hoc displicet, & dicit rarum esse hoc, magisque contrarium, cum magis patronos decipiant frequenter clientes; vult autem intelligi pravaricatores, qui patroni sunt clientium, quos nunc susceptos vocamus.

Salvian. Massilien. lib. 5. provident. Nihil susceptus tribunt, sed sibi. Tull. lib. 5. epist. 9. Suscipe me totum. Est & titulus 53. Codicis Justiniani lib. 11. Ut nemo ad suum patrocinium suscipiat rusticanos, vel vicos eorum.

Erat & aliud clientium genus, humiliores scilicet, tenuiorisque sortis homines, qui se tuendos protegendosque potentioribus committebant, idque à Romulo introductum magna ambitione omnibus reip. statibus recitum. Dionys. Halic. lib. 2. histor. unde in Philipp. 8. M. Tullius. Verebatur N. u. la ne tantas amitteret clientela. Horat. lib. 2. od. 18. citata.

Trahunt honesta purpuram clientes.

Viri docti legunt, clientia, id est, ancillæ, quæ pensa diurna reddebant dominis. ut dixi supra de lanificiis. Idem Horat. lib. 2. epist. 1. n. 104.

Mane domo vigilare, clienti promere jura.

Dominos comitabantur in forum euntes. Corripi. l. 2. num. 6.

Intonuit patrum subitus fragor, inde clientum

Clamores crescunt.

Ut hi à patronis ingentia expectabant beneficia, & consequebantur interdum, ita mutuum iisdem rependebant, adeantque in omnibus periculis negotiisque, non pace tantum & domi, sed bello etiam & militia, licet clientibus onus militia annexum non sit. Gerardus Niger lib. 1. de Feudis. Claudian. lib. 2. in Rufin.

Circumque armata clientum

Agmina privati ibant famulantia signi.

Et cœnam popularem domini suis in ade sacra instituebant. M. Plaut. Trinummus act. 2. sc. 4.

Apposita sit cœna, popularera quam vocant,

Si illi congestæ sint epulæ à clientibus.

Obiter notandum id interesse inter patronum & dominum, quod inter servum & liberum, seu manumissum. Acon. Pædian. in Divinationem Tullianam. Justinian. August. lib. 5. C. de testament. Manumiss. quem patronum habere noluerint, dominum suum & forsan acerbum sentiant. Scio tamen & clientes, nomine servorum olim vocari solitos. Corripi. African. l. 4. num. 5.

Ante pedes domini, faciunt qui iussa, clientes

Adstant lati.

Ante pedes, recte, quod clientes, adfœci vocet Glossarium vetus, ut notat Jacob. Cujacius, & proprie servi à pedibus, ad pedes, ante pedes. Juvenal. Sat. 7. v. 142. rogati ante pedes. L. Sen. Epist. 27. Habebat ad pedes hos. Et lib. 3. de Benef. cap. 27. Servus qui cœnanti ad pedes steterat. C. Sueton. Calig. cap. 26. At circum pedes dixit Tullius 3. Verrius. M. Martial. l. 12. epigram. 89.

Bis Cotta soleas perdidisse se questus,

Dum negligentem ducit ad pedes vernam.

Et quis potiorque meliorque humani corporis pars dextera, clientes patronorum suorum dextra appellabantur, si fidi. Stat. lib. 5. syl. 1. n. 183.

Vidi omni te pridem in flore nitentem,

Vidi alte propius, propiusque accedere dextra.

Martialis alludit l. 11. epigr. 70.

Lydia dicebar domino fidissima dextra.

Inde Aflagrius Ruizius existimavit legendum apud Cotripum lib. 1. num. 1.

Et Thomas Libyce nutantis dextera terræ.

Sed male, retinendam enim priscam lectionem ad eum locum docui.

Libyce nutantis destina terræ.

Et contra servi fures, rapaces, aut patroni domini suis fidi, seu census direptores, nepotes aut prodigi, sinistra dicebantur. Q. Catull. Epigr. 45.

Porci & Socraton dua sinistra
Pisonis.

Læva quippe furtis apta. M. Plaut. Persa act. 2. sc. 2.

Ubi est illa tua furtifica læva?

P. Ovid. lib. 13. Metamorph. fab. 1.

Conveni & timide, natæque ad furtis sinistra.

Catull. Epigr. 12. n. 1.

Marrucine Asini, manu sinistra

Non belle uteris, in joco atque vino,

Tollis linteæ negligentiorum.

Andreas Alciatus IC. sui xvi inter eruditissimos nominandus parerg. lib. 11. cap. 7. legit:

Inter cœnam, Asini, manu sinistra.

Idem Catullus Epigr. 27. ubi sinistra liberalitatem usurpat pro concussione sinistra facit.

Quid est? an hac sinistra liberalitas?

Sic Basilienis Horatii Tuscanellæ editio conceptum habet, Lugdunensis item & Parisiensis. Achilles Statius legit, quid est? abir. Josephus Scaliger, quid est? alid, i. e. alius; sed castigatissime idem Alciatus loco laudato:

Quid est alid sinistra liberalitas?

Alid enim idem quod aliud. Lambin. ad Libr. 1. Lucretii.

Sed revertor ad clientes. Non fuit hoc primum à Romanis excogitatum institutumque, sed à Thessalis, qui Penestras nuncupabant, & Atheniensibus, quibus Thetas dicebantur; At apud illos superbe imo & indigne habiti, mitius clementique à Romanis tractati. Wolfgang. Lazius Commentarior. Reip. Rom. l. 12. cap. 3.

Nec in urbe modo clientela celebres, sed & in agris villisque, urbibus, regibus, & provinciis, quæ ultro in potestatem potentis alicujus cedebant, cuius præsidio protegerentur. Valentinianus & Valens Augg. C. Theodos. Ne colonus inficio domum. Non dubium quid colonis, arma quæ subigunt, usque adeo alienandi jus non esse, ut si qua propria habeant, inconsultis atque ignorantibus patronis in alteros transferre non liceat. Nec minus collegia artificum suos habebant patronos, quibus statuas in foro aut loco maxime conspicuo erigebant. Cujus rei amplum satis testimonium ex vetustis inscriptionibus, quarum quasdam subijcimus, una est Tergesti in Istria.

L. Vario. Papirio. Papiriano VIRI. l. D. II VIR.

ID. L. Q. Prator. Fabr. Romæ. & Tergeste.

Flam. HADR. Pont. Augur. collegium.

Fabrum, patrono. merenti.

Alteræ Reatæ in Italia.

T. Fundilio. Gemino. VIRI. Aug. mag. inv. Augustales. patrono. & quinq. perpetuo. opime merito. hic. arce. Augustalium. se. vivo. Hs. XX. dedit. ut. ex. red. n. ejus. summa. die. natali. Sec. IIII. K. lund. Febru. presentes. resisterent. & ob. dedicationem. statue. decurionibus. & servis. & juvenibus. sportulas. & populo. ejusdem. & oleum. eadem. die. dedit. Tertii Bergomi in Italia.

C. Cornelio. C. F. Vot. Municiano. Praef. coh. Prim. Damasc. Trib. mil. leg. III. Aug. praf. Fabr. Curatori. reip. Othe-simorum. IV. viro. l. D. pontifi. i. Flamini. in. divi. Claudii. Bergomi. Patrono. plebs. Urbana.

Est & alia Urbini in Italia.

C. Vesinio. C. F. Stell. Vindici. populi. Ur. vini. patrono. suo. & municipi. Adil. III vir. viar. Curandar. Trib. mil. leg. VIII. Aug. & quæ sequuntur.

Privato etiam clientes nomine statuas patronis suis sumptibus privatis erigi curabant, collocarique. unica vetus inscriptio sufficit, quæ in Hispaniis.

L. Domitio. Galliano. Papiniano. C. V. leg. III. Aug. pr. pr. provincia. Germaniæ. inferiori. leg. Aug. pr. pr. Dalmatiæ. cos. devotissimo. & innocentissimo. Aurclius. Julienus. patrono. incomparabili.

Historicos citare supervacanei foret operis, cum obvii sint passim loci ab aliis in hoc notati. Claudianus tamen & illustrandus, & corrigendus, cujus elegantissimo carmini tot sæculis retroactis turpis macula inhæsit paneg. de consul. Manlii Theodori. n. 24.

Hinc te pars Libya moderantem jura probavit,
Quæ nunc tota probat, longi sed pignus amoris
Exigua peperere mora, populumque clientera
Publica mansuris testantur vocibus ara.
Inde tibi Macetum tellus, & condita Pella
Mania, quæ famulus quondam ditavit Hydaspes.

Quatuor primi versus ritum prænotatum significant, quintus corruptissimus est, quid enim condita Pella mania, habent significationis? Torsit me diu hic locus, fateor, & tandem divinavi oportere legi:

Inde tibi Macetum tellus, & credita Pella
Mania.

Vult enim poeta Manlius Macedoniæ fuisse præpositum, quam conjecturam Claudius Belurgens, vir literarum Græcorum: bono natus, jam ante biennium, sibi à me communicatam, laudavit, nec multo post in MS. codice Bongarsiano ita diserte exaratum reperi. Et sane recte pro Macedonia, Tella usurpatur. Est enim celeberrima urbs illius provincie. Marcianus Heracleota de situ orbis v. 624.

Ἐν τῇ μακεδονίᾳ δὲ εἰσι πόλεις πολὺν πόντον,

Ἡ Πέλλα καὶ Βέρετρα δὲ ἐπὶ τῷ ὄρει.

Vertit Federicus Morellus Professor Regius:

Urbesque in mediterraneo sunt plurimæ,

Berthæa nempe Pellaque illustrissimæ.

Est & auxilium M. Manilio adferendum, cujus versus lacer habetur lib. 1. Astronomic.

— nec te Mavortia virgo

Præteream, regesque alios, quos Græcia misit,

Atque Asia gentes, & magno maxima bella.

Josephus Scaliger censet legendum:

— Asia gentes, & Magni maxima bella.

Ut de triumphata à Cn. Pompejo Asia intelligatur. Sunt qui ad Scipionem majorem referant. Sed potior mihi videtur sententia Lud. Cartionis Antiquar. lectio. lib. 3. c. 9.

— Asia gentes; & Magno maxima Pella.

Ut velit Manilius illustratam & in summam claritudinem evectam Pellam, Macedoniæ aliquin ignobile oppidum, factis Alexandri Magni. Quod eo probabilius duco, quo Pella natum constat Alexandrum. Præter historicos, vetus Scholiastes D. Juvenalis ad v. 168. sat. 10. & apud eundem Claudianum lib. de Bello Gildon. n. 269.

— Telleo libertas concidit auro.

Id est, Macedonico.

Hinc descendit jus illud patronatus celebratissimum, de quo quid opus post tot eruditores, & insignes viros quicquam dicere? Gregor. Tholofan. Syntagm. lib. 17. cap. 4. & alii.

CAP. XVII.

De tribus ordinibus populi Romani, Senatorio, Equestri, & Populari seu Plebejo.

Et ea quidem, quæ de Patriciis & Plebe, Patronis & Clientibus, dixi à Romulo instituta esse, Dionysii & Livii testimonio confirmavi. Exactis autem Roma Regibus, populus Romanus in tres ordines distributus est: in Senatorium, Equestrem & Popularem. Id quod multis veterum Authorum locis probari potest: ex quibus hæc pauca sufficiunt: quod Livius lib. 26. Belli Punici dicit: *Consensum Senatus, Equester ordo est secutus, Equestri ordinis plebs.* Et Aufonius canit:

Matria Roma triplex, Equitatu, Plebe, Senatu.

Quod idem confirmat etiam notissimum illud elogium: *Consensum Senatus, & Equestri ordinis, populus Romanus.* Differt autem hæc divisio à priore: quod illa cives Romani in certa genera vel gentes, hæc in certos ordines distributi sunt. Non enim omnes Patricii, Senatores, neque contra omnes Senatores posterioribus temporibus Patricii fuerunt. Patricii enim dicti fuerunt, ut alibi est demonstratum, ii, qui à patribus orti fuerunt: vel Patrum progenies, ut Livius loquitur, quorum magna multitudo fuit: Senatorum autem certus fuit numerus. Et cum posterioribus temporibus ex Equestri ordine & Plebe multi in Senatum lecti sint, manifestum est, non omnes Senatores Patricios fuisse. Sed de Senatoribus plurima dixi in lib. de Magistratibus Rom. illud tantum hic repetito: Senatores dictos fuisse eos, qui à Regibus primum, deinde à Consulibus, post à Censoribus in Senatum lecti essent, sive Patricii, sive Equites, sive Plebeji, iidem essent. Senatorum autem filii, nondum in Senatum lecti Equites, sive ex Equestri ordine fuere, quod jam planius fiet. Secundus ordo fuit Equester, de quo primum notetur, in hac divisione non intelligi eos, qui à Romulo ex omni multitudine trecenti numero lecti, quos Celeres dixit, quique à Tarquinio Prisco ad sexcentorum numerum aucti fuerunt: neque etiam eos, qui equis stipendia meruerunt (ii tamen quasi fundamentum & semina Equestri ordinis erant) sed eos, quibus publicus equus, & annulus à Censoribus datus: quique ab iis in equestrem ordinem lecti fuerunt. Duplices enim fuerunt Equites: alii oppositi peditatui in exercitu: quales fuerunt omnes, qui equo privato meruerunt, & illi nihil ad hunc ordinem pertinuerunt: alii vero oppositi Senatoribus, qui neque Senatores, neque de plebe fuerunt; ii hunc ordinem constituerunt. Hos necesse erat à Censoribus in Equestrem ordinem legi [Eadem de Equestri ordine habet Alexander ab Alexandro Genial. diar. l. 2. cap. 29. Plin. l. 33. c. 1. & 2.] Legebantur autem ii, quibus census equestris esset: qui erat Sesterrium quadringentorum millium, teste Suetonio in Julio Cæsare. Assignabatur iis equus publicus à Censore (Varro lib. 7. de ling. Lat. vocat eum mille asarium) item annulus aureus, qui eos à Plebe distingueret. Utebantur etiam angusto clavo, quo à Senatoribus, quorum insigne latus clavus erat, discernerentur. Sed & hoc observandum: eos qui ex Equestri ordine in Senatorium lecti fuissent, vel Magistratus gessissent, Equites esse desiisse: sicut contra, qui patrimonio consumpto, censum Equestrem non haberent: vel quibus propter flagitia equum publicum & annulum aureum Censores ademissent, de populo, vel plebe esse coeperunt. Tertius ordo fuit Popularis: sive de populo, vel Plebe. Fuerunt autem de Plebe vel Populo omnes ii, qui neque Senatores, neque Equites erant, Patricii quidem, qui in Senatum nondum lecti essent, neque Equestrem censum haberent. Equites autem, qui patrimonium consumpsissent, vel quibus propter flagitia

gitiâ equi publici, & annuli aurei adempti essent. *Plebejus* vero, id est, ex plebejis, vel inferioris fortunæ hominibus natus, qui *Patriciis* opponebatur: si minus haberet *cd* ∞ de populo erat: si *cd* ∞ haberet, equumque publicum obtinisset, annuloque uteretur: quamvis plebejus, id est, plebeji generis, erat tamen *eques*: & si ex equite in Senatum à Censoribus lectus esset, *Senator*. Sic igitur *Patriciorum* tres ordines fuerunt, sicut & *Plebejorum*: *Cives Romani Patricii* & *Plebeji de populo vel de plebe*. Qui de populo vel plebe erant, si propter flagitia aliqua à Censoribus notarentur, *ararii* fiebant, & in *Carium* tabulas retereabantur, quod quid sit, alibi explicabitur. Quod etiam in spectandis ludis *Senatores* separatas sedes ab *Equitum* & *Plebejorum*: *Equites* item separatas suas sedes à *Senatorum* & *Plebejorum*: *Plebeji*, vel qui de populo erant, etiam suas proprias & separatas à reliquis habuerint: quodque ex ordine Equestri Iudices lecti fuerint, ex sequentibus libris intelligitur.

AD CAP. XVII. PARALIPOMENA.

De Equitibus & præsertim de Iudiciis, censu, albo, Transfectione.

Notum omnibus primitus tantum duos Romæ fuisse ordines, *Senatorium* & *Plebejum*, ut autem in divisione urbium dixi. Hinc L. Seneca epist. 31. *Senatorum aut equitum nomina ex ambitione tantum uata ostendit*. Et notius est quam ut dici debeat. P. Vigili. l. 2. Georgic. v. 507.

*Hic sus; et attonitus Rostri, hunc plausus hiantem
Per cuneos, geminatur enitum, plebisque patrumque
Corripuit.*

Constat tamen postea Afcon. Padian. in Divinat. victore Sylla civilibus bellis spoliatus est pop. Rom. potestate tributaria, iudicandi jure, quod habuit, per equites Romanos, quos secundum post clarissimum locum obtinere voluerunt. Valentin. & Valens Act. tit. 32. lib. 12. Cod. Justinianci. & Cujacius ibi. SCtis addi solitum: *Senatus populisque & equester ordo*: L. Apul. Milefari. l. 7. eratque is velut medius quidam inter Senatum plebemque, adeo ut communicata cum iis finit iudicia publica. C. Plin. nat. hist. l. 33. cap. 2. principio.

Dicitque illi iudices selecti. L. Seneca l. 3. de Benefic. cap. 7. *Non potest ad hac sumi iudex ex turba selectorum, quem censu in album & equestris hereditas misit*. P. Ovid. l. 2. Trist.

*Nec mea decreto damna nisi facta Senatus,
Nec mea selecto iudice iusta fuga est.*

Idem l. 1. Amor. eleg. 10.

*Non bene conducti vendunt perjurii testes,
Non bene selecti iudicis arca patet.*

C. Petron. Saryr.

*Ergo iudicium nihil est nisi publica merces,
Atque eques in causa qui sedet, empta probat.*

Viri docti re. iurisperitos interpretantur ex Ulpiano IC. in fragmentis tit. 1. Et multa à doctis observata Ravardo, Turnebo, Budæo, Cujacio. Tres ordines certum est censu, iure, nominibusque fuisse distinctos, omitto alios auctores. Unicus est Claudiano locus abunde citat. is l. 3. de laudib. Stilichonis:

*Præterea diversus erat sator, æquior ille
Patribus, in ius plebi, popularibus illi
Munio studiis languebat gratia patrum:
Omnis in hoc uno variis discordia cessit
Ordinibus, latatur eques, plauditurque senator,
Votaque patricio certant plebeja favori.*

Primum igitur omnium census præfinitus erat equiti Romano, ut clarum ex Seneca proxime laudato; & conqueritur C. Plinius l. 14. præfatione, *Senatorem censu legi, iudici em censu fieri*. Erat hic census Hd. quadringenta, ut Hottomanno doctissimo probatum l. 4. Antiqu. Roman. Ad ad C. Plinium l. 33. cap. 2. Suetonium in Cæsare cap. 33. *patrimonium vocat equitum* Juvenalis vetus scholiastes ad v. 323. sat. 14. & diserte M. Matrisialis l. 5. epigr. 26.

Quadringenta tibi non sunt, Chærestro surge.

Et ejusdem libri epigr. 39.

*Calliodorus habet censum, quis uest? equestrem,
Sente; sed & fratrem Calliodorus habet.*

Q. Horat. l. 1. epist. 1.

*Si quadringenti sex septem millia desunt,
Est annuus tibi, sunt mores, est lingua, fidesque;
Plebs eris.*

D. Juvenal. Sat. 14.

*Sume duos equites, fac tertia quadringenta.
Si nondum implevi gremium.*

Secundum censum hunc vel *Senatores*, vel equites in album referebantur. L. Sen. supra. Suet. Claudio c. 16. *Latini sermone ignavum non modo albo iudicium erat, sed etiam in peregrinitatem redegit*. Et in Domitiano c. 8. *Equitem Rom. erant iudicium albo*. Dio Coccejan. l. 55. *ἀλβὸν καὶ τὸ βυζαντινὸν* dixit. Et interpretatus est C. Tacitus l. 4. Annal. album senatorum. Album autem dicebatur à colore, quod tabula foret albis literis notata. & alluserunt ad eum titum varii scriptores. Fulgent. seu Planciades, ut aliis visum, l. 1. Mytholog. *Una è virginali sum Heliconiadum curia, foris albo conscripta*. Ulpian. IC. l. 1. ff. de edendo, cum quoque edere Labeo ait qui producat adversarium suum ad album, & demonstrat quid dictaturus esset, sic restituisse se gloriatur Angelus Politianus Miscellaneor. capit. 82. cum antea esset ad album. Corripus Africanus de laudibus seu inauguratione Justinii, libro 4. num. 2.

*Inde Senatorum sacro recitantur ab albo
Nomina, conscripti patres.*

Sedulius Scotus sacri operis l. 1. in fine:

*Exiguam concede domum, tuus incolâ sanctis
Ut merear habitare locis, atque beatis
Ordinis, æternus conscribi in sacula civis.*

Tabulæ hujus non in censu equestri tantum usus, sed in decurionum nominibus excipiendis secundum ordinem. Arcadius Charisius IC. libro singulari de muneribus civilibus. Et prætores, quo facilius edicta sua innotescerent, in albo ea proponebant. Theophilus IC. §. senales. insit. de Actio. Quintilian. l. 12. c. 3. *Alii se ad album ac rubricas transtulerunt*. L. Seneca epist. 49. *Turpes insensumque etiam sedentibus ad album exceptiones*. Auctor declamativorum, quas cum Pithæo vulgus Quintiliano tribuit, declamat. 374. *Potentius est quod in albo, quam quod in testamento legitur*. M. Plaut. act. 1. sc. 2. Persa.

*Si id fiat, ne isti saxum nequam appareant,
Qui hic albo pariete aliena oppugnant bona.*

Sic optimo sensu legi potest ex MS. Nam edicta prætorum, ut & leges & SCta parietibus fori affigebantur, ut omnes e plano legere possent. Vult ergo Plautus bona aliena albo seu tabula edicti prætorii parieti iuxta oppugnari, lite contestata adiri. alii legunt:

Qui hic albo rete aliena oppugnant bona.

Lambinus, *Albo rete, id est occulte, & insidiosè, & dolose, vel sicilie Resp. con ulendi, & personæ boni civis induta*. Nec desunt, qui album parietem interpretantur, dolum sub aliqua honesti specie latentem, & sibi autorem faciunt D. Paulum Act. Apoll. cap. 23.

Denique Cn. Flavius sacros circa forum in albo proposuit, non sine magna nobilitatis invidia. T. Liv. 1. Decad. lib. 9. ad finem.

In Album adscripti equites Romani tantum erant; nam & in municipiis provinciisque etiam equester ordo. Juvenal. sat. 8.

Hic

Hic notus Arpinas, ignobilis, & modo Roma
Municipalis eques, galeam ponit ubique
Praedum arpinum, & in omni gente laborat.

Diversa est apud veterem Scholiasten lectio:

& in omni monte laborat.

Quia in montibus, inquit, condita est Roma legitur & pontibus, propter Molvium, ubi Casilina conjurati, & Allobroges deprehensi sunt. Idem Juvenal. sat. 7. v. 16.

Cappadoces faciunt, equitesque Bithyni.

Vet. Scholiast. equites Romani ex Gracis facti.

Sed hi longe inferioris dignitatis, quam illi qui Romani vocabantur, quibus promissum erat cum ipsis Senatoribus habitus, communisque vestitus: ut notat clariss. Pet. Faber Sanjorian. libr. 1. semest. cap. 2. tantoque minores, quanto decuriones Senatoribus; isti quippe equo publico donabantur, de quo inscriptionum antiquarum fragmenta ista meminerunt.

M. Boebio. M. F. Q. N. Arn. Suetrio. Marcelli. equo. publico. Ed. Q. IV. vir. l. D. IV. quin. 11. patrono. munic. Flamini. Divi. Ve. passiani. M. Boebius. Suetrius. Marcellus. & Suetria. Ruff. opimo. hvic. decuriones. funus. publicum. statuum. equestrem. elypeum. argenteum. locum. sepulturae. decreverunt. urbani. statuum. pede. trem.

Roma in horto Baptistae Jacobi. Laz. lib. 5. cap. 17.

D. M.

M. Atinio. AE. F. Pal. Paterno. scriba. adil. Curul. honor. usus. ab. Imp. equo. publico. Honor. Praefect. coh. 1. 1. Bracar. Augustan. Trib. mil. leg. X. frenensis. a. Divo. Trajano. in. expeditione. Parthica. donis. dona.

Ut liquido appareat non tantum equites donari consuevisse equo publico. fed & sacerdotes. Valer. l. 4. cap. 1. tit. 11. Traduc equum, inquit, sacerdos, ac lucris fac consoriam notari. Certumque est eodem donatos flamines, & eos, quorum virtus praecelata in bellicis expeditionibus, aut fides in pacis probata actionibus. Inscripta vetusta marmora apud Onuphrium Panvinium de Civitate Romana pag. 165.

D. M.

Cn. Juli. Cn. Fil. Donati. Prisci.
Ex. equo. publico. adjutoris. haruspicum.
Imperatoris. Pontificis. Albani.

Prima tamen origo indubie à censoribus tracta, qui equites equo publico donabant. M. Cicero orat. 6. Antoniana: Sed haec una status altera ab equitibus R. equo publico, qui item adferunt, PATRONO, quem unquam ille ordo patronum adoptavit? si quem unquam, deluit me. Ovid. lib. 2. Trist. At mensuri tamque tamen moreque notabas,

Illo quem dederas, fraterentis, equo.

Privato hic sumptu nutriendi, licet publice datus. debebat adeo ut, qui strigo, um aut male habitum equum in censu agendo duceret, mult. retur. & equo illo priv. retur. Sabinus Maffius apud A. Gellium libr. 4. cap. ult. Censui hic transfectio vocabatur,

quam defuetam, post longam intercedinem reducio more revocavit Augustus Princeps. C. Sueton. in eo cap. 38. Severe, curiose, nec sine moderatione equites: C. Caligula recognovit, palam adempto equo, quibus aut probialiquid aut ignominia inesset: eorum, qui minore culpa tenerentur, nominibus modo in recitatione praeteritis. Idem cap. 16. in eo. Locus est insignis Valerii Maximi lib. 4. c. 1. tit. 12. de P. Scipione posteriore: Centurias recognovissent equitum; postquam C. Licinium sacerdotem citatum processisse animadvertit, dixit illi nase sive verbis conepit pejerasse, proinde si quis eum accusare vellent, usum testimonio suo, sed nullo ad id negotium: cedente, traduc equum inquit sacerdos, ac lucris fac consoriam notam, ne ego in tua persona, & accusatoris, & testis, & censoris, & judicis partes egisse videar. Ex quo loco multa discimus, primum per centurias distinctos equites, dum transveherentur, quas numero ternario comprehensas docet D. Aufon. in Grippo Ternarii.

Tres equitum turmae.

Virgil. lib. 5. Aeneid. v. 565.

Tres equitum numero turmae, ternique vagantur
Ductores.

Deinde & duarum superadditis facile est perspicere ex Suetonii Cajo cap. 16. deinde citatos, hoc est, nomine iuri compellatos vult Valerius, mox & notam, si deliquissent iuri solitam. Nota illa interdum ignominia, interdum equi tantum publici adeptio, quod aliis observatum non reperit. Tempus transvectioni statutum Eidus Julii. Dionysius Halicar. lib. 6. Marcial lib. 5. epigr. 42.

Theatra loqueris, & gradus, & edicta,
Trabeasque, & Idus, fibulasque, censuque:
Et pumicata pauperes manu monstras,
Sedere in equitum liceat an tibi stannus,
Videbo, Didyme.

Equi hi publici traducebantur nudi, id est, sine strato aut dorsuali. Nonii autoritate probant cap. 2. num. 312. Varro Cato, vel de liberis educandis; Mihi puera modica ura fuit tunica, & toga sine fastis calcamenti; equus sine ephippio, balneum non quotidianum alveu. rarus. Sed non video qui possit locus ille de transvectione equestri accipi, quum de puero, non vero equite loquatur M. Varro, & certum sit pueris nobilioribus equos donari solitos. Exemplum de Affurcone Macedonio donato Gytioni apud Petronium satyr. pag. 38. Denique oleaginea omnibus corona erat, dum transfectio fieret. C. Plinio teste nat. hist. lib. 15. cap. 4.

Nota etiam equestris dignitatis erat annulus aureus, interpretes ad Julium Suetonii c. 33. vetus scholiast. Juvenal. sat. 7. v. 89. equitum de numero; id est, annulo. Et ipse Satyricus:

Ille & militis multis largitur honorem,
Semestr: vultum dignos circumligat auro.

Et sat. 11. v. 43.

Talibus à dominis post cuncta revissimus exit
Annulus, & digito mendicat Pollio nudo.

C A P. XVIII.

De Optimatibus, & Popularibus.

Duas divisiones civium Romanorum, haecenus habuimus: quarum prima *Nature* fuit, altera *Juris*. Sequitur nunc tertia quae est *factionum*; qua alii *Optimates*, alii *Populares* sunt dicti. Primum hoc loco monendum videtur, vocabulum *populi* non uno & eodem modo semper accipi. In praecedenti enim capite *populi* vox certum aliquem ordinem civium Romanorum designavit, eorum videlicet, qui, sive *Senatorio*, sive *Equestri*, sive *Plebejo* loco nati essent, à *Censoribus* tamen neque in *Senatorium*, neque in *Equestrem* ordinem relati erant. In hoc capite *popularis* notat eum, qui seditiosis civibus res novas moventibus adheret, aut Republicae incommodus est. Esti autem sere semper duo factionum genera in Republica fuerunt, ut ex historiarum Scriptoribus liquet: tamen maxime post Appii Caei censuram, ea exarsisse videntur, teste *Livio* lib. 9. extremo Decadis 1. Cum enim scripisset de Appio Censore, quem modo is primus *Senatum* libertinorum filiis inquinasset, & quomodo *Nobiles* id agere tulissent, haec verba subiungit: Ex eo tempore, inquit, in duas partes discessit civitas: aliud integer populus, iunior & cultor honorum, aliud *Forensis* factio tenebat: donec Q. Fabius Censor, simul concordia causa, simul, ne humillimorum in manu comitia essent, omnem *Forensis* turbam exeretam in quatuor tri-

bus coniecit, urbanasque eas appellavit. Hæc Livius. Quibus ex verbis, licet aliquo modo, quinam Optimates, quique Populares dicti fuerint, intelligi possit: tamen clarius idem fiet ex Cicerone, cujus insignem locum de hac re ex Oratione ejus pro Sextio, huc transcribam. Sic autem, inquit: Duo genera in hac civitate semper fuerunt eorum, qui versari in Republica, atque in ea se excellentius genere studuerunt; quibus ex generibus alteri se Populares, alteri Optimates, & haberi, & esse voluerunt. Qui ex, qua faciebant, quaque dicebant, multitudini jucunda esse volebant, Populares: qui autem ita se gerebant, ut sua consilia optimo cuique probarentur, Optimates habebantur. Et paulo post; Omnes Optimates sunt, qui neque nocentes sunt, nec natura improbi, nec furiosi, nec malis domesticis impediti, &c. Horum qui voluntati, commodis, opinioni in gubernanda Republica servant, defensores Optimatum, ipsique Optimates gravissimi, & clarissimi cives nominantur, & Principes civitatis. Quid est igitur propositum his Republica gubernatoribus, quod intueri, & quo cursum suum dirigere debeant? Id quod est praestantissimum, maximeque optabile omnibus sanis, & bonis, & beatis, cum dignitate otium. Hoc qui volunt, omnes Optimates: qui efficiunt, summi viri, & conservatores civitatis putantur. Hæc Cicerone. Fuerunt ergo Optimates, qui Reipublica commodis, & majestati studuerunt, sive illi Patricii, sive Plebeji generis, sive Senatorii, sive Equestris, sive Plebeji, vel Popularis ordinis essent. Populares autem, ut idem auctor dicit, appellantur ii, qui aut propter metum, peccatorum suorum conscii, novos motus conversionesque Reipublicæ quarunt; aut qui propter infitum quandam animi furorem, discordiis civium, ac seditione pascuntur: aut qui propter implicationem rei familiaris, communi incendio malunt, quam suo deflagrare, sive illi Patricii sint, sive Plebeji, sive Senatores, sive Equites, sive de populo. Seditiones porro Romæ plurimas inter has factiones ortas, testantur Historiæ. De Imaginibus multa observatione dignissima collegit vir clarissimus Justus Lipsius libro Electorum lib. 1. cap. 29. quem consule.

AD CAP. XVIII. PARALIPOMENA.

Qui Optimates?

Senatus cum Equestri ordine iudiciâ, ut monui, communicavit, ideo & uno communi nomine utrumque corpus Senatorum & Equitum comprehensum, dictique Optimates Romanis, & iis Gracis, nisi forte oligarchiam aliud esse imperandi genus dicamus ab optimatum regimine. M. Jun. Justin. libr. 1. cap. 9. Optimatibus Perfarum rem indicat. Theodolius proceres appellat lib. 2. C. de legib. & solent optimates à plebe distingui, ut à vulgo proceres. Serv. ad libr. 1. Æneid. v. 744. Proceres ideo secundum Varronem, principes civitatis dicuntur, quia eminent in ea, sicut in ædificiis mutuli quedam, hæc est, capitula trabium quæ proceres nominantur. Idem ad v. 403. l. 11. Æneid. Myrmidonum proceres, Græcorum principes, exponit. ipse Virgil. lib. 3. Æneid.

Delectos populi ad proceres.

Et lib. 10. Æneid.

Tot lecti proceres ter denis navibus ibant.

Juvenal. sat. 7.

Quod non dant proceres, dabit histrio.

Sil. Ital. lib. 11. Punicor.

Proceres rerum dimiserit umbris.

M. Martial. lib. 12. epigr. 6.

Contigit Ansonie procerum mississimus aula.

Et epigr. 8.

Parthorum proceres dnceps Serum.

M. Lucan. lib. 7. Cicero ad Pompejum:

Proceresque tuorum

Cæsitrum, regesque tui, cum supplice mundo assati.

Locus est C. Suetonii in Julio cap. 19. quem vide: & alter apud eundem August. cap. 12. ut existimo, corruptus. Sed ut cognovimus Antonium post fugam à M. Lepidoreceptum, ceterosque duces & exercitus consentire pro partibus, causam optimatum sine eunditione deserunt. Exsiliant viri docti mendose scriptum, reponuntque, ceterosque duces & exercitus consentire pro partibus. Causa hujus correctionis L. Florus lib. 4. cap. 2. Si duces ejus (belli civilis Pompejani) inspicias, totus senatus in partibus. Alter Florus Epitome Liviana ad lib. 116. Et ex Cæsaribus partibus D. Brutus, & lib. 119. Fortunam utriusque partis aquavit. & lib. 126. Labieno, qui Pompejanarum partium fuerat, duce.

Vell. Patere. lib. 2. Effusumque alterum Romani Imperii lumen, tot talesque Pompejanarum partium casus viros, non recipit enarranda hic scriptura modus. Corrigen dum censeo, effusumque alterum R. Imp. lumen. Et eodem libro postea, Ingens partium ejus favor bellum excitavit Africanum. Et post; Longe antequam dimicaretur, exploratissima fuit Julianarum partium victoria. Et deinde, Cn. Domitius, qui solus Antonianarum partium, nunquam reginam, nisi nomine, salutaris. Nec temere aliter ille loquitur; inhaerit & mendum codici A. Gellii lib. 3. c. 9. Quem Cassium satis notum est, viciis Parthis, fusoque exercitu suo miseram mortem oppetisse. Quid cum Parthis in historia bellorum civilium? aut quæ de Parthis illo faculo victoria? Legendum ergo, viciis partibus, fusoque exercitu. Q. Curtius Rufus, Africa cum imperio præpositus, triumphalia consecutus ornamenta, ibidem diem obiit supremum sub Claudio principe. C. Plin. Junior lib. 7. epist. 27. is ergo lib. 4. cap. 8. n. 13. Alstylenas, ob egregiam in partes suas fidem, & pecuniam obides reddidit. Poeta. C. Claudian. de laud. Stilich. lib. 2. Mititur & miles, quamvis certamine partes Jam tumeant.

Eleganter fictionem optimatum seu partes à vulgo aut plebe distinxit Petrus Apollonius Collatius Excidii Hierosolymitani lib. 4.

Sic alterna movent insana praelia partes,

Nec minus inter se vulgus quoque dissidet ipsum.

Pentadius vetus poeta cultissimo epigrammate, quod in id ascribam:

Occidere simul Cæsa, simul occidere

Dextra quisque sua, qua scelus ausus erat.

Castra eadem fovere, locus quoque vulneris idem,

Partibus afflictis victus uterque jaceret.

Quanta fuit mentis, tanta est concordia sati,

Et tumulus cinerem parvis utrumque tegit.

Par fratrum multo celebrandum carne vatium,

Uns si fierent parte minus gemini.

Et est pari venustate carmen, parique materia de Maxio quodam, qui bello civili fratrem ignarus interfecerat, Postillicini, Viximus adversis, jaceamus partibus isdem.

M. Lucan. lib. 1. Pharsalia, v. 311.

Veniat longa dux pace solutus

Militæ cum subito, partisque in bella rogata.

Et ejusdem libri v. 692.

Conjurgunt partes iterum,

Et libro 5. n. 350.

Nec Pompejanis tradit sua partibus arma.

Denique Æmilius Probus in Alcibiade: Erat eodem, quo Al-

cibiades sensu, populi potentia non amicus, & optimatum fautor.

Idem in Phocione expressius: Erant eo tempore Athenis duas factiones, quarum una populi causam agebat, altera optimatum.

CAP. XIX.

Qui Nobiles, Novi, & Ignobiles fuerint.

Hæc civium Romanorum, quæ nunc sequitur, divisio, à jure imaginum est sumpta. Fuerunt autem, ut rem brevissime complectar, *Nobiles* dicti, qui majorum suorum imagines habuerunt; qui suas tantum, non autem majorum suorum imagines habuerunt, *Novi*: qui vero nec majorum, nec suas habuerunt, *Ignobiles* appellati. Ut ita *jus imaginum* nihil aliud sit, quam *jus nobilitatis*. Sed ut planius intelligatur quid sit habere imagines, prius quid *imagines* fuerint, explicandum erit. *Imago*, ut *Polybius* libro 6. docet, est insignis alicujus viri simulacrum, oris similitudinem artificiose effectam, coloribus pigmentisque adumbratam, referens, quod in insigniori & celebriori domus parte ligneo armario includebant. Hæc ille. Non autem omnibus imaginem sui ponere licebat: sed iis tantum, qui Magistratus Curules gessissent: quales fuerunt primum *Ædiles Curules*, *Prætores*, *Censores*, & *Consules*. Cumque hi Magistratus primum solis *Patriciis* patuerint, sequitur etiam *Patricios* primum solos *jus imaginis* habuisse. Postquam autem hi honores plebi communicati sunt, eos *jus ponendi imaginem* simul accepisse, dubium non est. Caterum & hoc observandum de imaginibus, Romanos festis diebus, aperitis armariis illas exornasse: cumque ex domesticis quispiam esset mortuus, eas in funere extulisse: addito, ut magnitudine quam simillimæ apparerent, reliquo corporis trunco: vestibus autem exornatas: si *Consulares*, aut cum imperio fuissent, prætextis: si *Censorii*, purpureis: si *triumphales*, auro intertextis, atque curru, fascibus & securibus, aliisque Magistratuum insignibus prælatis, in Rostra esse perlatas, ut *Polybius* loco supra citato annotat: cum quo consentit *Plinius*, cujus insignem locum ex libro 35. capite 2. quia hunc *Polybii* eleganter explicat, etiam adscribam. Sic autem, inquit: *Aliter apud majores in atris hæ (imagines) erant, quæ spectarentur, non signa externorum artificum, nec ærea, aut marmorea. Expressi cera vultus, singulis disponebantur armariis, ut essent imagines, quæ comitarentur gentilitia funera. Semperque defuncto aliquo, totus aderat familia ejus, qui unquam fuerat, populus. Stemmata vero lineis discurrerant ad imagines pictas: Tabula colicibus implebantur, & monumentis rerum in Magistratu gestarum. Aliæ in foribus, & circa limina animorum ingentium imagines erant, affixis hostium spoliis, quæ nec emptori refringere liceret: quæ etiam dominis mutatis, domus ornamenta erant. Eratque hæc stimulatio summa & ingens, exprobrantibus tectis, quotidie imbellem domum intrare in alienum triumphum. Extat Messalla Oratoris indignatio, quæ prohibuit inferi genti suæ Levinorum alienam imaginem. Similis causa Messalla seni expressit volumina illa quæ de familiis condidit: cum Scipionis Africani transisset atriam, vidissetque adoptione testamentaria Salutionis (hoc enim ei fuerat cognomen) Africanorum dedecore notum irrepentem Scipionum familiæ. Sed pæce Messallarum dixisse licet, etiam mentiri clarorum imagines, erat aliquis virtutum amor: multoque honestius, quam mereri, ne quis suas expeteret. Hæc *Plinius*. Porro poni solitas ejusmodi majorum imagines cum titulis suis in prima adium parte, ut eorum virtutes posteris non solum legerent, sed etiam imitarentur, docet *Valerius*. Ex his intelligi datur, *Nobiles* eos dictos qui majorum suorum imagines haberent: id est, quorum majores Magistratus Curules gessissent: *Novos* autem, qui suas tantum imagines haberent, hoc est, quorum majores nullos Magistratus Curules, ipsi autem gessissent. quorum autem neque majores, neque ipsi, Magistratus Curules gesserant, ii *Ignobiles* erant, & dicebantur.*

AD CAP. XIX. PARALIPOMENA.

Qui nobiles?

Nobilis idem ac *notus*, ut interpretantur Grammatici. *Servius* Maurus ad v. 564. lib. 7. *Æneid.* Fest. *Pomp.* l. 15. & ex eo *Paulus* ex *Accii* *Plauti* auctoritate. *M. Cicero* 2. *Verriana*. Oppidum est in *Helleponto* *Lampsacum*, id in primis *Asia* provincie clarum atque nobile. *Papin.* lib. 1. syl. ult.

Quicquid nobile Pontici nectis.

Gladiator nobilis, & meretrix nobilis dici solet, inquit *Donatus* ad *Hecyram* act. 5. sc. 2. fin. & scelere nobilis, id est, notus. *L. Sen.* *Agamem.* act. 3. sc. 1. fin. & in *Hippolyto* act. 4. sc. 1. princ. adi ad *Janum* *Palmerium* in *spicilegio*. *Dionede* *Accius* *Tragædus*:

Argos me referam, nam hic sum nobilis,

Ne cui cognoscat noto.

C. Lucilius lib. 7. satyr.

Phryne nobilis illa ubi amatorem improbius quem.

Postea tamen usu effectum est, ut vel ex re nobilem, vel ex generatione generosum dicerent, ut loquitur *Cornelius Frontinus*; indeque nobiles familias constat antiquissimas habitas, quæque ex *Trojanis* originem deduxerunt. *Serv.* ad lib. 5. *Æneid.* v. 117. ut in æstimanda nobilitate sola sanguinis aut generis ratio haberetur, neque enim ulla nobilitas vera, quæ pecuniis opibufve pararetur, unde vulgatum illud apud *Suidam* γένος ἐξ ἐν βελαντίας. Nobilis es æcumenia. Scio γένος, verti generosus, ab interprete *Julii Pollucis* lib. 3. cap. 25. *D. Aufon.* epigr. 22. in *Epitaphiis* heroum. *Solonis* ramen alia sententia apud eundem in septem sapientibus:

Pulchrius multo parari, quam creati nobilem.

Sed quam inique existimatum nobilitatem non à factis aut virtute cuiusque petendam, sed à majoribus, & priscarum imaginum varietate, legendus Tullius Orat. pro Plancio. Euripid. apud Stobæum serm. 84.

Εἰς δὲ θῆναι, ὅλην ἔχω φεῖται καλὰ,
Ὁ μὲν γὰρ ἐσθλός, εὐθύς ἐμὸν ἀνίε.
De nobilitate parum laudis predicare possum,
Bonus enim vir mihi nobilis videtur.

D. Juvenal. sat. 8. principio:

Tota licet veteres exornent undique cera
Atria, nobilitas sola est, atque unica virtus.

Et Lycus ille eadem pene apud L. Senecam in Hercule Furere act. 2. sc. 3.

Nobiles non sunt mihi
Ati, nec alius inclitum titulus genus,
Sed clara virtus.

Apud Romanos magni habitum multas in atrio imagines majorum numerare. At contra Græci parentes claros ultimo loco rejiciebant aliquem laudaturi. exemplum est apud Atium veterem Tragicum in Philocteta:

Inclute, parva pradipe forma,
Nomine celebri, claroque potens,
Pectore Achivis classibus auctor,
Gravis Dardaniis gentibus ultor,
Laertiade.

Notavit disertissimus Antonius Muretus var. lect. lib. 11. c. 10. C. Plin. Junior. lib. 10. epist. 3. Laudibus Voconii Romani numeratis, subdit, auget hac & natalium, & paternarum facultatum

splendor. A. Gell. lib. 19. cap. 10. Seditibus multis doctrina, aut genere, aut fortuna nobilibus viris. De nobilitate per doctrinam parta, videtur intelligendus locus D. Juvenal. sat. 7. de Quintiliano:

Et nobilis & generosus

Appostam nigra lunam subtexit aluta.

Et quia in civitate & republica eminentiores sunt nobiles, sit ut altum pro nobili usurpet poeta. Serv. ad v. 697. lib. 9. Æneid. Jul. Firmicus Maternus non minus doctus astrologus, quam disertus rerum forensium causarumque patronus lib. 6. c. 31. Erit publicis meritorius prostituta etiam si ex alto genere videatur esse progenita. Et contra humilem pro ignobili dicitur I. C. l. 3. §. legis ff. ad leg. Cornel. de Siciariis; Solent humiliores bestii subijci, aliores vero deportantur in Insulam. Q. Horat. lib. 2. sat. 5.

Tempore quo juvenis Taribus metuendus, ab alio
Dimissum genus Ænea.

Virgil. lib. 5. Æneid.

Genus alto à sanguine divum.

D. Juvenal. sat. 6.

Quadam de numero lamiarum, ac nominis alii.

Claudian. lib. 2. in Eutrop.

Pars humili de plebe duces.

M. Martial. lib. 10. epigr. 72.

Et turpes, humilesque, suplicesque

Pisces sola basate regum.

Sed quid tam multa in re obvia? quæque doctissimo volumine illustravit multisficus Tiraquellus, quem, suadeo, tyrones legant.

C A P. XX.

De Libertis, Libertinis, & Ingenuis.

Sæpe mentio fit in veterum scriptis *Libertorum*, *Libertinorum*, & *Ingenuorum*: quorum tamen vocabulorum propriæ significationes non omnibus obvie sunt. De iis igitur etiam aliquid est dicendum. Non eodem semper modo hæc vocabula accepta sunt. Primis enim temporibus ita fuerunt distincta, ut *Ingenuus* diceretur is, qui ex duobus Ingenuis, vel Libertinis natus esset: *Libertinus*, qui ex duobus Libertis. *Libertus*, qui aliquando servitutem servivisset, & ex illa manumissus esset. Aliquanto autem post Appii Cæci Censuram, *Liberti* & *Libertini* pro iisdem accepti fuerunt: & tum *Ingenui* dicti, qui ex Libertis, vel Libertinis, id est, iis, qui aliquando servierant, & manumissi erant, fuerunt nati. Ubi tamen hoc discrimen inter duo ista, *Liberti* & *Libertini* vocabula, observatum fuit, ut *Liberti* dicerentur respectu *Patronorum*: *Libertini* vero, respectu *Ingenuorum*: & ita vocabulo *Liberti* privatus quidam respectus: *Libertini* autem vocabulo publicus respectus, videlicet hominis conditio significaretur: quam differentiam prolixè tradit, & explicat *Laurentius Valla* *Elegantiarum* lib. 4. cap. 1. Et hanc postremam horum vocabulorum significationem Jurisconsulti etiam retinuerunt: ut de aliis non dicam, quæ mihi parum sunt cognita. In Institutionibus *Justiniani* lib. 1. tit. 4. *ingenuus* sic definitur. *Ingenuus* is dicitur, qui statim ut natus est, liber est: sive ex duobus ingenuis matrimonio editus sit, sive ex libertinis duobus: sive ex altero Libertino & altero Ingenuo. Sed & si quis ex matre nascatur libera, patre vero servo, *ingenuus* nihilominus nascitur; quemadmodum qui ex matre libera & incerto patre natus est, quoniam qui vulgo conceptus est, &c. *Libertini* autem tit. ejusdem lib. 5. definiuntur ii, qui ex iusta servitute manumissi sunt: & recte, quia usus hoc jam obtinuerat, ut *Libertini* dicerentur, qui manumissi essent. Fuisse autem primum aliam *Libertorum*, aliam *Libertinorum* rationem, ex verbis Suetonii apparet, quæ in vita Claudii sunt ejusmodi: *Latam clavum* (scilicet Imperator Claudius: de eo enim loquitur) *quamvis initio affirmasset, non lecturum Senatorem, nisi civis Romani abnepotem, etiam Libertini filio tribuit: sed sub conditione, si prius ab Equite Romano adoptatus esset. Ac sic quoque reprehensionem verens etiam Appium Cæcilium Censorem, generis sui pronatorem, Libertinorum filios in Senatum allegisse docuit: ignarus, temporibus Appii, & deinceps aliquandiu, Libertinos dictos, non ipsos, qui manumitterentur, sed ingenuos ex his procreatos. Hæc Suetonius, cujus postrema verba cum sensum habere Claudium Imperatorem ignarum fuisse, Libertinos temporibus Appii Cæci Censoris dictos esse, qui suo tempore erant Ingenui, ex manumissis procreati, nemo non videt. Hinc igitur intelligi potest, quod discrimen inter Ingenuos, Libertinos, & Libertos fuerit. *Carolus Sigonius* libro 1. de antiquo jure civium Romanorum, cap. 6. paulo aliter Suetonii verba enarrat, & eum reprehendens, ac erroris insinulans, ut qui *Libertinos* & *Ingenuos* pro iisdem acce*

acceperit, putat *Libertinos* eos appellatos, qui ex servitute manumissi fuerint: qui autem ab iis generati sint, quod proprium nomen non habuerint, *Libertinorum* filios nuncupatos, non *Libertinos*. Sed cum verba Suetonii clara sint, mihi prior sententia, quam pluribus probat argumentis *Aldus Manutius* junior lib. de quaestis per epistolam, magis placet. Antonius etiam Vacca Jurisconsultus Imolenfis alicubi scribit, antiquioribus temporibus *Libertinorum* appellationem sic acceptam fuisse, ut *Libertini* dicerentur, quicumque in infinitum descendissent ex iis, qui olim manumissi essent: *Ingenui* autem quorum majorum nemo servitutem servisset. Sed nec hoc convenit cum ullo vetere scriptore. *Libertinorum* enim, qui *Libertorum*, seu manumissorum filii erant, natos, ingenuos fuisse, ex superioribus liquet. Sed satis apertam illorum vocabulorum significationem jam esse puto, de jure quoque eorum pauca addam. *Libertus* antiquis temporibus (de prima enim significatione hic loquor) civis erat, sed publico nullo, nisi Apparitoris, aut coactoris fungebatur munere. *Apparitores* autem erant, ut post ostendetur, *Scribae*, *Præcones*, *Interpretes*, *Accensi*, *Lictores*, *Vistores*, *Statores*. Hac enim veteres munera, ut Ciceronis ad Q. Fratrem epistola declarat, *Libertis* deferebant, excepto tamen scriptu. Postea vero *Scribae* quoque *Liberti* fuerunt: tuleruntque hi suffragium in quatuor urbanis Tribubus, quæ rusticis ignobiliores erant.

Libertinus, Liberti filius, fuit eodem jure.

Ingenuus, *Libertini* filius, *Liberti* nepos, fuit jure meliore: fert enim suffragium in tribu rustica: Magistratus tamen non capit, neque Senatorii, neque Equestris est ordinis, sed tertii, id est, de Plebe.

Ingenuus, *Ingenui* filius, *Libertini* nepos, *Liberti* pronepos, meliore quam pater jure est. Eques enim Romanus esse potest: sed aditum in Curiam non habet, quod è Suetonii verbis elicitur, qui Senatorium ordinem tribui solitum à veteribus ostendit, non civium Romanorum pronepotibus, verum abnepotibus.

Ingenuus, *Ingenui* filius & nepos, *Libertini* pronepos, *Liberti* abnepos, meliore quam pater & avus est jure. In Senatum enim legi potest, & honores, magistratusque, &c. Et hæc quidem de eorum jure. Nunc, quia *manumissionis* etiam facta mentio in hoc capite est, de ea pauca erunt dicenda. Tribus modis servos manumitti consuevisse, *Severinus* interpres Topicorum Ciceronis, affirmat: aut si quis servus consentiente, vel jubente domino nomen suum in censum detulisset, aut virga in caput suum à Prætoris imposita, quæ *vindicta* dicebatur, in libertatem vindicatus esset, aut à Domino testamento liber relictus esset. De *manumissione*, quæ per censum fit, atque à Servio Tullio, vi. Romanorum Rege originem traxisse creditur, *Ulpianus* loquitur iniquens: *Servi, qui in peculio centum haberent, aut quibus eas facultates domini impartirent, si eos domini in censum circum à Censoribus ascribi juberent, libertatem consequerentur.* *Vindicta* rationem intulisse fertur P. Valerius Poplicola, anno primo post exactos Reges, cum de præmiis Vin'icis servi, qui conjurationem indicaverat, ad populum tulisset: à quo etiam *vindicta* nomen ductum fuisse existimant tum alii, tum *Livius* libro i. decad. i. scribens: Præmium indici, pecunia ex arario, libertas & civitas data. Ille dicitur *vindicta* liberatus. Quidam *vindicta* quoque nomen tractum ab illo putant, *Vindicta* ipsi nomen fuisse. Post illum observatum, ut qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur, &c. Hæc autem potestas primum penes Consulem fuit, post ab eo ad Prætorem urbanum translata est, ut *vindicta*, id est, virga in caput imposita (eam enim *vindictam* dicebant) manumitteret. Morem veterem circa hanc manumissionem observatum, eleganter descripsit *Carolus Sigonius* ex Boëtio, Festo, Valerio Probo, & Donato, his verbis: *Qui manumittere, inquit, servum apud Prætorem volebat, ejus, quem manumittere volebat, caput, aut aliud membrum tenens, ad Prætorem ita dicebat: Hunc hominem liberum esse volo: & emittebat eum è manu.* Idem tamen *Sigonius* alio loco ex *Isidoro* libro 9. refert, Romanos eos, quos manumittebant, alapa percussos, circumegisse, atque ita de manu misisse. Prætor autem *vindicta*, id est, virga ejusdem servi capiti imposita, ita dicebat: *Dico eum liberum esse more Quiritum.* Inde conversus ad Lictorem addebat: *Secundum tuam causam, sicuti dixi, Ecce tibi vindicta.* Tum Lictor, accepta à Prætoris *vindicta*, caput servi percutiebat, faciem palma: tergumque verberabat. Quibus actis, nomen manumissi in Acta à Scriba referebatur, adjecta causa manumissionis. Addit autem *Sigonius* ex Cajo, D. de manumissis *vindicta*, non fuisse omnino necesse pro trib. nali manumittere. Itaque plerosque in transitu servos manumitti solere, cum aut lavandi, aut gestandi, aut ludorum causa prodisset Prætor. Hæcenus ille. Hinc deductum esse opinor eum morem, quem hodie observant Nobiles, atque alii potentes domini, donantes servos jure gestandi arma, quod nostra lingua dicitur, *wehrhaffig machen.*

Sed ut ad priora redeam, qui manumissi & libertate donati erant, raso capite pileum gestabant, libertatis insigne. Unde proverbium natum: *Ad pileum vocare*, id est, ad libertatem vocare. In cujus proverbii explicatione *Erasmus* in Chiliadibus scribit, videri, *pileum* præcis insigne fuisse spectate virtutis, ut inde fluxerit mos, ut qui Magistri Doctorisque titulo decorantur, *pileum* accipiant. Hic secundus manumittendi modus fuit. Tertius, qui testamento fit, in Institutionibus satis diligenter explicatur, quare eo Lectorem remitto.

Addunt Jurisconsulti & alios tres modos, quos *naturales* vocant, videlicet, *inter amicos, per mensam, & per epistolam*. Manumissionem *inter amicos* appellant, cum praesentibus amicis quispian à domino manumittitur. *Per mensam*, cum libertatis dandæ gratia, servus convivio adhibetur. *Per epistolam*, quando servo aliis in locis agenti, missis literis à domino permittitur, ut liber vivat. Ii tamen qui his tribus modis manumitterentur, minorem libertatem consequebantur, *Latini Juniani* fiebant, ac dicebantur ex lege *Junia Norbana*. Sicut contra ii, qui prioribus tribus modis manumittebantur, majorem & justam consequebantur libertatem, & fiebant, ac dicebantur *Cives Romani*. Quod si quis tempore servitutis commisisset aliquod crimen, propter quod notis in fronte & stigmatis punctus, vel in publicos carceres conjectus fuisset: aut propter delictum aliquod, verberibus affectus illud confessus esset, ac deinde gratia cum domino inita, manumissus ab eo fuisset, ex lege *Alia Sentia*, *libertus deditiis* fiebat, ac infamam libertatem accipiebat. De *manumissione* multa habet *Jacobus Ravardus* lib. 4. Variorum, capite 9. & libro singulari de auctoritate Prudentum, capite 7. ubi omnes modos diligenter explicat. Quædam etiam apud *Antonium Cujacium* IC. libro 2. Lectionum subsecivarum Juris civilis, cap. 9. Apud *Jacobum Cujacium* Observationum libro 5. capite 13. & libro 7. cap. 20. ut de aliis interim taceam. Notat præterea *Adrianus Turnebus* Adversariorum libro 18. cap. 3. ex Martiale, ordinem quemdam inter *Patronorum libertos* fuisse, ut qui majori auctoritate apud Patronos essent *liberti primi*: qui secundo ab his loco essent, *secundi*: qui tertio, *terti* dicerentur. Quod etiam in libertabus observatum fuisse ex veteribus aliquot inscriptionibus idem probat.

Addam Coronidis vice antiquam manumissionis formulam, quam recitat *Jacobus Cujacius* Jurisconsultorum nostra ætate facile princeps, ex antiquo exemplo, unde colligi potest, moris fuisse, ut domini servis suis, quos manumitterent, scripto etiam illam manumissionem confirmarent. Formula autem hæc est: Ille *civis Romanus esto, ita ut ab hodierna die ingenuus, atque ab omni servitutis vinculo securus permaneat, tanquam si ab ingenuis fuisset parentibus procreatus. Eam denique peragat paterem, quamcunque elegerit, ut deinceps nec nobis, nec successoribus nostris ullum debeat noxiæ conditionis servitium; sed omnibus diebus vitæ suæ sub certa plenissimaque ingenuitate, sicut alii *cives Romani*, per hunc manumissionis, atque ingenuitatis titulum, semper ingenuus & securus existat, &c.* Tantum habui, quæ de præcipuis populi Romani divisionibus dicerem. Nunc cum institutus ordo requirat, ut de religione illius populi dicam, hujus libri finem faciam, ac in sequenti, Deo propitio, de Diis agam.

AD CAP. XX. PARALIPOMENA.

De jure Libertorum & Libertinorum.

Libertos & libertinos manumissionem fieri dicam lib. 9. c. 10. licet sciam discrimen allatum esse ab *Ulpiano* IC. l. ult. ff. si lib. ingen. esse dicat. l. 4. ff. de his qui sunt sui vel alieni juris. Et notavit doctissimus vir *Joannes Borcholten* in eruditiss. ad *Justinianum Commentariis*: esseque *libertus*, quasi *liberatus*. *Ilidor. Etymolog.* lib. 9. cap. 4. & res exposita omnibus interpretibus Institutionum Imperialium lib. 1. tit. 5. quos non exhereditavit. unica *Theophili* definitio sufficit lib. 1. Inst. tit. 5. à τὸν δὲ τῶν ἐν τῇ δικαίᾳ δαίμονι ἐκδοθέντων, τῶν δὲ τῶν ἡγεμονίας. *Libertinus* est qui ex justa servitute manumissus est, seu libertate donatus, verbum adde, & legitima. In triplici eos fuisse ordine sciunt omnes, *Cives Romani*, *Juniani*, & *Dedititios*. *Ulp.* IC. in fragmentis tit. 1. singulorum definitiones exequitur *Pseudocornutus* in v. 106. sat. 3. *Petii*, *hæsterni*, à defuncto pridio manumissi, id est, *liberti*, & *cives Romani* facti. Atque hos quidem dispari fuisse dignitate discas ex *Hadriano Turnebo* lib. 11. cap. 9. ut quidam *primi liberti*, quidam *secundi*, quidam denique *terti* forent; quod ego vel de tempore, quo quisque manumissus fuerit, accipiendum existimo, vel ratione officii, nam ut inter servos alii viliores, alii honoratiores, ita manumissis cur non eadem conditio permittebatur? Atque ut ingenuorum variis legibus fortuna cœcitate administrataque, ita varix leges libertis indusserunt, ut de jure testamenti faciendi, legata scribendi, colligit idem *Turnebus* l. 30. *Adversar.* cap. 25. ex *Tito Livio* 4. *Decad.* lib. 9. & licet scribendi testamenti jus iis non erat, poterant tamen adire hereditates. *Q. Symmachus* lib. 10. *epist.* 54. *Capiunt legata liberti, servus testamentorum iusta commodam non negantur.* Locus est notatu dignissimus apud *Salvianum Massiliensem* lib. 3. ad eccles. Catholic. Si ejus opus, ac non alterius; meliori conditione quidam relinquunt *libertos* suos, quam tu relinquis *filios* tuos, in usu siquidem quotidianum est, ut servi & si non optima, certe non improba servitus Romana à dominis libertate donetur, in qua scilicet &

proprietas peculii capiunt, & jus testamentarium consequuntur, ita ut & viventes, cui volunt, res suas tradant, & morientes donatione transferant, nec solum hoc, sed & illa quæ in servitute positi conquisierant, ex domini domo tollere non vetantur, tantum eis interdum gratia patronæ liberalitas impartit, ut etiam juri suo detrahant, quod libertorum dominio largiatur, quanto, o quisquis ille es infidelissime pater, quanto domini illius melius cum libertis agunt, quam tu cum liberis? illi quæ donant perpetuo jure donant, tu temporario, illi testamentis faciendi arbitrium dant libertis, tu tollis liberis, illi postremo suos dant libertati, tu quasi addicis filios servituti. nam quid est aliud, quam servituti addicere, quos tu non vis aliquid quasi ingenuos possidere, more ergo illorum uteris, qui servos suos non bene de se meritos, quia civitate Romana indignos judicant, jugo Latine libertatis adiacunt, quos scilicet jubent quidem sub libertorum titulo agere viventes, sed nolunt quicquam habere morientes, negato enim his ultima voluntatis arbitrio, etiam quæ superstes habent, morientes donare non possunt: Quibus verbis elegantem adfert differentiam inter *Latinos Junianos*, & *cives Romanos*, quæ trita est vulgatissimaque.

Liberti isti cujuscunque conditionis etiam si civitatem haberent, civicisque fruerentur privilegiis, tamen multa ingenuis licebat agere, quæ nequaquam libertis concessa, nam nec ipsi, nec eorum liberi unquam jus tribuam habebant, quod ingenuorum tantum erat, ut jam docuit *L. Julius Taurellus* IC. neque tutores ingenui libertinis pupillis dari poterant, ut ex *Marci Aug.* oratione habetur apud *Modestinum* libro singulari de excusationibus, ad l. 2. de vet. jure enucl. nec in senatum admitti. *C. Suet.* in *Nerone* cap. 15. Neque sacramento militari se obstringere, aut ut militis in castris esse, unde *Augustus* princeps libertino militie, præterquam Romæ incendiis causa, & si tumultus in graviore annona metueretur, bis usus est, semel ad praesidium coloniarum *Illyricum* contingentium, iterum ad tutelam ripæ *Rheni* summus, eosque servos adhuc viris feminisque pecuniosioribus inditos, ac sine mora manumissos, sub priore vexillo habuit, neque aut commissores cum ingenuis, aut eodem modo armatos, ut verba usurpem ejusdem *Suetonii* in *Augusto* cap. 25. Quare tanquam novum,

novum, insolens, inusitatumque notat Appianus Alexandrinus de bellis civilibus lib. 1. pag. 379. ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου κατὰ φύσιν. Tum primum libertus, ob virorum inopiam, in militum missis. Eadem Hirtius seu Oppius, seu quilibet auctor libro de bello Africano c. 19. Quos postea ex Hybridis libertinis virisque conscripserat, armaverat, equoque fronato uti conducuerat.

Quod autem Suetonius in curiam libertinos nunquam admissos prodit, caute est intelligendum. Nam Dio Cocceianus l. 40. pag. 150. diversum sentit: qui sub progressum bellorum civilium Titius consulatus libertinos omnes senatu ejectos docet, argumento liquido in senatum aditus antea, aliquin eiici non potuissent.

Vestitus etiam, non tantum jure distincti libertini a patriciis seu ingenuis. Aurel. Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 6. Cultum ingenuorum puerorum inter praefata duxisse, insituisseque ut patricii bulla aurea, cum toga, cui purpura praetextitur, uterentur duntaxat illi quorum patres curulem gesserant magistratum, ceteris autem, ut praetextis tantum uterentur, indultum. Et postea aliquot lineis interiectis: Concessum est, ut libertinorum quoque filii, qui ex iusta duntaxat matrefamilias nati fuissent, togam praetextam & lorum in collo, pro decore bullae gesserant. Eadem discriminis nota apud C. Plinium l. 33. c. 1. aliis idem scio observatum. vetus Scholiastes Juvenalis ad v. 164. sat. 5. Antiquitus pueri nobilium bullas aureas habebant, pauperum de loris, signum libertatis. Et ipse Juvenalis ibidem loci.

Hetruscum puero si contigit aurum,
Vel nodus tantum, & signum de paupere loto.

Nec vestitus tantum discreti illi ab ingenuis, sed & nota corpori impressa, idem vetus Scholiastes ad Satyr. 1. v. 104. Arguit homines, qui cum propter libidinem libertatem meruissent, & in libertinorum corpus & tribus relati essent, petuissis auribus signa libertinorum calare non poterant. Ergo pertusus, seu perforatus libertinis aures ex hoc loco apparet, quod aliunde probari possit, non video, nec memini legere, nisi forte notam illam servilis conditionis praeiterit intelligamus, nam servis perforati aures solitas notissimum est. Sulpitius Severus facit historia l. 1. Hebraeus puer pecunia emptus, sex annis serviet, post haec liber erit, si ante autem permanenti in servitute, auris forabitur. Servorum ergo aures, tanquam argumentum suae fortis, perforabantur, unde lux Petronio Arbitro Satyr. pag. 59. Quid tu, inquit Gyrion, & circumcidenos, ut iudei videamur, & pertunde aures, ut imitemur Arabes, & incerta facies, ut suos Galliacites putes. Quem locum transcripsit Isidorus Hispalensis: Nonnullae etiam gentes non solum moribus, sed & in vestibus aliqua sibi propria vindicant, circumcidunt iudei praefata, percutiunt aures Arabes, Mauros habet tetra nox corporum, Gallos candida cutis. Venalium itaque servorum, quantum conficio, Roma nota erat, sub corona stare, cretatos habere calceos, aures perforatas. Nec id modo Arabes servi patiebantur, sed & Pœni. M. Accius Plaut. Pœnulo act. 5. sc. 2. ubi Milphio servus Pœnos conspicies: Viden' homines sarcinatos consequi?

Atque ut opinor, digitos in manibus non habent.
AG. Qui jam? MIL. quia incedunt cum annulatis auribus.
Adibo ad hosce, atque appellabo Punicos,
Si respondebit Punice, pergam loqui.

Lybes & Arabes Roma inter servitia habitos nemo ignorat. Est locus corruptus in codice Q. Florentis Tertulliani lib. de velandis virginibus: Debeant & ipsi aliqua sibi defendere insignia, aut jennas Garamantum, aut crebrylos barbarorum, aut cicadas Atheniensium, aut cirros Germanorum, aut stigmata Britonum. Beatus Rhenanus bene de illo auctore meritis, putavit in prima sua editione legi debere, serobulos barbarorum, ut serobuli, diminutiva vox a serobe, aurium sint foramina, per qua barbari trahant gemmas & annulos. Ad idem Rhenanus in altera editione, reponit serobulos, nisi forte retineamus antiquam lectionem. Nam serobulon mulierum, serobulus virorum, corpus puerorum, ut ad Petronii Satyricon notatum viri docti pag. 69. Corymbioque dominae pueri adnotat caput. Quod Gracis pinesin nucem strabulus significat, gestantem ex auro barbarorum quorundam. Ad certe Epicharmus & Julio Polluci l. 1. c. 9. n. 17. &

l. 4. c. 20. latine turbo redditur a Rudolpho Gualtero. At serobulus in mundo muliebri reponuntur, rotulas interpretantur, puto ipsas esse formam rotunda, idem Pollux l. 5. cap. 16.

Hac quinquam de libertis servisque posse accipi, qui illo tempore venales commeabant, scio solo luxu poscente aures consuevisse perforari, hoc est ad venustatem decoremque conciliandum. unde D. Juvenal. sat. 1.

Molles quod in aure fenestra.

Quod etiam in sacris literis scriptum Genes. cap. 24. Exod. 32. Judicum c. 8. Esai. cap. 3. & apud Ethnicos ab heroicis petiunt temporibus certissimum vel ex unico Homero, qui Jovi placitum Junonem inducit lib. 14. Iliad. v. 182.

Ἐν δὲ ἀφ' ἑμάτας ἦκεν εὐτρεφέστατος κοῦβητος

Τεῖχος λαυὰ κορυμβία.

Et sane inaures appositae bene perforatis auriculis

Insistit trium pupillarum fastas.

Et proci Penelopen donis affecturi inaures adserunt lib. 18. Odyss. v. 298.

Ἐμάτας δὲ Ἐυριδιδαντὶ δῶν θεοειπόντες ἐνέγκαν.

Inaures autem Euridamanti duo servi portaverunt.

Isidorus Hispalensis in glossis. Baeu est lamina auri ab aure ad aurem, quo familiares regum utebantur, ornamentum colli ex auro & gemmis, quod alio nomine torques potest dici. L. Sen. lib. de Constantia sapientis cap. 14. Quod refert quantum habeat, quot lecticarios, quam oneratas aures, quam laxam sellam? l. Plinius ibi. idem l. 7. de Benefic. cap. 9. Video uniones non singulis singulis auribus comparatas, jam enim exercitatae aures oneri ferendo sunt. Et lib. de vitabata cap. 17. Quare uxor tua locupletis domus censum auribus gerit? Et idem, seu quod verius duco, obscurus ille scriptor libelli de Remediis fortuitorum: Duc bene insitutam, nec maternis inquinatam vitium, non ejus auriculis utrinque bina patrimonium dependant. Aurium vulnera in gravi illa de corrupta moribus querela apud C. Plinium in praefatione ad lib. 12. nat. hist. & quod ultime mollietati id fuerit argumentum, nulli dubium esse potest. Aurel. Macrob. Satur. lib. 7. c. 3. Octavius, qui natu nobilis videbatur, Ciceroni recitanti ait, non audio quae dicis. ille respondit, certe solebas bene foratas habere aures. hoc eo dictum est, quia Octavius Libys oriundus dicebatur, quibus mos est aurem forare, ergo & generis obscuritatem seu peregrinitatem, effaminatamque mores uno eodemque cavillatus est scommate Florens Tertullianus lib. de cultu foeminarum, scrupulosa deus auribus vulnera intulit. Beatus Rhenanus serobulo legi voluit, quod quam male tentatum ab eo, adendum ad Hadrianum Junium lib. 2. Animadversor. cap. 1. Meretricium id signum, P. Ovid. lib. 1. de Arte:

Quid cum mendaci damno maestissima plorat?

Elapsusque cava fingitur aure lapis.

Q. Horat. lib. 2. sat. 3.

Filius Aesopi detraclam ex aure Metella

Diluit insignem bacam.

Quem locum discussi supra in reg. 9. M. Martialis leuitiam meretriciam describens l. 11. epigr. 50.

Nunc plorat speculo fallax ancilla relicto:

Gemma vel a digiti, vel cadit aure latis.

Pretiosissima gemma perforatis auribus imposita. Sueton. in Vitellio cap. 7. Ex aure matris detraclum unionem pignorerit ad itineris impensas, elenchos vocat Plinius lib. 9. cap. 35. Juvenal. sat. 6.

Auribus extensis magnos commisit elenchos.

Claudian. de 6. Honorii consul.

Basis onerat candentibus aures.

Sed magnum inter Graecos Latinosque discrimen, apud hos enim indicium nobilitatis, apud istos dedecoris luxuriaeque nota. Isidor. l. 19. cap. 31. Inaures ab aurium foraminibus nuncupatae, quibus pretiosa genera lapidum dependunt, harum usus in Graecia, puella utraque aure, fuerit tantum dextra gerebant. Ad quem titum respexit L. Apuleius lib. de dogmate Platonis: Reliquit auri tantum, quantum puer nobilitatis insigne in auri. ula gestavit. Hic nobilitas per incuriam significata. at per eandem mollietis objecta viris gestantibus apud Romanos. C. Plin. l. 11.

I. II. cap. 37. & mulieribus, Aelian. var. histor. l. I. cap. 18. πῶς ὁ ἐδύσσειον ὑπὸ τευράδῃ αἰ ποικίλῃ τῇ γυναικὶ, ὅτῃ αὐτὸν γὰρ ἡ κεφαλὴν στεφάνῳ περιθεύοντο ὑψηλῷ, τὴν δὲ πῖδας σκευήματα. Vertit Iustus Vultrejus: Nunquid vero pleraque mulierum luxu disfluxere? quæ corollam sublimem capiti imponebant, pedes vero sandaliis induebant, ex auribus longas in-
aures dependentes habebant. Ex quibus lux L. Senecæ in Hippolyto act. 2. sc. 1.

*Cervix monili vacua, nec niveus lapis
Diducat aures, Indi domum mori,
Olore crinis sparsus Assyrio vacet.*

In codice MS. legebatur melius:

Deducat aures, istæ aut, gravet suo pondere.

Interpretationem hanc meam & correctionem adjuvat Horatius lib. Epodôn od. 8.

*Nec sit marita quæ rotundioribus
Onusta bacis ambalet.*

M. Plaur. Epidico sc. male.

In aurem auream ad te asserre natali die.

At cum non potuit tolli inaurium luxus, Alexander Severus Imperator modum adhibuit, sanxitque, ut viri in unum versum in-
aures non haberent & matronæ contentæ deberent esse uno reticulo, atque inauribus, & bacato monili. El. Lamprid. in ejus vita, & non omnino earum usum feminis interdictum videri potest ex eo quod Ulpianus IC. licito ornamenta muliebria enumeret armillas, in aures, viridales, annulos, præter signatorios, l. 25. ff. de auro arg. mundo mulier. &c. legatis, & Paulus IC. Quæreretur an nihilominus detractis elenchis in aures deberentur, in quibus duo margaritæ, & duo smaragdi, respondendi debent, si maneant in aures. l. 32. ff. eo. tit. Videatur Aristænetus l. 1. epist. 15. In aures has

stalgmium vocat Cæcilius antiquus poeta in Cratino apud Festum Pompejum lib. 17.

Ex aure ejus stalgmium domi habeo.

Denique ut unico verbo semel dicam, nobiles Græci adolescentes, ut ex Isidoro antea dixi, & regum familiares, ut in glosario, in verbo *Baen* habetur, laudi ducebant aurículas perforatas habere; adde & ipsos reges hoc ornamento insigniri consuevisse. Q. Curtius lib. 9. de Indiæ regulo: *Pendebant ex auribus insignes colore & magnitudine gemma.*

Sed ad libertinos revertamur, quid refert omnia eorum arbitrio sub malis Principibus permissa hoc loco referre? quod conqueritur non sine indignatione C. Tacitus lib. 1. historiar. Notum enim omnibus puto sub Claudio Licinio & Pallan-
tem præcipua fuisse auctoritate & opulentia ex Sueton. cap. 28. C. Plinio Juniore lib. 7. ep. 29. & lib. 8. epist. 6. Carum & Massam Neronis libertos celebrant Juvenalis sat. 1. & vetus ejusdem interpres Parthenium libertum Domitiani plurimum valuisse. Suer. in eo cap. 16. *furrilibus perditisque fuisse moribus.* Tertullianus in Apologetico loquitur ut & Asiaticum à patrono suo Vitellio Aug. adque strenuam dignitatem promotum ex Tacito l. 2. histor. constat.

Atque ut hi libidini domitorum obsequendo flagitiosaque perpetrando sibi conciliabant opes, honores, dignitates, ita libertina vulgato corpore male saepe audiebant. T. Livius 4. de-
cad. lib. 9. *Scortum nobile libertina Hispana Fecenia.* Et videri posset meretrices seu publica prostibula libertinas fuisse. adducor auctor Horatio, ut id credam, qui in libertina peccanti vitore impunitatem promittere lib. 1. sat. 2.

*Tutior at quanto merx est, in classe secunda,
Libertinarum duo, Salustius in quas
Non minus insanit, quam qui marchatur.*

ROMANARUM ANTIQUITATUM LIBER SECUNDUS,

DE DIIS, ET EORUM TEMPLIS, SIVE ÆDIBUS SACRIS.

D*Ixi quæ origo fuerit Urbis Romæ, à quibus condita & amplificata fuerit, quæ præcipua in Urbe ædificia, secundum quatuordecim regiones: addidi deinde quadam de Civibus & præcipuis eorum differentiis; jam instituta illius Populi considerata veniunt. Illa vero circa religionem & Reipublicæ gubernationem versantur. Quia autem in omnibus recte & bene constitutis Rebus publicis primum locum obtinet, & obtinere jure debet Religio, ideo nos etiam de ea primum dicendum esse arbitrati sumus. Ciceronis sententia celebris est, à Diis immortalibus agendi nobis capienda esse primordia, quæ de causa ipse leges aliquot conscripturus, primum eas recenset, quæ ad religionem & cultum Deorum pertinent: deinde politicas subjicit: quem ordinem & nos sequi volumus. Caterum antequam de Diis agere incipiamus, non alienum ab instituto & officio etiam nostro esse existimamus, si quorum Scriptorum auxiliis præcipue usi simus, indicemus, ut candidus Lector id nobiscum sciatur, & si quæ videbuntur hic brevius tradita esse, ex illis, quorum nos auxilio usi sumus, authoribus, prolixiorum de singulis disputationem petere possit. Ea igitur omnia, quæ hic cum studiosis Lectoribus communicamus, hausimus atque desumpsimus ex rerum Romanarum Scriptoribus, Livio, Plutarcho, Dionysio Halicarnassico, Dione & aliis, quorum nomina supra recensuimus. Post illos non parum nobis adjumenti attulit lectio Agellii, Macrobiani, Varronis de lingua Latina, Festi, Nonii Marcelli, Plinii, Augustini de Civitate Dei, & Commentariorum in eosdem libros Ludovici Vivis, Bartholomæi Marliani, Georgii Fabricii, Lillii Georgii Gyraldi, & aliorum, quorum nomina sicubi occurrunt, quæ ex iis descripta sunt, nequaquam silentio præteribimus. Scripserunt etiam ante nos de Diis, & genealogia Deorum gentilium plurimi: videlicet ut ex multis paucos adducam, Apollodorus in sua Bibliothecæ libris, qui à Benedetto Ægio ex Græco in Latinum sermonem translati sunt: Hesiodus, Phurnutus, Palæphatus, Fabius, Fulgentius, Albricus Philosophus: item apud Romanos Eumerus, cujus libri non amplius extant. Inter recentiores Joannes Boccacius de genealogia Deorum gentilium libros 15. edidit, Georgius Pictorius Apotheosin tam exterarum gentium, quam Romanorum Deorum libris tribus complexus est, Julianus Amelius de cognominibus Deorum gentilium libros tres collegit. Omnium autem diligentissime de iis commentatus est Lilius Georgius Gyraldus, quem ego non semel consului. Porro hac mea descriptione nihil opus fuisset, si adhuc extarent M. Terentii Varronis tres de Diis libri, quorum Augustinus aliquoties meminit. Sed perierunt illi. Itaque si quæ de iis scire volumus, ea oportet nos cum maximis laboribus ex variis & infinitis pene Scriptoribus conquirere. Verum de Scriptoribus quos ego sequor satis. Tu benevole Lector, ista legens, mecum deplora ingentem humanæ naturæ cecitatem, qualis ea sit, nisi à Spiritu sancto & Dei verbo illuminetur: atque Deo gratias age, quod de tantis ac plus quam Cymmeriis tenebris clementer nos eripuerit, nobisque in sacrosancto verbo sui veram cognitionem revelaverit. Videbimus igitur quales Romani Deos, & Deas coluerint.*

Unde Deus dicatur, quid sit, & quot differentia Deorum apud Romanos fuerint.

De Diis dicturi, primum unde vocabulum ortum sit, inquiremus. Hic autem variae sese offerunt eruditorum sententiae. Alii Latinum vocabulum *Deus*, à dando deducunt, quod Deus det omnia; alii sic dictum putant, quod ei nihil desit. Contra alii à Græco *θεός*, quod *timorem* sive *metum* significat: primus enim, ut Statius & Petronius Arbitrator canunt, *In orbe Deos fecit timor*. Plerique à Græco *θεός* deducunt, cujus derivatio itidem varia & multiplex est. Sunt enim qui à verbo *θεω*, quod *currere* significat, formatum volunt, quia homines *Cælum, Lunam, Solem*, & alia astra propter motus & cursus velocitatem Deos esse putarint, & coluerint. Plures tamen à *θεω*, quod est *video*, vel *speculo*, quia Deus omnia videat, & quia in ipso etiam Deo, tanquam speculo omnia cernantur, derivant, quæ etymologia videtur reliquis verisimilior.

Quid *Deus* sit, nobis ex sacris Literis ignotum non est. Cum autem de gentium Diis hic nobis sermo sit, ideo etiam quid illi de Deo senserint, & quomodo eum definierint, considerandum est. Sed quis potest omnia commenta Ethnorum recensere? Videantur variae Philosophorum sententiae apud Ciceronem de Natura Deorum, & apud Liliū Gyraldum. M. Terentius Varro, ut est apud Aurelium Augustinum, in ea est opinione, *Deum esse animum mundi, ipsumque mundum Deum*. Ridicula profecto definitio, quam pluribus exagitat & refutat Augustinus. Plinius de Deo verba faciens, scribit: *Quisquis est Deus, si modo est alius quam scilicet Sol, & quacunque in parte, totus sensus est, totus visus, totus auditus, totus anima, totus animi, totus sui*. Ridiculus & hic est, & quid dicat, ipse ignorat. Melius Plato [Lib. 2. c. 7.] definit *Deum mentem æternam causam boni in natura*.

Ceterum uti de Deo quis esset, Ethnici nihil certi habuerunt, ita etiam de numero Deorum mirum in modum hæsitaverunt. Plurimi quidem, & ii sapientiores, unum tantum Deum esse voluerunt, cui à varietate & diversitate officiorum varia & diversa nomina sint indita, sicut etiam Macrobius [lib. 1. Saturni capite 17. & sequentibus lib. 2. capite 7.] multis capitibus conatur omnes *Deos* alios ad Apollinem sive Solem referre: & Plinius eos qui pluralitatem Deorum induxerunt, false ridet: verumtamen invaluit etiam ea opinio, ut plures esse Dii crederentur, nec unus tot muneribus obeundis par esse existimaretur. Atque ut propius ad propositum accedamus, Romanos ingentem Deorum multitudinem coluisse, quis nescit? sed non fuerunt omnes in pari honore & auctoritate: verum in certos ordines, & certas quasdam classes distributi. Alios enim *majorum gentium*, quod præcipuas partes in rerum administratione haberent; alios *minorum gentium*, ob meriti paupertatem appellarunt. Varro Deos Romanorum in duas classes distribuit, in *certos* & *incertos*. *Certos* appellat *publicos*: quibus Romani publice ades edificarint, quosque pluribus signis ornatos notaverint. *Incertos* autem, quorum certa ratio reddi non possit, qui sint. Cicero tres ordines Deorum recenset, unum eorum qui cœlestes semper habitati sint, qui etiam *majorum gentium* Dii vocantur: alterum eorum, quos in cœlum merita vocant, qui & *Semidei* & *Dii indigetes* appellantur: tertium eorum, propter quos detur hominibus ascensus in cœlum. Cujus partitionem nos etiam in hoc libro sequi instituiamus, ita ut primum de *majoribus*, deinde de *Semideis*, tum de *virtutibus Deorum* *Deorumve* nominibus insignitis dicamus: quibus addemus etiam alios *Deos*, quibus singulis sua munia in rerum administratione sunt attributa, quique minores, sive *minorum gentium* Dii & *Semones* appellantur, ut suo loco docebinus. Jam vero antequam de Diis dicere pergamus: de sacris ædibus, & aliis locis, ubi cultum divinum numinibus suis Romani exhibuerunt, pauca monebinus.

CAP. II.

Quid Templum sit, quid Fanum, Delubrum, Aedes, Adicula, Ara, Lucus, &c.

Religiose Romani suos Divos colebant; constituebant enim iis maximis sumptibus templa, fana, delubra, de quibus quomodo inter sese differant, pauca dicemus. *Templum* dici vult Varro [lib. 6. de Lingua Latina] à *templando*, vel *tuendo*, & triplicem habere significationem: primum significare *cælum*: deinde certa loca in aëre, vel in terra, quæ Augures captandorum Auguriorum causa definire solebant, quæ *templa* dicebantur, quod ex omni parte, vel quod ex iis omnis pars conspici posset: tertio vero significare loca sub terra. De prima & tertia significatione nobis nihil dicendum est: de secunda significatione agetur libro sequenti, ubi de auguriis disputandum erit. Ab eo vero templo, quod ab Auguribus definebatur, quia id oporteret septum esse circumquaque, nec plus quam unum introitum habere, sicuti alibi ostendetur, factum est, ut etiam alia loca *septra*, & unum tantum introitum habentia *templa* appellarentur, etiam si sacra non essent. Ita Festus: *Templum* significat & ædificium Deo sacratum, & tignum, quod in ædificio transversum ponitur.

Aedes autem sacre *templa* dicta fuerunt, quod essent quasi aedes Deorum, sicuti cœlum etiam, quod domicilium Deorum esset: *templum* dictum fuisse, paulo ante est indicatum. Solebant porro templa illa ab hominibus propter certas causas voveri, cujus rei multa exempla in historiis reperiuntur: & paulo post quedam recitabuntur. Quando vota erant, & id propter quod vota erant prospere successerat, tum definebantur, vel certi illius templi fines constituebantur, id quod dicebatur *effari templa*, teste Varrone, vel *fixere fana*. Sic enim Pompejus Festus: [lib. 14. c. 7. lib. 4. Hist.] *Fixere fana* cum in Urbe condenda dicitur, significat loca in oppido futurorum fanorum constituere. Id vero ab Auguribus fieri solum do-

cet Varro. Ubi ita definita essent, tunc condebantur, condita dedicabantur ab iis, qui ea vovissent: tandem ab Auguribus inaugurabantur: id est, suis auguriis sanctiora reddebantur. Hoc enim nisi fieret, *templa* esse non poterant, teste apud Agellium Varrone: sed *ades* tantum dicebantur, unde discerni inter *templa* & *ades* sacras facile intelligitur. Extat apud Cornelium Tacitum narratio de lustratione aræ templi Jovis Capitolini, quod à Vespasiano tum restitutum fuit, ex qua cognoscere aliquo modo possumus, quanta religione vel superstitione potius veteres *templa* Diis construxerint. Sic autem Tacitus lib. 4. Histor. Vespasianus curam restituendi Capitolii in L. Vestinum confert, equestris ordinis virum, sed auctoritate samâque inter proceres. Ab eo contracti Haruspices, monuere, ut reliquæ prioris delubri in paludes aveherentur, templum ipsdem vestigiis sisteretur: nolle Deos mutari veterem formam. Undecimo Calendæ Julias, serena luce, spaciū omne, quod templo dicabatur, evinctum vittis, coronisque. Ingressi milites, quibus fausta nomina, felicibus ramis. dein *virgines Vestales* cum pueris puellisque patriis, matrimisque, aqua rivis & fontibus amnisque hausta, perluere. Tum Helvidius Priscus Prætor, præeunte Plauto Eliano Pontifice, lustrata Suovetaurilibus aræ, & super cespitem redditis extis, *Jovem, Junonem, Minervam, Præfidesque Imperii* Deos precatus, uti cœpta prosperarent, sedesque suas pietate hominum inchoatas, divina ope attollerent, vittas quibus ligatus lapis innexique funes erant, contigit. Simul cæteri Magistratus, & *Sacerdotes, & Senatus, & Equites*, & magna pars populi, studio, lætitiaque connixi saxum ingenstrare: passimque injectæ fundamentis argenti, aurique stipēs, & metallorum primitiæ, nullis fornacibus victæ, sed ut gignantur. Prædixere *Haruspices*, ne temeraretur opus saxo, aurove in aliud destinato, &c. Hactenus Tacitus.

Fanum à fando dicitur, quod dum Pontifex dedicat, certa verba fatur. Varro [lib. 5. de lingua Latina] ait, *Fana* nominata, quod Pontifices in sacrando fari sint finem. Quidam tamen à *Fauno*, quod is primus fana condiderit, *fanum* dictum esse malunt. [In 2. *Æneid.*]

Delubrum scribit Servius appellari, quod sub uno tecto plura complectatur numina, quia uno tecto diluatur. Alios vero scribit affirmare, *delubrum* esse locum ante templum ubi aqua currat, à diluendo dictum. Macrobius in Saturnalibus lib. 3. cap. 4. citat Varronem ex lib. 8. Rerum divinarum de duplici significatione vocabuli *Delubri* differentem hoc modo: *Delubrum*, ait Varro, alii existimant esse, in quo præter adem sit aræ assumpta Deum causa, ut est in circo Flaminio Jovis Statoris. Alii esse locum, in quo Dei simulachrum dedicatum sit, ut ita ab Dei dedicato simulachro *delubrum* cœperit dici: quod etiam ipse probat. Ita enim pergit. *Sicut locum, in quo figerent candelam, candelabrum appellatum, ita in quo Deum ponerent, nominatum Delubrum.* Paulus autem Festi Pompeji abbreviator scribit, *delubrum* dictum fuisse fustem delibratum, vel decorticatum, quem venerati sint antiqui pro Cælo, id quod & Servius alicubi tradit, cum sic scribit: *Delubrum* dictum propter lacum, in quo manus abluuntur: vel propter rectum conjunctum: aut certe ligneum simulachrum *delubrum*, dicimus, à libro, hoc est, à raso ligao factum, quod Græci ξίλον dicunt.

Adicula diminutivum est, quasi parva ædes sacra, sicut & sacellum. Festus: *Sacella dicuntur loca Diis sacrata sine tecto.*

Cæterum, ut hoc obiter moneam, non omnibus Diis promiscue omni loco adificari templa solebant. Aliis enim intra Urbem, aliis extra eam, aliis in montibus, aliis in foro, aliis alibi, templa construebantur. Nec etiam forma omnium erat eadem: aliis enim rotunda, aliis tecto perforato templa ponebantur. Cœlitibus & superis aliis à terra extare templa volebant, inferis Diis sub terra, terrestribus media ponebant sæpius. Qua de re, qui plura cupit, legat *Victrivium* & alios.

Jam & hoc non est silentio prætereundum, quod Franciscus Polletus lib. 1. Historiæ fori Romani, cap. 3. annotat templa veterum nostris non fuisse ab similia. Constabant enim, ait, cella sanctiore, nos *Chorum* vocamus, quæ cella sanctior à Basilica & porticibus distinguebatur Pluteo & quasi altero pronæ, nos non male *Pulpitum* vocamus, quod in morem pulpiti, aut tabulari erectum sit; quidam ex vulgo *Threnum* vocant, fortassis quod illic threni Jeremiæ Prophetæ recitentur, & aliæ Homiliæ sacre: *Basilica* vero, quam nos *Nævem*, aut *Carinam* vocamus, deambulationes, quæ utrinque sunt, omnino porticus sunt veterum, quæ sunt veluti fori in Carina. *Cella* sanctior solis rebus sacris destinabatur: *Basilica* vero & porticus & pronæ fere usibus profanis exponebantur. Illic enim & nundinæ mercium, & proxenetica contractuum, prolozi nuptiarum, colloquia transactionum, ut hodie apud nos, nimis impie exercebantur. Hactenus Polletus. Publius etiam Victor, cum ait in libello de XIV. Urbis regionibus, ante cellam esse prodromon, post templum opisthodomon. templum in tres partes dividit, medianque, ubi est Dei cella, quam hodie *Chorum* dicimus, vocat: quæ antecedit *αὐτῶν*, quæ sequitur, *ὑπὸ τῷ δίδυμῳ*. Turnebus *Adversariorum* lib. 22. cap. 17.

Ara nomen habet vel ab ardendo, quod in ea victimæ incense ardeant, vel à similitudine arearum quod sicut illæ in urbe puræ sunt, ita & aras Deum puras esse oportet: vel ab imprecationibus quas Græci *ἀρά* vocant. Varro apud Macrobiū [lib. 3. Saturn. cap. 2.] ait, *Aras* primum *Anfas* dictas quod esset necessarium eas à sacrificantibus teneri. Recitatur à Georgio Fabricio [lib. 1. Antiquitatum.] lex dedicatæ aræ, unde cognosci potest, quæ fere verborum forma in dedicandis templis, sacris ædibus, aris, &c. veteres usi fuerint, quæ idcirco huic capiti inferere volui. Est autem talis.

C. DOMITIUS VALENS II.

Vir praeunte C. Julio Severo Pontifice legem dixit in ea verba, quae infra scripta sunt.

JUPITER OPTIME MAXIME, QUANDOQUE HODIE TIBI HANC ARAM DABO, DEDICABOQUE OLLIS LEGIBUS, OLLISQUE REGIONIBUS DABO, DEDICABO, QUAS HIC HODIE PALAM DIXERO UTI INFIMUM SOLUM HUIUS ARÆ EST, SI QUIS HIC HOSTIA SACRUM FAXIT, QUOD IN AUGMENTUM NE PROTOLLAT, IDCIRCO TAMEN PROBE FACTUM ESTO. CÆTERÆ LEGES HUIUS ARÆ EADEM SUNTO, QUÆ ARÆ DIANÆ SUNTO, IN MONTE AVENTINO DEDICATÆ HISCE LEGIBUS, HISCE REGIONIBUS, SICUTI DIXI, HANC TIBI ARAM JUPITER OPTIME, MAXIME DICO, DEDICOQUE, UTI SIS VOLENS, PROPITIUS, MIHI COLLEGISQUE MEIS, DECURIONIBUS, COLONIS, INCOLIS, COLONIÆ MARTIÆ, JULIÆ SALONIÆ, CONJUGIBUS, LIBERISQUE NOSTRIS.

Similis tere inscriptio & dedicatio Aræ Augusti apud Narbonenses, quam quomodo ab aliis in lucem data est, huc adscribam. Vide Adolphi Oconis Medici Augustani numismata, pag. 46.

NARBONENSIS NUMINI AUGUSTI DICAVIT.

* LEGIBUS IIS QUIS.

NUMEN CÆSARIS AUG. PP. QUANDO TIBI HODIE HANC ARAM DABO, DEDICABOQUE, QUAS HIS LEGIBUS, HISQUE REGIONIBUS DABO DEDICABOQUE, QUAS HIC HODIE PALAM DIXERO: UTI INFIMUM SOLUM HUIUSQUE ARÆ TITULORUMQUE EST, SI QUIS TERGERE, ORNARE, REIFICERE VOLET, QUOD BENEFICII CAUSA FIAT, IUS, FASQUE ESTO: SIVE QUIS HOSTIA SACRUM FAXIT, QUI MAGMENTUM NEC PROTOLLAT. IDCIRCO TAMEN PROBE FACTUM ESTO. SI QUIS HUIC ARÆ DONUM DARE, AUGERERE VOLET, LICETO, EADEMQUE LEX EI DONO ESTO, QUÆ ARÆ EST. CÆTERÆ LEGES HUIC ARÆ TITULISQUE EADEM SUNTO, QUÆ SUNT ARÆ DIANÆ IN AVENTINO. HISCE LEGIBUS, HISQUE REGIONIBUS, SICUTI DIXI, HANC TIBI ARAM PRO IMP. CÆSARE AUG. PP. PONTIFICE MAXIMO TRIBUNITIA POTESTATĒ XXXV. CONJUGE, LIBERIS, GENTEQUE EJUS SENATU, POPULOQUE ROM. COLONIS, INCOLISQUE COL. JUL. PATERN. NARB. MART. QUI SE NUMINI EJUS IN PERPETUUM COLENDO OBLIGAVERUNT. DOQUE DEDICOQUE UTI SIES VOLENS PROPICIUM.

Est & alia Narbone Ara, Augusto posita hac inscriptione:

T. STATILIO TAURO
L. CASSIO LONGINO
COSS. X. KALEND. OCTOBR.

NUMINI AUGUSTI VOTUM SUSCEPTUM à PLEBE NARB.
IN PERPETUUM.

QUOD BONUM, FAUSTUM, FELIXQUE SIT IMP. CÆSARI DIVI F. AUGUSTO PP. PONTIFICI MAXIMO TRIB. POTESTATĒ XXXIV. CONJUGI, LIBERIS, GENTIQUE EJUS, SENATUI, POPULOQUE ROMANO, ET COLONIS INCOLISQUE C. I. P. N. M. QUI SE NUMINI EJUS IN PERPETUUM COLENDO OBLIGAVERUNT, PLEBS NARBON. ARAM NARBONE IN FORO POSUIT, AD QUAM QUOTANNIS IX. KAL. OCTOB. QUA DIE EUM SEculi FELICITAS ORBI TERRARUM RECTOREM EDIDIT, TRES EQUITES ROMANI, A PLEBE, ET TRES LIBERTINI HOSTIAS SINGULAS IMMOLENT, ET COLONIS ET INCOLIS AD SUPPLICANDUM NUMINI EJUS THUS ET VINUM DE SUO EA DIE PRÆSTENT. ET VIII. KAL. OCTOB. THUS, VINUM, COLONIS ET INCOLIS ITEM PRÆSTENT. KAL. QUOQUE JANUAR. THUS ET VINUM, COLONIS ET INCOLIS PRÆSTENT. VII. QUOQUE IDUS JANUAR. QUA DIE PRIMUM IMPERIUM ORBIS TERRARUM AUSPICATUS EST, THURE, VINO SUPPLICENT. ET HOSTIAS SINGUL. IMMOLENT, ET COLONIS INCOLISQUE THUS, VINUM EA DIE PRÆSTENT.

ET FRIDIE KAL. JUNIAS, QUOD EA DIE T. STATILIO TAURO, M. EMILIO LEPIDO COSS. JUCICIA PLEBIS DECURIONIBUS CONJUNXIT, HOSTIAS SINGULAS IMMOLENT, ET THUS ET VINUM AD SUPPLICANDUM NUMINI EJUS COLONIS ET INCOLIS PRÆSTENT.

EXQUE IIS TRIBUS EQUITIBUS ROMA. LIBERTINIS UNUS. *Reliqua deficiunt.*

Has inscriptiones eam ob causam huc referri volui, ut inde iudicium fieri posset, qua verborum forma etiam in templis, & sacris adibus dedicandis veteres fuerint usi. Caterum *Ara* Diis superis & inferis consecratae erant, *altaria* superiorum tantum Deorum erant, ut Servius ait, ab altitudine dicta. Lactantius Grammaticus: Tria fuerunt in sacrificiis loca, per quae expiationem faciebant, scrobiculo facto Inferis, Aris terrestribus, Caelestibus extructis focus. Unde denominata etiam sunt *Altaria*, ad quae cum sacrificabant, manus in altum porrigebant. Haec ille. Prope Deorum templa & luci consecrabantur, qui nomen habent à *lucendo*, vel quod minime luceant, propter arborum umbras opacas: vel potius quod sacrificiorum luminibus, quae ibi per noctem haberi solebant, quoquo versus lucentes. Hos licebat interdum *conlucare*, hoc est, succidere, & succiis arboribus luce implere, sacrificio prius facto, cuius formulam Cato de re Rustica hanc recitat. Porco piaculo facto, sic verba concipito: *Si Deus, si Dea es, cuius sacrum est, ut tibi ius sit porco piaculo facere, illucce sacri coërcendis ergo. Harumque rerum ergo, siue ego, siue quis iussu meo fecerit, uti id recte factum sit. Ejus rei ergo te hoc porco piaculo immolando bonas preces precor, uti sis volens, propitius mihi, domo, familiaeque meae, liberisque meis. Harumque rerum ergo macte hoc porco piaculo immolando esto, &c.* Haecenus Cato. Meminit ejus rei etiam Plinius lib. 17. c. 28. Atque tantum de locis, ubi Diis cultus exhibitus fuit. Sequuntur jam Dii ipsi.

THOMAE DEMPSTERI IC.

AD CAP. II. PARALIPOMENA.

De templis, eorum partibus, donariis, jure belli, somniis, adibus sacris.

In augurali disciplina templum est caeli regio, praeterea quae alii observarunt, Jacobus à Cruce Bononiensis annotation. in Ovidium, *discedite templo*, lib. 1. fab. 7. Septimius poeta in hymno Jani, ut scripsit Victorinus Rhetor:

Cui referata mugitus aurea caeli templa.

Licet Terentianus Maurus lib. de Metris, non templa, sed claustra legat. Multus est in hac significatione T. Lucretius Carus lib. 1.

— nec caeli lucida templa.

Et lib. 2. Idem:

Id rursum caeli vellatum templa receptant.

Et lib. 5.

Per caeli voluunt passim se immania templa.

Festus Pompejus l. 11. *Mivora templa sunt ab auguribus, cum loca aliqua tabulis aut lineis sepiuntur, ne uno amplius ostio pateant.* Q. Ennius in Annalib.

Quamquam multa manus ad caeli carula templa

Tendebam lachrymans.

Secundo, templum est quilibet locus clausus, etiamsi profanus, & non augurio consecratus. Notavit Janus Parrhasius in quattis suis epist. 57. Festus l. 3. in contemplari. M. Varro l. 6. de ling. Lat. Curia Hostilia templum est, & tamen sanctum non est. hoc est, quicquid palis, hastis, aut aliqua re simili claudipotest. Serv. ad l. 4. Aeneid. v. 199.

Templa Jovis centum latis immania regnis,

Centum aras posuit.

Tertio templi nomine significatur sepulchrum, nata inde superstitio, quod veteribus cippi seu tumuli amicorum morte obitorum, pro templis religiose colerentur, ut ex Clemente Alexandrino in Protreptico, ostendit Lilius Gyraldus Ferrariensis de diis gentilibus syntagmate 17. & Nonius Marcellus cap. 6. num. 92. ut intelligi hoc sensu possit P. Virgilius lib. 4. Aeneid. vers. 457.

Prateaea fuit antiquo de marmore templum

Conjugis antiqui.

Denique est aedificium Deo consecratum, (de qua re est volumen ingens Rudolphi Hospiniani Tubingensis, de quo quid aliud dicam, nisi librum esse?) nam penates hominum sunt, deorum templa, ut loquitur Lucatius Placidius ad l. 1. Thebaidos Stationæ v. 643. Artemidor. Daldian. l. 3. oneirocrit. cap. 63. l. 4. cap. 39. l. 5. cap. 1. Jul. Pollux l. 1. cap. 1. num. 22. & de prima institutione, sequenti superstitio, causis cur templa diis mortales exererint, & quam multiplico numero? differit Blondus Flavius Romæ triumphantis l. 1. Interim corrigendi aliquot auctororum loci, D. Agobardus Lugdunensium Archie-

piscopus (qui coactaneus fuit Carolo Magno) in carmine de obitu Caroli & Ledradi Episcopi:

Hic dum ba'licas Deo dicatas,

Et Christo subeunt veneranda templa.

Ultimum versum corrige:

Et Christi subeunt verenda templa.

Simili mendo corruptus Ovidius lib. 2. Fastor. quæ correctio Isaac Casaubono debetur:

Cetera ne simili caderent labefacta ruina.

Cavit sacrati provida cura ducis.

Sub quo delubris sentitur nulla senectus,

Nec satis est homines, obligat ille deos.

Templorum positor, templorum sancte repertor,

Sit superis, oro, mutua cura tui.

Quis credat templorum Augustum repertorem? quum vel Felisgo, vel Thestalo, vel Eleuthero, vel Phoroneo, vel Otrita Amazoni, vel Lycæoni id attribuit Julius Hyginus Fab. cap. 225. vel Jano, Xenon apud Macrobius Saturnal. r. cap. 9. & Q. Fabius Pictor de Aureo saculo l. 1. legendum est indubie:

Templorum positor, templorum sancte resector.

C. Sueton. in Augusto cap. 40. *Aedes sacras vetustate collapsas, aut incendiis absumptas, refecit.* Quem locum Eginhartus in vita Caroli Magni expreilit: *Aedes sacras, amen ubicumque in regno suo vetustate collapsas comperit, pontificibus & patribus, ad quorum curata pertinebant, ut restaurarentur, imperavit.*

Nec vero omnibus gentibus templa diis dicare placuit, ac primum Sicyonii, nullum fanum, nullamque statum Coronidi deæ fux erigebant. Pausan. Corinthiac. ut jure exclamar Arnobius l. 5. contra gentes, non omnibus diis templa devota. Exemplum hoc sequuti Athenienses, qui Clementia: cui lucus in media urbe, nullum simulachrum fieri volebant, Statius lib. 12. Thebaid. v. 493.

Nulla autem effigies, nulli commissa metallo

Forma deæ, mentes habere ac sectora gaudet.

Perse nulla sua admittebant, quod majesta em Solis, quem venerabantur, putarent nullis telorum angustis coërcendam. Strabo l. 15. siue ut loquitur Cicero l. 2. de leg. non esse parietibus includendos deos, quibus omnia deberent esse patentia ac libera, quorumque hic mundus omnis templum esset, ac domus. Quod institutum ex doctrina Magorum profectum. Laërt. l. 1. extat Herodoti in id ipsum locus apud B. Briffonum l. 2. de regio Persarum principatu pag. 216. Quare in Græciam cum ingenti & numeroso exercitu irrumpentes omnia deorum templa vastarunt. Maximus Tyrius serm. 38. ut ob id diis hominibusque invisos dicat Aescenius Padianus in 2. Verrinam, quod diis dedita templa ruinis & ignibus delectarent, ut loquitur Alexander apud Curtium Rufum l. 3. folique Deliaci templo ac Ephesino pepercerunt, quod intelligerent in hoc Apollinem Solem suum coli, in isto Dianam, quam illi Lunæ nomine venerabantur. Scholiast. Aristoph. in Pacem; neque deinde Græci vastata à Persis templa restaurare voluerunt, ut heffius impictari & barbaries maneret monumentum. Pausan.

¹ In Phocic. eoque præcipue nomine laudantur Jones ab Iſocrate in panegyrico.

Ad Romanos venio, qui centum septuaginta primis annis, ritu Perſico, templis, ſimulachris, deorumque ſtatuis caruerunt, ſi fides diligentiffimo M. Varroni ſit adhibenda ex divo Auguſtino l. 4. de civit. Dei. cap. 36. Et certe aut in ſylvis ſeu lucis culta ab antiquis numina, ut ſupra dixi in Reg. 1. aut in editis montibus. Strabo Amafianus l. 7. Geogr. *οὗτος ὁ τόπος ἀνὰ τὸν δῆλον θεῶν, καὶ τὸ ἵππον καὶ ἐλεῖνθι ἱερῶν, καὶ ποταμῶν ἐστὶν ἔσως.* *Αὐτὸν* Getas ſacerdos Deus dicitur, & mons ſacer exiſtimatur, & ita appellatur. Idem l. 15 in fine. Indi, inquit, ſacriſcant ἐν ὑψηλοῖς τόποις, in ſublimi editore loco, ut merito orgia, Bacchi ſacra, ſeu Liberalia, vocentur *ἀπὸ τῶν ἱερῶν, ἀ* montibus. Serv. ad v. 303. l. 4. *Æneid.*

Non modo Indorum, Græcorum, & Getarum hic ritus, ſed & Dacorum. Sic enim interpretor Papinium l. 1. ſyl. 1. v. 80.

Tu tardum in ſædera montem

Longo Marte domas.

Et lib. 3. ſyl. 3. v. 169.

Hæc eſt, quæ viſtis parentia ſædera Cæſis,

Quæque ſum Dacis donat clementia montem.

Jam de inauguratione ago: itaque profana loca a templis difcrera conſecratione. M. Varro in lib. ſagogico de officio Senatus habendi, referente A. Gellio l. 14. cap. 7. In Curia Hoſtilia, & in Pompeja, & in Julia, cum profana ea loca fuiſſent, templa eſſe per Auguſtum conſtituta; inde derivatum ut templa ſancta, Auguſtaque, id eſt, augurio conſecrata dicerentur. Notat Joan. Coraſ. Miſcellancor. jur. civil. l. 3. cap. 29. Servius Honoratus ad v. 200. l. 4. *Æneid.*

Centum aras poſuit, vigilemque ſacraverat ignem.

Et expreſſus P. Ovid. l. 4. Faſtor.

Sancta vocant Auguſta patres, Auguſta vocantur

Templa ſacerdotum rite dicata manu.

Ergo ut templa Auguſta, ita qualibet res augurio ſacrata, ſic appellabatur, præſertim ubi Senatus haberi poterat, aut SC. fieri, abunde enarrat idem Servius ad illud l. 8. *Æneid.*

Auguſta ad mania regis

Ire jubet.

Imitatus eſt Corrippus Africanus l. 1. num. 11.

Auguſta ſacro pede contigit aula.

Et lib. 3. num. 1.

Auguſta limina teſti.

Silius Italic. l. 1.

Concilium vocat Auguſtum, caſaque beatos

Pauperſate patres.

Et vetus poëta, ut puro, apud C. Tacitum lib. de morib. Germanor.

Auguriis patrum, & priſca ſormidine ſacrum.

Quare magna quæque, pretioſa, & inſignia Auguſta vocata. Suid. in voce *Αὐγουſτος*, Auguſtus, & principes Romani Auguſti, ut Auguſtiſſimus princeps. Q. Symmach. l. 4. epiſt. 7. locus eſt elegans D. Auſonii in Actione gratiarum. Gratianus poteſtate imperator, virtute victor, Auguſtus ſanctitate, pontifex religione, indulgentia poterat, etate filius, pietate utrumque. Legge Munacii Planci ſententiam apud Sueton. Auguſto, cap. 7. & noriſſimi ſunt Q. Ennii verſus apud M. Varronem lib. 3. de R. R. cap. 1.

Et quia; ut principes, templeque eodem nomine, Auguſti, vocabantur, ita utriuſque violati par poëna, nempe legis Julia majestatis. Aurel. Prudent. in Romano martyre:

Sprenſiſſe templa, reſpiſſe eſt principem.

Belli tamen jure non minus templa, quam res profanæ occupabantur, & victori cedebant, licet plerique ſciam reverentia religionis ductos iis peperciffe. Nam Alexander Thebis captis, ſacris pepercit, reliquos agros, ſeu prædā diſiſit. Arrian. lib. 1. de gent. Alexand. neque modo ſpoliata templa profanari credita, ſed & ſi quis minus reverentia erga ea ceſſiſſet. Salvian. Maſilienſ. l. 3. de provid. & jud. Dei. Memorabile Ageſilai regis factum reſert Xenophon hiſtoriæ. Græcar. l. 4. Qui hoſtes ſuſos proſequens, non ultra progreſſus eſt, quam illi in templa ſe recepiſſent. *ὁ δὲ καίτερος πολλὰ θράυματα ἔχων, ἐκ ἐπιδόχης*

τῶν θεῶν. Qui quanquam multa vulnera habens, tamen non oblitus nominis. Templum autem illud, in quod proſtigati ſe receperunt hoſtes, ſuit Minervæ Itoniæ, ut eſt in Ageſilai vita apud Plutarchum. quod uſque adeo verum eſt, ut rem in jure controverſam non liceat in ſc. rum dedicari, idque Xviros caſiſſe proditum l. ult. ff. de legio. quia ſcilicet; cum ſacrorum inviolabiles eſſent leges, reus potentiore iradebatur adverſario, ut contra non licet rem ſacram alienare, ſive profanam facere, alii notantur.

Jus iſtud eſt belli, quo ut homines, ita templa, ſepulchraque in ſervitutem rediguntur, de quo liber extat non contemnenda eruditionis Balthazaris Ayala Juridici Belgicorum exercituum quaſtoris. quem adi. Paul. l. C. l. 4. ff. de ſepulch. viol. & Pompon. l. C. l. 36. ff. de relig. & ſumptib. ſun. cum loca capta ſunt ab hoſtibus, omnia delinunt religioſa vel ſacra eſſe. Sed quia quale id jus eſt, nulli expoſuerunt, ponam celebria aliquot ſcriptorum loca. M. Tull. l. 2. in Pullum: Quid Myſilene, quæ certe, veſtra, Quirites, belli lege, ac victoria jure ſacta ſunt, Ex Trogo Pompejo M. Junianus Juſtinus (ſic enim in codice MS. Vaticana bibliotheca habetur) lib. 31. Civitates belli jure populi Romani ſactas in integrum reſtitui jubet. C. Tac. lib. 4. hiſt. Eſt armorum aliquod ſas & jus hoſtium. Et eleganter hiſt. l. 3. ſ. 1. 2. de fratre, qui in bello inter Flavianos & Vitellianos civil. fratrem interſecerat, præmiumque petierat, addit, nec honorare illis eam eadem jus hoſtium, aut uliſciſtatio belli permittebat. T. Liv. 1. decad. l. 2. Porſena ad Mutium: nunc jure belli liberum te intaſum inviolatumque dimitto. Q. Symmach. lib. 1. epiſt. 64. Evenit ea tempeſtate, ut etiam fidei depoſita belli jure raperetur, quod à ſummatis civitatis quos reliquos fuga fecerat, jus arari reſpoſcebat. In MS. codice erat, ſiſci depoſitum, non fidei, & neceſſaria videtur mihi correctio. Idem Græco ritu receptum. Heliodor. Emeſenus Phœnix lib. 8. *τῶν πολεμικῶν νόμων, τοῖς αὐτοῖς ἀνεκείναιτο, δέδωκε τὸς ἀρχιμάχους ἀναδεικνύναι.* quomodo? jure belli, ipſi reſpondit, quod captivos ſervos efficit. Et l. 9. *Ἀθιοπ. οὐκ αὐτὸν ἀνὴρ τὸ κακὸν ἄνθρωπον σκυλεύει ὁ πολέμῳ δίδωσι νόμον.* Corpus captivi ſpoliari, victori jus belli concedit. Q. Curt. l. 4. c. 1. n. 13. *Uipore qui ne belli quidem jura in me ſervaveris.* Et l. 7. c. 8. n. 28. *Etiā in pace belli jura ſervantur.* Et l. 5. c. 12. n. 17. *Pecunia & ſupellex regia quaſi jure belli diripitur.* Et l. 8. c. 7. n. 12. *Et tetraſ fugam belli jure proſequimur.*

Papin. Stat. l. 12. Theb. v. 561.

Non querimus caſos, hæc belli jura, viceſque

Armorum.

Iſto, ut jam admonui, jure, ne templa quidem, ſuperatis bello incolis, tuta erant. D. Auguſtin. de Civit. Dei l. 18. cap. 44. Civitatem caput, (Pompejus) templum reſerat, non devotione ſupplicis, ſed jure victoris. Sed eadem ante illum C. Tacitus l. 5. Hiſtoriæ. Romanorum primus Cn. Pompejus Judæos domuit, templumque jure victoriæ ingreſſus eſt. Otto Friſingienſis lib. 2. cap. 46. Inter alia Orientis regna, Hieruſalem veniens, capta civitate, templum quo ſoli populo Dei immolare licuit, oblatu hoſtiis polluit. Idem de legatione Philonis Judæi ſub Tiberio principe, l. 3. Chronic. cap. 13. Non ſolum ſpernitur ab eo oblitus populi odium, ſed & ut templum profanetur, ipſeque ibi ut Deus colatur, ab Auguſto præcipitur. Mitius tamen Hegeliſſus de Excidio Hieruſolymitano l. 5. cap. 46. Pompejus templum cepit, ſed non diruit. Sic intellige poëtas. Q. Horatium l. 4. od. 4.

Vaſtaſta Panorum tumultu

Fana deos habuere rectos.

Valer. Flacc. Argonaut. l. 5. n. 647.

an Martia templa

Intemeranda minus, tacitus mihi lucus, & agger,

Quod rudis; & ſola colimus frigentibus umbra.

Petr. Apollon. Collatius Exci. Hieroſol. l. 1.

Nil ſuperſt tandem, veteri niſi lege relicta.

Crudeles iterum templum ſpoliare Quirites.

Idem eodem lib. poſt:

Magnus & hanc domuit, templique in limina victor

Diruit, hinc ſuos juſſit ſtabulare jugales.

Et

Et l. 4. de Tito urbe poito:

*Nam parcere sacro
Ille loco, saltemque urbis monumenta manere
Una cupit.*

Aurel. Prudent. l. 2. in Symmachum:

*Aut quoties ducllor Macetum fortissimus altos
Templorum cineres viciis cumulatit Amyclis.*

Corruptus indubie posterior est versus, neque enim quicquam Alexandro Macedoni cum Amyclis seu Spartanis, quorum templa victor dirueret. Optime igitur in MS. meo iudicio:

Templorum cineres viciis cumulatit ab Indis.

Nec mendo vacat Silius Italic. l. 13. Punic.

*Ne flammam tadsque velint, ne templa sub uno
In cinerem transisse rogo.*

Erratum alii videntur; solus, quod sciam, opem ex MS. codice attulit Fr. Modius Novantiquar. leſt. ep. 62. legitque:

In cinerem traxisse rogo.

Sed redeo ad templum Hierosolymitanum, quod à Tito delectum narrat Dio Coccejan. l. 66. ὃ τὸ τίτῳ τὰ πρὸς Ἱερουσαλὴμ ἐπιταχθεὶς τὰ Ἱεροσόλυμα εἶλε, καὶ τὴν ναὸν ἐπέσχε, τοῖς ὃ Ἱερουσαλὴμ ὄντι ἰδὲ τῷ, ἀλλὰ καὶ νῦν, καὶ σωτηρία, ἰδὲ αἰωνία τεύχεται ἰδὲ καὶ τῷ καὶ συνατάλῳ. Titum praefectum bello iudaico cepit Hierosolymam, incenditque templum, existimantibus iudeis, non solum interitum, sed victoriam & salutem, & felicitatem, quod una cum templo caderent. Incensum ergo à Tito id templum, cui Pompejus antea pepercerat. id contigit anno postquam conditum fuerat millesimo octuagesimo nono. Ado Viennensis Aetate 6. Chron. pag. 115. aut millesimo centesimo secundo. Paul. Orof. l. 7. cap. 9. sed tamen id deleturum flevit Titus. Constantin. Manass. Chron. pag. 55. quod videret se unicum à Deo punientis iudeis designatum. Michaelius Glycas Annalium parte 3. pag. 334. & sane subversio incendiumque templorum semper inter flagitiosa habitum; miles ille Caesarianus apud M. Annanum Lucanum l. 1. Pharsalia v. 379.

Jubeas

*Si spoliare deos, ignemque immittere templis,
Numina miscebit castrensium flammis moneta.*

Et iratus Caesar apud eund. l. 5. v. 305.

*Non illis urbes, spoliandaque templa negasset,
Tarpejamque Jovis sedem.*

Quod ut in templis observatum, ita in statuis deorum, quae nunquam sine piaculo pollui, contrectarique, aut profanari poterant, locum adscribam ex Marciano Heracleota in carmine Geographico v. 694.

*ὁ δὲ μὲν Ἰστανὰ δυσσεβέματα
Πεῖσαι πρὸς δήμετρον Νέμεν ἀρχαῖα, καὶ
Πληρὴ κεραυνόβητα δαμνέοντα θανέειν.*

Latine vertit elegantior Fed. Morellus Regius Graecorum literarum professor, bene de illo authore, ut de aliis omnibus meritis:

*Ex his Jafona facinus impium
Signum in facrum patrasse Cereris aſterunt,
Et calitum miſſo interemptum fulmine.*

Ad partes jam propero, quas non omnes enumerabimus, sed necessarias magis. Itaque & areae, & vestibula templis adhaesisse Reg. 1. supra docui. Nunc in vestibulo terraſtylum fuiſſe, id est, locum seu spatium quatuor columnis diſtinctum, est manifestum. M. Pollio Victor. l. 4. Architeſt. cap. 1. atque hic locus omnibus deambulatoris patebat.

At altera pars, quam adytum appellabant, ſolis ſacerdotibus reſervabatur. Jul. Pollux l. 1. cap. 1. num. 8. Ἐν αὐτῷ τοι καὶ τὰ χαλκείον ἀεὶ ἐν τῷ ἱερῷ, τοιοῦτο καὶ ἀδύλον εἶπεος ἄν, καὶ ἀπαισόν, καὶ ἀφαισύνον, καὶ ἀδύλον, καὶ ἀνέκτορον. Tempſi locum, quem adire non licet, adytum nominaveris, intaſtum, ſacroſanctum, reſectum, & oracularem. Caſar l. 3. belli civilis: Pergami in occultis & remotis templi. quo praeſacerdotes adire ſui non eſt, qui Graeci ἀδύτα appellant. Ubi Rhellicanus interpres, Graca vox ἀδύλον, ſecretum & penetrabile ſacrum dicitur. Aegrius vetus Grammaticus, adytum quod adiri non poteſt. Jul. Firmic. lib. de errore profanar. Relig. in adytis habent idolum Oſtridis ſepulchrum. Hinc oracula reddebantur.

L. Sen. Thyeste aſt. 4. ſc. 1.

*Reſponſa dantur certa, dum ingenti ſono
Laxantur adyto ſata.*

Et Jupiter apud Martianum Capellam in Feſceno ad nuptias Mercurii & Philologia l. 2.

Qua occulant adytis ſacra latentibus.

Claudian. l. 1. de Raptu:

adytis garifa Cybelle

Proſiit.

Penetrabile pars etiam templi. Servius Maurus ad lib. 2. & lib. 6. Aeneid. penetrabilia exponit ſecreta templorum. Hic honoratorium ſeu principum cadavera recondebantur. Sueton. Auguſto cap. 18. Per idem tempus conditorium, & corpus Magni Alexandri, cum prolatum eſt penetrabili ſubieciſſet oculis, Hic & victimae immolabantur. M. Lucan. lib. 2. v. 125.

*Ante ipſum penetrabile Dea, ſemperque calentes
Maſſavere focos.*

Hic etiam pretioſiſſima quaeque abdebantur, ut metus praefentis numinis ſacrilegos deterret. Idem Lucan. lib. 5.

illa pavens adytis penetrabile remoti

Fatidicum, prima templorum in parte reſiſſit.

Quippe hic ſimulachrum ipſorum deorum erat collocatum. Claudian. lib. 3. de Raptu:

penetrabilibus amens

Exitit.

Idem de 4. Honorii conſulatu:

ſic numina Memphis

In vulgus proferre ſolet, penetrabilibus exit

*Effigies, brevis illa quidem, ſed plurimus infra
Liniger.*

Festus Avenius in orae maritimae deſcriptione penetral vocat; Templum in illa Veneris & penetral carum.

Inter partes templi & delubrum recensent, quod ibi ſacrificaturi ſe abluerent. Iſidor. lib. 15. cap. 4. licet Feſtus Pompejus lib. 4. interpretetur ſuſtem delubratum, hoc eſt, decorticatum, quem venerabantur pro Deo. Quam deſinitionem Aſconius Padianus reprehendit in Divina. Tullian. gloſſa antiquae delubrum, καθάρωμα ζώον, ἀνάθημα. In ſolemni victoria & triumpho delubra coronabantur. Sil. Italic. l. 12. Punicor. v. 743.

Inque vicem amplexi permixta loco triumphum

Tarpeji clamant Jovis, & delubra decorant.

Fade à librario erratum; legendum eſt, ut multis ostenditur in tractatu de triumpho:

Et delubra coronant.

Hic captabantur ſomnia; nam maniſeſtius eſt, quam ut dici debeat, rerum futurarum eventum conſueviſſe in templis pernoctantes ſciſcitari. Baptiſta Pius Annotationibus poſter. c. 10. locus eſt in fragmentis Petronii Arbitri, cujus opus non tam mirum interiſſe, quam nomen ignorari certum. Tacitus enim l. 16. Annalium Caſum vocat, vetus Scholiaſtes Juvenalis ad v. 635. ſat. 6. Publum. Is itaque:

*Somnia qua humanas ludunt evanida mentes,
Non delubra Deum, nec ab aethere numina mittunt,
Sed ſibi quiſque ſavit.*

Hunc in templis dormiendi morem ad ſomnia captanda expreſſit P. Virgilius lib. 8. Aeneid.

Huc dona ſacerdos

Contulit & caſarum ovium ſub nocte ſilenti

Pellibus incubuit ſtratus, ſonnoſque perivit.

Videtur ergo praeſentium fuiſſe ſacrificium, quo oblato incubare pellibus hoſtium ſolerent. victima illa aries eſſe debebat. Cael. Rhodig. Antiquar. leſt. lib. 27. cap. 14. multa interpretes A. Perſii ad ſat. 2. v. 56. Pſeudocornutus: Acron tradit, quod in porticu Apollinis Palatini fuerant Danaidum effigies, & contra eas ſub die totidem equeſtres filiorum Aegithi, ex iis autem ſtatuis quadam dicebantur poſtulanſibus per ſonnum dare oracula. Ipſe Perſius:

*nam fratres inter ahenos
Somnia ptiuita qui purgaſſimus mittunt,
Praeciſi ſunt.*

Vide quæ de Serapi alibi scribuntur in hoc opere. Et quia eo progressus sum, paulo altius de somniis repetam. De iis eorumque interpretamentis plerique eruditissimi olim scribere, quorum opera temporis injuria intercederunt, citantur tamen apud Julium Pollucem, Suidam, Eustathium, & alios, nominatimque ab Hadriano Junio recensentur lib. 1. Animadversor. cap. 18. *Geminus Pyrus* 3. lib. ea de re conscripsit. *Artemon Milesius* 22. libros. Idem studium illustrare *Panyassis Halicarnassensis*, *Alexander Myndius*, *Phæbus Antiochenus*, *Demetrius Phaleræus*, *Nicostratus Ephesius*, *Antipho Atheniensis*. Sunt & alii quorum nunc opera extant: *Artemidorus Daldisanus*, *Astrampsychnus Philo Judæus*, *Achmes Scyrimis filius*, *Nicephorus*. Quod magis miror incertum esse adhuc inter scriptores, quis primus divinandæ ex somniis scientiam conderit. id C. Plinius lib. 7. cap. 57. *Deucalionis filio Amphyctioni* assignat, *Pausanias* in Attic. *Amphiaræo* vati, qui bello interfuit Trojano, & ex eo Rhodig. lib. 27. cap. 14. Antiq. lectio. *Philo Judæus*, aut quilibet alius author libelli de Biblicis antiquitatibus, *Abraham Patriarchæ*: sed certior concordia *Josepho* id attribuit, quem venditum Ægyptiis primum mortalium voluit somnia interpretatum. *Trogus Pompejus* apud M. Junianum *Justinum* l. 36. *Minimusque* inter fratres *atque Josephi* fuit, cujus excellens ingenium veriti fratres, clam interceptum peregrinis mercatoribus vendiderunt, à quibus deportatus in Ægyptum, cum magicas ibi artes solerti ingenio perciperet, brevi ipsi regi pericharus fuit, nam & prodigiorum sagacissimus erat, & somniorum primus intelligentiam contulit. Corruptus locus seu librarii inficaria, seu ethnica malignitate: melius in MS. codice, cum magnificas ibi artes solerti ingenio perciperet, atque ita legit *Erculphus Lexoviensis Chronic.* tom. 1. lib. 2. cap. 1. licet antiquam *lectionem* retinet *Otto Frisingensis* lib. 1. cap. 14. Eratque interpretatio somniorum *pars aruspice*, magni olim habita, licet *Heliodorus* l. 2. *Æthiopie* dicat: *ὄνειρος ποικίλη τοῖς τέλεσι κελύουται*. Somnia ut plurimum ex eventibus judicantur. Tamen *Euripid.* *Hecuba* v. 90.

ὅς μοι κέλυσ' ὀνείρου.

Ut mihi interpretentur somnia.

Denique non desunt qui ad *Telmisenses* primum interpretationis somniorum ritum trahant, inter quos est *Tatianus Martyr*, quod ego non de inventione, sed frequenti exercitio fundendum existimo. M. Tull. l. 1. de *Divinat.* *Telmessus* in Caria est, qui in urbe excellit *aruspicum disciplina*. Sed fallitur ille, seu memoria lapsus, seu errore poetarum inductus, qui vicinitate locorum pleumque decepti, regiones confundunt. Nam *Telmessus* non est *Caria*, sed *Lycia* oppidum, prope promontorium, quod *Dadala* appellatur. *Strabo* *Asiaticæ Geogr.* lib. 14. pag. 763. quæ urbs usque ad *Alexandri* *Macedonis* tempora *aruspice* gloria clarebat; celeberrimus quippe in ea arte *Aristander Telmisen* fuit. Q. Curt. *Rufus* lib. 4. *Arrian.* de gest. *Alex.* lib. 1. *Rigaltius* observat, ad *Artemidorum* lib. 1. cap. 33. ejusque auctoritate usurpat C. Plinius lib. nat. hist. 17. c. 25. Q. *Florentius Tertullian.* lib. de *Animis*. cap. 46. *Telmisenses* enim nulla somnia evadunt, imbecillitatem conjectationis incusant. Et est egregia concertatio de cadavere *Alexandri* inter *Ptolemaum* & *Perdiccam*, finita ab *Aristandro*. *Ælian.* var. histor. lib. 12. cap. 64. hac de inventoribus.

Nunc ad causas. Credidit antiquitas quippiam divinitatis inesse somniis. *Xenophon* libro de *magisterio equitum* in fine: *ἔστι δὲ πάντα ἴσσοι, καὶ περισυμβαίνειν ἢ ἀν' ἐβλάσει, καὶ ἐν ἑσπέρῃ, καὶ ἐν ὀπρινῇ, καὶ ἐν φθιμαῖ, καὶ ἐν ὀνείροισιν*. Hi vero notum omnia, futuræque denuntiant, cui volunt, in exitis, auguriis, omnibus, visis somniorum. Ubi *ὀνείρου* datus est poeticus, quod *Xylander* peritissimus interpres admonuit. Sed falsa illa veterum fuit credulitas, causarumque naturalium inficia. Nam graviter affecto corpore, animus speciebus violentis agitur. Q. Curt. lib. 3. c. 3. n. 2. *Anxium* de instantibus curis agebant etiam per somnium species rerum imminentium, siue illas agitando, siue animi præsentis divinatio accessit. *Vanas* appellat species L. *Seneca* lib. de *Constant. Sapient.* cap. 11. Adscribam *Joannem Cicero* lib. 2. de *Divinat.* Cum animus languore corporis nec membris uti, nec sensibus potest, incidi in visa variâ, & incerta

ex reliquiis inherentibus earum rerum, quas vigilans gesserit, aut cogitat, quarum perturbatio mirabiles interdum existunt somniorum species. Vetus poeta, ut quibuscumque placet, *Accius*: *Quæ in vita usurpant homines, cogitant, curant, vident, Quæque agunt vigilantes, agitantque, ea si cui in somno accidant,*

Minus mirum est.

Luctatius Placidius, seu *Lactantius Grammaticus* ad v. 134.

1. 5. *Thebaidos* *Statianus*:

Deus hat, Deus ultor in iras

Alportat, captisque favet, nec imago quiescit
Vana mea.

Helenius Acron, & alii interpretes ad Q. *Horatium*, ipse in *Ante poetica* in principio:

Felut ægri somnia vana
Fingantur species.

Petronius seu incertus poeta in fragmentis *Petronianis*:

Nam cum prostrata sopore

Urget membra quies, & mens sine pondere ludit,
Quicquid luce fuit, tenebris agit. Oppida bello
Qui quatit, & flammis miserandas scavit in urbes,
Tela videt, versaque acies, & funera regum,
Atque exundantes persusos sanguine campos,
Qui causas orare solent, legesque, forumque,
Et pavidi cernunt inclisum corde tribunal:

Condit aratus opes, defossissime invenit aurum;
Venator saltus canibus quatit, eripit undis,
Aut premit eversam perituræ navis puppim:
Scribit amatori meretricis, dat adultera munus.
Et canis in somnis leporis vestigia laurat;
In notis spatium miserorum vulnera durant.

Quæ ideo integra, præter consuetudinem meam, adscripsi, quod nullus elegantius significantiusque somniorum expressisset naturam, quibus consona sunt, quæ ex *Cl. Claudiano* peti possunt in præfat. ad 6. *Honor. consul.*

Omnia quæ sensus voluntur vota diurno

Pectore sopito reddit amica quies,
Venator molli de linat corpora lecto,
Mens tamen ad sylvas, & sua lustra redit.
Judicibus lites: auriga somnia, currus.

Atque hæc quidem naturalis ratio persuasit, ut infirmorum, aut inquietorum furiosa sint somnia, ita & digestionem ciborum saluta, tranquilla, placida, & vero proxima. *Vulgatum* illud est *Ovidii*:

Media sub tempora noctis,
Tempore quo cerni somnia vera solent.

Q. *Horat.* lib. 1. sat. 10.

Venit me tali voce *Quirinus*,

Post medium nocternum visus, cum sonania vera.

lis fidem esse adhibendam persuadet *Sext. Propert.* lib. 4. eleg. 7. ad finem:

Nec tu sperne piis venientia somnia portis,

Si pia venerunt somnia: pondus habent.

Somniorum certe diversitatem portarum involucris tegebant, quas vel eburnæ, vel corneæ fingeant, & eburnea porta falsas mutilum rerum species designat, ebur enim solidum est, & non pervium; cornea vera visorum exprimit simulachra, trans lucida enim est visumque facile admittens cornuum natura. Author est *Porphyrus* apud *Aurelium Macrobius* in *Sonn. Scipion.* lib. 1. cap. 3. in fine. *Servius Honorat.* ad lib. 6. *Æneid.* v. 894. Per portam eburneam oculi significantur, quia & corneæ sunt coloris, & duriores cæteris membris, cum frigus non sentiant; per eburneam vero portam os significatur, à dentibus, & scimus quia quæ loquimur falsa esse possunt, quæ videmus, sine dubio vera sunt. Eadem & *Didymus* antiquus *Homeri* *Scholias* scripti reliquit, cujus verba repete *Florido Sabino* l. 2. subciliari. lectio. cap. 24. *Joan. Saresber.* *Policratic.* lib. 2. cap. 14. utramque rationem complexus est *Plato* in *Charmide*, *ὅναρ δὲ κρείττον, διὰ τὸ ἀεὶ ἔχειν ὄρα*. Somnium ex cornibus, ex eburne. Hinc intelligenti poetæ Latini. *P. Virgil.* lib. 6. *Æneid.* in fine.

Sunt geminae Somus portæ, quarum altera fertur
Cornea, quæ veris factis datur exitus umbræ,

Altera

*Altero carenti perfecta nitens elephanto,
Hac falsa ad superos mittunt infomnia Manes.*
Claudian. praefat. ad 6. Hon. consil.

*Additur ecce fides, nec me mea ludat imago,
Irrita nec vanum somnia misit ebur.*
Horat. lib. 3. od. 37.

- - - an vitium carentem

Ludit imago

Vana? quæ porta fugiens eburna

Somnium ducit.

D. Anfon. in Ephemeride:

*Vana ignavorum simulachra locasse soferum,
Et geminas numero portas, quæ formice eburnæ,
Semper fallaces glomerat super atra formæ,
Altera quæ veros emittit cornua visus.*

Idem in Cupidine cruci affixo:

- - - Tulisti tandem caligine somni

Euras ad superos, portaque evadit eburna.

Nec defuerunt poetæ Græci. Incertus in Anthologia libr. 3. cap. 26.

Ω μὴ αὖ Βασιλίδας σοφῶν ἀέτιςον διείρα
Ἡς ἵπτεν κερῶν, ἐδ' ἐλίκαντο ἔφευ.

O magnam Bastiada sapientia certum infomium,
Certe verum licet non è cornu, neque eborè fuisse.

Coluthus Thebanus Lycopolita de Raptu Helenæ v. 310.

- - - Διὰς δὲ πύλας αἰθέρι διείρα

Τὴν μὲν ἀλκίβητος κερῶν.

Duas vero portas aperuit somniorum,

Alteram veritatis & cornuum.

Nonnus Ianopolitanus, author, meo iudicio sublimis, gravis, rerum verborumque dives, Dionysiac. lib. 34. v. 87.

Ἡρῆα δ' ὑπὸ ἄντρα παρήταρον ἑλὲς διείρα

Κλεινὴν ἐλίκαντο ἀνέχματα πύλας.

Morhea xero dormientem decipit imago somni

Mentem seducit eboris resiliens è portis.

Et lib. 44. v. 52.

Φάσματα μιμητὸς διειπίσιν διείρα

Ἀλκίβητος ἑρῶσιντα δι' εὐκέρως πύλας.

Simulachra emulantis pertresecerunt somni

Inerrantis currentia per cornicam portam.

Et iis omnibus prior, musarum lux, immortalis os mundi, ut loquitur Antipater Anthologia libr. 3. c. 25. Homerus Odyss. lib. 19. v. 564. & Eustathius Archiepiscopus ibidem.

Διὰ γὰρ τὴν πύλιν ἀνέραν εἰσιν διείρα,

Αἱ μὲν γὰρ κερῶσι τετθίχματα, αἱ δ' ἐλίκαντο.

Dux enim porta debilius sunt somniorum:

Una enim cornibus fabricata, alia eborè.

Efficacia credebantur de republica esse somnia, ideoque qui somniaissent, per præconem sequenti die publice vitorum certos cives faciebant. notarunt alii ad A. Persium: sed illud non sine solemnè expiatione, vulgatum est illud A. Persii sat. 1.

Hac sancte ut possas Tiberino in gurgite mergi

Mane cat ut bis, terque, & noctem flumine purgas.

D. Juvenal. sat. 6.

Ter matutino Tiberi mergetur.

Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 5.

Ipsæ procuravi ne possent sava nocere

Somnia, ter falsa veneranda mole.

Idem lib. 3. eleg. 4.

At natum in curas hominum genus, omnia noctis

Farte pio placeant, & saltente fale.

Aliter in MS. Achillis Statii Neapolitani, & forte rectius: Et vana ventura hominum genus omnia noctis

Farte pio placeant.

Sane in eadem dictione corrupti infiniti poetæ, & Cicero ipse, ut disquisit Guil. Canterus Novar. lection. lib. 1. cap. 8.

Addendi & alii, Sil. Ital. lib. 2. Punicor. n. 54.

Effundunt gemitus, atque omnia tristitia vertunt

In stirpem Aeneidum.

Lege omnia. Idem lib. 4. n. 131.

Contra lata Bogus Tyrio canit omnia regi.

Lege omnia. Idem lib. 9. n. 3.

- - - prospera pugna

Omnia ventura.

Rescribe omnia. P. Ovid. epistol. 19. Acontii Cydppæ:

Omnia te careant, nihil est violentius illis.

Indubie legendum omnia, dico ad illud Claudiani l. 2. de raptu in fine.

Omnia perpetuo genitalia sœdere sanxit.

Ubi reponendum omnia. Quis enim nescit solemnia in nuptiis omnia adhibita? ut idem Claudianus licet corruptus lib. de laudibus Sereuz, quem MS. meus attribuit cuidam Magistro Gyrardo:

Omnia non audeat genitrix tam magna sateri.

Et lib. 2. in Rufinum:

Hæc proprium thalamis genialibus omen.

Papin. lib. 1. syl. 2. n. 29. nupte antea legebatur:

- - - Et jam socialia præsto

Omnia.

Valer. Flacc. Argonaut. lib. 7. n. 249. item depravatus:

Sola sui, trizēs thalamos, infestaque cerno

Omnia.

Simili mendo laboraverat etiam Corrippus Africanus l. 1. n. 1. ante meam editionem:

Hæc ne vana putes, aut credas omnia fingi.

Sed regredior ad somnia, quæ loto corpore oblatisque victimis expiabant. Sil. Italic. lib. 8. Punicor. n. 124.

Qua dum abigo menti & sub lucem, ut visa secundem,

Oro Calicolas, ac vivo purgor in antro.

Quis hic purgandi ritus in antro? mendosus est indubie versus, certe vivam aquam lustrationibus adhibitis, seu fluviatilem Persius & Juvenalis supra docuerunt, & Virg. lib. 2. Aeneid. v. 635. at nulli scriptori in expiationibus antri mentio, quod memini legisse, legendum est igitur:

Oro Calicolas, ac vivo purgor in amne.

Secundum hanc expiationem, oneirocritæ seu consecretor sui somnia narrabant, atque huic officio plerumque vetula addictæ, quæ in superstitionem proclives. Sext. Propert. libr. 2. eleg. 4.

Qua mea non decies somnia versat anus?

Aut diis penatibus domesticisque narrabant. Idem libr. eod. eleg. 29. aut ut alii numerant 30.

Vadit & hinc castra narratum somnia Vestæ,

Quæ sibi, quæque mihi non nocitura forent.

Sic enim hunc locum legit expouitque Hadrian. Turneb. l. 7. Adversarior. cap. ult. At in editione Horatii Tuscanellæ Bastiençis, & in MS. Codice Achillis Statii aliter, & fortasse non male, concipiebatur:

Vadit & in castra narratum somnia: esse.

Nunc ad templorum ornamenta, somniis expositis, descendendo, C. Sueton. Vitell. cap. 5. quæ præcipue in donariis spectabantur, aris, aut statuis, aut vasis sacris. Aurel. Cassiodor. l. 9. epigr. 15. τὰς ἱερὰς πόλεις, ornamenta templorum vocat Appian. lib. de bello Mithridat. pag. 201. ornatus templi Apollinis. Hegeſipp. Excid. Hierosolym. lib. 2. cap. 1. Flor. Tertull. Apologetici cap. 26. Deum victimis, templum donis, gentem sœderibus honorasti. Servii opinio displicet, qui ad libr. 3. Georg. v. 534. vult donaria esse loca, in quibus deorum dona reponuntur: eademque repetit ad illud lib. 12. Aeneid. sacraaria Ditis, non placet inquam, quum Justinianus Aug. definierit donaria, ea quæ ad ministeria Dei dedicata sunt. §. 8. Instituit. de rer. divis. & Theophilus vertit δῶρα. Græcis ἀνθήματα dicuntur generali nomine. Cebes Thebanus in Tabula, quod vocabulum, donarium reddidit Latine Hieron. Wolfius apud Suidam in voce ἀνθήματα. Alian. var. histor. lib. 2. cap. 20. anathemata autem hæc diis voti interpretatur Phalaris Agri- gentinorum tyrannus, τριπόδας διδωκας καὶ σεφίλους χρυσὸς καὶ ἄλλα πικρὰ πικρὴν χάρισματα τῆς σωτηρίας. Tripodas Delphicos, & coronas aureas, & alia multa ac pretiosa munera, pro actione gratiarum ob recuperatam salutem. epist. 84. Appianus Alexandrinus civil. bellor. lib. 4. pag. 626. Julius Pollux libr. 1. cap. 1. onomast. num. 24. ἀνθήματα πικρὰ σαδῶν,

M

σαδὺ, ἀναθήναις τὸν θεόν. *Anathema facere, templo dedicare.* Lucan. lib. 9. versic. 517.

Non illic Libya posuerunt ditia gentes
Templa, nec Eois splendent donaria gemmis.

Corripi. lib. 4. n. 2.

posseque & limina comunt,
Et sua placandis nescunt donaria templis.

Martian. Capella de Nuptiis Mercurii lib. 1. Prænitens speculum, quod inter donaria ejus adyti, Sophia defixerat, quo se renovens etiam vellet originem inquirere. Justino lib. 24. c. 6. n. 8. dicuntur munera de Delphico templo: Multa igitur ibi & opulenta regum populorumque visuntur munera, quæque magnificentia suis reddunt vota gratam voluntatem, & deorum responsa manifestant. M. Manilius Astronomic. lib. 5.

Hinc Augusta nitent sacratis munera templis
Aurea, & Phæbeis certantia lumina templis.

Eadem & dona appellari solent. C. Plin. lib. 37. cap. 1. Sueton. Aug. c. 30. Stat. l. 1. Achilleid. v. 426. flammisque liquefunt dona Deum. Martial. l. 10. epigr. 28. cinguntur limina donis. Corripius Africanus lib. 4. n. 4.

Instituit pulchrum, solidavit robore templum,
Cepit, perfecit, donisque ornavit, & auxit.

Et ibidem loci post:

Plurima totorum sacravit dona suorum,
Immensæque pium ditavit munera templum.

Etant hæc donaria velut argumenta casuum præteritorum, nam emeriti milites arma sua, qui naufragium evasisent, vestes in tabella depictas diis dedicare solebant. Horat. libr. 1. od. 5. Virg. libro 6. Æneid.

casus effinxit in auro.

Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 3.

Nunc dea, nunc succurre mihi, nam posse mœdæ
Fixa docet templis multa tabella tuis.

Duces etiam defuncti a iura diis, quos coluissent suffigenda relinquēbant. Parthenitus ille moriturus apud Papinium lib. 9. Thebaid. in fine.

Hæc autem primis tela infelicia cæstris
Ure, vel ingrata munus suspende Dianæ.

Et reduces ab expeditione. Ovid. epist. 13. Laodamiæ.

Et sua det reduci rursus meus arma Jovi.

Tituli & elogia infelicebantur donariis istis. Idem lib. 5. syl. 2. v. 146.

Belligeris hæc dona diis, hæc tela dicavit,
Cernis adhuc titulo.

Unde votum Hectoris Ajacem interficere cupientis apud Homerum lib. 7. Iliad.

Τὸν χεὶρ συνήσας, ὅσπερ ποτὶ Ἴλιον ἰδὼν,
καὶ κρείττα ποτὶ νόον Ἀτρεΐδης.

Arma adimens feram ad Ilium sacrum, & suspendam ad templum Apollinis. Unde Κρεῦδσαι τὴν ἀσπίδα, suspendere clypeum, bello jam confecto. proverbialiter effertur apud Suidam, pro eo quod est pacem agere. Suffigebantur autem non columnis modo & parietibus votivæ hæc tabulae, sed & tholis ipsis, seu fastigiis ædium sacrarum. Anob. lib. 6. Multa templa quæ tholis sunt aureis, & sublimibus clara fastigiis. Luciat. Placid. ad lib. 2. Thebaid. v. 734. Tholus est in mediis templi camera locus in quo votivorum primitiæ aut exuvie figebantur. Mart. lib. 1. epigr. 1.

Et Cybeles pistor stat Corybante tholus.

Virgil. lib. 9. Æneid. v. 407. frequenter Statius l. 1. syl. 4. v. 33.

Tamen accipit omni
Exuvias Diana tholo capitisque tela
Bellipotens.

Et lib. 2. Thebaid. in fine:

Hæc ego rororum pugnas, vulvisque tremendas
Magnanimum effingam regum, hæcque superbis
Arma tholis.

Et lib. 7. Thebaid. v. 55.

Terrarum exuvia circum, & fastigia templi
Capta insigniant gentes.

Eodem de templo, ædes de profana habitatione curiosius, quam par erat, docuerant Grammatici, sed utrumque esse falsum ostendit multifaria autoritate eruditissimus Tiraquell. in Alexandrum Neapolitanum Genial. Dieb. quem non exscribo.

De aris pauca hic dicenda. Reliqua repete ex Reg. 1. supra. In sepulchris, aut ecce prope pulchritate, erigebantur, doctissimus Hieronymus Magius in Miscellaneis probavit: unde in Apotheosis illa mystica Cæsaris sub persona Daphnidis Ecloga 6. apud Virgilium:

en quattuor aras,
Ecce duo tibi Dæmoni, duoque altaria Thæle.
Et expressius lib. 3. Æneid.

Stant manibus ars.

Et lib. 5.

Mæstque saravimus arces.

Andromache marito occiso lib. 3. eodem:

manesque vocabat

Hellorum ad tumulum, viridi quem cespite inanem,
Et geminas, causam luctus, sacraverat arces.

In comædiis item actandis aræ in scenis erigebantur dux, sed eo discrimine, ut in comædia Apollini dextra aræ esset ora, sinistra ei heroi deæve, aut deæ, cujus in honorem ludi celebrarentur, seu parentalia, aut funebria sacra: at in tragædia dextra aræ erat Bacchi. Licet sciam Olympiodorum comædiæ etiam præsidem facere, cujus verba Fr. Lindenbruchius adfert. At contra stat Donatus in Andriam Terentii act. 4. sc. 3. Ex ara scilicet Apollinis, quem δῆλος Menander vocat, aut quod Apollini comædia dicata est, in cujus honorem aram constituiebant comædiani celebrantes. Apollini ergo comædia, Libero patri tragædia. Et ipse Terentius:

Ex ara hinc sume verbenas tibi.

Quia nempe aræ Apollinis verbenæ imponebantur, atque Liberi patris hederæ. Jul. Scaliger lib. 1. Poëtices cap. 21.

Aras præterea privatas Laribus consecrabant, ut infra dicitur, sed & mari fluminibusque, quæ & humana colebant effigie, ut notum ex C. Plinio Juniori libr. 8. epist. 8. & aliis. Itaque aræ non minus iis quam aliis diis votæ. Virgil. lib. 1. Æneid. n. 112.

Tres notus abreptas in saxa latentia torquet,
Saxa vocant Itali, mediis quæ in fluctibus aras
Dorsum immane mari summo.

Et de fluminum aris locus est egregius D. Ausonii epist. 9. ad Paulinum:

Culpabam proceros adverso flumine cursus,
Quis fuit ille dies? non annus longior ille est,
Attica quem docti collegit cura Metonis,
Desertus, vacuis silisque exerceor aris.

Ac si dicat discedente amico sibi nihil esse solatii, nisi ut deorum aris advolvat, quas forte licet gramineas existimare, de quibus Turnebus lib. 1. c. 1.

Denique & aras summa cum veneratione dedicare consuevisse Romanos quis nescit? Adscribam aliquot veterum mariorum fragmenta: unum est Patonione.

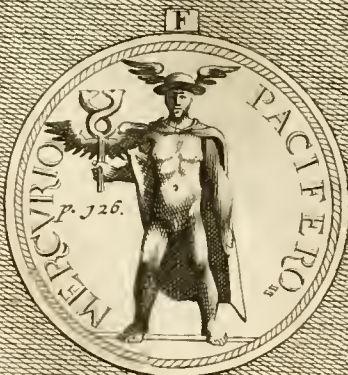
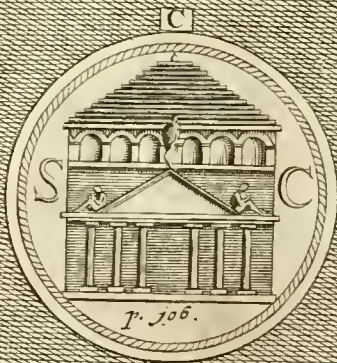
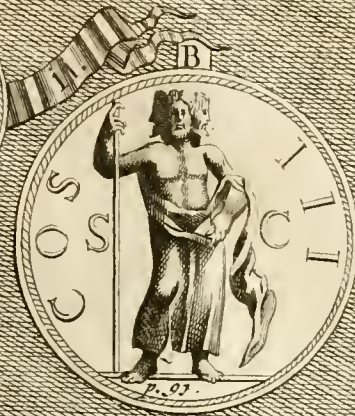
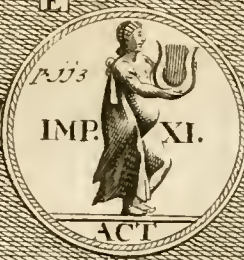
Proposito Jovi, S. Trib. coh. X. prat. cultor. numinis ipsius, proficiscens, ad opprimendam factionem. Gallicanam, jussu. Principis. Sui. Aram. istam. posuit.

Alterum est in Bavaria, ut refert Wolfgangus Lazius Commentarior. Reip. Rom. lib. 6. cap. 1.

Nunc, R. & Minervæ, Sac. cen. coh. III. Brit. aram, & Fl. Felix. Praef. ex voto posuit. L. M. dedicavit. Kalend. Dec. Gentiano, & Basso, coess.

Tertium Pitis viator:

C. Urbicus, jucundus. Vexil. coh. II. vigil. Viferti. Latini. Mil. Anno. VI. Me. VIII. Dies. XVIII. m. ejus. tessera. optio. Vexillar. Vixit. Ann. XXVII. aram. cum. bast. sua. P. T.

C A P. III.

Qui Dii selecti sint, & de Jano.

Duodecim erant Dii Consentes, sive præcipui, quibus velut consiliariis Jupiter in maximis rebus agendis utebatur, & quorum imagines auratæ apud forum stabant, sex mares, & sex foeminae. Quorum nomina *Ennius* hoc disticho complexus est:

*Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,
Mercurius, Jovis, Neptunus, Vulcanus, Apollo.*

Præter hos alii octo adducuntur, qui cum Consentibus *Selecti* appellabantur, propter majores in mundo administrationes; vel quod populis magnis innotuissent, majorque illis cultus exhiberetur. Sunt autem *Selecti* Dii hi: *Janus, Jupiter, Saturnus, Genius, Mercurius, Apollo, Mars, Vulcanus, Neptunus, Sol, Orcus, Liber pater, Tellus, Ceres, Juno, Luna, Diana, Minerva, Venus, Vesta*, in quibus duodecim mares, octo foeminae. De his ordine dicemus, initium capientes à *Jano*, qui & antiquissimus, & in omnibus sacrificiis primo loco nominatus fuit.

Janus ab eundo, quasi *Eanus* dictus, quod januis præfideret, vel quod cælum & tempus semper iret, vel à *χάνειν* detracta aspiratione, quod fuerit omnium primus. Ab aliis *mundus*, ab aliis *annus*, ab aliis *Sol* esse putatur. Antiquissimus Latini Rex fuit, Cœli & Hecates filius. *Berosus, Q. Fabius Pictor, & Cato*: de quibus tamen authoribus eruditi non sine causa dubitant, fere in eo consentiunt, *Ogygen*, qui & *Nohæ*, *Janum* fuisse appellatum, qui in Italiam venerit, & propter merita à posteris divinis honoribus cultus fuerit. *Joannes Goropius Becanus* in 4. libro Originum Antverpianarum, quem *Cronus* inscripsit, *Janum* eundem esse, qui in sacris Literis *Japhet* dicitur, filius *Nohæ*, contendit. Hic ergo, uti *Quintus Fabius Pictor* tradit, primus docuit Italos vinum & far ad sacrificia, & religionem magis, quam ad esum & potum. Primus aras, & pomœria, & sacra docuit: & ob id illi in omni sacrificio perpetua præfatio præmittitur, farque illi ac vinum primo prælibatur. Ad pudorem & sanctimoniam domorum primus valvas, seras & claves excogitavit, & invenit, & ab eo dictæ *januæ*. Olympo regio Hetruriæ, fanoque sacroto duodenis colonis totidem pomœria, arasque sacravit, & ad continendum recentes tum colonias in officio, virgas, fascisque singulis singulas dedit. Unde ipse in manu virgam & clavem, subque pedibus bis fœnas aras habebat. Hæc *Quintus Fabius Pictor*, nisi titulus libri mentitur. Idem etiam *Mac obius* lib. 1. Saturnal. cap. 9. ex *Xenone* & aliis habet: unde, quod simulachrum *Jani* fuerit, intelligi potest. Hoc tamen addam, quod *Macrobius* & *Plinius* memoriam produunt, simulachrum ejus quod in Capitolio fuit, ita formatum fuisse, ut in manu dextra trecentorum, & sinistra sexaginta quinque, sive, ut in *Plinii* exemplaribus legitur, quinquaginta quinque numerum tenuerit, ad demonstrandam anni dimensionem. Qua de re plura *Lilius Gyraldus*. Invenit etiam *coranas, navigia, tumultuarios pontes*: ac primus in Italia æreum nummum signavit; ut apud *Athenæum* lib. 15. Dipnos. *Dracon*. *Corcyreus* docet: Unde etiam in veteribus quibusdam nummis ab una parte *Janus bisrons*, ab altera *navis*, aut *prora*, aut *puppis* conspicitur: quanquam *Plutarchus* [qu. Rom. 22. vide etiam *Augusti* lib. 7. de Civitate Dei cap. 8.] Quæstionibus Romanis, quæstione quadragesima prima, aliam hujus rei causam afferat.

Cognomina *Jani* varia fuerunt: dictus enim fuit *Janus Bisrons*, *Janus Geminus*, vel *Quadrifrons*, *Janus Pater*, *Janus Junonius*, *Consivius* & *Quirinus*, *Patulcius*, *Clausius*. Item in carminibus Saliorum DEUS DEORUM appellatur.

Bisrontis nomen unde acceperit, causæ afferuntur hæ: Quod genere Græcus ex Perrhæbia fuerit, ac perfectus in Italiam, sedibus apud Barbaros positus, linguam vitæque rationem ibi mutavit; vel quod Italos fœris utentes, injulstis moribus, suadendo ad aliud vitæ genus traduxerit, atque agricultura & civili institutione composuerit. Alii hanc causam afferunt, quod fuerit prudentissimus, videritque procul ventura, & respexerit præterita. Alii, ut *Ovidius* & *Augustinus* ex *Varrone*, quod *Janus* sit mundus gemina facie, hac *Orum* spectante, illac *Occasum*. *C. Bassus* apud *Macrobium* lib. 1. Saturnal. capite nono, dicit, *Janum Bisfrontem* hngi quasi superum atque inferum Janitorem.

Janus Geminus, sive *Quadrifrons* fictus & appellatus fuit, quod universa climata majestate sua completeretur. Idem *Bassus* apud *Macrobium*. Hujus sicut & *Bisrontis* simulachrum in nummis veteribus adhuc conspicitur tale: Ut in fronte lib. 2. videre est, notatum litera A. B.

PATER dicitur, quasi qui Deorum Deus sit.

JUNONIUS, quati non solum mensis Januarii, sed mensium omnium ingressus teneat, quia in ditio-
ne Junonis sunt omnes Calendæ. Unde & *Varro* lib. 5. Rerum humanarum scribit, *Jano* duodecim aras pro
toidem mensibus dedicatas.

CONSIVIUS dicitur à *conferendo*, id est, à propagine generis humani, quæ *Jano* auctore con-
feritur.

QUIRINUS quasi bellorum potens, ab *hastâ*, quam Sabini *Curim* vocant.

PATULCIUS, & CLAUSIUS, vel CLUSIUS, quia bello valvæ ejus patent, pace clauduntur; vel ab aperiendi & claudendi vicissitudine, sicut Ovid. lib. 1. Pastorum scribit:

*Inde vocor Janus, cui cum Cereale Sacerdos
Imponit libum sarraque mista sale:
Nomina ridebis, modo namque Patulcius idem,
Et modo sacrificio Clusius ore vocor.
Scilicet alterno voluit rudis illa vetustas
Nominis diversas significare vices.*

CURIATII & SEPTIMIANI nomen unde habuerit, paulo post videbimus.

Templa Jani tria fuerunt, ades una.

Primum Jani templum à Romulo conditum fuit, pace inter ipsum & T. Tatium facta, quemadmodum testatur ex Varrone Augustinus: in quo signum fuit Jani Bisfrontis, ut significaretur duos populos coisse in unum. Hoc templum Numa instituit pacis tempore claudi, bello vero ingruente aperiri; unde à nonnullis ab ipso Numa templum conditum scribitur. Causæ autem hujus instituti à diversis variæ referuntur. Alii dicunt, Romulo contra Sabinos pugnante, cum in eo esset, ut vinceretur, calidam aquam ex eodem loco erupisse, quæ fugarint exercitum Sabinorum. Hinc tractum morem, ut pugnaturi aperirent templum, quod in eo loco fuerat constitutum, quasi ad spem auxilii pristini. Quam rationem etiam Macrobius explicat, aliquanto pluribus verbis. Alii dicunt Tatum & Romulum facto jam fœdere hoc templum ædificasse: unde & Janus ipse duas facies habet, quasi ut ostendat duorum Regum coitionem; vel quod ad bellum ituri debeant de pace cogitare. Est & alia melior ratio, quod ad prælium ituri optent reversionem. De hoc templo Virgil. loquitur his versibus:

*Sunt gemma belli portæ (sic nomine dicunt)
Religione sacra, & sævi formidine Martis:
Centum arcus claudunt vestes, æternaque ferri
Robora, nec custos absistit limine Janus.
Hæc, ubi certa sedet patribus sententia pugna,
Ipse, Quirinali trabæ, cinctuque Gabino
Insignis, referat stridentia limina Consul, &c.*

Ex quibus intelligitur, solemni more templum illud clausum & apertum fuisse. Cæterum & hoc non est prætereundum, à Numa regno ad Augustum ter tantum clausum fuisse, ab ipso scilicet Numa, deinde à T. Manlio Torquato Consule, post primum bellum Punicum, anno ante urbem conditam 191. tertio post confectum bellum Asiaticum ab ipso Augusto, teste Livio, & aliis rerum Romanarum Scriptoribus fere omnibus.

Alterum templum Jani Quadrifrontis, amplissimum quatuor portarum in foro Romano fuit, ab Augusto dedicatum. Janus ipse, qui in eo colebatur, Quadrifrons, ex Faliscis Thuficiæ civitate captis in forum transitorium Romanum translatus erat. Auctor Servius. Hujus templi icon in veteri lapide adhuc videtur talis. AB. vide Fig.

Tertium templum Jani ad forum olitorium, à Duillio, post primum bellum Punicum conditum, longo tempore post à Tiberio restauratum est. Tacit. lib. 2. Annal.

Ædes JANI CURIATII ab Horatio extructa fuit, in memoriam Curiatii, quem ipse in nobili illa trigeminorum pugna interfecerat, de qua multi scribunt. Festus hujus ædis meminit in voce Sororum sigillum.

JANUS SEPTIMIANUS, ut ego arbitror, ædificium fuit pervium, à Septimio Severo fortasse extructum, unde nomen habet.

Janus in plurali numero dicuntur ædificia quadriformia, & pervia, sive stria illa, & lapidea, sive ex materia pro tempore excitata, cujusmodi multi in Urbe fuerunt, teste P. Victore, cujus hæc sunt verba: Jani Quadrifrontes per omnes regiones in marmoribus incrustati, & adornati insigniis militaribus, & signis. Duo præcipui ad arcum Fabianum, superior inferiorque, ubi argentarii ac numularii artem suam exercebant, quo sæpe alludit Horat. Vide Acronem & Porphyriorem in Horatium, & Joannem Brodæum l. 2. Miscellaneorum, c. 19.

AD CAP. III. PARALIPOMENA.

De duodecim diis, & Jano.

M. Terentius Varro lib. 1. Rei Rust. cap. 1. Et quoniam, ut ajunt, dii facientes adjuvant, prius invocabo eos: nec, ut Homerus & Ennius Musas, sed duodecim deos Conſentes, neque tamen eos urbanos, quorum imagines ad forum auriatæ sunt sex matres & totidem faminæ, sed illos duodecim deos qui maxime agriculturam ducunt. Eadem pene D. Augustinus l. 4. de civit. Dei c. 23. Martianus Capella lib. 1. de Nupt. Merc. & Philolog. Tunc etiam ut inter alios potissimi rogarentur: istos collegæ Jovis

qui bisſeni cum eodem tonante numerantur, quosque diſſi. ho completitur Enniam.

Juno, Veſta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars, Mercurius, Jupiter, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

Item ex his ſeptem reſidui, qui inter duodecim non vocantur. Ubi obſervo ſine adjectione, hos deos ab illo, duodecim, ſimpliciter dici: & quod cum alii omnes habeant Mercurius, Jovis, Neptunus, ille non, Jovis, ſed Jupiter legit; male, meo judicio: antiquitus quippe non Jupiter, in nominativo, ſed Jovis dicebatur. T. Liv. l. Dec. l. 1. Jovis Feretri, inquit, hæc tibi viſtor Romulus rex regiſ. arma ſero. Pro quo nonnulli imperiti ſubſtituerunt ineptiſſime, Jupiter Feretri. neque temere alias loquitur C. Julius

lius Hyginus Fab. c. 31. Jovis inter eos fulmen misit. Cap. 152. Jovis fulmine ardens pectus ejus percussit. Cap. 176. Ad Lycanem Tella'gi filium Jovis in hospitium venisse dicitur. Cap. 179. Jovis cum Semele voluit concumbere. Cap. 195. Jovis, Neptunus, Mercurius in Thraciam ab Byrsen regem in hospitium venerunt. Cap. 271. Ganymedes Erychthonis filius, quem Jovis amavit. In quibus omnibus libris in antiqua editione, in ora libri, Jupiter, cum asterisco scriptum erat, tanquam indicina parum sanæ sententiæ, sed vel ab imperito librario, vel à sciolo aliquo: quod & posterior editio Lugdunensis recepit. Est & locus Claudiani apud D. Augusti, de Civit. Dei lib. 5. cap. 26. sed indubie neque Claudiani, neque à D. Aug. sic scriptus:

O nimium dilecte Deo, cui fundit ab astris
Se Jovis armatus, vehemens cui militat ather,
Et conjurati veniunt ad classica venti.

Ita tamen legit Joann. Cuspinian. Commentatio in Fastos Consulares Cassiodori pag. 521. atque ita habebatur in editione Basilienfi 1490. Joannis Amerbacensis quod & agnoscunt Thomas Valois & Nicolaus Trineth scholiasta. Cum tamen & Paulus Orosius lib. 7. histor. c. 35. & Abbas Urspergens. in Chronico pag. 122. & Paulus Diaconus lib. 13. histor. Miscellæ, unanimi cum D. Augusti. consensu, ut est in vulgata Ludovici Vivis editione, legant:

O nimium dilecte Deo, cui militat ather,
Et conjurati veniunt ad classica venti.

Et puto patres illos noluisse Acolum nominare, ne Christiana pietati officerent, quum nihilominus in omnibus editionibus constanter legatur, etiam in editione Venetiana 1494. Thadæi Ugolini:

O nimium dilecte Deo, cui fundit ab astris
Æolus armatus hyemes, cui militat ather,
Et conjurati veniunt ad classica venti.

De his duodecim diis puto etiam posse C. Suetonium intelligi in Augusto c. 70. Cæna quoque ejus secretori in fabulis fuit, quæ vulgo δεινὰ καὶ θεῶν vocabatur, in qua deorum dearumque habitus describuisse convivas, & ipsum pro Apolline ornatum, non Antonii modo epistola, singulorum nomina amarissime enumerantis exprobrant, sed & sine auctore notissimi versus:

Cum primum istorum conduxit mensa choragum,
Sexque deos vidit Mallia, sexque deas.
Impia dum Cæsar Phæbi mendacia ludit,
Dum nota divorum cœnat adulteria.

M. Plaut. in Epidico Sc. male. n. 5.

Si undecim deos præter sese jecum adducat Iupiter,
Ita non omnes ex cruciatu poterunt eximere Epidicum.

Dionysius Lambin. ad ejusdem Plauti Casinam sc. rna, ex Cicerone ostendit eosdem hos deos, Consentes Varconi dictos, aliis selectos, majorum gentium etiam vocari. P. Ovid. lib. 6. Metamorphos. Fab. 1. in tela Palladis:

His sex caelestes medio Iove sedibus alitis
Augusta gravitate sedent, sua quemque deorum
Inscribit fauces.

PARALIPOMENA.

De Jano, statua, & templo ejus.

De Jano merito ante alios deos agetur, quod in omnium deorum sacrificiis precatio: principium à Jano duceretur. Arnob. lib. 3. contra gentes: Atque ita per vos Dei nomen eraditur, quem in cunctis antepositis precibus & usam vobis pandere deorum ad audientiam creditis. Xenon l. 1. Rer. Italic. tradit Janum in Italia primum diis templum fecisse, & ritus instituisse sacrorum, ideo eum in sacrificiis præstationem meruisse perpetuam. Refert Aurel. Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 9. & pene paria prodit Q. Fabius Pictor. lib. 1. de Aurore sæculo. Vinum & far primus illos docuit Janus, ad sacrificia & religionem verius quam ad esum, primum enim aras, & pomaria, & sacra docuit, & ob id eum in omni sacrificio perpetua præfatio præmittitur, farque ne illi ac vinum primo præstatur. M. Tull. lib. 2. de Nat. Deor. Cumque in omni-

bus rebus vim haberent maximam prima & extrema, principem in sacrificando Janum esse voluerint, quod ab eundo nomen est dictum, ex quo transiiones pervia, Jani, forisque in liminibus profanarum adium, Janua nominantur. Fest. Pomp. lib. 3. in voce chaos: unde Janus detracta aspiratione nominatur, ideo, quod fuerit omnium primus, cui primo supplicabant, velut Tarenti, & à quo rerum omnium factum putabant initium. A quibus omnibus scriptoribus diversa traditur ratio cur Jano primitivè veluti omnium factorum offerrentur, quum constet, saltem Romana consuetudine. id semper observatum, quod non modo citati auctores confirmant, sed & poetæ. M. Martial. l. 8. epigr. 8.

Principium des, Iane, licet velocibus annis,
Et revoces vultu sæcula longa tuo,
Te primum pia thura rogent, te voce salutent,
Purpura te felix, te colat omnis honor.

In tertio versu MS. codex præferebat, te vota salutent, ut & in secundo versu legitur:

Et renoves vultu sæcula longa tuo.
Recte, meo judicio, quia antea dixerat, principium des licet.

Idem lib. 10. epigr. 28. ad Janum:

Annotum nitidique sacor pulcherrime mundi,
Publica quem primum vota precesq; ne cunctant.

Arnobio nuper superius laudato consonat Ovidius l. 1. Fastor.

— cur, quamvis aliorum numina placem,
Iane tibi primum thura merumque fero?
Ut possis adiut per me, qui limina servo,
Ad quoscumque voles, inquit, habere deos.

Ubi suadeo, tyro, notes Fabium Pictorem, far & vinum tantum nominasse, quum poetæ etiam thuris faciant mentionem Jano oblatis, quod vel de suo sæculo dictum existimes, vel licentia poetica consuetum. Certum enim est Illicis temporibus thure non supplicatum, ut loquitur C. Plin. lib. 13. c. 1. Homerus ob id nulquam thuris in operibus suis mentionem ullam habet, quum tamen religiones antiquas & ceremonias diligentissime frequenter & ritus sacrorum describat, argumento liquido ne proprium quidem thuri esse apud vetustos Græcos nomen. Dicit enim non tam thuris esse, quam quilibet suffitus: neque devotissimus, ut ab aliis vocatur à Libano puero in id mutato antiquitatem loquitur, Isidor. lib. 17. cap. 8. licet sciam B. Briffonum libro eleganti, de nuptiarum ritus multa in hanc rem observasse, apponam tamen locum Arnobii & lib. 7. contra gentes: Percunctamur de thure, unde aut quo tempore nosse illud, aut scire poteritis, ut merito existimetis aut esse diis dandum, aut eorum acceptissimum voluntari: novella enim propemodum res est, neque annorum inexplicabilis series, ex quo ejus notitia præfluxit in has partes, & de lubricis meruit interesse diis: neque enim temporibus quemadmodum creditur & perhibetur herokis, quidam esse: thuris scitum est, scriptoribus ut comprobatur à Pricis, quorum in libris posita nulla ejus mentio reperitur, neque genitrix & mater superstitionis Hecuria opinionem ejus novit aut samam, sacellorum ut indicant ritus, neque quadringentis annis quibus Albana res viguit, in usum cuiquam venit, sacra res cum fieret, neque isse Romulus, aut religionibus artifex in comminiscendis Numis, aut esse scivit, aut nasci. Sed ad Janum revertor.

Fuit primus omnium deorum, ideoque peculiari cognomento pater dictus est Janus, quod venerationem cultumque notat, & est omnibus omnino diis conveniens appellatio. Serv. Honorat. ad lib. 2. Georg. in principio, & unusquisque proprium. idem Serv. ad lib. 3. Æneid. ibi:

Da pater augurium.

Sed & Janus privato, ut dixi, nomine patris honoratur. Lactantius Firmianus l. 4. divinar. Instit. cap. 3. Itaque & Iupiter à precantibus pater vocatur, & Saturnus, & Janus, & Liber, & ceteri deinceps, quod Lucilius in deorum consilio irridet.

Ut nemo sit nostrum, quin aut pater optumus divum
Ut Neptunus pater, Liber, Saturnus pater, Mars,
Janus, Quirinus, pater nomen dicatur ad unum.

L. Seneca in Apocolocyntiosi, seu Apotheosi Claudiana: Illo dimisso primus interrogatur sententiam Janus pater, is multa dis-

Terentianum Maurum lib. de Metris, quod fragmentum propter elegantiam adscribam:

*Jane pater, Jane tuens, dive, biceps, bisformis,
O cale rerum fator, o princeps, deorum,
Stridula cui limina, cui cardinei tumultus,
Cui referata mugitum aurea claustra munda.*

Jun. Juvenal. sat. 6. v. 393.

Respondes his Jane pater.

Virgil. lib. 8. Aeneid.

Ilanc Janus pater, hanc Saturnus condidit arcem.

T. Liv. 1. decad. lib. 8. Janus pater, Jupiter, Mars, audire vota. C. Plin. lib. 36. nat. hist. c. 5. Item Janus pater in suo templo dicatus. Martial. lib. 8. epigr. 2.

Pronipst Pylium quater senectiam,

Adias Jane tuam pater rogamus.

Aut melius in MS.

Addas Jane pater tuam rogamus,

Et lib. 10. epigr. 28. ad Janum:

At tu, sancte pater, tanto pro munere gratus,

Ferre perpetua claustra tuere sera.

Q. Horat. lib. 1. epist. 16.

Jane pater, clare, clare cum dixit Apollo,

Labra movet.

In foro habitare dixit Janum superius Seneca, quod ad statuas ei in foro Romano erectas refert P. Victor in 8. Reg. urbis. Jani duo, celeberrimi, inquit, Mercatorum locus. At quippiam diversum T. Livius l. i. in fine 5. decad. Forum portibus tabernisque claudendum, tres Janos faciendos. Horat. lib. 2. sat. 3.

— postquam omnis res mea Janum

Ad medium frastra est.

Helenius Acron interpres vetus. Jani statuae tres erant, ad unam illarum solebant convenire creditores, & seniores, alii ad reddendum, alii ad locandum senus. Porphyrio ejusdem etiam poetae Scholiastes, omnes ad Janum stabant in basilica seniores. unde discimus non sub duo has Jani statuas omnes in foro stetitisse, sed aliquam earum sub rectis, sive in basilica, quum tamen ille in basilica Jani statuam fuisse dicat, duos Janos ante basilicam Pauli stetitisse, ibique locum fuisse sacraiorum scribit. Acron ad illud Horatii lib. 1. epist. 1.

— hac Janus summus ab imo

Perdocet.

Et dehis statuis intelligendum cenfeo M. Ciceronem Orat. Antoniana 6. Janus medius in Antonii clientela sit? & lib. 2. de offic. in fin. à quibusdam viris optimis ad medium Janum sedentibus. Hæc forte est illa Jani statua, quæ medius Janus Ciceroni, summus aut imus Horatio dicitur, cuius mentio C. Plinio l. 34. nat. histor. c. 7. in hæc verba: præterea Janus Geminus à Numa rege dicatus, qui pacis bellique argumento colitur, digitus ita figuratus, ut trecentorum quinquaginta quinque dies unum nota, per significationem anni, temporis, & avi se Deum indicaret. Sed quoniam hæc per digitos numerandi ratio multis quidem ea prodita, sed à nullo doctius aut curiosius, quam à Petro Colvio, & Joanne Savarone & Andrea Tiracquello. Lilius Gryald. Ferriatensis Dialogo 2. Fab. Quintil. lib. 11. c. 3. alii ergo digitis compluratis numeri, alii constructis significabantur. Martian. Capella lib. 2. in principio. In digitis calculumque distribuit. & lib. 7. digitum vero virginis recitantes, & quadam incomprehensæ scaturiginis mobilitate vermiculati, quæ mox ingreſſa, septingentes ac decem & septem numeros, committit in eos digitis, lovem salubundam surrexit. Ille de complicatis inter numerandum digitis hæc eleganter, de constructis Sidon. Apollinar. lib. 9. epist. 9. Chrysippus digitus propter numerorum indicia constructus, Euclides propter mensurarum spatia laxatus. Q. Florens Tertull. Apol. cap. 19. cum digitorum supputatoris gestibus assidendum est. C. Plin. Jun. lib. 2. epist. 20. n. 3. componit vultum, intendit oculos, movet labra, agit digitos, nihil computat. D. August. de Civit. Dei lib. 18. cap. 53. omnium vero de hac re calculantium digitos resolvit, & quiescere jubet. L. Seneca epist. 88. numerare docet me Arithmetica, avartia accommodat digitos. Quo sensu interpretandi poeta; Ovid. lib. 1. Fast.

Sed quia tos digitos per quos numerare solemus.

M. Plant. Milite act. 2. sc. 2.

Eccæ autem avortit nixus leva, in femore habet manum.

Dextera digitis rationem computat, feriens femur.

Sed quo res clarior fiat audiendus L. Apuleius lib. 2. A apologia: si triginta annos pro decem dixisset, posset videri pro computationis gestu errasse, quos circulares deducere, digitos aperuisse, quum vero quadraginta, quæ facilis ceteris porrecta palma significatur, ea quadreginta tu dimidio auges, non otes digitorum gestu errasse, nisi forte triginta annorum Pudentillam ratus, lmos cuiusque anni consules numerasti. Nec minus lucis adferet huic difficultati tenebrosa locus D. Hieron. lib. 1. in Jovinian. in principio. triginta referuntur ad nuptias, nam & ipsa digitorum conjunctio, quasi molli osculo se complexus ac sœderans, maritum pingit & conjugem, sexaginta vero ad viduas, eo quod in angustia & tribulatione sunt posita, unde & superiori digito comprimuntur, quantoque major est difficultas experta quondam voluptatis illecebru abstinere, tanto minus est præmiium. Porro centesimus numerus de sinistra transfertur ad dextrum, & isdem quibus digitus, sed non eadem manu, quibus in leva nupta & vidua, circulum faciens virginittatis exprimit coronam. Explicius tamen de his proditum est à venerabili Beda, quem tam multi tranſcripserunt, cum decem nulla significare volebant, medio pectori levam supinam admovebant, digitis ad collum erectis, cum viginti millia, eandem expansam pectori apponebant, cum triginta millia, eandem manu prona, & tamen erecta, pollicem ac cartilaginem medii pectoris affigebant, cum quadraginta millia, eandem in umblico erectam supinabant, cum quinquaginta millia, ejusdem prona & erecta pollicem umbilico applicabant, cum sexaginta millia, eandem prona femur levam comprehendebant, cum septuaginta millia, eandem supinam femori item levo imponebant, cum octuaginta millia, eandem prona femori admovebant. atque hæc quidem ratio magnos numeros exprimens, minores sic denotantur, eodem Beda auctore. cum decem unum, minimum in leva digitorum inflexis in medium palmae figes, cum duo, secundum à minimo flexu ibidem impones, cum tria, tertium similiter inflexis, cum quatuor, eundem minimum levari, cum quinque, secundum à minimo similiter eriges, cum sex, tertium elevabis, medio in medium palmae defixo, cum septem, minimum super palmae radicem, ceteris levatis impones, cum octo, medium, cum novem, impudicum è regione compones, cum decem, unguem indicis in medio pollicis ortu figes, cum viginti, summum inter impudici inter nodos indicis & pollicis arte figes, cum triginta, unguem indicis & pollicis blando conjunges, cum quadraginta, interioris pollicis lateri applicabis, cum quinquaginta, pollicem ad palmam inclinabis.

Celebre refertur Oronis Attaxerxis regis generi deſecti, & honore ſpoliati dictum, principum amicos videri ſimiles computantium digitis, nam ἀριθμητικὸν δάκτυλον οὐκ ἔστιν ἀριθμῶν, οὐδὲν ὅ μὲν δὲ τῶν ἐν αὐτῷ ἀριθμῶν, Arithmeticon digitus, qui modo decem millia, modo unitatem repræſentant, ita regum amicos aliquando ſummo, mox infimo haberi loco. Plutarch. in Apophthegmat. ex eo Cæſ. Rhodigin. Antiquar. lect. lib. 23. cap. 11. & Valerian. Pier. Hieroglyphic. lib. 37. huc facit & illud nescio cuius poeta:

Utile ſolliciti computat articulis.

In re tam obſcura involutaque, illud tamen certum indubitatumque reperitur, uſque ad centum dextra ſolitos numerare, exinde ſiniſtra. Licet Suidas dicat in Jani ſtatui memoratum in manu dextra notam CCC. in ſiniſtra LXXV. fuiſſe. Unde recte Nicarchus vetus poeta in Antholog. lib. 2. cap. 9. epigr. 5. & Brodæus:

*Ἡ δ' αὖτ' ἀριθμῶν ἐδάκρυ πάλιν, ἡ χεὶρ λαὴν
Γίγνεται ἀριθμῶν δάκρυον ἀριθμῶν.*

Quæ ſæcla vidit verſo plura, quæ manus ſiniſtra ſinium numerare iterum incipit. D. Juvenal. ſat. 10. v. 246.

Rex Pylius, migno ſi quicquam credis Homero,

Exemplum vita fuit a cornice ſecunda.

Felix nimirum, qui tot per ſæcula mortem

Diſtulit, atque ſuos jam dextra computat annos.

Quid attinet dicere, quod eſt vulgaſſimum, Jani templum pa-

ce per univertum orbem parta claudi solere, indito bello rursus aperiri, quod u *Deus*, belli pacisque arbiter haberetur. L. Florus Epitomastes ex lib. 4. Livii. Servius Honoratus ad illud lib. 1. *Æneid*.

Aspera tum postis mirescent secula bellis.

Claudian. de 6. Honorii consul.

Perpetuisque immoto cardine claustris

Janus bella premeus, lata sub imagine pugna

Armorum innocuos paci largitur honores.

Idem de summa sub Stilichone felicitate lib. 2. de ejus laudibus:

Nullus Boreæ metus, omnis & Austri

Ora silet, cecidit Maurus, Germania cessit,

Et Ianum pax alta ligat.

Semel ergo Numa clausit, item Lutatius Catulus isto fœdere cum Pœnis coll. M. Attilio, T. Manlio. Paulus Orosius l. 4. c. 10. L. Flor. histor. Rom. lib. 2. cap. 3. tertio ab Augusto, confectis bellis civilibus, narrat Dio Coccejan. lib. 51. in actis anni 725. Freculph. Tom. 1. Chron. lib. 7. cap. 16. *Ab Oriente in Occidentem, a Septentrione in Meridiem, ac per totum Oceanum circulum, cunctis gentibus una pace compositis, Iani portas tertio Augustus iunc clausit, quas ex eo per duodecim ferme annos, quietissimo semper obsecratæ otio, rursus etiam rubigo consignavit: nec prius unquam nisi sub extrema senectute Augusti pulsata Atheniensium seditione, & Draconum commotione patuerunt. Lege Dacorum commotione, quorum illo seculo mota arma præter historicos Maro lib. 2. Georg.*

Aut conjurato descendens Daus ab Istro.

Orto Frisingensis lib. 3. cap. 3. Chronic. Vell. Patercul. lib. 2. histor. cap. 38. Tertio Augusto principe certæ pacis argumentum Ianus Geminus clausus dedit. C. Sueton. in Augusto cap. 22. Benenutius de Rambaldi libro Augustali: Reliquum solus cum magna pace & tranquillitate orbis, clauso templo Iani egit. Horat. lib. 4. od. ult.

Ianum Quirini clausit.

Et lib. 2. epist. 1.

toium confecta duella per orbem,

Claustaque custodem parvis cohibentia Ianum.

Templum istud duas fores habebat, uti & ipsa Iani statua bifor-
mis, seu duas habens facies. Blondus lib. 1. de Roma trium-
phante, seu quod per Janum mundum significarent, cujus due
præcipue partes, Oriens & Occidens, sive quod in bellum proficiscens
de reditu, aut redeundo exercitui salvo cogitare debet. Allusit
Valer. Flacc. lib. 5. Argonaut.

Aut sanguinei magna ostia belli.

P. Virgil. lib. 7. *Æneid*.

Sunt gemina belli porta.

Statius Papinius lib. 5. Thebaid. v. 145.

Lunatumque putei agmen descendere, ubi arma

Indulget pater, & Jovi movet ostia belli.

Hic consules Romani inaugurabantur, qui ob id dicuntur
annum aperire. Ulpian. IC. l. 20. ff. de petition. hered. Sidon.
Apollin. carn. 2.

Annum pande novum consul vetus.

Claudian. lib. 2. in Eutrop.

- - - & in Ianum gemino proclamant ab axe,

Eunuchumque vetat satis accedere Iani.

Ob id laurea nova singulis Calendis Januarii pro veteri statu-
e ipsius inponebatur. Licet olim id non in Ianuario, sed Calen-
dis Martii, solitum, ut liquet ex narratione Aurelii Macro-
bii lib. 1. Saturnal. cap. 12. quod mutare veteribus vides laureas
dixit Julius Solinus Polyhist. cap. 3. Ovidius lib. 3. Fastor.

Laurea flaminibus, qua toto perstitit anno,

Tollitur, & frondes sunt in honore novæ.

D. Aufon. in Casarib.

Ter dominante Tito cingit nova laurea Ianum.

Sidon. Apollinar. Carn. 2. in principio:

- - - Tuque ô Iani laurea lane

Annua debetur, religa torpore soluto

Quavis fronde comas, subita nec luce parefas

Principis.

Idem Carn. 7. in principio:

- - - jam necte bifrontes,

Anceps lane, comas, duplicique ascingere laurus.

C A P. IV.

De Saturno & Rhea, Ope matre Deum, Dea Cybele.

Saturnus dicitur, quod saturaretur annis; vel à saturando propter annonæ erogationem; vel à satuo, quod stercorationi & agriculturæ præsit; vel παρὰ τὴν εὐχὴν, quod membrum virile significat; propter generationem scil. Joseph. Scaliger [in Varronem de ling. Lat.] scribit, Saturnum Thuficum esse nomen, & Syriacæ lingua significare latentem: unde Latini, vocabulum quasi interpretantes, eum vocarint Latium. Hic Coeli & Hecates filius fuisse, ac cursum conversionemque spatiorum ac temporum continere fingitur: unde etiam ex se natos comedit, quia consumit ætas temporum spatia, annisque præteritis infaturabiliter expletur. In lib. de Æquivocis, qui Xenophontem authorem præ se fert, scriptum est, Saturnus dici familiarum Nobilium & Regum, qui urbes condiderunt sensilimos. Igitur non unicus Saturnus fuit, sed plures. Quod vero ad Saturnum attinet, quem Itali, & post Romani coluerunt; fuit is, unus ex filiis, aut posteritate Nobe, quem Berossus passim Sabatium & Sagam appellat. Is Jovis Beli in filiis petitus in Italiam ad Janum patrem fugit, à quo humaniter acceptus, & portione aliqua agri donatus est, ut etiam in fragmentis Q. Fab. Pictoris, M. Porcii Catonis, & Dionys. Halic. dicitur. Cum igitur jusset, & religionibus deditus, agriculturam etiam Aborigines doceret, ab iis in Deorum numerum est relatus, & religiosissimus cultus. Macro-
b. id ab ipso Jano factum fuisse dicit, lib. 1. Satur. c. 7.

Justinus lib. 43. ex Trogo Pomp. scribit eum Aboriginum Regem fuisse tantæ justitiæ, ut neque servierit sub illo quisquam, neque quicquam privatæ rei habuerit, sed omnia communia & indivi-
a omni-
bus fuerint, veluti unum cunctis patrimonium esset. Joann. Gorop. Becanus eundem Nobem esse multis
verbis demonstrat, quem legere potes. Simulachrum Saturni tale fuit: Pingebatur homo senex, canus,
prolixa barba, curvus, tristis & pallidus, tecto capite, colore glauco, qui manu dextra falcem tene-
bat, & in eadem serpentis portatæ imaginem, qui caudam propriam dentibus commordebat. Manu
sinistra filium parvulum ad os applicabat, & cum devorare videbatur. Cujus simulachri mythologia,
tum ab aliis, tum à Macrobio prolixe explicatur. Appellatus etiam Sterculius, sive Spermus fuit, de
quo

quo post dicemus. In descriptione XIV. reg. Urbis quam I. I. inseruimus, trium ædium sacrarum *Saturni* mentio fit, duarum ararum, unius aræ, luci & sacrarii. Primus ædem ei Romæ vovit & extruxit *T. Titius Sabinorum* Rex in Capitolino monte, *Dionysio, Varrone & Augustino* testibus.

Saturni & *Opis* templum *Tull. Hostilium* eo tempore, quo cum Sabinis bellum gerebat, vovisse, *Dionys.* I. 3. testatur. Et *Macrob.* [lib. I. *Satur.* cap. 8.] scribit invenire se *Tull. Hostilium* cum bis de Albanis triumphasset, de Sabinis tertio, fanum Saturno ex voto consecrasset, & tunc primum *Saturnalia* Romæ esse instituta. Alia ædes *Saturni* fuit in Clivo Capitolino, incertum à quo condita. *Livius* scribit, anno cclvi. A *Sempr. Atriatino, M. Minutio* Cosl. templum *Saturni* dedicatum. Id quod & *Dionys.* *Halicar.* testatur his verbis: *Hic Coss. servunt templum Saturno dedicatum in Clivo Capitolino, quæ e foro ascenditur, & serias publicas decrevit in sacrificio anniversario. Aram vero, quæ ibi antea fuerat, sacratam ab Hercule, ubi Græco ritu ab illo tradito adolebantur victimæ.* Id templum quidam scribunt locatum à *T. Largio* superioris anni Cosl. quidam à *Tarqu. Superbo*, dedicatum vero ex S. C. à *Pest. Cominio*. *Macrob.* lib. I. *Saturnal.* cap. 8. ex *Varrone* notat *L. Tarq.* Regem eam ædem faciendam locasse, *T.* vero *Largium* Dictatorem *Saturnalibus* dedicasse. Hanc ædem ararium fecit *P. Valer. Poplicola*, si *Plutarcho* in *Poplicola* credimus. Cujus rei causæ referuntur hæ: quod *Saturno* regnante nullum fuerit commissum furtum, aut quod sub illo nihil fuerit cuiusquam privatum. Ideo institutum ut apud eum locaretur populi pecunia communis, sub quo cunctis fuissent universa communia. *Macrob. Plutarch.* in *quest. Rom.* q. 42. addit alias duas rationes, quarum prior est, quod *Saturnus* fructibus & agriculturæ præesse creditus est. Cum autem ex frugum ubertate & venditione, pecuniæ nascatur copia, fecisset ipsum *Saturnum* pecuniæ autorem, custodemque. Altera est, quod locus ille munitus, conspicuus & ab insidiis tutus fuerit. Ad hanc ædem legati undecunque Romam missi accedebant, ibique nomina sua Præfectis ararii dabant; quod eo fiebat, quia *Saturnus* cum peregrinus fuerit, etiam hospitibus gauderet: vel quod hospites, antiquitus munera à Quæstoribus ararii acceperint: unde etiam postea sublati sumptu, tamen ararii præfectos adierint. In hac æde contractuum monumenta, acta quæ susceptis liberis parentes faciebant, & omnium civium Roman. nomina in Elephantinis libris descripta adservabantur & custodiebantur. Illud etiam *Macrob.* lib. I. *Saturnal.* c. 8. annotat, fastigio hujus ædis *Tritonas* cum buccinis superpositos, quo significetur, à *Saturni* commemoratione ad nostram ætatem historiam elatum, & vocalem esse, cum ante eum muta & obscura, & incognita fuerit: id quod testantur caudæ *Tritonum* humi mersæ & absconditæ. Meminit etiam ædis *Saturni*, à *Munacio Plancio* extructæ, *Suetonius*: quæ tamen ex veteribus aliqua fuerit ab ipso resecta, vel prorsus nova, alia à prioribus haud certum est. *Saturni* uxor *Rhea* fuit, de qua etiam nonnulla dicemus: reliqua quæ ad *Saturni* cultum, & ferias in honorem ejus institutas pertinent, alibi explicabuntur.

RHEA, OPS, TELLUS.

Saturno additur *Tellus*, de qua ita scribit *Augustin.* [lib. 7. de *Civitate Dei*, cap. 23.] *Varro* in lib. de *Diis Select.* tres esse affirmat animæ gradus in omni universaque natura. *Unum*, qui omnes partes corporis quæ vivunt transiit, & non habent sensum, sed tantum ad vivendum, valetudinem. Hanc vim in nostro corpore permanere dicit in ossa, ungues, capillos: sicut in mundo arbores sine sensu aluntur, & crescent, & modo quodam suo vivunt. *Secundum* gradum animæ dicit, in quo sensus est. Hanc vim pervenire in oculos, aures, nares, os, tactum. *Tertium* gradum animæ esse summum, qui vocatur animus, in quo intelligentia præminet; hoc, præter hominem, omnes carere mortales: in qua quoniam homines videntur Deo similes, hanc partem animæ mundi dicit *Deum*, in nobis autem *Genium* vocari. Sic ergo in anima mundi tres gradus instituens, unam partem ejus lapides esse dicit, ac ligna, & hanc terram, quam videmus, quo non permanat sensus. Aliam vero, quam *sensum* vocat ejus, ut *Athena*. Tertiam porro, quam & animam ejus nuncupat, quæ scilicet pervenit in astra: eam quoque asserit facere Deos, & per eam quando in terram permanat, *Deam Tellurem*: quod autem inde permanat in mare, atque Oceanum, *Deum* esse *Neptunum*. Hæc ille.

Est igitur *Tellus* nihil aliud, quam vis, & quidem ut ibidem à *Varrone* dicitur, *semina*, quæ semina recipit, aut nutrit. Vim autem masculinam, quæ semina producit, *Tellumonem* dixerunt. *Telluris* cultum primum instituisse *Melisseum* Lactant. ex *Didymo* docet. Hujus ædes extructa fuit in area ædium *SP. Cassii*, qui de regni affectatione suspectus, capite punitus est, testibus *Cicerone, Livio, Dion. Plin. Valer. Maxim.* & aliis. Collocatur à *P. Vittore* in v. reg. Urbis. Quis eam voverit, atque extruxerit, non additur. De *P.* quidem *Sempronio Sopho* sic scribit *L. Flor. Domiti* hinc *Picentes*, & caput gentis *Asculum Sempronio* ducem, qui tremante inter prælia campo, *Tellurem Deam*, promissa æde placavit. Terrænotus hujus etiam *Orosius* meminit, & *Frontinus*. [lib. I. *Eptome*, cap. 19.] Porro hæc Dea, quæ pro *Saturni* uxore, & sorore habita est, *Rhea*, *Ops*, *Mater Deum*, atque *Mater magna* fuit cognominata, & sub iisdem nominibus cuncta. *Rhea* quidem templum, vel ædes extructa fuit nulla. De reliquis vero juvat ad eribere, quæ ex *Varrone* protulit *Augustinus*, [lib. 7. de *Civitate Dei*, cap. 14.] sic autem is scribit: *Deinde adiungit Varro, & dicit Tellurem matrem & nominibus pluribus, & cognominibus, quod nomi-*

nominarunt Deos esse existimatos complures. Tellurem, inquit, putant esse Opem, quod opera fiat melior: Matrem, quod plurima pariat: Magnam quod cibum pariat: Proserpinam, quod ex ea proserpant fruges: Vestam, quod vestitur herbis, sic alias Deas, inquit, non absurde ad hanc revocant. Hæc ille. Nos de prioribus pauca quædam, quæ legimus exponemus, de Proserpina & Vesta alibi dicturi. Ops, uti jam ex Varrone, [lib. 4. de lingua Latina,] audivimus, dicta quod opera fiat melior. Idem sic scribit, Terra Ops, quod hic omne opus ad vivendum, & ideo dicitur Ops mater quod terra nutriet. Hæc enim terris gentes omnes peperit, & refumit denovo. Sic etiam Macrobius terram dicit appellatam Opem, quod ejus ope vitæ humanæ alimenta quarantur: vel ab opere, per quod fructus frugesque nascantur. Et Festus: Opis, inquit, dicta est conjunx Saturni, per quam voluit terram significare, quia omnes opes humano generi terra tribuit: Ejus imago fuit, ut Albricius notat, in cuiusdam matronæ similitudinem depicta, quæ aperta manu dextra opem omnibus dare velle prætendebat: panem vero manu sinistra pauperibus porrigebat: Adem Opi Romæ primus vovit & extruxit T. Titius Sabinorum Rex, in regni societatem à Romulo receptus: Varrone, Dionysio & Augustino testibus. Vovit eadem cum Saturno adem Tul. Hostilius, ut paulo ante in Saturno diximus. Festum ejus Opalia, ut infra explicabimus.

Ops Confrua etiam Deæ mentio fit apud Varroem, [lib. 5. de lingua Latina,] quæ nomen habuit à conferendo. Sacrarium ejus in regia fuit, ita scribente Varro: Ope confrua dies ab Dea Ope confrua, cujus in regia sacrarium: quod ideo actum, ut eo, præter virgines Vestales, & Sacerdotem publicum, introeas nemo. Is cum eat, suffulbulum haud habeat. Hanc enim legem ejus ædis fuisse, cum quælibet sacræ ædes suas certas leges haberent, Joseph. Scaliger arbitratur. Mater Deum unde dicta sit varie traditur. Diod. Siculus scribit, cælum ex Titææ conjuge suscepisse liberos v. & xl. muliebris sexus duos Reginam & Opem. Reginam ætate & prudentia præstantiorem, in gratiam Matris fratres omnes educasse, ideo dictam Matrem Deum, nupsisseque Hyperioni fratri, ex quo Solem & Lunam genuerit: quæ cum scelere avunculorum interisissent, ipsam in furorem versam cum tympanis, cymbalisque terram suæ ditionis peragrassæ, moremque ejusmodi mansisse post ejus fatum. Idem tum addit etiam aliam fabulam. Menœm verusutisimum Phrygiæ Regem ex uxore Dindymene filiam procreasse, quam exponi jussit in monte Cybello: infantem à feris nutritam evasisse in admirabilem pulchritudinem, inventamque à muliere pastora, educatam pro sua, dictamque à monte in quo esset exposita, Cybelem, multas artes ingenii acumine & invenisse, & docuisse mortales; videlicet cantum tibiæ, lusus, choreas, cymbalorum, tympanorumque sonitus, artem præterea veterinariam, & infantium morbis lenimenta: quibus quod multi curarentur pueri, idcirco eam Magnam Matrem nominatam esse. Cum vero adolevisset; anassæ eam juvenem terræ illius nomine Atym, ex eoque gravidam factam, à Menœ patre, quod famam de virtute factique ejus acceperat, revocatam esse pro virgine, cognitoque flagitio ejus, Atym & nutrices jussu Regis affectos esse supplicio: Cybelem, amore incensam ex desiderio Atys insaniisse, domoque paterna egressam, solam cum fistula & tympano, sparsis crinibus totam regionem peragrassæ dementatam, venissequæ in Nyssam ad Dionysium, aliquot annos post ejus mortem, cum & difficultateannonæ, & morbo in Phrygia laboraretur, oraculo jussos Phryges Atym & Cybelem venerari: hinc sacra, cæremoniasque Magnæ matris Deum ortas esse. Hæc Diodor. Nos Varroem sequemur, qui hanc eandem cum Tellure facit: sic enim August. Eandem, inquit Varro, dicunt Matrem Magnam, quod tympanum habeat, significari esse orbem terræ: quod turres in capite, oppida: quod sedes fingantur circa eam, cum omnia moveantur, ipsum non moveri; quod gallos huic Deæ, ut servirent, fecerunt; significat eos, qui semine indigeant, terram sequi oportere, in ea quippe omnia reperiri: quod se apud eam jactant, præcipitur, inquit, quod terram colant, ne sedeat, semper enim esse quod agant. Cymbalorum sonitus, ferramentorum jactandorum ac manuum & cujus rei crepitus in colendo agro quod sit, significat quod ferramenta illa erant ideo ex ære, quod eam antiqui colebant ære, antequam ferrum esset inventum.

Leonem, inquit, adjungunt, solum ac mansuetum, ut ostendant, esse nullum genus terræ tam remotum, ac vehementer ferum, quod non subigi, colique conveniat. Hæc ex Varrone August. Aliam tamen rationem, Ovid. ponit de qua alibi. Hujusmodi simulachrum in veteri monumento adhuc conspicitur. Porro hæc Dea etiam Mater Idæ appellatur ab Idæ monte Phrygiæ, in quo eam Phrygii plurimum coluerunt. Eerectynthia quoque à Berecyntho Phrygiæ monte est dicta.

Dea Pessinuntia, à Pessinunte Phrygiæ oppido, unde Romam transvecta & culta est, quod factum est anno v. C. DLIIIX. P. Cor. Scipione, qui postea Africanus dictus est, & P. Licinio Crasso Cosl. tali de causa. Cum eo anno, ut Livius scribit, durante bello Punico sæpius lapidibus pluisset, & in pectus libris Sibyllinis carmen inventum esset: Quandoque hostis alienigena terra Italiæ bellum intulisset, eum pelli Italiæ, uniusque posse, si mater Idæa Pessinunte Romam advecta esset: moti eo carne Patres, legatos miserunt ad Attalum Asiæ regem qui matrem Deum petierunt, ab eoque benigne accepti, ac Pessinuntem in Phrygiam deducti, sacrum lapidem, quem matrem Deum incolæ nuncupabant, acceperunt, & Romam transtulerunt. Addit Livius, Senatui oraculo Delphico, ut eam qui vir optimus Romæ esset, hospitio exciperet, meritum, P. Scipionem juvenem adhuc, necdum Quaestorium, virum optimum judicasse, eique munus excipiente Deæ delegasse. Is igitur cum omnibus nationis Ostiam obviam ire Deæ jussus, Deam de nave accepit, & matronis in urbem ferendam tradidit. Perlata autem est in adem Victoriæ, quæ est in Palatio, pridie Idus Aprileis. Ilque dies festus fuit. Populus fre-

quens dona Deæ in Palatium tulit, lectisterniumque & ludi fuere, *Megaleſia* appellata. Sequenti anno ædem ei propriam in Palatio locatur *M. Livius*, & *C. Claudius Censores*, quam post anno DLXII. *Cornelio Nasica*, *M. Acilio Glabrione* Coss. dedicavit *M. Junius Brutus*. Sic enim scribit *Livius* in illius anni historia. Per idem fere tempus ædes *Matris magna Idææ* dedicata est. Quam *Deam* is *P. Corn. advectam* ex Asia *P. Corn. Scipione*, qui postea Africano fuit cognomen, *Licino Coss.* in Palatium à mari dederat. Locaverant ædem faciendam *M. Livius*, *C. Claudius* Censores, *M. Cornelio*, *T. Sempronio* Coss. x1 i 1. anno postquam locata erat, dedicavit eam *M. Junius Brutus*, ludique ob dedicationem ejus facti, quos primos *Scenicos* fuisse *Antias Valerius* est author, *Megaleſia* appellatos. Hæc *Livius*. Ædes illa collocatur à *P. Victore* in decima regione Urbis. *Cybele* dicta est eadem, vel à monte Phrygiæ *Cybelo*, in quo fuit expolita, ut *Diodorus* scribit; vel, ut alii, à *Cybelo* qui primus ejus Dæx Sacerdos fuit. *Festus*, *Cybele Mater* quam dicebant *Magnam*, ita appellabatur, quod ageret homines in furorem, quod Græci *κύβηλον*, sive (ut alii malunt) *κύβελον*, dicunt. *Cybele* vero eadem dicta à loco, qui est in Phrygia. *Servius* ait, *κύβητος κύβητος κύβητος*, id est, à capitis rotatione dictam esse, quod proprium fuerit ejus Dæx Sacerdotum, qui per furorem motu capitis comam rotantes ululatu futura prænuñciabant. *Sofides Atticus* apud *Fulgentium* Placiadem *Cybelem* dici ait, quasi *κύβητος βελών*, id est, *gloria firmitatem*. Quæ præterea ad *Cybeles* historiam pertinent, ea paulo ante in *Matre Deum* sunt explicata.

AD CAP. IV. PARALIPOMENA.

De Saturno & Cybele, ejusque sacris & cognominibus.

De primo & antiquissimo deorum Saturno omnia vulgata, & Cœli fuisse filium, & sub eo sæcula aurea, & cum Titanibus pactum iniisse, victumque & in Tartarum conjectum, Nonnus Dionysiac. lib. 24. v. 237. & scælem invenisse, & patri virilia secuisse, & filios ex Rhea uxore susceptos dita voracitate deglubere solitum & à filio regno dejectum, idem Nonnus lib. 21. v. 249. Dionysiac. Luciat. Placid. ad v. 44. lib. 8. Thebaid. & ejusdem vim metuentem in Italiam fugisse, totique genti nomen imposuisse, nulli ignotum est, quum passim tradiderint Mythologi, Fulgentius, Thornutus, Albius, Palafatus & Croni, qui non describendi, & præ aliis Apollodorus Atheniensis Bibliothec. l. 1. sub initium: quem & Antipater vetus poëta celebrat lib. 3. Anthologiæ cap. 6. epigr. ult. & citat Apollonii scholiastes lib. 3. Argonautic. dum Apollodori autoritate usus ostendit Veneri sacram esse columbam, quod libidinosa sit avis, apud P. Victorium var. lect. lib. 3. cap. 14. qui locus in Apollodoro, quem manibusterimus, hodie non extat, ut suspicer non eundem esse authorem. adde tres tantummodo libros hujus Apollodori fuisse, quum eum libro decimoquarto *ἑξέ τριών* ceteri Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 17. Sed satis de Apollodoro, ad Saturnum redeo.

Hunc deum præ aliis vinculis oneratum fixerunt, & à filio per vim interceptum, catenatum, poenisque additum. rationem pete ex Luciano lib. de Astrologia apud Christophorum Rufum in Antexegematis. Sylla apud Plutarchum ait, Insulam quandam esse in Cronio mari, ubi barbari vinculum à Jove Saturnum fibulantur. Sic poëtae intelligendi. Palladas lib. 1. Antholog. cap. 69.

Εἰ τὸς ἀνδροφόνος ὀδύμῳνος ὄντας ὀρεῶν,
Οὐ πῶν θανάτῳ, τὰ δῖος ἐστὶ γέρας.
Τὸν γὰρ θύοντα μενίσσας καὶ δαίμων
Κτεῖνεν οὐκ, εἰ δὲ Κεῖνός τ' ἐν τῷ πύργῳ αἶν.
Ἄντι δὲ τὰ κλέγῃ, συν τῷ τῷ κλέγῃ,
Δίμῳ ὡς τῷ εἰς τὸ βέλεθρον ἐνέει.

Quod homicidas beatos esse videmus, non adeo miror: munus enim hoc Jovis est. Nam parentem odio habens & ipse occidisset, si Saturnus mortalis fuisset, sed pro homicidio ipsum cum Titanibus punit, dum ipsum vinculum tanquam latronem in tartarum mittit. Hercules tuens ille à L. Seneca introducit in tragœdia ejusdem nominis act. 4. sc. 1.

Dubitatur etiam? vincula Saturno exuam,
Contraque parvas impii regnum impotens
A. um resolvam.

Papin. Stat. lib. 8. Thebaid. v. 44.

Habeo jam quassa Gigantum
Vincula, & atherem cupidos exire sub axem

Titanas, miserumque patrem.

Quem locum sic exposuit Ægidius Maserius in doctis commentariis ad Valerium Flaccum, lib. 3. Argonaut.

Fundo veluti cum Cæus in mo

Vincta Jovis, fractoque trahens adamante catenas
Saturnum Tityumque vocat.

Claudian. l. 1. de raptu:

Si dictis parere negas, patefacta ciebo

Tartara, Saturni veteres laxabo catenas.

Inde in omnibus sanis Romanorum vincula statuis Saturni injecta erant, quæ festo ipsius solvebantur, in memoriam securitatis & felicitatis, quam sub illo egerunt homines. Lucian. in Saturnal. Arnob. contra gentes l. 4. Nunquid parricidii causis vinculum Saturnum, & suis diebus tantum vinculorum ponderibus relevari. Eoque puto Martialem alluisse l. 3. epigr. 29.

Has cum gemina compede dedicat catenas

Saturne, tibi Zoile, annulos priores.

Stat. lib. 1. syl. ult.

Saturnus mihi compede exolutus,

Et multo madidus mero December,

Et ridens jocos, & sales provocat

Adfuit.

Nec Saturnum modo vincit, sed & alii, dicam infra ubi de turba urbis agam. Sed quia Saturnaliorum facta est mentio, pauca mihi obiter de iis dicenda, licet sciam Justum Lipsium elegantissimos duos, & exquisitæ lectionis libros eo titulo scripsisse, & ante illum diligentissimum antiquitatis investigatorem Macrobius. Sed illi uberem ex omnibus pene probatis scriptoribus mensem, ego racemationes & spicilegia tantum colligo.

Ac primum cessabat Senatui, neque convocari poterant patres, neque judicia ulla peragi. Sueton. Augusto cap. 32. & ob id nec caudicis in forum ventitabant. Martial. l. 7. epigr. 27.

Sic fora mimentur, sic te pallatia laudent,

Excolat & geminas plurima palma fores.

Oia dum mediis præstat tibi parva December,

Excipe, sed certa quos legis aure, jocos.

Et recte medius December, quia 14. Calend. Ianuarias celebrata Saturnalia. Aurel. Macrobi. lib. Saturnal. cap. 10. in principio. L. Sen. epist. 18. C. Sueton. Calig. cap. 6. in MS. autem ultimus versus aliter habetur, sed parvo discrimine.

Exigis & certa quos legis aure jocos.

Ferix etiam studiorum, claustrumque scholæ. C. Plin. Junior l. 8. epist. 7. Neque ut magistro magister, neque ut discipulo discipulus, sic enim scribis, sed ut discipulo magister, nam tu magister, ego contra, atque ideo tu in scholam revocas, ego Saturnalia extendo, librum missi.

Martial. l. 5. epigr. ult.

Iam tristis nuculus puer relictis,

Clamose revocatur à magistro,

Et blando male proditus fritillo,

Arcana modo raptus à popina,

*Ædilem rogat nudus aleator,
Saturnalibus transire tota.*

Dona passim per urbem conferebantur, ut sexcentis locis à Martiali & aliis, observantur critici. Et Saturnalia, dona Saturnalibus missa, interpretatur Laurentius de la Barre ad Q. Terullianum librum, de fuga in perfectione. Toga exuebat, syntheses inducant. Vide præter alios, interpretes Martialis ad l. 5. epigr. 80. Plena tunc ludendi comedendique cum dominis servus libertas, ut recoleretur memoria auri & præci faculi, quo summa inter dominos & servos aequalitas paritaque erat. Ut poetæ passim, & præ aliis Albius Tibull. l. 1. eleg. 3. Freculph. Chronic. Tom. 1. lib. 2. cap. 15. C. Jul. Solin. polyhist. cap. 3. In Martio marone servus suis canas ponebant, sicut Saturnalibus domini, ille ut honore promptius in obsequium provocarent, hi quasi gratiam referrent perfecti laboris. Et servus Augustus vernalis in triclinium Saturnalibus & diebus festis semper admittebat. Jul. Capitolinus in vita ejus. adscribam propter elegantiam fragmentum Accii veteris Tragicæ ex lib. 1. Annalium, citante Prisciano Cæsariensi lib. 5.

*Maxima pars Gratium Saturno, & maxime Athenæ
Constitunt sacra, quæ Cronia esse iterantur ab illis,
Quumque diem celebrant, per agros, urbesque fere omnes,
Exercent epulas leti, simulosque prociunt
Quisque suos, nestrique iidem, & mos traditus illinc
Isto, ut cum dominis famuli tum epulentur ibidem.*

Primus versus aliter legitur in Macrobij editione Lugdunensi, l. 1. Saturnal. cap. 7. quod Henric. Stephanus notat:

*Maxima pars Gratium Saturno, & maxime Athenæ
Constitunt sacra.*

D. Aufon. eclogario de mensibus:

*Aurea nunc revocet Saturni festa December,
Nunc tibi cum domino ledere, verna licet.*

Plura infra l. 4. cap. 36. ararium in ejus templo publicaque pecunia & tabularia populi Romani, ut docebo infra l. 7. c. 31. Illi sacrum apertum fiebat capite, cum aliis diis tecto. Fulgent. l. 1. Mytholog. Velato vero capite ideo fingitur, (Saturnus) quod omnes fructuum soliorum obnupti tegantur umbraculo. Fest. Pompejus l. 17. Saturnia, Italia, & mons qui nunc est Capitolinus, Saturnus appellabatur, quod in tutela Saturni esse existimantur. Saturnii quoque dicebantur, qui castrum in imo clivo Capitolino incolebant, ubi ara dicata ei deo ante bellum Trojanum videretur, quia apud eam supplicat apertis caputibus. Nam Italici autem Aeneas velant capita, quod cum rem divinam faceret, in littore Laurentis agri Veneri matri, ne ab Ulyse cognitus interrumperet sacrificium, caput adoperuit, atque ita confectum hostis evasit. Et post: Saturno sacrificium fit apertis capite. Idem lib. 10. lucem facere dicuntur Saturno sacrificantes, id est, capita detegere. Scio, illud & in Herculis sacrificio factitatum, ut notatum aliis ex Aurelio Macrobo. lib. 3. Saturnal. cap. 6. sed illud de hujus dei cremationis debere intelligi, facile est & obvium ex Servio Honorato argumentum, qui ad lib. 3. Æneid. Sane sciendum, inquit, sacrificantes diis omnibus ea ut velare consuevit, ob hoc ne se inter religionem vagis aliquid offerret obtutibus, excepto tantum Saturno, ne numinis imitatio esse videretur, quia Saturno capite velato incenditur. Emendavit doctissimus Meurlius Exercit. part. 2. c. 21. quia Saturno capite velato ibi cernitur. & ipse Virgilius loco laudato:

*Et positis aris jam vota in littore solves,
Purpureo velare comas adopertus amicum
Ne qua inter sanctos ignes in honore deorum
Hostilis facies occurrat & omni turbet.*

PARALIPOMENA.

*De Cybeles sacris, Archigallis, tympanis,
buxo,ymbulis.*

De Cybele, Rhea, aut Berecynthia, seu magna deorum matre, omnia vulgata; & quod ejus nomine intelligatur terra, communis omnium mater, docuerunt abunde naturalis historia scriptores.

Hinc & T. Lucret. lib. 2. de Nat. rer.

*Muralique caput summum cinxere corona,
Eximius munita locis quod sistinet urbes.*

Multa Dionys. Lambinus ibi. Serv. ad vers. 113. lib. 3. Æneid. Quod autem turri amgestat coronam, ostendit: superpositas terræ esse civitates, quas insignitas turribus constat. Idem ad l. 10. Æneid. vers. 254. Civitates turrita, quas terra gerit, unde cum turrita corona mater Deum pingitur. Et ipse Virgilius:

*Alma parens Idææ Deum, cui Dindyma cordi,
Turrigeræque urbes.*

Nec plures in re obvia citabo: unus Claudianus satis erit. In lib. 1. de Raptu:

*Non buxus, non æra sonant, blandique leones
Submisere iugas, adytis gavisæ Cybelle
Exilit, & pronas intendit ad oscula tures.*

Et lib. 1. in Eutropium:

*Aurea sanctarum decus immortale comarum
Desluxit capiti turris, summoque rotulus
Vertice, criminalis violatur pulvere murus.
Obstupere truces omen Corybantes.*

Et lib. 3. de laud. Stilich.

Huc orgia secum

Transulit, & Thyrgios genitrix turrita leones.

Interim supplendus Fulgentius Mythologicon lib. 3. cujus codici inhaerit hæcenus mendum: Ideo turrita pingitur, quod omnis potentia elatio sit in capite, ideo leonum curru præsidens, quia omnis potentia regno ornata sit. Qui locus mancus est procul dubio, nec sensus completi; itaque supplendus ex MS. hoc pacto: Ideo leonum curru præsidens, quia omnis potentia etiam virtuti dominatur, ideo multiplici teste, quod omnis potentia ornata sit.

Cybelem eandem etiam esse cum dea Syria docuit Philippus Beroaldus in Annotation. in var. author. nominis etymologia Festo l. 3. traditur sic: Cybele mater quam dicebant magnam, ita appellabatur, quod ageret homines in furorem, quod Græci κίβηλον dicunt. Cybele vero eadem dicta à loco, qui est in Phrygia. Malim à luto; nam luto pineum ei sacrum fuisse, docebo paulo infra. Et pro κίβηλον, malim κύβηλον. Et Fulgentius supra, Cybele, quasi κύβητος βαλκων, firmatis gloriis. Serv. proxime citatus, ἀπὸ τῆς κύβητος τὴν κεφαλὴν. à capitis rotatione, quod proprium est ejus sacerdotum. L. Apul. lib. 8. Miletia. Dique capite demisso, cerices lubricis intorquentes motibus, crinesque pendulos rotantes, in circulum, & nonnunquam suos incurvantes musculos, ad postremum accipiti ferro, quod gerebant, sua quisque brachia dissecant. Aut ut in MS. melius, dissecant. Sidon. Apollinar. Carm. 5.

Fortique lacerto

Dissecit accipiti miserabile sinuiput ense.

Martian. Capell. lib. 2.

Aurora primo conatus habuit,

Surgens fenestras dissecat lumine.

Sil. Italic. lib. 3. Punicor.

Impactum pelagus lacerata viscera terra

Dissecit.

Paul. Silentiar. lib. 7. Anthol. epigr. 46.

Certe igitur caput torquere, crinem rotare, totumque corpus circumagere solebant Corybantes, aut ut loquitur Nonius Marcellus, cap. 4. jactare, id est, excutere, movere. Varro Teicentius apud Nonium in Castum:

Nam quæ venustas hic adest Gallantibus,

Quæ casta vestis?

Gallantes sunt infani, furiosi, à Gallis matris deum. Turneb. lib. 29. cap. 20. Eudamonib. vel utin aliis, in Eumenidib.

Tibi nunc semiviri teretem comam

Volantes jactant Galli.

C. Tacit. lib. 11. Annal. Ipsa crine fluxo, thyrsu quatens, juxtaque Silius hedera vinctus, gerere cothurnos, jacere caput. Ulpian. IC. lib. 1. ad Edictum curtilium: Apud Virgilianum queritur, si servus inter sanaticos non semper caput jactaret, & aliquaparsus esset, an nihilominus sanus videretur. Plutarch. l. 1. Symposiac. cap. 6. & Guillel. Budæus ad legem dictam in an-

notationibus doctissimis ad Paudectas. Ael. Lamprid. in Helio. *jaculavit autem caput inter praefatos fanaticos.* Claudian. l. i. in Rufinum:

*Jam regale tumens, & principe celsior ibat,
Collaque famine jaculabat mollia gestu.*

Idem lib. 2. in Eutrop.

*Quis melius vibrata puer vertigine molli
Membra rotet.*

M. Lucan. lib. 1. v. 565. Pharsalia:

*Cecinare deos, crinemque rotantes
Sanguineum, populis cecinerunt tristia Galli.*

Arae tympana & buxus in hujus sacris locum habebant. Virg. lib. 3. Aeneid.

Corybantiaque ara.

Et Claudianus lib. 1. de raptu supra citatus:

Non buxus, non ara sonant.

Sic Sil. Ital. lib. 17.

*Circum arguta cavi tinnitibus ara simulque
Cecabant rauco resonantia tympana pulsus,
Semivirique chori.*

Ovid. lib. 3. Fastor.

*Ida sonat tinnitibus aris acuti,
Tutus ut infanti vagiat ore puer.*

Et lib. 5. Fastor.

Tinnitis ara repulsa dabant.

Ubi ara putem non tympana tantum significari, ara, aut serrea, licet sciam Daedylus Idæos ferrum invenisse, quod multi prodiderunt. Freculph. Chron. tom. 1. libro 2. capite 10. sed etiam & nolas. Stat. libro 1. Achill.

Taulumque exercita pulsus

Ara tacent.

Auson. epist. 25, qui locus elegans:

*Cymbala dant fletu sonitum, dant pulpita saltu
Icta pedum, tentis reboant cava tympana tergis,
Ipsas agitant Mareotica sistrum tumultus,
Nec Dodonæ cessat tinnitis aheni,
In numerum quoties radiis ferientibus istæ,
Respondent dociles moderato verbere pelves.*

Campanarum igitur seu nolarum usus in sacris Cybeles, aut matris deum receptus, ut ex variis authoribus probat Hadrianus Junius lib. 3. Animadversor. cap. 11. erant & in ostiis, ad pulsuum ciendum, quo janitores evocarentur. Viri docti ad C. Sueton. in Augusto cap. 9. r. Cum dedicatam in Capitolio adem Tonanti Jovi assidue frequentaret, somniavit queri Capitolinum Jovem sibi cultores abduci, seque respondisse, Tonantem pro janitoribus ei a postum, ideoque mox tintinabulis fastigium adis rediit, quod ea fere janus dependebant. Præterea apud Græcos vigiles in custodiendis civitatibus muris, tintinabulis mutabantur. Thucyd. lib. 4. ad finem. Illud quoque à doctis animadvertendum est, ante triumphantis eurrum nolum geri solitam: Zonas Monachus Drungarius Tom. 2. Annal. in Camilli triumpho. pag. 32. Cujus rei ea ratio, ne triumphator superbiat supra quam par esset, sed ut sciret se legibus subditum, & posse vel extremo officii supplicio, aut volam fontibus appendi solitam gestare; quod ob id factum, ne civis, aut carnificis aut damnato occurrenti pollueretur. M. Accius Plautus Pseudolo act. 1. se. 3.

*Lanios inde arcessam duos cum tintinabulis,
Eadem duo greges virgarum inde ulmarum adegero
Ut hodie ad litationem hinc suppetat satias Jovi.
In malam crucem istic ibit Jupiter lenitius.*

Sed ad Cuietam aut Corybantem magnæ matris Sacerdotes redeo, qui & Idæi Daedylis dicti. Solin. Polyhist. cap. 17. & lares. Jul. Hygin. Fabular. cap. 139. his qui præerat, Archigallus nominabatur. Flor. Tertullian. lib. de Resur. et carn. Et tamen calicem non duo Venerium, in quem mors aliqua ruclaret, sed scitricis, vel Archigalli, vel gladiatoris, aut carnificis, spiritum insectum, quæro an minus dæmonem quam ostia; forum: Ubi quid per scitricem intelligat, ego ingenue fator me hæcenus ignorasse, itaque puto legendum, *scitricis*. Nam impudicæ, lamiæ, balnearices, aut quadrantariae foeminae, ut est apud Quintilianum, frictu pruriginem concitabant. Sed nimium in te tam obscena veli-

tatum. Ita Laurentinus de la Barre legit. alii *Architrecis*, ut sit gladiatoris nomen, Guiliel. Canter. Novar. lectio. l. 4. c. 12. Sed cum gladiatoris mentio à Tertulliano deinceps habeatur, puto priorem lectionem meliorem. Huic in omnes Gallos seu Cybeles Sacerdotes erat summum imperium. Idem Tertullian. Apoget. cont. gent. cap. 24. Archigallus ille sanctissimus, die 19. Calend. Aprilis, quo sanguinem impurum lacertos quoque castrando libabat, pro salute Imperatoris Marci jam interempti, solita æque inmerita mandavit. Hic primus cymbala prælata in illis sacris pulsabat. D. Juvenal. sat. 9. v. 62.

Cymbala pulsantis legatum fiet amici.

Vetus Scholiastes: Archigalli cymbala percutientes, ac per hoc Gallo, inquit, legetur, id est, legatario donabitur. Ita intelligo Claudianum lib. 1. in Eutrop.

Vel, si sacra placent, habeas pro Marte Cybellen.

Rauca Celænos ad tympana discite furores:

Cymbala ferre licet, pectusque illidere pinu,

Inguinis & reliquum Phrygiis abscondere cultris.

Cymbala ferre, recte dictum, ad officium Archigalli designandum. M. Varro in Georg. v. 286. Non vidisti simulacrum leonis ad Idam è loco, ubi quondam cum quum vidissent quadrupedem Gallicæ tympanis adeo ferunt mansuetum, ut tractarent manibus. T. Lucret. lib. 2.

*Tympana tenta tenant palmis, & cymbala circum
Lencava.*

Atque inde quoscumque effaminatos, tympana vel cymbala gestare dicebant. M. Plaut. Trucul. se. lte.

Macchum malacum, cinninatum, umbraticolam, tympanotribum

Amas? hominem non nauci?

Quod scilicet enervatissimi mollissimique & essent, & haberentur hi Galli, qui Matri magnæ, cum tympanis, operabantur. Virgilius l. 4. Georg. v. 64.

Matris quate cymbala circum.

Aristænet. lib. 1. epistol. 10. & *τομπαριουδς* Florenti Christiano vertitur, sonus tympani. in Lyfistrata Aristophanis, pagin. 860. P. Ovid. Epist. Phædra Hippolyto:

Quaque sub Idæo tympana colle sonant.

Nec tantum in Cybeles sacris usus cymbalorum & tympanorum, sed etiam in Bacchi orgiis. Sidon. Apollinar. Carm. 5. vers. 496.

Rotat enthea thyrsum

Bassaris, & maculis Erythrae Nebridos horrens,

Excitat Odrysios ad marcidæ tympana mystas.

Valer. Flac. Argonautic. l. 7. de Penthei cæde:

Tympanaque & mollem subito prior accipit hastam.

Et lib. 8. in fine:

Qualem Ogygias cum tollit in arces

Diæchus, & Aoniis illidit tympana truncis.

Secundus vetus poeta in Anthologia lib. 4. cap. 12. epigr. 63.

Τύμπανα καὶ Δούρον Βορῆς Ζηνὸς ἡ κεραυνὸν.

Tympana & thyrsum Bacchi, & Jovis fulmen.

Pinus ei dicata, propter Atym puerum formosum, ubique dilectum, sub illa arbore jacentem. Servii narratio est fusa lib. 9. Aeneid. vers. 116. *vel in eam Atys fuit mutatus*, ut est in Ovid. lib. 10. Metamorphos. ut alios omittam, eleganter describit Q. Catullus epigr. 63. ubi formæ elegantia præclarum encomium, solemnisque ritus sacrificiorum describitur. Omnia sunt pulcherrima, sed tollendum tamen inde mendum, sic ergo ipse Atys:

Ego mulier, ego adulescens, ego ephēbus,

Ego puer,

Ego gymnasi sui flos, ego eram decus olei.

Quid? Atys mulier? forte effaminatorum usibus applicandus, at non ille in eum deus amor. Lege igitur:

Ego inuber, ego adulescens.

Inuberes enim ostreas A. Cellius. lib. 20. cap. 7. inuberes macraque essent. Inuberes infantes Festus Pompeius dixit. Lucat. Placid. ad lib. 10. Thebaid. v. 146. *Pinus quæ colitur in sacris Matri deum, sub qua jacuit Atys Matri deum dilectus.* Et ipse Statius:

*Sic Phryga terrificis genitrix Idaa cruentum
Elicet ex adytis, consumptaque brachia ferro
Scire vetat, quatis ille facras in pectora pinus,
Sanguineosque rotat crines.*

Accius in Bacchis apud Nonium cap. 10. n. 12.
*Letum in Parnassi inter pinos tripudiantem,
In circuli, ludo, atque radu fulgere.*

Virgilius inducit Cybelen Jovem alloquentem l. 9. Æneid.
*Pinea sylvæ mihi multos dilecta per annos,
Lucus in arce fuit summa.*

Sev. Maurus ibi. *Pinus in tutela Matræ deum est.* & ad v. 116.
ejusdem libri. *Mater magna instituit, ut quotannu in sacris suis
plangeretur, pinumque arborem sub qua jacerat, tutela sue
adscriptis, & effecit ut cultores sui viriles partes sibi amputarent,
qui Archigalli appellabantur.* Arnob. l. 5. cont. Gen. *Quid sibi
vult illa pinus, quam semper statis diebus in deam matris inermis-
titis sanctuario: nonne illius similitudo est arboris, sub qua sibi su-
rens manus & infelix adolescentulus intulit, & genitrix divum in
solatium sui vulneris consecravit? Et eodem libro ad finem:
Pinus illa festiniter que in matris inferitur sanctum deæ, nonne
illius imago est arboris, sub qua sibi Atys virum demersit genitali-
bus absulit? & quam memoranti dixit in solatium sui consecra-
visse maroris?* Claud. l. 1. in Eutrop. supra laudatus, & lib. 1.
de Raptu:

*Hic sedes augusta deæ, templique colendi
Religiosa flex, quam pinus obumbrat
Fronibus.*

Sed novam rationem allatam audiamus ex Aurelio Prudentio
in Romano Martyre:

*An ad Cybelles ibo lucum fœnem?
Fuer sed oblat: Gallus ob, libidinem
Per triste vulnus, ferque scitum dedecus,
Ab impudica tutus amplexu deæ.
Per multa matri sacra plorandus spado.*

Audiendus & Jul. Firmicus de errore profanar. Relig. In
sacris Phrygiis, qua matris deum dicunt, per annos singulos arbor
pinea caditur, & in media arbore simulacrum juvenis subliga-
tur. Denique & in ejus tutela buxum reponunt, quod ex illa
arbore fistula fierent. Lucrar. Flacid. libr. 8. Thebaid. Stat.
vers. 222. Virg. libr. 9. Æneid. bisorem dat tibi cantum. Et de
modo Phrygio seu lugubri, alibi dicendi hic locus. poetarum tan-
tum advocabo. Claudian. l. 1. de raptu:

Non buxus, non ara sonant.

P. Virgil. in Cæci, v. 166.

*Sape velut gelidis Ciconum Bistonis in oris,
Ictæ & barbarico Cybeles antijista buxo,
Infelix virgo tora bacchatur in urbe.*

Valer. Flacc. Argonautic. l. 2.

*Sacris hinc ignibus Ida
Vibrat, & horrida respondent Gargara buxæ.*

Sidon. Apollinar. Carm. 9. v. 202.

*Non hic Dyndyma, nec crepante buxo
Curetae Bercynthiam sonantes.*

Papin. Sursul. Stat. lib. 2. Thebaid. v. 663.

Celenæa committere prælia buxæ.

Et lib. 5. v. 94.

*Cum sacra vocant, Idaque suades
Buxæ.*

Et lib. 8. v. 221.

*Gemina ara sonant, Idaque terga,
Et moderata sonum vario spiramine buxæ.*

Nec tantum in sacris Bercynthiæ, sed etiam & Bacchi usus
erat buxæ fistula, forte quod immortalitas deorum majestati con-
veniret, & hac arbor cariem nunquam patitur; ut ex reum na-
turalium scriptoribus proditum est, & in sacris Liberti patris
buxum receptam loquitur Statius idem, & Lucrati exposit
tibi ad v. 480. l. 9. Thebaid.

*Famineis experte choris, cum Bacchica mugit
Buxus, & insana maculant trieterida matres.*

Nisi forte placet ratio ab Andrea Alciato eruditissimo IC. Em-
blem. 207. quæ mire amoribus Cybeles quadrit:

*Delitius apta est, teneris & amantibus arbor:
Pallor inest illi, pallet & omnis amans.*

Illud autem obliviscendum non duxi, hujus tibi inventores
esse Phryges in honorem hujus deæ. Jul. Pollux Onomast. l. 4.
cap. 10. num. 1. & tibi quidem materia ponitur ab eodem
ἡ δὲ ἄρα, ἡ χαλκὸς, ἡ λωτὸς, ἡ πύξ, ἡ κίερε, ἄνδο,
ἄς, lotus, buxus, cornu. eodem libro cap. 9. num. 6.

Porro quum tam multa de his sacris, & tam varia plerique
tradiderint, mirum venationem non commemoratam ipsius
deæ, & Atyos, quum multis Catullus epig. 63. eam prose-
quatur. Ego locum ex Julio Firmico, eleganti mehercule de
errore profanarum religionum libro, producam. Tauribol-
ium vel Criobolium scelerata te sanguinis labe perfundit. Antea
male legebatur: Tauribolium, vel Oriobolium. Scio in Suida
legi ταυροβόλιον Dianam dici, quod omnia, ut taurus, cir-
cuit. Et eadem quod prosternat feras, ταυροβόλιον appellata
est eodem authore. Hesychius Grammaticus ταυροβόλη, ἡ
ἀγροβόλη, Tauripola, Diana. At non Dianæ hæc cognomina
soli convenire, sed etiam Magnæ matri, loquuntur duæ in-
scriptiones vetustæ, quæ à Joanne à Wouver subministras
hic apponam.

M. D. M. I. ET. ATTINIS.

L. CORNELIUS. SCIPIO. OREITUS.

V. C. AUGUR. TAUROBOLIMUM.

SIVE. CRIOBOLIMUM. FECIT.

TUSCO. ET. AMULLINO. COSS.

Alterius Inscriptionis hæc sunt verba:

DIS. MAGNIS.

MATRI. DEUM. ET ATTIDI. SEXTILIUS.
AGESILAUS.

ÆDISIUS. V. C. CAUSARUM. NON. IGNOBI-
LIS.

AFRICANI. TRIBUNALIS. ORATOR. TAU-
RIBOLIO.

CRIOBOLIOQUE. IN. ÆTERNUM. RENATUS.

ARAM. SACRAVIT. DD. NN. VALENTE. V.

ET. VALENTINIANO. JUNIOR. AUGG. COSS.

Quando illa in urbem recepta fuerint sacra, cessantemque
missi, qui deam arcesserent, quid attinet dicere? cum ex Stra-
bone Amaseno lib. Geograph. 10. peti possint, & historicis,
T. Livio 3. Decad. l. 9. C. Sueton. in Tiber. c. 2. Sil. Italic. 17.
Punior. in principio, & aliis.

C A P . V .

De Jove.

HISTORIAM Deorum incipi à Jove, æquum erat, si communem veterum opinionem, qui eum
pro summo & principe Deorum habuerunt, sequi voluissem: sed plus apud me valuit ordinis ra-
tio, quæ parentes filio præponi suadebat. Cum igitur de Jano, qui Deus Deorum in Carminibus Salia-
ribus dictus tuit, tum de Saturno & Rheo, sive Ope hætenus dixerim, sequitur jam Jupiter de quo hoc
cap. agemus.

JUPITER secundum Agellium, Macrobius, & alios, dicitur quasi juvenis pater. Cicero ipse,

N 3

Jupiter,

Jupiter, id est, *juvans pater*, quem conversis casibus appellamus à *juvando Jovem*, à Poëtis *Pater divumque hominumque* dicitur. Sunt qui *Jovis* nomen ab Hebraico יהוה *Jehova* ortum esse velint, quod à veritate non videtur usque aded esse alienum. *Joves*, inquit Cic. tres numerant illi, qui Theologi nominantur: ex quibus primum & secundum natos in Arcadia, alterum patre *Ethere*, ex quo etiam *Proserpinam* natam ferunt & *Liberum*: alterum patre *Caelo*, qui genuisse *Minervam* dicitur, quam principem & inventricem belli ferunt. Tertium Cretensem Saturni filium: cujus in illa insula sepulchrum ostenditur. *Varro* alicubi scribit, se ex varia lectione *Joves* ccc. invenisse, qui hinc inde in terrarum orbe fuerint culti. Sed nos de Cretensi *Jove* dicemus, qui *Saturni* & *Rhea* sive *Opis* filius fuit. de quo, quis fuerit, & quibus de causis divini honores ipsi sint exhibiti, hæc tradit *Diodorus Siculus*: De *Jovis* genere, atque imperio dubitatur: nam quibusdam placet, postquam *Saturnus* ad Deos transiit, suscepisse regnum; non vi patrem expulisse, justeque & legitime regno potitum. Alii *Saturno* volunt in ortu filii responsum, fore ut ab *Jove* vi regno pelleretur. Quæ res *Saturnum* impulerit, ut filios sæpius perimeret. Id ægrè ferens *Opis*, cum viri animus placari non posset, *Jovem* in Ida ab se editum, clam nutriendum *Curetibus*, juxta Idæ montem habitantibus dedit. Hi in antrum ad Nymphas, commendata illis infantis cura, detulerunt. Lacte capræ, quæ *Amalthea* dicta est, mellesque educatus est. In Ida antrum, ubi nutritus dicitur, sacrum est, & circa illud, prata manent intacta. *Cypre*, quæ cum nutriti, & alii sunt honores impensæ; & locus ejus est *Agiochus* vocatus. Adolescentiam egressus, in Ida ubi genitus est, civitatem condidit, cujus postmodum destructæ etiamnum extant reliquæ. Excessit hic Deus fortitudine, & cæteris virtutibus omnes: accepto enim post *Saturnum* regno maxima, plurimamque contulit ad hominum vitam. Primus omnium justitiam docuit mutuo servari inter mortales, omni vi atque injuria remotis. Lites ac contentiones judicio auferens, singula, quæ ad bene vivendum ac pacem pertinerent, summa ope procuravit. Bonos ad virtutem exhortatus est: improbos timore coercuit ac pœna: omnem penè orbem circumiens, bello impiis ac prædonibus indicto, æquitatem ac leges introduxit. Per id tempus quæ cum *Gigantibus* ab eo sublatis ajunt: in Creta quidem *Milum*, in Thrygia *Typhonem*. Ante pugnam quæ cum *Gigantibus* in Creta habita est, *Jovem* sacrificasse dicunt, *Soli*, cœlo, ac terræ bovem. Quæ si circa *Jovem* fore superiorem portententia, primum vires. & ab hostibus defectionem, tum finem belli futurum monstrarunt. *Museus* quippe ab eis descivit, obque id ei honores tributi: à Diis autem omnes hostes cæsi sunt. Sed & alios quoque Diis præsidium belli tulisse adversus *Gigantes* constat. Macedones quidam circa Pallenam, in campo quem olim à loci conflagratione *Phlegraum*, postmodum *Cymeum* cognominarunt; animadversum esse ab *Jove* in *Gigantes* ob eam causam dicunt, quod magnitudine ac robore corporis confisi, adversusque legibus & multa egerint in homines injusta, & propinquas gentes in servitutem redegerint, bellumque his intulerint, qui ob singularia in omnes nationes beneficia *Diis* sint existimati. Feruntur ab *Jove* non solum impij, nefarii que delicti, sed etiam Diis, heroibusque ac hominibus bene meritis honores impensæ. Propter ejus beneficentiam, imperijque magnitudinem, omnium consensu & regnum perpetuum tributum est, & habitatio in Olympo. *Sacrificia* insuper illi super cæteros statuta. Postea verò quam in cœlum delatus est, memoria nominis ejus animis hominum, in quos beneficia contulit, aded infixæ permanfit, ut omnium, quæ in cœlo fierent, velut imbrium, tonitruum ac fulminum, cæterorumque ejusmodi potens existimaretur. Itaque quod vitæ causâ hominibus esse videretur, cum fructus terræ ad maturitatem perduceret, *Jovem* dixere. Patrem verò, tum quia singulorum suscepit summa cum benevolentia curam; tum quia tanquam Dux hominibus extiterit recte vivendi imperator ac Rex, ob imperij amplitudinem: consultor ac providus, propter consulendi prudentiam appellatus est. Hactenus *Diodorus*: unde discimus, quæ prima origo colendi *Jovis* fuerit. Simulachrum ejus pro diversa illi potestate attributa, variè fuit effictum. Pingebatur, ut ait *Albicus*, in throno eburneo in sua majestatis sede sedens: *sceptrum regium* in manu sinistra tenens: altera verò *fulmina* ad inferos mittens, & *Gigantes* repressos fulmine, tenens sub pedibus, & conculcans. Juxta eum verò quadam *aquila*, quæ volans inter pedes suos quendam pulcherrimum juvenem, scilicet *Ganymedem*, raptum portabat, habentem in manu *cratærem*, ut Jovi poculum propinaret. Hæc in genere de *Jove* ex traditione *Diod. Siculi*, cum quo etiam sentiunt *Apollodorus*, *Servius* Grammaticus & alii. Jam verò etiam de cognominibus, quæ *Jovi* à Romanis indita, & de templis, quæ in honorem ejus constructa fuerunt, agamus. Prima appellatio, quæ in Romana historia occurrit, est *Jovis indigetis*, qua consecratus fuit *Aeneas*. Cum enim post prælium cum Rutulis & Mezentio gestum, non amplius appareret, & alii eum ad Deos discessisse, alii necatum in flumine apud quod pugnaverant, conjectarent, Latini sacellum ipsi dicaverunt cum inscriptione hac: PATRI DEO INDIGETI, QUI NUMICI AMNIS UNDAE TEMPERAT. *Dionysius*: qui tamen addit, esse, qui id sacellum *Aneam* dicasse *Anchisa* defuncto ante hoc bellum anno proximo scribant: & esse tumulum non magnum, & circum dignas spectatu in ordinem digestas arbores. *Livius* aperte testatur, *Aneam Jovem Indigetem* nuncupatum fuisse; cum quo *Festus* & alii. Aliàs *indigetes Diis* dicti fuerunt ii, qui ex hominibus inter Deos sunt relati, quod scilicet nullius rei egeant, vel quod in Diis agerent, qui ex hominibus ad divinitatem pervenissent. Aliorum derivationes prudens omitto. *Aneæ indigetis* etiam *Ovidius* lib. 14. *Metam.* & *Tibullus* lib. 2. meminerunt.

JOVIS INVENTORIS appellatio ab Hercule originem trahit: cum enim *Hercules* cum bobus *Geryonis* in agrum *Palatinum* pervenisset, & ibi boni pabuli nactus copiam; armenta per pascua dimississet; ipse autem labore fessus procubuisse, somnoque se dedisset, latro quidam ejus loci, *Cacus* nomine, paucas aliquot, *Hercule* dormiente, abegit, & in propinquam speluncam, ubi debebat, abdidit; quas aversas unam post aliam, caudis eò traxerat, ut quarentem indicium falleret, vestigiis in contrariam partem ducentibus. *Hercules* somno excitus: cum recensuisset numerum, & aliquot boves sensisset deesse, ad speluncam *Caci* contendit, & *Caco* devicto atque ad terram prostrato, boves suas recepit, & eduxit, speluncam etiam diruit: cumque eadem expiallet aqua fluminis: in proximo aram *Jovis inventori* posuit, quæ est *Romæ* prope portam geminam, & ob inventas boves Deo juvenicum unum sacrificavit. Hæc sacra, inquit *Dionysius*, etiam ætate mea *Romani* Græco ritu faciunt, quemadmodum ab illo instituta sunt. Meminit hujus historiæ *Ovid.* lib. *Fast.* *Virg.* lib. 8. *Æneid.* *Livius* lib. 1. *Ara Jovis inventoris* mentio fit à *P. Victore* & *Onuphrio Parrasio* in regione Urbis XI. quæ dicitur *Circus maximus*.

JUPITER FERETRIUS à *serendo* vel *seriendo* hostem dictus, à *Romulo* consecratus est, testibus *Livio*, *Dionysio*, *Plutarcho* & aliis. *Sext. Pompon. Festus*: *Feretrius Jupiter* dictus à *serendo*, quod pacem ferre putaretur. De templo *Jovis Feretrii*, quod *Romulus* condidit in monte *Capitolino*, quodque in VIII. Urbis Regione à *P. Victore* collocatur, sic scribit *Livius*: *Romulus* duce hostium occiso, Urbem primo impetu capit, inde exercitu victore reducto, ipse cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium caesi suspensa, fabricato ad id aptè ferculo, gerens in *Capitolium* ascendit: ibique ea cum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo *Jovis*, fines, cognomenque addidit Deo. *Jupiter Feretri*, inquit, hæc tibi victor *Romulus Rex* regia arma sero, templumque iis regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico sedem opimis spoliis, qua Regibus, ducibusque hostium casis me auctorem sequentes posteri ferent. Hæc templi est origo, quod primum omnium *Romæ* sacratum est. Hactenus *Livius*. Cum quo *Dionysius*. *Romulus*, inquit, in *Capitolino* vertice *Jovis Feretrii* templi spatium designavit, non magnum. Adhuc enim servatur vetus ejus vestigium vix xv. pedum longitudine, quo infert opima de *Cannensium* Rege spolia. Tecta hujus templi ob vetustatem, & *Romanorum* negligentiam collapsa, restituit *Aug. Cornel. Nepos* in vita *Attici*. Ex hoc templo fumeabant *Romani sceptrum*, per quod jurarent, & lapidem *silecem*, quo fœdus ferirent. De *Iove Feretrio* extat elegia *Propertii* lectu dignissima, quam sic concludit:

Causa Feretri,
Omne quod certo dux ferit ante ducem.
Seu quia victis suis bumeris hæc arma ferebant,
Hinc Feretri dicta est arca superba Jovis.

JUPITER STATOR, à *sistendo* dictus est, eique *Romæ* templum dicatum hac de causa. Cum *Sabini* ad ulciscendam injuriam sibi in raptu filiarum à *Romanis* illatam, arma adversum eos movissent, & quidem arcem *Tarpejam* jam cepissent, *Romanos* etiam in fugam vertissent, *Romulus*, qui & ipse fugientium turba agebatur, manus ad cælum attollens, fere his verbis *Dei* opem imploravit, & votum de ædificando ei templo fecit: *Jupiter* tuis jussus avibus hic in *Palatino* prima *Urbi* fundamenta jeci, arcem jam scelere emptam *Sabini* habent, inde huc armati superata media valle tendunt. At tu pater *Deum* hominumque, hinc saltem arce hostes, deme terrorem *Romanis*, fugamque fœdam siste. Hic ego tibi templum *Statori Jovi*, quod monumentum sit posteris tua præsentis ope servatam esse *Urbem*, voveo, &c. Hæc ferè *Livius*, cui consentit *Plutarchus*. Et *Dionysius* scribit, *Iovem Statorem* dictum, quod exercitum *Romuli* fugientem post preces stare fecisset, & uti viribus. Alii à *stando* nomen eum habere volunt. *Seneca* contra historiæ fidem, sed tamen non male, *Statorem* dictum ait, quod ejus beneficio stent omnia. In antiquis nummis conspicitur ejus sine ulachrum, forma nuda, dextra hasta nitens, sinistra fulmen habens. Templum quod ei à *Romulo* extructum est, situm fuit in *Palatii* radice, uti *Cicero* testatur, quamvis sint qui non templum, sed delubrum à *Romulo* ædificatum esse velint in circo *Flaminio*. Templum autem hoc à *M. Atilio Regulo* consule in bello *Samnitico* votum, & postea extructum: qua de re *Livii* verba adscribere libet. Inter hæc, inquit, (de prælio cum *Samnitibus* loquens) Consul manus ad prælium attollens, voce clara, ita ut exaudiretur, templum *Jovi Statori* vovet, si consitisset à fuga *Romana* acies, redintegratoque prælio cecidisset, vicissetque legiones *Samnitium*. Et paulò post: *Fabium* ait scribere bellum à *Samnitibus* in *Etruriam* translatum, & ad *Luceriam* pugnatum: in qua pugna *Jovis Statoris* ædes vota sit, ut *Romulus* antè voverat: sed sanum tantum, id est, locum templo effatum, jam sacratum fuisse. Cæterum hoc demum anno, ut ædem etiam fieri *Senatus* juberet, bis ejusdem voti damnatam *Republ.* in religionem venisse. Hæc ille. A *P. Victore* delubrum collocatur in regione IX. quæ dicitur *Circus Flaminius*. Templum in regione X. cui nomen *Palatium*. *Marlianus* scribit, quod tempore *Neronis* hoc templum exustum, nunquam fuerit restitutum. Delubrum *Jovis Statoris* etiam *Terentius Varro*, citante *Macrobio*, in circo *Flaminio* fuisse scribit, quod *Vitruvius* prope *Porticum Metelli* fuisse dicit. Et hoc fortasse à *M. Atilio Regulo* Cos. votum est. In templo *Jovis Statoris* *Senatus* nonnunquam habebatur, & *Senatusconsulta* habant, uti ex *Cicerone* discimus.

JUPITER ELICIUS ab eliciendo dictus, teste Varrone, & Ovid. qui in 3. Pastor.

Elicium cælo te Jupiter, unde minores

Nunc quoque te celebrant, Eliciumque vocant.

Aram ei in Aventino extruxit, & dicavit Numa Pompilius Rex 11. de quo sic Livius: Pontificem dein de Numam Martium M. F. ex patribus legit, ei que sacra omnia exscripta, exsignataque attribuit. Et post pauca: Quaque prodigia fulminibus, aliove quo visio missa susciperentur, atque curarentur docuit, ad ea elicienda ex mentibus divinus, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit, Deumque consulit auguriis, quæ suscipienda essent. Juvat hic adscribere fabulam de Numa, quo pacto artem Jovis eliciendi edoctus fuerit, quam Arnobius sic recitat: Numam, inquit, Regem, cum procurandi fulminis scientiam non haberet, essetque illi cupido noscendi, Ageriæ monitu castos XII. juvenes apud aquam celasse cum vinculis, ut cum Faunus & Martius Picus ad id locorum venissent haustum, (nam illis aquandi solenne iter huc fuit) invaderent, confringerent, colligarent. Sed quo res fieri expeditius posset; Regem pocula non parvi numeri vino, mulloque complexse, circaque accessus fontis insidiosam venturis opposuisse fallaciam: illos de more solito bibendi appetitione correptos ad hospitia nota venisse: sed cum liquoribus odoratis offendissent fragrantia pocula, vetustioribus anteposuisse res novas, invalisse aviditer dulcedine potionis captos, hausisse plus nimio, obdormivisse factos graves: tum bis fenos incubuisse sopitis, injeccisse madidatis vincula, expergitosque illos statim perdocuisse Regem, quibus ad terras modis Jupiter posset sacrificiis elici, & accepta Regem scientia rem in Aventino fecisse divinam, elevisse ad terras Jovem, ab eoque quævisse ritum procurationis, Jovem diu cunctatum: Expiabis, dixisse, capite fulgurita. Regem respondisse: Capitio? Jovem rursus: Humana. Retulisse Regem, sed capillo. Deum contra; animalis. subjecisse Pompilium, piscis. Tunc ambiguis Jovem propositionibus captum, extulisse hanc vocem: Decepisti me Numa: nam ego humanis capitibus procurari constitueram fulgurita, Numa capillo capitio. quoniam me tamen tua circumvenit astutia, quem voluisti, habeto morem, & his rebus quas pactus es, procurationem semper suscipies fulguritorum. Hætenus Arnobius. Eadem habet Plutarchus in Numa. Huic Deo cum non rite sacrum fecisset Tul. Hostilius, fulmine ictus cum tota domo conflagravit. Livius lib. 1.

JUPITER CAPITOLINUS, qui & Opt. Max. dictus est, quod velit & possit omnibus prodesse & optimus quidem ante quam maximus: quia majus sit, gratiusque prodesse; quam magnas opes habere, teste Cicerone, qui etiam alibi scribit, Jovem à pop. Rom. propter beneficia, Opt. propter vim Maximum appellatum fuisse. Capitolini nomen habuit à monte Capitolino, in quo templum ei conditum, & cultus divinus institutus fuit: de quo templo à quo primum extructum sit, quomodo conflagraverit, & à quibus restauratum sit, audiemus Tacitum. Is vero sic scribit: Voverat hoc templum Tarq. Priscus Rex bello Sabino, jeceratque fundamenta spe magis futuræ magnitudinis; quam quo modicæ adhuc populi Rom. res sufficerent. Mox Ser. Tull. sociorum studio, deinde Tarq. Superb. capta Sueslâ Pometia, hostium spoliis extruxere. Sed gloria operis libertati reservata. Pulsis Regibus Horatius Pulvillus iterum Cos. dedicavit ea magnificentia, quam immensa postea pop. Rom. opes ornarent potius, quam augerent. Iisdem rursus vestigiis situm est, postquam interjecto cxxxv. annorum spatio, L. Scipione, C. Norbano Cosl. flagraverat. Curam victor Sylla suscepit, neque tamen dedicavit: hoc solum felicitati ejus negatum, Lutatii Catuli nomen inter tanta Cæsarium opera, usque ad Vitellium mansit. Hætenus Tacitus, cum quo facit etiam Plutarchus. Sed & hoc templum ut idem cum Tacito prodit, in Vitellii seditionibus eversum ac dirutum est. Quod iterum à Vespasiano de integro restructum, una cum ipsius interitu inflammatum, atque incensum est. Tandem à Domitiano quartum restauratum est, columnis ejus ex Penteliesio lapide excisis, & ad deaurationem ipsius XII. millibus talentorum impensis. Idem scribit, Tarquinium in fundamenta ejus templi, quod primum conditum fuit, XI. millia argenti librarum impendisse. Memorabile est, quod de hoc templo Dionysius, Livius, Servius, & alii scribunt cum id à Tarq. Prisco jam votum Superbus ædificare vellet, & auguriis Deum voluntatem exploraret, qui mons huic templo esset aptissimus, in omnibus autem Tarpeius esset inventus, in quo erant multa diversorum numinum sacella; factum esse, ut exinde ad alia templa numina evocarentur sacrificiis, quo posset libere, & sine piaculo templum Jovis ædificare. Cum omnes Dii libenter migrassent, Terminum solum abscedere noluisse, sed illic remansisse; tunc de hoc ipso sacrificatum & deprehensum, quod Terminus cum Jove remanens æternum ibi imperium cum religione significaret. Unde in Capitolio primam partem tecti patere, quæ lapidem ipsum Deum spectet. Sed & Juvencitatem abscedere noluisse, aliqui notant. De magnificentia ejus Dionysius hæc tradit, situm fuisse, & fundamentum in alta crepidine, VIII. jugerum ambitu, cc. ferme pedibus patens, per latera singula pari prope modum longitudine, atque latitudine, vix xv. pedum differentia frontem ejus Meridiem spectantem, habuisse porticum cum triplici columnarum ordine; in lateribus autem duplici ordine: tresque ades pares communibus contentas fuisse lateribus, mediam fuisse Jovis, à dextra Minervæ, à sinistra Junonis. Et quia Minervæ numerorum inventio à veteribus tribuebatur; lex erat scripta, ut qui Maximus Prætor esset, clavum juxta ejusdem simulachrum pangeret, unde annorum numerus cognosceretur. Livius: In vestigio hujus templi erat fictilis Summanus Deus, cujus caput de cælo tactum decidit in Tiberim. Hæ-

Habebat hoc templum cellam, quam ingredi prophano non concedebatur. In qua cella coronæ aureæ erant duæ: alteram Galli *Jovi Optimo Maximo* consecrarunt: alteram Carthaginenses, ob partæ victoriæ in Samnites congratulationem Romam miserunt. In sacello vel delubro Junonis, quod in hoc templo erat, *anseris sacri* alebantur, & in arca lapidea servabantur *libri Silyllini*. In hoc etiam templo erat *aurea Victoria* vel statua aureæ Victorix. *P. Victor*. Ante cellam Minervæ erant tria signa *Deorum Nixiorum*, de quibus alibi.

Anno cXLVI. *L. Volumnio*, *App. Claudio* Coss. ex bonis fœneratorum in publicum redactis, *Cn. & Q. Ogulnii*, *Ædiles Curules* aenea in Capitolio limina, & trium mensarum argentea vasa in cella Jovis, *Jovemque* ipsum in culmine cum quadrigis posuerunt. *Livius* anno 10LXXI. *M. Tuccius* & *P. Junius Brutus*, *Ædiles Curules* de multis damnatorum fœneratorum quadrigas inauratas in Capitolio posuerunt in cella Jovis, supra fastigium adiculæ, & XII. clypea inaurata, qualia etiam paulo ante ex multitudinis pecuniarum pecunia in fastigio adis Jovis posita fuerunt. *Livius*: Jovis simulachri facies diebus festis minio illini solebat. *Servius* in 10. Eclogam. & *Plinius*: qui etiam scribit Turianum à *Fregellis* Romani fuisse accitum, cui locarit *Tarquinius Priscus* effigiem Jovis in Capitolio dicandam. Fictilem eam fuisse, & ideo mirari solere. Fictiles etiam in fastigio templi ejus quadrigas. Fuit in hoc templo etiam signum *Jovis Imperatoris*. Ad hoc templum victimas gratulationis causâ mactabant. In hoc templo Consules eo die, quo Magistratum inibant, singuli singulos boves immolabant, & ex eo togam fumebant. In hoc templo Imperatores ad bellum ituri vota nuncupabant, & postea reversi, triumphali pompa, in id deducebantur, *Jovi* in eo sacrum faciebant, & convivium celebrabant. In hoc etiam templo Senatus nonnunquam habebatur. In hoc homines religionis causâ incubabant. *Plautus* in *Curculione*. Sed quis omnia enumeret?

Præter hoc templum etiam aliæ duæ ædes *Jovis* in Capitolio fuerunt, votæ à *L. Furio Purpureone*, una ab ipso Pratore bello Gallico, altera ab ipso Consule, dedicatæ à *Q. Marcio Ralla* Duumviro, anno ab Urbe condita 10LXI. *Livius*.

LATIALIS JUPITER à *Latio* dictus fuit, quod eum Latini populi communiter cum Romanis colerent, consecratus à *Tarquinio Superbo* Rege. Cum enim *Turnus Herdonius* insidiis *Tarquini* neci datus esset, ipse verò Princeps populorum Latinorum declaratus, Volci etiam atque Hernici in societatem recepti essent, *Tarquinius*, quemadmodum *Dionysius* scribit, ut id fœdus sempiternum maneret, proposuit designare commune sanum *Romanorum*, *Latinorum*, *Hernicorum*, *Volcorum* eorum duntaxat, qui in societatem recepti erant, quo ad mercatum convenientes quotannis una epularentur fruerenturque sacris communibus. Gratum id fuit omnibus: locus conventui præstitutus est in medietullo ferme harum gentium, mons altus Albanis imminens, ubi singulis annis feræ celebrarentur, & eo temporis spatio, propter loci religionem, legemque de hoc latam, ab omni vi temperarent omnes, sacraque communiter *Jovi Latiali* facerent, & vacarent epulis, constituto prius quantum quisque populus in ea sacra præbere, quantamve portionem recipere debeat, &c. Hæc *Dionysius*. De feriis Latinis post dicemus.

JUPITER SPONSOR etiam à *Tarquinio Superbo* consecratus, templumque ei conditum est, quod postea *Sp. Posthumius* Consul anno cccxcviii. dedicavit. Sic enim *Dionysius* libro 9. in Urbe ædem *Jovis Fidei Sponsoris* (sic *Lapus* vertit, *Gelenius*, *Dii filii*, puto non rectè) *Sp. Posthumius* Consul alter Nominis Junis, dedicavit, in loco *Belloræ*, locatam ab ultimo Regum *Tarquino*, non tamen ab illo consecratam, sed tum demum ex S. C. id fecit *Posthumius* ut testatur ejus ædis inscriptio. Hæc ille. *Lilius Gyraldus* putat eundem hunc esse cum *Dio Fidio*, de quo alibi. Collocatur hæc ædes à *P. Victore* in VIIII. Urbis regione.

JUPITER IMPERATOR ab *imperando*, quod omnibus imperet, dictus: à Prænestinis cultus est, ejus simulachrum *T. Quintius* Præneste in ditionem accepto, Romam devectum in Capitolium tulit, dedicavitque inter cellam *Jovis*, & *Minervæ* tabula sub eo fixa, quæ esset monumentum rerum gestarum. Tabulæ inscriptio hæc fere erat: *Jupiter atque Divi omnes hoc dederunt, ut Titus Quintius Dictator oppida novem caperet*, &c. *Livius* in Historia Anni cccxxvi. *Onuphrius* ædem quoque ei in Capitolio extructam fuisse putat cum fragmenta illa in tabulis Capitulinis ACTUS EST ET T. DEDICAVIT, sic legenda arbitratur: Ædem *Jovi Imperatori*, qui Præneste Romam actus est in Capitolio: T. Quintius T. FIL. N. Cincinatus Imp. dedicavit. Fuit & alibi Jupiter hoc nomine cultus, verum id huc non pertinet, de quo *Cicero* in 6. *Verrina*.

JUPITER PISTOR à *pinsendo* dictus, ejus ara in Capitolio fuit, de quo sic *Lactantius*: Quo tempore Galli Capitolium obsidebant, *Jovi Pistori* ara posita fuit, quod Romanos Deus in quiete monuisset, ut ex omni frumento quod haberent, panem facerent, & in hostium castra jactarent, coque facto, soluta est obsidio, desperantibus Gallis, inopia subigi posse Romanos. Meminerunt hujus historix *Livius*, *Frontinus*, & alii. Vide etiam *Plutarchum*.

JUPITER VICTOR cognominatus quod omnia vincere putaretur. Huic ædem vovit *L. Papyrius Cursor* bello Samnitico, ut *Livius* eodem libro docet. *Quintus Fabius* bello cum Samnitibus & Gallis, & construxit postea in monte Palatino, teste *Livio*, & *P. Victore*. Huic Deo vovit, si legiones hostium

hostium fudisset, pauxillum mulsi priusquam temetum biberet sese facturum, idque votum Deis cordi fuisse.

JUPITER LUCETIUS, ut scribit *Servius*, lingua Osca dictus à luce, quam præstare hominibus dicitur: ipse est enim nostra lingua *Diespiter*. Agellius: Lucetius, inquit dictus *Jupiter*, quod nos die & luce quasi vita ipsa afficeret, & juvaret. *Festus*. *Lucetium Jovem* appellabant, quod cum lucis esse causam credebant.

Idem est *DIESPITER*, id est, *diei & lucis pater*, & *DIJOVIS* ut *Servius* & *Agellius* tradunt. *Ædes Dijovis* à *P. Victore* in x. collocatur Urbis regione, à quo sit extructa, ignoratur.

VEJOVIS, qui & *Vejupiter*, & *Vedius* à Martiano appellatur, unde dictus sit, *Agellius* his verbis docet: Eum Deum, qui non juvandi potestatem, sed vim nocendi haberet (nam Deos quosdam ut prodesse, celebrabant, quosdam ne obessent, placabant) *Vejozem* appellarunt, dempra, atque detracta juvandi facultate. Particula enim *re*, privandi habet hoc loco significationem. *Ædes Vejovis* inter arcem & Capitolium fuit, in qua etiam simulachrum Dei, sagittas tenens, quæ parata sint ad nocendum; huic simulachro astitit signum capræ. Ea enim solet ipsi immolari. Addit *Agellius*, putare quosdam hunc Deum esse *Apollinem*. *Martianus Plutonem* putat. Caput ei cornutum fuisse scribit *Alexander*.

JUPITER LAPIS, secundum *Festum*, dicebatur à lapide silice, quem in faciendis foederibus juraturi tenebant, ea verba dicentes: *Si sciens falsam ita me Diespiter, salva Urbe, arceque, bonis ejiciat, ut ego hunc lapidem*. Sunt qui *Jovem Lapidem* dictum esse velint, ab ipso lapide *Jove* vocato, qui Saturno oblatu fuisse ab *Ope*, & ab eo devoratus fingitur.

JUPITER TONANS, à *tonando* dictus. Hunc *Octavius Augustus* consecravit, ademque ei in Capitolio extruxit, liberatus periculo, cum in expeditione Cantabrica per nocturnum iter lecticam ejus fulgor præstrinxisset, servumque prælucentem exanimasset. *Suetonius*. De hac æde sic *Dionysius* scribit: *Jovis etiam Tonantis templum* dedicavit: de qua re duo hæc commemorantur, & in ipso tunc sacrificio tonitrua accidisse, & somnium deinde Augusto tale oblatum. Cum propter nominis ac formæ ejus *Jovis* novitatem, & quod ab Augusto is consecratus esset, maximè autem quod ascendentes in Capitolium, ad eum primo perveniebant, *Jupiter Tonans* ab omnibus frequentaretur, & coleretur, imaginatus est in somnis Augustus, *Jovem Capitolinum* secum expostulare, quod secundo jam ipse loco haberetur: seque respondisse, excubito rem hunc *Tonantem* ei Capitolino à se esse positum: ideoque orta die tintinnabulum *Jovi Tonanti* appendit somni confirmandi causa. His enim tintinnabulis janitores nocturni utuntur, ut si quid usus sit significari possit. Hactenus ille, ab Augustis etiam ante hanc consecrationem *Jupiter Tonans* & *fulgens* appellabatur, ut testis est *Cicero*, quia tonitrua & fulgura ipsi tribuebantur. Hinc in veteribus nummis simulachrum semper fingitur, *fulmen trifurcum* manibus tenens. Fulminum figuræ in antiquis nummis tales reperiuntur.

JUPITER ULTOR dictus, quod sceleratorum impia facta ulcisceretur. Huic *Agrippa* ædem, quam *Pantheon* appellavit, consecravit quæ etiam *Pantheon* dictum, quasi à πάντας θεών, hodie *Maria rotunda*, & omnium Sanctorum dicitur. Aliquando *Cybeli* sacrum fuit, cujus Dæx caput antiqui operis & fixi, cum duobus piscibus muro templi inclusum adhuc cernitur. De eo sic *Dionysius* & *Plinius*. Juvat etiam addere ea, quæ *Fabius* in sua Roma de hoc templo retulit. Altum, inquit, est hoc templum pedes cXLIV. totidem latum. Contignationes æneis trabibus canalium modo compactæ, pedum XL. ut testatur *Baptista Leo*. Valvæ ingentes, item trabes ex ære Corinthio, & inauratæ, lithostroton varii marmoris, aræ duæ marmoreæ, sex marmoratæ. Interstitia sex columnarum spatio distantia. Testudo templi laqueata vacuis circumquaque spatii relictis, ne nimio pondere ædificium premeretur. Nulla fenestra penitus inest, nisi in medio foramen sphericum, æneis inauratisque trabibus fultum, quod lumen præbet, eique in pavimento subiectum ad imbres excipiendos impluvium. Ad foramen illud in tecto quadriaginta gradibus plumbeis ascenditur: ad quod tectum antequam perveniat, bini ambitus sunt, ad quorum primum ex imo templi per centum quinquaginta gradus est eundem. *Marcellinus* libro decimosesto, *Pantheon*, regionem teretem spatio celsitudine *formicatum* nominat. In tecto nunc sunt plumbeæ laminæ, quæ olim argentæ fuerunt, quas *Constantinus* Imperator, Constantini junioris filius, detraxit. Gradus ænei ante templum sublatis, & faxeis permutati sunt. Ascensum ad templum fuit per gradus duodecim, nunc per totidem descenditur: ex quo intelligitur, quàm altè sit ex ruinis solum exaggeratum. Parietes nunc latericii sunt, olim marmoribus incrustati fuerunt. Inter omnia igitur Urbis opera, nullum admirabilius, sive molem, sive artem, sive impensam consideres, nullum etiam ex antiquissimis integrius: nam nec injectis ignibus Cothi corrumpere, aut frangere potuerunt. Hæc ille. Paulò antè dicit. Hoc templum *Bonifacium* III. Pontificem à *Phoca* Imperatore, qui rem Pontificiam auxit, atque extulit, acceptum beate Virgini, & omnibus Sanctis dicasse: fuisseque primum dictum *Virginem ad Martyres*: licuti nunc à circulari forma, *Sancta Maria rotunda*. *Dionysius*. *Pantheon* quoque perfecit *Agrippa*: id sic dicitur fortassis, quod in simulachris *Martis* & *Veneris* multas Deum imagines acciperet: ut verò mihi videtur, inde id nominis habet, quod forma convexa fastigiatum, cæli similitudinem ostenderet. Voluit *Agrippa* in eo Augusti quoque statuum collocare, nomen-
que

que operis ei ascribere : neutrum autem eo accipiente , in *Pantheo* ipso *Cæsaris* superioris statuum suam & Augusti in vestibulo posuit. Et *Plinius* , Agrippæ Pantheum decoravit *Diogenes* Atheniensis : & *Carrystides* in columnis templi ejus probantur inter pauca operum : sicut in fastigio posita signa , sed propter altitudinem loci minus celebrata . In honore est & in templo illo *Hercules* , ad quem *Pœni* omnibus annis humana sacrificaverunt victima , humi stans , ante aditum porticus agnationes litæ.

JUPITER CONSERVATOR à *conservando* dictus , à *Domitiano* consecratus est , quod ipsum in seditione Vitelliana à furore hostium conservasset : de quo sic *Tacitus* lib. 3. Histor. 74. *Domitianus* prima irruptione apud adituum occulatus , solertia liberti , linceo amictu turbæ sacricolarum immixtus , ignarusque , apud Cornelium Primum paternum clientem , juxta Velabrum delituit . Ac potiente rerum patre , disjecto aditui contubernio , modicum sacellum **Jovi CONSERVATORI** , aramque posuit , casusque suos in marmore expressit . Mox imperium adeptus , **Jovi CUSTODI** templum ingens , seque in sinu Dei sacravit , &c. Hujus templi , quod in Capitolio extructum fuit , meminit etiam *Suetonius* in *Domitiano* , cap. 5. Extant etiam nummi veteres *Jovis Conservatoris* simulachrum & nomen continentes , qualis etiam hic est *Maximiani* , notat. C. D. Ut videre est in fronte libri 2.

JUPITER SOL , vel **SOL HELIAGABALUS** , unde dictus alibi explicabitur.

FAGUTALIS JUPITER à *fagu* dictus , quæ Jovi sacra habebatur : inde ejus sacellum *Fagutal*. *Festus*. *Fagutal* sacellum Jovis , in quo fuit *fagus* arbor , quæ Jovi sacra habebatur . Meminit ejus & *Varro* , & *Plinius* lib. 16. cap. 6. qui etiam addit , non procul ab eo sacello & lucum *fageum* esse . Collocatur in regione decima , à quo extructum fuerit , incertum.

VIMINEUS JUPITER à *vimibus* dictus : unde etiam *Collis Viminalis*. *Varro*. *Viminalis* à Jove *Vimineo* , quod ibi arce sunt ejus , aut quod ibi vimineta fuerunt . *Festus* : Viminalis porta & collis appellabatur , quod ibi viminum sylva fuisse videtur , ubi est & ara *Jovi Vimineo* consecrata.

ARBITRATORIS JOVIS templum in decima Urbis regione ponitur à *Victore* : & appellatur *Pentapylon* , quasi quinque portarum.

PRÆDATOR JUPITER à *præda* appellatus ; quod ei è præda aliquid deberetur . *Servius* 3. *Æneid*. Romanis , inquit , moris fuit , ut bella gesturi , de parte prædæ alimur pollicerentur , adeo ut Romæ fuerit unum templum *Jovis Prædatoris* , non quod prædæ præstet , sed quod ei aliquid ex præda debeatur . Locus hujus templi , & à quo fuerit consecratum , ignoratur.

MARIANUS JUPITER à *Murio* dictus est , qui cum cæteris monumentis templum ei condidit . In hoc Senatusconsultum factum est de revocando *Cicerone* ab exilio , quod ipsi erat per somnium significatum , ut scribit *Valerius*.

POMPEJANUS JUPITER , Colossus fuit Jovis , eximie magnitudinis , sic dictus à *theatro Pompeji* , cujus vicinus fuit . *Plin.* lib. 34. cap. 7. Moles , inquit , excogitatas videmus statuarum , quas *Colossos* vocant , turribus similes . Talis in Campo Martio , Jupiter à *Claudio Cæsare* dicatus , qui ideo vocatur *Pompejanus* , à vicinitate theatri.

JOVIS PROPUGNATORIS ædes in Palatio fuit , cujus mentio fit in antiquo Epigrammate :

P. MARCIUS. VERUS.
IMP. COMMODO. VI. ET PETRO-
NIO SEPTIMIANO. COS.
AN. P. R. C. DCCCXLI. K. DEC.
IN. PALATIO. IN. ÆDE. JOVIS.
PROPUGNATORIS.
IN LOCUM P. VERI.
L. ATILIUS. CORNELIANUS.
COOPTATUS.

PUGNANTIS JOVIS templum ubi fuerit , & à quo extructum cognitum est . Fuerunt & alia cognomina quibus *Jupiter* fuit à veteribus insignitus , & cultus : quorum quædam ex *Varrone* recitantur ab *Aurelio Augustino* lib. 7. de Civitate Dei. cap. 12. Dixerunt , inquit , eum *victorem* , *invictum* , *opitulum* , *impulsorem* , *statorem* , *centumpedum* , *supinalem* , *tigillum* , *almum* , *ruminum* , & alia , quæ persequi longum est . Hæc omnia cognomina imposuerunt uni Deo propter causas , potestatesque diversas : non tamen propter tot res , etiam tot Deos eum esse coegerunt : quod omnia *vinceret* , quod a nemine *vinceretur* , quod opem indigentibus ferret , quod habeat *impellendi* , *statuendi* , *stabilendi* , *resupinandi* potestatem , quod tanquam *tigillum* mundum contineret , ac sustineret , quod aleret omnia , quod *ruma* , id est , mamma aleret animalia , &c. ad quem locum videndus etiam *Joan. Ludovicus Vives*. Jovis Opitulantis etiam *Festus* meminit his verbis . *Opitulus Jupiter* , & *Opitulor* dictus est , quasi *Opis lator*. Adulto Jovi in nuptiis sacrificabatur , de quo post . *Dapalis Jovis* Cato libro de Re rustica meminit : fortasse sic dictus fuit , quod ei sacra dapali epulo fierent . Sed satis hæc sint de *Jove* , in cujus historia prolixior fuit , cum ipse etiam pro Principe , & patre Deum hominumque sit habitus . Progrediamur nunc ad alias.

natum mense decimo, & ob hoc Apollinis filium existimatum. Ut Accia, ab Apolline serpentis formam gerente, gravida facta est, ita Olympias à Jove eandem figuram gerente, Alexandrum Magnum concepit. de utroque Sidon. Apollinar. carm. 2. v. 121.

Magnus Alexander necnon Augustus, habentur Concepti serpente Deo, Phœbumque Jovemque Divisæ sibi, namque horum quesit unus Cynthia sub Syrte patens, maculis genericis, Alter Phœbigenam sese gaudebat haberi.

De Augusto solus Suetonius, quod sciam inter historicos prodidit, quod & de P. Scipione traditum apud A. Gellium lib. 7. noct. Atticar. cap. 1. at de Alexandro idem A. Gellius l. 13. c. 4. Opinionem quam ille ingentibus victoriis, & adulantium blandimentis, & rebus supra fidem prosperis imbibit, gentium esse sese de Jove. Ob id puto Corinthii statuam ei Jovis habitu erexerunt. Pausan. Corinthiac. & apertius narrat M. Junianus Justinus lib. 11. Namque mater ejus (Alexandri) Olympias concessit viro suo Philippo fuerat, Alexandrum non ex eo, sed ex serpente ingentis magnitudinis concepit. P. Victor. in Galerio Amentario: Insolenter affirmare ausus est, matrem more Olympiadis Alexandri Magni creatricis, compressam draconem semet concepit. Serv. ad v. 321. l. 7. Eneid. Multi ad gloriam nominis simulant se numinum filios, ut Romulus ex Marte, Alexander ex Jove Ammone. Elian. l. 1. var. hist. cap. 25. 'Αλεξανδρῷ, ὃ τὸ φιλιππῶν, εἰ δὲ τῷ δακτὴν ὁ τὸ δέξ. Alexander Philippi filius, sive si quis mavult, Jovis. Idem Sidon. Apollinar. eodem carm. v. 80.

Quæque Draconigenæ portas non clauserat hosti, Tum demum Babylon nimis est sibi visa patere.

Notat eruditus Joan. Savaro. & carm. 9. v. 46. idem Sidonius: Non proletem Garamantes tonantis, Regnis principibusque principantem.

Unde Ammon sive Hammon Jupiter vocatus, à arena, nam Græci ἀμμον ἀρην dicunt. Historicis, quorum nullus penè est, qui non meminerit, silebo. Justin. l. 1. Ad Hammonis nobilissimum templum expugnandum exercitus mittit. Æmil. Prob. Lyfandro: Porta suscepisse, quæ Jovi Ammonis solveret. Pœtas tantum laudaturus. A. Gell. l. 3. c. 3. Ex qua duos hos verus exscripsimus, ut historiam quaeremus Oraculi Arietini, nunc illud est, quod Arietini responsum magnis ludis datur.

Terribi si non fecero, Si faxo, vacillabo.

Ubi Arietinum, vocabulo à forma Jovis desumpto, oraculum est Hammonis, quod explorata indubitateque fidei habebatur. Is autem specie arietis colebatur. Hadrian. Turneb. lib. Advers. 3. cap. 3. P. Ovid. l. 3. de Arte in fine: Lucan. l. 9. v. 514.

Ventum erat ad templum, Libyis quod gentibus unum Inculti Garamantes habent, stat corniger illic Jupiter, et perhibet, sed non aut fulmina rorans, Aus nostro similis, sed tortis cornibus Ammon.

Sil. Italic. lib. 9. Punicor.

Ac patrius flexis per tempora cornibus Ammon.

Idem forte corrigendus l. 3. in principio:

Inter anhelantes Garamantas corniger Ammon

Fatidico pandit venientia sacula lupo;
Hinc omen capris, & cæcis fere futuros,
Ante diem, bellique vices novisse petebat.
Exin clavigeri veneratus numinis aram
Captivis onerat donis.

Critici vexarunt hunc locum, ego puto tamen retinendam priorem hanc lectionem, vult enim Hannibalem, antequam ad Ammonis oraculum Bostar mitteretur, Herculem, quem clavigerum Deum appellat, donis seu prædæ parte oblata honorasse, si tamen de Bostare in Libyam jam profecto, ac non de Hannibale in Hispaniis agente sumendus esset locus, censerem legendum cum Fr. Modio Novantiquar. lection. epist. 34. ex MS.

Exin cornigeri veneratus numinis aram,
Captivus onerat donis.

Decimas Apollini in pæ, Herculi in bello, dicam infra hoc opere voras.

Sed eodem libro ad finem, indubie vitiosa lectio habetur; ita enim scribitur:

Langeri capitis mediis inter cornua perflans,
Marmaricus ales populis responsa canebat.

Ubi ales monstri instar est, nam si de columbis Dodonæum oraculum datibus loqueretur pœta, eleganter diceretur aliter responsa canere, quod non sum ignarus a Lactantio Placidio traditum ad v. 105. l. 3. Thebaid. & aliis passim, nunc quum de Arietino oraculo fiat narratio, censere refertibus:

Marmaricus aries populis responsa canebat.

Ad cujus imitationem Claudian. l. in Eutrop.

Marmaricus clavis violatur cadibus Ammon.

Et de 4. Honor. consul.

- - - tibi corniger Ammon,

Et dudum tacitis rupere silentia Delphii.

Et l. 1. de laudib. Stilich. Nasamonibus conterminum id templum facit.

Et velox Garamas, nec quamvis tristibus Ammon

Responsis, alacrem potius Nasamona morari.

Scholias. Pindari ad odem 4. Pythior. & vet. Scholias. Juvenalis ad sat. 6. v. 552. Lactant. seu Luciat. Placid. ad lib. 3. Thebaid. v. 475 ad lib. 8. Thebaid. v. 201.

Quin & cornigeri vatis nemus.

Sidon. Apollinar. carm. 5. v. 264.

- - - doctus balatibus Ammon

Si sanctum sub Syrte gemit,

Erant & histriones id hujus aetate; M. Accius Plaut. Amphitr. in prologo:

Nunc proficteatur Jovem sacre histrionem,

Etiā in histriones cum anno in profectio hic Jovem iuro curant.

Sunt & infinita alia, quæ dici possent de Jove, ut, quod Heccalus vocetur, sed doctæ differuit Angelus Politianus Miscellaneor. cap. 24. & Supremus, quod præoccupatum à Baptista Pio Annotation. posterior. cap. 3. & Munichius, quod diligenter ab eodem discussum ejusdem operis cap. 74. Olympius Josephus Castalio, Var. cap. 9.

CAPUT VI.

De Junone.

Cum præcedens caput de Jove præter opinionem nimium excreverit, ideo de Junone seorsum dicam, quam quidem cum Jove conjuncturus erat, ut puto, cujus & soror & uxor fuisse fertur. Fuit hæc Saturni & Opis filia sic dicta, quemadmodum Varro scribit, quod una cum Jove juvat. Cic. lib. 2. de Nat. deor. Aer, ut Stoici disputant, interjectus inter Mare & Cælum, Junonis nomine consecratur, quæ est soror & conjunx Jovis, quod ei similitudo est ætheris, & cum eo summa conjunctio. Effemina-runt autem eum, Junonique tribuerunt, quod nihil est eo mollius. Sed Junonem à juvando credo nominatam. Macrobius etiam in Somniis Scipionis: Juno, inquit, & soror Jovis & conjux vocatur. Est autem Juno aer: & dicitur soror, quia iisdem seminibus, quibus cælum, etiam aer est procreatus: conjunx, quia aer subjectus est cælo. Libet hic referre fabulam de Junone, qua ratione Jovi matrimonio juncta sit,

quam *Lilius Gyraldus* ex Commentariis in Theocritum affert, est autem hæc : Jupiter cum insidiaretur Junoni, ut cum ea jaceret, eam conspexit procul à cæteris Diis, mutatus in *Cuculum* in monte confedit, qui prius *Thronax* dicebatur. Postea ex re *Coccyx* dictus est. *Cuculus* ergo Jupiter tempestatem simul commovit: ubi cum sola in monte *Juno* esset ea parte qua postea constructa est *Telia Junonis* aedes, *Cuculus* Jupiter ob tempestatis horrorem in virginis Junonis gremium devolavit, quem *Juno* miserata veste contexit. Tum vero *Jupiter* suam indutus formam, *Junonem* est amplexatus. Illa matris metu abnuebat, donec pollicitus connubium obtinuit. Hactenus ille. *Junonis* passim apud Scriptores Ethnicos fit mentio, cujus historiam vel fabulam potius integram, ut recitemus, non est necesse.

Tantum de simulachro ejus & cognominibus quibus Romæ culta fuit, quadam dicemus. Simulachrum ejus ita figurabatur : Erat femina, inquit *Albrius*, in throno sedens, sceptrum regium tenens in dextra, ejus caput nubes tenebant opertum super diadema, quod capite gestabat, cui & *Iris* sociata erat, quæ ipsam per circuitum cingebat : nunciamque *Junonis Iridem* populi appellabant. Ideo juxta illam *Iridem* ancillam paratam ad obsequium Domine figurabant. *Pavones* autem ante pedes ejus à dextris & sinistris stabant, *avesque Junonis* specialiter vocabantur, &c. Hujus varia apud Romanos fuerunt, pro diversis ejus officiis, & muneribus, nomina. Prima quæ occurrit appellatio est, quod dicitur *Juno Curis* ab hasta. Nam hastam *Curim* Sabini appellabant. *Cato* in Originibus (si quæ leguntur fragmenta, legitima sunt.) *Quirinalis* collis, à Junone Sabinorum dea, quam illi *Curitum*, id est, *hastatam Junonem* vocant. Idem tradit *Festus*. Huic deæ Romæ in omnibus Curii mensas posuit *Titus Tatius* Sabinorum Rex, quas suo etiam tempore Romæ fuisse, *Dionysius* testatur.

SORORIA JUNO dicta est à sorore Horatii. Huic in expiationem cordis sororis suæ aram Horatius consecravit. *Festus*.

REGINA JUNO à Latinis cognominata, quod & conjux Jovis, deorum atque hominum Regis esset. Hæc à *Camillo Dictatore* Vejis transvecta, in Aventinum, & celebri die, summo matronarum studio dedicata est. Collocatur à *P. Victore* in XII. Urbis regione. *Livii* verba de ea Romam transducta adscribam : Cum jam humanæ opes egestæ à Vejis essent, amoliri tum Deum dona, ipsosque Deos, sed colentium magis, quam rapientium modo cepere. Namque electi ex omni exercitu juvenes, pure lautis corporibus, candida veste, quibus deportanda Romam *Regina Juno* assignata erat, venerabundi templum iniere, primo religiose admoventes manus, quod id signum more vetusto, nisi certæ gentis Sacerdos attingere non esset solitus : deinde cum quidam seu spiritu divino tactus, seu juvenili joco *visus Romam ire Juno*, dixisset : *amuisse* : ceteri *Romam conclamarunt* : inde fabulæ adjectum est, vocem quoque dicentis, *VELLE*, auditam : motum certe sede sua, parvi molimenti adminiculis, sequentis modo accepimus, levem ac facilem translatu fuisse, integramque in Aventinum, ateram sedem suam, quo vota Romani Dictatoris vocaverant perlatam, ubi templum ei postea idem, qui roverat *Camillus*, dedicavit. Hæc *Livius*. Eadem *Plutarchus* habet, & prolixius quidem. Fuit aliud *Reginæ Junonis* templum in Capitolio, quod, *Livio* teste, à Cn. Flaminio bello adversus Ligures votum est. Meminit ejus & *Cicero* in oratione ad Equites, antequam in exilium iret.

CAPROTINA JUNO unde nomen acceperit, *Plutarchus* docet in Romulo de Camillo, & *Macrobius*, cujus hæc sunt verba : Post Urbem captam, cum sedatus esset Gallicus motus, res verò publica esset ad tenue deducta, finitimi opportunitatem invadendi Romani nominis aucupati, præfecerant sibi *Posthumium Livium* Fidenatium Dictatorem. Qui mandatis ad Senatum missis, postulavit, ut si vellent reliquias suæ civitatis manere, matresfamilie sibi, & virgines dederentur. Cumque Patres essent in ancipiti deliberatione suspensi, ancilla nomine *Tuella* seu *Philotis* pollicita est, se cum cæteris ancillis sub nomine dominarum ad hostes ituram, habituque matrumfamilias & virginum sumpto, hostibus cum prosequentium lachrynis ad fidem doloris ingestæ sunt. Quæ cum à *Livio* in castris distributæ fuissent, viros plurimo vino provocaverunt, diem festum apud se esse simulant. Quibus soporatis, ex arbore caprifico, quæ castris erat proxima, signum Romanis dederunt : qui cum repentina incursione superassent, memor beneficii Senatus, omnes ancillas manu jussit emitti, dotemque eis ex publico fecit, & ornatum, quo tunc erant usæ, gestare concessit, diemque ipsum *Nonas Caprotinas* nuncupavit, ab illa *caprifico*, ex qua signum victoriæ ceperunt, sacrificiumque statuit annua solennitate celebrandum, cui lac, quod ex caprifico manat, propter memoriam facti præcedentis adhibetur. Hactenus ille.

JUNO MONETA à *monendo* dicta : cum enim non multo ante Urbem captam à Gallis terræ motus factus esset, ferunt vocem extitisse à Junonis templo, quod erat in arce, ut de iue plena fieret procuratio. *T. Livius* scribit, *L. Furium* creatum dictatorem contra Auruncos, quod bellum ab repentina populatione ceptum erat, inter ipsam dimicationem ædem *Junonis Moneta* vovisse, cujus voti, cum damnatus victor fuisset, Senatum ædem faciendam jussisse, locumque in arce destinatum, quæ area ædium *M. Manlii Capitolini* fuerat, anno postquam aedes vota erat, *Moneta* dedicatam fuisse. *Macrobius* Calendis Junii hoc factum fuisse scribit. Servabantur in æde *Moneta Junonis* libri lineæ, qui dicebantur, in quibus Imperii Romani fata continebantur. Non est verosimile, quod de *Junone Moneta* Suida scribit, cum Romani pecunia indigerent in bello contra Pyrrhum & Tarentinos, eos Junonem invocasse : quæ ipsos monuerit, si justitiæ armis uterentur, pecuniam eis non defuturam ; cumque id Romanis rectè

conti-

contigisset, *Monetam Junonem* veneratos esse, ejusque rei signum fuisse, quod numisma, id est, *moneta* inscripta in ejus templo asservaretur.

JUNO SOSPITA, à Græco *σάπτα*, quod *servare* significat, antiquis etiam *Sospes* appellata est, teste *Festo*. Hæc in primis Lanuvii colebatur magno cultu, ut docet *Livius*. Simulachrum ejus fingebatur cum pelle caprina & hasta, & cum calceolis repandis. *Cicero*. Hanc Junonem cujus Lanuvii ædes erat, Romani etiam colebant: sic enim *Livius*: Lanuvinis, inquit, civitas data, sacraque sua red- dita, cum eo, ut ædes, lucusque *Sospita Junonis* communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano esset. Quare sæpe apud *Livium* & alios legimus, misisse Romanos Lanuvium, qui sacrificio facto *Junonem Sospitam* placarent. Postea verò & Romæ in foro Olitorio eidem ædes fuit extructa à *C. Cornelio*. Sic enim *Livius* lib. 32. Con ul principio pugnae adem vovit *Sospita Junoni*, si eo die hostes fusi fugatique essent. Item lib. 34. Ædes eo anno aliquot dedicatae sunt: una *Junonis Sospita* in foro Olitorio, vota, locataque quadriennio ante à *C. Cornelio Consule* Gallico bello, Censor idem dedicavit. Huic Consules magistratum ineuntes sacrificare solebant. *Cicero* pro *Muræna*.

JUNO LUCINA inde nomen habet, quod *lucem* nascentibus dare crederetur: unde etiam *Lucetia*. *Varr.* de lingua Latina lib. 4. Ideò videtur à Latinis *Junio Lucina* dicta, vel quòd terra, ut *Physici* dicunt, juvat, & lucet: vel quòd ab luce ejus, qua quis conceptus est, una vivat, donec mensibus actis produxit in lucem. Facta igitur à *juvando* & *lucē*, *Junio Lucina*: à quo parientes eam invocant. Unde illud *Glycerii* apud *Terentium*:

Junio Lucina ser opem, serva me obsecro.

Plinius verò eam sic dictam ait, à *luco*, ubi ejus ædes condita fuerit, ubi lotos fuerit miræ vetustatis, quam opinionem etiam *Ovidius* in Fastis recitat. Hujus templum in v. regione Urbis à *P. Vitore* recen- setur, ubi & lucus ei dicatus fuit. Ædícula ipsi in v. regione extructa & dedicata fuit, teste eodem. Scribit *Dionys.* *Servium Tullium* Regem ærarium *Junoni Lucinae* instituisse, in quod pro singulis nascenti- bus parentes, sive cognati certi pretii nummum inferrent.

JUGA JUNO appellata, vel quòd *Juges*, ut ait *Pompejus*, sunt ejusdem jugi, pares, unde & *conjuges*: vel, uti scribit *Servius*, propter jugum quod imponebant matrimonio conjungendis. *Juga Junonis* ara fuit Romæ in vico, qui ideò *Jugarius* dictus erat, ut *Festus* ait. Scribunt alii quod ad hanc aram veteri ritu nubentes vinculis juncti fuerint, in omen futuræ concordia.

FUIT & JUNONIS JULIAE ædícula in regione v. & templum *Junonis Martialis* in regione viii. Ho- rum verò cognominum mentio extat in nummis *C. Vibii Trebonii Galli* Imperatoris.

Præter hæc, quæ hætenus recitavimus, etiam *Junonalia* fuerunt indita cognomina: *Interducta*, *Domiduca*, *Unxia*, *Cinxia*, in nuptiis invocabatur, de quibus infra.

CALENDARIS JUNO vocabatur à antiquis, quoniam omnes *Calendaras* ipsi attributas existimabant: in pri- mis *Laurentes* patriis religionibus suis servabant, qui & hoc cognomen *Calendaris Junonis* cæremoniis addiderunt, & omnibus *Calendis* huic *Dex* supplicabant. Sed & Romæ Pontifex minor in Curia Cala- bra *Junoni* rem sacram faciebat, & *Regis uxor*, id est, Regina sacrorum, porcā, vel agnam in regia *Junoni* immolabat.

NOVELLA JUNO calabatur à Pontificibus: id est, vocabatur in mensium *Calendaris*. *Varro*.

FEBRUATA, vel FEBRUALIS dicebatur à *Februario*, quod ipsi eo mense sacra fiebant. *Festus*.

FLUONIAM JUNONEM mulieres colebant, quòd eam sanguinis fluorem in conceptu retinere pu- tabant. *Festus*.

OPIGENAM etiam JUNONEM matronæ colebant, quòd ferre eam opem in partu laborantibus credebant. *Idem*.

POPULONA, seu POPULONEA JUNO etiam cognominata, quam populus seu plebs precabatur, ut innuit *Martianus*. Sed de JUNONE hætenus.

AD CAP. VI. PARALIPOMENA.

De Junone.

Ute viris singulis sui *Genis* vitæ praesides, actuumque arbi- tri adesse credebantur, ita foeminis *Junones* semper præ- sto erant. quemodo *Junius Philargyrius* interpretatur illud *Virgillii* Eclog. 4. in fine:

Nec Deus hunc men a, dea nec digna cubili est.

Deus, id est, *Genius*, seu vitæ præses, cui mensam antiquitas sa- cravit: *Dea*, id est, *Junx*, in cuius tutela læti geniales, puerperia mulierum & tota jam nati Quod *Angelo Politiano* acceptum referre debemus, qui primus, ut existimo, hunc ritum annota- vit *Miscellani* eor. cap. 89. *C. Plin.* l. 2. nat. hist. c. 7. Major ca- litum populi: etiam quam h. minum intelligi solet, cum singulis quoque ex semetipsis totidem deos faciunt, *Junones* *Geniosque* ad-

optando sibi. in MS. codice *Jacobi Dalecampii*. qui optime non de *Plinio* modo, sed & de aliis multis authoribus meritis est, legebatur, adaptando sibi. In *Fuxienli* adoptantes sibi. *Plaut.* in *Mercatore*:

I hac mecum, ut videat simul

Tuam Alcemenam pellicem, Juno mea.

L. Sen. epist. 110. *Irata* men hoc seponas, volo, ut memineris ma- jores nostros, qui crediderunt hoc, *Stoicos* fuisse, singulis enim & *Genium* & *Junonem* dederunt. Sed quum virorum sint *Ge- nii*, foeminarum *Junone*, malim legere cum disjunctione, singulis enim aut *Genium* & ut *Junonem* dederunt. Licet & viro- rum *Junonem* fuisse præsidem videri possit ex *Juvenale* sat. 2. v. 98.

Et per Junonem domini jurante ministro.

At *Satyrus* de molli effeminatoque loquitur. ideo rectè quod mulieri conveniebat, ei attribuit. *Vet. Scholiast.* non per *Iovem*,

Jovem, sed per Junonem, ita inquit servi jurant, quomodo solebunt ancille Neroni, adulantes per Junonem tuam. Albius Tibull. lib. 4.

*Natali Juno sanctos cape thuri acervos,
Quos tibi dat tenera dextra tenere manus.
Tota tibi est hodie, tibi se latissima compsit,
Staret ut ante tuos conspicienda facos.*

Tertius versus, nisi fallor non caret mendo, itaque censendam legendum:

*Tota tua est hodie.
At disere in MS.*

Lota tibi est hodie.
Et rectè quidem meo judicio, nam ornatrices seu psecades dicebantur Speculum Junoni tenere, quod illa munditiei & ornatus curam habeat: quare & ejus statuae crines addebant eosque cutiola superstitione disponebant. D. August. de Civit. Dei l. 6. ex L. Seneca libro de superstitione, qui intercidit: *Sunt quæ Junoni & Minervæ capillos disponant, longè à templo, non tantum simulachra, stantes, digitos movent, ornantium modo, sunt quæ speculum teneant.* Idem Epist. 95. *Vetemus lintea & strigiles Jovi ferre, Junonis speculum tenere.* Prudent. lib. 2. in Symmach. de Victoria:

- - non pexo crine virago,
Aut nuda suspensa pede.

Huc refert J. Lipsius illud Tertulliani lib. 1. de Jejunii. *Qui in idolis comendis & ornandis, & ad singulas horas salutandis adulantur, curatiora facere dicuntur.* Unde defluxit consuetudo loquendi vulgata, ut mulieres Junonem suam appellarent. C. Petronius Satyricon pag. 19. *Minor est ista, quam ego fui, cum primum virum passa sum, Junonem meam iratam habeam, si unquam me meminerim virginem fuisse.* Alb. Tibull. l. 3. eleg. ult.

*Et si perque suos fallax juravit ocellos,
Junonemque suam, perque suam Venerem.*

Idem lib. 4. ad finem:

*Hæc per sancta tuæ Junonis numina juro,
Quæ sola ante alias est tibi magna deas.*

Hæc Vestæ & Cereris soror habita. D. Aufon. Eidylio 4. in Grypho Ternarii:

Vesta, Ceres, Juno, sexus muliebre, sorores.
Ita Vineti editio habet, ita & Silvius in Veneta repererat, & habet hæc lectio patronos suos, nam *sexus* in neutro genere dicitur: notat Priscianus Caserensis l. 5. Siscuna hist. lib. 4. *Tum in muro virile, ac muliebre sexus populi multitudine omni collocata.* Salust. l. 2. hist. *At Metellus in ulteriorem Hispaniam post annum regressus, magna gloria concurrentium undique virilis ac muliebre sexus, per vias & recta omnium virebantur.* At Mariangelus in Julium Solinum legit:

Vesta, Ceres, & Juno, decus muliebre, sorores.
Vulgata enim dicendi forma Virgil. Eclog. 4. & alii passim:

Tuque adeo decus hoc ævi.
Et Ecloga 5.

Tu decus omne tuis.

Invaluit tamen Criticorum opinio, ut legeretur:

Vesta, Ceres, & Juno, secus muliebre, sororum.
Quod Sosipatris Charisii autoritate idem sit *secus* neutri generis ac *sexus*. Josephus Scaliger lib. 1. Aufon. lect. cap. 16. citat locum ex Eidylio 5. seu Technopagnio, sed Elia Vineto indicante:

Nota Caledonis nubilus muliebre secus stryx.
Licet editiones vulgate habeant:

Nota & parvorum civis muliebre secus stryx.

Quæ lectio nihil habet cur placeat, meo judicio. Et ut *Jupiter Stygius* de Plutone apud poetas, ita & *Juno infera*, seu *inferna* pro *Proserpina*, usurpatur. *Quia inferius terræ hemisphærium per illam ab antiquis Physicis significatum.* Macrobi. lib. 1. Saturnal. cap. 21. Inde poëtae, Claudian. lib. 1. de Raptu in principio:

- - caligantesque profunde

Junonis thalamos.

Sil. Italic. lib. 13. Punicor.

- - conjux Junonis Averna.

Stat. lib. 5. silv. 3.

- - umbrarum reges Ætnæaque Juno.

Et lib. 4. Thebaid. v. 524

Funestorum operum Eumenides, Stygiaque severos

Junonis thalamos, ac mæstia cubilia cerno.

Lutat. Placid. Pythagoras dicit duo esse hemisphæria, quibus proprios deos assignat, & facit superioris regem Jovem, & reginam Junonem, inferiori Ditem Jovem esse infernum, Proserpinam Junonem infernam, & duas Veneres, unam supernam, & alteram Libitinam, & alios deos binos constituit, Hecaten, sicut & Ditem Jovem, ita & hanc Stygiam Junonem & Junonem infernam interpretatur Proserpinam. Servius ad illud lib. 6. Æncid.

*Aureus & solitis, & lento rimine ramus,
Junoni inferna dictus sacer.*

Præposita erat & sacris nuptialibus, neque legitimæ celebrari poterant nuptiæ sine illius interventu, quæ & matronalis reverentia seu majestatis, & ornatus seu munditiei muliebri præses credebatur. Dicam lib. 5. cap. 37. Eam autem nomine illo pro ære cultam ab Assyriis & Atris docet Jul. Firm. lib. de errore prof. Rel. & ante illum Pausan. Attic. Plutarch. Crasso, & omnibus prior Herod. l. 1. Probus in Eclog. 6. Virgilii. Cic. lib. 2. Nat. deor. aer in ejusdem inter mare & cælum Junonis nomine consecratus.

C A P. VII.

De Apolline & Diana.

Sequuntur inter Selectos Deos, Apollo, & Diana.

APOLLO à plerisque putatur idem esse qui *Sol*, quidam diversum ab eo faciunt. *Cotta* apud *Ciceronem* varios esse *Apollines* dicit, & ex iis quatuor recenset. *Apollinum*, inquit, antiquissimum is, quem paulo antè ex *Vulcano* natum esse dixit, custodem *Athenarum*. *Alter Corybantis* filius, natus in *Creta*: ejus de illa insula cum *Jove* ipso certamen fuisse traditur. *Tertius Jove* tertio natus, & *Latona*, quem ex *Hyperboreis Delphos* ferunt advenisse. *Quartus* in *Arcadia*, quem *Arcades Nomionem* appellant, quod ab eo se leges ferunt accepisse. Ex his quatuor tertium potissimum à Romanis cultum fuisse suspicari licet. Is enim celebratissimus apud eos fuit. *Diana* frater, de quo sic *Manilius* vel *Manlius* apud *Varronem*: *Latona* parit casto complexu *Jovi* Deli deos geminos, id est, *Apollinem* & *Dianam*: ut interpretatur *Varro* idem: *O sancte Apollo, qui umbilicum certum terrarum oblines.* Unde nomen *Apollo* habeat, variant *Scriptores*. *Macrobius* aliquot diversas sententias & cognomina recenset lib. 1. Saturn. cap. 17. Hunc quatuor artibus antiqui præfecerunt. Nam primum *Citharædum*, ac *Citharædorum Deum*: deinde *Medicinæ inventorem*, post *Faculatorum* & *Sagittarum*, tum *Vatem* & *vaticinii Deum* constituerunt. Fabulam ejus prolixè recitare nolo. Pingebatur in specie impuberis juvenis, modò facie puerili, modò

modò juvenili, semper imberbis: interdum autem cana diversitate apparentis: licet verò tali facie esset formatus. Is super caput portabat tripodem aureum. In dextra verò manu habebat sagittas, arcum & pharetram: in sinistra autem citharam tenebat. *Albrius*, item *Macrobius* & alii. Nonnunquam etiam ita figurabatur, ut manu dextra Gratiarum gestaret: arcum cum sagittis sinistra: qua de re multa habet *Macrobius* lib. 1. Saturn. cap. 17. Religiose hic fuit à Romanis cultus, ac multa est consecutus templa, ædes, aras, multaque cognomina. Dictus est enim *Calispex*, *Medicus*, *Palatinus*, *Sandaliarius*, *Sosianus*, *Thuscanicus*, *Tortor*.

COELISPEX fortasse dictus, quòd ita figuratum sit ejus simulachrum, ut cælum aspexerit. Ut videre est in fronte lib. 2. nota E.

MEDICUS dictus, quòd medicinæ fuerit inventor. Huic ædem extruxit *M. Fulvius Nobilior* Censor anno 101XXIV. Coss. *L. Manlio Acidino*, *Q. Fulvio Flacco*. Liv. lib. 40.

PALATINUS, qui & ACTIACUS & NAVALIS, & PARÆTONIUS, dictus fuit Apollo à templo, quod ipsi in monte Palatino Augustus, Antonio & Cleopatra devictis, ex marmore (ut *Servius* testatur) Lunensi fecit. Templum hoc fuit donis opulentissimum, siquidem *Augustus* aurcas argenteasque statuas sibi positas ei donavit, fuit etiam opere magnificentissimum. Valvæ erant eburneæ, auro picturisque ornatae, de quibus detracta hostibus spolia suspensa erant. Describit hoc templum elegantissimè *Propertius*, cujus versus aliquot ex castigatione *Iosephi Scaligeri* adscribam: sunt autem hi:

*Tum medium clavis surgebat marmore templum,
Et patria Phæbo charius Ortygia.
Auro Solis erat supra fastigia curvus,
Et valvæ Libyci nobile dentis opus.
Altera dejectos Parnassi vertice Gallos,
Altera mærebat funera Tantalidos.*

Fuit hoc templum etiam porticu circumdatum, quæ templi *Apollinis Palatini* appellata, uti ex eodem *Propertio* liquet, dicente:

*Quæris cur veniam tibi tardior? aurea Phæbi
Porticus à magno Cæsare aperta fuit.
Tota erat in speciei Pænis digesta columnis:
Inter quas Danaï sanina turba senis.*

Fuit & ibidem *Area Apollini Palatino* consecrata. Hodie ne vestigia quidem illius templi relicta sunt: diruto etiam *S. Lucia* facello, in quod Apollinis illud convertum fuerat.

SANDALIARIUS APOLLO, simulachrum fuit Apollinis, quod Augustus Cæsar ex strenâ, quam ipsi Equites Kalendis Januariis in Capitolio præbebant, mercatus est, & in vico quodam regionis quartæ dedicavit, unde vicus ipse *Sandaliarii* nomen accepit. *Onuphrius Panvinus* & *Sext. Rufus*. Dictus autem est *Sandaliarius*, ut quidam volunt, à *Sandalio*, quod simulachrum istud *Sandaliis* fuerit ornatum. Quod ferè probat *Theodorus Puhmannus*, qui annotat, in antiquis duobus Suetonii exemplaribus, pro eo, quod in excusis est, *Apollinem Sandaliarium*, fuisse *Apollinem Sandalatum*. Est autem *Sandalium* genus calceamenti, quod Germanicè *pantoffelen* dicimus. *Antonius* tamen *Sabellicus* non vicum ab Apolline, sed Apollinem à vico *Sandaliarium* appellatum fuisse vult, quod in eo vico, in quo hæc Apollinis effigies dedicata fuerit, plurimi *Sandaliarii* opifices habitârunt, cum quo etiam facit *Lænius Torrentius*.

SOSIANUS etiam APOLLO; simulachrum fuit Apollinis cedrinum è Seleucia Romam advectum, & in æde ejus collocatum. Meminit hujus *Plinius* lib. 13. cap. 5.

TORTORIS quoque APOLLINIS simulachrum fuit Romæ, de quo *Suetonius* scribit, Apollinem hoc nomine in quadam parte Urbis cultum fuisse. *Antonius Sabellicus* putat, eum *Tortorem* dictum fuisse à vico in quo venalia tortorum flagella pependerit, vel quem *tortores* incoluerint. Idem probat *Lænius Torrentius*.

THUSCANICUS APOLLO Romæ fuit in Bibliotheca templi Augusti, quinquaginta pedum à pollice, de quo *Plin.* lib. 34. cap. 7. dubium esse dicit ære mirabilior sit an pulchritudine.

APOLLINEM DIADEMATUM, ejus denique colossùm, cubitorum triginta centum & quadraginta talentis in eo sumptis, *Lucullus* ex Apollonia Ponti in Capitolium transtulit. *Plinius*. Reperiuntur & alia Apollinis cognomina in vetustis monumentis & nummis, quæ libens prætereo.

D I A N A.

Apollinis soror DIANA fuit, sic dicta, ab *Jana*, si *Macrobio* credimus, *d* litera addita: *Jana* enim *Luna* est. Alii à *dis* appellatam eam volunt: hoc est, à *Jove*, quasi *Joviana*, Jovis enim est filia. Quidam quasi *Devianam*, quoniam venantes per devia: & sylvas deviare solent captantes seras. Alii *Devianam*. *Dianas* tres *Cicero* connumerat lib. 3. de Natura Deorum: *Primam* Jovis & Proserpinæ filiam, quæ pennatum Cupidinem

pidinem genuisse dicitur: *secundum* notioem ait, quæ Jove tertio & Latona nata sit: *tertiæ* patrem *Upin* fuisse dicit, matrem Glaucom, quam sæpe Græci *Upin* paterno nomine appellant. Ex iis secunda celebratissima fuit, à Græcis, & postea à Romanis culta. Simulachrum ejus tale erat: Pingebatur specie femine comâ dissoluta, quæ arcum tenebat & sagittam, cervos quoque cornutos in venatione insequi videbatur, sicuti adhuc in nummis antiquis cernitur.

Primum *DIANÆ* templum Romæ in Aventino monte constructum fuit à populis Latinis, *Servio Tullio* regnante. Cum enim, ut *Dionysius* scribit, cupido *Servium* Regem invasisset ex populis Latinis, quasi unum corpus constituere, ne à se invicem dissentientes, mutuis cadibus ruerent, convocatis Latinorum optimatibus, suavitatis eis ut templum cum inviolabili refugio communis sumptu Romæ construerent, quo convenientes civitates, quotannis privatim simul & publicè sacra facerent, exercerentque forum rerum venalium certis temporibus: & si qua offensa populis incideret, inter sacra Deorum conciliarentur ex aliorum populorum arbitrio. Hæc & alia multa commoda proponens, quæ consequerentur, & communi concilio, omnibus persuasit, qui tum aderant. Collatis deinde oppidatim pecuniis, *Dianæ* templum ædificavit in Aventino eminentissimo urbis tumulo, & fœderis leges conscripsit civitatibus, ritusque celebrandi festi, atque fori constituit. Et ne ulla injuria temporum aboleretur, in area columna incidit decreta concilii & civitates ejus conventus participes. Ea columna permansit usque ad nostram ætatem in *Dianæ* templo dedicata, inscripta literarum characteribus Græcicis. Hætenus *Dionysius*. Huic templo boum cornua erant affixa, cum reliquis *Dianæ* fanis cervorum cornua affigerentur, cujus rei causam hanc recitat *Plutarch.* esse id monimento antiqui casus. Fuisse quendam in Sabinis, *Autronem Coratium*, qui vaccam habuerit & magnitudine & forma reliquis præstantem, monitumque à vate quodam ei, qui in Aventino bovem hanc *Dianæ* immolasset, fata summam potestatem deferre, Urbemque ipsius Italix totius regno potituram, Romam se contulisse bovis ibi mactandæ gratia. *Servum* autem Regi *Servio* clam id vaticinium, Regemque *Cornelio Pontifici* indicasse. Tum *Cornelium Autroni* mandasse, ut ante sacrificium aqua *Tiberis* profluente sese ablueret: sic enim legis præscriptum esse litaturo: ita hunc lotum abiisse. Interim *Servium* occasionem immolandæ vaccæ in honorem *Dianæ* præcepisse, mactatæque cornua templo affixisse. Hætenus *Plutarchus*. Eandem fabulam & *Livius* recitat.

Fuit ædes *DIANÆ* in Cœliolo, quæ hodie est templum *S. Joannis* Euangelistæ, ante portam Latinam, minimam & nullorum plane ornamentorum. Idem in Subura, unde nomen *DIANÆ Suburanae*.

Ædícula quoque *DIANÆ VALERIANÆ* in regione Urbis vi. fuit. Item in vico Patricio ædes *Dianæ* fuit, quam non intrarunt viri, cum ab aliis non arcerentur. ejus rei hanc causam *Plutarchus* quæst. 3. assert, fieri id ob sermonem vulgatum. Mulierem enim quandam Deæ ibi cultum exhibentem à quodam vi fuisse compressam, eumque à canibus discerptum: unde superstitio nata sit, ne viri eo intrarent.

AD CAP. VII. PARALIPOMENA.

Apollinis cognomina & Oracula celebra.

Locus *Fulgentii* lib. 3. Mythol. cap. 9. ubi agit de *Apolline* & *Marsia*, mire corruptus, quem fide MS. codicis restituit *Fr. Modius*. Quem *Apollo* cum non recte judicasset asininis auribus depravavit, ille criminis sui notam tonsori tamen offendit, precipiens ei, ut scilicet crimen ejus celaret, eum participem regni efficere, ille secretum domini sui in terram fodit, & in desolato terra dixit & o'eruit, in eodem loco calamus natus est. Legendum, tonsori tantum offendit, promittens ei, ut scilicet crimen ejus celaret, participem regni efficere, ille in terra fodit, & secretum domini sui in terra dixit, & terra operuit. Sequitur deiode, qua cum percutiebatur, dicebat, *Mida Rex aures asinales habet, lege asininas.*

Varis hic cognominibus compellatur, pro diversis seu regionibus, seu cultibus, aut populorum ritu. Primum igitur, ut inde ordiar *Deliacus*, à *Delo* insula, ubi est natus, dictus est. *Sed* hæc *πρωτα*, Deum celebravit prima, *Callimachus*. Hymno in *Delum*. v. 5. non ergo tantum quod ibi natus sit, ut ex *Pindari* Scholiastæ putant, & sexcentis aliis, sed quod primus à *Delicis* *Apollini* sit exhibitus cultus, primaque sacrificia. Unde *sex mensibus* *Astivæ* *Delo* dabat responsa. *Serv.* ad v. 144. lib. 4. *Æneid.* ut abunde narrat *Plutarchus* in *Telopida*. Idem etiam & *Genitor*, *Diogen.* *Lært.* l. 8. c. 13. *Βαμὸν προσκυνήσαν μὲνον ἐν ἑλῶνι τῇ Ἀπὸλλωνος τῷ ἡρώετι*, ὅς ἐστιν ὁπισθεν τῷ Κεχρυτῖ. Adorasse modo *Apollini* *Genitoris* aram in *Delo*, qua retro corneam est posita. De *Pythagora* *Macrobi.* l. 3. *Saturnal.* cap. 6. *Mula* de hoc cognomento disquirat *Cloatus Verus Ordinatorum lib. 2.* *Delo* ara est *Apollinis* *ἡρώετι*, in qua nullum animal sa-

crificatur, quam *Pythagoram*, velut inviolatam adorasse produnt. *Memio* it & *M. Cato* lib. de liberis educandis, in *Fragmentis* historicor. pag. 14. *Nutrix hæc omnia faciebat in verbenis, ac tubis, sine hostiis, ut Deli ad Apollinis Genitrici aram.* & allusit *Valer. Flacc.* *Serinus* lib. 5. *Argonautic.* n. 403.

Cum comes orbi loqui, *Phæbi* *Genitoris* ad aram *Ventum*, ait.

Ara hac cornea, seu, ut aliis placet, cornuta erat, id est, è cornibus compacta. *Angelus Politian.* *Miscellæ* eor. cap. 52. *Theodorus Marcellus* *Regius* eloquentiæ professor ad epiogr. 1. *Amphithestri* *Martialis.* P. *Ovid.* epist. 20. *Cydippes* *Accontio.*

Mior & innumeris structam de cornibus aram,

Et de qua parietis arbore nixa dea est.

Callimachus *Cyrenæus* in *Hymno* *Apollinis* vers. 62. *ἐσν* depingit:

ὁ δ' ἔπλακε βαμὸν Ἀπὸλλων.

Δείματο μὲν κεράσσειν ἐδιδίχα, πῶς ἢ βαμὸν
Ἐκ κεράων, κεράς ἢ πέρα ὑπεβάλλετο τοίχων.

Id est ad verbum. ipse vero compingebat aram *Apollo*, construxit quidem cornibus fundamenta, cepit vero altare ex cornibus, cornua item circum parietes posuit. Metricis legibus elegantissime inclulit *Bonaeventura Vulcanius*:

aram texebat *Apollo*,

Cornea sternebat fundamenta, cornibus ara

Surgebat, cornu murum quoque duxit in orbem.

Atque ista quidem inter mundi miracula habebatur. *Martial.* loco citato:

Disimuletque Deum cornibus ara frequens.

Abunde, ut solet, nec minus curiose, *Plutarch.* lib. de *Solertia Animal.* ex veteri poetâ quodam:

Ἄλλα δὲ πάλιν τοῖον Ἀπόλλωνος παρὰ νῆας
τὸν κρεῖττον βραμὴν εἶδον ἐν τοῖς ἐπὶ τὰ καλλιμένους θεμα-
σιν ὁμιλοῦν, οἳ μὴτε καλλὸς δέμῳ, μὴτε τινος ἄλλου
δυσμῆ, διὰ μόνον τῶν θεῶν συμπεπληγῆ καὶ συνόμοδον κρε-
ταν. Verrit Guil. Xylander.

Tale quid in Delo, & Phœbi me cernere templo
memini: nempe aram ceratam sive conutam (melius reddi-
disset, coneam) quæ inter septem mundi miracula celebratur,
quod neque glutine ullo, neque aliis vinculis coherens, è solis dex-
tris cornibus compacta esset.

Ilo quidem apud Græcos cognomento colebatur. At apud
Romanos, Palatinus, seu Aſticius, sive quia Augustus videri
suebat se Apollinis esse filium, ut Suetonius refert cap. 94.
sive quod navali prælio victor, Antonio profigaro, ad Actium
promontorium sanum ei exerxit, ut narrat Dio Cocceianus in
actis Anni 724. lib. 51. in principio. à similitudine autem lu-
dorum ibi exhibitum, alios Romæ post triumphum dedit,
& Apollinem, ejus ut colebatur, beneficio, victoriam fue-
rar adeptus, templo sancto veneratus est: quod quia in Palati-
o structum fuit, Apollo Palatinus inde cognominatus. Suetonius
in Aug. cap. 29. *Extruxit forum cum ade Martii Ultori-
is, templum Apollinis in Palatio, adem Tonnantii fori. in Capito-
lio.* Et cap. 52. *ex quibus aureas cortinas Apollinis Palatino de-
dicavit.* In hoc templo Bibliotheca Latina & Græca erat, ut ex
Suetonio cap. 29. laudato constat. meminere vetusti marmoris
fragmenta.

O S S A.

VIBIÆ. SUCCESSÆ. LIVIÆ. AUG. SER. AB.
ARGENTO.
POTORIO. ITEM. A. VESTE. L. VIRIUS
AUG. SER.
PAMPHILUS. SCRIBA. LIB. ET. A. BIBLIO-
THECA.
LATINA. APOLLINIS. CONJUGI. FIDE-
LISSIMÆ. ET. PISSIMÆ.

B. D. S. M.

Est & alia inscriptio, cujus hæc sunt verba.

SULPICIÆ THALLUSSÆ.

ANTIOCHUS. TI. CLAUDI. CÆSARIS. A. BI-
BLIOTHECA. LATINA. APOLLINIS.
CONJUGI. SUÆ BENE. MERITÆ.

Istæ quidem inscriptiones meminerunt bibliothecæ Latinæ.
Est quoque Græcæ mentio in ista.

DIS. MANIBUS.

C. JULIUS. FELIX. A. BIBLIOTHECA.
GRÆCA. PALAT.

Frequenteream laudant poetæ ejus ævi. Plin. l. 34. Nat. histor.
cap. 3. in fine. Et l. 36. cap. 5. Virgil. l. 6. Æneid. post prin-
cipium:

Tota Phæbo & Trivia solido de marmore templa
Institum, festoque dies de nomine Phæbi.

Servius Mauus, ut solet, miset historiam; nam hoc templum
in Palatio ab Augusto factum est. D. Juvenal. Satyr. 7. v. 38.

Atque aram & Apollinis ade reliqua.

Martial. lib. 12. epigr. 3.

Jure tuo veneranda novi pote limina templi;

Reddita Pierio sunt nobis templa choro.

Sext. Propert. lib. 2. eleg. 31. Et lib. 4. eleg. 6.

Missa Paternis referamur. Apollinis ædem.

Hecleus Acton, Porphyryon, alique Horatii interpretes ad
illud lib. 1. Satyr. 9.

— sic me servavit Apollo.

Et lib. 1. epist. 3.

Privatas ut quærat opes, & tangere vitæ

Scripta Palatinus quæcumque recepit Apollo.

Ut de bibliotheca Græca, Latinæque nulli dubium esse possit;
adde & Ovidium l. 3. Trist. eleg. 1,

Quæque viri docto veteres fecere novique

Pellere, lecturis inspicenda patent.

Illud certe non æque obvium, aut cuiquam hæcenus animad-
versum juxta illud templum convenire solitis Jurisconsultos,
de litibus ambiguis disceptaturos. Vetus Scholiastes Juvenalis
ad v. 128. Sat. 1. *Aut quia juxta Apollinis templum jurisperiti
sedebant, & tractabant, aut quia bibliothecam juris civilis, & li-
beralium studiorum in templo Apollinis Palatini dedicavit Augus-
tus: nam hic est Apollo, cujus memini Horatius. Pseudocoranus
ad Sat. 2. A. Persii v. 56. In portum Apollinis Palatini fue-
runt Danaidum effugies, & contra eas sub dño totidem egnesfres fi-
lium Egypti.* Ob eam certe causam totum Palatium, & totus
mons Palatinus in tutela erat Apollinis. P. Ovid. lib. 3. de Antic:

Quæ nunc sub Phæbo ducibusque palatia fulgent,
Quid nisi araturus pascua bobus erant?

Et eodem libro deinde:

Vixte laurifero sacrata palatia Phæbo,

Ille Paratonias misit in alta rates.

Habueret etiam & barbari suum Apollinem, quem quod ab
Hyperboreis, Scythiæ ultra Aquilonem populis, ut exponit
Lucatius Placidius ad lib. 5. Thebaidos Statiana v. 390. reli-
giose colebatur, Hyperboreum appellaverunt. Serv. Honorat.
ad v. 114. lib. 4. Æneid. *Agathysii populi sunt Scythiæ, colonies
Apollinem Hyperboreum, cujus elogia, id est, responsa feruntur.*
At historici Geographicarumque rerum scriptores fabulosa
omnia de hac gente existimant. Eratosthenes apud Strabonem
libro Geograph. 1. qui idem Strabo nusquam illum populum
existere docet contra commenta Pitheæ Massiliensis lib. 7. pag.
335. Fest. lib. 8. *Ultra Aquilonis statum habitantes, Herodo-
tus nullos omnino esse asserit. Possidonius Alpibus contem-
nos locat. Raphael Volaterran. Geographiæ lib. 7. pag. 221.
Sunt qui ultra Scy. has Iseodonas esse tradant, quibus contem-
nos Arimafpos, atque his adjacere Rihæos montes, quorum
juga incolant Hyperbores. Sed omnia esse ficta, qui regiones il-
las lustravit, prodidit Adamus Mathæus à Michanu. tamen
usque adeo antiqui fidem adhuc habuerunt, ut Abarni Scythas, Sen-
the filius, oracula scripserit, quæ Scythica vocabantur, nuptias
Hebri sive in, lustratione, deorum origines soluta oratione, Apol-
linis adventum ad Hyperboreos, versu. Ferit & oraculum hu-
jus celebre, laborantibus peste Græcis, oportere à populo A-
theniensium vota fieri pro omnibus. Suidas in voce Ἀβάρης au-
thoritate magni Basilii. Jamblic. lib. de vita Pythagoræ cap. 19.
Ἰλθε μὲν Ἀβάρης ὑπὸ τῷ Περσέεσσιν ἱερὸς τῷ Ἀπολλωνίῳ. Venti
Abarni ab Hyperboreis sacerdotes Apollinis. Scholiast. Pindari
Olymp. ode 3. in principio:*

Ἄλμον Ὑπερβόρειον πείσας, Ἀπόλ-
λωνος θεοῖσιν ὄντα.

Pa. nullo Hyperboreorum quum persuasisset. Apollinis cultori. Me-
minit & Pythior. ode 10. Ælian. Var. hist. l. 2. cap. 26. Ἀγρο-
τέλης λέγει ὑπὸ τῷ Κροτωνιάτῳ τῷ Πυθαγόρῳ Ἀπὸ τῶν Ὑπερ-
βόρειων περὶ τὸν οὐρανὸν εἶναι. Aristoteles dicit Crotoniæ Pythagoram
Apollinem Hyperboreum cognominari. Qui locus in scriptis Ari-
stotelis non habetur. Claudian. de 6. Hon. consul.

Augur spes Italas, & certius omnia surgunt

Victitica concepta solo, quum pulcher Apollo

Lustrat Hyperboreas Delphos cessantibus aras.

Primus versus corruptus: lege:

— & certius omnia surgunt.

Idem lib. 3. de laud. Stilichon.

— Hyperboreas Delos prælatu primis.

Multa dona à Græcis ad hos Apollinis cultores mittebantur.

Diodor. Sicul. lib. biblioth. 2. apud Deliderium Hersaldum

lib. ad Jamblicum cap. 7. Animadversor. Callimach. Hymno

in Delum v. 281. Decimas inquit tibi obtulerunt, qui ad Auto-

ram, Vesperam & meridiem.

— καὶ εἰ καθ' ἑσπέρην Βορέην

οἶκῳ δῖος ἔρχοι, τελευτῶνται τὰς αἰμα.

Et qui supra Boreæ domicilia litus habent, valde longævum ge-
nus. Sed & illi per virgines; robati] mos primitias frugum Apol-
lini Delo miscebant. C. Jul. Solin. Polyhist. cap. 21. Sequitur
autem in Claudiano:

*At si Phœbus adeſt, & ſranis grypha jugalem
Ryphæo tripodis repetens detorſi ab axe.*

Gryphes ergo Hyperboreæ Apollini dicatos inſinuat, ut puto, propter ſagacitatem, namque in proſpiciendis futuris providentiam, quos collocat L. Apul. l. 11. Miſeſiar. in myſteriis Iſidis. Hinc Dracones Indici, inde Gryphes Hyperborei, quos in ſpe. rem pinna: a alius generat mundus aliter. Serv. ad Eclog. 8. Gryphes genus ſerarum in Hyperi boreis naſcitur montibus, omni parte leones ſunt, equi vehementer inſeſti, Apollini conſecrati. Mira certe earum ſerarum natura; quæ auti aſpectu adeo delectentur, ut homines ne tangere illud quidem excubantes permittant. Pompon. Mela l. 3. de ſitu orbis cap. 1. Gryphi ſævum, & pertinax ſerarum genus, aurum terræ penitus egeſtum mire amant, mireque uſtodiunt, & ſunt inſeſti attingentibus. Et lib. 3. cap. 7. paria Jul. Solin. Polyhiſt. cap. 20. Cum auro & gemmis aſſuant, gryphes tenent univerſa aliter ſerociſſime, & ultra omnem rabiem ſavientes, quarum immanitate obſiſtente, adius advenis difficilis eſt, ac rarus, quippe viſos diſcerpunt, veluti genitæ ad pleſtendam avaritiæ temeritate. Aurel. Caſiod. l. 9. epiſt. 3. Gryphes aurum jugiter legimur eſſodere, atque huius metalli inſpectiōne gaudere. Claudian. epiſt. ad Serenam:

Caucaſeo cyſſalla ſerunt de vertice lynceſ,

Gryphes Hyperborei pondera ſulva ſoli.

Fatidius vates, augur, ſortilegus, & cortimpotens idem hic Apollini nominabatur, quod oraculis præſteſt: quæ quo magis ambigua, & perplexa, eo laudatiora. Non. cap. 1. num. 45. Crepera res proprie dicitur dubia, M. Varro in Myſteriis, primum horrida ſilent oracula, priſta, cretera in memoribus. Martian. Capella l. 1. de Nuptiis: Ipſe pedibus talaria verit aurea, & nunc in ſanis, quibus aut vaticinia obliquis ſundeabantur ambagibus, aut denuntiata pecudum cade, ſiſſulatus extorum proſicit viſcera loquebantur. Unde & veteribus quibſdam poëtiſ affectata ex indutria obſcuritas, & ſub imagine anigmatum propoſita veritas. Scholiaſt. Eſchylus in Prometheo victo, *οι παλαιὶ τὰ προῖμματα αὐτῶν πᾶσιν μὴ διγίμασι γινέσκειν*. Antiqui poemata ſua primum anigmatiſ ſcribebant. Et Scholiaſt. Juvenal. ad ſat. 1. v. 128. Sive quod Cicero domum Scævola oraculum dixit, ſive quod tam devia Iuſconſultorum reſponſa ſint, quam Apollinis. Lucret. Placid. ad v. 509. lib. 1. Thebaid. oraculi ſidem latentem vocat Statius ipſe:

Salve priſta ſiles tripodum, obſcurique recessus.

Idem l. 3. Thebaid. v. 614.

*Exſpectare queam, dum pallida virgo tremendas
Nuntiat ambages.*

Adſcribam celeberrim aliquot poëtarum loca, qui oraculorum ambiguitatem egregie expreſſerunt. Si prius oraculorum præſidem Apollinem ab iſta obſcuritate nomen deduxiſſe id ipſum ſignificans, dixerō. *λέξιας* enim à *λέξαις*, ab incurvis & obliquis ſententiis oraculis, ut Jodocus Velareus interpres Thornuti, Latine reddidit. Scholiaſt. Sophocles. Synaſ. lib. de ſomniis. Tacit. l. 2. Annal. Ferebatur Germanico, ut moſ eſt, per ambages oraculum, maturum exitum cecinſſe. Chryſippus apud Tullium l. 2. de Divinat. Flexiloqua & obſcura vocat oracula. Lucan. libro 1. v. 639.

- - - Flexa ſic omnia Thuſcus

Involvens, multaque tegens ambage canebat.

Et lib. 5. v. 225.

Terreæ ambiguis fruſtratum ſortibus.

Lib. 6. v. 772.

- - - tripodes ratiſque deorum

Sors obſcura tenet.

Valer. Flacc. lib. 1. Argonautic.

*Idem dudum longa Minyas ambage, ducemque
Terrificat.*

Et lib. 4.

- - - Dedit tacitis iterum reſponſa tenebris.

Sil. Italic. lib. 9. Tunicor.

*Imque alter tibi, ne perplexo carmine, corat
Fatu cano vates.*

L. Seneca in Oedipo act. 2. ſc. 1.

Reſponſa dubia ſorte perplexa latens.

Sequitur deinde ibidem:

Ambage nexa Delphico moſ eſt Deo

Arcana legere.

Legendum ex MSS.

Ambage flexa Delphico moſ eſt Deo.

Claudian. lib. 2. in Ruſſin.

*Has cant ab ambage, occulto fallitur iſſe
Omne.*

Et lib. de bello Getico:

*O ſemper tacitas ſortes ambage maligna,
Ereunſque potens, & noxia vatis ipſis
Vere ſura ſiles.*

Unde quia! Cui res maxime controverſas ſorti committebant, ideo & oracula ſortis nomine audiunt. Cicer. lib. 1. de divinat. poſt principium; *Quæ eſt autem gens, quæ civitas, quæ non aut exitus! eudum, aut monſtra, aut fulgura interpretantur, aut augurum, aut aſtologorum, aut ſortium, ea enim ſere artiſ ſunt, prædiſtione non moneantur? Et poſt eodem libro: Cuius generis oracula etiam habenda ſunt, non ea que æquatis ſortibus ducuntur. Et ibidem poſt; Si ſors contemnenda non eſt, ſi auctoritatem habet vetuſtatis. Horatius de Arte poëtica, diſtæ per carmina ſortes. Helenius Acron reſponſa Apollinis interpretatur; & Oraculi Geryonis ſortes. C. Sueton. in Tiber. c. 14. T. Livius l. Decad. l. 1. Delphos ad maxime inclytum in terris oraculum mittere ſtatuit, neque reſponſa ſortium ulli alteri committere auſus. L. Apul. 5. Miſeſiar. Duce me, & cui ſcopulo ſors addixit, ſiſtite. de Apolline Miſeſio C. Jul. Hygin. Fab. cap. 69. Adraſtus memor ſortium ſuarum, id eſt, oraculi. Et cap. 101. Petit ſortem ab Apolline, quod eſſet remedium. Ammian. Marcell. l. 14. in fine. Urnam ſortium temperat, accidentium viſes alternans. Virgiliuſ paſſim. l. 7. Æneid. non patrio ex adyto ſortes. Serv. ſortes abuſive pro oraculis. Alb. Tibulluſ l. 1. eleg. 3. eleg. 8. l. 2. eleg. 5. Sidon. Apoll. Carm. 5. v. 263.*

Si Lycia ſapiunt ſortes.

Et Carm. 9. v. 187. & eruditiffimus Savato:

Non ſortes Lyciaſque Cariumque.

Terentian. Maurus lib. 1. de Metris:

Fatidicas ſortes docuit deponere Pæan.

Q. Ennius in Annalib.

Ut ſe edoceret, obſecrans Apollinem,

Quo ſeſe vertant tantæ ſortes.

Corrigendus iterea ex Ovidio locus l. 15. Metamorph. Fab. 2.

Palanteſque homines paſſim, ac rationis egentes

Deſpectare procul trepidiſque, obituſque timentes.

Sic exhortari, ſortemque evolvere ſui.

Hercules Cioſianuſ Sulmonenſis, qui optime de hoc poëta eſt meritis, conferens cum viginti tribus codicibus MSS. putavit ex illis eſſe legendum, ſorte non male:

Sic exhortari, ſeriemque evolvere ſati.

Ita tamen ut non qualibet ſortes, oracula eſſent; nam quædam vaticinia per ſortes agebantur, id eſt, talis conſectis in menſam, cuius rei forma huiuſmodi præſcripta eſt apud Pindari Scholiaſten ad oden 4. Pythior. *ἐν βάλανῳ μὲ τὸ δὲ διαβῶν, ἀπολεσθῆναι. τὸ δὲ εἰς μὴ, ἐν ἀπολεσθῆναι. Si me jacente, hoc ceciderit, eveniet, ſin minus, non eveniet.* Notavit Joan. Hartunguſ Decuria ex optimis authoribus 3. cap. 8. num. 4. Deinde certum eſt quædam ſortes eſſe Apollinea; ut loquitur Serviuſ ad verſ. 376. lib. 4. Æneid. aleas ab antiquitate Mercurio dicatas: erudite, ut ſolet, probat Adrianuſ Juniuſ lib. 2. Animadv. cap. 4. Denique quum omne oraculum aut in templis, aut in antris edi ſoleret, ſortes etiam in profundum aliquem fontem jactari, divinandi gratia, notum eſt. C. Sueton. Tiber. cap. 14. Cum juxta Tatarium adſeſt Geryonis oraculum, ſorte tracta, qua monebatur, ut de conſultationibus in Aponi fontem taloſ aureoſ jaceret; evenit ut ſummum numerum jacti ab eo offenderent, hodieque ſub aqua viſuntur hi tali. Quod Iſaacuſ Caſaubonuſ, vir doctiſſimuſ, in Græcorum conſuetudine moribuſque fuiſſe oſtendit ex Sozomenuſ lib. 5. hiſtor. Eccleſiaſt. cap. 19. allato etiam exemplo Inuſ fontis, ex Pauſania in Laconic. & alluſit Claudianuſ de 6. Honor. Conſul.

Cum-

- - - Cumque omnibus una

*Si: natura radis, similes ut corporis umbras
Offendant, hac sola novam jactantia fortem,
Humanos properant imitari flumina mores.*

Et ob id in fontes, dona quædam, ceu accepti beneficii præmia conjiciebant, percepta forte discissuri, non minus quam illi qui oracula consulebant, donaria votiva templorum seu tholis, seu parietibus affigebant. C. Plin. l. 8. epist. 8. Hunc subterfons exit & exprimitur pluribus venis, sed imparibus, elutusque sa ut gurgitem, qui la o gremio patescit, purus & vi-treus, ut numerare jactas sipe, & relucens calcisculi possit. Stipes quidem apparet in fundum jactas, sed & alia donaria juxta affigebantur. Claudian. in celebratissimo illo de Apono fonte elegidio:

Tunc omnem liquidis vallem mirabere fundi,

Tunc veteres hæsta, regia dona, micant.

Sed quia oraculorum incidit memoratio, dicam obiter quædam de consensu veterum scriptorum etiam ethnicorum, quia, Salvatore humani generis nato, perpetuo illa silentio damnata obtinuisse prodiderunt, super qua re & Plutarchus elegantem conscripsit libellum, siue quod d' emores oraculis præpositi moriantur aut feneant, seu quod aras illa facientibus abundabat, quorum responsa instat oraculi: esse poterant. Hac tere Plutarchus, sed vera causa, asseritoris nostri nativitas, Suid. in Augusto. Et diu ante sua tempora Iovem Ammonem fluisse. Strabo dixit l. 17. qui sub Tiberio principe vixit. nec impietatis asseritor ue-gare id ausus Q. Symmachus l. 4. cap. 33. Non videt oracula olim locuta fuisse, nec ullas in intro Cumano literas legi, nec Dodonam loqui fronsibus, nec de se firma. ulis Delphici ullum carmen audiri? Et Appian, ut est apud M. Lucanum l. 5. Pharsalia v. 67.

Sollicitat superos, multosque obducta per annos

Delphica fatidici referat penetrata Thæbi.

Cicer. l. 2. de Divinat. & ex eo Arnob. lib. cont. gent. 8. De Pyrrho Ennius Apollinis Pythiæ responsa confinxit, cum jam Apollo versus facere desisset, cuius tunc natum autem ambiguum defecit oraculum, cum & poliores homines, & minus creduli esse caperint: & Demosthenes, quod fures responsa simulata, & iustitiam Pythiam querebatur. Joannes Britannicus ad v. 554. lat. 6. Juvenalis: & vetus Scholiast. ibidem: Tanquam sit a Iove ipso Ammonē dictum: Apollo nam indignos homines putat, quibus futuræ respondeat, nam magis intelligitur quod Alexander damnavit templum Apollinis in Delphis ne sint homines futurorum præfati. Quod nescio an ab ullo sit scriptum, certe & post Alexandrum Macedonem præcipuus honor Delphico oraculo habitus, ut appareat illud ab eo non fuisse damnatum, neque puto id verum esse. De defectu ipse Juvenalis loco proxime laudato:

Dixerit astrologus, credent a fonte relatum

Ammonis, quoniam Delphis oracula cessant.

Ambrosio, ut pene solet, Papin. Stat. l. 8. Thebaid. v. 196.

- - - Mutisque diu plorabere Delphis.

Hic Tenedon, Cyriamque dies partuque ligatam

Delon, & intonsi claudet penetralia Trachib.

Nec Lariæ hac luce fores, Didymæque quisquam

Lumina, nec Lyciam simplex consultor adhibi.

Quin & cornigeri vatis nemus, atque Molossi

Quercus anhelæ Iovis, Trojanæque Thymbra tacebit.

Quæ eo lubentius apposui, quo scirem apud nullum auctorem tot oraculis celebra loca simul recentia. Aurel. Prudent. in Apotheosi:

- - - Ex quo hominis Deus induit artus,

Delphica damnatis tacuerunt foribus antra,

Non tripodēs cortina regit, non ipsum anhelus

Fata Sibyllinis fanaticus edita libris,

Perdidit insanos mendax Dodona vapores,

Nec responsa refert Liby in Syrtibus Ammon.

Diana ad Proserpinam à Dite raptam apud Claudianum l. 2. de Raptu:

- - - Mæroque diu lugebere Cyntho,

Delphica quinetiam fratris delubra tacebunt.

Idem poetica, ut puto, levitate, aut adulandi studio, referata.

vult fuisse nascente Honorio principe oracula, de 4. ejusdem consilatu:

Quis vatum diu curus erat, tibi corniger Ammon,

Et dudum taciti rupere silentia Delphi.

Sandalarium Apollinem notarunt alii cognominatum, sed aptam, quantum intelligere ex scriptis eorum potui, nemo causam edocuit: nam quod à vico Sandalario denominatum contendant, falso id creditum, cum vicus potius à deo nomen acceperit. ejus mentio in lapide antiquo.

GERMANICO. CÆSARE.

C. FONTEIO. CAPITONE. COS. KAL. JUN. SEIÆ FORTUNÆ. AUG. SACR. SEX. FONTEIUS. L. TROPHIMUS. CN. POMPEIUS. CN. L. NICEPHORUS. MAG. VICI. SANDALIARI. REG. IV. ANNI. XVIII. D. D.

Existimo ab examinato cultu sic dictum Apollinem, quod scilicet sandaliis calcis muliebribus indutus esset. Id autem viruperio feminis cessisse, & mollitiei argumentum testatur Ælianus l. 1. var. hist. c. 18. τῶν δὲ δεινῶν τῶν τεγοῖς ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ἐπὶ αὐτῶν δὲ τῶν καλῶν σαρδάνων ἐπεβύτη. Nuncquid vero pleræque mulierum luxu defluxere? sublimem capitis imponebant coronam, pedes vero sandaliis induebant. Lucianus Samosatensis lib. de scribenda historia. de Hercule jam mancipato, καὶ παύ-μενον τὸν τ' Ὀμφάλῳ σαρδάνῳ, & vapulantem ab Omphale sandalio. Turneb. l. 29. ad verior. cap. 1. Mira festivitate Gnatho ille Terentianus Eunuchus act. 5. sc. 7.

TH. Qui minus quam Hercules servavit Omphala?

GN. exemplum placet.

Utinam tibi committigari videam sandalio caput.

Ælius Donatus, si modo is est, sandalio, mire calceamento caput verberari. Eugraphius item vetus Grammaticus; Omphalem dicitur Hercules amasse vehementer, ita ut indutus muliebris habitu, opera quoque faminea faceret, & habitum suum amica eidem daret. Et deinde, Sandalium genus calceamenti est. Vet. gloss. σαρδάνων, galliula. Sic Ruhnus exposuit locum è Josepho l. 4. Antiquitat. Judaicar. c. 8. ἐκπέδουσα ἡ γυνὴ μὲν ἀνδρῶν τὰ σαρδάνια, καὶ τὰ ὑποδα ἀντὶ τοῦ ἀνδρῶν, solvens mulier fratris galliulas, & expuens in faciem. Aliumque ejusdem scriptoris textum restituit l. 5. cap. 11. Fr. Lindenbruchius in observationibus suis ad Terentium. quod in aruspicina usque adeo observatum, ut de sandaliis somniant, uxor portendatur. Achmes Scirem cap. oneiroc. 229. Turpilium Comicus in Lindia apud Nonium cap. 4. num. 293. & recitavit vir acerrimi iudicii Petr. Victorius l. 14. variar. lection. cap. 15.

Misero mihi mitigabat sandalio caput.

Quod autem usus ejus non tantum Romanis, sed etiam Græcis fuerit, testantur Menander, Cratinus in legibus, & Eupolis in aurea ætate, referente Julio Polluce l. 7. Onomast. cap. 22. quibus addendus Cephisodorus in Trophonio:

Σαρδάνια τε τῶν ἀπὸ τῶν δεινῶν,

Ἐπὶ τῇ τῇ χερσὶ ταντὶ ἐπεβύτη.

Sandalia vero tenuit divisorum,

Quibus aures insunt flores.

Neque præterierim Nabathæos alio calceamenti genere non usos. Strabo Amasæus Geograph l. 16.

PARALIPOMENA.

De Diana & venationibus.

De Diana post Apollinem dicendum siue quod iisdem ori-ri parentibus, quod fabularum præferunt deliramenta. C. Jul. Hygin. Feb. 53. Serv. ad v. 6. l. 3. Georg. & sexcenti alii, & prior nata Diana, posterior Apollo, idem Serv. ad v. 3. lib. 3. Æneid. siue quod una eadem fierent utrique Deo sacra, & juncti colerentur. unde apud Topographos urbis Romæ in Reg. 10. Ponitur arci Ostiti patris Augusti, cum signis Apollinis & Diana, ex uno lapide, opus Phidias, quadriga & curru. siue denique

quoduna educatos celebret vetustas. Ambitiose, ut alios omittam, describit Claudian. l. 2. de Latonia:

In validum dextro portat Titana lacerto,
Nondum luce gravem, nec pubescentibus alte
Cristatum radiis, primo clementior avo
Pingitur, & tenerum vagitu despuat ignem,
Leva parte soror vitrei libamina potat
Uberis, & parvo signantur tempora cornu.

Ejus quam varia nomina, quam multiplex potestas, pete ex Mythologis. Phornuto, Albrico, Palaphato, Fulgentio, & aliis. Ego quidam interim apponam, & vide infra in tractatibus de Luna, Hecate, Proserpina, Trivia, & Lucina. Nam idem est cum omnibus illis numen.

Primum parturientibus erat prapposita. Abdias Babylonie primus Episcopus l. 3. histor. Apostolica, si modo is auctor est libri, qui a Julio Africano Latinitate donatus ejus nomine circumferebatur. Ibi ergo in hac verba scribitur: Contigit ut mulier Caliope nomine qua homicida conjuncta, conceptum susceperat illucitum, magnis in partu doloribus arderetur, nec partum proferre posset: hac ad forem suam inquit, vade quaeso, & in voca Dianam, deam nostram, ut misereatur mei, ipsa enim habet parturientium obstericandi. Nonnus Panopolita. Dionysiac. lib. 36. v. 59. ubi Junio Dianam vulneratam alloquitur:

Παρθενικὴν εὐρυδέρμην, μορφομένη, παρθενὸν ἰσώπων
Κέρον ἔχεν ἀεικλὴς ἀσσοστήρα κοχλῆιν.

Virgo lectos succens, labores suscipiens, traxit amorum Cestum habere debuisse adiutorem paritum. Idem lib. Dionysiac. 42. vers. 412.

Ἀχρὺμένην κέρην δὲ μορφομένην ἔλλατρε Ἀντῶ,
Ἀρτέμιον ἑλίσσεται, ἀνθρώπων Φηλυτέρων.

Dolentem puellam egre perituram editam sortita est Latona, Dianam Ilthyiam, auxiliatricem feminarum. Quare puerpera statim doloribus defuncta, Junoni quidem sacrificium instruebant, vestimenta Diana consecrabant. quæ & λοχία, lochia, & levando seu curando partu. Ilut. l. 3. Symposiac. cap. ult. Scholiast. Callimachi in Hymnuni Jovis, quare & χιτὼν dicebatur, ac si tunicatam appelles. Vetus marmor meminit:

CHITONI. VIRGINI. SACRVM.

Et ipse Callimachus loco laudato, v. 78.

Τευχῆσις δὲ Ἀρμῶ, ἱππικὴς δὲ Χιτῶν
Ἀγρίμειδῶ.

Milites Martis, venatores vero Chitones Diana. Et de sacrificandi ritu post partum, M. Plaut. in Truculento, sc. Puero isti. Ubi licet Phroneium meretrix:

Eumque gero ornatum, ut ægra quasi puerperio cubem.
Date mihi huc stactam, atque ignem in aram, ut venerem
Lucinam meam,
Hic apponite atque abite ab oculis, o Pithacium,
Face ut a cubam, adjutur sic decet puerperam,
Ubi est Asaphium? ser huc verbenam mihi, thus, & bellaria,
Soleas mibi date, pallium in me huc injice Archilis,
Date aquam manibus.

Venatoribus prapposita: Q. Symmach. l. 9. Epist. 28. C. Plin. Junior l. 1. Epist. 6. unde Venatrix cognomen illi impositum, ut pulcherrime descripsit Nonnus Dionysiac. lib. 22. v. 50. Unde quod venatorum continuus sit motus, neque unquam uno in loco consistant, circulatores, & errones in ejus sunt tutela. Suidas in voce ἡ περὶ αἰα ἀρετικῆς, Perga Diana Artemidor. l. 2. Oneirocrit. cap. 35. Ἀρτέμις ἀγροτέρα καὶ ἰλαροτέρα, Diana Agroteta aut agrestis & ceteros persequens. Minutius Felix in Octavio, Diana interim est al. e succincta venatrix. Arnob. lib. adversus gentes 4. Sunt in sideris montibus iustia, sylva sunt nemora, ut venationum prapotens habeatur in expeditionibus Diana. Ab Orpheo poetarum antiquissimum κύνιον, canum alitrix, & a Callimacho θνητοτέρα, ferarum vastatrix aut interfeltrix appellatur. Oppian. Cilix, qui Severi principis tempore vixit, l. 2. in limine ejus operis, quod cultissimum de venatione scripsit:

Νῦν δὲ ἄγε μοι γένος θνητότερον κελίσσεται φοῖβον
Σὺν δὲ τοῖς χερσὶν αἰεὶς μετακλῖται δῖνα δῖγεν.

Nunc age mihi o Jovis filia pulchris pedibus Diana, quistua de manibus acceperit illustres artes venationis? Ideo omnem lucum dedicarunt ei. Lucrat. Placid. lib. 4. Thebaid. vers. 425. Onanis lucus Diane est consecratus, sicut quercus Jovi. Et ipse Statius loco citato:

Nec caret umbra deo, nemori Latonia cultrix
Additur.

Horat. de Arte poet. in principio:

— cum lucus & ara Diana.

Serv. ad v. 117. l. 6. Aeneid. Solam Proserpinam dicere non potuit propter lucos qui Diana sunt. Q. Catull. in carmine sculari:

Montium domina ut fores,
Sylvarumque virentium,
Saltuumque reconditorum,
Anniumque sonantium.

Paulus Silentiarius insignis poeta in Anthologia lib. 1. cap. 60. Epigr. 5.

Ἡ τὰρχα πρὸ τριμυδάρεα φιλαργέτις ὄρνιν δαΐδῃ
Ἀγρεῖνς ἐμμελῆς λυγρὸν ἀνακτὶ λυγρῶν.

Fortē ter bea a venatrix avem cantantem Diana bene sonantis solvit regi lyra. Unicum tantum poetam Claudianum producam l. 2. de Iapto:

Nec quæ Parthenium canibus scrutatur odoris
Aspernata choros.

Et de 4. Honorii consul.

Tibi sepe Diana
Manalis arcus venaricisque pharetras
Suspendit puerile decus.

Et de consul. Olyb. & Prob.

Illa feros saltus, & desolata relinquit
Manala, lassato Cretam venatibus arcu.

Est & egregius ritus indicatus ab eruditissimo Joanne Brodæo in Anthologiam, ex Scholaste Pindari: Creditum ab antiquis Dianam Idibus Augusti renatu abstinere, idcirco nec venari tunc, cessante dea licuisse, sed coronari consuetos canes, fæscæque accendi spicatas, juxtaque suspendi quicquid erat venatoriorum instrumentorum. Notavit etiam Adrianus Turnebus l. 7. Adversar. cap. ult. Gratianus in Cynegetico suo:

Spicatasque faces sacrum ad nemorale Dianæ
Sistimus, & folio catuli velantur honore,
Ipseque per flores, medio in discrimine luci,
Stravere arma sacris.

Papin. Surculus l. 3. fyl. 1. v. 54.

Iamque dies aderat, prostratus cum regibus aptum
Fumæ Arrium Trivianem, & face multa
Conatus Hippolyti splendet lacus, ipsa coronat
Emeritos Diana canes, & spicula tergit,
Et tutas sinit ire feras, omnisque pudicis
Italia terra Idus.

Vocabatur etiam propter venaricium munus Dilymma. Plutarch. l. 3. Symposiac. cap. ult. & lib. de solertia animal. in fine, a retilibus scilicet venatoribus, magra e dixit nominantur, inquit Lucratius Placidius ad v. 632. l. 9. Thebaid. Statiana & pars prædæ capta et suspendebatur, ut facere admodum Lucilius poeta, Marcum dicat non prædam, sed canes ipsos suspendisse in Antholog. l. 2. cap. 28. τὰς κύνας ἐν γέμασιν, canes suspendit ipsos. Q. Symmach. l. 5. epist. 66. Honori numinum datur cornua sacrare ceruorum, & aprinos dentes liminibus affigere. Ergo & Diane statuis addita retia, tanquam necessaria venatus instrumenta, ut & venabula, lineæ versicolore, canes atenati, de quibus tuo loco dicam ordine sigillatim.

Ac primum de castibus seu ritibus, quid opæ pretium quicquam dicere? Jul. Pollux lib. Onomast. 5. cap. 4. ἀρκυες καὶ δακτύλα, καὶ ἐν δία, το μὲν δὲ νυν αὐτῶν αἰγῶν, ἢ φαστάνικον, ἢ καρχηδόνιον, ἢ σαρδανιον εἶναι δὲ Ρῶτα, λαγύς, & castes horum quidem limen. Aegyptium, Thasi n. um seu Colchicum, Carthagenense, aut Sardinum esse oportet. Subdit deinde omnia que plicari possunt. retia seu δακτύλα dici, vel ἐκκλῆπτα, ex auctoritate Pheicratis. Virgil. l. 4. Aeneid.

Retia rara, plage, laio venabula ferro.

L. Seneca in Hippolyto act. 1. sc. 1.

Silva raras

Cervice gravi portare plagas.

Et de lino, quod Pollux dixit, transtulit, ut puto, ex Gratio, qui in Cynege & magnitudinem retis, & linum, ex quo confici debeant, praeficit:

*Et bis vicenos spatium pratendere passus
Rete velim, plenisque decem consurgere nodis,
Optima Cynipibus, ne quid cunctare, paludes
Lina dabant.*

Erat & aliquis, qui inter venandum retibus praepositis sedebat, seu verius stabat. C. Plin. l. 1. epist. 6. *Aptos tres, & quidem pulcherrimos cepi. ipse? inquis? ipse, non tamen ut omnino ab inertia mea & quiete discederem, ad retia sedebam, erant in proximo non venabulum aut lancea, sed stylus, & pugillaris, & Clusor statarius qui ad retia sedet.* Sidon. Apollinar. l. 2. epist. 2. *subfessorem Seneca vocat in Hippolyto in initio ἀγκυραῖν, retium custodem Xenophon lib. de venatione pag. 983. 984. 986. Auton. epist. 5. subsidium qui fero? Servius ad v. 268. l. 11. Aeneid. Paulus IC. l. 3. sententiar. Retia apraria, & cetera venationis instrumenta continentur. Et de eorumdem confessione est Nemesiani Carthagenensis poetae luculentissimi praeceptum in Cynege.*

*Nec non & casses idem venatibus aptos,
Atque plagas, longoque meatia retia trassu,
Addiscant raris semper contexere nodis.*

Aprina retia IC. posuit, & cervina. Ovid. epist. 4. Phaedra Hippolyto:

*Tam mihi prima dea est, cornu praesagus obno-
Delia, iudicium subsequor ipsa tuum.
In nemus ire lubet, pressisque in retia cervis
Hortari celeres per iuga summa canes.*

Erycius poeta in Antholog. l. 4. cap. 12. epigr. 83.

*Οἱ τε λυγροὶ βαίνοντες περὶ τοὺς ποταμούς,
Οἱ τε καὶ ἰσχυρὰ λαβέσθαι δύναντι.*

Quique linis confidentes inceditis, quique ferro, & qui visatorio aucupatorio calamo.

Venabulum hasta erat oblongior, qua ferae incurrentes excipiebantur. Plinius proxime supra citatus. Graeci ob id ἀγκυραῖον quod feris obiciatur, appellant, notavit Aemilius Porcius. Xenoph. lib. de venat. passim pag. 991. *ἀγκυραῖον τὸ τὸν ὄντι ἀγκυραῖον κινεῖται κινῆσαι Ἰνδικὰς, Κρητικὰς, Λοκιδὰς, Λακωνικὰς, ἀρκυαῖα, ἀκινῆτα, ἀγκυραῖα, πιδεσθῆναι.* Vertit Gulielm. Xylander; At in aprum sylvestrem canes comparet Indicas, Creticas, Locrenses, Lacernas, casses, jacula, venabula, tendiculas. Serv. ad v. 131. l. 4. Aeneid. Venabula ob hoc dicta, quod sint apta tenatus, quasi excipiebant. Isidor. lib. 18. Etymolog. cap. 7. Venabula, quasi tenatus habitia. Nonius Marcell. cap. 18. num. 23. Venantium telum latissimum a ceteris aciei longissimum. M. Varro in d. lib. 9.

- - - Nempe suae sylvarum

In montibus scilaris venabulo aut cervos.

Interpretatus est L. Seneca in Hippolyto act. 1. sc. 1.

*Tu grat & dextra levaeque simul
Rebur lato dirige ferro.*

Sidon. Apollinar. carm. 7. v. 199.

- - - Colluctantique lacerio

Vassa per adversas venabula coge pradas.

M. Lucan. l. 1. v. 212.

- - - Torta levis si lancea Mauri

Hareat, aut latum subeant venabula pectus.

Stat. l. 2. syl. 5. de Leone:

*Novi formidato supra venabula saltu
Incitus.*

Gratius Cyneget. formam describit:

*Ille etiam validus primus venabula dente
Induit, & prout moderatus vulnere tram.*

Linea versicolor ad concludendas salubres feras, vel ad terrendos aptos, vulpes, lupos, urso, & praecipue cervos. In ea alternus plumarum contextus, sed vulturis & cygni praecipue laudatur, sed & interdum fundyce fuscatur. Adrian. Turnebus

l. 5. Adversarior. cap. 5. Cxl. Rhodigin. l. 16. Antiquar. lect. cap. 11. M. Aurel. Olympius Nemesian. Cynegetico:

Linea quinetiam magnos circumdare salus

Qua possit, volucresque metu concludere pradas,

Duxerit innoxas non una ex alie pinna.

Est post eodem opere:

Linique velat descendere septum.

Colorum diversitas ex avium diversarum plumis. Oppian. Cilix l. 1. Cynege. v. 154.

Φασγάνων, βαπτίζας τε, λαζαρίων τε τραγαν,

Αγκυλίδας σκυλίδας, μελιδόσφιζας τε κερύδας,

Σταγιδέτον μίγανθον.

Vertit Conradus Rittershusius Brunsvicensis, vir meo iudicio, variae doctrinae, & multiplicis lectionis: Gladios, securesque & leporicidam tridentem, uncinos incurvos, plumboque praefixas clavas, & sparto tortam formidinem. Communior tamen color his lineis purpureus erat. Valer. Flacrus l. 7. Hieroglyph. Cervus praeterea penna purpurea pavorem significat. D. Hieronym. in dialogo Lucifetiani & Orthodoxi. Pavidorum more cervorum, dum vanos evitatis pinnarum volatus, fortissimis retibus implicamini. Q. Symmach. l. 1. epist. 53. Unde est haec in epistolis tuis sensuum novitas, verborum vetustas, (malim legere, verborum vetustas, licet non male novitati opponi possit vetustas) si tantum nodosa retia, vel pinnarum formidines, & sagaces canes, omnemque rem venaticam meliorum oblitus affestas? Parum apposite Servius Honoratus ad v. 750. l. 12. Aeneid. Insidius, pinnarum scilicet, instrumentum quoddam in fine ad terrendas bestias factum. Ipse Virgilius loco eodem:

Inclusum veluti si quando in flumine nactus

Cervum, aut punicea septum formidine pinna

Venator cursu canis, & latratibus instat.

Et lib. 3. Georgic. v. 374.

Hos non immisis canibus, non cassibus ullis,

Puniceaeve agitant pavidos formidine pinna.

Et quod terriculamentum inferret, Latinis formido dicitur.

P. Ovid. l. 5. Faistor.

- - - Pavidos formidine cervos,

Et l. 15. Metamorphos. fab. 43. in fine:

Retia cum pedicis, laqueosque, artesque dolosas

Tollite, nec volucres viscata tollite virga,

Nec formidatis cervos includite pinnis.

Et lib. 1. de Remedio amoris:

At pavidos terre varia formidine cervos,

Aur cadat adversa cuspide sossus aper.

L. Sen. in Hippolyto in limine:

Picta rubenti linea pinna,

Vano claudat terrore feras.

Et licet hi vel purpureum, vel panicum, vel rubentem colorem fuisse contendant huic formidini, ego multicolore em ostendam ex Oppiano l. 4. Cynege. v. 387.

- - - Πικρὴν δὲ δειματὰ θηρίων.

Versicoloria terriculamenta ferarum.

Et v. 403. ejusdem libri:

Σοφιστοὶ καὶ δειματὰ πικρὰ.

Agitantes & formidinem varii coloris. L. Apulejus l. 1. Apolog. ad finem. Ego ista propterea commemoravi, non quod pinnarum formidines, & fuliginis maculam, te praesertim iudice, timerem. D. Augustin. l. 1. de Nupt. & Concupisc. Et cum venerunt infamiam falsam, veram incurunt, instat ferarum, quae circumdantur pinnis, ut cogantur in retia. L. Sen. l. 1. de Clementia c. 12. Sic feras lineis & pinnis conclusas contine, easdem a tergo eques telis incessat, tentabunt fugam per ipsa quae suggerant, proculcabantque formidinem. lib. 2. de ira cap. 12. Nec mirum est, quum maximos ferarum greges linea pennis distincta contineat, & in insidias egat, ab ipso effectu dicta formido, vani enim vana terrori sunt. Gracius in his cygni plumas probat, vulturis improbat in Cynegetico:

Tantum inter nivei jungantur vellera cygni,

Et satis armorum hoc, haec clara luce coruscant,

Terribilis species, à vulture dirus avo:

Turbat odor sylvas, meliusque alterna valet res.

Ferdi-

Ferdinandus Pincianus in loco Seneca proxime laudato, legit, *linea penitus distincta contereat* quod melius formidinis nomen exprimit, quam *continet*, quod in priore erat & vulgata editione, & puto commodius sic posse legi. Ut & in priori loco legendum, sic *feras lineae & pinnae clausas continent*, ex MS. codice, non ut antea, vel nullo. vel vacillante sensu legebatur, *feras lineae & pinnae conclusas continet*. Arrian. Dissertationib. Epicteti l. 2. cap. 1. in principio, *λοιπόν ημεῖς το πᾶν ἐλάειν πύχρον, ὅτε ἐβόηται δόρυ καὶ αἱ ἐλαοὶ τὰ πῆλκα, καὶ τρεῖς ὄνται, καὶ πρὸς τὴν ἀναχαρῆσιν αἱ ἀσφῆλι, πρὸς τὰ δίκτυα ἐναλλὰζονται*. Verit Jacobus Schegkiius Tubingenfis: De cetero autem nobis idem accidit, quod ceteris solet, qua dum exterrita fugiunt volucrium infestationem, aliquo se vertunt, & in loca quaedam irretita laqueis concedunt. Denique Oppianus non in venatu tantum, sed etiam in piscatu utrum formidinis ostendit lib. 4. Halieutic. v. 575. quem locum vide, *ἐβόηται, videntes inquit*:

Σχοῖνις κυνέιντας, ἀνεμάλη δέματ' ἔχεται.

Fines agitato, variis metuis habentes.

At frequentior & receptiorque in re venatoria usus, prater citatos, adde M. Lucanum l. 4. v. 437.

Sic dum pavidos formidine cervos

Claudat, odorata metuentes aëra penna.

Et ambitiosius multo D. Aulon. epist. 5. ad Theonem adscribam quaedam, quod nusquam melius ritus venantium expresserit, sic ergo:

An cum fratre vagos dumeta per arva cervos

Circundat maculis, & multa indagine pinna?

Aut spumantis atrii cursum clamoribus urges,

Subdisque fero? moneo tamen, usque recuses

Stringere fulmineo venabula cominus hosti.

Sed jam ad canes pergo, quos & gentibus nobiles, venatuique inidoneos existimabant. Marcellus Donatus Pontanus Comes in dilucidationibus suis in Ammianum Marcellinum pag. 863. Adrian. Turneb. l. 18. cap. 1. Adversarior. de quibus quid opus post Gratium, Nemesianum, Ovidium lib. 2. Metamorph. Oppianum, Senecam in Hippolyto, & alios dicere? Ego tantum unicum & Claudiano ponam locum v. lib. 3. de Laud. Stilich.

Variae formae & gentes sequuntur,

Ingenioque canes, illa gravioribus aptae

Morsibus, hae pedibus celeres, hae nare sagaces.

Hirsutaeque fremunt Cresae, tenuesque Lacinae,

Magnaque tavorum fractura colla Brianna.

De ceteris canum generibus passim scriptores, de Britannis non adeo vulgatum, cuius tamen nobilitatis indicia etiam nunc hodie in Anglicis canibus prodigiosa magnitudinis, mirantur exteri & laudantur veteres. Gratius in Cynegetico:

O quanta est merces, & quanta impendia supra!

Si non ad speciem, mentiturosq; decores,

Præter hanc una est catulis iactura Britannis.

Sed expressius Aurelius Nemesianus in Cynegetico.

Sed non Scythianos tantum, tantumve Molossos

Ascendunt catulos, divisa Britannia mittit

Veloces, nostrisque orbis venatibus aptos.

At Anglorum canum nuptera hæc gloria, Scotorum antiquissima, quibus solis, ut puto, id proprium, fures indefessa indagine, donec comprehenderint, inlequi, tanta pertinacia, ut nec clausa porta, nec objecta flumina remorari possint, quod relatum est a Simone Majolo in laborioso de diebus canicularibus opere, Et annu Scoticorum pulchritudinem, velocitatem, laboris patientiam, & audaciam laudat Hecstor Boethius ejusdem gentis luculentus styli historicus l. 6. pag. 97. Cui ego nolim credi, nisi idem antiquissimique disertissimi Scriptoris Q. Symmachi probari posset. l. 2. epist. 77. *Ut nunc septem Scoticorum canum probavit oblati, quos praefusionis die ita Roma mirata est, ut ferreis caveis putaret advecltos. Et sane ante natum assertorem humani generis anno ducentiesimo septuagesimo Dornacilla Magnus filius Scotorum rex, præcepta venandi scriptis commisit, & subditis suis servanda proposuit, author est Balas Sudovolca lib. de Scriptoris. Britannicus, & ex eo Andreas Tiraquellus in luculento de Nobilitate commentario: & nostro adhuc avo*

leges illæ seu sacra observantur. Georg. Buchanānus rer. Scotic. lib. 4. Et fuit semper nostratibus venerandi summum studium. Idem Buchan. in Epithalamio Francisci Valefii & Maria Stuartæ regum Franciæ & Scotiæ.

*Ille phœretrati est propria gloria Scotis,
Cingere venatu saltus, superare nactus
Flumina, ferre sames.*

Sed quod Claudianus paulo ante, canes Cresæ, Lacinae, Britannici dixit, replexi morem antiquum. Nam ut in cirulibus Graecorum stadiis equæ majori in pretio, quod, ut inquit Probus Grammaticus ad l. 3. Georg. urinam inter currendum emitterent, ita canes sexmine maribus præstantiores ad venatum astimantur. L. Apul. lib. 8. Milefari. Canes venationis indagini generosa, mandato exiliteredentes, invadere bestias immittuntur, statimque solerti disciplina memores, pariter totos præcingunt adiutus. Varius de morte apud Aurelium Macrobius l. 6. cap. 2.

*Ceu canes umbrosam lustrans Gortynia vallem,
Si veteris potuit cervæ comprehendere lustra,
Sævit in absentem, & circum vestigia lustrans,
Æthera per nitidum tenues sectatur odores.*

Q. Ennius lib. 10. Annal.

Animusque in pectore latrat,

Sic ut si quando vinculo venatica abeno

Apia solet canis, forte feram si ex nare sagaci

Sensit, voce sua nictaque ululatuque, ibi acuit.

Vel ut Georg. Merula legit, & vide Festum lib. 12. in Nictare:

Velut si quando vinculis venatica velox

Apia solet, si forte feram ex nare sagaci.

L. Sen. Hippolyto act. 5. sc. ult.

Mastraque domini membra vestigant canes.

T. Lucret. Carus l. 1. de Rer. Nat.

Namque canes ut montivaga persepe ferai

Naribus inveniunt intactas fronde quietes:

Si semel intraverint vestigia nota viæ.

Sic enim recte legendum, Virgil. l. 2. Æneid. obstupi fisteruntque comæ. male in vulgatis editionibus. Si semel intraverint. Idem in venatu Graecorum observatum. Adde Sinyruus vetus poeta in Anthologia l. 1. cap. 33. epigr. 32.

Μέγας ἐστὶ γυναικὶν ἐπικνησθῆναι, ἀλλὰ καὶ διττὸς

Συνήθερος οὐδέποτε Ἀγρεῖος ἰδὸς κύνας.

Non solis mulieribus benigna, sed & ipsas una secum venantes servare Diana novit canes. In catenis illæ canes semper, nisi in venatu ipso, sic & canibus Dianæ statuis, quæ in compitis, vel templis erigebantur, appositi in catenis canes, alixna vincula

Ennius supra laudatus appellavit. glossa Græcolatinæ κλωρός, boia, euleum, item κλωρίον περιβήτης: in boiam do. Sic enim Theodorus Marcellus emendavit, cum antea esset, in boia, vide cum ad legg. Xvrales cap. 63. Sed ibi de cane ostiatio, sive domestico, quem ostio alligatum alibi dico, at hic de venatorio caue tantum agendum. Sidon. Apollinar. Carm. 7. v. 198.

Tensa catenatis submittere colla Molossi.

P. Ovid. l. 8. Metamorph.

Vincula pari admittunt canibus.

Aurel. Nemesian. Cyneget. de catulis venaticis:

Sed neque conelus o teneas, neque vincula collo

Impatiens circumdederis.

Claudian. lib. 1. in Eutrop.

Dum validus servare gregem, vigilique rapaces

Latratu terrere lupos; cum tardior idem

Jam scabie laceras dimisit sordidus aures,

Solvit, & exuto lucratur vincula collo.

Illi vincula appellant. ego copulam nominari memini me legere, quod bini una copula venatur conjungerentur canes: qui riuus etiam nunc hodie observatur; Æmil. Probus in Vita Damis. Ornari etiam torque, atque armillis aureis, ceteroque regio cultu. ipse agresti duplicique amiculo circumdatus, hirtaque tunica, gerens in capite galeam venatoriam. dextra manu clavam, sinistra copulam, qua unctum ante se Thyum agebat, ut si feram bestiam captam duceret. Ovid. l. 5. Trist. eleg. 9.

Urque canem parida nallum vestigia cervæ

Lucantem frustra copula dextra tenet.

Sic enim optime legitur, *luculentem*, quasi vi summa à socio cane divelli separarique nitentem. At Hercules Ciofanius aliter, sed minus recte legit:

Lactantem frustra copula dura tenet.

Idem Ovid. lib. 7. Metamorph. fab. 27.

*Ille levi velox superabat retia saltu,
Summaque transibat postiarum lina plegarum,
Copula detrahitur canibus, quos illa frequenter
Effugit.*

Sed quomodo evenit sit, de venatione non gravabor quādam adesse, non ignarus multa doctæ ex variis authoribus utriusque linguæ, Andream Tiraquellum super re ista digessisse in Commentario de Nobilitate, quem non exscribo. Jul. Poll. in præfat. ad lib. Onomast. §. venatum heroicum & regium appellat studium, καὶ τοῦ δόξαυτον ἀμα καὶ δόξαυτον ἀρεῖ, καὶ ἐν ἐπὶνικῇ τε καὶ ἐπὶνικῇ ἀμα καὶ πολεμικῇ τοῦ μὲν πρὸς τὸν πόλεμον, πολεμικῇ δὲ πρὸς τὸν πόλεμον, καὶ πολεμικῇ, καὶ πολεμικῇ, καὶ πολεμικῇ, καὶ πολεμικῇ. Et ad corporis animique bonam constitutionem confert, ejusque tam placida fortitudinis, quam militaris audacia specimen, ad virilitatem utile, & exercitatione reddit robustum, celerem, equestrem, solertem, & laboriosum. Consule Joachimum Zehnerum in sacris adagiis. M. Tull. lib. 2. de nat. Deor. Venatione ferarum nos exerceri ad similitudinem bellicæ disciplinæ, Et Pelopidas rudimenta militiæ à venatu auspiciatus est. Plut. in co. Et Alexander de iotos à prandio in eo absumebat. Et Philopamenes à militia cessans, ei incumbebat. Eodem Plutarchi auctore, neque minus Aristoteles justam gerendi belli occasionem cum venatoris exercitiis conjungit, lib. 1. Politicor. cap. 4. in fine. Et in Republica Platonis lib. 7. in fine, adolescentibus istiusmodi studium commendatur. nec minus heroicis temporibus à venato laudabantur, Scamander lib. 5. Iliad. in principio. & Telemachus centum viginti canibus comitatus in concionem procedit lib. 4. Odys. principi: ut de ejus usu illo sæculo dubitari non possit. id cur fieret habes apud Horatium lib. 1. epist. 18.

- - Opus utile fama,

Itaque & membris.

Pari studio Romani, Græci, & Persæ id operis affectarunt. De Romanis certum, nam magna cogitationis erudita inde sunt incitamenta. C. Plin. Jun. l. 9. ep. 10. Et inter res iusticæ commodas, & ludes id recenset Hor. Epod. od. 2. l. 2. Sat. 6. ut non alius fuerit priscis victus, quam qui quaereretur inde. Virg. lib. 8. Æneid. v. 316.

- - Apter victu venatus aletur.

Virgil. lib. 1. G. v. 139.

*Tunc laqueis captare feras, & fallere visco
Inventum, & magnos canibus circumdare saltus.*

Et de Anthemio Aug. Sidon. Apollinar. Carm. 2. v. 145.

*Inventas agitare feras, & fronte latentes
Quærere, deprensas modo claudere cassibus arces.*

De Persis non minus indubitatum, quoniam extat apud M. Junianum Justinum lib. 1. in historia Astyagis & Ciri, & Xenophonem lib. 1. Pædiæ in Iunio. C. Tacit. lib. 2. Annal. eadem de Parthis; Accendebat dedignantes & ipse diversus à majorum institutis, raro venatu, segni equorum cura, quoties per urbes incederet, lecticæ gestamine. Qui multa cupis, adit à Brisonium de Regno Persiar. princ. lib. 2. unicum addam è Claudiano locum, quem correxì ex fide MS. mei optimi lib. 1. de Land. Stilichonis. n. 63. qui ad Persas legatus missus venandi curam prætulit:

*Si quando sociis tecum venatibus ibant,
Quis Stilichone prior ferro penetrare leones
Cominus, aut longe virga transfigere tigres.*

Legem necum:

- - Longe virgatas figere tigres.

Nam tigres virgatae sunt maculis, inquit virgarum transversis, distinctæ, quod emendatum ab eruditissimo Justo Lipsio animadverti, l. 4. Poliorcticæ c. 6. Fayer huic lectioni ipse poeta lib. 3. de Raptu:

- - Fremis illi marito

*Mobilior zephyro, totamque virentibus iram
Disperfit maculis.*

Idem in præfat. ad lib. 2. de Raptu:

Concordes varia ledunt cum tigris damæ.

Sil. Italic. Punicor. lib. 5.

Causa, eam instructus virgato corpore tigris.

L. Seneca Hippolyto. act. 1. in choro:

Tum virgatas India tigres

Decolor horret.

Est & alius locus apud eundem depravatus de 6. Honor. consul. n. 618. cui medela adferenda:

Nec solis hic cursus equis, assueta quadrigis

Cingunt arva tigres, subitaneæ aspectus arena

Dissonat Libyos aliena valle cineres.

Cum sensum videret non constare, conjicit Josephus Scaliger

Illeg. 2. in M. Manilium, debere legi:

- - Assueta quadrigas

Cingit arva tigres.

Ute color tigridis designetur, qui rarus est, unde Horatio dictum lib. 3. od. 27.

Rara decurrens lupa.

Sed ad Dianam redeo, quæ summa in veneratione & dignatione olim erat, ut solemne iusjurandum per illam conciperetur. Plautus apud Joannem Meursum correctus in hanc rem Critic. Exercitationum parte 1. cap. 5.

Insuper OPS nominabatur, non quidem illa quæ Saturni

uxor, seu Rhea aut Cybele audit, sed quæ parturientibus pariter ac venatoribus præerat, dicta fuit *ἰαπωνία* & *κέρνικη*.

Plutarchus lib. de solertia animalium. D. Augustin. de civit.

Dei lib. 4. cap. 11. *Ipse, Lucina quæ à parturientibus invocatur,*

ipse, opem ferat nascentibus, excipiens eos sinu terre, ut vocetur

Opis. Non ergo à perspicacitate visus, qui venatori necessarius, sed ab auxilio, quod hominibus præstat subtilis noxiis bestiis, vel ope puerperis exhibita, id nominis est con-

sequuta. Serv. ad vers. 325. libr. 6. Æneid. Scholiast. Cal-

machi ad hymnum 3. Aurel. Macrobi. lib. 5. Saturnal. cap. 22.

Alexander Ætolus poeta egregius, in eo libro qui scribitur *Musa*,

refert quanto studio opulus Ephesus dedicato Diana templo,

curaverit præmii propositis, ut qui tunc erant poeta ingeniosissi-

mi in deam carmina diversa componerent. In his versibus, non

comes Diana sed ipsa Diana Opis vocata est. Subjungit deinde

Alexandri carmina quadam. Eadem Servius ad lib. 11. Æneid.

Opis terra est uxor Saturni, quam Græci Rheam vocant, sane &

hoc nomen ipsius Diana fuit. Sed Virgilius comitem tantum,

non vero ipsam Dianam facit lib. 11. Æneid. citato:

Velocem interea superis in sedibus Opim

Unam ex virginibus sociis, sacraque cetera

Compellat --- Latonia.

Denique Bubastis dicta Diana, ab oppido Egypti nobili, ubi colebatur. Steph. libr. de urbib. Niconachus Gerasinus in

Theocriticis. ut sit mirum Juvenalem sat. 15. v. 8. dixisse:

Illic caruleos, hic pisces fluminis, illic

Oppida tota canem venerantur, nemo Dianam.

Ubi reponunt, meo iudicio recte:

Illic aluros, hic pisces fluminis.

Mirum, inquam, cum constet Dianam ab Egyptiis nomine Bu-

bastidi. cultam. Vet. Scholiast. Antholog. lib. 1. cap. 70. ep. 3.

& ibidem Nicarchus poeta:

Οὐτὼ Βέβαστις καταδύεται, εἰ γὰρ ἐνδὴν

Τίξεται ἀπὸ τοῦ, τίς δὲ ἐστὶ κηρὸς;

Vertit Eilhardus Lubinus: Sic autem Diana evertitur, si enim

unaquæque pariet ut hæc, quamam deæ est ratio? Herodot. lib. 2.

μὲν ἴσα ἢ ἐν Βέβαστι πόλιν ἐξέχουσιν, ἐν τῇ καὶ ἐστὶν ἐστὶν Βέ-

βαστις ἀπὸ τῆς πόλεως. Præcipue in urbe Bubasti, ubi terra

exaggerata, in qua urbe templum est Bubastii (sequitur glossæma

in interpretatione Laurentii Vallæ, quæ nostra lingua Diana dicitur,

glossæma, inquam, quia verba illa à codice Græco absumuntur

maxime memorabile. Sed clare idem Herodot. in sequen-

tibus pag. 171. Αἰγυπτίσι δὲ Ἀρτέμιον μὲν ἰσχυρῶς, ἀμύνηται

δὲ Ἰσις, Ἀγέρις δὲ Βέβαστις. Egyptiæ quidem Apollo lib. 9.

rus dicitur, Ceres Isis, Diana Bubastis. Ovidius tamen lib. 9.

Q

Meta-

Metamorph. fab. ult. non ipsam Dianam Bubastim facit, aut
 eandem, sed unam ex illis comitibus:

- - Cum qua latrator Anubis;
 Sanctaque Bubastis, variisque coloribus Apis;
 Quisque premit vocem, digitoque silentia suadet:
 Sistræque erant, nunquamque satis quasi Osiris,

Plenaque somniferis serpens peregrina venenis.
 Et Bubastis apud Gratum in limine Cynegeticae interpretor
 sacrificia Ægyptiaca seu ludi, seu Dianæ offerri solita.
 Sic enim ille:

*Vix operata suo sacra ad Bubastis lino
 Velatur sonipes æstri turba Canopi.*

CAP. VIII.

De Sole & Luna.

Apollini & Dianæ subjecimus *Solem* & *Lunam*, qui quamvis iidem sint, quia tamen superstitio
 Ethnica nonnunquam eos distinxit, ideo etiam nobis seorsim de illis dicendum. Fuerunt *Sol* & *Luna*
 filii Titæ, sive Matris magnæ & Hyperionis, si *Diodoro* credimus, qui lib. 4. Antiquitatum, cap. 5.
 hæc scribit: Regina filia Titæ prior annis, prudentiæque & virtute reliquis præstantior, in gratiam
 matris fratres omnes educavit, eoque magnam ajunt Matrem appellatam. Postea vero quam pater post
 obitum ad Deos transiit, communi populorum fratrumque consensu regnum cepit, adhuc virgo,
 cum nulli antea nupsisset. Postmodum cupiens filios relinquere successores regni, unum ex fratribus
Hyperionem virum sumpsit: ex quo duos peperit liberos, *Solem* & *Lunam*. Quorum formam prudenti-
 æque admirantibus singulis, tradunt fratres prolis invidia motos, veritosque, ne quando imperium
 ad Hyperiona perveniret, sceleris facinore excogitavit, fratrem communi consilio obruncasse. *Solem*
 adhuc puerum in flumen Eridanum projectum, suffocatum esse. Qua re vulgata *Luna* præter mo-
 dum fratrem diligens, ex tecto se præcipitavit. Matri querenti juxta flumen corpus, cum in so-
 mnium incidisset, visum per somnium est, à *Sole* se consolari, rogarique ne lugeret natorum mortem.
 Nam homicidas meritum esse supplicium passuros: se vero ac sororem quadam Dei providentia fu-
 turos immortales. Nam ignem cœli sacrum antea vocatum *Solem* ab hominibus appellandum fore:
 quæ vero *Mena* prius dicebatur, *Lunam*. A somno experrecta, cum omnibus tum somnium, tum
 infortunium suum narrasset, filios ut Deos coluit, ipsa innupta vivens. Postmodum in infaniam ver-
 sa, cymbala, tympanaque quatiens, edito sonitu, sparsis crinibus per patriam errabat. Quo aspectu
 misero obstupebant homines. Cum vero singuli ejus dolori misererentur, quidam corpus sustinerent,
 maximo imbree coorto, continuoque fluminum casu *Reginam* ajunt disparuisse. Quare admiratus po-
 pulus, *Solis* *Lunaque* nomen ad astra transulit, matrem etiam *Deam* existimavit. Et erecta ara cym-
 balis ac tympanis, ceterisque rebus illius gesta imitatus, sacra illi, & Deorum honores instituit. Ha-
 ctenus *Diodorus*. Dictus autem est *Sol*, vel quia solus ex omnibus sideribus sit tantus: vel quia cum
 est exortus, obscuratis omnibus solus appareat. *Luna* à lucendo nominata est, eadem est *Lucina*.
Cic. lib. 2. de nat. Deor. Primus *Soli* & *Luna* ædes Romæ consecravit *T. Tatius* Sabinorum Rex, *Ter-*
Varrone, & *Dion. Halicarnassæo* authoribus. Postea etiam aliae iis ædificata commemorantur in descri-
 ptione xiv. regionum Urbis, tria *Solis* templa, ex quibus unum est templum *Solis Heliogabali*, quod
 condidit Imp. *Antonius Varius Heliogabalus* in monte Palatino, eo loco ubi prius fuerat ædes Or-
 ci. Colebatur is *Heliogabalus* in Syria, cujus sacerdos cum aliquando fuisset *Antonius*, postea Imperator factus,
 Romæ etiam ipsius instituit cultum, ita ut omnia omnium aliorum Deorum mysteria, & sacra etiam
 ad hunc unum vellet transferri: qua de re *Lampridium* loquentem audiamus: Ubi primum, inquit,
Antonius ingressus est Urbem, *Heliogabalum* in Palatino monte juxta ædes Imperatoris consecravit, er-
 que templum fecit, studens & *Muris* typum, & *Vesta* ignem, & *Palladium* & *Ancilia*, & omnia Ro-
 manis veneranda in illud transferre templum: id agens, ne quis Romæ Deus, nisi *Heliogabalus* colere-
 tur. Dicebat præterea judæorum & Samaritanorum religiones, & Christianam devotionem illuc trans-
 ferendam, ut omnium culturarum secretum *Heliogabali* sacerdotum teneret. Hæc ille. Collocatur hoc
 templum à *P. Victore* in regione Urbis x.

Luna etiam templa tria, ædícula una, referuntur. In monte Aventino magnum templum *Luna* fuit.
 Fuit item templum in Capitolio, & in monte Palatino templum *Luna noctiluca* fuit, in quo noctu lu-
 mina solebant accendi. Unde etiam *noctiluca* dicitur, teste *Varrone*. Tantum de his.

AD CAP. VIII. PARALIPOMENA.

De Sole & Luna; potestate & cognominibus.

Omnes deos ad *Solem* referri, seu *Apolinem*, omnes deas
 ad *Lunam* notum est Mythologis, & docuit *Aurelius*
Macrobius lib. 1. Satur. cap. 17. Ego tantum hic dabo *Solem*
 in Oriente specie leonis, nomine *Mithra* cultum; si prius dixerò *A-*
lexagorani censuisse *solem* ignitum esse lapidem *Peloponneso* ma-
 jorem. *Suidas* in voce *Μύθρος*. *Luctatius Placidius* ad versum

ultimum lib. 1. Thebaidos *Statio*na: *Perse* in scelsis *solem* co-
 lunt, & hic *sol* proprio nomine vocatur *Mithra*: est autem ipse *sol*
 leonis vultu, cum tiara Persico habitu, & utrisque manibus bovis
 cornua comprensus. quæ interpretatio ad *Lunam* dicitur, quæ indi-
 gnata sequi fratrem, occurrit illi, & lucem ei obscurat. Nudavit
 autem mysteriorum partem. *sol* ergo quasi *lunam* minorem docens,
 (malim, duens) ideo taurum torquet. *Mire* autem cornua posuit,
 ut *lunam* manifestius posset exprimere, non animal, quo illi vehi
 figuratur. sed quia locus non est deorum istorum secreta, juxta te-
 norem interna *Philosophia* discedere, de figuris tamen, quibus cre-
 ditur.

tur, pauci dicamus. Sol est ineffabilis, quia principale signum inculcat, & frenat, leonem scilicet, idcirco & ipse hoc vultu fingitur, vel quod hic deus ceteros sui numinis & potentie impetu excellat, ut inter reliquas feras leo, vel quia sit rapidum animal: Luna vero quia propius tauro adheret, adducitque, ideo vacca figurata est. Ceterum divini & regii istius, ut comparentur in orbe, sic sunt experies mortalis figura, tam hominis, quam bellua, non habentes initium, terminum, vel quod interpoletur medium, ut dii minores, & reliqui, ut supra ipse ait, mox turba vagorum semideum, id enim ratio eternitatis expofuit. Hæc ille, doctè, & pie, sed propius ad communem usum sensumque antea scripserat. Simulachrum ejus fingitur reluctantis tauri cornua retentæ, quo significatur lunam ab eo lumen accipere, cum cæteris ab ejus radiis segregari. Ipsum audiamus Papinium:

Seu te solem Titana vocari
Gentis Achemenia ritu, seu præstat Ostrim
Frugiferum, seu Persæ sub rupibus antri
Indignata sequi torquentem cornua Mithram.

Jul. Firmic. de Error. profan. Rellig. Hunc Mithram dicunt, sacra vero ejus in scelus additis tradunt, ut semper obscuro tebrarum squalore demersi, gratiam splendidi ac sereni luminis videant. D. Hieron. epist. ad Latam: Græci hunc speluncam Mithræ subvertit. Porphyrius Commentario de Nymphæum antro. Trimus Zoroastres apud Persas, ut narrat Eubulus speluncam naturæ factam in Persia montibus consecravit, in honorem rerum omnium authoris, & parentis Mithræ, ut per speluncam significaret mundum à Mithra conditum. Hesychius Grammatic. Μῆθερς ὁ κόσμος τὰ ἐξ Πιγρῶν. Mithra sibi apud Persas. Strabo Amasen. lib. Geograph. 15. pag. 847. Τῆς τοῦ τοῦ ἡλίου δι καλῶς Μῆθερ. Venerantur Persæ solem, quem appellant Mithram. Q. Flor. Textullian. lib. de Baptismo: Nam & sacris quibusdam per lavacrum initiantur. Idem aliusque aut Mithræ, ipsi etiam deos lavationibus effert, hujus sacerdotes milites vocabantur. Idem lib. de præscript. advers. hæret. Tingt & ipse quosdam utique credentes & fideles suos, expiationem delictorum de lavacro reponit, & sic initiat Mithræ, signat illic in frontibus milites suos. Idem lib. de Corona militis in fine. Quum Mithræ miles in castris, in spelæis tenebrarum initiatur, coronam interposito gladio sibi oblatam quasi mimum martyrii, dehinc capiti suo accommodatam, monetur obvia manu capite depellere, & in humerum transferre, dicens Mithram esse coronam suam, atque exinde nunquam coronatur, id quod in signum habet approbationem sui, sibi tenentis fuerit de sacramento, statimque creditur Mithræ miles, si deiecit coronam, steam in deo suo esse dixerit. Et quia statua leonina effigie erat, idem mystæ leones etiam vocabantur. Idem Tert. l. 1. adversus Marcionem. Sicut arida & ardentis naturæ sacramenta leones Mithræ philosophantur. Qui plura cupis, consule Liliū Gyraldum Ferratensem de diis gentilibus Syntagm. 7. Æl. Lampr. in Commodio. Sacra Mithræ homicidio vero polluit, eum illic aliquid ad speciem timoris vel dici vel fingi solet. Q. Curtius de Gest. Alex. l. 4. Mithram jarumque & æternum invocans ignem. Sicenim optime legitur ex fide MSS. codicum, observante Joanne Bernario: alii male, Solem & Martem. Principium denominationis forte defluxit à Mithræ quodam qui Heliopolis vel in Solis urbe regnavit. C. Plin. lib. nat. hist. 36. c. 8. cujus tantus deinceps cultus, ut per eum Persarum reges jurerent. Æl. var. hist. l. 1. c. 33. Artaxerxes obtestatur τὸν Μῆθερ, per Mithram. Justus Vulexper, per Solem, vertit. Locum est insignis Martiani Capellæ de Nupt. Merc. & Philologia, varia solis cognomina complectens, quem idcirco apponam:

Hunc Phæbum perhibent prodentem occulta futuri,
Vel quia dissolvit nocturna admissa, & lætam,
Te dea in Nilus, Memphis veneratur Ostrim,
Dissena sacra Mithram, Diemque feruntque Typhonem,
Atys pulcher item, curvis & puer almus aratri,
Ammon & arentis Libyes, ac Biblus Adon,
Sic vario cunctis te nomine convocat orbis.

Denique & marmor vetus:

PERSIDICQUE. MITRÆ. ANTISTES. BAMBILON. TEMPLI. & aliud:

DEO SOLI INVICTO. MITRÆ. FL. SEPTIMIUS.
ZOSINUS. V. P. SACERDOS. DEI. BRONTONTIS.
ET. ÆCATÆ. HOC. SPELÆUM. CONSTITUIT.

PARALIPOMENA DE LUNA.

Veneficiis, nocturna gesta ei adscripta, expiatio fluxus, & deliquium.

Nec quicquam de Luna, nisi Romæ fuisse cultam & Noctiluca nomine templum in Palatino monte habuisse. Interpretes Q. Horatii ad od. 6. lib. 4. atque aliud in Avenio. P. Victor. in reg. 13. T. Liv. 4. Dec. lib. 10. in princip. P. Ovid. lib. 3. Fastor. in fine:

Aventino luna colenda iugo.

Neque minus apud Græcos soleum religionem observata, sana ei erigebantur: Et quoties naturali defectu laborabat, toties veneficiis deduci credebant, ideoque & cymbala omnis generis, ne illa veneficarum magicas incantationes audiret, pulsabant. Quamquam scio alios id amoribus, non magicis artibus adscribere. Q. Catull. epigr. 66.

Ut Trivium quondam per Latmia saxa relegans
Dulcis amor gyro detinet æreo.

At revera ne incantationes exaudiret magas, cymbala pulsabant. longa est Plurarchi narratio in vita Pauli Æmilii. & in præcept. Connubialib. ad finem pag. 145. vet. Scholiast. Juvenalis ad sat. 6. v. 441. Sonitum fieri adoler quando luna deficit. Petron. Satyrico pag. 100. Solent, inquit, hæc fieri, & præcipue in hac civitate, in qua mulieres etiam lunam deducunt. Lucat. Placid. ad v. 106. l. 1. Thebaidos Stationæ: Pagani magicis artibus credenti luxam posse mutari. Idem ad v. 687. l. 6. Thebaid. Sic sibi insania hominum & stulta persuasiva vindicat, quod carminibus lunam calo eripiant. Et deinde, ad opinionem hominum retulit, quod arbitrentur deficienti luna auxiliari, si eam percutiant.

Atque ita perpetuo poetæ audiendi. Sext. Propert. libr. 1. eleg. 1.

At vos deducta quibus est sullacia luna,
Et labor in magicis sacra piare focis.

Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 8.

Cantus & è curru lunam deducere tentat,

Et faceret, si non ara repulsa forent.

Melius sic, quam in antiqua editione Vicentina:

Cantus & è curru deducere lumina tentat.

M. Martial. lib. 9. epigr. 30.

Quæ nunc Thesalico lunam deducere rhombos,

Quæ sciet hos, illos vendere leona theros.

Et lib. 12. epigr. 57.

Dicer quot ara verberent manus urbis,

Cum selta Colecho luna vapulat rhombo.

In M. S. Pulmanni aliter, & forte rectius concipiebatur:

Cum selta Colecho luna vapulat bombo.

Pet. Apollon. Collatius de Excidio Hierosolymitano l. 1.

Candida nec magicas artes, inimicæque verba

Pisæ, nec à radiis, terra malimine, strabis

Intercepta sui, bisenas Delia noctes

Horruit, & suscitavit caligine vultum.

Et eodem libro post:

Quantum pavida succurrere luna

Certantes populi timoribus aris acuri

Ingerimant, surdaque dea nituntur ad aures,

Thesalicum ne carmen eat, detrahaque calo

Suppositas lato terras simul obruat orbe.

M. Manil. Astron. l. 1. in principio:

Sed prius Eoa quarunt sua luminis gentes,

Seraque in extremis quætiuntur genibus ara.

Claudian. lib. 1. in Russ. de bello Getico:

Quo Thessala cantu eripit lunare iubar.

Q. 2

Unde

Cl. Claudian. de 6. Honor. consul.

Nudistagae littora fluctu
Deserit, Oceani lunariibus regula damnis.

Damna hæc sive decreta regere cursus maris fluentis, vel
refluentis credidit. C. Jul. Solin. Polyhist. c. 26. *At si qui si-*
derum sequuntur disciplinam, contendunt: meatus istos commoveri
luna cursibus, adeo ut sic vicissitudines inter maciem aquarum &
plenitudinem respiciant ad altus ejus vel defectiones. Phavorinus
Philosophus apud A. Gellium l. 4. c. 1. *Æstus Oceani cum luna*
curriculo congruit. Philolophantium citate placita nihil jam
opus, poetâ passim. Lucan. l. 10. Pharsalia v. 216.

— — — — — Oceanus lunariibus incrementis
Jussus adest.

Sil. Italic. l. 3. Punicor.

Cymothoe ea regna vagæ pelagique labores
Luna moriet, luna immisiss per carula bigis

Fertque referetque fretum, sequiturque reciproca Thetis.

Joan. Jovian. Pontan. l. 1. Vitanies:

Quod vari maris accessus, varisque recessus
Ostendunt.

Sidon. Apollinar. earm. 22. v. 107.

At cum summotus lunariibus incrementis
Ipse Garumna suos in terga recolligit assus.

Claudian. paneg. de consul. Theodori:

— — — — — Tumidos quæ luna recursum
Nutriat Oceani.

Erat & luna bellorum præses, quod inanimadversum hæcenus
fuit, adeo ut victores arma captivorum hostium ei cremarent.
T. Liv. 5. Decad. l. 5. *Cetera omnis generis arma cumlata in in-*
gentem acervum, præcatus Martem, Minervam, Lunamque ma-
rem & ceteros deos, quibus spolia hostium dicere jus fasque est,
ipse imperator face subdita succendit, deinde circumstantes tribuni
militum pro se quisque ignes consecrunt. Sic enim legendum est,
non ut Adriano Turnebo l. Advet. 16. cap. 20. visum est le-
gere, *Luamque matrem*, quam ille à luendo, hoc est; expiando,
vult dici. Sed retinenda vulgata lectio, quippe multa noctis &
lunæ præsidio aggrediebantur exercitum duces. Titus ille
Quintus apud Livium 4. Dec. l. 2. *Nocte itinera fieri jubet, &*
pernox erat luna. Quia ut manifeste victoria sol, ita furtive
erat dux luna. Neque omnitemum, quod eodem autore T. Li-
vio prodium 5. Decad. l. 4. *Sul citius Galus tribunus militum*
secunda legioni, qui prætor superiori anno fuerat, consulis permissu
ad concionem militibus vocatus, pronuntiavit nocte proxima, ne
quis id pro portento acceperet, ab hora usque ad quartam
horam noctis lunam defectionem esse, id quia inaturali ordine satis
temporitis fiat, & furi ante, & prædicta posse: itaque quemadmo-

dum solis lunæque certi & ortus & occasus sint, nunc pleno orbe,
nunc senescente & exiguo cornu fulgere lunam, non mirarentur:
ita ne obscuram quidem, quum condatur umbræ terræ, trahere id in
prodigium non debere. nocte quam pridie nonas Septembris in-
signita est dies, edita luna cum defecisset, Rom. militibus Galli
prope scientia divina videri Macedonas, ut trijæ prodigium, oc-
casum regni, perniciemque regni portendens monuit: nec aliter va-
res, clamor, ululatusque in castris Macedonum fuit, donec luna in
suam lucem emerfit. Neque unquam sine castrorum tumultu
lunæ deliquium contigisse est animadversum. Celebre exem-
plum apud C. Tacitum lib. 1. Annal. *Noctem minacem & in-*
scelus erupturam fors lenivit, nam luna clariore pæne calo vi-
languefcere, id miles rationis ignarus, omni præsentium accepit,
ac suis laboribus defectionem sideris adsimilans, prospereque ces-
sura quæ peragerent, si fulgor & claritudo dea redderetur: igitur
tubarum sono, aris cornuumque concentu strepere, ut splen-
didi, obscurioræ, latari, marere. At postquam obortæ nubes
efficere visus, conditamque creditum tenebris, ut sunt mobiles
ad superstitionem perculse semel mentes, sibi æternum laborem
portendi, sua sâ. inora lamentantur decem averse. Ergo & vi-
ctoriarum futurarum certa à lunæ aspectu ducebantur præ-
fagia, ut defectus ejus exitium, clarus fulgor prosperos even-
tus denotaret.

Quare & noctis lunæque præsidio Troja à Græcis capta, ubi
non parva difficultas, meo judicio oritur. Nam Servius Mau-
rus ad v. 255. lib. 2. *Æneid. Ei sciendum septima luna castra*
esse Trojam, cujus simulachrum apud A. go. est, quod relata vi-
ctoria constitutum est, ab imagine ejus, quæ tunc erat dividua or-
bis re... & P. Maro ipse loco prius laudato:

Jamque Argiæ phalanx infestis naribus ibat
A Tenedo, tacita per amica silentia luna
Littora nota petens.

Vult Virgilius Trojam captam luna simile*, hoc est nova
luna, aut quum exiguus ejus esset fulgor. id ipsum est quod
septimam lunam appellat Servius: at C. Petronius in Saty-
rico pag. 45. plena luna Trojæ halosin contigisse cecinit his
verbis:

Jam plena Phæbe candidum extulerat iubar,
Alinora ducens astra radiantis face,
Cum inter sepultos Priamidæ nocte & mero
Danaï relaxant claustra, & effundunt viros,
Tentant in armis se duces.

Denique inter prodigia habitum eam deliquium luminis sui-
passam. C. Petron. & alii de bellis civilibus Pompejanis:

— — — — — Plevos extinxit Cynthia vultus.

Jul. Obsequens de Prodig. capp. 30. 31. 92.

CAP. IX.

De Mercurio & Minerva.

Mercurium & Minervam etiam veteres conjunxerunt: non quidem conjugio, sed communitate stu-
diorum, de quibus hoc capite dicemus.

Mercurius à Latinis quasi medicarius, vel medius currens, quod sermo medius inter homines sit, cujus
ipse Deus ab antiquis credebatur. *Arnob. Festus ait Mercurium à mercibus dictum esse: hunc enim nego-*
tiorum omnium Deum veteres existimantur; Fulgentius, Mercurium dici, quasi Mercurium curam. Ci-
cero lib. 3. de Natura Deorum, quinque Mercurios numerat. *Unum* qui cælo patre, & die matre natus sit,
cujus obicenis excitata natura traditur, quod aspectu Proserpinæ commotus sit. *Alterum* Valentis &
Phoronidis filium, eum qui sub terris habitat, & *Trophonius* appelletur. *Tertium* Jove tertio natum, &
Maja: ex quo & Penelopa Pana natum ferunt. *Quartum* Nilo patre: quem Ægyptii nefas habeant no-
minare. *Quintum* quem colant Pheneatæ, qui Argum dicatur interemisse, ob eamque causam Ægypto
præfuisse, atque Ægyptiis leges & litteras tradidisse: quem Ægyptii *Therim* appellant. *Lachantius* Gram-
maticus tantum quatuor numerat. Inter hos celebratissimus fuit ille, qui *Jovis & Maje* filius, de quo ex-
tat lepidissimus Dialogus *Luctari*, quomodo à prima pueritia, imo infans adhuc in cunis jacens furacissi-
mus fuerit. Multa munia Mercurio tribuerunt, crediderunt eum Deum sermonis, unde & internuncius
Deorum est existimatus. *Mercutorum* etiam *Deus* fuit, ut puta, qui pondera, & mensuras, & quæstum
ex mercatura facere, Diodoro teste, instituerit. *Litteras, Musicam, Palastram & Geometriam* invenisse

dicitur, de quo eleganter *Galenus Pergamenus* in *Suaforia* (si libellus est legitimus) *Mercurium*, inquit, ut orationis parentem & artium omnium auctorem, in aliam effigiem, quam *Fortunæ* effinxerunt, tum pictores, tum plastæ. Effingunt enim juvenem formosum, non tamen fucatum, aut comptum, sed nativa quadam virtutis specie, vultu hilari, acribus oculis, in basi quadrata, quæ stabilitatis & firmitatis figura est. Assignavere ei in capite & in pedibus alas, significare volentes volucrem per aëra ferri sermonem: item *caduceum*, cui duo dracones sunt implicati, eo quod præconis munere fungatur, & pacis auctor habeatur. *Statuas Mercuriales* appellarunt, quæ in viis extructæ iter facientibus. Vide Fig. ejus in fronte lib. 2. in F.

CYLLENIUS dictus MERCURIUS, vel à *Cyllene* monte *Arcadiæ*, in quo & nutritus & diversatus sit: vel quod somnum animantibus conciliet, ut qui potestatem *κρυπιδων* habeat. *Festus* ait ideo *Cyllemum* dictum, quod omnem rem sermo sine manibus conficiat, quibus partibus corporis, qui careant, *κρυπιδες* vocari. Hujus duæ ædes, totidem ædiculæ, aræ, & templum *Romæ* fuerunt, uti ex XIV. regionum descriptione apparet.

MALEVOLI MERCURII signum, ait *Festus*, appellabant ideo, quod, in nullius tabernam spectabat.

CAMILLUS dictus fuit ab *Hetruscis*, quod esset minister Deorum: *Camillos* enim ministros sacrorum veteres appellabant, ut infra docebimus: Verum de *Mercurio* non addam plura, de quo vel solo integrum volumen confici posset. Ad *Minervam* progrediamur.

DE MINERVA.

DE MINERVA, unde nomen habeat, plurimæ, exque diversæ veterum scriptorum extant sententiæ, quas hoc loco commemorare volo. *Cicero* ait *Minervam* dictam esse à *minuendo*, vel *minando*, quia prudentiæ Dea sit, & belli. *Festus* etiam, quod *bene moneat*, *Minervam* esse dictam vult. *Arnobius* quasi *Meminervam* appellatam esse dicit, quod à quibusdam eadem memoria esse affirmetur. *Cicero* quinque *Minervas* recenset. *Minerva* prima, inquit, quam *Apollinis* matrem supra diximus. *Secunda* orta *Nilo*, quam *Ægyptii* *Saitæ* colunt. *Tertia* illa, quam *Jove* generatam supra diximus. *Quarta* *Jove* nata, & *Coryphe*, *Oceani* filia, quam *Arcades* *Coryphasiam* nominant & quadrigarum inventricem ferunt. *Quinta* *Pallantis*, quæ patrem dicitur interemisse, virginitatem suam violare conantem: cui pinnarum talaria affigunt. *Tertia* ex his ex cerebro *Jovis* prognata dicitur, qua de re extat elegantissimus *Luciani* Dialogus. De *Minerva* in hunc fere modum scribit *Isidorus*: *Minervam* gentiles multis ingeniis prædicant: hanc enim primam lanificii usum monstrasse, hanc etiam telam ordisse, & colorasse lanas perhibent: olive quoque dicunt inventricem, & fabricæ, & multarum artium repertricem, ideoque illi vulgo *Opifices* supplicant. Sed & hoc poetice fingitur. Non enim *Minerva* istarum artium princeps est: sed quia sapientia in capite dicitur esse hominis, & *Minerva* de capite *Jovis* nata fingitur, hoc est, ingenium: ideoque sensus sapientis, qui invenit omnia in capite est. Ideo & Dea artium *Minerva* dicitur, quia nihil excellentius est ingenio quo reguntur universa. Effingebatur *Minerva* vultu virili & truculento, galeam in capite gerens, armis insignibus, oculis torvis & glaucis, cum hasta prælonga & crystallino elypeo, caput *Gorgonis* inscriptum habente, quomodo ex capite *Jovis* profiliisse fingitur. Ut videre est litera G. in fronte lib. 2.

PALLAS eadem dicta est, vel à *Pallante* Gigante occiso, ut scribit *Servius*, vel quod in *Pallante palude* orta esset, ut *Festus*, vel *πῶς τὴν ἀλλαντίαν τὸ δῖον*, i. à vibranda & concutienda hasta: vel à *saliendo*, & *sultando* in bello, ut *Plato* ait. Hujus simulachrum *Palladium* dicebatur, de quo in *Vesta* dicam.

MINERVÆ templa & ædes plures *Romæ* fuerunt: in reg. I. ædes ejus fuit: in II. reg. ædicula *Minervæ Captæ*, cujus appellationis causas aliquot recitat *Ovid.* vel quod ingeniosa Dea sit, cum capitale ingenium solers dicamus; vel quod feratur proniisse ex capite *Jovis*; vel quod domitis *Faliscis* captiva *Romam* fuerit deducta; vel quod capite puniatur, si quis ex ejus templo furto quicquam subtrahat. Addit *Paulus Marfus* aliam, *Minervam* captam fortasse dici posse, quod captus locus ex *Festi* sententia ad sacrificandum legitime constitutus videretur.

Templi MINERVÆ MEDICÆ P. Victor meminit, quod fuit in regione V.

Templum MINERVÆ FLAVIANÆ in VI. regione collocatur.

Fuit & à *Pompejo Magno* delubrum *Minervæ* consecratum, confecto bello annorum 30. de quo *Plinius* l. 7. cap. 26. quod fuit magnifice ornatum, in quo etiam fuit breviarium rerum in Oriente gestarum à *Pompejo Magno*.

MINERVÆ, sive PALLADIS AVENTINÆ templum in *Aventino* monte antiquissimum fuit, *Livii Andronici* Poëtæ donariis celebre, quibus ipse ab aliis Poëtis & ab Historicis, quibus fabulas scripserat, honoratus, eadem ad *Minervam* ingeniorum præsidem, grata pictate detulerat. De hoc templo *Ovid.* l. 6. Fast. De delubro *Minervæ* in *Capitolio* autea diximus. *Minervam* custodem *Cicero* domi suæ privatim coluit, quam postea abiturus in exilium, in *Capitolium* detulit, & consecravit. *Dion.* lib. 38.

CAP. X.

De Marte & Venere.

Conjunxerunt etiam hos Deos, non quidem quod conjuges essent, sed quod amassent.

MARS dictus, ut Varro scribit, ab eo, quod maribus in bello præest: aut quod à Sabinis acceptus fuerit, ibi *Mavors* dictus. *Mavors* vero, ut ait Cicero, quod magna vertat: vel, ut Servius notat, figurate dicitur, ut *induperator*, pro imperator, ita *Mavors* pro eo qui est *Mars*. De patria ejus varia à scriptoribus traduntur, quæ ab Arnobio lib. 4. contra Gentes recitantur. Volunt aliqui ipsum solius Junonis filium esse, quæ cum, cum per vireta vagaretur, ex contractu & olfactu florum conceperit. Alii ex Jove & Enyo natum tradiderunt. Jupiter apud Homerum dicit, *Martem* ex se & Junone procreatum esse. Hunc Romani summo cultu venerati sunt, quod existimarent parentem ipsum fuisse Romuli: unde etiam in nummis quibusdam expressus videtur *Mars* accedens ad *Rheam Sylviam* Romuli matrem concubiturus cum ea. quorum unum hic adjecimus. Effingebant eum ardentem, nunc in curru, nunc in equo armatum cum hasta & flagello, interdum gallum ei appingebant ob militum vigilantiam. De cognominibus & templis ejus hæc traduntur. Vide in fronte lib. 2. in nota H.

Dictus fuit *Gradivus* à *gradiendo*, vel progrediendo. Festus sic scribit: *Gradivus Mars* appellatus est à *gradiendo* in bella ultro citroque: sive à vibratione hastæ, quod Græci dicunt *κατάβηρ*: vel, ut alii dicunt, quia gramine sit ortus, quod interpretatur, quia corona graminea in re militari maximæ est honorationis. Hujus templum elegans & magnum extra Urbem, prope portam, in via Appia fuit, quod etiam templum *Martis extramurane* à *P. Victore* appellatur. Hoc templum à *L. Corn. Sulla Felice* restitutum ampliatumque, ac supra c. columnas positum ferunt. Juxta hoc templum extra portam Capenam erat manalis lapis, quem cum propter nimiam siccitatem in Urbem deferrent, sequebatur statim pluvia, hinc eum, quod aquas manaret, *manalem lapidem* dixere. Festus.

MARS QUIRINUS à Sabinis nuncupatus, à *Quiri* hasta, qua hic Deus uti existimabatur. Etiam hujus templum in 1. regione collocatur. Fuit prope portam Capenam, intra Urbem.

Antiquissimum *Martis* templum in campo *Martio* fuit: unde etiam campus ille nomen habet, de quo alibi.

In circo Flaminio *ædes Martis* fuit, cujus meminit *Corn. Nepos*, citante *Prisciano*: In circo Flaminio, inquit, fuit *ædes Martis*, architectata ab *Hermodoro Salaminio*. In Capitolio etiam *ædes Martis* fuit, à *T. Tatius* vota & extructa, cujus simulachrum Jovi Capitolino cedere noluisse ab aliquibus proditur.

MARS ULTOR, ab *ulciscendo* dictus. Huic templum in foro suo maximum & sumptuosissimum cum opere, tum artificio Augustus extruxit, bello Philippico, quod patris sui ulciscendi causa susceperat. *Suetonius*. Magnificentiam ejus multis verbis celebrat *Ovidius* lib. 5. *Fastor*. In aditu templi ante fores ab utroque latere *Martis* & *Veneris* statuae erant *Ovidio* lib. 2. *Trist.* teste. Ad idem templum Apellis tabulam posuit Augustus, in qua Alexander triumphans. Belli imaginem vinctis ad tergum manibus, quasi captivam ducit. Nunc in eo templo picta cohors Romana, cujus vexillifer pro signo labrum habet. Idem Augustus non multo post templum *Marti secundum Ultori*, sive (ut ipse dici voluit) *bis Ultori*, in Capitolio erexit, in quo suspensa signa sunt, à Parthis reddita. *Suetonius* in Augusto, *Dio*, lib. 53. ubi scribit, factum id fuisse ad similitudinem *Jovis Ferentii*. Icones horum templorum in nummis conspiciuntur, sicuti in precedenti figura demonstratur. Vide in fronte lib. 2. nota I.

Fuit in Vaticano *Martis ædes*, & *Mavortis* adicula, regione 14. Sed de *Marte* hæcenus: cui adjecimus etiam, quia huc pertinent, *Bellonam* & *Victoriam*.

BELLONAM.

BELLONAM à bello, ante *Duellonam*, à duello dictam Varro scribit. Ea bellorum Dea fuit, quæ, ut *Statius* in Theb. canit, *Marti* in bella eunti, currum & equos pararet, quæque, ut *Hyginus* refert, acum invenit: unde etiam vult, eam ab acu, quæ Græcè à *βελών* dicitur, *Bellona* nomen accepisse. Quidam eam *Martis* uxorem, quidam tororem fuisse scribunt, quidam & sororem & uxorem faciunt. Eadem habuit in 14. Urbis regione, extat versus portam Carmentalem, in circo Flaminio, intra quam dabatur Senatus legatis exterarum nationum, quos in Urbem admittere nolebant: Item Ducibus à bello redeuntibus. Ante ædem columella erat, quæ *bellica* vocabatur, supra quam hastam jaciebant, cum bellum indicebatur, *Ovidio*, *P. Victore*, & *Festo* auctoribus. Condidisse ædem hanc dicitur *App. Claudius Cæcus*, bello Thufco confecto. *Ovidius* lib. 6. *Fastor*. Sacerdotes hujus Deæ dicuntur ab Acrone *Bellonarum*, qui seipfos cultus feriebant, & proprio sanguine numen placabant, furentesque vaticinabantur. *Tertul.* in Apol. *Lactant.* l. 1. *Divin. insit.* Alia, ait sacra *Virtutis*, quam eandem *Bellonam* vocant, in quibus ipsi Sacerdotes non alieno, sed suo cruore sacrificabant: scētis namque humeris, & utraque manu districtos tenentes gladios cur-

runt, & efferuntur, & infaniunt. Meminit eorum *Tibullus*, *Juvenalis*, *Lucanus*, *Horatius* & alii. Fingebatur hæc Dea furens flagello pugnam concire, *Lucano* in 7. ita canente:
Sanguineum quatens veluti Bellona flagellum.

V I C T O R I A .

VICTORIAM à vincendo dictam, nemini obscurum est, quam *Phurnutus* Pallantis filiam, *Lycaonis* neptem fuisse, cum *Minerva* enutritam, & in numerum Deorum relatum ab ipsa, & *Victoriam* appellatam, docet. A Romanis religiose culta est. Simulachrum ejus fuit, ut in antiquis nummis & marmoribus cernere est, virgo alata, volans, coronam vel palmam proferens. *Ædes* Romæ habuit tres, *adículas* duas, *læcum* etiam & *aream*, ut de reliquis taceam.

Antiquissimum VICTORIÆ templum in *Aventino* fuit, conditum ab *Arcadibus*, ut *Halicarnassæus* meminit. Alterum in *Palatino* fuit, eo loco ubi antea *P. Valerij Poplicolæ* domus fuit: quod *L. Posthumius* *Ædilis* curulis ex multatitia pecunia extruendum curavit; in quo matronæ Romanæ simulachrum *Mætris Deum* *Pellinuræ* adjectum, antequam propria ædes consecraretur, intulerunt. *Livius* lib. 9.

Adiculam VICTORIÆ virginis *Mæ. Porcius Cato* Consul anno 104. bello *Hispaniensi* vovit, & biennio post dedicavit. *Livius* lib. 34.

VICTORIÆ simulachrum aureum cccxx. pondo ab *Hierone* Siciliæ rege gratulationis causâ Romanis missum, & in *Capitolini* *Jovis* templum illatum est. *Livius* lib. 22.

N E M E S I S .

Ad Deos militiæ præfides etiam *Nemesis* pertinet, quæ alio nomine *Rhamnusia* & *Adrastia* est appellata. *Nemesis* dicitur *ἡ τοῦ ἔκδω διακρίσις*: id est, à distributione, quæ unicuique fit. Quænam hæc Dea fuerit, & quomodo à Romanis fuerit culta, tum alii, tum *Ammianus* & *Pomponius Latius* docent. *Ammiani* verba sunt: *Nemesis* Dea est, ultrix facinorum impiorum, bonorumque præmiatrix: arbitra rerum, regina causarum, quam Theologi veteres fingentes *Iustitia* filiam, ex abdita quadam æternitate tradebant, omnia despectare terrena. *Pomponius* autem *Latus*, Romani, inquit, profecturi ad bellum, *Nemesis* sacrificabant, & munus gladiatorum edebant: quod non sine ratione factum arbitramur. Virgo & Victrix *Nemesis* nomen fuit, quo qui ex malefactis delinquebant, puniebantur. Unde Victores *Nemesis* non frustra invocabant. Romani enim semper iusta movere arma. Ceteræ nationes odio & malevolentia, livoreque, quod imperium tantæ Urbis iustitia augeretur, tela in populum Romanum capiebant. *Nemesis*, quam plerique existimavere esse vim Fortunæ, alii filiam iustitiæ, alii vim quandam inter cœlestes discurrentem, prima rerum semina, quæ fatorum & sortium vires temperat, atque emendat, rebus humanis trutinam adhibens, eque cœlo terrena despectans, nocentes punit, bonis præmia largitur: & cum sit velocissima, quia diu non permittit impios præesse, atque grassari, alata fingitur à veteribus: & ejus pedibus supponitur rota, cum citissime discurrat. Sed tandem multitudine scelerum indignata, oculos jamdiu à rebus humanis avertit & cum genitrice in remotiore parte cœli, ultra terrarum regiones non reditura, renascentem orbem expectat. Hæcenus ille. Effingitur etiam nonnunquam cum freno & mensura cubiti, quo significatur, nihil sine mensura & freno agi oportere. Culta hæc Dea Romæ fuit in *Capitolio*, teste *Plin.* lib. 11, & 28. ubi etiam templum habuit, si *P. Victori* credimus.

V E N U S .

VENUS, generationis, voluptatisque, & formæ Dea à gentibus credita est: ideoque dicta *Venus*, quod ad omnes res veniat, vel quod per eam omnia proveniant. *Cicero*, *Varro* autem, Poëtæ, inquit, de cœlo semen igneum cecidisse dicunt in mare, ac natam è spumis *Venerem* conjunctione ignis & humoris, quam haberet vim significantes. à qua vi nateis dicta vita, & illud à *Lucilio*:

Vix est vita vides, qua nos facere omnia cogit.

Veneris antiquum fuisse nomen *Cincius* & *Varro* testes sunt, qui nec Græcum ejus, nec Latinum sub Regibus fuisse, apud *Macrobius* testantur. *Cicero* quatuor *Veneres* commemorat in 3. de *Natura Deorum*: *Venus*, inquit, prima Cœlo & Die nata, cujus in *Elide* delubrum vidimus. Altera spuma procreata, ex qua & *Mercurio Cupidinem* secundum natum accepimus. Tertia *Jove* nata & *Dione*, quæ nupsit *Vulcano*: sed ex ea & *Marte* natus *Anteros* dicitur. Quarta *Syria*, Syroque concepta, quæ *Astarte* vocatur, quam *Adonidis* nupsisse traditum est. Hæcenus *Cicero*, causâ cur *Venus* è spuma procreata esse fingitur, *Plutarchus* in *Sympos.* lib. 5. cap. 10. scribit putare se *Venerem* à Poëtis è mari orram fingi, fabulamque de ipsâ editam fuisse, tanquam è salo nata, ut sub hoc involucre salis vim genitalem proponerent. Simulachrum ejus varium fuit. Interdum effinxerunt eam puellam in concha è mari excentem: interdum mulierem manu concham tenentem, rosis floribusque coronatam, pone quam *Charites*, & utrinque *Cupido*, & *Anteros*. Curru etiam nonnunquam vehabatur, columbis tracto, quod fiebat propter columbæ puritatem

tem & castitatem: alii cygnis vehi currum istum tradunt. *Plutarchus* in Præceptis connubialibus, *Venerem* scribit testudinem pede calcantem, Eleis Phidiam effecisse, ut domesticæ custodiæ & silentii mulieribus symbolum esset. Idem in libro de Iside & Osiride, de hac *Venere* agens ita interpretatur, quod *virgines* custodia indigeant: *nuptias* vero deceat domus gubernatio & silentium. *Eusebius* libro tertio Præpar. Euangel. fabulam ejus ita exponit: *Venerem*, inquit, dicunt generandi vim possidere, seminis & cupiditatis causam, mulierisque ei formam accommodant, propter generationem: pulchram effingunt, quia *Phosphorus* est, quæ pulcherrima est in cælo stella. Illi & *Cupido* assistit, propter cupiditatem. Ubera, & partes genitales obteguntur, quia seminis & nutritionis hæc membra causa sunt. Nata vero è mari perhibetur, quod elementum humidum calidumque est, & motu crebro spumas ejicit, quæ res est spermatis symbolum. Hanc deam, quemadmodum *Martem*, religiose coluerunt Romani, a qua originem ducere videri voluerunt, cum finxerunt ex ea & Anchise natum *Æneam*: quæ de causa in nummis quibusdam expresserunt *Mercurium* deducentem *Venerem*, ab Anchise in Ida monte decumbentem, ut cum eo congrediatur. Hinc plurimis cognominibus & templis eam honorarunt. Vide ejus Fig. in fronte libr. 2. nota K.

CLUACINA VENUS, dicta à *cluere*, quod antiqua lingua *pugnare* significat. *Plin.* lib. 15. Ei templum vovit & construxit *Titus Tatius* Rex, in ea fori parte, qua Romani & Sabini armis depositis pacem inierunt, & facto sacrificio sese purgaverunt. Alii confundunt hanc cum *Cluacina* quæ tamen diversa est, ut infra post docebimus. Quidam hanc *Venerem* armatam interpretantur. *Veneris Cluacina* templum, ædes, & ædícula recensentur ab *Onuphrio*.

MURTIA VENUS, prius *Myrtia*, à *myrto* Veneri dicata nomen habet. *Plin.* lib. 15. Quin & ara vetus fuit *Veneri Myrtæ*, quam nunc *Murtiam* vocant. Idem habet *Plutarchus* in Questionibus Romanis, quæst. 20. Hujus ædes fuit in regione XI. teste *P. ViFore*.

LIBITINÆ VENERIS ærarium *Servius Tullius* instituit, in quod pro defunctis certi pretii numeri inferrentur. *Dionysius* lib. 4. In hujus templo vendebantur ea, quæ ad funera pertinebant. Cujus rei causas requirens *Plutarchus* dicit, aut esse hoc unum de Numæ Regis sapienter institutis, quo discerent homines, ab his rebus non abhorre, neque pro piaculis eas ducere: aut voluisse veteres hac ipsa re mone-re caducum esse, quod esset natum, una eademque Dea & ortibus, & interitibus præsidere.

Alia ab hac est **VENUS LIBENTINA**, à *libendo* dicta, ejus meminit *Varro*, *Cicero*, & *Nonius Marcellus*, cui puellæ, quæ excesserant annos pueritiæ, pupas ætatis suæ insignia dicare solebant, uti ex *Persio* dicimus. Locus ubi hujus templum fuerit, ignoratur.

ALMA etiam **VENUS** dicta est, id est, *sancta*, sive *pulchra*. *Festus*. Hujus ædícula fuit in regione XII.

CALVA VENUS ab eventu nomen habet. Sic enim *Laërtius* lib. 1. capite 20. Urbe à Gallis occupata, obsessi in Capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormenta fecissent, ædem *Veneri Calvæ* consecrarunt. Meminit hujus historiæ & *Vegetius* libro 4. In obsidione Capitolii corruptis jugis, ac longa investigatione tormentis cum nervorum copia defecisset, matronæ abscissos crines viris obtulere pugnantibus: reparatisque machinis, adversariorum impetum repulerunt. Maluerunt autem pudicissimæ feminae deformato ad tempus capite libere vivere cum maritis, quam hostibus integro.

ERYCINA VENUS cognominata est ab *Eryce* monte Sicilia, in quo *Æneas* matri templum construxerat, de quo multi scribunt. Postea & Romæ *Q. Fabius Maximus* Dictator ædē ei vovit, cum ex fatalibus, vel Sibyllinis libris edictum esset, ut is voveret, ejus maximum imperium in urbe esset. *Livius* libro 22. Eam idem creatus Duumvir in Capitolio dedicavit. *Livius* lib. 23. Fuit & alia ædes *Veneris Erycinæ* ad portam Collinam, vota à *L. Porcio Lucio* Consule, bello Ligustino, & ab eodem Duumviro dedicata eo anno, quo Aquileia Colonia Latina in agro Gallorum est deducta. *Livius* lib. 40. Meminit ejus *Ovid.* lib. 2. de remedio amoris:

Est prope Collinam templum venerabile portam,

Imposuit templo nomina celsus Eryx.

Hoc templum fuisse ex nominatissimis constat ex *Appiano* lib. 1. bellorum civilium.

VERTICORDIÆ VENERIS ædes extra portam Collinam via Salaria fuit. Hæc ædes facta est, cum tres Vestales uno tempore incestum commississent (quemadmodum *Julius Obsequens* ait) ut puellarum animos lascivos ad castitatem verteret. De eodem *Valerius Maximus* lib. 8. cap. 15. *Ovidius* libro 4. Fastorum:

Roma pudicitia proavorum tempore lapsa

Cumæam veteres consuluisse anum.

Templa jubet Veneri fieri, quibus ordine factis,

Inde Venus verso nomine corda tenet.

VENERIS ROMANÆ, vel *Veneris* & Romæ conjors delubrum fuit in via sacra, testante id contra *Symmachum Prudentio*:

Ad sacram resonare viam mugitibus, ante

Delubrum Romæ: colitur nam sanguine & ipsa

*More Deæ, nomenque loci, ceu numen habetur,
Atque Urbis, Venerisque pari se culmine tollunt
Templa, simul geminis adolentur thura Deabus.*

Hoc templum inter singularia & admiratione digna loca numerat *Marcellinus*. De *Venere* custode hor-
torum Sallustianorum, nihil opus est dicere.

VICTRIX VENUS à vinendo dicta est, cui adem dedicavit Pompejus altero coenulatu, editis celebrissimis & sumptuosissimis ludis. *Plutarchus* in ejus vita. *Plinius* lib. 8. *Victrix Veneris* imago talis in nummis antiquis cernitur. Ut videre est in fronte lib. 2. nota L.

VENERIS GENITRICIS templum ante pugnam Pharsalicam novit, & potitus victoria, in foro suo posuit *Cajus Julius Cæsar*, quæ ab *Julæ*, *Ænææ* filio, Veneris nepote, genitus ducere videri volebat, eique spolia de hostibus dedicavit, ut thoroæcem de margaritis Britannicis. Erat in eo statuum posuit nondum plene ab artifice absolutam, quia dedicari ædem festinabant. In hoc collocavit *Octavius Augustus* statuam veneris Cæsari Divo cum stella crinita supra caput ipsius fulgente, quia ejusmodi post mortem ejus stella visâ est. Templi hujus meminit *Dio* lib. 42. *Appianus* lib. 2. de Bell. civil.

Jovis etiam Ultoris templum prius *Veneris* & *Martis* dictum fuisse *Dio* scribit.

VENERIS CAPITOLINÆ in Caligula & Galba meminit *Suetonius*.

PLACIDÆ etiam VENERIS ædificata fuit in regione v.

VENERI adduntur CUPIDO, & ADONIS & GRATIÆ, de quibus paucis verbis aliquid moncho.

C U P I D O.

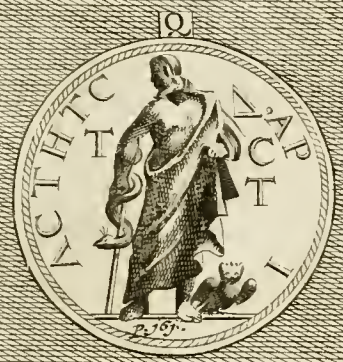
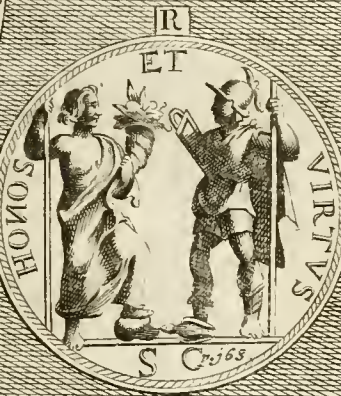
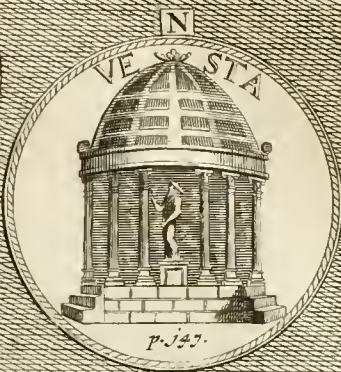
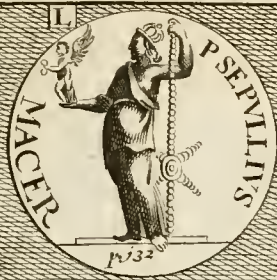
CUPIDINEM, inquit *Servius*, Latini vocant, eo quod faciat amorem: interdum etiam, more Græco, Amorem ipsum appellant. *Cicero* lib. 3. de Natura Deorum, tres *Cupidines* enumerat, quorum *primus*, inquit, Mercurio & Diana prima natus dicitur: *secundus* & Venere secunda: *tertius* quidem est *Anteros*, Marte & Venere tertius genitus. *Servius* *Eneid.* 1. scribit, Simonidem dicere, *Cupidinem* ex Venere tantum esse progenitum: alios tradere ex Venere & Marte: alios ex Venere & Vulcano: alios Chai, & primæ rerum naturæ filium eum facere. Hic effingebatur puer nudus, alatus, arcum & sagittas gestans: qua de re sic *Servius*: Quia turpitudinis est stulta cupiditas, puer pingitur: item, quia imperfectus est in amantibus sermo, sicut in puero. *Alatus* autem ideo, quia nihil amantibus levius, nihil mutabilius invenitur. *Sagittas* vero idcirco gestare dicitur, vel quia amorem & libidinem sequitur punctura poenitentiae & dolor, vel quia & ipsa incerta, velocisque sunt. Haecenus ille. De imagine *Cupidinis* eleganter luferunt *Propertius* libro primo Elegiarum, *Marullus*, *Angerianus*, *Andreas Alcius* Emblemata centesimo decimo tertio, & alii, de quibus vide *Claudium Mameo* Divionensem, Commentariis in Alciati Emblemata.

A D O N I S.

ADONIS VENERIS minister esse fingitur, teste *Servio*, qui ait veteres singulis Diis inferiores potestates ministros addidisse, ut *Veneri* Adonin, *Diana* Virbium, &c. Hic *Adonis* Cynaræ Regis Cypriorum, ejus natæ Myrrha filius fuit. Nomen habet $\alpha\delta\omega\text{ν τῆ ἀδωνί τοῦ ἀνθρώπου}$, id est, ab eo quod hominibus canat, secundum Phurnutum. *Hyginus* scribit in Astronomico Poëtico, Venerem cum Proserpina ad judicium Jovis venisse, cui earum *Adonin* concederet, eisque *Calliopen* à Jove datam judicem, quæ *Musa* Orpheï mater fuit. Itaque *Calliopen* judicasse, uti dimidiam partem anni earum unaquæque possideret. *Venerem* autem indignatam, quod non sibi proprium concessisset, objecisse omnibus, quæ in Thracia essent mulieribus Orpheum, ut sibi quæque appeteret, membraque ejus discerperet. Hac ille. Plura de *Adonide* non addam. Legantur *Ovidius* Metam. *Hyginus*, *Fulgentius*, & alii.

G R A T I Æ.

VENERI GRATIAS etiam addunt, quas Græci *Charites* appellant. Has quidam *Jovis* & *Eurynomes*, vel *Eurymedusæ*, alii Junonis, alii Liberi patris & Veneris filias esse tradiderunt, de quibus tantum ea, quæ apud *Servium* leguntur, adscribam. *Acidalia*, inquit, *Venus* dicitur, vel quia curas injicit, vel à fonte *Acidalia*, qui est in Orchomeno Bœotia civitate, in quo se Gratia lavant, quas Veneri constat esse sacratas. Ipius enim & Liberi filix sunt, nec immerito: *Gratia* enim per horum fere numinum munera conciliantur. Ideo autem nudæ sunt quod *Gratia* sine fūco esse debent: ideo connexæ, quia indissolubiles Gratias esse decet. Quod vero una averfa pingitur, duæ nos respicientes, hæc ratio est: quia profecta à nobis *Gratia*, duplex solet reverti. Hactenus *Servius* Æncid. 1. Huc refer Emblemata *Andree Alciæ* 162. de Gratia, & quæ ad id commentatus est *Claudius Mimos* Divionensis. Tantum de Venere, & ejus comitibus.

AD CAP. X. PARALIPOMENA.

De Venerē & Marte, communibus sacris, adulterio.

VENUS Marti concubuit, Sol Vulcano prodidit, ille catenas adamantinas excogitavit, quibus adulteros vinciret, illa in dolorum vindictam, ut videbatur, legitimam, quinque Solis filias amoribus succendit, Pasiphaen, Medeam, Phaedram, Circe, & Dirce: nota res est omnibus: sed tamen splendens insigniter ope MS. codicis, Furius Publus Fulgentius Episcopus l. 2. Mythol. Hac itaque quinque solis filias, id est, quinque humanos sensus luci ac veritati dedit, quasi solis satus hac corruptela fuscatur: ob hanc rem etiam huiusmodi nomina quinque ipsi solis filiabus volvere. Primam Pasiphaen, ut visum, quasi πασιφάδην, quod nos Latine omnibus apparentem dicimus: visus enim reliquos quatuor sensus inspicit, quis & cum qui clamat, videt, & palpando notat, & degustando aspicit, & odorando invidet. secundam Medeam, quasi μέδην, hoc est, μέδω id est, quod nos Latine nullam visionem dicimus, quarta Phædra, quasi φαιδρα, velut fidetur φάειν νόον, quasi afferens suavitatem. Quinta Dirce, saporis iudex, quasi δεικνύειν, quod nos Latine acriter iudicamus dicimus. Aliquid interisse, & abesse liquido patet, quod nulla tertia solis filix fiat mentio, quam pratermitti, aliis enumeratis explicatisque, non decuit. Itaque post illa verba, visionem dicimus, subiunge tertiam Circe, id est, rationem, quasi δεικνύειν, hoc est, μέδω id est, quod nos Latine manuum iudicium dicimus. Addendum insuper quinque has filias exitiali morbo detentas interisse, Lutatius Placid. ad v. 274. l. 3. Thebaïdos Papinianæ, & de hoc adulterio Poëta, P. Ovid. l. 2. de Arte Amandi, & l. 4. Metamorphos. fab. 5. l. 1. Amor. eleg. 9.

Mars quoque deprehsus fabrilis vincula sensu,
Notior in calo fabula nulla fuit.

Sidon. Apollinar. Carm. 11. v. 34.

Que pro Lemniaci damnavit furta catenis,
Et carm. 23. v. 287.

Sic Martem simulat, modo in catenas
Mifum Lemniacæ.

M. Martialis l. 5. epigr. 7. ad Vulcanum:
Tarce pater, sic Lemniaci lasciva catenis
Ignescat conjux, & patienter amet.

Non ut antea legebatur, & patienter amet. Cl. Claudian. lib. 3. de Raptu:

- - - en audiet noti Cytheræ pudoris
Ossentare suos post Lemnia vincula vulvis?

Aurel. Prudent. in Romano martyre:
Deos catenæ colligant adulteros.

Stat. lib. 1. fil. 2.

Lemnia deprehsus resperant vincula lecto.

Et lib. 3. Thebaid. Venus ad Martem:

Hoc mihi Lemniacæ de te meruere catenæ.

Et lib. 7. Thebaid.

- - - talem divina Mulciber arte
Ediderat, nondum radius monstrat adulter
Fæda catenato luerat connubia lecto.

Valer. Flacc. lib. 2. Argonaut.

- - - meritis postquam Dea conjugis iras
Horrui, & taciæ Martem tenuere catenæ.

Denique & Aufon. Idyllio 2. in Cupidine Cenci affixo:

- - - natiue in crimina confert
Dedecus ipsa suum, quod vincula cæca mariti
Deprehens Mavorte tulit.

Itallusit Iuvenalis sat. 16.

Quam finos Veneris commendat epistola Marti.

Sed ad solis filias, quas antea ex Fulgentio nominavi, regredior, quas fœdis pudendisq; amoribus correptas, aut miserabili exitu defunctas poëta passim narrat, & quidem de Medea & Circe, constat eas veneficiis fuisse infames, ut omnia magicorum rituum incantamenta his assignarint. Furia illa apud Claudian. l. 1. in Rusticum:

- - - Nec me latere fluentes

Arboribus succi, funestiarumque potestas
Herbarum, quicquid lethali gramine pollens
Caucasus, aut Scythia vernant in carmina rubes,
Quas legit Medea ferox, & callida Circe.

M. Lucan. l. 6. Pharsalia v. 441.

- - - & terris hospita Colchis

Legit in Aemonis, quas non advexerat herbas.

P. Ovid. Amor. l. 1. eleg. 14.

Nec te cantata læserunt pellicis herbae.

Et lib. 2. de Arte:

Non facient, ut vivat amor, Medæides herbae,
Mixtaque cum magicis Colcha venena sonis.

Et l. 1. de Rem. Amor.

Quid te Phasica juverunt gramina terre,
Cum cuperes patria Colchi mœvere domo?

Stat. l. 9. Thebaid. v. 735.

Secreris quæ Colchidas ipsa sub antris

Nolle docet, monstratque feras quærentibus herbas.

Sil. Italic. l. 8. Punicor.

Æta prolem Angitiam mala gramina primam
Præmonstrasse ferunt.

Alb. Tibull. l. 1. eleg. 2.

Sola tenere malas Medea dicitur herbas,
Sola feras Hecate perdomuisse canes.

Sicenim recte, non ut in MS. Achillis Statii, malas Medea dicitur artes. Sext. Propert. l. 4. eleg. 7.

Sed tibi nunc mandata damus, si forte moneris,
Si te non totum Chloridos herba tenet.

Ita in editione Josephi Scaligeri, & vulgatis omnibus. Editio Horatii Tuscanellæ Basilientis:

Si te non totum Chloridos herba tenet.

Recepta lectio posset defendi ex incerti scriptoris autoritate, quem Censorinum esse putant, certe ante L. Carionis curas, continuato cum die natali titulo legebatur. Is ergo cap. 10. Chloridem filiam facit Tiresia. suspicor itaque ut hunc augurandi sciencia & divinationibus clarum, ita istam magicarum scientiarum notitia præstantem: & forte illa eadem est Chloris, quæ aliis Mero appellatur, quamque L. Seneca in Oedipo patris in sacrificando comitem facit. puto tamen commodius posse legi:

Si te non totum Colchidos herba tenet.

Adducor exemplo C. Pedonis Albinovani in elegia de obitu Macenatis, quam qui Ovidio assignant, falluntur.

His te Macenas juvenescere posse dicebat,
Hac utinam nobis Colchidos herba foret.

Fabula data occasio, ut ad Martem & Venerem revertar, sive quod indomita quæque ab amore superentur, sive quod Martis planeta cum Venere conjuncti benignissimus sit influxus, ut Mathematici docent. Unde communi templo utrique Deo data altaria. Claudian. Carmine de Magnete:

Mavors sanguinea cui cuspide verberat urbes,
Et Venus humanas quæ laxat in otia curas,
Aurati delubra tenent communia templi.

Supereff tantum ut cursum seu comitatum Martis describamus. Homerus Iliad. l. 14. δὲ μὲν, Terrorem, φῆεν, Παροrem, ἐγείδω, contentionem, ponit Martis comites, talis enim est belli natura. Paulo aliter Virgilius l. 8. Æneid.

- - - tristesque ex æthere dira,
Et scissa gaudis vadit Discordia palla,
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.

Idem lib. 12. Æneid.

- - - circumque atra Formidinis ora,
Iraque, insidiæque, Dei comitatus, aguntur.

At ambiciosus Papinius l. 3. Thebaid. v. 425.

- - - comunt Furor, Iraque cristas,
Frena minifrat equis Pavor aliger, ac vigil omni
Fama sono, vario rerum succincta tumultus,
Antevolat currum.

Lutat. Placid. Ac si dicat Famam esse Martis aurigam. Valer. Flacc. l. 3. Argonaut.

- - - Terrorque Pavorque

R. 3

Martis

niveis Victoria concolor alas.
Neque Romana tantum hæc dea, sed & Græca. Nonnus Parnopolitanus Dionysiac. l. 5. v. 115. de Victoria in nuptiis saltante Cadmi:

Αἰδέμεν ἡλεῶν πάλαι παρὰ ἡσυχασιν ἱστάται.
Verecunda jennis vibravit circa alas Amorum.

Pindar. Pythior. od. 9.

Πολλὰ δ' ὀλοῦσεν ἡλεῶν διζυγοὺς νίκας.
Multas antea alas accepit Victoria.

Byzantini principes eam in atriis etiam suis habebant. Corripus de palatio Justiniani Minoris libr. 3. num. 6.

Quatuor in sese nexus curvaverat arcus,
Per dextram laxamque tenens Victoria partem,
Altiis ereclis pendebat in aëre femis.

Depingebatur tamen olim globo insidens sine alis, quas primus addidit pater Bubali & Athenidis. Scio esse inter antiquos scriptores, qui ad Pergamenum Carystium hoc referant, aliosque qui ad Aglaophontem pictorem, ut dislerit Aristophanes Scholiastes in Avibus ad hæc:

Ἀοτιὰ νίκη πέτα' ἡσυχῶν χειρῶν.
Gratia Victoria colavit aureis alis.

Jam vero alas istas Apuleius supra laudatus, explicitas pinnas, vocavit; Ovidius, scarfas pinnas, ut credibile sit habitu volaturæ depictam. Antipater Sidonius poeta Anthologia l. 1. c. 54. epigr. 2.

Cultam illam non tantum iis, quæ dixi. locis, sed etiam sana habuisse probat narratio Dionis l. 51. pag. 459. Q. Tertullian. Apologet. contra gent. sed & Victorias adoravit. Eam pinxit Iphis. C. Plin. l. 35. cap. 11. C. Jul. Cæsar bellor. civil. l. 3. cap. 20. Tralibus in templo Victoria, ubi Cæsari statuum consecraverant, palma per eos dies in templo inter coagmenta lapidum ex pavimento exiisse ostendebatur. Eadem narrat Valerius Maximus l. 1. cap. 6. tit. 12. Adde & templorum fastigia Victoria suffixo simulachro folere insigniri. Jul. Obsequens prodig. c. 73. Denique nudo pede, veste laxa suspendebatur. Aurel. Prudent. l. 2. in Symmach.

Vincendi quæris dominam? sua dextera cuique est,
Et Deus omnipotens, non pexo crine virago,
Nec nudo suspens a pede, strophique revincta,
Nec tumidas fluitante sinu vestita papillas.

PARALIPOMENA.

De Gratiis, earum numero & pictura.

Placid. Laëtant. l. 2. Thebaid. v. 284. Nomina Gratiarum sunt tria, Pasithea, Aglaia, Euphrosyne Jovis & Hermiones filia, Veneris famule. L. Seneca l. 1. de Benef. cap. 3. Nunc dicam quare tres Gratia, & quare sorores sint, & quare manibus implexis, quare videntes, juvenes & virgines, solutæque ac pellucida veste? alii quidem videri volunt unam esse quæ det beneficium, alteram quæ accipiat, tertiam, quæ reddat, alii tria beneficiorum, promerentium, reddentium, simul & accipientium reddentiumque. Plut. lib. philosopho cum principibus viris esse disputandum; ἀλλὰ σοφὸς ἢ ὁ ταῖς χεῖρας τὰ ὄνματα δέχεται, Ἀγλαίην καὶ Εὐφροσύνην, καὶ Θάλειαν, τὸ γὰρ ἀρχαῖον καὶ τὸ χεῖρας ἐν τῷ δίδοντι. Et sapient, qui Gratiarum nomina imposuit, Aglaia, Euphrosyne & Thalia, majorum & purior est letitia in eo qui dat. Theocrit. Eidyll. 16. Melesger Anthol. l. 1. cap. 27. epigr. 1.

Τρεῖς αἶψ' ἡ χεῖρες, τρεῖς δ' ἡλυκτάθροισι ἄραι.
Tres quidem Charites, tres virginibus stansose hora.

Paul. Silentiar. in eadem Anthol. l. 7. epigr. 46.

Μογεῶν περὶ χάδην χεῖρων τρεῖς ἀμφιποιοῦσιν.
Formam triplicem Gratiarum trias comitatur.

Martian. Capella l. 1. de Nuptiis Merc. & Philol. in limine:

Comere vernis feris florentia limina fertis,
Seu consanguineo Gratia trina dedit.

Idem l. 9. in principio:

Ipsa etiam fulcris redimicula nectere sueta
Flora decens trina anxia cum Charite.

De numero earum numero nemo dubitat, quin tres fuerint. D. Ausonius epigr. 114.

Tres fuerant Charites.

De nominibus tamen aliqua est contentio. Nam Homer. l. 14. Iliad. v. 269. Pasithea in Gratiarum numero reponit, ut & Papinius l. 2. Thebaid.

Non hoc Pasithea blandarum prima sororum.

At Orpheus pro communi stat sententia in Hymno Gratiarum:

Ἀγλαίη τε Θάλεια, καὶ Εὐφροσύνη ποσειδάων,
Χαρμοσύνης ἡδύτεραι, ἐχθραῖται.

Aglaiaque Thaliaque, & Euphrosyne dives, gaudii genitricis, amabiles. In comitatu Veneris, ut dixi, eas ponunt. Furius Publius Fulgent. l. 2. Mytholog. Huic etiam tres Charites adjiciunt (Veneti) duas ad nos conversas, unam à nobis averfam, quod omnis gratia simplex ear. duplex redeat. Ideo nudæ sunt Charites, quia omnis gratia nescit subtile ornatum. Martian. Capell.

lib. 2. Præterea tres puellæ vultuque decoreque parili, ac venustate luculenta, fertis religata invicem manus, rosarumque speculis redimita, ad virginem convenere, quarum una deosculata Philologia frontem, illic ubi pubem ciliorum discriminat glabella medietas, alia ejus os, tertia pectus apprehendit, videlicet prima, ut lætos oculos afflaret honores, secunda gratiam ejus lingua inspirabat, animo tertia comitatem: quippe illæ Charites dicebantur, & quicquid apprehenderant, venustabant, quæ quidem virginem postquam lumine replevere, Musis admixtæ. Ob id ergo Veneris comites Gratia, quod animos inspirarent, corporisque pulchritudini prodesse augenda. Aristanct. ep. 10. l. 1. καὶ τοῖς ὁμῶς χεῖρες ἔργεις, καὶ ὁμοῦ δίδουσιν ἀνὰ χεῖρας ἀνὰ χεῖρας. Tum oculos ejus non trine, secundum Hesiodum, sed decies densa pererrant Gratia. Et ejusdem libri epist. 11. εὐφροσύνης ὁμῶς ἐκείνῳ δὲ χεῖρες εἶδον. Propriis illam oculis viderunt Gratia. Sidon. Apollinr. carm. 11. v. 113.

Hic triplex uno comita: ut Gratia nexu.

Claudian. in Epithalamio Palladii & Celerina, non ut vulgo Serena. nam Celerina Palladii Cof. fuit uxor. Et sic legitur in MS. meo, & ipse Claudianus gentilitium nomen insinuat: Immenfamque trahit Celerini robore lucem.

Is in eo poemate:

Idalia juxta samule, triplexque vicissim

Nexa sub ingenti requiescit Gratia quercu.

Alias pete rationes ex Plutarcho lib. de præceptis convivialibus in limine. Et Scholiasten consule Aristophanis in Nubes, Tzetzen in Pindarum, & ipsum poetam Olympicor. od. 2. od. 14. Pythior. od. 5. od. 11. Helenium Acronem ad Horat. l. 1. od. 4.

Junctæque nymphis Gratia decentes.

Et od. 30. ad Venerem:

Fervidus tecum puer, & solus

Gratia zonis.

Et lib. 3. od. 21.

Te Liber, & si leta aderit Venus,

Segnesque nodum solvere Gratia,

Te viva producent lucerna.

Denique lib. 4. od. 7.

Gratia cum Nymphis, geminisque sororibus audet

Ducere nuda choros.

Gratiae ergo & Nympharum, & Musarum, & Venetis, & omnis venustatis erant comites. Adde & una cum Suada & Mercurio, ut ex Plutarcho alii notarunt, collocari solitas, sed ad alia peroprandum.

De Libero patre, sive Baccho, & Cerere.

Sicut Joves, Martes, Apollines, Mercurii, &c. etiam Bacchi plures fuerunt. Philostratus & Diodorus Siculus tres diverso tempore fuisse affirmant. Cicero quinque numerat, cujus hæc sunt verba: Dionysios, inquit, multos habemus: primum à Jove & Proserpina natum: secundum Nilo, qui Nysam dicitur interemisisse: tertium Caprio patre, eumque regem Asiæ præfuisse dicunt, cui Sabæa sunt instituta: quantum Jove & Luna, cui sacra Orphica putantur confici: quantum Niso natum & Thione: à quo Trieterides constitutæ putantur. Hæc ille. Communis tamen Poëtarum opinio est, Bacchum Jovis & Semeles filium fuisse, cum quibus faciunt & Diodorus Siculus, & Eusebius. Diodori verba lib. 4. rerum antiquarum, cap. 2. hæc sunt: Cadmum Agenoris tradunt ex Phœnicia ad perversigandam Europam à Rege ea lege missum, ut aut virginem secum reduceret, aut in Phœniciam non rediret. Cum diutius quæsitam ab se virginem non inveniret, postposita patria in Bœotiam pervenisse. Ubi cum responso oraculi Thebas condidisset, Hermionem postmodum Veneris filiam in uxorem sumpsisse: ex qua Semelem, Ixo, Autonoom, Agarem, ac Polydorem genuerit. Semelem Jupiter ob pulchritudinem in forma hominis cognovit. Quod illa existimans ab Jove in sui contemptum agi, rogavit, ut secum, prout cum Junone affluerat, coiret. Jupiter Dei majestate assumpta cum tonitribus ac fulgure ad eam descendit. At illa prægnans, cum neque fulguris, neque tonitru vim errere posset, abortum fecit, & incendio abiumpta periiit. Infantem Jupiter Mercurio dedit, ad antrum Nyse, quod inter Phœniciam Nilumque est, deferendum, à Nymphisque omni studio curaque educandum. Unde ab Jove Nysaque Dionysium dixerunt: quod etiam Homerus in Hymnis testatur, inquit: Est Nysa supra montem floridum sylva procul à Phœnicia ferme Ægypto fluente. Nutritum à Nymphis ajuut, vini, vineæque extitisse auctorem. Orbem quoque ferme obambulantem, multas regiones reddidisse domesticas: ac propterea maximis apud omnes honoribus celebratum. Docuisse eos insuper, quorum regio vites ferre non posset, potum ex hordeo conficere, quem nonnulli Zithum dicunt, paulum à vini sapore differentem. Exercitum quoque secum non tantum virorum, sed etiam mulierum circumducens, nefarios homines, atque iniquos merita multavit poena. Hæc & plura alia de Baccho Diodorus.

Dicitur BACCHUS, DIONYSIUS, & LIBER PATER: nam de aliis appellationibus non agam. Unde DIONYSIUS dicatur hic Deus, ex verbis Diodori intelligimus: nimirum a Jove Patre, & τὸ πτὲρ δῖος, & Nymphis Nyseis, à quibus fuit educatus.

BACCHUS appellatur τὸ πτὲρ βαχ'εν: hoc est, ab incompote vociferando: quidam à coronæ genere, quæ Baccha dicebatur, derivant. Eustathius dici voluit τὸ πτὲρ βαχ'εν, quod significat ululare, & incondite clamare, ut Baccha facere solebant.

LIBER PATER vocatus est, vel à linguæ licentia, ut plerique putant. Nam vini potu magis liberi mortales sunt; vel potius quod animum curis liberet, & pellat tristitiam. Unde Ovid.

Cura fugit, multo diluiturque mero:

Tunc veniunt risus, tunc pauper cornua sumit,

Tunc dolor & cura, rugaque frontis ab i.

Seneca, Liber, inquit, non ob licentiam linguæ dictus est inventor vini: sed quia liberum servitio curarum animum asserit, vegetumque, & audaciorem in omnes conatus facit. Sunt qui dicant, quod in liberis civitatibus coleretur, cum Liberum esse appellatum.

Simulachrum ejus varium fuit: effingebatur nudus, ut vini naturam ostenderet, quæ secreta revelat: item puer imberbis & latus, cum corniculis in fronte: nonnunquam senex & calvus. Macrobius lib. 1. Saturnal. Liberi, inquit, Patris simulachra partim puerili ætate, partim juvenili fingebantur: præterea barbata specie, senili quoque. Coronabatur pampineis, hedera, & ficulneis frondibus. Pampino quidem, & ficu, ex memoria Nympharum Staphilæ & Sycæ; hedera vero ex memoria Cissi pueri, qui fuerat in hanc plantam conversus. Effictus est aliquando in curru pampineo, & triumphans, qui pantheris modo, medo tigribus, ac lyncibus trahebatur. Silenus pando asello propter asians Bacchis & Satyris thyrsos & ferulas vibrantibus, ceteroque Bacchantium comitatu, tum præeunte, tum subsequente. De Bacchi simulachro elegans extat Dialogismus Andreae Alciati in Emblematis, quem vide, & qui in eum commentatus est, Claudium Minoem Divionensem.

BACCHI templum collocatur à P. Victore regione 11. de quo ita Georgius Fabricius: Bacchi templum nunc S. Constantiæ, extra portam Viminalem, in via Numentana, circulari & vermiculato opere.

Liberi patris adicula fuit in regione VI. De Liberi Liberaque æde postea dicam.

CERES, quæ Saturni & Opis filia, à Poëtis, non à Romanis solum, sed & à Græcis culta est. Credita fuit Dea frugum, à creando dicta, vel quati gerēs, à gerendis frugibus, teste Cicerone lib. 3. de Nat. Deorum. Epitheton ei tribuitur, Abna, quia nos alat. Græci δμωίτην, quasi γημωίτην appellant, id

Id est, *Terra matrem*, quod cunctarum frugum creatrix sit, & alitrix: item *Thesmophoron*, id est, legum latricem. De ea in hunc modum *Diodorus*: Ceres, inquit, frumenti, quod forte inter alias herbas nascebatur ignotum ceteris, prima usum invenit, docuitque homines nascendi, servandique & ferendi modum. Est autem ab ipsa frumentum ante genitam Proserpinam repertum. Nam post ejus à Plutone raptum, frumenta omnia tum in Jovis odium, tum propter dolorem filiae incendisse ferunt. Sed ea inventa reconciliata esse Jovi, & Triptolemo frumenti dedisse semen, mandasseque, ut cum omnibus id donum participans, modum seminandi monstraret. Traditur à nonnullis illam leges quoque dedisse, quibus homines juste vivere assuescerent: unde & *Legifera* dicta est. Et quoniam maximorum bonorum causa humano generi extitisset, ab omnibus, non solum Græcis, sed Barbaris quoque, ad quos frumenti pervenit usus, honoribus, sacrisque solemnibus, ac celebritate præcipua colitur. Hactenus *Diodorus*. Cereris igitur filia *Proserpina* fuit, quæ à *proserpendo* dicta, nihil aliud est, nisi ipsa terræ fecunditas, quæ cum aliquando defuisset, posteaque reperta esset, fabulæ de raptu *Proserpinæ* occasionem dedit, uti *August.* ex Var. docet. De raptu *Proserpinæ* extant lib. tres elegantissimi *Poeta Claudiani*.

C E R E S.

CERES etiam LIBERA dicta fuit, quanquam nonnulli *Venerem* hoc nomine appellatam velint. *Ludovicus Carrio* IC. Commentar. 1. Antiquarum lectionum, cap. 3. scribit videri sibi, candem Deam in sacris *Pandam* nuncupatam fuisse: idque ex *Nonio Marcello* probare conatur: apud quem sic legendum existimat: *Pandere*, inquit *Nonius*, *Varro* existimat ea causa dici, quod qui ope indigerent, & ad asylum Cereris confugissent, panis daretur. *Pandere* ergo, quasi *panem dare*: & quod nunquam sanum talibus clauderetur. De vita populi Romani, lib. 1. Hanc Deam *Alius* putat esse *Cerem*: sed quod in asylum qui confugissent, panis daretur, esse nomen fictum à pane dando, *pandere* quod est *aperire*. Hactenus *Nonius*: apud quem *Varronis* locum manifeste de *Panda* accipiendum esse *Carrio* arbitrat. Idem tamen addit alias etiam rationes hujus appellationis asserti posse. *Arnobium* enim libr. 4. adversus Gentes auctorem esse quod *Tito Tatius* Capitolinum ut caperet collem, viam *pandere* atque *aperire* permissum fuerit, *Deam Pandam* esse appellatam, vel *Panticam*. Alios item esse, qui *Deam patris* esse, *Pandam* velint, eo quod patris tempore urbium portæ aperiantur: ex quo Glossarium Latinum, *Panda* est *pater deus*. Hæc *Ludovicus Carrio*. Idem nomen *Panda Dea* restituit in versibus *Varionis*, *Satyræ Menippæ*, qui apud *Agellium* lib. 13. cap. 21. sed corrupti extant: sic enim legendos eos esse censet:

Sed Anna, Perenna, Pandate Lato, Pales,
Norienes & Minerva, Fortuna, ac Ceres.

In quibus versibus etiam *Josèphus Scaliger* vocem *Panda* retinet: quamvis reliqua paulo aliter legat. Effingebatur hæc habitu matronali, ornata spica corona, nonnunquam cum lampade seu face describitur, interdum manipulum spicarum & papaverum gerens, quemadmodum cernitur in nummis antiquis.

Hæc colli cæpta fuit in Urbe Palantio, quam Arcades in monte Palaatio condiderunt, & in ea Cereris templum, teste *Dionysio* lib. 1. addiderunt ei etiam Græcam sacerdotem. Postea vero anno Urbis conditæ cclvii. Coss. *A. Posthumio*, *T. Virginio*, ut idem refert lib. 9. ab *A. Posthumio* Dictatore post victoriam à Volscis hostibus reportatam, de spoliis ædes Cereris locata est. Cum enim, ut *Dionysius* scribit, ini. io belli laboraretur victus inopia, & magnus metus esset, ne in totum deficeret, terra fructus negante, & bello, ne commeatus subveherentur, vetante, libri Sibyllini jussu Dictatoris inspecti sunt à suis custodibus, & monentibus oraculis, placanda esse hæc numina, votum fecit *Posthumius*, priusquam exercitum educeret, si imperii sui tempore felix proventus fieret, qualis antea, templa se illis constructurum, & instituturum in singulos annos sacrificia. Exaudierunt Dii, dederuntque magnum proventum frugum, tum arborearum, tum terrestrium, & *Posthumius* voti damnatus templum eis promissum reddidit. Hanc ædem triennio post alter Consul Sp. Cassius in Urbe relictus dedicavit. Sita est in fine circi maximi super ipsos carceres. Fuerunt & alix Cereris ædes, quarum meminit *P. Victor*.

AD CAP. XI. PARALIPOMENA.

De Baccho seu Libero patre, cognominibus, statua, & sacris.

Liberi cognomentum Baccho impositum, quod vindex & affertor libertatis à civitatibus, erecta in foro statua colebatur, is enim liberas fecit Bætiæ civitates, & primus triumphavit. Vet. Scholiast. Juvenal. ad sat. 14. v. 193. Et cum cordatos libertas faciat, Bacchum cordis præsidem faciebant. Suidas in voce Καροφίσι. Unde cognomen ei Eleutherii impositum. *Diodor. Sic.*

libr. 4. cap. 2. Biblioth. Vide quæ de Marsya, in Reg. 8. superius dixi. Colebatur una cum *Proserpina* communi ara. in Hypercritico suo Jul. Cæsar Scaliger annotavit Et dii inferi ponuntur, Pluto, *Proserpina*, Ceres, Core, *Jacchus*, Serapis, Isis, Anubis, Harpocrates, Hecate subterranea, Erynies, & damones qui juxta hos sunt. *Attemidor.* lib. 2. cap. 35. Oneirocrit. Et quoddam genus sacrorum utique erat commune, quod σαβρία dici placuit. *Oppian.* Cithix lib. 1. Cynegetico:

Οὐκ ἰδέτω πρὶν αὖτὰ τὸν ἱερὰν ἄλυσιν ἀείδων,
Οὐ χρεὶν Ἀδὲς τὰς ἐνδεδὸν Ἀσπασίῳ
Δείψμας, ὡς κέλευ, τὰ σαβρία νυκτερὴ θύσθαι.

S

Nolo

Nolo trietericum te nunc montanum Bacchum canere, nolo choreas
Bacotici ad fluenta Asopis, misa faciam, ut jubes Sabasia nocturna
sacra. Sicerigo optime legitur, non ut Joannes Bodinus τὰ
σαβάζειν, venerari, sic etiam puto communia ista sacra in ve-
teri marmore denotari, ubi Hecate Deo Brontonti conjungi-
tur, quem ego Bacchum puto, ob turbas, quas fulminum in-
star ebrietas commovet. Blond. Flavius Romæ triumphantis
lib. 1. Bacchus & Liber pater & Brontinus quandoque dictus est.
pag. 13. Verba inscriptionis sunt:

JOVI. SANCTO. BRONTONTI. ECATE. EQ. AUR.
POPLIUS.

Et alterius expressiora:

DEO. SOLI. INVICTO. MITHRÆ. FL. SEPTIMIUS.
ZOZIMUS. V. P.

SACERDOS. DEI. BRONTONTIS. ET.
ECATE. HOC. SPELEUM. CONSTI-
TUIT.

Claudian. lib. 1. de Raptu totum apparatus mysteriorum, id
est sacrificiorum Bacchi, ut exponit Placid. Lactant. ad v. 11.
lib. 1. Thebaid. eumque Hecata conjungit:

Ecce procul terni Hecate variata figuris
Exoritur, lætusque simul procedit facchus,
Criminali florens hedera, quem Parthica velat
Tigris, & auratos in nodum colligit ungues,
Ebria Maonii sulcit vestigia thyrsi.

Ultimus versus varie legitur; antiqua lectio, fuisse, pessime;
Jani Parrhasii codex, figit. MS. Delrii & Stephan. Clamerii,
firmat. Virgil. l. 3. Æneid.

Trunca manum pinus regit, & vestigia firmat.

Stat. lib. 2. Thebaid. v. 12.

It tamen, & medica firmat vestigia virga.

M. Lucan. lib. 4. v. 42.

Dum labat, & fixo firmat vestigia pile.

Sidon. Apollinar. Carm. 5. v. 520.

Lubrica præmissa firmas vestigia conto.

Et Carm. 11. v. 46.

Labuntur firmantque pedum vestigia pinnis.

Illi firmare vestigia, & alii non minus eleganter figere vestigia,
usurparunt, & parum interest, nisi quod magis genuina videatur
ipsi Claudiano loquendi formula, in consulatione Manlii
Theodori ad finem:

Pendula librato figat vestigia saltu.

Et confirmatur aliorum locis, Stat. l. 10. Thebaid. v. 856.

Plana velut terra certus vestigia figat.

Fest. Avien. in descript. orb. ter.

Nunc directâ solo tenus vestigia figit.

Sed ad Bacchum redeo, quem licet certum sit esse inter deos
Conferentes, & ab omnibus populis ejus cultum receptum, ta-
men Scythæ non admiserunt Dionysiaca sacra, quod nefas du-
cerent Deum colere, qui ad insaniam adigeret. Herodot. lib. 4.
pag. 283. & principium ejus cultus ab Indis, quibus impera-
vit primus. Fr. Laziardus hist. universal. Epitoma cap. 16.

Alberr. Stadenfis Chron. pag. 6. Roma ejectionis testimonio
Q. Florentis Tertulliani probatur, Apolog. cap. 6. Etiam circa
ipsos Deos vestros, quæ persæpe decreverant patres vestri, iidem
eos obsequentiissimi rescidistis. Liberum patrem cum mysticis, con-
sules, senatus auctoritate non modo urbe, sed universa Italia elimi-
naverunt. Quæ ille hausit a Cicerone lib. 2. de legibus: Quid
ergo ager facchus, Eumolpidaeque nostri, & augusta illa myste-
ria, siquidem sacra nocturna tollimus? non enim populo Romano,
sed omnibus bonis firmisque populis leges dedit. Jul. Firmic. lib.
de errore profanar. relig. Nec à salutaribus tuis legibus exorbi-
tat Posthumius consul noster. Nam sicut in libris Annalibus in-
venimus, Bacchanaliorum sacra, Ebutio quodam adolescente de-
ferente detecta sunt. Vide paulo infra. Neque vero admodum
antiquus ejus cultus. Nam Eleuther primus simulachrum Liberi
patris constituit, & quemadmodum coli deberet, ostendit, ut lo-
quitur Julius Hygin. Fabul. cap. 225. Depingebatur pectore
nudo, muliebri, capite cornuto, viribusque coronato, tigris in-
equitans, manu dextera racemum fruticendebat, sinistra poculum.
Albri. lib. de Imaginibus Deor. Phoznut. lib. de Natura

deor. poculum istud è cornu bovis. Nonn. Dionys. lib. 12.
vers. 201.

Καὶ δίπας ἀρχὸν εἶχε βοῶς κίεας.

Et poculum curvum habuit bovis cornu.

Arnob. l. 6. ad finem: Mercurius pinnatus Argiphontes, Æscu-
lapius baculo, Ceres mammis cum grandibus, aut in Liberi dex-
tera pendens potioris cantharus: Ille dextrâ poculum, Albri-
cus sinistra attribuit. Et de insignibus sigillatim agamus.

Tigridem ei sacrarunt, quod ferocissima quæque pectora
vino domentur. Martial. lib. 8. epigr. 26. Ovid. l. 1. Amor.
eleg. 2. Horat. lib. 3. od. 3. Polyan. lib. 1. Stratagemat. Clau-
dian. de 4. Hon. consul.

- - - trent blande sub vincula tigris.

Sil. Italic. lib. 17. Punicor.

Qualis odoratis descendens Liber ab Indis

Egit pampineo frenata tigris curtus.

Thyrsum autem in ejus sacrificiis receptum quis nescit? id
est, hñtam hedera (unde Hedereus dicitur Pausan. Attic.)
involutum? quam exercitus ejus in India ad decipiendos ru-
des Indorum animos, belloque inidoneos gestavit. Et de
cymbalis & tympanis Bacchicis diximus antea, ubi de Cy-
bele agebamus. Nunc de thyrso, qui & Veneri dicatus,
Sidon. Apol. carm. 9.

- Oculis Veneri rotasæ thyrsos.

Et Baccho Virgil. lib. 6. Æneid. v. 660. Horat. l. 2. od. 19. C.
Tacit. lib. 11. Annal. Ipsæ erine sumo thyrsum quatiens. Sidon.
Apollinar. ut alios omittam, carm. 5. v. 501.

- - - rotat enthea thyrsum

Bassaris, & maculis Erythræ Nebridos horrens,

Excitat Odrysios ad marceda tympana mystas.

Et apposite idem carm. 22. v. 31.

- - - sagittiferas Euan populatus Erythræ,

Vite capistrata cogeat ad esseda tigris.

Cantharus, & thyrsus, dextra lævaque feruntur.

Sacra ejus seu mysteria nocturna erant, & facibus accensis per
urbem discurrebant, crateres vini plenos statuentes, neque
quicquid turpitudinis scelerumque vino & nocte suadentibus
omittebant. D. August. de Civit. Dei lib. 18. cap. 13. Cle-
mens Alexandrinus in protreptico. Aurel. Prudent. lib. 1. in
Symmachum:

- - - Quod & ebria jam tunc

Ante oculos regis Satyrorum insania fecit,

Et scisse reor stimulis furialibus æstas

Menadas, inflammante mero, in scelus omne rotatas.

In cistis sacra hæc condita erant, & singulis tribus annis exhi-
bebantur magno totius Græciæ concursu. Antonius Delrio
multa congegit in illud L. Senec. in Herc. Oetæo act. 2. in
choro:

Nos Cadmaïa orgia ferre

Tecum solita condita cistis,

Cum jam polus fidere crumæ

Tertia solis evocat æstas.

Ineunte vere igitur orgia celebrata noctu, unde & Bacchus Ny-
ctelius dictus Pausan. Attic. vel Nyctelius, ut aliis visum. Serv.
ad vers. 302. lib. 4. Æneid. Liberi sacra tertio quoque anno
innovabantur. Sane sciendum, orgia apud Græcos dici sacra om-
nia, sicut apud Latinos cerimonia dicuntur, sed jam abusive
sacra Liberi orgia vocantur, vel τὰς νύκτας, à furore, vel
τὸν τῶν ὄργων, à moribus. Nocturnus: quod nocte celebraren-
tur, unde ipsa sacra Nyctelia dicebantur, quæ populus Roma-
nus excelsus causâ turpitudinis. Ipse Virgilius loco laudato:

- - - qualis commotis excita sacris

Thyas, ubi audito simulant trieterica Baccho

Orgia, nocturnusque vocat clamore Cytharon.

Valer. Flacc. Argonaut. lib. 6. ad finem:

Vi fera Nyctilei paulum per sacra resistunt,

Mox raptare Deum, jamjam quodcumque paratæ

Thyades.

P. Ovid. lib. 1. de Arte Amandi:

Nyctileumque patrem, nocturnaque sacra precare,

Næ jubeas capiti vincto nocere tuo.

Nescio, quid Josepho Scaligero in mentem venerit, qui seculu optimo perturbato, legendum caesit:

Ne subeant capiti vina noua iuo.

Inter deos vero antiquorum, nullus est, quem tam diversis nominibus insignierint. Lege cultissimum Archii poetæ carmen lib. 1. Antholog. cap. 38. epigr. 11. Auson. epigr. 28.

Αἰνῶντος μὲν Ὀσίριος ἱεὺς, μυστὴν δὲ Φανδάκτος,
Βάκχος ἔστι Ζεῦσιος, ἐπὶ φθιμῶν Ἀιδόνης,
Πυερῶντος, διῶντος, τιταγένης, Διόνυσος.

Id est; *Aegypti quidem Osiris ego, Mystarum vero Phanaces, Bacchus inter vivos, inter mortuos Adoneus, Ignigena, Bicornu, Titanida, Dionysius.* Idem Ausonius epigr. 29. sequenti. & doctissimus Elius Vinerus ibid.

Ogygia me Bacchum vocat.

Osirim Aegyptus tuat.

Mysse Phanaen nominant.

Dionysion Indi existimant.

Romana sacra Liberum.

Arabica gens Adoneum.

Lucania us Pantheum.

Ælian. Var. Histor. lib. 3. cap. 41. Phleonom, Protrygam, Staphylitam, Omph citam, Bacchum cognominatum, variisque aliis vocabulis scribit. Q. Ennius io Achamante multa ejus cognomina complectitur, citante El. Sospitro Charisio:

Hu erat in ore Bromius, hu Bacchus pater,

Ille Lycau ritu inventor sacra,

Tum pater Euan, Evoo, Evoo, Evium,

Ignotus juvenum lætus, alterna vice

Inibat alacris, Bacchico insultans modo.

Adde P. Ovid. lib. 4. Metamorph. fab. 1.

- - Bacchum vocant, Bromiumque, Lysumque,

Ignigenamque, satumque iterum, solumque bimarem,

Adidit hu Nyseusque, inderonsusque Thyoneus,

Et cum Lenao genitali confitor uva,

Nysileusque, Eleusique parens, & Jacchus, & Euan,

Et quæ præterea per Grajas plurima gentes

Nomina Liber habes.

Quibus omnibus cognominibus quantumvis eum compellaverint varii populi, tamen receptum in sacris nomen erat *Euan*. Ennius paulo supra citatus: seu quod ea vox fuerit juvenis patris in Gigantomachia eum disceptum putantis, ut Albricus in imaginibus deorum, & Thonutus de Nat. deor. prodiderunt; vel quod in leonem mutatus, periclitantibus diis, Gigantem lanxaverit: & ob id a Jove collaudatus sit ea voce. Helenius Acron & Porphyron antiqui interpretes ad Horat. lib. 1. od. 18. & lib. 2. od. 19. Lil. Gyrard Ferrariensis de diis gentilib. Syntagni. 8. Papin. lib. 1. syl. 2. nuptiarum præsidem facit:

- - tibi Phæbus, & Euan

Et de Menalia volucer Tegeaticus umbra,

Serta ferunt.

Et lib. 5. Thebaid. vers. 497. & Lutat. Phacid. ibid. & lib. 2. Thebaid.

Et jam forte dies noto signata tonantis

Fulmine, præcepti quum te tener Euhye partus

Transmisere patri.

Virgil. lib. 7. Aeneid. v. 389.

Evoo Bacche fremens.

Sidon. Apollinar. carm. 5. v. 232.

Atque Pelethronios Lapythas Semeleius Euan

Miscuit, Amonius dum flammant orgia matres.

Et carm. 22. in principio:

Fortè sagit. inferas Euan populatus Amyclas.

Vitifer, seu vini inventor: describit fusc Nonnus Dionysiacan 1.7. v. 87. & Abbas Urspergensis in Chronico quippiam diversum tradit: Hoc tempore Dionysius, qui & Liber pater, vitem dicitur ostendisse hospitii suo in Attica terra. Eadem Freculph. Chron. Tom. 1. l. 2. c. 11. Fur. Publ. Fulgent. 1. 2. Mytholog. Liber vero pater dicitur, quia a vini passio liberat mentes faciat; Indos vero fecisse, quod hac gen: sit valde vino dedita, duobus scilicet modis, si ve quia servus soli eos faciat potare, si ve quia ibi sit Serapientum vinum, & el Metroianum, cuius vini tanta virtus est, quo vix qui-

libet ebrius sextarium toto mense bibat. Ille vulante Bacchum Indos vixi usum habuisse, ideoque nec vini eum inventorem, at ejus iuventum esse vites, omnes contendunt. Alb. Tibull. 1. 2. eleg. 3.

Et tu Bacche tener jucunde confitor uva,

Tu quoque devotos Bacche relinque lacus.

Et vini quidem genera sigillatim alibi in hoc opere referrebo: nam & Pramnium, Chium, Thasium, Lesbium, Creticum, Tolum, Coum, Rhodium. Cæl. Rhodig. libr. 13. Lect. Antiq. cap. 11. Aurel. Mactrob. libr. 3. cap. ult. Virgil. libr. 2. Georg. Athen. libr. 1. capitibus multis. M. Plaur. oenulo, sc. jam istuc. in fine.

Leucado, Lesbio, Thasio, Coo, non Thasio, ut antea, vetustate vino edentulo. Nunc unicus & Corripo meo locus, quia pene omnia vina Græca complectitur: quem, quia eger correctio ne, in medium adducam & lib. 3. num. 3.

- - dulcia Bacchi

Munera, qua Serapta ferax, qua Gaza crearat

Ascalon, & latu dederat qua Græca colonis,

Quæ antiqua Tyros, qua fertilis Africa mittit,

Qua Meroc, qua Memphis habet, qua candida Cypros,

Quaque ferunt veteres maturo robore vites,

Quas manibus propriis Ithacus plantavit Ulysses.

Arce sub Ibalia Lærtia lumina servans,

Nondum Trojani vitans discrimina belli,

Quæque Methymnaui exiret culator ab uvis,

Tocula.

In primo versu, non Serapta, sed Serapte legendum est ex Fulgentio supra. C. Plin. lib. 5. cap. 19. Sidon. Apollinar. carm. 17.

Quaque Seratteno palmitis missa bibas.

In versu quarto Meroc vinum est Egyptium regum epulis adhibitum. M. Lucan. lib. 10. v. 162.

Nobile sed paucus senium cui consulit annis

Indovitum Meroc cogens sismare Falernum.

In sexto versu vites ab Ulysses plantatas exprimit, qua de re, & ipse Ulysses, ἡμολογεῖ αὐτὸς πολλὰ εἰδὼν καὶ τεχνίτην αὐτὸν εἶναι. Fateatur multa se scire, & qua sciat manibus exequi. Ælian. Var. histor. 1. 7. cap. 5. In septimo versu mendum manifestum, censueram legendum, *Arce sub Oeb. lia*, sed melius apertiusque sic legi possit:

Arce sub Ina. lia Lærtia limina servans.

In nono denique versu, quaque Methymnaui, pessime bac- tenus. expunge το que, & lege, quæ Methymnaui. Græcis enim Μηδύμνα est. Callimach. epigr. 16. Q. Horat. 1. 2. sat. 8. P. Virg. Georg.

Qua Methymnaeo carpit de palmitis Lesbos.

M. Martial. lib. 8. epigr. 51.

Sic Methymnaeo gavisus Arione Delphin.

Sic Italic. lib. 7. Tuvicor.

Methymna ferax Latius cessura falernis.

Ex MS. codice legit Fr. Modius Novantiquar. Lect. epist. 31. & meo judicio rectius:

Methymna ferax lascibus cessura falernis.

Ad Liberum patrem regredior, cujus comites seu ministri Sileni, Satyri, Baccha, Lena, Thyia, Mismallones, Naides, Tytiri, & Nymphæ. Jan. Parrhas. ad illud Claudiani 1. 2. de Raptu: - - Quæ referunt Baccho solemnia nymphæ.

Licet Maonia Suidas tantum Baccha, Satyroi, Panes, & Silenos in comitatu Liberi ponat, in voce Βάκχαι, Baccha. Adde & Bassaridas dictas fuisse Bacchi ministras. Pseudo-Cornutus ad v. 101. sat. 1. A. Persii. Bassarides, Baccha: quibusdam videtur a genere vestis. qua Liber pater utitur, demissa ad talos, quam Thracæ B. statin. quidam a vultibus, quarum pellibus Baccha succingebantur, vel ex Thracæ B. statin. dicunt. Interpretes ad Horat. libr. 1. od. 18. candide Bassareus. Nonnus Pæopolitani, lib. 14. Dionysiac. v. 39. Βασσαρίδων φάλαγγες. Bassaridum phalanges. Stat. 1. 2. sylv. ult.

Et tu Bassaridum rotator Euan.

L. Sen. Oedipo act. 2. in choro:

Te Bassaridum comitata colons,

Nunc Edoni pede pulsanti

*Sola Tangai, nunc Threicio
Vertice Pindi, nunc Cadmeas
Inter matres, impia Mænas
Comes Ogygio venit Jaccho.*

Secundus verius an sanus sit, ambigo. Causa dubitandi, quod in nonnullis editionibus exaratum sit: Nunc Edoni pede pulsanti Pangæa soli. Sed male. Serv. ad v. 365. Æneid. lib. 12. Edoni, Thraci; nam Edon mons est Thraciæ. Sane sciendum est hoc loco errasse Donatum, qui dicit Edonii legendum, ut Do brevis sit, secundum Lucanum, quidam. (lib. 1. v. 675.)

Edonis Ogygio decurrit plena Lyæo.

Namque certura est syllolem scisse Lucanum, unde Edoni legendum est, ut sit hic Edonis, huius Edoni. Statius & Virgilium & artem sequutus ait (lib. 10. Thebaid.)

Tristius Edonas hiemes, Hebrumque nivalem.

Idem lib. 5. Thebaid. v. 78.

Dulcius Edonas hiemes, Arctonque fremement
Excipere.

Corrigendum est:

Dulcius Edonas hiemes.

Simile mendum in vulgatis Claudiani codicibus, licet rectius in MS. meo & Veneta editione antiquissima legatur lib. 1. de Laudib. Stilich.

Quoties sub pellibus egit

Edonas hiemes, & tardi stabra Bootæ?

Lege, Edonas hiemes.

Mimallones autem in Liberi patris comitatu, ut antes dixi. Plutarch. in Alexandro in principio: Cornutus in A. Persii sat. 1. v. 99. Mimallones dicuntur ministri Liberi patris, ὡς τὸν μιμῶντες (ab imitatione). Calandrus Illyriorum rex in Macedoniam cum exercitu venit. Macedones cum parvum exercitum haberent, plurimas mulieres coheruerunt & thyrso in modum Baccharum ornaverunt. Illi credentes exercitum adventare, discesserunt. Ipse Persius omnem illorum sacrorum apparatus describit loco citato:

Torva Mimalloneis implerunt cornua bombis,
Et raptum vitulo caput ablatura superbo
Bissatis, & Manas lynceum flexura corymbis
Evion ingeminat.

Stat. lib. 4. Thebaid. v. 659.

Spolia armentalia portant,

Semineceque lupos, scissasque Mimallones ursas.

P. Ovid. lib. 1. de Arte:

Ecce Mimallonides sparsis per terga capillis,
Ecce leves Satyri prævia turba Dei.

Et vir multifixa eruditionis, latissimique iudicii Petr. Petavius supremæ Galliarum Curia senator, censet legendum *Mamallones*, non *Mimallones*, apud quem asseratur in sine antiquitatis monumentum æneum, *Mimallo*, sive ut illi placet, *Mamelue*, unde & antiqua gallica dictio sorte derivata *Mamelue*.

Bacchis his tegmen capitis erat *Mitra*. Sext. Propert. lib. 3. eleg. 16.

Candida laxatis onerato colla corymbis,

Cinget *Bastaricas* Lydia mitra comas.

Et eodem habitu, quo ipse Bacchus, induiebantur, pellibus scilicet pantherarum, hinnulorum, aliorumque quorundam animalium. Nonnus Panopolitan. lib. 14. Dionysiac. v. 356.

Ἄλλὰ ποικιλιῶν ὅττι σέγεις καὶ ὁπλῶν
Παρθένων, ἐπὲρ ᾧ καὶ χροὸς, οἷα χιτῶνα
Στικτὰ φιλοσκοπέλαιν ἐνδύσασθαι δέματα νεβρῶν.

Alia vero varium humerum habens in pectore & regumentum pantherarum, alia vero supra corpus, tanquam tunica, varias scopulos animantium induit pelles hinnulorum. C. Tacit. lib. 15. Annal. Femina pelibus acinthis assultabant, velut sacrificantes, vel insanientes *Baccha*. Fest. Avien. in descript. orb. ter.

Orgia ludentes, & nebride pectora cincta
Deduxere choros.

Sidon. Apollinar. Carm. 5.

maculu Erythrææ nebridos horrens,

Et Carm. 11. idem:

Hinc dissincta latus maculosa nebride *Thyas*,

Unicum superest de Sileno dicendum, quem concors poetarum consensus Bacchi educatorem facit: ut disquisivit Ant. Delrinus. Julianus Cæsar in Cæsariis suis. Martian. Capella lib. 2. Silenus alumnus & nutricius Bacchi senex calvus. Scholiastes Nicandri in Alexipharmacis Silenus vult ὡς τὸν Σίλῳ λαβεῖν, & conviciari, eoquæ esse & Satyros. Interpretes P. Virgil. ad illud Eclogæ 6.

Silenum pueri somno videre facientem,
Inflatum hesternæ venas, ut semper, Jaccho.

Sidon. Apollinar. Carm. 22.

Bassaridas, Satyros, Tanas, Faunosque docebat
Ludere Silenus, jam numine plenus alumno.

Q. Horat. in Arte poetica, & interpretes:

An custos famulusque Dei Silenus alumnus.

L. Seneca act. 2. in Choro, Oedipo:

Te senior turpi sequitur Silenus a'ello,
Turgida pampineo redimitus tempora fertis,
Conditâ lascivi deducunt orgia mystæ.

Certe enim a'ello vectabatur Silenus, ut significaretur in turpissimum velut transmigrari animal per ebrietatem.

Poeta passim. & præsertim Ovid. lib. 1. de Arte:

In caput auris cecidit delapsus a'ello.

Et lib. 3. Metamorph. Fab. 1.

Baccha Satyrigo sequuntur,
Quique senex serula iuvantes ebrins artus.
Sutinet, & pando non fortiter hæret a'ello.

Aurel. Olymp. Nemesianus:

Tum primus roseo Silenus cymbia mista
Plena senex aude non æquis viribus hausti,
Ex illo venas inflatus nectare dulci,
Hesternæque gratias semper rideat Jaccho.

Nicander Alexipharmac.

Ὁ δὲ ὅπου ἀγέειν σσαν νεοθιζαντες ὁπῶν
Σίληνι Κροῦσι Διοῖσσι τοῖσιν.

Vertit Joannes Gorraus:

Ac veluti expressis Sileni agrestibus uvis,
Cornibus insignem qui nutrivere Lyæum.

Hic quidem poetarum omnium est unanims consensus. At quippiam diversum traditum est à Joanne Sarisberienfi, scriptore gravi, erudito, & ut illa ferebant tempora, eloquente, qui ad Hadrianum Pontificem maximum, potius inter Henricum Regem Angliæ & Hibernos futurus auctor missus fuit, nec multo post pontificatum Carnotensem obtinuit. Richardus Stanhurstius Dublinensis de Reb. Hibernic. lib. 3. pag. 154. quem certum est Epigraphæ fidem promissam non implese, nec exolvisse, ut omitam mendacissimam impudentiam adeo præ se tulisse, ut tam illi historia scribenda, quam bovi clitella conveniant. Is ergo Sarisberienfis Polieratice lib. 1. cap. 4. in semiviri Chronis antro (si Græcis per omnia creditur) est institutus Achilles lyra modis & cithara, & inde in sylvis in strage ferarum cadibus & fædo victui assuescens, reverentiam naturæ, timoremque mortis abiecit, quid quod Bacchus eundem habuit nutritorem, nempe qui his studiis aut desidii insunt, semiseri sunt, & abjecta potiore humanitatis parie, ratione morum prodigis conformantur. De Baccho, non memini me id legere, edoctum eum à Chirone, & non à Sileno. de Achille certum, dum puer esset Chironem audivisse, grandiore natu Phœnicem. Q. Aurel. Symmach. lib. 3. epist. 13. Ælian. lib. 12. var. hist. c. 5. Arist. stænetus 1.2. epist. 5. Claudian. de 3. Hon. consul.

Non oculus hausti Achilles

Semiseri præceptis senis, seu cussidius artem,
Sive lyra canus, medicas seu disceret herbas.

Livius Andronicus apud Festum in Ocrid:

Haud ut quem Chiro in Pelsio docuit Ocrid.

Papin. Stat. lib. 2. syl. 1. v. 88.

Tenero sic blandus Achilli

Semiseri Amonium vincebat Pelea Chiron,
Nec senior Telemus nam comitatus in arma
Troica, sed charo Phœnix hærebat alumno.

Et de eod. l. 1. Achilleid. v. 117. idem Statius:

Nam tunc labor unus, inermis

Nosse salutaris dubiis animantibus herbas,
Aut monstrare lyra veeres heras alumno.

Pindar. Nemeor. od. 3. & Scholiastes:

Ἐαυτὸς δὲ Ἀχιλλεύς τὰ μὲν μύ-
θων Φηλίσχου ἐν δόμοις,
παῖς τὸν ἀδύρην
μετὰ δὲ ἔργα χεῖρσι θάμνεν.

Flavius autem Achilles commotus in Philyra adibus, puer existens
lustrabat magna opera manibus crebro. P. Ovid. l. 2. Metamorph.
fab. 10.

Semisfer interea divina stirpis alumno.
Latus erat.

Et lib. 3. de Ponto eleg. 3.

Premia nec Chiron ab Achilli talia cepit.

Et lib. 1. de Atte:

Philyrides puerum cithara persequitur Achillem,
Atque animos molli contudit arte feros.

Sidon. Apollinar. Carm. p. v. 132.

Quorum hic Pelici putatur antro
Venatu, fidibus, palestra, & herbis,
Sub Saturnigena sene institutus.

Cæsar Germanicus in Phanomenis Arati:

Hic erit ille pius Chiron, tutissimus omnes
Inter nubigenas, & magni doctor Achillis.

Denique, (ut ad Bacchum redeam) ei tempore tantum pluvio
hostia immolabantur, Clidemo auctore apud Suidam in voce
ἐὺς. Meminit vetus lapis:

LIBERO. PATRI. SANCTO. SACRUM.
S. CELIUS. PRIMITIVUS. ET. PUBLICIA.
ANTILLA. VOTO. SUSCEPTO. D. D.

Cur plures illi appositæ nutrices disquirat Plutarchus Sympof.
lib. 3. cap. 9. nam Orpheus in hymno ejus, Hippam nutricem
memorat, Eustath. Coronidem, Ino Paulau. in Lacon. adi ad
Antholog. lib. 2. cap. 20.

PARALIPOMENA.

De Cerere, ejus sacris, raptu filia, facibus, taciturnitate, frugum inventione.

Jul. Firmic. Matern. lib. de errore profanar. religion. Sequitur hanc sacri (Liberi patris) contagionem, & imitatur ordinem
funeris, à Cerere Hennenfis muliere, mors filia consecrata, nam
quicquid in Creta pater ob filium fecerat, hoc totum Ceres apud
Hennam, amissa filia, impatientia materni doloris instituit. Nar-
rat dein luculentis verbis historicam rei seriem, quam vide, &
lege ubique Enna, non Henna & Hennenfis, ut infra dicam. Lacus
prope quem illa à Dite rapta fingitur, illi est Percus, Clau-
diano lib. 2. de Raptu Percus vocatur, & mira utriusque qua-
drat descriptio:

Nec procul inde lacus, Pergum dixere Sicani,
Panditur, & nemorum frondoso margine cinctus
Vicinis pallescit aquis.

Et quia omnium instar unus mihi Claudianus, celebriora in
illo opere sigillatim illustrabo; ac primum affectum Ceteris in
Proserpinam filiam immodicum exprimens, vacca illam com-
paravit lib. 1. de Raptu:

Hanc fovet, hanc sequitur, vitulam non blandius ambit
Torva parens.

Expressum indubie ex Euripide in Hecuba, v. 204. ubi sic Poly-
xena matrem alloquitur:

Σκύμνον γὰρ μ' ὥς τ' ἐρεβέπιαρ
Μόρον δειλαία δειλαίαν
ἰσούη χειρὸς ἀναγκάσαν,
εἰς, σπλάγμιοι τὸν Αἶδα
γὰρ ὑποπεμπομένην σκότον.

Verit Guil. Canterus: Catulam enim me veluti aut monti pastam
vitulam miseram, iterum vinctis manu abreptam tua, decollatam-
que Plutoni terræ missam sub tenebras. Eundem materni doloris
amorem in orbata matre filiam raptam querente illustrat
comparatione à tigride desumpta, lib. 3. de Raptu:

Arduus Hircana quatitur sic matre Niphatæ,
Cujus Achæmenio regi ludibria natos
Arxerit tremebundus eques. furit illa marito
Mobilior zephyro, totamque virentibus iram
Dispersi maculis, nimiumque haustura profundo
Ore virum, vitrea tardatur imagine formæ.

Quo loco pulcher rime summi amoris stimulos, furori & tru-
culentia tigridis, abreptos factus persequentis conjunxit, talis
enim est ejus animalis natura. D. Ambros. Hexam. lib. 6. cap. 4.
C. Jul. Solin. Polyhist. cap. 21. Pedum motum nescio velocitas,
an pervitiacia magis adjuvet, nihil tam longum est, quod non bre-
vi penetrant, nihil adeo antecedit, quod non illico assequantur: at
maxime potentia earum probatur, cum maternis curis incitantur,
cum catulorum insunt raptoribus: succedant sibi equites licet, &
astu quantolibet amoliri pradam velint, nisi in praesidio maria fue-
rint, frustra est ausum omne. Quæ ille ex C. Plinio transcripsit,
qui lib. 8. nat. hist. cap. 18. Totus ejus status ab insidiante rapitur
equo, quam maxime pernici, atque in recentem subinde trans fer-
tur, at ubi vacuum cubile reperit fata (maribus enim sobolis non
est cura) fertur præcepto odore vestigans. Alludere & poetæ. Ipse
Claudian. lib. 1. in Rufinum:

Aut Hircana premens raptorem bellua partus.

M. Martial. lib. 3. epigr. 44.

Non tigris catulis citata raptis.

Et lib. 8. epigr. 26.

Non tot in Eois timuit Gangeticus arvis

Raptor in Hircano qui fugit albus equo.

Magnus Felix Ennodius Ticinensis lib. 1. carm. 9.

Caspia non aliter cum tigris fata Niphatem

Circuit, aut catulos rapendi format ad usus,

Ardet in absentes, sævis mortalia mandis

Membra animis, hominumque necem petitore cruento.

Sik. Italic. lib. 12. Punicor.

Haud secus amisso tigris si concita sætu

Emicet, attonita paucis lustratur in horis

Caucasus, & saltu transmittitur alite Ganges,

Donec fulmineo partus vestigia cursu

Colligit, & rabiem pressu consumit in hosse,

Petrus Apollon. Collat. de Excid. Hierosolymitan. lib. 3:

Incaluit, quantum lustris Hircana peractis

Dum regit, & raptos tigris circumspicit antro

Andaci ferto catulos, furibundaque cauitum

Insequitur raptorem, & percolat ocyus Euro.

Valer. Flacc. Argonautic. lib. 1.

- - Haud aliter salus vastataque pernix

Venator cum lustra fugit, domoque timentem

Urget equum, teneras complexus pectore tigres,

Quas astu rapuit pavido dum fava relictiis

Mater in adverso catulis venatur Amano.

Amorem & affectum in prolem habes apud Oppianum Cili-
cem lib. 3. Cyneger. v. 96.

- - φίλον ἀγάσαστο ἡμέτερον

Εὐχρηστοὶ λῦκες τε, πέλιννοι τε λέοντες

Παράλλαις τ' ἐλαῖ, καὶ τίγρεις ἐνέμωσσαι.

Caram amat sobolem, & persicaces lynces, & oculis flamman-
tes leones, pantheraque exitiosa, & tigrides rapide. Tanta hac ti-
gridis velocitas etiam in Cerere expressa est apud Poëtam, &
invaluit opinio concipere ex vento tigrides. Historicis citare
nihil necesse est. Idem Oppian. Cyneg. lib. 1. v. 322.

Τίγρεις οἷα βοῶν, κρατὶς ζεφύρου ἡνέβη.

Tigrides ut veloces, perniciis zephyri soboles.

Et lib. 3. Cyneg. v. 354.

Αὐτὰ γὰρ τε διὲν ἐκείνη ζεφύρου ἡνέβη.

Ipsi enim cursu similis zephyro genitor.

Ut bene Claudianus antea dixerit, marito mobilior zephyro.

Cal. Symposius. Enigmate 38.

A fluvio dicor, fluvius vel dicitur ex me,

Junctaque sum vento, vento velocior ipso,

Et mihi dat ventus natos, nec quaro maritum.

Ad Ceterem redeo, quæ cum abesset, per dolum educta extra
limen domus filia rapta est à Plutone. At à Julio Scaligero
poeti-

poëtices lib. 6. cap. 5. reprehenditur. *Ad sollicitandum Proserpinæ fatum in saturas nuptias, iussu Jovis agit in Siciliam Venerem, sane recte, Palladem addit, sane non recte, Dianam vero etiam ridicule. Utramque virginem, hanc etiam virginis virtutis vindicem. Ego contra puto summo id ingenio ab eo factitatum, ut rudes & puellares animi, aliarum virginum comitatu facilis deciperentur, neve dolos Veneris malignæ rapienda perentificeret. clarè Cyane ad Cerecem lib. 3. de Raptu:*

Suspectæque nobis

Ne foret, hinc Thæben comites, hinc Pallada junxit.
Et habet ab aliis patrocinium. Nam ululatum & strepitum aliarum puellarum, dum Proserpina raperetur, commemorat Firmicus loco citato; & D. Aufonius coætaneus Claudiano, epist. 5. *

*Qualis floricomæ quondam populator in Ætna
Virgineas inter choreas Deida raptam
Sussulit, emeris Stygis fornacibus, Orcus.*

Valer. Flacc. lib. 5. Argonaut.

*Aut Sicula sub rupe choros, hinc gressibus hærens
Palladis, hinc clare Proserpina juncta Diana,
Altior, & nulli comitum celsura, prorsusquam
Talluit.*

Stat. lib. 2. Achilleid. v. 150.

*Qualis Sicula sub rupibus Ætnæ
Naxos Ætnæas inter Diana, seroxque
Tallas, & Elysi lucebat sponsa tyranni.*

Et de hoc comitatu existimo intelligendum Nævium lib. 2. belli Punic:

Prima incedit Cereis Proserpina puer.

Quippe lib. 2. de Raptu dixit Claudianus:

*Quas inter Cereis proles, nunc gloria matris,
Mox dolor, æquali tendit per gramina passu.*

Ceres ergo redux Ennam Siciliæ civitatem venit ubi filia raptus admonita est. Unde & Ennae dicitur. Lactant. Firmian. lib. 2. Divin. Instit. cap. 4. sive Ætnæ, quod cognominis ab Ætna, sub qua rapta filia, ut est apud Valerium Flaccum, Statium, & Aufonium nuperrime citatos. Claudian. lib. 1. de Raptu:

*Ætnæ Cereis proles optata virebat
Unica.*

Hadrianus Turnebus lib. 8. Adversarior. cap. 12. censuit legendum, & tota pene criticorum caterva post illum:

*Ennae Cereis proles optata virebat
Unica.*

M. Tull. Orat. 4. in C. Verrem: Cereis numen: sacrorum verustatem, sacrorum religionem, istius sceleratissimi, atque audacissimi supplicio expiari volebant, omnia se cetera pati, ac negligere dicebant, hic dolor erat tantus, ut Verres, alter Orcus, venisse Ennam, & non Proserpinam asportasse, sed ipsam abripuisse Cerecem videretur: Etenim urbs illa, non urbs videtur, sed sanum Cereis esse, habitare apud sese Cerecem Ennenses arbitrantur, ut mihi non crues illius civitatis, sed omnes sacerdotes, omnes accolæ, atque antistes Cereis esse videantur, Enna tu simulachrum Cereis: tollere audebas? Arnob. cont. gent. lib. 5. Contimiliter & in altera fabula: Ennae, nemus, & flores quid sunt? quid sumptus ignis ex Ætna, comprehensaque istæ fides, quid per agratio cum his orbis, quid Attica regio, quid Eleusinus pogus, quid Baubonis tugurium atque hospitium rusticarum? Hinc ergo Ceres, & Proserpina Ennae nomine passim appellata. L. Sen. Heic. Furte act. 3. sc. 2.

Teque quam tota irrita quæssit Ætna mater.

In melioribus editionibus habetur:

Quæssit Enna mater.

Sil. Ital. lib. 1. Punicor.

*Hic crine effuso, atque Ennae numina diva,
Acheronta vocat, Stygia cum veste sacerdos.*

Et lib. 13. Punicor.

Ceditur Ennae cista cervicæ juvenæ.

P. Ovid. lib. 4. Fastor.

*Sic dea nec retinet geminus, & concita cursu
Fertur, & campis incipit Enna tuus.*

Et eodem libro:

*Grata domus Cereri, multas ea possidet urbes,
In quibus est cultus fertilis Enna solo.*

Et lib. 5. Metamorphoseos:

*Haud procul Ætnas locus est à manibus altus
Nimine Pergæ.*

In MS. codice Herculis Ciofani:

Haud procul Ennas locus est à manibus.

M. Lucan. l. 6. v. 742.

*Eloquar immenso terræ sub pondere, qua te
Contineant, Enna, dapes.*

Conjecturam quidem Turnebi & emendationem hæc promodvent. At ego priorem lectionem posse defendi puto: præter authores citatos proximè supra. Stat. lib. 4. Thebaid. v. 124.

*Et qui rura domant Epidauræ, dexter Jachos
Collis, at Ætnæ Cereri negat avia Dyme.*

Servius ad v. 39. lib. 1. Georgic. illud Lucani laudatum legit:

Detineant Ætnæ dapes.

Hinc ergo errores suos Ceres exorfaest, & frustra diu filiam quæssit, ut inde natum sit proverbium: Ceres Proserpinam quærit. de his, qui incassum laborant. Suid. in voce ἀζητία. Et in voce ἀζητία ἀζητία μετὰ τὸν θῆν. Ceres Proserpinam quærit. Claudian. lib. 1. de Raptu:

Sollicito genitrix erraverit anxio cursu.

Et lib. 3. de Raptu, sic Ceres de se:

*Impius errantem videat per rura, per urbes
Fugiver.*

Q. Aurel. Prudent. in Romano Martyre:

*Cur si æorum nemo rapuit virginem,
Quam nocte quærens mater errat pervigil.*

Investigata tandem diligenter filia Proserpina, deprehendit Ceres apud inferos eam agere. Servius ad v. 39. lib. 1. Georg. Cum raptam à Plutone Proserpinam filiam diu Ceres quæssisset, tandem aliquando eam esse a ud inferos. comperit, pro qua re, cum Jovis implorasset auxilium, ille respondit posse eam reverti, si nil a ud inferos gustavisset, illa autem jam Tunicis maligna in Elysio gustaverat, quam rem Ascalaphus Stygis filius prodidit, unde Proserpina ad superos remeare non potuit. Sane Ceres à Jove mersisse postea dicitur, ut Proserpina sex esset cum matre mensibus, sex cum marito. Ex hoc raptu sequutum est beneficium siugum inventarum: nam antea homines solis vescebantur glandibus. Claud. lib. 1. de Raptu:

Et glande relicta

Cesserit inventis Dodoniæ quercus aristas.

Et lib. 3. de Raptu:

Si frangunt communia pabula glandes.

Scio multis hoc proditum; sed tamen celebriores authores advocabo. Macrobi. l. 2. in som. Scipion. c. 10. A. Gell. l. 5. cap. 6. L. Apul. lib. 11. Milefiar. in principio: Sive tu Ceres alma frugum parens originalis, qua repertu latata filia, versuta glandis ferino remoto pabulo, mihi commensurato cibo, Eleusinam glebam percolis. Fur. Pub. Fulgent. lib. 1. Mytholog. in præfatione. Quidam sunt, qui foret a iis generosia e, Atticis aique Arcadicis sensibus, glandium quædam sapient. Vet. scholiast. Juvenal. ad v. 57. sat. 13. Divitia autem in fragis & in glande taxabantur. & ad v. 184. sat. 14. Quia ante homine fraga & glandes comedebant. Arnob. lib. 2. cont. gent. Si panis ex farre, aut tu sacula imremur antiqua, ex calido. mere glandes. C. Plin. lib. 7. Nat. histor. cap. 56. In: ent Ceres frumenta cum antea glande vescebantur. Et in præfat. ad lib. 12. Primumque munus homini datum, arbores, sylvaque intelligebantur, hinc rimum alimen: um, Jul. Pollux lib. 6. cap. 7. βελανδία, βελανδία, glandium comestores, glandes comedere. Hinc poëta, Ovid. l. 3. Amor. eleg. 9. Virgil lib. 1. Georg. in principio, & Serv. ibid. Tibull. l. 2. eleg. 3. Hor. l. 1. sat. 3. Juvenal. sat. 6. in princ.

Et sape horridior glandem ruficante marito.

T. Lucret. lib. 5.

Glandiferas inter curabant corpora quercus.

Sulpitia poëtria in Satyra sua:

*Non aliter quam cum primo surreximus avo,
Glandibus, & puræ rursus procumbere lymphæ.*

Valer.

Valer. Flacc. lib. 1. Argonaut.

- - - Flava quercum damnavit arista.

Fest. Avien. descript. orb. terræ. n. 285.

Conjugibus natisque simul cibis aspera glando.

D. Auson. in Monosyll.

Olim communis hominis cibus & pecori glans.

Aurel. Prudent. lib. 2. in Symmach.

Ilginis melius saturatur glandibus alvus.

Quod non Romanæ tantum consuetudinis, sed & Græcæ fuit. Nam apud Athenienses in nuptiis puer canistrum præferebat panem plenum, clamabatque ἑρουν καλον, ὅσον ἄμενον. Fugim malum, inveni melius. Sed & antiquiores Atheniensibus Arcades non alios, quam glandes, cibos habebant; unde & in notam antiquitatis suæ appellantur βαλανοφάγοι, glandivori. Carl. Rhodigin. lib. 1. 6. Antiquar. lect. c. 3. Jul. Pollux lib. 1. cap. 12. num. 9. δρυς, τὰς αἰς ἐν ἐν ἀμείνων τοῖς τὰ ἔργα διὰ τὰς βαλανοφάγους Ἀρκάδας, καὶ μέγιστα, εἰ ποῦ πυρὸν τὰς ἀνθρώπους ἐδρεφεν ἢ βαλανοφάγους. Quercus, dubium autem toxum erit, an frugifera habetur propter glandivoros Arcades, & maxime quod homines ante frumenti usum glande pasciebantur. Elian. var. hist. l. 3. c. 39. οἱ βαλανοφάγοι Ἀρκάδες, Ἀργεῖοι δὲ δρυς, Ἀθηναῖοι δὲ σῦκα, Τυρῆνιοι δὲ ἀρχαῖος δαίτην ἔχον. Arcades glandes, Ἀργεῖοι pyra, Athenienses ficus, Τυρῆνιοι vero sylvestris pyra comedeant. Artemidor. Daldian. l. 2. Onirocrit. c. 25. δρυς ἀνδρας σημαίνει πλυσσας, διὰ τὸ τρέφειν, ταύτης γὰρ τὸ καρπὸν ἡσθιον οἱ Ἀρκάδες; καὶ ὁ Ἀργεῖος φασιν.

Ἀρκάδες ἔσταν βαλανοφάγοι.

Quercus viros significat opulentos, ob alimentum, hujus enim fructum comedeant Arcades, & Archæus inquit: Arcades sunt glandivori. Huc pertinet oraculum illud vetustissimum, quod extat apud Herodotum lib. 1. pag. 28.

Ἀρκάδιον μὲ αἰτέεις; μὴ γὰρ αἰτέεις, ἔπος δάστω,

Πολεῖς δὲ Ἀρκάδιον βαλανοφάγους ἀνδρες ἔσταν.

Ventit Valla:

Me petis Arcadiam? multum petis, haud tibi tradam,

Multi apud Arcadiam vescentes glandivori sunt.

Unde in Xvralibus tabulis cautum, ut glandem in alienum fundum proculdubio colligere liceret, inquit Plinius lib. 16. c. 5. R. v. arduus ex illo in legg. 12. Tabular. cap. 26. Ludov. Charondas ad eadem leges cap. 73. Theodor. Marcellus in eadem cap. 5. 1. Hinc puto derivatum, ut glans pro quolibet fructu usurpetur. Nam glandes palmarum apud Suidam in voce βαλανοφάγοι, ubi ait, seleictas quasdam glandes dominorum fuisse, alias in servorum usus expositas, ex hisque & vinum factum. Et cernus glandifera arbor apud Moderatum Columellam lib. 8. c. 17. Et diserte Ulpianus l. c. definit glandis nomen omnes fructus intelligi, l. un. ff. de verbor. significat. ut mihi sit mirum in tanto antiquitatis consensu Homerum fuisse, qui glandibus pinguiores fieri suos l. 13. Odys. scriptis, de hominibus toto opere silet, quod non fecisset puto, si suo saculo ullus glandium usus mortalibus fuisset cognitus.

Cereris quidem id beneficium, sed Triptolemi opera frugum satio gentibus cognita, is & Cereus pater Græcis dictus. Aristoph. Acharnensibus, act. 1. se. 2. Martian. Capella l. 1. de Nupt. Merc. & Philolog. Quiprimi mortalibus usum rerum, majoraque commodum præstiterunt, ut vitem Dionysius apud Thebas, Osiris apud Ægyptios hausum vini, usumque comperiens, frumentum Isis in Ægypto, Triptolemus apud Atticos docuere, eademque Isis lini usum, sementemque monstravit. Narrat fusc C. Julius Hyginus Fabular. cap. 147. Et obiter eodem opere cap. 259. Lyncus rex Sicilia fuit, qui missum à Cerere Triptolemum, ut hominibus frumentum monstraret, suscipiunt hospitio, intermere cogitavit. Et cap. 277. Ceres fruges ferere, boves domare, & alumnus suo Triptolemo fruges ferere commonstravit. Eleganter Freculphus Lexovienfis Chron. Tom. 1. lib. 2. cap. 12. His temporibus (Pelopis regis) Triptolemus, quem Philochorus ait, longa navi ad urbes accedentem, distribuisse frumenta, & ob id dedisse suspensiones, quod navi ejus ferrens pennatus fuerit, sive ut alii fingunt, quod jubente Cerere, anguibus portatus alitibus, indigentibus terris frumenta volando contulerit. Lege, Triptolemus, & est auctor opti-

mus fœde in nominibus propriis saepe corruptus. Quod in annum mundi 3797. rejicit Ado Viennensis Chron. pag. 27. His temporibus fabula ficta sunt de Triptolemo, quod jubente Cerere serpentum pennis gestatus, indigentibus frumenta volando distribuit. Dionys. Halicar. l. 1. hist. Rom. pene in limine. Et curiose Hubertus Vellejus, & Fr. Laziardus in histor. universi. Epitoma c. 21. Triptolemus agriculturam ampliavit, & quadrigas junxisset dicitur. Ceres etiam, præter instrumenta arandi, mensuras invenit, cum prius per acervos triticum numeraretur. Lutat. Placid. ad v. 658. lib. 4. Thebaid. Cum Triptolemus beneficium Cereris, fruges per omnes spargeret gentes. Et ad l. 12. v. 629. Ceres à Dite filiam raptam dum querit, hospitio regis Eleusi fertur fuisse suscepta, cujus filium Triptolemum pro beneficii gratia suscepit nutriendum, cui agriculturam, & inveniendi frumenti artificium Ceres ostendit. Ipse stat. præter loca citata lib. 4. syl. 2.

- - - Ætherei felix sic orbe fluxit Triptolemi.

Sidon. Apollinar. carm. 9. v. 180.

Non cum Triptolemo verendam Eleusis,

Qui primas populus dedere aristas,

Pastis Chaosum per illicitum.

D. Auson. epist. 22.

Triptolemon olim, sive Meden, quem vocant,

Aut Tullianum Buzigen.

Nonnus Panopolit. lib. 19. v. 84.

Τριπτόλεμον σπείρον ἔδωκε φεισάχυν ὅτι δίδω.

Triptolemus segetem invenit spiciferis in curribus.

Claudian. lib. 1. de Raptu in limine:

Angues Triptolemi stridunt, & squamea curvis

Colla levant attrita jugis.

Quem versum, nescio, cur insana critices prutigne, in deteriori, & minus numerosum mutare voluere Scaliger senior hoc modo:

Triptolemi stridunt angues.

L. Sen. in Hippolyto act. 3. sc. 1.

Jam quarta Eleusis dona Triptolemi secat.

Valer. Flacc. lib. 1. Argonaut.

- - - Aut cursu levis frenasse dracones

Triptolemi, ignaras Cereris qui vomere terras

Imbuat.

Martian. Capella lib. 2.

Atys pulcher item, curvi & puer almus aratri.

In memoriam accepti hujus beneficii decreto totius populi Atheniensis, in honorem Cereris instituta sunt sacra, quæ Thesmophoria dicebantur ut infra probabo, & à patre Triptolemi Eleuso Eleusina, præter laudatos scriptores, narrat Lactant. Placid. ad v. 383. lib. 2. Thebaid. Stationæ. Scrobo l. 15. Geographiæ. noctu celebrabantur.

Crinagoras lib. 1. Antholog. cap. 28. epigr. 3.

Διμήτερος μεγάλας νύκτας ἰδὼς ἱερῶν.

Cereris magnas noctes videas sacrorum.

Stat. lib. 7. Thebaid. v. 412.

Et non assuetis pernox ululavit Eleusis

Mensibus.

Et lib. 12. Thebaid. v. 132.

Noctivagumque gregem, quamvis sibi luget, Eleusin

Flevit, & arcanos errantibus extulit ignes.

Arcani ignes sunt faces, quæ in Thesmophoriis accensæ gestabantur; exemplo Cereris, quæ sub noctem quarendæ filia laborem exorsis est. Claudian. l. 3. de Raptu:

Noctivago tadas inflammatura labori.

Apollodor. Atheniens. Bibliothec. l. 1. διμήτερος γὰρ μὲν λαμπράς νύκτας τὰς, καὶ ἡμέρας, καὶ πᾶσαν ἡ γυνὴν ἐν τῇ περὶ τῆς Ceres accensis facibus, noctesque & dies universum terrarum orbem lustravit vestigando. L. Sen. Herc. Fur. act. 3. in Choro:

Libra Phæbeos tenes aqua curtus,

Turba secretam Cererem frequentat,

Et citi tellis properant relicti

Attici noctem celebrare mylæ.

Ideo & faces adhibita. Claudian. l. 1. de Raptu in principio:

- - - Tem-

- - - Templumque remingit

Cerrepidum, sancta quoque faces attollit Eleusis.

Quod usque adeo verum est, ut Ceres semper cum face accensa videatur, seu locata, seu picta. Martian. lib. 2. de Nupt. In eo sinistra Nilotici, Eleusinaeque lampas, arcusque Diabynna, tympanaque Cybetera videantur. Et Dianæ Segestanae simulachrum dextra manu facem praeferebat, tanquam materni laboris & sollicitudinis argumentum. M. Tull. 6. Verrina. Aur. Prudent. in Romano martyre:

Facem recincta velle præterit Ceres.

Lactant. Firmian. lib. 1. c. 21. Quia facibus ex Aetna vertice accensis Proserpinam Ceres quasisset in Sicilia dicitur, idcirco sacra ejus ardentium tadarum jactatione celebrantur. Cum istis faculis luto & fursive oblitis currebant, observat Brodaus. Vet. Schol. Juvenal. sat. 15. v. 141. egregium ritum tradit; nam unaquaeque non gestabat facem, sed currebat sibi mutuo tradebant. Face arcana dignus sacerdoti, ac per hoc justus. Arcana, imbutum sacrum dicit pontificem, aut arcana dicit mystica, cum in templo Cereris sibi invicem sacra cariores tradunt. Quod fiebat hac potissimum ratione, unus ab ara facem accensam manu comprehendebat, & ad certum in templo locum currebat, qui cum pervenisset, alteri successuro & cursuro eandem tradebat. Georgius Alexandrinus ex M. Varrone in Re Rustica notavit antiquè dictum Tibi trado, id est, tibi. Quod noli de Cereris sacris tantum intelligi, nam Athenienses tria festa agebant lampadis, Panathenaeas, Vulcanalibus, Prometheis: & primus quidem lampadis in sacrificiis usus Vulcano tribuitur, quod in ignis usum primus repperisset, & mortalibus ostendisset, ut scribit Ister apud Suidam in voce λαμπρῶν. Communior tamen est & receptior consuetudo, in Cereris mysteriis faces gestari solere; unde poeta. P. Ovid. epist. 2. Phyllid. ad Demoph.

Et per tadsifera mystica sacra dea.

Et lib. 3. Faistor.

Quos cum tadsifera nunc habet illa dea.

D. Juvenal. sat. 2. v. 91.

Talia secreta coluerunt orgia tada
Cecropiam soliti Bapta lassare Coryton.

L. Sen. Agamem. act. 2. in Choro:

Tibi votivam matres Grajae
Lampadae jactant.

Et in Herc. Furente.

Longas Eleusi tacita jactabo faces.

Et in Hippol. act. 1. sc. 2.

Jactare tacitis consulas sacris faces.

Scholias. Apollonii Rhodii citat Bachylidis lyrici versum hunc:

Ἐκδρα δαδούρως Νουτὸς μεγαλοκίτης δούλες.

Hecate tadsifer cunctis magnum habentis sinum filia.

Inde δαδούρα, facis gestatio solemnis in Theophrasti & Isegorii δαδούρας, doctores sacrorum, faciferi, in sacris recepta sunt vocabula. Jul. Poll. l. 1. cap. 1. Onomast. num. 31. & Callias Ceteris sacerdos δαδούρας, tade gestator, appellatur à Plutarcho in Aristide in principio. Et facis istius non in sacrorum annua celebratione tantum, sed & in omnium sacerdotum initiationibus. testis Heliodor. l. 9. pag. 424. Juvenal. sat. 15. pulchrè, ut semper:

- - - Quis enim bonus, & face dignus

Arcana, qualem Cereris vult esse sacerdos.

Stat. lib. 4. syl. 8.

Twine Allaa Ceres, cursu cui semper anhelò,
Votivam tacitis quassamus lampada mysta.

Et lib. 2. Thebaid. in fine:

Allaas tibi rite faces, & ab arbore casta,
Necesse purpureas niveo discrimine vitas.

Vitium autem in editionem Georgii Cedreni irrepsit. Nam in historiar. Compendio pag. 139. à Xylandro, Daduchus, pro Claduchus, versum est.

In his sacris perpetua taciturnitas observabatur; ideo Papi-nius paulo antea laudatus, tacitos mystas dixit. Ad quorum ritum & Cereales ludi instituti, ut expedit infra l. 5. cap. 14. C. Sueton. in Augusto cap. 93. Athenis initiatus, cum postea

Roma pro tribunali de privilegio sacerdotum Atticae Cereris con-gnosceret, & quadam secretiora proponerentur, dimisso concilio, & corona circumstantium, solus audit disceptantes. L. Sen. lib. 7. Nat. quaest. cap. 31. Non semel quadam sacra traduntur, Eleusis servat, quod ostendat reventibus. Rerum natura sacra sua non simul tradit. Initiatos nos credimus, in vestibulo ejus habemus, illa arcana non promissae nec omnibus patent, reducta & in interiore sacratio clausa sunt. Mysteria ob id dicta τὰ μυστῆρ, quod est οὐ κλάδεις, erantque duplicia: parva, quae Proserpinae filiae. Plut. in Demetrio. Tatian. Orat. cont. gent. magna, quae in honorem ipsius Cereris instituta. Scholiast. Aristophanis in Pluto act. 4. sc. 2. addit Gerardus, parva sacra fuisse veluti ἡγεμῶν, καὶ κατὰ γένος, lustrationem primam & institutionem. At in magnis sacris qui initiari volebat, moris fuit, ut, quam vestem quae eo tempore gestaret, quo initiaretur, non prius eam exueret, quam longo usu detrita, gestari amplius non posset: nam tum ferebatur in templum dicanda illi deo, cujus religionis candidatus esset, qui sacramentum offerrebat. Ipse Aristophanes loco laudato:

Μὴν δ' ἐμῶνδ' ἔστ' ἐν αὐτῇ τὰ μετὰ δα;

Vertit Nicodemus Erischlinus:

Numquam hac ea vestis est, qua tu magnis sacris

Initiatus es?

Helenius Acron Interpres Horatii ad lib. 3. od. 2. Sacra Cereris mystica erant, nec vulgari licbat, propter hoc quod consiliis occulte dea usi esset, donec filiam reperneret. Ipse Horatius:

- - - rit Cereris sacrum

Vulgari arcantum.

Lactant. Firmian. l. 2. divinar. Insist. cap. 4. Unum libet commemorare de Cerere Catanensi vel Emenfi, quarum alterius tanta fuit religio, ut adire templi ejus secretis penetratio vis nefas esset, alterius antiquitas tanta, ut omnes historiae loquantur. Idem alibi l. 5. rationem reddit. Eas scilicet à callidis hominibus instituta, ut populus, quid coleret, ignoraret. D. Auson. epist. 24. At tu juvenis velut alta silentia sacris

Devotus teneas, perhas in lege iacendi.

P. Ovid. l. 1. de Arte:

Testaque sint solita mystica sacra fides.

Et l. 2. de Arte:

Quis Cereris ritus audeat vulgare profanis,

Magnaue Thracia sacra reperta Samo?

Moschus Etydilio 3. v. 75. εὐνέων δὲ δὴ μὴν, bene velata Cereris. Licet ea Cereris etiam dicta, à venulabro, cum quo depingebatur. Suid. in voce λικμῆα.

Eleusina, & Attica, & Αἰθῆα, à locorum nominibus, ut supra dictum est.

Profunda, Jan. Parthas. epist. 55.

Flava, à colore frugum jam maturiscentium.

Panda, & Panitia, Lud. Carnio in Antiquis lectionibus docuit, quem adi.

Mammosa, quod grandibus & protensis mammis depingeretur. Annob. l. 5. cont. gent. & l. 3. Auet animus, atque ardet in Chalcedoni illis magnis, atque in palatiis caeli, deos deasque conspiciere intectis corporibus, atque nudis, ab Jaccho Cererem (Musa ut praedicat Lucretii) mammosam. Locum autem, quem ex Lucretio laudat, l. 4. Ret. Nat. extat:

At gemina, & Mammosa Ceres, est ipsa ab Jaccho.

Sic enim emendat Dionys. Lambinus, cum antea legeretur in aliis editionibus, nec sensu, nec lege metri constante:

At lamina & mammo sacer est ipsa ab Jaccho.

Alumna, quod frugum beneficio alantur homines. Ceres autem nihil aliud quam frumentum. Martian. Capella l. 1. five, ut alii volunt, quod terra omnes nutriet. Orpheus in hymnis:

Ἰνὸ μῆτες πάντων, Δημήτερος πλεονότιον.

Terra mater omnium, Ceres unctis subministrans.

Author carminis ad Nesselam:

- - - Communis alumna

Omnibus injecta tellus cumulavit arena

Sancta Ceres.

Claudian. l. 2. de Raptu:

Si tu sancta Ceres, & te non Caspia tigris

Edidit,

Eaidit, heu fulvas animo transgressa leones.

Legendum est, nam Proserpina loquitur:

- - Et me non Caspia tigris

Edidit.

Quam correctionem debeo Flavio conjectaneor. cap. 9. & ille MSS. At ego priorem versum sic legi posse censeo ex MS.

Si tu nota Ceres.

Hoc est, si levitas indulgentiaeque materna mihi haecenus probata fuit, & innotuit. Vel sic melius:

Si tu salva Ceres.

Id est, si mecum non ipsa periisti.

Legifera denique Serv. Honorat. ad libr. 4. Aeneid. vers. 57. Leges Ceres dicitur invenisse, nam & sacra ipsius Theſmophoria, id est, legum latio vocatur, sed hoc ideo fingitur, quia ante inventum frumentum à Cerere passim homines sine lege vagabantur, quae feritas interrupta est, postquam ex agrorum discretione nata sunt iura: Theſmophoria autem vocantur legum latio, an quia in ade Cereris in areis se fuerunt leges. Clemens Alexandrin. in Protrep. At nob. libr. 5. cont. gent. Vultis consideremus mysteria & illa divi-

na, quae Theſmophoria nominantur à Graecis, quibus gente ab Attica, sancta illa pervigilia consecrata sunt, & pamythismi graves? Herodot. lib. 2. καὶ τῆς Δήμης τε τελετὴς τίγῃ, οἱ Ἕλληνες Θεσμφορία καλεῖται, καὶ ταύτης καὶ τίγῃ δεσμοὶ καίθω, πλὴν ὅσοι αὐτῆς ὅσιν ἐστὶ λίγην. De Cereris quoque institutione, quam Graeci Theſmophoria vocant, absit ut eloquar nisi quatenus sanctum est, de illa dicere. Plutarchus lib. adversus Colotem Δήμης γὰρ Θεσμφορίαν, Cererem legiferam appellat. Et inter recentiores adi ad Liliū Gyraldum syntag. deor. gent. 14. Wolfgang. Lazium libr. 11. Commentarior. Reip. Rom. cap. 7. Baptist. Fium Annotat. posterior. cap. 9. Callimach. in Hymno ejus:

ὅς ποιεῖσθιν ἑαδὶτα τίθεται δάκν.

Ut urbibus placidas leges daret.

Virgil. lib. 4. Aeneid.

Legifera Cereri.

Calvus, antiquus poeta, de Cerere:

Et leges sanctas docuit, & clara jugavit
Corpora conjugis, & magnas condidit urbes.

C A P. XII.

De Vulcano & Vesta.

VULCANUM etiam & VESTAM, utpote duos ignes, veteres conjunxerunt, de quibus hoc capite nonnihil dicemus. VULCANUS, ut Servius docet, quasi Volcanus dictus est, quod per aërem volet. Varro autem eum à majore ignis vi & violentia nomen hoc accepisse tradit. Quis hic Deus fuerit, non liquido constat: variant enim inter se scriptores veteres. Cicero libro 3. de Natura Deorum, plures à veteribus Vulcanos proditos fuisse affirmat, ex quibus quatuor ipse recenset. Primus, inquit, Caelo natus, ex quo & Minerva Apollinem eum, cujus in tutela Athenas antiqui historici esse voluerunt. Secundus Nilo natus, Opas, ut Aegyptii appellant, quem custodem esse Aegypti volunt. Tertius ex tertio Jove & Junone, qui Lemni fabricae traditur praefuisse. Quartus Manalio natus, qui tenuit insulas prope Siciliam, quae Vulcania vocantur. Horum ille, qui Jovis & Junonis filius fuisse à Cicerone traditur, is fortasse est, qui usque adeo cultus ab antiquis est. Hesiodus & Lucianus scribunt, eum à sola Junone citra virilem congressum editum, admodum fortunatum: claudum etiam ex ruina cum praecipit à Jove datum esset de caelo, ubi periturus fuisset, nisi à Lemniis pro sua bonitate, dum adhuc in aëre ferretur, fuisset susceptus. Hic ignis inventor fuisse ab Aegyptiis proditur, Diodoro teste, fabrorumque fornacis auctor, quia sine igne nullum metalli genus fundi extendique posset. Isidorus. Eusebius libro de Praeparatione Evangelica scribit: Ignis virtutem Vulcanum appellatam, & in forma hominis ei simulachrum constitutum, in cujus capite pileus esset caeruleus, coelestis symbolum volutionis, ubi integer iynceruseque ignis invenitur, nam qui de caelo in terram delapsus est, cum imbecillior sit, materiaeque indigeat, claudicans fingitur. Venus ei uxor fuit quam tamen Cincius Majam, Piso Majestam appellatam dicit. Templum Vulcano Romae rovisse Titum Tatium Varro & Dionysius Halicarnassensis lib. 2. scribunt. Plutarchus in Quaestionibus, sive causis Romanis, quaestione 47. prodit, ipsum Romulum Vulcani sanum aedificasse extra Urbem, & causas ejus rei inquirens, dicit fecisse id Romulum, vel quod cum Martis filias existimaretur, propter fabulosam illam Vulcani adversus Martem, Veneris causa simulatam, Vulcanum in eadem urbe, eodemque cum Marte domicilio esse noluerit: vel quod in hoc templum illud à Romulo conditum sit, ut ibi una cum Tatio collega curiam haberet, in qua de rebus arcanis cum Senatu absque interventoribus quietè possent consultare: vel denique cum Romae ab incendiis statim à primi temporibus multum periculi esset, colendum quidem Deum igni praefectum: sed extra urbem locum ei assignandum Romulus statuerit. In hoc templum Romulus cum reliquis spoliis ex Cameria quadrijugum arcum currum deportavit, & statuit, suique statuam ex victoria coronatam locavit. Auctor in vita ejus Plutarchus. Augustinus passim Vulcani meminit, de civitate Dei, quod ei templum à Tatio vocum sit, & libro 7. cap. 16. ignem mundi leviorē Vesta esse, violentiorem Vulcani, ubi Vires ex Phurnuto addit, Vulcanum esse ignem hunc crassum, quo passim utimur. Ille enim subtilior Jupiter est, & idem Prudentius:

----- Ipse ignis nostrum qui servit ad usum,
Vulcanus peribitur, & in virtute suprema
Finditur, ac delubra Deus, & nomine & ore
Assimilatus habet: necnon regnare caminis
Ferrur, & Aolia summus faber esse, vel Aetna.

VESTA.

Unde *Vesta* nomen acceperit, inter scriptores non convenit: Ovidius enim à *vi stando* derivat, cum scribit:

Stat vi terra sua, vi stando Vesta vocatur.

Alii à *vestiando*, quod terra variis tum herbis, tum plantis, ceterisque vestiatur. *Cicero Veste* nomen à Græcis esse vult: Ead enim, inquit, est, quæ ab illis *ἑστία* dicitur: vis autem ejus omnis ad aras & focos pertinet. Libro de Divinationum generibus ait, *Vesta* & *ἑστία* nomen nihil significare, neque Latinorum neque Græcorum lingua, sed utramque vocem Latinam, & Græcam Hebrææ originis esse, & quidem compositam ex *Eschia*, quod *ignem Dei* significat: unde etiam probat hanc colendi ignis consuetudinem defluxisse à Patribus, & remansisse inter Ethnicos cum tenui umbra depravatorum rituum. Fuit *Vesta*, ut *Diod. Siculus* & *Apollodorus* volunt, Saturni filia: ut verò *Q. Fabius Pictor*, Jani uxor, cui etiam ad stipulatorem *Berosus* ille, de quo tamen eruditi non sine causa dubitant, qui eam Noæ, qui *Janus* dictus est, fuisse uxorem scribunt, cujus proprium nomen cum fuerit *Tidea*, *Aretiam*, id est, terram, & *Estiam*, id est, ignem, post mortem eam cognominatam esse, quia fuisset Regina sacrorum & puellas docuisset sempernum ignem sacrorum inextinctum servare.

Simulachrum ejus varium fuit. Pingebatur nonnunquam forma mulieris sedentis, & gestantis tympanum, quod terra ventus in se contineat: interdum aliter, ut ostendit hic, quem adjecti, nummus, notatus littera M. Fuit *Vesta* diu ante Romam conditam culta in Italia, maximè à Tyrrhenis, teste *Myfio Lesbio*, qui eam Tyrrhenorum lingua *Labiæ Horbiam* appellatam esse, dicit, quam appellationem etiam auctore *Herodoto* apud Scythas habuit.

Macrobius eam unam ex Diis Samothracibus, sive *Penatibus*, vel saltem eorum comitem esse vult. Huic ignis sacer est, & à virginibus, quæ ob hoc *Vestales* dicuntur, custoditur, de quibus alibi, tandem etiam à Romanis culta fuit. Alii ab Romulo putant ei templum primum conditum fuisse: alii ab Numa, quod libr. 2. vehementer *Dionys.* probare nititur: qui tamen paulo ante scribit, & cum eo *Terentius Varro*, Titum Tatium receptum à Romulo in regni societatem tum aliis Diis, tum *Vestæ* etiam templum condidisse. *Onuphrius Panvinus* in descriptione xiv. regionum Urbis meminit templi *Vestæ*, ædis, & ædiculæ, cujus sicut etiam templi meminit *Sextus Ruffus*, & *P. Victor*.

Templum *VESTÆ* extruxit *Numa Pompilius*, de quo sic *Plutarchus*: Traditur Numam custodiæ causâ perenni igne *Vestæ* templum circumdedit: quod rotundum ab eo extructum est, non ut terræ (quasi ea *Vestæ* esset) sed ut universi figuram exprimeret, in cujus medio ignem collocatum Pythagoræi censent, eumque *Vestam* & *Unitatem* appellant. *Festus*. Rotundam ædem *Vestæ* *Numa Pompilius* Rex Romanorum consecrasset videtur, quod eandem esse terram, qua vita hominum sustentaretur, crediderit, eamque pilæ forma esse, ut sui simili templo Dea coleretur. In hac æde præter ignem *Vestæ* alia quoque sacra asservata fuisse à quibusdam traditur, qua de re *Dionysii* & *Plutarchi* verba adscribam: *Dionysius* libro 2. ita scribit. Alii tradunt præter ignem occulta quædam sacra in Deæ fano esse deposita, solis æditus cognita, & virginibus: adduntque argumentum non leve ex ejus incendio, quod accidit, quando primum Romani cum Penis bello conflictabantur, propter Siciliam: tunc enim Virginibus metu diffugientibus, ædituorum unus *L. Cæcilius Metellus* vir Consularis, is qui devictis in Sicilia Carthaginensibus in celebri illo triumpho cxxx. elephantos traduxerat, posthabito publicæ utilitati privato periculo, irrupit in ardens penetrale, sacraque à virginibus deserta è flammis eripuit: quamobrem honores maximos à civitate grata est promeritus, sicut ex elogio patet, quod adscriptum est ejus statui in Capitolio. Ex hac confessa re nectunt conjecturas proprias: quidam dicunt hic servari partem sacrorum Samothraciæ, quæ quondam ex hac insula *Dardanius* in Urbem à se conditam deportaverat, eaque capta *Æneas* Troja profugus secum attulit in Italiam. Alii *Minerva Iliensis* effigiem esse veram, & notam *Æneæ*, perito rerum talium, cum alteram ad hujus similitudinem formatam *Achivi* furto sustulerint: cujus facti crebra mentio reperitur apud poetas, æque ac historicos. Ego sane à multis accepi, custodiri à virginibus: non solum ignem, sed & sacra quædam vulgo incognita: ea tamen nec ipse scrutari ausim curiosius, nec aliis fas puto. *Plutarchus* in Camillo: Alii ignem, ut & apud Græcos, in vestibulo templi ardere lustrationis causâ censent, reliqua sacra intus abcondi, neque à quoquam, præter *Vestales* virgines, conspici ea fas esse. In iis autem arcanis esse Trojanum illud *Palladium*, ab *Æneâ* in Italiam allatum, multorum sermonibus est traditum. Alii fabulam addunt, *Dardanum* è Samothracia asportatum *Palladium*, cum Trojam condidisset, in ea urbe consecrasset: *Æneam* id, quo tempore Troja capta est, clam sustulisse, ac usque ad migrationem in Italiam adservasse. Qui sibi majorem harum rerum notitiam arrogant, duo dicunt dolia haud ita magna sibi esse reposita: alterum apertum & inane, alterum plenum, & obliatum: solis autem sacris istis Virginibus licitum ea videre. Alii hos errare putant, eos deceptos quod tum (scilicet bello Gallico) *Vestales* pleraque sacra in duo dolia conjecta, terra obruerint sub templum Quirini: cui loco etiam nunc à doliis nomen sit. Hactenus *Plutarchus*. De *Palladio*, quia ejus mentio facta est, adhuc dicendum videtur, de quo *Joannes Ludovicus Vives* ad caput 2. libri 1. *Augustini* de Civita-

Civitate Dei, hæc collegit: *Palladium* simulachrum est *Palladis*, de quo tam varia tradunt rerum scriptores, ut ineptum ducam persequi longius eorum opiniones. Excerptam tamen ex *Varrone*, *Dionysio Halicarnassæo*, *Ovidio*, *Plutarcho*, & *Servio*, quæ mihi verisimiliora videbuntur. *Chrysis* *Pallantis* filia, cum *Dardano* nuberet, pro dote secum attulit *Palladium*, & magnorum Deorum simulachra, quibus templa *Dardanus* in *Samothracia* construxit. quæ postea sacra in *Ilium* sunt, nepotum tempore, transvecta, accepto oraculo mansuram Urbem, quamdiu & in ea *Palladium* illud. Quocirca in intimam arcis partem est reconditum, efficto altero quodam *Palladio* illi simillimo, quod in publico negligentiùs asservabatur. Cumque *Pyrrhus* ex *Heleno* vate *Priami* filio inexpugnabilem esse *Trojanam* urbem, salvo in ea *Palladio*, cognovisset, idque Principibus *Græcorum* renunciasset, *Ulysses* & *Diomedes* per fraudem primum ingressi, deinde facta in custodes vi, *Palladium* illud imaginarium surripuerunt. Alterum capta jam urbe *Sycas* *Æneæ* tradidit cum magnis Diis, quos *Penates* *Trojanos* vocant. *Æneas* in *Italiam* illa omnia secum advexit. Hinc ex *Alba longa*, sive, ut *Varro* putat, ex *Lavinio* *Romam* *Palladium* translatum est, statutumque in æde *Vestæ*, quæ cum deflagraret, *L. Metellus Pontifex Maximus*, *Palladium* medio ex incendio fustulit, amissis luminibus. *Palladium* vulgo conspectum est. *Heliogabalo* Imperatore incensa æde *Vestæ*. *Herodianus*. Fuit alterum *Palladium*, quod *Athenis* in arce dicebat *Nicias*. Hæc *Vires*. In veteribus nummis & *Vestæ* templum rotundum, & *Æneas* patrem *Anchisem* in humeris portans, atque una manu *Palladium* ferens, altera filium *Iulium*, alia sacra gestantem, ducens, cernuntur, quorum duo notati litteris N. O.

AD CAP. XII. PARALIPOMENA.

Vestæ cultus, statua, templa, ignis, virgines, eorum jura & privilegia.

Peculiare hoc *Trojanorum* numen. *Sidon*. *Apollinar.* *carmin.* 9. vers. 172.

Thebis Eshion, illoque Vestam.

Et in senatu *Atheniensium* aram habebat, notat *Joan. Brodæus*. eamque pene omnes scriptores, quantum reminiscor; ignem interpretantur. *Servius Honoratus*, pro terra sumit, quam ignem, inquit, habere non est dubium, ad illud lib. 1. *Æneid.*

Cana fides & Vestæ.

Idem ad v. 283. lib. 3. *Æneid.* Nam & *Vestam* ideo *Trojani* colunt, quia eadem terra, terrigenas autem *Athenienses* nemo dubitat. Et hæc depingebant muliebri forma, *rympanum* gestantem, quod terra tentos in se contineat. *Suidas* in voce *ῥυμπα*, terra simulachrum. *Cal. Rhodigin.* lib. 15. cap. 14. scio ab *Ovidio* dictum l. 6. *Fastor.*

Effugiem nullam Vestæ nec ignis habet.

Sed & *Plutarchus* lib. de primo frigido ad finem, *Vestam* eandem cum terra esse in veteri *Theologia* docet; nec dissentit *Isidorus Hispalensis* l. 8. *Etymolog.* cap. 12.

Inter *Penates* colebatur, & deos domesticos *Romanorum*, ideoque & mater peculiari nomine dicebatur. *M. Cic. Orat.* pro domo sua. Teque *Vestæ* mater, cujus castissimas sacerdotes ab hominum amentia, furore & scelere defendis. *P. Virgil.* lib. 1. *Georg.* in fine:

*Dii patrii, indigetes, & Romule, Vestæque mater,
Quæ Thuseum Tiberim, & Romana palatia servas.*

Et rectè, palatia servas, quod in omnibus adium privatarum vestibulis apud *Romanos* *Vestæ* simulachrum staret, ut *Mercurii* apud *Athenienses*, quemadmodum supra explicui. *Eugraphius* vetus grammaticus in *Andriam* *Terentii* act. 4. sc. 3. *Romanis* omnibus mos est in atrio, hoc est, in vestibulo, habere *Vestam* (quippe cum inde vestibulum nominarint) cui sacrificium quotidiè facerent, illic ei fuerat collocata ara, ideoque dictum est:

Ex ara fume hinc verbenas tibi.

Neque vero hujus sacrificii idem ritus, qui in aliorum deorum sacris, (licet sciam molam etiam in illis receptam, *Fest.* lib. 3. in casta) nam sal rufum tantum offerebatur, *Lil. Gyrard. syntag. deor. gent.* 17. quod in calicibus fistilibus asservabatur, *Helennus* *Acron* & *Porphyrio* veteres Interpretes ad *Q. Horat.* lib. 1. od. 37. non adhibita qualibet aqua, sed tantum ex *Numico* flumine. *Servius* ad illud lib. 7. *Æneid.*

- - - Hæc fontis stagna *Numici*.

Aut libo, aut farre. *Juvenal.* sat. 6. v. 384.

Cum farre, & vino, *Vestam*, Janumque rogabat.

Perpetuus æternusque ignis in templo ejus, tanquam imperit certissimum pignus asservabatur. *Valer. Maxim.* lib. 5. cap. 4. tit. 6. Igrosite vetustissimi foci, veniamque æterni date ignes, si à vestro sacratissimo templo, ad necessarium, in quibus speciosum urbis locum contextus operis nostri progressus fuerit. *T. Liv.* 1. Decad. lib. 5. Quid de æternis *Vestæ* ignibus, sive quæ, quod, imperii pignus, custodia ejus templi teneat? Idem 3. Decad. lib. 6. *Vestæ* adem petitam, & æternos ignes. *Poëtæ* passim. *P. Virgil.* lib. 2. *Æneid.*

- - - Manibus vittas, Vestamque potentem

Æternumque adytis effert penetralibus ignem.

Et *Servius* ad illud l. 4. *Æneid.*

- - - Vigilemque sacraverat ignem.

Illud notatu dignissimum, ignem hunc non in focus aut altaribus, sed suspensum in vasculis quibusdam fistilibus, ut jam supra admonui proximè, *Valer. Maxim.* lib. 4. cap. 4. in fine: Namque per *Romuli* casam, perque veteris *Capitolii* humilia tellæ, & æternos *Vestæ* focos, fistilibus etiamnum vasis contentos, juro. *Serv.* ad illud lib. 7. *Æneid.*

- - - Consilii habitus non fuitis auctor.

Tantum fiducia in hoc igne erat, ut oportuerit cum nunquam extingui, quod si contigisset, non carebat res infestitatis prælagio, quare inextinctam vocant. *P. Ovid.* lib. 6. *Fastor.*

Ignis inextinctus, templo calatur in illo.

Vetus marmor.

ANTIQUA. GENEROSE. DOMO.
CUI. REGIA. VESTÆ.

PONTIFICI. FOELIX. SACRATO.
MILITAT. IGNE.

Vide quæ sequuntur in cultissimo Epigrammate apud *Ouphrium* de Civitate *Rom.* pag. 149. *Orpheus* in hymnis:

Ἡ μέγαν οἶκον ἔχεις πύργῳ ἀσπίδι μετίζε.

Qua mediæ domum habes ignis æterni maximi.

Sil. Italic. lib. 1. *Punicor.*

Et vos virgines lucentes semper in ara

Laomedonice *Troja* na altaria flamma.

Et lib. 3.

Et Vestæ secreta seramus.

Et lib. 7.

- - - Primum Vestæ detestor honorem.

M. Lucan. lib. 9. v. 995.

Di cinerum, *Thrygiæ* colitis quicunque ruinas,

T 2

Ænea-

in quem defodiiebantur erat prope portam Collinam. T. Liv. 1. Decad. 1. 8. de Minutia Vestali. Festus l. 17. in *sceleratus campus*. Ovid. lib. 6. Fast.

Nec vitta defodietur humo.

Sil. Ital. lib. 13.

Nec par pana tamen sceleris, sacraria Veste

Polluit exuta sibi virginitate sacerdos.

Cum defossa in terram Vestali virgine panem & lac ponebant, ne videretur fame interis. Guiljelm. Canterus Novar. Lectio. 1. 7. cap. 6. ex scholiaste Sophoclis ostendit. Rationem habes apud Jacobum Durantium Casellium l. 2. variat. lect. cap. 2. ex Clemente Alexandrino Pæd. 3. quod terra, impura hujusmodi, & libidinosa, corpora purgari crederentur, ideoque in terra occultabantur expianda. Juvenal. loco proxime citato:

Nemo malus felix, minime corruptor, & idem

Incessus, cum quo nuper vittata jacebat,

Sanguine adhuc vivo terram subitura sacerdos.

MS. meus, cum quo vittata jacebat. Sed male, ut infra ostendit. Ut ignis nihil paritur impuri, ita virgines istæ omni corporei contagii labe carere debebant, usque ad annum ab electione trigessimum, quo tempore licebat nubere; præter scriptores ab aliis observatos. Sext. Propert. l. 4. eleg. 4.

Et satis una mala potuit mors esse puella,

Quæ voluit flammam fallere Vesta tuas.

Fallere flammam Vestæ, interpretor impudicam esse, aut adulterium admittere, aut ad nuptias convolare, quod ante trigessimum annum, ut monui, non licebat. Aurel. Prudent. l. 2. in Q. Symmachum: Tandem virginem fastidit virgo senectam. Et post in eodem opere:

Transfert emeritas ad fulera juzalia rugus,

Disicit & in gelido nova nupta te, escere lecto.

D. Auson. epist. 7. de triginta ostreis:

Quot numero annorum Vestalis virgo ministrat.

Qui anni sic dividebantur, ut primis decem sacros ritus diligenter discerent, aliis insequentibus decem ministrarent, denique ultimis decem, quæ perciperent, alias docerent. Dionys. Halicarnass. l. 2. hist. Rom.

Locum in Amphitheatralibus, & scenicis, Circensibusque

habuisse ludis ostendam infra l. 5. c. 4. Carpentis seu pilentis, ut alias matronas, vestas, certum ex C. Suetonio in Tib. cap. 2. & dicam alibi. Ad ornatum descendit. Vestitus suffibulum appellabatur. Fest. Pomp. lib. 17. Suffibulum vestimentum album prætextum, quadrangulum, oblongum, quod in capite Vestales virgines sacrificantes habebant, idque sibula comprehendebatur.

Vittas capitis ornamenta, ut alie matronæ, gestabant. vide l. 5. cap. 35. infra. D. Ambros. epist. ad Valentinianum. Vix septem Vestales capiuntur puellæ, en totus numerus quem insula vittarum capitis.

M. Lucan. l. 1. Tharsalia v. 596.

Vestalemque chorum duxit vittata sacerdos,

Trojanam soli cui fas vidisset Minervam.

P. Ovid. l. 3. Fastor.

Decidit ante sacros lanea vittata focos,

Idem l. 6. Fastor.

Nullaque dicitur vittas temerasse sacerdos.

Alludere poetæ. Virgil. l. 2. Æneid.

Virgineas ausi divæ contingere vittas.

Valer. Flacc. Argonautic. l. 8.

Ultima virginis tum flens dedit oscula vittis.

Nec Vestales modo vittata, sed & alii sacerdotes. C. Tacit. l. 1. Annal. Sacerdos apud aram Vbiorum creatus, ruperat vittas, Virgil. l. 3. Æneid.

Rex Anius, rex idem hominum Phœbique sacerdos,

Vittis, & sacra redimitus tempora lauro.

Aurel. Prudent. in Romano Martyre:

Summus sacerdos nempe sub terram scroto

Acta in profundum consecrandus mergitur,

Mire insulatus, festa vittis: nullens tempora.

Denique est hæc vetus Inscriptio:

MANSIONES. PALATINORUM. SALIORUM. A. VETERIBUS. OB. ARMORUM. MAGNATIUM. CUSTODIAM. CONSTITUTAS. LONGANIMITATE. NEGLECTAS. PECUNIA. SUA. REPARAVERUNT. PONTIFICES. VESTÆ. VV. CC. PROMAGISTRO. PROT. JACILII. LUCILII. PRÆTEXTATI.

CAPUT XIII.

De Neptuno.

NEPTUNUM à nubendo dictum putavit Varro, quod nubat, id est, operiat terras, quod idem scribit Arnobius. At M. Cicero à nando vocatum existimat. A Græcis dictus Ποσειδών, quod pedibus terram quatit, quamquam alii alias hujus appellationis rationes afferant, quas hic prætereo.

Fuit NEPTUNUS Saturni & Rheæ filius: qui cum navigandi artem invenisset, classem instituisse, ejusque præfectus à Saturno factus esse dicitur. Quapropter traditum est posteris Neptunum imperasse mari, sacraque ei à navigantibus facta. Addunt etiam Neptunum equos primum domuisse, artemque equitandi à illo traditam: ex quo Hippius sit appellatus. Diodorus lib. 6. cap. 15. Hic à primo Urbis exordio à Romanis cultus fuit, Dionysio, Livio, Plutarcho, aliis minorum gentium authoribus, cognomine Consis, quod ei fuit inditum à consiliis dandis. Sunt tamen qui Consuem diverium à Neptuno faciant, videlicet Deum consilii, à quo Romulus consilium de rapiendis Sabinis acceperit. Aurelius Augustinus Consuem à consilio dando denominatum ait. Cyprianus Romulum dicit Consuem Deum fraudis, velut consiliorum Deum colloisse. Arnobius in 3. adversus Gentes lib. Consuem dictum putat, quod salutaria & fida consilia nostris suggerat cogitationibus. Cum etiam Dionys. lib. 2. docet, quosdam Neptunum & Consuem eundem Deum, quosdam diverfos eos fecisse. Verum utut hæc sint, non anxie laborandum nobis est. Consis, teste Dionysio, ara subterranea fuit constructa juxta circum maximum: in qua sacra ipsi fiebant Consualibus, de quibus agemus suo loco. Ideo autem hujus Dei ara subterranea erat, ut significaretur consilia occulta esse oportere. Plutarchus.

EQUESTER NEPTUNUS dictus est Græce Hippius, quia primus equos domuisse, artemque equitandi tradidisse fertur, quemadmodum ex Diodoro audimus.

REDUCIS NEPTUNI mentio extat in antiquis nummis quorum unum hic subjecimus, litera P not.

Templum NEPTUNI Romæ fuit in regione Urbis IX. item ædes, cujus meminit P. Victor.

NEPTUNO addunt SALACIAM & VENILIAM. *Salaciam* quidam putant *Neptuni* uxorem fuisse, sic dictam à *salō*, quod salum moveret, teste *Varrone*. *Festus*. *Salaciam* dicebant Deam aquæ, quam putabant *salum* ciere, hoc est mare movere. *Augustinus* ex *Varrone* lib. 7. cap. 22. scribit, *Veniliam* undam esse, quæ ad litus venit, *Salaciam* undam, quæ ad salum redit. *Joseph. Scaliger* in appendice ad conjectanea in *Varronem*: *Venilia*, inquit, est accessus seu exastuatio maris: *Salacia* recessus. *Varro*, ut citatum reperi, *Venilia* unda, quæ ad litus venit: *Salacia*, quæ ad salum redit. Atque ita quidem Romani vocabant maris reciproca incrementa, aut decrementa. Sed postquam in Oceanum Germanicum penetrarunt (quod primus *Drusus Germanicus* fecit) Germanicis nominibus veterum Saxonum ea vocarunt, pro *Venilia* *Malinam*, pro *Salacia* *Lidunam* dicentes. Atque ita quidem scriptum reperi in veteri libro *Bedæ Anglosaxonis*. Hæc ipse. Paulo post addit, *Veniliam* & *Salaciam* significare accessus & recessus maris quotidianos: *Malinam* & *Lidunam* etiam lunaria Oceani incrementa, & decrementa, &c. Atque tantum de his. Dicendum etiam de aliis marinis Diis, & Nymphis, &c. sed cum ad Græcam potius historiam pertineant, nos hic ea prætermittimus: *Egeria* tantum & *Juturna*, quæ à Romanis cultæ fuerunt, mentionem facientes.

AGERIAM nympham *Numæ Pompilii* Regis uxorem ajunt fuisse. Sic enim de ea *Dionys.* libr. 2. Fabulantur congressum *Numam* sæpius cum *Egeria* nympa, cujus è præceptis hauferit regiam prudentiam. Alii non *Nympham*, sed unam *Mularum* palam ad eum ventitasse perhibent. Addit deinde *Dionysius* narrationem, quo tacto *Numa* Romanis parum credulis suum cum *Egeria* congressum probavit. Cum, inquit, prisci illi *Quirites* parum creduli, pro figmentis haberent, quæ audirent de Diis, ajunt noluisse *Numam* eis manifesto signo facere fidem suæ cum numinibus consuetudinis, *Egeriaque* jubente vocasse domum præcipuos civium, ostensaque vili supellectile, atque apparatu, qui non caperet frequens convivium, tunc dimissos, invitasse ad coenam sub vesperam, quibus ad conditam horam reveris, ostendisse lectisternia splendida, mensasque refertas multis egregiis poculis, ac mox discumbere jussis, epulum præbuisse instructum omnigenis ferculis, qualia nemo facile pararet quantumvis longo tempore. Romanos vero attonitos, tam vario spectaculo constanter posthac opinatos, Deam quampiam cum illo familiariter degere. Hactenus ille. Plura de *Egeria* *Plutarchus* & alii habent.

Huic ædem Romani extruxere, cujus meminit *P. Victor*. Dicatus ei & lucus fuit, quem, ut ait *Livius*, medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua, qui lucus *Camœnis* sacer erat. *Pompejus Festus* *Egeria* lucum juxta portam *Capenam* constituit. *Ovidius* libro *Metamorphoseon* 15. *Egeriam* inducit in fontem mutari à *Diana*. De *Egeria* five *Egeris* cui sacrificabant prægantes, suo dicemus loco.

JUTURNAM Nympham *Varro* scribit dictam fuisse, quæ juvaret. Itaque multos ægrotos propter id nomen aquam petere è fonte *Juturna* solitos. *Servius* in *Virgilium*: *Juturna*, inquit, fons est in Italia saluberrimus, juxta *Numicum* fluvium, cui nomen à juvenando inditum est. De hoc autem fonte *Romanam* ad omnia sacrificia aqua afferri consueverat. Tradunt alii, *Juturnam* in lacu submersam ei nomen indidisse.

Ædes ejus Romæ fuit ad aquam *Virginem*, ut ait *P. Victor*, in regione *Circi Flaminii*. *Ovidius* in *Fastis* innuit, fuisse illam ædem in campo *Martio* prope aquam *Virginem*. Verba ejus sunt:

Tæ quoque lux eadem Turni soror ade recepit,

Hic ubi Virginea campus obitur aqua.

PORTUMNUS etiam ab his Diis non est segregandus: de quo tamen uno tantum atque altero verbo dicam. *Portumnus*, five, ut aliis magis placet, *Portunus*, aut geminato, *n*, *Portumnus*, Deus marinus erat, portubus præfectus. *Festus*: *Portumnus*, qui & *Palamon*, à Romanis inter Deos colebatur. Hic alio nomine *Melicerta* dictus, de quo fabula hæc refertur. *Athamas* post furorem à *Junone* immissum, cum occiso *Learcho* qui etiam *Clearchus* dictus, *Melicertam* alterum filium cum *Ino* uxore sua persequeretur, & illi se in mare præcipitassent, voluntate numinum in Deos versi sunt. *Melicerta* in *Portumnus*, qui Græce *Palamon* dicitur, *Ino* in matrem *Matutam*, quæ Græce dicitur *Leucosæa*. Historiam prolixè recitat *Ovidius* in 4. *Metamorph.* Ædes *Portumni* Romæ duæ fuerunt, utraque in XI. Urbis regione, altera rotunda ad pontem *Æmilium*, olim *sublicium* appellatum; altera in *Apollinem* *Cœlispicem*, & *Herculem* *Olivarium*. Atque hæc tantum de his.

AD CAP. XIII. PARALIPOMENA.

De Neptuni sortitione.

Sortitum *Plutonem* cum fratribus sorti hæreditatem submittere placuisset, nemo ignorat. Et prodidit *Diodorus Siculus* lib. 4. *Bibliothec.* & *Homerus* v. 190. lib. 15. *Iliad.* *Serv.* ad v. 143. l. 1. *Æneid.* *Jupiter* & *Neptunus*, & *Dis* pater, *Saturni* & *Opis* filii, cum de mundi positione certamen misissent, placuit ut imperium sorte dividerent, ita effectum est, ut calum *Jupiter*,

maria *Neptunus*, *Dis* pater inferos sortirentur. Id ego corrigendum ducere, legendumque de mundi possessione certamen misissent. Idem l. 10. *Æneid.* v. 39. *sortisterum*, id est, regnum: nam per sortem inter se fratres *Jupiter*, *Neptunus*, & *Pluton* mundi regna diriserunt. *Vet. Scholiast.* *Juvenal.* ad v. 50. sat. 13. Cum adhuc nec *Jupiter* regnum caleste teneret, nec *Neptunus* mare, nec *Pluton* infera cum *Proserpina*. *Lucret.* *Placid.* ad l. 8. *Thebaid.* v. 169. *Claria civitas est in quatuor dii, id est, Jupiter, Neptunus, & Pluto, mundum dicuntur fuisse sortiti.* *Euhemerus* antiquus historicus; qui ex sacris inscriptionibus & titulis templorum gesta

gesta deorum collegit, apud Lactantium lib. 1. Divinar. Instit. cap. 11. *Ajunt fortis celum obtrigisse, Neptuno mare, inferna Plutoni. Cur non terra, ortus in foriem tertiam venit?* Sic intellige poetâs. Cl. Claudianum l. 1. de Raptu:

Tertia suprema patior dispendia sortis.

Valer. Flacc. l. 1. Argonaut.

Tuque fretum, divosque pater sortite bisformes.

Sil. Italic. l. 17. Pannicor.

Cujus proles terramque fretumque

Sideraque & mare; regnorum sorte gubernat.

P. Virgil. in Ætna:

- - - Sors data calo

Prima, sequuta maris, subseditque infima tellus.

Alb. Tibull. l. 3. eleg. 5.

Percite pallentes umbras quicumque tenetis,

Duraque sortis tertia regna Dei.

D. Auson. in Mosella:

- - - Haud ille finit, cui cura secunda

Sortis, & aquorei cessit tutela ridantis.

Tellus ad Jovem apud Ovidium l. 2. Metamorph.

- - - Cur illi tradita sorte

Aquora decrescunt?

L. Sen. Hercule Oetæo:

- Et si placerent tertia sortis loca

Regnare poteram.

Quod tamen factum negat Callimachus in hymno Jovis. Quod licet fabulosis poetarum involucris traditum sit, non caret tamen antiquitatis insigni ratione. Nam regna olim sorte inter hæredes dividebantur. Id Alexandri successores, mortuo eo fecerunt. Plurarch. in Eumene. Et Augustus, Antonius, & Lepidus, orbis terrarum imperium sorte inter se sunt partiti. Appian. bellor. civil. lib. 1. quin imo & Apostoli in omnes mundi partes cum Evangelii luce missi, provincias sorte elegerunt. Ruffin. histor. Ecclesiast. lib. 10. Id consuetudinis Persicæ fuisse docemur ex Paulo Orosio l. 2. cap. 8. Anno ab urbe condita 245. Darius, Cyro apud Scythas interfecto, post aliquan-

tum intervallum, sorte regnum adeptus est. Quod idem inter Græcos prodidere Herodot. lib. 3. & ex illo Polyænus strata-gem. l. 7. iisque posterior Ammian. Marcellin. libr. 23. Go-rhos idem factitasse videri posset ex Sidonio Apollinare lib. 6. epist. 6. *Limes Gothica sortis.* Et libr. 8. epist. 3. *Promota limi-tem sortis.* lib. 9. epist. 5. *Diverfarum sortium jure vocatemur.* In Italia idem juris observatum. Vell. Patercul. l. 1. cap. 1. *Per hæc tempora Lydus & Tyrrenus fratres cum regnarent in Lydia, sterilitate frugum compulsi, sortiti sunt, uter cum parte multitu-dinis decederet patria, fors Tyrrenum contigit. Eadem Servius ad l. 2. Æneid. v. 161.*

- - - Vbi Lydus arva

Inter opima virum leni fuit agmine Tiberis.

Et ad illud l. 8. Æneid.

- - - Lydia quondam

Gens bello præclara.

Denique & in Græcia invaluisse testes sunt Etheocles & Poly-nices, qui regnum Thebarum sortis arbitrio inter se divise-runt, ut est apud Diodorum Siculum l. 5. c. 6. & Euripidem in Phœnissis. Quod voluntate patris factum narrat Julius Hygi-nus Fabular. cap. 67. L. Sen. Thebaid. act. 2.

Jam regna repetens frater ex pacto venit.

Stat. Papin. l. 1. Thebaid.

- - - Jam sorte cadebat

Dilatus Polyneici honor.

Et lib. 2. Thebaid.

Quippe animum subit illa dies, qua sorte secunda

Fratris, Ethonia steterat privatus in aula.

Et eodem libro postea:

Que fors iusta mihi, qua non indebitis annis

Sceptra dicavit honos, teneo.

Idem in dividendo Mycenarum regno Atreus & Thyestes admiserunt. L. Sen. Thyeste act. 1. in choro:

Alternæ stelerum ne redeant vicis.

Plura dicam infra l. 4. cap. 11. ubi de Neptunilibus, sive Neptuni fecit agetur.

CAPUT XIV.

De Genio.

Sequitur inter Deos selectos GENIUS, de quo non omnes idem sentiunt. *Sextus Pompejus Festus:* Geniam appellabant Deum, qui vim obtineret rerum omnium gerendarum. Aufustius, Genius, inquit, est Deorum filius, & parens hominum, ex quo homines gignuntur, propter ea Genius meus nominatur, quia me genuit. Sunt qui dicant, duodecim signa cœlestia esse Genios, universaliore scilicet. Nam alioqui suus est cuique loco Genius quem ei faciunt præsidere. quin & unicuique hominum Genius est. *Aurelius Augustinus:* Genius est Deus, qui præpositus est, ac vim habet omnium rerum gignendarum. Et paulo post Varronem affirmare dicit, Genium esse unicuiqueque animum rationalem, & ideo esse singulos singulorum. Geniorum etiam meminit præter alios multos *Ammianus Marcellinus*, plurimis ver-bis. *Servius Grammaticus* triplices Genios facit, in 1. Georgicorum Virgilio: Genium, inquit, dice-bant antiqui, naturalem Deum, unicuiqueque loci, vel rei, aut hominis. De Genio hominis sic *Cen-sorinus*. Genius ita nobis assiduus observator appositus est, ut ne puncto quidem temporis longius abscē-dat, sed ab utero matris acceptos, ad extremum vitæ diem comitetur. Appellatum autem hoc numen Genium ait, sive quod in ejus tutela ut quisque natus est vivit: sive quod ut generemur curet: sive quod una gignatur nobiscum: sive etiam quod nos genitos suscipiat, ac tueatur. Ceterum veteres unicuique hominum duos Genios attribuebant, alterum bonum, alterum malum; non aliter atque nos ex sacris literis edocti scimus, unumquemque suum Angelum custodem habere, & contra malum Angelum, in-fidiatorem. Docet id præter alios *Servius Grammaticus* in hoc Virgilio, *Quisque suos patimur Manes:* Cum nascimur, inquit, duos Genios sortimur, unus est, qui hortatur ad bona; alter, qui depravat ad mala, nec incongrue dicuntur *Geni*, quia cum unusquisque genius fuerit, ei statim observatores de-putantur: quibus assistentibus post mortem aut asserimur in meliorem vitam, aut condemnatur in de-teriolem: per quos aut vacationem meremur, aut reditum in corpora. Ergo *Virgilius* Manes, Genios dixit, quos cum vita sortimur. *Censorinus* scribit à nonnullis binos Genios in his duntaxat domibus quæ maritæ essent, colendos creditum esse. Alii Genios proprie masculis, Junones foeminis affirmarunt, qua de re alibi erit dicendi locus.

Simu-

Simulachrum *Genii* fuit varium, interdum effingebatur imagine serpentis: interdum puerili, vel juvenili forma. interdum etiam senis, ut apud Cebetem. Coronabatur verò *platani* foliis, utpote arboris genialis. *Albius Tibullus* poeta ita cum suis versibus exornat:

*Ipsè suos adsit Genius visurus honores,
Cui decorent sanctas florea serâ comas.
Illius è puro desillent tempora nardo,
Atque satur libo sit, madaatque mero.*

In vetustis nonnullis monetis Trajani & Adriani, aliorumque Principum, *Genius* pateram dextra supra aram porrigere, quæ ara esset fertis ornata: læva verò manu propendulum flagellum, vel simile quiddam tenere videbatur.

GENIO res sacra fiebat merò; ac floribus, cujus rei causam explicant *Varro* & *Censorinus*, his ferè verbis: id moris inquit, institutique majores nostri tenuerunt, ut cum die natali munus annale *Genio* solverent, manum à carne & sanguine abstinere, ne die, qua ipsi lucem acceperant, aliis demerent. Et addit *Censorinus*, quod sacro *Genio* facto, neminem oportuerit ante gustare, quam cum, qui sacrum fecisset.

De geniiis plurima habet *Plutarchus* in eo Commentario, in quo disputat, cur oracula edi desierint, ubi etiam docet alium *Genium* alio & virtute, & sapientia, & viribus præstitisse.

In descriptione XIV. regionum Urbis mentio fit ædiculæ *Genii Liberatorum*, & ædiculæ *Genii Larium*, regione VI. Sacelli *Genii* Sangi regione VII. A quibus autem condita fuerint, mihi non liquet. Hactenus de *Genio* diximus, quibus antequam ad alia accedamus, adjiciemus quædam de *Penatibus* & *Laribus*, quia vicina numina fuerunt. Ac de *Penatibus* primum.

P E N A T E S.

PENATES, quasi *penites*, quod penitissimi Dii sint & proprii. *Macrobio* illorum sententia placet, qui *Deos Penates* dixerunt, per quos penitus spiramus, per quos habemus corpus, per quos rationem animi possidemus. Itaque *Penates* sunt præfides & custodes Dii. *Cicero* existimant *Penatium* nomen à *penu* dictum esse, quod vocabulum significet omne id, quo homines vescuntur, vel ab eo, quo penitus infideant: ex quo etiam *Penetrales* à Poëtis dicantur. Varia *Penatium* genera fuerunt. Alii *Penates* totius generis humani, quales putarunt esse *Pallada* summum æthera, *Jovem* medium æthera, & *Junonem* infimum: alii *Penates cœli*, ut *Martianus Capella* in nuptiis ludit: alii terræ, alii cujusque civitatis: alii cujusque domus. Sed ut de *Penatibus* dicam, quos *Aneas* in Italiam portavit, quorumque templum in octava Urbis regione collocatur, quinam illi fuerint, inter auctores non convenit: alii enim volunt *Neptunum* & *Apollinem* eos esse, de quibus legitur, quod muros Trojanos extruxerint: alii *Vestam* dicunt: alii alios. *Dionysius Halicarnassensis* refert, se vidisse Romæ in templo obscuro & humili, quod non procul à foro abbat, simulachra Deorum Trojanorum, cum hac inscriptione, *Denantes*, per quod vocabulum *Penates* intelligat, quia verisimile sit, veteres ante inventum P. pro eoliteram D. usurpasse. Fuisse autem duos hastatos juvenes, habitu sedentium, admodum antiqui operis, & addit similia horum Deorum simulachra, militari habitu, etiam in multis aliis templis conspici. *Ludovicus Vives* dicit, putare se *Vestam* non tam fuisse ex *Penatibus*, quam *Penatibus* additum focum, & duos illos juvenes, de quibus *Dionysius* loquitur, putat esse Castorem & Pollucem, quos tamen negat *Penates* Trojanorum fuisse, cum sub ipsum bellum Trojanum, rapta jam Helena, primum vitæ concesserint. *Penatibus* & *Vesta* Dictator, ceterique Magistratus Romani, quo die dignitatem inibant, sacra faciebant.

L A R E S.

LARES sunt Dii domestici: unde & pro ædibus ipsis accipiuntur, atque hinc *Lar familiaris*, qui ab antiquis, teste *Plauto*, in canis figura efformabatur. Fuerunt *Lares* Maniæ filii quemadmodum *Varro* & *Macrobius* docent. *Ovidius* in Fastis, Mercurii & *Lare* Nymphæ, quæ & *Mata* dicta est, filios eos facit. *Lactantius* & *Ausonius* Larundæ. De *Lara* verò, sive *Larunda*, hæc fabula narratur, quod Nympha hæc Tiberiona fuerit, cui ab Jove lingua sit abscissa, quod *Futurna* cum Jove concubitu Junoni indicasset. Quæ cum postea à Jove Mercurio tradita esset, ut ad inferos eam deferret, Mercurius inter eundem formam puellæ illeceus, rem cum ea habuit, unde nati sunt gemini *Lares*. *Arnobius* scribit *Lares* vicorum atque itinerum Deos esse, ex eo, quod Græci vicos cognominant *Lauras*. *Nigidius* modò tectorum, domuumque custodes, modò *Curetas* illos, qui occultasse perhibentur aribus Jovis vagitum, *indigetes Samothracios*. De simulachris ipsorum *Plutarchus* scribit, *Laribus*, quos propriè *Præfites* vocant, canem assilire: ipsosque *Lares* canina pelle vestiri, ejusque rei hanc ponit causam: cum scilicet custodiæ & curæ domus committantur, convenire eos alienis terrori, domesticis autem mansuetos, qualis sit natura canum. Addit & alteram causam, quod *Lares* à quibusdam putentur esse *Genii* quidam diri, ac furiarum naturæ affines ad puniendum facti, qui in vitas & familias hominum inspiciant: itaque canum

canum exuviis eos vestiri, & canem eis allidere, ut puta qui sint callidi ad scrutandum & ulciscendum malorum facinus. Solebant & coronari *Lares*. De cultu eorum suo dicemus loco.

In VI. 1. Urbis regione templum, sacellum, & delubrum *Larium* fuerunt: fuit item lucus *Larium*, & sacellum eorumdem in Velia regione x. Primus *Laribus* adem vovit & extruxit *T. Tarius* Sabinorum Rex, teste *Varrone*.

LARIBUS PERMARINIS in campo Martio adem vovit bello contra Antiochum Regem *L. Æmilius Regillus*, quæ annis undecim post dedicata fuit, supra cujus ædis valvas tabula cum hoc titulo fixa est: *Duello magno Regibus dirimendo * caput * subigendis * patranda pacis * hæc pugna exevit L. Æmilio M. F. Regillo Pratori auspicio, imperio, felicitate, ductuque ejus inter Ephesium, Samum, Chiumque classis Regis Antiochi ante diem XI. Kalend. Jan. victa, fessa, contrisa, fugataque est, ibique eo die naves longæ cum omnibus sociis capta XLII. ea pugnata Rex Antiochus, regnumque ejus * ejus rei ergo adem Laribus permarinis vovit.* Eodem exemplo tabula in æde Jovis in Capitolio supra valvas fixa est. Hæc *Livius* l. 40. quæ quidem misere depravata sunt: quæ *Cicero Sigonius* ad hunc modum ex parte restituit. *Permarinos* autem *Lares* vocavit *L. Æmilius*, quia in mari libi adfuerant.

Aram *Laribus* præstitit dicavit *Curius*, quod præfuisent mœnibus Urbis, auctore *Ovid.* lib. 5. *Fastor.* Sed de his hætenus.

AD CAP. XIV. PARALIPOMENA.

De Genio, ejus cultu, sacrificiis, statua.

Genium virorum esse tutelam, & veluti præsidem supra exposui, ut & mulierum Junonem, cap. 6. hoc libro. Nunc dicendum non modo hominum, sed & regionum, regionum, urbiumque suos esse Genios. *Plutarch.* lib. de Oracul. def. τὸ τὰν δαίμωναν γένος ἐν πόλει δαίμων καὶ ἀνδρῶν δαίμων. *Damonum* genus in medio inter Deos & homines. Genios exponit, & nuncios inter Deos & homines *Plato* apud eundem lib. de *Iside* & *Osiride*, *Jan. Parthas.* in *Milonianam*. *Servius Maurus* ad v. 742. lib. 6. *Æneid.* *Manes* esse vult. Et *Genius Larum* in 6. reg. ponitur à *Sexto Rufo*. *Q. Symmachus* in *Relatione* sua ad AAA. pro restaurando deorum gentilium cultu: *Suus* cuique mori, suis cuique ritus est, varios custodes urbibus cunctis mens divina distribuit, ut animæ nascentibus, ita populus futiles Geni dividuntur. Et ob hæc *Hierosolymis* audita vox est, numerum urbis alio migrare, id est, *Genium*. *Nicephor. Histor. Ecclesiast.* lib. 3. c. 4. Et inter *Ethnicos* *C. Tacit.* lib. 5. *Historiar.* *Tertull.* lib. de *Idololat.* *Anton. Delr.* in *Troas* d. *Sen.* observat. Et huc trahit illud ejusdem poetæ act. 1. sc. 1. *Troas.*

Superique testes sceleris, & quondam sacrum Regni jacentis.

C. Petron. in *Satyr.*

Peri ura Troja perdidit primum deos.

Sil. Italic. *car.* 7. v. 475.

Fortuna prorem

Arripuit Genium.

Cl. Claudian. *Epist.* ad *Serenam*:

Quid non profligent scribentes voce Serenæ,

Vel Genus regni, vel pietatis amor.

Aurel. Prudent. lib. 2. in *Symmachum*:

Aut fatum aut Genium ejus moderamine regnant.

Aulus vetus scriptor apud *Festum Pompejum* lib. 7. *Alii* *Genium* esse putant utnuscujusque loci Deum. *Arnob.* l. 1. cont. gent. Qui *Favos*, qui *statuas civitatumque* Genios, qui *Pausas* reverentur, atque *Bellonas*. *Vetus lapis Viennæ* cujus hæc sunt verba:

I. O. M. JUNONI. GENIO. LOCI. HUIUS.
Q. CECILIUS. SECUNDUS. LEG. C. SERE-
NI. PROCOS. GALLIÆ. TRANSALPINÆ.
V. S. L. M.

Et alter lapis:

FORTUNÆ. CONSECRATUM. GENIO.
QUE. HUIUS. LOCI. HONORATE. JUN.
TIBERINIACI. TRIB. MIL. LEG. X. C. IP.
T. CLAUD. VALENTINUS. CORNICULA-
RIUS. EX. VOTO. AQUIL. ET. ÆMIL. COSS.
At si quis hic Deus sit: disquiramus, rem totam, Theologiamque Ethnicam aperiet *Isidorus Hispalensis* lib. 8. *Etymologiar.* cap. ultimum. *Genium* dicunt, quod quasi vim habeat omnium rerum

gignendarum seu à gignendis liberis, unde & geniales lecti dicebantur à gentibus, quoniam maris sternebantur. *Censorin.* libello elegantissimo de die Natali c. 3. *Genius est Deus*, cujus in tutela, ut quisque natus est, vivit, sine quod, ut generemur, curat, sine quod una gignitur nobiscum, sine etiam, quod nos genitos suscipit ac tuetur, certe à gignendo *Genius* appellatur, eundem esse *Genium* & *Larem* multi veteres memoria prodiderunt, in quæ etiam *Gravus Flacus*, in libro, quem ad *Cæsarem* de Indigetamentis scriptum reliquit. Hunc in nos maximam imo omnem habere potestatem, creditum est. Nonnulli binos *Genios* in us duntaxat domibus, quæ essent maius, colendos putaverunt. *Euclydes* *Socraticus* duplicem omnibus omnino nobis *Genium* dicit appositum, quæ rem apud *Lucilium* in libro *Satyrarum* nono licet cognoscere. Et deinde paucis interjectis: *Genius* autem ita nobis assiduus observator appositus est, ut ne puncto quidem temporis longius abscedat, sed ab utero matris exceptus ad extremum vitæ diem comitetur. *Fest.* lib. 7. *Genium* appellabant Deum, qui vim obtineret omnium rerum gendiarum. Malim legere, ex *Censorino* supra, rerum gendiarum, vel rerum gignendarum. Sequitur enim infra apud eundem *Festum*: *Genius est deorum filius*, & patens hominum, ex quo homines gignuntur, & propterea *Genius meus* appellatur, quia me genuit. Et rectissime *Nonius Marcell.* c. 2. n. 392. *Genius generis Deus*. Certe enim veteres *Geno* pro *gigno* efferebant. *M. Cic.* l. 2. de *Orat.* *Si mihi filius genitur*, i. que prius moritur, in margine erat *gignitur*. Et l. 2. de *Inventione*: *Si mihi filius genitur*, pluresve, i. mihi hæres esto. *M. Varro* *Rei Rust.* l. 1. cap. 31. *Id ex pabuli segere viridi seclum*, ante quam genit filium. *T. Lucrat.* *Carus* l. 3. apud *Priscianum* l. 10.

Totum posse extra corpus durare, *geni* que.

Corrigendus idem lib. 1. in eadem dictione:

Nobis est ratio, solis, lunæque meatus

Qua sunt ratione, & qua vi quæque genantur.

Ante male legebatur, quæque gerantur. *Laberius* poeta in *Imagine*:

Genius generis nostri parens.

Sed elegantissima extat apud *Annianum Marcellinum* l. 2. i. in hæc verba dissertatio: *Post hæc confessus est* convictoribus proximis, quod tanquam secretum desolatus aliquid videre de, erit, quod interdum adfuisse sibi squalidius ajumabat, & putabat *Genius* quidam in ela salutis apositus, eum reliquisse mundo citius ingressurum. Ferunt enim *Theologi* in lucem editis hominibus cunctis, salve firmitate fatali, iniqui modi quadam velut alio rectora numina solari, admodum tamen pueris ris, nos multiplices auxere virtutes. Idque & oracula & authores de uerum prælati, inter quos est etiam *Menander Comicus*, apud quem hi senarii duo leguntur:

ΑΥΑΤΙ ΔΑΙΜΩΝ ΑΥΔΕΙ ΤΩ ΓΕ ΓΕΝΙΩ

ΑΥΑΤΙ ΘΕΣΙ ΜΥΣΑΓΑΓΟΣ ΝΕ ΓΕΝΙΩ

(Omni homini nascenti *Genius* totius vitæ apositus ductor est) idem ex *senariis* *Homeri* carminibus intelligi datur non Deos caelestes cum viris fortibus colloquutos, nec adfuisse pugnantibus, vel

De Orco; sive Plutone, & reliquis Diis inferorum, Parcis, & Furiis.

Inter Deos selectos, sive præcipuos, & Orco fuit, quem ab *urgendo* dictum volunt: tametsi quidam Græcum potius nomen putavere, à juramento deductum, & cum aspiratione scribunt *Horcum*. Festus, *Orcum*, quem dicimus, ait *Verrius*, ab antiquis dictum *Vragum*, quòd & V, literæ sonum pro O, efferebant, & per C, literæ formam nihilominus G, usurpabant; sed nihil avert exemplorum, ut ita esse credamus, nisi quòd is Deus nos maximè urgeat. Hactenus ille. *Orcum*, ait *Varro* apud Augustinum; terrenam & infimam partem mundi esse putabant. Hic fuit Saturni filius, Jovis & Neptuni frater, alio nomine *Pluto* nuncupatus à divitiis.

PLUTO nuncupatur à divitiis, πλούτης enim divitias significat, quas veteres solis terris deputari credebant. Extat elegans distichon, quo comprehenduntur nomina trium illorum fratrum Deorum, *Jovis*, *Neptuni* & *Orci*, sive *Plutonis*, & quomodo imperium paternum inter se diviserint:

Jupiter astra, fretum Neptunus, tartara Pluto,

Regna paternum tenent tres tria, quisque suum.

ORCO sive potius *ORCUM*, genere neutro, dicebatur etiam locus inferorum. Cur autem veteres *Plutoni* imperium inferorum, & hominum mortuorum tribuerint, docet *Diodorus Siculus* lib. 6. cum scribit: *Plutonem sepulchrorum, funerum, atque honorum, qui mortuis impenduntur, usum introduxisse, cum antea nulla eorum apud homines esset consuetudo. Quæ causa extiterit, ut vitæ sanctis dominari sit existimatus, antiquitate illi hujus cura principum tribuente.* Caterum & alix hujus Dei appellationes erant: dicebatur enim *Dis pater*, *Summanus*, *Altor*, *Rusor*, & *Februus*.

Dis appellatus est, ut ait *Cicero*, quòd terrena vis omnis ac natura ipsi dicata putaretur: nam & omnia in terras recidunt, & ex iis oriuntur. Alii tamen, ut est apud *Fabium Quintilianum*, inde *Ditem* vocatum volunt, quod minime dives sit. Mortui enim omnibus exuti bonis credebantur.

Idem etiam *SUMMANUS* erat, quasi *summus Manium*, cui (ut *Plinius* scribit) attribuebantur nocturna flumina. Hujus simulachrum fætile in fastigio templi Jovis Opt. Max. fuit, quòd cum cælo ictum esset, nec usquam ejus caput inveniretur, haru pices in Tiberim id depulsum esse dixerunt: idque inventum est eo loco, qui est ab haruspibus demonstratus. Cic. de Divinat.

ALTOR dictus, quòd ex terra alantur omnia, quæ nata sunt.

RUSOR, quòd rursus cuncta eodem revolvantur.

FEBRUUS appellatus est à purgationibus & lustrationibus funerum, de quibus alibi. *Ædes* *Orci* in x. Urbis regione fuit.

Summani sacellum fuit in regione viii.

Ædes autem in regione xi. quam vocit *Titus Tatius Rex*, *Varrone* teste.

ORCI, sive *Plutonis* uxor *Proserpina* fuit, *Cereris* filia, cujus paulo ante in *Cereris* historia meminimus.

PLUTONI adduntur *Parce* & *Furie*, de quibus uno atque altero verbo.

PARCAS nomen habere volunt πέρων ἀνίσταται, quòd nemini parcant: & tres numerant, *Clotho*, *Lachesis*, *Atropos*; quarum *Clotho* colum teneat, *Lachesis* fufum, *Atropos* filum rumpat: vitæ cursum statumque designantes. Unde versus ille;

Clotho colum retinet, Lachesis net, & Atropos occat.

Fulgentius; *Tria*, inquit, ipsi *Plutoni* destinant fata, quarum prima *Clotho*, secunda *Lachesis*, tertia *Atropos*. *Clotho* enim Græcè *Evocatio* Latine dicitur: *Lachesis* verò fors nuncupatur: *Atropos* quoque sine ordine dicitur: hoc sentire volentes, quod prima, sit nativitatæ evocatio: secunda, vitæ fors, quemadmodum quis vivere possit: tertia, mortis conditio, quæ sine lege vivit. Hæc ille. Græci aliter de *Parcis* scribunt, quæ apud *Lilium Gyraldum* videri possunt. *Hesiodus* auctor est, *Noctis* & *Erebi* filias esse, propter occultam & abdicatam fatum vim. *Varro* apud *Agellium* lib. 3. c. 17. scribit antiquos *Parcis* nomina fecisse à pariendo, & à nono atque decimo mense. Nam *Parca*, inquit, immutata litera una, à partu nominata: item *Nonæ* & *Decimæ*, à partus tempestivi tempore. *Cesellius* autem *Vindex* in lectionibus suis antiquis: *Tria*, inquit, nomina *Parcarum* sunt, *Nonæ*, *Decimæ*, *Mortæ*. Et versum hunc *Livii* antiquissimi Poætæ ponit ex *Odyssæa*:

Quando dies adveniet, quem profusa Mortæ est.

Sed homo minimè malus *Cesellius*, *Mortam* quasi nomen accepit, cum accipere quasi *μίσγειν* deberet. Atque hæc quidem ille.

FURIE, etiam Græcè *Erynies*, *Plutoni* deserviebant, quibus veteres commotæ mentis affectus adumbrabant, proptereaque furoris Deas existimabant. Semper verò virgines etiam proverbio dictæ, quòd cum malefactorum ultrices sint, faciliè corrumpi non possint, quinetiam pœnas de delinquentibus sumunt. *Suidæ*. Erant autem tres *Furie* sorores, *Alecto*, *Tisiphone*, & *Megæra*, quidam & quartam addunt *Lyssam*, id

est, *Rabiem*. *Isidorus* de Furiis sic scribit. Ajunt & tres *Furias* antiqui, scæminas crinitas serpentibus, propter tres effectus, qui in animis hominum multas perturbationes gignunt, & interdum cogunt ita delinquere, ut nec ad famam, nec ad periculum sui respectum habere permittant. IRA, quæ vindictam cupit. CUPIDITAS, quæ desiderat opes. LIBIDO, quæ appetit voluptates, quæ ideo *Furiæ* appellantur, quod stimulis suis mentem feriant, & quietam esse non sinant. Rectè de Furiis *Cicero* in 1. de Legibus: *Agitant & insectantur impios Furie, non ardentibus iactis, sicut in sabulis, sed angore conscientie*. Atque hæc quidem de Diis inferorum repetere hoc loco volumus. Plura qui cupit, legat *Lilium Gyraldum* Syntagmate 6. historię Deorum Gentilium, & alios.

CAPUT XVI.

De Fortuna.

Explicatis Diis Majorum gentium, quos & *Selectos* dicebant, eorum historia nunc nobis pertexenda est, qui ex hominibus inter Deos relati sunt, quique communi nomine *Indigetes* dicuntur. De quibus tamen antequam dicere aggrediar, videor mihi non absurde facturus, si de *Fortuna* cultu, & templis nonnihil in medium afferam, quæ licet inter *Selectos* Deos à veteribus non sit numerata, credita tamen ab iisdem vel potentissima fuit, & pluribus nominibus ornata, id quod *Juvenalis* graviter reprehendit, iniquens:

Nullum numen abest, si sit prudentia: sed te
Nos facimus, Fortuna, Deam, caloque locamus.

Et *Plinius* lib. 2. cap. 7. *Toto*, inquit, *mundo & locis omnibus, omnibusque horis, omniumque vocibus Fortuna sola invocatur, & una nominatur, una accusatur, una agitur rea, una cognatur, sola laudatur, sola arguitur, & conviciis colitur, volubilis vero à plerisque & cæca existimata, vaga, inconstans, incerta, varia, indignorumque faulx: huic omnia expensa, huic omnia feruntur accepta, & in tota ratione mortalium sola utramque paginam facit: adeoque obnoxia sumus fortis, ut Sors ipsa pro Deo sit, qua Deus probatur incertus*. Hactenus *Plinius*. *Fortunam* definire quidam accidentium rerum subitum, ac inopinatum eventum. Verum plurimorum & Oratorum, & Poëtarum, & aliorum Scriptorum dicta & testimonia de *Fortuna* coacervare, nobis propositum non est, reperiuntur illa alibi. Satis est scire, potentissimum id numen creditum fuisse, quemadmodum etiam servus ille *Pseudolus* apud *Plautum* testatur:

Centum doctam hominum consilia hæc devincit Dea
Fortuna, atque hoc verum est, perinde ut quisque Fortuna utitur,
Ita præcellet, atque exinde supere eum omnes dicimus.

Jam vero, quod instituimus, cognomina *Fortuna* recitabimus, & quæ illi templa consecrata fuerint, quantum ex veterum monumentis cognoscere poterimus, ostendemus. Etenim permulta ei, quemadmodum *Plutarchus* ait, antiqua & splendida omnis generis fere honoribus posita sunt templa, & permixta partibus, ac locis Romæ potissimis.

Primus Romæ *Fortuna* templum dedicavit *Ancus Martius* sorore *Nuniae* natus, quartus à *Romulo* Rex. Videturque *Fortunam* cognomen fecisse *Fortitudini*, cui ad obtinendam victoriam *Fortuna* plurimum confert. *Plutarchus* Commentario de *Fortuna Romanorum*. Consecravit autem *Fortunam virilem*, id quod idem auctor lib. eodem docet his verbis: *Virilis Fortuna templum ab Anco Martio quarto Rege est edificatum, nomenque inde petatum, quod ad Victoriæ parandam Fortitudini Fortuna plurimum adfert adjumenti*. Meminit hujus templi præter alios *P. Victor* in descriptione xvi. Urbis regionum regione.

Post *Ancum* religiose *Fortunam* coluit, & plurima templa ei posuit *Servius Tullius*, qui omnium regum maxime & potentiam auxit populi, & Rempublicam ornavit, ordinemque census, ordinem militiæ instituit, primusque censor & inspector vitæ ac modestiæ civium fuit; creditusque est vir fuisse fortissimus ac prudentissimus: is se ipsum ad *Fortunam* rejecit, eique regnum suum acceptum tulit: ita ut etiam cum eo consuecere *Fortuna* putaretur per fenestellam in domum ejus descendens. Is ergo *Fortuna* templa posuit *Primigenia*, *Obsequentis*, *Privata*, & *Viscosa*, quarum appellationum rationes paucis annotabimus.

PRIMIGENIÆ FORTUNÆ templum in Capitolio fuit, *Plutarcho* teste, qui in *Quæstionibus Romanis* causam, cur hoc nomine à Romanis colatur, inquirens; ait ideo id fieri, vel quod ejus beneficio, *Servio* Tullio ex ancilla nato Romæ regnum obtigerit: vel potius, quod ipsi Romæ sui ortus initia fugerit, vel quod omnium rerum principium sit *Fortuna*, & quod natura ex eventis fortuitis constituitur, quando fortuita eventa ordinem inter se fortiuntur. *Dion.* lib. 42. scribit *Primigeniam* dictam, quod omnia quæ ante oculos, ac post se posita sint, cernat, atque expendat, moneatque debere unumquemque meminisse, à quibus majoribus ortus, qualisque ipse sit.

Fuit & alia *Fortuna primigenia* ædes, vota à *P. Sempronio* Consule cum *M. Cornelio* Cethego, anno 1041. bello secundo Punico, quem ipse Censor postea locavit in colle Quirinali. *Q. Marcius* Ralla, Duumvir ad id ipsum creatus, dedicavit, anno 104. decem annis postquam vota erat. *Livius* lib. 26. & 34.

OBSEQUENS FORTUNA dicta est, quasi indulgens, vel clemens. Hujus ædes fuit in regione octava.

PRIVATE FORTUNÆ, sive propriæ, delubrum in Palatio à Servio fuit excitatum. *Plutarchus*.

PUBLICA FORTUNA in valle Quirini, quæ inter Esquilias fuit, & Quirinalem collem culta est. *Ovidius* meminit 4. Fastor.

VISCOSA dicta, quod nos eminus capter, & rebus adhibeat. *Plutarch.* in Quæstionibus Romanis, & Commentariolo de *Fortuna Romanorum*. Ædes hæc collocatur à P. Victore in regione Urbis.

PARVA dicta ab eodem *Servio*, vel quod initio humilis & obscurus, matre natus captiva, *Fortuna* beneficio ad regnum Romæ evehctus fuerit: vel quod significare voluerit *Servius*, animum rebus esse advertendum, nihilque eorum, quæ offeruntur, ob parvitatem esse negligendum. *Plutarch.* in Quæstionibus Rom. quæst. 74.

MASCULÆ FORTUNÆ ædes; quæ prope templum Veneris fuit, meminit *Plutarchus* Commentariolo de *Fortuna Romanorum*, dedicata est à Servio.

BARBATÆ FORTUNÆ ædem in Regia sua Tullius habuit.

Fuerunt & *Fortuna*, *Bona spei*, *averruntis*, *blanda*, *convertentis*, *bene sperantis*, & virginis à *Servio* Tullio ædes extructæ, & consecratæ. *Plutarchus* in Quæstionibus Rom. quæst. 74.

DUBIÆ FORTUNÆ vicus in Aventino fuit, in regione Urbis XIII. ut *P. Victor* tradit.

PLEBEJÆ FORTUNÆ templum etiam à Servio conditum est, quod is ex plebe ad Imperii gubernationem venerit. *Ovid.* 6. Fastor.

Plebs colit hanc: quia qui posuit, de plebe fuisse

Fertur, & ex humili scepra tulisse loco.

FORTUNA MULIEBRIS, culta, eique templum constitutum est, in memoriam liberatæ Urbis ab obsidione C. Marcii Coriolani, intercessionem *Veturia*, & *Volumnia*, quam historiam prolixè describunt *Dionysius Halicarnassensis* lib. 8. *Plutarchus* in Coriolano, & alii, qui etiam annotant, *Fortuna* hujus simulachrum, cum dedicatum esset matronis præsentibus, bis Latinè locutum esse, his verbis: RITE ME MATRONÆ DEDICASTIS. *Valerius Maximus* lib. 1. cap. 8. *Fortuna* etiam *Muliebris* simulachrum, quod est via Latina, ad quartum miliarium, eo tempore cum ade sua consecratum, quo Coriolanum ab excidio Urbis maternæ preces repulerunt, non semel, sed bis locutum constitit, his pene verbis: RITE ME MATRONÆ VIDISTIS, RITEQUE DEDICASTIS. Addit *Dionysius*, mulieres monitu primæ sacerdotis hunc morem instituisse, ne simulachrum hoc à nuptis coronaretur, neque à viduis: sed ut solis recens nuptis, hoc honoris & ministerii tribueretur. Plura apud *Dionysium* vide.

EQUESTRI FORTUNÆ ædem Q. Fulvius Flaccus Prætor in Hispania eo die, quo postremum cum Celtiberis pugnavit, vovit: eandem Censor locavit, coque studio fecit, ne ullum Romæ amplius aut magnificentius templum esset, qua de causâ *Junonis Lacinia* ædem in Brutiis ad partem dimidiam detexit, ut ædem suam ornaret tegulis illis, quæ erant marmoreæ. *Livius* lib. 41. & 42. Collocatur hæc ædes à P. Victore in regione Urbis IX. *Corn. Tacitus* autem lib. 3. Annal. scribit, Tiberio Romæ imperante, nullum ibi *Fortuna Equestris* templum fuisse: quod certe mirum est.

FORS FORTUNA quæ à plerisque *Fortis Fortuna* appellatur, non recte, à *Servio* Tullio consecrata est, qui ei primus ædem fecit, extra Urbem in ripa Tiberis, quam bello Hetrusco, vel auxit, vel restituit *Carvilius*, multòque post *Claudius Tiberius* Imperator. Hanc Deam colebant qui sine arte aliqua vivebant. Vide *Donatum* in Terentii Phormionem, & in eundem *Georgium Fabricium*, itidem hujus Romam cap. 9.

FORTUNA hujusce diei consecrata à Q. Catulo est, docet *Plutarchus* in Mario, de bello Cimbrico agens: Vovit *Catulus* etiam sublatiis manibus, se consecraturum *Fortunam* illius diei. Adhujus Dæ ædem signa feminuda fuisse à Pythagora Samio pictore facta, *Plinius* lib. 34. cap. 8. scribit: ubi tamen pro *Fortuna* hujusce diei, perperam legitur, *Fortuna* hujus Dæ, quem errorem observarunt, ac notarunt *Adrianus Turnebus* Adversariorum lib. 16. c. 12. & *Paulus Leopardus* Emendationum lib. 1. cap. 14. fortuna hujusce diei etiam meminit Cicero lib. 2. de legibus.

FORTUNÆ MALÆ templum, seu (ut Cicero ait) ara consecrata in Esquilis fuit, de quo apud suspectum sibi scriptorem se legisse, scribit *Livius*.

FORTUNÆ SEIÆ ædem extruxit Nero Imperator, de quo *Plinius* l. 37. cap. 22. A Nerone principe in Cappadocia repertus est lapis duritia marmoris, candidus atque translucens, etiam qua parte fulvæ inciderant venæ, ex argumento *Phengues* appellatus: hic construxerat ædem *Fortune*, quam *Seiam* appellatione dicebat, à *Servio* Rege sacratam, aurea domo complexus: quare etiam foribus operitis interdiu claritas ibi divina erat, haud alio, quam specularium modo, tanquam inclusa luce, non transmissa. Unde cognomen hoc habuerit incertum.

MAMMOSÆ FORTUNÆ aedes fuit in capite viæ Novæ, à qua etiam vicus nomen accepit: dicta vel ab ubertate, vel à forma statuæ.

FORTUNÆ REDUCIS templum à Domitiano factum est. *Martialis* lib. 8. Ara etiam Fortunæ reduci consecrata Romæ est, ob reditum Augusti. *Dion.* lib. 54. Atque de *Fortuna* hæc jam sufficient.

AD CAP. XVI. PARALIPOMENA.

De *Fortuna* Dea, ejus cultu, cognominibus, simulachro.

Ab Anco Marzio à Romanis cultam Fortunam ex historica constat relatione, quam varie, docet ex infinitis scriptorum locis diligentissime collatis Andreas Tiracellus in *Alexandrum Neapolitanum* lib. 1. c. 13. Laetant. *Minim.* l. 3. divinar. *Inst.* cap. 28. *Simulachrum* *Fortuna* cum copia & gubernaculo fingitur, tanquam hæc & opes tribuat, & humanarum rerum regimen obtineat. *Suid.* in voce ἀστυνόμενος. *Francisc.* *Luisin.* *Paler.* l. 1. cap. 22. alas ad inconstantiam notandam appositus habebat. *Q. Horat.* lib. 3. od. 29.

— si celeres quatit
Pennis, refugio, que dedit.

Etiam ejus inconstantia, levitas cecitasque tempore antiquissimo memorata. *Aristot.* *Problem.* 8. sect. 29. *Pacuvius* poetâ, ut retulit lib. 2. *Rhetoricor.* ad *Herennium* seu *Cornificius*, seu quilibet alius, certe *Ciceronis* non illud est opus, certe varia ejus cognomina complectitur:

Fortunam insanam esse, & cacam, & brutam perhibent philosophi.

Saxoque illam globofo instare prædicant volubili,
Malim legi, volubilem.

Ideo, quo saxum impulsit *Fors*, cadere eo *Fortunam* autemant.
Cacam ob eam rem esse iterant, quia nihil cernit, quo applicet.

Insanam autem ajunt, quia atrox, incerta, instabilisque sit.
Brutam, quia dignum, atque indignum nequeat internoscere.

Sunt alii autem Philosophi, qui contra *Fortunam* negent
Esse ullam, sed temeritate omnia autemant regi, id magis

Verisimile esse ajunt, quod usus reapse experiendo edocet:
Velut *Orestes* modo fuit rex, modo mendiculus factus est:

Naufragio res contrigit; nempe ergo haud *Fortuna* obtrigit.

M. Manil. *Astronom.* lib. 4. in limine:

Fortunam & suis invitam prendere votis,

Aut fugere instantem.

C. Petron. in *Satyr.*:

Rerum humanarum divinarumque potestas

Fors.

Auson. *Epigr.* 133. in *Professorib.* *Carm.* 19. *Eidyllio* 7. & alii sæpe. Mirum mihi, veteres quosdam tantum potentia & authoritatis illi attribuisse, ut unicam rerum humanarum, adeoque etiam actuum nostrorum dominam, non modo arbitram eam fingerent. Res notissima, & mihi dicta ad principium libri 1. in *Rossinum*, apud *Claudianum*, cujus versus correctione egentes apponant:

— vacuo qui currere semina motu

Affirmat, magnamque novas per igne figuras

Fortuna, non arte regi, qui numina cœli,

Ambigua, vel nulla putat, vel nescia veri.

Optime *MS.* meus codex:

— qui numina sensu

Ambiguo, vel nulla putat, vel nescia nostri.

Mirum inquam, illud mihi videtur, quum in perfectissimo illo humani ingenii opere *Homerus* nusquam ejus meminerit, quod à *Joanne Spondano* observatum video, licet futilibus in divinum poetam curis. Sed ante illum jam prodiderat *Salisburyensis* lib. 3. *Policrat.* cap. 9. *Siquidem* hæc (malim legere hinc, id est, Deo) adscribenda sunt omnia, potius quam *Fortuna*, que aut ab ipso, aut quod magis reor, omnino non est. Aut enim *Erbicus* (*Valerius Cato*.)

Noli *Fortunam*, qua non est, dicere cacam.

Homerus quoque in illo celeberrima perfectionis opere, dedignatus est nosse *Fortunam*, adeo quidem ut in nulla parte tanti carminis

nominetur; maluit enim soli Deo, quem *Morphan* nominavit, universa regenda committere, quam ut aliquid adscriberet temeritati *Fortuna*, quam utique sic constat minime esse Deam, sicut certum est dici & pungi cacam. Frustra ergo cecitas ejus arguitur, quæ in rerum natura intrinsece non potest. Locus corruptus est; rescribendum est enim hoc pacto, maluit enim soli Deo, quem *Mægry* (id est, fatum) nominavit universa regenda committere. Author mihi seu conjecturæ, seu emendationis certissima *Aurel. Macrobius* lib. 5. *Saturn.* cap. 16. *Fortunam* *Homerus* nescire maluit, & soli Deo, quem *Μαίεργ* vocat, omnia regenda committit, adeo ut hoc vocabulum *τύχη* in nulla parte *Homerici* voluminis nominetur. Contra *Virgilius* non solum novit, & meminit, sed omnipotentiam quoque eidem attribuit, quam & philosophi, qui eam nominant, nihil sua vi posse, sed decreti, sive providentia ministram esse voluerunt. Locus, quem ex *Virgilio* innuit, lib. 8. *Æneid.*

— *Fortuna* omnipotens, & ineluctabile fatum.

Quod apud *Homerum* nomen *Fortuna* non reperiri asserant illi, dissentiunt à *Pausania*, qui in *Arcad.* in hymno *Cereris* se ait reperisse id nominis, certe hodie non extat, ut præterea plerique non *Homero*, sed alteri cuidam hymnus adscribere. Sit penes *Grammaticos* disceptatio.

Uque adeo tamen potentia adscripta, ut quicquid ductu alius Imperatoris gestum esset, id *Fortuna* daretur. *Serv.* ad v. 41. lib. 9. *Æneid.* *Fortunam*, bellicum casum, exponit. *Mammetinus* *Panegyrico* *Maximiani* Aug. *Vestra* *Fortuna*, *vestra* felicitatis est, Imperator, quod jam milites *vestri* ad Oceanum pervenere victoriam. Malim legere, victores. *L. Flor.* l. 4. *histor.* cap. 7. *Stabat* pro partibus invicta *Fortuna* & ultoris, & qui vindicabatur. *Q. Horat.* lib. 4. od. 14.

Fortuna lustris prospera tertio

Belle secundos reddidit exitus.

Claudian. lib. de bello *Gildon.*

Si mihi tempestas *Libyam* ventique negabunt,

Augusti *Fortuna* dabit.

Coripp. *Præfat.* operis sui:

— cum milite tuto

Alternas gentes domini *Fortuna* necaret.

Hoc ipsum alii fatum, nonnulli auspicia appellant, utriusque producunt exempla. *Q. Curt.* *Rufus* lib. 5. *Novis* initus & omnibus opus est, auspiciis & imperium alit trade. *Amian.* *Marc.* lib. 16. Quicquid per omnem terram ambitum agebatur, felicibus auspiciis ejus assignantes. *P. Ovid.* l. 1. de *Arte* amandi:

Auspiciis animisque patris puer arma morabis,

Et vinces animis, auspiciisque patri.

Claudian. de 4. *Hon.* consul.

— civile secundis

Conficiis auspiciis bellum.

Et lib. de bello *Gildon.*

Illius auspiciis immensa per æquora miles,

Non plausibus *Artore* reget.

Fata, inquam, dicuntur pro *Fortuna* hujusmodi bella administrandi. Idem *Claudian.* de 3. *Honor.* consul.

— pugnastris uterque

Tu satis, genitorque manu.

Sidon. *Apollinari.* *cam.* 5.

— certatum est jure magistris,

Augusti fato.

Atque etiam absente duce prospere gesta, ejus fortunæ impunitabantur. *C. Sueton.* in *Augusto* cap. 21. *Domuit* autem partim auspiciis suis, *Cantabiam*, *Aquitaniam*, *Tannoniam*. Ita est, ut puto, *Fortuna*, quæ in vetustis marmoribus, *SALUTARIS* vocatur, ut ex fragmento isto apparet; quod reperitur apud *Fr. Modium* *Novantiquar.* lectio. *epist.* 3.

FORTUNIS. SALUTARIBUS..... ÆSCU-
LAPIO. HYGIÆ..... Q. VENIDIUS. RUF.....
MARIUS. MAXIM..... CALVINIANU.....
LEG. LEG. I. M. P..... LEG. AUG..... PR.....
PROVINC. CL..... C..... D.....

Sed jam celebriora ejus cognomenta exequar: ac primum à loco, in quo colebatur, *Prænestina*, vocata. Ver. Scholiast. Juvenal. sat. 14. v. 90. *Apud Præneste & Fortuna & Hercules habent ades: aut certe quod in Capitolio, post adem Diana & Jovis, secundam de miraculo operis habent gloriam Fortuna atque Herculis ades. Fortuna apud Præneste adem pulcherrimam ferunt fuisse Suer. Domitian. c. 15. Prænestina Fortuna sortem latam dare assuera. T. Livius 5. Decad. l. 2. in principio. Itaque censeo Herculem cum Fortuna simul cultum, ut fortitudo casibus fortuitis conjuncta cernatur. Juvenal. ibidem 90.*

- - - Vincens Fortuna aut Hercules adem.
Papin. lib. 1. fylv. 3.

Quod ni templa darent alias Tyrinthia sortes,
Et Prænestina poterant migrare sorores.
Sil. Italic. l. 8.

- - - sacrisque dicatum
Fortuna Præneste jugis.

M. Lucan. lib. 2.
- - - vidit Fortuna colonos
Prænestina suos cunctos simul esse recidos.

Regia Fortuna, quæ in interiori principum cubiculo colebatur. C. Tacit. l. 15. Annal. Nero præcepit, ut effigies Fortunarum aureæ in sacro Jovis Capitolini collocarentur. Jul. Capitolin. in Antonino Pio. Fortunamque auream, quæ in cubulis principum posite colebatur, transferri ad eum iussit. Idem in Antonino Philopho: Signo Æquanimiarii Tribuno dato, Fortunam auream, quæ in cubiculo solebat esse, ad Marci cubiculum transire iussit. Forte eadem est cum illa quam Publicam lego apud L. Senecam lib. 1. de Ira c. 11. Habuit in consilio Fortunam publicam.

Obsequens. P. Victor. in 1. Reg. L. Sen. in Octavia act. 2. sc. 2.
crede obsequens parcius, levis est den.
Hera, seu deoмина. Q. Ennius apud Ciceronem lib. 2. de Officiis:
Nec cau'onantes bellum, sed belligerantes.
Vosne velis an me regnare hera, quidve ferat fors,
Quorum viribus belli Fortuna perierit.

In MS. erat. *quidne ferat Fors.* Plaut. in Mercatore act. 5. sc. 2. in limine:

*Divum atque hominum quæ spectatrix, atque hera
Eadem es hominibus.*

Spem speratam quum hanc obtulisti mihi, grates ago.
Equestris. De qua I. Liplius in Commentar. ad lib. 3. Annal. C. Taciti.

Redux: quam celebratam reditu ducum exercituumque victorum constat ex Claudiano de 6. Hon. consul.

*Aurea Fortuna reduci si templa priores
Ob reditum rovere ducum, non dignus unquam*

Hæc dea, pro meritis, amplas sibi posceret ades.

Fortis. Jul. Obsequens lib. de Prodig. c. 33. *Roma intra cellam fortis Fortuna, de capite signum, quod in corona erat, in manus sponte sua prolapsum. P. Ovid. lib. 6. Fastor.*

Quam cito venerunt Fortuna fortis honores.

Muliebris. D. August. de Civit. Dei lib. 4. c. 19. ejus imago sapius loquuta. Plutarch. l. de Fort. Romanor. Valer. Maxim. lib. 5. cap. 2. tit. 2. *Super hoc adem & aram Fortuna muliebris in eo loco, quo Coriolanus exoratus fuerat, faciendam curavit. Fuit ergo hujus ades extra urbem, non intra urbis pomerium. Ad-dendum est istud; Fortunam hanc muliebrem a bis uxoribus non potuisse coronari, ut loquitur Servius ad illud lib. 4. Æneid.*

Huic uni forsani potius succumbere culpe.

Proffera, seu secunda. Ælian. var. Hist. lib. 13. cap. 43. aliique passim. Stobaus serm. 105. Cebet Thebano in Tabula est ἀγαθὴ τύχη, id est, bona Fortuna.

Comitem hanc Fortunam Fides faciebant. Horat. l. 1. od. 35.

*Te spes & albo rara Fides colit
Vela a panno.*

Quod, ut Ovid. loquitur, cum Fortunâ setque cadatque fides. Sive quod dubii amici Fortunæ faventior sequantur nutum. Suid. in voce ἀπιστοία. Nam Fides consilia, Fortuna opes signat, Fides, ut velit, Fortuna, ut possit, promissa implere, vel Fortuna, de nostris possessionibus, Fides, quantum nobis creditur ab inimicis. Serv. ad l. 9. Æneid. v. 260. C. Petron. Satyr.

Cum Fortuna manet, vultum servatis amici,

Cum cecidit, turpi veritatis ora fuga.

Corrige mecum; Cum cedit. Cedere enim, id est abire, & redire dicitur Fortuna. Viri docti autoritatibus confirmantur.

CAPUT XVII.

De Diis Indigetibus.

CICERO secundo *Nomothesia* suæ lib. leges de religione ferens, tres Deorum classes, quibus divini honores & cultus tribuendi essent, facit: primam eorum, qui cœlestes semper sint habiti, alteram eorum, quos merita in cœlum vocarint: tertiam Divarum, propter quas detur ascensus in cœlum. Hæc enim sunt ipsius verba: *Deos & eos, qui cœlestes semper habiti sunt, colunt: & illos, quos in cœlum meritis vocarint: Herculem, Liberum, Æsculapium, Castorem, Pollucem, Quirinum. At illi, propter quæ datur homini ascensus in cœlum, mentem, virtutem, pietatem, fidem, earumque laudum delubra sunt.* Cum igitur de prima Deorum classe hactenus satis multa attulerimus, consequens est, ut de altera etiam & tertia classe quædam proferamus. Et quidem de alterius classis Diis hoc capite agere propositum nobis est, qui dicti sunt *Indigetes*, vel quod nullius rei egerent, secundum *Lucretium*, vel quod in Diis agerent, qui ex hominibus ad divinitatem pervenisent. Sic *Glossarium* verus, testante *Scaligero*: *Indigetes homines nuncupant.* Alii alias appellationis rationes afferunt, quas hic omitto. Festus *Indigetes* Deos putat esse eos quos *indigetari*, hoc est, *vocari*, & nuncupari necesse sit. Sed nos de iis tantum dicemus, qui ex hominibus Dii facti sunt, quales apud Romanos fuerunt, *Hercules, Faunus, Carmentis, Evander, Castor, Pollux, Æsculapius, Acca Laurentia, Quirinus.*

DE HERCULE.

HERCULEM dictum voluit * *Macrobius* lib. 1. Saturnalium, cap. 2.

Plures autem hoc nomine fuerunt. *Diodorus Siculus* tres numerat, *Cicero* sex, *Terentius Varro* quadraginta quatuor fuisse scribit. *Ciceronis* verba ex 3. libro de Natura Deorum hæc sunt: Plures, inquit, *Hercules* tradunt nobis ii, qui interiores scrutantur, & reconditas literas. Antiquissimum Jove natum, sed

sed antiquissimo item Jove. Nam *Joves* quoque plures in priscis Græcorum literis invenimus. Ex eo igitur & *Lyſto* est is *Hercules*, quem concertaviſſe cum *Apolline* de tripode accepimus. *Alter* traditur *Nilo* natus *Ægyptius*, quem ajunt *Phrygiæ* literas conſcripſiſſe. *Tertius* eſt ex *Idæis Daſtylis*, cui inferias aſſerunt. *Quartus* Jovis eſt & *Aſterie Latonæ* fororis, quem *Tyrii* maxime colunt, cujus *Carthaginem* filiam ferunt. *Quintus* in *India*, qui *Belus* dicitur. *Sextus* ex *Alcmena*, quem *Jupiter* genuit, ſed tertius. Haſtenus *Cicero*. De hoc *Hercule*, quem ille ſexto loco commemorat, ejulque natalibus, videatur *Plauti Amphitryo*, & *Hyginus*. Meminit ejus & *Diodorus Siculus* libro 4. cap. 2. cujus hæc ſunt verba: Jovem, inquit, ferunt tribus noctibus in unam redactis, (alii duas tantum ponunt) *Alcmenæ* operam dediſſe, maximumque futuri roboris indicium, tantum temporis in eo puero creando impenſum. Quod non amoris cupiditate, prout in aliis mulieribus contigit factum eſt, ſed pueri gignendi gratia. Itaque nolens vi *Alcmenam* aggredi, neque fidens poſſe illi coitum, ob ejus prudentiam, perſuadere, dolo mulierem aggreſſus eſt, *Amphitryonis* forma aſſumpta. Adveniente partus tempore Jovem Diis aſtantibus, prædiſſe ferunt, ea die puerum, qui naſceretur, ſe *Perſidarum* regem facturum. Quibus verbis mota *Juno*, *Lucinam* filiam juſſit comprimere *Junonem* verita, *Euryſtheum* ante tempus in lucem educere. *Jupiter* licet conſilio fruſtratus, quod prædixerat ratum, & *Herculis* famam claram eſſe volens, dixiſſe *Junoni* fertur permittere ſe, *Euryſtheum*, ut prædixerat, Regem eſſe, *Herculemque* ei ſubjici velle: duodecim quoque certamina ab eo perſici quæ *Euryſtheus* mandaviſſet: quibus conſummatis fieret immortalis. *Alcmena* poſt partum *Junonem* verita, puerum in loco expoſuit, quem nunc ab eo *Herculem campum* dicunt. Quo tempore *Minerva* una cum *Junone* proſecta, cum infantis naturam admiraretur, *Junoni* ſuaſit, ut illi mammam præberet. Qua, præter ætatem, violentius ſumpta, *Juno* dolore mota puerum abjecit. *Minerva* illum matri detulit nutriendum. Haſtenus *Diodorus*. Ex quibus verbis intelligitur, quomodo à Jove procreatus ſit. Cum autem tantæ virtutis hic *Hercules* fuerit, ideoque factum, ut omnes viri fortes *Hercules* dicerentur, & omnia præclara fortiffimorum Heroum facinora uni *Herculi* adſcriberentur. De duodecim laboribus *Herculis* multa habet *Diodorus Siculus* lib. 5. cap. 2. *Hyginus*, *Servius*, & alii; & noti ſunt verſus *Auſonii*, falſo hæcenus *Virgilio* adſcripti:

Prima Cleonæ tolerata arumma leonis.
Proxima Lernæam ferro ſaxe contudit hydram.
Mox Erymanthæum vis tertia perculit apram.
Aripedis quarto tulit aurea cornua cervi.
Strymphantidas pepulit volucres discrimine quinto
Thericiam ſexto ſpoliavit Amazona balteo.

Quorum laborum mythologiam erudiſſimo hoc carmine complexus eſt *Andreas Alciatus* Emblemate 137.

Roboris invicti ſuperat ſacundia laudes,
Dicta ſophiſtarum, liqueſque reſolvit inanes:
Non furor aut rabies virtute potentior ulla eſt.
Continuum ob curſum ſapienti opulencia cedit:
Spernit arantiam, nec raptu aut ſaxore gaudet:
Vincit ſæmineos, ſpoliatque inſignibus aſtus:

Quos verius eleganter & multis verbis explicat *Claudius Minos*, in ſuo ad *Alciati* Emblemata Commentario. Verum nos iis omiſſis, hoc loco dicemus qua ocaſione à Romanis cultus fuerit. Id vero *Dionyſius*, *Livius*, *Plutarchus*, *Diodorus Siculus*, & *Aurelius Viſtor*, in fragmento illo de Origine gentis Romanæ, quod prius nuper in lucem protulit *Andreas Schottus*, docent: videlicet cum (fragmentum *Aurelii Viſtoris* refert, alio nomine *Recarumum* dictum, quod ſane apud nullum alium ſcriptorem hodie legitur) *Geryone* devicto, armenta agentem in *Italiam* veniſſe, quanquam *Dionyſius* & *Diodorus Siculus* ipſum non armenta egiſſe, ſed cum exercitu in *Italiam* deveniſſe ſcribant, quod etiam eſt veriffimius: quem ubi *Euander* adeſſe didiciſſet, admonitum à matre *Carmenta* eſſe in fatiſ, ut natus *Jove* & *Alcmena* *Hercules* immortalis ex mortali, virtutis ergo fieret, divinis eum dignatum eſſe honoribus, extructaque ara ei juvenum maſſaſſe, oraculo prius cum hoſpice communicato, precatumque eum eſſe ut libaret. De hac ara maxima *Dionyſius* lib. 1. Ara in qua *Hercules* obtulit, à Romanis vocatur *maxima* prope forum boarium, nulla inferior, quod ad civium venerationem attinet: nam & juſjurandum apud eam, ac conventa, quæ volunt eſſe firma peragunt, & decimas facultatum ex voto ſæpe illuc offerunt. Apparatus tamen ejus parum reſpondet opinioni hominum. De decimis, quæ *Herculi* offerebantur, ſcribit *Diodorus Siculus*, dixiſſe *Herculem*, eos qui ſibi, poſtquam ad Deos tranſlarus eſſet, decimam bonorum dicarent, vitam felicem victuros. Et addit, eveniſſe hoc uſque ad ſua tempora. Multos enim Romanorum non ſolum mediocri cenſu, ſed & qui diſſimi ſint habiti, decimas *Herculi* votiſſe, poſtea-que fortunatiores factos bona ſua ad quatuor talentorum miſſia *Herculi* ſacraviſſe. De qua re vide etiam *Plutarchum* in *Quæſtion. Rom. quæſt. 18. Aureliam Viſtorem*, *Macrobius*, *Servius*, & alios. Multa hujus

Septima in Augiæ ſtabulis impenſa laboris.
Oſtava expulſo numeratur adorea tauro.
In Diomedæa victoria nona quadrigis.
Geryone extincto decimam dat Iberia palmam.
Undecimum mala Hæſperidum diſtracta triumphum.
Cerberus extremi ſuprema eſt meta laboris.

Expurgat ſordes, & cultum mentibus addit.
Illicitos odit coitus, abigitque nocentes:
Barbaries, ſeritasque dat impia denique pœnam:
Unus virtus collectos diſſipat hoſtes.
Invehit in patriam externis bona plurima ab oris:
Docta per ora virum volat, & non interit unquam.

hujus Divi cognomina fuerunt. Dictus est enim *Cubans*, *Defensor*, *Magnus*, *Triumphalis*, *Sylvanus*, *Victor*, *Musarum*, quorum pleraque per se sunt aperta. *Herculis Cubantis* simulachrum fuit in regione Urbis XIV.

HERCULIS DEFENSORIS templum in regione eadem fuit, in quo, ut in Jovis propugnatoris milites honesta missione missi, & gladiatores emeriti, arma, clypeosque suspendebant.

HERCULIS MAGNI ædes fuit in regione IX. quam *L. Cornelius Sulla* ex carnine Sibyllino adificasse dicitur. *P. Victor*. *Ædes Herculis Magni* custodis Circi Flaminii.

HERCULIS TRIUMPHALIS simulachrum fuit in foro boario positum, quod iis diebus, quibus Romæ triumphus agebatur, triumphali habitu induebatur.

HERCULES VICTOR dictus, quod omne genus animalium vicerit. *Varro* lib. 4. Rerum divinarum. Ejus Romæ ædes duæ fuerunt, una ad portam Trigeminam, altera in foro boario. Hæc ad aram maximam extructa fuit rotunda, in quam nec iervi, nec mulieres adittebantur. *Plutar.* *Awel. Victor*, qui scribit ex *Cassio* propterea ab *Hercule* sancitum, ne cui feminae fas esset, velci ex eo, quod aræ maximæ sacrum esset; sed ut ab ea re divinae feminae in totum removerentur, quod Carmentis ab *Hercule* invitata ad id sacrum non venisset. Hanc ædem nec musæ nec canes intrabant. *Plin.* lib. 10. cap. 29. In hac etiam æde nullum fieri læsternium *Macrobius* in *Cornelio Balbo*, & *Servius* docent.

Alteram autem *Herculis Victoris* ædem, quæ ad portam Trigeminam fuit, fortasse extruxit *Marcus Octavius Herennius*, de quo *Massurius Albinus* lib. 1. Memorabilem apud *Macrobius*: *Marcus*, inquit, *Octavius Herennius* prima adolescentia tibicen, postquam arti suæ dimissus est, instituit mercaturam: & bene re gesta, decimam *Herculi* profanavit. Postea cum navigans hoc idem ageret, à prædonibus circumventus fortissime pugnavit, & victor recessit. Hunc in somnūs *Hercules* docuit sua opera servatum, cui *Octavius* impetrato à Magistratibus loco, ædem sacravit, & signum: *Victoremque* incisiis literis appellavit. Dedit ergo epitheton Deo, quo & argumentum veterum victoriarum *Herculis*, & commemoratio novæ historiæ, quæ recenti Romano sacro causam dedit, contineretur.

HERCULI MUSARUM ædem extruxit *M. Fulvius Nobilior*, Censor anno 104XVI. triennio post quam de *Ætolis* triumphavit, in qua *Musarum* signa, quæ capta *Ambracia* Romam transtulerat, posuit *Livius* lib. 38. *Plin.* lib. 35. cap. 10. Hanc ædem vetustate collapsam restituit *Marcus Philippus* vitricus *Augusti*. *Sueton.* in *Augusto*. Cur sic dictus fuerit, *Plutarch.* docet quaestione 59. videlicet, quod *Euandrum* literas docuerit. Melius *Eumenius* Rhetor oratione de Scholis instaurandis ad præsidem *Galliæ*, cujus hæc sunt verba: *Ædem Herculis* in Circo Flaminio *Fulvius* ille *Nobilior* ex pecunia Censoria fecit, non id modo secutus, quod ipse literis, & summa Poetæ amicitia duceretur: sed quod in *Græcia* cum esset Imperator, acceperat *Herculem Musagetem* esse, id est, comitem ducemque *Musarum*: Idemque primus signa novem, hoc est, omnium *Camænarum*, ex *Ambraciensi* oppido translata, sub tutela fortissimi numinis consecravit: quia mutuis operis & præmiis juvari ornarique deberent, *Musarum* quies defensione *Herculis*: virtus *Herculis* voce *Musarum*. *Hæcille*. De *Musis*, quia notissima sunt, quæ de ipsis traduntur, hic dicere superfluum debet.

HERCULEM MUSAGETEM & novem *Musas* diverso habitu repræsentat nummus *Q. Pompeii Musa*, quem habet in suis Emblematis v. c. *Joannes Sambucus*. Reperiuntur & alia *Herculis* cognomina in veteribus lapidum inscriptionibus, ut *Paciferi*, *Invicti*, *Olinarii*, & alia, quæ petantur ex *Theodoro Huberti Gelzai*.

F A U N U S.

Duo fuerint *FAUNI* Reges Aboriginum, testibus *Manetbone* *Ægyptio*, *Dionysio Halicarnasseo*, & aliis, præficus & junior: *Præficus* vixit circa annum mundi 2520. secundum *Funcium*, regnante apud *Assyrios* *Amyntha*. *Faunus junior*, anno 2724. regnare cepit. Hic *Pici* filius fuit, & cives suos ritu ferarum viventes, mitiorem vitam docuit, & primus loca certis numinibus, & ædificia quædam ac lucos sacravit, à quo & *Fana* sunt dicta, teste *Probo*, ideoque cum inter homines esse desisset, antiquitas eum tanquam Deum coluit. Sic enim *Dionysius*: Forte tum apud Aborigenes regnum à majoribus accepit tenebat *Faunus*, à Marte, ut scunt, oriundus, vir fortis ac prudens, à Romanis post, tanquam unus *Indigetum* sacris honoratus & carminibus. *Plutarchus* cum *Mercurii* filium fuisse dicit, alii vero *Picum* patrem habuisse volunt, quorum verior est sententia. *Virg.* eum *Faunorum*, *Satyrorum*, & reliquorum agrestium numinum patrem facit. Hic *Terentius Varro* *Faunos Deos* Latinorum à *fando* dictos esse scribit, propterea quod in sylvestribus locis soliti fuerunt fari, cujus rei exemplum *Dionysius*, quod in prælio inter *Hetruscos* & *Romanos* de restitutione *Tarquiniarum*, vox è sylva propinqua caltris audita fuerit, esse eos victores, & uno plus *Hetruscorum* in acie cecidisse. Ibidem addit, ad hunc Deum *Faunum* *Romanos* solere referre *Panicos* terrores, ipseque variis formis formidinem mortalibus incutientia, & ab eo dicere edi horrendas voces *Dæmoniacas*. *Porphy* ius scribit, *Faunum* existimatum Deum inferum ac pestilentem. Apud *Ciceronem* *Cotta* omnino negat *Faunos* esse, aut eorum voces unquam auditas fuisse. Habuit hic Deus Romæ post *Romulum* templum in monte *Cælio*, circulari forma multis in ambitu columnis adornatum: & ædem in insula *Tiberina*, quæ *Domitius Ahenobarbus* & cui *Scribonius* *Ædiles*, cum multis plurimos ad populi iudicium adduxissent ex eorum qui condemnati fuerunt, mulctaticia pecunia.

C A R M E N T A.

CARMENTA, quæ alio nomine *Themis*, item *Nicostrata* dicta est, mater fuit Euandri, mulier fatidica. Sic enim de ea *Dionysius* scribit: Euander Mercurii filius, & Nymphæ cujusdam Arcadiæ, quam Græci *Themis* dicunt, plenam numine. Romanarum antiquitatum scriptores *Carmentam* patria lingua nominant, quod Nymphæ nomen fatidicam significet, deductum à carmine, juxta Romanam etymologiam. Hanc mulierem affirmant Dæmonis spiritu correptam futura populo præcinere solitam. Hæc ille. *Plutarchus*, qui etiam scribit, quosdam putare *Carmentam* esse *Parcam*, aliam hujus appellationis rationem indicat, quod scilicet dicta sit *Carmenta*, quasi *cavens mente*, ob instinctus divinos, quibus ad fatiloga fundenda carmina fuerit impulsæ. Romani religiose eam coluerunt: aram enim ei, ut *Dionysius* scribit, dedicaverunt apud Carmentalem portam sub Capitolio. Eadem templum Romæ habuit in regione IX. quæ dicitur forum Romanum, quod templum ei matronas dedicasse *Plutarchus* scribit, tali de causa: Cum usu vehiculorum, quibus trahendis iumenta jungerentur, Senatus matronis interdixisset, conspirasse eas inter se, neque uterum gerere se, neque parere velle, ac viros hac ratione ulcisci, idque fecisse, donec mutata sententiâ, usus vehiculorum iis rursus concessus fuerit. Exinde cum parerent, sæcundas, & liberorum copia claras, templum Carmentæ posuissent.

E U A N D E R.

EUANDER Mercurii & Carmentæ filius, eo tempore quo Hercules in Italiam venit, Aboriginum Rex fuit. *Livius* tamen eum non Regem fuisse, neque imperio, sed auctoritate magis Aborigines rexisse, auctor est. hunc *Aborigines* primum propter excellentem ejus eruditionem, & summam sapientiam, ut *Deum* coluerunt: deinde Romani etiam divinos ei honores tribuentes, aram condiderunt, & quotannis sacrificia obtulerunt, sicut & aliis heroibus iidem fecerunt, ut testatur *Dionysius* libro primo. Ara autem ei dicata fuit apud Aventinum collem, prope portam Trigeminam.

C A S T O R E T P O L L U X.

Hi duo fratres fuere, Græcis dicti *Dioscouri*, id est, Jovis filii, sive pueri. *Cicero* libro 3. de Natura Deorum: *Dioscouri* etiam apud Grajos multis modis nominantur: *primi* tres, qui appellantur *Anacles* Athenis, ex Jove Rege antiquissimo, & Proserpina nati, *Tricopatrus*, *Eubuleus*, *Dionysius*. *Secundi* Jove tertio nati ex Leda, *Castor* & *Pollux*. *Terti* dicuntur nonnullis *Alco* & *Melampus*, *Emolus*, Atrei filii, qui Pelope natus fuit. Hæc *Cicero*. de *Castore* & *Polluce* Jovis & Ledæ filii, Helenæ fratribus varia fabula est: alii enim tradunt Jovem in formam stellæ mutatum Ledam vitiasse, & *Castorem* atque *Pollucem* genuisse: deinde *Helenam*. Alii scribunt, Jovem in cygnum conversum Ledæ congressum, & nocte eadem Tyndarum. ex Jove *Pollucem* & *Helenam* natos, ex Tyndaro *Castorem*: mortalem hunc, immortales illos. Juvat adscribere *Hyginum* hac de re verba, quæ habet in Astronomico poetico, in ore: Jupiter, ait, cum Nemesim flectere non posset, ut secum cubaret, jussit Venerem, aquilam simularet, se in olorem versum insecuturum eam: quo facto ipse fugiens aquilam Venerem, in Nemesios gremium confugit: quem non averfata, & consopita, ab Jove compressa est: statutoque tempore ovum peperit, quod Mercurius in gremium Ledæ projecit, ex quo nata *Helenus*. *Servius* auctor est, *Helenam*, & *Pollucem* de Jove natos, immortales fuisse. Nam *Castorem* Tyndari filium fuisse, cujus mortem suo interitu fraterna pietas redemerit: & addit, hoc ideo fingi, quia horum stellæ ita se habeant, ut occidente una, oriatur altera. Plura de iis passim leguntur.

Eadem sive templum CASTORI & POLLUCI vovit, extruxitque bello Latino *A. Posthumus* Dictator, anno Urbis cclvii. tali de causa, cum in bello Latino cum *Octavio Mamilio Tusculano*, & *Tarquinius* Equitibus Romanis, apparuissent duo primæ lanuginis juvenes, præstantiore statura & forma, quæ videri posset mortalium, præcedentes Romanum equitatum, hostemque hastis ferientes cominus, & in fugam cogentes, ac rursus post fusos fugatosque *Latmos*, & castra eorum capta, fere jam finito prælio in Romano foro visi essent adolescentes duo militari cultu procerissimi, & pulcherrimi vultu adhuc retinente quam in pugna habuerant speciem, & equis sudore madentibus, cumque de equis descendissent ambo, lavissentque fontana, quæ ad ædem Vestæ profluens, parvam sed profundam facit lacunam, multis eos circumstantibus, rogantibusque ecquid ab exercitu novi afferant, pugnam indicassent, atque victoriam: degressique foro, nusquam comparuissent postea, quamvis valde quaesiti à Præfecto urbis essent. Senatus certior factus à *Posthumio* eos in prælio etiam visos esse, verisimili conjectura, credidit *Castorum* eas imagines fuisse. Ideoque templum eis constructum in foro Romano, ubi visæ sunt eorum imagines, vicinufque fons hic sacer dictus. *Dionysius* lib. 6. *Livius* lib. 2.

Hanc ædem vetustate collapsam refecit de manubiis hostium *L. Metellus*, qui subactis Dalmatis, Dalmaticus est appellatus. *Cicero* 3. Verrina, & in eandem *Asonius*, item pro M. Scauro. Quanquam autem hoc templum utrique & *Castori* & *Polluci* consecratum esset, tamen vulgo plerumque *Castoris* tantum,

aut *Castorum* templum appellatum fuit. Unde jocus ille *M. Bibuli* apud *Suetonium*, qui cum *C. Cæsaris* in consulatu collega esset, & cum eo communi impensâ venationes ac ludos ederet, omnium autem illarum impensarum & munificentia *C. Cæsar* solus gratiam caperet, dixisse fertur, idem sibi evenisse quod *Polluci*. Ut enim geminis fratribus ædes in foro constituta, tantum *Castoris* vocaretur: ita suam Cæsarique munificentiam unius Cæsaris dici. *Suetonius* in *Cæsare*.

ÆSCULAPIUS.

ÆSCULAPIOS tres fuisse *Cicero* lib. 3. de *Natura Deorum* docet. *Primum*, Apollinis filium, quem *Arcades* colunt, quique specillum invenisse, primusque vulnus obligavisse dicitur. *Secundum*, secundum *Mercurii* fratrem, qui fulmine percussus, *Cynosuris* humatus sit. *Tertium*, *Arhippi* & *Arinoræ* filium, qui primus purgationem alvi, dentisque evulsionem invenerit, cujusque in *Arcadia*, non longe à *Lusio* flumine sepulchrum & lucus ostendatur. *Æsculapium* autem illum nobilem Medicum, *Tarquinius* de illustribus viris differens, ut est apud *Lactant.* ait incertis parentibus natum, expositum, & à venatoribus inventum, canino lacte nutritum, *Chironique* traditum, didicisse medicinam, fuisse autem *Messenium*, sed *Epidauri* habitasse. Hunc *Cornel. Celsus* propterea in *Deorum* numerum receptum esse tradit, quod medicinam adhuc rudem paulo subtilius excoluisset. Quæ ratione Romæ coli cœpit, multi tradunt. Cum enim *Q. Fabio*, *Maximi* filio *Gurgite*, *D. Junio Bruto Scava* *Coss.* ingens pestilentia Urbem & agros infestaret, lib. *Sibyllini* aditi, & quaesitum quinam finis, aut quod remedium ejus mali à Diis daretur; inventumque in libris, *Æsculapium* ab *Epidauro* Romam accersendum, quod paulo post factum. Missi enim *Legati* in *Epidaurum*, & ab incolis benignissime accepti, & in templum *Æsculapii* perducti, anguem, quem *Epidauri* pro *Æsculapio* coluerant, sponte ad *Romanorum* navem pergentem, Romam vexerunt, ibique templo condito coluerunt. Scribunt hanc historiam *Valerius Maximus* prolixè. *Livius* lib. 10. & *Florus* *Epitome* libri 11. *Orosius* lib. 3. capite 22. *Aurelius Victor* de viris illustribus: qui liber hæcenus falso *Cornelio Nepoti*, item *Plinio* secundo adscriptus fuit *Ovidius* libro 15. *Metamorph.* ac alii.

Templum ei Romæ conditum extra Urbem in insula *Tiberina*, cujus rationem *Plutarchus* in *Quæstionibus Romanis*, probl. 94. reddit, & *Festus*. In *Insula* ait *Festus*, *Æsculapio* facta ædes fuit quod ægroti à Medicis aqua maxime sustententur, ejusdem esse tutelæ draconem, quod vigilantissimum sit animal, quæ res ad tuendam valetudinem ægroti maxime apta est. *Canes* adhibentur ejus templo, quod is uberibus canis sit nutritus. *Bacillum* habet nodosum, quod difficultatem significat artis. *Laurea* coronatur, quod ea arbor plurimorum sit remediorum. Huic gallina immolabatur.

In hoc templo incubabant ægroti valetudinis causâ, unde qui morbo levatus non erat, apud *Plautum*, his verbis inculat Deum:

Migrare certum est, jam nunc è sano foras,

Quando Æsculapi ita sentio sententiam.

Vide *Hieronimum Mercurialem* *Variarum lectionum* lib. 1. cap. 13.

ACCA LAURENTIA.

Quæ *ACCA LAURENTIA*, sive, ut alii malunt, *LAURENTIA*, fuerit, & qua occasione coli cœpta, in tanta veterum scriptorum discrepantia sane obscurum est. Vix enim duos reperias, qui uno & eodem modo de ea scribant. *Plutarchus* auctor est, duas fuisse *Accas*, & utraq; à Romanis cultas: alteram *Accam Laurentiam*, quæ *Anco Martio* regnante, *Tarrutio*, sive *Taruntio* nobili civi nupserit, à quo forte etiam *Tarruntia*, vel *Taruntia*, sive *Tarratia* est cognominata. *Plutarcho*, qui tamen etiam non ita distincte de iis scripsit, assentitur *Varro*, si verba ejus ita, quemadmodum *Joseph. Scaliger* emendavit, legamus. *Laurentina*, inquit, feriæ, is dies quem diem quidam in scribendo *Laurentalia* appellant, ab *Acca Laurentia* nominatus: cui sacerdotes nostri publice parentant festo die: quia altera dicitur ob ditem *Taruntium* *Acca Taruntia*. Hos ergo auctores secuti hanc *Accam Laurentiam* *Romuli* & *Remi* nutricem esse dicemus, cui aram & ferias annuas *Romulus* constituerit, quæ mense *Decembri* sunt habitæ, sicuti alio loco dicitur. De altera vero *Acca Tarrutia*, sive *Tarruntia*, quæ eadem *Flora* à plurimis putatur, infra agemus.

QUIRINUS.

CURIS, inquit *Festus*, *Sabinis* est *hæstia*; unde *Romulus Quirinus*, qui eam ferebat, est dictus, & *Romani* à *Quirino* *Quirites* dicuntur. Quidam cum dictum putant à *Caribus*, quæ fuit urbs opulentissima *Sabinorum*, cui postremæ sententiæ etiam adscriptatur *Varro*, nisi quod addit, *Quiritium* Martem esse quemadmodum & *Servius* scribit, *Quirinum* Martem esse, qui præsit paci, & intra civitatem colatur. Sed non inepta est etiam eorum sententia, qui per *Quirinum* *Romulum* intelligunt, cui divinos honores tributos fuisse, & templum conditum, vel solus *Flamen Quirinalis*, cum alius sit *Martialis* testis esse potest, ne alias rationes & veterum scriptorum testimonia necesse habeam in medium asserre. De apothecosi au-

tem Romuli, sive *Quirini* eleganter *Plutarchus* in Romulo, cum populus tumultuaretur, atque vociferaretur à Patribus sublatum è medio fuisse Romulum. eique extrema quæque minaretur, *Julius Proculus* vir inter Patres genere, virtute, auctoritate primus, fidus Romulo in primis, & ex Albanis Colonis necessitudine & familiaritate conjunctus, procedens in forum, juratus maximum & sanctissimum jusjurandum, presentibus ait, *Romulum* sibi, dum iter faceret, è regione obviam se obtulisse, specie ipsa & forma insigni, ut antea nunquam, ornatum fulgentibus armis, ac se priorem illum ita allocutus: *Quæ injuria, ô Rex, & qua mente impulsus, nos iniquis & improbis criminibus circumventos, Urbem orphanam in luctu & gemitu, in squalore & sordibus reliquisti?* At contra regem respondisse: *O Proculè ita Diis visum, nos è caelo dimissos, condita Urbe imperium permaximum, & gloriam habitura, rursus in calum reverti: proinde bono animo sis, ac Romanis nuntia, uti prudentiam & fortitudinem colant: his artibus fore, ut amplissimam inter homines potentiam consequantur.* Ego vobis *Quirinus* facilis, propitiusque ero Deus. His verbis & viri auctoritate, & jurejurando fide adhibita, veluti divino quodam furore afflatis mentibus, nemo contradicere, nemo adversari, sed rejecta omni suspitione & calumnia, invocare *Romulum* votis, Deumque appellare. Et paulo post: *Quinimum* autem *Romuli* cognomen, martium ac bellicosum quiddam referre existimant: quidam ex eo dictum, quod cives *Quirites* appellarentur. Alii tradunt, veteres lanceam *Quirim* vocare solitos, ac *Cureta Junonis* signum in pilo sublatum. Ad hæc lanceam in Regia positam, *Martem* vocari: lancea quoque donari consuevisse illos, qui in bellis quam acriter strenueque pugnantes fortitudinis laudem meruissent: proinde effectum esse, ut *Romulus*, veluti *Martius* quidam Deus, ac pugnax, *Quirinus* diceretur. Illius fanum in tumultu *Quirino* ab eo nuncupato, constitutum est, &c. id quod etiam *Varro* testatur lib. 4. de lingua Latina. De *Procule*, quæ *Plutarchus* narrat, etiam *Livius* habet, sed brevius.

Pene præterissem de *ANNA PERENNA* dicere, quæ & ipsa à Romanis culta: cujusque festum maxima hilaritate celebratum fuit, uti in Calendario in Mense Martio dicemus. Quæ autem fuerit hæc *Anna Perenna*, varie traditur. Plerique existimant fuisse sororem *Didonis*, hoc nomine appellatam: cujus etiam *Virgilius* meminit, quæ extincta *Didone*, & Carthagine ab *Jarba* Getulorum Rege occupata, relicta Africa in Melitam insulam fugerit: inde ob metum fratris *Pygmalionis*, navi conscensa in agrum Laurentum delata, & ab *Ænea* hospitio excepta fuerit: ibique in somniis à *Didone* monita infidias sibi à *Lavinia* *Æneæ* uxore stui, ideo suspectum hospitium fugerit, per fenestram nocte dilapsa ad amnem *Numericum* venerit, ac in eum se præcipitaverit. Postridie insanis clamoribus per Laurentum agrum diu quæsit, cum præter vestigia ad fluvium usque nihil appareret, visâ fuerit clamantibus ex fluvio respondere:

Placidi sum Nymphæ Numici

Anne perenne latens, Anna Perenna vocor.

Itaque deinde pro Dea coli cœperit: id quod *Ovidius* prolixè explicat, ubi etiam hoc adjicit esse, qui hanc *Annam Perennam Lunam* esse putarint, quæ *Anna* vocaretur, quod annus ex mensibus, quos motu *Lunæ* metimur, fiat. Alios eam unam ex *Atlantidibus*, quæ *Jovi* ubera præbuerit, putasse: alios *Io*, quosdam etiam *Themis*: sic enim scribit:

Sunt quibus hæc Luna est, qui mensibus impleat annum,

Pars Themis, Iachiam pars putat esse bovem.

Iuvenies, qui te Nymphæ Atlantida dicant,

Teque Jovi primis Anna dedisse cibos.

Postremo etiam hanc opinionem affert, fuisse *Annam* vetulam quandam Bovillis oriundam, quæ plebi, cum in Aventinum montem secessisset, & jam commeatu destitueretur, placentas quasdam rusticas in montem detulerit. In cujus beneficii memoriam plebs, pace cum Patribus facta, statuerit, ut perenne nomen ejus coleretur, ipsaque *Anna Perenna* nuncuparetur. Quam narrationem sic concludit:

Pace domi facta signum posuere Perenna,

Quod sibi defectis illa tulisset opem.

Macrobius à perennitate annorum *Annam Perennam* dictam scribit. Hujus & *Varro* in Satyra Menippeæ meminit apud *Agellium* lib. 13. cap. 21. his verbis, quemadmodum eos legendos censet *Ludovicus Carolus*, I. C. Comment. 1. Antiq. lect. cap. 1.

Ted Anna Perenna, Panda, te Lato, Pales,

Nerienes & Minerva, Fortuna ac Ceres.

De celebritate, quæ in ejus memoria peragebatur, in Calendario. Atque hæcenus de iis diximus, quos merita in eorum vocant. De *Tiberino*, *Pno*, & aliis Latiorum Regibus, quos *Romulus* consecrassè ferunt, nihil dicam: sicuti nec de Imperatoribus quicquam agam, qui tamen & ipsi post mortem consecrati, & templis, sacris, ac sacerdotibus honorati sunt, quod qua ratione factum sit, libro proxime sequenti exponemus.

AD CAP. XVII. PARALIPOMENA.

*Dii Indigetes, Æsculapius, ejus cultus, sanum, status.
De inventione Medicinæ, Medicorum primo usu.*

De diis omnibus, qui isto capite describuntur, eruditissime, & copiose Andr. Tiraguell. ad Alexandrum Neapolitanum libr. 4. Genial. dier. cap. 4. supple locum P. Fulgentii libr. 3. Mytholog. de Berecynthiis. Ideo & apud Romanos Indigetes. Ergo Berecynthiam. rescribit. Ideo & apud Romanos Indigetes, quasi nihil indigentes. ergo, &c. A. Gell. l. 2. cap. 16. ex Apollinari Sulpicio qui hæc dicit ad filium; Sciebat eum, cum ex hominum vita discisset, immortalem indigetem futurum, & longo perpetuoque ævo positurum. Valer. Maxim. in præfat. Reliquos deos accepimus, Cæsares dedimus. Sil. Italic. l. 9. Punicor.

Hinc Vesta, & capta simulatus caele Saguntii
Amphitryonides, pariter veneranda Cybelle;
Indigetesque dei, Faunisque, Satorque Quirinus;
Aternisque anima mutato Castore Pollux.
Virgil. l. 1. Georgic. in fine. M. Lucan. l. 1. Pharsal. v. 556.
Indigetes flevisse deos.

Fr. Modius Novantiquar. lect. epist. 80. puravile legendum;
Indigetes flevisse deos. Ovid. l. 15. Metamorphos. fab. ult.

*Dii prætor Æneæ comites, quibus ensis & ignes
Cesserant, disque Indigetes, genitorque Quirine,
Vestique Cæsares inter sacra penates.*

Claudian. lib. de Bello Gildon.

*Mærent Indigetes, & si quos Roma recepit,
Aut dedit ipse a deos.*

Alb. Tibull. l. 2. eleg. 6.
Illic sanctus eris, cum te veneranda Numici
Unda deum calo miserit Indigetem.

In istorum deorum numero & Æsculapium ponunt, quem medicæ artis claritudo æternitate donavit. D. Aufon. in præfat. Gryphi. *Quem tu, ut Æcularius, redintegrabis ad vitam.* Socrates infirmus vocat Æsculapium, si convalesceret, gallum. Plato in Phædone. Cujus cultus origo primum a Scythiis, ad alias gentes, ut opinor, dimanavit. Suidas in voce *Σκῆπρος*, sanctum. Locur, inquit Hieronymus Wolfius interpres, *Scythia* in quo Æsculapius colitur, sanctum appellatur. Sed & celebris ejus Epidauri cultus instituebatur, res nota, sed illud micus obvium, cruenta hostia ibi placatum, quod ab eodem Suida proditum in voce Epidauri. T. Liv. l. Decad. lib. 10. *Inventum in libris, Æsculapium Romam Epidaurio accersendum, neque eo anno, quia consule bello occupati erant, quicquam e ad ere altum, præterquam quod unum diem Æsculapio supplicatio habita est.* Et 3. Decad. l. 9. *Nulla dum in Asia habebat socias civitates Populus Romanus, tamen memores Æsculapium quoque ex Græcia quendam baud ullo sâdere sociata. valetudinis populi causa, accersitum.* L. Sen. Hippolyto act. 4. sc. 1.

Numen Epidauri dei.
Unde oraculum apud Ovidium l. 15. Metamorphoseon fab. 50. ipse Apollo consultus:

*Quod petis hinc, propiore loco Romane pessisses,
Et jete nunc propiore loco, nec Apolline nobis
Qui minuat luctus, opus est, sed Apolline nato.
Ite bonis artibus, prolemque accersite nostram.*

Corrigendus C. Petronius in civilibus:
*Quid porro tu Drive, tuis cunctari in armis,
Non frangis portas, non mucus oppida solvis,
Thesaurosque rapis? nefas tu, Magne, tueri
Romanas acies? Epidauria mania uere.*

Ultimus versus affectus est; legendum quippe suadeo:
Romanas acies, Epidauria mania uere.

Ratione non tantum probabili, sed & clarissimè omnes. C. Sueton. in Cæsare cap. 34. *De undum in præfat. mare Brundisium retendit, quo consul, Pompejus, ne confugerat, unum primum tran fretaturi. Vitis doctis obviatum ex Ciccone l. 7. ad Att. ep. 10. & lib. 8. ep. 25. Et a etius ep. 2. Nihil ulla in gente unquam ad ulio astiorerip. & ducetur in saltem est, quam à nostro amico, cujus ego vicem doleo, qui urbem reliquit, id est, pa-*

triam, pro qua & in quâ mori præclarum fuit. Romanas acies ergo Pompejus nescivit tueri, quo nomine male audit M. Lucan. lib. 1. Pharsal. v. 513.

*Urbem potulis vitiisque frequentem
Gentibus, & generis, cotas si turba, capacem
Humani, facilem venturo Cæsare prællam
Ignatæ liquere manus.*

Et recte acies, ad magnificentiam notandam ædificiorum, quæ illa ætate ad septuaginta cubitorum altitudinem attollebantur, ut jure, alta Roma, vocetur passim apud poetas. Et significanti-
us est, Carthaginis acies, quum Carthago, & Pergameæ acies, quam Pergamus; ipse Petron. ibidem:

*Omnia, quæ tribui Romanis arcibus, edi.
Claudian. lib. de bello Ger.*

Securas jam Roma levat tranquillior acies.

P. Virgil. l. 2. Georgic.

Imbellem ceteris Romanis arcibus Indum.

Et lib. 4. Æneid.

Ælianos pater Romanas invidet acies.

Lib. 10. Æneid.

*Cum fera Carthago Romanis arcibus olim
Exitum magnum, atque Alpes immitet apertas.*

Fugiens itaque Roma Pompejus Dyrrachium se contulit, quod melioris vocabuli omine sic dicebatur, quum antea Epidam-
nus fuisset dictum. pessimo ergo omine, infortunatoque auspicio eo fugit. M. Plaut. Manechm.

Ne mihi damnum in Epidamno duas.

Palmerius in spicilegio trahit huc illud Albinovani Conso-
lat. ad Liviam Augustam:

Et nomina magna locorum.

Romam, Epidaurum ut regrediar, Æsculapius, pestis levanda gratia tranllarus, in Insula Tiberina sanum extra urbem recepit (C. Sueton. in Claudio cap. 25. *Ægra & afflicta marcipia, Æscula ii radio medendi in insulam exponeret*) quod Æsculapium appellabant. M. Pollio Viderius præfatione ad l. 7. & ex eo aliqui Criticor.

Inventorem hunc facit Medicæ artis M. Capella l. 2. de Nutri-
tiis. *Comminuenda frugis, farrisque fragmenta Pilumnus signat
Italia, adscribit Asclepio Græcia medicinam.* Q. Tert. Apol. cap. 23. *Ipse iste Æsculapius, medicinarum demonstrator.* At-
nob. lib. 1. cont. gent. *Æsculapium medicaminum reperto-
rem, post penas, & supplicia fulminis, custodem nunc parvis
& præsidem sanitas, valetudinis & salutis? certe primus vul-
nus obligavit.* Cic. l. 3. de Nat. deor. Et tamen patrem habuit
Apollinem. Serv. ad v. 316. l. 10. Æneid. qui Ovidio scriben-
te lib. 1. Metamorphos. fab. 9. Medicinæ inventionem sibi vindicat:

*Inventum Medicina meum est, opifexque per orbem
Dicor, & herbarum subiecta potentia nobis.*

Et epist. 5. Oenone Paridi:

*Ipse repertor opis, vacas parvisse Thereas
Dicitur.*

Idem l. 3. Fastor ad finem, & l. 3. Trist. eleg. 3. Q. Horat. Carmine saculari, & Helenius Acron ibi. Aurel. Macrob. l. 1. r. Satur. cap. 17. Fab. Quint. l. 3. cap. 9. Diod. Sicul. Biblioth. l. 6. Virg. l. 12. Æneid. v. 393. Plato in Symposio unde Apollinis cognomentum. *Acisus*, Paulan. Eliac. Et *Alexicacus* apud Athenienses, idem Arcad. Denique Q. Sammonicus Serenus cap. 1. Rei Medicæ:

*Phæbe s lustrum, quod pangimus, afferre carmen,
Inventumque tuum prom to comitare favore.*

Istis Apollinem authorem Medicinæ facere placuit, non Æsculapium, alii inventam assignant Chironi Ce tauro, saltem eam partem quæ ex herbis est. Jul. Hyg. 1. Fabular cap. 274. *Chiron Centaurus da vntificus. ar em Medicinam Chirurgicam ex herbis primis instituit.* vide quæ supra hoc opere de illo dixi. Probus Grammatic. ad l. 3. Georg. atque hic Æsculapii doctor fingitur. Ovid. l. 2. Metamor. fab. 9.

*Non tuit in cineres labi sua Thæbus eosdem
Semina, sed natum flammis uteroque parentis
Eripuit, gemmæque tulit Chironis in antrura.*

Apollodor. Bibliothec. l. 3. Ἀπόλλων ἀγάσας τὸ βρέφος ἐν τῷ πυλῶνι, αὐτὸς Χείρωνα τὸν Κένταυρον ἠνέγκει, παρὰ δὲ καὶ τὸ ἱατρικὸν, καὶ τὸ κυνηγετικὸν τέχνην διδάσκειν. Vertit Benedictus Aëgius: Apollo sapiens infantem ἐρύτα, ad Chironem Centaurum alendum tulit, à quo etiam Medicinam, & venandi artem percipit. Pindar. Nemeor. od. 3. in principio.

Potest solvi hic nodus, authorumque dissensus componi ex loco laudato Hygini. Nam Medicinam Chirurgicaliam Chiron excogitavit primus, Apollo ipse oculariam, ejus filius Asclepius Clinicam. Quare Plutarchus lib. 8. Symposiac. cap. 14. καὶ τὰς ἱατρὰς Ἀσκληπιὸν ἔχοντα ἰσχυρὸν ἠγάμονα. Et medicos habere Ἀσκληπιὸν πρᾶξιδεσσιμους. Incertus poeta lib. 1. Antholog. cap. 39. epigr. 6.

Παιῖον, Χείρωνα, Ἀσκληπιὸς, Ἱπποκράτης τε, τοῖς δὲ ἐπὶ Νικανερῶν ποσειδίστην ἠλάσεν ὄνυχον. Id est, ad verbum: Pæon, Chiron, Ἀσκληπιος, Hippocratesque, post hos Nicaner clarissimi consequuntur est laudem. Unde data levitati poetice occasio fingendi Plutonium apud Jovem conquestum peritiam Ἀσκληπιο Infernos destitui, neque amplius mori homines, aut certe jam mortuos resciscitari ab eo, quo alluit Bassius, vel ut aliis visum, Nicomedes:

Καὶ νεκρῶν ἢν σπᾶντες εἰν αἰδῶν.
Et mortuorum erat egestas in inferno.
Pindar. Pythior. od. 3.

Ἀσκληπιὸς
Ἄσπια παντοδᾶπν ἀλκίτῃς ἔσαν.
Ἀσκληπιὸν herōem omnigenioque propulatore morborum. Et cum Hippolytum ad vitam revocasset, fulmine percussus ab indignante Jove fatalem rerum seriem ab illo rumpi. Athenagoras in Apologia. Lucian. in concilio deor. D. Augustin. lib. 18. de Civit. Dei cap. 10. Eutub. Præparat. Evangel. l. 3. cap. 14. Arnob. lib. 4. cont. gent. Nunquid Cupidinis atque amoris causa (sicut canit Bæotius Pindarus) Ἀσκληπιὸν fulminis transficere esse telo. Cyprian. lib. de Idolol. vanitate. Ἀσκληπιος, ut in deum surgat, fulminatur: Hercules, ut hominem exuat, Oeas ignibus concrematur. Tarquitiis de Illustribus viris; Incertus parentibus natus, expositus, & à venatoribus inventum, canina lacte nutritum, Chironi traditum, didicisse Medicinam, fuisse autem Messenium, sed Epidauri moratum scribit, ut refert Lactantius Firmianus l. 1. Divinar. Instit. cap. 10. M. Minutius Felix in Octavio, & Geverhardus Elmenhoist in Notis ad eundem auctorem. Varia disquisivi ad illud Claudiani lib. de Bello Getico; licet alia historici ibi:

Quem senior vates avium clangore repertum
Gramine restituit.

Sed quia de Medicina crebra hic mentio, annotabo paucis primam apud Romanos ejus administrationem fervorum tantum fuisse, non autem ingenuorum, eamque illo sæculo quaestu exerceri solitam; si prius offendero Ἀσκληπιὸν ad vitam plerisque revocasse, quod & prodium à Xenophonte lib. de venat. in principio. Vocatus in Geneal. deor. l. 2. cap. 27. & Hyginus; Ideo, ait, anguem in Ἀσκληπιο tutela esse, quod ejus beneficio monstrata herba vitam filio regis restituerit. P. Ovid. l. 6. Fastor.

Visus & auxilio est angui ab angue dato.

Dilectus medicus, & elegans poeta, Q. Sammonicus Sere-nus de Medicina in limine:

Tuque potens artis, reduces qui tradere vitas
Nosti, atque in celum manes revocare sepultos,
Sui colis Aegæas, qui Pergama, quique Epidaurum,
Huc ades.

Primi ergo medici servili conditione. L. Seneca l. 3. de Benef. cap. 24. imperavit (Domitius) medico, eidemque servo sibi venenum daret, & paucis interpolitis, vixit Domitius, servavit à Cæsare, prior tamen cum servus servus erat, dominum hoc consolatu e, non tanquam mortiferam, sed tanquam somniferam portionem dedisset. Eadem narrat Suetonius in Ner. cap. 2. Ut haustum venenum penitentia evomerit, medicumque manuservit, qui idem sibi prudens ac sciens minus noxum temperasset. M. Tul. in Orat. pro lege Deiotaro. Philippum medicum, servum regium,

qui cum legatis missus esset, ab ipso adolescente esse corruptum. Fr. Robortellus corrigit C. Suetonii locum è Julio cap. 4. Mansi-que apud eos, non sine summa indignatione diebus quadraginta, cum uno medico & duobus cubiculariis. Legit ille, cum uno amico, quod fixor, amicum, eum appellet Plutarchus in Cæsare, hanc ipsam historiam describens. Sed lectionem vulgatam posse retineri docuit pridem vir multifidus Ilaacus-Casaubonus ad eum locum. Itaque avo Augusti non omnes medici servi, sed quidam etiam in interiori principum cultu. C. Tacit. Annal. lib. 4. Sumitur in conscientiam Eudemus amicus ac medicus Livie. L. Sen. lib. 6. de Benefic. cap. 16. Quare medico & præceptor plus quiddam debeo, nec adversus illos mercede desungor, quia ex medico & præceptore, in amicum transeunt, & nos, non arte, quam vendunt obligant, sed benigna & familiari voluntate: Et vide plura egregie disquisitionis apud eundem.

Quæ licet aliquatenus fatear vera esse, tamen usitatus erat, medicos in famulatio esse. C. Suet. Calig. cap. 8. ex Augusti epistola: Mirro præterea cum eo ex servis mei medicum. Q. Aur. Sym. l. 2. ep. 18. Certe Eusebius medicorum potissimus, obsequio tuus à me traditus, & ad leniendas oportunitus offensas, jam poterit amara condire, de ejus sacrius duospondeo, nec affectioni temperamentum, nec tibi desisturum esse solatium. C. Plin. Junior lib. 10. ep. 4. Proximo anno, domus, gravissima valetudine, usque ad periculum visa vexatus, jatrachiptem assumpsi, cuius sollicitudini, & studio, tua tantum indulgentia beneficio, referre gratiam parem possum, quare rogo des civitatem Romanam, est enim peregrina conditionis, manu missus à peregrina, vocatur ipse Harpocras, patronam habuit Thermuthin Theonis, quæ jam pridem defuncta est. Et ejusdem libri epist. 22. Ago gratias quod Romanam civitatem Harpocrati jatrachiptæ meo sine mora indulxisti, sed cum annos ejus & censum, sicut præceperas, ederem, admonitus sum à peritioribus, deluisse me e ante Alexandrinam civitatem impetrare, deinde Romanam, quoniam essei Ægyptius, ego autem, quia inter Ægyptios, ceterosque peregrinos nihil interesse credidam, contentus fueram hoc solum scribere tibi, eum scilicet à peregrina manu missum, patronamque ejus jam pridem decessisse. Claudian. lib. de bello Gildonico:

Noxia pollicitum domino miscere venena
Fabricius regi, nudata fraude, remisit,
Injussu quem Martæ petiit, bellumque negavit
Ter famuli patrare nefas.

At quis hic famulus? Explicant historici. A. Gell. regis Pyrrhi amicum l. 3. cap. 8. vocat. Valerio Antici veteri historico Timochares Ambracensis dicitur; Q. Quadrigarius antiquus item historia scriptor, Nicium nominat. Antici concurs est Valerius Maximus l. 6. cap. 5. tit. 4. At T. Livius non amicum, aut familiarem vult fuisse, ut illi, sed medicum 5. Decad. lib. 2. Non per insidias, & nocturna prælia, aut simulatam fugam, improvisisque ad incautum hostem reditus, nec ut astu magis, quam vera gloria viderentur bella majores gessisse, eadem fide indicatum Pyrrho medicum, ut a ejus insidiantem, eadem Phalsis vincitum traditum præceptorem. Huc refero illud L. Apuleii lib. 1. Apol. Falsi, quod leporem marinum fuisse dixerunt, alius enim piscis fuit, quem mihi Themison servus noster, medicina non ignarus, ut ex ijs audisti, ultro attulit ad inspicendum. Et alio loco ejusdem operis; Themison medicus, à quo mulier ad inspicendum producta est. Antea legebatur pessime, meo quidem iudicio, Themis conservus, auctor correctionis I. Lipsius in Elect. & firmatur lectio ista ex L. Seneca epist. 95. Itaque alia est Hippocratis secta, alia Asclepiadis, alia Themisonis. Ut conjectura mihi nascatur nobilissimi medici nomen, servo seu medico domestico attributum. Nam reperio Themisonem quandam medicæ peritia scientiæ usque eo elatum, ut cum in comitatu regis Antiochi esset, Macedonia oriundus, quemadmodum Jupiter vocari vulerit Menecrates, ita ille Hercules. Athen. lib. 7. dipnosophist. cap. 13. Fuit & alter medicus ejusdem nominis tempore Vespasianorum, auctore veteri Scholiaste Juvenalis ad v. 221. fat. 10.

Quod Themisonem egros autumno occiderit uno.
Nec tantum id ex historicis liquet & poetis, sed & Jurisconsultis. Scævola l. 41. ff. de fideicommiss. libertat. Lucius Titus ita

testamento carit, medicos tibi commendo, illum & illum, in tuo iudicio erit, ut habeas bonos liberos, & medicos, quod si ego libertatem eis dedissem, reversus sum, quod forori meæ charissimæ fecerunt mediis servi ejus manumissi ab ea, qui salario expleto reliquerunt eam. Papinianus l. 10. ff. de annuis leg. Ideo nec sump. um medicamentorum medicus libertus recte teneat, quem ut patronam ejusque familiam curaret, acceptabat. Justin. Aug. l. 3. C. Commun. de legat. Et in sacris literis, Josephus præcepit servis suis medicis, aromatis patrem condirent. Genesios cap. ult.

Narrationem de Æsculapio suscepit prosequor. Depingebatur senili facie, barba propexa, nodoso in manu baculo. Signi ejus meminit C. Suetonius in Augusto c. 59. de barba M. Tull. lib. 3. de Nat. deor. Diorysius Æsculapi Epidauri barbam auream demi jussit, neque enim convenire barbatum esse filium, cum in omnibus sanis pater interitus esset. Legendum censeo, Æsculapi Epidauri barbam. Neque enim res Epidauri acta est, sed in Sicilia. Alian. var. hist. lib. 1. cap. 20. Simile mendum in Valerio Maximo lib. 1. cap. 2. Idem Epidauri Æsculapio barbam auream demi jussit, quod affirmaret, non convenire patrem Apollinem interbere, ipsum vero barbatum conspicui. lege, Epidaurio Æsculapio. M. Minurius Felix in Octavio: Æsculapius bene barbatus, etsi semper adolescentis Apollinis filius.

Pallium & crepidas Græco more, nempe Græcus deus gerebat. Q. Flor. Tertull. lib. de Pallio: Ipsum hoc pallium mo-

rosus ordinatum, & crepida græcata græcatim Æsculapio adulantur.

Cum baculo etiam effigies illi posita. Fest. Pompejus lib. 9. In insula Æsculapio sacra adersunt, quod egroti à medicis aqua maxime sustententur, ejusdem esse tutele draconem, quod vigilantissimum sit animal, quæ res ad tuendam valetudinem egroti maxime apta est, canes adhibentur ejus templo, quod si uberibus canis sit nutritus, baculum habet: nodo, um, quod difficultatem significat artus, laurea coronatur, quod ea arbor plurimorum sit remedium, huic gallinæ immolabantur. Sidon. Apollin. l. 4. ep. 3. Tenere non abnuat cum Orpheo plectrum, cum Æsculapio baculum, cum Archimede radium, cum Euphrate horoscopus, cum Ferdi. e. circium, cum Vitruvio perpendiculum. Et sic puto intelligendum L. Apulejum lib. 1. Miletiar. principio. Duces dei medici baculo, quod ramulis semianputatis nodo um geris, serpentem generosum lubricis amplexibus inherere. Baculus iste in lava manu, dextra barba admoda, qui sere senum mos solet esse. P. Ovid. lib. 15. Metamor. fab. 50.

Cum deus in somnis opifer consisteret visus
Ante tuum Romane thorum, sed qualis in ade
Esse solet, baculumque tenens agreste sinistra,
Casarem longe dextra deducere barba.

Varis de illo apud Liliū Gyraldum quære egregio de diis Gentilibus volumine. Et Artemidorum Daldianum lib. 2. Oneirocrit. cap. 42. & lib. 5. cap. 9. 61. 66.

C A P. XVIII.

De iis, propter quæ datur ascensus in cælum.

AST Olla, inquit Cicero, propter quæ datur ascensus in cælum, mentem, virtutem, pietatem, fidem, earumque laudum delubra sunt. Nec ulli virtutum sacra solennia obeunt. Et paulo post in hujus legis explicatione: Bene vero, quod mens, pietas, virtus, fides, consecratur manu: quarum omnium Romæ dedicata publice templa sunt: ut illa qui habeant (habent autem omnes boni) Deos ipsos in animis suis collocatos putent. Tertia hæc est Deorum, sive Dearum gentilium classis, de quibus hoc capite ordine dicemus, initium à mente capientes.

D E M E N T E.

MENTEM propterea consecrarunt veteres, quemadmodum Varro, Lactantius, Augustinus, & alii tradunt, ut bonam mentem concederet. L. Balbus apud Ciceronem libro 2. de Natura Deorum: Tum autem res ipsa, in qua vis inest major aliqua, sic appellatur, ut ea ipsa vis nominetur Deus, ut Fides, ut Mens, quas in Capitolio dedicatas videmus proxime à M. Emilio Scauro: ante autem ab Attilio Calatino erat fides consecrata. Hactenus apud Ciceronem L. Balbus. Livius lib. 22. T. Otaciliū Prætorum (sic enim emendavit Carolus Sigonius, cum antea legeretur Attilius) Menti adem vovisse scribit, quam postea idem Duumvir ad hoc creatus, dedicaverit. Livius lib. 23. ubi etiam addit, hanc Mentis adem & Veneris Erycinæ in Capitolio esse, uno tantum canali discretas. Vives Ciceronem ita intelligendum esse vult, Mentem esse consecratam proxime à M. Emilio Scauro, cum jam ante fuisset ab Attilio consecrata.

D E V I R T U T E E T H O N O R E.

VIRTUTEM à tiro dici auctor est Cicero, eo quod virum Virtus maxime honestet. Quid sit virtus, plurimorum insignes disputationes ostendunt, quas hoc loco referre non est necesse. Lactantius dicit, virtutem esse perferendorum malorum sortem, ac irasciam patientiam. Hanc Romani religiose coluerunt, eique divinos honores habuerunt, ut scilicet virtutem daret, teste Aurelio Augustino ex Varrone lib. 4. cap. 20. & alibi. Simulachra Virtutis varia fuerunt, nonnunquam matronali habitu, nonnunquam virili, nonnunquam senili effecta.

Primus Virtuti sanum posuit Scipio Numantius: deinde Marcellus Virtutis & Honoris. Plutarchus in libro de Fortuna Romanorum, & in vita Marcelli: Marcellus templum Honoris & Virtutis, à se ex manubis Siciliensibus extructum impendit cupiens à Pontificibus impeditus, quod ii non recte una de duos Deos includi dicerent, priori alterum adjicere coepit, agere ferens id impediementi, ac quasi in omen trahens. Idem Valer. Maximus habet libro 1. cap. 1. Livius l. 29. Adem Virtutis eo anno (qui fuit 10XLIIX. P. Cornel. Scipione Africano, P. Lucio Crasso Drute Cos.) ad portam Capenam M. Mar-

cellus

cellus dedicavit. XVII. anno postquam à patre ejus primo consulatu vota in Gallia ad Castidium fuerat. *Cicero* l. 2. de Natura Deorum : Vides *Virtutis templum*, vides *Honoris* à M. Marcello renovatum, quod multis ante annis erat bello Ligustico à Q. Maximo dedicatum. Caterum *Virtutis* & *Honoris* templa ita extructa erant, ut per *Virtutis* templum ingressus esset ad ædem *Honoris*, quo ostendebatur non patere aditum ad verum honorem consequendum, nisi per *virtutem* ipsam.

Fuit & alia Romæ *Honoris* & *Virtutis* ædes consecrata à C. Mario, devictis Cimbris : diversas tamen cellas habebat, cujus meminit præter alios *Vitruvius* lib. 7. & vetus inscriptio, quæ habetur in libro Epigrammatum, C. MARIUS PR. TR. PL. Q. AUGUR. &c. DE MANUBIIS CIMERICIS, ET TEUTONICIS ÆDEM HONORI, ET VIRTUTI VICTOR VESTE TRIUMPHALI CALCEIS PUNICEIS. *Festus*, Summissiorem aliis ædem *Honoris* & *Virtutis* C. Marius fecit, ne si forte officeret auspiciis publicis, Augures eam demoliri cogerentur. *Honoris* & *Virtutis* simulachra in nummis antiquis videntur talia litera R. notata.

D E P I E T A T E.

PIETATIS vox late patet : proprie quidem convenit in *Deos*, quibus omnia debemus : deinde in *patriam* atque in *parentes*, quorum charitas proxime accedit ad Deos : tertio loco, erga omnes *propinquos*, postremo, erga *optimos meritos*, quos diligere ut propinquos, & colere parentum fere loco, æquum est. *Cicero* lib. 1. de Natura Deorum : *Pietas iustitia est adversus Deos, & cultus erga majores, aut sanguine conjunctos*. Hanc ut Deos ceteros colebant Romani. Ædem ei consecravit M. *Acilius Glabrio* Duumvir in foro Olitorio, eo loco, quo quondam mulier habitaverat, quæ matrem suam inclusam carceri mammis suis clam aluerat, ob quod factum impunitas ei concessa fuit. Ita fere *Festus*, nili quod pro matre patrem ponit, cum tamen reliqui scriptores, qui hujus historię meminerunt, omnes matrem carceri inclusam fuisse, non patrem, scribant. *Livius* l. 40. *Valerius Maximus* lib. 5. cap. 4. *Plinius* lib. 7. cap. 36. *Pietatis* exempla infinita quidem toto orbe extitere, sed Romæ unum, cui comparari cuncta non possint. Humilis in plebe, & ideo ignobilis puerpera, supplicii causa carcere inclusam matrem, cum impetrasset aditum à janitore, semper exclusa, ne quid inferret cibi, deprehensa est uberibus suis alens eam : quo miraculo matri salus donata filię pietate est, ambaque perpetuis alimentis, & locus ille eidem consecratus est Deæ C. *Quintio*, M. *Attilio* Coili. templo *Pietatis* extructo in illius carceris sede, ubi nunc Marcelli theatrum est. Hactenus *Plinius*.

D E F I D E.

FIDEM etiam divinis honoribus coluerunt Romani. Ædes ejus in Capitolio fuit, ut *Plinius* libro 35. Naturalis historię innuit. *Cicero* lib. 3. de Offic. *Fidem* ait vicinam Jovi in Capitolio ; & in 2. de Nat. Deor. ab *Attilio Calatino* consecratam ait. *Festus* ex Agathocle auctor est, ante ipsum Romulum ab Ænea in Palatio *fidem* consecratam. *Dionysius Halicarnassensis* lib. 2. & *Plutarchus* tradunt, Numam Pompilius primum publice templum sacrasse *Fidei*, eique assignasse ex ærario victimas, quemadmodum Diis ceteris. Quid in tanta diversitate Scriptorum sequendum sit, difficile est judicare. Me tamen *Plutarchi* & *Dionysii*, quibus etiam accedit *Livius*, auctoritas movet, ut omnino credam à Numa Pompilio primam ipsi ædem consecratam, eandemque vetustate collapsam ab *Attilio Calatino* restructam, aut novam extructam esse. Ejus imaginem vide litera S.

D E S P E.

Hujus etiam Deæ ædem à *Calatino* consecratam esse *Cicero* in 2. de Legib. docet. *Livius* lib. 21. ædes *Spei* in foro Olitorio meminit, quam dicit fulmine ictam esse. Et lib. 4. Q. *Fabio filio* & T. *Sempronio Graccho* Coili. eandem scribit incendio esse conflagratam, quæ paulo post creatis ad idipsum Triumviris, restructa fuit. *Livius* lib. 25. P. *Victor Spei* novum templum in VII. Urbis regione statuit, hoc est, in via lata. Fuit & ad Tiberim *Spei* ædes extructa à M. *Fulvio Censor*e. *Livius* lib. 40. *Spei* effigies in antiquis nummis talis cernitur : ut videre est litera T. *Fœmina* est stans, institæ laciniam sinistra manu nonnihil attollens, dextra in cubitum elata pateram profert, in qua repositum inest velut ciborium : id est, vas in floris similitudine, cum hac inscriptione, *Spei P. R.* Quidam etiam *Spem Deam* viridi indutam palla effinxerunt, & sedentem supra dolium cum cornice, quidam etiam *Spem* cum Nemese.

Spei templum demum incensum scribit *Dio* lib. 50. ante bellum Actiacum, cum aliis plerisque ædificiis : quod factum quidam crediderunt libertorum opera.

DE PUDICITIA.

PUDICITIA etiam à Romanis ut Dea culta fuit, eaque duobus nominibus, *Patricia*, & *Plebeja*.

PUDICITIÆ PATRICIÆ aedes in foro Boario fuit ad ædem rotundam Hercules, quam non licebat ingredi, nisi iis qui semel nupsissent. Hanc ædem ab *Æmilio* consecratam ajunt.

PLEBEJÆ PUDICITIÆ adicula in vico longo extructa est à Virginia, quæ familia *Patricia* orta, post Plebejo nupta, à sorore sacris *Patricia Plebeja* arcebatur, de qua re notatu digna sunt, quæ scribit *Livius*: Insignem, inquit, supplicationem fecit certamen in facello *Pudiciæ* *Patriciæ*, quæ in foro Boario fuit ad ædem rotundam Hercules, inter matronas ortum. *Virginiam* Auli filiam *Patriciam* Plebejo nuptam L. Volumnio Consule matronæ, quod è Patribus enupsisset, sacris arcebant. Brevis altercatio, inde ex iracundia muliebri in contentione animorum exarsit: cum se *Virginia* & *Patriciam* & pudicam in *Patricia Pudiciæ* templum ingressam, & uni nuptam, ad quem virgo deducta sit; nec se viri, honorumve ejus, ac rerum getarum poenitere vero gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit. In vico longo, ubi habitabat, ex parte adium, quod satis esset loci, modico facello exclusit, aramque ibi posuit, & convocatis plebejis matronis, conquesta injuriam *Patriciarum*; Hanc ego, aram, inquit, *Pudiciæ Plebejæ* dedico: *vosque horior, ut quod certamen virtutis viros in hac civitate tenet, hoc Pudiciæ inter matronas sit: detisque operam, ut hac ara, quam illa, si quid potest, sanctius & à castioribus coli dicatur.* Eodem ferme ritu & hæc ara, quo illa antiquior, culta est, ut nulla nisi spectate *Pudiciæ* matrona, & quæ uni viro nupta fuisset, jus sacrificandi haberet. Hactenus *Livius*. Hinc *Valerius Maximus* l. 2. de Institutis. Quæ uno contentæ matrimonio erant, inquit, corona *Pudiciæ* honorabantur. *Festus* author est, existimare quosdam *Pudiciæ* simulachrum, quod in foro Boario fuit, *Fortunam* esse.

DE CONCORDIA.

CONCORDIA DEa dicta, quæ daret *concordiam*. Hujus diversæ aedes Romæ fuerunt, quarum primam M. *Furius Camillus* Dictator v. in Capitolio vovit & extruxit, *Plutarcho* & *Ovidio* testibus. *Plutarchi* verba ex interpretatione *Xylandri* sunt hæc: *Camillus* vovit, sedata seditione se templum *Concordiæ*, dedicaturum. Et paulo post: Postridie concione habita scriptum est, ut templum *Concordiæ* in rei memoriam, ad Forum & Comitium spectans ædificaretur, &c. In hoc templo Senaculum erat ubi Magistratus cum Senioribus deliberabant. Erant & multa simulachra, quorum passim meminit *Plinius*.

Alteram Cn. *Flavius Appi* Cæci Scriba, Anno libertino patre genius, qui dies *fastos* publicavit, æream fecit in Græcostasi, de qua in hunc modum *Plinius* lib. 33. cap. 1. *P. Sempronio Longo, L. Sulpicio Coss.* *Flavius* vovit ædem *Concordiæ*, si populo reconciliasset ordines. Et cum ad id pecunia publica non decerneretur, ex mulctatitia feneratoribus condemnatis ædiculam æream fecit in Græcostasi, quæ tunc supra comitium erat, inciditque in tabula ærea, eam ædem ccciv. annis post *Cajitolinam* dedicatam. Meminit hujus & *Livius* lib. 9.

Tertiam vovit L. *Manlius Prætor* bello Gallico, propter seditionem militarem. Facienda est locata à Duumviris Cn. *Puppio Cæsone, Quintio Flaminio* ad hoc creatis à Prætoris Urbis, dicata in arce à M. & Cn. *Attiliis*. *Livius* lib. 22. & 23.

Quarta est in foro Romano prope Græcostasim, ædificata à L. *Opimio* Coss. deletis Gracchanis partibus, ubi etiam est basilica *Opimia*. *Varro* lib. 3. de lingua Latina. Erecta est ea ædes ingenti indignatione populi Romani, ad quam etiam cum construeretur, inscriptum est: Opus *Concordiæ* templum *Concordiæ* tacit, veluti *Xylander* hunc locum vertit: *Vectors* facinus *Concordiæ* fanum facit. *Plutarchus* in C. Graccho. *Appianus* l. b. 1. de Bellis civilibus.

Quinta ædes *Concordiæ* posita est à *Livia Augusta*, nisi eadem sit antiquissima, quam fecerat *Camillus*, reparata à *Livia*, quod vetustate laberetur. *Suetonius* in Tiberio. *Ovidius* in 1. Fastorum. dedicavit *Tiberius Augustus*. *Dio* lib. 50. De ædibus *Concordiæ* etiam *Augustinus* lib. 3. de Civitate Dei, cap. 25.

His Diis qui consecrati sunt nominibus virtutum, etiam eos adjiciemus, quibus nomina rerum expectandarum sunt indita. Quoniam, ut inquit *Cicero*, expectatione rerum bonarum erigitur animus. Tales fuerunt, *Pax, Quies, Salus, Felicitas, Libertas*. De quibus omnibus pauca tantum verba faciemus, ac de *Pace* primum.

DE PACE.

PACIS templum Romæ fuit magnificentissimum, foro proximum, quod *Vespasianus* à Claudio inchoatum, confruxit. *Josephus, Plinius, Suetonius, & Dion*. In hoc templo sunt qui tradant, divum *Hieronymum* secuti, vasa, & donaria templi Hierosolymitani à *Tito Vespasiano* reposita fuisse. In hoc templo omnium rationalium artium Professores convenire ad disputandum consuevisse, *Galenus* in Sermone de libris propriis docet. *Lilius Gyraldus* etiam agrotos hoc templum frequentare solitos fuisse, ex quodam

parum intellecto Galeni loco asserit, quem errorem notavit & reprehendit *Hieronimus Mercurialis* lib. 1. Variarum lectionum, cap. 13. Hoc *Pacis templum*, quod supra cætera maximum ædificium & pulcherrimum ac opulentissimum fuerat, *Commodo* imperante, incendio consumptum esse, *Herodianus* lib. 1. autor est. Simulachrum *Pacis* fuit varium: effingebatur nonnunquam cum spicis, interdum cum oliva, & cum lauro coronabatur, quin & cum rosa: nonnunquam solo caduceo significabatur. Fuit & ara *Pacis* Romæ.

DE QUIETE.

QUIETEM, inquit *Aurelius Augustinus* lib. 4. de Civitate Dei, cap. 16. appellarunt, quæ faceret quietem. Hæc ædem habebat extra portam Collinam. Publice enim, inquit *Augustinus* suscipere illam noluerunt. *Livius* quoque lib. 4. scribit, sanum *Quietis* fuisse via Labicana. *Vives* ad Augustini illum locum supra citatum, scribit, se conjectura adductum existimare, *Quietem* hanc ad mortuos pertinuisse, cum & *Orcus* ab Antiquis *Quietalis* dictus sit.

DE SALUTE.

Et hanc Romani sancte & religiose coluerunt, ita ut feræ etiam antiquis essent, quoties quis *Salutem Deam* nominasset, teste *Macrobio* lib. 1. Saturnal. cap. 16.

Ædes Salutis à *C. Juno Bubulco* Censore locata fuit, anno Urbis cæxlvi. ut *Livius* l. 9. & 10. prodit, quam ipse Consul bello Samnitum voverat, mox idem Dictator eam dedicavit. Hanc ædem à *Fabio Pictore* depictam esse *Plinius* docet. Ab hac æde vicina nomen habet *Porta Salutaris*. Sic enim *Festus*: *Salutaris porta* Romæ appellata, quod prope ædem *Salutis* esset. *P. Victor* in v. regione eam collocat.

Porro & *Salutis* augurium apud Romanos celebrabatur, cujus Scriptores veteres sæpius meminerunt: quale autem id fuerit, solus, quod ego sciam, *Dio* lib. 37. his verbis docet: Annuo, inquit, tunc spatio Romani bellis vacarunt, ita ut longo tempore intermissum augurium *Salutis* repeterent. Est autem quoddam divinationis genus, quo probatur, concedantne ipsi Dii, ut populo *Salutem* postulent, quasi nefas esset eam prius, quam concedatur petere. Ad id dies destinabatur singulis annis, ad quam diem nullus exercitus ad bellum esset profectus, nullus hostis in aciem eduxisset, aut pugnatum esset. Hanc ob causam in continentibus malis, maximeque intestinis non celebrabatur: alioquin etiam difficillimum erat Romanis, ut eam diem exacte ab his omnibus param iervarent: præterea absurdissimum, quod cum ipsi sese mutuo, in seditionibus ultro malis in se invicem affligerent, ut sive vincerentur, sive adeo vincerent, in miseris essent, ita *sal. tem* à Deo velle flagitare vellent. Hactenus ille. Et sic *Salutis* Augurium explicat *Angelus Politianus* in Miscellaneis, cap. 13.

DE FELICITATE.

FELICITAS etiam, ait divus *Augustinus*, Dea est, ædæni accepit, aram meruit, sacra ei congrua persoluta sunt. De nomine non opus est, multa verba facere. Simulachrum ejus *Archefilao* plattæ, quemadmodum *Plinius* scribit l. 35. locatum à *L. Lucullo* hs. lx. cui mors utriusque invidit. In antiquis numismatis talis *Felicitatis* cernitur effigies: Fœmina in folio sedens, dextra caduceum, sinistra grande cornu copie tenens. Ædem ei anno ab Urbe condita dclxvi. *L. Lucullus* Consul cum *M. Cotta* locavit. *Augustinus*. Sed & *M. Lepidus* Magister equitum templum *Felicitati* Cæsaris ex Senatusconsulto construxit. *Dion.* lib. 44.

DE LIBERTATE.

LIBERTAS imprimis à Romanis Dea habita & culta est, ut qui maxime ei studerent, ab eo videlicet tempore, quo in libertatem sese vindicavere. *Libertatis* templum *P. Victor* in Aventino constituit, & ibidem atrium *Libertatis*, cujus crebra apud Scriptores mentio. Templum *Libertatis* *Livius* ex multatitia pecunia cum æreis columnis, & statuis pulcherrimis à patre *Tib. Gracchi*, & conditum & dedicatum: ejus atrium ab *Ælio Peto*, & *Cornelio Cethego*, Censoribus instauratum, & auctum, demum & à *Pollione* restitutum, *Suetonius* scribit.

Cicerone in exilium profecto, domum ejus *P. Clodius* Tribunus plebis *Libertati* consecravit. *Cicero* pro Domo ad Pontifices. *Dio* quoque lib. 44. autor est, Romanos in gratiam Jul. Cæsaris publico decreto *Libertatis* templum construxisse. Atque de his hactenus. Multa templa, quæ in Imperatorum Romanorum gratiam extructa & consecrata fuerunt, ut *Clementia* Cæsaris, de quo *Plutarchus*: *Justitia Augusti*, de quo *Ovidius*: *Fœcunditatis Poppææ*, de quo *Tacitus*, & multa alia, de quibus, præter *Poëtas*, & alios veteres Scriptores, *Hubertus Goltzius* in Thesauro Antiquitatis, & alibi, *Adolphus Otto* Medicus *Augustanus* in Numismatibus Romanorum Principum, *Aeneas Vicius*, & alii nos docent, prætermitto. Nam translata ad unum Imperii potestate, supersit, oia assentatio modum non invenit.

CAPUT XIX.

De Diis Semonibus, sive minoribus, in quorum tutela homo esset.

De Diis majoribus, sive Selectis hæcenus diximus, tum de Indigetibus, sive iis, quos merita vocarunt in cælum: postremo de iis, propter quos daretur ascensus in cælum. Sequitur igitur ut de Semonibus, sive minoribus verba faciamus. Semones autem, uti Fulgentius Placides in libello Obscurarum vocum tradit, dici voluerunt Deos quos nec cælo adscriberent, ob meriti paupertatem, sicut sunt Priapus, Hippona, Vertumnus: nec terrenos eos disputare vellent pro gratiæ veneratione. Hos Justus Lipsius lib. 2. Antiquarum lectionum, c. 18. Semones dici ait, quasi hemihemones, id est semihomines. Antiqui enim hominem dicebant hemonem. Augustinus lib. 6. de Civitate Dei, cap. 9. author est, Varronem commemorasse & enumerasse Deos à conceptione hominis, & exorsum à Jano, eam feriem perduxisse usque ad decrepiti senis mortem, & Deos ad ipsum hominem pertinentes clausisse ad Naniam Deam, quæ in funeribus senum canetur. Deinde cepisse ipsum Deos alios ostendere, qui pertinerent non ad ipsum hominem, sed ad ea, quæ sunt hominis, sicuti est victus, vestitus, & quæcunque alia, quæ huic vitæ sunt necessaria, ostendisseque in omnibus, quod sit cujusque munus, & propter quid cuique debeat supplicari. Sed cum libri isti interierint, impossibile nobis est de iis eo ordine, quo Varro dicere, & omnes illos Deos, nemine omisso, recensere: faciamus tamen, ut quantum fieri poterit, eorum, quorum apud Scriptores passim fit mentio, Deorum nomina & officia, vel munera, breviter enumeremus, accuratiorem descriptionem iis commendantes, qui & ingenio valent, & ocio magis abundant.

Dii, qui nascentibus & infantibus præerant.

A Jano incepisse Varronem Augustinus docet, de quo nos ante multa diximus.

OPIS, inquit Augustinus, dicitur, & invocatur ut opem ferat nascentibus, & excipiat eos sinu terræ. NASCIO, sive NATIO Dea, quæ nascentibus præesse credebatur. Cicero lib. 3. de Natura Deorum: Nascio quoque Dea putanda est, cui cum fana circumus in agro Ardeatino, rem divinam facere solemus.

VATICANUS Deus dictus, qui in vagitu os aperit, vel qui infantum vagitibus præsidet. Agellius lib. 16. cap. 17. duas diversas de hoc sententias recitat, quarum prima est, quod præsit agro Vaticano, & nomen habeat à Vaticiniis, quæ ipsius vi atque instinctu in agro illo fieri consueverint. Alteram deinde subjungit, ex Terentii Varronis libris rerum divinarum, videlicet: Vaticanum Deum nominatum esse, penes quem essent vocis humanæ initia: quoniam pueri simulatque nascantur, eam primam vocem edant, quæ prima sit in Vaticano syllaba, qua de causa etiam vagire dicantur, exprimente verbo sonum vocis recentis. Apud Augustinum lib. 4. cap. 8. de Civitate Dei, legitur Vagitanus: pro quo tamen in veteribus codicibus Vaticanus invenitur. Virres annotat.

LEVANA, quæ de terra levat infantes.

CUNINA, quæ præest cunis, infantesque in cunis decumbentes tuetur: vel quæ cunas infantum administrat. Augustinus lib. 4. de Civitate Dei, cap. 8. 14. & alibi. Lactantius lib. 1. Divinarum Institutionum, c. 20. Cunina à cunis dicta, eo quod infantes in cunis tueatur, & fascinum submoveat.

RUMINA, quæ mammas parvulo immulgeat: quia rumam dixerunt veteres mammas. Augustinus lib. 4. cap. 8. Varro Cato, vel de liberis educandis, apud Nonium. His Semonibus (sic enim emendavit Justus Lipsius lib. 2. Antiquarum lectionum, cap. 18. cum antea legeretur, hisce manibus) lacte fit, non vino. Cunina, propter cunas: Rumina, propter rumam: id est, prisco vocabulo, mammas, à quo subrumi etiam nunc dicuntur agni.

DIVA POTINA, quæ potionem ministrabat.

DIVA EDUCA, sive EDUSA, quæ escam infantibus præbebat. Augustinus lib. 4. c. 8. & alibi. Varro Cato, sive de liberis educandis, apud Nonium: Cum primore cibo & potione initiarent pueros, sacrificabantur ab edulibus Edusa, & à potione Potina nutrices.

OSSILAGO Dea solidatrix ossium. Arnobius lib. 4. Nam quæ durat & solidat infantibus parvis ossa, Ossilago ipsa memoratur.

NUNDINA Dea antiquorum, ut scribit Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 16. à nono nascentium die dicta, qui dies lustricus nuncupatur quod scilicet infantes lustrabantur, & nomen eis imponebatur. Is maribus erat nonus, foeminis octavus: cujus moris causas inquiri Plutarchus in quaestionibus Rom. quæst. 102. quem hac de re lege.

STATILINUS & STATANUS, Dei præsidēs & astantes. Lactantius. Alii educationi illos adscribunt eo videlicet tempore, cum standi & confisendi potestatem habere incipiunt.

FABULINUS Deus dicebatur, qui colebatur cum *fari* pueri auspicarentur. De his duobus Diis ita Nonius: *Statilinum*, & *Statantum*, & *Fabulinum* praefides Deos, Varro de liberis educandis pueriliatis affirmat, ab *Statano* & *Statilino*, quorum nomina habent scripta Pontifices. Sic cum primo *fari* incipiebant, sacrificabant divo *Fabulino*.

PAVENTIAM Deam antiqui constituerunt ut averteret ab infantibus *pavorem*. *Augustinus* lib. 4. de Civitate Dei, cap. 11.

CARNEA vel potius CARNA Dea, vitalibus humanis praesse putabatur, ab eaque petebatur, ut jecinora, & corda, quaeque sunt intrinsecus viscera, salva conservaret. Cui templum, pulso Tarquinio, *Junius Brutus* in Caelio monte construxit, *Calendis*que *Junis* sacrum Voti reus fecit. Huic Deae pulte fabacea, & larido res sacra fieri solebat. Quin & Calendae ipsae *Junie Fabariae* dicebantur. *Macrobius* l. 1. Saturnal. c. 2. *D. Augustinus* l. 4. de Civitate Dei, cap. 8. & alibi, *Cardeam* eam appellat, nisi mendosi sint codices.

JUVENTUS, sive JUVENTAS, quod *Ludovico Vivi*, & *Carolo Sigonio* magis placet, inquit *Augustinus* l. 4. c. 11. & alibi, Dea est, quae post *prae-textam* excipit juvenilis aetatis exordia. Hanc Romani a Servio Tullio usque in Capitolio coluerunt: quare cum Tarquinius Priscus templum Jovi Capitolino extruere vellet, & propterea omnium aliorum Deorum, qui in Capitolio colebantur, templa exaugeraret, *Terminus* & *Juventas* cedere noluerunt, quod Romani in omen traxerunt, fore ut nunquam *termini Urbis* moverentur, nec unquam juvenilis vigor deesset. *Dionysius Halicarnassensis* l. 3. *Augustinus* de Civitate Dei, l. 6. cap. 1. *Juventas* Dea cum *termino* Deo Jovi noluit concedere in Capitolio condendo. *Livius* l. 5. extremo. Aliam *Juventutis aedem* vovit *M. Livius* Consul, quo die *Hasdrubalem* exercitumque ejus cecidit, quam idem Censor *M. Cornelio*, *P. Sempronio* Coss. faciendam locavit, *C. Licinius Lucullus* Duumvir dedicavit, xvi. annis post, quam vota erat. *Livius* lib. 36. & qui addit, ludos etiam hujus aedis dedicandae causa factos, & quidem cum majore religione, quod novum cum Antiocho bellum tum instaret.

ORBONA Dea colebatur, ne *orbos* faceret. *Arnobius* l. 4. ait, in hujus tutela fuisse *orbatos* liberis parentes. Ara ejus *Plin.* l. 2. c. 7. teste ad Larium aedem erat. Quamquam vocabulum *Orbane* inde ejectum erat. Restituit autem *Abrianus Junius* l. 3. Animadversorum, cap. 1.

VOLUPA Dea, à *voluptate* dicta est, quod *voluptatem* hominibus afferret. *Augustinus* l. 4. de Civitate Dei, cap. 8. Nihil de ea apud Scriptores veteres invenitur, nisi quod sacellum habuerit prope portam Romanulam, in via nova. Sic enim *Josephus Scaliger*, ubi vulgati habent, *navalia*. In eo sacello, teste *Macrobio*, in ara *Volupiae* fuit simulachrum Angeroniae, de qua Dea alibi. Sacellum *Volupiae* à *P. Victore* collocatur regione Urbis x. quae dicitur Palatium. De simulachro hujus Deae *Lilius Gyraldus* scribit esse, qui *Volupiam* effingerent in throno, instar reginae, sed pallidiori aspectu, & quae virtutes subitas habere videretur: quam tamen opinionem ipse non magni facit. Meminit & *Cicero* *Volupiae* lib. 2. de Nat. Deorum.

LUBENTINA, sive LUBENTIA, à *lubendo* dicta, teste *Varrone*, qui & *Venerem* eam esse significat. *Augustinus* à libidine eam nomen habere docet.

ANCULI & ANCULAE Dei, Deaeque erant ancillarum, ab iisque colebantur. Appellati sic sunt ab *ancillis*, quod iis praesent: vel à verbo *anculare*, quo antiqui utebantur, pro ministrare. *Festus*.

Dii Nuptiales.

In nuptiis etiam peculiare Diis multi adhibebantur & colebantur, quos jam enumerabimus. *Plutarch.* in Quaest. Rom. q. 2. author est, matrimonium contrahentes secundum vulgi opinionem, quinque Deorum ope indiguissè: *Jovis perfecti*, sive adulti: *Junonis perfectae*, sive adultae: *Veneris*, *Suadae*, ac *Dianae* (ea *Lucina* est) quam parturientes invocant. Sed & multi alii adhibebantur, quorum haec nomina apud *Augustinum* & alios reperiuntur.

JUGATINUS dicebatur, quod *conjuges conjungeret*: hic colebatur cum mas & foemina jungebantur. *August.* lib. 4. cap. 11. & l. 6. cap. 9.

DOMIDUCUS Deus colebatur, cum *domum ducenda* erat, quae nubebat. Dicebatur etiam *Juno domiduca* eandem ob causam.

DOMITIUS celebrabatur, ut esset in *domo nova* nupta.

MANTURNA Dea adhibebatur, ut nova nupta cum viro maneret.

VIRGINENSIS Dea adhibebatur, cum *virginis zona* solveretur. De his omnibus *Augustin.* l. 4. de Civitate Dei, & l. 6. cap. 9.

CINXIA etiam Juno colebatur, de qua sic *Festus*. *Cinxia Junonis* nomen sanctum habebatur in nuptiis, quod initio conjugii solutio erat *cinguli*, quo nova nupta erat cineta.

MUTINUS, qui & *Prisus*, super cujus immanissimum & turpissimum fascinum sedere nova nupta jubebatur, more honestissimo & religiosissimo matronarum. *Lactant.* l. 1. cap. 20. *Augustinus* l. 6. cap. 9.

DEUS

DEUS PATER SUBIGUS adhibebatur, ut virgo à viro *subigeretur*.

DEA MATER PREMA colebatur, ut subacta virgo, ne se commoveret, cum premeretur. *Martiana Capella* l. 2. de Nuptiis Mercurii, & Philologiae. Meminit etiam *Junonis interduca*, *Domiduca*, *Unxia*, *Cinxia*: quia scilicet nuptiarum itine a protegeret, eas in ades novorum maritorum duceret, unctioni possum adestet: de qua re post dicetur in ritibus nuptiarum. Huc pertinet etiam *Dea Viriplaca*.

VIRIPLACA Dea, à *placando* nomen habet, quod viros placaret, de qua *Valerius Maximus* l. 2. cap. 1. Quoties, inquit, inter virum & uxorem aliquid vulgii intercesserat, in sacellum *Deae Viriplacae*, quod est in Palatio, veniebant: & ibi invicem locuti, quae voluerant, contentione animorum deposita, concordēs revertebantur. Dea nomen hoc à *placandis viris* fertur assecuta; veneranda quidem, & nescio an praecipuis, sed exquisitis sacrificiis colenda: utpote quotidianae & domesticae pacis custos, in pari iugo charitatis, ipsa sui appellatione virorum majestati debitum, ac foeminis reddens honorem. Haec ille. Sacelli ejus meminit *P. Victor*, regione x. Urbis Romae, & in eadem *Onuphrius Patavinus*.

De Diis, Deabusque quae parturientibus praerant.

MENEA Dea fuit, quae fluoribus menstruis mulierum praesse putabatur. *August.* l. 7. Jovis filia haec *Luna* credita, quippe Graece *Mēnē Luna* dicitur. *Menam* idem *Augustinus* privignam Junonis dixit.

DE JUNONE FLUONIA, & JUNONE LUCINA, diximus supra.

PERTUNDA etiam parientium Dea erat, & ab iis colebatur.

LATONA, Apollinis & Dianae mater fuit. Huic ait *Alianus* in varia historia, existimatum gallum gallinaceum in amore fuisse, propterea quod ei parienti adfuerit, & quod etiam nunc parientibus adit, cuique faciles partus efficit.

EGERIA Deam mulieres colebant, quod eam credebant opitulari partui egerendo. Ita *Festus*. *Egeriae nymphae* sacrificabant praegnantēs, quod eam putabant facile conceptam alvum egerere.

NIXII Dei dicti fuerunt ab *enitendo*, id est, pariendo. *Festus*. *Nixii Dei* tria signa appellantur in Capitolio ante cellam *Minervae*, genibus nixa, velut praesidentes parientium nixibus: quae signa sunt, qui memoriae prodiderint Antiocho rege Syriae superato M. Attilium subtrahere à populo Romano deportasse, atque ibi posuisse.

PROSA, vel PRORSA & POSTVERTA, Deae fuere apud Romanos celebratae, quibus & ara, & sacra fuerunt constituta, ob pariendi discrimina. *Prosa* enim praesse illis existimabatur, quae rectum ac legitimum partum ederent: *Postverta* verò, ab agris & infirmis, & cum praepollere partus edebatur. *Agellus* libro & cap. decimo sexto, ex *Varrone*: Quando infantes contra naturam forte conversi in pedes sunt, brachiis plerumque diductis retineri solent, agriusque tunc mulieres enituntur. Hujus periculi deprecandi gratia ara statuta sunt Romae duabus *Carmenibus*: quarum altera *Postverta* nominata est, *Prosa* altera: à recti, perverisque partus & potestate & nomine. A *Macrobio* tamen *Postverta* & *Anteverta*, sive *Postverta* alia ratione explicantur. Dicit enim veteres eas ideo coluisse, quod ea omnia intelligi oportere existimarent, quae praeterita & futura essent. Qua ex re *Comites divinitatis* eas appellaverint, non fecus ac *consilium* & *providentiam*, quibus humana omnia & divina expendantur & praevideantur.

Mulieri facta, post partum tres Deos custodes adhiberi, commemorat apud *Augustinum* l. 6. cap. 9. *Varro*: ne *Sylvanus* Deus per noctem ingreditur, & vexet, eorumque custodum significandorum causa tres homines circumire limina domus, & primo lumen securi ferre, *postea* pilo, *tertio* diverrere scopis: ut his datis culturae signis, *Deus Sylvanus* prohibeatur intrare: quia, inquit, neque arbores caduntur, atque putantur sine ferro: neque sar conficitur sine pilo: neque fruges coacervantur sine scopis. Ab his autem tribus rebus, tres nuncupati Dii, *Intercidona* à securis intercisione: *Pilumnus* à pilo: *Deverra* à scopis, quibus Diis custodibus, contra vim Dei *Sylvani* foeta conservatur.

Ad mulieres etiam proprie pertinet *Mater Matuta*, quam, ut ait *Festus*, antiqui ob bonitatem sic appellarent. Haec fuit *Iso*, Cadmi filia, quae & *Leucothea* Graecis dicebatur. Fabulam ejus habet *Ovid.* in 3. *Metamorph.* & 6. *Falitor*. Eadem ei primus posuit *Servius Tullius* rex, quam postea refecit *Camillus*, confecto bello Veienti. *Livius* lib. 5. *Camillus* Dictator satis jam omnibus ad id bellum (Veientinum scilicet) paratis ludos magnos ex Senatusconsulto vovit Vejis captis se facturum, ademque *Matutae matris* refectam dedicaturum, jam ante ab Rege *Serv. Tulio* dedicatam. Idem *Plutarchus* in Camillo. Ab hujus Deae templi aditu servae prohibebantur. Unam duntaxat matronae introducebant, & colaphos genis ejus infligebant. Cujus rei causam inquirat *Plutarchus* in Quaestionibus Rom. quaest. 16. Ab hac Dea nulla suis, sed sororum liberis bona precabantur. *Plutarchus* quaest. 17. Ideoque in sacris ejus sororum liberos pro suis in ulnas accipiebant. *Plutarchus* in Camillo. *Livius* l. 34. meminit in foro Olitorio dedicatae redis *Junonis Matutae*. Verum *Carolus Sigonius* pro *Matuta Sospitam* legendum, nec *Matuta* cognomen Junoni tributum fuisse, docet.

BONA etiam Dea muliebris Dea fuit, de qua *Plutarchus* in Caesare haec scribit: Colitur Romae Dea, quam *Bonam* appellant, ut Graeci *muliebrem*. Hanc Phryges *Midæ* Regis matrem fuisse putant.

Romani *Nympham Dryadem* Fauni uxorem: Græci de nutricibus Bacchi unam Deam, scilicet, quam nominari nefas est: itaque apud hos, cum sacra ei fiunt, vitium palmitibus scenæ testæ gestantur, & secundum fabulam, Draco sacer apud Deam collocatur. Cum ea sacra peraguntur, virum accedere, aut iisdem in ædibus esse nefas ducitur: ipse inter se mulieres multa cum *Orphicis* convenientia obire feruntur. Eorum *orgiorum* tempus & celebrandi munus cum ad Consulem vel Prætorem devenit, ipse & omne quod est masculinum, ædibus egrediuntur: uxor domum exornat, & pleraque noctu fiunt, jocis ad nocturna sacra admixtis, musicæque multa adhibita. Hactenus *Plutarchus*, *Lactant.* ex *Sext. Clodio* refert, *Faunam* uxorem *Fauni* fuisse, quæ quia contra morem decusque regum clam vini ollam ebibisset, & facta ebria esset, virgis myrteis à viro usque ad mortem cæsa fuerit: postea cum *Regem* facti sui pœniteret, & uxoris desiderium ferre non posset, divinum illi numen delatum esse: idcircoque in sacris ejus obvolutam vini amphoram poni solitam. Quæ *Plutarchus* in *Quæst. Rom.* quæst. 20. paulo aliter narrat. *Macrobius* lib. 1. *Saturn.* cap. 12. multa de *Bona Dea* habet, quam eandem dicit esse *Terram* vel *Tellurem*, & appellari interdum *Bonam Deam*: interdum *Faunam*: *Opem*, *Fataam*. *Bonam Deam*, quod omnium nobis ad victum bonorum causa sit: *Faunam*, quod omni usui animantium faveat: *Opem*, quod ipsius auxilio vita constet: *Fatuam*, à fando, quod infantes partu editi non prius vocem edant, quam attigerint terram. Plura de hac apud *Macrobius* lege. Hujus Deæ sacra violavit *P. Clodius*, is qui postea *Ciceronem* in exilium pepulit, de quo *Cicero* ipse in *Oratione* de *Aruspicum responsis* & alibi. *Plutarchus* in *Cæsare*, *Cicerone*, & alii.

Fuit & *MANA GENETA* à Romanis culta, quam *Plutarchus* in *Quæst. Rom.* q. 52. à *manando* dictam fuisse, & ortui atque partui præesse putat, non aliter atque apud Græcos *Hecate*. Huic canem immolari, votoque ab ea peti dicit, ne quis domi natorum bonus fiat.

Dii alii ab hominum actionibus sumpti.

MURCIA Dea desidiæ existimata est, quæ faceret hominem *murcidum*, id est, nimis desidiosum. *Augustinus* lib. 4. cap. 16. & *Arnobius. Festus*: *Murciæ Deæ* sacellum erat sub monte Aventino, qui antea *Marcus* dicebatur. *Tertullianus* libro de *Speâculis*: *Murciæ* quoque idolum fecit. *Murciam* enim Deam amoris esse volunt, cui in illa parte ædem vovère. Vide *Josephum Scaligerum* castigationibus in *Festum*.

STRENUA quæ impellebat homines, ut strenue quid agerent. Ejus sacellum fuit in via sacra. *Varro* lib. 4. de lingua Latina.

STIMULA Dea, quæ ultra modum ad agendum stimulet. *Augustinus.*

AGENORIA vocabant, quæ ad agendum excitaret, ab *agendo* dictam. *Augustinus.*

AGONIUS etiam Deus dictus, qui præesset rebus agendis.

HORTA, ab *hortando* dictam, quod ad honestas actiones exhortaretur, & incitaret. *Plutarchus* in *Quæstionibus Romanis*, quæst. 46. ex *Antistio Labeone* docet: quam tamen ait aliis videri eam esse, quæ post *Hora* fuerit appellata, Dea agilis, & multis intenta negotiis. Alios etiam dicit existimare, hoc nomen à Græco ἵρην, quod est, videre, ei tributum esse, quod sit Dea inspicies res. *Ennius* & *Ovidius* memorie produnt, eam *Quirini*, vel *Romuli* uxorem fuisse, quæ alio nomine *Herfiliæ* dicta sit. Ejus templum semper apertum mansisse *Plutarchus* scribit, vel quia Dea sit hortans, & incitans ad honestas actiones, ut significetur industriam eam semperque occupatam nunquam cunctari debere, nunquam inclusam, impeditamve teneri: vel ut significetur nunquam ab ea res humanas negligi debere, cum omnia observet, & sollicita sit de omnibus, vel etiam ut omnia videre possit. In qua Urbis regione templum hoc, sciri non potest. *Nonius Marcellus*, ubi *Ennii* versum ex l. 1. *Annal.* recitat:

Teque Quirine pater veneror, Horamque Quirini.

Juventus Deam fuisse dicit. *Agellus* lib. 13. cap. 21. *Quirini* uxorem vocat. *Vires* ad *Augustinum* l. 4. c. 16. eandem cum Dea *Stimula* fuisse putat.

CATIUS Deus dictus, qui homines catos, id est, acutos faceret. *August.* l. 4. cap. 21.

VOLUMNUS Deus, & *VOLUMNA* Dea, à *volendo* dicti, quod bona vellent: fuerunt etiam Dii nuptiales, ut bene conjungerentur conjuges.

ADEONA & *ABEONA* Deæ cultæ fuerunt, quæ adeundi & abeundi facultatem præstarent. *Augustinus* lib. 4. cap. 21. & lib. 7. cap. 3.

VACUNAM ait *Varro* l. 1. *Rerum divinarum*, *Victoriam* dictam esse à *Sabinis*, & ea maxime gaudere eos, qui sapientia vincunt. Alii alia de ea tradunt. *Porphyrio* *Horatii* interpret aliquot authorum sententias recitat, sic scribens: *Vacuna* apud *Sabinos* plurimum colitur Dea, quæ est sub incerta specie formata; quidam *Minervam*, alii *Dianam* putaverunt: nonnulli *Cererem* esse dixerunt: sed *Varro* *Victoriam*. Hæc ille. Quidam volunt, *Vacunam Deam* creditam fuisse, quæ vacantibus & otiosis præesset. Ejus templum Romæ fuit, quemadmodum in 1. *Commentario* *Reipublicæ Romanæ*, in descriptione xiv. Urbis regionum, *Oruphrius Parrivinus* docet: locus tamen ignoratur.

VITULAM Deam *Hylus* in libro, quem de Diis composuit, vocari dicit, quæ lætitiæ præesset.

Pitō ait, *Vitulam Victoriā* nominari: hujus rei argumentum hoc profert, quod postridie Nonas Julias, re bene gesta, cum pridie populus à Thufcis in fugam versus sit (unde *Populifugia* dicuntur) post victoriam certis sacrificiis fiat *vitularia*. Quidam nomen ejus animadverſum putant, quod potens sit vitā tolerandæ: ideo huic *Dex* pro frugibus fieri sacra dicuntur, quia frugibus vita humana toleratur. *Macrob. lib. 3. Saturn. cap. 2.*

PELLONIA, pellendorum hostium potens credebatur. *Arnob. & August. l. 4. c. 21.*

NUMERIA Dea, quæ *numerare* docere credebatur, vel ad numeros pertinere. *Augustinus l. 4. cap. 11.*

PESSONIA colebatur, ut *seſſos* juvaret. *August. l. 4. cap. 21.*

VIBILIA, quæ ab erroribus viarum liberabat. *Arnobius l. 4.*

AVERRUNCUS Deus erat, qui *avertere* credebatur mala: sic dictus, ab *averruncare*, quod *avertere* veteres dixerunt, quemadmodum *verruncare* pro *vertere*: sic *Picuvius*; Dii monerint meliora, atque amentiam *averruncassent*. Ab hoc igitur Deo precari solebant, ut pericula *avertere*. *Varro.*

ANGERONA silentii Dea fuit, sic dicta, ut habet *Festus*, quod *angores* ac animi sollicitudines propitiata depelleret. In hujus *Dex* tutela fuisse Romam, à quibusdam proditur. *Macrob.* Simulachrum *Dex* fuit ore obligato atque signato, & in ara Volupie collocabatur, propterea quod qui suos dolores, anxietatesque dissimulant, pervenirent patientiæ beneficio ad maximam voluptatem. Sacrificari ei ideo dicit *Jul. Modestus*, quod popul. Rom. morbo & angina, qua omne genus animalium consumeretur, præmissio voto, liberatus fuerit. Hæc fere *Macrob. Fest. Plin. & alii.*

HEREM MARTIAM antiqui accepta hereditate colebant, quæ à nomine appellabatur *Heredum*: & esse una ex Martis comitibus putabatur. *Festus.*

STATÆ matris simulachrum, inquit *Festus*, in foro colebatur, postquam id collustravit (*Joseph. Scaliger, Calvus statua* legendum opinatur) ne lapides igne corrumperentur, qui plurimus ibi fiebat nocturno tempore, magna pars populi in suos quisque vicos rerulerunt ejus *Dex* cultum.

LAVERNAM Deam Romani fures precabantur, ut instituta sua & consilia furandi ac mentiendi fortunaret. *Plautus Cornicularia: Mibi Laverna in furis celebrassis manus.* Horat. *Pulchra Laverna, da mihi fallere.* Erat autem hæc Dea tantum caput, sine reliquo corpore. Vide *Josephi Scaligeri* castigatones in *Festum*. Hujus *Dex* lucus erat Romæ, de quo *Festus*. *Laverniones* fures antiqui dicebant, quod sub tutela *Dex* *Laverna* essent, in cujus luco obicuro, abditoque soliti furta, prædamque inter se *luere* (id est, *dividere*.) Hinc & *Lavernalis* porta vocata est.

NÆNIA Dea funerum erat. Ejus sacellum extra portam Viminalem fuit dedicatum, Alias *Nania*, ut ait *Nomus*, significat ineptum & inconditum carmen, quod adducta pretio mulier, quæ *præfixa* diceretur, iis quibus propinqui non essent, mortuis exhiberet. *Varro l. 4. de vita populi Rom.* Ibi à muliere, quæ optima voce esset (sic legit *Gul. Canterus*) per quam laudari, deinde *Naniam* cantari solitam ad tibias & fides. *Festus: Nania* est carmen, quod in funere laudandi gratia cantatur ad tibias. Sunt qui eo verbo *finem* significari putant. Quidam volunt *Naniam* ideo dici, quod voci similior querimonia fientium sit.

De *Libitina*, *Orco*, *Plutone*, &c. alias diximus. Illud etiam non est silentio prætereundum, veteres singulis partibus humani corporis singulos Deos præfecisse. *Caput Jovi* deferrebant: *Neptuno pectus: cinctum Marti: Frontem Genio* sacram facit *Servius*: unde inquit, Deum venerantes *frontem* tangimus. *Supercilia* in Junonis tutela fuisse, ait *Sextus Pompejus*, quod iis protegantur oculi, per quos luce fruimur, quam à Junone tribui putabant, *Lucina* inde dicta. *Oculos Cupidini* Veneris filio, in quibus excubet, ceu specula quadam, tribuit *Philostratus: Minerva* eos sacros tradit *Fulgentius. Aurem Memoria* consecratam reiert *Servius*. Locus retro aurem dextram *Nemese* attributus fuit, quo referimus, ut *Plini* verbis dicam, tacto ore proximum à minimo digitum veniam sermonis à Diis ibi recordantes. *Dextra Fides* sacra est: nam in fide porrigitur. *Dorsum & postea partes Plutoni* propriæ adscribuntur ab Artemidoro. *Renes & inguina Veneri* adjudicantur. *Pedes Mercurio. Genua Misericordia* consignavit antiquitas, quod ea supplices attingant, ad hæc manus tendant, hæc ut aras adorent, ut inquit *Plin. Talt, plantæ pedum in Theridis* potestate fuerunt. *Digiti Minervæ* consecrati, *Servio* teste. Vide *Lilium Gregorium Gyraldum Syntagmate 1. Deorum gentilium, & Hadrianum Junium libro 4. Animad-*

AD CAP. XIX. PARALIPOMENA.

De Dea Levana, ritus infantes natos in terram depoenendi, &c. è terra levandi, deque pueris Alexandrinis.

Nati infantes in humum abjiciebantur. C. Plin. præfat. ad lib. 7. Nat. histor. *Hominem tantum nudum, & in nudum humo, natali die abjici* (Natura) ad *ragi. us suum, & plora-*

tum. C. Sueton. August. cap. 5. Hoc quoque patribus conscriptis allegaret, se esse possessorem, ac velut a. aruum soli, quod primum Di. us Augustus, nascens attigisset. Idem in Nerone cap. 6. Nero natus est, ante novem menses quam Tiberius excessit, octavo Calendas Januariæ, jam tum quidem ex oriente sole, pene, ut radius prius quam terra coningeretur. Locus suspectus mihi; ideo censeo legendum, jam tan um quod ex oriente sole. Atque ita in codice MS. Henrici Memmii fuisse, testatur Dionys. Lambinus, qui etiam in Augusto apud eundem authorem cap. 98. legit; De

De Alexandrina navi, quæ tantum quod appulerat. Antea legebatur: de Alexandrina navi, quæ tunc quidem appulerat. Et in ejusdem vitæ c. 63. Tantumque pueritiam egresso, lege, tantum quod pueritiam egresso. Valerique ealocundi formula pro jam tum, aut modo primum. Sic frequenter loquitur M. Tull. l. 7. epist. famil. ep. 23. tantum quod ex Arpinati veneram, cum mihi à te litera reddita sunt. Et ad Attic. l. 15. epist. 13. Hæc cum scriberem, tantum quod existimabam orationem ad te esse perlata. Idem 3. Orat. Verrina. Tantum quod a atoribus Metellus chelides non dedit. Æmil. Prob. Datame. Quæ tantum quod ad hostes pervenerat. Sed de diverticulo in viam.

De nuper nati partus in terram depositione, intellexit Plin. idem lib. 2. cap. 63. Sequitur terra, cui uni rerum natura partum, eximia propter merita, cognomen indidimus matrem veneratorem. Sic hominum illa, ut cælum Dei, quæ nos nascentes excipit, natos alit, semelque editos sustinet semper. Obsteritium hoc munus in terra pueros locare nudos. M. Varro l. 2. de vita populi Romani, apud Marcellum cap. 12. Natus fuerat vitalis ac sublevis ab obsterit. statuet aut in terra, aut auspicietur rectus esse, diis conjugalibus Picumno in adibus lectus sternebatur; qui genilis dicebatur.

Non igitur tantum *Levana* præses nascentium, sed hi quoque dii, atque ut ab obsteritice deponerentur in terram, ita à patre terra infantes levabantur. allusit L. Seneca Consolat. ad Marciam, c. 17. Consulti de nobis parente nostri, qui cum conditionem vita noscerent, in hæc nos susceperunt. Cestius Pius apud eundem l. 2. Controverf. 9. Dives suscipit unum filium, non fuit contentus, quid enim erat diviti unus? tres suscipit, poterat unum in adoptionem dare, abdicavit unum, alterum, tertium. Jam nihil diviti superesse putat? quartum abdicat. Et de utroque ritu passim poetæ. Ovid. in libim.

Qui simul impura matris prolapsus ab alvo,
Gynphiam sædo corpore pressit humum.

Locus est Claudian. lib. 1. in Russ.

Est mihi prodigium cunctis immanius hydri,
Arius Harpyiæ, restus incertius undis
Ruffinus, quem prima meo, de matre cadentem
Suscepi gremio.

In secundo versu repokunt flavis incertius undis. Sed retineatur recepta lectio, auctore Corripio l. 1. num. 7.

Et prohiberi restus angustis sancibus undas.

Estque magis germana ipsi poetæ de 3. Honor. consul.

Tethys alterna restus calcavit arenas.

Et de tollendi ritu, idem l. 2. de laudib. Stilich.

Ses septum puerum redimitæ tempora nymphæ
Auri fonte lavant.

Sidon. Apollinar. Carm. 23. v. 204.

Jam primo tenero calentem ab ortu
Excelsere sinu novem sorores,
Et te de genetrice vagientem
Texere utrei vado Hippocrenis.

Alludit ad ritum quo pueri nati impositi aquis explorabantur, de quo alibi mihi dicendum. Multus est Papinius in hoc ritu, l. 2. sylv. l. v. 79.

- - - Raptum sed protinus alvo
Suscepit exultans, ac prima lucida voce
Astra salutantem dominus sibi mente dicat,
Amplexuque sinu tulit, & genuisse putavit.

Ejusdem libri sylv. ult.

Natum protinus, atque humum per ipsam
Primo marmore dulce vagientem
Blando Caliope sinu recepit.

Et lib. 1. Thebaid. v. 60. Oedipus ad Tisiphonem:

Si lene quid merui, si me de matre cadentem
Fovisti gremio, & trajecitum vulnere plantas
Firmasti.

Et lib. 1. syl. 2. in fine:

At renascentem gremio mea blanda recepit
Partheope.

Denique lib. 5. syl. ult. quem locum adscribam, quod explanatione pariter & manu critica egcat:

Non ego mercatus Thætia de puppe loquaces
Delitias, doctumve sui convivii Nil
Infantem lingua simul salibusque protervum
Dilexi, meus ille, meus, tellure cadentem
Excepi, & vinculum genitali carmine fovi,
Pescentemque novas tremulis ululatibus auras
Inferni vix.

Primum verum explicat Suetonius in Aug. cap. 93. Quæ re admodum exhilaratus, quadragenos aureos comitibus divisi, jusque jurandum & cautionem exegit à singulis, non alio datam summam, quam in emptionem Alexandri marum mercium absumptos. Alexandrinæ merces, historico, & loquaces de Pharia suppe delitiæ, sunt Statio, pueri Ægyptii, dicaces, & ob id conviviis gratissimi. C. Petron. in Satyr. pag. 23. Tandem ergo discubimus pueris Alexandrinis aquam in manus nivatam insudentibus, alisque insequentibus ad pedes. M. Fab. Quintilian. lib. 1. cap. 2. de effeminata puerorum suo saculo educatione: In lecticis crescent, si terram attigerint, è manibus utriusque sustentium pendunt, gaudemus, si quid licentius dixerint, verba ne Alexandrinis quidem permittenda delitiis, risu & osculo excipimus: nec mirum, nos docuimus, ex nobis audiverunt, nostras amiceas, nostros concubinos vident, omne convivium obscenis cantibus strepit, pendenda dictu spectantur. Jul. Capitol. in Vero Aug. Ad duxerat secum & fiducias, & tibicines, & histriones, stratasque mimarios & præstigiatores, & omnia manusiorum genera, quorum Syria & Alexandria pascitur voluptate. M. Martial. lib. 4. epigr. 42.

Si quis forte mihi possit præstare locami,
Audi, quem puerum, Flacce locare velim.

Niliacis primum puer hic nascitur in oris,

Nequitias tellus scit dare nulla magis.

Nequitias in re obscena Martialis dixit, delitias Quintilianus, & Papinius proxime supra laudatus; adde eundem l. 2. syl. 1. vers. 71.

Tu modo delitiæ, dulces modo pectore curæ,
Non te barbaricæ versavit verna catasæ,
Nec mixtus Phariis venalis meribus infans,
Compositosque sales, meditataque verba locutus,
Quæstus lascivus verum.

Alludit Claudianus lib. 2. de laudib. Stilichon. & dicam abunde infra, quando de conviviis ageretur:

Non pueris lasciva sonant.

Statius versus repeto: quorum tertium repugnante metri ratione, ex MS. imperiti, indubie manu, exatati fide, nonnulli legunt:

Infantem, lingua simium, salibusque protervum.

Sed melius, eruditissimus vir, verque senatorius doctrix Petrus Petavius, correxit ex MS. primus: quod sciam:

Infantem, lingua Samium, salibusque protervum.

Firmat ille correctionem suam testimonio Ciceronis, apud quem insigni dicacitate, & convitiandi licentia Samii audiunt. Quod mihi non lectum. In versu quinto in eodem MS. egregie præfertur:

Appeti, atque unctum genitali carmine fori.

Castigatissime. Nam infantes nuper nati, & adhuc de matre rubentes, ut verba satyrici usurpem, aqua abluebantur, unguentis perfundebantur, ut suo loco dicitur. Sed ad institutum de *Levana* sermonem redeo.

Infans non habebatur legitimus, nisi pater præsens, vel ab eo absente, procurator pro eo, infantem terale lavasset, sinui impositisset; itaque tollere infantem, est, junum agnoscere, alere in ipem familiar, & heredem habere, non tollere, familia ejicere, abdicare, aut exponere. L. Seneca apud Lactantium Firmianum lib. 1. divinar. Instit. cap. 16. Quid ergo est, quare apud poetæ salacissimus Jupiter deserit liberos tollere? utrum sexagenarius factus est, & illi lex Papia sibi iam imposita, an impetravit jus ritum liberorum? D. Juvenal. sat. v. vers. 84. aliis in hanc rem citatus:

Tollis enim, & libris actorum spargere gaudes
Argumenta viri, foribus suspende coronam,
Jam pater es, dedimus, quod sama opponere possis,

Jura

Jura parentis habes, propter me scriberis haeres,

Legatum omne caris, nec non & dulce caducum.

Quem locum, quia à paucis intellectum, explicabo. Filium ex uxore sublatum, tuum fecisti, cujus uxoris beneficio civis Romani frueris privilegiis, ut etiam ad educatum hereditatum admittaris successione. gloss. Isidori. Bona caduca, quibus nemo succedat haeres. Et alibi in iisdem glossis; Caducarius, ad quem pertinent, quae cadunt defuncto aliquo, cui non est, qui succedat. Q. Symmachus lib. 2. epist. 13. Ego certe veretur, ne improborum sitis ad se existimet pertinere quæstum caducum, siatque innocentium causa deterior, si ad eos tantum falsi redeat occasio, qui neque lege, neque pudore cohibentur. In MS. non pertinere quæstum, iegitur, sed pervenire, rectius, id est, jure devolvi. M. Manil. libr. 4. Astronomic.

Quæremus lucrum navi, Martemque sequemur

In pradas, pudeat tanto bona velle caduca.

Audiat verus scholiastes. Jura parentis habes: h. c. omnia ad jus civile octa retulit, id est, meo labore habes filios; & scriberis haeres, & non pateris panis orbitatis. J. Lipsius in l. 3. Annalium C. Taciti. & primus de lege Papia Poppaea debere intelligi, docuit Joannes Cuspinianus ad Fastos Aurelii Cassiodori, in consultiu Q. Sulpitii, & C. Pompeii.

Denique de tollendi consuetudine, idem vetus Scholiastes loco citato: Tollis, nutris, & libris altorum propter professionem scilicet. quia apud ararium patres natorum deferebantur filiorum, vel nominum notitiam divulgare contestatione publica. C. Tacit. vita Agricola. *Auctus est ibi filia in uisidum simul & solatium;* nam filium ante sublatum brevi amisit. Q. Curt. Rufus lib. 9. Quibus liberos non parentum arbitrio tollunt, aluntque, sed eorum quibus pectant infantium habitum cura mandata est.

P. Terent. Adelph.

Qui sine hac jurabat se unum nunquam vulturum diem,

Qui in suo gremio positurum puerum dicebat.

Et in Heautontimorou.

Meministi me esse gravidam, & magnopere

Interminatam, si puerum parerem,

Nolle me tolli: C. H. R. & M. scio quid feceris.

Suavulsi.

Reliqua quæ per hoc capite, vel superiori continentur, seu quia ante à me explicata sunt, seu quia deinceps dicentur, prætermittenda imprecantiarum duxi.

PARALIPOMENA.

*De Domiduco Deo, & ritu ex patris domo in mari-
ti transfundi.*

De diis Nuptialibus, ut & de Nuptiis, plenissime disserteret lib. 5. c. 37. infra, interim hic de Domiduco solum agam. Erat hic cujus nomine putabatur virgo matrona esse, & patriæ potestatis jugo soluto, in mariti jus migrare. Nonius Marcell. c. 2. num. 43. 1. In nubere positum pro transire, quod haec, quæ nubunt ad maritum transiunt domos. Quod intelligendum jam consummatis nuptiis, nam sponsalia non faciunt domum mutare sponsum. Modest. IC. I. 32. ff. ad Municipal. Ea quæ desponsa est, ante contractas nuptias non mutat domum. Papinian. IC. I. 68. ff. de jure dotium: In domum absentis uxore deducta, nullis in eam interea ex bonis viri sumptibus factis, ad exhibitionem operis promissas usuras reverteri ut improbe petit. Ulp. l. 15. ff. de condit. & demonstrat. Cur fuerit sub hac conditione legatum, si in familia nupsisset, videtur impleta conditio, statim a quo ducta est uxor, quamvis nondum in cubiculum mariti venerit. Et diserte idem Papinianus l. 68. ff. de jur. dot. Et si minor annis duodecim, ut maritor deducta sit, tunc primum perit, cum major annis a quod eundem esse dicitur. Tull. Orat. 2. Verr. Hic est decimus, ad quem iste deduxerat etiam Isidori Mimi filiam. Alludunt poetae: Nicodem. Hercleot. Antholog. lib. 6. cap. 4. *trag. Sisyphus & Argi-
pulo, virginem Laviniam.* Cl. Claudian. l. 2. de Raptu:

Quæritur in thalamum virgo.

M. Lucan. l. 8. v. 89. Cornelias hac de se queritur:

Inflexa conjux, & nulli læta marito,

Bis nocui mundo, me promissa duxit Erynnis.

Alb. Tibull. lib. 3. eleg. 4.

Ut juveni primum virgo deducta marito,

Infectur teneras ore rubente genas.

P. Virgil. l. 7. Æneid. v. 358.

Exulibusne datur duenda Lavinia Teucris.

Ovid. l. 6. Fastor.

Cum primum cupido Venus est deducta marito.

Et epist. 15. Paridis ad Helenam:

Pene suis manibus ad te deduxit amantem.

M. Accius Plautus Aulularia sc. Narravi:

- - si idem faciant ceteri

Opulentes, pauperiorum filias

Ut indotatas ducant uxores domum,

Et multo fiat civitas concordior.

Itaque nocturno tempore, flammæ velatæ sponæ in domum mariti futuri deducebantur carpento, seu pilento vestæ, comitantibus duobus amicis aut consanguineis, quos *chamæros*, *parochos*, & *paranymphos* vocabant, ut suo loco infra fusissime discquiratur.

PARALIPOMENA.

De Diis puerperarum, Nixiis, Bonæ deæ, & Hecate.

Puerperas voluerunt in certo quorundam numinum præsidio esse (vide quæ infra de Sylvano discussio hoc libro) nam puerperii ipsius Deos, Nixios appellabant, à Nitendo nempe, quod vel partus in lucem venire niteretur, vel mater dolore defungi. Alludunt poetae. D. Auson. Eidylio 12. in fine:

Sed nono incumbens signo, cunctantia matrum

Vota levat, trigono vires faciente sequenti,

At si difficile trahit llythia labores,

Tetrangolo absolvit dubiarum vincula morarum.

Tertium verum facillimum erit supplere hoc modo:

At si difficile trahit llythia labores.

Vel, si hoc displicet, dolores.

Ovid. epist. 4. Thædra Hippolyto:

O utinam placitura tibi pulcherrime rerum

In medio nixu viscera rupta forent.

Eidem medela adhibenda libr. 9. Metamorphos. Fab. 5. ubi

Alcmena Herculem patientis describitur historia:

Dum loquor, horror habet, parque est meminisse doloris,

Septem ego per noctes, totidem cruciata diebus,

Fessa malis, tendensque ad cælum brachia, magno

Luctum ad nexos parius clamore vocabam.

Legendum est, niliego fallor, castigatus, apertiusque:

- - tendensque ad cælum brachia, magno

Lucinam, nixusque pates clamore vocabam.

Atque hujus necessitas, ut videtur, correctionis author est Adrianus Turnebus l. 7. Adversarior. c. 8. qui super hac re consultatur.

De Bonæ deæ hic quoque obiter aliquid perstringendum: cujus in ædem ventitare vitis nefas habitum. M. Tull. Paradoxo 4. Familiarissimus tuus de te privilegium tulit, ut si in opertum Bonæ deæ accessisset, exulares. In margine legitur, familiarissimus tuus Cornificius de te. Arnob. lib. 1. cont. gent. Fauna satua Fauni uxor, Bonæ deæ quæ dicitur, sed in iis meliori & laudabiliori potu. C. Plin. libr. 16. cap. 2. Aurel. Macrob. ex Cornelio Labone libr. 1. Satur. cap. 12. *Author est Cornelius Lebeo, huic Maya ædem Kalendi. Majis esse dedicatam sub nomine Bonæ deæ, & eandem esse Bonam deam & terram, ex ipso ritu occultiori sacrorum doceri posse confirmat: hanc eandem Bonam deam, Faunamque, & Opem, & Fatnam pontificum libris indigerari: Bonam, quod omnium nobis ad vultum bonorum causa est. Poëta.* D. Juvenal. Satyr. 6. v. 316.

Nota Bonæ secreta Dea.

Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 6.

Exibat quam sape cave, seu visere dicat

Sacra Bonæ maribus non adenda Dea.

Sext. Propert. lib. 4. eleg. 10.

Faminea loca clausa Dea, fontesque piansos,

Impune & nullis sacra resecta vitis.

Z

Non

Non ergo viri intratetemplum poterant ejus, ut tutum esset confugium puellis, quæ se ornari extra virilem conspectum volebant. Ovid. l. 3. de Arte:

*Quæ male crinita est, custodem in limine ponat,
Orneturque Bonæ semper in ade Dea.*

Et post eodem opere:

*Cum fuget à templis oculos Bonæ divæ virorum?
Præterquam si quos illa venire jubet.*

Ergo & adulteria sæpe in fano illo committebantur, clam adulteris irumpentibus, quod ab unico P. Clodio factum, ut omnibus notum. Vet. Scholiast. Juvenal. ad v. 335. sat. 6. de Psaltria, id est, de Clodio dicit, qui templum Bonæ deæ ingressus habitu Psaltria adulterium admisit. Et ad v. 314. templum ubi intravit Clodius, & cum uxore pontificis concubuit, ibi non saltat matrona cum tibia, & Clodius psaltria habitu ingressus est. Et graviter conqueritur M. Tull. Orat. de Arusp. Resp. Sacrificium violavit, quod sit incredibili ceremonia, sit ei dea, cujus ne nomen quidem viros scire fas est, quam iste (Clodius) idcirco Bonam dicit, quod in tanto scelere sibi ignoverit. Et de eodem: Hominemque cum qui pulvinaribus Bonæ deæ suprum intulerit, eaque sacra, quæ viri oculis, ne imprudentis quidem, aspicere fas est, non solum aspectu virili, sed flagitio suproque violavit. Nec modo viri ingressu prohibiti, sed ne deorum quidem picturæ masculinæ aperire in illo templo. Juvenal. sat. 6. v. 340.

velari pictura jubetur,

Quæcunque alterius sexus imitata figuram est.

Vet. Inscript.

ANNIA. P. L. FLORA. EX. TESTAMENTO.
BONAI. DEAI. SACRUM. SALVIA. SOROR.

LIBERTA. SUA. PECUNIA. FAC. CURARUNT.

Et altera:

ÆLIA. NICE. SACERDOS. BONÆ. DEÆ.
SE. BIBA. COMPARAVIT. SIBI. ET. ALUMNÆ. SUÆ.

Et tertia, ex Aldo Manutio in C. Julii Cæsaris Commentarios, cujus hæc sunt verba:

D. M.

CL. NICE. SACERDOS. BONÆ. DEÆ.
ET. ÆLIÆ. THALUSSÆ. ET. ÆLIÆ. SERAPIÆ. ET. CL. FORTUNÆ. ET. LUCIÆ. FELICITATI. ET. VALERIO. MENANDRO. F.

Ejus sacrificia vino peracta cibito, quod tamen non suo nomine, sed lactis appellabatur, puto, quod illa vinum bibens à marito suo interfecta fuerit, vinum hoc in amphora illatum, quod Mellariam dixere. Quo refert Joannes Britannicus illud D. Juvenalis satyr. 9. v. 115.

— taceant illi, sed prodere malunt

Arctium, quam subrepti potare salerni,

Pro populo faciens, quantum Lausella bibebat.

Licet vetus Scholiastes ibidem, de virgine Vestali sacrificante intelligi velit, sed facile est dissidium illud componere. Nam & virgines Vestales Bonæ deæ sacrificabant, teste Cicerone Orat. de Arusp. Respons. Id sacrificium nemo vir aspicere non horruit, quod sit per virgines Vestales, sit pro populo Romano. Hostiam animaleni ei oblatam videri potest ex Juvenale eodem sat. 2. v. 84.

Atque Bonam teneræ placant abdomine porca,

Et magno crateræ deam.

Templum ei in Aventino fuit monte. P. Victor in Reg. 13. & P. Ovid. lib. 5. Fastor.

Templa patres illic oculos exosa viriles

Leniter acclivi constituere iugo.

Sequitur de Hecate, quæ & in cælo Luna, in inferis Proserpina, in sylvis Diana dicitur, venantium præses, uti antea exposui. Adde Euripidem in Hecuba, referente Plutarcho lib. de Mæde & Obiide:

Ἐκάτης ἀγαυῆς κατασίου Κόραν ἱστῖν.

Hecates simulachrum Luciferæ fies canis.

Adde hoc loco, præter ea quæ diximus, canes Hecates appositos statuis, & præsertim hic de Vertago agimus: sic enim à venatoribus appellari solebat, ut præsertim lemma Epigrammatis 200. lib. 14. apud Mart.

*Non sibi sed domino venator vertagus acer,
Ille sine leporem qui tibi dente feret.*

At in MS. codice rectius:

Intactum leporem qui tibi dente feret.

Turneb. lib. 18. adversarior. cap. 1. censuit legendum, feratibus, quasi ferarum venatu interceptarum traktor dicitur. Nam F. in V. mutari solemne erat, nisi à iragula (retis id genus) nomen desumptum credamus, sed apud Gratum in Cynege.

Tetronios (sic summa) canes, volucresque Sicambros,

Et pictam macula verthrham delige falsa.

Canes hi venatorii erant, & ob id latrare eos finxere creduli. Theocrit. Eidyll. 2.

Κῶρες ἀμύνειν πλῆλιν ἀπόβρυτα

ἀΐτες ἐν τριδύκῃ.

Canes nobis per urbem latrant, dea autem adest in trivitis.

Virgil. lib. 6. Æneid.

Visæque canes ululare per urbem

Advæstante dea.

L. Sen. act. 4. sc. ult. ad finem Medea.

Vota tenentur, ter latratu

Audax Hecate dedit.

Et cum illa præflet magicis incantaminibus, puto, illud mystice de ea dictum in Pharmaceutria, seu Ecloga 8. apud Virgil.

— & Hylax in limine latrat.

Imo & ejus vitima canes. Sophron in Mimis: Quod eorum latratu monstrosas visiones, & incantamenta solvit. Tzetzes in Lycophronem, qui dixit de Hecates sacrificio. Bernardin. Realin. Annot. cap. 13.

Ἀντὸς κυνὸς ἀντὶ δέας.

Antum canivore dea.

Theocritus in Pharmaceutria, & Scholiastes ejusdem apud Joannem Brodæum Miscellaneor. lib. 1. cap. 24.

Ejus triplices vultus perfrinxit L. Apulejus lib. 11. Milesiar. in principio: Sen nocturnis ululatibus horrenda Proserpina, triformi facie larvales impetus comprimens, terræque claustra cohens, lucos diversos intrans, vario cultu propitiarius. Varias ejus res rationes pete ex Servio Honorato ad illum lib. 4. Æneid. quas non exscribo:

— crines effusa sacerdos

Tercentum tonat ore deos, Herebumque, Chaosque,

Tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Diana.

L. Sen. in Medea act. 1. sc. 1.

Tacitisque præbens consensum sacris jubar,

Hecate triformis.

Jul. Hygin. Astronomic. lib. 4. ad finem. Et ex eo Prudent. contra Symm. lib. 1.

Denique cum Luna est, sublucri splendet amictu,

Cum succincta jacet calamos, Latonia Virgo est,

Cum subnixa sedet solio, Plutonia conjuncta.

Eodemque versu repetitos invenies apud Isidorum Hispanensem lib. 8. Etymologiar. cap. 11. & refer huc vulgatos illos, sed ingeniosissimos versus.

Terret, lustrat, agit, Proserpina, Luna, Diana,

Ima, suprema, seras, sciepro, fulgore, sagitta.

Claudian. lib. 1. de Raptu, in limine:

Ece procul ternis Hecate variare figuris

Exoritur.

Valer. Flacc. lib. 1. Argonautic.

Tergeminam tum placat heram, stygiusque supremo

Obferat igne domos.

Idem lib. 7. Argonautic.

— utque sub altis

Pervenerat trabes, divæque triformis in umbras.

Aurel. Prudent. lib. 1. in Q. Symmachum. Vide locum:

Nunc etiam volucres caprearum in terga sagittas

Spargere, terque suas eadem variare figuras.

D. Aufon. in Grypho Ternarii numeri:

Tergemina est Hecate, tria virginis ora Diana.
Lutatius Grammaticus ad v. 456. lib. 4. Thebaid. & ipse Statius lib. 10. Thebaid. v. 362.

*Arcana moderatrix Cynthia nollis,
Si te tergemini perhibent variare figuris
Numea, & in Sylvio alio descendere cultu.*

Malim legi, alio descendere cultu. Denique extat vetustissimum epigramma lib. 2. poemation & epigrammation veterum, & apud Onofrium Panvinium in civitate sua pag. 194. quod propter elegantiam integrum adscribam.

M. D. M. ID. ATTIDIS. MINOTAURANI.

ARAM. IIII. ID. MARTI.

GRATIANO. IV. ET. MEROBAUDE. COSS. DEDICAVIT.

ANTIQA. GENEROSE. DOMO. CUI. REGIA. VESTÆ.

PONTIFICI. FELIX. SACRATO. MILITAT. IGNE.

IDEM. AUGUR. TRIPLICIS. CULTOR. VENERANDE. DIANÆ.

PERSIDICI. QUE. MITRÆ. ANTISTES. BABILONIÆ. SACRI.

TAURIBOLI. QUE. SIMUL. MAGNI. DUX. MYSTICE. SACRI.

Non esse tamen semper idem numen *Dianam, Proserpinam, & Hecatem*, docemur ex Hesiodo in Theogonia, qui diversas facit deas has: eratque Hecate interdum tantummodo animarum praeses, Luctat. Placid. ad v. 481. l. 4. Thebaid. Hecate & Mercurius pias animas ducant, nocentes Tisiphone. Iple Poëta:

*Ferte simul gressus, nec simplex manibus esto
In lucem veniæe modus, tu separe catu
Elysiis Persæa pios, virgaque potenti
Nubilus Arcas agat: contra per crimina, &c.*

Sic enim optime legendum docuit Janus Parrhasius in quaestis suis epist. 55. cum antea pessime esset:

Elysiis Tersæa pios.

Huic divites olim singulis mensibus epulas magnificas parabant, quibus pauperes vescerentur. Scholiast. Aristophan. in Pluto, apud Joann. Hartungum Locor. Memorabil. Decad. 1. cap. 8. num. 34. Ipse Aristophan. act. 2. sc. 5. ad finem:

*Τὰς πόρ' ἔχοντες, καὶ πλεῖστας δαίτην
Κατὰ μὲν ἄνδρας ἑσθλὰς.*

Oculentos, & divites, quoties mense sibi apponere canam. Ad alia pergo.

MURCIA dea ignavorum, quam frustra confundunt cum Venere, quæ sic appellata est à myrto, quam in tutela sua habet. C. Plin. lib. 15. cap. 29. Plutarch. Problem. Rom. cap. 19. Ita tamen censuit Philipp. Beroaldus in Annotationibus, cap. 49. Sabellius in Annotat. in T. Livium lib. 1. Verba sunt ipsius historici. Inde ingenti præcipit, Romam rediit, tum quoque multis milibus Latinorum in civitatem acceptis, quibus ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murcia dat a sedes. Nomen illi desumptum à Murciis, id est, ignavis, quique pollicibus truncati inhiabiles bellis gerendis habebantur. Nam hujusmodi homines Murci, Murcidi, Murcilli, Murcicidi, ut alii notarunt, appellabantur. Ammian. Marcellin. lib. 15. Ad militandum omnis ætas aptissima, & pari pectoris robore senex ad prociendum ducitur, & adultus, gelu duratus artibus, & labore assiduus, multa contempnitus, & formidanda, nec eorum aliquando quiescit. ut in Italia, munus martium perimefcent, pollicem sibi praeclit, quos joculariter Murcos appellabant. C. Sueton. Aug. exemplum consuetudinis subministrat, cap. 24. Equitem Romanum, quod duobus filiis adolescentibus, cum a detrectandi sacramenti, pollices amputasset, ipsum bonaque subiecta hasta. Iudor. Hispanensis in glossis. Murcinarius, mutilus.

Sed ut Venerem esse credamus Murciam hanc deam, seu Murtiam (Cujus meminit etiam Tertull. lib. de Spectaculis apud Adrianum Turnebum lib. 22. cap. 17. & cap. 4. laudati

libri, *Murtiam amoris*, inquit Tertull. *deam esse volunt*.) facit L. Apulejus lib. 6. Milesiar. Si quis à fuga retrahere, vel occultum demonstrare poterit fugitivam regis filiam, Veneris ancillam, nomine Plychen, conveniat retro metas Murtias Mercurium prædicatorem. Ubi metas Murtias, desidia, ignavisque interpretor. Tales enim illorum mores, qui Venerem sequuntur, licet sciam, vitis suis patrocinantem dixisse P. Ovidium lib. 2. de Arte:

Militia si ecies amor est, discedite segnes,

Non sunt hac timidis arma tuenda viris.

Nox, & hyems, longæque viæ, sævique dolores,

Mollibus in castris, & labor omnis adest.

Et lib. 1. Amor. eleg. 9.

Qui non vult fieri desidiosus, amet.

Sed quis ille labor? ipse eodem loci explicat, inconcessos scilicet in alienum thalamum afflatus:

Nempe maritorum somni utuntur amantes,

Et sua sopitis hostibus arma movent.

Redeo ad Murcos. Constitutio est in veteri Saxonum lege, in hac verbo cap. 13. Pollex totius abscissus CCLX. sol. si dimidius, CLXXX. si minimus, si totus, ut supra, si index, CLXXX. & per singula membra tertia pars multa componatur. medius & medicus, uterque sol. CXX. & per membra eorum, ut de cæteris dictum est, pollex pedis medietate pollicis manus componatur, tres articuli medietate compositionis medii & medicus, digitorum componantur, minimus articulus, medietate unius de tribus articulis componatur. Itaque apparet solemne fuisse metui militia, digitis amputatis mutilos se facere consuevisse, & ob id secundum varium digitorum in bellis obeundis usum, (neque enim si non diversus est) pænas detruentibus se statuas etiam varias, majore, minore, &c. Est & altera huic similis constitutio, in antiqua lege Bajuvarior. c. 3. num. 11. cujus hic ferme textus.

1. Si quis alienius pollicem absciderit, cum XII. Sol. componat.

2. Et si proximum à pollice, vel minimum absciderit, cum IX. Sol. componat. unum sc. & alium sic.

3. Illos medianos duos digitos, cum X. solid. componat, unumque unumque solid. & alium cum V.

4. Et si non fuerint abscissi, & est mancus, stat rectus, ut non possit plicare, hoc impedimentum est ad arma bajulare, major est compositio, quam de abscisso, tertiam partem supra addet, ad XII. adde IV. sunt XVI. ad IX. adde tres, sunt XII. ad V. adde duos, & tremissim. sunt VII. sol. & tremisses. sic cum debes judicare, & sic componere.

Pollices ergo sibi abscindebant militiam detrectaturi, vel abscindebantur in pœnam, ne utilis quisquam esset ferendis armis. Tull. l. 3. de Offic. Durius Atheniensis, qui servavit, ut Aginetis, quia classe (malim, qui classe) pollebant, pollices præciderentur. Et certe varios animi motus pollicis diverso gestu significabant, nam & laudem suoremque junctus signabat. C. Plin. lib. 28. cap. 2. Interpretes Q. Horatii ad lib. 1. epist. 18.

Consentire suis studiis, qui crediderit te,

Fector utroque rursus laudabit pollice ludum.

Et laudandos, amatosque, pollice exerto ostendebant, ut & alios indice extenso, ut alibi dicam. Cl. Claudian. de 6. Honor. consul.

— gaudet metuens, ac pollice monstrat.

Contrapollicem invertere, denegari favoris certissimum symbolum, odii averſusque animi indicium. Ver. Scholiast. Juvenal. ad Satyr. 3. v. 37. pollice verso, id est, fortuna mutata. Ipse Juvenalis: *Munera nunc edunt, & verso pollice vulgus* Cum libet, occidunt populariter.

Sic enim melius, quam in editionibus vulgaris:

Quemlibet occidunt populariter.

Q. Aurel. Prudent. lib. 2. in Symmach.

Et quoties rictor ferrum jugulo inserit, illa

Delitnas ait esse suas, pectusque jacentis

Virgo modesta jubet converso pollice rumpi.

CAPUT XX.

De Diis rusticis.

MARCUS Terentius Varro conscripturus præcepta de re rustica invocat XII. *Deos Consentes*, non eos de quibus supra diximus, qui à Jove adhibebantur in consilium, sed eos qui præerant *agricultura*. Verba ejus sunt hæc: Quoniam, inquit, ut ajunt, Dei facientes adjuvant, prius invocabo eos: nec ut *Homerus*, & *Ennius*, Musas: sed XII. *Deos Consentes*. Neque tamen eos *urbanos*, quorum imagines ad forum auratae sunt, sex mares, & feminae totidem, sed illos XII. *Deos*, qui maxime agricolarum duces sunt. Primum, qui omnes fructus agriculturæ caelo & terra continent, *Jovem* & *Tellurem*. itaque duo hi parentes magni dicuntur: *Jupiter* pater appellatur; *Tellus* terra mater. Secundo *Solem* & *Lunam*, quorum tempora observantur, cum quædam seruntur & conduntur. Tertio *Cerere* & *Liberum*, quod horum fructus maxime necessarij ad victum. Ab his enim cibus & potio venit è fundo. Quarto, *Robigum* ac *Floram*, quibus propitijs, neque *rubigo* frumenta, neque arbores corrumpit, neque non tempestive florent. Itaque publice *Robigo* feriæ, *Robigalia*, Floræ, ludj *Floralia* instituti. Item adveneror *Minervam* & *Venerem*, quarum unius procuratio *olivetj*, alterius *hortorum*: quo nomine rustica *Vinalia* instituta. Nec non etiam precor *Lympham* ac *Bonum eventum*: quoniam sine aqua omnis arida ac misera *agricultura*: sine *successu* ac bono evento, frustratio est, non cultura. Hactenus Varro: unde qui rustici Dij præcipui fuerint, facile intelligimus. De *Jove*, *Tellure*, *Sole*, *Luna*, *Cerere*, *Libero*, *Minerva*, *Venere*, & *Nymphis* diximus ante: itaque de reliquis hoc capite agemus, quibus etiam alios huc pertinentes adjiciemus.

PALE S.

DE PALE Dea quæ dicam, pauca habeo: *Servius* ait, eam fuisse *Deam pabuli*, cui sacrificati sunt pro felici proventu *pabuli*, & incolumitate *pecorum*. Idem scribit alios putare eam *Vestam* esse, alios *Matrem Deum*, *Festus*: *Pales dicebatur Dea Pastorum*. An templum ei Romæ constructum fuerit, nondum apud quemquam legi: culta tamen ab ijs fuit, in ejusque honorem festum, quod *Patilia*, vel *Palilia* dicebant, celebratum, ut alio libro ostendam, propterea multa ejus mentio est apud *Virgilium*, *Ovidium*, *Tibullum*, *Propertium*, *Varronem*, & alios. Notat etiam *Servius* *Palem* à *Virgilio* genere foemino dici: ab alijs genere masculino.

F L O R A.

DIXIMUS supra duas à Romanis *Accas* fuisse cultas, alteram *Larentiam* Romuli & Remi nutricem, alteram vero *Tarrutiam*. De *Larentia* ante verba fecimus; de *Tarrutia* hic agemus. Scribunt *Plutarchus* in *Questionibus Romanis*, *Macrobius* libr. 1. *Saturnal.* cap. 10. *Augustinus* lib. 6. cap. 7. de Civitate Dei, & alij, Anco Martio regnante ædituum Herculis per ferias ociantem Deum tesserijs provocasse, utraque manu alternante, in una constituisse Herculem, in altera seipsum, adjecta conditione, ut victus cœna, scortoque mulcetur. Victore itaque *Hercule*, ædituum *Accam* *Larentiam*, nobilissimum per id tempus scortorum, intra adem inclusisse cum cœna, eamque postero die distulisse rumorem, quod post concubitus Dei accepisset munus, ne commodum primæ occasionis, cum se domum reciperet offerendæ aspernaretur. Evenisse itaque ut egressa mox templo à Taruntio, sive Tarrutio capto ejus pulchritudine compellaretur, cujus voluntatem secuta, sumptaque nuptijs, post obitum viri omnium bonorum ejus facta compos, cum decederet, pop. Romanum nuncupavit hæredem. Et ideo ab *Anco* in Velabro, loco Urbis celeberrimo, sculpta sit, ac solemne sacrificium eidem constitutum, quo Dijs manibus ejus per *Flaminem* sacrificaretur. Addunt quidam, quod à vero non est alienum, ipsam hac conditione populum Romanum hæredem reliquisse, ut sibi quotannis suum natalem celebrarent, editis ludis; quod cum Senatui flagitiosum vi um fuisset, ab ipso nomine argumentum sumi placuisse, ut pudendæ rei quædam dignitas adderetur. *Deam* igitur finxisse, quæ floribus præesset, quamque placari oporteret, ut fruges cum arboribus aut vitibus bene prospereque florescerent. Hæc *Lactantius* lib. 1. *Divinarum institutionum* cap. 20. & addit, cum colorem secutum in Fastis *Ovidium* narrasse, *Floram* fuisse non ignobilem *Nympham*, quæ sit *Chloris* vocitata, eamque *Zephyro* nuptam, quasi dotis loco id accepisset muneris à marito, ut haberet omnium florum potestatem. De *Floralibus*, quæ in hujus Dex honorem celebrabantur, post dicemus.

POMONA Dea fuit, quæ ut *Varro* & *Festus* ajunt, levissimo agrorum fructui pomis præerat. Hæc proprium habebat *Flaminem*, qui dicebatur *Flamen Pomonalis*.

VERTUMNUS, sive, ut alij scribunt VORTUMNUS. Etiam hunc Deum inter rusticos referre placuit. Sic autem appellabant eum *Deum*, qui præerat rebus contrahendis, ac vertendis, id est, permutandis: vel ab anno verisio nomen hoc habebat: vel ab eo, quod anni vertentis poma percipiat: de quo *Propertius* libr. 4.

Quid

Quid mirare meas tot in uno corpore formas?

Accipe Vertumni signa paterne Dei.

Tuscus ego Tuscius orior: nec pariter inter

Prælia Volsinos deseruisse focos.

Nec me turba juvat, nec templo labor eburno,

Romanum satis est posse videre forum, &c.

Plura lege apud *Propertium*. Propterea autem quod hic Deus ad omnes figuras ac formas opportunus erat, credebatur etiam menteis hominum, & cogitationes in rebus emendis ac vendendis, vertere, immutare, ac varie afficere, itaque mobili ingenio & inconstantes homines iratus *Vertumnus* natos dicebant, ut *Horatius Satyra* 7. lib. 2. *Antonius Faneus* in lib. 6. *Fastorum* *Ovidii* multa de *Vertumno* habet, & inter alia dicit, esse qui *Vertumnus* affirmant fuisse vetustissimum *Thuscorum* Regem, qui vinearum & pomiterarum arborum serendarum tradiderit rationem, cui *Thusci* illi, qui cum *Lucumone* in auxilium *Romuli* venisse dicuntur, *Romæ* templum ædificarint. *Asconius* in 3. *Verrinam* ait, *Vertumnus* Deum esse rerum invertendarum, id est, mercaturæ: Hujus signum & templum in vico *Thusco* ad *Opis* & *Cereris* aras constituerunt. Festa ejus, quæ mense *Octobri* celebrabantur, *Vertumnalia* appellarunt.

SEJA & *SEGECIA*, sive *SEGESTA*, harum duarum *Divarum* ex *Varrone* meminit *Augustinus* lib. 4. de *Civitate Dei*, cap. 8. cum ait: *Sata* frumenta quamdiu sub terra essent, præpositam voluerunt habere *Deam Sejam*: cum vero jam super terram essent, & segetem facerent, *Deam Segetiam*. Quam vero hic *Augustinus* *Segetiam*, eam *Plin.* *Segestam* appellat, libro 18. capite 2. ubi etiam *Seria* meminit. Verba ejus sunt: *Sejam* à serendo, *Segestam* à segetibus appellabant, quarum simulachra in *Circo* videmus. Ex eodem *Plinio* discimus, à *Numa Pompilio* eas consecratas esse. Has Deas qui nominasset, cum feriis observare solitum, *Macrobi.* lib. 1. *Saturn.* cap. 16. docet.

TUTILINA, vel *Tutelina* à tuendo dicta frumentis collectis, atque reconditis, ut tuto servarentur præposita fuit, quemadmodum *Aug.* lib. 4. de *Civitate Dei*, cap. 8. docet. Hanc *Adr. Turnebus* arbitratur esse, cujus nomen sub dio proferri non fas fuerit. *Plin.* lib. 18. cap. 2. authore. *Macrobius* etiam lib. 1. *Satur.* cap. 16. docet eos, qui eam invocarent, ferias egisse. *Ædícula* ejus in XIII. *Urbis* regione, in monte *Aventino* fuit, teste *P. Victore*. Simulachrum ejus etiam in *Circo* fuit, *Plinius* lib. 18. cap. 1. Quidam etiam *Titulinam* vocant, cui aram in *Aventino* dicatam ad *populi Romani* tutelam, *Josephus Scaliger* in *Varronem* scribit.

TUTANUS & *TUTILINA* Dii, qui rebus tuendis præerant. *Nonius Marcellus*. Hunc *Varro* in periculosis subitisque rebus invocari dicit, non aliter atque *Herculem* malorum depulsores, *Tutulinam* inauspicato nominari nefas est. Fuerunt & alii Dii frumentis præpositi, de quibus *Augustinus* verba adscribam: *Proserpinam*, inquit, præfecerunt frumentis germinantibus: geniculis nodisque culmorum *Deum Nodorum*: involumentis folliculorum *Deam Volutinam*: cum folliculi patefcerent, ut spica exeat, *Deam Patelenam*: cum segetes novis aristis æquantur, quia veteres æquare hostire dixerunt, *Deam Hostilinam*: florentibus frumentis *Deam Floram*: lactescentibus *Deam Lacturiam* (*Servius* in 1. *Geor.* *Lactantem* *Deum* esse ait, qui lac infundat segetibus, & eas faciat lactescere) maturefcentibus *Deam Matutam*: cum runcantur, id est, à terra auferuntur *Deam Runcinam*. Hactenus *Augustinus* lib. 4. cap. 8. Idem cap. 21. meminit *Dea Fructesca*, quæ fructibus præesset: *Dei Spiniensis*, qui spinas ex agris eradicaret.

ROBIGUS Deus à robigine, sive rubigine dictus, rubiginem à segetibus avertere putabatur: cui etiam festa *Robigalia* celebrabantur. Ejus multa mentio apud *Varronem* lib. 5. de ling. Lat. & lib. 1. de *Re rustica*, apud *Festum*, *Augustinum* lib. 4. de *Civitate Dei*, cap. 21. ubi dicitur *Robigo*, genere fœminino. Vives *Robigum* quasi *Rodigum* dici putat, à rodendo. Meminit hujus etiam *Plinius* lib. 18. cap. 17. & 29. De *Robigalibus* dicemus alibi.

BONUS quoque *Eventus* ab antiquis cultus est. Hujus simulachrum, ut *Plin.* lib. 35. scribit, ab *Euphratore* ita factum erat, ut dextera pateram, sinistra spicam ac papaver teneret. *Boni eventus* meminit *Varro* in lib. 1. de *Re rust.* inter Consentes divos agricolarum, ut modo diximus. *Plinius* author est, *Praxitelem* ejus simulachrum in *Capitolio* fecisse. Templi *Boni Eventus* quadam etiam hodie vestigia *Romæ* cernuntur, inter *Minervam* & *S. Eustachium*, ut à perisque creditur. *Lilius Gyraldus*.

POPULONIAM & *FULGOREM* coluerunt, *Augustinus* lib. 6. de *Civitate Dei*, cap. 10. & *Seneca* in libro de *Superstitione*, forsasse ideo ne populationes & fulgura fierent.

PILUMNUS & *PICUMNUS*: de his duobus *Servius* in 6. *Æneid.* *Pilumnus* & *Picumnus* fratres fuerunt Dii: horum *Picumnus* tercorandorum agrorum invenit usum: unde & *Sterquilinus* dictus est. *Pilumnus* vero *pilendi*, seu *pisendi* frumenti: unde à pistioribus colitur, & ab ipso *pium* dictum est. Hactenus *Servius*. *Nonius Marcellus* *Pilumnus* & *Picumnum* Deos vocat, præfides auspicii conjugaliibus, citatque *Varronem* lib. 2. de *Vita populi Romani*, cujus hæc sunt verba: *Natus* si erat *vitalis* ac sublati ab obstetrice statuebatur terra, ut auspicaretur rectus, Diisque conjugaliibus, *Pilumno* & *Picumno* in ædibus lectus sterneretur.

STERCULIUS etiam cognomen erat Saturni, qui sic dicebatur, quod ipse primum *stercore* fecunditatem agris comparavit. *Macrobius* lib. 1. Saturn. cap. 7.

BURONA Dea, praeerat bobus. *Augustinus* lib. 6. de Civitate Dei, cap. 9.

HIPPONA Dea equarum & stabuli fuit. Meminit ejus *Plutarchus* in Parallelis. *Apulejus* lib. 3. de Asino aureo. *Tertullianus* in Apologetico. *Fulgentius* de obscuris vocibus, & alii.

MELLONA mellificationis Dea erat. Idem eodem loco, & *Arnobius*.

JUGATINUS Deus jugis montium praesidebat.

COLLINA collibus: haec tamen ab *Augustino* *Collatina* dicitur, mendose, ut puto.

VALLONIA, vallibus. *Augustinus*.

RUSINA Dea à rure nomen habuit, quia ipsi rura commissâ fuerunt. *Augustinus* lib. 4. cap. 8. Hanc *Lilius Gyraldus* ab aliis *Ruinam* dici scribit. Huc etiam pertinent *Terminus*, *Pan*, *Sylvanus*, & *Prinpus*.

T E R M I N U S.

TERMINUS Deus, inquit *Festus*, dictus, quod in ejus tutela essent agrorum fines. Hic secundum *Varronem* à *T. Tatius* consecratus est, secundum alios à *Numa Pompilio*. Sic enim *Dionysius* lib. 2. Ut Romani contenti propriis, aliena non concupiscerent, Numa lege cavuit, de terminandis praediis. Cum enim unumquemque jussisset agrum suum circumscribere, ac in finibus statuere lapides, hos sacros esse *Jovi Terminali* voluit, jussitque, ut quotannis stato die res divina in eo loco paganorum coetu fieret, sacratio cum primis nobili festo in honorem Deorum, qui terminis tutelares praesident. Id Romani vocant *Terminalia*, sicut lapides ipsos terminos, quos nostri variant una litera, *Termonas*, quos si quis transferre ausus fuisset, aut tollere, lege *terminalis* caput ejus his Diis devovit, interfectori ipsius tanquam sacrilegi impunitate promissa, & puritate à scelere. Nec de privatorum tantum agris hoc jus sanxit, verum etiam de publicis. Hos quoque certis complexus finibus, ut Romanum agrum à vicinarum urbium agris *terminales Dii* discernere, & privatum à publico: qui mos ex illo seculo reliquus, Romanis religiose servatur, etiam nostro tempore. Nam Deos putant terminos, eisque sacra faciunt, non hostias cadentes, quod nefas sit cruentari hos lapides, sed liba Cerealia, frugumque asferentes primitias. Haecenas *Dionysius*. Coluerunt *Terminum* in Capitolio, ubi cum *Tarquinius Superbus* templum amplissimum *Jovi Optimo Maximo* extruere vellet & propterea omnium aliorum Deorum aedes exauguraret, *Terminus* & *Juventus* ei cedere noluerunt, qua de re *Livius*, *Dionysius*, *Ovidius*, *Augustinus*, & multi alii. Et de hac re intelligendum anigma apud *Agel.* lib. 12. cap. 6.

*Semel, minusve, an bis minus sit, non sit scio,
An utrumque horum, ut quondam audiri dicier,
Jovi ipsi regi noluit concedere.*

Significatur enim *Terminus*: & sic explicat *Angelus Politianus* *Miscellaneorum* cap. 35.

PAN Deus, Mercurii filius, Latine *Funus* dictus, nomen accepit, quod πᾶν significat omne, quia sub ipso universo rerum natura colatur, sive mundus. *Funus* dictus ab eundo passim cum omnibus animalibus. Simulachrum ejus caprina facie effingebatur, rubro colore, hirtis cornibus, pectore sideribus radiante, infima sui parte hispida, & caprino pede: altero pede incurvum, quod ejus simulachrum eleganter interpretatur *Macrob.* lib. 1. Satur. cap. 22. & ad rerum naturam transfert. De *Pane* etiam *Silius Italicus* lib. 13. Bellorum Punicorum. Antiquissimum hoc fuit & honoratissimum Arcadam numen, qui cum in Italiam venissent, sedibus sub colle acceptis, & exadificatis more patrio domiciliis, omnium primum *Panis Lycae* templum construant. Themide jubente, in loco, quem Romani *Lupercal* nominant, cujus meminerunt *Livius*, *Justinus*, *Plutarchus*, & multi alii, *P. Dionysius* lib. 1. Erat tum, ut fertur, spelunca sub tumulo magna, denso querceto contexta, & sub petris profundi fonticuli, solumque rupibus contiguum, nemorosum, & frequentibus ac proceris opacum arboribus. Ibi ara dicata Deo more patrio sacra fecerunt, quae nostro quoque tempore faciunt Romani mense Februario, post brumam nihil mutantes ex ritu pristino. Haec ille. Plura habemus, ubi de *Lupercis*, & *Lupercalibus* dicendum erit.

S Y L V A N U S.

Servius scribit, publicam caeremoniarum opinionem hoc habere, *Sylvanum* esse Deum pecorum & agrorum: prudentiores tamen dicere esse ὕλην θεόν, hoc est, Deum πῦρ ὕλης. *Hylen* autem esse faciem omnium elementorum: id est, ignem sordidiorum, & aërem: item aquam & terram sordidiorum, unde cuncta procreantur. quam Graeci ὕλην, Latini *materiam* appellant, unde *Sylvani* nomen factum. Et apud *Alianum* de Historia animalium, Crathin Sybaritam concubuisse cum capra, & inde natum puerum, qui caprina haberet crura, & humanam faciem, qui fuerit in Deorum numerum relatus, & *Sylvanus* Deus appellatus. Quod *Sylvanus* infestus fuerit puerperis *August.* lib. 6. & 15. de Civitate Dei docet, & nos paulo ante meminimus.

P R I A P U S.

IMPURUS & obscenus hic Deus fuit, de quo, ut multa dicam, pudor meus non finit, hoc tantum moneo, fuisse ipsum hortorum Deum & custodem, quod ex illo *Virgilii*, Ecloga 7. liquet.

*Sinum lactis & hac te liba Priape quotannis
Expectare sat est, custos es pauperis horti, &c.*

Servius: *Priapus* fuit de Lampsaco, civitate Helleponti, de qua pulsus propter virilis membri magnitudinem, post in numerum Deorum receptus, meruit praesidem esse hortorum. *Dionysii* & *Veneris* filius fuit, cujus fabulam describunt *Apollonii* interpretes, *Stephanus*, *Suidas*, & alii. Fuit etiam Deus nuptialis, dictus *Mutinus*, de quo supra. Et de Diis rusticis haec tenus.

AD CAP. XX. PARALIPOMENA.

De Diis Rusticis, Flora, Termino, Sylvano, Priapo, nuditate Deorum, eorumque statuis.

Dii rustici agrorum erant praesides, agriculturamque promovere censebantur. Horum in numero Flora est. *Aurel. Olymp. Nemesian. Eclog. 1.*

— dat pectus Flora coronas.

Sidon. Apollinar. carm. 11. v. 115.

Hic spargit calathos, hic flores Flora perennes.

In urbem recepta ex oraculo Sibylla, anno urbis condita quingentesimo decimo sexto. C. Plin. lib. 18. Nat. histor. cap. 29. exhibitique illi ludi, quibus, ab ipsa, Floralia nomen fuit. *Wolfgang. Laz. Comment. Reip. Rom. l. 10. cap. 10.* celebrataque illa 4. Calend. Majas, ut alios omittam, D. Augusti. l. 6. de Civit. Dei cap. 7. Optime, ut solet, descripsit vetus Scholiastes *Juvenal. sat. 6. v. 249.* Florali iuba, quae committuntur ludi Florales, in quibus meretrices nudatis corporibus per varias artes ludendi discunt, & armis certant gladiatorii, atque pugnant, hi ludi a Flora meretrice instituti sunt in honorem Florae deae, quae floribus praest, ludi sunt impudici. Trimum itaque est, offendere etiam in ludicris Romanis & foeminas armatas produci consuevisse. Puto auctorem esse incertum, qui primus id factitarit. *Statius lib. 1. sylv. ult.*

Hos inter fremitus novosque luxus

Spectandi levis effugit volutus,

Stat sexus nudis insciusque ferri,

Et pugnas caput improbus viriles.

Credas ad Tanaim, serumque Thasim

Thermodontiacas calere turmas.

M. Martialis. Amphith. epigr. 6.

Belliger invillis quod Mars tibi fecit in armis,

Non satis est Caesar, fecit & ipsa Venus.

Juvenal. sat. 1. v. 23. inter vitia urbis corrupta, & ista enumerat, mulieres venationi Circensibus adhibitas.

Cum tener uxorem ducat spado, Mavia Thyscum

Figat aptrum, & nuda teneat venabula mamma.

Et sat. 6. v. 250.

— nisi si quid in illo

Pellere plus agitat, veraque paratur arena,

Quem praeferre potest mulier galeata pudorem?

Quae fugit a sexus, vires amat.

Galeata ergo, & armis decretoriiis accincta, certabant eodem quo gladiatores ritu. L. Sen. lib. 7. Nat. quast. cap. ult. Deinde sub persona, cum diu trita frons est, transitur ad galeam. *Juvenal. sat. 6.*

Et quanto galea curvetur pendere.

Luctantur, non modo armis gladiatoriiis dimicabant. idem *Juvenalis sat. 2.*

Luctantur pauci, comedunt colypchia pauca.

Maximus illius ritus usus sub Domitiano principe. C. Sueton. in eo. cap. 4. Venationes, gladiatorumque, & noctibus ad lychnichos, nec virore modo pugnas, sed & faminarum. Qui tamen illud ad eum referunt auctorem, graviter errant, nam & Titus frater ante illum idem in ludis suis fecerat. *Engela* *γυναικες* a *αἰψοῦ* *τῶν ἐνταραῖς* *συγκριτες* *ἀσπάρτο*. Feras mulieres ignobiles

confecerunt. *Dio Coccejan. lib. 66. ad finem.* Idem denique sub Nerone factitatum, qui utrumque praecessit in imperio, ut videri possit, frequenter gestum. *Sueton. Ner. cap. 11.* Ludis, quos pro aternitate imperii susceptos, appellari Maximos voluit, ex utroque ordine & sexu, ludicras partes sustinuerunt. Sed infueta, & veluti praeer naturam libido, constitutione Severi Aug. penitus sublata. Io. Xiphilin. in eo. Neque vero mihi perluadeo Romanos primos fuisse, qui cum viris luctari exercebantur foeminas voluerint. Quippe idem Spartanis in usu positum. *Sext. Propert. l. 3. eleg. 13.*

Multa tua, Sparte, miramur jura palaestra,

Sed magis virginei munera gymnasii.

Quod non infames exercet corpore laudes,

Inter luctantes nuda puella viros.

At quae infames laudes? an forte strenue cum viris luctari, quod probrosum mulieri, atque inde laudem quærere? an potius error subest, & referribendum. *Yvo Villiomar. lib. 4. cap. 1. in Rob. Titium:*

Quod non infames exercet corpore ludos.

Nisi forte laudes corpore exerceri, cum *Tibullo l. 4. dici posse* fateamur. *Achill. Stat. Neapolitan.*

Laudis & assiduo vigeat certamine miles.

Et de ritu illo palaestrae Lacedaemoniae, *Papin. lib. 4. syl. 8.*

Qualis maternis Helene jam digna palaestris

Inter Amycleas reprobata candida fratres.

Sidon. Apollinar. carm. 9. v. 184.

Unctas Tyndaridis dicasse luctas.

Martial. lib. 4. epigr. 55.

— aut libidinose

Ledaas Lacedaemonis palastras.

P. Ovid. epist. 15. Paris Helenae:

Mors tua gentis nitida dum nuda palaestra

Ludis, & es nudis foemina mixta viris,

Quod rapuit laudo.

Sed redeo ad Floralia: in quibus Ediles fabas, cicer, aliaque similia in vulgus missilia spargebant. *Valer. Maxim. l. 2. cap. 5.* Pseudo-Cornut. in A. Persii sat. 5. v. 175. Ludis Florilibus omnia semina spargebantur in populum, ut Tellus velut muneribus suis placetur.

Persius ipse:

— ciceringere large

Rixanti populo, nostra ut Floralia possint

Aprici meminisse senes.

Et quia ipsa Flora meretrix fuisset notissima, meretrices apertis nudatisque pudendis producebantur, cursurae, saltaturae. *Martial. lib. 1. epigr. 3.*

Festosque ludos, & licentiam vulgi.

Et ejusdem libri epigr. 36.

Qui Floralia vestit, & solatium

Permittit meretricibus pudorem?

D. Anfon. Eidyll. 25.

Nec non lascivi Floralia lata theatri,

Quae spectare volunt, qui voluisse negant.

Commitebantur, seu choreae, seu lusui isti, foeminarumque nudatum discursus, sono tuba. *Juvenal. sat. 6. v. 249.*

— dignissima certe

Floralis matrona tuba.

Nec

Nec modo in Floralibus scorta producta, sed & in quibuslibet theatralibus ludis, habebis infra lib. 5. cap. 4.

Denique in his non leones, urti, elephantes, aut tigrides exhibita, aliaque ferocitate aut truculentia nota animalia, sed lepores. Ludovicus Ipiras praeceptor meus in Maximiliano suo, divino carmine:

Imbelles lepores Floralis praemia campi.

Martial. lib. 8. epigr. 67.

*Cum modo distulerint rauca vadimonia chartae,
Et Floralibus praesent arena feras.*

Vide Cornelium Vitellium Annotat. cap. 22. Cal. Rhodigin. lib. 25. cap. 30. Antiquar. Lectio. Et quod pene omiseram, inter popularia sacra erant Floralia, quae toti populo exhibebantur. Adrian. Turneb. lib. 30. Adversarior. cap. 30. ex M. Martiali lib. 10. epigr. 41.

Et populare sacrum bis millia dena tulisset.

PARALIPOMENA.

*De Termino Deo, statua ejus, ritu ei sacrificandi.
Lapides arboreisque Terminales. Prius-
pus. Sylvanus.*

Inter antiquissimos Romanorum Deos Terminum habitum, loquuntur legum Regiarum fragmenta, a viris doctis digesta, & argumento liquido est, nullum Deum prius illo, ex legum praescripto cultum: vide infra lib. 4. cap. 6. nomen à terminando, finiendove desumptum Graeca origine. Xenoph. lib. de Laced. Rep. τὸ τελευτᾶν τὸ βῆναι τὸν ἄλυσιν ἀπὸ τοῦ θεοῦ, Judicium retulit ad finem vita, pag. 684. Statua illi erecta erat, quadrato lapide, vel stipite dedolata, uncto, coronato. Araob. cont. gent. lib. 1. Venerabar (dicitur) numer simulachra modo ex fornacibus prompta, incubibus deos, & malleis fabricatos, elephantorum ossa, picturas, veternostis in arboribus tenias, si quando conspexeram lubricatum lapidem, & ex olivi unguine ordinatum, tanquam inesset vis praesens, adulabatur, assiduique; rescribere mecum, irrigatum, alii legunt exornatum, quibusdam placet, olivi unguine divinum, hoc est, divum factum. Idem Araob. lib. 8. ut aliqua praesent editiones, revera liber ille non Arnobii est, sed M. Minucii Felicis. Ut tam luculentis die in lapides eum petiariis impingere, effigatos sane, & unctos, & coronatos. Clemens Alexandrin. 1. 7. Stromat. & in Protept. Lucian. in Charonte. L. Apul. 1. 1. Florid. Vel enim colliculus sepimine consecratus, vel trum ut dolamine effigatus, et ceteros libamine humigatus vel lapis unguine delibutus. Et lib. 1. Apolog. Negant se vidisse aut lapidem unctum, aut ramum coronatum in finibus ejus. Sicut lib. de conditionibus agior. Cum terminos disponerent, ipsos quidem lapides in solidam terram collocabant, proxime ea loca, quibus fossis factis defixuri eas erant, & unguento, velaminibusque, & coronis eos coronabant. Plura vide apud Pet. Colvium in Apuleji locum laudatum. L. Sen. Hippolyto aq. 2. n. 528.

- - - nullus in campo sacer
Divisit agros arboribus populis lapis.

D. Juvenal. sat. 16.

Improbis aut cam' una mihi si vicinus aderit,
Aut sacrum effudit medio de limite saxum.

Aecl. Prudent. lib. 2. in Q. Symmachum:

- - - & lapis illic

Si stetit antiquus, quem cingere suae erat error
Fasciatis.

T. Lucr. Carus lib. 5.

- - - velatum saepe videri
Fertier ad lapidem, atque omnes accedere ad aras.

P. Virg. lib. 12. Aeneid. in fine:

- - - saxum circumfudit ingens,
Saxum antiquum ingens, campo qui forte jacebat
Limes agro positus, item ut discerneret arvis.

Papin. lib. 5. Thebaid. v. 569.

*rapit ingenti conamine saxum
Quo discretus ager.*

Et terminales lapides vocavit Ammianus Marcellin. 1. 18. & arbores terminales pari sensu lego apud Paulum 1C. lib. 5. Receptar. sentent. tit. 22. & indistincte arbores lapidesque terminales dixere 1Cti leg. 1. 3. ff. de Term. moto. Ovid. 1. 2. Faistor.

*Terminae, sive lapis, sive es desertus in agro
Stipes, ab antiquis tu quoque nomen habes.*

Tibull. 1. 1. eleg. 1. ex Ovidii imitatione:

*Nam veneror, seu fides flori desertus in agris,
Seu vetus in virgilio florida feta lapis.*

Frequentius tamen lapis Terminus erat. Idem libro eodem eleg. 3.

*Non domus ulla fores habuit, non fixus in agris,
Qui regeret certis finibus arva, lapis.*

Sext. Propert. lib. 1. eleg. 4.

*Nullas illa suis contemnet stertibus aras,
Arx quicunque facer qualis ubique lapis.*

Denique donec plura inferius dicantur, addendus unicus est M. Aurelii Olympii Nemeiani ex Eclog. 1. locus:

*Sub te ruris amor, sub te reverentia iusti
Florat, ambiguus signavit terminus agros.*

S Y L V A N U S & ipse inter rusticos deos habitus, & matronalis pudicitia infidiator. D. August. de Civit. Dei, lib. 15. c. 22.

Quoniam creberrima fama est, multique se expertos, vel ab iis qui experti sunt, de quorum fide dubitandum non est, audisse confirmant, Sylvanos & Faunos, quos vulgo Incubos vocant, improbos saepe extitisse mulieribus, & earum appetisse ac peregrisse concubium. Iundem sane esse Sylvanum & Incubum patet ex Glossario veteri, in quo *Ilavō dicitur, Incubus Sylvanus*. Et pueris statim post partum custos adhibebatur, ne Sylvanus per noctem ingrederetur, & jacentem vexaret, & ut id significaretur, constituebatur quidam, qui pilo limen ferret, ut disseruit D. August. lib. 6. de Civit. Dei cap. 9. & notavit Meursius Criticar. Exercit. par. 2. cap. 1. Et ante illum Blond. Flav. Rom. Triumph. lib. 1. Et lib. 2. ejusdem operis pag. 44. Hunc inquam inter numina, quae agorum praesidebant cultui, censuerunt locum habere. Jul. Obsequens lib. de Prodig. c. 8. *Silentio noctis ex sylva Arisa, ingens vox audita, quae Sylvani credita est fuisse*. A sylvis itaque nomen sortitus videtur. Hor. 1. 3. od. 29. *dumtaxat Sylvani*. P. Virgil. lib. 1. Georg.

Et teneram ab radice serens Sylvane cupressum.

Gratius Cynegetic. in limine:

*- - - Latii cultor qui Faunus amœni,
Menalusque puer, donitrix Idea lenum
Mater, & inculto Sylvanus termitte gaudens.*

Itaque suspicor statuam illi positam, manu protensa & cupressu armata, cujus fationem primus invenit. Martian. Capella lib. 5.

de Nupt. Merc. & Philolog. in principio:

*Tunc primum postea Sylvanus forte cupressu
Percitus, ac trepidans dextram tendebat in mem.*

Interim corrigendus è Lucilio locus, corruptissimus apud Nonium Marcellum, cap. 2. num. 324. Nam Lucilii verba ibi loci sunt 26. lib. Satyr.

Luporum exaltorem Malvanum, ac fulguritatem arborum.
Nullo plane sensu, quod ut vidit J. Liptius, iussit referri, meo iudicio rectissime:

Luporum exaltorem Sylvanum, ac fulguritatem arborum.

Q. Horat. lib. Epod. od. 2.

*Qua muneretur te Priape, & te pater,
Sylvane, tutor finium.*

Scio alios eandem correctionem recepisse, seu excogitasse, inter quos & Adrianus Turneb. 1. 29. Adversarior. c. 23. sed alio sensu, ut crederent Sylvanum eundem esse cum Matte, in cujus tutela est lupus animal ferum & truculentum, & certe M. Cato lib. de Re Rustica favet cap. 38. cui *Mars Sylvanus* dicitur: jam vero lupum Marti sacrum, quis dubitet? Et unico verbo dicam, Granmaticis Sylvanus est, πᾶς θεὸς ἰθαὶ, omnis Deus Sylvicola. Sed Sylvani mentio in vetustis hisce marmoribus, quorum fragmenta apponam:

SYLVANO. SANCTO.
LARUM. PHILEMON.
P. SCANTI. ELEUTHERI.
D. D.

Alterius hæc sunt verba:

SYLVANO. SANCTO. SACRO. LARUM.
CÆSARIS. N. ET. COLLEGI. MAGNI. CN.
TURPILIUS. TROPHIMUS. VOTO. SUO.
SUSCEPTO. ARAM. DE. SUO. D. D.

Extat & tertii lapidis inscriptio. etiam hic ponenda, unde iudicium quoddam & conjectura esse possit, non tantum Sylvestrem Deum fuisse Sylvanum, sed etiam domesticum, unum nempe e Lætorum numero. Sic itaque inscriptio se habet:

SYLVANO. SACRUM. SODAL. EJUS. ET.
LARUM. DONUM. POSUIT. TI. CLAUDIUS. AUG. LIB. FORTUNATUS. A. CURA. AMICORUM.

Ad sacrificia ejus venio; cui inter Romanos tantum, quod sciam, cultus exhibitus fuit, peractaque sacrificia, à viris tantum suscipiebantur. Ver. Scholiast. Juvenal. ad v. 446. Satyr. 6. Sylvano mulieres non licet sacrificare. Hostia illi primitus. ut rusticum decebat Deum, hæc oblatum erat. Q. Horat. libr. 2. epist. 1.

Tellurem Porco, Sylvanum lælle piabant.
Aut animalia hostia. Juvenal. loco proxime citato:
Cadere Sylvano porcum.

PHILAFUS obsecratis & spurcitiei præses etiam inter deos rusticorum, divino honore cultus, cujus nomine, nihil aliud quam pudenda significabant: adeo ut lascivi ex pene seu Priapo biberent, distique illi drilopota. Ver. Scholiast. Juven. sat. 2. vers. 95.

- - vitreo bibit ille Priapo.
Nec rusticum tantum hic numen, sed & marium, navigationibusque præpositus. Leonidas vetus poeta in Antholog. libr. 1. cap. 56. epigr. 4.

Ταῦδ' ὁ Πρίανος ἐν ἁν ἐν τῷ ποταμῷ, ὁ λιμνῆς.
Hæc Priapus ego impero, portuum præfatus.

Et Antipater Sidonius:

Αἰδέσθαι δὲ εὐχῆσαι προσέειπεν, ταῦδ' ὁ Πρίανος
Τὴν μὲν ἐν λιμνῇ πᾶσι ἐν τῷ ποταμῷ.
Tela benexa extendite, hæc Priapus votis in portum consentientibus puer dico Ba. chi. Et Marcus Argentarius vetus item Epigrammatographus:

Τὰς δὲ τὸν Πρίανον
Πειθόμενος, πᾶσι δὲ τοῖς ναυτοῖς.
Hoc tu Priapo credens, omnem tange navigationem. Et à Satyro Thyillo antiquo pœta appellatur λιμνοποιός, portuum præfatus. Et ab eodem λιμνῆν δαίμονι, portuum dæmoni. Archias illud πρὸς εὐχὰς, loci custodem vocat: & eidem ara, seu lituali Deo, id est, Portumno, aut Neptuno, erigi solebant. Agathias Scholasticus:

- - ἐν ἡρώεσσιν ἀνέστησαν Πρίανος.
Portuum præfatus in aris Priapo.

Paulus Silentarius. Πρίανος ὁ ναυῶν Πρίανος, fidelis navitus Priapus. Thearatus Scholasticus, ἐκδοστής Πρίανος, portuum datori Priapo.

Sed communior poetarum sententia, hortorum reique rustice præsidem faciebat. Author Priapeorum.

Illius, arari quondam, nunc cultor agelli,
Hæc tibi Perfessus templa Priape dæo.

In aliis editionibus:

Arari quondam cultor, nunc cultor agelli.
Sed parum interesse existimo. Perius lib. 4. Antholog. cap. 12. epigr. 88. ἀρχαῖα φύλακα, olerum culti dem efficit. Lucian. ἔργα κηρυττῶν φύλακα, aridorum palmarum custodem. Argentarius: εὐχὰς τὸν ναυῶν ἔχει, custodem piscium habens. Antistius, εὐχὰς τὸν ναυῶν, fructus servans.

Ejus statua expressa est ab Apollonida egregie in hæc verba: Ἀἰβὲρ Ἀνδραγῆς με πᾶσι καὶ δὲ ποταμῷ Πρίανος, Ἐν χερσὶ δὲ ἀμοιβὰς πᾶσι καὶ λιμνῇ.

Posuit Anaxagoras me non cretum pedibus Priapum, in terra nigro-

que genu inclinantem. Super qua re nihil est, quod notari debeat nisi nudum eum, ut & omnes alios Amoris deos depingi solitum. Author Priapeorum:

Taliacumque puer dominus florentis agelli
Imposuit mensæ, nude Priape, tuæ.

Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 4.

Quæ tua formosus caput solertia, certe
Non tibi barba nitet, non tibi culta coma est.

Nudus & hyberna producis frigora brumæ,

Nudus & æstivi tempora sicca canis.

Amor etiam seu Cupido nudus depingebatur. Philostrat. in icone ejus. & simulachrum Cupidinis nudus est apud C. Plinium lib. 36. c. 5. Rationes vide apud Alexandrum problemat. c. 85. Moschus in Amore fugitivo, Eidyll. 1.

Τὴν τοῦ ἔρωτος σῆμα, νῦν δὲ ἐν τῷ ποταμῷ.

Nudum corpus habet, mentem fallacia velat.

Sive ad verbum: Corpore quidem nudus, at mens illi testæ est.

Marullus Tarchapiota in Epigrammatis:

Cur sine veste Deus? simplex puer odit opertum.

Sext. Propert. lib. 1. eleg. 3.

Crede mihi, non ulla tua medicina figura est,

Nudus Amor forme non amat artificem.

Venus itidem sine ullaveste depicta. Lucian. lib. cui titulum fecit ἑρπῆς, Amores. Vide quæ superius dixi Reg. 1. de Venere Aoadyomene. Arnobius 1. 6. Ad libidinem concitat Venus nuda. Et paucis interjectis. Venus nuda, & aperta depingitur, ac si dicas illam publicare ac devendere meritorii corporis formam. L. Apul. libr. 16. Milesiar. Qualis Venus, cum virgo fuit, nuda & intactæ corpore.

M. Martial. lib. 8. epigr. 1.

Nuda recede Venus.

P. Ovid. libr. 1. Amor. eleg. 14. Nuda Dione. Epist. Didis ad Æneam:

- - quia mater Amorum

Nuda Cytheriacis edita fertur aquis.

Lib. 3. de arte Amandi:

Nuda Venus madidas exprimit arte comas.

Sidon. Apollinar. Carm. 7.

Nuda Venus, secunda Pales, pharetrata Diana,

Juno gravis, prudens Pallas, turrita Cybelle.

Ratio est, quod crimen celari non possit. Furius Fulgent. libr. 2.

Mytholog. Vel quod effrenata volucrias inanes, & nudas dimittat.

Altercatio Hadriani & Epicteti:

Quare nuda Venus? nudus pinguntur Amores?

Bassianus Aug. novercam nudam videns, in uxorem duxit. Æl. Spartian. in eo D. Ambrosio 1. 3. de virginib. An quicquam est tam prout ad libidines, quam inconditis moribus, ea qua vel Natura abscondit, vel dissimulata velavit, membrorum opera nudare?

Propert. lib. 2. eleg. 15.

Nam modo nudatis mecum est lustrata papillis,

Interdum tunica duxit aperta moram.

Cæl. Rhodig. 1. 4. Antiquar. Lect. c. 7. exponit eodem sensu illud ejusdem poetæ 1. 4. eleg. 9.

Cantabant surdo, nudabant peffora cæco.

Martial. lib. 1. epigr. 105.

At mihi nuda satis nulla puella placet.

D. Auson. epigr. 38.

Nec bis cinella Diana placet, nec nuda Cythere,

Ille voluptatis nil habet, hæc nimium.

Et impudica Maria, nuda mamma tenet venabula. Juvenal. sat. 1. vers. 24. & Messalina Augusta, nuda in fornice stetit prostituto corpore intrantibus. Sat. 6. v. 124. & nudum spumanti latello videt. Sat. 9. v. 35. Ovid. libr. 1. Metamorph. Fab. 9.

- - laudat digitosque manusque,

Brachiaque, & nudos media plus parte lacertos.

Est etiam quod conciliandi amoris, seu verius concitandæ libidinis præceptum 1. 3. de Arte:

Pars humeri tamen ima tui, pars ima lacerti

Nuda sit, à lava conspicienda manu.

Bene itaque Q. Ennius, & Græcorum & Romanorum mores

A 2

in

in gymnasiis reprehendens, qui nudas feminas, nudosque & formosos adolescentes producebant luctaturos, ut retulit M. Tull. lib. 4. Tusculanar. quaestio.

Flagitii principium est, nudare inter cives corpora.

Quæ omnia notissima sunt, & facile tyroni sexcenta similia observare exempla. Et disquisivit vir eruditissimus, & literarum bono natus Andreas Tiraquellus in Commentariis suis de Legibus Connubialibus, & aliis.

C A P. XXI.

De aliis Diis Miscellaneis.

Restant pauci aliquot Dii qui in prioribus capitibus locum habere non potuerunt, de quibus hoc capite dicemus.

P A V O R & P A L L O R.

Hos Deos *Tullus Hostilius* 111. Romanorum Rex vovit in prælio contra Fidenates, tum cum Albani duce Metio Suffetio, sive, ut multis placet, Fufetio, discessu suo ab exercitu Romano, eos non parum turbassent. Ita *Livius* l. 1. Tullus in re trepida x11. vovit *Salios*, fanaque *Pallori* ac *Pavori*. Meminit eorum *Aurel. Augustinus* sæpe, ut lib. 4. cap. 15. & l. 6. cap. 10.

C L O A C I N A.

ALIA hæc est à *Venere Cluatina*, quemadmodum ex veteribus scriptoribus docet *Joannes Vives*, quem hic libenter sequor. Dicta est *Cloacina* à *cloaca*, quod Romæ in *Cloaca* magna fuerit effigies ejus inventa, cumque ignoraretur cujus ea esset, ex loco nomen ei inditum, *Cloacinaque* appellata fuerit. *Lactantius*. Apud Augustinum *Clacina* legitur, quod tamen *Ludovicus Vives* in *Cloacinam* mutandum esse contendit. Est igitur hæc à Tarquinio Prisco consecrata. *Tertullianus* adyta *Cloacina* ludens, cum dicit, *Cloacina* intelligit, his verbis in libro de Pallio: sed omnino totum Empedoclem in adyta *Cloacina* detulisset. Vide & *Turnebi* Commentarios in Varronem de lingua Latina.

A J U S L O C U T I U S.

Hic Deus à *loquendo* nomen habet, quod locutus fuerit, & præmonuerit Romanos de adventu Gallorum, de quo ita *Livius* libro 5. *M. Cedrius* de plebe nunciavit Tribunis, se non in nova via, ubi nunc sacellum est, supra ædem Vestæ vocem noctis silentio, audivisse, clariorem humana, quæ magistratibus dici juberet, *Gallos* adventare, id ut sit, propter authoris humilitatem spretum. Et paulo post: Camillo expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuncia cladis ante bellum Gallicum, audita, neglectaque esset, mentio illata, justumque & templum in nova via *Ajo Locutio* fieri. Eandem historiam recitat *Cicer.* l. 1. de *Divin.* & *Plutarch.* lib. de *Fortuna Rom.* & in Camillo. Ædes hujus Dei à *P. Victore* ponitur in 8. Urbis regione: à *Cicerone* tamen & *M. Terentio Varrone* apud *Agellium*, non ædes; sed ara tantum ei constructa esse scribitur.

R I D I C U L U S, vel R E D I C U L U S.

REDICULUS etiam Deus à Romanis cultus est, cujus extra portam Capenam fanum constructum accepimus. Nam cum secundo bello Punico Urbem oppugnaturus *Annibal* accessisset, à Diis injecto metu recessit. *Festus*.

T E M P E S T A S.

TEMPESTATIS ædes à *M. Marcello* extra portam Capenam constructa fuit, cum is liberatus esset à periculo & tempestate, quam passus erat, cum in Corsicam & Sardiniam navigaret. *Ovid.* in *Fastis*.

F E B R I S.

Colebant veteres quosdam Deos, ut prodesse: quosdam, ut ne obessent, placabant, uti *Orbonam*, *Rogum*, *Febrim*, &c. De *Febris Dea* ita scribit *Valer. Maxim.* *Febrim* ad minus nocendum templis colebant, quorum unum adhuc in Palatio, alterum in arce Marianorum, tertium in summa parte vici Longi, in eaque remedia, quæ corporibus aegrotorum innexa fuerant, deferrebantur. Meminit ædium hujus *Dex* aliquoties *Cicero*.

F U G I A.

Fugiam existimat *Lud. Vives* Deam lætitiæ de fugatis hostibus fuisse, ad *August.* lib. 2. cap. 6.

F O R N A X.

FORNAX Dea etiam existimata est, quoniam ante triticum, & ejus usum, far fornacibus torrebatur: unde est *Dea Fornax* constituta, cujus meminerunt *Festus*, *Lactant.* & *Ovid.* in *Fastis*.

C A C I A.

CACIA Dea culta Romæ, quæ *Caci* soror fuit, ut scribit *Lactantius*, quæ de furto boum Herculi fecit indicium: unde etiam sacellum meruit, in quo ei per Virgines Vestales fiebat res sacra, ut *Servius* scribit in 8. *Æneidos*.

VICEPOTA.

Quæ hæc Dea fuerit, incertum. Apud *Livium* libro secundo, cum de demolitione ædium Valerii Publicolæ agit, sic legitur in vulgatis: Delata confestim materia infra *Veliæ*, & ubi nunc vicus publicus est, domus in infimo clivo ædificata. Ubi pro vicus publicus, Beatus Rhenanus annotat, se in uno veteri libro legisse, ubi nunc *Vica* poca est, quod tamen in *Viriplace* mutandum censet. *Carolus Sigonius* legit; Ubi nunc Vicus publicus est, quemadmodum & apud *Plutarchum* in Publicola vertit *Xylander*; Ubi nunc templum est, & vicus publicus dicitur. *Iustus Lipsius* lib. 2. Epistolicarum quæstionum, epistola 11. legendum apud *Livium* arbitrat, Ubi nunc *Vicpotæ* est templum: & sic *Plutarchum* etiam emendandum. Quæ autem, & qualis ea Dea fuerit, ignorare se dicit.

Meminit & *MINUCII* Dei *Festus*, sed qualis is fuerit, non exprimit. Hæc enim sunt ipsius verba: *Minucia* porta appellata est, eò quod proxima esset sacello *Minuci*. *Paulus* Festi abbreviator: *Minucia* porta Romæ est dicta, ab ara *Minuci*, quem Deum perabant.

Fuit & *VOLTURNUS* Deus, cujus *Festus* his verbis meminit. *Volturnalia* Volturmo Deo sua sacra faciebant, cujus sacerdotem *Volturnalem* vocabant.

Foribus tres Deos præficiebant, *Forculum*, *Cardeam*, & *Limentinum*: & *Forculus* quidem foribus dabatur, ut ait *Augustinus* l. 4. de Civitate Dei, cap. 8. *Cardea* cardini, *Limentinus*, limini. *Cardeum* quidam libentius *Carnam* vocant, quæ (ut canit *Ovidius* in 6. Fastorum) ab Jano compressa, acceperit cardinum potestatem, prius *Grane* nuncupata, deinde per antistichon, *Carna*.

CAP. XXII.

De Diis peregrinis.

SUPEREST, ut adhuc de *Dio Fidio*, *Iside*, *Osiride*, & *Serapide* dicamus, quos peregrinos Deos appellamus, quòd ab aliis gentibus in Urbem recepti & culti sunt. Quanquam eorum plures fuerunt, de quibus tamen antè, occasione sic oblata, egimus.

S ANCTUS, vel DEUS FIDIUS.

SABINORUM hic Deus fuit, à Reatinis plurimum cultus, ubi etiam editus esse putatur: de quo *Dionysius Halicarnassensis* lib. 2. hæc scribit: In agro Reatino, quo tempore Aborigines cum tenebant, virgo quædam indigena claro genere prognata, choros ducebat in templo Enyalii, quem Sabini, sicut & Romani, *Quirinum* nominant: verum repente divino furore correpta, choream deseruit, & in sacrum se cursu proripuit. Deinde à loci genio compressa, ut vulgo visum est, filium edidit, nomine *Medum*, vel potius *Dium Fidium* cognomine. Is virilem ætatem ingressus, & forma supra hominem fuit, & in re militari longè præcellentissimus est habitus. Cumque captus esset condendæ Urbis cupidine, collecta magna manu ex agris finitimis, brevi *Cures* replevit habitatoribus, vocatas, ut quidam putant à genio, cujus dicebatur filius: aut ab *hastâ*, sicut maluit alii. *Cures* enim Sabini *hastâ* nominant. Ita *Terentius Varro* scriptum reliquit. Paulò post *Dionysius* refert ex P. Catone, *Dium* illum *Fidium*, *Sabum* alio nomine dictum fuisse, quem Sabini coluerint.

Ædes *Dii Fidii* in Urbe dedicata est à Sp. Posthum. Consule, anno V. ccxxcxi. nonis Juniis in loco Bellonæ, locata ab ultimo Regum Tarquinio, non tamen ab illo consecrata. *Dionysius* l. 9. qui etiam addit, eo demum anno ex S. C. ædem hanc à Posthumio Consule dedicatam esse, probari ejus ædis inscriptione.

I S I S.

Hanc *Diodorus Siculus* lib. 1. Rerum antiquarum filiam Saturni & Rheæ *Osiridis* sororem atque uxorem fuisse, & eandem cum *Cerere* esse scribit. Quæ prima invenerit triticum & hordeum, hominibus prius incognita. Leges quoque statuerit, quibus justitia aequè omnibus servaretur, vi, atque injuria timore poenæ sublatis: qua de causâ à priscis Græcis *Isis Legifera* appellatur, tanquam prima legum inventrix. Paulò post scribit, hanc Deam à nonnullis *Isidem*, ab aliis *Cerere*, *Thestophoram*, *Lunam*, *Junonem*, ab aliis alio nomine appellari. Subjicit etiam inscriptionem columnæ ejus, quæ talis est: Ego *Isis* sum *Aegypti* regina, à *Mercurio* erudita. Quæ ego legibus statui, nullus solvet. Ego sum prima frugum inventrix. Ego sum *Osiridis* Regis mater. Ego sum in astro Canis resurgens. Mihi *Babastis* urbs condita est. Gaude, gaude *Aegypto*, quæ me nutriti. Hæc & plura alia *Diodorus Siculus*, quæ apud ipsum potius leges. Non pauciora, imò plura etiam sunt apud *Plutarchum* in bello de *Iside* & *Osiride*.

Isidis ædes & ædiculæ Romæ multæ fuerunt, ut videre est in descriptione xiv. Urbis regionum, quam à *Onuphrio Parrinio* mutuati, primo libro inseruimus.

O S I R I S & S E R A P I S.

O S I R I S etiam Saturni atque Rheæ filius fuit, *Isidis* frater & maritus, rex *Aegypti*. Hunc & *Osiridem*

dicunt, & *Serapidem*, *Dionysum*, *Plutonem*, *Ammonem*, & *Jovem*. Nolo hic prolixè commemorare, quæ plurima à *Diodoro Siculo*, *Plutarcho*, & aliis de eo in medium afferuntur, nisi tantum inscriptionem columnæ ejus, quæ apud *Diodorum* extat talis: *Mibi pater Saturnus, Deorum omnium junior. Sum verò Osiris rex, qui universum peragravi orbem, usque ad desertos Indorum fines. Ad eos quoque profectus sum, qui Arcto subjacent, usque ad Istri fontes. Et iterum alias quoque orbis adi, usque ad mare Oceanum, partes. Sum Saturni filius antiquior, germen ex pulchro & generoso ortu: cui non semen genus fuit. Neque ultus est in orbe, ad quem non accesserim, locus, docens omnes ea, quorum inventor fui. Hæc & alia plura in columna *Osiridis* scripta fuisse, *Diodorus* auctor est.*

De *Osiride* hæc *Suidas*, quemadmodum ea citata & versa sunt à Joanne Ludovico Vive, ad cap. 5. lib. 18. *Augustini* de Civitate Dei. Hunc Deum alii *Jovem* esse dixerunt, alii *Nilum*, propter modium, quod in capite habet, & cubitum, mensuram aquæ scilicet: alii verò *Joseph*. Sunt qui *Apim* quendam fuisse dicunt hominem locupletem: & regem in *Memphide* *Ægypti* urbe, qui in difficultate annonæ maxima *Alexandrinorum* proventibus eos propriis aluerit. Ideò mortuo templum est erectum, in quo bos nutriebatur, indicium ferens agricolæ, & notas in colore certas habens: diciturque & bos ipse *Apis* de nomine regis i. lius. Sepulchrum autem hujus *Apidis* in quo est ejus corpus conditum, *Alexandriam* translatum est, & à *Soro* atque *Apide* composito nomine, vocarunt cum *Serapim*, postea dictus est *Serapis*. Hactenus *Suidas*. Alii alia afferunt, quæ sciens prætereo. Cultus hic Deus postremis temporibus etiam Romæ fuit, pluresque ei ædes & templa extructa sunt, ut ex *P. Victoris*, & *Onuphrii Panvinii* descriptionibus xiv. regionum Urbis, & ex aliis quoque Scriptoribus manifestum est. Verùm de Diis Romanorum, eorumque ædibus, templis, ædiculis, &c. hactenus. De ministris jam eorum dicemus.

AD CAP. DUO ULT. PARALIPOMENA.

De *Isidis* Deæ cultu, sacris, fano, sacerdotibus, adulterii in templis, linceis vestibus.

De plerisque istis diis dixi supra hoc opere. & de *Pavore* & *Tallore*, Regione 5.

De *Rediculo*, fuscæ dilexii Regione 1.

De *Fornace*, cap. 13. lib. 1.

De *Tempestate* *Tritici*, *Turceb*. lib. 5. *Adversarior*. cap. 22.

Q. *Horat*. *Epod.* od. 10.

Libidinosus immolabitur caper,

Et agna tempestatis.

Ex *D. Augustino*, *Tertulliano*, *Firmico Materno*, & aliis, quasi poetæ *Hyemem* vocant. *Virgil*. lib. 3. *Æneid*.

Nigrum Hyemi pecudum.

Et lib. 5. *Æneid*.

Noctem hyememque ferens.

Valer. Flacc. *Argonaut.* lib. 1.

Illicitas tentare vias, hyememque mereri.

Stat. lib. 3. *Syl.* 2. v. 75.

Inque hominem surrexit hyems.

Et lib. 6. *Thebaid.* v. 21.

Seu Thyrrenam hyemem, seu stagna Ægea lacescant.

Ovid. *epist.* 7. *Didus* ad *Æneam*:

Quo fugis? obstat hyems, hyemi mihi gratia prosit,

Aspice, ut eversas concitet Euris aquas.

Quoniam non sum igoarus, occultum latere sensum; in iis versibus, ut *hyems* *Ovidio* sit idem quod *sidus hybernum*. *Virgilio* lib. 4. *Æneid.* v. 309. *Nam maria claudabantur à tertio Eiduum Novembris usque ad sextum Eidus Martias.* *Flavius Veget.* *Renatus* 1. 4. de re militari c. 39. sed idem inter *Græcos Heliodus* prodiderat. Quod *oempeillo*. ut plerumque tempore tempestatis maria inolestantur. Ob id *Idibus Martiis* solemniter, litoralibus diis, sacrificiis peractis, navigia in mare deducebantur, tanquam concessa jam à natura navigatione. Q. *Horat.* 1. 1. od. 4. & interpretes ad illum locum:

Solvitur acris hyems, grata vice veris & Favoni,

Trahuntque fidas machina carinas.

De *Sango*, seu *Sanco*, seu *Sancio*, dictum etiam à me ad Regionem quintam.

De *Iside* pauca subnectam, non ignarus vulgaria esse omnia, quæ de illa tradenda habeam. Extat enim liber *Plutarchi*, de *Iside & Osiride*. *Suidas*, & *Lucar. Flacid.* ad l. 1. v. 265. *Theb.* & libro 6. *Theb.* v. 279. quam optime descripsit *Papinius* idem 1. 3. *Syl.* 2. 101.

Ipsa Thoronis quondam stabulata sub antris,

Nunc regna Phari, numenque orientis anheli,

Excipe multiformi puppem Marcotida sistro.

Idem nunc fuisse cum *Cerere* putant *Stephan.* l. de Urbib. in *Ægyptis*. *Tertullian.* *Prima Isis reperta spicas capiti circumtulit.* *Tzetzes* apud *Brodum*, ad *Philippi* veteris poetæ epigramma l. 6. *Antholog.* cap. 7. Et licet *Alexandrinum* præsertim eam coluerint, ut scripsit *Aurelius Macrobius* l. 1. *Saturno*. c. 20. tamen à *Senatu Romano* recepta. *Lucan.* lib. 8.

Nos in templa tuam Romana recepimus Isu,

Semidesque canes.

Lib. 9. v. 159.

Evolam busto jam numen gentibus Isin.

Eademque in Italia ei sacrificia instituta, quæ olim in *Ægypto*, fuisse *L. Apulejus* l. ult. *Milesiar.* Et in ejus mysteriis, novem noctibus integris secubabant. *Ovid.* 1. 1. *Amor.* eleg. 8.

Sape nega noctem, capiti modo finge dolorem,

Et modo qua causus prabeat, Isis erit.

Et lib. 3. eleg. 8.

- - - *Quid in vacuo secubuisse thoro?*

Sext. Propert. lib. 2. eleg. 33.

Tristia jam redeunt iterum solennia nobis,

Cynthia jam noctes est operata decem.

Atque utinam Nilo pereat, qua sacra repente

Misit matronis Inachis Ausonius?

Qua dea tam cupidos toties divisit amantes,

Quæcumque illa fuit, semper amara fuit.

Conqueritur deinde eam in urbem receptam:

An tibi non satis est fuscis Ægyptus alumnis,

Cui tibi tam longa Roma petita via est?

Narrat vetus scholiastes *Juvenal.* sat. 6. v. 524. *Tuno induit pellici & reversa insulam figuram recepta est inter deas: & ipsa est dea Isis, inde etiam sacra de Ægypto.* *D. Auson.* *Eidyll.* 25.

Natalis Herculeum, vel ratus Isacæ.

Aliquoties tamen postea, receptis reliquis omnibus gentilibus diis urbe exacta ista, *Pilone* & *Gabinio Coss.* Q. *Tertullian.* *Apolog.* cap. 6. Sed quamdiu Romæ fuit, nulli deorum majori superstitione, quam ei, litatum. Nam maximus honor ejus sacerdotibus delatus, summaque dignatio. *M. Volusius* adis plebis scriptus assumpto *Isaci* habitu, per itinera, viasque publicas stitem petens, in *Brutici* castra perierat. *Valer. Max.* 1. 7. cap. 3. tit. 8. Et *Dormitianus* *Isaci* habitu velatus, inter sacrificulos vane superstitionis latuit. *C. Sueton.* c. 1. hoc ego attribuo reverentia, qua ejus mystas prosequerantur Romani.

Templi ejus Romæ meminere *Ælius Spartianus* in vita *Hadriani*. *Aug. Dionysius Halicarnass.* l. hist. Rom. 5. *Ælius Lam-*

*Qui grege linigero circumdatus, & grege calvo,
Plangentis populi currit derisor Anubis.*

Ovid. lib. 2. Amor. eleg. 2.

*Nec tu linigeram fieri quid possit ad Isin
Quaeris.*

Nonnulla editiones habent, & hic, & lib. 1. de Arte versu supra citato:

Nec tu Niligenam.

Sed male, neque enim Isis in Aegypto nata, sed in Gracia, Inachi fluvii filia, ut notum, atque in Aegyptum translata, ob id patronymico vocabulo Inachis dicta: Philip. Beroaldus notat. Et lib. 1. Fast. Inachi laeta. Florid. Sabin. l. 3. subciivior. cap. 1. abundantissime. Ovid. idem l. 3. de Arte:

*Cum sedeat Phariae sistris operata juventa,
Quaque sua comites ire iubentur, eat.*

Melius in Codice MS. Herculis Ciofianii:

*Cum sedeat Phariae sacris operata juventa,
Quaque sua comites ire vetantur, eat?*

Hoc est cum illa sacra sacra templi intima & secreta ingredi-
tur penetralia, quo viri non admittuntur. Idem lib. 1. de Pon-
to eleg. 1.

Vidi ego linigera numen violasse satentem

Isidu, Isiacos ante federe focos.

Et par meudum irrepit in l. 1. Metamorph. fab. 14. sic enim ille:

Nunc dea Niligena colitur celeberrima turba.

Rescribe, ut antea:

Nunc dea linigera colitur celeberrima turba.

M. Martialis. lib. 12. epigr. 29.

Linigeri fugiunt calvi, sistrataque turba,

Inter adorantes cum stetit Hermogenes.

Sistrum concutiebat sacerdotes ipsius. Præter authores lau-
datos L. Apul. l. 2. Miletiar. Miserere per sidera caelestia, & ar-
cana Memphisitica, & sistrata Phariaca. Et l. 1. Sacerdos appropin-
quat, dextra sistrum præferens. Rationem habes apud Lucatium
paulo ante laudatum, Servium v. 696. l. 8. Aeneid. Isis est ge-
nius Aegypti, qui per sistrum motum, quod gerit in dextra Nili ac-
cessus significat, & recessus, per stulam, quam sinistra retinet, osten-
dit fluentiam omnium lacunarum: Isis autem lingua Aegyptio-
rum est terra. Baptista Pius Annotation. Poster. c. 40. Virgil.
loco laudato:

- - - Patrio vocat agmina sistro.

Valer. Flacc. lib. 4. Argonautic.

Aspide cincta comas, & ovanti persona sistro.

Alb. Tibull. l. 1. eleg. 3.

Quid tua nunc Isis mihi Delia? quid mihi prosunt

Ille tua toties sistrata repulsa manu?

Melius sic, quam antea:

Ille tua toties ara repulsa manu?

Persius sat. 5. v. 186.

- - - Cum sistro lusca sacerdos.

Pseudo-Cornutus ibi; Sistrum sacerdotes Isidis portant. Lusca
autem ideo quod nubes deformes, cum maritos non invenerint, ad
ministra deorum se conferant. forma ejus ovalis, & manubriata
circa oras tintinnabula pendentia habens. Ovid. fab. ult. lib. 9.
Metamorph.

- - - Rapuitque sonabile sistrum.

Adrian. Turneb. l. 26. Adversarior. c. 33. materia illi aurum,
argentum, æs. Apul. l. 11. Erebi, & argentei, imo vero aurei
sistrum argenti vinnitum conspicientes. L. Lucan. l. 8. v. 833.

Semideosque canes, & sistrata iuventia luctus.

P. Ovid. l. 3. Amor. eleg. 8.

*Quid nos sacra juvant, quid nunc Aegyptia presunt
Sistra?*

Adscribam alterum ex eodem scriptore locum l. 9. Meta-
morph. fab. 12. qui non modo Isidis sacra, sed & pompam
totam plene describit:

*Inachii ante thorum pompa comitata sacrorum
Aut stetit, aut visa est, merant: lunaria fronti
Cornua, cum spicu nitido flaventibus auro,
Et regale decus, cum qua latrator Anubis,
Sanctaque Bubastis, varisque coloribus Apis,
Quique premit vocem, digitoque silentis suadet,
Sistræque erant, nunquamque satius questus Osirin,
Plenaque somniferis serpens peregrina venenis.*

D. Aulon. epist. 25. Paulino:

Isiacos agitant Maeotica sistra tumultus.

Sistrum huius usus in bellis, eo quippe Amazones pro tuba in ex-
peditionibus utebantur. Isidor. l. 2. Etymolog. c. 21. Sexti.
Propert. l. 3. eleg. 10.

Romanamque tubam crepitanti pellere sistro,

Baridos & contis rostra Liburna sequi.

Denique D. Juvenal. sat. 13. v. 94.

Decernat quodcumque volet de corpore nostro,

Isis, & irato seriat mea lumina sistro.

Vet. scholiast. seriat lumina, etiam cæcum faciat. Nam & excæ-
care putabatur noxios Isidis. Lucill. Antholog. l. 2. c. 22. epig. 4.

Ἦν τιν' ἔχον ἔχθρον Διούσιος, μὴ κατὰ πόλιν

τὴν Ἰσιν τέρει, μὲν δ' ἄρ' ἀπειμείτω,

Μῆδ' ἔτις τυφλὸς ποτὶς, δέει.

Si quem habes hostem Dionysi, non impreceris Isidem huic neque
Harpocratem, neque si quis cecos facit, deum. Sed jam de aliis
agamus.

De Serapide dixi lib. 1. supra in Reg. 3. Et de eodem pulchra
apud Ruffinum l. 2. hist. Ecclesiast. c. 23. De Serapidis origine
diversa fertur opinio, alii Jovem putant, cuius capiti modius su-
perpositus, vel quia cum mensura, modoque cuncta indicet mode-
rari, vel vitam mortalibus frugum largitate præberi. Quidam in
honorem nostri Josephi formatum perhibent simulacrum, ob di-
mensionem frumenti, qui tempore famis subvenit Aegyptus. Aliud
Nymphodorus apud Clementem Alexandrinum l. 1. Stromat.
Sed conformia Ruffino sunt, quæ prodit Julius Firmicus Ma-
ternus lib. de errore profanar. relig. qui tamen fecidissime
interpolatus est, & corruptus: Quomodo esurientibus & ementi-
bus frumenta dividerat, capitis superpositus est. Legendum in-
dubie: Quo modo esurientibus & ementibus frumenta dividerat,
capitis is superpositus est. Sequitur deinde in eadem narratione;
hujus simulacrum Neogororum turba custodit; lege mecum,
Neogororum turbam custodit.

Vide oraculum de potentia Serapidis, relatum ab Aurelio
Macrobi. l. 1. Saturn. c. 20. & ex eo a Petro Crinito honest. de
discipl. l. 24. c. 16. Est & apud Apollodorum l. 2. Bibliothec. in
principio, Apim tyrannica dominatione regnantem, Telxionis as
Telchinis insidius proutum, excessisse de vita, & mutato nomine
pro Api Serapim vocatum. De Api vero legendi Justinus l. 1. c. 9.
Cambyses offensu superstitionibus Aegyptiorum, Apis, cate-
rorumque deorum ades diris jubet. C. Sueton. in Tito cap. 5. Jul.
Solin. cap. 36. & alii passim. Ovid. l. 2. eleg. 13. Amor.

Et comes in pompa corniger Apis eat.

M. Lucan. l. 9. v. 160.

Et sacer in Magni cineres maclabatur Apis,

Stat. Papii. lib. 3. sylv. 2. v. 107.

- - - Aut quo se gurgite Nili

Mergat adoratus strepitibus pastoribus Apis.

ROMANARUM ANTIQUITATUM

LIBER TERTIUS.

DE SACERDOTIIS.

Nulla unquam in terris gens fuit tam fera, quæ absque omni Deorum metu fuerit : sed omnes naturali luce edocti, esse aliquem, qui imperium in universum mundum haberet, & cujus voluntate & nutu omnia gubernarentur, & fierent, elegerunt sibi, quem colerent, ejusque cultus gratia templa, aras, condiderunt, sacrificia instituerunt, eisque sacerdotes ceremoniarum & sacrorum peritos præfecerunt : id quod in omnibus omnium gentium historiis videre est. Præter omnes autem alios populos, præcipue Romani fuerunt in Deorum cultu supersticiosissimi, & religiosissimi, uti hætenus vidimus. Quot enim Deos Deasque effinxerunt ? quot templa, delubra, fana, arasque iis construxerunt ? & ut omnia, quæ ad Deorum cultum pertinent, ritè peragerentur, suos plerisque Diis sacerdotes instituerunt : his Pontifices præfecerunt, qui reliquos sacrorum omnium rationem edocerent, atque ne qua in re peccaretur, viderent : de quibus nobis hoc libro dicendum est, ut etiam ea in re horrendæ Ethnicorum tenebræ nobis innotescant. Insistimus autem vestigiis L. Fenestellæ, sive, ut jam malunt nonnulli, Dominici Flocci Florentini, Pomponii Lati, Onuphrii Panvinii, & aliorum, qui ante nos de iis sunt commentati, initiumque à primæ Latinorum religione, unde Romani suam illam hauservunt, sumemus.

C A P. I.

De prima Latinorum religione.

Homines priscos, agrestes, asperos, & more ferarum viventes, ad mitiorem cultum vitamque Saturnum, & Janum qui in Latio regnarunt, redeiisse fama est ; cum eos agrorum cultum, & politiore quandam vivendi rationem docuissent. Iplis vero, qui hætenus sine ulla religione fuerant, primus Deorum cultum, metumque injecit Saturni filius, Faunus, qui lucos sacraivit, templa constituit, & sacrificiorum jus ordinavit. A quo etiam ades sacræ fana appellata sunt. Post Faunum, cum Picus, Latinus, Euander & alii, qui in Latio regnaverunt, novas semper ceremonias commenti essent, novissimè Dæmonum cultum maximè in Latio auxit Aneas, sacris Phrygiis in Italiam transportatis. Cujus postea exemplum secuti cæteri Reges, Albani primum, deinde Romani, multa & ipsi sacra addidere, usque ad Numam, qui cum omnia in certum ordinem sacra direxisset, divini apud Romanos juris conditor creditus est. Qui verò singulis illis sacris præfecti, & qui sacerdotum ordines, munia, & ceremoniæ fuerint, hoc libro, quantum fieri poterit, ex veterum monumentis ostendemus.

C A P. II.

De Lupercis, Panos Lycai, vel Jani Sacerdotibus.

Luperci, quod Pani Lycao sacra facerent, sic dicti, sacerdotes omnium vetustissimi fuerunt ante urbem conditam ab Euandro Arcade Arcadum rege, solemniter ex Arcadia translato, in monte Palatino instituti, de quibus Dionysius lib. 1. in hunc modum scribit : Arcades, inquit, in colle Palatino firmati, cum ædificia alia more patrio exornassent, templa quoque construxere, ac primum quidem Pani Lycao :

Lycaos: admonente eos *Carmenta* (est enim apud *Arcades* *Pan* vetustissimus, plurimumque in honore habitus) loco congruo invento, quem *Romani* *Lupercal* vocant, *Græci* *Lycaum* dicunt. Erat enim antiquitus antrum magnum sub colle, arbusco denso contectum, & fontes sub petris profundi, adhærentque rupibus saltus, crebris arboribus, & quidem magnis opacus, ubi ara Deo constructa, sacrificia perficiebant, quæ *Romani* postea mense *Februario* peragebant. Et post scribit quidam author, oportuisse juvenes *Palatinum*, qui postea *Palatinus* mons dictus est, incolentes, sacris peractis ex *Lupercali* circuire vicum cursu nudos ipsos succinctos pudenda pellibus immolatorum paulo ante animantium. Hanc enim velut purgationem sive lustrationem quandam incolarum patriam habitam fuisse. Meminerunt horum sacrorum & sacerdotum *Livius* libro 1. *Festus* lib. 43. *Varro* libro 4. de ling. Lat. *Sext. Pompeius*, *Val. Maximus* lib. 7. cap. 1. & alii. *Plutarchus* in *Questionibus Romanis*, quæst. 68. & in *Romulo*, inquit: *Luperci sunt, qui Lupercalibus per lasciviam discurrentes, pellibus obvios cadunt.* Idem alibi: Jugulant capras, tum duos ex genere adolescentes eo sistunt, quorum frontes alii cultro sanguine perituro pingunt, alii statim lanam lacte madentem admoventes abstergunt: oportet etiam abstergeri adolescentes ridere. Deinde incilis in corrigias caprarum pellibus, discurrent in orbem, & si qui obstant, scuticis cadunt. Mulieres adulta ætate, ultro se ad verbera offerunt, ratæ eam rem ad fecunditatem conducere. Proprium ac suum ejus celebritatis est, ut *Luperci* canem immolent. Meminit hujus rei, & *Ovidius*, ut alibi notamus. Porro duo *Lupercorum ordines* fuerunt, alii *Fabiani*, alii *Quintiliani*, à præpositis suis *Fabio*, & *Quintilio* sic appellati, quorum *Fabiani Romuli*, *Quintiliani Remi* partium fuerunt, *Festo* & *Ovidio* testibus. Quibus deinde tertius ordo, vel sodalitas adjecta est, eorum, qui *Juliani* dicti sunt, quod in *Cæsaris* honorem sint instituti. *Suetonius* in *Julio*. *Dio*. lib. 44. initio. *Adrianus Turnebus* *Adversariorum* lib. 7. cap. 3. Meminit eorum etiam *Cicero* in *Philippicis*.

AD CAP. II. PARALIPOMENA.

Lupercalium ritus, qui Arcades, quis Panis cultus.

DE sacerdotiis Romanorum extat libellus *L. Feneſtella*, saltem epigraphæ sic præferente, quod non ita se habere, clarum aperitque culibet ex eo, quod *L. Feneſtella* citent, *Plinius* sæpe, *Macrobius* lib. 1. *Saturnal.* cap. 10. *Fulgentius* lib. 3. *Mytholog.* in principio, & alii innumeri antiqui scriptores. Cum tamen is, quisquis est, indignus certe illo nomine, novitius sit, & nuperus, longeque iis, à quibus citatur, posterior, & ipse libello isto laudet *A. Gellium* nocturni *Atticarum* scriptorem cap. 5. Sed non ita pridem prodit hoc opusculum, æternis tenebris, meo judicio, damnandum, sub nomine cujusdam *Dominici Flocci*. Sed ad rem.

Lupercalia explicuerunt, eorumque ritus *Interpres Juvenalis* ad *Satyræ* 2. vet. scholiast. ad v. 142. *Steriles mulieres februantibus Lupercis* e offerrebant, & ferula verberabantur, hoc nomine, qui infra textum multi feminis credit contritus ob fecunditatem dandam: palmas ideo dicit, quia aut catomis cadebantur, aut quia manibus i apulant cunei per civitatem, tunc & in solio, si qui post ipsum descenderit, statim conſpuit. Nudi tranſcurrebant *Luperci*. *Aurel. Prudent.* in *Romano Martyre*:

Quid illa turpis pempæ? nem'e ignobiles

Vos esse monstrat cura Luperci currus,

Quem servulorum non reus vilissimum,

Nudus plateas si per omnes cursitans

Pulset puellas verberare istas ludicro?

In aliis editionibus, parvo legitur discrimine:

Pulset puellas verberare istas ludicro?

Ut & in *C. Petronio* in *Civilibus*: *Quo mens ista jubet, aut, ut aliis visum, Quo mens acta jubet.* Idem *Prudent.* lib. 2. in *Symmach.*

Inde Lupercales ferula, nudique petuntur

Discursus juvenum.

Virgil. lib. 8. *Æneid.*

Hinc exultantes Salios, nudosque Lupercos.

Sed cum pudori consulum cuperet *Augustus* princeps, statuit, ne imberbes inter *Lupercos* nudi per urbem cursarent. *C. Sueton.* cap. 31. Ecce non semper nudi, at interdum etiam pelle capiti a accincti. Ut est apud *M. Junianum Justinum* lib. 43. aliquando & oleo peruncti, *Plutarch.* in *Antonio*. & subligaculo interdum succincti, quo pudendus corporis partes velarent, & ob id

cincti, à cinctu appellabantur. *Porphyrio* *Horatii* interpres ad *Artem poet.* & *Ovid.* lib. 5. *Fast.*

Semiceps coloris cinctus *Faune Lupercis.*

Pellibus induebantur itaque, & pellicis scuticis obvias matronas cadebant ut nomine à crepitu deducto *Crepus* fuerint vocati, ut mirum sit, ferulas iis à *Prudentio* supra proxime assignari, nisi forte dicamus, ferulas hæc pellibus etiam & corio testas: quod & admitti posset. *Fest.* *Pomp.* lib. 3. *Crepus* *Romani Lupercos* dicebant, à crepitu pellicularum, quem faciunt verberantes: mos enim *Romani* in *Lupercalibus* nudos discurrere, & pellibus obvias quasque feminas ferre. *Jun. Moderat.* *Columella* lib. 10. *Rei Rust.*

Capadocæque premis ferali mense Lupercus.

Germanos vocat *M. Cicero* in *Orat. pro Cæsio*. *fer. a quodam* *ſaldatis*, & plane pastoris, atque agrestis *germanorum* *Lupercorum*. *Julius* eisdem appellat 2. *Philip.* eosque plenissime ibi describit. *Fabiani*, à *Fabio* quodam dicti iidem, quod ab *Adriano Turnebo* notatum lib. 7. *Adversarior.* cap. 3. & post illum à *Marcello Donato Ponzano*, *Commentarior.* cap. 76. *Sext. Propert.* lib. 4. eleg. 1.

Vellera pellitus jerosa movebat arator,

Unde licet Fabius sacra Lupercus habet.

Denique & à *Quintilio*, *Quintiliani* audiunt ab *Ovidio* lib. 2. *Fastor.*

Risit, & indoluit Fabius potuisse, Remumque

Vincere *Quintilios* non potuisse suos.

Fuere hi sacerdotes *Panis* qui *Latini* *Faunus*, est *Ἐργασίας* *ἄρχων*, rusticorum deus. *Apollonius Smyrnaus*, *ἱερεὺς τε*, per montes ambulans. *Erycius* poeta, *τεγρέων* *ἄρχων*, delectus *ſistula*. *Alcaeus*, de quo quædam non vulgaris libneſtiam, ac primum ex adulterio eum susceptum à *Mercurio*, matre *Penelope*. *M. Tull.* lib. 3. de *Nat. deor.* *Jul. Hygin.* *ſabular.* c. 224. *Pan* *Mercurii* & *Penelope* filius ex mortali factus est immortalis. Id contigisse *Mercurio* in hircum mutato, ob quam causam & *Pan* hircinis pedibus effingatur. *Simonid.* epigr. 84. lib. 4. *Antholog.* cap. 12. *Thaletus* ibidem loci epigr. 85. *Anſon.* *Eidyll.* 3. *Mofellav.* 174. *Capripedes* agit cum lata protervia *Panes*. *Narrat* *Herodotus* lib. 2. *Irobus Grammaticus* ad illud *Eclo.* 4. *Virgiliana* idem docet: *Pan* *Deus* *Arcadæ*.

Aliis ex *Luciano* in *Dialogis Deorum*, & *D. Gregorio Nazianzeno* *Orat.* 1. in *Julianum* *Aug.* observatum, addendus *Nonnus Panopolit.* lib. 24. *Dionysiac.* v. 87.

Ἴνα Παναγιώτη κεκεχλῖα Πανα κομήτω.

Filius *Penelope* cornu trahentem *Pana* comatum.

Quod eo lubentius retuli, ut vulgarem de calitate *Penelope* opinio

opinionem rescinderem, quam ex fide Homeri notissima pudicitia, poeta penè omnes tradiderunt, at contra historicorum veterum nonnulli impudicissimam fuisse, omnibusque sui corporis vulgari copiam fecisse. Duris Samius lib. de Agathocle, & Lyander historiae vetustissimus scriptor. Tzetzès schol. domesticæ turpitudine offensum Ulyssen ad Circe rediisse, & à Telemacho filio necatum prodit ad Lycophronis Alexand. cui illa dicitur *ἑστράδεα πειρώσασα* Baccha sortans; aliis placet Ulyssen, ob admissos procos, cum illa divorcio facto, Lacedæmonia concessisse, inde Mantineam, ibique diem extremum clausisse, quod relatum à Pausania in Arcadic. Et Helen. Acron. Penelope meretrix fuit, quæ amatores suos pulchritudine sua luxuriosis reddebat. Ad illud Q. Horatii lib. 1. epist. 2.

Sponsi Penelope, nebulones.

Probatumque impudicitia ex eo, quod à procis munera acceperit, quod meretricii animi certissimum argumentum. Homer. l. 18. Odyssei & mariti sui Ulyssis interfectori nupsit, ex quo concubio natus Italus. Jul. Hygin. fab. c. 127. Et ob id ipse Ulysses apud Sabinum poetam in responsorii Epistolis:

*Tot juvenes inter, tot vina liquentes semper,
Hei mihi! quid credam? pignore casta manes?*

P. Ovid. lib. 1. de Arte:

Penelope ipsam, perferes modo, tempore vinctæ.

Et procurum habito delectu, ut fortiori, valentiori que possit concumbere, arcu tentabat singulos. Author incertus Priapeorum carminum:

*Penelope vires juvenum tentabat in arcu,
Qui latus argueret, cornus arcus erat.*

Nemo meo melius nervos tendebat Ulyse.

Et est apud IC. Paulum l. 3. ff. si pars hæred. petat. locus diversitate scripturæ controversus: Alioquin tradidere non leves auctores quinque quaternos enixam Penelope. Quæ lectio placuit Fr. Accursio, licet in aliis editionibus, Peloponensem, legatur, in aliis. Teloneisiam, denique in nonnullis, Proconnesiam, ut & apud C. Plinium lib. 7. cap. 3. Sed parum refert.

Ad Panem redeo, quem constat rusticum deum habitum, vel esse omnibus poësis. De quo intelligi posset locus Prudentii in Romano Martyre.

*Quid rusticorum monstra detestor deum?
Faunos, Priapos, sibilantem præfides,
Nymphas natantes.*

Propterea que rustica hæc Luperorum societas, & agrestis à Cicerone vocatur. Addendum & apes, alveariaque in ejus tutela fuisse. Zonas poeta Antholog. libr. 1. cap. 60. c. pigr. 7.

Ὅφρα μελισσοῦ Πάν ἐπικυβέλι.

Ut apum servator Pan subalvearius.

Inter semideos collocat Placidius ad v. 112 libr. 6. Thebaidos Statianæ. Hercules & Mercurii socium facit Philodemus Epigrammatographus Antholog. l. 4. cap. 12. epigr. 86. Et Echus soni inventorem celebrant. Alceus ideo amore ejus captum inducit:

Πάνδ με τὸν δυσπρότα, καὶ ἐξ ὀδύτων φύγαν ἤχον.

Pana me amantem infelicem, & ex aquis fugit Echo.

Arabius Scholasticus:

ἀμήχανον ἄσπετον ἤχον.

Frustratus infabilem Echo.

Denique Panis oraculum apud Pisas fuisse loquitur Lucianus Placidius ad v. 479. lib. 3. Thebaid.

- - - rusticus accola Pise

Pana Lyconia nocturnum exaudivit in umbra.

Et templi idem meminit lib. 3. ad v. 206.

- - - Procul usque Lycæi,

Parthenio, que ju. ex saltus.

Ut Luperi ab arcendis ab ovilibus lupis dicebantur, ita & ipse Pan Lycæus vocatur, vel à monte ejus nominis, vel ab urbe Lycææ. Ovid. lib. 2. Fastor.

Quid vetat Arcadia doctos de monte Luperos?

Et quia venatores montibus plerumque gaudent, Panem venatus præfidem fecere, Zozinius Thafius lib. 6. Antholog. c. 15. epigr. 11.

Σὺ τὰδε Πάν θηρώτῃ ἀνγυγέτατον σύναιμος

Δίκλιν, τερχιδάδιος δώκ κορησίης.

Tibi hæc Pan venator suspendendum consanguinei retia, trina munera venationis. Julian. Diocles:

Δίκλιν σὺ τὰδε Πάν ἀνθρώπων δίκον ἀδελφῶν.

Retia tibi hæc Pan deposuimus domus fratrum.

Satyrius poeta eodem capite:

Θηρώτης δίκλιν τὰδε δίκλιν ἀνθρώπων δίκον,
τῷ Πάνι.

Venator longum hoc rete posuit Panis, Sed obvia sunt omnia.

CAP. III.

De Cereris Græca sacerdote.

Sacerdotis Græca Cereris sæpe fit in Livio mentio: sed quamnam ea sit, non explicatur: atque haud scio, an ab ullo alio, præterquam à Dionysio lib. 1. ejus origo referatur. Is enim de ea in hæc verba scribit: Arcades post occupatum montem Palatinum, libi à Fauno Aboriginum Rege concessum, tum alia templa ædificaverunt, tum vero Cereri ædem extruxerunt, & per foeminas sacerdotes sacra ei fecerunt abstemia, more Græco: additque deinde suo etiam tempore nihil eorum mutatum esse. Plura de ea reperire non licuit.

CAP. IV.

De Potitiis & Pinariis, Herculis sacerdotibus.

Aniquissimum fuit etiam Potitorum & Pinariorum sacerdotium, ab ipso scilicet Hercule institutum, de quo Halicarnassensis lib. 1. hæc tradit: Postquam condita Herculi ara ab Euandro fuisset, & sacrificium factum, ferunt incolas regionis (Aborigenes) ab Hercule rogatos, ut quando iis ultro inter Deos receperent, servarent honores ipsius perpetuos, quotannis juvenum indomitum mactantes, & ritu Græco peragentes id sacrificium. Et ut semper libens adesset suis sacris, præfecit illis edoctas prius rituum duas nobiles familias. Hi fuerunt Potitii atque Pinarii, penes quas gentes multis seculis duravit cura sacrorum, ita uti ille juxta Græcorum disciplinam instituerat: Potitii solis extorum dape vescantibus, à quibus arcebantur Pinarii in communi officio semper potentem partem cedentes collegis sacerdotum Potitiis, ea fuit tarditatis multa & negligentia, quod jussi mane præsto esse, adelis demum extis ad cæteram dapem

venerint. Nunc tamen illorum posteritas non habet curam horum sacrorum, sed operantur eis servi empti are publico. Hæc *Dionysius*. Eadem *Livius* lib. 1. docet, & *Servius* in 8. *Æneid.* cujus verba cum notatu digna sint, libet adscribere. Is postquam de ara *Maxima Herculi* constituta verba fecisset, hæc subiungit: Cum *Hercules* de suo armento ad sua sacrificia boves dedisset, inventi sunt duo senes, *Pinarius* & *Potitius*: quibus qualiter se coli vellet, ostendit, scilicet, ut mane & vespere ei sacrificaretur. Perfecto itaque matutino sacrificio, cum circa Solis occasum essent sacra repetenda, *Potitius* prior advenit, *Pinarius* postea extis jam redditis. Unde iratus *Hercules*, statuit, ut *Pinariorum* familia tantum ministra esset, epulantibus *Potitiis* & complentibus sacra. Unde etiam *Pinarii* dicti sunt *ἀπὸ τῆς πείνης*, id est, à fame. Nam senem illum *Pinarium* constat alio nomine esse nuncupatum. Hactenus ille. Porro addit *Livius*, *Potitios*, qui ab *Euandro* docti antistites sacri ejus per multas ætates fuerant; postquam tradidissent servis publicis solenne familiæ ministerium, ad unum omnes interiisse, id quod factum est, uti ex eodem authore constat, anno ab urbe condita cclxi. Consulibus *M. Valerio Maximo*, *P. Decio Mure* in Censura *Appii Claudii*, cui postea *Cæci* cognomen fuit. Sic enim in illius anni historia scribit: Eodem *Appio* auctore *Potitia gens*, cujus ad aram *Maximam Herculis* familiare sacerdotium fuerat, servos publicos ministerii delegandi causa, solennia ejus sacri docuerat. Traditur inde dictum mirabile, & quod dimovendis statu suo sacris religionem facere posset. Cum duodecim familiæ ea tempestate *Potitiorum* essent, puberes, ad triginta, omnes intra annum cum stirpe extinctos: nec nomen tantum *Potitiorum* interiisse, sed Censorem etiam *Appium* memori Deum ira post aliquot annos luminibus captum. Hæc *Livius*, quæ etiam habet *Valerius Maximus* lib. 1. cap. 1.

CAP. V.

De Regibus.

Reges tam apud Græcos quam apud Romanos Sacerdotes fuisse manifestissimum est. *Virgilius* enim de Rege Deli Anio ita scribit:

Rex Anius, Rex idem hominum, Phœbique Sacerdos.

De Romanis autem *Livius* lib. 1. & *Dionysius* lib. 2. scribunt; *Numam*, quamvis multa sacerdotia instituisse, ipsum tamen etiam quædam obuisse, ea maxime, quæ postea ad *Dialem Flaminem* fuerint delata. Ejectis vero Urbe *Regibus*, *Rex sacrificulus* creatus est, qui regia sacrificia curaret, de quo post dicemus.

CAP. VI.

De Fratribus Arvalibus.

Fratres Arvales, ut scribit *Varro* lib. 4. de ling. Lat. dicti sunt, qui sacra publica faciunt, propterea, ut fruges ferant arva: à ferendo, & arvis Fratres Arvales dicti, quia *Fratria* dixerunt. Eorum institutionem & originem tradit apud *Agell.* lib. 6. cap. 7. *Massurius Sabinus* in 1. Memorab. *Accam Laurentiam* Romuli nutricem fuisse dicit: eamque mulierem ex xii. filiis maribus unum morte amisisse, in cuius locum *Romulus Acca Laurentia* sese filium dederit, seque & cæteros ejus filios Fratres Arvales appellavit. Ex eo tempore Collegium mansisse Fratrum Arvalium numero xii. cujus sacerdotii insigne sit spicea corona, & alba infule. Easdem *Plinius* libro 17. cap. 2. tradit: ubi inter alia dicit, spiceam coronam, quæ vitta alba colligaretur, & sacerdotio huic pro religiosissimo insigni data esset, primam apud Romanos fuisse coronam. Honorem quoque hunc non nisi vita finire, & exules etiam captosque comitari. De iis etiam *Fabius Fulgentius* in lib. 1. de Vocib. antiq. in hunc modum scribit: *Acca Laurentia*, Romuli nutrix consueverat, pro agris semel in anno sacrificare xii. filiis suis sacrificium præcedentibus; unde cum ex iis unus mortuus esset, propter nutricis gratiam *Romulus* in vicem defuncti se succedere pollicetur: unde & ritus processit, cum xii. jam deinceps sacrificare, & Arvales dici fratres, sicut *Rutilius Gemmus* in libris Pontificalibus memorat. Hactenus ille. Fratres Arvales de finibus & terminis motis cognovisse, *Jac. Cujacius* l. C. lib. 11. observat. cap. 5. docet, ex veteribus glossis, in quibus sic scriptum reperitur: Arvales sodales oī ἀπὸ τῶν διαγινώσκοντες διμασθαί. Ideo autem Arvales de terminis motis cognovisse arbitratur, quod termini sancti & inviolati haberentur, de quibus *Juvenalis*:

*Improbis aut campum mihi si vicinus ademit,
Aut sacrum effodit medio de limite saxum,
Quod mea cum vetulo coluit puls annuus libo.*

Senece in *Hippolyto*:

— Nullus in campo sacer
Divisit agros arbiter populus lapis.

Adrianus tamen *Turnebus* libro *Advers.* 21. cap. 1. Non Sacerdotes illos Fratres Arvales de agris & eorum

eorum terminis judicasse, sed iudices, qui de agrorum finibus cognoscerent, mutuatio nomine, de *Fratrum Arvalium* vocabulo, *Arvales Sodales* appellatos, scribit. Utrius sententia sit verior, iudicent eruditi.

CAP. VII.

De LX. publicis Sacerdotibus.

De his LX. publicis Sacerdotibus à Romulo institutis Dionys. libr. 2. scribit Romulum post conditam Urbem & multitudinem in Tribus & Curias divisam, multos addidisse divino cultui; ita ut in nulla urbe recens condita ostendi possint tot Sacerdotes & Sacrifici. Nam præter Gentilia sacrificia, inquit, qui publice pro civitate sacra tributim, & curiatim facerent, LX. illo regnante designati sunt, ut Ter. Varro in Antiq. auctor est, vir ætate sua doctissimus. Deinde, quod cum alii temere plerumque ac inconsiderate Sacerdotes eligant, quidam licitatoribus proponentes hunc honorem, quidam committentes sortibus ipse neque venalia voluit esse sacerdotia, neque sorti subdita: sed lege sanxit, ut è singulis Curis legerentur bini, annum ingressi quinquagesimum, qui virtute ac genere præcellerent cæteros, sensumque sufficientem haberent, & integro essent corpore. His non ad certum tempus, sed in omnem vitam cum honorem concessit, immunibus ob ætatem à militia, & propter privilegium exemptis ab urbanis negotiis. Hæc ille. Alibi non memini me quicquam de iis legere.

CAP. VIII.

De Auguribus & eorum Collegio.

AUGURES nomen habent ab *avis*, gerendoque, quia per eos avium gestus educuntur, sive ab *avium* garritu, unde & *augurium*. Augurum disciplina vetustissima fuit, à Chaldeis & Græcis usurpata: maxime autem in *Hetruria* floruit, unde ad Latinos & Romanos pervenit. Verum nobis non est propositum ejus rei originem hoc loco superstitione investigare: sed contenti erimus, si quæ apud Romanos circa Augures observata sunt habere poterimus: Apud eos igitur primi Augures à Romulo instituti sunt, quia & ipse excellens Augur fuisse constanter asseritur à Dionysio, Livio, Plutarcho, & aliis. Fuit autem ab eo trium Augurum Collegium institutum, ita ut singuli ex singulis Tribubus legerentur, quorum sacerdotium deinde confirmavit Numa. Is enim, ut Dionysius libr. 2. scribit, cum octo genera Sacerdotum instituisset, & illorum omnium religiones & ceremonias octo libris complexus esset, quartum ordinem fecit de cælo signa observantium, eaque publica à privatis discernentium, qui ab una suæ artis specie Romanis dicti fuerint Augures, Græcis hominibus *ἰαντρίβοι*, totius divinatoriæ peritissimi; sive quid è cælestibus signis, sive terrestribus conjiciendum esset. Hæcenus Dionysius. His tribus Auguribus deinde unus additus, IV. Augurum Collegium fecit. Putant nonnulli cum à Serv. Tullio VI. Rom. Rege, cum in IV. Tribus Urbem divisisset, additum reliquis esse: non enim traditur. Illud constat anno ab urbe condita c. IV. Q. Appulejo Pansa. M. Val. Corvo v. Coss. quatuor Augures fuisse, Patrios omnes, quibus ut v. ex plebe adderentur, & IX. Augurum Collegium fieret, Q. & Cn. Ogulnii Tribuni plebis ad populum tulerunt, & magnis contentionibus tandem obtinuerunt. Livius. Tradit Alex. Neapolitanus libr. 5. Genial. dier. cap. 13. cautum fuisse tum Senatusconsulto ut non ultra novem Collegium excederet, quod quidem apud Livium non invenio. Mansit tamen hic numerus usque ad Dictaturam Sullæ Felicis, quo tempore, ut ex Livio Florus epit. lib. 89. tradit, Sulla Augurum Pontificumque Collegium ampliavit, ut essent XV. Augures, totidemque Pontifices, qui numerus postea mansit. Nam quod Alexander Neapolitanus refert, additis à Sulla XV. Auguribus, ad XXIV. numerum Collegium auctum fuisse, in eo fallitur, adductus haud dubie depravatis Epiomæ Livianæ exemplaribus. Totus igitur Augurum cœtus Collegium dicebatur, qui inter eos major erat, & reliquos ætate anteibat, iisque præerat, Magister Collegii appellabatur. Ex hæcenus de Augurum numero: jani qua ratione creati illi sint videbimus. Primi quidem Augures à Romulo instituti & creati sunt, fortasse Comitibus Curiatibus. Postea vero in more fuit, ut ab Augurum Collegio si qui decessissent, alii crearentur, ea ratione, ut in defuncti locum unus aliquis à duobus nominaretur, & a toto deinde Collegio expeteretur, & cooptaretur; qui postquam ad sacerdotium admissus erat, mox inauguratus, ut mos erat, captatis auguriis in Collegium admittabatur. Et hic mos per multos annos à Romanis observatus fuit, donec anno ab Urbe condita DCCL. C. Mario III. & L. Aurelio Oreste Consulibus, primus Cn. Domitius Enobarbus, Tribunus Plebis, Neronis Imperatoris atavus, Pontificibus offensus, quod alium, quam se, sui patris in locum cooptasset, lege lata, jus Sacerdotum subrogandorum à Collegiis ad populum transtulit, cujus legis meminit Cicero 2. Agraria: ubi tamen dicit, non ad universum populum, sed ad minorem tantum ejus partem selectam, Augurum, sicut & aliorum Sacerdotum, creandorum jus translatum esse, ut qui ab ea factus esset, is à Collegio cooptaretur, & Tributis Comitibus renunciaretur: permissum etiam ea lege esse dicit, ut absentes possent petere sacerdotia, quod antea nemini licuit. Ea tamen Domitii lege postea sublata, Sulla Felix rerum potitus, sanxit, ut Sacerdotes iidem à Collegiis crearentur,

rentur, teste *Padiano* in *Divinationis Commentario*. Sed quemadmodum legem *Domitiam* abrogavit *Sulla*, sic legem *Sullæ* aliquot annis post *T. Attius Labienus* Tribunus plebis abrogavit, *Domitiamque* restituit, *M. Tullio Cicerone*, & *C. Antonio Coss.* anno ab Urbe condita noxe. Fecit autem hoc auctor *C. Cæfare*, qui si populus in mandando sacerdotio suffragium ferret, se, qui popularis admodum erat, *Pontificem Maximum* in demortui *Metelli Pii* locum creatum iri, non sine causa prebatur, quod & factum est. Rursus, lege *Labieni* abrogata, jus cooptandorum *Sacerdotum* à populo ad *Collegia* retulit, post eadem *Cæsaris*, *M. Antonius Consul*, eo consilio, ut facilius, ac certius *M. Anilius Lepidus*, cujus filio filiam suam collocaverat, *Pontifex Maximus* in *Cæsaris* locum subrogaretur. Ceterum cum *Antonij* omnes leges anno sequenti, *C. Vibio Pansa*, *Aul. Hirtio Coss.* ex Senatusconsulto abrogatæ essent, quod ex *M. Tullij Philippicis*, & *Dione* intelligitur: hæc quoque, quam de sacerdotibus tulerat, facta est, lexque *Domitia* restituta. Postea sub *Augusto* abrogata, tertio lege *Domitia*, *Collegiorum* primo, deinde *Romanorum Principum* arbitrio, *pontifices*, *augures* & reliqui *sacerdotes* cooptari cepti. Viguit autem *augurum Collegium* Romæ usque ad *Theodosij* senioris Imperatoris tempora.

Porro *augurum* dignitatem non parum declarat, quod cum cæteris fere omnibus sacerdotibus simul ac in iudicium ducti & damnati essent, alium substitui moris fuisset, *augures* hac lege immunes essent. Dum enim viverent, licet maximorum criminum convicti essent, sacerdotio tamen potiebantur, neque unquam privari poterant: cuius rei *Plutarchus* in *Problematicis Romanis problem.* 99. tres rationes affert: vel, quod *Romani* sacrorum eorum arcana neminem, qui *augur* non esset, cognoscere voluerint: vel quod cum qui *augur* esset cooptatus, jurejurando adigeretur, *augurum* res nemini scire dicturum, privatum eum postea factum, eo sacramento liberum esse voluerint: addit deinde tertiam, quod *auguris* vocabulum non honoris, nec magistratus, sed scientiæ atque artis ejusdæ nomen sit: eamque ob causam nemini *augurum* vim ac facultatem divinandæ, vel augurandæ detrahi posse, licet appellatio ei detrahatur. Idem auctor *Problemate* 73. scribit, *augures* si ulcera haberent, in augurandæ causâ sedere prohiberi, ejusque rei causam recitat, signum hoc esse, non oportere eos, qui morum aliquem, ut ulcus, & perturbationem in animo haberent, res divinas tractare: sed tum Deorum mentem hominibus prodere, cum & liquido & integro animo essent: vel etiam hanc causam esse putat, cum neque victimam sanandi ulceris causâ quicquam adhibeat, nec avibus ulceratis ad auspicandum utatur, existimasse *Romanos* ea multo magis in ipsis *auguribus* servanda esse, ut ad ea, quæ à *Diis* significarentur, puri & integri accederent: cum ulcus mutilatio quedam & pollutio corporis videatur.

Officium *augurum* fuit, ex avibus vaticinia observare, signaque rerum futurarum, & à *Diis* monita contemplari: si opportune evolassent, aut sedes idoneas accepissent, obnunciare de prodigiis, somniis, *auguriis*, atque oraculis, & portentis responsa dare; tum observationes *auspicionum*, procuraciones expiationesque, ratum liberos, portentorum explanationes, & monita Deorum edicere: si quid ingruente fato casurum foret, & quod salvis auspiciis fieret. Quodve *augurum* lætum, quodve peculiare esset, quod minas cœlestes, ingruentesque calamitates, aut fatale exitium afferret, præmonere, & vaticinari: quæ omnia comprehenduntur lege *augurali*, quæ apud *Ciceronem* libr. 2. de Legib. extat ejusmodi: *Interpres*, inquit, *Foris Optimi Maximi, publici augures signis & auspiciis postea videndo: disciplinam tenento: Sacerdotes vineta, virgetaque, & salutem populi augurando, quique agent rem duelli, quique populare auspicium, præmonento: oblique obtemperanto: divorumque iras providendo, iisque parento: cœlique fulgura regionibus ratis temperanto: Urbemque, & agros, & templa liberata, & effusa habento: quæque augur injusta, nefasta, vitiosa, dira dixerit, irrita, infectaque sunt: quique non paruerit, capitale esto.* Et infra: Ipsique *auguriis* auspiciisque captandis interesse debent, eaque notare, ac inspicere & referre: & an egregie esset litatum, declarare: quibusque hostiis, & quibus sacris ac supplicationibus, & quæ ad pulvinaria tetra prodigia procurarentur, aut expiarentur, enunciare, &c. Hactenus *Cicero*, qui etiam plura de *augurum* dignitate & excellentia, ac differentia inter *augures* sui temporis, & præcos illos annotat.

AD CAP. VIII. ET IX. ET XI.

PARALIPOMENA.

Augurii dignitas, inventio, species, vulturis auspicium, omina, sternutatio, aurum pulsus, occursus quorundam fugiendus.

Quis primus futura, ex aruspicina, aut augurio, prædicendi auctor gentibus extiterit, incertum penitus ex veterum scriptis est, & inexploratum, quantumlibet antiquissimum ejus artis usum reperimus, non modo apud Græcos etiam heroicis temporibus, ut de *Melanpe* Apollodorus scribit libr. 2. bibliothec. Homer. libr. 15. Odyss. *Amphiarao*

Jul. Hygin. fab. cap. 73. 128. Papin. lib. 1. Thebaid. v. 399.

Non dole futuri Amphiarao vides.

Sidon. Apollinar. carm. 9. v. 194.

Nec quos Amphiarao, aut Melampus,

Sed & apud barbaras quasque nationes, *Ælian.* l. 2. var. hist. cap. 31. λέγει καὶ εἶναι θεοῦ, καὶ περὶ τὴν ἡμῶν, καὶ ἀποστειλῆναι τὰ μέλλοντα, καὶ διὰ ὀρνέων, καὶ διὰ συμβόλων, καὶ διὰ στοιχείων, καὶ διὰ ἀνῶν τινῶν μαθημάτων τε καὶ διδασμάτων. Dicunt esse deos, & nostram gerere, præsignificare futura per aves, signa, vel omina, viscera, & alias quæ dant observationes atque doctrinam. Ex quo liquet etiam apud barbaros quosque prædictiones hæc in pretio & dignatione fuisse, hanc ad Græcos scientiam mansisse tradente *Telegono*, primo ejusdem inventore, prodidit *Suidas* in voce τῆλεγοῦ.

Caspar Peucerus Commentario de præcipuis Divinationum generibus. Suidæ ex Aristophane:

Οὐδέ τις με δροπὴ τῶνδ' ὁ παρ' ἡμῶν ἔγνυ.
Nemo me contuetur, nisi prætervolans avis.

Sil Italic. l. 4. Punicor.

- - - Ni vano casta volatu

Mentitur super præpes.

Valer. Flac. l. 1. Argonautic.

Seu plenum certis interroget aëra pennis.

Eunius Aunalib. de augurante Romulo, ut refertur à Tullio l. 1. divinatur.

Et simul ex alto longe pulcherrima præpes

Lata volavit avis.

In aliis est significantius:

Lata volavit avis.

Lævum enim seu sinistrum, & dextrum in augurali disciplina diligenter observabatur, ut omnibus notum. Sidonius Apollinaris Carm. 7.

Si Lycia sapiunt sortes, si nostra volatus

Fata loquuntur aves.

Papin. l. 3. Thebaid. v. 470.

- - - Nam te pernibus alis

Addere consilium volucresque implere futuri.

ext. Propert. l. 2. eleg. 28.

Et jam Luna negat toties descendere cælo,

Nigraque funestum condidit omen avis.

Nigra avis est inauspicata, augurii infortunatissimi. L. Apul. l. 1.

Milefiar. Fusis avibus Larissam accessi. Scio aliter in codice Achillis Statii Neapolitani esse:

Nigraque funestum condidit omen avis.

Quod ferri potest. Nam avus veneficiis & incantationibus infames celebrat antiquitas. Ovid. l. 1. Amor. eleg. 8. & dixi alibi in hoc opere.

Romulum observato vulturum auspicio urbem condidisse

liquet, ut inde dignitas augurum par censeatur regum honori, & antiquissimum divinandi ex avibus inspectis auditisque genus intelligatur. M. Varro apud Venerforinum de Die Natali cap. 17. colligit ex visis illis vulturibus spatium urbis duraturam. M. Lucan. l. 7. Pharsaliæ:

Vulturis ut primum lævo fundata volatu

Romulus infami complexit mania loco.

Autel. Prudent. in Romano Martyre:

Antiquitatem Romuli, & Mavortiam

Lupam venaræ, primum & omen vulturum.

Sidon. Apollinar. Carm. 7.

Quid rogo biseno mihi vulture Thyseus aruspex

Portendit?

Et in eodem Carmine:

Jam prope fata tui bisenas vulturis alas

Complebant, scis Roma tuas, scis ipsa labores.

Claudian. lib. de Bello Getico:

Tunc reputant annos, interceptoque volatu

Vulturis, incidunt propeatis secula metis.

Alii quidem avibus observatis Romam conditam volunt, sed alias illas ab vulturibus fuisse, quas inter inauspicatas aves numerant, quibus amissio regni Tarquinio significata sit. P. Ovid. lib. 5. Fastor. Sic Renius ad Faustulum:

Qui modo si volucres habuisset regna jubentes,

In populo potui maximus esse meo.

Propert. l. 4. eleg. 6.

Quam nisi defendes, murorum Romulus augur

Ire Palatras non bene vidit aves.

Eunius de disceptatione inter fratres, referente Cicrone l. 1. de Divinat.

Cedunt ter quatuor de cælo corpora sancta

Avium, præpetibus sese pulchrisque locis dant.

Denique rationem istius significationis elegantem lege apud Papinium l. 3. Thebaid. v. 483.

- - - Cui tu Diæ secundas

Impaleris manifestus aves, mirum unde, sed olim

Hic honor aliis superis conditor aula

Sic dedit effusum chaos in nova semina texens?

Seu quia mutata, nostraque ab origine versis

Corporibus subire notos, seu purior axis,

Amotumque nefas, & rarum insillere terris

Vera docent.

Quæ ab animalibus seu occurrentibus ab auguribus, seu martibus ab aruspibus duci consueverint præfagia, aliis dicta non repero. Ad ultimum genus propero, quod in Divinæ quæ vel omina, vel offensiones, vel voces incerto auctore emissa & audita, aut denique occurfus hominum, aliorumve animalium minus aspicatorem.

Omina pro quolibet auspicio augurioque. Propert. supra.

Tibull. l. 1. eleg. 3.

Aves dant omina dira.

C. Petron. Satyr.

Fortior ominibus movit Mavortia signa Cæsar.

Id est, auguriis. Suet. Ner. cap. 46. Terrebatur evidentibus portentis somniorum, & auspicioium & ominum. Jul. Obsequius cap. 86. Proditum est, Gracchum, die quo perit, irrisianælexisse omina. Lucat. ad libr. 6. Thebaid. v. 932. Omina sunt rerum futurarum signa, sive bonarum, sive malorum.

Tamen strictius sumendum nomen. Nam, cum Aufonius in Grypho, dixit:

- - - Omina trins.

non quamlibet divinandi formam intellexit, sed eam, quæ παλμός, πάλμος, saltatio, sternutatio, & tinnis auris. Joseph. Scalig. l. 1. Aufonianar. lection. cap. 16. de auris pulu, seu tinnitu, vetus poeta incerti nominis in poemat. & Epigrammat. vet.

Garrula quid totis resonas mihi noctibus auris?

Nescio quem dicis nunc meminisse mei.

His quid sit queris? resonant tibi noctibus aures,

Et resonant totis. Delia te loquitur.

De sternutamento fusius agendum, cujus vetustas etiam ab heroicis temporibus repetenda est. Nam Penelope mala prociis omniante, Telemachus sternutat. Homer. l. 17. Odys. in fine. Et Xenophonti coniectioni admittit felix inde auspiciu, ut imperator postea fieret, lib. 6. Et sternutamenta quippiam divinitatis habere augurabantur, eaque in Cereris potestate esse volebatur. Suid. in voce στυμνισμός. Sed longe dispar ratione Græci quam Latini illa observant, siquidem hi inter minima reponebant. C. Plin. l. 2. cap. 7. Fulgurum monitus, oraculorum præfata, aruspicium prædicta, atque etiam parva dictis in auguriis, sternutamenta & offensiones pedum. M. Tull. l. 2. de Divinat. Quæ si suscipiamus, & pedis offensus nobis, & corrigia abruptio, & sternutamenta erunt observanda. At isti summo cultu, imo superstitione prosequantur adeo, ut sternutantes genu flexo salutarent. Athen. l. 2. dipnosoph. cap. 27. & bene precarentur. Amnian.

Οὐδὲ λέγει δὲ σῶτον, ἐν τῇ ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς

τῆς φωνῆς, πολλὸν γὰρ τῆς αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ

Vertit Thomas Morus Angliæ sub Henrico 8. Cancellarius:

Quando Jovem inclamas sternutans, quippe nec audi,

Tam procul ab nasus prominet aure tuus.

Petron. Satyr. Gytan collectione spiritus plenus, ita continuo sternutavit, ut græba:um concuteret, ad quem motum Encolpius conversus, salvere Gytana jubet. L. Apul. l. 9. Milefiar. Crebrae et sternutationes commovebat, & quodcum putaret ab ea profectum, solito sermone salutem ei fuerat imprecatus. Et Themistocle sternutante in sacrificii solemnitate peragenda, certa victoriarum argumenta capta sunt, captivique immolati. Plutarch. in vita ejus. Theocrit. Eidyll. 18.

- - - Ἀγαθὸς τις ἐπὶ τῇ λαπρῇ ἐρχομένη τοι

εἰς Στάγταν.

Bonus tibi quispiam adsternutavit proficiscenti ad Spartam. Ergo itineris eventus denotatus sternutatione, ut de Tiberio legimus, qui se salutantum graviter & tristi animo tulit, cum sternutasset. C. Plin. l. 28. cap. 2. Et in genere, matutine sternutationes infanda ominantur, meridiane firmi sunt augurii. Aristot. Problemat. sect. 33. cap. 11. Joan. Brodus doctæ ad Antholog. l. 1. cap. 19. epigr. 5. ubi Macedonii Principis habetur versus:

Ἐγὼ

Ἐπὶ λαγῶν ἀγχι τοῦ αἵματος.

Sternutabam prope sepulchrum.

Et deinde lequitur omen:

Ἐπὶ λαγῶν εἰς ἀνέμους.

Sternutabam in ventos, hoc est, frustra.

Q. Catull. epigr. 43.

Hoc ut dixit, Amor, sinistra, ut ante

Dextra, sternunt approbatione.

In Veneta editione Achillis Statii:

Hoc ut dixit, Amor, sinistram, ut ante

Dextram, sternunt approbationem.

Sed ego censuerim legendum:

Hoc ut dixit, Amor, sinistram amanti

Dextra sternunt approbationem.

At quam hoc ineptum, & nullius ponderis, sed frivola pignum superstitionis, egregie Joan. Saresber. lib. 2. de Nugis Curial. cap. 1. Quid enim refert ad consequentiam rerum, si quis semel, aut amplius sternutaverit? Et tamen efficacissimum id in amore, Aristenax. l. 2. epist. 5. ἡδὺς μὲν ἀπὸ λαγῶν μετὰ τὸν γάμον, ἀπὸ δὲ τοῦ ἑσπέρου μετὰ τὴν ἀφροσύνην. Sed ecce hac dum scribo, jucundissime sternutavi; num forte jure eius, mea cura, meministi mei? Sext. Aurelian. Propert. l. 2. eleg. 3.

Num tibi nascenti, primis, mea vita, diebus,

Aridus argutum sternunt omen Amor?

Nunc de offensionibus dicendum, quæ inde nascebantur, flexituro limen insonuisset, pes haesisset. C. Plin. l. 2. cap. 7. Plutarch. in Demetrio, & in Gracchiis. Valer. Maxim. libro 1. cap. 4. de eodem Graccho. C. Sueton. Ner. cap. 19. Ipso profectioms die defuit, turbatus simul religione ac periculo. Quam cum circuitis templis in ade Vestæ resedisset, consurgenti ei primum lacinia adhaesi. Cic. abunde l. 2. de Divinat. alii notant. Et apud maximum poetam, certissimum ducitur Trojæ eventendæ argumentum, quod equus l. 2. Æneid.

quater ipsi in limine portæ

Substitit.

Et Proserpina egrediente, præsagiam raptus fuit, quod, ut ait Claudian. l. 2. de Raptu:

ter cardine verso

Præfaga sonuere fores.

Ovid. epist. 13. Laodamia:

Hunc, fateor, volui revocare, animusque ferebat,

Substitit auspici lingua timore mali:

Cum foribus velles ad Trojam exire paternis,

Pes tuus offenso limine signa dedit.

Alb. Tibull. l. 1. eleg. 3.

O quovis ingressus iter, mihi tristia dixi

Offensum in porta signa dedisse pedem.

Restant ultima omnia, voces incerto auctore prolata sub tempus nocturnum, & occursum. Et voces quidem perpetuo sinistri augurii: præter Ciceronem l. 2. de Divinat. Halcarnassense l. 7. in fine, & l. 8. in fine, Euseb. l. 3. præparat. Euangel. cap. 6. Plutarch. in Themistocle. Et anno urbis conditæ sexcentesimo decimo septimo, M. Æmilio, C. Mancino Hostilio Coss. in portu Herculis, cum Mancinus consul confunderet navem, petens Numaniam, vox improvisa audita, mane Mancine. Jul. Obsequens lib. de Prodig. cap. 83. C. Sueton. in Ner. cap. 46. De Mausoleo sponte foribus patefactis exaudita vox est, nomine eum ciens, P. Ovid. lib. 15. Metamorphos. fab. ult.

Mille locis lachrymarit ebur, cantusque seruntur

Auditi sanctis, & verba minantia lucis.

Et epist. 7. Didus:

Hinc ego me sensi noto quater ore citari,

Ipse sono tenui dixit, Eli's a vens.

M. Lucan. l. 1. Pharsalia:

magnaque per avia voces

Audita nemorum.

T. Virgil. l. 1. Georg. in fine:

Vox quoque per lucos vulgo exanclita silentes

Ingens, & simulachra modicæ pallentia miris

Visa sub obscurum coctis.

C. Petron. in civilibus:

Nec non horrendi memoris de parte sinistra

Inselita voces flamma sonuere sequenti.

Ultima augurii pars in occursum posita, cum nempe negotium aggressurus, iter incepturus, inauspicata offertur persona. Cujus ritus antiquitatem, ex Luciano demonstravit apud Græcos invaluisse Brodaus. de Romanis Sueton. in Augusto cap. 83. Pamilos, atque distortos, & omnis generis ejusdem, ut ludibria Natura, malique omnis abhorrebat. Simile quippiam de bellorum civilium narrat successu L. Florus lib. 4. histor. Rom. cap. 7. M. Tull. Orat. in Vatini. Cum viderent, tanquam auspicium malum detestantur. Plut. in Bruto. In hoc genere naturali aliquo defectu insignes continebantur. L. Sen. Sacerdos non integri corporis, quasi mali omnis res vitanda est. Aut Æthiopes & Mauri, nam occurrente sibi Mauro, inauspicatitatis argumenta duxit Adrianus Aug. adde & Eunuchos occursum infames habitos, docemur autoritate Claudiani l. 1. in Eutropium:

hoc dedecus addidit oris

Luxuria Fortuna sua, cum pallida nudis

Offibus horrorem dominis præberet imago

Dicolor, & macies occursum laderet omnes,

Aut pueris latura metus, aut tadia mensis,

Aut famulis crimen, aut procedentibus omen.

Huc facit & illud Juvenalis sat. 3. v. 177.

cum persona pallentis hiatum

In gremio matris formidat rusticus infans.

Interim de omine, illud est Ovidianum libr. 1. Fastor.

Omina principis, inquit, mense silent.

Et corrigendus Lucanus l. 3. Pharsal. v. 100.

fuit hac mensura timoris:

Velle putant, quodcumque potest, non omnia festa,

Non ficto latas voces simulare tumultus,

Vix disisse vocas.

Theodorus Pulmannus existimavit legendum esse, nescio an rectè in secundo versu:

- - - non omnia fausta,

Sed indubie melius, significantiisque:

- - - non omnia fausta.

Alludit ad morem revocandi in urbem Imperatoris, quem cum victore exercitu reducem faustis acclamationibus recipiebant, fausta illi omnia apprecantes.

Et ut finem huic de Auguribus, Aruspiciisque tractatui imponam, obsecro, cum aliis magistratibus posse esse auguratum connexum. Vetus marmor.

PRÆFECT. JUVENT. equo Publico. ADJECTO. IN. V. DECUR. ORNATO. MILITIE. PRÆF. COH. AFRICÆ. FLAMINI. VIRBIALI. AUGURI. EDILI. AUGUSTALI. Q. Q. JUVENUM.

Et altera inscriptio vetus apud Aldum Manutium Orthographia, pag. 40. cujus hæc sunt verba.

D. M.

M. ANTONII. ANTI. LUPI. PR. PATRICII. AUGURIS. QUÆSTORIS. SODALIS. TITII. TRIB. MIL. LEG. II. ADIN. PLÆ. FIDEL. X. NIR.

STL. JUDICAN. PRÆFECT. FER.

Lat. CUJUS. MEMORIE. PER. VIM.

OPPRESSI. IN. INTEGRUM. SECUNDUM.

AMPLISSIMI. ORDINIS. CONSULTUM.

RESTITUTI. EST. SEPULCHRUM.

AB. EO. COEPTUM.

Magistratus hujus summi & honoratissimi dignitas vel ex eo clucet, quod oportuerit primis nascentis Reipublicæ primordiis in Hetruriam miti duodecim optimatum filios, ut instruerentur auguralis hujus disciplinæ initiis, quæ deinde totius vitæ tempore exercerent: quod abunde ad aliis animadversum, hic prætermitto.

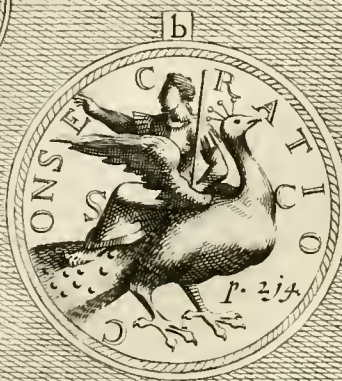
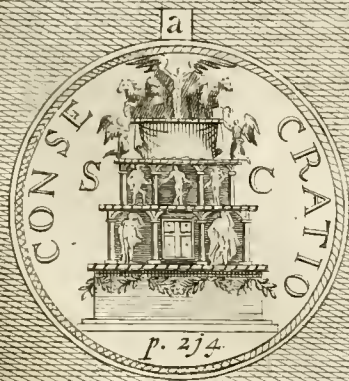
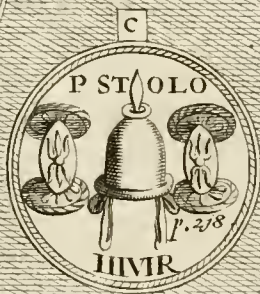
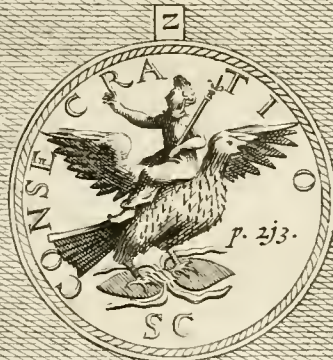
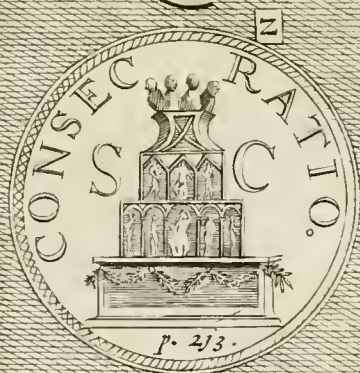
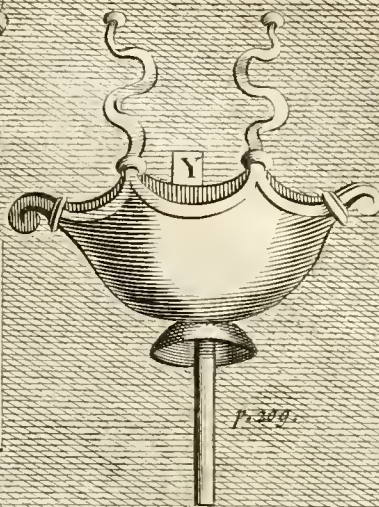
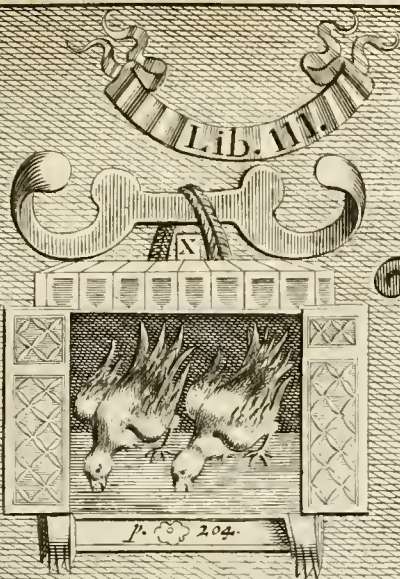
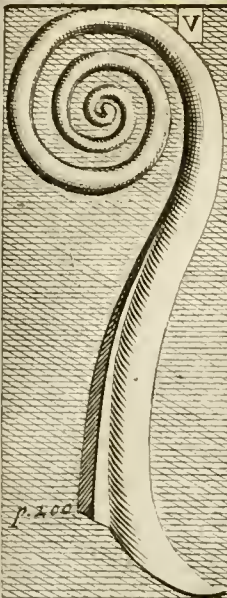
CAPUT IX.

De Auguriis.

Posteaquam de *auguribus* præcedenti capite, quantum potui, non quantum debui, dixi, libet nunc, ipso-
rum etiam *auguriorum* rationem ostendere, non dubitans, quin hæc tractatio præcedens caput mirum
in modum sit illustratura. *Augurium* quasi *avigerium*, quod aves gerunt, ut *Servius*, vel uti *Festus*, ab
avium garritu dictum, generaliter vocarunt quodvis omen, quod vel subito, & ex improviso, aut in corpo-
ribus nostris perciperetur, aut intra ades, aut extra domos in itineribus objiceretur, cujuscunque esset ge-
neris, vel quod ritu aliquo solenni, raroque prænotatum, cæli regionibus circumspectis, ex avibus petere-
tur, moneretque de ignotis & futuris, quæ ars & disciplina conjectorum atque interpretum signis pensatis
explañabat. Speciatim autem appellatio usurpata est de eo genere divinationum, quod ex cantu, volu-
tuque avium, & tripudiis pullorum futura auguraretur, ac præfigeret. Nos hoc loco de utroque signifi-
cato agemus, initium facientes ab *auguriorum* divisionibus. *Auguriorum* alia erant prospera, quæ ex au-
gurum disciplina censebantur annuere, ac suffragari deliberatis, & spondere successus, rebus motis aut de
consilio Senatus incipiendis, vel sancire decreta de magistratibus aut honoribus distribuendis. Alia adver-
sa, infasta, & præcursaria erant, quæ proposito advertari, vel abrogare aut improbare latas sententias,
& facta decreta de rebus quibuscunque, vel detrectare successus putabantur. Utrorumque alia *oblative*
dicebantur, quæ non poscebantur: alia *impetrative*, quæ optata veniebant. *Oblative* nihil adferre, &
temere emissâ esse, aut sine ratione, sua quadam concitatione proripisse putabantur: nisi commotos, &
velut percussos animos ita afficerent, ut ad se pertinere assentirentur: si hoc negarent, nihil sese percipere
aut experiri eorum, quæ illa prænuntiarent, ex augurum disciplina persuasum habebant, & in potestate
nostra positum affirmabant, auspicia non petita amplecti, aut recusare. *Impetrative* vero suscitari divini-
tus, & raro fallere, ex multorum eventuum notatione & collatione, ac sese ipsa asserere, atque explicare
observatione, constantia, & æqualitate sua putabant. Hæc igitur ritu solenni ab avibus petebantur, vel
captabantur, hæc, uti accepimus, ratione: *Augur* captaturus auspicia ex arce cælo non turbido, nec pro-
celloso, sed silenti, placido, sereno, & puro aere lituum sine nodo, hoc est, baculum à summo inflexum in
parte, quæ robustior est, manu tenebat. (Vide lit. V.) Erat is *insigne augurale*, quo cæli regiones descri-
bebant, & designabant metas, intra quas se observaturos signa constituerant, ut quod dextrum esset,
quodve sinistrum oculis animoque metiri possent. Manu enim hæc spatia, quæ templa vocabantur, defini-
re, & notare, falsis auspiciis non licebat. Verba quibus augures templa definebant, vel effabantur, extant
apud *Varonem*, sed miris modis corrupta, quæ uti *Joseph Scaliger* emendavit, hic adscribam. Conci-
pitur templum, inquit *Varro* [Lib. 6. de lingua Lat.] non iisdem verbis usquequaque: in arce autem sic,
TEMPLA. TESQUAQ. INCITA. SUNTO. QUO. AD. EGO. CASTE. LINGUA.
NUNCUPAVERO. OLLA. VETER. ARBOR. QUISQUIS. EST. QUAM. ME.
SENTIO. DIXISSE. TEMPLUM. TECTUMQ. ESTO. IN. SINISTRUM. OL-
LA. VETER. ARBOR. QUICQUID. EST. QUOD. ME. SENTIO. DIXISSE.
TEMPLUM. TECTUMQ. ESTO. IN. DEXTERUM. INTEREA. CONCRE-
TIONE. CONSPITIONE. CORTUMIONE. UT. EIQ. RECTISSUME. SENSI.
Hæc *Varro* ex emendatione *Scaligeri*. Captato igitur prospectum agros, atque Urbem, & conversa facie in ortum, regiones ab Oriente in Occasum terminabat, limite decumano, & cardine ex transverso
figno metato, quo oculi ferent quam longissime. Ex distinctis regionibus antica in Ortum vergebat,
ponica à tergo Occasum, dextera Meridiem, Boream sinistra respiciebat. His peractis cæsa victima,
longum præfatus carmen, preces effundebat, quibus signa illarum rerum, quas S. P. Q. R. meditaba-
tur, poscebat: & ne inter precandum forte titubaret, aut hallucinaretur, vel aliquid omitteret, ali-
quo præeunte repetebat. Utebantur autem inter præcandum his fere verbis: *Foris pater, si mihi est
author, urbi populoque Romano Quiritium hæc sane farteque esse, uti tu nunc mihi bene sponis, beneque volueris.*

A precibus considebat velato capite, & duplici amictus toga augurali, quæ lena dicta est, vel trabea
ex purpura & cocco, defixisque in cælum oculis, & attente sollicitetque circumspectis, ac perlustratis
cardinibus omnibus, expectabat, nunquid alicunde ostenderet sese, & unde nasceretur ac prodiret: &
si objiceretur avis aliqua, huc ne an illuc volaret, an prono, obliquo, supinove motu corporis ferre-
tur: quo flecteret, contorqueret, porrigeret, contraheret membra: an hæc, vel in illa se parte occul-
taret: à dextrane, vel sinistra parte canerent osines. Visus auspiciis surgebat è templo. Non autem
satis erat unum *augurium* vidisse, nisi confirmaretur ex simili. Nam si dissimilia essent posteriora, sol-
vebantur priora. Quod si post acceptum *augurium* ad aquam venisset, inclinatus hauriebat exinde mani-
bus, & suis precibus vota promittebat, ut visum perseveraret auspicium, quod aquæ interventu disrum-
pi credebatur. *Servius*.

Porro *auguriorum* generum erant quinque, ex quibus auspiciandis rebus, continuandisve, aut abrum-
pendis

pendis accommodata præsentio, prænotique futurorum eventuum peti putabatur. Eorum primum è caelo nascebatur: alterum præbebant *aves*: tertium *pulli*: quartum *quadrupedes*: quintum *dira movebant*. Ex caelo tonitrua & fulmina *auguria* dabant in hunc modum. Si aut levum aut impari numero intonuisset, aut si ex ortu emissâ fulmina caeli circumactu in eandem partem rediissent, quale *Sylla Dictator* oblatum memorant: aut si in exortivas recurrisent partes: vel si excussâ nubibus à terra rebiissent, & crebris in sublimi ignibus fulsissent: aut si fulgura ad dextram emicuisent, prosperos eventus, & summam felicitatem nuntiare hæc à Diis putabantur. Non enim tam adventus spectabatur fulminum, quam reditus, sive ab ictu resiliiret ignis, sive opere confecto, aut igne consumpto spiritus remearet. *Serena tempestas* tonuisse, homineque, aut aedes sacras de caelo tactas esse, infausi auspicii fuisse, sæpe notatum est. Si ab *Occasu* tonitrua increpitasent; aut per *Septentrionem* in *Occasum* transcurrissent: aut multiplicati ictus pari desissent numero, diros eventus, & calamitates portendebant. Sic *Marco Crasso*, castra, quæ trans *Euphratem* metatus fuerat, bis icta fulmine cladem, quam paulo post perperis est, designavere. *Paulo Emilio* ad *Amphipolim* sacrificanti, fulmen caelo elisum cum sacra combussisset, Regni amissionem denuntiavit.

Distinguebantur *fulmina* & auctoribus, & usu, ac finibus. [*Plin. lib. 2. cap. 52.*] Romani *diurna* Jovi, *nocturna* Summano (quem *Pluvionem* dicebant.) [*Plin. lib. 28. cap. 2.*] attribuebant: & ea, quæ solus *Jupiter* ejacularetur, lata promittere, quæ habito Deorum concilio, adversa minitari putabantur. Cumque quando vel solus, vel communicato consilio *Jupiter* intonaret, in dubio esset: fulgetra adorare, & poppymatibus obstrepere, consensum gentium fuisse, *Plinius* notavit.

Porro fulminum alia *bruta* erant, vanaque, quæ nulla ratione naturæ: alia *fatidica*, quæ ex alto, statisque de causis, & ex suis venire sideribus censebantur. Horum alia *consiliaria* vocabantur, quæ negotiis cogitatis: alia *auctoritatis*, quæ decretis ac susceptis iisdem supervenissent: alia *status*, quæ nec opinantibus corascessent. Alia item *publica*, alia *privata* notabantur: *publica* non supra tricesimum, nisi in deductione oppidorum: *privata* non ultra decimum annum, nisi in sponsalibus aut natali die, *auspicata* portendebant. [*Plin. lib. 2. cap. 52.*] Ex iisdem rursus quædam *pestifera*, sacrorum emendationem exigebant: quædam *pestifera*, mortem intentabant: quædam *monitoria*, latentia aperiebant fata: quædam *auxiliaria* erant: quædam *hospitalia* seu *regalia*: quædam *peremptoria*, quæ fata præcedentibus designata fulgetris perimere credebantur. *Familiaria* prima fiebant, familiam suam cuique adepto, & in totam vitam *fatidica* habebantur. [*Plin. lib. 2. cap. 54.*] Cumque in lucos pollutos crebriora, & quati ac vibrari & trajici fulmina *haruspices* notassent, ea ut averterent, reliquias fulminis cum sacrificio sepelire, dispersoque ignes in unum cogere, & tacita prece terra condere solebant in loco, quem *bidental* vocabant. Tusci in sedecim cælum partes dividere, prima erat à *Septentrionibus* ad *equinoctialem* exortum, secunda ad *Meridiem*, tertia ad *equinoctialem occasum*, quarta obtinebat quod reliquum est ab *occasu* ad *Septentriones*. Has iterum in quaternas dividerent partes, ex quibus octo ab exortu *sinistras*, totidem è contrario appellavere *dextras*. Ex his maxime dira, quæ in *Septentrionem* ab *Occasu* porrigebantur, omninoque multum referebat, unde venirent fulmina, & quo ferrentur, atque excurrerent.

Secundo *augurium* præbuisse *aves* diximus. *Avium* alix erant *oscines*, alix *præpetes*; *oscines*, aves dicebantur, quæ ore canentes faciebant *auspicium*, ut corvus, cornix, noctua: *præpetes*, quæ secundo volatu ante euni, qui auspicabatur, volabant, & *auspicium* faciebant. [*Agell. lib. 6. cap. 6.*] Et hæc quidem aut superiora tenebant, & *præpetes* vocabantur: aut inferiora, & *inferæ* dicebantur. *Præpetes* autem ideo, quia omnes aves priora petunt volantes. Erant etiam alix avium differentix. Quædam enim dicebantur *sinistræ*, quæ sinebant aliquid fieri. Quædam *funebres*, quæ averso omine impediabant aliquid fieri. [*Servius in 2. Æneid.*] Et hæc aut *arcuæ* dicebantur, ab *arcendo*, quod arcerent, vel vetarent: aut *diviæ*, quia difficilia vocabant *diviæ*: aut *remores*, à *remorando*: aut *inebræ*, & *enebræ*, ab *inhibendo*: quo nomine omne obstaculum intelligebatur: aut alteræ aves, cum alteræ supervenirent, quæ felici auspicio vitium facerent: aut *voligæ*: quæ se vellendo malum auspicium faciebant. *Supercaneæ* erant, quæ ex summo acumine vocem emittebant. Ex *præpetibus* erant *aquila*, *vultures*, *buteones*, *sanqualis*, *immutulus*, & alix. *Picus* autem *Martius*, *Feronius*, *Parrus* & in *ocinibus*, & in *præpetibus* habebantur.

Aquila si dextra parte advolarent, sive patulis & porrectis perstreperent alis, omen futuri boni certissimum præbebant, *Homero* teste. *Aristander* augurio aquilæ trajicientis in hostes, *Alexandrum* victorem portendit ante confictum. Cum *Tarquinius Priscus* aquilæ pileum detractum capiti evexisset in sublime, moxque reposuisset, regnum ei ominatum ferunt. [*Dionys. lib. 3.*] Fœtus aquilarum implumes à vulturibus rostro, pedibusque à passu abacti, & rapiati, concertique cum ipsis nidis, *Tarquinius Superbus* exilia portenderunt, ac regni amissionem. *Jaculum* de satellitum manibus rostro extortum & dejectum in profundum ab aquila, *Dionysio Syracusano* regnum abrogavit, & diras incussit calamitates.

Duodecim vulturum numerus *Romulum* condentem Urbem, de tempore durationis nonnuit. Sæpe tamen *vulturem* in aedem Jovis, aut Deorum volasse, prodigii loco habitum est. *Vultures*, corvi, & *aquilæ* si coisissent, confictus & cades indubias denuntiabant. *Ciconiæ* concordiam ferebant. Ex *accipitrum* genere *circi* nuptias, & rem pecuariam fortunabant. *Buteones*, quos *teuixes* vocant, à numero testium, & falso-

nes futuri maximi boni spem certam si apparuissent, faciebant. Dario conspectus accipitrum, duo paria *vulturum* vellicantium, spem de regno Persico injectit, quo, conjuratis supplicio affectis, esset potiturus. *Milvi* diri semper, inauspicatique fuere ominis, sicut & *incendiaria avis*: Ea quæ sit nec invenitur, nec traditur: Quidam ita interpretantur, eam *incendiariam* esse, quæcumque appareret, carbonem ferens ex aris, vel altaribus, alii *spiturnicem* eam vocant: sed & hæc ipsa quæ sit, nescitur. [*Plin. lib. 10. cap. 13.*]

Picus Martius & Iustinia, atque inter *ardeolas* illa quam *ἀλκυον ἄνθος* vocant, [*Plin. lib. 10. c. 15.*] si ad Austrum volatu contenderet, aut Septentrionem, prospera feliciaque decernere, & omni periculorum metu solvere existimatum est. *Pici Martii* præcipue *Latio* fuerunt in auguriis, à Rege qui nomen huic avi dedit. Cum in capite Prætoris urbani *L. Tiberonis* in foro jura pro tribunali reddentis, *Picus* sedisset ita placide, ut manu prehenderetur: responderunt vates, exitium imperio portendi, si dimitteretur: si exanimaretur, *Prætori*. Ille autem protinus concepsit, nec multo post prodigium implevit.

Hirundinum circumvolitationes decubitusve, aut insectus infausti habiti. Earum conspectus *Dario* in *Seythas* cum exercitu proficiscenti interitum: confessus vero in *Pyrri* tabernaculo & nave *Antonii*, funestas utrique clades attulisse creditum tuit.

Columbam augurium designare felix *Homero* placuit. Præposteros aut vespertinos *gallorum* cantus optimi eventus signa aliqui notavere. *Gallinarum* cantus nunquam exaudiri, nisi quando dirum aliquid immineret. *Corvi* inauspicatæ garrulitatis aves, à dextra, ut *cornices* à sinistra spes non ambiguas: si ab *Ortu* occiderent clara voce, præsentem felicitatem significabant. Ab *Occasu* vel læva, si proclamarent, aut glutiarent vocem, velut strangulati, exitium apportabant.

Corvi discerptos devorantes pullos, reliquiasque deferentes in nidum, ante civile bellum inter *Syllam* & *Marium*, quo plurimo depugnatum est sanguine, visi, & crudelitatem, qua in sua illi sævierunt viscera portendisse judicati sunt. Eadem aves *Alexandro* Babylonem ingressuro, & *Ciceroni* vitaturo insidias ab *Antonio* structas, garritu, strepituque ingrato impendens periculum, & ærumnas extremas minitatur sunt. *Bubo* funebris, & maxime abominatus, publicis præcipue auspiciis, noctis monstrum nec cantu aliquo vocalis, sed gemitu, si in urbibus, aut omnino in luce viseretur, dirum ostentum præbuit. Cum *Sexto Papilio* Iffro, & *Lucio Pedonio* Consulibus cellam Capitolii *bubo* intrasset: eo anno Nonis Martiis Urbs lustrata est. Idem factum *Luc. Cassio*, *C. Mario* Consulibus, *bubone* viso. Privatorum si domibus infedisset, aut si taceret, non semper feralis compertus, utpote qui *Agrippæ* captivo Judæorum Regi regnum promississe putabatur.

Bubonis vox audita anno urbis DCXIX. & insequenti exercitus Romani oppressionem ad Numantiam portendisse credita est. Rursum visus non auditus *bubo* felix omen attulisse, judicatus est aliquoties.

Noctua si volasset, victoriam nuntiare: si sereno cecinisset, turbare aërem: si tempestate occineret, serenare observatum est. Hæc cum in hasta *Pyrri* Regis, contra Argos euntis consedisset, fatum illi, & discrimen extremum portendit, & attulit. Ante Pharsalicam pugnam *apex* aræ insidentes, & in navibus conspectæ, *Dioni* & *Pompejo Magno*, cladem paulo post secutam prænotavit: idcirco cum in Bruti exercitu *examini apum* procubuisset, haruspices castra mutare eum jusserunt, ne in hoc loco damni aliquid, & detrimenti acciperet. Cæterarum etiam avium, & insectorum volatus multiplici discrimine in omina conversæ sunt. *Chalcas* apud *Homerum*, ex *passerum* numero, belli Trojani annos auguratur. De tripudio pullo-

rum post dicam, capite peculiari.

Ex quadrupedibus *lupos*, *vulpes*, *capras*, *juvencas*, *asinos*, *arietes*, *leporas*, *muscelas*, *mures*, omina movisse & auspicia, quæ *pedestrina* dicebantur, compertum est. *Lupus* si ad dextram commearet pleno ore, prosperæ & magnæ rei argumentum putabatur. *Lupos* castra introiisse, & laceratis obviis intactos abiisse, exercitibus cladem portendisse: si in foro Romano visi essent, & incolumes evasisent, oppressionem Urbis, aut alia designasse pericula animadversum est. *Romanis* coloniam in Lybiam ducturis, *C. Graccho* Tribuno plebis legem rogante, cum *lupus* metas aggeri definitas subruisset, & dissipasset, fecit ut à proposito desisterent. *Cerva* à lupo fugata, cum inter duas acies illæsa evasisset, Romanis victoriam addixit. Adeo inauspicatus *luporem* in Urbe conspectus habitus est: ut quotiescunque viserentur, sive oppressi insectantium industria interficerentur, sive evaderent, semper Urbis solenni lustratione expiaretur, qua averti atque depelli calamitates quas apportassent *lupi*, credebantur. *Examina apum*, quæcumque se dimississent, polluere, & infortunare locum credita sunt: quare quoties in Urbe comparuerunt, lustratam Urbem ex *Sibyllinis* institutis legimus. *Bovem*, si loqueretur (quod sæpe compertum est) *urbem* læsi numinis eam peragere, & lustrationem Urbis exigere censuerunt Romani. *Agmina* etiam *locustarum* anxia semper ac sollicita procuratione eorum, quæ ad placanda facerent numina, depulerunt. *Mulam* gemellos peperisse, aut *leonem* conspectum, aut ab *asino* laceratum esse *leonem*, aut *mures* derossisse aliquid, trifidis, dirique fuit ominis, & magni terroris. Suburbana *colubris* plena, & equi ab illis depasti, præfagierunt *Cræso* Lydorum regi, fore, ut regnum ab exteris subigeretur.

Dirarum nomine complector tum ea, quæ in nostris sunt corporibus, aut iisdem alioquin accidunt insolite: tum quæ in domibus, agris, itineribus, quocumque modo præter rationem & morem eveniunt atque obijciuntur.

Leporem inter ineundum transverso saltu velut diremisisse, aut foetam *vulpem*, vel prægnantem *canem* obviasse,

obviassent, aut *serpentem* commeantium iter interrupissent, aut procidissent, aut offendissent pedibus, aut lacinie adhæsisse, aut subito constitisse, aut expavisse, vel defecisse viribus absque manifesta causa, aut spectra conspexisse, aut circumfusas, aut scintillantes flammâs, aut ritus, gemitus, compellationem sui exaudivisse, & quidquid fuit hujusmodi, infortunata præfigere, & infesta itinera creditum est. [*Plin. lib. 28. cap. 2.*] Mulieres per itinera ambulantes torquere fufos, aut omnino detectos ferre, spei omnium præcæpueque frugum adverbatur. Introire in ædes *avrum alienum canem*, *anguem* per impiuvium decidere de tegulis, infaustum erat utrumque. [*Terentius in Phormione. Plin. lib. 28. cap. 2.*]

Muscula conspecta, aut *serpens*, poculum, salinumve eversum, dispersi cineres, oleum effusum, aut mel, si quid à *muribus* esset corrosum, quod de sua Platonis politia *Cicero* annotavit: Si cibus prolaberetur, si incendia nominarentur inter epulas, aut sub mensas aquæ profundarentur, recedente aliquo ab epulis simul verri solum, aut bibente convivia mensam vel repositorium tolli, aut repente conticescere convivium, inauspicatissima erant. Revocari *sternutamento* mensas & fercula, inter dias erat. Ita si *tingna* gemitissent, aut crepassent mensæ, trabeis, dira portendebant.

Vinum effudisse, aut vino vestes inquinasse, bonæ fortunæ signum erat.

Si vibrata *salutione* infuetum alter oculorum, dexter vel sinister palpitaret: si concuterentur, ac veluti exilirent, aut trepidarent *musculi*, humeri aut femora: si prurire pedes inciperent: si inæquali vibratu cohoresceret cutis: si *timiret* alterutra auris, aut insolitum striderent *dentes*: si sternutationes pari imparive numero crebræ vel raræ fierent: si vagis incertive motibus huc illuc membra jactarentur: si membra obrigescerent subito, velut stupore affecta, aut titubaret, vel insisteret lingua, mali erant ominis.

Voces etiam vel ex occulto missæ, vel responsi instar redditæ, suspiciones sæpe de variis moverunt eventibus in utramque partem. Sæpe *veridica exaudita voces* in rebus turbidis, & tanquam monita Deorum acceptæ sunt, qualem ex luco *Vesta* extitisse memorant, non multo ante captam à Gallis *Urbem*, ut muri & portæ reficerentur: futurum enim, nisi præstitum hoc, atque effectum esset, ut *Urbs* caperetur. *Laiatus* canum ejulantium gemitus imitantes, & *nocturnum ululatus*, diri semper fuere ominis. *Equos* hinnitu alacriore, & ferociore fremitu victoriam ominari prælia inituris, etiam nunc militibus persuasum est.

Cum maximas *Urbs* clades perpesa esset, & ancipiti contentione agerent patres, an relicto solo patrio, *Vejos* migrarent: vox *Centurionis* audita, *Hic manebimus optime*, retinuisse in *Urbe* cives, & confirmasse fertur. [*Livius lib. 2. Extrem.*] Hostilio Mancino Consuli Romano, anno Urbis DCXVII. consensu navem & *Numantiam* petiuro, vox objecta de improvviso scribitur, *Mancine*: paulo post devictus ipse, & *Numantinis* deditus est. *Craffo* in *Parthos* ituro, qui *Cauneas ficus* venales clamabat, omen illud innuit, quo paulo post fortunis expoliatis omnibus, fama, vita & exercitu amissis, interijt. *Neronem* paucis diebus ante mortem vox è *Mausoleo* reddita appellavit: *Augustum Cæsarem* supremo digressu ab *Urbe* vox temere emissâ monuit, non amplius cum *Romæ* futurum. *Craffo* & *Bruto* prodituris in aciem, *Æthiops* obviis eventum pugnæ præsignificavit. Quin etiam ab *ovibus* & *pisibus* auguria petebant veteres, uti *Plinius* & *Plutarchus* docent. Sed sufficiant ista hoc loco. Plura ex veterum monumentis magna cura & diligentia conquisivit *Alexander Neapolitanus*, & cum secutus, *Gasperus Peucerus* in suis doctissimis Commentariis de Divinationum generibus, quæ videri & consuli possunt.

C A P. X.

De Pullariis & Tripudiis.

Pullarii à pullis dicti sunt, teste *Cicerone*, qui in 2. de Divinat. sic scribit: Attulit in cavea pullos; qui ex ea nominatur *Pullarius*. Hic caveæ pullorum curam agebat, è quorum pastu auguria *augures* captare solebant: quæ quoties ossa, quæ pullis dabatur, aliquo modo cadebat in solum, *tripudia* solissima dicebantur. Ita *Festus*. Puls potissimum dabatur pullis in auspiciis, quia ex ea necesse erat aliquid decidere, quod *tripudium* faceret, id est, *terripavium*. *Pavire* enim *ferire* est. Capiabantur autem auguria ex pullis hoc modo: Quotiescunque de inchoanda re quapiam, exequendaque, Deorum per pullos sentia, placitaque exploratum ibant (oportebat autem id fieri summo iluculo) imperato de more silentio, pulsem illis aut ossam cavea reclusa objiciebant. Quod si ad oblatam escam mox pulli è cavea non proflirent, aut scius egressi, vel non attingerent eam, vel alarum planctu dissiparent, vel relicta esca oberarent, aut occiderent, aut prorsus non vescerentur, vel avolarent penitus, omen præ se ferebant magni terroris, & sollicitudinis, eventusque tristissimos, & *pullarius* exitum animo præmetiens, ne quid molirentur, sed vel desisterent ab incepto, vel differrent deliberationes, vel mutarent hoc prorsus, quod præ manibus erat, hortabatur. Quod si *pulli* mox prœcuerent cum impetu, certatimque in escam involarent, & avidè depascerentur, ita ut vescerentibus illis aliquid ex ore relaberetur, & terram paviret, quod *tripudium* faceret *solissimum*: inde ipse hausta mirifica *pullarius*,
ut

ut constanter fortiterque coepta negotia urgerent, jubebat, & successus optatos, ac prospera à Diis omnia spondebat. *Cavea & pullorum* hæc icon in antiquis monumentis cernitur: ut in Fig. notata litera X.

Solebant autem, ut *Cic.* lib. 2. de Divinat. ait, in auspiciis apud veteres adhiberi non passim omnes, sed hi tantum, qui essent periti. *Peritos* enim oportebat esse eos, qui quid silentium foret, intelligerent. *Silentium* id in auspiciis dicebatur, quod omni vitio careret. Rogabat hinc *augur*, an adhuc *silentium* esset; respondebat statim *pullarius*, silentium sibi esse videri. Tum ille, si aves pascerentur, petebat, aut ubi, non, quod ad auspicia pertineret, utrum pascerentur, necne *pulli*, quos *pullarius* attulisset: sed quia, cum pascabantur, necesse erat aliquid ex ore decidere, & terram pavire, ex hoc *tripudium* primo, post *terripudium*, deinde *tripudium* est dictum. Cum igitur ossa jam ex ore pulli deciderat, tum auspicianti *tripudium solistimum* nuntiabatur. Exstabat decretum Collegii *Augurum* vetus, avari omnem *tripudium* facere posse. Hunc augurandi modum *Claudius* 1. bello Punico & 2. *Flaminii* derisere. De P. Claudio *Valerius Maximus* lib. 1. cap. 4. sic scribit: P. *Claudius* bello Punico primo cum praelium navale committere vellet, auspiciæque more majorum petiisset, & *pullarius* non exire *cavea* pullos nuntiasset, abjici eos in mare jussit, dicens: *Quis esse noluit, bibant*. Et L. *Junius* P. *Claudii* collega, neglectis auspiciis classẽ tempestate amisit. Quorum ille populi judicio concidit, damnationisque hic ignominiam voluntaria morte prævenit; cujus meminit etiam *Polybius* lib. 1. *Cicero* lib. 1. & secundo de Divinatione, & lib. secundo de *Natura Deorum*. De *Flaminio* vero *Livius* lib. 22. scribit, quod is, cum *tripudio* auspicaretur *pullarius*, diemque committendi prælii propterea differret, ex eo quælibet, si ne postea quidem pulli pascerentur, quid faciendum esset, cum ille quiescendum censeret, dixerit ei: *Præclara esse auspicia, si esurientibus pullis res geris, saturis autem nihil geri possit*: signa itaque convulserit, atque pugnaverit ad *Thrasimenum*, & cum xv. Romanorum millibus à *Hannibale* cæsus fuerit.

Quod si *pullarius*, quæ Dii divulgata voluissent, dissimulasset, aut veteratorie suppressisset, idem contrahi neas credebatur, ac si quæ oculenda & tacita ferenda erant, palam fecisset. Si vero mentitus fuisset, aut omne conficto, aut eo quod ostensum esset subdole & fraudulenter depravato, & in contrarium detorto, sensum non illi, qui consulebat, fraudi esse, sed in authoris retorqueri caput censebatur, cujus rei exemplum refertur à *Livio* libro decimo, ubi *pullarius* mentiri ausus, & *tripudium solistimum* Consuli *Papirio* nuntians, paulo post patefacta fraude ab altero *pullario*, in initio pugnae emissio temere pilo ictus cecidit, & sui mendacii penas dedit. Porro quia de *tripudii* dixi, addendum & hoc est, fuisse etiam *tripudium sonivium*, de quo ita apud *Festum* legendum docet *Josephus Scaliger*: *Sonivium* significat in carmine *Saliari*, item in commentario *Augurali*, sonanti. *Sonivium tripudium* dicitur, ut ait *Pulcher*, quod sonet, ut cum pullo excidit puls, quadrupede aliquid ex ore. *Servius* ad illud *Virgilio*: *Tremere omnia visa repente*. Hoc *augurium*, inquit, juxta auguralem disciplinam dictum est, quod appellatur *tripudium sonivium*: id est, à *sono*. Ad quod pertinet, si arbor sponte radicibus cadat, si terra tremat, quod hic *Æneæ* factum ostendit, antequam voce divina responsa perciperet. *Plinius* libro decimoquinto, cap. vigesimo secundo etiam ejus meminit his verbis: Quæ causa eas (de nucibus juglandibus loquitur) nuptiis fecit religiosas, tot modis factu munito, quod est verisimilius, quam quia cadendo *tripudium sonivium* faciant.

Meminit *Festus* & *tripudii oscini*: *oscinum*, inquit, *tripudium est*, quod oris cantu significat quid portendi, cum cecinit *corvus*, *cornix*, *noctus*, *parra*, *picus*. Atque hæc etiam de *pullariis*, de *auguriis*, quæ ex pullis capterentur, & *tripudiis*. Restant de *aruspiciis*, *aruspicina*, & *extispicio* quædam, de quibus capite sequenti.

AD CAP. X. PARALIPOMENA.

De *solistimo tripudio*, ejus præfectis. Gallorum gallicæ pugnacitas.

Et istud genus divinandi maximæ autoritatis habitum, quum pullos *cavea* inclusos vesci juberent, non quidem *pullarii* seu custodes pullos, sed magistratus ipsi, sive urbici, sive militares. De his *Suetonius*. *Tiber.* cap. 2. *Apud Siciliam* non pascuntibus in auspiciando pullis, ac per contemptum religionis mati demersis, ut biberent, quando esse nolent, prælium navale inivit (Clausius *Pulcher*) superatusque est. *Jul.* Obsequens prodig. cap. 83. cum *Lanuvii* auspicarentur, pulli à *cavea* in *sylvam Laurentinam* avolant, neque inventi sunt. Et semper exercitus sequebantur hi *pullarii*, locum prope signa in mediis castris habebant, intransitibus vallum ad manum levam, quem augurale appellabant, ut observat *J. Lipsius* ad l. 2. *Annal.* C. *Taciti*, sub principium, ubi frustra alii legendum putant, nocte capta egressus *Augurali*, *Augurali* enim placet. *Sil. Italic.* l. 5. *Junicor.*

Tunc ales, præseum potulis, de more, Latinis
Auspicium, cum bella parant, mentesque deorum
Explorant super eventus, ceu præscia lustris,
Damnavit resci, plantisque alimenta refugit.

Et eodem libro paucis interjectis:

- - - tunc signa sequuntur
Nulla vulsa manu, resque interitus ales
Gaudebit.

De urbicis magistratibus *Aurel. Prudent.* in Romano Martyre:

Cum consulatum intis, ut verba solent,
Tudet fateri, sarre pullos passit.

Utrumque conjunxit C. *Plinius* l. 10. c. 21. Ut plane dignæ alitis tantum honoris præbeat, (C. in MS. perhibeat) Romana purpura, horum sunt tripudia solistima, hi magistratus (alii magistros) nostros quotidie regunt, domoque ipsi sua claudunt, aut reserant, hi sales Romanos impellunt, aut retineant, jubent acies, aut prohibent, victoriarum omnium toto orbe partiarum auspices, hi maximo terrarum imperio imperant. E pullis itaque gallis desumpta auguria, quod omnium animalium ii sunt pugnacissimi: notat

Con-

Contadus Rittershusius ex Polybio lib. 6. & Philone Judao. Achmes Seirim Oneirocrit. c. 295. ὅτι ἡμάχεται μὲν ἀλεκτρυ-
νῆς, pugnare cum gallo gallinacei. Artemidor. lib. 3. cap. 5.
ἀλεκτρυόνος δ' εἰ μὲν ἡμάχεται, εὐδαιμονία, καὶ φιλοφροσύνη μὲν
εἰσι σημαίνεται. Gallus zero pugnaret, seditionum & consen-
tium solummodo significati sunt. Id vetustissimum; nam
gallinacei tonitoris Mida adversus Callia pennis ac rostro,
Ipechante Socrate, pugnant. Diogen. Laërt. lib. 2. Eratque
Athenis cetrarum gallorum, cujus author fuit Themistocles.
Ælian. var. hist. l. 2. c. 28. μὲν τ' αὖτ' ἡ Περσὶν νικῶν,
Ἀθηναῖσι νικῶν ἔβριτο, ἀλεκτρυόνος ἀγωνίζεσθαι δημοσίᾳ ἐν
τῷ θεῷ τοῦ μῆτος ἡμῶν. Post relatum de Persis victoriam,
Athenienses iegem posuerunt, ut galli gallinacei quotannis uno die
certamen in theatro inirent. Id à Themistocle institutum, tum
maxime cum Persæ superati fuissent, ut resaret veluti de de-
victis trophæum. Nam ovis ista ē Perside primum in alias re-
giones transfusa est, ut narrat Athenæus l. 14. Diphisophisti.
cap. 25. & à Syris divinum cultum obtrinit. Lucian. lib. 16.
de Syria dea. De ejus pugnacitate Oppian. Cilix. Cyneget.
l. 2. v. 189.

Ὅλον δὲ δέρεσιν ἀλεκτρυόνες μαχῆται.
Ut semper impetuosus gallinaceis bellatoribus.

Findar. Olympior. od. 12.

Ἐν δὲ μάχῃ αὖτ' ἀλέκτας.
Domus pugnans velut gallinaceus.

Phile de Animal. propriet. cap. 12.

Ἀλεκτρυὸν μὲν τῷ γὰρ μὲν ἔμῃ
Στρεφάτε καὶ αἰεὶ καὶ σοβαί, καὶ πέτραις.

Νικῶν μὲν ὁ μαχῆται παρρησίας,
καὶ ἐν σιατῶν διαβιμῶν χεῖρας.

Vertit Georgius Berkmannus:

Victor duello, voce gallinaceus,
Gestusque salum prodit insolentia,
Sed victus idem se gerit remissus,
Latensque paululum tenet silentia.

Ob id Marti gallum sacravit antiquitas. Præter Mythologos
Aristophanes in Avibus:

Ὅστις δὲ ἡμῶν τὸ γένος τὸ Περσικὸν
Ἀρεῶν νεοτῆς ὡ νεοτῆς διαποτα.

Vertit Andreas Divus Justinopolitanus:

Avi a nobis genere Persio
Martis pultus, ὁ pulle domine, id est, dominator.

D. Aufon. in Grypho Ternarii:

ter clara instantis Eoi

Signa cantu ferus depresso Marte satellites.

Revertor ad solisium tripudium, verba solennia in eo ca-
ptanda sunt, damnare, ut ex superioribus patet, & addicere, &
damnare quidem in sinistro prasagio, tristeque eventum, addice-
re in fortunatis prosperisque auguriis. T. Liv. Decad. 1. l. 1. 1.
Cum omnium sacellorum inaugurationes admitterent aves, in Ter-
mini templo non addicere, & 3. Decad. lib. 10. Fabio auspicianti
priusquam egredietur à Tarento, aves semel atque iterum non ad-
dixerunt. Ovid. lib. 15. Metamorph. Fab. 50.

certant ita dicere sortes.

Legendum est omnino:

- - - certant addicere sortes.

C A P. X I.

De Haruspibus, Haruspicina, & Extispicio.

Haruspicæ à victimis in ara aspicendis, dici, quia postquam hostia immolata est, inspectis extis fu-
tura prædicant: unde *extispices* appellerent, ignotum non est. Cum igitur distincti ab *auguribus*
sint, proprium eis caput attribuimus, quo quid notatu de iis dignum est, trademus. A Romulo pri-
mum sunt instituti, teste *Dionysio* libro 2. Primum autem *haruspices* omnes *Hetrusci* fuerunt, in quorum
patria hæc disciplina maxime vixit. Hinc est illud apud *Cic.* lib. de *Legibus*: *Prodigia, portenta ad He-
truscos & haruspices, si Senatus jussit, deserunt.* Et huc spectat, quod *Livius* lib. 5. refert: *Prodigia*
interim multa nuntiant, quorum pleraque, & quia singuli authores erant, parum credita, spretaque, &
quia hostibus *Hetruscis*, per quos ea procurarent, *haruspices* non erant, &c. Postea vero Senatus decre-
vit, ut Principum filii sex singulis *Hetruriae* populis in disciplinam traderentur, teste *Cicerone* libro primo
de *Divinatione*: id quod & *Valerius Maximus* lib. 1. capite primo confirmat: qui tamen non sex docet,
verum decem Principum filios mitti solitos in *Hetruriam*. Verba ejus sunt: *Tantum autem studium anti-
quis, non solum observanda, sed etiam amplificanda, religionis fuit, ut è florentissima tum & opulentissima*
ciuitate decem Principum filii Senatusconsulto singulis Hetruriae populis, percipienda sacrorum disciplina gratia
traderentur. Hæc ille. Quo in loco, quemadmodum & apud *Ciceronem*, non sex, vel decem, vel
duodecim legendum esse censet *Henricus Glareanus*: ut cum duodecim *Hetruriae* populi fuerint, singulis
unus fuerit traditus. Huc lex illa *Ciceronis* pertinet: *Hetruriae Principes disciplinam doceto.* Fuit igitur
haruspicum officium, victimas in ara inspicere, considerare, & ex iis futura, arte *Demonum* divinare,
qua de re libet nonnulla hic annotare. Considerabant *haruspices*, aut hostias ipsas priusquam jugularen-
tur: aut earum postquam dissectæ erant, exta: aut flammam, quæ ex incensis & ardentibus evolabat
victimis: aut farinas, vel farinæ materiam: ex quibus liba pinscebantur, & molæ: aut thus quod adole-
batur: aut vina & aquas.

Primum in vivis adhuc victimis dum producerentur, aut conlisterent ad aras, & tractarentur sacrifi-
cantium manibus, observabant indicia, & notas futurorum. *Mali ominis erat*, si victima ductorem non
sponte sequeretur, sed vi trahenda esset: vel si ex ducentium manibus sese proripuisset, & profugisset:
vel clapsa ictum fessellisset: vel percussa aut exilisset altius aut horridius exclamasset, aut non statim, &
quidem placide concidisset: vel si fœmanimis provoluta in terram, eandem pedibus calcitrasset impor-
tunius: vel difficulter expirasset: vel jugulata non copioso diffluxisset sanguine: vel si inter jugulandum
triste aliquid, infaustumve oculis, auribusve occurrisset. Signa hæc offensi & alienati numinis, pœ-
nasque minitantis esse putabantur. Contra *lati ominis* indicia, & faventi Dei testimonia adferebat, cum
emissa ad aram sponte acceleraret, & sine tumultu ictum perferret, collapsaque placet, cœneque defor-
mi strepitu, aut pedum complosione animum exhalaret, & cœnosa tandem copiosum spirantemque &
cum

cum impetu, stridoreque prorumpentem effunderet cruorem. Talem *lasi*, & cum gratulatione, acclamationeque excipiebant: ad alterius conspectum expaveſcebant, & animis conſternebantur, moxque & trepide ſuſpectas aras adibant, ritusque abſolvebant ceteros, & ſollicite, qua ratione offeſſum numen reconciliarent, deliberabant. Deinde in diſſectis jam victimis, ex ſignis ſalubribus, noxiisque, ex habitu, coloreque extorum & fibrarum, defectu aliquarum particularum in præcipuis organis, aut præter naturam adnatis, collectiſve ex humorum adfluxu abſceſſibus, ſumebant conjecturas de eventuum conditione, & in quam partem numen, cui adornabatur ſacrificium, inclinatum eſſet, ac propenderet. *Extæ* autem dicebantur, quod ea Diis proſecarentur, quæ maxime extarent eminententque, qualia erant *jecur*, *pulmo*, *lien*, *cor*, *præcordia*, *renes*, & *lingua*, &c. in quibus præcipuum erat *jecur*. Ab hoc igitur contemplationem extorum inchoabant. Id ſi grata & nativa purpura ruberet, nullaque eſſet contaminatum labe: vel ſi *caput jecinoris* auctum, duplicatumve, aut *geminum jecur* reperiretur: vel ſi *extrema fibra* verſus interiora replicata, ac convoluta viſerentur: hæc eximiæ felicitatis argumenta certiffima dare, & magnas accelliones, potentæ amplificationem, prolationem ſineum, triumphos, ſumma dignitatum faſtigia designare augurabantur. Conſtitutis etiam in *hepate* geminis capitibus unum hoſti, alterum illi, in cujus gratiam inſtituebatur divinatio; deſtinabant alterutrum eorum ſi vel corrugatum emarcuiſſet, vel colorem habitumque ſuum quovis modo mutaret: *ruinam* aut *inclinationem*, adverſaque omnia minitari: ſi velut inflatum, atque diſtantum intumuiſſet, & florido enituiſſet colore, motuque alacri & continuo micaret: *victoriam certam* ſpondere, & *ſucceſſus* feliciffimos illi putabatur, cujus nomine exadebatur. Si vero aut obſitum ulceribus, puſtuliſve, aut livore deforme, aut duritie contractum, corrugatumve abſceſſibus, aut humoribus vitioſis imbutum eſſet, atque obſtrictum: vel in ſua non conſpiceretur ſede, ſed aut à præcordiis avulſum ſubſediſſet, aut permutatis ſedibus, lienis locum occupaviſſet, illo in dextram regionem tranſlato, aut procidiſſet in interiora: vel ſi contabuiſſet, aut aliquin gracilius juſſo, aridiuſque appareret: vel ſi totum deſuiſſet, aut ſolo caruiſſet capite. denique ſi inter coquendum purulenta inquinaretur ſanie, aut ad eum exareſceret modum, ut inter exta non emeriret, aut colligatum diſſolveretur in pulvem: hæc *picularia* eſſe, *funeflaque* adeo perſuaſum erat, ut ſecus accidere, atque de his demonſtratum erat, nihil poſſe affirmaretur. Anno Urbis *MXCXXVI*. *Caton* conſuli immolanti exta emarcuerunt, & caput jecinoris evanuit. *Cajo principi* & *M. Marcello* *jecur* ſubito extabuiſſe annotatum eſt: quare prælio periſſe exiſtimatus eſt.

A jecinore *cor* inſpiciebant: id ſi palpitaret, aut exiliret, aut flacceſceret, aut minus juſto appareret, aut omni deſtitueretur pinguedine, aut coiviſſet in rugas, aut inter exta omnino non viſeretur, *exiſſi*, *draque* atque infeſtæ fortunæ omnia præbebat. Nam & *Julio Caſari*, quo die purpurea veſte proceſſit, & à conjuratis interfectus eſt, *cor* bis in opimis bobus deſecit, & *Cajo Mario* Uticæ immolanti. *Peritonæi Caſari*, utriuſque viſceris, hepatis & cordis defectus in ea, quam ante mortem mactari juſſit victima, interitum portendit. Si vero aut ſolito grandius, aut ſpiſſum, glabrumque & humectum, nec flaccidum, nec ex ariditate in plicas rugaque contractum, inveniretur, aut ſi in ſumma baſi largiore pinguedine veſtitum foret, aut abiperetur ab aquila: *propitios* hæc *Deos*, & cœptis annuncies, ſtatuiſque ſecundos aſpiraturos confirmabant.

Corde explorato, ad *fellis*, *lien*is, *pulmonum*, & membranarum viſcera ambientium conſiderationem ſe vertebant, ſi *κύνειν χελιδνίχον* geminam, qualem *Auguſto* exhibitam ferunt, eo die, quo *Antonium* proſtigavit ad Actium: aut copioſa bile turgentem, atque effluentem notaſſent, *acris* & *felicia* præſta expectabant. Si ſuo loco poſitum *lienem* ſine puſtulis, duritie, corrugatione, ſineque alieno colore conſpexiſſent, *felicia* propoſitæ rei ominabantur. Si contra in dextrum *lien* vergeret, aut antrorſum propenderet, aut reperet deorſum, aut notas alienas à natura ſua haberet: Si exta ex ſacrificantium manibus decidiffent: Si viſcera aut cruore fœdus aſperſa, aut livido fœdata colore, aut maculis variata forent: Si *peritonæum* ruptum alicubi hiaret, aut ſanguine ſuffuſum eſſet: ſi phlyctænis & ampullis pure aut ſaliſlagine reſertis ſcaterent inteſtina, aut lacerata eſſent intus, vel rupta ac divulſa: Si dracones inter exta ſerperent: Si fœterent viſcera aut purilagam redolent: *ſatutum* hæc, & jam *imminentium malorum* indicia erant, quæ pro conditione earum rerum, de quibus victimæ conſulebantur, vares interpretabantur. *Pulmones biſidi*, incilique, moras aderebant rebus, & cunctationes: ſimplicis & ſolidi mora rupta continuabant rerum curricula, & exequutionem maturabant. Hinc ſacrificiorum alia *Mora* erant, in quibus nulla inerant ſigna: alia *Arguta*, quæ conſpicias, & illuſtres notas exhibebant: alia *Regalia* vocabant, quæ vultum fortunæ & felicitatis pollicebantur. Et tanti faciebant has divinationes Romani, ut & libris deſcribi rationem conſulendi, eoſque inſtar oraculorum cuſtodiri publice, & in ea diſciplina ſuos exerceri à teneris curarint liberos, nihilque moverint, aut cœperint, niſi ſacrificiis diſgenter perluſtratis, & examinatis. Affici enim victimas, notiſque monitricibus eventorum ſubito ſeu conſignari ab iis numinibus, quæ adeſſent coram vocata, & ritus ſpectarent, perſuaſiſſimum habebant.

Tertio *flammæ* in ſacrificiis conſiderabant, & ex iis futura divinabant hac ratione: Si admota *flamma* victimas ſtatim corripere, & diſſuſa repente totas occuparet, ac conſumeret: Si tranquilla, pura perſpicua & nitida, nullis infeſta coloribus alienis, ut nigro, rutiloye, aut pallido: nec permixta vel tor-

dibus,

dibus, vel caligine, fumifve, fineque strepitu, & sine egeftione, atque ejaculatione favillarum turbulenta, & crepitante, recto ductu turbine pyramidis inftar attolleretur, & infurgeret: Sique non nisi tota victima depafta, atque exufta moreretur: *placide* numen hostiam acceptare, ac complecti, annuereque quæ requirebantur, conjiciebant: Si contra multo vix excitari flatu poffet, & cum exariffet, non coiret, fed funderetur atque in hiatus dehifceret, nec in totam subito fpargeretur, ac penetraret victimam, fed viciniora fenfim velut ferpens, lamberet, atque ulfaret, nec recto ductu niteretur furium, fed in vertigines, gyrosque convolutus, atram fecum & denfam eveheret caliginem, aut reperet deorfum, aut dilaberetur ad latera aut aliena nasceretur specie: Sique aut ventis difploderetur, aut reftingueretur pluvii, aut infolitum crepitaret, & circumquaque multum cruftaret ardentium favillarum: aut fi palleret plus nimio, vel nigricaret, aut evanefceret fpite, priusquam tota conflagraffet victima: aut fi intaftæ aliquæ partes remanerent, & integræ: *lefi infefique numinis* & facrificium refpuentis omen effe fufpicabantur.

Scrutabantur & *fumos*, quos *vertigines* facerent, quantumque fe attollerent, & quo motu, rectove, an obliquo, vel in orbem contorto, aut complicato, agglomeratione quadam in tortiles fpiras: & quore-dolent niture, alienove, an eo, qui ex carnibus uftis effumaret.

Quin & pice, quæ ex *radis* colligitur, comminuta in pulverem, & hoc in ignem conjefto, futura divinabant, hoc modo: Si exardefcens inde flamma coiret, nec difpergeretur, *faufte*: fi divideretur, aut diffiliret, *inaufte* designare credebatur. Si pugnantem, diductum in diverfa, procumbentem in focum, crepitantem, *agrus* malum, evanefcentem *ifdem mortem* minitari putabatur.

Ex incenfo *thure* divinabant: Si ignis mox illud arreptum, diffolutumque verteret in fumum, & fuffitum ciceret gratum, *lata*: fi fugeret, aut odorem exprimeret inde fœdum & à natura thuris diverfum, *abominanda* ostendi putabantur. Meminit loci cujufdam *Dion.* in hiftoria Romana, quem *Nymphaum* appellat, in quo hoc modo ex fuffito thure præfita de omnibus rebus petita fuerint, præterquam de *morte* & *conjugio*. Tandem etiam ex vini confecrati ad libationes, & ex facræ aquæ, qua abluebantur, & decoquebantur victimæ, *coloribus*, *fapore*, *motu*, *strepitu*, fubitis mutationibus, argumenta eventuum colligebant, tum *molæ*, & *libamenta*, & præcipue materiam eorum, ut *hordeum*, *far*, & inde confectas fariuas, quibus victimæ conſpergebantur, ſcrutabantur, & expendebant. Sed quis omnia poſſit enumerare? Collegit hæc diligenter & erudite tractavit clariffimus vir D. D. *Gafparus Feucerus*, in ſuis de generibus Divinationum Commentariis, ex quibus ea deſumpſimus. Extat apud *Agell.* exemplum perfidiæ *haruſpicum Hetrufcorum*, & eorundem pœna, unde verſus ille ſcite factus & pueris decantatus ſit: *Malum conſilium conſultori peſſimum eſt.*

Unum adhuc, antequam ad aliorum *facerdotum* conſiderationem accedamus, monendum videtur, quis author hujus diſciplinæ fuerit. Celebrarunt autem *Hetrufci* univerſæ hujus diſciplinæ authorem, puerum, proſciſſione terræ exaratum, nomine *Tagem*, qui ut ex Hetrufcorum lib. 2. de Divinat. *Cic.* commemorat, cum terra araretur, & ſulcus altius impreſſus eſſet, repente extitit puerili ſpecie, ſed ſenili prudentia, & cum aſſatus eſt, qui arabat. Ad hujus conſpectum cum obſtupuiſſet *bubulcus*, clamoremque majorem cum admiratione edidiſſet, concurſus eſt factus, totaque brevi tempore in eum locum *Hetruria* convenit. Tum plura ille locutus multis audientibus qui omnia ejus verba exceperunt literiſque mandavit: omnis autem oratio fuit ea, qua *haruſpicina* doctrina continebatur. Atque hæc de *auguribus* & *haruſpicibus* hæcenus. Progrediemur in inſtituta *facerdotum* deſcriptione.

CAP. XII.

De Tribune Celerum.

De *Tribuno Celerum* nihil hoc loco dicturus eram, niſi *Dion. Halic.* lib. 2. monuiſſet, ipſum etiam quadam ſacra peregiſſe. Hæc enim ſunt ejus verba: Tertiam ſacrorum adminiſtrandorum partem Numa *Tribuno Celerum* tribuit, quem Romulus equitum, quos *Celeres* vocabant, Præfectum conſtituit, quos equites ac pedites Regum ſtipatores fuiſſe diximus. Nam & hi ſolennia quadam habebant ſacriſſicia. Hæcenus *Dionyſius*: præter quæ de ſacris *Tribuni Celerum* nihil invenio.

CAP. XIII.

De Curionibus XXX. & Curione Maximo.

Curiones à *curiis* dicti ſunt: cum enim Romulus populum Romanum in tres *tribus* & triginta *curias* diſtribuiſſet, ſingulis *curiis* præpoſuit unum aliquem virum, quem *Curionem* dixit, qui ſacra pro *curia* ſua curaret. Hoc ſacerdotium Numa *Pompilius* Rex II. confirmavit: ſic enim de eo *Dionyſius* lib. 2. Numa, inquit, omnia quæ ad religionem ac ceremonias pertinent, octo libris juxta totidem *facerdotum* genera complexus eſt. Primus ſacra triginta *Curionum* continebat, quorum erat publice
pro

pro suis *curialibus* rem divinam facere. Hæc ille. *Curia* autem non tantum erant triginta illæ partes populi, sed sic etiam singularum earum partium ades dicebantur, in quibus quæque *curia* singulos sacerdotes habebant, qui *Curiones* dicebantur. Quia igitur triginta *curiæ*, seu partes populi erant, *Curiones* etiam tot fuisse necesse est. Hi singuli à singulis *curiis* eligebantur. Unus autem, qui reliquis omnibus præsidebat, & *Curio maximus* dicebatur, cujusque autoritate cæteri *Curiones* regebantur, omnium *curiarum* suffragiis, *comitis curiatis* creabatur, uti alio loco pluribus ostendimus. Sacra, quæ in *curiis* fiebant, *curionis* dicebantur, & *curionum* ac, quod dabatur *Curioni* ob sacerdotium *Curionatus*. *Festus*.

C A P. XIV.

De Sodalibus Titiiis, vel Titienfisibus.

Horum sacerdotum *Dionysius* & *Livius* non meminerunt. *M. Terentius Varro* lib. 4. de ling. Lat. eorum meminit scribens, *Sodales Titios* dictos esse à *Titiiis avibus*, quas in auguriis certis observare sint soliti. Hi sacerdotes quando, & à quo sint instituti, incertum est: cum quia antiquissimi Scriptores id in suis monumentis non tradiderunt, tum quia *Tacitus*, qui duobus locis eorum meminit, non uno modo de iisdem scribit: jam enim tradit, eos à *Tito Tatius* Sabinorum Rege, & à *Romulo* in Urbem Romanam recepto, mox eos non à *Tito Tatius*, sed à *Romulo* post *Tatii* obitum, in ejus honorem institutos fuisse. Verba *Cornelii Taciti* Historiarum lib. 11. sunt hæc: *Faces Augustales subdidere: quod sacerdotium, ut Romulus Tatius Regi, ita Cæsar Tiberius Julia genti sacrauit.* Alibi vero ita scribit: [*Lib. 1. 54. Annalium.*] *Idem annus novas ceremonias accepit, addito Sodalium Augustalium sacerdotio, ut quondam T. Tattius retinendis Sabinorum sacris Sodales Titios instituerat.* Hæc *Tacitus*: quem si sequamur, conjicere possumus, *Titios Sodales* non à *Titiiis avibus*, uti *Varro* vult, sed à *Tito Tatius* ita appellatos esse, quemadmodum etiam *Titienfisibus*. Libet tamen etiam addere, quæ de his *Adrianus Turnebus* Advers. l. 21. cap. 1. tradit. *Titios* inquit, *Varro* dictos esse ait, à *Titiiis avibus*: sed illæ aves cui hodie aucupi notæ sunt? Equidem esse neminem puto, qui eas magis cognoscat, quam *spinturnicem*, hominibus ignotam, ut censet *Plinius*. Et post pauca: *Vetus Interpres Persii* in illum locum, *Ingentes trepidare Titios*, à *titis Titos* vocatos dicit. *Servius* dicit palumbes vulgo appellari *tetas*. *Isidorus*, *Palumbes*, inquit, eo quod sunt fartæ pabulo, quas vulgus *tetos* vocat. An hæc sint *Titia* aves, intelligentioribus & doctioribus judicandum relinquo. Hæc ille. Eadem habet Commentario in *Varronem*.

AD CAP. XIV. PARALIPOMENA.

De Sodalibus Titiiis, aliisque sacerdotibus.

Sacerdotia omnia ista pene descripsit *M. Lucanus* l. 1. Pharsal. v. 595. cujus versus adscribam:

Pontifices sacri, quibus est permissa potestas,
Turba minor ritu sequitur succincta Gabino,
Festalemque chorum ducit vittata sacerdos,
Trojanam soli cui fas vidisse Minervam,
Tuus qui fata Deum, secretaque carmina servant,
Et lotam parvo revocant Almone Cybellem,
Et doctus volucres augur servare sinistras,
Septemvirque epulis festus, Titique sodales,
Et Salius lato portans ancilia collo,
Atiolensisque apicem generoso vertice Flamen.

Frates Arvales omisit, nisi forte de iis secundum versum intelligamus, quod non puto. De quibus est cap. 6. huius libri supra, & mentio in vetusto marmore ex *Aldo Manutio* Orthographiæ pag. 25.

L. CÆSONIUS. C. F. QUIRINA. LUCILIUS. MACER. RUFINIANUS. COS. FRATER. ARVALIS. PRÆFECTUS. URBI. ELECTUS. AD. COGNOSCENDAS. VICE. CÆSARIS. COGNITIONES. PROCOS. PROV. AFRICÆ. XX. VIROS. EX. SENATUS. CONSULTO. R. P. CURANDÆ. CURATOR. AQUARUM. ET. MINICIÆ. CURATOR. ALBEL. TIBERIS. ET. CLOACARUM. URBIS. LEGATUS. PROV. AFRICÆ. EODEM. TEMPORE. VICE. PROCONSULIS. CURATOR. R. P. SUESSANO.

RUM. PRÆTOR. KANDIDATUS. QUÆSTOR. KANDIDATUS. ELECTUS. IN. FAMILIAM. PATRICIAM. X. VIR. STIL. JUDICANDIS.

Quæ ideo plenissime exscripsi, ut intelligeretur, plerosque ex his magistratibus posse cum honoribus urbis conjungi, & cohzere. Adde & sodales *Titios* plerumque adolescentes fuisse. fragmentum lapidis antiqui.

Q. CECILIO. FEROCII. KALATORI. SACERDOTII. TITIALIUM. FLAVIALIUM. STUDIOSO. ELOQUENTIÆ. VIXIT. ANNIS. XV. MENSE. I. DIEBUS. XXIV. FILIO. OPTIMO. AC. REVERENDISSIMO. M. GAVIUS. KARINUS.

Et de septenviro *Epulonum* de quibus est cap. 28. hujus libri infra. Succurrit hæc vetus inscriptio, qua constat non modo eum honorem civibus in urbe concedi consuevisse, sed & in castris, militantes eundem gerere solitos. Verba ipsius marmoris sunt apud *Onufrium* in Urbe Roma pag. 64.

CN. DOMITIO. SEX. F. AFRO. TITIO. MARCELLO. CURINO. LUCANO. COS. PROCOS. PROVINCIAE. AFRICÆ. LEGATO. EJUSDEM. PROVINCIAE. T. VI. FRATRIS. SUI. SEPTEMIRO. EPULONUM. PRÆTORI. LEGATO. PROVINCIAE. AFR. IMPERAT. CÆS. AUG. PRÆF. AUXILIORUM. OMNIUM. ADVERSUS. GERMANOS. OMNES. DONATO. AB. IMP. VESPASIANO. CÆS. ET. T. AUG. F. CORONIS. MURALI. VALLARI. AUREIS. HASTIS. PURIS.

CAP. XV.

De Flaminibus in genere.

De Flaminum sacerdotio dicturus, primum in genere, quinam *Flamines*, & unde dicti fuerint, explicabo : deinde cum præcipua dignitas *Flaminis Dialis* fuerit, de eo, quæ passim reperiuntur recitabo, ad extremum de aliis *Flaminibus* verba faciam.

Flamines unde dicti fuerint, notum satis est, videlicet à *filo*, quasi *Filamines*. Sic enim *Terentius Varro* libro 4. de ling. Latina: *Flamines*, quod licio in capite velati erant semper, ac caput cinctum habebant filo; *Flamines* dicti. Horum singuli cognomina habent ab eo Deo, cui sacra faciunt: sed partim sunt aperta, partim obscura. Sic *Servius*: *Flamines* in capite habebant pileum, quod cum per æstus ferre non possent, filo tantum capita religare cœperunt. Nam nudis penitus capitibus incedere nefas erat: unde à filo, quo utebantur, *Flamines* dicti, quasi *Filamines*. cum quo facit etiam *Sex. Pompejus Festsus*. *Plutarch.* eos à *pileo*, *Pileamines* primo, post *Flamines* dictos putat. Sunt etiam, qui eos à sacris intulis *Flamines* dictos existimant, quas in capite gestabant, quæ ab antiquis *flama* dicebantur: sive à *flammeo*, quod genus est tegminis capitis: mulierum tamen potius, quam viro- rum. At hæc quidem de nomine eorum traduntur, ubi videmus plures inclinare in eam sententiam, quod à filo *Flamines* nomen acceperint. Et cum toties pilei *Flaminum* mentio fiat, non videtur alienum ab hoc loco, si descriptio ejus quoque addatur, quam habet *Joseph. Scaliger* in Conjectancis in *Varro- nem*: Totus pileus, inquit, vel potius velamenta, *flammeum* dicebatur: unde *Flamines* dicti. Porro desinebat in conum, unde *apex* dictus. Summum autem fastigium vocabant *tutulum*. Addebatur virgula ex felici arbore, quæ in *Flaminibus* dicebatur *stroppus*, in *Flaminicis* *inaculum*. Totus apex filo lanceo velabatur, dicebatur *apiculum*. Ab hoc putat quasi *Filamines* dictos *Varro*: Infra mentum pertinebant *amenta*, quæ pileum retinebant. ea dicuntur *offendices* quod se mutuo offenderent, & convenirent. Solius tamen *Flaminis Dialis*, pileum dicebatur *albogalerus*: fiebat enim ex hostia alba, Jovi cæsa, quæ dicebatur *idulis*, de qua alibi. Hæcenus *Scaliger*, quæ omnia veterum Scriptorum testimoniis confirmari possunt. *Apex* enim, inquit *Festus*, sacerdotum insigne dictus est ab eo, quod comprehendere antiqui vinculo, *apere* dicebant, unde *aptus* is, qui convenienter alicui junctus est. *Tutulum* vocari ajunt *Flaminicarum* capitis ornamētum, quod fiat vitta purpurea innexa crinibus, & extructum in altitudinem, quidam pileum *lanatum*, forma tali figuratum, quo *Flamines* ac *Pontifices* utantur eodem nomine vocari ajunt. *Stroppus* est, ut *Atejus Philologus* existimat, quod Græce *επισπιν* vocatur, & quod *sacerdotes* pro insigni habent in capite: quidam *coronam* esse dicunt, aut quod pro corona insigni in caput imponatur, quale sit *strophium*. *Inaculum* dicit, virgula erat, ex malo Punico incurvaia, quam *Regina* sacrificans in capite gestabat. *Servius* etiam, quemadmodum doct. *Scaliger* ex schedis *Petri Damelis* docet, scribit *arculum* esse virgam ex malo Punico incurvatam, quæ fiat quasi corona. Et inam summamque inter se alligari vinculo lanceo albo, quam in sacrificiis certis *Regina* in capite haberet: *Flaminica* autem *Dialis* o. n. i. sacificatione uti deberet. *Apiculum*, filum est quo *Flamines* velati, apicem rege- runt: sic legendum *Scaliger* docuit, & addit: Pone enim regerebant *apicem*, ne gravis esset summis æstatis calo- ribus. Anien is enim, quæ *offendices* dicebantur, sub mentum adductis religabant, ut cum vellent re- gerebant, & pone pendere permetterent. *Offendices* *Trius* ait esse nodos quibus apex retineatur, & remit- tatur. At *Veranius Choriola* existimat, quæ int in locis apicis, quibus apex retineatur & remittatur, quæ ab *offendendo* dicuntur. Nam quum ad mentum perventum est, offendit mentum. *Albogalerus*, à galea nominatus, est enim pileum capitis, quo *Diales Flamines*, id est, *sacerdotes Jovis* utebantur. Fiebat enim ex hostia alba Jovi cæsa: cui adigebatur apex virgula oleagina. Hujus icon in antiquis monumentis vide- tur talis, ut videre est in fig. Y. Caterum quo tempore creati primum *Flamines* fuerint, de eo inter ve- teres Scriptores non convenit. *Plutarch.* enim eorum primam creationem & institutionem *Romulo* attri- buit: *Dionysius* vero Romanarum rerum investigator acerrimus, & *Livius* eandem *Numa* adscribunt. *Plutarchi* in *Numa* verba sunt hæc: *Jovis Martisque sacerdotibus à Romulo constitutis, tertium ipse Romulus constituit quem Flaminem Quirinalem nominavit.* *Livius* verò l. 1. *Tam sacerdotibus creandis animum ad- jecit: quamquam ipse plurima sacra obibat, ea maxime, quæ nunc ad Dialem Flaminem pertinent.* Sed quia in civitate bellicola plures *Romuli* quam *Numæ* similes Reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella: ne sacra regie vicis desererentur, *Flaminem Jovis* assiduum sacerdotem creavit, insignique eum velæ, & cu- ruli regia sella adornavit huic duos *Flamines* adjecit, *Marti* unum, alterum *Quirino*. Hæc *Livius*: quæ eundem confirmavit *Dionysius*. Maxime igitur consentaneum vero est, *Numam Pompilius* 11. Romanorum Regem, *Flamines* primum instituisse, tres videlicet numero, *Dialem*, *Martialem*, & *Quirinalem*. Non au- tem semper hic numerus mansit. Sed processu temporis x l. al. i. aliis additi sunt, & ita ad xv. numerum *Flamines* aucti. Erat tamen inter eos differentia: priores enim tres, quorum originem ad *Numam* referri diximus, ex *Patriciis* creabantur, & majoris dignationis erant, ideoque *Flamines majores* dicebantur: reliqui ex

plebejis, & *minores* appellabantur. Docet id *Sext. Pomp. Festus* cum scribit: *Majores Flamines* appellabantur Patricii generis, *minores* Plebeji. Inter omnes autem maximæ dignationis erat *Flamen Dialis*, teste eodem *Pompejo* his verbis: Maximæ dignationis *Flamen Dialis* est, inter quindecim Flamines, & cum ceteri discrimina majestatis suæ habeant, minimi habetur *Pomonalis*, quod Pomona levissimo fructui agrorum præsidet, pomis. Priores item tres *Flamines* ex patriciis creatos esse docet *Cic.* in oratione pro domo sua. Quamquam autem xv. *Flamines* essent, qui nomine convenirent: collegæ tamen non erant, neque eorum quoddam collegium vocabatur. Siquidem *Flamen* unius Dei sacerdos erat, habebatque sua quæque sacra, quæ per se quisque procuraret, quæque ad alios nihil omnino attinerent: quod *Cic.* lib. 2. de Legibus satis indicat, hujusmodi legem recitans: Divisique aliis *Sacerdotes*, omnibus *Pontifices*, singulis *Flamines* sunt. *Flamines* autem (de *majoribus* potissimum loquor) tamen non essent *Pontifices*: ita tamen erant adscripti in Collegium *Pontificum*, ut si quando de re aliqua apud *Pontifices* ageretur, ipsi una *Judices* sederent ejus rei, de qua ad Collegium *Pontificum* relatum esset: quod potest ex Oratione *Cic.* pro domo sua intelligi, quæ cum sit habita apud *Pontifices*, ad quorum collegium rejectum erat de domo à Clodio consecrata iudicium: in ea tamen Oratione iudices sedisse *Regem sacrorum*, & *Flamines* ostendit.

Creabantur *Flamines* à populo comitiis curiatis, uti ex Lælio Felice docet *Agell.* lib. 15. cap. 27. Creati inaugurabantur à *Pontifice Max.* quod cum fieret, capti ducebantur à patribus, velut ab hostibus, ideoque *Flamines capti* dicebantur, eodem *Agellio*, lib. 1. cap. 12. teste. Ejus dicto omnes suberant, id quod ex plurimis veterum scriptorum locis patet: unico *Livii* lib. 37. contentus ero, cum de *Qu. Fabio Pictore* sic scribit: priusquam in provincias Prætores irent, certamen inter *P. Licinium Pont. Max.* fuit, & *Q. Fabium Pictorem Flaminem Quirinalem*, quale Patrum memoria inter *Q. Metellum* & *Postb. Albinum* fuerat. Consulem illum cum *C. Lutatius* Collega in Siciliam ad classem proficiscentem, ad sacra retinuerat *Metellus Pont. Max.* Præterem hunc ne in Sardiniam proficisceretur *P. Licinius* tenuit. Et in Senatu, & ad populum magnis contentionibus certatum est, & imperia inhibita ultro citroque, & pignora capta, & multæ dictæ, & *Tribuni* appellati, & provocatum ad populum est. Religio ad extremum vicit, & dicto audiens esse *Flamen Pontifici* jussus. Hactenus *Livius*. Qua de causa *Flamini Diali* antiquitus nec magistratum petere, nec capere permissum erat. In cuius rei gratiam ei *lictores* & *regia sella curuli* sunt permissum est. Inde Cornelium Merulam *Flaminem Dialem* Coss. in locum *Cinnæ* Urbepulsi suffectum, pœnas dedisse violati antiqui juris quidam crediderunt. In magistratu enim paulo post occisus est. *Flaminium* autem sacerdotium ita perpetuum erat, ut tamen ob certas quasdam causas *Flamines* etiam sacerdotium privari possent, dicebanturque *Flaminio abire*, alique subrogabantur. Quod si nullis illarum causis coacti fuissent sacerdotium deponere, id dum vivebant, retinere solebant. Sic enim *Val. Max.* lib. 1. cap. 1. Consimili ratione post *P. Clælium Siculum*, *M. Corn. Cethegum*, *C. Clodium* propter exta parum curiose admota aris Deorum immortalium, variis temporibus, bellisque diversis *Flaminio abire* jussi sunt, coactique etiam. At *Sulpitius* inter sacrificandum apex è capite prolapsus, eidem sacerdotium abstulit. Sed & aliæ erant causæ ejus deponendi sacerdotii, de quibus alibi dicitur. *Flaminum* uxores *Flaminicæ* vocabantur, ut tradit *Festus*, quibus divortium facere non licebat. Ministri eorum *Flaminii* dicebantur, & ministræ *Flaminicæ*, *Flaminia ades*, *domus Flaminis Dialis*, &c. His ita in genere de *Flaminibus* præmissis, seorsim nunc de singulis dicemus, incipientes à *Flamine Diali*.

CAP. XVI.

De Flamine Diali.

Flumen Dialis, inquit *Festus*, dictus, quod filo assidue veletur, indeque appellatur *Flamen: Dialis* autem appellatur, à *Dio*, à quo vita dari hominibus putabatur. *Terentius Varro* à Jove cum dictum ait, qui sit *Dijovis*. Constitutus igitur à *Numa* erat, ut assidue Jovi præsto esset, eique sacra faceret. Plurimæ hujus erant ceremoniæ, quas observare cogeatur. *Agellius* lib. 10. cap. decimoquinto, ex libris, qui de sacerdotibus publicis compositi fuerant, & ex primo *Fabii Pictoris* libro has recenset: 1. Equo *Dialem Flaminem* vehi, religio est. 11. Item classem procursantem extra pomerium, id est, exercitum armatum videre: idcirco rarerent *Flamen Dialis* creatus consul est, cum bella consulis mandabantur. 111. Jurare *Dialem* fas nunquam est. 1v. Annulo uti, nisi pervio, cassoque fas non est. v. Ignem è *Flaminia*, id est, *Flaminis* domo, nisi in sacrum effleri jus non est. vi. *Vinctus*, si sedes ejus introierit, solvi necessum est, & vincula per impluvium in tegulas subduci, atque inde foras in viam dimitti. vii. Nudum in apice, neque in cinctu neque in alia parte ullum habet. viii. Si quis ad verberandum ducatur, si ad pedes ejus supplex procubuerit, eo die verberari piaculum est. ix. Capillum *Dialis*, nisi qui liber homo est, non detonet. x. Capram & carnem incoctam, & hederam, & fabam, neque tangere *Diali* mos est, neque nominare. xi. Propaginem è vitibus altius prætentis non succidet. xii. Pedes lecti, in quo cubat, luto tenui circumlitos esse oportet, & de eo lecto trinoctium continuum non decubat: neque in eo lecto cubare alium fas est, neque apud ejus lecti fulcrum capsulam esse cum stue atque ferto oportet.

xiii. *Unguim Dialis*, & capilli segmina subter arborem siliquam (alii *felicem* legunt) terra operiuntur. xiv. *Dialis* quotidie festatus est. xv. *Ac sine apice*, sub dio esse licitum non est, sub tecto, uti liber, & non pridem à Pontificibus constitutum. Addit hoc loco *Agellius*, Masurius Sabinum scripsisse, & alia quædam ei remissa, gratiamque aliquot ceremoniarum factam esse. xvi. *Farinam seymento* imbutam attingere ei fas non est. xvii. *Tunicam* intimam, nisi in locis tectis, non exiit, ne sub cælo, tanquam sub oculis Jovis, nudus sit. xviii. *Super Flaminem Dialem* in convivio, nisi *Rex sacrificulus*, haud quisquam alius accumbit. xix. *Uxorem* si amisit, Flaminio decedit. xx. *Matrimonium* Flaminis, nisi morte dirimi non est jus. xxi. *Locum* in quo bustum est, nunquam ingreditur. xxii. *Mortuum* nunquam attingit. *Funus* tamen exequi religio non est. Hæc *Agellius*, & paulo post subjicit verba pratoris ex edicto perpetuo de *Flamine Diali*, & *Sacerdote Vestæ* hæc: SACERDOTE VESTALEM, ET FLAMINEM DIALEM IN OMNI MEA JURISDICTIONE JURARE NON COGAM. Addit etiam verba ex 2. libr. Rerum divinarum *Varronis*, quod *Flamen Dialis* solus album habeat galerum, vel quia maximus sit, vel quia Jovi immolata hostia albato fieri oporteat. Nec poterat *Flamen Dialis* antiquitus aut magistratum petere, aut capere, ne sacris vocaretur, & multa contra religionem facere cogeretur. *Plutarch.* in *Quæst. Rom.* q. 113. Hæc ferè fuerunt *Flaminis Dialis* ceremoniæ, quarum quidem in *Script.* antiquis testimonia extant. *Plutarch.* aliquot earum causas inquiri, in *Problem.* vel *Quæst. Rom.* q. 109. ut quod non liceat *Flamini Diali* farinam, aut fermentum tangere: quia videlicet farina alimentum sit imperfectum, & crudum, & neque manserit triticum, id quod fuerat, neque factum sit, quod fieri debet nimirum panis: sed simul feminis vim amiserit, & usum cibi non sit assecutum. Eandem ob causam eidem interdictum esse dicit contactu carnis crudæ. *Fermentum* autem tangere ei non licere ait, quod & ipsum natum sit ex corruptione, & farinam, cui admiscetur, corrumpat, ut languidior fiat, & inefficax. Cur à tactu & nominatione *capra* & *canis* abstinere cogatur, causas has affert: de *capra* quidem, vel quia esset lasciva, & foetida, ideoque abominari; vel quod morbo comitiali animal istud obnoxium esset, ideoque metuerint, contagionem mali ad eos perventuram, qui tum vescerentur *capra*, aut eam tangerent, cum in morbo esset. De *cane* vero hanc causam affert, quod sit animal pugnax, ideoque asylis, & sacrosanctis prohibere sacrificiis, in quibus omnis periculi exorsus perfugium supplicibus concedatur. [*Quæstione* 110. *Quæstione* 111. *Quæstione* 112.] Cum ergo *Jovis* quoque *sacerdotem*, utpote vivum sacrumque peragium simulachrum deceat ad se libere admittere quosvis supplices & deprecantes, nemine arcente, aut terrente, à *canibus* ipsi abstinendum esse dicit, ne illi petitorios hanc veniam terrent, atque arcerent. Non licere ei *hederam* tangere dicit, vel quod sit sterilis & inutilis hominibus, imbecillaque, & ea de causâ alis, quibus ininitatur, opus habeat, umbræque & virore suo multis quasi præstigiando imponat: vel quod ad eam mulieres Bacchicis furoribus deditæ recta ferantur, eamque manibus disceperant, & vorent: ideoque nonnullos existimare, inesse spiritum *hederæ*, qui de statu rationis deturbet, mentemque abalienet, exagitetque, & prorsus ebrietatem à nullo ortam vino inducat. Debere autem *Jovis sacerdotem* Orgia Bacchi vitare. Quam etiam ob causam scribit eidem vetitum esse transire per viam, ubi vitium propagines in sublimi prætentæ sint: voluerunt videlicet significare, nefas esse cum inebriari, sed vino moderari, nec ab eo vinci, cum, qui ebrii sunt, eorum superius capibus sit vinum, eaque degravet & premat. *Fabam* nec tangere, nec nominare *Flaminis Diali* licebat, quod ea putaretur ad mortuos pertinere, & in flore ejus lucus literæ apparere viderentur, testibus *Sext. Pompejo Festo*, & *Plinio*. Cæterum à *Numa* usque ad *Marii* & *Sullæ* tempora; perpetua & continuata serie *Flamines Diales* semper fuerunt, usque ad *L. Cornel. Merulam*, qui in seditione civili *L. Cornel. Cinna*, & *Cn. Octavii* anno dclxvi. in magistratu occisus fuit. Post quem, cum *C. Jul. Cæsar*, qui postea *Dictator* fuit, id sacerdotium consecutus fuisset, non longe post à victore *Sulla*, & *sacerdotio*, & *uxoris dote* multatus est. ita ut nullus deinceps *Flamen Dialis* inauguratus fuerit, usque ad finem Imperii *Augusti Cæsaris*. Sub quo anno plus minus c. postquam sacerdotium id vacaverat, *Flamen Dialis* inauguratus est *Sext. Corn. Maluginensis*, post quem perpetuo ordine *Flamines Diales* multi fuerunt, usque ad novissima imperii tempora, quibus cum reliquis sacerdotiis veteris superstitionis ab *Imp. Theodosio* id sacerdotium omnino sublatum est. Hæc de *Flamine Diali*. Ejus uxor dicebatur *Flaminica*, quam & ipsam seorsum easdem fere ceremonias observare solitam, idem *Agell.* lib. 10. cap. 15. docet: videlicet 1. quod venenato operiretur. 2. & quod in rica furculum de arbore siliqua (sive *jelsi*) haberet: 3. & quod *scalas*, quæ Græce *κλίμακες* appellantur, ascendere ei plus tribus gradibus religiosum esset. 4. atque etiam cum it ad *Argeos*, quod neque comeret caput, neque capillum depecteret. Hactenus *Agellius*. Accedemus nunc ad reliquos *Flamines*.

CAP. XVII.

De reliquis Flaminibus.

Diximus ante primum à *Numa Pompilio* tres *Flamines* institutos fuisse, *Dialem*, *Martialem*, & *Quirinalem*, postea temporis progressu pluribus additis ad quindecim numerum eorum excrevisse. Cum igitur de *Flamine Diali* satis multa in medium attulerimus, consequens est, ut reliquo-

rum etiam rationem explicemus: quod quidem paucis expediemus, cum multa ad eos pertinentia ante sint dicta.

MARTIALIS igitur, qui dignitate proximus erat *Dialis*, & *major Flamen*, atque ex Patriciis creabatur, *Marti* qui Romuli pater esse putabatur, institutus est, eique iacula fecit, quod clare docet Varro. Sed & QUIRINALIS Flamen major, & Patricii generis, à Numa in Romuli honorem institutus est, quod Romulus *Quirinus* appellatus, parens & Urbis conditor fuisset. Frequens hujus *Flaminis* mentio extat apud *Livium*, *Varronem*, *Sext. Pompejum Festum*, & alios. Reliquorum aliquot *Flaminum* cognomina docet nos *Ter. Varro* lib. 4. de lingua Latina, cum scribit: *Flaminum* singuli cognomina habent ab eo Deo, cui sacra faciunt; sed partim sunt *aperta*, partim *obscura*. *Aperta*, ut *Martialis*, *Volcanalis*: *obscura*, ut *Dialis* & *Furinalis*: cum *Dialis* à Jove sit, qui est *Dijovis*: *Furinalis*, à *Furma* cuius etiam in *Falceis Furialeis Ferie* sunt. Sic *Flamen Falacer*, à divo *Patre Falacre*. Idem alibi: Eundem *Pompilium Numam Ennius* ait fecisse *Flamines*, qui cum omnes sint à singulis Deis cognominati, in quibusdam apparent etyma: ut cur sit *Martialis*, *Quirinalis*. Sunt in quibus *Flaminum* cognominibus latent origines: ut qui sunt in versibus plerique: *Volturnalis*, *Palatualis*, *Furinalis*, *Floralis*, *Falacer*, *Pomonalis*, obscura est eorum origo. *Volturnus*, *Palatua*, *Furma*, *Flora*, *Falacer*, *Pomona*, pomorum patrona.

VOLCANALIS igitur Flamen & minor fuit, & plebejus, *Volcano* institutus.

VOLTURNALIS, *Volturmo*, vel Deo, vel *Flumini* fuit dicatus, ut ei sacra faceret.

PALATUALIS, Flamen fuit constitutus ad sacrificandum ei *Dex*, in cujus tutela *Palatium* erat. *Sext. Pompejus Festus*. Eam *Deam* Varro *Palateam* vocat.

FURINALIS, *Dex Furinæ* institutus est.

FLORALIS, *Dex Floræ*, de qua, sicut & de reliquis Diis & Deabus, libro præcedenti multa.

FALACER, quemadmodum Varro scribit, *Divo Patri Falaci* est institutus. Quis autem iste Deus fuerit, à nemine veterum traditur. *Adr. Turnebus* comment. in *Varronem*, suspicatur, *Falacrem* fortasse fuisse eum Deum, qui præfuerit *salis Circi*, quarum meminit *Juvenalis*:

Consult ante salas, Delphinorumque columnas.

POMONALIS, *Pomonæ*, *Dex pomorum*, institutus est. & quemadmodum *Sext. Pompejus Festus* docet, minimi habebatur, quod *Pomona* levissimo fractui agrorum præfideret, pomis.

Fuit etiam *Flamen Carmentalis*, qui *Carmentæ* *Euandri* *Arcadis* matris sacra curabat, cujus *Cicero* in *Bruto* ita mentionem facit: *M. Popilius*, cum Consul esset, eodemque tempore sacrificium publicum cum lana faceret, quod erat *Flamen Carmentalis*, plebis contra *Patres* concitatione & seditione nuntiata, ut erat lana amictus, ita venit in concionem, seditionemque, tum auctoritate, tum oratione sedavit. Et hic quoque *Flamen minor*, & plebejus, quia *Lazarus* hic, cujus à *Cicerone* mentio fit, ex plebe Consul electus est.

Flaminis Virbialis, qui Deo *Virbio*, id est, *Hippolyto* consecratus fuit.

Laurentialis, qui *Accæ* *Laurentiæ* institutus fuit.

Lavinialis quoque, & *Lucularis*, nullus veterum Scriptorum, sed epigrammata tantum quædam, quæ ab *Onuphrio Panvinio* proponuntur, meminerunt. Hæc itaque xv. illorum *Flaminum* nomina sunt. officia autem, ut singuli suis Diis sacra facerent.

Præter hos vero aliorum *Flaminum* in Scriptoribus & lapidum epigrammatis vetustioribus fit mentio, eorum scilicet, qui imperatoribus *Augustis* vita defunctis, & inter *Divos* relatis fuerunt instituti, iisque sacra peregerunt. quorum quidem tot fuerunt, quot *Imperatores* à Romanis consecrati sunt, quorum omnium nomen & testimonia summa diligentia collegit *Onuphrius Panvinus*, secundo suo *Reipublicæ Romanæ* commentario.

Cum autem hic mentio inciderit consecrationis *Imperatorum Romanorum* vita defunctorum, operæ pretium me facturum arbitror, si quibus ceremoniis ea peracta sit, paucis hoc loco explicem: id quod capite sequenti faciam, ex traditione *Huberti Goltzii*.

C A P. XVIII.

De consecratione Imperatorum vitæ defunctorum apud Romanos.

Romanis mos erat à *Cæsare Augusto* primum institutus, deinde à *Tiberio* instauratus, eos consecrare *Impp.* qui superstitibus filiis, vel successoribus moriebantur, quique eo erant honore affecti, inter *Divos* relati dicebantur. Sic primus omnium *Augustus* *Julium Cæsarem*, *Tiberius* *Augustum* mortuos consecraverunt. Cum *Imperator vitæ defunctus* consecrandus erat tota Urbe primum quasi lactus quidam esse videbatur, festa celebrati promicui: quippe sanctum vi a corpus ita hominum sumptuoso funere sepeliebant; ceream deinde imaginem defuncto quam simillimam ingebant, eamque in *Palatii* vestibulo propolitam supra eburneum lectum maximum, atque sublimem, vestibus instratum aureis, locabant. Et quidem imago illa ad ægroi speciem pallida recumbebat. *Circæ lectum* vero utrinque magnam partem dici sedebant, à *lava* quidem *Senatus* omnis vestibus atris amictus, à *dextra* vero *matronæ*, quas viro-

virorum aut parentum dignitas honestabat. Harumque nulla vel aurum gestans, vel ornata monilibus conspicietur, sed vestibus albis exilibus induta, moerentium speciem præbebant. Hæc ita per septem dies continuos faciebant, *Medicis* ad lectum quotidie accedentibus, inspectumque veluti ægrum deterius se habere subinde pronuntiantibus. Dein ubi jam visus esset obiisse diem, lectum humeris attollebant *Equestris Senatorumque ordinis* nobilissimi, ac lectissimi juvenes: perque viam sacram in vetus forum deferbant, ubi *Magistratus* Romani deponere Imperium consueverant. Extructum autem erat in ipso Romano foro coloris lapidei tribunal ligneum, super quod ædificium quoddam fabrefactum erat, quod columnæ undique sustinebant, eratque ebore varie ornatum, & auro: eo allatus fuerat alius lectus consimilis, cui stragulis purpureis, atque auro intextis ornato erant circum capita belluarum terræ, marisque: in coque statuat ceream *Principis consecrandi*, ut dixi, ex *Palatio* allatam, ornatu triumphali collocabant, à qua puer egregia forma, ita ut *Imperator* dormiret, pennis pavonis muscas agebat. Eo ita jacente superstitibus *Imperatores*, & *Senatus*, *Senatorumque uxores* vestibus iidem induti accedebant pone lectum, dum in forum ipsi devenissent, ubi *mulieres* quidem in porticibus, *Senatus* vero sub dio sedebant. Ab utraque autem fori parte, gradus quidam erant ad scalarum similitudinem extructi, in quibus altera ex parte puerorum chorus erat à *Nobilissimis*, atque *Patriciis*, altera foeminarum illustrium, hymnos in desunctum, pænanasque canentium, verendo ac lamentabili carmine emulatores. Quibus ita dispositis, funebri pompa in foro inchoabatur extra Urbem in *campum Martium* tendens. Primum anteferebantur statuæ omnium veterum *Romanorum* illustrium, qui unquam ab ipso *Romulo*, u'que ad ejus consecrationis tempus fuissent. Deinde *Provinciarum* & nationum omnium, quæ Romano imperio subiectæ erant, aenea simulachra, variis distincta ornamentis, ut erat cujusque gentis patria conuerteret. Sequebantur post varia genera *Civium*, *Lictorum*, *Scribarum*, *Praconum*, & qui sunt ejusdem generis. Sequebantur deinceps signa divitum illustrium virorum, quos præclare fecisse aliquid, aut excogitasse, aut in aliquo studio floruisse constaret. Veniebant postea *equites*, ac *pedites armati*, certatores equi, atque ea quæ ad parentandum pertinebant, quæ ab ipsis *Principibus* & *sacerdotibus*, eorum uxoribus, & à clarissimis *Equitibus*, ac populis, & à civium congregatione missa fuerant. Postremo ferebatur *altare inauratum*, ornatumque ebore, & lapillis Indicis. Quæ postquam transierunt, *Imp. vivus Rostra ascendebat*, desunctumque *Imp.* laudabat. Cumque oraret, crebro à *Senatoribus* adstantibus exclamabatur, partim laudantibus desunctum, partim lugentibus: sed oratione habita multo magis id facitabant, ac tandem cum lectum de loco, in quo erat, moveri oporteret, omnes simul *Senatores* lamentabantur, ac flebant. Quibus peractis, iterum lectum à tribunali tollebant *Pontifices* & *Magistratus*, non modo qui tum erant, sed etiam hi, qui in sequentem annum desigati fuerant, eundemque postea tradebant nonnullis *Equitibus* ferendum. Pars *Senatorum* lectum anteibat, ex quibus multi dolere se simulabant, querulas voces emittendo, multi canebant flebile carmen ad tibias. *Imperatores* postremi sequebantur. Ita extra urbem in *Martium campum* veniebant. Ubi quæ latissime campus patet, *rogus* sive *suggestus* quidam specie quadrangula, lateribus æquis assurgebat, nulla præter quam lignorum ingentium materia compactus in tabernaculi formam: id quidem *interius* totum erat aridis fomitibus oppletum: *extra* autem intextis auro stragulis, atque eboreis signis, variisque exornatum: *supra* vero alterum minusculum quidem tabernaculum positum erat, sed forma & ornatu persimile portis, januisque patentibus. *Tertium* item, & *quartum*, semper superiore tabernaculo contractius, ac deinceps alia donec ad extremum, quod est omnium brevissimum, perveniebatur. In summo ejus *currus inauratus*, quo mortuus *Imperator* olim vehabatur, collocatus erat. Potest ejus ædificii forma comparari turribus his, quæ portubus imminentes, noctu igne prælato naves in tutas stationes dirigunt. *Phari* vulgo appellantur. Ejus quoque tabernaculi formam adhuc in antiquis numismatibus *Sabina Augusta*, *Ant. Pii*, *Faustina Augusta*, & *matris* & *filia*, *M. Aureli Antonini*, *L. Aur. Veri*, *P. Helvii Pertinacis*, *L. Septimii Severi*, & *Julia Pia Augusta* consecratorum videntur, quorum duo subjeci: ut videre est in Fig. Z. notata.

Igitur lecto in *secundum tabernaculum*, quod primo contractius est, sublato, aromata & suffimenta omnis generis, fructus, herbasque & succos omnes odoratos conquisitos, acervatim effundebant. Quippe neque gens erat, neque civitas, neque qui honore ullo aut dignitate præcelleret, quin certatim pro se quisque iuprema illa munera *Principis* honori deferrent. Ubi vero ingens aromatum, ac eorum, quæ parentandi causâ allata fuerant, suffimentorum acervus magnus aggestus est, ac locus omnis oppletus, *Imperator* superstes, exterique *Imperatoris* mortui propinqui ejus statuam osculabantur: quo facto *Principes* tribunal conscendebat: *Senatores* vero, exceptis Magistratibus, in tabula parata assidebant, ut tuto simul, & commode spectarent, quæ gerebantur. *Magistratus* & cæteri ex ordine collocabantur, ut cujusque dignitas postulabat. Tum circa ædificium illud adequitabant *universi Equestris ordinis* certa quadam lege: ac recursum, motuque *Pirrichio*, numeroque in orbem decurrentes: *pedites* quoque circum ipsum rogum cursus urbanos & confectos peragebant. *Curvus* item circumagebantur infestis purpuratis *Reactoribus*, qui personas ferebant *Ducum omnium Romanorum*, *Principumque illustrium*. Quæ ubi celebrata erant, *facem* capiebat Imperii successor, eamque tabernaculo admovebat, tum *Consules* primo cæterique omnes *Magistratus*, & alii ordine undique ignem subiciebant, cunctaque illico fomitibus illis

aridis, odoramentisque referta, igni valido corripiebantur. Mox ab extremo minimoque tabernaculo, tanquam è fastigio quodam, simul cum subiecto igni *aquila* dimittebatur, quæ in cælum ipsam *Principis* animam deferre credebatur. Ac jam ex illo, una cum cæteris Numinibus *Imperator* defunctus colebatur: unde etiam in nummis quibusdam videntur *aquila*, vel *pavones* expressæ defunctos *Imperatores*, vel *Augustas* in cælum ferentes, ut videre licet Figg. notatis a. b.

Hæc autem habentur in *Pertinacis* & *Severi* consecrationibus à *Dione* & *Herodiano* descriptis: quibus quo omnia accuratius percipiantur, *Augusti* quoque consecrationem adjiciam à *Dione* ita descriptam: Postquam ejusmodi præcepta recitata sunt, funus *Augusti* ducitur. Erat lectus ex ebore & anro factus, stragulis purpureis auroque intextis ornatus, subter quem tanquam in feretro corpus ejus jacebat oculum. Ante omnia vero *statua* ejus *cereæ* vestitu triumphali videbatur, eaque ex palatio ferebatur ab iis, qui in sequentem annum *Magistratus* designati fuerant: deinde ex *Curia* altera aurea, tertia *curru triumphali* videbantur ferebanturque *statuæ* majorum ipsius, atque propinquorum: qui è vita discesserant, uno tantum *Cæsare* excepto: propterea quod jam esset in Deorum numerum relatus: portabantur deinde *statuæ* civium *Romanorum* omnium, quicunque in *Magistratu* unquam ab ipso Romulo ad ea usque tempora fuissent. Sed & quædam *Cn. Pompeji Magni* *statua* ferri visa est. Aderant etiam omnes provincie & nationes pictæ, quæ aut in societatem ab ipso acceptæ, aut devictæ fuerant. Eadem propemodum ratione mulieres *Augustas*, quæ consecrabantur, inter *Divas* referri solitas crediderim: neque enim alia mulierum consecrandi ratio tradita est: prima autem omnium *Livia Augusta* consecrata est. Porro autem tam *Imperatoribus* quam eorum uxoribus, vel filiis, aut fororibus consecratis *Flamen* & *Sodales*, qui ab eo nomen acciperent, ex S. C. addebantur, templumque in quo hymnos in ejus honorem compósitos tenerent, construebatur. Hactenus *Goltzius*.

AD CAP. XVIII. PARALIPOMENA.

De apotheeis Imperatorum Romanorum, quam antiquus hic mos, mutata nomina, erecta statua.

Non fuit hæc consuetudo tantum Romanorum, quam prima ea fuerit bene merentibus referendi gratiam species, divinis civis post obitum afficere honoribus, sed aliorum. sic consecrati omnes dii veterum non quidem publice modo, sed & privatim unicuique id permissum. Pet. Nann. lib. 7. *Miscellaneor.* cap. 16.

Elias Vinetus ad D. Ausonii epigr. 26.

Nunc ego sum *Cynices primus*. & ille deus.

Aur. Macro. lib. 2. in Somnium Scipionis cap. 17. *Ejus anima in deos relata, quod nunquam deseruit virtutis, semper exercuit.* Et quidem de *Hercule*, *Liberio* patre, *Castoribus*, aliisque diis Consensibus quis post tam multos rem vulgatissimam notare velit? De *Alexandrio* *Macedone* clarum magis, sed minus notum exemplum est, fuisse vel exinde discamus præter *Arrianum*, *Plutarchum* & *Q. Curtium* *Ælian.* var. hist. l. 5. cap. 12. *ἐκκλησίας ὅσας Ἀθηναίους παρελθὼν ὁ Ἀλέξανδρος, ἐψηφίσατο θεὸν τὴν Ἀλιεῖαν τρισκαίδεκατον.* Convocata Atheniensium eonione, *Demades* surgens, decreto jussit, ut *Alexander* scriberetur *Deus decimus tertius*. Sed cum indignum *Græcis* id moribus videretur, multa centum talentorum ei irrogata est. Et *Anaxarchus* cognomento *Eudæmonicus* κατετίλη *Ἀλεξάνδρῳ*, εὐαυτὸν εὐθεῖν, ridebat *Alexandrum*, quod se deum faceret. Idem *Ælianus* lib. 9. var. hist. cap. 37. Et *Olympias* mater ipsius: ἂ τίκων, εἶπεν, ἀλλὰ σὺ μὲν θεῶν μεταχρῆν βέλους, καὶ τὸ τοσοῦτον, οὐκ ἔστι τὸ κοινὰ ὄντα, καὶ ἰσὺν πᾶσιν ἀνθρώποις μεταχρῆν ἵκεας, γῆς τε ἀμα, καὶ θαλάσσης. *Ophi.* inquit, tu vero cum inter cæsares locari volueris, & id perficere summo studio conatus sis, nunc neque illorum quidem quorum omnibus mortalibus æquale & par jus est, participi fieri potes, terræque simul, & sepultura, aut tumuli. Idem operis ejusdem lib. 13. cap. 30. id autem ab eo non nisi superata *Perside*, & profligato *Dario* ipsius *Alexandri* epistolis denuntiatur est *Græcis*. Nam tunc ἐπιστολαὶ τῆς Ἐλπίδος θεῖν ταυτὸν ἡντιμῶς, χαλεπὰς γὰρ, scriptis *Græcis*, ut se deum facerent, statu equidem stultice: & cum mandata ad singulas *Græciæ* civitates referrentur, quidam metu, quidam commodi & emolumenti specie invitati decreverunt quod ille petebat, humane fragilitatis oblitus; at *Lacedæmonii*: ἐπειδὴ Ἀλεξάνδρῳ βέλει θεὸς εἶναι, ἔσω θεός. Quoniam *Alexander* vult esse deus, esto deus. *Ælian.* var. ejusdem hist.

lib. 2. cap. 19. sed tamen decimus tertius inter deos Consentes factus. *Fier.* Hieroglyph. lib. 43. sed ad Romanos.

Longum foret, si *Antoninos*, *Trajanum*, *Claudium*, *Vespasianum*, filios ejus, *Augustum*, & *D. Aufon.* *Cæsarib.*

Addit Augustum divi matris senectus.

Et *Cæsarem* Dictatorem, inter deos relatos persequi vellem, quod diligentissime *Onuphrius* in *Fastis* suis, & *Goltzius* in *Numismatis* exequuti sunt, & ex *Vopisco*, *Æl. Lampridio*, *Spartiano* collegit *Joan. Kirchmannus* lib. 4. de *Funerib.* *Romi.* cap. 13. 14. Unicum hoc sufficiat dixisse, omnes *Imperatores* inter deos post mortem referri solitos. *Servius* *Honoratus* illud lib. 1. *Georg.* v. 24.

Tuque adeo, quem mox, quæ sint habitura deorum *Concilia*, incertum est.

Juvenal. sat. 6. v. 115. *rivales divorum.* *Vet. scholiast.* *Rident*, quia *imperatores* inter deos referuntur.

Facetum illud est *Vespasiani* principis, qui prima morbi accessione, ut inquit, puto deus fuit. *C. Sueton.* in eo cap. 24. in fine. De *Augusto*, & *Domitiano*, vide quæ fuisse dixi supra lib. 1. *Reg.* 8. & quia tam multa de *Augusti* divinis honoribus scriptores disserterunt, quidam imperie ortum ejus consuetudinis ad illum retulerunt, sed falsi illi, nam Dictator ante illum consecratus fuit. *Sueton.* in *Julio* cap. 88. *Stella* crinita per septem dies continuos fuit, exoriente circa undecimam horam, creditumque est animam *Cæsaris* esse in cælum recepti, & hac de causa, simulacro ejus in vertice additæ stella. Aliis aliis proditum: verba *Servii* *Mauri* adscribam: Apparet sidus in vertice, hoc est, super galeam; nam ex quo tempore per diem stella visa est, dum sacrificaretur *Veneri* genitrici, & ludi funebres *Cæsari* exhiberentur, per triduum stella apparuit in septentrione, quod sidus *Cæsari* putatum est *Augusto* persuadente: nam ideo *Augustus*, omnibus statuis, quas ob divinitatem *Cæsari* statuit, hanc stellam adjecit. Ipse vero *Augustus*, in honorem patris *Augusti*, stellam in galea cepit habere depictam: Hæc ille ad v. 681. l. 1. *Æneid.*

- - - Geminat aut tempora flammæ

Leta vomunt, patriumque æternur vertice sidus.

Sil. Italic. lib. 13. *Punicor.*

— ille deum gens

Stelligerum attollens avicem *Trojanus* *Julio*

Cæsar avo, quantas moles, cum sede reclusa

Hæc tandem erumpunt, terræque marique movebunt.

Propert. l. 4. eleg. 6.

Tunc pater *Idalio* miratur: *Cæsar* ab astro,
Sum deus, & nostri sanguinis ista fides.

Jupiter Ovidianus l. 15. Metamorph. fab. ult. ad Venerem:

*Hanc animam interea caso de corpore raptam
Fac jubar.*

Et postea ambitiose apotheosim describit:

*Casaris eripuit membris, nec in aëra solvi
Passa recentem animam, caelestibus intulit astris.
Dumque tulit, numen capere, atque ignescere sensit,
Emisitque simul, simul altius evolat illa,
Flammiferumque trahens spatioso limite cinem
Stella micat.*

In tertio versu alii legunt non male, ut mihi videtur:

Dumque tulit, lumen capere, atque ignescere sensit.

Ritum plenissime in deos referendi expressum legere potes apud Herodianum lib. 4. hist. Rom. quem ex illo describere multus Blondus Flavius Romæ Triumphantis lib. 2. Bernardin. Realin. Annotat. in varia scriptorum loco cap. 16. Francisc. Robertell. l. 2. Emendat. cap. 38. Apotheosim vocare hanc solemnitatem solemus. Juvenal. sat. 6. v. 622. Descendere jussit in cælum. vet. scholiast. *Redens, pro ad inferos, & apotheosim dedit. nam deum fecit imperatorem.* M. Tull. l. 1. ad Atticum epist. 13. *Videsne consulatum illum nostrum, quem Curio antea deo vocabat?* Et l. 12. ad eundem epist. 13. *Insula Arpinas habere potest germanam deam.* Et epist. 36. *Fanum fieri volo, neque hoc mihi fieri potest (aut ut in aliis, neque hoc mihi suaderi potest, aut, neque hoc mihi dissuaderi potest) sepulchri similitudinem effugere, non tam propter panem legis studeo, quam ut maxime assueat deus fieri.*

Est autem idem apotheosis, ac consecratio, quam vocem advocavit idem Cicero lib. 1. ad Quinctum fratrem epist. 1. *Quoniam in istis urbibus cum summo imperio & potestate versaris, in quibus tuas virtutes consecratas, & in deorum numero collocatas vides, vet. scholiast. Juvenal. ad sat. 11. v. 63. Aeneas qui in Numicium fontem lapsus, creditur consecratus, ideo ait, aquis, flammis vero Hercules, qui in Oeta monte se incendit, non tolerans ardorem vestis. C. Plin. Cæcil. Junior in Panegyrico elegantissimo: Dedicavit cælo Tiberius Augustum, sed ut majestatis numen induceret, Claudium Nero, sed ut irriteret, Vestasianum Titus, Titum Domitianus, sed ille, ut dei filius, hic frater ut videretur, tu sideribus patrem intulisti. Est ergo apotheosis, quasi dei factio, aut divinitatis collatio; veteres glossæ, *deobæa*, divino. Quod proprie facere verbi potest, aut deos dare, ut dixi supra l. 2. cap. 17. M. Manil. l. 4. Astroomic.*

Jam facit ipse deos, mittitque ad sidera numen,

Majus & Augusto crevit sub principe cælum.

L. Sen. Herc. Frænte:
*Hæc quæ cælitæ
Recepit, & quæ fecit, & (sæ sit loqui)
Fortasse faciet.*

Et in Octavia, si modo illius est, & non alterius peioris poetæ. act. 2. sc. 2.

Stulte vereber, esse cum faciã deos.

Et in eadem scena:
Pietate nati factus eximia deus.

Alludit, ut puto, M. Martial. l. 8. epigr. 24.

Qui fingit sacros, auro vel marmore vultus,

Non facit ille deos, qui rogat ille facit.

Aliquos rursus apotheoseos, nulli in hunc diem, quod sciam, observatos subijciam; ac primum NOMINA MUTABANTUR inter deos referendis. Sic apud præcos Io dicta est Isis, Melicerta Portunus, Ino Leucothea apud Græcos, apud Latinos præcos Aeneas consecratus legitur, nomenque mutatum. T. Livius l. Decad. l. non longe a principio: *Situs est, quem cumque cum dici jus fasque est, super Numicum flumen, Jovem indigentem appellant.* Ea propter Heroum templa transiunt, ne in deos receptum heroem alio nomine, quam quod imposuim ex apotheosifuisse; compellantes offenderent, taciti & silentes, indistinctoque sibi silentio, precabantur, observavit Nannius Miscellaneor. lib. 4. Ad Romanos defendere quid opus? cum omnes historici loquantur, Romulum post consecrationem Quirinum vocitatum. Poëtæ. Sil. Italic. l. 15.

Ledaos referam fratres, vestrumque Quirinum.

Claudian. lib. de bello Getico:

Delubra Numæ, sanctumque Quirini.

Sic in MS. meo. in aliis hæcenus lectum fuit:

Delubra Numæ, sedemque Quirini.

Q. Horat. epod. od. 16.

*Quæque carent ventis & solibus, ossa Quirini
Nescas videre, dissipabit insolens.*

P. Ovid. l. 3. Amor. eleg. 7. & lib. 2. Fastor.

*Troxima lux vacua est, & tertia dista Quirino,
Qui tenet hoc nomen, Romulus ante fuit.*

M. Lucan. lib. 1. Pharsal. v. 196.

Rapti secreta Quirini.

Et P. Ovid. lib. 14. Metamorph. fab. 15.

*Lustratum genitrix divino corpus odore
Unxit, & ambrosia cum dulci nectare mixta
Contigit os, fecitque deum, quem turba Quirini
Nuncupat indigentem, templisque arisque recepit.*

Et ejusdem libri fab. ult.

Priscum pariter cum corpore nomen

Mutat, Oranque vocat, quæ nunc dea juncta Quirino est.

Ob id, ut puto, Homerus alia apud deos, alia apud homines nomina, quibusdam imponit, nam Paris illi perpetuo Alexander appellatur, ut l. 3. Iliad. in limine, & passim, licet Carolus Sigonius, unum nomen, alteram vero appellationem cognomen esse contendat, libello de Nominibus Rom. c. 3. Ipse Homer. lib. 14. Iliados v. 291.

Χαλκίδα καλεῖσθαι θεὸν, ἀνδρες ἢ Κύμινδιν.

Chalcidem nominant dii, homines vero Cymindin.

Et lib. 20. Iliad. v. 73.

Ὅν Σειθύ καλεῖσθαι θεὸν, ἀνδρες ἢ Σκαμάνδρον.

Quem Xanthum vocant dii, homines vero Scamandrum.

P. Ovid. lib. 11. Metamorph. fab. 10.

*Hunc Icelon superi, mortale Phebeiora vulgus
Nominat.*

Effigies, ei pari splendore paribusque insignibus, atque dum vivus erat, erigebatur. Exemplum nobile apud Aelianum var. hist. lib. 13. cap. ult. quod nuper incredibili Europæ dolore, cruento supra fidem spectaculo, in Henrico Magno efferendo in regia mortis, attonitque vidimus. Nihil magnificentiæ itaque aberat. sed crebra famulantium turba circumstabat ministratura inter deos referendo, omnia ornamenta, adeoque etiam coronæ imponebantur. M. Cic. pro L. Flacco. notavit Pet. Victorius var. lect. l. 2. c. 7. dicam infra l. 5. cap. 39. abunde, uti de Flaminibus, aris, templis, iis erectis consecratisque. Interim locum adde de Corripo Africano lib. 1. de laudib. Justin. num 13.

Ipse videbatur cunctis plangentibus unus

Effigie gaudere pia, diademate comitus,

Turpureaque in veste jacens requiescere summo.

Denique ab hac apotheoseos consuetudine emanavit, ut divos deosque Imperatores appellarent, numenque eis adscriberent. Theodosius & Valentianus Augg. C. Theod. l. 15. tit. 4. *Ludis quoque simulachra proposta tantum in animis concurrentiura mentisque secretis nostrum numen & laudes vigere demonstrat.* Q. Symmach. lib. 3. epist. 18. *Solenne est divo nostro Theodosio.* Gunther. Ligurini l. 6.

Hæc de responso divi, pater optime regis

Salva pace tua, tibi rescribenda putamus.

Vetus marmor apud Aldum Manutium in Orthographia sua. pag. 292.

IMP... CÆSAR..... L. DOMITIO. AURELIANO. PIO. FELICI. INVICTO.

AUG. PONTIFICI. MAX. GOTHICO. MAX.

GERMANICO. MAX. TRIB. POT. V. COS.

DESIGNA. III. IMP. III. P. P. PRO. COS. RE-

STITUTORI. ORBIS. INVICTISSIMO. ET.

VICTORIOSISSIMO.

PRINCIPI.

FURIUS. ORFITUS. V. C. PRÆF. URB.

DEVOTUS. NUMINI. MAJESTATIQUE.

EJUS.

Et

Et statua huic seu effigiei subijciebant aquilam, quam credi volebant animam defuncti in cœlos, & ad deorum consessum alis suis efferre. Quare Hectoris raptator Achilles à Lycophrone Aquila appellatur. Joan. Meursius notat. Artemidor. Oneirocrit. l. 2. c. 10. ἰθὺς γὰρ παλαιὸν Διο-

νόσκοντας πᾶντες πλάσσειν τοὺς καὶ γέφειν ἐν αὐτῶν ὀχμήναις, καὶ διὰ τὸ δημιογρημάτων τιμῶν. Mos enim vetus est, hos mortuos tum fingere, tum pingere iis (antea dixerat, ὀχμήναις αὐτῶν, vbi aquila) insidentes, & per hujusmodi opificia colere.

C A P. XIX.

De Virginibus Vestalibus.

Vestales dicebantur hæ, quod *Vesta* sacra curarent, & ignem ejus custodirent. De quarum prima apud Romanos institutione non admodum inter Scriptores convenit. Fuisse quidem eas *Lavinii*, & *Alba* ante Romam conditam, dubium non est, cum quod *Æneas Vesta sacra* una cum *Penatibus* & *Palladio* ex Troja in Latium tulerit, & condito Lavinio, *Vesta* ibi ædem sacraverit, cui deinde Ascanius etiam condita *Alba longa* templum in monte Albano extruxit : tum vero quod *Rhea Silvia*, Romuli mater, à Numitore patruo *virgo Vestalis* creata fuerit. Utrum vero *Romulus*, ut quidam volunt, an qui ei successit, *Numa Pompilius*, quod pluribus placet, *Vesta ædem* Romæ construxerit, eique *virgines custodes* ignis æterni assignaverit, de eo valde discrepant. *Dionysius* certe, cujus in historia Romana non minima est autoritas, *Numa* id institutum tribuit : & contrarium sentientes graviter refutat ; cujus verba, quæ quidem huc spectent, libet adscribere : *Romulus*, inquit, nullas *virgines Vesta sacerdotes* instituit, memor fortasse materni dedecoris, quæ inter illius ministeria virginitatem amiserat : hanc quaquam idoneus futurus qui, si quam violasse pudorem deprehendisset, eam juxta leges patrias puniret, ne sibi met refricaret probum domesticum. Hæc ille, quem sequenti dicemus à *Numa Pompilio virgines Vestales* primum esse creatas, & institutas. Quo vero numero, quod earum officium, quæ dignitas fuerit, de his porro *Dionysium* loquentem audiamus. Sic autem is scribit : Quinto loco erant *virgines* ignis sacri custodes, quas illi à sua Dea *Vestales* nominant, cui Rex hic primus templum sacravit, & *cultrices virgines*. Et paulo post : *Virgines* autem quæ Dea sacris operabantur, quatuor erant ab initio, & jus optandi eas penes Reges esse, *Numa* voluit : postea tamen propter sacrificiorum multitudinem ad senarium numerum auctæ (à L. scilicet Tarquinio Prisco V. Romanorum, ut idem auctor alibi docet) in eo hodieque permanent degentes in *Dea sano*, à cujus aditu nemo arceatur interdiu, sed pernoctare intus fas est viro nemini. Has necesse est per triginta annos manere puras à nuptiis, sacrificiis ievientes, & legitimis ceremoniis, ac primo decennio rationem sacrorum eis oportebat discere, sequenti exercere, postremo docere alias. Post exactum vero annum trigésimum, nihil vetabat eas positis coronis, reliquitque insigniis sacerdoti, cui vellent nubere : feceruntque id paucae aliquot, sed parum lato vitæ exitu, & ominoso apud ceteras, ita ut liberet posthac *virgines* avum exigerent in *Dea* conubernio ac tum demum in defunctæ locum alia sublegebatur à Pontificibus. Honores autem eis exhibentur à civitate multi & eximii, propter quos nec liberorum, nec nuptiarum tanguntur desiderio. Pœnæ quoque, si qua delinquat, graves sunt propolite, quas *Pontifices* ab illis exigunt, flagris cadentes deprehensas in leviori crimine, stupratæ vero miserabili, longeque fœdissimo tradentes supplicio. Vivæ enim funebri pompa eleruntur, amicis ac cognatis cum lacrymis læticiam prosequentibus ; delatæque ad *Collinam* portam extra muros, in subterranea cella sepeliuntur, nec monumento dignitatis, nec parentatione, autivæ solennibus defunctorum honoribus. Admissum autem circa sacra *pinculum*, tum aliis prodigiis deprehenditur, tum maxime, si ignis exinguatur, quod formidolosissimum Romanis habetur, ut permicem civitati minitans, quæcumque tandem causa acciderit & post multam procuracionem, alium ignem in templum inferunt. Hactenus *Dionysius*. Ubi quæ scribit de pœna *Vestaliū* impudicarum, quam quidem à L. Tarquinio Prisco institutam esse volunt. Plenius è *Plutarcho* explicantur : cum de his verba faciens in hunc modum scribit : Si quid deliquerit, inquit, *Vestalis*, verbera ei à summo Pontifice intliguntur, aliquando etiam nudæ, linteo prætenso, in obscuro, & umbrifero loco. At quæ virginitatem polluit, viva defoditur juxta portam *Collinam*. Est ibi intra urbem tumulus quidam terreus, in longam porrectus, *aggerem* Latini vocant : in eo domus subterranea non magna, in quam ex superiori parte descensus fit, paratur : in eaque lectus constratus, lucerna ardens, paucaeque eorum, quæ ad vitam fovendam necessaria sunt, primitiæ reponuntur, ut *panis*, *aqua*, *luc* in vasculo, & *oleum*, tanquam nefas putent fore, si corpus summis consecratum sacrimoniis fame pereat. Tum illam, quæ supplicio est afficienda, læticiæ impositam extra operatæ, lorisque revinctam, ita ut ne vox quidem exaudiri possit, per forum vehunt : ei omnes via decedunt taciti, & ingenti cum moestitia silentes transmittunt, neque est horribilibus ullum spectaculum, aut dies, quam urbs agat tristiore. Ubi ad locum, quem dixi, læticiæ pervenit, vincula lictores solvunt : aut princeps sacrorum secreto quædam comprecatus manibus ad Deos sublatis, antequam necessitati supplicii satisfaciatur, oblevatam educit, & in scalis deorsum in domum deferentibus conatuit, ita ipse cum reliquis sacerdotibus revertitur. Postquam damnata descendit, sursum gradus attrahunt, multaque superne terra ingesta domus occulitur, complanaturque. Hactenus *Plutarchus*.

Sexus Pompejus Festus tradit, *Sceleratum* campum appellari proxime portam *Collinam*, in quo *virgines Vestales*, quæ incestum fecerint, vivæ sunt defossæ. Causas autem, propter quas *Vestales* tali supplicio, non alio, afficiantur, idem author inquit, & tradit has: vel, quod mortuos tantum crement, injustum autem esse eam cremare, quæ sacrum ignem non pie custodiverit: vel quod corpus fummis consecratum ceremoniis interficere, & manus adferre *sacræ mulieri*, nefas censent, ipsamque ultro mori volentem, infra terram demittant, in extructum ad hoc domicilium. Hæc *Plutarchus*. Morem cum à Græcis desumptum esse *Guilhelmus Canterus* docet. Quod si ignis negligentia earum extinctus esset, nequaquam eum accendere ab alio igni licebat, sed renovabant eum, flammamque eliciebant à Solis radiis puram & sinceram. Eam ad rem instrumentis utuntur, quæ *συναφεία* nominant. Sunt autem excavata in modum turbinis rectanguli: hæc si adverso soli opponantur, fit ut radii Solares in circumferentiam undique incidentes, ad centrum omnes concurrant, itaque & aërem tenuem reddant, & materiam (quæ levissima, ficiissimaque instrumentis imponitur) statim inflamment, quia videlicet radii *Solares* à corpore renitente ita coguntur, & stipantur, ut naturam ignis accipiat. Hæc *tenus Plutarchus*. Cum quo etiam *Festus*: Ignis *Vestæ*, inquit, si quando interstinctus esset, virgines verberibus afficiebantur à *Pontifice*, quibus mos erat tabulam felicitis materiæ tamdiu terebrare, quousque exceptum ignem cribro aneo virgo in ædem ferret. Honores illis reddituri fuerunt, ut etiam vivo patre testamentum condere, ac cætera gerere sine curatore possent, quemadmodum & trium filiorum matres, ut cum fascibus, si prodirent, deducerentur. Et si casu in quemquam incidissent, qui ad lethum ageretur, necari eum non licebat: verum dejerare *virginem* oportebat, se non ultro, sed forte; non autem dedita opera, & de industria obviam factam. Qui autem occurreret, cum ipso feretro veheretur, moriebatur. *Plutarchus*. Plinius scribit, *Vestales virgines* servos fugitivos, ne urbe exirent, precationibus suis retinere, item crinem suum ad *loton* arborem Romæ vetustissimam, cognomento *capillatam*, consecrandam deferre fuisse solitas. Cæterum cujus ætatis, ex qua familia, & quo ritu *virgo Vestalis* capi solita fuerit, eleganter docet *Agellius*, cujus verba, quemadmodum à *Lud. Curione* restituta sunt, adscribam. Qui, inquit, de *Vestali virgine* capienda, scripserunt (quorum diligentissime scripsit *Labeo Antistius*) minorem quam annos vi. majorem quam annos x. natam negaverunt capi fas esse. Item, quæ non sit *patrima* & *matrima*. Item, quæ lingua debili sensuve aurium diminuta, aliæ quavis corporis labe insignita sit. Item, quæ ipsa, aut cujus pater emancipatus sit, etiam si vivo patre in avi potestate sit. Item, cujus parentes alter ambove servierint, aut in negotiis fordidis deservierint. Sed eam, cujus soror ad id sacerdotium lecta sit, excusationem mereri ajunt. Item, cujus pater *Flamen*, aut *Augur*, aut *Quindecimvir* sacris faciundis, aut qui *Septemvir Epulonum*, aut *Salus* sit. Sponsæ quoque *Pontificis*, & tibicinis sacrorum filia vacatio à sacerdotio isto tribui solet. Præterea *Capito Attejus* scriptum reliquit: Neque ejus legendam filiam, qui domicilium in Italia non haberet, & excusandam ejus, qui libros treis non haberet. *Virgo autem Vestalis*, inquit *Agellius*, simulatque capta, atque in atrium Vestæ deducta, & *Pontificibus* tradita est, eo statim tempore sine emancipatione, ac sine capitis minutione è patris potestate exit, & jus testamenti faciendi adipiscitur. De more autem, rituum capiendæ virginis, literæ quidem antiquiores non extant: nisi quod fertur, quæ capta prima est, à *Numa Rege* esse captam. Sed *Papiam legem* invenimus, qua cavetur, ut *Pontificis Maximi* arbitratu *virgines* è populo viginti legantur: sortitioque in concione ex eo numero fiat, & cujus virginis ducta erit, ut eam *Pontifex Maximus* capiat, eaque *Vestæ* fiat. Sed ea sortitio ex lege *Papie* non necessaria nunc videri solet: nam si quis honesto loco natus adeat *Pontificem Maximum*, atque offerat ad sacerdotium filiam suam, cujus duntaxat, salvis religionum observationibus, ratio haberi possit, gratia *Papie legis* per Senatum fit. Capi autem virgo propterea dici videtur, quia *Pontificis Maximi* manu prehensa ab eo parente, in cujus potestate est, veluti bello capta abducitur. In lib. 1. *Fabii Pictoris*, quæ verba *Pontificem Maximum* dicere oporteat, cum virginem capit, scriptum est. Ea hujusmodi sunt: SACERDOTEM. VESTALEM. QUÆ. SACRA. FACIAT. QUÆ. JOUS. SIET. SACERDOTEM. VESTALEM. FACERE. PRO. POPULO. ROMANO. QUIRITIBUSQUE. UTIQUE. OPTUMA. LEGE. FIAT. ITA. TE. AMATA. CAPIO. Præterea in commentariis *Labeonis*, quæ ad duodecim tabulas composuit, ita scriptum est: *Virgo Vestalis* neque hæres est cuiquam intestato, neque intestatæ quisquam, sed bona ejus in publicum redigi ajunt. Id quo jure fiat, quaeritur. Amata inter capiendum à *Pontifice Maximo* appellatur: quoniam quæ prima capta est, hoc fuisse nomine, traditum est. Hactenus *Agellius*, qui etiam alibi recitat verba Prætoris ex edicto perpetuo de *Flamine Diali*, & de *sacerdote Vestæ*, hæc: SACERDOTEM VESTALEM ET FLAMINEM DIALEM IN OMNI MEA JURISDICTIONE JURARE NON COGAM. Alebantur *Vestales* sumptibus publicis. Duravit autem earum sacerdotium usque ad *Theodosii* senioris Imperatoris tempora, quo regnante, una cum aliis sacerdotiis, nequicquam reclamante Senatu, omnino est sublatum, id quod ex Epistolis *Symmachii*, & *Ambrosii* responsionibus manifestum est.

CAP. XX.

De Saliis Palatinis XII.

Sexta pars legum ad religionem pertinentium, inquit *Dionysius*, tractabat jura eorum quos Romani vocabant *Salios*, de quibus nos hoc cap. agemus. Unde nomen acceperint, dubitatur inter veteres scriptores. Plerique enim à *saliendo* vel *saltando* eos dictos fuisse scribunt, quod id facere in comitio in sacris quotannis & tolerent, & deberent. Quidam tamen eos à *Salto* quodam, vel *Saone* sic appellatos volunt, id quod *Sextus Pompejus Festus* his verbis docet: *Salios*, inquit, à *saliendo* & *saltando* dictos esse, quamvis dubitari non debeat, tamen *Polemon* ait, Arcada quendam fuisse nomine *Salium*, quem *Aeneas* à Mantinea in Italiam deduxerit, qui juvenes Italicos *ἐν πάλαιον saltationem* docuerit. At *Critonius* Saonem ex Samothrace cum *Aenea Deos Penates*, qui Lavinium transfulerit, *Saliare* genus saltandi instituisse, à quo appellatos *Salios*. Plerique tamen à *saltando* id nomen deducunt, quos & nos sequimur. Instituti primum sunt, *Livio*, *Dionysio* & *Plutarcho* testibus, à Numa Pompilio Rege qui, ut pleraque sacra instituit, & sacerdotes singulis praefecit, ita etiam *Salios XII.* ex Patricio ordine elegit, qui *Marti* sacra in Palatio celebrarent: unde etiam *Palatini* sunt appellati. Hi erant, ut *Dionysius* lib. 2. inquit, saltatores quidam, & laudatores Deorum belli praesidium. Festum autem eorum incidit in *panathenaea* Graecorum, mensemque *Martium*, agiturque publice ad dies aliquot, per quos tota Urbe choreas ducunt usque in forum & *Capitolium* aliaque loca, tam privata, quam publica, arcis balteis succincti super pictas tunicas, & induti astrictas fibulis pretextas, quas vocant *trabeas*, quae Romanorum vestis est propria, & honorata cum primis. Gestant etiam capitibus, quos vocabant *apices*, fatigatos in altum pileos. Graeci appellant *Cyrbasias*. Accinguntur autem singuli gladio, dextra tenentes lanceam, aut virgam, aut tale quid aliud. sinistra vero *ancele*, Thraciae cetræ simile. Et paulo post: Gesticulantur militariter ad tibie modulos, nunc simul, nunc per vices, interim canentes praena quendam patrium. *Saltationem* autem armatam, quae collis ad scutum gladiis crebros ciet strepitus, si quid credendum est antiquis Scriptoribus, primi *Curetes* inventam tradiderunt posteris, &c. Haecenus ille. Eadem *Livius* tradit, sed brevius. *Salios*, inquit, duodecim *Marti Gradivo* legit, tunicaeque pictae insigne dedit, & super tunicam aeneum pectori tegmen: coelestiaque arma, quae *ancylia* appellantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis, solennique saltatu iussit. Coetus *Saliorum* dicebatur *collegium*, quibus qui praerat, & eos quasi moderabatur, dicebatur *Magister Saliorum*: item *Praeful*. Unde *Lucilius*:

Praeful ut ampruat, inde & vulgus redampruat olli.

Redampruare, ait *Festus*, quemadmodum *Joseph Scaliger* in lucem edidit, dicitur in *Saliorum* exultationibus, cum praeful ampruavit: quod est, motus edidit, & referuntur invicem iidem motus. Ceterum carmina, quae à *Saliis* fiebant, & canebantur, vel in Deos facta erant, & dicebantur ab eorum nominibus versus *Janualii*, *Junonii*, *Amervii*: vel in universos homines componebantur, & appellabantur *axamenta*, auctore *Festo*, ab *axare*, quod est nominare: vel, uti *Scaligero* placet, quod in axibus, seu tabulis describebantur, quemadmodum apud Graecos leges. Primum *Saltare carmen* composuisse fertur *Numa Pompilius*, quod omnium Latinorum carminum antiquissimum fuisse dicitur, & ideo obsecurissimum, id quod & *Cicero* ac alii veteres Scriptores saepissime testantur, & multa vocabula ex eo à veteribus Grammaticis citata, probant. De *Ancylibus*, quibus usi *Salii* fuerunt, vel potius quorum custodiae praepositi fuerunt, pauca adhuc adjiciam. *Festus*: Numa Pompilio regnante è caelo cecidisse fertur *ancele*, id est, scutum breve, quod ideo sic est appellatum, quia ex utroque latere erat recisum; ut summum infimumque ejus latius medio pateret, unaque edita vox, omnium potentissimam fore civitatem, quamdiu in ea mansisset. Itaque facta sunt ejusdem generis plura, quibus id misceretur, ne internosci coeleste posset, probatum opus est maxime *Mamurii*: qui praemii loco petiit, ut suum nomen inter carmina *Salis* canerent, &c. Unde *Mamurii Veturii* nomen frequenter in cantibus Romani frequentabant. Vide & *Servium*, *Plutarch.* *Ald. Mamurium* lib. 2. de Quæsitis per epistol. & alios.

VIRGINES SALIARES.

Virginum *Salarium* solus, quod ego sciam, meminit *Sext. Pompejus*, his verbis: *Salieres Virgines* Cincius ait esse conductitias, quae ad *Salios* adhibebantur, cum apicibus paludatae, quas *Aelius Stilo* scripsit sacrificium facere in Regia cum Pontifice, paludatas cum apicibus, in modum *Saliorum*. Haec ille. Vide *Fig. c.* notat.

CAP. XXI.

De Fetialibus, & Patrepatrato.

Fetiales dicti, quod fidei publicae inter populos praerant. Nam per hos fiebat, ut justum conciperetur bellum, & inde desitum. & ut foedere fides pacis constitueretur. Ex his mittebant, antequam conciperetur, qui res repeterent: & per hos etiam nunc fit foedus. Haecenus *Varro*. Quando *Fetiales* primum Romæ

Romæ instituti & creati sint, quæque eorum munera fuerint, perspicue docet *Dionysius* lib. 2. cujus hæc sunt verba: Septima legum sacrarum pars dicata erat *collegio Fetalium*, quos Græci *ἐπινεδίαες* dicebant: hi sunt selecti & præstantissimis familiis, fungunturque per omnem vitam eo *sacerdotis*, primo *Numa* hujus sacri magistratus auctore, &c. Et paulo post: Longum autem esset recensere omnia *Fetalium officia*, sed in summa sunt hæc: Dare operam, ne Romani ulli foederatæ civitati injustum bellum inferant: quod si qua prior contra foederis conditiones aliquid commiserit, *legatos agere*, & verbis primo suum jus repetere: quod si dedignetur facere postulata, tum vero bellum indicare. Idem si qui illatam sibi contra fœdus querantur injuriam, causam eorum cognoscere, & comperto crimine fontes comprehensos laesis dedere: judicare item de *legatorum injuriis*, & dare operam, ut serventur conditiones foederum: pacem etiam conficere, aut si parum legitime facta videatur, irritam reddere: præterea si quid *Imperatores* contra iurjurandum peccaverint, cognoscere atque expiare. Eadem fere *Plutarchus* scribit in *Numa*, sed brevius: *Fetiales*, inquit, quidam pacis custodes, & (ut mea fert opinio) ab re ipsa nomen capientes, *controversias* sedabant, cum non permitterent prius militare, quam omnis iudicii species abscessisset. Etenim *pacem* Græci vocant, quando verbo, non vi inter se utentes, *controversias* solvunt. At Romanorum *Fetiales* sæpe ad eos ibant, qui injuriam inferrent, illique suadebant, ut se benevole & amice gererent: iis autem inimice sese, & pro voluntate gerentibus, *Deos* testati, & multa gravia in eos eorumque patriam imprecati, nisi iuste rem aggrediantur, sic eis bellum indicabant: *Fetalibus* vero prohibentibus, aut minus comprobantibus, neque militi fas erat, neque regi Rom. arma movere: sed ab his necesse erat initium belli pro jure *Princeps* accipere, & tum demum communi commodo prospicere. Hactenus *Plutarchus*. Unus *Fetalium* dicebatur *Paterpatratus*. Erat autem is, cui pater & cui filii erant, & maximus habebatur, teste *Plutarcho*, ubi appellationis causas inquirens, has adfert: vel quod & liberos reverentur suos, & timeant genitores: vel quod sint perfecti, ut ipsum nomen sonat. *Patratus* enim esse quasi perfectum & absolutum, *perfectiorem* autem esse, qui vivo patre pater esset factus, vel quod jurejurandi & pacis præsidem oporteat simul prorsum & retrorsum videre: id vero maxime præstare posse eum, qui & filium habeat, de quo consultet, & patrem qui cum deliberet. Addit *Plutarchus*, *Fetiales* etiam suo tempore privilegium, auctoritatemque aliquam retinere. *Prætores* enim corpora, quæ ob formam & florem ætatis custodia opus habuerint pudica, eorum fidei commendasse. De *Fetalibus* loquitur lex *Ciceronis*: Foederum, pacis, belli, induciarum, *Oratores Fetiales* iudices duo sunt, bellaque disceptant. Obsolevisse autem hunc morem per *Fetiales* res repetendi, & bellum indicendi suo tempore, *M. Ter. Varro* docet, cum ait: Per eos factum esse, ut iustum conciperetur bellum, & inde desitum. Sic enim illud verbum *Adr. Turnebus* & *Joseph. Scaliger* exponunt, & lib. 2. de vita populi apud Nonium sic scribit *Varro*: Itaque bella & tarde, & nulla licentia suscipiebant, quod bellum nullum nisi pium putabant geri oportere, & priusquam indicerent bellum iis, à quibus injurias factas sciebant: *Fetiales* legatos res repetitum mitebant v. quos *Oratores* vocabant. Et lib. 3. Si cujus legati violati essent, qui id fecissent, quamvis *Nobles* essent, ut dederentur civitati, statuerunt, *Fetialesque* xx. qui de his rebus cognoscerent, judicarent, & statuerent, & constituerent. De ritibus indicendi belli & feriendi foederis, libro de *militia* dictum.

AD CAP. XXI. PARALIPOMENA.

Fetalium origo, hasta Imperii symbolum, hastas Roma ipsa.

De belli indicendi per *Fetiales* ritu. expediam l. 10. cap. 1. infra. Hic solum pauca obiter de iis perstringam. Ac primum, adhibebantur illi in consilium belli indicendi. T. Liv. 4. Decad. l. 1. in principio: *Consulti fetiales à consule Sul. utro, letum quod indicere videretur, utrum ipsi utique non iari juberent, an satis esset in finibus regni, quod proximum præsidium esset, eo nantari*. *Fetiales* decreverunt, utrum eorum fecisset, recte factum. Origine eorum antiquissima, nam tempore regum *Fetalium* in historia Romana mentio apud eundem T. Livium l. Decad. l. 1. in rebus Romuli, & clarius in Anco Martio. Imo & apud antiquos Aborigenes eorum usus, distique *æreæque*, libaminum latores. *Dionys. Halicarnass. l. 1. Meminit frequentissime Servius Maurus ad l. 3. Æneid. Principium ad illud l. 1. r. Æneid.*

Principium pugna.

Et ad illud l. 10. Æneid.

Tunc res rapuisse licebit.

Denique ad illud l. 12. Æneid. verba coronabantur:

Verbera tempora vinciti.

Et capite velato hostibus bellum indicabant. Jac. Schegkii *Præfessor*, libello epist. 10. Mentio etiam *Fetalium* in anti-

quo marmore, cujus fragmentum inferam, ex Aldo Manutio in Orthographia sua ratione pag. 352.

P. CORNELIO. LENTULO. SCIPIONI. COS. PRÆF. ERARI. LEGATO. TI. CÆSARIS. AUG. LEG. LEG. VIII. HISPANICI. FETIALI.

D. D.

Corrigendus locus è Bucolico carmine Titi Calphurnii Siculi, tersissimi poetæ, ita ille Ecloga i. v. 53.

*Candida Pax adorat, nec solum candida vultu,
Quis sæpe fuit, qua libera Marte profuso,
Qua domito procul heste, tamen grassantibus armis
Libera diffudit tacito di cordia ferro.*

Primus versus desumptus videtur ex Albio Tibullo, apud quem l. 1. eleg. ult.

*Interea Pax arva colat, Pax candida primum
Duxit araturos sub juga panda boves.*

C. Petron. in Civilibus:

*Pax prima ante alias, niveos pulsata lacertos,
Abscondit galea vultum caput.*

Censuerim tamen legendum, in laudato Calphurnii versu hoc modo.

Nec solum candida cultu.

Author lectionis mihi Corippus Africanus l. 2. num. 3.

*Equiparans humeris matrem, sic lucida cultu,
Sic niveis formosa genis.*

E c 2

M. Mar-

M. Martialis. l. 8. epigram. 64. eodem modo corrigendus:

*Hic laurus redimtia comas, & candida cultu
Roma, salutavit voce manusque ducem.*

In secundo versu Calphurnii pessime hastenus, *Marte profuso*, nisi forte dicamus, *Martem diffusum* esse eladem belli in cunctas dispersam, sed nugæ: lego ergo:

Libera Marte profuso.

Id est, bello indicto, aperto, aut per fœtiales denunciato. In ultimo versu, *diffundere libera discordia*, fateor mihi non intellectum, nisi fides adhibenda sit Victori Giselinio, qui se in quinque codicibus manu exaratis. apud Aurelium Prudentium reperisse se ait *discordia*, pro dissidio, contentione, sed nusquam id mihi lectum, nec auditum. Eodem modo, *discordis*, id est, *discors*, in nova vocis origine reperitur. Pomponius Bononiensis in Satyra citante Prisciano l. 7. in fine:

Blanda, fallax, impotens, superba, discordis.

Et hanc vocem in Claudiano reponendam admonuit me vir literatissimus, & de Græcis Latinisque pariter authoribus optimè meritis Franciscus Zizaus Xantho. Ita igitur ille de 4. Honor. consul.

*Hanc tamen haud quisquam, qui non agnoverit ante
Semet, & incertos animi placaverit astus,
Inveniet, longis illuc ambagibus itur,
Discordis quod quisque sibi.*

Antea nullo sensu legebatur:

Disce, orbis quod quisque sibi.

Existimo nihilominus commodo sensu posse in eo carmine legi:

Libera diffudit tacito discrimina ferro.

Ad fœtiales regredior, qui bellum indicturi hastam in fines hostium intorquebant, quod non minus in consuetudine Barbaris quam Romanis fuit, & Græcis. Nam Alexander in Persidem profecturus, à navi in litus hastam ejaculatus est, terramque primus egressus navigio, quasi captivam cepit. Diodor. Sicul. l. 7. c. 2. in principio. & Romani Carthagenensibus bellum indixerunt missa hasta. Fest. Pomp. l. 8. Illi autem bellum illatum propulsarunt, missis hasta caduceoque. A. Gell. l. 10. c. 27. Alludit ad ritum Ammianus Marcellinus lib. 19. in limine: *Ubi Grammates hastam insectam sanguine, ritu patrio, nostrique consecerat more fœtialis, armis exercitus concerpans, involat in muros.* Fest. Pompeius l. 2. *Bellona dicebatur dea bellorum, ante cujus templum erat columella, quæ bellica vocabatur, supra quam hastam jacebant, quum bellum indicebatur.* Meminit P. Victor in 9. Reg. Ovid. l. 6. Factor.

*Prospicit à tergo summum brevis area circum,
Est ubi non parva parva columna nota.*

*Hinc solet hasta manu belli prænutia mitti,
In regem, & gentes, cum placet arma capere.*
Poëta passim. Sidon. Apollinar. Carm. 5. v. 61.
*O Latii sopite vigor, tua mania ridet
Insidiis cessasse suis, non concuiss hastam?*

Stat. l. 12. Thebaid. v. 659.

*Ite alacres, tantaque, precor, confidite causa
Dixit, & emissæ præceps iter inchoat hasta.*

Virgil. l. 9. Æneid. in limine, de Turno Ardeam obsidente:

*Sic ait, & jaculum emittens interstis in auras,
Principium pugna.*

Hasta hæc sanguine erat infecta, quod de Marco Antonino in Marcomannicum bellum proficiscenti notavit ex Dione Cocceiano, Adrianus Turnebus l. 25. c. 18. ut non immerito Bellonam belli præsidem hastatam finxerit Papinius lib. 2. Thebaid. v. 721.

*Nec minus ardentes Mavors, hastataque pugna
Impulerit Bellona tubas.*

Et l. 7. Thebaid. v. 72.

*Regit atra jugales
Sanguinea Bellona manu longoque satigat
Cuspide.*

Puto, quod telum bellis maxime idoneum fuerit hasta, maximique & pretii, & usus, in qua veluti vis quædam imperii tacita continebatur, quare & deorum statuis hastas addebant. Servius ad illud Virgilii l. 1. Æneid.

Hic illius arma,

Hic currus fuit.

Et ipsa dea Roma hastata depingebatur, locabatur, in urbe, in Italia, in provinciis, neque modo florente antiquæ Reip. statu, sed etiam posterioribus declivis, & jam lapsi imperii temporibus. Claudian. lib. de bello Gildonico, de Roma macta:

*- - - Humerus vix sustinet agris
Squallentem clypeum, laxata casside prodit
Canitum, plenamque trahit rubiginis hastam.*

Et l. 2. de Laudib. Stilichon.

- - - Cuspis trabe surgit eburna.

Et de consul. Olybrii & Probinii, de eadem Roma:

Sive petat Parthos, seu cuspide turbet Hydaspem.

Sidon. Apollinar. Carm. 2. in ejusdem deæ descriptione:

- - - Micat hasta minax.

Et Carm. 7. in limine:

*- - - Pendent crines de vertice telli
Pulvere, non galea, clypeusque impingitur agris
Gressibus, & pondus, non terror, fertur in hasta.*

C A P. XXII.

De Pontificibus & Pontifice Maximo.

Ultima Numæ institutorum, inquit Dionys. lib. 2. continebat sacra maximi apud Rom. sacerdotii, & cujus potestas est amplissima. Hi ab uno suorum operum, videlicet sarciendo ponte sublicio, vocantur Pontifices, summa autoritate præditi, &c. Quod hic de etymologia nominis Dionys. tradit, dictos eos esse Pontifices à ponte & facere, id confirmat Varro, cum lib. 4. de ling. Lat. sic scribit: *Pontifices* ego à ponte arbitror dictos. Nam ab iis *sublicius* est factus primum, & restitutus sæpe, quum ideo sacra & uls & cis Tiberim non mediocri ritu fiant. Idem tamen annotat, *Q. Scævolam Pontificem* maximum voluisse, eos à posse & facere hoc nomen habere: quod scilicet *facere*, id est, offerre, vel sacrificare possint. Hi, quemadmodum Dion. l. 2. scribit, à Numæ temporibus usque ad annum Urbis circiter 1041. à collegio Pontificum coopari soliti fuerunt. Non enim comitis à populo creabantur, donec Cn. Domitius, Cn. F. Ahenobarbus Tribunus pleb. Pontificibus offensior, quod alium quam se in locum patris sui Cn. Domitii cooptassent, lege lata, jus sacerdotum subrogandorum à collegiis ad populum transtulit, id quod & Cicer. in Rullum, & Tranquil. in Nerone tradunt. Hanc vero legem à L. Sulla dictatore plebi offensive abrogatam, restituit M. T. Cicerone, M. Antonio Coss. T. Labienus Trib. pleb. teste Dione l. 37. Postea sub Augusto iterum abrogata lege Domitia, collegiorum primo, deinde Romanorum Principum arbitrio Pontifices & reliqui sacerdotes coopari ceperunt.

Ad numerum Pontificum quod attinet, 14. tantum à Numæ instituti traduntur, qui omnes ex Patriciis semper

semper cooptati sunt, usque ad annum Urbis cdliv. quo tempore *Q. Apulejo Pansa*, & *M. Val. Corvus*. Coss. *Q. & Cn. Ogulnius* Trib. pleb. legem tulerunt, ut numerus *Augurum* & *Pontificum* augeretur, & pars eorum ex plebe crearentur. Qua de re *Livius* ita scribit. Hoc anno, ne undique tranquillæ res essent, certamen injectum est inter *primores* civitatis, *patricios*, *plebejosque* à Tribunis pleb. *Q. & Cn. Ogulniis*. Qui undique criminandorum patrum apud plebem occasionibus quæsit, postquam alia frustrata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam modo plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, *Consulares*, triumphalesque *plebejos*, quorum honoribus nihil præter *sacerdotia*, quæ nondum promissa erant, deesset. Rogationem ergo promulgarunt, ut cum *iv. Augures*, *iv. Pontifices* ea tempestate essent, placeretque augeri *sacerdotum* numerum, *iv. Pontifices*, *v. Augures* de plebe omnes allegerentur. Eam rem juxta ægre passi *Patres*, quem cum *Consulatum* vulgari viderent: simulabant ad Deos id magis, quam ad se pertinere, ipsos visuros, ne sacra sua polluantur: Id se optare tantum, & qua in Rempubl. clades veniat. Minus autem tendere, assueti jam tali genere certaminum vinci, & cernebant adversarios non id quod olim vix speraverint, affectantes magnos honores: sed omnia jam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos multiplices *Consulatus*, *Censurasque*, & *Triumphos*, &c. Et paulo post: Vocare *Tribus* ex templo populum jubebat, apparebatque accipi legem: ille tamen dies esset intercessione sublatus: postera die deterritis *Tribunis* ingenti consensu accepta est. *Pontifices* creantur, suavis legis *P. Dec. Mus*, *P. Sempr. Sopbus*, *C. Marc. Rutilius*, *M. Livius Dent*, &c. Ita *ix. Pontificum* numerus est factus, qui usque ad *L. Sulla Felicis* Dictaturam mansit. Is enim cum adversæ partis factionibus cæsis, *Dictator* renuntiatus fuisset, inter multa quæ aut abrogavit, aut addidit, *Pontificum* quoque & *Augurum collegium* ampliavit, ut essent *xv. Pontifices*, & *xv. Augures*. *Florus* Epit. 89. Ex quo *Sullæ* factio duplex factus est *Pontificum* ordo. Primi enim *ix.* & *ii* deinceps qui in eorum locum cooptati sunt, *Pontifices majores* appellati, reliqui vero *vii. minores Pontifices* dicti sunt, quorum passim & apud veteres Scriptores, & in vetustis Epigram. mentio fit. Universus *Pontificum* cætus *collegium* vocabatur, quemadmodum ex *Cic.* oratione ad *Pontifices* pro Domo, & de *Haruspicium responsis*, item ex antiquis inscriptionibus liquet.

De Pontificum muneribus & dignitate hæc tradit *Dionys.* lib. 2. *Pontifices*, inquit, de omnibus causis ad sacra pertinentibus judicant, tam inter magistratus sacrificos, quam inter privatos homines: novalque leges de sacris arbitrati suo condunt, sicuti desistuntur scriptis legibus: & *magistratus*, penes quos ceremoniæ sunt, ac sacrificia, *sacerdotesque* omnes examinant: *ministros* quoque sacrorum in officio continent, ne quid præter solennes ritus faciant, à profano etiam & imperito vulgo consuluntur de cultu *Deorum*, ac *geniorum*, aliisque religionibus, quod si quem animadvertant præscripta sua contemnere, eum mulctant pro delicti magnitudine. Ipsi nullius potestati sunt obnoxii, nec tenentur ad reddendam rationem vel *senatui*, vel *populo*. Id genus *sacerdotes*, sive sacri *doctores*, sive sacrarum legum consulti, sive *sacrorum custodes* recte dicendi sunt: exo *hierophantas* nostris appellari dixerim. In defuncti locum alius solet subrogari, non populi suffragiis, sed qui *collegio* maxime videatur idoneus ex omni numero: nec nisi inauguratus ad sacerdotium admittitur. Hactenus *Dionysius*. Quæ fere eadem etiam à *Cicerone* referuntur, cum in oratione pro Domo sua ad *Pontifices* sic loquitur. Cum multa divinitus *Pontifices* à majoribus nostris inventa, atque instituta sunt, tum nihil præclarius, quam quod vos eisdem & religionibus *Deorum* immortalium, & summæ *Reipublicæ* præesse voluerunt, ut amplissimi & clarissimi cives *Rempublicam* bene gerendo, *Pontifices* religionem sapienter administrando, *Rempublicam* conservarent. Quod si ullo tempore magna causa in *sacerdotum* populi *Romani* judicio, ac potestate versata est: hæc profecto tanta est, ut omnis *Reipublicæ* dignitas, omnium salus, vita, libertas, aræ, foci, *Dii* penates, bona, fortunæ, domicilia, vestræ sapientiæ, fidei, potestatique commissa & credita esse videantur. Et paulo post ad *Lentulum*, unum ex *Pontificibus*: Te appello, inquit, *Lentule*, tui sacerdotii sunt *tensa*, *curricula*, *præcentis*, *ludi*, *libationes*, *epulaque ludorum*. Vosque *Pontifices*, ad quos *Epulones* *Jovis* Optimi Maximi, si quid est prætermissum, aut commissum, afferunt: quorum de sententia illa eadem renovata, atque instaurata celebrantur, &c.

Pontificum collegium usque ad *Theodosii* senioris Imperatoris tempora *Romæ* fuit. Quibus, religione *Christiana* omnia jam obtinente, Imperatoribusque antiquæ superstitioni adversantibus, uno edicto *sacerdotum* omnium reditus sisco applicati sunt. Quare postea plane *Pontifices*, *Augures*, & reliqui *sacerdotes* fieri desierunt, cum redditibus omnibus mulctati essent. *Zosimus*. Unus *Pontificum* omnium supremus erat, qui *Maximus* dicebatur, à *Numa* institutus, quod ut *Dionysius* tradit, maximarum rerum, quæ ad sacra & religionem pertinent, judex esset, & vindex contumaciæ privatorum & magistratuum. de ejus creatione sic scribit libro primo *Livius*: Minoribus *Pontificibus* creatis, *Numa Pontificem* deinde *Maximum* *Numam Marcium*, *M. F.* ex *Patribus* legit, eique sacra omnia exscripta, exsignataque attribuit: quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumptus pecunia erogaretur. Cætera quoque omnia publica, privataque sacra *Pontificis* scitis subjecit, ut esset, quo consultum plebs veniret, ne quid divini juris negligendo patrios ritus, peregrinosque addiscendo, turbaretur. Nec cælestes modo ceremonias, sed iusta quoque funebria, placandosque manes, ut idem *Pontifex* edoceret, quæque prodigia fulminibus, aliove quo viso missa susciperentur, atque curarentur.

Hactenus *Livius*. Festus etiam ait, *Pontificem Maximum* iudicem atque arbitrum rerum divinarum, atque humanarum esse. Caterum *Pontifex Maximus* ex collegio Pontificum creabatur, non quidem collegarum cooperatione, ut in ceteris sacerdotiis mos erat, sed populi tributis comitiis, ut ex omni *Livii* historia facile intelligi potest. Multo etiam tempore non nisi ex patribus creabatur, donec postremo omnibus honoribus plebi communicatis, *Pontifex* quoque *Maximus* ex plebe primus creatus est *T. Coruncanius*. Post quem multi tam *Patricii*, quam *plebei Pontifices Maximi* creati fuerunt, usque ad *C. Fulvium Caesarem*. Quo mortuo in ejus locum *Pontificatum maximum* per vim invasit *Lepidus*; post cujus mortem id sacerdotium suscepit *Augustus*, quod *Lepido* vivo nunquam quamquam oblatum, recipere sustinuerat, ut *Tranquillus* tradit. Decens autem visum est, eum qui totius imperii possessionem adeptus esset, ipsam quoque supremam divinarum rerum auctoritatem, quæ hoc sacerdotio comprehendebatur, habere. Quare post *Augustum* omnes Romani Principes, qui sub Imperatoris nomine rei Romanæ præfuerunt, *Pontificatum maximum* vel susceperunt, vel se *Pontifices Maximos* appellari passi sunt: ut *Constantinus*, *Constantius*, *Valentinianus*, *Valens*, & *Gratianus Augustus*: qui Christianæ religioni addicti, quamquam à *Pontificis Maximi* munere abhorrent, id tamen elogii suis adscriptum non aspernati sunt, vel rejecerunt.

Primus omnium *Gratianus* Imperator edicto proposito (ut *Zosimus* docet) se *Pontificem Maximum* appellari vetuit, atque, ita ea sacerdotii dignitas in Imperatoribus defecit. Seriem *Pontificum Maximorum* a *Numa Marcio*, usque ad *Titum Flavium Vespasianum* Imperatorem *Augustum* collegit *Onaschrius*.

C A P. XXIII.

De Saliis Collinis XII.

SALII Palatini, de quibus ante diximus, à *Numa* instituti sunt. Hos vero *Tullus Hostilius* Rex ex voto creavit, de quibus *Dionysius* lib. 3. hæc memorie prodiit: Pugnatum est ad Heretum cv 11. ab Urbe studio, multis utrinque cadentibus. Cumque tum quoque diu æquo Marte certaretur, *Tullus* protensis ad cælum manibus votum Diis fecit, si eo die *Sabino* vinceret, *Saturno* & *Opi* se instituturum ferias, quas Romani post comportatas terræ fruges celebrare solent publice: duplicaturumque *Saliorum* numerum. Hi sunt genere *Nobiles*, certis temporibus armati saltantes ad tibie modulos, & patrios quosdam hymnos concinentes: Et ante eum de *Saliis Palatinis* loquitur: *Agonales*, inquit, sive, ut quidam appellare malunt, *Collini Salii* habent in Collino tumulo sacrarium, post *Numam* instituti à Rege *Hostilio*, sicut bello *Sabino* voverat. Meminit horum & *Varro* l. 5. de ling. Lat. his verbis: in libris *Saliorum*, quorum cognomen *Agonensium*, &c. Ex quibus omnibus manifestum est, *Salios* hos non à *Numa*, verum à *Tull. Hostilio* rege ex voto institutos fuisse, ideoque à prioribus aliquo modo distinctos: & *Collinos* vel *Agonenses* dictos fuisse à monte, in quo sacrarium habuerunt. Aliter tamen de iis *Servius* Virgilii interpretes scribit, qui à *Josepho Scaligero* sic citatur. Duo sunt genera *Saliorum*, ut in Saliaribus carminibus invenitur, *Collini* & *Quirinales* à *Numa* instituti: ab *Hostilio* vero *Pavorii* & *Pallorii*. Addit *Scaliger*: Quos *Quirinales* hic vocat, sicut, qui aliter *Agonenses*. Nam & mons *Quirinalis* dicebatur *Agonalis*. Quæ præter hæc ad horum munus pertinent, ex *Saliorum Palatinorum* descriptione repetantur.

C A P. XXIV.

De Duumviris, Decemviris, & Quindecimviris sacris faciundis.

Sacerdotium hoc à *Tarquino Superbo* Rege institutum est. Quæ de re *Dionysius* l. 4. ex *Varronis* traditione hæc scribit: Venit ad Tyrannum externa quædam mulier 1x. libros *Sibyllinorum* oraculorum venales offerens: cumque *Tarquinius* nollet eos tanti emere, quanti illa indicaverat, abiit, & tres exussit ex eo numero: nec multo post reliquos relatos tantidem obtulit: deridique pro delira, quod tantum pro paucioribus peteret, quantum pro pluribus obtinere non potuerat; rursum discedens reliquorum creavit dimidium: relatisque tribus, auri quantum antea petiit. Tum rex miratus mulieris consilium, accersivit *augures*: reque denarrata, quid faciendum esset, eos consuluit. Illi *auguribus* quibusdam edocti, aspernatum eum rem missam divinitus, & piaculum grave admissum, quod non omnes libros emerit, iusserunt numerari mulieri auri quantum peteret, & reliquum oraculorum redimi. Mulier datis libris diligenter eos servare monuit, nec posthac usquam visa est inter homines. *Tarquinius* Duumviros creavit ex numero *Nobilium*, hisque addidit duos ministros publicos, & per hos custodiri libros voluit. Duumvirorum alterum *M. Attilium*, visum non bona fide rem gerere, & ab uno ministrorum delatum patricidii, in culeum insutum projecit in mare. Expulsi postea Regibus *Sibyllinorum* cura devenit ad populum; is nobilissimos viros custodes eorum creavit, qui per totum vitæ tempus fungerentur eo munere, liberi alioqui ab omnibus militaribus atque civilibus muniis, hosque libros publice accipiunt, nec sine his cuiquam licet eos inspicere. Et ut compendio dicam, nullam rem, ne sacra quidem, Romani tam diligenter quam

quam *Sibyllina oracula* custodiunt. Utuntur autem eis ex S. C. si quando seditionibus turbatur status Reipublice aut in bello insignis aliqua clades accepta est, aut prodigia quæpiam dubia, magnumque aliquid portendentia nuntiata sunt, ut plerumque fit. Hi libri manserunt incolumes usque ad bellum *Mariscum*, in templi Capitolini cella subterranea, inclusi arce lapidæ asservati à *Decemviris*: post exactam vero 111. supra c. & L. Olymp. cremato *Capitolio*, sive de industria, ut quidam autumant, sive fortuito incendio, cum aliis donariis Jovis. hi quoque igne absumpti sunt: Nam qui nunc extant è multis locis comportati sunt, partim allati ex Italicis urbibus, partim ex *Erythris* Asiæ, ex S. C. legatis illuc ad transcribendum missis, partim ex aliis urbibus, etiam à privatis hominibus descripti, in quibus inveniuntur quædam supposititia. Hactenus *Dionysius*, quæ etiam habet *Agell.* lib. 1. cap. 1. *Solinus* cap. 8. & alii. *Lactantius* tamen cap. 6. lib. 1. Divinarum Institutionum, & *Servius* non Tarquinio Superbo, sed *Prisco* id adscribunt: quod temporibus est conformius. Nam (ut *Solinus* auctor est) fuit hæc *Sibylla* Romæ Olymp. L. qua regnavit *Tarquinius Priscus*. Ad libros etiam illos quod attinet, scribit *Plinius* l. 13. c. 13. non 18. sed 111. tantum ad Tarquinium allatos esse, quorum 11. fuerunt cremati, non vi. unus à *Tarquinio* emptus. *Duumviri* creati sunt usque ad annum cccxxci. ix. tum numerus eorum auctus est. Tulerunt enim ad populum Trib. Pleb. *C. Licinius*, & *L. Sextius*, ut pro *Duumviris* sacris faciendis *Decemviri* crearentur, ita ut pars eorum ex plebe, pars ex patribus fieret. *Livius* l. 6. id quod usque ad L. Sullæ Felicis tempora est observatum, inde *Quindecimviro* mentio fit, ita ut verisimile sit *L. Sullam*, qui & reliquorum aliquot sacerdotum numerum auxit, *Decemviris* aliis quinque additis, *Quindecimviris* instituisse. Post *Sullam* idem sacerdotum mansit usque ad Theodosii tempora, quibus cum cæteris veteris superstitionis sacris abrogatum est. Porro autem ex 4. Cælii ad Cic. epistola colligi potest, populi suffragiis sacerdotes hujus collegii aliquando creatos, idque per legem *Domitiam*. Nam quod à collegis ante eam legem cooptarentur, passim in *Livii* historia legitur, ubi de suffectis in demortuorum locum sacerdotibus loquitur. Munus horum sacerdotum quod fuerit, ex iis *Dionysii*, quæ attulimus, verbis satis intelligitur, videlicet libros *Sibyllinos* custodire, cum ex S. C. adeundi essent, adire, & quæ legissent, Senatui renuntiare, & ea S. C. decreta procurare, ludos *Saculares* celebrare, & postremo omnia peragere, quæ *Sibyllinarum* carminum iussu faciendi erant, id quod præter *Dionysium*, & *Livium*, *Suetonius*, *Tacitus*, & alii docent. Libet tamen hoc loco addere *Varronis* locum de libris *Sibyllinis* & *Sibyllis*, qui extat apud *Lactantium Firmianum* libro primo Divinarum Institutionum, capite sexto: *Sibyllini* libri, inquit, non fuerunt unius *Sibyllæ*: sed appellantur uno nomine *Sibyllini*, quod omnes fœminæ vates *Sibyllæ* sunt à veteribus nuncupatæ, vel ab unius Delphidis nomine, vel à consiliis deorum denuntiandis. Sic enim Deos, non Oris, & consilium non *βουλήν*, sed *σουλὴν* appellabant, Æolico genere sermonis, itaque *Sibylla* dicta est, quasi *Θεούλη*. Cæterum *Sibyllæ* decem numero fuerunt. Prima fuit de *Persis*, cujus mentionem fecit *Nicanor*, quæ res gestas *Alexandri Maced.* scripsit. Secunda *Libyca*, cujus meminit *Euripides* in *Lamiæ* prologo. Tertia *Delphica*, de qua *Chrysippus* loquitur in eo libro, quem de Divinatione composuit. Quarta *Cumæa*, in Italia, quam *Nævius* in libris belli Punici, *Piso* in Annalibus nominat. Quinta *Erythraa*, quam *Apollo* *dorus* *Erythræus* affirmat suam fuisse civem: eamque Grajæ Ilium petentibus vaticinatam, & perituram esse Trojani, & *Homerum* mendacia scripturum. Sexta *Samia*, de qua scripsit *Erato* *sthenes*, in antiquis Annalibus Samiorum reperisse se scriptum. Septima *Cumana*, nomine *Amalthæa*, quæ ab aliis *Demophile*, vel *Herophile* nominatur. Ea novem libros attulit ad Regem *Tarquinium Priscum*, ac pro eis trecentos Philippeos postulavit. Rex aspernatus pretii magnitudinem, derisit mulieris insaniam. Illa in conspectu Regis tres combussit: ac pro reliquis idem pretium postulavit. *Tarquinius* multo magis mulierem insanire putavit, quæ denuo tribus aliis exustis, cum in eodem pretio perseveraret, motus est Rex, ac reliquos trecentis aureis emit: quorum postea numerus est auctus, *Capitolio* resecto, quod ex omnibus civitatibus & Italicis, & Græcis, & præcipue *Erythrais* coacti, allatique sunt Romam, cujuscumque *Sibyllæ* nomine fuerunt. Octava *Hellepontica*, in agro Trojano nata, vico *Marpessio*, circa oppidum *Girgithium*: quam scribit *Heraclides Ponticus*, *Solonis* & *Cyri* fuisse temporibus. Nona *Phrygia*, quæ vaticinata est *Ancyra*. Decima *Tiburis*, nomine *Albunea*, quæ *Tiburi* colitur ut Dea, juxta ripas amnis *Anienis*: cujus in gurgite simulachrum ejus inventum esse dicitur, tenens in manu librum, cujus sacra Senatus in Capitolium transtulit. Addit *Lactantius*: Harum omnium *Sibyllarum* carmina & feruntur, & habentur, præterquam *Cumæa*, cujus libri à Romanis occultantur: nec eos nisi à *Quindecimviris* inspicere fas est. Et sunt singularum singuli libri: qui, quia *Sibylla* nomine inscribuntur, unius esse creduntur, suntque confusi, nec discerni, ac suum cuique assignari potest, præter *Erythraæ*: quæ & nomen suum carmini verum inferuit: & *Erythraam* se nominatum iri, prælocuta est: cum esset orta *Babyloniæ*, &c. & paulo post de *Erythraa* plura verba faciens adducit *Fenestellam* de *Quindecimviris* sic scribentem: Restituito Capitolio retulisse ad Senatum *C. Curionem* Consulem, ut legati *Erythras* mitterentur, qui carmina *Sibyllæ* conquisita Romam deportarent. Itaque missos esse *P. Gabinium*, *M. Otacilium*, *L. Valerium*, qui descriptos à privatis versus circiter mille Romam deportarunt. Hactenus *Lactantius*. De Augusto Imperatore scribit *Tacitus* libro sexto *Annal.* cum eo tempore multa vana nomine *Sibyllarum* ferrentur, iussisse, cum conquisita *Samo*, *Erythris*, *Ilio*, *Africa*, & per Italicæ colonias carmina iura certum diem ad Præfectum Urbis

Urbis adferri, & iudicium, censuramque *Quindecimviro*rum adhiberi, ne haberi privatim liceret, quod jam à majoribus erat cautum.

Trium *Sibyllarum* statuae Romae erant iuxta rostra: una, quam *Pacuvius Taurus* Aedilis plebis instituit: dux, quas *M. Messius*. *Plinius* libro 34. capite 5. *Solinus* eas nominat *Cumanam*, *Delphicam*, & *Erythraeam Heriphylem*. Plura de *Sibyllis* videas apud *Ludovicum Vivem* ad cap. 23. lib. 18. *Aurelii Augustini* de Civitate Dei, & alios.

AD CAP. XXIV. PARALIPOMENA.

Oracula Sibyllina, libri satidici quomodo scripti, quos Sibylla, ut consulerentur à XVviris.

Sacerdotium istud, ut omnia alia sapissime immutatum est. Nam prius duo tantum designati erant, quorum cura, fatalia regni pignora, seu libri Sibyllini committerentur inspicendi, ut veluti deorum oraculis praemoniti, malo obviam ire possent cives, quo ritu, quo exordio, qua digitatione, dicam paulo hic infra: Si prius in omnibus rebus dubiis Sibyllinos libros consuli consuevisse ex historica fide, ostendero. Deinde quamdiu duraverit haec consuetudo, & quot fuerint Sibyllae, à quibus gentibus culturae, clare ostendam.

At primum in omni relatione prodigiorum seu duumviri, seu decemviri, seu denique quindecimviri libros, ut mederi possent, consulebant. T. Liv. frequentissime, & alii, sed praecipue 1. Decad. lib. 1. in Tarquinio Superbo. In principio videtur prodigia expiata sentire, decreto tantum & praescripto augurium, non duumvirorum; Ita enim: *Angus ex lignea columba elapsus cum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur, ob hoc unum prodigium aruspices in senatum vocati, atque ex responsis eorum supplicatio populo in unum diem indelta.* 4. Decad. lib. 2. in limine. *Incertum, mas an summa esset, qui natus erat, id aruspices ex Etruria acciti, sedum ac turpe prodigium dixere.* 3. Decad. lib. 7. In prodigium versa ea tempestas, procurarique auspices jussunt. 4. Decad. libro decimo principio, eadem M. Lucan. lib. 1. v. 584.

Hae propter placuit Thufcos, de more vetusto Acciri vates.

Utrumque Claudianus conjunxit lib. 1. in Eutropium in principio:

*Pandite Pontifices Cumana carmina vatis,
Immensumque nefas fibris explorat aruspex,
Quae nova portendant superi.*

Tamen frequentius prodigia inspectis Sibyllinis oraculis expiabantur. Idem Livius 4. decad. lib. in limine. M. Claudio, M. Livio coss. deportatus similis prodigii factus, nihilominus decemviri adire libros de potentis jusserunt, decemviri ex libris res divinas easdem, quae proxime secundum id prodigium factae essent, imperarunt. 1. Decad. lib. 3. *Libri per duumviros sacrorum aditi, pericula à conventu alienigenarum praedicta, ne qui in loca summa urbis impetui, caedisque infunderent, inter cetera monitum, ut à seditionibus abstinere.* 4. Decad. lib. 6. Eorum prodigiorum causa libros Sibyllinos ex SC. cum decemviri adissent, renuntiarent jejuniis instituendum Cereri esse. Eiusdem Decadis lib. 7. in principio. *Supplicatio fuit, quibus duos, decemviri ex libris ediderunt, ut fieret, & decemviri lassentibus nocte rem divinam fecerunt.* 3. Decad. lib. 2. in limine: *Cum decemviri libros inspicissent, eorum monitu decretum donum diis.* 4. Decad. lib. 8. *Supplicatio in triduum pro collegio decemviro imperata fuit in omnibus compitis.* Et lib. 10. *Decretum patres, ut coss. quibus vellent diis, hostiis majoribus sacrificarent, & decemviri libros adirent, eorum decreto supplicatio circa omnia pulvinaria Romae in unum diem indelta.*

Libri isti non in chartaceis voluminibus descripti, sed lineis. Q. Symmach. 1. 4. epist. 34. *Itane de me ludos facis, ut quae apud te incuriosus loquor, in styli caudice, aut illic pugnillares censeas transferenda, ne facile senectae patryi scripta corrumpat; (in aliis melius; ne facilis senectus patryi) & Marciorum quidem vatium divinatorio caducis corticibus inculcata est, monitus Cumanas lineae texta sumpserunt: tu etiam sericis voluminibus,*

Achamenio more infundi literas meas praecipis. Claudian. lib. de bello Getico:

*Quid meditentur aves? quid cum mortalibus ather
Fulmineo velis igne loqui? quid carmine poscat
Fastidico, custos Romani carbassus avi?*

Quae tamen non ita intelligenda velim, ut soli Sibyllini libri in hujusmodi lineis tabulis, seu lineae tela inductis scriberentur, cum alios etiam sic scriptos reperiam, leges nempe; Constantinus August. tit. 27. lib. 1. C. Theodos. de alimentis quae inopes parentes de publico petere debent. Lib. 1. ad Ablavium. *Atheni tabulis, vel cerusatis, aut lineis mappis scripta per omnes civitates Italiae proponatur lex, quae parentum manus à parricidio arceat.* Aut privatae epistolae principum. Fl. Vopisc. in Aureliano, *Inveni nuper in Vltia Bibliotheca, inter lineas libros epistolam D. Valeriani. Fœdera etiam publicae acta, iisdem in mappis exatabantur.* T. Liv. 1. Decad. lib. 4. *Prætermisisti nomina consulum horum, Licinius Macei auctor est, & in fadere Ardeatino, & in lineis libris ad Moneta inventos.* Et quaecunque ludicra. Sidon. Apollinar. 1. 9. epist. 16.

*Trater heroos, joca multa, multis
Textui pannis eleger.*

Acutate, ut solet, totam difficultatem expedit C. Plin. lib. 13. cap. 1. 1. *In palmarum foliis primo scriptitatum, deinde quarundam arborum libris, postea publica monumenta plumbeis voluminibus, mox & privata lineis confici capta, aut cereis.* Quem locum Critici aliter legendum censuerunt, & inter hos Jacobus Dalecampius, & Guilandinus, scilicet hoc pacto, *in malvarum foliis primo scriptitatur, quae restituit placet impentius, auctore Isidoro Hispalensi lib. 6. Etymologiarum, cap. 12. At vero historia majore modulo scribebantur, & non solum in charta, & vel membranis, sed etiam in momentis elephantis, (lege, omentis elephantis) textilibusque malvarum foliis, atque palmarum.* C. Helvius Cinna vetus poeta:

*Hæc tibi Aratais multum invigilata lucernis
Carmina, quæ ignes movimus aetherei.
Lavis in aridulo malva descripta libello
Prussica vexi munera naviculæ.*

Et de hoc scribendi ritu intelligendum Plautus Bacchidib. sc. Hunc hominem.

Stilum, ceram, & tabellam, & linum.

Alio longe sensu dixit Ovidius lib. 6. Metamorphos. Fab. 7.

*Stamina barbarica suspendit candida tela,
Purpureisque notas filis intexit albis.*

D. Auson. epist. 23.

*per licia texta querelas
Edidit, & tacitis mandavit crimina telis.*

Ad Sibyllas revertor, quarum antiquissimum constat esse vaticinium, versusque, adeo ut ex Sibylla Delphica operibus Homerus multa operi suo inferuisse dicatur. Boccus, & ex eo C. Jul. Solin. Polyhist. cap. 8. Et de ea Auson. epigr. 18. P. Virgil. lib. 6. Aeneid. & Servius ad illud:

ruunt totidem responsa Sibylla.

D. Juvenal. sat. 8.

solum recitare Sibylla.

Q. Horat. Carmine saeculari:

Quod Sibyllini monuere versus.

Claudian. lib. 2. in Eutrop. in praefat.

*Miror cur, alius qui pandere fata solebas,
Ad proprios casus, cæca Sibylla, taces?*

Et de 4. Hon. consul.

*Cumanaeque rursus
Intonus rupes, rapida delubra Sibylla.*

Et lib. de bello Gildonico in principio:

*Si mea mansuris meruerunt menia nasci
Jupiter, auspiciis, sistant immota Sibyllæ
Carmina.*

Et lib. 3. de Laudib. Stilichon.

Hæc auguriis firmata Sibyllæ,

Nec sacris animata Numæ.

Extant etiamnum hodie oracula Sibyllina, sed non illa, ut putor, quæ antiquitas tantopere suspexit, ut nunquæ certe liquet heroicis carminibus illa scripta. Alb. Tibull. l. 2. eleg. 5.

Te duce Romanos nunquam frustrata Sibylla est,

Addita quæ senis fata canit pedibus.

Eorundem oraculorum autoritatem exulit C. Sueton. in Julio cap. 79. *Quoniam libris fatalibus contineretur Parthos, nisi à rege, vinci non posse.* Duravere hæc oracula in summa religione, multis sæculis, & ab Augusto reddita dignatio. Idem Sueton. in eo cap. 31. *Quicquid fatidicorum librorum Græci Latineque generis nullis, vel parum idoneis authoribus vulgo ferebatur, supra duo millia contracta undique cremavit, ac solos retinuit Sibyllinos, hos quoque delectu habito, condiditque duobus forulis auratis sub Palatini Apollinis basi.* At quadringentis plus minus post illum annis, imperante Theodosio seniore, conversa melior senatus pars ad fidem, cepit contemnere inania hujusmodi

figmenta, & demum sub Honorio principe, Stilicho combust. Rutil. Numatian. Gall. Itiner. lib. 2. quod scio à multis, & immortalitate dignissimo, Cæsare Baronio in excellentissimo Chronicorum Ecclesiasticorum opere observatum. Sic itaque ille:

Nec tantum Geticis grassatus proditor armis,

Ante Sibyllina fata cremavit opis.

Odimus Altheam consumpti funere torris,

Nysæum crimen flere putantur aves.

At Stilicho æterni fatalia pignora regni,

Et plenas voluit præcipitare colus.

Dixerat enim paulo antea:

Quo magis est facinus diri Stilichonis acerbum,

Proditor arcani qui fuit imperii.

Jam ad numerum Sibyllarum descendo, quas alii decem enumerant, genere, patria, parentibus, sæmæ, tempore diversas. Chronicon Bergomense lib. 7. ex testimonio Varronis; & alii novem, inter quos Suidas. Quatuor constituit Ælianus Var. histor. lib. 12. cap. 35. nonnulli unam tantum. C. Plin. lib. 2. cap. 33. ad stipulante Aulo Gellio lib. 1. cap. 19. Denique nonnulli tres. Aufon. Græph. Ternatii:

Et tres fatidicæ, nomen commune, Sibyllæ.

C A P. XXV.

De Rege sacrorum, sive Rege sacrificulo.

Qua causa hoc sacerdotium institutum sit, & unde nomen habeat, eleganter docet Livius lib. 2. his verbis: Regibus exactis, & parta libertate, rerum deinde divinarum habita cura, & quia quædam publica sacra per ipsos Reges facienda erant, necubi Regum desiderium esset, *Regem sacrificulum* creant. id sacerdotium Pontifici subjecere, ne additus nomini honos, aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret. Et Dionys. lib. 5. sic scribit: Sed quoniam multa magna beneficia collata videbantur in Rempublic. à Regibus, volentes hoc nomen in urbe servari perpetuo, jusserunt ut *Pontifices* & *Augures* designarent unum aliquem è senioribus ad hoc idoneum, qui sacris tantum præesset, inimunis à militia, vocareturque *Rex sacrificulus*, primusque hunc honorem Romæ accepit *Manius Papirius*, vir Patricius, quietis amantissimus. Creabatur *Rex sacrorum* comitiis centuriatis, quemadmodum apud *Agellium* lib. 15. cap. 27. refert *Lalius Felix*, & quidem quamdiu religio mansit, semper ex Patriciis, ut *Cicero* scribit pro *Domo*. Huic neque magistratum gerere, nec orationem ad populum habere licebat. Cujus rei causam hanc *Plutarch.* in *Questionibus Romanis*, quæst. 63. assert, ut scilicet nunquam nisi in sacris servire, utque in gratiam Deorum regnum sustinere videretur. Unde etiam hunc ritum à majoribus traditum esse *Plutarchus* dicit, ut *Rex sacrorum*, ante comitium postquam rem divinam fecisset fuga sese inde & foro proriperet.

Non licebat *Regi sacrorum* feriis opus videre, quemadmodum nec *Flaminikus*, ideo per præconem denunciabat, ne quid tale ageretur, & præcepti negligens multabatur. *Macrobi.* lib. 1. Saturnal. cap. 16. ad *Regem sacrorum* virgines Vestales certa die ibant, & dicebant, *Vigilæ Rex? vigila.* *Servius* in 10. *Æneid.* Mansit autem hoc sacerdotium usque ad Theodosii senioris tempora, quibus cum reliquis sacris abrogatum est.

Regis sacrorum uxor appellabatur *Regina sacrorum*, quæ & ipsa aliquot sacra facere solebat: cujus mentionit *Macrobi.* Satur. lib. 1. cap. 15.

C A P. XXVI.

De Sacerdotibus fæminis Bonæ Deæ.

Sacerdotes *Bonæ Deæ* dictæ fuerunt matronæ illæ, quæ operatæ sunt sacris *Fauna*, sive *Fatua*. Cum enim ea tantæ fuisset pudicitie, ut nemo illam, dum vixit, præter virum suum, mas viderit, nec nomen ejus audierit: Propterea illi mulieres sacrificabant, & *Bonam Deam* nominabant. *Varro* de hujus Deæ sacris. *Plutarchus* in *Questionibus Romanis*, quæst. 20. scribit, matronas domi suæ sacellum mulieribus Deæ, quam *Bonam* vocent, ornantes myrtum non inferre: cum tamen omnibus aliis germinantibus & florentibus studiose ea re utantur. & causam ejus moris hanc fuisse dicit, quod mulieres cum ab aliis rebus puræ, tum maxime re Venerea, sacra ista peragant, quodque non solum maritos, sed omnes in universum mares domo exterminet, cum *Deæ* sacris operantur ritibus, itaque myrtum ut *Veneri* sacram abominentur. Hæc sacra *P. Clodius* Ciceronis atate polluit: cum enim *C. Cæsar* Pontificis Maximi uxorem

F f

Mutiam

Mutiam adamaret, muliebri habitu in operto *Bona Dea* inventus est, ab *Aurelia C.* Cæsaris matre, quod non nisi mulieribus ingredi fas erat. Unde *Cicero* in P. Clodium acerrime inuestus est, quod ausus fuisset ea sacra, quæ in aperto pro salute populi Romani in Pontificis Maximi ædibus fiebant, sua præsentia polluere. Tantum de his. [Dixi abunde supra lib. 2. hujus operis cap. 19. quæ adi.]

C A P. XXVII.

De Gallo & Archigallo sacerdotibus Deæ Cybeles.

De Cybele, quæ eadem est *Mater Deum* diximus libro superiore. Ejus sacerdotes dicti fuerunt *Galli*, quorum præses, vel summus *Archigallus* fuit appellatus. Nomen habent à flumine Phrygiæ *Gallo*; sic enim *Sext. Pompejus Festus*: Galli qui vocantur, *Matris Magnæ* comites dicti sunt, à flumine, cui nomen est *Gallo*, quia qui ex eo bibissent, in hoc furere incipiunt, ut se privent virilitatis parte, quod etiam *Ovidius*, *Herodotus*, & alii testantur. Quanquam alii aliam afferant etymologiam, dictos videlicet eos fuisse à *Gallo* quodam, qui primus *Cybeles* sacerdos fuerit. De *Archigallo* Gallorum Antistite testimonium dicunt & veterum aliquot marmorum inscriptiones, quales à *Lilio Gyraldo* Syntagmate 4. historiæ Deorum Gentilium, & ab *Onuphrio Panvinio* recitantur, & *Plinius* atque *Tertullianus*, qui eorum meminerunt, ut de reliquis taceam. Testes sibi præcidebant *Samia* testa: ut *Plin.* lib. 11. cap. 49. & lib. 35. cap. 12. scribit, cujus rei origo hæc fuisse fertur: Cum *Dea Cybele* puerum Phrygem formosissimum *Aryn* nomine, suis sacris ea lege præfecisset, ut perpetuo castitatem servaret, haud longe post *Sangaritidem* Nympham compressit: quare ab irata Dea in fuorem actus, cum *Dyndima* venisset, manumque sibi asserere conaretur, miseratione Deæ furore liberatus à se interficiendo abstinuit, virilitatem tamen sibi amputavit, & ideo *Cybele* castratos sacerdotes habere mavult: qua de re extat prolixum carmen *Catulli*. De his sacerdotibus in hunc modum scribit *Dionys.* lib. 2. Romæ nulla peregrina sacra sunt recepta publice, ut sit in multis urbibus: sed etiam si qua oraculorum jussu aliunde introducta sunt, suo more coluntur à civibus, abdicatis fabularum miraculis, sicut in matris *Idææ* sacris fit. Prætores enim quotannis Romano ritu victimas ei cædunt, & ludos faciunt: sacerdotio vero ejus funguntur *Phryges*, vir & mulier, eamque vicatim circumferunt, more suo circulatorio pectora plangentes ad cantum tibiarum, tympanorumque sonitum: ingenuus autem Romanus nemo est *Mitriacus*, nec oberrat ad Phrygios modulos indutus synthesim, neque ex decreto Senatus initiat *magnæ matris* Orgiis. Hactenus *Dionysius*. His sacerdotibus licebat stipem colligere, cum reliquis id prohibitum esset. Sic enim *Cic.* lib. 2. de Legibus. Præter *Idææ matris* famulos, cosque iustis diebus, ne quis stipem cogito. Et paulo post interpretans hanc legem, *Stipem*, inquit, sustulimus, nisi eam quam ad paucos dies propriam *Idææ matris* exceperimus. Implet enim superstitione animos & exhaurit domos. Plura de his sacerdotibus habebimus libro sequenti, ubi sacra hujus Deæ explicabimus. [De Cybeles sacris, translatione in urbem, sacerdotibus ipsius, seu Archigallis dictum est à me lib. 2. supra cap. 6. hujus operis, quæ consule.]

C A P. XXVIII.

De Septemviris Epulonum.

Ut fere omnes veterum sacerdotes, sic *Epulones* vario numero fuerunt. Quando enim primum instituti sunt, tres creati sunt: quemadmodum ait *Livius* lib. 33. qui ita scribit: Anno Urbis DLIII. *L. Furius Purpureone*, *M. Cl. Marcello* Cosl. Romæ eo primum anno 111. *Epulones* viri facti, *C. Licinius Lucullus*, *T. Romulejus*, qui legem de creandis his tulerat, & *P. Porcius Lecca*. His Triumviris item, ut Pontifici, lege datum togæ prætextæ habendæ jus. De his Triumviris *Cic.* lib. 3. de Orat. ita scribit. Sed ut Pontifices veteres propter sacrificiorum multitudinem tres viros *Epulones* esse voluerunt, quum essent ipsi à Numa, ut etiam illud ludorum epulare sacrificium facerent, instituti. A posterioribus temporibus *Septemviri Epulones* fuisse, ex veteribus cum scriptorum, tum lapidum monumentis intelligi potest. Antistius enim *Labeo* apud *Agellium* lib. 1. cap. 12. ita scribit: Item cujus pater *Flamen*, aut *Augur*, aut *Quindecimvir* S. F. aut qui *Septemvir Epulonum*, aut *Salus* est. Quis autem eum numerum auxerit, ut pro Triumviris *Septemviri* crearentur, nemo tradit. *Onuphrius* aliquot conjecturis ductus, putat à *L. Cornelio Sulla* id factum fuisse. Cui interim assentimur, dum alii certius aliquid in medium proferent. Cæsarem quoque Dictatorem aliis tribus ad collegium *Septemvirorum* additis, *Decemviri Epulonum* constituisse, author est *Dio*, qui lib. 43. extremo, hæc scribit: Cum Cæsar plurimis beneficia deberet, *Magistratibus* & sacerdotibus collatis eis satisfecit. Itaque xv. sacerdotibus unum collegio septenario tres addidit. Notat *Hubertus Goltzius*, *Septemviri Epulonum* à C. Julio Cæsare tres alios additos esse, ita ut *Decemviri* facti sint. De munere horum sacerdotum *Cic.* Oratione de Aruspice responsi. ita loquitur: Ludos minus diligenter factos, pollutosque. Quos ludos? Te appello, *Lentule*, tui sacerdotii sunt tenæ, curricula, præcentio,

centio, ludi, libationes, epulaeque ludorum publicorum: vosque Pontifices ad quos *Epulones* Jovis Opt. Max. si quod est prætermisum, aut commissum adferunt, quorum de sententia illa eadem renovata atque instaurata celebrantur. Ludi sunt minus diligenter facti? quanto aut quo scelere polluti? respondebis & pro te, & pro collegis tuis, & pro collegio *Pontificum*, nihil cuiusquam aut negligentia contemptum, aut scelere esse pollutum. Ex quibus verbis intelligimus, non modo quod esset munus *Epulonum*, sed etiam fuisse eorum quoddam collegium. Et hi, ut ceteri *sacerdotes*, à collegiis subrogabantur ante legem *Domitiam*, quod ex tota *Liviana* historia liquet. Post legem vero *Domitiam* populi suffragiis is quoque honor mandari coëptus. Tantum de his.

C A P. XXIX.

De Duumviris ædis locandæ, faciundæ, dedicandæ, & Triumviris, ædibus sacris incendio consumptis restituendis, & sacris conquirendis, donisque persequendis.

Hi quidem proprie *sacerdotes* non erant, sed tamen verisimile est ex *sacerdotibus* eos potissimum creatos fuisse. *Duumvirorum* frequens mentio apud *Livium*: & præsertim libr. 7. & 22. Nam ubi ædes aliquo casu vota erat, statim qui locarent, facerent, & dedicarent, *Duumviri* populi comitiis tributis lege *Papiria* renunciabantur, quod ex *Agell.* lib. 15. cap. 17. facile intelligi potest.

De *Triumviris* *Livius* libr. 25. ita scribit: Comitibus deinde à Prætoribus Urbano de Senatus sententia plebisque scito sunt habita, quibus creati sunt *Quinquéviri*, muris, turribusque reficiendis & *Triumviri* bini, uni sacris conquirendis, donisque præsignandis, alteri reficiendis ædibus, *Fortuna* & matris *Matutæ* intra portam, quæ priorè anno incendio consumptæ fuerant. Plura de his addere supervacaneum.

C A P. XXX.

De Pontificibus & Sacerdotibus Deorum singulorum.

Præter eos, de quibus hæcenus diximus, inquit *Onuphrius* libr. 2. de Republ. Rom. multi quoque erant in Urbe *sacerdotes* publici, variis nominibus appellati, & recentioribus temporibus instituti, quorum memoria in vetustis tantum superest *epigrammatibus*, ex quibus, quanta potui, diligentia eos collegi atque hac ratione hoc loco in antiquitatis studiosorum gratiam accurate exscripta subjunxi. Hæcenus ille. Nos, cum ad propositum nostrum nihil faciant, *epigrammata* illa, quæ ipse adducit, omisimus.

C A P. XXXI.

De ministris sacerdotum populi Romani.

Sacerdotibus populi Romani explicatis, de *ministris* etiam quædam addenda sunt, id quod nos hoc capite faciemus.

C A M I L L I, E T C A M I L L Æ.

Hi à Romulo sunt instituti, de quibus *Dionys.* lib. 2. scribit: *Romulus* voluit uxores cum suis maritis fungi sacerdotio, & si qua sacra viros obire vetaret mos patrius, ea relinqui foeminis, in ejusque ministerii partem debitam venire illorum etiam liberos, quod si qui prole carerent, eis licere optare ex quacunque tribu puerum, puellamque, elegantissimos: alterum ministraturum sacris, donec pubesceret: alteram tantisper dum pura esset à nuptiis.

F L A M I N I I, V E L F L A M I N I Æ.

De his in hunc modum scribit *Festus*: *Flaminius* Camillus puer dicebatur ingenuus, patrimus & matrimus, qui *Flamini Diali* ad sacrificia præministrabat. Antiqui enim ministros *Camillos* dicebant. *Flaminia* dicebatur sacerdotula, quæ *Flaminica Diali* præministrabat, eaque patrima & matrima erat, hoc est, patrem & matrem adhuc vivos habebat.

ÆDITUUS, VEL ÆDITUMUS.

Agellius libr. 12. capite 6: *Varro*, inquit, censet *æditumum* dici oportere, non *ædituum*, quod alterum sit recenti novitate fictum; alterum antiqua origine incorruptum. Quo respexit etiam *Varro* libr. 1. de re Rustic. cap. 2. cum scribit: *Sementinis* feriis in ædem *Telluris* veneram, rogatus ab *æditumo*, ut dicere didicimus à Patribus nostris: ut corrigimur à recentibus urbanis, ab *ædituo*. At libr. 6. de ling. Lat. notat, alios *ædituum* dici malle. Hac enim sunt ipsius verba. Tueri duo significat; unum ab æpeſtu, ut dixi: unde est illud, *Tueor te ſenex, prob Jupiter! Et Quis pater aut cognatus vales nos contra tueri?* Alterum à *curando*, ac *tutela*: ut cum dicimus, *Bellum tueor*, & tueri villam, à quo etiam quidam dicunt, illum qui curat ædeis ſacras, *ædituum*, non *æditumum*. Quod officium huius fuerit, manifestum est. Fuerunt præter hos Scribæ Pontificum à Commentariis *Quindecimviri* ſacris faciundis, *Adjuutores Haruſpicum*, & *Kalatores*, quorum mentio extat in vetulis epigrammatis. Vide Theſaurum *Huberti Goltzii*.

TIBICINES.

TIBICINUM Romanorum frequens apud veteres authores mentio est: hi tibia concinentes ſacris populi Romani intereſſe ſolebant. De his ſcribit *M. Varro* libro 4. de lingua Latina. Quinquaginta minusculæ dictæ *Junia idus* ab ſimilitudine majorum, quod tibicines tum feriati per Urbem vagantur, & conveniunt ad ædem *Minervæ*. Quomodo hi aliquando, quod prohiberentur in æde *Jovis veſci*, *Tibur* ſeceſſerint, & poſt Romam inde reducti fuerint, alibi ex *Livio*, *Valerio Maximo*, & *Plutarcho* docemus.

TUBICINES.

DE *tubicinibus* ſic ſcribit *Sextus Pompejus*: *Tubicines* ii appellantur, qui ſacerdotes viri ſpecioſi publicè ſacra faciunt, tubarum luſtrandarum gratia, &c. Qui enim tubis canebant, *tubicines* dicebantur.

POPÆ.

POPÆ miniſtri ſacrorum erant, qui hoſtias & viſtimas ligabant, & laureati ſuccinctique, atque ad illa uſque nudi, eas ante aras deductas feriebant. Unde *Suetonius* in *Caligula*: Admotæ altaribus viſtima ſuccinctus *poparum* habitu cultarium maſtavit. Et *Spartianus* in vita *Getæ*: Percuſſit hoſtiam *popa*.

VICTIMARI.

Et hi ſacerdotum miniſtri erant, qui viſtimas ligabant, & cultrum, aquam & molam parabant, & reliqua, quæ ſacris erant neceſſaria. *Valerius* libr. 1. cap. 1. Libros *Petilius* Prætor urbanus ex auctoritate Senatus, per *viſtimarios* facto igne in conſpectu populi cremavit. *Livius* libr. 40. Libri in comitio igne à *viſtimariis* facto in conſpectu populi cremati ſunt. *P. Viſtor* Romæ caſtra *viſtimariorum* fuiſſe reſert.

PRÆCIÆ.

Præciæ, ſive *praclamitatores* dicebantur qui à *Flaminibus* præmittebantur, ut denuntiarent opificibus, ut manus abſtinerent ab opere, ne ſi vidiffet ſacerdos facientem opus, ſacra polluerentur. Haberunt etiam *Flamines* & *virgines Veſtales* ſuos liſtores, de quibus aliàs dicitur.

PRÆFICA.

Terentius Varro libro 6. de lingua Latina: *Præfica*, ut *Aurelius* ſcribit, mulier ab luſtu, quæ conduce-retur, quæ ante domum mortui laudes ejus caneret. Hoc factitatum *Ariſtoteles* ſcribit, in libro, qui inſcribitur *ῥήματα παρρησιαῖς*, quibus teſtimonium eſt, quod Fretum eſt Navii.

Hæc quidem hercle opinor præfica eſt:

Nam mortuos collaudat.

Claudius ſcribit, ea quæ præficeretur ancillis quemadmodum lamentarentur, *præfica* eſt dicta: utrumque oſtendit à præfectione, *præficam* dictam. *Plautus* in *Truculento*:

Sine virtute argutum civem mihi habeam pro præfica.

Sext. Pompejus: *Præfica* dicuntur mulieres ad lamentandum mortuum conductæ, quæ dant cæteris mortuum plangendi, quali in hoc ipſum præfectæ. *Nonius Marcellus*: *Præficiæ* (inquit) dicebantur apud veteres.

veteres, quæ adhiberi solent funeri mercede conductæ, & ut flerent, & fortia facta laudarent. *Lucilius* 22. Mercede quæ conductæ flent alieno in funere *præfixa* multo, & capillos scindunt, & clamant magis.

DESIGNATOR ET VESPA, SEU VESPILLO.

Designatores dicebantur, qui constituendæ funebri pompæ præerant, unicuique incedendi locum ordinemque præscribentes: ita *Sext. Pompejus*.

VESPILLONES autem cadaverum *funeratores* erant: ita dicti, quod vespertino tempore mortuos efferre solerent: unde & funera, à *funalibus* dici autumat *Donatus*, quia noctu efferbantur ob sacrorum celebrationem diurnam. Hi *Vespa* à *Sexto Pompejo* appellantur: *Vespa*, inquit, dicuntur qui funerandis corporibus officium gerunt, non à minutis illis volucris, sed quia vespertino tempore eos efferunt, qui funebri pompa propter inopiam duci nequeunt. Hi etiam *vespillones* dicuntur. Hactenus de sacerdotibus, & ministris eorum, ea, quæ à veteribus memoriæ prodita sunt, exposuimus, quibus adjiciemus quædam generalia de sacrificiis, si prius vasa, quorum usus in sacrificiis fuit, explicaverimus, atque ita huic libro finem imponemus.

AD CAP. XXXI. PARALIPOMENA.

Qui aditui, tibicines, & eorum collegium.

Adiam sacrarum custodes aditui, vel editumi appellantur. *Adrian. Turneb. lib. 14. Adversar. cap. 12.* Græce *ἑσπερολάξαι* nominantur, quam vocem Latinam fecit *Scævola* I.C. l. 20. ff. de annuis legat. *Attia fideicommissum* his verbi reliquit, qui quæ mihi hæres erit, fidei ejus committo, uti det ex editu canaculi mei, & el horrei, post obitum sacerdotis: vel hierophylaco, & libertis, qui in illo templo erunt, denaria decem, die nundinarum, quas ibi possit. Errat *Alexander Neapolitanus* lib. 5. Genial. diæ. cap. 17. qui pro hierophylaco, aut hierophylace, legi contendit debere *hierofast. hum.* Quæ dictio neque Latinis usu recepta, neque ab aliquo auctore usurpata: *ἱερεῖς ἀντὶ τῆς* sacrarum ceremoniarum doctores, leguntur apud *Julium Pollucem* lib. 1. cap. 1. num. 31. *Plutarchum* in vita *Numæ*, & *Philostratum* *Lemnium* in vita *Apollonii Thyanæi* lib. 4. c. 6. *Dionys. Halicarnass. lib. 2. D. Hieronym. de Monogamia ad Geruntiam.* Atque hos nonnulli confundunt cum *Nomophylacibus*, de quibus *Jun. Moderat. Columella* lib. 12. cap. 3. in fin. *In bene moratis civitatibus semper est observatum, quarum primoribus, atque optimatibus, non satis visum est bonas leges habere, nisi custodes earum diligentissimos citius creassent quos Græci νομοφυλάκας appellant.* *M. Tull. lib. 3. de legib. Legum custodiam nullam habemus, itaque hæ leges sunt quas apparitores nostri volunt, à libris petimus, publicis literis consignatam memoriam publicam nullam habemus; Græci hoc diligentius, apud quos Nomophylaces creantur.*

Ex quo loco liquet conjicere nullum apud Romanos fuisse custodum legum officium, ac ne nomen quidem. Itaque tantum in usu erant isti, qui ædium sacrarum curam gererent. *C. Suet. Augusto cap. 5. se esse possessorem, ac velut adituum soli, quod Divus Augustus nascenti attigisset.* De quo nonnullas apponam inscriptiones. Prima ex *Onuphrio Panvinio* desumpta est in Civitate sua pag. 551.

SOLI. ETERNO.

SACR.

PRO. SAL. P. VALERII. CRISPI. SEPTENTRION. SACERDOT. DEI. INVICTI. M. ANTONIUS. M. F. LIBER. MESOPYLUS. ÆDITUUS. COLLOCAVIT.

Altera in hæc verba edita:

COSMUS. ÆDITUUS. MATRIS. D.... ANTIOTHO. SACERDOTE. ANNIS. XII. JUS.... AB. IMP. AUGUSTO. GRATIS. MANUMISUSUS. OB..... SUPRA. SUNT. HS. N. L. DONATIONIS. CAUSA. MANCIPI. Tertia Romæ visitur, his verbis:

D. M.

ABASCANTO. AUG. LIB. ÆDITUO. ÆDIS. NEPTUNI..... QUÆ. EST. IN. CIRCO. FLA-

MINIO. FLAVIUS. ABASCANTIUS. ET. PALANS. CÆS. N. SER. ADIUTOR. A. RATIONIBUS. PATRI. PISSIMO. FEC.

Quantum marmoris vetusti fragmentum extat Romæ in adibus *Atilii Delphinii*.

D. M.

T. FLAVIO. AUG. LIB. LIBERALI. ÆDITUO. MARTIS. ULTORIS. CLAUDIA. EXOCHE. CONJUGI. BENEMERENTI. ET. SIBI. FECIT. VIXIT. ANNIS. LVII.

Denique & quintum apponam ex *Aldo Manutio Orthographia* pag. 17. ex *Vinea Joan. Toggii Episcopi Tropien.* cujus hæc sunt verba:

DIIS. MANIBUS. SAL. SER. SULPITIO. AUG. I. ALCIMO. ÆDITUO. AB. ISEM. PELAGIAM. VIX. AN. XXXVII.

Sacerdotum seu verius sacrorum ministri erant & tibicines, de quibus omnia vulgarissima, quasdam tibias dextras, quasdam sinistras, *Joan. Brod. lib. 1. Miscellan. cap. 6. aduncas, eburneas, Hieron. Magius l. 1. cap. 13. Dextra unum foramen, sinistra duo habebant.* Varro apud *Servium* ad illud *9. Æneid.*

— Bisorem dat tibia cantum.

Lucrer. lib. 2.

Et Phrygio stimulat numero cava tibia mentes.

Quosdam modos lugubres, seu Phrygios, quosdam incitatos, quosdam remissos, neque in Italia aut Romæ modo, sed & apud Græcos, ut de *Marfæ* & *Apollinis* certamine dixi ad l. 1. supra in Reg. 8. & apud *Ægyptios* *Claudian. de 4. Hon. consul.*

— variosque modos Ægyptia ducit

Tibia.

Multiplicem tibiæ usum nemo expressit aptius *P. Ovidio* lib. 4. Fastor.

Temporibus veterum tibicinis usus avorum

Magnus, & in magno semper honore fuit.

Cantabat sanis, cantabat tibia ludis,

Cantabat mæstis tibia funeribus,

Quæritur in cæna cava tibia.

Male antea legebatur meo iudicio:

Quæritur in scena cava tibia.

Et de ejus in funeribus usu, dicam infra lib. 5. cap. 39. in convitiis, eodem libro, receptos tibicines offendam, & disputat ex *Aristotele* & aliis *Dionys. Lambinus* in *Æmilium Probum*, in vita *Epaminondæ*.

Denique & ludis solenniioribus, seu commissionibus adhibitos liquet ex *M. Varrone* apud *Nonium* in *Ramices. Præquam in Orchestra Tribuales instet tibias, domusæ ramices rumpit.* Dixi ad illud *Claudiani* panegyri. de consulatu *Manlii Theodori*:

Qui natus, manibusque loquax, cui tibia fiat,

Cui plectro pulsanda chelys.

— Ff 3

Sed

Sed & illud, ut puto, à Palmerio solo, adnotatum est, amantes ante dominarum suarum fores noctu tibiis canere consuevisse. at in templis nulla tibia, nisi ex buxo, apud Græcos Latinosque. Athen. Dipnotophist. l. 4. cap. 24. & Lilius Gyrald. syntagm. deor. gentil. 17. cum alia ex cervinis ossibus compacta forent. Aristophanes citatus à Suida in voce *ᾠστῆς*. Vide supra lib. 2. c. 4. quæ à me dicta sunt. Addendi hoc loco poetæ. Claudian. lib. 3. de Raptu, ubi Cybele de se ipsa conseruata somniis:

*Si buxos inflare velim, ferale gemiscunt;
Tympana si quatiùm, planctum mihi tympana reddunt.*

L. Sen. Agamem. act. 2. Choro:

*Tibi multisfora tibia buxo
Solenne canis.*

Papin. Stat. l. 8. Thebaid.

Et moderata sonum vario spiramine buxus.

Virgil. l. 9. Æneid.

Tympana vos buxusque iuvat Berecynthia.

P. Ovid. loco citato. Minerva tibiæ inventrix loquitur in hac verba:

*Prima terebrata per longa foramina buxo,
Ut daret, effeci, tibia longa sonos.*

Et certe in illius tanquam primæ Musices repertricis, tutela erant tibiae & tunc plena iis concessa potestas vagandi, popinas, etiam censore contempto, subintrandi. M. Martialis. ob id ebriam vocavit tibiæ. l. 14. epigr. 64. Fest. Pomp. l. 11. Minuscula quinquatrus appellatur idus Junii, quod is dies festus est tibiæ, qui colunt Minervam, cuius dea festus est propriè dies quinquatrus, mens Martio. Et l. 4. de ling. lat. M. Varro; Quinquatrus minuscula dicta Junia idus, ob similitudinem majorum, quod tibiae tum feriati per urbem vagantur, & conveniunt ad adæm Minervæ. Martialis. Capella de Merc. & Philolog. l. 9. Nam fides apud Delphos per Deliaam citharam de-

monstravi, tibiæ per Tritonidem nostræ comitem, & Marfyam Lydium sonnerunt, calamos Maryadini, & Aones, in laudes inflare caelestium, panduram Ægyptios attentare permisi. Antonius Delrio legit, pandorium, ex Iliodo Hispani l. 3. Erymolog. Interim tibiæ, qui sacris adhibebantur, meminit Juvenal. sat. 6. v. 314.

- - - cum tibia lumbos

Incitat.

Suid. in ἀγῶνι & Agathonium tibiæ cantum dissolutum enervatumque appellat. Hac veteris marmoris fragmenta meminerunt.

IMP. CÆSARI. M. AURELIO.
ANTONINO. PIO. FELICI. AUGUSTO.
TIBICINES. ROMANI.
QUI. SACRIS.

PUBLICIS. PRÆST. SUNT.

Alterum in hac verba concipitur:

DIANÆ. LUCINÆ. INVICTÆ.

CN. POMPEJUS. CN. LIB.

BARBUS. PROCURAT. TIBICIN.

ROM. VOTO. SUSCEPTO.

L. M.

Collegium eos in urbe habuisse, ex Tito Livio & antiquis inscriptionibus, alii observant, & habetur diserte apud Valerium Maximum l. 2. cap. 1. tit. pen. Qui plura cupis, adi ad Julium Solinum Polyhist. cap. 11. Scaligerum patrem Poëticorum l. 1. cap. 20. Cælius Rhodigin. l. 9. cap. 7. Theophrastum l. 4. de caus. Plantar. Jul. Pollucem l. 4. Onomastic. cap. 10. & alios. Demades denique referente Iocrate, τὰς ἀθηναίας εὐναίαν ἀνέχετο, ἃν εἴποι ἀγῶνι ἢ γυμνασίῳ, τὸ λογιζέμεν δὲ τὴν ἐστὶ. Athenienses similes dicebat esse tibiis, quod adempta linguis nihil residui rationis haberent. Joan. Stob. Serm. 2.

C A P. XXXII.

De vasis, quorum usus apud Romanos in sacrificiis fuit.

Vasa, quibus veteres in sacrificiis usi sunt, plurima fuerunt, de quibus Lilius Gregorius Gyraldus peculiarem librum conscripsit: qui tamen ad meas manus non pervenit. Nos hoc capite quædam, & quidem præcipua, enumerabimus, eorumque iconas ex Guilhelmi Brassicani antiquitatibus, Gallica lingua editis, subjiciemus. Sunt autem præcipua vasa hæc: *acerra*, *thuribula*, *præfericula*, *sympula*, seu *sympuria*, & quas Cicero in Paradoxis *capedines* & *fictiles urnulas* vocat: item *candelabra*, *patere*, *disci*, *secespita*, *seve*, *enclabris*, *dolabra*, *olla*, *aquiminaria*, *asperforia*. Quorum icones hic addimus, & literis suis adnotavimus.

Acerra, inquit, *Festus*, ara, quæ ante mortuum poni solebat, in qua odores incendebantur. Alii dicunt *arculam* esse thurariam, scilicet ubi thus reponebant: sic Glossarium vetus, *acerra thuraria*, *ἄκαρα*.

Thuribulum, vas, quo thura adolentur.

Præfericulum, vas æneum, sine ansâ patens summum, velut pelvis, quo utuntur in sacrario *Opis Constra*.

Sympulum, sive *sympurium*, vas parvum, non dissimile cyathos, quo vinum in sacrificiis libabatur, unde & mulieres rebus divinis deditæ, *simpularrices* dicuntur, Varro l. 4. de lingua Latina, *sympulum* à sumendo dictum vult. Josephus Scaliger diminutivum esse dicit, à *sympone*, quod sit à Græco σίπων, ac significet vasculum cum tenui fistula, vel angusto collo ad pitissandum vinum.

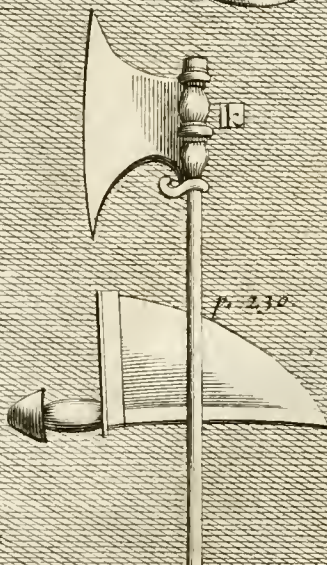
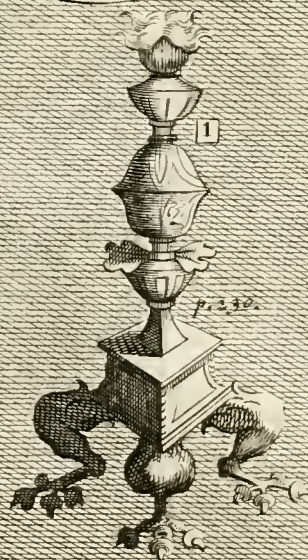
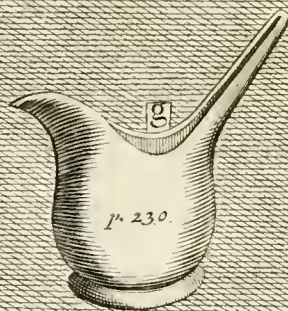
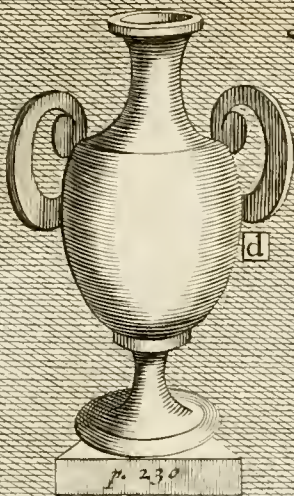
CAPEDUNCULA, SECURIS, URNULA, LITUUS, PATELLA.

Capis poculi genus, dictum à capiendo. *Festus*. Varro: Capis & minores *capula* à capiendo, quod ansatæ, ut prehendi possint, id est, capi. Harum figuras in vasis sacris ligneas, & fictiles antiquas etiam nunc videmus. Idem l. 1. de Vita pop. Rom. etiamnum pocula, quæ vocant *capulas*, ac *capides*, quod est poculi genus. Has Cic. in Paradoxis *capedines*, & *capedunculas*, & *fictiles urnulas* appellat.

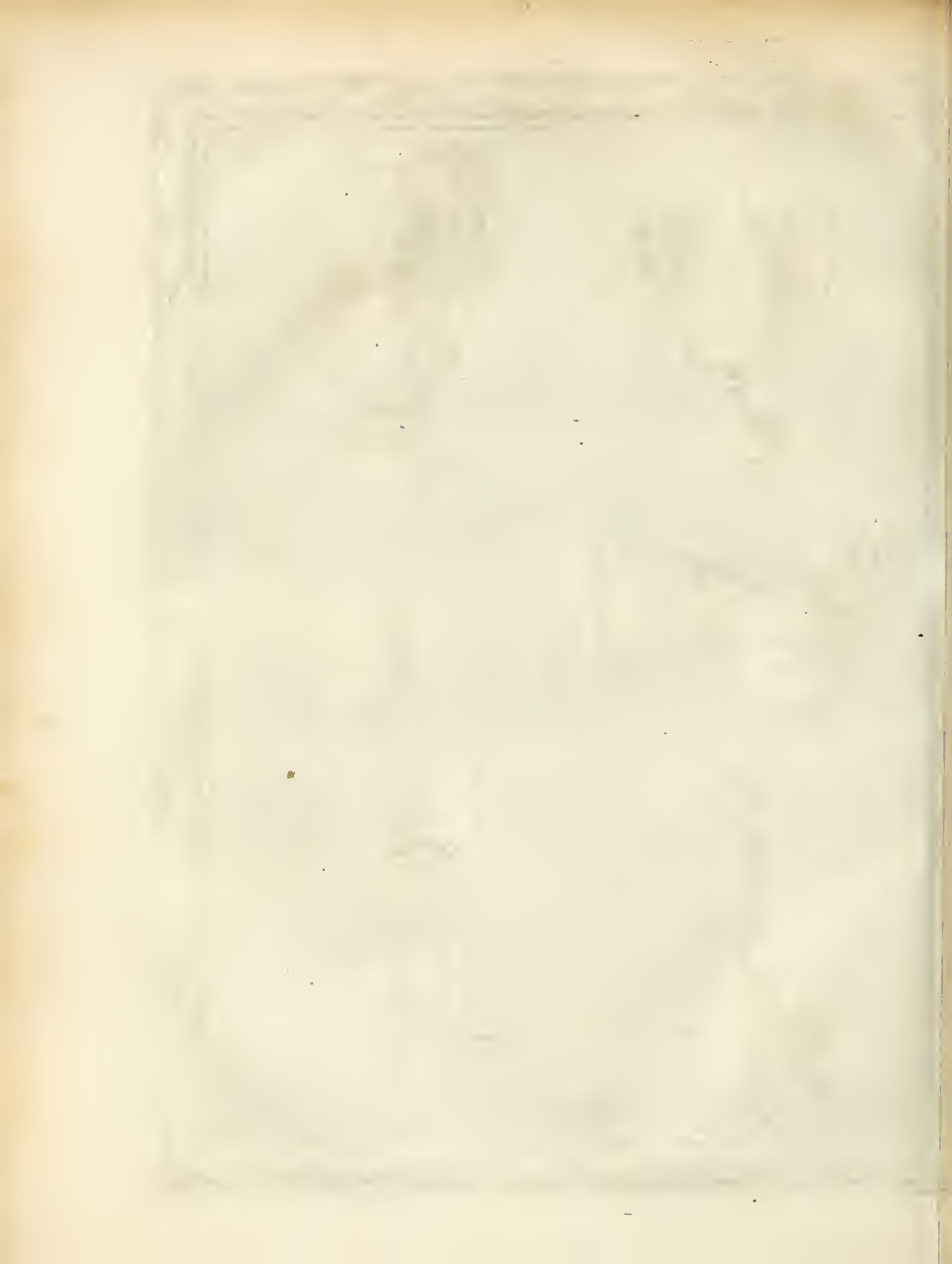
Candelabra, vasa erant, in quibus candelæ figebantur. Varro l. 4. de ling. Lat. *Candelabrum* à candelâ. Ex his enim funiculi ardentes figebantur. *Festus*: Candelabrum dictum, quod in eo candelæ figantur.

Patera,

Lith. III.

pag. 232.

Patera, eo quod pateant, Latine ita dicta. Hisce etiam nunc in publico convivio, antiquitatis retinendæ causâ, cum Magistri sunt, potio circumfertur, & in sacrificando Deis, hoc poculo Magistratus dat Deo vinum. *Varro* lib. 4. de ling. Lat. Hinc diminutivum *patella*, vasa picata, parva, sacrificiis faciendis apta.

Secespita, inquit *Festus*, alii securim, alii dolabram æneam, alii cultellum putant. Et mox: *Secespita* cultrum ferreum oblongum, manubrio eburneo, rotundo, solido, victo ad capulum auro, argentoque fixo clavis æneis, ære Cyprio, quo *Flamines*, *Flaminicæ*, virgines *Pontificesque* ad sacrificia utebantur, dicta autem *secespita* à secando.

Discus, lanx dicebatur, & magis in quo assæ carnes reponebantur.

Dolabra instrumentum, quo in dolando utebantur.

Enclabria, sive potius *anclabria*, appellabantur vasa ænea quibus sacerdotes utebantur. *Anclabris* mensa ministeriis divinis apta. *Sext. Pomp. Festus*. Dicebantur autem *anclabria* & *anclabris*, ab anculari, quod erat *ministrare*, sive ab *ancilare*, quod erat haurire.

Aspersorium, quo aquam lustralem aspergebant: dicebatur etiam *aspergillum*, & *lustrica*.

Aquinarium, sive *amula*, vas lustrale, deportandæ aquæ religionis expiationisque ergo deputatum. Hæc & alia vasa sacrificiis destinata erant, quibus explicatis, de sacrificiis etiam quædam in genere dicemus: plura sequenti libro explicabuntur.

CAP. XXXIII.

De Veterum sacrificiis.

Sacrificium, inquit *Isidorus*, est victima, & quæcunque in ara cremantur, seu ponuntur. *Victima* vero, ut idem ait, sunt *sacrificia*, quæ post victoriam devictis hostibus immolabantur: sic dictæ, quod *vi ictus percussa* caderent, aut quod victæ ad aras ducerentur. Erant autem *victimæ* majora sacrificia, quam hostiæ: plerumque tamen confunduntur hæ voces. *Festus*: *Hostia*, inquit, *sacrificium* quod Laribus immolabant, quod ab illis hostes arceri putabant. Alibi dicit *hostias* ab antiquo verbo *hostio*, quod *ferio* significat, dictas esse. *Ovidius*:

Hostibus à victis hostia nomen habet.

Hostiarum multæ erant differentiæ: aliæ enim *prædaneæ*, quæ ante solennia sacrificia pridie mactabantur. *Festus*: *Prædaneam* porcā dicebant, quam immolare ante erant soliti, quam novam frugem inciderent. Item *prædaneæ agnæ* vocabatur, quæ ante alias cædebatur.

Succineæ dicebantur, si primis hostiis litatum non erat, aliæ post easdem ductæ cædebantur, quæ quasi prioribus jam cæsis, luendi piaculi gratia subdebantur, & succedebant, ob id *succineæ* nominatæ.

Eximia hostiæ erant, teste apud *Macrobius* l. 1. Saturn. c. 5. *Ferant* in Pontificalibus. Quæstionibus, quæ ad sacrificium destinatæ *eximebantur* è grege: vel quod *eximia* specie quasi offerendæ numinibus eligerentur.

Ambegni bos, aut vervex appellabantur, cum ad eorum utraque latera agni in sacrificium ducebantur. *Festus*.

Ambegna, vel *Ambiegna*, oves in sacris dicebantur, quas circum aliæ hostiæ constituebantur. *Varro*, *Fulgentius Placidas*.

Harviga, vel, ut *Josephus Scaliger* legit, *aringa*, dicebatur hostia, cujus adhærentia inspiciebantur exta.

Caviar hostiæ dicebantur, ait *Festus*, quod *caviar*, id est, pars hostiæ, cauda tenus diceretur, & ponebatur in sacrificio pro collegio *Pontificum* quinto quoque anno.

Prodigia hostiæ appellabantur quæ consumebantur.

Bidentes hostiæ quæ fuerint, varie disputatur. *Festus*, *Ambidens*, sive *bidens* ovis appellatur, quæ superioribus & inferioribus est dentibus, & hoc probat *Joseph. Scaliger*, cum in *Varronem* scribit: *Bidentes* erant hostiæ, quæ & cornigeræ essent, & duos dentes emulos haberent.

Amburbales hostiæ, quæ circum terminos urbis Romæ ducebantur.

Amburbales hostiæ appellantur, quæ pro arvis à XII. fratribus sacrificabantur. *Festus*. Et mox: *Amburbalis* hostia est, quæ rei divinæ causâ, circum arva ducitur, ab iis qui pro frugibus faciunt.

Injures hostiæ, quæ nunquam domitæ, ac jugo subditæ fuerunt. *Trebatius* apud *Macrob.* l. 3. Saturn. c. 5. duo inprimis hostiarum genera fuisse dicit: alterum, in quo voluntas Dei per exta disquirebatur: alterum, quo sola anima Deo sacrabatur: unde & *animales* hostiæ vocabantur.

Cæterum, *sacrificia* hac ratione peragebantur. Cum sacerdos victimam ad aram adduxisset, stans manu aram prehendebat, & preces fundebat. Principium precationis à *Jano* & *Vesta* fieri oportebat, quæ in omnibus sacris præcipua numina erant, & in votis nuncupandis compellationem primam meruerant: inde, quod

quod per eos aditus ad ceteros patere opinio erat. Et observabatur in ea precatone, ut *Jupiter pater Optim. Maxim.* omnesque Dii ceteri patres advocarentur. Ne quid vero verborum preteriretur, aut prapostere recitaretur, de scripto præire aliquem rursusque alium custodem dari, qui attenderet sedulo. Atque qui favere linguis juberet & tibicinem canere, ne quid infaustum exaudiretur, oportebat: quod cum dixæ obstreperantes nocuissent, aut precatio errasset, repente extis capita adimi, vel corda, geminarive, stante adhuc victima compertum esset. His peractis sacrum ab immolatione *sacerdos* inchoabat. *Fruges* aut *molam salsam* in caput victimæ deponebat, addito *thure masculo*. Vocabatur ritus ille *immolatio*, quasi molæ in caput victimæ collocatio. Deinde vinum aspergebat: sed prius quam id affunderet, scipulo, aut *simpulvio ligneo*, vel fictili admodum parvo & ipse leviter delibabat, & assistantibus gustandum deferrebat, ut pariter libarent. Vocabatur hic ritus *libatio*. Quo facto setas inter cornua victimæ manu evulsas tanquam prima libamina projiciebat in ignem, conversusque ad ortum, obliquum cultrum à fronte victimæ ad caudam ducebat, tandem victimam Diis exhibitam & dedicatam jubebat jugulare ministros: qui quod macerant eas *cultarii* & *victimarii*, à nonnullis *popa* & *agones* vocabantur: reliqui partim admotis vasculis emanantem cruorem excipiebant, partim victimam exoriabant & abluebant, partim ignem accendebant. Ubi perpurgata erat, mox *aruspex*, *flamen*, aut *sacerdos* cultro ferreo viscera rimabatur, attenteque explorabat, an perilitatum foret. Non autem manu licebat contrētare viscera, ne qua offensa pollutis facris intercederet. Inspecitis tandem & exquisitis singulis, ex omni viscere & membro ministri partes certas, decimas, *farina farris* involvebant, & in calathis sacrificanti offerebant, *sacerdos* aris impositas, foculo incenso comburebat, quod reddere erat, & *litare*. Eum ignem ex olea, lauro, aut quercu corticis crassioris, aut cujus caudex cavus fungosusque esset, accendere, vel numinibus adolere nefas erat: suspecta enim erant ligna illa tanquam diri & mali ominis. Ubi quod Diis tributum erat, conflagrasset, ad epulas ipsi, & convivia convertebantur. Inter vescendum *Dii* laudes canebant, pedibusque circum aras complodentes ad numeros psallebant, & pulsatis cymbalis choreas agebant. Cujus rei causam *Servius* in 5. Virg. eclog. hanc annotat, voluisse nimirum majores, nullam corporis partem esse, quæ non sentiret religionem: *cantus* autem ad animum, *salutationem* ad mobilitatem pertinere corporis. Porro suæ singulis Diis victimæ etiā deputatæ erant, *superis* albæ & impares: *inferis* nigre & pares macrabantur. *Jovi* prodigali thure & mola salsa, *Jovi Flamini* bove candido litabatur, *Neptuno*, *Apollini*, & *Marti*, tauro, verre & ariete: *Herolibus* tauro, capro, & ariete: *Cerei* primum lacte, vino, & favis, postea porca: *Cybeli* itidem porca: *Aesculapio* capris, & gallinis: *Laribus* gallo: *Soli*, & *Marti* equo: *Lunæ* tauro: *Junoni* agna: *Veneri* columba: *Pani* & *Minnervæ* capra: *Diænæ* cerva: *Liberi patri* melle, vino, & lacte, interdum capro & hircio: *Sylvano*, porco: *Fauno*, agna vel hœdo, de quibus alibi. Atque hæc de sacerdotibus, & in genere sacrificiis hætenus. Dicemus jam de diebus festis.

AD CAP. XXXIII. ULT. PARALITOMENA.

De vocabulis usitatis, & formulis sacrorum, stare, sedere, transferre sacra, circumagere se, manum osculari.

Formulæ supersunt, quæ ex eruditissimo B. Brissonio clarissimo de formulis volumine peti possunt. Ac primum adorantes deos, stabant erecto corpore, ampliorem augustiorumque cultum exhibituri. M. Martialis l. 12. epigr. 78.

Multu dum precibus Jovem salutat,
Stans summos resupinus usque in ungues,
Æthon in Capitolio.

Hic quidem mos in communioribus sacris observatus aliis animadversus, at in parentali, seu funebri solemnitate, operantes sacris sedebant. Q. Curt. l. 8. Assidebat ei una ex neptibus, nuper amissum Hephæstionem, cui nupserrat, lugens. Servius Honoratus ad principium l. 9. Æneid. Ad augurantium consuetudinem, & sententiam in senatu dicendi irabit. Sed certum etiam parentes, & lugubria peragentes officia, sedere solitos, vel ex Hebræorum ritu, ut ex sacris literis clauum, D. Matth. c. 27. Atque ita intelligo poetâs. M. Martialis l. 2. epigr. 41.

Te mæstæ decet assidere matri,
Lugentique virum, piumque fratrem.

Et lib. 8. epigr. 57.

Tres habuit dentes, pariter quos expuit omnes,
Ad tumulum Picens dum sedet ipse suum.

Papin. Stat. l. 5. fil. 3. v. 65.

reposito genitrix super aggere nati
Mæstæ sedet.

Alb. Tibull. l. 2. eleg. 7.

Illius ad tumulum fugiam, supplexque sedebo,
Et mecum multo fuita querar cinere.

P. Virgil. l. 6. Æneid. in limine:

luco tum forte parentis
Tilamni Turnus sacra valle sedebat.

Aurel. Propert. l. 3. eleg. 15.

Adferet huc unguenta mihi, fertisque sepulchrum
Ornabit, custos ad mea busta sedens.

Ab hac consuetudine dimanavit, ut sedem pro sepulchro, seu tumulo usurpemus. Ammian. Marcellin. l. 22. Metuens, ne collectis supremis sedes illi, ut reliquis extrinquerent. Sidon. Apollinar. l. 2. epist. 8. Perpetuis sedibus dormienti similitur illata est. Ad quem locum doctissimus Savaro idipsum observavit, ex l. ult. C. Theod. de sepulch. viol. ubi sedes Apostolorum, pro tumulo. & Valentinian. Aug. Novella de sepulch. eodem loquendi genere usus est, & Paulus I. C. l. 40. ff. de Religios. & sumptib. funer. Si quis eo animo corpus intulerit, quod cogitabat inde alio postea transferre, magisque temporis gratia deponere, quam quod ibi sepeliret mortuum, & quasi æterna sede dare destinaverat, manebit locus profanus. In Pandectis Florentinis legitur, æternam sedem dare destinaverat. Sed parum interest. Vetus marmoris cuiusdam fragmentum:

HANC SEDEM. SIBI. VIVI. POSUERUNT.
Et aliud in epigrammatis & poematis veterum l. 4. cuius hæc sunt verba:

LÆVI.

LAVITIE. CONJUNX. PETRONIA. FORMA.
PUDORIS.
HIS. MEA. DISCEDENS. SEDIBUS. OSSA.
LOCO.
PARCITE. VOS. LACHRIMIS. DULCES. CUM.
CONJUGE. NATÆ.
VIVENTEM. QUÆ. DEO. CREDITE. FLERE.
NEFAS.

Et poetæ hoc sensu. Claudian. de bello Getico. & alii passim:
delubra Numa, sedemque Quirini.

Et Virgil. lib. 6. Æneid.

Sedibus hunc refer ante suis, & conde sepulchro.

Idem eodem libro:

— — — — — quam sedibus ossa quierunt.

Porro sedem hanc perpetuam appellavit Sidenius supra, è qua scilicet ossa transferri inconsulto sacrorum rege, aut pontifice, nefas erat, ut infra dicam, non quod corpora non resurgant, ut quibusdam impiè persuasum: sed ut discrimen sit inter temporarium sepulchrum, & æternum. Diocletiani & Maximiani rescriptum id firmat. Paul. IC. l. 1. Recept. sententiar. l. 1. tit. ultim. Qui corpus perpetua sepultura traditum, vel ad tempus alicui loco commendatum nudaverit, & solvæ radiis offenderit, piaculum committit. Et l. 4. C. de sepulch. viol. qui sepulchra violant, domos, ut ita dixerim, defunctorum. Epitaphium Crestianæ in antiquo lapide:

NE. QUIS. NOS. INQUIETET. EX. ARCA.
MEA. NEQUE. IN. ALIAM. PONAT. AUT.
COMMUTET.

D. Aufon. in professorib. in fine:

Sedem sepulchri servet immotus cinis.

M. Varro Pseudonice, laudante Prisciano Casariensi:

Per æternum hominum domum

Tellurera proprio gradum.

Quare & sacra inconsulto pontifice, uti jam proximè supra exposui, sine tumulto ossa efferre, seu donaria deorum, itatque in alium locum exportare, non concessum. C. Plin. Junior. l. 10. epist. 73. ad Trajanum Aug. Petentibus quibusdam, ut sibi reliquias suorum, aut propter injuriam veuillatiss, aut propter fluminis incursum, aliaque his similia quæcunque, secundum exemplum proconsulum, transferre permitterem, quia sciebam in urbe nostra ex ejusmodi causis collegium pontificum adiri solere, te, domine, maximum pontificem consulendum putavi, quid observare me velis. Respondet Trajanus Plinio Epistola sequenti: Durum est injungere necessitatem provincialibus pontificum ad eundorum, siveque suorum propter aliquas justas causas transferre ex loco in alium locum velint. Vet. Scholiast. Juvenal. sat. 4. v. 61. Romani Tullo Hostiliorege, cum deseruissent Albam, sacra sublatam Romam transferunt, & deos Penates: quorum penetrabile tam venerabile deprehensum est, ut lapidatio de cælo caderet supra. . . . memorati ponderis, propter quod prodigium ex libris Sibyllinis jussi pontifices ex S. C. Albas sacra renovare, & tantæ enim repente, cum ea vellent transferre, grande cecidit, ut intelligeret suis locis sacra non esse movenda. Adumt poetæ ad hanc sacrorum translationem. Ovid. lib. 13. Metamorph.

— — — — — sacra & sacra altera, patrem

Fert humeris, venerabile onus, Cythereiæ heros.

Virgil. l. 2. Æneid. & alibi passim:

Sacra suosque tibi commendat Troja Penates,

Hos cape satorum comites.

Quæ translatio propriè deorum peregrinorum erat, qui evocati ex civitatibus obsestis invitabantur à sacerdote Romano, toto coram exercitu, Romam ne dediguerent migrare habituri augustiora templa, amplioraque sacrificia, magis solennes cultus, ut dicam libro 10. hoc opere infra cap. 18. eleganter Festus Pompejus lib. 14. Peregrina sacra appellantur, quæ aut evocatis diis in oppugnandis urbibus, Romam sunt conlata (in aliis editionibus habetur, conlata, in aliis, conata,) aut quæ ob quasdam religiones, aut pacem sunt petita, ut ex Phrygia Matris Magnæ, ex Græcia Cereris, Epidauri & Esculapii, quæ coluntur eorum more, à quibus sunt accepta. Servius Maurus ad illud l. 8. Æneid.

— — — — — Hanc tantî numinis aram

Vana superstitio, veterumque ignara deorum
Imposuit.

Castum fuerat apud Athenienses & Romanos, ne quis novæ religionis introduceret, & ideo Socrates damnatus est Athenis, & Chaldaei & Judæi, urbe expulsi sunt. Idem ad illud l. 8. Æneid. in fine: Omnigenumque deum monstra.

Monstra dixit, quia necdum sub Augusto Egyptiaca sacra Romani receperant, & Varro Alexandrinos Deos, Romæ coli indignatur. Sed vide illi adveniantem: Lucanum lib. 2. supra hujus operis. Et legendus C. Suetonius in Augusto cap. 93. Denique huc pertinet comminatio illa Caji Caligulæ apud eundem Suetonium in eo cap. 22.

Eis γαλαῖαν δαψαῖν πρὸς τὸν οὐρανόν.

Ad terram Græcorum transferam te.

Ad alia pergo Deos salutautes, sive sacrificantes, sive adorantes totum corpus circumagebant, adeo ut ritum antiquissimum sacrificantium fuisse ex eo conjicere liceat, quod piacularis & expiatorii sacrificii genus à circumlatione dictum contendat Servius ad lib. 6. Æneid. v. 229. T. Liv. 1. Decad. l. 5. Convertentem se inter hanc venerationem traditur memoria prolapsus cecidisse. C. Plin. l. 28. c. 2. In adorando, dextram ad oculum referimus, totum corpus circumagimus, quod in latum fecisse Galii religiosus credunt. Sæpissime Plutarchus, in Numa, in Camillo, in Marcello, C. Sueton. in Vespasiano cap. 7. Cum adem Serapidis submotis omnibus solus intrasset, ac prostrato multum Deo se convertisset. Sed expressius cultusque multo idem in Aulo Vitellio c. 2. Idem miri in adulando ingenti, primus C. Casarem adorari ut Deum instituit, cum reversus ex Syria non aliter adire ausus esset, quam capite velato, circumvertentique se, deinde procumbens. Eadem Dio Coccejan. l. 59. ad finem. Non de C. Casare Dictatore id intelligendum, sed de Caligula. C. Tacitus lib. 6. Annal. Exemplar apud posteros adulatori dedecoris habetur. Ita audiendus L. Sen. præfat. ad lib. 4. nat. quæst. Alius adulatione clam utetur, parce, alius, ex aperto, palam rusticitate simulata, quasi simplicitas sit illa, non ars: Plancus artifex ante Vallejum maximus. M. Anton. Muretus putavit legendum; Plancus artifex ante Vallejum maximus. ut intelligatur C. Vellejus Paternulus, qui sub Tiberio eleganti stylo scriptam historiam M. Vinicio consuli dedicavit, à quo nemo fidem expectet, quum turpissima & probrosa adulatione Pompejanorum partium studia taceat, ducum virtutes celet, contra Cæsareanos etiam immerentes extollat, & supra humanam virtutem gesta quantumvis exigua eleve. Joan. Osiopæus, ex Justo Lipsio, reponit, Plancus artifex ante Velleium maximus, quæ ex dictis paulo ante clara est conjectura.

Sed ad modum se convertendi in adorationibus regredior, qui poetis expressus. P. Ovid. l. 3. Fastor.

Atque aliquis modo trux, visa jam vertitur ara,

Vinaque dat tepidis farræque salsa focis.

Idem lib. 5. Fastor.

Cumque manus purè fontana perluit unda,

Vertitur, & nigra accipit ore fidas.

T. Lucret. Carus lib. 5. de Rer. Nat.

Nec pietas ulla est, velatum saepe videri

Vertit ad lapidem, atque omnes accedere ad aras,

Nec procumbere humi prostratum.

Sext. Aurel. Propert. lib. 1. eleg. 16.

Ante tuos quoties verti me perfida posset,

Debitaque oculis vota tui manibus?

Et lib. 3. eleg. 7. idem:

Quæ mulier gravida jussit convicia lingua,

Et Veneris magna voluit ante pedes.

Corrige ex MS. castigatiusque mecum lege:

Et Veneris magna voritit ante pedes.

Rationem assignant, quod motus ille exprimat similitudinem universæ hujus, quam infra supraque incolimus, aspicimus, molis, quæ perpetua indefessaque verigine, nunquam cessatura, raptatur; & morem quidem apud Colchos illum invaluisse testis Valerius Flaccus Setinus lib. 8. Argonautic. in nuptiis Jasonis & Medæ:

*Inde ubi sacrificia cum conjuge venit ad aras
Æsonides, unaque adeunt, unaque precari
Incipiunt, ignem Pollux, undamque jugalem
Prætulit, ut dextrum pariter vertantur in orbem.*

Unde oritur dissidium, in quam circumagentes se partem verterent, quibusdam videtur ad sinistram, quod in augurali scientia, cœli pars dextera, id est, oriens, respectu totius univ[er]si, ratione nostri habita, laeva nominetur. Ennius l. 6. Annal. apud Tullium l. 1. de Divinat.

Cum tonuit laevum bene tempestate serena.

Servius Honoratus Maurus ad illud libr. 2. Æneid. Virgilianæ:

In tonuit laevum.

Sed potius crediderim, ad dextram verti se sacrificantes consuevisse. Nam supra proximè Valerius dixerat:

dextrum vertantur in orbem.

Et locuples testimonium ex Plauto in Curculione, citante eruditissimo Ægidio Maserio:

quo me vertam, nescio.

Si Deos adoras, dex. tot. ersum cenfeo.

Postquam se vertissent, corpusque sic circumegissent, manum ad oiculum referebant. D. Hieronym. libr. 1. in Rusticum: *Quia enim qui adorant, solent deosculari manum, & capita submittere, & Helrai juxta linguæ suæ proprietatem deosculatorem pro veneratione ponunt.* L. Apul. l. 4. Miletiar. *Admoventes oribus suis dexteram, priore digito in erectum pollicem rejdente, ut ipsam prorsus deam venerem, religiosi adorantibus venerabantur.* Et Apolog. libr. 1. *Si sanum aliquod prætereat, nescus habeat adorandi gratia manum labri admovere.* Minutius Felix in Octavio: *Cacilius simul: chro Serapidu viso, (ut vulgus superstitiosus solet) manum ori admovent, osculum labiis preffit.* Multo plura, & erudita invenies apud Pet. Pithœum libr. 1. subsecivor. c. 7. & alios criticos. *Capita velare* etiam ex locis supra citatis, liquet in more fuisse, sed alibi à me dicitur fusius: ut & ad orientem spectare, lavare, silentium præstare; Denique de ex-piatorio sacro latius infra disseram.

ROMANARUM ANTIQUITATUM LIBER QUARTUS.

DE ANNO, MENSIBUS, ET DIEBUS.

Posteaquam de Diis, quos Romani coluerunt, tum Deorum ministris, sive sacerdotibus diximus: requiritur propositæ tractationis ordo, ut de sacris etiam eorum, & diebus in eorum honorem feriatis, quadam subijciamus: quaquidem in re, quantum fieri aut præstari à nobis potest, sequemur potissimum Kalendarium, sive Fastos Romanos, ex vetustis marmoribus descriptos, & ab aliquot doctissimis viris in publicum editos: à quibus tamen Ovidius in iis, qui adhuc extant, VI. Fastorum libris non raro discrepat, cui nos illorum auctoritatem semper prætulimus, discrepantiam simul illam annotantes. Cum autem hic de diebus potissimum festis, & eorum ceremoniis agere instituissemus, operæ pretium nos facturos arbitrati sumus, si paulo altius initium repetentes tractationi huic de festis quadam de anni ratione apud eos observata præmitteremus, ut ita universam doctrinam de anno, mensibus & diebus conjunctam in conspectu habere studiosi possent. Equum præterea erat, ut de partibus in hoc libro dicturi, de diebus videlicet rationem totius nimirum anni, explicaremus. Sed omissa longiore præfatione, rem ipsam aggrediemur, dicturi primum de anni ratione: post Kalendarium Romanum è marmore descriptum sicuti à Paulo Manutio, Huberto Goltzio, & Benedicto Aria Montano editum est, in medium proponemus: huic subijciemus explicationem & divisionem dierum: postremum, secundum ordinem mensium de diebus festis, ut quique occurrent, differemus, non neglectis etiam iis, quorum hoc in Kalendario nulla fit mentio. Atque hæc de ordine.

CAPUT I.

De triplici anno Romanorum.

TRIPlici anno Romani diversis temporibus usi sunt: primo Romuli: altero Numa Pompilii: tertio C. Jul. Cæsaris. Primus annus à Romulo ordinatus habuit menses x. dies ccciv. (quantum alii velint, Romuli annum in xii. menses distributum, cccliv. dies habuisse, nos tamen priorem numerum, quem etiam Varro Romanorum doctissimus probat, retinebimus) Numa annus in xii. mensibus cccliv. dies habuit. Julius autem ex diebus ccclxv. & quadrante annum constituit. De his singulis Macrobius disputantem audiemus, qui libro primo Saturnal. c. 12. hæc scribit: Romani auctore Romulo annum suum x. mensibus ordinatum habuerunt: qui à Martio incipiebat, & conficiebatur diebus ccciv. Ut vi. quidem menses, id est, Aprilis, Junius, Sextilis, September, November, December, tricenum essent dierum, quatuor vero, Martius, Maius, Quintilis, October, tricenis & singulis expedirentur, qui hodieque septimanas habent Nonas, cæteri quintanas. Septimanas autem habentibus, ab Idibus revertebantur Kalendæ ad diem septimum decimum: verum habentibus quintanas, ad decimum octavum remeabat initium Kalendarum. Hæc Romuli constitutio. Sed cum hic numerus, ut idem Scriptor tradit, neque Solis cursui, neque Lunæ rationibus conveniret, nonnunquam usum veniebat, ut frigus anni æstivis mensibus, & contra calor hyemalibus proveniret. Quod ubi contigisset, tantum dierum, sine ullo mensis nomine patiebantur assumi, quantum ad id, anni tempus adduceret, quo cæli habitus instanti mensi aptus inveniretur. Sed secutus Numa, quantum sub cælo rudi & sæculo adhuc imposito, solo ingenio magistro comprehendere potuit, vel quia Græcorum observatione forsitan instructus fuit, quinquaginta dies addidit, ut in trecentos quinquaginta quatuor dies, quibus duodecim Lunæ cursus confici creditur, annus extenderetur; atque his quinquaginta diebus à se additis, adjecit alios sex, retracts illis sex mensibus, qui triginta habebant dies, id est, de singulis singulos, factosque quinquaginta, & sex

dies, in duos novos menses pari ratione divisit: ac de duobus priorem *Januarium* nuncupavit, primumque anni esse voluit, secundum dicavit *Februus Deo*, qui lustrationum potens creditur. Paulo vero post in honorem imparis numeri, unum adjecit diem quem *Januario* dedit, ut tam in anno, quam in mensibus singulis præter unum *Februarium*, impar numerus servaretur. Nam quia duodecim menses, si singuli, aut pari aut impari numero putarentur, consummationem parem facerent: unus pari numero institutus universam putationem imparem facit. *Januarius* igitur, *Aprilis*, *Junius*, *Sextilis*, *September*, *November*, *December*, undetriceis censebantur diebus, & *quintanas Nonas* habebant. Ac post *Idus* in omnibus ad septemdecim *Kalendas* computabantur. *Martius* vero, *Majus*, *Quintilis*, & *October*, dies tricenos singulos possidebant. *Nona* in his septimanae erant. Similiterque post *Idus* decem & septem dies in singulis usque ad sequentes *Kalendas* computabantur. Sed solus *Februarius* viginti & octo retinuit dies, quasi inferis & diminutio, & par numerus conveniret.

Cum ergo Romani ex hac distributione *Pompilius* ad lunæ cursum, sicuti *Græci*, annum proprium computarent, necessario & intercalarem mensem instituerunt more *Græcorum*. Nam & *Græci* cum animadvertent temere se trecentis quinquaginta quatuor diebus ordinasse annum, quoniam apparet de solis cursu, qui trecentis sexaginta quinque diebus, & quadrante *zodiacum* conficit, deesse anno suo undecim dies, & quadrantem, *intercalares* statuta ratione commenti sunt, ita ut octavo quoque anno nonaginta dies, ex quibus tres menses tricenum dierum composuerunt, intercalarent. Id *Græci* fecerunt, quoniam erat opus, atque difficile, omnibus annis undecim dies, & quadrantem intercalare. Itaque maluerunt hunc numerum octies multiplicare, & nonaginta dies, qui nascuntur, si quadrans cum diebus undecim octies componatur, inferere, in tres menses (ut diximus) distribuendos. Hunc ergo ordinem *Romani* quoque imitari placuit, sed frustra: quippe fugit eos, diem unum (sicut supra admonuimus) additum à se ad *Græcum* numerum, in honorem imparis numeri. Ea re per octennium convenire numerus, atque ordo non poterat. Sed nondum hoc errore comperio, per octo annos, nonaginta quasi superfundendos *Græcorum* exemplo computabant dies: alternisque annis & binos & vicanos, alternis ternos, vicanosque *intercalares*, expensabant intercalationibus quatuor. Sed octavo quoque anno *intercalares* octo affluebant dies ex singulis, quibus vertentis anni numerum apud *Romanos*, super *Græcum* abundasse jam diximus. Hoc quoque errore jam cognito, hæc species emendationis inducta est. Tertio quoque octennio ita *intercalandos* dispensabant dies, ut non nonaginta, sed sexaginta sex intercalarent, compensatis viginti quatuor diebus pro illis, qui per totidem annos supra *Græcorum* numerum creverant. Omni autem *intercalationi* mensis *Februarius* deputatus est, quoniam is ultimus anni erat. Quod etiam ipsum de *Græcorum* imitatione faciebant. Nam & illi ultimo anni sui mensi superfluos interferebant dies. Verum una re à *Græcis* differebant: nam illi confecto ultimo mense, *Romani* non confecto *Februario*, sed post vigesimum tertium diem *intercalabant*, Terminalibus scilicet jam peractis. Deinde reliquos *Februarii* mensis dies, qui erant quinque, post intercalationem subjungebant: Credo, veteris religionis suæ more, ut *Februarium* omnino *Martius* sequeretur. Sed quum sæpe eveniret, ut *nundina* modo in anni principem diem, modo in *Nonas* caderent (utrumque autem perniciosum Reipubl. putabatur) remedium, quo hoc averteretur excogitatum est. Dies ille quo abundare annum diximus, eorum est permixtus arbitrio, qui fastis præerant, ut cum vellent, *intercalarent*: dum modo eum in medio *Terminaliorum*, vel mensis intercalaris ita locarent, ut à suspecto die celebritatem everterent *nundinarum*. Et hæc anni ordinatio à *Numa* regis regno, ad *Jul. Cæsaris* Imperium *Romæ* duravit. Is enim tertius fuit, qui annum ordinavit, quem nos adhuc hodie sequimur. Illam vero constitutionem *Macrobius* l. 1. Saturn. c. 14. sic describit. Verum fuit tempus, inquit, cum propter superstitionem *intercalatio* omnis omissa est, nonnunquam vero per gratiam *sacerdotum*, qui cum *Publicanis* proferri, vel imminui consulto anni dies volebant: modo auctio, modo retractio dierum proveniebat & sub specie observationis emergebat major confusionis occasio. Sed postea *C. Cæsar* omnem hanc inconstantiam temporum, vagam adhuc & incertam, in ordinem statuta definitionis coegit, adveniente sibi *M. Flavio Scriba*, qui scriptos dies singulos ita ad *Dicatorem* retulit, ut & ordo eorum inveniri facillime posset, & invento certus status perseveraret. Ergo *C. Cæsar* exordium novæ ordinationis initurus, dies omnes, qui adhuc confusionem poterant facere, consumpsit: eaque re factum est ut *annus confusorum* ultimus in *CDXLIII* dies protenderetur. Post hoc imitatus *Aegyptios*, solos divinarum rerum omnium conscios, ad numerum solis, qui diebus *CCCLXV*, & quadrante cursum conficit. Nam sicut *lunaris annus* mensis est, quia luna paulo minus quam mensem in *zodiaci* circuitione consumit, ita *solis annus* hoc dierum numero colligendus est, quem peragit, dum ad id signum se denuo verit, ex quo digressus est, unde *annus vertens* vocatur, & habetur *magnus*, cum lunæ annus *brevis* putetur. *Julius* ergo *Cæsar* x. dies observationi veteri superadjecit, ut annum *ccc. & LXV* dies quibus sol lustrat *zodiacum*, efficeret: & ne quadrans deesset, statuit, ut quarto quoque anno, *sacerdotes* qui curabant mensibus ac diebus unum *intercalarent* diem: eo scilicet mense ac loco, quo etiam apud veteres menses intercalabatur, id est, ante quinque ultimas *Februarii* mensis dies, idque *bissexturnum* censuit nominandum. Dies autem decem, quos ab eo additos diximus, hac ordinatione distribuit: In *Januarium*, *Sextilem* & *Decembrem* binos dies inseruit. In *Aprillem* autem, *Junium*, *Septembrem* & *Novembrem* singulos. Sed neque mensi *Februario* addidit diem, ne Deum inferum religio immutaretur: & *Martio*, *Majo*, *Quintili*, *Octobri* servavit pristinum statum, quod

quod satis pleno erant numero, id est, dierum singulorum tricenorumque. Ideo & septimanas habent *Nonas*, sicut Numa constituit, quia nihil in his *Julius* mutavit. Sed *Januarius*, *Sextilis*, *December*, quibus Cæsar binos dies addidit, licet tricenos singulos habere post Cæsarem cœperint; *quintanas* tamen habent *Nonas*, & ab Idibus illis sequentes *Kalendas* in undevicesimum revertuntur: quia Cæsar, quos addidit dies, neque ante *Nonas*, neque ante *Idus* inferere voluit, ne *Nonarum* aut *Iduum* religionem, quæ statuto erant die, novella compendinatione corrumpere. Sed nec post *Idus* voluit inferere, ne feriarum quarumque violaretur indictio. Sed peractis cuiusque mensis feriis, locum diebus advenis fecit. Et *Januario* quidem dies, quos dicimus quantum & tertium *Kalendas Februarias*, dedit: *Aprilis*, tertium *Kalendas Majas*: *Junio*, tertium *Kalendas Julias*: *Augusto*, quartum & tertium *Kalendas Septembris*: *Septembri* tertium *Kalendas Octobris*: *Novembri*, tertium *Kalendas Decembris*: *Decembri* vero, quartum & tertium *Kalendas Januarias*. Ita factum est, ut cum omnes hi menses, quibus dies addidit, ante hanc ordinationem habuissent mensis sequentis *Kalendas* ad septimum decimum revertentes, postea ex augmento additorum dierum, hi qui duos acceperunt ad nonum decimum: qui vero unum, ad octavum decimum haberent reditum *Kalendarum*. *Feriarum* tamen cuiusque mensis ordo servatus est: nam si cui fere tertius ab Idibus dies festus, aut *feriatus* fuit, & tunc ad sextum decimum dicebatur, etiam post augmentum dierum, eadem religio servata est, ut tertio ab Idibus die celebraretur: licet ab incremento non jam ad decimum sextum *Kalendas*, sed ad septimum decimum, si unus, ad decimum octavum si duo essent additi, diceretur. Nam ideo novos dies circa finem cuiusque mensis inseruit, ubi finem omnium, quæ in mense erant, reperit feriarum, adjectosque omnes à se dies fastos notavit, ut majorem daret actionibus libertatem, & non solum nullum *nefastum*, sed nec *comitialem* quemquam de adjectis diebus instituit, ne ambitionem *Magistratuum* auget adjectio. Sic annum civilem Cæsar habitis ad lunam dimensionibus constitutum, edicto palam posito publicavit.

Et huc usque error stare potuisset, ni *sacerdotes* sibi errorem novum ex ipâ emendatione fecissent. Nam cum deberet diem qui ex quadrantibus confit, quarto quoque anno confecto, antequam quintus inciperet, *intercalare*: illi quarto non peracto, sed incipiente, intercalabant. Hic error sex & triginta annis permansit, quibus annis *intercalari* sunt dies duodecim, cum debuerint intercalari novem.

Sed hunc quoque errorem sero deprehensum correxit *Augustus*, qui annos duodecim sine intercalari die transigi jussit, ut illi tres dies, qui per annos triginta & sex, vitio *sacerdotalis* festinationis excreverant, sequentibus annis duodecim, nullo die intercalato devorarentur. Post hoc unum diem, secundum ordinationem Cæsaris, quinto quoque incipiente anno, intercalari jussit, & omnem hunc ordinem aræ tabulæ ad æternam custodiam incisione mandavit. Hactenus *Macrobius*.

Cum quibus eadem tradunt *Censorinus* de die Natali, *Dio*, *Suetonius*, *Plinius*, *Solinus*, *Florus*. Dissentit aliquo modo *Plutarchus*, qua de re vide *Lil. Gyraldum* in libro de Anno, Mensibus, ac Diebus, & *Aldum Manutium* lib. primo de Quæstis per epistolam epistola tertia. Ut autem lucis aliquid his accedat, illam annorum & mensium differentiam brevi tabella lectori ob oculos ponemus.

ANNUS ROMULI DIERUM

ccciv. menses habet decem.

ANNUS NUMÆ DIERUM

cccliv. menses habet duodecim.

MARTIUS,
APRILIS,
MAJUS,
JUNIUS,
QUINTILIS,
SEXTILIS,
SEPTEMBER,
OCTOBER,
NOVEMBER,
DECEMBER,

dies habuit

XXXI.
XXX.
XXXI.
XXX.
XXXI.
XXX.
XXX.
XXXI.
XXX.
XXX.

JANUARIUS,
FEBRUARIUS,
MARTIUS,
APRILIS,
MAJUS,
JUNIUS,
QUINTILIS,
SEXTILIS,
SEPTEMBER,
OCTOBER,
NOVEMBER,
DECEMBER,

dies habuit

XXX.
XXVIII.
XXXI.
XXIX.
XXXI.
XXIX.
XXXI.
XXIX.
XXXI.
XXIX.
XXXI.
XXIX.

ANNUS CÆSARIS DIERUM cccclxv. MENSES
habet duodecim.

JANUARIUS,	} dies habuit	XXXI.
FEBRUARIUS,		XXVIII.
MARTIUS,		XXXI.
APRILIS,		XXX.
MAYUS,		XXXI.
JUNIUS,		XXX.
QUINTILIS,		XXXI.
SEXTILIS,		XXXI.
SEPTEMBER,		XXX.
OCTOBER,		XXXI.
NOVEMBER,		XXX.
DECEMBER,		XXXI.

CAP. II.

De Kalendaria Romano.

Cognitis his, quæ de triplici anni ordinatione apud Romanos passim traduntur, de singulis mensibus & diebus in iis festis agemus: quod antequam aggrediamur, operæ pretium nos facturos arbitramur, si præmittamus Kalendarium Romanum antiquum è marmore, quod est Romæ in ædibus Maffæjorum ad Agrippinam, descriptum, & à Paulo Manutio, ac filio illius Aldo aliquoties editum, cum quo etiam consentit illud, quod in charta patente, curante Benedicto Aria Montano Antverpiæ excusum est, & illud quod ab Huberto Goltzio in publicum datum est, quod meum studium benevolus Lector boni consulet.

Vetus Kalendarium Romanum è marmore descriptum in ædibus Maffæjorum ad Agrippinam, in tabula marmorea superne fracta.

JANUARIUS.	FEBRUARIUS.	MARTIUS.	APRILIS.
A. K. JAN. F.	H. K. FEBR. N.	D. K. MART. NP.	C. K. APR. N.
B. F.	A. N.	E. F.	D. C.
C. C.	B. N.	F. C.	E. C.
D. C.	C. N.	G. C.	F. C. LUDI Matri Magnæ.
E. NON. F.	D. NON.	H. C.	G. NON. LUD.
F. F.	E. N.	A. NP. Hoc die Cæsar Pont. Max. factus est.	H. NP. LUDI.
G. C.	F. N.	B. NON. F.	A. N. LUDI.
H. C.	G. N.	C. F.	B. N. LUDI.
A. AGON.	H. N.	D. C.	C. N. LUDI.
B. EN.	A. N.	E. C.	D. N. LUD. in Circ.
C. CAR. NP.	B. N.	F. C.	E. N.
D. C.	C. N.	G. C.	F. N. LUDI Cereri.
E. EID. NP.	D. EID. N. P.	H. EN.	G. EID. NP. LUDI.
F. EN. dies vitios. ex S. C.	E. N.	A. EQ. NP.	H. N. LUDI.
G. CAR.	F. LUPER. NP.	B. EID. NP.	A. FORD. NP. LUDI.
H. C.	G. EN.	C. F.	B. N. LUDI.
A. C.	H. QUIR. NP.	D. LIB. NP.	C. N. LUDI.
B. C.	A. C.	E. C.	D. N. LUDI.
C. C.	B. C.	F. QUIN. N.	E. CER. N. LUD. in Circ.
D. C.	C. C.	G. C.	F. N.
E. C.	D. FERAL. F.	H. C.	G. PAR. NP.
F. C.	E. C.	A. N.	H. N.
G. C.	F. TER. NP.	B. TUBIL. NP.	A. VIN. N. P.
H. C.	G. REGIF. N.	C. Q. REX. C. F.	B. C.
A. C.	H. C.	D. C.	C. ROB. NP.
B. C.			C. C.

C. C.	A. E. N.	E. C.	D. F.
D. C.	B. E. Q. N. P.	F. NP. Hoc die Cæsar	E. C.
E. F.	C. C.	Alexandr. recepit.	F. NP. Ludi Flor.
F. N.		G. C.	G. C. Ludi.
G. C.	XXVIII.	H. C.	H. C. Ludi.
		A. C.	
		B. C.	XXX.
XXXI.		XXXI.	

MAJUS.	JUNIUS.	JULIUS.	AUGUSTUS.
A. K. MAJ. N.	H. K. JUN. N.	F. K. JUL. N.	E. K. August. N.
B. F. COMP.	A. F. MART. Car. Mo-	G. N.	F. C. FER. hoc die C.
C. C.	net.	H. N.	Cæs. Hispalin. vic.
D. C.	B. C.	A. NP.	G. C.
E. C.	C. C.	B. POPLIF. N.	H. C.
F. C.	D. NON.	C. N. Ludi APELLINI.	A. NON. F.
G. NON. N.	E. N.	D. NON. N. Ludi.	B. F.
H. F.	F. N.	E. N. Ludi.	C. C.
A. LEM. N.	G. N. MENT. in Capit.	F. N. Ludi.	D. C.
B. C.	H. VEST. N. FER. Ve-	G. C. Ludi.	E. NP. Hoc die Cæsar
C. LEM. N.	sta.	H. C. Ludi.	Hispalin. vic.
D. NP. Ludi Mart. in	A. N.	A. NP. Ludi.	F. C.
Circ.	B. MATR. N.	B. C. Ludi in Circ.	G. C.
E. LEM. N.	C. N.	C. C. MERK.	H. C.
F. C.	D. EID. N.	D. EID. NP. MERK.	A. EID. NP.
G. EID. NP.	E. N.	E. F. MERK.	B. F.
H. F.	F. Q. ST. D. F.	F. C. MERK.	C. C.
A. C.	G. C.	G. C. MERK.	D. C.
B. C.	H. C.	H. LUCAR. NP. MERK.	E. PORT. NP.
C. C.	A. C.	A. C. Ludi VICT. CÆ-	F. C.
D. C.	B. C.	SAR.	G. VIN. F. P.
E. AGON. NP.	C. C.	B. LUCAR. Ludi.	H. C.
F. N.	D. C.	C. C. Ludi.	A. CONS. NP.
G. TUR. NP.	E. C.	D. NEPT. Ludi.	B. EN.
H. Q. REX. C. F.	F. C.	E. N. Ludi.	C. VOLC. NP.
A. C.	G. C.	F. FURR. NP. Ludi.	D. C.
B. C.	H. C.	G. C. Ludi.	E. OPIC. NP.
C. C.	A. C.	H. C. in Circ.	F. C.
D. C.	B. C.	A. C. in Circ.	G. VOLT. NP.
E. C.	C. C.	B. C. in Circ.	H. NP. H. D. ara Victoriæ.
F. C.	D. F.	C. in Circ.	in Curia dedic. est.
G. C.	E. C.	D. C.	A. F.
XXXI.	XXX.	XXXI.	B. F.
			C. C.
			XXXI.

SEPTEMBER.	OCTOBER.	NOVEMBER.	DECEMBER.
D. K. SEPT. N. Hoc die	B. K. OCT. N.	A. K. NOVEMB. N.	G. K. DEC. N.
Fer. Nep.	C. F.	B. F.	H.
E. N.	D. C.	C. F.	A.
F. NP.	E. C.	D. F.	B.
G. C. Ludi. Romani.	F. C.	E. NON. F.	C. NON. F.
H. NON. F. Ludi.	G. C.	F. F. Ludi.	D. C.
A. F. Ludi.	H. NON. F.	G. C. Ludi.	E. C.
B. C. Ludi.	A. F.	H. C. Ludi.	F. C.
C. C. Ludi.	B. C.	A. C. Ludi.	G. C.
D. C. Ludi.	C. C.	B. C. Ludi.	H. C.

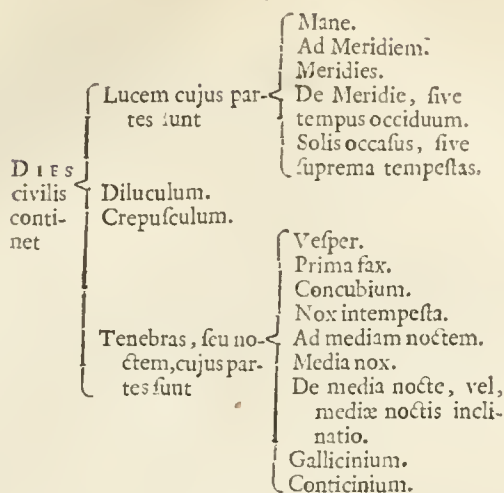
E. C. LUDI.	D. MEDI. TR.	C. C. LUDI.	A. AGON. NP.
F. C. LUDI.	E. AUGUST. NP.	D. C. LUDI.	B. EN.
G. N. LUDI.	F. FONT. NP.	E. EID. NP. Epul. ind.	C. EID. NP.
H. EID. NP.	G. EN.	F. F. Equor. prob.	D. F.
A. F. Equor. prob.	H. EID. NP.	G. C. LUD. pleb. in Circ.	E. CONS. NP.
B. LUD. Rom. in Circ.	A. F.	H. C. in Circ.	F. C.
C. C. in Circ.	B. C.	A. C. in Circ.	G. FERIA SATURN.
D. C. in Circ.	C. C.	B. C. MERK.	H. C.
E. C. in Circ.	D. ARM. NP.	C. C. MERK.	A. OPAL. NP.
F. C. in Circ.	E. C.	D. C. MERK.	B. C.
G. C. MERK.	F. C.	E. C.	C. DIV. NP.
H. C. MERK.	G. C.	F. C.	D. C.
A. C. MERK.	H. C.	G. C.	E. LAR. NP.
B. NP. MERK. H. D.	A. C.	H. C.	F. C.
Augusti natalibus Lud.	B. C.	A. C.	G. C.
Circ.	C. C.	B. C.	H. C.
C. C.	D. C. LUD. VICT.	C. C.	A. C.
D. C.	E. C. LUDI.	D. C.	B. C.
E. C.	F. C. LUDI.	E. C.	C. F.
F. C.	G. C. LUDI.	F. C.	D. F.
G. C.	H. C. LUDI.		E. C.
H. F.			
A. C.			
XXX.	XXXI.	XXX.	XXXI.

Sequitur hujus Kalendarii explanatio.

C A P. III.

De discrimine dierum apud Romanos.

De anno & mensibus diximus; sequuntur *dies* qui minores anni partes sunt. Non autem proposuitum nobis est, hoc loco ea adducere, quæ de diebus ab *Astronomis* dicuntur: ut quod alius sit *dies naturalis*, alius *artificialis*. Sed de *civili* tantum agemus, qui est spatium viginti quatuor horarum. Apud *Romanos* autem est spatium à media nocte ad proximam mediam. Illi enim à media nocte diem suum incœperunt, quod *Terentius Varro* testatur quum *Athenienses* ab occidente sole, *Babyloni* ab eodem oriente. *Umbri* à meridie diem inciperent. Diei partes primum duæ apud Romanos erant, *ante meridiem* & *post meridiem*. Author *Censorinus* de Die natali, c. 19. Alii postea eundem in quatuor partes, sicuti & noctem similiter diviserunt, id quod testatur similitudo illa militaris, cum dicitur, *Vigilia prima*, item *secunda*, & *tertia*, & *quarta*. Tandem vero plura noctis & diei tempora notata, & propriis discreta nominibus, quæ apud veteres Poetas, ut *Censorinus* ait, passim scripta inveniuntur. Primum diei tempus dicebatur *media nox*: alterum *media noctis inclinatio*, vel de media nocte: tertium, *gallinini*, sive galli cantus: quartum, *conticinium*, quod & galli conticefcerent, & homines etiam tum quiescerent: quintum, *dilucidum*, cum incipit dignosci dies: sextum, *mane*, cum est dies clarus. Dictum autem *mane* est, aut quod ab inferioribus locis, id est, à manibus exordium lucis emergeret, aut ab omine boni nominis, quod Lanuvini *mane* pro bono dixerint. *Varro* ait, *mane* dictum à *manando*, quod tum manaret dies ab oriente: *septimum*, tempus antemeridianum: *octavum* meridies, quæ ipsa est medii diei pars. Sunt qui *meridiem* dictum putent, quod merus sit dies, id est, purus. Nam *meridies* est purior diei pars, quia sol in medio cœlo rutilat, & omnem orbem pari illustrat claritate: nonum, tempus *pomeridianum*: decimum, *solis occasus*, sive suprema tempestas, hoc est, novissimum diei tempus: undecimum, *vespera*, quæ à stella, quæ Græcis *ἑσπέρη* dicitur, nomen habet, quod tum appareat: duodecimum, *crepusculum*, sic fortasse appellatum, quod res incertæ crepere dicuntur: idque tempus noctis sit, an dici, incertum est: decimum tertium, *prima fax*, quod lumina tum accendebantur. *Livius primas tenebras* appellat. *Horatius* lib. 2. *Epist. prima lumina*. decimum quartum, *concupia nox*, cum itum est cubitum: decimum quintum, *intempesta nox*: id est, multa nox, quia nihil agi est tempestivum. *Alius*: Intempestivum est, inquit, cum tempus agendi est nullum, quod alii *concupium* appellarunt, quod fere omnes tunc cubarent. Alii ab eo quod filetur, *silentium noctis* dixerunt: decimum sextum, *inclinatio ad mediam noctem*. Hæ partes breviter hoc typo comprehenduntur.

Caterum non omnes dies unius generis erant, sed quædam earum discrimina & diversitates. *Numa* enim cum annum in duodecim menses distribuisset, eundem etiam in certa dierum genera divisit, ita ut quidam *dies* essent *festi*, alii *profesti*, alii *intercisi*. *Festi* dicebantur, qui Diis dicati erant. *Profesti*, qui hominibus ad administrandam rem privatam, publicamque concessi erant: sic dicti, ut *Festus* ait, quod procul sint à religione numinis divini. *Intercisi*, erant Deorum, hominumque communes; quibusdam enim illorum horis fas erat, quibusdam non fas erat jus dicere. Nam cum *hestia* cadebatur, fari nefas erat: *inter cæsa & porrecta*, fari licebat: rursus cum adolebatur, non licebat. Ideoque *intercisi* vel quomodo veteres pronuntiabant, & quomodo etiam in Calendario notantur, *endotercisi* vocabantur, aut quod intercederet fas, aut quod intercisum esset nefas. *Festi* porro dies, inquit *Macrobius* libro primo Saturn. cap. 16. dividuntur in *sacrificia*, *epulas*, *ludos*, *ferias*. Sic & *profesti* in *fastos*, *comitiales*, *compendiosos*, *stivos*, & *præliares*. Sacra celebritas est, vel cum sacrificia Diis offeruntur: vel cum dies divinis epulationibus celebrantur: vel cum ludi in honorem aguntur Deorum: vel cum feriæ aguntur.

Feriarum autem alix sunt *publicæ*, alix *privatæ*. Publicarum porro genera sunt quatuor: aut enim *stativæ* sunt, aut *conceptivæ*, aut *imperativæ*, aut *nundinæ*. Et *stativæ* quidem feriæ sunt universi populi communes, certis & constitutis diebus, ac mensibus, & in fastis statis observationibus annotatæ, in quibus præcipue servantur *Agonalia*, *Carmenalia*, *Lupercalia*. *Conceptivæ* sunt, quæ quotannis à magistratibus, vel sacerdotibus concipiuntur in dies vel certos, vel etiam incertos: ut sunt *Latina*, *Paganalia*, *Sementina*, *Comptalia*. *Imperativæ* sunt, quas Consules, vel Prætores pro arbitrio potestatis indicant. *Nundinæ* sunt paganorum, id est, rusticorum, quibus conveniunt negotiis propriis, vel mercibus provisiuri.

Privatæ autem feriæ sunt vel propriæ familiarum, ut familiæ *Claudia*, aut *Emilia*, aut *Julia*, aut *Cornelia*, & si quas ferias proprias quæque familia ex usu domesticæ celebritatis observat, de quibus loquuntur duodecim tabulæ: *Sacra privata* perpetua manento: vel sunt singulorum, ut natalium, fulgurumque iustceptiones, aut funerum, atque expiationum. *Festus*: *Privatæ feriæ* vocantur sacrorum propriorum, velut *dies natales*, *operationis*, *denecales*. Apud veteres quoque quicumque nominasset, ut ait *Macrobius*, *Salutem*, *Semonam*, *Sejam*, *Segetiam*, *Tutilinam*, ferias observabat: Item *Flaminica*, quoties tonitrua audisset, *feriata* erat, donec Deos placasset.

Caterum ad *ferias publicas* quod attinet, indicebantur illæ, & proclamabantur singulis mensibus à *Rege sacrorum*, & à *Præore*. Ab hoc quidem vacationis à forensibus negotiis: ab illo autem sacrorum rite peragendorum gratia. De *Rege sacrificulo* testis est *Varro* libro quinto de lingua Latina: *Rex* cum ferias menstruas Nonis Februariis edicit, hunc diem *Februatum* appellat. Et paulo post: Harum rerum vestigia apparent in sacris *Nonalibus* in arce: quod tunc ferias primas menstruas, quæ futuræ sunt eo mense, *Rex* prædicit. Ex quibus verbis satis perspicuum est, *Regem sacrificulum* singulorum mensium ferias proclamasse. Videlicet (ut *Arnobius* adversus gentes libro septimo scribit) in hunc modum: *Lavatio* Deum matris est hodie: *Jovis epulum* cras est: *Æsculapii* geritur, celebraturque vindemia: *Lectisternum* Cereris erit Idibus proximis: *Telluris* natalis est, &c. Prætorem autem etiam, ferias, quæ *Compitalia* dicebantur, more majorum, verbis olim solennibus concepisse, *Agellius lib. 10. cap. 24. Macrobius lib. 1. Saturn. cap. 4.* authores sunt.

Hb

Post-

Postquam enim modo *die quinti*, modo *die quinto* veteres dixisse docuissent, ad demonstrandam hanc veterum consuetudinem conferre plurimum æstimantes, addiderunt hæc solennia verba, quibus more majorum *Compitalia* Prætor concipere solet: *Die Noni populo Romano Quiritibus Compitalia erunt.* Nec quidem *Compitalia* duntaxat, sed etiam ferias omnes conceptivas, & imperatras indicere Prætorem consuevisse, ex eodem Macrobio & Suetonio probari potest. *Macrobius* verba supra sunt recitata. *Suetonius* in Claudio scribit: Observavitque sedulo, ut quoties terra in Urbe movisset, ferias advocata concione Prætor in Urbe indiceret. Vide hac de re plura apud *Jacobum Ravardum* lib. 5. Variorum, cap. 19.

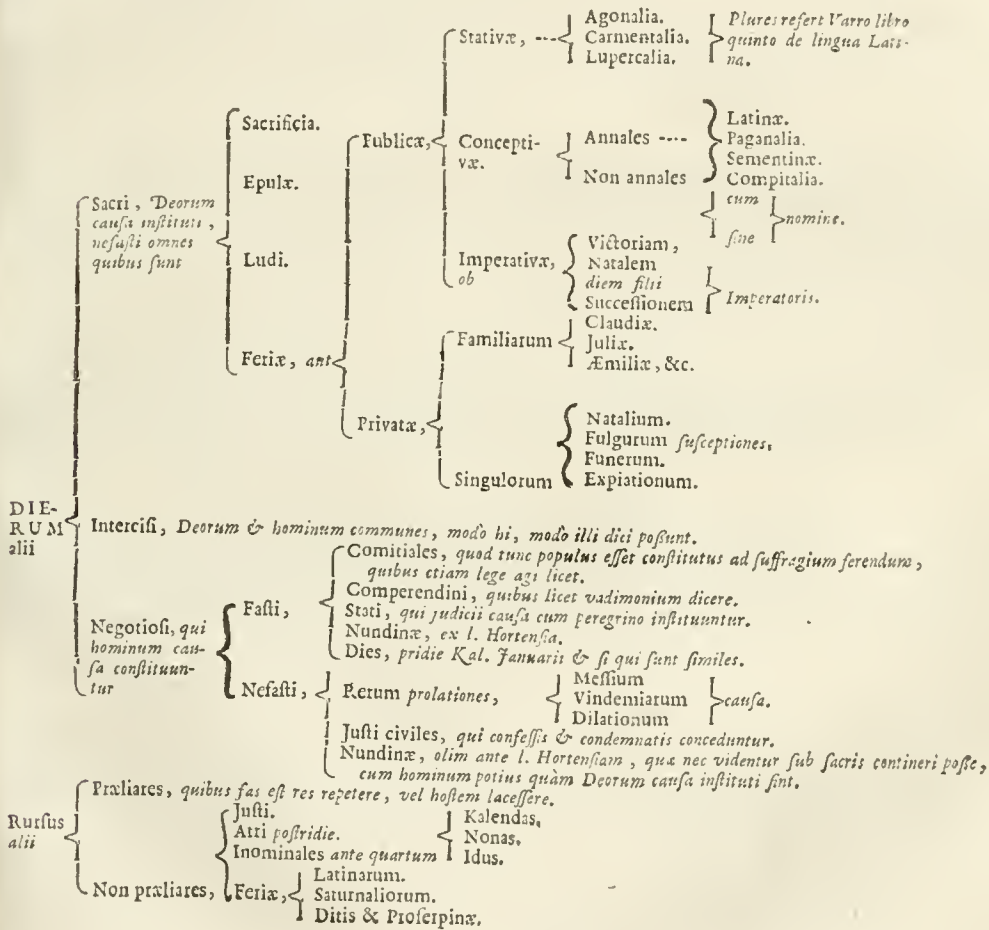
Quid porro feriis fieri deberet, docet *Cicero* libro 2. de Legibus, his verbis: Feriis jurgia amovendo: easque in famulis, operibus patris, habento: itaque, ut ita cadat in annuis anfractibus, descriptum esto: certasque fruges, certasque baccas sacerdotes publice libanto: hoc certis sacrificiis ac diebus. Itemque alios ad dies ubertatem lactis, foetusque servant: idque ne committi possit, ad eam rem ratione cursus annuos sacerdotes finiunt, quæque cuique divo decoræ gratæque sint hostia, providento. Et paulo post hanc legem explicans, hæc dicit: *Festivum, festorumque* dierum ratio in liberis quietem habet litium, & jurgiorum: in servis operum & laborum, quas compositio anni conferre debet & ad perfectionem operum rusticorum, & ad remissionem animorum: per quod tempus, ut sacrificiorum libamenta serventur foetusque pecorum, quæ dicta in lege sunt, diligenter habenda ratio intercalandi est, &c. Hæc *Cicero*.

De feriis etiam hoc notandum est, quod *Macrobius* libro primo Saturnaliorum, capite decimo sexto habet: *Sacerdotes*, inquit, affirmabant, ferias pollui, quoties iis ind.ctis, conceptisque opus aliquod fieret. Præterea non licebat *sacerdotum Regem*, & *flamines* videre feriis opus fieri. Atque ideo per *praconem* denunciabant, ne quid tale ageretur, & præcepti negligens multabatur. Præter multam etiam affirmabant eum, qui talibus diebus imprudens aliquid egisset, porco *piaculum* dare debere: prudentem expiare non posse *Scævola Pontifex* asseverabat. Sed *Varro* negat eum pollui, qui opus vel ad eos pertinens, sacrorumve causa fecisset, vel aliquid ad urgentem vitæ utilitatem respiciens actusset. *Scævola* denique consultus, quid feriis agi liceret, respondit, id quod prætermisum noceret: quapropter si bos in specus decidisset, eumque paterfamilias, adhibitis operis liberasset, non est visus ferias polluisse: nec ille qui trabem tecti fractam fulciendo ab imminente vindicavit ruina.

Ad *profestos dies* venio, quorum alii fuerunt *Fasti*, alii *Comitiales*, alii *Comperendini*, alii *Stati*. *Fasti* sunt, quibus licet fari Prætori tria verba solennia, Do, Dico, Annico: quibus contrarii sunt *Nefasti*. His enim non licebat Prætori tria illa verba solennia fari. *Comitiales*, quibus cum populo agi licet. *Comperendini*, quibus vadimonium licet dicere. *Stati*, qui iudicii causa cum peregrino instituuntur. Et quidem *Fasti dies* qui proprie sic appellantur in Calendario notati omnes sunt litera F. ac sunt numero xxxxiix. Non tamen his solum, verum etiam aliis diebus Prætori tria illa solennia verba dicere licebat: *Comitiales* scilicet, & illis qui dicuntur *Nefasti* primo. Eam ob causam *Paulus Manutius* tria *Fastorum* dierum genera facit. Primum genus eorum, de quibus jam diximus, quibus fari semper & licebat, & solebat: atque hi proprie erant *Fasti*, & toti proprie, quod per eos nisi cum aliquis casus extra ordinem interveniret, nunquam Prætor jus non dicebat: *toti*, quod fari omnibus horis licebat. Alterum genus eorum, qui & ipsi proprie *fasti* erant, sed non *toti*: hoc est, quibus quidem fari licebat, sed non omnibus horis quales sunt, qui in Calendario notantur literis his, En. NP. F. P. Q. Rex. C. Q. St. D. quæ notæ sic explicantur: En. *Endotercios*, vel *Intercios* denotat, de quibus supra. NP. *Nefastos* primo: id est, quibus quidem horis matutinis jus dicere non licebat, postmeridianis autem licebat. His contrarii erant F. P. id est, *Fasti primo*. Iis enim autem meridianis horis *justitium* erat, post meridiem vero, fari licebat. Q. Rex. C. significat: Quando Rex *Comitiavit*. Q. St. D. Quando stercus defertur, de quibus suo loco plura. Hi autem erant omnes LXv. Tertium genus *Comitiales* fuere, qui casu tantum, non autem proprie *Fasti* erant. Quia, cum comitia non haberentur, tunc fari solum Prætor solebat. Hi modo toti erant *Fasti*, cum nulla scilicet comitia haberentur: modo ex parte, cum haberentur illa quidem, sed minime per totum diem. Atque hi numero erant cxv. qui reliquis duobus generibus additi, cxcv. numerum efficiunt. Reliqui, præter hos omnes, erant *Nefasti*, hoc est, non licebat iis Prætori tria solennia verba fari: Causas tamen agere, concionem habere, & legem promulgare licebat. Porro quod ad rem militarem attinet, ibi etiam non erant unius generis dies omnes. Alii enim erant *præliares*: alii non *præliares*. Iustus enim à præliaribus *Macrobius* segregat, *Præliares* erant, quibus fas erat res repetere, vel hostem lacessere. *Iusti* erant continui triginta dies, quibus exercitui imperato, vexillum rufi coloris in arce positum erat. Non *præliares* erant, quibus res repetere, aut hostem lacessere non licebat, quales erant *dies iusti*, item *atri*, ut postridie *Kalendas*, *Nonas*, & *Idus*. *Inominales*, ut ante quartum Kalendas, Nonas & Idus, & Ferie Latinarum, Saturnaliorum, Ditis, ac Proserpinæ.

De diebus atris *Verrius Flaccus* libro quarto, de Verborum significatione, apud *Agellium* lib. quinto, capite decimo septimo, cur ii qui sunt postridie *Kalendas*, *Nonas*, *Idus*, quos vulgus imperite *Nefastos* dicat, ita sint appellati, & habiti, his verbis docet: Urbe, inquit, à Gallis Senonibus recuperata, *Lucius Attilius* in Senatu verba fecit: *Quintum Sulpitium* Tribunum militum ad Alliam adversus Gallos pugnaturum, rem divinam dimicandi gratia postridie *Idus* fecisse. Tum exercitum populi Romani occisione occisum, & post diem tertium ejus diei Urbem, præter Capitolium, captam esse. Compluresque alii *Senato-*

res recordari sese dixerunt, quoties belligerendi gratia res divina postridie *Kalendas*, *Nonas*, *Idus* à Magistratu populi Romani facta esset, ejus belli proximo deinceps praelio Reipublicæ male gestum esse. Tum *Senatus* eam rem ad *Pontifices* rejecit, ut ipsi, quod videretur, statuerent. *Pontifices* decreverunt nullum iis diebus sacrificium recte futurum. Ante diem quoque quartum *Kalendas*, vel *Nonas*, vel *Idus* tanquam *Inominalem diem* plerique vitant. Ejus observationis an religio ulla sit tradita, quæri solet. Nihil super ea re scriptum invenimus, nisi quod *Q. Claudius* Annalium quinto, cladem illam pugna Cannensis vastissimam, factam dicit ante diem quartum *Nonas Sextilis*. Hactenus *Agellius*. Idem habet *Macrobius* libro primo Saturnaliorum, capite decimo sexto. De atris diebus etiam multa *Plutarchus* in *Quæstionibus Romanis*, quæstione vigesima quinta. De feriis Latinarum, Saturnaliorum, Ditis ac Proserpinæ ita *Macrobius*: Nam cum *Latias*, hoc est, Latinarum solenne concipitur, item diebus Saturnaliorum: Sed & cum mundus patet, nefas est prælum sumere. Quare nec Latinarum tempore, quo publice quondam induciæ inter Romanum populum, Latinosque firmatæ sunt, inchoari bellum decebat: nec *Saturni festo*, qui sine ullo tumultu bellico creditur imperasse: nec patente mundo, quod sacrum *Diti* patri, & *Proserpinæ* dicatum est, meliusque oclusa *Plutonis* fauce, eundem ad prælum putaverunt. Unde & *Varro* ita scribit: Mundus cum patet, Deorum terrestrium atque inferum quasi janua patet, propterea non modò prælum committi, verum etiam delectum rei militaris causâ habere, ac militem proficisci, navem solvere, uxorem liberum querendum causâ ducere religiosum est, &c. Verum tamen hi dies observabantur in inferendo bello, non in excipiendo. Tum enim omnes *præliares* erant. Atque hæc in genere de dierum discrimine dicta sint, quæ omnia hoc typo comprehenduntur.

CAP. IV.

De Kalendis, Nonis, & Idibus.

Singulos menses Romani ex ordinatione Romuli distribuerunt in partes tres, in *Kalendas*, *Nonas*, & *Idus*. *Kalendas* dixerunt primum cujuscunque mensis diem, à Græco verbo *καλῶ*, id est, *voco*: quo etiam prisce Latini frequenter usi sunt. Cur autem primum singulorum mensium diem *Kalendas* vocitarent, causa hæc fuit: Priscis temporibus, antequam Fassi à *Cn. Flavio* Scriba invitis patribus in omnium notitiam proderentur, Pontifici minori hæc provincia delegabatur, ut novæ lunæ primum observaret aspectum, visamque Regi sacrificulo nuntiaret, atque tum sacrificio à Rege & minore Pontifice celebrato, idem Pontifex *Kalata*, id est, vocata in Capitolium plebe, juxta *Curiam Kalabram*, quæ case Romuli proxima erat, quot numero dies à *Kalendis* ad *Nonas* superessent, pronuntiabat: & *quintanas* quidem, quinquies dicto verbo *καλῶ*, *septimanas* repetito septies prædicebat. Et hunc diem, quod ex his diebus, qui kalarentur, primus esset, placuit *Kalendas* vocari. Idem autem minor Pontifex numerum dierum, qui ad *Nonas* superessent, kalando prodebat, quod post novam lunam oportebat *Nonarum* die populares, qui in agris essent, confluere in Urbem, accepturos causas feriarum à Rege sacrorum, scituosque quid esset eo mense faciendum. Hæc *Macrobius*, cum quo facit etiam *Terentius Varro*, qui libro 5. de ling. Lat. sic scribit: Primi dies mensium nominati *Kalende*, ab *εῶ*, quod his diebus *kalentur* ejus mensis *Nonæ* à Pontificibus, *quintanæ*, an *septimane* sint futuræ, in Capitolio, in curia *Kalabra* sic: *Dies te quinque kalo Juno Novella*. *Septem dies te kalo Juno Novella*: hoc enim modo legendum esse docet *Josephus Scaliger*, & addit, non malè inter pro Junone, *Janam* legi, quo nomine *luna* sit appellata à veteribus: item pro vocabulo *Novella*, in vetustioribus excusis, quod etiam *Turnebus* indicat, legi *Covella*, quod ipse deducit à *corum*, quomodo veteres cælum appellarunt, ita ut sit Juno, vel *Jana Covella*: Juno, vel Jana cœlestis. Sed hæc *εῶ* *παραγενε*. Venio ad *Nonas*, quas quidem sic d.etas putant, quasi novæ observationis initium, quod in eas occurreret principium *luna*, vel quod ab eo die semper ad *Idus* novem dies putarentur. His diebus populus ex agris in Urbem conveniebat in arce, ibique Rex sacrorum prædicebat *primas* (vel *prætas*, uti *Josepho Scaligero* placet: id est, singulas) *ferias menstruas*, quæ de re paulò antè diximus. Porro quidam menses habebant quatuor *Nonas*, quidam sex, inde usque à Romulo primo Rege. Is enim cum ita menses distribuisset, ut alii essent dierum triginta unus, alii undetriginta, tum, ut ex die *Nonarum*, *Idus* nono die essent, & inter *Idus* ac sequentes *Kalendas* sedecim dies intercederent, in mensibus illis, qui triginta unum dies habebant inter *Kalendas* & *Nonas* interjecit duos illos, quibus mensisangebatur, dies: inde fiebat, ut alius mensis *quatuor*, alius *sex* *Nonas* haberet, quod etiam *Cæsar*, cum annum aliter ordinaret, observavit, ne statâ sacra, quæ à priscis instituta fuerant, transferrerentur. Restant *Idus*, quæ in quovis mense sunt octo: dictæ *Idus*, vocabulo *Thulco*, apud quos idem dies *Iris* vocabatur, quod significat *Jovis fiduciam*. Cum enim Jupiter sit author lucis, unde etiam *Lucetius* & *Diespiter* dicitur: hujus autem dici lux non cum solis occasu finiatur, sed splendorem dici & noctis continet, luna illustrante, quod semper in plenilunio: id est, medio mense fieri soleat, idem jure Jovis fiduciam vocari eum putant. Alii volunt *Idus* dictas quasi *vidus*, à *videndo*, vel *ἰδὲν* *εἶδεν*, id est, *videre*, quod eo die plenam speciem luna demonstret. Alii ab *ore iduli*, quæ Idibus omnibus immolatur. Alii putant *Hetruscam* vocem esse, apud quos *idure* erat *dividere*: ideoque hunc diem *idus* dictam, quod mensẽ dividat, quia plerumque in medium mensẽ incidunt. Ab Idibus dies reliqui omnes referuntur ad *Kalendas* sequentis mensis: Dies postredie *Kalendarum*, *Nonarum* & *Iduum* atros vel infaustos religiosos, hoc est, tristi omine *infames*, impeditosque esse, in quibus & res divinas facere, & rem quampiam novam exordiri non liceat, jam antè monuimus. Sed tempus est, ut jam ordine de singulis mensibus, & diebus in iis festis agamus.

AD CAP. IV. PARALIPOMENA.

Quam multiplex anni nomen, annus Platonis, Eudoxi, Metonis, annus Julianus, Hippocratus.

Quam varia & multiplex in numerandis suis annis vetustas fuerit, enarrare hic longum foret, consulatur D. August. lib. 12. de Civit. Dei cap. 10. & 1. 15. ejusdem operis cap. 14. C. Plin. 1. 7. cap. 48. A. Gell. 1. 3. Noct. Atticar. cap. 43. Xenoph. in libello de Equivocis, si modo ejus ille excellentissimus vir author fuit, quod non puto. Censorin. elegantius de Die Natali opusculo cap. 15. Ludovic. Carrio Emendation. lib. 2. c. 1. & alii Critici, sed copiosissime Cornelius Vitellius c. 28. Philipp. Beroald. Annotat. cap. 47. Florid. Sabin. Subfeyer. lib. 2. c. 2. Jan. Perthes. Epist. 63. Pet. Nannius Miscella-

neor. lib. 5. cap. 7. Carol. Sigon. l. 1. Emendat. cap. 16. Servius Honoratus ad illud l. 1. Æneid.

Triginta magnis volvendis mensibus orbes.

Et primi mortalium Ægyptii ante usum literarum inventum draconem ore caudam retinentem, ad motus reciprocos astrorum, & vicissitudines exprimendas pro anno effinxerunt. Isidor. Hispalens. lib. 5. Etymolog. cap. 36. & alii. Idem Servius ad illud lib. 5. Æneid.

Adjuv cum lubricis anguis ab imis.

Annum autem Jovi, menses Junoni consecrabant. Plutarch. problemat. Rom. c. 77. constatque initio unius tantum mensis spatium annum habuisse, quem quia ad lunæ cursum metiebantur, lunarem appellabant. Joann. Jovian. Pontan. lib. 1. Vrania, de luna.

Orbis orbes

Mutat,

Mutat, agens circum, & partem convertitur annum.
 Alii bimestris spatio annum terminabant, inter quos & Aegyptii. Idem Pontanus eodem loco:

Aegyptii primum veteres fecere bimestrem.
 Idem illi Aegyptii interdum in tres menses, aliquando in quatuor annum iuvum fecabant. Platarch. in Numa. Cares & Acarnanes sex mensium spatio annum clauderant. Censorin. lib. de Die Natali cap. 19. ut & Hebraei ad lunae motum annum sex mensium effecere: Suid. in voce *εἰσαυτός*, annus. Atque hi quidem pro summo deo lunam venerabantur, ideo ad ejusdem cursum annos suos circumscribebant: aliis aliter visum, qui coelestium siderum ducem solem agnoverunt, ejusque metientes cursus, annos suos, ad motum illius conformabant. Serv. ad illud lib. 3. Aeneid.

Interea magnum sol circumvertitur annum.
 Annum hunc constat Perfarum, Gracorum, & Latinorum fuisse, licet aliqua differentia, ut quidam pauciores in eo menses, alii plures constituerent, nam & decem, & duodecim fuisse in eo menses vulgatissimum est, adde & tredecim, ante Romam conditam, hoc est, trecentos septuaginta dies, C. Jul. Solio. Polyhist. cap. 3. Oritur hinc crebra celestiorum scriptorum autoritas, qui pro scientia rerum coelestium varia, quae pollebant, ita quoque varium solis, siderumque aliorum cursum observantes, annos diversis durationibus circumscribebant, suoque indito nomine, à se appellabant. Quare & annus Hippocratis legitur in libro de septimestri partu, quem dierum trecentorum & sexaginta fuisse probat Marcellus Cagnatus lib. 4. Observation. varior. cap. 14. Sed & Julianus annus à Julio Dictatore, cujus studio & cura impensis fasti correcti, ut suo loco dicitur, & ex Censorino observat Fr. Modius epist. 14. Interim corrigendus Papinius lib. 1. Achilleid.

& expleto teneri jam sine fuderis
Virginitas matura thoris, annique tumentes.
 Censeo rescribendum:

Virginitas matura thoris, annique tumentes.
 Allusum est enim ad illud P. Virgilii lib. 7. Aeneid.

Jam matura viro, jam plenis nubilis annis.

Claudian. l. 1. de Raptu:
Jam matura viro plenis adoleverit annis
Virginitas.

Et l. 1. de laudib. Stilichon.

Nubilis interea matura virginis aetat.
 Est & annus Metonicus, ab autore nomen sortitus. Nam Meto astronomus celebratissima famæ. Alian. var. hist. l. 13. cap. 12. Plutarch. in Nicia, & in Alcibiade, Diodor. Sicul. libr. 12. Bibliothec. completēbatur autem novemdecim annos vertentes. Suidas in voce *εἰσαυτός* Meton, annus Metonis. Ammian. Marcellin. l. 26. Spatium anni vertentis id esse periti mundum motus, & siderum definiunt veteres, inter quos Menon, & Eudamon, & Hipparchus, & Archimedes excellunt, cum sol perenni rerum sublimium lege, polo percursu signifero, quem Græci sermo zodiacum appellat, trecentis & sexaginta quinque diebus emensis & noctibus, ad eundem redierit cardinem, corrigendum necessario est, inter quos Meton & Eudamon, & Hipparchus, & Archimedes excellunt. Cujus restitutionis author & eruditissimus Petrus Pithæus l. 2. Subsecivor. cap. 13. ex M. Victuivio Pollione l. 9. Architectonic. cap. 7. Quorum inventa scuti, siderum & occasus, & ortus, tempestatumque significatus, Eudoxus, Eudamon, Calippus, Meto. Joan. Tzetzes etiam ejus meminit, ut & Theon Sophista, & Nicetas Acominatus Choniates in Imperio Alexii Ducæ Marcussii, in annalibus. Et M. Tullius epist. ad Atticum, proverbialiter, annum Metonis usupat pro longissimo temporis tractu; ut & D. Ausonius ad Theonem epist. 9.

Quis fuit ille dies: non annus longior illo est,
Attica quem docti collegi cura Metonis,
Desertus, vacuis salsisque exercet arvis.
 Interea corruptissime legebatur, in omnibus penè codicibus impressis, ante Eliam Vinetum:

Quis fuit ille dies: non annus longior illo est,
Atticaque in docti collegi cura Metonis,
Desertus vacuis.

Lege etiam & Eudoxi annum, scribente Strabone Amaseno lib. 14. Geogr. Cæsar de fastis à se corrigendis apud M. Lucanum lib. 10.

Nec meus Eudoxi vincetur fastibus annus.
 Continebat autem iste, ex nostris, seu solatibus annis, octo. Servius Maurus ad illud l. 5. Aeneid.

Jamque dies, ni fallor, adest.
 Denique Platonius nominatus est quidam annus, ab autore Platone Philosopho, qui efficiebatur, omnibus sideribus in suum orbem recurrentibus, ita ut post omnium omnino stellarum conversionem factam, ad eundem, unde regressæ fuerant, locum redeant illæ, hoc est, post spatium duodecim millium ex nostris annorum, adjectis quingentis quinquaginta quatuor, vel, ut aliis nonnullis visum est, post quindecim annorum nostrorum millia, vel denique, ut quibusdam placuit, exactis è nostris triginta sex millibus annis. M. Tull. in Hortensio. Fest. Pomp. libr. 11. in *Magnum annum*. Poeta passim. Sil. Italic. libro 13. Punicor.

Hæc anima calum repetunt, ac mille peractis,
Obliuæ Ditem, redeunt in corpora læstus.
 Claudian. de Raptu. l. 1.

certisque ambagibus arvi
Rursus corporeos animæ mittuntur in artus.
 Et l. 2. in Rufinum ad finem:

Quos ubi per varios annos, per mille figuras
Egit lethæa purgatos flumine, tandem
Rursus ad humane revocat primordia forme.

Hæc quidem nobiliores annorum sunt denominationes. Ac Romani annum novum vocabant. A. Gell. libr. 18. cap. 1. in limine astate annorum. L. Seneca Apocolocyntosi, seu Satyra Claudiana in principio, initio anni novi. sunt qui existiment annum primum alicujus novi Imperatoris sic dici, quod placuit Adriano Turnebo l. 24. Adversarior. c. 8. Alii malunt annum esse novum principium magistratus iociti, five primum diem. Q. Symmach. lib. 1. epist. 22. *Abunde gaudeo cum te consulem novus annus expectat.* Aurel. Cassiodor. l. 2. epist. 1. *Felix à consule sumat annus auspicium.* l. 1. C. Theodof. ne publ. l. 1. hoc est, quod dicitur annum à consule aperiri. Sidon. Apollinar. l. 18. epist. 6. *Consul Asterius anni sui fores votivum aperuerat.* & Carm. 2. in principio:

- - - Et effulgens trabalis mole metalli,
Annum pande novum, consul vetus.

Stat. lib. 4. syl. 8.
Insignemque aperit Germanicus annum.

Claudian. paneg. de 3. Hon. consul.

Tertia Romulei fumant exordia fasces,
Terque duas ducat bellatrix pompa curules,
Festior annus eat.

Et de 4. Hon. consul.

Auspicii iterum sese regalibus annus
Induit, & nota fruitor jactantior aula.

Et lib. 2. de Laud. Stilich. ubi sic Roma de Stilichone consule designato:

Quanto me dignius inciat ardor,
Ut præsentem fruor, consententemque tribunat
Prosequar, atque anni pendentem claustra salutem.

Nihilominus aliis ouda placet interpretatio, ut annus novus sit veris initium. D. Auson. in præfat. Consulatu.

Jane veni, novus anne veni.

Alb. Tibull. l. 1. eleg. 1.

Et quodcumque mihi pomum novus educat annus,
Libatum agricolæ ponitur ante deo.

P. Ovid. l. 1. Fastor.

Dis age fingeribus quare novus incipit annus,
Quis melius per ver incipiendus erat?

De die, nocte, variisque eorum partibus, ac differentiis seu in urbe, five in castris, item deinde de horis, & horologiorum usu, infra dicendi dabitur locus. Interea apponam. & Calendarii alterius descriptionem longe istâ luculentiorē.

- c 4 Pr. No.
 d 5 Nonæ. Megalefia matri Deum. K. V. Ovid.
 e 6 8 Fortunæ publicæ primig. in colle Quir. Ovid. Var. Dianæ
 nativæ.
 f 7 7 Apollinis dies natalis, quæ dies quoque Socræ. & Platon.
 sunt. Laërt.
 g 8 6 Ludi ob victoriam Cæs. Libra occidit.
 dies pluvius.
 Orion occidit.
 A 9 5 Cerealis. Ludi. Circens. inlaurationis dies.
 Centilibus additus. Macrobo.
 b 10 4
 c 11 3
 d 12 Frid. Id. Magna mater Romam adducta.
 T. Livi xxix.
 e 13 Idus. Jovis victori & libertati. Ovid.
 f 14 18 C M.
 g 15 17 Fordicidia vel fordicalia, de forda bove. Varro. Ovid.
 A 16 16 Aug. Imp. salutat. Hyades occidunt.
 b 17 15
 c 18 14 Equiria in circo max. & vulpium combustio. Ovid.
 d 19 13 Sol in Tauro.
 e 20 12 Palilia. Romæ natalis. Varro. Ovidius. Fest. Plut. alii.
 Falluntur multi. Agonia altera. Ovid. quæ & agonalia di-
 cuntur.
 f 21 11
 g 22 10 Vinalia priora Jovi & Veneri. Ovidius. Plut. Varr. Plin.
 Fest.
 A 239 Illi destructio.
 b 24 8
 c 25 7 Medium Veris. Aries occidit. tempe. signif.
 d 26 6 Canis oritur. Robigalia.
 Plin. Fest. Ovid. Varro, alii.
 e 27 5 Latina feriæ in sacro monte. Titus Livius.
 Apaturia etiam hoc mense agebantur, à Venere dicta. Tribus
 diebus celebrabantur: 1. *dyctæa*, 2. *dyssipusis*, 3. *xysperis*,
 vel *ἡμέρα*. Simplicius in Phisicis. Suidas, alii. Quidam Pya-
 neptione agi dicunt.
 f 28 4 Floralia. Flin. Cal. V. Ovid.
 g 29 3
 A 30 Pr. Cal. Vestæ Palatinæ. Ovid. hoc mense. ut Plut. in
 Romulo & probl. Larentalia: & distinguit à Laurentalibus,
 quæ mense Decembri celebrantur.

M A J U S.

- b 1 Cal. Maji. Capella oritur. Laribus præstit. ara posita. Ovid.
 & Bonæ Deæ sacr. Macrobo. Plut. Varr. Laërt. Ovid. alii.
 & Florales ludi triduo V. Cal. Umbraculorum iestum, quæ
ovæx dicuntur. *Σωφροσύνη*. Pallas.
 c 2 6 Argeft. flare incipit. Hyad. oriuntur.
 d 3 5 Centaurus oritur.
 e 4 4
 f 5 3 Lyra oritur.
 g 6 Pri. Non. Scorpius medius occidit.
 A 7 Nonæ.
 b 8 8
 c 9 7 Lemuria, quæ noctu agebantur, & triduo.
 d 10 6 Ovid. Varr. Porph. nialum nubere, & Luminaria.
 e 11 5 Lemuria. Vet. Cal. Orion occidit.
 f 12 4 Martis ultoris, bisulctorem ait Ovid. Alii Post. Lem. Vet.
 Cal.
 g 13 3 Pleiades oriuntur. Ætatis initium. Lemuria. Vet. Cal.
 A 14 Pr. Id. Taurus oritur.
 b 15 Idus. Argeorum simulachra scirpea de Ponte.
 c 16 17 Calen. Jun. in Tyberim desiciebantur. Dion. Euseb.
 Plut. Ovid. Macr. alii. Et mercatorum dies festus. Fest. Ovid.
 Mercurium hoc die natum Martialis ait. Ædes dedi T. L. &
 Fer. Jov. V. Calend.
 d 17 16
 f 19 14 Sol in Geminis,

- g 20 13
 A 21 12 Agonia: seu Agonalia Jan. Ovid. Varr. Vejovi. V. Cal.
 alii, superioribus diebus Canis oritur.
 b 22 11 Vulcao feriæ V. Cal. Vulcanalis flamen rem di. Maja
 faciebat. Macrobo. alii Tubilustriuni. Var. Ovid. alii x. Cal. V.
 Cal. Ovid. alii x 111.
 c 23 10
 d 24 9 Regis fugium alterum. Vet. Calen. Ovid. alii aliter.
 e 25 8 Templum Fortunæ datum. Vet. Calen. Ovid. Aquila
 oritur.
 f 26 7 Arctophylax occidit.
 g 27 6 Hyades oriuntur.
 A 28 5
 b 29 4
 c 30 3
 d 31 Pr. Cal.

J U N I U S.

- c 1 Kalen. Jun. Junonis Monetæ adis dedicatio. Macrobo. Bed:
 Carnæ dex in Calio monte. Marti sacra extra portam Cape-
 nam. Tempestati delubrum. Ovid. Fabaria Cal. Marc. A-
 quila oritur. Hecatombæ hoc mense plures, unde & illi no-
 men. Anni initium apud Athenien. vel quod sol Hecatombæ
 diceretur.
 g 3 3
 A 4 Frid. Non. Bellonæ sacr. Hercu. ædes in Cir.
 b 5 Nonæ. Templum fidei sponforis Jovis. Dion. alii Sacrum
 Fidio Semipatri. Vet. Calend. Ovid.
 c 6 8 Vestæ templum.
 d 7 7 Piscatorii ludi in campo. Mart. Ovid. Fest. Mentis tem-
 plum dic. Ovid. Vet. Cal. Arctophylax occidit.
 e 8 6 Vestæ. Vet. Cal. Ovid. afini coronantur.
 f 9 5 Ara Jovis pistoris.
 g 10 4 Delphin vesperi oritur. Matralia.
 A 11 3 Fortis Fort. Concordiæ ædes.
 Martis Matuxæ. V. Cal. Ovid.
 b 12 Frid. Id.
 c 13 Idus. Jovis invicti minuscule quoque.
 d 14 18 Cal. Jutria Miner. Var. Fest. Censorin.
 e 15 17 Stercus ex ade Vest. deferretur. Vatro. Ovid. Hyades
 oriuntur.
 f 16 16 Zephyrus flat. Orion oritur.
 g 17 15 Delphinus totus apparet. Æqui & Volsci à Posthumæ
 fugati.
 A 18 14
 b 19 13 Sol in Cancro. Minerva in Aventino. Vet. Cal.
 c 20 12 Ophiuchus oritur. Summani sacrum ad Circum max.
 Vet. Cal. Ovid.
 d 21 11
 e 22 10
 f 23 9 Flaminius victus à Pœnis. Ovid.
 g 24 8 Fortis fortunæ. Vet. Calend. Ovid. Varr. Naves coro-
 neas per Tyberim convivia ducebant.
 A 25 7
 b 26 6 Orionis zona oritur. Solstitium.
 c 27 5 Jovis Statoris & Laris. Ovid.
 d 28 4 Quirini templum in coll. Quir. Ovid.
 e 29 3 Vet. Cal. 111. Cal.
 f 30 Pr. Cal. Herculis & Musarum. Ovid. Populi fugia in Ju-
 nio dies. Varro.

J U L I U S.

- g 1 Cal. Jul. Hoc die apud Rom. fiebant migrationes ex adi-
 bus in alienas ædes, id quod ex Cicer. Suetonio, & Martia-
 le colligunt docti.
 A 2 6
 b 3 5
 c 4 4
 d 5 3
 e 6 Pr. No. Capitol. incensum tempore Syllæ.

f7 Nonæ. Romulus non apparuit. Lamp. in Commodo, Plutarch. Caprotinæ. Juno Caprotina. Ancillarum festum. Macrobius. Plut. Ovid. Varro.

g88

A97

b106

c215 Ludi Apollinares. Tit. Liv. V. K. Varr. Livius alio loco tertio Non. ait.

d114 Jul. Cæs. natalis, unde mensis. M. Ant. consule legem ferente. Macrobius Fortunæ Pr.

c133

f14 Id. Fortunæ muliebr. dedic. Dion. Liv.

g15 Idus. Castoris & Poll. Equites Rom. ab æde Honoris in equis in Capit. Plin. Vet. Kal. Dion.

A1617 K. A.

b1716 Kal. Aug. Dion.

c1815 Allienus dies atra. Plin. Tacit. xv11. Cal. Plut. xvi. Cal. in Camillo.

d1914

c2013

f2112 Mundi natalis. Soinius ex Ægyptiorum sacerdot. sententia.

g2211

A2310

b249

c258 Hoc mense rutilæ canes caniculæ sacrificabantur. Vide Festum.

d267

e276

f285 Neptunalia etiam hoc mense. Vet. Kalend. & Varro.

g294

A303

b31 Pr. K.

AUGUSTUS.

c1 K. Aug. Spei ad forum olitorium. V. Kl. Consecratio templi Martis. Dion. in historia. Boëdromia celebritas hoc mense agebatur, unde & mensis dictus. Apollo etiam Boëdromius vocatus. Plutar. Paus. Harpocr. alii. Xerxes victus. Plut.

d24 Feriæ quod Cæs. Hisp. citiorem vicit. Vet. Kal.

e33

f4 Pr. No.

g5 Nonæ. Saluti in colle Quir. V. Kl. & Spei.

A68

b77

c86 Solis indigetis in colle Quir. V. K.

d95

e104 Aræ Opis & Cereis in vico Jugatio Vet. K.

f113

g12 Pr. Id. Herculi magno custodi in Circo Flam. Vet. Cal.

A13 Idus, Dianæ sacra. Martial. Currebant in nemus Aricinum. Item natalis Augusti. Porphy. Dies festus servorum & ancillarum. Plut. & Vertumno in Laureto majore. V. K.

b1419 Cal. Sept.

c1518

d1617

e1716 Fortunalia ad pontem Æmyl. V. C. & Var. Jano ad theatr. Marcelli. V. K.

f1815 Consualia. Plut. in Numa. Vesp. sequenti die. Sabinarum raptus.

g1914 Augusti mors. Dion. hist. Suet.

A2013 Vinalia secunda. Plin.

b2112 Vinalia rustica. Varro. Festus vero xiv. Cal. idem & Vet. Kal.

c2211 Mysteria magna. Plut. & Liber pater ex urbe in Eleusinum transferebatur.

d2310 Vulcanalia in Circo Flam. Vet. Cal.

e249

f258 Opiconfiva in Capitolio. Vet. Cal. Varro.

g267

A276 Vulturinalia. Vet. K. Varr. cujus feriæ mense Octob. Vortumnalia.

b285 Harpocratis festum hoc mense fiebat ab Ægyptiis. Plut.

c294 Vulcanalia. Festus.

d303 Mundus Cereis pater.

e31 Pr. Cal. Nat. D. Cæs. Germanici. Vet. Cal.

SEPTEMBER.

f1 Cal. Septemb. Vulcani tutela Septemb. Vet. Calen. Marmaræ Jupiter, & inde mensis. Harpocr. & alii.

g24 Augusti visio in navalis ex M. Anton. & Cleo. Dion.

A33

b4 Pr. Non.

c5 Nonæ.

d68

e77

f86 Hierosolyma à Tito Vesp. capta. Josephus.

g95

A104

b113

c12 Pr. Id.

d13 Idus. Prætor Max. clavum pangit. Tit. Liv. & Capitolii dedic. ab Horatio. Plut. T. L. Jovi. Vet. Cal.

e1418 Cal. Oct.

f1517 Ludi. V. Calen. qui Romani & magni, Afc. Pad.

g1616 Ludi. V. Calen. Parentatio eorum qui contra Persas pugnando occubuerunt. Plut.

A1715 Ludi V. Cal.

b1814 Ludi V. Cal.

c1913 Thoth. id est, Mercurio Ægyptii sacrificant. Plut.

d2012 Romuli natalis. Plut.

e2111

f2210

g239 Natalis Augusti Dion. Hist. Suet.

A248

b257 Veneri. Vet. Cal.

c266

d275

e284

f293

g30 Prid. Calen. Epulum Minervæ. V. Calen. Meditrinalia hoc mense celebrabantur, & Metrina Dea, quo die primum mustum bibebant. Fest. Varro.

OCTOBER.

A1 Oct. Martis tutela Octob. V. Cal.

b26 Pyanepfia hoc mense celebrabantur.

c35

d44 Mundus Cereis pater. Fest.

e53

f6 Pr. No.

g7 Nonæ.

A8 Panopfia Apollini, imo Pyanepfia.

b98 Erephon plectitur.

c106 Olchophoria, id est, Ramalia celebrabantur. Plut. Suid. Comment. in Nicand.

d115

e124

f133

g14 Pr. Id.

A15 Id. Mercatores Mercurio. Virgilii natalis. Mart. Octob. equus Marti immolatur. Fest. Plut.

b1617 K. Non.

c1716

d1815

e1914

f2013

g2112

A2211 Chalceæ Minervæ solennitas, ut Hyperides, vel ut Phanodemus ait. Vulcani, Harpocr.

b2310

c249

d258

e 267
f 276
g 285 Myſteria minora hoc menſe agebantur. Plut. Galenus.
A 294
b 303
c 31 Pr. Cal. Sacrum hoc menſe Libero fiebat. V. Cal. Et Ver-
tumni ſeria. Varr.

NOVEMBER.

d 1 K. Nov. Hoc menſe Jovis epulum celebrabatur. Vet. Cal.
Anthefteria hoc menſe agebantur, quæ & Bacchanalia.
Theoph. Suid. Harp.
e 24
f 33
g 4 Prid. Non.
A 5 Nona.
b 68
c 77 Mundum patere. Feſt.
d 86
e 95
f 104 Limna Baccho. Thucyd.
g 113 Maria clauduntur. Veget. alii. uſque in vi. Id. Mart.
A 12 Pr. Id. Choes. Suid.
b 13 Idus. Pithœgia.
c 14 18 Cal. D. Chytta. Alii in Lenæone menſe conſtituunt.
Commenta. in Heſiod. Harp.
d 15 17
e 16 16 Ludi plebeji per hos dies. Suet.
f 17 15
g 18 14
A 19 13
b 20 12
c 21 11
d 22 10
e 23 9
f 24 8 Bruma, quæ & Brumalia, feſtum Romanorum. Conſtant.
in re ruſt.
g 25 7
A 26 6
b 27 5
c 28 4
d 29 3
e 30 Pr. Cal. Hic menſis fuit in tutela Dianæ V. Cal. & in-

ſeria fiebant Gallis deſoſtis & Gracis in foro boario. Plut.

D E C E M B E R.

f 1 K. Dec. Fortunæ muliebris feſtum, quoniam hoc die bel-
lum ſublarum. Poſtea tranſlatum. Prid. Non. Quinti. Dio-
nyſ. Halicarn. in vi 111. Poſidonia à certamine Pallad. & Ne-
pruni.
g 2 4
A 3 3
b 4 Pr. No.
c 5 Nona. Faunalia. Porphyri.
d 6 8
e 7 7
f 8 6
g 9 9
A 10 4
b 11 3 Alcyonit dies.
c 12 Prid. Id.
d 13 Idus.
e 14 19 Cal. Ja. Brumalia feſtum hoc menſe & Ambroſia. Pro-
clus in Heſiod.
f 15 18
g 16 17
A 17 16 Saturnalia incipiunt, & per tres dies durant. quibus
adduntur Sigillaria, quæ ſeptem dies complent. Macrobi.
b 18 15
c 19 14 Opalia & Saturnalia. Macr. Var.
d 20 13
e 21 12 Angeronalia Angeronæ deæ. Macrobius. Herculi &
Cereris de mulſo. Macrobi.
f 22 11 FERIA Laribus dicata. Macr. Compitalia. Ludi Laribus.
Plin.
g 23 10 FERIA Jovis. Larentinalia vel Laurentinalia. Plut. Var.
Ovid.
A 24 9 Juvenalis dies vi 111. Saturn. additus. Suet. unde Juve-
nales ludi.
b 25 8
c 26 7
d 27 6
e 28 5
f 29 4
g 30 3
A 31 Prid. Cal. December Saturno ſacer. Macrobi. Tutela vero
Veſta. V. Cal.

C A P. V.

De menſe Januario, & diebus in eo feſtis.

Diximus ſupra, Romulum annum ſuum decem tantum feciſſe menſium, quorum primus fuerit
Martius. Iis vero Numa Pompilius duos alios adjecit, ut duodecim menſes eſſent, Januarium ſci-
licet & Februarium. Primum menſem appellavit Januarium, à Jano, de quo alibi diximus: quod ſicut
Janus Deus eſt biſons, & præterita, & futura videt: ita etiam is menſis reſpiciat & finem tranſacti anni,
& principium futuri.

Cur ab hoc menſe annum incœperint Romani, Plutarchus docet, has cauſas afferens: vel quod Nu-
ma Pompilius, pacis ſtudioſus, & cives à re bellica ad agriculturam tranſducere cupiens, Januario prin-
cipem locum assignaverit, Janoque magnos honores detulerit, ut qui civilis vitæ, & terræ colendæ,
quam belli fuiſſet ſtudioſior, cum Romulus homo bellicoſus, & Martis filius Martium cæteris præpo-
ſuiſſet: vel quod Numa ad naturæ potius ordinem reſpiciens, cum poſt brumam ſol progrediendi fine
facto, converſatur, & ad nos curſum reſpectat, ac quaſi de novo curſum ſuum incipiat, optimum
judicaverit, idem anni, quod ſolis, eſſe principium: cui ſententiæ etiam Ovidius accedit, ita ca-
nens:

Brumæ novi prima eſt, veteriſque noviffima ſolis,

Principium capiunt Phœbus & annus idem.

Porro hic menſis in Junonis tutela erat, quod cum ex aliis, tum ex Kalendario veteri ruſtico mani-
feſtum eſt: atque ex conſtitutione Numa Pompili xxix. dies habuit; ex ordinatione autem C. Julii Ce-
ſaris xxxi. Videamus igitur, qui dies in eo fuerint feſti, idque præcunte nobis Kalendario Romano, &
Ovidio in Faſtis.

De Mensis Januarii Diebus Festis sic habet Kalendarium.

A. k. JAN. F. Id est, Kalendæ Januarii Fastus. Priores literæ A. B. C. D. E. F. G. H. quarum serie totum conteritur Kalendarium, dies nundinarum demonstrant.

Kalendæ omnes in Junonis tutela erant, teste Ovidio in 1. Fastorum:

Vindicat Ausonias Junonis cura Kalendas, &c.

Januarii autem Kalendæ præter cæteras maxime celebres erant, propter anni initium.

Primum his Kalendis omne genus operis in sua quique arte inchoabant, instaurabantque, ut scilicet, cum omnia principiis inesse soleant, si prima anni die industrii, & solertes essent, de totius anni diligentia & solertia augurarentur. Ita Ovidius Fast. 1. v. 165.

Postea mirabar, cur non sine litibus esset

Prima dies: causam percipe, Janus ait.

Tempora commisi nascentia rebus agendis,

Totus ab auspicio ne foret annus iners.

Quisque suas artes ob idem delibat agendo,

Nec plus quam solitum testificatur opus.

Hoc eodem die, qui designati Consules erant Consilium inibant, & comitati frequenti populo ascende-
bant in Capitolium, & Jovi Optimo Maximo injuges juvencos mactabant, multaque odorem facien-
tia in templis, & pro foribus templi cremabantur. Quod observatum fuit ab anno urbis 1061. quo
Q. Fulvius Nobilior, & T. Annius Lælius Consules fuerunt. Ab eo enim anno regulariter hic dies so-
lennis Consulatu ineundo fuit. Testatur id præter veterum historicorum innumeros locos Ovid. his
versibus Fast. 1. v. 75.

Cernis odoratis ut luceat ignibus æther,

Et sonet accensis spica Cithisæ focis.

Flamma nitore suo templorum verberat aurum.

Et tremulum summa spargit in æde jubar, &c.

Kalendas Januarii amici lætis precationibus faustas sibi invicem ominabantur, teste præter Plinium &
alios, Ovidio:

At cur læta tuis dicuntur verba Kalendis,

Et damus alternis, accipimusque preces?

Item munera sibi invicem mittebant boni ominis causa, videlicet caricas, caryotides, & mella, ut
dulces dies anni à dulcibus rebus auspicarentur: & stipem, id est, nummum signatum: quæ omnia
simul strenas appellarunt: cujus rei origo ad ipsam T. Tatium Regem à Symmacho refertur, quod is ver-
benas è luco Strevia Dea acceperit, significans strenuis viris istas deberi. Strenam, inquit Festus, voca-
mus, quæ datur die religioso ominis boni gratia, à numero, quo significatur alterum, tertiumque ven-
turum similis commodi, veluti trenam, præposita S. litera, ut in loco, & lite solebant antiqui. Consti-
tuta autem per C. Octavium Augustum Monarchia, hic mos inolevit, ut equites ac reliquos populus,
ipsis etiam Imperatoribus strenam Kalendis Januarii conferrent: qua de re sæpe loquitur Suetonius.

Hoc item die erat festum Jani, cui sacra fiebant ex libo, quod ab eo Janual antiqui dicebant, auctor est
Festus. Item ex mola, quæ farina horna & sale miscebatur: quin etiam thure & mero. Ovidius:

Jane tibi primum thura, merumque fero.

Erat etiam festum dedicationis templorum Æsculapii & Jovis in insula Tyberina, quod Ovidius ex ipsis
Fastis se didicisse scribit his verbis:

Quod tamen ex ipsis licuit mihi discere Fastis,

Sacrare Patres hac duo templa die.

Accepit Phæbo, nymphæque Coronide natum,

Insula dividua quam premit amnis aqua.

Jupiter in parte est, cepit locus unus utrumque,

Junctæque sunt magno templa nepotis avo.

Plurimum autem celebritatis Kalendis Januarii festo duorum templorum dedicatione accessit. Cum
Servius auctor sit, nihil apud Romanos tam solenne fuisse, quam diem consecrationis, sive dedicati-
onis. Cæterum Æsculapio de capra res divina inprimis fiebat: quoniam capra nunquam sine febre esse di-
citur, sed & gallus: quidam etiam gallinas scribunt ei oblatas fuisse & has quidem rostro nigro, nigris-
que pedibus, & digitis imparibus. Si enim luteo essent rostro, vel pedibus, impura dicebantur ab aru-
pibus. De Jovis sacris dicemus postea.

Sequitur in Kalendario.

B. F. Secundus Januarii dies, qui quartus Nonarum vel postridie Kalendas, Latine dicitur, festus erat.
Idem etiam erat alter, ut paulo ante docuimus.

C. C. Ter-

C. C. Tertius Januarii dies, Latine tertius Nonarum & erat *comitialis*.

D. C. Quartus Januarii dies, pridie Nonas. Hic etiam *comitialis* erat.

E. NON. F. Quintus Januarii dies, *Nona* Januarii erant, dies *fastus*. De Nonis diximus ante. Hæ in nullius Dei tutela erant. Ovidius: *Nonarum tutela Deo caret*.

F. F. Sextus, postridie *Nonas* Januarii, vel octavus *Iduum*, & erat *fastus*, item ater.

G. C. Septimus dies, Latine septimus *Iduum*, *comitialis*.

H. C. Octavus, sextus *Iduum*, *comitialis*.

A. AGON. Nonus dies Latine dicitur quintus *Iduum*.

Hoc die celebrabantur AGONIA, sive AGONALIA; de quibus Varro lib. 5. de lingua Latina: Dies *Agonales*, per quos Rex in regia arietem immolat, dicti ab *agone*, eo quod interrogatur à principe civitatis, & princeps gregis immolatur: Festus: *Agonium* dies appellabatur, quo Rex hostiam immolabat. Hostiam enim antiqui *agoniam* vocabant. *Agonium* etiam putabant Deum dici præsentem rebus agendis, cujus festa *Agonalia* dicebantur. Sive, quia *agones* dicebant montes: *Agonia* sacrificia, quæ fiebant in monte. Hinc Romæ mons Quirinalis *Agonus*, & Collina porta *Agonenfis*. Ovidius lib. 1. Fastorum quinque rationes hujus vocabuli affert, quarum prima cum Varronis sententia convenit, videlicet dicta *Agonalia*, quod minister sacrorum, sive victimarius cultum manu tenens, atque hostiam feriturus rogare soletur, *agone*? id est, ferione? nec nili jussus hostiam percuteret: quem morem etiam Seneca Contr. lib. 2. explicat. *Alter* est, quod *Agonalia* nomen habeant ab *agendo*, quod pecudes non sponte ad sacrificium veniant, sed *agantur*, unde etiam hostia, *agonia* dicatur. *Tertia*, quod ab agnis, quasi *Agonalia*, nomen habeant: quamvis Rex sacrorum arietem immolaret. *Quarta* quod sic appellentur, à metu hostiarum, quæ viso cultro, quo erant feriendæ in aqua, sive in mola, ubi tingebantur, trepidabant: nam *ἀγών* trepidationem significat. *Ultima* quod *Agonalia* nomen habeant à ludis Græcorum, qui *Agones* dicebantur, cui sententiæ ipse accedit. Versus Ovidii sunt:

Quatuor adde dies, ductis ex ordine Nonis,

Janus Agonali luce piandus erit.

1. Nominis esse potest, succinctus causa minister,
Hostia cœlitibus quo feriente cadit.

Qui calido strictos tincturus sanguine cultros
Semper agane, rogat, nec nisi jussus agit.

2. Pars quia non veniant pecudes, sed agantur, ab acta
Nomen Agonalem credit habere diem.

*Agonali*bus autem Rex sacrorum arietem immolabat, Ovidio teste:

Utque ea nunc certa est, ita rex placare sacrorum
Numina lanigera conjuge debet ovis.

B. E. N. Decimus Januarii dies, quartus *Iduum*, *endotercius*, sive *intercisus* erat: de quo nomine supra diximus.

C. CAR. NP. Undecimo die, tertio *Iduum*, *Carmentalia* celebrabantur. Et hic dies erat *nefastus* primo, quod quomodo sit intelligendum, paulo ante docuimus.

CARMENTALIA, inquit Varro, nominantur, quod sacra tùm, & feriæ Carmentis. Ovidius hoc die ferias esse *Carmenta* multis versibus docet, quem vide. Fuit autem *Carmenta* Euandri mater mulier fatidica, quæ post obitum in Divarum numerum relata est, conditaque ei ara sub Capitolio ad portam *Carmentalem*, de qua libro secundo diximus. Ad hanc igitur aram sacra ei hoc die facta sunt. Ovidius:

Proxima præspiciet Titbono aurora relicto,
Arcadia sacrum Pontificale Dea.

At vates felix, ut Diis gratissima vixit:
Possidet hunc Jam sic Dea mense diem.

Eodem etiam die ades Juturnæ dicata est in campo Martio, de qua nos supra. Ovidius:

Te quoque lux eadem Turni soror ade recepit,
Hic ubi virginæ campus obitur aquæ.

D. C. Duodecimus dies Januarii, pridie Idus, *comitialis*.

E. E. I. D. NP. Decimus tertius Eidus, *nefastus*, primo. Idus omnes Jovi sacræ erant, ideoque ipsi ovis mactabatur, quæ ab hoc dicebatur *Idulis*. Ovidius:

Idibus alba Jovi grandior agna cadit.

Festus: *Idulis* ovis dicebatur, quæ omnibus Idibus Jovi mactabatur. Macrobius etiam libro primo Saturnaliorum, cap. 15. Sunt qui existimant, *Idus* ab ove *Iduli* dictas, quam hoc nomine vocant Thufci: & omnibus Idibus ovis immolatur à flamine. *Idibus* autem Januarii vervecem Jovi mactatum & immolatum esse Ovid. tradit, inquit:

Idibus in magni castus Jovis ade sacerdos
Seminaris flammis viscera libat ovis.

Hoc eodem die *Octavius* Imperator *Augustus* dictus, & Provinciae in formam redactæ. *Ovidius. Plutarchus* author est, hoc die tibicines habitu muliebri urbem lustrasse, quod alii ad Idus Junii referunt, ubi & nos de eo ritu dicemus.

F. E. N. Decimus quartus dies, qui est XIX. Kalendarum Februarii, *Endotercisus* in Calendario additur, quod sit ex Senatusconsulto vitiosus.

G. C. A. R. Decimus quintus, qui dicitur XIX. *Kalendar.* Februarii.

C A R M E N T A L I A.

Carmentalia hoc die referebantur, vel iterabantur, de quibus non omnes idem sentiunt. Alii enim à *Carmenta*, quemadmodum priora illa, alii à duabus *Carmentis*, *Porrina* scilicet & *Postverta*, hæc *Carmentalia* dicta esse autumant. Qua causâ hæ feræ institutæ, & à matribus famil. observatæ sint, *Plutarch.* docet in *Quæstionibus Romanis*, quæstione 56. Memoria, inquit, proditum, matres, cum usu vehiculorum, quibus iumenta trahendis jungerentur, *Senatus* ipsis interdixisset, inter se conspirasse, neque uterum gerere se, neque parere velle, ac viros hac ratione ulcisci; idque fecerunt, donec mutata sententia, usus vehiculorum concessus fuit. Exinde cum parerent, secundæ, & liberorum copia claræ, templum *Carmenta* posuerunt, eique sacra fecerunt. Eadem etiam *Ovid.* habet, & addit piaculum fuisse *scortea*, hoc est, sua morte precepta in his sacris attulisse. Versus hi continentur, in *Fast.* l. i. v. 617.

Respiciet Titan actus ubi tertius Idus,

Fient Parrhasia sacra relata Deæ.

Nam prius Ausonius matres carpentis rebebant,

Hæc quoque ab Euxandri dicta parente reor, &c.

Hactenus *Ovidius.* De *Porrina*, quæ ab aliis *Prosa*, sive potius *Prorsa*, sive potius *Postverta* diximus alibi.

Post *Carmentalia* secunda nullæ amplius Januarii mensis feræ in *Kalendario* annotatæ sunt; sed dies omnes, usque ad IV. Kalendas Februarii, *comitiales* fuisse dicuntur. Cum autem in *Ovidio* adhuc aliquot celebritatum mentio fiat, nolumus eas hoc loco silentio præterire.

Die igitur proxime *Carmentalia* sequenti, qui est XVI. Kalend. Februarii, festum erat dedicationis templi *Concordiæ*, quod à Camillo positum est, de quo templo nos supra ex *Plutarcho* quædam in prædium attulimus. *Ovidius* ibid. v. 637.

Candida, te nuceo posuit lux proxima templo,

Qua fert sublimes alta Moneta gradus,

Nunc bene prospicies Latiam, Concordia, turbam,

Nunc te sacrata constituere manus.

Subjungit *Ovidius*, & illud *Concordiæ* templum à *Livia* constructum, dedicatum hoc die esse, de quo nos supra, cum de Diis ageremus. *Concordiæ* sacrificium *Seneca* in *Medea* his versibus explicat:

— & asperi

Martis sanguineas quæ cobibet manus,

Quæ dat belligeris sœdæ gentibus,

Et cornu retinet divite copiam,

Donetur tenera mitior hostia.

Die XXIV. qui est IX. Kalend. Februarii, *Sementina* feræ celebrabantur. Hæ tamen non statæ, verum conceptivæ erant, uti ante ex *Macrobio* audivimus. Ita etiam *Ovidius*: Ibid. v. 657.

Ter quater evolvi signantes tempora Fastos,

Nec Sementina est ullis reperta dies.

Cum mihi (sensit enim) lux hac indicitur, inquit,

Musa, quid à Fastis non statâ sacra petis? &c.

Varro lib. 5. de lingua Latina: *Sementina* feræ dies is, qui à Pontificibus dictus: appellatus à *semente*, quod sationis causa susceptæ. Festus: *Sementina* feræ fuerunt institutæ, quasi ex iis fruges grandescere possint. His feriis sacra in æde Telluris, Cereri & Telluri fiebant. *Varro* lib. 1. de re rustica, cap. 2. Orationem ad Terram & Cererem pro felici frugum proventu habet *Ovidius*, quem etiam leges.

Die XXVII. qui est VI. Kalend. Februarii, festum dedicationis templi *Castoris* & *Pollucis*, de quo ita *Ovidius*, ibid. 705:

At quæ venturas præcedit sexta Kalendas,

Hæc sunt Ledaïs templa dicata Deis.

Fratribus illa Deis fratres de gente Deorum

Circa Juturna composuere lacus.

Die xxx. qui est 111. Kalendarum Februarii festum *Pacis* erat, de quo item Ovidius. *ibid.* 709.

*Ipsam nos carmen deduxit Pax ad aras,
Hæc erit à mensis sine secunda dies, &c. & post,
Thura, sacerdotes, pacalibus addite flammis,
Albusque percussa victima fronte cadat.
Utque domus, quæ præstat eam cum pace perennet,
Ad pia propensos vota rogate Deos.*

Hactenus de mense Januario. Lilius Gregorius Gyraldus in suo Calendario Romano xxix. Januarii diem assignat *Equiriis*, idque autoritate veteris Kalendarii, ut ipse ait: de quibus nos postea.

Hoc item mense sacrum *Diis Pagaribus* factum, clarum est ex Calendario veteri rustico, ab *Huberto Solzio* edito, cum quo etiam illud Kalendarium, quod *Georgius Fabricius* 2. Antiquitatum libro inseruit, convenit.

C A P. VI.

De Febuario, & diebus in eo festis.

Et hic mensis à *Numa* additus est, cum à Romulo fuisset præteritus. Nomen habet à *Februo* Deo lustrationum, cui à *Numa* erat dicatus. *Lustrari* autem eo mense civitatem necesse erat, quo statuit, ut iusta Diis manibus solverentur. *Macrobius* lib. 1. Saturnaliorum c. 13. Festus: *Februarius* mensis dictus, quod tum, id est, extremo mense anni populus *februaretur*, id est, lustraretur ac purgaretur: vel à *Junone februa*, quam alii *februalem*, Romani *februlim* vocant: quod ipsi eo mense sacra fiebant, ejusque ferie erant *Lupercalia*, quo die mulieres *februabantur* à *Lupercis* amiculo *Junonis*, id est, pelle caprina; quam ob causam is quoque dies *februatus* appellabatur. Quæcunque denique purgamenti causa in quibusque sacrificiis adhibentur, *februa* appellantur. Id vero quod purgatur, dicitur *februatum*. Hactenus *Festus*: à quo non dissentiant *Censorinus*, *Plutarchus*, & *Ovidius*, quorum hic etiam docet, apud præfatos hunc menssem fuisse anni ultimum, & præcessisse *Januarium*: à *Decemviris* autem legum scribendarum primum institutum, ut post menssem *Januarium* collocaretur. Versus ejus sunt hi:

Sed tamen (antiqui ne nescius ordinis erres)

Primus ut est, Jani mensis & ante fuit.

Qui sequitur Janum, veteris fuit ultimus anni,

Tu quoque sacrorum, Termine, finis eras.

Primus enim Jani mensis, quia Janua prima est,

Qui sacer est omnis manibus, imus erat.

*Postmodo creduntur spatio distantia longo,
Tempora bis quini continuasse viri.*

Dies habuit hic mensis ab ultima *Numa* constitutione viginti octo, quod *Numam* eo fecisse *Macrobius* docet, quod cum in honorem imparis numeri, tam in anno, quam in mensibus singulis imparem numerum esse voluerit, huic tamen mensi parèrem dierum numerum tribuerit, ut universa putatio totius anni impar fieret, quod alioqui factum non fuisset, si etiam huic mensi imparem dierum numerum assignasset. Vel etiam ob hanc causam fecit, quod Deo infero, cui hic mensis sacer erat, diminutio & par numerus conveniret. Quare etiam *Julius Cæsar* cum annum aliter ordinaret, & aliquot diebus adjectis augetet, nullum huic mensi diem addidit, ne *Deo infero* religio mutaretur.

Hic item mensis *intercalationi* destinatus erat, qua de re initio hujus libri satis multa diximus, fuitque in tutela *Neptuni*.

De diebus mensis Februarii festis.

In Calendario illo Romano, quod supra posuimus, à Kalendis hujus mensis ad Idus usque dies omnes *Nefasti* esse scribuntur, nec ullum notatur festum. In *Ovidio* tamen aliquorum fit mentio, de quibus pauca hic dicemus.

Ita Kalendarium habet:

H. k. FEB. N. Hoc est, Kalenda Februarii, Nefastus dies.

Kalenda Februarii, sicut & Januarii, & sequentium mensium omnium in tutela Junonis erant, quod in Januario diximus, nec amplius repetemus.

Kalendis Februarii festum erat dedicationis templi *Junonis Sospitæ*, de quo ita canit *Ovidius*:

Principio mensis Phrygia contermina matri,

Sospita delubris dicitur aucta novis.

De hoc templo diximus libro secundo. Erat hoc die festum *luci Asyli*. *Ovidius*:

Tunc quoque vicini lucus celebratur Asyli,

Qua perit æquoreas advena Tybris aquas.

De luco *Asyli* *Livius*, *Dionysius*, & alii multa habent.

Eodem die etiam rem divinam faciebant in æde *Vesta*, & æde *Jovis Tonantis*: atque in Capitolio mactabant *Jovi* bidentem. Ovidius:

*Ad penetrale Numa, Capitolinumque Tonantem,
Inque Jovis summi caditur arte bident.*

Die Februarii V. in quem *Nonæ* incidebant, C. *Octavius Augustus* Pater Patriæ dictus est, qua de re *Suetonius*, *Dio* & alii multi loquuntur. Ovidius:

*Dum canimus sacras alterno pectine Nonas,
Maximus his fastis accumulatur honos, &c. & post:
Sancte Pater patria, tibi plebs, tibi Curia nomen
Hoc dedit, hoc dedimus nos tibi nomen eques:
Res tamen ante dedit, sero quoque vera tulisti
Nomina, jam pridem tu pater orbis eras.*

Idibus rursus ovis *Idulis* mactabatur, uti in Januario notavimus, Februarii Idibus etiam *Fauni* feriæ erant, de quibus Ovidius:

*Idibus agrestis fumant altaria Fauni,
Hic ubi discretas insula rumpit aquas.*

Idem dies ater sive religiosus erat, ob eadem *Fabiorum*, de qua omnes prope historiæ Romanæ & Ovidius loquuntur.

F. LUPER. N. P. Hoc est, LUPERCALIA, Nefastus primo.

Die xv. Februarii, qui Latine dicitur xv. Kalend. Martii, *Lupercalia* celebrabantur.

LUPERCALIA, inquit *Varro*, dicta, quod in *Lupercali* Luperci sacra faciunt. Rex cum ferias mensruas *Noneis* Februareis edicit, hunc diem *Februatum* appellat. *Februum* Sabini purgamentum, & id in sacris nostris verbum. Nam & *Lupercalia* Februario, ut in antiquitatum libris demonstravi, &c. Hæc ut scribunt *Dionys. Livius, Plutarchus*, & multi alii ab *Euandro* ex Arcadia in Italiam translata sunt; alii ab ipso *Romulo* & *Remo* instituta esse volunt. Et hujus posterioris qui sunt sententiæ, non omnes unam eorum institutorum causam afferunt. Quidam enim in memoriam nutritorum à lupa *Romuli* & *Remi*: quidam propter factam sibi à *Numitore* avo potestatem condendæ Urbis in monte Palatino, ubi servati fuerant, instituta & celebrata primum à *Romulo* & *Remo* tradunt. Hanc causam *Valerius Maximus* libro secundo explicat: illam *Plutarchus* à Buta quodam asserri dicit. *Valerii Maximi* verba primum adscribam. *Lupercalium*, inquit, mos à *Romulo* & *Remo* inchoatus est, tunc, cum lætitia exultantes, quod his avus *Numitor* rex Albanorum, eo loco, ubi educati erant, Urbem concedere permiserat sub monte Palatino, hortatu *Fausuli* educatoris sui, quem *Euander* Argivus consecraverat; facto sacrificio, cæsisque capris, epularum hilaritate, ac vino largiore provecti, divisa pastorali turba, cincti pellibus immolatarum hostiarum, jocantes obvios petiverunt: cujus hilaritatis memoria annuo circuitu feriarum repetitur. Hactenus *Valerius*. *Plutarchus* autem de *Lupercalibus*, eorum institutione, & ceremoniis in *Romulo* ita scribit: *Lupercalia*, si ad tempus respiciatur, lustrationis causa instituta videri possunt. Fiunt enim diebus nefastis mensis Februarii, qui ab expiationibus nomen habet, atque illa dies antiquitus *Februata* nuncupabatur. *Lupercalia* Græcis *Lycæa* vocantur, cujus nominis ratione videntur esse per vetusta & ab *Arcadibus*, qui cum *Euandro* fuerant, deducta: possunt tamen etiam à lupa, quæ iis *Lycæa* est, dicta videri, cum *Luperci* cursum suum ab eo loco, quo *Romulus* expositus fertur, ordiantur. Sed quæ aguntur *Lupercalibus*, eorum causa conjectu difficilior est. Mactant enim capras: tum duo nobiles adolescentes adducuntur ad eos, quorum alii frontem gladio eruentato contingunt; alii confestim detergent lana lacte madefacta: adolescentulis istis interim dum detergentur, ridendum est. Deinde caprarum pellibus in scuticas dissectis, subligaculis præcincti, cætera nudi, discurrunt, ac obvium quemque iis scuticis cadunt. Mulieres autem juniores ictus illos nequaquam fugiunt, credentes eos ad pariendo facilitatem & conceptum conducere. Id quoque peculiare festi hujus est, quod canis à *Lupercis* immolatur. Porro *Butas* quidam Elegiacis versibus causas Romanarum rerum fabulosas perscripsit. Is tradit *Romulum* cum suis, victo *Amulio*, lætitia exultantes ad eum locum accurrisse, ubi instanti ipsi lupa ubera præbuisset: itaque & ad imitationem hujus cursus *Lupercalia* agi, & currere nobiles, ac

Percutere oblatos: velut ense cucurrit ab Alba

Armatus quondam Romulus, atque Remus.

Quod autem gladius eruentatus fronti eorum adhibetur, id esse cædis ac periculi signum: sicut de terro, quæ sit lacte, nutritionem indicat. At *C. Acilius* narrat, pecudes *Romuli* ante Urbem conditam amissas fuisse: eum itaque cum suis Fauno votis factis, ad eas quaerendas nudos excurrisse, ne sudore molestarentur: ideoque *Lupercos* etiam nudos currere. Quod ad canem attinet, si quidem id sacrum lustrationis causa peragitur, haud abs re expiationis causa immolari dicemus. Nam in id genus sacrificiis Græci catulos adhibent, varique utuntur iis, quos à catulis *perisphyctis* nominant. Quod si instituta sunt *Lupercalia* ad agendas lupæ gratias, pro nutrito & servato *Romulo*: haud absurde canis macta-

maestatur, animal lupis inimicum: nisi potius ideo plectitur, quod *Luperis* circumcurrentibus interturbet. Hæc *Plutarchus*. De *Lupercalibus* præter eos, quos dixi, *Ovidius* multa habet, quæ legere potes, & *Joannes Goropius Becanus* l. 4. Originum, quem inscripsit *Cronia*, ubi omnium rituum in his sacris observatorum causas diligenter inquiri, & explicat.

II. QUIR. N. P. Hoc est, QUIRINALIA, Nefastus primo.

Die Februarii XVII. qui Latine XI. Kalend. Martii dicitur, *Quirinalis* erant.

QUIRINALIA, inquit Varro, à *Quirino*, quod ei Deo feræ, & eorum hominum qui *Fornacalibus* diebus non fuerunt feriat. *Quirinalis* igitur *Quirino*, id est, Romulo celebrabantur, de cuius *ἱστορίαι* supra libro secundo, & de ejus flamine, qui *Quirinalis* dicebatur, libro tertio diximus. *Ovidius*:

Proxima lux vacua est, at tertia dicta Quirino,

Qui tenet hoc nomen Romulus ante fuit.

Eodem die etiam feræ *stultorum* erant, unde & *Quirinalis feræ stultorum* dicebantur, ob hanc causam, quod, cum quisque in sua curia *Fornacalibus*, quæ indictiæ feræ erant, feriretur, & sacra faceret, stulta populi pars, quæ sua curia esset, ignorans, rem divinam *Fornacalibus* omissem, *Quirinalibus* faciebat. Ita *Festus*, quemadmodum restituit *Josephus Scaliger*, cum antea hæc essent corruptissima: *Quirinalis* mense *Februario* dies, quo *Quirini* fiunt sacra. Idem *stultorum feræ* appellantur, quod quidam, qui suorum *Fornacalium* sacra Romæ ignoraverant, eo potissimum rem divinam faciunt. Idem vel potius *Paulus Diaconus* paulo inferius: *Stultorum feræ* appellabantur *Quirinalis*, quod eo die sacrificabant ei, qui solenni die, aut non potuerunt rem divinam facere, aut ignoraverunt.

Fornacalia autem (nam ea hoc die à Curione maximo indicebantur) festa erant, non stata illa quidem, sed indictiva, quæ fiebant *Dea Fornaci*. Festus: *Fornacalia* feræ institutæ sunt farris torrendi gratia, quod ad fornacem, quæ in pistrinis erat, sacrificium fieri solebat. Idem: *Fornacalia* sacra erant, cum far in fornaculis torrebant. *Plinius* lib. 18. cap. 2. author est, à Numa *Fornacalia* esse instituta. Sic enim scribit: Numa instituit Deos fruge colere, & mola salsa supplicare, atque (ut author est *Hemina*) far torrere, quoniam tostum cibo salubrius esset. Id uno modo consecutum, statuendo, non esse purum ad rem divinam nisi tostum. Is & *Fornacalia* instituit farris torrendi ferias, & æque religiosas terminis agrorum. Hos enim Deos tunc maxime noverant. De *Fornacalibus*, & *feris stultorum* *Ovidius* lib. 2. *Fastorum*:

Facta Dea est Fornax: lati fornace coloni

Orant, ut fruges temperet illa suas.

Curio legitimis tunc Fornacalia verbis

Maximus indicit, nec stata sacra facit.

D. FERAL. F. Hoc est, Feralia. Fastus.

Die XXI. qui est IX. Kal. Martii erant *Feralia* quæ tamen ab *Ovidio* ad XI. Kalend. Martii, hoc est, XVII. Februarii diem referuntur.

FERALIA, inquit Varro, ab inferiis & ferendo, quod ferunt tum epulas ad sepulchrum, quibus jus ibi parentare. Festus: *Feralia* Diis manibus sacrata festa à ferendis epulis, vel à feriendis pecudibus appellata. Hæc *Macrobius* lib. primo *Saturnaliorum* cap. 13. à Numa Pompilio instituta scribit. *Ovidius* ab *Ænea* eorum originem deducit, cujus versus, quia notatu digni sunt, & multa de ritibus *Feraliorum* habent, huc referam. Sic autem scribit, lib. *Fast.* 11. v. 533.

Est honor & tumulis animas placare paternas,

Parvaque in extructas munera ferre pyras.

Parva petunt manes, pietas pro divite grata est

Munere, non avidos Styx habet ima Deos.

Tegula projectis satis est velata coronis,

Et sparsa fruges, parvaque mica salis, &c.

Hoc eodem die religiosum esse nubere, aut Diis superis sacra facere, docet idem, cum ita pergit: v. 577.

Dum rimen hæc fiunt, vidua cessate puella,

Expectet puros pinea tada dies.

Nec tibi, quæ cupida matura videre matri,

Comat virgineas hasta recurva comas, &c.

Ipsis *Feralibus* etiam *Dea Mutæ* sacrificium fieri *Ovidius* docet, quod erat sacrum quoddam magicum ad compescendas detrahentium linguas: cujus rationem *Ovidius* his versibus explicat: ibid. v. 571.

Ecce anus in medus residens annosa puellis,

Et digitis tria thura tribus sub limite ponit,

Sacra facit Tacita, nec tamen ipsa tacet.

Qua brevis occultum mus sibi fecit iter, &c.

Quorum verium enarrationem petes ab *Antonio Faverio*, *Paulo Marsa*, & aliis, qui hos *Ovidii* libros suis *Commentariis* illustrant.

Proxi-

Proximo à Feralibus die *Charistia* ab amicis celebrari, *Ovid.* scribit his versibus:

*Proxima cognati dixerunt Charistia chari,
Et venit ad socios turba propinqua deos.*

Et qui sequuntur.

Meminit etiam eorum mense Februario Kal. Rusticum. De *Charistiis* *Valerius Maximus* libro secundo capite primo. Convivium etiam, inquit, solenne majores instituerunt, idque *Charistia* appellaverunt, cui præter cognatos & affines nemo interponebatur: ut si qua inter necessarios querela esset orta, apud sacra mense, & inter hilaritatem animorum, fautoribus *Concordiæ* adhibitis tolleretur. Hactenus *Valerius*: Sic & *Ovid.*

*Diis generis date thura boni, Concordia fertur
Illo præcipue mitis adesse die.
Et libate dapes, ut grati pignus amoris
Nutriat intinctos missa patella cibos.*

*Junque ubi suadebit placidos nox humida somnos,
Larga precatur sumite vina manu.
Et bene nos, bene tu patria Pater optime Caesar,
Dicite suffuso per sacra verba mero.*

Revertamur ad *Kalendarium* nostrum in quo die Februarii xxii. sic scriptum extat:

F. TER. NP. Id est, Terminalia, Nefasti primo.

TERMINALIA, inquit *Varro*, quod is dies anni extremus constitutus. Duodecimus enim mensis fuit *Februarius*, & cum intercalatur, inferiores quinque dies duodecimo demuntur mense. *Festus*: Termino sacrificabant, quod in ejus tutela fines agrorum esse putabant: denique *Numa Pompilius* statuit eum, qui terminum exarasset, & ipsum, & boves sacros esse. *Terminalia* *Numa Rex* instituit, quemadmodum *Dionysius*, *Plutarchus*, *Plinius*, & alii docent. *Dionysius* lib. 2. cum multa de Terminis Deis verba fecisset, tandem ita concludit: Nam Deos putant *Terminos*, eisque sacra faciunt, non hostias excentes, quod nefas sit cruentari hos lapides, sed Liba Cerealia, frugumque offerentes primitias. *Plutarchus* cautum inquirens, cur *Termino*, quem Deum censerent, & sacris *Terminalibus* honorarent, nullum animal immolaretur, ita tandem respondet: An, quia *Romulus* terminos agro populi nullos posuit, ut liceret progredi, aliisque ademptum adjicere suo, & putare omnem ditionem ad se pertinere, quam (ut *Luco* ille dicebat) hasta assequi possent? *Numa* autem *Pompilius*, homo justus, civilis ac Philosophus, limitum suum agrum a vicino distinxit, iisque *Terminum* nuncupans, inspectorem, atque custodem amicitiae & pacis existimavit sanguinis purum, nulla inquinatum cæde debere servari. De sacris etiam *Terminalibus* ad hunc modum *Ovidius*, 2. *Fastor.* v. 639.

*Nox ubi transferis, solito celebretur honore,
Separat indicio qui Deus arva suo.
Termine, sive lapis, sive es desossus in agro
Stipes, ab antiquis tu quoque nomen habes.
Te duo diversa domini de parte coronant,
Binaque festa tibi, binaque dona ferunt, &c.*

Sequitur in *Kalendario*:

¶ G. REGIF. N. Hoc est, REGIFUGIUM. Nefastus. Die Februarii xxiv. qui est vi. Kalend. Martii erat *Regifugium*.

REGIFUGIUM, inquit *Festus*, sacrum dicebant, quo die *Rex Tarquinius* fugerit è Roma, de quo ita *Ovidius*:

*Nunc mihi dicenda est Regis fuga, traxit ab illa
Sextus ab extremo nomina mense dies.*

Meminit etiam *Ausonius* in Ecloga de feriis Romanis:

*Nec Regifugium pulsus ex urbe Tyrannus,
Latum Romanis fas reticere diem.*

Historiam illam de fuga vel exilio Romanorum Regum, *Tarquiniorum* scilicet, quia ea vulgo notissima est, & plerisque scriptoribus veteribus decantata, hoc loco repetere nolo.

B. EQU. NP. Hoc est: EQUIRIA, Nefasti primo.

Die Februarii xxvii. qui est iii. Kalend. Martii, *Equiria* erant.

EQUIRIA, inquit *Varro*, dicta ab equorum cursu. Eo enim die currunt equi in campo Martio. De iisdem *Festus* ita scribit: *Equiria* ludi, quos *Romulus* Marti instituit per equorum cursum, qui in campo Martio exercebantur. Meminit eorum & *Ovidius*:

*Junque dua restant noctes de mense secundo,
Marsque citos junctis curribus urget equos.*

*Ex vero positum permansit Equiria nomen,
Qua Deus in campo perspicit ipse suo.*

Pridie Kalendas Martii, qui est xxix. idem ultimus Februarii, *Tarquinius* Tyrannos prælio superatos à Romanis esse, nonnulli tradunt. Meminit ejus rei *Plutarchus* in *Poplicola*. Tantum de mente *Februarii*.

CAP. VII.

De Martio, & diebus in eo festis.

Annum, ut supra diximus, decem mensium fecit Romulus, quorum primus fuit *Martius*, sic dictus; vel à *Marte*, quod is Romuli pater crederetur, vel ab illius gentis in re militari alacritate. Varro: *Martius* à *Marte* dicitur. *Macrobius* lib. 2. Saturnaliorum, cap. 12. *Romulus* primum anni mensem genti-
tori suo dīcavit. *Ovidius*:

*A te principium Romano ducimus anno,
Primus de patrio nomine mensis erit.*

Festus, *Martius* mensis initium anni fuit & in Latio, & post Romam conditam, eo quod gens erat bellicosissima. Cujus rei testimonium est, quod posteriores menses, qui annum finiunt, à numero appellati, ultimum habent *Decembrem*. Author est *Ovidius*, *Martium* mensis nomen, etiam ante Romam conditam, Italiae populos habuisse, licet non omnibus fuerit mensis anni primus. Alii enim tertio, alii quarto, alii quinto, alii sexto, alii decimo loco eum collocarunt. Versus *Ovidii* sunt:

*Quod si forte vacas, peregrinos inspicere fassos,
Mensis in his etiam nomine Martis erit.
Tertius Albanis, quintus fuit ille Phaliscis,
Sextus apud populos, Hernica terra, tuos.
Inter Aricinos, Albamaque tempora constat,
Factaque Telegoni matris celsa manu.*

*Vox rata sit, patrioque vocat de nomine mensem,
Dicitur hac pietas grata fuisse Deo.*

*Quintum Laurentes, bis quantum Aequicolae acer,
Atribus hunc primum turba Forensis habet.
Et tibi cum proavis, miles Peligne, Sabinis
Convenit huic genti quartus utriusque Deus.
Romulus hos omnes ut vinceret, ordine saltem,
Sanguinis auctori tempora prima dedit.*

Quod autem hic mensis apud veteres Romanos ex prima *Romuli* constitutione, primus anni fuerit & ex his, quæ jam adduxi, testimoniis constat, & *Macrobius* ac *Solinus* multis rationibus convincunt: quales sunt, quod hoc mense & publice & privatim ad Annam Perennam sacrificatum iverint, ut annare, perennareque commode licerit: quod hoc mense mercedes exolverint magistris, quas completus annus deberi cœsisset: quod comitia auspiciati fuerint: quod matronæ servis cœnas appoſuerint, quemadmodum domini *Saturnalibus*: illæ, ut principio anni ad promptum obsequium honore servos invitarent: hi, quia gratiam perfecti operis exolverent. Reliquas in Kalendis Martiis referemus. Habuit *Martius*, qui in Minervæ tutela fuit ex *Romuli*, *Numæ*, & *C. Julii Cæsaris* constitutio-
ne, dies xxxi.

De diebus mensis Martii festis.

D. K. MAR. NP. Hoc est, Kalendæ Martiæ, vel Martii Nefastus primo.

Kalendæ Martiæ, quod is mensis olim anni primus esset, valde celebres fuerunt. His enim quemadmodum *Macrobius* lib. 1. Saturnaliorum cap. 12. & *Solinus* in Polyhistor. cap. 3. & alii, scribunt, ignem novum *Festæ* aris accendebant, ut incipiente anno, cura denuo servandi novati ignis inciperet.

Iisdem Kalendis tam in regia; curiisque, atque in *Flaminum* domibus, quam in sacris *Consularibus* laureas veteres novis mutabant: de quibus *Ovidius* libro 3. Fastorum vers. 135.

*Ne dubites, prima fuerim quin ante Kalendæ
Martis, ad hac animum signa referre potes.*

*Laurea Flaminibus quæ toto persistit anno,
Tollitur, & frondes sunt in honore novæ, &c.*

Kalendis Martii etiam *Matronalia* erant, quæ à matronis Marti celebrabantur, cujus rei causas *Ovidius* recenset quinque: quarum prima est, quod mulieres Sabinæ à Romanis rapte, sua intercessione atrox bellum, quod inter maritos & patres atque amicos jam motum erat, sedavissent: ideoque constitutum est, ut quotannis eo die Marti sacrificarent. Altera est, ut favore Martis eam felicitatem consequerentur in filiis, quam videbatur iis Deus Iliæ concessisse, quæ à Marte compressa, Romulum summæ felicitatis filium peperit. Tertia quod mense Martio terra fecunda esset, quales matronæ fieri cuperent: Quarta quod Kalendis Martiis Junoni Lucinæ templum datum esset in Esquiliiis. Quinta, quod Mars Junonis, quæ conjugii præerat, filius diceretur. Versus *Ovidii* sunt: 3. Fast. vers. 229.

*Inde diem primasque meas celebrare Kalendas
Ocellides matres non leve munus habent.
Aut quia committi strictis mucronibus ausæ,
Fimerant lacrymis Martia bella suis.
Vel quod erat de me feliciter Iliæ mater,
Rite colunt matres sacra, diemque meum.*

Hoc eodem die *Saliorum* festum incipiebat, qui *ancyliæ* circumferebant, & *Mamurium* canebant. Sic enim *Ovidius*:

*Quis mihi nunc dicet, quare cælestia Martis
Arma gerant Salii, Mamuriumque canant?*

Kk

Deinde

Deinde causam hujus rei subiciens, quomodo videlicet *Numa* Jovem ad se elicerit, colloquium cum eo habuerit, signum Imperii Romani petierit, & quid *Jupiter* responderit, ita tandem scribit: 3. Fast. vers. 367.

Dum loquitur, totum jam sol emoverat orbem,

Et gravis atherco venit ab axe fragor.

Ter tonuit sine nube Deus, tria fulmina misit.

Credite dicenti mira, sed acta loquor, &c.

Idem etiam *Ovidius* docet, his diebus, quibus circumferrentur *ancylis*, priusquam condita rursus esset, ominosum esse nubere, neque etiam licere *flaminicam* *Dialem* sese pectere, atque ornare. Hæc enim sunt ipsius verba:

Nubere si qua voles, quamvis properabis ambo,

Differ, habent parva commoda magna mora.

Arma movent pugnam, pugna est aliena maritis,

Condita cum fuerint, aptius omen erit.

*His etiam conjuux capitis disjuncta *Dialis**

Lucibus impexas debet habere comas.

De hoc *Saliorum* festo, & saltatione, ac circumgestatione *ancylorum*, *Plutarchus* in *Numa*, ubi de *Saliorum* institutione & nomine agens ad hunc modum scribit: *Salii* nominantur, non (ut fabulantur nonnulli) à *Salio* quodam Samothrace, aut Mantinensi, qui saltationem armatam docuerit: sed ab ipsa potius chorea, quæ saltibus constat, quam per Urbem circumeuntis ducunt, cum mense *Martio* peltas gestant, puniceas tunicas induti, mitrique latis areis cincti, & galeas areas ferentes, pugionibusque arma pulantes. Reliqua tripudii pars pedum officio constabat. Movebantur enim eleganter, celeriter, atque confertim orbes implicant, evolventesque, multumque in eo roboris & agilitatis ostendentes. Et paulo post: At *Mamurio* mercedis nomine datum ajunt, ut eum *Salii* inter *Pyrrhicam* saltationem cantarent, alii *Veturium* *Mamurium* eum, qui caneretur, fuisse tradunt, alii veterem memoriam. Hæc *Plutarchus*, secutus, opinor, *Varronem*, qui libro 5. de lingua Latina ait, *Salios*, cum cantant *Mamurium* *Veturium*, significare veterem memoriam. *Festus* breviter hujus moris rationem indicat his verbis: *Mamurii* *Veturii* nomen frequenter in cantibus Romani frequentabant hac de causa. *Numa Pompilio* regnante, cælo cecidisse fertur *ancyle*, id est, scutum breve, quod ideo sic est appellatum, quia ex utroque latere erat recisum, ut summum, infimumque ejus latius medio pateret, unaque edita vox, omnium potentissimam fore civitatem, quamdiu id in ea mansisset: Itaque facta sunt ejusdem generis plura, quibus id misceretur, ne internosci cæleste posset, probatum opus est maxime *Mamurii*, qui præmii loco petiit, ut suum nomen inter carmina *Salii* canerent. Hactenus *Festus*. Historiam de *ancyli* habent scriptores rerum Romanarum plerique; qui sunt consulendi. De *Saliorum* saltatione *Dionysius* etiam *Halicarnassæus* quædam habet, cujus pauca verba adscribam: Gestulantur, inquit, *Salii* militariter ad tibie modulos, nunc simul, nunc per vices: interim canentes *Paana* quendam patrium: *Saltationem* autem armatam, quæ collis ad scuta gladiis crebros ciet strepitus. Si quid credendum est antiquis scriptoribus, primi *Curetes* inventam tradiderunt posteris, &c. Hactenus ille. Sed de veterum saltationibus alibi dicemus prolixius.

VI. Die *Martii*, qui est pridie Non. sacrum *Vestæ* erat. eodem die *C. Octavius Augustus* Imperator Pontificatum maximum inierat, quod & in veteri Calendario notatum est his verbis: HOC DIE CÆSAR PONTIF. MAXIM. EST FACT. De utroque *Ovidius*, 3. Fast. vers. 415.

Sextus ubi è terra clivofum scandet Olympus

Quisquis ades, castæque colis penetratis Vestæ,

Phæbus, & alatis athera carpet equis:

Gratare, Iliacis iburaque pone focus, &c.

De *Vestæ* sacris *Alexander ab Alexandro* Neapolitanus libro quinto, capite duodecimo: *Vestæ* si quando *Vestales* virgines sacra libarent, vel rem divinam facerent, eo cultu, ornatuque erant, ut licet vittatæ incederent, albi tamen præterea vestimentum quod *suffibulum* vocabatur, oblongum, & prætextum, & quadrangulum in capite fumerent, fibulaque subnecterent: tum casta mola, & sale tuso, ac in ollam fictilem misso, mox in aquam injecto, sacra facerent: calicibusque fictilibus, quos *culillos* dicebant, *Vestæ* & *Diis* libarent. Hæc ille. In veteribus etiam nummis *sacra Vestæ* expressa videntur, cuiusmodi duos ex *Guilhelmi Crassiani* antiquitatibus hic subjeci notatos l. m.

Nonis *Martii*, qui est dies ejus septimus, *Vejois* templum consecratum est ad duos lucos *asyli*. de quo ita *Ovidius*:

Una nota est Marti: Nonis sacrata quod illis

*Templa putant lucos *Vejois*. ante duos.*

De *Vejo* supra diximus.

Pridie Id. *Martii*, qui est dies ejus mensis XIV. *Equiria* altera erant. Sic enim Calendarium habet,

A. EQ. NP. Id est, *EQUIRIA*. Nefastus primo,

DE *EQUIRIIS*, paulo ante diximus. *Ovid.*

Sex ubi suffulerit, totidem quoque deseret orbes,

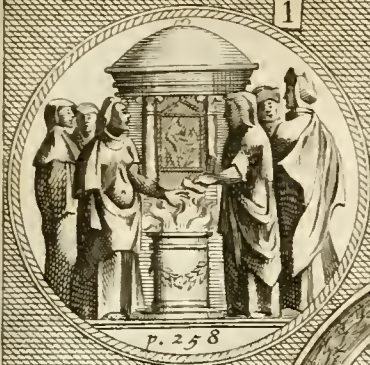
Purpuream rapido qui vehit axe diem.

Alter

1

Lib. IV.

m

p. 258

p. 258

F

p. 756.

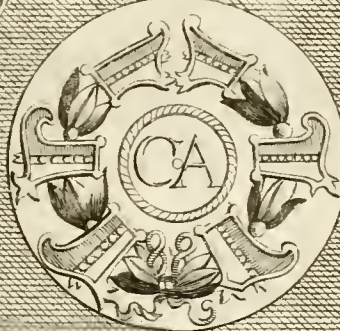
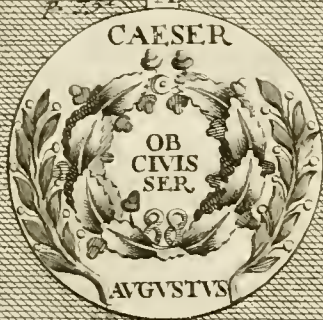
A

Lib. X.

Lib. X.

B

p. 751.

F

p. 756.

C

p. 751.

D

G

p. 258

*Altera gramineo spectabis Equiria campo,
Quem Tiberis curvis in latus urget aquis.
Qui tamen ejecta si forte tenebitur unda,
Calvus accipiet pulverulentus equos.*

Significat Ovidius, *Equiria* hæc in campo Martio juxta Tiberim non fuisse celebrata, nisi Tiberis inundasset. Tum enim in montem *Calium* translata, unde in eo monte locus dictus *Campus Martialis*, in quo *Equiria* solebant fieri, si quando aquæ Tiberis Campum Martium occupassent. *Festus*.

Idibus Martii *Anna Perenna* festum erat, in quo largioribus poculis indulgebant, & pro cyathorum numero annos mutuo precabantur, de quo festo ita scribit Ovidius 3. Fast. vers. 523.

*Idibus est Anna festum gentile Perenna,
Non procul à ripis advena Tibri tuis.
Plebs venit ac virides passim disiecta per herbas
Potat, & accumbit cum pare quisque sua.
Sub Jove pars durat, pauci tentoria ponunt,
Sunt quibus è ramis frondea facta casa est, &c.*

Causas cur *Anna* festum tanta lætitia fuerit celebratum, *Ovidius* duas refert; quarum una est, quod ii, qui *Annam Perennam* apud *Æneam* exulantem, & post uxoris ejus *Lavinia* insidias fugientem quæsierant, responso accepto, esse eam *Nympham Numici* amnis, totum illum diem in agris lætis conviviis celebrarint. Altera, quod *Anna* anus quædam *Borillis* oriunda, plebi seditiosa in montem sacrum digressa, & penuria laboranti, quotidie liba attulerit, & diviserit, in cujus rei memoriam plebei pace cum *Patriciis* facta, hoc festum solenne instituerint. De priori causa ita scribit *Ovid.* 3. Fast. vers. 649.

*Sidons interea magno clamore per agros
Quaritur, apparent signa notaque pedum.
Ventum erat ad ripas, merant vestigia ripis,
Sustinuit tacitis conficius amnis aquas.*

*Ipsa loqui visa est: Placidi sum Nympha Numici,
Anne perenne latens Anna Perenna vocor.
Protinus erratis læti vescuntur in agris,
Et celebrant largo seque diemque mero.*

Alteram causam his explicat versibus:

*Hæc quoque, quam referam, nostras pervenit ad aures
Fama, nec à veri dissidet illa fide.*

*Plebs vetus, & nullis etiam tunc tuta Tribunis
Fugit, & in satvi vertice montis erat, &c.*

Idem etiam subjicit hoc die festo puellas, jocosa quadam & obscena carmina cantare consuevisse, tam ob causam, quod *Anna* inter divos relata, & à *Marte* precibus sollicitata, ut *Minerva*, cujus amore tenebatur, nuptias sibi conciliaret, eum deluserit, affirmans se inflexisse *Minerva* animum, eamque paratam esse ad conjugium: in cujus tamen locum ipsamet flammæ, tanquam nova nupta velata ad *Martem* deducta, & dolus detectus fuit, quam narrationem *Ovid.* his versibus concludit:

*Ludis amatorem chara nova nupta Minerva,
Nec res hæc Veneri gratior ulla fuit.*

*Inde joci veteres obscænaque dicta canuntur,
Et juvat hanc magno verba dedisse Deo.*

Idem dies dictus est *Paricidium*, quod *C. Julius Cæsar* Dictator à conjuratis in Senatu collecto in curia Pompeji, xxiii. vulneribus confosus est, de qua re *Suetonius* in *Cæsare*, capite penultimo, *Florus* Epitoma Liviana libro 116. *Plutarchus*, *Ovidius*, *Dio*, & alii multi. Est & hoc non abs re meminisse, *P. Cornelium Dolabellam* Consulem, ut est apud *Appianum* lib. 2. de bellis civilibus, legem tulisse, ut hic dies, quo *C. Julius Cæsar* interfectus esset, in posterum natalis urbis haberetur, quasi scilicet hac *Julii Cæsaris* nece libertas Reipub. restituta esset.

xvi. Kalendarum Aprilis, qui est dies Martii xvi. *Liberalia* erant, sic in Calendario notata.

D. LIB. NP. Hoc est, *Liberalia*, Nefastus primo.

LIBERALIA, inquit *Festus*, Liberi festa, quæ apud Græcos dicuntur *Λιβερίαι*. *Varro* libr. quinto de lingua Latina: *Liberalia* dicta, quod, per totum oppidum eo die sedent sacerdotes Liberi, hedera coronata anus cum libeis & foculo pro emptore sacrificantes. In libris *Saliorum*, quorum cognomen *Agonensium*, forsitan hic dies ideo appellatur potius *Agonia*. Quem locum explicans *Adrianus Turnebus*, vir eruditissimus, in iis Commentariis Varronianis, quos post obitum ipsius hæredes in lucem dederunt, ait, *sedere*, hic significare feriari, & per foculum ignitabulum intelligi, parvumque focum, quo usi veteres fuerint, cum rem divinam extra templa in locis non sacris, aut in quibus ara non erat, facerent. Unde *Cicero* pro Domo: *C. Attinus* bona *Q. Metelli* consecravit, foculo posito in rostris, adhibitoque tibicine. Hæc ille. Quod *Varro* dicit, in libris *Saliorum* hunc diem *Agonia* appellari, idem confirmat etiam *Masurius*, qui libro 2. Fastorum, ut est apud *Macrobium* lib. 1. Saturnaliorum, cap. 4. *Liberarium* diem à Pontificibus *Agonium* Martiale appellari scribit. Rituum, qui *Liberilibus* observabantur, causas diligenter explicat *Ovid.* multis versibus, quos legere potes, nos aliquos tantum adducimus. Sic igitur scribit 3. Fast. vers. 725.

*Carminis hujus opus, causas exponere; quare
Vilis anus populos ad sua liba vocet.*

*Ante tuos ortus ara sine honore fuerunt,
Liber, & in gelidis herba reperta focis, &c.*

Et paulo post vers. 761.

*Melle pater fruitur, liboque infusa calenti
Jure repertori splendida mella damus.
Faxmina cur præsiti, non est rationis opera,
Femineos thyrsos concitat ille choros, &c.*

Eodem etiam *Liberalium* die, toga libera adolescentibus pueritiam egressis dabatur, cujus rei causas *Ovidius* commemorat quatuor, de quibus ipsum audire placet. Sic inquit: *ibid.* vers. 771.

*Restat, ut inveniam, quare toga libera detur
Luciferis pueris, candide Bacche, tuis.
Sive quod ipse puer, semper, juvenisque videris,
Et media est ætas inter utrumque tibi, &c.*

De toga, & aliis vestium generibus dicemus suo loco.

Hoc etiam die & præcedenti ibatur ad *Argeos* ut *Ovid.* docet. *Argei* loca erant in Urbe, ubi sacra fiebant, à Numa consecrata. *Liv.* libr. 1. Locaque sacris faciendis, quæ *Argeos* Pontifices vocant, dedicavit: qualia viginti septem per quatuor primas Urbis partes dispersa fuisse, ex *Varrone* discimus, qui lib. 4. de lingua Latina scribit: Reliqua Urbis loca olim secreta, ut *Argeorum* sacra in 7. & 20. partes Urbis sunt disposita. Horum etiam verborum hunc esse sensum *Josephus Scaliger* in Conjectaneis docet, *Argeorum* sacraria 27. diffusa esse per quatuor illas Urbis partes, sive tribus urbanas, in quas Urbs primum distributa fuit: quod & ex sequentibus pagellis *Varronis* manifestum sit. *Argeos* autem, inquit *Varro*, putant dictos à principibus, qui cum Hercule Argivo venerunt Romam, & in Saturnia subsederunt, &c. Festus: *Argei* (quamvis in vulgatis sit *Argea*) loca Romæ appellantur, quod in his sepulti essent quidam Argivorum illustres viri. Apud *Agellium* libro 10. cap. 15. Lex de Flamine Diali extat, ut cum iret ad *Argeos*, neque caput comeret, neque capillum depeceretur. De *Argeis*, quæ effigies scirpeæ erant, & singulis annis per virgines *Vestales* in Tiberim jaciebantur, paulo post dicemus.

XIV. Kalend. Aprilis, qui est XIX. dies Martii *Quinquatria* incipiebant & quinque dies continuabantur, quorum sic meminit Kalendarium.

F. QVIN. N. Hoc est, *Quinquatrus*, Nefastus.

QUINQUATRUS, inquit *Varro*, hic dies unus à nominis errore observatur, proinde ut sint quinque, dictus ab Tusculaneis. Post diem sextum Eidus similiter vocatur *Sextatrus*: & post diem septimum *Septimatrus*: sic hic, quod erat post diem quintum Eidus, *Quinquatrus*. In quam sententiam *Festus* ita scribit: *Quinquatrus* appellari quidam putant à numero dierum, qui fere his celebrantur, qui scilicet erant, tam Hercule, quam qui triduo Saturnalia, & totidem diebus *Compitalia*. Nam omnibus his singulis diebus sunt sacra. Forma autem vocabuli ejus, exemplo multorum populorum Italicorum enuntiata est, quod post diem quintum Iduum est is dies festus, ut apud Tusculanos *Triatrus*, & *Sextatrus*, & *Septimatrus*, & Faliscos *Decimatrus*: Minervæ autem dicatur eum diem existimant, quod eo die ædes ejus in Aventino consecrata est. Hactenus *Festus*. De *Quinquatribus* & ritibus ac ceremoniis, quæ illis diebus observari solebant, ad hunc modum scribit *Ovid.* 3. Fastor. vers. 809.

*Una dies media est, & sunt sacra Minerva,
Nominaque à junctis quinque diebus habent.
Sanguine prima vacat, nec fas concurrere ferro,
Causa, quod est illa nata Minerva die.
Alteræ, tresque super strata celebrantur arena,
Ensis exsertis bellica læta Dea est, &c.*

Ultimo *Quinquatrum* die, qui est dies Martii XXIII. Latine x. Kalend. April. dicitur, *Tubilustrium* erat. Sic enim habet Kalendarium:

B. TUBIL. NP. Hoc est, *Tubilustrium*, Nefastus primo.

Tubilustrium, inquit *Varro*, appellatur, quod eo die in atrio Sutorio sacrorum tubæ lastrantur. *Festus*, quemadmodum *Josephus Scaliger* legendum censet, *Tubilustria* dies, quibus diebus adscriptum, in atrio Sutorio agna tubæ ut lustrentur, ab eis tubis appellant, quod genus lustrationis ex Arcadia, Pallante eo transferente, venisse dicunt: *Ovidius*:

*Summa dies è quinque tubas lustrare canoras
Admonet, & forti sacrificare Dea.*

Dies proxime sequens, qui est XXIV. Martii in Kalendario ita notatus est:

C. Q. KEX. C. F. Hoc est, *Quando Rex comitiavit*, fas.

Dies qui sic vocatur. *Quando Rex comitiavit*, fas, inquit *Varro*, dictus ab eo, quod eo die *Rex sacrisculus* itat ad comitium (hic enim *Scaligero* placet, cum vulgati habeant, *dicat*) ad quod tempus est nefas ab eo fas. Itaque post id tempus lege actum scæpe. *Festus*, sive potius *Paulus* mutilator ejus: *Quando*
Rex.

Rex comitiarum, fas, in fastis notari solet, & hoc videtur significare, quando Rex sacrificulus divinis rebus perfectis in comitum venit: ex quibus tamen verbis nihil certi intelligi potest. Ut autem dici hujus celebritas, & ritus cognoscantur, sciendum est *Regi sacrorum* neque magistratum gerere, neque verba ad populum habere fas fuisse. Propterea in comitum ire illi non licebat, nisi hoc die, qui notatus est in fastis. Ibat enim in comitum sacrificii causa quo properanter parato protinus fuga se è comitiis eripiebat. Docet hoc *Plutarchus* in *Question. Romanis*, quæst. 63. his verbis: Cur *Regi sacrorum* magistratum gerere, aut orationem ad populum habere non licet? An quod antiquitus Reges pleraque & potissima sacra peragebant, inque immolandis hostiis sacerdotibus aderant, cum vero modum non servarent, sed superbe, iniqueque dominarentur, Græci plerique iis omnem ademerunt potentiam, id tantum relinquentes, ut Diis sacra facerent. Romani autem Regibus omnino ejectis, sacrificiis alium præfecerunt, neque magistratum gerere eum, neque cum populo agere finientes, ut nunquam, nisi in sacris servire, & in gratiam Deorum sustinere regnum viderentur? Sane à majoribus tradito ritu, ante comitum *Rex sacrorum*, postquam rem divinam fecit, fuga sese inde è foro proripuit. Hæc *Plutarchus*.

Die xxv. Martii, qui est 11x. Kalend. Aprilis, *Hilaria* erant, cujus tamen festi neque *Kalendarium*, neque *Ovidius* meminerunt. *Macrobius* autem libro 1. cap. 21. de eo sic scribit: Ad 11x. Kalend. Aprilis celebratur exordium lætitiæ, quem diem *Hilaria* appellant, quo primum tempore sol diem longiorem nocte protendit. Celebrabantur *Hilaria* in honorem *Matriæ Deum*, quod & ex *Macrobio* constat, & ex *Lampridio*, qui in *Alexandri Severi* vita ita scribit: *Kalendis Januariis* & *Hilaris Matriæ Deum*, & *Iudis Apollinibus*, & *Jovis epulo*, & *Saturnalibus*, & hujusmodi festis diebus *Festanus*, &c. loquitur de temperantia & frugalitate *Alexandri*. *Flavius Vopiscus* in *Aureliano*: *Hilaribus*, quibus omnia festa & fieri debere scimus, & dici. Ad quem locum *Joannes Baptista Egnatius* annotat: *Hilaria* Pani Deo, omnium auctori, dicata esse, male opinor. Contrarium enim docent hæc, quas adduxi auctoritates, & *Turnebus* libro 24. *Adversariorum* cap. 45. ubi maximum *Dionysii* interpretem citat in hæc verba de *Hilaribus* scribentem: ἥσαν τινος ἡμέραι τῆς εἰδωλοπύργου, & ἡμέρας ἐκείνων, καὶ αἱ ἐπὶ τῶν ἰδίων καὶ ἰατρῶν, αἱ ὅταν τις ἑξημερῶν, ἢ ἑὺν ἐνστάτῃ. αἱ δὲ κοινὰ καὶ δημοσία ἡμέρα ἐκείνη, αἱ ὅταν βασιλεὺς ἀναγορεύῃ τὰς δημοσίας ἡμέρας παύσας, καὶ ἐπὶ πένθημα ἐκ ταύτης ὀρεῖται ἑξῆς, ἀλλὰ καὶ θῆται καὶ θυσιαι, καὶ ἐκείνη ἡμέρα διετελεῖτο δημοσίαι, καὶ ἐπὶ πένθοντες ἱππῶντο, καὶ ἐδύσαν καὶ ἐκ διαχίτης ἀπαύσεις διήγον τὰς ἀεικλίνας ἡμέρας ταῖς τοιαύταις ἡμέραις. ὅδ' ἡ ἡμέρα ἐστὶν ἰδιὰ τῶν παλαιῶν εἰς τοὺς τ' ἡμετέρας τ' θεῶν ἀντὶ τῶν, μάλιστα δὲ θυσιῶν, αἱ ἐπὶ δημοσίαι ἐκ τῆς αἰῶνι τ' παρ' ἀρχαίους θυσιῶν. Quæ verba ita reddi possunt: Habebant aliquot dies idololatrarum, seu idolorum cultores, quos nuncupant *Hilarios*. Horum autem dierum alii erant privati, & *Hilarii* appellabantur, veluti si quis celebraret nuptias, aut si filius aliqui natus fuerit, alii vero erant vulgares & publici, qui *Hilaria* nominabantur, ut cum Rex aliquis publice proclamatus, publicas *Hilarias* subditis exhibebat, & his quidem diebus neque lugere licebat, sed spectacula & sacrificia quotidie perficiebantur publice: quin & judicia haberi cessabant, ludos spectabant, & conviviis continuis peragebant dies *Hilarii* deputatos. Erant autem *Hilaria* festum proprium Romanorum in honorem *matriæ Deum*: imo vero demonum, quemadmodum inquit *Demophilus* in libro de sacrificiis antiquorum. Caterum & *Herodianus* in *Commodo*, libro 1. suæ historiæ, docet hæc festa principio veris celebrata fuisse, maxima populi lætitia, & nobilissima pompa, quovis è populo insignia cujusque dignitatis mentiente atque simulante, libere & impune, ut interfecti magistratus à simulatore plerumque non possent: ubi tamen *Hilariorum* nomen non habet.

Tres ubi luciferos vomens præniserat Eos,
Tempora nocturnis aqua diurna serens.
Inde quater pastor saturos ubi clauferis hœdos,
Cannuerint herba rore recente quater:
Jactus adorandus, cum quo concordia mitis,
Et Romana salus, araque pacis erit.

Ultimo Martii die Lunæ sacra fiebant in monte Aventino. *Ovid.*

Luna regit menses, hujus quoque tempora mensis
Imit Aventino Luna colenda iugo.

Quidam hos versus de *Diana Aventina* accipiunt, quos reprehendit *Lilius Gyraldus*, Lunæ taurus mactabatur, quod cornua hæeret similia cornibus tauri.

Pridie Kalendas Aprileis, *Mater Deum*, magna pompa à Gallis ad *Almonem* fluvium producebatur, qui non procul ab Urbe Tiberi miscetur, ibique ad confluentem duorum annuum abluebatur veteri instituto. Nam quo primum die ex Asia illuc est advecta, à sacerdote lota est, isque mos postea per singulos annos est servatus, & dies ille dictus, *Lavatio Matriæ Deum*. *Arnobius*: *Lavatio* Matriæ Deum est hoc. *Lucanus* in 1.

Et lotam parvo revocant Almone Cybelæ.

Ovidius lib. 4. Fastorum.

*Est locus, in Tiberim quo lubricus influit Almo,
Et nomen magno perdit in amne minor.
Illic purpurea canus cum veste sacerdos
Almonis Dominam, sacraque lavit aquis.*

Prudentius in Romano:

*Nudare plantas ante carpentum scio
Proceres rogatos matris Idae sacris.
Lapis nigellus evebendus effedo,
Muliebris oris clausus argento sedet:
Quem dum ad lavacrum praeundo ducitis,
Pedes remotis atterentes calceis,
Almonis usque perventis rivulum, &c.*

Meminerunt hujus *lavationis* etiam Papinius, Silius Italicus, Martialis, atque alii. Haecenus de Martio, sequitur Aprilis.

AD CAP. V. PARALIPOMENA.

De Crepusculo, Kalendis, Kalendario, Ephemeridibus.

Carptim & sine ullo certo ordine, quædam percurramus. Crepusculum est tempus illud, quum noctescere incipit. Erant autem, qui existimant, crepusculum etiam esse dubiam illam lucem, antequam diescat, cum apud priscos, & probatos auctores, solum illud tempus sub vespere esse perpetuo reperiatur, diluculum vero sub aurora. Inducti illi in errorem versibus Ovid. epist. 14. Hypermetra Linceo:

*Sed tamen experiar, modo falsa crepuscula terris,
Ultima pars noctis, primaque lucis erat.*

Sed corruptissime ita legitur, melius enim in MS. codice Achilii Statii Neapolitani, & observavit Hercules Ciosanius, non male de cive suo meritis:

Ultima pars lucis, primaque noctis erat.

Luctat. Placid. ad v. 340. l. i. Thebaidos Papinianæ. Crepusculum dicitur, quod inter finem diei est, & exordium noctis, unde & decrepiti senes dicuntur, jam prope occasum salutis, & initium mortis, utrumque enim tempus offendit, & diei initium, & extremum noctis, siue crepuscula, quia præcedentis solis radii percutiuntur à crepusculo, id est, ab extrema parte noctis.

Ipse Statius:

*Sed nec puniceo rediturum nubila cælo
Trombere jubat, nec rarefcentibus umbris
Longa repercussu nituere crepuscula Phæbo.*

P. Ovid. lib. 1. Amor. eleg. 4.

*Qualia sublucent fugiente crepuscula Phæbo,
Aut ubi nox abiit, nec tamen orta dies.*

Et lib. 11. Metamorph.

- - - dubiaque crepuscula lucis.

In MS. codice Stephani Pighii erat:

- - - dubiaque crepuscula noctis.

M. Martian. Mineus Capella l. 2. in fine, de Nupt. Mercurii & Philologiae, aliter videtur sentire:

*Quæ tam morosis implicata duclibus
Tenui lucernam palpitare lumine
Cœgis insans immitens crepusculum.*

Scio viros doctos crepusculum cum diluculo confudisse, quod Græcis *λυγέρος* & *ἀγχινοεργός*, Fello exponente primum tempus lucis; *δύο* τὸ *λὸς* φωτός, ab alba seu albescente luce. Sed potior Josephi Scaligeri in observationibus suis & castigationibus in Festum, opinio, qui *δύο* τὸ *λὸς* ἀπὸ *ἀπὸ* luce, desumit; ea enim vox antiquis lucem significabat. Aliis hoc displicet, quum tempus illud sic dictum velint, quod prima nascente luce lupi exant ad postum, maxime idoneo ad venatum tempore. Scholiast. Apollonii Rhodii, & Ælian. l. 5. histor. Animal. & in professione ad venationem Hippolytus apud L. Senecam in Tragædia ejusdem act. 1. sc. 1.

*Dum lux dubia est, dum signa pedum
Roscida tellus impressa tenet.*

Oppian. Cilix lib. 1. Cyneg. v. 135.

*- - - κίχμαι δ' ἴσ' ἀέθρον ἰκάνει
Πατρὶν' ὡς ἀμφιμάχη.*

- - - Jubeo vero in certamen descendere

Primum sub crepusculum, id est, diluculum.

Malo tamen distingui illa duo diei tempora, ut antea admonui. idem L. Seneca Troade act. 2. sc. ult.

Dum premittur dubius nocte vicina dies.

Idas pastor apud Calpurnium Siculum Bucolico carmine Ecloga 2. in fine:

*Carmina possit Amor, nec fistula cedit Amori,
Sed fugit ecce dies revocatque crepuscula vesper,
Hinc tu Daphni greges, illinc agas Alphesibæus.*

Rutil. Numatian. Gallus Itinerarii sui lib. 1.

*Rosida puniceo fultere crepuscula cælo,
Pandimus obliqua lincea flexa sinu.*

Adi ad Julium Pollucem l. 1. Onomast. c. 7. Isidorus Hispalensem lib. 5. Etymologiar. cap. 31. qui dubie; Crepusculum est dubia lux: nam creperum dubium dicimus, hoc est, inter lucem & tenebras. Eadem Nonius Marcell. c. 1. num. 45. Pacuvius Duloresse.

Non vetet animum agritudine in re crepera confici.

Accius Phœniss.

*Quæ ego cuncta esse fluxa in mea re crepera
Conferi.*

Ambrosio D. Paulinus Nola episcopus, licet contra Grammaticos, Natali sexto D. Felicis.

*Jamque rubeabant rumpente crepuscula mane,
Noctis & extrema fusa rarefcentibus astris,
Luce subobscura, vel subducentibus umbris,
Caperat ambiguus rerum referare colores.*

De Kalendis nihil est, ut puto, repetendum, quum vulgata sint omnia, tantum advertendum, receptiorem usum neotericorum Kalendas scribere, cum lapides antiqui, & prisci scriptores Victorinus Afer, Diomedes Grammaticus l. 2. c. 1. Terent. Scaurus, & ipse Grammaticus Servius Maurus, quorum quidam Kalendas, alii Kalendar, probant dicti. Videatur Servius ad illud l. 8. Æneid.

- - - Tuique seni, Curibusque severis.

Apponam quædam marmoris antiqui fragmenta. Primum est: A. ATINIO. A. F. PAL. PATERNO. SCRIB. ADIL. CUR. HON. USUS. AB. IMP. EQUO. PUBL. HONOR. PRÆF. COH. II. BRACAR. AUGUSTAN. TRIB. MIL. LEG. X. FRENTENS. A. DIVO. TRAJANO. IN. EXPEDITION. PARTHICA. DONIS. DONAT. PRÆF. ALÆ. VII. PHRYG. CUR. KAL. FRABATERNOR. NO. VOR. ATINIA. A. F. FAUSTINA. PATRI. OPTIMO. FECIT.

Alterum reperi his verbis conceptum, quod adscribam, ex hortis Capensibus Romæ:

M. AURELIO. AUG. LIB. ONESIMO. CUBICUL. ET.

ET. A. LOCIS. CUBICUL. STATI. M. AURELIUS. DIONYSIUS. PATRONO. PIENTIS-SIMO.

ET. BENEMERENTI. FEC. OSSUA. POSITA. SUNT. VI. IDUS. NOVEMBER. CRISPINO. ET. ELIANO. COS. ARA. XV. KAL. JANUAR. Tertium ibidem loci visitur, in hac verba: SYLVANO. SANCTO. L. VALLIUS. SOLON. PORTICUM. EX. VOTO. FECIT. DEDICAVIT. KAL. APRILIB. PISONE. ET. BOLANO. COS.

Adi ad lib. 2. supra hujus operis cap. 8. ubi de Mithra seu Sole; transcripsi enim ibi veterem lapidem, qui huc facit, adde & istum erutum in hortis Colotianis.

FORTUNÆ. AUG. L. LICINIUS. L. F. PALATINA. SABINUS. VOT. D. D. XIV. KAL. FEBR. M. JUNIO. SILANO. ET. L. NORBANO. COSS. Denique in domo Episcopi Ferratini:

SIGNUM. GENIUM. CENTURIÆ. CUM. EDICULA. ET. MARMORIBUS. EXORNATA. ET. ARAM. SUA. PECUNIA. FECIT. DEDICAVIT.

KALEND. MAJ. IMP. COMMODO. III. ET. BURRO. COSS.

Qui plures inscriptiones super hoc vocabulo capis, consule Aldum Manutium in Orthographia sua, pag. 452. qui quadraginta quatuor veterum lapidum fragmenta collegit; & aliis id ante illum effectum.

Hinc calendarii librum vocabant, in quo accepti expensique ratio continebatur. Q. Florens Terullian. lib. de habitu muliebri in fine. Graciles aurium cutes calendarium expendant. L. Seneca lib. 1. de benef. cap. 2. Nemo beneficia in calendario scribit, nec avarus exactor ad horam & diem debitorem appellat. Et lib. 7. cap. 10. Quid sanus, & calendarium, & usura, nisi humane cupiditatis extraneam naturam quesita nomina? Etepi. 88. Quia magnus calendarii liber evoluitur. Scavol. IC. l. 27. ff. de instrum. vel instrum. leg. §. libert. respondit verbis, quæ proponerentur, contineri, nisi manifeste contrariam voluntatem exhibere des approbant, in eo fundo instrumenta calendarii (in Pandectis Florentinis, calend-ria) & nummos reliquit, responsum est, de nummis quoque, ut supra. Coriipp. African. lib. 2. de laudib. Justinii Minoris Augusti, num. 10.

Thefauros fidei privatos ferre ministris Imperat, innumera mox advenere cæterva, Fortia centenis onerata brachia libris.

Ratio nominis impositi hæc erat, quod Calendis singulis collybista pecunias saniori exponendas in foro haberent. Helen. Acron, & alii interpretes Horatii lib. Epod. od. 2. in fine:

Omnem relegit Idibus pecuniam,
Quærens Calendis ponere

Sed suffus de scenerandi ritu disseram, & speciebus usuræ, legibusque, quibus seu sublatum, seu permixtum focnus, infra hoc opere l. 8. c. 20. Interim calendaria Ephemerides dici lego apud M. Tullium orat. pro Quintio. Sextum Propertium l. 3. eleg. 22.

Me miserum, hic aliquis rationem scribit avari,
Et ponit duras inter Ephemeridas.

P. Ovid. lib. 1. Amor. eleg. 12.

Inter Ephemeridas melius, tabulæque jacerent,
In quibus amissas fletet avarus oper.

Interim hoc monumenti antiqui fragmentum adscribam, quod Beneventi extat.

C. OCTAVIO. C. F. PAL. MODESTO. AUGUR. II. VIR. I. D. QUÆST. II. PRÆF. FABR. ROMÆ. PRÆF. COH. II. PANNONIOR. PRÆF. COH. III. ITYREOS. TRIB. MIL. LEG. IV. SCYTHIC. CURAT. REIP. ÆCANOR. ITEM. HONORATO. AD. CURAM. CALENDARI. REIP. CANUSINOR. A. DIVO. TRAJANO. PARTHICO.

ET. AB. IMP. HADRIANO. AUG. HIC. OPUS.

QUADRIGÆ. CUM. EFFIGIE. IMPERATORIS. HADRIANI. DEDICAVIT.

Nec tantum in privatis adibus civium, liber ille, calendarium vocabatur; sed in exercitu, & publicis collegiis, quod ad hunc diem observatum est, quod sciam; quum tamen & Iduaria & calendaria publica reperiam nominari in veteri lapide, cujus verba exscribo ex Wolfsgaogo Lazio l. 2. commentarior. Reip. cap. ult.

L. VAL. L. FIL. CAL. FAVENTINO. II VIRALI. QUI. ANNONA. FRUMENTARIA. EMPTA. PLEBEM. ADJUVIT. ET. OB. ALIA. MERITA. EJUS. COLLEGIA. CALENDARIORUM. ET. IDUARIA. DUO. CIVI. GRATISSIMO. POSUERUNT.

De solemnitate Calendarum Januarii mensis, repete quæ de mensur dicta supra hoc opere lib. 1. Reg. 4. & lib. 2. cap. 3. & res perspicua satis per se ulteriori non eget disquisitione.

AD CAP. VI. PARALIPOMENA.

Fornacalia, Terminalia.

De diebus atris, fastis, nefastiisque locus erit dicendi infra cap. 9. Nam in omnibus pene mensibus illi intercurreunt.

Fornacalia, eorumque ritus explicantur à Plutarcho. Problem. Rom. cap. 59. Lactant. Firmiano lib. 1. Divinar. Institut. c. 20. P. Ovid. lib. 2. Fast. & lib. 6. Fastor.

Sola prius furnis torrebant farra coloni,
Et Fornacali sunt statæ sacra deæ.

Nomen à Fornace deæ desumptum, five, ut aliis placet, ab igne, qui Græcis ὄρε appellatur. Isidor. lib. 19. Etymologiar. cap. 6. Et diu Romani sola pulte visitabant, incognito panis usu, ut ostendit lib. 1. supra hoc opere, cap. 14. ubi molarum manualium vetustatem, pinfendique panis rationem probavi.

Terminalia à Terminio deo (de quo D. Augustin. lib. 7. de Civit. Dei, c. 7. Angelus Politian. Miscellaneor. c. 36.) ut docui l. 2. c. 20. supra hoc mense Februuario, magna rusticorum solennitate celebrabantur: sed variato pro seculorum ratione cultu, quippe Numa nihil animatum ei immolari volebat deo, ut est apud Plutarchum in vita ejus & cap. 14. Problem. Rom. postea tamen mutata cæsa fuit sacrificandi ratio, & Terminio animata, ut cæteris diis, cæsa hostia: M. Cicero Philip. 12. & alii: vel porca. P. Ovid. l. 2. Fastor.

Nec queritur, lactens cum sibi porca datur.
Aut agnus idem eodem loci:

Spargitur & cæso communis Terminus agno.
Q. Horat. lib. Epod. od. 2. & interpretes ibidem:

Vel agna festis cæsa Terminalibus.

Corrigendus interea Servii Honorati codex depravatus ad v. 446. l. 9. Æneid. Cum omnes dii libenter inde migrassent, Terminus solus, hoc est, limbum deus, descendere noluit, sed illic remansit, tum de hoc ipso sacrificatum est, & deprehensum, quod Terminus cum Jove remanens, æternum urbi imperium cum religione significaret, unde in Capitolio prona pars telli patet, qua lapidem ipsum Termini (malim Terminum; nam è lapide Terminus, Hieron. Magius Miscellancor. l. 4. c. 7.) spectat, nam Terminio non nisi sub clivo sacrificabatur. apertum & pudendum vitium, legendum est omnino, non nisi sub divo sacrificabatur. Notissima quippe res est, ingens & vatulum fuisse foramen (sub divo, vel divo vocat) in templis omnibus Termini.

Denique locus est T. Livii 5. Decad. l. 3. de Terminalibus non adeo obvis: Hoc anno intercalatum est, tertio die post Terminalia, Kalendæ intercalares fuere. Sed diligenter, & multiscia lectione discuit Marcellus Donatus Ponzanus in Scholiis suis, quæ consule, ex quibus totam intercalandi methodum, formamque percipere non erit difficile.

Neque attingit legem Numæ Pompili vulgatissimam huc transferre, qui Terminum exarsit, ipse & bos sacer esto. Andreas

dicat Alciatus IC. Emblem. 157. formam Terminum seu imaginem expressit eleganter:

*Quadratum inscribitur firmissima tessera signum,
Stat errata super pectore imago tenus.*

Et sese nulli presertur cadere, talis

Terminus est.

Erat etiam hic de Lupercalibus sermo instituendus, sed præoccupavi lib. 3. supra cap. 2.

C A P. VIII.

De mense Aprili, & diebus in eo festis.

Ex ordinatione Romuli Regis, *Aprilis* secundus anni mensis fuit, uti supra ex *Macrobio* audivimus, quod & alii scriptores cum eo multi testantur. Unde nomen habeat, de eo inter vetustissimos etiam auctores non convenit. Alii enim dictum cum volunt, quasi *Aphrilem*, à spuma quam Græci vocant *ἀφρῆ*, unde orta *Venus* creditur. Et hanc Romuli asserunt fuisse rationem, ut primum quidem mensē à patre suo *Marte*, secundum à *Æneæ* matre *Veneri* nominaret: ut hi potissimum principia servarent, à quibus esset Romani nominis origo, unde in sacris quoque *Martem* Patrem, *Venerem* genitricem vocabant. Alii putant Romulum vel altiore prudentia, vel certi numinis providentia, ita primos ordinasse menses, ut cum præcedens *Marti* esset dicatus, Deo plerumque hominum necatori, secundus *Veneri* dicaretur, quæ vim ejus, quasi benefica, leniret. Sed *Cincius* in eo libro, quem de fastis reliquit, ait, imperite quosdam opinari, *Aprilē* mensē antiquos à *Veneri* dixisse: cum nullus dies festus, nullumque sacrificium inigne, *Veneri* per hunc mensem à majoribus institutum sit: sed nec in carminibus quidem *Saliorum* *Veneris* ulla, ut cæterorum cœlestium laus celebraretur. *Cincio* etiam *Varro* consentit, affirmans, nomen *Veneris*, ne sub Regibus quidem apud Romanos, vel Latinum, vel Græcum fuisse, & ideo non potuisse mensem à *Veneri* nominari: sed cum fere ante æquinoctium vernali, triste sit cœlum, & nubibus obductum, sed & mare navigantibus clausum, terræ etiam ipse aut aqua, aut pruina, aut nivibus contegantur, eaque omni verno, id est, hoc mense, aperiantur: arbores quoque, nec minus cætera, quæ continet terra, aperire se in germen incipiunt: ab his omnibus mensem *Aprilē* dici merito credendum, quasi *Aperilem*, sicut apud Athenienses *ἀπρίλιος* idem mensis vocatur, ab eo, quod hoc tempore cuncta florescant. Non tamen negat *Verrius Flaccus* hoc die postea constitutum, ut matronæ *Veneri* sacrum facerent. Hæc fere *Macrobius*. *Varro* lib. 4. de lingua Latina: Secundus mensis *Aprilis* (ut *Fulvius Flaccus* scribit, & *Junius Gracchus*) à *Veneri* dictus, quod ea sit *Ἀφροδίτη*, cujus nomen ego, antiquis literis, quod nunquam inveni, magis puto dictum, quod ver omnia aperit, *Aprilē*. De utraque vocis hujus etymologia etiam *Plutarch.* in *Numa*, & *Ovid.* multa, ut de aliis taceam, meminere: posterior tamen sententia pluribus probatur. *Joannes Goropius Becanus* in *Croniis* opinatur, *Aprilē* hunc mensem dictum fuisse à *Cymbrico Operil.* & per syncopen *Opiril.* quod inter eos menses, qui tellurem recludunt, sit excellentissimus. Cæterum hic mensis, qui in *Veneris* tutela fuit, ex ordinatione Romuli & Julii Cæsaris dies habuit xxx. ex ordinatione autem *Numæ* xxix. ex quibus quinam festi fuerint, ordine videbimus.

De diebus mensis Aprilis festis.

C. K. APR. N. Kalendæ Aprilis, Nefastus.

Præter alia generalia, singulis Kalendis observata, de quibus supra diximus, *Kalendis Aprilis* *Veneri* sacrum fiebat, cum floribus & myrto, & mulieres festis myrteis redimitæ lavabantur, quod etiam *Plutarchus* docet, cum in *Numa* scribit, hoc mense *Veneri* sacra fieri, & mulieres myrto coronatas, *Kalendis Aprilis* lavare: & *Ovid.* ita canit, *iv. Fast. v. 133.*

Rite Deam colitis Latæ matresque, nurusque,

Et vos quæ vitæ longæque vestis abest.

Aureæ marmoreo redimicula demitte collo,

Nunc alii flores, nunc nova danda rosa est, &c.

Hoc die thure sacrificium fiebat *Fortunæ virili* à virginibus: cujus causam recitat *Ovidius* hanc, quod virginis viro maturæ in ejus templum ducerentur, & ibi depositis vestibus, omnia corporis vitia detegerent, sperantes fore, ut ea *Fortunæ* beneficio viros laterent. Versus *Ovid.* sunt, *iv. Fast. v. 145.*

Discite nunc, quare fortuna thura virili

Detis eo, gelida qui locus humet aqua.

Accipit ille locus posito velamine cunctas,

Et vitium nudi corporis omne videt.

Ut regat hoc, celetque viros, Fortuna virili

Præstat, & hoc parvo thure rogata facit.

Placabatur & *Venus Verticordia*, ut animos ab illicito amore averteret. Sic enim Ovid. scribit, v. 151.

*Nec pigeat tritum nireo cum lacte papaver
Sumere, & expressis mella liquata faris.
Cum primum cupido Venus est deducta marito,
Hoc bibit, ex illo tempore nupta fuit, &c.*

De *Venere Verticordia* supra plura attulimus. Pridie Nonas Aprilis, qui est 14. Aprilis, dies erant ludi *Megaleis*, qui dicebantur *Megalestia*, sive ludi *Megalestii*, de quibus Ovidius canit, 14. Fast. v. 179.

*Ter sine perpetuo calum versetur in axe
Ter jungat Titan, terque resolvat equos.
Protinus inflexo Bercynthia tibia cornu
Flabit, & Idæ sista parentis erunt.
Ibunt semimares & mania tympana tudent,
Atque tinnitus ære repulsa dabunt, &c.*

Plura de ludis *Megalestibus* hoc loco non dicemus, sed reservabimus ad proximo sequentem librum, cuius priorem partem ludi proprie consecravimus. De *Matre Deum*, sive *Dea Cybele* diximus lib. 2.

VIII. Idus, qui est 17. dies Aprilis, dies consecrationis templi Fortunæ publicæ in colle Quirinali, de quo Ovidius, 14. Fast. v. 373.

*Postera cum cælo motis Pallantias astris
Fulserit, & nireos luna levarit equos,
Qui dicet, quondam sacrata est colle Quirini
Hæc Fortuna die publica, verus erit.*

De Fortuna publica diximus alibi.

VI. Id. Aprilis, qui est dies mensis ejus XIX. ludi erant ob victoriam *Cæsaris*, quorum item Ovidius sic meminit, v. 377.

*Tertia lux (memini) ludis erit. hæc mihi quidam
Spectanti senior, contiguusque loco.
Hæc ait, illa dies, Lybicus quæ Cæsar in oris
Perfida magnarum contudit arma Juba.*

V. Id. Aprilis referuntur ab Ovidio, & *Lilio Gyraldo* ludi *Ceræris*. In Calendario tantum ludorum sit mentio, & die proximo sequenti ludorum in Circo. Pridie autem Idus, ludorum *Ceræris*. Et ipsi Idibus rursum ludorum. Sic enim habet:

C. N. LUDI. E. N.
D. N. LUDI. INF. N. CERERI LUDI.
CIRCO. G. EID. NP. LUDI.

De his ludis omnibus dicemus libro sequenti.

Idibus Aprilis *Jovi Victori*, & *Libertati* sacra fieri consuevisse, quod eo die templis honorati essent, Ovidius docet his verbis, 14. Fast. v. 621.

*Occupat Aprileis Idus cognomine Victor
Jupiter, hæc illi sunt data templa die.
Hæc quoque, ni fallor, populo dignissima nostro
Attra libertas caput habere sua.*

XVII. Kalend. Maji, qui est dies Aprilis xv. *Fordicidia* erant, teste Ovidio, & Calendario, quod sic habet: A. FORD. NP. LUDI. Hoc est *Fordicidia*, Nefastus primo, Ludi.

FORDICIDIA, inquit *Varro*, à *fordæ* bobus nomen habet. *Bos fordæ*, quæ fert in ventre: quod ea die publice immolentur boves prægnantes in curiis complurcis. A *fordæ* cedendeis *Fordicidia* dicta. *Festus Pompejus* *fordicidiis* boves *fordæ*, id est, gravidæ immolabantur, dictæ à foetu. Idem paulo post, eundem diem *Hordicidia* etiam dici ait, quod *Horda* sit prægnans. *Ovidius* triginta gravidas boves hoc die immolari scribit, pro numero curiarum, in singulis scilicet singulas: aliquas etiam in templo Jovis Capitolini. Versus Ovidii sunt: Ibid. 629.

*Tertia post Veneris cum lux surrexerit Idus,
Pontifices fordæ sacra litare bove.
Fordæ ferens bos est sæcundaque, dicta ferendo,
Hinc etiam sætus nomen habere putant, &c.*

Eodem die virgo *Vestalis* maxima cremabat vitulos, quorum cinis servabatur in templo *Vestæ*, ut inde fustimen fieret, quo populus *Palilibus* purgaretur. Cujus moris meminit *Ovidius*; cum ita pergit:

*Ast ubi visceribus vitulos rapuere ministri,
Sætaque fumosis extra dedere focis:
Igne cremat vitulos quæ natu maxima virgo est,
Luce Palis populos purget ut ille cinis.*

Ceterum *Fordicidiorum* sacrum Numam Regem monitu Fauni instituisse, *Ovidius* multis versibus docet, quorum hic est sensus: Cum *Numa* imperante modo siccitas, modo nimia pluviae sterilitatem facerent, consultum à *Numa* *Faunum*, quam ratione ista sterilitas averti, & Dii placari possent: qui responderit, placandam Deam tellurem esse duabus hostiis, quas tamen una juvenca daret, quod ænigma *Nympha Ageria* de bove gravida sit interpretata. Sic enim *Ovidius* *Faunum* respondentem inducit, 1v. Fast. vers. 667.

*Morie boum tibi, Rex, Tellus placanda duarum,
Detque sacris animas una juvenca duas.
Excutitur terrore quies, Numa visa resolvit,
Et secum ambages, castaque iussa refert, &c.*

Sequenti die, qui est xvi. Aprilis, Latine xvi. Kalend. Maji dicitur, *Octavius Augustus* Imperator salu-
tatus est, testante id ipsum his versibus *Ovidio*:

*Hanc quondam Cytherea diem properantius ire
Jussit, & æthereos præcipitavit equos.
Ut titulum Imperii quamprimum luce sequenti
Augusto juveni prospera signa darent.*

XIX. Die Aprilis *Equiria* erant in Circo maximo, de quibus ante diximus & *vulpes* cum stipulis ardentibus in Circo mittebantur, qui mos originem suam habuit ab adolescente quodam filio cujusdam rustici *Caræolani*: qui cum maturis frugibus vulpem laqueis implicitam comprehendisset, eam stipula involvit, & accenso igni diinxit. Fugiens illa, maturas fruges adussit: quare id singulis annis repetitum est, ut *vulpes Cereri* ob adustas fruges poenas darent. De utroque & *Equiviorum* & *vulpium* adurendarum more *Ovidius*: vers. 679.

*Tertia post Hyadas cum lux erit orta remotas,
Carcere partitos Circus habebit equos.
Cur igitur missa junctis ardentia tadis
Terga serant vulpes, causa docenda mihi est.**

Et post pauca: causam recensens, quam audierit ab hospite quodam *Caræolano* ipsum sic loquentem inducit: 1v. Fast. vers. 691.

*Hoc, ait, in campo (campumque ostendit) habebat
Rus breve cum duro parca colona viro.
Ille suam peragebat humum, sive usus aratri,
Seu curva falcis, sive bidentis erat, &c.*

XIII. Kalend. Maji, qui est dies Aprilis XIX. CEREALIA erant.

CEREALIA à Cerere dicta sunt, in cujus honorem fiebant. Dicebantur hæc etiam Græca sacra, quod, ut *Festus* inquit, ex Græcia translata essent, quæ ob inventionem Proserpinæ matronæ colebant. Quæ sacra dum non essent matronæ, quæ facerent, propter cladem *Cannensem*, & frequentiam lugentium, institutum est, ne amplius centum diebus lugeretur. Hæc *Festus*. Ex quibus constat, à matronis hæc sacra perfecta fuisse, & quidem ritu Græco, neque à lugentibus. Quare & *Livius* scribit libro 22. post *Cannensem* cladem luctum adeo totam urbem opplevisse, ut sacrum anniversarium *Cereris* intermissum sit: quia nec lugentibus id facere fas esset, nec ulla in illa tempestate matrona experts luctus esset. Itaque, ne ob eandem causam alia quoque sacra publica aut privata defererentur, Senatus-consulto dieb. xxx. luctum esse finitum. Et *Festus* author est, minui luctum, cum in casto *Cereris* quis sit, id est, cum quis operetur Cereri. Sic enim hoc verbum intelligendum esse docet *Josephus Scaliger* in conjectaneis ad Varronem, & castigationibus in *Festum*, quod aliqui multum negotii fecit doctis viris, in primis *Jacobo Ravardo* lib. 1. Variorum, cap. 20. & *Theodoro Cantero* lib. 2. Variarum lectionum, cap. 21. Illud quoque non est omittendum, huic Cereris sacrificio duas porcas, unam auream, argenteam alteram fuisse adhibitam: quod ex Capitone Atejo *Sex. Pompejus Festus* his verbis docet. Porcam auream, & argenteam dici ait *Capito Atejus*, quæ etiam numero hostiarum non sint, nomen tamen earum habere, alteram ex auro, alteram ex argento factam adhiberi sacrificio Cereali. De ludis, qui Cereri fiebant, dicemus suo loco.

XI. Kalend. Maji, qui est dies Aprilis xx1. *Parilia*, sive *Palilia* erant, quorum Calendarium sic meminit G. P. A. R. N. P. hoc est: *Parilia*, quæ eadem *Palilia* dicebantur, Nefastus primo. *Ovidius* XII. Kalend. Maji *Palilia* celebrata scribit. Verum nos Calendarium sequimur.

PALILIA, inquit *Varro*, dicta à *Pale*, quod & feræ ei Dex sunt. *Festus* vero: *Pales* dicebatur Dea pastorum, cujus festa *Palilia* dicebantur, vel ut alii volunt, dicta *Parilia*, quoniam pro partu pecoris eadem sacra fiebant. Qui lentius etiam accedit *Dionysius*, scribens. quod incunte vere pro partu quadrupedum agricolæ grati, pastoresque sacra faciant, quodque suo etiam tempore eam diem, si ullum alium Romana civitas singulis annis festum celebravit: Utrum vero jam ante festus fuerit, an vero à Romulo primum propter Urbis initia consecratus sit, ipse dubitare se ait. Ceterum quibus ceremoniis celebritas hujus diei peracta fuerit, multis versibus *Ovidius* in Fastis docet. Primum suffimen erat conficiendum, ex vituli favilla,

favilla, sanguine equi & fabæ culmine: deinde primo diluculo pastor lustrabat oves, & *ovilia*, hac ratione: Inspergebat oves aqua & sulphure, herbaque *Sabina*, & lauro igne succensis, circumcirca ovilia suffibat, quo iussimento pecora piari, morbos depelli, & tabem putabant. Deinde sacrificabatur *Pali Deæ* libo ex milio, lacte, & sapa confecto, tum preces ad eam fiebant, sicuti ab Ovidio est annotatum, quid & quomodo ab hac Dea veteres petere sint soliti. Versus Ovidii, quibus & ceremonias *Paliliorum*, & preces ad *Palem* Deam exponit, hi sunt: 1v. Fast. vers. 731.

*I, pete virginæ, populus, suffimen ab ara,
Vesta dabit, Vesta munere purus eris.
Sanguis equi suffimen erit, vitulique favilla.
Tertia res, dura culmen inane fabæ.
Pastor, oves saturas ad prima crepuscula lustra,
Unda prius spargat, virgaque verrat humum, &c.*

Peractis sacris *pastores* aqua spargebantur, cœnæ apparabantur, & vesperi sub noctem *ignes à rusticis* exiabantur ex stipulis, quos ter transliebant. Sic enim Ovidius:

*Dum licet apposita veluti crateræ camella
Lac niveum potes, purpureamque sâpam.
Moxque per arduas stipula crepitantis acervos
Trajicias celeri strenua membra pede.*

Et paulo ante:

Certe ego transilii postas ter in ordine flammæ.

Cujus moris causas *Ovidius* inquirens septem recitat: vel quia edax ignis omnia purget, ideoque etiam oves: vel quia duo hæc *ignis & humor*, sint causa generationis, & ab his duobus omnia oriantur: vel quia per ea vivamus, unde etiam exulibus *aqua & igne* interdicebatur, in nuptiis autem eadem adhibebantur: vel quia referre voluerint his ceremoniis *Phætonis* incendium, & *Deucalionis* cataclysmos: vel quia pastoribus saxa saxis percutientibus, ut ignem elicerent, & prima flamma perierit, altera stipulis excepta fuerit: vel quia flamma dederit *Æneæ* innocuum iter: vel quam rationem ipsemet verisimiliorem esse dicit, quia condita Roma, cum pastores juberentur à Romulo mutare domus, & suos lares in nova tecta transferre, illi veteribus suis casis ignem supposuerint, perque illas flammæ & pecus & coloni salierint. Versus *Ovidii* hi sunt, 1v. Fast. vers. 783.

*Expositus mos est, moris mihi restat origo,
Turbæ facit dubium, captaque nostra tenet.
Omnia purgat edax ignis, vitumque metallis
Excoquit, idcirco cum duce purgat oves, &c.*

Erat enim hic dies *natalis Urbis*, cujus meminerunt omnes ii, qui de Urbis primordiis aliquid in literas retulerunt, in primis *Plutarchus*, *Plinius* & *Solinus*: unde observatum, ne hoc die hostia mactaretur: quod videlicet eum diem, qui patriæ natalis erat, & quo ipsi sanguinem, id est, vitam, cujus causa efficiens est sanguis, cepissent, à cæde & sanguine purum esse deceret. Neque illud hoc loco silentio prætereundum est, quod *Dio* lib. 43. scribit, *C. Julio Cæsari* ex bello Hispaniensi Romam revertenti decretum inter alios honores à Senatu etiam hunc esse, ut *Parilibus* (quo festo die equorum certamen celebratum fuisse dicit) Diis immortalibus sacra fierent: non tam ob causam, quod is dies natalis Urbis esset: sed quod nuntius de victoria Cæsaris pridie ejus diei sub vespem allatus fuisset. De *Palilibus*, & *natali Urbis*, vide etiam *Tibullum* lib. 2. elegia 4. & *Propertium* elegia 1. libri 4.

Præter hæc vero *Palilia*, quæ universi celebrabant, alia etiam erant. quæ à puerperis observabantur, de quibus hæc ex *Festi* fragmentis & ruderibus *Josephus Scaliger*: *Parilia* sibi observanda judicant privatim ipsæ, quoque puerperæ domi in stratis, uti pariendo ab iis quali stabiliantur *Parilia festa*: quæ postea explicans, dicit, foetas in lectis, quos in atrio sternerant, & adversos vocabant, dicis causa cubuisse. Ex quibus suspicari quis non incommode posset, *Palilia* à *Pale* dicta, quæ rure facta sint à Pastoribus: *Parilia* autem à pariendo, quæ à gravidis fuerint celebrata, pro feliciori partu.

IX. Kalend. Maji *Vinalia* priora erant, de quibus in hunc modum Kalendarium: A. V. 1. n. hoc est, *Vinalia*. *Vinalia*, inquit *Varro*, à vino. Hic dies Jovis, non Veneris, &c. *Festus*: *Vinalia* diem festum habebant, quo die vinum novum Jovi libabant. De his varia & diversa scribunt authores: Plerique enim tradunt, hæc *vinalia*, quæ priora dicuntur Jovi, altera Veneri esse celebrata: *Josephus* tamen *Scaliger* Castigationibus in *Festum* scribit, *Vinalia* mense Aprili esse Veneris, eique hortos dedicatos: appellarique ea à *Plutarcho Veneralia*. *Vinalia* autem mense Sextili esse Jovis: & addit, utrumque contra apud scriptores reperiri. *Ovidius* certe author est, *Vinalia* festum Veneris dici, & tamen etiam Jovis festum esse. *Plinius* libro 18. c. 29. *Vinalia* priora, quæ ante hos dies sunt 1x. Kalend. Maji degustandis vinis instituta, nibi ad fructus attinent. Verum ego hanc controversiam non dirimam. Hoc die meretrices sacrificabant Veneri *Erycinæ*, quod docet *Ovidius* his versibus, 1v. Fast. vers. 865.

*Numina vulgares Veneris celebrate puella,
Multa proffertur quasibus apta Venus.*

*Poscite thure dato formam, populi que favorem,
Poscite blanditias, dignaque verba joco, &c.*

Hoc die multum vini effundebatur è templo Veneris: quem morem ejusque causas *Plutarchus* ita explicat in *Questionibus Romanis*, questione 45. Cur *Venerabilibus* multum vini effunditur è templo Veneris? An verum est, quod plurimi narrant, *Mezentium* Etruscorum Imperatorem *Aeneae* per internuntios pacem ea conditione obtulisse, ut sibi is annum vinum daret: & abnuente *Aenea*, suis id vinum promississe, si praelio victor discessisset: *Aeneam* cognita ejus pollicitatione; Diis vinum id consecrassse, partaque victoria, vinum è congestis uvis factum, ante fanum Veneris effudisse. An hoc signo monebant, festos dies sobrie, non per ebrietatem debere agitari? quod Diis magis delectentur nimium merum effundentibus, quam bibentibus. Haecenus *Plutarchus*. De libatione vini Jovi facta, propter quam *Vinalis* instituta sint, dicam in Augusto.

Die Aprilis xxv. qui Latine vii. Kalend. Maji appellatur, *Robigalia* erant. Sic enim *Kalendarium*: C. ROB. A. P. hoc est, *Robigalia*, Nefastus primo.

Robigalia, inquit *Varro* lib. 5. de lingua Latina, dicta à *Robigo*. Secundum segetes huic Deo sacrificatur, ne rubigo occupet segetes. Idem lib. 1. de re Rust. cap. 1. *Robigalia* ait, ferias esse *Robigo* institutas, & celebrari, ne rubigo frumenta atque arbores corrumpat. Festus: *Robigalia* dies festus septimo *Kalendas Majas*, quo *Robigo* Deo suo, quem putabant rubiginem avertere, sacrificabant. Haec *Plinius* lib. 18. cap. 29. à *Numa Pompilio* instituta esse scribit, cujus verba sunt: *Robigalia* *Numa* constituit anno regni sui xi. quæ nunc aguntur a. d. vii. Kalend. Maji, quoniam tunc fere segetes rubigo occupat. Hoc tempus *Varro* determinat sole tauri partem decimam obtinente, sicut tunc terebat ratio. Sed vera causa est, quod post dies undeviginti ab æquinoctio verno, per id quadriduum, varia gentium observatione a. d. iv. Kalend. Maji canis occidit, sidus & per se vehemens, & cui præoccidere caniculam necesse sit, &c. Sacrum autem hoc ove & cane peragebatur, quorum exta cum thure & vino Deo offerebantur, de quo *Ovidius* ita scribit, iv. Fast. vers. 901.

*Sex ubi, quæ restant, lucis Aprilis habebis,
In medio cursu tempora veris erunt.
Et frustra pecudem quares Athamantidos Helles,
Signaque dant umbres exoriturque Canis.
Hac mihi Nomento Romam cum luce redirem,
Obstitit in media candida turba via, &c.*

V. Kalend. Maji. qui est dies Aprilis xxi. *Floralia* erant: de quibus *Kalendarium*: F. NP. Lun. Flor. hoc est, Nefastus primo, ludi *Floralia*.

FLORALIA, inquit *Plinius* libro 18. cap. 29. iv. Kalend. Maji instituerunt Romani, anno Urbis 1061. ex oraculo *Sibyllæ*, ut omnia bene deflorescerent. Hunc diem *Varro* determinat, sole tauri partem quartamdecimam obtinente. Ergo si in hoc quadriduum inciderit plenilunium, fruges, & omnia quæ floreant, lædi necesse erit. *Ovid.*

*Cum Priami conjunx Tithonia, fratre relicto,
Sustulit immensa ter jubar orbe suum:
Mille venit variis florum Dea nexa coronis,
Scena joci morem liberioris habet.
Exit & in Majas festum Florale Kalendas, &c.*

De *Floralibus* plura dicemus libro proxime sequenti.

Pridie Kalendas Maji sacrum fiebat *Vesta Palatina*: de quo *Ovid.* quamvis obscure:

*Ausert Vesta diem, cognati Vesta recepta est
Lamine, sic iusti constituere Patres, &c.*

AD CAP. VII. PARALIPOMENA.

Parricidium idus Martiæ dicta: & Salii.

Historiam omnes sciunt, cur idus Martiæ parricidii nomine vocarentur, quod nempe C. Julius Dictator, postea parens patriæ SCIO appellatus interfectus fuerit. Reliquos præterire licet ejus rei scriptores; unicus sufficit C. Suetonius, qui in Julio cap. 88. Curiam in qua occisus est, obstrui placuit, idusque Martiæ parricidium nominari, ac ne unquam eo die Senatus ageretur. Et in eodem cap. 80. Cunctatam in sacra via, an in aditu theatri adorirentur, postquam Senatus idibus Martiis in Pompeji curiam editus est: facile tempus & locum pratulerunt. Et cap. 81. Immolantem aruspex *Spurinna* monuit, ut caveret periculum, quod non ultra idus Martiæ proferretur. Pridie autem easdem idus aruspex regulolum cum lauro ramulo Pompeiana curia se inferen-

tem, volucres varii generis ex proximo nemore persecute, ibidem disperperunt. Atque in illius rei memoriam, Augustus nominis, familiarumque hæres, captivos bello Ierulino eodem die trucidari voluit. Idem Sueton. in Augusto cap. 15. Scribunt quidam, trecentos ex dedititiis electos utriusque ordini, ad aram *Divo Julio* extructam, idibus Martiæ, hostiarum more mactatos. Meminerunt & alii: Valer. Maxim. in lib. 8. cap. 11. tit. 2. Prædixerat C. Cæsari ut proximis triginta dies quasi fatales caveret, quorum ultimus erat idus Martiæ, & cum forte uterque mane in domum *Calpurnii Domitii* ad officium convenisset, Cæsar *Spurinnæ*, eequid scilicet idus Martiæ jam venisse? & ii, eequid scilicet illas nondum præterisse?

Quod illi, & *Dio Cocceianus* lib. 44. & *Joannes Xiphilinus*, & *Julius Obsequens* in libello de Prodigis, & alii, scientiæ *Spurinnæ* auguris adscribunt. Ipsi Cæsari solus, quod sciam, C. *Plinius* assignat lib. 18. cap. 26. Cæsar & idus Martiæ feralis

scd annotavit, Scorpionis occasu. Ut memoria lapsus sit Stephanus Claverius ad finem lib. 3. Claudiani de laudib. Stilichonis, qui non idem, sed Kalendis Martiis paritidum hoc facit. Vide P. Ovidium l. 3. Fastor.

*Præteriturus eram gladiis in principe fixis,
Cum sic è sanctis Vestis locuta foret.*

Quid autem lit paritidum, quibus legibus vetitum? qua pœna in illud animadvertetur? dicam abunde infra hoc opere lib. 8. cap. 25.

De Vestis facris, quæ incidunt in pridie Nonas Martias, dixi supra hoc opere l. 2. cap. 12.

De Salii quis notissima velit dicere? adi ad Helenium Acronem interpretem vetustum Q. Horatii ad l. 1. Caum. od. 36. 37. Erasmi. Roterodam. in Adagiis. D. Aufon. epist. 13. ad Paulum.

Nam mihi non saliare epulum, non cœna dapalis.

Corrigendus Q. Symmachus l. 1. epist. 23. *Diæris in manus meas pagina recens at te professa pervenit.* Erat quidem illa Attiis salibus respersa, & thymo odorata (alii legunt, odora) sed paritior, quæ magis fastidium deterget, quam jamem frangeret, quasi ego cœnas dapales, & saliare convitium, tum viscerationes atque epulum postulavissim, tu mihi mensas secundas, & sitamenta exigua læcis appones: legendum omnino est, quid si ego cœnas dapales, & saliare convitium postulavissim, tu mihi mensas secundas, & sitamenta exigua læcis appones? Cultissime Statius in Epicedio patris l. 5. lyl. 3. v. 178.

Sub te Dardanius facis explorator optata,

Qui Diomedæ celat penetralia furis,

Crevit, & inde sacrum didiciit fner, arma probare

Monstrasti Saliis, præfagumque athera certis

Auguriis: cui Chalcidum fas volvere carmen.

Lancea cui Phrygiæ est coma flaminis, & tua multum

Verbera succincti formidare Luperci.

M. Annaeus Lucan. lib. 1. Pharsalia v. 603. & ejusdem operis lib. 9. v. 476. de Saliorum clypeis.

Arma timent gentes, hominumque erepta lacertis

A superis demissa putant, sic illa profello

Sacrifico cecidere Numa, quæ læta juventus

Patricia cervice movet, spoliaverit auster,

Aut boreas, populos ancilia nostra ferentes.

Patricios eos fuisse liquet ex narratione Lucani ista, & historicis omnibus, & gestamina Patriciorum tulisse, nisi quod trabæ eos Dionysius Halicarnassicus voluit vestiri, Livius togam pictam quod observatum à Marcell. Donato pag. 142. Et trabatos describit Aldus Manutius in qua sit. per epist. 3. quid discriminis autem inter togam pictam sit, & trabem, expediám infra hoc opere, in tractatu de Triumphis, & de Magistratibus l. 1. c. 29. & lib. 7. c. 9.

AD CAP. VIII. PARALIPOMENA.

Fortuna virilis, & deorum nomina in masculino concepta.

De Fortunæ nominibus variis, ac potestate, lege quæ à me sunt dicta supra lib. 2. c. 16. addendum antiquum hoc fragmentum marmoris Prænestinæ, unde clarum hæc ei deæ non minus quam aliis, donaria voveri solita, eamque communi veluti ara, cum Apolline, & Jove collocatam. Verba sunt:

TU. QUÆ. TARPEJO. COLERIS. VICINA. TONANTI.

VOTORUM. VINDEK. SEMPER. FORTUNA. MEORUM.

ACCIPE. QUÆ. PIETAS. PONIT. TIBI. DONA. MERENTI.

EFFIGIEM. NOSTRI. CONSERVATURA. PARENTIS.

Et aliorum versibus interjectis.

OMNIBUS. HIC. ANNIS. VOTORUM. MORE. SUORUM.

CENTENAS. ADICIT. NUMERO. CRESCENTE. CORONAS.

FORTUNÆ. SIMULACHRA. COLENS. ET. APOLLINIS. ARAS.

ÆGERIUMQUE. JOVEM. QUORUM. CONSENTIT. IN. ILLO.

MAJESTAS.

Hanc virilem nominabant & Kalendis Aprilis colebant: Dionysius Halicarnass. lib. 4. & forte eadem est, quæ mascula appellabatur, sive quod viros puellis assignaret, sive quod virili habitu locaretur, & masculino nomine honoraretur. unde paulo ante in vetusta Inscriptione:

Consentit in illo (nempe) Fortuna, Majestas.
C. Petronius in bellor. civil. descriptione, ubi hæc de se ipsa loquitur Fortuna.

Muneribusque meis irascor, destruat istas

Idem qui posuit nolem Deus.

Copiosæ, ut solet, Lactantius Firmianus l. 3. divinar. Infitur. cap. 28. Fortuna est accidentium rerum subitus atque inopinatus eventus: verum Philosophi ne aliquando non errent, in te stulta volunt esse sapientes, qui Fortunæ sexum mutant, eamque non Deam, sicut vulgus, sed Deum esse dicunt. eundem tamen interdum Fortunam, interdum Naturam vocant. Martialis Coquus lib. 2. epigr. 24.

Si det iniqua tibi tristem Fortuna reatum,

Squalidus heredo, pallidiorque reo.

Et patris interjectis sequitur:

Mecum ergo miser es, quod si Deus ore sereno

Annuerit, felix, Candide, solus eris.

Neque id modo de Fortuna verum, sed & de aliis deabus, quas promiscuo cum diis genere essebant. De Minerva, Diogen. Laërt. lib. 2. in vita Stilponis in principio, quod ex aliis, & præsertim Macrobio, Critici observant. Adde Servii Honorati auctoritatem ad v. 632. l. 2. Æneid. & ad initium l. 1. Georg. Et de fama P. Statius libr. 10. Thebaid. v. 675.

Ut vero averfa gressumque habitumque notavit,

Et subitam à terris in nubila crecere Manto,

Obstupuit, sequimur, divum quicumque vocasti,

Nec tarde, Paremus, ait.

Turnus ad Iridem l. 9. Æneid. in principio:

sequimur te sancte deorum,

Quisquis es.

De Nemeli L. Seneca in Hercule Furente act. 2. sc. 3.

Dominare tumidus, spiritus altos gere,

Sequitur superbus ultor à tergo Deus.

Alb. Tibull.

Hic juvenis quondam miseris ludebat amantes

Nescius ultorem post caput esse Deum.

De Cerere, seu Proserpina Cl. Claudian. lib. 1. de Raptu in limine:

Claram dispergere culmina lucem

Adventum testata Dei.

De Venere P. Virgil l. 2. Æneid. loco jam laudato.

Descendo, ac ducente Deo.

Sic enim Servius legit, licet in MS. Codice Collegii Autunensis Lutetia habeatur:

Descendo, ac ducente dea.

Sed priorem lectionem & Helvius Cinna confirmat:

Pollentemque Deum Venerem.

Græci eodem modo; nam Palladæ lib. 2. Antholog. cap. 27. epigr. 1. Καὶ αὖτε θεῶν dicitur. Dicam fusius ad locum Claudiani citatum.

De Parilibus, seu Palilibus, aut festo urbis Romæ natali, quæ in hoc mense celebrari solebant, repetere ex iis, quæ à me discussa sunt supra, hoc opere l. 1. cap. 1.

De Robigo, & Robigalibus, quæ in hunc mensem incidunt, dixi supra l. 1. Reg. 5.

Denique de Flora, Florilibusque, quorum solennitas isto mense celebrata, vide l. 2. cap. 20.

De mense Majo, & diebus in eo festis.

APRILEM mensem sequitur *Majus*, de quo ita *Macrobius* lib. 1. Saturnalior. cap. 12. *Majum* Romulus tertium posuit, de cuius nomine inter authores lata dissensio est. Nam *Fulvius* nobilior in Fastis, quos in æde Herculis Musarum posuit, Romulum dicit, postquam populum in majores, junioresque divisit, ut altera pars consilio, altera armis Republicam tueretur, in honorem utriusque partis, hunc *Majum*, sequentem *Junium* mensem vocasse. Sunt qui hunc mensem ad nostros Fastos à Tusculanis transiisse commemorant, apud quos nunc quoque vocatur *Deus Majus*, qui est Jupiter, à magnitudine, scilicet, ac maiestate dictus. *Cincius* mensem nominatum putat à *Maja*, quam Vulcani dixit uxorem, argumentoque utitur, quod *flumen Vulcanalis* Kalend. Majis huic Deæ rem divinam facit. Sed *Piso* uxorem Vulcani *Maiestatem*, non *Majam* dicit vocari. Contendunt alii *Majam* Mercurii matrem mensi nomen dedisse, hinc maxime probantes, quod hoc mense mercatores omnes *Maja* pariter *Mercurioque* sacrificant. Affirmant quidam, quibus *Cornelius Labeo* consentit, hanc *Majam*, cui mense Majo res divina celebratur, terram esse, hoc adeptum nomen à magnitudine, sicut & *Mater magna* in sacris vocatur: assertionemque existimationis suæ etiam hinc colligunt, quod sus prægnans ei mactatur, quæ hostia est propria terræ: & *Mercurium* ideo illi in sacris adjungi dicunt, quia vox nascenti homini terræ contactu datur. Scimus autem *Mercurium* vocis & sermonis potentem, &c. Hæc & alia *Macrobius*. *Ovidius* lib. 5. Pastorum, tres hujus appellationis causas reddit, quarum prima est, quod dicta sit à *Maiestate* Dea Magistratum: altera, quod à *majoribus*: tertia, quod à *Maja* Mercurii matre nomen habeat. Versus ejus, quia plures sunt, adscribere nolo. Festus: *Majus* mensis in compluribus civitatibus Latinis ante Urbem conditam fuisse videtur, quæ ex causa utrum à *majoribus*, ut *Junius* à *junioribus*, dictus sit; an à *Maja*, quod Mercurio filio ejus res divina Idibus fiat eo mense, an quod ipsi Deæ in multis Latinis civitatibus sacrificia fiebant, &c. Idem alio loco: *Majus* lingua *Osca*, mensis *Majus*. *Osce* enim à regione Campaniæ, quæ est *Osce*, vocati sunt. Cui si credimus, *Maji* mensis appellatio vel ante Romam conditam exitit, id quod argumento foret, à Romulo nullam ei propter majores obtigisse denominationem. *Joannes Coropius Becanus* in Cronii mensis hujus appellationem deducit à veteri Cymbria voce *Mai*, sive *Mei*, quo omnis viror plantarum significetur, quod hoc mense omnia vircant & floreat. Caterum fuit hic mensis in tutela *Apollinis*, & semper xxxi. dierum ex Romuli, Numæ, & C. Julii Cæs. constitutione.

De diebus mensis Maji festis.

Kalendis Maji *Laribus Præstitibus* aram à Curibus Sabinis consecratam fuisse, & Bonæ Deæ sacra feri *Ovidius* docet. de *Laribus* quidem his verbis, v. Fast. vers. 129.

Præstitibus Maja Laribus videre Kalenda

Aram consitus, parvaque signa Deum.

Voverat illa quidem Curius, sed longa vetustas

Destruit, & saxo longa senectus nocet, &c.

De causa appellationis, cur dicti *Præstites*, scripsimus alio loco.

De æde Bonæ Deæ idem *Ovidius*, v. Fast. vers. 149.

Interex Diva canenda Bona est,

Est moles nativa loco, res nomina fecit,

Appellat saxum, pars bona montis ea est.

Huic Remus insisterat frustra, quo tempore fratri

Regna Palatina prima dedistis aves, &c.

Macrobius libro Saturnaliorum 1. cap. 12. scribit, *Cornelium Labeonem* authorem esse *Maja*, id est, terræ, ædem *Kalendis Majis* dedicatam sub nomine *Bonæ Deæ*: & postea de sacris ejus verba faciens, ait, virgam myrteam in templo ejus haberi nefas esse, quod & *Plutarchus* in *Questionibus Romanis*, questione vigesima docet: cum tamen omnibus germinantibus & florentibus ad ea sacra utantur. Item super caput simulacri *Bonæ Deæ* extendi vitem, quæ maxime eam Pater decipere tentaverit: vinum in templum ejus non suo nomine dolere inferri, sed vas in quo vinum inditum sit, *mellivum* nominari, & vinum *lac* nuncupari: serpentesque in templo ejus nec terrentes, nec timentes indifferenter apparere. Viros etiam ab ejus sacris arceri. Hæc fere *Macrobius*. Festus hoc sacrum *Damium* appellari scribit his verbis: *Damium sacrificium*, quod fiebat in operto in honorem Bonæ Deæ, dictum à contrarietate, quod minime esset *δημόσιον*, id est, *publicum*. Dea quoque ipsa *Damia*, & sacerdos ejus *Damiatrix* appellabatur. Ad quem locum *Josephus Scaliger* annotat, falsum esse, quod Festus scribat, ἀντιφασίας dictum

dictum *Damium*, quod minime sit publicum: imo ita dictum, quod pro populo fieret, & *Juvenalis* adducit versum:

Pro populo faciens quantum Sausseja bibebat.

Fiebant autem hæc sacra à matronis in ade Pontificis Maximi. Itaque cum in ædibus *C. Julii Caesaris*, qui tum Pontifex Maximus erat, peragerentur, *P. Clodius*, muliebri vestitu indutus, in iis deprehensus fuit, & ita sacra ea polluit: Qua de re *Cicero*, *Plutarchus*, & alii sæpe.

II. Die Maji, qui Latine VI. Non. dicitur, *Compitalia* erant, quorum sic meminit *Kalendarium*:

B. F. COMP. hoc est, Fastus Compitalia.

COMPITALIA: inquit *Varro*, dies attributus Laribus, ut alibi: ideo, ubi vix competant, tum in compiteis sacrificatur: quotannis is dies concipitur. Festus: *Compitalia festa*, quæ in compitis peragebant. De his sacris apud *Macrobius* libro 1. Saturnaliorum, cap. 7. *Albinus Cæcinnus*: Qualem nunc permutationem sacrificii, Prætextate, memorasti, invenio postea *compitalibus* celebratam, cum ludi per Urbem in compitis agitabantur, restituti scilicet à Tarquinio Superbo Laribus ac Mania, ex responso Apollinis, quo præceptum est, ut pro capitibus supplicaretur. Idque aliquandiu observatum, ut pro familiarum hospitale pueri mactarentur Mania Deæ, matri Larium. Quod sacrificii genus, *Junius Brutus* Consul pulso Tarquinio aliter constituit celebrandum. Nam capitibus alii, & papaveris supplicari jussit, ut responso Apollinis satisfaceret de nomine capitum, remoto scilicet scelere infaustæ sacrificatio- nis. Factumque est, ut effigies Mania suspensa pro singulorum foribus, periculum si quod immineret familiis, expiarent. Ludosque ipsos ex viis compitorum, in quibus agitabantur, *compitalia* appellata- verunt. Hæc *Macrobius*. *Dionysius Halicarnassæus* libro 4. de *compitalibus* scribit, ea paucis post Sa- turnalia diebus celebrata fuisse, sacrificiumque ministrantibus servis peractum. Verba ejus sunt hæc: Sa- crificis *compitalia sacra* facientibus, non ingenuos, sed servos ministrare voluit *Tullius*, quasi hoc gra- tius esset Laribus: quod festum nostra quoque ætate Romani agitant, paucis diebus post Saturnalia, cum primis celebre, & sumptuosum, *compitalium* appellatione: duratque mos ille præficus in sacris placandi genios per servorum ministeria, qui temporaria libertate fruuntur per eos dies, ut hac humani- tate mansuetiores redditi, dominos chariores habeant, & levius ferant suæ fortunæ inclementiam. Hæc ille. Fuerunt tamen hæc sacra non stata, sed conceptiva, ut initio hujus libri docuimus. De *compitali- bus* etiam *Suetonius* in Augusto, cap. 31. *Compitales Laves ornare bis anno instituit, vernis floribus, & æstivis, &c.*

VII. Id. Maji, qui est dies mensis ejusdem nonus, *Lemuria* erant. Sic enim *Kalendarium*: A. LEM, N. hoc est, *Lemuria*, Nefastus.

LEMURIA dicebantur à *Lemuribus*, qui re divina facta his diebus placabantur: de quibus *Nonius Marcellus*: Lemures larvæ nocturnæ, & terrificationes imaginum & bestiarum. *Varro* de vita populi Romani, lib. 1. Quibus temporibus in sacris fabam jactant noctu, ac dicunt, se *Lemures* domo extra januam ejicere. *Porphyrus* interpres Horatii, in 2. epistolam, lib. 2. *Lemures*, inquit, dictos esse pu- tant, quasi *remures*, à Remo, cujus occisi umbram frater Romulus cum placare vellet, *Lemuria* insti- tuit, id est, *Parentalia*, quæ mense Majo per triduum celebrari solent, ante additum anno mensē Februariū: ob quam rem Majo mensē religio est nubere. Hactenus *Porphyrus*. Et hæc sacra tribus noctibus, non continuis, sed interveniente semper una nocte celebrabantur, uti in *Kalendario* notatum est. De iisdem *Ovidius*, v. Fast. vers. 419.

Hinc ubi protuleris formosa ter Hesperus ora,

Ter dederint Phæbo sidera victa locum.

Ritus erit veteris nocturna Lemuria sacri,

Inferias tacitis Manibus illa dabunt.

Annus erat brevior, nec adhuc pia sebrua norant,

Nec tu dux mensum, Jæne, bisformis eras, &c.

Et paulo post: vers. 485.

Fana tamen veteres illis clausere diebus,

Ut nunc serali tempore aperta vides.

Nec vidua tadis eadem, nec virginis apta

Tempora, quæ nupsit, non diuturna fuit, &c.

IV. Id. Maji, qui est dies mensis ejus XII. Ludi Marti fiebant in Circo. Sic enim *Kalendarium*. D. N. P. LUD. MART. IN CIRCO. id est, Nefastus primo, LUDI MARTI in Circo. De iisdem *Ovid.*

Solennes ludos Circi celebrate Quirites,

Non visa est sortem sciena decere Deum.

Plura de his dicemus libro sequenti.

Idibus Maji *Argeorum scirpea simulacra*, & oscilla de ponte subicio in Tiberim precipitabantur quotannis. Sic enim Festus: *Argeos vocabant scirpeas effigies, quæ per virgines Vestales annis singulis jacie- bantur in Tiberim.* Et *Varro* libro sexto de lingua Latina: *Argei* sunt è scirpeis virgultis, simulacra sunt homi-

hominum triginta: ea quotannis à ponte publico à sacerdotibus publice jaci solent in Tiberim. *Plutarchus* in quaestionibus Romanis, quaestione trigesima secunda, cur simulachra hominum, quæ Majo mense de ponte ligneo in flumen abjiciuntur, *Argeos* vocant? An quod antiquitus barbari ista loca incolentes hoc modo interficiebant, si quos Græcorum cepissent. *Hercules* autem, cujus virtutem admirabantur, docuit eos more interficiendi peregrinos dimisso, simulachris eum repræsentare, iisque jaciendis religione se solvere? *Argeos* autem, sive *Argivos* Antiquitas simpliciter quosvis *Græcos* nominavit. Nisi hoc potius sentiendum est:

Cum Arcadibus *Argivi* ob viciniam inimici haberentur, *Euandrum* è Græcia profugum cum in istis concedisset Italiae locis, istam odii & inimicitiarum memoriam conservasse. De hoc more ita Ovidius, v. Fast. vers. 621.

*Tum quoque præcorum virgo simulachra virorum
Mittere roboreo sinpea ponte solet.*

*Corpora post decies senos qui credidit annos
Missa neci, sceleris crimine damnat avos.*

*Fama vetus, tunc cum Saturnia terra vocata est,
Talia fatidici dicta suere senis, &c.*

Eodem die mercatorum festum erat, quod eo die Mercurii ædes dedicata, ut *Liv.* anno cclix. Atque è Mercurii fonte, ad portam Capenam mercatores aspergebant se laureo termitè immersò, uberioris quaestus gratia, Ovid. 5. Fast. vers. 669.

*Templa tibi posuere Patres spectantia Circum
Idibus, ex illo hac est tibi festa dies.*

*Te quicumque suas profitentur vendere merces,
Thure dato, tribuas ut sibi lucra, rogant, &c.*

XIII. Kalend. Junii *Agonalia* sive *Agonia* erant de quibus Kalendarium: E. AGON. N. P. id est, AGONIA, sive AGONALIA, Nefastus primo: Ovid.

*Ad Janum redeat, qui quarit Agonia quid sint,
Quæ tamen in Fastis hoc quoque tempus habent.*

De AGONIIS sive *Agonalibus* diximus supra.

X. Kalend. Junii, *Tubilustria* erant, quorum ita meminit Kalendarium: G. TUB. N. P. hoc est, TUBILUSTRIA, Nefastus primo. De his diximus in Martio. Ovid.

*Proxima Vulcani lux est, quam Lustria dicunt,
Lustrantur puræ, quas facit ille, tubæ.*

Sequenti die, qui est xxiv. Maji, Latine ix. Kal. Junii dicitur, erat *Regifugium* alterum, de quo ita Kalendarium: Q. REX. C. F. hoc est, QUANDO REX COMITIAVIT. Fas: quæ verba, quomodo sint intelligenda, & qui ritus, quæve ceremoniæ hujus diei fuerint; etiam in *Martio* docuimus. Ovidius:

*Quatuor inde notis locus est, quibus ordine lectis
Vel mos sacrorum, vel fuga Regis inest.*

XIX. Kalend. Junii, qui est xxv. Maji, dies erat *consecrationis* ædis Fortunæ publicæ, cujus ita meminit Ovidius:

*Nec te prætereo populi Fortuna potentis
Publica, cui templum luce sequente datum est.*

De *Fortuna Publica* diximus libro harum Antiquitatum secundo, quæ inde repetantur. Atque tantum etiam de mense Majo: sequitur *Junius*.

AD CAP. IX. PARALIPOMENA.

*Dierum discrimen, quid atrum, album, compitalitia
feria, Lares domestici, viales, urbani.*

De dierum differentia, variisque nominibus, ex Macrobio, Servio, Cenforino, & aliis passim, plerisque jam præoccupatum; adscribam tamen non inutile Pauli Manutii patris opusculum, deinde ad disquisitionem penitentiorem regrediar.

PAULUS MANUTIUS PATER

De veterum dierum ratione.

Si duo dierum in genera distribui annum oporteat, multifariam recte dividetur, aut sic: *Annus* constat ex diebus vel *Fastis*, vel *Nefastis*: aut sic ex diebus vel *Fastis*, vel *Profestis*:

aut sic, ex diebus vel *Senatoriis*, vel non *Senatoriis*: aut sic: ex diebus vel *comitalibus*, vel non *comitalibus*: harum enim quatuor divisionum, si separatim singulæ considerentur, totum annum quælibet complectitur. Nos autem, cum de diebus ea, quæ scitu digna censuimus, quæque ad Romanæ historiæ notitiam valde pertinent, breviter ostendere instituerimus; ex his divisionibus uremur ea, in qua quæ major pars est, (duas enim partes habent singulæ) ea, cum ea parte, quæ in aliis divisionibus item major est, comparata, uberior aliquanto esse cognoscitur: incipiemus igitur à nominatis in prima divisione, *Fastis*, & *Nefastis*: quandoquidem *Fasti*, quæ duarum primæ divisionis partium plenior est, plures in anno sunt, quam quæcumque pars in tribus reliquis divisionibus latius patet, hoc est, quam vel *Trofestis*, vel non *Senatoriis*, vel non *comitalibus*: quod si quis opponat, in Kalendario plures notatos esse dies littera C, quam littera F, unde plures significantur dies *comitiales*, quam *Fasti*; itaque non recte me à *Fastis*, ut à plenioris parte, exordiri sciat, non à me *Fastos* modo vocari, quos notatos littera F, vide-

videmus, sed omnes plane, quibus fari tria verba, *Do, Dico, Adde*, Prætor licebat: quorum è numero *comitiales* erant, & ii, quos in Calendario hæc licet demonstrant, EN. NP. Q. REX. C. Q. S. T. D. F. P. quibus omnibus cum fari liceret, etiam non id semper fieret; quæ de causâ notati sunt aliis literis potius, quam F, ut indicetur, præter *Fari*, aliquid etiam fieri licuisse: non absurde mihi facere videor, si ad *Fastos*, litera F. notatos, qui quidem vere *Fasti* dici possunt, quod iis aliud prorsus nihil sebat, quo Prætor à jure dicendo impediretur, eos quoque dies aggrego, quibus *Fari* quidem semper licebat, non tamen, quod liceret, fieri semper solebat: ut omnino tria essent genera, quibus de singulis agitur suo loco: primum *Fasti* ii quibus fari semper & liceret, & solebat, qui notantur litera F, suntque omnes xxxv. i. r. li. & proprie erant *Fasti*, & totæ, proprie, quod per eos nisi cum aliquis casus extra ordinem interveniret, numquam Prætor jus non dicebat; totique, quod *Fari* horis omnibus liceret. Alterum genus fuit; *Fasti* ii qui & ipsi proprie *Fasti* erant, sed non totæ; quod iis quidem omnibus *Fari*, non tamen horis omnibus liceret. Erant autem hi, EN. NP. F. P. EN. Q. REX. C. Q. S. T. D. quas litteras infra explanabimus: atque hi erant omnes LXV. Tertium genus *comitiales* fuisse, casu *Faste*, non proprie, quia, cum *comitia* non haberentur, nunc fari solum Prætor solebat, hi modo totæ erant *Fasti*, cum nulla scilicet *comitia* haberentur: modo ex parte, cum haberentur illa quidem, sed minime per totum diem. Hi CLXXXIV. erant. Nos *Fastos* omnes vocamus, quibuscumque *Fari* liceret, siue *Fasti* proprie, siue non proprie essent, itaque ab his profecti, paulatim progrediemur dividendo, ut, qui nobis propositus est hujus narrationis finis, eo perveniamus. Omnes igitur dies aut *Fasti* sunt, aut *Nefasti*: & *Fasti*, partim *Nefasti*, partim *Profecti*. Festos plerisque, partim *Fastos*, partim *Nefastos* fuisse, ut *Quirinalia*, *Lupercalia*, *Terminalia*, ex Calendario cognoscitur: quibus enim Festis diebus, adscriptum est NP. ii sunt *Nefasti* simul & *Fasti*: *Nefasti*, prioræ partes; *Fasti*, posteriore. Dies *Feralia* adscriptam habet F. qui *Festus* proprie non fuit, sed gestandæ ad mortuos cenæ dicatus dies: quod quia non hora ita sebat, sed ut cuique commodum erat, ideo totus dies potuit esse *Fastus*: propterea ut opinor, litera F. notabatur. *Festis* porro diebus, non dubito, quia omnibus haberi Senatū licebat. Cujus rei exempla sunt in Antiquorum libris admodum multa, quamquam Iulienne hoc non erat ut semper diebus *Fastis* Senatū haberetur: sed legitimum, ut haberi posset. Solenne autem illud, ac statum, ex more majorem, ut *Kalendis*, *Novis*, *Idibus* haberetur. Itaque in Calendario neque *Kalendis*, neque *Novis*, neque *Idibus* litera C, quæ *comitiales* dies significabat, per quos haberi Senatū non poterat, neque diebus omnino illis *Festis* adhereret. *Profectis* dies aut *Festis* erant, aut *Nefasti*, & omnibus *Profectis* *Nefastis* haberi Senatū licebat; *Profectis* autem *Fastis* non plane omnibus, sed iis tantum qui *comitiales* non essent. Quibus autem *Profectis* haberi Senatū poterat, iis omnino agi cum populo non poterat: contra, quibus *Profectis* haberi Senatū non licebat, iis agi quidem cum populo licebat, nec tamen semper agebatur: cum ea res ex eorum voluntate penderet, penes quos populi cogendi potestas esset. Non enim, quod licet, id etiam necesse. Quod autem dixi, *comitiales* habere Senatū non licuisse; declarant illa verba, in epistola *Ciceronis* ad fratrem, quæ tertio est lib. 11. Consecuti sunt dies *comitiales*, per quos Senatū haberi non poterat. Et illa in S. C. quod *Calpurnius* ad *Ciceronem* misit epist. fam. lib. v. 11. Utique ejus rei causa per dies *comitiales* Senatū haberent, S. Q. C. facerent. Quibus verbis, quod extra ordinem à Senatu eo S. C. decrerunt est, id omnino fieri solitum non esse, dilucide constat. Ita Senatū *Fastis* quibusdam haberi poterat, quibusdam non poterat: siquidem *comitiales* inter *Fastos* jam retulimus. *Nefasti* autem haberi omnibus potuisse, jam diximus. Sane, qui meo quærit nodus est, mihi quidem perdifficilis, in epistola ad Atticum lib. 1. in qua cum dixisset jam: Nam cum dies venisset *rogationi* ex S. C. ferendæ, paucis post verbis subiunxit, Senatū vocatur: quod certe mos majorem minus ferre videbatur. Nam, si *rogationi* ferendæ dies est, certe *comitialis* est:

quod si *comitialis* haberi Senatū prorsus non licet. Cujus rei testimonio sunt ea quæ paulo ante recitavimus, & ex epistola ad fratrem verba *Ciceronis*, & S. C. nisi si factum, id est, extra ordinem dicamus, ut *Pisonis* Consul is iniquissimis conariibus obviam iretur; qui cum esset lator *rogationis* & ejus *rogationis*, quam ex S. C. & de religione ferebat, idem tamen erat dissuasor. *Comitialium* magnus erat numerus: eosque vixisse dies *Fastos*, quod supra dixi, ita existimo, ut mihi videre affirmare posse. Non enim inani quadam conjectura, sed certa iis primis, ut puto, ratione commoveor. Video enim in *Oracionibus* *Ciceronis*, in *Pisonem*, de *Provinciis consularibus*, pro *Sexcio* mentionem fieri ea de lege, qua P. *Clodius* Tribunus pl. sanxit ut omnibus diebus *Fastis* agi cum populo liceret quod sit apertum, *Fastis* quibusdam non id licuisse, quod ut omnibus liceret, lege *Clodia* sancitum est, quam tamen legem non fuisse observatam, demonstratum est à nobis in libro de *Legib. Romanis*.

Nec vero mirari satis possum, cum *Fastos* aliquot fuisse *comitiales* pateat, qui venerit in mentem *Macrobio*, *Fastis*, dicitur, *Lege* agi licuisse, cum populo non licuisse, *comitiales* autem utrumque licuisse. Quorum alterum vere dictum constat, *comitiales* inquam, & *Lege* agi, & cum populo licuisse: quia scilicet *comitiales* erant de numero *Fastorum*: itaque & illud omnium *Fastorum* commune habebatur, ut *Lege* agi posset, & hoc præterea proprium, ut etiam cum populo posset. Alterum autem de *Fastis* diebus quibus aut lege agi licuisse, cum populo non licuisse, in prima parte verum esse video, in secunda qui possit non esse falsum, haud facile reperio. Qui enim *Fastis* agi cum populo non licet, cum *comitiales* omnes *Fasti* sunt, & *comitiales* agi licuisse cum populo, jam ostenderim: dixisset hoc modo, *Fastis* omnibus lege agi licet, cum populo non omnibus licet: nihil erat, quod reprehenderes. Siquidem, quod docuimus, quibusdam *Fastis* agi cum populo poterat, quibusdam non poterat: quibus poterat, eos si quis *Fastos*, aut *Fastos* *comitiales* diceret, non erraret. cum dies fuerit nullus *comitialis*, quin idem & *Fastus*: sed *comitiales* potius, quam *Fasti*, ut à reliquis *Fastis* proprio nomine distinguerentur; & *comitiales* item potius, quam *Fasti* *comitiales* brevitatis causa, vocabantur. Verum, quia libenter, quantum in me est, Antiquitatem soleo tueri, *Macrobio*, à quo multa didici, quasi gratia referendæ loco, ita conor excusare: ut, cum *Fastos* nominavit, de iis tantum intellexerit, qui *Fasti* vulgo dicebantur, non etiam de iis, qui etiam *Fasti* ipsi quoque erant, *comitiales* tamen appellabantur. Spectavit igitur non verbi vim, quæ dies omnes, quibus Prætor tria verba fari posset, siue *comitiales* essent, siue non, complectitur: sed consuetudinem loquendi, quod *Fastos* nominabant eos, quibus tantum lege agi posset, cum eos, quibus cum populo posset, *comitiales* præcipuo vocabulo illent appellare. Quæritur hic fortasse: cum *comitiales* omnes essent *Fasti*; iisque & cum populo, & lege agi posset, cum populo, quia *comitiales*, lege, quia *Fasti*, fieret ne simul utrumque. Negatur. Nam, etsi licebat utrumque eodem die, non tamen utrumque poterat eodem tempore. Cum enim populus in forum convenisset, quid iudicibus, aut litigantibus loci relinqueretur, porro, si vacaret locus, qui tamen posset Prætor, aut *Judices*, in tanto strepitu, quantus coacta in unum locum multitudinis solet esse, eorum, qui causas agerent, orationes attentis auribus, animisque ut par est, excipere? sedata mente diligenter aliquid considerantibus opus est. Itaque absurdum est credere, potuisse eodem tempore & cum populo agi, & iudicis operam dari: fieri *Fastis* iis, qui *comitiales* non erant, eodem quidem die, non tamen eodem tempore, & *Lege* actum, & *Senatum* esse habitum invenio: sic, ut *Lege* ageretur primum, deinde *Senatus* haberetur, quod cum ex aliis locis, tum ex 111. & 117. epist. lib. 11. ad Quintum fratrem intelligitur. Ergo, cum omnes *comitiales* essent *Fasti*, non quia semper *Lege* ageretur, sed quia semper liceret, si modo cum populo non ageretur, (nec enim utrumque simul fieri, jam diximus) ita concludemus *Fastos*, litera F. in Calendario notatos iurisdictionem omnes habuisse, *Fastis* litera C. notatis, & jus dici, & agi cum

cum populo eodem die, non eodem tamen tempore potuisse, ideoque *Fasios* eos quoque fuisse dico, non ex eo quod fieret, sed ex eo, quod liceret. Hæc de *Fasio*: super sunt *Nefasti*. His omnino neque *lege* agi, neque cum populo licebat. Cum enim opponantur *Fasius*, quorum è numero sunt *comitiales*, eo iure, quod omnes *Fasii*, live *comitiales*, live non *comitiales*, habent, prorsus careant necesse est. *Festus* etiam sic: *Die nefasto* apud Prætores *lege* agere, religiosum erat. *Causas* tamen agi, & *concionem* haberi, & *legem* promulgari licebat, nam neque *causas* agi; est *lege* agi: neque *concionem* haberi, aut *legem* promulgari, est cum populo agi: quæ probare singula, magni negotii non est. Agitur *lege*, cum Prætor tria verba fatiatur, *Do, Dico, Adicio*: qui est ultimus iudicii dies, cum vero causis audiendis Prætor operam dat, *lege* tunc non agitur. Quare *Fasios* esse necesse non est omnes dies, quibus aut pro reo, aut contra reum dicitur: sed, *Fasium* cum quidem esse necesse est, quo Prætor, aut qui iudicio præest, cum consilio iudicium sententiam ferre debet. itaque in epistol. 111. lib. 11. ad *Quintum* fratrem, Ad 111. Idus, inquit, dixi pro *Bestia*, de *Amibius*, apud Prætores Cn. Domitium. Quem tamen diem (est autem 111. Idus Februarii) *Fasium* non fuisse *Kalendarium* indicat: notatur enim, ut *Nefastus*, litera N. nec omnino de octo diebus qui ad Idibus appellantur mense *Februario* *Fasius* ullus fuit, ultimo tantumque die, hoc est, Idibus, excepto, qui *Nefastus* priore, *Fasius* posteriore parte fuit: notatur enim sic, NP. *Conciones* licet ad populum haberentur, non tamen *comitiales* tantum die, sed & *Fasio*, qui *comitiales* non esset, & *Nefasto* pariter haberi poterant. Nolo enim quemquam in eo falli, quia fortasse agi ad populum, & agi cum populo, idem esse videatur: quæ diversa sunt. Nam agebatur ad populum, cum ad populum *concionem* aliquis habebat, ut *Gellius* docet lib. 11. r. cap. v. Agebatur autem cum populo, ut ait *Festus*, cum magistratus ad consilium aut *comitia* vocabatur, quod fieri *comitiales* duntaxat die licebat. *Concionari* autem omnibus æque diebus licuisse, exempla demonstrant. Itaque, quoties aliquod S. C. erat factum, dimisso Senatu, & S. C. ad populum recitato, Magistratus aliquis, aut etiam privatus Senator, *concione* ei à Magistratu data, ad populum verba faciebat. Nec tamen is erat dies *comitialis*: nam *comitiales* fieri S. C. aut omnino Senatui haberi non potuisse, demonstratum est. Et *Festus* hac aperte distinguit, cum ait: Forum est, in quo iudicia fieri, cum populo agi, *conciones* haberi, soleant. Quo die igitur agi cum populo, eodem, agi apud populum, licebat: quo autem, agi apud populum, eodem, agi cum populo non semper licebat. Exemplis libi quique notet in legendo: quod facillimum est: sunt enim infinita, itaque puto me facere non inepte, quod his recitandis quæ passim exstant, conterendum mihi tempus esse non existimem. Illud addendum unum videtur: Cum advocabatur *concio*, ut populus aliquid iustitias, rogante Magistratu, scilicet: tunc actum esse cum populo, non ad populum: cum vero Magistratus, aut etiam privatus aliquis, Magistratu ei *concione* dante, ad populum verba faciebat, non ut suffragia deinde ferrentur, sed ut aliquid exponeretur, tunc non cum populo, sed ad populum actum esse. Aliud est igitur, *Habere concionem*: aliud, *Advocare concionem*. *Habere concionem*, est agere ad populum: *Advocare concionem*, si advocatur, ut suffragia ferantur, est, agere cum populo. Ideo scripta sunt hæc apud *Macrob.* lib. 1. Sat. Jul. Cæsar *Auspicio* lib. xv. r. negat, Nundinis *concionem* advocari posse, id est, cum populo agi, ideoque Nundinis Romanorum haberi *comitia* non posse. Addita enim sunt illa verba, id est, cum populo agi, quia non semper *concione* advocata, cum populo agebatur, sed interdum ad populum duntaxat. Nundinis autem, cum populo quidem agere non licuit, ex quo sequebatur ut *comitia* haberi non possent, ad populum autem agere, hoc est, *concionem* habere certe licuit. non enim adversatur illud, quod à *Cicerone* scriptum est, lib. iv. ad *Atticum*: Ante diem x. Kal. *Nundina*: *concio* biduo nulla. Quibus verbis, id quod factum non est: non id, quod non licuit, ostenditur. Nam cum haberi Nundinis *comitia* non possent, quod non ex *Macrobio*

tantum, verum etiam ex *Plin.* lib. xviii. cap. 111. cognoscitur: propterea nec concionandum quidem P. *Clodius*, *Appius*, *Metellus* putaverunt, qui proximis diebus, *comitiorum* causa *conciones* habuerant. Superest de *lege promulganda*, id enim de tribus, quæ proposuimus, erat tertium. *Ferenda legis*, & *promulganda* non eadem ratio fuit. *Ferebatur* die tantum *comitiales*: *promulgabatur* etiam non *comitiales*, live *Fasius*, live *Nefastus* esset. itaque C. *Caro* Tribunus pl. rogationem de abrogando *Lentulo* imperio, die non *comitiales* promulgavit. Cum enim & post iv. Nonas *Februarii*, & ante vi. Idus ejusdem mensis promulgaverit: quod ex epistola 111. libri 11. ad fratrem colligitur: *comitiales* die promulgare non potuit, ac ne *Fasio* quidem. Primi enim duodecim *Februarii* dies *Nefasti* omnes fuerunt. Haberi autem Senatui per *Nefastos* omnes, licebat: nec per omnes tamen, sed tantum, cum res postularet, habebatur; eorum Magistratum, quibus id iuris erat, arbitratu. Ita *Senatus* in hoc præstare populo videbatur: quod agi cum populo per unum modo dierum genus, hoc est, per *comitiales*, quæ *Fasiorum* pars erat, haberi autem Senatui per duo genera, hoc est, & per *Fastos* eos, qui *comitiales* non essent, & per *Nefastos* omnes, licebat. Erant præterea dies aliquot *promiscui*: quibus totis *lege* agi, neque omnino licebat, sed partim *Fasii* erant, partim *Nefasti*. Horum tria erant genera; alii, prima & postrema diei parte, *Nefasti*, media *Fasii*, qui dicebantur *interfici*, & in *Kalendario* his duabus litteris notantur, EN: quod est, *Endotercis*: pro *Interfici*. Veteres enim *Endo*, pro *In*, usurpabant. Itaque dixit *Cicero* lib. 11. de *Legib.* Quos *endo* cælum merita vocaverint. Et *Festus* notat, *Endotium*, pro *Initium*. Varro autem lib. 111. de re *Rust.* *Endo* suam domum. Alii priore parte *Nefasti*, posteriore *Fasii*: qui notantur ipsi quoque duabus litteris, NP, sed conjunctis, hoc modo NP: quod valet, *Nefastus* primo: cuiusmodi fuisse dies fere omnes *Festos*, inspecto *Kalendario*, cognoscitur. Nonnulli, priori parte *Fasii*, posteriore *Nefasti*: qui notantur sic, F. P. quod *Fasius* primo, significat. Quo ex genere videmus in *Kalendario* *Vinalia* fuisse. Dies eos, qui priore parte aut *Fasii* erant, aut *Nefasti*, de Veteribus, quod meminere nemo nominat. De *Fasii* autem media diei parte, hoc est, de *interficiis*, Varro sic lib. v. de *ling. Lat.* *Interfici* dies sunt, per quos mane & vespere est *nefas*, medio tempore, vel ex ipsa hostiam cælam, & exa porrectas: à quo, quod fastum intercedit, *Interfici* dies, aut quod tunc *Interfici* *nefas*. Patet enim, his litteris, quæ sunt in *Kalendario*, F. N. C. EP. NP. EN; sex dierum genera significari, *Fastos*, *Nefastos*, *Comitiales*, *Fastos* primo, *Nefastos* primo, *Interficos*. Quod si cui veniat in mentem, hac duarum litterarum connexionem NP. non significari, quod nos diximus, *Nefastus* primo, sed potius *Nefas* Prætori: hujus opinionis argumentum primo è conjectura, vel ex ipsa potius, ut ego sentio ratione ductum, deinde etiam *Historiæ* veteris infirmat authoritas, argumentum est hoc. Nemo, cui pauciora sufficiunt, pluribus uritur. Quid opus erat, ut ii dies, quibus adscriptum videmus NP, *Nefasti* esse iudicarentur. duas potius litteras, quam unam apponere? cur NP, inquam, non N: præsertim cum *Nefasti* dies omnes hac una littera, N, notentur? sicuti & *Fasii*, eorum quasi adversarii, una littera, F, demonstrantur. Age, dicat aliquis, leve hoc esse, planeque nugatorium argumentum. Quod sane mihi videtur contra. Quid *Ciceroni* respondetur? mendacine, & falsitatis, quasi testem corruptum, aut inscientem, arguimus? non ita ut opinor, quisquam desipiat. Sunt igitur hæc in *Epistola*, *Risi*, *Ciceron.* verba, lib. 11. ad fratrem: Cognosce nunc *Idus*. Decimus erat *Calio* dies. Domitius ad numerum iudices non habuit. Quibus verbis, cum *Idus* *Februarii*, de quibus *Cicero* loquitur, *Fasium* ex parte diem fuisse, satis constet: quandoquidem eo die Prætor Domitius: ut de reo cognosceret, sententiamque ferret, in forum descendit: sequitur, NP, quod *Idibus* omnium mensium, exceptis *Junii*, in *Kalendario* adscriptum videmus, *Nefastus* dies omnino significari non possit: Eodem in libro altera est *Epistola*, quæ sic incipit. *Sextius* noster absolutus est ad 11. Idus *Mart.* qui dies, si eo die *Sextius* absolutus est, certe *Nefastus* plane non

non fuit. Fuit autem, cum ei sit adjunctum NP. priore quidem parte *Nefastus*, posteriore autem *Fastus*: sicuti & *Idus Februarius*, de quibus proxime diximus, & omnes dies, quibus in Kalendario NP. appositum animadvertimus. Aggrediamur nunc quando & de dierum ratione, & de literis, eos significantibus satis multa, atque etiam, ut arbitramur, satis, vera dicta; alias, quæ in Kalendario sunt, literas, aut concisas, eoque obscuriores dictiones interpretari.

Dies ergo vel *prædiciarii* erant vel *interdicti*, vel *festi*, *naturales*, vel *civiles*. Cornel. Vitell. cap. 28. & naturales quidem semper diversi, pro ratione solis accessus, vel recessus, civilis duodecim horarum. Hieron. Magius l. r. Miscell. c. 15. vel *profesti*, vel *fasti*, vel *nefasti*, alii *insusti*, sive *atru*, aut *inauspicati*. Juven. sat. 1.

- - - *Festis servare diebus.*

Suetonio Augusto cap. 75. Claudio cap. 14. Olim certe aequaliter diei ac nocti horæ duodecim attribuebantur. *Janus* *Parrhasius* quæst. epist. 63. nomina eorum cur ab Imperatoribus mutata orientis disquirat *Politianus* Miscellaneor. c. 8. cur ab planetis desumpta? *Egnatius* *Racemat.* cap. 20. *Achilles* *Statius* Neapolitan. libr. 1. Observat. 9. Sunt denique *judiciarii*, quos ex C. Tacito notum est *negotiosos* vocari. Jul. Capitolin. in M. Antonino. *Fastus* dies *judiciarios* addidit, ita ut duodecim triginta dies annos rebus agendis, librisque discipulis constitueret; quos ordinarios vocamus & *fastos*, & *constitutos*. Guilielm. Budæus in Annotat. prioribus in Pandect. Græcis *ἐξαιρέσεις*, aliis *judiciales* appellatur. De quibus forte intelligendus est C. Suetonius in Augusto cap. 32. Ne quod maleficium negotiorum impunitate, vel mora elaberetur, triginta amplius dies, qui honorariis ludis occupabantur, illius rerum accommodavit. Actus sunt qualibet forenses actiones, quas Græci *δίκας* appellant.

Sed ad rem redeo. *Dies nefasti* qui sunt repetatur ab *Astionio* *Pediano* in 3. Actionem in C. Verrem. *Plutarchus* in Camillo, *Trifstiano* *Cassariensi*, lib. 8. cap. 2. *Στοιχειδης* *hægeit*, Græcis dicuntur ut notatum à *Joanne* *Brodeau* lib. 3. Miscellaneorum cap. 17.

Atros dixi nominari. L. Seneca de vita beata, cap. 25. Ne quis mihi ater esset, provisum est. Virgil. lib. 6. *Æneid.*

Abfuit atra dies.

P. Ovid. lib. 1. de Arte:

*Magna superstitio tibi sit natalis amica,
Quæque aliquid dandum est, illa sit atra dies.*

Nominatio à coloris illius natura desumpta est. *Album* enim pro fausto, bono, fortunatoque; *nigrum*, seu atrum pro inauspicato, insustoque usurpabant, ut memini viris doctis observatum ad A. Persii sat. 2. in principio: *Porphyrion* ad Q. Horat. lib. 1. sat. 4. *niger est, id est, malus.* & ad l. 2. epist. 2. ater & albus, id est, malus & bonus. *Servius* *nigrum* exponit noxium, ad lib. 4. *Æneid.* v. 514. lib. 9. *Æneid.* airumque timorem, id est, inauspicatum. Turneb. libro 22. cap. 7. Unde rerum naturalium scriptoribus cornices, corvi, bubones, fusci coloris aves, inter inauspicias recensentur. C. Plin. l. 10. c. 10. L. Apul. l. 2. *Miletiar.* *Fusci* avibus *Larissam* accessi, peragrata *Thessalia*. Ovid.

- - - *Nigraque funestum*

Condidi omen avis.

Contra album Albio Tibullo l. 3. eleg. 6.

- - - *Et sint candida stata tua.*

L. Sen. Apocolocynt. de Nerone:

Candida de niveo subtegmina vellere sumit.

Hinc deorum filios, ipsos deos, aut inter deos relatos, albos efficebant. *Plato* libr. 5. de Republica, *Plutarch.* libr. de discrimine adulatoris & amici. De Deo Q. Horat. lib. 1. od. 2.

Nube candentes humeros amictus

Angur Apollo.

De relato in deorum numerum, Grammaticorum consensus est, nomine *Daphnidiæ* Virgiliani *Cæsarem* intelligi, de quo Eclog. 5.

Candidus inſuetum miratur lumen olympi,

Sub pedibusque videt nubes, & ſidera Daphnis.

Servius, candidus, id est, Deus. Statuæ ipsæ candidis induebantur vestimentis. *Sever. Sulpit. Rhetor* de vita D. Martini lib. 1. *Quia esset hæc Gallorum rusticæ consuetudo. simulachra demonum candido testâ velamine, misera per egros suos circumferre dementia.* Et curia ipsa cœlestium, seu cœlum lumine multo circumfusus, ornatumque ob deorum præsentiam, ut de circulo læteo fabulosa præferunt ambages. *Tapis.* lib. 1. *Thebaid.* de deorum concilio:

- - - *Radiant majore sereno*

Culmina, & arcana florescentes lumine postes.

Claudian. lib. 1. de Raptu:

- - - *claram dispergere culmina lucem*

Adventum testata Dei.

Contrario sensu noctem *nigram*, inferos atros faciebant. Apud *Ælium* *Lampridium*, in *Commodo* Augusto, certissimum mortis ipsius omen inde deductum, quod in vestimentis *nigris* (quæ luctui funerealibusque & lugubribus solebant dedicari officiis, ut infra probabo, ubi de funere) seu *pullis* in ludis præsedisset. *Hesiodo* in operibus & diebus, *Σάρατ* & *μέλας*, mors atra dicitur. *Juvenal.* sat. 1. *nigros pro mortuis* ponit.

Per famam & populos, nigros efferre maritos.

Statius lib. 9. *Thebaid.*

- - - *nigra præcedunt nubila mortis.*

Et lib. 4. *Thebaid.* v. 527.

In scopulos mors atra sedet.

Inferi manescunt *nigri*, *Tibull.* l. 3. eleg. 3. *nigramque paludem.* Idem *Stat.* lib. eod. v. 634.

- - - *Ille deos, furiarumque atra fatigat*

Concilia.

Et lib. 6. *Thebaid.* v. 498.

- - - *non illud janitor atra*

Impavidus Lethes.

Et quæcunque adversa illo colore exprimebantur. *Sil.* *Italic.* *Tunicor.* lib. 1.

Persuæque atra sumabant cade ruina.

Quo persuasa antiquitas, in capitalibus sententiis ferendis calculos diversicolores habebat. *albis* quidem absolute continebatur, *nigri* lethale supplicium, quod notissimum ex historia *Alcibiadis*, scribente *Plutarcho* in *Apophthegmatibus* ipsius. *Æliano* var. hist. l. 13. cap. 38. ad stipulante *T. Ovid.* l. 15. *Metamorph.* lib. 1.

Mos erat antiquis niveis atrisque lapillis

His damnare reos, illi: absolvere culpa:

Tunc quoque sic lata est sententia tristis, & omnis

Calculus inimitem dimittitur ater in urnam:

Quæ simul effudit numerandos versa lapillos,

Omnibus à nigro color est mutatus in album.

Quod à *Thracibus* videtur exordium sumpsisse. C. Plin. l. 7. c. 40. *Calculos* pro experimento cuiusque diei in urnam conjicit, ac supremo die separatos dinumerat, atque ita de quoque pronunciat.

Alludunt *M. Martial.* l. 12. epigr. 3.

Et si calculus omnis huc & illuc

Diversus, bicolorque digeratur,

Vincer candida turba nigriorem.

Q. Horat. lib. 1. od. 36.

Thressa ne careat pulchra dies nota.

Scio alios legisse aliter, de *Cretensisibus* intelligentibus versum istum, non de *Thracibus*, sed parum interest; nam utriusque populi eadem consuetudo, ut ferri possit altera lectio: ut placuit *Helenio* *Acroni*, & *Cornuto* ad sat. 2. *Persii*:

Cressa ne careat pulchra dies nota.

Albedo victoriam significabat, latinitatemque; quare & currus triumphantis, & vestis, & equi, & pueri ad habenas, & victima ipsa, ut infra dicam, hoc colore sortem suam exhibebant. obiter *Servius* ad illud lib. 3. *Æneid.*

Tendentes campum late candore nivali.

Quod non tantum moris Romani, sed & *Atheniensium*, apud quos pro victoria sacra faciens, candida veste amiciebatur. *Plutarch.*

M m 2

tarch.

arch. in vita Demosthenis. Contra, clade aliqua afflicti, lugubris seu nigra vestimenta inducebant. Nam Cornelius Lentulus prator, à Cicerone accusatus, *vestem purpuream magistratus sui indicem detulit, funeisamque induit*, quod omnibus reis pene necessarium credebatur, quod qui non fecisset, multum ei ob-
erat, ut patet exemplo *Milonis* relegati, ut narrat Plutarchus in Cicerone.

Quid attinet dicere, *dis superis victimas albas offerri, inferis nigras* consuevisse immolari? De inferorum sacris Plutarch. in Lucullo. *Valer. Maxim.* lib. 2. cap. 1. de Valerio Publicola, Donatus Grammaticus: *Omnia nigra inferis mactat*, ad illud lib. 6. Æneid.

— *Ipse atri velleris agnam
Æneas matris Eumenidium.*

Et lib. 5. Æneid.

Nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.

Alb. Tibull. lib. 3. eleg. 5.

Interea nigras pecudes promittite Diti.

Papin. Stat. lib. 4. Thebaid. v. 442.

*Hic senior vates (Stygis accomoda quippe
Terra sacris, multoque placet sola pinguis tabo)
Velleris obscuri pecudes, armenta que silvis
Atra monet.*

Quod in sacrificio funebri observatum, in quo quippe diis Manibus parentabant. Idem Statius in exequiis Atchemori lib. 6. Thebaid. v. 265.

*Centum ibi nigrantes, armenti robora, tauros
Lenta mole trahunt, idem numerusque colorque
Matribus.*

Et in magicis ritibus idem mos invaluit, ut hostia nigra esset. Virgil. lib. 6. Æneid.

*Quatuor hic primum nigrantes terga juvencos
Constituit.*

De decorum coelestium sacris, etiam vulgatissimum est albas tantummodo hostias iis placandis adhibitas. Nam *victima pro qualitate numinis dari solebat*, ut loquitur Servius Maurus ad illud lib. 3. Æneid.

Nigram hyemi pecudem; zephyris felicibus albam.

Adi ad eundem ad illud lib. 9. Æneid.

— *Ante aras aurata fronte juvencum
Candentem.*

D. Juvenal. sat. 10.

— *Duc in Capitolia magnum,
Cretatumque bovem.*

Fortè quod iucundissimus visui sit candor, unde & albus asinus dictus Junius Bassus, homo dicax. Quintilian. l. 6. cap. 3. *Albū autem pro iucundo interpretatur* Turnebus libro 28. Adversarior. cap. 35.

Denique pauperes, & rei pullati erant. C. Sueton. in Augusto cap. 40. *Habuum vestitumque pristinum reducere studuit, ac rursū quondam pro concione pullatorum turba, indignabundus, & elamians, ait.* C. Plin. Junior. libro 7. epist. 17. *Nam illos quoque sordidos pullatosque reveremur.* Corrigendus M. Lucan. l. 2. Pharsalia v. 478.

*At te Corsini validis circumdata muris
Tecta tenent pugna Domiti, tua classica servat
Oppositus quondam polluto tyro Miloni.*

Cur enim Milo pollutus? accusatum sciunt omnes, & forum cohortibus militariis circumseptum. Legendum est igitur, nisi ego fallor:

Oppositus quondam pullato tyro Miloni.

Tit. Calphurnius Siculus Ecloga 7.

— *Sed mihi sordes,
Pullaque paupertas, & adunco fibula morsu
Obscurant.*

Et eodem loco postea:

*Venimus ad sedes, sibi pulla sordida veste
Inter femineas spectabat turba cathedras.*

Contra divites, sed præsertim senatores, equites, & magistratus, candidis togis utebantur. Legendus Martialis l. 8. epigr. 28. lib. 9. epigr. 50. Idem Calphurnius ecloga citata:

*Aut eques, aut nivei loca densare Tribuni,
D. Juvenal. sat. 10.*

— *Niveosque ad frena Quirites.*

Non me latet totam civitatem candidis vestibus incessisse quoties solemnitate privatum, aut festum publicitus indictum peragerent. Porphyronem lege ad illud Q. Horatii lib. 2. sat. 2.

*Ille repotia, natales, aliosque dierum
Festos, albus celebrat.*

Imo in ludis amphitheatralibus, aut scenicis, nullo discrimine habito, plebei iuxta ac patricii candidati spectabant. M. Martialis lib. 4. epigr. 2.

*Spectabat modo solus inter omnes
Nigris munus Horatius lacernis,
Cum plebs, & minor ordo, maximusque
Sancto cum duce candidus sederet.*

Compitalia in hoc mense peragebantur; quorum origo à Tarquinio Prisco rege. C. Plin. lib. 36. cap. 27. cum in foco repente membrum gentile apparuisset, Ocrisia reginæ Tanaquilis serva, & ancilla, ibi sedens, ex eo gravis facta est, sicque *Servium Tullium* natum ajunt, qui Tarquinio succedit, cui postea infanti in regis ædibus dormienti, cum caput ardere videretur, ex hoc creditur Dei Laris filium fuisse, quamobrem primus diis Laribus compitalia instituit. Licet T. Livius 1. decad. lib. 1. Servium Tullium ex uxore Servii Tullii Corniculi principis, in expugnatione loci illius occisi, captiva facta natum; & lib. 2. captiva Corniculana natum, patre nullo, ingenio & virtute regnum obtinuisse asserat. Huic consentit *Valerius Maximus* lib. 1. cap. 6. Eutropius hist. Rom. lib. 1. L. Sen. lib. 3. Controvers. 9. Sed ipsa Plinii verba adscribamus: *Non præteribo & unum foci exemplum, Romanis inter clarum Tarquinio Prisco regnante traditum repente in foco ejus apparuisse gentile è cinere masculini sexus, eamque, quæ infederat ibi, Tanaquilis reginæ ancillam Ocrisiam captivam confurrexisse gravidam. Ita Servium Tullium natum, qui regno successit; inde & in regia cubantis puero capere arsisse visum, creditumque Laris familiaris filium, ob id compitalia, & ludos primum Laribus instituisse. Anno igitur Urbis conditæ centesimo quinquagesimo exordium habuere compitalia, quæ longo temporum tractu per vicorum magistratos curata, & tandem etiam pene abolita, renovavit L. Piso, ut scripsit Asconius Pedianus in Orationem Ciceronis contra Pisonem: & post illum Augustus, teste Suetonio in eo cap. 31. Nonnulla etiam ex antiquis ceremoniis paulatim abolita restituit, ut salutis augurium, Diale flaminium, sacrum luterale, ludos secularis, & compitalitios. Sed fatis ipsius ritum prosequamur.*

Meminerit scriptores variis, præter eos quos alii nominarunt, adde M. Tullium lib. 7. ad Atticum epist. 7. *Ego, quoniam* 4. *Non. Januariis compitalitius dies est, nolo eo die in Albanum venire molestus familiæ, veniam* 3. *Non. Jan. iu margine adscripsum, in Albanum venire, ne molestus sim familiæ. Sed parum interest.* Junius Philargyrius ad v. 381. lib. 2. Georgicon Virgilianorum. *Compita, ut relatio . . . placet, locus ex pluribus partibus in se, vel in eadem partes ex se, via atque itinere dirigens, sive is cum ara, sive sine ara, sive sub tecto, sive sub divo sit, ubi pagani agrestes buccina convocati, solent certa inire concilia. Hinc & Lares compitalitii & seræ compitalitiae.* M. Cato Rei rusticæ c. 5. *Rem divinam nisi compitalibus in compito, aut in foco ne faciat.* Per servos, non vero ingenuos, hæc sacrificia peracta, alii ne explicaremus, effecerunt, erudite singula discutientes. Horum originem ad Athenienses vocat Servius Honoratus, *Thestide*, inquit, *Athenienses, qui primi ludos instituerunt liberales, compita autem, unde ludus compitalitii vocantur.* Ipse Virgilius loco laudato.

*Præmiaque ingentes pagos, & compita circum
Thestide posuere, atque inter pocula lati
Mollibus in præis unctos saliere per uires.*

Huc etiam viri docti trahunt illud ejusdem Virgilii Ecloga 5. *Pocula bina novo spumantia lacte quotannis, Craterasque duos statuam tibi pinguis olivi, Et multo in primi: hilarans convivia Baccho, Ante focum, si frigus erit; si messis, in umbra.* M. Mar-

M. Martialis lib. 3. epigr. 59.

*Cingunt serenum lactei focum verna,
Et larga festos luet ad Lares sylvæ.*

Neque vero statim aliquo, aut præscripto die recurrerant compitalia, ut ceteri dies festi, sed interdum bis terve singulis, ut liquet ex loco C. Suetonii prædiximus supra laudato. addendus D. Aufonius Eidylio 5.

*Et nunquam certis redeuntia festa diebus,
Cum sua per rivos compita quisque colit.*

Cato proxime supra, aram Larum, cui imponebatur sacrificium, appellat focum, ut & ejusdem operis cap. 143. Coronam in focum indat, per eosque dies Larum familiari pro copia supplicet. Helenius Acron ad oden. 2. Epodon Horatii; Ara deorum Penatium est focus. Porphyrium. Diis Penatibus sacer est focus. Quo in sensu passim poetæ. P. Ovid. lib. 3. Fastor.

Decidit ante sacros lanæa vitæ focos.

Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 2.

*Num seror incensus sedes adiiæ deorum,
Sertaque de sanctis diripuisse focis?*

Accius Plautus Aulularia act. 2. sc. 5.

*Hæc imponentur in focum nostro Lari,
Ut fortunatas faciat gnatae nuptias.*

Serv. ad illud 12. Æneid.

In mediisque focis.

Sext. Aurel. Propert. lib. 4. eleg. 6. qui versus Josepho Scaligero frustra ænigma videtur:

*Costum molle date, & blandi mihi thuris honores,
Terque focum circa lanæus orbis eat.*

Quis enim nescit Ovidium lanæam vittam, Propertium lanæum orbem dixisse, quod laua, ut ex Plinio notissimum est, familiare maxime indumentum subministraret, & ob id diis familiaribus, Laribus, eam maxime convenire. C. Plin. lib. 21. cap. 3. Corona deorum bonus erat, & Larum privatorum publicorumque, ac sepulchrorum, ac manium. Addo supernumerarios testes ipsum Propertium lib. 3. eleg. 5. ex quo liquet coronam hanc lanæam in expiatoriis, & magicis sacris receptissimam.

*Et strigis inventæ per busta jacentia pluma,
Cinctaque funesto lanæa vitæ viro.*

Scio & in pharmaceutria Virgilliana idem positum. Sic enim ille:

Affer aquam, & molli cinge hæc altaria vitæ.

Nisi forte ex fide MS. codicis corrigere placeat locum illum, hoc pacto, (ut non sit difficile intelligere nihil aliud à poeta designari, quam aram deorum Larum coronam novam.)

Terque focum circum lanæus orbis eat.
Ut sit menses circumcat, id est, coronet, cingat. vel ipso Propertio auctore lib. 3. eleg. 5.

*Rusticus hæc aliquis tam turpia prælia quarat,
Cujus non hedera circummere caput.*

Potro compitalia dicebantur Laribus devota solennia, quod in compitis, seu itineribus publicis Lares colerentur, viarum, non tantum familiarum præfides, seu domuum privatatum. Arnob. libro 3. contra gentes: Possimus, si videtur, & summum aliquid de Laribus dicere, quos arbitratur vulgus vicorum atque itinerum Deos esse, ex eo quod Græci nominant ἀδῆες. Ovid. lib. 2. Fastor.

*Geminoseque parit, qui compita servant,
Et vigilans nostra semper in æde Lares.*

Plaut. in Mercatore act. 5. sc. 2.

Vos Lares viales ut me bene juvetis.

Et forte iidem sunt, quos viales Deos, & penates, appellat Servius, ad illud 1. 3. Æneid.

Jasusque pater, genus à quo principe nostrum.

Erant namque alii Lares domestici, ut monui, qui suorum curam fortiti, pacato & quieto numine domum possidebant, ut loquitur Apulejus libro de Deo Socratis. & meminit Suetonius in Caligula cap. 5. Et familiarem Larem, idem vocat Catilina apud Salsutium, Tertullian. Apolog. cap. 13. Plutarchus problemat. Rom. cap. 51. Alii vero urbani, live ipsius urbis cultodes. P. Ovid. 1. 5. Fastor.

*Stant quoque pro nobis, & præstant manibus urbis,
Et sunt præsentis, auxiliumque ferunt.*

M. Lucan. 1. 1. Pharsalia, in recessione prodigiorum, quæ bella civilia præcesserunt:

urbique laborem

Testatos sudore Lares.

M. Martialis. 1. 3. epigr. 31.

Urbanique tenent prædia culta Lares.

Hos putavit Turnebus 1. 29. Advers. cap. 13. Hostilios dici, quod ab urbe, quam protegebant, hostes submoverent. Festus Pompejus 1. 8. Hostilii Laribus immolabant, quod ab his hostes arceri putabant. Sext. Propert. 1. 3. eleg. 2.

Hannibalemque Lares Romana sede fugantes,

Anseris & tutum voce fuisse Jovem.

Sed opportunius erit alibi de Larum sacrificiis, origine, superstitione varia disserere. Interim adi ad doctissimum Pithæum, 1. 1. Subsecivor. c. 9. Andreæm Tiraquell. ad Alexandrum Neapolitanum 1. 6. Genial. dier. c. 4. & c. 19. ad alia jam pergo.

CAP. X.

De mense Junio, & diebus in eo festis.

De hoc mense ita scribit Macrobius libro Saturnaliorum 1. cap. 12. Junius Majum sequitur, aut ex parte populi (ut supra diximus) nominatus, aut (ut Cingius arbitratur) quod Junonius apud Latinos antè vocitatus, diuque apud Aricinos, Prænestinosque hac appellatione in Fastos relatus sit: adeo ut (sicut Nisus in Commentariis Fastorum dicit) apud majores quoque nostros hæc appellatio mensis diu manserit: sed post, detritis quibusdam literis, ex Junonio Junius dictus sit. Nam & ædes Junoni Monetæ Kalend. Junii dedicata est. Nonnulli putaverunt Juniam mensē à Junio Bruto, qui primus Romæ Consul factus est, nominatum: quod hoc mense, id est, Kalendis Junii, pulso Tarquinio sacrum Carnæ Deæ in Cælio monte voti reus fecerit, &c. Hæc Macrobius. quibus verbis triplicem hujus appellationis rationem indicat, vel, quod dictus sit Junius à junioribus, sicut Majus à majoribus: vel à Junone, vel à Junio Bruto, primo Romanorum Consule. Priores duas causas etiam Ovidius agnoscit. Quod enim à Juvencè dicatur, ipsamet Juno multis verbis Ovidium docet ita exorsa, v. 1. Fastor. v. 25.

Ne tamen ignores, vulgique errore trabaris,

Junius à nostro nomine nomen habet. Et post:

Nec tamen hunc nobis tantummodo præstat honorem

Roma, suburbani dant mihi munus idem.

inspice quos habeat nemoralis Aricia Fastos,

Et populus Laurens Larviumque neum.

*Est illic mensis Junonius, aspice Tybur,
Et Prænestina maxima sacra Dea.
Junonale leges tempus, nec Romulus illas
Condidit, at nostri Roma nepotis erat.*

Sic etiam *Festus*: Junium mensē dictum putant à *Junone*, iidem ipsum dicebant *Junonium*, & *Junonem*. De altera causa, quam *Macrobius* priori loco recitat, *Ovidius* paulò aliter scribit. Inducit enim *Heben*, *Herculis* uxorem, quæ eadem *Juventas* est, contendentem, à suo nomine hunc mensem appellationem accepisse, idque duplici ratione: vel propter maritum *Herculem*, qui bene meritus de ea regione sit, ubi postea condita est Roma, quod eam Caci latrocinii expurgarit: vel propter *juvenes*, alteram populi partem, quibus ea præsfit. Verba *Hebes* apud *Ovidium* sunt, vi. Fast. v. 77.

*Quid grave, si titulum mensis, Romane, dedisti
Herculis uxori, posteritasque memor?
Hac quoque terra aliquid debet mihi nomine magni
Conjugis, huc captas appulit ille boves, &c.*

His etiam aliam addit rationem, qua dictum *Junium* putat, quasi *Unium* sive *Jungium*, à junctis Romulo & Tatío Sabinorum Rege. Sic enim apud ipsum.

*Hac ubi narravit (Concordia) Tatium fortemque
Quirinum,
Binaque cum populis regna coisse suis.
Et lares communi soceros, generosque receptos,
His nomen junctis Junius, inquit, habet.*

Joannes Goropius *Becanus* in Croniis author est, *Junium* mensē à favore nominatum, quòd in eo favorem terræ sentire incipiamus, fructibus jam se ad edendum offerentibus: dici autem *Junium* quasi *Gonium*, à Germanica voce *Zungen*, vel *Gummen*, quod Latinis *favere* significat. Hic mensis, qui in Mercurii tutela erat, ex Romuli & C. Julii Cæsaris xxx. ex Numæ autem Pompilii constitutione xxxix. dierum fuit.

De diebus mensis Junii festis.

H. K. *Jun. N.* Hoc est, Kalendæ Junii, *Nefastus*. Hic nullius diei festi, aut sacri hoc die peracti, sit mentio in Calendario.

VI. *Nonas Junias*, qui est dies ejus mensis secundus, feriæ erant *Martis*, *Carnæ*, *Monetæ*: quarum ita meminit Calendarium, quod à *Paulo Manutio*, & *Huberto Goltzio* in lucem datum est. Illud enim, quod *Benedictio Arin* curante editum est, de iis nihil habet.

A. F. *Mar. Car. Monetæ*. hoc est, Feriæ *Marti*, *Carnæ*, *Monetæ*. Ab *Ovidio* & *Macrobio* hæc sacra ad Kalendas Junii referuntur.

De *Martis* sacro, quod Kalendis Junii in templo extra portam Capenam peractum fuerit, ita *Ovidius*:

*Lux eadem Marti festa est, quem prospicit extra
Appositum tectæ porta Capena via.*

De sacrificio Carnæ Deæ *Macrobius* lib. 1. Saturn. cap. 12. cùm monuisset, alios scripisse, *Junium* mensē à *Junio* Bruto, primo post exactos Reges Consule, dictum, causam hanc subjicit: quòd scilicet in hoc mense, id est, Kalendis *Junis*, pulso Tarquinio, sacrum *Carnæ Deæ* in Caelio monte voti reus fecerit. Hanc, inquit, Deam vitalibus humanis præesse credunt. Ab ea denique petitur, ut jecinora, & corda, quæque sunt intrinsecus viscera, salva conservet. Et quia cordis beneficio, cujus dissimulatione *Brutus* habebatur idoneus emendationi publici status, extitit, hanc Deam, quæ vitalibus præest, templo sacrauit. Cui pulte fabaria, & lardo sacrificatur, quod vires maxime his rebus corporis roborentur. Nam & Kalendæ *Junia Fabaria* vulgo vocantur: quia hoc mense adultæ fabæ divinis rebus adhibentur. Hæcenus *Macrobius*, *Ovid.* l. vi. Fast. cum multa de hac Dea dixisset, quænam illa fuerit, & quod ejus munus sit, quæ apud *Ovidium* vi. Fast. v. 169. ipse leges, paulo aliam ejus cultus rationem, atque *Macrobius* annotat, cujus versus hi sunt:

*Pinguis cur illis gustentur larda Kalendis,
Mixtaque cum calido sit faba sarre, rogas?
Prisca Dea est, aliturque cibis, quibus ante solebat,
Nec petit adscitas luxuriosa dapes, &c.*

De consecratione templi *Junonis Monetæ* idem *Ovidius*:

*Arce quoque in summa Junoni templi Monetæ
Ex voto memorant facta, Camille, tuo.*

Et *Macrobius* in verbis, quæ paulo ante à nobis citata sunt: nam & ædes *Junoni Monetæ* Kalendis Junii dedicata est.

Hoc eodem die & *Tempestatis delubrum* consecratum de quo Ovid.

*Te quoque Tempestas meritam delubra fatemur,
Cum pene est Corfis obruta classis aquis.*

Pridie Nonas Junias sacrum fiebat *Bellona*, cui eo die templum consecratum erat, Ovidio teste; cujus hæc sunt verba, vi. Fast. v. 199.

*Mane ubi bis fuerit, Phæbusque iteraverit ortus,
Fastaque erit posito rore bis uda seges:
Hac sacrata die Thusco Bellona duello
Dicitur, & Latio prospera semper adest, &c.*

Quibus vero ceremoniis sacerdotes ejus sacrum ipsi fecerint, pluribus exposui lib. 2. cum de *Bellona* agerem, quæ hinc repete.

Eodem die etiam *Herculi* ædes in Circo posita est: de qua Ovidius:

*Altera pars Circi custode sub Hercule tuta est:
Quod Deus Euboico carmine munus habet.*

Nonis Junii sacrum fiebat *Deo Fidio*, de quo Ovidius, v. 215.

*Quarebam Nonas Sancto Fidione referrem,
An tibi Semo pater: tunc mihi Sanctus ait:
Cuicunque ex istis dederis, ego munus habebo,
Nomina terna fero, sic voluere Cures.
Hunc igitur veteres donarunt ade Sabini,
Inque Quirinali constituere iugo.*

VII. Id. Junii piscatorii ludi peragebantur, quorum sic meminit Ovidius, ibid. v. 235.

*Tertia post Nonas removere Lycaona Phæbe
Fertur, & à tergo non habet Ursa metum.
Tunc ego me memini ludos in gramine campi
Aspicere, & dici lubricæ Tibri tuos.
Festa dies illis, qui lima madentia ducunt,
Quique tegunt parvis ara recurva cibis, &c.*

Festus: *Piscatorii ludi* vocantur, qui quotannis mense Junio trans Tiberim fieri solent à Prætore urbano pro piscatoribus *Tiberinis*, quorum quæstus non in macellum pervenit, sed fere in aream Volcani, quod id genus pisciculorum vivorum datur ei Deo, pro animis humanis.

VI. Idus Junii sacrum fiebat *Menti* in Capitolio, cui eo die ædes consecrata. Sic enim Calendarium:

G. N. MENTI IN CAPITOLIO.

De ade Mentis, quo tempore, qua causâ, & à quibus vota & consecrata sit, lib. secundo ex *Livio* docuimus. Ovidius, vi. Fast. v. 241.

*Mens quoque numen habet, Mentis delubra videmus
Vota metu belli, perfide Pæne, tui.
Pæne rebellabas, & leibo Consulis omnes
Attoniti Mauras pertinuere manus, &c.*

V. Idus Junii feriæ erant *Vestæ*, quarum sic meminit Calendarium: H. VEST. N. FER. VESTÆ, quod sic interpretantur, *Vestalia*, Nefastus. *Feriæ Vestæ*.

Vestales dies, inquit Varro, ut virgines *Vestales Vestæ* sacrificent. Sext. Pompejus Festus. *Penus* vocatur locus intimus in ade Vestæ, tegetibus septus. qui certis diebus circa *Vestalem* aperitur. Ille dies religiosi habentur, &c. De sacrificio *Vestæ* diximus supra. Hoc autem die, cum convivia passim ante focos agerentur, cibi etiam virginibus *Vestalibus* à civibus mittebantur *Dea Vestæ* libandi; & asini floribus coronati, atque è pane veluti monilia quadam gerentes circumducebantur per urbem: molæ item fertis & floribus ornabantur, & quiescebant: quarum ceremoniarum & rituum causas Ovidius diligenter inquit & explicat, videlicet, quod olim nullus molarum usus fuerit, sed farra solummodo in furnis Vestæ, hoc est ignis beneficio torreretur consueverit, indeque mos servatus fuerit, ut hoc die, & *foci* & *Domina focorum*, quæ *Vestæ* est, à piscatoribus colerentur: & asini, qui scilicet primis temporibus *Vestæ* beneficio immunes à circumagendis molis essent, cum nullus eorum Romæ usus esset, vacarent, & feriantur. Cur autem iidem asini floribus coronati panes ex collo dependentes gestare solerent, hanc rationem affert, quia scilicet asini Sileni clamore, *Vestæ* è somnis excitata, insidias & libidinem *Prinpi* effugisset. Sed præstat Ovidii versus recitare. Sic ergo scribit, vi. Fast. v. 305.

*Ante focos olim scammis considere longis
Mos erat, & mensæ credere adesse Deos:
Nunc quoque, cum sunt antiquæ sacra Vacuna,
Ante Vacunales stantque sedentque focos.*

*Venit in hos annos aliquid de more vetusto,
Fert missos Vestæ pura patella cibos, &c.*

Vestales matronæ nudis pedibus ad *Vestæ* templum ibant, cujus moris causam hanc affert *Ovidius*, quam se à matrona quadam accepisse dicit, quod olim ea parte lacunæ fuissent, ita ut siccò pede templum *Vestæ* adiri non potuerit: nudis igitur pedibus matronas accessisse, id quod & postea, siccatis jam lacunis in memoriam vetustatis observarint. *Ovidii* versus, quia multi sunt, non libet adseribere.

Hoc etiam die, sive, ut aliis placet, precedenti, *Jovi Pisitori* ara in Capitolio posita est: de qua *Ovidius* pluribus versibus, quos ab ipso petes. *Lactantius*: Quo tempore Galli Capitolium obsidebant: *Jovi Pisitori* ara posita fuit, quod Romanos Duces in quiete monuisset, ut ex omni frumento, quod haberent, panem facerent, & in hostium castra jactarent, eoque facto soluta est obsidio, desperantibus Gallis, inopia subigi posse Romanos. Vide etiam *Plutarchum*, & alios.

Hoc die *D. Junius Brutus* ulteriorem Hispaniam subegit, & *M. Crassus* cum exercitu à Parthis cæsus est, de quibus præter *Ovidium*, epitome *Livii* l. 56. & 106. *Appianus* in Parthico, *Plutarchus* in *M. Crasso*, & *Justinus* lib. 41. & 42. In primis *Carolus Sigonius* in *Fastorum* Commentariis.

III. Idus Junii *Matralia* erant, quorum sic meminit *Kalendarium*:

B. Matr. N. Hoc est, *Matralia*, Nefastus.

Matralia matris *Matutæ* festa, inquit *Festus*. Quæ fuerit *Mater Matuta*, lib. 2. harum Antiquitatum exposuimus. Ritus sacrorum hujus Deæ hic erat: aditu templi ejus servæ prohibebantur, unam duntaxat matronæ introducebant & colaphos genis ejus infligebant: quod fieri ex æmulatione hujus Deæ adversus maritum *Plutarch.* arbitratur. Cum enim suspicata ea esset, maritum amare ancillam, in insaniam prolapsa filium perdidit, unde hic ritus servatus, ut ancilla prius ab ejus sacro arceretur. In hujus etiam Deæ sacrificio, matrona fororum liberos pro suis in ulnas accipiebant, eisque bona precabantur. Denique ea agebant, quæ *Bacchi* nutricibus, & casui, in quem *Ino* propter pellicem venit, convenirent. *Plutarch.* in *Camillo*, item in *Quæstionibus Romanis*, quæst. 16. & 17. Libum quo ei sacrum fiebat, *testuatium* dicebatur, attestante *Varrone*, qui libro 4. de lingua Latina sic scribit: *Testuatium*, quod in testu caldo (vel, ut alii legunt, *testa calda*) coquebatur: ut etiam nunc *Matralibus* id faciunt matronæ. De hujus Deæ sacris ita *Ovidius*, v. 1. *Fastor.* v. 475.

*Ite bonæ matres, vestrum Matralia festum,
Flavaque Thebana reddite liba Deæ.
Pontibus & magno juncta est celeberrima Circo
Area, qua posito de bove nomen habet, &c.*

Et paulo post v. 529.

*Hospita Carmentis fidos intrasse Penates
Diceris & longam deposuisse famem.
Liba sua properata manu Tegea sacerdos
Traditur, & subito cocta dedisse foco.
Nunc quoque liba juvant festis Matralibus illam:
Rustica sedulitas gratior arte fuit.*

Et rursum v. 551.

*Cur vetet ancillas accedere, quaritis? odit,
Principumque odit, si sinat ipsa, canam.
Una ministrarum solita est, Cadmea, tuarum
Sape sub amplexus conjugis ire tui, &c.*

Eodem die *P. Rutilius* Consul cum *L. Julio Cæsare*, anno U. C. DCCLXIV. in bello Marfico, sive sociali periiit, epitoma *Livii* LXXIII. *Appianus* l. 1. Bellorum civilium. Erat hoc die etiam festum *Fortuna* (*Sejæ* scilicet, uti *Antonius Fanensis* arbitratur, de qua nos supra diximus) in cujus templo signum erat *Servii Tullii* Regis toga contestum, cujus rei causas *Ovidius* inquirens, tres recitat; vel quod *Servius* à *Fortuna* amatus sit, ac deinde *Deam* puduerit homini succubuisse, ideoque velatum voluerit ejus simulacrum: vel, quod *Servius* morte confusa plebs incerore, & desiderio amissi Regis; cum imaginem ejus intuens, à lacrymis temperare non posset, eam velaverint, ut lacrymis modum adhiberent: vel, quod ipsi *manes Servii* voluerint simulacrum istud tegi, ne aspicere cogeretur sceleratam filiam *Tulliam*. Idem simulacrum, orto aliquando incendio, & crematis, consumptisque reliquis omnibus, quæ in eo templo asservabantur, solum nulla accepta labe permanuisse, *Ovidius* & *Dionysius* scribunt. De hoc *Fortuna* festo, & *Servii* in ejus Deæ templo simulacro, ita *Ovidius*, v. 1. *Fast.* v. 569.

*Lux eadem, Fortuna, tua est, authorque, locusque.
Sed superinjectis quis latet ade togis?
Servius est: hoc constat enim, sed causa latendi
Discrepat, & dubium me quoque mentis habet, &c.*

Et infra de Tullia ingressa templum Fortunæ à parente constructum loquutus, hæc subjicit, v. 613.

*Signum erat in folio residens sub imagine Tulli,
Dicitur hoc oculis opposuisse manum.
Et vox audita est, Vultus abscondite nostros,
Ne nata videant ora nefanda mea, &c.*

Eodem etiam die Concordiæ ædes à Livia constructa, & dedicata est, de qua nos libro secundo diximus. Ovidius, vi. Fast. v. 637.

*Te quoque magnifica, Concordia, dedicat ade
Livia, quam charo prastitit illa viro.
Disce tamen, veniens atas, ubi Livia nunc est
Porticus, immensa testâ suère domus, &c.*

Idibus Junii ædes Jovi invicto consecrata & dedicata fuit, de qua sic Ovidius:

Idibus invicto sunt data templa Jovi.

Iisdem erant *Minuscula Quinquatrus*, de quibus ita scribit Varro libro quinto de lingua Latin. *Quinquatrus Minuscula* dictæ Junæ Eidus, ab similitudine majorum, quod tibicines tum feriati per Urbem vagantur, & conveniunt ad ædem Minervæ. *Festus*: *Minuscula Quinquatrus* appellabantur Idus Junie, quod is dies festus erat tibicinum, qui Minervam colebant. De origine rituum, quia *tibicinibus Quinquatribus* hæc minusculis observabantur, ita *Livius* libro nono. Ejusdem (inquit) anni rem dictu parvam præterirem, nisi ad religionem visa esset pertinere. Tibicines prohibiti à proximis *ensoribus* erant in æde Jovis vesci, quod traditum antiquitas erat. Ægrè passi Tibur uno agmine abierunt, adeo ut nemo in urbe esset, qui sacrificiis præcineret. Ejus rei religio tenuit Senatam, legatosque Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. *Tiburini* benignè polliciti, primum accitos in *curiam* hortati sunt, ut reverterentur *Romam*: postquam percelli nequibant, consilio haud abhorrente ab ingeniis hominum, eos aggrediuntur. Die festo alii alios per speciem celebrandarum cantu epularum causa invitant, & vino, cujus avidum ferme genus est, oneratos sopiunt, atque ita in plaustra somno victos conjiciunt, ac *Romam* deportant, nec prius senescere, quam plaustris in foro relictis, plenos crapula eos lux oppressit: tunc concursus populi factus, impetratoque ut manerent, datum, ut triduum quotannis ornati (vestibus scilicet floridis, & muliebribus, & capite personis tecto, quod *Valerius* & alii tradunt) cum cantu, atque hac, quæ nunc solennis licentia, per Urbem vagarentur, restitutumque in æde vescendi jus iis, qui sacris præcinerent. Hæc *Livius*. Eadem *Valerius Maximus* libro secundo, capite quinto. *Plutarchus* in *Questionibus Romanis*, quæstione 55. & *Ovidius* libro sexto *Fastorum* paulò aliter hæc narrant. Quinetiam *Plutarchus* hunc ritum Idibus Januariis observatum fuisse scribit, non recte opinor. Versus Ovidii sunt: vi. *Fastor.* vers. 651.

*Et jam quinquatrus jubeor narrare minores,
Nunc ades, o capitis, flava Minerva, meis:
Cur vagus incedit tota tibicen in Urbe?
Quid sibi persona, quid toga longa volunt, &c.*

XVII. Kalend. Julias, sive *Sextiles*, qui est dies mensis Junii xv. in Calendario notatus est. Q. St. D. F. hoc est, *Quando stercus delatum fas*.

Dies qui vocatur sic: *Quando stercus delatum fas* (inquit Varro libr. 5. de lingua Latina) ab eo appellatus, quod eo die ex æde Vestæ stercus everritur, & per Capitolinum clivum in locum deferretur centum. Festus quemadmodum *Josephus Scaliger* restituit: *Quando stercus delatum fas*, eodem modo in Fastis notatur dies, qui talis est, ut ædes Vestæ purgetur, stercusque in clivum Capitolinum deferatur, cum id factum sit, tum est Prætori fas. Idem in voce *Stercus*; Stercus ex æde Vestæ xv. Kalendas Julias deferretur in angiporum medium fere clivi Capitolini, qui locus clauditur porta *stercoraria*. Tantæ sanctitatis majores nostri esse judicaverunt. Ovidius, vi. *Fastor.* vers. 711.

*Tertia lux veniet, qua tu Dodona Thyene
Stabis Agenorea fronte videnda bovis,
Hæc est illa dies, qua tu purgamina Vestæ
Tibri per Etruscas in mare mittis aquas.*

XIV. Kalend. Julias, sive *Sextiles* Palladi in Aventino sacrum fiebat, de quo Ovidius, vers. 725.

*Jam sex, & totidem lucas de mense supersunt,
Huic unum numero tu tamen adde diem.
Sol abis è Geminis, & Cancri signa rubescunt,
Capit Aventina Pallas in arce coli.*

Sequenti die, qui est xiiii. Kalendas Julias, *Summano* templum positum fuit: de quo idem Ovid. v. 729.

*Jam tua, Laomedon, oritur nurus, orta que noctem
Pellit, & è pravis cana pruina fugit.
Reddita, quisquis is est, Summano templa seruntur,
Tunc cum Romanis, Pyrrhe, timendus eras.*

IX. Kal. Julias, *Dies ater* erat, quod Ovidius his versibus notat, vi. Fastor. vers. 763.

*Non ego te, quamvis properabis vincere, Caesar,
Si vetat auspiciis, signa movere velim.
Sunt tibi Flaminius, Thrasymenaeque littora testes,
Per volucres aquas multa monere Deos.
Tempora si veteris quaris temeraria damni,
Quartus ab extremo mense bis ille dies.*

Historiam illam, quam Ovidius indicat, lege apud Livium lib. 22. Val. Maximum lib. 1. cap. 6. de Prodigis, & Plutarchum in Fabio.

IIX. Kalend. Julias Syphax à Masinissa superatus: item Hasdrubal ductu M. Livii Consulis, & opera Claudii Neronis collegæ casus est: de quibus vide Livium, Plutarchum, Polybium, & Caroli Sigonii Commentarios Fastorum. Ovidius:

*Postera lux melior, superat Masinissa Syphacem,
Et cecidit velis Hasdrubal ipse ius.*

Eodem die festum erat *Fortis Fortuna*: de quo sic Varro lib. 5. de lingua Latina: *Dies Fortis Fortuna* appellatus à Servio Tullio Rege, quod is sanum *Fortis Fortuna*, secundum Tiberim, extra urbem, dedicavit Junio mense. *Donatus* in Phormionem Terentii, hanc ædem trans Tiberim fuisse scribit, quo & pedibus iri per pontes & per fluvium lintribus vehi poterat. Colebant *Fortem Fortunam*, & hunc diem festum agebant ii qui arte aliqua vivebant: unde Columella ad olitores:

Et celebres Fortis Fortuna dicere laudes.

Naves item coronatæ per Tiberim convivia agitabant. Ovidius: vi. Fast. vers. 773.

*Quam cito venerunt Fortuna Fortis honores!
Post septem lucet Junius actus erit.
Ite, Deam lati Fortem celebrate Quirites,
In Tiberis ripa munera regis habet, &c.*

V. Kal. Julii templum dedicatum *Laribus*, ad quod habitabant puellæ, quæ coronas texere consueverant. Ovidius:

*Lucifero subeunte, Lares delubra tulerunt,
Hic ubi sit doctæ multa corona manu.*

Eodem etiam die *Jovis Statoris* templum conditum, de quo Ovidius:

*Templum idem Statoris erit, quod Romulus olim
Ante Palatini condidit ora jugi.*

IV. Kalend. Julii templum in colle *Quirinali* dedicatum est. Ovidius:

*Tot restant de mense dies: quot nomina Parcis,
Cum data sunt trabea templa, Quirine, tua.*

Pridie Kalendas Julias templum *Herculi & Musis* est consecratum, de quo idem Ovidius:

*Tempus Juleis cras est natale Kalendis,
Pierides captis addite summa meis:
Dicite Pierides, quis vos adduxerit isti,
Cui dedit invictas victa noverca manus.
Sic ego: sic Chio, clari monumenta Philippi
Aspicis, unde trahit Martia casta genus.*

Plura de hoc *Herculis & Musarum* templo, sicuti etiam de templo *Quirini, Jovis Statoris, Larium, Fortis Fortuna*, & aliorum, diximus lib. secundo, quæ hic repetantur. Atque de mense *Junio* hæcenus.

AD CAP. X. PARALIPOMENA.

*Bellona sacra, mos ejus sacerdotes initiandi, &
qui Bellonarii.*

In Junio Bellona placabatur à sacerdotibus suis, quos Bellonarios vocatos discimus ex Tertulliano, Arnobio, & aliis Criticis observantibus. Hanc autem inter deos communes collocat Servius ad v. 118. lib. 12. Æneid. Dii communes sunt ut alii dicunt, Mars, Bellona, Victoria, quia hi in bello utrique parti favere possunt, dii communes sunt qui à Jovis dicuntur, id est, qui celi certas non habent partes, sed generaliter à cunctis coluntur. Contrarium illi numen erat *Pausus*, observat Turnebus lib. 15. adversar. cap. 21. quod quies & otium, cui ille præest, bello adversetur. Arnob. lib. 1. Qui Faunos, qui Fatuas, civitatumque Genios, qui Pausos reverentur atque Bellonas. Dicam latius de ejus templo in tractatu de Trium-

phis. Grammatici vel sororem Martis eam faciunt, Luciat. Placid. ad v. 155. lib. 5. Thebaid. Statianæ, Enyo, Bellona, Martis soror, vel arigam, Virgil. lib. 8. Æneid. v. 703. Stat. lib. 7. v. 71.

*Regit atra jugales
Sanguinea Bellona manu.*

Vel denique uxorem, quam suspicor *Nerienem* vocari apud A. Gellium lib. 13. Noct. Atticar. cap. 21. quod nomen indubie à violentia & fortitudine, cujus plurimus in bellis usus, defumitur. M. Plaut. in Truculentio:

*Mars peregre adveniens salutas Nerienem
Uxorem suam.*

Q. Ennius lib. 1. Annal.

Nerienie Mavortis.

Supple, uxor, phrasi Græcæ, ut lib. 3. Æneid. simili sensu à Virgilio dictum:

Hæstoris Andromache Pyrrhin' connubia servas?

Licinius Imbrex vetus Comicus, in Neara.

Nolo ego Nearam te vocent. sed Nerienem,
Cum quidem Marti es in connubium data.

Ejus etiam mentio apud M. Varro nem in Satyra Menippæ, cui
titulus *zuxoxia*.

Theanna, & Peranna, Franda, Celato, Pales,
Nerienes, Minerva, Fortuna, ac Ceres.

Partilli in expeditionibus, atque ipsi Marti, potestas. Papin. l. 2.
Thebaid. in fine:

Nec magis ardentem Mavors, hastataque pugna
Impulerit Bellona tubas.

Et lib. 4. ejusdem operis in limine:

Prima manu rutilam de vertice Larisæ
Ossendit Bellona facem.

Depingebatur comasparfa, armata face, ut apparet ex Silio Ita-
lico l. 5. Punicor.

Ipsa facem quatens, ac flavam sanguine multo
Sparsa comam, medias acies Bellona pererrat.

Aut falcem manu prætendebat. Claudian. l. 2. in Eutrop.

Quid dudum inflare moraris
Tartaream Bellona tubam? quid stringere falcem
Qua populos à stirpe metis?

Altera manu clypeum gerebat. Idem de 4. Honorii consulti:
Jam trabeam Bellona gerit, parmamque removit,
Et galeam.

Mira imitandi ratio ejus mystas. Q. Terullian. Apolog. cap. 9.
Hodie isthic Bellona sacratu sanguis de femore profuso in palmu-
lam exceptus, suis datur signatus. In impressis sic legitur, teste
Jacobo Ramelio, at melior mihi videtur lectio illa ex MS. in
palmulam exceptus: est enim verisimile, parmam adhibitam
initiantibus bellorum dea sacerdotibus. Scio & aliter ab aliis
hunc locum conceptum, sacratu sanguis de femore profuso in
palmulam exceptus, & suis datur, signat. Rectius, meo judi-
cio, & significantius Minutius Felix in Octavio: Bellona ser-
uum suum haustu cruoris humani imbuat.

Mensis & hic mos in omnibus ejus deæ solennitatibus. La-
stantius Firmian. libr. 1. cap. 21. Eandem Bellonam vocant, in
quibus ipsi sacerdotes non alieno, sed suo cruore sacrificant: sellis
namque humeris, & utraque manus, districtos gladios exerentes,
surrunt, effertuntur, insinuant. malim legere, effertuntur, insa-

niant. Effertari enim est ferre in modum debacchari. L. Apul.
libr. 8. Milesiar. infandis inguinibus effertantur. Vetus scholiast.
Juvenal. ad sat. 6. v. 105. Sergialum nomine ex gladiatore ad-
amavit, qui & ludor dictus est, quia sit diu demoratus in ludo,
qui, ut requiem gladiatura haberet, Bellonarium se fecerat, quo
mos est in talibus sacris lacertos suos secare. Immutata postea hæc
consuetudo, & simulata tantummodo sectio membrorum,
aut detruncatio retenta, vera abolita, colligo ex Ælio Lam-
pridio in Commodio. Bellona servientes vere excicare brachium
precepit, sectio crudelitatis. Passim poetæ. M. Martialis l. 12.
epigr. 57.

Nec turba cessat eniheata Bellona.

Aurel. Prudent. in Romano martyre:

Virtus & cum membra detruncat dolor.
Cultrum in lacertos operis funationis.

Alb. Tibull. libr. 1. eleg. 6. eleganter & ambitiose sacra de-
scribit:

Hæc ubi Bellona motu est agitata, nec acrem
Flammam, non amens verbera torta timet,
Ipsa bipenne suos cadit violenta lacertos,
Sanguineque effuso spargit multa deam.
Statque latus præfixa veru, stat saucia pectus.

In MS. Codice Achillis Statii legitur tertius versus non male:

Ipsa bipenne suos cadit violenta lacertos.

M. Annæus Lucan. lib. 1. v. 565.

Quos sellis Bellona lacertis

Sæva movet.

Alludit L. Seneca Agamem. act. 1. in choro:

Sequitur tristis
Sanguinolenta Bellona manus.

Q. Horat. lib. 2. sat. 3.

Hunc circumtonitru gaudens Bellona crementis.

Vaticinabantur hi Bellonarii stragem populorum, aut ever-
sionem urbium, & ubi semel concepto furore transcurrere capis-
sent, iis maxima fides habebatur. D. Juvenal. sat. 4. v. 124.

Sed, ut sanatiens, astro

Percussus, Bellona, tuo, dirinat.

Quintus Calaber Paralipomenon, lib. 3. v. 285.

ὁὐβρη παρὰ τὰ μὲν ἀνέκτισ,

Sanæ polluta humeros.

C A P. XI.

De mense Julio, & diebus in eo festis.

In explicatione Fastorum hæcenus fuimus prolixiores, cum multa nobis eo pertinentia suppeditaverit
Ovidius in suis Fastorum libris, cujus auxilio jam destituti, erimus multis partibus breviores, cum
præter vetus *Kalendarium*, nihil quo juvari possimus, habeamus. Quod igitur ad hunc, qui sequitur,
mensem attinet, & qui in ordine septimus est, dictus is à primis temporibus fuit *Quintilis*, eo quod
quintus esset à Martio, quem *Romulus* anni principium fecerat: quod nomen etiam tum, cum jam *Nu-
ma Pompilius* reliquis decem mensibus à Romulo institutis, duos alios, *Januarium* videlicet, & *Febru-
rium* addidisset, & *Januarius* primus anni mensis esset, retinuit. Postremis temporibus idem mensis *Ju-
lius* appellatus fuit à *C. Julio Casare*, qui eo mense natus ferebatur. Quæ omnia *Macrobius* lib. 1. Saturn.
cap. 12. sic explicat. Sequitur *Julius*, qui cum secundum Romuli ordinationem Martio anni tenente
principium, *Quintilis* à numero vocaretur: nihilominus tamen etiam post præpositos à *Numa Janua-
rium*, ac *Februarium*, retinuit nomen, cum non videretur jam quintus esse, sed septimus. Sed postea
in honorem *Julii Caesaris* Dictatoris, legem ferente M. Antonio M. filio Cos. *Julius* appellatus est: quod
hoc mense ad iv. Idus *Quintilis*, *Julius* procreatus sit. Hæc *Macrobius*. Dio quoque Historiarum lib. 44.
cum honores Casari à Senatu decretos commemorat, addit & hoc, quod mensem in quem *Caesaris*
natalis competebat, *Julium* cognominaverint. Idem *Suetonius* in ipsius vita, cap. 76. *Plutarchus* in *Nu-
ma*, & *Censorinus* de Die natali, tradunt. Festus: *Julium* mensem appellarunt, quod eo mense diiur
Julius natus. Factum hoc esse anno ab Urbe condita 1000. C. Casare v. Cos. cum M. Antonio Sigo-
nius ex eorum temporum historiis ostendit. Hic mensis, qui in tutela Jovis erat, semper xxxi. dierum
fuit, uti ex iis, quæ initio hujus libri diximus, constat.

De diebus mensis Julii festis.

Kalendis Juliis, sive *Quintilibus* nullum festum in Calendario notatum est. Illud tamen de iis notatum videtur esse dignum, quod eo die *migrationes ex adibus* apud veteres fieri consueverint, quid dies primus conductionum erat, uti ex *Cic.* libr. 2. epist. 3. ad Q. Fratr. *Suetonio* in Tiberio, & *Martiale* cognoscitur, qua de re multa ex Jurisconsultis quoque congesta, & explicavit *Antonius Augustinus* libr. 4. Emendat. atque opin. cap. 14. quem lege: item *Beroaldi* Comment. in *Suetonii* Tiberium, cap. 35.

III. Nonas *Poplifugias* fuerunt, quorum sic meminit *Calendarium*: B. POPLIF. N. hoc est, *Poplifugiam*, Nefastus.

Dies *Poplifugia*, inquit *Varro* libr. 5. de lingua Latina, videtur nominatus, quod eo die repente tumultu fugerit populus. Non multo enim post hic dies, quam decessus *Gallorum* ex Urbe: & qui tum sub Urbe populi, ut *Ficulneates*, ac *Fidenates* & finitimi alii, contra nos conjurarunt. Aliquot hujus diei vestigia fugæ in sacris apparent, de quibus rebus *Antiquitatum* libri plura referunt. *Macrobius* libr. 3. Saturnal. cap. 2. de *Vitula Dea*, quænam ea sit, loquutus, hæc subjicit: *Piso* ait *Vitulam*, Victoriam nominari. Cujus rei hoc argumentum profert, quod posttridie Nonas Julias, re bene gesta, cum pridie populus à Thulcis in fugam versus sit (unde *Poplifugia* dicitur) post victoriam certis sacrificiis fiat vitulatio. *Plutarchus* in Romulo scribit, eum diem, quo Romulus fato concesserit, consertatum repentina Regis morte populum, *Fugam plebis* appellari, ac *Nonas Caprotinas*, sive *Capratinas*: eoque die Romanos ex Urbe ad Capræ paludem exeuntes sacrificare. Ad quod sacrum dum exirent, eos multa usitatorum nominum inclamare, veluti *Marci*, ac *Caji*, imitantes eam, quæ tum acciderat, fugam, ac mutuam invocationem cum timore ac tumultu factam. Quod etiam *Dionys.* lib. 2. tradit.

Pridie Nonas *Quintiles ludi Apollinares* celebrabantur, sic enim *Calendarium*: C. N. LUDI APOLLIN. hoc est, Nefastus, *Ludi Apollinares*. De his sicut & de reliquis, qui sequuntur, dicemus libro sequenti.

Nonis Quintilibus item *ludi* celebrabantur, testante id *Calendario*, quod sic habet: D. NON. N. LUDI. hoc est Nonæ, Nefastus, *Ludi*. Hæ *Nonæ* dicebantur *Nonæ Caprotinae*, de quibus ita scribit *Var.* libr. 5. de ling. Lat. *Nonæ Caprotinae*, quod eo die in Latio *Junoni Caprotinae* mulieres sacrificant, & sub caprisco faciunt, & è caprisco adhibent virgam. Ob hoc toga prætexta data eis. *Macrobius* libr. 1. Saturnal. cap. 11. Nonis Julis diem festum esse ancillarum, tam vulgo notum est, ut nec origo, nec causa celebritatis ignota sit. *Junoni* enim *Caprotinae* die illo liberæ pariter, ancillæque sacrificant sub arbore caprisco, in memoriam *Benignæ virtutis*, quæ ancillarum animis pro conservatione publicæ dignitatis apparuit, &c. Et postea, cum recitasset historiam de memorabili isto ancillarum Romanarum facto, quam nos libr. 2. cum de *Junone Caprotina* ageremus, ex *Macrobio* citavimus, hæc subjungit: Memor beneficii Senatus, omnes ancillas manu jussit emitti: dotemque eis ex publico fecit, & ornatum, quo tunc erant usæ, gestare concessit diemque ipsum *Nonas Caprotinas* nuncupavit, ab illa caprisco, ex qua signum victoriæ ceperunt: sacrificiumque statuit annua solennitate celebrandum, cuius, quod ex caprisco manat, propter memoriam facti præcedentis adhibetur. *Plutarchus* in Romulo & Camillo duas diversas opiniones, cur hæ *Nonæ Caprotinae* appellatæ & institutæ sint, recenset; quarum una est, quod hoc die Romulus apud Capræ paludem, concione habita repente tempestate orta, disparuerit: altera eadem est cum ista, quam modo ex *Macrobio* recitavimus. Inter alia hæc scribit: Romani facto in hostes inopinantes impetu, victoria potiti diem eum in rei memoriam festum celebrant: & à caprisco *Nonæ Caprotinae* vocantur. Epulum autem præbent mulieribus extra Urbem, sub umbraculis ex ficuum frondibus contextis: servæque circumeuntes ludunt, deinde invicem se plagis, ac lapidum ictibus impetunt, quasi tum quoque Romanis in prælio adfuerint, pugnantisque opem tulerint. Idem in *Camillo*: In memoriam facinoris istius, ancillarum solenne illud festum agitur. Primo enim confertum exeuntes, multa communium ac tritorum apud Romanos nominum, ut sunt, *Caji*, *Marci*, *Lucii*, & alia id genus inclamant. imitantes eam, quæ tum mutua inter properandum fuit, invocationem. Deinde ancillæ eleganti habitu circumeunt, locique obvios imperant: est & pugna inter ipsas, quo indicatur, tum quoque ipsas contra Latinos suis auxilio fuisse. Cum epulantur, sedent sub umbraculis ex ficulneis frondibus contextis: & diem *Nonas Caprotinas* nuncupant: nimirum à caprisco, à qua faciem illam ardentem sustulerant. Hæc *Plutarchus*.

Sequentibus diebus quinque *ludi* fuerunt celebrati, de quibus libro sequenti agemus.

IV. Idus *Quintileis C. Jul. Cæsaris* natalis fuit, uti initio hujus capituli meminimus.

III. Idus *Quintileis ludi Circenses* edebantur, de quibus postea.

Pridie Idus *Quintileis* ita notatur in *Calendario*: C. C. MERK. hoc est, *Comitialis Mercuratus*, sic enim plerique interpretantur. *Hubertus Goltzius* in suo uberrimo Antiquitatis thesauro monet, considerandum esse, an non legendum sit *Merkurialis*, ita ut intelligatur *Mercurii* festum, sicut *Saturnalia Saturni*, *Vulcanalia Vulcani* festum appellantur. Durabant autem hi sive *Mercuratus*, sive hæc *Merkurialis* usque ad XIV. Kalend. Sextileis.

Eodem

Eodem die ædes *Fortuna Muliebris* dedicata est, de qua præter alios Scriptores vide 2. Antiquitatum librum.

Eidibus *Quintilibus* transefectio erat Equitum Rom. ab æde Honoris in Capitolium, de qua *Val. Maximus* lib. 9. extremo. Ab eodem (*Q. Fabio*) institutum dicitur, ut equites *Idibus Quintilibus* transeherent. Ad quem locum annotat *Sigomus*, Livium videri id significare, de quo *Plutarchus* in Pompejo: ad sedentes in foro Censores, unumquemque equitem equum suum adduxisse, & de stipendiis legitimis confectis interrogatos, rationem iis reddidisse. Verum videtur errare. Non enim instituit *Q. Fabius* equites trabeatos *Idibus Julis* censeri, sed transeheri, sic nimirum: ut equites Rom. *Idibus Quintilibus* ab æde Honoris, equis insidentes, & olea coronati in Capitolium transirent. Ita enim *Livium* & *Valerium* expresse interpretatus est *Aurelius Victor* (quem libri de Viris illustribus authorem *Andreas Schottus* prodidit) ubi de *Q. Fabio Rulliano* ad hunc modum legitur: Hic primus instituit, ut Equites Rom. *Idibus Quintilibus* ab æde Honoris, equis insidentes in Capitolium transirent. Ex quo loco satis perspicuum est, non censionem Equitum instituisse Fabium, sed Equitum transefectionem quandam, quæ singulis *Idibus Quintilibus* ordinis totius equestris recognoscendi, probandique gratia fieri videtur consuevisse. Meminit hujus ritus etiam *Plinius* libro 15. capit. 4. his verbis: Oleæ honorem Romana majestas magnum præbuit turmas Equitum *Idibus Julis* ex ea coronando. Atque de hac Equitum transefectione loquitur *Suetonius*, cum ita de Augusto scribit: *Augustus* Equitum turmas frequenter recognovit, post longam intercapedinem reducto more transefectionis: sed neque detrahi quemquam in transeherendo ab accusatore passus est, quod fieri solebat, &c. Ad hanc transefectionem etiam *Ulpianus* respexisse videtur, negans eum, qui equo publico in Capitolium (sic enim legendum, non, in causa publica, ut vulgati libri habent) transeheritur, in jus vocari posse, capite 2. de in jus voc. Cujus loci, sicut etiam superiorum *Livii* aliquot, & aliorum explicationem debemus clariss. I. C. *Jac. Ravardo*, quem lib. 2. Variorum, cap. 15. de hac re legere poteris: ex quo etiam hæc fere omnia descripsimus. *Dionys. Halicarn.* libr. 6. paulo aliter de hoc ritu scribit, videlicet, institutum eum esse in honorem *Castoris* & *Pollucis*, & in memoriam victoriæ, quam Romani ex bello cum Latinis populis quod gestum fuit A. V. C. cclvii, *A. Posthumio*, *T. Virginio* Coss. anno xiv. liberæ Reipublicæ reportarint, quamque *Cæsar* & *Pollux* equestri habitu, & equis vecti Romæ annuntiarint. Hæc enim sunt ejus verba: Ejus mirificæ apparitionis numinum in Urbe vextant monumenta: in foro templum *Castorum* publice constructum, ubi visæ sunt eorum imagines, vicinisque fons numinibus his sacer dictus, & usque ad nostra tempora creditus: tum sacrificium splendidum, quod populus Rom. quotannis per primarios equestris ordinis *Idibus Quintilibus* peragit, qua die victoria hæc illi contigit. Præter omnia vero post sacrificium transefectio eorum, qui equos habent ex publico: qui per tribus & centurias distincti, ordine in equis vehuntur omnes, quasi è pugna redeant, coronati fronde oleagina, & togis palmatis amicti, quas vocant trabeas, initio pompæ factæ ab æde *Martis*, quæ extra Urbem sita est, & pertranseuntes cum cæteras Urbis partes, tum forum, ædemque *Castorum*, nonnunquam quinque virorum millia, gerentes quicquid donorum militarium acceperunt à ducibus: egregium sane spectaculum, dignumque imperii magnitudine. Hæcenus *Dionysius*.

XVII. Kalendas Sextileis, dies atra *Alliensis* dicta: qui dies atrī sint, & cur sic appellati, supra ostendimus. Hic autem dies peculiariter *Alliensis* vocatus, quod eo die Tribuni militum legiones ad *Alliam* fluvium educentes à Gallis pugna victi sint, & Urbem amiserint. *Plutarchus* in Quæstionibus Romanis, quæstione 25. & in Camillo. *Livius* libro 5. *Macrobius* libro 1. Saturnal. cap. 16. *Cicero* epistola 5. libri 9. ad Atticum: Majores nostri funestiores diem esse voluerunt *Alliensis* pugnæ, quam Urbis captæ, quod hoc malum ex illo. Eodem die trecenti *Fabii* ad Cremeram in Hetruria cæsi feruntur. Author *Plutarchus*.

XIV. Kal. Sextileis *Lucaria* erant, de quibus ita Kalendarium: H. LUCAR. NP. MERCATUS: hoc est, LUCARIA, Nefastus primo, MERCATUS.

LUCARIA festa, inquit *Sext. Pompejus*, in luco colebant Romani, qui permagnus inter viam *Salariam*, & *Tiberim* fuit: pro eo, quod victi à Gallis fugientes è prælio, ibi se occultaverunt. *Varro* lib. 5. de lingua Latina: *Lucaria* item à luce, quod propter lucem amissam is cultus institutus. Sic hunc locum restituit *Josephus Scaliger*, cum antea legeretur: *Lucere* item à luce, &c. Festus igitur à luco. *Varro* autem ab luce, hoc est, libertate missa, *Lucaria* deducit.

XIII. Kalendas Sextileis LUDI VICTORIÆ CÆSARIS, quorum meminit *Suetonius* in Augusto, cap. 10. Dio. lib. 45.

XII. Kalend. Sextileis *Lucaria* repetebantur, teste Kalendario, quod sic habet: B. LUCAR. LUDI. Hunc diem *Solinus* capite 35. ex sententia sacerdotum Ægyptiorum facit mundi natalem. Sed variæ sunt de eo veterum & recentiorum sententiæ, ac disputationes, de quibus videre potes *Lilium Gyraldum* libro de anno, mensibus, ac diebus. *Hadrianum Junium* Animadverforum lib. 3. cap. 8. & alios multos.

X. Kalendas Sextileis *Neptunalia* erant, de quibus ita Kalendarium: D. NEPT. LUDI. hoc est, NEPTUNALIA, LUDI. De ludis dicemus suo loco.

NEPTUNALIA, inquit Varro lib. 5. de ling. Lat. à Neptune: ejus enim Dei feria.

VIII. Kalend. Sextilcis *Furinalia* erant, quorum ita Calendarium meminit: F. FUR. NP. LUDI. hoc est, FURINALIA. Nefastus primo LUDI.

FURINALIA, inquit Varro lib. 5. de ling. Lat. à *Furina*, quod ei Deæ feriæ publicæ dies is, cujus Deæ honos apud antiquos. Nam ei sacra instituta annua, & flamen attributus: nunc vix nomen notum paucis. Festus: *Furinalia*, sive *Furmalia*, sacra *Furine* quam Deam dicebant.

Sequentibus diebus LUDI IN CIRCO fuerunt editi, de quibus suo loco.

Quod Festus notat rutilas canes, id est, non procul à rubro colore, immolari, ut ait Attejus Capito, canario sacrificio pro frugibus, deprecandæ sævitæ causa liseris *Canicula*, id videtur etiam ad hunc mentem referendum, licet dies ignoretur.

AD CAP. XI. PARALIPOMENA.

De Neptune obiter pauca, & Neptunales ludi, seu feriæ.

LICET omnia sint obvia, adscribam tamen insignem locum Ammiani Marcellini libr. 17. Ideoque Neptunum humentis substantia potestatem Ennosigæon, & Sisichthona pœta veteris & Theologi nuncupaverunt. Vide Fr. Lindebrogium, ni me fallit memoria, ad illum locum, & Calum Rhodig. l. 30. cap. 27. ἔννοσιγαν, ἂν σισίον, quatto, est concussio, γῆρα, terra, unde ἐννοσιγᾶ & quasi terræ conquassator, appellatus. interpretes Juvenalis ad sat. 10. v. 182.

Ipsam comeditibus qui vinxerat Ennosigæum.

Alludit P. Virgilius l. 2. Æneid.

*Neptunus muror, magnoque emoti tridentis
Fundamenta quatit.*

Homer. l. 13. Iliad. v. 59.

γῆρας & ἐννοσιγᾶ.

Terram continens, terram quassans.

Quare non immerito commune illi cum Terra templum erat, ut ex Musæo apud Pausaniam notavit Marcellus Donatus in Dilucidationibus suis. Et ob id etiam quoties terra tremuisset, supplicationes decernebantur, feriæ indicebantur, de quibus paulo post dicam, justitium fiebat, dum sacra peragerentur, incerto, neque nominato ulli numini, quia cum certum esset terræ aliam. aliam maris potestatem esse, & tamen in terra motibus multum virium causarumque aquam habere, nomen dii placandi silebant, ac unum pro alio nominantes, falsâ religionem populum devincerent. Elian. var. hist. l. 6. cap. 76. Plato in Philebo. Clemens Alexandrin. libro 5. Stromat. Æschylus in Agamemnone, A. Gell. l. 2. cap. 28. & cum Lycophron eundem faciat *Neprunum* & *Tritonem*, puto rectè huc trahi posse versus Actii, seu Attii, fæ Accii antiqui pœtæ, apud M. Tullium l. 2. de nat. deor.

*Aut forte Triton fuscina evertens specus,
Subter radices penitus undanti in freto
Molem ex profundo saxeam ad cælum vomit.*

In MS. codice melius:

Aut forte Triton fuscina evertens specus.

Simile enim est illud Claudiani lib. 1. de Raptu Proserpinæ:

Tutrida multivagis populatur flutibus antra.

Falsam autem fabulam de equo ab illo producto, in contentione cum Minerva inita, de nomine Athenis imponendo, contra Servium ad principium lib. 1. Georgicon, ostendit Baptista Egnatius Racemationum cap. 8. & Palladem quidem

olivam, Neptunum vero non equum, sed fontem seu scaturiginem produxisse, quod confirmat Ovidius libro 6. fab. 1. Metamorph.

*Stare Deum pelagi, longoque ferire tridente
Aspera saxa facit, medioque è vulnere saxi
Exiisse fretum, quo pignore vindictæ urbem.*

Scio alios legisse aliter, & de equo intellexisse, Ferum.

Gravis est lapsus Placidii Luctatii ad l. 12. Thebaid. v. 633. Acropolis dicit arcem Thebarum, de qua Neptune & Minervæ dicitur fuisse certamen, percussâ Neptune terra equum dedit, indicium belli, Minervæ vero olivam, pacis insigne. Certè quod ille de arcē Thebarum scribit, concursus antiquitatis consensus tradidit de urbe Athenis. Theætetus libr. 4. Antholog. cap. 12. epigr. 85.

ἀλλος ἀρεστῆλης,

Alus summa arcet.

Videatur Joan. Brodæus ibid. Statium ipsum audiamus loco laudato:

*Celavit Geticos ripis illis amoris,
Ipse quoque in pugnas vacuatur collis, ubi ingens
Lus superum, dubius donec nova surgeret a'bor
Rutilus, & longa refugum mare frangeret umbra.*

De Neptunaliis ludis, qui hoc mense celebrari solebant, Q. Flor. Tertullian. lib. de spectacul. capite 6. Cui superstitionis utriusque generis ludi notantur, Megalenses, & Apollinares, item Cereales, & Neptunales, & Latiæres, & Florales, in commune celebrantur. Extat mentio in vetusto marmore, cujus fragmentum apponam.

FLAVIÆ. Q. F. SALUTI. CONJUGI. CHARISSIMÆ.

L. PUBLICIUS. ITALICUS. DEC. ORN. SIBI.

POSUIT. QUAM. IPSE. EXTRUXIT. DIE. NEPTUNALIUM. PARENTIBUS. SPOR.....

BINI. DIVIDERENTUR. ET. DECUR. XXVIII. SIVE.

....CENTENI. QUINQUAGENI. V. SOLITI.

ARCAM. PUBLICIORUM. FLAVIANI. ET. ITALICI.

FILIORUM. ET. ARCAM. IN. QUA. POSITA.

EST. FLAVIA. SALUTARIS. Uxor. EJUS. ROSIS.

DIE. XV. SACRIFICENT.

CAP. XII.

De mense Augusto, & festis in eo diebus.

Sicut præcedens mensis *Quintilis*, ita hic *Sextilis* dictus est, quod sextus à Martio anni principe esset. Postea *Augusto* imperante, in ipsius honorem *Augustus* est appellatus: qua de re ita scribit Macrobius Saturnal. lib. 1. cap. 12. *Augustus* deinde est, qui *Sextilis* antea vocabatur, donec honori *Augusti* daretur, ex Senatusconsulto, cujus verba subjeci: Cum Imperator *Cæsar Augustus* mense *Sextili* primum Consulatum inierit, & triumphos tres in Urbem intulerit, & ex Janiculo legiones deductæ, secutaque sint ejus

ejus auspicia, ac fidem, *Aegyptius* hoc mense in potestatem populi Romani redacta sit, finisque hoc mense bellis civilibus impositus sit, atque ob has causas hic mensis huic Imperio felicissimus sit, ac fuerit, placere Senatui, ut hic mensis *Augustus* appelletur. Item Plebiscitum factum ob eandem rem, *Sext. Pacubio* Tribuno plebem rogante. Hactenus *Macrobius*. Idem ferè Dio libro 55. tradit, his verbis: Menseni *Sextilem Augustum* nominavit: quod nomen cum alii Septembri, quo mense natus esset *Augustus*, indere vellent, ipse *Sextilem* prætulit, quod eo mense primum Consul factus, ac eo multis magnis præliis victoria potitus esset. Et *Suetonius* in Augusto, capite 31. Annum, inquit à divo Julio ordinatum, sed postea negligentia conturbatum atque confusum, rursus ad pristinam rationem redegit: in cujus ordinationem *Sextilem* menseni è suo nomine nuncupavit, magis quam *Septembrem*, quo erat natus: quia hoc sibi & primus Consulatus, & insignes victoriae obtigissent. Caterum hic mensis, qui in ceteris tutela erat, ex ordinatione Romuli & Julii xxx. ex *Numa* autem constitutione xxix. dierum fuit, ut initio hujus libri docuimus.

De diebus mensis Augusti festis.

Kalendis *Augusti* nullæ feriæ in illo Calendario, quod initio hujus libri posuimus, notatæ sunt. Legimus tamen apud *Dionem* lib. 60. Kalendis *Augusti* equestria certamina fuisse exhibita, quod eo die *Martis* ædes consecrata esset.

IV. Non. *Augusti* erant feriæ, quod *Cæsar Hispaniam* citeriorem vicisset. Harum ita meminit Kalendarium: Fer. Quod hoc die *C. Cæsar*. Hisp. cit. vicit, quemadmodum etiam in altero illo Calendario, quod beneficio *Benedicti Aria Montani* in lucem datum est: scriptum fuisse, fragmentum ostendit, cit. vicit. Priora enim desiderantur. Hæc verò quæ prius ex Calendario integro adscripti verba, sic legenda sunt: Feriæ quod hoc die *C. Cæsar* Hispaniam citeriorem vicit. De hac verò victoria & feriis in memoriam ejus celebratis *Dio* lib. 43. Id postremum bellum ab eo confectum est, hancque ultimam victoriam reportavit, &c. Nihilominus tamen aperte triplexque pompa Romæ de victoria Hispaniensi habita est, feriæque insuper quinquaginta dierum actæ. De eadem victoria *Suetonius* in Julio Cæsare, capite 36. & alibi. *Plutarchus* in ejus vita. *Hirtius* lib. de Bello Hispaniensi. *Vellejus* lib. 2. Imprimis *Car. Sigonius* in Faistorum Commentariis, ad annum 1000119.

V. Idus *Augusti* ita notatus in Calendario est: Hoc die *Cæsar Hispaniæ* vic. id est, Hoc die *Cæsar Hispaniam* vicit. Meminit & hujus victoriæ *Dio* lib. 43. item *Suetonius* in Cæsare, & *Hirtius* libro de Bello Hispaniensi.

VI. Idus *Aras Opis & Cereris* in vico Jugario consecratas esse, *Lilius Gregorius Gyraldus* ex veteri, ut ipse ait, Calendario notat.

Pridie Idus *Herculi magno Custodi* in circo Flaminio sacra facta esse, idem *Lilius Gyraldus* annotat, ex veteri Calendario.

Idibus *Augusti* Dianæ sacra fiebant, quod testatur *Martialis* epigr. 68. libri 12.

Maja Mercurium creastis Idus,

Augustis redit Idibus Diana.

Et *Ausonius* Eidyllio de feriis Romanis:

Et medias Idus Maji, Augustique recursu,

Quas sibi Mercurius, quasque Diana dicat.

Has ferias intelligit *Propertius* cum lib. 2. eleg. 33. sic scribit:

— *Sed tibi me credere turba vetat,*

Cum videt accensis devotam currere iadis

In nemus, & Trivia lumina ferve Dea.

Mulieres enim voti damnatæ, & compotes ab Urbe ardentes faeces in Aricinum nemus, ubi religiosissime colebatur *Diana*, ferebant illius Dæx feris, ut *Ovidius* in Fastis scribit:

Sæpe potens voti frontem redimita coronis

Fæmina lucentes portas ab urbe faces.

Et venatores (nam venationibus *Diana* præest) sæpenumero faces spicatas, accensas eò ferebant, & canes suos morbo, aut scabie affectos infulis velatos Dæx sistebant, omneque instrumentum venatorium ante eam collocabant. *Grævus* de Venatione:

Spicatasque faces sacrum ad nemorale Diana

Sistimus, & solio catuli velantur honore:

Ipsaque per flores medio in discrimine luci

Stravere arma sacris, & pace vacantia festa.

Sed & *Diana*, quæ venari, ferasque agitare, & sagittis conficere antiquorum opinione censebatur, illis ipsis feriis suis, quæ Idibus *Augusti* celebrabantur, emeritos canes, quietosque à venatione, & immunes habere credebatur, ipsæque etiam feriari. *Statius Papinius* 3. Sylvarum:

Ipsa coronat
Emeritis Diana canes, & spicula tergit,
Et tutas sinit ire seras.

Collegit hæc *Adrianus Turnebus* Advertar. lib. 7. cap. 26. ex quo ea descripsi.

Eodem die festum erat fervorum & servarum, de quo ita scribit *Plutarchus* in *Quæstionibus Romanis*, quæstione 100. Cur *Idibus Sextilis*, qui nunc *Augustus* dicitur, feriæ sunt utriusque sexus servis: mulieres autem tum maximè lavare & purgare capita student? An hoc servis datum, quòd ea die *Servius* Rex natus è captiva fuit ancilla? lotio autem capitis ab ancillis feriarum causa cœpta, etiam ad liberales pervasit? Hæcenus ille.

XVI. Kalend. Septembris *Portumnalia* erant, de quibus ita Kalendarium: E. Port. NP. hoc est, *Portumnalia*, Nefastus primò.

Portumnalia, inquit *Varro*, l. 5. de lingua Latina, dicta à *Portumno*, cui eo die ædes in portu Tiberino facta, & feriæ institutæ. *Adrianus Turnebus* addit: Rem divinam fieri consuevisse ad pontem *Æmilium* ubi ejus ædes fuerit. Plura quæ de *Portumnalibus* afferam, non habeo. De *Portumno* vide quæ scripsimus l. 2. cap. 13.

XIV. Kal. Septembris *Vinalia* erant, quorum Kalendarium sic meminit: G. Vin. F. P. hoc est, *Vinalia*, Festus primò.

Vinalia duplicia erant, alia *Veneri*, alia *Jovi* celebrabantur, quæ tamen scriptores veteres mirum in modum confundunt: modò enim ea quæ *Veneri* sacra erant, & ob id *Veneralia* à *Plutarcho* dicuntur, mense *Aprili*: altera mense *Augusto* celebrata tradunt, modò contrarium scribunt, ut incertus sis, quid potissimum sequaris. *Josèph. Scaliger* Castigationibus suis ad *Festum* inclinat in hanc sententiam, quòd *Vinalia Veneris*, sive *Vinalia* priora mense *Aprili*: altera *Vinalia*, quæ *Jovis* erant, & *rustica Vinalia* appellabantur, *Augusto* mense fuerint celebrata: quem & nos secuti antè sumus, & adhuc sequemur: quamvis, ut ipse etiam fatetur, contrarium apud scriptores reperitur. Sic enim *Varro* l. 5. de lingua Latina: *Vinalia Rustica* dicuntur ante diem duodecimum *Kalendas* Septembris: quòd tum *Veneri* dedicata ædis, & horti ejus tutelæ assignantur, ac tum sunt feriati olitores. *Paulus* Festi mutilator: *Rustica Vinalia* quartodecimo *Kalendas* Septembris celebrabantur, quo die primum vinum in Urbem deferrebant. Festus: *Rustica Vinalia* appellantur mense *Augusto*, quartodecimo *Kalendas* Septembris, *Jovis* dies festus, quia Latini bellum gerentes adversus *Mezentium*, omnis vini libationem ei Deo dedicaverunt. Eodem autem die *Veneri* templa sunt consecrata: alterum ad *Circum* maximum: alterum in luco *Libitiniensi*, quia in ipsius *Dææ* tutela sunt horti. Quod idem feriè in voce *Rosii* scripsit, quæ verba à *Josèpho Scaligero* sic sunt restituta: *Rustica Vinalia* mense *Augusto Veneri* dicata sunt quòd eodem die ædis ei consecrata sit: jumenta quoque, olitores & omnes horti in ejus tutela sunt, &c. Contra tamen, & in superioribus quos citavimus, locis scripsit, & in voce *Vinalia*: *Vinalia*, inquit, diem festum habebant, quo die vinum novum *Jovi* libabant. Hujus verò libationis vini, quæ *Jovi* fiebat, ita meminit idem alibi: *Calpar* vinum novum, quod ex dolo demitur sacrificii causa, antè quàm gustetur. *Jovi* enim prius sua vina libabant, quæ vocabant *Vinalia*. Id autem fiebat, inquit *Josèphus Scaliger* in *Conjectaneis*: ne reliquum, quod in apothecis illis, unde *calpar* promeretur, remaneret, sacrum esse inciperet, & omnino ex usibus eriperetur humanis: sed *calpari* libato, religione solveretur. Itaque cum *calpar* libabant *Inferium* vocabant, quòd solam inferretur, his verbis; *Macte hocce vino inferio esto*. Et hoc præcipue dicebatur de vino diffusio, & doliari. Nam alioqui de eodem musto libabant, sed id *Sacrimum* vocabatur, posteaquam polluxerant eas confectioes, quæ vocabant *Suffimenta*, ex faba milioque molito, musto sparso: quæ Diis eo tempore dabantur, quo uvæ calcatræ prelo premebantur, &c. Hæcenus *Josèphus Scaliger*. Ex quibus cognoscere licet causam superstitionis illius, cur vinum novum tangere nefas esset, antequam *Vinalia* kalarentur.

XII. Kalend. Septembris *Consualia* erant: sic Kalendarium: A. Conf. NP. quod interpretantur *Consualia*, Nefastus primò.

Consualia, inquit *Varro* lib. 5. de ling. Latina, dicta à *Conso*, quòd tum feriæ publicæ ei Deo, & in circo ad aram ejus ab sacerdotibus fiunt ludi illi, quibus virgines Sabinæ raptæ. Festus: *Consualia* ludi dicebantur, quos in honorem *Consi* faciebant: quem Deum consilii putabant. *Livius* lib. 1. ab Urbe condita auctor est, *Consualia* ludos esse Neptuni Equestris. De his ita *Plutarchus* in *Romulo*: *Romulus* sparserat rumorem, reperisse se aram ejusdem Dei sub terra occultatam. Dei nomen *Consus* fuit, sive quòd in consultando juvaret, sicut Latinis est *consilium*, & *consul*: sive is Neptunus equestris est: nam ara *Consi* in Circo majori reliquo tempore latens, *Circensibus ludis* apparet: sive, quod alii asserunt, abdito consilio, arcanoque haud inconvenienter subterranea Deo ei ara tribuitur: Ea ergo ara prolata, sacrificium ejus nomine splendidum & ludos, & spectaculum publicum edidit, convocatis ad hoc finitimis, &c. Et paulò post: Raptæ autem sunt virgines xv. Kalend. Septemb. quo die *Consualia*. Ubi numero erratum puto, cum Kalendarium xii. Kal. Septemb. festum illud collocet. *Consualibus* equos, asinosque coronabant & ociari sinebant: vel quia feriæ istæ *Conso*, qui equester *Neptunus* est, agebantur: asinus

asinus autem cum equo consors est, juxtaque fruitur vacatione laboris: vel quia tum commoda navigandi maris tempestas exhibita, jumentis qualemcunque quietem præbebat. *Plurarch. Quæst. Rom. quæst. 48. Festus* quoque scriptum reliquit: Multis celebrari ludos in Circo maximo *Consualibus* consuevisse, quia id genus quadrupedum primum putaretur coeptum curru vehiculoque adjungi.

XI. Kalend. Septembr. dies intercisus erat, quod testatur *Kalendarium* his notis B. En. hoc est, *Endotercisus*. *Endotercisi*, vel *intercisi dies* qui sint, supra est à nobis explicatum.

X. Kal. Septemb. *Vulcanalia* erant, testante idipsum *Kalendarium*, quod sic habet: C. Volc. NP. hoc est, *Vulcanalia*, Nefastus primò.

Vulcanalia, inquit, *Varro* lib. 5. de ling. Lat. à *Vulcano*, quod ei tum feriae, & quod eo die populus pro se in ignem animalia mittit. Ad *Vulcanalia* respexit *Flin.* cum libr. 18. cap. 13. de saione napi scripsit. Serere nudum voluit, precantem sibi & vicinis serere se: satus utrique generi iustus, inter duorum numinum dies festus, *Neptuni* atque *Vulcani*. Hujus etiam festi *Columella* lib. 11. cap. 3. de raphani satione docens meminit.

IX. Kal. Septemb. *Feria luna* erant in Græcostati, quemadmodum habet fragmentum *Kalendarii* marmoreum effossum Romæ sub colle hortulorum, & ab *Huberto Goltzio* Thesaurò Antiquitatis insertum. Hoc etiam die mundus patere dicebatur, qua de re in *Octobri* agemus.

IIIX. Kal. Septemb. *Opiconfrua* erant: sic enim *Kalendarium*: E. Opic. NP. hoc est, *Opiconfrua*, Nefastus primò.

Opiconfrua dies à *Dea Opiconfrua*, cujus in Regia sacrum, quod idè actum, ut eò præter virgines *Vestales*, & sacerdotem publicum, introeat nemo. Is cum eat, subfibulum habeat, &c. *Varro* lib. 5. de ling. Lat.

VI. Kal. Septemb. *Volturnalia* erant, de quibus ita habet *Kalendarium*: C. Volt. NP. hoc est, *Volturnalia*, Nefastus primò.

Volturnalia, inquit *Festus*, *Voltur*no Deo sacra erant, cujus sacerdotem *Volturnalem* vocabant. Diximus de *Voltur*no lib. 2. ubi de Diis disputavimus.

V. Kalendas *Septembris* ita notatus est: Hoc die ara *Victoriæ* in curia dedicata est. De *Victoria* in curia Julia consecrata *Dio* lib. 51. cum triumphum *Augusti* de *Ægypto* exposuisset, sic scribit: *Cæsar* (*Augustus* scilicet) his omnibus triumphis in Urbem invecus, &c. *Minerva* templum, & quod *Chalcidicum* vocatur, tum *curiam Juliam* in honorem patris sui factam dedicavit, in eaque imaginem *Victoriæ* posuit, quæ hodiè quoque extat, Tarento olim Romam vecta, ac à *Cæsare* tum in curia posita, & spoliis *Ægyptiis* decorata: quo *Cæsar* nimirum ostendebat imperium se ex *Victoria* esse adeptum. Ara *Victoriæ* in curia meminit *Herodianus* lib. 7.

In *Kalendario Rustico*, quod *Hubertus Goltzius* Romæ ad palatium novum *Farnesianum*, in campo *Floræ*, ex marmore quadrato exscripsit, & in suum *Antiquitatis Thesaurum* retulit: item in illo *Kalendario*, quod *Georgius Fabricius* lib. 2. Antiq. habet, descripto, ut ipse ait, ex duobus veteribus lapidibus, quorum alterum in domo *Vallarum*, quæ in circo *Flaminio*: alterum in hortulo *Angeli Colotti* in campo *Mario*, sit mentio sacrorum *Spes*, *Salutis*, & *Diana*: quo verò die ea facta sint, non additur. *Lilius* tamen *Gyraldus* Kalendis *Augusti* *Spes* ad forum olitorium: *Nonis*, *Saluti* in colle *Quirinali*, iterum *Spes*: vi. Idus *Soli Indigeni* in colle *Quirinali*: pridie Idus, *Herculi* magno custodi in circo *Flaminio*: xvi. Kalend. Septemb. *Jano* ad theatrum *Marcelli* sacra fuisse tradit, idque ex autoritate, ut ipse scribit, veteris *Kalendarii*: cujus rei fides sit penes authorem. Et de mense *Augusto* hæcenus.

C A P. XIII.

De mense Septembri, & diebus in eo festis.

September sequitur, qui mensis appellationem hanc accepit, quod *septimus* esset à *Martio*, quemadmodum *Varro* lib. 5. de lingua Latina, testatur, ubi scribit menses reliquos à *Junio* ad *Decembrem* usque à numero dictos. Quidam volunt *Septembrem* Romanis quasi *septimum imbrem*: non tantum, quod à *Martio* septimus numeretur: verum etiam ob imbrium frequentiam, & aeris turbationem, quæ sub initium autumnii accidere plerumque solet, dictum esse, haud aliter, ac reliqui menses, ad finem usque anni suas appellationes antiquitus nacti sint. Hunc mensem *Senatus* in *Tiberii Augusti* honorem *Iberum* appellari voluit: quod tamen ne fieret, ipsemet intercessit. *Suetonius* in *Tiberio*, cap. 26. *Dio* lib. 57. hoc de mense *Novembri* tradit, quia scilicet *Tiberius* xvi. Kalend. *Decembris* natus fuerit. Eundem mensem *Domitianus* Imperator, Germanici cognomine assumpto, *Germanicum* à se transnominavit. *Suetonius* in ejus vita, cap. 13. *Macrobius* lib. 1. Saturn. cap. 12. Mensis *September* principalem sibi retinet appellationem ex *Germanici* appellatione. *Julius Capitolinus* in vita *Antonini Pii* refert, *Senatum* decrevisse hunc mensem *Antoninum*, sequentem *Fausstinum* appellari, verum id *Antoninum* respuisse. *Commodus* autem Imperator, cum omnia mensium nomina transmutasset, iisque pro vetustis appellationibus novas de suis cognominibus imposuisset, hunc mensem *Herculem* vocavit. *Alius Lampridius* in ejus vita. *Herodianus*

lib. 1. ubi tamen novas illas mensium appellationes non addidit. Tandem *Tacitus* Imperator *Septembrem* mensē *Tacitum* appellari iussit: idcirco, quod eo in mense & natus, & factus esset Imperator, *Flavii Vespisani* in ejus vita. Caterum hic mensis, qui in Volcani tutela fuisse existimatus est, ex Romuli & Cæsaris ordinatione xxx. ex Numæ autem constitutione xxix. dierum fuit.

De diebus mensis Septembris festis.

In hoc mense breviores erimus, cum ludi, qui potissimam ejus partem occupant, sequenti capite à nobis sint explicandi.

IV. Nonas *Septembris* memorabilis est, propter navalem victoriam Augusti de *M. Antonio* & *Cleopatra* Regina *Ægypti*, teste *Dione* lib. 42. qui eam victoriam prolixè describit lib. 51. extremo. Atque ut idem author est lib. 51. ab hoc die Cæsaris Monarchia cœpit, anno ab Urbe condita 1000cxxyi. Quæ de re vide prolixè differentem *Dionem* loco indicato, *Xiphilinum* in Epitome, *Suetonium*, *Eutropium*, & alios. Imprimis *Sigonium* in Commentariis Fastorum.

Pridie Non. *Septembr.* & octo sequentibus ludi Romani erant, ut habet *Kalendarium*, de quibus nos libro sequenti agemus.

VI. Idus *Septembris* Hierosolymæ à T. Vespasiano captæ sunt, quod *Josephus* tradit.

Idibus *Septembris* vetustis temporibus Prætor maximus clavum pangebatur, de quo more *Livii* verba ex lib. 7. adscribam: Lex, inquit, vetusta est priscis literis, verbisque scripta, ut qui Prætor maximus sit, Idibus *Septembris* clavum pangat. Fixus fuit dextro lateri ædis Jovis Optimi maximi, ea ex parte, qua *Minervæ* templum vocant: eum clavum, quia raræ per ea tempora literæ erant, notati numeri annorum fuisse ferunt, eoque *Minerva* templo dicatam legem, quia numerus à *Minerva* inventus sit. Vulsiniis quoque clavos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortie Etruscæ Dæ comparere, diligens talium monumentorum author *Cincius* affirmat, *M. Horatius* Consul ex lege templum Jovis Optimi maximi dedicavit, anno post Reges exactos. A Consulibus postea ad Dictatores, quia majus imperium, solenne clavi fingendi translatus est, &c. Hæc *Livius*.

Eodem die templum Jovis Capitolini dedicatum est, à *M. Horatio* Consule quod docet *Plutarchus* in Poplicola, his verbis: Idibus *Septembris* (quæ dies incidit in plenilunium mensis ejus, quem *Metagectionem* Græci vocant) dedicationis causa, cum frequentes in Capitolium omnes convenissent: *Horatius* factò silentio, peractis pro more omnibus, fores tangens, verba dedicationis solennia dixit, &c. Vide de hac dedicatione etiam *Livium* lib. 2. qui tamen diem non annotat.

Postridie Idus *Septembris*, vel xix. Kalend. Octobris dies erat *Equorum probandorum*. Sic enim *Kalendarium* habet: A. F. *Equor. proband.* hoc est, Fastus, Equorum probandorum. De hac celebritate quid dicam, non habeo, cum ejus nec *Varro*, nec *Festus* ullo verbo meminerint. *Valerius* quidem *Maximus* probationis equorum mentionem facit lib. 2. cap. 1. his verbis: Equestri ordinis juvenus omnibus annis bis Urbem spectaculo sui sub magnis authoribus celebrabat, die *Lupercalium*, & equitum probatione. Sed ipse sese statim explicat, quod eam equitum trabeationem in Capitolium intelligat, quæ Idibus Juliis fuerit celebrata, de qua nos in Julio mense ex *Jacobi Ravardi* libris Variorum plura diximus. Qualis igitur hæc equorum probandorum consuetudo fuerit, cujus in hoc & sequenti mense extat mentio, querendum videtur.

XVII. Kalend. *Octobris*, & sequentibus aliquot ludi Romani in Circo erant, ut habet *Kalendarium*: de quibus ludis nos sequenti libro differemus.

XII. Kalend. *Octobris*, & sequentibus tribus diebus *Merkatus*, sive *Mercurialia* erant, de quibus etiam in Julio.

IX. Kal. Octo. natalis Augusti erat: sic enim *Kalendarium*: NP. Merk. H. D. *Augusti Nat.* hoc est, Nefastus primo, *Merkatus*, sive *Mercurialia*, hoc die Augusti natalis. *Kalendario* ascriptum *Suetonius* in Augusto, cap. 5. Natus est, inquit, *Augustus*, M. Tul. Cicerone, & Antonio Coss. ix. Kalend. *Octobr.* paulo ante solis exortum, regione Palatii, ad capita bubula. & *Dio* lib. 55. Augustum mense Septembri natum dicit. De celebratione autem natalis ejus idem *Dio*, lib. 54. in Historia anni 1000cxxxiii. Aediles natalibus Augusti privatim ludos equestres, & venationem ediderunt. Et in Historia anni 1000cxl. lib. eodem: Natalem Augusti diem Julius Antonii F. Prætor equestri certamine, & venatione celebravit, & ex S. C. epulum Augusto & Senatoribus in Capitolio dedit. *Suetonius* in Augusto, cap. 57. Equites Romani natalem Augusti sponte atque consensu biduo semper celebrarunt.

V. Kal. Octobr. *Veneris Genetricis* feriæ erant, sicut testatur fragmentum aliud Fastorum effossum Romæ sub colle hortulorum, in quo sic legitur: *Veneri Genetricis* in foro Cæsaris. De *Veneris Genetricis* diximus lib. 2.

Hoc mense *Epulum Minervæ* fuisse, *Kalendarium Rusticum*, cujus ante quoque mentionem fecimus, habet: quo autem die, incertum. De *Epulo* dicemus in Novembri.

CAP. XIV.

De mense Octobri, & diebus in eo festis.

Hic mensis *October* dictus à numero, quod octavus esset à Martio. Hunc Domitianus è suo nomine *Domitianum* appellavit, quod eo natus esset. Sic enim *Suetonius* in ejus vita, cap. 13. *Septembrem* mensẽ, & *Octobrem* ex appellationibus suis *Germanicum Domitianumque* transnominavit, quod altero suscepisset Imperium, altero natus esset. *Macrobius* lib. 1. Satur. cap. 12. *Octobrem* vero suo nomine Domitianus invaserat. Sed ubi infaustum vocabulum ex omni ære vel saxo placuit eradi, menses quoque usurpatione tyrannicæ appellationis exuti sunt. Cautio postea Principum cæterorum diri ominis infausta vitantium, mensibus à *Septembri* usque ad *Decembrem* prisca nomina reservavit. *Plutarchus* etiam in Numa: *Septembrem* & *Octobrem* Domitianus suis cognomentis insignivit: sed non diu ita vocati sunt, statimque post eadem ejus pristina nomina recuperarunt. Hunc eundem mensẽ decreto Senatus *Faustinum* dictum, in honorem *Faustinae* uxoris M. Antonin. Imp. & à Commodò Invicturn, jam ante ex *Julio Capitolino*, & *Alio Lampridio* diximus. Cæterum hic mensis, qui in Martis tutela fuit, semper triginta unius dierum fuit.

De diebus mensis Octobris festis.

III. *Non. Octobr.* mundus patere dicebatur, qua de re ita Fest. *Mundus*, ut ait *Capito Atejus* in lib. 6. Pontificali, ter in anno patere solet, diebus his: postridie *Volcanalia*, & ante diem 3. *Non. Octobr.* & ante diem 6. *Idus Novembr.* Qui cur ita dicatur, sic refert *Cato* in Comment. Jur. civil. *Mundo* nomen impositum est ab eo mundo, qui supra nos est. Forma enim ejus est, ut ex iis, qui intravere, cognoscere potui; assimilis illi. Ejus inferiorem partem, veluti consecratam Diis manibus, clausam omni tempore, nisi iis diebus qui supra scripti sunt, majores censuerunt, quos dies etiam religiosos judicaverunt, ea de causâ, quod quo tempore ea, quæ occultæ & abdita religionis Deorum manium essent, veluti in lucem quandam adducerentur, & pateferent: nihil eo tempore in Repub. geri voluerunt. Itaque per eos dies non cum hoste manus conferebant: non exercitus scribebatur: non comitia habebantur; non aliud quicquam in Rep. nisi quod ultima necessitas admonebat, administrabatur. *Macrobius* Satur. lib. 1. cap. 17. Nec *Latinarum tempore*, quo publice quondam induciæ inter Rom. pop. Latinoque firmatæ sunt, inchoari bellum decebat, nec *Saturni festo*, qui sine ullo tumultu bellico creditur imperasse: nec patente mundo: quod sacrum *Dis Patri & Proserpina* dicatum est, meliusque oclusa Plutonis fauce, eundem ad prælium putaverunt. Unde & *Varro* ita scribit: *Mundus* cum pater Deorum tristium atque inferum quasi janua patet propterea non modo prælium committi, verum etiam delectum rei militaris causâ habere, ac militem proficisci, navem solvere, uxorem liberum quærendorum causâ ducere, religiosum est, &c.

V. *Id. Octobr. Meditrinalia* erant, quorum sic meminit Kalendarium. D. *Meditr.* hoc est, *Meditrinalis*. *Meditrinalia*, ait *Varro* lib. 5. de ling. Lat. dies dictus à *medendo*, quod, ut, *Flaccus* flamen Martialis dicebat, hoc die solitum vinum novum & vetus libari & degustari medicamenti causâ. Quod facere solent etiam nunc multi, cum dicunt: Novum vetus vinum bibo: novo veteri morbo medeor. Fest. *Meditrinalia* dicta hac de causâ. Mos erat Latinis populis, quo die quis primum gustaret mustum, diceret omnis gratia: Vetus novum vinum bibo: veteri novo morbo medeor. A quibus verbis etiam *Meditrina Dea* nomen coëptum, ejusque sacra *Meditrinalia* dicta sunt.

IV. *Idus Octobr. Augustalia* erant, teste Kalendario, quod sic habet: E. August. NP. hoc est, *Augustalia*, Nefastus primo.

Augustalia dicebatur dies reditus Augusti Romam, rebus in Sicilia, Græcia, Asia, Syria & Parthia compositis. De quo sic *Dio* lib. 54. in historia anni Decxxxv. Ob reditum Augusti ac propter ea, quæ abiens egisset, multa ac varia in honorem ejus decreta sunt, quorum ille nihil accepit, nisi quod *Fortuna* reduci aram consecrari, diemque sui reditus inter ferias referri, & *Augustalia* dici passus est. His feriis ludi etiam peragebantur, qui dicebantur *ludi Augustales*, quorum *Dio* sæpe meminit, ut libro 56. extremo: Eo, inquit, tempore plebs tumultuata est, cum *Augustalibus* quidam histrio nollet pro constituta mercede in theatrum intrare: nec finis ante turbarum fuit, quam ea ipsa die Tribuni plebis coacto Senatu, precibus impetrarunt, ut liceret sibi majores aliquanto, quam legibus permetteretur, sumptus facere, &c. Et alibi *Cornelius Tacitus*. Annalium lib. 1. Tribuni plebei petivere, ut proprio sumptu ederent ludos, qui de nomine Augusti Fastis additi *Augustales* vocarentur: sed decreta pecunia ex ærario, utque per circum triumphali veste uterentur. Curru vehi haud permissum, mox celebratio annua ad Prætorum translata, cui inter cives & peregrinos jurisdictio evenisset. Horum ludorum etiam meminit *Plinius* lib. 7. Historiæ naturalis, cap. 43.

III. *Idus Octobris Fontinalia* erant, de quibus ita Kalendarium: F. Font. hoc est, *Fontinalia*, Nefastus primo.

Fontinalia, inquit Varro lib. 5. de ling. Lat. à fonte, quod is dies feriæ ejus: ab eo autem tum, & in fontes coronas jaciunt, & puteos coronant. Festus: *Fontinalis* fontium sacra, unde & Romæ *Fontina* is porta. Josephus Scaliger Conjectaneis in Varronem de lingua Latina notat, *Fontinalia* esse iacra, & feriæ ejus fontis, ejus delubrum uerit juxta portam Capenam: unde & ipsa *Fontinalis* dicta sit.

Idibus Octobris, *October equus* Marti immolabatur, de quo ritu Festus in hunc modum scribit: *October equus* appellatur; qui in campo Martio mense Octobri immolatur quotannis Marti, bigarum victricum dexterior, de cujus capite non levis contentio solebat esse inter *Suburanenses* (vel, *Suburanos*) & *Sacra-vienses*, ut hi in regie pariete, illi ad turrim Mamiliam id figerent, ejusdemque cauda tanta celeritate perfertur in Regiam, ut ex ea sanguis destillet in focum, participandæ rei divinæ gratia. quem hostiæ loco quidam Marti bellico Deo sacrorum dicunt, non ut vulgus putat, quia velut supplicium de eo sumatur, quod Romani illo sunt oriundi & Trojani ita effigie in equi sint capti. *Plutarchus* in *Quæstionibus Romanis*, quæst. 97. ubi tamen *Idibus Decembris* hoc factum fuisse tradit, cum quævisset, cur Idibus Decembris exhibitis equestribus ludis, dexter equus *Victor* Marti sacer immolaretur, & caudam aliquis amputatam ferret ad locum, cui Regia nomen, aramque cruentaret, de capite alii à sacra via, alii à Suburra descendentes depugnarent? ita respondet, id fieri, aut quod equo Trojam captam putantes, equum plebant: utpote qui sint Troium splendida proles, natis mixta Latinûm: aut quia animosa sit bestia & bello apta, atque *Martialis equus*. Diis vero ea potissimum immolari, quæ eis accepta sint & convenientia. *Victorem* autem equum mactari, quia Deo victoria sit accepta ferenda: aut rectius hoc dici, opus illius Dei statariam esse pugnam, victoriamque stando suos ordines qui servant, de fugientibus reportare: itaque puniri celeritatem, ut fugæ commectum, monerique isto argumento cives, fugientibus nullam esse salutis fiduciam. Hactenus *Plutarchus*.

XIV. Kal. Novembris *Armilustrium* erat, testante idipsum Kalendario, quod sic habet: D. *Armilustrium*, Nefastus primo

Armilustrium, inquit Varro libro 5. de lingua Latina, ab eo, quod in *armilustrio* armati sacra faciunt: nisi locus potius dictus ab heis. Sed quod de his prius. id ab luendo, aut lustris, id est, quod circumibant ludentes ancylibus armati. *Paulus* Festi abbreviator: *Armilustrium* festum erat apud Romanos, quo res divinas armati faciebant: ac dum sacrificarent, tubis canebant. Ad quem locum *Josephus Scaliger* annotat, existimare se *centuriatis comitiis* exercitum armatum lustrari solitum, sumpto more ex vetustissimo instituto Atheniensium, apud quos *εὐστιαστῶν comitiis* lustrant. Addit etiam, non esse credibile tubis in eo sacro canere solitos, sed classico.

V. Kalendas Novembris, & sequentibus diebus quinque ludi *Victoriæ* fiebant. Sic enim Kalendarium: C. Lud. Vic. hoc est, *Ludi Victoriæ*. Hi ludi à P. *Cornelio Sulla* instituti fuerunt bello civili. *Africanus* in *Verrinam* 2, *Vellejus* libr. 2. Felicitatem dici, quo Samnitium, Telesinique pulsus est exercitus, Sulla perpetua ludorum *Circensium* honoravit memoria, quibus sine nomine Sullanæ victoriæ celebrantur.

Hoc mense *Libero* etiam sacrum fieri consuevisse, ex Kalendario Rustico, cujus jam aliquoties meminimus, constat.

Initio autem hujus *Vortumnalia* erant, quemadmodum ex Varrone liquet, qui ea ante *Meditrinalia*, & alia hujus mensis festa collocat, diem autem certum non notat. *Vortumnalia*, inquit, à Vortumno, cujus feriæ Octobri mense.

C A P. XV.

De mense Novembri, & festis in eo diebus.

Sicut præcedentes menses, ita etiam *November* nomen habet, quod nonus esset à Martio, quemadmodum ex iis *Varronis*, *Plutarchi*, & *Macrobii* verbis, quæ capite præcedenti recitavimus, manifestum est, nec unquam appellationem suam mutavit, assumpto alio nomine, nisi sub Imp. Commodum, quo tempore *Exuperatorius* mensis dictus est, qui antea *November* fuit. Testatur hoc *Alius Lamprid.* in vita ejus, his verbis: Menses quoque, inquit, in honorem ejus pro *Augusto* Commodum, pro *Septembri* Herculem, pro *Octobri* Invictum, pro *Novembri* Exuperatorium, pro *Decembri* Amazonium ex ligno ipsius adulatores vocabant. *Amazonius* autem vocatus ex amore concubinæ suæ Martiæ quam pictam in Amazonie diligebat: propter quam & ipse Amazonico habitu in arenam Romanam procedere voluit. *Suidas* xii. menses à Commodum scribit ita nuncupatos: *Amazonium*, *Commodum*, *Augustum*, *Herculeum*, *Romanum*, *Exuperatorium*, *Invictum*, *Primum*, *Felicem* & *Fortunatum*, tum *Lucium*, *Alium*, & *Aurelium*. ex quibus verbis facilius intelligimus verba *Lampridii* quæ sunt in vita Commodi: Nominatus, inquit *Commodus* inter Cæsares iv. Iduum Octobr. quas *Herculeus* postea nominavit, Pudente & Pollione Coss. Appellatus *Germanicus* Idibus Herculeis, Maximo & Orphito Coss. Assumptus est in omnia collegia sacerdotalia sacerdos xiiii. Kalend. *Invictus*, Pisonè & Juliano Coss. Profectus in Germania n. xiv. Kalend. *Alius* (ut postea nominavit) iisdem Coss. Togam virilem accepit, cum patre appellatus Imperator,

tor, v. Kalend. *Exuperatorias*, Pollione iterum & Apro Coss. Triumphavit x. Kalend. Amazonias, iisdem Coss. Iterum profectus III. Non. *Commodias*, Orphito & Russo Coss. Datus in perpetuum ab exercitu & Senatu in domo *Palatina Commodiana* conservandus, xi. Kalend. Romanas, Præfente iterum Coss. Tertio meditans de profectione, à Senatu & populo suo retentus est. Vota pro eo facta sunt *Nonis Pii*, Fusciano iterum Coss. Hactenus ille. Cæterum hic mensis qui in tutela Dianæ fuit, ex ordinatione Romuli & Cæsaris xxx. ex Numæ constitutione xxix. dierum fuit.

De diebus mensis Novembris festis.

VII. Idus Novembr. *Mundum* patere docuimus capite præcedenti, unde hic repetantur, quæ ibi attulimus.

IX. Idus Novembris, & sequentibus diebus sex *ludi* erant, testante id ipsum Kalendarium. Sed de iis & aliis ludis dicemus libro sequenti.

III. Idus Novembreis *maria* claudi, habet *Vegetius*, & alii.

Idibus Novembreis *epulum indictum*. Kalendarium : E. Eid. NP. Epul. indict. hoc est, Eidus, Ne-fastus primo, *Epulum indictum*.

Epulum hoc loco *convivium* significat, quod Jovi, aut aliis Diis apparabatur, alio nomine *lectisternium*, uti opinor, dictum. Moris enim erat apud Rom. ut nonnunquam placandæ alicujus Dei iræ causa, *convivium* in templo illius exhiberetur, Diisque tanquam epulaturis aut cubituris *lecti sternerentur*. Meminit epuli Jovis *Valer. Max.* lib. 2. cap. 1. *Jovis epulo*, inquit, ipse in lectulum, Juno & Minerva in sellas ad cœnam invitantur. Huic vero epulo indicendo *Triumviri*, vel *Septemviri Epulonum* præraut, quod testatur, *Sex. Pompejus* his verbis : *Epulonos* dicebant antiqui, quos nunc *Epulones* dicimus. Datum autem est his nomen, quod epulas indicendi Jovi, cæterisque Diis potestatem haberent. Idem *Cicer.* in Orat. de Harusp. respons. testatur. *Epuli Jovis* mentio fit à *Livio* multis locis, ab *Ælio Lampridio*, in *Alexandro*, & aliis.

Postridie Idus Novembris dies erat *Equorum probandorum*, teste Kalendarium, de quo diximus quædam capite proxime præcedenti.

XVII. Kal. Decembreis, & duobus sequentibus *ludi Plebei* erant in circo, uti Kalendarium docet, de quibus *ludis* libro sequenti agemus.

XIV. Kal. Decemb. & sequentibus duobus diebus *Merkatus* sive *Mercurialis* erant teste Kalendarium, de quibus alibi diximus. Hoc mense etiam *Brumalia* celebrata fuisset, *Lil. Greg. Gyr.* in suo Kalendarium ex Constantino de re rustica annotat. Fuerunt autem *Brumalia* Dionysii, sive Bacchi, qui etiam *Bromius*, sive *Brumus* dictus est: festum à Græcis *Ambrosia* appellatur, quod præter alios explicat *Cal. Rhod. g.* lib. 28. Antiq. lect. c. 25. Idem lib. 27. cap. 24. scribit, veteres Romanos probrosum censuisse alienis vesci cibis: quare attulisse singulos, quod essent, aut biberent, quo non dicerentur *ἀλλοτρεσφάγοι*. Hinc tollendæ ignominia causa Romulum, quod cum fratre ab *Laurentia* fuerit educatus, *Brumalia* instituisse, quibus convivio excipere solitus sit Senatum, cum necessarium diceret à Rege suo ali Senatum hyeme, nullis obstrepentibus bellis. Hactenus *Rhodiginus*. Kalendarium tamen Rusticum dicit mense Octobri sacrum *Liberi* factum fuisse, sicut capite præcedenti meminimus. Eodem mense Græcis & Gallis in foro boario defossis sacra arcana fieri consuevisse, *Plutarch.* in Marcello author est. Tantum de *Novembri*.

C A P. XVI.

De mense Decembri, & diebus in eo festis.

Hic mensis *December* dictus, quod decimus esset à Martio. Ab adulatoribus Commodi Imp. *Amazonius* est appellatus, ut modo ex *Ælio Lampridio* audivimus: quam tamen appellationem non diu retinuit. Fuit in tutela *Vesta*. Ex ordinatione Romuli dies habuit xxx. ex Numæ constitutione xxix. ex Jul. Cæsaris ordinatione xxxi.

De diebus mensis Decembris festis.

Kalendis Decembris peractum fuit primum sacrum *Fortuna muliebris*, quod tamen inde translatum est in 11. Nonas Quintileis. Docet hoc *Dionys. Halicarnassensis* lib. 8. cujus verba adscribam. *Valeria*, inquit, quæ prima sacerdos ejus Dæ ex Senatusconsulto creata fuerat, quod mulieribus legationis ad Marcum Coriolanum author fuisset, & matri ejus periuassisset, ut profectioni interesset vellet, ea præeunte primum sacrificium mulieres peregerunt pro populo in ara recens in fano facta, priusquam absol-veretur templum, aut Dæ simulachrum, *Kalendis Decembris*, anni se-juti proxime. nam ea die bellum finitum fuit. Anno deinde post primum sacrificium altero, ædes, quæ publice locata fuerat, dedicata est pridie Nonas Quintileis à Consule Proculo Virginio. Hæc *Dionysius*, & alia plura, quæ ipse apud eum leges.

Noniis Decembribus *Fauni festum* erat, quod dicebatur *Faunalia*, Acrone & Porphyrione authoribus, & in sylvis ac pratis celebrabatur. Fiebat autem *Fauno* ea die res sacra hœdo & vino, quod testatur *Horat.* lib. 3. Carm. oda 18. ubi & reliqua ejus diei solennia explicat. Versus ejus sunt hi:

Si tener pleno cadit hœdus anno:

Larga nec desunt Veneris sœdali

Vina cratera: vetus ara multo

Fumat odore.

Ludit herboſo pecus omne campo,

Cum tibi Nonæ redeunt Decembres:

Festus in pratis vacat orioſo

Cum bove pagus.

Inter audaceis lupus errat agnos:

Spargit agreſtis tibi ſylva frondes.

Gaudet inviſam pepuliſſe foſſor

Ter pede terram.

III. Idus Decembreis *Agonalia* erant, teste Calendario: quod sic habet: A. *Agonalia* NP. hoc est; *Agonalia*, Nefastus primo. De Agonalibus diximus in Januario.

XVIII. Kalendis Januarii *Consualia* erant, ut Calendarium habet, de quibus in mense Augusto diximus.

XVI. Kalendis Januarii *Saturnalia* erant, de quibus ita Calendarium: G. Sat. *Ferie Saturnal.* hoc est, *Saturnalia*, Ferie Saturni.

Saturnalia, inquit *Varro* lib. 5. de lingua Latina, dicta à *Saturno*, quod eo die ferie ejus, ut post tertium diem *Opalia*, *Opis*. *Sext. Pompejus Festus*: Saturno dies festus celebratur mense Decembri, quod eo adis est dedicata: & is culturæ agrorum præsidere videtur: quod etiam falx est ei insigne, &c. Fuerunt autem *Saturnalia* multo ante Romam conditam in Italia, quinetiam in Græcia celebrata, de quorum origine *Macrob.* lib. 1. *Saturnal.* cap. 7. tres diversas veterum Scriptorum sententias recenset: quarum prima est, quod *Saturnalia* à Jano, quem Saturnus cum alia, tum agriculturam docuerat, post ejus obitum fuerint instituta. Altera quod à comitibus Hercules ab ipso in Italia relictis, quia *Saturni* nomine ac religione tuti à latronum incursionibus fuerant, sacra hæc ipsi instituta sint, ut ad majorem reverentiam ipsa indicti festi observatio agrestes vicinorum animos vocaret. Tertia est, quod à Pelasgis in Delum insulam delatis, ex Apollinis oraculo ara *Saturno* erecta, & festum, quo sacra ipsi fierent, *Saturnalia* nominata sint. Addit ibidem Pelasgos primum *Saturnum* victimis humanis placasse, ab Hercule postea monitos, ut faustis sacrificiis infauſta mutarent, accensis luminibus eundem coluisse, inde morem per *Saturnalia* militandis cereis cœpiſſe. *Saturnalibus* crebra convivia agitabant, & mittebant sibi invicem tum alia munera, quæ *Saturnalia* dicebantur, tum etiam cereos, vel eam ob causam, quod *Saturnum* luminibus accensis colerent, vel ut significarent, hoc Principe ab incomi & tenebrosa vita, quasi ad lucem, & bonarum artium scientiam editos nos esse. Cum autem multi occasione *Saturnaliorum* per avaritiam à clientibus ambitiose munera exigerent, idque onus tenuiores gravaret, *Publicius* Trib. pleb. tulit, ut non nisi cerei ditioribus miſſitarentur. *Macrob.* l. 1. *Satur.* c. 7. Ipsi etiam domini servos suos conviviis liberalibus & opiparis accipiebant, iisque ministrabant. *Macrob.* & *Athen.* lib. 14. testib. Quinetiam bellum *Saturnalibus* sumere nefas habebatur. Et penas à nocente iisdem diebus exigere, piacularæ erat. *Macrob.* Saturno res divina fiebat capite reſecto, cum aliis Divis, excepto *Honore*, velato capite sacrificarent, cujus moris *Plutarch.* in *Quæſt. Rom.* quæſt. 11. rationes inquirens ait id vel propterea fieri, quod velare caput institutum sit *Æneæ*: *Saturni* autem sacrificium multo sit vetustius: vel quod capita operiant coram cœlestibus Diis: *Saturnus* autem inter inferos, terrestresque Deos numeretur: vel quia veritati, cujus Patrem Romani *Saturnum* esse censeant, nihil opertum sit, nihil occultum. Cæterum primum *Saturn.* A. D. XIV. Kalend. Januarias celebrabantur, atque uno die absoluebantur. Postquam vero C. Cæſar in anni emendatione huic mense duos dies addidit, XVI. Kalend. Januarii cœpta sunt celebrari. Ea re factum est, ut cum vulgus ignoret certam *Saturnaliorum* diem, nonnullique à C. Cæſare inserto die, & alii vetere more celebrarent, plures dies *Saturnalia* numerarentur. Quod Augustus Imp. confirmavit, cum in legibus judiciariis triduo ferias eas ſervari juſſit. Quanquam & apud veteres vel VII. dies *Saturnalia* peragi conſueviſſe, Nonius & Mummius, vel triduum tantum celebrata fuiſſe Mallius tradant. Alii tamen contrarium prodiderunt, qua de re vide prolixe diſſerentem *Macrob.* l. 1. *Satur.* c. 10. *Joan. Goriopius Becanus* lib. 4. orig. Antverp. quem *Cronia* inſcriptit, affirmat, *Saturnalia* primum à Noha tempore diluvii in Arca celebrata fuiſſe mense diluvii decimo, eo die, quo primum juga montium ex aquis apparere cœperint: ac deinde ſingulis annis, eum diem festum fuiſſe; quem de hac re prolixe diſputantem, qui volet, legere poterit.

XIV. Kalendas Januarii *Opalia* erant, Calendario teste, quod sic habet: A. *Opal.* NP. Hoc est *Opalia*, Nefastus primo.

Opalia, inquit *Varro* libro 5. de lingua Latina, die tertio post *Saturnalia*, *feria Opis*. *Sext. Pompejus*: *Opalia* dies festi, quibus supplicatur *Opi*, appellantur. *Macrob.* lib. 1. *Saturnaliorum*, cap. 10. cum pluribus de *Saturnalibus* diſputaſſet. ita tandem concludit: Ex his ergo omnibus colligi poteſt, & una die *Saturnalia* fuiſſe, & non nisi XIV. Kalendas Januarias celebrata, quo ſolo die apud ædem Saturni convivio ſoluto, *Saturnalia* clauditabantur, qui dies nunc *Opalibus* inter *Saturnalia* deputatur, cum primum *Saturno* pariter, & *Opi* fuerit adſcriptus. Hanc autem Deam *Opem Saturni* conjugem crediderunt, & ideo

ideo hoc mense *Saturnalia*, itemque *Opalia* celebrari, quod Saturnus, ejusque uxor tam frugum, quam fructuum repertores esse credantur: Itaque omni jam foetu agrorum coacto, ab hominibus hos Deos coli, quasi vitæ cultioris auctores, quos etiam nonnullis cœlum & terram esse persuasum est, *Saturnumque* à fato dictum, cujus causa de cœlo est: & terram *Opem*, cujus ope humanæ vitæ alimenta quaeruntur: vel *ab opere*, per quod fructus, frugesque nascuntur. Huic Deæ sedentes vota concipiunt, terramque de industria tangunt, demonstrantes ipsam Matrem terram esse mortalibus appetendam. *Philochorus Saturno* & *Opæ* primum in Attica statuisset aram Cereopem dicit, eosque Deos pro Jove terraque coluisse, instituisseque, ut patres familiarum, & frugibus & fructibus jam coactis, passim cum servis vescerentur, cum quibus patientiam laboris in colendo rure toleraverant, delectari enim Deum honore servorum contemplatu laboris. Hinc est, quod ex instituto peregrino huic Deo sacrum aperto capite facimus, &c. Hæcenus *Macrobis*, ex quo abunde quid *Opalia* fuerint, cognosci potest.

XIII. Kalendas Januarii *Sigillariorum* festum incipiebat. Cum enim *Saturnalia* primum uno tantum die, videlicet xiv. Kalend. Januarii peragerentur: deinde vero triduum iis tribueretur, à xv. usque ad xiv. Kalendas ejusdem mensis, adjecta tandem est *Sigillariorum* celebritas, quæ discursum illum publicum, & lætitiarum religionis in septem dies extendit: auctor *Macrobis* lib. 1. *Saturnaliorum*, capite 10. De origine vero *Sigillariorum* idem libro eodem, capite 11. ex Epicado hæc scribit. *Epicadus*, inquit, refert, Herculem occiso Geryone, cum victor per Italiam armenta duxisset, ponte, qui nunc sublicius dicitur, ad tempus instructo, hominum simulachra pro numero fociorum, quos casu peregrinationis amiserat, in fluvium demisisse: ut aqua secunda in mare devecta, pro corporibus defunctorum veluti patriis sedibus redderentur: & inde usum talia simulachra fingendi inter sacra mansisse. Sed mihi, inquit, hujus rei illa origo verior existimatur, quam paulo ante memini retulisse, quod *Pelasgos* postquam felicior interpretatio capita non viventium, sed fictilia, *Æscione* æstimatione non solum hominem, sed etiam lumen significare docuisset, cœperint *Saturno* cereos potius accendere & in facellum Ditis aræ *Saturni* coherens oscilla quædam pro suis capitibus ferre. Ex illo tractum, ut cerei *Saturnalibus* missitarentur, & sigilla arte fictili fingerentur, ac venalia pararentur, quæ homines pro se, atque suis piacula pro Dite *Saturno* facerent. Ideo *Saturnalibus* talis commerciorum celebritas cœpta, septem occupat dies, qui tantum feriati fuerunt, non festi omnes. Hæc *Macrobis*.

XII. Kalend. Januarii *Divalia* erant, quorum sic meminit Kalendarium: C. Div. NP. Hoc est *Divalia*, Nefastus primo.

Divalia feriæ erant *Divæ Angeronæ*, alio nomine dicta *Angeronalia*. Varro lib. 5. de lingua Latina. *Angeronalia* ab Angerona, cui sacrificium fit eo die, ac cujus ex feriæ publicæ. Sic enim hunc locum restituit *Josephus Scaliger* in Conjectancis. *Sextus Pompejus*: Angeronæ Deæ sacra à Romanis instituta sunt, cum angina omne genus animalium consumeretur, cujus festa *Angeronalia* dicebantur. *Macrob.* lib. 1. *Saturnaliorum* cap. 10. Duodecimo Kalendas Januarii feriæ sunt *Divæ Angeroniæ*, cui Pontifices in facello Volupæ sacrum faciunt, quam *Verrius Flaccus Angeroniam* dici ait, quod angores ac animorum sollicitudines propitiata depellat. *Julius Modestus* ideo sacrificari huic Deæ dicit, quod populus Romanus morbo, qui *angina* dicitur, præmissi voto sit liberatus.

Eodem die *Herculi* & *Cereri* mulso libari, & sue prægnante sacrificari consuevisse, *Macrobis* libro 3. *Saturnaliorum*, cap. 11. docet.

XI. Kalendas Januarii ferias esse *Laribus* dedicatas, quibus ædem bello Antiochi *Æmilius Regilius* Prætor in Campo Martio curandam voverit, *Macrobis* libro 1. *Saturnaliorum*, cap. 10. habet.

X. Kalendas Januarii *Larentinalia* erant, de quibus ita Kalendarium: E. Lar. NP. Hoc est, *Larentinalia*, Nefastus primo. Quidam interpretantur *Laralia*, ut sit festum Larium, sed cum illa die præcedenti fuerint celebrata, uti ex *Macrobio* audivimus, hic cum *Paulo Manutio*, *Huberto Goltzio*, & *Petro Thuisconio Larentinalia* intelligi, de quibus ita *Varro* libro quinto de lingua Latina, ex emendatione *Josephi Scaligeri*: Laurentinæ, is dies, quem quidam in scribendo *Laurentalia* appellant, ab Acca Laurentia nominatus, cui sacerdotes nostri publice parentant festo die: quia altera dicitur ob ditem Taruntium *Acca Taruntia*. Hoc sacrificium fit in Velabro, qua in novam viam exitur, ut ajunt quidam, ad sepulchrum Accæ: ut quod prope faciunt Diis manibus ejus ibi sacerdotes, vel, ut quod ibi prope faciunt diis Manibus *arvales sacerdotes*. Sic enim legendum esse conjicit *Josephus Scaliger*, & constat ex *Agellio* libro 6. cap. 7. sacerdotes, sive fratres *arvales Accæ*, seu Cæjæ Tarratiæ rem divinam facere solitos. *Sext. Pompejus*: *Larentalia* conjugis Faustuli, inventoris Remi, & Romuli *Larentiæ festa*. *Macrobis* libro 1. *Saturnaliorum*, cap. 10. Decimo Kalendas Januarii feriæ sunt Jovis, quæ appellantur *Larentinalia*. Et paulo post: Solenne sacrificium eidem constitutum, quo Diis manibus ejus per flaminem sacrificaretur, Jovique feriæ consecratæ, quia existimant antiqui, animas à Jove dari & rursus post mortem eidem reddi, &c. Quæ vero præcedunt in *Macrobio* verba, ea ad alteram Accam, sive Cæjam Tarrutiam pertinent, de qua nos libro 2. harum Antiquitatum, in Flora diximus, cujus feriæ n. mense Aprili fuerunt, *Floralia*, nisi fallor, appellata. Valde autem hæc à veteribus scriptoribus confunduntur, quod & *Josephus Scaliger* in Conjectancis monuit. Vide & *Plutarchum* in *Romulo*, & Quæstionibus Romanis.

IX. Kalendas Januarias, *Juvenales ludi* erant, de quibus sequenti libro agemus.

Hoc etiam mense festum illud, quod *Septimontium* dicitur, fuit: quo die, incertum. Varro post Lati-
rentalia ejus mentionem facit. Sex. Pompejus *Septimontium* illum diem appellari scribit, qui in Fastis
Agonalia dicitur. Terentii Varronis verba lib. 5. de lingua Latina hæc sunt: *Dies Septimontium* nominatus,
ab his septem montibus, in quibus sita Urbs est. Feriæ non populi, sed montanorum modo. Sex. Pom-
pejus: *Septimontium* dies festus appellatur mense Decembri, qui dicitur in Fastis *Agonalia*, quod in
septem montibus sunt sacra, *Palatio, Velia, Fagutali, Subura, Cermallo, Calio, Oppio, & Cispio*.
Sacrificium, quod fiebat Romæ in monte Palatino *Palatuar* dicebatur, &c. Varronis sententiam veri-
milliorem facit Tertullianus, cum scribit in libro de Idolatria. Etiam *Strenia* captandæ, & *Septimon-*
rium, & brumæ, & Caræ cognationis honoraria exigenda omnia. Ex quibus apparet, non solum *Decem-*
bri mense fuisse, quia is est brumæ mensis: sed etiam circa finem ejus mensis fuisse, quia proximum sit
strenæ exigendæ, quod fiebat Kalendis Januarii. Vide Josephum Scaligerum Castigationibus ad Festum.
Plutarch. in Quæstionibus Romanis, quæst. 69. has ferias institutas esse ait, propter adjectum septimum
Romæ collem, quo facta sit *septicolis*. Eoque die usu vehiculorum, quæ jumentis traherentur, & an-
tiquos abstinuisse, & iuo etiamnum tempore antiquitatis studiosos abstinere: cujus moris rationes plures
affert, inter quas & hæc sunt: Aut quod Romani, cum Urbe condenda magnum opus peregissent, jam-
que ulterius incrementum Urbis nullum animo conciperent, quietem cum sibi, tum jumentis, quorum
opera fuissent ipsi per istas ferias paraverint: aut quod iidem, cum vellent omnes festivitates civium præ-
sentia ornari, eam vero imprimis quæ ob contractas in unam multas Urbis partes instituta erat, civibus
usu vehiculorum jumentariorum ista die interdixerint, ne Urbe, cui dies agebatur festus, ex rent. Hæc
Plutarchus. Atque de men- *Decembri* hæc tenet.

C A P. XVII.

De diebus festis, non statò aut certo tempore celebratis.

Diximus hæcenus, quantum in tam obscurata antiquitatis memoria fieri à nobis potuit, de *feriis sta-*
tivis, idque præcunte nobis Kalend. Romano, ex antiquo marmore descripto: superest, ut de
concepiivis etiam, *imperativis, nundinis*, & aliis quibusdam, quedam in medium afferamus, quod
hoc capite faciemus, atque tum finem huic libro imponemus. *Concepiivæ* sunt, ait Macrobius lib. 1. Satur-
nialium, cap. 16. quæ quotannis à Magistratibus vel sacerdotibus concipiuntur, in dies vel certos, vel
etiam incertos: ut sunt *Latina, Paganalia, Sementina, Compitalia*. Quanquam *Latinas* ferias non
concepiivas, sed *stativas* fecisse videtur Livius lib. 25. qua de re vide Commentarios Pauli Manutii in
epistolam 4. lib. 2. ad Q. Fratrem.

Latina ferie, inquit Varro lib. 5. de ling. Lat. dies *concepiivæ*, dictus à *Latineis populeis*, quibus ex
Albano monte ex sacris carnem petere fuit jus cum Romanis: à quibus *Latineis* *Latinæ* dictæ. De origi-
ne feriarum *Latinarum* Dionys. Halicarnass. lib. 4. in historia Tarquinii Superbi, VII. Romanorum Re-
gis, cum devictis Hetruscis, & federe inter Latinos populos auctore Tarquinio Superbo Rege icto, mul-
ta verba fecisset, sic scribit: ut sempiternum maneret id fedus, Tarquinus proposuit designare com-
mune sanum *Romanorum, Latinorum, Hernicorum, Volscorum*, duntaxat in societatem receptorum,
quod ad mercatum convenientes, quoannis una epularentur, fruerenturque sacris communibus. Gra-
tum id fuit omnibus: locus conventui prælitatus est in mediullio fere harum gentium, mons altus Al-
bæ imminens, ubi singulis annis feriæ celebrarentur & eo temporis spatio propter loci religionem, le-
gemque de hoc latam, ab omni vi temperarent omnes: sacraque communiter *Jovi Latini* facerent, &
vacarent epulis, constituto prius, quantum quisque populus in ea sacra præbere, quantamve portionem
recipere debeat. Earum feriarum, atque sacrificii participes fuerunt tribus minus 50. populi, quas nostra
quoque ætate Romani agitant, *Latinas vocatas*: conferuntque in eas populi sacrorum participes, qui-
dam *agnos*, quidam *caseos*, quidam *lactis* certum modum, quidam *liba lactaria*. Victima est taurus
unus communis omnium, de cujus visceribus cuique populo sua certa portio tribuitur. Sacrificatur au-
tem pro omnibus & Romani præstant sacrificio. Hæcenus Dionys. Ex quibus ipsius verbis satis superque,
quæ ratio *Latinarum feriarum* fuerit, intelligi potest. Pertinet & hoc ad *Latinarum feriarum* rationem,
quod Consules non ante exire paludati in Provincias consueverint quam *sacras Latinas* indixissent, atque
iis in monte Albano cum *Latinarum civitatum* Magistratibus operam dedissent. Liv. multis locis, &
Dio l. 46. ubi etiam annotat, male cessisse iis, qui ante *ferias Latinas* Urbe profecti fuissent. Quod si
in eo sacro non omnes Latini carnem accepissent, sed aliquid dilatatum, præteritumve fuisset, aut ne-
glectæ ceremoniæ, intermissumve solenne esset, tanquam non rite exhibitum foret, denuo instaurari
Latinas oportebat. cujus moris exempla apud Livium l. 32. 37. 41. & alibi multa extant. *Indictæ La-*
tinarum, hoc est, solenni festo *Latinarum*, nefas esse prælum sumere, quod eo tempore quondam pub-
lice, induciæ inter Rom. populum, Latinosque firmate essent. Macrobius lib. 1. Saturnial. cap. 16.
habet. Cum autem Consules Romani huic sacrificio hisque feriis operam darent, moris erat, ut
interim alius aliquis ex Patriciorum numero Urbi præficeretur, qui *Præfectus urbis Latinarum* causa
dice-

dicebatur: de quo ait *Agellius* lib. 15. cap. 8. quaesitum fuisse, an jus Senatus convocandi, consulendique haberet. Anno U. C. 156. vi. Q. Ogulium Dictatorem cum M. Latorio Planciano Magistro equitum, feriarum Latinarum constituendam causam creatum fuisse, ex Fastis Capitolinis patet. Atque his feriis unum diem dedit *Tarquinius Superbus*. Exactis autem regibus alter additus est: post foedus cum Latinis à Sp. Cassio Consule ictum, tertius: anno denum Urbis trecentesimo nonagesimo sexto, composita, quæ diu civitatem turbaverat, de plebejo Consulatū seditione, quartus. *Dion.* lib. 6. extremo, in historia anni 156. Supplicationes Senatus decrevit ob plebis in gratiam reditum, & *feriis Latinis* dierum tertium addidit, cum prius duo tantum fuerint, primus consecratus à rege *Tarquinio*, quo tempore devicit Hetruriam: alter à populo additus, quando Regibus pulsus libertatem adeptus est: tunc vero tertius accessit post reconciliatam plebem Patribus. Earum *feriarum* & *sacrificiorum*, certaminumque curam Senatus commisit *Ædilib.* ornatis prius prætexta & stella eburnea, regis insignibus. *Plutarch.* in Camillo: Ad *Latinarum feriarum* triduum eodem edicto quartus adjectus est. Eadem fere *Liv.* lib. 6. extremo. *Alexander ab Alexandro* Genialium dierum lib. 4. cap. 7. ubi multa de Latinis feriis habet, etiam hoc addit, *Latinarum* tempore solenne ludicrum in Capitolio fieri, quadrigarum concito cursu decertare, victoremque certaminis in palmam victoriæ *absinthium* bibere solitum fuisse. Unde vero hoc habeat, mihi non liquet.

Paganalia, sive *Paganica seria*, agriculturæ causa susceptæ sunt, ut haberet in agris omnis pagus: unde *Paganica* dictæ sunt. *Varro* lib. 5. de ling. Latina. Harum feriarum author est *Servius Tullius* Rex. Is enim, quemadmodum *Dion. Halicarn.* lib. 4. tradit, postquam tribus alias urbanas, alias rusticas instituisset, & has in duos pagos distribuisset, ut rusticarum multitudinis facilius iniri posset numerus: per singulos pagos aras iussit dedicari *Dis tutelaribus*, quotannis ubi conventum fieri, & sacrificium, festum, hoc comprimis religiosum constituens, vocatum *Paganalia*, simulque eorum sacrorum ritus, qui nunc quoque servantur, conscripsit. Ad id sacrificium, cumque conventum omnes *paganos* iussit in singula capita conferre certum numismatis genus, sed aliud viros, aliud mulieres, aliud impuberes, quibus connumeratis per sacrorum præfides, apparebat hominum numerus per sexus ac ætates distinctus, hæc *Halicar.* *Ovid.* lib. 1. Fast.

*Pagus agat festum, pagum lustrate coloni,
Et date paganis annua liba focis,
Placeant matres frugum, Tellusque, Ceresque,
Farre suo gravis, visceribusque suis, &c.*

Paganalia mense Januario, & quidem post Sementinas peracta fuisse significat. Cum enim de Sementinis dixisset, hæc subiit it:

*Villæ da requiem terra semente peracta,
Da requiem terram qui colere viris.*

Josephus Scaliger Conjectans in Varronem notat, in *Paganalibus* potionera: quæ Deæ *Cereri*, vel quæ eadem esse videtur, *Pati* in camella proposita sit, *burranicam* dictam esse: & eo refert illos *Ovidii* verius lib. 4. Fast.

*Dum licet, apposita velut in cratere camella
Lac niveum potes, purpureamque sapa.*

Hæc potio inquit, *burranica* dicebatur, à colore burro, quem mulsam lacte dilutum facit. *Festus*: *Burranica* potio appellatur lacte commistum sapa, à rufo colore, quem *burrum* vocant. *Camella* autem ea est, quam *Pollux* *εμπυραν* vocat. Idem *Scaliger* eodem loco addit, *Cerem* in *Paganalibus* sacris vocari fuisse *Empyram*, de qua intelligendus sit *Varro* lib. 1. de vita populi Rom. cujus hæc apud *Nonnum* leguntur verba: Hanc Deam *Ælius* putat esse *Cerem*. Sed quod in asylum qui confugerent, panis daretur, esse nomen fictum à pane dando, *pandere*, hoc est, aperire. Ergo, inquit *Scaliger*, intelligit *Empyram* Deam Paganorum. Porro, *Varro* videtur *Paganicas* à *Paganalibus* distinguere, quod *Paganalia* essent privata feriarum alicuius pagi; *Paganica* vero omnium. De quo tamen discrimine *Ovidius* atque alii nihil habent.

De feriis *Sementinis*, secuti *Ovidium*, diximus in Januario: de *Compitalibus* in Maio.

Conceptivæ *Varro* genera duo facit, alias enim *annales* esse dicit, quæ non quidem in certos dies & menses, sed tamen quotannis: alios *non annales*, quæ neque certis diebus, neque mensibus, neque quotannis conciperentur. Sic enim libro 5. de ling. Latina. *Præterea seria conceptivæ*, quæ non sunt *annales*, ut hæc, quæ dicuntur sine proprio vocabulo, aut cum perspicuo, ut *Novendiales*. Et hæc fortasse sunt, quæ à *Macrobio* *Imperatrix* dicuntur, quales fuerunt feræ *Novendiales*, de quibus etiam quadam dicenda sunt:

Novendiale sacrum dupliciter à Romanis actum fuit, uno modo, cum de unctis parentabant, seque lustrabant, ut alibi dicemus, id enim huc non pertinet: altero, cum prodigium aliquod accidisset, quod *Novendiali sacro* expiare solebant. Hoc autem sacrum novem continuos dies fieri, unde & nomen habet, & vel à *Pontifice Maximo*, vel à *Prætor urbano*, ex Senatus decreto indici solebat. *Paulus* Festi abbreviator: *Novendiales* feræ à numero dierum sunt dictæ. Festi verba mutila sunt, quæ tamen ex iis, quæ à *Livio* lib. 1. scribuntur, intelligi atque suppleri facile possunt, ideoque *Livii* locum adscribam. *Devictis*, inquit,

Sabinis, cum in magna gloria, magnisque opibus regnum Tulli, ac tota res Romana esset, nuntiatum Regi, Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluisse: quod cum credi vix posset, missis ad visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quam cum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cedere caelo lapides. Vili etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ, velut Diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant: & aut Romana sacra susceperant, aut fortunæ (ut fit) obirati cultum reliquerant Deum, Romanis quoque ab eodem prodigio *Novendiale sacrum* publice susceptum est: seu voce caelesti ex Albano monte missa (nam id quoque traditur) seu haruspicum monitu. Mansit certe solenne, ut quandocunque idem prodigium nuntiaretur, feriæ per novem dies agerentur. Hæc Livius, qui & alibi passim hujus sacri, harumque feriarum meminit. Quod autem in Festi fragmentis inter alia, hæc verba leguntur, *quæ missa crate*, &c. arbitrat *Scaliger* significari *Novendiale sacrum* illis factum, quos Tarquinius iuxta crate necavisset.

Quarti generis feriarum publicarum sunt *Nundinæ*, quas paganorum, id est, rusticorum fuisse, quibus convenerint negotiis propriis, vel mercibus provisorii, *Macrob.* lib. 1. Saturn. cap. 16. scribit. *Sext. Pompejus*: *Nundinas* feriarum diem esse voluerunt antiqui, ut rustici convenirent mercandi, vendendique causâ, eumque nefastum, ne si liceret cum populo agi, interpellarentur *nundinatores*. Utrum tamen hæc feriæ fuerint, an non, disputatum à veteribus scriptoribus esse *Macrob.* docet. Alios enim negare scribit, *Nundinas* ferias esse, ut *Titum*, *Julium*, *Modestum* & *Trebatium*: alios contra ferias eas esse affirmare, ut *Julium Cæsarem*, & *Cornelium Labeonem*. Causam autem hujus varietatis apud Granium Licinianum lib. 2. inveniri scribit. Is ait (verba sunt Liciniani apud *Macrobium*) *Nundinas* Jovis feriæ esse, siquidem *Flaminica* omnibus *Nundinis* in regia Jovi arietem soleat immolare. Sed lege Hortensia effectum, ut fastæ essent, uti rustici, qui nundinandi causa in Urbem veniebant, lites componerent. Nefasto enim die Prætori fari non licebat. Ergo qui ferias dicunt, à mendacio vindicantur patrocini vetustatis: qui contra sentiunt, æstimat utatis, quæ legem secuta est, vera depromunt, &c. De origine etiam *Nundinarum* varix fuerunt veterum opiniones, quas *Macrob.* eodem loco his verbis recenset. *Nundinarum*, inquit, originem quidam Romulo assignant, quem communicato regno cum T. Tatius, sacrificiis & sodalitatibus institutis, *Nundinas* quoque adjecisse commemorant, sicut *Tuditanus* affirmat. Sed *Cassius* Ser. Tullium fecisse *Nundinas* dicit, ut in Urbem ex agris convenirent, urbanas rusticæque res ordinari. *Geminus* ait, diem *nundinarum* exactis jam regibus coepisse celebrari. quia plerique de plebe, repetita Servii Tullii memoria, parentarent ei nundinis. Cui rei etiam *Varro* consentit. *Rutilius* scribit, Romanos instituisse *Nundinas*, ut octo quidem diebus in agris rustici opus facerent, nono autem die, intermissa rure, ad mercatum, legesque accipiendas Romam venirent, & ut scita, atque consulta frequentiore populo referrentur, quæ trinundino die proposita, à singulis atque universis facile nocebantur: unde etiam mos tractus, ut leges trinundino die promulgarentur. Ea re etiam *candidate* usus fuit in comitum *Nundinis* venire, & in colle consistere, unde coram possent ab universis videri. Sed hæc omnia negligentius haberi cœpta, & post abolita, postquam in trinundino etiam ob multitudinem plebis frequentes adesse coeperunt. Hæcenus *Macrob.* *Plutarch.* in *Quæst. Rom. quæst. 42.* *Nundinas* Saturno consecratas fuisse scribit. Sed hæc de Nundinis hoc loco sufficiant.

Non sunt etiam hic silentio prætereunda *Bacchanalia*, *Ambarvalia sacra*, *Solitaurilia*, &c. quæ cum explicavero, tum de privatis feriis pauca dicam, atque sic tandem liberum concludam.

Bacchanalia dicebantur Bacchi festi, inquit *Sext. Pompejus*. De quorum sollemnitate & licentia multa tradunt, quæ huc referre non placet, illa tantum adscribam, quæ de his *Flavius Blondus* Foroliviensis lib. 2. de Roma triumphante, quemadmodum ea citat *Ludovicus Carrio* IC. Scholiis in 2. librum Argonauticon Valerii Flacci habet: *Bacchanalia*, inquit, Libero Patri Baccho dicata, temporis longitudine per autumnum *Saturnalibus* paria, majore luxu celebrata sunt. Nudi enim viri cum nudatis omnia membra mulieribus, matronis, viduis & virginibus ad sacra conveniebant, quæ non nisi nocturna erant, caput omnes pariter, femoraliaque *pampinis*, & uvarum *racemis* cincti, alii item uvarum *racemos* in manu tenebant, & tumultuario invicem commixti cœtu in sublime saltantes, variaeque gesticulatione, brachia, cervicem, caputque moventes, carmen inconditum Baccho cantabant, nec prius erat saltationis modus, quam defatigati, & toto corpore vacillantes partim resupinarentur proximioribus inhxerentes, partim in pavimentum fanatici, amentesque procumberent, ut recte sensit *Marcus Varro*, talia nisi ab amentibus fieri non potuisse. Hæc *Blondus*. Quomodo hæc sacra in Italiam quoque & ipsam urbem Romam irrepererint, quæque eorum fuerit turpituudo, videre est apud *Liv.* lib. 39. ubi etiam hoc Senatusconsultum, quomodo abolita *Bacchanalia* Romæ, & per totam Italiam fuerint, recitat. In reliquum, inquit, Senatusconsulto cautum est, ne qua *Bacchanalia* Romæ, neve in Italia essent, si quis tale sacrum solenne, & necessarium duceret, nec sine religione, & piaculo se id omittere posse, apud Prætorum urbanum profiteretur: Prætor Senatum consulere. Si ei permissum esset, cum in Senatu centum, non minus, essent, ita id sacrum fieret, dum ne plus quinque sacrificio interessent, ne qua pecunia communis, nec quis magister sacrorum, aut sacerdos esset, &c. Illud etiam eodem libro prodit primum quotannis tribus diebus aliquos his sacris initiatos fuisse, postea vero eo rem deductam, ut singulis mensibus quinque dies initiationi tribuerentur. De turpitudine sacrorum, quæ Baccho fient in Italia, quædam etiam *Augustinus* l. 7. cap. 21. de Civitate Dei ex *Varrone* adducit, quæ legere potes.

Ambar.

Ambarvale sacrificium, ait *Servius*, dicitur, quod arva ambiat victima. Hæc victima sive hostia *Ambarvalis* dicebatur. *Sext. Pompejus*; *Ambarvalis* hostia est, quæ rei divinæ causâ circum arva ducitur, ab iis, qui pro frugibus faciunt. Quæ verba etiam à *Macrob.* lib. 3. *Saturn.* cap. 5. citantur, qui etiam hæc addit: Hujus sacrificii mentionem *Virgil.* in *Bucolicis* habet, ubi de apotheosi *Daphnidis* loquitur:

*Hæc tibi semper erunt, & cum solennia vota
Reddemus Nymphis, & cum lustrabimus agros.*

Ubi *lustrare* significat circuire. Hinc enim videlicet & nomen hostiæ acquisitum est ab ambiendis arvis. Hæc ille. Caterum hoc sacrum ita peragebatur. Victimæ, suæ scilicet, ovem & taurum, unde *Suovetaurilia* id sacrificium appellabatur, maturis frugibus ter circum arva ducebant, omnesque post clamantes sequebantur: ex quibus unus querna corona ornatus, cum solenni saltatione composito carmine *Cereri* decantabant laudes: ac postquam vino, & lacte libassent, antequam fruges meterent, porcam *Cereri* immolabant. Discimus hoc ex *Virgilio* lib. 1. *Georgicorum*, ubi sic scribit;

*Cum tibi Cererem pubes agrestis adoret, Et Cererem clamore vocent in tecta: neque ante
Cui tu lacte favos, & miti dulcis Baccho;
Terque novas circum Felix eat huius fruges, Falcem maturis quisquam supponat arvis,
Omnis quam chorus & socii comitentur orantes, Quam Cereri tortis redimitus tempora quercu,
Ambarvalia etiam Tibullus lib. 2. elegia 1. videtur describere, sic incipiens.*

*Quisquis adest, faveat: fruges lustramus, & agros,
Ritus ut à prisco traditus extat avo.*

*Bacche vem, dulcisque tuis è cornibus uvæ
Pendeat, & spicis tempora cinge Ceres, &c.*

Cætera ex ipso *Tibullo* pete. Neque vero hoc sacrificium à rusticis tantum fiebat, sed & à Romanis fines agri Romani lustrantibus, qui inter quantum & sextum lapidem, ut auctor est *Strabo* l. 5. erant, quod sacrum *Ambarvalia*, ut inquit, vocabant, quod, opinor circum agri Romani terminos sacrum fieret. *Adrianus Tiarnebus* lib. 18. *Adversariorum* cap. 17. Atque huic sacro *Frates arvales* præerant, qui ad hoc creati erant, ut terminos agri Romani *Suovetaurilia* circumferrent. Vide *Josephum Scaligerum* *Castigationibus* in Festum, ad vocem *Artemini*.

Sed & Patres familiæ unusquisque in agro suo, fines fundi *Suovetaurilibus* lustrabat, quam lustrationem ita describit *Cato* cap. 141. de re Rustica: Agrum lustrare sic oportet. Impera *Suovetaurilia* circummagi cum divis volentibus, quodque bene eveniat, mando tibi Mani, ut illa *Suovetaurilia*, fundum, agrum, terramque meam, quota ex parte, sive circummagi sive circumferenda censeas, uti cures lustrare: Janum, Jovemque vino præfamo sic: *Mars Pater te precor*, quæsoque, uti sis volens, propitius mihi, domo, familiæque nostræ, quoque rei ergo agrum, terram, fundumque meum *Suovetaurilia* circummagi jussi, uti tu morbos visos, invisosque, viduitatem, vastitudinemque, calamitates, intemperiasque prohibeas, defendas, averruncesque, utique tu fruges, frumenta, vineta, virgulaque grandire, beneque evenire sinas. Pastores, pecuæque salva servassis, duxique bonam salutem, valetudinemque mihi, domo familiæque nostræ. Harumque rerum ergo, fundi, terræ, agrique mei lustrandi, lustrique faciendi ergo, sicuti dixi, mactæ hisce *Suovetaurilibus* lætentibus immolandis esto. *Mars pater* ejusdem rei ergo, mactæ hisce *Suovetaurilibus* lætentibus esto. Item cultro facito struem, & ferctum uti adliet. Inde obmoveto. ubi porcam immolabis, agnum, vitulumque sic oportet. Ejusque rei ergo mactæ hisce *Suovetaurilibus* immolandis esto, nominare vetat Martem, neque agnum vitulumque. Si minus in omnes litabit, sic verba concipito: *Mars Pater*, si quid tibi in illisce *Suovetaurilibus* lætentibus, neque satisfactum est, te hisce *Suovetaurilibus* piaculo. Si uno, duobusque dubitaverit, sic verba concipito: *Mars Pater*, quod tibi illoc porco neque satisfactum est, te hoc porco piaculo. Hæc *Cato*.

Porca, quæ *Cereri* ante messem mactari solebat, dicebatur *Præcidanea porca*, quod *Sext. Pompejus* docet his verbis: *Præcidanea agna* vocabatur, quæ ante alias cædebat. Item porca, quæ *Cereri* mactabatur ab eo, qui mortuo iusto non fecisset, id est, glebam non objecisset: quod mos erat eis facere, priusquam novas fruges præciderent. Sacrificii hujus porca *præcidanea* formulam hanc habet *Cato* cap. 134. de re Rustica: Priusquam messem facies, porcam *præcidaneam* hoc modo fieri oportet. *Cereri* porca *præcidanea*, porcam *fæminam*, priusquam hæc fruges condantur, far, triticum, hordeum, fabam, semen rapicium, thure, vino, Jano, Jovi, Junoni præfato. Priusquam porcam *fæminam* immolabis, Jano struem commoveto sic: *Jane Pater*, te hac strue commovenda bonas preces precor, uti sis volens propitius mihi, liberisque meis, domo, familiæque mæ mactus hoc fercto. Ferctum Jovi moveto, & mactato, sic: *Jupiter* te hoc fercto obmovendo bonas preces precor, uti sis volens propitius mihi, liberisque meis, domo familiæque mæ mactus hoc fercto. Postea Jano vinum dato sic: *Jane Pater*, uti te strue commovenda bonas preces bene precatus sum, ejusdem rei ergo mactæ vino inferio esto. Postea Jovi sic: *Jupiter* mactæ fercto esto, mactæ vino inferio esto. Postea porcam *præcidaneam* immolato. Ubi exta profecta erunt: ita Jano struem commoveto, mactatoque item uti prius obmoveras. Jovi item ferctum obmoveto mactatoque ut prius feceras. Item Jano vinum dato, & Jovi vinum dato, ita uti prius datum fuit ob struem obmovendam, & ferctum libandum, postea *Cereri* exta & vinum dato, Hæc *Cato*: apud quem tamen *mactus* perpetuo

legendum. Locus ille ex libro *Arnobii* contra Gentes 7. significare videtur, ubi sic scribit: Operæ pretium est verba ipsa depromere, quibus cum vinum datur, uti ac supplicare consuetudo est. *Maclus* hoc vino inferio esto. *Inferio*, inquit *Trebatius*, verbum ea causa est additum, eaque ratione profertur: ne vinum omne omnino, quod in cellis atque apothecis est conditum, ex quibus illud quod effunditur promptum est, esse sacrum incipiat, & ex ulibus excipiatur humanis.

Erant & *Amburbia sacra*, quæ fiebant, cum Urbs & pomerium lustrabatur, ut apud *Lucanum* lib. 1.

Mox jubet & totam pavidis à civibus urbem

Ambiri, & sesto purgantes mœnia lustris

Longa per extremas pomaria cingere fines.

Pontifices sacri quibus est permissa potestas.

Hinc *Amburbiales hostia* dicebantur, quæ circum terminos urbis Romæ ducebantur. *Festus*. Hujus sacri meminit *Vopiscus* in *Aureliano*: Cantata, inquit, carmina, amburbium celebratum, *amburbialia* promissa, &c. Observavit hæc *Turnebus* *Adversariorum* lib. 18. cap. 17. *Josephus Scaliger* *Castigationibus in Festum* ad vocem *Amtermini*, Amburbia ab *Amburvalibus* non distinguit, sed eadem esse scribit.

Quoniam autem de lustrationibus dixi, non alienum ab hoc loco erit, si etiam de lustratione quinquenniali, quæ à Censoribus quinto quoque anno perfecto censu, peragebatur, quædam afferam. De hoc itaque more *Dionysius Halicarnassensis* lib. 4. in historia *Servii Tullii* Regis, qui author hujus instituti fuit, ita scribit: Perfecto censu à Tullio Rege, omnes cives jussi sunt armati adesse in campo Martio, ibi instructi in sua quemque centuria equites, pedites, velites, lustravit Rex *Solitautilibus*. Hostia, taurus, aries, & hircus ter circumducta circum exercitum Marti mactata sunt. Hoc modo etiam nostra ætate post censum Romani lustrantur à Magistratu sanctissimo, quod lustrum sua voce nominant. Eadem etiam *Liv.* lib. 1. Censu perfecto, inquit, quem maturaverat metu legis de incensis late, cum vinculorum minis, mortisque edixit, ut omnes cives Romani, equites, peditesque in suis quisque centuriis, in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem *Suovetaurilibus* lustravit, idque conditum lustrum appellatum, quia in censendo finis factus est. Dicebatur autem hoc sacrum *Suovetaurilia*, quia ius, ovis, vel aries, & taurus, ornati vitis & tamiis, atque ad aram ducti, quam icona etiam *Gulielmus Brassicanus* in suum de antiqua Romanorum religione librum retulit. Dicuntur etiam *Solitautilibus* de quibus *Sext. Pompejus*. *Solitautilibus* hostiarum trium diversi generis immolationem significant, *tauri, arietis, verris*, quod omnes hi solidi, integrique sint corporis. Contrarii vervecis, majalesque, quia solum *Ose* totum, & solidum, significat, unde tela quædam *soldferrea* vocantur tota ferrea, & homo bonarum artium *solers*, & quæ nulla parte laxata, cavaque sunt, *solida* nominantur, atque harum hostiarum omnium inviolati sunt tauri, quæ pars scilicet cæditur in castratione. Sunt quidam, qui putent, ex tribus hostiis præcipue nomen inclusum cum *solido tauri*, quod amplissima sit earum, quidam dixerunt omnium trium vocabula confusa, suis, ovis, tauri, adfectuisse id quod uno modo appellarentur universæ, &c. Sed de his satis.

Illud etiam non omiserim, moris fuisse apud Romanos, ut quotannis certo die solenni in pompa gestaretur *canis in cruce actus*, & *anser* splendide admodum in lectica, & veste stragula pretiosa sedens: ob eam causam, quod hi in obsidione Capitolii, Gallis irruptionem in arcem tentantibus, Romanos clangore & strepitu excitassent, *canibus* interim somno indulgentibus. Meminit hujus solennitatis *Plutarchus* in lib. de Fortuna Romanorum.

Et *Sext. Pompejus* meminit *lapidis manalis*, quo nomine appellatam fuisse dicit petram quandam, quæ fuerit extra portam Capenam, juxta ædem Martis, quam, cum propter nimiam siccitatem in urbem protraxissent, insequuta statim pluvia fuerit: unde etiam, quod aqua manaret, *manalis lapis* dictus sit. De eodem *Vatro* lib. 2. de vita populi Romani, apud Nonium Marcellum: *Manalis lapis* appellatur in Pontificalibus sacris, qui tunc movetur, cum pluvia exoptantur. Sic enim *Varronis* locum restituit *Josephus Scaliger*, *Castigationibus in Pompejum Festum*.

De *Supplicationibus* lib. 10. cap. penultimo dicemus. De *lectisferniis* paulo ante quædam memoravimus.

Sunt præterea *feria propria* familiarum, inquit *Macrobius*, ut *Claudie familie*, vel *Emilie*, seu *Julie*, sive *Cornelie*: & si quas ferias proprias quæque familia ex usu domesticæ celebritatis observat. Sunt *singularum*, ut natalium. fulgurumque susceptiones, item funerum, atque expiationum. Apud veteres quoque, qui nominasset *Salutem*, *Semoniam*, *Sejam*, *Segetiam*, *Tutulinam*, ferias observabat. Item *Flaminica*, quoties tonitrua audisset, feriata erat, donec placasset Deos. De feriis familiarum propriis, sive sacris privatis fuit lex in 12. Tabulis, his concepta verbis: *Sacra privata* perpetua manento: ad quam legem quædam de sacris privatis notabimus: plura habet *Francisc. Hotomanus* in tripartita 12. Tabul. commentatione. *Feris natalitibus* sacrificabant *Genio*, quemadmodum ex *Tibullo* l. 2. eleg. 2. discimus, ubi etiam alia, quæ iis diebus peragi solerent, commemorantur. *Faminiæ Junoni*, quæ ipsarum natalis Dea erat, sacra faciebant. De *Funeribus*, sacrisque eo pertinentibus dicemus suo loco. Atque hæc habuimus, quæ de *Romanorum sacris* in medium afferemus: quibus coronidis loco, adjiciemus. *Ausonii* *Burdigalenis* epigrammata quædam de diebus, mensibus, & quatuor anni partibus, quod ea ab hac tractatione non videantur esse aliena.

Ausonii

*Ausonii Burdigalensis viri consularis, de
nominibus septem dierum.*

EDYLLIUM XV.

*Nomina, quæ septem vertentibus apta diebus
Annus habet, totidem errantes fecere planeta,
Quos indefessa volvens vertigine mundus,
Signorum obliqua jubet in statione vagari.
Primum, supremumque diem radiatus habet sol.
Proxima fraterna succedit lana corona.
Tertius assequitur Titania lumina Mavors.
Mercurius quartus sibi vindicat æstra diei.
Inlustrant quintam Jovis aurea sydera zonam.
Sexta salutigerum sequitur Venus alma parentem.
Cuncta supergrediens Saturni septima lux est.
Octavum instaurat revolvibilis orbita solem.*

EDYLLIUM XVI.

De mensibus & quatuor anni temporibus.

*Æternos menses, & tempora quatuor anni.
Quatuor ista tibi subjecta monosticha dicunt.
Martius, Aprilis, Majus sunt tempora Veris,
Julius, Augustus, necnon & Junius Æstas,
Septembri, Octobri, Autumnus, totoque Novembri,
Brumales, Janus, Februarius, atque December.*

EDYLLIUM XVII.

De mensibus monosticha.

*Primus Romanas ordiris JANE Kalendas.
Februa vicino mense Numa instituit.
Martius antiqui primordia protulit anni,
Fætiferum Aprilem vindicat alma Venus.
Majorum dictus patrum de nomine Majus,
Junius ætatis proximus est titulo.
Nomine Casareo Quintilem Julius auget,
Augustus nomen Casareum sequitur.
Autumnum Pomona tuum September opimat,
Triticæ October sænore ditat agros.
Sydera precipitat pelago intempesta November,
Tu gentilem Hyemem feste December agis.*

EDYLLIUM XVIII.

De mensibus alia monosticha.

*Diva patet JANI Romanis janua bellis.
Vota Deo Dini Februa mensis habet.
Incipe Mars anni felicia fata reduci:
Tunc Artes Veneri lutea serpa legit.
Dulcia, Maja, tuis lucent examina Nonis:
Arce poli Geminos Junius ecce locat.
Julius ardenti divertit lumina solis
Ære, flammigero cuncta Leone calens,
Poma legit virgo maturi mitia solis,
Fundit & October vincta Falerna lacis.*

*Aret tota soli species visura Nepas:
Inde December amat te gentialis hyems.*

EDYLLIUM XIX.

De mensibus disticha.

*Jane nove, primo qui das tua nomina mensi,
Jane bisrons, spectans tempora bina simul.
Post, superum cultus, vicino Februa mense,
Dat Numa cognatis Manibus inferias.
Martius & generis Romani præsul, & anni,
Prima dabit Latius tempora Consulibus.
Aeneadam genitrix vicino nomen Aprilis
Dat Venus, est Marti namque Aphrodita comes.
Maja Dea, an major, Mai, te fecerit ætas
Ambigo, sed mensi est auctor uterque bonus.
Junius hunc sequitur duplici celebrandus honore,
Seu nomen Juno, sive Juvента dedit.
Inde Dionæo præfulgens Julius astro,
Ætatis mediæ tempora certa tenet.
Augustus sequitur, cognatum à Cæsare nomen,
Ordine sic anni proximus, ut generis.
Nectantur post hos, numerumque ex ordine signant:
September Bacchi munere præla rigans:
Et qui sementis per tempora, sænore latus
October, cupidi spem fovet agricolæ:
Quique salo mergens solennia signa November
Precipitat, cælo mox reditura suo.
Concludens numerum gentialis festa December
Finit: ut à bruma mox novus annus eat.*

EDYLLIUM XX.

De mensibus tetrasticha.

JANUARIUS.

*Hic Jani mensis sacer est: en aspice, ut aris
Thura micent: fumant ut pia thura Laræ.
Annorum seclique caput, natalis honorum,
Purpureos fastis qui numerat proceres.*

FEBRUARIUS.

*At quem caruleus nodo constringit amictus,
Quique paludicolam prendere gaudet avem;
Dadala quem jactu pluvio circumvenit Iris,
Romuleo ritu Februa mensis habet.*

MARTIUS.

*Cinctum pelle lupa promptum est cognoscere mensem,
Mars illi nomen, Mars dedit exuvias.
Tempus ver hædus petulans, & garrula hirundo
Indicat, & sinus lactis, & herba virent.*

APRILIS.

*Contestam myrto Venerem veneratur Aprilis,
Lumen juris habet, quo nitet alma Ceres.
Cereus è dextra flammæ diffundit odoras,
Balsama nec desunt: quæis redolet Paphie.*

MAJUS.

*Cunctas veris opes, & picta rosaria gemmis
Liniger in calathis, aspice, Majus habet,
Mensis Atlantigena dictus cognomine Maja,
Quem merito multum diligit Vranie.*

JUNIUS.

*Nudus membra, dehinc solares respicit horas
Junius: ac Phæbum flectere monstrat iter.
Idem maturas Cereis designat aristas
Floralesque fugas, liba fusa docent.*

JULIUS.

*Ecce coloratos ostentat Julius artus,
Crines cui rutilos spicae ferta ligant.
Morus sanguineos præbet gravidara racemos:
Quæ medio Cancræ sydere lata vires.*

AUGUSTUS.

*Fontanos latices, & lucida pocula vitro,
Cerno, ut demerso torridus ore bibat.
Æterno regni signatus nomine mensis,
Latona genitam quo peribunt Hecaten.*

SEPTEMBER.

*Surgentes acinos varios, & præsecat uvas
September, sub quo mitia poma jacent.
Captivam filo gaudens religasse lacertam,
Quæ suspensa manu nobile ludit opus.*

OCTOBER.

*Dat pressum leporem, cumque ipso palmitæ factus
October, pinguis dat tibi ruris aves.
Jam bromos spumare lacus, & musta sonare
Apparet vino vas calet ecce novo.*

NOVEMBER.

*Carbaso surgens post hunc indutus amictu
Mensis ab antiquis sacra deamque colit
A quo vis avidus sistro compestitur anser,
Devotusque satis ubera fert humeris.*

DECEMBER.

*Annua sulcata conjecta & semina terra
Pascit hyems, pluvio de Jove cuncta madent.
Aurea nunc retrocet Saturni festa December,
Nunc tibi cum Domino ludere verna licet.*

EDYLLIUM XXI.

Quoteni dies sint mensium singulorum.

*Implent tricenas per singula menstrua lucas
Junius, Aprilisque, & cum Septembre, November.
Unum ter denis cumulatus adde diebus
Per septem menses, Jani, Martisque Kalendis,
Et quas Majus agit, quas Julius, Augustusque,
Et quas October, positusque in fine December.
Unus erit tantum duodetriginta dierum:*

*Quem Numa præposito voluit succedere Fano;
Sic tercentenis decies accedere senos,
Quadrantemque, & quinque dies sibi computat an-
nus.*

EDYLLIUM XXII.

De tribus mensibus mensium.

*Bis senas anno reparat Lucina Kalendas:
Et totidem medias dat currere Jupiter Idus:
Nonarumque diem faciunt infra octo secandi.
Hæc sunt Romano tantum tria nomina mensis.
Cætera per numeros sunt cognomenta dierum.*

Quo mens: quotæ Nonæ, vel Idus sint.

*At Nonas modo quarta aperit, modo sexta refert lux,
Sexta refert Maji, Octobris, Martisque recursu,
Et qui solstitio sua tempora Julius inserit.
Cætera pars mensium quartis est prædita Nonis:
Omnes vero Idus octava luce recurrunt.*

Quotæ Kalendæ sint mensium singulorum.

*Post Idus, quas quisque suas habet ordine mensis,
Diversa numero redeunt variante Kalenda,
Dum rursusque, iterumque... vocantur,
Ut tandem obliti procedant temporis ortu,
Tercenis, unoque die genitalia festa
Permittit, ut Janum arcessit nova brunnæ morantem:
Hoc numero mensisque Numa, redit, autumnique
Principium referens Bacchi, September alumnus,
Julius & Majus postusque in fine December,
Octoberque die revocatur tardius uno.
Inde dies redeunt minus uno, quatuor ultra,
Quos numero adjiciam, Sextilis, Junius, atque
Aprilis, post quos penultima meta November.
Ter quinis, unoque die, Junone Martis,
Ut redeas, referasque exordia prima, cieris.
Hoc numero, ad plenum, revertens reparabitur annus.*

EDYLLIUM XXV.

De feriis Romanis.

*Nunc & Apollineos Tiberina per ostia ludos,
Et Megalesiacæ matris operta loquar.
Vulcanique dies autumnæ exordia primi:
Quinquatrusque Deæ Pallados expeditum.
Et medias Idus, Maji, Augustique recursu,
Quas sibi Mercurius, quasque Diana dicat.
Matronæ, quæ sacra colant pro laude vinorum,
Martis primi quum rediere dies.
Festa Caprotinis memorabo celebra Nonis:
Quum stola matronis dempta teget famulas.
Quattuor illa etiam discretis partibus anni
Solstitia, & lucas nocte, dieque pares.
Nec Regifugium pulsus ex urbe tyrannis,
Latum Romanis fas reticere diem.
Visne Opæ ante sacrum vel Saturnalia dicam?
Festaque servorum, quum simulantur heri?*

*Et nunquam certis redeuntia festa diebus,
Compta per vicos quem suus quisque colit?
Aut duplicem cultum, quem Neptunalia dicunt,
Et quem de Conso consilisque vocant?
Festa hac navigiis, aut qua celebrata quadrigis,
Jungunt Romanos, finitimisque duces,
Adjiciam cultus, peregrinaque sacra Deorum,
Natalem Herculeum, vel bovis Isiaca,
Nec non lascivi Floralia lata iheratri,
Quae spectare volunt, qui voluisse negant.*

*Nunc etiam veteres celebrantur Equiria ludi,
Prima hac Romanus nomina circus habet.
Et Dionysiacos Latio cognomine ludos
Roma colit: Liber quae sibi vota dicat.
Adileque etiam, plebeji Adileque curules,
Sacra. Sigillorum nomine dicta colunt.
Et gladiatores funebria praelia notum
Decernasse foro: nunc sibi harena suos
Vindicat: extremo qui jam sub fine Decembris,
Falcigerum placent sanguine colligendam.*

AD CAP. XII. XIII. XIV. XV. XVI. XVII.

PARALIPOMENA.

*Aethiaca victoria Augusti, clavus annalis fixus, Sa-
turnaliorum libertas, origo, & diversitas,
Lararia, mensium nomina ac
officia propria.*

Quae sex hisce capitibus habentur, non habent quicquam difficultatis, tum quia ex Calendario à me ante appposito, abunde cognosci poterunt, tum etiam quod alibi exponuntur. percurram tamen raptim.

Victoriae serix in Augustum incidunt, de qua abunde dixi lib. 2. supra hoc opere cap. 10.

In Septembri Augustus princeps M. Antonium Aegyptiis & orientalibus copiis ferocem ad Aethiam debellavit navali acie. Praeter historicos, quos non exscribo, L. Sen. l. 1. de Clement. cap. 11. Post mare Aethiacum Romano cruore infectum. Et in adversis ejusdem principis, C. Plin. l. 7. nat. histor. cap. 45. Jam in navali fuga, urgente hostium manu preces Proculejo mortis admotae, cura Perusina contentioni, sollicitudo Martis Aethiaci. Locus videtur castigatione egere. Nam quorundem Proculejo preces admovisset mortis? Certe etsi constet Proculejum inter amicissimos fuisse, ex Plutarcho in Antonio, cenfeo tamen legendum, preces pro periculo mortis admotae. Foetas tantum adscribam. M. Manilium lib. 1.

*Perque patris pater Augustus refugia vicit,
Necum finis erat, resabant Aethia belli
Dotali commissa acie, repetitaeque retura
Tralia.*

Sext. Propertium lib. 2. eleg. 1.

Aethiae in Sacra currere rostra via.

Et lib. 4. eleg. 6.

*Vicit Roma fide Phabi, dat famina panis,
Sceptra per Jonias fracta vehuntur aquas.*

Sidon. Apollinar. Carm. 5. v. 462.

*Nec sic Leucadio classis Mareotica portu
Aethiacas abscondit aquas, in bella mariti
Dum venit à Phario dotalis turba Canopo.*

Et Carm. 7. v. 94.

*vidit te frangere Leucas
Trux Auguste, Pharon, dum classibus Aethia miles
Stagna quatit, profugisque bibax Antonius armis
Incastrum vacuat patrio Prolemaida regno.*

M. Manil. lib. 5. Astronomic. in initio:

*Aethiacosque sinus inter suspensus uterque
Orbis, & in ponto caeli fortuna natabit.*

P. Virgil. l. 8. Aeneid. ad finem:

*- - - classes aratas, Aethia bella
Cernere erat.*

M. Lucan. l. 1. v. 42.

- - - Et quas premis aspera classes Leucas,

Et lib. 7. in fine:

Et Aethina, & Leucas, puros fecere Philippos:

Fortuna rerum futurarum praesaga, apud C. Petronium in bello civili.

*Et Libya cerno, & tua Nile gementia claustra,
Aethiacosque sinus, & Apollinis arma timentes.*

Corrige interim C. Tacitum l. 15. Annal. in limine, certamen ad exemplum Aethiacae religionis decretum, lege cum J. Lipsio, ad exemplum Aethiacae regionis. authorib. Suetonio in Augusto c. 18. Urbem Nicopolim apud Aethiam condidit, Indosque illic quinque nales constituit. Mamertin. in Paneg. Urbis Nicopolis, quam D. Augustus monumentum Aethiacae victoriae instar trophaei erexerat. Dio lib. 51. fusc narrat, & meminit idem Suetonius in Tiber. c. 6.

Clavi figendi solennitas & Septembri mense reperitur celebrata. Sext. Pompejus l. 3. Clavus annalis appellabatur, qui figebatur in parietibus sacrarum adium, per annos singulos, ut per eos numerus colligeretur annorum. Caesellius Durantius lib. 1. var. lect. cap. 5. discussit primus hunc ritum, & obscurissimis tenebris faciem praelulit Petron. in Satyrico pag. 109.

*At paries circa palea satius inani,
Fortuitoque luto: clavus numerabat agrestis,
Et viridi junco gracilis pendebat arundo.*

Duorum versuum primorum dictiones sedem suam videntur mutasse, itaque indubie sic legendum:

*At paries circa palea satius inani,
Fortuitoque luto, clavus numerabat & annos.*

Rectissima, nisi ego fallor, loci restitutio, nam pro inani legi oportet & annos, alioqui nullus sensus. Sed ad alia pergendum.

In Decembri peragebantur magna libertate Saturnalia, ut fufissimè discussi l. 2. hujus operis supra cap. 4. Juven. sat. 7. v. 96.

*- - - tunc utile multis
Tallere, & vinum toto necesse Decembri.
Invitat genialis hyems, curaque resolvit.*

Adde hic tantum, de muneribus missis locum Festi Pompeji l. 3. Cereos Saturnalibus muneri dabant humiliores potentioribus, quia candelis pauperes, locupletes cereis utebantur. M. Martialis l. 10. epigr. 87.

*Ast sit cereus aridi clientis,
Et rani triplices, brevesque mappa
Expellent gelidi jocos Decembris.*

Et Saturnalia dona ista vocabantur. Tertullian. lib. de fuga in persecut. in fine: pacem mandavi à militibus per Saturnalia redimendam. Quod ex eodem hoc loco, non tamen citato, primus ostendit Angelus Politian. Miscellaneor. cap. 21.

Adi ad viros doctos in Suetonium in Augusto c. 71. in Claudio cap. 5. in Calig. cap. 17. T. Liv. l. Decad. lib. 2. in principio. Q. Horat. lib. 2. sat. 7. & Helenius Acron ibidem libertatem ostendit.

*- - - age, libertate Decembris,
Quando ita majores voluerunt, utere.*

Quod celebratissimum quidem apud Romanos. non tamen ejus consuetudinis illi auctores, sed Athenienses, quibus id in lege ante illos positum ut servi cum dominis, pari honore epularentur, dixi in hoc opere alibi, sed & Cretenfes festa agebant, quae Hermia dicebantur, in quibus domini ministrarent servis mensae accumbentibus. Caristius in historicis Commentariis apud

apud Athenarum l. 14. cap. 17. Babylonii festum etiam habebant: cui nomen *Saceus*, quod diebus quinque integris proindebatur, in quo servi imperabant dominiis suis, & e servitio unus stolam regiam induebat. Cretas historicus antiquissimus l. 2. Annalium Perficorum, & Beotus lib. 1. rerum Babyloniarum. Simile omnino jus in festo, quod *Peloria* appellabant Thessali. Baro Sinopaeus in oratione de Thessalia, & Ammonia, referente Athenaeo loco laudato, ut certissime constat non tantum Romanos celebrare Saturnalia consuevisse, sed & alias gentes. Cur autem hoc mense potissimum, rationes disquirat, ex principis astrologia Calius Rhodiginus lib. 15. cap. 23.

Lararia denique in Decembri peragi solebant: hoc est festum deorum Larium, (nam & Lararium pro loco in quo Lares asservabantur, usurpatur. Ael. Lamprid. in Alexandro Severo) de quibus paulo ante hoc libro dictum est à me, cap. 9. Adde & Aegyptios etiam Lares habuisse. Aurel. Macrob. l. 1. Saturn. c. 19.

Principium certe cultus illorum inde profuxit, quod parentes, vel liberos, vel affines, aut amicos domi defoderent, & sepelirent, quare credula plebs animas defunctorum cultu quodam domestico primum, ac deinde publico, tanquam auxiliarios deos deveneratur. Q. Flor. Tertullian. l. de resurrectione carnis: Scilicet quod apud majores olim homines in domibus suis sepeliebantur. Hidor. Hispanensis l. 15. Etymologiar. cap. 11. Sepulchrum à sepulto dictum, prius autem quisque in domo sua sepeliebatur, postea vetitum est legibus, ne sœtore ipso corpora viventium contacta inficerentur. Servius Honoratus ad illud l. 5. Aeneid.

Præterea si nona diem mortalibus alumnæ

Aurora exulerit.

Et expressius ad illud l. 6. Aeneid.

Sedibus hunc refer ante fuis.

Apud majores, inquit, omnes in domibus sepeliebantur, unde ortum est, ut Lares colerentur in domibus. Hinc quoque derivatum est, ut pro sepulchro domum usurparent scriptores. M. Valer. Prob. libello De Notis. D. M. domus mortuorum l. 4. C. de sepulc. viol. Qui sepulchra violant, domos ut ita dixerit, defunctorum. Antiquum marmoris fragmentum:

PERPETUAS. SINE. FINE. DOMOS. MORS.

INCOLIT. ATRA.

ÆTERNOSQUE. LEVIS. POSSIDET. UMBRA. LARES.

Unde & familia pater Lar Plauto in Prologo Aululariæ dicitur: & dictum abunde supra. & quod domui præsidet, præstitem deum appellaverunt. Ovid. l. 5. Fastor.

Præ hisbus Maie Laribus venere Calenda.

Illis diis pueritiam egressi, sumpta virili toga, bullas quæ nobilitatis & infantæ argumentum gestaverant, suspendendas

ponebant. Porphyrio vetus Grammaticus ad illud Q. Horat. lib. 1. sat. 5.

donasset jamne catonam

Ex voto Laribus.

A. Perlius sat. 5.

Bullaque succinctis Laribus donata pependit.

Milites post exacta legitima stipendia, arma sua iisdem consecrabant. Ovid. l. 4. Trist. eleg. 7.

Miles ut emeris non est satis utilis armis,

Posit ad antiquos quæ tulit arma Lares.

Denique & quicquid charum videbatur, ornamentum Laribus futurum dicebant. T. Liv. 4. Dec. l. 4. Pennarius Laribus suspendit molles pilas, reticula, strophæa. Imitatus ille indubie est illud M. Varronis in Sæqui Ulyssæ apud Nuniu:

Suspendit Laribus marinas molles pilas,

Reticula, ac strophæa.

Quæ capite 17. sequuntur, in commodiorem locum sunt rejicienda. Et quidem de Novendiali in tractatu de Funeribus uberior erit dicendi occasio. De Bacchanalibus in tractatu de Convivio. De Ambarvali & lustratione alibi.

De compitalibus addendus locus Nævii in Tunicularia apud Festum in penis.

Theodotum compellas, qui aras compitalibus

Sedens in cella circumiectis tegeibus

Lares ludentes peni pinxit bubulo.

Denique de mensibus, diebusque Romani anni addendum & epigramma Incerti scriptoris in Anthologia l. 1. cap. 91. & eodem ultimo:

Μην ὡς ἄπαν πρῶτον, ὃ δὲ δεύτερον αὐτὰ καὶ τέμνη.

Ὁ τρίτος ἡνίοχος ἔστιν ὅτι μάλον ἐγείρει,

Τέταρτος ἀγέλλει ῥοδὸν ἀκτυλὸν εἶαρ ὥρην

Εἰμὶ ῥόδων χυΐτης, καὶ ἐγὼ κρανὰ λυκά νομίζω,

Ὅστις ἀμάρτυς τις, τὰ δὲ ἐμὰ πλεὰ Νέilon ἐγείρει,

Ὅστις ἀέρας φύλον περιλήμην ἐπλετο Βάχχον.

Τὸ δὲ χαλκὸν οἶον ἐγὼ μελινδὰ χάρμα βροσσοῖμι.

Ἀπὶτα φέρον χαλεπὸσαν ἐς ἔνομα φάτος ἐκείνη

Φεγγαῖον δεδῶκε, καὶ ὡς ἂν ἅντας ἐγείρειν.

Id est ad verbum: Mensis consulum primus, secundus fulcum fecat, tertius Ausonium genus ad ignem excitat, quartus annuntiat roscam veris horam. Sum roscum genitor, & ego lilia candida porto: hic ligat manipulos, & me sale Nilum excitant. Hic generoso amicus est Baccho. Paro vinum ego, dulce gaudium hominibus. Convivium fero graviorum ad nomen hominis ejusque. Cithara cantare novit, & dormientes excitare.

Sed qui plura de mensium, dierum, annorumque rationibus, & diversitate cupis, adi ad librum non inereditum Joannis Lallamantii Haedorum Medici, in quo Aegyptii, Persici, Arabici, Hebraei, Macedonici, Attici, & Romani anni exquilitate, & curiosè pervegituratio.

305

ROMANARUM ANTIQUITATUM LIBER QUINTUS.

DE LUDIS, MENSIS, SIVE CONVIVIIS, VESTIBUS, NUPTIIS, ET FUNERIBUS.

Explicatis iis, quæ de Diis Romanorum, sacerdotibus, & sacris, atque festis diebus fuerunt observatione digna, de ludis jam agemus, qui quidem etiam ad celebritates & dies festos pertinent. Nos vero proprium iis librum tribuimus, duabus de causis: quarum prior hæc est, ne liber præcedens nimium excresceret: altera, quod placuerit nobis Varronem Romanorum doctissimum hæc in re sequi, qui & ipse, quemadmodum ex Aurelio Augustino discimus, seorsim de ludis scripsit diverso tractatu ab eo, qui de feriis fuit, & quidem ita ut primo loco de scenicis, postea de circensibus egerit. Addimus his quedam de conviviis, vestimentis, nuptiis, & funeribus, cum quia pleraque ad religionem etiam pertinent, tum quia alium locum convenientiorem de iis dicendi non habebamus: neque etiam placebat singulis illis materiis singulos libros consecrare. Hæc enim, ut jam sæpius manu, tantum introductionem quandam in Antiquitatem, non plenam ejus explicationem esse volumus. Scripsit de ludis Romanorum diligentissime Onuphrius Panvinus Veronensis, qui & singularem de ludis secularibus librum edidit, verum isti mihi visi non sunt. Multa de iis habet Julius Cæsar Scaliger in primo Poëtices libro. Et de gymniciis ludis plurima tradit in suis de arte gymnastica libris Hieronymus Mercurialis Medicus Patavinus: ex quibus multa in hanc nostram explicationem transfulimus. De mensis & conviviis veterum eleganter Justus Lipsius, vir clarissimus, cui me aliquando operam dedisse, haud pœnitet, in tertio Antiquarum lectionum libro. Quedam etiam eo pertinentia habet Hieronymus Mercurialis in arte gymnastica, & variis lectionibus: Franciscus Robortellus lib. de vita, & vitæ populi Romani: Aldus Manutius Pauli F. in libris de quaestis per epistolam, & alii. Nam Francisci Polleti Commentarius de mensis veterum, quod ego sciam, lucem nondum aspexit. De re vestiaria scripti Lazarus Bayfius, quem librum mihi legere contigit beneficio Clarissimi Jurisconsulti Joan. Thomæ Freigii, Rectoris Gymnasii Alterfian, cujus opera & consilio non semel in his antiquitatum libris usus sum. Multa etiam de vestibus habent Aldus Manutius, Carolus Sigon. & Justus Lipsius in eo, quem jamprimum in lucem deduit, Electorum libro. De nuptiis & earum ritibus multa habent Carolus Sigon. lib. 1. de antiquo jure civium Rom. atque Andreas Tiracquellus I. C. in legibus connubialibus: & singularem ea de re librum scripsit Barnabas Brissonius I. C. clarissimus. De sepulchralibus etiam commentarius Lillii Georgii Gyraldi. Scripsit de iisdem & Onuphrius Panvinus, ut audio: & jam in manibus librum de funeribus, item alterum de re vestiaria habet Just. Lipsius, quos expectamus brevi. Plurima etiam de iis rebus, de quibus hoc libro agimus, extant in Alexandri Neapolitani genialibus diebus, Calii Rhodigini antiquis lectionibus, Wolfgangi Lazii commentariis de republica Romana, & aliorum etiam scriptis: quæ ego propterea hoc loco commemorare volui, ut benevolus Lector sciret, quorum vestigia secuti essemus, & unde etiam ipse pleniorum harum rerum explicationem petere posset. Sed tempus est ut ludorum explicationem aggrediamur.

CAPUT L

De ludis Romanorum, quinam ii sint, & quis eorum primus apud Romanos Author.

De ludis dicturi, ipsum vocabulum primum considerabimus. *Tertull.* libr. singulari de spectaculis ex veteribus authoribus scribit, ludos à Lydis dictos esse, qui ex Asia transvenæ, duce *Tyrrheno* cum fratri suo regni contentione cederet, in Etruria confederint, ibique inter ceteros ritus superstitionum suarum, spectacula quoque religionis nomine instituerint. Unde Romani arcessitos artifices mutuati fuerint, & tempus, & enuntiationem, ut *ludi* à Lydis vocarentur. *Varro* ludos à *ludo*, vel *lusu* appellatos scribit. Cæterum vocabuli *ludi* varix sunt significationes. Alias enim significat factum aliquod jocofum, unde *Grammatici* distinguunt inter *jocum* & *ludum*, ut illud sit in verbis, hoc in rebus vel factis: alias locum exercitationis significat, unde *ludum gladiatorium*, ludum matutinum, apud veteres legimus. Hoc loco ita ludos accipimus, ut sint publicæ celebritates, quæ vel placandæ Deum iræ, vel pro salute populi, vel gratiæ populi demerendæ causa sunt editæ. Finis eorum erat tum religio quædam, quo antiqui opinabantur, sese Diis rem gratam illis ludis tanquam promissam facturos: tum populi voluptas, cui & Reges, & Resp. & Imperatores maxime studebant, quo homines voluptate demulsi, in officio continerentur. Primus apud Romanos ludos instituit *Romulus* Rex, Consualibus celebratis: de quibus omnium veterum scriptorum historiæ loquuntur. Hunc secuti alii sunt, tum *Reges*, tum *Consules* & *Prætores*, postremum *Imperatores*, uti postea videbimus.

THOMÆ DEMPSTERI IC.

AD LIBRI QUINTI

CAPUT I.

PARALIPOMENA.

Ludi privati enumerati, explicati, latrunculi, tali, tessera, strigillus, pila, harpastum, halteres, petæurus, par impar, trochus.

Memor eos, qui de ludis Romanis scriptis prodiderunt, privatos hosce, quos jam tractabo, omisisse, cum constet eos celebratissimos & apud Græcos, & Latinos, & in celeberrimo usu fuisse. Incipiam à *latrunculis*, ad alios deinde ludos perrecturus. Si prius ut *jocum* in verbis, ita *ludum* in facto positum dixerò, ut observat *Laurent. Vall.* lib. 4. elegantiar. cap. 16. sic *M. Tull.* libr. 1. offic. *Ludo* & *joco* uti licet, & opponitur ludus serio. *Q. Horat.* lib. 1. sat. 1.

amato quædamus seria ludo.

Latrunculos seu belli cujusdam simulachrum & imaginem existimabant, unde *Pyrrhus* *Epirota* stratagematum peritissimus, primus, quemadmodum eandis disciplina traderetur per calculos ostendit in tabula. *Donatus* *Grammaticus* in *P. Terentii Eunuchi* act. 4. sc. 7. ad illud:

Idem hoc jam *Pyrrhus* fastidavit.

Suffragatur & *Ammianus Marcellinus* lib. 24. in limine, licet sciam *L. Senecam* lib. 2. de ira cap. 14. id *Chiloni* sapienti attribuisse. Et *Joannem Satisberiensem* *Policratici* lib. 1. cap. 5. *Attalo* Asiatico, ut ea ratione doceret motum exercitus. Alludunt authores. *Sidon. Apollinar.* lib. 1. epist. 2. putes illum & in calculis arma tractare. *Hieronym.* *Vidas* in *Scaccia* ludo in principio:

Ludimus effigiem belli, simulataque veris
Prælia, buxo acies fittas, & ludicra regna.

Ut gemini inter se reges altiusque nigerque
Pro laude oppositi certent bicoloribus armis.

M. Manil. lib. 4. Astronomic.

Sunt quibus & simulachra placent, & ludus in armis.

Claudian. de 6. Hon. consul.

num *Lemnius* auctor

Addidit humilitum ferro, simulachraque bellis
Vix a dedit?

Et post in eodem loco:

Hic & belligeros exercuit area lusus,
Armatus hic sæpe choros.

Latrunculorum nomen huic ludo impositum, quod *latrones* olim *δορ τὴ λατρεῖν*, à *serviendo* appellarent, quo nomine comprehendantur omnes promiscue seu conductitii milites, seu principum stipatores, quaquam *M. Varro* lib. 6. de ling. lat. quasi *latrones* dictos contendat, quod principibus ad latera semper essent, vel quod ad insidias laterent; vel denique, quod *latrus* ferro armatum haberent. Ac primum quidem hoc nomen militibus communicari solitum, argumento est *M. Plautus* in *Milite* gloriofo act. 1. sc. 1.

Nam rex *Seleucus* me opere oravit maximo,
Ut sibi *latrones* cegerem & conscriberem.

Et eadem fabula, sc. voluptas.

Nam ego hodie ad *Seleucum* regem misi *parastum* meum,
Ut *latrones*, quos condux, hinc ad *Seleucum* duceret.

Et in *Cornicularia*, quæ fabula hodie perit:

Qui regi *latrocinatus* decem annos *Demetrio*.

Videatur *Helychius* in voce *λατρεν*, & *Pet. Victorius* var. lection. lib. 16. cap. 17.

De calculis hisce lutoris, quod *latrunculi* vocarentur; præterquam quod *L. Seneca* epist. 117. in fine, *tabulam latrunculariam* appellet, passim scripserunt. *C. Plin.* lib. 9. cap. 54. *Mutianus* & *latrunculus* fuisse cera fittis simos prodidit. *P. Ovid.* lib. 2. de Arte, ex quo loco liquet non ceteros tantum fuisse calculos, sed & vitreos, ita enim ille:

Sive *latrocinus* sub imagine calculus ibit,

Fac pereat vitreo miles ab hoste tuus.

Et lib. 3. ejusdem operis.

Cautaque non stulte *latronum* prælia ludat,

Unus cum gemino calculus hoste perit.

Bellatorque suo pressus sine compare belles

Æmulus, incaptum sæpe recurat opus.

M. Martial. lib. 14. epigr. 20.

Insidiosorum si ludis bella *latronum*,

Gemmæ iste tibi miles, & hostis erit.

Sed redeo ad inventorem hujus exercitationis, quem facie communiori consensu, neque *Pyrrhum*, neque *Chilonem*, neque *Attalum*, ut supra laudatis authoribus placuit, sed *Palamedem* *Nauplii* filium, qui in obsidione *Trojana*, ut milites in officio contineret, illud ludicra dimicationis genus excogitavit. *Pausanias* locupletissimus est testis in *Corinthiac.* & *rufus* in *Phoric.* adtipulantibus *Philostrato* *Lemnio* in *Heroicis.* *Gregorio Nazianzeno* *Invektiva* 1. *Suida* in voce *τάχνα*, ut *Aurelius Cassiodorus* *Palamedicos calculos* iure indigiter, lib. 8. epist. 13. Atque hanc quidem tabulam *Palamedis* do-

nati

narri loco deorum fanis dedicatam, summa apud posteros dig-
natione fuisse reperio apud Servium Maturum lib. 2. *Aeneid.*
ad illud,

Delide nomen Palamedis.

Sidon. Apollinar. disertissime Carm. 23.

Tanquam Naupliades repertor aru,

Gaudetis hilarem cedere rixam.

Sed locum pulcherrimum ex Sophocle in *Palamede*, adscri-
bam, qui huc maxime quadrat.

*ὁ δὲ καὶ ἔτ' ὅτ' ἀποδ' ἀποσε, σὺν θεῶ,
εἶπεν, χερσίν τε διατρεῖας σφαῖρας
εἰ εὖς προῖστος μὴ κοπὴν καθάρμεναις
πίστος, κῆρς τε τριτὸν ἀγέας ἀκῶ.*

Metricis legibus constrictos hos versus ita reddidit Hadrian.
Jun.

*Nam ille (dicam enim) procul famem, deo
Juvante, abegit, oecumque fallere
Docuit sedentes litore in fæco, mare
Ubi murmurat, ludo reposito testera,
Vite juundo desidu solatio.*

Frequentissimus ejus usus apud præfatos, creberrima apud scri-
ptores mentio, advocabo L. Senecam, qui unus plus lucis af-
feret, quam omnes alii. itaque Epistola superius proxime lau-
data. *Quem qui ad incendiū domus sue currit, tabulam latrun-
culariam perpicit, ut sciat quomodo alligatus exeat calculus.* Egre-
gie alligatus. Erat enim quiddam instar dicationis, & alte-
rius coloris calculi alteros ad ultimam seu extremam tabula li-
neam agebant, deinde victoria in eo summa erat posita, si
implexum obestulumque calculum lufor eduxisset. pro otioso
exercitamento posuit idem lib. de Brevit. vitæ cap. 13. *Perse-
qui singulos longum est, quorum aut latrunculi, aut pila, aut
excoquendi in sole corporis cura, consumpsere vitam.* Nihilomi-
nus gloriosum viri etiam in republica eminentibus superiores
in hoc ludendi genere extitisse, probolum & ignominiz pro-
ximum superat. Idem de Tranquill. animi cap. 14. *Verisimile
non est, quæ vir ille dixerit, quæ fecerit, quam in tranquillo
fuerit; ludebat latrunculis, cum centurio agmen periturorum tra-
hens, & illum citari jubet, vocatus numeravit calculos, & so-
dalis suo, vide, inquit, ne post mortem meam mentiaris te vi-
cisse, tum annuens centurio, testis, inquit, eris, uno me acce-
dere.* Fl. Vopisc. in Proculo: *Nam cum in quodam convivio ad
latrunculos luderetur, atque ipse decies imperator exisset, quidam
non ignobilis furra, ave, inquit Auguste, allataeque lana purpu-
rea, humeris ejus tenent, eumque adoravit.* Malim legere, *allata-
eque lana purpurea, humeris ejus vinxit.* Videtur enim expri-
mere formulam creandi Imperatoris Byzantinis observatam.
Nam inter alia principis ornamenta, & inaugurationis sym-
bola, purpurea chlamyde humeros vestiebant. Corrip. de ludi-
b. Justin. Aug. lib. 2. num. 4.

*Cæsareos humeros ardenti murice textit
Circumsusa chlamys, tutiloque ornata metallo,
Principis exerta tenebat lumina dextra,
Aurea juncturas moris præstrinxit adun.o
Fibula, & à summis gemma nutuere catenis.*

Sed ad latrunculos revertor. Nonnulli existimant, alium &
diversum esse ludum ab eo, quem hodie in Europa frequentis-
sime usurpamus, in tabula luforia sexaginta quatuor areolis
distincta, novem lineis ex unaquaque parte se mutuo interse-
cantibus, in quibus duo serupi nomen regum præferunt, duo
alii regionum, quatuor equitum, quatuor scellitum, qua-
tuor centurionum, seu elephantorum virgitorum, sexde-
cim denique minores peditum, ut elegantissime descripsit
Hieronym. Vidas Cremonensis libello cui titulus, *Scacchia
ludus.* Sed falsam eorum esse opinionem palam est cum etiam-
num hodie latrones illi colore disparat sedecim, totidem con-
colores, latronum, militum, regum nomina habeant (Fl.
Vopiscus supra, Imperatoris appellationem in hoc ludo dixit)
& turmis instructi, hostili quidam imagine procedant, & si-
mulata acie congregantur, & statione unicuique calculo præ-
scripta, hostem appetant, sibi, quantum licet, caveant. Tunc
vero victi censentur, cum regi nullus patet effugii locus, unde

& ludo nomen, nam Hebrais *Schach* est *vallavit*, & *mat*, vel
not mortuus est. ut & periculum regi & mors intentetur.
Georg. Syntagm. lib. 39. cap. 4. Sed nemo melius inter præfatos
expressit incerto auctore, poematio ad Pisonem, quem falso,
ut alibi ostendi, vel Ovidio, vel Luciano hætenus adscripse-
runt. Ita ille:

*Te si forte juvat, studiorum pondere fessum
Non languere tamen, lususque movere per artem,
Callidore modo tabula variatur aperta
Calculus, & vitreo perguntur milite bella,
Ut niveus nigros, sic & niger alliget albos,
Sed tibi quis non terga dedit? quis te duce cessit
Calculus, aut quis non periturus perdidit hostem?
At ille modis ecies tua dimicat, ille petentem
Dum fugit, ipse rapit, longo venit ille recessu,
Qui stetit in speculis, hic se committere rixæ
Audet, & in pradam venientem decipit hostem.
Ancipites subit ille moras, similisque ligato
Obligat ipse duos, hic ad majora movetur,
Ut citus, & fracta prorumpat in cgmnia mandra,
Clauaque dejecto populetur mænia vallo.
Interea scitū, quamvis acerrima surgant
Prælia, militibus: plena tamen ipse phalange,
Aut etiam paucis spoliata milite vincis,
Et tibi captiva resonat manus utraque turba.*

Recreationem à studiis seriis voluit antiquitas esse latrunculo-
rum ludos, licet contrarium experiantur, quicumque eo se
exercent, & Jacobus potentissimus Britannorum Monarcha
in R E G I O suo M U N E R E penitus ejus usum filio interdi-
cit, quod attentius multo implicetur eo animus, quam stu-
diis etiam acrioribus. Denique in tabula hunc, de quo jam
loquuti sumus, latrunculorum congressum, præter auctores
citatos, innuere videtur D. Juvenalis sat. 11. v. 132.

- - - Adeo nulla uncta nobis

*Est eboris, nec tessellæ, nec calculus, ex hac
Materia.*

Sequuntur TALI, & TESSERÆ, ludi non minus in
conviviis recepti, quam latrunculi. Jul. Capitolin. in Ælio
Vero: *Post convivium lusum est tessera usque ad lucem.* Inter
quæ hoc discriminis est, quod tali sex angulos habeant, tes-
seræ tantum quatuor. Quamquam Hadrian. Junius libro 2.
Animadv. Philipp. Beroaldus in Annotat. cap. 22. & cap. 27.
Græci ob id eas *κῆρες*, Latini quaterniones appellant, *hasse-
niones*, ut infra dicam. Aurel. Macrob. lib. 2. in Somn. Scip-
ion. cap. 2. M. Varro apud A. Gellium lib. 1. cap. 20. Seni-
le hoc, ut plerumque exercitamentum. M. Tull. lib. de Se-
nect. *Nobis senibus ex lusonibus multis talos relinquunt & tes-
seras.* Idem meminit lib. 2. de Divinat. *Quid est enim ser?*
idem propemodum quod micare, quod talos jacere, quod tesseras,
quibus in rebus casus & temeritas, non ratio & consilium va-
let. T. Liv. 1. Decad. lib. 4. *Levant quidam regis sacinus in
profiero tesserarum jactu.* Erant autem tali eburni aut è li-
gnis. C. Plin. lib. 16. cap. 18. De eburneis vero Ovid. lib.
2. de Arte.

Seu ludet, numerosque manu jactabit eburnos,

Tu male jactato, tu bene jactu dato.

Seu jacies talos, victam ne pama sequatur.

Apud Martialem lib. 14. epigr. 14. lemma est,
Tali eborei.

Cum steterit nullus vultu tibi talus eodem,

Munera me dicis magna dedisse tibi.

Idem lib. 13. epigr. 1.

Senio non nostrum cum cane quassat ebur.

Et quod de quaternione, & senione dixi, est apud eundem li-
bro eodem epigr. 17.

Hic mihi biseno numeratur tessera puncto,

Calculus hic gemmo discolor hoste perit.

Et epigr. 15. ibidem loci, cujus lemma, Tessera.

Non sem talorum numero par tessera, dum sis

Major, quam talis alea sæpe mihi.

Qq :

Ita-

itaque major iactus, nempe senio, nam & senio pro talis etiam ipsis, non modo pro iactu, prosperrimus. inenimvero Suetonius Augusto cap. 71. Talis enim iactatus, ut quisque canem aut senionem miserat, in singulos talos singulis denarios in medium conferebat, quos tollebat uniuersos, qui Venerem jecerat. Docuerunt viri docti ad illud A. Persii sat. 1.

- - - Quid dexter senio ferret.

Hunc nomine Midas appellatum reperio, ex fragmento vetusti cuiusdam scriptoris, laudante Suida omniscio.

Μίδας δ' ἐν κύβοις ἐνθάδε τὰς.

Midas in tesseris consultor optimus.

Contra canis iactus erat infortunatissimus. Theodor. Marcell. ad illud ejusdem Persii sat. 3.

Scire erat in voto damnosa canicula quantum Raleret.

P. Ovid. loco citato proxime.

Damnosi fucito stent tibi saepe canes.

Sext. Propert. lib. 4. eleg. 9.

Me quoque per talos Venerem quarens secundos,
Semper damnosi subsilire canes.

Unde liquet & Venerem conviviorum dominam seu tapulam designasse, diserte Q. Horat. lib. 2. od. 7.

- - - Quem Venus arbitrum

Dicit bibendi.

Alii duo iactus vocati vulturius, Hercule: Basilicus, de utroque M. Flaut. Curcul. act. 2. sc. 3.

Tace parumper, iacit vulturios quatuor.

Et post eodem loco.

- - - Iacito Basilicum,

Proptino magnum poculum, ille ebibit.

In usu hic ludus apud Græcos. Nam Homerus lib. 1. Od. 11. in templo Minervæ procos ludentes talis inducit, & consuetum in templis ludere observat Er. Lusiin. pæreg. lib. 3. cap. 21. ex autoritate Julii Pollucis, loco proxime à me citando. Antiquus Poeta:

δεὶ γὰρ ἐν πίττειον εἰ διὸς κύβου.

Semper cadunt felicitè Jovis cubi.

Euripides in Myrmidonibus, ex quo & eundem versum transcripsit Aristophanes, & in Ranas suas transtulit.

βέλων' Ἀχιλλεύς δύο κύβου, καὶ τέτταρα.

Iacit Achilles duos cubos (uniones) & quatuor.

Dicebatur autem hic ludus ἀσπράγξ. & aut Ionibus ἀσπράγξ. Eustathius autoritate Lexici Rhetorici ad lib. 23. Iliad. & ἀσπράγξιν, talis ludere, nam ἀσπράγξ Callimachus, ἀσπράγξ Aristophanes talos appellat laudante Julio Polluce lib. 9. Onomast. cap. 7. Sophocles versus hic quadrat.

καὶ περὶ πέντε ἑξαμύα, καὶ κύβου βολαί.

Tessera quinque lineis notata, & talorum iactus.

Artemidor. lib. 3. Onirocrit. cap. 1. κύβου, pro talis ludere usurpavit, sed generale ille nomen posuit, alii speciale, & Latini suum fecerunt. Nam astragalizontes lego apud C. Plinium, id est, talis ludentes lib. 34. c. 8. Polyetius Sicyonius ex ære fecit duos pueros, item talis nudos ludentes, qui vocantur astragalizontes. Perturbatus est, & involutus nimium sensus; censeo legendum ex fide codicis MS. fecit duos pueros nudos, talis ludentes, qui vocantur astragalizontes. Sed hoc discrimine, quod apud Latinos, senes tantum luderent tesseris, cubis, talis, aut astragalus, apud Græcos etiam pueri, ut de Cupidine & Ganymede prodium Apollonio Rhodio lib. 3. Argonaut. in hac verba:

ἀμφ' ἀσπράγξιν οἱ δὲ τὰς
χρυσίδας, ἀπὸ κύβου ἑμνείετε, ἐφύοντο.

Ut pueri aquales ex auro ludere talis

Sunt depressi ambo.

Huc pertinet & versus Leonidæ Epigrammatarii in Anthologia lib. 3. cap. 6. epigr. 19.

Τὶ σοφισμὸς οὐκ Περσίδεσσιν, χῶν ὄντων

Πυρρὸν ὑπὲρ κύβου κείμενον ἀσπράγξιν.

Id est, ad verbum Interprete Eilhardo Lubino: quid quæremus ex te Pisistrate, cum Chium videamus insculptum tumulo jacentem talum? unde datus adagio locus, pueros astragalus,

viros iurejurando fallendos. Philip. Beroald. loco proxime antèrius laudato. Heilychius Grammaticus, & alii: Et propter facti novitatem quod talis pueri instar luderet Heraclius Ephesius, Astragalizontes cognominatus legitur apud Diogenem Laërtium in vita ipsius.

Sed ad talos Romanorum regredior, quos qui jaciebant, scorta sibi auxiliatura invocabant. M. Plautus in Alinearia act. 5. scen. 2.

A R. Jace pater talos, ut porro nos jiciamus, D. E. maxime.

Te Pitiemini mihi, atque uxori mortem, hoc Venerem esse.

Pueri plaudite, & mihi ob iactum cantharo mulsum date.

Et in Captivis act. 1. sc. 1. in principio:

At ego ajo recte, nam in convivio sibi

Amator talos cum jactit, scortum invocat,

Esne invocatum.

Jaciebant porro hosce talos in fritillum, id est, finum, pyrgum, turriculam, orcam, vel pyxidem corneam, sunt enim omnia hæc vocabula ejusdem significationis: significantissime veterum scholiastes Juvenalis sat. 14. vers. 5. fritillum, pyxis cornea, qui finus dicitur Græcè. Fritillare aves acuntur, id est, strepere, aut sonare. Apud antiquos in cornu mittebant tesseris, movente, que fundebant, aut fritillum, pyrgum dixit. Omnia mihi suspecta, & puto non unius esse opera, ut nec multa alia quæ in hoc autore, in quo quamvis egregia reperiam, sunt tamen, & frustra quædam reperta, & sibi pugnantis nonnulla; & alia frivola, non puto esse genuina, sed ab alterius, & recentioris calamo. Pyrgum, usurpata Græca dictione, & in civitate Latinam transmissa vocantur. Sidon. Apollinar. lib. 3. epist. 3. Omitto quod hic primum tibi pila, pyrgus, accipit, canis, equus, arcus, ludo fuerit. Et lib. 5. idem epist. 17. Mox bipertitis (erat enim ætas acclamationibus efflagratis) proferetur, his pila, his tabula. Sphæra primus ego signifer fui; quæ mihi, ut nosti, non minus libro comes habetur: altera ex parte, frater meus Dominicus, homo gratia summa, summus leporis, tesseris ceperat, quætiebatque, quo veluti classico, aleatores ad pyrgum vocabat. Et cultissime idem lib. 8. ep. 12. Hic te edificatus culcitris thorus, hic tabula calculi: frata exoloribus, hic tessera frequens eborationis resolutura pyrgorum gradibus expectat. Cornea erat hæc pyxis, ut antea probavi, gradus habebat, ut apparet ex isto loco, & D. Aufonio:

Fundunt excelsi per cava buxæ gradus.

Esse autem idem fritillum atque pyrgum docet Helenius Aëron ad illud Horatii lib. 2. sat. 7.

Mitteret in pyrgum talos.

Vocem Romanam posuit M. Martialis l. 14. epigr. cujus lemma est, turricula, in quo docet evitandam fraudis, tollendique doli ratione hujusmodi turriculam inventam, quod & hodie fieri etiam in aula videmus:

Quærit compositos manus improba mittere talos,

Si per me misit, nil nisi tota facit.

Orcam vocantur. A. Persius sat. 3.

- - - angusta collo non sallier orca.

Pomponius Bononiensis consularis, & poeta:

Ecce dum orcam contemplor, taxillos perdidit.

Effusi itaque ex angusto collo in tabulam, ingentem concitabant strepitum. Sidon. Apollinar. lib. 2. epist. 9. Inter aleatoriarum totum competitiones, frequens crepantium fritillorum, tesserarumque strepitus audiebatur. L. Sen. Apocolocynt. Claudiana; Tum Eacus jubet illum ludere a'ea, percussio fritillo, & jam ceperat: surgentes tesseræ semper quærere, & nihil proficere.

Nam quoties misurus erat, resonante fritillo,

Utraque subdulto fugiebat tessera fundo.

Et in eodem opere:

Qui concusso magna parastis

Lucra fritillo.

Sidon. idem carm. 23.

Hic promens teretes pilas, trochosque,

Hic talos crepantibus fritillis.

D. Juvenal. sat. 14. in limine:

- - - Parvoque eadem movet arma fritillo.

M. Martialis. lib. 4. epigr. 14.

*Dum blanda vagus alea December
Incertis sonat hinc & hinc fritillis.*

Et lib. 5. epigr. ultimo:

Et blando male proditus fritillo.

Et lib. 13. epigr. 1.

Hæc mihi charta nuces, hæc est mihi charta fritillus,

Alea nec damnum, nec facit ista ludum.

Post fritillum locus dicendi de alea, quod genus exercitii adeo creberrum receptumque fuit, ut inter edicta prætoris illud cautum apud Ulpianum sit, in eum iudicium non dari, qui alea ludenda causa vim intulerit. l. 1. ff. de aleatorib. Et antiquam rem aleatum usum vocat Justinianus Augustus l. 7. C. de aleator. & alea lusus.

Antiquitatem hanc optime descripsit Joannes Saresberienfis Policrat. lib. 1. cap. 5. *Alea exciso regno Asia, inter manubias evaserit, non sub unatantum specie, migravit ad Græcos: hinc tessera, calculus, tabula, senio, urio, (malim unio) Dardana pugna (lattrunculos intelligit, excogitatos à Palamede in obsequio Troja, ut supra innui) tricolus, monacha, orbiculi, talorchus, vulper, quorum artem utilius est dedecere, quam docere; quis enim non erubescat, si sortis sua gratiam non virtuti debeat, sed taxillis? quis fritilli cantelam suæ prudentia non doleat antefreri? nonno satis improbatæ est cuiusque artis exercitatio qua quanto quisque doctior, tanto nequior: mendaciorum omnium & perjuratorum mater est alea, & ex aliena concupiscentia sua prodigit.*

Juvenal. sat. 14. in initio:

Si damnosa senem juvat alea.

Aleam pro quolibet ludo, in quo fortuna & casus dominantur, accipiunt, adeoque etiam pro tessera & talis. L. Sen. in Claudiana apothecis:

Cumque recollos auderet mittere talos,

Lusuro similis semper, semperque petenti,

Decipere fidem: refugit, digitosque per ipsos

Fallax assiduo dilabitur alea furto.

Atque ea quidem inventum demoni Theuth, ut scribit Plato in Phædro. & furto, & latrocinio comparatur ab Aristotele lib. 4. Ethicor. ad Nicomach. cap. 1. Certe Romanis legibus penitus interdicta, dato ædilitis negotio animadvertendi in aleatores, qui in disciplinam civium publicam peccarent. Martial. lib. 5. epigr. 85.

Arcana modo raptus è popina,

Adilem rogat ndus aleator.

Vetitum alex lusum nisi Saturnalibus, indicio est locus Horatii lib. 3. od. 24. fuisse:

- - - Nescit equo rudis

Hæere ingenuus puer,

Venarique timet, ludere doctior,

Seu Græco jubeas trocho,

Seu malis vetita legibus alea.

Lusere tamen ea viri principes, M. Cato, & Artaxerxes. Plutarch. in eorum vita. Augustus. Sueton. cap. 71. Eutrop. & Aur. Victor. Claudius Cæsar. Sueton. cap. 33. Domitianus Aug. Idem cap. 21. & Verus princeps. Jul. Capitol. in eo. denique & Theodoricus Gothorum rex, qui lucrum inter domesticos partiebatur, ut gratiam promeretur. Sidon. Apollin. lib. 1. epist. 2. Et quia casus in alea certamine multum pollet, quacunque incertis calibus subjacent, alea commissa solent dicere. Hinc D. Paulus ad Ephes. 4. *κλέψαι τὸ ἀνθρώπων*, alea hominum, pro discrimine, & periculo, quod hominibus imminet. M. Varro Rei Rust. lib. 1. cap. 1. *Ubi salubritas non est, cultura non aliud est atque alea domini, vitæ ac rei familiaris.* Et Socratis illud grave indicium apud Joann. Stobæum, Ser. 121. *περὶ τῆς τριτάτης δὲ βίῃς*, alea ludo similis est vita. Nicephor. Gregoras hist. Rom. lib. 4. *καὶ μὴ ποῦντας τὰς τὴν πόλιν σπουδῆς, καὶ τὰς τὴν ὁπλῆς κλέψαι.* Et post multas belli vicissitudines, ac varios fortuna calculos, seu aleam, Eademque loquendi formula utitur lib. 7. pag. 114. Notissima est vox C. Cæsaris referente C. Suetonio in eo cap. 32. *Entur, inquit, quo deorum ostentat, & inimicorum iniquitas vocat, iusta est alea.* Allusum à poetis. M. Lucano lib. 6. Pharsalia v. 9.

*Funeſtam mundo votis petit omnibus horam,
In casum quæ cuncta ferat, placet alea fatis
Alterutrum mensura caput.*

Ejusdem libri v. 602.

Non humilis labor est, dignum est, quod querere cures,

Vel tibi, quo tanti præponderet alea fatis.

Claudian lib. 1. de laudib. Stilich. in fine:

- - - Sed non uni certamina pugnas

Credidimus, totis nec consistit alea castris

Nutatura semel.

C. Petronio in apparatu bellorum civilium:

Judice fortuna cadat alea, sumite bellum,

Et tentate manus.

Ad alia pergo, ac primum de pila sermo instituendus, quæ digna vita est, de qua medici & philosophi differerent, Galenus in libro de ea re conscripto, Calius Aulianus Tardar. passion. lib. 1. cap. 4. lib. 3. cap. 6. & lib. 4. cap. 7. Hieron. Mercurialis Medicus Patavinus in lib. artis gymnastica, tanquam re exercendo corpori maxime idonea. Ea in duplici differentia, paganica una, Martial. lib. 7. epigr. 31.

Non pila, non follis, non te paganica thermis

Preparat, aut nudi spiritus ictus hebes.

Et apud eundem lib. 14. epigr. 45. lemma est, *pila paganica:*

Hæc qua difficili turget paganica pluma,

Folle minus laxa est, & minus arcta pila.

Puto illi nomen inditum a pagis, seu villis, in quibus, ut apparet, aut primus, aut certe frequentior ejus usus: altera vero pila nominatio à figura desumebatur; nam trigonalis propter angulos tres appellatur. Idem Martialis epigr. sequenti:

Si me nobilibus scis expulſare lacertis,

Sum tua, si nefas, ruffice, redde pilam.

Hæc non senum, aut ætate provektorum erat, quibus non fixum latus, aut annis exhaustæ vires, sed juvenum esse consuevit. M. Tull. lib. de Senect. antea in hoc tractatu à me laudatus, addendus M. Varro apud Nonium; Særa paralle purgatus ferto, quoniam videbis Rome in foro ante lanienas, pueros pila expulsum ludere. Formulariter ergo, ut apparet, dicebatur, expellere pilam. Vide Pollucem paulo infra citatum. Sidonius Apollinaris, qui de rebus præpositis à quibusdam actis lib. 1. epist. 8. *Muri cadunt, aquas flant, turres flunt, naves sedent, agri deambulant, medicijacent, stitunt viri, nantent sequuli, argent balnea, domicilia conflant, vigilant fures, dormiunt potestates, senantur clerici, Syri psallunt, negotiatores militant, negotiantur milites, student pila senes, alea juvenes, armis eunuchs, lueris sæderati.* Idem vellicat senem quendam l. 5. epist. 17. sed notat eruditissimus Savaro:

Aufus & ipse manu juvenum tentare laborem.

Sphæristarum turmalibus constat inter immixtuit. Huc refero & fragmentum Epistolæ D. Augusti principis apud C. Suetonium cap. 71. *Inter canam lusum, & quidem pægyrius, heri, & hodie: & deinde, forumque aleatorum caleſcimus.* Q. Aurel. Symmach. l. 5. epist. 64. *Distinguenda est lectio juvenum, non alveolo, aut pila, aut trocho Attico, vel Græcis palæstris, sed alacri satigatione, & innocentis audacia gaudis.* Et Trimalcio ille Petronianus in Satyrico pag. 20. vellicatur, quod præter consuetudinem pila se exercuerit. Videmus senem calvum tunica vestitum rufficæ inter pueros capillos ludentem pila, nec tam pueri nos, quamquam erat operæ pretium, ad pæstaculum duxerant, quam ipse paterfamilias, qui soleat pila præfina exercebatur. Sidon. Apollinar. lib. 2. epist. 9. *Dabat ætas & dignitas primi invitatoris prærogativam, sicut ad delictis in delicias rapiebamur, vix quodecumque vestibulum intravimus, & ecce sphæristarum contra stantium paria inter rotatiles catastropharum gyros duplicabatur.* Sphæristæ enim sunt, qui sphæras vel pilas agunt, nam sphaera est pila. l. 16. ff. mandati. C. Plin. lib. 2. epist. 17. lib. 5. epist. 6. & sphæromachia pro agone aut certamine ipso. L. Sen. epist. 80. in limine; Omnes molestos ad sphæromachiam avocavit. J. Lips. ibi. Stat. in prælat. ad lib. 4. Sylvæ. *Sphæromachias spectamus, & pilæ luso admittunt.* Ad id eundem l. 5. epist. 17. solennem ejus usum collige ex Julio Polluce lib. 9. Onomast. cap. 7. *σφαῖραν παίζειν, σφαῖραν βιάζειν, βιάζειν, ἀπείλει, πέμπειν, πορεύεται.*

κορῆμιν, ἐκτρέμειν, ludere pila. pilam jacere, mittere, emittere, demittere, contramittere, in adversum jacere, expellere. Pylarum lufores sub geminis noſcentur, tanta velociſſime, inquit Julius Firmicus Maternus lib. 8. Matheſeon. cap. 8. ut aves ſuperare videantur. M. Manil. l. 5. Aſtronomic.

Septima pars leporem tollit, quo ſidere natis
Vix alas natura negat, volucresque meatus,
Tantus eris per membra vigor referentia ventos,
Ille pilam celeri ſugientem prendere planta,
Et pedibus preſſare manus.

Sext. Propert. l. 3. eleg. 13.

Cum pila veloces ſiliit per brachia jaſtus.

Q. Horat. l. 1. ſat. 5.

Namque pila lippis inimicum, & ludere crudis.

Et lib. 2. ſat. 2.

Vel ſi Romana fatigat

Militia eſtuetum græcarum, ſeu pila velox.

Et in arte poetica:

Ludere qui neſcit, campeſtribus abſtinet armis,
Indoſusque pila, diſcive, trochive quieſcit.

C. Lucil. l. 26 ſatyra. apud Nonium.

Cum ſtudio in

Gymnaſio duplici corpus ſitcaſſem pila.

M. Martial. l. 7. epigr. 31.

Non pila, non ſollis,

P. Ovid. l. 3. de Arte:

Hos ignata jocos tribuit natura puellis,
Materia ludunt uberiori viri.

Sunt illis celereſque pila, jaculumque, trochique,
Armaque, & in gyros ire coaſtus equus.

Et l. 3. Trift. eleg. 12.

Lufus equo nunc eſt, levibus nunc luditur armis,
Nunc pila, nunc celeri vertitur orbe trochus.

M. Martial. iterum l. 12. epigr. 84.

Captabit repidum dextra levæque trigonem,
Imputet exceptus ut tibi ſepe pilas.

Et l. 10. epigr. 86.

Sed qui primus erat luſor, dum floruit ætas,

Nunc, poſtquam deſit ludere, prima pila eſt.

Laudatiſſimum certe hoc genus exercitamenti ſemper habitum, viris convenientiſſimum, utoque etiam jure receptum, Canonico quidem, ut diſerte patet ex C. clericis, de vit. & honeſt. clericor. & jure civili paſſim. Ulpian. l. 1. ff. ad leg. Aquil. ſi cum pila quidam luderent, vehementius quis pila percuſa in conſoris manus eam deſecerit, & ſic ſervi, quem tonſor habebat, gula ſi præciſa, adjeſto cultello (malim, adjeſto cultello) in quocunque eorum culpa ſit, eum lege Aquilia cum eo, cujus impuſus ceciderat, agere poteſt, reſpondi non poſſe, cum caſu magis quam culpa videretur factum. Quidam viri docti & illud Pauli C. huc referunt l. 2. ff. de aleatoribus. Senatusconſultum vetuit in pecuniam ludere, præterquam ſi quis certet haſta, vel pila jacienda, vel currendo, ſaliendo, luſtando, pugnando, quod virtutis cauſa fiat. At in Pandectis Florentinis, & editione Plantiniana legiſtur, pila jaciendo, non pila, ut ſit militare exercitium; quæ lectio accommodatiſſima eſt huic loco, & probabitur infra hoc opere, in tractatu de Militia Romana, lib. 10.

Nihil igitur mirum, ſi communi gentium recepto luſu viri eminentiſſimi delectati ſint. Et Philoſophi quidem, Architas Tarentinus, qui pila etiam cum ſervis ſuis ludere ſolebat. Athen. lib. 12. Dignopoſitiſt. cap. 6. & Socrates cum pueris. Valer. Maxim. lib. 8. Alian. Var. Hiſtor. lib. 12. cap. 15. Lycon Troadenſis, qui & ab aliis Glycon dictus. Diogen. Laërt. lib. 5. in vita ipſius. Viri literati, ipſe Sidonius Apollinaris de ſe id faſetur lib. 2. ep. 2. & de Scavola IC. ſcriptum reliquit Valerius Maximus loco proxime laudato tit. 2. Scavola autem eorum quietæ remiſſionis certiſſimus teſtis, optime pila luſiſſe dicitur. Deni-

que & viri principes, Auguſtus Caſar. C. Sueton. cap. 33. M. Antoninus Philoſophus. Jul. Capitolin. in eo. Domitiano Aug. indignus qui cum iis conſeratur. C. Suet. cap. 2. 1. & inter Græcos, Alexander Macedo. Plutarch. in vita ipſius. & Athenienſes Anſtonicum Caryſtium, qui cum Alexandro pila ludere erat ſolitus, civitate ſua donatur, ſtatumque ei tanquam optime de republica merito exererunt. Atheo. libr. 1. cap. 13. meminit ejuſdem Suidas in voce ἀγχιπυρί.

Pentathlum ſeu quinquertium, celebre apud Græcos etiam exercitium olim. Jul. Pollux lib. 3. cap. 30. πένταθλον, ὁ τῆς ἀγωνίης, πένταθλον, pentathlus quinque certaminum generibus decertans. C. Plin. lib. 34. cap. 8. quinque ſinem illa certamina ſunt jaſtus diſci, ſaltus, jaculatio, curius, luſta. Feſt. Pomp. lib. 14. ultima quatuor militibus inter exercitia conveniebant, ideoque commodius in lib. 10 hujus operis exponuntur. De diſco pauca ſubnectam. Alludere videtur Q. Horatius ad quinquertium iſtud lib. 1. od. 3.

Cur olivum

Sanguine viperino

Cantius vitat, neque jam livida geſtat armis

Brachia, ſape diſco,

Sape trans ſinem jaculo nobilis expedito?

Simonides lib. 1. Antholog. cap. 1. epigr. ult.

Ἰσθμια καὶ Πύθια διοτρίοις οὐκ ἀνέχεται.

Ἄλμα, πύθωνος, διοτρίοις, ἀνέχεται, πύθωνος.

Iſthmia & Pythia Diophoni Thionis filius vicit,

Saltu, curſu, diſco, jaculo, luſta.

Artemidor. lib. 1. Oneirocritic. cap. 59. Philoſtr. Icone Artichionis, Tzetzes, Moſchopolus, Scholiaſt. Sophoclis in Electra, & Scholiaſtes Pindari in oden 1. Iſthmior. viam oſtendit, & veluti facem prætulit primus, quod ſciam, Hermolaus Barbarus in obſervationibus ſuis Plinianis, qui panceratium & pentathlum idem eſſe exiſtimavit; & ex illo Guilſim. Budas in Annotationibus prioribus ad Pandectas, ad l. qua actione eſt. ad leg. Aquil. Plut. Bacchidib. ſc. nunc expiar.

Ibi curſu, luſtando, haſta, diſco, pugillatu, pila,

Saliendo, eſſe exercebant magis, quam ſorto aut ſuaviſ

Ibi ſuam ætatem extendebant.

Diſcus itaque in glioſiographo Græco δίσκος, ὁ δίσκος, gravis lap. Eufſtathius in lib. 2. Iliad. adeo ut Lycophron in latebroſo ſuo poemate δίσκος μύσσης, diſci maximi, dixerit pro quoſvis lapide. Homerus apud Joannem Brodæum l. 2. Miſcellaneor. cap. 26. Pindar. Olymp. od. 10.

τίτρω δ' ἐνὶ δίσκῳ μέγαν,

ἵνα κλυδίστος ὄρεγ' ἀπάρτας.

Large Enicæus jaculator eſt ſaxo, id eſt, ſaxeo diſco,

Manum circumrotans ſupra omnes.

Et Iſthmior. od. 1.

οἷς τε χερσὶν ἀντιζέοντες, αἰχμαῖς

καὶ λίθινος ἵππετε δίσκῳ.

Qualiter manibus jaculantes, cum jacularentur jaculis, & ſaxeis diſcis.

Claudian. lib. 2. de Raptu:

- - - Te diſci perculit error.

Stattius lib. 7. Thebaid. v. 21.

Hic ne ius Grædæ furor, ſonat orbe reſcuſſo

Diſcus, & ſebalti cœnent in prælia ceſtus.

Optime expreſſit iſtud ludendi genus P. Ovid. lib. 10. Metamorphoſ. Fab. 5.

Corpora veſte levant, & ſucco pinguis olivæ

Splendescunt, latæque ineunt certamina diſci,

Quem prius æreas libratum Phæbus in auræ

Miſit, & oppoſitas diſjecit pondere nubes,

Decidit in ſolidam longo poſt tempore terram

Pondus, & exhibuit junctam cum viribus artem.

Nudi ergo, oleoque peruncti, ut omnes alii athletæ in altum orbem hunc ſaxeum contorquebant. Sext. Propert. lib. 3. Eleg. 13.

Miſſile nunc diſci pondus in orbe rotat.

Q. Horat. lib. 2. ſat. 2.

Sen te diſcus agit, ſete cedenem ævæ diſco.

Et

Et in arte poetica v. 380.

Indollesque pile, discive, trochive.

Amento è crinibus factus discus hic in altum torquebatur. Cl. Claudian. lib. 2. in Eutrop.

*Quis melius vibrata puer vertigine molli
Membra rotet, vertat quis marmora crine suo?*

Licet ali non de disco, sed de puerili quodam exercitamento, intelligi verum hunc velint, quo illi pedibus in altum sublati, caput in terram dimittebant, & legunt ex fide MSS. codicum.

- - Verrat quis marmora crine supino.

Moris deinde erat, ut locus cadentis disci, fixa signaretur sagitta, ut loquar cum Placidio Luctatio Grammatico ad v. 703. lib. 6. Thebaidos Statianæ.

- - Fixa signatur terra sagitta.

Ut discus in sublime, ita in terram rotabatur harpastum incredibile volubilitate. Martial. lib. 4. epigram. 19.

Sive harpasta manu pulverulenta rapis.

Et lib. 7. epigr. 31.

Vana nec injecto ceromate brachia tendis,

Non harpasta vagus pulverulenta rapis.

Ut alii athleta, ita harpasta ludentes, subligaria induebant. Idem ejusdem libri epigr. 66.

Harpasta quoque subligata ludit.

Denique & lib. 14. epigr. 48.

Hæc rapit Antai velox in pulvere draucus,

Grandia qui rano colla labore facit.

Quod de ceromate dictum est, intelligi debet, de unguento gymnastico, non in harpasti modo exercitatione usurpato, sed in omnibus aliis. L. Sen. lib. de brev. vit. cap. 12. *Qui in ceromate, (nam proficiunt, ne Romanis quidem vitiis laboramus) spectator puerorum rixantium sedet.* C. Plin. lib. 35. c. 13. Plura de hac parte non sum diffusus, non hercules habet, quam de terra usu in ceromati, quibus exercendo juvenis nostra corpora, vires animorum perdidit. Poëta. D. Juvenal. sat. 6. v. 248.

Endremidas Tyrias, & famineum ceroma

Quæ uestit?

M. Martial. lib. 4. epigr. 4.

Quæ ceromata facie de Sabina.

Ejusdem libri epigr. 19.

Seu luteum ceroma teris.

Libri 5. epigr. 66.

Et castigatum Libycæ ceroma palæstræ.

Halteres sequuntur, de quibus Adrianus Turnebus. Cæli. Rhodigin. lib. 14. cap. 3. definit eos esse athletarum libramenta, circulos oblongæ figuræ, non profus in ambitum circumductos, nam quæ pars manibus preñatur, anulus habet, intra quas digiti, ut intra clypeorum lora immituntur. Hæc pene ille, ex Paulania Eliac. priorib. ad fin. M. Martial. lib. 7. epigr. 66.

Et flavescit æthe, gravisque draucus

Halteres facili rotat lacerto,

Et putri luvulenta de palæstra

Undi verberè vapulat magistri.

In secundo versu pessime antea legebatur, in editionibus vulgatis:

Alternò facili rotat lacerto.

Neque melius illi legunt, quibus hæc lectio probatur:

Alternans facili rotat lacerto.

De halteribus indignis abunde idem M. Martial. l. 14. epigr. 49.

Quid pereunt stulto fortes haltere lacerti?

Exercet melius vinea fessa viros.

Jam de petaro, qui circulus erat, quem intactum certantes transvolabant, & ab eo petaurista appellabantur vel petauristarii. Jul. Firmic. Matem. l. 8. cap. 15. Ephelmatior, oriscopalaris, petauristarius, aut certe innata cursus agilitate conspicuus. Nonius Marcellus cap. 1. num. 277. *Petaurista à veteribus dicebantur, qui saltibus vel fletibus levioribus movebantur, & hæc proprietas à Græca nominatione descendit τὸ πτεράειν (id est, à volare) Varro epist. ad Cæsarem: Convocat Ptolemaum cinadon, Laconicon petauristen, Dionadon, ceteros.* Idem de vita populi Romani lib. 2. Nec minus alio in genere sunt ludi velitis

Galli, Germani petaurista. Prior locus miræ depravationis. Nam quid, scienis levioribus moveri, significet, ego non legi. Fortean igitur opera pretium erit legere, scienis levioribus, ut intelligantur, ludiones scavi, de quibus alibi. Adrianus Turnebus lib. 29. cap. 29. Adversar. restituit, in levioribus schemis, nam schema schemæ etiam apud probatos auctores usurpatur. C. Sueton. in Tiberio cap. 43. *Cubacula plurifariam disposita tabellis ac sigillis levisimorum picturarum ac figurarum adornavit, librisque Elephantidis instruxit, ne cui in opera edenda exemplar errare schema deesset.* Antea nullo sensu lectum extabat, exemplar impetrata scæva. Sequitur deinde, in eodem Varronis apud Nonium loco, cinadon, Laconicon, sed rescribendum omnino censco, cinadologon Niconæ. Sunt autem cinadologi carmina quædam, ut apparet, lasciva, quæ à Magodis aut Lyliodis cani solent, specie virili, aut muliebri habitu indutis illis, qui hæc carmina canerent, quo poematium genere Sotades Maronites floruit, ut constat autoritate Carystii Pergameni, recitante Athenæo l. 14. diopnosophist. cap. 7.

Ad petarum regredior, quem tabellam interpretantur, cui domesticæ aves indormire solent, & xaxax dev reddidit Jul. Pollux lib. 10. Onomastic. cap. 34. *Ælius Stilo causam nominis adfert, quod in aere volare videantur petaurista.* Fest. Pomp. lib. 14. C. Lucil. in Satyris:

Sicuti mechanici cum alto exiliere petaro.

M. Manil. Astronomic. lib. 5.

Ad numeros etiam ille ciet cognata per artem

Corpora, quæ valido saluunt excessu petaro,

Alternosque ciet motus, elatus & ille

Nunc jacet, atque hujus casu suspenditur ille.

Josephus Scaliger: *Rota in sublimi posita à duobus versabatur, alter superne, alter inferne nitebatur, ita siebat, ut alternis desecit, nunc penderent, nunc erecti sederent, per eandem rotam etiam corpora contento saltu subiecta trajiciebant.* Recte itaque, elatus & ille, pessime antea, & nullo sensu:

- - Delatus & ille.

D. Juvenal. sat. 14. v. 267.

An magis oblectant animum jallata petaro

Corpora, quique solent rectum descendere funem.

M. Martial. l. 11. epigr. 22.

Quam rota transmissio toties impacta petaro.

Et l. 2. epigr. 86.

Quod si per graciles rias petauri

Invitum jubeas subire Ladam.

Fuit hic Ladas, ut obiter illud etiam expeditur, cursor notissimæ celeritatis, qui ita supra cavum pulverem cursavit, ut arenis pendens nulla indicia relinqueret vestigiorum, ut loquitur C. Jul. Solinus Polyhist. cap. 6. Author Rhetoricorum ad C. Herennium lib. 4. in principio: *Ipse intra carcerem stet, & narrat aliis, quomodo Ladas aut Bojus cum Sicyonius cursavit.* Celebre de eodem testimonium est, & elogium apud Pausaniam in Corinthiacis, atque iterum in Laconicis, Meminere præterea poetæ. ipse Martial. lib. 10. epigr. 100.

Habeas licebit alterum pedem Lada,

Ineste, frustra crure ligneo curre.

Q. Catull. epigr. 53.

Non si Ladas, pennipesque Persens.

D. Juvenal. sat. 13. v. 96.

Ne dubitet Ladas.

Atque hi quidem ludi viriles erant. Reperio & alios pueriles. Nam pueruli nuciis ludebant, ut ob id in nuptialium rituum celebritate observatum, ut intrante cubiculum mariti uxore, jactis nuciis pueri strepitum excitarent, ut dicam in tractatu de Nuptiis infra hoc opere. Q. Catull. Epithalamio Juliae & Manlii:

*Neu nuces pueris neget
Deserunt domini audientes
Concubinus amorem,
Da nuces pueris iners
Concubine, satis diu
Lussis nuciis,*

In aliis editionibus, & praesertim Achillis Statii, alia lectio est, aptior meo iudicio:

Defectam dominam audiens

Concubinus amore.

Martial. l. 5. epigr. ult.

Jam tristis nucibus puer relinquit

Clamose re-ocatur a magistro.

Et libr. 14. epigr. 1.

Lude, inquit, nucibus, perdere nolo nuces.

Ejusdem libri epigr. 18. cui lemma est, *Nuces.*

Alea parva nuces, & non damnoſa videntur,

Sape tamen pueris abstulit illa nates.

A. Persius sat. 1.

Nucibus facimus quaecunque relinquit.

Q. Horat. sat. lib. 2.

- - Postquam te talos, Aule, nucisque

Terre sine laxo, donare, & ludere vidi.

Ludebant nucibus divinatorum par esset numerus nucum manibus comprehensarum, an impar? & prout coniecisset, ita victor aut superatus erat. Ita capio in C. Suetonio cap. 71. verba Divi Augusti principis in epistola ad filium: *Misi tibi denarios ducentos quinquaginta, quos singulis contritus dederam, si relinqueret se inter canem, vel talis, vel par impar ludere.* Q. Horat. loco proxime supra laudato:

Ludere per impar, equitare in arundine longa.

P. Ovid. in eleganti de Nere elegia, seu quilibet alius ejus carminis auctor.

*Est etiam, par sit numerus, qui dicat, an impar,
Et divinator auferat augur opes.*

Ultimo loco de trocho, puerili item ludicro, seu exercitamento, paucis agam. Helenius Acron ad illud Q. Horatii in Arte.

Indollesce pile, dissiuo, trochive.

Sext. Propert. l. 3. eleg. 13.

Inveniat & versi clavis aduncus trochi.

Alb. Tibull. l. 1. eleg. 5.

Namque agor, ut per plana citus sola verbere turbo

Quem celer affueta versat ab arte puer.

Martial. l. 14. epigr. 168

Inducenda rota est, das nobis utile munus,

Iste trochus pueris, at mihi cantus erit.

P. Virgil. l. 7. Æneid.

Seu quondam torto volitans sub terbere turbo.

E buxo praeterea probatur. Idem eodem libro:

Impubesque manus mirata volubile buxum.

A. Persius sat. 3.

- - Buxum torquere flagello.

Possem & de aliis ludis hic dicere, sed satis de celebrioribus quidam delibasse. Erat & sellu in pretio. Martial. lib. 14. epigr. 45. 47. l. 4. epigram. 19. l. 7. epigr. 31. l. 12. epigr. 84. Forte hic ille est ludus, qui pennis seu globulus in sole ab adolescentibus maxime exercebatur. Clemens Alexandrinus lib. 3. paedagog. cap. 10. ubi scholasticus ait, ludum fuisse, quomodo ludentibus pueris sphaeram tenens, alii ostendebat, ad alium mittebat, forte à περὶ πῦρ, decipere. Est & commodianon sive cursus incitus, apud Justin. &. atam'on, ex Festo Alciat. lib. 1. praeternisi. & experusa, Ælian. libello de ordinanda acie.

C A P. II.

De ludorum divisione.

Quid ludi fuerint, diximus, sequitur ut de divisionibus & generibus etiam eorum, quidam annotemus. Et primum quidem in universum duo ferunt ludorum apud Romanos genera. Alii enim *circenses* fuerunt, alii vero *scenici*. Docet hoc Cicero, qui cum lib. 2. de legibus hanc legem recitasset: *ludis publicis*, quod sine curriculo, & sine certatione corporum fiat, popularem lætitiā in cantu, & fidibus, & titulis moderanto: eamque cum Divum honore jungunto: eam deinde sic explicat: Jam *ludi publici*, quoniam sunt cavea, circoque divisi, sunt corporum certationes, cursu, pugillatione, luctatione, curriculumque equorum usque ad certam victoriam circo constituta: *cavea, cantu, voce, ac fidibus*, & *tribus*: dummodo ea moderata sint, ut lege præscribitur. *Circenses* dicebantur, quod exhiberentur in circuitu ensibus positus. Olim enim in littore fluminis agebantur, in altero latere, politis gladiis, ut ab utraque parte esset ignavus præfens periculum. *Servius* in 3. Georgicorum, & 8. Æneidos Virgilii. Alii a *circumceundo* sic dictos putant, alii a *circo*, in quo exhibebantur, de quo post. *Scenici* vocati sunt alteri, quod in *scena*, hoc est, in umbra agerentur, & hi ingeniorum acumine, atque actionis agilitate, seu arte constabant. Dicemus de utriusque, si prius qui ludos exhibuerint, & ubi exhibiti fuerint, exposuerimus.

C A P. III.

Qui ludos exhibuerint.

Quemadmodum non una, & eadem semper fuit Reipub. forma, sed ea sæpius mutata est, ita non unus & idem Magistratus ludos semper exhibuit: quin etiam diversi ludi à diversis sunt exhibiti Magistratibus, vel aliis personis. Principio *Reges ludos* edi curaverunt, quod vel ex eo clarum est, quod *Livius*, *Dionysius*, *Plutarchus*, & alii (non enim omnes auctores recensere libet) de Romulo scribunt, eum *Consulibus*, vel *ludos Neptuno Equestri* sacros exhibuisse. Quamvis autem de reliquis legibus nihil certi in scriptoribus vetustissimis, præterquam apud *Tertullianum* extet, quo minus tamen de iis dubitetur, faciunt iidem scriptores, qui cum nonnullis aliis memorie produnt, Tarquinium Priscum certum locum celebrandis ludis extruxisse, & ludos exhibuisse, ut jam dicetur. Post ejectos Roma Reges, Consulum fuit id munus, quemadmodum de secularibus scribunt *Valerius Maximus*, *Censorinus*, & alii. Creatis autem *Ædilibus*, eorum id muneris fuit, ita quidem, ut *Ædiles plebej ludos plebejos* curarent, & *Ædiles carules*, qui potissimum ob hoc ipsum creati primum sunt, *magnos* exhiberent, cujus

cujus rei testimonia plurima in historia *Livii* & aliorum extant. Sed & ad *Prætoris Urbani officium* pertinuit, signum dare mittendis quadrigis: Quocirca ipso nonnunquam bellis occupato, atque absente, dictus *Dictator* fuit, qui in *Prætoris* locum ludorum tempore signum mittendis quadrigis daret. Quod autem ad ludos *funebres* attinet, eos illi curarunt, & exhibuerunt, qui proximi defunctorum, in quorum honorem *ludi* celebrabantur, hæredes fuerunt. Nonnunquam tamen & hi ab *Ædilibus* curati fuerunt, id quod ex omni Romana historia intelligitur. Exceptis igitur *ludis funebribus*, reliquos vel Reges exhibuerunt, ut *circenses*, vel Consules & Prætores, ut eisdem, item *saculares* & *Apollinæres*: vel *Ædiles plebei*, ut *plebejos*, vel *Ædiles Curules*, ut *magnos megalenses*, &c. Tandem omni Reipublicæ potestate in unum translata, Imperatores etiam hoc munus sibi sumpserunt, quod ex *Suetonio* & sequentibus historicis cognoscitur.

CAP. IV.

De loco, ubi ludi sint exhibiti. De circo maximo, circis, theatris, & amphitheatro.

Ludi primum in *insula Tiberina* exhibiti sunt, nullo ad id certo constituto loco, sed ab altera parte *Tiberis* pro meta erat, ab altera enses ponebantur, teste *Servio* *Virgilii* interprete. Primus omnium *Tarquinius Priscus* V. Romanorum Rex, circum maximum extruxit. Sic enim *Liv.* lib. 1. Tum primum *circo*, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est: loca divisa Patribus, Equitibusque, ubi spectacula sibi quisque faceret, *fori* appellati, spectare, furcis duodenos, ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. Hæc *Liv. Dionys.* tamen libro 3. non rude tantum ædificium ipsum extruxisse, sed elegantissime etiam exornasse scribit: cujus hæc sunt ex versione *Sigismundi Gelenii*: Idem *Tarquinius Priscus* in *circo maximo* inter *Palatinum* & *Aventinum* montes sito, primus circumquaque operta tecto fecit sedilia. Nam antea stantes spectare solebant furcis tabulata sustinentibus. *Locos spectaculorum* in triginta curias distribuit, ut *curialium* quisque suo loco spectaturus federet: quod opus & ipsum procedente tempore annumerandum erat inter spectacula totius urbis pulcherrima. *Longitudo* enim ejus est trium stadiorum cum dimidio, *latitudo* quatuor jugerum; à duobus majoribus lateribus, & uno minore, cingitur *euripo*, qui aquas recipiat, decem pedali profunditate simul, & latitudine. Post *euripum* extructæ sunt *tripartitæ*, imæ habent lapidea paulum scandentia (sicut in theatris) *sedilia*, super duplici contignatione sunt lignea, duas majores porticus *tertia minor* conjungit transversim lunata specie apposita, ut ex tribus una conficiatur, *amphitheatralis* 8. stadiorum amplitudine capax centum quinquaginta millia hominum. Reliquum è minoribus latus, quod *subdiale* est, habet fornicatos carceres, unde equi emittuntur, omnes uno clausos repagulo, externe ambit. *Circum simplex* contexta porticus, habens officinas & superne cellas, per quas spectatores intrant, & ascendunt per officinas singulas, ut nulla confusio exoriatur inter tot hominum millia, tum venientia, tum discedentia. Hactenus *Dionysius*. Dictus igitur est *circus*, quod in circuitu spectaculis ædificatis ludi ibi fierent, & quod illic circum metas ferretur pompa, & equi currebant. Alii à *Circe* venetice, solis filia, nomen habere volunt, quod annotat *Tertullian.* libro singulari de spectaculis, ubi & hæc de ornamentis *circi* affert: Singula, inquit, ornamenta *circi*, singula templa sunt, ova honori Castorum adscribunt, qui illos ovo editos credendo de cygno Jove non erubescunt. *Dolphini* Neptuno vovent, *columnas sessias* à sementationibus, *messias* à messibus, *tutelnas* à tutelis fructuum sustinent. ante has tres aræ, trinis Diis parent, magnis potentibus, valentibus. Eisdem *Samothracas* existimant. *Obelisci* enormitas, ut *Hermateles* affirmat, soli prostituta: scriptura ejus, unde & census, de *Ægypto* superstitio est. Frigebat *Dæmonum* concilium, sine sua Matre magna, ea itaque illic prædicit *euripo*. *Confus* apud metas sub terra delitescit. *Murtias* quoque idolum fecit. *Murtiam* enim *Deam* amoris volunt, cui in illa parte ædem vovere. Hæc *Tertull.* Idem paulo ante: *Circus* soli principaliter consecratur: cujus ædes medio spatio, & effigies de fastigio ædis emicat, quod non putaverint sub tecto consecrandum, quem in aperto habent. Quæ de *ovis* & *dolphinis* *Tertullian.* dicit, sic sunt intelligenda, quod fuerint opera rotunda, specie ovorum, quædam etiam animantium ut *dolphinorum* formis expressis, quæ conversionem & flexionem cursus ostenderent ab *Agrippa* posita, cum propter similitudinem metarum, quarum multæ in *circo* erant, aurigantes, sæpe non sine magno periculo errarent. *Obeliscorum*, quorum etiam mentionem facit *Tertull.* descriptio extat apud *Ammanum Marcellinum* lib. 17. cujus pauca quædam huc afferam: *Obeliscus*, inquit, est asperissimus lapis in figuram metæ cujusdam sensum ad proceritatem confurgens excelsam, utque radium imitetur, gracilescens paulisper, specie quadrata in verticem productus angustum, manu levigatus artificis. *Formarum* autem innumeras *notas*, *hieroglyphicas* appellatas, quas ei undique videmus incisas, initialis sapientiæ vetus insignivit autoritas. *Volucrum* enim, *ferarumque* etiam alieni mundi genera multa sculptentes, ad ævi quoque sequentis ætates Imperatorum vulgatus perveniente memoria, promissa vel soluta Regum vota monstrabant. Non enim, ut nunc, *litterarum numerus* præstitutus, & facilis exprimit, quicquid humana mens concipere potest, ita præci quoque scriptitarunt *Ægyptii*: sed singulæ literæ singulis nominibus serviebant & verbis; nonnunquam significabant integros sensus, &c. Paulo post recitat inscriptionem

obelisci in circo maximo ex *Hermapionis* libro, quæ inde peti potest. Hunc *obeliscum*, qui in circo maximo constitutus ab Octavio Augusto est, excisum à Rege *Senneserteo*, quo regnante *Pythagoras* in Ægypto fuit, centum vigintiquinque pedum fuisse, & dodrantis, præter basim: *Plinius* lib. 36. cap. 9. author est, ubi & de *obeliscis* aliis qui Romam translati fuerint, mentionem facit. Cæterum carceres primum ex topko, lignoque fuerunt, quos marmoreis permutavit *Claudius* Imperator. Metas insigniores inaurari voluit *Claudius*: solum minio & chrysocolia sterni *Caligula*, auri atque argenti scobe conspergi mandavit *Helioabalus*, dolens quod non posset etiam electri: id ex *Suetonio* & *Lampridio* notum est. In circo, ne quis non sederet molliter, non solum Magistratibus & honoratioribus tomentum, quod *leucantum* & *gnaphalium*: sed & multitudini substernebatur, quod è concisis arundinibus factum, nomine proprio *circense* dictum est, ut *Suetonius* & *Martialis* indicant. Ne quis porro, importune sedendo alteri molestus foret, *sedilia* cancellis erant separata. In circo ornamentis causa cum Deorum imagines gypsee, tum detracta hostibus spolia suspendebantur. Per *circum* nuces & fractum cicer clamando solebant servi circumferre: item in cortinis aquam portare, quam esurienti sitientique plebi venderent. Quæ omnia ex *Ovidio*, *Horatio*, & *Plauto* discuntur. Sub circo in cellis, antrisque subterraneis habitabant, quæ corpore faceret quæsum plures, ut ex *Juvenale* colligitur. Ad eundem res furto ablatæ vendebantur, quod in *Horatium*, cum *circum fallacem* vocat, annotavit *Helenius Acro*.

Præter hunc *circum*, qui *maximus* appellatus est, etiam alii progressu temporis sunt extructi. P. enim *Victor* in libello de regionibus Urbis, octo, vel novem fuisse dicit. Meminit enim *circi Flamini*, de quo etiam *Plutarchus* in *Questionibus Romanis*, quæst. 66. & *Martialis* Apophoreti, & epigram. lib. 12. In quo *circus* vitri officina fuit, in qua pocula fierent, punctis coloratis, quasi gemmis insignita, & crystallinis similia: quæ ut pretio gemmatis æquanda non erant, ita usu repèiebantur hrmiora, quod aquis calidis, ut veræ gemmæ, non vitarentur aut fluerent. Collocatur hic *circus* regione Urbis 1x. In 1. regione *circus Antonini Caracallæ* cum *obelisco* fuit. In v. *circus Aureliani* cum *obelisco*. In vi. regione duo memorentur, alter prope portam Collinam, alter *circus Floræ*, sive *Floralium*. Regione x. *circus Alexandri* Imperatoris. Regione xi. præter *circum maximum*, *circus intimus*, antiquiore nomine *circus ad murum* dictus. Erat & *circus Domitii*, & *circus Vaticanus*, quorum memoria adhuc apud P. *Victorem* & alios extat, quorundam etiam vestigia & rudera hodie cernuntur. De *theatris* jam dicemus.

Ut *circenses* ludi in *circo*, ita *scenici* in *theatro* peragebantur. Nomen habet *theatrum* à *θεατῆρ* quod est *spectare*. Est autem locus, in quo Deorum immortalium diebus festis ludos spectabant, sedentes cum conjugibus & liberis.

Apud Romanos *theatrum* diu nullum fuit: olim enim, uti *Jul. Cæsar Scaliger* docet, in diem ad locum indictum convenientes, qui specimen firmitatis, aut dexteritatis, aut pernicitatis edituri essent, in medio datis nominibus, prostebantur. Circumfusa turba cum iudicibus ad spectandum, mox alia item affluente commode spectare non poterant: quod alii aliis objectu corporum conspectum adimebant: idcirco aggestis cespitiibus editiorem locum sibi *pulvillis* actis faciebant. Eam ob causam medius locus depressior fuit, ac propterea *cavea* dictus. Igitur per initia stantes spectabant, postea *subsellia* sibi quisque afferebat. Primi *theatrum* faciendum locarunt M. *Valerius Messala*, atque C. *Cassius Longinus*, Censores, anno 10xci. verum autore P. *Scipione Nasica* omnem apparatus operis eorum subjectum hastæ venire placuit. Atque etiam Senarusconsulto cautum est, ne quis in Urbe proprie passus mille *subsellia* posuisset, sedensve ludos spectare vellet, ut scilicet remissioni animorum juncta standi virilitas, propria Romanæ gentis nota esset. *Valerius Maximus* libro secundo, capite quarto. Meminit & *Velleius* libro secundo, & *Livius* lib. 48. Deleta Corintho L. *Mummius* ludis, quos in triumpho fecit, *theatrum* erexit, sed *temporarium*. In primis autem celebratur M. *Scauri* *theatrum*, de quo hæc scribit *Plinius* lib. 36. cap. 15. M. *Scaurus* fecit in *Ædilitate* sua opus maximum omnium, quæ unquam fuere humana manu facta, non temporaria mora, verum etiam æternitatis destinatione. *Theatrum* hoc fuit. *Scena* ei triplex altitudine trecentarum sexaginta columnarum, in ea civitate, quæ sex *hymæti* non tolerat, sine probro civis amplissimi. Ima pars *scenæ* è marmore fuit, media è vitro: inaudito etiam postea genere luxuriæ. Summæ tabulis inauratis columnæ, ut diximus, imæ duodequadragenum pedum. *Signa aræ* inter columnas fuerunt tria millia numero. *Cavea* ipsa cepit hominum xxc. millia, cum *Pompeji Amphitheatro* totiens multiplicata Urbe, tantoque majore populo sufficit large xl. millibus. Sed & reliquus apparatus tantus Atalica veste, tabulis pictis, cateroque choragio fuit, ut in Tusculanam villam reportatis, quæ superfluebant, quotidiani usus deliciis, incensa villa ab iratis servis, concremaretur ad festeria millies. Hæc *Plinius*. Idem paulo post de *theatris Curionis*: Theatra duo juxta fecit amplissima è ligno, cardinum singulorum versatili suspensa libramento, in quibus utrique antemeridiano ludorum spectaculo edito inter sese aversis, ne invicem obstreperent scenæ, & repente circumactis, ut contra starent: postremo jam die descendentes tabulis, & cornibus inter se coeuntibus, faciebat *Amphitheatrum* & *gladiatorium spectaculum* edebat, ipsum magis auctoratum populum Romanum circumferens, &c. Primum manitium *theatrum* Cn. *Pompejus* Magnus Romæ extruxit lapide quadrato autore *Cornelio Tacito* libro 14. a *lexemplum illius*, quod *Mitylenis* viderat bello *Mithridatico*. De hoc *Pompeji theatro* *Tertull.* lib. singulari de

de *Spectaculis*: Pompejus Magnus solo *theatro* suo minor, cum illam arcem omnium turpitudinum extruxisset, veritus quandoque memoriae suae Censoriam animadversionem, *Veneris* ad eam superposuit. & ad dedicationem edicto populum vocans, non *theatrum*, sed *Veneris* templum nuncupavit, cui subjecimus, inquit, gradus *spectaculorum*: ita damnatum & damnandum opus templi titulo praeceperit, & disciplinam superstitione delusit. Haec *Tertull.* Erat autem *theatrum* in modum hemicycli, cujus ab utroque cornu scenae erant cum singulis aris, quarum una *Bacchi*, altera ejus *Dei* erat, in cujus honorem ludi fiebant.

Amphitheatra vero circulari integra forma construebantur, aut ovali, & oblonga, in quibus gladiatorii ludi, & conularum ferarum venationes exhibebantur. Ejus area dicebatur *cavea*, & *arena*, quod arena spargeretur, ut certantes sine offensione caderent, quod ex *Suetonio* liquet.

Theatri partes sunt *scena*, *orchestra*, *proscenium*, & *pulpitum*. *Scena* frons est theatri & ea pars, quae ab uno ejus cornu ad alterum cum coopertura ducebatur: ea aut *versatilis* erat, scilicet, cum *machinis* quibusdam subito vertebatur, & aliam picturae faciem ostendebat: aut *ductilis*, cum tractis tabulatis hac atque illac, species picturae interior nudabatur, ut annotavit *Servius* lib. 3. *Georg.* Proprie vero *scena* vocabatur arborum in se cubantium concamerata condensatio, ut subterpositos ab aëris injuria posset tegere. Nam priscis temporibus ante usum *theatrorum* sub frondibus & umbraculis agebant. Quare *scena* dicta est, inquit *Cassiodorus*, ab umbra luci densissima, ubi à pastoribus inchoante vere diversis sonis carmina cantabantur. *Placidus Grammaticus* *scenam* dicit esse *cameram* hinc inde compositam, quae umbræ loco in *theatro* erat, in quo ludi agebantur. Scenae autem *longitudo* ad orchestrae diametron duplex fieri debet, ut docet *Vitruvius* lib. 5. cap. 7.

Proscenium locus erat ante scenam porrectus, in quo erat *pulpitum*, agentium & loquentium locus. In *pulpitum* enim actores prodibant, quod quidem ut *Vitruvius* sentit, erat latius Latinis, quam Graecis. Ejus autem altitudo Romanis erat non plus pedum quinque. At *scena* erat altior *pulpito*, *pulpitum* altius *proscenio* & *orchestra*. Ibi gesticulatione, cantu, & saltatione, artifices personis in scena abditis populum retinebant.

Orchestra apud Romanos locus erat, in quo Senatores confidebant spectaturi: apud Graecos saltationes in ea peragebantur. *Sedilium* ordines *cunae* à figura dicebantur. Cum enim excurrerent ab angusto spatio ad ambitum extimum, strictiores erant necessario, quo propius accederent ad caveam, &c. Atque de *theatris* etiam, eorumque partibus haecenus. Ceterum ut de spectandi ratione adhuc pauca moneam, author est *Valerius Maximus*, & cum eo alii, per quingentos & quinquaginta octo annos Senatorum populo mistum spectaculo ludorum interfuisse. Sed cum morem *Attilii Serranum*, & *L. Scribonium Aediles*, ludos *Matri Deum* facientes, superioris Africani sententiam secutos, discretis Senatus & populi locis, solvisse: quae quidem res averterit vulgi animum, & favorem *Scipionis* magnopere quassaverit. Lata deinde *lex Roscia* est, *Metello* & *C. Marcio Coss.* anno Urbis conditae 1065. quae *Equitem* quoque à *Plebe* distinxit: sic tamen, ut qui ex *Equite* vel vitio, vel fortuna decoxissent, ab aliis separarentur, ac remotiore loco confiderent. Meminerit ejus legis *Horatius*, *Juvenalis*, ac saepe *Cicero*, praefertim *Philippica* 2. qui natos hinc, se *Conule*, *L. Rosci Orthonis* (nam is legem sanxerat) odio tumultus non solum compescuit, verum etiam effecit, ut errorem suum *Plebs* agnosceret, neque se notari sedis discrimine iniquo animo ferret. Author in ejus vita *Plutarchus*, & *Plin.* l. 7. cap. 30. Verum *lex Roscia* nihil nisi de xiv. ordinibus sanxit. Secutus autem *Augustus*, primum eam sic moderatus est, ut cum plerique *Equites* attrito bellis civilibus patrimonio, metu poenae theatri sedere in xiv. non auderent, ea non teneri statueret, quibus ipsis, parentibusque *Equester census*, unquam fuisset. Neque hoc solum, verum etiam in universum, quoniam quid spectandum publice ederetur, primum subselliorum ordinem *Senatoribus* relinqui voluit: *militem* praeterea secrevit à populo, ac maritis è plebe proprios ordines: praetextatis quoque suum *cuneum* attribuit. Qua de re plura lege apud *Lavinium Torrentium* Commentariis in *Suetonii Neronem*. Scribit *Valer. Maxim.* Religionem ludorum crescentibus opibus secutam esse lautitiam. Ejus instinctu *Q. Catulum* Campanam imitatum luxuriam, primum spectantium consessum velorum umbraculis textile. *Cn. Pompejum* ante omnes, aquae per semitas decursu, æstivum minuisse fervorem. *C. Pulchrum* scenam varietate colorum adumbravisse, vacuis ante pictura tabulis extentam: quam totam argenteo Cajus Antonius, auro Petrejus, ebore Quintus Catulus praeceperit. *Versatilem* fecisse *Lucullos*. Argentaris choragiis *P. Lentulum* Spintherem adornavisse. Translatum antea Phoeniceis indutum tunicis *M. Scaurum* exquisito genere vestis cultum induxisse. Haecenus *Val.* Quamvis autem *theatra*, *circi*, & alia ejusmodi loca singulares quaeque, ac proprios ludos haberent, & exercitationes cuique loco accommodatas: tamen eadem saepe omnibus in locis peracta sine discrimine fuerunt. De quo vide *Georgii Fabricii* *Romam*, cap. 12. Ex quo etiam multa huc transcripsimus. *Theatra* in libello *Onuphrii Parrinii* de xiv. regionibus Urbis memorantur quatuor, *Balbi*, *Marcelli*, *lapideum*, & *Pompeji*. Amphitheatra tria, *amphitheatrum magnum*, *castrense*, & *Tauri Statili*. Pertinet ad locum etiam *odeum*, *stadium*, & *xystrum*. *Odeum* Graeco nomine dictum *ἀδείον*, publicum aedificium erat, in quo citharædi & tibicines à musico, & reliqui actores scenici ab histrione exercebantur, antequam in *theatrum* prodirent. Talia aedificia in Urbe fuere quinque. *Stadium* locus erat cursoribus destinatus, extructus

à Domitiano, Suetonio teste. *Xystus* Græca appellatione locus dictus, in quo sub tecto hyemis tempore versabantur athletæ. Sed de locis *spectaculorum* sive ludorum hætenus.

AD CAP. IV. PARALIPOMENA.

Circi ornamenta varia. & amphitheatri, nec Roma tantum circus, sed & alibi, cui sacer, forma, ludorum commissio, & sortitio, sive urna, theatri loca distincta.

Non modo prisca Roma circos habuit, sed & nova Roma, sive Constantin. ut ex titulo elegantis opusculi liquet, quod dedit Onuf. Panvin. qui formam, situm, & obeliscos Byzantini circi describit cap. 27. Paul. Diacon. lib. 16. *Venit Constantinopolim, & ingressus est hippodromum.* Ammian. Marcell. lib. 14. histor. *Ingressus (Gallus Imperator) Constantinopolim, tanquam de rebus prosperis, & securis, editis equestribus ludis, capiti Coracis aurigæ imposuit coronam, ut victoris.* Idem ejusdem histor. lib. 22. num. 4. Mamertino ludos edente circenses, manumittendis ex more induciis, per admissionum proximum (malim legere, admissionalium proximum) ipse lege agi dixerat. Est epigramma Crinagoræ poetæ, de columna Justiniani regis in hippodromo Antholog. lib. 4. cap. 4. quod non de Romano hippodromo, sed tantum de circo Constantinopolitano intelligendum sciunt vel levissime historica lectione tincti. Corripp. lib. 1. num. 18.

*Tunc munere solis adempto,
Principibus delatus honos nomenque Latinitas,
Et juvenda nova circensis munera Romæ.*

Sed & Mediolanensem circum celebratum reperio apud D. Ausonium in Urbibus:

*Amplificata loci species, postulique voluptas,
Circus, & inclusi moles cuneata theatri.*

Nomen illi derivatum nonnulli Grammaticorum à *Circe* venefica contendunt, quæ prima omnium in honorem solis (ut jam proxime infra expediani) patris sui hoc ludicrum excogitavit. Isidor. Hispal. lib. 18. Etymolog. cap. 28. alii à *circuito*, quod rotundus esset. Aurel. Cassiodor. lib. 3. epist. 51. Sunt & qui omnem ambitum seu gyrum velint circi nomine appellari. Non. Marcell. cap. 1. num. 74. Peritiores censent ideo circum vocitatum, quod circum metas ferretur pompa, hoc est, deorum imagines, ut est apud P. Ovidium l. 3. Amor. eleg. 2. & dicam infra:

*Prima loco fertur sparsis Victoria pennis,
Huc ades, & meus hic fac dea vincat amor.
Plaudite Neptuno, &c.*

Denique, quod circum *spectaculis* edificaretur, dictum vult M. Varro l. 4. de ling. Lat. & alludit Cl. Claudian. de 6. Honor. consulari 42.

*Cum regia circi
Connexum gradibus veneratur purpura vulgus.*

Et de hac adium adjectione, sive circi maximi ornamento, capiendum censio locum T. Livii Decad. 4. lib. 9. Ludis Romanis eo anno, quos P. Cornelius Cethegus, A. Posthumius Albinus faciebant, malus in circo instabilis in signum Pollentia prociuit, atque id deiecit. In cujus loci explicatione caligat Henricus Glareanus, sed frustra, cum in circo posita deorum statuas, uti jam antea probatum, & principum præterea virorum fatiscit. Tit. Liv. 4. Decad. lib. 9. laudato: *Signa multa in circo maximo cum columnis, quibus superstabant, posita, tempestatis sæda vi dejecta. De virorum nobilium statuas, quod circensibus præficerentur, nulli dubium esse potest, cum C. Suetonius diserte habeat hæc verba in Tito cap. 2. Quorum omnium mox memor, statuam et auream in palatio posuit, & aliorum ex ebor equestrum, quæ circensi pompa, hodie quoque præferunt, dedicavit, profectusque est.* C. Tacit. lib. 2. Annal. Honores (ut quis amore in Germanicum aut ingenio validus) reperti, decretique sunt, ut nomen ejus saluari carmine caneretur, sedes curules sacerdotum Augustalium locis, superque eas

querceæ corona statuerentur, ludos circenses eburna effigies præferret. Atque hæc quidem in circensibus prælatas deorum & magnatum effigies satis superque ostendunt, sed tamen locum Livii laudatum non exponunt. Placet ergo sententia Marcelli Donati, qui & imagines provinciarum urbiumque in circo stitisse coniectat. Erit igitur signum Pollentia, civitatis Pollentia in Picenis statua, circensibus prælata. Urbis autem illius meminit Ptolemaeus lib. 3. cap. 1. & C. Plinius vasa testacea, & lanam Pollentinam celebrat lib. 1. cap. 48. & lib. 35. cap. 12. & prioriloco, lanam velleris canis memorat, contra Sil. Italic. in Catalogo Italix lib. 8.

Fuscique serax Pollentia villi.

Nobilitate etiam hæc urbs clade seu Romanorum, prodicione Stilichonis utriusque militiæ magistris sub Honorio Aug. accepta, seu Gothorum strage, victo profligatoque Alarico rege. Paul. Oros. l. 7. histor. cap. 37. Taceo de Alarico rege cum Gothis suis sæpe victo, sæpe concluso, semperque dimisso. Taceo de insectibus illis apud Pollentiam gestis, cum barbaro & pagano duci, hoc est Sauli, bellis summa commissa est. Et certe prodicionem Stilichonis vulgo creditam sic Claudianus sub nomine Alarici de 6. Hon. consul. taxat.

*Hæc quibus insidiis, qua me circumdedit arte
Fatalis semper Stilicho? dum parere fingit,
Retulit hostiles animos, bellumque remen,
Evaluit transferre Pado.*

Et paucis interjectis:

*Mars gravior sub pace latet, capiorque vicissim
Fraudibus ipse meis.*

Et apertius Cl. Rutil. Numantianus Gallus lib. 2. Itinerarii sui:

- - - Getici grassatus proditor armis.

Et paulo post:

*Quo magis est facinus diri Stilichonis acerbum,
Proditor arcani qui fuit imperii.*

Sed crimen illud ab eo remouent Aurel. Prudent. lib. 1. in Symmachum:

*- - - Inhumata cadavera late,
Qua Pollentinos texerunt ossibus agros.*

Et impensius Claudianus, cui unicus scopus imperii principis que conservatorem ac providum tutorem describere, lib. de bello Getico ad finem:

*O celebranda mihi cunctis Pollentia sacris!
O meritis nomen felicibus apta triumphis!
Virtutis fatalis solum.*

Idem in 6. Honor. consul.

*- - - Nec plus Pollentia rebus
Contulit Ausoniis.*

Et eodem opere paulo ante:

*Jam Pollentini tenuatus funere campi,
Direptis opibus, Latio discedere jussus
Hostis.*

Et post Alaricus ipse jam victus, & fugiens:

*- - - Nec me Pollentia tantum,
Nec capta cruciatus opes.*

Ad circum regredior; qui soli sacer habebatur. Corrip. Afric. lib. 1. num. 17.

*Soli honore novi grati spectacula circi
Antiqui sanxere patres.*

Nihilominus ludi, non soli, ut circus ipse, sed Cereri sacri erant. Corn. Tacit. l. 15. Annal. Circensium ludorum die, qui Cereri celebratur. Et deinde eodem lib. Utque circensium Cerealium ludicrum pluribus æquorum cursibus celebraretur. Qui dies pridie id. Aprilis notatur in Calendario veteri Romano, his verbis: LUDI CERERI, & biduo ante in eodem Calendario LUDI IN CIRCO. Quod lib. 42. & lib. 47. notavit Dio Coccejanus; & ex illo Angelus Politianus Miscell. c. 85.

Sic

Sic poetæ. D. Juvenal. sat. 14. v. 269.

- - - Ergo omnia Flore

Et Cereris licet, & Cybeles aula relinquas.

P. Ovid. lib. 4. Fastor.

Circus erit pompa celebr, numeroque decorum,

Primæque ventosis palma petetur equis.

Hic Cereris ludæ non est opus indice causæ.

Circi forma oblongiorem referebat circulum, ita enim Corippus loco citato:

Ipse ingens circus, pleni seu circulus anni

Claudiur in teretem longæ anfractibus orbem,

Complectens geminas aquo discrimine metas,

Et spatium mediæ, quæ se via tendit, arenæ.

Neque omnino dissimilis amphitheatri forma erat, ut quæ orum appelleretur à Tito Calphurnio Siculo ecloga 7. ut annotavit Turneb. lib. 5. cap. 6.

Et medium geminis se molibus alligat orum.

In hisce ludis five amphitheatralibus, five circensibus. certaturi dicebantur committi, Stat. lib. 6. Theb. v. 374.

- - - Quisnam iste duos, dissimilis Phæbo

Nomina, commisit deus in discrimina reges?

A. Gell. lib. 5. cap. 9. Nam cum in sacro certamine sortitio inter ipsos & adversarios non bona fide fieret, & sortem nominis falsam subijci animadvertisset. Fiebatque hæc commissio, non in libris certantium in urnam injectis, atque inde à prætoribus eductis. Donat. ad lib. 5. Æneid. Non idem labor in singulis locis in circo, & inde fors adhibetur, ne sit in ordinatione contentio, aut humanum iudicium gratia cuiuspiam transeat. Q. Symm. lib. 10. epist. 22. Malo sœmitum Martia rallis exponere, atque illum quadrangulum distributionem in qua sibi cum fortunator videtur, cui electionem mox una tribuebat, par vel potior erat, quem fors secestrat extremum. Qui locus nescio cur à Fr. Jueto tenetur, qui legit, cui electionem mox una tribuisset. Nam urna electione primum, secundum, atque ita deinceps, locum tribuebat. Claudian. de 6. Hon. consul.

- - - Campus solennis, & urna

Luditur in morem.

Sidon. Apollinar. carm. 23. v. 315.

Et te jam urna petit, cietique raucæ

Accelantio sibilans corona.

Virgil. lib. 5. Æneid.

Tum loca sorte legunt.

In quibus suis exercitamentis commissio nomen usurpabatur, translata à ludis significatione. C. Sueton. Calig. cap. 53. Ut Senecam ium maxime placentem, commissionis metas componere, & arenam esse sine calce diceret. Idem in Augusto c. 89. Admonebatque prætores, ne patenter nomen suum commissionibus obsoleferet. Et idem in libello de Illust. Grammat. Verrius Flaccus, libertinus, docendi genere maxime inclamavit, namque ad exercitandis discentium ingenia aequales inter se committere solebat.

D. Juvenal. sat. 1. v. 164.

Securus licet Æneam Rutulumque ferocem

Committas.

Et sat 6. v. 434.

Committit vates ac comparat.

M. Martial. lib. 7. epigr. 23.

Cum juvenale meo quæ me committere tentas,

Quid non audelis perfida lingua loqui?

Sext. Aurel. Propert. lib. 2. eleg. 5.

Et sua cum antiqua committit scripta Corinna.

Amphitheatrum Latinis visorium, quod commodissime populus ad ludicra convocatus, inde spectare posset. Aurel. Cassiodor. lib. 4. epist. ult. & distinguit à theatro Macer. IC. l. 3. ff. de oper. public. & diserte Cassiodorus loco laudato, & lib. 3. epist. 51. Amphitheatrum rotundum est, theatrum vero ex medio amphitheatro est, semicirculi figuram habens. Ut verba usurpem Iliodori Hispalensis. lib. 18. c. 52. eademque antea dixerat lib. 1. c. 2. Non unum in Urbe erat amphitheatrum, sed multiplex, tanta populorum spectaculorum libido ceperat, ut tria theatra tribus diversis Urbis partibus erecta forent. L. Seneca lib. 1. de Cle-

mentia cap. 6. Cegit. ut in hac civitate, in qua turba per latissima itinera sine intermissione deflent eliditur, quoties aliquid obstitit, quod cursum ejus velut torrentis rapidi moraretur, in qua tribus eodem tempore theatris via postulantur. Locum afflicto sanare cupit J. Lipsius, legitque, in qua tribus eodem tempore theatris mimi postulantur. Sed violenta nimis, & longius, quam par esset, petita correctio. Malim interpretari, ut tribus theatris postulari, ut sit liber ad spectacula eundi populo aditus, ne turba progredientibus obster. Nam in publicis lascivientis Urbis deliciis liber ad theatra accessus habetur: Jul. Pollux lib. 9. Onomast. cap. 5. θεωραγοντικὸν τοῖς δημοσίοις θέατροις. Adnumerandum est publicis theatrum. Sic capiendus locus P. Ovidii lib. 3. de Arte amandi.

Quid faciet cussos, cum sint tot in Urbe theatra?

Cum spectet junctos illa libenter equos.

Numorum vero theatrorum expressit libro eodem paulo ante:

Viste thuricremas vacca Memphitidis aras,

Viste conspicuis terna theatra locis.

Idem lib. 3. Trist. eleg. 12.

Scena viget, studisque favor distantibus ardet,

Cumque tribus resonant terna theatra foris.

Fuere autem hæc tria theatra Julii Caesaris Dictatoris. C. Sueton. in eo cap. 44. Tauri Statilii, idem in Caligul. cap. 18. & nobilissimum illud opus Pompeji Magni, sic enim C. Tacit. lib. 14. Annal. Quippe erant, qui Cn. quogue Pompejum incusatum à senioribus ferrent, quod mansuram theatri sedem posuisset, nam antea subitariis graabibus, & scena ad tempus structa, ludos edisolveret, vel si vetustiora repetantur, stantem populum spectavisse. C. Plin. lib. 36. cap. 15. Cavea ipsa cepit hominum octoginta millia, cum Pompeji amphitheatri toties multiplicata Urbe, tan:que majore populo, sufficit large quadraginta millibus. Plinius amphitheatrum à Pompejo structum contendit, Tacitus theatrum tantum, manifesta pugnantia, sed plures certioresque scriptores pro Tacito stant. Ammianus Marcellinus lib. 16. C. Sueton. in Neron. cap. 46. A simulacris gentium ad Pompeji theatrum dedicatarum circuiti. Et in Tiberio cap. 47. Augusti templum, restitutionemque Pompejani theatri, imperfecta post tot annos reliquit. Et in Claudio cap. 21. Ludos dedicationis Pompejani theatri, quod ambustum restituerat, è tribunali posito in orchestra commisit. Et cap. 11. in eodem Claudio: Tiberio arcum marmoreum juxta Pompeji theatrum.

Q. Flor. Tertullian. lib. de Spectacul. cap. 10. Pompejus Magnus solo theatro suo minor, cum illam arcem omnium turpitudinum extruxisset, veritus quandoque memorie suæ censoriam animadvertionem, Veneris adem superposuit, & ad dedicationem edicto populum vocans, non theatrum, sed Veneris templum nuncupavit. Diserte ille theatrum, non amphitheatrum facit, ut Tacitus ante illum; & concors Plutarchus iis in vita Cn. Pompeji, & Dio Coccejanus lib. 39. Et poetæ pene omnes theatrum cum Tacito, Tertullianoque appellant. M. Lucan. lib. 7. Pharsal. principio.

Nam Pompejani visus sibi sede theatri

Innumeram effigiem Romana cernere plebis,

Attollique suum latius ad sidera nomen

Votibus, & plausu cuneos certare sonantes.

Et lib. 1. v. 132. de Pompejo.

- - - totus popularibus auris

Impelli, plausuque sui gaudere theatri.

Et Martial. lib. 6. epigr. 9.

In Pompejano dormis Lavine theatro.

Et lib. 14. epigr. 29.

In Pompejano tellus spectabo theatro,

Nam ventus populo vela negare solet.

Et ejusdem libri epigr. 166.

De Pompejano sepe est electa theatro,

Quæ duxit sylvas, detinuitque feras.

Cl. Claudian. lib. 2. de Laudib. Stilichonis.

Pompejana dabunt quantos prescena plausus

Ad cælum.

Errant viri licet docti, qui com porticu Pompejana confudent theatrum istud, & loca celeberrimum scriptorum de spatiosa illa

illi porticu, quæ ante curiam ipſius erat. ad theatrum tranſu-
lerunt, quos conſtat ex Sexto Ruſo prope circum Flaminium
 fuiſſe, hoc eſt, in 9. Urbis regione. P. Victor meminit. M. Pollio
 Vitruvius lib. 5. Architect. cap. 9. in limine: Poſt ſcenam porticu-
 ſunt conſtituenda, uti cum imbes reſentini ludos interpellave-
 rint, habeat populus, quo ſe recipiat ex theatro, thoragique laxa-
 mentum habeant, ad chorum parandum, uti ſunt porticus Pom-
 pejanæ. C. Plin. lib. 35. cap. 9. Hujus tabula eſt in porticu Pom-
 peji, quæ ante curiam ejus fuerat. Sext. Propertius de porticu
 hac ſumendus, non vero de theatro lib. 4. eleg. 9.

Tu neque Pompeja ſpatiabere cultus in umbra,

Nec cum laſcivum ſternet arena ſorum.

P. Ovidius lib. 1. de Arte, illum, ut ſolet, imitatus eſt:
 Tu modo Pompeja lentus ſpatiare ſub umbra.

Et lib. 3. de Arte.

At licet, & prodeſt Pompejanæ ire per umbras.

Martial. lib. 2. epigr. 14.

Inde petit centum pendentiæ teſta columnis,

Illic Pompeji dona, nemuſque duplex.

Lib. 5. epigr. 10.

Sic veterem ingrati Pompeji quaſimus umbram.

Lib. 11. epigr. 1. de porticib. celebrioribus Urbis:

Turbam non habet otioſiorem

Pompejus, nec Agenoris puella,

Vel primæ dominus levis carina.

Et eodem libro epigr. 48.

Cur nec Pompeja lentus ſpatiatur in umbra?

Umbram Pompejanam Pompeji porticum vocant laudati poëta,
 quia in conſpectu & vicinia porticum arbores erant, ſive ne-
 mora voluptati publicæ dedicata. Q. Horat. lib. 2. od. 15. Mar-
 tial. Amphitheatro epigr. 2.

diffuſus ubi porticus explicat umbras.

Vel, ſi de theatro intelligi hac velimus, verum eſt de velis,
 quibus invaleſcente luxu ſpectacula & theatra integebantur. C.
 Plin. lib. 19. cap. 1. ad finem. Poſtea in theatris tantum umbram

ſe ore (vola) quod primus omnium invenit Q. Catulus, cum Capi-
 telium dedicaret, carbaſina deinde vela primus in theatrum duxiſſe
 tradiunt Lentulus Spinther Apollinaribus ludis.

Sext. Propert. lib. 4. eleg. 1.

Nec ſinuofa cavo pendebant vela theatro.

Ex illo P. Ovid. lib. 1. de Arte.

Tunc neque marmoreo pendebant vela theatro.

Uſus & utilitas horum velorum ad arcendas intemperantioris
 æris injurias, ut populus ſalubrius conſiſteret, neque à pluvia,
 neque à ſole inteſtatus. Locus idoneus Suetonii in Calig. c. 26.
 Gladiatorio munere, reduſtis interdum ſagrantiffimo ſole velis,
 emitti quemquam vetabat.

M. Martial. lib. 9. epigr. 39.

Et rapiant madidi vela negata noti.

Et lib. 11. epigr. 22.

Et Pompejano vela negata noto.

Sed cultiſſime lib. 12. epigr. 29.

Quamvis non modico caleant ſpectacula ſole,

Vela reducuntur, cum venit Hermogenes.

Vetus Scholiaſtes Juvenalis ad v. 122. Sat. 4.

pueros inde ad velaria raptos.

T. Lucret. Carus de Reſſu Naturæ lib. 4. colore expreſſit:

Et vulgo faciunt id lutea ruſſaque vela,

Et ferrugina, cum magnis intentia theatris

Per malos volgata, trabesque tremantis ſtuant.

Namque ibi conſeſſum caveas ſubter, & omnem

Scenæ ſpeciem, patrum, matrumque deorumque

Inſiſtant, cognique ſuo ſtutare colore.

Et quanto circum mage ſunt incluſa theatri

Mœnia, tam magis hæc intus perſuſa lepore

Omnia conſident.

Tertius veritas nra diverſitate concipitur in MSS. Nam in qui-
 buſdam, tremenſia circum legitur, in aliis, tremenſia ſtuctus,
 nullo ſenſu: denique aliis placuit legere, tremenſia pendens, ſed
 rectius ex conjectura Turnebi & Lambini tremenſia ſtuant, pro
 ſtutant.

C A P. V.

Quinam fuerint ludi circenſes.

Diximus per quos, & ubi ludi exhiberentur, jam ad ipſos ludos revertemur, atque cum in duo ge-
 nera eos diſtribuerimus, in circenſes & ſcenicos, de circenſibus priore loco dicemus.

Unde cognomen hi ludi habeant, capite ſecundo docuimus. Quidam eoſdem etiam gymnicos appel-
 lant, à gymniciis ludis, ſive exercitationibus, quæ in iis exhibebantur. Hos quidam appellatos dicunt à
 nuditate, quod ludentes corpora nudarent, aut ſaltem veſtes exuerent, quo expeditiores & agiliores ad
 certamina ludica eſſent. Alii ab exercitatione corporis. Namque exercitio & habitu corporis conſta-
 bant: quemadmodum etiam Galenus gymnasticam definit artem, ſive ſcientiam potentie omnium exer-
 citationum. De primariis horum formis, quæ in circenſibus exhibebantur, meminit Virgil. lib. 5. Æneid.
 Homerus penult. Iliad. Prima erat pugna cum pugnis, caſtribus, gladiis, ſuſtibus, haſtis, pilis, ſimili-
 busque armis certabatur. Huc ſpectat & gladiatura, cum gladiatores variis modis dimicabant, interim
 pro gloria, interim pro vita: idque ſpectante populo: ut juvenus cædium, ſanguinis, & vulnerum
 aſpectu, aſſueſceret in bello minus iſta timere. Huc quoque reſertur pugna & certamen cum beſtiis:
 qualia multa deſcribit Martialis. Utrumque horum omnino infame fuit ingenuis & fere per ſervos age-
 batur. Item luſta, quum alter alterum in terram proſternere, tum vi, tum agilitate corporis nitebatur.
 Altera ſpecies eſt curſus, quam peragebant currendo certa ſtadia in campo, perveniebantque ad metam
 deſtinatam. Tertia erat ſaltatio in æquo campo, aut inferne ad locum ſuperiorem, & contra, aut cum
 in equos curſuve inſiliebant, non tantum nudi, ſed etiam armati & cataphracti. Quarta jaculatio diſco-
 rum, ſagittarum, pilularum, telorum, omniumque armorum, cujuſcunque generis, quæ longe proji-
 ciuntur: & hi ludi erant fere peſtrem. Quinta ſpecies eſt decuſſio equeſtris, quæ exhibebatur ſpecies
 pugnae equeſtris, qualem deſcribit Virgil. in 5. Æneid. Sexta eſt aurigatio, id eſt, certamen bigarum,
 aut quadrigarum, cujuſ formam & ichema videas apud Philandrum in annotationibus ſuis in Vitru-
 vium. Septima eſt naumachia, id eſt, navale certamen, quum in mari, fluvio, ſtagno, lacu, for-
 ma navalis pugnae repræſentabatur. De plerique hiſ ſpeciebus multa erudite collegit Hieron. Mercurialis
 medicus Patavin. in 2. & 3. lib. artis gymnasticæ, ex quo ii, qui pleniorẽ hujus rei explicationem
 deſide-

desiderant, petere ea possunt. Nos hoc loco tantum, de *castibus*, *discis*, & *aurigationum factionibus*, quædam adjiciemus, de *pompa ludorum* post dicturi. *Castus*, uti Ald. Manutius describit lib. 2. de quasitis per epistolam, epist. 8. erant iora ex multiplici crudo tergoe bovis agrestis, quemadmodum ait *Homerus*, manibus & laertis inducta, ferreis plumbeisve clavis, aut squamis clavatis, convoluta ad similitudinem arietini cornu, cujusmodi adhuc in antiquis nummis cernuntur, & nuper beneficio *Pyrrhi Ligorii* antiquitatis peritissimi aliquot *castuum* iconas in publicum dedit *Hier. Mercurialis*, apud quem eas videbis lib. 2. artis gymnasticæ, cap. 9. Multa de cæstibus habet *Ald. Manutius* eo, quem indicavi, loco. *Discus* fuit *lamina* quadam trium vel quatuor digitorum crassitudine, longior paulo plus pede, alias *lapidea*, alias *ferrea*, quin etiam *anea* nonnunquam, ne, dum ex alto rueret, frangeretur, plana quasi lentis speciem referens, quam in aërem projiciebant, manu ad pectus adducta, atque extrorsum & deorsum reducta, rotationis instar in aërem ejaculabantur: de quo, & ejus forma vide etiam, si libet, *Hieron. Mercurialem* lib. 2. artis gymnasticæ, cap. 12. *Factiones aurigantium*, qui ludis Circensibus palmam quærebant, fuerunt *quatuor*, quæ à coloribus *viridis*, *carulei*, *coccini*, *albique panni*, quo donabantur, nomina acceperunt, *Prasina*, *Veneta*, *Russata*, *Albata*, de quibus ita *Tertullianus*: *Ab initio duo soli fuerunt colores, albus & rufus. Albus hyemi ob nives candidas: rufus æstati, ob solis ruborem voti erant.* Sed postea tam voluptate, quam superstitione provecta, *rufum* alii *Marti*, alii *album* *Zephyris* consecraverunt: *Prasinum* vero terræ *Matri*, vel autumnio. Hactenus *Tertull.* *Domitianus* duas aurati, purpureique panni, ad quatuor pristinas addidit, teste *Suetonio*. Harum factionum ad reprehensionem usque studiosi fuerunt Principes nonnulli, ut *Caligula Prasina*, *Vitellius Veneta*: tum agitatores ipsos habuerunt in pretio, ut *Caligula Incitatum*, *Nero Prasinum*, *Domitianus Passerinum*, & *Tigrin*; *Nerva Scorpion*: quorum victorias prædicatione extollit *Martialis*. Meminit *Boculi* cujusdam *Alconius*. Meminerunt *M. Aurelii Dioclis*, & *C. Apuleii Dioclis*, & *C. Pompeii Euseii* & *Fusci* vetera epigrammata. *Martialis* tres factiones conjungit:

Si Veneto, Prasinove faves, qui coccina sumis;

Ne fias ista transfuga velle, vide.

De *Prasina* separatim *Juvenal.* Satyr. 11.

Totam hodie Romam circus capis, & fragor aurem

Percutit, eventum viridis quo colligo panni.

Justiniani temporibus ex *Prasina* & *Veneta* factionum contentione est tanta *Byzantii* seditio exorta, ut quadraginta fere hominum millia sint trucidata: quod ex *Zonara* monacho transcripsit *Cuspinianus*. Post illam cladem factionum nomina sunt abolita. Magistratus is qui his ludis præerat, videlicet *Prætor*, aut *Dictator*, ob hoc ipsum creatus, *mappa aurigis signum* cursus dabat. Exhibebantur autem olim (uti *Varro* dicit in libris de rebus populi Romani) xxv. missi, sed vigesimus quintus dicebatur æarius, eo quod de collatione populi exhibebatur, quæ desit esse, postquam conferendæ pecuniæ est consuetudo sublata. *Servius* in 3. *Georgic.* *Domitianus* centum missi: sed quinque tantum ipatiis exhibuit, *Suet.* in ejus vita.

AD CAP. V. PARALIPOMENA.

Circenses, circus valli vicinus, pompa ludicra, studii, factiones, quadrigæ, colorum diversitas, equi, clamor, principes salutati, victores præconio honorati.

Circensium venationem diligentissime pertractant *Julius Bulergerus* in libro ea de re edito, & *Theodorus Marcius* in Commentario ad Amphitheatrum *Martialis*, qui adeantur; & eruditissimus, neque iis inferior, *Joan. Savaro* ad *Sidonii* sui carmen 23. Ego tamen nonnulla obiter delibabo, vel leviter aliis dicta, vel omissa.

Ac primum circus maximus valli propinquus, unde major ab objecta valle sonus reddebatur, *Echo* voces acceptas referre. *C. Plin.* lib. 2. cap. 44. & lib. 36. cap. 15. *Horat.* lib. 1. od. 12. & od. 20. *Cl. Claudian.* de 6. *Honorii* consul.

Consensuque cava sublati in athera vallû

Plebis adorata reboat fragor, unaque totis

Intonat Augustum sepeis arcibus Echo.

Cæsar Bulergerus in Theatro suo lib. 1. cap. 51. putavit hunc locum aliter legendum, interpungendumque, hoc scilicet pacto:

Consensu cavæ sublati in athera clamor,

Plebis adorata reboat fragor.

Sed corrupta & vitiosa, indubie, hæc lectio, omnibus manu-

scriptis, excusisque codicibus contraria, quippe natura vallis optime per *trò cavea* exprimitur.

M. Lucan. lib. 4.

— *Cavea regni vires in valle retentat.*

Deinde & mens poëtæ alia, qui circenses describit, in circo autem illo xvo nulla cavea, sed tantum in amphitheatro, ut est apud *Aurelium Cassiodorum* lib. 4. epist. 51. Similis apud eundem *Claudianum* est locus lib. 2. de laudib. *Stilichonis*.

— *quoties vallis tibi Martia duces*

Nomen, Aventino, Tallantaque recessus.

Denique vallem fuisse circo huic proximam, de circensibus *Q. Symmach.* libro 10. epist. 22. *Malo fremitum Martia vallis exponere:* docet *P. Ovid.* libro 2. *Fastor.*

Quaque jacent vallis, maxime circe, tna.

Pompa vocabatur totus ille apparatus, ludicro certamini præmissus, & ut pompam triumphalem, & nuptialem dicebant, ita & circensem. *Symmach.* loco laudato: *Cum expectari munera principum soleant, nunc accita venerat, prætereo illum diem, quo elephantis regio per conferta agmina equorum nobilium pompa præcessit.* *Q. Flor.* *Tertullian.* lib. de spectacul. c. 7. *Viderit ambitio, si frugalitas ejus, quo Deum offendit, qualiscunque pompa circi, & si pauca simulachra circumferat, in uno idololatrica est.* In pompa deorum imagines, & nobiles matronæ, carpentis suis vectæ, & clarorum virorum circumferebantur statux, ut dixi superiori capite, de imaginibus deorum productis in pompam circensium, *Sueton.* in *Augusto* c. 16. *Exclamavit, etiam invito*

Neptuno

Neptuno victoriam se adepturum, ac die circensium proximo, solennis pompa simulacrum Dei deiraxit. De nobilibus matronis idem Sueton. in Claudio cap. 11. Avia Livia divinos honores, & circensi pompa curruum elephantorum, Augustino similem decernendum curavit. parentibus inferias publicas, & hoc amplius, patri circenses annuos natali die, matri carpentum, quo per circum diceretur, & cognomen Augustæ ab avia recusatam. De optima statu status idem in Tito cap. 2. Statuam equestrem ex ebore, qua circensi pompa hodie quoque præfertur, dedicavit. Ovid. lib. 3. Amor. eleg. 2.

*Sed jam pompa venit, linguæ animisque favete,
Tempus adeß plausus, aurea pompa venit.*

Et lib. 1. de Arte amandi.

*At cum pompa frequens certantibus ibit ephæbis,
Tu Veneri domina plaude favente manu.*

Pompa procedente, favor, studia, & sponiones uniuscujusque ostendebantur, quorum quidam huic, alteri alii favebant factioni, erant autem quatuor factiones, coloribus distinctæ, ut jam infra expediām. vet. scholiast. Juvenal. sat. 11. v. 199. *Juvenibus spectacula concede, qui propter certamina sponiones ponunt & delectat eos juxta puellas spectare, quia antiquitus solebant mulieres cum viris omnibus interesse spectaculis indifferenter.* Tertulian. libro de spectaculo. cap. 16. *Apice populum ad id spectaculum jam cum furore venientem, jam tumultuosum, jam cæcum, jam sponionibus concitatum, Sponiones autem itæ depolita pecunia de victoria alicujus aurigæ, fiebant. Adrian. Turneb. lib. 8. c. 4. & lib. 18. c. 33. Adversarior. P. Ovid. lib. 1. de Arte.*

*- - Tangitque manu, poscitque libellum,
Et quatit, posito pignore, vincat ater.*

Martial. lib. 11. epigr. 1.

*Sed cum sponso, fabulæque lassæ,
De Scorpo fuerint, vel Incitato.*

Macrobi. lib. 3. cap. 17. *Nec moratus sponione contendit. Sed & annulis depositis certabant. Ulpian. l. 17. ff. de præscript. verb. Si inhonestæ sponionis causa erit, annuli dumtaxat repetitio erit. Partes dicebantur factiones. Corripp. lib. 2. num. 8.*

Partes utraque reclamant.

Et lib. 1. num. 17.

Studia in contraria partes.

Lib. 4. num. 1.

Tum partes munire suas.

Sidon. Apollinar. car. 23.

Partes adversa micat.

Vitellius factioni Venetæ ita erat addictus, ut ei semper sæeret. Sueton. in eo c. 14. Caligula Aug. ita addictus erat prasina factioni & deditus, ut caneret in stabulo assidue, & maneret; ut idem Suetonius in eo cap. 55. Eadem narrat Dio. Nero princeps equorum studio vel præcipue abineunte ætate flagravat, plurimusque illi sermo, quamquam vetaretur, de circensibus erat, & quondam tractum prasinum agitatore inter condiscipulos querens, objurgante magistro, de Hæstore se loqui mentitus est. Sueton. cap. 22. Caracalla: *Cum populus aurigam, cui se favebat, cavillatus esset, exercitum misit, & pænas exegit.* Herodian. lib. 4. Verus Cæsar amantius aurigas, prasinos favens. Jul. Capitol. in eo. Lucilius Placidius Grammaticus ad v. 423. libri 1. Thebaid. *Strianæ; Favor populi dissidentis instigat ephæbos, & expressit faventium studia.* C. Plin. Junior lib. 9. epist. 6. *Favent panno, pannum amant, & si in ipso cursu medioque certamine, hic color illic, ille huc transferatur, studium favoreque transibit.* Sic accipiendi sunt poetæ. Sil. Italic. lib. 16. Punicor.

Hic studio furit acris equi, furit ille magistri.

Virgil. lib. 5. Æneid.

- - studiisque faventibus

Consonat omne nemus.

Anticheti aurigæ monimentum ex vetusto quodam matmore. FAVISTI. VIVO. FORSITAN. IPSE. MIHI. Et aliud sepulchrum, in veteri inscriptione, FUSCI itidem aurigæ.

FACTIONIS. VENETÆ. FUSCO. SACRAVIMUS. ARAM.

DE. NOSTRO. CERTE. STUDIOSI. AC. BENEF. AMANTES.

Corrippus Africanus lib. 1. num. 17. de laudib. Justinianus.

*Et fecere duas studia in contraria partes,
Male ante legebatur.*

- - duas stadia in contraria partes.

Idem lib. 2. num. 8.

- - studiorum gaudia surgunt.

Ejusdem libri num. 9.

- - studiorum jurgia cessent.

Ovid. lib. 3. Amor. eleg. 2.

Favimus ignavo.

Et lib. 1. de Arte.

Nec mora, quisquis erit, cui favet illa, save.

Ad factiones pergo, quæ defumebantur a colorum diversitate, quæque in initio tantum quatuor erant, postea tamen & pannus purpureus à Domitiano additus. Sueton. in eo c. 7. De quibus nihil amplius addam, præter inscriptionum quarundam fragmenta, non parum necessaria.

Primum est.

M. AURELIO. LIBERO. PATRI. ET. MAGISTRO. ET. SOCIO. DOMINO. ET. AGITATORI. FACTIONIS. PRASINÆ. AURELIUS. CÆCILIVS. PLANETA. PROTOGENES. OB. III. PALMAR. HOC. DONUM. VOVIT. D. D.

Alterum extat apud Onufrium, in hæc verba.

C. APULEJUS. DIOCLE. AGITATOR. FACTIONIS. RUSSATÆ. NATIONE. HISPANUS. LUSITANUS.

ANNORUM. XXXVII. MENS. VII. D. XXIV. PRIMUM.

AGITAVIT. IN. FACTIONE. ALB. ACILIO. AVIOLA. ET. CORELLIO. PANS. COSS. PRIMUM.

VICIT. IN. FACTIONE. EADEM. M. ACILIO.

GLABRIONE. C. BELLICIO. TORQUATO. COS. PRIMUM. AGITAVIT. IN. FACTIONE.

PRASINA. TORQUATO. ASPRENATE. II. ET. ANNIO. LIBONE. COS.

Tertium sic habet.

C. APULEJO. DIOCLII. AGITATORI. PRIMO. FACTIONIS. RUSSATÆ. NATIONE. HISPANO. FORTUNÆ. PRIMOGENIÆ.

D. D.

Quantum in hæc verba extat.

CL. AURELIO. POLYPHEMO. DOMINO. ET. AGITATORI. FACTIONIS. RUSSATÆ. TOGENI. CÆSAREO. SUL. TEMPORIS. PRIMO. ET. SOLO. FACTIONARIO. OB. GLORIAM.

Liquet ergo ex superioribus hæc marmorum antiquorum inscriptionibus, numerum victoriarum, quæ retulissent, consuetum inscribi tumulorum cippis, aut statuarum egiis, una cum factionis mentione, in qua circilari contigisset, deinde & factionem aurigas mutare potuisse: tertio, & genus, gentemque exprimi, unde quis natus esset. quarto, & dignitatem quandam inter agitadores fuisse: adde & factionis medicum in inscriptione reperiri.

DIIS. MANIBUS. M. ANTONIO. M. F. ANIENSI. MATRINIO. EVOK. AUG. VIXIT. ANN. XXXIIX.

MEDICUS. FACTIONIS. RUSSATÆ. FRATRI. SANCTISSIMO. FEC.

Erant insuper in factionibus singulis, quos procuratores appellabant, patet ex veteri lapide.

Q. RAPIDIO. Q. F. LEMSEPULLIO. PROCURATORI.

DROMI.

DROMI. FACTIONIS. VENETÆ. Q. RAPIDIUS.

XENODOTUS. ET. RAPIDIA. JUVENTINA. PAR. FECERE.

Et de medico factionis altera hæc in marmore vetusto mentio est.

M. VIPSANIO. FULLONI. TENTORI. AURIGATORI. M. VIPSANIO. MIGNIONI. VIATORI. M. VIPSANIO. QUARTIN. SUCCONATORI. M. VIPSANIUS. MEDICUS. FACT. VENETÆ.

OLL. IV. D. D.

De coloribus M. Aurel. Cassiodor. libro 3. variar. epist. 51. Colores autem invicem temporum quadrisaria divisione funduntur, prasinus virenti verno, venetus nubili hyemi, roseus astatu flammæ, albus primo autumnu dicatus est, ut quasi per duodecim signa digrediens, annus integer signaretur, sic factum, ut natura ministeria (legere malim, mysteria) spectaculorum composita imaginatione luderentur. Tertullian lib. de Spectacul. c. 9. Talibus auctoribus quadrigæ productæ, merito, & aurigis, coloribus idolorum matrem restiterunt, & ab initio duo soli fuerunt, albus & rufus. Albus hyemi, ob nives candidas, rufus astatu, ob solis ruborem voti erant: sed postea tam voluptate quam superstitione procreta, rufusque alii Marti, alii album zephyris consecraverunt, prasinus vero terræ matri, & el verno, venetus celo & mari, vel autumno. Isidor. Hispani. lib. 17. Etymologiar. c. 41. Gentiles colores equorum junxerunt, rosei soli, id est igni, albos atri, prasinos terræ, venetos mari assimilantes: item roseos astatu currere voluerunt, quod ignei coloris sint, & cuncta tunc flavescent, albos hyemi, quod sit glacialis, & frigidibus universa canescant, veri prasinos, viridi colore, quia tunc pampinus densatur. Item roseos Marti sacraverunt, à quo Romani exortuntur, & quia vexilla Romanorum cocco decorantur, sive quod Mars gaudeat sanguine, albos zephyris, & serenitatem statibus, prasinos flori & terræ, venetos aqua vel ætri, quia æreale sunt colore, luteos, id est, croceos igni & soli, purpureos viridi sacra verunt, quem arcum dicimus. Describunt & poeta. Coripp. lib. 1. num. 17.

Aurigas totidem, totidem posuere colores, Ut sunt æstivis brumalia frigora flammis, Nam viridis vernis campus seu concolor herbis, Pinguis olivæ comis, luxu nemus omne viscescit, Astatu roseus rubra se veste refulget, Ut nonnulli rubent ardentes poma colore. Autumni venius ferrugine dices & ostro, Materis uvæ, maturas signat olives, Aequiparans candore nives, hyemisque pruinæ, Albicolor facia viridi conjungitur uva. Christodorus Thebanus Copita vetus epigrammatographus in Anthologia:

Χρῶμασι καὶ τῆς τοῦ συµμετικῆς τοῦ χυλῶ.
Coloribus & panni commutavit fortunam.

Martial. lib. 10. epigr. 48.

De prasino conviva meus, venetique loquatur,
Nec facient quenquam pocula nostra reum.
Et lib. 11. epigr. 34. & lib. 14. epigr. 131.

Si veneto prasino faves, qui cocinea semis?
Ne fiat ista transfiga sorte vide.

Ovid. lib. 3. Amor. eleg. 2.

Ecce patent iterum referat carcerem postea,
Et volat admissis discolor æquæ equis.
Sidon. Apollinar. carm. 23. v. 321.

micant colores,
Albus, vel venetus, virens, rubensque,
Vestra insignia continent ministri.

Meminit D. Chrysostomus in libello de circo, & Procopius lib. 1. de bello Persico, ver. scholiast. Juvenal. ad sat. 11. v. 196. viridis panni, id est, prasini. C. Jul. Solin. Polyhistor. cap. 47. Quidam equi cantibus tibiarum, quidam saltationibus, quidam sacris acerbis, quidam colorum varietate ad cursum provocantur.

Quadrigis certabatur, quia ut luna biga, ita soli quadriga

consecratur. Fulgent. lib. 2. Mytholog. cap. 11. Flor. Tertull. laudato sæpe libro de Spectacul. c. 9. Itaque jure merito in circo, qui soli erat sacer, quadrigis inibat certamen. Serv. Honorat. ad illud lib. 3. Georg.

Centum quadrijugos agiabo ad flumina currus.

Sext. Aurel. Proper. lib. 3. eleg. 8.

Sunt quibus Etes concurrat palma quadrigæ.

Metellus Tegerensis in Quirinalib.

Circulatores, pugiles, palaestra.

Cursum certamen, agon, palaestra.

Vetus epigrammatarius incerti nominis lib. 3. epigr. & poem. veter.

Hoc rudis auriga requiescent membra sepulchro,

Nec tamen ignari flectere lora manu.

Jam qui quadrijugos auderem scandere currus,

Et tamen à bijugis non removeret equis.

Locus insigniter corruptus est in circensium apud Claudianum de 6. Hon. consul. descriptione.

Nec solis hic cursus equis, assuetæ quadrigis

Cingunt arva tigres, subitaque affcessus arena

Diffundit Libycos aliena valle cruores.

Corrige cum Joseph. Scaligero in M. Manilium:

Nec solis hic cursus equis, assuetæ quadrigas

Cingit rava tigris.

Tigrides quadrigis junctas dicimus ex Ælio Lampridio in Heliogabalo, & ravas à colore, optimo sensu dictas quis inficiari possit? similiter Q. Horat. l. 3. od. 27.

Rava decurrens lupa.

Et dixi iustus ad illum locum Claudiani, quæ hic non repeto. Sed de primo quadrigarum auctore, non levis est controversia ob scriptorum dissenium: sunt qui eam gloriam Erichthonio dent, qui quartus Atheniensium Rex fuit. Nam Cecropi successit Cranaus, Amphychion Cranaum vi regno deiecit, & habuit successorem Erichthonium, quem Vulcano & Minerva genitum fingunt, vel verius in terram effuso à Vulcano semine, Euripid. Jone. Julianus princeps in Anthologia.

Μῆτις νόσφι τοῦτον, νεμεῖ νόσφι γένεον.

Mater sine liberis, sponsæ sine nuptiis.

Educatus clam à Minerva in cista, pedes habuit serpentinos. Jul. Hygin. in poetic. Astronom. in Auriga. deinde ad pedum deformitatem velandam primus quadrigam invenit. ut loquitur C. Plinius l. 7. nat. histor. c. 56. & ex eo Isidor. l. 18. c. 34. ut non male possit lacuna suppleri Gorippi libro 1. num. 18.

Cecropidem referam primas junxisse quadrigas,

Aut si ad educationem respiciamus, non male sic legi poterit:

Anguipedem referam primas junxisse quadrigas;

Et currus armasse novos.

Tertullianus libro & capite citatis, Trochilum apud Argivo: in honorem Junonis, Romulum in honorem Martis, seu Quirini, quadrigam excogitasse contendit. sic enim recte legitur, ex Theonis sophista verbis, quæ Jacobus Pamelius adducit, ut recte Paulus Leopardus lib. 1. Emendation. capit. 15. non ut antea depravatisime, Arogilus; aut quod Gagnæ & Gelenio placuit, Acropilus, nam Trochilum usum quadrigarum adinvenisse scribit Eusebius in Chronicis. Freculphus Episcopus Lexovienfis concors Tom. 1. Chronicor. lib. 2. cap. 6. Trochilus dicitur primus junxisse quadrigam.

Ado Viennensis Chronici sui ætate 3. pag. 24. hac ætate (sub principium regni Atheniensium) primus Trocidus quadrigam junxit; nisi forte mendum est.

Fr. Laziardus historix universalis epitoma cap. 21. Triptolemus agriculturam hoc etiam tempore ampliasse, & quadrigas junxisse dicitur.

Sunt & qui ad Erichthonium non inventionem quadrigæ simpliciter trahant, sed tantum apud Græcos. Freculph. libro citato cap. 9. Atheniensibus Erichthonius imperabat, qui primus quadrigam junxit in Græcia. P. Virgilius favet ei sententiæ lib. 3. Georgic.

Primus Erichthonius currus, & quatuor ausus
Jungere equos, rapidisque rotis insistere victor.

Denique qui ad Oenomaum retulerint, sunt scriptores non spernendi. Inter quos Joan. Savaro lacunam Corripi loco laudato sic supplet.

*Oenomaum referam primas junxisse quadrigas,
Et curru armasse novos.*

Confirmat è triplici loco Sidonii sui, *carm. 2.*

*- - - reparati Pisa quadrigis
Suscitat Oenomaum, natæ quem fraude cadentem
Cereæ destituit resolutis axibus obex.*

Et *carm. 23. v. 391.*

*Quantum auriga suos solebat ille
Reptans Oenomaum tremente Pisa.*

Lustatius Placidius consilatur ad *v. 275. libr. 1. Thebaidos Stationæ:*

*- - - illic Mavortius axis
Oenomaï,*

Et ad *v. 243. libr. 4. Thebaid.*

*- - - & strallu durat ab usque
Axibus Oenomaï.*

Et ad *v. 285. libr. 6. Thebaid.*

*Parte alia visitor curru, Neptunia tendit
Lora Pelops.*

Lib. 7. Thebaid. *v. 416.*

*- - - sano de urere campo
Oenomaum sua Pisa refert.*

Idem *Stat. lib. 1. sylv. 2.*

*Hanc propter tutum Pisa lege trementem
Currere, & Oenomaï fremitus audire sequentis.*

Claudian. libello elegantissimo de laudibus Serenæ.

*- - - nam providus obice regis
Trodidit Oenomaï deceptus Myrtilus axem.*

Narrat fabulam, ut alios omittam, scholiastes Pindari ad *od. 1. Olympicor. πιδάρον ἐρχομαι Οἰωνοῦς χαλκῆον*. Impedi hactam Oenomaï aream. Et perfrinxit *ode 19. ejusdem operis*. Sed tamen ut ingenuè fatear, non legi ullum authorem. qui Oenomaum quadrigas primum excogitasse scriberet, celebrum fuisse aurigandi peritio omnes loquuntur.

Et quoniam circenses Romani quadam veluti effigies ludorum Græcorum, & præsertim Olympicorum, erant, ideo ut in his, ita in istis equorum celeritas probata. C. Plin. Junior. lib. 9. *epist. 6.* Quo magis miror, tot milia virorum tam pueriliter identidem cupere, currentes equos, insistentes curribus homines videre, si tamen aut velo. rate e jutorum, aut hominum arte traherentur, esset ratio nonnulla. Periti autem illi è Sicilia, aut Cappadocia. Jul. Capitol. in Gordianis. Equos Siculos centum, Cappadoces centum permittentibus Imperatoribus factionibus divisit. De Siculis seu Agrigentinis Plinius lib. 8. *cap. 42.* & alii, sed expressius Servius Maurus ad illud lib. 3. *Æneid.*

*Arduus inde Aetragas offentat maxima longe
Culmina, magnanimum quondam generator equorum.*

De Cappadocibus C. Jul. Solin. Polyhist. *cap. 47.* Terra illa (Cappadocia) ante alias alitrix equorum & proventui equino accommodatissima est. Isti equi ex Agrigentinis, cum in Cappadocia omnes interissent, reparati sunt, ex oraculi Delphici præscripto, ut refert Baptista Pius Annotationibus posterioribus *cap. 39.* Et videtur alludere L. Apulejus l. 8. *Misciar.* licet de alino, non de equo diveodendo loquatur: *Is, nimio præsternandi studio præconem rogat, cuius esset? at ille Cappadocum me, & sacris forniculum denuntiat. Quem locum aprius Petrus Colvius de equo, quam Philippus Beroaldus de servo interpretatur.* Et legit aliter J. Lipsius: *At ille Cappadocum me satum, id est, gente, & forniculum denuntiat.* Et præsertim nobiles velocitate equi, qui in pascuis ad Argæum fluvium enutriti. Claudian. lib. 2. in Rusticum, statim in limine:

*- - - jam pascua sumant
Cappadocum, volucrumque parens Argæus equorum.*

Idem de laudibus Serenæ uxoris Stilichonis:

*- - - delectus equorum
Quos Phrygia matres Argæaque gramina pascit,
Semine Cappadocum sacris præsepibus edunt.*

Idem in epigrammate de phaleris equi regii.

*Sive illum Armeniis aluerunt gramina campis,
Turbidus Argæa seu nive lavit Halyi.*

Et de circensibus equorum curribus, passim poetæ. M. Lucan. lib. 1. Pharsal. *v. 296.*

*- - - quantum clamore juratur
Elatus sonipes, quamvis jam carcere clauso
Immineat foribus, pedibusque repagula laxet.*

P. Ovid. lib. 2. Trist.

*Acer, & ad palma per se cursus honores,
Si tamen horteris, fortius ibit equus.*

Sil. Italic. de Olympicis Græcorum curulibus libr. 15. Punicor.

*Sic ubi profuit Pisa carcere præcepit
Ante suos ut visitor equus.*

Et de circensi Romano ludicro libr. 16. Punicor. idem scriptor:

*- - - cursus propenit equorum,
Fluunt aquoreo fremitu, rabieque faventum
Carceribus nondum referatis mobile vulgus,
Atque fores oculis, & limina servat equorum.
Jamque ubi prolato sonuere repagula signo,
Et toto prima emicuit vix ungula cornu,
Tollitur in cælum furiali turbine clamor,
Pronique ac similes hortantibus ore sequuntur
Quisque suos curruis, magnæque volantibus iidem
Voce loquuntur equis.*

In quibus eligendis notandum est genus fuerum observari. Martialis. lib. 3. *epigr. 63.* Lipsio eo trahente:

Hirpini veteres qui bene novis avos.

Stat. lib. 2. *sylv.*

*- - - Romulei qualis per jugera circi
Cum pulcher visu, tutulus generosus avitis,
Expectatur equus, cuius de stemmate longo
Felix emeritos habet admittissa parentes.*

Vetus lapis.

AQUILO. N. AQUILONIS. HIRPIN. VICIT. CXXX. SECUND.

Vide Lipsium *cent. 3. epist. 26.*

P. Ovidius lib. 3. *Amor. eleg. 2.*

*Maxima jam vacuo prator spectacula circo
Quadrifuges aquo carcere misit equos.
Cui faveas video, vincet cuiusque favebis,
Quod cupias ipsi scire videntur equi.*

Primus versus aliter in nonnullis editionibus concipitur, & forte non male:

Maxima jam vacuo prator spectacula circo.

Nam prator præerat circensibus, in eisque committebat cursus, ut hoc opere supra libr. 1. *Reg. 13. dixi.* Et firmat D. Juvenalis *sat. 10. vers. 36.* vetus scholiastes ejusdem ad *vers. 193. sat. 11.* Quoniam circensibus illis, quos pratores edunt, unus est misus, qui ordinarius dicitur, ideo præda caballorum, quia hordeum pro illo die auriga tollunt equorum, aut ideo præda dixit, quoniam multi equi frangebantur usdem circensibus. Ipse Satyrus: *Præda caballorum prator sedet.*

Ita legit vetus scholiastes, licet in aliis pene omnibus editionibus legatur:

Præda caballorum prator sedet.

Ad tentatum Ovidii locum redeo, quem si priori lectione firmandum censuimus, intelligenda est tuba, cujus sono committebantur circenses, ut notissimum est, & alii præoccupant. P. Virgil. lib. 5. *Æneid.*

*Inde ubi clara dedit sonitum tuba sinibus omnes,
Haud mora, profilere suis.*

Sil. Italic. loco proxime supra laudato:

- - - ubi prolato sonuere repagula signo.

Simili phrafi Corripi. lib. 2. *num. 8.*

Inde dato populi fecere silentia signo.

Papin. Stat. lib. 6. Thebaid.

Jam placida dant signa tuba.

Et eodem libro *vers. 406.* & Lustatius Placidius ad eundem locum:

Insonuit contra Tyrhenum murmur, & omnes
Exiliare loco.

Sidon. Apollinar. carm. 23. v. 339.

Tandem murmure buccina strepenis,
Suspendis tubicen vocans quadragis,
Effundis celeres in arva currus.

Retrahiendus & locus ē C. Cæsaris Commentariis de bello ci-
vili lib. 2. cap. 7. Adeo Curio equitatum, & duas Marrucino-
rum cohortes mittit, quorum primum impetum equites hostium non
tulerunt, sed amissis equis ad suos refugerunt. Sed quomodo ad
suos redire poterunt, si equi fuerant amissi? Certe ergo legen-
dum est, amissis equis ad suos refugerunt. Sunt autem equi ad-
missi, qui velocissime aguntur, & admotis calcaribus incitantur.
Egrege alludit Ovidius lib. 1. de Arte:

Hic modus, hæc nostro signabitur area curru,
Hæc erit admissa meta terenda rota.

Et lib. 2. Amor. eleg. 11.

Hæc mihi quam primum calo nitidissimus alto
Lucifer admissio tempora porret equo.

Equos istos ē carceribus, sono tubæ, prætoris arbitratu emis-
sos, ut cuique sponso, aut votum hortamine, sublatique io-
altum vocibus proferebantur. Unde & circi clamorosi appel-
lari consuevit. D. Aufon. in epitaphio equi admirabilis:

Phosphore clamorosi spatiosa per aquora circi
Septenas solitus vislor obire vias.

Improprie agens primos à carcere cursus,
Fortis prægressis ut poteris equis.

Potest & lectio recipi Eliæ Vineti, confirmata satis ex iis quæ
à me supra dicta sunt:

Phosphore clamorosi pannonia per aquora circi.

L. Sen. epist. 83. Ecce circensium obstrepit clamor, subita ali-
qua & universa vociferantur, utres mea, nec cogitationem meam
excitant, nec interrumpunt quidem, fremitum patientissime se-
ro, multe voces, & in unum confusæ pro fluctu mihi sunt, aut
vento sylvam verberante, & ceteris sine intellectu sonantibus.
Quæ pene ad verbum ex illo mutuatus est Corrippus loco
citato.

Cunctaque clamorosi tacuere sedilia circi,
Mollior ut ventis quoties venit aura remotis,
Fluviavagum pelagus quod tempestate movetur,
Manfuerit planatur equis.

Dixerat antea de confusis popularis multitudinis applausibus,
aut immo dicis clamoribus.

Exaltata prius placidis bene flantibus auris
Ludere conifera frondosa cacumina sylva,
Et flexis mutare comis lentoque vicissim
Vertere sæcundos, huc, illuc flectere ramos.

M. Martial. lib. 10. epigr. 53.

Ille ego sum Scorpis, clamorosi gloria circi,
Plastus Roma, tui, deliciae breves.

D. Juvenal. sat. 10. v. 144.

Securum jubeant clamorosi insistere circo.

Clamores ista sponsonibus, ut monui, vel à plausu, qui cava
manu fiebat, ut ex Corripo, & aliis Bulengerus lib. 1. Theat.
cap. 51. observat. adde Tacitum lib. 16. in limine. plebs perso-
nabat certis modis, plausuque composito. C. Suetonius in Vitellio
cap. 11. & interpretes: ut non immerito de priscis ludis di-
ctum sit ab Ovidio lib. 1. de Arte:

- - - Plausus tunc arte carebat.

Denique quod intrantibus principibus bene precarentur, im-
modicis, & supra quam dici possit, elatis clamoribus, cujus
precationis formula à Curopalate, sive Georgio Codino in
offic. aulæ Constantinopolit. desumenda est, πολυχρόνιον
παισι δ' ο θεος την άγιαν βασιλειαν ου εις πολλά έτη. 'Dis-
tinctum faciet deus sanctum imperium tuum in multos annos.
Et post: πολυχρόνιον παισι δ' ο θεος την θεοφορητην και
σεργεθρον κρατειαν, και άγιαν βασιλειαν ου εις πολλά
έτη. Distinctum faciet deus acceperit deo, & à deo custoditum,
firmum, sanctum imperium tuum in multis seculis. In Canone
Græci officii principum tropari bene apprecantium legitur:
πολυχρόνιον, ac si dicas, multo temporis perpetuitatem. Et in

Constantinopolitana ecclesia fiebatur officium eadem for-
mula. Curopalates eodem libro pag. 95. sed & stante repu-
blica acclamationibus delectati principes. C. Sueton. in Do-
mitiano cap. 13. Acclamari etiam in amphitheatro epulari die
libenter audit, domino & dominae feliciter. Alludunt alii scri-
ptores ad fausta illa vota. Sineras ille Persa, referente Eliano
lib. 1. var. histor. cap. 32. βασιλεῦ, φουσιν, Αγαθήγη, δὲ
αὐτῶν βασιλεύης. Orex, inquit, Artaxerxes, regnes in æter-
num. Abrocomas Delphidi apud Aristanetum lib. 2. epist. 21.
αὐτῷ δὲ δελφιδὸν ἐμὸν τε ποδὸς κεραιὸν ἀγαθὸν, ζωὸς ὅτι μὴ
σικὸν, δὲ ζωὸς. Sed & Delphidium, nempeque præoptatum bo-
num, vivas longum, bene vivas. T. Calphurnius Siculus
eclog. 4. vers. 242.

Cæsar ades, seu quis superum sub imagine falsa,
Mortalique lates, etenim hunc deprecor orbem,
Hos precor æternus populos rege, sit tibi cæli
Vilis amor.

Secundus versus mutilus est, & mancus, quem sic posse re-
stitui puto, & legi.

Cæsar ades, seu quis superum sub imagine falsa
Mortalique lates, æternum hunc te precor orbem,
Hos precor æternus populos rege.

Q. Horat. lib. 1. od. 2.

Serus in cælim redeas, diuque
Letus intersis populo Quirini.

Stat. Papin. lib. 1. Thebaid. in ipso limine de Domitiano
Augusto:

Quem nova maturi subeuntem exorsa parentis
Æternum sibi Roma cupit.

Corrippus African. de Laudib. Justinii Augusti lib. 2. num. 6.

Justinio vitam trecentum vocibus optant,
Augusta totidem Sophia plebs tota reclamat,
Mille canunt laudes, vocum discrimina mille,
Justinum, Sophiamque pares duo lumina mundi
Esse pares, regnare pares in secula, dicunt.
Felicis ævosi, dominis felicibus orant.
Insonat vox illa diu, tandemque quiescit.

Et ejusdem libri num. 8.

Ingens lætitiæ sonus fragor, aurea plebes
Tempora principibus centenis vocibus optant.
Justinio vitam partes utraque reclamant,
Augusta Sophia votis quam pluribus orant.

Atque ut principes in theatrum aut circum venientes popu-
lus lato clamore excipiebat, ita populum Imperatores salutaba-
bant, & fædissimo adulationis genere ei se submittebant, quod
nescio an ab illo ante Nerone fecerit factum, is certe, ut scri-
ptum à C. Tacito l. 16. Annal. in principio. Flexu genu, ca-
tum illum manu veneratus, iudicium sententias optinebatur solito
pavore. Quod à Suetonio in Claudio 12. proditum, spectacula
edentes voce ac manu veneratus est, ad magistratus, qui ludorum
commissionibus præerat, non ad plebem spectat, ideoque
male eo ab aliquibus trahitur. cultissime Claudian. de 6. Ho-
norii consulari, venerationem hanc plebi ab Imperatore ex-
hibitam exposuit:

O quantum populo secreti numinis addit
Imperii præsens species, quamquamque rependit
Majestati alterna vicem, cum regia circi
Connexum gradibus veneratur purpura vulgus.

Corrippus loco proxime supra nominato:

Vique salutato terigit subscellia vulgo,
Auratum scandens solium.

Victores coronabantur. Adi ad volumen multificiæ eruditionis
Caroli Paschali regii ad Helvetios legati, de coronis. Petr.
Fab. Savorian. lib. 2. Agonistic. cap. 27. inter præconis of-
ficia & illud reponitur, ἀνακηρύττει άγώνιστον, pronuntiare,
aut proclamare certatorem, seu athletam. Jul. Pollux lib. 4.
Onomast. cap. 12. locus de Nicodoro pugile est non omnino
inelegans apud Elianum var. histor. lib. 2. cap. 23. μαχητῶν
τέττα ἀμείνων πολεμώσμενοι τῇ πατρίδι τῇ κηρυμμάτων
τῇ & τοῖς εὐδαίσις. Longe utiliore in eo patria se præstans,
quam cum victor in stadio proclamaretur. Eumenius Rhetor in

orat. pro scholis: Fortissimi viri in sacris certaminibus, summo labore atque etiam vita periculo, solam vocem praconis, & corona testimonium petunt. Idque sola praconum voce; nam antiqui tubas non habebant, inquit vetus scholiastes Juvenalis ad v. 111. sat. 13. scio & posterioribus faculis adhibitas denuntiandis declarandisque victoribus tubas. Hic Tzetzes in Lycophronem. Et poetae Latini, Graecique. Statius libr. 6. Thebaid. v. 556.

sequitur Sicyonius Alcon,
Et bis in Isthmiae victor clamatus arena
Phadimus.

P. Virgil. lib. 5. Aeneid.

Victorem magna praconis voce Cloanthum
Declarat.

Callimachus in fragmentis, quae extant, epigr. s.

Ἀλλων μὲν κρυκὸς ἐπὶ βραχὺν ἔνομα καίον,
Φθέρζονται, κένυ δὲ Ἑλᾶς αἰεὶ σοφίαν.

Vertit Bonaventura Vulcanius:

Namque alios praeco exiguis laudabis in annos,
Illius ingenium Gracia perpetuo.

Pindarus faepissime. Olympior. od. 5.

- - - τὴν δὲ κῦδ' ὅθ' ἄλκον νικῆσας ἀνέθηκε, καὶ
ὡς πατέρ' Ἀργεῶν ἐκάρυξε.

Tibi vero decus pulchrum victor dicavit, & suum patrem Aconem praconis voce pronuntiavit. Qui locus appositissimus est; nam non modo ipsi victores citabantur sono tubae, sed & patria, genus parentesque publice dicebantur, hoc illud est, quod C. Plinio dictum, victores sacrorum agonum patriam suam coronare. Idem Pindar. Olymp. od. 8. ἑξένηπτε, κροτῶν πάλα. Praconis voce promulgavit, cum vincere lucta. Idem ejusdem operis od. 13. ἀδύλασσοι βοᾶ κάρυκ, dulcilinguis vox praconis, victores renuntiavit. Denique Pythior. od. 1.

- - - Πυθιδόθ' ὃς ἐν δέσμῳ κάρυξ ἀνέπτε νιν ἀγ-
γέλλαν Ἱέρων' ὑπὲρ
Καλλίνικου ἀγμάσι.

Pythiadis in curriculo praeco proclamavit ipsam, nuntium adferens super egregii victoris Hieronis curribus. Aristophanes in Pluto act. 2. sc. 5.

ἵνα τὲς ἑλλᾶνας ἀπαντὰς αἰεὶ δὲ ἔγως πύμπλῃ
ἐυταχεῖρ,
Ἀνεκέρυσσεν τ' ἀθλητῶν τὲς νικῶντας,
σεφανάσας
κοτὶν σφάνα.

Vertit Larine Nicodemus Frischlinus non ineleganter:

Omnes illuc Graecos acciret, victores oleastro
Praconis voce coronari voluit.

C A P. VI.

Quinam fuerint ludi scenici.

Alterum ludorum genus eorum est, qui dicuntur *scenici*, à Græco σκηνή, quod *umbram* significat: nam in umbra fiebant, & ingenii arte exercitabantur. Hos originem à Græcis traxisse, ex *Aristotelis*. Poëtica, *Polydoro Virgilio*, *Lud. Vire*, & aliis intelligitur. Quia autem ratione, & quibus de causis Romæ instituti fuerint, eleganter docet *Livius* in hist. A. V. C. cccxxix. his verbis: Et hoc, inquit, & insequenti anno, C. *Sulpicio Patice*, C. *Licinio Stolone* Coss. pestilentia fuit, eo nihil dignum memoria actum, nisi quod pacis Deūm exposcendæ causâ tertio tum post conditam Urbem *lectisternium* fuit, & cum vis morbi nec humanis consiliis, nec ope divina levaretur, victis superstitione animis, *ludi* quoque *scenici*, nova res bellicoso populo (nam circi modo spectaculum fuerat) inter alia cœlestis iræ placamina instituti dicuntur. Ceterum parva quoque, ut ferme principia omnia, & ea ipsa res peregrina fuit. Sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more *Tusco* dabant. Imitari deinde eos juventus simul inconditis inter se jocularia fundentes versibus cœpere: nec absoni à voce motus erant. Accepta itaque res, sapientius usurpando excitata. Vernaculis artificibus, quia *hister* Tusco verbo *ludio* vocabatur, nomen *histrionibus* inditum: qui non, sicut ante, *Fescennino* similem versum, compositum temere, ac rudem alternis jaciebant, sed impletas modis satyras, descripto jam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. *Livius* post aliquot annos, qui ab satyris aulus est primus argumento fabulam ferere, (idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor) dicitur, cum sapius revocatus vocem obtudisset, venia petita, puerum ad canendum ante tibicinem cum statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigente motu: quia nihil vocis usus impediēbat, inde ad manum cantari *histrionibus* cœptum, diverbiaque tantum ipsorum voci relicta. Postquam lege hac fabularum ab ritu ac soluto joco res avocabatur; & ludus in artem paulatim verterat, juvenus, *histrionibus* fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus jactitare cœpit: quæ inde *exodia* postea appellata, confertaque fabellis potissimum *Atellanis* sunt. Quod genus ludorum ab *Oficiis* acceptum tenuit juvenus: nec ab *histrionibus* pollui passa est. Eo institutum manet, ut actores *Atellanarum* nec tribu moveantur, & stipendia, tanquam expertes artis ludicæ, faciant. Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa est: ut appareret, quam ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit. Hac *Livius* libro septimo, quæ eadem etiam *Valer. Maximus* libr. 2. cap. 4. habet: ex quibus discimus, quam tenue initium *sceniorum ludorum* fuerit, quod scilicet primum ludiones ex Etruria acciti sine carmine ad tibicinis modos saltarint, post, verus, sed inconditi, & motus à voce non absoni accesserint, tandem arte omnia fuerint perpolita. Quomodo *Aurel. Augustinus* scenicas fabulas & actiones exagitet, vide libr. ejus 1. de Civit. Dei. cap. 32. libr. 2. cap. 8. & alibi. Recensentur autem ludorum *sceniorum* species istæ, *tragoedia*, *comoedia*, *satyra* & *mimus*. De prioribus duabus speciebus in sequentibus plura dicam: hic de *satyra* tantum & immo quædam movebo.

Satyræ, inquit *Diomedes* lib. 3. Grammat. est fabula, in qua tragici Poëtæ non Reges, aut heroas, sed *satyros* induxerunt, ludendi causa jocandique, simul ut spectator inter res tragicas terasque, *satyrorum* quoque joci & lusus delectaretur, quod & *Horatius* ostendit, cum in arte Poëtica sic scribit:

*Carminibus qui tragico vilem certavit ob hircum,
Mox etiam agrestes satyros nudavit, & asper
Incolumi gravitate jocum tentavit: eo quod
Illecebris erat, & grata novitate morandus
Spectator, functusque sacris, & potus, & exlex.*

Ad quem locum hæc notat in ejus poematis Commentario *Ald. Manutius* Pauli F. *Satyræ*, quibus à principio locus in *tragedia* non fuit, admisceri cepti sunt, non ut *tragedia* pars essent, verum ut intercinentes jocorum illecebris & dictorum acumine spectatorem detinerent, ex quo deinde argutum poemæ hexametro versu confectum, *satyræ* nomen accepit: quale extat *Horatii*, *Juvenalis*, *Persii*. Nam *Lucili* *satyræ* desiderantur. Nudos autem in *tragedias* *satyros* induxit *Horatius*, qui saltarent, & acuta dicta dicerent. Nam dicacitatem, aut facetias per se *tragedia* non habet, quippe cui sit risus inimicus, ut ait *Demetrius Phalereus*: & in qua nihil, nisi miserabile ac terrificum, ostendatur, ut *Aristoteles* dixit in lib. de Arte Poët. Idem rejectos à *Sophocle* primum *satyros*, ut aliquando suam gravitatem *tragedia* reciperet, in eodem libro docet. Receptos autem postea *satyros* à Latinis in *tragedias* vix opinor: sed in *comediis* primum inductos à *Livio Andronico*, deinde à juventute remotos esse, & in *Atellanas* fabellas aliquanto post demigrasse, videtur *Livius* indicare lib. 7. Hactenus *Manutius*. Dicta est *satyræ* sive à *satyris*, quod similiter in hoc carmine ridiculæ res, pudendæque dicuntur, quæ velut à *satyris* proferuntur, & sunt: sive à *satyræ lance*, quæ referta variis multiisque primitiis, sacris Cereris inferebatur, & à copia & saturitate rei *satyræ* vocabatur, cujus generis lancium, & *Virgil. Georg.* meminit, cum hoc modo dicit:

*Lanceibus & pandis fumantia reddimus exta,
Et ——— Lanceisque & liba feremus.*

Sive à quodam genere farciminis, quod multis rebus refertum, *satyræ* Varro vocitat. Est autem hoc positum in 2. lib. *Plauti* quæstion. *Satyræ* est, ubi pasta & polenta, & nuclei pinei ex mulso conspersi. Ad hæc alii addunt & de malo punico grana: alii autem dictum putant à lege *satyræ*, quæ uno rogatu multa simul comprehendat, quod scilicet & satura, carmina multa simul, & poemata comprehenduntur. Plura de *satyræ* vide apud *Lilium Gregorium Gyraldum* Dialogo 6. Historiæ Poëtarum, & *Julium Cæsarem Scaligerum* l. 1. Poëtices c. 12.

Mimus, teste eodem *Diomede*, est sermonis cujuslibet motus sine reverentia, vel factorum cum lascivia imitatio. Dictus est *mimus*, quasi solus imitetur: & cum alia poemata idem faciant, ipse quasi privilegio quodam, quod fuit commune, possedit. Donatus *mimum* dictum ait à diuturna imitatione vilium rerum, & levium personarum. Unde etiam *pantomimi*, omnium rerum imitatores, & *archimimi*, præcipui, seu mimorum principes appellantur. De *mimo* ita scribit *Jul. Cæs. Scaliger*, lib. 1. Poët. c. 10. *Mimus*, inquit, est poema quodvis generis actionis imitans, ita ut ridiculum faciat, ab imitatione nomen habet. Solebant *mimi* introduci inter actus, qui omnia gestificatione imitarentur. Hi cum inter actus apponi soliti essent, ex ea tracti, atque asserta libertate, justum se sibi poemata fecere. Hoc in lusu, cum postea quædam impensius populo placuissent, ausi sunt seorsum suis auspiciis, quam commoverant, expectationem sustinere, atque in eo laudem querere, & artificis præterea nomen vindicare. Hos Latini *mimos* vocant, ex *Publio* & *Laberio*, qui eo in genere excellere: & *planipedes* ob eam causam quod *cosurno* tragici: socco autem comædiæ pedes induebant: ipsi autem nudis pedibus agebant. Erat *mimorum* argumentum apud *Lacedæmonios* varium, ac ridiculum veluti imitationi furantium poma quædam. In alio *medici* peregrini. Actores appellabantur *δευκνισται*, quod verbum sonat figulos & imitatores. Cæterum *mimi* non erant personati, sed fuligine obliti, & agnitis amicti pellibus, quæ *peficia* dicta legimus in carmine *Salviani*. Ibant autem cum canistris & herbis, serpyllo, acantho, violis, hedera, corollis: stabantque in numerum, atque in honorem *Bacchi*, cujus more victores hedera coronabantur. Inde procurrentes, obvium quemque subannabant. Manuum quoque tegumenta gerebant ex floribus confecta, & tunicas albo ad medium distinctas, à cinctura, quam cogebat velum *Tarentinum*, ad talos demissas. Silentio per ostium ingressi, ubi ad *orchestræ* medium evaserant, convertiebant se ad theatrum, & loquebantur. Hæc *Scaliger*. Quædam etiam de *mimis* habet *Lil. Greg. Gyraldus* Dialogo 6. Historiæ Poëtarum, quem vide.

AD CAP. VI. PARALIPOMENA.

Mimarii urbani, coprea, & parasiti, exoduratio habita in scænis, pantomimi.

Scurras adhibitos in scenam notius est, quam ut dici debeat: neque tamen præteriero in duplici genere scurras fuisse, quidam domestici, seu mensarum obfessores, quos parasitos

vocant, alii urbani, seu in scenica admissi ludicra, & ob verborum lasciviam, gestumque turpitudinem populo castissimi: & de primis illis *C. Plin. Junior. l. 9. epist. 17. Querere tibi radio fuisse quamvis lausissimam cenam, quæ scurræ, & cenadi, meriones mensis inerrabant.* Et de istdem locum insigniter corruptum è *C. Suetonio* in *Tiberio* cap. 61. viri eruditi restituerunt. Ait itaque ille: *Annalibus suis vir consularis inseruit. frequenter quon-*

dam convivio, cui & ipse affuerit, interrogatum eum subito, & clare, à quodam nano astante mense inter capreis, cur Paonius majesticis rebus tamdiu viveret? Quid tibi vult, stare inter caereas in Imperatorio convivio? Monstri hoc simile, teste Levinus Tortentius, à quodam nano astante mense inter copreos. Nam dictionem illam Græci usus ostendit Dio Coccejanus lib. 50. & lib. 73. non multum à principio: καὶ ἔπειτα δὲ τι τοιοῦτος ἐστὶ τῇ τῷ Κομμοδῷ διαδοχῇ ομοίως ἐπὶ καὶ. κοπρίας τινὰς καὶ γελαιοποιεῖν, αἰχρῖα ἢ τὰ εἶδη, αἰχρῖς ἢ τὰ ὄνματα, καὶ τὰ ἐπιτιμώματα ἔχοντας ἐδουλοῦσθαι.

Vertit Guil. Xylander. Contra autem in contumeliam Commodi id fecit, nam cum aliquot adulatores & scurras, quibus facies quidem deformes, sed nomina & instituta vitæ multo erant turpissima, proferripit. κοπρίας adulatores vettendum putavit, quod in convivio maximus eorum usus, ut infra paulo expediām, γελαιοποιεῖς scurras, mimos, aut eos qui gesticulatione ridicula risum moverent, accipere oportet. Hidorus Hispalensis in glossis. scurrula, qui incipiat. Est & alter non minus depravatus locus in codice ejusdem Suetonii in Claudio cap. 8. Et quoties post cibum obdormisceret, (quod ei sepe accidebat) olearum ac palmularum obfusus incescebatur, interdum scurrula, flagror, velut per ludum excitabatur à tropis, solebant & manibus stertentis focci induci. Vidit difficilem, intricatumque locum Adrianus Turnebus lib. 22. Adversar. cap. 32. censuitque legendum per ludum excitabatur à copreis. Sed qui essent coprex non explicavit, ut Josephus Scaliger in Fest. lib. 17. in voce scurrula; crudite, ut sape, nodum expedit. Invenio tamen in criticis, quibus insolens, & pene incredibile videatur, in convivium virorum principum, fedissimos illos, impudicos, & ut Turnebi utar verbo, stercorarios admitti. Itaque vulgatam retinent lectionem, à tropis excitabatur. Quod scurrula qui Claudium percusserant, statim de deprehenderentur, se vertent, ioculari motu, γελαιοποιεῖν enim est verbum. Alii contendunt luperco intelligendos, qui crepi dicebantur, ut hoc opere à me supra est expostum: horum enim solennis consuetudo obvios terulis pelle coniectis verberare, quidni & ea licentia, in excitando usi sint Claudio principi? ergo & restituendum eum locum censent, à crepi excitabatur. Quod miror placuisse Turnebo l. 27. cap. 19. cum autem aliam & MSS. emiserit lectionem, & probasset. Antonius Sabellicus & Philippus Beroaldus de Caprearum insula civibus, quorum temporibus Tiberii nota scditas insolentiaque, exstimarunt historicum loquutum, itaque visum est iis legi debere, à Capreis excitabatur. Sed quis est, qui Capreas pro Capreenfibus usurpare velit, sine certa scriptoris alicujus antiqui auctoritate? Denique Marcellus Donatus Ponzanus dilucidat, pag. 639. ultimus, non poenitentiam sententiam attulit, se suspicari ludi genus denotari, quod astragalus exercebatur, nam iactantes aspicebant ferocem, in quam iactati calculi seu globuli excipiebantur, idque corpore non semel obverso, & in lexico Græco γειγῆα reddiit, obverso, ludi genus. De his scuris vetus glossographus scurrarum exponit σκωμῶδες, & scurrari, σκωμῶδες. D. Juvenal. sat. 4. v. 31.

Turpureus magni rullaret scurra palati.

Q. Horat. lib. 1. sat. 8.

Pantalabo scurra, Nomentanoque nepoti.

C. Lucilius Satyricus, autem corruptus, sic forte poterit non incommode legi. Apud Festum corruptus, in scurra.

Cornelius Publius noster

Scipiadis dicto, penitusque intervenit ipsi

Molli, & delicatius laci, effigie, atque cinado,

Estellatori assiduo, quo rectius dicas,

Ibat sorte domum, sequimur multi, atque frequentes.

Scurra isti & parafiti dicti. Vetus scholiastes Juvenalis ad v. 4. sat. 5. Parafiti Casari fuerunt, Apicius Gabba sub Tiberio scurra nobilis fuit. D. Aufonius epist. 13. Paulo:

Hac non per vulgum mihi cognita, perque popinas,

Aut parafitorum collegia Plautinorum.

Desideravi vult explicationem istius versus, in operibus Plauti, quæ hodie extant, Elias Viuectus: At ego Plautinos parafitos puto intelligi, quoscunque ille in comœdias suas inducit, neque opus est ullam fabulam denotari specialem, per collegia parafito-

rum: satis est modo frequenter parafiti ab eo nominentur. Nihil autem iis apud eum crebrius eorum commemoratione. Menichm. sc. sportulam.

Parafitus octo hominum munus facile fungitur. Et in Persa sc. veterem:

Quin parafitando paverint ventres suos,

Quasi natures semper edere alienum cibum.

Denique in Caprivis sc. juvenilis. elegantissima est aptissimaque descriptio parafiti:

Quasi cum caletur, cochleæ in occulto latent,

Suo sibi succo vivunt, ros si non cadit,

Item parafiti rebus prolatis latent,

In occulto miseri, videntur succo suo.

Dum ruri rurant homines, quos liguriant.

Sed quando de scurris, copreis, & parafitis dicendum, nolim prætermitti & deorum parafitos esse, qui assiduo in templis epularentur. Meminit D. Augustinus lib. 6. De Civit. Dei cap. 7. Epulones etiam deos, parafitos Jovis ad ejus mensam qui constituerunt, quid aliud quam mimica sacra esse voluerunt? M. Martialis lib. 9. epigr. 29.

Vos me lanrigeri parafitum dicite Thæbi,

Roma sui famulum dum sciat esse Jovis.

Vetus marmor.

L. ACILIO. L. FILIO. POMCUTICLE.

NOBILI. ARCHIMIMO. COMMUNI. MUNERE. ADLECTO. DIURNO. PARASITO.

APOL. TRAGICO. COMICO.

Redeo ad mimos urbanos. Satis enim de domesticis dictum. Vetust Scholiastes Juvenal. sat. 13. v. 109. Audacia creditur innocens, ut mimum in bani scurræ agere, ac inrisione audacia videatur. Talis est enim mimus, ubi servus fugitivus dominum suum trahit. Illis unica erat cura risum populo commovisse, exclamationibus ridiculis, & gestibus indecoris, id est, vultu distorto, dictique ob id fanniones. Cornutus, seu verius Pseudocornutus ad sat. 1. Persii, v. 58. Triagenera fanniarum, aut manu significare ciconiam, aut opposito (malim apposito, id est, juxta posito) temporibus pollic, avriculus asininas, aut linguam siccantis canis. fanna autem dicitur os distortum cum vultu, quod facimus, cum alios deridemus, inde fanniones dicti, qui non rectum vultum habeant. M. Tull. l. 2. de Oratore. Quid porro tam ridiculum, quam annio est? quare, vultus, imitandi moribus, voce, denique corpore ridetur ipse. Nonius Marcil. cap. 1. n. 302. Sanniones dicuntur a sannis, qui sunt in dictis satiris, & in moribus, & in senis, quos mæpas vocant Græci. Juvenal. sat. 6. v. 302.

Quin forbeat aëra fanna.

Et gelasiani dicti, ab effectu. Sidon. Apollinar. carm. 23. v. 302.

Quid dicam citharistras chorales,

Mimos, schenobazas, gelasianos?

Apollon. Collat. Excidi Hierosolymit. lib. 1.

Larvatoque inter gestu contendere mimos.

Jul. Capitol. in Ælio Vero. Adduxerat secum & tibicines, & fidicines, & histriones, & mimarios scurras, & prastigiatos, & omnia mancipiorum genera, quorum Syria & Alexandria præcipue voluptate, prorsus ut videretur bellum non Parthicum sed histrionicum consecuisse. Adhendus Joannes Saresberienfis lib. 1. Policrat. cap. 8. Desidia prorogant histriones. Exocipatis etenim mentibus surrepunt iædia, seseque non sustinerent, si non alicujus voluptatis solatio mulcerentur. Admissa sunt ergo spectacula, & infinita rirrocina vanitatis, quibus qui omnino oriri non possunt perniciosius occupentur. Hinc mimi, salii, vel saliares, balatrones, Amiliani, gladiatores, palæstriti, gignadii, prastigiatos, malefici quoque mulri, & tota jocularum scena procedit. Qui sunt gignadii in scena, & mimici salibus, non memini à me lectum. C. Tacit. lib. 16. Annal. Et plebs quidem Urbis, histrionum quoque gestus juvenare solita. D. Aufon. epigr. 83. ex Lucilio lib. 2. Antholog.

Decepte infelix casus se misit arri,

Histrion, saltavit qui Capanea, ruit.

Idem qui Nioben saltavit faxenem.

Dicuntur iidem & pantomimi: nam cum ex Histrionibus Romam fuissent advehi, Pylades ex Asia venit, primusque nomen pantomimi usurpavit. Lucianus & autem illum C. Sueton. in

n Augusto c. 45. Isidor. Hispal. l. 18. Etymol. c. 48. *Histriones* sen: qui muliebri indumento gestus seminarum impudicariæ exhibebant, ita autem saltando etiam histrionas & res gestas demonstrabant, sic autem, quod ab *Histrion* hoc genus sit adductum. Eodem Festus lib. 6. in *histriones*, in consulatum T. Sulpicii & C. Licinii Stolonis id reicit Joannes Cuspinianus in *Festos* Cassiodori pag. 159. Suidasia voce *Ἀδωνιδῶν* & nota: libera & stante republica nullum pantomimorum nomen neque officium fuisse, quod mirum, nisi dicamus rem antiquam, vocabulum novum sub Augusto accepisse.

De pantomimis vetus scholiastes Juvenal. ad v. 178. sat. 3. *Orchestra, s. a ium in quo saltat pantomimus*. Et ad v. 47. sat. 7. *Spectum in theatro dicitur, quod pantomimo saltanti vacat*. A. L. Lamprid. in Alexandro *Nanos & nanas, moriones, & vocales exoletos, & omnia acroamata, & pantomimos populo docuit*. Aurel. Cassiodor. lib. 4. epist. ult. *Hi sunt additi horcissarum loquacissima menus, linguosissimi digiti, silentium clamorem, expositio tacita*. Et paucis interiectis: *Pantomimus* igitur, cui a multis facia imitacione nomen est, cum primum in scenam plausibus inuitatus advenit, assistunt consoni chori diversis organis eruditi, tum illa senum manus oculis canorum carmen exponit, & per signa composita, quasi quibusdam literis edocet intentus aspectum, in illoque leguntur apices verum, & non scribendo facit, quod scriptura declaravit. Idem corpus Herculem designat, & Venerem, seminum præsentat, & matrem, regem facit, & militum senem reddit, & juvenem, ut in uno credas esse multos & varia imitatione discretos. Solvian. Masiliensis de Gubernat. Dei l. 6. Longum est nunc dicere de omnibus, amphitheatris, odeis, lusoriis pomis, athletis, peteminaris, pantomimis, ceterisque portentis, quæ piger dicere, & de solis circorum ac theatrorum impuritatibus loqui. Petaminarius meminit & Julius Firmicus Maternus l. 8. Matheseos c. 15. Petaminarius, ephelmarum, oreisopalatus. Q. Terullian. lib. de Spectacul. cap. 17. *Pantomimus a pueritia patitur in corpore, ut artifex esse possit*. Arnob. l. 4. adversus gentes: *Quid pantomimi vestri, quid histriones, quid illa mimorum atque exoleti generis multitudo? Vetus inscriptio*:

M. AUR. AUG. LIB. ACILIO. SEPTENTRIONI. PANTOMIMO. SUI. TEMPORIS. PRIMO. SACERDOTI. SYNTHODI. APOLLINIS. PARASITO.

Exiis, quæ jam dicta sunt à me, non erit operosum poetis intelligere, qui de hac gesticulacione loquuntur, & vel nutus, vel gestus, vel digitos loquaces de mimica hac omnium personarum effitione, accipere oportet. Cl. Claudian. de consul. Manlii Theodori ad finem:

*Nec molles egeant nostri dulcedine ludi.
Qui latus risum salubris movisse sacus,
Qui nutu manibusque loquax.*

Sidon. Apollin. carm. 23.

Clausis sinibus, & loquente gestu.

Terentian. Maurus de Metris, seu verius C. Petronius illicitarus:

*At Arbiter disertus,
Tinctus colore noctis,
Manu puer loquaci.*

Incertus author, sed elegans mehercule l. 4. epigrammatum & poemation veterum, lemma est PANTOMIMUS.

*Macula sœmineo derivans pectora sexu,
Atque aptans lentum sexum ad utrumque latus,
Ingressa scenam populum saltator adorat,
Solerti pendet proderet verba manu.*

*Nam cum grata chorus diffundit canica dulcis,
Quæ resonat cantor, motibus ipse protat,
Tugnat, ludit, amat, bacchatur, veritur, adstat,
Illustrat verum, cuncta decore replet.*

*Tor lingua, quot membra viro, mirabilis est ars,
Quæ facit articulos voce silente loqui.*

Recte quidem loqui articulos dixit, quia non modo totius corporis circumacti gestus, nutibusque oblectant pantomimi, sed præsertim digitis. Aurel. Cassiodor. lib. 1. epist. 10. *Hanc partem Musica discipline mutata nominata ere majores, scilicet quæ ore clauo manibus loquitur, & quibusdam gesticulacionibus facit intelligi, quod vix narrante lingua, aut scriptura & textu posset agnosci.*

Isidor. lib. 1. cap. 25. *Sunt quadam & digitorum notæ, sunt & oculorum, quibus, eum tacitis proculque loquuntur, sic mos est militaris, ut quoties consentiat exercitus, quia voce non potest, manu proinittat*. L. Sen. epist. 95. *Non est pantomimi de arte saltandi querere*. Et l. 7. Nat. quast. cap. ult. *In pulpito pantomimorum, viri & sœmina tripudiant*. Ergo & salubus sicuti histriones, & voce, quemadmodum urbani seureæ, seu mimi, pantomimi scenam occupabant: licet non semper iidem sint seureæ seu histriones & pantomimi; nam histriones in scena, Sueton. in Domit. cap. 7. pantomimi etiam alibi. Plin. paneg. Po. *ut ille scenici imperatoris spectator & applausor, nunc in pantomimis quoque adersatur, & damnat effaminatas artes*. Ulpian. IC. l. 43. §. ult. *Si ponas agitatorems postea scilicet pantomimorum ff. de A& empt. julia. l. 27. Si libertus artem pantomimi exerceat, verum est debere eum non solum si patrone sed etiam cum corum ludis gratiam operam præstare ff. de o. er. lib. t. Ergo non omnes pantomimi sevilis conditionis, quum etiam libertis eam artem exercere permittant leges*. Et certe maximus iis honor deferabatur, idem Seneca epist. 47. *Offendunt nobilissimos juvenes, mancipia pantomimorum*. Et viri senatorii eorum ades studiose adibant, donec lege cautum, referent C. Tacito l. 1. Annal. *Ne domos pantomimorum senator introiret*. Cortigendos idem ille L. Seneca epist. 121. *Mirari solemdis scena peritos, quod in omnem significationem rerum & affectuum parata illorum est manus, & verborum velocitatem gestus assequitur*. Turnebus lib. 26. cap. 20. in vetusto codice repererat satian, & quia nullus erat sensus, existimavit rescribendum, saltationis peritos. Sed nihil refert, hac ne, an vulgata lectio retineatur, nam peritum esse scens, quid aliud est, quam mimicam aut histrioniam exercere? elegans adumbratio est apud M. Manilium lib. 5. Astronomic.

*Externis tamen aptus eris nunc voce poetis,
Nunc saturo gestu, referetque assatius ora,
Et sua dicendo faciet, solusque per omnes
Ibit personas, & turbam reddet in uno.
Ant magnos heroas ager, sensiens rogatas.
Omnes fortuna vultus per membra reducet,
Æquabique choros gestu, coque videre
Præsentem Trojam, Priamumque ante ora cadentem
Quodque ager, id credes superfactus imagine veri.*

P. Ovid. epist. Helena Paridi:

*Ab quoties digitis, quoties ego testa notavi
Signa supercilio fene loquente dari?*

Et lib. 1. Amor. eleg. 4.

Me spectata, natuque meos, vultumque loquacem.

Et lib. 2. Amor. eleg. 5.

*Sermonem agnovi, quod non videretur, egentem;
Verbaque pro certis visa valere notis.*

Rectius multo in antiquo codice:

*Sermonem agnovi, quid non videretur amanti?
Verbaque pro certis justa valere notis.*

Dixerat proxime ante, referens gestus scenicos ad convivii privata:

*Non oculi tacere tui, conscriptaque vino
Mensa, nec in digitis litera nulla fuit.*

Lib. 3. eleg. 10. Amor.

*Quid juvenum tacitos inter convivii nutus,
Verbaque compositis dissimulata notis?*

Lib. 1. de Arte amandi:

Multa supercilio, multa loquere notis.

Q. Ennius in Annalibus, ut vult Isidor. l. 1. Etymolog. cap. 25.

*Datarum dat sese, & communem facit,
Alium tenet, alii adnutat, alibi manus
Est occupata, alii pervellit pedem,
Alii dat digito literas.*

Licet Festus lib. 1. in admittat, Nævio in Tarentilla adscribat. Dixi plura ad illud Claudiani lib. 2. in Eutropium, quæ hic nihil opus repetere:

*Quis magis enodes laterum detorqueat artus,
Quis voci digitos, oculos quis moribus aptet.*

Distique sales, quod perfringerentur oblique nonnulli cives, dicam ad cap. 9. hujus libri infra.

CAPUT VII.

De tragædia.

Tragædia à plerisque putatur antiquior comædia: verum *Ful. Caf. Scalig.* comoediam antiquiorem fuisse, & ex hac ortam *tragædiam* demonstrat: non tamen negat *tragædiam* prius excultam, quam *comædiam* esse. Unde nomen *tragædia* sit, inter Grammaticos non convenit. *Diomedes* lib. 3. *Tragædia*, inquit, ut quidam volunt, dicitur à *τῆς*, & *αἰς*, quoniam olim actoribus *tragicis* *τῆς*, i. e. hircus, præmium vultus proponebatur, qui Liberalibus, die festo, Libero patri ob hoc ipsum immolabatur, quia (ut ait *Varro*) depascit vitem. Et *Horatius* in arte poetica:

Carminē qui tragico vitem certavit ob hircum.

Alii putant à *σῆμα*, quam Græcorum quidam *τῆς* appellant, *tragædiam* nominatam, permutatione literarum in adversum: quoniam olim nondum personis à Thespide repertis, tales fabulas peruncti facibus ora agitabant, ut rursus est *Horatius* testis ita scribens:

*Ignotum tragica genus invenisse Camæna
Dicitur, & plaustris vexisse poemata Thespis,
Quæ canerent, agerentque peruncti facibus ora.*

Ex quibus versibus intelligimus, hunc *Thespi* primum pensiles scenas in plaustris circumegisse, addidisseque nudis oribus faciem pro persona. Alii à *τῆς* arbitrantur, propterea quod olim vinum dictitabatur *τῆς*, à quo *τῆς* hodie quoque vindemia est: quia *Liberalibus* apud Atticos, die festo Liberi patris, vinum cantoribus pro corollario dabatur, cujus rei testis est *Lucilius* in 12. Hactenus *Diomedes*. Alii etiam alias quasdam etymologias adferunt, quas hic omitto. Non tamen repudianda videtur *Isiaci* veteris Commentatoris Græci conjectura, quæ etiam *Aldo Manutio* Pauli F. placet. Is enim *tragædiam* primum *τῆς* dictam putat, quasi *τῆς*, quod esset aspera cantilena, quæ res asperas, difficiles complecteretur: postea vero usum hoc nomen, ut multa alia, corrupisse, & pro *τῆς*, dixisse.

Est autem *tragædia* heroicæ fortunæ in adversis comprehensio: vel narratio & actio representans negotia gravia, & res magnas, & eventus atroces, collata in personas ad hæc negotia idoneas, heroum & Regum, imago vitæ honoratæ, & potentis, atque principatus in terri. *Ful. Caf. Scaliger* definit hoc modo: *Tragædia* est imitatio per actiones illustri fortunæ, exitu infelici, oratione gravi metrica. Hujus species à loco duæ sunt, *Græca* & *Latina*, quæ fuit *prætextata*, qualis erat *Nero Seneca*. Ab argumentorum vero generibus diversæ sunt: nam *Callias Atheniensis*, qui major natu quam *Stratis* fuit, *tragædiam* fecit, quam *Grammaticam* nominavit: propterea quod & literis & sonum ducebat, & argumentum. Nam *chorus* nihil aliud quam saltatio fuit, ex nominibus, & sonis, & temporibus, & rhythmis elementorum. Alia species continet *satyros* mistos heroibus, ita ut etiam severis hilariora miscantur, cujusmodi *Polyphemus* extat in Euripide. *Menedemus* Philosophus hoc in genere poematis primas tribuit *Sophocli*, & *Achæo*. De *tragædia* utilitate notanda *Timoclis* comici verba, qui ait, apud *tragædiam* totius vitæ & conditionis esse exempla, atque documenta. Nam si pauper es, inquit, inopiam ferre discas à *Telepho*; si filii ante diem pereunt, à *Niobe*: si furor arripuit, furorem sedare discas ab *Alcæone*: si oculis captus, à *Phinæo* cæcitatem, ut à *Philottete* claudicatam: sic ab aliis alia æquo animo ferre discas: omnia enim majora, quam quæ patitur infortunia, qui aliis accidisse contemplantur, suas ipsius calamitates æquius, faciliusque ferre consuevit. Est etiam apud *Athenæum* legere, quæ documenta ex *tragædiis* habere possimus, lib. 7. & nonnihil apud *Aristotelem* in Poëtica. Verum de *tragædiis* paulo post plura dicemus.

CAP. VIII.

De comædia, & ejus atque tragædia differentia, de cothurno, item & socco.

Sequitur inter scenicarum ludorum species *comoedia*, quam quidem reliquis antiquiorem fuisse *Ful. Caf. Scalig.* sentit. Dicta est *comoedia*, quemadmodum scribit *Diomedes* *δοτὶ καμῶν*. *Κάμῶν* enim appellantur pag. 1. conventicula rusticorum. Nam juvenus (ut ait *Varro*) Attica circum *vicos* ire solita fuit, & quæstus sui causâ hoc genus carminis pronuntiabat. aut certe à *viciis*. Nam posteaquam ex agris Athenas commigratum est, & hi ludi constituti sunt, sicut Romæ *compitalitii*, ad canendum prodibant, & ab urbana *καμῶν* & *αἰς* *comoedia* dicta est: vel *δοτὶ καμῶν*, i. viculis, quod ea humilium domuum fortuna comprehendatur, non ut in *tragædia* publicarum, regiarumque, vel *δοτὶ καμῶν*, i. commensatione, quod olim in hujusmodi fabulis amantium juvenum *καμῶν* agebantur. Hæc *Diomedes*. Alii eam dictam volunt *ἐπὶ ἐν ταῖς ἰδοῖς ἐκίμαζον*, quod in viis lascivirent, & petulanter luderent. *Ful. Caf. Scaliger* lib. 1. Poët. ubi multa & rara de *comoediis* & *tragædiis* in medium affert, *comoediam* dictam esse ait

ait *παρὰ τὴν ἰδὴν καὶ τὰς κόμας* quod juvenut opera sua absoluta, & largiori cibo reſecta, vacui temporis otio, atque licentia noctis abuſa, ſecura imperiorum, vel heri, vel patroni, vel parentum p̄r pagos (nondum enim in urbes convenerant) diſcurreret. Qui mos cum ipſo nomine ſimul ad Romanos deductus eſt. Inde *luſus*, quos vicatim exercerent, apte *comœdiam* dixere: quoniam non in paſcuſ, aut in arvis, aut ad tumulos, aut ad aras canerent. Quemadmodum vero in cæteris quoque ita uſu venit, ut tempus artium ſit, & lima, & lex, politioribus deinde ſæculis in artem redacta, certisſque limitibus præſcripta eſt, itemque conſtituta loca & tempora, in quibus ageretur. A Græcis ad Romanos tranſiit.

Eſt igitur *comœdia* privata civilisſque fortunæ, ſine periculo vitæ comprehenſio. Donatus: *Comœdia eſt fabula, diverſa inſtituta continens affectuum civilium, ac privatorum, qua diſcitur, quid ſit in vita utile, quid contra evitandum.* Cicero *comœdiam* eſſe ait *imitationem vitæ, ſpeculum conſuetudinis, imaginem veritatis.* Jul. Cæſ. Scaliger ſic definit *comœdiam*, quod ſit *pœma dramaticum, negotioſum, exitu latum, ſtylo populari.* Cæterum *comœdia* duplex aſſertur differentia, altera ſumpta à temporibus, altera ab argumentis. Differentia à temporibus ſumpta hæc eſt, quod alia ſit *comœdia vetus*, alia *media*, alia *nova*. Vetus dicitur ea, quæ primum in uſu fuit, eo videlicet tempore, quo ſummum imperium penes populum fuit. Idcirco licuit illius ſæculi Poëtis *riſum aucupari* ex quocunque genere jocorum, ſive ii tale, ſive acerbitate aſperſi eſſent. Non enim æquo ſolum, ſed etiam libenti animo audiebat populus, quæ in iudicium iniquitatis, *Prætorum* mala, vel facinora, vel eventa, pravorum civium corruptos mores dicta jacerentur. Id tum impune fuit *maledicis Poëtis*, quaſi malæ famæ metu deterriſi, componerent animos avios à virtutibus, atque appellerent ad frugem bonam. Graſſabatur ergo ea *licentia* in omnes ordines, ætates, ſexus, conditiones impune: idque non in tranſcurſu tantum, ſed integro ſabularum tractu, ac primario ſtudio. Quod in *Ranis*, & in *Nubibus* conſtat *Ariſtophanis*. Vexatio autem illa, tametiſi ſparſim, atque ut ſeſe res daret, exercebatur: ipſi tamen choro potiſſimum eſt attributa. Habuit autem hæc quoque vetus, *ætates duas*. Quippe ſub *Sannyrione*, cujus nomen primum inter priſcos celebratur, inconditæ partes, ac perſonarum introductiones, neque lex erat earum numero poſita. Primum ſerunt *Crænum* & partes diſtinxit, & actus diſpoſuiſſe, & ad tres tantum perſonas numerum adſtrinxit ſe, neque tamen ab eo tam exacte hanc operam poſitam, quam ſtudioſe ſuſceperat: perfectam poſtea ab *Ariſtophane*. Attriſis deinde populi opibus, reducæque illius infana & licentia & inconfantia ad tyrannicam paucorum libidinem, continuit Poëtas metus potentiorum in officio bene dicendi. Quocirca ſublatus *chorus* fuit: cujus illæ videbantur eſſe præcipuæ partes, ut potiſſimum, quos liberet, laderet. Quare cum cætera nihil mutata eſſent, manſit ſpecies quidem prior, parte tantum deſiderata: Unde *mediæ* nomen ortum eſt: non tunc quidem, ſed poſteaquam novæ *comœdiæ* appellatio fuit inſtituta: inter quam & veterem illam, quæ intercederet, *piſion* fuit nominata. Interceſſit autem & tempore, & forma: quando neque hujus, neque illius faciem repræſentaret: tempore quoque poſterior fuit ſuperiore, & poſtrema prior. Quippe nova ſub *Alexandro* florere cœpit, cujus ætas *oligarchiam* ſubſecuta eſt. *Chori* autem loco *παρὰ τὴν* quadam ſiebat, in quibus aliorum Poëtarum dicta, ſcriptaque ſine maleficii crimine, aut penæ ſuſpitione irridebantur. Diſert autem à veteri *nova* multis modis: potiſſimum vero compositione. Aſtrictior enim certis legibus tam ad argumenta, quam ad diſtentionem. Non enim ridicula *dramata* in nova, ut ex qualibet materia riſum captet. Quinque partitionibus ſecta, tibicinem interſerit. Vocabula nova non fabricat ad riſum, aut ad cavillum. Et populari ſermoni de medio ſumpto propior nova fuit apud Græcos. Neque excurrit *nova* ad alios verſus, ſolis jambicis, aut trochaicis contenta. In *veteri* multas carminum ſpecies videmus. Ortam tamen ex antiqua novam ſatis apparet ex iis, quæ veteres memorie prodidere. Ajunt enim *Ariſtophanem* ſcripſiſſe fabulam *Cocalum*, cujus ſilum fuerit amuſſis, & regula *Menandro*, atque *Philomeni* ad novam *comœdiam* commiſcendam. Hoc unum genus Latini quanquam amplexi, atque imitati ſunt: tamen ſecundum ætates *comœdia* modos quoque à temporibus notare: quæ eis differentias non à ſpecie, ſed à ſtylo conſtituerent. Itaque veteres fabulas *Livii Andronici* dicimus, *Pacuvii* medias, *Terentii* novas, quia hic poſtremo ſæculo, ille priſco, *Pacuvius* medio natus eſſet. *Andronicus* enim primus dedit fabulam, quam Græcorum more docuit hiſtriones, ita ut eſſet in ſcena ipſe, atque eos caſtigaret. Nec abſtinuit tamen nova Romanorum à cenſura, atque animadverſione vitiorum, ut ſæpe eſt apud *Plautum*. Romanus auſus eſt emollire opicam ſeveritatem, ac nomina ſimul cum moribus inferre in ſcenam è Latio, & deducere in feſtos ludos. Unde orta fuere genera fabularum, ab ornatu veſtitive, quem gererent, nominata. Nam quemadmodum Græcis *palliatas*, à gentis veſte vocabant, ita à Romana toga, *togata* dictæ ſunt. Latinarum igitur ſpecies hæ: *nobiliores*, quæ à perſonis primariis *prætextatæ* appellabantur. Erat enim *prætexta* Magiſtratum toga, cui purpura prætexebatur. *C. Meliſſus*, qui fuit ab Auguſto præfectus bibliothecæ in porticu *Oſtientiæ*, edidit novum genus togatarum, quas *trabeatas* appellavit: quemadmodum legimus in lib. de Clar. Gramm. Minus nobiles, in quibus *ſenatores* privati cum togis introducebantur. Ultimum genus capiebat humilem fortunam, popularium negotiorum cum tunicis tantum, quæ tamen haudquaquam tunicatæ eadem ratione, ſed ab habitaculis nomen adeptæ ſunt. Igitur *tabernaria*, quod cum tabernis ſcenæ diſponebantur. Fuit autem ab his diverſum genus *Atellana*, ab Atella Oſcorum oppido, natura omnium maxime & jocofa & dicaci. Quare cum facetias ſuas in theatra mu-

nicipii intulissent, id gratiæ sunt assequuti, uti in Urbem quoque transferrentur. Nihil enim præter risum aucupabantur, etiam in ipsa verborum acerbitate. Cujusmodi fuit in versu illo, quem recitat *Suetonius* in Tiberio, cui olido, hirsutoque seni oris obscenitas esset exprobrata. versus fuit:

Hircum vetulum capris naturam figurare.

Quibus verbis fortasse subest stimulus, ut *capras* nominaret: quod ille in *insula Capreis* agebat. Romani igitur inter serias Reipubl. tractationes ad animorum refectionem, minimè turpe putarunt in vicinorum abire mores. Aded verò placuerunt, ut tametsi omnia obscena erant, *persona, res, oratio*: tamen occæptæ sint sententiæ dicaces à civibus agi per joca verbibus inconditis jactata. Quod genus poematis, quia ei deerat multum ad justam *Atellanæ* magnitudinem, tanquam pars toti conveniens, insertum fuit postea in *Atellanas*, atque ex eo facta *exodia*, quæ causa fuit, ut ii, qui agerent *Atellanas*, neque histrionum numero adscriberentur, neque tribu amoverentur. Ab argumentis etiam possumus agnoscere differentias: sunt enim amatoriaræ totæ, ut *Andria*: calumniatoriaræ, ut *Nubes, Rana*: civilis fortunæ & morum, ut *Thesaurus, Captivi, Aulularia*: eventa, ut *Phasma, Arcturus*: fallaciose, ut *Miles, Pseudolus*. Alia quoque ratione distinguuntur. Alias enim turbulentas & negotiosas agnoscimus, qualis *Adelphi*: has motorias dixere. Alias sedatioras, quas *statarias* idcirco vocant, quod in iis non ita discurritur. Talis est *Hecyra & Asinaria*. Aliæ hilares & conviviales sunt: cujusmodi *Bacchides*. Hæc de *comædia* speciebus & differentiis *Julius Caesar Scaliger*. Jam verò etiam quid inter *comædiam* & *tragædiam* intersit, videamus: differunt autem quinque modis potissimum. *Primo*, materia, hoc est, rebus ipsis: nam in *comœdia* amores fere & virginum raptus: in *tragœdia* luctus, exilia, cædes introducuntur. In *comœdia* sunt sales & risus: in *tragœdia* perturbationes. *Secundo*, differunt personis: nam in *tragœdia* sunt Heroës, Reges, Principes, &c. In *comœdia* privati homines, & mediocris tantum fortunæ. *Tertio*, dictione, sive stylo: nam in *comœdia* verba sunt non tam atrocía, aut significantia, ut in *tragœdia*, in qua affectus atrociores regnant quos asserunt res grandes: in *comœdia* autem mitiores affectus sunt. *Quarto*, exitu: nam in *comœdia* exitus sunt jucundi & læti: in *tragœdia* tristes & funesti, & fortunarum miserabilis commutatio. Illorum exemplum est in *Odyssæa*, horum in *Iliade* Homeri. *Quinto*, differunt propria nota in theatro: nam *comœdia* focco utebatur: *tragœdia* verò cothurno. Erat autem *cothurnus* calcamentum quadrangulum, quod utrivis pedi æque accommodari poterat, aded crassum, ut ejus accessione Heroum magnitudinem æquatam prodaret. Heroas enim omnes mira fuisse proceritate legimus. *Soccus* verò erat calcamentum humile, populo commune, à Thracibus acceptum. Quales porro ordines & differentie personarum in *tragœdia*, quales in *comœdia* fuerint: qui item gestus & vestitus singularum, docet *Julius Caesar Scaliger* libro 1. Poët. cap. 13. 14. & 15. unde desumi possunt. Quædam etiam habet *Lilius Gregorius Gyraldus* Dialogo 6. Historie Poëtarum.

AD CAP. VII. & VIII. PARALIPOMENA.

Tragicorum primus quis? ornatus, sceptrum & cothurnus, comicorum soccus.

Tragædiæ (quæ Græcè *θραγῆδία*, Latine *fabula*, censetur. Donat. in prolog. Adelphor.) primum manus fuit, deorum laudes simplici choro canere. quod quis primus instituerit, incertum omnino est, & inexploratum, quippe Donatus ad Homerum ejus carminis genus trahit, tanquam ad inventorem, qui omnis poetice largissimus fons, tragicis carminibus exempla præbuit, & velut quadam suorum operum lege præscripsit. *Iliadem* insar *tragædiæ*, & *Odyssæam* ad imaginem *comædiæ* fecisse monstratur. Plato vetustissimum Atheniensium inventum esse assererat in *Alinoe*. De cuius progressu hac à Diogene Laërtio notata dignissima habentur l. 3. in vita ipsius Platonis. *ἡ ἀρχὴ τῶν παλαιῶν ἐν τῇ τραγῳδίᾳ ποιεῖσθαι μὲν ὁ χρεὼς διεδραματίζειν, ὅστις ἢ θείας ἢ ἀνθρώπων ἐξ ὧν ὑπερ τὴν ἀναπαιδευτὴν τὸν χρεὼν, καὶ δεύτερον Αἰσχύλῳ, τὸν ἢ πρὶ τὸν Σοφοκλῆς, καὶ συνεπλήρωσαν τὴν τραγῳδίαν. Nam ut olim *tragædiam* prius quidem chorus solus agebat, postmodum verò *Thepsi* unum invenit histrionem, ut chorus interdum requiesceret, secundum vero postea *Aischylum* adjecti, & tertium *Sophocles*, atque in hunc modum *tragædia* consummata est. M. Fab. Quintilian. lib. 10. cap. 1. *Aischylum* repetitorem *tragædiæ* esse contendit. Incertus tamen poeta in Anthologia lib. 1. cap. 67. epigram. 22. *εὐρεν* invenit, inquit:*

Ἐὐρετὴν τραγῳδαίου χορὸν πολυχῆρα φωνῶν.

Euterpe tragici chori multitudinem vocem.

Denique Q. Horat. in Arte poetica, & ejus interpretes, diversum quiddam ab istis sentit:

Ignotum tragica genus invenisse Camæna

Dicitur, & plausibus vexisse poemata Thepsi,

Quæ canerent, agerentque peruncti sacibus ora.

Quæ de nitidiori cultiorique ornatu intelligi debere docet *Julius Cæsar Scaliger* poët. lib. 1. cap. 6. *Aristoteles*, in lib. de poetica, & ex eo Critici, quos non exscribo. Adt ad Suidam in voce *τράγωδια*, ac si dicas *quadriloquium*. Nam tragici initio non simplici aliquo carmine, sed quadruplici certabant fabula, singulis annis quatuor, *Dionysii*, *Lenæis*, *Panathenæicis*, & *Chytris*.

Ornatus tragicorum actorum fortunæ eorum respondebant, qui in scenam inducebantur, erant quippe illi principes, reges, exercituum duces, clade aliqua insigni affecti, aut pristina dignitate dejecti, ob id *tragædiam* ipsam coronatam depingebant, & sceptrum manum ornabant: quod miror à nullo animadversum. P. Ovid. lib. 3. Amor. eleg. 1.

Venit & ingenti violenta tragædia passu,

Fronte coma torva, palla jacebat humi.

Lava manus sceptrum late regale tenebat,

Lydiis apta pedum vincula cothurnus erat.

Et ibidem loci ipse Ovidius ad elegiam & *tragædiam*:

Altera me scepro decoras, atque cothurno,

Jam nunc contracto magnus in orbe sonor.

Et lib. 2. Amor. eleg. 18.

Sceptra tamen jumpsit, curaque tragædia nostra

Crevis; & huic operi quamlibet aptus eram.

Risit Amor, pallamque meam, pictoque cothurnos,

Sceptraque privata tam cito sumpta manu.

Cl. Claudian. de consul. Manlii Theodori ad finem:

Alte gradatur majore cothurno.

M. Manil. lib. 5. Astronomic.

Quinetiam tragico præstabit verba cothurno.

Atque ut grandiores essent, Regumque similes magis actores, alte sublevatos calceos, id est, cothurnos induerentur. C. Plin. lib. 37. cap. 2. de Sophocle: *Quod quidem miror in tanta gravitate cothurni.* Fallitur tamen Isidorus lib. 19. cap. 34. qui putat solis tragœdiis convenire cothurnos, nam & puellarum erant, quas grandiores videri volebant, & viatorum, ut à ludo defenderentur, & venatorum, ut infra hoc opere diceretur. Frequentior tamen usus voluit tragico esse gestamina. Ennodius Ticinensis præfat. 8. lib. 1. carm.

Nec mea grandifono flammantur corda cothurno.

Terent. Maurus lib. de metris:

Et qui cothurnis regios altus levat.

Q. Horat. lib. 1. sat. 5.

Non illi larva, aut tragicis opus esse cothurnis.

Sidon. Apollinar. lib. 8. epist. 11.

Socios ferre cave, nec ut solcat,

Laxo pes natet altus in cothurno.

Ut hos alte elevati, & subtrati decebant calcei, quo melius exprimerent heroum non gestus modo, sed corporis habitum, ita comicos, pedestris sermo, humiles calcei ornabant. L. Apuleius lib. 3. Floridor. *Fota non infra socum, seria non usque ad cothurnum.* Lepide de villis suis C. Plin. Ju-

nior, lib. 9. epist. 7. Itaque illam tragœdiam, hanc appellare comœdiam soleo: id est, quod quasi cothurnis, hanc, quod quasi soculis sustinetur. Et ob hoc comici planipedes dici possunt, quod si cum tragicis conferantur, videantur plano pede agere, & exalteati à L. Seneca epist. 8. comœdi vocantur. Joan. Brodæus lib. 2. Miscellaneor. cap. 18. Claudian. lib. proxime citato:

Cui plectro pulsanda chelys, qui pulpita socco Personat.

D. Aufon. Eidyll. 4.

Per urris pulpita socco.

Terentian. Maurus loco jam laudato:

Sed qui pedestres fabulas socco premunt.

Utrumque scribendi genus conjungunt, soccum & cothurnum, id est, comœdiam, & tragœdiam, autores antiqui. idem Claudian. lib. 1. in Eutrop.

Qua socci superent risus, luctusque cothurni.

Aufon. etiam Eidylio citato:

Socios, aulaque Regum.

M. Martial. lib. 8. epigram. 3.

An juvat ad tragicos soccum transferre cothurnos,

Horat. de Arte poetica:

Hunc socci capere pedem, grandesque cothurni.

C A P. I X.

De partibus comœdiæ, & tragœdiæ.

His in genere hæcenus de comœdiæ & tragœdiæ expositis, partes etiam earum videamus. Partes comœdiæ alix legitima, vel primaria sunt, alix accessoria, alix attinentes, quas Philosophi circumstantes nominant. Primaria partes sunt quatuor, *protasis*, *epitasis*, *catastasis*, *catastrophe*: has enim numerat *Julius Caf. Scaliger*, cum cæteri plerique omnes *catastasin* omittant. *Protasis* est, in qua proponitur & narratur summa rei, sine declaratione exitus: ita enim argutior est, animum semper auditoris suspensum habens ad expectationem. *Epitasis*, in qua turbæ aut excitantur, aut intenduntur. *Catastasis* est vigor ac status fabulæ, in qua res miscetur in ea fortunæ tempestate, in quam subducta est. *Catastrophe* est conversio negotii exagitati in tranquillitatem non expectatam. Harum partium communes portiones majores *actus* dicuntur, verum non penitus, neque semper. *Actus* enim quintus interdum non est pars *catastrophes*, sed æqualis ei, simulque cum ea fortitur & initium & finem. Eodem modo & *protasis* non semper in primo: in secundo enim actu est apud *Plautum* in *Milite glorioso*. Est autem *actus* pars actionis, sive actæ fabulæ, cum videlicet omnibus personis scena deseritur: & interim chorus aut tibicen populum delectat, quod cum videmus, finitum esse actum agnoscimus. Debet autem omnis fabula non plures neque minores quinque actibus continere, ut præcipit *Horatius* in Arte Poëtica:

Neve minor quinto, neu sit productior actu

Fabula, quæ posci vult, & spectata reponi.

Actum minores partes sunt *scenæ*, quæ sunt mutationes rerum & personarum in actibus. Et quia plures uno actu in *scenam* reduci possunt, ideo non habent singuli actus definitas *scenas*. De scenis hoc præcipitur, ne plures personæ in *scenam* recipiantur, quam tres, juxta *Horatii* versum:

Nec quarta loqui persona laboret.

Nam etsi tertia persona, paucissima tamen loquitur, & ferè aliorum dicta ex insidiis suscipit, & occultè respondet. Atque eadem partes sunt etiam *tragœdiæ*.

Accessoria partes sunt, *argumentum*, *prologus*, *chorus*, & *mimus*. *Argumentum*, sive *πελοχὴ* summam totius fabulæ breviter recitat. Et hæc nova res est, neque necessaria, nisi iis in fabulis quarum *prologus* aliud agit, neque in *protasi* continetur. *Prologus*, prænarratio quædam est, in qua Poëta rem suam agit. Hic autem non est uniusmodi. *Alius* enim argumentum narrat, aut Poëtæ consilia in fabulis, & hic dicitur *προδιδίκα*. *Alius* commendat populo fabulam, vel Poëtam, Græcè *εὐχαριστῶς*. *Alius* est *ἀναρχικός*, quo aut refelluntur objectiones advariariorum, ut in *Andria*, aut etiam regeruntur crimina, aut populo gratiæ referuntur. Et hic *prologus* in reliqua comœdia nullum locum habebat, nec ad reliquam fabulam pertinebat. Novum & rarum est, quod *Plautus* *Mercurium* in *Amphitruone* fecit agere *prologum*: qui tamen magnam deinde fabulæ partem expedit. *Chorus* pars est inter actum & actum: vel, pars est post actum introducta cum concentu. Dicebatur autem *chorus* multitudo canentium & saltantium cum tibicine: primum quidem circa aras Deum. *Virgilius* lib. 6. *Æneidos*:

Ille chorum simulans, euntes Orgia circum

Ducebat Phrygius.

Quo in loco *Servius* ait, chorum esse multitudinem in sacra collectam. Et in *Georg.*

Omnes quam chorus. & socii comitantur orantes.

Chorus, inquit, proprie est coëvorum cantus, atque saltatio. Solebant enim *aras Liberi* patris, Deorumque cæterorum gyrare canentes, atque saltantes. Et primum ex *choro* subducta est una persona, quæ respondens alternis ipsi choro, ampliavit *rem Musiam*. Deinde altera, tum tertia, postmodum quarta, tandem plures personæ. Nam in choris numerus personarum non est præfinitus. Omnes enim in voce quasi consilia loquentes, concentum in unam personam formabant. Constat *chorus* tam viris, quam mulieribus, ut ex Troade *Seneca* apparet. Tamen id observari solitum erat, ut si *mas* laudandus esset, viris: si *fæmina*, feminis chorus confaret. Præterea, quicquid caneatur, ad argumentum fabulæ, maxime ad actum ipsum, quem distinguebat, oportebat pertinere, auctore *Horatio*:

Actoris partes (inquit) chorus officiumque virile

Defendat, neu quid medios intercinat actus,

Quod non proposito conducatur, & hæreat apte.

Cæterum distinguebantur Græcis actus *choro* in *orchestram* ascendente. Latinis verò, qui *choro* carebant mimis, personificatione de proscenio in *scenam* redeuntibus. Plurima de *choris* habet *Julius Cæsar Scaliger* lib. 1. Poëtices, cap. 11. quæ cum ad Græcos potissimum pertineant, hic prætermisimus. De *mimis* etiam ante diximus.

Attinentes, sive *circumstantes* partes sunt, *titulus*, *modi*, *cantus*, *saltatio*, *apparatus*. *Titulus* est inscriptio nominis, non à tutando, ut ait *Varro*, sed *παρὰ τὸ τίεν*. *Honor* enim & *titulus* idem. Nomen dico tam authoris, quam fabulæ. Quod non pronuntiabatur tantum ab eo, qui modos faciebat, sed etiam proponebatur in proscenio. Ajunt quidam, si fuisset vetus *Græca fabula* authoris novi opera edita Latine, fabulæ nomen præponi solitum. Sin esset aliter, authoris nomini fabulæ nomen postponi, quo attentior esset populus ad audientiam ex veteri opinione. *Argumentum* autem ipsum sub titulo etiam proponi solitum, descriptum grandibus literis, arbitratus *Scaliger*, atque inde illud quoque argumenti genus excogitarunt, ex cujus versuum capitibus *fabulæ nomen* legeretur.

Modi sunt, quos *Aristoteles* μετοπίαν nominat: hoc est, *modulatio*, *mensura*, aut *harmonia cantus*, cum affectibus *comædiæ* congruens, quæ authori indicabat, quam vocem in agendo sequi deberet, *humilemne*, an *elatum*: *irata* *an* *tristem*. Aliàs, ut volunt, Græcè *νῆμα* dicebatur, quod statam intendendi cantus rationem, seu legem transcendere non liceret, sicuti jam quoque secundum mensuram, aut tactum cantus gubernatur. De *saltatione* & *apparatu* capite sequenti agemus. Et hæc quidem partes *comædiæ*.

Tragædia neque hoc *argumentum* habebat, neque *prologum* separatim, sed in persona aliqua ad fabulam pertinente. Habet autem *tragædia* chorum, quem nunquam amisit, & loco *mimi* satyrum. Cantorum quoque communem cum *comædiæ* partem habet, & *titulum*, cum *saltatione* & *apparatu*.

AD CAP. IX. PARALIPOMENA.

Quam varii stemicorum ludorum cantus, isodium, embolum, exodium, sales, disterium.

De partibus legitimis sive comædiarum, seu tragædiarum, supra quam par esset, verbosius Grammatici. Tantum hoc loco revocandum lectori in mentem, à *Josepho Scaligero* antea observatum, præcipuum in actibus istis cantorum rationem habitam, nam vel in initio caneant, *æroδ* hoc est, *introitus*, dictus hic cantus *Julio Polluci* lib. 14. *Onomastic.* cap. 15. vel in medio, ut chorus requiesceret, & cantiones has *ἐμβόλα* appellabant, quasi *inserta*. Nam *embolum* axem immissum significat, quo tota curvus coagmentatio firmatur, ita intermedio illo cantu spectantium, audientiumque animi reficiuntur, & ad audienda, quæ insequuntur, parantur. Unde *embolaria* mulier apud *C. Plinium*. Denique in fine dramatis *ἐξόδια* caneantur. *Festus* lib. 5. exponit exitum. *C. Sueton.* in *Domitiano* cap. 10. *Occidit & Helvidium filium, quod quasi stencio exodio, sub persona Paris & Oenones, divorcium suum cum uxore tractasset.* Estque cujuslibet rei quasi finis. *Varro*, τὰς μὲν *ἐντρίχας*.

Quod caperas modo in via

Narrare, ut ad exodium adducas.

Apud eundem in *Hecatombe*, in *exodium vite*. *Jul. Firmic.* *Maternus* l. 6. *Matheos*: Cum effeminati corporis mollitie cines efficiunt, & qui veterum fabularum in senis, sape saltantes imitantur exitus. *Vetus scholiastes D. Juvenal.* ad v. 175. sat. 3. *Exodiarius* apud veteres in fine ludorum intrabat, quod ridiculus

foret, ut quicquid lachrymarum atque tristitia cõgessent ex tragicis affectibus, hujus spectaculi risus detergeret. Hujus & *Lucilius* meminuit:

Principio exitus dignus, exodiumque sequetur.

Ipsæ Juvenal. *ibid.* loci:

- - Tandemque redit ad pulpita notum

Exodium.

Et sat. 6. v. 71.

Urbicus exodio risum movet Atellana

Gestibus Autonoe.

In principio conciliandis auribus, revocandis animis & *trædio* liberaudis audiebatur *exodium*, sed procedente tempore, in vitium libertas excidit, ut verba *Horatii* usurpem. Utriusque exempla passim, prioris quidem apud *Calliodorum* lib. 4. *epist.* ult. *Mimus* etiam, qui nunc tantummodo derisui habetur, tanta *Philistionis* cautela repertus est, ut ejus actus poneretur in literis, quatenus mundum curis edacibus astuantem, latissimis sententiis temperaret. In margine erat, latissimis sententiis repararet. Efficaciori, ut puto, sensu. Interim hic est ille *Philistio*, qui imperante *Tiberio* clarissimus in Urbe fuit. Ex *Eusebio* in *Chronic.* meminere alii scriptores. *D. Hieronym.* *Apolog.* contra *Rufin.* Quasi *mimum Philistionis*, & *Lentuli*, ac *Marulli* stropham elegantem sermone conficiam. *Ammian.* *Marcellin.* lib. 30. Et *judices* patiuntur interdum doctos ex *Philistionis* & *Æsopi* cavillationibus, quam ex *Aristidis* illius justis, & *Catonis* disciplina producat. *Martial.* lib. 2. *epigr.* 42.

Mimos ridiculi Philistionis,

Et convivia nequiora vita.

Ad exordium redeo, quod in amaram carpendi consuetudinem ex laudabili & jucundo officio abiit. T. Liv. l. Decad. l. 7. *Ridicula intexta versibus, quæ juvenis inter se more antiquo saltare cepit, eaque conservata sunt fabulis postimum Atellanis.* Et de hoc ritu intelligendus Cicero in Paradoxis: *Histrion si paulo se moveat extra numerum, aut versus pronuntiat, est una syllaba longior, aut brevior, exsultat.* Versus ille est distichium. Furius Bibaculus apud Macrobius lib. 2. Saturnal. cap. 1. *Jocus in oratione non exstat, mihi ex libro Furii Tibullus notus est, & inter alia ejus distichia celebratur, jocos hoc genus veteres, nostri distichia dicebant.* M. Varronis versus, corrupti in codice Nonii cap. 2. sic legantur:

Quam mobile, neque orthopallia attulit psalteria,

Quibus sonant in Græcia exodia,

Qui fabularum collocant exodia.

Distichia hæc seu joci, quos petulantes mimi ingerebant, sales exponi possunt. Claudian. libro toties jam laudato:

Qui latis risum salibus morisse facetus.

Martial. l. 10. epigr. 9.

Et multo sale, nec tamen protervo.

Ho. at. lib. 2. epist. 2.

Carminum tu gaudes, hic delectatur jambis,

Ille Bionis sermonibus, & sale nigro.

M. Manilius lib. 5. Astronomic.

- - - petulantia corda

Et sale mordaci dulces quærentia risus.

L. Seneca in epigrammatis:

Quare tolle jocos, non est jocus, esse malignum,

Nunquam sunt grati, qui nocere sales.

Cantores isti in duplici usu, vel ut ad psalterium viros præcipue autoritatis lacerarent. Jul. Paulus l. 10. lib. 5. Recept. sententiar. tit. 4. *Psalterium, quod vulgo dicitur canticum, in alterius infamiam compositum, & publice recitatum, tam in eos, qui cantaverint, quam in eos, qui composuerint, extra ordinem vindicatur: Vel ut catum dimitteret. Horat. in Arte poetica:*

Si plausoris eges aulae moventis, & uque

Sessuri, donec cantor, vos plaudite, dicat.

C A P. X.

De ornatu scenæ, atque saltationibus.

Quid *scenæ* fuerit, & unde appellata, diximus capite hujus libri 4. *Cassiodorus* scribit, *scenam* appellari eam theatri portionem, quæ inter duo protendatur cornua: quanquam prius non ferè aliud *scenæ* erat, quam veluti tentorium ab rusticis inumbrationis causa excitari solitum. Hæc cum primum è ramis ac frondibus constitueretur, cum racemis & corymbis: ac postea cæx cum cellis: postremum magnifice ornata sunt. Fuerunt autem tria *scenarum* genera, *Tragicum, Comicum & Satyricum.* *Tragica* *scenæ* conformabatur columnis, & fastigiis, signisque, ac regalibus instruebatur rebus. Præterea etiam palatia, regie, & turres in ea excitabantur. *Comica* privatorum ædificiorum speciem habebat, & mœnianorum. *Satyrica* ornabatur arboribus, speluncis, montibus, viridariis, & rebus agrestibus aliis in topiarii operis speciem. Varius deinde ornatus accessit, quemadmodum cap. 4. ex *Val. Max.* audivimus. Plura de *scenis*, earumque ornatu videas apud *Virgilium* & alios. De *saltationibus* jam etiam aliquid dicendum.

Saltationis rationem non fuisse veteribus vulgarem, aut contemptibilem, argumento esse multa possunt: id vero in primis, ceremonias nullas, aut spectacula paulo antiquiora fuisse, quibus non adhiberetur *saltatio.* *Est autem saltatio nihil aliud quam facultas quadam motibus ac gestibus corporis, artificio quodam, numero, & ratione factis imitandi hominum mores, affectus & actiones.* Quomodo autem hæc per numerosos motus efficeretur imitatio, unus omnium clarissime post *Aristotelem* expressit *Plutarchus*, qui in 9. *Convival.* quæst. probl. 15. *saltationem* tres partes habuisse scripsit, *lationem, figuram, & indicationem:* eo, quia tota ipsa ex moribus & habitudinibus, & quietibus constaret, perinde ac harmonia ex tonis, atque intervallis. *Lationem* dicit ipse, nil aliud fuisse, quam motionem affectus alicujus vel actionis, vel potentie repræsentativam: *figuram* vero fuisse habitudinem, dispositionemque, in quam motio, sive latio terminabatur: nempe quando saltatores quiescentes secundum *Apollinis*, vel *Panis*, vel alicujus *Bacche* figuram dispositi in corporis similibus formis graphice aliquantulum persistebant: *indicationem* autem fuisse non proprie imitationem, sed alicujus rei, nempe *terræ, coeli*, vicinorum numerosis, atque ordinariis motibus factam declarationem. Quemadmodum namque Poëtæ dum imitantur, alias nominibus fictis, alias translatis utuntur: dum vero indicant, propria nomina usurpant: similiter saltatores imitantes, figuris & habitudinibus, declarantes autem res ipsas, prædictis indicationibus utuntur. Porro vetustissima *saltatio* sine cantu fuit: deinde *cantus* est additus: postremo etiam adjuncta *instrumenta.* Saltationis autem differentiarum summæ sunt duæ, *stataria & motoria*, pro argumentis fabularum, non quod non utraque moveatur, sed quod hæc magis. A quibus species illæ deductæ sunt contentæ, *remissa, seria, molles, ridicula.* Alia vero nomina vel à regionibus *ἰωνικόν*, vel ab inventoribus *πυρρικό*, vel ab argumento subjecto *Achilles*: vel à corporis partibus *τραχυλισμός*, vel à modo motionis *μυροποισμός*, vel ab imitatione *χίτωνος*, vel ab instrumentis *πινυκίδες*, vel ab habitu *ἰνὸς πλιν, ζυμνικόν*, cum thyro, calathio, hasta, aratro, abaco, olla, &c. Summa autem genera ab uia & loco sumpta sunt duo, vulgare, quod conjugii ac sacrificii adhibebatur: & *theatrale.* Hujus species tres sunt, pro modo, numero & genere fabularum. Una in *tragœdia*, quam vocant *ἑμμέλιαν*, ea gravis est, & composita, quemadmodum vox ipsa quoque declarat. Altera est *comoedia*, solutiore licentia *κῆρυξ* dicta. Tertia lasciva, inconstans, in satyris appellata *σκικνίς*, cujus etiam meminit *Euripides*. Et hæc species rursus in alias subdividuntur, sicuti etiam extra *theatrum* multæ ac variæ saltationum species fuerunt, quarum nomina apud *Homerum, Platonem, Xenophontem, Aristotelem, Strabonem, Plutarchum,*

Galeum, *Pollucem*, & *Lucanum* reperies, descriptiones non item. *Saliantes* porro impellebant corpus, aut trahebant: idque sursum, vel deorsum, vel sinistrorsum: à quibus postea moribus componebatur simplex ambulatio, flexus, procurus, saltus, divaricatio, claudicatio, ingenuicatio, elatio, iactatio pedum, permutatio: quibus tota *saltatio* perficiebatur. Sed plura de *saltatione* hic non dicam. Plurima de ea lectu dignissima & jucundissima collegerunt præter *Athenæum* & alios *Cal. Rhodiginus* lib. 5. Antiqu. lect. cap. 3. & 4. *Jul. Caf. Scaliger* lib. 1. Poët. c. 18. & *Hieronym. Mercurialis Medicus Patavinus* lib. 2. Artis gymnasticæ, cap. 3. 4. 6. & 7. & alibi. Restat ut de *tibiis* dicamus.

CAP. XI.

De tibiis, & earum differentiis.

T*ibia*, ut Grammatici volunt, dicta quod antiquitus ex *tibiis gruuum* fieri consuevisset: quamvis etiam alia earum materia fuerit. *Ovid.* enim libro 6. *Fastor.* & *Seneca* in *Agamemnone* *tibias* è buxo: *Plinius* autem primum ex arundine omnes, deinde sacrificas è buxo, ludicras è loro, & ossibus asininis, argenteoque factas esse, lib. 16. cap. 36. perspicue demonstrat. Quem locum *Ald. Manutius* ita intelligit: quod *tibia* sacrificiorum causa è buxo semper fuerint: ad ludicras autem res primum ex arundine, deinde è loro, & ossibus asininis, & argento. *Tibiarum* multus usus apud veteres fuit, de quibus multi multa. Nos hoc loco de iis tantum dicemus, quæ ad actiones fabularum adhibebantur. Et hæ quidem non unius ac ejusdem erant generis. Primum enim alia *vetus*, alia *nova* fuit, quod ostendit *Horatius* in Arte poetica, his verbis:

*Tibia non ut nunc, orichalco vineta, tubaque
Æmula, sed tenuis, simplexque foramine paucio
Adspirare, & adesse choris erat utilis, atque
Nondum spissa nimis complere sedilia flatu:
Quo sane populus numerabilis, utpote parvus,
Et frugis, castusque, verecundusque coibat.*

Quibus verbis docet, *veterem tibiā* rebus quatuor ab ea, quæ postea inducta est, fuisse distinctam, videlicet quod *orichalco* vineta non fuerit, quod *tenuis*, quod *simplex*, quod *paucis foraminibus*. Referuntur deinde aliæ differentiæ: fuerunt enim *pares*, *impares*, *dextra*, *sinistra*, *Phrygia*, *Sarrana*. Quæ *pares*, aut *impares* *tibiæ* fuerint inter eruditos non convenit. Alii enim existimant, ab æquidistantibus, aut inæqualibus foraminibus, vel intervallis ita dictas esse: alii inter quos etiam est doctiss. *Scaliger*, *pares* *tibiās* dictas volunt, cum duæ ejusdem magnitudinis & toni modularentur: *impares* autem, cum unica tantum caneret, & cantus ille *monaulos* seu *monochordus* diceretur. Verba *Scaligeri* 1. Poët. lib. cap. 20. hæc sunt: *Monaulos* est singularis *tibia*: singulares autem dictæ sunt *impares*, geminæ *pares*, &c. Ad *dextrās* & *sinistrās* quod attinet, magis adhuc variant sententiæ. *Julius Caf. Scaliger* lib. 8. cap. indicato hæc verba sunt: Internodium radici proximū excidebant ad levam *tibiā*, quod subesset cacumini, ad dextram: quo levatum sonum gravem agnoscas, dextrarum acutum. Sic apud veteres scriptum est, at Latini ajunt, *sinistrās* acutiores, aptasque rebus ludicris: item *Sarranas*, quibus ajunt foramina fuisse æqualia, veluti ipondiacis. Non igitur constant sibi. *Spondiacæ* enim rerum gravium affines fuere. Hac de causa *Phrygiis* foramina erant inæqualia, sicuti *dactylicis*, quæ ludicris adhibebantur. *Dextrās* apud Romanos funeribus digatas quia essent graves, cum tamen in funeribus barbari acutissimis uterentur. *Dextrās* autem & *sinistrās* appellarunt ab lateribus, unde inflarentur, &c. Hæc *Scaliger*. P. autem *Victorius Variar. lect.* lib. 38. cap. 22. de iisdem prolixè agens, inter alia utitur his verbis: Vocabantur *tibiæ dextra*, quæ dextra parte oris manuque itidem dextra tenebantur, eodemque pacto *sinistra*, quæ contraria parte oris, & manus: dextris vero *sinistris* dicebatur is uti *tibicen*, qui simul ambas inflaret. Nam hoc etiam fieri solitum aliquando intelligitur ex antiquis monumentis, ut veterum Rom. nummis & lapidibus, in quibus institutum hoc incitium foret, ut *fabula* etiam, nisi fallor, acta *dextris* & *sinistris*: in qua partim *tibiarum* dextris, partim autem *sinistris* usi forent: quarum contrariarum *tibiarum* sonus sibi in cantu responderet. Hæc *Victorius*. Cum *Scaligero* fere consentit *Ald. Manutius* Pauli F. cujus verba facere non possum, quin hic adscribam. Sic autem is lib. 2. de Quæsitis per epistolam, epist. 4. *Dextra tibia* erant, quæ dextra histriones spectabant, *sinistra* scilicet spectatores. *Sinistra* contra, quæ sinistra histriones, dextra spectatores. Opinor autem, *sinistras* gravem sonum reddidisse, *dextras* acutum. *Sinistra* enim ex ea arundinis parte fiebat, quæ proxima terræ nascitur, quæ cum crassior sit, & foramen latius habeat, quam quæ longinquior à radice est, graviolem sonum reddat necesse est: *dextra* autem ex superiore arundinis parte fiebat. Testis *Plin.* lib. 16. in extremo cap. 36. his verbis: Sed tum ex sua quamque tantum arundine congruere persuasum erat, & eam, quæ radicem antecesserat, levæ *tibiæ* convenire, quæ cacumen, dextræ. Hinc legas: Acta est *tibis dextris* & *sinistris*, id est, sono acuto & gravi, *tibiis utrimque constitutis*. Ubi autem legitur, *Paribus dextris* & *sinistris*, *Sarranas* significat dextrorsum sinistrorsumque positas, quæ *pares* voca-

vocabantur, quod foran inis caverna, ut ait *Servius*, par erat: ideoque sonum parem reddebant, ut *Phrygia* impares, quod cavernam impariorem habebant, ex quo sonum reddebant impariorem: acutum scilicet partium, & partium gravem. Ex quo *Servius* interpretans illud Virgilii libro 9.

*O vere Phrygia (neque enim Phryges) ite per alia
Dindyma, ubi assueris bisorem dat tibia cantum.*

Explanat *bisorem*, dissonum, impariorem & dissimilem, juxta *Phrygiarum* tibiaram naturam, quæ hoc à *Sarranis* distabant, quod ut ait *Servius*, cavernam foraminis impariorem habebant, ut *Phrygia* distabant, quod dextræ unicuique foramen habebant, ut sonitu uniformi sonarent: *sinistræ* vero duo, quorum unum gravem, alterum acutum sonum reddebant. Quod vero *dextræ* tibiæ acutum, *sinistræ* gravem sonum reddiderint, præter *Plinius*, *Varonis* quoque testimonium extat, de Re rust. lib. 1. cap. 2. quo loco ait: *Tibias d. xtras & sinistras*, cum uno eodemque tempore sonarent, ut histriionum vocem sequerentur, alteram *incentivam*, alteram *sucentivam* fuisse: ubi per *incentivam*, *dextram*, per *sucentivam* *sinistram* intelligit. Idem paulo post: Si *Sarranæ* pares sunt, & *Phrygiæ* impares, ob foraminis æqualitatem, inæqualitatemque, quod ait *Servius*, manifesto patet *Sarranas* tam dextras quam *sinistras* esse posse: quales in *Andria Terenti* fuisse existimo, ideoque in inscriptione legitur, tibiis paribus, dextris & *sinistris*, id est, *Sarranis*. Et in *Adelphis*, ubi legitur, tibiis *Sarranis*, eandem opinor fuisse cum paribus *dextris* & *sinistris*. Et in *Phormione*, tibiis *imparibus*, explano, tibiis *Phrygiis* dextris & *sinistris*. Hanc opinionem meam id confirmat, quod nunquam reperi *Phrygiæ* aut *Sarranas* nominatas una cum paribus aut imparibus, quod indicio est, paribus, ad indicandas *Sarranas*, & imparibus, ad *Phrygiæ* satis fuisse. Illud etiam animadverti, *Sarranas* *Phrygiæ*que in una, eademque comœdia nunquam sonuisse, sed vel has, vel illas: ideoque legitur, *paribus* aut *imparibus*: nec unquam una, paribus & imparibus. Opinor etiam, ubi legitur, *Dextris* & *sinistris*, intelligendum esse non unam tantum, sed plures tibias à dextris sonuisse, *sinistrisque* scenæ: aliquando sonuisse tantum ex altera parte, quomodo legitur in *Eunuchi* inscriptione, tibiis *duabus dextris*: itaque est in scriptis libris, & recte. Quo loco dubitavi interdum, deesse *paribus* vel *imparibus*: ut ostenderet *Phrygiæ* an *Sarranæ* essent, quod in aliis dixerat: sed postea, cum neque paribus neque imparibus ibi scriptum sit, intelligi debere existimavi, pares potius quam impares fuisse: *Sarranas* scilicet potius quam *Phrygiæ*: cum æqualis sonus gravior sit, qui *Sarranarum* erat, ideoque convenientior, & Romanorum auribus jucundior. Quod autem dextræ tibiæ sint paribus, id patet ex *Heautontimorumeni* inscriptione, ubi est, *Acta primum tibiis imparibus, deinde duabus dextris*. Nam si dextræ non eadem sunt cum imparibus, sequitur pares esse. Pares autem easdem fuisse cum *Sarranis*, jam diximus. Impares igitur *Phrygiæ* sunt, à *sinistra*que sonabant. Ex quo patet, *Sarranas* modo utrinque sonuisse, tuncque dicebant, tibiis paribus dextris, & *sinistris*, in *Andria* inscriptione: modo à dextra tantum, ut in *Heautontimorumeni*, ubi ait; Deinde duabus dextris; cum dixisset jam, *Acta primum tibiis imparibus*. In *Eunuch* quoque sonuerunt tantum à dextra: dicit enim, tibiis *duabus dextris*. Ubi vero neque dextræ, neque *sinistræ* nominantur, ut in *Phormionis* *Hecyræ*que inscriptionibus, credendum est, ab uno tantum latere sonuisse: à sinistro scilicet, in *Phormione*, cum dicat, tibiis *imparibus*, à dextra autem, in *Hecyra*, cum dicat, tibiis *paribus*. Testimonio enim in *scrip*tionis *Heautontimorumeni* jam demonstravimus impares, *Phrygiæ* scilicet, sonuisse tantum à parte sinistra, *Sarranas* vero sonuisse opinor modo à dextra solum, ut in *Eunuch* & *Heautontimorumeni*: tuncque in comœdiæ inscriptione id aperte significabatur, & dicebatur, tibiis *dextris*: modo à dextra & sinistra, ut in *Andria*, ubi tanquam de re, quæ interdum variaret, *dextris* & *sinistris* dicitur. Hæc *Aldus Manutius*, ex quibus opinor satis intelligitur, quam ratio & differentia tibiaram apud veteres in fabulis fuerit. Plura alia de aliis tibiaram generibus præter *Coelum Rhodiginum* collegit *Julius Caesar Scaliger* Poëtices lib. 1. cap. 20. Sed de scenicis ludis hæcenus.

CAP. XII.

Alia ludorum divisio.

Hæcenus eam ludorum divisionem explicavimus, quæ à forma sumpta est: qua nimirum alii sunt *circenses*, alii *scenici*: jam alteram adjiciemus, quæ sumitur à fine. Alii enim *sacri* erant, alii *funebres*, quomodo ab initio divisi fuisse, *Tertullianus* libro singulari de *spectaculis* scribit. His deinde accesserunt *vorivi* & ii, qui exercitationis causa fiebant, ita ut quadrifariam ludos partiri possumus, alios *sacros* appellare, alios *vorivos*, alios *funebres*, alios *ludicos*. *Sacri* dicebantur, qui in Deorum honorem fiebant, quales erant *ludi Megalenses*, *Cereales*, *Florales*, *Martiales*, *Apollinæres*, *Capitolini*, *Romani*, *Plebeji*, *Consulares*, *Compitalitii*, *Saculares*. Hi enim singulis suis Diis celebrabantur, de quorum aliquibus, à quibus instituti sint, ita scribit *Tertullianus*: Cum promiscue ludi *Liberalia* vocarentur, honorem *Liberi Patris* manifeste sonabant. Libero enim à rusticis primo fiebant ob beneficium, quod ei adscribunt pro demonstrata gratia vini. Exinde ludi *Consualia* dicti, qui initio *Neptunum* honorabant. Eundem enim & *Consuum* vocabant. Dehinc *Equiria* Marti *Romulus* dixit, quam

quam & *Consualis* Romulo defendunt, quod ea *Conso* dicaverit, Deo, ut volunt, consilii: ejus scilicet, quo tunc Sabinarum virginum rapinam militibus suis in matrimonia excogitavit, &c. & paulo post: Dehinc idem *Romulus* Jovi Feretrio ludos instituit in Tarpejo, quos *Tarpejos* dictos, & *Capitolinos*, Piso tradidit. Post hunc Numa Pompilius *Marri* & *Robigini* fecit. Nam & *Robiginis* Deam finxerunt: dehinc *Tul. Hostilius*: dehinc *Antus Martius*, & ceteri quoque per ordinem. Hæc *Tertulianus*. Quin etiam singulas ludorum species singulis Diis consecratas fuisse, tum alii docent, tum *Salvianus* Massiliensis Presbyter lib. 6. de Gubernatione Dei, his verbis: Colitur namque, inquit, & honoratur *Minerva* in gymnasiis, *Venus* in theatris, *Neptunus* in circis, *Mars* in arenis, *Mercurius* in palæstris: & ideo pro qualitate auctorum, cultus est superstitionum. *Votivi* dicebantur, qui ex voto vel pro victoriis, vel pro bona valetudine edebantur. *Funebres*, qui in honorem defunctorum exhibebantur. Exercitationis causa fiebant *Trojani*, *castrenses*, &c. Cæterum, quod ad tres superiores species attinet, illorum alii erant *stati*, alii *non stati*. Et primum quidem ludi omnes *conceptivi*, sive *indictivi* erant, non *annales*, aut annui, hoc est, non in annos singulos: deinde quidam facti sunt *annales*, tum *stati* soli *Apollinares*. In Calendario Romano fere omnes *ludi*, qui in Deorum honorem peragebantur, ut *stati* notantur. tum igitur *non stati* fuerunt *funebres* & *votivi*. Sed hæc singula prolixiorum aliquanto requirunt explicationem, quam hic subjiciemus, sumpto initio ab iis, qui in Deorum honorem celebrari fuerunt.

CAP. XIII.

De ludis Megalensibus.

Quinam *Megalenses* ludi fuerint, non inter omnes convenit. Scriptor vitæ *Terentii*, sive is *Ælius Donatus*, sive alius est, *Megalenses* magnis Diis consecratos esse, quos Græci *μεγαλινος* appellant, & hunc sequuntur tum alii multi, tum etiam *Antonius Goveanus* IC. qui etiam, ut hanc sententiam defendere possit, *Megalesia*, à *Megalensibus* distinguit. Sed recte refutatur à *M. Antonio Mureto*. Non enim *Megalenses* ludi illi sunt appellati, qui in honorem magnorum Deorum celebrabantur, sed qui magnæ Deorum Matri fiebant, & primum quidem dicti *Megalensia*; postea, ut fit, detrita litera *n*, *Megalesia*. Sic enim *Terentius Varro*, quemadmodum *Josephus Scaliger* legendum existimat: *Megalesia* dicta à Græcis, quod ex libris Sibyllinis accersita ab Attalo Rege Pergami, Pessinunte, ubi *Megalesion* templum ejus Deæ, unde advecta Romam. Et *Festus*: *Megalesia* ludos Matris magnæ appellabant. Quin etiam *Livius ipse*, ut de aliis taceam, idem confirmat. Hæc enim sunt ejus verba lib. vigesimo nono. In ædem Victoriæ, quæ est in Palatio, pertulere Deam pridie Idus Aprilis: isque dies festus fuit. Populus frequens dona Deæ in Palatium tulit: lectisternium, & ludi fuere, *Megalesia* appellata. Item libro trigésimo quarto. *Megalesia*, ludos scenicos. *C. Attilius Serranus*, *L. Scribonius Lybo* Aediles Cures primæ fecerunt. Quo ex loco etiam illud constat, Aediles Curules hos ludos edidisse, quod etiam ex *Cicerone* libro quinto Actionis 2. in Verrem, & libro secundo de Legibus manifestum est, ubi inter alia sic scribit: Suntu Aediles curatores Urbis, annonæ, ludorumque solennium. Idem ex *Afconio Pædiano* Commentario in Cornelianam Ciceronis, & *Dione* lib. 39. liquet. Fiebant autem hi ludi in Palatio, quod docet *Criero* Oratione de Harusp. respons. his verbis: Nam quid ego de illis ludis loquar, quos in Palatio nostri majores ante templum, in ipso conspectu Matris magnæ *Megalensibus* fieri, celebrarique voluerunt. Hos ludos per sex dies, à pridie Nonas April. ad v. Idus fuisse, tanti veteres demonstrant. Nam etsi Deam perlatam esse pridie Idus Aprilis in ædem *Victoriæ Palatina*, eumque diem festum fuisse cum lectisternio & ludis, qui *Megalesia* vocati sunt, *Livius* dicat: postea tamen eos ludos in pridie Nonas rejectos esse, non est à vero alienum, cum præsertim etiam *Ælii Spartiani* testimonium accedat, qui cum 11x. Idus Aprilis ipsis *Megalensibus* interemptum *Caracallam* narret, satis indicat, *Megalensium* primum diem pridie Idus Aprilis non fuisse, nisi si quis mendosum esse *Livii* locum, & pro pridie Idus, legendum pridie Nonas arbitretur: ne dissidentibus antiquis opinione dubia fluctuemus. Vide *Paulum Manutium* Commentariis in 2. epistolam. lib. 2. ad familiares. De his ludis *Herodianus* lib. 1. Veris initio, solennique die pompam Matri Deum Romani celebrant. In ea, quæ apud quemque sunt divitiarum præcipua suppellexque pleraque Imperatoria, materia aut artis spectandæ, præferri ante Deam solent. Passimque omnibus ludendi licentia permittitur, sic ut personas induant, quas cuique libitum, nullamque non Magistratuum quoque imaginem, prout cujusque studium, repræsentent, sic ut non temere à falsis vera dignoscas. De turpitudine sacrorum Matris magnæ *Aurelius Augustinus* lib. 2. de Civitate Dei, cap. 5. & lib. 6. cap. 26. Plurima de *Megalensibus* *Ovidius* lib. 4. Fastorum, ex quo aliquot versus citavimus in Calendario, reliquos ab ipso pete. Simul etiam repete ea, quæ lib. 2. de *Dea Cybele*, & lib. 3. de *Gallis sacerdotibus* Deæ *Cybeles*, & *Archigallo* diximus. *Alexander ab Alexandro* libro 6. Genialium dierum, cap. 19. cum de *Megalensium* institutione dixisset, hæc subjungit: Ante Deæ simulachrum ludere, matronasque spectare pudicitæ in his pællere, memoriam datum est. Quibus diebus Romanæ consuetudinis erat, convivia, & sodalitates invicem agere, & comessari, victu tamen frugali & modesto: nec die tantum, sed noctu epulari. Namque hi ludi præcipue casti, magno favore spectantium con-

conspicui erant, ad quos servos adire non licebat: illosque *Pratores* & *Magistratus* purpurati in toga & prætexta, atque in ornatu maximo celebrant: quare *purpura Megalensis* in vulgi proverbium venit. Quibus diebus stipem cogere, *Idææ Matris* familias proprium fuit, quod edicto cavebatur his verbis: præter *Idææ matris* familias, easque iustis diebus, ne quis stipem cogito, &c. Hactenus *Alexander*. Quorum quædam etiam à *Jul. Cæsare Scaligero* lib. 1. Poëtices, cap. 29. afferuntur. Quod ad convivia attinet, quæ his ludis mutuo agebant, recitatur ab *Agellio* lib. 2. cap. 24. senatusconsultum *C. Fannio, M. Val. Messalla* Coss. factum, quo jubentur Principes civitatis, qui ludis *Megalensibus* antiquo ritu mutarent, id est, mutua inter se convivia agerent, jurare apud Consules verbis conceptis, non amplius in singulas cenas sumptus esse facturos, quam centenos, vicenosque æris, præter olus, & far & vinum, neque vino alienigena sed patrio usuros, neque argenti in convivio plus pondo, quam libras centum illaturos. Quidam hos ludos eosdem cum Romanis esse putant, quostamen turpiter labi *Paulus Manutius* docet, cum *Romani* à *Tarquino Prisco* Rege, *Megalenses* in Republica post multos annos instituti sint: & *Romani* mense Septembri, *Megalenses* Aprilis darentur: *Romani* in honorem Jovis, Junonis & Minervæ, *Megalenses* Matri Magnæ Deum. *Romani* primum circenses, deinde etiam scenici fuerint: *Megalenses* scenici tantum.

CAP. XIV.

De ludis Cerealibus.

Cereales ludi dicebantur, qui in honorem *Cereris* celebrabantur, ducto more à Græcis ex *Eleusine*, de quibus sacris multa habet *Arnobius*. In his ludis repræsentabatur à matronis luctus *Cereris*, ob raptam *Proserpinam*, & ejus peregrinatio cum face querentis filiam. Pompa producebatur cum Deorum signis, & ovo. Hi ludi, inquit *Alexander ab Alexandro* Genialium dierum lib. 6. cap. 19. à solis matronis fiebant annis singulis. Romanique in toga candida spectare ludos, mulieresque in veste alba pariter sacrum facere solebant: in quo id fuit observatum, ut tunc Diis gratum esse censerent, si à lætis, nec funere pollutis celebraretur: utque in sacris *Cereris* ante noctem epuletur nemo, atque à vino in primis, & *Venere* abstineant. Utque quinto quoque anno ex Sibyllinis carminibus prodigiorum causa jejuniū fiat, inter quæ præcipuum fuit, ut sacris initiatos calda abluerent primum, quod castitati prodesse ducerent. Hæcille, quorum quædam etiam *Julius Cæsar Scaliger* habet lib. 1. Poëtices, cap. 32. Et inter alia causam refert, cur *Cerealibus* ante noctem epulari nefas esset: quia videlicet, prodente idem *Callimacho*, *Cerem* extrema affectam fame, ac nihilo scæcis pertinacius jejuniū perpetuantem, solus vespere fluxerit, persuaseritque ut cibum caperet. Addit & hoc, cum *thesia* procederet, si auriga equi lorum lava manu apprehendisset, pro pollutis ceremonias istas habitas fuisse. Cum autem hoc sacrum, & hi ludi, à lugentibus peragi non possent, ideo bello Punico secundo, post cladem *Cannensem*, quia tum lugentibus omnibus matronis intermissum erat, senatus finire luctum triginta diebus jussit. *Livius* lib. 34. unde *Festus* scribit, minui luctum, cum in casto sit *Cerere*, de quo in Calendario. Fiebant hi ludi, quemadmodum *Calendarium* habet, à pridie Idus Aprilis per dies octo in circo, proximo post circenses die, quod & *Ovidius* testatur lib. 4. Fast. his versibus:

Circus erit pompa celebr, numeroque Deorum,

Primaque ventosis palma petetur equis.

Hinc Cereis ludi: non est opus indice causæ,

Sponte Dea munus, promeritumque patent, &c.

Id quod causam erroris præbuit *Angelo Politiano*, ut opinatus fuerit, *Cereales* eosdem esse cum circensibus capite Miscellaneorum 85. quem errorem notavit *Joan. Ludovicus Vives*, & post eum alii. Exhibebantur *Cerealibus* certamina equestris, ut *Dio* lib. 47. cum scripisset, *Ædiles* plebis *Cereri* loco ludorum equestris, gladiatores exhibuisse, adjicit malum id omen fuisse, quod statum Reipublicæ popularem eversum iri significaverit. Isdem *Cerealibus* etiam missilia, hoc est, nuces, cicer, & alia dabantur, & spargebantur in vulgus ab iis qui ludos exhibebant, ad plausum & populi favorem captandum. *Simmus Capito* apud *Festum*, quemadmodum eum locum restituit *Josephus Scaliger*. Præerant his ludis *Ædiles*, quod vel ex nummis aliquot antiquis constat, in quibus sic legitur: *C. Memmii C. F. Quirinus Memmii* *Æd. Cerealis primus fecit*. Vide *Caroli Sigonii* scholia in 30. librum *Livii*. *Cicero* lib. 5. actionis 2. in *G. Verrem*. Nunc sum designatus *Ædilis*: habeo rationem, quid à populo Romano acceperim, mihi ludos sanctissimos maxima cum ceremonie *Cereri*, *Libero*, *Liberæ* faciendos, &c. Nonnunquam tamen alii etiam Magistratus eos curabant. Nam *Livius* lib. 30. scribit, *Dictatorem* & Magistrum equitum ludos *Cereales* ex senatusconsulto fecisse. Sed de his ludis vide plura apud *Ovidium*, & in *Calendario*.

CAP. XV.

De ludis Florilibus.

Florales ludi in honorem *Floræ*, de qua diximus lib. 2. celebrabantur. Hos Romani instituerunt 14. Kalend. Maji anno Urbis 1046. ex oraculis Sibyllæ, ut omnia bene deflorescerent. *Plinius* libro 18. cap. 29. ubi etiam addit, si in quadriiduum illud quod interfuit inter *Robigalia* & *Floralia* plenilunium incideret, fruges, & omnia, quæ floreant, lædi necesse esse. *Ovidius* lib. 5. Fastorum L. Posthumio Albino, M. Popilio Lænatæ Coss. quod fuit anno ab Urbe condita 1046. *Floralia* instituta esse, his verbis docet:

*Convenere patres, & si bene floreat annus,
Numinibus nostris annus secula rorent.*

*Annuiamus votis, Consul cum Consule ludos
Posthumio Lænas persolvere mihi.*

Et cum *Floralia* primum mense Aprili celebrarentur, postea in Majum translata sunt, quod *Ovidius* his versibus ostendit:

Mater ades florum ludis celebranda jocosus:

Distuleram partes mense priore tuas.

Incipis Aprili, transis in tempora Maji,

Alter te fugiens, cum venit alter, habet.

His ludis *fæminas*, quæ vulgato corpore quæstum faciebant, denudari, & pudendis obscenisque invectivis, per luxum & lasciviam currere, & impudicos jocos agere, moris erat: quibus etiam *Ædiles* cicer, fabas, & alia missilia plebi spargere, leporesque & capreas, aliaque mitia animalia ludis admittere consueverunt. Hos in *vico Patricio*, aut proximo celebrabant, noctuque accensis facibus, cum multa obscenitate verborum per Urbem currebant, & ad tubæ sonitum conveniebant. Hæc *Alexander ab Alexandro* lib. 6. Genialium dierum, cap. 8. *Lactantius* etiam lib. 1. Divinarum institutionum: Celebrantur illi ludi cum omni lascivia, convenientes memoriæ meretricis. Nam præter verborum licentiam, quibus obscenitas omnis effunditur, exiunt etiam vestibus populo flagitante meretrices, quæ tunc mimorum funguntur officio: & in conspectu populi usque ad satietatem impudicorum luminum cum pudendis motibus detinentur. Quare apud *Valerium Maximum* legimus lib. 2. cap. 10. Cum ludis *Floralibus*, quos *Meisius* *Ædilis* faciebat, M. Porcio Catone spectante, populus ut mimæ nudarentur, postulare erubuisse, *Catonem*, cognito illo ex amico suo Favonio, è theatro discessisse, ne præsentia sua spectaculi consuetudinem impediret, populumque cum abeuntem ingenti plausu profecutum, priscum morem jocorum in scenam revocasse: confesum se plus majestatis uni tribuere, quam universo sibi vindicare. Introducebantur hæc ludis etiam *sumambuli* elephantibus, uti ex *Suetonio* in Galba, & ex *Flavii Josephi* Carino apparet. *Dio* lib. 58. scribit, L. Sejanum Prætorem *Floralibus* ad ridendum Tiberium, qui calvus erat, omnia calvorum ministerio ad noctem usque peregisse, lumen quoque discedentibus à theatro per puerorum rasis capitibus quinque millia præbuisse. De his ludis *Ovid.* lib. 5. Fast. cum de ipsa Dea multa dixisset, tandem ad ludorum illorum explicationem conversus ita scribit: vers. 331.

Quarere conabar, quare lascivia major

His foret in ludis, liberiorque jocus:

Sed mihi succurrit, numen non esse severum,

Aptaque deliciis munera ferre Deam.

Tempera sutilibus cinguntur tota coronis,

Et lætæ injecta splendida mens rosa.

Ebrui incinctis philyra conviva capillis

Saltat, & imprudens usitur arte meri, &c.

CAP. XVI.

De ludis Martialibus.

Martiales ludi erant, qui in honorem *Martis* peragebantur, 4. Idus Maji in circo, quod testatur *Kalendarium*. Horum ludorum sic meminit *Dio* libro 56. Hæc tum leges ab Augusto latæ sunt, ludique extraordinarii ab *histrionibus* & *equitibus* acti, *Martisque ludi* in foro Augusti (quia circum Tiberis stagno occupaverat) cum equorum decursu quodam, & venatione celebrati. Hi iterum facti ludi sunt, & in circo iis Germanicus ducentos leones occidit, &c. Celebrabantur etiam *ludi Martis* Kalendis Augusti, teste eodem *Dione* lib. 60. Quæ, inquit, equestria certamina Kalendis Augusti exhibentur, instituta sunt propterea, quod ea die *Martis* ades consecrata fuit. De ludis *Martis* etiam *Suetonius* in Claudio, cap. 4. Collocutus sum cum Tiberio, ut mandasti mea *Livia*, quid nepoti tuo *Tiberio*, faciendum esset ludis *Martialibus*. Et paulo infra: In præsentia tamen quibus de rebus consulis, curare eum ludis *Martialibus* triclinium sacerdotum, non displicet nobis, &c.

CAP. XVII.

De ludis Apollinaribus.

Apollinares ludi in *Apollinis* honorem celebrabantur, de quorum origine & institutione *Livius* libro vigesimo quinto hæc prodit, inventum fuisse carmen *Marcii vatis* perplexo scripturæ genere conceptum: hoc videlicet, Hostem Romani si ex agro pellere vultis, vomitumque quæ gentium venit longe, *Apollini* vovendos cenfeo ludos: qui quotannis comiter *Apollini* fiant: cum populus dederit ex publico partem: privati uti conferant pro se quisque. Iis ludis faciendis præerit Prætor is, qui jus populo, plebique dabit summum. *Decemviri* Græco ritu hostiis sacra faciant. Hæc si recte saxitis, gaudebitis semper, fietque res vestra melior. Nam is *Divus* extinguit perduelles vestros, qui vestros campos pascunt placide. Ad id carmen expiandum (ita enim *Car. Sigonius* legit, id est, procurandum) diem unum sumpserunt: postero die SC. factum est, ut *Decemviri* libros de ludis *Apollinis*, reque divina facienda inspicerent. Ea cum inspecta, relataque ad senatum essent, cenſuerunt Patres *Apollini ludos* vovendos faciendosque: & quando ludi facti essent, xii. millia æris *Prætori* ad rem divinam & duas hostias majores dandas. Alterum SC. factum est, ut *Decemviri* sacra Græco ritu facerent, hisce hostiis, *Apollini* bove aurato, & capris duabus albis auratis: *Latona* bove foemina aurata. Ludos *Prætor* in circo maximo cum facturus esset, edixit, ut populus per eos ludos *super Apollini*, quantam commodum esset, conferret. Hæc est origo ludorum *Apollinarium*, victoriæ, non valetudinis ergo; ut plerique rentur, votorum, factosque populus coronatus spectavit, matronæ supplicare, vulgo apertis januis in propatulo epulati sunt, celeberrique dies omni ceremoniarum genere fuit. Hactenus *Liv.* Eadem *Macrobius* lib. 1. Satur. cap. 17. ubi & hoc adjicit: Cum ludi primo Romæ *Apollini* celebrarentur, ex vaticinio *Marcii vatis* carmineque *Sibyllino*, repentino hostis adventu plebem ad arma excitatam, hosti occurrisse, eoque tempore nubem sagittarum in adversarios visam ferri, & hostem fugasse, & victores Romanos ad spectacula *Dei sospitalis* reduxisse. Sex. Pom. Festus. *Apollinares ludos*, hoc est, in laudem *Apollinis*, populus laureatus spectabat, stipe data pro cuiusque copia. In his ludis *parasitos Apollinis*, qui ita appellabantur, quod ridiculi essent, quemadmodum *Joseph. Scaliger* lib. 2. Aulon. lect. cap. 19. explicat, in scena dicere consuevisse: *Salva res est, cum saltat senex*. Pomp. Festus docet ejusque moris hanc causam ex *Verrio Flacco* asserit, his verbis. Quod *P. Sulpitio*, Cn. *Fulvio*, Coss. M. *Calpurnio Pisone* Prætoris Urbis, faciente ludos, cum Romani subito ad arma exissent, nuntiato adventu hostium, victoresque in theatrum rediissent solliciti, ne intermissi religionem adferrent, instaurandique essent, inventus ibi sit *C. Pomponius libertinus*, nimis magno natu, qui ad tibicinem saltaret. Qua de causa gaudio non interruptæ religionis edita voce, postea quoque celebrata sit. *Servius* in 3. *Æneid.* paulo aliter de eo more scribit, cujus hæc sunt verba: Cum, inquit, iracundia *Matri Deum* Romani laborarent, & eam nec sacrificiis, nec ludis placare possent, quidam *senex* statutis ludis circensibus saltavit, quæ sola fuit causa placationis, unde & natum proverbium est: *Omnia secunda, saltat senex*. Cum autem hi ludi primum non statim essent, sed in annum à *Prætoribus* voverentur, dieque fierent incerta, ut ex *Livio* lib. 26. & 27. intelligitur: anno deinde 1041. *M. Marcello V. T. Quintilio Crispino* Coss. lege ad populum lata constitutum est, ut deinceps in perpetuum & in statam diem voverentur: qua de re ita *Livius* lib. 27. *Ludi Apollinares* Q. *Fulvio*, Ap. *Claudio* Coss. à P. Corn. *Sulla*, Prætoris Urbis primum facti erant, inde omnes deinceps Prætores urbani fecerant: sed in annum unum vovebant, dieque incerta faciebant. Eo anno pestilentia gravis incidit in Urbem, agrosque, quæ tamen magis in longos morbos, quam in perneciales evasit. Ejus pestilentie causa & supplicatum per compita tota Urbe est, & P. *Licinius Varrus*, Prætor urbanus, legem ferre ad populum jussus, ut hi ludi in perpetuum in statam diem voverentur. Itaque ipse primus ita vovit fecitque ante diem tertium *Nonas Quintiles*, is dies deinde solennis servatus. Hactenus ille. In Calendario tamen Romano referuntur ad pridie *Nonas Quintiles*. Atque cum his ludis Prætores ex veteri instituto præessent: tamen apud *Dionem* lib. 43. legimus, anno Urbis 1201. alterum ex *Ædilibus* Curulibus sumptibus C. *Cæsaris* ludos *Apollinares* fecisse.

CAP. XVIII.

De ludis Capitolinis.

Capitolini ludi dicti fuerunt, quod in honorem *Jovis Capitolini* pro servato *Capitolio* ab hostibus Gallis Senonibus instituti essent, & celebrarentur. Ostendit hoc *Livius* lib. 5. ubi cum de *Camillo* scripſisset, quomodo quæ ad Deos immortales pertinerent, ad senatum retulisset, inter alia eum hæc quoque retulisse, senatusque consultum fecisse dicit, ut ludi *Capitolini* fierent, quod Jupiter Opt. Max. suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. *Furius Dictator* constitueret, ex his qui in Capitolio atque arce habitarent. Et paulo post: *Camillus* verba ad populum

[cap. 12.]

Liv. 26, 23, 3; 27, 11.

c. 23, 5/24.

lum faciens, eique oratione suadens, ne deserta Roma Vejos commigrarent, inter cætera sic loquitur: *Ajo* Locutio templum propter cœlestem vocem exauditam in nova via iussimus fieri: *Capitolinos ludos* solennes aliis addidimus, collegiumque ad id novum auctore senatu condidimus. Hæc *Liv.* His ludis præconis voce *Sardianos venales* proclamari, & senem quendam ludibrii gratia produci solitum, bullam collo appendam gerentem puerilem, *Plutarch.* habet in *Quest. Rom.* q. 53. Ejusque moris causam inquirens, ait, id eam fortasse ob causam fieri, quod cum Veientes Etruscorum populus per longum tempus Romulo bello restitissent, Romulus hanc ultimam urbem ceperit, multosque captivos sub hasta vendiderit una cum ipsorum Rege, futilitatem ejus & stultitia n deridens. Cum enim *Etrusci* à Lydis originem trahant, & Lydorum primaria urbs sit *Sardes*, idcirco, inquit, *Veientes Sardianorum* nomine proclamant, & in hunc usque diem ludicri gratia morem istum conservant. Quod idem fere etiam *Festus* docet, cujus locum ea de re, quemadmodum à *Josepho Scaligero* restitutus est, huc adscribam: *Sardi venales*, inquit, hoc est, alius alio nequior: ex hoc natum proverbium videtur, quod *ludis Capitolinis*, qui fiunt à vicinis prætextatis, aucto *Veientum* fieri solet: in qua novissimus is, qui omnium deterrimus, productur à præcone in medium senex cum toga prætexta, bullaque aurea, quo cultu Reges soliti sunt esse Etruscorum, qui *Sardi* appellantur: quia Etrusca gens orta est *Sar-tibus* ex Lydia, &c. Vicanos *Festus*, ut idem *Scaliger* docet, magistris vicorum, qui etiam si Magistratus non erant, ludos tamen faciebant prætextati.

Præter hos vero *Capitolinos ludos* etiam alii erant, qui singulis quinque annis celebrabantur, instituti à Domitiano Imperatore, qui alio nomine *agones Capitolini* appellantur: de quibus ea huc referam, quæ diligenter, ut solet, omnia collegit *Josephus Scaliger* lib. 1. Aufon. lect. cap. 10. ubi sic scribit: *Agones Capitolini* primum à Domitiano instituti sunt die XII. ejus, & Sergii Cornelii Dolabellæ Consulatu, exemplo *ludorum Olympicorum*. In iis agonibus omne genus artifices certabant. Nam & *citharoedæ* *Juvenalis*:

An Capitolinam speraret Pollio quercum?

Item & Poëta. Martialis:

O cui Tarpejas licuit contingere quercus.

Et *histriones*, ut patet ex hac inscriptione.

L. SURREDI. L. F. CLV.

FELICIS.

PROCURATORI. AB.

SCÆN. THEAT. IMP.

CÆSAR. DOMITIAN.

PRINCIPI.

CORONATO. CONTRA.

OMNES. SCÆNICOS.

Vides eodem principe, qui hos ludos instituerat, *histrionem* coronatum. Illud, *contra omnes scænicos*, manifesto significat certamen & contentionem. In eo agone *Statius* post incredibile totius Urbis expectationem tandem *Thebaidem* suam recitavit, sed non placuit, & contra eum alii coronati fuerunt. Id quod ipse non uno loco in *Sylvis* conqueritur, sed in primis in epicedio patris. Unde locus *Juvenalis* Grammaticis non bene percipis explicatur:

Sed cum fregit subsellia versu,

Esurit, intactam Paridi nisi vendat Agaven.

Nam satyricè dicit, eum *fregisse subsellia versu*, quod, ut comici loquuntur, recitans non stetit, sed excidit, hoc est, non placuit. Cujus rei vel ipsum *Statium* testem producere possumus, qui in *Sylvis* hæc innuit, non uno loco, ut jam dixi. Cave sis confundas agonem *Albanum* cum hoc *Capitolino*. Uterque enim institutus à Domitiano. Sed nobilior *Capitolinus*: adeo, ut Romæ non per lustra, ut antea, magnum annum, ut vocabant, sed per *Capitolinos agones* supputarent. Quod à Domitiani institutione usque ad tempora sua obtinuisset *Censorinus* scribit. Cæterum semper *agon* ipse mansit Romæ: ut in eo Poëtæ, Rhetores, aliarumque professionum homines coronarentur ab ipso Imperatore. Neque puto aliunde *Poetarum laureatorum* morem mansisse. Nam & ipsi antiquitus ab ipsis Cæsaribus Germanis coronabantur, magnoque in pretio habiti semper apud Italos & Germanos, qui id honoris virtute ingenii consecuti essent. Sed in veteribus *agonibus Capitolinis* qui vicerant, corona & ramo lemniscatis, aut torque involutis donabantur. Nam qui secundi erant, eorum coronæ, & palmæ sine lemniscis erant. Id vel ex ipso *Ausonio* cognoscas licet:

Et quæ jamdudum tibi palma poetica pollet,

Lemnisco ornata est, quo mea palma caret.

Sed melius *Sidonius*, quanquam non de agone *Capitolino* loquitur:

Hic mox præcipit æquis Imperator

Palmis ferica, torquibus coronas.

Conjungi, & meritum remunerari.

Nam coronis torques, & palmis ferica, hoc est, fericatos lemniscos conjungi vides, quanquam, ut dixi, de aliis ludis, aliaque re loquitur. Vides tamen amplificata præmia pro ratione meritorum. Hæc *Statius*.

CAP. XIX.

De ludis Romanis.

Qui *Romani ludi* fuerint, docet *Asconius Pedianus* in actionem 1. in Verrem his verbis: *Romani ludi* sub Regibus instituti sunt, magnique appellati, quod magnis impensis dati sunt; tunc enim primum ludis impenia sunt ducenta millia nummum. Alii ideo *magnos ludos* dictos putant; quod *Conso*, consiliorum secretorum Deo, id est, *Neptuno laticum* Regi, & rerum conditarum, & Diis magnis, id est, *Laribus Urbis Romæ*, dati sunt: quibus ajunt raptas Sabinas esse, ut videatur propter hoc dicere Virgilius: *Magnis circensibus actis*. Nam & *magni* & *circenses* iidem sunt, &c. Quod *Asconius* scribit ideo *magnos hos ludos* dictos esse, quod *Conso*, id est, consiliorum secretorum Deo, id est, *Neptuno*, &c. dati sunt, nescio quam verum sit, cum *Livius* illos ludos *Consualia* appellatos libro 1. scribat: cui etiam *Varro* libro quarto de lingua Latina, *Tertullianus* libro singulari de spectaculis, & *Sextus Aurelius Victor* assentiuntur: quod etiam monuit *Titus Popma* notis in *Asconium*. De *Romanis* vero ludis lib. 1. *Livius* in historia *Tarquini Prisci V. Romanorum Regis* ita scribit: Bellum primum cum Latinis gessit, & oppidum ibi *Appiolæ* vi cepit: prædaque inde majore, quam quantæ belli fama fuerat, reventa, ludos opulentius, instructiusque quam priores Reges, fecit. Tum primum *circus*; qui nunc *maximus* dicitur, designatus locus est, loca divisa patribus, equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent, *fori* appellati. Spectare furcis duodenos ab terra spectacula alta sustentibus pedes, *Ludicrum* fuit, equi, pugilesque ex Etruria maxime acciti, solennes deinde annui mantere ludi, *Romani magnique* varie appellati. Atque hi ludi primum à *Regibus*, quemadmodum ex *Livii* verbis manifestum est, edebantur, tum à *Consulibus*, uti verisimile est, cum ii in Regum loco successerint, inde ab *Ædilibus plebeis*, tandem à *curulibus*, postquam ii creati fuerunt, in honorem trium magnorum Deorum, *Jovis*, *Junonis*, & *Minervæ*, quod vel ex uno *Cicerone* satis constat, qui libro quinto actionis 2. in Verrem hæc dicit: Nunc sum designatus *Ædilis*: habeo rationem, quid à populo Romano acceperim: mihi ludos sanctissimos, maxima cum ceremonia *Cereri*, *Libero*, *Liberæ*que faciendos; mihi *Floræ* matrem populo plebique Romanæ ludorum celebritate placantiam: mihi ludos antiquissimos, qui primi *Romani* appellati sunt, maxima cum dignitate ac religione *Jovis*, *Junonis*, *Minervæ*que esse faciendos. Hi vero ludi primum *circenses* erant, quod ex verbis *Livii* paulo ante à nobis citati manifestum est: deinde vero etiam fuerunt *scenici*, ut idem *Livius* docet, tum alibi, tum libro trigésimo primo, ubi sic scribit: *Ludi Romani scenici* eo anno magnifice, apparateque facti ab *Ædilibus curulibus*, *L. Valerio Flaco*, & *L. Quinctio Flamminio* biduum instaurati sunt. Cæterum cum hi ludi primum uno die, postea biduo, & item triduo peragerentur, tandem plures dies iis sunt tributi. Fasti quidem veteres novem continuos dies, à pridie Nonas Septembris, usque ad pridie Idus celebratos eos fuisse docent: post quos biduo interjecto, alios ludos *Romanos* in circo per quinque dies habitos, iidem testantur. Hos tamen *Paulus Manutius* in actionem primam Verrinam, institutos esse arbitratur post illud tempus, quo Verres est à *Cicerone* accusatus.

CAP. XX.

De ludis plebeis, compitalitiis, Augustalibus, & Palatinis.

Ludi plebei, scribit *Asconius Pedianus* in actionem 1. *Ciceronis*, in Verrem, sunt quos exactis Regibus pro libertate plebis post fecerunt Romani, aut pro reconciliatione plebis post secessionem in montem *Aventinum*. Alii eos post primam plebis in sacrum montem secessionem primum editos scribunt. Hos *Ædiles plebis* edebant, uti ex *Livio* non uno loco intelligitur. Fiebant autem in circo a. d. xvii. Kalendas Novembris per triduum, ut testantur veteres *Fasti*. Atque in his ludis observabatur, ut quoties instaurarentur, ab *Ædilibus* ludorum causa epulum daretur. Errant qui hos eisdem cum *Romanis* fuisse opinantur. Sed de his hoc loco non ero prolixior. Restant de ludis qui in Deorum honorem acti sunt, *Consuales* & *compitaliis*.

De ludis *Consualibus*, cum in Calendario dixerimus, non necesse est ea hic repeti.

De ludis *compitalitiis* hæc *Julius Cæsar Scaliger* libro 1. Poëtices, capite 28. scribit: Ante Urbem designatam à vicorum compitis, in quibus agitabant agrestes, ludi & facti & dicti *compitaliis*: intermissi deinde ad *Servium* usque Regem, ac per vicorum Magistratos instaurati, quemadmodum à *L. Psone* iterum curatum est, ut per eisdem magistratos, qui tum præfecti nominati sunt, restituerentur. Tandem sublati collegiis ipsi pariter aboliti sunt. Meminit *compitalitorum* ludorum etiam *Suetonius* in Augusto capite 31. De *compitalibus* in Calendario quoque diximus.

Ad hos ludos, qui in Deorum honorem celebrarentur, *Augustales* quoque & *Palatinos* referre non incommode possumus, cum etiam *Augustus*, in cujus honorem acti illi sunt, post excessum ex vita pro

Deo fuerit habitus. De iis vero *Dio* libro quinquagesimo sexto extremo, ubi de honoribus *Augusto* decretis loquitur, inter alia hæc habet: Decretum porro est, inquit, ne qua ejus imago ullo in funere ferretur, ut natalitiis ejus ludis *Consules*, quemadmodum Martis fieri solitum, præmia certaminum proponerent, *Augustalis* Tribuni plebis tanquam sacri celebrarent. Iique omnia reliqua eo, quo consueverant fieri more, peregerunt, veste triumphali *ludis circensibus* usi: currum tamen non conscenderunt. Præter hæc in Palatio *Livii* peculiare ludos in honorem Augusti fecit, qui ipsi quoque secundo loco ab Imperatoribus exhibentur. Et paulo post: Eo tempore plebs tumultuata est, cum *Augustalibus* quidam histrio nollet pro constituta mercede in theatrum intrare: nec finis ante turbarum fuit, quam ea ipsa die Tribuni plebis coacto senatu precibus impetrarunt, ut liceret sibi majores aliquanto, quam legibus permitteretur, sumptus facere. *Palatinorum* ludorum etiam *Suetonius* meminit in Caligula, capite 56.

CAP. XXI.

De ludis secularibus.

Celeberrimi apud Romanos ludi erant *seculares*, sic dicti quod post centum annos fierent, quia *saeculum* in centum annos extendi existimabant, de quorum origine *Valerius Maximus* libro 2. cap. 4. multa habet quæ legere potes. *Angelus Politianus* Miscellaneorum cap. 58. ex *Zosimo* & aliis hæc de *ludis secularibus* affert: Quum bellum inter se Romani, Albanique gererent, & utraque in procinctu jam staret acies, extitit repente quidam monstrosa specie, pelle amictus furva, vociferans *Fubere Ditem Patrem, Deamque Proserpinam fieri sacrum sibi prius quam prælum committeretur*. Quo perterriti visio Romani protinus aram sub terra ædificarunt, & statim sacrificio facto pedum viginti aggere contexerunt, ut esset omnibus, præterquam Romanis ipsis ignorabilis: Sed enim evenit, ut *Valesius Valesius*, unde nomen & origo *Valeria* familia, clarissimus in gente Sabina, & locuples, homo rusticæ vitæ aram hanc, quam diximus, ita divinitus invenerit. Erat ei nemus ante villam proceris maxime arboribus, quæ statim fulmine ictæ conflagrarunt. Nec multo post, *filii duo & filia* correpti pestilentia morbo ad desperationem usque Medicorum laborabant. Cum sese igitur *Laribus familiaribus* advolvens pater, pro liberorum salute suum, matrisque puerorum capita devoveret, vox è nemore, quod tactum de coelo, statim audita, *salvos fore eos spondens, si Tiberi ad Tarentum pervecti, calesfactum Ditis & Proserpina socio de fluvio ipso liberent aquam*. Quoniam vero longissime abesse *Tarentum*, scilicet in extrema Japygia, nec proxime eam Urbem referri *Tiberim* ullum fluvium sciebat, spem sibi determinam fingebat, etiam inde territus, quod inferarum potissimum vox illa potestatem meminisset. Sed impositos nihilo secius in lintrem filios *Hostium* pergens, mox ad *campi Martii* regionem devexit: ibi recreare sitientes, & æstu febrique laborantes, desiderans, qua placidissime amnis labitur, exponit in ripa agrotos, ac dum tumultuariam sibi tegeticulam concinnat, extincto igniculo, admonetur à gubernatore petendum potius *Tarentum* (nam ita locus in proximo vocabatur) etenim fumum sese illic aspicere. Tum vero latior audito *Tarenti* nomine *Valesius*, Deos adorans, & salutem sibi liberorum jamjam propemodum bona fide spondens, agi prius jubet, & illuc maxime navigium appellit. Quo cum pervenisset, haurit aquam festinato de flumine, fretusque omine tenacius arrepto, fumigans ibidem solum flatu sollicitat in *flammam*, calefactamque mox aquam porrigit in calice pueris. Succedit autem potui somnus. Vident in quiete illi *spongia* sibi à nescio quo detergeri morbum, tum præcipi, ut *Diti patri, & Proserpinæ*, furvæ ibidem mactarentur hostiæ, trinoctiumque perpetuum choris & carminibus concelebraretur. Surgunt igitur recuperata valetudine, visumque illud patri renuntiant. Is homo locuples defodi jaciendis alte fundamentis humum jubet. Inventa igitur sic ara est ea, quam diximus, cum titulo *Ditis & Proserpinæ*. Mactat ille (quod erat justius) furvas continuo victimas, & *trinoctium* sacris frequentat: tot enim numero filios media de morte receperat: ex eoque *Manius Valerius Tarentinus* appellatus, quod à *Diti Manibus* in *Tarento* liberorum suorum valetudinem impetravisset: Ad hunc igitur modum quidam tradiderunt. At enim *M. Varro* libro de scenicis originibus 1. Cum multa, inquit, portenta fierent, & murus ac turris, quæ sunt inter portam *Collinam* & *Exquilinam* de coelo tacta essent, & ideo libros Sibyllinos *Quindecimviri* adiissent, renuntiaverunt, uti *Diti patri & Proserpinæ* ludi *Tarentini* in campo Martio herent, tribus noctibus, & hostiæ furvæ immolarentur. Hactenus de origine. *Seculares* autem, non quia fierent anno vel centesimo denique, vel etiam centesimo decimoque nuncupati, quod utrumque sicut assertores habet, ita re ipsa penitus coarguitur: sed ob id magis credi potest, quod plerumque semel hominis ætate fierent, ut multa alia, quæ rara sunt: *post saeculum* evenire loquentium consuetudo usurpat. *Tarentini* autem à loco ipso, qui *Tarentus* ob id vocatur, aut quod ara ibi *Ditis* patris (quemadmodum supra diximus) in terra occultaretur, aut quod ripam *Tiberis* fluvius eo loco tereret, ex quo etiam *Rumon* dictus à veteribus, & in sacris *Serra* nominatus, quod *ruminare* hoc est, excederet, & secaret ripas: Unde ait *Maro*,

Stringentem ripas, & pinguis culta secantem.

Cæterum de temporum intervallis, quibus isti ludi referrentur, fides in ambiguo est. Siquidem in carmine sæculari *Horatius*, undenos decies per annos fieri declarat, quod & *Commentarii Quindecimviro- rum*, & divi *Augusti* edicta & ipsius denique *Sibyllæ*, quod adhuc extat, oraculum confirmaverint. Contra vero centesimum redire post annum, tam *Valerius Antias*, quam *Titus Livius* & item *M. Varro* testari perhibentur. Quod enim legimus apud *Herodianum* trium spatiorum ætatem solitos instaurari, vereor ut emendata sit ibi lectio, nostramque ob id è Græco interpretationem cum venia legendam censeo. Nec autem (si tempora dinumeres) aut quanta intervalla retro fuerint, aut quanta esse debeant, omnino colligas. Instituti autem primi *sæculares ludi* post exactos Reges à *P. Valerio Poplicola*, qui primus Consul fuit, existimantur. Etenim laborantibus pestilentia civibus, apud hanc ipsam, quam diximus, aram, publice nuncupatis votis, atrum bovem *Diri* pro maribus, concolorem pro foeminis, juveneam *Proserpina* maculavit, ludosque & lectisternia trinoctio fecit, & aram terra sicut ante fuerat, exaggerata occuluit, inscriptam titulo isto: *P. Valerius Poplicola* frumentarium campum *Diri* & *Proserpina* consecravit, & ludos *Diri* & *Proserpina* Romanorum salutis ergo fecit. Secundos autem secundo & quinquagesimo post Romam conditam factos anno admonitu *Sibyllinorum* carminum, tradit Græce *Zosimus*, missis occupata morbo civitate lectis ad hoc viris, qui libros consulenter: ex quorum responso, denuo regesta humo apud aram hanc ipsam, in extremo campi Martii de more sacra & ludi perfoluti, restitutaque Romanis iterum est incolunitas. Consulem vero scriptor hic unum duntaxat, exemplario fortasse mendo, *M. Publium Quintum* nominavit, cum *Censorinus M. Valerium* & *Spurium Virginium* Consules prodat. Idemque tertios, & item quartos Consulum temporibus, quos & nominatim citat autoritatibus *Antias Valerii*, *Titi Livii*, *Varronis*, *Pisonis*, *Agellii*, & *Hemina* comprobat factos, etiamque *Commentarii Quindecimvirum* sacris faciundis in testimonium ad ciscit. At enim quoniam lubricus in propriis nominibus, & item in numerorum notis librariorum lapsus, vitata ista (ni fallor) in *Censorii* *Commentario* reperies. Cæterum divus *Augustus* abolitos eos paulatim (sicuti quidam putant) atque intermissos instauravit, magno (ut *Livius* ait) apparatu, *L. Censorio*, & *M. Manlio Puellio* Consulibus, *Ateio* autem *Capitone* circumitum, spatiumque subiciente, ritum vero sacrorum libris indicantibus *Sibyllinis*. Porro sextos, *Claudius* se Consule iv. & *L. Vitellio* quasi anticipatos ab *Augusto*, nec legitimo tempori reservatos: quamvis ipse in historiis suis prodidisse memoretur, intermissos eos *Augustum*, multo post diligentissime annorum ratione subducta, in ordinem redegis- se. Quare vox etiam irrisa præconis traditur, invitantis more solenni ad ludos, quos nec spectavisset quisquam, nec spectaturus esset, cum supersessent adhuc, qui spectaverant, & quidam histrionum producti olim, tum quoque producerentur. Etenim *Stephanonem*, qui primus togatis saltare instituit, utriusque *sæcularibus ludis*, *Augusti* videlicet & *Claudii*, saltasse accepimus, qui *LXIII.* non amplius annos interfuere, quamvis & postea ille diu vixerit. Septimos *Domitianus*, se *XIV.* & *L. Minutius Ruffo* Consulibus, computata ratione temporum ad annum, non quo *Claudius* proxime, sed quo olim *Augustus* ediderat. Denique in numinatis variis apud *Laurentium nostrum* Medicem scelogra- phiam quoque istam vidimus: *Lud. Sæc. Fec. Cos. XIV.* Hæc *Politianus*. Et paulo post: Centesimo decimoque post *Domitiani* ludos anno, instauravit & eos Imperator ille *Septimius Severus*, cuius etiam nunc Romæ pulcherrimus spectatur triumphalis arcus, cum filiis *Antonino* & *Geta*, *Chilone* & *Vibone* Consulibus. Quos ludos & vidisse se memorat *Herodianus*, & *Dion* ætate sua factos memorie prodidit. Post *Severum* negat instauratos *Zosimus*: quoniam hic annorum centum & decem pene receptus autoritate ambitus in Consulatum *Constantini* Christiani Principis tertium, & *Licini*, quem dein bello ipse vicit, incurvasset. Nos tamen apud *Eusebium* in *Chronicis* & *Eutropium* in *Historiarum* lib. 9. legimus *Philippo* imperante (quamquam primus fuisse Christianus Imperator creditur) millesimum annum Romanæ Urbis ingenti ludorum apparatu, & spectaculorum fuisse celebratum, bestiasque in circo innumerabiles interfectas, & ludos in campo Martio theatrales tribus diebus ac noctibus populo pervigilante concelebratos: quibus ludis *sæcularibus* etiam dicitur *Philippus junior* is qui nunquam risisse creditur, patrem *Philippum seniore* petulantius cachinnantem vultu averso notavisse. Restat uti de ritu carptim pauca perstringamus. Instantibus itaque ludis tota Italia præcones missitaban- tur convocatum ad ludos, qui nec spectati, nec spectandi iterum forent. Tum æstatis tempore, paucis antequam spectacula edebantur diebus, *Quindecimviri* sacris faciundis in Capitolio, & Palatino templo pro suggestu confidentes, piamina dividebant populo, quæ erant *tada*, *sulphur*, & *bitumen*. Nec tamen ad ea servis quoque accipienda jus ullum. Coibat autem populus, cum in quæ supra retu- limus loca, tum præterea in *Diana templum*, quod erat in Aventino, & cui *triticum*, *juba*, *bordeum- que* dari mos. Tum ad instar *Cereris* initiorum *pervigilia* fiebant. Ubi vero jam advenit festus dies, triduum, trinoctiumque sacris intenti, in ripa ipsa maxime *Tiberis* agitabant. *Sacrificia* vero, *Jovi*, *Junoni*, *Apollini*, *Latoæ*, *Diana*, prætereaque *Parcis*, & quas vocant *Ilybias*, tum *Cereri*, & *Diri*, & *Proserpina* suscipiebantur. Igitur secunda primæ noctis hora Princeps ipse tribus aris ad ripam fluminis extructis, totidem agnos, & una *Quindecimviri* immolabant, & sanguine imbutis aris, cæsa victimarum corpora concremabant. Constructa autem scena in theatri morem, lumina & ignes accendi, & hymni concini, ad hunc usum tunc maxime compositi, & item spectacula edi solenniter solita,

solita, data celebrantibus hac mercede *tritico, faba, hordeo*, quæ supra inter universum populum dividi ostendimus. Mane vero *Capitolium* ascendere, sacra ibi de more agitare, tum in theatrum convenire ad ludos in honorem *Apollinis* & *Diana* faciundos, consueverunt. Sequenti die nobiles matronas, qua hora præcipitur ab oraculo, convenire in *Capitolium*, supplicare Deo, frequentare *lectisternia*, canere hymnos ex ritu, mos habebat. Tertio denique die in templo *Apollinis Palatini*, ter noveni pueri prætextati, totidemque virgines, patrini omnes matrimique *Græci, Romanaque* voce carmina, & prænas concinebant, quibus imperium suum, & incolumitatem populi Diis immortalibus commendabant. Quod si quis fortasse quaesierit, quod genus tunc aut ludorum fieret, aut sacrificiorum, sciat & ludos celebrari omnibus theatris, atque omne genus, & sacrificia templis omnibus consuevisse noctu pariter, atque interdiu. Nam de *scenicis* & *circensibus* minime dubitatur, cum *Domitiani* ludis histriones interfuisse meminerimus, prætereaque *circensium* die, quo facilius centum missus peragerentur, singulos à septenis spatiis ad quina legerimus correptos. Illud utique in Augusto memorabile, qui ludis istis juvenes utriusque sexus, prohibuit ullum nocturnum spectaculum frequentare, nisi cum aliquo majore natu propinquorum. His, prout in mentem desubito venerunt, expolitis, jam nec ille vatis *Ausonii* versiculus ambiguus relinquatur:

Trima Tarentino celebrata trinoctia ludo.

Nec obscura apud *Horatium* ratio extiterit, cur *Parcas, Ilithyan, Dianamque* ex *Aventino*, cur & puerorum vota, & *Quindecimviro* memoraverit, & item *Sibyllinos versus*, qui nunc quoque apud eundem *Zosimum* vetustissimis quidem codicibus citra ulla fastigia inveniuntur, quos sic Latine reddimus:

*Ass ubi jam humana longissima tempora vita
Orbis agens annos referet, centumque, decemque,
Sis Romane memor (licet alta obliviam tentent)
Sis memor, ut qua se nimium Tiberina coarctat
Ripa, seras Diis in campo solennia sacra,
Cum nox atra premit terras, tectusque latet sol,
Aagna, caprigenumque pecus genitalibus Parvis
Hostia furva utraque cadant, tum numina placæ
Læta puerperis (quod fas fuit) Ilithyias.
Terra suam ferat, & scropham sibi fertilis atram,
Sed Jovis ante aram candenti corpore tauros
Luce feri: nam lux superis gratissima divis,
Junonis templum nitida cervice juvenca
Imbuat, atque nitidem Phœbus placetur Apollo,
Quem vocitant etiam solem, Latæa propago.*

Pænas puerique canant, pueraque Latinorum

Plura de ludis secularibus legas tum apud alios: tum in libro singulari, quem de iis scripsit *Onuphrius Panvinius*: cujus tamen inspiciendi copia mihi hæcenus fieri non potuit.

Cum ludis secularibus multi confundunt *Taurios*, sed falluntur: sunt enim omnino diversi. *Paulus Diaconus* Festi abbreviator: *Taurii* appellabantur ludi in honorem Deorum inferorum facti. Instituti autem videntur hac de causa: Regnante *Superbo Tarquinio*, cum magna incidisset pestilentia in mulieres gravidas, quæ fuerat facta ex carne divendita populo taurorum, ob hoc *Dius inferis* instituti ludi, & *Taurii* vocati sunt. *Sextus Pompejus*, uti à *Josepho Scaligero* editus est: *Taurii* ludi in circo *Flaminio* fiebant, qui instituti Diis inferis ex hac causa sunt: *Tarquinio* regnante, cum gravis pestilentia in mulieres gravidas incidisset, factus infecti sunt ex carnis putore taurorum immolatorum. Ob id *Taurii* ludi appellati sunt, & fiunt in circo *Flaminio*, ne intra muros evocentur Dii manes. Contra eos ludos *Varro* ait vocari, quod discipulus pendens à doctore in er *** solitus sit impelli, atque usque eo cogi docere, quoad consisteret, & virtute talorum constaret pedum firmitas: Hæcenus *Festus*. Addidit autem *Scaliger*: Quod ludi *Taurii* in circo *Flaminio* fierent, qui fuit extra portam *Carmentalem*, testis est *Varro* l. 4. de Latino sermone. Reliqua quæ ex opinione *Varronis* asseruntur, quin ita scripserit *Festus*, negari non potest. Apud nullum autem veterem scriptorem id temere invenias. Apparet tamen *Varronem* ludos *Taurios* ab eo dictos sensisse, quod in corio tauri etiam id genus ludi fieret à *Ludimagistris* eo die, quo ludi *circenses*, qui dicti sunt *Taurii*, in circo *Flaminio* fierent, aut quod scutica taurica discipulus impelleretur: idque explendum fuisse in ea lacuna, in qua causa nominis desiderari videtur. Hæc *Scaliger*. Atque tantum de præcipuis ludis iis, qui in honorem Deorum agebantur, à quibus non sunt separandi *votivi*: nam & ipsi cultus divini gratia celebrabantur. Itaque jam de iis dicemus,

*In templo. Sed enim pueri pueraque seorsum
Contelebrando choros, verum hac sit parvula proles,
Matrimaque, at nuptæ genibus Junonis ad aram
Oranto invisc, divamque in vota vocanto.
Februa quinetiam vir quisque & semina: quanquam
Famina præcipue, accipito, debinc edibus omnes,
Primitias vite placulis placamina divis
(Quæ fas est) & calutibus portanto beatiss.
Ante domi tamen illa memor tibi habeto reposta,
Quæ dare mox usu liceat potente virisque,
Famæneque gregi: tum digna sedilia Divis,
Perque dies juxta & noctes multesima turba
Completo, & lepitis miscento seria ludis.
Quæ tibi si stabili sint omnia condita mente,
Cuncta tuo Italia tellus, cunctique Latini
Sublent colla iugo & victoris scepra timebunt.*

CAPUT XXII.

De ludis Votivis.

Votivi ludi erant, qui à Magistratibus ad bellum iturus *vovebantur*, post res feliciter gestas, & victoriam partam exhibendi. Atque hi introducebantur, aut *Sibyllinis* versibus, aut *augurum* præceptionibus, aut promissis Imperatorum, vel ante bellum, vel confecto bello, atque hostibus devictis. Tales erant illi, quos *magnos* cognominarunt, quod in honorem *Jovis*, quem principem Deorum putabant, fierent: quorum multa mentio est tum apud alios, tum apud *Livium*, ut l. 22. in historia anni 1033. ubi scribit, auctore *Q. Fabio Maximo* Dictatore placandæ Deum iræ, & *victoria* de Carthaginensibus impetrandæ gratia, ex libris *Sibyllinis* *votos* fuisse *ludos magnos*, æris CCCXXXIII. millibus triente: præterea bubus *Jovi* CCC. multis aliis *Divis albis*, atque cæteris hostiis, &c. Quomodo autem hi voverentur, ex eodem *Livio* cognoscitur, apud quem lib. 36. sic legimus: Certa deinde sorte *Senatusconsultum* factum est, quod *populus Romanus* eo tempore duellum iussisset cum *Rege Antiocho* esse, quique sub imperio ejus essent, ut ejus rei causa supplicationem imperarent *Consules*: utique *M. Acilius* *Consul* *ludos magnos* *Jovi* voveret, & dona ad omnia pulvinaria. Id votum in hæc verba, præeunte *Publ. Licinio Pontifice Maximo* *Consul* nuncupavit. Si duellum quod cum *Antiocho* *Rege* sumi *populus* iussit, id ex sententia *senatus* *populique Romani* confectum erit, tum tibi *Jupiter* *populus Romanus* *ludos magnos* dies decem continuos faciet, donaque ad omnia pulvinaria dabuntur de pecunia, quantam *senatus* decreverit. Quicquid *Magistratus* eos *ludos*, quando, ubique faxit, hi *ludi* recte facti, donaque data recte sunt, &c. Vovebantur nonnunquam in quinquennium, cujus exempla sunt apud *Livium* multa. Libro vigesimo septimo scribit: *Senatus*, quo die primum est habitus, *ludos magnos* facere *Dictatorem* iussit, quos *M. Amilius* *Prætor Urbis* *C. Flaminius*, *Cn. Servilius* *Consulibus* fecerat, & in quinquennium voverat. Tum *Dictator* & *ludos* fecit, & in sequens lustrum vovit. Idem libro trigésimo: Ut placatis *Diis* omnia inciperent, agerentque decretum à *senatu*, ut quos *ludos* *M. Claudio Marcello*, *T. Quintio* *Consulibus*, *T. Manlius* *Dictator*, quasque *hostias* majores voverat, si per quinquennium illud *Respublica* eodem statu fuisset; eos *Consules* priusquam ad bellum proficiscerentur, facerent. *Ludi* in circo per quatrimum facti: *hostiæque*, quibus *votæ* erant *Diis*, cæcæ. Hactenus *Titus Livius*.

Pertinent huc etiam *ludi Victoria*, *ludi Quinquennales*, *Decennales*, *Vicennales*, de quibus breviter quædam dicemus.

Ludi Victoria à *L. Cornelio Sulla* instituti fuerunt, bello civili, *Afonio* & *Vellejo Paterculo* testibus, cujus verba in *Kalendario* citavimus. Celebrabantur mense *Octobri* per dies quinque.

Fuerunt etiam alii *Victoria ludi* in memoriam victoriarum *C. Cæsaris*, *Augusti*, &c. peracti, de quibus in *Kalendario* diximus.

Quinquennales ludi instituti sunt ab *Augusto* post devictum *Antonium*, & partam victoriam apud *Actium* promontorium: unde etiam *Actiaci ludi* nonnunquam appellantur, testis *Suetonius* in *Augusto*, cap. 18. his verbis: Quoque *Actiaca victoria* memoria celebratio in posterum esset, urbem *Nicomis* apud *Actium* condidit: ludosque illic *quinquennales* constituit: & ampliato veteri *Apollinis* templo, locum castrorum, quibus fuerat usus, exornatum navalibus spoliis, *Neptuno* ac *Marti* consecravat. *Dio* lib. 51. Eadem die *Cæsar Apollini*, qui apud *Actium* colitur, triremem, quadriremem, ac alia navium genera, usque ad decemem ex captis navibus consecravat, templum majus extruxit, ludos *musicos* & *gymnicos*, & certamen equestre cum sacro *quinquennali* constituit, *Actios* illos ludos dicens, urbemque eo loco, ubi castra habuerat, effecit, &c. De quibus ludis etiam *Strabo* lib. 7. loquitur. Neque vero hi *ludi Nicopoli* tantum, sed & *Roma* fuerunt celebrati: sic enim *Dio* lib. 53. initio: *Ludos* propter *Actiacam* victoriam decretos cum *Agrippa* exhibuit, & in iis equestre certamen per pueros & viros *patricios* peregit: sique deinceps ad nostram usque ætatem *ludi* quinto quoque anno facti sunt, eorumque curatio quatuor sacerdotum collegiis per ordinem incumbit, *Pontificibus*: nimirum, *Auguribus*, *Septemviris*, & *Quindecimviris*. *Gymnici* quoque *ludi*, stadio in campo *Martio* extructo ligneo, acti sunt: & munus gladiatorum depugnantibus captivis exhibitum. Idem lib. 54. Tum *quinquennales* etiam *ludi* propter principium *Augusti* ab *Agrippa*: nam is quoque a collegio *Quindecimviro- rum*, quibus per ordinem horum ludorum curatio incumberebat, cooptatus & inauguratus fuerat, inaugurati sunt, &c. Idem *ludi* etiam hinc inde in provinciis, *Neapoli*, item & in *Judea* *Cæsare* ab *Hero-* de instituti & celebrati sunt, teste *Egesippo* & aliis. Quin etiam reliquis post *Octavianum Augustum* Imperatoribus & vivis & defunctis, *ludi quinquennales* celebrati sunt, quemadmodum ex *Ælio Spartiano*, & cæteris minorum gentium historicis cognoscere licet: unde etiam *Flaminum quinquennalium* origo, de quibus veteres inscriptiones testantur. *Quinquennale* quoque certamen *Romæ* instituit *Nero*, teste *Suetonio* ipsius vita, cap. 12.

Decennales item *ludi* à *Cn. Octavio Augusto* sunt instituti, prætextu quodam ad Imperatoris titulum, monarchiæque potestatem retinendam sine invidia. Solebat enim decimo anno, constituto in hoc

ingenti spectaculo, ludorumque apparatu, imperium populo resignare: quod tamen illico, quasi rogaretur, recepit. Atque hinc ortum est, ut posteriores etiam Imperatores, quoties decimum imperii annum attigissent, *sestum* celebrarent, & *ludos* cum maximo apparatu ederent. *Dio* lib. 53. Augustus, cum primum decennium exivisset, aliud quinquennium, atque eo circumacto rursum aliud quinquennium post decennium, ac eo finito, aliud iterum decretum est, ita, ut continuatis decenniis per totam vitam summam imperii obtinuerit. Quam ob causam posteriores quoque Imperatores, etsi non ad certum tempus, sed per omne vite spatium iis imperium deferatur: tamen *singulis decennis* festum pro ejus renovatione agunt, quod hodie etiam fit. Hæc *Dio*. Ita *Eusebius* scribit in historia Ecclesiastica, Constantinum Magnum *decennalia* celebrasse. Et *Trebellius Pollio* de Gallieno Imperatore: Interfectis sane militibus apud Byzantium, *Gallienus* quasi magnum aliquid gessisset, Romani cursu rapido convolvit: convocatisque patribus, *decennia* celebravit novo genere ludorum, nova specie pomparum, exquisito genere voluptatum. Jam primum inter togatos patres, & equestrem ordinem, *albatos milites* & omni populo præeunte, servis etiam prope omnium, & mulieribus cum cereis facibus, & lampadibus præcedentibus *Capitolium* petiit. Processerunt etiam altrinsecus centeni albi boves, cornibus auro jugatis, & dorsualibus fericis discoloribus præfulgentes. *Agne candentes* ab utraque parte cc. præcesserunt, & x. elephanti, qui tunc erant Romæ, mille cc. gladiatores pompaliter ornati, cum *auratis vestibus* matronarum, manifestæ feræ diversi generis cc. ornatu quam maximo affectæ. *Carpenta* cum mimis, & omni genere histrionum: pugiles sacculis, non veritate pugilantes. *Cyclopea* etiam luserunt omnes *apenarii*, ita ut miranda quædam, & stupenda monstraret. Omnes viæ ludis, strepitumque & plausibus personabant. Ipse medius cum picta toga, & tunica palmata inter patres, ut diximus, omnibus *sacerdotibus prætextatis*, *Capitolium* petiit. Hastæ auratæ altrinsecus quingena, vexilla centena, & præter ea, quæ collegiorum erant, dracones & signa templorum, omniumque legionum ibant. Ibant præterea gentes simulatæ, ut *Gothi, Sarmatæ, Franci, Persæ*: ita ut non minus quam ducenti singulis globis ducerentur. Hæc *Trebellius*.

Vicennalia, sive *vicennales ludi* erant, qui xx. quoque imperii anno exhibebantur, quorum etiam *Eusebius* lib. 3. de vita Constantini Magni, & alii meminerunt.

Præter eos, de quibus hætenus diximus, etiam *ludi triumphales* fuerunt, qui post insignes victorias celebrabantur. *Natalitii* qui in natalibus magnorum virorum edebantur, ut a. d. iv. Idus Julias, C. Julii Cæsaris *natalitii ludi* erant. A. d. ix. Kalend. Januarii Titi Cæsaris. iv. Kalendas Decembris Nervæ. A. d. iv. Kalend. Novemb. Hadriani. Kalend. Aprilibus Antonini. A. d. iiii. Idus Aprilis Ælii Veri. A. d. xviii. Kalend. Decembris *Septimiani*. A. d. xiiii. Kalend. Januarii *Gordiani*. A. d. iv. Kalend. Februarii *Constantini Magni*, & Junioris, de quibus *Ælius Spartianus, Lampridius, Capitolinus* & alii sæpe sic loquuntur.

Juvenales ludi fuerunt à Nerone primum instituti cum barbam deponeret. Hi cum privati primum essent, mox passim in eos data nomina à pluribus. Non nobilitas cuicumque, non ætas, haud acti honores impedimento fuere, quin histrionis artem exercerent, utque ad gestus, modosque haud viriles: quibus *Æliam Carulam* scæminam nobilissimam, atque ditissimam, natam annos xxc. saltasse, ex *Dione* scribit *Xiphilinus*. Dicti igitur *Juvenales*, quod in eis veluti rejuvenescerent: ut à quibus auspicatus Nero, tandem etiam in theatro caneret: per domos enim tantum, atque hortos *Juvenales* agebantur. *Tacitus* lib. 15. *Suet.* in Nerone, cap. 11. & 22. Atque hoc est, quod eleganter scribit *Plinius* lib. 27. cap. 2. peculiari theatro Neronem in hortis primum cantasse, & *Pompejano* præluisse. Vide *Lævinum Torrentium* Commentariis in Suetonium.

Fuerunt & alii *ludi juventutis*, quos *Salinator* Senensi prælio vovit, fortasse pro salute *juventutis*. De quibus *Cicero* in Bruto. C. Cornelio, Q. Minutio Consulibus, *ludis juventutis*, quos *Salinator* Senensis voverat, *Livius* docuit fabulam.

Miscelli ludi, quorum apud *Suetonium* mentio extat, qui fuerint, dubium videri solet. *Lævinus Torrentius* Commentariis in Suetonii Caligulam, cap. 20. hæc scribit: *Varro* lib. 3. de re Rustica columbarum quoddam genus *miscelum* vocat, quæ neque agrestes, neque domesticæ sint. Atque idem lib. 1. cap. 54. quemadmodum & *Cato* de re Rustica, capite 6. *miscellas* appellat vites, quæ omni agro conveniunt. Quare *miscellos* quoque *ludos* vocari existimo, qui ad nullum certum genus ludorum scenico- rum, sive argumentum, sive scænæ instrumenta, & apparatus spectes, referri possint. *Wolfgangus Lazius* lib. 11. Commentariorum Reipublicæ Romanæ, capite 15. scribit: *Miscellaneos ludos* fuisse ex variis multiformibusque ludicis commixtos. Sed hæc de his quoque sufficiant. Jam, antequam de funebribus, & reliquis *ludis*, qui exercitationis gratia fiebant, verba faciamus, *pompa ludorum* videtur nobis esse explicanda. Hæc enim potissimum ad eos ludos, de quibus hætenus diximus, pertinebat. Faciemus autem hoc capite sequenti, idque verbis *Dionysii Halicarnassæi*.

CAP. XXIII.

De ludorum pompa.

Quæ pompa ludorum fuerit apud veteres, eleganter explicat *Dionysius Halicarnassensis* lib. 7. Itaque ipsummet de ea, & quidem Latine beneficio *Sigismundi Gelenii*, loquentem audiamus. Sic autem scribit: *Pompa ludorum*, sacraque habebant se hoc modo. Priusquam spectaculum committeretur, viri potestate ac dignitate præeminentes, *pompam* ducebant Diis à Capitolio per forum in circum maximum, in qua primi erant eorum filii pubertati proximi, qui jam per ætatem interesse possent, equis instructi. quorum patres erant Romani equites, ceteri *pedites* in pedestrem accensiti militiam, distincti per alas, & centurias, classiumque ordines, ac si ludum literarium peterent, ut appareret hospitibus futura juvenus urbana quam esset egregia forma, & numero: hos sequebantur, *quadrigarii*, *bigarii*, singulariumque equorum agitatores: post quos athletæ graviorum, leviorumque certaminum, nudi cætera, pudenda tantum tecti subligaribus campestribus: qui mos Romæ manet nostro quoque tempore: sicut olim fuit in Græcia, in qua nunc antiquatus est, orto à Lacedæmoniiis initio. *Athletas* sequebantur saltatorum chori diviti trifariam, primo *virorum*, deinceps *imberbium*, postremo *puerorum*: post quos tibicines inflantes antiqui moris breves tibias, quarum & nunc usus est, *citharistæ*que plectentes lyras septem fidium eburneas, & quæ vocantur, *barbita*, quibus jam uti Græcia desit, apud Romanos vero adhibentur omnibus antiquis ceremoniis. *Saltatorum* habitus erant tunicæ puniceæ baltheis æreis strictæ, gladiis dependentibus, gestabantque breviores mediocribus lanceas: viri vero etiam areas galeas cristis pinnaris insignes; quemque chorum præcedebat unus vir, qui præibat cæteris *saltationis* formulas, unus item militares ac concitatos præcinens modulos *rhythmis* plerumque *procelesmaticis*. Id genus exercitii apud Græcos olim cum primis erat celebre, *armata saltatio*, quæ vocatur *Pyrrhica*: sive id *Minerva* inventum est, quæ post deletos Titanas, in lætitia victorialis fertur prima saltasse armata, choreasque duxisse: sive prius etiam institutum à *Curetibus*, dum infantem Jovem mulcerent armorum sonitu, concinnisque gestulationibus, ut habent fabulæ. Post armatos saltatores in *pompa* incedebant *satyri*, sicinnes referentes Græcanicam: habitus horum *Silenos* representantium erant hirsutæ tunicæ, quas quidam appellat *scorticas*, amicalaque conferta ex omni florum genere: alius item *satyrorum*, ex hircinis tergoribus campestris, setæque horrentes in vertice, aliaque his similia: hi serias illas saltationes ridicule imitabantur, depravantes per ludibrium, quibus lusus satyricis, salibusque jam inde à præfidei sæculi delectatos *Romanos* apparet è triumphis etiam. Permittitur enim victores deducuntibus, jambos & disticha jacere in *Imperatores* clarissimos, quemadmodum Athenis solebant *pompam* in plaustris ducentes scommatibus obvios impetere: nunc autem extemporalibus utuntur versiculis, quin & in illustrium virorum *funeribus pompis* inter alios feretrum præcedebant *saltatores satyrici*, maxime in divitum. *Lusus* autem *satyricos*, & saltationes satyricas, nec Ligurum, nec Umbriorum, nec aliorum barbarorum Italiam habitantium fuisse inventum, si docere voluero, vereor ne molestus videar, laborans in evidente re demonstranda. Post hos choros transibat agmen *citharistarum*, ac *tibicinum*: post quos alii gestantes acerras argenteas, aureasque tam sacras, quam publicas, iussitumque facientes. Extremum agmen claudebant *simulacrorum bajuli*, habentium, quales apud Græcos finguntur effigies, eundemque habitum, eadem insignia, muneraque, quorum inventores & donatores traduntur, nec solum *Jovis*, *Junonis*, *Minervæ*, *Neptuni*, aliorumque, quos Græci inter 12. Deos numerant, sed antiquiorum etiam, quorum 12. illi sunt progenies, *Saturni*, *Opis*, *Themidis*, *Latona*, *Parcarum*, *Memoria*, adhuc *Proserpina*, *Lucina*, *Nympharum*, *Musarum*, *Horarum*, *Gratiarum*, *Liberi*, *semideorumque*, quorum animæ post mortem inter coelites relatæ pari cum his honore coluntur, *Herculis*, *Æsculapii*, *Castorum*, *Helena*, *Pan*, & aliorum innumerorum. Peracta *pompa* confestim sacrificabant Consules, sacerdotes quibus fas erat, & *victimarii*, idque more nostratum. Lotis enim manibus, & lustratis aqua pura victimis, molaque consparsis earum capitibus, votisque nuncupatis tum ministros eas mactare jubeant, quorum alii stantem etiam tum hostiam veste feriebant in tempora, alii cadentem cultris excipiebant, ac mox derepto tergo concedebant membratim, delibataque ex singulis extis, aliisque membris primitias farre obvolutas in canistris offerebant sacrificantibus, qui aris impositas succendebant, & vinum affundebant insuper. Post hæc *certamina* spectabantur. Primus erat *quadrigarum*, *bigarum*, singulariumque equorum curius, sicut apud Græcos olim in *Olympia*, & nunc quoque. In his equestribus certaminibus duo quædam priscorum instituta servantur à Romanis, hoc quoque sæculo: alterum *trigartorum*, quod defecit in Græcia usitatum heroum temporibus, ut *Homerus* testatur describens eorum prælia: quo duobus equis bigarum in morem junctis, adjungebatur tertius funalis loramenti adnexus quem inde *παρῖον* Græci vocabant, alterum, quod apud paucos aliquot Græciæ populos durat ex antiquitate reliquum, *vectorum cursus*. Finito enim equorum certamine, viri, qui prius cum aurigis eodem curru vehebantur, quos Poëtæ *πρωβάτας*, Athenienses apobatas nominant, desilientes in pedes cursu certant in stadio. Post equorum cursum athletæ inducebantur, *cursores*, *luctatores*, *pugiles*. Hæc enim tria genera certaminum

apud priscos Græcos erant, ut *Homerus* indicat in *Patrocli* funere. Caterum medio inter certamina tempore bene de Republica meriti coronabantur, voceque præconis celebrabantur, ex more Græcorum laudatissimo, sicut Athenis per *Liberalia* factitatum est: & ostendebantur spectatoribus relata ex hoste spolia. Hæcenus *Dionysius*.

AD CAP. X. PARALIPOMENA.

Tapetes, Babylonici, aliaque scena, & æstorum ornamenta, pegmata, pegmates, crocus in pegmatis, & scena, orchestra in qua saltabatur, aliaque loca in spectaculis.

In tragico theatro palatia Regum erigebantur, sed illa tapetibus pensilibus obducta, partim ut scena magnificentius ornaretur, partim ut regiarum adium species vera exhiberetur, quæ etiam heroicis temporibus tapetibus inferni solebant, cujus rei apud *Homerum* passim exempla, & ex illo Critici discunt. *Anthonius* Edyllio 4. supra adductus, aulaque Regum, pro tragico ornatu scena dixit. Ad hunc ritum alludunt *autores*. *Heliodorus* lib. 5. hist. *Æthiop.* ἔξωθεν τῆς τῆς, κατὰ τὴν, τῆς τῆς, παρὰ τὰς, Σιδωνίαν ἔργα χειρὸν καὶ τυγίαν, τ' αὖτις οἱ δὲ τὸν ὄψοντες. Efferebant mensas, pocula, tapetes, aulæas, Sidoniarum manuum & Tyriarum opera, & alia quorum in instruendo convivio usus est. Primus usus ut pedibus subsumerentur, unde *tapeta*, quasi *tapedia* dicuntur. *Isidor.* lib. 19. cap. 26. postea & lecticis cubitoris infernebantur. *Jul. Pollux* lib. 6. cap. 1. de symposio, *amphitapedia*, & *tapedia* in ornatu convivantium teponit; hæc utrinque villosa, ista ab una tantum parte. *Q. Curt.* lib. 7. Quum post aulam, quæ lectos obduceret, staret Rex. *Hyperides* in *Patrocli* apud *Julium* *Pollucem* lib. 4. cap. 19. cujus hæc sunt:

Οἱ δ' ἐνία ἀρχόντες εἰσὶν αὐτῷ ἐν τῇ σκῇ
Ἡγερέζαδμοι τὴν μέγαν τ' ἀνδρίαν.
Novem principes convivabantur in Stoa,
Circumsepti alterutram partem aulae.

P. Virgil. lib. 1. *Æneid.*

- - - Aulæis jam se Regina superbis
Aurea composuit sponda.

Virgil. lib. 9. *Æneid.*

- - - Quis forte tapetibus aëtis
Exstructus, toto prostrabat pectore semivivum.

M. Varro in *Hercule* *Socratico*:

In omnibus rebus bonis quotidianis
Cubo in Sardinianis tapetibus.

Stat. Papin. lib. 5. *Thebaid.* v. 207.

Eumclum ramis, altaque in mole tapetum
Efflant somno crescentia vana.

Et in quocunque lautioris convivii apparatus, parietes totos integebant. de *Adrasti* magnificis epulis, quibus *Polynicem* & *Tydeum* accepit, idem *Statius* lib. 1. *Thebaid.* v. 518.

- - - Pars ostro tenuet, auroque sonantes
Eminere thorac, altoque inferre tapetas,
Pars teretes levare manu, ac disponere mensas.

Ad sensum *Bacchylides* *Lyricus* apud *Athenæum* l. 1. r. *Dipnosophi.* cap. 1. ἡ βίβλος παρὰ τὴν σκῇ, ἔτε χειρὸς, ἔτε περὶ τοῦ εἰς τὰς τῆς, ἀλλὰ θυμὸς δὲ αὐτῶν, μετὰ τὴν γὰρ κείνη. Non adsunt bonum corpora, neque aurum, neque purpurei tapetes, sed animus benevolus, Musaque dulcis. Corrip. ad spectacula scenica eos adhibitos insinuat *Byzantii*; ita enim de circensibus lib. 2. num. 8. *Justinus*, inquit, *Augustus*.

Auratum scandens solium, sedemque paternam,
Construxit plumis, pulchri que tapetibus altam.

Et lib. 4. num. 2. ad domesticos mores reduxit:

Hanc prius, in media quam sol procederet aula,
Auratum gradibus sacri, que tapetibus altam
Consecravit.

Fit quia in *Affyria* præcipuus honor, primaque fere peristromatum hujusmodi inventio, fit idcirco ut *Babylonica* vocentur.

C. Plin. lib. 8. cap. 48. Colores diversos pictura intexere *Babylon* maxime celebravit, & nomen imposuit. Est post ibidem loci. *Metellus* *Scipio* trichinaria *Babylonica* festivum ostingentis militibus venisse jam tunc, posuit in *Capitoni* criminibus, quæ *Neroni* principi quadragies festivum nuper steteret. *M. Acc. Plaut.* in *Sticcho* sc. quismam obsecro.

Tum *Babylonica* peristromata, consuetaque tapetia
Advexit minimum bone rei.

M. Martial. lib. 8. epigr. 29.

Non ego pratulerim *Babylonica* picta superbe
Texta, Semiramia qua variantur acu.

Melius quam in antiquo codice:

Non ego pratulerim *Babylonis* picta superba
Texta.

T. Lucret. *Carus* lib. 4. de rerum Natura:

Somno devincti credunt extollere vestem,
Totius humorem siccatum ut corpore fundant,
Tunc *Babylonica* magnifico splendore rigantur.

His integebantur effigies diversicolores. *Glossarium* vetus *το-λῦσι*, id est, vestis filis versicoloribus contexta, sive *Babylonica*. *Plinius* loco citato; *Aurum* intexere in eadem *Acha* invenit *Atalus* Rex. Idemque in vestibus observatum docebitur infra hoc opere, ubi de toga picta agitur. Effigies istæ quæ acu intexebantur, animalia referebant horrenda conspiciam & prodigiosa naturæ, interdum & veteres historias adumbrabant, heros ipsos in iis depictos, docuit *Ægidius* *Malerius* ad lib. 1. *Valerii* *Flacci*:

- - - *Acclini*que tapetis
In mediis vano condit caput *Hippasus* auro.

Male antea, & corrupte:

- - - *Acclini*que tapetis.

Quo refero locum illum *Claudiani* è libro primo in *Eutropio*, à nemine intellectum hæcenus, nedum explicatum. Ita enim ille:

- - - Videbo

Jam cochleis homines junctos, & quicquid inane
Nutrit, Judaicus qua pingitur India velis.

Sensus est, si usque adeo incredibilia fingere licet, & vilissimum mancipium *Eutropium* ad fastigium consilatus evestura credimus, facile mihi persuadeo vivere, & in rerum natura esse ea animalia, quæ in peristromatis istis, animi oblectandi gratia intesuerunt, tanquam in *India* nata, sive in longinquis maxime gentibus, & veluti à cognitione nostra semoris. Ita censuit vir in Græcis Latinisque literatissimus *Nicolaus* *Sevinus*, qui in publico docendi munere mihi non ita pridem decessor. Hujusmodi autem ignotas belluas picturæ *Babylonica*, intexere velis, aut vestium aliarum, author est *L. Apulejus* lib. 11. *Milefiar.* Ex humeris dependebat pone tergum, talorum tenuis, pretiosa *chlamyda*, quaque tamen viseres colore vario circumnotatis insignita animalibus, hinc *dracones* *Indici*, inde *gryphes* *Hyperborei*. Docet nomen ipsum, nam *Scythæ*, quasi belluaria dicas, appellantur, à belluis intextis. *M. Plaut.* *Pseudolo*, sc. exire.

Ut ne peristromata quidem aque picta sint *Campanica*,
Neque *Alexandrina* belluata *conchyliata* tapetia.

Et recte *Judaici* velis, id est, peristromatis, pingitur. Nam textura illa vere pictura dici potest. *P. Virgil.* l. 9. *Æneid.*

Armaque, craterasque simul, pictasque tapetas.

In MS. *Nicola* *Erythrai* IC. legebatur:

Armaque, craterasque simul, pictasque tapetas.

Vela, petitiissime, sic enim appellabatur tapetes privatarum domuum. *Ulpian.* IC. l. 12. ff. de inst. leg. Voluptatis gratia sunt specularia & vela. *Sidon.* *Apollinar.* lib. 1. epist. 2. *Theodorici* Regis limina inclusa velis, excelsa cancellis. Et dum principes vini aut optignates clientes suos admittere volebant, ad con-

consueti salutandi munia obeunda, velo dimoto ille prodibat, aut hi subibant. *Æl. Lamprid. in Severo: Salutaretur quasi unus de senatoribus patente velo, admissionalitus remotis, aut solis vis, qui missis ad fores fuerant, cum an ea salutare principem non liceret, quod eos videre non poterat. Corrip. Afic. lib. 3. num. 6.*

*Mira pavimento strisque tapetibus ampla
Plantinis, longoque sedilia compta tenore
Clara superpositis ornabant atria veli.
Vela tegunt postes.*

Et ejusdem libri num. 7.

*Verum ut contracto patuerunt intima velo
Offia, & aurati micuerunt atria telli.*

D. Juven. sat. 9. citatus suppressio nomine à Joanne Satesberienſi lib. 3. Policratici cap. 12.

Vela tegunt rimas, juncge ofſia.

Et de nuptialii solennitate. Idem sat. 6.

Tendentia linquit

Vela domus, & adhuc virides in limine ramos.

Ad alia scenæ ornamenta jam pergo. Extruebant & pegma, (α πύργου, compingo.) id est, machinam quandam ludicram, è struce diversorum lignorum compactam, tanta altitudine ut ad tertium quartumque nidum seu contignationem, sive stationem fabrica exurgeret. Interpretes Dionis in Adriano, surgentia spectacula, & pegmata efferre dixit. concijunt nonnulli automata & pegmata idem esse. Thilander in M. Vitruvii lib. 9. cap. 7. sed falso, ut infra. eam gladiatores ascendebant, & immissa deinde flamma totam machinam consumeabant, ut illi per incendium evadere atque eniti cogerentur. Joseph. de bello Judaico lib. 7. cap. 1. meminit Fl. Vopiscus in Carino: Exhibuit pegma etiam, cuius flammis scena conspargerat, quam Diocletianus postea magnificentior reddidit. M. Tull. ad Atticum l. 4. epist. 8. Nihil venustius quam illa tuæ pegmata. C. Sueton. in Claudio cap. 34. Si aut ætæ tuæ, vel pegma, vel tale quid aliud satum cesserit. L. Seneca epist. 88. His annumeres licet machinatores, qui pegmata ex se surgentia excogitant, & tabulata tacita in sublimi crescentia, & alias ex inopinato varietates, aut dehiscitibus, quæ coharebant, aut quæ disabant, sua sponte coherentibus, aut his quæ eminebant, paulatim in se residentibus. Auro addito ditabatur hæc moles, sive bracteis. Plin. lib. 33. cap. 3. L. Murena, & Cæjus princeps in circo pegma duxit, in quo fuere argenti pondi centum viginti quatuor. Mart. lib. 8. epist. 33.

Hæc fuerat nuper nebula tibi pegma perunctum,

Pallida quam rubri diluit unda croci.

Succensa deinde struce, librabant se per medios ignes, populo oblectamentum allatui petaristia. De incendio cultissime Cl. Claudian. de Consul. Manlii Theodori;

*Mobile ponderibus descendat pegma rotatis,
Inque chori speciem surgentes ardua flammæ
Scena rotet, varios effingat Mulciber ortes,
Per tabulas impune vagus, pisticæq; citato
Ludant igne trabes, & non permixta vagari
Fida per innocuas errent incendia turres.*

De saltu petaristarum per flammam accenso pegmate, M. Manil. lib. 5. Astronomic.

*Membræque per flammam, orbisque emissæ fragrantæ
Delphinumque suo per inane imitantia motu,
Et viduata volanti pennæ, & in ære ludunt.*

Totam fabricam non male descripsit Aurel. Prudentius in Romano Martyre:

*Tabulis superne strata texunt pulpita,
Rimosa rari pegmatibus compagibus,
Scindunt subinde vel tebrant aream,
Crebroque lignum perforant acumine
Pateat minutis ut frequens hiatus.*

D. Juvenal. sat. 4. v. 122.

*Pugnæ Cilicis laudabit, & actus,
Et pegma, & fueros inde ad velaria raptos.*

Neque modo in circo aut amphitheatro pegmata ista erant, sed & in publicis viis. Martial. Spectaculor. epigr. 2.

Et crescent media pegmata celsa via.

Et in privatis ædibus: non quidem in insanos lascivientium conviviorum luxus; nam in tricliniis illa, aut cœnaculis, cum pegmata hæc in domorum essent atriis, ut puto, sustineadis majorum imaginibus, aut gentilitio stemmate. Turnebus lib. 8. Adversar. cap. 9. Ornamenta vultuum foribus suffixa intelligit. Ulpian. IC. l. 12. ff. de Initium. leg. Specularia quoque affixa magis domus esse puto, quam partem: nam in emptione domus, & secularia & pegmata cedere, sive in ædificiis sunt posita, sive ad tempus detracta. D. Aulon. ep. 25.

Ceris inurens januarum limina,

Et atriolorum pegmata.

Pegmates à pegmatum structionibus, seu à ludis, quos edebant, nomen acceperunt, quo vocabulo non minus artifices ipsi quam gladiatores continentur; hi quidem Aristoteli lib. de Mundo μαχάριτες vocantur, vertit Apulejus, machinarum fabricatores, & pegma ipsum est confixilis machina ei lib. 5. Mileſiar. Petr. Colvius ibidem. Isti memorantur à C. Suveronio in Calig. cap. 26. sed corrupto: Rubidit feris vilissimos, enio confectos, gladiatores quoque pegmates, patres famulorum notos, sed insignes debilitate aliqua corporis subiectione. lege gladiatores quoque pegmates. Denique & croco, non modo bracteis aureis argenteisque decorabatur pegma. Mart. proxime supra allatus, & inter multa alia crocos in theatralibus admissus. *Æl. Spart. Hadr. In honorem Traiani balsama & crocum per gradus theatri fuere jussit.* Vino admiscebatur ut sic dilutum facilius in spectatores spargi posset. C. Plin. lib. 21. cap. 6. Sed vino mite congruit, præcipue dulci, tritum ad theatra replenda. Theophrastus lib. de odoribus à Jacobo Dalecampio citatus videatur: Cum somacho L. Seneca epist. 90. facientior putas qui invenit, quemadmodum in immensam altitudinem crocum latentibus fistulis exprimat, qui euripoi aquarum subito impetu exſicca, aut reſ. let. Ibid. lib. 2. Nat. quaſtion. cap. 9. Aqua autem sineſpiritu, quemadmodum posset intendi nunquid dubitas, quin sparsio illa quæ ex fundamētis media arena crescit, in summam altitudinem amphitheatri pervenit, cum intentione aquæ fiat? Alludit & L. Apul. lib. 10. Afri. De summo montis cacumine, per quandam latentem fistulam, in excelsum prorumpit unda croco diluta, sparsioque defluens, pascentes circa capellas, odor perluit imbre. Sed actum ago, dum retexo ea quæ à tot viris doctis observata in hoc ipsum. J. Lipsius lib. de Amphith. cap. 16. Theodor. Marcilius ad Martialis Spectacula, epigr. 3. J. Brodus lib. 5. Miscellaneor. cap. 6. P. Colvius ad laudatum Apuleji locum, & alii consuluntur. Poëta eadem. P. Ovid. lib. 2. de Arte amandi:

Nec fuerant liquido pulpita rubra croco.

Sext. Aurel. Propert. lib. 4. eleg. 1.

Pulpita solennes non oluere crocos.

M. Marcial. libro laudato, & epigrammate:

Et Cilices nimis hic maduere sunt.

Et lib. 5. epigr. 26.

Hec rogo non melius, quam rubro pulpita nimbo

Spargere, & effuso permaduisse croco.

Et lib. 9. epigr. 39.

Lubrica Corytho quamvis sint pulpita nimbo,

F. Luciet. lib. 2. de Nat. ter. ut & alii prius citati, causam hujus ritus ad odoris fragrantizque suavitatem refert.

Neu simili penetrare potes primordia forma,

In naves hominum cum tetra cadavera torrent,

Et cum scena croco Cæci perfusa recens est,

Araque Pantheos exhalat propter odores.

Saltabatur in scena, ut supra à me expositum, ubi de *distritionibus* & *mimis* actum: sed discrimen est inter saltationem mimicam, & gladiatoriam, quæ & Pyrrhica appellata, ut aliis jam præoccupatum. Neque minus est diffidium de loco in quo saltabant quidam in scena, alii in orchestra, nam à spectulitorio saltu vocitatum volunt, *ἐγχύμας* enim est saltus. *Isidor. lib. 18. Origin. cap. 44. Orchestra pulvis arena scena, ubi saltator agere posset, aut duo inter se disputare, ibi enim poëta comedii, & tragædi ad certamen descendebant, isque canentibus, alii genis edebant.* Concors huic vetus Scholiastes D. Juvenalis sat. 3. v. 178.

Orchestra spatium in quo saltat pantomimus, vel qui in orchestra

procedit, aut spectatur. Idem ad v. 47. sat. 7. *Orchestra, spatium in theatro dicitur, . . . qui pantomimo saltant iuvenes. Nec ab hac sententia videtur recedere M. Varro citatus à Nonio cap. 2. num. 743. in Triodite, sive Trihudite, sive Trifodite, sive Trifolio, vel denique Trifilio. Sic enim variant scripturae, sed parum refert.*

*Triusquam in orchestra pithaulis inflat tibias,
Domi sua rames rumpit.*

Contra alii non pantomimorum saltibus orchestram dedicant, sed senatorem volunt subfelliis. M. Pollio Vitruvius lib. 5. Architect. cap. 6. Ex his trigoni, cuius latus fuerit proximum scena, ea regione qua praeditur curvaturam circinationis, ibi finatur scena frons, & ab eo loco per centrum parallelos lineae ducitur, qua disjungat proscenii pulpitum, & orchestra regionem: ita latus factum fuerit pulpitum quam Graecorum, quod omnes artifices in scenam dant operam. In orchestra autem senatorum sunt sedibus loca designata, & ejus pulpitum altitudo, sive plus pedum quinque, ut qui in orchestra sederint, spectare possint omnium agentium gestus. C. Sueton. Caesare cap. 76. Praenomen imperatoris, cognomen patris patriae, statuum inter Reges, suggestum in orchestra. Et in Augusto cap. 35. Servavit senatoribus etiam excusantibus insignie vestis, & spectandi in orchestra, publicoque epulandi jus. Idem Nerone cap. 12. Deinde in orchestra senatumque descendit.

Juvenal. sat. 3.

*Aequales habitus illis, similemque videbis
Orchestrae & populum.*

Id est, optimates & plebem. Et sat. 7. vers. 47.

Quaeque reportandis postea est orchestra cathedris.

Ut senatoribus, ita & aliis in spectaculis hujusmodi discreta separataque loca: licet in principio promiscue spectant cum plebe senatus, nullo habito discrimine, juvenaque concordiae, fovendaeque libertatis gratia, quod usque ad annum Urbis conditae quingentesimum octavum durasse ostendi supra lib. 1. cap. 15. hoc opere: quod repetere inde Nunc de aliorum sedibus agam, si addidero unum à Valerio Maximo locum lib. 4. cap. 5. tit. 1. A condita Urbe usque ad Africanum & Tiberium Longum coact. promiscue senatus & populi spectandorum ludorum locus erat. Suetonius videtur contradicere in Claudio cap. 21. qui locus consularum.

Ac primum fenes in bulcetrico sedebant, juvenes ex ephēbio spectabant. Cael. Rhodigin. lib. 8. antiq. lect. cap. 8. Jul. Poll. lib. 4. Onomast. cap. 19. *ἐφῆβιον ὅτι καὶ βουλῆτικόν μίξος τῶν δέδωκεν, καὶ ἐφῆβιον.* Dicebatur etiam pars quadam theatri bulcetricum, & ephēbicum. Non est sane dubium, quin Rhodiginus ex eo hac mutatus sit, ut multa alia, quae suppreffio nomine in exquisitissimas suas lectiones inseruit.

Virginibus Vestalibus suis è reliquorum spectantium catu discretus erat locus. Sueton. Augusto cap. 44. Solis virginibus Vestalibus locus in theatro separatus, & contrafractorum tribunal dedit. C. Tacit. lib. 4. Annal. Augusta sedes inter Vestalium consideret.

Imperatores aut consules e podio. Ael. Spartian. in Severo: De circensium, cum tres Victoriae, more solito, essent locat agrippae eum palmis, mediaque ipsius nomine adscriptum orbem palmis tenebat, & onto ista de podio stans decidit. M. Vitruv. lib. 5. cap. 7. Scena longitudo ad orchestra diametron duplex fieri debet: podii altitudo à libramento pulpitum cum corona & lyli duodecima orchestrae diametri. Sueton. Nerone cap. 12. Nam perraro presidere, ceterum accubans primum parvis foraminibus, deinde toto podio ad aperto spectare consueverat. C. Plin. l. 37. cap. 3. tanta copia invecita, ut retia arceendis feris podium protegentia succinis notarentur.

Sidon. Apollinar. carn. 23. v. 368.

*Totas ad podium ferent habenas
Curru praeferatur intus alto.*

Metellus antiquus poeta, in Quirinalibus:

Terna lux & nox podium tenebat.

Juvenal. 2. ad finem.

*Et Catuli, Paulique minoribus, & Fabii, &
Omnibus ad podium spectantibus.*

Autel. Prudent. lib. 2. in Symmach.

*At quoniam podii meliori in parte sedentes
Spectant aratum faciem.*

Corippus Africanus sedem hanc Principum intellexit l. 2. n. 8. de circenses celebrante Just. Aug.

*Intentos oculos ad sedem vulgus herilem
Extulit assurgens.*

Et post de eodem circum ingresso.

Auratum scandens solium, sedemque paternam.

Ubi herilis sedes barbare satis pro imperatoris podio usurpatur, ut ab eodem lib. 4. num. ult.

Adstibat Nasces, sedemque ornabat herilem.

Denique equites discretis à senatu & plebe ordinibus spectare consueverant, in quatuordecim illis subfelliis; idque lege, ut videtur, theatrales, cuius primus author (secundum nonnullorum opinionem, licet ante illos id ipsum lege fuerat à L. Roscio praetorem) Julius Caesar, aut Augustus; nam Julianus appellat C. Plin. l. 33. cap. 2. *Hoc de causa constitutum, ne cui idus esset, nisi cui ingenio ipsi patri avoque paterno secleris quadringenta census fuisset, ex lege Julia theatri, in quatuordecim ordinibus jussu sedendi.* Sed postea eandem legem renovatam reperio, sive verius retentam sub Nerone; sic enim C. Petronius in Satyrico pag. 95. *Arena aliquam accendit, aut persusus pulvere multo, aut hystrio ostentatione scena traductus, ex hac nota dominae mea, usque ab orchestra (Senatorum subfelliis) quatuordecim (equitum sedilia) transilit, & in extrema plebe quartum quod diligit. Vet. Scholiast. Juven. ad v. 324. sat. 14. Bis septem ordinibus, id est, gradibus equitum Romanorum. Primus, inquam, hujus distinctionis author est L. Roscius Otho. L. Flor. Epitoma in T. Livii lib. 99. L. Roscius Tribunus plebis legem tulit, ut equitibus Romanis in theatro quatuordecim gradus proximis assignarentur. Tribunus ille dicitur. Plutarch. in Cicer. *Μάχη* ὁ ὄβρις ὑπερῆκεν, virtutem ab Hermanno Cruserio, M. Otho praetor sed male. M. Tull. Orat. pro Murena. L. Otho vir fortis, meus necessarius equestri ordini restituit non solum dignitatem, sed etiam voluptatem. Itaque hac lex, qua ad ludos pertinet, est omnium gratissima, quod honestissimo ordini cum splendore fructus quoque jucunditatis est restitutus. Sed quorsum restitutus fructus jucunditatis? suspicor sane alium ante illum eadem hac lege fuisse; nam cur diceret Cicero dignitatem cum voluptate Roscium equitibus restituisse, si antea nulla fuerit dignitas? atque ut id facilius credam, inducor loco C. Velleji Paterculi lib. 2. histor. cap. 32. *Conta judicanda munus quod Caeus Graecchus, ereptum senatus, ad equites, Sulla ab illis ad senatum transfulerant, aequaliter inter utrumque ordinem partitus est, & Otho Roscius lege sua equitibus in theatro loca restituit. Sed locum suspectum habet Albert. Burerius, & Ald. Manutius, enim lectionem sinceram debemus ex Puteani codice; antea enim pessime legabatur, *Horscius lege sua in theatro equitibus loca restituit.* Denique J. Lipsius & Jac. Schepkuis reponendum censuerunt, equitibus in theatro loca restituit. Atque is consensus scriptorum pene uniformis est, à Roscio hanc legem primitus promulgatam. C. Plin. l. 7. cap. 30. *Te suadente, Roscio, (theatrales author est legum) ignoverunt, notataque se discrimine sedis, aequo animo tulerunt.* Tulit autem eam L. Otho Anno Urbis conditae 686. ut observatum est ab Antonio Augustino. Horat. epod. od. 4.**

*Sedilibusque magnus in primis eques
Othone conempto sedet.*

Et lib. 1. epist. 1.

*Roscia, dic sedes, melior, lex, an puerorum
Nania.*

Alludit M. Martialis lib. 2. epig. 29.

*Rose, vides illum subfellia prima terentem,
Cujus & hinc lucet furdorychata manus.*

Jucundius lib. 5. epigr. 28.

*Ingenium, studiumque tibi, moresque, genusque
Sunt equitis, fateor, cetera plebis habes.*

*Bis septena tibi non sunt subfellia tanti,
Ut sedens visio pallidus Oceano.*

D. Juve.

D. Juvenal. sat. 14. in fine:

Ergo aliquid nostris de moribus, effice summum

Bū septem ordinibus, quam lex dignatur Orthonis.

Itaque equites, quibus præscriptus census lege Roscia deorat, non habebant jus in quatuordecim gradibus sedendi. M. Tull. Philip. 2. Illud tamen audacia tua, quod sedisti in quatuordecim ordinibus, cum esset lege Roscia decolloribus certus locus constitutus quamvis quis fortune vitio non suo decoxisset. Erant autem hi quatuordecim gradus orchestrae contigui, ut ordo equitum, qui secundum in civitate locum obtinebat, senatoribus proxime succederet. D. Aufon. ludo Sapientum. in Cleobulo 16.

Interpretare tu qui orchestra proximus,

Gradibus tropicis in quatuordecim sedes.

Dicuntur & absolute quatuordecim sine ulla adjectione. L. Seneca lib. 3. de Benefic. cap. 9. Beneficium vocas, deasipotentis populi civitatem, in quatuordecim gradus deduxisse, & defendisse capitis reum. Joannes Oppopaus, 10 gradus glossama putat, ideoque expungendum. Idem Seneca epist. 44. At mehercule multi quatuordecim sunt clausi. Macrobi. lib. 2. cap. 3. Cum Laberius in fine ludum annulo aureo honoratus à C. Jure, è vestigio in quatuordecim ad spectandum transit, violato ordine, & cum detractatus est eques Romanus, & cum minimis remisus, ait Cicero praterirent. C. Sueton. in Augusto cap. 40. Cum autem plerique equitum attrito belis civilibus patrimonio, spectare ludos è quatuordecim non auderent, metu pane theatralis, pronuntiavit, non teneri ea quibus ipsi parentibusve eques census unquam fuisset. Addendus Petronii proxime supra citati locus. Fr. Modius Novaotiquar. lectio. epist. 29.

Quod ut verum esse concedam, interdum nihilominus addebatur vel gradus, vel ordines, vel subcellia, vel scamina, vel quippiam simile. patet ex auctoritatibus antea à me allatis, & præterea ex Suetonio in Augusto cap. 14. Cum spectaculo ludorum gregarium militem in quatuordecim ordinibus sedentem excitari per apparatus jussisset, tumore ab oblectamentis dilato, quasi eundem mox discrimen necasset, minimum absuit, quin

periret concursu & indignatione turba militaris. Corrigitur est idem scriptor, foedissima labe alperus in Julio, cap. 39. Ludis Decimus Laberius eques Romanus minimum suum egit, donatusque est quingentis sestertiis & annulo aureo, sessum in quatuordecim scamina solum per orchestra transit. Primum nescio in quem sensum sufficiat solum, itaque commodissime legi poterit: Sessum in quatuordecim scamina per orchestra transit. Verus scholiastes Juvenal. ad v. 3. sat. 5. Quare per lunos, . . . qui ibi primus quatuordecim ordinibus sedet, hæc à populo in eum dicta sunt: Aliud scriptum habet Sarmentus, aliud populus voluerat.

Digna dignis: sic Sarmentus crasias habeat compedes.

Neque prætermiserim quatuordecim istos gradus, equestria, dictos, Petronius in Satyrico: Viderint matrona, quæ flagellorum vestigia osculantur, ego, etiam si ancilla sum, nunquam tamen nisi in equestribus sedeo. L. Seneca lib. 7. de Benefic. cap. 12. Deinde pluribus modis communia sunt, equestria omnium equitum Romanorum sunt, in illis tamen locus meus sit proprius, quem occupavi.

Denique ne hæc de sedilibus equestris ordinis lex Roscia interiret, effecit Domitianus, qui eam veluti fugitivam retraxit, & novo edicto sanxit, quod miror tacuisse historicos.

M. Martial. lib. 5. epigr. 8.

Edictum domini, deique nostri,

Quo subcellia certiora sunt,

Et pueros eques ordines recipit,

Laudabat modo Thasis in theatro.

De carea, arena, oppido, cathedris muliebribus, partim nota sunt omnia, nec ullis egent operis, partim infra expedium, ubi de matronarum ornatu dissetur, & repeti ex Criticis passim non difficulter possunt, quæque inde fumenda non exseribo.

De ludis hisce sequentibus usque ad caput 24. hujus libri, dixi supra lib. 2. ubi de diis sigillatim actum est, quibus isti voti erant ludi & ab aliis nullo negotio peti possunt, ideoque ad alia pergendum.

C A P. XXIV.

De ludis funebris, & gladiatoris. Pet. ad Cic. Off. 2. 16. 57.

Diximus de iis ludis, qui in Deorum honorem fierent, itemque de votivis: sequitur jam, ut de funebris etiam quædam afferamus. Funebrum origo longe est vetustissima, quippe Æneas ad Pallantis, Achilles ante eum ad Patrocli rogum mactavit inferias cum ludis, unde etiam gladiatorum mos, sine dubio, est ortus. Nam quum primum captos ex hostibus jugularent, vitantes foedi spectaculi crudelitatem, captivos inter se commiserunt, ut penes eosdem esset, & facinus, & supplicium. Quibusque fors, & virtus dedisset, superessent: alii placarent manes puris manibus parentantium. A Grecis hic mos ad Romanos propagatus est, à quibus hi ludi muneris dicebantur. Sic Tertullianus libro singulari de spectaculis, capite de munere: Munus, inquit, dictum est ab officio: quoniam officium etiam muneris nomen est. Officium autem mortuis hoc spectaculo facere se veteres arbitrabantur, posteaquam illud humaniore atrocitate temperaverunt. Nam olim, quoniam animas defunctorum humano sanguine propitiari creditum erat, captivos, vel malo ingenio servos mercati in exequiis immolabant. Postea placuit impietatem voluptate adumbrare. Itaque quos paraverant armis, quibus tunc, & qualiter poterant erudit, tantum ut occidi discerent: mox edicto die inferiarum apud tumulos erogabant: ita mortem homicidii conolabantur. Hæc muneris origo. Sed paulatim provecti ad tantam gratiam, ad quantam & crudelitatem. Quia ferrum voluptati satis non faciebat, nisi & feris humana corpora dissiparentur. Hactenus Tertullianus. Primus Romanorum Junius Brutus dicitur in defuncti patris honorem dedisse Romæ gladiatores. Alii Appium Claudium, & M. Fulvium Consules, an id verum sit dubium est. Tunc enim primum fuere fontes objecti feris in arena, tanta immanitate, ut ab eo horrore matronæ publico edicto summotæ sint. Dabantur & à publicis magistratibus & a privatis personis, & cum certaminibus, & cum fabulis. In patrii funeris apparatu arenam inspersisse tradunt C. Cæsarem, cum Ædilis esset: qui postea dictator fuit. Claudius princeps ex arbitranis flaros fecit ludos funebres, quos Ædiles ederent: ex pecunia publica de Quæstoribus, quos gladiatores appellavit. Verum postea illorum pertactis, immanitatem sustulit. Privatis tamen consuetudinis manit jus. Cæterum cum ea profusione ad inopiam multi redacti essent: jam antea sub Tiberio SC. factum fuerat, ut nemini id liceret qui minus quadringentis millibus in censu haberet. Nam & emptis opus erat, & educatis: productis quoque in arenam alii cade-

cadebant, alii petente populo manu mittebantur. *Gladiatorum* quoque *magistri* non sine magno pretio, qui docerent eos conducebantur, hos *lanistas* appellabant. Tandem à *Theodorico* Gothorum Rege, universus usus sublatus est. Quid enim immanius, quam vitam dare hominibus, ut eam ipsi mutuis cædibus ab sese auferant? Nefas erat cum gemitu vulnus accipere: iustos ferrum jugulo non accipere, sanguinem suum eodem quo hostilem, animo inspicere. Proposita paria *lanista* indicabat quanti: jugulatorum pretia non accipiebat: Cum hastis ac rudibus prodibant. Erat *rudis* baculus gladiatoris, quo prima pugnae rudimenta meditabantur, unde & nomen. Ea manumissi propter fortitudinem simul cum libertate donabantur: propterea quod sine cruore deinceps essent acturi vitam. Certaminis initio, postquam inter se *rudibus* battissent, ferro nudi transigebant. Fessis aut victis alia manus substituebatur. Unde *Martialis*: Hermes supposititius sibi ipsi. Cum indefessus esset, atque invictus, sibi ipse succedebat. Ludibrium infelicitatis humanæ *Nero*, cæcæ senatores, Dec. equites ad eam operam exhibuit. Alterum orbis monstrum *Domitianus* etiam foeminarum pugnas noctu edidit. Qui *funebres* curarent ludos, *designatores* dictos autumant. Apud *Horatium* pro eo, qui præest funeri, interpretantur: Hæc de *ludis fenebris* *Julius Cæsar* Scaliger lib. 1. Poëtices, capite trigesimoquinto. Quædam etiam habet *Alexander ab Alexandro* Neapolitanus, libro tertio Genialium dierum, capite septimo. Horum ludorum sæpe fit mentio à *Livio*, *Suetonio*, *Tacito*, *Dionæ*, & aliis.

AD CAP. XXIV. PARALIPOMENA.

Desultores in fenebris ludis, gladiatores, lanista, rudarii, auctorati, inspecti tyrones, aut servi antequam emerentur.

Funera in duplici differentiâ, ut infra hoc loco dicam; nam vel *translata*, vel *vera*, hoc est quum quis peregre, aut apud hostes obierat, cadavere domum relato postea solennia & exequialia officia peragebantur, quæ quod corpus transferretur, *translatia* nominabant; & si domi aliquis obiisset, quod illi ducebatur funus, vel *inditrum* erat, vel *cenforium*, vel denique *simpludiarium*, quod nullis aliis peragebatur solennitatibus, nisi ludis. Fest. Pomp. lib. 17. *Simpludiarium* funera sunt, quibus adhibebantur D. T. ludi corbitoresque, quidam ea dixerunt esse, quibus neutrum genus interesset ludorum, nam *inditrum* sunt, quibus adhibentur non ludi modo, sed etiam desultores, quæ sunt amplissima. Adscribam *Josephi* Scaligeri verba, etiam si alios non sit mei moris exscribere: *Simpludiarium*, dicta quasi *simpludaria*, quia *simpli* ludii adhiberentur, hoc est, saltatores vel cernuatores, de quibus supra diximus, quos cernuatores hic *Verrius* vel *Festus* vocat corbitores, more scribendi antiquis ut imperiti librarii usitatis, qui B. cum V. & contra commutabant; corbitores enim sine dubio dicendum erat, qui cernuatores cernuantium, ut modo sursum, modo deorsum spectent, ut & corborum est, & cornicum, ac monedularum, quæ ubi pedilus aliquem locum insistant, modo *αὐχιννοί*, modo *ἐπὶ δὲ νοί*. Hinc elegantissime de mulieribus cibo se ingurgiantibus ad mensum *Plautus* *Casina* dixit. ancilla.

Ego novi istas estrices, corbitant, ubi comesse possunt.

Quaquam scio *Turnebum* mutasse, sed frustra. Hæc notas D. T. duntaxat significare, supra in *Senacula* admonuimus: causa igitur non est, ut docti viri hic de mendo suspectus locus esse debeat. *Simpludiarium* ergo *simpli* ludii duntaxat adhibebantur, qui & corbitores, seu cernui, ut est apud *Servium* (lib. 10. *Æncid.* v. 894.) dicuntur. *Inditrum*, & *ludii* & desultores, ac etiam ludorum quædam genera. *Cicero* de legib. 2. funus ut indicatur si quid ludorum, funerique dominus utatur accens, atque lictoribus. Hac ille. Ceterum locus *Plauti* eleganter posset legi cum *Turnebo*, lib. 16. *Adversar.* cap. 3. & *Dionys. Lambino*, nempe hoc pacto.

Novi ego illas estrices, corbitam cibi comesse possunt.

Nam incommodè edacitatem exprimit per corbitam cibi. Est quippe corbita A. *Gellio* lib. 10. cap. 25. navigii genus, tardum & grave, ut exponit *Nonius*. Itaque comesse possunt corbitam cibi, id est, navem oneratam, maximamque comedendo exhaustam possunt, tanta iis gula est. Sed ad desultores redeo.

Horum, ut puto, primus usus à barbaris gentibus, quibus in bellis equorum mutatio probata, ut uno equo fessio, aut sudante, in alterum transire possent, nempe sicum & validum; scio à *Marcello* *Donato* *Ponzano* hoc observatum in *Dilucidationibus* suis pag. 229. tales effingunt *Scythas* *Ammian.* *Marcellinus* lib. 22. & *Ælian.* lib. de aciebus instruendis, & *Indos* *Herodotus* lib. 7. *Nimidas* *Strabo* *Anianus* lib. 17. & ante illum *T. Liv.* 3. *Decad.* lib. 3. Nec omnes *Nimidas* in dextro locati cornu sed quibus desultorum in morem binos trahentibus equis, inter acerrimam sæpe pugnam in recentem equum ex fessio transire moris erat. Hoc quidem de institutione prima.

Usus in curulibus illis & circensibus stadiis. gloss. vet. *ματὰς*, desultor. Nam ut quadrigæ quatuor equorum cursum significabant, ita desultores uno tantummodo equo utebantur. *T. Liv.* 5. *Decad.* lib. 4. Semel quadrigis, semel desultoria misto. *Artemidor.* lib. 1. *Oætioc.* cap. 58. *ἵππων κίλκτα ἐλαύειν*, equum desultorium agitare; ceterum equum pro singulari optime reddidit interpret desultorium. *C. Plin.* 1. 34. cap. 5. *Equestre* utique statuam Romanam celebratiorem habent, orto sine dubio à *Græcis* exemplo, sed illi celetas tantum dicabant in sacris victores, postea vero & qui bigis vel quadrigis vicerint, unde & in nostris currus in his qui triumphavissent. Idem celetas omnes pueros dixit ejusdem libri cap. 8. *Pindarus* omnibus pæne paginiis. *Aristophanes* in *Pæce*. Et vetus ejusdem scholasticus.

ἵππῳ τῷ μὲν ταύρῳ ἱπποδρομίαν ἀγέτω
ἵππῳ δὲ τῷ κίλκτῳ κίλκτα πρᾶττεται.
Vertit *Q. Septimius Christianus*:
Dixit vacandum tertia circensibus,
Vbi singulari singulatorem premet.

Idem in *Concionatoribus* usurpat *κελντίξερ*, *Andreas Divus* *Justinopolitanus* reddit, equo veheris.

Officium descripsit elegantissime *C. Jul. Hyginus* lib. de fabulis cap. 80. Unde etiam *Romani* servant institutum cum desultorem mittunt, unus duos equos habet, pileum in capite, ex quo in equum transilit. Mentio & apud *Ulpianum* l. 20. ff. de præscript. verb. Si tibi equos venales experiendos dederis, ut si in triduo disticuerint, redderes, ruge desultor in his cucurreris, & vicaris, deinde emere noluieris, an sit adversus te ex vendito actio? quærere solet *Labeo*, & putare se præscriptis verbis agendum. Nec omnino male *Isidorus Hispal.* l. 18. cap. 39. Desultor, cum ad finem cursus venisset, desiliabat, & ex equo in equum transiliabat. *C. Sueton.* in *Cæsare* cap. 29. Quadrigas, bigisque & equos desultorios agerant nobilissimi juvenes. *M. Varro* *Rei Rust.* l. 2. cap. 7. Peritus bellis alios elegit, atque alit, ac docet, aliter quadrigarius ac desultor. *Cicero* orat. pro *L. Murena*: Quis nescio quo pacto mihi videatur candidatus pratorius in consulatam, quasi desultorius in quadrigarium curriculum incurere. Sic facile erit poëtas intelligere. *M. Manilius* lib. 5. Astronomic.

Nec non altero desultor fidere dorso,
Quadripedum, & stabiles poterit desigere plantas,
Per quos vadit equos, ludet per terga volantum,

*Aut sola vectatur equo, nunc arma morabit,
Nunc licet in longo, per cursum, premia circo,
Quicquid de tali studio formatur, habebit.*

Sext. Aurel. Propert. lib. 4. eleg. 2.

*Est etiam auriga species Verummus, & ejus
Traiecit alterno qui leve pondus equo.*

P. Ovidius lib. 1. Amor. eleg. 3. corrigendus:

*Non mihi mille placent, non sum defector amoris,
Tu mihi, si qua fides, cura perennis eris.*

Legendum est aptius, ut nonnulli videntur:

*Non mihi mille placent, non sum defector amoris;
Tu mihi, si qua fides, cura perennis eris.*

Admonuit me ex MS. ita legendum esse, vir omniscius Petrus Petavius senator Parisiensis, & conjectura soli innixus idem ante illum docuerat, Ludovic. Cario lib. 2. emendation. & observation. cap. 10. Sed nihil temere mutari opus; comparat enim amorem Ovidius saepe militariae, lib. 1. Amor. eleg. 9. & lib. 2. de Arte:

*Militiae species amor est, discedite segnes,
Non sunt hac timidus signa tuenda viris.*

Et saepe translationibus à bellica re desumptis utitur. Lib. 2. Amor. eleg. ad Cupidinem:

Miles nunquam tua signa reliqui.

Et lib. 3. Amor. eleg. ult.

*Culte puer, puerique parens mihi tempore longo
Aurea de campo vellitis signa meo.*

Gladiatores praterea in his ludis dimicabant, quos ob id bu-
fuariorum dictos putant. C. Sueton. Tiberio cap. 7. *Munus gla-*
diorum in memoriam patris, & alterum in avi sui Drusi dedit,
diversis temporibus ac locis, primum in foro, secundum in amph-
theatro. M. Varro apud D. Augustinum lib. 8. de Civit. Dei
cap. 26. Alian. Spartian. in Hadriano: Securi sua ludos gla-
diorum impendit. Jul. Capitolin. in Antonino Philosofo.
Marcus & Verus imperatores Antonino patri munus gladiato-
rum exhibuerunt. Quin imo & C. Cursus funebri patris memoria
duo theatra struxit; ut verbis utar Plinii lib. 36. cap. 15. Sed
omnium disertissime Q. Florens Tertullianus lib. de Specta-
cul. cap. 6. Inter quos etiam privatorum memoris legataria edi-
ones parentant, id quoque secundum institutionis antiquitatem,
nam & a primordio ludi bisariam consuebantur, sacri & funebres,
ide est, diis nationum, & mortuis; sed de idololatria nihil differi ap-
ud nos, sub quo nomine & titulo dum ad eosdem spiritus per-
veniat, quibus renuntiamus, licet mortuis, licet diis suis fa-
ciant. Communis igitur origo ludorum utriusque generis,
communes & tituli, ut de communibus causis, prout commun-
es habeant apparatus, necesse est. T. Liv. 3. Decad. libr. 8.
Scipio Carthaginem, ad vota solvenda diis, munusque gladiato-
rum (quod morti patris patriusque paraverat) edendum reduit,
gladiatorium spectaculum fuit, non ex eo genere hominum, ex quo
lanistas comparare mos est. Antiquitatem & solemnem primitus
institutionem hujus consuetudinis habemus apud Valerium
Maximum lib. 2. cap. 1. Gladiatorium munus primum Roma
datum est in foro Boario, Appio Claudio, Quinto Fulvio consu-
libus, dederant Marcus & Decimus filii Bruti, funebri memoria
patris cineres honorando. Sed de hac re quis non differuit inter
Criticos, aut quis non diligatius est? Legantur Elias Vine-
tus & Josephus Scaliger in Aufonium, J. Lipsius in lib. de
Amphitheatro. Pet. Faber Semestr. lib. 1. And. Alciat. lib. 1.
Patet. cap. 22. Aufon. in Grypho Ternarii:

*Tres primas Thracum pugnas, tribus ordine bellis,
Junidae patris inferas misere sepulchro.*

Qui hocce alerent gladiatores, & qui privatis sumptibus publi-
cam populi lascivientis voluptatem explerent, erant in urbe,
quos lanistas vocabant. Ver. scholiast. Juvenal. sat. 2. v. 143.
Qui roga, qua utebantur senatoris, deposita, tanquam infames
unica utebantur. Hinc lanista, vel disoluti dicuntur. C. Sueton.
in Julio cap. 26. Tyrone neque in ludo, neque per lanistas, sed
in domibus per equites Romanos, ac etiam per senatores armorum pe-
ritos erudebant. Al. Spartian. in Hadriano: *Præsertim aut ancil-*
lam lanista aut lenoni vendi vertit. Jul. Capitol. in Antonino
Philosofo: Nullus lanista, nullus scenicus, nullus arenarius,

Ammian. Marcellin. in rebus Constantii & Juliani lib. 19. ad
finem: *Exequutor & administer saepe dicendus ille notarius missus*
est Paulus, qui peritus artium cruentarum, ut lanista ex commer-
ciis Libitinae, vel ludi (optime sic legitur, id est, vel in arenam
funebri productus pompa, vel domi tyrones erudiens, male
antea, vel ludii) ipse quoque ex equales vel carnifices, quantum
fructumque captabat. L. Sen. lib. 10. Controv. 4. Crudelem rem
facit lanista, nec tamen damnatur respiciat lase. Verus glossa-
rium Philoxeni Græco-latinum, τῆς δὲ τοῦ νεκροῦ χάρις, doctus
pugnantium, quasi dicas, lanista, iterum idem ὑποδραγίστης,
υποδραγίστης, qui alit gladiatores, qui ludum habet, qui
arenam præparat, atque instruit. D. Juvenal. sat. 1. r. in prin-
cipio:

Scripturus leges, & regia verba lanista.

Et sat. 3. v. 158.

*Hic plaudit nitidi præconis filius, inter
Pinniraps cultos juvenes, juvenesque lanista.*

Aurel. Prudent. lib. 2. in Symmachum, de Vestalibus ludis
illos spectantibus:

Sed & illa verendis

Vittarum insignis phaleris, fruiturque lanistis.

M. Martial. lib. 11. epigr. 67.

Et fraudatores, & lanista, miror,

Quare non habeas Valeræ, nummos.

Vetus marmoris antiqui fragmentum meminit:

P. POETELLIUS. P. L. SYRUS. LANISTA.

AD. AR. FORIN. AR. ROM. DD. VIXIT.

ANN. XLIX. H. S. F.

Emebant hi servos à catasta, quos omni crudelitatis genere
exercebant, & privatim instituebant, ut possent, iis qui mu-
nera gladiatoria exhibebant, edoctos artem gladiatoriam elo-
care. Q. Flor. Tertullian. lib. de Idololatria cap. 11. *Sic & ho-*
micidii interdictione ostendit mihi lanistam quoque ab ecclesia ar. et.
In qua licitatione illud non est prætermittendum, summam
lanistas curam adhibuisse, ne manca aut mutila haberent cor-
pora adolescentes, quos in ludo suo edocturi essent, ideoque
& medicum in emptione adhibebant, qui vitium, si quod
lateret, deregeret, quod in omnibus mancipiis etiam obser-
varum liquet, dum emerentur. L. Sen. epist. 80. in fine. De
trahis vestimenta venalibus, ne qua vitia corporis lateant, homi-
nem involutum æstimas? mangones, quicquid est, quod displiceat,
lenocinio aliquo abscondunt, itaque ementibus ornamenta ipsa suspe-
cta sunt, siue crura alligata, siue brachium ad pectus, nudari ju-
bent, & ipsum tibi corpus ostendit. Idem lib. 1. Controv. 2.
ubi P. Viverii Rhetoris, seu verius declamatoris antiqui hac
verba habentur. Nuda in littore stetit. adfistidum emptoris omnes
partes corporis & inspicit & contrèctata sunt. Vultis actionis
exitum audire? vendi pirata, emit leno, excipitur nihil. Suspectus
mihi locus, ideoque suaderem rescibendum: Vultis actionis
exitum audire? Certus enim & liquidus est sensus actionis
nomen convenientissimum esse licitationi, actionis non item.
Pseudocornutus in sat. 6. Persii v. 77. Apud antiquos venales
gladiatores in catasta ponebantur, ut in eis possent omnia membra
inspici. Ritus ejus vestigia in Caji Suetonii Caligula cap. 36.
Non temere ulla illustriore scamina abstulit, quas plerumque cum
maritis ad cenam vocatis, præterque sedes suos transeuntes, dili-
genter ac lente, mercantium more considerabat, etiam faciem ma-
nu allectans, si qua pudore submitterent. Ex eodem in Augusto
cap. 69. id probari potest epistola M. Antonii fragmento quo-
dam: Dimissam Scriboniam, quia liberis dolisset nimiam po-
tentiam pellicis, & conditiones quasfas per amicos, qui matres
familias, & adultas ætate virgines demendaret, atque perspic-
erent, tanquam Thorano mangone vendente. Q. Symmach. l. 2.
epist. 78. Quotiam servorum per limitem facili inventus, & pre-
tium tolerabile esse solet, quam maxime te deprecor, ut per homines
srenuos viginti juvenes prædicto negotio (curulibus ludis) con-
gruentes jubeas comparari, in quam rem solidior ad te missibilia
astimatione hominum, quorum non forma, sed ætas & sanitas
eligenda est. Cl. Claudian. in Eutrop. lib. 1.

Si pelagi fluctus, Libya si discis arenas,

Eutropii numerabis heros, quot iura, quot ille

Yy

Mus

*Mutavit tabulas, vel quanta vocabula vertit.
Nudatus quoties medicum dum consulit emptor,
Ne qua per oculum lateat lacerata doloris:
Omnes panem pretii, venunquae redibat
Dum vendit potuit*

Reffime inter punctus, & ob id depravatus locus, levissima opera suo nitiori restitui potest, si sic legamus, & distinguamus, facili sensu, ut ex antea dictis patet:

*Mutavit tabulas, vel quanta vocabula vertit
Nudatus, quoties medicum dum consulit emptor,
Ne qua per oculum lateat lacerata doloris.*

M. Martialis lib. 6. epigr. 82.

*Quidam me modo, Ruse, diligenter
Inspectum, velut emptor, aut lanista,
Cum vultu, digitoque subnotasset.*

Grex iste tyroorum a lanistis sic emptorum in scenicas voluptates, familia dicebatur, & lanista ipse seu gladiatorum, patres familias. Jul. Caesar lib. 3. bell. civil. cap. 5. Ille ignominia & dolore percutus, palam, se proficisci ad Caesarem simulat ut clam nuntii ad Milonem missi, qui Clodio intersecto ejus nomine fuerat damnatus, atque eo in Italiam evocato, quod magni muneribus datus gladiatoris familia reliquias habebat, sibi conjunxit. L. Sen. lib. 6. de Benef. cap. 12. Lanista familiam suam summa cura administrat. Sa. pissime Suet. in Julio cap. 10. Adjecit insuper Caesar etiam gladiatorum munus, sed aliquanto paucioribus, quam destinaverat, paribus; nam cum multiplici undique familia comparata, inimicos exterruisset, cautum fuit de numero gladiatorum, quo ne majorem cuique habere Roma liceret. Et in Augusto cap. 42. Venalistas, & lanistiarum familias Urbe expulisset. Et in Caligula cap. 26. Vilissimos senio confectos, gladiatores quoque pegmates familiarum notos, denique insignes aliqua debilitate corporis, rabidius ferus subiciebat. Denique idem in Domitiano cap. 10. pro lanista, patrem familias usurpavit, vide locum. Sed illud minime omittendum ducio, unumquemque ex his gladiatoribus in arenam productis, insigni aliqua nota conspicuum esse consuevisse. Vet. Scholiast. D. Juvenal. ad sat. 3. v. 158. Pinnis parvorum ornati solent gladiatores, si quando ad pompam decedant: pinnas autem dicit lanistas, ex habitu gladiatorum: quia post mortem retriarii, pinnam, id est, manicam rapit, ut offendat populum se vicisse, aut ideo pinnas, quia pinnas in galcis habebant, ut Lucilius lib. 3.

Cum septem incolumnis pinnis redit, ac recipit se.

Qui versus mutilus, apud Donarum, proculdubio, licet amplior auditorque proferatur in Phormionem Terentianum, act. 1. sc. 3.

Ille alter abundans, cum septem in locum Hispanus.

In MS. Donati codice erat, cum septem in locum his pinnis, atque corrupto sensu. Legendum est ergo:

Ille alter abundans

Cum septem incolumnis pinnis redit, ac recipit se.

Gladiatores vero post multas operas arena elocatas, rude donabantur, tanquam jam dimittendi à tam operoso & periculoso discrimine, indeque rudarii appellati: C. Sueton. in Tiberio cap. 7. Rudarii quoque quibusdam revocatis, aut consummati gladiatores. Plin. lib. 8. cap. 7. Principibus Claudio & Nerone in consummatione gladiatorum. Quem locum Jac. Dalecampius, de consummatione gladiatorio munere, siue gladiatoris spectaculi, exponit. Cael. Rhodig. lib. 11. cap. 11. gladiatores emeritos, consummatos, & rude jam donatos, longa desuetudine digladiandi arena invidoneos. Q. Florens Tertullian. lib. de Spectacul. cap. 21. Et qui infirmiores, ut ne homicida leonem possit, idem gladiatori atroci petat rudem, & pileum praeripere conferat. Ael. Lamprid. in Commodo. Rudus in arena inter cubicularios gladiatores depugnavit. In aliis editionibus legitur, inter cubicularios gladiatores. Sed nihil refert. M. Cicero Philipp. 2. Tanti bonus gladiator rudem tam cito accepisti. Alludit idem lib. de opt. gen. orat. Quasi rudis ejus & indit oratio, à me nobilissimum gladiatorum per inducitur. Erudite, ut saepe solet, vetus Scholiastes D. Juvenalis ad v. 105. Satyr. 6. Ut requiem gladiatura haberet, Bellonarum se fecerat. Et ad versum sequentem idem, Requiem sperare, rudem, ut solent in am-

phitheatro accipere gladiatores. C. Sueton. in Claudio cap. 21. Cum esset dario, pro quo quatuor filii deprecabantur, magno orationum favore indulisset rudem, tabulam illius misit, admonens populum, quanto opere liberos suscipere deberet. Et in Calig. cap. 32. Mirmillonem: è ludo rudibus secum haurientem, & sponte prostratum confodit ferrea feca, ac more vestitorum cum palma discursit. Ex quibus locis perspicuum est, baculum fuisse rudem, quo velantes, & veluti praludentes in ludo gladiatores, se exercebant, quo constantius & peritius veras pugnas obirent, erant graviores multo ponderis rudem, quam ea arma, quibus pugnabatur: adeo ut Xiphilinus in M. Antonino prohibeat ne in arena acutis gladiis, sed tantum obtusis pugnaretur. Lucilius apud Tullium lib. 3. de Orat.

Quamvis bonus ipse

Samnis in ludo, ac rudibus curvis satius asper.

Incertus author dialogi de Oratoribus: Nec adversarii ferro, nec rudibus dimicantes. L. Sen. lib. 5. Controvers. 24. Gladiatores graviores armis discunt, quam pugnant. Idem epist. 117. Quam sultum est, cum signum pugnae acceperis, ventilare? removere ista ludis arma, decretorius opus est. Male antea legebatur, luxuri et arma. Et puto primus ex MS. codice lectionem veram restituit Ferdinandus Pincianus. Alludit M. Martialis lib. 5. epigr. 32.

Cornutus hic summis pendet, vagus ille per armos

Currit, & in toto ventilat arma bove.

Expressius P. Ovid. lib. 3. de Arte:

*Ponite jam gladios hebetes, pugnetur acutis,
Nec dubito tellus quam petat ipse meis.*

Imperatores rudem hanc, petente populo, gladiatori concedebant, liquet ex Suetonii loco in Claudio proxime supra laudato. Poeta. Idem Martialis. lib. 3. epigr. 36.

Hoc merui, Fabiane, toga, tritaque, meaque,

Ut nondum credas me meruisse rudem.

D. Juvenal. sat. 7. v. 172.

Ergo sibi dabit ipse rudem.

Q. Horat. lib. 1. epist. 1.

Spectatum satis, & donatum jam rude quæris

Mæcenas, iterum antiquo me includere ludo.

P. Ovid. lib. 2. Amor. eleg. 9. non modo arenariis illis aut amphitheatralibus gladiatoribus, concessam rudem, sed & milinibus:

Fessus in acceptos miles deducitur agros:

Tutæque, sed postea posita ense rudis.

Et lib. 4. Trist. eleg. 8.

Sic igitur tarda vires minuite senectæ,

Me quoque donari jam rude tempus erat.

Contra, qui se vilibus arena locabant, seu pecunia accepta seipso veluti distrahi patiebantur, venalem sanguinem infamæ populi voluptati impensuri, auctoritas dicebantur, & pretium, authoramentum. Sueton. in Tiberio cap. 7. Authoramento centenum millium. M. Cicero lib. 1. de offic. Illiberales autem & sordidi questus mercenariorum omnium, quorum opera non quorum artes emuntur: est enim in illis ipsa merces authoramentum servitutis. C. Vell. Paternulus lib. 2. In ea jugulari civis reipublicæ & constitueretur authoramentum. Et in eodem libro: Authoramento funebri ad conservandis quondam reipublicæ, tantique consilii necem irritandam. Q. Fab. Quintilian. declamat. 20. Nec difficile tamen sub illo authoramento habuisset missionem, sed noluit gladiator vivere. Vet. Scholiastes D. Juvenal. sat. 11. vers. 8. Regia verba, superba, & delicata, id est, se authoraturus, aut hac scripturus, quæ juris & consuetudinis erant scribi ab isdem, qui accepto pretio se in ludo distrahebant. L. Apulejus frequentissime illa loquendi formula utitur, lib. 2. Milesior. Hic authoratus ad custodiam mariti sui fidenter accessit. Et ejusdem operis lib. 9. Exerando metallo pudicitiam corporis sui protinus auclerata est. Et lib. 1. Apolog. Ob mercedem, & authoramenta imprudentia, de rehenfa haberi. C. Plin. lib. 14. cap. 1. Ut vendemtorum authoratus rogum ac tumulum accipiat. lib. 35. cap. 15. Gladiatorium spectacula (C. Curio) debebat ipsum magis authoratum populum Romanum circumferens. L. Seneca in Apocolocyntosis: Eum dedi larvis, & proximo munere

inter

inter novos authoratos ferulis capulare placet. Idem epist. 37. Eadem honestissimi illius & turpissimi huius authoramenti verba sunt, uri virgis ferroque necari. Observatum ab aliis criticis. Idem Seneca epist. 7. Quid miraris? si uri, vulnerari, occidi, alligari juvatis, aliquando etiam libet. Ad omnem ergo tormentorum ferendorum patientiam se componebant, qui authoramento proposito in ludum se dabant. Pulchre C. Petronius in Satyrico: In verba Eumolpi sacramentum juravimus, uri, vinciri, verberari, ferroque necari, & quicquid aliud Eumolpi iussisset, tanquam legitimi gladiatores domino, corpora animosque religioissime addicimus. De quo ritu intelligi volunt Horat. lib. 2. sat. 7.

Quid refert uri, virgis, ferroque necari?

Authoratus eas.

Restituendus & Claudiani locus paneg. de consul. Manlii Theodori de ludis consularibus, seu ab eo consule editis.

Quorum compositam puer augmentatus in artem

Emicit, & victus planta, vel curribus harena

Pendula librato figat vestigia saltu.

Sed quid, puer augmentatus in lencicis spectaculis sit, ego difficillimum inquitur reor; correxit ergo vir eruditissimus Lavinus Torrentius:

Quorum compositam puer authoratus in artem

Emicit.

CAP. XXV.

De iis ludis, qui exercitationis causa fiebant, Trojanis scilicet, & castrensis.

Trojanus ludus, sive Troja ludus, ludicrumque (omnibus enim his nominibus appellabatur) ab Ascanio Aeneae filio primum omnium in Italiam venerunt, celebrabanturque in circo a pueris majoribus & minoribus, turmatim congregientibus: quibus qui praesidebat, Princeps juventutis vocabatur, atque ex numero filiorum primi nominis senatorum, Augustorumve eligebatur. Suetonius in C. Jul. Caesare, cap. 39. Trojam ludit turma duplex majorum, minorumque puerorum. Idem in Augusto, cap. 43. Sed & Troja ludum edidit frequentissime, magnorum, minorumque puerorum delectu, prisci, decorique moris existimans clare stirpis indolem sic innotescere. In hoc ludicro C. Nonium Asprenatam lapsu debilitatum, aureo torque donavit, passusque est ipsum posterosque Torquasti ferre cognomen. Idem in Tiberio: Praesedit & Actiacis ludis, & Trojanis circensibus ductor turmae puerorum majorum. Dio lib. 43. de ludis Caesaris scribens: Etiam Trojanis antiquo more patriciorum filii luserunt: juvenesque, qui dignitate aequales erant, curribus certaverunt. Eorundem etiam lib. 48. & 51. atque alibi meminit. De horum ludorum origine & ceremoniis Virgilius lib. 5. Aeneid. vers. 545.

At pater Aeneas nondum certamine missus,

Custodem ad sese, comitemque impubis Iuli

Epytiden vocat, & fidam sic satur ad aurem:

Vale, age, & Ascanio, si jam puerile paratum

Agmen habet secum, cursusque instravit equorum,

Ducat avo turmas, & sese ostendat in armis, &c.

Et paulo post, cum nomina praestantium authorum recensuisset, haec subjicit. vers. 577.

Postquam omnem lati confessum, oculosque suorum

Instravere in equis: signum clamore paratis

Epytides longe dedit, insonitque flagello.

Olli discurrere paves, atque agmina terni

Diductis solvere choris, &c.

Inde autem horum ludorum consuetudinem ad Romanos venisse, idem Virgilius his versibus docet:

Hunc morem, hos cursus, atque hac certamina primus

Ascanius, longam muris cum cingeret Albam,

Rettulit, & priscos docuit celebrare Latinos.

Quo puer ipse modo, secum quo Troia pubes.

Albam docuere suos, hinc maxima porro

Accepit Roma, & patrium servavit honorem:

Trojaque nunc, pueri, Trojanum dicitur agmen.

Vide de his ludis Wolffgangum Lazium Commentariorum Reipubl. Rom. lib. 10. cap. 2.

Erant & castrenses ludi, quibus milites in castris & exercebantur, & delectabantur: quorum meminit Suetonius in Tiberio, cap. 72. Ac ne quam suspicionem infirmitatis daret, castrensis ludus, non solum interfuit, sed etiam missum in arenam aprum jaculis desuper petiit. Ad quem locum Lavinus Torrentius haec annotat: Castrenses ludos, ut puto, eos appellat, qui militibus illic in statione manentibus castrensi more edebantur. Sed de variis Romanorum ludis haec sufficiant, de quibus, si cui vacat, legendus praeter eos, quos passim indicavi, Wolffgangi Lazii lib. 10. Comment. Reipub. Roman. qui totus de ludis agit. Nos iis, quae visa fuerunt scitu jucunda & utilia esse, hic breviter expositis, ad alia nunc accedemus, de quibus initio hujus libri spem Lectori fecimus.

AD CAP. XXV. PARALIPOMENA.

Pyrrhicha decursio, saltatio, campi doctor, monitor, magister, flagellum ad coercendum tyronem.

Nemo commodius ludos hos castenses explicare poterit, quam si Claudiani locus 6. Hon. consul. proferatur, qui sic se habet:

*Hic & bellicosos exercuit arx lusus,
Armatus hic sepe choros, certaque vagandi
Textas lege fugas, inconfususque recursus,
Et pulchras errorum artes, jucundaque Martis
Cernimus.*

In arca igitur decurrebatur, ut dixi supra hoc opere l. 1. Reg. 1. Variis ambagibus arx huic inerrabat. egregique, & cum arte mutatis ordinibus, ad eundem locum, è quo digressi fuerant, revertebantur. L. Apul. alludit ad campestria isthac exercitia lib. 10. Milefari. *Tuellipuellaeque virentes florentes atavula, forma conficiunt, testentitidi, incespugestuos, Gracanicam saltantes pyrrhicham, dispostis ordinationibus decoros ambibus inerrabant, nunc in orbetoriarum flexuosi, nunc in obliquam feriem connexi, & in quadratum patorem cuneati, & in catervae diffidum separati.* Sed audiendus idem Claudianus loco proxime citato:

*Una omnis submissa phalanx, tantaeque salutat
Te dominum galeae, paritis inde catervis
In varios docti discurrunt ordines gyros,
Quos neque semiseri Cortynia tellus juvenei,
Flumina nec crebro vincant Maendria flexus,
Discreti revoluta gradu torquentur in orbem
Aegmina, perpetuisque immoto cardine claustris
Janus bella premens, lata sub imagine pugnae,
Armorum innocuos paci largitur honores.*

Pyrrhicham solent hanc decurionem vocare (à Pyrrho Neoptolemo sic dictam. Plin. l. 7. cap. 56. licet paulo infra, Alii diversum sentiant.) quae observatis numeris, concentuque musico adhibito à tyronibus sapius, interdum & ipsis militibus veteranis exerceretur. Verba sunt antiquissimi Grammatici Marii Plotii apud Jacobum Cujacium lib. 13. observationum, cap. 10. Pyrrhichus pes à pyrrhicha lusus genere nomen accepit, quia hoc sono milites usi sub armis, per ludum cuncti simulachra pugnae, ipsi tamen pyrrhicha dicta est à Pyrrho Cydore, quia primus Creten es sub armis saltare ad huius pedis sonum instituit. Alii à Pyrrho Achillis filio, quem primum in titulo patrii sui honoris gratia armatum soluisse dicunt. Aristoteles autem ait Achillem huius lusus inventorem fuisse. Quibusdam placet ab ardore, id est velocitate sui nomen accepisse hunc pedem; cognatus enim sensus velocitatis & ardoris est: unde insistantes ardentes Tyrii, id est, festinantes, & ardet abire fuga, id est, festinat. Quod de Pyrrho Cydonio scribit, est ex Nicolao vetustissimo autore, lib. de moribus gentium, referente J. Stobaeo fern. 42. οἱ δὲ Κρητῶν παῖδες ἀγλαῶν καὶ μετ' ἀλλήλων σκληρὰ γυμνάσιον, καὶ ὁμοῦ, καὶ ὁμοῦς τε ἀνὰ πύλους ἀντιπρόσθεν κατὰ πύλους, καὶ τὴν ὁπίσθην πύλινον ἐπιπρόσθεν, ἢ τινα πύλον ὁμοῦ Πύλινον κρητῶν καὶ τὸ γένος. Vertit Conradus Gesnerus: Cretenesque pueri simul congregantur, educanturque duriter, venationes & cursus acclives pedibus nudis consueunt, & pyrrhicham in armis saltant, quam primum invenit Pyrrhichus quidam Cydoniater, Cretenis genere. Quare suspicor vel in codice Stobaei mendum subesse, vel in textu Marii Plotii: itaque si huius posterioris locum legamus, facile erit conciliare utrumque: Pyrrhicha ipsa dicta est tamen à Pyrrhicho Cydone. Licet Strabo lib. 10. & Jul. Solinus cap. 16. Pyrrhichum cum constanter vocent. Porro Cydones populi in Creta. Lutat. ad v. 595. lib. 6. Thebaid. Statii. Strabo Amasian. l. 10. & Cosmographi pene omnes consentiunt. Sammonicus. Setenus lib. de Medicina cap. 25.

*Vel quae poma Cydon Cretaeis misit ab oris
Costa lines.*

In alio codice, parvo discrimine:

Costa teres.

Celebres non modo saltatione pyrrhicha, sed & sagittandi peritia. Poetae passim. P. Ovid. l. 8. Metamorphos. fab. 1.

Armaque, equosque, habitusque, Cydoniasque pharetras.

Interpres Q. Horatii l. 4. od. 9.

Primusque Tenebris tela Cydoneo

Direxit arcu.

D. Aufon. epist. 21.

Janbe, Parthis & Cydonum spiculis,

Janbe, pennis alitum velocior.

Papin. Stat. lib. 4. Thebaid. v. 269.

Terga Cydonea Corythos arundine pulsas.

Et lib. 6. Thebaid. v. 597.

- - - Credas è plebe Cydonum

Parthorumque fuga totidem exilisse sagittas.

Idem lib. 7. Thebaid. v. 339.

- - - Cydoneas anteibunt gesa sagittas.

Claudian. poematio de histrice:

- - - Quicquid procul appetit hostem

Hinc reor inventum, morem hinc traxisse Cydonas

Bellandi, Parthosque retro didicisse ferire.

Et in Panegyrico de 4. Hon. consul.

Sic quo more Cydon, qua spicula dirigit arte

Armenius.

Sed redeo in orbitam. Pyrrhicha hac saltatione exercebantur non modo tyrones, & milites, ut dixi, sed nobilissimi quique adolescentes, & principes interdum ipsi. C. Sueton. in Nerone cap. 12. Exhibuit pyrrhichas quaedam è numero epheborum, quibus post editam operam diplomata civitatis Romana obtulit. Ex quo loco liquet & ignobiles, servilisque etiam conditionis homines pyrrhicham luisse: adde & vilissima bestiarum capita, ex Ulpiano l. c. l. 8. si de penis: Quicunque in ludum venatorum fuerint damnati, videndum est an erui pena efficiantur, solent enim juniores hac pena adfici, utrum ergo servi pena isti efficiantur an retineant libertatem, videndum est, & magis est, ut hi quoque servi efficiantur, hoc enim distat à catervis, quod instituantur venatores, aut pyrrhicharii, aut in aliam quam voluptatem gesticulandi, vel aliter se movendi gratia. Rescriberem libenter, quod instituantur venatores, aut pyrrhicharii, quamquam antiqua scribendi consuetudine, putrum & burrum dicebant, pro tyrra & pyrra. Vide scriptores de Troja ludico.

Præcipuus in pyrrhicha usus gladii, quare Jul. Polluci lib. 4. cap. 14. ἡ πυρρική ἐστὶν ὁ πύρριος καὶ τελεστὴς, saltationes armatae, pyrrhichae & telestae dicuntur. Latini bellicrepeam fecere nomen. Fest. Pomp. lib. 2. Bellicrepeam saltationem dicebant, quando cum armis saltabant, quod à Romulo institutum est, ne simile pateretur, quod fecerat ipse, cum à ludis Sabinorum virgines rapuit. Adhibebant & musicum concentum, sed fistulis. Ammian. Marcellin. lib. 16. in rebus Juliani parabat: cum exercere praeludia discipline castrensis philosophus cogeretur ut Princeps, artemque modulari incedendi per pyrrhicham concentibus disceret fistulis. Idem lib. 18. de Sabiniano: Militari pyrrhichia sonantibus modulis pro histrionicis gestibus in silentio summo delectabatur. Claudian. ibidem loci:

Mutatores edunt pariter tunc pectora motus

In latus illis clypeis, aut rursus in altrum

Vibratis, grave parma sonat, macronis acutum

Murmur, & umbonum pulsus modulante resiliens

Ferreus alterno concentus clauditur ense.

Præerat his exercitiis aliquis summæ auctoritatis, qui non modo hortari poterat, sed & coercendo impellere tyrones. Jul. Capitolin. in Maximino, ex oratione Alexandri Aug. Veteres milite tibi, Maximine mi carissime atque amantissime, idcirco non credidi, quod veris sum ne vicia eorum sub aliis insolentia emendare non posse, habes tyrones ad tuos mores, ad tuam virtutem, ad tuum laborem, eos fac militiam addiscere, ut mihi multo. Maximinus optabilis reip. officia. Hic campi doctor dictus, & in veteribus glossis ὁ τοῦ διδασκῆς, campi doctor, redditur, vet. Scholiast. Juvenalis sat. 6. verl. 260. monstratos à campi doctore. Idem ad verl. 155. sat. 5. à sene magistro, campi doctore, Capella. Ammian. Marcellin. lib. 15. Martinus ex campi doctore, eo tempore

vacans, *author* perniciosi sermonis, & alioquin nature serventis, in taberna relicto. Nili forte legi placet, ut hactenus excusum fuit, *Marinus ex campidulore*: quod ferri potest. est enim campidulor, idem qui castorum praefectus, cui scilicet incumbere, loca in castris designare, idoneam castrametationis stationem eligere. Fl. Renat. Veget. l. 1. de Militia Rom. cap. 13. Illo exercitii genere, quod *armaturam* vocant, & a campiduloribus traditur, imbuedus est tyro. Vide locum.

Magistri etiam appellabantur, vetus scholiastes Juvenalis proxime supra citatus, & ad vers. 87. satyr. 11. *Dux magister exercitus*. C. Plin. in panegyrico Trajani. *Postquam exercitationibus nostris, non veteranorum aliquis, cui decus, muralis aut civica, sed Graculus magister affuit*. Claudianus proxime supra citatus, quem locum pessime J. Lipsius (pace tanti viri liceat dixisse) de venatore circensis, seu belliariorum exponendum censet. Nam & locus ipse sequela sua probat, de castris sibus tyronum aut praetorianorum exercitiis intelligi debere, & ego in commentariis meis iusserui, quae abunde genuinum sensum vindicant poëtae elegantissimo:

- - - *Insonuit cum verbera signa magister.*

Et P. Virgil. l. 8. *Aeneid.*

- - - *Sub te tolerare magistro*

Militiam, & grave Martius opus.

Idem sunt & *custodes*. *Ididorus* l. 9. cap. 3. *Tyrones disci, qui antequam sacramento probati sint, milites non sunt: Romana autem militia mos fuit, puberes primo exerceri armis, nam decimo sexto anno tyrones militabant, quo etiam solo sui custodibus agebant. Quae ille ex Servio Honorato, ut solet, transcripsit, ad illud lib. 7. *Aeneid.**

Ante urbem pueri, & primario flore juventus

Exercentur equis.

Et ipse Virgilius allusit lib. 5. *Aeneid.*

Custodem ad sese, comitumque impubis Iuli,

Epytidem vocat.

Denique & *monitores* eadem omnino significatione. Q. Tertullian. Apolog. cap. 30. *Illic sufficientes Christiani manibus expansis, quia immortui, capite nudo, quia non erubescimus, denique sine monitore, quia de pectore oramus. Quod nomen non tantum in tyrocinio valet, sed in heroicis, aliisque adolescentibus, qui artibus certis imbuendi admonitione rectoris alicujus indigent. Latin. Pacat. Drepan. in paneg. Tibris quondam hostis monitor *Aeneas*, mox *Romuli* conservator expositi. Symmach. l. 3. epist. 13. *Nullam certe desolator terribis aetatibus saeculo militiae vacationem poposuit, nec Achilli excusavit aetatis sua frigoris Phoenix monitor. Parnethus Erotico, cap. 6. *ἡ αὐτὴ τοιοῦτος αὐτῶν ἀπερβύτης ἀναπυθάνοντο, καὶ ἐπύρην τὸ πᾶθος, τὴν αὐτὴν δακρυὴν παρεχόμενοι.* Donec nuntior ejus senex (live monitor) eam pecuniatus, & cognito dolore bene sperare jussisset. Eligebatur autem in hos usus, ut plerumque, qui gravitate, morumque sanctitate, non modo praeceptis, serventem, & in vitia precipitem juventutem regere posset. L. Apul. Milefiar. lib. 10. *Magnam domus cladem ratus indigere consilio protiore, ad quandam comperte gravitatis senem educatorem protinus refert. Valer. Flaccus Setaius Argonautic. libro 1.***

- - - *Fessum Phylace quem miserat avo,*

Non jam overum in partem, monitor sed tradat ut acres.

Stadius Papinius lib. 5. in Epicedio patris:

Hinc tibi vota patrum credi, generosaeque pubes

Te monitore regi.

Monitor iste tyronum Romanorum, sive magister exercitiorum, in sequi officia obeuntes animadvertet. eosque profecti negligentia castigabat, non voce modo, sed & verberare. Claudianus supra; *Insonuit cum verbera signa magister*. Idque tractum à Graeca consuetudine, Alianus videtur insinuare lib. 2. var. histor. cap. 6. *ἡ τῶν μαχητῶν ὁ γυμναστὴς ἐπὶ ταλαισματος ὁ ἀδελφεὸς ὁ αὐτοῦ γυμναστὴς ἐπὶ δακρυῶν ἐπὶ τῶν δόξων ὁ αὐτοῦ ἀδελφεὸς ἐξ ἑξέτης, καὶ δικτοῦ αὐτοῦ τὴν πᾶσιν.* id est, Hippomachus pugillandi magister, cum athleta quidam ex ejus discipulis spectem exhiberet artis, & circumstantes multitudine universa plausum tollerent, percussit eum virga. Ad quem hoc loco ille pugillatus doctorem facit, immemor, ut puto, sui,

eundem canendi magistrum ait fuisse, eandemque rem iisdem verbis narrat, lib. 14. ejusdem operis cap. 8. nisi forte & pugil Hippomachus. & cantor esse potuerit: quod non est multum à vero alienum. Neque refert quod coercitionem hanc non armorum alicui praefecto adscriperit, sed pugili, nam quippiam simile in utriusque disciplina perdocenda, certe nomen doctoris utrique commune. Valer. Max. l. 2. cap. 1. tit. 14. *Nullius ante se imperatoris exemplum sequutus, ex ludo C. Aurelii Scavri doctoribus gladiatorum arcessit, vitandi atque inferendi ictus subtilitatem legibus ingeneravit, virtutemque arti, & rursus artem virtuti immisuit.* Ecce P. Rutilius consul voluit tyrones à doctoribus lanistis artis militaris peritiam edoceri. Sed quodnam istud coercitionis genus? Claudianus verber, *Alianus virgam* vocavit, seu bacillum, *flagellum* Juvenalis sat. 5. ad finem, versu toties, & à tam multis Criticis tentato, agitato, tortoque, fer potior indubie lectio, quam admittit vetus Scholiastes, & Yvo Villiomar. in Rob. Titium l. 7. c. 3. Vide quae de amentis dicam infra:

Qui regitur palma & galea, metuenque flagelli

Disiit ab hisiuto jaculum torquere Capella.

Nisi dicamus & verber, & virgam, & flagellum, tessera inflat fuisse, non vero plectendo tyroni dicatam, quod ferri potest, vel ex P. Virgilio libr. 5. *Aeneid.*

- - - *Signum clamore paratus*

Epytides longe dedit, insonuitque flagello.

Sed expeditius est, ut ad poëtae usum flagellum istud pertrahamus. Q. Horat. l. 1. sat. 2. in principio:

Nomina sectatur modo sumpta veste virili

Sub patribus duris tyronum.

Decursio vel pyrrhicha est, vel certe pyrrhicha admodum affinis, non quidem funebris illa, de qua alibi à me tractabitur, sed castrensis, quae parando gravioribus conflictibus militi instituta foret, & in caestribus exercitiis militum habetur. Jul. Capitolin. in Maximino: *Accepta igitur legione, statim eam exercere cepit, quinta quaque die jubebat milites decurrere, in se simulachra bellorum agere, gladios, loricas, scuta, galeas, tunicae, & omnia arma illorum quotidie circumspicere. Quinta die ergo decurrebatur, crebrius sane hoc, & mira observatum constantia. Sed quantum currebant spatii? diversum, ut puto, illud, pro imperantis voluntate, interdum minus, interdum magis. Minus apud T. Livium 3. Decad. lib. 6. *Primo die legiones in armis quatuor millium spatio decurrerunt. Magis apud C. Suetonium in Galba cap. 6. Ipse maxime insignis, quod caestrem decursionem suo moderatus, etiam ad essendum imperatori per viginti passuum millia cecurrit. Utilitas hujus praecipi apud Flavium Vegetium multiplex lib. 1. cap. 9. *Ad cursum assuescendi sunt milites, ut majore impetu in hostem procurrant, ut loca opportuna celeriter occupent, ut ad explorandum alacriter pergant, ut fugientium terga facilius comprehendant. Meminimus hujus decursionis, & usus, Florens Tertullianus lib. ad Martyres cap. 3. *In pace, labore & incommodis, bellum pati jam discunt, in armis ambulando, campum decurrendo, fossam moliendo, refudinem desudando.* L. Seneca epist. 16. *Miles in media pace decurrit sine ullo hoste, vallum jacit, & super acuo labore lassatur, ut sufficere necessario possit.* Janus Grutius observavit, & ante illum J. Lipsius in Militia sua lib. 5. Erat aliquis qui decurrentibus tyronibus seu militibus praerect, sive in centurio, an vero magister, aut campi doctor. C. Sueton. in Nerone c. 7. *Indicta decursione praetorianis, statim sua manu praeiit.* Antiquum hoc, & à bello Punico secundo in usu. De P. Scipione Sil. Ital. lib. 8.***

- - - *Saepe alite planta*

Ilia perfosum, & cam i per aperta volentem

Ipse pedes praevortit equum.

Ad eum ritum opinor Homerum allusisse l. 3. *Iliad.* principio:

- - - *παύλα δὲ ἀνὰ δισκοπρεσσαν τρέδισα.*

Valde celeriter transcurrerunt campum.

Et retentum etiam declivi Republica. Claudian. de 3. Hon. consulari:

- - - *Ascensu vincere montes,*

Planitiem cursu, valles & concava saltu.

Et de 4. Hon. consul. licet alii diversam probent lectionem:

- - - Fluvios tu protere cursu
Horrentes glacie.

Et de 6. Hon. consulatu:

In varios docto discurretur ordine gyros.

Huic & salus addebatur. C. Salust. in fragmentis historiarum de Pompejo: Cum alacribus saltu certare. Fl. Vegetius l. 1. cap. 9. jam laudato. Ad saltum etiam exercendus est miles, quo vel fossa

transiliantur, vel impediens aliqua altitudo superetur, ut cum ejusmodi difficultates venerint, possit sine labore transire. Silius Italic. loco jam proxime supracitato de P. Scipione:

Ipsa inter medios ventura ingenia laudis
Signa dabat, vibrare sudem, transmutare saltu
Murales fossas.

Delecta, jaculatione, natatione, equitatione, quæ inter tyronum exercitamenta, commodius ut spero, in tractatu de militia expeditur.

CAP. XXVI.

De mensis & convivii Romanorum. Quoties Romani singulis diebus cibum caperent.

A ludis ad mensas & convivii veterum accedemus, & videbimus, quem morem in iis Romani observaverint. Nam & hujus moris cognitio non caret maxima utilitate, cum suavitatem conjuncta. Veteres in more habuerunt, quater in die cibum sumere. Prima erat *matutina jentatio*, quam *prandiculum* prisca appellaverunt, mox *prandium*: tum *coena*: postremo *comestio*. Nam *merendam*, quæ à cibo meridiano nomen sumpsit, cum *prandio* eandem apud veteres fuisse, monet *Festus*: quanquam eam post *prandium*, & post *meridiem* collocat *Nonius*. Sed hæc facile habita ratione temporum controversia dirimitur, ut prisca temporibus *merenda* pro *prandio* fuerit, *prandii* nomine & usu nondum inducto: deinde vero, ut *luxus* & nequitia serpit, cum à *merenda* ad *coenam*, id est, à meridie ad vespem, unde *vespernam coenam* dixere, jejunitas nimium longa videtur, *prandii* usus in *merenda* locum & horam successerit. *Merenda* vero post eam horam, unde nomen sumpserat, id est, post *meridiem*, producta sit, qui hodieque mos retinetur. Inde non quater modo, sed quinque quotidie cibum capi solitum esse constat. Quod tamen non ita intelligendum est, quali omnes sine discrimine toties comederint, verum de pueris, qui famem non ferunt, & *episcibus*, servis, viatoribus, quorum vires labore fractas, atque imminutas refici & augeri cibo necesse erat, item de senibus, qui valetudinis causa aliquid cibante coenam sumebant, verum est. Reliqui homines liberaliter educati, semel tantum, aut plurimum bis comedeant, id quod ex pluribus veteribus scriptoribus probant *Hieronymus Mercurialis Variar. lect. lib. 4. cap. 17. in Arte gymnastica, lib. 1. cap. 11. & Aldus Mamurius Pauli filius, libr. 1. de quaestis per epistolam, epistola 4. & alii.*

AD CAP. XXVI. PARALIPOMENA.

Mensarum quæ materia, quæ forma, quis ornatus?

Non aliunde aptius, quam à mensis incipietur de conviviis fermo. Erant autem illæ ex ulvis palustribus, ut & lætæ, adeoque etiam læti ipsi. C. Plin. l. 18. cap. 3. *Quæ formosiusque in stramentis erat.* Frequentiores sunt poetæ in præfixa hujus frugalitatis adumbratione. Alb. Tibul. l. 2. eleg. 6.

Ac sibi quisque dapes & festas extrinet alte
Cespitibus mensas, cespitibusque thoros.

Valer. Flacc. l. 1. Argonaut.

viridique thoros de fronde, dapesque.

L. Sen. Hercule furente act. 1. in choro.

Cespes Tyrio molliori ostro

Solet impavidos ducere somnos.

D. Juvenal. sat. 6. in principio:

Sylvestrem montana thorum cum sterneret uxor
Frondebis, & cultro, vicinarumque ferarum
Pellibus.

P. Ovid. passim, lib. 5. Fastor.

Tunc dabat exiguum fluminis ulva thorum.

Et eodem libro paulo post:

Nec pudor in stipula placidam cepisse quietem.
Et lib. 3. Amor. eleg. 9.

Sed glandem quevis oracula prima ferebant,
Hæc cibus, & teneri cespitis herba thoros.

Idem lib. 2. de Arte:

Sylva domus fuerat, cibus herba, cubilia frondes.

T. Lucret. Carus de Rerum Natura lib. 5.

Sed memora, atque caros montes, sylvasque colebant,
Et fructibus inter condebant squalida membra.

Sequitur deinde paucis interjectis:

Circum se foliis, & frondibus involventes.

Postea ex acere conficiebantur. C. Plin. l. 33. cap. 11. ex L. Fennestella: *Ait antese paulo triclinalis lignea, rotunda, solida, nec multo majora, quam mensas fuisse, se quidem puero, quadrata, aut compatta, aut a ere operata, aut citro fuisse.* M. Martial. l. 14. epigr. 90. cuius lemma est, *mensa acerna.*

Non sum crista quidem, nec sylva filia Mauræ,
Sed norunt lætæ & mea ligna dapes.

Et Virgil. lib. 8. Æneid. de fugalitate Latini Regis:

Præcipuumque thoro, & villosi pelle leonis
Accipit Æneam, folioque invitat acerno.

Lapis deinde moribus, & invalescente luxuria, læsti, abaci, monopodia, mensæ, triclina, primum ærati, deinde & argentei, mox & laminis aureis obduci cœperunt, quæ morum perniciēs, disciplinæque publicæ pestis & iactura, à Cn. Manlio victa Asia in Urbem commigravit. T. Liv. 4. Decad. lib. 9. in limine. Sed & citrea mensæ usque adeo in pretio fuerunt, ut argenti aurique æstimationem ea arbor æquaverit. C. Plin. lib. 13. c. 15. *Confines ei Mauri, quibus plurima arbor cedri, & mensarum infamia, quas semina viris contra margaritas regerunt.* In meliori MS. non cedri arbor, sed citri arbor est. Aptius indubie, tum quia in MS. epigraphæ capitis habet de *Atlantis arboribus*, & mensis citreis: tum quod locum hunc Tertullianus transcribens, posteriorem lectionem firmet. Sicigitur ille lib. de Pallio c. 5. *Nullis vitis adulor, nullis veteris parco, adigo cauterem ambitioni, quæ M. Tullius quingentis milibus nummum, orbem citri emit, quæ bis tantum Asinius Gallus, pro mensa ejusdem Mauritanie numerat. hem, quantis facultatibus æstimavere ligneas maculas.* Depravatum eum locum restituit Calcegninus lib. 12. & post illum Jac. Pamelius, quo etiam & illud ejusdem Tertulliani trahit lib. de Anima: *Quod mensis Ciceronianis infertur. De eadem re utrumque scriptorem sentire probant verba Plinii frequentia: Extat hodie M. Ciceronis in illa paupertate, & quod magis mirum est, illo ævo emptæ HS. undecim, memoratur & Asinius Pollus HS. undecim vendidit. Sic enim locum istum censuit debere*

citatis intelligi potest, & prater ea ex L. Apul. lib. 2. Milesiar. in convivio Byrrhenar: *Opipares cibi, & ebore nitentes lecti, aurei vestibus intelli.* applicalices, varia quidem gratia, sed pretiositatis unius. Basil. Magnus oratione ad divites, *ἐλεσάντων σι-εἰδες, καὶ ἐλεσάντων δίεσι, eburnea sibiadia, vel repositoria, eburnea mensa, aut abaci.* l. 12. ff. de Instru. & instrum. leg. citat Petrus Colvius. M. Terentius Varro in Quinquatribus: *Cum ebore lecti, ac purpurei operis thoro cubare vide agrotum.* Plato poeta comicus vetustissimus, citante Athenæo lib. 2. dipnosophist. cap. 6.

Καὶ ἐκ κλίνης ἐλεσάντων καὶ σιμάσσι περιεσφάπτους
Καὶ φοινίκας σαρδινιακάς κοσμήσας ἵδρυι κατακείνται.

In lectis deinde eburneis fulvis pedibus, stragulis
Tinctis purpura, ostro Sardiniano, dormituri cubant.

Sext. Propert. lib. 2. eleg. 13.

Nec mihi tunc fulcro sternatur lectus eburno,
Nec sit in Attalico mori mea nixa thoro.

M. Accius Plant. in Sticho, sc. quismam.

DI. Laniar, purpuratque multam, GE. qui ventrem vestiam.

DI. Lectos eburatos, auratos, GE. accubabo regie.

Q. Catullus Epithalamio Julix & Melli, epigr. 59.

O cubile, quod o nimis
Candido pede lectuli
Quæ tibi veniunt bona
Gaudes.

Non desunt tamen, qui non de eburneo fulcro intelligi verum illum velint, sed de argenteo pede. Auro enim argentoque obdoci lecticas, tam trilineares, quam cubitorias, ostenditur ex iis, quæ ante a me citata sunt. Papirian. IC. l. 9. ff. de supell. leg. Supellestilis mensas esse cujuscunque materia, scilicet vel argenteas, vel argenteo inclusas, placet: nam & argenteos lectos, & argentea candelabra supellestili cedere, posterior auctor recepit. Martial. lib. 8. epigr. 33.

An magis astuti derafa est ungue ministri
Bractea, de fulcro quod reor esse tuo.

Et lib. 9. epigr. 23.

Et crepet in nostris aurea lemna thoris.

Satis de materia, superest de forma deinceps dicere. Primum igitur quadratas fuisse mensas certissimum. C. Plinius l. 33. c. 11. Fest. Pomp. lib. 5. *Escaria mensa quadrata vocatur, in quibus homines epulantur.* M. Terentius Varro lib. 4. de ling. Latin. *Mensam escariam cibillam appellabant, ea erat quadrata, ut etiam nunc in castris est. A cibo cibilla dicta: postea rotunda facta.* Nullum itaque dubium est, quin hac primitus mensarum fuerit forma. Alludunt poeta: P. Virgilius lib. 7. Æneid.

Patulis nec pavere quadris.

D. Juvenal. sat. 5. in principio:

Ut bona summa putes aliena vivere quadra.

Postea rotundæ factæ sunt. Varro proxime supra & ibidem: *Mensam vinariam rotundam nominabant clybatum; ut etiam nunc in castris, id videtur declinatum à Græco, καὶ τὸ κύλιον, altera vinaria mensa, erat lapidea, quadrata, oblonga, una columella, vocabatur cartibulum.* Glossæ antiquæ Hispanensis Isidori, *castipulum, mensa quadrata.* Sed nescio an ad convivia, aut epulas? Varro enim in sequentibus: *Hæc in adibus ad compluvium apud multos me puero ponebatur, & in ea, & cum ea anea vasa, & ægerendo, geribulum, unde cartibulum post dictum.* Apparet certe hinc ornamento verius esse fuisse, quam usui, nisi contradiceret Etymologicum magnum. αὐτὸ τὸ παλαιὸν τετραπύριον τετραπύριον ἦσαν. Antiquiorum mensa quatuor laterum erant. Rationem adfert Myrtilianus apud Athenæum lib. 11. dipnosophist. cap. 13. *Quod figura circularis absolutissima esset, ac perfectissima maximeque ad perpetuum cæli omnia continentis conversionem accommodatissima.* Ob id non modo circulares mensas faciebant, sed & tripodes diis consecratos, & placentas ipsas eadem circularis formæ similitudine, quas, quia lunas infestis habebant, aut alia sidera impressa, lunas appellabant. M. Lucan. l. 10. Pharsalia v. 142.

Dentibus hic niveis, scissosque Atlante sylva
Imposuisse orbes.

Virgil. libro laudato:

Et violare manu, malisque audacibus orbem
Fatalis crassi.

Martial. lib. 9. epigr. 23.

Ut Mauri Libycis centum stent dentibus orbes.

Papin. Stat. lib. 1. Thebaid. v. 518.

Pars teretes levare manu, ac disponere mensas.

D. Juvenal. sat. 11. v. 122.

putere videntur

Unguenta, atque rose, latos nisi susinet orbes
Grande ebur, & magno sublimis pardus hiatus,
Dentibus ex illis, quos mittit porta Syenes,
Et Mauri celeres.

Atque hanc quidem formam suspicor Græci pariter, ac Latini fuisse communem; Romanæ vero mensæ referebant figuram sigmatis Græci, quod idem cum C. Latino, seu dimidiata lunæ effigie. præoccupant jam Critici, Muretus, Lipsius, Savaro, Brodaus. Jul. Ioll. lib. 6. Onomast. cap. 1. ἀσκήντιος, σιγῆ-δης, ἡμικύκλια, καὶ τὴν ἑξῆς, χαμῆνιαν, χαμῆνιν. Scamna, thori, semicirculi, recubitoria, humistrata. In MS. probatior lectio est, ἀσκήντιος, σιγῆδης. Interim corrige Vartonem: Me puero ponebatur, & tina, & cum ea vasa, tina enim vel tinea vasa sunt vinaria. Nonium vide cap. 19. num. 7. & dicam infra. Cxl. Rhodigin. lib. 12. cap. 18. Antiquar. lectio, pro diata interpretatur, sed non ut oportuit. Quamquam & in eadem mente viri docti. Petr. Ravennas ferm. 29. *Discumbibat Jესus, plus in Matthai mente, quam signate.* Idem ferm. 83. *Et soli discipuli alio sigmate, choro uno, toto otio, delituisse curi epulabantur.* Idem ferm. 93. *Denique dum Pharisæi veste clarus, primus in sigmate.* Sidon. Apollinar. lib. 2. epist. 2. *Ita ut ministeriorum se non impediende famulatu, tot posset recipere sellas, quot sigma capit personas.*

D. Paulin. lib. 1. de vita S. Martini:

Hos inter medius qua sigma flectitur orbe
Presbyter accubuit.

Martial. lib. 10. epigr. 48.

Stella, Nepos, Cam, Cerealis, Flacce, venitis:
Septem sigma capit, sex sumus, adde Lupum.

Et lib. 14. epigr. 87.

Accipe lunata scriptum testudine signum,
Osto capit, veniat quisquis amicus erit.

Jam pridem ab aliis correctum:

Accipe lunatum scriptum testudine sigma.

Sidon. Apollinar. carm. 17.

Non tibi gemmatas ponentur prandia mensis,
Assyrius murex nec tibi sigma dabit.

Idem carm. 22. ad finem.

Mos erat hic dominis hibernum sigma locare.

Ad extrema hujus cornua honoratiora convivia collocabant. Gregorius Turonensis, observante Savarone, lib. 1. de Miraculis, cap. 80. *Discumbentibus autem ad con- vivium, & ille cum presbytero dextra partis cornu occupat, Catholicum ad sinistram statuens.* Sidon. Apollinar. lib. 1. epist. 11. *Primus jacebat cornu sinistro consul ordinarius Severinus.* Juvenecus Hispanus lib. 3. sacrorum carminum:

Sic vos quoque vocat, cæne convivia ponat,
Cornibus in summis devitet ponere membra,
Quisque sapit, veniat forsitan si nobilis alter,
Turpiter eximio cogetur cedere cornu.

Ornabantur autem signata hæc seu menfæ eodem tapetum apparatu, quo superius scenas theatrorum instructas ostendi, scilicet initio pellibus ferarum, deinde & byssino & peristromate, quare Latinus ille Virgilianus Æneam hospitem villosa pelle leonis accepit. Et uxor rustica apud Juvenal. sat. 6. in limine thorum sternerit frondibus & culinis, vicinarumque ferarum pellibus. Longe alius tamen ornatus luxuriante republica. Sed pergo.

C A P. XXVII.

Quid jentaculum, prandium, merenda, cœna, comessatio fuerint.

Ex his igitur, quæ præcedenti capite dicta sunt, facile intelligitur, quid *jentaculum*, *prandium*, *merendam*, *cœnam*, *comessionem* veteres appellarint.

Jentaculum cibus erat matutinus, qui sumi solebat antequam homines operas aggredierentur. Quamquam notat *Festus*, *prandium* & *jentaculum* veteribus idem fuisse. Nomen habet *jentaculum*, à jejuniis, quod jejuni eo uterentur, unde etiam jentare, quod jentaculo uti, vel jentaculum sumere significat. *Jentaculum* prius dicebatur *silatum* auctore *Festo*, cujus hæc sunt verba: *Silatum* antiqui pro eo, quod nunc *jentaculum* dicimus, appellabant, quia jejuni vinum sibi conditum ante meridiem aborbeant. *Plutarch.* in *Symposiacis*, l. 8. quæst. 6. ait: Priscos, cum & laboribus dediti, & temperantes essent, mane panem edisse, mero intinctum, aliud nihil, unde etiam *jentaculum* vel *prandium* (hæc enim antiquitus pro iisdem accipiebant) ἀγετισμα dixerint, quod ἀγετον sit *merum*.

Prandium antiquitus idem erat cum *jentaculo*, postea vero distinctum, ita ut *jentaculum* sumeretur aliquanto ante *prandium*. Dicebatur *prandium*, quemadmodum *Plutarch.* in *Symposiacis* docet, παρ' ἡδον quod meridie sumeretur: ἡδον enim significare ait meridianum tempus τὰ ἐν τῷ ἡμέρῳ, quod significat, *desse*, *indigere*, ut videantur voluisse notare matutinum cibum, & nutrimentum, quo uterentur, priusquam indigerent. Erant igitur *prandia* ut plurimum brevissima, & parcissima. Sumptuosiora autem, & liberaliora, vel festis diebus usurari solebant, vel nuptialia erant, vel ambitionis & largitionis, vel luxuriæ causa instituebantur. His causis exceptis & similibus, parce admodum prandeant, cœnabant largius. Ita *Plutarch.* in *Symposiacis* lib. 8. quæst. 6. scribit, priscos Romanos moderate *prandere* seorsim, cum amicis vero *cœnare* consuevisse, ideoque cœnam, quasi κενὴν, id est, *communem* ipsis appellatam esse.

Merendam, *Festus* ait, antiquos dixisse pro *prandio*, quod scilicet medio die caperetur. *Nonius Marcellus* author est, *merendum* dici cibum, qui post meridiem daretur. *Josephus Scaliger* notis in *Varronem* de re Rustica, docet, *merendum* dictam esse, quæ iis, qui mererentur, hoc est, mercenariis, data fuerit, adducens fragmentum *Calpurnii*:

— Særa cum venerit hora merenda.

Cœnam, quam nunc dicimus, *vespernam*, veteres appellabant: quam autem *prandium* vocamus, illi *cœnam* appellabant, ait *Festus*. *Isidorus* lib. 20. cap. 2. *cœnam* ait vocari à communione vescientium: κενον quippe Græci *communes* dicunt, unde & communicantes, quod communiter, id est, pariter conveniant. Apud veteres enim solitum erat, in proparulo vesci, & communiter epulari, ne singularitas luxuriam gigneret. Hæc ille. *Hora cœna* apud Romanos erat hora diei nona.

Ultima erat *comissatio* (hic enim scribendum esse, non *comessatio*, docent, *Aldus Manutius* junior in Orthographiæ ratione, *Leonardus Malaspina*, & alii) de qua sic *Festus*: *Comissatio* à vicis quos Græci κέναι dicunt, appellabatur. In his enim habitabant, priusquam oppida conderentur, quibus in locis alii alios convictus causa invitabant. Alii à *comedendo* vel *comessando* derivant. Contra *Dionysius Lambinus* Commentariis in *Horatium*, mutatos esse ait Latinos hoc verbum à Græcis, ut alia pleraque, apud quos καμάρειν sit ebriorum aut intemperantium more se gerere, lascivire, scortatum ire, &c. Unde etiam *Fulvius Ursinus* *comassari* dicendum existimat. Priorem tamen sententiam *comessionem*, à *comedendo* nomen habere, *Lavinus Torrentius* in *Suetonii Vitellio* defendit. Hoc quidem certissimum est, *comessiones* antiquis probatas non fuisse. Verum nos reliquis omnibus prætermisiss, de *cœnis* tantum, ad quas veteres convivas vocabant, pauca quædam in medium afferemus, & primum quomodo Romani cibum ceperint, ostendemus.

AD CAP. XXVII. PARALIPOMENA.

An prandia in usu habuerint Romani, an tantum cœnas? & meridians.

Ex frugali antiquorum victu, oata dissertatio, semel ne in die cibum sumplerint, an sapius? hoc est, an pranderent sub meridiem, ut nunc fit, an vero in vespertinum distulerint, ut cœnarent. Ratio difficultatis præcipua ex *Servii* Honorati verbis in lib. 4. *Æneid.* In usu, inquit, non erant *prandia*. Quod & alii non parvi nominis Grammatici postea transtulerunt. *Isidor.* lib. 20. Etymologiæ. cap. 2. Et autem *cœna* vespertinus cibus, quam vespertinam antiqui dicebant, in usu enim non erant *prandia*. *Salvian.* *Masilien.* de Provident. & *Judicio Dei.* lib. 1. Nunquid parcam illam tunc agrestemque

vitam cum gemitu & dolore tolerabant, cum viles, & rusticos cibos, ante ipsos, quibus coxerant, foco sumerent, eosque ipsos capere nisi ad vespertinam liceret. Horum suffragatur sententiæ *Aurelius Cassiodorus* in *Psalm.* 14. *Majores nostri tabernaculos appellaverunt pauperum, & quod ibi habitabant, & cœnabant, sicut antiquis mos erat semel cibum sumere, ex duobus nominibus unum traditur factum esse vocabulum, scilicet tabernaculum.* *Manilius Severinus Boëthius* lib. 2. consolatur. Philosoph. metro 5.

Felix nimum prior ætas,
Contenta fidelibus arvis,
Nec inerti perditæ luxu,
Facili quæ sera solebat
Jejunia solvere glande.

Altera est sententia eorum qui putant prandia cœnasque nullo discrimine ut nunc, ita olim etiam usurpasse Romanos, horum

rum veluti dux est non tam veritatis studio, quam Servii odio ductus Philipeus Beroaldus in Annotationibus suis in Servium § 24. enim insequitur est Janus Parrhasius in Epistolicis quaestionibus epist. 57. Joannes Bodinus post illum lib. 1. Oppiani de venat. Philander in M. Vitruvii Pollionis Architectonicum lib. 6. cap. 1. perique inter Criticos: & certe videretur favere Cicero 3. Verr. In *Asiam* vero postquam venit, quid ego adventus istius prandia, cœnas, equos, muneraque commemorare? Valer. Maxim. lib. 2. cap. 1. Fuit etiam illa simplicitas antiquorum in cibo ca: tendo humanitatis simul, & continentie certissimus index, nam maxime viris prandere & cœnare in propatulo, verecundie non erat, nec sane ulla epulas habebant, quas civium oculis subijcere erubescerent. Auct. Macrob. lib. 2. Saturnal. cap. 13. *Leges de cœnis, & sumptibus ad populum ferebantur, & imperari cœpit, ut patentibus januis transiretetur & cœnaretur, sic oculis civium testibus factis luxuria modus fieret.*

Q. Horat. lib. 4. sat. 4.

Qui nigris prandia moris

Finit.

Et ejusdem lib. sat. 3.

Luscinias soliti impenso prandere cœmptas.

A. Persius sat. 1.

Hic mane edictum, post prandia Callirhoen do.

Quin imo & apud Græcos bis in die epulari receptum, indeque nata sunt duo vocabula rebus iis peraccommoda, *ἀειρον* quasi *αἰθρον*, prandium à mane, *δαιτυν*, ἔτι τῶν πῶν δια-
ταραχῆς, cœna, quod à laboribus requiem praberet. Jul. Poll. lib. 6. Onom. c. 1. uno eodemque tempore & cœnas & prandia fuisse in usu Romæ, docemur & ex pulcherrimo Plutarchi testimonio, l. 8. Symposiac. cap. 6. τὸ μὲν γὰρ δαιτυν ἐστὶ κλῆμα διὰ τὴν κοινοῦ κατέσθαι, καὶ ἐκείνη γὰρ ἐστὶν ἡμεῖς οἱ πολλοὶ Ρωμαῖται, συνδαιτυνῶτες τοῖς φίλοις. vertit Gulielm. Xylander. Est enim *deipnon* cœna, quasi communionem vocet, quia seorsim solebant antiquitus prandere antiqui Romani, cœnare cum amicis. Hæc licet veritatem habere in se videantur, certum tamen est, multos Servio confentire. Pomponius Sabinus, antiqui non prandebant, uti in *vita Gallieni* traditur. L. Sen. epist. 122. quotidie subris prodis, sic cœnas, tanquam ephemeridem patri a: probaturus.

Ut in tanto probatorum authorum conflictu, aliquid certi statuamus, puti prandia non omnium omnino civium fuisse, sed lautiorum tantum, qui & ipsi fise ulla ferulorum pompa, aut splendido apparatu accumbebant mensæ privatæ pransuri, ad magnificas & exquisitas epulas amicis in cœnam condicebant. Celsus Medicus lib. 1. cap. 3. Hyeme, si prandet aliquis, utilis est exiguum aliquid, & ipsum sicum, sine carne, sine potione sumere, æstive vero, & potione, & cibo corpus sapius eger, ideo prandere quoque commodum est. Quod usque adeo verum est, ut apud eundem Cornelium Celsum lib. 4. quippiam sit instar præcepti. Tamen facilius feri adolescens, quam puer, & uno cibo, quam prandio quoque assuetus. Quod, ut puto, indicavit L. Seneca epist. 83. ex Celso, ut pleraque alia transcribens, fuit enim ille ante ævum Senecæ in pretio, citaturque itaque rei medicæ peritus, à Plinio aliquoties: Panis eundem sicus & sine mensa prandium: post quod non sunt lavanda manus.

Possit & dissidium componi facile, si eandem rem significatam cœnæ prandique nomine dicamus. Festus Pompejus lib. 3. Cœna æquid antiquos dicebatur, quod nunc est prandium, vel festina, quam nunc cœnam appellamus. Idem lib. 17. Scenæ Sabini cœnas dicebant, quæ autem nunc prandia sunt, cœnas habebant: & pro cœnis vesperras appellabant. Est apud eundem aliter locus lib. 14. mutilatus, vel verius à Paulo corruptus, ut plerique alii. Prandium ex Græco . . . est dissidium, nam meridianum ebum cœnam vocabant. Quam lacunam varie viri eruditi conati sunt supplere. Josephus Scaliger in Castigationibus suis in eundem Grammaticum, auctore Plutarcho, ex Græco πῶν est dictum. Gulielm. Canterus Novar. lection. lib. 4. cap. 28. fateatur se non potuisse reperire, quidnam verbi huic lacuna explenda conveniret, nisi forte ex eodem Plutarcho, loco proxi-

mo supra laudato, aliquid elici posset. Τὸ δ' ἀειρον ἐκλήθη πῶν διὸν διὰ τῆς ἄρας, ἐνδὸν γὰρ τὸ δαιτυνόν, καὶ τὴν μετ' ἀειρον ἀνδραποῖν ἐνδιδέειν, ἢ περιπλῖν τινα σηµαίνοντες ἐδιδόν ἢ περιπλῖν, ἢ ῥέγωνται πῶν ἐνδεδέει γενέσθαι. Prandium autem ariston dicunt ab hora παρ' ἐνδόν, nam endon significat meridianum tempus, & meridiari endiazem, aut cibum matutinum voluerunt notare, & nutrimentum, quo uterentur, priusquam egerent, πῶν τὸ ἐνδεδέει. A tempore igitur liquidissimum est ex illo prandium dici, vel ab effectu quietis, quiescebant enim sumpto cibo meridiano, ut esset veluti alter dies, inter prandium & vespem. Plin. junior, lib. 3. epist. 5. Dormiebatque minimum, mox quasi alio die studebat, in cœna tempus. Exquisitissima locutione, quasi alio die, usus est, nam somnus interjectus inter prandium & cœnam, videtur alium quandam diem facere. L. Seneca epist. 84. hodiernus dies solidus est, totus interstratum lectionisque, brevissimo somno utor, & quasi interjugo. eandemque formulam usurpavit lib. de Tranquill. vitæ c. 1. quidam medio die interjuxerunt, & in pomeridianas horas aliquid levioris operæ distulerunt. frustra sunt, quibus placuit legi, brevissimo somno utor, & quasi interjugo. Interjungere enim diem idem omnino est, atque Horatio lib. 1. od. 1.

Partem solido demere de die.

M. Martial. lib. 3. epigr. 67.

Exarsitque dies, & hora lassos

Interjungit equos meridia.

Itaque & meridiani hic mos prisca republica, ab Imperatoribus retentus, & ad declines translati principatus lapsus transmissus: multa eruditus Savaro. C. Sueton. Augusto c. 78. post cibum meridianum, ita ut vestitus, calcatusque erat retectis pedibus paulisper conquiescebat, opposita ad oculos manu. idem Caligula cap. 38. ac ne paululum quidem moræ patiens super quadraginta reos ex diversis criminibus una sententia condemnari: gloriosusque est ex pergefactis somno Cæsionis quantum egisset, dum ea meridiaret. diu autem post illos eadem observata consuetudo, nam & Trajanus meridiare solitus. Plinius in panegyrico, quem ei dixit, & Alboinus Longobardorum Rex, Paul. Diacon. in histor. Longobard. l. 2. cap. 28. & Romanis meridianibus urbs ab Alarico Gothorum Rege capta, intrataque. Gregor. Turonensis l. 10. c. 2. eademque jam prouiderat Procopius Cæsariensis lib. 3. Id in lecto fiebat, siue lucubratorio, siue tricliniari, ego fateor mihi incomptum. M. Varro in quinquatribus laudante Nonio Marcello cap. 2. num. 131.

Quam in resudineo lecto, culcitra plumæ,

In die dormire.

Vestigiuni in sacris literis lib. 2. Regum cap. 11. David surgit à streto suo post meridiem, & deambulavit in solario, & in Jobo c. 24. inter acervos eorum meridiani sunt, qui calcatis torcularibus stuant. Licet Nicolaus à Lyra, interpres ordinarius deliret, qui exponit, post meridiem, id est, vespertino tempore. P. Ovid. lib. 1. Amor. eleg. 5.

Æstus erat, mediæque dies exegerat horam,

Apposui dubio membra levanda thoro.

Q. Catull. epigr. 30.

Mea delicia, mei lepores.

Sube, ad te veniam meridiatum.

Paucis deinde interjectis, ostendit, quid sit meridiare:

Nam pransus jaceo, & satur, supinus.

In aliis editionibus non male:

Nam pransus jaceo, & satis supinus.

Salernitæ scholæ doctores id nihilominus verant, & diem interjungere in salubre esse claman, turbidumque nescio quid inde oriri dicunt.

- - Somnum fuge meridianum.

Itaque quo liberius amicos tractarent, non interveniente negotiorum de die serie, cœnas instruebant: inde tam frequens cœnarum, prandiorum nulla, aut certe rara mentio, in descriptione apparatus alicujus magnifici. Q. Horat. lib. 2. od. 14.

Absumet hares cæcuba dignior

Servata centum clavibus, & micro

Tinget pavimentum superbo

Pontificum potiore cœnis.

JOHN R. FINN
192 UNION AVE.
LYNBROOK, N. Y.

P Philippe Sculp

L.IB.V. pag. 363. cap. XXVIII.

D. Aufon. epist. 13.

*Ostrea nobilium cœnis, sumptusque nepotum
Cognita.*

M. Martialis omnibus paginis lib. 5. epigr. 51.

*Cœnis domi quoties, nisi te Charopine vocavi,
Procinus ingentes sunt inimicitia.*

Inde scriptorum, de nepotibus dissolutis, querela, in uocem eos convivia extendere, imo interdum & à sole in alterum solem. M. Tull. Orat. 2. in Catil. quorum omnia industria vita, & vigilandi labor in antelucanis exprimitur. T. Liv. 3. Decad. l. 3. ceperunt (Pœni duce suo Hannibale jam tertium victore, & Capux agente) epulari de die, & convivium non ex more Punico, aut militari disciplina esse. Æl. Lamprid. in Commod. Et cum potaret in lucem, beluareturque. Quare & laus aliqua Domitiano apud C. Suetonium cap. 11. Convivabatur frequenter ac large, sed penes apertum, certe non ultra solis occasum. Lepide Mart. lib. 1. epigr. 29.

*Hesperio satere mero qui credit Aceram,
Fallitur, in lucem semper Aetæra bibit.*

M. Plaut. Afinaria act. 4. sc. sequere.

*at pol quin dixit relictus,
Tu ergo fac ut illi turkas, lites comitas,
Cum suo sibi gnato una ad amicam de die
Potare, illam expilare jam.*

Horat. lib. 2. od. 7.

*Cum quo morantem sape diem mero
Fregi.*

Q. Catull. epigr. 45.

*Vos convivia lauta, sumptuosæ
De die facili, mei sodales
Quarunt in trivis vocaciones.*

Sic igitur incœptæ epulæ in sequentis diei mane protrahantur. Sext. Aurelius Propert. lib. 4. eleg. 6.

*Sic nolens faceret, sic ducam carmine, donec
Injiciat radios in mea una dies.*

Ob id Virgilianus ille Turnus lib. 9. Æneid. milites suos ad corpora curanda dimittit:

melior quoniam pars alia diei est.

Quod ita definit Ulpianus l. 2. ff. de verbor. signific. Cujusque diei major pars est horarum septem, primarum diei, non supremarum. id est, à prima ad octavam, non à quinta ad duodecimam, ut exponit Augustinus lib. 4. cap. 13.

Idque accensis lampadibus, seu lychnis, ut supra à me plene ostensum. Adde Curium Fortunatianum Consultum libro 3. artis Rhetoricæ Scholicæ, ut pro Calio. Aliud fori lumen est, aliud lychnorum, quom potuisset etiam strullius dicere, aliud lucernarum. Quare & lychnobios appellat istiusmodi profusos homines L. Seneca epist. 122. Crebro dicentibus illum quibusdam avarum & sordiarum, vos, inquit, illum & lychnobium dicitur. Et ibidem sub epistolæ principium elegantissimè, ut solet, insaniam hanc convivandi consuetudinem taxat: Sunt quidam in eadem urbe Anides, qui ut M. Cato ait, nec orientem unquam solem videntur, nec occidentem. Et paucis interjectis; Lucet in vino, inguenteque tenebras suas exigant, licet epulis, & in multa quidem fercula distinctis, totum perversa vigilia tempus diducant, non convitantur, sed iusta sibi faciunt. Et si forte è convivio redirent noctu, præcedebant faces, aut funalia. Silius Italicus lib. 6. Punia cor.

*Exuvias Marti, donumque Duilius alto
Ante omnes mersa Pænorum classe duabat.
Cui nocturnus honos, funalia clara, sacerque
Post epulas tibicen adest, castosque penates
Insignis lati repetebat marmure cantus.*

Retulere eandem historiam Livius, Valerius Maximus, Plinius, & alii, quos facile est consulere, & mihi ad alia properanti quæ urgent, transcribere illos, inani opera non vacat. D. Juvenal. sat. 4. v. 13.

*Luxuriam imperii veterem, noctesque Neronis
Jam medias, aliamque famem.*

C A P. XXVIII.

Quomodo Romani cibum ceperint, atque de accumbendi, & discumbendi ratione.

Majores nostri, inquit Servius, sedentes epulabantur, quem morem habuerunt à Laconibus, & Cretenlibus, ut Varro docet in libris de vita populi Romani, in quibus dixit, quid à quaque traxerit gente. Et Isidorus l. 20. cap. 11. Apud veteres, inquit, non erat usus accumbendi, unde & considerare dicebantur: postea, ut Varro ait de vita populi Romani, viri discumbere ceperunt, mulieres sedere: quia turpis visus est in muliere accubitus. Hæc ille: cum quo consentit Valerius Maximus, l. 2. cap. 1. ubi tamen notat posterioribus temporibus mulieres etiam contra morem majorum cum viris accumbere cepisse. Manavit autem hic mos accumbendi ad Romanos, ut verisimile est, post Asiam devictam, Græciamque cognitam ab ipsis Græcis, quod innuere Horatius videtur, cum scribit:

Græcia victa suam victorem cepit, &c.

Quomodo accubuerint veteres, pauci rectè norunt, & est sanè res in tanta vetustate obscurissima. Justus Lipsius, Hieronymus Mercurialis, & Dionysius Lambinus, præ reliquis omnibus, absit verbis invidia, eum morem diligentissime exposuerunt, à quibus ea, quæ huc conferre aliquid poterunt, mutuatus adscribam: plura ab illis ipsis petantur. Sic autem Justus Lipsius lib. 3. Antiquarum lectionum: Accumbendi modum, qua ex libris, qua ex monumentis, hunc ferè fuisse collegimus. In cenaculo mensa collocabatur rotunda, humilis: inferiorum quidem hominum tripes & ex simplici ligno: lautiorum citrea, aut acerna, aut lami-na argentea interfecta: quam pes eburnus babe-factus, puta in modum pardi, aut leonis, sustinebat. Circum mensam tres, ut plurimum, lecti erant, ex quo triclinii nomen. Vel duo etiam quod Plautus bledinium: posterior ætas à Vespasianorum imperio, sigma vocare cepit. Quod cum esset in formam hemicycli, aut lunatæ testudinis extructum, vocari placuit nomine literæ Græcæ: quia, ut ex marmoribus liquet, illa ætas sigma literam, ut mediam lunam scribebat C. Sigma autem duobus lectis tantum constituisse, colligo ex numero conviviarum apud Martialem, Lampridium, & alios. Ii porro lecti insternebantur aulæis, purpura, aut alia veste stragula, pro copia, & inopia convivoris. Id sub horam cœnæ fiebat. Priusquam autem accumberent, lavabantur, atque togas mutabant vestibus, quas à re cœnatoris dixerunt. Tum etiam soleas pedibus demebant, ne lectum conspurcarent. Cæterum aut terni, aut quaterni unum occupabant. Horatius:

Sape tribus lectis videas coenare quaternos.

Si plures, sordidum id, & minimè lautum habebatur. Ita fiebat, ut ex una communi mensa vix esset,

ut supra xii. vefcerentur. A quo numero illa Augufti *fumofa coena* apud Suetonium *δαδνδς* dicta. Apud Macrobiū tamen in *coena Pontificia* descriptione in duobus *tricliniis* decem modō convivæ nominantur: ut pateat in magnifico aliquo epulo vix binos lectum unum occupaffe. Jam verō *modus accubitus* hic erat. Accumbebant reclinata ſupera parte corporis in cubitum ſiniſtrum, infera in longum porrecta ac jacente: capite leviter erecto, dorſo à pulvillis modicè ſuffulto: quod ſi plures uno lecto decumberent, *primus* decumbebat ad caput lecti, cujus pedes porrigebantur ponē dorſum ſecundi: *ſecundus* verò occipit obvertebat ad umbilicum primi, pulvillo interjecto, pedes jacebant ad tergu n tertii, & ſic deinceps *tertius*, ſic *quartus*. Jam qui primus, & ad caput lecti decumbebat, *ſummus* dicebatur: qui ad pedes, *imius*: qui inter iſtos, *medius*. Atque ſi tres convivæ in uno lecto, *medius* digniſſimus: proximus honore, *ſummus*: ſi quatuor, medium cenſeri arbitror, proximum à ſummo: ſi duo tantum, digniſſimus, *ſummus* fuit. Hæc ſere *Juſtus Lipſius* vir clariſſimus, cum quibus etiam ea conveniunt, quæ ſcribit *Dionyſius Lambinus* in *Satyram* 4. lib. 2. Horatii, poſtrema ſcilicet eorum commentariorum editione: & *Hieronymus Mercurialis* lib. 1. Artis gymnæſticæ, cap. 11. qui etiam addunt, diſcumbentes, quamdiu vefcerentur & potarent, eo corporis ſitu manſiſſe: ubi verò cibum capere deſiſſent, vel interniſſent, tum dorſi ſpinam quæ antea erat inflexa, & ad epulandum compoſita, repoſuiſſe, & caput in cervicali reclinaſſe, nonnunquam etiam ſedentium inſtar erexiſſe. Atque hæc quidem in privatis conviviis ad hunc modum plerumque obſervabantur. In *publicis* autem *epulis*, & *coenis nuptialibus*, cū magna hominum multitudo conveniret, numerus diſcumbentium obſervari non poterat, ſed plures *ternis* aut *quaternis* in uno lecto accumbebant, id quod præter *Plutarchum* docet lapis vetuſtiſſimus, qui habebatur Patavii in ædibus *Rhannſianis*, in quo *triclinium vetus* conſcribitur: quem, cū de multis huc pertinentibus nos moneat, ex *Hieronymi Mercurialis* Arte gymnæſtica lectoris ſtudioſi oculis ſubjicere volui, & petatur inde, velex *Petri Gineconii* libro non ineganti de *Triclinio Romano* pag. 51.

Triclinium, inquit Mercurialis Art. Gymn. 1. 11. tria non adeo vulgata monſtrat nobis. Unum eſt, quod memoriæ prodidit Varro, ſcili. et quo tempore uſus cameræ ignorabatur, vela ad excipiendum pulverem, ne ſuper menſas ſpargeretur, atque dapes ſimul conſpurcarent & convivas, ſolita in tricliniis ſuſpendi, atque ab Horatio aula vocata his carminibus deſignari.

*Interea ſuſpenſa graves aulae ruinas
In patinam ſecere, trahentia pulveris atrii,
Quantum non aquilo Campanis excitat agris.*

Quem morem hodie Principes & Monarchas ſervare compertum eſt: apud quos, menſas ſub quibuſdam veluti tentoriis ſericis parari ſæpe videmus. Alterum eſt, quod in variis noſtris lectionibus docuimus, nimirum priſcis illis temporibus, priuſquam coronæ ex floribus, herbis, & auro in uſum venirent, *coenatuos*, cum ad dolores capitis ex cibo & potu averruncandos, tum ad ebrietatem compeſcendam, laneis & lineis vinculis tempora, & frontem vincire ſolitos, quod minimè puto abſque ratione fuiſſe excogitatum; cū venæ, arteriæ, cæterique capitis meatus quo magis coacti, atque aſtricti ſunt, eo minus vapores à vino, & cibis ſurſum elatos, ſimulque moleſtias varias inducentes, recipiant. Tertium eſt id, quod iuculentiffimè *Athenæus* tractavit, apud quem ſcriptum & probatum invenitur, priſcos illos primū cornibus boum potaſſe, indeque *κεχρηται*, id eſt, *temperare* vinum aqua, *καὶ τὸν κεχρηται*, id eſt, à cornibus, vocatum eſſe: tum cornua illa non ſolum auro & argento ornata, verum etiam *argentea*, & *aurea* eſſe facta, illiſque convivas ſibi ipſis mutuò propinare conſueviſſe. Appiēt etiam ſunt duo pueri, quorum alter menſæ miniſtrabat, & convivis frigidam, & calidam præbebat; quem cunctos, ne ab ipſo malè tractarentur, reveritos eſſe, & ab eo mordendo abſtiniſſe, veriſimile fit. Extat apud *Agellium* l. 13. cap. 11. fragmentum quoddam *Varronis* ex ſatyris Menippæis: quod cū de numero conviviarum, & aliis ad convivium veterum pertinentibus multa habeat notatu digna, viſum fuit iis, quæ de *accumbenti* & *diſcumbendi* ratione diximus adjicere. Sic autem *Agellius*: Lepidiſſimus liber eſt *M. Varronis* ex ſatyris Menippæis, qui inſcribitur: *Nefcis, quid veſper ſerius vebat*: in quo diſſerit de apto conviviarum numero, deque convivii habitu, cultuque. Dicit autem, *conviviarum numerum* incipere oportere à *Gratiarum numero*, & progredi ad *Muſarum*, id eſt, proficiſci à tribus, & conſiſtere in novem: ut, cū pauciſſimi convivæ ſunt. non pauciores ſint, quam *tres*: cū plurimi, non plures, quàm *novem*. Nam multos, inquit, eſſe non convenit, quod turba plerumque eſt turbulenta. Et Romæ quidem conſtat, ſed & Athenis; nuſquam autem plures cubant. Ipſum deinde convivium conſtat, inquit, *ex rebus quatuor*, & tum denique omnibus ſuis numeris abſolutum eſt, ſi *belli homunculi* collecti ſunt, ſi *lectus locus*, ſi *tempus lectum*, ſi *apparatus non neglectus*. Nec loquaces autem, inquit, convivas, nec mutos legere oportet: quia eloquentia in foro & apud ſubſellia: *ſilentium* verò non in convivio, ſed in cubiculo eſſe debet. *Sermones* igitur id temporis habendos cenſer, non ſuper rebus anxiis, aut tortuoſis, ſed jucundos, atque invitabiles, & cum quadam illecebra & voluptate utiles, ex quibus ingenium noſtrum venuſtiſ fiat & amœnuius. Quod proſectò, inquit, eveniet, ſi de id genus rebus ad communem vitæ uſum pertinentibus conſabulemur, de quibus in foro, atque in negotiis agentes loqui non eſt otium. *Dominum* autem, inquit, convivii eſſe oportet non tam lautum, quàm ſine ſordibus. Et in convivio legi non omnia debent, ſed ea potiſſimum, quæ ſimul ſint *βραβεία* & delectent, &c. Haſtenus ex *Varrone Agellius*, de quibus etiam nonnulla *Plutarchus* in Sympoſiacis & *Macrobius* in Saturnaliſ.

AD CAP. XXVIII. PARALIPOMENA.

Accumbere uxores in maritis gremiis, triclinium sternere, accubitorium, cellarii, rationales, coenaculum, postibus affixa ornamenta.

In leſticis epulabantur, hinc *accumbendi* in conviviis vocabulum invaluit, ut & *discumbendi*. A. Gell. lib. 3. cap. 19. *Apud canam Favorini Philoſophi cum diſcubium fuerat capis ſque apponi cibis, ſervus aſſens menſe, legere inceperat.* M. Cicero ad Atticum lib. 4. epistol. 1. *Diſcubimus omnes præter illam.* Res obvia eſt, nec explicanda. Sed hoc cum diſcrimine, ut Helenii Acronis verſus Grammatici verba uſurpem, in odem 27. lib. 1. Q. Horatii (licet ſciam omnium Tirſaquellum jam antea id annotaſſe) accumbere deorum eſt. Virgil. lib. 1. *Æneid.*

Tu das epulis accumbere dixim.

Discumbere hominum eſt. Virgil. eodem libro: *Jam pater Æneæ, & jam Trojana juvenis*
Convenient, ſtratogque ſuper diſcumbitur eſtro.

Et panſo poſt:

Thoris juſti diſcumbere poſſis.

Recumbere ſerarum eſt. Hincque illud lib. 8. *Æneidos* de Cerbero:

- - - Te janitor orci

Offa ſuper te ubans ant ſemefa cruento.

Quod non uſque adeo verum eſt, ut non huc nomina interdum confundantur, & promiſcuæ ſignificatione apud probatos auctores repertiantur poſita: quæ & de hominibus *accumbere* teſte Cicerone, in C. Verrem actione 3. *Tum ille negavit moris eſſe Græcorum, ut in convivio virorum accumberent mulieres.* Et 7. Verrina. *Muliebria quotidie convivia eſſent, ut accumberet nemo præter ipſum.* T. Liv. 3. cap. lib. 8. *Cenatumque ſimul apud Regem eſt, eodem etiam leſto Sulpio atque Haſdrubal (quia ita cordi Regi) accubuerunt.* C. Petron. in Satyr. 28. *Non erubui eum, qui ſupra me accumbebat, hoc ipſum interrogare. Idem valere, accubare.* Moderatus Columella lib. 11. c. 1. *Nec miſi ſacris diebus accubare coenat.* Secul. presbyter operis ſui eruditiffimi præſatione:

Paſſiales quicunque dantes convivia requirit,

Dignatus noſtri accubare thoris.

Ovid. lib. 1. *Amor. eleg. 4.*

- - - ut accumbas, clam mihi tange pedem.

Plant. *Amphytr. act. 2. ſc. 2.*

ALC Coena a poſita eſt, coenaviſti mecum: ego accubui ſimul.

AMP. In eodem leſto? ALC. in eodem. SOS. *hei non placet convivium.*

Atque ut accumbere his locis de hominibus eſſetur, ita & recumbere de iſdem. C. Plin. Junior libro 4. epistol. 22. *Coenabat Nere cum pauſis. Veſcente proximo, atque etiam in ſinu recumbat.* Martial. lib. 2. epigram. 19.

Debet Aricino conviva recumbere clivo.

Et lib. 7. epigr. 77.

Sportula nulla datur, gratis conviva recumbis.

Nec modo viri, ſed & ſœmina eadem accumbendi ratione uſa, gremiis maritorum ſuorum inhærebat. Cicero ad Atticum l. 5. epistol. 1. *Sed & tandem in Ariano, noſti hunc fundum, quo ut venimus, humaniſſime Quintus, Pomponia, inquit, tu invita mulieres, ego arceſero pueros.* Valer. lib. 2. cap. 1. *ſœmina cum viris cubantibus ſedentes coenabant, quæ conſuetudo ex hominum conviviis ad divina penetravit.* Quod intelligendum de Romanis tantum matronis, nam probroſum id Græcis ſemper habitum. M. idem Cicero Aculatione in C. Verrem 1. *Posteaquam ſatis calere res Rubrio viſa eſt; quaſo, inquit, Philodame, cur ad nos ſiliam tuam non intro vocari jubes? homo, qui & ſummæ gravitate, & iam id ætatis, & parens eſt, obſtupuit hominis improbi dicto. Inflare Rubrius. Tum ille, ut aliquid reſponderet, negavit moris eſſe Græcorum, ut in convivio virorum accumberent mulieres. Hic tum alius ex alia parte: enimvero ſerendum hoc non eſt, vocetur mulier, & ſimul ſervus ſuis Rubrius, ut januam clauderent, & ipſi ad fores aſſiſſerent, imperat: quod ubi ille intellexit, id agi, atque id parari, ut ſilia ſua res diſſerretur, ſervos ſuos ad ſe vocat,*

his imperat, ut ſcipſum negligant, ſiliam defendant. Id autem pro tempore à Philodamo conſtitutum non fuiſſe, docent nobiliſſimi oratoris Iſai verba, qui ſons Demotheſica ſacundia à veteribus appellatus fuit, ut habetur apud M. Antonium Muretum variat. lection. lib. 7. cap. 2. ubi locus ſcribitur quem videt. Cæterum cur illum ſacultatis Demotheſica ſontem appelleret, cauſa eſt, quod ſua ætate, (viſit autem ſub Trajano) omnibus oratoribus palmam præcipuerit. C. Plinius Junior lib. 2. epistol. 3. *Magna Iſcum ſama præceſſerat, major inventus eſt, ſummus eſt ſacultus, copia, ubertat.* Verus ſcholiaſt. Juvenal. ad. v. 72. ſat. 3. *Iſcus Roma orator omnibus eloquentior. Ipſe Juvenal.*

Ingenium velox, audacia perdis, ſermo

Largus, & Iſeo torrentior.

Sed ad rem: diverſum huic apud Romanos ac Græcos, de mulieribus in convivium deducendis, ritum expreſſit. Amilius Probus, ſive Cornelius Nepos in præfat. ad libr. de vita Excellent. Imperator. *Contrapleraque neſtris moribus ſunt decora, quæ apud illos turpia ſtantant, quem enim Romanorum pude: uxorem ducere in convivium? aut cujus materfamilias non primum tenet adium locum: atque in celebritate verſatur? quod multo ſe aliter in Græcia: nam neque in convivium adhibetur, niſi propinquorum, neque ſeder. niſi in interiore parte adium, quæ gynæcomitis appellatur: quo nemo accedit niſi propinqua cognatione conjunctus. Neque ego ſane niſque adeo Græcorum factum improbem, nani quæ & virorum cœtibus intereſſe, & ſympoſia, ſolennitateſque convivales ſectari audet, parum abeſt, quin quidlibet pati ſit parata; quæque jocandi libertatem patienter audire poterit, non gravate pudoris matronalis, virginaliſcaſtitatis ſcœnam incurere dubitabit.* Unde lux P. Terentio Eunuchio act. 4. ſc. 1.

- - - Heus, inquit, fuer Pamphilam

Arceſſe, ut deſceſſet hic nos, illa exclamat, minime gentium.

In convivium illam?

Certe uxores ſuas Romani gremiis impoſitas, & veluti in ſe reclinas habere ſolebant. Cic. 2. Catilinatis: *in convivio accubantes, complexi mulieres impudicas.*

L. Apul. lib. 6. *Mileſiar. de nuptiali illa ſolemnitate: Accumbebat ſummum thorum maritus, Pſychem gremio ſuo complexus.* Hinc molliſſimè Sulpitii Galli iſoleſtans P. Scipio Africanus ſcribente A. Gellio lib. 7. cap. 12. *Qui in convivio adoleſcentulus, cum amatore, cum chirodota tunica inferior accubuerat. Hoc eſt, demilioſiori & humilioſiori loco, ut videretur ad pedes quodammodo ſedere.* Idem ille Apulejus l. 1. *Mileſiar. Eunike accubantem exiguè admodum grabatulo, & commodum coenare incipientem invenio, aſſidebat pedes uxor. & menſa à cuſa poſita. Male, & contra antiquitatis noſtitiâ Philippos Beroaldus legit, aſſidebat penes uxor.* Nam in ſinu mariti ſedens uxor, videretur ad pedes eſſe. C. Sueton. in Calig. cap. 25. *Liviam Oreſtillam C. Piſoni nubentem, cum ad officium & ipſe veniſſet, ad ſe deduci imperavit, intraque paucos dies repudiatam biennio poſt relegavit, quod repetiſſe prioris mariti medio tempore uſum videbatur, alii tradunt adhibitu coena nuptiali, mandaſſe ad Piſonem contra accubantem, noli uxorem meam tremere, ſtatimque in convivio abduxiſſe eam ſecum.* Idem ille, flagitioliſſima bellua contra receptam epulandi conſuetudinem, ſorores pleno convivio ſingulas (verba ſunt Suetonii capite præcedenti) *infra ſe viciliſſim collocaſſet, uxor ſupra cubante.* Præpoſtere id autem. Ovid. lib. 2. *Amor. eleg. 4.*

Nec premat ille ſuis ſinitu tua colla lacertis,

Mute nec in rigido pectore pone caput.

Idem lib. 2. *Amor. eleg. 18.*

Sape mea dixi, tandem diſcede, puella,

In gremio ſedit protinus illa meo.

Et lib. 3. *Amor. eleg. 2.* eundem ſedendi ritum in circenſibus ſpectaculis innuit ad amicam:

En revocant, at ne turbet toga mota capillos,

Ita noſtros abbas te licet uſque ſinus.

D. Juvenal. ſat. 2.

Signatæ tabula, diſſum felicitæ, ingens

Coena, ſed in gremio jacuit nova nuptia mariti.

Ad Græcorum mores traxit Ovidius epistol. 15. *Paridis Helenæ,*

nisi forte, ut solent poëtae, Romanos ritus Græcis accommodavit, ita enim de Menelao Helena marito:

Hoftribus emanant convivium talia nostrum,

Exteriori ostio qualia saepe mero.

Panctus hoftrium, cum, me spectante, lacertos

Imponit colli ruficulis ille tuo.

Rumpor, & miror, (quid nunc tamen omnia narrem?)

Membra superjecta cum tua veste fovet.

A conviviis ad locum progredior. A lecticatum in quibus decumbentes vescabantur, numero, triclinium appellabant. Idque varium pro anni tempestate, aliud quippe æstivum, aliud hyemale. M. Vitruv. Pollio l. 7. cap. 4. Triclinium hibernis non est utilis hæc compositio. De qua re liber extat Petri Ciacconii Toletani, & appendix Fulvii Ursini.

Servius Maurus ad v. 701. lib. 1. Æneid. Antiqui stibadian non habebant, sed strates tribus lectis epulabantur, unde & triclinium sterni dicitur, sic Ciceroni, sterni triclinia & in foro jubebat; unde apparet errare eos, qui dicunt triclinium esse basilicam ipsam, vel cationem. Scio Philippum Beroaldum Servium in hoc etiam reprehendisse, quam opportune, ipse viderit. vet. Scholiast. Juvenalis sat. 5. v. 17. Apud veteres accubitorum usus non erat, sed in lectulis manducabant discumbentes, tres autem lectuli erant, in quibus discumbebant, unde hodie triclinia appellantur. Accubitorium autem, vel, ut alii Grammatici loquuntur, a cibo vocatum, quasi ad cubitum epularum, inquit Isidorus lib. 20. cap. 1. posterioribus sæculis inter Græcos usurpata ea dictio, nam in lexico Meursii ἀνδρῶν ex Alio Lampridio in Commodio, & Suida observatum est, nec non ex Paulo Diacono in rebus Leonis, & in Leone Constantini filio, qui consulatur. At enim ut vetus triclinii nomen, quod à Juvenale loco citato describitur:

Tertia cum vacuo cessaret culcitra lecto.

Ita etiam lapso translatoque Byzantium imperio retentum. Curopalates lib. de offic. Aula Constantinopol. pag. 128. ἐπὶ τῷ ὁ βασιλεὺς παντὶ τῷ ἐκ τῆς τριχλινίας, πάντων παριστάμενον ἀρχόντων. Cum autem Imperator quinque quotannis cibum in triclinio sumat, astantibus omnibus principibus. Et in eodem libello pag. 180. μὲν τὸ τοῦτον διέχεται οὗ τὸ τριχλινον τὸ λεγόμενον θαυμαστὸν, αὐτὸς τὸ διῶν σέβει ἀρχόντων. Postea igitur ascendit triclinium, quod appellatur Thomautes, quod spectat australe versus. Hoc illud est triclinium, quod cum quibusdam D. Chrysostomi in sacra Scripturam commentariis castigavit tempore Irenæ & Constantini filii. Quod autem paulo ante Servius dixit, sterni triclinia, ad apparatus convivii accommodari debet. P. Terent. Heautont. act. 2. sc. 4.

Et lectulus jubæ sterni nobis, & parari cetera:

Ego jam transacta re convertam me domum cum obsequio.

C. Claudian. lib. de bello Gildonico:

Splendet tartareo funeralis mensis paratus

Cade madens, atrox gladius.

Stat. Papii. lib. 1. Thebaid. v. 516.

Certatim accelerant, vario strepit icla tumultu

Regia, pars ostro tenues, auroque sonantes

Eminere thoros, altoque inferre tapetes,

Pars teretes levare manus, ac dissonare mensas.

Sil. Italic. lib. 10. de Hannibale à Capuanis recepto, & ingenti luxuriæ apparatu:

Instituant de more etulas, festamque per urbem

Regifice extructis celebrant convivium mensis.

Ipse deum cultu, & sacro dignatus honore

Præcipuus, multoque procul splendentibus ostro

Excipiunt sublime thoris.

Castilius IC. apud Ulpianum l. 5. ff. Commodati: Si me pei-fes, ut triclinium tibi sternerem, & argentum ad ministerium præberem, & secero, deinde petisses, ut idem sequenti die facerem, & cum commodè argentum domi referre non possem, tibi hoc reliquero, & perierit, qua actione agi possit, & cujus esset periculum? Labeo IC. l. 20. ff. de opt. leg. Apud Ausidium libro primo rescriptum est, cum ita legatum esset, vestimenta, que vellet, triclinaria, sumis, sibi que habeto: Vestimenta triclinaria ap-

pello, que ornando instruendoque triclinio sunt idonea, qualia sunt tapetes, aulæ, aliaque huius generis, que ex iis que supra à me dicta sunt, repetantur: & vide nostra atatis Criticos.

Cellam puto vel triclinio contiguum vel triclinii partem aliquam. Al. Donat. in Adelphi. act. 4. sc. 2. Cella & cellarium, a reponendis celandisque rebus essentibus, & poculentis, dicitur. Vetus Inscripção.

DATES. L. PISONIS. CELLARIUS. Isidor. lib. 15. Etymolog. cap. 3. Triclinium est canaculum, à tribus lectulis discumbentium dictum, apud veteres enim in loco ubi convivii apparatus exponebatur, tres lectuli instrati erant, in quibus discumbentes epulabantur, alium eum Græce lectus vel accubitus dicitur, ex quo confectum est, ut triclinium diceretur: cella dicta quod nos occultat, & ceter. Eadem Festus Pompejus lib. 4. C. Petron. in Satyrice pag. 49. videtur cellam exsilium dictam in diversoriis, hospitibus peregrinantium, uti & triclinium domum privatarum. Vos me hercule ne cella mercedem daretis, fugere nocte in publicum voluistis. Et paucis interiectis: & de cella proripuit. Licet non sim ignarus cellam pro penu usurpari. Glossæ veteres, κελάρειον, penu: in iisdem κελάρειον & penuarius, hoc est, cella propositus l. 12. C. de divers. offic. l. 24. ff. de manum. test. l. 12. ff. de Instru. exponitur vis nominis à C. l. 41. q. de leg. 1. Cellarius dicitur celandis rebus, & fugitivus in celam se recepit, sic dicitur. l. 17. ff. de adl. editio. quare & cellarius pro annonis populi publicis, Sulpicius Severus histor. Sacra lib. 2. l. ult. C. Theodot. de offic. omni. iur. & invalescente barbarie cellariensis pro cella præfecto dici cepit. l. pen. C. Theodot. de indulg. debet. Marcial. lib. 11. epig. 32.

Hinc cellarius expertur artes,

Ut condar vario raser sapore

In rura solum Ca' celliana.

M. Accius Flaut. Pseudolo. sc. hi loci.

- - - Condus promus sum procurator peni.

Et post ibidem:

- - - qui res rationesque heri

Ballionis iuro, argentum accepto, expenso, & cui debet dato.

Istos ego suspicor & rationales appellatos. C. Petron. pag. 22. Satyrice. Jam ad triclinium veneramus, in cuius parte prima (cella) procurator rationes accipiebat. In principio quidem hi singulorum erant civium & principum. Per rationum curam quondam principum privatum gubernasse fertur substantiam. Aurel. Cassiodor. lib. 6. epist. 8. ex quibus duplex usus apparet; nam vel privatum Imperatoris censum administrabant, vel publicum provinciæ proventus. Constantinus Aug. scribit Callepionem rationum provinciæ. l. 5. C. Theodot. de petiti. & ultro datus, delator, & ratione. Belgica procurare dictum à C. Plinio l. 7. cap. 16. Al. Lamprid. in Alexandro: Rectores provinciis dare, vel præpositos facere, vel procuratores, id est, rationales ordinare. Etrusci isti, quasi reddendis rationibus obnoxii dicuntur, ut loquitur cum Imperatore l. 4. C. de cleric. & Episcop. horum institutio prima à Constantino Cæsare, qui in universum negotiosissimos eos: ræsse voluit, seu criminis illa, live rei pecuniariæ, ut ex Martiano IC. discimus l. 8. C. ad leg. Jul. Majestas. & Jul. Capitolinus in Maximino. D. Aufon. meminit in parentalibus caum. 24.

Scriba præfecti meritis, rationibus inde

Trapostus Libyis.

Atque isti quidem provinciis præerant; de privatarum Imperatorum facultatum rationalibus Corippus de laudibus Iuliani Minoris lib. 1. num. 1.

Mente placens dominis, sacris rationibus aptus.

Et licet rationalis non nisi corrupta lingua Latina reperitur, res tamen vetustissimo usu fuit comprobata. Ex antiquo marmore Inscriptionem apponam.

D. M.

ABASCANTO. AUG. LIB. EDITUO.

ÆDIS. NEPTUNI. QUI. EST. IN. CIRCO.

FLAMINIO. FLAVIUS. ABASCANTIUS.

ET. PALLAS. COS. N. SER. ADJUTOR.

A. RATIONIBUS. PATRI. PISSIMO. FEC.

Al. era

Altera est apud Manutium in Orthographia pag. 683. in hortis Carpent.

STRUCTURA. CUM. MUNITURA. SARCO-
PHAGI. VETURILICIS. P. P. SUI. IMPEN-
SIS. FECIT. FELIX. AUG. LIB. ADJUTOR.
A. RAT. QUI. SORTITUS. EST. IN. CON-
TUBERNIO. SVO. ARIAM. QUÆ. FUIT.
UXOR. EJUSDEM. VET. FELICIS. LOCUS.
CONCESSUS. A. T. ÆLIO. ASCLEPIODO-
TO.

Origo, ut puto, paulo antiquior est, quam putat Martianus supra proxime à me citatus, nam Augustus princeps depositus Imperii administrationem reddidit rationarium, ut ait Suetonius in eo, cap. 26. & stante republica, sumptus annui sive census civitatis, in foro posita hasta exigebantur à consule. Ovid. l. 4. de Ponto, eleg. 5.

Aut populi censum positam componet ad hastam,
Et minui magna non finet urbis opes.

Denique privatorum rationales rei domesticæ curam agebant, male Joannes Saresberienfis Policrat. sui libr. 3. capit. 12. cum secretariis confundit, est enim toto cælo diversum utriusque officium. rectus cum dispensatore confuderis. Suet. in Galba, capite 12. Dispensator brevium rationum adferenti paropsidem leguminis pro sedulitate ac diligentia porrexisse. Petron. pag. 22. C. POMPEJO. TRIMALCIONI. VI-VIRO. AUGUSTALI. CINNAMUS. DISPENSATOR. Et pagina sequenti: Dispensator emque impetratio aureos numerantem deprecari sumus. Idem in gloss. arcarius, dispensator. Singulis noctibus isti domino seu patrifamilias totius diei expensas offerebant considerandas. Vetus scholiastes D. Juvenal. ad v. 482. sat. 6. Rationarium diurnum accipit in transversa charta scriptum. Ipse Satyricus:

Longi relegit transversa diurni.

Ut igitur constaret rationes esse redditas, antequam cubitum iret dominus, rationibus à servo sibi oblatis subscribebat computatis diligenter singulis & expunctis. L. Apul. libr. 2. Apolog. Neget eam rationibus villicorum, opilionum, & equisum solertissime subscripsisse. Quod usque adeo religiose observatum, ut servus, qui à rationibus domino fuisset, testamento ab eodem moriente manumissus, poterit ab hærede in servitute retineri, nisi subscriptione probatas rationes offendere potuisset. Scævola I.C. l. 40. ff. de statulib. Quæ situm est auferat rationes, quas egit per multos annos, sine subscriptione, testatoris hæredi reddere paratus sit: liber ex testamento fiat, cum propter gravem valetudinem testator non potuerit rationibus subscribere. Testamento tamen subscripserit, respondit si ex fide ratio redderetur, reliquaque inferantur, liberum fore. Idem l. 41. ff. de fideicommiss. libertatibus. Post mortem testatoris tutores Cupito exactionem commiserunt, ique nummos redactos expensarunt ei dem tutoribus, deinde filius impubes decessit, cui mater hæres exiit, & tutorem tutela iudicio filio condemnatum habuit, Cæpiti ad libertatem proclamavit eo tempore, quo si vir eret Martianus, annos decem atatis habiturus esset, offerens rationes unius anni in die mortis testatoris, quod cetera subscripta fuerunt: quæ situm est, an eas quoque rationes, quas tutores periculo suo egerunt, Cuius reddere compelli debeat, respondit eum de quo queritur, conditioni rationis reddenda ita videri paruisse, si omne ex eo quod gessit, & recte desiderari possit, reddiderit.

Cænaculum pars adium superior, in qua epulari consuevit. Donat. in Terent. Adelphi. act. 3. sc. 3. Veteres, gæneum meretricum tabernam esse dixerunt, dicitur tamen, quod ipsa sit in terra, non ut cænaculum, superius. Glossarium vetus, cænaculum, superius. Cujus significationis originem aperit M. Terentius Varro libr. 4. de ling. Lat. Ubi cubabant, cubiculum, ubi cænavant, cænaculum vocitabant. Et paucis interpositis; Ut etiam nunc Lanuvii apud adem, postea quam in superiori parte coenitare ceperint, superioris domus uni versa, cænacula dicta. Frustra lisdor. l. 15. cap. 3. à communione vescendi nominis etymologia deducit. Et sunt in illo scriptore ut multa bona, ita nonnulla quæ rejicias. Strabo Walafridus lib. de reb. Ecclesiast. cap. 7. Potest enim fieri, ut ades ad edendum in eis

sicut cænacula, ad cænavendum primo sint facta, & postea longo usu in aliud verterentur. Quem locum debeo eruditissimo Barnabæ Brissonio. M. Pollio Vitruvius libr. 2. Archit. capite 8. In ea majestate urbis, & infinita civium frequentia, innumerabiles habitationes opus fuit explicare. Ergo cum recipere non posset arca plana tantam multitudinem ad habitandum in urbe, ad auxilium altitudinis adificiorum res ipsa coegit devenire. Itaque pilis lapideis, structuris testaceis, parietibus cementiis altitudines extruenda, contignationibus crebris coactæ, & cænaculorum summas utilitates perficiunt, & despectationes. Ubi ego fateor non intelligere me quid sit, altitudines coactæ, velin ergo legi coactas, aut, coactæ. Q. Flor. Tertullian. libro adversus Valentinianos cap. 7. Primus omnium Ennius poeta Romanus, cænacula maxima coeli simpliciter pronuntiavit, elati sive nomine, vel quia Jovem illic epulantem legerat apud Homerum. Etiam creatori nostro Enniana cænacula in adicularum disposita sunt forma, aliis atque aliis pergulis superstructis, & unicuique deo per totidem scalas distributis, quot hæreses fuerint. D. Lucas Actor. Apostol. cap. 20. Eterey dōd rā rēgizā, cecidit i tertio cænaculo. Sic enim vetus bibliorum interpretes reddidit. M. Martial. lib. 9. epigr. 109.

At mea Vipsanas spectant cænacula latus.

Q. Horat. l. 1. epist. 1.

- - ride, mutat cænacula, lectos,

Balnea, ioniores.

D. Juvenal. sat. 10. in limine:

- - Lateranorum obijdet ades

Tota cohors, rarus venit in cænacula miles.

Vetus marmor:

HUJUS. MONIMENTI. JUS. QUA. MACE-
RIA. CLUSUM. EST. CUM. TABERNA. ET.
COENACULO. HERED. NON. SEQUETUR.
NEQUE. INTRA. MACERIAM. HUMARI.
QUENQUAM. LICET.

Scalis admotis ascendebatur. T. Liv. 4. Decad. lib. 9. Cænaculum super ades datum ferentibus in publicum scalis offeratis. Fest. Pomp. lib. 3. Cænacula dicuntur, ad quæ scalis ascendunt. L. Apul. libr. 9. Miletiar. Atque per scalis complicitis pedibus in superius cænaculum attracto. Sidon. Apollinar. car. 22. v. 207. Alta volubilibus patet hinc cænatio valvis.

Et deinde paucis interjectis:

Undosa inveniunt nantes cænacula pisces.

Communis erigitur vel prima, vel extrema turris.

M. Martial. l. 1. epigr. 119. de incommodo habitationis suæ:

Longum est, si velit ad pyrum venire,

Et scalis habito tribus, sed altis,

Quod quaris, propius petas licebit.

Idem lib. 7. epigr. 19.

Hæc per ducentas cum domum tulit scalas,

Seque offerata clausit anxius cella,

Gulosus ille postero die vendit.

D. Juvenal. sat. 7. v. 118.

- - Rumpe miser tensum jecur, ut tibi lassæ

Figantur virides, stellarum gloria, palmas.

Vetus scholiastes: Scala, stationum scilicet, ad instar gladiatorie vittorie. Scalis, armariola advocatorum: vel ut quidam, casa & stationes. Cicero in Corneliana, composit, inquit, in scalis. Armariola enim advocatorum apud veteres scalis habebant. Quæ non esse unius scriptoris certum est, uti nec multa alia, quæ in hoc opusculo, sed vel ab indocto librariolo, addita ei arguitur, ut cum Cicero l. de leg. loquar, vel à sciolo inserta. Nam scalis cum interpretetur stationes, recte facit, significans porta apud iudices causa clientem consuevit patroni sui foribus coronam imponere, ut alibi in hoc opere dixi. quæ de advocatorum armariis sequuntur, nugæ meræ. Incertus author carminis ad Pisonem, sive Ovidius sit, sive Lucanus, quod mihi non persuasum, alius enim ab utroque sit, oportet, & huiusmodi fortuna:

- - Licet exercere togatæ

Munera militiæ, licet & sine sanguinis haustus

Mitra legitimo sub iudice bella movere,

*Hinc quoque servati continget gloria civis,
Atque vultus intenti limina palmæ.*
Ad triclīnium regredior, quod ornabatur trophæis gentilitiis,
ut atrium imaginibus, bibliotheca statuis. Petron. Satyrico
pag. 22. Et quod præcipue miratus sum, in postibus triclīnii salces
erant cum securibus fixi, quorum imam partem quasi embolum na-
vis æneum sniebat. In principio certe arma ista spoliisque hosti-
bus adempta, non privatorum adibus adornandis suffigeban-
tur, sed decorum fanis. Valer. l. 7. cap. 6. tit. 1. *Ut M. Junii opera
dilatatoris temp. administrantis, spolia hostium affixæ templis, deo-
rum numini consecrata, instrumenta militiæ futura con-
cellerentur.* C. Plin. l. 35. cap. 2. *Alia foris & circa limina animarum
ingentium imagines erant affixæ hostium spoliis, quæ nec emptori
rescindere liceret, triumphabantque etiam dominus rutatis ipsa do-
mus.* Itaque etiam empta domo, manebant tamen hæc orna-
menta, neque novo possessori fas erat illa refigere. M. Cato in
oratione de spoliis apud Festum Pompejum lib. 16. in resigna-
re. ne figerent nisi de ho. . . . lacunam supplet Servius
Maurus ad v. 244. libr. 4. Æneid. Ne spoliis figerentur, nisi de
hoste capta, sed tum ubi dimissis sunt, revertantur resignatis velti-
galibus. Et de utroque hoc ritu sive domibus privatis, sive deo-
rum templis affigendis manubii capendi sunt passim poetæ.
Sil. Italic. lib. 1. Punicor.

*In foribus sacris, primoque in limine templi
Captivi currus, belli decus, arma iuxta
Bellantum ducibus, sævique in Marte secures,
Perfossi clypei, & servantia tela cruorem
Clausstragæ portarum pendunt.*

Et lib. 10. ejusdem operis:

*— ite, ocyus, arma
Diripite, ô pubes, templi, vos atria raptim
Nudate, & clypeos in bella refigite capios.*

A. Persius Sat. 6. v. 45.

— ac jam postibus arma.

Valer. Flacc. l. 1. Argonaut. in fine:

*— si quando pectore dultor
Vulnera nota gerens, galeæ præfixa, rotisque
Cui domus.*

Albinovanus, in Consolat. ad Liviam de monte Drusi Ne-
ronis, sive quilibet alius author:

*Mæssa domus plangore sonat, cui figere letus
Pars sua dominus voverat æria manus.*

Alb. Tibull. l. 1. eleg. 1.

*Te tellare decet terra, Mæssa, marique,
Ut domus hostiles præferat exuvias.*

Sext. Propert. l. 3. eleg. 8.

*Vel tibi Medorum pugnaces ire per hostes,
Atque onerare tuam fixa per arma domum.*

Censerem legendum, meliori, ut mihi videtur, sensu:

Atque ornare tuam fixa per arma domum.

Simili enim dictione usus Lucanus Pharsal. libr. 6. vers. 260.

*Non tu bellorum spoliis ornare Tonantis
Templa potes, non tu latius ululare triumphis,
Infelix.*

Q. Horat. lib. 4. od. 15. eam consuetudinem Parthorum fuisse vult.

*Et signa nostro restituit Jovi
Direpta Parthorum superbis
Postibus.*

Stat. Papin. l. 1. Achilleid. ad Græcos, more poetico, consuetudinem Romanam traduxit. v. 423.

*Nulla immunis humus, velluntur postibus altis
Arma olim dimissa patrum.*

Idem lib. 3. Thebaid. v. 580.

*Tantum in atonitos cecidit deus, arma paternis
Postibus, & fixos superum ad penetralia currus
Vellere amor.*

Et lib. 12. Thebaid. v. 701.

*Pax inventa perit, patriis modo fixa revellunt
Arma deis, clypeisque obducunt pectora fractis.*

Denique Ovidius libr. 3. Trist. eleg. 1. non modo in more po-
situm docet privatis, sed & principum adibus, sicut enim de
pilatio:

*Singula dum miror, video fulgentibus armis
Conspicuos postes tellaque digna deo.*

Id ipsum præfæca republica invaluit. Claudian. de 4. Honorii
consul.

*Lustrata liſtore caſa, ſaſceſque ſalignis
Poſtibus affixi, collecta conſule meſſes,
Et ſulcata diu trabato ruſa colono.*

Sic igitur triclīnii ſua, cœnationeſque ornabant ut majorum
virtute parte ſuſpenderent trophæa, quo incitamento ea eſ-
ſent. ne majorum gloriâ deſererent, & continerent poſte-
ri. Erant inſuper & libri adeo ſuperſuo apparatu, & pompa nil
profutura, ut verius bibliotheca videri poſſent, quam cœnacula.
Qui mos inde deſluxit, quod in conviviiſ aliquid ſemper
legere aut recitare clientes, famulique conſueverant. L. Sene-
ca lib. de Tranquill. animi cap. 9. Sicut plerique ignavis etiam
ſeruilium literarum, libri non ſtudiorum inſtrumenta, ſed cœnatio-
num ornamenta ſunt. Paulo poſt: Apud deſideriſſimos ergo vide-
bis quicquid orationum hiſtoriarumque eſt, & tecto tenuis extructa
locumenta, jam enim inter balnearia & thermas bibliotheca quo-
que, ut neceſſarium domus ornamentum expolitur. Lepidiſſimum
eſt epigramma ſo. apud Martialem lib. 3. de triclīnari hac re-
citatione, quod vide; & Criticos, qui infinitis locis id pro-
barunt.

C A P. XXIX.

De partibus cœnæ.

Explicata accumbendi, ac diſcumbendi ratione, menſam nunc inſtruemus. Qua in re eundem ſeque-
mur Juſtum Lipſium, qui hanc materiam crudite, & eleganter explicavit lib. tertio Antiquarum le-
ctionum. Sic enim ſcribit: Cœnam antiqui in tres partes tribuerunt, ſive placet dicere miſſus: Primum
miſſum antecœnam ſive guſtationem, ſive guſtum dixerunt: ſecundum, in quo præcipui & lautiffimi
cibi, proprie cœnam: tertium, in quo bellaria, menſam pomorum, ſive menſas ſecundas. De antecœna
teſtis eſt Macrobius: de guſtatione Petronius Arbiter: de guſtu Martialis. Eadem cœnæ pars prandium
ab Horatio dicta eſt, his verſibus:

*Ille ſalubres
Aſtates peraget, qui nigris prandia moris
Finiat, &c.*

Hoc enim dicere ibi Catus voluit, initio cœnæ ponenda mora eſſe, quod Galenus & Medici probant:
non autem nihil ſumendum præter mora. Vocarunt antecœnam etiam promuſſidem, ideo videlicet,
quod daretur ante muſum. Nam antiqui in convivii non temere primam ſitim, niſi muſſo ſedabant.
Quod ipſum principio cœnæ, vel conſectum apponi moris fuit, vel ejus loco ſeparatum vinum, & mel,
ut conviva quiſque pro arbitrio id temperans, muſum ſibi conſecret. Hanc ſequitur cœna, cujus quod
præ-

præcipuum ferculum erat, *caput cœnæ* dicebatur. Cæterum moris erat, ut est apud *Athenæum*, domino convivii, simul ac decubisset, *stibedam* dari, quæ descripta ordine oblationia omnia haberet, ut jam tum sciri posset, quid primum, quid postremum coquus missurus esset. Extat apud *Macrobius* libro secundo Saturnal. cap. 9. descriptio *cœnæ Metelli Pontificis*, unde quis veterum luxus fuerit, facile intelligitur. Sic enim *Macrobius*, postquam ordine enumerasset eos, qui accubissent, pergit: *Cœnæ* hæc fuit: *ante cœnam* echinos, ostreas crudas quantum vellent, pelorydas, spondylos, turdum, asparagos, subtus gallinam alilem, patinam ostrearum, peloridum, balanos nigros, balanos albos. Iterum spondylos, glycomaridas, urticas, ficedulas, lumbos, capragines, aprugnos, alilia ex farina involuta, murices & purpuras. In *cœnâ*, sumina, sinciput aprugnum, patinam pisicium, patinam suminis, anates, querquedulas elixas, lepores, alilia assa, amyllum, panes Picentes. Hactenus *Macrobius*. Cœnæ initium fuisse veteribus *lactucam, ova, & lucanicos*, vel ex *Varrone* & *Cicerone* epistolis ad Papirium Pætum manifestum. Verum de plurimis veterum eduliis *Macrobius* l. 2. cap. 13. 14. & sequentibus multa habet, quemadmodum etiam *Plutarch.* *Plin.* & ex recentioribus *Calius Rhodiginus* antiquarum lectionum lib. 27. & 28. & alibi, atque *Hieronimus Mercurialis* in variis lectionibus.

Secunda mensa dicebantur *mensa pomorum*, cum scilicet apponerentur *tellaria*, quo vocabulo omne genus secunda mensa significari, puta nuces, pira, poma, ficus, oleas, uvæ, & alia, de quibus, eorum generibus multa habet *Macrobius* libro Saturnaliorum 2. capp. 14. 15. & 16. docet *Varro in satyra* Menippæa apud Agellium. Cæterum cum in tantum luxuria cresceret apud Romanos, & ea modum non inveniret, legum animadversio opus fuit. Hinc igitur ortæ *leges sumptuaria*, de quibus nos libro 8. dicemus. Est & hoc silentio nequaquam prætereundum, moris apud antiquos fuisse in convivii ante triclinia *saltare & canere*, qua de re videndus *Macrobius* libr. 3. Saturnaliorum, cap. 10. *Coelius Rhodiginus* libr. 27. cap. 26. & alii passim. Veteres foris cœnare, nec mensam omnino tollere, sed semper aliquid super ea relinquere consuevisse, *Macrob.* *Plutarch.* in *Quæst. Rom.* & *Symposiacis*, & alii tradunt.

AD CAP. XXIX. PARALIPOMENA.

Luxus, partes cœnæ illata, diribitores, carpi, tapulla, sortitio in convivii, symphonia post mensas, hydraule, thymelus, principes eo studio delectati, pueri loquaces, puella lubricis motibus introductæ.

Quæ deinceps sequuntur, intelligenda sunt, non de prisca illa frugalique Roma, quæ fâpius pulte, quam pane victitabat, ut *Valerius* verba usuprem lib. 2. c. 1. sed de luxuriant & deliciis perdita, neque etiam de iis temporibus, quibus duo tantummodo missi erant, unus *carnium*, sive *epularum*, alter *pomorum*, sive *sumini*, aliarum similium rerum, ut *Servio* *Mauro* proditum ad lib. 1. *Æneidos* eo versu:

Postquam exempta fames epulæ, mensaque remotæ.

Et ad illud lib. 8. *Æneid.*

*Instant epulæ, & mensa grata secunda
Donaserunt.*

Sed de immodico, & fidem omnem excedente luxu, qui post *Asiam* domitavit in Urbem investus, usque ad lapsam reip. majestatem invaluit, usque adeo ut ingeniosi in gulam & helluationem principes, in id unicum incubuerint studium, ut novum aliquod convivium, deliciarumque genus excogitarent: unde nonnulli apros integros convivantiibus apponebant. Vetus scholiastes *D. Juvenal.* ad v. 140. sat. 1. *Apud antiquos munificentia videbatur apparatus, si in convivio aper integer fuisset exhibitus.* Alii non contenti naturalibus cibis, in una paroposide, variis reum species confundere gaudebant, ferculum: quippe *Ælii Veri* *Augusti*, scribente *Ælio Spartiano*, erat *tetrapharmacum*, vel *pentapharmacum* scilicet *sumen, fasanus, pavo, crustulana, apruna.* Nec deerant, qui tot in mensa stationes facerent, quod literæ essent, ut ea ratione infinitus lancium numerus esset. quod commentum *Geta Severi* principis filii. Idem *Spartian.* in eo. Habebat etiam & ipsam consuetudinem, ut convivia, & maxime prandia, per singulas literas juberet disponi, scientibus servis, (*D. Juvenal.* sat. 7. v. 148. qui ferula dote componit) veluti in quo erat *aras, anser, apruna, item, pulvis, perdix, pavus, porcellus, piscus, perna, & quæ in eam literam genera edulium caderent, & item, fasanus, farsa, ficus, & talia.* Quo ita hit illud *Juvenalis* sat. 2. sub princip. *Britannicus*:

*Interea gustus elementa per omnia querunt,
Nunquam animo pretii obstantibus.*

Sed quam bene, viderit lector. Nam id à *Geta* inventum primum atque excogitatum vult historicus, ille in tempora *Domitiani* rejicit. Ego putem *satyricum*, de cibis ex omnibus naturæ elementis conquisitis, præstare intelligendum, scilicet aqua, terra, mari. *M. Lucan.* libr. 10. *Pharsalia*, vers. 156.

*Insudere epulas auro, quod terra, quod ær,
Quod pelagus, Nilusque dedit, quod luxur inani
Ambitione furens, toto quasivit in orbe,
Non mandante fame, multas volucre, ferasque
Ægypti posuere deos.*

Ovid. lib. 8. fab. 11. *Metamorphos.*

*Nec mora, quod pontus, quod terra, quod eduat ær,
Poscit, & appositu queritur jejunia mensis.*

Et alius nescio quis poeta:

*Et quasitorum terra pelagique ciborum
Ambitiosa fames.*

Denique reperio qui in vicinia paratos cibos fastidirent, & longinquo advectos impense probarent. *C. Sueton.* in *Vitelio* cap. 13. *Famosissima super cæteris fuit ei cæna data adventitia à fratre, in qua duo milia piscium lectissimorum, septem avium, apposita traduntur: hanc quoque exuperavit ipse dedicatione patina, quam ob immensam magnitudinem elypeum *Minervæ*, αἰγίδα *Attiæ*, distabat, in hac scarorum jecinora, fasanorum, & pavonum cerebella, linguas phœnicopterum, murenarum lases *Carpæthio* usque, & etoque *Hispanis*, per *navarchos* activitres petitarum commisit. An non perdita *Apicii* lascivia? qui *Trajano* atque *Partho* agenti, multorumque dierum itinere à mari distans, ostrea recentia, solerter asservata, misit. *Suid.* in voce *ὄσπεξ*. *Latin.* *Pacatus* in panegyrico *Theodosio* dicto: *Horum gula angustius erat noster orbes, namque appositæ dapes non sapore, sed sumptu, illis demum cibis acutecebant, quos extremus orientis, aut postus extra Romanum Colubus imperium, aut famosæ iustagis maria mississent, quos invita quodammodo reluctantiæque naturæ hominum pericula rapuissent: ut taceam infamem sæpe delectu scriptis in provincis aucupes, ductasque sub signis venatorum cohortes militasse convivis. Locus librari in sciti mutilatus: addito aliquo vocabulo restitui potest, & suppleri: *Apposita dapes non sapore, sed sumptu æstimabant, vel probabant vel indicabant.* Duplex hujus**

infantis gula ratio, vel quia difficile, invenire cibos ejusmodi, vel quia vilescit, quod obvium & expeditum foret, & animus erit erroris injuriarum diligens, ut cum Arbitro loquar. pretio immodico gauderet. L. Sen. conflat. ad Helviam cap. 9. Ultra Thafin capi velunt, quod ambitiosam instruat popinam: nec piget à Parthis, à quibus nondum pœnis reperiimus, aves petere. Undique convolvunt omnia, nota fassidenti gula. Quod dissolutus delicias stomachis vix admittat, ad ultimum portavit Oceano. Vomunt ut edant, edunt ut vomant; & epulas, quas toto orbe conquirunt, nec concouere dignantur. Deinde paucis interpositis: O miserabiles, quorum palatum nisi ad pretiosos cibos non excitatur! pretiosos autem non eximus sapor, aut aliqua fauciū dulcedo, sed raritas, & difficultas parandi facit. Tum rotam de vesania lux ætatis querelam clausurus: Tassim jacent alimenta, quæ rerum natura omnibus locis diffusæ, sed hæc velut cæci transeunt, & omnes regiones pervagantur, maria trajectiunt, & cum famem exiguo possint sedare, magno irritant. simile cultissimum illud Petronij epigramma Satyrici pag. 46.

Ales Phaeaciis petita Colchis,
 Atque Astra volucres placent palato,
 Quod non sunt faciles, at albus anser
 Et pictis anas enovata femis
 Plebejum facit, ultimis ab oris
 Attractum scarni, atque arara Syrtis
 Si quid naufragio dedit, probatur.
 Nullus jam gravis est, amica vincit
 Uxorem, rosa cinnamum veretur:
 Quicquid queritur, optimum videtur.

Adi ad Ælium Lampridium in Heliogabalo. Varro in Eumenidibus apud Nonium, cap. 15. num. 6.

*Patella esurienti posita, provocat
Neapolitanas piscinas.*

M. Manil. lib. 5. Astronomic.

Atque hac in luxum. Jam ventri longius itur
Quam modo militie. Numidarum pascimur oris,
Phasidos & damnis.

Locum elegantia incomparabili Claudiani adscribam, lib. 2.
in Eutropium :

Ad Jua lecta vocat. juvenes tenere protervi,
Laserique senes, quibus est ingens edendi
Gloria, corruptaque dapes variasse decorum:
Qui ventrem mutant pretio, traduntque palato
Siderae fenumque aves, & si qua loquens
Gnara, coloratis viridis festu ab Indis,
Quæsitos trans regna cibos: quorumque profundam
Ingluviem, non Ægeus, non alta Ixopontis,
Non freta longinquæ Mæoria piscibus explent.

Quod autem infignum edendi gloriam in vituperio posuit, non caret egregio Antiquitatis sentio. Nam edaces olim asinos appellabant, ut abjectissimis animalis moribus indignissimis hominibus imponeretur. Quare Erythrichon ille voracitatis portentosa xarabō dicitur à Eliano libr. 1. var. histor. cap. 27. Julius Vultejus Interpres, reddit, *asinus*. Et ante illum Lilius Gyrallus de poet. histor. dialogo 9. Hinc proverbium apud Aristotelem lib. 3. Moralium. *ὁ ἀσινὺς παρὰ τὸ ἀνελπεῖν. Ἀσινὺς famelicus fuisse contemnit*. Deducunt quidam istud ex verbis Philosophi: ἐπεὶ ἔστω γε καὶ ὁ ἀσινὺς ἀνελπεὺς διὰ τὴν σαρκοφάγαν, τὴν τοῦτο φῶντι τὸν κοῖτον τὴν κοίτην. Nam *isto patto*, & asini cum esuriunt, essent fortes; quod licet vererentur, non discedunt tamen à palulo. Homer. lib. 11. Iliad. vers. 557.

29. - ὅν· παρ' ὧν ἐν ἱερίῳ παῖδες
 ναῖες, αἱ δὲ πάλαι ἐκ πίπλ' ἡμῶν ἰδόν,
 κείτ' ἐξέτατον βαβυλῶν, οἱ δὲ τὴν ταύτης
 Τύχην προέβλεπον, βίη δὲ τὴν νῆτον αὐτῶν,
 Στάδι τ' ἐγγύσσαν, ἐπεὶ τ' ἐκέρχοντο χοροῖσι.
 Affinis in arum profectus viri vuluit pueri
 Tergit, circa quem iam multi fuisse fracti suus,
 Deyssique ingreſsus altam segetem, pueri autem
 Verberant baculis, vii autem infusa ipsorum eis,
 Inque exasperant, postquam iustum eis pabulo.

Sext. Propert. lib. 4. eleg. 3.

*Dignior obliquo funem qui torqueat Oeno,
Aeternusque tuam patat, aselle, famem.*

Scio aliam istius loci adferri explicationem, nec improbabilem, quam pete ex Plutarcho lib. de Tranquillit. animi ad finem, Aristotele lib. 9. histor. Animal. cap. 18. Plinio lib. 35. cap. 12. Plutiano Miscellaneor. cap. 81. Turnebo l. 8. c. 1. & aliis, quos non exscribo.

Erylichthonem hunc, (quem ab enormi edacitate extulit Agathias Scholasticus, lib. 2. Anthol. c. 31. Palaphat. lib. de fabulo narrationibus c. 24. de Metra) Hellanicus, referente Athenæo l. 10. c. 1. vocat *βροχὴ ἀβάρη* voracitatis athonem. Sic enim legit Deliderius Erasmus Chiliad. 4. Cent. 4. adag. 39. Quam lectionem admittit etiam Hadrianus Junius Cent. 7. adagio 75. Licet idem alibi recedat ab ea sententia, puterque legendum, *ἀβάρη mergum*, *αἰβύα* quippe communiter significat mergum, Tzeizes in Lycophronem. Eius autem avis notissima est gulofitas. Jul. Pollux l. 6. c. 8. *ἀχόγες*, qui satiari nequit. Expresit egregius id poeta Oppianus Cilix Halieutic. l. 2. v. 206.

- - - ၁၂၆၂ ခုနှစ်

ἢ κίερον, ἢ τι μέτρον ὁπίσσω, ἀλλ' ἀτέλεσιν
λύσαν δαί βύβρασιν ἀναιδεῖ γαστρὶ φυλάσσει,
εἰδὲ ποτ' ἂν λήξειεν ἐδαιτύῳ ἐργὸς ἐσσης.

Neque enim cibi aut satietatem, aut ullum modum novit, sed inexpletam rabiem semper voracem impudenter entre servat, neque unquam desiverit esca presente.

Ad imminuendas conviviū impensas revertor. L. Sen.
lib. 4. nat. quaest. cap. ult. *Stomachus ille solutus, & plus
quo languidus, qui exit aliquid quo erigatur. Idem lib. de Provi-
cap. 3. Felicitas est, si in ventrem suum longinque litoris pi. ces, &
peregrina aucupia congereret? si conchyliis luperi, atque inferi ma-
ris, pigritiam stomachi naufragis erigeret? C. Petron. in bel-
lorum Civil. desipit.*

Ingeniosa gula est, Libyci sciaris aquore mersus
Ad mensam vivus perducitur, inde Lucanis
Eruta littoribus vendunt conchylii canas,
Ut renouent per damna famem, jam Phasidos undas
Orbae est avibus, multoque in littore tantum
Sola desertis adspirant frondibus aere.

Ferculum recepto vocabulo vocabantur epulae illatae: Graeci *ἐπιτραπέζια* huiusmodi fercula mensae imposita vocabant. Plato in Menelao apud Athenum l. 4. c. 23. Idem lib. L. Sen. lib. de brev. vit. cap. 25. In alienum imponat ferculum: exornaturus vultus superbi ac feri pompam. Sueton. Caesare: Inter pompae fercula. D. Ambros. lib. 1. de officiis: Quasi quaedam fercula pomparum. Poetae Sen. Tragedus Hercule Octavo act. 1. in Choro:

*Nec captiva dabit brachia vinculis,
Nec pompæ veniet nobile ferculum.*

Juvenalis sat. i. v. 94.

— Quis fercula septem

Secreto cenavit avus?

Epula in convivium illata seu fercula hæc dividebantur in
 aequales partes, ut unicuique conviva ex æquo portio tribue-
 retur, quam illi vel servo donare, vel domum suam mittere
 poterant. Sueton. in Galba cap. 2. Homer. l. 16. Odyss. apud
 Fulvium Ursinum. Plant. in Persa, Sc. veterem.

Nunc huc introibo, visum besternas reliquias

Qui everint recte, neque?

Et in Curculione idem, Sc. *beatus*.

Et quidem reliqui in centre cella uni locum,

Ubi reliquiarum reliquias recondere.

Curtius ille eques Romanus adhibitus in cœnam ab Augusto, ut fertur Macrobius lib. 2. Saturnal. cap. 4. *rogavit num maxum turdum mittere liceret? & cum respondisset princeps, quid n liceret? statim per fenestram misit.* Martialis lib. 7. epigr. 19. *eleganter in gulofo Sanctra eum expressit ritum.* Et libr. 3. epigr. 23.

*Omnia cum retro pueris obsonia tradas,
Cur non mensa tibi ponitur à pedibus?*

Referte itaque moris erat domum, ad uxores suas, has partes. Petron. pag. 49. *Dum h. fabula inter amantes luditur, diverſor cum parte cœnula intervem̃t.* Alciphron ſeſtive de mulieris dolo apud Ariſtanetum libr. 1. epiſt. 5. *ὁμοῦς ἂν ταύτην ἀδελφὴ καὶ ἀδελφὴ τὴν ἑαυτῆς αὐτὴν ἐπατάσῃ, καὶ τὸν αὐτὴν κατ' ἑμὲ διαρχήντα λεγόμεν, ἐτέρας παρρηγί-ψῃ.* Si tamen reſtem illam, & pœculas ē convivio partes clanculum ad me miſerū, ludos faciam hominem, & animūque ejus ſequiora de me agitantem, alio avertam. Et deinde lena cum veſte remiſſa, in epiſtola eadem: *μετάλαξέ ὃ καὶ σὺ τὴν ἀρετὴν ἡμῶν.* Sume & tu de hijs, quæ appoſita nobis. Interdum & partes hæc ſerviſ, aliquando à tapulla ſeu convivii magiſtro, ut jam paulo infra ſum dicturus, diſtribuebantur, nonnunquam denique & à coquis. Claudian. libr. 2. in Eutrop.

Quæ ſigat verubus partes, quæ fruſtra valenti Mander aquæ.

Communius tamen erat, ut edoſti famuli inſpectantibus convivij dividerent. L. Sen. epiſt. 47. *Cum ad cœnandum diſcubimus, alius ſputa detergit, alius reliquia temulentorum (analeſta) ſubditus colligit, alius pretioſas aves ſcindit, peſces & clunes, ceteri ductibus circumferens eruditam manum, in fruſtra excuſit. Mendum ſuſpicor ſubelle, itaque lege; Ceteri ductibus circumferens eruditam manum.* Nam certi ductus, ſunt artiſcioſi. Iſti ſervi appellabantur *ſtruſtores*, *ſeſſores*, *divitiores*, & *chironomonta*, ut patebit ex locis à me proxime citandis, & viri doſti obſervarunt ad Petronium: & Joannes Savaro ad Sidonium ſuum libr. 4. epiſt. 7. *Ac ſinter Apicioſ epulones, & Byzantinos chironomonta huicque ruſta verit.* Jul. Capitolin. in Verō: *Donatos etiam ſtruſtores, & lances ſingulas.* Petronius in Trimalcionis convivio Satyrici ſui pag. 27. *Repoſitorium enim rotundum, duodecim habebat ſigna in orbe diſpoſita, ſuperque proprium convenire emque materia ſtruſtorum: oſnerat cibum.* Joan. Saresberienſis Policratici libr. 1. cap. 4. *Ad hæc carniſcium eorum artem exigit, & artem ſa it, ſuum habet opificem.* Citat deinde Juvenalem, iſta adducendum. *Τετρατέρας αὖτε Αθηναῶν* libr. 4. c. 23. *menarum ſtruſtor memoratur, & à Juba in ſimilitudinibus τετρατέρας ἐμ, menſarum adornator, idem cenſetur eſſe, Philemon in Irrepente. Videatur Clemens Alexandrinus libr. 3. Pædagog. cap. 4. vetus Scholiſt. Juvenal. ſat. 5. v. 121. chironomonta, manus ducentem, & artiſcioſiſcentem omnia. Ipſe poëta:*

Struſtorem interea. ne qua indignatio deſit, Saliantem ſpectes, & chironomonta volanti Cuiſſello, donec peragat diſſata magiſtri Omnia, nec minimo ſane diſcrimine reſert Quo geſtu lepores, & quo gallina ſecetur. Martial. libr. 10. epiſt. 48.

Et qua non egeant ferro ſtruſtoris Oſella, Et ſaba ſabrorum prototomique rudes.

Quem verſum expoliit Cornarius in Commentar. in Galen. de Compoſit. medicamentor.

Tractum illud nomen à ſenica conſuetudine, nam Græcis dicuntur & *χερσὶν* quali manibus omnia eſſingerent. Certum ſane eſt præcipuum iſi artem in manuum artiſcioſo motu, licet & pedum, totiuſque corporis adminiculo ad omnia exprimens uterentur, id ſebat ita, ut repræſentarent notam quoadmodum ac nobilem, in quod ſcriptum eſſet canticum à poëta, ita enim Latini proprie, quod Græcis *ὄρχημος*: eam perſonam primum veſte ipſa reſerebant, ut in Vellejo libr. 2. *Plancus cum caruleatus, & nudus, caputque redimitus arundine, & caudam trahens, genibus innixus, Glaucum ſaltaſſet in convivio.* Scilicet veſtiti eſſiſto in numen maris, deinde ſaltantes ad numerum, manibus, pedibus, eorumque ac totius corporis contradiſione ad extenſione, ſingulos verſus, ſingula verba cantici reſerebant. Macrobius ea de re caput integrum, digniſſimum lectu, ubi de Bathylli & Pyladis altercatione, adi ad libr. 2. Saturnal. cap. 7. hæc ſupra me diſcuſſa, adde Artemidorum l. 1. c. 78. & Leontius ſcholæſtici epiſt. 1. c. 15. libr. 4. Anthologia, & Antipater eodem capite epiſt. 8. Juvenal. ſat. 6.

Chironomon Ledam modis ſaltante Bathyllo.

Hæc pene Joſias Mercerus ad Ariſtanetum libr. 1. epiſt. 26. qui fruſtra partum legitimum exponit.

Idem & carpiſ live carptor. Petron. pag. 28. *Ingererat nihilominus Trimalcio, lentiffima voce, carpe. Ego ſuſpicatus ad aliquam urbanitatem pertinere vocem toties iteratam, non erubui eum qui ſupra me acerbuerat, hoc ipſum interrogare. At ille, qui ſepe ejuſmodi ludos ſpellaverat, vides, inquit, illum qui obſonium carpiſ, carpiſ vocatur. Itaque quotieſcunque dicis, carpe, eodem verbo & vocat, & imperat. Vet. ſchol. Juvenal. ſat. 9. v. 110. Carpiſiores, inferiores, qui illata carpunt. Diſcreti enim Juvenalis:*

Fuxerunt pariter librarius, archimagiſ, Carpiſores.

Ovid. libr. 2. de Arte amandi, inter alia præcepta:

Carpe cibos digitis, eſt quidam geſtus edendi, Ora nec immunda perſue tota manu.

Magiſtrum obſonii appellat idem Seneca libr. de vita beata cap. 17. *Quare arte eſt apud te miniſtrare, nec temere & ut libet, collocatur argentum, ſed perite ſervitur, & eſt aliquis ſcindendi obſonii magiſter. Quem locum mire vexant Critici, Muretus, ſervatur, MS. ſervitur, Ciacconuſ ſervatur. Lippiuſ, ſtruitur, vel ex eodem Seneca probabili conjeſtura, libr. de brevitate vitæ cap. 12. *Quam ſollicite argentum ordinetur.**

Diribitores audiunt apud L. Apulejum libr. 2. Miſericord. Quicquid fieri non poteſt, ibi eſt, diribitores pluſculi, ſplendide amiſti, ſercula copioſa. Vide cætera quæ in lautiſſimo convivii Byrrhena apparatu ibi habentur.

Carpebatur autem cibus ad muſicos concentus, quippe quoties nova ſercula inferiebantur, toties hydraulica inſonabant inſtrumenta, notatum à Juſto Lipſio l. 2. Sat. c. 2. & ex Luciano in epiſtoliis Saturnaliis liquet, locum poſuit Colvius elegantis ac limati judicii Criticus, ſuis in Apulejum Notis. adde Petronium in eodem convivio Trimalcionis pag. 28. *Proceſſit ſtatim ſeſſor, & ad ſymphonium ita geſticulatus laceravit obſonium, ut putares Darium hydrante cantante pugnare. Inſanus mehercule, & ſupervacaneus luxus, & neſcio an à Petronio conſtitum, ut Neionem vitis ſuis, & heluſtionibus inſitum redderet apud poſteros.*

Partes ſic diſſectæ diſtribuebantur forte, ne injuria alicui fieret convivæ qua re in his omnibus.

Mercerii ſors, pars illa carniū in convivio vocabatur, quæ prima illi deo conſecrata ſeponebatur. Jul. Pollux libr. 6. c. 9. §. 5. *teſtimonium luculentiffimum eſt apud Plutarchum in Catone Uticenſi, qui, & ſi prima carniū divi arum pars ejus forte non fuiſſet, amicis, ut eam tamen ca. eret, hortantibus habere ſe illam invita Venere dicebat. Neque modo epulæ à diribitoribus forte diſtribuebantur, ſed magiſter convivantium ſic eligebatur. Idem ille Plutarchus in Apophthegmat. Laconic. Cum Ageſilaus rex forte factus fuiſſet, à pincerna rogatus, quantum vini unicuique daret? ſi parum eſt, inquit, i. ni, omnibus à qualiter, ſi abunde, quantum unicuique libet. C. Tacit. libr. 13. Annal. Feſtis Saturno diebus inter alia equalium ludicra, regnum luſuſ fortientium. Vide quo ſupra hoc libro, cap. 2. dixi, de aleis. Horat. libr. 1. od. 4.*

- - Quo ſimul mearis, Nec regna vins ſortiere talis.

Et libr. 2. od. 7.

Obliſioſo levia Maſſico

Ciboria exple, ſunde capacibus

Unguenta de conchiis, quæ udo

Deproperare apio coronas

Curatæ myrto? quem Venus arbitrum

Dicit bibendi?

Qui ſic fuiſſent electi magiſtri vocabantur. Plato libro 1. & 2. legum, ſcribente A. Gellio libr. 15. cap. 2. *Non ut ille nebulo opinabatur, ebrietatem iſtam turpiſſimam, qua labefacere & minuire hominum mentes ſolet, laudavit, ſed hanc largiorem paulo, jucundiorēque vini invitationem, qua fieret ſub quibusdam quaſi arbitris & magiſtris conviviorum ſobrius non improbat. Itaque penes eos erat cura epulandi modum conſtituere, cyathos ebibendos*

bendos praescribere, unde *symposiarchus* appellatur apud Plutarchum lib. 1. *Sympolici*. cap. 4. aut *οὐνοῦχος*, Eupolides, referente Athenaeo lib. 10. aut *modiprator*, Nonius Marcellus cap. 2. num. 565. interpretatur, quasi *modum imperantem*. M. Varro rerum humanarum l. 20. In *conviviis*, qui sunt instituti putandi *modipratores magistri*. Corruptus indubie locus; restitui potest, facili correctione. In *conviviis* qui sunt instituti potandi *modipratores magistri*. Recte potandi *magistri*, quia potum pinceria nulli convivia subministrabat, nisi ex praescripto *magistri* conviviis sive *symposiarchi*, ut liquet ex dicto Agellai Regis apud Plutarchum paulo ante adductum.

Tapullam etiam voluerunt dici, quod scilicet *tapulo* seu mensae praesideret. Veteres enim *tapulum*, ut *tempulum*, *templum*, *simpulum*, *simpulum*, & sexcenta dicebant huiusmodi. Fest. Pompeius libro 18. *Tapullam legem convivalem fillo nomine conscripsi* Iosepho carmine Valerius Valentinus, cuius meminit Lucilius hoc modo.

Tapullam rident legem contere opimi.

Locum eum Joannes Meursius Criticarum exercitationum parte secunda cap. 2. aliter censuit legendum, nempe, *tapulliam legem convivalem*: deinde verbum Lucilii transcribere voluerunt nonnulli:

Tapullam rident legem concera opimi.

Aut alii parvo discrimine:

Tapullam rident legem congera opimi.

Interim dum structores suis fangebantur muneribus, organa, ribia, variaque alia insonabant instrumenta, praecipua tamen memorantur *hydraulica*, Petronius supra hic citatus, cantante *hydraule* *Darium* pugnare. Mentio apud C. Suetonium in Nerone cap. 41. *Ac ne tunc quidem aut senatus, aut populo coram appellato, quo damus primoribus Urbis demum e vocavit, transactaque raprim consultatione, reliquam diei partem, per organa hydraulica, novi & ignoti generis circumduxit*. Frequentissimus *hydraulicorum* horum usus in conviviis. Quare laus illa non vulgaris Theodorici Gothorum Regis, quod, dum epularetur, organa *hydraulican* non sonarent: ut loquitur Sidonius Apollin. libro 1. epist. 2. Ammianus Marcellinus luxum laxavit libr. 14. *Pro Philosopho cantor, & in locum oratoris artium doctor ludicrarum accitit, & bibliothecis sepulchrorum ritu clausis in perpetuum, organa fabricantur hydraulica, & lyra ad speciem carpentorum ingentes, tibique & histrionici gestus instrumenta non levia*. Aqua impellente edi hunc concentum & nominis ipsius etymologia, & ratio physica, & scriptorum testimonia confirmare possunt. Autel. Calliodor. lib. 1. epist. 45. *Facit aquas ex imo surgentes praecipites cadere, ignem ponderibus currere, organa extraneis vocibus insonare, & peregrinis flatibus calamos compleri, ut musica possint arte cantare*. Idem lib. 3. epist. 53. *Huc tamen mechanicus omnino adjungendus est, ut undas quas iste reperit, ille levat, & arte subire faciat, quod ascendere non praevaleret naturam*. Itidor. lib. 8. cap. ultim. *Ipsae autem dicuntur & Musae, quas & nymphas, nec immerito, nam aqua motus musice efficit*. Servius Honoratus ad lib. 7. *Aeneid.* in limine eo versu:

Neptunus ventis implevit vela secundis.

Physice, inquit, loquutus est, motu enim aqua ventus creatur, ut videmus in bombis organorum. Achil. Tar. de Clitophonis & Leucippes amoribus allusit, libr. 2. *ἢν δὲ ἀνέμοις διέτρεψεν τὸ ὕδωρ, ἐν γὰρ ὕδατι ἀνέμοις εἰς τὰς θύρας ἐμπέσῃ, πὸ μὲν ὕδωρ ὡς ζωρὸν κρείται, πὸ δὲ πνέουσα τὸ ὕδωρ πλῆκτερον γίνεσθαι, το ῥέμα δὲ ὡς κίβητες καλεῖται*. Si vero paulo attentius auscultes, aquam resonantem audias, ubi enim vel modicus ventus vortices impulerit, aqua fides in morem sonum edit: plebsi squidem ventus, citharae vero aqua usum praestat. Pulchre certe, & Philosophicis conformiter institutis: atque utinam ab impuissima illa spuriicitie, linatissimus scriptor abstinnisset, aut ejus in castitate sermonis, quem initari volebat, Heliodori, aliqua saltem ex parte expressisset puritatem, neminem eo saeculo illi ego praferrem: sed apage immundas illas fedoratas, ad quas videtur ex industria incubuisse. Eandem istius rei rationem habes, lector, in poemate de Aetna,

sive Virgilii sit, sive Cornelii Severi, aut cujuscunque alterius scriptoris:

Nam veluti resonante diu Tritone canoro

Pellit opes collectus aqua, viscesque movere

Spiritus, & longas emugit buccina voces.

Qua tenem impellens animam, subremigat undam.

Martian. Capella de nuptiis Mercurii & Philologiae lib. 2. non multum à principio: Ecce ante fores quidam dulces sonus multitudine suavitatis suscitatur, quem Musarum convenientium chorus impendens nuptialibus sacramentis modulationis docta tinnitibus concinebat. Nam nec tibiarius mela, nec ex fidibus sonus, nec hydraularum harmonica deerat plenitudo. Sed in blandum colata cantum, ac modificato sine compactum voci virginum complementi spatio rarus fecere silentium: ac tunc ille omnis chorus canoris vocibus dulciter modulatus praevertit omnes organicas suavitates, & cum sacrae numeris cantilenae haec dicta funduntur. Carus & Carinus Augg. lib. 4. C. de excusationib. muner. l. 10. *Hydraula munusculum civitatem immunitatem sibi iure concessam approbare minime possunt*. Hydraulae sunt eo loci, artifices hydraulicorum, aut qui iis untunt. Sed vilia omnia praeter aureis Cl. Claudiani mei versibus, quibus ne Musae ipsae suaviores reddiderint, aut effuxerint, ut mihi non tam mirandum aut hydraulicorum organorum artificum, aut stupendum videatur, quam illi admiratione digni, quo magis dolendum inhaesisse mendum. Sunt autem in Consulatui Manlii Theodori ad finem:

Et qui magna levi detrudens murmura tactu

Innumeras voces segetis moderatur aliena,

Innotat erranti digito, penitusque trabali

Veste, laborantes in carmina concitat undas.

Rectissime in MS. meo codice:

Innumeras voces segetis moderator aliena

Innotat erranti digito, pedibusque trabali

Veste, laborantes in carmina concitat undas.

Nam pulsabantur, ut apparet, isthaec organa pedum manuumque agili ministerio. Et artificum quidem abunde perfectus est M. Vitruvius lib. 10. De inventore controversia est. Musices certe hanc partem, ut reliquas, Euterpen invenisse vult Martianus Capella lib. 9. sic enim: *Pastoralibus fistulis vel cantus avium, vel arborum crepitus, vel susurros fluminum imitanti-bus non negavit. Spaltas, chorodactilas, sambucos, hydraulas, per totum orbem ad commodum humanae utilitatis invenit*. Sed haec ille, ut multa alia in eo opere non ineleganti poetica licentia confinxit. Magis ad historiam veritatem Q. Flor. Tertull. lib. de anima. *portentissimum Archimedis inventum vocat*. Sed Vitruvius paulo secius lib. 9. *Architectonic.* cap. ult. *Ergo Crete-bius, cum animadverteret, ex tactu celi, & expressionibus spiritus vocisque nasci, his principii usus hydraulicas machinas primus instituit*. Hoc ipsum docuit Alcides apud Athenaeum l. 4. c. 24. additque Cretebium & Alexandrinum & tonforem fuisse: quibus nisi credendum sit, tertius accedat testis C. Plinius l. 7. cap. 37. ad quem locum multa erudite Dalecampius: quem non exscribo.

Ad musicam convivalem redeo. M. Cato in Originibus suis, & ex illo Cicero l. 4. Tusculanar. quxsi. Gravissimus author in Originibus dixit Cato, morem apud majores hunc epularum fuisse, ut deinceps qui accubarent, canerent ad tibias, clarorum virorum laudes, atque virtutes. Eademque repetuntur in Bruto. Arnob. l. 4. Scribuntur dii vestri in tricliniis caelestibus, atque in Chalcediis aureis canitare, potare, & ad ultimam fidibus, & vocum modulatione mulceri. Clemens Alexandrin. l. 2. *Padag.* cap. 4. Lucian. in Chrysolone. Quintilian. lib. 1. Institut. Oratoriarum c. 14. *Verum quoque Romanorum e. ulis fides ac tibias adhibere mos erat*. Id ergo fiebat in principio nascentis reipublice, imo & temporibus heroicis, in hortamentum virtutis, ut loquitur cum Calio Rhodigin. lib. 7. *Antiquar. lect.* cap. 1. quod recte an secus factum, ex Platone & Xenophonte disquirat Antonius Muretus varior. lection. lib. 6. cap. 15. Certe absum ejus moris perstringit L. Sen. lib. de Vita beata cap. 11. *Aspice Nomentanum, ac Aspicium, terrarum & maris (ut isti vocant) bona conquiritentes, & semper mensam recognoscentes, omnium gentium animalia.*

Vides

Vides hos eisdem è lectis suis spectantes popinam suam, aures vocum foro, spectaculis oculis, saporibus palatum suum oblectantes. Cumque in initio tantum virtus quæteretur, cæpere omnia luxu occupante, jam victa Asia, deliciis ex musico illo concentu ambire. T. Liv. 3. Decad. lib. 9. *Tæncpsaltria, sambur-cistræque, & convivalia ludionum oblectamen à reddita epulis.* Ammian. Marcell. lib. 30. *Cumque apponerentur exquisita cuspedia, & adæ ample nervorum articulo perflatileque sonitu res-sultarent.* Sil. Italic. lib. 6. Punicor.

*Cui nocturnus honos, funeralis clara, sacerque
Post epulas tribui adest.*
Eique pene coxvus, certe paulo ante Horat. libr. 3. od. 2.
*Tuque testudo resonare septem
Colla neritis*

Divitum mensis, & amica templi.
Et diu ante ea secula, in convivio Didonis Virgil. lib. 1. Æ-neid. in fine:

*— cithara erinitus Joppas
Personat aurata, docuit quæ maximus Atlæ.
Sed & prisco heroum ævo id receptum, nam apud Homerum
Demodocus in Phæacum convivio cantat Græcorum è Troja
reditum. Vide libr. 8. Odyss. v. 498.*

*— è ἡ ἰγυρθεὶς Σὺς ἔγχετο, φαίει δὲ ἀνδρῶν.
Ille concitatus à Deo caput, approbavitque cantionem.*
Atque etiam ante expeditionem Trojanam id facilitatum. Nam
in Argonautica profectioe Valerius Flaccus Balbus lib. 1.

*Vinaque & aquoreos inter cum conjuge divos
Æacides, pulsata chelyn post pocula Chiron.*
Et lib. 3. Argonaut. idem:
*Hinc Halin, hinc rigido transcurrens demetit ense
Prothin, & insignem cithara, cantuque fluenti
Dorceæ, qui dulcis festis assistere mensi
Peltine, Bistonæ magnum post ausus alumnus.*

At enim ne solos advocem poetas, Philippus Macedo inter can-nandum reprehendit cantorem, à ille, ne tantum malis tibi rex eveniat, ut ista melius mescias. Plutarch. in lib. de discrimine adulteris & amici, & in apophthegm. & lib. 1. de fortuna Alexandri. duplex itaque musica hæc, una vocis, altera instrumen-torum: diæctique artifices rhythmi mali: nonnulli eorum significationem coarctant ut ad eos tantum referant, qui epi-thalamicos cantus ad musica instrumenta canunt. Balsamon ad cap. 46. & can. 130. Concillii Carthæ. maxime cum in or-chestra præcipuum ab iis munus exercetur. Budæus in Anno-tat. ad Pandectas prioribus observat Artemidor lib. 2. cap. 42. *Ἀρτεμίδωρος λέγει τὸν ἀνδρῶνα ὅτι ἀνέστη, καὶ ἀπὸ τῆς ὀρχήστρας, καὶ τοῦ μουσικῆς, καὶ τῶν κινητικῶν παρὰ τῶν ἀνδρῶν. Venus popu-laris, circulatoris, cauponibus & libripendis, & thymelicis, & senicis omnibus bona. Ratio nominis inde, quod θυμέλην pulpitum sit. Isidor. lib. 16. cap. 47. licet sint qui à famosissima illa mima Thymele putant eos nominatos, cujus meminit Ju-venalis sat. 1. & vetus ejusdem scholiastes:*

— Et à trepido Thymele submissa Latino.
Et sat. 6. idem v. 66.

Attendit Thymele, Thymele tunc rustica disit.
Martial. lib. 1. epigr. 5.

*Qua Thymelem spectas, derisoremque Latinum
Illa fronte precor carmina nostra legas.*

Sed potior Isidori fenturia; nam in pulcritis, lyrisæ, chorau-les, tibicines, organarii, alique artifices sive lencanum sive do-mesticiarum oblectationum, sedere consueverant, atque inde audiri. Vitruv. libro 5. Architect. cap. 8. & est mentio l. 10. ff. de pollicitat. l. 1. §. C. Theodof. de senicis, & l. 21. de pistoribus, Codice eodem.

Atque isti quidem laude digni olim censebantur, legitimas-que artes exercentes. Jul. Firmicus Maternus lib. 4. Matheseon, cap. 15. *Dabit artes honestas, &undas, facit enim aurifices, inauratores, bractearios, argentarios, musicos, organarios, picto-res, Ulpian. IC. l. 4. ff. de his qui not. infamia. Neque Thyme-lici, neque exustici, neque egrotatores, nec qui aquam aquis spar-gunt, ceteraque eorum ministeria, quæ ceteraminiibus sacris defer-viunt, ignominiosis habentur.* Corrige textum luculentum,

Thymelici, neque Xystici. Quamvis & peluposus, pro polyposus, dicant ICI, & Sullæ pro Syllæ, Græca consuetudo. Lucan. l. 1. v. 581.

— Tristia Sullani cecinere oracula vates.
Petron. Satyrico:

— Sullanus bibit enis.

Vetus lapis.

L. CORNELIO. L. F. SULLÆ. FELICI. DI-CTATORI.

Jam vero Xysticos quis dubitat legi debere? Suet. Augusto cap. 45. Nihilominus tamen Sempronia male ob id audit, & veluti infamis habetur, scribente Macrobio libro 2. Satornal. cap. 10. quod ille ex Salustii Carilinarum hausit, Sempronia mul-tis se virilium audacia facinora commiserat: hæc mulier genere at-que forma, præterea viro atque liberto fortunata fuit, literis Græcis, & Latinis docta, psallere & saltare elegantiis, quam necesse esset probe. Et istis facillimum erit restituere locum Fulgentii Car-thaginensis Episcopi, vel ut aliis visum, Fabii Planciadi lib. 1. Mythologic. Sola est, quæ modum imponat furentibus, licet Pe-tronianæ subit Albutia, hæc etenim alludente, & Plautina Satyra dominatus obdormit, & Sulpicilla Aufoniana loquacitas deperit, Salustianæque symphonie, quamvis præfens sit cantilena, melos raucescet. Sic in editionibus vulgatis nullo, mehercule, sensu hætenus lectum. Sic igitur notiori suo locus reddatur: Licet Petronianæ subit Albutia, hæc enim alludente, & Plautini Sauræ dominatus obdormit, & Sulpicilla Aufoniana loquacitas deperit, Salustianæque Sempronia, quamvis præfens sit Catilina, melos raucescet. Posteriora verba Salustiana historici satis clara sunt, at vero priora vel ex eo fidem merentur, quod in consensu apud omnes sit, nullas unquam Gyras Plautum scripsisse, Sauræ nomen apud cum reperiri certissimum. Fest. lib. 13. in verbo optio. Et ipse comicus in Añioria:

*Qua me, qua uxorem, qua tu Saurcam servum potes
Circumduce, aufer.*

Antisthenes audiens Ismeniam esse tibicinem optimum; *At nequam est, ait, non enim si probus esset, tibicen esset.* Plutarch. in Pericle in principio. Juvenalis inter abjectissimæ plebis vilio-rem faciem eos reponit sat. 3.

*Quondam hi cornicines, & municipalis arena
Perpetui comites, notaque per oppida buccæ.*

Martial. lib. 5. epigr. 57.

Artes disere vult pecuniosas?

Fac discat citharædus aut choraulæ.

M. Terent. Varro in Eudæmonibus:

Contra cum psalteria, & cum Flora lœtare obstrepsit.

Organarii, choraulæ, tibicines, lyristæ, tympanistrix, hy-draulæ, chordacistæ, in pulpitis canere solebant, at alii erant exquisitæ diæceticis vernæ, qui convivas non modo suavi vo-cis symphonia, sed & petulantibus didactis seu oblectarent, seu incefferent, atque illi plerumque ex Ægypto petiti, ut dictum abunde supra hoc opere lib. 8. cap. 31. Et quia iidem illi erant, cum ministris, operæ pretium erit, quæ veste induti, quo-modo compti, quaque ratione famularentur, discutere. Atque id ut facilius pleniusque percipiatur, adscribam locum è Phi-lone Judæo lib. de vita contemplativa, quem in Latinum sic vertit Petrus Ciaconius: *Sed fortasse, probabit aliquis morem hunc convivorum jam vulgo receptum apud Græcos, atque barba-ros, à Romanis inventum, non tam ad hilaritatem, quam ad offen-tationem deliciarum, & opulentie. Triclinia lectos habebant ebur-neos aut resudineos, aut pretiosioris materię, gemmatos plerof-que, stratos autem intexta purpura, vel aliis floridis coloribus variis oculos allicientibus, poculorum etiam vim magnam, digestorum per suas species. Præsto sunt et im, cyphi, calices, phialæ, thiericula, torumataque clarorum artificum, ministrantibus formosis manci-piis, non tam ad præfens ministerium quasi, quam ad exhibitan-dos aspectu contrivatum oculos. Ex his minores fuerunt vincerna a-gunt, grandiores aquam adferunt loti, & nitidi, succati, ac cin-cinnati, alunt enim capillitium, & vel omnino inonsi, & vel à fronte tantum præfessu in orbem crinibus, tenuissimas, candidasque præ-cincti tunicas, anteriore parte ad genna dimissas, & posteriore ad poplite, intrinseque mollibus tanus astricti commixturas tunicæ,*

profidentibus ad latera sinitibus. Sic ornati adsunt, nutus obervando, quid quisque possulet: adsunt & alii adolescentes prima lanugine malis vestiti, qui paulo ante amatorum suorum delicias fuerant, curiose edocti graviori momenti ministeria: mera ostentatio magnæ oventia, ut convivia splendore superfasti, facile intelligant, a quanto viro, quamque magnifico sint ad mensam communem adhibiti, cum tamen totum hoc negotium vera estimatione aliud nihil sit, quam solidus luxus hominis abutentis fortuna beneficio, sicut testari possunt, quibus comperita sunt talia. Huc accedunt varia bellatiorum, obsoniorum, condimentorumque species, elaborata & pistioribus, & cupidariis, quorum est cura non tantum gustui satisfaciere, verum etiam oculis exhilarare munditiis: sic fit, ut septem, vel etiam plures mensae inferantur, plena omnium quæ terra, mare, amnes, æthere ferunt selectis suavisimis carnibus terrestrium, aquaticorum, & volucrum, paratura simul ac conditura variantibus. Ac ne quid prætermittatur natura munerum, tandem apponuntur poma nuceque dispersit, servatis aliis ejusdem generis ad comestiones, quas vocant. Deinde alia patina effertur vacuata à conviviis voracibus, more siliatarum, ex lentibus se in tantum, ut ossa etiam arrodant: alia cum sode disceptis semessique reliquit. Ubi vero usque ad fauces expleti, nihil possunt amplius, edendo lassati, appetitus esuriunt, oculos pasiendo carnum opimarum copia, nidorem vero exhalantem attrahentes naribus. Postremo his quoque sensibus saturatis, faciunt mentionem de abitu egregie collaudata convivoris magnificentia.

Ab effectu istius symphoniæ pueri appellabantur. Cicero act. 6. in C. Verrem. *Iste, quasi præda sibi advecta, non prædonibus capis: si qui senes aut deformes erant, eos in hostium numero ducit, qui aliquid formæ, ætatis, artificioque habebant. Abduci omnes, nonnullos scribis suis, sistro, cohortique distribuit, symphoniacos sex cuidam amico suo Romanæ mittit muni. Locos appositus, unde constet non unum aut alterum symphoniacum, aut cantorem in magnam conviviis fuisse, sed ingentem, & pene prodigiosum numerum. L. Sen. epistol. 84. De choro dico, quem veteres Philosophi noverant, in comestationibus nostris plus cantorum est, quam in theatris olim spectatorum fuit, cum omnes vias ordo cantentium implevit, & cavea anteioribus cincta est, & ex pulpitro omne genus theatricum organorumque consonavit, sit concentus ex dissonis. Quem locum frustra epistolicum quaestionum lib. 3. epistol. 9. Justus Lipsius voluit aliter legi, & eum sequi Oppianus, Guterus, & alii Critici, transcribentes; In comestationibus nostris plus cantorum est, male, inquam, & perperam conati illi; nam Seneca mens tot jam in conviviis nepotum, opulentiorumque civium audiri cantores, quot olim in teatro publico, cum tota civitas aderat, sive tantam esse unius civis magnificentiam, quanta olim totius Urbis majestas fuerat.*

Neque vero semper hi symphoniaci domesticæ erant, sed ut gladiatores alebantur à mangonibus, collataque mercede in privatas civium aulas, publicaque principum palatia itabant. C. Plinius lib. 7. cap. 12. Torani M. Antonio jam triumpho, eximios forma pueros, alterum in Asia gentium, alterum trans Alpes, ut geminos vendidit, tanta unitas erat. Postquam deinde sermone puerosum detecta fraude, à furente inereptus Antonio est, inter alia magnitudinem pretii conquerente, nam ducentis mercatus erat secessit, respondit versutus ingenii mango, ob id ipsum se tantis vendidisse, quoniam non esset mira similitudo in ullis eodem utero editis; diversarum quidem gentium natales, tam concordis figura reperiri, super omnem esse taxationem. In MS. Foxien. Tolosa, sed parvo discrimine legitur Torani mango Antonio jam triumpho. Quem ille Toranium, alii Thoranium appellant. C. Sueton. in Augusto cap. 69. *Ætate adultas virgines denudarent, atque perspicerent, tanquam Thorani mangone vendente. Non desunt, qui scribant Toranium vocitari. A. Macro. 2. Satur. cap. ... Delectatus erat inter cænam symphoniacis Torani Flacci mangonis, atque eo frumento donaverat, cum in alia acroama a fuisset liberalis; eosdemque postea Toraniæ æque inter cænam quarenti Casuri se excusavit: ad molas sunt. Adscribendus & locus de iisdem & Julii Solini Polyhist. cap. 5. Denique cum Antonio triumpho Thorani quidam eximios forma pueros, vel ut geminos, trecentis secessit vendidisset, quorum alterum de transalpina Gallia, alterum ex Asia compraverat, adeoque una res videren-*

tur, nisi solus sermo fidem panderet. Nemo est qui non pervideat mendum fuisse, quid enim illud est? unares viderentur. In MS. meo codice, qui raras aut nullas capitum discretionis aut epigraphas habet, legitur, adeoque ut unares videretur. Ex ea lectione locus potest conjectura esse non omnino improbandæ, adeoque ut uterini viderentur. Sed hoc Ifacio Pontano eruditissimo viro debeo. Et recte; nam Plinius paulo ante supra: *Eodem utero editis. Uterinos autem fratres agnationis jus non habere, sed cognationis tantum titulo connexos esse, ut Imperator l. 2. l. C. de excus. tut. Et uterinum æδος μήτηρ ἀδελφόν, ex matre fratrem interpretatur Dio lib. 58. & ὁμοῦντες, quasi ex eadem matre dicas. Appian. Alexandrin. Syriac. fine:*

Male itaque audierunt, qui immodicum hunc convivandi luxum exercebant. A. Gell. lib. 1. cap. 11. *Fistulatores, fidicines, tibicines lascivientium delicia convivorum. Ælius Lamprid. in Vero: Adduxerat secum & fidicines, & tibicines, & hyrriones, & omnia mancipiorum genera, quorum Syria & Alexandria passitur voluptate. D. Hieronym. epist. ad Furiam: Fidicinas & psaltrias, & hujusmodi choros diaboli, quasi mortifera Sirenarum carmina proturba ex adibus turis. Contra laudati impendunt illi, qui è modestis suis conviviis eiecerant hujusmodi portenta, quo nomine commendatur Theodosius ille senior, qui non solum alii, sed & sibi has voluptates interdixit. Aurel. Victor. in eo, & Paulus Diacon. lib. hist. Roman. 13. & Trajanus Augustus; Non peregrina superstitionis mysteria, inquit Plinius Junior in panegyrico, quem ei dixit, aut obscena perulantia mensis principis oberat, sed benigna invitatio, & liberales joci. Claudian. in laudibus Stilichonis lib. 2.*

— nullo cithara convivia cantu,

— Non pueri lasciva sonant.

Nec modo pueri procacioris hîce adhibiti officii, sed & puellæ. Aurel. Macro. lib. 2. Saturnal. cap. 1. ex Prætextato: *Quia sub illorum supercilio non desunt, qui psalteriam intrinsecus peteret, ut puella ex industria supranaturam mollior, cavora dulcedine, & saltationis lenitior exerceat illecebris philosophantes. Vet. Scholiast. Juvenal. ad v. 162. sat. 11. Speras forsitan quod incipit saltare delicata ac pulchra puella Syria, quoniam de Syris & Astris Gadis condita est. Nunc inquit expellat apud pantomimas, aut lyristas de Gadibus, quod lasciviant. Liquidum est, & meridiana luce clarius, non esse hæc unius scriptoris: utique tamen certe constet duplicem earum fuisse usum, vel ut ad lyram suavi modulatione vocis compositæ, convivas oblectarent, vel ut lubricis indecorisque motibus Venerem concitarent. Eas autem non Syrias puellas puto fuisse, sed Hispanas, contra quam placuit veteri scholiastæ. Sunt quippe Gades insula prope Bœtiacam, dirimens Africam ab Europa 120. millibus passuum, celebratissima propter Herculis columnas, ut passim omnes Geographi. Sed Juvenalem loco citato audiamus:*

*Forsitan expelles, ut Gaditana canoro
Incipiat prurire choro, plaususque probatæ
Ad terram tremulo descendat clune puella,
Irritamentum Veneris languentis, & acres
Divitis urtica.*

M. Martialis frequentissime, unde colligere liceat sui ævi vitium ab illo taxatum lib. 3. epigr. 62.

Cantica qui Nili, qui Gaditana susurrat.

Exactissime. Nam pueri illi dicaces Ægyptii, supra à me dictum. Petron. Satyric. *Discubimus Alexandrinis pueris a quam nivatam in manus insundentibus. Puellæ autem Gaditana. Idem lib. 5. epigr. 79.*

*Nec de Gadibus improbis puellæ
Vibrabant sine fine prurientes
Lascivos agili tremore lumbos.*

Et lib. 6. epigr. 71.

*Edere lascivos ad Boetica crumata gestus,
Et Gaditanis ludere docta modis.*

Lib. 14. epigr. 203. cuius lemma est, *puella Gaditana.*

Tum tremulum erissat, tam blandum prurit.

Papin. lib. 1. sylv. ult. etiam earum in theatris usum ostendit:

*Hic agnoscat omne quod theatris
Aut forma placet, aut probatur arte,*

*Hoc plaudunt grege Lydia tumentes
Illic cymbala, timuleque Gades.*

Denique ut de Musica inceptum finiam tractatum, diversus ritus Græcorum à Latinis observandus est. nam hi deteriores, si ea caruissent, virum principem existimabant, isti, si ejus studio se dedisset, infamem reputabant. *Æmil. Probus* in *Epaminonda*: *Scimus Musæi moribus nostrum abesse à principum persona, saltare etiam in vitis ponti, quæ omnia apud Græcos & grata, & laude digna dicuntur.* Et de Romanis principibus certum, antiquitus magnatum liberos fidibus didicisse. *Tull. de Senect. & Titus Imperator musica non erat ignarus.* *Sueton. cap. 2. & Adrian. princeps psallendi canendique peritus.* *P. Victor.* in eo quæ ego intelligo de privato oblectamento, nam eam publice profiteri, ignominiosum: inde enim tam sæpe omnium scriptorum testimoniis laceratur *Nero*, quod in scenam prodierit, citharam tenuerit, cum comædis tragicodis cecinerit, & de corona victoriarum cum iis contenderit. Historicos non advero, quorum nullus id recuit. *Julianus Augustus* in maligno illo opusculo, quo *Cæsares* omnes perstrinxit, ἐπιστρίχεται καὶ γυναι τῶ Σεληνῆ Νέρωνος καὶ τῶ Νίβεος καὶ τῶ Δάκτυλος. Hac dicenti *Sileno* supervenit *Nero* citharam gestans & lauro redimitus. *Claudianus lib. 2. in Eutrop.*

exquirite retro

*Crimina, continui læssi annalibus avi.
Præfata recensitis evoluite sæcula fastis,
Quid senis infandis Capree, quid scena Neronis
Tale ferunt?*

Sidon. Apollinar. carm. 5. v. 321. de eadem indignitate:
*Post Capream Tiberi, post turpia nomina Caji,
Censuram Claudii, citharam thalamoque Neronis,
Post speculi immanis pompam, quo se ille videbat,
Hinc turpi, quod pulcher Orho, post quina Vitelli
Milia famosi ventris damnata barathro.
In titulis principes læssi.*

Quina milia ille, de prodigioso illo Vitellii convivio, at C. Suet. in eo, cap. 13. Duo milia læssimorum piscium, septem avium apposita: licet in eo dissensus inter historicum & poetam sit, tamen utque numerus portentosus. Sed ad rem regredior institutam.

Tanti duxerunt Musices præceptis imbui, ut *Cimon*, quod eam ignoraverit, vituperatus non mediocriter fuerit, *Stesimbrotus* Thasius apud *Plutarchum* in vita *Cimonis*. & *Epaminondas* ille idem, cithara canente, ad chordarum sonum, à *Dionysio edollus est*; ut loquitur in eo *Æmilii Probus*. quid dicam *Achilleum* apud *Homerum* erudite *Patroclum* citharizare, quod didicerat ille à *Chirone Centauro*, ut supra in hoc opere dixi. *Sidon. Apollinar. carm. 9.*

*Venatu, fidibus, palestra, & herbis,
Sub Saturnigena sene institutus.*

Claudian. de 3. Honorii consulatu, ad quem locum plura:
Sive lyra cantus, medicas seu disiceret herbas.

In MS. meo paulo aliter:

Medicas seu disiceret artes.

Videturque effectum ad illud *Maronis* libro 12. *Æneidos*:

- - - *Muras agitare inglorius artes.*

Et præfente matre ipse *Achilles* fides pulsât. *Stat. Papinius lib. 1. Achilleid. v. 184.*

*Nunc libare dapes, Bacchaque munera Chiron
Orat, & attonitum vario oblectamine mulcens
Elicii extremo chelyn, & solantia curas
Fila movet, leviterque expertas pollice chordas
Dat puero: canit ille libens immania laudum
Semina, qui tumida superavit iussa novæ
Amphitryniades, &c.*

Et eodem ævo *Paris* lyram callentissime pulsabat. *Ælian. var. histor. lib. 9. cap. 38. ποσειδάων ἢ λύραν ἰδεῖν τινες Ἀλεξάνδρου. Accedens lyram ostendit Alexandri.* Vide locum & confer cum *Plutarcho* in vita *Alexandri*, unde desumptus, utrobique enim narratur *Alexandrum* venisse, & curiosum singula lustrasse, atque inter alia, cum lyram *Paridis* ei ostendissent. *Majoris*, inquit, sacerem, si lyram *Achilli* ostenderetis, potius enim mihi foret gratius, quæ virorum sortium laudibus cantandis idoneum videre instrumentum, quam eam lyram, quæ accinebat formis captandis demulcendisque tantum idonea carmina. *Hadr. Junius* in *Adagiis* suis c. 546. *Q. Horat. lib. 1. od. 15. apposite ad dictum Alexandri:*

*Nequicquam Veneris præsidio serox
Pellēs cæsariem, grataque sæminis
Imbelli cithara carmina divides.*

Homer. lib. 3. Iliad. v. 54. Hæctor frater eum pusillanimum effaminatumque accusans:

*Οὐκ ἂν τῆς χειρὸς μιν κίθαρις, τὰ τε δ᾽ ἄρ' Ἀρεοδίκης,
Ἢ τε κῆρυς, τὸ τε εἶδος.
Non tibi profuerit cithara, & dona Veneris,
Et coma, & forma.*

In aliis legitur κίθαρις, cidaris, ut sit muliebres capitis gestamen, quo mollities ei exprobratur. *Virg. lib. 9. Æneid.*

- - - *Et habent redimicula mitra.*

Et lib. 4. *Æneid. dicam iofra:*

*Mœonia mentum mitra, cinemque madentem
Subnixus.*

MS. meus egregie:

Mœonia mentum myrrha.

Ut odores effaminatos taxet, aut unguentis perungendi corpora rationem vitis probrosam esse ostendat.

CAP. XXX.

De poculis, & eorum generibus.

Acibus ad potum nos nunc convertemus, & videbimus, quis in eo veterum mos fuerit. *Hieronymus Mercurialis Medicus doctissimus lib. 1. variarum lectionum cap. 22. Variis, inquit, mensuris antiquos potasse, non me latet: sed ex eis tres potissimum observare soleo, sextantem, deuncem, & trientem, quarum duas rarius, tertiam, frequentius, & à pluribus, in quotidiano victu usurpatum puto. Sextante temperatos, ac valetudinarios, deunce intemperatos, & bibaces potasse, valde verosimile est. Nam Suetonius author est, Augustum Cæsarem, sextante bibisse, eumque sexies tantum in conviviis publicis ori admovisse. Martialis item de seipso, & Cinna:*

*Sextantem poto, tu potas Cinna deuncem,
Et quereris quod non Cinna bibamus idem.*

Item de lusco bibone, ad *Aulum*:

*Potor nobilis, Aule, lumine uno
Luscus Phryx erat, alteroque lippus.
Huic dicit medicus, bibas caveto
Vinum: si biberis, nihil videbis.*

*Ridens Phryx oculo, valebis, inquit,
Miseri sibi protinus deunces,
Sed crebros jubet: exitum requiris?
Vinum Phryx, oculus bibit venenum.*

Ex quibus in eam facile venire conjecturam possumus, *deuncem*, sive unciarum undecim calicem ebriosorum potius, & intemperatorum hominum mensuram extitisse. Caterum quod in communi omnium fere usu esset *crater*: quinque paulo, plus minusve unciarum appellatus *trient*, ideo mihi pro comperto habendum videtur, quoniam Poëta, qui omnibus aliis authoribus, melius veterum, in edendo præsertim, & bibendo, mores expresserunt, cum de hujuscemodi potus mensuris, valisque loquuntur, fere semper *trientes* nominant. Propert. lib. 3.

Cum fuerit multis exacta trientibus hora.

Perf. sat. 3. *Sed tremor inter vina subit, calidumque trientem.*

Martialis vero, quem cæteris copiosius de hisce rebus lussisse apparet, lib. 1.

Crebros ergo bibas licet trientes.

Et lib. 4. *Sed nec post primum legat hæc, summumne trientem,*

Sed sua cum medius prælia Bacchus amat.

Et alibi sæpe. Unde conjicere quis potest, *calices quotidianos*, & à cunctis fere pro potu usitatos, *trientes* fuisse, quæ erat quarta sextarii pars. Ex quo etiam ad credendum inducor, *sextarium* forsitan eam fuisse potus mensuram, quam in *cæna* quotidie sumebant, quamque in quatuor partes, sive in *trientes* quatuor dividebant. Quanquam non ignoro, interdum nullam esse in bibendo servatam mensuræ rationem: quemadmodum invitat *Martialis* Cajum Proculum lib. 11.

Quincunces, & sex cyathos, bessemque bibamus,

Cajus ut fiat Julius & Proculus.

Et quemadmodum in conviviis publicis factitatum, rationi consentaneum est: in quibus refert *Alexander Trallianus* libro Problem. 1. institutum esse, ut contrariis poculis uterentur, in principio scilicet *minus*, in fine vero *amphoribus*. Ut enim epularum gratia, in quibus frequentius bibere decebat, veteres crebrius potarent, à *parvis* calicibus inchoabant, & in *capaciores* delineabant, quippe cum parva implere satis, ubi potare liberalissime liberet, nequirent. Quod si ab amplioribus inceperant, ocyus repleri necesse erat, & subinde minus potare. Siquidem natura a largo protinus hauritu accepto veluti expleta, copiam omnem subsequenter contemnit: ex adverso, si parvis poculis assueta paulatim ampliora exhibeantur, facile copiam quamcunque sustinet. Hactenus *Mercurialis*. Veteres *cornibus* potare solitos, paulo ante ex eodem *Mercuriali* audivimus. Varias poculorum appellationes, & varia eorum genera reperias apud *Nonium Marcellum* capite de generibus vasorum & poculorum, & apud *Catum Rhodiginum* lib. 27. cap. 27. & alios. Quod veteres & frigidam & calidam potarint, quod vina sæpius aqua temperarint, eaque nonnunquam nive, aut in puteo, aut alia ratione refrigerarint, pluribus explicat *Hieronymus Mercurialis* lib. 1. variarum lectionum, cap. 8. & 18. *Plutarch.* in *Symposiacis*. De calida aqua sive calda etiam *Justus Lipsius* libro electorum, cap. 4.

Jam & hoc notandum, in conviviis moris fuisse, ut talis, astragali sive sorte missis *symposiarcha*, quem alii *regem*, alii *magistrum* convivii, Varro *modimperatorem* appellat, duceretur: nonnunquam etiam sola corollæ impositione diceretur, qui convivii præses *convivialum* leges præfigeret, de quo, qualis eligi, & qualem is se præbere debeat, pluribus docet *Plutarchus* lib. 1. *Symposiacôn*, quæstione quarta. *Magisteriorum* hujusmodi, quæ & *regna vini* dicuntur, sæpissime à veteribus scriptoribus fit mentio. *Cato* apud Cicronem de Senectute: Me vero & *magisteria* delectant à majoribus instituta, & is sermo qui more majorum à summo adhibetur in poculo, &c. *Legum* vero *convivialium* meminit *Cicero* in *Verrum*, ubi inquit: Ille enim prætor severus ac diligens, qui populi Romani legibus nunquam parvisset, illis diligenter legibus, quæ in poculis ponebantur, obtemperabat.

Caterum in omni convivio, cum paulo hilarius invitare sese vellent, hunc solemnem morem observabant, ut à summo biberent *ad imum*: hoc est, ab eo conviva, qui summus accumbebat, usque ad imum. Solenne & hoc erat, ut *Drvo alicui* libarent, hoc est, ex patera leviter vini aliquid derunderent, vel in mensam, vel in terram, vel in alium quemque locum pro re nata: utque in *domina* aut *amica* honorem cyathum ebiberent, eamque palam nominarent, quod qua verborum forma fecerint, ex *Plauti Sticho* intelligimus, ubi *Sangarinus* ita loquitur:

Bene vos, bene nos, bene nostrum etiam Stephanium.

Ita enim loquebantur concise, pro eo quod esset, *Bene vis vivere precor, bene valere*. Quin & illud usurpabant, ut in honorem amici, aut amicæ tot cyathos biberent, quot literæ in eo nomine essent. *Martialis*:

Navia sex cyathis, septem Justina bibatur.

Et lib. 9. *Nunc mihi dic, quis erit, cui, te Calatisse, deorum,*

Sex jubeo cyathos fundere? Cæsar erit.

Sutis aptetur decies rosa crinibus, ut sit

Qui possit sacra nobile gentis opus.

Nunc bis quia mihi da suavia, fiat ut illud

Nomen, ab Odryso quod deus orbe tulit.

Cyathorum, rosarum, basiorum numerus respondet his tribus nominibus, *Cesar, Domitianus, Dalmaticus*. De sermonibus, qui in conviviis agitari solebant, *Plutarchus* in Sympoticis, *Macrobius* in Saturnaliis, *Varro* in Satyris Menippæis apud Agellium, & alii. Atque hæc de conviviis & eorum ritibus hætenus. Qui plura volet, legat eos, quos paulo ante dixi, authores, *Calium Rhodiginum, Hieronymum Mercurialem, &* in primis, *Iusti Lipsii*, viri clarissimi, tertium Antiquarum lectionum librum, ex quo peratque descripsi, multa etiam omisi, quæ diligens lector ex illo ipso *Lipsii* libro petet, ad cujus etiam, sicut & aliorum viri illius doctissimi scriptorum, lectionem studiosos sedulo hortor.

AD CAP. XXX. PARALIPOMENA.

Poculorum materia, forma, species, aqua mixta, lex potandi, locus honorator, vinum vetustum, gypsatum, vomitus, unguenta, corona, gentis boni potio.

Primum omnium pocula ex terra illa Samia fictilia erant. Neque in pauperiorum tantum adibus, sed & in opulentiorum conviviis, adeoque etiam deorum immortalium fanis ac sacrificiis solennibus, & statua ipsa deorum. Val. lib. 4. cap. 3. tit. 7. Cui consularum gerenti, cum Ætolorum gens omnis usus vasa argentea, magno pondere, & exquisita arte fabricata per legatos misisset, qui superiori tempore gratulandi causa ad eum profecti retulerant, fictilia se in ejus mensa vasa vidisse, monitos ne continenter quæsi pauperatis succurrendum putarent, cum suis sarcinis abire jussit. Quod ille de privata cæna Tuberonis, & alii ad publicum epulum, quo civitatem totam in Capitolium convocatum exceperat, referunt. L. Sen. epist. 95. in fine: Tuberonis ligneos lectulos, & cum in publicum sternerentur, hadinasque pro fragulis telles, & ante ipsius Jovis cellam. proposita conviviis vasa fictilia, quid aliud est, quam paupertatem in Capitolio consecrare: Et deinde paucis interjectis: Omnium illorum aurum argentumque fractum est, & mille constatum, ad omnibus seculis Tuberoni fictilia durabunt. Idem epist. 98. Tuberone paupertatem & se dignam & Capitolio judicavit, cum fictilibus in publica cæna usus offendi debere his hominem esse contentum, quibus dii etiamnum uterentur. Corrigendus forte idem lib. 1. Benefic. c. 6. Sicut in victimis quidem, licet opima sint, multoque auro præfulgeant, deorum non est honor. sed in pia ac recta voluntate venerantium. Itaque boni etiam sarre ac fictilis religio sunt, mali rursus non effugiant impietatem. quamvis aras multo sanguine cruentaverint. Fernandus Pincianus in nullo MSSorum repertum prodidit fictilis, sed in quibusdam fictilis, in aliis fictilla, denique in Facundi & Primitivi exemplaribus, fitilla. Itaque levissima opera inserto unico elemento legendum censui fitilla, ut sit pultis cuiusdam genus in sacrificio receptissima. M. Antoninus Muretus lib. 12. variat. lection. cap. 1. fitillam retinet, eadem significatione, ex Arnobio lib. 7. Quid fitilla, quid frumen, quid asfrica, quid gratilla. catumetum, consolium, cubula? Plin. l. 17. c. 8. Hodie sacra prisca, atque natalium putte fitilla consueverunt. Josephus Scalliger Pincianus sequitur sententiam, contenditque legendum fitilla, & fit ejus etymologiam derivans, quod placuisse video & J. Lipsio, qui ad vasa ipsa, quibus sacrificia offerebantur, non autem ad pultem refert, ut alii: testem habet Festum Pompejum lib. 11. Mures est, quemadmodum Veranius docet. ea qua sit ex sale sordido, in pila pinfata, & in ollam frutilem confecta, ibique aperto gypsaque, & in furno percossa. Olla ea fritilis discrete appellatur, ut appareat non sacrificii partem aliquam aut libum denotari, sed vas sacris aptum. Nam Paulus perperam, ut multa alia, in eo autore, Festum transcribens: Mures dicebatur sal in pila trusum, & in ollam frutilem confectum, & in furno percossam. Denique Fr. Modius Novantiquar. lection. ep. 29. ut ab aliis quippiam diversum adferat, sarre ac frivolis. Sunt enim ut loquar cum Fello l. 6. frivola proprie vasa fictilia quassa. Ulpian. l. 11. ff. de pignorat. act. Non enim credibile est hoc contempsisse, ut ad universam pensionem in fusa, frivola mea tenebantur. Præoccupavit doctissimus Guil. Budaus in Annotationibus suis in hanc legem. Juvenal. sat. 3. v. 199.

— jam poscit aquam, jam frivola transfert
Ucilegon.

Et sat. 5. v. 59.

Et te ne teneam, Romanorum omnia Regum
Frivola.

Sed de diverticulo in viam. Hæc quidem fictilia, viris optimis solis in usu, ut de Tuberone jam, quod Græci moris. Antiphanes in Mystide, apud Julium Pollucem lib. 10. c. 19. ὁμοῦ καὶ τῶν ἀρχαίων ἐκείνων. Ex acetabulis fictilibus bibebamus. Et in templis ut supra quoque exposuimus. Q. Flor. Tertullian. Apologetic. cap. 25. Frugi religio & pauperes ritus & nulla Caprioli acertantia cælo, sed temeraria de cæpite altaria, & vasa adhuc Samia, & nidor ex illis. M. Tull. Paradoxo 1. Quid autem Numa Pompilius? minusi & gratas diis immortalibus capedines, ac fictiles urnas fuisse, quam delicatas altorum patinas arbitramur. C. Plin. l. 35. c. 12. In sacris quidem etiam inter has opes hodie non murrhinis crystallinisve, sed fictilibus probabatur sympuviis. Utrumque utriusque authoris locum legunt diversa ratione; nam in Cicerone, Delicias aliorum patinas, melius, in Plinio Lazarus Baifius non sympuviis sed sympullis vult legi: Ego tamen nihil mutandum censeo. Nam vet. scholiast. Juvenal. ad sat. 6. v. 340. Sympuvium vas sacrificiis aptum, in quo pontifices solebant lavare. Sympuvium autem, quia omnes sacerdos simul bibebant, inde sympuviatrix illa dicitur, quæ porrigit poculum istud. Glossarium Isidori, candelæ, vasa fictilia. Satyrus ipse loco laudato:

Et quis tunc hominum contemptor numinis, aut quis
Sympuvium ridere Numæ, nigrumque catinum,
Et Vaticano fragiles de monte patellas
Ausus erat?

Deorum etiam templa fictiles habebant parietes. Plin. lib. 36. cap. 2. Non ergo in tam malo exemplo moribus cavere utilitas fuerat, quam tacere tantas moles in privatam domum trahi præter fictilibus deorum fastigia? Ipsorumque numinum simulachra testacea erant, seu fictilia. L. Seneca consolat. ad Helvium cap. 10. Tunc per fictiles deos religio se jurabatur. Sext. Propert. lib. 4. eleg. 1.

Fictilibus credere diis hæc aurea templa,
Non fuit opprobrio facta sine arte casa,
Turpesque pater nuda de rupe tonabat.

D. Juvenal. sat. 11. v. 115.

Hanc rebus Latii curam præstare solebat
Fictilis, & nullo violatus Jupiter auro.

Atque ut non tam aliam supellectilem, quam pocula fictilia fuisse constet, docet Albius Tibullus lib. 1. eleg. 1.

Fictilia antiquus primum sibi fecit agrestis
Pocula, de facili composuitque luto.

M. Martial. lib. 14. epigr. 98.

Aretina nimis ne spernas vasa monemus.

Lautus erat Thufis Porsena fictilibus.

A. Aufon. epigr. 8.

Fama est fictilibus canasse Agathoclea Regem,

Atque abacum Samio sepe onerasse luto.

Recte Samio luto. Nam è Samo insula in Urbem allata hæc fictilia; Plin. lib. 33. cap. 11. vel ex Hispania. Martial. lib. 4. epigr. 46. Juvenal. sat. 5.

Pugna Saguntina servet commissa lagana.

Secundo reperio pocula ex fago facta in usu apud prisca. Idque heroicis temporibus receptum, ut saltem si non ex fago, at ex ligno fierent, allato Homeri versu ex l. 9. Odysseas jam pridem docuit Fulvius Ursinus in Appendice ad Triclinium. Meminerit poetæ frequenter, antiquorum frugalitatem extollentes. P. Ovid.

- - - Fabricataque fago

Pocula.

Idem fagla. 3. Fastor.

Terra rubens crater, pocula fagus erat.

Virgil. Eclog. 3.

Infante libet quoniam tibi, pocula ponam
Fagina, calatum divini operis Alcimedontis.

L. Sen. tragoedia in Hercule Oetzo. act. 2. choro:

Pellora pauper secura gerit,
Tenet et patula pocula fago,
Sed non tropida tenet illa manu.

Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 10.

Divitis hoc vitium est auri, nec bella fuerunt,
Faginus adflabat cum scyphus ante dapes.

Oleaginea pocula apud IC. l. 30. ff. de leg. 3. Qui pocula quatuor
oleaginea habebat, ita legavit, pocula oleaginea paria duo. Et hederacea. Plin. lib. 16. cap. 35. Hedera nira proditur natura, ad
experienda vina, si vas fiat ex ligno ejus, vina transfundere, ac re-
manere aquam, si aqua fuerit mista. Græci κισσόετον istud po-
culum vocant. Macrobius lib. 5. Saturn. cap. 21. Euripides, in
Andromeda, his verbis:

ὁ κισσὸς γὰρ κισσὸν κισσόν φέρον σκύφον.
Cum lacte hederaceum ferens scyphum.

Licet locum mendi suspectum habeant Critici, οἶνον γὰρ
κισσόν. Petrus Victorius variat. lection. lib. 16. cap. 23. aut sim-
pliciter ex ligno erant pocula, scilicet vocabantur. Isidor. l.
20. cap. 5. Calices, & calathi, & scala poculorum genera, antea ex
ligno facta, unde & vocata: Græci enim omne lignum cala dice-
bant. Paulus Varnefridus Diaconus de gest. Longobardor. lib. 1.
cap. 27. Ad bibendum ex eo poculo, quod genus poculi apud eos
scala dicitur, lingua vero Latina patera vocatur. Lique hinc po-
sterioribus etiam faculis lignæ barbaros habuisse pocula. Sed
pergo. Erant & e cornibus bovinis pocula efficta. Vestigia cer-
tissima ejus ritus in antiqua inscriptione, cujus formam varii
inferuere operibus. D. Ambros. lib. de Elia & Jejunio cap. 17.
Per cornu etiam fuentium fauces hominum vina decurrunt, & si
quis respiraverit, commissum flagitium, soluta acies, loco motus
habetur. Athenæus lib. 11. Dipolophist. Priscos fama est, atque
homines cornibus olim bibisse boum, liquet hoc ex eo, quod adhuc
dum aqua vinum permiscerent, κερύσαι dicunt, & vas in quo vi-
num misceatur, craterem appellant, ωὐρ τὸ κερύσαι, quasi κερύ-
σαι, quoniam in cornu potio fundatur; manet etiam nunc cor-
nucum ad hunc usum fabrica; quiddam ejusmodi pocula rhyta vo-
cant: poetarum quoque multi antiquos bibentes cornibus inducunt.
Xenophon lib. 6. Expedit. Cyri Minoris in limine. Κατακεί-
νυσσι δὲ ἐν σίκασι ἐδεύον, καὶ ἐπὶ οὐκ ἐκ κερατῶν ποτι-
εῖν. Quum in grabatis inter canendum disjumberent, ac bibe-
rent e poculis cornu factis. Idem operis ejusdem lib. 7. in convi-
vio Seuthis. Καὶ καὶ τὸ θεῖον νόμον κέραια οἶνον πρῆπτον.
Ac secundum Thraciam legem, cornua vini sibi propinabant.
πεπρῆπτον Xylander vertit propinabant. Paulus Leopardus l. 6.
Emendation. cap. 3. præbuerunt. Jacobus Dalecampius apud
Athenæum portenderent. Minus recte. Philoxenes Cithærius in
opere quod canam inscripsit, Lycurgus rhetor in oratione contra
Demadem, & Theopompus, in secunda Philippica videantur
apud eundem Athenæum. Alluserunt & poetae ad hunc ri-
tum. Pindar.

ἐξ ἀργυρέων κερύτων πίνοντες ἐπιδρόζοντο.

Ex argenteis cornibus bibentes lascivierunt.

Hermippus in unguentis:

ἐκ δὲ τῶν κερύτων αὐτὸς μοι δὸς πίνειν ἀπ' αὐτῶν.

Vinum e cornu rursus mihi da semel tantum quod bibam.
Æschylus in Pertheobis: ἀργυρέα τινος κέραια, argento ductili
factis cornibus. Sophocles in Iandora: πίνοντες χρύσειον κέραια.
Cum eliberti aureum cornu. Etymologici magni auctor in voce
κερατῶν. Quem locum indicavit amicissimus ac doctissimus
vir Nicolaus Sevinus, uti & formam ex Divo Ambrosio loco
supra laudato: Epulas dividentis affuerunt pueri comanientes, ex
gente barbarica ad hos usus electi, per singularum distincti statum
vices, cornu in medio vini plenum, non epularis, sed præliaris in-
strumentum buccina, primo minoribus poculis, veluti velitaris pi-

gna præluditur, ut in agadiarum actorum primo sensum vocem ex-
citant, donec vino aperiant iter, ubi res calere capit, poscunt majore
bus poculis, ubi cornu, immata fuerint epulæ, putet jam esse surgen-
dum, tunc de integro potum insistant, num, ac ne immoderatum
hoc arbitreris, mensura proponitur, certatur sub iudice, sub lege de-
cernitur, agonothetes illic furor est, hic si quis calicem converterat,
urgetur ad potum. Forma itaque buccinam oblongam referebat,
sive quod idem est, naturale cornuum bovinorum speciem.
Ratio est, quod Bacchum cornutum effuxerint, quod homines
nimio vino truces fiant, ut loquitur Festus lib. 3. in voce cornua.
Ergo vel quia Bacchus cornibus taurinis depingebatur, & ap-
pellabatur ταυερκίρας, pocula & cornibus bovinis in usu e-
rant, vel à poculorum corneorum usu id ei cognominis im-
positum. Scholiast. Nicandri in Alexipharmac. ἐκ παλαιῆς
κίρας ἐκράτο, ἐκ τῆς ποσὶ ἀντὶ τῆς ποτιεῖν. Antiqui corni-
bus utebantur in convivio pro poculis. Subjungit deinde ratio-
nem quam supra adduxi. Certe Bacchum cornutum sciunt
pueruli Grammaticorum. Unicus Ovidius sufficere, epist. 21.
Sappho Phæoni:

Sume fidem & pharetram, fies manifestus Apollo,

Accedat capiti cornua, Bacchus eris.

Et lib. 2. de Arte:

Purpureus Bacchi cornua pressit Amor.

Lib. 3. Fastor.

Mitte caput, pater, huc, placataque cornua vertas.

Et sane Bacchum prium ejusmodi poculo usum putant.
Nonnus Panopolitanus Dionysiac. lib. 12. v. 200.

Καὶ δέπας ἀγκύλον εἶχε ἑσθὲς κέραια.

Et poculum curvum habuit bonus cornu.

Vestigium illius ritus apud Homerum lib. 8. Iliad. v. 169.

Οἶνον τ' ἐκ κερύσαια πίνειν.

Vinumque cornu miscens ad bibendum.

Indi talibus poculis usi, liquet ex gravissimo, antiquissimoque
historico Ctesia, excerptis Phorici patriarcha in Bibliotheca il-
lia sua dignissima, itaque Ctesias Annalibus Indicis pag. 686.

Asinos silvestres habet India, κέραια ἔχουσιν ἐν τῇ μετώπῳ. Cornu
habent in media fronte. Et deinde. κατασκευάζουσι γὰρ ἐν
τοῖς πόματι, Confiunt ex his pocula.

Quarto vitrum poculorum materia. L. Apul. lib. 2. Milesiar.

Ampli calices varie quidem gratiæ, sed pretiositatis unius, hic vi-
trum fabre sigillatum, ibi crystallum impunctum, argentum alibi
clarum, & aurum fulgurans, & succinum mire cavatum in lapi-
des, ut bibas, & quicquid fieri non potest, ibi est. Aristoph.

ἐπὶ οὐκ ἐκ ὀφθαλμοῦ ἐκταλάτω.

Biberat hic quidem e vitreis poculis.

In deliciis olim non spernendis. Martialis. lib. 1. epigr. 38. Basse
bibis vitro, &c.

Et nepotibus præferim in usu. Juvenal. sat. 2. v. 95.

Vitreo bibit ille Priape.

Nihilominus Gallienus Aug. Aspernabatur vitrea pocula, aureis
semper bibeat. Jul. Capitolin. in illo. Neque vero vitrum istud
tale erat, quale hodie trangi levissimum casu solet, sed quod flecti
plicarique poterat. C. Plin. lib. 3. cap. 26. Ferunt Tiberio prin-
cipe, excogitato vitri temperamento ut flexibile esset, totam officia-
nam ac artifices ejus abolitam, ne eris, argenti, auri metallis pre-
ta detraherentur, eaque fama crebrior diu quam certior fuit. Euisse
artificem tam ingeniosæ artis à Tiberio enectum, quod coram
eo poculum vitreum pavimento allisum, ἀβυσσος, illasum in-
tactumque offensusset. Cæli Rhodigin. lib. 20. c. 30. Antiquar.
lection. Janus Douza in Commentario suo in Petronium docet.
Et ante illum Petrus Crinitus l. 23. cap. 4. Honestæ Disci-
plinæ. Sed quia super eare parum certæ rationis compertum,
non gravabor locum integrum ex Joanne Saresberienfis Folio-
crat. lib. 4. cap. 5. eo lubentius exscribere, quo ex Petronio ad-
ducit rem memoratu dignissimam, quæ apud illum scriptorem
hodie non reperitur: Apud Petronium Tiberio refert, fabrum
fuisse, qui vitrea vasa faceret, tenacitate tanta, ut non magis quam
aurea aut argentea frangerentur. Cum ergo phialam hujusmodi de
vitro purissimo, & solo, ut putabat, dignam Cæsare fabricasset, cum
munere suo Cæsarem adiens admisisset. Laudata est species mune-
ris, commendata manus artificis, acceptata est de votio donanti.
Faber

*Faber vero, ut admirationem intuentium verteret in stuporem, & se-
le plenius gratiam conciliaret Imperatori, petiit ad manu Caesaris
phialam recipere, eamque validius projecit in pavimentum toto im-
petu, ut nec solidissima & constantissima ævis materia maneret ille-
sa. Caesar autem ad hæc non magis obstupuit, quam ex præiis. at ille
de terra sustulit phialam, quæ quidem non erat fracta, sed collisa, ac
si aris substantia rursi speciem induisset. Deinde maris vultum (legen-
dum omnino est, millevolunt) de sinu proferens, vitrum corruet
apertissime, & tanquam collisum vas æneum crebris ictibus reparavit:
quo factio se cælum Jovis tenere arbitratu est, eo quod familiarita-
tem Caesaris, & admirationem omnium se promeruisse credebatur. Sed
seculus accidit. Quæsit enim Caesar, an alius sciret hanc conditam
rurorum? Quod cum negaret, eum decollari præcepit Imperator, di-
cens quia si hoc artificium innotesceret, aurum & argentum vilescer-
ent, quasi lutum. Quod unde ille deprompsit, incertum
mihi; neque enim alibi me legere memini.*

Mentio apud C. Tacitum l. 15. Annal. vitrei poculi Vatinius,
cujusdam furoris quod quatuor rostri portendebar, iustar nau-
rum. Et de hujusmodi calice intelligendus est D. Juvenalis
sat. 5. v. 47. licet vetus Scholiastes de naso oblongo perperam
interpretetur:

*Tu Beneventani furoris nomen habentem
Siccabis calicem nasorum quatuor.*

Expressit M. Martialis, lib. 14. epigr. 96.

*Vilia furoris calices monumenta Vatini
Accipe, sed nasus longior ille fuit.*

Hæc fulsere permutabantur fracta. Idem Martialis. l. 1. epigr. 42.

Qui pallentia sulfurata fractis permutat vitreis.

Juvenal. sat. 5.

- - - Rupto poscentem sulfura vitro.

Statius lib. 1. l. 17. ult.

*Hic plebs scænica, quique comminuit
Permutat vitreis gregale sulfura.*

Quinto crystallus in poculis aliaque suppellectile laudabatur.

L. Apuleius proxime supra citatus. Sidon. Apollinar. l. 2. ep. 13.

Inque crystalli calerent unguenta glacialibus. C. Plin. præfat. ad

librum 33. Murrhina & crystallina ex eadem terra effodimus, quib-

us pretium facere ipsa fragilitas, hoc argumentum opum, hæc vera

luxuriæ gloria existimata est, habere quod possit statim perire totum.

L. Sen. lib. 3. de Ira cap. 40. Fregerat unus ex servis ejus crystalli-

num, rapti cum Vedius jussit, nec vulgari periturum morte. Pau-

cis deinde interfectis: Morsus est novitate crudelitatis Caesar, &

illum quidem mitti, & crystallina omnia coram se frangi jussit.

Juvenal. sat. 6. v. 154.

Grandia tolluntur crystallina.

Alcinius Avitus lib. 3.

Fervebat primum crystallum a gente salernum.

Martialis. lib. 3. epigr. 82.

Optimatum moribundis nectar

Crystallinisque murrhinis, quæ propinas.

Lib. 9. epigr. 60.

Et turbata brevi questus crystallina vitro

Murrhina signavit, seposuitque decem.

Prodigiosi ista erant pretii, quæque aurum, gemmasque su-

perarent. Idem Martialis. lib. 1. epigr. 54.

Sic Aretina violant crystallina testæ.

Et quia eo eventum est, non erit à re proposita alienum, de

natura crystalli quædam proponuisse. Quidam mineralibus ad-

scribitur: Andreas Thevetus l. 5. Cosmograph. c. 8. C. Jul. Soli-

lin. Polyhist. c. 20. Putant glaciem coire, & in crystallum corporari,

sed frustra, dat Europa, dat & Asia, sed pretiosissimum Scythia.

Vi frigoris non fieri crystallum Solino videtur, quod tamen

placuit Plinio l. 37. c. 2. Contraria huic causa crystallum facit, gelu

vehementiore concreto, non alibi certe reperi, quam ubi ma-

xime hiberna nives rigent: glaciemque esse certum est. Favet huic

sententiæ Aristoteles apud A. Gellium l. 9. c. 5. & Seneca l. 3.

Natural. quæstion. c. 25. Stat. lib. 1. l. 17. ult.

Raraque longævis nixibus crystallæ gelari.

Corrip. lib. 3. num. 7.

Nec potuit fragilis crystalli forma nocere

Præ solido fringente gelu.

Claudian. in epigrammatis:

Possedit glacies natura signa prioris,

Quæ sit parte lapis, frigora parte negat.

Solers lustr hyemis, imperfectoque rigore

Nobilior, intacti gemma tumescit agnus.

In MS. deinde ornatissimi viri Stephani Claverii disjuncta sunt

epigrammatica sequentia, quæ continua imperiti librarii ma-

nus fecit. Itaque coacta nix urgente frigore in tantam duriciem

coalescit, ut crystallum producat, qui ob id lapis, vel flex prodigiosus

Claudianus appellatur. Priscian. Casariensis in Periege-

si Dionysii:

Illius fluvii rigidas prope frigore ripas

Invenies lapideum crystalli.

Argumento est glacie induratum nivem crystallum fieri, quod

in frigidissimis semper regionibus, & pene foliis, maximam

ejus vim reperiri sit proditum, ut ad Tansi fluminis ripas,

Theophrastus lib. de lapidibus, & Orpheus in hymnis. at in

sola India nunquam nascitur. Garcias ab Horta lib. 1. cap. 47.

Fest. Avien. in descript. orbis:

Hic venæ dices nivem gignunt crystallum.

Ambrosio Sidon. Apollinar. carm. 11. v. 94.

Cui dederant crystallæ jugum, quæ frigore prius

Orbis adhuc teneri, glacies ubi Caucajon urgent,

Sirinxit Hyperboreis Tanaitica crusta pruini,

Naturam sumens gemma, quia perdidit undæ.

Helvius Ciura poeta:

Atque imitata nives ludens legitur crystallus.

Sexto murrhinavasa, & præcipue pocula adhibita luxuriosis

nepotum conviviis. Martialis supra. Vetus scholiast. Juvenalis

ad v. 145. sat. 6. pocula tintilla, facta de murrhina. Æl. Lamprid.

Helioqabalo. In murrhinis & onychinis mixtis. Jul. Capitolin.

in M. Antonino. Vendiditque aurea pocula, & murrhina, & crys-

tallina. Eademque in eo habet lib. 8. Eutropius historicus. Et

Paulus IC. dubitat lib. 3. §. ult. ff. de suppellectilibus nomine

enuntiat propter eximium usum & pretium. L. Seneca epist. 119.

Ille hoc unum jubet, sitim extinguit, utrum sit aureum poculum,

an crystallinum, an murrhinum, an Tiburtinus calix, an manus

concava, nihil refert. Idem epist. 123. Omnes jam multos habent,

qui crystallina, & murrhina, & calata magnorum artificum manu

portent. Dignationem & immodicam æstimationem colligere

licet ex eodem scriptore lib. 7. de Benef. cap. 9. Video illi crys-

tallina, quorum accendit fragilitas pretium, omnium enim rerum

voluptas apud imperitos, ipso quo frigare debet, periculo crecti. Vi-

deo murrhina pocula, parum scilicet luxuria magno fuerit, nisi quod

vomant, catartus gemmis inter se propinarent. Orum ac princi-

pium describit Plinius lib. 37. cap. 2. Eadem victoria primum

in orbem murrhina induxit, primumque Pompejus sex pocula ex eo

triumpho Jovi Capitolino dedicavit, quæ protinus ad hominum u-

sum transiere, ab usibus etiam escariisque vasis inde expositis: ex-re-

sistitque indies ejus rei luxus, murrhino octoginta fessertis empto,

capaci plane ad sextarios tres calice. Potavit ex eo ante hos annos

consularis ob amorem atrofo ejus margine. Frequens apud Mar-

tialem mentio lib. 3. epigr. 26.

Aurea solus habes, murrhina solus habes.

Lib. 11. epigr. 71.

Argentum, mensas, murrhina, rura, domum.

Lib. 13. epigr. 110.

Surrentina bibis, nec murrhina picta, nec aurum

Sume, dabunt calices hæc tibi vina suos.

Observatum in his, ut calenti vino convenient. idem Mar-

tialis. lib. 14. epigr. 113.

Septimo electrina pocula magnatibus in pretio. Apuleius su-

pra. Trebellius Pollio: Quicquid Tyrannus electridem pateram,

quæ in medio vultum Alexandri haberet & in circuitu omnem his-

toriam contineret, signis brevibus & minutis, pontifici propina-

vit. Lamprid. in Alexandro. Helene dicitur Mithra a Lindæ ca-

licem ex electro consecrasset. Varius certe ejus seu gemmæ seu lapi-

dis usus. Nam & ex eo annuli fiebant. Artemidor. lib. 1. c. 5. &

nummi, ut à doctissimo, summique judicii viro, Savarone ob-

servatum est, & rusticarum sceminarum monilia. Isidor. l. 1. 16.

Etymologiar. c. 8. & vasa qualibet. Negratius IC. ex Proculo

ad Paulum, l. 32. ff. de auro & arg. leg. & vites. Sidon. Apollin. carmine 24. in fine:

*Quis pomaria prisca Regis Indi
Hic nunc comparet, aureasque vites
Electro viridante pampinatas.*

Et adificiorum columnarum. Claudian. lib. 1. de rapto Proserpinae:

*Atria cingit elar, trabibus solidatur ahenis
Culmen, & in celsas surgunt electra columnas.*

Et pocula, ut omittam ea quae proxime supra sunt dicta, Juvenal. sat. 5. v. 38. licet vetus Scholiasites legat, *Beladum*:

*ipse capaces
Heliadum crustas, & inaequales Beryllas.
Viro tenet phialas, tibi non committitur aurum.*

Q. Serec. Sammonic. lib. de Medicina cap. 72.

Produnt electri variantia pocula virus.

In aliis editionibus, & in MS. habetur, sed parvo discrimine:

Produnt electri rotantia pocula virus.

Sed quid proprie esset electrum, ubi terrarum nasceretur? non levis est inter antiquos contentio. Ac primum poeta omnes ex fucco populi arboris expresso generari contendunt, Aeschylus, Philoanrus, Nicander, Euripides, ac Satyrius, referente C. Plinio lib. 37. cap. 2. Virgil. in Ceiri:

Corallio fragili, ac electro lachrymoso.

P. Ovid. lib. 2. Metamorph.

*Inde fluunt lachrymae, stillataque sole rigescunt
De ramis electra novis.*

Claudian. de 3. Non. consul.

*Et Phaëntas solita desere ruinas
Roscida frondosa revocant electra serotes.*

Hanc opinionem falsam esse & fabulae proximam probat Plinius supra citatus, & Lucianus, tota Italia lustrata, obitaque Eridani ripa, comperit non modo ibi non gigni electrum, sed nec populum ullum esse, & cuius cortice illud destillaret, & ad Icones Philostrati notat doctissimus Viginerius. Alii censent metalli esse genus, & ad argentum accedere. Q. Flor. Tertullian. libro adversus Hermogenem cap. 25. *Nam & testam, licet ex argilla confectam, non jam argillam vocabo, sed testam, & electrum, licet ex auro & argento federatum, nec argentum tamen, nec aurum appellabo, sed electrum.* Idem lib. adversus Praxean. cap. 27. *Ut electrum ex auro & argento, & incipit nec aurum esse, id est, spiritus, nec argentum, id est, dum alterum altero mutatur, & tertium quid efficitur.* Plin. lib. 33. cap. 4. *Omni auro inest argentum, ubicumque quinta portio argenti est, electrum vocatur, sit & cura electrum argento addito, quid si quintam portionem excessit, incudibus non resistit. Ecce duplicem ille electri conditionem videtur significare; una est naturalis, altera artificio inducitur. Imo triplicem docet Servius ad v. 402. lib. 8. Aeneid. Tria sunt electri genera, unum in arboribus, quod succinum dicitur, aliud quod naturaliter inuenitur, tertium quod fit de tribus partibus auri & una argenti. Qui plura cupis, lege Gulielmum Pantium in Commentationibus suis in Plinium. Isti ut arte factum aliquod contendunt electrum, ita eorum sententiam sequutus est Ulpianus l. 4. ff. de leg. 1. dum ait, auri appellatione electrum non contineri. Est tamen & alia ejus species. D. Ambros. Hexamer. lib. cap. 15. *Quid autem tibi referam, quod electrum lachryma virgultus sit, & in tantam materiae soliditatem lachryma durecat? nec levibus id asseritur testimoniis, quando folia & minutissima succulentorum portiones, aut exigua quaedam animantium genera in electro saepe reperiuntur, quae videtur, cum adhuc gutta esset mollior, recepisse, & solidam tenuisse.**

De ioco dubitatur. Nam in diversis mundi tractibus nasci certum est. In litore Britannici maris inventum scripsit fertilissimus historicus Hecker Boethius in rerum Scoticarum Annalibus. in mari Gorchico, Finnonico, Livonicoque provenire docuit Cornelius Scribonius Gryphaus in Epitome sua ex Olai Magni historia, lib. 12. cap. 8. in Hispania, Strabo Amalian. l. 3. Communior nihilominus opinio est ad Padum nasci. Pausan. Eliac. priorib. Priscian. Caesariensis Periegesi:

Hic electra legunt alvis stantantia Celtas

Succina quae memorant, mellis vinique colore

Quae paleas rapiunt tractu, frondesque caducas.

Quos ille Celtas vocat, Itali sunt, Eridani accolae. Nam & Dionysius ipse *κελτῶν παῖδες*, Celtarum pubes dixerat, quia Rubico antiquissima Galliarum limes erat ab Italia. Vibius Sequester lib. de fluminibus, Lucan. lib. 1. Pharsal. v. 213. & alii passim. Quintus Calaber Homericoorum Parallipomenon lib. 5. v. 625. filia, inquit, solus lugentes ad Eridani amnem, Solem patrem moverunt. Atque hic

Ἠλεκτρον πείσσει μέγας κτάρ δι' ὁδοῦ τοῖσι.

Electrum fuit magnam rem & pretiosam hominibus.

Octavo, argentea pocula investo luxu in pretio, sed magno nepotum a continentioribus civibus discrimine, isti enim purum, simplex, nullisque emblematis calatum argentum habere gaudebant. illi totos census profunder in mirabiles sculpturas. C. Plin. Junior lib. 3. epist. 1. Apponitur cena non minus nitida, quam frugi, in argento puro & antiquo, sunt in usu & Corinthia, quibus delectatur, nec tamen efficitur. Non sine stomacho avunculus ipsius Philargii senior lib. 33. nat. histor. cap. 12. *Et quid hac attinet colligere, cum capuli militum, ebores etiam fastidito, calentur argento: vaginae batillis, balthei laminis crepident? Jam vero paedagogia ad transitum virilitatis custodiantur argento, samina laventur, & nisi argentea, solis fastidiant: eademque materia & cibis & probris serviat. Mentio in antiquis marmoribus:*

ANTHUS. AD. ARGENTUM. POT. L. CAESARIS.

Aliud vero sic habet:

VIBIÆ. SUCCESSÆ. LIVIÆ. AUG. SER. AB. ARGENTO. POTORIO.

Tertium in hac verba:

PARTHENIUS. CAESARIS. N. AB. ARGENTO. POTORIO.

Quartum fragmentum hujusmodi est:

TI. CLAUD. AUG. LIB. GRATIO. LIVIÆ. AUG. SER. N. A. POTIONE. ET. ARGENTO.

Inde jocose apud Athenaeum magnam poculum puteus argenteus dicitur, lib. 11. Dipnosoph. ut clarum sit inde etiam Gracis in usu fuisse. Mela IC. apud Ulpianum, l. 7. ff. de in rem verso. *Illud verum non est, quod Mela scribit, si servo meo argentum dederis, ut pocula tibi faceret ex quolibet argento, mox factis poculis servus decesserit, esse tibi adversum me de in rem verso actionem, quoniam possum pocula vindicare.* P. Virgil. lib. 1. Aeneid.

Ingeni argentum mensis calataque in auro

Fortia facta patrum.

D. Juvenal. sat. 1. v. 76.

Argentum vetus, & stantem extra pocula caprum,

Idem sat. 9. v. 141.

Ignoribus positum argenti vascula puri,

Sed qua Fabricius censor notet.

Vetus scholiast. Fabricius censor collegam suum notavit in senatu, quia supra decem libras argenti, unam phialam invenit: antea enim non licebat senatorem plus habere.

Idem Juvenalis sat. 10. in principio:

Pauca licet portes argenti vascula puri.

Martial. lib. 8. epigr. 6. de Eusto senem nimis pocula argentea ostentante:

Argenti furiosa sui dum stemmata narrat

Garrulus, & verbis mucida vina facit.

Corrigendum censuit Justus Lipsius in Epistolice suis quaestionibus:

Argenti fumosa sui dum stemmata narrat

Garrulus.

De calatura poculorum argenteorum, quam emblematum opus vocat vetus scholiastes Juvenalis ad v. 76. sat. 1. locus est egregius Pauli IC. l. 13. ff. de condict. furtiva: *Ex argento surrepto pocula facta condici posse Fulcinius ait, ergo in conductu poculorum, etiam calatura affirmatio fiet, quae impensa furis facta est.* Ulpian. IC. l. 19. ff. de auro arg. leg. *Si escarium argentum legatum sit, id solum debetur, quod ad esculandum in ministerio habuit,*

buit, id est, ad esum, & potum. Quem locum frustra retrahant, & pro id est, reponere tentant. item: sensus enim optimus constat, si ministerio epulandi præparata vasa, sive ad esum & potum dicamus, quoniam luxuriam publicæ disciplinæ obtuturam demostrat L. Seneca lib. de Tranquillitate animi cap. 1. Placet argentum graecæ, rusticis parvis, sine ullo opere ac nomine artificis. Idem in Cœnolat. ad Helviam cap. 11. Si desiderat aureus fulgentem vasis suppellectilem, & antiquis nominibus artificum argentum nobile, a paucorum in lætania pretiosum. Quænam ea calatorum nomina? Certe enim Plinius lib. 33. cap. 12. Mirum in auro calando inclavisse neminem, argento multos, maxime tamen laudatus est Mentor. Martialis lib. 8. epigr. 51. lemma est, de phiala Rusti.

Quis labor in phiala? docti Myos, anne Myronis?

Mentoris hæc manus est? an Polyclete tua?

Livebit nulla caligine iusta.

Emblemata ista nobilium artificum, sive calaturæ, proprio nomine phiala appellabuntur. Sext. Propert. lib. 3. eleg. 8.

Argumenta magis sunt Mentoris addita formæ,

Et Myos exiguum flestit acanthibus iter.

Et lib. 4. eleg. 2.

At tili Mamuri formæ calator athenæ,

Tellus artifices ne terat Osea manus.

Nono aurea suppellex recepta, & præcipue poculo. M. Tull. Aët. in C. Verrem 4. Exponit multum argentum, non pauca etiam pocula ex auro, quæ ut mos est Regibus, & maxime in Syria, gemmis erant distincta clarissimis. C. ille Pompejus in triumpho suo ut scribit Plinius lib. 37. cap. 2. Transfudit vasa ex auro, & gemmis, abacorum nomine. Corrip. lib. 3. num. 1. vasa aurea mille. Abunde de hac suppellectilis materia discurrere post Plinium Critici. Scavola IC. l. 36. ff. de auro & arg. leg. *Seja dulcissima poculum aureum, quod elegerit, fidei hæc edum commisit, ut darent, quæ cum in hereditate non sint nisi truella, stybi, modiol, phialæ, an Seja de his speciebus eligere possit, respondit, cum omnia potui parata pocula dicuntur, posse eam ex his eligere.* Calabantur & aurea pocula, licet non tanto tamque elaborato artificio, quemadmodum argentea, nam Plinius calaturæ auri nullum artificem inclavisse, supra à me citatus dixerat, Virgilius etiam supra:

Calatæque in auro

Fortia facta patrum.

Eodem libro:

— ille impiger hausit

Spernamtem pateram, & pleno se proluit auro.

Isidor. lib. 20. cap. 4. In vasculis quaruntur, quæ placeant, manus artificis, pondus argenti, splendor metalli. Dictum ab eo superius, ne argentea tantum putes pocula denotari. Calata vasa, argentea, vel aurea sunt, quæ signis eminentioribus intus extrave expressa, à calo vocata, quod est genus ferramenti, quod cilionem vulgo vocant.

Sil. Italic. lib. 11.

— non una ministris

Turba gregis, potuisse dapes his addita cura,

His adolere fœcis, his ordine pocula ferre,

Nec non & certis struitur penus, aspera mensa,

Pondera calati fulgent antiquis auri.

Insculpebantur itaque gentilitia familiæ stemmata: Pulchre Statius Papinius lib. 1. Thebaid. v. 540.

— postquam ordine mensa

Vista fames, signis perfectam, auroque nitentem

Fasces pateram famulos ex more poposuit,

Qua Danaus libare diis, seniorque Phoroneus

Assueti, tenet hac operum calata figuras.

Aureus anguicomam præscisso Gorgona collo

Alas habet, &c.

Decimo, inferebantur auro gemmæ, indeque gemmata pocula. Lucatius Flacidus ad v. 150. lib. 1. Thebaid. Nondum eis luxuria susserat pocula habere gemmata. Hieron. epist. ad Macharium. Beatiore sic tibi videntur, qui purpura fulgent, qui gemma bibunt, togæ fulciuntur, palmarumque pinguntur. D. Cyprian. lib. 2. epist. 2. Suspiret ille in convivio, bibat licet gemma. L. Apul. l. 2.

Miletiar. Pueri calamistrati, pulchre indusiati, gemmas formatas in pocula vini vetusti frequenter offerentes. Plinius acerrimus infamantis luxuriæ hostis, in præfatione ad lib. 33. Nec hoc fuit satis, turba gemmarum potamus, & smaragdus teximus calices, ac temulentia causa tenere Indiam iuvat, & aurum jam accessio est. Jacobus Cujacius Observeat. lib. 10. cap. 8. notavit. Ulpian. l. 19. ff. de auro & arg. legat. Pervenimus & ad gemmas inclusas auro argenteoque, & ait Sabinus auro argenteoque cedere, et enim cedit, cuius major est species, quod recte expressum: semper enim cum quarimus quid cui cedat, illud spectamus, quid cuius rei ornanda causa adhibetur, ut accessio cedat principali. Contrarius omnino sensus loco Pliniano, nam Jurisconsultus vult gemmas accessionem tantum auri esse, Plinius aurum gemmarum accessionem, quæ tanto numero sunt, ut maiorem poculi partem facere videantur. Paulus IC. l. 3. ad Sabinum. Si ut habilitate gemmæ geri possint inclusæ auro fuerint, tum aurum gemmis dicimus cedere. Quæperperam vir doctus de poculis gemmarum interpretatus est, cum de annulis videatur sensisse, in quorum pala gemmæ inclusæ. Vetus Scholiastes Juvenalis ad v. 42. sat. 5. Venia danda est, si custodiaris, cum accipis phialam, quoniam gemma pretiosa in poculo sunt, & calices gemmati. L. Sen. lib. de Providentia cap. 3. Quanto magis huic invidendum est, quam illis, quibus gemma ministratur. Et l. 7. de Benef. c. 9. Capacibus gemmis inter se propinarent. Sext. Prop. l. 3. eleg. 4.

Non tamen inviso pectus mihi carpitur auro,

Nec bibit & gemma divite nestra sitis.

Juvenal. sat. 10. in limine:

— sed nulla aconita bibuntur

Fistilibus, tunc illa time, cum pocula sumes

Gemmata, & lato setinum ardebit in auro.

In immodico Cleopatæ luxu, quo Cæsarem excepit M. Lucanus lib. 10. Pharsal. v. 158.

Non mandante fame, multas volucresque, ferasque,

Ægypti posuere deos, mantusque ministras

Niliacas crystallis aquas, gemmaque capaces

Excepere manum.

Virgil. lib. 2. Georgic.

Hic petit excidit urbes, miserosque penates

Vt gemma bibat, & Sarrano dormiat ostro.

D. Paulinus de vita D. Martini lib. 4.

Pocula funduntur gemmis, gemmisque bibuntur.

P. Ovid. lib. 8. Metamorph.

In gemma posuere merum.

Martial. lib. 11. epigr. 12.

Tolle puer calices, tepidique iocumata Nili,

Et mihi secura pocula trade manu.

Trita patrum labris, & tonso pura ministro.

Antiquis mensis resituatur honos.

Te potare decet gemma.

D. Aufon. epigr. 8.

Fercula gemmatas cum poneret horrida vasis,

Et miseret opes, pauperiemque simul.

Status lib. 1. Thebaid.

— nec cura meo committere gemmas.

Corrigendus è codice Corripi Africani locus lib. 5. num. 3. qui insignis ad calaturam huiusmodi vasorum exprimentam:

Aurea purpureis apponunt fercula mensis

Pondere gemmarum plus gravia, pictus ubique

Iustinianus erat, dominus pictura placebat,

Gaudebantque sui genitoris imagine visa.

Restitue corruptum locum levi mutatione:

Aurea purpureis apponunt fercula mensis

Tondere gemmarum prægredanda.

Sequitur deinde calatura:

Ipse triumphorum per singula vasa suorum

Barbarico historiam fieri mandaverat auro.

A Græcis χρυσίδερα, chrysēdēta, appellantur. Gemmas auro

insertas interpretatur Adrianus Turnebus lib. 14. Adversarior.

c. 3. mendosus codex est Isidor. lib. 20. Etymologiar. c. 4. Crisēdēta, vasa deaurata. Castiga, & rescibe, chrysēdēta, vasa

deaurata. Vbi vel incitiam, vel ignorantiam accusare liceat,

Bbb 3 neque

neque enim chrysendeta deaurata sunt vasa, sed auro solido facta, admixtilque gemmis decorata: usus vel in poculis, ut jam expositum: vel in paropsidibus, aliaque suppellectile. Martial. l. 2. epigr. 43.

Innumeri ribi flava tegunt chrysendeta mulli.
Lib. 6. epigr. ult.

Lib. 11, epigr. 30.

Accipe vina, domum, pueros, chrysendeta, mensas.
Denique lib. 14. epigr. 97.

Grandia ne viola parvo chrysendeta mullo.

Ultimo ossa capitis humani barbaris quibusdam & feris gentibus pro poculis erant. Quod in more positum Scythis antiquis in Geographia sua Strabo Amasianus l. 7. Herod. lib. 4. pag. 277. αὐτὰς ὅ τας κεφαλὰς ἔσται τῶν τῶν, ἀλλὰ ὅ ἔχουσιν πνεῦμα in talē. Σπυθίας ἕκαστος πᾶν τὸ ἐνεργεῖν τὸ ὄρεσθαι ἐκκαταίρει, καὶ ἢν μὴν ἡ πῆνυς, ὅς ἔχουσιν ἀνθρώπων μένους πρὸς εὐτελείας, ἔσται χεῖρα, ἢν ὅς πῆνυς, ὅς μὴ ἀνθρώπων πρὸς εὐτελείας, ἔσται ὅς πρὸς εὐτελείας, ἔσται χεῖρα πρὸς εὐτελείας. Not tamen de omnibus, sed de multis. Illos enim capitibus hoc faciunt, ut quique illud, quod est infra iupercilia, recti unguis protulsi exculant, & crudum tantum bovis corio, si pauper sit, sine dno, non modo exterius inducat bovine corio, verum etiam interius muret, & sic uterque pro poculo n.atur. Sed ab Aegypto Maferio video id animadvertum in Commentariis suis ad Valerii Flaccilibrum quintum Argonauticon. Antonius Bonfinius Rer. Ungar. c. 1. Dec. lib. 1. pag. 20. Eorum calvariis pocula fingere. & de Scordifis, Amunian. Marcellin. lib. 27. Scordifis, longe nunc ab isdem provinciis disparatis, favi quondam & truces, ut antiquitas docet, hostiis captivorum Bellona lictantes & Marti, humanumque sanguinem in ossibus capitum humanorum bibentes avidius. De Avaribus, Hunnis, Gepidisque, Paulus Varnefridus Longobardi filius, quem alii Paulum Diaconum, nonnulli Paulum Monachum solent vocare, lib. 1. de Gcst. Longobardor. cap. 27. In eo pralio Alboin Cunctinundum occidit, cuiusque illius sublatum, & bibendum ex eo poculum fecit. De quibusdam ad septentrionem colentibus populis C. Plinius lib. 7. cap. 2. Priores Anthropophagos, quos ad septentrionem esse diximus, decem dierum itinere supra Boryphenem annem ossibus humanorum unum capitum bibere, cuiusque cum capillo pro mantilibus antepectora uti. Quod de Essedonibus scriulit Julius Solinus Polyhistor. cap. 19. Essedonum mos est parentum funera canibus prosequi, & proximorum cerrogati caribus cadavera ipsa dentibus lanare, pecundumque carnis mista dapes facere, capium etiam ossis auro incincta, in poculorum tralere ministerium. Repeti etiam qui ad priifcos Gallos, seu Celts eandem traherent dritatem. Sil. Ital. libro 13.

At Celtæ vacui capitis circumdare gaudent

Ossa, nefas, auro, & mensis ea pocula servant.

Satis jam superque, ut puto de poculorum materia disserui. Sequitur forma, quæ diversissima, quædam enim panda, quædam angusta, alia oblonga, nonnulla in navigii speciem efficta ut infra dicitur. Erant & pocula, quæ duos habebant fundos, quæle est Nefelorum apud Homerum, & Athenarum, ut Desiderius Heraldus annotavit. M. Martii. lib. 8. e. pigri. 6.

Ili duo longævo cenſentur Neſtore fundi,

Pollice de Pylio trita columba nitet.

Nec deerant, quæ tympanum referrent, parva & cava, sine fundo, & auribus, quæ mollia erant & parum viris conveniatis, ut locus sit datus Demoftheni convivium faciendi Midiae, quod eis parum cætenislibus biberet, Dorotheo auctore, referente Atheno lib. 11. iisque foli Cybeles sacerdotis utebantur, & quia Græci *κλέμματα* vocant formam operimenti testudinis, *clēmātrēs* etiam dicebantur. Plin. lib. 33. cap. 11. Mex. additum argentum in angulis, lineasque per committitur, tympana vero fe juvenile appellata flateras, & lances, quas antiqui mazidas appellaverant. Plaut.

- - - *ipsam etiam*

Tauxillum argenti levibus tensum tympanis
Limari, commutari qua semper credit, quia
Semel factum est.

Frustra est Calpius Rhodiginus lib. 8. cap. 1. s. qui *μᾶλ' ἰδὸς* mensa exponit, quæ ponuntur, tollunturque, cum diserte Plinius vasa potiora vellet esse, eademque quæ tympana. Varro lib. 4. d. ling. lat. *A magnitudine* desumit etymon, sed Græcæ tamen esse originis liquet, cum extet apud Julium Pollucem inter dictiones Græcas reatum lib. 6. Onomastic. cap. 10. & rursus lib. 6. cap. 5. mentio & apud Paulum IC. l. 36. ff. de condit. indeb. *Servus cuiusdam insensiente domino magidem commodat*, *û cui commodaverat, pignori eam posuit, & fugit.* Ex Polluce eadem, quæ Rhod. censet Budax in Annot. ad pandect. prioribus & post eum Andreas Al. lib. 8. parerg. cap. 16. nisi forte credendum sit aliis criticis, qui legunt, *insensiente domino capidem commodat*. Quod & ferri potest, nam capides vasa escaria sunt.

Tertio poculum quædam anfulis carebant, alia anſaſa-
hebant, nonnulla aurita tantum una erant paræ. Jul. Poll. lib.
6. Onomaſt. cap. 16. ἀμφιῆται τῷ αἰνάλῳ, ὡς ἀμφὶ, καὶ
χρῆσθαι ἀμφότεροι τῷ τῷ γυναικῶν τοῦ μινύοντων κοτυλίσκου
ἀμφιῆται. Hibalem vero accipiemt, & aureum poculum utrim-
que anſam, Homeruſ a forma appellat, ſed unicam anſam ha-
bens, cotylisſcus nomenclatur. Philemon, ut retulit Athenæus
lib. 11. dixit, Ciſſibium eſſe poculum una parte tantum auritum.
De quo ſupra, hoc capite, a me dictum eſt. Aurel. Macro-
b. lib. 5. Saturnaliſ. cap. 21. Pater, a, ut & ipſum nomen indicio eſt, plu-
cum ac patens eſt, eartheſium vero procerum. & circa medium pa-
rem compreſſum, anſam medio riter, anſa à ſummo ad infimum
perforamentibus. Locuſ, niſi ego fallor, corruptuſ. Nam quo-
modo ille mediocriter anſam eſſe potuit, ſi à ſummo ad in-
ſimum pertingant anſæ? Ego vero ſi quid iudicio meo tribuen-
dum eſſet, perpenſis Calixeni P. hodii verſis eodem Athenæa
libro cap. 7 ſuſcipere à Græco ἰνακὲς ὀπίσθῃκεν Macrobiuſ iſta
tranſliſſe, & ideo compreſſum quidem circa mediutilluſ,
ſed protuberans fuiſſe leviter iſtud poculum, quod ille ſignifi-
caſſime Latina expreſſit dictione, anſam medio riter, ut au-
catum ſit deſumptum ab ancus. Feſt. Pompejuſ libro 1. Ancuſ
appellatur, qui adineum habet brachiuſ, ut exporrigi non poſſit.
Gloſariuſ ancus, λεγέσθαι. Ingratuſ ſane eſſem, niſi erudiſſi-
mo Iſacio Pontano hæc acceptam referre conſecturam. De an-
ſiſ iſſem locum proferam à M. Cicerone 3. de. 4. in Verrem :
Exponit non pauca pocula ex æuro, quæ ut meſ eſſet regibuſ, & ma-
xime in Syria, gemmiſ erant diſtincta clariffimi. er at enim uſ
vinariuſ, ex una gemma peragrandi, trulla excavata, manubrio
aureo. Anſuluruſ haruſm pluſ, ut appareet, erat, ut qui propi-
naret, aut porrigeret, unam earuſ manu teneret, alteram vero
cui tradebatur poculum, arripieet. de Sileno illo ebrioſo P.
Virgil. Ecloga 6.

Serra procul tantum capiti delapsa jacebant,

Et gravis attrita pendebat cantharus ansa.

Ovid. epist. 15. ubi Paris Helenæ pulchritudinem extollit.

Dum stupeo visis, (nam pocula forte tenebam)

Tortilis à digitis excidit ansa meis.

Hæc sunt vasa quæ *calices* *perototi* nuncupantur à Plinio lib. 36. cap. 26. quia *pini* *prinos* aut *alatos* dicas, quod anſæ utrinque protenſæ alarum ſpeciem referent. Verba ipſa apponam. *Sed quid reſert, Neronis principis utreque perota viriarte, quæ modico calicis duos, quos appellabant perototi. H. S. ex millibus venderet. Niſi forte attentius ſit iſis, qui legere maluerunt, quos appellabant apyrotos, quali ſcyphi ſint frigida quæ capaces, non vero calida. Nam deliquiti calidam ſolebant bibere. Martialis. lib. 6. epigr. 35. durioris viſtus homines, qui quæ à luxu remotiores eſſent, frigidam, Plin. Junior. lib. 6. epiſt. 16. Jacens aliquantulum frigidam guſtaverat. C. Tacit. lib. 13. Annal. Innoxia adhuc, & præcalida potio. M. Varro lib. 4. de ling. Lat. calix à caldo, quod in eo calidæ apuli appendebatur, & caldum in eo bibebant. L. Apul. lib. 2. Milchar. Commodum cubueram, & ecce Fotus me jam domina cubitum adducit, jaſta proximar roſa ſerta, & roſa ſoluſta in ſinu tubercant. Ac me preſſim deſculato, & corollis revincto, & flore perſperſo, arripit poculum, ac deſuper aqua calida injeſta, porrigit bibam, idque modicum. Triuſſum totum exſorberem, clementer invadit. Sed omnia vulgata. Conſule Fulvium in Appendice pag. 170. J. Lipſius, Hieron. Mercurius*

lib. 11. 12. quod tutelare ejus urbis regionisque numen esset Hercules: mentio & apud Plutarchum in Alexandro in fine. *ἔτι τὸν Ἡρόκλῆα ἐπὶ τῶν*, Non exhausit Hercules scyphum. Q. Curt. lib. 10. *Idem fere diebus convivium apud Theſſalum Medium instituit scypho*, ad quod Rex cum sodalibus vocatus venit, ibi nondum epoto Herculis scypho, repente velut telo confixus ingemuit. L. Sen. epist. 83. *Alexandrum, cujus modo feci mentionem, tot itinera, tot palia, tot hyemes, per quas victa itinerum locorumque difficultate, transferat, tot flumina ex ignoto cadentia, tot mariarum tumuli dimiserunt, intemperantia bibendi, atque ille Herculeanus & fatalis scyphus condidit. Scribitur a Niceta Choniote, Camaterum logothetam, edacem admodum bibacemque fuisse, superasse illos, in quorum manibus amphoræ, ut calices versabantur, καὶ τὸ σκύβον εἶχον δὲ ἐπιδείπνουν τὸ Ἡρόκλῆον*. Et habebat semper post cenam illum scyphum Herculeanum. Reperitur etiam scribente M. Tullio Aetione sexta in Verrem; Duo pocula Hercule manus Mentoris summo artificio facta. Atque ut tandem expediam, legitur in libris antiquis Herculeum magnum poculum ligneum attulisse, quo utebatur in sacris, quod ne carie consumeretur, pice oblitum conservabatur. Servius Honoratus lib. 8. *Æneid. de sacrificio Herculi oblato*:

Et facer implet dextram scyphus.

D. Juvenal. sat. 12. v. 45.

urnæ crateras capacem,

Et dignum scientie Pholus.

Pholus enim hunc anum de Centauris fuisse, & Herculem peregrinantem excepisse hospitio, narrat fabula. M. Lucan. lib. 6. (ut omittam stichonion)

Hospes & Alcide magni Phole.

Ciborium etiam inter vasa pectoria reponit Hesychius grammaticus. *κίβωρον, Αἰγύπτιον ὄνομα ἐστὶ πινυλῆς*. Ciborium *Ægyptium* nomen de poculo. Hujus forma delineatur a Porphyrius vetusto Q. Horatii interprete, ad lib. 2. od. 7. Ciborium est poculi genus in modum soliorum coloratorum factum. Paulus Varnefridus de Gest. Longobard. lib. 3. cap. 35. De quo auro ipse Rex postmodum ciborium solidum, mira magnitudinis, & magni ponderis fecit, multisque illud pretiosissimis gemmis decoratum, ad sepulchrum domini Hierosolymam transmittere voluit, sed cum minime potuisset, idem supra corpus Beati Marcelli martyris, quod in civitate Cavallone sepultum est, ubi sedes regni illius erat, poni fecit, & est ibi, usque in presentem diem, nec est usquam ullum opus ex auro effectum, quod ei valeat comparari. Horat. loco proxime supra laudato.

Oblivioso levius Massico

Ciboria exple.

De aqua jam agendum incumbit, quam vel frigidam, vel tepidam fuisse jam a me ostensum; Sed & interdum pro aqua glacies in fusta disiecta, aut nix concreta frigore, vino diluendo adhibebatur, ardentissimis æstatis caloribus. C. Plin. 19. cap. 4. Hi nives, illi glaciem potant, pœnasque montium in voluptatem gula vertunt, servatur aliorum, excogitaturque, ut alienis mensibus nix algeat. In MS. codice apposite magis, servatur Ligur æstibus. quod nivem hanc, aut glaciem ex Alpibus vicinis Liguriæ Romam transferrent. Idem lib. 31. cap. 3. Nivem quidem glaciemque subtilissimum elementi ejus videri miror, a postro grandinum argumento, è quibus pestilentissimum potum esse convenit. Nec vero pauci inter ipsos, & contrario ex gelu ac nivibus, insaluberrimos potus prædicant, quoniam exaltum sit inde, quod tenuissimum fuerat. In aliis etiam melius, meo iudicio, quoniam exsultum sit inde. Plinius Junior nepos ipsius l. 1. epist. 15. Promittit ad cenam, nec venit, dicitur jus, ad æstem impendium reddes, nec id modum paratæ erant lactuca singula, cochlea terrea, ova bina, aliæ cum mulso & nive, nam hanc quoque computabatur, imo hanc imprimis qua perit in ferculo. Nec quisquam, ut puro cultius hoc ipsum expressit Latino Pacato Diepiano, in panegyrico, quem Theodosio Augusto optimum dixit. Nam delicati illi ac fluentes, ac quales sæpe tulit res publica, parum se lausator putabant, nisi luxuria et esset annus, nisi hibernæ poculis rosa innatassent, nisi æstivum in gemmis capacibus glaciem Falerna fregissent. Macrobi. lib. 7. Saturnal. cap. 12. *Nesse aveo, cur aqua,*

qua obſta globis nubium perducitur ad nivalem rigorem non minus in potu noxia est, quam ex ipsa nive aqua resoluta, scimus enim quot quantæque noxæ epoto nivis humore nascantur. Hæc Avienus, subiungit vero Diſarius. Aqua ex nive resoluta etiam ſigne caleſcit, æque noxia est, ac si e contra sit frigida, ergo non ſolo rigore nivis aqua pernicioſa est, ſed ob aliam cauſam. Suſpectus tamen mendii locus est; itaque reſcribendum cenſerim; Aqua, qua obſta est globis nivium minus in potu noxia est. Nam globi nubium, vix Latinus admittit ſermo oratorius, licet poeticum ſit. Q. Sæmpronius, Seren. lib. de Medicina cap. 4.

Deſinat interea glomerari ſarrea nubes,

Ceſſabitque gravis crebre porriginis imber.

Et non debere expungi docuit literatissimus Antonius Muretus lib. 9. variar. lection. cap. 9. Meminerit & alii scriptores nivem hanc aquam in summis deliciis fuisse, licet maxima sanitatis iactura. A. Gell. lib. 19. cap. 5. ex autoritate Aristotelis: Is nos aquam multam ex diluta nive bibentes coëcebat, ferentiusque increpabat. Frequentior tamen est L. Seneca in exprobratione delicatioris illius bibendi consuetudinis, quam omnes alii scriptores. Loca quædam huc transcribam. epist. 78. *O infelicem agrum, quare? quia non vino nivem diluit, quia non rigorem potius sua renouat fracta in super glacie. epist. 96. Quid tu illam æstivam nivem, non potius callum pecoribus obducere?* lib. 4. Nat. quaestio. Multo magis n. bis dici te pertineat, quare emendes non sint nives, cum luxuria jub. me ligare. Et lib. de Provid. exp. cap. 3. *Quibus exoleo omnia perpeti doctus, suspensam auro nivem diluit. Denique & lib. 2. de ira, cap. 25. Perpetietur hic famem, & æstivæ ex editionis situm qui puero male diluente nivem, irascitur. A ddi poterunt poetæ, qui eandem luxuriæ intemperantiam non minus quam oratores, vel expresserunt, vel infectati sunt. C. Lucilius apud Ciceronem lib. 2. de finibus bonor. & malor.*

Cui nil dempsit nix, & sæculus abstulerit nil.

M. Accius Plautus Curculione, *ſc date riam.*

PH. *Viden' ut ex' altius? da' in' isti jellam, ut affdat cito.*

Et aqualem cum aqua? propra in' ocys? CV. animo male est.

PH. *Vin' aquam? CV. ſi frigidius est, da obsecro hercle, oborbeam.*

Martialis omnibus paginis, ut appareat avo illo maxime eum ritum viguisse. lib. 5. epigr. 65.

Sextantes Calliste duos infunde Falerni,

Et super æstivas, Alime, stunde nives.

Et lib. 9. epigr. 23.

Nec laetis nisi magna meis crystallæ terantur,

Et faciant nigras nostra Falerna nives.

Idem lib. 12. epigr. 17.

Æbria Setino sit sæpe, & sæpe Falerno,

Nec nisi post nivem Caruba pota: aquam.

Et lib. 5. epigr. 86. vetitum usum a medicis offendit.

Setinum, domineque nives, densique trientes,

Quando ego vos, medico non prohibente, bibam?

Denique lib. 14. epigr. 117.

Non potare nivem, sed aquam potare rigentem,

De nive commenta est ingenio a sitis.

Melius in editione Plantiniana, sic interpungitur:

Non potare nivem, sed aquam potare rigentem

De nive, commenta est ingeniosa sitis.

Nec in potu modo, sed ad manus etiam abluendas Petronius: *Discubimus Alexandrinis pueris aquam nivatam in manus infundentibus. Annus ætate æstivabant, & quo diutius fuisset asservatum, eo majoris habitum. L. Apul. lib. 2. Mileſiar. Commodum merietas accesserat, & mitris milis Byrrhena xeniola, porcum optimum, & quinque gallinulas, & vini cadum in ætate pretiosi. L. Sen. lib. 4. Natural. quaestio. cap. ult. Nos vero queramus potus, quomodo fiant nives, quam quomodo serventur, quoniam non contenti vina fundere veterana, & per ſaporet ætateſque diſponere in ætatem quomodo ſtiparemus nivem, ut ea æſtatem evinceret, & contra anni ſerorem defenderet loci frigore. Et lib. de vita beata cap. 17. *Quare cultius tibi vix est, quam naturalis uſus deſiderari, cur non ad præſcriptum tuum canas? cur tibi nitidior ſupellex eſt? cur apud te vinum ætate tua vetuſtius bibi-**

bibitur? Pomponius IC. l. 3. ff. si certum petatur: Cum quid mutuum dederimus, etsi non cavimus, ut aequum nobis redderetur, non licet debitori deteriorem rem, quae ex eodem genere sit, reddere, veluti vinum novum pro veteri. Scavola etiam IC. l. 37. ff. de leg. 3. Cum hoc elegio fidei commissum reliquit, *Alcivio liberto meo de me nihil merito, dari volo legum vinum vetustum centum quinquaginta.* Sic legitur Charondas seu verius Plautini editione, nec male, nam antiquitas lagunam, non vero lagenam dicebant, ut in appendice observavit Fulvius Ursinus, pag. 178. ex Atheniensi lib. 7. & 11. in aliis probatoriis usu receptior legiunt, *lagenae vini vetustissimum.* Sed parum refert. Meminit etiam & Anastasius Aug. l. 16. C. de eregat. milit. ann. lib. 12. & poeta passim. Quosdam adscribimus. Q. Catul. epigr. 24.

*Minister vetuli puer Falerni
Ingere mi calices amatores
Ut lex Positumia jubet magistra
Ebrissima acina ebriosioris.*

Ita legitur hic locus apud A. Gellium lib. 7. cap. 20. licet Sabellicus, *avatores calices*, contendat legendum, Hermolaus Barbarus, *meratores*, ut videre facile est apud Joannem Brodum l. 1. Miscellaneor. c. 3. Sed potior Gellii lectio, quam confirmat Seneca epist. 64. *In vino nimis ceteri ipsa nos amaritudo delectat.* Alcimus Avitus lib. 3.

Ferebat priscum crystallo argente Falernum.

P. Ovid. lib. 2. de Arte:

*Qui properant, nova musta bibant, mihi fundat avitum
Consulibus priscis condita testa merum.*

Et lib. 5. Fastor.

*Quaeque puer quondam primis diffuderat annis,
Promit fumoso condita vina cado.*

Stat. Papin. lib. 4. syl. 6.

*Jam moriente die rapuit me cana benigni
Vindictae, hac imos annis perlapsa recessus
Inconsumpta manet, neque enim ludibria ventris
Haesimus, aut epulas diverso à sole petitas,
Vinaque perpetui azo certantia fastu.*

Martial. lib. 3. epigr. 61.

*Centenis quod emis tueros, & saepe decentes:
Quod sub Rege Numa condita vina bibis.*

Idem jocosae, ut solet lib. 7. epigr. 78.

*Potari modo consulare vinum,
Quaris quam vetus, atque liberale?
Ipso consule conditum, sed ipse
Qui ponebat, erat, Severae, consul.*

M. Plaut. Aulular. sc. nimum.

*at ego jufsero
Cadum unum vini veteris à me afferrier.*

Alb. Tibull. lib. 3. eleg. 2.

*Et primum annofo spargant collecta Lyaeo.
M. Annaeus Lucanus lib. 4. Pharsalia, v. 381.
Nobilis igno: diffu: in consule Bacchus.*

Et lib. 10. v. 164. etiam Aegyptii vetustum vinum in pretio fuisse videtur subindicare, nisi forte de aliis loquens gentibus usurpare voluerit consuetudinem Romanam. Sic enim de Cleopatra convivio:

*merum, sed non Maeoticis tura
Nobile, sed paucis senum cui consulat annis
Indomium: Merce cogens spumare Falernum.*

Modus vinum istiusmodi condendi in doliis, erat ut pice diligenter oblinerent, in loco tenerent, quo posset fumus pertinere. Marcell. de Medicam. Operculo superposito, & clauso, & elapsario diligenter de argilla. Porphyrio ad oden 30. lib. 1. Horatii. Dicit hoc vinum per semetipsum inveteratum, levisse ergo se gypso utique vult intelligi. Ipse poeta:

*- - - Graca quod ego r: se testa
Conditum levi.*

Unde Janius Moderatus Columella lib. 1. Rei Rust. c. 6. *Vinum celerius fumo maturefcit. Et jam notatum Brodum l. 1. c. 13. quod insuberrimum existimavit Plinius lib. 23. cap. 1. sifumo sit inveteratum.* Q. Horat. lib. 3. od. 2.

*Hic dies anno redeunte festus
Corticem atrictum pice dimovebit
Amphora fumum bibere instituta
Conjule Tullio.*

Stat. lib. 4. syl. 8.

Albanoque cadum sordentem promere fuma.

Tibullus lib. 2. eleg. 1.

*Nunc mihi fumosos veteris proferte Falernos
Consulis, & Chio solvite vincla cado.*

Martial. lib. 13. epigr. 122.

*Cum tua centenos expugnet sportula cires,
Fumea Massilia ponere vina potes.*

Primus author picandi reponendique hac ratione vini fuit L. Opimius consul, unde & Opimianum nomen accepit. C. Plin. lib. 14. cap. 4. Anno hoc fuit omnium generum bonitas L. Opimio consule, cum Caius Gracchus tribunus, editionibus plebem agitantem interemptus, ea calis temperies fuisit, quam cocturam vocant, solis opere, natali urbis 634. duranti quo adhuc vina ducentis fere annis, jam in speciem redacta mellis aperi, etenim hac natura vinis in vetustate est, nec potari per se queunt, si non pervincat aqua, usque in amaritudinem carie indomitae. Et ejusdem libri c. 14. *Apoteccas fuisse, & diffundi vina solita anno 633. urbis apparet in consule Opimiano vini argumento, jam intelligente suum bonum Italia.* Britannicus non inereditus Grattianus ad Juven. sat. 5.

Ipse capillato diffusum consule potat.

Martial. lib. 1. epigr. 27.

*Testa sed antiqui felix siccatur Opimi,
Egerit & nigros Massica cella cados.*

Notabantur autem cadi inscripto nomine & authoris & consulis. Vet. scholiast. Juvenal. ad v. 34. sat. 5. *Vinum de montibus Albanis, ita vetus, ut non possit ex superscriptione antiquitate deleta, cognosci quanti sit temporis.* C. Petron. Satyr. pag. 26. *Statim allata sunt amphorae vitreae diligenter gypsatae, quarum in cervicibus pittacia erant affixa, cum hoc titulo. FALERNUM. OPIMIANUM. ANNORUM. CENTUM.* Dum titulos perlegimus, composuit manus Trimalcio, & heu, inquit, ergo diutius vivis? verum est vinum Opimianum praeulo. Helenius A. cron ad Horat. lib. 1. Satyra 10. Nota, ideo quod aut vina notantur in lagenis, aut consules. Ipse Horatius ibidem loci:

- - - Rhodio quod Pittholemti

*Contigit, at sermo lingua concinnus utraque
Suaviter, ut Chio nota si commissa Falerni est.*

Juvenal. loco proxime supra à me etiam laudato:

*Cras bibit Albanis aliquid de montibus, aut de
Serinis, cujus patriam tritulumque senectus
Delevit multa veteris fulgine testa.*

Elegantissime, ut semper solet M. Plautus in Poenulo, sc. Satis spectatum.

*Ibi tu videas literatas fistiles epistolas,
Pice signatas, nomina insunt cubitum longis literis,
Ita vinariorum habemus nostra delectum domi.*

Ut & nix seu nivata aqua percolari & sacco transmitti solebat, quo defaecatior esset, ita & vinum istiusmodi vetus percolabant. Hoc illud est, quod *τρυγηται* & *τρυγηται* appellant Græci, quasi sacco liquare. C. Plin. lib. 19. cap. 4. *Inveterari vina, saccisque castrari.* In MS. longe melius, *sacque castrari*, hoc est, egestis noxiis humoribus aut fece impuriori purgari, ut mitiora, leviora, & liquidiora fierent. Pomponius IC. l. 21. ff. de auro & arg. leg. *In argento pororio utrum id duntaxat sit, in quo bibi possit, aut etiam illud quod ad preparationem bibendi comparatum est, veluti colum nivarium, & urceoli, dubitari potest.* Sic enim in editionibus melioribus concipiuntur, & Antonius Nebrissenfis confirmat, ut & Andreas Alciatus lib. 8. parerg. c. 4. alii legunt, *veluti colum nivarium, alii ridicule, & nullo sensu colum narium.* Chares Mitylenæus historicus, Strattis poeta in Flychastis, & Lyfippus in Bacchis, & Protogorides lib. 2. Comicarum historicarum, & Diphicus in Mnematio apud Athenum lib. 3. dipnosophist. cap. 21. C. Lucilius apud Cicero nem lib. 2. finib.

Cui nil dempsit nix, & saeculus abstulerit nil.

Martial. lib. 14. epigr. 103. cuius lemma est, *colum nivarium.* Ccc

Se-

*Serinos moneo nostra nive frange trientes :
 Pauperiore mero tingere lina potes.*
 Epigrammatis sublequentis lemma est, *faccus nivarius.*
*Attenuare nives norunt & linteas nostras :
 Frigidior colo non salit unda tuo.*

Et lib. 12. epigr. 61.

*Natali pallere suo ne calda Sabello
 Desinet, & liquidum potet Alauda merum,
 Turbida sollicito transmutare Cacula sacco,
 Atque inter mensas ire, redire suas.*

T. Lucret. Carus de Resumi natura lib. 2.

*Et quamvis subito per colum vina videmus
 Perfluere, at contra tardum cunctatur olivum.*

Horat. lib. 2. sat. 4. v. 55.

*Maslica si caelo supponas vina sereno,
 Nocturna, si quid crassi est, tenuabitur aura,
 Et decedet odor nervis inimicus: at illa
 Integrum perdunt lino vitata favorem,
 Surrentina vaser qui miscet face Falerna
 Vina columbino limum bene colligit ovo.*

Dulce hoc vinum percolatum hac ratione reddebant, admixto melle. ob id puro Proculus IC. l. 16. ff. detritico, vino, & oleo leg. nullum inter potus dulces reponit. Cui dulcia legata essent, si nihil aliud testamento significetur, omnia hac esse legata, mulsum, posum, defrutum, & similes portiones. Et Cajus l. 7. ff. de acquir. rer. domin. mulsum ex vino & melle constare scripsit. Macrobi. lib. 7. cap. 12. *Mulsum* quod probe temperes, miscendum esse novo Hymettio, & vetulo Falerno. L. Apul. lib. 10. Milefiar. *Lautum* diligenter ecce illum autem cantharum, mulo & multo tempera. Corrigendus fortean locus, levique manu sanitas restituenda: Cantharum mulo & multo tempera. Sed aliis ante id ipsum video placuisse. C. Plin. lib. 22. cap. 24. Semper mulsum ex veteri vino utilissimum, facillimeque cum melle concorporatur, quod in dulci nunquam evenit. Ex austero salum non implet stomachum, neque ex decocto melle, minusque inflat. M. Varro *de re rustica*. Quare Heraclides Ponticus plus s. pit, qui praecepit ut conbiberent, quam Democritus, qui, ut in melle servarent: quem si vulgus secutus esset, peream, siccum denarii calicem mulsi emere possumus. Martial. lib. 13. epigr. 108.

Attica nectarum turbatis mella Falernum

Miseri deit hoc à Ganymede merum.

Convivantibus leges propositae, sed praesertim de bibendi ratione. Festus l. 16. *tapallum* appellat legem. Catullus epigr. 24. *legem* *Posthumiam*. D. Aufon. in Gtippo Ternarii mysticam legem. eam sic expressit Cicero Actione 3. in Verrem. Vos omnes Verres certiores facit, quid opus esset, mature veniunt, discumbitur, si ferro inter eos, & invitatio, ut Graco more biberetur, hostes hortatur, possunt majoribus poculis, celebratur omnium sermone latitiaeque convivium, eratque lex data, ut aut biberent, aut discederent. Et in eundem amarius: *Iste enim prator severus ac diligens, qui populi Romani legibus nunquam parvisset, illis diligenter legibus quae in poculis ponebantur, parebat.* Legem hanc apparere à Gracis petitam, quos constat omnes ea aetate, qua florebat, bibacitate populos superasse. Idem Cicero lib. 5. Tusculanar. quaestio. *Mihi quidem in vita servanda videtur illa lex, quae in Gracorum conviviis obtinebat, aut bibat, inquit, aut abeat, & recte, aut enim fruatur cum illis voluptate potandi, aut ne sobrius in violentiam vinolentorum incidat, ante discedat. sic injurias fortuna, quas ferre nequeas, defugiendo relinquit.* Unde illa cantio convivalis apud eos sapientissime inter pocula solebat repeti, *πίστε νίψε, γέγας νίψε, & μὴ τίσταε*, bibe quinqve, bibe tres, bibe quatuor, scilicet cyathos. Sed quae legis illius capita, quod praescriptum fuit? Varias referam sententias. Anacharsis apud Laertium lib. 1. *Θαυμάζωεν ποιοί, πῶς Ἕλληνας ἀρχόμενοι μὲν, ἐν μακρῇ πίνονσι, πρὸς τὴν τρεῖς ἐν μετὰ τοῖς. Μιμνήσκω δὲ τὴν ἑκείνου ἐν τῇ ἐκείνου πίνοντι, πρὸς τὴν τρεῖς ἐν μετὰ τοῖς. Μιμνήσκω δὲ τὴν ἑκείνου ἐν τῇ ἐκείνου πίνοντι, πρὸς τὴν τρεῖς ἐν μετὰ τοῖς.* Mirari se dixit cur Graeci initio conviviis parvis poculis uterentur, ubi vero saturati essent, majoribus. Asconius Pedian. in loci ex 3. Vertina supra citati expositione; Graco more bibere, est cum cyathis mero plenius saltare, & primo deos, deinde amicos suos nominantes,

roties merum bibere & quoties deum & charos nominatim vocant. Nec multum ab his dissimilia prodita ab Helenio Acrone doctissimo Grammatico ad Horatii oden 19. lib. 3. *Hoc modo veteres festivitatem conviviorum celebrare consueverant, ut singulos vini cyathos sub singulorum deorum aut charissimorum hominum nomine in poculis apponi juberent.* Scio alios lege hac aequalitatem tantum convivantium introductam censuisse, sed quoniam hac aequalitas esset, ab his non fuit expositum, nisi forte ad distributionem aequalem trahamus. Nam carnes eduliaque alia dividebantur ex aquo, etiam vel heroicis temporibus. Homer. lib. Iliad. 24. v. 633.

Aut fortassis de summo bibere, ut observavit Adrianus Turnebus lib. 6. Adversar. cap. 21. & poeta passim. M. Plautus in Asinaria act. 5. sc. 2.

Da puer ab summo.

Idem in Menachm. act. 1. sc. 1.

Standum est in lecto, si quid de summo petas.

Et in Stichos. sc. agite.

Ubi illuc biberis, vel servato meum modum, vel tu dato.

Nolo ego nos pro summo bibere; nulli relerimus posset.

Namque ad eum quamvis de subito vel cadus verti potest.

Neque desunt qui mensalem istam legem, cum cibariis aut sumptuariis confundere velint, sed male. In iis enim publica censoris auctoritas, in hac privatae familiae cura, & consuetudo, illa de omnibus omnino ciborum epularumque generibus lata, ista compositioni tantum prospiciebat, ut indubitatum sit penitus aliam esse legem; quam scribunt, *συμπιστορχον*, dominum convivii, aut *ερασιπία*, regem, statuisse, ab ea, quae totius civitatis moribus componendis figeretur, communis numerum cyathorum desinebat. C. Petron. Satyricon pag. 111. Collocavit illa ignem cassi arundinibus collectum, ingessitque super plurimum ligni caput excusare moram, quod amica se non dimisisset nisi tribus portionibus de lege siccatus. Et recte siccatus. Nam lege cautum, ne quid in fundo potus restaret. Virgil. lib. 1. Aeneid. in fine:

improbus hausit

Spumantem pateram.

Juvenal. sat. 5. v. 47.

Siccabat calcem nasorum quatuor.

Petronius idem pag. 45. *Inflat Eumolpus, & cum puer illi portionem dedisset, malo te, inquit, quam balneum totum, siccatoque nvide poculo, negat sibi unquam acidius fuisse.* M. Martial. lib. 6. epigr. 89.

Spoletina data est, sed quam siccaverat ipse,

Nec fuerat soli tanta lagena satis.

Sed jam loca proferantur, quibus vel deos, vel amicos chariores, vel principes inter bibendum invocatos palam fiat, ut tot scyphi exhaurentur, quot in nomine eorum elementa essent. Respexit ad hunc morem Statius lib. 1. syl. 5.

Junge puer cyathos, atque enumerare labora.

P. Ovid. lib. 3. Fastor.

Sole tamen vinoque calent: annosque precantur

Quot sumunt cyathos, ad numerumque bibunt.

Invenies illic, qui Nestoris ebibat annos,

Qua sit per calices sacra Sibylla suos.

Q. Horat. lib. 3. od. 19.

Da lunc proferere nota,

Da noctis metus, da puer auguris

Murene, tribus aut novem

Miscetur cyathis pocula commodis,

Qui musus amat impares,

Ternos ter cyathos acronis petet.

Lib. 4. od. 5. ad Augustum:

Te mensis alibet deum

Te multa prece, te prosequitur mero

Deiusto pateris.

Multus est in hoc ritu Martialis. Adscribam tantum quaedam loca: lib. 1. epigr. 72.

Navia sex cyathis, septem Julia bibatur,

Quinque Lycas, Lyde quatuor, Ida tribus.

Omnis ab insulo numeretur amica Falerno.

Et lib. 8. epig. 51.

Det numerum cyathis Infantis litera Ruffi,
Auctor enim tanti muneris ille fuit.

Et lib. 9. epig. 95.

Addere quid cessas puer immortale Falernum?
Quado autem duplica de seniore cado.
Nunc mihi die, quis eris, cui te, Calistiffe, deorum
Sex jubeo cyathos fundere? Caesar erit.
Suis aptetur decies rosa crinibus, ut sis,
Qui possit sacra nobile senis opus.
Nunc hi quina mihi da basia, fiat ut illud
Nomen, ab Othyris quod deus orbe tulit.

Domitianum intelligit, in cujus honorem decies bibiturum se profiterur, quod tot in ipsius nomine sint literæ, eum autem Othyrium orbem, id est, Deciam Iuperasenouillimum. Et de eodem intelligendum epigramma 70. lib. 14. ejusdem poeta:

Hac illi sine sorte datur, cui nomina Rhenus
Vera dedit, decies adde Falerna puer.

Quo fiebat, ut turpissimæ helluioni studerent, usque ad vomitum. frequentissima L. Seneca, in illo vitio reprehendendo indignatio. epist. 83. *Quæ gloria est, capere multum? cum penes te p. imas fuerit, & propinationes tuas stratis somno ac vomitu ances recis, averint, cum sis esles tot convitio fueris, cum omne viceris viriute magnifica, & nemo tam vini capax fuerit, vinceris à dolio.* Idem epist. 95. eandem turpitudinem in foeminis reprehendit. *Nam mutata famularum natura, sed vitia est, nam cum zirorum licentiam aquaverint, corporum quoque virilium vitia aquar erunt, non minus pervigilant, non minus potant, & oleo & mero viros provocant. aque in vitis ingesta visceribus per os reddunt, & vinum omne vomitu remittuntur, aque nivem rotundum solisium stomachi astuantis.* Et lib. de Providentia cap. 3. *Hi quicquid biberint vomitu remittuntur tristes, & bilem suam regulantes.* Nam ante cœnam ad vomitum biterant, quo stomachum erigerent. lib. 7. de Benef. cap. 9. *Parum scilicet magno iuxta fuit, nisi quod vomant cap. ibus inter se gemmis propinent.* Hoc illud est quod jejunos vomitores appellat epist. 88. Et apertius epist. 122. *Isti non videntur tibi contra naturam vivere, qui jejuni bibunt, qui vinum recidunt in manibus, enus, & ad cibum ebrii transeunt? atqui frequenter hoc adolescentium vitium est, qui vires excolunt, ut in ipso fine balnei limine inter nudos bibant imo potant.* Ver. Scholiast. Juvenal. ad v. 431. sat. 6. *Post vomitum bibit, & deinde, bibendo vomit, & vomendo denuo bibit.* Novatianus in epistola de cibis Judaicis: *Nec desunt qui cum sibi Christiani vocem inauerint, exemplum præbeant intemperantis & magisteria, quorum usque eo vitia venerunt, ut & jejuni matutino tempore bibant, non putantes Christianum esse potare post cibum, nisi in vacuas adhuc & inanes venas infusa statim post somnum vina descenderint, videas ergo tales novo genere adhuc jejunos, & jam ebrios non ad popinam venientes, sed popinam secum circumferentes, quorum quisquis salutem, non osculum dat, ed propinat. Non minus amantulenter alii infantum eum ritum perscrutantur, qui & à Plutarcho non obscure sua ætate notatur l. 8. Symposiac. quasi. 9. in fine. *ὅς τὸ ἰδίωσι τοὺς παῖδας πρὶν εἶναι ἐστὶν, οἱ δὲ τὸν ἀσπρὶν ἀποφύγετε, ἀπὸ τῶν τῶν τερφῶν διασχεῖται τὸ σάματι καὶ ζῶντι, λείπεται καὶ τοῦ μὲν, καὶ ἐξ ἡμετέρας φροντίδας ἐκκαθαίρει τὸν ἰδίωσι, εἴτα ἔσται ἐμφορὰ καὶ τὸ ἀλλαν.* Idem: *Antiqui enim ne aquam biberunt quidem antequam edissent, nunc ante cibum ea tum uno op. lei, humectato & seriente corpore cibum egrediantur, tenuia & acuta, vique incidunt prædita, ad appetitum excitandum ingerentes, ac deinde alius vescentes.* Incepisse videtur & inavalius consuetudo sub ævo Pompeji Magni, quo sæculo Asclepiades medicus vixit. Sed jam præoccupavit J. Lipius. C. Flin. lib. 26. cap. 3. de Asclepiade illo nobilitato medendi peritia. *Damnati merito & omitione, incepta supra modum frequentes.* Aurel. Cornel. Celsus de re medica lib. 1. cap. 3. *Soter etiam prodesse post varium cibum, frequentemque diluam, potiones vomitus, & pot. tero die longas quies, deinde modica exercitatio.* Hæc ille de utilitate vomitus, si forte ingrat morbus, ut noxia bilis egeratur. Cæterum Asclepiades libro de sanitate tuenda, *ejecit vomitum:* ut verba*

Celsi eodem loco usurpem, qui addit: *Itaque istud luxurie causâ fieri non oportere confiteor, interdum valetudinis causâ recte fieri, experimentis credo.* Idem lib. 2. ejusdem operis cap. 13. *Vomitus, ut in secunda quoque valetudine sæpe necessarius biliosis est, sic etiam in his morbis, quos bilis concitavit. Jam potas adscribam.* Juvenalem sat. 6.

tandem illa venit rubicundula, totum
Oenophorum sitiens, plena quod tenditur urna
Admotum pedibus, de quo sexarius alter
Ducitur ante cibum, ravidam facturus orexin.
Dum redit, & leto terram ferit: intestino,
Marmoribus rivi properant, aurata Falerno
Pelvis olet, nam sic, tanquam alia in dolia longus
Deciderit serpens, vomit, & bibit, ergo maritus
Nan, eat, aique oculis bilem subtingit operis.

Martial. lib. 7. epigr. 66.

Nec canas prius, aut recumbit ante
Quam septem vomuit meros deunces.

Sic in melioribus legitur, ut deunces meri sint vinum minime dilutum. M. Antonius Muretus aliam probat lectionem. Sed parum interest:

Quam septem vomuit meri deunces.

Idem lib. 6. epigr. 89.

Ille fide summa testa, data vina remensus
Reddidit anophori pondera plena sui.

Alludit servulus ille Plantinus in Curculione act. 1. sc. 1.

num tu Venerem vomere vis?

Atque hæc quidem turpissimam foedissimamque impuritatem Romanorum, tenacius quædam gentes, quam virtutes eorum eximias, imitæ sunt. Nam generaliter omnes Septentrionales populi, inquit Cornelius Græphus in epitome ita
Oslo Magno lib. 13. cap. 4. *Religiosum ducunt stando pro reverentia numinum ac principum bibere, & quasi in agone per susorem contendere, quis uno, vel altero, vel multiplicato hau, in amphoram vacuet Capitolinam. Et de Lithuanis Matthias à Michou de Sarmatia Europea lib. 2. cap. 3. Medone & spisso, & tenui, & vario modo cocto abundant, & illo resciantur, & inebriantur. Paucis postea interjectis subiungit: Potentes cum convivari cœperint, sedent à meridie in medium noctis, continuo cibo & potu sese oppellendo, & à mensa quoties natura propeclit, assurgendo & egerendo iterum atque iterum vorant usque ad vomitum & omisionem discretionis & sensus, tuncque inguinis & capiti qua sint discrimina, ne sciunt: estque illa consuetudo pernicio, a in Lithuania & Moschovia, magis vero & absque rubore in Tartaria. Lepida est inter Italum & Germanum altercatio, (ne plura opus sit dixisse) ille nimiam hæc bibendi consuetudinem, tanquam probrosam obiciebat, iste in concessam Venerem exprobat, tanto perniciosiorem ebrietate, quanto leges severiores in eam latæ. Sed elegans epigramma apponam:*

Ut nos vina juvant, sic vos Venus improba vexat,

Proposita est Veneri Julia, nulla mero.

Jam in orbitam redeo. LOCUS honorior quis fuerit in conviviiis aliisque congressibus? controversum, & ob id paucis expediendum. Sunt qui clatiorem putent, sunt & qui medium existiment. C. Salust. in Romana historia: *Discurrere Sertorius inferior in medio, super eum T. Fabius Hispaniensis senator ex proscriptis, in summo Antonius, quia autem erat convivium Sertorii, ipsi locus inferior, senatori honoratior datus.* Sic in antiquis Servii Honorati editionibus concipiebatur. At copiosius multo locus in schedis Petri Danielis: *Igitur discurrere, Sertorius inferior in medio, super eum Tuscus Fabius Hispaniensis senator ex proscriptis, in summo Antonius, & infra scriba Sertorii Verfus, & alter scriba Mæcenus in imo medius inter Tarquitiu & dominum Perennam. In bello Jugurth. ded Hiempsal qui minimus ex illis erat, natura ferox, antea etiam ignobilitatem Jugurthæ, quia materno genere impar erat, despicens, dextra Adherbalem adfedit, medius ex tribus ne Jugurthæ foret, quod & apud Numidas honori ducitur. C. Sueton. in Claudio cap. 23. De majore negotio acturus in curia mediu. inter consulum sellis tribunis subfessio sedebat. Non modo itaque in conviviiis is mos observatus, sed & in senatu, & quocumque alio loco: nam Hadrianus Imperator, seruo inter dies*

duos senatores ambulanti, colaphum iussit impingi. Alius Spartianus in vita ipsius. Sigismeres regius juvenis narrante Sidorio Apollinari lib. 4. epist. 20. *Tedes & ipse medius incescit, flammeus cocco, rutilus auro, laetius serico.* Quod ne ad profanos ritus tantummodo revocemus, salvator humani generis apud D. Lucam Evangelii sui cap. 2. *Inventus est sedens in medio doctorum.* Et in Danielis Propheta cap. 13. *Veni & sede in medio nostrum, & indica nobis, quia tibi dedit honorem senectutis.* Et diacono in medio presbyterum sedere non potest, ex Concilio Nicæno cap. pervenit 93. distinct. Nam Imperator in concilio medius sedet. Concil. Constantinop. 6. act. 1. M. Minucius Felix in Octavio: *Et cum disto ejus oscedimus, ita, ut me ex tribus medium lateris ambitione protegerent, nec hoc obsequii fuit, aut ordinis, aut honoris, quippe cum amicitia pares semper aut inveniat, aut faciat, sed ut arbitretur, & utrisque proximus aures darem, & discipulantes duos medius segregarem.* Poeta etiam hoc confirmat.

M. Lucan. lib. 1. de Cæsare:

Et celsus medio confectus in agmine Cæsar.

Rite in medio agmine. Nam dum ex statio, ut facilius in omnes exercitus partes imperium demandare possent, & ab omnibus audiri. Virgil. lib. 9. Æneid. in limine:

- - - medio dux agmine Turnus

Vertitur arma senens.

At ipsum in conviviis factum præterea quæ antea attulimus. Virgil. idem lib. 1. Æneid. in fine:

- - - aulæ tum se Regina superbis

Aurea composuit sponda, mediamque locavit.

Valer. Flacc. Argonautæ. lib. 2. de Jasoni exhibitis epulis:

Jam medio Æonides, jam se Regina locavit,

Post alii proceres.

Et lib. 4. idem:

Instituere thoros, mediisque tapetibus ipsum

Accipiant.

Silius Italicus ad deorum honores id ipsum traduxit lib. 3. Funicor.

Tunc ô nate deum, divosque dature, bestas

Imperio terras patriæ rege, tarda senellam

Hospitia excipiant cæli, solioque Quirinus

Concedet, medumque parens, fraterque locabunt.

Taria de Jove. Virgil. l. 10. Æneid. non multum à principio:

- - - Calicula medium quem ad limina ducunt.

Denique ut uno verbo expediam in omnibus omnino cæti- bus honoratorem in medio collocabant. de Ænea suo idem l. 5. divini operis:

- - - Mæna medius comitante caterva.

Et paulo post ibidem loci:

- - - quo se multis cum millibus heros

Confessu medium tulit.

Et lib. 6. de Mufæo:

Mufæum ante omnes medium.

Lib. 7. de Latino Rege:

- - - folio medius consedit avito.

Et de eodem lib. 11. v. 236.

- - - sedet in mediis & maximus ævo.

P. Ovid. lib. 5. Fastor. in limine:

Et medius juvenum non indignantibus ipsis

ibat.

Sidon. Apollinar. carm. 22. v. 76.

Ibant Pimpliades pariter, mediumque noveno

Circumfidentes umbrabant symmate currum.

Unguentis delibuti crinesque peruncti, & coronati sedebant epulantes: sed præsertim nardo, rosa, unguento se cingebant, ut infinitis antiquorum scriptorum locis probat Athenæus c. 14. & quatuor sequentibus lib. 15. Dipnosophist. Clemens Alexandr. lib. 2. Pædagog. cap. 8. Plutarch. lib. 3. Symposiac. quæst. 1. & alii quos non exscribo. Catull. epigr. 13. de cæna sua ad Fabullum:

Unguentum dabo, quod mea puellæ

Donarunt Venere Cupidineque.

Addebatur & minium. C. Plin. l. 33. c. 7. Hæc religio etiam

nunc addi in unguenta cæna triumphalis, & à censoribus imprimis Jovem miniandum locari. Adeoque frequens usus unguentorum & coronarum, ut nullum describatur sine illorum mentione convivium: & pene semper solent conjungi. Nam unguentorum oblectatio quæ sita in vino, in capitibus ungendis, de vino factio cui unguentum admixtum idem. Q. Catull. epigr. 64.

Quam jucunda mihi munera libet onyx:

Vester onyx, casto colitis quæ jura cubili.

Horat. lib. 4. od. 12.

- - - Nardo vina merebere.

Nardi parvus onyx eliciet cadum.

Multa erudite Theodor. Marcil. ad leg. Xvirales cap. 96. Fest. Pompejus lib. 11. in voce murrhata duodecim tabulis cavetur, ne murrhata potio mortuo indatur. A. Gell. lib. 10. cap. 23. Bibere solitas loream, passus, murrhinam, & quæ id genus optant, potu dulcia. Recte itaque murrhina, & murrhinum vinum apud Plinium, lib. 14. cap. 13. idem ac murrhata potio. Fabius Dossennus antiquus Poeta, quem alii Dorienum vocant:

Mittebam vinum pulchrum, murrhinam.

Alii rescribunt sic:

Mittebam vinum, pultem, murrhinam.

Confirmantque ex D. Augustino lib. 6. Confession. c. 2. Itaque cum ad memoriam Sanctorum, sicut in Africa solebat, pultes, & panes, & merum attulisset. Sequitur paucis interpositis: Quia illa parentalia superstitionis gentium essent similisima. Et ex sequenti versu ibidem apud Plinium loci:

Panem, & potentam, vinum, murrhinam.

Capita etiam inuncta loquitur M. Cicero in Orat. pro Roscio Amerino de Chryfologo Sylla liberto. Ipse vero quemadmodum compositæ & delibuto capillo passim per forum volitet cum magna caterva rogatorum, videtis iudices. Græci id etiam consuetudinis fuisse argumento est locus Arcestrati apud Athenæum lib. 2. qui sui similes hortatur, ut semper habeant caput floribus omnis generis, quas terra ferat redimitum, & unguentis liquidis de suavis comam delibutam.

L. Sen. Thyeste act. 5. sc. 2.

Quis me prohibet flore recenti

Vincire comam? prohibet, prohibet.

Verna capiti fluxere rosæ,

Pingui madidus crinis amomo

Inter subites stetit horrores.

Antonius Delrio alios, ut solet, transcribens, citat Statium:

- - - Nec pingui crinem deducere amomo.

Et Ovidium:

Spissaque de nitidis tergit amoma comis.

Et Sidonium Apollinar.

Indus odorifero crinem madefactus amomo.

Anacreon pene ubique:

ἐμὲ μᾶλλον, ἀνέτι ζῶ,

Μύρρον, ῥόδον ἢ κέττα

Πύραρον.

Vertit Henricus Stephanus:

Potius manente vita

Rosæ meo corollas

Capiti serasque odores.

M. Lucan. lib. 10. Pharsal. v. 164.

Accipiunt sertas nardo florente coronas

Et nunquam fugiente rosæ, multumque madenti

Insudare coma, quod nondum evanuit auri

Cinnamon, externa nec perdidit æra terra:

Advectumque recens vicina messis amomum.

Alb. Tibull. lib. 2. eleg. 2.

Illius puro dissilent tempora nardo.

Sext. Propert. lib. 3. eleg. 9.

Sit mensa variis, noxque inter pocula currat,

Et crocino nares murrheus ungat onyx.

Catull. epigr. 10.

Respondi id quod erat, mihi nec ipsis

Nec pratoribus esse, nec cohorti,

Cui quisquam caput unctius referret.

Ob id, ut dixi, unguentum cum coronis jungunt, Sen. lib. 2. de Ira cap. 33. *Ad cenam invitavit eum eo die, unguentum & coronas ipsi. Poeta pene omnes.*

Cl. Claudian. lib. de bello Gildonico:

*Ut vino calefacta Venus tunc saevior ardet
Luxuries, mixtis redolent unguenta coronis
Crinitos inter sanctulos, pubemque canoram.*

Et deinde post eodem libro:

*Umbratus aux ipse rosis, & marcidus ibat
Unguentis, crudusque cibo, intubansque Lyco,
Confectus senio, stupris, morbisque solutus.*

Q. Horat. multis in locis. lib. 1. od. 5. in limine:

*Quis multa graviter te puer in rosa
Persusum liquidis urget odoribus.*

Lib. 2. od. 7.

*Cum quo morantem sepe diem mero
Fregi, coronatu: nitentes
Malabathro Syrio capillos.*

Lib. 3. od. 14.

*I pete unguentum puer & coronas,
Et cadum Marfi memorem duelli.*

Et lib. 1. epist. 14.

Quem tenues docere toga, nitidique capilli.

T. Luciet. Carus de Rer. Nat. lib. 4.

*Extrema vesse, & victu convivia, ludi,
Pocula crebra, unguentia, corona, festa parantur
Nequicquam.*

Neque primis tantum reipublicae nascentis temporibus unguentorum in conviviis sumptuosioribus usus, sed & floreute, imo & jam pene senescente. Pomponius! C. l. 21. ff. de auro & arg. leg. Unguentis legatis, non tantum ea legata videntur, quibus unguimur voluptatis causa, sed & valetudinis, qualia sunt comagenae, glaucina, crina, rosa, mura, colum, nardum purum, hoc quidem etiam, quo elegantiores sint & mundiores unguuntur summa. Qui locus non caret difficultate; itaque pro, crina, quidam reponunt fortassis non male, crinina. Nam xgiovrlilium significat, ex quo unguentum fit crininum. Sequitur deinde, rosa, pro quo legi volunt, rhodina, nam ut & rosa coronae convivales, ita & unguentum pretii eximii: postea mura, referunt, & myrrha. Recte meo iudicio. Denique colum, indubie corrupta dictio: ac inter unguenta reponitur, pro quo in editione Florentina melius, cosum. Nam inter odorata à Theophrasto libro de odoribus recensetur. Plin. lib. 12. cap. 12. De folio nardi plura dici par est, ut principali in unguentis.

Sext. Propert. lib. 4. eleg. 6 & alii:

Cosum molle date, & blandi mihi thuris honores.

Sunt itaque unguentavel ad necessitatem aut valetudinem, ut supra hoc opere à me dictum, ubi de balneis, aut ad voluptatem, hoc est, vinum miscendum, inungendos, aut coronas, atque ita capio mentem Ulpiani l. 25. ff. eod. Unguentia quibus valetudinis causa unguimur, mundo non continentur. Addatur locus è M. Accii Plauti Curculione sc. flos veteris vini.

Nam omnium unguentum odor pra tuo nautea est,

Tu mihi stulte, tu cinnamonum, tu rosa;

Tu crocum, & cassia es, tu bdellium.

Tertius versus diversè concipitur:

Tu crocum, & cassia es, tu petalium.

Est quippe petalium è nardo praeantissima unguentum. Dioscorid. lib. 1. cap. 81. Latini foliatum appellant. Yvo Villio-marus, sive verius Joseph. Scaliger in Robertum Titium Locor. Controversor. lib. 4. cap. 28. Martialis. lib. 11. epigr. 28.

At mea me libram foliati possit amica,

Aut virides gemmas, sardonyschusque pares.

Et lib. 14. epigr. 110.

Hac licet in gemma, quae servat nomina Cosmi,

Luxuriose bibas, si foliata sis.

Denique de coronis hisce epularibus meminere passim, de quarum varia materia & usu, & pretio, nemo tam eleganter scripsit, ac Artemidor. lib. 1. cap. 79. Servius ad illud lib. 7. Æneid.

- - - - -

Implicat.

Diebus festis ita epulabantur. Plin. lib. 21. cap. 3. Sutiles coronas salutorum sacris invenimus solemnes & canis. Idem Martialis. qui, ut coquum decebat, totus est in patinis. lib. 5. epigr. 65.

Lassenturque rosis tempora sutilibus.

Deiuvio idem lib. 11. epigr. 5.

Quod Cosmi resolent alabastra focique deorum,

Quod modo divitibus lapsa corona comis.

Ovid. lib. 9. Metamorphos. fab. 3. in fine:

- - - - - quam si conviva jaceret

Inter plena mers redimimus pecula fertis.

Et lib. 5. Fastor.

Tempora sutilibus cinguntur testa coronis,

Et latet injecta splendida mensa rosa.

Ebrius incinctus philyra conviva capillis.

Virgil. Ecloga 6.

Serta procul tantum capiti delapsa jacebant.

Juvenal. sat. 5. v. 36.

Quale coronati Thraxea Helvidiusque bibeant.

Claudian. lib. 2. de raptu in epulo Plutonis nuptiali:

Grata coronati peragunt convivia manes.

M. Plaut. in Pseud. act. 5. sc. 2. post principium:

Quid te ego video? Pseud. cum corona ebrius

Pseudolum tuum.

Et in Amphitr. act. 3. sc. 4.

Capiam mihi coronam in caput, assimilabo

Me esse ebrium.

Superest ultimo de poculorum discrimine, seu verius consecratione differere. Constat enim quædam adhibita mensæ & ferula quæ non gustarentur, & pocula illata, è quibus non biberetur. Nam Mercurio partes carnis, ut dixi, consecrabantur. De poculis jam hoc loco videndum. L. Apul. lib. 4. Floridor. Sapiens viri super mensam celebre dictum est, prima, inquit, cratera ad stium pertinet, secunda ad hilaritatem, tertia ad voluptatem, quarta ad insaniam. Hac quidem de usu ille ex Asclepiade Medico, & dedicatione poculorum Francisci Luissini verba ponam è cap. 7. lib. 1. præterg.

Non ego te mensis & diis accepta secundis

Transferam Rhodia, & tumidis Bumaeste racemis.

Virgilii versus sunt lib. 2. Georgicorum, ubi Bumaestum & Rhodiam uvam interpretantur omnes acceptam in mensis secundis, & diis, id est, in sacrificiis deorum. Ego ab his maxime dissentio, nam Virgilius vinum ex his quidem uvis suavissimum esse in secundis mensis innuit & diis secundis, in quorum honorem veteres in secunda mensa propinabant. solebant autem veteres in conviviis pocula sumere, cum aliquem deorum nominassent, quemadmodum est apud Athenæum libro secundo & undecimo dignosiphisarum, cujus verba prætermittimus. Citat deinde Pindarum in Olympiæ: fallò, nam in Isthmic. od. 6. locus ab eo laudatus reperitur:

- - - - -

Σωτήρι πρὸς ἄντας Ὀλυμπίῳ.

Contingat autem tertium

Servatori propinantes Olympio.

Subdit deinde Luissinus: Ubi interpretatum fuisse testatur antiquus, ut in conviviis primum poculum in Jovis Olympii laudem sumerent, alterum in heroum, tertium in Jovis servatoris, idque & Sophoclis & Æschyli versibus comprobatur. Quis igitur nostro hoc in Virgilium sensus lepidior ac politior excogitari potest? Hæc ille, quibus addi possunt non pauci scriptorum neque obscura testimonia. Nam Jovis servatori strucliam adem Corinthi, scribente Pausania in Corinthiacis, discimus. Et aliam in Epidauriorum finibus ex eodem erectam constat, in Laconicis, & Athenis. Scholiasti. Aristophanis ad locum infra paulo citandum. Jul. Pollux lib. 6. cap. 16. ἀσπις καὶ διὸς σωτῆρος καὶ τῶν θεῶν. Sicut & Jovis servatoris crater quoque sacer est. Memini & Athenæus lib. 15. cap. 20. ἀγὰρ δαίμωνος, καὶ διὸς σωτῆρος, Boni genii, & Jovis servatoris. Quod nomen etiam si Jovi datum appareat ex istis locis, tamen quibuslibet diis etiam conveniebat, penes quos tutela & salus hominum esse credebatur, quique præsto aderant hominibus, gravi aliquo periculo

laborantibus. aut in angustia deprehenfis. *Ellan*, var. *hiflor*, lib. 1. cap. 30. *δισκωρεῖ, σωτήρες, ἀγαθοὶ, παρῆσαντες*. *Dioscuri*, servatores, boni, opitulantes. *Dioscurorum* nomine intelligi volunt *Castorem & Pollucem*. *Eriphus* apud *Athenarum* l. 4. c. 3. *Tzetzes* ad *Lycophronem*. *Jul. Poll.* lib. 7. cap. 2. *Παραστάς* sive opitulantes deos quoslibet dictos docuerunt alii. Nam *παρῆσαντες*, non modo de Deo, sed de quocunque effertur quia cuius assistit, verterent *Rhodolpho Gualtero* in *Polluce* l. 1. cap. 10. & *παρῆσαντες*, est, in iudicio alicui adesse. Idem ille *Pollux* lib. 8. *Onomastic.* cap. 6. licet dictionis Latina sono extulerit *Calius Rhodiginus* lib. 13. cap. 15. Et circumloquuntur poeta. *Q. Sammonici. Seren.* lib. de *Medicina* in limine:

*Phæbe salutariferum, quod pangimus assero carmen,
Inventumque tuum prompto comitare sapore.*

Ovid. lib. 1. *Metamorph.*

opifereque per orbem

Dicor.

Corripp. lib. 1. num. 1.

Et ser opem quas.

Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 3.

Nunc dea, nunc succurre mihi.

Sed satis de loco *Æliani*. Ultimum certe poculum *Mercurii* erat. *Homer.* lib. 7. *Odys.* v. 137.

*ἄνιδοντας διπῶσαν ἐὺσάκωσ' Ἀγερῶντι
ὡ πυμάτω ἄνιδοντων.*

Libantes poculi speculatori Mercurio

Cui ultimo libabant.

Heliodor. lib. 2. *Æthiop. hiflor.* *σωτήρα σε καὶ θεοῦ ἰσοδύνατον ἡγήσασθαι*. Servatorem te meum ac diis aequalem ducam. Idem lib. 9. Nilum appellat *σωτήρα τ' Αἰγύπτου*. Servatorem *Ægypti*. Et paulo post eodem: *θεοὶ σωτήρες ἀνέστησαν*. *Dus* servatores exclamarunt. Omnium quidem hæc appellatio, sed præ omnibus aliis, ut dixi, *Jovis*. *Aristophanes* in *Pluto*:

*Τὸν ἐν δὴ τ' σωτήρα κρυπτός μοι δ' ἄκω
Χαίρειν ἔσας.*

Interpretatur *Nicodemus Frisichlinus*:

*Mihi inque visum, sospitatorem ut Jovem
Valere sinam.*

Diphilus in *Sapphone*:

Μεγὰλὸς δὲος σωτήρ ἀγαθὸς δαίμων.
Plenam Jovis servatoris, optimi genii.

Æschyl. *Epigonis*:

Εἴτα τρίτον διδὸς τῷ σωτήρ' ὀικταίαν νῆα.

Deinde tertio loco Jovis servatoris optabilem stillam.

Sophocl. *Nauplio*:

*Ζεὺ πάυσινυτε τε καὶ διὸς σωτηρίας
Σπονδὴν τρίτην κρυπτός.*

Vertit Desiderius Erasmus:

*Curarum ademptor Jupiterque & tertii
Libatio scyphi sospitatoris Jovis.*

Ad *Virgilii* locum tentatum redeo, qui, ut potest, ita ut exposuit *Luitius*, sumi, tamen de bellariis, vel in privatorum conviviis, vel in sacrificiis non incommode intelligitur, quem ut nodum mihi insolubilem obiecit quidam, dum professionem in *Regia Nemausensi* academia, disputationi commissam, magno licet concursu, obtinui, rejectisque aliis, solus, quod inter plures dividere volebant quidam ardeliones, summo cum honore conseqebar, senatu faventissimo unico *Barnero* in tot egregiis viris, & omni literarum genere eminentibus, contradicente, maximo consensu Consulm, civiumque aliorum, exceptis quibusdam, quos si mereretur nominarem, nunc quia indigni sunt tanto honore, cum suo livore, imo & malignitate callida intermori patiar, potius quam nominibus compellatos vivere meo beneficio velim. Sed de bellariis aut secundis mensis debere intelligi locum ostendunt, *Horat.* lib. 2. sat. 2.

tum pensilis una secundas
Et nux ornabat mensam cum duplici ficu.
Martial. lib. 5. epigr. 120.

Mense nunc si voles secundæ,

Marcenti: tibi porrigitur uve.

Hoc illud est poculum, quod ultimum circumferebatur cum imagine mortis ut discessuri convivæ caducæ fortis, & humanæ fragilitatis admonerentur, cui ablynthium immixtum ne dulcedo nimium seduxisse videretur, aut tantum voluptati studuisse, neglecta naturalis necessitatis regula. Alludere mihi videtur *Corippus* de laudibus *Iustini Minoris* lib. 3. num. 4.

Postquam divine sumisere novissima cœna

Pocula, & excelsa siluerunt gaudia mensæ.

Denique boni *Genii* poculum aut idem erat cum poculo *Jovis Sospitatoris*, aut certe una cum eo inferebatur, *Athenæus & Pollux* supra me citati. Eoque semper fiebatur cœna. *Eustath.* ad lib. 17. *Odyss.* *Scholias.* *Aristophan.* in *Equit.* *Christophor.* *Vega* lib. 2. de *Arte Medica* sect. 4. disputat accurate, num naturæ conveniens sit cibos ultimo annæ potum fumi. *L. Sen.* *Thyeste* act. 5. sc. 1.

Ne parce potus, restat etiam nunc cruor

Tot hostiarum, veteris hunc Bacchi color

Abfcondit, hoc hæc mensæ claudatur scypho.

I: bonus deus dicitur *Valerio Maximo* lib. 1. cap. 2. in narratione sacrilegii *Dionysii*, quod pene ad verbum transcripsit ex *Cicerone* lib. 3. de *Nat. deor.* in fine: *Jam mensas argentæas de omnibus delubris iussit auferri, in quibus, quod more veteris Græciæ inscriptum erat bonorum deorum, uti se eorum bonitate velle dicebat. Quod de Genio intelligendum persuadet Ælianus* lib. 1. var. hist. cap. 20. *τὸ παρὰ κεινὸν ἀγνοεῖν τῷ Ἀπὸλλωνι τρεπίζαν κελύσας ἀσχεῖν, ἀλλὰ δαίμονα τῷ θεῷ δίδοντα πρὸς πρῶτον. Μένσιν ἐπὶ αὐτῶν ἀσάντην Ἀπολλῖν, ἵππῃσιν αὐτῶν, super quam bonus genius deo propinabat. recensuit ex iis *Cælius Rhodiginus* lib. 28. cap. 6. At de bono *Genio* alibi supra dixi abunde. Adde *Hieroclem* in aurea *Pythagoræ* carmina, & duas *Inscriptiones* apud *Cantharopolim* erutas, ut extant in *Inscript.* *Germin.* *Bartholomæi Amantii & Petri Appiani Mathematici* pag. 461.*

IN. H. D. D. JOV. ET. JUNONI. REGENIO. LOCI. ET. DD. OMNIB. P. SEDULIUS. JULIANUS. MIL. AUG. ANTONIANÆ. B. F. COS. PRO. SAL. SUA. ET. SUOR. SIAT. ITERAT. POSUIT. IMP. DIVI. ANTONINI. AUG.

Alterius fragmenti verba sunt:

INE. DD. JOVI. ET. JUNONI. REG. ET. GENIO. LOCI. ET. GERONIS. SR. VERUS. MIL. LEG. XXII. ANTONIAN. BI. COS. PRO. SUA. ET. SUO. DIV. ANTON.

De panis generibus, mantilibus, quod nempe unusquisque acubitus secum illa ferret, nudamque mensam iis ipsi convivæ integerent, ex *Martiali* lib. 12. epigr. 29. quod quoties fercula inferentur, toties manus abluere, quod in fine convivii discedentes se invicem salutarerent ex *Dione Cocceiano* in rebus *Commodi*, voce *ἑσπερας*, id est, *prostit.* Et *L. Apuleio* lib. 10. *Milesiar.* *Grandissimum illum calicem uno haustu perhausi, & clamor exurgit consona voce cunctorum, salute me prosequentium.* Aliis jam *Criticis* præoccupatum. Neque minus cognitum puerulos illos pincernas, sive tricliniarios feros ad pedes dominorum stare solitos. *Petron.* pag. 16. *Atque alii circa pedes discumbentium sparsim jacebant.* *L. Seneca* lib. 3. de *Benef.* cap. 27. *Sext. Aurel. Propert.* l. 4. eleg. 9. *C. Sueton.* in *Calig.* c. 26. *Martial.* l. 3. epigr. 80. lib. 7. epigr. 19. lib. 12. epigr. 89. & *M. Tull.* act. 3. in *C. Verrem*: *Servos artifices suppositi cum haberet domi circa pedes, ante homines formosos & literatos esse dicebat, se emissit. Et in pulvinis reclinatos cibum sumptile, quis nescit? M. Varro de ling. Lat. l. 8. Quis facit mappas tricliniarias inter se non similes?* *Martial.* lib. 3. epigr. 80.

Cubitisque tradit, hinc & illinc conviva,

Effulsus ostro, sericisque pulvinis.

Verum hæc quum sint omnibus notissima, mihi ad alia perendum.

CAP. XXXI.

De vestibus Romanorum in genere.

Non sunt in his Antiquitatum libris *vestimentorum* genera prætermittenda. Nam quantum eorum cognitio ad veram multorum veterum scriptorum sententiam intelligendam faciat, non opus est explicatione. Sunt autem *vestimenta*, ut Ulpianus docet, aut *virilia*, aut *puerilia*, aut *muliebria*, aut *communis*, aut *familiaria*, eaque vel *induendi*, vel *præcingendi*, vel *amiciendi*, vel *insterendi*, vel *inijciendi*, vel *accubandi* causa parata sunt. *Virilia* sunt, quæ ipsius patrisfamilias causa parata sunt, veluti togæ & tunicæ, palliola, vestimenta stragula, amphotapa, & saga, & reliqua similia. *Puerilia* sunt quæ ad nullum alium usum pertinent, nisi ad puerilem, veluti togæ, prætextæ alicubi, & chlamydes, pallia, quæ filiis nostris comparamus. *Muliebria* sunt, quæ matrisfamilias causa parata sunt, quibus vir non facile uti potest, sine viruperatione, veluti stola, pallia, tunicæ, capitia, zonæ, mitræ, quæ magis capitis tegendi, quam ornandi causa comparata sunt: plagulæ, penulæ. *Communis* sunt, quibus promiscue utitur mulier cum viro, veluti si ejusmodi penula, palliumve est, & reliqua ejusmodi, quibus sine reprehensione, vel vir, vel uxor utatur. *Familiaria* sunt, quæ ad familiam vestiendam parata sunt: sicut saga, tunicæ, penulæ, lintea, vestimenta stragula, & cætera similia. Hactenus Ulpianus. Dicemus de singulis, & primum de *virilibus*.

Quid toga & tunica fuerint, cum prolixior earum tractatio sit, peculiaria illis capita tribuemus.

Palliolum, diminutivum à *pallio* vestimentum laneum erat. *Pallium* autem vestis Græcorum propria, ut *toga* Romanorum.

Vestimenta stragula dicebantur, quæ insternebantur. Varro lib. 4. de ling. Lat. Quicquid insternebant, à sternendo, *stragulum* appellabant.

Amphotapa vestes dicuntur utrinque habentes villos. Lucil. l. 1.

Psila, atque *amphotapa* villis ingentibus molles.

Hæ substernebantur dormientibus. Lucil. lib. 6.

Pluma atque *amphotapa*, & si aliud quid deliciarum.

Varro Manio: Alterum bene acceptum dormire super *amphotapa* bene molli.

Sagum, vestimentum militare erat, quod armis superinduebatur. Strabo & alii *Gallicam* vocem esse testantur.

Chlamys, ab Ulpiano inter vestimenta puerilia refertur, alias est *vestis militaris*.

Penula, vestis est, quam supra tunicam accipimus. Pomponius Panuceatis: *Penulam* in caput induce, ne te noſcat. Varro Virgula divina: Non querenda est homini, qui habet virtutem, penula in imbro. Hac utebantur veteres arcendis pluvii, Lampridius in Alexandro. Quin etiam veteres abusive *penulam* dixerunt, omne quicquid tegeret. *Penularum* multus usus apud Romanos temporibus Augusti & post. Tum enim spreta toga, *penulis* fere, ac *lacernis*, aut solis tunicis, iisque coloris pulli, utebantur: nonnulli tamen delicatioris coloris amethystini aut coccinei, de quo vide Justus Lipsius Electorum librum 2. cap. 13.

Lacerna, vestis militaris erat. Propertius:

Texitur hæc castris quarta lacerna tuis.

Verum & hæc per bella civilia in Urbem irrupit, & frequenter usurpata, & gestata est, non à vulgo tantum, verum etiam à *sénatoribus*: qua de re videndus Justus Lipsius.

Paludamentum, ait Nonius, est vestis, quæ nunc *chlamys* dicitur. Salustius histor. lib. 3. Et eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defensus, postquam ex sarcinis *paludamenta* astari, & delectæ cohortes intelligi cœpere. Festus omnia militaria ornamenta *paludamenta* dici ait. Varro lib. 6. de ling. Lat. *Paluda* à *paludamentis*: sunt insignia & ornamenta militaria. Ideo ad bellum cum exiit Imperator, ac lictores mutant vestem & signa incinuerunt; *paludatus* dicitur proficisci: quæ, propterea quod conficiuntur, qui ea habent, ac sunt palam, *paludamenta* dicta. Proprie tamen *paludamentum Imperatorum* erat, non solum purpura, sed cocco etiam, auroque distincta, ut Isidorus scripsit. Livius *paludamentum* pro veste militari, etiam ejus, qui non esset Imperator, posuit in historia Horatii lib. 1. *Imperatoris paludati* icona ex veteribus monumentis Lazarus Barysius publice donavit, quam & nos hic subjecimus.

Apud Nonium Marcellum & hæc vestium nomina leguntur.

Abolla, vestis militaris erat. Varro *Cosmоторine*: *αὐτὸς εὐβοῆς κίτρυς*: Toga tracta est, & *abolla* data est ad turbam, ubi sera militia in munera velli, ut præstarem:

Tunicam rallam, *tunicam spissam*.

Ricinium, omne vestimentum quadratum. Ii, qui xii. interpretati sunt, esse dixerunt, virilem togam prætextam clavo purpureo. Festus. Varro libro 4. de ling. Lat. Antiquissimi amictui *ricinium*, id quod eo utebantur duplici, ab eo, quod dimidiam partem retrorsum jaciebant, ab æjiciendo *ricinium* dictum.

Lana,

Lana, vestimentum militare, quod supra omnia vestimenta fumitur. Usurpabatur etiam in sacris. *Varro* lib. 4. de ling. Lat. *Lana*: quod de lana multa. Duarum enim togarum instar, ut antiquissimum mulierum, *ricinium*, sic hoc duplex virorum: *Festus*: *Lana vestimenti genus habitus duplicis*.

Subucula, erat interior virorum vestis, quæ proxime cutem attingebat, à *subtus* dicta, ut vult *Varro* lib. 4. de ling. Lat. Idem lib. 1. de vita populi Romani apud Nonium: Postquam, inquit, binas tunicas habere cœperunt, instituerunt vocare, *subuculam*, & *indusium*, sive (ut alii scribunt) *intusum*, &c.

Casacium, linteolum dicitur purum & candidum à cædendo, quod ita ad candorem perveniat, vel quod oras circumcitas habeat. *Plautus* *Epidico*: *Linteolum casacium*.

Patagium, aurea chlamys, quæ pretiosis vestibus immitti solet.

Supparum, est linteum femorale, usque ad talos pendens, dictum, quod *subtus* appareat.

Carbasus, pallium, quo fluvii amiciuntur, vel opulentiae causa, ut sericum, aut lino tenui. Hæc & quædam alia vestium nomina apud *Nonium Marcellum* leguntur, & explicantur, quæ hic paucis repetere volumus: addituri etiam vocabula vestium muliebium, si prius de *rega*, *tunica*, & *trabea* dixerimus.

AD CAP. XXXI. PARALIPOMENA.

Prime vestes diversarum gentium, è pellibus iis tentoria recta, lacerna, fibula, byrrus, testes sericeæ, holoserica, pellucida, herbida.

Heroës pellibus indutos, copiose supra in hoc opere dixi, & ad lib. 1. *Claudiani* de Raptu in Iunone. scholiast. *Apollonii Rhodii*. οὐρανὸς τοῖς ἵπποις τὸ δῖον αὐτοῦ. Solenne herouibus pelles gestare. Nunc Romanis præcis etiam id observatum ostendamus, præcipue militanibus, quorum tentoria pellibus intergebantur. *Valer.* lib. 2. c. 2. *Decreverunt*, ut exis, qui equo meruerunt, pedum numero militarent, qui pedes: fuerant, in funditorum auxilia transcriberentur, neve qui eorum intra castra tenderet, neve locum extra assignatum vallo aut fossa cingeret, neve tentorium ex pellibus haberet. Antiquum sane hoc, nec tamen ab Urbe condita semper usurpatum. Nam in *Vejorum* obsidione (verba sunt *T. Livii* 1. *Decad. lib. 5.*) primum, ubi pellibus hyemare cœperunt. Hoc est, anno 327. ab Urbe condita, ut annotavit *Joannes Camers.* *L. Flor.* lib. 1. cap. 12. *Vejentum* quantar res fuerit indicat decembris obsidio, tunc primum hyematum sub pellibus, taxata stipendio hiberna. Quæ ille, ut multa alia exscripsit & *Livio*, ut non male in codice *MS.* hic titulus sit: *L. Annii Flori Epitoma de historia Titi Livii argumentum feliciter incipit.* Ita *Josephus Chassanxi*, at in vulgatissima, sed antiquissima editione, epigrapha talis legitur: *Incipit Lucii Annii Flori Epitoma de Tito Livio qui historiam R. ab Urbe condita scripsit. Retenta diu ea consuetudo.* *Cæsar* lib. 3. de bello Gallico in fine. *Ejusmodi tempestates sunt consequutæ, uti opus necessario intermitteretur, & continuatone imbrum, diutius sub pellibus milites contineri non possent.* Idem lib. 3. bello civil. cap. 4. *Reliquarum legionum adventum expectare, & sub pellibus hyemare constituit.* Et post illam atatem idem invaluit mos, scilicet sub Nerone. *Cornel. Tacit.* lib. 13. *Annal.* *Retentis omnis exercitus sub pellibus, quamvis hyeme seve adeo, ut, obdulta glacie, nisi effossa humus tentorii locum non praberet.* Et post Neronem sub *Theodosio Hispano* disciplina militaris observatissimo. *Lat. Pacat.* *Drepan.* in panegyrico, quem ei dixit: *Summatim tuum illud atrogant cum patre divino castrense collegium, hyemes actas sub pellibus, aflate: inter bella sudatas. Eadem de Stilichone* *Claudianus* 1. de *Laudib. Liplius*:

- - - quoties sub pellibus egit

Adonas hyemes?

Facilius idipsum à Græcis, à quibus Romani, ut pleraque alia mutuati sunt. *Q. Curt.* lib. 7. *Sæpe pellibus tabernaculi alleluat, ut conspiceret hostium ignes.* Addendi *Ammian.* *Marcellin.* lib. 9. *Sub pellibusque exercitum diffuso, per Istrum fluminis margines barbaros observabat.* *Flavius Vopiscus* in *Aureliano*: *Pelles ad tabernacula & tentoria paratæ.* *Arian.* lib. 1. de *Gest. Alexand.* *Tentoria militum erant ex pellibus levi materia repleta.* Et lib. 3. *Subter tentorii pelles detrahi, easque minutis ac levibus seclusi re-*

pletas consui, sive quod antiquorum pelles indumentum, seu quod facilius sic ab æreis injuria defendi possent. Et sane in pellicis stragulis cubabant duces & Imperatores exercituum. *Cornelius Nepos*, sive verius *Æmilius Probus* in *Agellio*: *Quod ei usu venit cum annorum octoginta subsidio Thaco in Ægyptum ivisset, & in alta cum suis accubisset sine ulla tellis, stratumque haberet tale, ut terra tellis esset stramentis, neque ut amplius quam pelli esset injecta, eodemque comites accubissent, vestitu humili a quo obsoleto, ut eorum ornatus non modo Regem in his neminem significaret, sed hominis non beatissimi suspicionem praberet.* *Lectiones* itaque infernebantur pellibus. *M. Tull.* *Orat. pro L. Murena.* *Tubero ille homo eruditissimus & Stoicus, in funere Scipionis Africani, cum epulum populo Romano nomine Q. Maximi daret, stravit pelliculam nadinis lectulos Punicanos, & exposuit vasa Samia.* *Ælian.* lib. 13. var. hist. cap. 1. *ὁ δὲ ἄρχων Ἰππάρχου ἐκείνου οὐκ ἔδειξε τὴν τελευτήσαντος, ἀλλὰ τὸν ἐκείνου ἐκείνου, τὸν ἐκείνου ἐκείνου, τὸν ἐκείνου ἐκείνου.* *Siratis* autem lectoque utebatur ferinis pellibus, cibo carundem carnibus, & aqua. *Eugeria* poetria nobilis:

Sericum regmen gemmantia tellis Liconum

Pellibus hircinis ajuaranda loquar.

D. Juvenal. sat. 6. in principio 5.

Sylvestrem montana thorum cum sterneret uxor

Frontibus, & culmis, vicinarumque ferarum

Pellibus.

Sext. Propert. lib. 3. eleg. 12.

Atque humili pellis totos operibat amantes,

Atque nativo creverat herba thoro.

Ex iisdem, ut admonebam, vestitus primus hominum fiebat, hinc inter vestimenta pelliceas reponunt *Ulpian.* l. 25. ff. de cur. arg. leg. *Paulus* lib. 3. *sententiar.* tit. 6. & appositae *T. Lucretius* lib. 5.

Tunc igitur pelles, runc aurum & purpura curis

Exercet hominum vitam, belloque satigant.

Et eodem libro:

Nec dum res igni sciant trahere: neque nisi

Pellibus, & stolis corpus vestire ferarum.

Rursusque eodem libro:

Inde casis postquam, ac pelles, ignemque parantur,

Et mulier conjuncta viro concessit in unum.

Nec Romanorum modo, sed & aliarum gentium. *Hunnotum*, *Ammian.* lib. 3. *Indumentis operiuntur linteis, vel ex pellibus sylvestrium murium confarctatis.* *Jornandes* lib. de *Reb. Getic.* c. 5. *Hungari hinc noti sunt, quia ab ipsis pellium murinarum venit commercium, quos tantorum virorum formidavit audacia.* *Legendus præ aliis* *Ælianus* de *Hist. Animal.* lib. 17. cap. 17. *Seytharum, Justinus* lib. 2. c. 2. *Lana iis usus ac vestitus ignotus, & quamquam continuis frigoribus urantur, pellibus tamen ferinis ac murinis utuntur.* *Theophilus Cangiser* putavit, non male, meo iudicio, rescribendū: *Pellibus tantum ferinis aut murinis utuntur.* *Ubi* meras agit nubes *Victorinus Strigelius*: aut *Sarmatarum, Ulpian.*

Ulpian. lege citata: *Argumento sunt etiam nationes quadam, veluti Sarmatarum, quæ pellibus teguntur.* At quatum bellum hæc pelles esse confueverint, discimus ex L. Seneca epist. 90. *Frigus intolerabile est corpori nudo. Quid ergo? nunquid non pelles ferarum & aliorum animalium à frigore satis abundeque defendere queunt? non corticibus arborum pleræque gentes tegunt corpora? non avium pluma in usum æstu conferuntur? non hodieque magna Scytharum pars tergus vulpium induitur ac murium? quæ tactu mollia, & impenevabilia ventis sunt.* De Germanis C. Tacitus lib. de eorum moribus: *Gerunt & ferarum pelles, proximi ripæ negligentius, ultiores exquisitius.* Isidor in gloss. *mastruca, vestis Germanica ex pelliculis ferarum.* Et Lappones Bothniensesque pressis vestiuntur pellibus non modo ornatus causa, sed & necessitatis. Olaus Magnus lib. 4. histor. cap. 4. de Getis notius est, quam ut dici debeat. Certe enim Gothi, quos certum est Getas dictos, sic induebantur. Sidon. Apollinar. in Concione: *Sine necessariis arripiente legationis incubuit, non ille semel pro hac civitate, fletu ante pellos Reges, et ante principes purpuratos.* Et l. 1. epist. 2. *Pellitorum turba satellitum, hoc est, Gothorum, eruditissimus Savaro.* Maximus Taurinensis Homilia 2. de Avaritia: *Unde barbaro aurigenarumque monilia? unde pellito serica vestimenta? Quod vel de Getis illis antiquis intelligendum, ut Ovidius passim in libris Tristium, & de Fonto:*

Pellitos inter agenda Getas.

Et lib. 3. Trist. eleg. 10.

Pellibus & laxis arcant mala frigora bracciis.

Licet alii legant:

Pellibus hirsutis arcant mala frigora brachis.

Aut in aliis:

Pellibus & suis arcant mala frigora bracciis.

Vel de Gothis, D. Hieronymus epitaphio Neapolitani: *Pellitorum turba populorum.* Poeta illius atatis. Aurel. Prudent. l. 2. contra Symmachum:

*Tentaui Geticus nuper delere tyrannus
Italiam patrio tenens iurata abistro.
Hæc arces æquare solo, tellus aerea flammis
Solvere mastrucas, proceres vestire togas.*

Et eodem libro:

*Non armis, veste, comique
Ignotus, passim casta vagus errat in urbe.*

Prosper Aquitanicus de Providentia:

*Quod si forte lutos, hinc que, urfosque creatos
Displacet, ad Scythia proceres, Regesque Getarum
Respice, quæis ostro contemto & vellere Serum,
Eximius decet ej: tergis horrere ferarum.*

Josephus Castilio notat ad Rutilium Numatium lib. 2. Itinerarii:

*Ipsa satellitibus pellitis Roma patebat,
Et captiva prius, quæ caperetur, erat.*

Claudian. lib. de bello Getico:

*Criniger sedere patres, pellita Getarum
Curia.*

Idem de 4. Honorii consilatu:

*Castra cruore natant: moritur pellita juvenis.
Pars morbo, pars ense perit.*

Et lib. 2. in Rufin.

*Ipse inter medios, ne qua de parte relinquit
Barbariem, revocat sulvas in pectora pelles,
Frenaque, & immanes pharetras, arcisque sonoros
Assinilat, mentemque palam testatur amittit.
Nec pudet Ausonios curtus, & jura regentem
Sumere deforme ritus, vestemque Getarum.
Insignemque habitum Lati mutare togæque
Cupituræ marenti pellito iudice leges.*

Licet sciam quantum verum eleganter de officio præfati prætorio intelligendum, tamen MS. meus, antiquissima editio Veneta, & Gulielmus Fornerius, præferunt:

*Nec pudet Ausonias curtus, & jura regentem
Sumere deforme ritus, vestemque Getarum.*

Sidon. Apollinar. carm. 7.

Expetit in media pellitis principis aula.

Et Romanos ipsos pellitos in initio, Urbe jam condita fuisse loquitur Propertius lib. 4. eleg. 1.

Curia prætexta quæ nunc nitet alta sena'us

Pellitos habuit, rursica corda patres.

Pelles istæ pro qualitate nobilitateve personarum, ita viliores pretiosioresve erant. Adrian. Turneb. lib. 15. cap. ult. & Janus Gruterus observant. Helenius Acton ad Horatii l. 1. satyr. 5. *Latum clarum, ut purpuram dicit, quæ in pectore extenditur senatorum, Græci τὸν κοκοθῖον vocant, ejusmodi hodie retinent principes, injicientes vestî à cervicæ ad pedus indumentum ex purpura, vel pellibus pretiosis mutis pontici, vel aliis, dum regio habitus prodeunt in publicum.* Ecce, quod nemo prodidit, quantum scio, senatores atque Acronis viros pellibus in vestitu, locus iste indicat. Eginhartus in vita Caroli Magni: *Ex; elictibus lutrinis, vel murinis, thorace confecto, humeros ac pedus. hyeme muliebat.* Sed multis hoc post Horatium sæculis, neque de Romano principe, sed de Gallo: Certe omnes septentrionis incolæ peræ, sed potissimum Germani, atque Sarmata, sylvestrium murium pellibus ad ornamentum induuntur, ut & in Germania ipsi vidimus, & quotidie in celeberrimo Venetiarum emporio videre est, quem luxum taxat Helmoldus Chron. Slavor. l. 1. c. 1. *Pellibus abundante peregrinis, quarum odor ieteris nostris orbis, superbia venenum propinavit, & illi quidem, ut stercorea hæc habent, ad nostram credo damnationem, qui ad marturinam vestem anhelamus, quasi ad summam beatitudinem, itaque pro laneis indumentis, quos nos appellamus faldones, illi afferunt tam pretiosos martures. Sed posterioribus sæculis etiam Romani illi Cardinales hujusmodi scædissimis pellibus deformabantur, adscribam locum elegantem B. Petri Damiani Officium, qui ait Honorius Augustodunensis abbas lib. de luminariis ad finem: Ex monacho & heremita episcopus. Et ut Bertoldus vult: Pia memoria Cardinalis, aut et alde religiosus, ut verbis urar Leonis Mariscani Casinensis; quod eo lubentius retuli, quod desiderium optimi scriptoris Baronius offendit. Is itaque lib. 2. epist. 2. pag. 128. Cum domestici mures nostris aspectibus fordeant, transmarturum pelles, quia magno pretio cœmuntur, oblectant, ovium itaque & agnorum exuvias despiciuntur, ermelini, gelbelini, martures exquiruntur, & vulpes. Deinde aliquot lineis interpositis: Ecce non reclinatur in vulpecula Christus, dormit sub vulpini pellibus Christianus: respuit animalia redemptoris mundi vocabulo decorata, illud suum deprecatur ornamentum quo figuræ innuit reprobis. De Moscovitis Olaus Magnus hist. gent. septentr. lib. 1. cap. 11. Merces eorum sunt pelles pretiosæ, & omnigenæ sortis apud eos in pretio videlicet marderina, & caroline. Marullus Tarchaniota in epigrammatis:*

Puella mure delicatior Scythia

Foliis ferici comis.

Birrus etiam antiquorum indumentum. Sulpitius Severus in vita D. Martini, apud Joannem Meursium in lexico suo l. 3. *Hæc charis viduus atque familiaribus mandata tribus virginibus, illa ut rigentem birrum, hæc ut fluentem ex ista lacernam.* Vet. Scholiast. Juvenal. ad v. 283. satyr. 3. *Coccinea lena, supurpura, qua divites olim utebantur.* Virgil. Tyrioque ardebat murice lana (l. 4. Æneid.) aut antiqui amphimallum lenam appellabant, quod Græci coccum, Latini teres birrum vocantur. Erustra vir doctus corrigere tentat, Latini veteres birrum vocantur. Nam tō teres formam illius vestimenti optime exprimere mihi videatur. Isidor. l. 19. Etymologiar. c. 24. *Birrus à Græco vocabulum trahit, illi enim birrum, bibrum dicunt. Corrigendum, illi enim βίβρις & diunt, nam bibrum librarii culpa videtur irrepsisse. Possidonius de passione Cypriani: Et cum periret in locum, qui dicitur Sextus, quarto ab urbe miliario, exspoliavit se birro, & tradidit carnificibus. Fl. Vopisc. in Carini vita ad finem: Inferitum est adhuc in choraulæ pallio hianthino, quo ille velut spolio nobilitatis exultat, Messala nomen & uxoris, jam quid lineas petitas Egypto laquear? quid Tyro & Sidone tenuitate pellineidas, micantæ purpura, plumandæ difficultate pernobiles, donati sunt ab Aibreaticis birri petiti, donati birri Canusmi, Africana in scena opes non prius vias. Mentio præterea & apud Martianum Capellam de Nupt. Philolog. & Mercurii lib. 4. *Univocum est, quando duarum aut plurimum rerum idem nomen est, & definitio, ut vestis, nam & birrus & tunica**

nomen vestis habent, & definitionem possunt accipere. Viliſſimum certe erat hoc vestimentum genus, ut apparet ex epigrammate hoc Claudiani, cuius epigrapha, de birro & c. floreo.

Nominis umbra manet reſeris, nam dicere birrum,

Si caſor niteat, caſtorum nequeo.

Sex emptus ſolidis, quid ſi jam ſcire poteſtis,

Si mihi nulla fides, credite vel pretio.

D. Aufon. praſtatione ſua ad eidyllium ſeptimum:

At nos illeptum, rudem libellum,

Burras, quiſquiliæ, ineptiaſque

Credemus gremio tuo fovendum?

Ubi burras pro burras antiquo more ſcribendi dixit, nam & Sulla pro Silla, & ſexcenta alia efferebant. Egeria poetria in collectaneis epigram. & poemat. lib. 4.

Nobilis porribus jungatur putra birro,

Neſſatur plumbo lucida gemma gravi.

Hoc quia villoſum, ut apud Iſidorum in gloſſis, birrum villoſum, Græci arthemialum, vetuſt ſcholiaſtes Juvenalis lupra ad ſatyræ tertiam, ſive ἀρθεμιάλιον, aut certe ἀμφιβαλίον vocant. Chronicum Lauris Hamenſe:

Et ſunt immenſis induti calceamentis,

Amphibalu longis utentes & ſpatioſis.

Lacernam eſſe putant oblongiorem, qua etiam caput poſſet obvolvī: licet gloſſarium Philoxeni ſimpliciter βίβηθ, birrus, habeat, & Suidas non lacernam, ſed togam contendat fuiſſe.

Sic enim in codice ipliſſi, βίβηθ, ἰνδύτιον βίβηθ, birrum, toga Romana. Frequentius tamen apud bonos authores pro lacerna uſurpatur. Abdiſ Babylonius hiſtor. Apoſtol. lib. 7.

Lacernam birram in ſalutis pretium obivit. Anonymus ſcriptor, ſed non inelegans, in vita D. Cypriani: Poſt hanc vero ſententiam turba fratrum dicebat, & nos cum ipſo decollemur, propter hoc tumulus fratrum exortus eſt & ita idem Cyprianus in agro Sixti perduſtus eſt, & ibi ſe lacerna birra expoſtavit, & genu in terram flexit, & in orationem ſe domino proſtravit, & cum ſe Dalmatica expoſtaret, & diabolus tradidiſſet, ad lineam ſtetit, & caput ſpiculatore ſuſtinere. Quem locum ideo longiorem excerpti,

quod in ſupplicitis ad lineam ſtare, non viderim obſervatum adhuc ab ullo, & puto extimas theatrici ſpectaculi partes, populo ſubmovendo defixas in terram ſudes intelligi debere. Deinde quid ſit Dalmatica non memini legere me. Interim Artemidori Daldiani è lib. 2. Oneirocrit. cap. 3. locus proferatur.

Χηλμυς ὁ βίβηθ ἵντι μανδύον, οἱ δὲ ἰοῖς ἐξείδα, οἱ δὲ βίβηθον καλῶς, Θάβηθ καὶ σινωχάριον, καὶ τοὺς δικαζομένους κατὰ δὴ μιν μανδύεται, διὰ τὸ ἐμπρεχέειν τὸ σῶμα. Chlamys quam aliqui mandyan, alii ephesridem, alii berion appellant, tribulationem, & anguſtiam, & litigantibus damnationem ſignificat propterea, quod corpus circumamplectitur. Relcribendum ſortaliſſis: οἱ δὲ βίβηθον καλῶς, alii birrium vocant. Veſtimenta ejus veſtimenti inventionemque Gallis aſſignarunt, inter quos eſt vetuſt Scholiaſt. Juvenalis ad v. 144. ſat. 8. Santonio cucullo, id eſt, birro Gallico, nam apud Santonios oppidum Gallie conſtituitur. Et ipſe Juvenalis:

Quo, ſi nocturnus adulter

Tempora Santonio velas adoptata cucullo?

Pſeudocoinutus, ſeu quilibet alius A. Perſii interpres, ad v. 68. ſat. 1. Scis birrum attritum comiti condonare. Dixerat enim Perſius:

Scis comitem horridulum trita donare lacerna.

Sequitur deinde de lacerna: Lacerna, pallium ſimbriatum, quo olim ſoli milites velabantur, penula, pallium cum ſimbriis longis. Quod ex eo Iſidorus de ſumpſit lib. 19. c. 24. qui totidem verbis idipſum expreſſit, addiditque: Unde & in diſtinguenda caſſenſi urbanaque turba, hos togatos, illos vero lacernatos vocabant.

P. Ovid. lib. 2. Faſtor.

Attenda eſt domino, jamjam propereate puella,

Quamprimum noſtra falſa lacerna manet.

Superinduebantur togis lacernæ. C. Sueton. in Auguſto c. 40. in fine. Negotium adultibus dedit, ne quem poſt huc paterentur in foro, circue, niſi poſſent lacernis togatum conſtere. Juvenal ſat. 9. v. 29. Munimenta toga lacernas vocat, & ſcholiaſtes, pingues, ut oſtendit groſſus, ac per hoc pluviales, qua-

muniant à pluvia, nox: quæ orient. Martial. lib. 14. epigr. 137. & viris doctis notatum:

Amphitheatrales nos commendatur ad uſus,

Cum tegit algentes noſtra lacerna togæ.

Præcipuus itaque earum uſus in ſpectaculis amphitheatralibus. Q. Florens Septimius Tertullian. Apologet. cap. 6. Video theatras nec ſingula ſatis eſſe, nec meda, nam ne vel hyeme volu, tas impudica frigeret, primi La: edamoni penulam ludis excogitarunt. Ita eleganter Jacobus Pamelius reſtituit, cum antea legeretur, penulam nudis excogitarunt. Recte quidem, nam penula Tertulliano idem ac lacerna, Beatus Rhenanus. Suetonius in Claudio c. 6. licet ſciam initium ritus à viatoribus veniſſe, ut à pluvia facilius defenderentur. C. Plin. l. 19. c. 25.

Nubilo occaſu pluvioſam hyemem denuntiat, ſt: timque augent lacernarum pretia. Certe facile erat eaſ exuere. Caſſitius Rhetor ad ſenatores quodaſ diſcipulos ſuos, quos feſto die tunici & lacernis indutos viderat, Maluiſſem, inquit, vos togatos videre. A. Gell. lib. 13. cap. 5. M. Tull. 2. Philipp. Cum gallicis & lacerna cucurriſſi. Apud eundem cod. libr. cap. 20. Idem Martialis lib. 4. epigr. 2.

Speſſabat modo ſolus inter omnes

Nigris munus Horatii lacernis.

Cum plebs, & minor ordo, maximuſque

Sanctus cum duce candidus ſederet,

Toto mix cecidit repente calo,

Albis ſpeſſat Horatii lacernis.

C. Lucilius lib. 3. Satyr. citante Flavio Soſipatro Charifio l. 2. & Nonio Marcello cap. 3. num. 94.

Romanis ludis forus olim ornatus lacernis.

Pefſime in codicibus vulgatis:

Romanis ludis forus olim ornatus lucernis.

Niſi forte de igne Imperatoribus prælato intelligi placeret, quem conſtat in lucernis geſtari ſolituſ: quippe ut in privatorum domibus lychni, vel lychnuchi, ita in circo aut amphitheatro lucernæ, de lychnis ſupra hoc opere aliquoties, adde Magui Feliciſ Ennodii locum è lib. 2. epift. 7. Nos ad ſcholam gymnafiſ ſequeſtrati, arentis ingenii guttis, quadam Oceani ſiſuenta provocamus, quaſi lychnis contra ſolis radios pugnamus. Anteeidionem Jacobi Simondii, vitioſe legebatur:

Quaſi lignis contra ſolis radios pugnamus. Apologia pro Synodo: Neſciatis, ſolidi, ſolemaſ ibus non jurari, nec ad praſidium diurnæ lucis lychnes accendi? De circo Curopalates lib. de offici. Aula

Conſtantinopolit. pag. 87. τὸ δὲ λαμπάδεις κατὰ τὴν τὴν μεγάλῃ δεικνύει, τὸ δὲ διαμπελὸν μετ' ἡμῶν καμπύθ' ἐφ' ἑσπέρῳ, ἢ δὲ διαμπελὸν τὰ μὴν ἀνὰ εἰς διὰ κινναβία, πᾶς βέλταμην. Lampadario vero ſecundum Magnum domeſtica ſerente divini cultus ampullam, cum accenſa lampade, cuius lampadis ora extimeſcentia ſunt colore cinnabari. Corrip. l. 2. num. 8.

Jamque orerit novus aſtra dies, prænuntius ante

Signa dedit curſor, poſita, de more, lacerna.

Erant lacernæ purpurei coloris, non minus quam prætextæ ipſæ magnificatium. Martial. lib. 8. epigr. 10.

Emi lacernas millebus decem Baſſus

Tyrias, coloris optimi.

Ejuſdem libri epigram. 28. & lib. 2. epigrammate 29.

Quæque Tyron toties epotavere lacernæ,

Et toga non taſtes vivere juſſi nites.

Neque vero ſemper coccineæ erant, ſed interdum & candidæ, ut oſtendit D. Juvenal. ſat. 1. v. 27.

Tyrius humero revocante lacernæ.

Martial. lib. 14. epigr. 133. lemmacit, lacerna.

Non eſt lana mihi mendax, nec minor ahenus:

Si placeant Tyrie, me mea tinxit oris.

Fibulis ſubſtringebantur. Ammian. Marcell. l. 14. Sudant ſub ponderibus lacernarum, quaſi in colli exerta ſingulis ipſi adnectant. Corrigendum necceſſaria reſtitutione, ſibulis ipſi adnectant. Nam aliter ſenſus non conſtat. Luctatius Placidiaſ ad v. 658. lib. 7. Thebaidos Papiniana: Ad luxuriam recutit pulchritudinem ſibula, erat enim foraminibus multis exornata, quaſi vulgo interrallaſ appellavit. Sunt itaque ſibule orbiculi quidam tere-

tes quibus vestimenta connectebantur, & Ulpianus IC. l. 25. ff. de auro & arg. leg. non tam in vestibus quam ornatu eis ponitur. Caligis imponebantur. ver. scholiast. Juvenal. ad v. 73. sat. 6. Nam omnes pueri vocales fibulas in nativis habent, ne coeant. Et ad v. 379. ejusdem satyræ, fibulam dicit circellos, quos tragædi, sive comædi in penem habent, ut coitum non faciant, ne vocem perdant. Philostratus Lemnius in Imaginibus Cupidinem puerum delicatum depingit, & ob id fibulatum. Martialis. lib. 7. epigr. 81.

penem tam grandis fibula vestit.

Lib. 14. epigr. 215.

Comædi & citharædis

Fibula quid præstat?

Aut etiam in chlamydis, & penulis. Extat Constitutio Leonis Augusti: Fibulis in chlamydis his quoque utantur (privati) quæ sola auro & arie pretiosæ sint. Nec civium tantum in uibe agentium fibula gestamen, sed & militum. Fl. Vopisc. in Aureliano Aug. Concessit militibus fibularum aurearum usum. Præsertim tamen fœminarum mundo adnumerantur, & puto illud iis fuisse principium. C. Plin. l. 33. c. 1. Fabricam etiam deum fibulas, & alia muliebris cultus, sicut in aures in principio fuisse, sine mentione annulorum. Materia iis aurum argentumve vel qualibet alia metalla inaurata, aut bracteis obducta. Trebell. Pollio in Claudio. Valerianus princeps Zosimo Syriæ procuratori præcepit, ut Claudio extra dona daret fibulas argenteas inauratas duas, & fibulam auream. Plinius libro proxime laudato cap. 3. Sed in militibus quoque in tantum adolevit hac luxuria, ut M. Bruti in Philippicis campis epistolare periantur frementes, fibulas tribuntis ex auro geri. In virtutis hæ præmiū, & benefactorum gloriam tribuebantur, vel tribuntur, ut ex his epistola Bruti verbis colligere facile est, vel puerulis, quos ad virtutem erigere & incitare volebant. T. Livius l. Dec. lib. 7. Puerum annulo auro, tunica laticlavata, Hispano figulo, & aurea fibula, ornatum donat. Poëta meminere Latini.

Corippus lib. 2. num. 4.

Aurea juncturas morsu præstrinxit adunco

Fibula, & auratis gemma nituere caenis.

P. Ovidius lib. 8. Metamorph.

Raslis hinc summam nordebat venata vestem.

Virgil. lib. 4. Æneid. de Didone venatum profectura:

Aurea purpuream subnectit fibula vestem.

Et lib. 5. Æneid. de donis & ornatu in agone illo funebri certantium: ut appareat & gemmis ornari consuevisse.

lato quem circumplectitur auro

Balthus, & tereti subnectit fibula gemma.

Et lib. 7. Æneid. in fine de Camilla:

ut fibula cinem

Auro internectat.

Stat. lib. 6. Thebaid.

Emicat, & torto chlamydem diffibulat auro.

Et lib. 7. Thebaid. cultissime:

Carbasique sinus, & fibula raslis auro

Tanariam sulva mordebat fasside vestem.

Et poëta Græci. Nilus Scholasticus, lib. 4. Antholog. cap. 12. epigram. 111. ad Dianam venatricem:

Πόττι τε χρυσόιο τετυγμένην, ἰδὲ τοῦς ἀγνῶν

ἰγῶνι ροιῖς πέπλῳ & ἐπιστόλῳ &c.

Et fibula auro fassa, & ad summum

Poplitum ruber poplus tractus.

Homerus in Hymno Veneris primo, v. 164. si modo id opus ipsius censendum est:

Κορμὴν μὲν οἱ σπῆρον δ' ὀπὶ χροῶς εἶλε καενὴν,

Πόττας τε, γναμπίδ' ὅ' ἑλικας, καλικὰς τε καὶ ὄγκους.

Ornamentum quidem illi primum à corpore abstulit lucidum,

Fibulasque, flexibiles helicasque, calycasque & monilia.

Idem Iliad. 18. v. 401.

Τῆσι παρ' εἰνάετες χάλκῳ δαῖδ' ἀνὰ πολλὰ

Πόττας τε, γναμπίδ' ὅ' ἑλικας.

Aud istas per novitium fabricas artificiosa multa,

Fibulasque, flexibilesque helicas.

Delicatiores invalescente luxuria byssinis vestiebantur, &

præsertim fœminæ. M. Varro apud Nonium cap. 14. num. 6. Aliam cerneret cum sola holoserica. quas ille holosericas vocat, id est, penitus sericas, alii bombycinas, aut olobericas, ut Adrian. Turneb. lib. 1. Adversar. cap. 13. alii denique olovericas, inter quos Cujacius, sed parum interest. Nam in V. sapissime B. solebant commutare. & sic controversam videbis epigraphen tituli 9. lib. 11. Codicis Justinianei. Communior tamen receptiorque lectio sic concipitur: De vestibus holoveris, & auratis, & de tinctione sari muricis. Aliiter alii legunt. Vide Andream Alciatum. Cumque immodicus & fidem excedens circa vestitum hunc nasceretur luxus & viri fœminis similes molliori cultu viderentur, Theodosii Aug. constitutio furorem his verbis coëcavit: Temperent universi, cuiusunque sint sexus, dignitatis, artis, professionis, & generis, ab huiusmodi possessione, quæ soli principi, ejusque domui dedicatur, nec pallia quis tunicaeque domiforicas contextat aut faciat, quæ tincta conchylio, nullius aliterius permissione contexta sint, proferantur ex adibus, tradanturque tunica aut pallia ex omni parte textura crure infesta conchylii, nulla stamina subtexantur tincta conchylio, nec ejusdem infectionis arguto pectine solidandæ fila decurrant, reddenda arario holovera vestimenta virilia protinus essentur, necesse, ut quisquam de abjurato pretio congueratur, quia sufficit calceæ legis impenitus. Quæ habentur l. 4. Cod. loco proxime supra laudato. Lucas Penna imitatum Imperatorem versum Virgilii lib. 1. Georgic. docet:

Arguto conjux percurrit pectine telas.

Quod autem de pretio sequitur, ad historiam pertinet. Nam idem usum huiusmodi vestimenti negavit Aurelianus Cæsar uxori suæ, ne immodico, & nihil profuturo sumptu patriumonium attenuaret suum. Verba Flavii Vopisci in vita ipsius apponam. Aurelianus vestem holosericam neque ipsum habuisse in vestimento suo, neque alteri utendam dedisse, & cum ab eo uxor sua peteret, ut unico pallio lateo serico uteretur, illum respondisse, abste ut auro fila pensetur. Zonatas certe Tomo Annal. 3. sages vocat istiusmodi vestes, ut & Ballamo Canone 12. Concilii Gangrensis. Usus viris ademit, & ut rem probrosum judicavit Tacitus Aug. Fl. Vopisc. in eo, & Gordianus id lege lata interdixit. Julius Capitolinus in vita ipsius eleganter, ut omnia alia. C. Tacitus l. 2. Annal. dixit, decreto cautum à Q. Hatterio viro consulari, sub Tiberio principe, ne viros vestis faderet. Sed id antea ab Augusto ipso interdictum fuerat. Joan. Xiphilin. in Trajano: neque quicquam turpiori homini ingenio judicaret. Unde inter exprobrationes, D. Hieronym. lib. 2. adversus Jovinianum: Nunc lineæ & serici vestibus, & Atrebatum, ac Laodiceæ indumentis incedis. Cultissime Claudian. lib. 2. in Eutropium:

Vestis odorata studium, laus maxima risum

Per varios morisse sales, minimeque viriles

Munditia, compti vultus onerique vel ipsa

Serica.

Neque florente tantum republica id vetitum à principibus, quos enumeravi, sed & translatum Byzantium imperio, extat Constitutio Joannis Duca l. 1. Jur. Orient. tit. de vestitu, in hæc verba: Ne quis subditorum utatur vestibus Assyriis, Babylois, Italicis, variisque artificii confectis, sericis, nisi si, quisquis esset, cum omni familia in ordinem cogi, ac notari ignominia vellet, utque his contenti sint, causum, quas Romani, scilicet Constantinopolitana provincia, & manus præberent. Neque minus hoc contagium repressum, ne latius serperet, legibus aliorum populorum. Antiquissima sane Scotorum lex erat, ne peregrini vestimentis uterentur, neve alia haberent etiam proceres gestamina, quam quæ parabilia essent, & de Iana patria conficerentur: Indignum quippe iis visum est in ea degere regione qua ne ad vestitum quidem necessaria subministrare possent, quoties illud & quando cautum disces, lector, ex erudito & insigni opere de legibus Scotticis Joannis Skinai, amicissimi mihi conlinguinei, & in supremo Scotia senatu actuarii ac senatoris: cujus frugalitatis vestigia etiam mea memoria abhinc viginti plus minus annis supererant. Idem pari sollicitudine institutum apud Gallos, imperante Carolo IX. anno dominicæ incarnationis 1565. Pet. Gregorius Syntagmat. Jur. univ. l. 9. c. 19. in

Germaniis idipsum edicto Caroli V. praeautum, comitiis Augusti Vindelicorum habitis, Anno reparatae salutis 1548. ut clarum est ex Politica ejusdem principis constitutione, parria lingua edita, & in Latinum versa à Justino Goblero, Art. 9. 10. 11. longum foret, si gentium in hac reprimenda luxuria consensum demonstrare ulterius cuperem, satis praestitero si à barbaris primum usum ad Romanos promanasse, incredibili disciplinae civicae jactura affirmavero, auctore Dione Cocceiano lib. 43. ad eundem Julius Pollux lib. 7. cap. 17. Indis & Aegyptiis inventionem primam assignat Procopius lib. 1. belli Persici, Clemens Alexandrinus Paedagog. lib. 2. cap. 10. duratque is luxur non apud cultiores tantum populos, aut in Europa, sed & aliis, Calachurensibus scilicet, Aloisius Cadamustus Navigationis suae cap. 58. cujus verba, Archangelo Madrigano interprete haec sunt: *Veste utuntur coronina, quoniam eo panno abundant plurimum, utuntur & pannis sericis, & in primis illustiores, at alii alii utuntur vestibus, prout patitur illorum census & opulentia, at nobilium virorum mulieres, etiam supra cincturam carnes velant telis subtilioribus, egrigia vero summa ad pubem tantum corpora tegunt.* Et de Nigritis in Navigatione sua Christophorus Columbus cap. 110. Sic enim ille eodem Archangelo interprete: *Bombycescat regio, quippe quae suapte natura gignitur, colente nemine, eo subligacula consuevit, quibus occulunt inguina.*

Sunt qui sericam vestem cum bombycina confundunt, sequitur Isidorus lib. 19. c. 27. & Hieronymus Cardanus l. 9. de subtilitate, sed quam apposite, viderint, cum distinguant Jurisconsulti. Ulpian. l. 23. ff. de auro arg. leg. *Vestis an vestimenta legentur, nihil refert, vestimentorum sunt omnia lineae, laneaeque, vel serica, vel bombycina, quae induendi, praecingendi, amictiendi, subseruendi, injiciendi, incubandive causa parata sunt.* Concordat Ulpiano Paulus l. C. lib. 3. Receptar. sententiar. tit. 6. vel n. alii numerant tit. 7. *Veste legata ea cedunt, quae ex lana lineaeque extra sunt, item serica & bombycina, quae tamen induendi, operiendi, cingendi, sternendi, injiciendique causa parata sunt, pelles quoque indutori continebuntur.* Placet istis bombycina ex verme, serica ex foliis tenuibus depecti, ut duo magna Galliarum lumina, Andreas Tiraquellus in legibus suis Connubialibus, & Barnabas Brissonius in Lexico suo observarunt. Et vestem quidem sericam ut appellat Ulpianus l. 37. ff. de Evictionibus, è ramis arborum fieri docuerunt unanimi consensu historici. Ammian. lib. 23. cap. 11. *Caesi apud Seres juncunda tamperies, salubrisque aëris facies mundi, levitumque ventorum commodissimus flatu, & abunde sylva sublevis, à quibus arborum satius, aquarum asperginibus crebris, velut quidam vellera mollicies, ex lanugine & liquore mixta subtilitate teneram pestunt.* Gervas. Tilleberciensis Otior. Imperial. lib. 2. cap. 11. C. Jul. Solin. Polyhist. cap. 53. *Aquarum aspergine inundatis frondibus vellera arborum adminiculo depectunt liquoris, & lanuginis teneram subtilitatem humore donant ad obsequium.* Hoc est illud sericum, in usum publicum damno severitatis admittitur & quo ostentare potius corpora, quam vestire, primo seminis, nunc etiam viris persuasit luxuria libido. Poëta. Virgil. libro primo Georg. & Servius ibidem loci:

Vellera quae foliis depectunt tenuia Seres.

Sil. Italic. lib. 6. Punicor. sub initium:

*Primique novo Phaëtonte retelli
Seres lanigeris repetebant vellera lucis.*

Et lib. 17. ejusdem operis:

*Videre Eoi montium admirabile Seres,
Lanigeros cinere Ausonio canescere lucos.*

L. Seneca Thyeste act. 2. in choro:

*Et quocunque loco jacent
Seres vellere nobiles.*

Et in Hippolyto act. 2. sc. 1.

*Removete, famula, purpurea atque auro illius
Vestes, procul sit murici Tyris rubor.
Quae sola raris ultimi Seres legunt.*

Itemque rursus in Hercule Octavo:

*Quae Phrygiis judicis Eris
Legit Eois Ser arboribus.*

Claudian. paneg. de consulatu Olybrii & Probinii:

*Jam parat auratas trabes, currusque micantes
Stamine, quod molli tondent de stipite Seres,
Frondea lanigera carpentes vellera sylvae.*

Et de 3. Hon. consul. in fine:

Indus ebur, ramos Panchaia, vellera Seres.

Fest. Avica. in orbis terrae descriptione:

*Et rigor in nervis venit obvisus, inde cruenti
Sunt Thochari, Frutrique truces, & inhospita Seres
Arva habitant, gregibus permixti oviumque bouumque
Vellera per sylvas Seres nemoralia carpunt.*

Sidon. Apollinar. carm. s. v. 40.

- - - tum quaque suos provincia fructus

*Exposuit, feri Indus ebur, Chaldaes amomum,
Assyrius gemmas, Ser vellera, thura Sabae.*

D. Aulon. epigr. 25.

Hos ille Serum veste contexti jubet.

De verme vero, cujus sine natura, sive industria byssus aut bombycina vestes comparat, D. Basilus Magnus Hexamer. homilia 8. citatus Brissonio, quem locum Latina civitate donavit D. Ambrosius ejusdem epigraphes operis l. 5. c. 23. Et quia de volatilibus dictum, non putamus alienum ea complecti, quae de verme Indico tradit historia, vel eorum relatio, quae videre potuerunt: fertur hic corniger vermis converti primum in speciem caulis, atque in eam mutari naturam, inde processu quodam fieri bombylius, & nec eam formam figuramque custodit, sed laxis & latioribus foliis videtur pennas assumere, ex his mollia illa Seres depectunt vellera, (Virgilius supra laudati imitatio manifesta) quae ad usum sibi proprios divites vindicant: quinam hi divites? principes, ut puto, ipsi, constitutione Constantini paulo ante allata. Claudianus Honorii principis apparatus describens, panegyrico de 4. ejus consulatu:

- - - tribuere colorem

Pharices, Seres subtegmina, pondus Hydaspes.

Nec omiserim quod in rebus Friderici prodidit Otto Frisingensis lib. 1. cap. 33. Rogerius Siculus Corinthe, Thebis, Athenis expugnatis, opifices qui sericos pannos texere solebant, ob imperatoris ignominiam captivos deduxit, quos in Palermo Sicilia metropoli collocant, artem illam docere suos praecepit.

Verum hunc inter naturae miranda numerari jure posse existimo, nec quicquam in rebus creatis, quod resurrectionem magis confirmet. adia Simonem Majolum in Diebus Canicularibus & Plinium lib. 11. cap. 23. Q. Tertullian. lib. de Pallio cap. 3. Prorsus haud latet bombycem, (vermiculi genus est) quae per aërem aliquando araneorum more scopii idoneus se distendit, dehinc devorat, mox eaque reddere, proinde si necaveris, animata jam flamme alvo. Tantam igitur paraturam materiarum ingenia quoque vestimenta profecuta, primum togendo homini, quae necessitas praecessit, dehinc ornando, imo & inflando, quae ambitio successit, varias indumentorum formas promulgare. Quem locum Gagnarius aliter, atque Turnebus frustra legi voluerunt. Isidor. lib. 19. c. 22. *Bombycina vestis à bombyce vermiculo, qui longissima ex se fila generat, quorum textura bombycinum dicitur, conficiuntur in insula Coe.* Vetus Scholiastes Juvenalis ad v. 260. sat. 6. *Pannus bombycinum interpretatur sericum.*

Ipsae juvenalis:

*Haec sunt quae tenax sudant in cyclade, quarum
Delicias, & puniculus bombycinus ornat.*

Sext. Propert. lib. 2. eleg. 3.

Nec si qua Arabio lucet bombyce puella.

M. Martial. lib. 8. epigr. 33.

Tam leve nec bombyx pendulus urget opus.

Ejusdem libri epigr. 68.

Famineum lucet sic per bombycina corpus.

Et lib. 11. epigr. 50.

Nec furtiva luri fieri bombycina possunt.

Erat purpurea genus, quam blattae appellat Imperator, l. 1. c. 2. *Qua res vendi non poss.* Aurel. Cassiodor. lib. 1. epist. 2. *Cum blatta, quam nostro cubiculo dare singulis annis consuevisti, venire festina.* Glossa Diaconi; Blatta, genus purpureum verans. Al. Lamprid. in Heliog. paraverat igitur fures, blatta, & serico, & cocco intortos. Simile in portentosi Neronis rebus refert Eutropius.

pius Brevitatis sui lib. 7. *Inusitata luxuria sumptuumque, ut qui exemplo Caji Caligula, calidis & frigidis se lavaret unguentis, rebus aureis picearetur, quæ blattæis fimbriis extraheret.* In MS. meo codice dicitur scribitur blattæis. Sed paucum interest, quod tamen observatione dignum censuit Eliæ Vinerus. *Tallum blattofericum* dixit Fl. Vopiscus in Aureliano: & blattæam tunicam, Gregorius Turonensis lib. 1. histor. cap. 38. & blatta serica l. ult. Cod. Theodof. de murileg. Honorius & Arcadius Augg. l. 10. C. *Iussimianeo de murileg. & gynæciar. Lotus in; offerum serico blatta, & metaxa huiusmodi species infortis præcipimus, viginti librarum auri condemnatione propofita iis qui scrinium canonum trallant.* Antonius Contius putavit legendum *sericoblatæ*: & non metaxa, sed metaxa, alii rectius iudicant. Frustra, cum Zonaras Annal. tom. 3. *metaxæ* nomen usurpet, & Moschopolus Cujacio citatus, & C. Lucillius apud Festum. Est certe metaxa non quodcumque sericum, sed rude tantum, nec adhuc in filia sua deductum, ut & blatta eadem illa metaxa, fed purpureo colore tincta. l. 1. Cod. *quæ res ven. non poss. Purpura, quæ blatta, vel oxiblatta, vel tantina dicitur.* Hinc blattæarii, qui sericas tingunt vestes, l. 2. C. Theodof. de excus. cristif. & blattæifer, qui sericis vestibus purpura tinctis induitur, Sidon. Apollin. lib. 9. epist. ult.

Blattæifer vel quam tribuit senatus.

Idem lib. eodem epist. 13.

Rutilum torenia byso,

Rutilasque ferre blattas.

Et carm. 5. v. 48.

Attis mel. Phœnix palmas, Lacedæmon olivum,

Pontus castorea, blattam Tyrus, ara Corinthus.

Erant & pellucida vestes in maximo pretio perditis jam moribus, in quas doctissime an amarius invehatur Seneca, vix queas iudicare. aliqua adscribam loca. Lib. 7. de Benefic. cap. 9. *Videō sericas vestes, i. vestes vocanda sunt, in quibus nihil est quo defendi aut corpus, aut denique pudor possit, quibus sumptis mulier parum liquido nudam se non esse jurabit. hæc ingenti summa ab ignotis etiam ad commortuum gentibus accersuntur, aut matrone nostra ne adulteris quidem plus sui in cubiculo, quam in publico offendant.* Idem epist. 90. *Quid si contigisset illi videre nostris temporis telas, quibus vestis nihil celatura confectur, in qua non dico nullum corpori auxilium, sed nullum pudor est.* In consolat. ad Helviam: *Nunquam tibi placuit vestis, quæ nihil amplius quam nudam componeret. Mira est librorum differentientium varietas. In quibusdam: Vestis quæ amplius nudaret, quam componeret. In aliis: Vestis quam nihil aliud quam nudaret, componeret. In aliis: Vestis quæ nihil aliud nudaret, quam componeret. Sed certissima nico iudicio, lectio est: Vestis quæ nihil aliud nudaret, cum poneretur, hoc est, quæ induta nullas corporis partes revelaret, aut detegeret.* Dio Coccejan. Histor. lib. 46. *ἡ τετὰ χλαῖδια, tenues lane.* Non multum abfinitia Seneca Rheior lib. 2. Controv. 7. *Ut adultera tenui veste consprensâ sit.* Et lib. 4. Controv. 7. non lorican clypeum ve sumptis, sed teneum ac pellucidam vestem. Aloyf. Cadamustus, Martialis, D. Hieronymus, Ammianus Marcellinus, C. Solinus supra citati videantur. Sed multa egregia P. Faber Saniorianus lib. 1. Semestr. cap. 6. M. Tull. lib. 2. de Divinat. *Deos enim ipsos jocandi causa induxit Egiptus pellucidos ac perscrutabiles.* D. Hieronym. iterum lib. in Helvidium: *Ingrédiantur exposita libidinis vicinia, & veniente vestibus nuda impudici oculis ingeruntur.* Clemens Alexandrin. lib. 3. Pædagog. cap. 3. *χλαῖναι ἢ διαφανοὶ αὐτοπερὶ μύνοι, καὶ μακρὰν τεύχοντες, καὶ ὀφροντες μύρη.* Subtilibus autem & tenuibus vestibus induit masculini rodentis, & unguentum olentes. Quod in eodem animi argumento ponebant. Poëta. Aurel. Prudentius Hamartig.

Fluantes fumere amictus

Gaudet.

M. Lucan. lib. 1. Pharsal.

Cultusque decoros

Vix nurebus rapuere mares.

Q. Horat. lib. 1. satyr. 2.

Altera nil obstat, Cois tibi pene videre est

Ut nudam.

Vetus scholiastes Juvenalis ad satyr. 2. v. 66. *Multicia, vestes molli intextas subflamine, quibus solent uti puella.* Ipse Satyrus ibidem loci:

Quaro, an deceant multicia testem?

Acer, & indomitus, libertatisque magister

Crevit per lutes?

Cultissime Lucan. lib. 10. v. 140. de Cleopatraz immodico & luxurioso apparatu, ut appareat non solum Romanis eas vestes in usu, sed & aliis gentibus fuisse:

Candida Sidonio perlucet pectora filo,

Quod Nilotis acus compositum pectine Serum

Solvit, & extenso laxavit flamina velo.

Pellucidæ istiusmodi vestes thallas appellantur, sed melius alii thallas à raritate dixerunt. Nonius Marcell. 14. num. 14. M. Acc. Plaut. Epidico act. 2. sc. 2.

Tunicam rallam, tunicam spissam.

Ralla igitur tunica est pellucida, ipsa est densioris materiæ, quæ totum corpus obregeret, & à frigoris injuria tueretur. Gravem suspicor vocari à Trebellio Pollione in Tigrina tyrannis, in Celsō: *Discurrere milites iussit, hyeme cum sagis gravibus, astate pellucidis: spissatam suspicantur nonnulli eandem esse.* L. Seneca lib. 1. de Benefic. cap. 3. & crassam Fabio Quintiliano lib. 12. cap. 10. *Crassatoga sit, non serica, intonsum caput.* Est etiam vestis vitrea, quam cum pellucida aut tenui confundunt. Non. cap. 6. num. 4. *Vitreum pertenuē & perlucidum quicquid est, veterum auctoritate dici potest.* M. Varro in Modio apud eundem cap. 14. in limine: *Quam istorum quorundam vitrea toga ostentant tunicæ clavos.*

P. Virgil. lib. 4. Georgic.

At mater sonitum thalamo sub fluminis altis

Sensit, eam circum Milesia vellera nympha

Carpebant, hyali saturo fuscata colore.

Hyali autem color vitreus est, ut vocis etymologia satis indicat, isque Italis giallo, aut ut aliis visum est, giallo appellatur. Nicolaus Erythraus in libris de origine linguæ vernacula, & in libro de coloribus. Claudian. de Consul. Olybrii & Probinii:

- - - percurrens vitreas sub gurgite telas.

Inde Circe vitrea censetur nuncupata, quod meretricio ornaret indumento, vel quod maris esset accola. Adrian. Turneb. lib. 8. cap. 15. Horat. lib. 1. od. 17.

Dices laborantes in uno

Penelopen vitreamque Circen.

Denique ex Ildoro, superius citato, docuimus Coas vestes eadem esse cum tenuibus aut translucentibus, confirmaturque auctoritate C. Solini Polyhist. cap. 13. ex M. Varrone. Salamis, Sunium, Cos, Ceos subtilioris vestis amictula, arte lanificæ scientiæ prima in ornatum faminarum dedit. Eademque C. Plinius lib. 11. cap. 22. *Rursusque texere invent in Ceo mulier Pann' hila Lator filia.* In MS. in Colegitur, & certe faver Aristoteles lib. 5. histor. Animal. qui *ἐν τῷ παλαιῷ πάλιν λέγειν λέγειν ὅτιν' ἀνὰ*. Eadem certe verba usurpant Latini scriptores, nisi quod pro Co reposuerunt Coo. Joan. Brodæus lib. 2. Miscellaneor. cap. 22. eademque reperitur diversitas in poetis, Sexto Propertio lib. 1. eleg. 2.

Quid juvat ornato procedere, vita, capilla,

Aut tenues Coa veste movere sinus?

In aliis editionibus:

Aut tenues Coa veste movere sinus.

Idem lib. 4. eleg. 2.

Indue me Cois, siam non dura puella.

Ovid. lib. 3. de Arte Amandi:

Sive erit in Cois, Coa de ere puta.

Alb. Tibull. lib. 2. eleg. 6.

Illæ gerat vestes tenues, quæ semina Coa

Texuit, auratas deponique vias.

Q. Horat. lib. 4. od. 13.

Nec Coe referent jam tibi purpura

Nec clari lapides tempora,

Reperio etiam & vestes herbidas à colore indubie sic appellatas. D. Cyprian. lib. de discipl. & hab. virg. *Neque enim deus coci.*

coccineas aut purpureas oves fecit, aut herbarum succis, id est, virides, seu earinas, & conchyliis tingere, & colorare lanas docuit. Q. Tertullian. lib. de habitu muliebri ad finem: Non placet deo quod non ipse produxit, nisi si non potuit purpureas & earinas oves nasci jubere, si potuit ergo jam noluit, quod deus noluit, utique non licet fingi. Ubi Rheanus: Gorziensis codex habet, arinas, nec refert, utrumque Graecis vernum significat, quod tu hic pro viridi interpretare. Ambo vocabula conjuncta habes in lepidissimo epigrammate de lusciniis, quae cicadam corripuerat, quod incerto auctore legitur in Anthologia lib. 1. cap. 60. epigr. 12.

τ' ἄλλων δ' ἡλίσσεται, τ' ὄψιν δ' ἡλίσσεται,

τ' ἔξιν δ' ἔξιν, ἀγόνων ἔξιν.

Vocalem vocatis, alutam alata,

Hospitem hospes, vernam verna.

Hoc pariter sensu intelligendum puto illud Titi Lucretii lib. 4.

teriturque Thalassina vestis
Assidue, & Veneris sudorem exercita potat.

Erunt ego earinae oves, aut arinae viridis coloris lanæ, à quibus verno tempore convenientissima vestes fiebant, ut in Anglia etiamnum hodie videmus, nam ubi hyems frigora sua tenuit, & latiori facie terra aperitur, Rex, totusque procerum ordo, aulicorumque officiorum turba, venatum proficiscitur concolor anni tempestati, neque minus: quam saltus ipsi, aut campi, virefcit aula. Ejus ritus vestigia non pauca in antiquitate. L. Apulejus lib. 11. Metamorphos. Namque in ipso ads sacra medullio, ante deæ simulacrum constitutum tribunal ligneum, iussus supersit, byssina quidem, sed floride dyptila veste conspicuus. Martiani. Capella de Nupt. Mercurii & Philologiae lib. 1. Calceos autem smaragdineæ fustis viriditati herbosus vestigiis ejus tellus annexuit. Et eodem libro aliquot paginis interjectis: Ejus conjux grandæva, corpulentaque mater, quamvis sacunda, circumfusæque partibus, tamen floridam discolorumque vestem herbida pallia contexerat, in qua totus gemmarum metallorumque census, atque omnium proventus, frugesque satiorum, larga admodum ubertate ferebantur. Vestes istas Græci in consuetudine fuisse, testatur abunde constitutio Syracusanorum, qua floridas vestes penitus prohibebat, Phylarchus lib. 24. historiarum: neque minus ex lege Atheniensium, qua scorta jubebantur, ἀνθήν φορέν, vestes flores ferre, ut ex Suida clarum in voce ἱστίον. Atque hic vestitus non caruit suspitione mollicitiei. Nam eo indutus est Liber pater, ut extat apud Diodorum Siculum lib. 5. Bibliothec. Quod tamen non semper invaluisse cer-

tum esse conjicio, tum quod Timæus apud Athenæum Reges Persarum sic indutos dicat, & confirmat Eustathius ad Homerum lib. 16. & Strabo lib. 15. Geograph. tum etiam quod floridam hanc vestem eandem esse cum tunica picta Romanorum nonnulli crediderunt, Dionysius Halicarnass. apud Hadrianum Junium lib. 1. Animadv. cap. 13. Artemidor. Daldian. lib. 2. Oneirocrit. cap. 3. Πικρία καὶ ἀνθήν ἐσθῆς, Vapregata vestis & picta. Et pene sic fluvii ornabantur. D. Aufon. Eidyll. 3. five Mosella v. 270.

Caruleos nunc Rhene sinus, hyalogue virentem

Tande pepitum.

Et delicatioris Romæ plerumque eo indumento velabantur. Papin. lib. 2. sylv. 1. v. 128.

Cum tibi, quas vestes? quæ non gestamina mitis

Festinat herus? brevis constingere lanis

Pectora, & angusta relas ardere lacerna:

Enormes non ille sinus, sed semper ad annos

Texta legens, modo Tuniceo velabat amictu

Nunc herbas imitante sinu, nunc dulce rubenti

Murice, nunc vivis digitos accendere gemmas

Gaudebat.

M. Martialis lib. 5. epigr. 24.

Herbarum fueras indutus, Bassæ, colores,

Jura theatralis dum siluere loci.

Claudian. de Consul. Olybrii & Probrini ad finem:

Prima tibi procedat hyems, non frigore torpens,

Non canas vestita nives, non aspera ventis,

Sed tepido calefacta Noto, ver inde serenata

Protinus, & liquidi clementior aura Favoni

Præsit te croceis pingat, te missibus æstas

Induat, autumnusque madentibus ambiat uvis.

Feeda labe ejusdem tenuissimo carmini eximenda est lib. 2. in Rufinum:

Illinc Armenia vibratis crinibus ala

Fervida collectæ facili velamina modo.

Opera MS. codicis restituit Stephanus Claverius, optime, meo quidem judicio:

Herbida collectæ facili velamina modo.

Erycius antiquus poeta in Antholog. lib. 4. cap. 12. epigr. 94.

Ἄλλὰ κατὰ πηγὴν τὴν ἐξ ὀσμῆς τῶν ἁλίων

Τὶνδε καὶ ἀνθήν κερύειν ἔσται γὰρ ἀμύδι.

Sed mitiga ligneum tumidum mucronem

Hunc, & florida abscondæ sub chlamyde.

C A P. XXXII.

De toga, & ejus multiplici differentia.

Toga antiquitus propria Romanorum, pacis tempore, vestis, à tegendo corpore, ut Varro docet, appellata, amictus exterior fuit: de qua quid passim apud scriptores veteres reperitur, hic exponemus. Primum autem de materia & forma ejus dicemus, post varia genera explicaturi. Ad materiam, quod attinet, lana ea fuit, id quod Martialis multis locis ostendit, & Varro, cum scribit: Toga lana, quod de lana multa, duarum enim togarum instar. Forma semicirculari primum fuit, uti perspicue docent Dionysius Halicarnassus, Quintilianus, & Isidorus, quanquam alicubi quadratam fuisse Athenæus significare videatur, ubi sic scribit: Romani in Asia, ut vim Mithridatis effugerent, ad templa confugerunt, & quadratis vestimentis abjectis, pallia sumpserunt. Id vero de togis intelligendum esse, quod us abjectis pallia Romani sumpserint, docet Cicerò, qui ejusdem historię meminit oratione pro Posthumio. Sed potior est superiorum autoritas, præsertim cum Dionysius expresse dicat, togas non fuisse amictum quadratum. Hæc enim sunt ipsius verba, de Tarquinio Prisco loquentis: Amictum ipsius fuisse togam pictam purpuream, qualia fuerint Lydorum, atque Persarum Regum gestamina, nili quod non quadrata, ut illa, sed figura semicirculi. Hoc genus Romani togam, Græci τριβένον appellant, &c. Hæcenus ille. Tunica porro superinjectam testimonio præter alios est Agellius, cum scribit, antiquitus sine tunicis, sola toga amictos fuisse: & Asconius in Scaurianam: Caro Prætor judicium, quia æstate agebatur, sine tunica exercuit, campestri sub toga cinctus. In forum quoque sic descenderat, jusque dicebat, idque repetierat ex vetere consuetudine, secundum quam & Romuli ætatis statum in Capitolio, & in Rostris Camilli fuerunt, togata sine tunicis. Adde etiam Plutarchum, qui scribit, Tiberium Græ-

Gracchum fugientem *togam* demississe, atque in tunica cecidisse. Apertam fuisse cognoscitur ex Valerio, de Nafica loquente lib. 3. *Lævam* manum apertæ *togæ* circumdedit: & ex eo, quod *toga* dicebantur amictiri, ipsaque *amictus*, & *amiculum* vocabatur: unde idem lib. 2. Jussit eum *toga* lacinii abscissis amictum, discinctaque tunica indutum nudis pedibus adesse: & *Agellius* lib. 11. Obtentu *toga* ita tanquam se amiciens. *Aldus Manutius* Pauli filius eam non apertam, sed à summo ad imum integram, nulla scissura, nullis manicis fuisse, & brachia si emittenda forent, rejecta in tergum ima *toga* expedita fuisse, probare contendit. Per annum tamen, *sumpta virili toga*, modestiæ causâ, *togam* in humerum rejici non consuevisse, ibidem ex *Cicerone* monet, qui in oratione pro Cœlio sic scribit: *Nobis quidem olim annus erat unus ad exhibendum brachium togæ constitutus.*

Cingeretur, necne *toga*, de eo controvertitur inter viros hujus ætatis doctissimos. *Carolus Sigonius* cingi eam consuevisse asseverat, & *triplicem fuisse cincturam* scribit, *laxiorem, strictiorem, & cinctum Gabinum.* *Laxiorem* ait fuisse, qua *toga* lacinia traheretur, de qua *Macrobius* lib. 2. Cæsar ita *toga* præcingebatur, ut trahendo laciniam, velut mollis incederet, adeo ut *Sulla* tanquam providus dixerit Pompejo: *Cave tibi illum puerum male præcinctum.* *Strictiorem*, qua sinus *togæ* in anteriore parte conficeretur, nec *toga* ad pedes devenire permetteretur, unde *alte præcincti*, pro expeditis, dicti sint. Quibus contrarium scribit *Aldus Manutius*, & locum *Macrobius*, quem *Sigonius* adduxit, de mendo suspectum ait, cum *Suetonius* eadem de re loquens, *tunica*, non *toga* male cinctum Cæsarem fuisse dicat. Verba *Suetonii* sunt: Cultu etiam notabilem ferunt. Usus enim lato clavo ad manus simbricato, nec ut unquam aliter, quam ut super eum cingeretur, & quidem fluxiore cinctura: unde emanasse *Sullæ* dictum, Optimates sæpius admonentis, ut male præcinctum puerum caverent. Hæc *Suetonius*. ejus auctoritatem, ut, qui de genere vestium, teste *Servio*, librum scripserit, *Macrobio* anteferendam esse, *Manutius* existimat, & *discinctam togam*, majorem habuisse dignitatem, ideoque nemini vitio datam fuisse, ex *Quintiliano* probat. Sinum autem *togæ*, cujus idem *Suetonius* de cæde *Julii Cæsaris* verba faciens, meminit, extremam partem *togæ* fuisse, nec alios sinus veteres in usu habuisse: eos vero sinus, qui apud *Quint. Tertull. Apulejum*, *Statium*, & alios leguntur, novum inventum posteriorum temporum fuisse, his verbis *Quintiliani* confirmat: Veteribus nulli sinus, posterioribus perquam breves, &c. Per veteres, *Ciceronis* ætatem intelligens. De novis autem posteriorum temporum sinibus scribit *Manutius*, eos non attectos, sed assutos, vel appensos in *toga* fuisse: quorum alter superior à dextro latere ad sinistrum humerum, tanquam balteus oblique duci, alter inferior ab umbilico demitti, sic, ne infra imam *togam* deflueret: ab Oratore autem in dextrum humerum; quemadmodum ille superior in sinistrum, rejici consuevisse, quod *Quintiliani* verba declarant. Hæc fere *Aldus Manutius*. Quin etiam sinus *togæ* gremium fuit, unde illud *Livii* de Fabio Legato in Senatu Carthagini: Sinu ex *toga* facto. Siu effuso: quod dixit *Florus*: Excussu *togæ* gremio.

De Cinctu Gabino sic *Isidorus*: Cinctus *Gabinus* dicitur, cum ita imponitur *toga*, ut *togæ* lacinia quæ post rejicitur, attrahatur ad pectus, ita, ut ex utroque latere pendeat, ut sacerdotes pingebantur. Item *Servius* exponens versum illum *Virgilii*:

*Ipsæ Quirinali trabes, cinctuque Gabino,
Insignis referat stridentia limina Consul.*

Inquit: *Gabinus cinctus* est: *toga* sic in tergum rejecta, ut una ejus lacinia, à tergo revocata hominem cingat. Hoc autem vestimenti genere utebatur Consul bella indicturus, ideo, quia cum *Gabri* Campaniæ civitatis sacris operaretur, bellum subito venit, tum cives accincti togis suis ab agris ad bella profecti sunt, & adepti victoriam, unde hic est ortus mos.

Togæ mensura non eadem omnibus, sed, ut inquit vetus *Horatii* interpretes *Porphyrus*, pro opibus varia fuit. Quibus enim domestica res angustior, iis *togæ* parvæ: quibus ampla, majores. Hinc illud *Horatii* epistola 19. lib. 1.

Arcta decet comitem sanum toga.

Et epistola 20.

Exiguaque toga simulat textoræ Catonem.

Iusta vero *togæ mensura* sex ulnarum fuit. *Horatius* epod. 4.

Videsne sacram metiente te viam,

Cum bis ter ulnarum toga, &c.

Quo loco subjungit *Porphyrus*, hanc esse justam *togæ* mensuram, intelligendum. Nec discrepant *Quintiliani* verba: *Pars*, inquit, *togæ prior* mediis cruribus terminatur, *posterior* eadem proportionem. Longiorem tamen stante Republica *toga* n fuisse video, ad calceos videlicet, de quo sic *Quintilianus*: *Togam* veteres ad calceos usque denitabant, ut Græci *pallium*, idque ut fiat, quide gestu scripserunt, *Plinius*, *Ngidiusque* præcipiunt. Et *Cicero* de *toga prætexta* *Quintii* Tribuni plebis loquens de Cluentiana: Facite, ut non solum mores ejus, & arrogantiam, sed etiam vultum, atque amictum, atque illam usque ad talos demissam purpuram recordemini. Idem ostendit vetus illa lex, quæ *Romulo* adscribitur: *Quisquis demissam ad talos togam in Urbe habeto*: de quo nos alibi dicemus. *Togæ componenda*

quæ cura fuerit, quod artificium, ut rugæ, tilia, tabulata, umbones fingerentur, indicat in libro de Pallio Tertul. De colore togæ dicemus tum, quum, quæ fuerit toga pura, explicabimus.

Ufus autem togæ proprius Romanorum fuit, ut Græcorum pallium. Itaque togati pro Romanis dicti, ut palliati pro Græcis. Et fabula togata fuerunt, in quibus Romani inducebantur; ut palliata, in quibus Græci. Et Galli, atque Hispani, teste Strabone, togati vocati, qui victum, cultumque Romanorum adsciverunt. Quare Suetonius: Augustus, inquit, inter varia munuscula togas insuper, & pallia distribuit, lege proposita, ut Romani Græco, Græci Romano habitu uterentur. Cicero pro Rabirio, objectum dixit Rabirio, quod Alexandria palliatus fuisset. Et Scipioni objectum, inquit Livius, quod cum pallio, crepidisque inambulasset in gymnasio. Cicero etiam objecit Verri, quod steterit solestus prætor cum pallio purpureo, muliercula nixus in littore. Et in Antonium dixit de iudice Græco Romæ judicante: *Fudex modo palliatus, modo togatus.*

Eadem toga pacis fuit insignis, ut sagum belli, unde togati sagatis oppositi. Etenim in tumultu privati togas, magistratus prætextas ponebant, & saga militaria sumebant, ut idem ostendit eodem in loco. Quanquam etiam in castris usum togæ fuisse, ex multis Livii & Plutarchi locis appareat, ex quibus tamen Aldus Manutius colligit, non omnes milites, sed centuriones tantum, & equites: ac quidem in castrorum otio, non autem in acie toga usos fuisse. qua de re vide ipsum prolixè differentem lib. 2. de Quæstis per epistolam, epist. 1.

Honestiores semina togæ non utebantur, sed ejus vice stola. Quæ tamen obcuri loci essent, item ancille, & mulieres impudicæ togam ferebant, unde apud poetas sæpe togata mulieres matronis opponuntur, quippe eo nomine meretrices notabantur. Exulibus Romanis, quibus aqua & igni esset interdictum, uti toga non licuisse docet Plin. lib. epistol. 4. epist. 11.

Cæterum mutata Republica, & imperio labente, toga, quæ olim necessaria civibus erat, apud paucos, & non nisi honestiores, remansit. Vulgus, spreta ea, abiit ad penulas, lacernas, aut tunicas solas: easque coloris pulli. Cæpit id statim sub Augusto, de quo Suetonii verba sunt cap. 40. Etiam habitum, vestitumque pristinum reducere stavit: ac visa quondam pro concione pullatorum turba, indignabundus, & clamitans: En, ait:

Romanus rerum dominos, gentemque togatam.

Negotium adilibus dedit, ne quem posthac paterentur in foro, circove, nisi positis lacernis, togatum consistere. Post Augustum, ut libertas, sic toga magis, magisque exolevit. Hadriani quidem temporibus, vix in senatoribus & equitibus jus suum tenuit, adjuta Principis edicto, de quo Spartianus in Hadriano: *Senatores & equites Romanos semper in publico togatos esse jussit, nisi si à cena reverterentur.* Appianus, qui eodem fere tempore vixit, memoriæ prodit, in solis propemodum senatoribus reliquum togæ usum tum fuisse, de quibus vide pluribus agentem Justum Lipsium libro primo Electorum, cap. 13. & Aldum Manutium, Pauli F. loco quem supra indicavi. Atque his in universum de togæ cognitionis, nunc de generibus ejus agamus. Fuerunt autem hæc: prætexta, candida, pura, pulla, sordida, picta, purpurea, palmata.

Toga prætexta dicitur à prætexendo, quia ei purpura, ut ait Macrobius, prætexta erat: hoc est, quia purpuram in ora habebat, unde etiam Græci scriptores *περατίζουσα* vocant, id est, circumquaque purpuram habentem. Hac utebantur pueri usque ad annum decimum septimum, qui annus tyrocinis dicebatur. Cujus moris causas plures Macrobius libro Saturnaliorum primo, capite sexto indicat. Scribit enim, primis Republicæ Romanæ temporibus puerilem ætatem prætextam non usurpassè, sed postea Tarquinium Demarati exulis Corinthii filium, Priscum, quum de Sabinis triumphum ageret, filium suum, annos quatuordecim natum, quoddam hostem in eo bello manu percussisset, & pro concione laudasse, & bulla aurea, prætextaque donasse, cuique adhuc puerum ultra annos fortem præmiis virilitatis & honoris insignivisse. Inde deductum morem, ut prætexta, & bulla in usum puerorum nobilium usurparentur, ad omen & vota conciliandæ virtutis, ei similis, cui primis in annis munera ista celsissent. Alias deinde aliorum sententias subiicit, videlicet Tarquinium Priscum cum ingenuorum puerorum cultum inter præcipua duceret, instituisse, ut Patricii bulla aurea cum toga, cui purpura prætextitur, uterentur, illi scilicet, quorum patres curulem gessissent magistratum: cæteris autem, ut prætextam tantum uterentur indulsisse, sed usque ad eos, quorum parentes equo stipendia iusta meruissent: Aut quod rerum antiquarum peritissimi tradunt, Romulum, cum ad consolandum raptas spondidisset, se ejus infanti, quæ prima sibi civem Romanum esset enixa, illustre munus daturum. Hostium Hostilium Heriliæ filium, quoddam ea prima ex omnibus Sabinis mulieribus raptis partum edidisset, bulla aurea, ac prætextam insignibus honorasse: Aut togam prætextam pueris datam, ut ex purpuræ rubore, ingenuitatis pudore regeantur. Aut, quam Verrii Flacci sententiam esse ait, togæ prætextæ usum primum ei puero concessum, qui, cum circensium die de cænaculo pompam ludorum superne despexisset, & patri reulisset, quo ordine secreta sacrorum in arca Pilei composita vidisset: ea re oraculi, quo nuntiata erat, populum Romanum propterea à pestilentia laborare, quod Dii despicerentur, sententiam aperuisset. Sed hæc apud Macrobium latius.

Neque

Neque vero *pueri* tantum, iique *ingenui*, verum etiam puellæ ingenuæ, libertinorum filii, magistratus omnes non modo Romæ, sed in coloniis etiam & municipiis: magistris vicorum & collegiorum: *sacerdotes*, *senatores* ludorum Romanorum diebus: & mulieres nonis Caprotinis *toga* utebantur. De quibus omnibus testimonia ex scriptoribus antiquis plurima collegit *Aldus Manutius*, Pauli F. libro secundo de *Qualitis* per epistolam, epistola prima, ex quibus nos uno atque altero contenti erimus. De pueris ante testimonia audivimus. De puellis ingenuis prætexitatis *Cicero* in *Verrem*: *Eripies pupilla togam prætexitam*. Et *Propertius* lib. 4.

*Mox ubi jam facibus cessit prætexitæ maritis,
Vinxit & acceptas altera vittæ comas.*

Ex quo etiam intelligitur, sicut pueri, donec virilem fumerent, *prætexitæ* utebantur: ita puellas, donec nubarent, eadem usas fuisse, quod etiam docet *Festus* his verbis: *Nubentibus depositis prætexitis, à multitudine puerorum obscura clamabantur*.

Cur libertinorum filiis concessa *prætexitæ* sit, exponit *Macrobius* lib. 1. *Saturnal.* cap. 6. videlicet, quod, cum bello secundo Punico ad lectisternium ex stipe collata faciendum, libertinæ quoque pecuniam subministrassent, & aucta obsecratio esset, *pueris* ingenuis, itemque *libertinis* carmen pronuntiantibus, concessum fuerit, ut libertinorum quoque filii qui ex iusta duntaxat matrefamilias nati fuissent, *togam prætexitam* & eorum in collo pro bulla decore gestarent.

De *prætexitæ* magistratuum & sacerdotum multa extant testimonia apud *Ciceronem*, *Plutarchum*, *Polybium*, *Macrobius*, & alios. *Valerius Tribunus* plebis apud *Livium* lib. 34. *Purpura* viri utitur, *prætexitæ* in magistratibus, in sacerdotiis: liberi nostri *prætexitis* *purpura* togis utuntur. *Magistratibus* in coloniis, municipiisque, hic Romæ infimo genere magistris vicorum *toga prætexitæ* habendæ jus permittimus: nec id ut vivi solum habeant tantum insigne, sed etiam ut cum eo crementur: *sceminis* duntaxat usu *purpuræ* interdicemus, &c. Quare etiam apud *Valerium Max.* l. 9. c. 12. legimus, quod *prætores* aliquem capitis damnaturi, *prætexitam* prius deposuerint, eam fortasse ob causam, quia tristem sententiam in veste læticiam indicante, ferri non deceret. De magistris collegiorum *Africanus Padianus* in oratione in *Pisonem*: De senatoribus ludorum diebus *prætexitam gerentibus*, *Cicero* 2. *Philippica*: De mulieribus *prætexitatis* nonis Caprotinis *Varro* lib. 5. de lingua Latina testes sunt.

A *prætexitæ*, *prætexitæ* dicti sunt, & qui in ætate essent *prætexitata*, id est, puerili, & qui in magistratu. Quomodo *Papyrii* à *prætexitæ* cognomen consecuti sint, eleganter docet *Agellius*, & ex eodem *Macrobius*.

Candida toga dicebatur, qua induebantur ii, qui honores petere volebant: eaque signum erat petitionis. *Macrobius* libro 1. *Saturnalior.* cap. 16. *Mos* fuit *petitoribus*, ut sumpta *candida toga* nundinis in comitum venirent, & in colle confiderent, unde coram possent ab universis videri. Hinc *candidati* vocati. Erat autem *candida*, ut inquit *Isidorus*, cui intendendæ albedinis causa cretam addiderant. Est enim plus candidum, quam album. *Albus* color natus lane est, candidus proprie splendens ille, & qui est ab arte. Ideo *Polybius* aliquot locis *καυτερά* dicere maluit *petitorum togam*, quam *λευκήν*, & Latine commode eam dicemus *splendentem*. Hinc *Livius* libro 4. Placet tollendæ ambitionis causa, *Tribunos* legem promulgare, ne cui album in vestimentum addere petitionis causa liceret. Vide *Iustum Lipsium* lib. 1. *Electorum*, cap. 13. & alibi.

Toga pura fuit communis toga hominum privatorum. Eadem *virilis* est appellata, & *libera* & *recta*: nonnunquam *simpliciter toga* dicta, nullo epitheto addito. Ac *pura* quidem dicta, quod albi coloris, nulla admixta *purpura* esset. *Albam* fuisse, ostendit *Pollux* *τῆλεννον λευκήν* & *ἐκ λευκῆν*, appellans: item *Martialis*, *Papirius*, & *Agellius*, quorum & item aliorum testimonia, vide apud *Aldum Manutium*, & *Iustum Lipsium*, qui accuratè de colore *togæ* scripserunt. Quod nullam *purpuram* admixtam haberet, *ἀπὸ πορφυρῆς*, id est, expers *purpuræ*, à *Plutarcho* in *Bruto* dicitur. *Virilis* appellata, quia pueris virilem ætatem ingredientibus dabatur, in exitu scilicet anni xvi. sicuti data est M. *Ciceronis* filio: qui tamen mos Imperatorum ætate mansisse non videtur. Nam *Caligula* togam puram anno xix. M. *Aurelius* xv. accepit, authoribus *Suetonio* & *Capitolino*. Qui eam fumerant, *tyrones* appellabantur. *Plinius* lib. 8. cap. 48. *Tanaquil* prima texuit *rectam tunicam*, qua simul cum *toga pura* *tyrones* induunt, novæque nuptæ. *Libera* vocant, quia pueris *toga pura* initium quoddam libertatis erat, cum antea custodirentur à *padagogis*. *Rectæ* nomen ex *Festo* cognoscimus, cujus hæc sunt verba: *Rectæ* appellantur vestimenta virilia, quæ patres liberis suis conficienda curant omnis causa, ita appellata, quod à stantibus, & in altitudinem texuntur. Et alio loco; *Regillis*, *tunicis albis*, & *reticulis luteis*, utriusque *rectis* textis sursum versum à stantibus, pridie nuptiarum diem, *virgines* indutæ cubitum ibant, omnis causa: ut etiam in togis virilibus dandis observari solet. *Locus*, in quo fumeretur, *Capitolini Jovis*, ut opinor, templum fuit: aut certe, post eam domi sumptam, statim in *Capitolium* ad *Jovis* adem ibatur, quod *Valerius Maximus* lib. 5. cap. 4. declarat his verbis: Hanc pietatem æmularus M. *Cotta*, eo ipso die, quo *togam* sumpsit *virilem*, protinus ut è *Capitolio* descendit, Cn. *Carbonem*, à quo pater ejus damnatus fuerat, postulavit. Plura vide apud *Aldum Manutium*, à quo hæc sumpsi.

Toga pulla atrii coloris fuit, quam induebant luctus causa. Et ab illo vestis colore *atrati* dicebantur.

De hac toga *Cicero* loquitur in *Vatinium*: Qua mente fecisti, ut in epulo *Q. Arrii* cum *toga pulla* procumberes? Item: Quis in funere familiari coenavit *atratus*, cum ipse epuli dominus *Q. Arrius* albatus esset, &c. Atque hoc stante Republica ita observatum, ut *pulla veste* non nisi in luctu uterentur. Sub Imperatoribus autem, cum jam exolevisset usus togæ, exolevit etiam simul usus coloris albi, & tum *pulla* fuerunt plebejæ vestes omnes. Hinc *pulla paupertas* *Calpurnio* dicta:

Vidissem propius mea numina, sed mihi sordes

Obstiterant. —

O utinam nobis non rustica vestis inesset,

Pullaque paupertas, & adunco fibula morsu.

Hinc *pullati* *Suetonio* in *Augusto*, cap. 44. Sanxit ne quis pullatorum media cavea federet. Hinc discrimen natum inter cives, ignotum sæculo priori. ut alii *candidati* dicerentur, *pullati* alii. *Candidati* non ii, qui peterent (ut olim) sed honestioris ordinis cives. *pullati*, infima plebs, sive vulgus, à colore scilicet vestium, quibus utrique utebantur. Et in hac significatione ista vocabula à *Plinio* in epistolis, *Quintiliano* & aliis usurpantur. *Pullati* isti à *Seneca* lib. 2. de beata vita etiam *colorati* appellantur, quemadmodum locum illum restituit, & explicavit *Justus Lipsius*: sicut *candidati* *pexati*, ab eo dicuntur, quod *pexis*, hoc est, candidis & recentibus togis uterentur: Ita enim istud vocabulum accipiendum intelligitur ex *Persio*, qui scribit:

— *Pexusque, togaque recenti.*

Pexis autem togis opponuntur *trita*, quæ à *Festo* *decotes*, sive, ut *Lipso* placet, *decutes* appellantur, quod sint sine flocco, & quasi sine cute.

Sordida toga à *pulla* differbat & colore & usu. Non enim erat atricoloris, ut *Sigonius* & alii perperam tradiderunt, sed *alba*: verum tamen erat *sordidior* & obsoleta, ac longo usu detrita. Deinde nullus ejus usus fuit in luctu: sed erat fere vulgi vestis, quod ob id etiam *sordidum* interdum dicitur, quia sordida veste uteretur. Qui vero erant *ditiores* & elegantiores, ii semper *nivea* toga vestiti erant; quæ si interdum sordes aliquas traxisset, erant Romæ *fullones*, qui eas maculas ac sordes è toga eluebant, & addito sulphure ac creta, iterum eam candefaciebant. Testis hujus rei *Plin.* lib. 35. cap. 15. & 17. Hinc tam creber usus *fullonum* apud veteres. Vulgus vero, ut jam dixi, *toga sordida* utebatur. Per dies autem, vel privatum, vel publice lætos, togas recentes sumebant, & usu nondum sordidas, aut obsoletas, quæ à *Prudentio* contra *Symmachum*:

Candidior toga, & niveus pietatis amictus.

Ab *Ovidio* *vestis intacta*, à *Persio* *recens toga* nominatur: unde est, quod per ludos apud *Martialem* & alios, *candidati* leguntur: inde, quod apud *Plautum* *Aulularia* scribitur:

Qui vestitu, & creta se occultant, & sedent quasi frugi.

In homines scilicet tenuiores, quibus cum copia mutandæ togæ non esset; tamen ut nitidi, & meliores fortune apparerent, sub dies ludorum togulam suam incretabant. Viri autem illustres ac nobiles, cum semper *nivea* toga uterentur, si rei essent facti, per dies iudicii sumebant *togam sordidam*, posita *nivea*, ut miserabiliores essent in veste plebeja. Itaque rei in *sordibus* esse dicuntur, aut sordidati. Neque vero ii solum, qui rei facti erant, verum etiam *cognati* eorum & affines *sordidam togam* sumebant: quod cum facerent, *vestem mutare* dicebantur. *Livius* lib. 6. Tribuni plebis diem *Manlio* dicunt. Conversa plebs est, utique postquam *sordidatum* reum viderunt, nec cum eo non modo Patrum quemquam, sed nec cognatos quidem, aut affines, quod ad eam diem nunquam usu venisset, ut in tanto discrimine non & proximi vestem mutarent. Hæc *Livius*. Verum de hoc more l. 9. qui de iudiciis est, plura dicemus.

De *trabea*, quæ etiam inter *togarum* genera videtur referenda, dicemus paulo post, capite singulari.

Toga picta, vestis Etrusca fuit, purpurei coloris, auro distincta, à triumphantibus geri solita, quam ut ait *Florus*, subactis duodecim *Thursicæ* populis *Tarquinius Priscus* Romam transtulit: id quod etiam *Dionysius* confirmat. *Macrobius*, *Plinius*, id non *Prisco*, sed *Tullo Hostilio* tribuunt. Hæc *purpurea* fuit, ut *Dionysius* ostendit. *Picta* vocabatur, quod in ea figuræ ita fingerentur, ut ea specie ad picturæ similitudinem accederet. Duos historici memorant, quorum virtuti tributum sit, ut *picta toga*, quanquam privati, uterentur, *Paulum Æmilium*, qui de ultimo *Macedonix* Rege *Perseo* triumphavit, de quo *Aurelius Victor*, libro de viris illustribus: & *Pompejum*, de quo *Velleius* lib. 2. & *Dio* lib. 37. scribunt.

Togam palmatam, inquit *Manutius*, à palmis pictis sic appellavit: cujus tamen non multa apud scriptores veteres mentio extat, plures meminerunt *tunica palmata*.

Toga purpurea differbat à *picta*, & à *prætecta*: à *picta*, quia pura erat: à *prætecta*, quia hæc erat alba cum limbo purpureo circumducto: *purpurea* verò limbum non habebat. Et *Livius* l. 31. separatim eas nominat. Dona, inquit, ampla dara, quæ ferrent Regi vasa aurea, argenteaque, togaque purpurea, & *palmata* tunica, cum eburneo *scipione*, & toga *prætecta*. *Togarum* etiam alia genera, *undulatam*, *sericulatam*, *Phrygianam*, *scutulatam* nominant *Plinius*, *Martialis*, *Juvenalis*, deductis nominibus à vario genere picturæ. Sed de *toga*, & multiplici ejus differentia hæcenus, quæ maximam partem ex *Caroli Sigonii* l. 3. de iudiciis, *Aldi Manutii* lib. 2. de *Quæstis* per epistolam, & *Justi Lipsii* *Electis* exscripsimus, unde tu, benevole lector, prolixiorum & pleniorum harum rerum explicationem petes. Leges etiam *Wolffgangi Lazii* lib. 8.

Com.

Commentariorum Reipublicæ Romanæ, cap. 3. in quo de *toga* differit, & *Lazarii Bayfi* IC. clarissimi de re vestiaria librum, cap. 9. & 10. ubi etiam habet senatoris Romani togati icona, ex antiquis marmoribus desumptam, quam & nos his Commentariis inferere voluimus.

AD CAP. XXXII. PARALIPOMENA.

Toga meretricum gestamen, & Byzantinorum, τὸ ἐστὶν &
forensis, virilis, libera, militaris, lugubris, tyro-
nes in forum deducti, cadaveribus superimposita,
domestica, cinctus ejus.

Indubitatum est, omnium ordinum Romæ, omnis sexus, ætatisque gestamen fuisse rogam, si Servio Honorato fides adhibenda sit ad lib. i. *Æneid.* v. 286. Laberius Mimus in *Epheso* citante Macrobio lib. 6. *Saturnal.* cap. 5.

————— *Licentiam ac libidinem ut*

Tollam togata stirpis.

Deinde infra :

Idcirco ope nostra dilataturus est

Dominium togata gentis.

Nonius cap. 14. ex M. Varrone lib. 1. de vita populi Romani ;
Ante enim fuit commune vestimentum toga, & diurnum, & nocturnum, & muliebre, & virile. Quod autem & diurnum & nocturnum vocet, ex Martiale petiit videretur lib. 1. r. epigr. 57.

Et reges, & cives, & nudi sponda grabati,

Et brevis, atque eadem nocte dieque 10ga.

Istud tamen non unquam adeo innotuit matronas honestiores
 stolis sine infamis vestiri solitas, meretrices vero, aut projecti
 pudoris feminas, togis indutas. Quo sensu capio illud Q. Flo-
 rentis Terulliani Apolog. cap. 6. *Infelissimam et ibidem unum vili-
 mam a matronis cultu dysinguntur.* Et indignationis pleno spiri-
 tu, ibidem: *video & inter matronas atque prostibula nullum de-
 hibere discrimen relictum.* Quod libro de Pallio cap. 4. fusius
 exsequitur. Inrerpes iuvenalis ad illud stat. 2.

Damnetur si vi. etiam Calphurnia, talem

Non sumat damnata togam.

Afcon. Padian. in 3. Verrinam, ad hæc verba; *Eripies tu igitur piella togam prætextam?* Breviser, ut solet; *Toga communis est hiabulis, fuit & marium, & fœminarum*, sed prætexa a bonestorum, toga virorum, quod etiam circa muliere servabatur. Is Athenienfium ritus. Suid. in voce *ῥῖμα* & lex. Per. Faber Semeft. libr. 1. cap. 15. Adrian. Turnebus libr. 16. Adverfar. cap. 19. Porphyrio vetus interpres ad illud Q. Horatii lib. 1. fat. 2.

- - - quid inter

Est, in matrona, ancilla, pectusve togata.

Alb. Tibull. lib. 4.

Sic tibi cura roga potior, pressumme quasi! lo

Scortum, quam Servi filia Sulpitia.

Martialis sapissime, lib. 2. epigr. 39. lemma est, *De muneri-*
bus mæha.

Coccina formosa donas & *janthina mæcha*,

Vis dare quæ merkit munera? mitte togam.

Et lib 6. epigr. 64.

Sed patris ad speculum tonsi, matrique togata

Films.

Lib. 10. epigr. 52.

Thel. m. viderat in toga spadonem,

Damnata am *Nunta* dixit esse *mæcham*.

Erāt & quoddam mox genus, quod *tebennum* appellarunt, de
cujus forma, origine, colore, pretioque, dubitant non facili
modo nostri scriptores, sed & inter antiquos nonnulli: Diony-
sius Halicarnassensis libro 3. qui fatetur se ignorare, cur id nominis
impositum. A Joanne Meursio observatum est in Curis Criticis
parte 2. cap. 3. 1. Narratio autem pene hujusmodi est: *Te-
bennus* nomen habet ab Arcade Tebenno, qui primus eam chlamy-
dem induit, cum fœnium ingressus esset, & ab illius loci incol-
is susceptus, à quo edocui indigenæ eodem modo vestierunt, & vestem
tebenniam vocarunt, postea nomine corrupto *tebennus* dicta
est. Ita interprete Hieronymo Wolfo Suidas in voce *τέβεννος*.

Paulo aliter Arimidor: lib. 2. Oneirocritic. cap. 3. τὰ δ' ἄντα καὶ τὴν Ῥωμα. καὶ ἰσθία, ἃν νῦν τίθεν, καλεῖται, ἀπὸ Τιμῆν τὴν Ἀγαθὴν, & πρῶτον τὴν εὐτὴν χαλκίδα τῶτον περιέβαλετο τὸ πρῶτον, ἐπὶ αὐτῇ καὶ τὸ ἰσθίον κέντηον, καὶ ἐπὶ τῷ ἰσθίῳ ἀπὸ τῆς ταύτης κατεκέντηεν, ἀπ' ἧς μακρὺντες καὶ οἱ ἐργάται ἀπ' αὐτὸν ἐσκαλίσσαντο πρῶτον, καὶ ἐκάλουν τὴν ἰσθίαν τιμῆν ἐπ' αὐτὸν τιμῆν τὴν δευτέραν, ὅθεν καὶ τὸ πρῶτον παρεχάμενον τὸ ἐνίμα, τίθεν & ἐκάλουν. Eadem significat & vestis Romana, toga videlicet, quæ nunc tibenum vocant, à Timeno Arcade, qui primus suam chlamydem circumdedit, cum per suum jonium nauigasset, & ab his, qui illic habitant, suffepit: efficit, à quo indigenæ eduxit eodem modo præparaverunt, & vestitum: timentum voca: erant, cognominem Timeno inventori, verum posterioribus temporibus corrupto nomine tibenus appellatus est. Ubi prout τίβεν, & τίβεν, legendum omnino existimo τίβενον, & τίβενον; Helysius Grammaticus, τίβεν & ἰσθίον περιβολαία παρὰ Ῥωμαίοις, Τεβέναιες τιςες vestis ἂν ἀπὸ Romano. Halicarnass. loco proxime supra laudato. Ῥωμαίων μὲν τὸν γυναικ. ἑλάνειν τὴν τίβενον καλεῖται. Romani certe togas, Græci quidem tebennum appellant. Et lib. 2. τίβεναιες ἑμπετορτικῆν περιεργούρας φοινικοπαρούρας, ἃς καλεῖται τεβέναιες. Togsique induti purpura prætexitis, & fibula adfixis, quæ trabes vocant. Ita vertunt in editione Frederici Sylburgii. Est ergo quædam tebennum περιεργούρον, tota è purpura contexta toga, quæ Regum erat gestamen, et è περιεργούρον, circumposita tantum purpura, quæ equestri ordini conveniebat. idem Halicarnassus lib. 6. pag. 35 r. Eunapius Sardanios de vitis Philosoph. in Juliano ad finem, καὶ τὴν περιεργούραν ἀνείκελιν ἰσθίτην, τίβενον ἀπὸ τῶν Ῥωμαίων καλεῖται. Verrit Hadrianus Junius; & purpuream togam, (Romani trabem vocant) exuerunt. Certum est ex his trabem peregrinæ esse originis, nec Romanorum in principio proprium, ut nec tebennum.

Togam optime describit Q. Tertull. lib. de Pallio cap. 5.

Ado nec arifici necesse est, qui pridie rugas ab exordio formet & inde diducat in tilias, totumque contracti umboni pigmentum custoditis scriptis assignet, dehinc diluilo, tunica prius cingulo correpta, quam præstabat moderatiore textuiffe, recognito rursus umbone, & si quid exorbitavit reformato, partem quidem de læo promittat, amittum vero ejus ex quo sinus nascitur jam deficientis tabulis retrahat à faculis, & exclusa dextera in lævam adhuc congerat cum alio pari tabulato in tergo devoto, atque ita hominem sarcina vestiat. Apparet hinc togam enormes sinus habuisse, ut loquar cum Statio lib. 2. sylva i. v. 132. Fl. Solipat. Carif. lib. r. citat Furium Bibaculum :

Duplici roga involutus.

Videatur Quintilianus infra citandus, ubi de einctu agitur. Cornutus Satyrici Persii interpres, sive quilibet alius ad fat. s. v. 14. *Toga effurum pallium, fornica rotunda & fusiore, atque inundante sinus: & sub dextero veniens, super humerum sinistram ponitur, cuius similitudinem in experimentis simulachrorum, vel picturarum affpicimus, easque fusiata togatas vocamus; toga vero Romani in pace utebantur, in bello paludamenti; mensura toga iuste fenas ulnas habebat.* Horatius eadem de mensura ejus Epodon od. 4. *cum bis ter ulnarum toga.* Vetus scholiastes Juvenalis ad fat. 2. v. 143. *fenatorum gettamen tantum esse vult, cum eis, quae dicta sunt, constet & signulorum esse vellicum, & quorumlibet magistratuum.* Marcianus 1C. l. 3. ff. *de jure ffsi.* Si accepto usfu toga Romanae, ut cruce, Romani peregerint. Aurl. Prudent. de Romano Martirve:

Fasces, secures, sella, pratexta, toga.

Lictor, tribunal, & recenta infirmitas,

Quibus tumetis, moxque detumescitis,

Nec di Roma modo antiqua, sed & nova Roma, sive Byzantii factitatum. Corrippus African. de laudibus Justinii lib. 4. num. 3.

Incessit letus praclara in veste senatus,
 Pars irabeis, pars compta togis, ut cuique probatus
 Ordo locum, cultumque dabat.
 Claudian. lib. de Bello Gildonico, ubi sic conqueritur Roma:
 Cum subito par Roma mihi, divisaeque cepit
 Equales Aurora togas.

Et quamvis omnium ordinum sit gestamen toga, tamen advocatorum praecipue condebatur. Vetus glossarium: Togatos dicimus eosdem, quos advocatos & patronos causarum, qui in forensibus negotiis praevinientes, litigatoribus suum praebent patrocinium, quorum patrocinia substituto nomine dicuntur honoraria. Et sic fere loquuntur scriptores posterioris aevi. Aurel. Cassiodor. lib. 6. epist. 4. in fine: Admonitionum igitur ordine decurso, per indictionem illam habitu te togata dignitatis ornamus, ut indutus veste Romulea jura debes affellare Romana. Ubi loci togata dignitas est advocatio, ut jam a viris doctis est preoccupatum, potestque confirmari auctoritate L. Apuleii lib. 10. Milesiar. Forenses tabulae, & pragmatici, vilissima capita sorsensia, vultuque togati. Clarissime Aurel. Symmachus lib. 5. epist. 39. Epistetus toga forensis honore privatus est, plurimum praefendus, qui firmo patrocinio protegitur. Idemque rursus lib. 9. epist. 30. Tu modo benignam mentem literis meis applica, & qui toge amicus es, cujus laude supra alios splenduit, & honesto ordini notam detrahe, & homini, pars mea, rogatus ignosce. Sed quamnam hac nota? silentii indicio? nam advocatis delinquentibus solennis ea poena. Ulpian. l. 9. ff. de poen. Moris est advocacionibus quoque praesides interdicere, & nonnunquam in perpetuum interdicunt, nonnunquam ad tempus, vel annis metiuntur, vel etiam tempore quo provinciam regunt, nec non ita quoque interdici potest alicui, ne certis personis adit: potest & ita interdici cui ne apud tribunal praesidis possit, & tamen apud legatum vel procuratorem non prohibetur agere. Antonius Aug. l. 1. C. de postuland. Cum a praefecto Aegypti causas agere perpetuum prohibitus non appellaveris, placitum obtempera. Elegantissimus in id locus extat apud C. Plinium lib. 5. epist. 14. Aferuntur omnes prater Flavium Aprum, is interdicendum est advocacionibus in quinquennium censuit.

Sed redeo ad togam forensis; Sidon. Apollinar. lib. 2. epist. 13. Epistolum tuam nobis Marcellinus rogatus exhibuit, homo peritus. Male ante sagacissimi doctissimi Joannis Savaronis editionem legebatur; Marcellinus rogatus exhibuit. Idem lib. 3. epist. 7. Tu retices, vel bibliothecarum medius, vel togatum, & a me officium pauperum sermonis expellas. Denique togatos idem pro advocatis dixit, lib. 6. epist. 3. Negotium huic testamentarium est, latent eum propriarum merita chartarum, rogatorum illic perorantium peritiam consulere perrexit, pro victoria computaturus sese intellexerit jure superari. D. Cyprian. lib. 2. epist. 2. ad Donatum: Sicut invicem discordantium rabies, & inter togas pace juxta forum litibus mugit insanum. D. Ambrosius. epist. 24. Movebat hoc utriusque partis togatos: id est, caudicicos. Anianus interpretatur togas advocacionem, Novella Valentiniani de confirmand. his quae administrant. vel publ. offic. Curiales, inquit, ad togam praeparare. Non. Marcell. cap. 1. num. 3. Toga est vestimentum, quo in foro amicumur. Honorius & Theodosius Aug. Proculo l. 1. §. lib. 6. tit. 2. Cod. Theodosius. Vel qui de schola agentium in rebus expletis stipendium ad principatum ducem pervenerunt, togati pratoriana atque etiam urbaria praefectura, hoc est, diversorum judiciorum advocari. Elegans est epitaphium incisum marmor in D. Pauli basilica, Petilii Processii, sedis pratorianae togati, qui obiit Probo Juniore consule, hoc est, anno reparatae salutis § 13. Sed verba ipsa apponantur:

Post mortem si vivit amor, si gratia pristina
 Durat in arcanum mentis adhaesit bonum.
 Quamvis illustrium fratris tamen accipe carmen,
 Ne male sit tumulus externa lingua tui.
 Te natum parens omni depinxerat arte,
 Moribus, ingenio, corpore, mente, fide.
 Purus amicitia cultor, servator honesti,
 Eloquio miseris, vel pietate fovens.
 Hinc est quod toto semper re flebimus avo,
 Quod fuerit juveni vis tibi multa senis.

Te genitrix, fratreque simul, te compare lustrum
 Perpetuis lacrymis plangit amata domus.
 HIC. REQUIESCIT. IN. PACE.

B. M.
 PETILIUS. PROCESSIUS. V. S. TOGATUS.
 INL. P. P. QUI. VIXIT.
 PL. M. ANN. XXXVIII. DEP.

E.
 SUB. DIE. KAL. JUL. PROBO. JUN. V. C.
 COS.

Meminere & alii poetae veteres. D. Aufon. in Ephemeride ad finem:

Habitus forensis da puer,
 Dicendum amicus est Ave,
 Valeque, quod sit, mutuum.

Habitus autem forensis, exponunt, togam, Aelianus Vinetus, Lazarus Bayfus, & Gulelm. Budaus. Author carminis ad Pisonem:

— licet exercere togata
 Munera militia, licet & sine pulveris haustu
 Miria legitimo sub iudice bella mereri.

Ovid. lib. 1. de Remedio Amoris:

Sunt fora, sunt lites, sunt quos timearis, amici,
 Vade per urbana splendida castra toga.

Claudian. lib. 2. in Rufi.

Insignemque habitum Latii mutare, togaeque,
 Marent captivae pellito iudice leges.

Sic intelligendi Arcadius & Honorius principes, l. 3. C. de advocat. diversor. judicior. Ne quis ex corpore togatorum, minime curialibus nexibus illigatus, provinciales suscipiat functiones. Et Theodosius Aug. l. 6. C. eod. Nulla togatis inspectio, nulla peragatio ingeratur. Et Leo Imperator censet eodem titulo l. 11. Filios togatorum, qui vel causas agunt, vel futuris temporibus aditaverint, ceteris supernumerariis anteferri. Denique Gratianus princeps l. 3. C. de sportul. Illustribus vel spectabilibus, vel clarissimis, vel togatis fori cuiuscumque praefectura. Ut certissimum sit togas praecipue advocatis concessas, sub tempora labentis jam imperii.

Sequitur libera toga, quam induebant ingenui adolescentes, deposito puerilis aetatis gestamine. A. Gell. lib. 8. cap. 4. Cum jam adolescentem Roma preteaxat & puerilem togam mutassimus, magistrisque tunc nobismet ipsis exploratores quaveremus, in Sordalario forte apud librarios fuimus. Liberam hanc togam appellaverunt, quod omnis honesta libertas, quae aliorum esset civium, iis concederetur qui eam induissent, inde & dies ille mutata vestis Liberalia in Fastis appellatur, soletque incidere in 16. Calend. April. ut ex Macrobio, Plutarcho, & aliis jam abunde observatum est. Horat. lib. 1. od. 36. Hermannus Fingulus animadvertit:

Nulli plura tamen dividit oscula,
 Quam dulci Lamia, memor
 Asta non alio rege puertia,
 Mutataque simul toga.

Clarissime Ovidius lib. 3. Fastor. causas reddit, cur Liberalia potissimum eligerentur:

Restat ut inveniam, quare toga libera detur
 Luciferis pueris, candide Bacche, tuis.
 Sive quod ipse puer semper, juvenisque videris,
 Et media est aetas inter utrumque tibi.
 Seu quia tu pater es, patres, sua pignora, natos
 Commendant cura, numinibusque tuis.

Sive quod es Liber, vestis quoque libera per te
 Sumitur, & vita liberioris iter.

Alludit idem lib. 4. de Tristib. eleg. 10.

Interea tacito passus labentibus annis
 Liberior fratri sumpta mihi quoque toga est.

Hae coloris candidi erat, ob id & pura dicebatur. M. Tull. lib. 9. epist. 4. ad Atticum: Utar tuo consilio, neque me in Arpinum hoc tempore abdam, & si, Ciceroni meo, togam puram dare Arpinum vellem, hanc eram ipsam excusationem relicurus ad Casarem. Eiusdem libri epist. 20. Volo Ciceroni me togam puram dare.

date. Etepiſt. 22. *Ego meo Ciceroni, Roma caremus, Arpini potiffimum togam puram deas, idque municipibus noſtri ſuit gratum.* Lib. 5. ad eundem Atticum epiſt. 20. *Ego cum Laodicæam venero, Quinto ſorori tuæ filio togam puram jubeo dare, cui moderabor diligentius.* C. Plin. lib. 8. cap. 48. inventionem attribuit Tanaquil, *Ea prima texti rectam tunicam, quales cum toga pura tyroni induuntur.* & nova naſta. Poëtæ alluſerunt. M. Lucan. lib. 7. Phariſa. in limine:

— pura venerabilis æque

Quam curis ornata toga.

Q. Catull. epiſt. 66.

Tempore quo primum veſtiſi mihi tradita pura eſt,

Juvenum cum ætas florida ver ægeret.

Multa ſatis luſi.

A. Perſius ſat. 5. v. 30.

Permiſiſt paſſiſſe oculos jam candidus umbo.

Umbonem hunc videtur togæ partem facere Cornutus ad iſtum locum, ſtrivolum illud, & à ratione longe alienum: melius Cælius Rhodiginus lib. 14. Antiquar. Lection. cap. 16. Umbro à Terſio vocatur toga, quod ſit umbonis inſtar contrareprehentioſes præceptorum. Hanc enim virilem appellare ſolent, quod non niſi à viris induatur, qui jam ſcilicet, pueritiæ annos egreſſi ſimioris ætatis licentiam aſſectant. Cic. Philip. pic. 2. *ſumpſiſti virilem togam, quam ſtatim muliebrem ſtolam reddidiſti.* Ita in vulgatis editionibus, at in aliis: *ſumpſiſti virilem, quam ſtatim muliebrem togam reddidiſti.* Reſtius meo judicio. Nam impudicitiam vult Antonio exprobrare, quod optime fiet, ſi muliebrem eam togam induiſſe dicatur, nam meretrices, & proſtituta togis inducebantur, ut eſt ſupra hoc capite à me probatum. quod ſi togam virilem in ſtolam muliebrem enim commutaſſe diceret, minus probroſum foret, nam honeſta matronæ ſtolatæ erant, ut iuſta hoc libro expeditur.

De anno ſumenda virilis togæ præſcripto, controverſum eſt, nonnulli annum ætatis decimum quintum attigſſe oportere ajunt, ut puerile indumentum exueretur, virilis toga ſumeretur, Julio Capitolino auctore in Antonio Philoſopho. Alii in annum decimum ſextum rejiciunt. C. Sueton. Auguſto cap. 8. *Quadrimum partem amiſiſt, duodecimum annum ægens aviam Juliam deſunſtiſt, pro conclone laudaviſti, quadriennio poſt virili togam ſumpſti, militariſibus donis triumpho Cæſari Africano donatus eſti.* Nero, quo capreſſenda reip. habilis videretur, vix præſcens, maturatam togam virilem induit. C. Tacit. lib. 12. Annal. Juſtiſconſulti certe virilem ætatem ab anno tantum decimo ſeptimo deſumunt, itaque & togam liberam tum ſumendam contendunt: At Cumis non ante annum vigefimum viros ſe proſtiterant, neque veſtem virilem inducebant. Dion. Halicarnaſſ. l. 7. pag. 424.

Ritus ſolennis erat, ut in ſumenda ea toga denarium in ædem Juvetutis deferrent. L. Fiſo hiſtoricus apud Halicarnaſſeum eundem lib. 4. pag. 220. verba ejus Gelenio vertente hæc ſunt: Tradit L. Fiſo Annalium primo, voluiſſe eum & urbanæ multitudinis ſcire numerum: tum naſcentiam, tum morientium, tum eorum & eis ædificas & ex quoque, qui virilem togam ſumerent, ſtatuiſſe quanti pretii nummos pro ſingulis inferre deberent cognati, in ararium Iſthia pro naſcentibus, in Veneris ararium, in luco ſitum, quam Libitinam appellant, pro deſunctis, in Juvetutis, & Neptunus, pro virilem togam ſumentibus, unde poterat noſſe annu ſingulis, quantus eſſet in univerſum numerus citium, tum quam multi ex his eſſent per ætatem idonei militiæ. Quæ conſuetudo, quantum hæcenus legi, à nullo alio obſervata fuit. Eſt & alter ritus apud Feſtum Pompejum lib. 16. in voce Regillis, quem cupiam expoſitum. Regillis tunicis albis, & reticulis luteis utriſque. Et ſuſum reſum aſtabant pridie nuptiarum diem, virginibus induta cubiliu ibant omni causa, ut etiam in togis virilibus dandis obſervari ſolet. Niſi forte auxilio poſſit eſſe illud Suetonii in Auguſto cap. 94. *Sumentis virilem togam, tunica lati clavi reſuta: ex utraque parte ad pedes decidunt.* Quæ legitur apud Dionem Coccejanum lib. 45. princ. *ἡγεῖν ἡγεῖν, male toga palmata à Xylandro vertitur, tunica enim lati clavi veri debuit.* Porro inducebant tyrones virili

toga diis præſentibus, hoc eſt ante altaria. Sext. Propert. lib. 4. eleg. 1.

Mox ubi bulla rudi demiſſa eſt aurea collo,

Matris & ente deus libera ſumpta toga eſt.

Tyrones appellavit Plinius paulo ante citatus, adoleſcentes ſorrenſibus ſtudiis ſumpta hac veſte præparatos, ut & Quintilianus lib. 12. Inſtitution. oratoriæ. cap. 6. *Neque rursus deſendendum eſt tyrocinium in ſenectutem.* Itaque tyrocinium iſtud non eſt militæ, ſed forenſe, nam à patribus ſuis naturalibus vel adoptivis in forum deducebantur eo die quo togam virilem induiſſent, vel ſingulis, vel privatis ſenatoribus commendabantur, comitante toto clientum numero. Quare ut inſolens in Claudio principe notatur, quod non in forum, ut ſolennis mos erat, togæ virilis ſumptæ die, ſed in Capitolium fuiſſet deductus. Sueton. in eo cap. 2. *Ob hanc eandem valetudinem & gladiatorio munere, quod ſimul cum ſtrate memoriæ patris edebat, palliolaris novo more præſedit, & toga virilis die, circa mediam noctem ſine ſolenni poſſeſſio teſſiſta in Capitolium latus eſt.* Idem in Aug. cap. 26. *Conſulatum decimum tertium biennio poſt ultro petiit, ut Cajum, & Lucium filios, ampliſſimo præditiſ magiſtratuſuo quemque tyrocinio deduceret in forum.* Peſſime antea legebatur, ampliſſimo præditiſ magiſtratuſ: neque enim tyrones illi ullum gerebant magiſtratuſ, ſed ipſe Auguſtus ampliſſimo præditiſ erat magiſtratuſ, hoc eſt conſulatuſ. Et in Tiber. cap. 15. *Deducto in forum filio Druſo.* In Calig. cap. 10. *Unde vigefimo ætatis anno accitus Capreas à Tiberio, uno atque eodem die togam ſumpſit, barbæque poſuit, ſine ullo honore, qualis contigerat tyrocinioſiſtratuſ ejus.* In Nerone cap. 7. *Deductus in forum tyro, populo congiarium, militiſ donatiſ um propoſuit.* Adeundus & Plutarchus in Bruto, qui eandem hanc conſuetudinem expreſſit. Offerebant itaque ſumpta jam toga congiarium, ut ex verbis Suetonii in Nerone conſtat. C. Tacitus confirmat id ipſum lib. 3. Annal. *Quo die forum ingreſſus (Nero) congiarium plebi, militiſ donatiſ um propoſuit.* Tum deinde in Capitolium deducebatur idem ille tyro à ſoro. Valer. Maxim. lib. 5. cap. 4. tit. 4. *Hanc pietatem amulatus M. Cotta, eo iſſo die, quo togam ſumpſit virilem, protinus ut & Capitolio deſcendit.* C. Carbonem, à quo pater ejus damnatus fuerat, poſtulavit, pro tractum querere judicio aſſiſſit. Lavinus Torrentius ad illud Q. Horatii lib. 1. ſat. 2.

Nomina ſeſſatur modo ſumpta veſte viriliſ

Sub pavillis duris tyronum.

Commendabant patres tyrones iſtos, filios ſuos, fidei ſenatorum: cojus rei clara ſunt argumenta apud Titum Livium 5. dec. l. 5. ad finem: *Filiuſ poſtremo Nicomedem ſenatuſ commendavit.* Q. Symmach. lib. 2. epiſt. 42. *Commendaveram tibi dudum Marcædoni viri clariffimiſ filium quum ſoro tuo nomen dediſſet, eredo eam rem pro ſtudio meo juveni accommodaſſe: ſed quia parentibus nihil ſatis eſt, & efficaſor quibusdam videtur petitiſionis iteratio, rogatus denno poſtulatum retexo, non ut novam cauſidico benevolentiam præſtes, ſed ut jam tributum digneris augere.* Elegans formula commendationis iſtiusmodi apud C. Suetonium in Auguſto cap. 56. *Nunquam filios ſuos populo commendaſſit, ut novæ adjuceſ, ſi merebuntur.* Fulchre Claudian. de 6. Hon. conſul.

— tecum prælargæ vocavit

Ditandas ad dona tribus, ſulgentia tecum

Colicliſ trabeat adit delubra ſenatus,

Romano puerum gaudens offerre favori.

Militaris toga illa, ut arbitror, appellabatur, qua in caſtris inducebantur milites, quod antiquiſſima republica ſacſtitatû cenſeo. Nam florente Urbe, ſagatos notiſſimuſ eſt, id eſt, milites, togatis, id eſt, urbis civibus oppoſitiſ, quare & togam pro pace paſſim uſurpant ſcriptores, quod nunquam feciſſent promiſſeſcuo togæ uſu in caſtra recepto prioribus id nihilominus invaluiſſe temporibus, conſpicere licet ex Feſto Pompejo lib. 5. *Endo prociſſuſ, in prociſſuſ.* ſignificat autem, cum ex caſtris in prælium exitum eſt, prociſſuſ, qualiſ præciſſuſ atque expedituſ, nam apud antiquos togis ineinſſiſ pugnaſſe dicuntur. Veſtigia quædam huius ritus revocata ab Antonino Philoſopho apud Juſtium Capitolinum in ejus vita ad finem: *Reverentiſ ad Italianam navigio, graviſſimam tempeſtatem paſſuſ eſt, per Brundifiuſ venientiſ in Italianam, togam & ipſe ſumpſit, & milites togatos eſſe juſſit.* Sequitur deinde,

de, dignissimum observatione; Nec unquam sageti milite sub eo fuerunt. Claudian. de 4. Hou. consul. in limine:

Lictori cedunt aquila, ridetque togatus

Miles, & in mediis effulget curia catris.

Toga legibus, siue, ut alii appellant, pulla, supra memorata est à me hoc opere lib. 4. c. 9. & fufius infra expeditur ubi de funeribus. Hoc tantum hic observandum duco, cadavera ea obvolvī consuevit. L. Apul. lib. 1. Floridor. Nam illic quoque videret hominem trāsire, hominem depugnare, togam quoque parari & toto & funeri, item pallio cadauera operiri, & Philoſophos emiciri. Qui locus appositissime & de virili toga, & de lugubri intelligendus est, ita P. Colvius allata Pauli 1C. autoritate l. 19. ff. de in rem verso. Filius familias emit togam, mortuo deinde eo, pater ignorans & putans suam esse, dedicavit eam in funus ejus. Dedicare autem in funus, nihil aliud est, quam cadaver ea obvolvī. Lucian. lib. de Luctu. Arremidorus & Plutarchus adducti ad id probandum à Lippio lib. 1. Elector. vetus Scholiast. Juvenalis ad v. 172. sat. 3. Togam sumit, ut es supra lectum mittant, dum mortuus esset. Iple Satyricus:

Pars magna Italia est, si verum admittimus, in quo

Nemo togam sumit, nisi mortuus.

Martial. lib. 9. epigr. 58.

Nil est iruitus Hedyli lacernis,

Non ansa veteres Corinthiorum,

Non pallens toga mortui tribulis.

Illud quoque hoc loco non duxerim omittendum, quasdam vestes fū togas domesticas fuisse, alias vero forenses, ut iam monui. M. Tull. lib. 2. de Finib. bonor. & malor. Quod si ultum tibi, si incessum fingeres, quo gravior viderere, non estes tui similis, verba tu singas, & ea dicat, quæ non sentias, aut etiam, ut vestitum, sic sententiam quoque habeas, aliam domesticam, aliam forensē, ut in fronte ostentatio sit, intus veritas occultetur Ammian. Marcellin. lib. 31. in principio: Nec alia iis domestica vestis est, alia forensis, sed semel obſoleti coloris tunica collo inserta, non ante deſponitur, aut mutatur quam diuturna carie in pannulos defluxerit defruſtrata. Lepide Romanos ritus Hunnis barbaris adaptavit. Ita Fr. Lindenbrogius hunc locum legendum docuit, antea male, in pannulos defluxerit defruſtrata. Causa probat hujus lectionis ex Gloſſario veteri, in quo concisus, frustulatus. Idem Ammianus l. 20. defruſtando Meſopotamia optulari. Sidon. Apollin. lib. 9. epist. 9. Quasium volumen invenio, produco, lectito, exerceo, maxima ex magnis capita defruſtans. Defruſtare itaque est, veluti per frusta effundere, ut loquitur idem Apollinaris lib. 1.

epist. ult. atque ita L. Florus supplendus, legendusque l. 2. c. 2. in fine: Et tamen cum Punicæ prædæ omnibus promontoriis, insulisque frustarentur, ac pluitarent, populus Romanus triumphavit. Sed ad vestem domesticam redeo, quæ scilicet domi utebantur, Sueton. Aug. cap. 73. Vestis non temere alia, quam domestica usus est, ab uxore, & sorore, filiaque & neptibus confecta. Quæ licet vulgata sit lectio, & ab Isaac Casaubono probata, potest tamen non incommode & aliter legi: Vestis non temere alia domestica usus est, quam ab uxore, & sorore, & filia neptibusque confecta: auctore vel ipſo Suetonio, cujus in Vitellio cap. 8. hæc sunt verba: Fixum mense transacto, neque dies, neque temporis habita ratione ac jam vespere subito à militibus & cuicunque raptus, ita ut erat in veste domestica, imperator est consulatus. Accedat & L. Seneca testimonium lib. de Tranquil. animi cap. 1. Placeat vestis domestica, & vilis, nec servanda, nec furanda sollicita. In hæc numerabantur & cœnatoria siue accubitoria, quas synthes nuncupabant, de qua eruditè, ut solet, Justus Lipsius in Saturnalibus, & Marialis passim, sed præcipue lib. 14. epigr. 135. cujus lemma est cœnatoria:

Non fora sunt nobis, nec sunt vadimonia nota,

Hic oris est, pectus accubuisse thoris.

Ad hujus vestis differentiam, altera appellatur forensis. Jun. Moderat. Columella lib. 12. de Re Rust. cap. 4. Quale sunt arcula, in quibus vestimenta forensia conduntur. Idem Suetonius in Calig. cap. 17. Postero ore epulo forensia in super viris, pueris ac faminis facias purpure ac cœchylii distribuit. Vide interpretes ibidem loci.

Cingereturne semper hæc toga, necne, discēs ex Festo lib. 5. in voce endo procinctus, & ex Pseudo-Cornuto ad lat. 5. A. Persii v. 37. supra citatis, sed maxime ex Quintiliani pulcherrimo loco Oratorii. Insitit. lib. 11. cap. 3. Ipsam togam rotundam esse, & apte casam velim, aliter enim multis modis fiet enormis, pars ejus prior mediis cruribus optime terminabitur, posterior eadem portione altius quam cinctura suis decentissimus, si aliquanto supra imam togam fuerit, nunquam certe sit inferior: ille qui, sub humero dextro ad sinistrum oblique ducitur, velut balthus, nec strangulet, nec fluat: pars rogæ quæ postea imponitur, sit inferior. nam ita & sedet melius & continetur: subducenda etiam per aliquam tunicam, ne ad laceratum in altum redeat, tum sinus injiciendus humero, cuius extremam oram rejicere non dedecet: operiri autem humerum cum toto jugulo non oportet, alioqui amictus fiet angustus. & dignitatem, quæ est in latitudine pectoris, perdet. Plura dicentur l. 7. cap. 9. hujus operis, ubi de veste consulari, ejusque cinctura agetur. Et jam ad alia pergendum.

C A P. XXXIII.

De tunica.

Togæ vero suppositæ tunica plures fuerunt, sed quæ togam proxime attigit, ea proprio nomine tunica dicta est. Hæc angustior & brevior, quam toga fuit, ac primum sine manicis, deinde manicata, ac cinctura constrieta est. De modo tunica Quintilianus libro 11. Cui lati clavi non erit, ita cingatur, ut tunica prioribus oris infra genua paululum, posterioribus ad medios poplites usque perveniant. Nam infra mulierum est, supra centurionum. Hinc talures tunica, id est, usque ad talos demissæ, semper probro objectæ sunt. De manicis Agellus libro 7. cap. 12. Tunicis uti virum prolixis ultra brachia, & usque in primores manus ac prope in digitos, Romæ atque in omni Latio indecorum fuit. Eas tunicas Græco vocabulo nostri χεῖρῶντες appellaverunt, scæminique solis vestem longe lateque diffusam decere existimaverunt: ad ulnas cruraque adversus oculos protegenda. Viri autem Romani primo quidem sine tunicis toga sola amicti fuerunt: postea substrictas & breves tunicas citra humerum delincentes habebant, quod genus Græci dicunt ἐξωκίδας. Hac antiquitate inductus P. Africanus Pauli filius P. Sulpitio Gallo homini delicato inter pleræque alia, quæ objectabat, id quoque probro dedit, quod tunicis uteretur manus totas operientibus. Qui cum chirodota tunica inferior accubuerit. Item Cicerō in Cælinam: Quos pecto capillo nudo aut imberbes, aut bene barbato videris: manicatis, & talaribus tunicis, velis amictos, non togas, &c. Color tunica liberorum hominum albus fuit, quod constat ex Vopisco Aureliano, cujus hæc sunt verba: Sciendum tamen congruam illam ter dedisse, donasse etiam populo Romano tunicas albas manicatas ex diversis provinciis. Juvenalis quoque tunicas albas appellat hoc verbi:

Sufficiunt tunica summis edilibus albæ.

Et Cicero Verri obijcit, quod in officina sedere solitus sit cum pallio, & *tunica pulla*. Vide *Justum Lipsium* libro Electorum 1. cap. 13. *Aldus Manutius* purpureum *tunicarum* colorem defendit lib. 2. de Quæstis per epistolam epistola 2. Scribit porro *Plutarchus*, Catonem majorem per hyemem *tunica exomide* sumpta per æstatem nudum opus in agro perfecisse, &c. *Juvenes tunicatos* in campo se exercuisse scriptum est apud *Ciceronem* in Cluentiana. Plebeculam vero Romanam *tunicatam* incessisse significavit *Horatius*, cum popellum eum *tunicatum* vocavit. Cum ergo cives omnes Romani *tunica* uterentur, factum est, ut *tunica ordines distinguere*. Nam *senatores & equites tunicam clavatam* induerunt, *plebs rectam*, & sine clavis. *Clavata tunica* fuit, quæ clavis purpureos intextos, vel potius in ñtos, quod *Aldus Manutius* probat, habuit, aut latos, aut angustos. Fuerunt autem *clavi*, quasi flores panno intexti, unde *Martialis* dixit:

———— *lato mapalis clavo.*

Festus, *clavata vestimenta* scribit fuisse clavis intertexta. *Varro* in octavo de lingua Latina addit: Si quis *tunicam* in usu ita confuit, ut altera plagula sit angustis clavis, altera latis, utraque pars in suo genere caret analogia. *Plin.* lib. 9. *Toga prætexta & latiore clavo* è Regibus primum usum Etruscis devictis, *Tullum Hostilium* satis constat. *Silius*:

Sacrificum lato vestem distinguere clavo.

Varro Modio, teste *Nonio*:

Istorum viræ toga ostentant tunica clavos.

Cæterum *tunica latis clavis* purpureos intertextos habens, quæ & *latus clavus*, & *tunica lati clavi* dicta est, propria fuit senatorum, atque amplissimi ordinis insigne. Indicat hoc *Suetonius* loquens de Augusto: Sumentem virilem togam *tunica lati clavi* refuta ex utraque parte ad pedes decidit. Fuerunt, qui interpretarentur, non aliud significare, quam quod is ordo, cujus insigne id esset, quandoque ei subjiceretur. Idem: Liberis senatorum, quo celerius Republicæ assuescerent, protinus à virili toga *latum clavum* induere, & curiæ interesse permisit. Et de *Tiberio*: Senatori *latum clavum* ademit. Et de *Cæso*: Latum clavum, quanquam initio affirmasset, non lecturum senatorem, nisi civis Romani abnepotem, etiam liberini filio tradidit, &c. Ut autem *latus clavus* fuit senatorum, sic *angustus clavus* equitum Romanorum. Ostendit *Vellejus Paterculus* de Meccenate scribens, qui equestri dignitate contentus erat, *Meccenas* non minus *Agrippa Cæsari* charus, sed minus honoratus: quippe vixit *angusto clavo* pene contentus. *Lampridius* item in *Alexandro*: Tum satis esse constituit, ut equites Romani à senatoribus *clavi qualitate* discernerentur. Hæc de *tunica* *Carolus Sigonius* lib. 3. de judiciis. Et ab hac *clavorum differentia*, discrimen etiam inter tribunos militum fuit, ut alii dicerentur *angusti clavi*, qui scilicet utebantur angusto clavo: alii *lati clavi*, qui latum clavum usurpabant, quorum hi majoris, illi minoris dignitatis erant. Qua de re *Suetonius* in Augusto, Nerone, Othone, Domitiano & in eundem *Lælius Torrentius*. *Adrianus Turnebus* Adversariorum lib. 3. cap. 21. & lib. 12. cap. 6. Item lib. 17. cap. 11. *Aldus Manutius* lib. 2. de Quæstis per epistolam, epistola 2. scribit, *latus clavos* omnium fuisse, qui vel patre senatore, vel equite nati essent: non quidem à primis annis per omnem ætatem, sed ab an. xvii. quo etiam virilis toga sumebatur ad annum ætatis senatoriæ: quo anno curiam ingredientibus remaneret ejusdem *tunica jus*, addito præterea omni reliquo jure, quo senatorius ordo præcipue fruebatur: sin autem senatoriam dignitatem non assequerentur: vel quia nollent, otiosam aut tranquillam vitam honoribus anteponentes: vel quia non possent, gratia destituti: *lato clavo deposito* angustum sumpserint: ad quam sententiam probandam *Ovidius*, & *Suetonii* testimonia adducit, quæ apud ipsum leges.

Palmatam tunicam idem *Manutius* fuisse arbitratur, quam triumphantes toga picta superimposita, tanquam insigne victoriæ, gestarint.

Sicut autem *tunica* exterior illa vestis dicebatur quæ toge supponebatur, ita *subucula* interior tunica, quæ proxime cutem attingebat. Tantum de *tunica*, de qua præter eos, quos citavi, scriptores, etiam *Lazarus Baysius* libro de re vestiaria, cap. 12. *Wolfgangus Lazius* lib. 8. Commentariorum Republicæ Romanæ, cap. 4.

C A P. XXXIV.

De trabea.

Adhuc de *trabea* nobis agendum est, antequam ad muliebria vestimenta accedamus, ubi tamen nos paucis expediemus. *Sueton.* in l. de vestimentis, authore *Servio*, in l. 7. Virgilius, *tria trabearum genera* fuisse ostendit: unum è *sola purpura*, Diis consecratum, alterum è *purpura non sine albo*, quo Reges usi fuerint: tertium *augurale è purpura & cocco*. De primo genere non est opus, ut multa verba faciam. *Secundi generis trabea* fuerunt præ reliquis in maximo apud Romanos usu. Non enim Reges tantum, verum etiam pulsus Regibus Consules: item equites, cum trabeati idibus Quintilibus transvenerentur, eas usurparunt. Et *Consulum* quidem *trabea* videtur *Aldo Manutio*, post Reges, fuisse mili-

militaris habitus, quo Consules in bello usi fuerunt: quod sibi in mentem venisse ait, illum *Livii* locum lib. 32. consideranti: Consul, cum *Corcyrae* hybernasset, vere primo in continente *trabeatus* ad hostem ducere pergit, &c. Eamque ob causam etiam *equestres turmas* bellicam speciem representantes, *Idibus Quinctilibus trabea vestitos* transvectos esse dicit. Meminit hujus *trabea* Consularis *Ausonius* in gratiarum actione, pro Consulatu, his verbis: In procinctu, & tum maxime dimicaturus, *palmarum vestis* meae ornamenta disponis feliciter & bono omine: namque iste habitus, ut in pace *Consulis* est, sic in victoria *triumphantis*. Parum est, si qualis ad me *trabea* mittatur, interroges, te coram promi jubes. Hæc *Ausonius*. Quibus ex verbis primum illud constat, *triumphalem* Romanis *trabeam* fuisse, quod alibi non facile invenias; triumphabant enim in toga picta: deinde Consularem: quod Reipublicæ temporibus inusitatum fuit: *Prætexta* enim tunc & Consules, & reliqui magistratus utebantur: postremo, *trabeam* & *palmatam* vestem, & *togam pictam* eandem facit, qua de re vid. *Ald. Manutium* lib. 2. de Quæstis per epistolam, epist. 1. & *Eliam Vinetum*, Commentariis in *Ausonium*. Quin etiam *trabeam* auro pictam facit *Aufonius*, quod nec *Suetonius*, ubi de tribus *trabearum* generibus agit, nec quisquam alius veterum scriptorum veteris & liberæ Reipubl. meminit. Unde apparet *Gratiano* imperante, & *trabeatos* Consules fuisse, qui *prætextati* antea fuerant, & *trabeam* fuisse pictam, contra veterem consuetudinem. De tertio *trabearum* genere *Dionysius* loquitur l. 3. ubi de *Saliorum vestitu*, vel *trabeis* scribens, eas *περιτογούρας* vocat, id est, *purpura prætextas*; puniceo colore alternis intertexto. De *trabea* præter *Aldum Manutium*, *Eliam Vinetum*, *Lazarum Bayssium*, & alios, *Wolfgangius Lazius* l. 8. Commentariorum Reipublicæ Romanæ, c. 5.

CAP. XXXV.

De fœminarum vestibus.

Explicatis iis vestimentis, quibus viri & pueri proprie usi apud Romanos fuerunt, sequitur, ut de muliebribus etiam pauca subjiciamus. Muliebria cum *Ulpiano* appello, quæ matrisfamilias causâ parata sunt, quibus vir non facile uti potest sine vituperatione, veluti *stola*, *pallia*, *tunica*, *capitina*, *zone*, *mitra*, quæ magis capitis tegendi, quam ornandi causâ comparata sunt, *plagula*, *penula*.

Stolam, inquit *Nonius Marcellus* tractatu de genere vestimentorum, veteres non honestam vestem solum, sed etiam omnem quæ corpus tegeret, appellarunt: quibus verbis docet, *stolam* non mulierum vestem propriam, sed iis cum viris communem esse; cui rei probandæ testimonia *Ennii* & *Varronis* adducit. *Ulpianus* tamen *stolam* pro muliebri tantum veste usurpat, quæ demissa erat ad imos usque pedes, & ejus extremam partem infusa assuta, quæ erat fasciola quædam sive *limbus*, ambebat. Dicta autem videtur *stola* *στὴν τὴν ἑσθῆναι*, quod, *induo*, significat. Hæc matronæ Romanæ utebantur, non aliter atque viri *tunica*. Sic enim eas virorum & mulierum vestes confert *Terentius Varro* lib. 7. de ling. Lat. cum scribit. In vestitu quom dissimillima sit virilis *toga tunica*, mulieris *stola pallio*, tamen inæqualitatem hanc sequimur nihilominus, &c. Quibus verbis *togam* & *tunicam* viro tribuit, *pallium* & *stolam* mulieri. *Stolata mulieris* icona talem ex vetustis monumentis suo libro de re vestiaria inseruit *Laz. Bayssius*, quam & nos hic adjiciemus.

Pallium virorum & puerorum erat, erat & mulierum: hoc tamen ab illo altero, quod viri & pueri usurpabant, erat diversum. Dicebatur *pallium*, quia palam gestabatur, & *tunica* sive *stola* circumdabatur, aut *tunica* operimentum erat, id quod ex *Varronis* verbis, quæ modo recitavimus, liquet. Hæc etiam *palla* dicta fuit, ut *Varro* lib. 4. de ling. Lat. docet, quod foris ac palam esset. *Nonius*: *Palla* est honestæ mulieris vestimentum, hoc est, *tunica pallium*. Vide de his vestimentorum generibus differentiam *Aldum Manutium*, *Pauli filium*, libro 2. de Quæstis per epistolam, epistola 2. sub finem.

Tunica non tantum virorum, sed & fœminarum erant, quod ex *Varrone* cognoscimus, qui eas fœminis tribuit. Idem lib. 9. de ling. Lat. *Muliebrem tunicam* eam dicimus quæ de eo genere est, quo indutu mulieres ut uterentur est institutum. Ita autem dicebatur exterior fœminarum tunica: *indusium* interior, quæque carni hærebat. Sic enim *Varro* lib. 4. de ling. Lat. cum de *capitio* locutus esset, subjungit: Alterius generis item duo: unum, quod foris, ac palam, à quo *palla*: alterum, quod intus, à quo *indusium*. *Nonius*: *Indusium* est vestimentum, quod corpori intra plurimas vestes adhæret, tanquam *intusium*. Apud eundem *Varro* lib. 1. de vita pop. Rom. Postquam binas tunicas habere cœperunt, instituerunt vocare *subuculam* & *indusium*. Ex quo apparet *subuculam* interioriorem virorum tunicam, *indusium* mulierum fuisse. Posterioribus tamen temporibus *subucula* quoque fœminarum fuit, quæ etiam *supparius* dicta. Ita enim *Festus*: *Supparius* vestimentum puellarum *lineum femorale* usque ad talos pendens dictum, quod subtus appareat. Et ita quatuor muliebres vestes fuerunt *indusium*, intra tunicas omnes, *supparum*, *stola*, & *palla*. Vide *Aldum Manutium* loco paulo ante citato.

Capitum capitum tegmina, inquit *Nonius*, ubi adducit locum *Varronis* libro 4. de Vita popul. Rom. Neque id ab orbita matrumfamilias instituti, quod ex pectore ac lacertis erant apertis, nec *capitina* habebant. Ex quo tamen loco *capitum* non capitis, sed pectoris tegumentum fuisse intelligitur, quod etiam

idem

idem Varro libro 4. de ling. Lat. significat, cum sic scribit: *Capitium* ab eo quod capit pectus, id est, ut antiqui dicebant, indutu comprehendit. Atque sic *capitium* intelligendum, Adriano Turnebo, & doctissimo Scaligero placet. Erant & ad vinciendum pectus *strophæ* & *fasciæ*, de quibus Terentius, de puellis loquens, quas matres student esse:

*Demissis humeris, victo pectore, ut graciles fient,
Si quis est habitior paulo, pugilem esse ajunt, deducunt cibum, &c.*

Nam fasciis illis humerorum castigabant superfluum, & quasi luxuriantem habitum, eosque *ἐμαρτε* & æquos reddebant, cum contra in pugilibus sint torosi. *Strophæ* tumorem papillarum cohibebant. Nonius: *Strophium* est fascia brevis, quæ virginali tumorem cohibet papillarum. Turpilii Philopatro: *Me miserram quid agam, inter vias epistola excidit mihi, infelix inter tuniculam, ac strophium collocaram.* Vide Joseph. Scaligerum Conjectaneis in Varronem de lingua Latina.

Zona, quæ à Jurisconsulto etiam inter muliebria vestimenta numerantur, erant, quibus sese mulieres cingebant, sic dictæ à Græco verbo *ζώνω*, quod est, *cingo*. Hæ alio nomine appellantur *cingula*, de quibus Varro l. 4. de ling. Lat. *Cinctus*, & *cingulum* à cingendo, alterum mulieribus attributum. Festus: *Cingula nova nuptæ pracingebatur, quod vir in lecto solvebat.*

Mitræ, capitis ornamenta erant, mulieribus propria, quemadmodum Servius in 9. lib. *Æneidos* in illam versum Virgilii:

Et tunica manicas, & habent redimicula mitra.

Scribit: *Pileæ*, inquit, sunt virorum, *mitræ* foeminarum, quas *calantica* appellant.

Calius Rhodiginus lib. 16. Antiq. lect. c. 10. ex Euripide & Herodoto docet, *mitram* esse genus fasciæ, sive *tania*, quo caput obligaretur, & subijcit esse quoddam, qui sic finiant, ex fascibus orarii que concinatas corollas dici *mitras*, eamque appellationem inclinari à *πίττω*, quod *filum* est: atque etiam eo nomine dici *zonam*, de qua paulo antè. *Calantica*, inquit Nonius, est tegmen muliebre, quod capiti innectitur. *Marcus Tullius* in Clodium: Tune, cum vincerentur pedes fasciis, cum *calanticam* capiti accommodares?

Plagula diminutivum à *plaga*, de qua ita Nonius: *Plagæ* grande linteum tegmen, quod nunc *torale*, vel *lectuarium* *findonem* dicimus, quarum diminutivum est *plagula*.

De *penula* paulò antè diximus, quæ virorum & mulierum communis fuit: hic tamen IC. inter muliebria simpliciter ponit. *Alius Lampridius* in vita Alexandri Severi: *Penulis* (inquit) ut frigoris causa senes intra urbem uterentur, permisit: cum id vestimenti genus semper *itinerarium*, aut pluviae fuisset. Matronas tamen intra urbem *penulis* uti vetuit, in itinere permisit. Hactenus de iis muliebrum vestium nominibus diximus, quarum *Ulpianus* meminit: quibus etiam ea adjiciemus, quæ apud Nonium Marcellum, & alios extant, quanquam nonnullorum jam ante mentionem fecerimus.

Reticulum, tegmen capitis muliebre. Varro Sequiulysse: *Suspendit Laribus marinas molles pilas, reticula, ac strophæ.* Cic. in 7. Verrina: Ipse autem coronam habebat unam in capite, alteram in collo: *reticulumque* ad nares sibi opponebat, tenuissimo lino, minutis maculis, plenum rosæ, &c. Ex quo loco intelligis, *reticulum* dici fasciam laneam, vel lineam ad formam retis factam, quam faciei admovent, ne agnoscerentur: vel ut naribus suaves odores admoventur. Sed cum ad ornatum mulierum spectat; tum est id, quod capillos continet. Hinc Varro lib. 4. de ling. Latina, scribit à *reti* dictum esse, quòd capillos contineret, & *reticulum* à raritudine.

Vittæ dicebantur capitis ornamenta muliebria, quibus mulieres capillos colligabant, ut satis ostendit illud Ovidii in 1. *Metamorph.*

Vittæ coercebat positos sine lege capillos.

Et lib. 2.

Vittæ coërcēbat neglectos alba capillos.

Erantque olim propria honestarum matronarum, virginum, & Vestalium, quæ etiam dicebantur *tania*.

Rica & *ricula*, ut Festus scribit, vocantur parva *ricina*, & *palliola* ad usum capitis facta. Granius autem esse ait muliebre cingulum capitis, pro quo vitta *flaminica* redimiatur. *Agellus* lib. 10. cap. 15. ubi de *flaminica* loquitur: Et quod in rica surculum de arbore felici habet. Sic enim hunc locum *Josephus Scaliger* restituit.

Flammeus, inquit Nonius, vestis vel tegmen, quo capita matronæ tegunt. Hoc autem amiciebantur nubentes ominis boni causâ, propterea quòd eo assidue utebatur *flaminica*, id est, flaminis uxor, cui non licebat facere divortium. In C. foemina, 30. q. 5. scribitur foeminas, cum maritantur, ideo *flammeo* velari, ut se noverint semper maritis suis subditas esse. Hinc *flammearii* dicti opifices hujusmodi vestium apud Plautum in *Aulularia*:

Flammearii, violarii, carinarii.

Encombomata & *parnacides*, inquit idem Nonius, genera erant vestium puellarum. Varro de Liberris educandis: ut puellæ habeant potiùs in vestitu *chlamydas*, *encombomata*, ac *parnacidas*, quàm togas: *Pollux* *ἐνμυζωμὰ* vocat *albam tuniculam*. Plura de muliebribus vestimentis non addam, quæ si quis desideraverit, petet ea ex *Andrea Tirraquelli* IC. clarissimi Præceptis sive Legibus connubialibus, præcepto,

aut lege 3. ubi summa diligentia plurima ornamentorum muliebrium, instrumentorum repositiorum, aliarumque rerum ad eam rem pertinentium collegit, & ordine Alphabetico disposuit. De ornamentis etiam muliebris lectu non indigna habet *Jacobus Ravardus*, libro 1. Variorum cap. 4.

AD CAP. XXXV. PARALIPOMENA.

Muliebres vestes, & ornamenta, acus ornatrix, & textrix, calamistrum, crinium flexura, vitæ, insista, fuscæ, ægis, monile, tunica, palla, mitra.

Matronas suas non ornatu suo carere, non vestibus propriis sinebant, itaque pauca obiter perstringuntur. Ab acu incipiam, quam *Festus* lib. 1. definit, *quæ saceratrix vel ornatrix utitur*. gloss. *ludori, casona, acus, quæ mulier calpit caput*. L. *Apulejus* lib. 8. *Milesiar. crinalem* appellat, quod scilicet crinibus ornandis inferviret, vel discernendis, dividendisque, quare & *discriminalis* est vocata à *Divo Hieronymo* l. 2. in *Ruffin.* & in cap. 3. *Mai.* *Habent mulieres acus suas, quibus ornamentorum crinium compago tenetur, ne laxius fluant, & in parvos dissipentur capillos.* *Ulpian.* l. 25. ff. de auro & arg. leg. *Ornamentorum hæc, vitæ, mitra, femimitra, calantica, acus, cum margarita, quam mulieres habere solent.* Duplex itaque acus hujus muliebris usus, vel enim componendis crinibus subserviebat, vel pictura seu verius textura vestium, quas commendabant, si matronarum manibus factæ fuissent. Et de prima significatione intelligendi scriptores: *Martial.* l. 14. epigr. 24.

Tenuia ne madidos violent bombycina crines,

Fingat acus tortas, sustineatque comas.

P. *Ovid.* lib. 1. de Arte:

Minoida Theseus

Abstulit, à nulla tempora comptus acu.

Et lib. 1. *Amor.* eleg. 14.

Ante meos oculos sepe est ornata, nec unquam

Brachia drepta saucia fecit acu.

D. *Juvenal.* sat. 2. v. 94.

Ipsæ supercilium madida fuligine testum

Obliqua producit acu.

Cl. *Claudian.* epithal. de Nupt. Hon. & Marix:

Cæsariem tum forte Venus subnixæ corusco

Fingeat solio, dextra, lævæque sorores

Stabant Idaliæ, largos hæc nectaris umbres

Irrigot, hæc morsu numerosi dentis eburno

Multifidum discrimen erat, sed tercia retro

Dat varios nexos, & certo dividit orbis

Ordine.

Et post eodem libro:

Ipsa caput distinguit acu.

In secundo significatu C. *Plin.* lib. 8. cap. 48. *Pictas vestes jam atque ad Homerum fuisse, unde triumphales natæ: acui facere id Phrygiæ inveniunt, ideoque Phrygiæ acui vocantur.* Invenio itaque in Phrygia, usus in Assyria, & præsertim Babylone. *Plinius* ibidem loci, paulo post: *Colores diversos pictura intexere Babylon maxime celebravit.* *Plutarchus* in M. *Catonis* vita scribit ei hæreditario jure obvenisse, *ἡλικονίων ποσειδωνία, Babylonici coloribus variegatam vestem*; jussisse autem eum ut statim ea venderetur. Vide quæ supra hoc libro dicta à me sunt. Adde *Lucretium* de Rer. Nat. lib. 4.

Labitur interea res & Babylonia sunt.

Sic legit *Jacobus Dalecampius*, aliter in vulgatis habetur editionibus:

Labitur interea res, & vadimonia sunt.

M. *Lucan.* lib. 10. v. 142.

Quod Nilotis acus compressum pessime Seruna

Solent, & extenso laxavit flammæ filo.

Martial. lib. 10. epigr. 6.

Quando eques, & picti tunica Nilotide Mauri

littus.

Locus non inelegans est apud *Nonium* ex *Titinnio* in *Barbato*:

Phrygio sui primo, beneque id opus

Sciri, reliqui acus aciaque hero

Atque hera nostra.

Valer. Flacc. lib. 2. *Argonautic.*

Illic servati genitoris conscia sacra

Pressi: a.u.

Ejusdem operis lib. 6.

Nec levior comitatur Aron, horrentis ejus

Discolor arma super, squalentesque are laceratos

Barbarica clamans arcei acus, tremæ atque vento

Implet equum.

Acum hæc *discerniculum* appellantur, quod capillos discerneret. M. *Varro* lib. 4. de ling. Lat. C. *Lucilius* lib. 30. *Satyrarum*:

Empto amo digitis, discerniculumque capillo.

Nec dirimebat modo, aut discernerebat capillum, sed in cirros contorquebat hæc acus. *Ludorus Hispalensis* in glossis, *acus, calamistratorium*; quo mundiiores essent feminae, pulchrioresque ingenui pueri, aut ipsæ deorum effigies, quare & acus magnæ matris dicitur, vel quæ sacerdotes eam adornabant, vel quæ ipsa, dum viveret, in texendo uteretur. *Servius Honoratus* ad v. 187. lib. 7. *Æneid.* *Septem fuerunt paria, quæ imperium Romanum tenent, acus matris deum, quadriga scissilis, Vejentorum cineres, Orestis sceptrum, Priamive, Iliæ, Palladium, ancilia.* Et puto sic intelligendum P. *Ovidium* libr. 1. *Amor.* eleg. 14.

Nec acus abruptit, non vallum pectinis illos,

Ornatix toto corpore semper erat.

Idem est *calamistrum*, sic appellatum, quod calefactum in ignito cinere capillos ornet, si fides sit adhibenda *Grammaticis*. Unde apud M. *Ciceronem* in orat. post reditum: *Front calamistri notata vestigiis, & ibidem, calamistratus saltator.* Et apud *Plautum* alterum lingua Latina parentem *Alinaria Sc.* cur me. *Calamistrata cinere.* *Cicero* idem pro *Sextio, calamistrata comæ.* D. *Hieronymo* in epit. ad *Demetriadem* pro virginis. servand. *calamistratus* dicitur puer. Unde etiam & *cirratis* *Aulo Persio* sat. 1. v. 43. & *Phadro Tiberii Augusti* liberto dicuntur fab. 36. illi qui ad luxuriam compositi sunt. Interpretes D. *Juvenalis* ad v. 164. sat. 13.

Madido torquentem cornua cirro. *Jul. Poll.* lib. 10. cap. 28. *ῥυπαρέων σκεδὰν κτρίων, ἑάντις.* *Muliebrium instrumentorum sunt pectus, calamistrum.* Sic enim vertit *Rudolphus Gualterus.* *Janus Gualterus* libr. 3. verisimilium cap. 16. locum *Martialis* tentavit non infeliciter. Is est libr. 2. epigr. 36.

Pectere te nolum, sed nec turbare capillos,

Splendidi te nolo, sordida nolo cutis.

Ex MS. rescribit:

Pectere te nolo, sed nec turbare capillos.

Non modo liber scriptus faveat, sed ipse poëta lib. 3. sequenti epigr. 72.

Bellus homo flexos qui digerit ordine crines,

Balsama qui semper, cinnama semper olet.

Cinnamati itaque & *calamistrati* capilli *Martiali* non placent, ut nemini impexi & horridi, pexi & compoliti, quod inter illa duo tanquam medium est, non displicent, sive, quod idem valet nimis cultus displicet: moderatus placet. Immoderatum cultum facit *calamistrum*, laudabilem pecten. *Petron.* *Satyr.* pag. 95. *Quo enim spectant flexa pectine coma?* L. *Apul.* lib. 2. *Milesiar.* *Crinis pectini argenti dente discriminatus.* *Ovid.* elegantissime expressit lib. 1. *Fastor.*

Nauades, effusus alia sine pectinis usu,

Pars aderant positæ arte manique comis.

Fulchra sunt quæ *Claudius Mufaubertius*, sive *Theodorus Marcilius* in *Commonitoriis* suis in *Laurentii Ramiresii* hyponeumata inseruit. *Pectere capillos & turbare, opposita res hoc*

epigrammate, solent autem turbati capilli non flexis, sed pexis oppositi, etenim pexos capillos intelligi voluere non nude simpliciterque pectine perstrictos, sed pectine compositos ad elegantiam, & venustatem, ut patet Fabii cap. 3. lib. 11. ubi opponitur comis turbatis compositis, id est, pexa. Tum deinde paucis interiectis: *Assumimus triplex capillorum genus, flexi ad pectinem, sive pexi, sive calamistris, & turbati. Primum genus elegantiae, alterum mollietiei, tertium sine elegantia & venustate. Corrigendus & locus Arnobii lib. 2. contra gentes: Nec in formas erubescerent masculorum calamistris vibrare castitatem. Rescribunt quidam, nec in formis, alii, nec in formis. Denique nonnullis visum legi, nec in formis. Adeo varia Criticorum & mens & manus. Servius ad v. 98. lib. 12. Aeneid. Vibratos calido ferro, crispatos calamistro. Nam calamistrum est acus major, quae calefacta & adhibita interquet capillos, unde etiam Cicero calamistratam comam appellat frequenter, quae etiam vituperationi est. Philoxeni glossae, calamistrare, παρακρίσσειν καὶ εἰς τὸ ἄλιν συντρίβειν τὴν κόμην. Utinam. & crispare comam. Lucian. in Amoris, οὐδέ τι τοῦτο ὄργαζα ἀμύδεια φλογὶ χαλκῶδιντα βία τὴν ἰκανὴν ἐλπίδα διατρίβειν. Ferrea instrumenta, quibus ignis lenis & heretis flamma tepescit, crispatur coma in cirros. Porphyrio ad v. 97. sat. 2. lib. 1. Q. Horatii: Cinsiones & cinerarii in eadem significatione apud veteres dicebantur, ab officio calamistrorum in cinere calefaciendorum, quibus matronae capillos crispabant, cuius rei & Virgilius meminit (libro 12. Aeneid.)*

- - - sadare in pulvere crines

Vibratos calido ferro, myrrhaeque madentes.

Paria pene Helenius Acron. Cinsiones & cinerarii eadem significatione apud veteres habentur, ab officio calamistrorum, id est, verum in cinere calefaciendorum, quibus matronae capillos crispabant, cuius rei & Virgilius meminit dicens,

Vibratos calido ferro.

Disti autem cinsiones ab eo, quod in cinerem flant ad ferrum calefaciendum, quos cinerarios appellant. Fuit itaque hoc viris proprium. Martial. lib. 10. epigr. 65.

Tu flexa nitidus coma vagaris,
Hispanis ego contumax capillis.

Neque tantum id in more positum Romanis, sed & Germanis. Iuvenalis proxime supra laudatus. L. Sen. libro 3. de Ira cap. 26. Rufus crinis, & in nodum coactus, apud Germanos utrumque decet. Idem epist. ult. Quid capillum ingenti diligentia comis? cum illum vel effuderis more Parthorum, vel modo Germanorum vinxeris, vel ut Scythia solent, sparseris, in quolibet equo densior jactabitur juba. Necessaria correctio est, vel nodo Germanorum vinxeris. Idem Martial. Spectaculor. epigr. 3.

Crinibus in nodum tortis tenere Sicambri,

Atque aliter tortis crinibus Aethiopes.

Aliter, recte, hoc est, non arte, aut industria, sed natura. idem poeta lib. 6. epigr. 39. Galen. l. 2. de Temperamentis lect. 14. Onesicrius poeta laudatus à Strabone Amaliano lib. 15. Geograph. Aristotel. l. 5. de Generat. Animal. cap. 3. hoc quidem non datum vituperio, uti nec crines pectere: modo id non ad luxum, & effeminationem. Aelius Spartian. in Hadriano: Statura fuit procerus, forma comptus, flexo ad pectinem capillo. Quamquam & interdum mollietiei argumentum inde desumptum, quod quis se pexum ostentasset. de Catilione sociis M. Tull. Orat. 2. in illum: Hi sunt, quos pexo capillo nitidos videtis. Et tamen inducit Cupidinem Moschus insignis poeta Bucolicus. Phocylides referente Junio lib. 2. Animadversor. c. 8. Horat. lib. 2. od. 15. de Paride:

Ne quicquam Veneris praesidio serox

Pectus caesariem.

Quod diebus festis fieri assuebat. A. Persius sat. 1.

- - - pexisque, togaeque recenti,

Et natalitia tandem cum sardonio albus.

Alb. Tibull. lib. 2. eleg. 5.

Sed nitidus pulcherque veni, nunc indue vestem

Sepositam, longas nunc bene pecte comas.

Id non ac tantum, seu disceniculo, aut calamistro tantum, sed pectine peragi solitum, vetus Scholiast. Juvenal. ad v. 150. sat. 11. Drudici pectine capilli. Ipse Satyrus:

Idem habitus cunctis, tonsi, relique capilli,

Atque hodie tantum propter convivia pexi.

Sed quia de crinibus agimus, pauca obiter perstringam: atque illud ante alia, iis adornandis aurum consuevisse addi. P. Ovid. epist. 20. Cydippe Acontio:

Quos idem solitos postquam revocavit ad ortus,

Comuntur nostra matre jubente coma.

Ipsa dedit gemmas dig'is, & crinibus aurum,

Et vestes humeris induit ipsa meos.

Idem epist. 21. Sappho Phaon:

Ecce jacent collo positi sine lege capilli,

Nec premitt articulos lucida gemma meos.

Veste tegor vili, nullum est in crinibus aurum,

Non Arabum noster rore capillus olet.

Valer. Flacc. lib. 1.

- - - tereti crinem subnectitur auro.

Auro gemmae accedebant non mulierum modo crinibus ornandis, sed & virorum. Huc traho illud Luitprandi in legatione ad Nicephorum Phocam pag. 85. Nemo ibi auro, nemo gemmis ornatus erat. Hic est ille Luitprandus, qui legationem obiit anno 968. vel aliquo sequenti, ante ante obitum Othonis Magni, qui incidit in annum 972. ut Sigebertus Gemblacensis est author. Cl. Claudian. de 6. Hon. consul.

Ac velut officii trepidantibus ora puella

Spe propiore thori mater solenter ornat

Adveniente proco, vestesque & cingula comit

Sape manu, viridique argus fastidit pectus,

Substringitque comam gemmis, & colla monili

Circuit, & bacis onerat candentibus aures.

Locum expressit Aurelius Prudentius l. 2. in Q. Symmachum non longe à principio:

Vincendi quavis dominam? sua dextera cuique est,

Et Deus omnipotens, non pexo erime virago,

Nec nudo suspensa pede, strophioque revincta,

Nec tumidas fluitante sinu vestita papillas.

Rescripsit ex MS. codice Joan. Richardus:

- - - non flexo crine virago,

Nec nudo suspensa pede.

M. Lucan. lib. 10. Pharsalia:

- - - colloque corisque

Divitias Cleopatra gerit, cultuque laborat.

M. Manil. lib. 4. Astronomic.

Perque caput ducti lapides, per colla, per armos.

D. Gregor. Nazianzen. elegia illi cultissimae eruditionis, adversus mulieres ambrosiosius se adornantes.

Μὰ κεφαλὰς πυγῆς τὴν εἰς πλοκάμισοι γυναικὲς,

τρυπῆσαι μαλακὰς ἀνθρώπων ἐν σκεπταῖν.

Μὲν δὲ θεῶν μορῶς ἐπαλῆστε χροῦσιν κίχρεϊς,

ἀπὸ πορρωτέρων, καὶ χροῦσιν ὀφείν.

Ὅσοι γὰρ ἀσκητὴ κεφαλὰς θεῶν ἀδρὶ γυναικῶν

φαίνεν, ἢ χροῦσιν σκεπταῖν πλοκάμιν.

Latinis metris inclusit Federicus Morellus, professor literarum

Gracarum, Galliarum decus:

Crinibus adjectis capiti sanguis vestro

Ne addite, quo petris mollia colla fient.

Neve Dei formas pictura inducite fœda,

Ut jam non facies, larva sed ora noiet.

Fœmineum caput illicitum est nudare, virorum

In catu, seu auro caesarie implicata.

Atque ut hac in vituperio posita, quemadmodum exposui, quod muliebrem cultum spectare, verius quam virilem curam viderentur. Ver. Scholiast. Juvenal. ad v. 478. satyr. 6. eos dicit, qui ornamentis praesunt, nos tamen & ornatrices. Et ad v. 488. ejusdem satyræ:

Componit crines dominae.

Unde liquet foeminis fuisse in usu ornatrices quasdam puellas, quæ capita adornarent, crines disponderent. Julianus Augustus in Caesariis suis non longe à fine. Sil. Italic. libr. 7. Puuicor.

Ast alius nivea comabat fronte capillos

Purpureos.

Claudian. epithal. Hon. & Maria supra citatus, & lib. de laud. Sereia:

*Vile prelas donum, solitam consurgere gemmis,
Et rubro radiare mari, si floribus ornes
Regina comas.*

Ancilla porro ornandis crinibus praefecta psecades appellabatur. Verus Scholiast. Juvenal. ad v. 491. sat. 6. *ἡ δὲ ζώνη* Graecidicant, quando minutum, siue rarum pluit. Ornatrix igitur componens rarum aut parum aqua solent mittere, ac velut *ἡ δὲ ζώνη*. Ergo nomini eymolegiā ab arte sumpsit. vocem illam apud Artemidorum Daldianum reperio lib. 2. Oncirocrit. cap. 8. *ἡ δὲ ζώνη καὶ πόντος γαρρὸς μὲν σφιδρα ἀγβαί.* Minuta pluvia guta, & pruina, agricolis quidem valde bone. Et jam doctissimus Nicolaus Rigaltius observavit. Jul. Pollux lib. 10. Onomast. cap. 5. *τὸ ζῆνεν καὶ διαζῆνεν, καὶ καταζῆνεν, καὶ ἡ δὲ ζώνη, καὶ ζῆνεν, εἰν εἰνεν.* Vertit. Rud. Gualterus; Rigat, & irrigare, & peririgare, humectare, & aspergere, dicere licebit. Antimachum psecadem appellaverunt, ut iecit Suidas in voce *τὸ ζῆνεν*. Vertit Hieronym. Wolsius, rorem, sed pauci intelligunt. Ego puto, molliorem in eo denotari, ut quod muliebribus se addixerit ministeriis, & capillos matronarum instar ancillae composuerit, irroraverit, digesserit. Aristophan. in Acharnensibus non multum à fine:

*Ἀντίμαχον τὸ ζῆνεν
τὸν ζυγιστὴν, τὸν μελίαν, τὸ ποιντὴν
ὅς μιν ἀπὸ λῶν, κακῶς
ἔξολοισεν ὁ ζῶς.*

Vertit Nicodemus Frischlinus:

*Antimachum illum psecadis
Versificatorem, hominem usque ineptum
Ut breviter dicam, male
Juppiter ille perdat.*

Suidam lapsum memoria existimo. Neque enim illum psecadem, sed psecadis poëtam vocat, hoc est, vis alicujus ancillula ornatrix amore carminibus aucupantem, seu quod idem est, fervilibus additum amoribus irridet simul & devovet. Consulte Scholiastem veterem, & Eustathium apud Biferum. Discreta igitur ancillarum officia, quaedam disponebant tantum crines, & in orbes digerebant. Juvenal. sat. 6. v. 491.

Disponit crinem laceratis ipsa capillis.

Ovid. lib. 2. Amor. eleg. 8.

*Comendu in mille modis perfecta capillis,
Et non amillis inter habenda Nape.*

Claudian. lib. 1. in Eutrop.

Pectebat domina crines.

Martial. lib. 2. epigr. 66.

*Unus de toto peccaverat orbe comarum
Annulus, incerta non bene fixus acu.
Hoc facinus Lalage sterculo, quo viderat, ulta est,
Et cecidit scilicet ista Pleusa comis.
Define jam Lalage tristes ornare capillos,
Tangat & insanum nulla puella caput.*

Aliae crines dispositos aquis aspergebant. Claudian. epithalam. Hon. & Mar.

*- - - largos hac neclavis imbres
Irrigat.*

Juvenalis loco proximè citato:

*Nuda humero Pseas infelix, nudisque manillis
Altior hic quare cincinnus? taurae punit
Continuo flexi crimen facinusque capilli.
Quid Pseas admisit? quamam est hic culpa puella,
Si tibi displicuit natus tuus? altera levum
Extendit, pectusque comas, & volvit in orbem.
Est in consilio matrona, adnotaque lanis
Emerita qua cessit acu.*

Crinibus hifce seu pexis seu flexis, ornamentis gratia, vitta addebantur: easque quidem in multiplici usu fuisse, neque muliebris mundo adnumeratas solum, docuere Critici. Ac primum sacerdotes erant vittati, & poëtae, & ad ultimum supplicium ducendi, & templi ipsa, atque deorum, victima, & na-

ves è portu exitura, aut post longam navigationem regressura, faces nuptiales, ludorum praemia, arboreque ipse certis quibusdam diis consecrata: ut diligenter & erudite observat Joannes Bernartius ad lib. 5. Thebaidos Statianae; adde & diademata praeforum Regum nihil aliud, quam vittas discolors fuisse, ut ad Claudianum expofui, & alibi, ut puto, in hoc opere. Certe matronarum hoc proprie gestamen. Aristot. I Consult. apud Ulpianum l. 23. ff. de aur. & argenti legat. Vitta margaritarum, & fibula, ornamentorum magis sunt, quam vestium. Martian. Capella lib. 1. de nupt. Mercurii & Philolog. Juno quoque expurgatorum auri vena splendens addiderat crinibus sociale vinulum; Interpretor vinulum crinale vittam. Sic enim Stat. lib. 1. tyly. 2. v. 242.

- - - dat Juno reverenda

Vinctula, & insigni geminat concordia dextra.

Discreta hinc matrona à meretricibus. Q. Flor. Tertullian. lib. de foeminar. cultu: *Quid minus habent infelicissima ille publicarum libidinum victimam? quas si qua leges à matronis & matronalibus decoramentis coëcebant, jam certe seculi improbitas quotidie insurgens honestissimis quibusque faminis usque ad errorem dignoscendi exaiguavit.*

Sext. Propert.

*Mox ubi jam facibus cessit prae-texta maritis,
Vinxit, & acceptas altera vitta comas.*

M. Plaut. Milite, sc. cohibere.

- - - ut ad te jam deducas domum.

*Utique eam sic adornatam adducas matronarum modo
Capite compto, crines, vittasque habeat, assimiletque se
Tuam esse uxorem, ita praeicipiendum est.*

P. Virgil. lib. 7. Aeneid.

- - - matres ubi quaque Latina

Solvite crinales vittas, capite orgia mecum.

Ovidius sapissime, lib. 1. de Arte, nomine vittarum matronalem dignitatem significat:

*Esse procul vitra tenues, insigne pudoris,
Cuique regit medios insita longa pedes.*

Et lib. 1. de Remedio Amoris:

*Thais in arte mea est, lascivia libera nostra est,
Nil mihi cum vitta, Thais in arte mea est.*

Lib. 3. Faistor. de Sylvia:

Decidit ante sacros lanea vitta focos.

Et lib. 4. Faistor.

Et vos quies vitta longaque vestis adest.

Lib. 1. Metamorph. fab. 9.

Vitta coëcebat postus sine lege capillos.

Albius Tibullus lib. 1. eleg. 6.

*Sit modo casta doce, quamvis non vitta ligatos
Impediat crines, nec stola longa pedes.*

Neque modo matronarum illa, sed & virginum nondum nuptiarum. Valer. Flacc. lib. 8. Argonauticon:

Ultima virgineis tum flens dedit oscula vittis.

Ut vitta honestarum matronarum ornamentum, ita quoque & stola, siue insista, nec modo apud Latinos, sed & alios populos, nam *σολὴ Σεμιραμίδος*, stola Semiramidis apud Diodorum Siculum lib. 1. Bibliothec. pag. 67. & dex. Unde *stolata* Diana apud M. Tullium act. 6. in C. Verrem. Ulpian. l. 23. ff. de aur. & arg. legat. Vestimenta muliebra sunt, qua matris familia causa sunt comparata. quibus vir non facile uti potest sine vituperatione, veluti stola, pallia, tunice, capita, zona, mitra, qua magis capitibus tegendi causa: quam ornandi sunt comparata. Valerius Maximus libro 6. cap. 1. in limine, matronalem appellat stolam, quod nempe sine molliciti aut infamiae nota, foeminarum indumenta, viri non possent usurpare: atque id quidem Flavius Josephus in vituperio posuit Caligula Imperatoris, quod stolam gestaret, libro 19 Antiquit. Judaicar. cap. 1. L. Sen. lib. de vita beata cap. 13. Hoc tale est, quale vir fortis stola indutus. Quod Romanorum ex more intelligi debet. Nam Reges aliarum gentium stola vestiebantur, & praefertim Persae. Herodot. libro 7. Arrian. de Gest. Alexand. lib. 4. Plutarchus in vita Alexandri hujusmodi Regum Persicorum vestem *σολὴν βασιλικήν*, stolam barbaricam, Zonaras Annal. Tom. 1. *Μηδὴν σολὴν*, Medi-

Medicam stolum. Denique Elianus libro 1. var. histor. cap. 32. & cum eo Athenasus libro 12. Dipsofophist. *Περσικὴν στολὴν*, *Perficam stolum* dixerunt. Sed à viris quoque gestari maluit Lazaeus Baylius libello de re vestitiaria & in sacris literis, *Joseph* honoris causa *stola byssina* à Pharaone vestitur. Genesio cap. 41. auro gemmifera consuevit adornari depingique eam, fuisseque *talarem*, docet Procopius lib. 1. de bello Persico, & fulissime eruditissimus Brissotius lib. 1. de regio Persarum principatu pag. 46. 47. 48. Superinduebatur armaturis Regum, ut conjicio. Quippe *σολῶδα*, armatura genus vult esse Suidas, & Xenoph. 1. 6. *Περσὶν σολῶδατος*, tunica striata, plicas foralis habens, quæ armis superinduebatur. Joann. Leunclavius, in Appendice Xenophontea. Illic venit Gualterus Julii Polucis lib. 7. c. 13. Quid quod libr. 3. Expedit. Cyri, pagin. 307. *σολῶδες* Xenophon. idem pro stolis veniente Guiliemo Xylandro usurpatur, qui pro *σολῶδες* censito *σολῶδες* reponendum. Sed parum interest. Pollux lib. 1. c. 10. *ἵστ' ἐστὶν ἡ τοῦ σολῶδ' ἱστία*. Est & stola quædam thoracis loco. Dionys. Halicarnass. lib. 6. pagin. 351. *τολεμικὰς σολὰς*, militares stolas ob id nuncupat. Constat ex istis plicas & contigatas has stolas fuisse, ideoque striatas appellari; sunt enim *στρία* prominentia columnarum Vitruv. lib. 4. cap. 4. ut ego interpretor, cælis in plicas conformatis columnis. Unde *στρία* pictura eadem notione dicitur in sacris literis libro 3. Reg. cap. 7. glossarium vetus *ἑξῶπατα*, *στρία*. L. Apul. lib. 10. Mileliar. *Senti tristite striatam* gerens frontem. Et libro 11. *Serpens striatatur more sublimis*. Et lib. 11. Apologia, *striatam conchulicam*, ut & Plaut. in Rudente. sc. Omnibus modis.

Echinos, lepadæ, *estrecti*, *balanos* castamys, conchas, *Marinam* urticam, musculos, *plagusias*, *striatas*.

Corrigendus idem Apuleius lib. 2. Floridi, *tunica picturis variegata deorsus ad pedes dejectus ipsos*, *Græcæ cingulo*, *chlamyda* velat utrumque brachium adque articulos palmarum, cetera decoris instrumentis dependent. Rescribe cum acutissimo Colvio: Cetera decoris struis dependent. M. Varro lib. 1. de re rust. *Quæratum vomere lacinum aut striam facit, sulcus vocatur*. Itaque mulieres stolis indunt. Lucr. Placid. ad v. 657. lib. 7. Thebaid. Papiniana. *Insita fasciola est, quæ imam vestem suo pingit ornatu*. Ipse poeta:

Candida pampineo jubneclituri insita pilo.

C. Plin. lib. 33. cap. 3. non multum à principio. *Eriamne pedibus induitur? atque inter stolum plebemque hunc medium faminarum equestrum ordinem facit*. Formam ejus habemus apud Helenum Acronem ad sat. 2. libro 1. Q. Horatii: *Matrona stola utuntur demissa, utque ad imos pedes, ejus imam partem ambit insita subsuta*. Pariæque pene Porphyrio: *Matronas significat, hæ enim stola utuntur ad imos pedes demissa*. Idemque tota interpretum caterva, cum Christophoro Landino ex iis transcripsit. Q. Flor. Tertullian. lib. de Pallio cap. 1. *Quod neque transitura prodigia, nec intra genua invecunda, nec brachii parca, nec manibus arcta, sed nec cingulo sinui dividenda, expedita atque quadrata insita tunice*. Horat. loco citato:

qui noluit subfuisse, nisi illas

Quarum subsuta talos regat insita veste.

Alii poetæ passim. P. Ovid. locis supra proxime citatis, & lib. 1. de Arte:

Quas stola contingit, vitæque sumpta vetat.

Et lib. 3. de Ponto eleg. 3.

Scripturus hæc illis, quarum non vitæ iudicos

Contingit crines, nec stola longa pedes.

Ex quo & illud muruatus Albis Tibullus lib. 1. eleg. 6.

Sit modo casta doce, quamvis non vitæ ligatos

Impediat crines, nec stola longa pedes.

Papio. lib. 1. lyl. 2. v. 235.

Omnis plebejo teritur prætecta tumultu,

Hic eques, hic juvenum quasus, stola mixta laborat.

Felices utroque vocant.

M. Martialis. lib. 1. epigr. 36.

Quis Floralia vestit, & stolum

Permitte meretricibus pudorem.

Sequitur fasciæ, non modo in vestitu, sed & in ornatu nume-

rata. Martian. Capella lib. 2. de nupt. *At cingulum, quo pectus annecteret, sibi prudens mater exolat, & ne Philologia ipsius Phronesis careret ornatibus, ejus pectori, quo verius comeretur, aponit*. Antiquitas vel ex sacra pagina probari potest. Nam D. Hieremias cap. 2. legitur, licet Castilio, non fasciæ, sed *lemniscos* verterit, & D. Isaac cap. 3. exponitur ab Aquila, *cingulum*. Minus recte. Nam cingulum illa, lateravæ succingebat, at fasciæ, vel crura, ut infra expediām, vel papillas, vel denique pedes, unde & *pedules* Alciao libro 1. prætermisiorum dicuntur, & Nebrissensis in Lexico. M. Tull. in Clodium: *Cum vinceretur pedes fasciis, cum capiti calanticam accommodaret? Memoratum hoc à viris doctis, Ponzano Marcello Dilucidationum suarum pagin. 98 r. M. Cato apud Nonium:*

Mihi tuero modicum fuit una tunica,

Sine fasciis calcamentum, equus sine ephippio,

Balneum non quotidianum.

C. Plin. lib. 8. cap. 57. *Atrox Carboni Imperatori apud Dium fasciis, quibus in calceatu utebatur*. Ciura iis obligari solita discere obvium est, ex Valerio libro 6. cap. 2. ubi ait, *Pempe, nra fasciæ candida crus obligatum habuisse, & Favonium sapientie professione clarum dixisse: Tarum refert quæ corporis parte diadema gesserit*. Quintilian. lib. 11. cap. 3. *Fasciæ quibus crura vestiuntur*. Quibus locis convincitur & virile gestamen fasciis fuisse: addatur Alius Lampridius in vita Alexandri Severi: *Fasciis semper usus est*. Multa lege apud Isaacum Calaubonum ad Suetonium Augustum cap. 82. Ita exponendus L. Seneca locus in Hippolyto act. 1. in choro:

Et dedit legem rudilis capillis,

Crura distinctio reliquit auro.

Adscribam & locum à legatione Luitprandi, primo Diaconi, ut ipse narrat, deinde Episcopi Cremonensis, eo quidem lubentius, quo cum manu medica egere cerum sit. Sic itaque pag. 102. *Ductus itaque in perivolium satis magnum, montosum, fructuosum, minime amatum, cum pileatus equitarem, meque Coroplates à longe propiceret, filio celeriter directo, mihi mandavit, sus non esse quem iam, ubi Imperator esset, pileatum, sed teristratum incedere*. Cui mulieres, inquam, nostræ avaræ & teristratæ, pileati equitant viri: nec decet vos compellere patrium me hic mutare morem, cum reiros, nos adeunt, patrium morem tenere sinamus: manicati enim, fasciati, fibulati, criniti, talari tunica induti, penes nos equitant, incedunt, mensæ assident. Quis hic Coroplates, cui demandatum comitatus regierat negotium? Censuerim rescribendum meque Coroplates à longe propiceret. Ratio correctionis, quod idem olim majoris domui, ac Europaleis officium esset, ut annotavi ad lib. 1. hujus operis supra. adde eundem pagin. 116. eadem macula aspersum: *Papam vestrum Imperiales accipere literas, indignum esse dyudicavimus*, mittit autem illi Coroplates, Imperatoris frater, non per suos pauperes nuntios, sed per te epistolam, satis dignam. Rescribendum omnino: *Coroplates Imperatoris frater*. Sed redeo in orbitam.

Licet viri & in calceis, & in capite, & in cruribus ferrent fasciæ, tamen muliebres propriæ id gestamen, ut ex sacris literis apparet locis proxime citatis: Nunc quid obtriviscit virgo ornamentis suis, & sponfa sit, cæ pectoralis? Et apud alium Prophetam loco etiam laudato, *pro fasciæ pectoralis cilicium*. L. Apul. lib. 2. Mileliar. *Ipsa linea tunica mundule amicta, & rusæ fasciola prænitente altiuscule sub ipsas papillas succinctula*. Quo graciliores apparerent virgines, istis igitur succingebantur, ita capio Claudianum libro 1. in Eutrop.

Sit tamen, atque alias succingit lena ministras.

Et de 6. Hon. consulatu:

viridique angustat 7 spide pectus.

Apoll. Collatius Excidii Hierosolymitani lib. 1.

Non fasciæ pectus

Aurea virgineum vinct.

P. Terentius in Eunuchio act. 3. sc. 3.

Haud similis virgo est virginum nostrarum, quas matres student

Demissis humeris esse, vincto pectore, ut graciles fient.

P. Ovid. lib. 1. de Remedio Amoris:

omne papilla

Pectus habens tumida, fasciæ nulla tegat.

Lib. 3 de Arte:

Augustum circa fascia pectus eat.

Et post eodem libro:

*Conscia cum possit scriptas portare tabellas,
Quis tegat in tepido fascia lata sinu.*

Sext. Propert. lib. 4. eleg. 10.

Mollis & hirsutum cepit mihi fascia pectus.

Martialis lib. 14. epigrammate 134. lemma est, *fascia pectoralis.*

Fascia crescentes domina comepse papillas,

Ut sit quod capiat nostra tegatque manus.

Græcis *εσθρον* appellatur, ut ex Julio Polluce observantur. Turpilium in Philopatre. *Me miseram, quid agam? inter vias epistola excidit mihi, infelix inter tuniculam & strophium colloca- veram.* Q. Catull. in Argonautic.

Nec iereti strophio lactantes vincula papillas.

Ufus & ea voce Virgilius in Copia, seu quilibet alius author:

Et gravidum roseo nectē caput strophio.

Jam dicendum de agide, quæ pectori velut ornamentum necessarium imponebatur. Philippides Comicus apud Julium Pollucem lib. 5. cap. 16. Onomast. *ἄγιδος ἢ ἄγιδος, ἀγιδας, μαχαλίσθηες.* Vertit Gualterus non omnino bene: Circa pectora vero habent fustulas, axillares. Nam quamquam certum sit sanctum Palladis fuisse agidem, tamen Pollux non scutum, sed pectorale intelligi voluit. Servius Honoratus: Ornamentum pectorale habens in medio Gorgoni caput. Ad lib. 2. Æneid.

Jam summas arces Trionia, respice, Pallas

Inferdit, nimbis effulgens & Gorgone sevea.

Aliæ editiones non male meo judicio:

limbo effulgens & Gorgone sevea.

Excogitatum hujusmodi velamentum tegendis naturæ deformitatibus, quo amantium pectoris oculi, in certam perniciem juvenes deducunt.

Elegantissime P. Ovidius lib. 1. de Remedio amoris:

Proderit & subito, cum se non finxerit ulli

Ad dominam celeres mane tulisse gradus.

Auferimur cultu, gemmis atque teguntur

Omnia, pars minima est ipsa puella sui.

Sæpe, ut sit quod ames, inter tam multa requiras,

Decipit hac oculos agide dives Amor.

Sext. Propert. lib. 2. eleg. 2.

Aut cum Dulichias Pallas spatietur ad aras

Gorgoni anguiferæ pectus aperta comis.

Videtur mihi & alluisse Martialis lib. 7. epigr. 1.

Accipe belligera crudum thoraca Minervæ,

Ipsi Medusæa quem timet ira deæ.

Dum vacat hæc, Cæsar, poterit lorica vocari,

Pectore dum sacro fuderit, agis erit.

Tunica inter communia vestimenta reponitur, non quidem quod à principio utriusque fuerit sexus gestamen, sed quod viri in libidinem præcipites, etiã muliebres ferre vestes non erubuerunt. Atque ita capio Salviani Massiliensis lib. 7. de Provid. & Judic. Dei locum: *Quis credere aut audire etiam possit, convertisse in muliebrem tolerantiam viros, non usum suum tantum, atque naturam, sed etiam vultum, incessum, habitum.* Et paucis postea interjectis: *Cum muliebrem habitum viri sument, & magis muliebrem gradum fingeant.* M. Fab. Quintilian. lib. 5. cap. 9. *Fractum incessum, vestem muliebrem dixerit, mollis & parum viri signa.* Idem lib. 11. cap. 1. *Ut monilibus ac margaritis, ac veste longa, quæ sunt ornamenta seminarum, deformetur viri.* Gravis est de luxu sui temporis ad senatum Tiberii Augusti querela, in qua communitas vestis vel præcipuas obtinet partes. C. Tacit. lib. 3. Annal. graphice & graviter, ut semper solet. L. Seneca epist. 123. *Non videntur tibi contra naturam vivere, qui commutant cum feminis vestem?* Criticis rescribi placuit, qui communicant cum feminis vestem: ut nempe Cæz. bombycinæque intelligantur, utque sexui in usu frequentissimo posita, ut supra à me expositum. quod placuit Justo Lipsio & discipulis ejus Jano Grutero, & Fr. Jureto: licet viri magni retineant vulgati lectionem, Pet. Faber Saniorianus lib. 1. Semestris. cap. 15. & Langlaus lib. 1. Otii Semestris cap. 5. ne-

que puro quippiam immutandum, quum libri consentiant, & consensus conflet. M. Accius Plautus hac mente capiendus Manechmis. sc. Torui.

Me. Neque hercle ego uxorem habeo, neque Erotio

Dedi, nec pallam juripui. Pe, satini! sanus es?

Ocisa est res hæc, non ego te indutum foras

Exire vidi palla? Me. vix capiti tuo:

Omnes cinados esse censes, quia tu es,

Tunc me indutum fuisse pallam prædicam?

Pe. Ego hercle vero.

Contra hanc infaniam elegans est sermo Clementis Alexandrini lib. 3. Pædag. cap. 3. Nec Romanæ tantum fuisse consuetudinis, discimus ex Valerio lib. 2. cap. 1. Lycii in luctu muliebrem vestem sumebant, ut citius solidum marem deponerent. Viris probrosum tunicas gestare. A. Gell. lib. 7. cap. 12. *Tunicis uti virum prolixius ultra brachia, & usque in primores manus, ac prope in digitos, Romæ atque in omni Latio indecorum fuit.* Eas tunicas Græco vocabulo nostri *χειρῶν τῶν* appellaverunt, sarmenisque solis vestem longe lateque diffusam decoram existimaverunt, ad ulnas, cruraque ad versus oculo: protegendæ. viri autem Romani primo quidem sine tunicis, toga sola amicti fuerunt. Claudie deinde caput Ennii autoritate, qui Carthaginensium juventutem tunicatam non sine probro videtur dixisse. Chiridatas ergo has vestes, vel chirodatas à manicis appellatur. Scio Grammaticos chiridatas recepisse, & præsertim Suidam, Juliumque Pollucem lib. 2. Onom. cap. 4. *χειρῶν τῶν χιτῶν*, manicata tunica. Et lib. 7. cap. 8. *χειρῶν τῶν χιτῶν ἢ τῶν ἀμυγῶν*, manicata tunica fuit, secundum humeros appensa. Jul. Capitolinus corrigendus in vita Pertinacis apud Baptistam Pium Annotation. posterior. cap. 58. *Penulasque, lacernæ, & chiridatas Dalmatarum, & cinctas militares, & Bardiaeos cucullos.* Rescribendum, chiridatas Dalmatarum. Eademque macula expungenda e codice Gellii loco superius allato. Sunt autem chiridatæ Dalmatarum, ut puto, vestes auro intertexto pretiosæ, quarum & apud Ælium Lampridium in Commodo legitur mentio: *Dalmaticatus in publicum processit, atque ita signum emittendis quadrigis dedit.* Et in decretis Canonis Distinctione 23. *Concedimus te & Archidiaconum tuum Dalmaticarum usu decorandos esse.* Nomen inditum forteam quod in Dalmatia auriferum essent, ut notissimum est & jam ab aliis est observatum. Stat. lib. 1. syl. 2. v. 152. addendus est iis, quos alii annotarunt:

Pendent innumeris fastigia nixa columinis,

Robora Dalmatiorum lucent satiatæ metallo.

Et lib. 4. syl. 7.

Quando te dulci Latio remittent

Dalmatæ montes? ubi Dute viro

Pallidas fessor redit, erutoque

Concolor auro est.

Chiridatæ memorantur à Navio antiquissimo poeta comico in *Pædio*, apud Nonium quatuor locis:

Mollicinam, crocotam, chiridotam, rallam.

In aliis non minus erudite, nisi quod *chirodotam* non *chiridatam* habetur:

Mollicinam, crocotam, chiridotam, riam.

Atque has gestasse vestes non carebat mollicini argumentum. Ideoque recte L. Seneca epist. 33. *Quia mirum est aliquid dici fortiter à viro mollicini roseo, ita enim plerique judicant, apud me vero Epicurus est & fortis, licet manuleatus sit, hoc est, licet effeminatorum vestitu ornatus.* Simile & illud ejusdem scriptoris lib. de vita beata cap. 13. *Hoc est, quale vir fortis, stola indutus.* M. Cicero sive Porcius Latro declamator Orat. 2. in Catilin. *Quos manicatis & talariis tunicis, velis amictos, non rogis videtis.* Utrumque in vituperio positum, & manicatas habuisse tunicas, & talares, seu ad talos demissas, talis quippe habitus mulierum, ut supra de Infamia differui. vet. scholiast. Juvenal. ad v. 143. sat. 2. *Infames tunica utebantur.* Et de talari manicataque intelligi debet. Porphyrio vetus interpres ad Horat. lib. 1. sat. 2. *Porro autem tunicis demissis ambulare, eorum est, qui se molles ac delicatos haberi velint.* Ipse poeta.

Malthinus tunicis demissis ambulat,

Virgil.

meretricum esse voluerunt, quod hoc est tanquam effaminatis obiectum. Juvenalis sat. 3. v. 66.

Tista lupa barbara mitra.

Ob id, ut existimo, molliissimum habitum Baccho, Bacchantibus, & poetis qui in Bacchi erant tutela, mitras dedit antiquitas, ut cohiberentur vini vapores, ne caput peterent. Euseb. Caesariens. lib. 2. praparat. Euang. cap. 2. Propert. lib. 4. eleg. 2. L. Seneca tragædus in Oedipo, act. 2. in choro:

*Te caput Tyria cohibere mitra,
Hederæque mollem baccifera
Religare frontem.*

Valer. Flacc. Argonautic. lib. 2. quem locum, quis elegantissime sacra Liberi describit, apponam:

*Serta patri, juvenisque comas, vestesque Lyai
Induit, & medium curru locat, araque circum,
Tympanaque, & plena tacta formidine cistas.
Ipsa sinas, hederisque ligat famularibus artus:
Pampineamque quatit ventosi ictibus hastam:
Respicens tenet virides velatus habenas
Utque pater, nivea tumeant ut cornua mitra,
Et sacer ut Bacchum referat siphys.*

Sext. Propert. lib. 3. eleg. 16.

*Candida laxatis onerato colla corymbis,
Cinget Bassaricus Lydia mitra comas.*

Stat. lib. 1. syl. 2. v. 247.

*Nunc opus Aeonidum comites, tripudumque minis
Diversis certare modis, eat enthea vitris
Atque hederis redimita cohors.*

Corruptum esse hunc locum, nulli dubium esse potest: Correxerit Joannes Bernartius, & Martinus Delrio, uterque bene; ille enim:

*eat enthea vitris
Atque hederis redimita cohors.*

Iste vero:

*eat enthea mitris
Atque hederis redimita cohors.*

Meminere auctores varii. Erat enim triplex, virginalis, militaris & capitis redimiculum. De militari Helychius in voce *mitra*. Didym. in Iliad. 4. Homeri. Etymologici author, Suidas, Parthenius Erot. 9. in ultima significatione, Suid. in *ἀνὰ σέσημον*, Palæfatus, Callimachus in hymno de Delo, Sophocles in Oedipo Tyranno, secunda significatio extat apud Iliod. libro 19. cap. 51. Originem ad Levit. cap. 8. Bedam lib. 2. Expofit. in Esdras cap. 14. notavit Jo. Meursius parte 2. Criticar. Exercitat. cap. 14. Ovid. lib. 14. Metam.

*- - - Tista redimitus tempora mitra
Innixus baculo postis per tempora canis,
Assimilavit avum.*

Lydi omnes & Phryges ex Servio supra laudato, mitrati fuerunt. Adde & Arabes eodem usos capitis gestamine. C. Solin. Polyhistor. cap. 36. forma ejus hujusmodi, nisi fallor, erat, ut propenderet vitæ quædam, seu tanxæ buccas velaturæ, supra notatum, Jul. Pollux lib. 4. cap. 18. *τιδεα, καλύπτρα, παρχαλύπτρα, μιτρα*. Tiara, vitæ, redimiculum, mitra. Et lib. 7. cap. 22. idem *mitras*, & *anademata*, conjunxit. Dionysius Lambinus ad lib. 4. de Rer. Nat. T. Lucetii Cari:

Et bene parva patrum sunt anademata mitra.

Vesiculosos esse discimus ex C. Plinio lib. 35. cap. 9. Dionys. Halicarnass. lib. 2. pag. 129. *χρῖστας πομῖδας χαλκῆς μίτρος κατέσποντο*. Functas vesiculosos areis balteis cincti. Ubi forte legendum *μιτρας*, nam ex Scholiastæ Aristophanis supra adducto, cingulum militaris, vel balteum mitra significat. Sub mento redimiculum solere substringi, argumento locus est Claudiani lib. 2. Eutrop.

*- - - Mitra redeunte capillis
Strinxerat.*

Quid autem discriminis sit inter mitram, & tiaram primum, quod sciam, admonuit Brissonius lib. 1. de Persar. principatu pag. 24. Nam Maximus Tyrius Serm. 10. *mitrophorum à tiarophoro* discernit, & Herodorus lib. 7. *tiaram* Persas gestasse scribit, Cisseos vero pileos, seu *mitras*. differentia hæc à forma, ut

puto, petenda est: nam tiara formata erat in modum dimidiatæ lunæ, uti jam infra dicitur, mitra non item. Designaturque hoc discrimen non admodum obscure à Luitprando in legatione sua: *Mulieres nostræ tiarata & teristrata, viri equitanti pileati. Utrumque certe Regum Persicorum regnum, appellarique solent citari, vel citari*. Licet Theophrastus libro de Regno Cypriorum distinguat apud Suidam in voce *τιδεα*. Claudian. paneg. de 4. Honorii Aug. consulu:

*Si tibi Parthorum solium fortuna dedisset,
Clare puer, terrisque procul venerandus Eois
Barbarus Arsacio conjungeret ore tiaras,
Sufficeret sublime genus.*

Quod hic de Parthis, in 6. Honorii consulu de Persis dicit: neque enim Arsacida magis pro Parthis, quam Persis accipiuntur. Scholiastæ Aristophanis ad Acharn. act. 1. sc. 2. *τιδεα ἢ εἰσι δεικνύσκειν τιτάρων ἢ πλεονέχουσι*. Tiare sunt capitum velamenta aut vincula Persarum, pavoninas pennas habentes. Ut existimem galeas bellicas, non habitum pacificum denotari, illa enim plumis ornabantur, ut dicam lib. 10. infra. Sic itaque Claudianus:

*To linguis variæ gentes, missique rogatum
Fœdera Persarum proceres, cum patre sedentem
Hac quondam videre domo, postitque tiara
Submiserunt genus.*

Sidon. Apollinar. lib. 8. epist. 3. *Atque inter satrapas Regum tiaratorum myrrhatos, punicatos, malabatratos*. Fortassis non male legi poterit; Inter satrapas Regum tiaratorum mitratos. D. Hieronym. in Daniele cap. 5. *Tiara est genus pileoli, quo Persarum Chaldaorumque gens utitur*. Vet. scholiastæ. Juvenal. ad sat. 6. v. 416. *Tiara sacerdotis habitu, tiara nam galea sacerdotis est quæ per malas venit, mento scribitur, tiara est Phrygium quod dicunt*. Non esse ejusdem scriptoris clarum est, posteriora verba è Servio sunt lib. 7. *Æneid*. *Tiara est pileum Phrygium*. Ut censeam adjecto eo vocabulo supplendum scholiastæ. Allusit L. Seneca tragædus Thyeste act. 4. sc. 1.

- - - Hoc Phrygium loco

Fixus tiaras Pelopis.

Iliod. gloss. *frigium, mitra*. Lucat. Flacid. ad v. 294. lib. 8. Thebaid. Statianæ: *Tiara dicitur pileum, quod in capite gerit sacerdos Martis*. Ipse tamen Papinius, ut Claudianus, Regibus Parthorum adscribit:

*Sicut Achemenis solium, gentesque paternas
Excepit, si forte puer, cui vitæ patrem
Tutus, incerta formidine gaudia librat.
An sidi proceres, an pugnet vulgus habenis,
Cui latus Euphrata, cui Caspia limina mandet
Sumere tunc arcus, insumque onerare veretur
Patris equum, visusque sibi nec sec tra capaci
Sustentare manu, nec adhuc implere tiaram.*

Nec minus Suetonius in Nerone cap. 13. Deinde precanti, *tiara deducta, imposuit diadema*. Carebat autem sacerdotalis tiara acuminis, quod Regum habebat. D. Hieronym. in epistolis, Et ab Fabiolam, Eucherius lib. 2. cap. 10. Regum fuit, de Priamo Virgil. libro jam laudato:

Scepitrumque, sacerque tiaras.

Et Reginarum. Heliodor. de Arsace principe uxore Oroondatis, Æthiop. hist. lib. 7. pag. 338. *ὅταν ὁ πολυτελής καὶ τιδεὶς ἀξιωματὶ μετὰ δυνάμειν, καὶ παντίαι κομμητικῇ ὥστε πὸ ἀβύττειν ἐξῆνθισ μύλων, δρυφύρονι παρὰ πύλων. Μονίμην πρετίο & tiara dignitate superbiens, ac delicate delibutus, ac fucatum, satellitibus astantibus. Et paucis dein de interjectis. καὶ ἀμὰ καὶ ἑκατέρω τὴ τιδεὶν ἀπέλα, ποτὶ δὲ παρὰ γυναι καλόντων. Simul & de capite tiaram deposuit, mulum ut qui aderant prohibentibus. Sed quomodo differret ab aliorum tiara, regium hoc gestamen, nusquam melius discimus, quam ex Philarcho historiari. lib. 11. referente Suida loco jam laudato: *Tiara ornatus capitis, quam soli Reges & regiam ferebant apud Persas, duces autem inclinatum*. Demaratus autem Lacedæmonius, qui cum Xerxe Athenas venit ob successum aliquem latiore, Rege ei permittenne peteret quod velleret, peti, in recta tiara Sardes invehi. Manifeste id contra veritatem historicam. Nam non*

ad latiorē successum, qui nullus fuit, sed ob salubre consilium ei praestitum. ne veller bellum in Græcos jam destinatum exequi: ut narrat L. Seneca copiosissime lib. 6. Benef. cap. 31. qui ubi totum belli apparatus ornatisime expressit, tandem concludit: Itaque Xerxes pudore quam damno miserior, Demarato gratias egit, quod solus sibi verum dixisset, & permisit petere quod vellet, petiit ille, ut Sardes maximam Asia civitatem (cursu velis) intraret, restam capite tiaram gerens: id solis datum Regibus. Dignus fuerat premio antequam peteret: sed quam miserabilis gens, in qua nemo fuit, qui verum diceret Regi, nisi qui non dicebat sibi? In buccas propendebat. Justin. lib. 1. Braham ac crura velamentis, caput tiara regis (Semiramidis) & ne novus habitus aliquid occultare videretur, eodem ornatu & populum vestiri jubet. D. Juvenalis sat. 6. v. 413.

Color illi purpureus, P. Ovid. l. 11. Metamorphoseon, fab. 5.
Ille quidem celare cupit, turpique pudore

Tempora purpureis tentat velare tiaris.
Gemmis & margaritis distinguebatur, ut regalis opulentia ostentatio fieret. Valer. Flac. lib. 6. Argonautic.

At viridem gemmis, & Eos flamine sylva
Subligat extrema patriam ceruice tiaram.
Intelligendus hac mente Plautus in Persa, Sc. nunquid.
- - - Euge, euge, exornatus basileice,
Tiara ornatum lepide condecorat tuum.

Dimidiatae lunæ effigiem simulabat, Sidon. Apollinar. carm. 2. vers. 51.

Interea te Susa tremunt, ac supplice vultu
Flebit Achamenius lunatam Persa tiaram.

Idem carm. 23. v. 251.

Ut fastu posito tumentis aula,
Qui supra satrapas sedet tyrannus,
Rullans semideum propinquitates,
Lunatam tibi flecteret tiaram.

C A P. XXXVI.

De calceis.

Restat in hoc de vestibus veterum tractatu, ut de calceis etiam quædam afferamus: quod cum fecerimus, ad alia progrediemur. Calceamentorum genera duo fuerunt, calceus & solea. Calceus totum pedem texit, solea plantam tantum: pars enim superior habenis devincta fuit. Sed & calceorum & solearum multa genera. Cæterum calceus adstrinxit magis pedem, quam solea: unde illud Pauli Æmylii, de quo Plutarchus: Nonne hic calceus pulcher est? at nescis quæ ex parte pedem meum torqueat. Cicer. de Rhetoricis: Si multus eras in calceis pulvis, ex itinere cum venire oportebat. Hunc proprium togæ tormentum Tertullianus in libro de Pallio vocat. Idem author est, calceos quosdam mulleolos, quosdam puros fuisse: Impuro, inquit, cruri purum aut mulleolum inducit calceum: ubi per mulleolos lunulatos, per puros, eos qui ex puro corio, sine lunulis facti erant, quique perones appellantur, intellexisse videtur. Lunulati calcei senatorum, & nobilitate præstantium virorum erant, quos Isidorus Romulum reperisse ait, assuta luna. Luna vero non syderis in eis formam, sed notam centenarii numeri significasse, eos dicit, quod initio patricii centum fuerint. Plutarchus Quæst. Rom. q. 76. quærens, cur, qui nobilitate generis aliis præstare videantur, lunulas in calceis gestant? multas ejus moris rationes asserit. An, inquit, lignum hoc est habitationis supra lunam, quæ fertur, & quod post mortem rursus animæ lunam sub pedibus habebunt? An hoc prius habuerunt eximium, qui erant Arcades cum Euandro, & ante lunam nati dicebantur? Aut, ut multa alia, hoc quoque institutum erat, ut rebus secundis elati, ac superbientes, mutationis fortunæ in alteram partem admonerentur? Exemplo videlicet luna, quæ primum recens existit est caliginis: fulgore dehinc subinde faciem splendide augescit illustrans: & cum pulcherrima renidet orbe pleno, rursus exiit lumen suum, & ad nihilum redit. Aut obedientiæ sic assuescere dicebant, lunæ exemplo, præstantiori parere non recusantes? & quemadmodum illa secundas obit partes, Phœbei semper radiis intenta nitoris, ut canit Parmenides: ita ipsi quoque contenti esse secundo loco, magistratibusque obtemperare, ab iisque potentia, & honorum fructu aliquo impertiri. Hactenus Plutarchus. Zonarus: Patricii, inquit, gestabant in urbe calceos urbanos forma literæ rho, ut à centum senatoribus trahere originem viderentur, aut quod prima esset litera Romanorum. Idcirco etiam patricii calces dicuntur in illa veteri inscriptione: ÆDEM HONORI ET VIRTUTI FECIT, VESTE TRIUMPHALI, CALCEIS PATRICIIS. De mulleis, vel mulleolis Festus: Mulleos, inquit, genus calceorum ajunt esse, quibus Reges Albanorum primi, deinde patricii usi sunt. M. Cato originum lib. 7. Qui magistratum curulem cepisset, calceos mulleos allucinatos, aut lunatos (quemadmodum Antonio Augustino, & Jac. Ravardo placet) cæteri perones. Item Titinius in Setina: Jam cum mulleis te ostenditi, quos tibiatiim calces. Ita legit Josephus Scaliger, tibiatiim exponit, ad mediam tibiati. Addit etiam talia fuisse omnia calceamentorum genera, qualia Turcarum hodie, medio crure tenus. Catonis autem fragmentum, ne hoc omitam, idem Scaliger sic legit: Qui magistratum curulem cepisset, calceos mulleos, alii uncinatos, cæteri Romani perones iumpserint: qua ratione tria calceorum genera facit, mulleos de quibus jam diximus. Hos veteres, Festo autore à nullando, id est, suendo mulleos appellatos putarunt, Adr. Turnebus Adversar. lib. 10. cap. 2. à rubro mulli colore, mulleos dictos arbitrat, quod scilicet fuerint purpurei. Perones sive puri calces, ex puro corio, sine lunulis facti erant, quibus per nives, imbres, & glaciem veteres etiam usos esse Juvenalis his versibus author est Satyra 14.

Nil vestitum secisse voluit, quem non pudet alio

Per glaciem perone regi.

Sed de his plura, Jac. Ravardus lib. 1. Varior. cap. 8. Calceos albi coloris fuisse, nonnullis etiam, Ggg videli-

videlicet *Imperatorum*, & aliorum delicatiorum hominum, coccineos *Iustus Lipsius* Electorum libro 1. cap. 13. probat, id quod de virorum calceis intelligendum est. *Feminas* enim *luteis*, *aur albis*, calceis *usas fuisse*, idem *Lipsius* eodem capite ostendit: in quam sententiam adducit *Flavii Vopisci* in Aureliano locum: *calceos mulleos*, & *cereos*, & *galbos*, & *hederaceos* viris omnibus tulit, mulieribus reliquit. De *calceis luteis* videndus præter *Lipsium Aar. Turnebus Advers.* lib. 28. cap. 21. Quin etiam eos lapillis quibuldam, gemmisque pretiosis exornatos nonnunquam fuisse, *Jac. Ravardus* loco supra indicato ostendit. De *soleis* sic *Agellius* libro 13. cap. 20. Omnia id genus, quibus plantarum calces tantum infimæ teguntur, cætera prope nuda, & teretibus habenis juncta sunt, soleas dixerunt, nonnunquam voce Græca *crepidulas*. Gallicas autem opinor esse verbum novum, non diu ante ætatem *M. Ciceronis* usurpari coeptum. Itaque ab eo ipso positum in 2. Antonianarum: Cum *gallicis*, inquit, & lacerna accurrissi. Idem *Cic.* in Verrem: Stetit *soleatus* prætor populi Romani cum pallio purpureo, *tunicaque talari muliercula* nixus in litore, &c. Sed de vestimentis Romanorum hætenus. Sequuntur nuptiarum ritus, quos capite sequenti explicabimus.

AD CAP. XXXVI. PARALIPOMENA.

Calceati dentes, mundi, sordidi, eos purgare, ut & ungues, excalceati antiqui, seu nudipedes, calcei sacerdotum, principum, izanca, senatorum, maroniarum, meretricum, militum, servorum, tarræ deinde species, lignei, ferrei, herbidi, papyracei.

Calceatus usupant dentes, pro expeditis, ut existimo, & ad convivium preparatis, quod olim nudipedes incederent, sive, ut majorem tolerantiam rei bellicæ præ se ferrent, sive, ut duriori victu virtutem sectarentur, ergo ut duces magni excalceati, ita & dentes calceati, excalceatique. Sic enim *parafili* *Plautinus* in *Captivis*, sc. *advorte*.

*Nunquam istoc vinces me Hegio, ne postules
Cum calceati dentibus veniam tamen.*

Dentes eo loci calceati sunt fortes, & ad res durissimas manducandas idonei, dixerat enim *senex*:

Non meus struposam victus commeat viam.

Idem in *Epidico*, sc. non oris.

*Os subitum esset, itaque me calceatis dentibus
Mecus derideret filius merutissimo.*

In MS. codice viderat *Menfilius*:

Itaque me aleatu dentibus.

Communiter tamen, & in omnibus editionibus hodie legitur:

Os subitum esset: itaque me albis dentibus.

Quæ lectio ferri potest, ut albi dentes sint delicatiorum, nitidi, rubigine, sordibusque liberati. Certissimum enim in dentibus expurgandis magnam curam veteres consuevisse collocare, adeo ut si proprii essent viriati, alios eburneos emerent. *Martialis* omnibus pane paginis lib. 5. epigr. 41.

Thais habet nigros, niveos Lecania, dentes.

Qua ratio est? emptos hæc habet, illa suos.

Libro 12. epigr.

*Dentibus, atque comis, nec te pudet, uteris emptis,
Quid facies oculo Lalia? non emittit.*

Melius alix editiones:

Quid facies, oculus, Lalia non emittit.

Sensus elegantissimus est, crines adscititios potes emere, dentes eburneos loculo circumferre, at malam deterioris faciei formam, aut oculum comparare non potes. Inde illud apud *Ovidium* præceptum lib. 1. de Arte:

Linguaque nec rigeat, careant rubigine dentes.

Et sordidi dentes, quos plenos putant dici à *Plauto* in *Curculione*, sc. date. in vituperio:

Os amarum habeo, dentes plenior, fauces lippunt fame.

Idem ille *Martial.* culpât *Maximinam* lib. 2. epigr. 41.

Et res sunt tibi Maxima, dentes,

Sed plane piceique, buxeique.

Et lib. 5. epigr. 29.

Rubiginosis cuncta dentibus rotis.

Q. Horat. lib. 1. epist. 18.

*Asperitas agrestis, & inconcinna, gravisque,
Quæ se commendat tonsa cute, dentibus aris.*

C. Petron. in Satyrico descriptione bellorum civilium:

Stabant arati scabra rubigine dentes.

Itaque fricabantur lavabanturque quotidie. C. Plin. libr. 8. epist. 18. *Ac ne in lectulo quidem, nisi ab aliis movebatur, quin etiam (sedum, miserandumque dictum) lavandos dentes fricandisque præbebat. Fricari autem idem est levare, quod fieri solitum, vel spina argentea. C. Petron. Satyrici pag. 25. U. deinde spina argentea dentes persodit, vel lentisco. Martial. lib. 3. epigr. 82.*

Stat exoletus, suggeritque rufanti

Pinnas rubentes, cuspideque lentisci.

Et lib. 14. epigr. 22. epigraphe est, *dentiscalpium.*

Lentiscum melius, sed si tibi frondea cuspis

Desuerit, dentes penna levare potest.

Et ut nitidiores fierent, quotidie urina, aut rebus aliis putidissimis eos levigare moris erat. L. Apul. lib. 1. *Apologiz* suæ, ex *Catullo*:

Sua sibi urina

Dentem atque ruffam pumicare gingivam

Misi, ut petissi, munditias dentium,

Nitellis oris ex Arabicis frugibus.

Tenuera, candidum, nobilem pulvisculum,

Complanatorem tumidula gingivula,

Converritorem pridiana reliqua,

Ne qua visatur tetra labes sordium,

Refrectis forte si labellis riserit.

Ratio è medicina fontibus petenda est, nam dentium dolori medetur lentiscus, ut & alia multa quæ enumerat *Q. Sammonicus Serenus* lib. de Medicina cap. 15.

Sæpe chelidonis succo vel lacte capelle

Sanescunt dentes, aut tauri felle jurantur,

Aut acini lactes clauso voluntur in ore:

Manditur apta rubris gingivis, & bona labris

Lentiscus, myrtusque emendant oris odorem,

Quod vero assumptis nomen de dente fricando

Cervino ex cornu cinis est, aut ungula porca

Torrída, vel cinis ex avis, sed non sine vino

Muricis aut tostis, vel bulbi extinctis favilla.

Denique *Q. Horat.* lib. 2. od. 8.

Dente si nigro fieres, vel uno

Turpior ungui.

Et lib. 4. od. 13.

Refugit te, quia luridi

Dentes, te quia ruga

Turpant, & capitis nives.

Recte unguium nitelam cum dentium cura conjunxit, quia par utriusque habita ratio. *Ovidius* loco proxime supra laudato:

Et sint sine sordibus ungues.

Quid? quod eundem tonsorem habebant & capilli & ungues communem. *Valer. Maxim.* 1. 2. cap. 2. *Cujus filia minime mulie-*

multebris animi, quæ cum Bruti viri sui consilium, quod de interficiendo Cesare ceperat, ea nocte, quam dies terribis facinoris sequutus est, cognovisset, egresso cubiculum Bruto, cultellum torisum quasi unguinum rescandorum causa poposset, eoque velut sorte elaso se vulneravit, clamore deinde ancillarum revocatus in cubiculum Brutus objurgare eam cepit, quod torisus præripuisset officium. Paulus Silentiarius in Anthologia lib. 7. epigr. 37.

— ἢ τὴν χεῖρα

φαιδρῶτες, οὐχ ἄν ἀποτελεῖν ἀδίδα.

Aut cui manus expurgas, unguinum circumdens extremitates? Corrigendus Martialis, cujus lib. 3. hoc est epigramma 74.

Pfisthro faciemque lavas, & dropace caltram,

Nunquid torisorem Gargiliane time?

Quid faciem tingu? nam certe non potes illos

Resina, Feneto nec rescare luto.

Mendum manifestum, rescibendumque in tertio versu optimo sensu:

Quid facient ungues? nam certe non potes illos

Resina, &c.

Sed ad calceos venio. Initio nascentis reipublicæ non modo servi, sed & senatores ipsi nudis incedebant pedibus. Vetschohist. Juvenal. ad v. 111. fat. 1. Offendit plus honoris videri in calceis quam in persona, illo enim tempore nescimus senatores nigris calceis utebantur, sed nudis pedibus, vel pulverulentis, vel braccis, vel pedules notos in braccis, quos pedoris dicunt, ut peregrinis. Locus corruptus mutilusque, censeo rescribas, pedules novos in braccis, quos pedores dicunt: Est enim pōdēgion vestis talis demissa ex Achmete in Onecio occit. cap. 17. notat Meursius. Et certe divo deoia nudatio pedis paupertatis indicium non leve erat. Q. Tertull. lib. de Pallio ad finem: Nilul dicimus proprium togæ tomenium, vnamuissimam pedum tutelam veram & salutam, quam enim expedit in algore & ardore rigere nudipedem, quam in calceo unipedem. Matian. Capella lib. 6. de Nuptiis. Plerumque tamen adhiast, crissitque parperibus, magisque illis, quos aut pedibus nudis, aut inonso crine hispidos, aut jordenti conspexit pallio semitellos. Quod fecisse clari Imperatores magnique duces leguntur, non ob paupertatem, sed ut patientis animi, tolerantiaque bellicæ argumenta suis militibus præbent. Talis Phocio fuit, qui nudis pedibus tui & in cistis incedebat, nisi atrocior hyems fuisset, hinc jocantes milites nullum certum scientis frigoris putabant argumentum, quam Phocionem calceatum videre. Plutarchus in vita ipsius. De P. Scipione & Germanico. C. Tacit. lib. 2. Annal. Sine milite incedere pedibus intellectus, & pari cum Græcis amictu, primi Scipionis emulatione, quem eadem scisse apud Siciliam, quamvis flagrante adhuc Pænorum bello accepimus. Quadrat huc institutum Lacedæmoniorum, apud quos juvenes calceis omnes carebant, quod expeditores essent. Plutarch. in vita Lycurgi. Summis dicibus adjungatur summus Philosophus Socrates, cui cum Alcibiades grandem illam aream ad constituendum domum largiretur, dixit, καὶ ἐν ἐποδμῶν ἐδῆ, si calceamentis egerem, corium daret, ut calceos mihi ipse conficerem, atqui ridiculus esset si acciperem. Pimphilius in 7. Commentarij. Diogenes Laërt. lib. 2. pag. 107. ex Aristophane:

βρενὺν τ' ἐν ᾧ ὀδοῖς, καὶ τὸ ὄρθα μὲν παρὰ βάλεις, Ἐνυποδῶνταις, κακὰ πολλὰ ἀνέχεις, καὶ ἐν ἡμῶν σεμνοπορεῖταις.

Elatu sassin vias teris, oculisque innuis,

Et discalceatus mala multa toleras, &

Inter no: vultu gravitatem præ te fers.

Catonem Uticensem sunt qui affirmant idem factitasse gravissimi auctores, licet neger Helenius Acron, cujus fides non est mihi tanti, ut præponderet auctoritati Plutarchi, qui in ejus vita discalceatum hæpe consuevisse incedere affirmat, aut Horatii lib. 1. epist. 19.

Quod si quis vultu torvo ferus, ac pede nudo

Exiguaque toga simulat textore Catonem,

Virutemque repræsentat moremque Catonis.

P. Terent. Phormione act. 1. sc. 2.

Nihil aderat adjuments ad pulchritudinem,

Capillus passus, nudus pes, ipsa horrida.

Quod consuetudinis Judæorum, apud quos, qui nuptias recubabant, nudis pedibus incedere cogebantur, puto, ut carentia prolis plecteretur. D. Cyprian. lib. 2. in Judæos. Juvenalis sat. 6. v. 159.

Observant ubi festa mero pede sabbata Reges,

Et vetus indulget semibus clementia porcis.

Omitto Nudipedalia festum fuisse apud gentiles, Græcos, Romanos, Barbaros, in quo nudis pedibus oportebat omnes incedere, sed ab aliis id observatum. Q. Tertullian. Apologetici cap. 40. Denique cum ab imbribus æstiva hiberna suspendunt, & annus in cura est, quidam quotidie passim, statimque præfuri, balneis, & cauponis, & lupanaribus operati, Aquilicia Jo vi immelatis, Nudipedalia populo denuntiat, caltem apud Caritollum quartis, nubila de laquearibus expellatis, averfi ab ipso deo & celo. Institutio, ut videtur, Nudipedalium fuit, ut aquarum cælestium defluxum, terra arescente, impetrare possent, proprium tamen id Judaici populi festum, describit Flavius Josephus lib. 2. Bell. Judaicæ, sed pergo.

Sacri calcei erant, quibus soli sacerdotes rem divinam facturi utebantur. Describit Servius Honoratus ad lib. 4. Aneid. v. 516. Et bene ipsi, quia supra de sacerdotibus erat loquuta, unum exuta pedem, quia id agitur, ut & illa solvatur, & implicetur Aenea: solent enim & resolutoria sacrificia ab haruspiciis fieri, & Junonis Lucina sacra non licet accedere, nisi solutis nodis, in veste recincta, quia in sacris nihil licet esse praligatum, præcipue ejus, qua amore vult solvi. Sane flaminica non licebat neque calceos, neque soleas morticinas habere, morticina autem dicitur qua de pe. uibus sua sponte mortuis fiebant. Alludit ad eum ritum Martianus Capella lib. 2. Et ne Philologia ipsius Phronesis careret ornatibus, ejus pectori, quo verius cometeretur, cingulum apponit, calceos præterea ex papyro textilis subligavit, ne quid ejus membra pollueret morticinum. Unde in ceremoniis flaminum & flaminicarum relatum & illud est, à Fabio Pictore referente A. Gellio lib. 10. cap. 15. Mortuum nunquam attingit. Appian. Alexandrinus meminit lib. 5. Bellor. Civil. cujus hæc sunt verba in Latium versa: Exutus nempe curis omnibus, & imperii obsequiis, solam quadratam Græcorum more, pro patria & domestica induit, calceamenta candida, qualia Atheniensium sacerdotes, & Alexandrinorum, quos phascas vocant, ferre consueverant, sibi assumpti. Eratosthenes in Mercurio:

πῶμα πῶτι πᾶντα κεν ἰταγὲ φασκασί.

Sole. m olim suebat tenuis phascasi.

De istis etiam Herodianus histor. lib. 5. in Heliogabali luxu, Politiano interprete: Extia porro vultumari, atque aromatis intra lances aureas capitibus imposita, gestabant non quidem famuli aliqui, aut humiles persona, sed præfelli exercitibus, & quicumque maximas dignitates obtinebant, induti tunicas talares & manuleatas, unamque in medio purpuram ferentes, sed & linteis calceamentis utebantur, quemadmodum vates in iis regionibus consueverunt.

Principum five Imperatorum Romaorum calceamenta erant cultu, pretio, coloreque ab aliorum distincta. Campagos appellatos constat. Jul. Capitol. Maximino Juniori; Calceamentum ejus, id est campagum regium, quidam posuerunt. Trebell. Pollio in Gallien. Caligas gemmatas annexit, cum campagos reticulos appellaret. Idem valent zanca; five tzanca, ut ex Codice Theodosiano notatum reperies à Jacobo Cujacio lib. 2. r. Observation. cap. 18. Curopalates five Georg. Codinus lib. de Offic. Aul. Constantinopolit. pag. 55. καὶ ἑτερον εἶδος ὑποδημάτων, ἃ καλεῖται τζαγία, ἔχοντα ἐκπλασίων καὶ τὰς κνήμας καὶ ὅτῃ τ' παρσάν, δατὸς διὰ λίθων καὶ μαργαρίων, ἀτινα καὶ φορὰ ὁ βασιλεὺς εἰς τε τὰς περὶ τὰς καὶ τὰς πορὸν. Et alterum calceamentorum genus, qua dicuntur tzaggia, habentia ad latus secundum furas, & in tarsis, aquilas ex lapillis & margaritis, quæ ferri etiam imperator ad ambulationes & adorationes. Græca hæc dictio est, & ab Arabibus petita, nam apud illos & Turcos, tzagatha, idem est ac quieti dare, collocare commode, ut à Francisco Junio video discissum, quare tzaggia, non vero tzeaga, appellari debent, ut male legitur in eodem Curopalate pag. 169. ἢ τὸ βασιλεὺς τζαγαν ἑρῆντα. Imperatoris serenitatem tzancam. Quod autem de aquilis hic

hic dicit, intelligendum puto de aqualum effigie gemmis vel auro intexta aut affuta calceis, talis enim calceorum ornatus illo saeculo erat. Nicephor. Gregor. lib. 4. de Michaelis Palaeologi socero. *Casar cum Despote socero Sebastocrator appellatur, soceri vero illustre discrimen in exaratis calceis aurea aqualis in intertexta consuebant.* Tarli nomine superiorem Imperatori calcei patrem significavit, cum aqualis illa ut jam monui, apponebantur, alluebanturve. Idem Cuioplat. *ἔχοντα δέρας μαγνὰς αἰγῆς ἐν πλάγιον τε καὶ ἐν τῇ ταρσῶν, ἢ τοὺς ἱπποπότας ἐκδιδόντων μὲν ἔχοντα.* Habentem aqualas ornatas margaritis, ad latera, & in tarsis, id est, super calceos picturatos de Musao. Quod autem foli Imperatores eo possent uti calceo, certum, tum ex Jure Canonico, ut aliis praecipuum, tum ex loco pulcherrimo, in inauguratione Iustini junioris, quem integrum adscribam & Corripo lib. 2. num. 4.

*Turpureo sura resonant fulgente cothurno,
Cruraque puniceis induxit regia vinctis
Tarrhica Campana dederant quae tergora fuso
Qui solet edomitos victor calcare tyrannos
Romanus princeps, & barbata colla domare:
Sanguineis praelatus rosis, laudata rubore,
Lectaque pro sacris tactus mollissima plantis:
Augustis solis hoc cultu competis uti,
Sub quorum est pedibus Regum cruor. Omne profecto
Mysterium certa rerum ratione probatur.*

Hic de transito jam Byzantium imperio intelligenda: at antea varia calceorum ornamenta, pro diversa Principum libidine, aut moderatione. Carinus Augustus non gemmis adsutis calceis, sed fibulis gemmeis utebatur. Flavius Vopisc. in eo. Idem non minori luxu factitatum ab Heliogabalo. Ael. Lamprid. *Habuit in calceamentis gemmas, & quidem sculptas, quod risum omnibus movit, quasi possent sculpturae nobilium artificum videri in gemmis, quae pedibus adhaerebant.* Et de ejusdem illis gemmis loquitur idem author in vita Alexandri Severi in limine. *Gemmas in calceamentis & vestibus tulit, quibus usus fuerat Heliogabali.* Diocletianus Caesar ornamenta gemmarum vestibus calceamentisque indidit: nam prius imperii in signe in chlamyde purpurea tantum erat. Ut verba usurpam Eutropii histor. lib. 10. quod ut rem insolentem miro consensu scriptores Ecclesiastici prodiderunt. Euseb. Caesariensis in Chronico, vertente D. Hieronymo: *Primus Diocletianus adorari se, ut deum iussit, & gemmas vestibus, calceamentisque inseri iussit, cum ante eum omnes Imperatores in modum judicum salutarentur, & chlamydem tantum purpuream a privato habitu plus haberent.* Aurel. Cassiodor. in Chronico suo consulari Fausto & Gallo Cosi. *Primus Diocletianus se ut Deum adorari iussit: deinde eadem quae D. Hieronymus subiungit. Nescio quae ad eum locum deblaterat Cuspinianus pag. 482. Laziarus eadem pene ad verbum narrat histor. universal. Epitome cap. 72. Hic ut Deum se adorari mandavit: primus vestibus & calceamentis gemmas inseri iussit, cum autem omnes Imperatores in modum judicum incederent, & solam chlamydem purpuream ultra communem habitum haberent.* Ado Viennensis Chronic. etate 6. pag. 136. *Hic Diocletianus primus gemmas vestibus calceamentisque inseri iussit, dum sola purpura, retro Principes uterentur* Marius Polonus Archiepiscopus Contentinus Chron. l. 4. pag. 181. eadem penitus verba habet. Denique Fr. Jacobus Philippus Bergomensis Supplementi Chronicor. l. 8. pag. 162. alios sequutus iussit eum quae verbis narravit. Tam mali exempli res visa est, ut consensu unanimi omnium scriptorum prodi meruerit. Sed ad alia pergo. Soccos multiebriter ornatos ge. b. Caligula. C. Plin. l. 9. cap. 35. Demetrius Antigoni filius aureos calceos. Plutarch. in eo.

Principum calceamenta aqualis distinguebantur, ut dixi, senatorum luna dimidiata effigie. vetus Scholiast. Juvenal. ad v. 192. sat. 7. *Patricium senator est, lunula nam aduta calceis deservitur patrici a novis.* Causas ex Plutarcho Problem. Romanor. c. 76. alii discusserunt, & ex Ilidoro l. 19. c. 34. quae non exferibo. Adde, id forte factum, ut imperii incrementum, incrementumque lunae simile intelligeretur: vel quod antiquitatem generis sui, nulla alia re melius possent ostendere, quam ad Arcades genus suum referrent, qui priores erant luna ipsa.

Servius Maurus ad v. 342. l. 2. Georg. *Arcades Proceros se esse asserunt, quod & Cicero in Fundania commemorat.* Locus fabulae datus, quod post diluvium genus humanum ab iis propagatum putaretur, ut unanimi consensu prodiderunt Blondus de Roma Triumphante l. 9. Calius Rhodiginus l. 20. Antiquar. Lect. c. 7. Joannes Pierius l. 44. Hieroglyphic. Atque ita esse voluit Servius ad illud l. 8. Aeneid.

- - - Arcades ipsum
Credunt se vidisse Jovem.

Stat. lib. 4. Thebaid.

*Arcades hinc veteres, astra lunaque priores,
Agmina fila satis.*

P. Ovid. lib. 1. Fastor.

*Orta prior luna, de se si creditur ipsi,
A magno tellus Arcade nomen habet.*

Et lib. 2. ejusdem operis:

- - - Luna gens erat illa prior.

Calceos hos gestasse summa nobilitatis argumentum, quare Herodotus Sophista, fratri suo insolentis nobilitatem suam jactanti, certe intatis, inquit, nobilitatem tuam habes. author: est Philostratus in eo. Allulerunt & poetae. Statius l. 5. sylv. 2.

- - - Genium si curis sensit,

Primaque patricia clausit vestigia luna.

Martial. l. 1. epigr. 50. de vestitu civis alicujus patricii:

*Lunata nūquam pellic, & nūquam toga,
Oleae e vestes murice.*

Et lib. 2. epigr. 29.

*Non extrema sedet lunata lingua planta,
Coccina non laeum cingit aluta pedem.*

Juvenal. sat. 7.

- - - Et nobilis, & generosus

Appositam nigra lunam subtexit alutae.

Andreas Alciatus emblemate 136.

*Calceus Arcadico suberat cui lunula ritu,
Gestatur patribus mulleae Romulidis.*

Et de istis extat fragmentum lapidis antiqui, qui Ariminii est:

C. MARIUS. COS. VII. TRIB. PLEB. Q. AUG. TRIBUNUS. MIL. EXTRA. SORTEM. BEL-LUM. CUM. JUGURTHA. REGE. NUMIDIÆ. GESSIT. EUM. CÆPIT. TRIUMPHANS. IN. SECUNDO. CONSULATU. ANTE. CURRUM. SUUM. DUCI. JUSSIT. TERTIUM. COS. ABSENS. CREATUS. EST. IV. COS. TEUTONORUM. DELEVIT. EXERCITUM. V. COS. CIMBROS. FUDIT. EX. ILLIS. ET. TEUTONIS. ITERUM. TRIUMPHANS. REMPTURBATAM. SEDITIONIBUS. TRIB. PLEB. ET. PRÆTOR. V. QUL. ARMATI. CAPITOLIUM. OCCUPAVERANT. VI. COS. VINDICAVIT. POST. LXX. ANNUM. PATRIA. PER. ARMA. CIVILIA. PULSUS. ARMIS. RESTITUTUS. EST. VII. COS. FACTUS. EST. DE. MANUBIIS. CIMBRIS. ET. TEUTONICIS. EDEM. HONORI. ET. VIRTUTI. VICTOR. FECIT. VESTE. TRIUMPHALI. CALCEIS. PATRICIIS.

Matronarum calceamenta ab iis, quae numeravi, differebant, licet sciam Aelianum lib. 7. var. histor. c. 11. aliter scripsisse. *Ῥωμαίων αἱ ποικίλαι γυναῖκες καὶ τὰ ὑποδήματα αὐτὰ φορεῖν τοῖς ἀνδράσιν ἐβόλευσάν εἰναι.* Ex Romanorum faminis multae eodem cum viris calceos gestare consueverunt. Contra tamen M. Tullius l. 1. de Orat. *Ut mihi calceos Syconios attulisset, non uter, quamvis essent habiles & apti ad pedem, quia non essent viriles.* Helychius. *Συκωνία, γυναικεία ὑποδήματα, Syconia, calceamenta muliebria.* Jul. Pollux lib. 7. cap. 22. *ἔδω ἑνὴν γυναικείαν ὑποδήματιον, ῥαδία ὅ ποικίλον, καὶ ποικύλιον τοῦ ὑποδήμα. Species muliebrium calceamentorum, ῥαδία calceus varii, & convolvulib. Fl. Vopisc. in Aureliano Augusto ad finem: Calceos mulleos, & cereos, & albos, & hederaceos, viris omnibus tulit, mulieribus reliquit. Optime descripsit L. Apuleius lib. 7. Metamorph. *Sumpta veste muliebri florida, in sinus floccidos**

abun-

abundante, mitellaque, textili contexto capite, calceis fœmininis, albis illis & tenuibus indutus, & in sequorem sexum infertus, atque absconditus. Ab inventoriis tanta mollietate Sicyoniis, (cognomentum id fuit Regis) nomen calceis muliebilibus impositum. P. Virg. in Cœni v. 169.

*Cognita nec teneris pedibus Sicyonia servans,
Nec niveo resinens bacata monilia collo.*

C. Lucilius Satyricus apud Festum Pompejum lib. 16.

Et pedibus lava Sicyonia demit honesta.

T. Lucrer. Carus lib. 4.

Unguenta & pulchra in pedibus Sicyonia rident.

Recte calceos unguentis junxit, nam Græci, quibus istorum calceorum inventum debetur, pedes perungere frequentissime solebant. Meursius ostendit, ut puto, primus, Criticar. Exercit. parte 2, cap. 16, & ad Lycophronem pag. 230. Discrimen inter viriles igitur calceos quos enumeravi, quod Imperatorum purpurei essent, mulierum albi, virorum nigri. Juvenal. sat. 7. supra hoc capite laudatus. Q. Horatius lib. 1. sat. 6.

Nigris medium impeditur crus

Tellibus, & latum demissi pectore clavum.

Helenius Acron: *Altiores sunt calces senatorum, negligenter sane, & haud scio ad vere, nam ut infra dicitur, altiores erant calcei muliebres, non autem senatorii, malo de ansulis quibus confringebantur intelligere Satyricum, quam de altitudine ipsorum calceorum, quippe ille impeditur crus, scilicet ansis extensis in crura. Melius Christophorus Landinus: Apud antiquos non nisi nobiles nigris calceis utebantur. Facile est intelligere Martialem 7. epigr. 32.*

Sordidior cæno cum sit toga, calceus autem

Candidior prima sit tibi, Cinna, nive.

Defecto quid, inepte, pedes perfundi amicus?

Collige Cinna togam, calceus ecce perit.

Vituperat Cinnam, vel quia sordidus erat, lutoque albos ferebat calceos, vel quia cum fœminis communes gerebat, hoc est, albos, ut præcipit Ovidius puellis, quæ amare aut amari cupiunt, libro 3. de Arte:

Pes malus in nivea semper cæletur alba,

Arida nec vinculis crura resolvat suis.

At nescio cur ille vincula vel ansas fœmininis calceamentis attribuit, cum alii nullis vinculis ea adstricta fuisse contendunt. M. Manil. libro quinto Astronomic.

Fœmineæ vestes, nec nexa tegmine plantæ,

Sed species, siliique placent ad mollia gressus.

Cetera tamen in omnibus omnibus sexus calceis ansas fuisse suspicor. Achill. Tatiæ de Amorib. Clitoph. & Leucipp. lib. 1. *Corolla iis in capite erant, crines per humeros effusi, pedes vinculis exuti, crura vestibus zonaque genu tenus succinctis nudata. Ita enim Latine verba ipsius sonant. Ver. scholiast. Juvenal. ad v. 20. sat. 7. Calcearicum festinant & ansas calig. rumprere eunt nonnullas. Fest. Pomp. lib. 1. Amenta quibus vincuntur solcarum lora. Petron. Satyrici pag. 110. Atque alius tunicam meam lacerat, alius vincula calceamentorum resolvit ac trahit. Plinius observatus Douza lib. 9. cap. 35. Terentius in Heautontimor. detrahare fœcos. Flautus in Epidico, fœcos admere pedibus. Et in Captivis, compedes admere. Ex quibus illud mutuatus est P. Ovidius, ut notavit Hercules Ciosianus lib. 3. Metamorph.*

Vincula duæ pedibus demunt.

Idem sæpe alibi. lib. 2. Fastor.

Frægerat armillas non illa ad brachia factas,

Scindebant magni vincula parva pedes.

Et lib. 3. Fastor.

Nec quisquam invisa faciet bene vincula plantæ

Pallade.

Et lib. 5. Fastor.

Ille memor veteris ritus, timidusque deorum

Surgit, habent gemini vincula nulla pedes.

Virgil. lib. 8. Æneid.

Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis.

Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 6.

Vinclaque de niveo detrahet ipse pede.

Ejusdem libri eleg. 8.

Ansæque compressor alligat arcæ pedes.

Unde in sacris expiatoriis, ut notissimum est, calceamenta soluti vinculis & ansis pedibus detrahebantur. Virgil. lib. 4. Æneid. de Didone sacris magicis operante:

Unum exuta pedem vinculis.

Valer. Flacc. lib. 3. Argonautic.

Ducit & ad fluvios, & vincula solvere monstrat

Prima pedum, glaucaque comis pratexere frontes

Im; erat.

Sidon. Apollinar. carn. 2. v. 402.

Retinacula bina cothurnis

Quæ stringant crepidas.

Proteodebantur centæ ansulæ a pede per tibiam, atque cœli obligabant. Idem Sidon. eodem carmine:

- - - Et concurrentibus ansis

Vinculorum pandas texunt per crura catenas.

Et lib. 8. epist. 11.

- - - Atque vinculorum

Concurrentibus ansulis reflexa

Ad crus per cameram catena surgat.

Marc. Manilius lib. 5.

Perque cæpit ducti lapides, per colla manisque

Et pedibus niveis fulserunt aurea vincula.

Corrippus loco proxime supra a me laudato:

Cruraque puncteis induxit regia vinculis.

Nec Græci in hoc consuetudo à Romana est alia, siquidem & Homerus ligata calceamenta fuisse innuit, Odyss. lib. 2. in principio, observante Hieronymo Magio lib. 3. cap. 3. apud quem & multo plura vide huc spectantia. Ad crura live ad furas protensis hæc ansas, præter loca jam citata, probat Livius Andronicus poeta verus apud Terentianum Maurum lib. de Metror. generibus:

Et jam purpureo furas include cothurno,

Pressaque jam gravida crepitent tibi terga phæretæ.

Ex quo imitatus Virgilius Ecloga 7. dixit:

Purpureo flabis furas evincta cothurno.

Et lib. 1. Æneid.

Purpureoque alte furas vincere cothurno.

Meretricis calcei erant ab his, quos jam enumeravi, diversi, colore rubri. Theodorus Marcilius ad illud Petri sat. 5. & alii docti:

- - - Solea puer objurgabere rubra.

Serviles, sive, ut melius dicam, servorum calceamenta non minus differebant ab aliis, nam atates, sexus, dignitates, & officia omnia vestitu, & præsertim calceis distinguebantur. C. Plin. lib. 35. cap. 18. in fine: *Tantumque non cum laureatis fascibus remitti illo, unde cretatis pedibus advenissent.* Nota igitur cretacea impressa, pedes servorum lignabantur. Ovid. lib. 1. Amor. eleg. 7.

Despice gypsati nomen inane pedis.

Alb. Tibull. lib. 2. eleg. 3.

Nota loquor, regnum ipse tenet, quem sæpe coëgis

Barbara gypsatos ferre catasta pedes.

D. Juvenal. sat. 1.

Nuper in hanc urbem pedibus qui venerat albis.

Servi in catasta venales sic notati exponebantur. Martial. lib. 9. epigr. 30.

Hæc quæ lingua flet: non illam mille catasta

Vincebant.

In eo loco varix stationes, pro ætate, forma, aut pretio mancipiorum venalium: idem lib. eodem epigr. 60.

Infexit molles pueros, oculisque comedit:

Non hos, quos prima prostitueret casa.

Sed quos arcana servant tabulata catasta,

Et quos non populus, nec mea turba videt.

Sequuntur militares calcei. De quibus spero futurum, ut abunde dicatur lib. 10. hujus operis. vet. scholiast. Juvenalis ad v. 14. sat. ult. *Da upsus militibus calceamenta dixit.* Corrigen- dum censuit Pet. Pithœus; *Pro ipsis militibus calceamenta dixit.* Ipse Satyricus:

*Bardaicus judex datur hac punire volenti
Calceus, & grandes magna ad subsidia sura,
Legibus antiquis castrorum.*

Æl Lamprid. in Alexandro, milites calceatos appellat. Estque præceptum salutare militibus impositum, epistola Aureliani apud Flavianum Vopiscum in vita ipsius; *Militis arma iersa, feramenta samata, calceamenta fortia sint.* Habebant isti calcei clavos, quibus in terram defixis, in eodem vestigio staret miles, nec ad fugam esset idoneus. Josephus lib. 7. belli Judaici cap. 3. cuius verba sic versa sonant: *Calceos habent ereberrimis atque acutis clavus, ut ceteri solent milites, fixos, dum strato saxeis crucis solo occurreret, labitur, magnoque cum sono armorum se dejectus solo in terram fugientes reduxit.* Eandemque narrans historiam Egelippus Excid. Hierosolym. lib. 5. cap. 30. *Hic Julianus, qui cum tergo immineret hostium, dum alios periret & clauistro cohercet, ipse alacritate incautus, confixum clavus calceamentum gerens, usum militarium virorum, non considerans, solio lapide solum stratum, quod cavendum foret, sed quasi in campo praliaretur, securus labitur, & ingentem strage sua sonitum dedit.* Inde & calcearii: pro donativo, militibus collato in emendos calceamentorum clavos accipiunt IC. unde & calceatum coercere dixit Paulus l. 3. ff. de Offic. præf. vizil. l. 21. ff. de alim. & cib. leg. Diarius & cibarius relictus, neque habitatio, neque vestitium, neque calceatum deberi palam. Ulpian. l. 8. de transactionibus. De calceario quoque arbitrio prætoris transigendum est. Suetonius ab hac mente intelligendus in Vespasiano cap. 8. *Classarios vero, qui ab Hostia & Puteolis Romam pedibus per vicos commeant, petentes consilium sibi aliquid calcearii nomine, quasi parum esset sine responso abegisse, iussit post hæc ex calceatos cursitare.* Id ipsum à C. Tacito lib. 3. Historiar. clavatam fuisse dictum observavit eruditissimus Lavinus Torrentius.

Sunt præterea & calcei *tenatorii*, altiores scilicet, quo à luti injuria defenderentur, quos alii cum cothurnis confundunt, sed parum refert.

Comicozum ac tragicorum calceamenta hoc ipso libro c. 8. explicata vide; Jam vero ad materiam, unde calcei fiebant, pergam, quæ quam multiplex fuerit, brevius ostendetur, deinde ad species quasdam celeberrimas, ac notiores promovebitur oratio.

Primum è corio crudo bubulo conficiebantur calcei, ut omitam delicatius illud corii genus, quam alutam, supracitatus Juvenalis, & alii appellant. Xenophon Socraticus Anabases l. 3. *Cum defecissent ceteros calcei, habebant ex recentibus coriis bubulis carbatinis confectas.* Ita Latina donavit civitate verba differenti scriptoris Angelus Politianus. Jul. Pollux lib. 7. cap. 22. *καρβατίνης πέδι, ἀργεῖν καὶ ποικίλων, καὶ ἄλλων ποικίλων.* Carbatina vero, russicorum calceus, à Caribus dictum. Q. Catull. epigr. 97.

Ista tamen lingua, si tuus veniat tibi, possi

Culos, & crepidas lingere carbatinas.

In editione Achillis Statii Lusitanus legitur, *trepidas cercolipas*, nullo sensu, alii contendunt scribi oportere, *cercotythus*, denique nonnulli, *cofrotina*. Sed prior vulgariorque lectio melior est, quippe Aristoteles lib. 2. de Anima, prodidit, *mulos carbatinis calceari solere, ne itinere longiori satiscant.* Et Lucianus in Pseudomante, oratores è *Tophlagonia* carbatinis indui, author est.

Secundo ex aluta coccinea seu versicolore, aut cocco infecta & calcei confici soliti. Martial. libro 2. epigr. 29.

Coccinea non lasum cingit aluta pedem.

Tertio ex pelle hadina. Epiphanius, Athenæus, & Pollux, citante Paulo Leopardo lib. 2. Emendation. c. 2. vocatque istiusmodi calcei, à nonnullis *hadones*, à quibusdam *udones*, ab aliis *udones*, denique sunt qui *adones* appellant, ut inter viros non incruditos controversum est, Fr. Accursium, &

Lazarum Baifum. Et de his intelligendus est Martialis lib. 14. epigr. 140. *epigraphæ est, adones cilius*, in aliis editionibus scio aliter legi:

Non hos lana dedit, sed olentis barba mariti,

Cyniphio poterit planta latere sinu.

Et illud ejusdem poetæ festivissimum lib. 12. epigr. 45.

Hadina tibi pelle contingenti

Nuda tempora verticemque calvæ,

Festive tibi, Thæbe, dixit ille,

Qui dixit caput esse calceatum.

Quarto, ex subere, sed ejus ut puto usus tantum ad sublevandos calceos, altioresque reddendos, nam & Augustus, ut historici prodiderunt, alte sublevatis calceamentis usus est, quod in universum de Perlis accepimus, qui altum & duplum gerunt calceum, & ei interdum aliquid subijciunt, quo altiores videantur, exigua enim apud eos esse statara, in vituperio positum, itaque eam subveniendi naturæ defectui excogitavit rationem, fuisse Strabo lib. 15. eoque proprie faminarum esse gestamina, Xenophon innuit in lib. de tuenda re familiari, sive in Oeconomico, ubi de uxore Ischomachi. Et ex eodem, uti & ex Alexi comico apud Athenæum lib. 13. liquet non minus Græcarum, quam Romanarum mulierum eum fuisse morem, Clemens Alexandr. lib. 3. padag. C. Clin. lib. 16. cap. 18. *Ufus ejus (suberis) in anchoralibus maxime narium, pincenniumque tragulis, & cadorum obturamentis, præterea in hiberno faminarum calceatu.* Sed pergendum.

Quinto, ex ferro, ferreum enim calceum Empedocli Agrigentino attribuit Alexander ab Alexandro lib. 5. Genial. dier. cap. 18. quod controversum tamen est.

Sexto, ex are, talis enim fuit Empedocli eidem calceatus, Philostrat. in Helladicis, Favorinus & Neanthis apud Diogenem Laërtium lib. 8. quibus ad stipulatur. Elianus var. histor. lib. 12. cap. 32.

Septimo, ex ligno. C. Petron. Satyrici pag. 49. *Alius fur: a de carnario rapta, statum præstantis composuit, arvis præcipue lipa sordidissimo linteis præcincta, soleis imparibus ligneis imposita, canem ingentis magnitudinis catenatratul. Auctor Rhetorices ad Herennium; *Pedibus solea ligneæ induitæ sunt.* Viri docti observant galliculis hosce calceos proprie nominari. Gloss. vet. *caudatæ, gallicula.* Gloss. Moderni: *Gallicæ calces militum.**

Octavo, ex corticibus arborum, quod Indis omnibus solenne fuit. Philostrat. de vita Apollonii lib. 2. cap. 9.

Nono, ex papyro, quod familiare Egyptiis, & præsertim sacerdotibus. Herodot. lib. 1. mentio & 3. ad Martianum Capellam lib. 2. de Nupt. non multum à principio: *Calceos præterea ex papyro textili subligant.*

Decimo, ex argento, Paulus Venerus lib. 2. de Regionibus Orientalibus cap. 14.

Denique aurum, gemmæ, & quicquid pretiosum erat, calceis apponebatur, patet enim ex iis quæ jam præmissi, tum ex loco eleganti lib. 1. Martiani Capellæ: *Calceos autem smaragdineæ fluctu viridit: tibi herbosos vestigii ejus tellus annexit.* Aliquot deinde paginis interjectis; *Calcei vero similes ex pyropo, quem juxta lanam leni quodam teneroque rutili ex fraternæ fulgorem lampade resimebat.*

Species autem notissimæ sunt Sicyonii, focci, soleæ, cothurni, crepidæ, sandalia, de quibus ultimis consulendi sunt Lucianus lib. de scribenda historia, Donatus, & Eugraphius ad P. Terentii Eunuchum act. 5. sc. 8. Elianus var. histor. lib. 1. cap. 18. Achmes Scirim Onecrocrit. cap. 229. Strabo Amasianus lib. 16. Geogr. Turpillius in India, inter præficos scriptores; si Criticos cupis, legantur P. Victorius lib. 14. variar. Lektion. c. 15. Adrian. Turnebus lib. 10. cap. 38. & lib. 29. cap. 8.

CAP. XXXVII.

De nuptiis, & earum ritibus.

Quæ hic in medium afferemus, debemus clarissimis viris *Andrea Tiraguello* IC. *Carolo Sigonio*, & *Barnabæ Brissonio* IC. qui tanta industriæ laude ritus eos inquisiverunt, & explicarunt, ut nihil istorum monumentis addi posse videatur. Quod eo commemoro, ne cornicum oculos configere velle videar, cum de iis materiis, de quibus tantorum virorum monumenta extant, hic differere instituerim. Quæcunque etenim apud illos ipsos autores observatione & notatu digna legi, quæque huic meo instituto convenire putavi, huc transtuli tantum eam ob causam, ut & illi, qui librorum talium copia destituuntur, habeant quæ de nuptiis veterum sciri possent: reliquos vero, quibus libri isti suppetunt, moneo, atque hortor, ut his relictis illos libros diligenter evolvant, cujus quidem lectionis eos minime poenitebit. Ut autem via & ordine hæc procedat tractatio, primum de sponsalibus dicemus: deinde de personis inter quas more majorum nuptiæ fieri potuerint: tum de tempore, quo nuptiæ apud antiquos celebrari consueverunt: postremum de iis nuptiarum ritibus quibus capite sequenti pauca quædam de divortio, repudio, & nuntii remissione adjiciemus. Ac de sponsalibus primum. Sponsalia à sponsoribus, vel spondendo nomen habent, sicut etiam sponsi, sponsæque appellatio inde ducta est, quod veteres stipulari & spondere uxores solebant. *Ulpiano* ac *Florentino* testibus. Quamvis aliter sentiat *Verrius Flaccus*, qui, ut est apud *Pompejum Festum*, sponsorum & sponsarum nomen inde tractum existimabat, quod *σπονδῆς* interpositis rebus divinis facerent. Sed nobis potior sit autoritas *Ulpiani* & *Florentini*, præsertim cum ipsorum sententiam etiam confirmet veteres sponsaliorum ritus. Fuit enim in more præscis temporibus, ut qui uxorem ducturus, ab eo, unde ducenda erat, eam in matrimonium datum iri, stipularetur: idque qui nuptum daturus erat, sponderet: qui contractus stipulationum, sponsonumque, dicebatur sponsalia. Hoc *Servius Sulpitius* in libro de dotibus, *Neratium Priscum* in libro de nuptiis tradidisse, *Agellius* scriptum lib. 4. cap. 4. reliquit. Hujus moris vestigia apud *Plautum* non pauca extant, quorum uno atque altero hic contenti erimus. Sic enim in *Aulularia* Megadorum ab Eucleione filiam stipulantem facit:

*M. Qui nunc etiam mihi despondes filiam? E. illis legibus,
Cum illa dote, quam tibi dixi. M. Sponden' ergo? E. Spondeo, &c.*

In *Trinummio* quoque, *Lyfiteles* à *Charmide* ita stipulatur:

*Sponden' ergo tuam gnatam uxorem mihi? CH. Spondeo, & mille auri
Philippum dotis.*

Et paulo post:

*Ist hac lege filiam tuam sponden' mihi uxorem dari:
CH. Spondeo. CA. Et ego spondeo idem hoc, &c.*

Respexit ad hunc morem *Arnobius* lib. 4. adversus Gentes, fabulosa Gentilium Deorum conjugia ridens. Ejusdemque meminit *Servius* in lib. 10. *Æneid.* Nec vero à filæ duntaxat patre nuptum datum iri: sed à patre viri ductum iri sponso interponebatur, si modo *Donato* credimus, qui *Terentii* verba ex prima *Andria Scena* ad eam rem exponit, quæ ita habent:

*Hac fama impulsus Chremes
Ulro ad me venit, unicam gnatam suam
Cum dote summa, filio uxorem ut daret.
Placuit: despondi: hic nuptiis dictus est dies.*

Cæterum ad constituenda sponsalia nudus consensus sufficiebat: nec quicquam intererat, utrum testatio interponeretur, an aliquis sine scriptura sponderet. Denique & absenti abiens per epistolam, vel inter-nuntium recte despondebatur. *l. sufficit. l. in sponsalibus ff. de sponsalibus.* In tabulas tamen ut plurimum sponsalitia conventiones referebantur: ex quo illud *Juvenalis* Satyra 16.

*Si tibi legitimis pactam, junctumque tabellis
Non es amatoris.*

Et *Tertullianus* in libro de virginibus velandis: Hæ sunt tabellæ priores naturalium sponsaliorum, & nuptiarum, &c. Quæ tabellæ signatoriis eorum, qui interfuerant, annulis obsignabantur: unde *Juvenalis* de nuptiis contrahendis agens:

veniet, ait, cum signatoribus auspex.

Apulejus *Apolog.* 2. Habes, *Æmiliane*, causam totam, cur tabellæ nuptiales inter me & *Pudentillam* non in oppido sint, sed in villa urbana consignatæ, &c. In argumentum etiam contractorum sponsaliorum sponsæ à sponso arrbæ dabantur: quemadmodum ex *Paulo* lib. 2. *Sentent.* & ex *Gratiani*, ac *Valentiniani*, aliorumque Imperatorum constitutionibus intelligitur. Quin & annulus sponsæ pignoris loco mittebatur, quem pronubum *Tertullianus* in libro de cultu feminarum vocat, *Isidorus Hispalensis* libro 20. *Etymol.* *Fœminæ*, ait, non usæ sunt annulis, nisi quos virgini sponsus miserat: neque amplius, quam

quam *bizos aureos* in digitis habere solebant. Idem lib. 2. de Divinis officiis, cap. 15. Quod in primis, ait, nuptiis, *annulus à sponso sponſæ datur*, sit nimirum vel propter mutæ dilectionis signum, vel propter id magis, ut *eodem pignore* eorum corda jungantur. Unde & quarto annulus digito inseritur: ideo, quia in eo vena quædam, ut fertur, sanguinis ad cor usque perveniat. Quam eandem rationem *Agell.* lib. 10. cap. 10. & *Macrobi.* lib. 7. cap. 13. ex Appione & Atejo Capitone reddunt, cur apud Romanos communi assensu receptum esset, *annulum in digito*, qui minimo vicinus est, quem & *medicinalem* vocant, atque adeo manu præcipue sinistra, gestare. Quem morem etiam *Juvenalis* versus satyra 6. indicant:

*Conventum tamen & pactum, & sponsalia nostra
Tempestate parat, jamque à tonsore magistro
Pectus, & digito pignus fortasse dedisti.*

Ferream vero annulum, cumque sine gemma sponſæ mitti ætate sua consuevisse *Plin.* libro 33. Nat. histor. cap. 1. author est. Porro à qua ætate *sponsalia* olim contrahi potuerint ex *Modestino lib. 4. Differentiarum l. in sponsalibus. ff. de ritu nuptiarum*, liquet, cujus hæc verba sunt: In *sponsalibus* contrahendis ætas contrahentium delinita non est, ut in matrimoniis: Quapropter à primordio ætatis *sponsalia* effici possunt, si modo id fieri ab utraque persona intelligitur: id est, si non sint minores, quam *septem annorum*. Quæ verba certam nominatim *sponsalibus* contrahendis præscriptam ætatem non fuisse significant. Quod autem, quantum ad præmia *legis Julia & Papie* attinet, ea demum *sponsalia* probari, admittique *Augustus* constituit, quibus biennio post justæ, ac legitimæ nuptiæ accedere possent, ut proinde minores natu 10. annorum virgines frustra *sponsæ* haberentur: ideo factum est, quod *sponsaliorum* obtentu, quæ ad exitum & effectum brevi perducere per *sponsarum* immaturam ætatem non poterant, legi fraudem fieri animadvertisset: ut *Dio* lib. 54. *Zonaras* & *Suetonius* docent. Quo quidem prohibitum non fuit, cum illa quæ septem tantum annos habebat, *sponsalia* contrahere: sed illud constitutum, ne statim illorum *sponsaliorum* nomine commodi, lucrive quid percipi posset.

Jam videndum inter quas personas more majorum *nuptiæ* fieri potuerint. Ad quam quæstionem ut respondeam, primum hoc sciendum, *Romanum* non nisi *Romanam* ducere potuisse, quod & *Justinianus* in Instit. indicat. *Romanos* hic intelligimus non eos tantum, qui in urbe Roma domicilium habuerunt, & vixerunt: sed eos etiam, qui jure civitatis donati, rogatione aliqua hoc jus impetrarunt, ut ipsi *Romanas* ducere, & vicissim filias suas *Romanis* nuptum dare liceret, quod non est obscurum. Sic enim *Strabo* refert, *Romanos* & *Albanos* summa inter se sacrorum connubiorum, & sermonis necessitudine fuisse devinctos: & *Dionys.* lib. 6. multas *Romanas* mulieres apud *Latinos* & *Latinas* apud *Romanos* fuisse: & *Livius* lib. 38. de Campanis author est, quod primum habuerint jus connubii cum *Romanis*, & post defectionem, cum iterum victi à *Romanis* essent, *M. Val. Messala*, & *C. Livio Salinatore* Coss. à senatu petierint, ut sibi cives *Romanas* ducere uxores liceret, & si qui prius duxissent, ut habere eas; & ante eam diem nati, ut justis sibi liberi hæredesque essent, idque impetrarint. Quod etiam *crivibus Romanis* cum municipibus *Latinis* jus connubii fuerit, testis est *Cic.* in Philip. ubi de Antonio verba faciens, meminit *L. Philippum* & *C. Marcellum Aricinas* uxores habuisse: *Aricinos* autem municipales fuisse manifestum est. In ipsa tamen Urbe discrimen aliquod connubiorum, inter *patricios* & *plebejos* fuisse, ne videlicet *patricius* cum *plebejis* Romæ connubium esset, tum *lex XII. Tab.* quæ à *Dionysio* lib. 11. recitatur: tum oratio *C. Canulei*, trib. pleb. testatur, qui apud *Livium* lib. 4. initio ita concionatur: Hoc ipsum, ne connubium *patricibus* cum plebe esset, non decemviri tulerunt, paucis his annis, pessimo exemplo publico, cum summa injuria plebis? an esse ulla major, aut insignior contumeliapotest, quam partem civitatis, velut contaminatam, indignam connubio haberi? quid est aliud, quam *exilium* intra eadem mœnia, quam *relegationem* pati? ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, cavent: ne societur sanguis, cavent, &c. Pervicerunt autem *tribuni plebis*, licet magnis contentionibus, anno U. C. cccix. teste *Livio* l. 4. ut connubia inter *patricios* & *plebejos* communia essent. Quod etiam nec *ingenuus libertinam*, nec *libertinus ingenuam* ducere potuerit uxorem ex *lege Papia Poppæ*, quæ hoc primum concessit, apparet: quam legem, sicut & totam hanc quæstionem luculentissime explicavit elegantiss. IC. Barn. *Brissonus lib. singulari de Jure connub.* quem leges.

Sequitur quæstio tertia de tempore celebrandis nuptiis idoneo. *Sponsalibus* factis, consequens erat nuptiis diem dici: nec vero temere, & è re nata, ac quolibet, prout incidisset, die nubebant: sed in ea re non levem mensuram, temporum, ac dierum delectum habebant. *Nonarum* certe & *Kalendarum* posteros omnes dies à nuptiis habitos alienos, *Sext. Pomp. Festus* scribit. Mensis item *Majus*, quemadmodum *Plutarchus* in Quæst. Rom. q. 86. testatur, nuptiis inausus & inauspicatus existimabatur. Ex quo illud olim vulgi sermone tritum proverbium: *Mense Majo nubunt masla.* *Ovid.* lib. 5. Fallos. quemadmodum etiam in *Kalendario* retulimus:

*Nec vidua radis eadem, nec virginis apta
Tempora, quæ nupsit, nec diuturna fuit.
Hæc quoque de causa, si re proverbis tangunt,
Mense maslas Majo nubere vulgus ait.*

Dies etiam alios, qui *nuptiis contrahendis* vitabantur, *Macrobius* lib. 1. *Saturnal.* cap. 15. recenset, cujus hæc sunt verba: Nec hoc prætermiserim, ait, quod nuptiis copulandis *Kalendas, Nonas, & Idus religiosas*, id est, devitandas censuerunt. Hi enim dies præter *Nonas* feriati sunt. *Feriis* autem vim cuiquam fieri *proximalis* est. Ideo tunc vitantur nuptiæ, in quibus vis fieri virginibus videtur. Sed *Verrium Flaccum*, juris pontificii peritissimum, dicere solitum refert *Varro*, quia *feriis* tergere veteres fossas liceret, novas facere jus non esset, ideo magis *viduis* quam virginibus idoneas esse ferias ad *nubendum*. Subjiciet aliquis: Cur ergo *Nonas*, si feriatus dies non est, prohibetur celebritas nuptiarum? Hujus quoque rei in aperto causa est. Nam *primis nuptiarum dies* verecundia datur: postridie autem nuptam in domo viri dominium incipere oportet adipisci, & rem divinam facere. Omnes autem *postriduani dies*, seu post *Kalendas*, seu post *Nonas*, *Idusve* ex æquo *atri* sunt. Ideo & *Nonas inhabiles* nuptiis esse dixerunt, ne nupta aut postero die auspicaretur libertatem uxoriæ, aut atro immolaret, quo nefas esset sacra celebrari. Idem etiam author cap. 16. ejusdem libri ex *Varrone*: *Mundus*, ait, cum *patet*, Deorum tristitiam atque inferorum quasi janua patet. Propterea non modo prælium committi, verum etiam delectum rei militaris causa habere, ac militem proficisci, navem solvere, uxorem liberum quærendorum causa ducere, religiosum est, &c. Hæc *Macrobius*. Parentalibus quoque, quæ mense *Februario* celebrantur, *conjugium*, propter infaustos & ominosos ejusmodi dies, vitandum esse *Ovidius* l. 2. *Fastorum* præcipit his versibus:

Postea præteriti tumulis redduntur honores,
Prodigiisque tenet, funeribusque modus.
Dum tamen hæc fiunt, vidua cessare puella,
Expectet puros pinea tæda dies.

Nec tibi, quæ cupida matura videre matri,
Comas virgineas hasta recurva comas.
Conde tuas, Hymenæe, faces, & ab ignibus atris
Aufer, habent alias mæsta sepulchra faces.

Pomponius tamen nuptias pridie *Idus Februarii* celebratas *Cicero* lib. 2. *epist. ad Q. fratrem*, *epist. 11.* indicat. Sed & *Salviorum diebus festis* abstinentium nuptiis. Idem *Ovidius* lib. 2. *Fastorum* præcipit his versibus:

Nubere, ait, si qua volet, quamvis properabitis ambo,
Differ, habent parvæ commoda magna mora.

Contra, *conjugio* aptissimum esse id tempus, quod *Idus Junias* sequitur, ostendit lib. 6. quo loco filix diuturnam salutem precatus, ita concludit:

Hanc ego cum vellem genero dare, tempora tædis
Apta requiebam, quæque cavenda forent.
Tunc mihi post sacras monstratur Junius Idus
Utilis & nuptis, utilis esse viris.
Primaque pars hujus thalamis aliena reperta est:
Nam mihi sic conjunx sancta Dialis ait.

Atque ad hunc superstitiosum dierum nuptialium delectum referenda sunt verba *Ciceronis* libro 2. *epistol. ad Q. fratrem*: De nostra *Tullia* tui mehercule amantissima, spero cum *Craffpede* vos confecissæ. Dies erant duo, qui post *Latinas* habentur religiosi. Cæterum confectum est, &c. Tantum de *tempore nuptiis* celebrandis idoneo & commodo. Porro, ut ad ritus tandem aliquando deveniamus, *uxorum duo genera* fuisse *Cicero*, in *Topicis* docet: unum quod proprie *uxor* dicebatur, alterum quod *matresfamilias*. Verba ejus hæc sunt: Si ita *Fabia* pecunia legata est à viro, si ea in manum viri non convenerat, nihil debetur. Genus est enim *uxor*, ejus duæ formæ: una *matrumfamilias*, earum, quæ in manum convenerunt: altera, earum, quæ tantummodo *uxores* habentur, &c. Quem ad locum hæc annotat *Boetius*: Tribus modis, inquit, *uxor* habebatur, *usu, farre, coemptione*, sed *confarreatio* solis pontificibus conveniebat. Quæ autem in manum per *coemptionem* venerant, hæc *matresfamilias* vocabantur: quæ *usu* vel *farre*, minime. Hæc *Boetius*, quæ tamen vera non esse ostendit *Cicero* in *Oratione* pro *Flacco*, ubi sic scribit: In manum convenerat. Nunc audio: sed quæro utrum *usu*, an *coemptione*? *Usu* non potuit: nihil enim potest de tutela legitima, sine omnium tutorum autoritate, diminui. *Coemptione*? Omnibus ergo autoribus, &c. Nam *usu* etiam, nedum *coemptione* *uxores* in manum convenisse significat. *Jacobus Revardus* lib. 4. *Variorum*, cap. 16. ita *Ciceronis* locum in *Topicis* interpretatur, ut dicat *Ciceronem* per duas *uxorum formas* intelligere *uxorem justam & injustam*, uti *Jurisperiti* loquuntur. *Justam* esse ait, quæ in manum viri convenerit, *usu, farre*, aut *coemptione*, quam *Cicero* *matremfamilias* appellat: *injustam*, quam sola consuetudo *uxorem* fecerit, & cum qua jus esse connubii leges non patiantur.

Cæterum ut ad tres illos modos, quibus *uxores justæ* habebantur, revertar, *usu* fieri *matrimonium* dicebatur, cum tutoribus autoribus mulier in *matrimonium* conveniebat, & cum viro ita consuebat, ut cum justo marito, adeo, ut si *usus* ille intra annum non interromperetur, pro *usu capta* jam haberetur: qua de re nonnihil scriptum fuisse in duodecim Tabulis, satis locus hic *Agellii* indicat. Quintum Mutium *Jurisperitum* dicere solitum legi, non esse usurpatam mulierem, quæ cum *Kalend. Januariis* apud virum causa *matrimonii* esse cœpisset, ante diem *iv. Kalend. Januariæ* sequentes usurpatum isset. Non posse impleri *trinoctium*, quod abesse à viro usurpandi causa ex duodecim Tabulis deberet, quoniam

niam tertiæ noctis posterioris sex horæ alterius anni essent, qui inciperet ex Kalend. Ex his enim verbis apparet, ut aliarum rerum, sic etiam *uxorum usucapionem* fuisse, & si uxor per annum integrum nullo interrupto usu apud virum fuisset, in manum mariti venisse, & ex tutorum potestate exisse: *usum* vero, si per tres noctes ab eo abfuisset, *interruptum* fuisse. Hoc enim veteres usurpari dixerunt. Atque hanc legitimi *matrimonii rationem* antiquissimam fuisse, & à raptu illo Sabinarum initium sumpsisse, *Jacobus Ravardus* Jurisconsultus clarissimus, & quemadmodum *Justus Lipsius* eum appellat, *Belgici Papinianus*, arbitrat: qui raptus, quia feliciter *Romulo* successerat, ideo institutum ab eodem Rege fuisse putat, ut non vero, sed simulato quodam raptu omnis legitimi *connubii ritus* perageretur. Quo quidem tempore (verba hæc sunt *Jacobi Ravardi* in Commentariis xii. Tabularum, cap. 21.) ea fuisse videtur matrimonii contrahendi ratio, ut *usu* quisque virginem ex gremio matris, aut ex proxima necessitudine vi simulata raptam, non aliter suam faceret, quam *Romani pubes Sabinas* olim virgines suas *usu* fecerit. Idque omnino mihi visus est voluisse *Festus*, cum ita scriberet: *Rapi simulatur virgo* ex gremio matris, aut si ea non est, ex proxima necessitudine, cum ad virum trahitur, quod videlicet ea res feliciter *Romulo* cessit. Rapiundæ autem vi simulata virginis, quinam olim ritus fuerit, eleganter *Apulejus* exposuit libro 4. de *Asino* aureo his verbis: Tunc me gremio suo mater infelix tolerans, *mundo nuptiali*, decenter ornabat, mellitisque suavis crebriter ingestis, jam spe futura liberorum votis anxius propagabat, cum irruptionis subitæ gladiatorum impetus ad belli faciem sæviens, nudis & incertis mucronibus coruscans, non cædi, non rapinæ manus asserunt, sed densò, conglobatoque cuneo cubiculum nostrum invadunt protinus, nec ullo de familiaribus nostris repugnante, ac ne tantillum quidem resistente, me miseram, exanimem, sævo pavore trepidam, *de medio matris gremio rapière*. Et id quidem illud esse omnino videtur, quod huic in modum in libro de Spectaculis *Tertullianus* scribit: Dehinc *Equitia Marti Romulus* dixit: quanquam & *Consualia* Romulo defendunt, quod ea *Conso* dicaverit Deo, ut volunt, consilii: ejus scilicet, quo tunc Sabinarum virginum rapinam militibus suis in matrimonia excogitavit. Probum plane consilium, & nunc quoque apud ipsos Romanos justum & licitum, ne dixerim penes Deum, &c. Hactenus ex *Festo*, *Apulejo*, & *Tertulliano Ravardus*, qui etiam affirmat hunc simulatum raptum nulli alii connubii contrahendi modo, quam ei qui *usu* fiebat, convenire.

De *confarreatione* loquitur *Dionysius* in *Romulo*, sacras nuptias scribens *Farracia* esse dicta, quod eodem *farre* conjuges veicerentur, quo etiam victimas respergerent. Itaque *Ulpianus* titulo 1x. Institutio-num: *Farre*, inquit, *convenitur in manum certis verbis & testibus decem presentibus, & solenni sacrificio facto, in quo panis quoque farreus adhibetur*. Et *Plin.* lib. 18. cap. 2. *In sacris nihil religiosius confarreationis vinculo erat, novæque nuptia farreum præsebant*. Et *Tacitus* libro tertio *Annalium*, *confarreandi consuetudinem aut omisam, aut inter paucos retentam fuisse*. Hinc *diffarreatio* apud *Festum* dissolutio matrimonii dicitur confarreatione contracti. Quod autem *Boëtius* scribit confarreationem solis pontificibus convenisse, id sic interpretatur *Ravardus*, eam per solos pontifices peractam fuisse.

Coemptio, ait, *Boëtius*, certis solennitatibus peragebatur: & sese in coemendo invicem interrogabant: vir ita, an sibi mulier materfamilias esse vellet? illa respondebat, *velle*. Item mulier interrogabat: An vir sibi paterfamilias esse vellet? Ille respondebat, *velle*: itaque mulier in viri conveniebat manum, & vocabantur hæc nuptia per coemptionem, & erat mulier materfamilias viro loco filix. Hæc *Boëtius*: quæ etiam totidem verbis refert *Serv.* in 4. *Æneid.* & 1. *Georgic.* *Coemptionem* porro imaginariis venditionibus peractam, ut & *adoptionem*, credibile est: in eaque facienda nummos aliquot dicis causa intervenisse. Id enim in aliis quoque legitimis actibus observabatur, in quibus specie tenus *manicipationum* solennia representanda erant. Ad hanc contrahendi matrimonii rationem pertinet, quod ex *Varone Nonius Marcellinus* refert his verbis: Veteri Romanorum lege nubentes mulieres *asses tres* ad virum venientes *ferre* solebant: atque unum quidem, quem in manu tenebant, tanquam emendi causa, marito dare: alium, quem in pede habebant, in *foto Larium* familiarium ponere: tertium in *sacciperione*, cum condidissent, compito vicinali donare, quemadmodum *Justus Lipsius* lib. 5. antiquarum lectionum, cap. 22. emendavit, aut (quod *Palmerio* in *Spicilegio* placet) *rezonare*, hoc est, soluta zona promere. Hujus autem modi meminit etiam *Cicero* pro *Muræna*: Putarunt, inquit, Jurisconsulti, omnes mulieres, quæ coemptionem facerent, *Cajas* vocari, & in 2. de Oratore: Mirandum non est, qui quibus verbis coemptio fiat, nesciat, eundem ejus mulieris, quæ coemptionem fecerit, causam posse defendere. Ex hoc ergo fiebat, ut mulier in manu, mancipioque mariti esset, suaque illi hæres fieret. Vir autem non in manu, id est, potestate uxoris erat, sed quod coemptus erat, id ei sui hæredis jus tribuebat: quæ de re pluribus erudite disputant *Barnabas Brissonius* lib. singulari de ritu nuptiarum, *Jacobus Ravardus*, & alii. Ac de uxorum quidem generibus ac differentiis satis. Jam reliquos nuptiarum ritus explicabimus.

Primum ergo nuptia non nisi *captatis* prius *anguriis* fiebant. Iisque faciendis *auspices* olim interponebantur, ut *Val. Max.* lib. 2. cap. 1. ubi antiqua instituta persequitur, tradit his verbis: Apud Antiquos non solum publice, sed etiam privatim nihil gerebatur, nisi auspicio prius sumpto: quo ex more nuptiis etiam-

etiamnum *auspices* interponuntur: qui quamvis *auspicia* petere desierint, ipso tamen nomine veteris consuetudinis vestigia usurpantur. Unde notum illud Tullii pro Cluentio: *Nubit genero socrus, nullis auspiciis, nullis auctoribus, summis omnibus omnium.* Et auspiciorum nuptialium mentio est apud eundem in primo de Divin. ut interim de aliis taceam. Ipsa virgo, sive nova nupta senis crinibus ornari solebat: sive quod is ornatus verustissimus esset, seu quod eo *virgines Vestales* ornabantur, quarum castitatem viris suis nubentes spondebant, quemadmodum *Sextus Pompejus* tradit.

Celibus præterea *hasta*, quæ in corpore gladiatoris abjecti, occisique stetit, *nubentis caput*, eodem auctore, comebatur: ut quemadmodum illa fuerat conjuncta cum corpore gladiatoris, sic ipsa cum viro esset: vel quia *matronæ* in *Junonis Curitis* tutela essent, quæ ita à ferenda hasta (quæ Sabinorum lingua *curis* dicitur) appellabatur: vel quod viros fortes genituram ominaretur: vel quod nuptiali jure imperio viri subjiciebatur nubens, quia *hasta* summa armorum & imperii est. *Plutarchus* etiam in *Romulo* docet, esse qui affirmant, propterea nuptæ comam cuspide hastilis discriminari, ut signum sit, primas nuptias bello & pugna contractas. Et in *Quæstionibus Romanis*, quæstione 87. etiam alias quasdam hujus moris rationes asserit. Verba ejus sunt hæc: Cur nuptarum comam discriminant *hasta cuspide*? Aut monentur nuptæ, quia bellicosis jungantur maritis, debere ipsas ornatu uti simplici, & à luxu ac mollitie alieno: quemadmodum *Lycurgus* fores & fastigia ædium jubens ferra & securi, nullo alio adhibito instrumento, fabricari, omnem luxum supervacaneamque operam præcidit. Aut per ambages innuitur solo ferro conjugium discissum iri. Aut quia pleraque ad nuptias pertinentia ad *Junonem* referuntur. *Junoni* autem sacra habetur *hasta*, & pleraque ejus statuæ hasta nituntur, ipsaque dicitur *Dea Quiris*. Hasta enim antiquis *Quiris* nominabatur, &c. Hujus item moris meminit *Ovidius* libro 2. Fastorum his versibus:

*Nec tibi, quæ cupida matura videre matri,
Comas virgineas hasta recurva comas.*

Corona inde redimiri novæ nuptæ consueverant. *Tertullianus* in libro de corona militis, *Catullus* in carmine de nuptiis *Julia* & *Manlii*:

Cinge tempora floribus suave olentis amaraci.

Rectæ item *tunica* inducebantur, qualem prima *Caja Cæcilia* texuit. *Plinius* lib. 8. cap. 48. Quod quidem ex felici textricis conjugio in usum veniile non est dubium, cujus memoriam boni ominis causa in nuptialibus ritibus novas nuptas usurpare constat. *Cingulo* insuper nupta cingebatur, quod vir in lecto solvebat. Factum id ex lana ovis. *Sext. Pompejus* scribit, ut sicut illa in glomos sublata, conjuncta inter se est: sic vir suus secum victus, cinctusque esset. *Catullus* in nuptiis *Julia* & *Manlii*, & alii. *Arnobius* lib. 3. adversus Gentes. *Coronam* item ex *verbenis* à se lectis compositam nova nupta, *Sexto Pompejo* teste, sub amiculo ferebat. Eandem & *foccos luteos* gestasse *Catullus* suspicandum relinquit. *Velo* autem obnubi solebat, cum ad virum deduceretur. *Tertullianus* libro de virginibus velandis. At quin etiam *velata* ad virum ducuntur. Unde nuptiarum nomen ductum est. *Nubere* enim & obnubere prisca *velare* & operire significabat, ut *Festus Pompejus* non uno loco, *Nomus Marcellus* & alii complures notant. *Caper* in libro de Orthographia. Vir ducit, mulier nubit, quia pallio obnubit caput suum genasque. *Velum* autem id, quo nuptæ caput operiebatur, *flammeum* vocabatur: quo boni ominis gratia eas velari solitas *Sext. Pompejus* tradit, idcirco, quod eo assidue *flammea* uteretur, cui divortium facere non licebat. *Flammeum* autem hoc erat luteum, ut *Plinius* lib. 21. cap. 8. his verbis docet: *Lutei*, inquit, video honorem antiquissimum in nuptialibus *flammeis* totum foeminis concessum, & fortassis ideo non numerari inter principales, hoc est, communes maribus ac foeminis. Quoniam societas principatum dedit. Unde *Lucanus* lib. 2. de bello Pharsalico:

*Non timidum nuptæ leviter tectura pudorem
Lutea demissos velarunt flammea vultus.*

Quomodo etiam raperentur nubentes ex gremio matris aut proximæ necessariæ, paulo ante ostendimus. Quo respiciens *Catullus* sic scripsit in epithalamio *Julia* & *Manlii*:

Qui rapis teneram ad virum virginem.

Hoc modo ornata nova nupta in viri domum, tanquam conjugii mansionem, ac domicilium traducebatur: quem morem eleganter explicavit, & multis Jurisconsultorum atque aliorum auctorum testimonio probavit *Barnabæ Brissonius*, lib. 1. Selectarum ex jure civili antiquitatum, cap. 18. Unde uxorem ducere, quasi domum ducere, Latini dicunt, quemadmodum ex compluribus *Plauti* locis patet. Deducebantur autem vespere à prætextatis pueris patris tribus, quorum unus facem præferebat ex spina alba, reliqui duo tenebant ducentem.

Faces autem adhibebantur vel in honorem *Cereris*, uti *Festus* tradit: vel quod non nisi ubi contenebrasset, in mariti domum ipsa deduceretur, quod *Servius* ex *Varrone*, & *Plutarchus* docent. Idem *Plutarchus* in *Quæstionibus Romanis*, quæstione 2. scribit, quinque tantum *faces*, sive cereos in nuptiis, non plures, nec pauciores accendi consuevisse: ejusque moris causas inquirens, ait id propterea fieri, vel, quæ *Varronis* opinio sit, quod ab *adulteris*, qui pluribus quam prætores, qui *trinis* tantum *facibus* utebantur,

ignem sponſi accenderent : vel quod hic numerus impar reliquis præſtantior atque perfectior crederetur, & ad nuptias magis quadrare videretur : vel potius quod cum mulieres ad quinque plerumque pariant, veteres tot *faces*, procreationis ſigna accenderint : vel denique quod *marrimonium* contrahentes quinque Deorum ope indigere putarent, *Jovis perfecti*, ſive adulti, *Junonis perfectæ*, ſive adultæ, *Veneris Suadela*, ac *Diana*, ſive *Lucina*, quam parturientes invocant, &c. Hæ *faces* ſæpe à Poëtis *tædæ*, vel *faces jugales*, *faces legitimæ*, *tædæ* gentiales, & *feſtæ* appellantur. Nubentem à *pueris patrimis* & *matrimis* duobus manu deductam colus compta cum fuſo & ſtamine comitabatur. Cujus moris meminit *Plinius* lib. 8. cap. 48. his verbis : *Lanam cum colo*, & fuſo *Tanaquil*, quæ eadem *Cacilia* vocata eſt, in templo *Sangi* durâſſe, prodente ſe, author eſt *M. Varro*, factamque ab ea togam regiam undulatam in æde Fortunæ, qua *Servius Tullius* fuerat uſus. Inde factum, ut nubentes virgines comitaretur *colus compta*, cum *fuſo* & *ſtamine*. *Plutarchus* etiam in *Quæſtionibus Romanis*, quæſtione 31. teſtis eſt, novam nuptam ſecum importare in domum mariti *colum* & *fuſum*. Præter hæc *uſenſilia* mulieris, & quæ in uſu ac miniſterio ejuserant, per puerum impuberem in vaſe aperto geſtari conſueverant. *Puer Camillus*, vas ipſum *cumerum* proprio nomine vocabatur. De puero *Varro* lib. 6. de lingua Latina : Igitur dicitur in nuptiis *Camillus* (ſive *Casullus*) qui *cumerum* fert, in quo quid ſit in miniſterio, plerique extrinſecus neſciunt. De vaſe *Sextus Pompejus* : *Cumerum* vocabant antiqui vas quoddam, quod opertum in nuptiis ferebant, in quo erant nubentis uſenſilia. Item : *Cumerum* vas nuptiale, à ſimilitudine *cumerarum*, quæ ſunt palmæ, vel ſpartæ ad uſum popularem, ſic appellatum. Hoc igitur comitatu nubentes ad mariti ades accedebant. *Ædium* porro fores *ſloribus* & *frondibus* ornari conſueverant, unde *Catullus* in carmine de nuptiis *Pelei* :

Vestibulum ut molli velatum fronde vireret.

Pro foribus autem interrogatæ nubentes, quænam eſſent, *Cajus* ſe eſſe reſpondebant. Teſtis eſt præter alios author epitomes libri 10. *Valerius Maximus*, qui ſic ſcribit : Cæterum *Caja*, uſu ſuper omnes celebrata eſt. Fertur enim *Cajam* *Caciliam* Tarquinii Priſci Regis uxorem optimam lanificam fuiſſe, & ideo inſtitutum eſſe, ut novæ nuptæ ante januam mariti interrogatæ, quænam vocarentur, *Cajam* ſe eſſe dicerent. *Plutarchus* in *Quæſtionibus Romanis*, quæſtione 30. teſtis eſt, ſponſam introducentes jubere eam dicere, *Ubi tu Cajus*, ego *Caja*. Quorum verborum plerique hunc ſenſum eſſe exiſtimarunt : Ubi tu *Dominus*, & paterfamilias, ego *Domina* & materfamilias. Poſtes vero januæ *lanx tangi* à nubentibus, *adipeque ungi*, & oblini conſueverant, unde *uxores* quaſi *unxores* dictæ. *Servius* in 4. *Æneidos* : Moris fuit, ut nubentes puellæ ſimul ac veniſſent ad limen mariti, poſtes, antequam ingrederentur, ornarent *laneis virgibus*, & *oleo* ungerent : & ideo *uxores* dictæ quaſi *unxores*. Eadem *Donatus* in *Hecyram* Terentii. *Plinius* libro 29. cap. 2. Idem libro 28. cap. 9. novas nuptas adipe lupino poſtes inungere ſolitas, ne quid mali medicamento inferretur, ſcribit. *Peraçta unctio*ne, nova nupta *limen januæ tranſiſſiebat*, eoque modo in ades inducebatur. Religioni quippe habebant, ſi in tranſgrediendo mulier *limen* contigiſſet. *Plutarchus* etiam in *Quæſtionibus Romanis*, quæſtione 29. docet, ſponſæ non licuiſſe tranſcendere limen domus, ſed eam ſublatam transportari à *pronubis* conſueviſſe, ejusque moris rationes aliquot affert : vel quod in prima raptione mulieres non ultro intraverint domos, ſed illatæ ſint : vel quod videri velint, non *volentes*, ſed *vi coactæ* eo ingredi, ubi ſint *virginitatem* amiſſuræ : vel quod hoc ſignum ſit, exire etiam eas, domumve relinquere non debere, niſi vi ejciantur, ſicut vi introduçtæ ſint. *Varro* autem apud *Servium* in 8. *Virgilio* Eclogam opinatus eſt, ideo ſponſas *limen* non tetigiſſe, ut ne à ſacrilegio inchoarent, ſi depoſituræ *virginitatem*, calcarent rem *Veſtæ*, id eſt, numini caſtiſſimo conſecratam. Jam ingredienti nuptæ *claves dabantur*, ad ſignificandam, quemadmodum *Sextus Pompejus* explicat, parvus facilitatem : vel, quod veriſſimilius eſt, ut ſignificaretur, ei rerum omnium *domestiçarum*, quæ clavibus concludi ſolent, *curam* ac *cuſtodiam*, totam denique domum, ac rei familiaris adminiſtrationem, diſpenſationemque permitti. Statuebatur quoque nova nupta, quemadmodum à *Sexto Pompejo* traditur, in *pelle lanata*, vel propter morem vetuſtum, quo antiquitus homines pellibus erant induti, vel quo teſtaretur ſe *lanificii officium* viro præſtituram. Sed & *aqua* & *igni* mariti uxores accipiebant, unde *Sextus Pompejus* : *Aqua & igni interdici ſolet damnatis, quæ accipiunt nova nupta* : videlicet quia hæc duæ res maxime vitam continent. Et iterum *aqua* aſpergebatur nova nupta, ſive ut pura, caſtaque ad virum veniret, ſive ut *ignem & aquam* cum viro communicaret. *Varro* lib. 4. de lingua Latina : Igitur cauſa naſcendi duplex *aqua & ignis* : ideo ea in nuptiis in limine adhibentur, quod conjungit. Hinc & *mas ignis*, quod ibi ſemen, *aqua ſæmina*, quod foetus ab ejus humore, & eorum conjunctione ſumit *Venus*. Idem apud *Servium* in 4. *Æneidos* : *Aqua & igni mariti uxores accipiebant*. Unde & hodie *faces prælucent*, & *aqua* petita de puro fonte per puerum feliciffimum, vel puellam, quæ intereſt nuptiis, de qua ſolebant nubentibus pedes lavare. Hujus moris etiam *Plutarchus* in quæſtionibus Romanis, quæſt. 1. meminit, ejusque quatuor rationes in medium affert, quarum *prima* & *tertia* cum *Varronis* ac *Sexti Pompeji* ſententia conveniunt : altera eſt, quod hac ceremonia ſignificetur, debere eam, quæ nubit, puritatem, & caſtimoniam conſervare. *Ignis* enim, inquit, luſtrat, *aqua* purgat. Ultima eſt, quod ſignificet alterum ab altero deſeri non debere, ſed eos in ſocietate qualiſcunque fortunæ perſiſtere, etiam

etiam ita rebus ferentibus ut præter ignem & aquam nihil boni una frui detur. Adhibebantur porro his ceremoniis singulis, quemadmodum *Aurelius Augustinus* ex Varrone docet, singuli Dii, ut cum mas & foemina conjungerentur, *Deus Jugatinus*: cum nupta domum duceretur, *Domiducus*, ut in domo esset *Domitius*: ut cum viro maneret, *Mantiurna*: cum postes ungeret, *Juno Unxia*. *Martianus Capella* etiam Junonis *Domiduca*, *Isterduca*, & *Unxia* meminit.

Acceptæ hoc modo sponæ, & comitibus ejus cena dabatur à novo marito, quæ veteribus scriptoribus *cæna nuptialis*, à *Claudio* *epula geniales* appellantur: in quam cœnam aliquanto majores sumptus quam in alia convivia facere legibus *Licina* & *Fulia* permittebatur. *Tibiam* etiam nuptialibus festivitibus intervenisse, non pauci *Plauti*, *Terentii* & aliorum scriptorum loci declarant. Præterea *Thalassionem* in nuptiis Romani non secus atque Græci *Hymenæum* inclamare consueverunt, quam acclamationem ex eo inolevisse *Livius* lib. 1. author est, quod in Sabinarum raptu, virgo una longe ante alias specie & pulchritudine insignis à globo cujusdam *Thalassii* rapta fuerit: multisque iscirantibus, cuinam eam ferrent deducendam, ne quis violaret, *Thalassio* eam ferri clamitatum. Qua de causâ vocem hanc nuptialem factam & ad posteros inde mansisse, *Plutarchus* quoque in *Romulo* & *Quæstionibus Romanis*, quæstione 31. censet. Nonnullis tamen ad *lanificium* vocis hujus originem, causamque referendam esse videtur. Qua in sententia *Varronem* fuisse, *Sextus Pompejus* testatur: *Thalassionem*, inquit, *Varro* ait, lignum esse lanificii. *Thalassionem* enim vocabant *quassillum*, qui alio modo appellatur *calathus*: vas utique lanificii aptum. Constat autem lanificiis præfatas matronas valde deditas fuisse, præcipuamque his curam & operam impendisse. In fœdere etiam inter *Romanos* & *Sabinos* percussio, lex hæc, atque conditio dicta est, ut volentes nuptæ apud viros, quibus conjunctæ erant manerent, omnium operum ac munus vacationem, præterquam *lanificii*, habituræ, ut est à *Plutarcho* in *Romulo* memoriæ proditum. *Nuces* à novis maritis jaci, & pueris spargi consuevisse indicant *Catullus* in carmine de nuptiis *Julia* & *Manlii*, & *Virgilius* ecloga 11x. *Sparge marite nutes*: — cuius moris rationem *Varro* apud *Servium* hanc esse putat, ut *Jovis* omine matrimonium celebraretur: ut nova nupta matrona esset, sicut *Juno*. Nam *nutes* in tutela erant *Jovis*, unde & *juglandes* vocatæ, quasi *Jovis glandes*. Illud vulgare fuisse idem *Varro* tradit, idcirco sparsas nutes, ut à rapientibus pueris fieret strepitus, nec puellæ vox virginis deponentis possit audiri. Aliis placuit, ea id gratia factum, ut se puerilibus omnibus ludis remonstrare, & juvenilia cuncta ludicra relinquere maritus eo indicio testaretur. At *Plinius* lib. 15. cap. 22. duas alias recitat, vel, quod cadendo *tripudium sonumve* facerent: vel quia gemino protectæ essent operimento, ut ita significarent fortum multis modis munitum. Nubentibus prætextis depositis, à multitudine puerorum, qui ad eam celebritatem frequentes conveniebant, obscæna clarescebant, versusque mollicie, ac lascivia diffuentes maxima, nec ulli reprehensioni obnoxia licentia occinebantur: quos versus *sesterninos* vocabant, sive quod ex urbe *Festennina* allati essent, sive quod *fascinum* arcere putarentur. Et hujus etiam moris apud veteres scriptores testimonia extant. Interea vero lectus nuptialis componebatur. Eum autem proprio nomine *Genialem*, quasi generalem, appellatum *Servius* in 6. *Æneidos* ostendit: *Geniales*, scribens, eos proprie esse lectos, qui puellis nubentibus sternuntur, dictosque ita à generandis liberis. *Toga* vero sterni lectos, & maritorum genios advocari consuevisse, *Arnobius* lib. 3. adversus Gentes, mores vetustate oblitos recensens, testis est. Et hinc fortasse sacri genium lecti *Juvenalis* Satyra 6. dicit. Nova nupta in cubiculum deducta, ut ait *Festus*, prætextati ejus, qui *prælux* dicebatur, fax rapi erat solita ab utriusque amicis, ne aut uxor eam sub lecto viri ea nocte poneret, aut vir in sepulchro comburendam curaret, quo utroque mors propinqua alterutro capari putabatur. Aliam causam reddit *Servius*, nondum editus, quemadmodum *Josephus Scaliger* Castigationibus in *Festum* annotat: Quæ, inquit, *Servius*, solent præire nubentes puellas, cornæ sane faces, quæ quasi diutissime luceant, quas rapiunt tanquam vitæ præsidia. Namque his qui sunt potiti, diutius feruntur vixisse. In cubiculum inferebantur simulacra Deorum, ut ope illorum sine ulla difficultate *virginitas* auferretur. Hi erant *Virginensis* Dea, ut virgini zona solveretur. *Subjugus Deus*, ut viro subjiceretur. *Dea Prema*, ut subacta ne sic commoveret, & comprimeretur: & *Dea Pertunda*, quæ concuteret & penetraret. Item *Venus*, & *Priapus*. Jubebatur autem nova nupta super ingentem *fascinum*, id est, membrum *Priapi*, sedere: qui erat in loco altiori, quem indicat *Lucanus*, inquit: *Torus stat*, id est, stratum pendulum & erectum, in quod ascendebatur gradibus ebore ornatis. Hoc autem fiebat propterea, ut illorum pudicitiam prior *Deus* delibasse videretur. Docet ex *Varrone* *Aurelius Augustinus* libro 6. de Civitate Dei, cap. 9. & libro 7. cap. 24. *Lactantius* libro primo. Post hæc nova nupta lectum viri adibat, in quo eam collocabant. *prostrata*, quod significat *Catullus* his versibus:

Jam cubile adeat viri
Vos unis senibus bona
Cognita bene semina
Collocare puellam.

Ad hujusmodi officii spectatæ pudicitie mulieres, & quæ uni duntaxat viro nupsissent, adhibebantur, quo matrimonium perpetuitatem, quemadmodum *Sext. Pompejus* author est, auspiciarentur.

Inde *cingulum virginum* maritus sponsæ solvebat, teste eodem *Pompejo*. Erat hoc *cingulum* Herculeo nodo vinctum, quod vir solvebat omnis gratia, ut sic ille felix esset in suscipiendis liberis, ut fuit *Hercules*, qui septuaginta liberos reliquit. Idem alio loco: *Cinxia Junonis* nomen sanctum habebatur in nuptiis, quod initio conjugii solutio erat cinguli, quo nova nupta erat cincta, Unde Catullus:

Quod zonam solvit diu ligatam.

Item:

Tibi virgineas Zonula solvunt sinus.

Hoc pacto, quæ sponsa fuerat, fiebat uxor. Postridie nuptiarum apud novum maritum rursum cœnabatur, & quia quasi instauraretur, redintegrareturque potatio, cum diem *repotia*, Sexto *Pompejo* teste, appellabant. Novæ autem nuptæ *munera* à cognatis & propinquis mittebantur, eaque sunt *nuptialia dona* apud Jurisconsultos. At apud *Ciceronem* pro Cluentio & *Apulejum* lib. 6. de Asino aureo, *nuptialia dona* ea accipienda sunt, quæ ante contractas nuptias mulieri à viro offerebantur. Postridie item nuptiarum, nova nupta libertatem auspicans uxori in domo viri rem divinam faciebat, ut est à *Macrobio* lib. 1. Saturnaliorum cap. 15. proditum. Atque hætenus de *nuptiarum ritibus*, quorum plerique colligi possunt ex nuptiis *Marcæ*, & *Catonis* apud *Lucanum* lib. 2. belli Pharsalici.

AD CAP. XXXVII. PARALIPOMENA.

Nuptiarum origo, causa, ritus, auspices, dos, tabula, petere, respondere, sacrum nuptiale, epulum, sortitio, ignis & aqua, in manum convenire, flammeum, zona soluta, faces, hymeneus, claves tradita.

Aqualitas, quæ cives ad concordiam maxime hortatur, firmissimumque habetur ordinandæ civitatis vinculum, nullquam melius inducitur, quam legitimo nuptiarum contractu. P. Cermenatus Raphod. de recta regnor. ac rerum publicæ administrat. cap. 38. hanc quidem æqualitatem videas etiam apud barbaras & immanes omnino gentes observari: nam & Rex Catechut matrimonia nuptiaque apud suos edicit, & ipse uxori ductæ non prius concumbit quam dignior sacerdotum cum ea cubuerit, & desloraverit, ut ostendat non tam voluptatis quam retinendæ consuetudinis civiæ causa ad nuptias se convolare. Ludovic. Roman. patric. Navigation. Ægypti, Æthiopiæ, utriusque Arabiæ, Persidis, Syriæ, Indiæ, lib. 5. cap. 4. quin imo qui respublicas ordinarunt, nuptias introduxerunt, unanimi consensu, Lycurgus apud Spartanos, Xenophon lib. de republ. Lacedæmonior. in principio. Et Plato lib. 6. de legibus monet, *primas in republica bene constituta leges de matrimonio esse debere*. Quod ea vis non homini modo, sed & bellis infusa sit, sui simile procreare. Aristotel. lib. 1. Ethicor. cap. 12. quare Justinianus Augusti. lib. 1. Institut. Imperial. tit. 10. conjunctionem sive cotulam naturæ juris, nuptias seu ritus solennes, juris gentium esse voluit: neque attinet diversos gentium aut populorum mores recensere: nam Galli arbitrium electionis ipsi puellæ permittebant, proci ad convivium invitatis, signumque electi mariti erat, *aquam manibus dedisse*. Jun. Justinus lib. 43. In Lituania scemina multos juvenes alunt, quos matrimoniorum adiutores vocant, palamque eos secum cubitum ducunt. Baptista Fulgosi Genuensis, sive Baptiste Fregosus, (ut voluit Raphaël Volaterranus) lib. 2. dictor. & factor. memorabil. cap. 1. quem Latina civitate donatum debemus Camillo Gilino. Disputant hanc questionem eleganter Fr. Patricius Reipublicæ suæ lib. 4. tit. 3. Melchior Junius Politicor. quæst. parte secunda. Sed quam diversi ritus sint, dijudicandum relinquo lectori sedulo, ne mihi magnopere sit necesse, vel ea quæ Olus habet, aut potius ejus Epitoma Corn. Scribonius Graphus lib. 14. cap. 5. transcribere. Nec illud sollicite hic adnotandum doco, quod cum legislatores præci in omnibus rebus parcimoniam laudassent, suisque civibus commendassent, tamen in cœna nuptiali permiserint conventum amicorum cum apparatu indici, sive, ut vult Hecataus Abderita, *quod estibus multum inter liberos & cives matrimonium contractum significarent*. Sive etiam, ut auctor est Theo, *quod hujusmodi convivia non amicorum tantum essent, sed & affinium, & cognatorum*, quos æquum fuerat, societate jam

inita eo convocari. Plutarchus l. 4. Symposiac. cap. 3. Theognis quem unicuique miratur Ilocrates:

ἰδὲν κλέν' ἀγαθὸς γυναικά τεσσ' ἐστὶ γυναικίς.

Nihil Cyne bona suavius est uxore.

Apollonides & ipse poeta vetus:

ὃ χυρὸς, ὃ τυχερὸς, ὃ πλάτῃ χλιδῇ,

ποσῶτον εἶχε διαφέρει τὰς ἡδονάς,

ὡς ἀνδρὸς ἐσθλὰ καὶ γυναικὸς εὐσεβὲς

γνῶμιν δίκαια καὶ σεβνδῶσα τ' ἀδίκαια.

Non aurum, non regnum, non divitiarum luxus,

Voluptates tam eximias præbet,

Quam boni mariti, & uxoris pia

Voluntas iusta, & legitime facta.

Hippothoon poeta quoque antiquus:

ἀρετὴν ἀνδρὶ κλῆμα, συμπαθὲς γυνή.

Bona viri possessio est uxor benevola.

Duplex igitur nuptiarum contrahendum causa, vel ut liberi legitimo concubitu, proprioque sanguine generentur, qui hæredes familiæ esse possint, quare & qui impotentes naturaliter erant, aut frigidi, quique alia qualibet occulta causa, liberos suscipere ex uxoribus suis non poterant, eas aliis utendas tradebant, ex eoque coitu natos in spem familiarum suarum educabant, quod de Saracenis extat apud Calium Rhodigium lib. 15. Antiquar. lectio. cap. 17. Et jam idem ante illum prodiderat Ammianus Marcellinus lib. 14. *Vita est illis semper in fuga, uxoresque mercenaria conductæ ad tempus ex pallo*. Id ipsum licet belluorum penitus scio in usu Spartanis fuisse, Plutarch. in Lycurgo: & apud Romanos: nam Strabo lib. 11. testatur Catonem Uticensem, uxorem suam, ex qua liberos suscipere non poterat, Hortensio concessisse. Altera non minus potens causa est, ut societas individua, mutuusque civium amor nuptiali hac concordia firmaretur: usque adeo, ut cum uxores maritos extinctos viderent, probrosum iis superesse ducerent: Itaque Wendi, qui Sclavorum, seu Thuringorum genus erant, uxores eidem rogo cum maritis inferebant. Vulfredus Anglus in epist. ad Edoardum Regem: quod familiare Catharis Indiæ genti. Diodor. Sicul. lib. 17. Et de Thracibus C. Jul. Solinus idipsum tradidit Polyhist. cap. 16. Et de Indis, Ælian. Var. Histor. lib. 7. c. 17. Et de Gallis, Pomponius Mela lib. 3. c. 2. Sext. Prop. lib. 3. eleg. 7. Hierocles lib. de nuptiis rectissime, *ἄπαν μὲν γὰρ ἡμῶν το γένος ἐστὶ ποτὲς κοινανίαν, πρῶτον δὲ καὶ σοιχειαδεδότα τὴ κοινανίῳ, ἢ κατὰ τὸ γένος, ὅτε γὰρ πόλεις ἴσταν μὴ ὅντων οἰκῶν*. Universum enim genus nostrum ad societatem natum est, prima autem & præcipua societas est, quæ per nuptias initur, nam civitates sine familiarum esse non possunt. Quis vero nescit periculosissimum nascendi urbi motum incendiū discussisse Sabinas virgines, inde maritos, hinc patres ad pacem cogentes? aut quis ignorare potest calamitosum in rempublicam Romanam ortum bellum, & pene ad internecionem partium, inter Cæsarem & Pompejum dimicatum, extinctæ Julia, filia Cæsaris, quæ Pompejo denupsit, quod illa, quamdiu vixerat, impederat, quod

quod præter historicos exequutus est M. Annæus Lucanus Pharsal. lib. 1. v. 114.

nam pignora juncti
Sanguinis, & atro ferale omne tadam
Abfultu ad manes, Parcarum Julia Java
Intercepta manu, quod si tibi fata dedissent
Majores in luce moras, tu sola fuissent
Inde virum poteras, atque hinc retinere parentem;
Armataque manus excelsis jungere ferro,
Ut generos fœceris mediâ junxere Sabina,
Morte tua discussa fides, bellumque movere
Permissum est ductibus.

Sed quia hæc omnia de quarumlibet gentium nuptiis dici possent, & mihi de Romanis tantummodo sermo instituitur, pauca de eorum ritibus subjungam, non ignarus multa spartim à viris doctis prodita, & à Criticis in hanc rem edita. Ad ali- brum singularem Barnabæ Brissonii, Andreæ Tiraquellum de legg. connubialib. Petr. Gregorij Syntagmat. jur. univers. lib. 9. pene toto, Thomæ Trevifanum Venetum, Thadæum Pifonem Socaccium, tractatu de sponsalibus, matrimonio, & eorum privilegiis.

Primum non quodlibet tempus aptum habebatur nuptiali celebritati, sed plenilunium tantum, non vero desuensis luna, aut incipiens, live cum in damno erat, aut incremento, ut loquitur S. Valerianus sermone de disciplina: quo tempore & Græci munditia suas celebrabant, frequentabantque publicos confectus, ut constat ex Scholiastæ Thucydidis lib. 1. non multum à fine: ubi de fuga Periclis, & querela Megarensium. Nuptias autem tunc potissimum curabant, live; quod inde boni omni- nison nihil ex plena lune facie auspiciarentur, live, ut frequenti jam & adveniens refectacivitate, in conspectu ampla multitudinis posita, celebriores, nobilioreque haberentur nuptia. Menander, Anaxandrideque comici, Pindarus, Hephæstion, Demetrius Phaleræus, laudati à Bernardo Martino variat. lect. 1. r. c. 14. eam consuetudinem abunde probant. Addendi Pindarus in Isthmiis, & Euripides in Iphigenia, in Aulide, ubi Agamemnon rogatus ab uxore Clitemnestra, quando filia suæ vellet celebra- ri nuptias, respondit hiis verbis:

ὅταν σεληνὴς ἀντοχὴς ἔλθῃς κύκλῳ.

Quando luna sortum sua venerit circulus.

Quum dies dicta fuerit pactis dotalibus scribereas, auspices no- tū & sub aurora, auguriis operam dabant. Valer. Maxim. lib. 2. cap. 1. antiquitatum narrat, sed ante illum M. Cicero libro 1. de Divinat. Quod in nuptiarum auspiciis declarant, qui re omiffa, nomen tenent. Et in Orat. pro Aulo Cluentio: Nubit genero socru, nullis auspiciis, nullis authoribus. Frequentissima ejus titus mentio. C. Tacit. lib. 11. de nuptiis Sili & Messa- linæ: Prædicta die adhibitis qui obfignarent, velut suscipiendo- rum liberorum causa convenisse, atque illam audisse auspiciū verba, subisse, sacrificasse apud deos, discubitu inter convivas, oscula, amplexus, noctem denique altam licentia conjugalī. Idem lib. 15. Annal. de nuptiis Neronis Principis, & Pythagoræ: Pāncos post dies uni ex illo contaminatorum grege, cui nomen Ty- thagoræ fuit, in modum solennium conjugiū denupsit, indi- tum Imperatori flammeum, misti auspiciis duos. C. Sueton. in Claudio cap. 26. Quam, cum comperisset super cetera flagitia, atque dedecora, C. Siliō etiam nupsisse, dote inter auspices con- signata, supplicio affect. Q. Symmach. lib. 4. epist. 14. Cum filios nostros iugali fœdere sociare vellemus, primum super hoc ma- gnificentiā tuā meditatio nostra consuluit, ut capti felici auspiciū à parente publico fumeretur: Idem lib. 6. epist. 3. Soro- rem Poppæam olim viro maturam, te auspice in manum optat accipere. Servius ad lib. 1. Æneid. & ad lib. 6. illis observatus. Vetus scholiast. Juven. ad v. 336. sat. 10. Auspices solebant nuptiis interesse. Inscriptio vetus, cujus verba apponam, quod & coemptio, & faces nuptiales, & deductio domum contineantur.

COS. AUG. PUB. CLAUDIO. Q. EST. AER. ANTONINAM. VOLUNIAM. VIRGINEM. VOLENT. AUSPIC. A. PARENTIBUS. SUI. COEMIT. ET. IV. FAC. IN. DOM. DUX.

Ita poetæ intelligendi. Cl. Claudian. lib. 1. in Rufinum:

hac auspice tadam

Oedipodem matri, nata junxere Thyestem.

Et in epigrammatis, de laude Sereñæ:

Atque utinam sub luce tui coningeret oris

Conjugis in castris, vel folio generi,

Optatum celebrare diem, me jungeret auspex

Purpura, me sancto cingeret aula choro.

Et lib. 2. in Rufinum:

- - dilecta hic pignora certe,

Hic domus, hic proprium tadis genialibus omen.

Idem lib. 2. de Raptu iæ fine:

- - tangensque cubile

Omina perpetua genitalia fœdere sancit.

Alibi in hoc opere, docui corrigendum:

Omina perpetuo genitalia fœdere sancit.

L. Apul. lib. 1. Milefiar. Vix effatum me statim familiares omen nefarium execrati raptis ejusque modi telis prosequuntur. Ante legebatur, omnes nefarium execrati. Et in libro de Deo Socra- tis; Quum præterea somnia observaretur. Corrige & lege som- na observaret. Ita Jofias Mercerus ad Aristanetum lib. 1. epist. 3. in nuptiis his vero optimum augurium ab accipitæ circo. Flin. lib. 10. c. 8. Eique præfident Pilius & Picumnus dii. M. Var- ro, referente Nonio cap. 12. Martian. Capella lib. 1. de nupt. Merc. & Philolog. in limine:

Connubium divum componens Calliopæa

Carminis auspicio te probat annuere.

Et eodem libro in fine:

Jungantur paribus nam decet auspiciis,

Et nostris cumulent astra nepotibus.

Prior veteri consuetudine scribendi librorum impe- ritorum, sic poterit legi:

Jungantur paribus nam decet auspiciis.

M. Plaut. Cassina in fine prologi:

Utro ibit nuptum, non manebit auspices.

L. Sen. tragædus:

Per ego auspiciatos regii thalami rogos.

Idem Medea act. 1. in choro:

Et tu qui facibus legitimis ades,

Noctem discutiens auspice dextera.

Troade act. 4. sc. 1.

Quicumque hymen funestus, illatilis,

Lamenta, cades, sanguinem, gemitus habet

Est auspice Helena dignus.

P. Virgil. lib. 4. Æneid. de nuptiis Didonis & Æneæ præ- sumptis:

Diis equidem auspiciis reor, & Junone secunda

Huc cursum Iliacas vento tenuisse carinas.

Et lib. 1. Æneid.

- - primisque jurgat

Ominibus.

Claudian. epithal. Hon.

Omina non audent genitrix tam magna fateri.

M. Lucan. lib. 2. Pharsal. de Martiæ & Catonis nuptiis:

Junguntur tacti, contentique auspice Bruto.

Inter auspices hos nubentium dos consignabatur. Tacit. supra lib. 11. Annal. qua dam obiter discussit ex Jurisconsultis P. Augusti. Morlanentinus in Emporio Juris pag. 82. sed Grammaticos audio: M. Varronem lib. 4. de ling. Lat. Dos est pecunia nuptia- rum causa data. Neque tamen omnis dos pecuniarum nomi- ne continetur, quamquam Aristanet. lib. 1. epist. 6. ἡ δὲ δου- τικὰ χρημάτων ἐστὶν ἀεὶ καὶ τῶν οὐ δεινῶν παρὰ τῶν. Et brevi paratis nummis in dotem tuam opus erit parri. Helen. Acron. ad Horat. lib. 3. od. 24. aliquanto expensius: Dos est donum puel- larum nubentium. Egrege definit Ulpianus l. 3. ff. de Jur. do- tium. Dotis appellatio non refertur ad ea matrimonia, qua consistere non possunt, neque enim dos sine matrimonio esse potest, ubicumque igitur matrimonii nomen non est, nec dos est. Quibus verbis offi- cium, munus, atque ipsam veluti dotis conferenda originem, indicavit, ut & cum matrimonio sit, & sine eo illa esse non pos- sit, hoc est, ut onera matrimonii qui sustinet, dotem percipiat. Scæ- vola

vola IC, apud Paulum l. 46. ff. famul. creisc. consentanea sunt, quæ scriptis Papinianus l. 6. ff. de Castr. pecul. Dos matrimonio coherens, oneribus ejus, ac liberis communibus, qui sunt in avi familia, confertur. Itaque si nulla matrimonii onera fuissent, id est, nulli liberi communes, dos divortio facta, ad uxorem redibat, uti infra dicitur, vel ea mortuæ sine prole, ad eum, unde profecta fuerat, ut difficillimum sit dijudicare, quis proprie dominus dotis dici possit. Non me latet sapientissime ad maritum eam delatam. Pseudocornutus ad v. 14. sat. 2. Auli Persii. Nerius morte conjugum locupletatus, fanerator est factus notissimus, dos enim à civè Romano data, non patrio dicta nomine, si repudium non inter venerit, post mortem uxoris ad maritum pertinet. Lepidissimum est M. Martialis epigramma 43. lib. 10.

Septima jam Phileros tibi conditur uxor in agro,
Nulli plus Phileros, quam tibi reddit ager.

A. Persius ibidem loci:

Nerio jam tertia ducitur uxor.

Et si forte in adulterio maritus uxorem deprehendisset, dote eam poterat mulare. Helen. Acron. ad sat. 2. lib. 1. Q. Horatii in fine: Antea adulter a dote tantum perdebat. Ipse Sattyrus:

Janua frangatur, latret canis, undique magno
Pulsus domus strepitus resonet, vel pallida lecto
Desiliat mulier, miseram se conscia clamet,
Curibus hæc metuat, dote deprenta.

Varia autem & multiplex fuit, aut enim profectitia dicitur, quæ à parente, vel patre profecta est, aut adventitia, quæ à quovis alio, vel ex mulieris ipsius bonis data est, est denique receptitia, quam is, qui dat, in mortem mulieris à marito stipulatur, quod IC. acutissimi observarunt, Barnabas Brisonius, & P. Cornelius Brederodius, & alii, quos quia facile est adire, non exscribo.

Dotem autem vel dare, vel dicere, vel promittere dicunt auctores, ut est in l. 3. C. Theodos. de incest. nupt. Dos si qua forte solenniter aut data, aut dicta, aut promissa fuerit. Cajus Institutionibus de Obligationibus tit. 7. Ut si mulier sine sponso uxor futura, siue jam marito dotem dicat. Sidon. Apollinar. lib. 1. epist. 11. Ut familia superiori, per filiam saltem quamquam honestissimam, jungeretur, contra rigorem civis i moris splendidam (ut ferunt) dotem Chremes noster Pamphilo suo dixerat. C. Plinius Junior lib. 2. epist. 4. In dotem centum millia contulerim, præter eam summam quam pater tuus quasi de meo dixit. Savaroni hoc observatum debetur. A. Victor in vita Neronis: Convocato senatu, dote dicta, cunctis festis de more frequentantibus, nuberet. M. Martialis lib. 12. epigr. 42.

Dos etiam dicta est.

Sed de dotis summa non est inter magnos viros levis questio, nam Justus Lipsius ad Taciti Annal. 2. Jacobus Cujacius ad Novellam 22. Claudius Musambertius, id est, Theodorus Marcius in Commentariis, contendunt summam dotis præfixam consuevisse esse decies. Alii Critici, Laurentius Ramiresius ad Martialem in hypomnematis, Josias Mercerus ad Aristanetum, contra nituntur, dotis dictæ nullam certam summam fuisse, sed atatem, familiam, conditionem, natalia inspicere debere. Ego tamen senatariam, ut plerumque, dotem, puto potuisse præfixiri, censum potius census, quam dos, certus foret: & tamen quin census certissimus esset. nullus est, qui inficias ibit, hæc quæ fuerit? omnino non est exploratum, frequenter decies. Vetus scholiasta Juvenal. ad v. 335. sat. 10. Centena dabantur, dos scilicet secundum morem. L. Sen. Consolat. ad Helviam cap. 12. Beatioresve isto putas, quarum pantomima decies sestertio nubunt, quam Scipionem, ejus liberi à senatu, tutore suo, grave a: in dotem acceperunt? Hotomannus eruditissime multa in disputat. de aureo Justiniano. Papinianus IC. l. 6. ff. de usur. & fructib. De scio ideo numerari decies centena nomine dotis jussit, hoc est, decies centena sestertiorum nummum, ut exponit Antonius Augustinus lib. 2. Emendat. cap. 6. Ita poetæ. Martialis lib. 2. epigr. 65.

Centena decies quæ tibi dedit dotis.

Et lib. 11. epigr. 24.

Nubere Sila mihi nulla non lege parata est,

Sed Silam nulla ducere lege volo.

Cum tamen inflaret, decies mihi dotis in auro

Sponsa dabis, dixi, quid minus esse potest?

D. Juvenal. loco proxime citato:

- - - dudum sedet illa parata

Flammeo, Tyrusque palam genialis in hortis

Sternitur, & ritu decies centena dantur

Antiquo, venit cum signatoribus auspex.

Dote dicta signabatur pacta dotalia, siue tabula. M. Fab. Quintilian. lib. 5. cap. 11. Nichil obstat, quo minus justum matrimonium sit mente cœcuntum, etiamsi tabula signata non fuerint. Isidor. lib. 9. cap. 8. Antequam tabularum matrimonii cautiones, quibus invicem emitebant. Idipsum & à IC. admittitur, l. Seia ff. de donat. int. vir. & uxor. D. Juvenal. sat. 2.

Signate tabula, dictum feliciter.

Recte feliciter. Talis enim erat exclamatio saustior, qua bona quæque ominabantur: & auspicioium contractus initi eventum. Sueron. Domitiano cap. 13. domino & domina feliciter. Dositheus magister lib. 3. de Sententiis & Epistolis Adriani Imperatoris allusit: ἀλλὰ καὶ διτὸς ὁ τεύχος οὐκ ἀκατέστης καὶ ἀκατέστημα φιλοπρονέει. Sed & feliciter liberis tuis relinquo, & exemplum studiorum tuorum. In MS. antea fuerat ἐντὺν αὐτῶν, sed correxit Melior Hamenueus Goldastus. Fallitur interim vir doctus, qui putat vocem eam in nuptiis fuisse solennem, quæ de sponsalibus tantum intelligi debeat. Ver. glof. νεογνῶν, dotalia instrumenta. Harmenopol. lib. 1. tit. 18. documenta vocantur, Novell. 119. cap. 3. Gunther. lib. 4.

- - - totaque caterva

Acclamante viro saustum feliciter omen.

Tabula non prius signabatur, quam solennis stipulatio fuisset interposita. ex Plauto alii ritum observarunt in Curcul. act. 5. sc. 2. in fine & in Aulular. se. præagibat. Q. Symmach. lib. 9. epist. 7. Petitoris ambitum, testis fidem in mercepit. Isid. lib. 10. Etymolog. Proxaci idem quod petaxæ proprie, nam proci est petere, unde & nuptiarum petitores proci dicuntur. Idem repetit lib. 9. cap. 8. Proci nuptiarum petitores, à procando, id est, petendo dicti. Sidonius Apollinaris lib. 2. epist. 4. Licet in conjugium petierit. Idem lib. 4. epist. 20. Utrote sponsum seu petitorum. Rufusque lib. 7. epist. 2. Adolefens solus, tenuis, peregrinus, puellam non inferiorem natalibus, uxorem petiit, impetrat, conscribuntur tabula nuptiales. Nonius Marcellus cap. 5. num. 69. Virgo prius quam petatur, sperata dicitur. Sic Imperatores etiam solent loqui, l. un. C. Theod. si quis eam cuius tutor fuerit, corripuit. l. 1. C. Theod. de Nuptiis. Servius Sulpitius in libro de dotibus: Qui uxorem ducturum erat, ab eo, unde ducenda erat, stipulabatur eam in matrimonium ductum iri, qui daturus erat itidem spondebat, in contractibus stipulationum sponsonumque dicebatur sponsalia, tunc quæ promissa erat sponsa appellabatur, qui sponsonerat ducturum sponsum. Serv. ad lib. 10. Æneid.

- - - gremius abducere patias.

Poeta sic intelligendi. P. Virgil. in limine lib. 7. Æneid.

Multe illam toto è Latio: magnaque petebant Ausonia.

Q. Catull. epigr. 68.

Nulli se dicit mulier mea nubere malle

Quam mihi, non si se Juppiter ipse petat.

P. Ovid. lib. 1. Metamorphoseon fab. 9. de Daphni de puella:

Multe illam petiere, illa averfata petentes,

Impatiens, experque viri memora avia lustrat.

Claudian. lib. 1. de Raptu:

Posse Jovem, dabitur conjux.

Respondebatur deinde dandum, quæ petebatur in uxorem, puellam, & testatio interponebatur, parum refert, scriptone, an sine scripto, ut loquitur cum Jureconsulto l. 7. ff. de sponsalib. In hac responsione ille Cajus, illa Cajo vocabatur. Rationes pete à Plutarcho problematum Romanorum, cap. 29. M. Fab. Quintilianus lib. 1. Insitit. Orator. cap. 7. Nam & Cajus C. litera notatur, quæ inversa ad mulierem significat, quia tam Cajas esse vocitatus quam Cajo, etiam ex nuptialibus sacris apparet. Fuit enim uxor bona & frugi Caja Cæcilia, quam & Tanagillæ solent appellare, ideo boni omnis gratia, quod fortunatissimum

nam fuisset matrimonium ejus, Tarquinii Prisci Regis, nomen ejus in nuptiali contractu usurparum, vide eundem Quintilianum lib. 5. cap. 10. Auctorem de vir. Illustribus & pro bona qualibet uxore capitur. D. Hieron. in Joviniana. Vetus Scholiast. Juvenal. ad sat. 6. v. 566. Tanaquil, modo pro qualibet uxore posuit nomen. Hec autem Tanaquil fuit Tarquinii Prisci uxor, socieri Servilii Tullii, qua dicitur mathematicam artem optime scisse. Corrige locum, Tarquinii Prisci uxor, socieri Servilii Tullii. Constat enim Servium Tullium sextum Regem fuisse, & suam Tanaquilis regno admodum, quod mathematicas artes dicat scisse, nescio an non magis sit rescribendum. Sidon. Apollinar. lib. 5. epist. 7.

Temperat Lucumorem Tanaquil sua, id est, Chilpericum uxore.

Egregie Juvenalis loco laudato:

Con, ulit isterica lento de funere matris,
Amic tamen de te Tanaquil tua.

Quod autem proxime citatus Quintilianus docuit nomina ea in sacris nuptialibus recepta, pertinet, vel ad auspicia, de quibus jam dictum est, vel ad sacrum, quod constat celebrari solitum dum sponsalia fierent, ut tabulæ scriberentur.

Virgil. lib. 3. Æneid. & eadem locum Servius Hon.

Connubii arvisque novis operata juvenas.

Perfectis sacrificiis propter connubia & novas sedes, quia apud veteres neque uxor duci, neque ager arari, sine sacrificiis poterat. De hujusmodi solenni sacro est locus Valerii Flacci lib. 8. Argonautic. de nuptiis Jasonis & Medæ:

Inde ubi sacrificas cum conjuge venit ad aras
Ælonides.

L. Sen. Octavia act. 4. sc. 1.

— vidit attonitus tuam

Formam enatus, thura cum superis daret,
Sacrasque gremio spargeres aras mero,
Velata summum flammæ tenuis caput,
Et ipse lateri junctus, atque herens tuo
Sublimis inter cœlum lata omnia
Incessit, habitu, atque ore lætitiâ gerens
Princeps superbo.

Quem locum ideo adscripsi, quia multos nuptiarum sancendarum ritus complectitur, nam & sacrificium sponsalium describitur, & rica, five velamen nubentis, & acclamationes illæ, hoc est, ἐὺνυχε, scilicet, prospere, uti supra observatum. In MS. meo, quo uxor beneficium clarissimi eruditissimi viri D. Joannis Gouvaltius SS. Theologi Doctoris Sorbonici, & Grassinæ gymnasiarchæ, non male penultimus versus legitur:

Sublimis inter cœlum lata agmina.

Ut frequens comitatus intelligi possit, quod idem in MS. suo jam Delrio viderat.

Denique tota hæc sponsaliorum solenitas epulo egregie instructo finiebatur. Scio alios notasse, sed non ideo omitam. Q. Flor. Terullian. lib. de Cult. Familiar. Præterea ut conviviū multis ac molestis superederent, quæ ferme ex more novis maritis obsecunda sunt. L. Apul. lib. 6. Milesiar. Nec mora, cum cœna nuptialis affluens exhiberetur, accumbebat. C. Sueton. in Calig. cap. 25. Alii tradunt adhibitum cenæ nuptiali, mandasse ad Pisonem contra accumbentem, nolipremere uxorem meam. Idem io Aug. cap. 53. Nec prius dies cuiusque solennes frequentare desit, quam grandior jam natu, & in turba quondam sponsaliorum die vexatus. Huic itaque convivio amici quique & familiares, ipsique principes adhibebantur, ut Augusti, & Caligulæ exemplo patet. D. Aulon. epist. 9. de ostreis:

Sed festos loca sæpe dies parum ipse meorum
Excolui, inque vicem conviva vocatus adivi,
Natalis si forte fuit solennis amico,
Conjugisque dapes et festa repotia parum
Audiui, neminiq. bono laudare frequenter.

Proprio nomine hoc convivium repotia vocabatur. Pacuvius in Ilione apud Festum lib. 16. & ex eo Paulus: Repotia, postridie nuptias apud norum maritum canatur, quia quasi refectur potatio. Itacapio L. Apulejum lib. 2. Apolog. Ad nuptiales

sportulas convolare. Nam honestioribus cœna dabatur postridie nuptiarum, vilioribus sportula. Colvius & Jurerus jam præoccuparunt. Q. Symmach. libr. 4. epist. 4. Et libr. 9. epist. 96. Non eadem tamen facilitate purgabis, quod filii nostri Minervæ nuptias aliorum potius relatu, quam literis tuis compers? an veritus es, ne à te numisma cūsum desiderarem? potui jacluram sportule facere. Locus elegantissimus, quo docemur non convivium modo exhibitum, sed & pecuniam vultui mariti aut uxoris, aut utriusque signatam dari iis consuevisse, qui ad epulas has nuptiales condixissent, quod nescio an ex alio cujusquam scriptoris loco probari possit. videntur Helenius Acron & Porphyrio ad Horat. libr. 2. sat. 2.

Ille repotia, natales, aliosque dierum
Festos alatus celebret.

Quid repotia ab iis cœnis, quas Codex Canonum ἀγάπας appellat Canon. 70. politissima lectionis vir Christophorus Justellus IC. docuit. Agapes enim extra nuptias amici adhibiti, repotia sine nuptiis nunquam erant. Jam vero triplex nuptiarum esse genus, notius est, quam quod notissimum, ex Servio ad lib. 1. Georgic. v. 31. & ad lib. 4. Æneid. v. 214. Boëthius Severinus ad Ciceronis Topica, per coemptionem, usum, & confarreationem fiebant nuptia. Adde & per fortitionem apud M. Plautum in Casina: Cui titulu Græcus clerumeni, id est, sortientes erat. Et in ejusdem fabulæ prologo, Chalinus servus & Olympio villicus forisuntur, utrius futura sit uxor. L. Apul. lib. 9. Milesiar. Pessimam sortitus conjugem. Jul. Firmic. Matern. Matheoseo lib. 3. cap. 8. num. 7. Sed hi mulieres stupratæ sortuntur uxores, & sequenter infamium virorum curam, tuitionemque suscipiunt. Idem lib. 5. cap. 1. in hoc scopo Sagittarii in fine Facile ducet uxorem, eruntque ei grati conjugales affectus, stupro tamen vel adulterio cognitam conjugem sortietur. Ita in Jure Canonico dicitur C. una 26. dist. 1. Sortiri uxoris conjunctionem. Aurel. Cassiod. libr. 8. epist. 9. Junctus Amalo genero, nobilissima tibi facta consortia. Diocletian. & Maximian. Augg. l. 18. C. de inoffic. testament. Cum te pietatis religionem non violasse, sed mariti conjugium quod fustas sortita, distrahere noluisse dicas. Theodolius etiam l. 2. C. quando & quibus causis lib. 10. Vel si intra id tempus, alienum ab eadem curia sortiatu maritum, penitusque nupta non fuerit. Valentinianus eadem loquendi formula etiam usus l. 9. C. de Incolis, & ubi quis domic. eodem libro 10. Sin autem minoris ordinis virum postea sortia fuerint, priori dignitate privata, posteroris mariti sequentur conditionem. Ulpian. l. 20. ff. de man. vind. Matrimonii causa manumittere si quis velit, & is sit, qui non indigne hujusmodi conditioni uxorem sortiturus sit, erit ei concedendum. Paulus & ipse IC. l. 8. ff. de Senatoribus. Clarissimarum feminarum nomine senatorum filia, nisi qua viros clarissimos sortita sunt, non habentur. Adde & historicum sic loquutum C. Suetonium in Tiber. c. 35. in fine: Alium & quæstura removit, quod uxorem sortitione ductam pridie, postridie repudiasset.

P. Ovid. epist. 16. Helena Paridi:

Sed five, quam tribuit sortem fortuna tueri,
Nec spoliū nostri turpe iudoris habe.

L. Sen. Octavia, act. 2. si tamen is author est, & non alter humilioris spiritus, quod facile admiserim:

Sortita fratris more Junonis thoros.

Deducbatur deinde per vim abrepta è gremio matris, in domum mariti. Vide quæ de Domitiduo deo à me fuer dicta l. 2. cap. 29. Res notissima est. Synodus Bavarica sub Tassilone Bavaricæ duce avo Caroli Magni cap. 2. De eo, quod sanctimonialia, quæ in servitio Dei sunt, ita constituit ut nullus ausus sit in conjugium, & matrimonium ducere, aut si quis ausus fuerit contra decreta Canonum, ita componat sicut Canones decreverunt. Martian. Capella lib. 2. Interducam, Domiducam, Unxiā, Cinthiam, (malim legere Cinxiam) mortale: puella debet in nuptias convocare, ut earum & itinera protegas, & in optatas domos ducas, & cum poles ungent, saustum omen affigas, & cingulum pokentes in thalamis non relinquant. Correctio necessaria: plura in lector cupis, adi ad locum jam indicatum.

Proximum est ut de igne & aqua, quos soleantes in nuptiis fuisse sciunt omnes, agatur. Fest. Pompeius lib. 1. *Aqua dicitur à qua jussamur, aqua & ignis interdicti solet dammati, quam accipiunt nupta, videlicet quia hæc duæ res humanam vitam maxime continent.* Eadem Plutarchus Romanor. problemat. cap. 1. idem Festus lib. 6. *Facem in nuptiis in honorem Cereris præferebant, aquaque aspergebatur nova nupta, sive ut casta puraque ad virum veniret, sive ut ignem & aquam cum viro communicaret.* Scævola IC. l. 66. ff. de donation. int. vir. & uxor. accipere conjugem aqua & igni, dixit, hoc est, domum suam, sponsam jam exinde sibi futuram ducere, notatum à Jacobo Cujacio Observation. l. 1. 1. cap. 2. Cal. Lactant. Firmian. lib. 2. cap. 9. *Duo illa principalia (aqua & ignis) inveniuntur, quæ diversam & contrariam habent potestatem, calor & humor, quæ mirabiliter Deus ad sustentanda & gignenda omnia excoxit.* Et aliquot lineis interjectis: *Alterum enim quassimaculinum elementum est, alterum quassimaminum, alterum activum, alterum passibile, ideoque à veteribus institutum est, ut sacramento ignis & aqua nuptiarum fœdera sanciantur, quod factus animantium calore & humore corporentur, atque animentur ad vitam, cum enim constet omne animal ex anima & corpore, materia corporis in humore est, anima vero in calore.* Hinc apud M. Varronem Veneris comites sunt aqua & ignis, ut citavit Adrian. Turneb. lib. 20. Adversarior. cap. 26. eundemque Varronem adi lib. 4. Æncid. de nuptiarum præfatio inter Æneam & Didonem:

- - - fulsere ignes, & consensu ather.
Forte & connubii, huc illud Claudiani quadrat, de nuptiis Plutonis & Proserpinæ lib. 2. de Raptu & discussit P. Nannius lib. 7. cap. 14.

- - - ni Jupiter athere summo
Pacisficus rubri torssit fulminis alas
Consessus generum, nimis Hymenæus hiulcis
Intonat, & testes firmant connubia flamma.
Navius poeta apud Nonium Marcellum in voce puriter.
Sequere me, puriter volo facias,
Aqua atque igni volo hunc accipere.

Stat. Papin. lib. 1. syl. 2. princ. de Violantilla & Stella nuptiis:
- - - procul ecce canoro
Demigrant Helicone deæ, quatuorque notena
Lampade solennem thalamis cœcuntibus ignem,
Et de Pieris vocalem fontibus undam.

Nuptiæ Jasonis & Medæ celebrantur à Valerio Flacco lib. 8. Argonautic.

Inde ubi sacrificas cum conjuge venit ad aves
Æsonides, anaque adempt, magique precari
Incipiunt, ignem Pollux, undamque jugalem
Prætulit, ut dextrum pariter vortantur in orbem.
Causas ejusdem, quas apud Plutarchum & Lactantium habes, enumerat Ovidius lib. 4. Fastor. quem vide locum:
His nova sit conjux, &c.

Et epist. 14. Hypermetra Lynece:
Ducimur Inachides sub magni telæ Telasgi,
Et fœder armatas accipit ipse nitrus.
Undique collucet præcinctæ lampades auro,
Dantur in invitos impia thura focos.

Lampades, vel quia nubentibus faces prælatæ, ut infra hic paulo dixerat; vel quod ignem solennitatibus nuptialibus adhibuit per lampades exprimit, talis enim erat ille, qui Imperatoribus præferebatur, alibi in hoc opere exposui, vel denique quod nocturnis conviviis adhiberentur lampades. De nuptiali hoc ritu, idem ille Ovid. libr. 2. de Arte Amandi:

Isa viri capient, si jam captanda probantur,
Quos faciunt justos ignis & unda viros.
In MS. legitur parvo discrimine, nec quicquam interest:
Isa viri capient, si jam captanda putabunt.
In primo limine aquam exhibebant, cui rationem intuebant. M. Varro apud Turnebum lib. 29. cap. 27. Contra à novo marito cum item à foco in ratione ex felici arbore, & in aquali aqua allata esset. Inde effectum putem, ut cum in calore generandi potentiam ponerent, in frigore mortem collocarent, nam &

zœon vita, à zæon a seculo. Helenius Acron ad lib. 2. stat. 1. Q. Horatii:

Frige te feriat.
Lucret. Flacid. ad illud Statii lib. 1. Thebaid.
Custodem Pharia somno letoque juvenca
Extinguas.

Et Donat. ad illud Terentii in Adelph.
Sens animam primum extinguerens.

Virgil. lib. 4. Æncid. de moriente ex vulnere Didone:
Discessit calor.

Lib. 12. Æncid.
- - - solvantur frigore membra.

Stat. lib. 8. Thebaid.
Ingeniesque animas extremo frigore labi
Sensit.

Et lib. 3. sylva 3.
- - - animæque supremum
Frigus anas.

Graves ob id ducem querelæ, quod naufragio perirent, ac si non corpus tantum, sed & ipsa anima periret. Synelius epist. 3. ex Homero, & ipse Homerus lib. 5. Odys. Curt. lib. 3. de Cydnæ omne, in quo dum natare Alexander, pene fuit extinctus. Stat. lib. 7. Thebaid.

- - - Fluvione, pudet, pater optime merges
Hanc animam?

Erat non minus solleenne in nuptiis, in manum convenire. Id enim proprie dicitur matrimonium, quum in manum conveniant, seseque mutuo emerant nubentes, quo facto jus sibi mutuo succedendi impetrabant. Servius ad lib. 7. Æncid. De jure traxit non ut generum, sed ut heredem diceret, nam per cœmptionem factum matrimonio sibi invicem succedebant. Locus est M. Varronis lib. 1. de vita populi Romani egregius: Nubentes ex veteri lege Romana æstes tres ad maritum vententes: solebant ferre, atque unum quem in manu tenebant, tanquam emendi causa marito dare, alium quem in pede habebant, in foco Larium familiarium ponere, tertium in facceptione, quem in compio vicinali certo tempore solebant resignare. Sophocles apud Joannem Stobæum ferm. 66. ubi obiter observarum velim æstem in loco Varronis esse idem ac fœsterium nuptium. Theodor. Marcilius ad leges Xvirales cap. 14. Statius lib. 4. sylv. ult. (ut omittam L. Senecam epist. 65.)

Emptum plus minus a se Cajano.
Arnob. lib. 4. contra gentes: Uxores dii habent atque in conjugalia fœdera veniunt, conditionibus antea quasitis, usu, jure, cœmptione. M. Cicero in Topicis: Si ita Fabia pecunia legata sit à viro, si ea uxor materfamilias esset, si ea in manum viri non convenerat, nihil debetur, genus est uxor, ejus duas forma, una matrumfamilias, ea sunt quæ in manum convenerunt, altera earum, quæ tantummodo uxores habentur. Et ad eum locum Boetius Severinus. Quintilian. lib. 5. cap. 4. At si quis, cum legatum sit ei quæ viri materfamilias esset, neget debere ei, quæ in manum non convenerit. Et forte Papinianus IC. corrigendus foret l. 15. ff. de ritu nuptiar. Uxorem quondam privignæ conjugii matrimonio viri non oportet, nec in matrimonium convenire novercam ejus, qui privignæ maritus fuit. Manus hac Treboniani fuit, scripserat Papinianus, nec in manum convenire novercam ejus. Par mendum in eodem IC. l. 121. Mulier ab eo in cuius matrimonium conveniebat, testatib, in cuius manum conveniebat. Fr. Accursius, ut solet moris illius ignarus, interpretatur, reconciliabatur. Sed quia alia species exolevit, nihil est cui mutandum Andreas Aleius lib. 7. Parerg. cap. 11. si tamen constanter boni auctores loquuntur. Ulpian. tit. 9. Regular. Jur. Farre convenitur in manum, certis verbis. Et tit. 23. Agnoscit suum heredem in manum conveniendo. A. Gell. lib. 18. cap. 7. L. Apul. lib. 6. Mileiatis. Hic rite Psyche convenit in manum Lepolemi Cupidinis. Idem lib. 8. Dum herilis puella in manum Lepolemi convenit. Et rursus eodem illo libro: Modone in Trasyllo manum sacrilegam conveniat. Donatus in Andriam P. Terentii, act. 1. sc. 5.

Hanc mihi in manum dat.
Confirmata sunt legitime nuptia per in manum cœmptionem.
Patia

Paria sunt, quæ reperies apud Servium ad illud lib. 11. *Æneid.*

*Multiæ illam frustra Tyrrhena per oppida matres
Optare nuptum.*

*Matresfamilias sunt, quæ in matrimonium conveniebant per cõmp-
rionem. Referendum est omnino: Quia tu manum convenie-
bant. Justos viros post hanc cõmpcionem appellavit Ovidius
supra, *justam uxorem* Ulpian. l. 13. ff. ad leg. jul. de adult. D.
Gregor. Nazianz. in carmine de laude virginitatis:*

*οὐκ ἔστι δάμαρι πρῶσις, καὶ πῦρ δὲ χερσέων
πολλὰκις ἐδ' ἀγᾶθ'· καὶ ὄντι δὲ τις ἀδολτις,
πολλὰκις καὶ σὺν ἑρπ'.*

*Venali est uxori maritus, & hoc quod est deterius, scilicet ex numero ne-
que bonus. venali uxor marito. sape & odiosa. Apud Euripidem
Medea in tragedia illa celeberrima sui nominis sic conque-
ritur:*

*ἀς πρῶτα λυβ' δὲ χερμάτων καὶ ἐπὶ δ' ὅλῃ
πόσιν πριάσθ', δαπάνου τε σάματ' ὅ-
λα βέβη.*

*Quas primum quidem oportet ditissimum excussit
Maritum emere, dominumque corporis
Accipere.*

Sequitur *flammeum*, hoc est capitis tegumentum. Fest. lib. 6. &
lib. 13. Isidorus lib. 9. Etymologiar. cap. 8. *quid regetur caput,
nuptia dicta.* Tacitus & alii supra hoc ipso capite laudati.
Sueton. Ner. cap. 28. *Cum dote, & flammeo per seculum nuptiu-
rum celeberrimo officio.* Sulpitius Severus lib. 2. Sacri. histor. In-
dium Imperatori *flammeum*, dos & genitalis thortus, & facies nu-
ptiales, cuncta denique quæ vel in æmuni, non sine verecundia con-
spiciuntur, spectata. Manifestaria Taciti imitatio. L. Apul. lib. 4.
Milefian. *Puella nuptura detergit lachrymas ipsa sesto flammeo.* Cau-
sa certe huiusmodi velamenti erat, ne à quoquam prius, quam
à marito videretur nova nupta, sive pudicitia, (ut cum L. Flo-
ro lib. 4. cap. 2. loquar) pollueretur aspectu. Idem Apulejus
lib. 2. Apolog. *Veni igitur ad eam nova nupta, secuta, intrepida,
pudore despoliata. flore exoleto, flammeo obfuso.* Vetus Scholiast.
Juvenal. ad v. 22. sat. 6. *Flammea, genus amicum, quo se coope-
runt mulieres de nuptiarum: est enim sanguineum, propter rube-
orem custodiendum.* Poetas sic intellige. Claudianum non uno
in loco lib. 2. de Raptu.

*Et sparsos religant crines, & vultibus addunt
Flammea, scilicetum pravelatura pudorem.*

Et de laudib. Stilichonis lib. 1.

*inde pium matris Regina gerebat
Obsequium, gravibus subnectens flammea gemmis.*
Et in Pescennino ad nuptias Honorii & Mariæ:

Jam produnt lachrymas flammea simplices.

Denique in epithalamio Honorii & Mariæ in fine:

Flammea virginis accommodat ipsa capillis.

Martianus Mineus Capella lib. 9. de Nupt. Merc. & Philol.

*Flammea virginem qua obnubere sueta pudorem
Regina de me pronuba.*

D. Juvenal. loco proxime supra laudato:

Segmenta, & longos habitus, & flammea sumunt.

Et sat. 10. de Messallina cum Silio sponsalibus:

*- - sedet illa parato
Flammeo.*

M. Martial. lib. 11. epigr. 79.

Flammea texuntur sponsæ, jam virgo parata est,

Tondebit pueros jam novæ nupta suos.

Lib. 12. epigr. 42.

Præluxere facies, velarunt flammea vultus,

Nec tua deserunt verba Thalasse tibi.

Q. Catull. epithalamio Jul. & Mællii:

Flammeum videtur videre.

Ovid. lib. 2. Fastor.

Anna regens vultus, ut novæ nupta suos,

Stat. lib. 2. Thebaid. v. 340.

- - Nec dum post flammea toti

Intepere thori.

Dicitur & alio nomine *rica*. Cæsar Germanicus in Phry-
nienis Arati, ubi de Virgine:

triflesque genas abscondita rica.

Color illi luteus. C. Plin. lib. 21. cap. 8. *Lutei video honorem
in nuptialibus flammeus, totum feminæ concessum.* Citat deinde
Verum Flaccum, qui *flammeum nuptæ amiculum* vocabat;
non quidem à *flamma* colore nomine derivato, sed quia *flami-
nica*, cui divortium facere non licebat, eo perpetuo utebatur, eo-
dem modo tegebatur & nupta, ut perpetuo utebatur. Hoc
quidem veteri & probato Grammatico visum ita est, at alii à
lutea herba, quam Latini *glasum*, Græci *isatidem* appellant, eum
colorem desumptum contendunt. Anfonius de mensibus.

Tunc *Aries Veneri lutea fersa gerit.*

M. Lucan. lib. 2. Pharsal.

Lutea demissos velarunt flammea vultus.

Nec modo *flammea lutea* erant, sed & alia quoque vesti-
menta nuptiis dedicata. L. Apul. libr. 9. Milefian. *Cingulo
subligati, pedes lutei induti calcæi.* Q. Catull. loco jam lau-
dato:

Luteum cæ'e socum.

Estque luteus color flavo in omnibus similis. utrumque enim,
si tamen ulla est differentia nuptiarum solemnitati dicatum
esse voluerunt. Adrianus Turnebus libro 29. cap. 32. Albius
Tibull. lib. 1. eleg. 10.

Flavaque conjugio vincula portet Amor.

Et meretricium crinem flavum fuisse dico ex veteri Scholiastæ
Juvenal. v. 120. sat. 6. *Crine suppositio rotundo muliebri capiti
tegumento, in modum galeæ facta, quo utebantur meretrices, fla-
vo, nam nigro matrona utebantur.* Adrianum Junium Com-
mentario de Coma cap. 1. consule, & Andream Alciatum
lib. 2. Pæterg. cap. 1. Adde poetas. Virgilium de Didone lib. 4.
Æneid. in fine:

Nondum illi flavum Proserpina vertice crinem

Abfulerat.

De Messallina Juvenal. ibidem loci:

Et nigrum flavo crinem abscondente galero.

Catull. in Argonautico, de Ariadne prostrata pudicitia:

Nec flavo retines subtilem vertice mitram.

Q. Horat. lib. 1. od. 5. de Pyrrha meretricula:

Cui flavam religas comam?

Paulus Siliarius lib. 7. Antholog. epigr. 46.

*Ἀντρέας ἐστὶ κἀγὼν, ἐγὼ γὰρ ἑαυτοῦ καὶ χῆμας
ἐκχυρὸν ἐν σέβαν ἑξερῆσθαι βίον.*

Aperitum est caput, ego flavedine cæsariæ

Effusilem ex pectoribus expuli mentem.

Ob id crines adscititii & adulterini, qui meretricibus in pre-
ticio, & Germania perebantur. Clare Ovidius libro 1. Amor.
eleg. 14.

Nunc tibi captivos mittit Germania crines,

Culta triumphatæ munere gentis eris.

Martial. lib. 5. epigr. 69.

Ardua de gente comam tibi Lesbica misit,

Ut scires quanto sis tua flava magis.

D. Aufon. epist. 5.

Sic certe flavus crines, nivesque lacertos.

Et tales plerumque sunt Germanorum, aliorumque qui ad
septentrionem vergunt, populorum comæ. M. Lucan. l. 10.
Pharsalia. v. 130.

- - tam flavos gerit altera crines,

Ut nullas Cæsar Rheni se dicat in arvis

Tam rutilas vidisse comas.

Fest. Avien. in orbis terræ descript.

Flavaque cæsariem Germania porrigit ora.

Aufonius item in Bisulua sua:

- - Germana maneret

Ut facies, oculos cæcula, flava comas.

Zonam inter ornamenta muliebria reponit Ulpianus l. 25. ff. de
aur. & arg. leg. Vide quæ supra de mitra hoc opere à me discussa
sunt. D. Augustin. lib. 4. de Civit. Dei cap. 11. ex Varrone.
Idem M. Varro in Gerontodidascalo: *Confluit mulierum rota
Roma, quæ noctu fieri initia solita, etiam nunc pinea sax indicat.*
Festus Pompejus lib. 3. *Cingulo nova nupta præcingebatur, quod
vir in lecto solvetat, factum ex lana ovis, ut sicut illa in glomus*

sublata conjuncta inter se sit, sic vir suus secum cinctus, vinctusque esset, hunc Herculeo nodo vinctum vir solvit omnis gratia, ut sic ipse felix sit, in suscipiendis liberis, ut fuit Hercules, qui se, tuaginta liberos reliquit. Quod maritus hanc zonam solveret, Juno, qua matrimoniorum solennitati præerat, Cinxia appellabatur. Idem Festus paulo infra eodem libro: Cinxia Junonis nomen sanctum habebatur in nuptiis, quod initio conjugii solutio erat cinguli, quo nova nupta erat cincta. P. Ovid. epist. 2. Phyllis Demophoonti:

Cui mea virginitas aribus lbata sinistris,

Castaque fallaci zona recincta manu.

Q. Catull. epigr. 2. de Atalante & Hippomanes matrimonio:

Tam gratum mihi, quam ferunt puellæ,

Pernici aureolum fuisse malum,

Quod zonam solvit diu ligatam.

Et epigr. 65. ad Januam impudicæ:

Ne quarendum aliunde foret nervosus illud,

Quod possit zonam solvere virginæam.

Antiquitatem ritus probant ex Musæo, ubi de Hero & Leandro:

ὅς ἢ μὲν τὰύτ' εἶπεν, ὅς' αὐτίκα λυάτο μίτην.

καὶ δευτέρῳ ἐπέχουσαν ἀεικλον κλυβερῖν.

Sic illa hac dixit, ille vero statim solvit zonam.

Et leges inierunt benevola Veneris.

Theocrit. Eidyll. 20. de Jove & Europa ab eo raptâ, jamque devirginanda:

λύσε δέ σι μίτην.

Solvit vero zonam.

Homer. in Hymno Veneris: ubi illa Anchisæ nubit.

λύσε δέ σι λύνν.

Solvit vero zonam.

Et lib. 11. Odysseas idem:

λύσεν παρθενικὴν λύνν.

Solvit virginæam zonam.

Faces præferbantur, quia nunquam nisi noctu nubebant puellæ, neque domum mariti deducebantur, quamdiu quicquam lucis diurnæ supererat. Valer. lib. 1. cap. 5. C. Tacit. lib. 15. Cuncta denique spectata, quæ etiam in sæmina nox operit.

Catull. epithal.

Vesper adest, juvenes consurgite.

Claud. lib. 2. de Rape.

Jam suus inferno procefferat Hesperus orbi,

Ducitur in thalamum virgo.

Supra vide pag. 468. Ideoque tadas ardentes gestabant pueri patrimi & matrimi, ex Festo & aliis observatum est à Criticis. Sidon. Apollinar. lib. 5. epist. 8. seu nuptiales thalamorum faces: *Bucernæ splendor in somnis visus, nuptias præfigit.* Artemidor. l. 2. cap. 9. Oneirocrit. L. Apul. lib. 3. Floridor. *Ad funebrem facem prius quam adnuptialem venisse.* Hoc ipsum Sextus Propertius ante illum dixerat lib. 4. eleg. 1.

Insignes inter utramque facem.

Marialis supra citatus. M. Plaut. Casina act. 1. sc. 1. L. Seneca Octavia act. 2. sc. 2. Cicero pro Cluentio Avito, *faces nuptiales* vocat. Catullus in Argonauticis, *tadas jugales*, Valerius Flaccus lib. 2. *faces jugales*, Lucanus lib. 2. *faces legitimas*, Statius lib. 2. *sylv. ult. tadas geniales*, notat Brissotius. Sil. Italic. lib. 2. Punicor. de Euridamante, qui nuptias Penelope ambiebat.

Asi Ithacus vero filia pro morte loquacem

Affecit leto, versæque ad funera tadas.

Et eodem libro paulo post:

Sic thalami fugit omnis amor, dulcesque marito

Effluxere thori, & subiere oblivia tadas.

Idem lib. 3. ejusdem operis:

Consortem thalami, parvumque sub ubere natum

Virginis juvenem tadis, primoque hymenæo

Immixerat conjux.

Et lib. 8. Idem.

Decipitur tada regnis se imponit Hiarbas.

Denique lib. ultimo:

** Hædrubalis proles, thalami quem capis ut altis*

Cens face succensus prima, tadasque jugali

Vertit opes gener ad Panos

P. Ovid. lib. 1. Metamorph. Fab. 9. & Fab. 10. in fine, & lib. 2. Faistor.

Conde tuas Hymenæe faces, & ab ignibus atris

Aufer, habent alias mæsta sepulchra faces.

Servius consularat ad illud eclog. 8.

Mopse novæ incide faces, tibi ducitur uxor.

Et ad illud lib. 4. Æneid.

Nec conjugis unquam

Prætendi tadas.

Q. Horat. lib. 3. od. 11.

Una de multis face nuptiali

Digna.

Stat. lib. 2. Thebaid. v. 260.

Premissæque faces, festum nubentibus omen

Obruit.

Claudign. sæpissime, aliquot adscribam loca. Vide supra, ubi de auspiciis hoc capite. de 4. Hon. consularat in fine:

Cum tibi prodiderit festas nox pronuba tadas.

Lib. 1. de laudib. Stilichonis:

Roseisque evincta coronis

Certantes Asia tadas Europa levares.

Lib. de laudibus Sereñæ:

Alto tibi numine tadas

Accendit Romana salus.

Et in Fescennino:

Martem felix tada releger.

In epithalamio Honorii & Mariæ:

Tu festas Hymenæe faces, tu Gratia flores

Elige.

Ejusdem opusculi sub finem:

Aurea sic videat similes Thermantia tadas.

Et lib. 3. de Rapto:

Non tales gestare tibi Proserpina tadas

Sperabam.

Apud Romanos pueri quinque præferabant faces, ut jam dixi. Plutarch. Problemat. Rom. cap. 20. apud Græcos, mater ipsa sponsæ. Eurip. in Phœniss. & præoccupatum ab aliis, ne prius observaret, ex quo liquet & ritum Græcicum fuisse, quod probant Zosimus histor. lib. 2. Apollonius Rhodius Argonaut. lib. 4. & ejus ibidem loci Scholiastes, Jano Douza observante, Achill. Tatius de Amorib. Clitophon. & Leucipp. lib. 1. pag. 13. & pag. 20. lib. 2. pag. 35. Heliodor. lib. 2. pag. 62. & pag. 112. lib. 4. pag. 198. lib. 5. pag. 278. Et postem verba ipsa apponere, nisi importuna typographi sedulitas urgeret nimium, publicoque intentum muneri alio vel invitum seduceret.

Materia illipinus. M. Varro supra citatus in Gerontodidascalo, & lib. 2. de vita populi Romani: *Cum à nova nupta ignis in face afferretur, de solo ejus sumptus, cum sax ex pinu ablata esset, ut eam puer ingenuus afferret.* Poëta. Virgil. in Ciri:

Pronuba nec castos accendit pinus odores.

Ovid. lib. 2. Faistor.

Exoptat puros pinea tada deos.

Vel ex spina alba, Massurius Sabinus apud C. Plinium lib. 16. cap. 18. Fest. lib. 14. in voce patrimi. Q. Catull. in epithalamio Mallii.

Spineam quate tadam.

Licer editio Achillis Statii Neapolitani habet diserte:

Pineam quate tadam.

De Hymenæo & clavibus traditis, alibi commodius expeditur, uti & de jugo, quod subabant, & dextræ conjunctione.

Quomodo connubia dissolverentur, & de divortio ac repudio.

Diximus quomodo *connubia* contrahi, & qui *ritus* in *nuptiarum* celebritate observari solerent: requirit propositæ materiæ ordo, ut etiam quomodo eadem *dissolverentur*, explicemus. Quæ in re idoneum auctorem sequemur *Jacobum Ravardum*, qui in xii. Tabularum commentariis cap. 19. docet, tribus modis *connubia* dissolvi consuevisse, *usurpatione*, *diffarreatione*, & *remancipatione*: Quæ enim *usu* uxor erat, antequam esset *ufucapta*, si *trinoctium* à viro usurpandi causa abfuisset, lege xii. Tabularum usurpata dicebatur. *Usurpatio usucapionis* interruptionem significat, non vi quidem, & proprietate verbi, sed per consequentiam. Si enim id quod possideo, necdum tamen *ufucepi*, ab aliquo solenniter usurpetur, sive apprehendatur: is, si ejus rei dominus est, possessionem meam sua usurpatione interrumpit. Quia igitur *mulieres* in potestate aut *mariti*, aut *parentum* vel *tutorum* erant perpetua, idcirco usu uxor nondum *ufucapta*, ante annum à marito, discedens, *usurpabatur*: hoc est, à parentibus, aut, si illi non essent à tutoribus solenni quadam ratione apprehendebatur, & mariti potestate liberabatur, si ab eo *trinoctium* abfuisset. Atque ita videtur intelligendum esse, quod ex Q. Mutio de uxore, quæ per *trinoctium* à viro abfuerat, lege xii. Tabularum usurpata, *Agellius* l. 3. c. 2. & *Macrob.* l. 2. c. 3. tradiderunt.

Confarreatione matrimonium contractum, *diffarreatione* dissolvi solitum, *Festus* observavit, qui *diffarreationem* genus fuisse ait sacrificii, quo inter virum & mulierem fiebat *dissolutio*; idcirco sic appellatam, quia fiebat *sarreo libo* adhibito. Et ita, quæ *sarreo libo*, hoc est, *confarreatione*, facta erat in manus conventio, eadem *sarreo libo*, id est, *diffarreatione*, dirimebatur.

Et quia nihil tam naturale est, quam unumquodque eo modo dissolvi, quo ligatum est: ideo etiam non *usus usurpatione* tantum, non *confarreatio diffarreatione* duntaxat, sed & *cœemptio* dissolvi *remancipatione* solet. Testis est enim idem *Festus*, remancipatam Gallum *Ælium* eam definivisse, quæ mancipata sit ab eo, cui in manum convenerat. In *cœemptione* autem quandam quasi in manus traditionem intervenire solitam, restatur expresse *Symmachus*, hunc in modum de Fulvio quodam scribens lib. 2. epist. Sororem Pompejam olim viro maturam, te auspice in manus optat accipere, nec genere minor, & te fortassis uberior. Huc spectat quoque *Terentii* illud in *Andria*:

Hanc mihi in manum dat, mors continuo ipsam occupat.

Igitur, quæ *cœemptione* in contrahendo matrimonio mulier mariti in manum tradebatur, eadem illa in dissolvendo *remancipabatur*, hoc est, manu ab eo reddebatur, in cujus manum convenerat. Cæterum illa *conjugum separatio* vel matrimonii dissolutio, *divortium* dicebatur, de quo *Romulus* legem tulerat. Sic enim scribit *Plutarch.* Leges etiam quasdam tulit *Romulus*, inter quas vehemens est illa, qua mulieri *maritum relinquendi* potestas adimitur: viro autem *ejicere uxorem* conceditur, si *veneficio* circa prolem usa fuisset, aut *alienam pro sua* subdidisset, aut *adulterium* commisisset: si quæ alia de causa repudiasset conjugem, ejus mariti bona partim uxori cederent, partim *Cerei* sacra forent: & qui uxorem dimisisset, is *Dus manibus* rem sacram faceret. Hactenus *Plutarch.* Itaque postea quoque in xii. Tabulis *divortium* esse permissum, ex eo licet suspicari, quod inquit *Cicero*, in *Philippicis* de Anton. *Frugi* factus est, mimam illam suam suas sibi res habere dixit ex xii. Tabulis, claves ademit, exegit. Et *Cajus* ad leg. Jul. de adult. Si ex lege repudium missum non sit, & idcirco mulier adhuc nupta videatur, tamen si quis eam uxorem duxerit, *adulter* non erit. Quod autem inquit de *repudio* ex lege missio, significat, cum alia multa, tum maxime diversas *repudii* ac *divortii* formulas, arque solennem ipsam matrimonii renuntiationem. Inter *repudium* autem, & *divortium* illud interfuisse *Paulo* & *Molestino* placuit, quod *repudium sponsæ* remitteretur, *divortium cum uxore* fieret. Itaque *repudii* formula fuit: *CONDITIONE TUA NON UTOR. DIVORTII: RES TUAS TIBI HABETO, Vel RES TUAS TIBI AGITO*: quod & *Cicero* loco citato significavit, & *Cajus* cap. 1. de divort. tradidit. *Renuntiatio* autem *matrimonii* ejusmodi fuit, ut vir uxori, aut uxor marito, vel presenti, vel absenti nuntium remitteret. Quanquam autem *divortium* lege concessum erat, nemo ramen ante annum *divortium* cum uxore fecisse perhibetur. Qui autem primus fecit, is *S. Carvilius Ruga* fuit, qui M. Pomponio, C. Papirio, vel, ut aliis placet, M. Attilio, P. Valer. Coss. uxori nuntium nova de causa remisit, nempe quod eam *sterilem* esse diceret: seque querendorum liberorum causa uxorem habere ejurasset, ut in *Dionysii*, *Agellii*, *Valerii Maximi* Commentariis præscriptum videmus. A quo tempore, ut inquit *Agellius*, rei uxoriæ cautiones Romæ necessaræ sunt visæ, cum ante nullæ fuissent. Inde autem illæ certe fluxerunt, quod soluto hoc modo *matrimonio* dotem reddi voluerant, nisi quid causæ incideret, cur retinenda esset. Siquidem scriptum est apud *Paulum de dotibus*: Si *divortium* sine culpa mulieris fiat, *dotem integram* repeti: si contra, in singulos liberos sextam *partem dotis* à marito uique ad mediam ejus partem duntaxat retineri. Quod vetus institutum fuisse apparet ex verbis *Ciceronis*, quæ sunt in *Topicis*. Si viri culpa factum est *divortium*, pro liberis manere nihil oportet. Post *Carvilianam* autem *divortium* vulgo ita dimitti uxores cœperunt, ut etiam sine magna admodum causa ab iis discesserint. *Paulus*

quidem *Amilius* cum *Papyrium* dimitteret, mirantibus amicis, & causam querentibus (erat enim non tam *pulchra*, quam *secunda*) nullam certam attulit: sed se tamen ab ea lævum significavit. *Pudicitia* vero vitium magnam repudiandæ uxori attulisse causam, *C. Cæsar*, qui postea Dictator fuit, exemplo confirmari potest, qui *Pompeja* nuntium remisit, quam *Clodius* adanabat, cum diceret, *Cæsar* uxorem non modo peccato, sed peccati etiam suspitione vacare oportere. Erat autem suspicio, ne ei *P. Clodius* stuprum intulisset, qui muliebri veste, domi *Cæsar*, tum *Pontificis Maximi*, cum sacra *Bona Dea* pro populo fierent, fuerat deprehensus, atque ancillarum manu eductus, &c. Hæc fere collegit *Cnælus Sigonius* lib. 1. de antiquo jure civium Romanorum, cap. 9. Quædam etiam eadem de re notabimus in xii. Tabulis. Et inter alia legis *Julie* de adulteriis capita, hoc quoque fuit: *Divortium* septem civibus Romanis puberibus testibus adhibitis præter libertum ejus, qui *divortium* faciet, posthac faciunt. Aliter facta pro infectis habentur: de quo *Barnabas Brissionius* lib. singulari ad legem *Juliam* de adulteriis. De duobus uxorum delictis, lib. 7. cap. 5. ubi leges regie recensendæ erunt, quædam afferemus. Unum adhuc hoc loco monebo, atque ita hunc de nuptiis, & *matremfamilias* tractatum concludam. *Agellius* lib. 18. cap. 6. duo fuisse uxorum genera tradit: *Matronam*, & *matremfamilias*: *Matronam* dictam scribit proprie, quæ in matrimonium cum viro convenisset, quoad in eo matrimonio maneret, etiam si sibi liberi nondum nati forent: dictamque ita esse à *matris nomine*, non adepto jam, sed cum ipse, & omne mox adipiscendi: unde & ipsum quoque *matrimonium* dicitur. *Matrem autem familias* appellatam esse eam solam quæ in mariti manu, mancipioque aut ejus, in cujus maritus manu, mancipioque esset, quoniam non in *matrimonium* tantum, sed in familiam quoque mariti, & in sui hæredis locum venisset. *Festus* autem, *matremfamilias*, inquit, non ante dictam, quam vir ejus *paterfamilias* dictus esset, nec posse hoc nomine plures in una familia, præter unam appellari: sed nec viduum hoc nomine, nec quæ sine filiis est, appellari posse. Cum autem uxorem in manu mariti esse dicimus, eam in mariti potestate ita esse intelligimus, ut sine eo auctore nec testari, nec contrahere possit. *Jacobus Ravardus* lib. 4. Variorum, cap. 12. triplicem usum vocis *matremfamilias*, diversis tamen temporibus, fuisse docet. primum *matremfamilias* appellatam dicit, quæ sæpius peperisset, id ex *Nonio* & *Festo* probat. Deinde *Ciceronis* tempore, omnes fœminas, quæ in manum convenissent, *matresfamilias* appellatas ait, etiam antequam peperissent, etiam si in parentum essent potestate. Unde illa cœmptionis antiqua formula: *VIS MIHI ESSE MATERFAMILIAS*? Denique Jurisconsultos scribit non speciei amplius, sed generis loco *matresfamilias* vocabulo usos esse. Illos enim genere quodam non in manus solum conventiones, aut natales, sed honestatem etiam facere definivisset, adeo quidem, ut viduas, libertarumque patronorum concubinas, puellas quæ sui juris essent, & omnes notæ authoritatis fœminas etiam *matresfamilias* appellarent. Idem libro eod. cap. 17. docet, & aliquot veterum scriptorum testimoniis confirmat, moris apud antiquos fuisse, ut sine comite *matresfamilias*, aut matrona non prodiret in publicum, & idcirco non levem injuriam eisdem fieri ab iis, qui comites earum abducerent. Sed de *matrimoniis*, & reliquis eo pertinentibus hæc hæctenus.

AD CAP. XXXVIII. PARALIPOMENA.

Divortii formula disquisita, tabule dotales ruptæ, nuntiatum, dos reddita, claves ademptæ.

Quia nuptiæ concubitus non faciunt, ut cum *IC.* loquar, sed consensu, ideo quibus vel morosior, quam par erat uxor fuerat, vel sterilis, poterant ab ea divertere, aliamque ducere: dux scilicet nuptiarum legitima causa erant, *fortitudo* & *concordia*, hanc tollebat morositas, propagandi generis cupido, siue multum liberorum, quæ per sterilitatem negabatur, quæ *Græcis* ἀστυρία significanti vocabulo exprimitur. Interveniens itaque vel alterutra ex his causis, vel utraque, amici rogabantur, vellent consilio interesse. *Valer. Maxim.* lib. 2. cap. 4. *L. Antonius* senatu motus, a *M. Valerio Maximo*, & *C. Junio Bruto* censoribus, quod uxorem virginem ductam repudiasset nullo amicorum consilio.

Nec modo consummatis nuptiis, sed & in sponsalibus ipsis repudium valuit, l. 2. ff. de divort. gloss. vet. *divortium*, διαζύγιον. *Quintilianus* declamat. 1. Injusi repudii est actio. Inter repudium & divortium hoc interest, quod futurum matrimonium repudiamus, at à futuro matrimonio non possi nos cedere. l. 191. ff. de verb. signif.

Probatis sic in privato amicorum concessu rationibus, jururandum præstabant censoribus legitimas fuisse divortii causas, quas obtinebant. *A. Gell.* l. 17. cap. 21. Et certe primum repudium ob sterilitatem contigit, anno urbis sexcentesimo, aut circiter, ut à *Stephano Pighio* supputatum est: alix postea acceperunt

causæ: nam *C. Sulpitius Gallus* cum uxore divortium fecit, quod eam formæ canite nudæ convers. i. m. comperisset, & *Q. Antistius Vetus* divortium etiam remisit uxori, quod cum libertina quadam vulgari secreto fuisse collocata. Sed & *Sempronius Sophus*, quod uxor ludos spectasset se ignorante, ut confirmant *Plutarchus* in Comparatione *Romuli* & *Thesæi*, & in *Problematis Romanis*, *Valer. Maxim.* lib. 3. cap. 6. sed ad ritus sigillatim discutiendos veniendum, siquidem hic actus juridicus erat non minus quam nuptiæ, suasque habebat solemnitates, citra quas non posset consistere: At prius dicendum est invento semel pernitioso exemplo omnia pessumdata, neque ullum modum divortiorum habitum, donec *Augustus* præfixisset. *Dio Coccejan.* lib. 54. *C. Sueton.* in *Augusto* cap. 34. Fuit autem hæc lex *Julia* de virginitatis ordinibus, si fides sit adhibenda *Ulpiano* *IC.* l. 1. v. 5. cum mulier. ff. de solut. matrim.

Ut nuptiæ firmabantur scriptis tabulis, ita fractis dissolvebantur; unumquodque enim eodem modo frangitur, seu dissolvitur, quo tactum fuerat, aut contractum. *Vet. Scholiast.* *Juven.* ad v. 75. sat. 9. *Dotales tabulas frangentem*, & repudium volentem tibi dare, & *signantem tabulas*, siue ut alteri nubat siue ut alium faceret hæredem. *C. Tacit.* lib. 1. i. *Annal.* *Frueretur moris*, & redderet uxorem rumpereque tabula nuptiales, an dissidium tuum nosti? nam matrimonium *Silius* videt opulus, sentitus & *miles*. *D. Juvenal.* loco laudato:

— Fugientem sepe paellam

Amplexu rapti, tabulas quoque fregerat, & jans
Signabat: tota vix hoc ego nosse redemi,
Te plorante foris.

Cum

Cum uxorem autem quis repudiare vellet, vel praesens cum exturbabat ædibus, vel per nuntium, abienti libellum mittebat, quo legitimæ causæ continebantur. Isidor. lib. 9. Etymol. c. 8. *Repudium est, quod sub testimonio testium vel praesentis, vel abstantis mittitur; divortium est, quotiescumque dissolutio matrimonii, alter eorum alteram nuptias sequitur: divortium autem distum est à flexu viarum, hoc est, via in diversas tendens, fritolum est, cum eo animo separantur, ut rursus ad se invicem revertantur; nam fritolum est quasi quassæ mentis & effluxa, nec stabile. Quod de testibus ait, habetur l. 9. ff. de divort. Suntque numero septem, puberes, civesque Romani, uti in signandis tabulis dotalibus esse debebant. Justin. Martyr in Apologia pro Christianis. Libellus hic mittebatur vel per aliquem de libertis, vel per procuratorem. de hoc ultimo Cæsius l. c. l. 2. §. fin. & Ulpian. l. 4. ff. eod. C. Sueton. in Tiberio, cap. 11. Comperit deinde Juliam uxorem ob libidines, atque adulteria damnatam, repudiumque ei suo nomine ex auctoritate Augusti remissum. & quamquam latius nuntio, tamen offensus duxit, quantum in se esset, exorare filia patrem frequentibus literis, ut vel utcumque merita quicquid unquam dono dedisset, concedere. Nec mariti modo mittebant hunc libellum, sed & patres, impudicitia offensus, ut ex hoc loco apparet, ac multo vehementius crudelisque Calpurnia, qui, ut est apud Suetonium in vita ejus cap. 36. *Quibusdam, abstantium maritorum nomine, repudium ipse misit, iustisque in acta referri. Ut puerperia in acta publica, sive censorum commentarios reserebantur, uti supra, ubi de roga liberaegi, ex Halicarnasseo probavi, ita & repudia: dicitur etiam & repudium dicere, l. 57. ff. de donat. int. vir. & uxor. & repudium mittere, scilicet abstanti, P. Terent. Phormione act. 5. sc. 8. & renuntiare. Idem in eadem fabula act. 4. sc. 4. & scribere. Q. Flor. Terullian. Apologet. Per annos sexcentos nulla repudium domus scripsit.**

De liberto D. Juvenal. sat. 6. v. 145.

Collige sarcinulas, dixit libertus, & exi.
Exeunti reddebatur, quicquid in domum mariti secum attulerat. Suetonius paulo ante laudatus. L. Apul. lib. 5. Milesiar. *Conse iam thoro meo diveste, tibi que res tuas habeo.* M. Cicero Antoniana 2. *Frugis salus est, ruinam illam suam res suas sibi habere jussit.* P. Ovid. lib. 2. de Remed. Amor. & Jodoc. Badius Ascensius notat:

Tutus est, aptumque magis discedere pace,

Quam petere à thalamo luxuriosa fora

Munera quæ dede-ri, habeat sibi tunc iubeto,

Esse solent magno damna minoræ bono.

M. Plaut. Amphitr. act. 3. sc. 2.

Valeas, tibi habea res tuas, reddas meas.

Martial. lib. 10. epigr. 41.

Mense novo Maji veterem Proculeja maritum

Deferis, atque jubes res sibi habere suas.

Titinnius poeta in Gemina, apud Nonium in voce, *faceffat,*

Atque ut aliquis vestrorum Gemine

Ut res suas procurer, acibus faceffat.

Ut claves intranti domum mariti tradebantur, post conclamatum Hymenæum, Paulus Diacon. ex Eutropio lib. 1. Fest.

Pomp. lib. 3. in voce *clavum*. Turpil. in Tedio.

Age tu Hymenæum jam cre-a.

Tanquam domini in familiam, & fidei in maritos uxorum argumentum, Artemidor. l. 3. c. 53. ita divertenti claves admittuntur ultimo, D. Ambros. epist. 65. *Mulier offensa a clavis remissa, domum revertitur. Et in legib. Xvitalib. Res suas sibi habeo, claves admitto, seras exigo.* Theodor. Marcil. cap. 26. significabat quippe clavium ademptio, rerum mariti possessionem amissam, Papinian. l. c. l. *clavibus*, ff. de contrahend. empt. adi ad Gregorium Thulofatem lib. 9. Syntagma. Jur. univers. cap. 5.

CAP. XXXIX.

De funeribus & sepulchris.

Cum propositum mihi sit in his libris plerosque veterum Romanorum ritus & mores, quorum cognitio ad faciliorem antiquorum monumentorum intellectum facere aliquid videatur, explicare: non possum sine reprehensione funebres ceremonias prætermittere: quia in iis non minus, quam in cæteris, de quibus & hæcenus diximus, & in sequentibus libris dicturi sumus multa sunt, quæ plurimis veterum scriptorum locis magnam lucem afferunt. Quare huc, quæcumque ad funera spectant congeram, secutus in eo, tum alios clarissimos atque doctissimos viros, qui multa huc pertinentia observarunt, & à tenebris eruerunt, tum *Lilium Gregorium Gysaldum*, cujus liber de vario sepeliendi ritu extat ad Carolum Miltizium scriptus.

Romani igitur (hinc enim placet incipere) ubi animam ægrotus exhalare cœpisset, qui proximiores erant, si domi moriebatur, *spiritum ejus ore excipiebant*, morientisque oculos claudiebant, rursumque in rogo patefaciebant: quod Quiritum magno ritu sacrum fuisse, *Plinius* lib. 11. cap. 37. scribit, ita more condito, ut neque ab homine supremum eos spectari fas sit, & cælo non ostendi netas. *Lege* tamen *Marius* cautum fuit, ut author est *Varro* apud Nonium Marcellum, ne filii parentibus luci claro oculos sigillarent: minus enim licebat, ut filii parentum oculos in obitu sigillarent: quo loco *Nonius* sigillare pro occludere exponit. Scribit *Plutarchus*, eos vulgo *infelices* vocari, quorum oculos propter absentiam non potuerint obtegere. Prius illud ex *Virgilio* manifestum est, apud quem lib. 4. *Æneid.* Anna Didonis soror ita loquitur:

— extremis si quis super balneis errat,

Ore legam, &c.

Quæ verba *Tiberius Donatus* sic explicat: Observare volo exeuntem spiritum, & addit: ideo hoc dixit *Virgilius*, quia hunc charissimi colligere se posse arbitrabantur: licet teneri non possit. *Cicero* Verriana 7. ut extremum filiorum spiritum excipere liceret, &c.

Isthæc defuncti corpus per intervalla conclamabatur, atque à propinquis & affinis calida aqua abluebatur & unguentis ungebatur. *Virgil.* lib. eod.

— date vulnera lymphis

Abluam, &c.

Ad quem locum *Servius*: Lavare, inquit, cadavera proximis concedebatur. Idem *Virg.* lib. 6. *Æneid.*

Per-

*Pars calidos latices, & abena undantia flammis
Expediunt, corpusque lavant frigentis, & ungunt, &c.*

Ennius:

Tarquinii corpus bona semina lavit & unxit.

Servius ex *Plinio* hanc causam affert, quod mortui & calida aqua abluntur, & per intervalla conclamantur, quia soleat plerumque vitalis spiritus exclusus putari, & homines fallere: refert etiam, quandam suppositum pyrae adhibitis ignibus erectum esse, nec potuisse liberari: unde, inquit, & servabantur cadavera septem diebus, & calida abluebantur aqua, & post ultimam conclamationem comburebantur, unde traxit Terentius: *Desinite, jam conclamatum est.* Hæc *Servius*. Qui autem cadavera ungerent, pollinctores dicebantur. *Nonius Marcellus*: *Pollinctores sunt, qui mortuos curant.* Ablutum unctumque corpus, candida vel alba inducunt veste, ut *Juvenalis Satyra* 3. *Apulejus* lib. 1. *Floridorum*, & *Plutarchus* in *Quæstionibus Romanis*, quæst. 26. docent, apud quem candidam vel albam vestem togam intelligi *Iustus Lipsius* monet. Nam, inquit, cadavera in honestissima veste efferri mos erat: quæ in vulgo civium, & in tacito funere toga vulgata fuit, in magistratibus toga prætexta, in censoribus purpurea tota. *Polyb.* lib. 6. *Livius* lib. 34. *Purpura* viri utemur, prætextati in magistratibus, in sacerdotiis, nec id ut vivi solum habeant tantum insigne, sed etiam, ut cum eo crementur mortui, &c. Inde in vestibulo adium collocabatur ad januam ipsam. Id proprio verbo dicebatur collocatio. Glossæ præfæ: *Conlocatio, ædes vixæ.* *Suetonius* in *Augusto*, cap. 100. Corpus decuriones municipiorum, & coloniæ à Nola Bovillas uique deportarunt, noctibus, propter anni tempus cum interdiu in basilica cuiusque oppidi, vel in ædium sacrarum maxima reponeretur. A Bovillis equester ordo suscepit, Urbique intulit atque in vestibulo domus collocavit, &c. Illustris locus, & clarum vestigium hujus moris. Corpus enim ablutum, unctum, coronatum ad januam deponerent: donec post legitimos dies efferretur ad bustum. Meminit hujus moris *Lucianus* *æci* *πένθος*, & *Dio* de *Liviæ* excessu, ex quo etiam *Joseph. Scaliger* colligit, eam conlocationem à filiis, aut certe hæredibus solitam fieri. In hoc ritu collocandi, ceremonia quædam adjuncta fuit, & cautio. Servabant enim, ut corpus mortui foras spectaret, & facie, pedibusque esset in publicum versis: fortasse eo situ abitionem illam postremam significantes: Hinc *Perlius*:

*tandemque beatus alto
Compositus lecto, crassique lutatus amomis,
In portam rigidos calces extendit, &c.*

Interim cupressi, ut ait *Sext. Pompejus*, mortuorum domibus apponebantur ideo, quia hujus generis arbor excisa non renascitur: sicut ex mortuo nihil jam est sperandum: quam ob causam in tutela Diis patris esse putabatur. *Servius Petri Daniels*, quemadmodum *Josephus Scaliger* Castigationibus in *Sext. Pompejum* citat: Romani moris fuit propter ceremonias sacrarum, quibus populus Romanus obstrictus erat, ut potissimum cupressus, quæ excisa renasci non solet, in vestibulo mortui poneretur, ne quis i, prudens funestam domum, rem divinam facturus, introeat, & quasi attaminatus sucepta peragere non possit. *Plin.* lib. 16. cap. 33. *Cupressus* *Diis sacra* ideo & funebri ligno ad domos posita. Addit autem *Josephus Scaliger*, novum hunc morem fuisse, neque tam vetustum, quam putat *Servius*, idque vel ex eo apparere, quod peregrina fuerit arbor, seroque Romam advecta, non multum ante *Catonis* ætatem. Divitum etiam tantum, non omnium ædibus præponi solitam testimonio *Lucani* confirmat, apud quem est:

Et non plebejos luctus testata cupressus.

Cujus rei causam nullam aliam putat, quam raritatem arboris, quod initio pauci in agris, aut intra urbanas villas eam arborem instituerent.

Apparabantur tum ea, quæ ad funera requirebantur. Docet autem *Plutarch.* in *Quæstion. Roman.* quæst. 23. ea quæ ad funera pertinerent, in templo *Libitina*, quæ eadem cum *Venere* sit, vendi fuisse solita: ejusque moris duas rationes affert, quarum prima est, quod putat institutum hoc sic esse à *Numa Pompilio* Rege, ut discerent Romani ab his rebus non abhorre, neque eas pro piaculis ducere: altera, ut moneantur hoc ritu, caducum esse, quod esset natum; cum una, eademque Dea & ortui & interitui præsideret. Hæc *Plutarchus*. Unde *libitinarum* dicti, qui funera curabant, & pyram, si cremandus defunctus foret, lignis aliisque rebus pro hominis conditione struebant.

Ubi ita septem dies in ædibus cadaver servatum fuisset, die octavo, ne fraudarentur solenni honore supremi dies, & ut homines ad honestandas exequias convenirent, evocabatur populus ad funus per præconem his verbis: EXEQUIAS L. TITIO, L. FILIO, QUIBUS EST COMMODUM IRE, JAM TEM-
PUS EST, OLLUS EX ÆDIBUS EFFERTUR. Hinc etiam indictrum funus, auctore *Festo*, appellatur, ad quod per præconem evocabantur. Postquam populus convenisset, lecto constrato purpura, aut linteis splendidibus, & in eo defuncti corpore collocato, post ultimam conclamationem, ubi ciceri qui nantiam funebrem, quæ laudes defuncti, & facta recensēbat; tum pudorem, integritatem, & fidem, non saltabundus, sed stans *Phrygio modulo* caneret, funus (sive juneris pompam) præcedebat. Non autem omnes eodem modo efferebantur. Qui enim ditiores erant, ii lectis efferebantur, unde de

L. Cor-

L. Cornelio Sylla proditum est, quod *sex millia lectorum* in funere habuerit. At tenuis fortunæ homines *capulis* sive *feretris*, ut *Servius* notat. Idem etiam in 5. *Æneid.* scribit, moris fuisse, ut majoris ætatis funera *ad tubam* proferrentur: minoris vero *ad tibias*. Unde *Stattius* de *Archemoro*:

Tibia, cui teneros solitum deducere manes.

A. *Gellius* lib. 20. cap. 2. hos *tibicines* proprio nomine *sitices* dictos esse docet, & adducit testimonium *Capitonis Ateji*, in cujus *Conjectaneis* scriptum sit, *sitices* appellatos, qui apud *sitos* canere soliti essent, hoc est, vita functos, & sepultos: eosque habuisse proprium genus tubæ, qua canerent, à cæterorum *tubicinum* proprietate differens, quos *scinistas* vulgus dicat. Idem etiam eodem loco author est *sitices*, sive *scinistas* illos olim ludibundos, sive saltabundos: suo vero tempore stantes naniam canere solitos. Fuit etiam lege x l i. Tabularum cautum, ne plures quam *decem tibicines* funeribus adhiberentur: neque plures *lecti* inferrentur, de quibus infra l. 8. dicemus. Deferendi vero *feretrum* propinquieribus virilis sexus dabatur munus. *Servius*: Itaque filii interdum parentes & fratres sorores elatas funere defererebant: nonnunquam servi libertate donati, plerumque *senatorii*, *prætorii*, & *consulares*, quique amplissimis honoribus functi erant, *Imperatorum* & *Consularum* virorum *feretrum* detulere. Quare *Pauli Æmili*, qui de *Macedonia* triumphavit, legati *Macedonum*, & *Sullæ Dictatoris feretrum senatores*, & *sacra virgines* extulerunt, & *Metello* filii tres *consulares*, *duo triumphales*, unus *censoarius*, & alter *prætor*, *lectum* subiere.

Si vero defunctus tenuioris fortunæ fuisset, à *vestis*, sive *vespilonibus* portabatur, qui *Sext. Pompejo* auctore, sic dicebantur, quod *vespertino tempore* eos efferrent, qui funebri pompa duci propter inopiam nequibant. Dum efferebatur, insignia honorum, quos gessisset, ut *fascies*, *secures*, *lictiores*, *armis*, & *dona militaria*, *coronasque* omnis generis, quas in vita meruisset, vexilla atque urbium dona, & legionum, spoliisque hostium, ac munera, quæ quis daturus erat, expressosque cera vultus & decora majorum totiusque familiæ longo ordine simulachra, in oblongis perticis, sive hastis præferebant ab ultima origine, quanto cum poterant apparatu. *Polybius* singula illa simulachra, singulis curribus vecta fuisse l. 6. affirmare videtur, cujus integrum locum paulo inferius adscribemus. Præterea etiam si ab eo servi *manumissi*, & libertate donati fuerant, illi præcipue, qui fide insignes à domino cogniti forent, herilem interitum miserantes, pleni lacrymarum elatum corpus præcedebant *pileati*, aut alba lana capitibus velatis: qui quanto plures erant, tanto plus nominis, laudisque debere, quod familiam totam decedens dominus tantis muneribus cumulasset, ac libertatis pretio affecisset. Nonnunquam illos qui raris capitibus triumphantis currum fuerant profecuti, ejusdem defuncti corpus *pileatos* in pompa funeris præcessisse, invenimus, ut *Q. Terentium Culeonem* & alios. Atque hi *feretrum*, sive *lectum*, quo defuncti cadaver portabatur, præcedebant. Sequebantur *liberi*, *propinqui*, *affines*, atque alii amici lugentium habitu, *capillo demisso*, in veste pulla. Ac *filii* quidem *velatis*, *filia nudis capitibus*, passisque crinibus *incedebant*, cujus moris causas *Plutarch.* in *Quæstionib. Romanis*, quæst. 14. has affert: An, inquit, quia *filii* venerandi sunt parentes tanquam *Dii*, *filias* autem lugendi, ut mortui, lex utrique parti suum decoro conveniens assignavit officium? An, quia luctui maxime congruit, quod est alienum à consuetudine? Solent autem fere *mulieres rectis*, mares *nudis capitibus* in publicum progredi, &c. Idem quæst. 26. *mulieres* in luctu albas gessisse vestes, albasque vittas prodiit, idque eas facere scribit, aut exemplo magorum, qui adversus *Plutonem*, & tenebras lucido & illustri amictu se muniant: an quod sic amictos esse velint necessarios quemadmodum defuncti sint, quorum cadavera albis involvebant tegminibus: id est, togis puris, quod *Justo Lipsio* placet? an quod existiment luctum maxime decere vilia & simplicia: quæ autem colore infecta sunt, ea parum luxum, parum supervacaneam rerum studium arguere: solum *album sincerum* esse, mixturæque expers, purum & tinctura non imitabile, ac proinde optime convenire iis qui sepeliuntur? Hæc *Plutarch.* Adhibebantur etiam *præfica*, quas *Sext. Pompejus* ait, mulieres fuisse, ad lamentandum mortuum conductas, quæque darent cæteris modum plangendi: unde etiam nomen habeant, quasi quæ huic rei sint præfectæ. *Propinquos* atque *affines*, alii, qui funeris deducendi causa confluerant, sequebantur. *Ferebatur* autem defunctus, si illustri ac splendidi generis, meriti que in rempubl. insignis fuisset, primum in forum, ibique *oratio funebri* recitabatur: de quo more insignis extat apud *Polyb.* lib. 6. locus, quem hic integrum adscribam. Si quando, inquit, apud Romanos quipiam ex illustribus viris ex hac vita discesserit, elato funere portatur cum reliqua pompa ad rostra sic dicta, in forum: & nunc stans *conspiciendus*, nunc obvolutus, idque raro, universa plebe circumstante rostra ascendit, siquidem filius adultus superfit, ac præbens existat: sin vero, alius quicumque ex ipsius genere ac demortui virtutes, & quæ in vita præclare gessit, deprecatur. Et hinc accedit, ut multi admoneantur, & quæ gesta sunt, incipiant: fiantque non illi modo, qui operum illius fuere consortes, sed & exteri usque adeo compatiens, ut casus ejusmodi non solum illis, qui periclitantur, proprius, sed & populo videatur esse communis. Et paulo post, cum de *imaginibus* dixisset, quas in vestibulo ædium ponere & colere consueverant Romani, hæc subiungit: Ubi autem præclarus aliquis ex domesticis ultimum diem obivit, instituunt *funeris elationem* & circumfusi, qui simillimi magnitudine, ac reliqua statura videntur, vestitum usurpent: si vel *Consul*. vel *Imperator* fuerit *purpurea* circumdatum, si *censo*, *purpureum*: si triumphum egit, vel tale quid perfecit, *auro contextum* legitur, isti curru sic incedunt: *Fascies* vero, & *secures*, ac reliqua Principatibus consuecta, secundum

dum dignitatem cuiusque præcedunt, qua dum in vivis esset, in republ. eminebat. Ubi ad rostra veniunt, cuncti ex ordine sellis elephantinis sedent, quo spectaculo haud facile poterit quicquam spectari pulchrius juveni, gloriæ & honestatis cupido. Etenim eorum virorum, qui virtutis gratia glorificantur, videre *imagines*, easque omnes veluti vivas, quem non excitaret? quodnam aliud pulchrius spectaculum? Præterea qui de jam sepeliendo mortuo concionatur, etiam de aliis disserere incipit, idque primum de majore natu ex his, qui præsentibus sunt, recensens, quid quisque illorum consecutus sit ac gesserit: unde fit, ut frequenter bonorum virorum præconia virtute acquisita renoventur, ac celebritas eorum, qui honestialiquid gesserunt, immortalis, & gloria illorum, qui patriæ benefecerunt, multis innotescat, ad posteros propagetur. Et quod maximum est, juvenus ad hoc provocatur, ut nihil non pro republ. commoditate ferendum subeat, quo celebraretur, quæ bonos viros comitatur, consequatur. Hactenus *Polybius*, ex Wolfgangi Musculi versione. Primus apud Romanos funebri oratione collegam suum *Junium Brutum* laudavit *P. Valerius Publicola*. Con. il anno primo post Reges exactos, quam orationem tam acceptam tamque charam populo fuisse *Plutarchus* scribit, ut inde tractum sit, ut omnes boni ac magni viri, cum fato concessissent, ab optimis laudarentur. Qui honor posterioribus temporibus etiam illustribus juvenibus, & claris mulieribus, quemadmodum cum ex aliis, tum ex *Plutarcho*, *Suetonio*, & *Dione* manifestum est, fuit concessus. His sic peractis, *funus procedebat*, donec ad locum veniretur, ubi mortuus vel sepeliendus, vel cremandus erat. Cæterum memoriæ prodit *Servius* in 5. lib. *Æneid.* apud majores moris fuisse, ut qui mortuus esset, domum suam referretur, & in illa sepeliretur. Unde est apud Virgilium:

Sedibus hunc refer ante suis, & conde sepulchro.

Postea vero lege xii. Tabularum cautum, ne hominem mortuum in Urbe sepelirent, neve urerent. Quam legem explicabimus suo loco. Verumtamen etiam post latas xii. Tabulas fuerunt quidam in ipsa Urbe sepulti: quos legibus solutos, virtutis causa id consecutos fuisse, *Cicero* existimat, ut *Valerius Publicola*, & *P. Posthumio Tuberto* contigit, de quibus *Cicero* lib. 2. de Legib. C. quoque *Fabritius* juxta Veliam in foro sepulchrum habuit, de quo *Plutarchus*. C. *Poplicius* sub Capitolio, de quo eodem loco lapis *Tiburtinus*. *Claudia* familia sub eodem Capitolio, de qua *Suetonius*. *Servius Sulpitius* in campo Esquilino, de quo in Philippicis *Cicero*. *Quintiam Imperatores* & *virgines Vestales*, quia legibus non tenebantur, in Urbe sepulchra habebant. Reliqui aut privatim in agris suis condebantur: aut in viis extra portas tumulos habebant. Locum autem sepulchro designabant, vel *augures*, vel *pontifices*. Qui vero cremandus erat (hoc enim cuique liberum erat) postquam ad pyram delatus fuisset, digitus ei incidebatur, ad quem servatum iusta fierent, reliquo corpore combusto: quod factum, teste *Festo*, membrum abscindi mortuo dicebatur, quamquam ne id semper liceret, xii. Tabularum legibus cautum fuerit: in quibus sic scriptum erat: Homini mortuo ne ossa legito, quo post funus facias: extra quam, si militiæ, aut peregre mortuus sit, &c. Tum cadaver curatum ad pyram efferebatur. Pyram autem in modum aræ lignis construere solebant, eique intexebant loricem, piceam, taxum, & alias arbores: circa eam constituebant cupressos, quod *Servius* ex Varrone factum fuisse dicit, propter gravem ultrinæ odorem, ne eo offenderetur populi circumstantis coronæ: quæ tamdiu stabat respondens fletibus *præfica*, id est planctuum principi, quamdiu consumpto cadavere, & collectis cineribus, dicebant novissimum verbum, *licet*, quod ire licet significat. Moris autem erat, ut pyram, sive rogum (quem ne ascia polirent, xii. Tabulæ vetabant) & cadaver liquoribus quibusdam pretiosis perfunderent, & aurum multaque alia pretiosa, vestes, arma, atque alia, quæ defuncto in vita chara fuerant, injicerent, quod, ne fieret amplius xii. Tabulæ sanxerunt, in quibus sic fuisse scriptum proditur: *Uti ne sumptuosi respersio fieret: neve murrhata potio mortuo inderetur*. Item: Ne plures tribus riciniis cum mortuo urerentur, aut conderentur. Item: Ne aurum adderetur: at quo auro dentes vincti essent, im cum illo sepelire, & urere, se fraude esset.

Posteaquam adversus rogo impositum erat, is qui defuncto necessitudine majore junctus erat, *aversus*, rogo ardentem faciem inferbat. Scribit *Servius* moris etiam fuisse, ut ante rogos humanus sanguis effunderetur, vel captivorum, vel gladiatorum, easque inferias fuisse appellatas, alio loco dicit his verbis: *Inferiæ sunt sacra mortuorum, quæ inferis solvuntur*: Sane mos erat in sepulchris virorum fortium captivos necari: quod postquam crude visum est, placuit gladiatores ante sepulchra dimicare, qui à bustis bustiarum dicti sunt. Sin captivorum aut gladiatorum copia non esset, laniantes genas suam effundebant cruorem, ut rogis illa imago restitueretur, vel, quemadmodum *Varro* loquitur, ut sanguine ostenso inferis satisfiat: quod tamen etiam lege xii. Tabularum fuit interdictum: quæ talis erat: *Mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento*: de qua lege, sicut & de reliquis, quarum paulo ante mentionem fecimus, plura dicemus lib. 8. Mox ubi ustulatum cadaver erat, roguis bustum dicebatur, cineresque & ossa cado, sive urna, colligebantur, amicis & cognatis, & aliis circumstantibus, qui à sacerdotibus ter aqua pura aspergebantur, & ita explebantur, sive lustrabantur. His perfectis præfica novissimum verbum illud alta voce pronuntiabat, *LICET*, quod est, *ire licet*. Quo dicto, qui comitati funus erant domum abiturum, extremum vale alta voce pronuntiabant, hoc modo, *Vale, Vale, Vale, nos te ordine, quo natura permiserit, sequemur*. *Varro* *Logistorio* scribit, Ideo mortuis *Salve* & *Vale* dici: non quod valere aut salvi esse possint, sed quod ab his recedamus, eos nunquam visuri. Tum cineres & ossa sepulchro inferebantur, ante quod ara constituta erat, quam

quam acerram Festus appellatam scribit, in qua odores incendebant. Hos ritus fere omnes eleganter excutit *Virgilius* lib. 6. de funere *Miseni* scribens his versibus, v. 212.

*Nec minus interez Misenum in litore Teucri
Flebant, & cineri ingrato suprema ferebant.
Principio pinguem tadis, & robove secto
Ingentem struxere pyram, cui frondibus atris
Intexunt latera, & ferales ante cupressos
Constituunt, decorantque super fulgentibus armis, &c.*

De urnis, loculis, & sepulchrorum ornamentis multa diligenter collegit *Georgius Fabricius Chemaenicensis* in sua Roma, cap. 21. quæ hic non pigebit repetere. De loculis sive urnis ita scribit: Faciendorum loculorum, & urnarum condendarum, non admodum diversa fuit ratio, cum in Urbe, tum in reliqua Italia, atque etiam in Græcia. *Marthianus* scribit, antra concamerata fossionibus esse aperta, in campo *Esquilino* quædam unius testudinis, quædam duplicis concamerationis, ita ut ex superiore in inferiorem descendere-
tur. Pavimenta interdum tessellata, interdum vermiculata: in parietibus circumcirca loculos extitisse singulos cum binis urnis. Alia quoque fuisse antra plurium parietum, modico intervallo distantium, in quibus totidem urnas fuisse contiguas, & exiguo post spatio rursus alias, hisque alias impositas: has pauperum, alias divitum fuisse opinatur. Nos in agro *via Appia* in profundum sub terram fornitem descendimus, plenam loculorum inter se dispositorum: ex ruina autem parietum vere cognosci ordo loculorum non potuit. Inter *Puteolos* & *Atellam*, ad utraque viæ silicibus strata latera plurima sepulchrorum lustravimus monumenta: quorum ædificia partim quadrata sunt, partim rotunda. Inter cætera pulcherrimum est, quod arcum cella nominant. Parietes ejus tetragoni, cum laqueari vermiculato: in cujus medio *centauri* imago puerum vehentis. Loculi ultra sexaginta, medii amplii, fortasse patronorum: laterales contracti, libertorum, libertarumque. In loculis urnæ singulæ pluresve dispositæ fuerunt, clausæ exterius tabellis marmoreis, in quibus nomina dispositorum de more fuerunt adscripta. Testatur *Curcius Anconitanus* (cujus scriptas quasdam chartas evolvimus) se Patris in Achaja in æde *S. Andrea* antrum subterraneum ex integro solidoque lapide vidisse, miro artificio fabricatum, in quod per gradus sedecim descensus fuerit, quodque sub una testudine tetragonos parietes habuerit loculos quatuordecim, in quibus singulis binæ aut ternæ funerales fuerint locatæ, ex quibus testimoniis non multo diversam Græcorum & Romanorum, ut diximus, urnas conjungendi rationem, fuisse est perspicuum. De sepulchrorum autem ornamentis hæc affert: In sepulchris, quæ hinc inde per Urbem in multis locis occurrunt, varia rerum simulachra sunt exsculpta. *Ludorum Carulium* quale est ante *SS. Cosmam & Damianum*, in foro Romano, & in *S. Joanne Laterano*, in quo etiam nocentes obijciuntur bestiis, ut in alio quodam ante *S. Mariam* in via lata. *Equestrium certaminum*, ut in *S. Maria* in ara cœli, montis *Capitolini*. Pugnarum, ut in *S. Gregorio*, montis *Cælii*. Venationum, ut in *S. Laurentio in Lucina*, campi Martii. Triumphorum, ut ante *S. Laurentium* in Panisperna montis Viminalis; & Triumphis Veneri in *S. Joanne Laterano*. Sacrificiorum, ut in *S. Maria de Strada*, inter Octavii porticum & Capitolium: & in *S. Laurentio* extra *Esquilinam*. Deorum ludentium, ut *Apolinis canentis*, & *Narcissi jaculantis* discum, in domo Augustini Maphæi: *Satyrorum puella dormienti insultantium*, in horro *S. Marci*: *Amorum equitantium*, in domo Columnensium: *Deorum maximatorum* in piscium caudas desinentium, & ventium in eis Nymphas tribus in locis: in *S. Joanne Paulo* in Cælio, in hortis *S. Sabinæ* montis *Aventini*: ante *S. Thomam* in regione *Harenulæ*. *Plutonis Proserpinam rapiens*, in *S. Sylvestro*, prope arcum *Domitiani*: & ante *S. Mariam Cosmedin*, prope *Velabrum*. Ventorum quatuor simulachra in sepulchro domus *Cæsiæ*: *laborum Herculis*, in domo *Sabellorum*, supra *Marcelli* theatrum. *Servilium suppliciorum* in quibus alii pede utroque suspenduntur, aliis cultro secatur collum, aliis brachium saxo impositum alio saxo frangitur, in *S. Maria* in ara cœli, & ante ædem *S. Stephani de Cacabo*, in regione *Pineæ*. In quibusdam sepulchris exsculpta sunt ædificia, partim januis apertis, quibus dicunt animæ eternitatem significari, cujusmodi est in Palatio *Capitolino* *Triumvirum*: partim clausis, qua interitus ejus una cum corpore notatur: tale in domo civis cujusdam regionis *Transiberinæ* cernitur è regione pontis *Fabricii*. Hæc è multis retulisse satis sit, quæ non ita accipi volo, quasi unius tantum rei effigies expressa sit: sed alia multa quæ oratione depingi in hac brevitate nequeunt, spectaculi gratia sunt addita, quod ut intelligatur, duobus exemplis declarabo. In sepulchro sacrificantium in *S. Maria de Strada*, mulier in bigis, quæ à rhinocerotibus trahuntur, vehitur: ipsis animalibus duo juvenes insident, & animalia à Faunis nascentia ducuntur, præcedit *Thuscus* fidicen, & viri nudi ac mulierculæ, donec ad aram perveniatur, cui fidicen canens astat, & inter cætera ludicra *Faunus* cornibus cum hircu concurrit. Item in altero apud *S. Sylvestrum*: *Pluto* quadrigis vectus, *raptam Proserpinam* amplexu tenet, exanimi similem: supra quam volitat alatus *Cupido*, currum præcedit *Mercurius* alato pileo & caduceo. In altera parte *Ceres* bigis invehitur tractis à serpentibus, pinea tæda, quam sinistra gestat investigans amissam filiam. Inter hæc, ab utraque parte comites *Proserpina* flores collectos gestant, veste ultra pubem sublata. A lateribus *Hercules* est, leonis exuvio indutus, dextro tenens clavam: sinistra anum quandam invadens, cui verbera minatur. Hactenus *Fabricius*.

Peractis ad sepulchrum iustis, convivia domi apparabantur, ad quæ amici atque cognati convocabantur.

Senibus enim *cena funebris* exhiberi solebat, quod *silicernium* dicebatur, de quo in XII. Tabularum explicatione dicemus. Sed & populo interdum *epulum* à defuncti hæredibus dabatur, aut *cruda caro* distribuēbatur, quod *visceratio* dicebatur. *Denicales* inde *seria* celebrabantur, cum hominis mortui causa familia purgabatur. Erant etiam *exverra*, purgatio quædam domus, ex qua mortuus ad sepulcrum ferebatur, quæ fiebat per *everritorem*, certo genere scoparum adhibito, ab *extra* *verrendo* dicta: *Sextus Pompeius Festus*, ubi & hæc habet *everritorem* vocatum, quem accepta jure hæreditate, iusta facere defuncto oportuerit: quæ si non fecisset, aut quid in ea re turbasset, suo capite luerit. Edebantur etiam nonnunquam in honorem defunctorum *ludi*, quos *funebres* appellabant, de quibus jam ante diximus. Inde discrimen illud *funerum* ortum, ut alia dicerentur *indictiva*, alia *simpludiana*. *Indictiva* erant, quibus adhibebantur non ludi modò sed etiam desultores, eaque erant amplissima: *Simpludiana* autem, quibus adhibebantur duntaxat ludi, corbitoresque. Quidam ea dixerunt esse, quibus neutrum genus interesset ludorum, *Sext. Pompeius Festus*. *Josephus Scaliger* ad eum locum annotat: *Simpludiana* dicta, quasi *simpludiana*, quasi *simpliludi* adhiberentur: hoc est, *sultatores*, vel *cernuatores* sive *corvatores*, quos *Festus* *corbitores* appellat. *Indictivis* autem & *ludios*, & *desultores*, ac etiam ludorum quædam genera adhibita fuisse. Vide eundem *Scaligerum* l. 1. Aufonianarum lectionum, c. 28. Cæterum cum nonnulli essent, qui suorum vel propinquorum, vel amicorum minus desiderium ferre possent, *tertium*, *septimum*, *nonum*, & quidam *viceimum*, *trigesimum*, & *quadrigesimum*, non sine quadam numerorum religione, dies defunctorum manibus, & memoriæ statuebant: unde *parentationes*, *feralia*, *novendialia*, *decennalia*, *vicennalia*, *tricennalia*, &c. originem traxerunt, quæ omnia tum lacte, & vino, tum sertis & floribus, tum aliis rebus ab antiquis celebrabantur. Quamquam *decennalium*, *vicennalium*, &c. etiam alius usus fuerit, de quibus paulo ante diximus.

Unum adhuc superest, ut *quamdiu* apud veteres lugeri mortui solerent, explicemus. Constat autem ex veterum monumentis, tum ex *Plutarcho*, & *Ovidio* in *Fastis*, *mensis decem* (tot enim Romuli annus habebat) viros ab uxoribus viduis lugeri consuevisse: ita quidem ut *ante legitimum tempus luctus*, nubere nemini possent, nisi id peculiariter à magistratu, aut *principe* imperassent. Quod si nubendi potestatem non impetrassent, & tamen nubere, *infames* à prætore fiebant, & multabantur. Minuebatur tamen nonnunquam *luctus* aut publice aut privarim. Publice populo luctus minuebatur ædis dedicatione, cum à *conscribis* lustrum condebatur, cum votum publicè susceptum solvebatur: *privatis* autem, cum liberi nascerentur, cum honos in familiam veniret, cum pater & liberi, aut vir, aut frater ab hoste captus domum rediret, cum puella desponsaretur, cum propiore quis cognatione, quam is, qui lugeretur, natus esset, cum *casto Cereis* consisterent. *Sext. Pomp. Festus*. Qua de re pluribus eruditè disputat *Jacobus Ruardus* lib. 1. Variorum, cap. 20. ubi etiam discrimen facit inter *lugere* & *elugere*: atque lugere dicit esse lugubri habitu incedere: *elugere*, legitimum tempus à nuptiis, & aliis, quæ prohibita ipsis erant, abstinere. De *legitimo luctus tempore* etiam disserit *Jacob. Cujacius* lib. 6. Observationum, cap. 32. Tantum etiam de *funeribus*, & quæ ad ea spectant. De quibus præter *Lilium Gyraldum*, *Alexander ab Alexandro* Neapolitanus lib. 3. Genialium dierum, cap. 2. & 7. & *Cælius Rhodiginus* lib. 17. Antiquarum lectionum, capitibus 19. 20. 21. & alii.

AD CAP. ULT. PARALIPOMENA.

Sepultura naturali lege inducta, varii gentium ritus, terra gleba inhumato cadaveri injecta à transeuntibus, & in os immissa, pyramides pro tumulis, aves pascere paxa summa, bubo, stryx, cornix, incendiaria, funebres, vultus cadavera sequuntur, sepulchra in viis, in montibus, locus à pontifice assignatus, cadavera melle condita, cera, cedrus.

Ne multa de funeribus dicerem, viri docti præoccupant, J. Lipsius ad lib. 4. Anno ad Alexandr. Neapolitan. l. 3. cap. 7. Andreas Tiraquellus, præcipueque Joannes Kitchenus Lubecensis quatuor libris, solennitates funerum Romanorum hinc inde ex omnigenis scriptoribus ante dispersas, in unum corpus redactas complexus est. Vide quæ supra in hoc opere de apotheciis, & de tibiis, ad quas efferebantur, à me sunt dicta lib. 3. cap. 31. Certe nulla gens adeo barbara, aut ab humanitatis usu aliena, quæ sepelire cadavera non probaverit; est enim *sepultura juris naturæ*. D. Chrysothom. lib. 1. *de moribus*. Hinc egregia illa nec minus amara interrogatio *Vibuleni* apud C. Tacitum lib. 1. Annal. *Responde Blase ubi cadaver abieceris, ne hostes quidem sepulcrum invident*. Hannibal, licet juratus nominis Romæ hostis, tamen Flaminii interfecit corpus, ut *sepultura* mandaret, quæ iussit. T. Liv. 3. *Dequad*, lib. 2. eandem humanitatem L. Cornelius Consul Han-

noni præstitit. Valer. Maxim. lib. 5. cap. 1. & cum servus jure gentium nullam habeat communionem cum liberis hominibus, locus tamen in quo sepultus est, sacer debet haberi. Aristoteli apud Ulpianum l. 2. ff. de relig. & sumpt. funer. Quintilian. Declamat. 5. Hinc ille est effectus, quod ignotis cadaveribus humum congerimus. Valeat Stoicorum rigida & ab humanitate remota secta, qui parum interesse asseriebant, *super terram*, an *infra* putrescerent. Quibusque illud semper in ore: *Calo regitur qui non habet urnam*. Sentient, dicebat alter, onus est terra, non sentienti *super vacaneum*. Denique non placet illud: *Non defunctorum causa, sed vivorum inventa est sepultura*, ut corpora & visus, & odore *sæda submoti* erentur. L. Sen. in lib. de Remed. fortuitior. si tamen ejus ille author. Sepultura carentiam apud Virgilium. *malum omnes sciunt appellari* lib. 6. *Æneid*.

Eripe me his iniuste malis, & tu mihi terram Injice.

Valer. Flacc. lib. 1. Argonautic. in fine:

Quin suda manus, quem chara suorum Diripiat, læretque senem, nec membra sepulchro Contegat.

Lege Stobæum serm. 122. rectissime Ariminus vetus poëta:

Humano generi posuit natura creatrix

Hanc legem, ut tumuli membra sepultra regant.

Sed quam varii pelopelidi ritus sint, aliis dictum, de Chiis, Tauris, Sindis, Colchis, Phrygiis, Pæneis, Nicolaus antiquus scriptor, libr. de Morib. gent. de Persis, & Ægy-

Adscribam ad hęc veluti collativum, egregium locum Claudiani è lib. 2. in Ruffin.

*Adspiciat quisquis nimum sublata secundis
Colla gerit, trivis calcandus spargitur ecce,
Qui sibi pyramides, qui non ceditis templis
Ornatu suos extruxit culmina manes,
Et qui Sidonio velari credidit ostro,
Nudus passit aves, jacet en, qui possidet orbem,
Exigua telluris inops, & pulvere raro
Per partes regitur, nusquam totiesque sepultus.*

Singula discutiam: unicus enim mihi videtur inter Latinos poetarum antiquitatem mysticam, reconditamque doctrinam, fluentissimis dulcissimisque versibus inseruisse. Primum pyramides pro tumulo sperabat Ruffinus, prima quippe pyramidum extructio ad sepeliendos principes excogitata primitus. prater historicos, Poëta. Stat. lib. 5. syl. 3.

*Atque utinam, fortuna, dares mihi manibus aras,
Par templis opus, aëriamque educere molem,
Cyclosum scopulos ultra, atque audacia saxa
Tyramidum, & magno tumulum prætexere luco.
Illic & Siculi superassem dona sepulchri,
Et Nemee lucum, & Pelopis solennia trunci.*

M. Lucanus lib. 9. Pharsalia v. 151.

*Tanta fuit merces inhumatos condere manes,
Sanguine semiviri Magnum satiari tyranni,
Non ego Pelleas arces, aditisque retectum
Corpus Alexandri pigra Mareotide mergam?
Non mihi pyramidum tumulis avulsus Amasius,
Atque alius Reges, Nilo torrente natabunt?*

Idem lib. 8. v. 694.

*Cum tibi sacro Macedo servetur in antro,
Et Regum cineres extructo monte quiescant,
Cum Ptolomæorum manes, seriemque pudendam
Pyramides claudant, indignaque Mausolæa,
Littora Pompejum feriant, truncisque vadofis
Huc illic jactatur aquas.*

Magnus Ennodius Felix Ticinensis Episcopus epigr. 135. cuius lemmata est, de sepulchro Majoriani Imperatoris.

*Cum perstat gravior, bustum fortuna petitus
Contulit exuvius, Majoriane, tuus.
Nunc indignis pyramidum, fors, prospice moles,
Vilia principibus linque sepulchra piis.*

Sequitur in Claudiano, Sidonio velari credidit ostro. Quia antiquitus purpureis tapetibus cadavera operiebantur. Quamquam non sum ignarus vilissimam, pauperimamque sepultura veteres condi solitos, nempe in fontes aut puteos abjici. M. Varro lib. 4. de ling. Lat. & Fest. lib. 14. in voce puticuli, Antiphilus lib. 1. Antholog. & jam Clarus Sylvius observavit in libro singulari in leges pagin. 547. Verum heroicis temporibus longe opulentius cum cadaveribus actum, purpureo enim velamine intgebantur. Stat. lib. 5. syl. 1. v. 225.

*Hic re Sidonio velatum molliter ostro
Eximius conjux (neque enim sumantia busta,
Ardoremque rogi potuit perferre) beato
Composuit Priscilla thoro.*

Valer. Flac. lib. 3. Argonautic.

*Funere æque cuique manus, quæ cura suorum,
Quæ fortuna fuit, medio Rex agmine longe
Eminet, hunc crebris quatens singultibus ora
Allevat Æsonides, celsoque reponit in ostro,
Dat pillas auro, atque ardentes murice vestes.*

Denique nudus passit aves. Quia prima in felicitas catere sepulchro, secunda ab avibus disceptum, aut pastum fuisse. Aurel. Cassiodor lib. 2. epist. 19. Ut infamulos, qui inhumatam reverentiam ejus funeris abjecerunt, legum districtione rejectis, quantum qui exemplis provocantur pessimi, panis arceantur aspectus, pro dolor! pietas in avibus invenitur, quæ ab humana conditione dejeritur, vultur ipse, cui vita est cadaver alienum, tantæ magnitudinis corpus, nec exigui alitibus probatur infestus, sed magis accipitrem vitam plurimigerarum avium prosequentem, alis cadit, ore dilaniat, totoque suo pondere periclitantibus nititur subvenire.

Valer. lib. 1. cap. 6. tit. 11. *Tam multa signa hostilibus interceptæ manibus, tantum Romana militiæ decus barbarorum obrutum equitatu, optima indolis filii cruore paterni respersi oculi, corpus imperatoris inter promiscuas cadaverum strues, avium ferarumque laniatibus obiectum.* Mentio & apud Homerum lib. 22. Iliados, vers. 355. Augustus apud Suetonium cap. 13. *Cuidam sepulturam petenti, respondit jam illam in volucrum esse potestate.* Variæ legunt viri docti eum locum. Lævinus Torrentius, in potestatem volucrum esse. Cic. pro lege Manilia. *Cum vestros portus in prædonum fuisse potestatem sciat.* Terent. in Andria. *In ignem posita est.* L. Sen. lib. 1. de Ira. *Cum se in possessionem posuerunt.* Adrian. Turneb. lib. 24. Adv. Tit. c. 15. *Jam istam volucrum potestatem fore.* Sed non multum interest. L. Apul. lib. 5. Mileticæ. *Perinde ut merebatur, laceratis visceribus suis, alitibus, bestisque obivum ferens pabulum inseruit.* Catull. in Argonautic. supra laudatus. P. Virgil. lib. 9. v. 486. Æneid.

*Hæc, terra ignota, canibus data præda Latinis
Alitibusque jaces.*

Et lib. 10. Æneid. v. 559. & citat Pierius Valerian. lib. 18. Hieroglyphic.

- - - Non te optima mater

*Condet humi, patriove onerabit membra sepulchro,
Alitibus linguere feris, aut gurgite mersum
Vnda feret, piscesque impasti vulnera lambent.*

Sil. Italic. lib. 13.

*Hic diræ volucres, passusque cadavere vultur,
Hic multus bubo.*

Juvenal. sat. 10.

Non unquam attigerant majora cadavera corvi.

Et sat. 14. v. 77.

- - - Vultur

Ad satius proferat, partemque cadaveris offert.

Lucan. lib. 4. v. 801.

- - - Libycæ en nobile corpus

Passit aves.

Et lib. 8. v. 507. Idem:

*Nec sacri tantum arma fugit, fugit arma senatus,
Cujus Thesalicæ saturati pars magna volucres.*

Ejusdem libri v. 764. Codrus ad cadaver Pompeii:

- - - ne pontis bellua quicquam,
Ne fera, ne volucris, ne feræ Casaris ira
Audeat, exiguum, quantum potes, accipe flammam
Romana succense manu.

L. Sen. traged. Thyeste, act. 5. sc. 3.

Utrumne sacris pabulum alitibus jacent?

Et in Thebaid. act. 1. sc. 1.

*Et in alta nemora pabulum misit feris
Avidis, avibusque.*

Claudian. de 6. Hon. consul. ubi casus à Stilichone Alaricus:

- - - multisque juorum

Diras parvit aves.

Aves diræ sunt, quæ laceratione corporum aluntur, ut loquitur Seneca lib. 4. de Benefic. cap. 20. Vultures autem designari certum est. Silius loco proxime supra laudato. A gathias Scholasticus Antholog. lib. 2. cap. 31. epigr. 7.

*ἀγερον ἢ Σίονος κεκλημένοι ἀβλίων ἀνδρῶν,
ἀλλαν ὀνύχων βλάμματα γυγνέσθωσι.*

Avem comedimus invitati miseram viri,

Alitarum avium cibis evadimus.

Ennius apud Servium lib. 6. Æneid.

Vulturus in sylvis miserum mandebat hominem.

In aliis editionibus legitur, sed parvo discrimine:

Vulturus in sylvis miserum mandebat hominem.

Quare & hæredipetæ vultures dicti. L. Seneca ille idem epistol. 95. *Vulture est, cadaver expectat.* Nam ultra mare vultures ut cadaver præsentissimum, ita hujusmodi homines opibus defunctorum inhiant. Isidor. lib. 12. cap. 7. Cicero in Pisonem: *Provincia vulturis.* Catull. epigr. 66.

Suscitat & cano vulturum capite.

Martial. lib. 6. epigr. 62.

Cujus vulturus hoc erit cadaver?

Lepidissime, ut solet, & festivissime Plautus in Trinummus:

Tum

Tum autem sunt alii qui se vulturium vocant,

Hosiesne an cives comedas, parvi pendere.

Et quia eo devenimus, aves funebres habebantur præter vultu-
rem, bubo, stryx, cornix, incendiaria avis, quæ vel inauspicata
censebatur, vel certa mortis adventura nuntiæ. ob id diræ a-
ves dicuntur Statio lib. 3. Thebaid. v. 506. ubi locus insignis
fœda interunctione corruptus:

*Non comes obscurus tripodum, non fulminis ardens,
Vestor adest, flavaque sonans avis unca Minervæ:
Non venit auguriis melior quam vultur, & altis
Desuper accipitres insultare rapinis.*

Licet cetrum sit vulturis augurio Romani conditam; tamen
manifestum est eam inter inominatas aves poni solere, quare
censeo legendum in tertio versu:

Nec venit augurio melior: sed vultur.

Bubo, sive ut alii volunt, *bia*. Cal. Rhodigin. lib. 17. cap. 19.
nomen habet à *sono*, quem edit. M. Varro lib. 4. de ling. Lat.
C. Plin. lib. 10. cap. 12. *Aves inauspicata*, bubo, corvus, cornix,
Ovid. lib. 1. Amor. eleg. 12. & lib. 6. Metamorph. Fab. 7. &
lib. 5. Fab. 8. & lib. 5. Fab. ult. *cubiculo Commodi* Imperatoris
insidens bubo, mortem ei significavit. El. Lamprid. in eo. L. Sen.
in Hercule Furente act. 3. sc. 2. M. Lucan. lib. 5. Pharsalia:

Et lata jurantur aves bubone sinistro.

Silius Italic. supra. & in prodigiis Cannensem stragem præce-
dentibus lib. 8. Punicor.

Obsequia frequens castrorum culmina bubo.

Claudian. lib. 2. in Eutrop.

infesloque jubet bubone moveri

Agmina, Mygdonias mox impleitura volucres.

Est tamen observandum, non semper funebrem esse avem
eam, nam tacita bonum, canens malum denuntiat. Servius ad
lib. 4. Æneid. L. Apul. lib. 3. Milesiar. Jul. Obsequens in
egregio & necessario de prodigiis opere cap. 85. 86. 90. 92.
Ovidius lib. 9. Metamorph.

ter omen

Funeribus bubo lethali carmine fecit.

Virgil. loco citato:

Solaque culminibus feræ carmine bubo

Visa queri.

Stat. lib. 3. Thebaid. citato superius loco, & ubertim fabulam
narrat Luctatius Placidius;

Feralia bubo

Damna canens.

Strygen in maledictis posuerunt, inquit Plinius lib. 11. cap. 39.
id nominis sortita est, quod horrendum stridere nocte solet, ut cum
Ovidio loquar lib. 6. Faistor. Seneca tragædus & Isidorus lo-
cis proxime laudatis, Porphyrio ad Horatium epod. od. 5.
Stryx nocturna est, mali ominis. Lucan. lib. 6.

Quod trepidus bubo, quod stryx nocturna queratur.

Statius ubi supra:

Nocturnaque gemunt stryges.

In veneficis ob id maxime percutatur. Horat. ibidem:

Plumamque nocturna strygis.

Sext. Propert. lib. 3. eleg. 5.

Ille turgentis rante portenta rubeta,

Et lecta exsectis anguibus ossa trahunt.

Et strygis inventa per busta jacentis plume,

Cinclaque funesto lanæ vitta viro.

Et lib. 4. eleg. 5.

Consultisque stryges nostro de sanguine.

Ovid. lib. 7. Metamorphos. fab. 2. in Medæ incantationi-
bus:

Et strygis infames ipsis cum carnibus alas

Addit.

Cornix vocatur ecloga 1. à Virgilio sinistra. Et præsertim fune-
bre auspiciam ab ea capitur sævus tempore, id est, post solsti-
tium: quod ex duali una extinctæ, altera perpetuè vidua perma-
neat. Plinius lib. 10. cap. 12. Ælian. de Animalib. lib. 3. Horat.
lib. 3. od. 27. Andreas Alciatus IC. emblemate 73.

Te corvi comedunt, te devorat improba cornix,

Quæ nihil humanæ commoditatis habent.

Incendiaria avis quænam fuerit incertum est, certe ea nun-
quam videbatur, ut statim post, urbs non lustraretur. C. Plin.
lib. 10. capit. 13. *pyralem* appellat. Cal. Rhodigin. lib. 14.
cap. 8. *δὲ τὸ πυρρὴ* videlicet ducto nomine ab igne. Recte
Servius: *De busto* sudem ad testum si detulisset incendium porten-
debat, si cuius ades infedisset, & vocem misisset, significabat
mortem. Josephus Scaliger in Annotationibus in Festum am-
bustænean putat dici, quod circa busta volitet, & in iis plerum-
que delitescat. Glossarium vetus, ambustandus, eisd. *ἐγὼς*, ge-
nus avis. Legendum est in dubie ambustæneus. Sunt & nonnulli
qui spinturnicem esse hanc velint. Santra autoritate Fest.
Pomp. lib. 17. *Spinturnix* est avis generis, turpis figura, occur-
satrix artificum, perdita spinturnix, ea Græci dicunt *αὐτὴν* *ἐστὶν*.
Ab eventu itaque nomen illi inditum. *αὐτὴν* enim ignis est
structura. Ad sepulchra redeo.

Ut olim in puteis pauperiores insepulti abiciebantur, uti
paulo ante ostendi, divites olim in domibus suis, admonui in
tractatu de Laribus hoc opere supra, communis Romanorum
sepultura in viis publicis erat, ut ex epitaphiis appareat, quæ sem-
per viatores alloquantur, & habetur diserte apud Ictos. *l. mor-
tuorum*, & *l. prator*, ff. de sepulch. violato. Vet. scholiast. Juve-
nal. ad sat. 1. v. ult. *Via* in quibus nobiles sepeliebantur. Ipse
Satyricus: *Flaminia tegitur cinis atque Latina*. Et sat. 5. v. 55.
Civis monumenta Latina. L. Sen. epist. 91. in fine: *Non est*
quod nos tumulis metiaris, & his monumentis, quæ viam disparia
prætexunt, æquat omnes civis, imares nascimur, pares morimur.
Idem in Apocolocynt. seu Satyra Claudiana. *Appia via cura-*
tor est, quæ scis & Divum Augustum, & Tiberium Cæsarem ad Deos
isse. Beatus Rhenanus annotavit. Pleni sunt omnes historico-
rum, & poetarum pagina: quis enim ignorare potest, vetitum
fuisse legibus Romanis Græci, intra urbis pomeria quem-
quam humare, aut sepelire nisi legislatores: quibus is videbatur
debitus honor, ut qui cives legibus à se latis in salubri concor-
dia continuissent vivi, in medio eorumdem mortui requiesce-
rent: Alii autem, quibus ambitio & fama petebatur etiam post
fragilem caduci huius corpusculi usum debitum, in viis pu-
blicis sepulchra sua erigi volebant, ut titulos, quibus inscripti
fuerant, possent omnes, qui transirent, perlegere: titulus hille,
sive inscriptionibus gesta, familia, ætas, vitæ conditio, mor-
tisque causa continebantur. unicum addam ab eruditissimo
Meursio annotatum. Principes aut in montibus, aut ad mon-
tium radices sepeliebantur. Isidor. l. 15. Etymologiar. cap. 11.
Apud majores enim potentes aut sub montibus, aut in montibus
sepeliebantur, inde tractum est, ut super cadaver erat aut pyramides
fierent, aut ingentes columnæ collocarentur. Priora illa mutua-
tus est à Servio ad lib. 11. Æneid. Aurelius lib. de Orig. gent.
Rom. Post illum regnavit Aventinus Sylvius, isque finitimus bel-
lum inferentibus, in dimicando circumventus ab hostibus prostra-
tus est, ac sepultus circa radices montis, cui ex se nomen dedit,
M. Lucan. lib. 8.

Et Regum cineres extructo monte quiescant.

Stat. lib. 5. syl. 3.

Exere semirutos subito de pulvere vultus

Parthenope, crinemque afflato monte, sepultri

Pone super cineres, & magni funus alumni.

P. Virgil. lib. 6. Æneid.

At pius Aeneas ingenti mole sepulchrum

Imponit, suæque arma viro, remumque, tutamque

Monte sub æreo, qui nunc Misenus ab illo

Dicitur æternumque tener per secula nomen.

Et lib. 11. Æneid.

fuit ingens monte sub alto

Regis Dercenni terreno ex aggere bustum

Antiqui Laurentis, opacæque ilice telluris.

Et à pontificibus locus sepulchris assignabatur, nisi forte hære-
ditaria ea fuissent, & tunc non erat opera pretium pontificem
intervenire, nam idem patrifamilias in illud jus erat, atque in
reliquam hereditatem. C. Sueton. in Domitiano cap. 17. *Ca-*
daver ejus populari sandapila per vespillones exportatum, Thyllis
nurtix in suburbano suo, Latina via, loco à pontifice dato, funera-
vit. Sic legitur ille locus apud Wolffgangum Lazium Reip.
Rom.

Rom. lib. 3. cap. 11. At in editionibus vulgatis verba illa, *loco à pontifice dato*, desiderantur, neque puro genuina esse Suetonio, sed vel glossæ Lazii, vel in textum irreptisse à margine. At solitos pontifices loca idonea designare & consecrare, apparet ex Strabone Asiatico lib. 5. Geograph. Aurelio Prudentio in Romano Martyre, & vide apud Laziū loco nominato, vetus Lapis.

P. ACTILIO. RUFFO. ET. ACTILIE. BE-
RONI. C. Æ. VX. VIXER. ANN. XXIV. SED.
PUBLI. MENS. X. ANTE. NATUS. EST. ET.
EAD. EM. HORA. FUNGOR. ESU. AMBO.
MORTUI. SUNT. ILLE. ACU. ISTA. LAN-
FICIO. VITAM. AGEbant. NEC. EX. EO-
RUM. BONIS. PLUS. INVENTUM. EST.
QUAM. QUOD. SUFFICERET. AD. EMEN-
DAM. PYRAM. ET. PICEM. QUIBUS. COR-
PORA. CREMARENTUR. ET. PRÆFICA.
CONDUCTA. ET. URNA. EMPTA. ATQUE.
INDULGENTIA. PONTIFICUM. LOCUS.
DATUS. EST.

Altera inscriptio est Romæ, cujus hæc verba sunt:

D. M.

FLAVIÆ. URBICÆ. FILIÆ. SUÆ. CHARIS-
SIMÆ. FECIT. T. FLAVIUS. VICTOR. ET.
MANICA. URBICA. PARENTES. VIXIT.
ANN. VII. MENSIB. VI. LOCUS. DATUS.
EST. A. PONTIF. MANILIO. FORTUNATO.
PARONO.

Quod si aliquis peregre obiisset, cadaver melle perungebant, ne coriumpere tur donec domum referri posset. C. Plinius lib. 22. cap. 24. Mellis quidem ipsius natura talis est, ut putrescere corpora non sinat, jucundo sapore, atque non aspero, alia quam salis natura. Quod in consuetudine fuisse Græcis discimus ex historia Agesiopolis Lacedæmoniorum Regis, qui febrī mortuus apud Xenophontem Histor. Græcar. lib. 5. pag. 564. ἐνέωσεν αὐτὸν μέλιτι τρεῖς, καὶ νεκρὸν ἐκείνῳ τὸ βασιλικὸν ταφῆς. Melle oblitus domum deportatur, ac regiam sepulcrum consequitur. Huc pertinet mystica antiquorum significatio; nam viventium symbolum sel solebat esse, mortuorum quidem mel. Cæli Rhodigini. lib. 28. cap. 27. Antiquar. lection. Stat. Papin. l. 3. syl. 2. v. 108.

Duc & ad Emathios manes, ubi belliger urbis Conditor, Hybla per seipsum nestare durat.

Corrippus African. de laudib. Justinī Minoris lib. 3. num. 1. Thura Sabæa crepant, fragrantia mella locatis Insundunt pateris, & odoro balsama succo. Centum alia species, unguentæque mira feruntur, Tempus in æternum sacrum servantia corpus Supremum patri talem celebrabat honorem Augusto melior Justinus Casare princeps.

Meminit ritus Diogenes Lærtius lib. 3. de dict. Philos. observavitque ex eo eruditissimus senex P. Victorius lib. 19. variar. lection. cap. 1. M. Varro in Cygno καὶ τὰς apud Nonium cap. 3. num. 261.

Quare Heraclides Ponticus plus sapit Qui præcepit ut comburent, quam Democritus, Qui ut in melle servarent, quem si vulgus Sequutus esset, peream si centum denariis Calicem mulsi emere possumus.

Nec modo melle, sed & cera cadavera oblinere receptum. M. Tull. lib. 1. Tusculanar. quæstion. ad finem: Condiunt Ægyptii mortuos, & eos domi servant. Persæ etiam cera circumlitos condiunt, ut quam maxime permaneant diuturna corpora: Magorum mos est, non humare corpora suorum, nisi à feris sint antea lamata: In Hyrcania plebs publicos alit canes, opemates domesticos, nobile autem genus canum illud scimus esse, sed pro sua quisque facultate parat, à quibus lanietur. Eadem illa, & plura jam antea ex Silio dixi hoc capite. Sed locum suspicor ceræ tantum relatum ad perungendos defunctorum corpora, quando mel non

suppetebat. Cornel. Nepos, aut verius Æmilii Probus in Agésilao in fine: In morbum implicitus decessit, ibi cum amici, quo Spartam facilius perferre possent, quod mel non haberent, cerâ circumfuderunt, atque ita domum retulerunt. eandem historiam narrans Diodorus Siculus lib. 15. καὶ τὸ σπέρματ' ἐν μέλιτι κομισθέντ' εἰς τὸ Σπάρτην. Corpus in melle deportatum Spartam. Controversum inter duos clarissimos historicos, utrum cerâ, an melle Agésilai demortui cadaver domum fuerit relatum: probabilior est Æmylii sententia, quod habet Plutarchum assentientem. Sic enim ille in vita Agésilai: οἱ παρῶντες κρεῖον ἐπιτίθεντες τῷ νεκρῷ μέλιτ' & παρῶντ' & ἀπὸ τῶν Σπαρτιάδων εἰς Λακιδαιμόνα. Cera cadaveri illiquefacta, quia mel non suppetebat, Lacedæmonem retulerunt Spartam. Ita intelligi Silium Italicum lib. 13. Punicor.

Dum vanos ritus curat, & solennia vulgi

Exequitur, cessat flammis imponere corpus,

Ut portet tumulis per longum membra paternis:

Quod te per nostris Martis precor amula facta,

Arce, que patrios artus medicamina servant,

Daque vago portus quamprimum Acherontis adire.

Locus corruptus est. Fortean legendus hoc modo primus versus:

Dum varios ritus, curam, & solennia vulgi

Exequitur.

Adde tertium rationem conservandorum cadaverum, ea peruncta quippe cedria, non vero melle, neque cera, Plin. l. 16. c. 11. Primus sudor aquæ modo fuit canalis, hoc in Syria cedrium vocatur, cui tanta vis est, ut in Ægypto corpora hominum defunctorum eo perfusa servantur. Eadem pene habet idem scriptor l. 24. c. 5. Cedri succus, ex ea quomodo feret diximus, magni ad lumina usus, nisi capiti (melius quam capitis) dolorem inferret, defuncti corpora incorrupta ævis servant, vivencia corrumpit. mira differentia, cum vitæ auferat spiritibus, defunctisque pro vita sit. Et Junius Moderatus Columella Rei Rust. l. 6. c. 32. notat Georgius Alexandrinus.

Sic peruncta & delibuta cedria, melle, ceræ cadavera ornabantur, coronabanturque, eodem modo ac si adhuc viverent, imo & mensis adhibebantur, quod in aula Gallica nuper bellicosissimi clementissimi que principis funestate incredibili, calamitosoque Europæ toti exitu, vidimus fieri. & consuetudinis Ægyptiorum fuisse, ut simulachrum defuncti induerent iidem ornamentis, quibus vivens utebatur, sepulchroque vitreo inscissent, clauum est ex Herodoto lib. 3. Græcos id ipsum probasse, habetur apud Ciceronem Orat. pro L. Flacco, quid contineretur plebisicris Smyrnaeorum, que fecerant in Castricum mortuum, brevi ostendens; Primum, inquit, ut in oppidum introferretur, quod aliis non conceditur, deinde ut ferrent ephebi, postremo, ut imponeretur aurea corona mortuo. Adtipulatur & Aristophanes in Concionantibus apud P. Victorium lib. 2. var. Lection. c. 7. de Turcis idem lego, scribente Philippo Lonicerō histor. Turcicæ Tom. 1. parte 2. cap. 19. Ablutum cadaver duobus linteis funeralibus, itidem è xilino textis abstergunt & exsiccant, siccatum cadaver aqua rosacea addito rhymiamate aspergunt, vestibusque quas habuit pretiosissimis induunt, capiti quoque virgam adaptant, cui pileum floribus exornatum imponunt: sic exornatum cadaver quidam ex sacerdotibus in templum deferunt. Id apud Macedones invaluisse, testis esse potest Ælian. lib. 12. var. hist. capit. ult. de Byzantinis principibus Corrippus l. 1. n. 13.

Sic suprema sua servans insignia vitæ

Justinianus erat; non mutans morte colorem

Sed solito candore nitens, quia vicerat orbem

Mors veneranda viri, signis monstravit apertis.

Ipse videbatur cunctis plangentibus unus

Effigie gaudere pia, disdemate comptus,

Purpureaque in veste jacens requiescere somno.

Silii Italic. lib. laudato, de Ægyptiis:

Clandit odorato post funus stantia busto

Corpora, & à mensis exanguem haud se arat umbram.

Reliqua ad funebrem apparatus spectantia, suo ordine libro singulari à me expediuntur.

ROMANARUM ANTIQUITATUM LIBER SEXTUS.

DE COMITIIS.

Absolvimus priorem instituta descriptionis partem, quæ de Urbe, populo, & religione fuit. Jam posteriorem, quæ de politica gubernatione agit, aggredimur: in qua primum omnium de comitiis dicendum esse arbitramur, cum eorum cognitio ad reliquorum librorum tractationem summopere requiratur, & omnia ferè, de quibus in sequentibus disputabitur, comitiis populi peracta sint. Magistratus enim iisdem à populo creatos fuisse, quis ignorat? Cui obscurum esse potest, leges omnes non aliter, quàm comitiis populi latas esse? Sic judicia etiam quadam, ea scilicet, quæ populi propria fuerunt, itemque multa ad rem militarem pertinentia, comitiis sunt peracta. Facile igitur perspicitur summè necessarium esse, ut antequàm ad illorum explicationem accedatur, horum ratio perspecta sit. Scripserunt quidem de comitiis apud veteres, M. Terentius Varro, & alii: nostra verò ætate eruditione multa præditi, & excellentes viri non pauci: inter quos sunt Alexander Neapolitanus, Onuphrius Panvinus, Joachimus Perionius, Carolus Sigonius, & alii, ut de Blondo & Budæo taceam. Inter omnes autem Nicolaus Grucchi, vir doctissimus, ante annos aliquot, tres libros eruditione multiplici refertos, de comitiis Romanorum in publicum edidit, quem ego præ reliquis secutus sum: ordine tamen nonnihil mutato. Quippe cum mihi visum fuerit, temporis etiam rationem aliquo modo observandam esse, de curiatis comitiis primum agendum putavi, de quibus ipse ultimo loco disputat. Sed nec illud dissimulare possum, quod de quibusdam huc pertinentibus Carolo Sigonio non bene cum Grucchio conveniat. Consului igitur diligenter illa etiam scripta, quæ ab utroque de rebus hujus materiæ controversis sunt edita. Et cum Sigonii sententia mihi probabilior, pluribus etiam & firmitioribus rationibus niti videatur, secutus eam sum. Nequaquam autem ita meum judicium interponere volui, ut lectoribus horum librorum omnem de illa controversia ulteriorem inquisitionem adimerem, imò hortor eosdem, ut diligenter ea scripta legant & judicium ipsimet de iis faciant. Quam etiam ob causam semper utriusque sententiam simul lectori proposui: & tamen quæ ex iis mihi verisimilior visa fuerit, reticere nolui. De his igitur, studiosè lector, monendus mihi initio eras. Sequitur, ut unde comitia dicta, quid, & quotuplicia fuerint, videamus.

C A P U T I.

Unde dicantur comitia, quid, & quotuplicia ea sint, & quid comitia calata.

Comitia (à cœuendo, vel comeuendo ut veteres locuti sunt, quod populus coire his & unum in loco cum convenire solet, dicta) fuerunt conventus populi, ad ferendum de aliqua re suffragium. Agellus libro 15. capite 27. ex Lælio Felice recitat discrimen inter concilia & comitia, cum ait: Eum qui non universum populum, sed partem aliquam adesse jubeat, non comitia, sed concilium edicere debere. Unde intelligitur comitia dicta fuisse, quando universus populus conveniret: concilia autem, quando non universus populus, sed pars tantum aliqua ejus congregata esset, quæ tamen differentia anxie ab authoribus non est observata: imò sæpius reperitur alterum vocabulum pro altero positum. Indicare igitur hoc loco, non explicare pluribus eam volui.

Neque verò omnes populi conventus *comitia* dicta fuerunt, sed ii tantum, qui ferendorum de aliqua re *suffragiorum* causa haberentur. Quando verò ludorum, vel census gratia, universus populus, uti sæpe fiebat, conveniret, *comitia* non fuerunt.

Genera comitiarum, eorum scilicet, quæ propriè sic dicta sunt, fuisse *tria*, *curiata*, *centuriata*, & *tributa* inter omnes convenit. Quod *Agellius* lib. 15. capite 27. ex *Lalio Felice* refert, de *comitiis calatis*: ea proprium & peculiare genus non efficiunt. Fuerunt enim primum omnia *comitia calata* dicta (quod idem etiam innuere videtur, inquiens, *calatorum alia* fuisse *curiata*, alia *centuriata*) à Græco verbo *καλέω*, quod *voco* significat: unde vetustas rudis *calare* dixit, Latina forma, pro *vocare*: sed postea cum in usû hoc verbum esse desisset, retentum est nomen *calatorum comitiarum* in his tantum, quæ pro collegio pontificum habebantur, vel testamentorum condendorum causa fiebant: idque religionis ejusdem & antiquitatis ratione. De priori causa loquitur *Lalio Felix* apud *Agellium* lib. 15. cap. 27. inquiens, *calata comitia* esse, quæ pro collegio pontificum aut regis sacrorum, aut flaminum inaugurandorum causa haberentur. De posteriori autem *Theophilus* Instit. lib. 2. sic scribit: Duo erant apud veteres testamentorum genera; unum, quod *calatis comitiis* fiebat, & dicebatur: alterum, quod *in promectis*. Testamentum *calatis comitiis*, tempore pacis fiebat bis in anno, hoc modo: Præco universam circumibat civitatem, populum convocans: ac tum qui testamentum condere volebat, in concione populi, ipso teste populo, testamentum scribebat. Ex quo etiam dictum est *calatis comitiis*: nam *calare* est vocare: *comitia* verò populi congregatio. Quoniam igitur vocati congregabantur, appellatum est *testamentum calatis comitiis*. Hæc ille.

CAP. II.

Quid sint *comitia curiata*, & quid *curia*.

De *curiatis comitiis*, quod ea omnium prima sint, primo etiam loco dicendum esse arbitror. Fuerunt ergo *curiata comitia*, in quibus populus *curiatim* suffragium dicebat: hoc est, in quibus populi per *curias* divisi sententia rogabatur, ut quod plures *curia* statuisent, id iustum populi esse diceretur. *Laelius Felix* apud *Agellium* lib. 15. cap. 27. ubi discrimen inter *curiata*, *centuriata*, & *tributa comitia* recenset, dicit, cum ex generibus omnium suffragium feratur, *curiata comitia* esse. Quod ut melius intelligatur, de *curiis*, unde hæc *comitia* nomen traxerunt, verba facienda sunt.

Curiam à cura dictam, testis est apud *Nonium Varro* libro 2. de vita pop. Roman. Tres autem sunt significationes vocis *curia*, quarum in historia Romana fit mentio. Prima est, quod *curia sunt triginta illa partes*, in quas populum *Romulus* distribuit; altera, quod significant *sacras illas ades*, quas singulæ harum triginta partium habuerunt, & in quibus sacra sua peregerunt. Quas primum quidem à *Romulo* in monte *Palatino* conditas, veteresque appellatas: postea vero nimum aucto populo, novas prope *comptum Fabricii* ædificatas fuisse *Festus* docet. Tercio sunt etiam *curia* dictæ ades illæ, in quibus senatus est habitus. De secunda & tertia significatione *Varro* lib. 4. de ling. Latin. sic scribit: *Curia duorum generum sunt*: nam & ubi curarent sacerdotes res divinas, ut *curia veteres*: & ubi senatus humanas, ut *curia Hostilia*, quam primus ædificavit *Hostilius Rex*. *Festus* vero, *Curia*, inquit, locus est, ubi tantum ratio sacrorum gerebatur. *Curia* etiam nominantur, in quibus uniuscujusque partis populi *Romani* quid geritur: quales sunt eæ, in quas *Romulus* populum distribuit, numero triginta, ut in sua quisque *curia* sacra publica faceret, feriasque observaret, hisque *curiis* singulis, nomina curiarum (aut *curensium*, sive *curiensium*) virginum imposita esse dicuntur, quas virgines quondam *Romani* de *Sabinis* rapuerunt. Hæc ille. De prima significatione *Pomponius* l. C. ff. titulo 2. l. 2. de Origine juris, scribit, & *Halicarn.* lib. 2. qui etiam originem *curiarum*: id est, triginta populi *Romani* partium sic refert: In tres partes, inquit, divisâ universâ multitudine, *Romulus* singulis præclarum aliquem virum ducem præposuit: deinde unamquamque rursus in decem partitus, totidem fortissimos viros eis præfecit: has *curias*, illas *tribus* vocari voluit, sicut vocantur & hodie. Et paulo post: Sacra sua *Romulus* cuique *curia* partitus est, assignatis in singulas *dis* & *demonibus*, quos perpetuo colebant: sumptusque in hæc attribuit ex arario publico: quæ quoties celebrarentur, aderant *curia* suis vicibus, & eisdem diebus festis præbebatur *curialibus* (id est: iis qui erant ejusdem *curiæ*) in aula cuique *curiæ* propria. Hactenus *Dionysius*. De numero igitur & prima origine *curiarum*, quod *triginta* tantum fuerint, à *Romulo* primo *Romanorum* Rege institutæ, quodque is numerus perpetuo fuerit retentus, præter *Astonium Padrianum* Commentario in *Ciceronis Verrinas*, qui *curias* cum *tribubus* confundit, & eisdem ad triginta quinque numerum auctas fuisse affirmat, plerique consentiunt. In eo autem discrepant scriptores, unde nomina *curia* acceperint. *Livius* enim & *Festus* authores sunt, virginum *Sabinarum* à *Romanis* raptarum nomina *curiis* indita esse. Verba *Livii* lib. 1. Decade 1. sunt hæc. Ex bello tam tristi lata repente pax chariores *Sabinas* viris ac parentibus, & ante omnes *Romulo* ipsi fecit. Itaque cum populum in *curias triginta* divideret nomina earum *curiis* imposuit. Id non traditur, cum hand

dubie

dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis, virorumve, an forte lectæ sint, quæ nomina *curiis* darent. Hæc ille. *Varro* tamen *Plutarch.* & *Dionys.* & alii eos mendacii arguunt, & contrarium afferunt. *Plutarchi* verba in *Romulo* adscribam: *Singula*, inquit, *tribus decem continuerunt curias*. Eas quidem perhibent à *Sabinis* mulieribus nomen traxisse: sed hoc mendacium esse deprehenditur: nam multis earum à locis nomina imposita sunt. Et *Dionys.* lib. 2. ubi de honoribus *Sabinis* mulieribus habitis disserit, inter alia ait: Sunt qui scribant eas donis multis, magnisque remuneratas à *Regibus*, & *triginta*, quas diximus, *curias* accepisse illarum nomina, quod totidem in legatione fuerint. Sed *Terent. Varro* hac parte dissentit à reliquis, asserens jam pridem *curiis* nomina imposuisse *Romulum* cum primum distribueret multitudinem, partim à ducibus, partim à veteribus patriis.

Ceterum de *triginta curiarum* nominibus præter cetero, nulla sunt reliqua. *Foriensis*, *Rapta*, *Vellen-sis*, *Velutia*, meminit *Festus* his verbis. *Nova curia* proximè compitum *Fabricii* ædificatæ sunt, quod parum amplè erant veteres à *Romulo* factæ, ubi is populum & sacra in partes triginta distribuerat, ut in iis sacra curarent: quæ quando ex veteribus in novas evocarentur, *quatuor curiarum* per religiones evocari non potuerunt. Itaque *Foriensis*, *Rapta*, *Vellen-sis*, *Velutia*, res divinæ sunt in veteribus *curiis*, &c. Idem etiam *Tifata* meminit & *Titia*. *Tifata*, inquit, *Ilceta*: *Romæ* autem *Tifata curia*: *Tifata* etiam locus juxta *Capuam*. Et post pauca: *Titiensis tribus* à prænomine *Tatii* Regis appellata videtur. *Titia* quoque curia ab eodem Rege est dicta, &c. *Calabra curia*, ex *Varrone* lib. 4. de ling. Latina, nota est, qui ait, *Calabram curiam* dictam esse, ubi tantum sacrorum ratio sit gesta. De *Faucia*, vel, ut quidam malunt, *Saucia*, loquitur *Livius* lib. 9. Dictator, inquit, *Papyrius*, *C. Junium Bubulcum* magistrum equitum dixit, atque ei *legem curiatam* de imperio ferenti, triste omen, diem diffidit, quod *Faucia* (vel *Saucia*) curiæ fuit principium, duabus insignis cladibus captæ *Urbis*, & *Caudina* pacis, quod utroque anno ejusdem curia fuerat principium, &c. Hoc quoque addere visum est, curias *Romæ* fuisse populi tales quasdam partes quales sunt nostro tempore in urbibus quibusdam *paræcia*. Ut enim nostræ *paræcia* habent destinatas quasdam aedes & domos, in certa quadam urbis parte sitas, quæ communia sacra, ipsam aedem communem, & sacrorum communem ministrum, id est, *paracum* habent: ita curia erant incolarum urbis partes, non modo loco, sed etiam sacris sibi peculiaribus distinctæ, quibus qui præerant, *curiones* vocabantur. Et licet primum curia trium partes essent: tamen posterioribus temporibus, crescente trium numero, eadem ratio observata non est. Hinc igitur intelligi potest, quamnam *curiatis comitiis* fuerint: quorum, sicuti etiam *curiarum*, *Romulum* authorem fuisse certum est.

CAP. III.

De quibus causis actum sit comitiis curiatis. *Conf. S. l. c. de Comitibus; Sigen. de jure civitatis n. 17. Nicolai Græchii rescriptum abbinari Sigeni Rep. Conf. S. l. c. de Comitibus; Sigen. de jure civitatis n. 17. Nicolai Græchii rescriptum abbinari Sigeni Rep. Conf. S. l. c. de Comitibus; Sigen. de jure civitatis n. 17. Nicolai Græchii rescriptum abbinari Sigeni Rep.*

De origine *curiarum comitiis* dictum est: jam etiam causæ, propter quas ea habita fuerint, aperiri debent. Primum quidem, quando nondum *centuriata*, nec *tributa* fuerunt, omnia quæ ad rempublicam pertinuerunt, *curiatis comitiis* peracta sunt. Reges & alii magistratus iis creati, leges omnes, quæ ad illud usque tempus late sunt, & quæ ad judicia peracta *curiatis* fuerunt, ita ut omnia, quæ populi suffragiis fierent, nonnisi *comitiis curiatis* fierent.

De *Regibus* quidem, quod iis *comitiis curiatis* creati sint, res est manifesta. Testantur id *Livius* lib. 1. & *Dionysius* lib. 2. & aliis multis locis. De *Numa* *Dionysius* peripicuè indicat, eum *curiatis comitiis* Regem declaratum esse. Eadem de *Servio Tullo* refert, ne dicam de aliis: omnes enim Reges, excepto *Tarquinio Superbo* *legitimis comitiis* sunt creati. De *tribuno celerum* elici potest ex *Dionysio* lib. 2. & *Livio* lib. 1. ubi de ejus prima creatione scribunt. Addo quod *Dionysius* lib. 4. ubi de *centuriatis comitiis* à *Servio Tullo* institutis, verba facit: *Clarè*, inquit, jam olim penes populum fuisse trium horum arbitrium creandi magistratus, tam domi, quam militiæ, *leges abrogandi*, vel *confermandi*: bellum pacemve decernere: & quoties de iis rebus disceptatum sit, *curiatum collecta* suffragia. Ac de *Romulo* *Dionysius* libro 2. loquens: *Plebi*, inquit, tria hæc commisit, *magistratus creare*, *leges sancire*, de bello, referente Rege, *decernere*: ita tamen, ut senatus quoque in iis accederet autoritas. Peripicuè ex his est, non tantum magistratus, ut Reges & tribunos celerum (quo etiam referri debent quæstiones: nam & ipsos sub *Regibus* fuisse testis est *Tacitus* Annal. lib. 11.) *curiatis comitiis* creatos: sed leges etiam iisdem latas esse: eas scilicet, quas Reges tulerunt. Quin etiam judicia iis *comitiis* sub *Regibus* exercitata fuisse confirmat judicium *Horatii* sub *Tullo Hostilio*. ubi *curiarum suffragiis* vel calculis *Horatius* absolutus est, testibus *Dionysio* lib. 3. & *Livio* lib. 1. Præter hoc autem judicium nullum aliud, quod *comitiis curiatis* peractum sit, reperitur, quod etiam *Carolus Sigonius* vir doctissimus lib. 3. de *judiciis Romanis* cap. 4. affirmat.

Post ejectiones *Romæ* Reges, cum *plebs* per successionem impetrasset à patribus, ut liceret sibi *tribunos*, adulesque *plebejos* creare, etiam illi *curiatis comitiis* ulque ad legem *Valeronis* latam creati leguntur.

Ubi vero *curiatis* non tantum *centuriata*, sed & *tributa* acceperunt: cum omnia ferè, quæ antè *curiatis* fiebant, post *tributa* & *centuriatis* peragerentur: & maxime postquam *lex Voleonis* lata est, de creandis plebejis *magistratibus comitiis tributis*, qui ante *curiatis* creati fuerant. Post quæ tempora duabus potissimum rationibus *curiata comitia* haberi cœperunt: una fuit *legum ferendarum*, altera vero *sacerdotum* quorundam creandorum.

Leges curiata fuerunt sex. *Prima* de confirmatione quorundam magistratuum, qui jam ante aliis comitiis designati erant: quod tamen non diu observatum est, uti postea dicitur.

Alter de imperio (hoc est, rei militaris administrandæ facultate) magistratibus, ut puta, Dictatoribus, Consulibus, Proconsulibus, Prætoribus, Proprætoribus, ac Proquæstoribus, qui cum jure prætorio in provinciis mittebantur dando: *Cicero* 2. Philippica & *Livius*. Imperium enim, ut clarissime ostendit *Carolus Sigonius* in posteriore cum *Græchio* disputatione, & l. 3. de Antiquo jure provincialium cap. 4. & sequentibus: item libro primo de *Antiquo jure civium Romanorum*, cap. 21. duplex fuit, civile & militare. Civile quod in auspicio & judicio consistebat, (& plerumque *potestas* dicitur, non *imperium*) magistratibus iis comitiis dabatur, quibus creabantur, vel in magistratu inerat. Militare vero imperium (quod erat sacramento adigendi milites, exercitum habendi, bellumque gerendi jus) non habebant, nisi peculiari lege ea de re ad populum *curiatis comitiis* lata, impetrassent. Quamquam hoc non erat omnino necessarium, cum etiam ex senatusconsulto peculiari, item jure provinciæ imperium illud habere possent, ut pharibus docet *Carolus Sigonius*. Hoc igitur alterum genus *legis curiata* fuit.

Tertia lex *curiata* fuit, qua Camillus ab exilio revocatus est, ut tradit *Livius* libro quinto.

Quarta erat, qua adoptiones fiebant, de qua *Cicero* pro domo, *Tacitus* libro 17. & *Agellius* l. 5: cap. 19.

Quinta, quæ testamentis confirmandis ferri solebat, de qua idem *Agellius* lib. 15. cap. 27.

Sexta lex *curiata* fuit, qua sacerdotum detestationes fiebant: id est, omnes consecrationes, quas publice in concione populi fieri oporteret. *Agellius* lib. 15. cap. 27. Altera porro causa habendorum *curiatarum comitiarum* posterioribus temporibus, fuit ad creandos sacerdotes quosdam. Hi autem erant *flamines*, & *curio maximus*, cujus, ut tradit *Sext. Pompejus*, autoritate, curiæ omnes, curionesque regebantur, uti ex *Dionys.* lib. 2. & *Lelio Felice* apud *Agell.* lib. 15. cap. 27. intelligitur. Reliqui autem curiones non comitiis, sed à suis quisque *curiis* eligebantur, ut alibi dicitur. Hæ igitur causæ fuerunt, de quibus *curiatis comitiis* actum est, quemadmodum ex veteribus scriptoribus cognoscitur.

C A P. IV.

Quas personas comitiis curiatis interesse oportuerit.

Duplices considerandæ sunt *persona* & quæ potestatem habuerint *convocandi*, ac habendi *comitia curiata*, & quæ suffragium in iis tulerint. Potestatem *convocandi* & habendi *curiata comitia* habuerunt primùm *Reges*, penes quos summa rerum omnium potestas fuit, ut in sequenti de magistratibus libro demonstrabitur. Exempla & testimonia de ea re multa adducere ineptum esset. Mutata autem veteri reipubl. forma, & in Regis locum Consulibus creatis etiam hæc ratio mutata, & jus vocandi populum ad *comitia curiata*, vel ad alias personas translatus est. Tum enim magistratibus quibusdam patriciis, Consulibus, Prætoribus, Dictatoribus, & Interregibus: Pontificibus etiam id jus fuisse, Romanæ historiæ scriptores testantur. Ac patricios quidem magistratus solos id juris habuisse ex *Livio* lib. 6. intelligi potest, ubi dicit, *curiata comitia* auspiciato & patribus authoribus haberi. De Consulibus autem, Prætoribus, & Dictatoribus, quod id jus habuerint, non est dubium. Cum enim legem de imperio eorum ferri *curiatis comitiis* oporteret, eisdem etiam vocare potuisse populum ad ea comitia, quis est qui dubitet? ut interim alia argumenta, quibus idem probari posset, præteream. De Interregibus item manifesta res est, cum *Dionys.* lib. 2. & *Livius* lib. 1. testentur, Romulo, item Numa, Regibus extinctis, *Interreges* aliquandiu rempubl. gubernasse, ac tandem communi consilio unum *comitia curiata*, creando novo Regi in defuncti locum edixisse. Quia autem & *flaminum* inaugurandorum causa *curiata comitia* haberi solerent, ut capite præcedenti dictum est, idque ad pontificum officium pertineret: eosdem etiam populum ad illa comitia vocandi potestatem habuisse, perspicuum est. Et hæc quidem de iis personis, quæ jus *convocandi* populum ad *curiata comitia* habuerunt. De iis nunc agendum, qui suffragium tulerunt. Fuerunt autem qui suffragium his comitiis tulerunt, *cives Romani*, & quidem ii tantum, qui in *urbis curiis* descripti erant. Atqui non omnes cives in curias descripti fuerunt: sed ii tantum, qui in *Urbe* habitabant: Qui vero extra urbem Romanam domicilia habuerunt, in curias descripti non sunt. Quod igitur discrimen inter eos fuerit non videtur ab hoc loco alienum, paucis explicare. Omnes cives qui in Urbe domicilium haberent, in *tribus* & *curiis* describebantur. Postquam vero crescente reipubl. multis vicinis populis devictis jus civitatis communicaretur, describebantur illi quidem in *tribus*, & cives Romani erant. Quandiu aut extra Urbem viverent, in *curiis* non referebantur, sed sua sacra patria

patria retinebant. Qui autem ex coloniis, vel municipiis, vel etiam provinciis, Romam migrabant, ii, cum in curias describerentur, patria sua sacra relinquere cogeantur, & ea recipere, quæ ejus curia, in quam describebantur, propria essent. Illi ergo, quibus in Urbe domicilium erat, jus suffragii comitiis curiatis habebant. Reliqui non item. Cujus rei explicationem prolixiorē si quis desiderat, legat Nic. Grucchiū l. 3. de comitiis, cap. 3. Onuph. Panvinium lib. 2. comment. Reipubl. Roman. & Carol. Sigonum lib. 1. de jure civium Rom. cap. 5. Meminit Gruchius, & eum secutus Onuphr. Panvinius, ac Paulus quoque Manutius lib. de Legibus & Oratione 2. in Rullum, Ciceronis tempore triginta tantum lictores curiarum, non ipsas curias nonnunquam suffragium comitiis curiatis ferre solitos. Quam opinionem multis argumentis refutat Car. Sigonius in posteriore cum Gruchio disputatione, & l. 3. de jure provinc. cap. 1. & ostendit liquido id elici ex Ciceronis verbis non posse, quæ sic habent: *Sunt igitur decemviri neque veris comitiis, hoc est, populi suffragiis, neque illis ad speciem, atque ad usurpationem restituti per triginta lictores auspiciorum causa adumbratis, constituti* &c. Hoc enim ait Ciceronem significare velle, Rullum decemviros suos ejusmodi comitiis curiatis constituere voluisse, ut ad ea non modo non omnes curias adhiberet, quæ ille vera comitia appellat: sed nec lictores quidem curiarum in speciem advocaret auspiciorum causa, iisque triginta lictoribus vera comitia curiata adumbraret, quasi omnes curia adfuerint. Quod vero talia comitia unquam in usu fuerint, Ciceronem nequaquam docere affirmat. Solebant quidem comitiis curiatis singulis curiis singuli lictores adesse, non autem suffragiorum, sed officii causa. Verum de horum verborum intellectu plura scribit Sigonius, in posteriore cum Gruchio disputatione, & libro 3. de antiquo jure provinciarum, cap. 1.

CAP. V.

De loco curiatorum comitorum, de comitio & rostris.

Curia comitia non fere poterant auspiciato fieri, nisi intra pomerium, idque in foro, adeoque in comitio, quod multis scriptorum locis demonstrari potest. Varro l. 4. de ling. Lat. dicit, comitium inde primum nomen habuisse, quod comitiis curiatis populus illuc conveniret. Fuit igitur comitium foro conjunctum, imo pars fori à Palatii porta incipiens, & finiens ad templum D. Mariæ Novæ, ut Marlianus Epitome Topographiæ antiquæ urbis, l. 3. cap. 15. & 20. docet, qui etiam scribit, S. P. Q. R. aliquid quod ex usu reipubl. esset, decreturos, eo coisse. Quod vero addit Consules, tribunos, aliosque magistratus ibidem creatos, in multum errat. Non enim Consules in comitio, sed in campo Martio creati sunt, ut paulo post ostendetur: Sicuti etiam de tribunis, quod non omnes, neque semper in comitio, sed ut plurimum in campo Martio, nonnunquam in Capitolio creati fuerint, docebitur. Hoc vero etiam notandum, quod ibidem tradit, comitium multis annis tecto caruisse, & propterea sæpe comitia indicta, ob tempestatem ingruentem peragi non potuisse, sed fuisse dissoluta. Longo autem tempore post, ubi Hannibal in Italiam venerit, tectum impositum fuisse, idque postea à Cæsare restauratum. Plurimæ statuae in hac fori parte fuerunt, item rostra, quæ L. Furio Camillo, C. Manio Cossi, ex rostris navium Antiatiarum condita fuerunt: sic enim Liv. l. 8. ^{14. & 12.} Naves Antiatium partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ: rostrisque earum suggestum in foro extructum adornari placuit, rostraque id templum appellatum. Horum sæpe in Livio, Cicerone, & aliis fit mentio. Ferebantur in rostris leges, agebantur causæ, & conciones habebantur. Erant autem duplicia, nova & vetera. Nova quæ ad Palatii radices: & vetera, quæ apud curiam in comitio, de quibus hoc loco. Illud etiam memorabile de rostris est: quod Antonius occisi Ciceronis caput præcisum & ad se allatum inter duas manus in rostris poni curaverit, ubi ille Consul, ubi sæpe Consularis, ubi eo ipso anno adversus Antonium, quanta nulla unquam humana vox, cum admiratione eloquentiæ auditus fuerat. Testantur hoc Livius, Plutarch. in vita Ciceronis, Dion. lib. 47. & alii. De loco tamen comitorum curiatorum etiam hoc notandum, legem curiatam, qua revocatus Camillus ab exilio fuit, Urbe à Gallis capta, Vejis, non in comitio latam esse, teste Livio lib. 5.

CAP. VI.

De tempore curiatorum comitorum.

De tempore curiatorum comitorum equidem nihil habeo dicere, nisi quod comitialibus diebus, de quibus alio libro multa dicuntur, ea sint habita. Non enim certo aliquo tempore curiatis comitiis populum convenisse, ac de re aliqua suffragium tulisse, legitur: sed quandoque necessitas reipublicæ id requirebat, tum conveniebant. Non tamen omnibus diebus sine discrimine, sed tantum comicialibus, ut modo dictum est. Superest ut modum horum comitorum explicemus.

CAP. VII.

De modo comitiarum curiatorum.

In explicatione modi comitiarum curiatorum, primum videbimus, quid ante illa fieri oporteret ut iusta essent: deinde, quo ordine ipsa comitia peragerentur: tum etiam quadam particularia, quæ in singulis observari solerent, addemus. Quod igitur ad ea, quæ ante tempus comitiarum initorum fiebant, attinet, notanda hæc veniunt: primum edicebantur hæc comitia ab aliquo eorum magistratuum, quibus id jus fuisse paulo ante diximus: convocabatur deinde populus per triginta lictores. Habebantur etiam *auspicio*, ita ut obnuntiationi parendum esset, si de cælo servatum esset. Quod ut intelligatur, quadam de auspiciis reperenda sunt. Tria fuerunt auspiciorum genera: *avium inspectio*: de cælo observatio: & *tripudii animadversio*: Observatio de cælo ad omnia comitia adhibebatur, & sic etiam ad curiata. Avium inspectio ad curiata & centuriata tantum. Eam ob causam propter observationem de cælo etiam *augures tres* oportebat his comitiis adesse, qui latori legis in auspicio essent. *Tripudium* rerum gerendarum erat proprium. Sed de *auguriis* vel auspiciis alio loco dictum est prolixius. Hoc tantum addere visum fuit, quod ante præteriti, & in hunc locum reservavi, cum legatur & de magistratibus ipsis patriciis, & *auguribus*, quod auspiciati fuerunt, utrum similia eorum auspicia, an vero diversa fuerint; & si diversa fuerunt quodnam inter ea sit discrimen. Hoc ubi explicavero, tum ad ea, quæ comitiis curiatis observata fuerunt, pertexenda revertar. Tractat hanc quæst. eruditissimus *Ald. Manut.* Pauli F. l. 3. quæritis per epist. epist. 9. prolixè, ex quo capita tantum præcipua hic afferam, studiosum lectorem, si pleniorẽ ejus explicationem volet, eo remittens. Quod igitur ad propositum attinet, multis modis diversa fuerunt *augurum* & *magistratuum auspicia*, præcipua eorum discrimina *Ald. Manut.* recitat sex.

Primum *augures* *auspicabantur*, ut ex signis quibusdam, vel probarent aliquid, vel vetarent: quod *Cicero* pluribus locis aliis, tum maxime l. 2. de Legib. ostendit. *Magistratus* vero cæteris quidem in rebus, teste eodem *Cicer.* l. 2. de Divin. signa observabant, ex quibus aut prohibere, aut probarent: comitiis autem, vel si nulla instructi scientia essent, nulla signorum observatione, solo auspicio vetabant, sive aliquid contrarium vidissent, sive non vidissent. Itaque in Oratione pro domo sua: Negant, inquit, *augures* fas esse agi cum populo, cum de cælo servatur. Ipsa igitur actio, non ea quæ agentes vidissent, impediendi vim habebat.

Alterum discrimen hoc est, *augures* nuntiationem solam habebant, sine speculatione: *magistratus* utramque, quod ostendit *Cic.* in 2. Philipp. iisdem pene verbis: Nos, inquit (de *auguribus* loquitur, quia & ipse *augur* erat) nuntiationem solum habemus, Consules, & reliqui magistratus etiam speculationem. Speculationem autem habere, idem est, quod servare de cælo, vel *auspicari*: nuntiare vero, vel obnuntiare, est, visa vel audita auspicia indicare.

Tertia differentia est, quod *augures* necessario adhibebantur: non enim magistratuum comitia, neque legum haberi poterant, nisi *augures* adessent, & probassent, teste *Cic.* l. 3. de Legib. & ad Attic. l. 4. epist. ult. ubi ait, *augures tres* in ferenda lege curiata adesse oportere: magistratus autem servare de cælo nulla res cogebat. Sed ubi comitiis impedimento esse cupiebant, tunc de cælo servabant. Hoc tamen non est prætereundum, nemini magistratuum licuisse comitiis, magistratuum creandorum causa institutis, de cælo servare, & ita ea comitia impedire.

Quarta differentia est, *augures* non obnuntiabant futuris tantum comitiis, verum etiam institutis, aut jam habitis, quod docet *Cicero* l. 2. de Legibus, cum inquit: Quid majus est, quam posse à summis imperiis & summis potestatibus comitia tollere, consilia, vel instituta dimittere, vel habita rescindere? quid gravius, quam rem susceptam dirimi, unus si *augur*, alio die, dixerit? quid magnificentius, quam posse decernere, ut magistratu se abdicent Consules? quid religiosius, quam cum populo, cum plebe agendi jus aut non dare? Hæc *Cicero*. Magistratus autem obnuntiare solebant, priusquam comitia haberentur, quod perspicuum est ex 2. Philippica, ubi dicit *Cicero*: Quisquamne divinare potest, quid vitii in auspiciis futurum sit, nisi qui de cælo servare constituit? quod neque licet comitiis per leges, & si quis servaverit, non habitis comitiis, sed priusquam habeantur, debet nuntiare. Idem intelligitur ex epistolis ad Atticum epist. 3. l. 4.

Quintum discrimen est: *augures* obnuntiabant, cum auspiciati essent: erant enim auspicia priora obnuntiatione: magistratibus autem semper impedientibus, observatio signorum necessaria non erat. Ita enim obnuntiabant, quasi adversa signa semper essent. Propterea liberum illis fuit, non modo post auspicium, sed ante etiam obnuntiare, quasi divinarent, uti aliquid in auspiciis futurum. *Cic.* Philippica 2. & pro Sestio, & Dio. l. 39.

Sextum & ultimum discrimen est, *tres augures* interdum, ut in ferenda lege curiata, teste *Cicerone* ad Attic. l. 4. epist. ult. quandoque unus, quemadmodum in comitiis magistratuum, ut idem *Cicero* lib. 2. de Legibus docet, auspicio utebantur. Magistratus autem vel unus, qui de cælo servaret, impedire legum

magistratum, & *legem ei centuriatam*, aut *curiatam* jam designato ferre. Prioribus igitur comitiis designabatur magistratus, posterioribus lege confirmabantur, &c. Hæc ille. Qui tamen mos de binis hujusmodi comitiis non semper observatus, sed mutatus posterioribus temporibus est, & in eorum locum successerunt bina comitia *prærogativa*, & jure vocatarum, uti paulo post dicitur: quod tum fuisse factum suspicari licet, cum numerus tribuum triginta quinque est expletus.

Alia ab hac *lege curiata* de confirmatione *magistratuum* designatorum, est illa de imperio eorundem, quæ magistratibus ut puta Consulibus, & aliis in provinciam, & ad bellum cum imperio militari profecturis, ferebatur, ac postremis etiam temporibus observabatur: Et sine qua magistratibus rem militarem attingere non licebat, ut *Cicero* loquitur. Quanquam legamus nonnunquam senatusconsulto, vel *plebiscito* idem jus magistratibus tributum fuisse sicuti etiam jure provinciæ, iis, qui in provincias mittebantur, rem militarem attingere licebat. Quod tamen si *sine curiata lege* facerent, propriis sumptibus in provincias ire cogebantur: si vero *legem curiatam* accepissent, tum ex ærario viaticum, id est, sumptus in mulos, vehicula, & tabernacula & cætera hujusmodi instrumenta eis suppeditabantur. Regulariter autem, magistratibus urbanis, & provincialibus, si extra Urbem bellum esset gerendum, imperium militare *lege curiata* tribuebatur: in Urbe vero seditionis alicujus restringendæ causâ, quam ad rem exercitu opus erat, militare imperium magistratibus dabatur summo illo senatusconsulto: *Videant Consules, ne quid respublica detrimenti capiat*, id quod *Sallustius* docet.* Et hæc quidem omnia prolixè & diligenter explicat *Carolus Sigonius* in posteriori cum *Gracchio* disputatione, & l. 3. de jure provinciarum, cap. 5. & sequentibus, de quibus etiam nobis alio loco pluribus erit agendum.

Sequitur ut de *lege curiata arrogationum* dicani. In iis itaque comitiis præter superiora illa generalia etiam hæc observabantur. Non tantum latorem legis, eosque, inter quos *arrogatio* fiebat, & curias suffragium ferentes, sed pontifices etiam adesse oportebat, qui de causis, & omni jure *arrogandi* cognoscerent, in quo certum quoddam erat juramentum, à *Quinto Mutio pontifice maximo* conceptum, quod hi jurare debebant, inter quos fiebat *arrogatio*. Considerabatur ætas ejus, qui arrogare volebat an liberis postea gignendis idonea esset: bonaque ejus, qui arrogabatur, ne illa insidiosè appetita essent. Rogari solebat is, qui arrogabatur, *authorne fieret ut in alterius potestatem illo modo transiret*. Posteaquam vero utrique interrogationibus jurati respondissent, & pontifices causas arrogationis probarent, necne, publice professi essent: tum populus à magistratu rogabatur, *uti legem juberet*. Cujus formulam recitat *Agellius* l. 5. cap. 19. his verbis: *Arrogatio, inquit dicta est, quia genus hoc in alienam familiam transitus per populi rogationem fit. Ejus rogationis verba hæc sunt: Velitis, jubentis, Quirites, uti L. Valerius L. Titio tam jure, legeque filius sibi fiet, quam si ex eo patre, matreque familias ejus natus esset: utique ei vita, necisque in eum potestas sit, uti patri endo filio est. Hæc ita ut dixi, ita vos Quirites rogo.* Hactenus *Agellius*.

In comitiis *curiatis* flamiis *Dialis*, hoc proprie observatum fuisse scribit *Tacitus* l. 4. *Annalium*, ut tres patricii, confarreatis nati parentibus, nominarentur: ex quibus deinde unus legeretur. An vero hoc etiam in reliquorum flaminum creatione observatum fuerit dubitari potest. Nihil enim de iis antiquiores scriptores tradunt. Atque hæc de comitiis *curiatis* dicta sint, sequuntur *centuriata*.

CAP. VIII.

De centuriatis comitiis, quid ea sint: quidque classes & centuria.

Sicut *curiata* comitia à *curiis*, ita *centuriata* à *centuriis* dicta sunt. Ad quorum rationem intelligendam refert primum scire quid *centuria* fuerint, & à quo sint institutæ: quod ubi cognitum fuerit, non difficulter etiam *centuriatorum comitiis* natura intelligi poterit. Fuit autem, ut rem aggrediar, *centuriarum auctor* & institutor *Servius Tullius*, consentientibus *Livio*, *Dionysio*, *Floro*, *Eutropio*, & multis aliis, ex quibus *Dionysius* l. 4. verba adscribere libet, qui omnium diligentissime, & clarissime *centuriarum* institutionem tradit. *Servius*, inquit, jussit censeri bona omnium civium cum jurejurando bonæ fidei, adscriptis ætatis annis, & parentum nominibus, atque adeo liberorum etiam, atque conjugum: adhæc quam quisque regionem Urbis, quemve pagum incoleret: ei qui non censéretur, pœna proposita, ut bonis in fîscum redactis, cæsus virgis, sub hasta veniret: dique lex ea Romanis servata est. Peracto censu, cum ex scripto & ipsorum numerum, & opes eorum cognovisset, commentus est institutum longe prudentissimum & reipublicæ saluberrimum, ut res docuit. Id fuit tale. *Unam selectam* ex omni numero partem, *cujus maximus census erat*, nec minor centum minis, in octuaginta centurias digestam, arma habere imperavit, clypeum Argivum, loriceam ex ære, galeamque & ocreas, tela, hastam, & gladium. Ex his bipertito divisis *quadraginta centurias* fecit juniorum, qui foris bellagerent: totidem seniorum, qui manerent ad Urbis custodiam. Hæc *prima classis* fuit. Ejus juvenus primum semper locum tenebat in acie. *Secunda classis* census erat intra decem millia drachmarum usque ad minas septuaginta quinque. Ex his conscriptæ viginti centuriæ: arma gestare jussit eadem: nisi quod loriceæ adeptæ, & scuta data pro clypeis. Hic quoque nati super *quadagesimum quintum annum* à militari ætate divisi. *Centuria decem* juniorum, qui

qui ad bella emitterentur: totidem seniorum ad servanda moenia. Huic classi secundus locus dabatur in acie. *Tertia census*, ut ad septies mille & quingentas drachmas non perveniebat: ita quinquaginta minas non excedebat. His non solum loricae ademptae, sicut proximis, sed & ocreae: eundem numerum centuriarum explentibus, diviarum aequè in denas, ætatis discrimine locum in acie tuebantur post secundam classem proximum. Ex reliquis rursus cum detraxisset, qui minus quinque millibus drachmarum in bonis possiderent, usque ad viginti minas, *quartam classem* fecit aequè viginti constantem centuriis, decem ætate vigentium cum maxime, totidem maturitatem jam egressorum, quemadmodum & priores distinxerat. Arma his imperata, scuta, hastæ, & gladii: locus assignatus in postrema acie. *In quintam classem rejecti* sunt, quorum facultates censerentur inter viginti quinque minas, & duodecim cum dimidia. In hac triginta erant centuriæ, pro ætatis ratione divisæ pariter, quindecim seniorum, juvenum totidem. His imperatum, ut cum fundis & jaculis militarent extra ordines. Iussæ etiam armatos sequi quatuor inermes centuriæ, duæ ad armorum, & machinarum fabricam; totidem cornicinum, tubicinum, quique aliis instrumentis signa canerent. *Opifices in secundâ classe* censebantur, adscripta senioribus una ejusdem ætatis centuria: altera juniorum stipendiâ faciebat cum juvenibus. *Tubicines & cornicines quarta classis pars* erant, pari ætatis discrimine. Centuriones deinde præfecti, ut quisque erat virtutis spectatissimæ, qui centurias imperatis peragendis assuefacerent. Hi ordines fuere tam *legionarium*, quam levis armaturæ peditum. Cæterum equitum delectum habuit ex opulentissimis nobilibus: illorum octodecim centurias primis illis legionarium octuaginta centuriis attribuit cum suis præfectis viris illustrissimis. Reliquos cives quorum census minor fuit duodecim minis cum dimidia, sed numero non cedebant quinque classibus, aut superabant etiam, in unum ordinem congestos immunes fecit à tributis simul, & militia. Sex classes Romani vocant, &c. Hæ classes continebant *cxcliii. centurias*. Prima *xcix.* annumeratis equitibus: secunda *xxii.* cum opificibus: tertia *xx.* quarta *xxii.* cum cornicinibus & tubicinibus: quinta *xxx.* ultima pro una censebatur egenorum centuria. Hactenus *Dionysius*. Ex quibus perspicuum est, quid *centuria* fuerint, & quomodo à Servio introductæ, & quod quinque tantum classes census faciendi causâ sint institutæ: *sexta* nulla fere habita ratione.

Quamquam autem initio *classes* & *centuria* cum tribubus & curiis nihil habuerint commune, ut manifesto ex *Livio* & *Dionysio* constat: tamen procedente tempore institutum est, ut classes centuriarum quodammodo tribuum essent partes. Quod factum fuisse post expletum triginta quinque tribuum numerum, ex *Livio* colligit *Sigonius* l. 1. de antiquo jure civium Romanorum, cap. 4.

Erant igitur *centuriata comitia*, quibus populus per classem centurias divisus suffragium ferebat, ita ut *suffragia* colligerentur centuriatim, & quod plures centuriæ iussissent, id ratum haberetur, &c. Ut autem *centuriarum*, ita etiam *centuriarum comitiarum* auctor fuit *Servius Tullius*, teste eodem *Dionysio* & *Livio*: quod postea, ubi de modo *centuriarum comitiarum* dicendum erit, pluribus demonstretur.

CAP. IX.

De causis comitiarum centuriarum.

Dionysius libro quarto, ubi de institutione *comitiarum centuriarum* agit, inter alia dicit, *Servium Tullium* Regem, tria comitiis illis peregisse, ut puta, magistratus creasse, leges tulisse, & bellum indixisse. Hoc institutum etiam post assertam in libertatem rempublicam mansisse intelligitur, ex antiquarum rerum scriptoribus. Tunc enim eodem modo *magistratus centuriatis comitiis creati*, leges latæ, & quod superioribus illis accessit, judicia peracta sunt. Nec mutatum de his causis quicquam est, donec libera fuit respublica. Explicandæ igitur nonnihil, & pluribus demonstrandæ hæ causæ sunt. Dicam de singulis, & primum quidem de *magistratibus*. Eorum quosdam centuriatim collectis suffragiis à populo creatos esse, majores scilicet, & quidem ordinarios, docet ex *Messala Agellius* l. 15. cap. 14. his verbis: Majores magistratus *comitiis centuriatis* fiunt. Erant autem *magistratus majores*, ut idem eodem loco dicit, & nos etiam alibi annotamus, quorum majora erant auspicia, id est, quorum auspicia magis rata erant quam aliorum. *Ordinarii* vero, qui singulis annis ad suum munus ordinarium in Urbe obeundum à populo creabantur. Tales erant *Consules*, *Prætores* atque *Censores*.

De Consulibus, quod ii *centuriatis comitiis* creati sint, est manifestum. *Livius* l. 1. ubi de primis Consulibus agit, sic scribit: Duo Consules inde *comitiis centuriatis* à Præfecto Urbis ex *Commentariis Servii Tullii* creati sunt, *L. Junius Brutus*, & *L. Tarquinius Collatinus*, &c. Quod idem confirmat *Dionysius* l. 5. inquit, Sp. Lucretium Interregem à Bruto dictum, iussisse omnes cives Romanos cum armis in campo Martio adesse: & postquam eo ventum esset, duos viros nominasse habituros potestatem regiam, *Brutum*, & *Collatinum*: hisque populum cum honorem ratum fecisse, *collectis centuriatim suffragiis*. De Consulibus igitur certa res est. Prætores vero etiam *centuriatis comitiis* creatos fuisse, testis est apud

Agellium l. 13. cap. 14. Messala, qui eos inter majores magistratus numerat & Consulum collegas facit. Idem ostendit *Livius* l. 7. initio, quando de *tribunis plebis* loquitur, eos non passos esse tacitum, quod pro uno Consule plebejo, tres patricios magistratus curulibus sellis prætextatos tanquam Consules sedentes, nobilitas sibi sumpsisset: prætorem quidem etiam jura reddentem, & collegam *Consulibus*, atque iidem *auspiciis* creatum, &c. Hic dicit *Livius*, prætorem, iidem auspiciis, id est, *comitiis*, quibus Consules, creari. Creantur autem Consules *centuriatis*: ergo & prætores. Clariora tamen sunt quæ affert *Cicero* oratione pro lege Manilia, de seipso loquens: Nam, inquit, cum propter dilationem *comitiorum*, ter prætor primus *centuriis* cunctis renuntiatus sum. Hæc ille, &c.

De *ensoribus*, quod *centuriatis comitiis* fuerint creati liquet ex eodem *Agellio*, quum scribit: Patriciorum auspicia in duas esse potestates divisa. Maxima esse *Consulium*, prætorum, censorum, &c. Hi itaque magistratus *centuriatis comitiis* creabantur. Dictatorum, Magistrorum Equitum, & *Interregum*, qui quidem etiam majores magistratus erant, sed extraordinarii, alia fuit ratio, quam alibi prolixè explicavimus.

Præter hos autem, de quibus diximus, *proconsules* etiam interdum, item Reges sacrorum *centuriatis comitiis* creari solebant. De *proconsulibus* author est *Livius* l. 26. de P. Cornelio Scipione *proconsule* loquens: Et Romæ, inquit, senatui populoque post receptam Capuam, nec Italiæ jam major, quam Hispaniæ cura erat, & exercitum augeri, & Imperatorem mitti placebat. nec tamen quem mitterent, satis constabat: quoniam illuc, ubi duo summi Imperatores intra dies triginta cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraordinaria cura deligendus esset. Cum alii alium nominarent, postremum eo decursum est, ut populus *proconsuli* creando in Hispaniam *comitiis haberet*, diemque *comitiis* Consules edixerunt. Primo expectaverant, ut qui se tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur. Quæ ut destituta expectatio est, redintegratus luctus acceptæ cladis, desideriumque Imperatorum amissorum. Mœsta itaque civitas, prope inops consilii, *comitiorum die* tamen in campum descendit; atque in magistratus versi, circumspiciant ora principum aliorum alios intuentium: fremuntque, adeo perditas res, desperatumque de republica esse, ut nemo audeat in Hispaniam imperium accipere: cum subito P. Cornelius, illius, qui in Hispania ceciderat filius, quatuor & viginti ferme annos natus, professus se petere, in superiore, unde conspici posset, loco constitit. In quem postquam omnium ora conversa sunt, clamore ac favore ominati extemplo sunt *felix faustumque imperium*. Iussit deinde inire suffragium, ad unum omnes, non modo *centuria*, sed etiam homines, P. Scipioni imperium esse in Hispania, jusserunt. Hactenus *Livius*. Ex quibus intelligitur cum *centuriatis comitiis* creatum esse. Verum hæc ratio extraordinaria fuit. Ideo non semper usitata. Nec scio an ullum aliud exemplum, excepto hoc, inveniri apud autores possit. De ordinaria autem constituendarum provinciarum ratione dicemus suo loco. De Rege sacrorum fateor, nullum ullius authoris veteris testimonium perspicuum proferri posse: *Nicolaus Græchius* tamen id probare nititur, cujus rationes videri & perpendi possunt.

Non sunt silentio prætereundi *tribuni militares* Consulari potestate, & *decemviri* legibus scribendis. Nam & hi *comitiis* *centuriatis* creati fuerunt. Cum enim sint majores magistratus, & propterea majora auspicia habuerint: quis dubitabit, eos etiam majoribus, id est, *centuriatis comitiis* creatos fuisse? Quod autem apud *Agellium* nulla eorum inter ceteros majores magistratus mentio fiat, causa est, quod eorum magistratus non fuerit diuturnus, sed brevi tempore & republica sublatus. Constat certe ex *Livio*, *Dionysio*, & aliis, eos à populo per *centurias* diviso lectos fuisse. Et hæc quidem de prima causa dicta sufficiant. Accedamus ad alteram, quam diximus fuisse legum ferendarum. Hæc vero non ita sunt intelligenda, quasi omnes leges his *comitiis* latas esse dicamus. Sunt enim aliæ *curiatis*, aliæ *centuriatis*, aliæ *tributis* perlatæ, de quibus singulis suis locis. Hoc de *centuriatis* tantum dicendum. Quæ enim leges *centuriatis comitiis* ferebantur, *centuriatæ*: sicut illæ, quæ *curiatis*, *curiatæ* dicebantur. Fuerunt autem illæ fere leges quæ à magistratibus majoribus autoritate senatus, ac de re quapiam majoris momenti rogabantur, *centuriatis comitiis* latæ. Quas quidem proprie leges dici, testis est *Justinianus* in Institutionibus, ubi jus civile in sex species dividens, legem definit esse id, quod populus Romanus senatorio magistratu interrogante (veluti Consule) constitueret. Eas itaque *centuriatis comitiis* latas fuisse, ne multis scriptorum testimoniis (quæ tamen in promptu sunt) recitandis sim longior, unico *Livii* lib. 8. contentus ero, qui scribit à Dictatore P. Philone legem latam, ut earum legum, quæ *comitiis centuriatis* ferrentur, ante initum suffragium, patres auctores fierent: quod argumento esse potest, eas leges, quæ ad distinctionem plebiscitorum sic appellarentur, quales erant, quæ à magistratibus majoribus ferebantur, *comitiis centuriatis* ferri solitas. Sic leges *Valerii Publicolæ* latæ de provocatione, *centuriatæ* fuerunt, ut est apud *Valerium Maximum* l. 4. cap. 1. Et lex alia *Valerii & Horatii* Coss. Cujus meminit *Livius* l. 4. Item lex de revocatione Ciceronis ab exilio, teste ipso *Cicerone* in Oratione post reditum in senatu, & lib. 8. epistolarum ad familiares, epistola 2. ad Lentulum, *centuriatæ* fuerunt. Huc referuntur etiam *decemvirales*, sive duodecim tabularum, de quibus quod *iisdem comitiis* latæ sint, testimonium dicit *Livius* l. 3. Neque excluduntur hic leges ad populum à majoribus magistratibus latæ de bellis hosti-

bus indicendis. Eas enim his quoque comitiis latas, testis non obscurus est *Livius* de bello Macedonico, & de bello cum Perseo, & alibi, ut taceam, de *Dionysio*. Singulas autem hæc leges hic enumerare, non est necesse.

Tertia *comitiorum centuriatorum causa* est judiciorum exercendorum: non quidem omnium, sed unius tantum, videlicet, *perduellionis*. De quo licet alibi etiam dicendum sit, hic tamen pauca quædam annotabimus.

Cajus si de verborum significat. dicit. Quos nos *hostes* appellamus, eos veteres *perduelles* appellabant: cum quo sentit *Terentius Varro* l. 6. de lingua Latina. Hinc factum est, ut *reus perduellionis* diceretur, qui se quoquo modo in rempublicam hostili esse animo declarasset: quasi diceret *reum hostilitatis*. Festus affirmat *perduellem* diei cum, qui pertinaciter bellum retineat. Sed prior sententia melior esse videtur. Distingui quidam volunt inter *crimen perduellionis*, & *crimen majestatis*, ita ut *crimen majestatis* sit, duces hostium pecunia liberare, aut privatum hominem domi suæ hostium duces servare incolumes: *perduellionis* vero, civem Romanum contra jus libertatis in crucem tollere, aut securi percutere, aut in laniarias conjicere. Verum id discrimen non usque adeo observatur, sed utraque pro uno plerumque habentur. De quibus alibi plura erunt dicenda. Illud hoc loco demonstrandum, quod de *perduellione comitiis centuriatis* judicatum sit. Id vero docet *Valerius Maximus* libro sexto cap. 5. inquit: M. Pompidium trib. pleb. Tiberio Graccho & C. Claudio censoribus, cum ob nimis severe gestam censuram majorem partem civitatis exasperasset, diem *perduellionis* ad populum dixisse: quo in judicio primæ classis permultæ centuriæ Claudium aperte damnarint, &c. Clarum hoc etiam est ex *Livio* lib. 6. de judicio M. Manlii Capitolini loquente. Et *Cicero* pro Sestio, & alibi docet, *legibus duodecim tabularum* sancitum esse, ne de capite civis nisi *comitiis centuriatis* rogaretur. Hinc *Sigonius* l. 3. de judiciis Rom. cap. 5. affirmat post instituta *tributa comitia* de multa tributis: de capite vero civis *centuriatis comitiis* actum esse. Et hæc de causis horum *comitiorum*. Sequitur de personis.

CAP. X.

De personis, quarum interventu comitia centuriata peracta sunt.

Triplices hic *persona* considerandæ sunt, aliæ videlicet, quæ jus habuerunt *comitia centuriata* convocandi, aliæ quæ *suffragium* in iis tulerunt: aliæ quas præter priores his *comitiis* adesse oportuit. Jus igitur horum *comitiorum* habendorum fuit penes *magistratus* majores tantum, & quidem penes Consules, Prætores, Censores, Dictatores, Interreges, Tribunos militum Consulari potestate, & Decemviros legibus scribendis.

Magistratuum creandorum *comitia* habuerunt soli *Consules*, *Dictatores*, Interreges, Tribuni militum Cons. potestate, & Decemviros legibus scribendis. Legum autem Consules, Dictatores, Prætores, & Censores. Judiciorum item Consules, Dictatores, & Prætores. Id vero probandum est.

Quod *Consules* habuerint *jus comitiorum centuriatorum*, creandorum magistratuum, nulla fere probatione eget: probabimus tamen, idque ordine. Habuerunt primum *comitia Consulium* creandorum. Quotiescunque enim *novi Consules* in sequentem annum creandi essent, tum illi qui præsentis anni *Consularum* gerebant, *comitia* de Consulibus in sequentem annum legendis habebant. Testatur id, ut de reliquis taceam, *Livius* sexcentis locis. Quod si tempus *comitiorum centuriatorum* instaret, & Consules, vel bellis impediti Romam redire non possent, vel abdicassent, vel aliud quid impediementi ipsis obiectum esset, ex senatusconsulto Dictatorem *comitiorum causa* creabant: is postea *comitia* habebat. Quod testatur præter alios, *Livius* multis locis, & hinc toties in Fastis Consularibus *Sigonii* & *Onuphrii* legitur Dictatorem *comitiorum* habendorum dictum esse. Ubi vero vel contentione *ordinum*, aut *magistratuum*, vel *candidatorum* ambitu, vel alia ratione, perfici ante anni exitum *comitia* novis magistratibus creandis non potuissent, tum *patricios* convenire oportebat ad prodendum ex suo numero *Interregem*, qui dies quinque imperaret, à quo alius deinde creabatur, eodemque modo alii atque alii singulis quinque diebus creabantur, donec unus ex eis *comitia* Consulibus creandis haberet. Confirmat hoc etiam *Livius* l. 10. Eo anno (nec traditur causa) *Interregnum* initum. *Interreges* fuisse *Claudius*, dein *P. Sulpicius*, is *comitia* Consularia habuit, &c. alibi sæpe.

Comitia pratoribus creandis, & item censoribus soli *Consules* habuerant. Neque enim prætores, ac censores à pratoribus, & censoribus, sed tantum à Consulibus creari potuerunt. De pratoribus præter *Livium*, qui ostendit sæpenumero in sua historia, Consules *pratoria comitia* (ita enim dicebantur, quæ pratorum creandorum causa habebantur, sicut etiam *Consularia*, quæ de consulibus, & *censoria* quæ de censoribus, item *tribunitia*, *adilitia*, *quaestoria*, quæ de tribunis militaribus, vel plebejis, adilitibus plebis, & quaestoribus) *pratoria*, inquam, *comitia* habuisse testis locuples est *Cicero* l. 9. epistolarum ad Atticum, epistola 11. ad quem sic scribit: Nos autem in libris habemus, non modo Consules à prætore, sed ne prætores quidem creari jus esse. Idque factum esse numquam. *Consules*, eo non esse jus, quod majus imperium à minore rogari non sit jus. *Prætores* autem cum ita rogentur, ut collegæ Con-

lum sint, quorum est majus imperium, &c. Idem etiam confirmant, *M. Messala*, &c. *Tuditanus* apud *Agellium* l. 13. cap. 14. quorum verba sunt hæc: Prætor (inquit *Messala*) etiam collega Consulis est, neque prætorem neque consulem jure rogare potest: ut quidem nos à superioribus accepimus, & ante hæc tempora servatum est, & ut in commentario 13. *C. Tuditani* patet: quia imperium minus prætor, majus habet Consul: & à minore imperio majus, aut majoris collega (sic enim legendum est: cum in vulgatis sit, aut à majore collega) rogari jure non potest.

De censoribus porro, quod eorum etiam comitia Consules habuerint, perspicuum est ex *Livio*, lib. 24. qui sic scribit: Decretumque omnium primum, ut Consules sortirentur, compararent inter se, uter censoribus creandis comitia haberet. & paulo post: *Q. Fabius* Consul comitia censoribus creandis habuit. Item *Livius* l. 27. Per eos dies & censoribus creandis *Q. Fulvius* Cos. comitia habuit, &c. Non dissentit à *Livio* *Cicero* l. 4. ad *Atticum*, epistola 2. in cujus epistola hæc sunt: Ego, inquit me à *Pompejo* legari ita passus sum, ut nulla re impedire, quin, si vellem mihi esset integrum, aut si comitia censorum proximam Consules haberent, petere possem. Perspicuum ex his est, censorum etiam comitiis à Consulibus habita.

De tribunis militaribus Consulari potestate, & decemviris legibus scribendis nunc dicendum, qui & ipsi comitia magistratuum creandorum habuerunt. Ac de tribunis militaribus testis est *Livius* multis locis præcipue vero lib. 4. Tribuni, inquit, militum mentione nulla comitiarum Consularium habita (credo ob iram Dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt.

Idem etiam Consularia comitia habuerunt, ut ex eodem *Livii* libro, & ex 5. ejusdem, item ex *Fastis Sigon.* apparet.

Tribunorum vero militum comitia non ab ipsis tantum tribunis, sed sæpe à Consulibus, nonnunquam etiam ab Interregibus habita sunt, ut ex *Livio* liquet.

Decemvirosum prima comitia Consules habuerunt: altera vero decemviri, testibus *Livio*, *Dionysio*, & aliis.

Sed hic quaeritur, cum duo Consules, plures Interreges, tres, interdum plures tribuni militares, decem decemviri essent, quisnam eorum comitia magistratuum creandorum habuerint? Respondebo de singulis. Primum quod ad Consules attinet, illi inter se se comparabant, vel sortiebantur, cui forte id munus offerebatur, is comitia peragebat. Docet hoc *Livius* libro 35. his verbis: Consulibus ambobus Italia provincia decreta est, ita ut inter se compararent, sortirenturque, uter comitiis ejus anni præesset. Item: Eodem fere tempore duorum Consulum literæ allatæ sunt, *L. Corneli* de prælio ad Mutinam cum Bojis facti, & *Q. Minutius* à Pisis, comitia suæ fortis esse. Cæterum adeo suspensa omnia, &c. Quod si is, cui fors tulerat, ut comitia haberet, adesse non poterat, tum id alteri demandabatur: si tamen vellet. Testis est eodem loco *Livius*. Sic enim de *Q. Minutio* scribit eum ad senatum literas dedisse, comitia suæ fortis esse, cæterum adeo suspensa omnia, &c. Et paulo post: Si ita videretur patribus mitterent ad collegam, ut is ad comitia Romam rediret. Si id facere gravaretur, quod non suæ fortis id negotium esset, se facturum, quod senatus censuisset. Item *Liv.* lib. 39. Jam Consularium comitiarum apperebat tempus: Quibus quia *M. Aemilius* hujus fortis ea cura erat, occurrere non poterat, *C. Flaminius* Romam venit, &c. Plura testimonia, præsertim in re tam manifesta, adducere nolo.

De Interregibus respondeo cum *Africanio Padiano*, qui in Oratione pro *Milone* scribit, non fuisse moris, ut ab eo, qui primus Interrex proditus erat, comitia haberentur. Verissimum sane hoc est. Nusquam enim apud *Livium* legitur à primo Interrege comitia habita: sed interdum à secundo, ut libro nono. Item decimo: Interreges fuere *Ap. Claudius*, dein *P. Sulpitius*, is comitia consularia habuit. Interdum à tertio, ut lib. 5. duobus locis. Interdum à pluribus, ut ad undecimum etiam Interregem aliquando perventum sit, *Liv.* lib. 7. De tribunis militaribus, idem quod de Consulibus diximus, suspicor, licet expressum veteris alicujus scriptoris testimonium non habeam.

De decemviris nihil attinet dicere, cum una tantum aliorum decemvirosum creandorum comitia ipsi habuerint. *Livius* libro 3. quidem affirmat, reliquos novem decemvirosum *Ap. Claudio*, quod is minimus natu inter eos esset, munus habendorum comitiarum communi consensu injunxisse. Et hæc quidem de magistratuum comitiis. Pergamus ad reliqua.

Legum comitia dixi habuisse Consules, Dictatores, Decemvirosum, Prætores. De Consulibus res manifesta est: omnes enim leges Consulares, quæ passim reperiuntur apud autores, satis ostendunt, legibus ferendis Consules comitia centuriata habuisse. Neque de Dictatoribus ulla est dubitatio. Confirmant id lex *Hortensia*, *Æmilia* & *Cornelia*, quæ omnes & Dictatoribus latæ, aliis tamen, quam centuriatis comitiis, ferri non potuerunt. De decemviris testimonium dicunt duodecim Tabularum leges ab iis centuriatis comitiis latæ, ut est apud *Livium*, & *Dionys.* Prætores quoque comitia centuriata legum habuisse testatur *Livius* libro 45. cum scribit, prætorem *M. Juventium* legem tulisse de bello Rhodiis indicendo. Confirmat id ipsum & hoc, quod si in Urbe Consules non essent, prætorum ac præsertim urbani summum imperium erat. Ex quo sequitur, si legum comitia habenda essent, prætorum id fuisse munus.

De judiciis etiam dicendum. Illorum igitur comitia habuerunt Consules, quod patet ex judicio *Corsolani* apud *Livium* libro 2. Ea enim Consules habuisse comitia, ibi diserte dicitur. Habuerunt eadem

eadem etiam Dictatores: quod probatur ex judicio *Sp. Melii*, quod exercuit *L. Quirilius Dictator*, qui ad id exercendum potissimum dictus erat. *Livius* lib. 4.

De pratoribus, quod *comitia* judiciorum habuerint, dubitari nullo modo potest. Scribit enim *Livius* lib. 43. Tribunos plebis à pratoribus diem *comitiis centuriatis* petiisse, ad exercendum judicium. Verba ejus sunt hæc: Tribuni plebis *Sempronius* & *Rutilius*, postquam se perduellionem judicare pronuntiaverunt, diem *comitiis* à pratore urbano petierunt. De *ensoribus* nusquam extat, quod vel magistratum, vel legum, vel judiciorum *comitia* habuerint. Quod autem *leges censoria* apud scriptores reperiuntur, id non de legibus *comitiis centuriatis* latis: sed de eorum subscriptionibus, ut *Cicero* pro Cluentio, Actione 7. in Verrem, aut locationibus à *censoribus* factis, ut idem alicubi appellat, intelligendum est. Habuerunt tamen jus populi vocandi in campum Martium lustrandi causa, teste *Livio*: de quo alias.

Hactenus igitur de *iis personis*, quæ jus convocandi populum ad *comitia centuriata* habuerunt, egimus: postulat locus, ut de *iis etiam*, qui *suffragium tulerunt*, dicamus. Tulerunt autem *suffragium* cives, qui in *centurias* descripti erant, quique jus suffragii habebant, non tantum qui in urbe Roma, sed etiam, qui extra Urbem in Italia habitabant, civitate tamen cum *jure suffragii* donati erant. Non enim omnes Itali pari jure civitatem adipisciebantur: sed alii cum *jure suffragii*, alii *sine jure suffragii*, quod pluribus declarabitur libro de militia: Qui igitur civitate cum *jure suffragii* donati erant, etiam si in Urbe non habitabant, *jus suffragii* habebant.

Neque tamen omnes etiam cives, qui in Urbe habitabant, *jus suffragii* comitiis centuriatis habebant. Qui enim à *censoribus* ignominia causa notabantur, si plebeji essent, in ceritum tabulas referebantur, id est, adimebatur *iis* jus suffragii, & referebantur in tabulas eorum civium, qui eo jure carerent: fiebant etiam *ararii*, id est, non erant amplius in albo centuriæ suæ: scilicet ad hoc, ut cives essent; sed tantummodo, ut pro capite suo tributi nomine æra penderent.

Quod vero etiam *ii* cives, qui domicilium in Urbe non habebant, si civitatis plenum jus cum *jure suffragii* adepti essent, *centuriatis comitiis* suffragium tulerint, testis est inter alios *Cicero* pro domo, & post reditum adquiretes, quando de *comitiis centuriatis* revocationis suæ ab exilio causa habitis agens, sic scribit: Nullus in eorum reditu motus municipiorum, & coloniarum factus: at me in patriam ter suis decretis Italia cuncta revocavit. Et alibi pro *Sestio*: Nullum erat Italiae municipium, nulla colonia, nulla præfectura, nulla Romæ societas, nullum collegium, aut concilium, aut omnino aliquod commune consilium, quod tum non honorificentissime de mea salute decrevisset, &c. Quibus ex locis intelligitur, *municipes* etiam colonos, & eos, qui in præfecturis habitabant, si modo id jus haberent, suffragium his *comitiis* tulisse. Aliquos autem *municipes*, colonos, & præfecturas aliquas id jus non habuisse, ostenditur in lib. de militia Rom. ubi de eorum omnium origine, & jure differendum erit. Et hæc quidem personæ habuerunt *jus suffragii*. Præter eas autem de quibus diximus, etiam quasdam alias personas his *comitiis* interesse oportuit, quarum tantum nomina hic recitabo. Causæ enim propter quas adfuerint, & quid eorum officium, alibi explicabitur. Fuerunt autem illi, in *comitiis* quidem magistratum, candidati: in genere autem in omnibus, *diribitores*, *rogatores*, *custodes*, & *pracones*, quod in sequentibus probandum erit. Itaque hic hujus capitis finis esto.

CAP. XI.

De loco centuriarum, comitorum, & quid campus Martius.

Centuriata comitia in loco inaugurato haberi oportebat, non tamen intra pomerium, sed extra, quod docet *Agellius* lib. 15. cap. 27. cum inquit: *Centuriata comitia* nisi imperato exercitu haberi non poterant, idque præsidii causa, quoniam populus esset in suffragiis ferendis occupatus. Exercitum autem extra Urbem imperari oportebat, intra Urbem imperari jus non erat: quod confirmat etiam apud *Livium* lib. 39. *Sp. Posthumius Consul* his verbis: Majores vestri, ne vos quidem, nisi cum aut vexillo in arce posito *comitorum causa* exercitus edictus esset, aut plebi concilium tribuni edixissent, aut aliquis ex magistratibus ad concionem vocasset, forte temere coire voluerunt. Manifestum hinc est, non intra, sed extra Urbem, & quidem edicto exercitu *comitia centuriata* haberi potuisse. Locus autem centuriatis *comitiis* destinatus erat *campus Martius*, quem *Cicero* dicit Consularibus auspiciis consecratum: quia imperii Consularis auspicii omnia fere peragebantur, quæ publice in eo campo fieri solebant. Pauca itaque de eo hic sunt adjicienda.

Fuit *campus Martius* qui alibi etiam *Tiberinus* dicitur, locus extra urbem Romam prope portam Flumentanam: *Martius* dictus, eo quod *Marti* sacer vel dicatus esset. Scribit *Agellius* lib. 6. cap. 7. eum à *Caja Tarratia*, virgine Vestali populo Romano donatum, propter quen amplissimos honores populus ipsi habuerit. Sunt tamen qui eum ab *Acca Laurentia*, scorto nobili: non à *Caja Tarratia*, testamento populo Romano condonatum, asserunt. Eum fortasse Romulus *Marti* sacrum fecit. Non enim traditur, *Servii* enim *Tullii*, Regis vi. tempore, jam tum *Marti* sacer fuit, in eoque primum lustrum conditum,

& comitia centuriata habita, testante *Dionysio* lib. 4. Postea à *Tarquinio Superbo*, VII. & ultimo Romanorum Rege in proprios usus conversus, post evictos Reges, à *Bruto*, & collega rursus ad pristinam conditionem redactus est. Qua de re libet adscribere verba *Dionysii*, lib. 5. quæ sunt: *Junius Brutus*, & *P. Valerius* bona tyrannorum populo diripienda dederunt, agrum quem illi privatim possederant, inopibus ex plebe dividerunt, uno tantum campo excepto, qui situs est Urbem inter, & fluvium. Is jam ante *Marti* sacer erat, pratum equis & juventuti in armis exercendæ accommodatum. Id *Tarquinius* contempta religione suis oppleverat segetibus, sicut satis apparet ex decreto Consulum, de ejus frugibus. Cum enim omnia tyrannorum bona agenda, ferendaque permisissent populo, quicquid frumenti in ejus campi arvis, vel in stipula, vel tritum jam, non permisissent avehi, religione ventante, jussissentque totum effundi in Tiberim. Et nunc quoque ejus facti manet monumentum, bene magna insula, sacra *Aesculapio*, cincta flumine, concreta (ut fertur) è frumenti acervis putrescentibus & paulatim aliis, quæ temere fert flumen, eodem investitis, facta auctior. Hæc *Dionysius*. Paulo ante dicit, moris fuisse in campo *Martio*, Reges & magistratus creari. *Bartholomæus Marianus* Epitoma antiquæ Romæ Topographiæ lib. 6. cap. 12. ubi de campo *Martio* verba facit: inter alia refert, in hoc campo, præter nativam loci, pratorumque amœnitatem, ornamenta etiam, & statuas illustrium virorum erectas, & ex *Capitolio*, cum ille locus nimis angustus esse cœpisset, propter ornamentorum quæ quotidie inferrentur, multitudinem, plurima in campum *Martium* translata esse. *Strabo* lib. 5. etiam eleganter campum *Martium* his verbis describit: Maximam, inquit, horum (scilicet deorum) partem campus *Martius* habet, præter nativam locorum amœnitatem, artis & solertiæ exornationes admittens. Campi enim admirabilis magnitudo, & curules pariter cursus, & alia equestria certamina expedita suppeditat: nec minus, tam multis pilam, trochum, palæstram exercitatione tractantibus, aliaque incumbentia simul opera. Quid perennes solo herbas, coronatosque usque ad fluminis alveum colles? *Scenicarum* ostentatio picturarum ejus generis spectacula præstat, ut difficile & invitus abscedas. Hæc ille. Varia itaque ludicra in hoc campo exercebantur, quod præter *Strabonem*, & *Horatium* docet. Tumultu exorto delectus in eo habebatur, clari viri mortui cremabantur, & hic campus fere schola erat militiæ Romanæ, ubi juvenus Romana ad palum omni genere armorum, & quidem veris duplo graviorum, exercebatur, caput petendo, lateribus insidiando, poplite succidendo, insiliendo, resiliendo, punctum potius, quam cæsum feriendo, & interim tamen assidue sese protegendo, item jaculando. Pars ibi tyronum pilis, lapidibus, sagittis, manu, funda, arcu jaculandis exercebatur. Tum vero saltu fossæ latitudinem, aut valli altitudinem superare: præcipue autem cursu locum occupare, fugientem assequi consueſcebat. Erant etiam equi lignei in campo, ut insilire, desilire, dextra, læva, incermis, armatus, districto etiam gladio futurus eques addisceret, veros etiam equos domaret, & futuris præliis adſueſcaceret, &c. Neque prætereundum est, quod *Pomponius Latas* in suis antiquitatibus Rom. annotat, fuisse in campo *Martio* insigne horologium, quod habuerit septem gradus circum, & lineas distinctas metallo inaurato: solum etiam campi, eo loco, ubi horologium istud fuerit, lapide amplo quadrato stratum fuisse, & habuisse lineas easdem, & in angulis quatuor ventos, cum inscriptione, ut boreas spirat, ex opere *Misino*. Memini ejus etiam *Plin.* lib. 36. cap. 10. & addit, ab *Augusto* Imperatore illud horologium conditum fuisse. In hoc igitur campo centuriata comitia regulariter, & semper habita fuerunt. Nisi quod illa, quibus de *Manlio Capitolino* judicatum est, comitia ex campo *Martio* in lucum *Petelinum* translata sunt, eam ob causam, ut à conspectu *Capitolii*, oculi populi averterentur, quo liberius de conservatore ejus judicare posset, ut scribit *Livius* lib. 6. Sequitur de tempore.

CAP. XII.

De tempore comitiorum centuriatorum.

Nulla comitia nisi diebus comitialibus haberi poterant. Ergo nec centuriata. Qui autem comitiales dies fuerint, non opus esse arbitror hic pluribus explicari, cum in priori harum Antiquitatum commentario, ubi omnium dierum ratio & discrimina à Romanis observata, diligenter inquilta, & tradita sunt, de comitialibus etiam non pauca sint annotata: nec patitur horum librorum ratio, ut eadem sæpius repetantur. Hoc tamen hic monendum videtur, cum in singulis mensibus quidam comitiales dies fuerint: quo anni tempore magistratuum comitia haberi consueverint. De judiciorum enim, & legum comitiis nihil certi dici potest.

Non semper idem tempus observatum fuit magistratibus creandis. *Livius* libro 3. scribit, *L. Ebutium* & *P. Servilium* Kalend. Sextil. ut tunc principium anni actum sit, Consulatum inivisse. Eo igitur tempore mense Junio vel, Quintili comitia eorum habita fuerunt, certi quidem nihil traditur. Paulo post, cum de decemviris loquitur, ita scribit: Idus tum Majæ solennes erant ineundis magistratibus. Mense igitur *Martio*, vel *Aprili*, tum eorum comitia habita fuisse suspicari licet. Tempore autem belli Punici secundi, Consules Idibus Martiis Consulatum inibant, ut passim in historia *T. Livii* legitur. Idque ita observatum fuit usque ad annum Urbis DCI. Illo igitur tempore comitia haberi solebant, *Januario* &

Februario mense, dimissis scilicet in hyberna exercitibus. Anno autem Urbis DCI. *Q. Fulvius Nobilior*, & *T. Annius Luscus* Consules, primi Kalend. Januarii magistratum inierunt, post quod tempus idem deinde à sequentibus Consulibus factum est. At eo tempore ordinaria magistratuum creatio fuit, ad finem mensis Julii, & principium Augusti, ut ex *Ciceronis* oratione secunda in Verrem, epistolis ad Atticum, & epistola Cælii ad *Ciceronem*, constat. Quod si ultra ducerentur comitia, id eveniebat propter intercessiones, aut obnuntiationes, per quas differrentur.

Porro autem *Consularia comitia* ante pratoria haberi solebant; interdum quidem eodem die, ut ex *Livii* lib. 10. constat, interdum postero die, nonnunquam tertio, aut alio quodam post die, uti ex eodem *Livio* intelligi potest.

Censoribus creandis comitia initio paulo post initum à Consulibus magistratum, priusquam in provincias proficiscerentur, ætate *Ciceronis* ad finem mensis Junii, ut constat ex epistolis ad Appium, collatis cum iis, quæ ad Atticum lib. 6. scripta sunt, ex quibus colligi potest, Appium censorem factum, eo quo dixi tempore, idque quinto quoque anno fiebat, ut ex historia cognoscitur. Hoc tamen differebant censorum comitia à Consularibus, & pratoriis, quod censores statim designati magistratum inibant. Unde legimus apud *Livium* lib. 40. Censores designatos statim in Capitolium deductos, ad capiendæ magistratus insignia, jurandumque in leges. Consules vero, pratoresque, nisi interregno aut in locum demortui creati essent, non statim designati inibant magistratum, sed ab eo tempore, quo designati erant ad illud, quo magistratum inibant, quod posterioribus temporibus fere quinque mensium spatium erat, privati manebant. Quæritis, quid per id tempus actum sit? respondeo, inquirebatur per competitores aut alios de ambitu in designatos, de quo alibi dicendum erit. His ita explicatis, modum comitorum trademus.

CAP. XIII.

De modo centuriatorum comitorum, & primum quidem de iis, quæ ante comitia fieri solebant.

Quod ad modum horum comitorum attinet, tria nobis consideranda veniunt: primum, quid ut iusta haberentur centuriata comitia, fieri ante ipsa soleret: deinde quis modus in ipsis comitiis servaretur: postremo quid post dicta suffragia fieri oporteret. Hoc capite de iis, quæ ante comitia observari solebant dicemus, de reliquis in seq. cap. acturi.

Primum omnium ex autoritate senatus hæc comitia fieri oporteabat. Hoc enim discrimen inter centuriata, curiata, ac tributa comitia præter alia fuisse *Dionys.* lib. 9. scribit, quod tributis non opus esset senatus autoritate, in reliquis vel maxime necesse esset, eam accedere. Ac primis quidem temporibus, post habita comitia patres auctores fiebant, hoc est, ea, quæ populus suis suffragiis jussisset, confirmabant. Postea vero id jus senatui ademptum est, & institutum, ut ante, quam comitia haberentur, in incertum comitorum eventum, patres auctores fierent. Testatur hoc *Livius* lib. 8. pluribus locis, & *Cicero* pro Plancio. Testatur etiam *lex P. Philonis* Dictatoris, qua cavebatur, ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium, patres auctores fierent. Et *Appianus* lib. 1. bellorum civilium scribit, à *L. Cornelio Sylla* legem latam, ut nihil referretur ad populum, quod ante à senatu decretum, confirmatumque non esset, atque addit, veteri id lege cautum fuisse. Requirebatur itaque in comitiis centuriatis primum, ut patres auctores fierent, hoc est, ut juberent aliquem comitia illa edicere. Juebant autem id plerumque senatusconsulto, quemadmodum ex *Livio* constat. Quod si patres auctores non fierent, hoc est, non probarent causas comitorum, tum intermittebantur, vel differebantur, donec senatus autoritas accederet.

Postquam patres auctores facti essent, hoc est, postquam probassent comitia vel magistratum creandorum, vel legum ferendarum, vel judiciorum exercendorum haberi, tum edictum præmitti necesse erat, ut ad quam diem convenire populus deberet, multo ante intelligeret. Unde fit, ut in omnibus historiis tam sæpe reperiantur Consules comitia edixisse. Id vero edictum in tabella scriptum publice proponi solebat, quod ex *Agellii* lib. 13. cap. 14. apparet, qui sic scribit: In edicto illo Consulum, qui edicunt, quis dies comitiis centuriatis futurus sit, scribitur ex veteri forma perpetua: Ne quis magistratus minor de celo servasse velit. Ex quibus verbis apparet, in eo edicto plura capita fuisse scripta, atque illud proponendum publice fuisse, ut populo notum esset. Quoniam autem comitiis etiam adesse ex agris homines oporteabat, qui in Urbem fere, nisi nundinis, hoc est, nono quoque die, non veniebant, propterea edictum illud per plures dies publice extare necesse erat, ut populo universo notum esset. Solebatque plerumque in comitiis centuriatis trinundinum interjici, inter edictum illud, & diem comitorum, non tantum in legum & judiciorum, sed magistratum quoque comitiis, si nihil accidisset, quod impedimento esset, ne legitimo tempore comitia haberentur: quemadmodum fiebat, si per Interreges comitia haberentur, aut necessitas aliqua posceret, comitia maturari. Quando enim Interreges comitia habituri erant, tum certe tantum tempus inter edictum, & diem comitorum interjici non pote-

poterat. Erat enim *Interregis imperium* quinque tantum dierum, poterat autem secundus *Interrex comitia* habere, ut paulo ante ostendimus. Sic etiam superioribus temporibus, quibus Consules bellis urgentibus in Urbe esse non poterant, sæpe accidebat, ut in exitu annus prope esset, necdum tamen subrogati essent magistratus. Eo igitur tempore interdum reperimus propter necessitatem subrogandorum magistratum, paucis post edictum diebus, habita fuisse comitia. Unde *T. Livius* lib. 24. scribit *Q. Fabium*, in eum quem primum comitiale diem habuerit, comitia edixisse. quibus verbis satis ostendit, post edictum non fuisse interjectum trinundinum. Neque enim tot dies continui, quot sunt in trinundino, esse poterant, quin aliqui ex iis essent comitiales. At temporibus ætati *Ciceronis* proximis Consules totum fere annum post Consulatus agebant in Urbe, nec ad exercitus, aut in provincias, nisi ad finem anni proficiscebantur. Unde fiebat, ut legitimo tempore comitia magistratum edicerentur: & nisi ad diem edicto præstitutum haberentur, id eo accidebat quod dies diffunderetur vel auspiciis, vel magistratum intercessionibus.

Quod si vero Consules abessent, tum edictum illud comitorum ex itinere præmittebant, ut trinundino ante proponeretur, vel pratori scribebant, ut is eorum nomine comitia indiceret, teste *Livio* lib. 22. Atque hæc quidem in genere, de omnibus comitiis centuriatis legitimis & regularibus intelligenda sunt. Præter ea autem; comitia legum, & iudiciorum pecuniaria etiam quadam habebant, quæ etiam consideranda sunt.

Ante comitia legum hic modus servandus erat, ut primum legislator concionem haberet, in qua populo necessitatem & utilitatem legis proponendæ ostenderet, deinde etiam recitaret, ac publice proponeret, ut populo potestas fieret, eam cognoscendi otiose: & ut inde liceret librariis describere, si qui vellent legem apud se habere. Cognosce hoc ex *Dionysio* lib. 10. potest, qui sic scribit: Tribuni plebis advocata concione pollicebantur plebi se legem laturus de iis rebus, quas postulabat. Quam orationem postquam plebs collaudavit, sublata omni mora, legem, quam paratam habebant, recitarunt. Ac proposita ea lege, datum est trinundini spatium, quo fieret potestas legis improbandæ omnibus, qui vellent, &c. Hæc ille. Quæ etiam de legibus decemviralibus scribit *Livius* libro 3. Post hanc legis propositionem, trinundino promulganda erat, id est, tribus nundinarum diebus advocata concione recitanda, & de singulis capitibus populus docendus: rogandus etiam ut legem accipere vellet, utque prodita die, qua comitia haberentur legis ferendæ, ad illam diem frequens adesset: inter quos, qui primus populo ut legem acciperet suadebat (solebant enim sibi latores virum aliquem præcipuum, auctoritate præditum conciliare, & adjungere, qui legem populo suaderet) is auctor legis appellari solebat. Post hunc auctorem alii etiam nonnunquam privati data à magistratibus concione, eam suadebant. Dabatur etiam potestas dissuadendi legem quicumque vellet. Et ex *Ciceronis* oratione post reditum in senatu colligitur, rogatores legum prima nundinarum die, post recitatam & explicatam legem, populo gratias egisse, quod advenisset, & simul rogasse, ut pari studio conveniret reliquis diebus, cum lex eadem rursus ad populum referenda esset: solitum etiam fuisse populum significationem dare acclamationibus, legem sibi acceptam esse, aut non esse, antequam dies suffragii veniret.

Quemadmodum autem in legum, sic etiam in iudiciorum comitiis observabatur, ut trinundino accusatio promulgaretur. Docet hoc *Cicero* in oratione pro domo sua inquit: Moderata populi judicia sunt à majoribus constituta: primum, ut ne poena capitis cum pecunia conjungatur: deinde, ne nisi prædicta die quis accusetur: ut ter ante magistratus accuset, intermissa die, quam multam irroget, aut iudicet: quarta sit accusatio trinundinum prodita die, qua iudicium futurum sit. Hæc ille. Tribus autem nundinarum diebus ante comitia accusatio repetebatur ad populum. Atque hæc quidem ante diem comitorum observabantur.

CAP. XIV.

De iis quæ in ipsis comitiis, & postea observari solebant.

Diximus præcedenti capite, quid ut iusta essent, ante comitorum diem fieri oportuerit: considerabimus nunc, quæ ipso comitorum die, adeoque ipsis comitiis observari solerent. Primum, nulla comitia centuriata jure fieri poterant, nisi captatis ante auspiciis. Pertinebant autem ad hæc comitia duo auspiciorum genera, observatio de cælo, & avium inspectio. Ei igitur qui comitia habiturus erat, parandum erat obnuntiationi. Si enim quis obnuntiaret, se de cælo servasse, tum comitia peragi non poterant. Non autem omnes magistratus, majores scilicet, & minores, majoribus obnuntiare poterant, sed majores tantum, iique qui erant Consulium collegæ, Consules, & Prætores. Ideoque in omnibus centuriatorum comitorum edictis, inter alia hoc caput erat: Ne quis minor magistratus de cælo servasse vellet, quod paulo ante ex *Agellii* lib. 13. cap. 14. recitavimus.

Deinde etiam is, qui comitia habiturus erat, priusquam in campum veniret, in arce, aut alio quodam, sed intra pomerium, loco auspicabatur, adhibito augure, qui sibi in auspicio esset: qui si adversa auspicia nuntiasset, comitia eo die peragi non poterant. Posterioribus tamen temporibus, ut ex *Dionysio* lib. 2.

& *Ciceronis* lib. 2. de Legibus, & lib. 2. de Divinatione cognosci potest, neglecta augurali disciplina, magistratus, qui *comitia* habebaturus erat, augurem non tam consulere Deos jubebat, quam bona esse auspicia pronuntiare. Itaque ex voce auguris verius, quam ex ullo signo ex avibus, aut ex cœlo sumpto, aspiciantur.

Sed & *candidatos* ante *comitia* auspicatos fuisse, docet *Dionysius Halicarnassensis* lib. 2. his verbis: Qui magistratus accepturi sunt, prima luce, loco aperto expositi Diis supplicant tum ex *auguribus* publicis, qui adiunt, nonnulli nuntiant illis fulgur sinistrum, quod omnino non factum sit. Illi *auguriam* ex voce accipientes abeunt, *magistratum* accepturi: alii quidem satis esse existimantes, nulla sibi adversa auspicia fuisset, alii vero etiam repugnantibus Diis. Hactenus ille. Præter *auspicia* erant etiam sacra quædam legitima, quæ à magistratu ante *comitia* fieri oporteret, quemadmodum idem *Dionysius* lib. 7. & 10. docet. Illa vero sacra, immolationes hostiarum erant, quibus in omnibus actionibus publicis uti solebant.

Captaris itaque auspiciis, & sacris peractis, primis quidem temporibus, *magistratus comitia* habiturus Urbem egrediebatur, atque tabernaculum capiebat: eum sequebantur omnes cives armati sub signis, iu suis quique *centuriis*, ut multis docet *Dionysius*. Posterioribus vero temporibus non omnes cives armati in campum conveniebant, sed tantum præsidii causa, ut ait *Agellius*, paucorum hominum exercitus imperabatur, atque in Janiculum introducebatur, & erigebatur vexillum, donec peracta essent *comitia*. Quem morem, ejusque causas *Dio* lib. 37. indicat his verbis: Cum antiquitus multi hostes circum Romam habitarent, veriti Romani, ne, dum ipsi *comitia centuriata* agerent, hostes per insidias Urbem aggredierentur, Janiculumque occuparent: statuerunt non omnes ire in suffragia, sed ut semper aliqui armati per successum eum locum custodirent. In Janiculo igitur, quamdiu concio durabat, custodia agebatur. Cum autem solvenda jam erat concio, signum à *Janiculo* removebatur, custodesque discedebant. Non autem licebat custodiis ab arce ea remotis, quicquam amplius statueri: Is autem mos solis *centuriatis comitiis* observabatur, cum extra Urbem omnes in armis adesse res postulabat, & id hodieque religionis causa fieri solet. Hactenus ille. Hoc etiam semper observatum fuit, ut *Consul comitiorum die*, quasi ad usurpationem vetustatis extra pomerium tabernaculum haberet: velut Dux exercitus. In quo capiendum vitium committebatur, si prius quam pomerium transgredieretur, auspicia aut non consulisset, aut adversa apparuissent. Tantumque tribuebatur *his auspiciis* tabernaculi capiendi, ut si hic peccatum esset, tota actio vitiosa & inauspicata censeretur. Scribit *Plutarchus* in Marcello idcirco solitos magistratus capere tabernaculum, ut in eo sederent, pro captandis auspiciis. Quod si nondum ratis auspiciis, aliqua eos causa in Urbem retraheret, *primum tabernaculum* relinquere oportebat, & alterum capere, ex quo denuo captabantur auspicia. Hujusmodi autem auspicia *prima luce* captari solebant, quemadmodum intelligi potest ex *Dionysio*, *Macrob.* lib. 1. Saturnal. cap. 3. & *Agell.* lib. 3. cap. 2. Porro & hoc ad auspiciorum rationem pertinebat: si cœptis jam *comitiis*, tonitru supervenisset, tum ea dirimebantur. Item, si ipsis *comitiis morbo Herculeo* correptus, quisquam repente concidisset, dissolvenda erant *comitia*, nec iusta eo die haberi poterant: unde etiam illi morbo nomen est *comitialis*, ut *Serenus* docet his versibus:

*Est subiti species morbi, cui nomen ab illo,
Quod fieri nobis suffragia iusta recusat:
Sæpe etenim membris acri languore caducis,
Concilium populi labes horrenda diremit.*

Et hæc quidem de auspiciis horum *comitorum*.

Cum igitur senatus autoritate, edicto ante proposito, & re per multos dies ante promulgata, sacris factis, auspiciis addicentibus, nullaque obnuntiatione interjecta, *centuriata comitia* major magistratus habere vellet, nihil omiserat eorum, quæ ad legitimum modum *comitorum* ante ipsa quidem *comitia* requirebantur. Videamus reliqua.

Populus Romanus, cui quidem jus erat suffragii, ad diem edicti conveniebat in *campo Martio*, atque ibi, priusquam in *centurias* distribueretur, habebat magistratus concionem ad populum, qua rogabatur, ut id, quod ageretur, jubere, aut vetare vellet. Ac si *magistratum* quidem esset *comitia*, solebat is, qui habebat *comitia*, rogare populum, ut ex iis candidatis, quorum haberi rationem oporteret, quosque tum omnes nominatim appellabat, crearet populos quos vellet, *Consules*, *Prætores*, Censoresve. Neque vero cum voce quidem suffragium ferebatur, necessitas ea ratione populo imponebatur, ut non posset alios, quam *candidatos* facere: sed libera suffragia relinquebantur, ut ex omnibus civibus crearet, quos vellet, si modo ii essent, quorum ratio legibus haberi posset. Quin etiam legibus solutos sæpe reperimus multos, ut creati possent, vel ante legitimam ætatem vel absentes, vel decennio nondum interposito inter eundem *magistratum*. Et multos qui non peterent, creatos invenimus. Verum ista evenire non solebant, nisi ea tempora essent, in quibus magna virtus alicujus reipublicæ necessaria videbatur: quæ in petentibus tanta non erat populo cognita. Ordinarium autem, ac legitimum eræ, ut ex *candidatis* crearetur *magistratus*. Post leges tabellarias, hi modo creati poterant, quorum rationem haberi debere, ante judicatum esset, ut in tabellis nomen eorum scriberetur.

Non

Quod

Quod de magistratibus dixi, idem debet in comitiis Regis sacrorum intelligi.

Hujusmodi autem conciones, non solum ante, quam populus in suffragium mitteretur, sed interruptis etiam interdum comitiis, ad emendanda populi suffragia habitas fuisse, testimonio est Livius lib. 3. de L. Quinctio, scribens, cum C. Claudius Consul haberet comitia Consularia, & se refici Consulem videret, L. Quinctius ejus collega interrupit comitia, orationemque ad populum habuit, cujus exitus fuit, ut communiter ab ambobus Consulibus ediceretur, ne quis L. Quinctium Consulem faceret: si quis fecisset, se id suffragium non observaturos: simile exemplum recitat Livius lib. 14. etiam de Q. Fabio Maximo.

Sin legum comitia essent, antequam populus in suffragium mitteretur: primum lex recitabatur à præcone, subjiciente scriba: tum oratione docebatur populus, denique rogabatur, ut eam legem acciperet & suffragiis suis jubere vellet, testibus Aconio, in argumento orationis pro C. Cornelio, Appiano lib. 1. bellorum civil. & Plutarcho in Catone Uticensi. Ex quibus etiam authoribus intelligi potest, observatum fuisse, ut post trinundini promulgationem, die comitorum rursus recitaretur lex, haberenturque orationes, suadendi & dissuadendi causa.

At si judicii causa comitia haberentur, idem fiebat, quod in legibus ferendis. Judicium enim populilege lata fiebat: quæ si acciperetur à populo, condemnatus erat reus: sin antiquaretur, abolvebatur.

Erat autem omnium actionum cum populo commune principium: VELITIS JUBEATIS QUIRITES, quemadmodum ex Cicerone, & Livio intelligi potest. Ex qua dicendi formula nomen ortum est rogationis, omnibus actionibus cum populo commune.

His peractis, jubebat magistratus populum in suas centurias discedere, ad suffragium ferendum: idque populus ita faciebat: nisi hic obnuntiaturum esset, aut ab aliquo magistratu intercessum.

Interecebant inter se Consules, Prætores, & Tribuni, unde in legibus Ciceronis scribitur: Par, majorve potestas plus valeo. Qua lege significatur, parendum esse intercessioni paris aut majoris potestatis.

De suffragiis jam dicendum, quo ordine centuriæ ea tulerint. Non enim omnibus temporibus eadem observata fuit ratio. De primis temporibus Dionysius l. 4. in historia Ser. Tullii Regis sic scribit: Quando Tullius magistratus creare, aut de lege cognoscere, aut bellum inferre volebat, pro curiatis centuriatis indicebat comitia. Primæ ad suffragia vocabantur maximi census centuria, xlix. equitum, xc. peditum. Hæ, quia tribus centuriis plures erant, quam reliquæ, si consentirent, vincebant, & definebatur sententia. Sin minus, xlii. centuriæ secundæ classis inibant suffragia. Quod si ne tum quidem convenirent calculi, tertia classis vocabatur, ac deinceps quarta: idque tamdiu fiebat, donec nonaginta septem centuriarum consentirent suffragia. Id, si ne post quintam quidem vocationem contingeret, centum nonaginta duabus centuriis pari utrinque numero divisus in duas sententias, tum demum vocabatur ultima inopum centuria, immunis à tributis, atque militia, & utricunque parti accederet, eam reddebatur potiorē altera, quod perrarum erat, & pene impossibile. Plerumque enim prima vocatione abolvebantur comitia, raro ad quartam perveniebatur: quinta & sexta erant supervacaneæ, &c. Hæc eo loco docet Dionysius. Sequentibus autem temporibus, & quidem libera civitate, mutata illa ratio fuit. Non enim centuriæ equitum primam sententiam ferebant, sed omnes centuriæ in sortem conjiciebantur, & quæ prima educebatur, prima suffragium dicebat, & prærogativa appellabatur: deinde reliquæ vocabantur, quæ dicebantur jurevocata. Post expletas vero tribus triginta quinque cum centuriæ ac classes, trium partes essent, uti ex Livio Sigonius & Græchius colligunt, tum primum universus populus in tribus triginta quinque distribuebatur, & duplex sortitio fiebat, prima inter tribus, quæ primum sorte exibat, prærogativa tribus dicebatur: altera sortitio fiebat inter centurias prærogativæ tribus: quæque primum exibat, centuria prærogativa dicebatur, ac prima suffragium ferebat, postquam primæ classis centuriæ, tum secundæ, suo quæque ordine ad suffragium ferendum vocabantur, quæ jurevocata appellabantur: atque plerumque, imo semper prærogativa sententiam (tantum ejus omen erat) sequuntur. Et hæc est causa, cur in centuriatis comitiis non tantum prærogativa centuriæ, verum etiam tribus sortitio fiat.

Sed neque hoc prætereundum est, cum primis liberæ reipublicæ temporibus, bina de magistratibus majoribus comitia haberentur, centuriata & curiata, quemadmodum supra ex Sigonio docuimus, obsoletis postea curiatis comitiis factum est, ut prærogativa & jurevocatarum suffragia pro binis comitiis haberentur. Docet hoc Aconius in 2. Verrinam, cum sic scribit: Prærogativa tribus sunt, quæ primæ suffragium ferunt ante jure vocatis. Mos enim fuerat, quo facilius in comitiis concordia populi firmaretur, bina omnino de iisdem candidatis comitia fieri, quorum tribus prærogativæ dicebantur, quod primo rogarentur, quos vellent Consules fieri: secunda jurevocata, quod in iis sequente populo, ut sæpe contingit, prærogativarum voluntatem, jure omnia complerentur: Hæc tenus Aconius. Ad suffragia redeo. Ante leges tabellarias latas populus voce suffragium ferebat: at postea cœpit tabella suffragium ferre. Ac voce quidem cum dicebatur suffragium, erant in singulis centuriis rogatores, qui singulorum rogabant sententias, quas palam singuli proferebant. In quam autem partem plures ejusdem centuriæ homines inclinassent, ejus totius centuriæ sententia censetur: quam deinde rogator per præconem nuntiari jubebat. Quod si magistratum comitia essent, rogabantur singuli, quem vellent magistratum esse, & tum

nominatim singuli appellabant, quem vellent magistratum creari. Idem in *comitiis Regis* sacrorum fiebat. Sin legum *comitia* essent, cum populus legem accipere vellet, solebat uti his verbis solennibus, ac velut conceptis, UTI ROGAS: quibus significabat, se velle hoc ita fieri, quemadmodum legis rogator fieri vellet. Cum vero legem accipere nollet, utebatur solenni verbo: ANTIQUO: quo significabat se, quod rogaretur, antiquare: hoc est, ne omnino fieret vetare.

Iisdem vocibus etiam utebantur in *comitiis* iudiciorum. Nam & ea per legem his comitiis exercebantur: quam si populus antiquasset, absolutus erat reus: sin vero iussisset, tum erat damnatus. Postquam autem tabella populo data est, oportuit eam munere vocis fungi. Ac in *comitiis* quidem magistratum oportuit tabellis nomina *candidatorum* inscribi, ut daretur iis per tabellam magistratus, sicuti prius voce creabantur. Tot autem tabellæ unicuique de populo dabantur, quot essent *candidati*, quorum rationem haberi oportere iudicatum esset. Et brevitatis causa in tabellis non integra *candidatorum* nomina scribebantur, sed primæ tantum literæ nominis cuiusque, id quod ex *Ciceronis* Oratione pro Domo intelligitur.

In *comitiis* legum duæ dabantur tabellæ, una in qua scriptum erat, UTI ROGAS, duobus tantum primis elementis, v. r. Altera in qua scriptum erat, ANTIQUO, una etiam litera A. In comitiis iudiciorum eadem tabulæ dabantur, una notata litera A. quæ significabat ANTIQUO, altera notata literis v. r. id est. UTI ROGAS.

Illæ autem tabellæ non domo afferebantur à populo, sed erant, qui eas ministrarent populo suffragium inituro, quos *diribitores* appellabant, idque hoc ordine fiebat.

Sortitione inter *tribus* & *centurias* de prerogativa facta, magistratus in tribunali, quod erat in campo Martio, sedens, per præconem, vocabat *prærogativam centuriam* ad suffragium. *Centuria* igitur illa de eo loco in quo consistebat, discedebat in septum quoddam prope tribunal, quod alio nomine etiam *ovile* dicebatur, & erat locus in campo Martio cancellis conclusus, in quo erant, qui suffragium dicebant, & quo alijs interim ingredi non licebat. In illud igitur *ovile*, seu septum centuria discessura ibat per pontes, qui erant angustæ viæ, per quas populus in *ovile* discedebat. In pontis initio stabant *diribitores*, qui tabellas singulis ministrabant. Ingredientibus in *ovile* rogatores cistam proponebant, in quam conjicerent eam, quam vellet, tabulam. Postquam autem totius *centuria* tabellæ collectæ erant, tum educendis suffragijs adhibebantur *custodes*. Eorum munus erat describere suffragia, ut ea centuriæ sententia renuntiaretur, in quam plures inclinasse conficeretur. Hoc autem erat *describere suffragia*, tot puncta in tabella notare, quot tabellæ similes reperirentur: ut inito tandem numero, ea centuriæ sententia renuntiaretur, quæ plures habere similes tabellas ex numero punctorum perspiceretur. In legibus quidem ferendis, si plures reperirentur tabellæ, in quibus scriptum esset: v. r. pauciores in quibus scriptum esset, A. ab ea centuria legem juberi renuntiabatur. Contra vero legem centuria non accipere pronuntiabatur, si plures scriptum haberent, A. At si forte pares numero tabellæ in utramque partem reperirentur, ejus centuria nulla renuntiabatur sententia, nisi lex esset, quæ de perduellione ferretur. In favorem enim reorum absolvisse censebatur centuria quæ non condemnaret. Itaque si pares essent reliquæ centuriæ accipientium legem, & vetantium, hac accessione ad vetantes centurias, legem antiquabat: adeo, ut reus absolveretur. Quod præter alios *Dionys.* lib. 7. testatur, cum scribit, lege cautum fuisse, ut æqualitate suffragiorum reus absolutus iudicaretur.

In magistratum vero creatione numerus inibatur tabellarum, quæ idem nomen continent. Cujus enim *candidati* nomen plures tabellæ comperiebantur continere, is ab ea centuria Consul, Prætor, Censorve factus renuntiabatur. Sin paria suffragia tulisse omnes *candidati* reperirentur, nullus renuntiabatur, expectandaque erant reliquarum centuriarum suffragia.

Quod de magistratum comitiis centuriatis dixi, idem de comitiis Regis sacrorum intelligi debet. Hic enim pro candidato erant, duo, tresve, quos inaugurasset Pontifex maximus, ut ex iis postea populus suffragiis sui crearet, quem vellet esse Regem sacrorum, uti ex *Livii* libro 40. colligitur.

Postquam prerogativa centuria suffragium renuntiatum esset, tum ea ex *ovili* discedebat, & prima equitum centuria, post singulæ centuriæ primæ classis ordine ad suffragium ferendum vocabantur, eo modo, quo de prerogativa diximus. Ubi omnes primæ classis centuriæ suffragium tulissent, tum ea iterum numerabantur. Et in legum quidem comitiis, si illæ omnes cum prerogativa consensissent, aut legem iussissent, aut vetuissent, lex perferebatur, neque opus erat reliquarum classium centurias ad suffragium vocare, cum prima classis reliquas omnes numero centuriarum vinceret. Si vero non omnes primæ classis centuriæ cum prerogativa consentirent, sed aliquæ tantum, & quidem major pars: tum secundæ classis centuriæ ordine intro vocabantur, donec appareret, tot jam centurias vel iussisse, vel antiquasse legem, ut numero reliquas omnes vincerent. Idem etiam in magistratum comitiis observabatur, hac ratione: Si primæ classis centuriæ cum prerogativa de uno aliquo candidato consensissent, reliquorum autem *candidatorum* suffragia paria essent, unus ille, qui omnium suffragia habebat, Consul, sive prætor, sive censor, renuntiabatur: de reliquis candidatis secundæ classis centuria interdum etiam tertiæ, quartæ, quintæ, &c. vocabantur, donec aliqui, vel aliqui, reliquos numero suffragiorum vincerent, & sic prius renuntiatis collegæ addi possent. Quod si nec reliquæ centuriæ inter se convenirent, sed paria de singulis candidatis suffragia manerent, quod interdum factum fuisse legimus: tum denumeratis omnibus suffragiis,

unus tantum *Consul*, qui renuntiatus erat sequenti die de subrogandis sibi, vel pratoribus, vel collegis *comitia* habebat. Quod etiam fiebat, si uno Consule, item uno, vel pluribus pratoribus renuntiatis, antequam ex reliquo candidatorum numero, alter quoque Consul, vel alii pratores renuntiati essent, aliquid de caelo accidisset, cujus interventu comitia dirimebantur. Tum etiam ille Consul vel pratores illi jam renuntiati, non quidem reddebantur vitiosi: sed tamen collegæ illorum, eo die creari non poterant, verum postero die.

Diversum erat in *comitiis censorum*, in quibus, si creato uno censore tempestas comitia dirimeret, tum etiam is, qui creatus jam censor erat, vitiosus censebatur.

Erat & hæc una dirimendorum *comitiarum* ratio, si quis magistratus major vexillum illud, seu signum militare, quod principio *comitiarum* in Janiculo erigebatur, inde detraheret, & exercitum abduceret. Tum enim nihil amplius decerni poterat, sed concio solvebatur, ut habet *Dio* l. 37. Restant ea, quæ post dicta suffragia fieri solebant.

In legum *comitiis* magistratus post dinumerata suffragia legem aut acceptam aut antiquatam pronuntiabat, populumque dimittebat. In magistratuum vero comitiis solebat is, qui comitia habebat, priusquam populum dimitteret, eos renuntiare, quos jam sæpe à præconibus pronuntiatos populus creasset, adjecta solenni precatore, id quod ex *Cic.* Oratione pro *Murana* constat, qui etiam solennia quasi verba precatationis recitat: Quæ precatus sum, inquit, à Diis immortalibus, iudices more institutoque majorum, illo die, quo auspicio à *comitiis centuriatis* L. Muranæ Consulem renuntiavi, ut ea res mihi magistratuique meo: populo plebeique Romanæ bene, ac feliciter eveniret, &c. Illud quoque ex eodem *Cic.* confirmare possumus, eos, qui Consules designati essent, domum de campo deduci solitos, à magna multitudine populi, ac præsertim propinquorum & necessariorum. Verba *Ciceronis* Orat. 2. in Verrem, sunt hæc: Nam ut *Hortensius* Consul designatus reducebatur è campo cum maxima frequentia & multitudine. Et paulò post: Propinquis, necessariisque ejus, qui tum aderant, verbum nullum facit. Atque de *comitiis centuriatis* hæc tenet: dicemus nunc de tributis.

CAP. XV.

Quid sint tributa comitia, & quid, quotque tribus.

Tributa comitia fuerunt, ut docet apud *Agellium* Messalla l. 15. cap. 27. cum ex regionibus & locis; hoc est per tribus suffragium ferebatur. Quod ut intelligatur, de tribubus unde hæc comitia nomen acceperunt, quædam dicenda sunt. Triplici modo vocabulum *tribus* usurpatur, aut pro loco, aut pro hominibus, aut pro jure. Quando pro loco ponitur, tum partem quandam Urbis Romæ significat: quando vero pro hominibus, tum partem quandam civitatis Romanæ, vel civium notat: pro jure acceptum, jus alicujus partis Urbis, vel civitatis designat. Erant igitur *tribus* populi Rom. partes distinctæ locis in Urbe diversis, & regionibus undique circum Urbem per Italiam dispersis, sic appellatæ, quemadmodum *Asconius Pedianus* in Actionem 3. in Verrem, & alii docent, aut à *tributo dando*, aut quia primo tres tantum fuerunt, unde etiam *tribuni* dicti. Earum primus author fuit *Romulus*: quæ de re *Dionysius* l. 2. verba omiſſis reliquorum scriptorum testimoniis, adscribam: In tres, inquit, partes, divisâ universâ multitudine, singulis præclarum aliquem virum, ducem præposuit: deinde unamquamque rursus in decem partitus, totidem fortissimos viros eis præfecit. Has curias, illas *tribus* vocare voluit, sicut vocantur & hodie. Hæc ille. Quem quidem sequuntur plerique alii Romanarum rerum scriptores, excepto *Varrone*, *Plutarcho*, & *Livio* l. 1. quorum hic eas tres populi partes non *tribus*, sed *equitum centurias* vocat (alibi tamen etiam *tribus* eas appellat) & primum tribuum authorem *Servium Tullium* facit: illi vero *Romulum* quidem tribuum, sicut & curiarum authorem faciunt, sed post Sabinum confectum bellum: cum *Dionysius* contra *Romulum* ante omne bellum à se gestum populum in *tribus* & curias distribuissæ scribat: quorum tamen diversas sententias ita conciliare facile possumus, si dicamus, *Romulum* quidem initio statim, ante Sabinorum bellum populum in tres partes, seu *tribus* descripsisse, secundum *Dionysium*, quas partes *Livius* non *tribus*, sed *centurias equitum* dicat: non quod *tribus* illas fuisse neget, sed quod ex singulis illis *tribubus centum equites*, huc *singula equitum centuria* ab eodem sint descriptæ: eique *tribus* partibus, secundum *Plutarchum*, *Varronem*, & aliorum sententiam, post confectum tandem Sabinum bellum, & *Titium* in Urbem & regni societatem receptum, nomina ea quæ jam habemus, esse imposita. Fuerunt autem earum *tribuum* nomina hæc: *Rammenſis*, *Titiensſis*, & *Luceres*. *Rammenſis* dicta fuit à *Romulo*, primo Urbis conditore: *Titiensſis* à *Tito Tatius* Sabinorum Rege, qui à *Romulo* prælio victus ab eodem in Urbem Romam & imperii societatem receptus fuit: *Luceres* vel à *Lucumone*, vel à *Lucretino*, ut quidam volunt, vel à *luco Asylæ* in quem multi fuga delati, civitateque donati fuerunt, quæ posterior sententia *Plutarchi* in *Romulo*, & *Pediani* in Actionem 2. in Verrem, verisimilior esse videtur. *Rammenſes* igitur fuerunt, qui cum *Romulo* primo Urbem condiderunt, pastores scilicet *Albani*, & aliquot *Græcanici* generis, qui ante Urbem conditam ea loca tenuerunt: atqui hi omnes habitabant Palatium & Cælium montes. *Titiensſes* fuerunt *Sabini*, & quotquot ab ea regione vel cum *T. Tatius*, vel postea venerunt, & hi colue-

coluerunt Capitolium, & Quirinalem: ceteri *adventitii*, ut Etrusci, Ardeates, Latini, & perfugæ omnes, qui ad asylum confugerant, *Luceres* dicti sunt, & tenuere loca inter Palatium & Capitolium plana, atque circum forum. Permaneruntque hæc *tribus* usque ad Tarquinii Prisci tempora. Nam cum sub *Tullo Hostilio* Albani victi in Ramnensium tribum adscripti, ceterique omnes populi, qui sub Regibus Romam ad habitandum venerant, præter Sabinos, *Lucerum* tribui inclusi fuissent, Urbeque multum aucta, hæc tres *tribus* non sufficerent, L. Tarquinius Priscus *numerum tribuum* augere, & de se & aliis amicis nominare volens, cum ne id faceret, ab *augure Natio* prohiberetur, veteres illas sub iisdem, quibus inauguratæ à Romulo erant, nominibus duplicavit, primosque & secundos *Tatienſes*, *Ramnensēs*, & *Luceres* constituit: quod, ut alia omittam, ex *Sext. Pompejo* manifestum est, cum scribit Sex Vestæ sacerdotes constitutæ erant, ut populus pro sua quaque parte haberet ministrum sacrorum. Quia civitas Romana in sex erat distributa partes, in primos, secundosque *Tatienſes*, *Ramnensēs*, & *Luceres*. Eodem autem modo centurias etiam equitum Tarquinium duplicasse, tradunt *Dionysius* & *Livius*.

Tarquinio Prisco insidiis filiorum Anci Martii è vivis sublato, *Servius Tullius* vi. Rom. Rex, aliam *tribuum* divisionem instituit, de qua quidem nonnihil discrepant inter se scriptores veteres. *Dionysius* lib. 4. sic scribit: Cæterum *Tullius* postquam septem colles uno muro complexus est, Urbem in quatuor partes divisi, à collibus cognominatas, *Palatnam*, *Suburanam*, *Collinam*, *Esquilnam*, & quatuor *tribus* esse fecit, quæ ad id temporis tres fuerant, suosque cuique *tribules* adscripsit, divisa habituros munia, nec mutatuos domicilium: ita, ut in quaque scorsim delectus militum, & collationes tributorum fierent, nec jam juxta illas *generales tribus*, ut antea, sed juxta has quatuor, per locos à se digestas, vel locales, ordinabat militiam, tribunis in singulos præpositis, &c. Hæcenus ille. Quæ quidem confirmantur à *Livio*, qui tamen nomina *tribuum* non addit. Quod vero sequitur in *Dionysio*: Divisi & universum agrum, ut *Fabius* author est, in partes viginti sex, quas ipse *tribus* nominat, ita ut triginta fiant, urbanis quatuor ad has additis. *Cato* certe eas tot fuisse dicit, jam tum regnante *Tullio*. Ego libentius accesserim *Venonio*, qui *triginta* & unam *tribus* numerat, tacito agri partium numero, &c. repugnat cum iis, quæ in historia anni cclxix. à *Livio* dicuntur, tum primum viginti & unam (sic enim legendum esse *Sigonius* in Scholiis Livianis monet, non quemadmodum vulgati libri habent, *triginta* & unam) *tribus* factas. *Carolus Sigonius* l. 3. de Antiq. jur. civ. Rom. cap. 3. ita hæc explicat, ut dicat *Serv. Tullium* aucta mirum in modum *adventitia* multitudine, quam in tertiam *tribum* *Lucerum* scilicet *Romulus* conjecerat, aucta etiam Urbe, quam ampliorem fecerat, inclusis pomerio duobus collibus, *Viminali* & *Esquilino*, totam urbanam multitudinem in quatuor partes, secundum loca habitationum, distribuisse, quas à tributo *tribus* appellavit, neglectis illis *tribus* *tribubus* generalibus à Romulo institutis, iisque nomina à locis ubi habitarent, indidisse *Suburanam*, *Palatnam*, *Esquilnam*, & *Collinam*, easque *urbanas tribus* nominasse. Postea eundem universam rusticam multitudinem in quindecim *tribus* divisisse, quarum nomina fuerint *Romulia*, *Lemonia*, *Pupinia*, *Galeria*, *Pollia*, *Volturna*, *Æmilia*, *Cornelia*, *Fabia*, *Horatia*, *Menenia*, *Papiria*, *Sergia*, *Veturia*, & illa, quæ post dicta est *Claudia*. Imposuisse autem *Servium* illis omnibus nomina à locis, ut testatur *Varro*: verum vindicata post in libertatem civitate, multas earum veteri relicto nomine, illustrium aliquot familiarum sibi nomina ascivisse: hunc numerum ad annum usque cclxix. mansisse, quo anno additis duabus ad xix. viginti & una *tribus* factas. Atque has duas *tribus*, quæ prioribus xix. fuerunt additæ, quarumque nomina à *Livio* non sunt expressa, fuisse putat *Cruſtulinam*, sive *Cluſtulinam*, & *Vesentinam*. *Dionysius* certe de judicio C. Martii Coriolani, quod incidit in annum Urbis cclxi. verba faciens, viginti & unam *tribus* tum fuisse scribit. *Sigonius* sequitur *Onuphrius* l. 2. Commentariorum reipubl. Rom. nisi quod xxi. à *Servio* institutas, quas postea anno cclxvi. completas fuisse affirmare malit. Quæ *Alex. Neapolitanus* l. 1. Genial. diar. cap. 17. & *Joſeph. Perizonius* l. 2. de Magistr. Rom. & Græc. de *tribubus* scripserunt, valde impedita & confusa sunt. Dederunt autem iis errandi causam depravati *Liviana* historię codices: sed ad *tribus* revertamur. Hæcenus igitur xxi. fuerunt. Anno vero cccxvi. ex novis civibus quatur *tribus* additæ, *Stellatina*, *Tromentina* (in vulgatis exemplaribus mendose habetur *Pomatina*, apud *Florum* *Prometina*) *Sablatina*, *Arniensis*, xxv. numerum explevere. Sic enim potius apud *Livium* lib. 6. legendum, quam xxxv. ut vulgati libri habent. Rursus anno cccxcv. teste eodem *Livio* l. 7. duæ *tribus* additæ *Pompina* & *Publilia*: anno postea c ccxxi. à censoribus *Publ. Philone* & *Sp. Posthumio* duæ *tribus* propter novos cives censendo additæ, *Marina* & *Septimia*. Dux etiam *tribus*, *Ufentina*, ac *Falerina*, anno cccxxxv. & anno ccccliv. à censoribus *P. Sempronio Sopho*, & *P. Sulpicio Averrone* rursus duæ *tribus*, *Aniensis* & *Tarentina*. Tandem anno dxii. duæ *tribus* additæ, *Velina*, & *Quirina* xxxv. numerum expleverunt: qui numerus integer usque ad extrema reipublicæ tempora penetravit. *Florus* Epitoma libri 19. Hæc *tribus* omnes divite fuerunt in *urbanas* & *rusticas*. Fuit autem hoc inter eas discrimen, ut primis quidem temporibus, urbanis *tribubus* ii, qui Urbem, rusticis autem ii, qui rus haberent, comprehenderentur. Quod ex verbis *Dionysii*, quæ supra recitata sunt, manifestum est. Inde enim cognoscitur, tempore *Servii Tullii* *urbanas tribus* fuisse eorum, qui Urbem: *rusticas* illorum qui rura, & quidem colendi causa haberent: ita, ut *tribus* nihil aliud, quam pars aliqua *urbis* vel agri Romani esset, eaque habitationem sequeretur, & mutata habitatione, quique in agris, iidem in

aliqua tribu essent: siquidem tot fere *rustica tribus*, quot agri partes numerentur. Et hæc quidem prima ratio fuit *tribuum*, quæ tamen postea mutata est. Posterioribus enim temporibus hoc discrimen inter *urbanas* & *rusticas* tribus fuit, ut *rustica* urbanis longe præferrentur, & ita optimus & præstantissimus quisque in rusticis tribubus, relictis urbanis, cenferi vellet: ac tum *tribus* non Urbis, sed *civitatis partes* haberentur. Cujus mutationis causas duas fuisse *Sigonius* refert: vitæ nimirum rusticæ commendationem. & censoriam potestatem vel notationem. De priori scribit *Varrus* l. 2. de re rustica, initio: Viri magni majores nostri non sine causa præponebant rusticos Romanos urbanis. Ut ruri enim, qui in villa vivunt, ignaviores, quam qui in agro versantur, in aliquo opere faciundo: sic qui in oppido sederent, quam qui rura colerent, desidiosiores putabant. Et *Plin.* l. 18. cap. 3. commendans vitam rusticam: Jam distinctio, inquit, honosque civitatis ipsius, non aliunde erat. *Rustica tribus* laudatissimæ eorum, qui rura haberent: *Urbana* vero in quas transferri ignominie esset, desidie, probro. Itaque quatuor solæ erant à partibus Urbis in queis habitabant, *Suburana*, *Palatina*, *Collina*, *Esquilina*. Nundinis Urbem revisitabant, & ideo comitia nundinis haberi non licebat, ne plebs rustica vocaretur. Hæc ille. Ex quibus etiam altera causa, videlicet *censoria potestas*, vel notatio intelligi potest, de qua etiam *Livius* lib. 8. scribit: Ap. *Claudius censor* humilibus per omnes tribus divisus, forum & campum corrumpit. Et ex eo tempore in duas partes discessit civitas, aliud integer populus, fautor & cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat, donec *Q. Fabius* & *P. Decius* censores facti. Et *Fabius* simul concordie causa, simul ne humillimorum in manu essent comitia, omnem forenses turbam excretam in quatuor tribus conjecit, *urbanasque* eas appellavit. Hæc *Livius*, ut alia omittam. Factum est anno ab U. C. cdlxix. Coss. *P. Sulpitio Avernione*, *P. Sempronio Sopho*. Atque hæc in genere de *tribuum* origine, numero & discrimine dicta sint. Jam quod restat, ordine de singulis pauca subjiciam: unde nomen acceperint, & ubi earum fiat mentio. Ac primum de *quatuor urbanis*.

Tribus I. Suburana.

Hæc prima inter urbanas recensetur à *Varr.* l. 4. de ling. Lat. *Dionys.* lib. 4. *Liv.* l. 1. *Plin.* ac aliis. Dicta autem est *Suburana*, teste *Varrone*, quod sub muro terreo *Carinarum* esset, vel, quemadmodum idem ex *Junio* affert, ab eo, quod fuerit *sub antiqua urbe*. Cui testimonium potest esse, quod subest ei loco, qui terreus murus vocatur. Sed ego, inquit, à pago potius *Succusano* dictam puto *Succusam*. Nunc scribitur tertia littera B. non C. *Pagus Succusanus*, quod succurrit *Carineis*. *Sext. Pompejus* sic de ea scribit: *Suburam* *Verrius* alio libro à pago *Succusano* dictam ait. Hoc vero maxime probat eorum autoritate, qui ajunt, ita appellatam & regionem Urbis, & *tribum* à stativo præsidio, quod solitum sit succurrere *Esquilis* infestantibus eam partem Urbis *Gabinis*, indicioque esse, quod adhuc ea tribus per C. litteram, & non per B. scribatur. Hæc *Calium montem*, & circumadjacentia loca complectebatur. *Paul. Manutius* in Scholiis in 8. lib. epist. Cic. ad familiares, existimat de ea *Ciceronem* locutum fuisse in Orat. 2. *Agraria*, ubi tamen in vulgatis legatur *Ogriculana*, in libris autem quinque antiquis: ab *usura nam*, pro quo ipse legendum putat *Suburana*.

Tribus II. Esquilina.

Tribus *Esquilina* dicta est ab *Esquilis*. *Esquilæ* autem, ut *Varrus* lib. 4. de lingua Lat. testis est, secundum quosdam ab excubiis regis, secundum alios, quod excultæ à Rege *Tullio* essent, sic dictæ sunt: sed de iis supra, ubi de monte *Esquilino* sermo fuit, plura attulimus. Meminerunt hujus *tribus* iidem, qui *Suburana*, *Dionysius*, *Livius*, *Varrus*, *Plinius* & *Festus*.

Tribus III. Collina.

Collina tribus dicta est, ut scribit *Varrus* l. 4. de ling. Lat. à *collibus*, *Quirinali*, & *Viminali*, in quibus sita erat. Meminit ejus præter superiores etiam *Josephus* l. 14. cap. 17. his verbis: *L. Coponius*, *L. F. Collina*.

Tribus IV. Palatina.

Denominata hæc *tribus* est, secundum *Varronem* l. 4. de ling. Lat. à *Palatino monte*, quem cum foro & *Capitolio* obtinebat. Meminerunt ejus omnes ii, qui superiorum, & præter eos *Cicero* Orat. 4. in Verrem: C. *Claudius*, C. F. *Palatina*, & ad eum locum *Asconius*: alibi ait, L. *Claudium Palatina*. Reperitur ejus mentio etiam in plurimis antiquis marmoribus, in quibus hæc fere literis notatur. PAL. PALAT. PALATIN. PALATINA, & PALATEINA. Inscriptiones illas qui cognoscere voluerit, videat *Onuphr. Panvinium* 2. Comment. de Republ. Rom. qui singularum *tribuum* testimonia ex inscriptionibus adduxit. Atque hæc sunt iv. *tribus urbanae*, sequuntur *rusticae*.

Tribus V. Romilia.

Sequuntur *rustica tribus*: Inter quas primum locum obtinet *Romilia*, quæ sic dicta est, quod sub *Roma* sit, teste *Varrone*. *Sext. Pompejus* sic ejus meminit: *Romilia tribus* dicta, quod ex eo agro censetur, quem *Romulus* ex *Vejentibus* ceperat. Ex quo loco *Onuphr.* l. 2. Comment. Reipubl. Rom. colligit hanc *tribum* eam agri *Romani* partem obtinuisse, quæ in *Thufcia* prope Urbis mœnia inchoans, secundum

dum flumen, usque ad maris ostia trans Tiberim extendebatur. Meminit ejus etiam *Cic. Orat. 2. Agraria*: item 2. in Verrem: Fortem virum ex eadem familia, *Q. Verrem, Romilia*. Ad quem locum annotat *Africanus*: *Romilia* nomen est tribus, ablativi casus, ut sit ex *Romilia*.

Tribus VI. Lemonia.

Sext. Pomp. Festus. Lemonia tribus à pago *Lemonio* appellata est, qui est à porta Capena, via Latina. *Cic. ejus meminit Phil. 9. Serv. Sulpitius Q. F. Lemonia Rufus*: & in *Orat. Pro Plancio: Quid Plancio cum Lemonia?*

Tribus VII. Pupinia.

Tribus Pupinia, scribit *Sext. Pompeius*, dicta ab agro *Pupinio*, qui in Latio cis Tiberim ad mare vergens, haud longe ab Urbe erat, ut videre est apud *Livium* l. 26. Meminerunt ejus *Calvus* epist. ad *Ciceronem*: *C. Lucretius C. F. Pup. Jur. & Cic. ad Q. Fratr. Cn. Nerius Pupinia*. *Valerius* etiam *Maximus* l. 4. cap. 4. his verbis: Illi etiam prædivites, qui ab aratro accersebantur, ut Consules fierent, voluptatis causa sterile, atque ætiosissimum *Pupinia* solum versabant. Et paulo post: *Attilius* Consulibus scripsit, villicum in agello, quem septem jugerum in *Pupinia* habebat, mortuum esse.

Tribus VIII. Galeria.

Unde *Galeria* dicta sit, ex veteribus scriptoribus non liquet. *Carolus Sigonius* lib. 1. de Antiquo jure civium Rom. cap. 3. opinatur, eam etiam à loco aliquo nobis jam incognito hoc nominis accepisse, quemadmodum reliquæ tribus omnes à Servio institutæ. *Sigonium* sequitur *Onuphrius* l. 2. Comm. Reip. Rom. qui etiam addit, posse videri eam à flumine *Thursia Galea*, cujus *Virgilius* meminit, *Galeam*, post *Galeriam* dictam. Memoria ejus extat apud *Livium* l. 27. *Galeria* juniorum, quæ sorte prærogativa erat, *Q. Fulvius*, & *Q. Fabius* Coss. dixerat. *Plinius* l. 7. cap. 48. M. Mucium, M. F. *Galeria*, Felicem commemorat.

Tribus IX. Pollia.

Etiam hanc tribum à loco aliquo, cujus nomen & memoria interciderit, nomen accepisse *Sigonius* & *Onuphrius* putant. Meminit ejus *Liv. l. 8*. Tribus omnes, præter *Polliam*, antiquarunt legem in Tusculanos latam. Et lib. 39. Cum ad tribum *Polliam* ventum est, in qua *M. Livii* nomen erat, & præco cunctaretur citare ipsum censorem, *Cita*, inquit *Nero*, M. Livium. Meminit utriusque rei, & tribus *Pollia* etiam *Val. Maximus* l. 2. c. 4. & lib. 9. cap. 10.

Tribus X. Voltinia.

Hæc tribus, quemadmodum præcedentes, à loco nobis modo incognito, secundum *Sigonium* & *Onuphrium*, nomen habet. Mentionem ejus facit *Cicero* Oratione pro Plancio, cum ait: Quas tribus edidisti? *Terentinam* credo, aut *Voltiniam*. Et paulo post: *Voltinia* tribus ab hoc corrupta. *Terentinam* habuerat venalem, quid diceret apud *Voltinienfes*, aut tribules suos judices? Et alibi: Plures te testes habere de *Voltinia*, quam quot in ea tribu puncta tuleris.

Tribus XI. Claudia.

Diximus ante ex Varrone, tribus à Servio Tullio Rege institutas omnes à locis nomina habuisse: cui rei etiam testimonium præbent illæ tribus, de quibus hæcenus egimus. Vindicata vero in libertatem civitate, multæ earum vetere relicto nomine, illustrium aliquot familiarum sibi nomina adsciverunt. Atque hinc fit, ut plurimum antiquæ appellationes ignorentur, nova tantum à familiis ipsis indita nomina apud scriptores reperiantur. Id quod de tribu *Claudia*, & aliis, quæ sequuntur, sentiendum est. Fuit enim vetus tribus à Servio Tullio instituta, in quam cum *Actus Clausus*, cui postea *Appio Claudio* fuit Romæ nomen, cum clientibus suis Regillo profugus, & civitate donatus, scriptus esset, tribus illi, de sua appellatione nomen dedit, testibus *Livio* lib. 2. & *Halicarnasseo* l. 5. Meminerunt etiam hujus tribus *Virgil. 7. Æneid.* & *Padianus* ad Orationem *Ciceronis* pro Scauro.

Tribus XII. Æmilia.

Claudia exemplum multæ aliæ tribus secutæ, antiquis nominibus, quæ à locis acceperant, dimissis, nobilissimarum gentium, quæ in singulas sese transtulerant, nomina acceperunt, ut *Æmilia*, *Cornelia*, *Fabia*, *Horatia*, *Menenia*, *Papiria*, *Sergia*, & *Veturia*. Quod tum fuisse factum verisimile est cum forensi turba, in urbanas tribus conjecta viles ex haberi inciperent, & illustres familie in rusticas nomina darent, seque in eas transferendas curarent, in quibus agros suos haberent. Primum autem in urbanas tribus illustriores familias relatas fuisse, ex *Livio*, *Dionysio*, & aliis manifestum est. *Æmilia* igitur tribus à familia vel gente potius *Æmilia*, quam celeberrimam Romæ fuisse tum ex omnibus rerum Romanarum scriptoribus, tum ex generosi viri *Richardi Streinii* Baronis Austrii libro de Familiis & Gentibus Romanorum cognoscitur, nomen hoc sortita est. Meminerunt ejus *Livius* l. 38. Rogatio perlata est, ut in *Æmilia tribu* Formiani ac Fundani, in *Cornelia* Arpinates ferrent: & *Cicero* in epist. ad Atticum.

Tribus XIII. *Cornelia*.

Fuit & hæc antiqua *tribus* à Servio Tullio instituta, quæ veteri nomine dimisso, *Cornelia* postea appellata fuit, à gente *Cornelia* omnium nobilissima atque amplissima, quemadmodum legenti veterum scripta, & *Richardi Streinii* de Gentibus & Familiis Romanorum librum, clarum fit. Meminit ejus *Livius* eodem loco, ubi *Emilia*.

Tribus XIV. *Fabia*.

Nomen obtinuit hæc tribus à clarissima gente *Fabia*, quæ in eam relata fuit. Mentio ejus extat apud *Suetonium* in Augusto: *Fabianis* & *Scaptiensibus* *tribulibus* suis die comitorum singula millia nummum à se dividebat. Item apud *Horatium*:

Hic multum in Fabia valet, ille Velina.

Tribus XV. *Horatia*.

Quod nomen antiquitus huic tribui fuerit, in tanto veterum authorum defectu sciri non potest: dicta postea fuit *Horatia*, à nobili & clara gente *Horatia*. Quanquam autem nullum veteris scriptoris de hac *tribus* testimonium extet: quia tamen in antiquis lapidum inscriptionibus ejus mentio fit, *Carolus Sigonius* & *Onuphrius* conjectura ducti, eam inter primas illas à *Servio* institutas retulerunt, *Paulus Manutius* eam novies in lapidibus nominari scribit.

Tribus XVI. *Menenia*.

Hanc tribum *Meneniam* potius, quam *Mentinam* (uti apud *Josephum* fortasse corrupte legitur) dictam fuisse *Paulus Manutius* & *Onuphrius* volunt, accedente præsertim in inscriptione apud *Feltriam*, in qua expresse scriptum est: C. FIRMIO. C. F. MENEN. RUFINO, &c. Integram illam inscriptionem habet *Onuphrius*. Habet autem nomen hoc à gente *Menenia*, quæ primis reipublicæ temporibus Romæ floruit, testantibus id *Livius*, *Dionysio*, *Cassiodoro*, & *Richardi Streinii* de Familiis & Gentibus Romanorum libro. Mentio hujus tribus extat apud *Flavium Josephum* Antiquitatum l. 13. *L. Manlius L. F. Menenia*: ubi tamen (quemadmodum ante monui) in vulgatis exemplaribus legitur *Mentina*. Meminit ejus etiam *Cic.* l. 13. epist. ad familiares, epist. 9. ad M. Brutum. *P. Rupilius C. F. Men.*

Tribus XVII. *Papyria*.

A gente *Papyria*, cujus *Livius*, *Dionysius*, ac alii, & inter recentiores *Richardus Streinius* meminerunt, hæc *tribus* nomen accepit. Sic enim *Sext. Pompejus*: *Papyria* tribus à *Papyrio* vocata. De ea *Liv.* l. 8. Memoriamque ejus iræ Tusculanis in pœnæ tam atrocis authores mansisse ad patrum ætatem constat, nec quenquam ferme ex Pollia tribu candidatum *Papyriam* ferre solitum.

Tribus XVIII. *Sergia*.

Appellationem hæc tribus obtinuit à gente *Sergia*, de qua *Richardus Streinius*. Meminit ejus *Q. Asconius Pedianus*, ad Orationem Ciceronis pro Cornelio: *Sergia* & *Quirina* damnaverunt. Et *Frontinus* l. 2. de *Aqueductibus*: Tribus *Sergia* principium fuit.

Tribus XIX. *Veturia*.

Veturia tribus à gente *Veturia*, quæ prius *Vetusia* dicta fuit, relicto veteri nomine, hanc appellationem accepit. Meminit ejus *Livius* l. 36. his verbis: *Fulvius* Romam comitorium causa accersitus, cum comitia Consulibus rogandis haberet, prærogativa *Veturia* juniorum declaravit *Tit. Manlium Torquatum*, & *Tit. Octacilium*, &c. Quo loco etiam *Veturia* seniorum meminit. Atque hæc sunt novemdecim illæ *tribus*, in quas populum Romanum *Servius Tullius* Regem divisisse, *Carolus Sigonius* lib. 1. de Antiquo jure civium Roman. c. 3. scribit, quatuor urbanæ, quindecim rusticæ. Considerabimus reliquas.

Tribus XX. *Crustumina*.

Livius lib. 2. in historia anni cclix. scribit eo anno Romæ viginti & unam *tribus* factas esse, quod etiam *Florus* in Epitome testatur, inquiens: Numerus *tribuum* ampliatus est, ut essent viginti una (sic enim legendum esse ea quæ in sequentibus libris de *tribubus* scribuntur, coarguunt, cum in vulgatis *Livii* & *Flori* exemplaribus sit triginta una.) Quæ vero nomina earum fuerint, non addunt. *Carolus Sigonius* conjectura ductus, putat esse *Crustumina* & *Veientina*, quem nos sequimur. *Onuphrius* placet has duas addendas esse superioribus, & dicendum viginti & unam ab ipso *Servio* factas, nec hoc anno numerum *tribuum* ampliatus, cum nullam ejus rei mentionem *Dionysius* faciat. Quod autem ad *Crustumina* tribum, quæ etiam *Clustumina* in antiquis lapidum inscriptionibus appellatur, attinet, dicta ea est à Tuscorum Urbe *Clustumina*, alias *Crustumina*, testante *Pompejo Festo*: meminit ejus præter *Festum Livius* l. 42. in oratione *Sp. Ligustini*, trib. plebis ad populum. *Sp. Ligustinus*, *tribus Crustumina*, ex Sabinis sum oriundus, *Quirites*. Et *Cicero* oratione pro *Planco*, item pro *Balbo*: In tribum *Crustumina* pervenit *L. Cornelius Balbus*, legis de ambitu præmio.

Tri-

Tribus XXI. Vejentina.

Hanc, ut diximus, cum *Crustumina* anno cclix. tribuum numero adscriptam esse, placet *Sigonio*. Dicta est *Vejentina*, à *Vejis*, vel ab agri *Vejentini* parte. Meminit ejus *Cicero* pro *Plancio*: *Quid Plancio cum Lemonia? quid cum Vejentina?*

Tribus XXII. Stellatina.

Livius l. 6. in historia anni cclxiv. Eo anno in civitatem accepti qui *Vejentium Capenatumque* ac *Faliscorum* per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis novis civibus assignatus. ac paulo post in historia anni cclxvi. Tribus quatuor ex novis civibus additæ, *Stellatina*, *Tromentina*, *Sabatina*, *Arniensis*, exque viginti quinque tribuum numerum explevere: quod idem etiam habet *Florus* in Epitome. *Stellatina* nomen à *Stellate* agro *Thufcorum* accepit. Sic enim *Festus* in fragmentis, quemadmodum legendum docet *Antonius Augustinus* Episcopus *Ilerdensis*: *Stellatina tribus* non à *Stellate* campo eo, qui in Campania est, sed eo, qui est... miliario à porta *Capena*, ex quo *Thufci* cum campum ita appellaverunt. Quæ posteriora *Onuphrius* l. 2. Commentariorum de Republ. Rom. sic legit: Sed eo, qui in Etruria, regione *Capena*, ex qua *Thufci* profecti, eum *Stellatam campum* appellant.

Tribus XXIII. Tromentina.

Tromentina tribus à campo *Tromento* dicta. *Sext. Pompejus*: Is campus in *Thufcia* fuit, ex quo, cum aliquot Romam perfugissent, & civitate donati, inque quatuor tribus coniecti, agri populi Romani partem obtinissent, uni earum *Tromentina* nomen posuerunt. Meminit ejus *Livius* l. 6. ubi *Stellatina*.

Tribus XXIV. Sabatina.

Etiam hujus *Livius* l. 6. meminit, quod anno cclxvi. cum præcedentibus duabus & sequente *Arniensi* fuerit reliquis addita. Dicta est *Sabatina*, teste *Pompejo*, à lacu *Sabate*, quem *Onuphrius* l. 2. Comment. de Republ. Rom. dicit fuisse in *Thufcia*, & nostra ætate appellari *Anguillariam*.

Tribus XXV. Arniensis.

Arniensis, quam alii in *Narniensem* transformarunt, dicta est ab *Arno*, *Thufcia* amne, ut volunt *Sigonius* & *Onuphrius*. Meminit ejus *Livius* lib. 6. item 29. C. *Claudius Nero* censor, ex tribu *Arniensi*. *Valerius* lib. 2. cap. 4. *Cicero* oratione in *Rullum*: à *Suburana* usque in *Arniensem*, id est, ut *Sigonius* lib. 1. de antiquo jure civium Roman. cap. 3. interpretatur, à prima tribu, ad ultimam. Habuerunt enim tribum *Arniensem* pro ultima, non quod ultimo loco, vel novissime fuerit addita, & triginta quinque tribuum numerum expleverit, sed quod fuerit ab urbe *Roma* omnium remotissima.

Tribus XXVI. Pomptina.

Hæc tribus cum *Popillia*, in quas tum ii cives, qui agrum *Pomptinum* sortiti erant, tum alii novi cives, qui in dies civitate donabantur coniecti sunt, anno ccxcv. addita est. Dicta autem est *Pomptina*, ab agro *Pomptino*, de quo multa *Livius* l. 7. *Sextus Pompejus Festus* *Pontinam* hanc tribum appellat, & ab urbe *Pontia* dictam scribit, quæ urbs fuit in *Volscis* prope *Terracinas*. Quanquam *Carolus Sigonius* apud *Festum* legat *Pomptinam* tribum dictam esse à *Pometia* urbe. Meminit hujus tribus præter *Festum* & *Livium* lib. 7. *Cicero* epist. ad *Atticum*: Tribus habet *Pomptinam*, *Velinam* & *Maciam*, & *Cælius* ad *Ciceronem* l. 8. epist. ad famil. L. *Vilius*, L. F. *Pom. Annalis*: ubi per *Pom. tribus Pomptina* intelligenda est.

Tribus XXVII. Popillia.

Tribus hæc varie scribitur, *Popillia*, *Popilia*, *Poblilia*, & *Pubilia*. Unde nomen acceperit, dubitatur. Apud *Festum* quidem, ubi de ea loquitur, sic legendum docet *Josephus Scaliger*: *Popillia* una triginta quinque tribuum, tot enim fuerunt, dicta à *Popillia* felici nomine. A quo & tribus *Pimaria*, à sororis ejus nomine. Et addit *Scaliger*: Non dubium est, *Festum* ita scripsisse. Nam quid manifestius quam à *Popillia* femina dictam esse tribum, cujus nomen auspiciatissimum habebatur, ac bonæ scævæ, ut tunc loquebantur? *Paulus Diaconus* scribit: *Popillia tribus*, à progenitrice traxit nomen. *Carolus Sigonius* dubitat, à locone, an à viro dicatur. *Onuphrius* mavult à loco aliquo qui forte in *Volscis* prope *Pontinam* fuerit, hoc nomen accepisse. Sed sive à loco, sive à familia, sive à *Popillia* femina hoc nomen habuit, tribus certe fuit, cujus præter *Livium* l. 7. & *Festum* meminit *Valer. Maxim.* l. 9. cap. 10. his verbis: Quam ob causam *Popillia tribus*, in qua plurimum postea *Tusculani* in civitatem recepti potuerunt, neminem unquam candidatum *Popillie* tribus fecit magistratum.

Tribus XXVIII. Macia.

Livius l. 8. in historia anni cxxx. eodem anno (scilicet A. Cornelio 11. & Cn. Domitio Coss.) census ætus, novique cives (*Lanuvini*, *Aricini*, *Nomentani*, *Pedani*, qui paulo ante civitate donati fuerant) censi, tribus propter eos additæ, *Macia*, & *Scaptia*. Censores addiderunt Q. *Publius Philo*, Sp. *Posthumius*. Dicta est *Macia*, ut docet *Festus*, à quodam castro, *Macio* scilicet, quod non procul à *Lanuvio* fuit, teste *Livio* l. 6. Meminerunt etiam hujus tribus, *Cicero* ad *Atticum*, & pro *Plancio*, *Livius* l. 29. & *Valerius* l. 2. cap. 4.

Tribus XXIX. *Scaptia*.

Nomen accepit hæc *tribus*, uti *Festus* habet, ab urbe *Scaptia*, quam *Plinius* cum aliis in Latio numerat. Meminit ejus *Suetonius Tranquillus* in Augusto: *Fabianus* & *Scaptiensibus* tribulibus suis die comitiorum singula millia nummum à se dividebat.

Tribus XXX. *Ufentina*.

Ufentina tribus, quæ & *Oufentina*, crescente ob novos cives, qui indies in Urbem recipiebantur, frequentia, cum *Falerina* anno cxxxv. addita est, *Livio* teste, à censoribus L. Papirio Crasso, & C. Mænio. De ea sic scribit *Festus*: *Oufentina tribus* initio causâ fuit nomen fluminis *Oufens*, quod est in agro Præternate, inter mare & Terracinam. *Lucretius*:

Præverno Oufentina venit, fluvioque Oufente.

Postea deinde à censoribus alii quoque diversarum civitatum eidem tribui sunt adscripti. Hactenus *Festus*.

Tribus XXXI. *Falerina*.

Falerina tribus, quæ eodem anno, quo *Oufentina* adjecta reliquis est, ab agro Falerno in Campania, quemadmodum *Sigonius* & *Onuphrius* conjiciunt: nam ea parte etiam *Oufentina* fuit, nomen accepit. Meminit ejus præter *Livium*, *Josephus* l. 13. cap. 16. Antiquitatum his verbis: C. Sempronius C. F. *Falerina*.

Tribus XXXII. *Aniensis*.

Ob eam, ob quam superiores, causam, anno Urbis cdlv. M. Fulvio, T. Manlio Coss. uti *Livius* l. 10. docet, condito lustro à censoribus P. Sempronio Sopho, & P. Sulpitio Saverione, tribus additæ duæ, *Aniensis* ac *Terentina*. Ex his *Aniensis* ab *Aniene* amne, qui in Sabinis fuit, dicta est. Meminit ejus *Calius* epistola ad Ciceronem l. 8. epistol. ad familiares, L. Attejus, L. F. An. Capito, & *Cicero* pro Plancio.

Tribus XXXIII. *Terentina*.

Hujus *tribus*, quæ cum *Aniensis* addita, & à *Terento*, qui locus in campo Martio erat, nomen uti putatur, accepit, meminit *Cicero* oratione pro Plancio: Quas tribus edidisti: *Terentinam*, credo? Et paulo post: Prioribus comitiis *Aniensem* à Plotio, *Terentinam* à Plancio tibi esse concessam. Item, *Altinæ* præfectura, ex qua Cn. Plancius fuit, ex tribu *Terentina*. Meminit etiam *Calius* epistola ad Ciceronem l. 8. epistolarum ad familiares. M. Oppius M. F. *Terentina*.

Tribus XXXIV. *Velina*.

Hæc *tribus* cum *Quirina* anno dxii. Coss. A. Manlio ii. & Q. Lutatius, à censoribus C. Aurelio Cottâ, & N. Fabio Buteone addita triginta quinque tribuum numerum explevit. Nomen habet à lacu *Velino*, qui in Sabinis fuit, non à *Velis* urbe Lucanæ. Meminit ejus *Cicero* epist. ad Atticum: Tribus habet *Pompinam*, *Velinam*, & *Maciam*. Ac in Bruto: T. Annii *Velina*. Meminerunt ejusdem etiam *Horatius* l. 1. epist. 6. & *Perfius* sat. 5.

Tribus XXXV. *Quirina*.

De *Quirina* tribu sic scribit *Sext. Pompejus Festus*: *Quirina tribus* à Curenſibus Sabinis videtur appellationem traxisse. Fit ejus mentio à *Cicerone*, oratione pro Quintio: L. Albius *Sext. F. Quirina*, & ab *A. Sconio* in orationem pro Cælio: Duæ solæ tribus, *Sergia* & *Quirina* damnaverunt. Cælius quoque ad *Ciceronem*: C. Septimii. T. F. *Quirina*, & *Josephus* antiquitat. lib. 14. cap. 17. *Papyrii Quirina*, meminerunt.

Atque hæc sunt viginti quinque tribus, in quas populus Romanus tum urbanus, tum rusticus, distributus fuit, & ex quibus aliquam necesse fuit, cujuscunque esset ordinis, civis Romanus obtineret: qui numerus ad extrema usque reipublicæ illius tempora permanſit, quemadmodum ex *Cicerone*, & aliis scriptoribus antiquis cognoscere licet. Nam quod *Onuphrius* ex Vellejo Paterculo, & *Appiano* refert, tempore belli Marſici, quod incidit in annum Urbis conditæ dclxv. cum Tusci, Umbris, Gallis & reliquis Cispadanis populis lege *Julia* civitas data esset, octo vel decem novas tribus à censoribus P. Licinio Crasso, & L. Julio Cæsare additas fuisse, in quas novi cives conjicerentur, ipſemet fatetur, ultra annos quatuor eas non mansisse, sed novis illis civibus in veteres xxxv. tribus à censoribus L. Marcio Philippo, & M. Perperna, auctore L. Cinna Consule distributis, xxxv. tribuum numerum fuisse restitutum.

Quod vero præter ea, quæ recensuimus, multa alia tribuum nomina, maxime in antiquis lapidum & marmorum inscriptionibus, reperiuntur, videlicet *Papia*, *Orciculana*, *Camilla*, & alia, *Carol. Sigonius* vir doctissimus, *Onuphrius Panvinus*, & ante eos, *Georgius Fabricius* in Roma, cap. 6. putant, nomina ea esse xxxv. tribuum: sed multas earum duobus fuisse fortasse aliquando nominibus insignitas, altero quod loci esset, altero quod familiæ, easque ab aliis hoc, ab aliis illo fuisse appellatas, quemadmodum etiam tres ex veteribus illis postea fuerint ab Augusto, Vespasiano, & Trajano *Julia*, *Flavia*, & *Ulpia* vocitatæ. Atque de tribubus, unde comitia tributa nomen habent, hactenus prolixius pene, quam satis erat. Revertamur ad comitia.

CAP. XVI.

De causis tributorum comitorum.

Causæ habendorum *comitorum* tributorum generales fuerunt quatuor: *prima* ad creandos minores magistratus: *altera* ad sacerdotes collegiorum cooptandos: *tertia*, ad leges ferendas: *quarta* ad iudicium exercendum: de quibus singulis ordine dicemus.

Magistratus, qui his *comitiis* creabantur, partim erant *provinciales*, partim *urbani*: & hi partim *ordinarii*, partim *extraordinarii*. De urbanis primum. Ordinarii magistratus, qui his *comitiis* creabantur, erant omnes *minores magistratus*, qui singulis annis ad suum munus ordinarium in Urbe obeundum, à populo creabantur, *tribuni plebis*, *adiles plebis*, *adiles curules*, *quaestores*, *triumviri capitales*, *triumviri nocturni*, *triumviri auro*, *argento*, *are* flando, *feriundo*, *tribuni militum*. De *tribunis*, & *adilibus plebis*, certum est, eos, cum primum *curiatis comitiis* crearentur, ut demonstratum paulo ante est, post legem à *Volerone* trib. pleb. latam, ut videlicet plebeji magistratus *tributis comitiis* fierent, semper iis creatos esse, testibus *Livio* l. 2. & *Dionysio* l. 9. qui etiam addit, eam (*Voleronis*) legem perlatam esse, ac propterea ex eo tempore *tribunorum* & *adilium plebis comitia* ad iuam usque aetatem, *tributis* ut essent, observatum. Clarissima hæc sunt, neque ullum dubitationi locum relinquunt, ut non sit necesse, plura adducere testimonia. *Adiles autem curules* iisdem *comitiis* creatos fuisse, ex *Agellio* l. 6. cap. 9. constat, apud quem hæc verba sunt citata ex tertio *Annali* L. *Pisonis*: *Cn. Flavius* patre libertino natus scriptum faciebat. Iique eo tempore *adili curuli* apparebat, quo tempore *adiles* subrogabantur. Eumque *primæ tribus adilem curulem* renuntiaverunt. At *adilis*, qui *comitia* habebat, negat accipere. idem etiam *Livius* l. 9. extremo habet, *Cn. Iulium* à *factione forensi*, quam *Ap. Claudius* censor in omnes *tribus* divisit, *adilem curulem* factum.

De *quaestoribus* præter *Livium* l. 4. testis est *Cicero* l. 7. ad familiares, epistola 30. ad M. Curium his verbis: In campo certe non fuisti, cum hora secunda *comitiis quaestoriis* institutis, sella Q. Maximi, quem illi *Consulem* esse dicebant, posita esset, quo mortuo nuntiato, sella sublata est. Ille autem, qui *comitiis* *tributis* esset auspicatus, *centuriata* habuit, &c. Appellat enim hoc loco *Cicero quaestoria comitia* ea quæ *quaestoribus* creandis habebantur, & paulo post addit, ea *tributis* fuisse. De *triumviris capitalibus*, testis est *Cicero* oratione pro *Cluentio*, de Q. *Manilio* loquens, ubi dicit eum suffragiis populi ad id munus pervenisse: quod certe neque *centuriatis*, neque *curiatis comitiis* fieri potuit, quemadmodum ex superioribus constat. *Tributis* ergo eum factum esse *triumvirum* capitalem, necessario sequitur. Idem etiam sciendum de *triumviris nocturnis*, de quibus *Liv.* l. 9. extremo. *Tribunos* porro militum *tributis comitiis* creatos fuisse, obicurum non est: non tamen omnes. Cum enim duo eorum genera fuerint, ut scribunt *Livius* l. 7. & *Asconius*, *Rufuli* scilicet & *comitiati*; *Rufuli* in exercitu ab imperatoribus vel ducibus belli, *comitiati* Romæ *comitiis* creabantur: cuius rei initium teste *Livio* loco modo indicato, fuit anno ab U. C. cccxciii. Coss. Q. *Servilio* 11. L. *Genutio* 11. Atque hi magistratus omnes ordinarii fuerunt. Videamus nunc *extraordinarios*.

Magistratus minores extraordinarii, qui *tributis comitiis* crearentur, fuerunt *præfecti annonæ*, teste *Livio* lib. 4. ubi dicit, eum à plebe creatum. *Duumviri navales*, de quibus *Livius* lib. 9. inquit: Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, utraque ad rem militarem pertinentia: unum, ut *tribuni militum* senideni in quatuor legiones à populo crearentur, quæ antea perquam paucis suffragio populi relictis locis, *Dictatorum* & *Consulum* ferme fuerant beneficia: alterum ut *duumviro* claslis ornandæ reficiendæque causa idem populus juberet.

De *quaestoribus* sive *quaestoribus* parricidii testes sunt leges, *Manilia* apud *Sallustium*, & *Varia* apud *Asconium*, quibus decernebantur de certis quibusdam criminibus quaestiones, ad quas exercendas ipsi legumlatores simul populum rogabant, ut *quaestores* designaret. Ne dicam, quod sæpe legimus, *tribunis plebis comitia* habentibus, *quaestores* creatos fuisse: quæ certe *comitia* non *centuriata*, sed *tributis* esse oportuit.

Pertinent hæc & *duumviri* ædium sacrarum locandarum, ædificandarum, consecrandarum, vel restituendarum: quos populus ex lege *Papyrii* designare solebat, de quibus *Cicero* pro domo sua, & sæpissime *Livius*, *triumviri* reficiendis sacris, de quibus *Livius*, *quinqueviri* turribus, murisque reficiendis, *Livius* l. 25. *triumviri* & *quinqueviri* mensarii, *Livius* l. 6. & 23. *triumviri* sacris conquirendis, & *triumviri* donis persequendis, *Livius* l. 25. Item omnes curatores sive magistratus *extraordinarii*, id est, qui non ut ordinarii annuam potestatem continuantem habebant, sed tamdiu in ea erant, dum curationem cui præfecti erant, absolvissent, *comitiis* *tributis* creabantur. *Triumviri* quoque vel quotquot creati placuit, ad colonias deducendas, ad redigendos colonos in suas quemque colonias, aut agros dividendos, de quibus frequentissima est in omni historia mentio: curatores item viarum extra Urbem, de quibus *Cicero* & *triumviri* juvenibus ad militiam conquirendis, de quibus *Liv.* lib. 23. *comitiis* *tributis* creabantur. Et de his omnibus *Messala* augur, apud *Agell.* l. 13. c. 14. dicit: Minoribus magistratibus creandis *tributis*

comitiis magistratus, sed *iustus curiata* datur lege. Quibus verbis significat *Messala*, minores magistratus comitiis tributis creari, cum prius & quidem *iustus*, *curiatis* creati essent.

Provinciales magistratus, qui his comitiis creabantur, fuerunt *proconsules*, *propraetores*, & *proquaestores*. *Proconsules* enim, quanquam ordinarie ex senatus decreto provincias obtinerent: saepe tamen etiam praeter senatus voluntatem, populi iussu in provincias missos fuisse legimus, praerertim si extra ordinem provinciae iis mandarentur. Id quod etiam de *propraetoribus* & *proquaestoribus* sentiendum est, de quibus hoc loco non dicemus plura, sed in librum de magistratibus reservabimus.

Alteram causam *tributorum comitorum* fuisse diximus sacerdotum creandorum: non tamen omnium. Quidam enim à collegiis suis cooptabantur, ut *salii*, *luperci*, *fratres arvales*, *sacerdotes Galli*, & *Sodales Tirii*: *Vestales* à pontifice maximo, Rex sacrorum *centuriatis*, flamines & curio maximus *curiatis*, solus pontifex maximus ante legem *Domitiam*, *tributis comitiis* creabatur, ut ex *Livio* intelligi potest. Post legem vero *Domitiam*, qua sacerdotum subrogandorum jus à collegiis ad populum translatum est, etiam pontifices, augures, feciales, septemviri epulonum, & quindecimviri sacris faciundis his comitiis creari cepti. Cujus rei testimonia si quis requirat, is *Nicolai Grucii* l. 2. de comitiis Romanorum legat, ubi ea omnia diligentissime multis scriptorum locis in medium adductis, probat. Accedamus ad reliqua.

Tertiam causam dixi esse legum ferendarum, id, quod nemini, nisi in lectione historiarum plane non versato, ignotum esse potest. Testatur hoc ipsum nomen *plebiscitorum*, quae videlicet plebs, plebejo magistratu rogante, constituebat. Omnia igitur *plebiscita*, omnes rogationes, quibus de pace ad populum ferebatur (bellum enim lege *centuriata* indici solebat, ut ante diximus) & quibus superioribus temporibus aliquis legibus solvebatur, quaecunque id ratione fieret, item, quibus per populum triumphus decernebatur, publicae quaestiones constituebantur, aut civitas aliquibus dabatur, *comitiis tributis* ferebantur. Non opus est singula prolixè probare, de duabus tantum aliquid addam, videlicet de *rogationibus*, de pace & solvendo legibus. Quod de pace ad populum *tributis comitiis* latum sit, docet *Liv.* l. 30. ubi scribit, *M. Atilium*, & *Q. Minutium* trib. pleb. ad populum tulisse, vellent, juberentne senatum decernere, ut cum Carthagenensibus pax fieret, & quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitum deportare juberent. Et alibi *Livius* l. 24. *Q. Martium Regem* & *Catinium Labeonem* trib. pleb. ad plebem tulisse, vellent, juberentne cum Rege *Philippo* pacem esse. Quae *rogatio* in Capitolio ad plebem lata est. Omnesque v. & xxx. *tribus* uti rogatae jusserunt.

Quod ad illas *rogationes* attinet, quibus aliquis legibus solveretur, id superioribus temporibus observatum fuit. Aetate etiam *Ciceronis* senatum eam sibi auctoritatem arripuisse, eaque lege *Cornelia* rursus privatum fuisse, habet *Africanus* argumento Orationis pro *C. Cornelio*: *C. Cornelius*, inquit, legem promulgavit, qua auctoritatem senatus minuebat, ne quis, nisi per populum, legibus solveretur, quod antiquo quoque jure erat cautum. Idque in omnibus *senatusconsultis*, quibus aliquem legibus solvi placebat, adjici erat solitum, ut de ea re ad populum ferretur. Sed paulatim ferri erat desitum, resque in eam consuetudinem venerat, ut postremo ne adjiceretur quidem in *senatusconsultis* de *rogatione* ad populum ferenda. Haec tamen *Africanus*.

Restat ut etiam de quarta *tributorum comitorum* causa, de judiciis videlicet dicamus. Hic igitur ea judicia intelligenda sunt, quae multae alicui indicenda causa exercebantur. Nam judicia capitis *centuriatis comitiis* fiebant. Testis de his judiciis est *Livius* multis locis. Libro 4. scribit, *M. Posthumio*, & *T. Quintio* tribunis plebis diem dictam, quod ad *Veios* eorum opera male pugnatum esset. Et paulo post subjicit: *Mactae* civitati ab re male gesta, & iratae ducibus, *M. Posthumius* reus objectus, decem millibus aëris gravis damnatur. *T. Quintium* collegam ejus omnes tribus absolverunt. Plura testimonia apud eundem sunt lib. 25. l. 34. l. 43. & aliis. Et haec de causis *tributorum comitorum*.

C A P. XVII.

De personis, quarum interventu comitia tributa peragebantur.

Triplices personae etiam hic sunt considerandae: primum quibus jus fuerit *comitia tributa* habere: deinde illae propter quas illa *comitia* fuerint habita, tum quae tulerint *suffragia*.

Tribunorum & aedilium plebis *comitia* habuerunt *tribuni*, & ii quidem, quibus id sorte eveniebat: quod docet *Livius* lib. 2. qui de *comitiis tributis* verba faciens, dicit: Forte quadam utili tempore, ut *comitis* praesset, potissimum *M. Duillio* (qui unus ex collegio tribunorum erat) sorte evenit, viro prudenti, &c. Sortiebantur igitur tribuni, cui *comitia* habenda essent, vel communi consensu alicui id munus injungebant: cujus exemplum legimus apud eundem *Livium* libro tertio. Nec plura testimonia de *tributis comitiis*, quod tribunis habere ea liceat, ut de re manifesta, asseram.

De *adultis comitiis*, quod id munus etiam ad solos *tribunos plebis* pertinuerit, perspicue docet *Dionysius* lib. 6. scribens: *Tribunos plebis*, postquam impetrassent à patribus potestatem creandi *aediles*, quasi administratos confestim eos creasse. Quod autem apud *Livium* lib. 3. legitur, *tribunos* post ejectos decemviro à pontifice maximo creatos fuisse, id semel tantum, atque extraordinarie factum est, cum nulli
tum

tum essent tribuni plebis, propter *decemviorum* imperium, in quo instituendo cessarant omnes alii magistratus, nec possent ipsi ab Interrege patricio magistratu creati. *Tribunorum* itaque, *ædiliumque* plebis *comitia* ordinarie habebantur à tribunis. Reliquos ordinarios magistratus minores Consules creabant, aut Dictatores, si quando *comitiorum* habendorum causa creabantur, aut tribuni militum Consulari potestate.

De Consulibus quod habuerint *comitia tributa* quæstorum creandorum, testatur *Cicero* lib. 7. epist. ad famil. ad Curium, & oratione in Vatinius. Sic & *ædilium curulium* *comitia* habebant, quemadmodum testatur idem oratione pro Plancio, & ad Atticum lib. 4. Quod idem etiam de *tribunis militum* Consulari potestate sentiendum. Illi enim quæstoria *comitia* habuerunt, uti ex *Livio* cognoscitur. Idem scribit lib. 6. primos *ædiles curules* à Dictatore creatos fuisse: *comitia* etiam *tribunorum militum* in casstris, ad Consilium munus pertinuerunt.

Quod ad extraordinarios magistratus attinet, eos creandi *Consulibus*, *prætoribus*, & *tribunis plebis* jus fuit, uti ex omni historia patet. Non igitur singula pluribus sunt probanda.

Sacerdotum comitia tributa Consules habere oportuisse ex *Ciceronis* epistola ad Brutum colligi potest, ubi ait, mortuis Hircio & Pansa Consulibus, *comitia sacerdotum* necessario differenda esse, donec res ad *interregnum* rediisset, ut Consules auspicio ab Interrege subrogarentur. Atqui tum & prætores, & trib. pleb. erant Romæ: quibus si jus fuisset, ea *comitia* habendi, sacerdotum *comitia* non fuissent eorumque differenda, dum Consules subrogati essent. Hoc tamen post legem Domitiam observatum fuit. Nam ante eam legem *comitia tributa*, quæ pontifici maximo creando habebantur, ab uno quodam pontifice haberi solebant, id quod ex *Livio* lib. 25. initio intelligitur. Scribit enim, *comitia pontifici* maximo creando habuisse M. Cornelium Cethegum pontificem.

Legum, *judiciorumque comitia tributa* habere iis magistratibus licebat, quibus jus erat cum populo agendi, *Consulibus* scilicet, *prætoribus*, & *tribunis plebis*: de quibus sæpe legimus in historiis, quod rogationes ad populum tulerint: quemadmodum ætate *Ciceronis* rogatio de religione à P. Clodio polluta, à M. Pisonè Consule lata est. *Lex Aurelia* de tribus ordinibus judicum ab *Aurelio Cotta* prætorè: *leges Gabinia*, *Manilia*, *Vatinia*, à tribunis plebis lætæ sunt. Hæ igitur personæ omnes jus habendi *comitia tributa* habuerunt. Sequuntur illæ, quæ jus suffragii habuerunt.

Omnibus civibus Romanis, quibus data erat civitas cum jure suffragii, licebat *comitiis tributis* suam dicere sententiam. Simul enim cum pleno jure civitatis *tribum* accipiebant, in qua suffragium ferrent. Docet id *Livius* lib. 38. inquit: De Formianis Fundanisque municipibus, & Arpinatibus C. Valerius Tappo tribunus plebis promulgavit, ut iis suffragii latio (nam ante sine suffragio habuerant civitatem) esset. Et apud *Agellium* libro 15. cap. 27. *Laelius Felix* scribit, *tributa comitia* esse cum ex locis & regionibus suffragium feratur. Quibus ex verbis manifestum fit, non eos solum cives Rom. qui in Urbe ipsa habitarent, & tribubus sive locis distincti essent, *suffragii jus* habuisse: sed eos etiam, qui non in Urbe, sed extra eam, in Italia habitarent, atque etiam tribubus, sive regionibus, ipsam Urbem circumjacentibus distincti essent, postquam civitate cum *suffragii jure* donati essent, sive municipes, sive coloni essent. In quibus autem *tribubus* quævis colonia, vel præfectura, vel fœderata civitas post civitatem impetratam suffragium tulerit, inventu difficillimum, nec ita scitu necessarium esse arbitror. *Carolus Sig.* lib. 3. de antiquo jure Italix, cap. 3. paucas annotat, quas ipse invenerit. Verba ejus liber adscribere: Mihi inquit, ne hanc quidem investigandæ antiquitatis partem negligenti contigit, ut veterum lapidum titulos perlegens, atque observans, paucarum tantum quarundam certis tribus invenerim. *Mutina* quidem, patriæ meæ, *Polliam*, Veronæ *Publiam*, Sutrii *Velinam*, Ceretis & Tudertis *Clustumina*, Florentiæ *Scaptiam*, Atestis *Romiliam*, Brixix *Fabiam*, Vicentiæ *Menentiam*, Clusii *Armensem*, Tergestis *Pupinam*, Aletrii *Publiam*, Arretii *Pomptinam*. Nam Atinam in Terentina suffragium inisse, docet *Cicero* in Planciana. Hactenus *Sigonius*.

Notandum vero & hoc est, licet interdum ejusmodi colonix, præfecturæ, aut fœderatæ civitates *jus suffragii* non habent: quosdam tamen cives ex iis illud jus adipisci potuisse, idque variis modis: vel per legem, cujus exemplum habemus apud *Livium* lib. 41. Lex, inquit, sociis, ac nominis Latini, qui stirpem ex sese domi relinquerent, dabat ut cive Rom. fierent qui in Latinis coloniis magistratum gessissent, vel etiam hac ratione, qua per legem *Serviliam* Latinis jus erat civitatem assequendi in locum ejus, quem accusando damnaissent repetundarum. De hac ratione *Cicero* pro Balbo.

Præter has personas oportebat etiam adesse *comitiis tributis* magistratum candidatos, eosque in *tribunatu* quidem & *ædili* iis *comitiis* omnes plebejos. Nulli enim patricio is magistratus patebat, ut habet *Livius* lib. 4. Quapropter factum est, ut posterioribus temporibus quidam patricii, quo possent ad eum magistratum pervenire, sese plebejis adoptandos dederint, quemadmodum de *Clodia* legimus. Id etiam observatum est, ut ex singulis classibus par numerus *candidatorum* esset. Ideoque ab anno trigésimo sexto post primos *tribunos plebis*, semper ex singulis classibus binos creatos fuisse, testatur *Livius* lib. 3. Idem alibi dicit: cautum etiam fuisse de *tribunorum ædiliumque plebis personis*, ut eos *magistratus* gerere iis non liceret, quorum pater, qui sella curuli scississet, viveret.

Candidati quæstura tam patricii, quam plebeji esse poterant, hoc tantum in iis providendum erat post legem

legem annalem, ut ætatem haberent lege definitam, & ut emeritis decem annuis stipendiis, nullo infami iudicio à petitione deiecerentur: *candidatis tribunatus* militaris videndum erat, si equites essent, ut decem stipendia, si pedites, ut sex vel minimum quinque haberent.

Quod autem ad *candidatos magistratum* extraordinarium attinet, de iis quidem certi nihil tradi potest, nisi quod *Cicero* adfert, lege *Licina* & *Ebutia* cautum fuisse, ne is, qui ad populum rogationem de aliqua potestate, aut curatione tulisset, semetipsum, aut collegas suos aut cognatos aut affines crearet.

Porro etiam in *sacerdotum comitiis* *candidatos* adesse oportebat. De quibus sciendum, quod dimidia ex parte patricii, ex altera plebei esse debuerint, quodque absentium, veletiam non petentium ratio haberi potuerit. Non autem duos ex eadem gente in eodem collegio *sacerdotes* esse potuisse, legibus cautum fuisse scribit *Dio*. Neque etiam legibus definitam fuisse ætatem petendi sacerdotia, sicuti erat in petendis magistratibus, colligi potest ex *Suetonio*, qui affirmat, *Cæsarem* septimo & decimo ætatis anno factum fuisse *fluminem dialem*. Et *Cicero* ad M. Brutum scribit se velle, ut filius suus *Cicero* junior in *pontificum* collegium cooptetur, quo tamen tempore ille admodum adolescens fuit. Non tamen verisimile est, eos ante, quam togam virilem acciperent, ad *sacerdotia* pervenire potuisse.

De *candidatis pontificatus maximi* notandum, eos nonnulli ex *pontificum* collegio esse potuisse, quod pluribus probat *Gracchius*. Atque hæc quidem de *candidatis*. In comitiis iudiciorum præter eos, qui *comitia* haberent, & eos qui suffragium ferrent, adesse etiam oportuisse accusatores, & reos cum advocatis, patronis & fordidatis, cuique manifestum est.

De *diribitoribus*, custodibus, rogatoribus & præconibus, quorum munus fuit etiam *centuriatis comitiis* interesse, supra dictum est, & post plura erunt annotanda. Considerabimus nunc horum *comitiorum* locum.

C A P. XVIII.

De loco tributorum comitiorum.

Tributis *comitiis* vocandis non erat unus destinatus locus, quemadmodum *curiatis* & *centuriatis*. Quia religio non erat, extrane, an intra pomerium haberentur. Hiuc reperimus, interdum in *campo Martio*, interdum in comitio, nonnunquam in Capitolio, aliquando in pratis *Flaminiis*, seu circo *Flaminio*, *tributa comitia* habita. Quæ singula videntur probanda.

De *campo* quidem *Martio*, quod in eo *comitia tributa* magistratum creandorum habita sint, multa extant veterum testimonia. De *tribunitiis comitiis* testatur *Cicero* epist. 1. lib. 1. epistolarum ad Atticum: In *campo comitiis* *tribunitiis* a. d. xvi. Kalend. Sextil. &c. & alibi. De *quæstoriis* epist. 30. lib. 7. ad famil. ad Curium scribit: In *campo* certe non fuisse cum *quæstoriis comitiis* institutis, &c. Mox enim epist. 3. lib. 4. ad Attic. iungit, ea *tributa* fuisse. De *adilitiis* idem testis est epistolis ad Atticum. Plerumque igitur hi magistratus in *campo Martio* creabantur.

Legum autem *comitia* & iudiciorum in comitio haberi solebant. Testis est *Cicero* pro *Rabirio Posthumo*, ubi equites Romanos ita alloquitur. Si jam vobis nuntiaretur, in senatu sententias dici, ut his legibus teneremini, concurrendum ad *curiam* putaretis: si lex ferretur, convocaretis ad *rostra*. Fuisse autem *rostra* in comitio supra demonstravimus. Quodque *comitia tributa* iudiciorum exercendorum in comitio haberi conueverint ex *Agellii* lib. 1. cap. 1. discimus.

Cæterum etiam in *Capitolio tributa comitia* magistratum creandorum, legum ferendarum, & iudiciorum exercendorum, nonnunquam habita uerunt. Sic enim *Tib. Gracchus*, ut est apud *Plutarchum* in *Gracchis*: & *Appianum* lib. 1. bellorum civilium in *Capitolio* *tributis comitiis* creari iterum *tribunos plebis* voluit: suntque iidem testes, triumviros agrarios ex lege *Tib. Gracchi* in *Capitolio* creatos.

Leges in *Capitolio* etiam latas, scribunt *Plutarch.* in *Gracchis*, & *Livius* lib. 45. de lege agraria, & rogatione de triumpho *L. Pauli* ubi eas in *Capitolio* à *Graccho* perlatas asserunt. Et paulo post, de *Opimio* refert *Plutarch.* quod de abrogandis *C. Gracchi* legibus *comitia* in *Capitolium* edixerit.

Judiciorum etiam *tributa comitia* in *Capitolio* habita fuisse, præter alios ostendit *Liv.* lib. 25. ubi de *comitiis*, quibus de mulcta *M. Posthumio Publicano* irrogata *populus* iudicabat, in *Capitolio* ea habita esse scribit.

De circo *Flaminio* jam dicendum. In eo igitur *comitia tributa* haberi solita, ex hoc probari potest, quod *Livius* lib. 3. scribit post ejectionem decemviro *Q. Furium* pontificem max. in pratis *Flaminiis*, seu circo *Flaminio* *tributis comitiis* *tribunos plebis* creasse. Idem alibi docet *Livius* lib. 27. rogationem eam, quam tulerat *Bibulus* *tribunus plebis* de abrogando *Marcello* imperio, in circo *Flaminio* antiquatam fuisse, quod & *Plutarchus* in *Marcello* confirmat. Fuit autem circo *Flaminius*, ut id obiter addam, locus in ipsa Urbe, sic dictus, quod circum *Flaminium campum* ædificatus esset, vel à *Consule Flaminio*, qui ad *Thrasimenum* lacum occisus est, in quo *Iudi Apollinares*, equestresque celebrabantur: in quem etiam senatus sæpe consulendi gratia ex *Capitolio* descendens, convenire solebat. De quo videndus *Bartholomæus Marianus* lib. 6. cap. 3. in antiquæ Urbis topographia, & *Georgius Fabricius* cap. 12. in sua Roma.

CAP. XIX.

De tempore tributorum comitiarum.

De tempore horum *comitiarum* idem judicandum, quod de prioribus diximus, non potuisse ea nisi *diebus comitialibus* haberi: hac tamen addita exceptione, nisi quis nominatim, ut aliis etiam diebus cum populo agere sibi liceret, legem tulisset, id quod P. Clodium in tribunatu fecisse, docet *Cicero* oratione *pro Sestio*, ubi scribit, cum inter alias leges etiam hanc tulisse, ut omnibus fastis diebus sibi legem ferre liceret. *Comitialibus* igitur tantum diebus ordinarie tributa comitia habebantur. Quo vero anni tempore, id sciri nullo modo de omnibus posse arbitror. Nam legum, judiciorumque & extraordinariorum magistratuum *comitia* certum tempus habere non poterant, quandoquidem pro publica necessitate ac voluntate magistratuum variis anni temporibus haberentur. *Sacerdotum comitia*, cum erat in demortui locum succiendus alius, habebantur: alias non, nisi aut novi instituerentur, aut numerus in collegiis augeretur.

Ordinarii vero magistratus fere ad finem mensis *Julii*, & principium *Augusti* creabantur. Ac tribunorum quidem, *adiliumque* plebis *comitia*, prima erant, tum *Consularia*, & *prætoria*, de quibus supra diximus, mox *adilium curulium*, post *quæstorum*, & tandem *tribunorum militum*.

Quod autem *tribunorum*, *adiliumque* plebis *comitia* priora fuerint, quam *Consulum* & *prætorum*, intelligi potest ex epistola *Ciceronis* l. lib. 1. ad *Atticum*, ubi sic scribit: In campo comitiis tribunitiis a. d. xvi. Kalendas Sextilis, &c. & paulo post mentionem facit *candidatorum Consularium* illius anni: quibus verbis satis indicat, nondum fuisse *Consules* creatos. At idem Oratione 2. in *Verrem*, & in eam *Asconius* ostendunt, *prætoria*, *adilitiaque* comitia post *Consularia* fuisse, sicut & *Cælius* ad *Ciceronem* scribens indicat, *tribunos adilesque* plebis jam creatos, cum adhuc sua *comitia*, quibus fieri *adilis curulis* volebat, non essent habita: ubi ostendit Kalend. Sextil. jam creatos fuisse *tribunos pleb.* *Consules* & *prætores*, cum adhuc *adiles curules* creati non essent.

Eodem tempore, & *tribunos militum* creari solitos, docet *Cicero* Oratione 2. in *Verrem* post *adiles* tamen plebis, sicuti etiam *quæstores*, ut diserte affirmat *Dio* lib. 39. Hoc igitur ordine & tempore creari magistratus solebant, nisi aut obnuntiationibus, aut intercessionibus differrentur *comitia*. Notandum etiam est, quod sicuti alia *comitia*, ita & *tributa* ante primam diei horam haberi non potuerint, idque legibus prohibitum fuisse, *Dio* docet lib. 39.

CAP. XX.

De modo tributorum comitiarum.

Indicebantur primum hæc *comitia* ab aliquo magistratu, qui ea habiturus erat, idque ut plurimum *trimundino* antequam haberentur: quod ostendit *Livius*, quando in sua historia sæpius dicit, indicta fuisse *comitia* à *tribunis*, *Consulibus*, aut aliis. Unico testimonio contentus ero, quod scribit libro quarto: Cum *tribunorum plebis* creandorum *comitia* indicta essent, &c.

Legibus etiam, quas *tribuni plebis*, alique magistratus, *tributis comitiis* ferebant, omnia accommodari, quæ de *centuriatis* diximus poterant, quod scilicet *trimundino* ante promulgandæ, suadendæ & dissuadendæ atque explicandæ essent. Et hoc primum de modo eorum *comitiarum* notandum est. Deinde illud observandum, non auspiciato habita fuisse ea, id quod præter *Livium* & alios, *Dionysius* l. 9. ubi discrimen ponit inter *tributa* & *curiata comitia*, aperte docet. Verba ejus hæc sunt: *Curiatas comitiis* de re quapiam in senatu prius tractata suffragia *curiatim* colligebantur, idque auspiciato: alias, nisi aves addicerent, ea *comitia* habebantur pro irritis. *Tributa* vero inconsulto senatu, nullis auspiciis adhibitis, una die peragebantur à *tribulibus*. Hæc ille. Quæ tamen non de omnibus auspiciis intelligenda sunt. Cum enim tria essent auspiciorum genera, ut supra ex *Sigonio* retuli, *avium inspectio*, de cælo observatio, & *tripudii animadversio*: & *avium inspectio* ad *comitia curiata*, & *centuriata*: *tripudii animadversio* ad res gerendas: observatio de cælo ad omnia *comitia* adhiberetur, sequitur hoc tantum auspicium in iis observandum esse ne haberentur, quo die servatum esset de cælo: id quod etiam *Cicero* in *Vatinium* innuere videtur cum scribit: Inde à *Romulo* decretum fuisse ab *auguribus* Jove fulgente cum populo agi nefas esse. Parendum igitur etiam in his *comitiis* obnuntiationi fuit, nisi interdum ad legem aliquam ferendam, quam omnino vellet senatus pro temporis necessitate perferri, ut nulla ratione impediretur, lator illius his legibus solveretur: sicuti de *M. Aufidio Lurcone* tribuno plebis legimus apud *Ciceronem*. Etenim Clodius initio sui tribunatus legem tulisse fertur, ne obnuntiationi sibi parendum esset. Ita autem hæc *comitia* inauspicato habebantur quod non captarentur auspicia, non adhiberentur *augures*, *pullarumque*, quemadmodum in magistratibus majoribus fieri solebat. Sic *Sigonius* l. 1. de antiquo jure civium Romanorum, cap. 7. explicans, quid esset, quod *plebeji* magistratus carerent auspi-

auspiciis, scribit: Cum plebeji carere auspiciis dicuntur, avium volantium, aut canentium observatione in comitiis, tripudio in rebus gerendis carere dicuntur, quæ soli patricii tenuerunt. Hæcille. Et sic etiam intelligendum, quod interdum legitur, *tribunos*, aut *adiles plebis*, aut alios magistratus minores vitio creatos fuisse, videlicet eo die, quo creati essent, fulgurasse aut tonuisse. Ideoque contra commune augurum decretum cum populo aut plebe actum esse, quo die servatum esset de cælo. Non igitur oportebat *patres horum comitiarum* auctores fieri, nec auspicia adhibebantur, nec sacra ante fiebant, quod *centuriatis comitiis* factum fuisse, diximus. Ad ipsa vero *comitia* quod attinet, quando populus convenerat, tum concio habebatur à magistratu eo, qui *comitia* illa habebat: qua concione de magistratibus aut sacerdotibus creandis, vel de legibus ferendis, verba ad populum faciebat. Hac peracta, populus in suas, quisque *tribus* discedebat, tum sortitiones fiebant à magistratu, quæ diversi erant generis. Una erat, ac prima omnium ad fortiendum, in qua *tribu Latini* suffragium ferrent. Sic enim *Livius* l. 25. Testibus datis, tribuni populum summovertunt: fitellaque allata est, ut sortirentur, ubi *Latini* suffragium ferrent. Quod quomodo intelligendum sit, pluribus docent *Nicolaus Græchius*, l. 2. de comitiis, cap. 4. & *Carolus Sigonius*, l. 1. de antiquo jure Italiæ, cap. 4. quorum fere hæc est summa: Fœdere cum Latinis icto, *Sp. Cassio* 11. & *Posthumio Cominio* 11. Coss. anno Urbis conditæ cclxi. datam eis fuisse potestatem ferendi suffragii, si quando tempore comitiarum Romæ essent, quod quidem in legum & judiciorum tantum comitiis factum fuisse, *Sigon.* placet. Quia vero in nullam tribum adscripti essent *Latini*, ante legem Juliam, qua eis universis civitas data est, iccirco fortiendum erat, in qua tribu suffragium ferre deberent. Post legem autem Juliam latam, qua Latini omnes civitate donati sunt, hac sortitione opus amplius non fuit. De fœdere quidem cum *Latinis* factio scribunt *Cicero* & *Dionysius* l. 8. quorum hic *Sp. Cassium* sic loquentem introducit: *Latinos* cognatos Romanorum, sed eosdem imperii, gloriæque amulos in amicitiam atque civitatem recepi (sive æquo jure civitatis donavi) ut jam Romanam patriam exultimarent, non adversariam. Et paulo post: *Sp. Cassius* accersebatur ad suffragia ex Latinis & Hænicis quotquot poterat. Illi frequentes conveniebant, brevique repleta est Urbs hospitibus. Hoc cognito *Virginus* voce præconis edixit per compita ut omnes, quibus in Urbe non esset domicilium, excederent, præfinito ad id non magno temporis spatio. *Cassius* vero jussit contrarium proclamari, ut quotquot haberent civitatis jus, manerent, donec perferretur lex. Quibus ex verbis intelligitur, qua ratione *Latini* jus ferendi suffragii acceperint, quod scilicet id precarium potius magistratuum beneficium, quam optimum jus fuerit, ideoque nonnunquam Consule, vel tribuno plebis intercedente, ii qui suffragiorum causa in Urbem venissent, ante *comitia* exire fuerint jussi: id quod etiam ex *Plutarcho* in Gracchiis manifestum est, ubi scribit, socios Latinos à C. Fannio Consule Urbe exire jussos, ne tum Romæ essent, quando legibus Gracchi ferendis, *tribus* in suffragium vocarentur. Hinc *Cicero* pro Sestio: Nihil acerbius socios Latinos ferre solitos esse dicit, quam id, quod perraro accidit, ex Urbe exire à Consulibus juberi. Hæc igitur *prima sortitio* erat. Altera fiebat inter tribus, quo scilicet ordine quæque earum suffragium ferret. Ad quam sortem peragendam, omnium tribuum nomina in cistellam quandam conjiciebantur, tum ut quæque prior exierat, ita prior suffragium ferebat, quemadmodum ex historia Tib. Gracchi apud *Appianum* lib. 1. bellorum civilium intelligi potest. In *sacerdotum* vero *creatione*, quia septemdecim tantum tribus suffragium ferre ex lege poterant, iccirco fortiendæ tantum erant *hæc tribus septemdecim*, quæ erant suffragium laturæ: hæc quidem, ut verisimile est, & ex *Cicerone* colligitur, ratione, ut conjectis in cistam triginta quinque tribubus, septemdecim, quæ primum educerentur, suffragium ferrent, reliquæ suffragio excluderentur. In omnibus autem *comitiis tributis*, quæ tribus prima sorte exibat, *prærogativa* dicebatur. Hoc tamen diversum erat à *comitiis centuriatis*, quod in his, sortitione prærogativæ centuriæ facta, reliqua comitia absque sorte, pro censu, ordine, atque ætate peragebantur. At *comitiis tributis* sorte utendum erat ad finem usque comitiarum.

Sortiente magistratu, prout quæque primum exierat, à præcone ad suffragium ferendum vocabatur. Quæ vero *tribus* vocabatur, de eo loco, ubi consistebat (erant enim etiam ante suffragium *tribus* divisæ locis, & singulæ seorsim stabant, id quod tum ex aliis, tum ex *Dionysio* lib. 7. perspicuum est) discedebat per pontes in septimum, vel ovile, de quo supra diximus. In pontis initio stabant *diribitores*, qui tabellas populo ministrarent. Consistebat & in ponte magistratus ille, qui *comitia* habebat, isque cistam deferrebat, colligendis per *tribus* suffragiis, atque rogatoris munereungebatur. Non enim alii his *comitiis* erant rogatores, quod in centuriatis fiebat, quam ipsi magistratus, qui *comitia* habebant, id quod ex autore Rhetoricorum ad Herennium lib. 1. *Cicerone* l. de natura Deorum, *Asconio* in Cornelianam, & *Suetonio* in Cæsare apparet. Aderant autem custodes, qui animadverterent, ne quid fraudis, vel in diripiendis, vel in colligendis suffragiis committeretur, quique suffragiorum numerum pro *candidatis* inirent. Hi custodes erant, vel candidatorum amici, qui amicitie causa, vel etiam magistratus, qui pro magistratu suo *comitiis* se interponebant, atque hoc munereungebantur. Cæterum quod ad *suffragia* attinet, colligebantur ea *virium*, ita ut omnes, qui ex eadem tribu essent, rogarentur. Postquam autem tota *tribus* suffragium dixerat, sententiæ numerabantur, atque deferiebantur, hoc est, tot puncta in tabella notabantur, quot tabellæ similes reperirentur: atque in quam plures consensisse videbantur, ea tribus sententia renuntiabatur.

Quod

Quod *Livius* libro quadragesimo scribit, de censoribus *M. Emilio Lepido*, & *M. Fulvio Nobiliore*, mutasse eos suffragia, regionatimque generibus hominum, causisque, & quæstibus, tribus descripsisse, ex eo colligit *Nicolaus Græchius* lib. 2. de Comitibus, capite quarto, cum primum confuse homines unius tribus suffragium ferre confuevisset, id mutatum ab istis quos dixi, censoribus esse, & constitutum, ut non amplius confuse, sed quadam distinctione, & quibusdam gradibus, unius tribus ordines, & genera sententias dicerent, ita quidem ut *seorsim* ferrent suffragium *patrii*, seorsim *plebei*, seorsim *ingenui*, seorsim *libertini*, (sic enim genera interpretatur) tum, ut causis etiam distincti suffragium ferrent, hoc modo, ut seorsim ferrent *senatores*, tum *publicani*, *scribae*, *tribuni æarii*, atque *agricolæ*. Hos enim causas, id est, negotiis distinctos fuisse, *Livium* affirmare vult, quod negotia inter sese gererent diversa. Tandem, ut seorsim etiam suffragium ferrent distincti homines quæstibus, id est, qui artes exercebant inter cives receptas, & inter se diversas, ut puta, *liliores*, *præcones*, *fabri*, *tibicines*, *argentarii*, nummularii, alique. *Sellarii* enim, sive manuales artes exercere civibus Romanis non licebat, quemadmodum *Dionysius* lib. 2. & 9. testatur. Atque hac quidem distinctione, quæ *Ciceronis* etiam tempore observari solebat, ratio habebatur aliqua dignitatis nobiliorum hominum, ne in cætera turba promiscue suffragium ferrent: quod autem ad *suffragiorum vim* attinebat, nihil mutabatur, nec erat eorum major auctoritas, quam prius. Siquidem ea tandem tribus sententia renuntiabatur, in quam plures cuiusque generis inclinassent, ac numeri, non dignitatis suffragantium hac in re habebatur ratio. Quæ omnia prolixè explicat, & adductis veterum scriptorum testimoniis confirmat *Græchius*. Atque hæc in genere de *tributorum comitiolorum* modo dicta sint. Nunc etiam specialia quadam de singulis sunt subjienda. Primum de *magistratuum comitiis*.

In his tot dabantur *tabellæ*, quot erant *candidati*, quorum nomen receptum esset. Et quoniam triginta quinque tantum tribus erant, oportebat enim decem & octo tribus ferre quemque *candidatum*, ut à majore parte populi creatus crederetur. Ut autem quisque prior eum numerum *tribuum* tulerat, ita prius renuntiabatur: cumque tot creati erant, quot ex lege in eo magistratu esse oportebat, tum finis fiebat *comitiis*. Veluti *adilitiis comitiis*, quia duo tantum creandi erant, statim, ubi ex omni *candidatorum* numero duo ab octodecim tribubus facti ædiles erant, finis fiebat vocandarum *tribuum*. Ac si consensissent in eo illæ octodecim tribus quæ primæ sorte exierant ad suffragium ferendum, reliquæ tribus non vocabantur, sin variassent octodecim illæ tribus, quia alios *candidatos* aliæ tribus fecissent, eo usque vocandæ erant tribus dum legitima suffragia duo confecissent, hoc est donec duo ab octodecim tribubus creati ædiles essent. Quod idem etiam de tribunis plebis decem, viginti quæstoribus, viginti quatuor tribunis militariis, & aliis quotquot creandi essent ordinariis, extraordinariisque magistratibus intelligendum est.

Verum in *tribunorum* plebis renuntiatione, primis quidem temporibus, id proprium erat, ut si evenisset, ex numero *candidatorum* decem non confecisse legitima suffragia, tum ab iis, qui legitima suffragia confecerant, cooptabantur, absque suffragio populi, quot erant necessarii ad perficiendum numerum decem tribunorum. Docet hoc *Livius* lib. 3. de *comitiis* *M. Duillii* in hunc modum scribens: *M. Duillius* comitia habuit. Et quinque tribunis plebis creatis, cum præ studiis aperte petentium novem tribunorum, alii *candidati* tribus non exlerent, concilium dimisit, nec deinde *comitiolorum* causam habuit. Satisfactum legi aiebat, quæ numero nusquam præfinito tribunis, modo ut relinquereantur, sanciret: & ab iis, qui creati essent, cooptari collegas juberet. Recitabatque rogationis carmen, in quo erat: Si tribunos plebis decem rogabo, si quos minus hodie decem tribunos plebis fecerint, hi tum utique quos sibi collegas cooptassint, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, ut illi, quos hodie tribunos plebei feceritis. Verum ea ratio lege à *L. Trebonio tribuno* plebis lata anno proximo, postquam hæc, quæ de *M. Duillio* diximus, gesta erant, mutata est, ut idem *Livius* libro 3. paulo post scribit: *L. Trebonius tribunus plebis* rogationem tulit, ut qui plebem Romanam tribunos plebis rogaret, is usque eo rogaret, dum decem tribunos plebis faceret.

Hac lege *cooptationem* sublatam esse, manifestum est. Si itaque post eam legem accidisset, *tribunos* plebis ad numerum legitimum factos non esse, revocandæ erant *tribus* ad suffragium eo usque dum decem tribuni plebis creati essent. *Appianus* lib. primo bellorum civilium etiam scribit, *C. Gracchum*, secundum tribunatum obtinuisse per legem quandam, qua cautum sit, ut si quis ex *candidatis* legitima suffragia non confecisset, tum liberum esset plebi, quem vellet *tribunum plebis* nominare. Erat enim legitima suffragia conficere, octodecim *tribuum suffragia* ferre. Explere autem suffragia, erat, non quidem octodecim *tribuum* suffragia ferre, sed tamen eum numerum *tribuum* conficere, ut tandem plures tulisse judicaretur, quam alius. Si itaque tum duo, vel tres *candidati* parem numerum suffragiorum haberent, nec alter alterum numero suffragiorum excederet, revocandæ erant *tribus*, quæ ex illis *candidatis*, qui tribus non expleverant, unum aliquem *tribunum*, vel quotquot adhuc necessarii erant, crearent. In *adilitiis comitiis* hoc non observabatur. In iis enim, si aliquando accidisset, pares suffragiis *candidatos* esse, non revocabantur tribus, sed forte decernebatur, cui cederet magistratus, quod ex *Cicerone* pro *Plancio* intelligitur. In *quæstoriiis comitiis* idem facituri solitum, verisimile est, quod in *tribunitiis*, ut revocarentur potius tribus, quam ut sorti res committeretur. In *tribunorum* militarium

comitiis si ad legitimum numerum non pervenerant, qui creati erant, Consul hac in re iudicio stabatur. Erat enim is magistratus quem *Consul* creare posset.

In extraordinariis verò magistratibus idem factum fuisse quod in tribunis plebis sentiendum est. Id enim totum sui iudicii esse populus volebat, ut Cicero oratione 2. Agraria indicat.

In legum *comitiis tribus*, idem modus omnino, qui *centuriatis* servabatur.

Quod vero attinet ad *comitia* iudiciorum, Cicero pro domo eam docet fuisse rationem, ut nemo nisi prædicta die accusaretur: tum ut *magistratus* ter reum ante accusaret, quam multam irrogaret: ea vero irrogata, trinundino prodenda erat dies, qua ad populum multa certandum esset: quæ dies cum advenisset, quarta accusatio fiebat à magistratu. Tum *atratus* reus, sive, ut Cicero ait, *sordidatus*, barba, & capillo promisso (hic enim reorum habitus esse solebat) à magno amicorum, item atratorum comitatu in forum deducebatur. *Magistratus* interim in rostris sedebat, *reus* sub rostris stabat, *populus* ante rostra in comitio erat. *Prætor* igitur, cum magistratus iusserat, ex rostris reum citabat. Qui, si vellet pro se dicere, in *rostra* ascendebat, ut inde orationem haberet ad populum. Sin per alium se velle defendere, is item iussu magistratus in *rostra* ascendebat, reumque defendebat. Quod si orationibus tempus usque eo consumeretur, ut non satis videretur restare temporis: quo ante noctem peragi *comitia* possent, dies producebatur, hoc est, in alium *comitalem diem* differrebat populi iudicium. Qui dies cum venisset, idem quod priori die peragebatur: nisi quod spatium fere dicendi magistratus constituebat. Cum dicendi finem utrinque fecissent, *populus* in suffragium mittebatur. In quo non eadem dabantur tabellæ, quæ iudicibus, *condemnandi*, *absolvendi*, & *amplandi*: sed quales in legibus ferendis, *uti rogas*, & *antiquo*. Lege enim lata multa dicebatur: quæ lex, si à populo acciperetur, tantæ pecuniæ damnatus erat *reus*, quanta erat multa, quam dixerat *magistratus*: sin *populus antiquares*, absolvebatur. Neque vero ex eo, quod supra rostra, comitium appellavimus in iudicio populi describendo, existimandum est, eo tantum in loco *comitia de multa* haberi. Nam aliis quoque in locis haberi docuimus ante: sed quia eo in loco sæpius id usu veniebat, propterea eum locum potissimum accepimus: sed ita, ut de aliis locis idem vellemus, quod de hoc intelligi. Ad modum etiam horum comitiorum pertinet, quod Cicero scribit pro domo sua: Si qua res illum diem aut auspiciis, aut excusatione sustulisset, totam causam, iudiciumque sublatum esse. Ex hoc enim loco apparet, in reorum favorem proprie institutas fuisse has duas rationes effugiendi iudicii: quarum una erat in auspiciis, quæ si diem iudicii diffunderent, totum iudicium sublatum erat, benigna scilicet voluntatis Deorum interpretatione, quasi nullum omnino de hoc reo damnando cum populo agi, quando bona auspicia non dedissent. Altera causa etiam in excusatione legitima: quæ si die iudicii obtendi poterat, tota causa (inquit Cicero) tollebatur: ita ut reus non posset hoc nomine causam dicere, nisi renovato de integro toto iudicio, perinde, ac si nihil priore actum esset. Erant autem excusationis legitimæ, *morbus*: quomodo excusatum dicit fuisse P. Africanum T. Livius: exilium voluntarium, quomodo Cæso Quintius excusatus est, teste eodem Livio lib. 3. Item funeris familiaris procuratio, aliæque hujus generis, quæ ex jure civili colligi possunt.

Quod attinet ad sacerdotum comitia, in his id jam diximus proprium fuisse, quod septemdecim tantum *tribus* suffragio staretur, earum quibus id forte obtigisset. Itaque propter incertum sortis beneficium omnes *tribus* conveniebant, ut nulla se exclusam conqueri posset: sed in sortem tantum id rejicere poterant, quæ in suffragium vocatæ non erant. Statim ergo ut unus competitorum novem *tribus* tulerat, sacerdos renuntiabatur. Aut si ita variassent *tribus*, ut nullus competitorum novem ferret *tribus*, tum qui plures tulerat, reliquos superabat. Sin suffragiis pares essent, tum revocari *tribus* oportuisse existimari licet, nisi potius hac in re collegii iudicio staretur, ut is sacerdos esset, quem potissimum cooptassent. Cæterum ex *Cicerone* secunda Philippica, & in Bruto discimus iis, qui petitionem sacerdotii profiteri volebant, nominationem fuisse necessariam, hoc est, non potuisse quemquam petitionem sacerdotii profiteri, nisi sibi unum aliquem, aut plurimum duos, nam plures lex non concedebat, ex collegio conciliasset, à quo, vel à quibus, in concione nominaretur. Oportebat autem eum, qui nominaret aliquem, *juratum id facere*, hoc est, publice jurare, dignum esse eum, quem nominaret, eo sacerdotio, de quo ageretur. Quod juramentum fortasse eo tuit institutum, ne quem suffragiis suis *populus indignum sacerdotio* crearet. Denique *inauguratus* oportebat esse omnes, cujuscunque sacerdotii *candidatos*. Ita autem dicebantur *inaugurati*, si adhibitis ad Deos consulendos auguriis, pronuntiarentur Diis ad fungendum sacerdotium. Atque ante legem quidem *Domitiam* omnino cooptabatur in collegium, qui inauguratus erat. At post legem *Domitiam* omnes competitorum *inauguratos* esse oportebat, sed is solus cooptabatur, quem *populus* creasset, quod pluribus probat *Nicolaus Græchius* lib. 2. de Comitibus, cap. 4. & ita fere *populus iudicium sacerdotum* confirmabat. Qua ratione factum, ut apud Latinos auctores totum hoc creandorum sacerdotum negotium verbo *inaugurandi* contineatur: ita ut *inauguratum* fuisse aliquem sacerdotem dicant, cum factum fuisse sacerdotem dicere volunt.

Post dicta suffragia in magistratu creatione, eadem fere, quæ post *centuriata*, fiebant. Postquam enim à præcone & à magistratu renuntiati erant, quos *populus* crearat, domum à frequenti amicorum comitatu deducebantur.

Post legum comitia, id modo restabat, ut publicarentur, id quod æneis tabulis per fora, & templa fixis fieri solebat, teste *Cornelio Tacito* libr. 11. *Annalium*.

In *judiciorum comitiis*, si damnatus erat reus, illico prædes dare solvendæ mulctæ cogeatur: alioqui in vincula daci jubebatur à magistratu, quod ex historia *L. Scipionis Asiatici*, apud *Livium* lib. 38. & *Agellium* lib. 7. c. 19. intelligi potest.

Atque hæc quidem de *comitibus* hæctenus. Sequitur de magistratibus.

AD LIBRUM SEXTUM
PARALIPOMENA.

*Causa, locus comitorum, campus Martius, septa,
suffragia per puncta ferebantur, in
iisdem sortitio.*

Urbis Romæ regimen triplex censetur, aut civile, quod in magistratibus urbicis, aut militare, quod in exercituum imperatoribus, legionum præfectis, castrorumque præpositis, aut denique sacrum, quod in sacerdotibus spectatur, ideoque unicuique sua erant comitia, de quibus eleganti volumine Gruchius, qui mihi non ad manum. Andreas Tiraquellus in Alexandrum Neapolitanum libr. 4. Genial. dier. c. 3. Petr. Gregor. Syntagmat. Jur. universi lib. 27. cap. 15. Marcell. Donat. Ponzan. In Elucidationibus p. 139. & rursus pag. 99. Carol. Sigon. Emendation. libr. 1. cap. 12. Nannius Miscellaneor. libr. 10. cap. 6. Wolfgangus Lazius in Rep. & alii. Interdum vero non universum populum, sed partem ad se magistratus jubebat, atque in conventus, non comitia habita, sed *consilia edicta* proprie vocari poterat. A. Gell. lib. 15. cap. 27. immutata hæc ratio sub Augustis. C. Tacit. lib. 1. Annal. De comitiis consularibus, quænam primum illo principi, ac deinceps fuisse, vix quicquam affirmare ausim, adeo diversa, non modo apud aures, sed in ipsius orationibus reperuntur. Et de comitiali morbo, quem *ἐπιπληξία* aut *ἐπιπληξίον*, epilepsiam, sacrum morbum, aut *ἡεξιόλεον* Herculeum, aut caducum appellaverunt, aut denique lunaticum, ex Cornelio Celso libr. 3. cap. 24. C. Plinio libr. 20. cap. 17. Galeno libr. 6. de Morbis vulgar. Aretæo lib. 1. c. 13. Aristotele Problemata. Sect. 30. disquisivit eleganter Barnab. Brissonius, ex Q. Sammonico Sereno libello de Medicina c. 58. Joan. Rosinus etiam annotavit id ipsum, cujus major in hoc libro diligentia, quam in aliis, licet infelix successus.

Locus in principio comitiorum in ipsa Urbe erat, unde nomen inditum comitio. Qui locus à Palatii portici incipiens, quæ forum terminabat, quasi Titii fornicem contingebat. Verba sunt Lucii Fauni de Antiquitatibus urbis Romæ, lib. 2. cap. 10. subdit deinde: *Constat tamen diu sortis ipsius partem fuisse comitiorum, quamobrem Plinius de ficu mentionem faciens, quæ hoc loco erat in foro, atque in comitio fuisse scribit, tamen sit tantum una esse ficus. Locus autem, quem è Plinio indicat, habetur lib. 15. cap. 18. adde Ciceronem lib. 4. ad Attic. epist. 3. Sueton. in Cæsare cap. 10. quem locum adscribam quia sanus non est: *Ædilis prætor forum aut comitium basilicæque etiam Capitolium ornauit porticibus ad tempus extructis, in quibus abundante rerum copia, part apparatus exponeretur: Legendum censerem, in quibus par apparatus exponeretur.* Bartholomæus Marlian. lib. Topograph. ur. Romæ cap. 15. nomen inde deductum videtur, vel quod litium causæ eo coirent, ut loquar cum M. Varro- ne lib. 4. de ling. Lat. aut quod in eum locum ad fœdus ineundum Romulus & Titius Reges conferant. Idem Marlian. ejusdem libri cap. 19. Publius Victor, Sextus Rufus, Onufrius Panvinus, alique Urbis descriptores in 8. regione ponunt, nempe in ipso foro. Alludere videtur M. Flautus in Curculione, sc. *beatus*.*

CV. *Adolescens ob rempublicam hoc intus mihi
Quod insigne habeo, quæso ne me incomities.*

LY. Licetne inforare, si incomitariare non licet?

CV. Non inforabis me quidem: non mihi placet
Tuum profecto neque forum, nec comitium.

Pars fori itaque comitium, indubitatum est ex autoribus

antea citatis, & vidit Theodorus Marcilius in leg. Xvirales ad cap. 8. Comitii vero pars erat locus quidam, quem populi Romani *secretarii* appellaverunt, quem magis miror ab Onufrio in 4. urbis regione positum quam ab aliis omnibus ejus mentionem pratermissam: quam licet repetere ex vetusto marmore.

SALVIS. D. D. N. N. HONORIO. ET. THEO-
DOSIO. VICTORIOSISSIMIS. PRINCIPI-
BUS. SECRETARIUM. AMPLISSIMI. SENAT-
US. QUOD. VIR. ILLUSTRIS. FLAVIUS. AN-
NIUS. INSTITUTUERAT. ET. FATALIS. IGNIS.
ABSUMSIT. FLAVIUS. ANNIUS. EUGARIUS.
EPIPHANIUS. VE. PRÆF. URB. VICE. SACRA.
JUD. REPARAVIT. LT. AD. PRISTINAM.
FACIEM. REDUXIT.

Postea tamen crescente in dies, & augente civium convenarumque multitudine, mutatus comitiorum ille locus, & ne fori angustia ampla civitas convocata posset coarctari, provium, translataque extra Urbem in campum Martium comitia. quae viri eruditi trahunt illud Q. Florentis Tertulliani lib. de Spectacul. cap. 5. *Consus consilio, Mars duello, Lares comitio potentes.* Ut comitiorum hic campus ille comitis habendis destinatus, nam ut Pamelius eleganter observat, Lares ad eum in campo Martio habebant. D. Aulon. in Gratiar. Actione. *Consul ergo, Imperator Auguste, munere tuo, non passus septu, neque campum, neque suffragia, non puncta, neque loculos.* Plutarch. in Lucullo ad finem: *ἑλὶς ἔρεο Σάτλειν ἐν τῷ πεδίῳ τῷ Ἀπυρ.* Contentidisse pelire in campo Martis. Scio Guilielmum Xylindrum veruisse in comitio, sed parum interest. Nam comitiorum eo fœculum in campo Martio. Fl. Renat. Veger. Rei militaris. lib. 1. cap. 10. *Campum Martium Tibridi vicinum elegerunt.* Godefrasco Stevewich ibidem notatum est ex Marliano in Topogr. urb. lib. 6. cap. 19. vet. scholiast. Juvenal. ad sat. 2. v. 132. *Hic ager Targuiniis Superbi fuit, & pro ilius juga, Marti consecratus, diducit* est: *Martius Campus.* Ipse Juven.

———— vade ergo, & cede severi

Fugeribus campi.

Q. Horat. lib. 1. od. 8. de adolescente exercitia illa solita
exoso.

 cut apicem

Oderit campum, metuens pulveris.

Ejusdem libri ode sequenti.

_____ nunc & campus, & area.

Et lib. 1. epist. 7.

Et ludis, & post decisa negotia, campo

Scitari lubet ex ipso.

Lib. 2, fatyr. 6.

_____ noster ludos spectaverat una,

Luserat in campo, fortuna filius, omnes.

Claudian. lib. i. in Europ.

Per te, perque tuos, obtestor, Roma, triumphos.

Nesciat hoc Tiberis, nunquam poscentibus olim

Qui dare Dentatis annos, Fabiisque solebat

Martius Eunuchi repetat suffragia campus.

Et de 6. Hon. consul. in principio.

Mrs augusta sui renovat suffragia campi.

C. Petron. Satyrico, in bellorum civilium illa eleganti descriptione.

Nec minor in campo furor est, emptique Quirites

Ad prædam strepitumque lucri suffragia vertunt.

M. Lucan: lib. 1. Pharfal.

_____ letalisque ambitus Urbi.

Annua venali referens certamina campo.

Sil. Italic. lib. 8. Tunicor.

malum exitiale fovebat

Ambitus, & Grajo funestior aqore campus.

Erant in hoc campo prope fluvium locus exercendis militibus, qui arena vocabatur, alibi à me fusc expositum: & alter cui includebatur populus, donec de creandis magistratibus suffragia tulissent, cui nomen esse voluerunt, *septa*, aut *ovilia*. Apposite admodum, ut semper solet Servius Honoratus ad eclogam 1. Virgilianam. *Septia proprie sunt loca in campo Martio inclusa tabulati, in quibus stans populus Romanus suffragia ferre conueverat, sed quoniam hæc septa similia sunt ovilibus, duo hæc invicem pro se ponuntur.* L. Seneca lib. 2. de Ira cap. 7. *Cum videris forum multitudine refertum, & septa concursu omnis frequentia plena, & illum circum, in quo maximam sui partem populus ostendit.* C. Plin. lib. 16. cap. 4. *Tras fuit in porticibus septorum à M. Agrippa relicta. Qui locus insignis est, & ostendit porticibus circumiectis ea ornata fuisse loca.* Meminit idem lib. 3. 6. cap. 5. *Nec minor questio est, in septis Tana & Olympum, Chironemque cum Achille, qui fecerint.* Hic etiam ludi exhiberi solebant. C. Sueron. Calig. cap. 18. *Munera gladiatoria partim in amphitheatro Tauri, partim in septis aliquot edidit.* Ratio expressis, & conceptis verbis est apud eundem in eodem Imperatore cap. 21. *quod amphitheatrum esset ædificatum prope septa.* Confirmatque idem in Claudio c. 21. *Aniversarium in castris prætorianis sine venatione apparatusque iustum & legitimum in septis minus gladiatorum exhibuit.* Et apparet sub Augustis ratio solennes ludos alibi quam in septis exhibitos. Nam idem ille Suetonius in Nerone cap. 12. *Gymnico, quod in septis datur, inter butyris apparatus, barbam primus posuit.* Lege Strabonem lib. 5. Geograph. ad finem. *Locus etiam deambulationibus destinatus, ut qui vicino Tibride apricus esset, & salubriori invitaret cælo, accedente præsertim tantarum rerum opulentia.* Disce ex Statio Papinio lib. 4. syl. 6. principio.

*Forte remittentem curas, Phæboque lezatum
Pectora, cum patulus tenerem vagus otia septis,
Jam moriente die rapuit me cana benigni
Indicis.*

Martial. lib. 9. epigr. 60.

*In septis Mamurra diu, multumque vagatus,
His ubi Roma suas aurea vexat opes.*

Inspexit molles pueros.

M. Lucan. sæpe meminit, lib. 1. Pharsalia:

Et misera maculavit ovilia Romæ.

Et lib. 7. Pharsal. v. 305.

*Et caput hoc posuim rostris, effusæque membra,
Septorumque nefas, & clausi prælia campi,
Cum duce Syllano gerimus civilia bella.*

D. Juvenal. sat. 6.

*A Merce portabit aquas, quas spargat in ade
Isidis, antiquo quæ proxima surgit ovili.*

P. Ovid. lib. 1. Fastor.

Est quoque quo populum fas est includere septis.

Jam ad suffragia descendit, quæ etiam *infans permissa* indignatur Seneca l. 2. de Ira c. 35. & *per puncta* conferebantur, coacta in septa multitudine, & in tribus, atque deinde in centurias distributa. Notatum scio ab eruditissimo viro Joanne Savarone. Sidon. Apollinar. lib. 1. epist. 9. *Cus si ex animis quoque tui puncta tribuantur.* Idem lib. 3. epist. 14. *Quia gloriæ punctum, quod dictionis negavit, das amicitiis.* Et lib. 8. Idem epist. 6. *Lator ad puncta censoris omnium voce celebrati.* Rursus idem lib. 9. epist. 11. *Tetricus puncta censoribus tardius procacius recitatoris, quam trepidatio excudit.* Eiusdem libri epist. 16. *Nihil palam sone loquitur, pavetque publica puncta.* Helen. Acron. ad Horatii Artem poeticam. M. Cicero frequenter, in Orat. pro Plancio: *An una fieri potuerunt, si una tribus non tulissent? At nonnullas punctis penetrant.* Et Orat. pro L. Murana. *Recordor, quantum hæc quæstiones, in senatu habita, punctorum nobis, Servii, detraxerint.* Alcon. Padian. in Orat. pro Scuro: *Et in eo pauca puncta inter absolutionem & condemnationem interessent.* Denique idem in Divinatione illa sua divina. Imo lege Cassia tabellaria, cujus author fuit L. Cassius, cautum legimus, *ne voce suffragia ferrentur, sed tabellis.* Authores sunt ipse Tul. lib. 3. de legib. & Asconius in Cornelianam, ut Verrutium & Hortomannum omittam. alluserunt poëtæ. Horat. in Arte:

Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci.

Epigrammaticus ille antiquus anonymus, epigr. & poemat. veter. lib. 2. in Sempronium Rufum prætorium:

*Ciconiarum Rufus ille conditor,
Ipse est duobus elegantior Plancis,
Suffragiorum puncta non tulit septem:
Ciconiarum populus ultus est mortem.*

Sidon. Apollinar. eadm. 2.

Te punctis scripsere tribus.

Et eadm. 7. Idem.

Concurrunt ad puncta tribus.

In hisce suffragiis fortitioni locus. Martian. Cap. lib. 1. allusit: *At intra consistorium Regis quædam famina, quæ Adrastia dicebatur, urnam calitem, superamque sortem irrevocabilis raptus ceteritate torquebat.* Claudiani pulcher est locus de 6. Hon. consul. in limine:

*Neque enim campus solennis, & urna
Luditur in morem, species nec dissona catu,
Nec peregrina nitet simulati juris imago.*

Et lib. 2. de laudibus Stilichon. de ejusdem consulat:

*Talibus invitat donis, dextræque regendum
Drva simul porrexit ebur, solennibus urnam
Commovet auspiciis, avibusque incepta secundat.*

M. Lucan. lib. 5. v. 391.

*Nam quo melius Pharsalicus annus
Conule notus erit? fingit solennia campus,
Et non admixta dirimit suffragia plebis,
Decantatque tribus, & vana versas in urna.
Nec cælum ferrare licet.*

Quibus omnibus mutatum à Cæsare comitiorum ordinem describit. Sed ad alia pergendum.

ROMANARUM ANTIQUITATUM

LIBER SEPTIMUS.

DE MAGISTRATIBUS.

Pervenimus ad magistratuum descriptionem, quorum ordines, munia, dignitates, & privilegia sunt nobis hoc libro explicanda. Digna profecto res, in cuius indagatione & consideratione non parum opera ponatur. Polyb. lib. 6. inter rerum Romanarum scriptores non postremus, si modo omnes ejus libri ad nos pervenissent, maxime pulcherrimam hujus populi politiam miratur, & omnibus aliarum gentium rebus publicis, Lacedaemoniorum in primis anteponeere non veretur. Utinam autem nos tantam in hac tractatione diligentiam adhibere possemus, quantam rei dignitas requirit. Sed difficultatem maximam parit, sapinus magistratuum variata ratio, & veterum monumentorum, in quibus hac perspicue tractata sunt, amissio. Fuerunt quidem, & ante hoc seculum, & nostra etiam memoria plurimi, qui in harum rerum consideratione maximos labores exantilarunt, quique ea, quae summo studio & labore invenerunt, aliis liberaliter communicarunt. Inter quos, ut aliquorum tantum nomina recitem, fuerunt Flavius Blondus Foroliviensis, qui in libris de Roma triumphante plurima observatione dignissima exposuit: Pomponius item Latus, Alexand. ab Alexandro Neapolitanus, & Dominicus Floccus Florentinus, qui scriptor librorum de magistratibus & sacerdotiis Romanorum, qui sub nomine Fenestellæ circumferuntur, jam à plurimis proditur. Et hi quidem ante hac tempora vixerunt. Nostra autem memoria Wolfgangus Ladius Historicus Casareus, suis illis aureis reipublicæ Romanae commentariis, & Onuphrius Panvinus Peronenfis Fastorum commentariis, tanta diligentia in hac descriptione versati sunt, ut veteres illos longo intervallo post se reliquisse dici jure possint. Quaedam etiam hinc inde sparsa, in optimis de antiquo jure civium Romanorum, Italiae, provinciarum, de judiciis, & alibi habet doctissimus Sigonius, Ulricus Zasius in scholiis ad legem 2. F. F. Pomponii de origine juris, & Lexicon illud juris civilis, quod primum à Pardulpho Prataeo delineatum, novissime auctum, ex officina Martini Lechleri Francofurti prodiit. Horum igitur doctissimorum virorum exemplum quid vetat me quoque sequi, & aliquam operam in harum pulcherrimarum rerum consideratione ponere: praesertim cum institutus ordo id requirat: & illi libri, qui diligentissime de hac materia scripti extant, non cuivis sint obvii. De Fenestellæ enim vel potius Dominici Flocci Florentini, & Pomponii Latii libris, qui jam omnium manibus teruntur, doctissimorum virorum judicia nemini sunt ignota. Editus etiam non ita pridem est libellus de magistratibus, deque reipublicæ Romanae statu Lausannæ: qui, si libere licet quod sentio dicere, haudquaquam perfectus est, & plurimis in locis à gravissimis scriptoribus dissentit. Quod vero adhuc meum tractatum attinet, affirmare possum, me, quaecunque ex illis quos nominavi, clarissimorum virorum scriptis, tum ex veteribus rerum Romanarum historicis, & ex publicis etiam clarissimi viri Joannis Rosæ, pia memoria, praeceptoris quondam mei lectionibus didicerm, fideliter hic in unum contulisse, & cum omnibus harum rerum studiosis candide communicasse. Sed de mea fide, candore, & studio aliis judicium permittens, descriptionem magistratuum ordinar: si prius de politia, & ejus speciebus quadam generalia praefero.

De generibus politiarum.

ocabulum *politia*, ut *Plutarchus* in lib. de tribus reipublicæ generibus annotat, tria præcipue significat. Primum, *communicationem juris*, quod in aliqua est republica: sic dicimus, impertiri alicui *politiam*: *Einen in seine Stadt nehmen, einem das Stadtrecht mittheilen*. 2. *Politia* etiam dicitur hominis civilis, qui rempublicam administrat, vitæ ratio: sic *Bianthus* *politiam* in laude ponimus, ac *Hyperboli* & *Cleonis* vituperamus. 3. Significat ordinem & constitutionem civitatis: ad quam diriguntur actiones. Juxta hanc tertiam significationem, *politia* est legitima ordinatio reipubl. secundum quam alii præfunt, alii parent: sicut *Arist.* l. 3. *Polit.* c. 4. definit: *Est descriptio, seu ordo civitatis & magistratuum, cum aliorum, tum præcipue summi gubernatoris*. Ejus tres à plerisque recensentur species, regnum, sive monarchia, aristocrasia, & democratia: quarum tamen singulis contrariæ sunt oppositæ: monarchia tyrannis: aristocrasia oligarchia: democratia ochlocratia. Hinc fit, ut ab aliquibus non tres, sed connumeratis vilioribus, sex *politia* species recenscantur, tres rectæ, & tres vitiosæ: cujus sententiæ est etiam *Polyb.* l. 6. qui de *politiarum* speciebus & revolutionibus erudite & eleganter disputans, inter alia sic scribit: Quapropter sex sunt *politiarum* dicenda genera: quorum tria decantata sunt omnibus: tria reliqua istis sunt cognata: monarchia scilicet, oligarchia, & ochlocratia, &c. Monarchia sive regnum, est imperium ad communem utilitatem spectans. Notandum hoc loco est, licet juxta naturam vocabuli, omnia imperia, ubi unus aliquis cæteris imperat, & supremam potestatem habet, monarchia appellari possint, quemadmodum nostro sæculo regnum Turcicum, Persicum, Moscoviticum, Tartaricum, Gallicum, Danicum, Suevicum, &c. item Principatus, Ducatus, & Electoratus: quo etiam referuntur Episcopatus & Comitatus, &c. In iis enim singulis unus aliquis præ reliquis potestate eminens suæ ditionis incolis imperat, qui monarcha dici recte potest: tamen jam usus obtinuit, ut quatuor tantum summa in mundo imperia, quæ à Deo per Prophetam *Danielem* prædicta sunt, monarchia nomine censeantur: Assyrium, Persicum, Macedonicum, & Romanum. *Polybius* lib. 6. distinguit inter monarchiam & regnum, ita ut monarcha dicatur, si quis robore corporis & animi viribus præstans, sibi ipsi imperium & principatum alicujus populi sumat & obtineat, sine voluntario consensu populi: regnum vero quando voluntario subditorum consensu imperium & principatus uni alicui conceditur. Quo in loco etiam docet, quomodo regnum ex monarchia oritur, atque hæc illo sit prior, quæ harum rerum studiosus ipse poterit legere. Opponitur primo huic *politia* generi tyrannis, quæ est aberratio monarchia, & imperium ad utilitatem unius spectans. *Aristot.* l. 3. *Polit.* Qui hujusmodi imperium tenet, tyrannus dicitur, ducto nomine, ut quibuscumque placet, à *Tyrhenis*, quod hi latrociniis quondam insignes fuerint: vel à Græcis, à quibus, quicunque in civitate, quæ libera foret esse, dominatur, tyrannus appellatur, non Rex. *Trogus Pompejus* author est, Reges olim, quos ad majestatis fastigium, non ambitio popularis, non vis, sed spectata inter bonos moderatio proveheret, quique æquo jure omnia administrarent, ob fortitudinem tyrannos esse dictos: cæterum, cum Urbes & regna oppressa, vi magis, quam legibus gubernarentur, ita ut quod libido, non quod æquum dictaret pro lege ratum haberetur, tyranni nomen veri cepisse, & eum notasse, qui nullam legibus & juri reverentiam haberet, sed pro suo libitu omnia ageret, & in immeritis crudelissime contrarius, fasque faviret. Altera *politia* species est aristocrasia, quæ est imperium paucorum ad communem utilitatem spectans. Ac dicitur aristocrasia, vel quia optimi imperant (Latinis optimatum imperium) vel quia ad optimum publicum imperantes spectant: [*Aristoteles* lib. 3. *Polit.* *Polybius* libro 6.] *Polybius* aristocrasiam definit, cum respublica secundum electionem justissimis ac prudentissimis viris æqualiter administratur. Quando hæc degenerat, fit oligarchia, quæ est imperium ad utilitatem paucorum, scilicet divitum, spectans. Tertia species est democratia, quæ definitur imperium populi, communem utilitatem spectans. Hæc cum degenerat, fit ochlocratia, cum vulgus auctoritatem suam confert ad augendam potentiam tenuiorum civium contra optimates. *Politia* in genere contraria est anarchia, in qua nemo præest aliis, nec quisquam alteri, tanquam legitimo magistratui obtemperat, sed quilibet facit, quod sibi rectum videtur, aut lubet.

Hæc *politia* genera omnia respublica Romana experta est. Monarchia fuit sub Regibus, & quando Dictatores summam in republica potestatem obtinuerunt, postremum etiam sub Imperatoribus Augusto & aliis. Hæc in tyrannidem versa est *Tarquinio Superbo* Romæ regnante, Dictatore *Sulla*, & imperantibus *Tiberio*, *Nerone*, *Caligula*, & aliis. Liberata à tyrannide Regum republ. & Consulibus, mox etiam tribunis militariibus, Consulari potestate, & decemviris, legibus scribendis, creatis, aristocrasia fuit: quæ tamen aliquot ante secessionem plebis in montem sacrum annis, tertio decemvirovrum anno, & sub triumvirovrum reipubl. constituendæ imperio, in oligarchiam degeneravit. Tribunis autem plebis in rempublicam inductis, quamdiu quidem illi intra metas sese continuerunt, democratia fuit: quando vero contra patricos & majores magistratus tumultuati sunt, & seditiones excitarunt, uti tum

sæpe alias, tum paulo ante decemvirorum creationem, & Gracchorum tribunatu factum, *ochlocratia* effecta fuit. Ab anno vero Urbis *ccclxxvi.* impeditis per totum quinquennium, [ut *Livius lib. 6. Decad. 1. Sextus Rufus, Cassiodorus, & Eutropius. Polyb. l. 6. Joan. Bodinus in Metodo historica, cap. 6.*] vel quadriennium, ut alii malunt, magistratuum curulium comitiis, & à trib. pleb. republ. administrata, fuit *anarchia*, quemadmodum etiam à *Diodoro Siculo* illius temporis status expresse nominatur.

Scribit *Polybius* suo tempore reipubl. Romanæ formam non simplicem, sed mixtam & compositam fuisse, ex *monarchia, aristocratia, & democratia*, ita ut in Consulium potestate *monarchia* siue regnum: in senatus autoritate *aristocratia*, in populi majestate *democratia* apparuerit: quam sententiam ex veteribus quidem *Dionys.* & *Cicero*, ex recentioribus autem *Carolus Sigonius, Paulus Manutius, Nicolaus Græchius, & alii* sequuntur. Sed *Joannes Bodinus* contra multis rationibus probare nititur, toto illo liberæ reipubl. præcipue *Polybii*, & post *Cic.* ac *Dionysii* tempore, *democraticam* politicæ formam viguisse: in cujus viri sententiam, me quoque gravissimis adductum argumentis pedibus ire non diffiteor. His ita præmissis, *magistratus populi Romani* à divisione eorum initium facientes, quanta fieri poterit diligentia, ordine explicabimus.

C A P. II.

Magistratum Romanorum divisio.

Magistratum Romanorum non una fuit ratio: alii enim in ipsa Urbe fuerunt, siue *urbani*: alii extra Urbem, seu *provinciales*: rursus urbanorum magistratum alii fuerunt *maiores*, alii *minores*. Utroque alii fuere *ordinarii*, alii *extraordinarii*.

Magistratus maiores ordinarii fuerunt: *Rex, Præfectus, vel Trib. Celerum, Consules, Censores, Prætores, Imperatores, Cæsares Augusti*, donati tribunitia potestate, nobilissimi *Cæsares, vel Principes* juventutis, *Præfectus Urbis*.

Magistratus maiores extra ordinem fuerunt: *Præfectus Urbis* absente ordinario magistratu, *Interrex, Dictator, Magister Equitum, Decemviri* legibus scribendis Consulari potestate, *Tribuni militum* Consulari potestate, *Triumviri* reipublicæ constituendæ.

Magistratus minores ordinarii, *Quæstores urbani, vel ærarii, Trib. plebis, Aediles plebis, Aediles curules, Aediles cereales, Curatores omnium tribuum, Triumviri capitales, Triumviri nocturni, Triumviri valetudinis, Triumviri monetales, A. A. A. F. F. Quatuorviri* viarum curandarum, *Quinqueviri* cis, & uls *Tiberim, Decemviri* litibus judicandis. *Centumviri* litibus judicandis, *Præfecti ærarii, Curatores operum publicorum, Curatores alvei Tiberis, & cloacarum, Curatores viarum singularum* extra Urbem, *Præfectus Prætorio, Præfectus frumenti* populo dividendi, *Præfectus vigilum, Curatores regionum: Denuntiatores regionum, Magistri vicorum 14. regionum Urbis, Advocatus fisci.*

Magistratus minores extra ordinem, *Duumviri* perduellionis, *Quæstores* parricidii, vel rerum capitalium, *Præfectus annonæ, Quinqueviri* mensarii, *Triumviri* mensarii, *Duumviri* navales, *Triumviri*, qui conquirerent juvenes idoneos ad arma ferenda, militesque facerent, *Quinqueviri* turribus, murisque reficiendis, *Triumviri* legendi senatus, *Triumviri* recognoscendi turmas equitum Romanorum.

Magistratus populi Romani extra Urbem, vel *Provinciales, Proconsules, Proprætores, Legati Proconsulum, Legati Proprætorum, Quæstores Provinciales, Proquæstores, Præfectus Egypti, Præfecti Præfecturarum, Consulares* quatuor, qui per Italiam jus dicerent, *Juridici* Italiae, *Triumviri, vel Quinqueviri, vel Septemviri, vel Decemviri* coloniarum deducendæ, *Quinqueviri, vel Septemviri, vel Vigintiviri* agris dandis, attribuendis, *Quinqueviri, vel Quindecimviri* agrorum metiendorum, dividendorumque, *Triumviri, vel Quinqueviri* ad inspiciendos fines, litesque dirimendas.

Ministri magistratum populi Romani, scribæ, accensi, vel adcensi, præcones, lictores, viatores, carnifices. Hos omnes, quantum quidem fieri poterit, ordine explicabimus.

C A P. III.

Qui sint magistratus maiores, & ordinarii, & de Rege.

Majores magistratus dicuntur, quorum majora sunt auspicia, quique comitiis *centuriatis* creantur, vel qui imperium, potestatemque habent: hoc est, qui non obedientes & noxios cives multa, & vinculis coercendi jus habent. *Agell. lib. 13. cap. 11. Cicero lib. 3. de legibus.* *Ordinarii* autem, qui singulis annis ad munus suum ordinarium in Urbe obeundum à populo creantur: vel qui ordine legibus instituto solenni more creantur, & perpetuo usurpantur. *Inter ordinarios* igitur magistratus principem locum tenet *Rex*, de quo primum nobis agendum. Respublica Romana primum à *Regibus* gubernata fuit.

fuit, consentientibus omnibus, qui ejus populi historiam scripserunt. In eorum vero creatione hic mos, *Dionysio* l. 4. teste, fuit observatus. Defuncto Rege aliquo, senatus à populo accipiebat potestatem constituendæ, ad quam placeret formam, reipubl. Senatus *Interreges* creabat. Illi virum eligeant optimum, nullo civium, sociorum, aut exterorum discrimine, quem Regem constituerent: in quem, si senatus, populi que consentirent *suffragia*, & addicerent *auspicia*, assumebat is imperium. quod si horum trium aliquid deesset, alter nominabatur, & post hunc tertius, nisi secundus ille probaretur Deorum hominumque judiciis. *Dionys.* lib. 2. *Liv.* lib. 1. *Plutarch.* in *vita Romuli*. Et hac quidem ratione omnes Reges post Romulum, imperium adepti sunt, præter *Servium Tullum*, & *Tarquiniū Superbum*, qui non legitime ad regnum pervenerunt. *Romulus* autem, cum nullus adhuc senatus esset, à populo communi consensu Rex declaratus fuit: cui tamen populi declarationi obtemperare prius noluit, quam *DEUS* auspicio certo comprobaret illam electionem: ac deinde hunc morem instituit, ne quis nisi *auspicato*, regnum assumeret, magistratumve iniret, ut scribit *Dionysius* lib. 2. qui etiam addit, observatum hoc apud Romanos esse longo tempore, non solum sub *Regibus*, verum etiam sublata monarchia, in *Consulum*, *prætorum*, cæterorumque *magistratuum* comitiis. Potestas atque officia Regis fuerunt, *primum*, ut sacra curaret, atque sacrificia, perque eum gereretur, quicquid ad placandos Deos attinet. *Alterum*, ut legum ac morum patriorum haberet custodiam, & juris sive naturalis, sive quod scripta & pacta continent: utque de injuriis gravissimas causas ipse decerneret, leviores permetteret senatoribus: providendo interim, ne quid peccaretur in judiciis: utque *senatum* cogeret, *populum* in concionem convocaret, primus sententiam diceret, quod pluribus placuisset ratum haberet. Hac Regi munia *Romulus* attribuit, & præterea summum in bello imperium. *Dionys.* lib. 2. *Liv.* lib. 1. dec. 1. & alii. Insignibus autem quibusdam, ut præ cæteris internosci, & à reliquo populo discerni possent, *Romulus*, & post eum alii Reges uti fuerunt, qualia sunt hæc: Incedebant ornati purpura, & toga purpurea, dantes populo jura, & exercentes judicia sedebant in sella curuli conspicua: habebant circa se lectos juvenes trecentos, eosque robustissimos, ac custodiam sui corporis, qui eo, quod Regi quotidie præsto essent, à celeritate officii *celeres* sunt nuncupati: quidam tamen à tribuno, vel præfecto suo, cui hoc nomen fuerit, vel à *Celere* quodam Romuli comite, qui *Remum* interfecerat, *celeres* eos dictos affirmant. Præter *celeres* habebant duodecim alios ministros, succinctis vestibus & expeditos ad plectendos facinorosos, quos *lictores* vocant, qui ipsis curuli sella vestis, præferrent fasciculos virgarum, intra quas obligata securis erat, sic ut ferrum in summo fasce extaret. Cujus rei causas *Plutarch.* in *Problem.* probl. 82. ostendit, inquiens: vel indicium id fuisse, iram magistratus non debere esse in proclivi, & solutam: vel propterea sic institutum, ut solutio fascium, quæ paulatim fit, moram aliquam iræ injiceret, & cunctationem: fecisseque nonnunquam, ut sententia de supplicio exigendo mutaretur. *Virgæ* vero & *securæ* simul ipsis prælatas, ut cum vitiorum alia sanabilia sint, alia insanabilia, *virgæ* corrigerentur, quæ *emendari* possint, *securibus* amputarentur *immedicabilia*. Numerum autem *lictorum* *Romulus* sumpsit, vel à numero aviam, quæ augurio ipsi regnum portenderant, vel ab *Hetruscis* finitimis, quod ii ex duodecim populis (tot enim primores urbes in *Hetruria* fuisse ab authoribus proditum est) communiter creato Regi, singulos singuli populi *lictores* dederint. *Tarquin.* *Priscus* v. *Romanorum* Rex usus etiam fuit toga picta purpurea, sella eburnea. Gestavit coronam auream, sceptrumque eburneum in summitate habens aquilam, permissu scilicet senatus, populi que *Romani*, cum donatus iis esset ab *Hetruscis*, quæ ornamenta etiam posteriores Reges retinuerunt, testibus *Dionysio*, lib. 3. *Livio* l. 9. *Plutarcho* in *Romulo*. *Floro*, *Eutropio*, lib. 1. & aliis. Imperium penes Reges fuit annos ccxliii. *Sext.* *Ruffus*, *Messala*, *Livius*, *Eutropius*, *Orosius*, & alii: *Dionysius Halicarnassensis* lib. 4. tit. 2. unum annum adjicit, alii pauciores numerant, cujus diversitatis causam *Sigonius* commentariis suis in *Fastos* eruditè monstravit.

C A P. IV.

De præfecto, vel tribuno celerum.

Tribunus, sive præfectus celerum, ut scribit *Pomponius*, tit. 2. ff. de orig. Juris fuit qui equitibus præerat, & veluti secundum locum à *Regibus* obtinebat, quo in numero fuit *Junius Brutus*, qui author extitit Regis ejiciendi. Et paulo post ait, magistratos equitum ita Dictatoribus esse junctos, ut *Regibus tribuni celerum*. Fuerunt autem *celeres* trecenti robustissimi, & ex nobilissimis familiis delecti juvenes, commendati suffragiis curiarum, & deni per singulas curias delecti, qui circa Regem essent, ipsum hastati per Urbem asseclarentur, & jussi ministeria exequerentur, in militia antesignani, & protectores, qui primi pugnam inirent, & postremi se reciperent: *equites* quidem ubi campus esset ad equestre certamen accommodus, *pedites* vero in aspero loco, & equis invio. Appellati fuerunt *celeres* vel à celeritate ministerii, juxta rationem vocabuli *Romani*, vel à duce suo, cui nomen id fuisse dicit, vel à *Celere* quodam Romuli comite, qui cum in pugna contra *Remum* strenuè adjuverit, *Remum*que occiderit, *Plutarchus* in *Romulo*. Hi trecenti juvenes, in tres centurias distincti, singula suum præfectum habebant, qui

qui *centurio* dicebatur: qui vero his omnibus, necnon & centurionibus, præerat, *præfectus*, sive *tribunus celerum* nuncupabatur. *Plutarchus* in Numa scribit Numam Pompiliū secundum Regem, celerum custodiam deposuisse: quod si ita est, sequentibus Regibus, eorum munus rursus institutum fuisse, credendum est, cum etiam in reliquorum Regum vitis *celerum* mentio fiat. Nos Germani appellare possumus celeres, *die berschärer*: tribunum vel præfectum celerum, *der berschärer hauptman*.

C A P. V.

De senatoribus, eorum numero, & lectione: item, qui sunt patricii majorum, qui minorum gentium: qui patres conscripti: quis princeps senatus, & qui senatores pedarii.

Dicendum jam de *Consulibus* esset: cum autem augustum Regum, & aliorum etiam magistratuum consilium fuerit *senatus*, & ex eo plerique, de quibus ordine dicitur, *magistratus* creati: operæ pretium videtur, ut prius de *senatoribus* pauca annotentur, & quoniam *candidati* fuerint explicetur, quo facto ad descriptionem *magistratuum* revertemur.

Senatores à Romulo primum institutos esse, *Livius*, l. 1. *Dionys.* l. 1. *Plut.* in Romulo, alique authores tradunt, eosque qui tum generis amplitudine, tum prudentia, tum etiam instituto vitæ clariores essent, electos hac quidem ratione: primum ipse *Romulus* ex omnibus unum præcipuum declaravit, cui rerum urbanarum regimen committeret, quoties ipse foras exercitum duceret, deinde iussit *tribum* unamquamque tres viros seligere, qui per ætatem maxime saperent, & genere præcellerent: post hos 1x. mandavit singulis curiis, ut è *patriciis* ternos eligerent, maxime idoneos, adjectisque ad illos 1x. quos *tribus* legerant, his nonagiata, & omnibus præfecto duce, quem ipse secreverat, centenarium explevit *senatorum numerum*: vel quia cum numerum satis esse putaret, vel quia c. tantum ex illa multitudine creari patres possent. Hoc *consistorium* sive *concilium*, *senatum* appellavit, de quo postea: ipsos autem, qui electi essent *senatores* & patres. *Senatores* quidem, vel propter ætatem eorum, vel propter virtutem, quia *prisci* viros ætate & virtute præstantes senum appellatione honorarunt. *Patres* autem, vel quod hi solum, qui legitimi patres essent, creari, vel quod illi patres suos ostendere possent, quod non multis contigit ex primis illis advenis: vel à patrociniis hoc nominis acceperunt, vel etiam, quod primores & potentes illos oporteret paterno officio & indulgentia humiliorum causam, in fidem suam curamque suscipere, quodque ceteri edocerentur, ut tutiorem sibi vitam in eorum præsidio vivendam statuerent, neque quibus virtute cederent, eorum honore augerentur, sed benevolo & amico animo in eos forent, *patresque* illos honoris gratia & appellarent, & esse opiuarentur. *Dionys.* *Liv.* *Plutarch.* *Festus* ait, eos *patres* dictos fuisse, qui agrorum partes attribuerint tenuioribus, ac si liberis propriis. Hæc de primis *senatoribus*, quorum centum fuerunt. Auctus autem hic numerus non multo post fuit, confecto bello Sabino. Cum enim *Sabinorum*, *Etruscorum*, & aliorum indies ad asylum confugientium adventu Urbs valde crevisset, eosque *Romulus* in civitatem æquo jure suscepisset, atque in *Lucerum*, *Tatienisiumque* tribus conjecisset: placuit *Romulo*, & *Tatio*, quem ipse paulo ante victum, in societatem regni Romanam adsciverat, ut *patriciorum* duplicato numero, *senatorum* quoque numerus augeretur. Ex illis prioribus igitur familiis viros centum curiarum suffragiis deligentes, in *patres* cooptarunt, & veteribus *senatoribus* adscripserunt: atque hac ratione *senatorum* numerum ad ducentos auxerunt. *Dionys.* l. 2. Neque vero hic numerus retentus diu fuit. *Tarquinius* enim *Priscus*, mox ut principatum accepit, ad conciliandum sibi plebis favorem selectos, ex omni plebejorum numero viros centum spectatæ vel fortitudinis, vel prudentiæ, in *patriciorum* primo alleetos ordinem, *patrum* etiam adscripsit numero: ac tum primum Roma trecentos habuit, qui ducenti ante fuerant. *Dionys.* lib. 3. Hic numerus postea aliquandiu mansit. Nam quod legitur de *L. Junio Bruto*, & *P. Valerio Poplicola*, quod præcipuos ex plebe allegerint in *patriciorum* ordinem, & ex his *senatum* à *Tarquino Superbo* cædibus & expulsionibus imminutum, suppleverint, ii numerum veterem non auxerunt, sed tantum diminutum suppleverunt. Longo tempore post, à *C. Graccho* trib. pleb. allectis ex equestri ordine trecentis, *sexcenti* *senatores* lege primum facti sunt, testibus *Plutarch.* in *Grac.* & *Floro*, epit. lib. 60. qui tamen sexcentos equites *senatoribus* additos fuisse scribit. Verum hæc lex aut à populo antiquata, aut non ita multo post abrogata esse videtur, cum eadem à *M. Druso* trib. pleb. sit relata, ut est apud *Appianum* lib. 1. *bellor. civil.* Sed & illa lex, una cum cæteris *Livianis Philippo Consule* referente, uno S. C. sublata fuit. Facta etiam lectio *senatus* est, teste ibidem *Appiano* L. Corn. Sulla, *Quincto Pompejo Rufo* Coss. Ita enim scribit, eos *Consules* in *senatum*, tum maxime propter infrequentiam contemnendum, trecentos ex optimatibus legisse: quam tamen lectionem non à *Consulibus*, sed à *censoribus* qui tum fuerunt, *L. Julio Cesare* & *P. Licinio Crasso* factam fuisse, opinatur *Sigonius* [libro 2. de antiquo jure civium Romanorum cap. 2. *Dionysius* libro 43. & 52. extremo. *Suetonius* in *Augusto*, cap. 35. idem *Dio* libro 54.] Idem etiam *Appianus* memorie prodidit, ipsum *Sullam* Dictatorem *senatum* exhaustum trecentis principibus equestris ordinis lectis, dato tribubus de singulis suffragio, supplevisse. Quanquam autem certis *Sullani*

senatus numerus afferri non potest: tamen supra quadringentos fuisse epist. quadam Cic. ad Attic. elici posse videtur, ubi sic scribit: *Homines ad xv. Cuius nullum S. C. facienti assenserunt: facile ex altera parte, cd. affuerunt.* Hæc ille. Auctum inde ad nonagenos à *Cæs. Dictatore* senatum, & post necem ejus, à triumviris reipubl. constituendæ indignissima etiam turba repletum, & *Dionis* & omnium prope loquuntur historiæ. Unde est & illud *Suetonii*: Augustum senatorum affluentem numerum deformi, & incondita turba (erant enim super mille, & quidam indignissimi, & post necem Cæsaris per gratiam & præmium allekti, quos *oricvos* vulgus vocabat) ad modum & splendorem pristinum redegisse. Hæc de numero *senatorum*, quantum quidem ex antiquis authoribus sciri potest, quæ omnia diligenter tractat *Carolus Sigonius*, ex quo fere ad verbum hæc descripsi. Cæterum legi solebant *senatores* à *Regibus*, *Consulibus*, & *Censoribus*, aliis tamen atque aliis temporibus, ut ex his, quæ dicta sunt, & ex *Dionysio*, *Livio* & *Festis*, aliisque manifestum est. In iis vero legendis *generis*, *ordinis*, *census*, *ætatis* & magistratus habita fuit ratio. *Generis* quidem, ut ex iis familiis legeretur, quibus senatus patebat. Patuit autem primum *patriciis*, post etiam *plebejis*. De patriciis nullum est dubium; de plebejis, quando illi primum in senatum allekti fuerint, valde discrepant auctores, *Zonaras* à *Tarquinius Prisco* primum factum fuisse scribit, *Festus* à *L. Junio Bruto*, & *P. Valerio Poplicola* primis Consulibus. Eos tamen antequam in senatum allegerentur, *patricior* factos fuisse, *Dionysius* l. 5. aperte tradit: ex quo etiam colligitur post annum A. V. C. CCLX. & ante annum cccxx. uti ex *Livio* patet, plebi senatum communicatum fuisse *Sigonius* conjectura ductus putat, Decemvirum Consularium tempore id institutum fuisse, ex quibus aliquot ex plebe fuerunt, quos in senatum propter magistratus ipsius amplitudinem ascitos esse, atque eorum exemplo post alios etiam adscriptos, præsertim vero postquam *plebejis*, de tribunatu militari, quæ erat Consulatus potestas proxima, capiendo pervicerint. Ordinis ea ratio fuit, ut cum in *senatum* legendi essent, maxime ex equestri ordine, qui proximus dignitate erat, legeretur, quod ostendit *Livius* lib. 2. § 43. & alii.

Censum autem in legendo senatu spectatum, declarat *Seneca* [declamat. lib. 2.] inquit: *Senatorum gradum census ascendere facit.* An vero hoc antiquum fuerit institutum, in dubium revocare videtur *Plin.* lib. 14. prologo. cum ait: Posteris laxitas mundi, & rerum amplitudo damno fuit, postquam *senator* censu legi ceptus, pessum ire vitæ pretia, &c. Laudatur autem *census* in senatore, ne splendor amplissimi ordinis rei familiaris angustiis obscuraretur. Cæterum ante Augustum, *census senatorium* sestertium 800. milia fuisse: eumque ab Augusto ampliatum docent *Suetonius* & *Dio*. Neque solum, si quis senatorium censum non haberet, *senator* legi non poterat: sed si posteaquam lectus esset, censum labefactasset, ordinem amittebat. *Cic.* epist. ad Q. Valerium.

Quin etiam *ætatem* in legendo senatore certam esse observatam, ex eo suspicari possumus, quod scribit *Agellius* [lib. 14. cap. 8.] Præfectum Urbis ea ætate factum, quæ non esset *senatoria*, & ex *Cic.* oration. pro lege Manilia de Pompejo. Quæ tamen hæc ætas esset, dubium videtur. *Sigonius* [libro 2. de antiquo jure civium Romanorum cap. 2. *Cic.* lib. 3. de Legibus] ex *Valerio Maximo* & *Cicerone* Philipp. probat, *senatorium* prope eandem fuisse cum *quæstoris*. *Quæstura* autem capiundæ annus fuit vicimus, ut post demonstrabitur. Rationem hujus lux sententiæ *Sigon.* assert etiam hanc, quod illi maxime in senatum legi consueverint, qui magistratus ceperissent: *Quæsturam* vero primum urbanum fuisse magistratum extra controversiam est. Hinc etiam intelligi potest, *senatorem* legi ex ordine, nisi qui magistratum gessisset, non fuisse solitum. Quare congruenter *Cicero* sanxit in legibus suis, è magistratibus senatum esse oportere. Probat idem in oratione post reditum in senatu. Est tamen illud animadvertendum, quanquam hæc omnia in aliquo constarent: non tamen idcirco necessario *senatorem* eum fuisse. Opus enim fuit lectione *censoris*, usque adeo, ut ne qui magistratus quidem gessissent, nisi à censoribus lecti essent, *senatores* esse possent. *Valerius Max.* Neque vero legendi solum senatoris *arbitrium* fuit *censorium*, sed etiam prætereundi & movendi, ita ut, quem in recitando senatu nominassent, is lectus in senatum, quem præterissent, idem senatu motus putaretur. Atque hæc legendi senatus ordinaria fuit ratio, ut & à *censoribus*, & eo, quo dictum est, modo legeretur. *Appi Claudii* Cæci censoris qui libertinorum filios legit, & *Fabii Butonis* Dictatoris senatus legendi causâ dicti, lectiones fuerunt extraordinariæ, sicuti & *Gracchi*, atque *Druis*, tribunorum pleb. *Sullæ* Dictatoris, *Cæsaris* Dictatoris, triumvirum reipubl. constituendæ, & Augusti Cæsaris.

Insigne senatorum fuit tunica lati clavi, qua ab equitibus sunt separati. *Plinius*, [lib. 33. cap. 2.] *Suetonius*, in *August.* & *Tiberio*. Quæstus omnis in senatore indecorus fuit, teste lege *Q. Clodii* trib. pleb. de qua *Livius*, lib. 21. & *Cicero* 7. *Verrina*. Denique in petendis honoribus fuerunt occupati, unde multa ornamenta domi forisque pepererunt, *Cicero* pro Cluentio, & pro Posthumo. Finem capiti imponam, si prius dixerò, qui *patricii minorum*, qui *majorum* gentium, quique *patres conscripti* fuerunt: quis princeps *senatus*, & qui *pedarii* *senatores*. Patricios majorum gentium dictos fuisse ducentes illos *senatores* à *Romulo* primum lectos, eorumque progeniem, dubium non est. Eos vero, quia *Tarquinius Prisco*, v. Romanorum Rege, ex plebejis in patriciorum primum ordinem allekti, deinde *patrum* numero adscripti fuerunt, *patricios minorum gentium* appellatos, testis est *Liv.* l. 1. Allekti autem in senatum à *L. Junio Bruto*, & *P. Valerio Poplicola* primis Consulibus post pullos Urbe Reges, *patres conscriptos* vocitatos, *Livius* lib. 1.

& *Plutarchus* in *Poplicola* docent, cumque his *Cornelius Tacitus*, 11. lib. *annal.* cujus hæc sunt verba: *Iisdem diebus* in numerum *patriciorum* ascivit *Cæsar* vetustissimum quemque è senatu, aut quibus clari parentes fuerant. Paucis jam reliquis familiarum quas *Romulus* majorum gentium, *L. Tarquinius* minorum, *Brutus conscriptorum* appellaverant. Sic enim legendum hunc locum monuerunt *Ludovicus Vives*, *Guilhelmus Canterus*, & novissime *Justus Lipsius*. Alii aliter sentiunt, quorum opiniones hic recenseri non est necesse. *Principes senatus* dictus fuit is, qui in lectione senatus, quæ per *censores* peracto censu fiebat, primo loco recitabatur. *Agell.* lib. 3. cap. 18. Qui honor fere nemini, nisi *consulari*, & *censo*rio tribuebatur: & qui semel principatum hunc acceperat, is, dum vivebat, locum illum etiam apud alios *censores* retinebat, nec nisi eo mortuo alius *princeps senatus* declarabatur. *Pedarii senatores* qui sint docet *Agellius*, ex *Varronis* *Satyra Menippæa*, quod videlicet equites quidam *pedarii senatores* appellati sint, qui nondum à *censo*ribus in senatum lecti, & ita *senatores* quidem proprie non fuerint, honoribus tamen populi usi sint, & propterea in *senatum* venerint, & sententiæ jus habuerint: & quia in postremis scripti essent, sententias non rogati fuerint, sed in eas, quas *principes* dixissent, discesserint. Ubi etiam diversas ab hac sententias aliorum recitat, ut, quod quidam opinati sint, *pedarios senatores* appellatos esse, qui sententiam in senatu non verbis dixerint, sed in alienam sententiam *pedibus* iverint: quidam autem, inter quos *C. Bassus*, eos *pedarios* dictos fuisse, qui cum curulem magistratum non gessissent, pedibus in curiam itaverint, non curuli sella vecti fuerint, sicut illi, qui *curulem magistratum* gesserant. Quorum omnium sententias improbat: priorem quidem quod inde sequeretur, si quando *senatus* consultum per discessionem fieret, omnes *senatores* esse *pedarios*: qui tum universi sententiam pedibus ferant: posteriorem vero ex *Varrone*, qui scribit etiam curulibus magistratibus functos, si nondum à *censo*ribus in senatum lecti essent, *senatores* non esse. *Festus* scribit, *pedarium senatorem* appellatum fuisse qui tacitus transeundo ad eum, cujus sententiam probet, quid sentiat, indicet. Hactenus de *senatoribus*. Reliquum est, ut de *senatu* quoque, ejus potestate, & *senatus* consultis quædam addantur, quod capitibus duobus proxime sequentibus.

AD CAP. V. PARALIPOMENA.

Allecti & conscripti senatores, patriciatus dignitas, omnia senatus autoritate gerebantur, ejus elogia, eos ledere majestatis imminuit crimen, in senatus consultis major non melior pars probata.

Non unus omnium senatorum honor, non una dignitas colligitur, nam nonnulli *allecti* appellabantur, alii *conscripti*. *C. Tacit.* l. 1. r. *Annal.* *Iisdem diebus* in numerum *patriciorum* adscivit *Cæsar* vetustissimum quemque è senatu, aut quibus clari parentes fuerant, paucis jam reliquis familiarum, quas *Romulus* majorum, & *L. Junius* *Brutus* minorum gentium appellaverant, exhaustis etiam, quas *Dilator* *Cæsar* lege *Cassia*, & *princeps Augustus* lege *Seniæ* sublegere. Locum produxit vir doctus ante, sed dum *allectos* interpretatur ad jus civitatis pertinere, assentire non possum, quippe vilior plebis & indiscretæ multitudinis fax, *allectorum* nomine veniret, cum consisteret *senatorum* eam esse proprie appellationem; hoc sensu *Suet.* in *Aug.* c. 2. *Ex genti à Tarquinio Prisco Rege inter Romanas gentes allecta in senatum, mox à Servio Tullio in patricias transfusa, procedente tempore ad plebem se contulit, ac rursus magna vis per D. Julium in patriciam rediit.* Vulgata hæc est lectio, probataque mixtice *Lævio Torrentio*, & sic eam explicat, ut velit historicus, gentem *Octaviam*, quæ *Veliterna* esset, primo à *Tarquinio* *Romam* traductam, ac proinde *Romanam* factam fuisse, à *Servio Tullio* autem etiam *patriciam*, cumque postea ad plebem transfuisset, à *Divo Julio* redactam iterum inter *patricias*. Sic nimirum etiam gens *Claudia*, post *Romam* recens conditam eo ex *Sabinis* commigrans, mox *Romana* facta est, sed anno demum sexto post exactos Reges, in *patricias* cooptata, ut auctor est *Livius*. At viri egregii, *Philippus Beroaldus*, *Antonius Coccius Sabellicus*, neuter male de hoc scriptore meritis, eosque sequuti *Adrianus Turneb.* lib. 24. *Adversarius* cap. 15. *P. Pithæus* lib. 2. *subsecutor* cap. 7. legunt: *Inter minores gentes allecta in senatum.* Necnullum dissentit *Isaacus Casaubon.* quem vide. De discrimine hoc senatorii ordinis capiendum ideam *Suetonius* in *Othone*, cap. 1. Namque & *senatus* honore rarissimo, statua in palatio postea profectus est eum, & *Claudius allectum* inter *patricios* collaudans, amplissimi verbi hæc quoque adjecit. Est & alter locus subindicatus paulo ante, quem apponerem, ex eodem in *Tiberio* cap. 1. *Inde Romam recens conditam, cum magna*

clientum manu commigravit, auctore Tito Tatius consorte Romuli, vel quod magis constat, Appio Claudio, gentis princeps, post Reges exactos sexto fere anno, à patribus in patricios cooptatus. Vitiolum lectionem contendunt, rescribuntque, *Ata Claudio gentis princeps.* Atque enim cognomento *Romano* dicebantur illi, quibus pedes tumore viriati. Atque ita *Jacobus Bononiensis* ex *MS. codice* qui testem lectionis suæ facit *Martiale* lib. 4. epigr. 19.

Plumea seu laxi partiris pondera solli,

Sive levem curju vincere queris Atham.

Editio Hadriani Junii habet; *Vincere queris Atham.* *Hermolaus Barbarus* suis in *Plinium* Castigationibus lib. 7. cap. 20. putavit esse legendum:

Sive levem cursu vincere queris Atham.

Sed parum refert. *Vet. Scholast.* *Juvenal.* ad v. 192. sat. 7. *Patricius senator est, lunula nam adjecta calcis discernuntur novitii à patriciis.* *Corippus* sæpe, lib. 4. num. 2.

Inde senatorum sacro recitantur ab alto

Nomina, conscripti patres, qua voce citati

Accedunt hilares.

Et ejusdem libri num. 5.

Ante pedes domini, faciunt qui iussa clientes

Astabant lati, vultuque & veste nitebant

Romani populi patres sine semine falli.

Qui ex conscriptis hisce patribus ortum traxerant, *patricii* vocabantur, qui honor primum legitimus erat, & dignitatis uniuscujusque sive generi conveniens, ac temporibus *Constantini* principis coepit *patriciatus* culmen concedi iis, quos dignos censuissent Imperatores, ut ex *Zosimi* relatione clarum est, coeptumque *patricius* appellari *πατρίης βασιλέως*, pater Imperatoris, ut *Luitprandus* exponit, & pater principis, ut vertitur ab eo qui *Nicephorum Callistum* *Latina* civitate donavit libro 13. cap. 1. *Suidas*, *πατρίης* & *πατρίης τῶ κυρίου*, *patricius* pater republicæ. Eundem consule *Suidam* in *Antiocho Præposito*. *Georg. Cedren.* in *Basilio Macedone*, *Procopium* lib. 1. de bello *Vandal.* *Aurel. Cassiodor.* l. 6. form. 2. *Mox ut datus fuerit (patriciatus) in vita tempus reliquum hominis coetus, ornatus individui cingulum fidele, quod nescit ante deserere, quam de mundo contingat exire.* *Justin.* *Aug.* l. 1. *Instit.* tit. 12. §. 5. *Quis patitur Imperatoriam celsitudinem non valere eum, quem sibi patrem elegit, ab aliena eximere potestate?* Idem l. 5. *C. de Consul.* Ne videantur, qui à nobis loco patris honorantur, alieno juri esse subiecti. Neq; vero *Pithæo* assentior, qui ex *Zosimo* l. 2. vult *patriciatus* honorem institutum, ille enim tantum arbitrarium hanc prærogativam de-

signat ab eo excogitatum, diu enim antea nomen fuerat. C. Sueron. prater loca proxime superius adducta, etiam rebus Titici cap. 6. Neque ex eo desinit particeps etiam tutorem imperii agere. Tutorem imperii agere quid aliud est, quam patricius dignitatem adipisci, & fortassis ab hac mente accipiendus erit Q. Symmachus lib. 2. epist. 35. parentes etiam patriæ. Nisi forte de ipsis Cæsaribus intelligendum quis existimet, non vero de patriciis, quos parentes patriæ etiam vocabant. Tam gloriosum autem habebatur eam appellationem usurpasse, ut cum nomine regio conjungeretur, Chronic. Lauris Hamensis MS. productum à Meursio: Otho, Deigratia, Rex Francorum ac Longobardorum, ac patricius Romanorum. Siebert. Gemblacen. in Chronico Anno 999. In Italia Crescens patriciatus Romanorum arrepto, contra Othonem Imperatorem rebellat. Et deinde sequenti anno: Otho Imperator Romæ, Crescentem patricium bello aggreditur. Paul. Varnefrid. lib. 2. de Gest. Longobardor. cap. 3. Hic Narfes prius quidem chartularius fuit, deinde propter virtutum merita patriciatus honorem promeruit. Ex his facile erit corrigere locum Adonis Viennensis Chronici sui ætate 6. p. 174. Justinus Minor annis undecim, Narfissus patricius Totilam Gothorum Regem in Italia superavit & occidit, hic deinde minus territus Sophia Augusta, Justinus uxoris, Longobardos à Pannoniis inuitat it, eosque in Italiam introduxit. Quis hic sub Justino Minore Narfissus? sub Claudio principe libertum illius nominis potentissimum fuisse constat, & ad amplissimas dignitates ejusdem principis, seu stultitia omnia tolerantis, siue benignitate omnia suis concedentis, erectum: sed multis id ante Justinum sæculis. Rescribendum est ergo, Narfes patricius Regem Gothorum Totilam. Nam prater Varnefridum proxime superius allatum, id ipsum narrat P. Victor in Justino. Paul. Diacon. in supplemento ad Eutropium l. 16. in rebus Justiniani p. 459. qui & exarchum Italiæ fuisse præterea scribit. Agathias Scholasticus l. 1. hist. Otho Frising. Chronic. l. 5. c. 5. Itaque cum Narfes patricius, delecti barbari Italiam in pristinum statum reduxisset, Romani, ut afolet, felicitati ejus invidentes. Freculph. Tom. 2. Chronicor. l. 5. c. 23. Contra quem Justinus Imperator Narstem patricium direxit, qui in Italiam veniens, viriliter ac fortiter dimicans contra Gothos, Totilam eorum Regem occidit, gentemque Gothorum cadibus prostravit. Vetus marmor apud Onuphrium Panvinium, cujus hæc sunt verba:

IMPERANTE DN. PISSIMO. AC. TRIUMPHALI. JUSTINIANO. PP. AUG. ANNO. XXXVIII. NARSES. VIR. GLORIOSISSIMUS. EX. PRÆPOSITO. SACRI. PALATII. EXCONSUL. ATQUE. PATRICIUS. POST. VICTORIAM. GOTHICAM. IPSIS. ET. EORUM. REGIBUS. CELERITATE. MIRABILI. CONFLICTU. PUBLICO. SUPERATIS. ATQUE. PROSTRATIS. LIBERTATE. URBIS. ROMÆ. AC. TOTIUS. ITALIÆ. RESTITUTA. PONTEM. VIÆ. SALARIÆ. USQUE. AD. AQUAM. A. NEFANDISSIMO. TOTILÆ. TYRANNO. DESTRUCTUM. PURGATO. FLUMINIS. ALVEO. IN. MELIOREM. STATUM. QUAM. QUONDAM. FUERAT. REFORMAVIT.

In altera ponris parte hi versus leguntur:

QUAM. BENE. TURBATI. DIRECTA. EST. SEMITA. PONTIS. ATQUE. INTERRUPTUM. CONTINUATUR. ITER. CALCAMUS. RAPIDAS. SUBJECTI. GURGITIS. UNDA. ET. LIBET. IRATÆ. CERNERE. MURMUR. AQUÆ. ITE. IGITUR. FACILES. PER. GAUDIA. VESTRA. QUIRITES. ET. NARSIN. RESONANS. PLAUSUS. UBIQUE. CANAT. QUI. POTUIT. RIGIDAS. GOTHORUM. FLECTERE. MENTES.

HIC. DOCVIT. DURUM. FLUMINA. FERRE. JUGUM.

Sed ad patricios redeo. Satis quippe clarum est apud Adonem Narfen non Narcessum, qui illo tempore nullus, intelligendum D. Juvenal. sat. 10.

tutor haberi

Principi, angusta Cæpturam in rupe latentis.

Claudian. de 6. Hon. consul. pro toto senatu patricios posuit.

Adiuit ipsa suis talis Victoris castris

Romane tutela togæ, qua divitiæ penna

Patricii reverenda foret sacra castus.

Et clarius ejus dignitatis officium expressit lib. 2. in Eutrop.

Trasillum legum genitorque vocatur

Principis, & simul dignatur curia patrem.

Corripp. lib. 2. num. 8.

Hic atas dispar, sed par votum atque voluntas,

Ambo patricii dilecti principis ambo.

Et lib. 4. num. 5.

Patricius senio fulgens Calinicus honore,

Qui pater imperii meruit jam factus haberi.

Inscriptio vetus in hæc verba apud Wolfgangum Lazium lib. 4. Reip. Rom. cap. 9.

HIC. JACET. ELIUS. CONSTANTIVS. VIR. CONSULARIS. COMES. ET. MAGISTER. UTRIUSQUE. MILITIÆ. ATQUE. PATRICIUS. SECUNDO. CONSUL. ORDINARIUS.

Prima senatus auctoritas in eo erat posita, ut quicquid agendum incumberet, ejus decretis sanctissimis ageretur. Salustius Cilius monet Liviam Augustam apud C. Tacitum libro 1.

Annal. Ne Tiberius potentiam dominandi resolveret cuncta ad senatum vocando. Dignissimi scriptoris Joannis Saresberienfis locum gravissimum apponam, cujus nomen varie concipitur, nam Salesberienfis. Carnum in Celsia Pontifex vocatur à Joanne Picardio in Guilielmum Neubrigensem lib. 2. cap. 25. ab

Israële Spachio in Nomenclatura sua pag. 6. Joannes Zaripariensis, & ab eodem pag. 710. Joan Sarispariensis, sed parum recte. Is ergo lib. 5. Policrat. cap. 9. Cordis locum, auctore Plutarcho, senatus obinet: senatus vero, sicut majoribus placuit officii nomen est, & habet ætatis notam: (imitatus est illud Ovidianum, nomen & ætatis mite senatus habet.) siquidem sic dicitur à senectute. Eum vero Athenienses Areopagum dicebant, eo quod in illis totius populi virtus confisteret, & cum ab illis præclara plurima inventa sunt, nihil salubrius, nihil gloriosius, institutum est, quam senatus, quid enim nobilissimum est casu senum, qui emeriti à vulgaribus officiis ad consilii & regiminis officium transeunt, & in marcido corpore exprimit mentis vires, eo sapientia magis apti negotiis, quo in exercitiis corporis minus possunt. Eorum utique tantus honor exitit apud Græcos, ut duces reipubl. nusquam procederent, nihil egregium ageretur, quod senes institui non inducerent, aut approbarent. Et quod magis est, inisio Urbis condita, nomina eorum aureis literis scripta sunt. (Hoc unde ille desumpsit, aut quis post eum ipsum prodiderit, non memini legere) ipsique patres conscripti appellati, qui alios sapientia, ætate, & affectu paterno præcedebant, penes istos consiliorum erat auctoritas, & omnium publice gerendorum. C. Sueton. in Tiberio c. 30. Quinetiam si eicem quandam libertatis induxisse conservatis magistratibus ac senatus, & majestatem pristina, & auctoritatem, potestatemque, neque tam parvum quicquam, neque tam magnum, publici privati que negotii fuit, de quo non ad patres conscriptos referretur. Neque attinet vel historicos alios, vel poetas advocare.

M. Lucan. lib. 1. v. 480.

invisaque belli

Consulibus fugient mandat decreta senatus.

Et lib. 5. Pharsalia statim in ipso limine, ubi sic Lentulus:

Cunctaque iussu primum hoc decernis patres,

Quod regni populi que liquet nos esse senatum.

Claudian. lib. 1. de laudibus Stilichonis ad finem:

Hoc quoque non parva fuit cum laude relinqui,

Quod non ante fieri exercitus aditus ulior,

Ordine quam prisco censeret bella senatus.

*Neglectum Stilicho tot jam per sacula morem
Reitulerit, ut ductibus mandarent praelia patres
Decretoque toga felix legionibus iret
Tessera, Romuleas leges redidisse sitemur,
Cum procerum iussu famularia ceruimus arma.*
Idem de 6. Hon. consul.

*agnoscunt proceres, h. lituque Gabino
Timentis, & ductibus circumspicata togatis
Iure paludata jam curia militat aula.*

Hæc quidem de obsequio senatus in Augustum, antea quam
Prinsepensatus deseriet, exposuerat.

*Hic est ille puer, qui nunc ad vestra Quirites
Evocat, & solio sultus genitoris eburno
Gestatur patribus causas ex ordine rerum,
Exentisque refert, verumque exempla secutus,
Digerit imperii sub iudice sacra senatu.*

Denique idem lib. 3. de laudibus Stilichonis, de Roma:

*Ipsa iubet signis, bellaturoque togata
Imperat, & spectant aquile decreta senatus.*

Coriipp. lib. 2. num. 7. ubi multa egregia ad officium senatus
spectantia Iustinus disserit. vide locum:

*Et juris servate modos, disponite plebes,
Ut decet imperii veros disponere patres,
Vique pedes proprios, & membra minora fovete.*

Varias Romani senatus laudes contexuit vir doctissimus Fr.

Juretus. Q. Symmach. lib. 1. epist. 46. *Tars melior humani
generis senatus.* Petron. in Satyrico. *Senatus recti bonique prætor.*

Aurel. Prudent. lib. 1. in Symmachum, mundi lumina. Epictet-

us ab Adriano interrogatus, quid censeret esse senatum? ut ha-

beatur in quaestionibus illis, quæ excusæ sunt cum Notitia im-

perii Romani, ornamentum, respondit, Urbis, splendor civitum. Et

legati Pyrrhi Epirotæ interrogati quid de Romanis sentiant?

respondierunt, Urbem sibi templum visam, senatum Regum con-

sultum. retulit L. Florus. l. 1. c. 18. apud quem male antea lege-

batur, senatum regnum. Nam Plutarchus in eodem Pyrrho *ἑ-*

αἰσὶν πρὸς αὐτὸν οὐδὲν, multorum Regum conciliabulum inter-

pretatus est. Ammian. lib. 14. scribit: *Ubique senatorum reve-*

rendam cum autoritate ca: item, sed tamen catus illius magnifi-

eum splendorem lasum fuisse levitate pavorum incondita, ubi nati

essent non reputantium, sed ad lasciviam labentium. Idem lib. 16.

Cumque Urbis appropinquaret (Constantius) senatus officia, reve-

rendasque patricia stirpis effugies ore sereno contemplatus, non ut

Cineas ille Tyrrhi legatus, in unum coactam multitudinem Regum,

sed asylum mundi totius adesse aestimabat. M. Tull. Orat. de

Aruspicio. responsi. Senatus: princeps salutis, publicæque mentis.

Probi Cæsaris dictum est apud Fl. Vopiscum in vita ipsius:

Romanos senatores mundi princeps esse, tales fuisse, & tales sen-

per futuros. Aurel. Cassiodor. lib. 1. epist. 13. *Quicquid humani*

generis floris est, decet curiam habere, quia sicut arx decus est ur-

bis, ita illa ornamentum sit cæterorum ordinum. Et lib. 6. formu-

læ. 4. Senatus mira opinione gloriosus, mundi lumina. Quinti-

lianum declamat. 329. appellat sanctissimum ordinem. Virgil. l. 6.

Æneid. sanctumque senatum. & repetit idem Majorianus Au-

gustus Novella 3. de titulo imperii sui. Et in Xvitalibus scitis

senatus jubetur omni vitio carere, ut relatum est à Cicerone lib.

3. de legib. Nazarius paneg. Constantin: Sensisti Roma te tan-

dem arcem omnium gentium, & terrarum esse Reginam, cum ex

omnibus provinciis optimates viros curia tua pignoraveris, ut

senatus dignitas non tam nomine quam res esset illustrior. Eleganter

L. 74. Cod. Theod. de decurion. Qui vitius, antea æque vitæ op-

probrio laborant, amplissimo ordine indigni judicantur, quia famo-

sis dignitatum porta non patant. Quod quomodo sit intelligen-

endum, repetere ex C. Tacito lib. 11. Annal. & Dione Cocceiano

libro 52. in fine. & Cassiodoro l. 1. epist. 41. quos vide, sed nul-

lus melius laudavit Silio Italico Punicor. lib. 1. ad finem:

*Concilium vocat Augustum, castaque beatos
Pauperate patres, & nomina paria triumphis:
Consul, & æquantem superos virtute senatum
Facta animosa viros, & resti sacra cupido
Artollunt, hirtaque coma, neglectaque menâ,
Dexteraque à curvis capulo non segnis aratri;*

Exiguo faciles & opum non indiga corda.

Et cum republicam corpus effecissent, Imperatores esse cap-

put volebant, senatores pectus. Plutarchus paulo supra lauda-

tus à Saresburiensi, Coriippus loco proxime citato.

Vos estis pectus, vos brachia verticis hujus,

Quorum consiliis, quorumque laboribus usa

Publica res domui genies, & regna subegit.

Quia ut vita principum, secundum Platonicos à capite in alias

humani corporis partes dimanare credebatur, ita sapientia &

prudenter sedes in pectore. Macrobi. libro 1. Saturnal. cap. 6.

Horat. libro 1. epistol. 4. Plaut. in Militæ act. 3. sc. 1. & in

Epidico act. 2. sc. 2. & puto, alibi hoc in opere à me id dictum.

Quamobrem male de senatu loqui immunita majestatis crim-

men, Anobius libro 4. sub finem, & Salvia. Massilianis l. 6.

Sunt enim senatores quadam principis pars. l. 5. C. ad leg. Jul.

Majestatis. princeps ipse in ordine senatorio numeratur, L. 1. Cod.

Theod. de exstend. & trans. reis, quodque magis mirum, senator

quilibet, qui dignitatem suam non defendebat, immunita magistra-

tus, velut majestatis reus erat. ut verba usurpem Afconii Radia-

ni in 3. in C. Verrem Actionem: Itaque nec probrosum Imper-

atoribus ipsis in ordinis senatorii albo inscribi. Claudian-

de 4. consul. Hon.

numero Conful Conful

Cingeris, & socios gaudes admittere patres.

Superefficitur de Scto jam factio qua ratione confirmaretur.

Id autem fiebat, si omnes inclamarent, geminassentque hanc

vocem O M N E S. Quæ dictio unanimem consensum expri-

mebat, neque quemquam esse, qui reluctaretur. Fl. Vopisc. in

Tacito August. *Habita concione à Metro Nicomacho senatore,*

clamatum clare, omnes, omnes. Idem in Probo: *Cum Manilius*

Stratianus in Probi laudem excurrisset, sic clausit: decerno igitur

patres conscripti votis omnibus contenti sitis, nomen Casareum,

nomen Augustum, addo Probo consulare imperium, patris patris

reverentiam: post hæc acclamatum, omnes, omnes. Jul. Capitolin.

in Maximo & Balbino. *Æquum est, justum est, sententia Sabini*

omnes sumus. Et paucis interjectis: *Gordianum Casarem omnes*

rogamus. Æl. Lampridius in Commodio Augusto: *Proroga,*

proroga, omnes censemus uno trahendum. Trebell. Pollio in Clau-

dio. *Claudi dux fortissime, habes virtutibus tuis devotioni tuæ,*

Claudio statum, omnes dicamus. Claudium Consulem omnes cupi-

mus. C. Plin. junior in incomparabili panegyrico, quem Tra-

jano dixit: *Unus solus que censebat, quod, equebantur omnes,*

& omnes improbarent. Existimarem tamen apud Trebellium Pol-

lionem in Valeriano in principum locum esse corruptum: *Quæ*

cum essent sapientia dicta, addiderunt omnes. Legi cuperem, addi-

derunt omen. Atque ita discessum est. omnibus enim rebus ager-

dis adhibebant formulam auguralem *ἀγαθὴ τύχη*, bona fortuna.

Donat. in P. Terentii Phormionem act. 1. sc. 2. Joan. Xiphili-

lin. in Nerva. T. Liv. 1. Decad. l. 1. M. Cicero pro L. Murena,

C. Sueton. in Augusto cap. 58. in Calig. c. 15. in Nerone c. 37.

Aul. Pers.

Hoc bene fit.

Ennius apud Servium lib. 6. Æneid.

Emittit, dum ferre moror, cinis in se, bonum fit.

Senatusconsulta fiebant, ut non sanioris, sed majoris partis pro-

baretur consensus, neque quem prudentes, sed quam multi

idem censuissent, intererat. Hoc est, quod numerari sententias;

non ponderari dixit Plinius nepos lib. 2. ep. 12. dicente Q. Sym-

machus lib. 4. epist. 27. *Lex curia est, ut majoris partis numeri*

antistat auctoritas. Quare senator quilibet poterat Consulem,

vel quemcumque alium magistratum, qui senatum habebat, ad-

monere, ut antequam senatusconsultum proferretur, senatum

numeraret, alioquin senatusconsulto intercedebat. Fest. Pomp.

libro 12. *Numerari senatum qui vis senator aut Consuli, quomodo impe-*

dimento vult esse, quo minus faciat senatusconsultum, postulat que,

ut aut res qua adferuntur, dividantur, aut singuli consulantur, aut

sic ut non sint senatores, quo numero liceat præscribi senatusconsul-

tum. Respexit huc Cicero lib. 5. epistol. ad Atticum: *Consula*

aut numerata. Et Cælius lib. 8. epistolæ. Familiar. ad eundem:

Ciceronem: Cum posset rem impedire, siue ut numeraretur, po-

stularet, tacuit. Apud Dionysium Halicarnasæum libro 11.

Hist. Lucius Cornelius ab Appio postulat *δραχμῶν τὰς ὀνείμας*, numerari sententias. M. Fab. Quintilian. Declinat. 365. *De us septem iudicent, quod maior pars iudicium statuerit, reus patitur, duo ignominiam statuerunt, duo exilium, tres mortem, petitur ad mortem.* Hæc quidem epigraphæ controversiæ: sequitur deinde: *Ego existimo maiorem partem esse, in qua plures idem sentiunt, eandem penam pronuntiant, in eadem verba iurant.* Ne qua autem ambiguitas suboriatur, disertis verbis explicat, quinam sit ille maior numerus. Partem intelligimus eadem numero applicatam, quemadmodum sententia conjunctam. Sed quis L. Senecæ aurea verba prætermiserit, huc spectantia? lib. de vita beata cap. 2. *Cum de vita beata agitur, non est, quod mihi illud discessionum more respondeas, hæc pars maior esse videtur, ideo enim peior est, non tam bene cum rebus humanis agitur, ut meliora pluribus placeant.* Apposite, & cum iudicio alium ejusdem Senecæ locum annotavit J. Liptius: *Quid præstat Philosophia? ut malis tibi placeat, quam populo; ut existimes iudicia, non ut numeres.* Imperita librariorum multitudo antea legerat, illud discessionum more respondeas. Primus Rudolphus genuinam lectionem animadvertit, & ex eo Erasmus Roterodamus. Egregie decreta Lateranensis concilii apud Guilielmum Neubrigensem de Reb. Anglic. lib. 3. cap. 3. *Ex hoc tamen nullum canonicis institutibus, & aliis ecclesiæ præ iudicium generetur, in quibus majoris & sanioris partis debet sententia prævalere: quia quod in eis dubium venerit, superioris iudicio potius definiri, in Romana vero curia & ecclesiæ, speciale evenit aliquid atque constituitur, quia non potest ad superiorem recursus haberi.* Aurel. Prudent. lib. 1. in Symmachum in fine:

Servemus leges patrias, infirma minorum

Vox cedat numeri.

Frequentissimus cogeatur senatus Kalendis Januariis. Sodon. Apollinar. lib. 8. epist. 6. & ad eum locum ex multis diversisque scriptoribus eruditissimus Savaro. Cessabat autem duobus tantum toto anno mensibus, *Novembri & Decembri*, Sueton. in Augusto cap. 32. 35. aliis vero omnibus mensibus, habebatur bis, *Kalendis & Idibus*, exceptis *Idibus Martiis*, quæ *particidum* appellabantur, quod in illis contigisset Casarem interficere, alibi hoc in opere est à me observatum. Quid sit senatu moveri, non est difficile intelligere ex Joanne Zonara Tom. 2. Dione Coccejano lib. 56. Valerio Maximo lib. 2. cap. 4. tit. 25. Authore incerto libri de vir. illustrib. cap. 72. Asconio Pediano in argumentum Orat. in Catilin. & aliis. Denique non nisi in loco sacro senatum fas erat convocari. Herodian. lib. 7. histor. Roman. Servius ad lib. 7. Æneid. v. 153. Guntherus allatist libro 1. Ligurini.

Ergo ubi tanta patres audire negotia, dignum

Insedere locum diverso magna favore

Tondera libantes.

Claudian. de 6. Hon. consul.

- - - Fulgentia tecum

- Collecti iratebus adit delubra senatus.

Et cum summum esset crimen, senatorem non petito & concessio comiteatu à curia abesse, ut ex C. Tacito in accusatione Thraseæ Patii, & Barce Sorani lib. 16. Annal. colligitur, ita ultra annum *sexagesimum* non poterat cogi senator, ut in senatum veniret. L. Seneca lib. de Brevit. vitæ cap. ult. licet alii tempus vacationis legitimum præsumant *sexagesimum* quintum.

C A P. VI.

De senatu, & ejus potestate, item per quos more majorum, quo loco, & quo tempore senatus habitus fuerit.

Totum illud senatorum collegium, sive concilium, *senatus* dictus est, cujus quæ fuerit potestas, paucis indicat Dionysius lib. 2. inquit, *Senatus* dignitatem ac potestatem eam addidit Romulus, ut de iis de quibus à Rege ad ipsum relatum esset decerneret, & ferat calculum, ita, ut semper plurium obtineat sententia, & ita *senatus* erat potestas in negotiis ad republ. pertinentibus, & alio loco scribit, libro 6. legem semper ab Urbe condita fuisse Romæ ut respublica omnis in potestate *senatus* esset, præter magistratuum creationem, legum lationem, & belli pacis arbitrium. Polybius vero libro 6. pluribus eam *senatus* potestatem exponit, cujus verba sunt hæc: *Senatus* primum ararii potestatem habet. Etenim in ipsius arbitrio sunt & reditus & sumptus. Neque enim *questoribus* ne ad particulares quidem usus, integrum est aliquid expendere, sine ipsorum decreto, nisi in *Consules* tantum: universalis vero, ac maximus quisque sumptus, quales plerumque *questores* in facta testâ, ad publicum pertinentia, singulis quinquenniis facere solent, in *senatus* est potestate, & per hunc indultum est, quicquid conceditur *ensoribus*. Consimiliter & quæcunque flagitia per Italiam commissa, publicam animadversionem requirunt, ut puta *proditionis, conjurationis, veneficii, cadis, dolo* perpetratæ. horum puniendorum cura *senatum* concernit. Præterea, si quis privatus, vel civitas quæpiam ex Italicis, vel conciliatione aliqua vel æstimatione, vel auxilio, aut custodia opus habet, horum omnium procuracionem habet *senatus*. Denique si legatio quædam aliquo mittenda sit extra Italiam, quæ vel conciliet quosdam, vel adhortetur, sive omnino imperet aliquid, aut accipiat, vel bellum denuntiet, de his providet *senatus*. Consimiliter cum legati Romanam veniunt, quomodo tractandi sint quilibet, quidque respondendum, cuncta hæc perficiuntur per *senatum*. Hactenus Polybius. Quæ omnia etiam confirmantur à Cicer. oratione in Vatinius testem, & pro domo sua, exceptis iis, quæ de judiciis à Polybio dicuntur: quæ tamen hic intelligenda sunt, quod *iudices* ex *senatu* lectos fuisse dicere velit. Eo enim tempore, quo Polybius hæc scripsit, nondum communicata fuerunt iudicia ordini *equestri*, ut alibi ostendetur, alioqui maxime obscurus hic locus esset. Non minima etiam *senatus* potestas fuit, quod id *comitiis majoribus*, & legibus ferendis, necessaria fuit & cognitio & authoritas ejus. Livius libro 1. & 8. & Appian. libro 1. de bellis civilibus, & Dion. libro 11. & maxime commendant *senatus* dignitatem ea, quæ à Plutarcho scripta sunt in Pyrrho, de Cynæ, quod cum à Pyrrho Romanam legatus missus esset, & inde reversus, à Pyrrho interrogaretur, quomodo placuisset sibi *senatus Romanus*: responderit, *sibi senatum illum visum fuisse confessum Regum*. Sed reliqua etiam videantur.

Per quos autem *senatus* more majorum haberi & Consuli consueverit, exponit Agellius ex Varrone, lib.

lib. 14. c. 7. dicens: *Senatum* haberi solitum fuisse à *Dictatore*, *Consulibus*, *Prætoribus*, *Tribunis pleb.* *Interrege*, & *Præfecto Urbis*, neque alii præter hos, jus fuisse facere *senatusconsultum*. Quoties autem usu venisset, ut omnes isti *magistratus* eodem tempore Romæ essent, tum quo iupra ordine scripti fuerunt, qui eorum prior aliis esset, ei potissimum *senatus* consulendi jus fuisse. Extraordinario autem jure *tribunos* quoque militares consulari potestate, item *decemviros* legum scribendarum, *triumviros* etiam reip. constituendæ, jus consulendi *senatum* habuisse. Idem tradit, de *Præfecto Urbis Latinarum* causâ dubitatum fuisse, utrum jus id habuerit, sensisse tamen & *Capitonem* & *Tuberonem* contra *Mutium*, *Præfectum Urbis Latinarum* causâ, & trib. pleb. quanquam hi ante *Atinium plebiscitum* *senatores* non essent, *senatum* tamen habere potuissent. Docet etiam *senatum* nisi in loco per augures constituto, vel consecrato, quod *templum* appellaretur, haberi non licuisse, quodque *senatusconsultum* aliis locis factum esset, justum non fuisse, & propterea in *curia Hostilia* & *Pompeja*, & postea in *Julia*, cum profana ea loca essent, *templa* fuisse per augures constituta, ut in iis *senatusconsulta*, more majorum, iusta fieri possent. Loca autem ea *senacula* dicta fuisse, habet *Festus* inquit: *Senacula* Romæ tria fuisse, in quibus *senatus* haberi solitus sit, memoriæ prodidit *Nicostratus* in lib. qui inscribitur de *senatu habendo*. Unum ubi nunc est *ædes Concordiæ* inter *Capitolium* & *forum*, in quo solebant *magistratus*, ut dicit *Titinius*, cum senioribus deliberare. Alterum ad portam *Capenam*. Tertium intra ædem *Bellonæ*, in quo exterarum nationum legati, quos in Urbem admittere nolebant, *senatus* dabatur. Hæc *Festus*. Sed tamen etiam *magistratibus* iis qui ad Urbem esse dicebantur, datum in eo *Bellonæ templo* *senatum* fuisse, ex *Livio* [lib. 38. & 49.] cognoscitur. Memorabile est quod *Plinius* [lib. 8. c. 45.] scribit, cum esset nuntiatum, bovem loquutum (quod frequens in præcorum prodigiis fuisse ait) *senatum* sub dio haberi fuisse solitum.

Cæterum, ut de tempore etiam habendi *senatus* aliquid dicatur, sciendum est, *senatum* alium fuisse *legitimum*, alium *indictum*. Legitimus dicebatur, qui vel lege, vel more certis semper diebus habebatur, Kalend. Non. Idib. *Sueton.* ait: [in *Augusto* cap. 35.] Sanxisse *Augustum*, ne plus quam bis in mense *legitimus senatus* haberetur, scilicet Kal. & Idibus: neve *Septembri*, *Octobri* mense ullos adesse alios necesse esset, quam sorte ductos. *Indictus* autem dicebatur, qui reliquis diebus mensis, qui modo *comitiales* non erant, *magistratum* vocatu cogebatur. *Jul. Capitolinus* [in *Gordiano*.] *comitialibus* autem diebus iccirco *senatus* non dicebatur, ne *senatores* à suffragio ferendo avocarentur. Præterea *Agellius* [lib. 14. cap. 1.] docet, *senatusconsultum* nec ante exortum, nec post occasum solem factum, ratum fuisse. Opus etiam *ensorium* fecisse existimatos, per quos eo tempore *senatusconsultum* factum esset, quod confirmat his verbis *Seneca* [lib. 1. de tranquill. vita] *Majores nostri*, inquit, novam relationem post horam decimam in *senatu* fieri vetabant. Quin & totum mensem Febr. *legationibus* exterarum gentium audiendis attributum fuisse, ex *Ciceronis* epistola ad *Lentulum*, ad *Q. Fratrem*, & aliis locis multis constat.

C A P. VII.

Quomodo sententiæ in senatu & rogatæ, & dictæ fuerint. Item de *senatusconsultis*.

Senatusconsulta duobus modis fieri solita, *Agellius* lib. 14. cap. 7. ex *Varrone* docet, aut per *discessionem*, si consentiretur, aut, si res dubia esset, per singulorum sententias exquilas. Singulos autem debere consuli gradatim, incipique à consulari gradu: ex quo gradu semper quidem regulariter primum rogari solitum, qui princeps in *senatu* lectus esset. In *senatusconsulto* vero per *discessionem* faciendâ, moris fuit, ut is *magistratus*, qui de lecta re ad *senatum* retulerat, diceret: *Qui hoc censetis, illuc transite*: qui alia omnia, in hanc partem: quibus verbis præibat ominis causâ, ne diceret: *Qui non censetis*. *Festus*, *Hirtius*, *Suetonius*, *Plinius junior*, *Agellius*, *Cicero*, & alii. Quod si singulorum sententiæ exquirendæ essent, tum hoc ordine procedebatur. In more erat, ut post *comitia* consularia, *Consules* designati primi sententias rogarentur & eorum is prior qui priore loco declaratus esset: ante *comitia* vero is qui à censoribus princeps *senatus* lectus erat: ii deinde, quos *Consulibus* videbatur: ita tamen, ut ne *prætorum* consulari, *ædilitium* prætorio, *tribunitium* ædilitio anteferrent, quemadmodum ex *Salustio*, *Agellio*, & *Cicerone* quinta *Philippica* cognoscitur. Memorabile autem est quod *Suetonius* scribit in *Julio Cæsare*, consuetudinem obtinuisse, ut quem ordinem rogandarum sententiarum *Consul* Kalend. Januarii tenuisset, eundem toto anno usurparet, quem tamen morem à *Cæsare* non observatum fuisse ibidem annotat.

Cum rogatus *senator* dicere sententiam vellet, *assurgebat*, stansque dicebat, & non modo de ea re, de qua relatum fuisset, verum etiam quacunque de re volebat, & quandiu volebat dicendi potestatem habebat. *Agellius* lib. 4. cap. 10. *Tacit.* lib. 3. & 13. *Annales*, & *Plutarch.* in *Catone*. Forma autem sententiæ dicendæ, quemadmodum ex *Philip. oration.* apparet, fere hæc erat: *Quod verba sancta sunt de literis* &c. de ea re ita censeo. Neque vero prætereundum illud est, quod *Padianus* in *Milonianam* docet, cum aliquis in dicenda sententia duas, pluresve res complexus esset, eæ si non omnes probarentur, post-

postulari solitum à quovis sedente, ut divideret, id est, ut de rebus singulis referretur, de quo more multa etiam *Plinius* lib. 8. epist. ad Aristonem, & *Cicero* lib. 1. epistolarum ad Lentulum habent.

Caterum qui *numerus senatorum* ad *senatusconsultum* faciendum necessarius fuerit, non videtur alienum ab hoc loco inquirere. Quis numerus *senatorum* inde ab Urbe condita ad Augusti tempora Romæ fuerit, capere ab hoc tertio annotatum est. Quia vero non omnes *senatores* semper adfuerunt, ideo certus numerus eorum constitutus, qui necessario præsens esset ad *senatusconsultum* faciendum. Is autem diversus fuit, pro diversis reip. temporibus. *Livius* [lib. 9.] ubi de *Bacchanalibus* loquitur, innuere videtur, *senatusconsultum* fieri posse, si centum, non minus *senatores* in senatu essent. *Pedanius* autem de re non ita magni momenti loquens, in *Corneliana* scribit, lege *Cornelia* cautum fuisse, ne quis in *senatu* solveretur legibus, nisi ducenti adfuissent. Posterioribus temporibus 400. adfuisse oportere, docet *Dio*, [lib. 54.] de Augusto scribens: Cum videret *senatum* non semper frequentem convenire, decrevit, ut ejus consulta etiam à paucioribus, quam à quadringentis fierent. Prius enim non aliter, quam eo numero constante, rata esse poterant. Hactenus ille. Qui igitur *senator* non aderat, is legitima excusatione agebat, aut in culpa erat, teste *Cic.* Si in culpa erat, tum multa ei indicebatur, quæ dum solveretur, pignus ab eo capiebatur. Hinc *Agellius* de Varrone [lib. 14. c. 7.] scribit, quod in *Isagogico* suo de *senatu habendo*, item in epistolis etiam de pignore capiendo disseruit, deque multis dicenda *senatori*, qui cum in *senatum* venire deberet, non adesset. Meminit hujus moris etiam *Cicero*, [lib. 3. de legibus,] apud quem est cadere vel concidere pignora, pro ita capi, ut auctione distraherentur, & confumerentur. Sed pergamus ad reliqua. Discessione facta, sive sententiis singulorum exquisitis, præscribebatur *senatusconsultum*. In eo autem scribendo moris erat, ut ea res, de qua rogata sententia fuerant, summam exponeretur. Exempli gratia: Quod *M. Marcellus Consul* verba fecit de provinciis D. E. R. 1. c. quæ verba sic interpretatur *Valerius Probus*: De ea re ita censuerunt. Quod verba facta sunt de philosophis & rhetoribus, D. E. R. 1. c. Quod *M. Pomponius senatum consuluit*, &c. Quod si quid *Consulibus* *senatus* mandaret, addi solebat: Si eis *Consulibus* videatur. Donatus in Terentium. Cujus rei exemplum est in *Ciceronis* Philippicis: Utique *C. Pansa*, *A. Hirtius* *Coll.* alter, ambove, si eis videatur, quæstoribus urbanis imperent. Quanquam ex eodem apparet, eam interdum formulam prætermisam. Quoniam autem *senatusconsultis* intercedere *tribuni plebis* poterant, propterea moris erat, ut illa clausula adderetur: Si quis huic *senatusconsulto* intercesserit, *senatus* placere, auctoritatem præscribi, & de ea re ad *senatum*, *populumque* referri. Ac si quis intercessisset, addebatur: Huic *senatusconsulto* intercesserunt *C. Cælius*: *C. Pansa* *tribuni plebis*. Et tum quidem non *senatusconsultum*, sed *authoritas* præscripta dicebatur, *Dio* [lib. 5.] Quod si forte usu veniret, ut non tam multi, quam opus erat, convenirent, *senatus* quidem habebatur, decretumque præscribebatur, non tamen quasi ratum effectum habebat: sed erat *authoritas*, uti *senatus sententia* nota ac testata esset. Tale enim quiddam vis hujus verbi declarat, quod uno verbo *Græce* exprimi non potest. Idem etiam observatum est, si quando in loco aliquo non legitimo, aut die non idoneo, aut non legitimo edicto, sed ambitiose *senatus* coactus esset, aut nonnulli *tribuni plebis* intercessissent. Tum enim *senatusconsultum* fieri non poterat, quid tamen placuisset, testari reliqui volebant. Hæc *Dio*, quibus consentanea scribit *Cicero* epistolis ad Lentulum.

Notari quoque eum nominatim oportuisse in cujus sententiam *senatusconsultum* factum esset, colligitur ex epist. *Cic.* ad Atticum. Scripto *senatusconsulto*, eorum omnium nomina qui affuissent, adscribi solebant, quod notum est ex epistola *Cælii* ad *Ciceronem*, & ex ipso *Cicer.* Fieri autem id ad *Consulis* pedes solitum fuisse, *Lampridius* [in *Heliogabalo*] subindicare videtur. Ex iis quæ hactenus dicta sunt, intelligi etiam potest, quæ impedimento fuerint, quo minus *senatusconsultum* fieri potuerit, ut puta, 1. Si legitimus *senatorum* numerus non adesset: quo tempore cuivis *senatori* dicere *Consuli* licebat *numera* *senatum*. 11. Cum dies tolleretur: hoc est, cum quis ad usque solis occasum orationem produceret, quo tempore *senatusconsultum* fieri non poterat. 111. Cum quis *tribunorum* *plebis* moram interponeret, hoc est, tempus sibi ad deliberandum postulat. 1v. Cum quis intercederet. Nam ut scribit *Agellius* lib. 14. cap. 7. intercedendi, ne *senatusconsultum* fieret, jus fuit iis, qui eadem potestate, qua ii qui *senatusconsultum* facere vellent, majoreve essent. Memorabile autem est, quod *Valerius* lib. 2. cap. 2. scribit, vetustis temporibus jus non fuisse *tribunis plebis* curiam intrare: ante valvas autem, positis subelliis, decreta patrum examinasse, ut si quæ ex iis improbassent, rata esse non sinerent. Itaque veteribus *senatusconsultis*, T. litteram subscrberi solitam, qua nota significabatur, illa *tribunos plebis* quoque censuisse. *Livius* lib. 3. etiam author est, anno A. V. C. CCCIV. institutum à *Valerio*, & *Horatio* *Coll.* fuisse, ut *senatusconsulta* in ædem *Cereri* ad *ædiles plebis* deferrentur, quæ ante arbitrio *Consulum* supprimebantur, vitiabanturque. Postea tamen ad *ædarium* ea delata fuisse, & *Cicero* 5. Philippic. *Suetonius* in *Augusto* & *Tacitus* libro 3. *Annalium* testantur. Hæc de *senatu*, ex quo, ut ait *Dionysius*, *sacerdotes* & *magistratus* creati sunt. Ii vero, qui magistratum aliquem petebant, *candidari* dicebantur, de quibus capere sequenti.

CAPUT VIII.

De candidatis.

Candidati dicebantur, qui magistratum aliquem petebant: id nominis adepti à *toga candida*, quam gestabant, qui se magistratum petere professi essent. Professio autem ista fiebat ad populum, earatione, ut quis impetrata ab aliquo magistratu concione, vel per se, vel per amicos, oratione declararet, velle se magistratum populi beneficio obtinere. Nemini autem prohibitum erat profiteri in candida toga petitionem, quia populo in candida veste supplicare, cuius liberum erat, qui se à populo obtinere posse sperabat. Sed tamen non semper habebatur ratio eorum, qui professi essent. In quo magistratum aut senatus cognitio locum habebat. Ne enim populus magistratum alicui mandaret indigno, aut contra leges, publice intererat considerari *candidatorum* causas à magistratibus & consilio publico: quæ deinde ad populum allegata, efficiebant, ut eorum tantum qui digni essent, rationem comitiis habere vellet. Ac sæpe etiam, contra populi studia manifesta, *magistratus* iudicio aut *senatus* decreto excludebantur suffragiis populi nonnulli *candidati*. Oportebat enim eos ante *comitorum* diem, sua nomina etiam profiteri apud magistratum illum, qui comitia habiturus erat. Tum si digni iudicaretur, quibus pars aliqua gubernationis reipublicæ à populo committeretur, nomina eorum à magistratibus recipiebantur: sin minus, non recipiebantur, neque tum populus, etiam si maxime vellet, creare eos poterat. Professio porro, quæ integrum annum ante comitia nonnunquam incipere solebat, posita erat, ut apud *Ciceronem* de petitione Consulatus *Q. Cicero* prolixè disputat, in amicorum, & populi voluntate concilianda. *Amicorum* nomen latius in hoc genere patuit, quam in reliquæ vitæ consuetudine. Nam & propinqui & necessarii, & omnino, qui aliquid voluntatis ostenderunt, inter amicos habiti sunt. Hi omnes conciliandi erant. Studia enim eorum plurimum ad petitionem valebant. Qui vero aliquid voluntatis ostenderunt, ii ferme, aut *salutatores*, aut *deductores*, aut *sectatores* fuerunt. *Salutatores* prima diei hora domum petitoris veniebant, atque salutem dista, inde discedebant. *Deductores* præterea tantisper expectabant, dum illum domo exeuntem in forum deducerent, atque hi etiam observare eum dicebantur. *Sectatores* assidui cum eo omnibus horis erant, ejusque latera stipabant. Hic *petitorum* mos erat, ut summo mane domi inambularent, ac sui copiam saluatoribus facerent. *Popularis ratio*, sive voluntatis populi conciliatio, quatuor habebat partes: *nomenclationem*, *blanditiā*, *assiduitatem*, & *benignitatem*. Nomenclatio eam habuit vim ut *petitor* suo quemque civem nomine appellaret. Fuit ergo illud in primis *petitori* elaborandum, ut singulos cives nosset, eorumque nomina teneret. Siquidem qui aut non tenet, aut oblitus est nomen alterius, is parum ejus rationem videtur ducere. Sed quoniam in tanto populo, & tantis vitæ occupationibus fieri non poterat, ut æque omnes cogniti essent: hinc ministrum instituerunt, qui *petitori* nomina omnia civium, ut quisque occurrebat, suggereret, eumque *nomenclatorem* vocarunt. *Cicero* pro *Muræna* *mnemorem*, *Festus* *factorem* appellat, quod clam veluti infarciret in aures *candidati* nomina salutandorum civium. Altera pars popularis rationis est *blanditiā*. Est autem blande appellare, non proprio nomine, sed honestiore salutare, ut patrem, aut fratrem, aut patronum. Ad assiduitatem pertinebat ambire, præfari, ac rogare. *Ambire* erat circuire. *Ambibant* autem *petitores* non solum Romæ & in foro, sed etiam in conciliabulis Italiæ, in quibus cives multi negotiandi causâ versari solebant. *Præfari* erat rogandi causâ singulorum dexteram prehendere. *Rogare* erat precibus petere, ac beneficium repellere. Atque in hoc quidem munere supplicationis, vel admonitionis, aut ipsi versabantur, aut alios claros viros adhibebant, qui vices suas sustinerent, qui *suffragatores* dicti sunt. Ii cum virtutes *petitorum* populo commemorabant, tum beneficia accepta exponebant. Attulit etiam aliquid ad hanc rationem *toga candida*, qua sumpta *petitores* nudinis veniebant in *comitium* & in colle considebant, unde coram posset ab universis videri. Narrat etiam *Plutarchus* in *Coriolano*, *petitores* cum in campum descendebant, tunicam deposuisse, sive, quemadmodum idem inquit in *problematis*, *problemate* 49. ne in sinu pecuniam gestare possent, qua *suffragia* emerent: sive ut *cicatrices* adverso pectore acceptas commodius possent ostendere omnibus qui occurrerent: aut quemadmodum *præfationibus* & supplicationibus, sic etiam habitu & nutatione corporis se deprimerent. Benignitas posita in conciliando populo, *congiariis dandis*, prandiisque præbendis, gladiatoribus exhibendis, locis parandis, & pecuniis dividendis, quibus muneribus dandis multi patrimonia consumpsisse leguntur. Fuerunt etiam qui locis tribulibus suis, cum gladiatores darentur, in foro commodandis, gratiam eorum quaesierunt. Quinetiam postremis temporibus consuetudo obtinuit, ut præsentem pecuniam populi *suffragia* emerentur, ad eamque rem ministri adhiberentur, *interpretes*, *sequestres*, & *divisores*. *Interpretes*, teste *Asconio*, erant, per quos pactio indicabatur. *Sequestres* apud quos pecunia deponeretur: *Divisores*, qui singulis nummos distribuebant. Hæc omnia *Cicero*, de petitione Consulatus, & alibi, *Asconius*, *Plutarchus* & alii.

Plutarchus profiteri iuvat, quod nulla alia in lege antiqua fuit, ne ut hic quidem magistratibus, quorum certus ordo est. *De Rep. 2.9.* Dicebat enim *Asconius*, profiteri per amicos proprios: & eorum ita ratio habebatur, si ad comitia venissent, quam haberent. *Rep. 2.9.* *Cicero* autem, de propriis magistratibus a populo petitis, ad hanc.

CAPUT IX.

De Consulibus.

Supremum inter reliquos *respublica Romana* magistratus ordinarios locum, rerumque imperium, post Reges, *Consules* obtinebant: de quorum institutione, dignitate, & potestate, hic nobis dicendum est. Postquam Regum imperium per *L. Junii Bruti*, & iociorum ipsius *Tarquinius Collatini*, *Spurii Lucretii*, atque *Valerii*, qui *Poplicola* postea dictus est, operam, Roma excussit, re cum patribus, universoque populo deliberata, visum fuit commodissimum fore, ut deinceps, suprema potestas duobus committeretur, idque ad anni solummodo spatium: quos tum quidem *pratores* (cum nondum *pratorum* nomen peculiarem haberet magistratum à *Consulibus* distinctum) quod summæ rerum præcelleret, vel quod populo præirent, aliquot annis interpositis, *judices* à judicando: ac tandem *Consules*, à consulendo, vel quod alios consulerent, vel quod ab aliis consulerentur, appellatos esse, ex *Sexto Pompejo*, *Justiniani Imperatoris* Novellis, [24. § 25.] *Cicerone* [lib. 3. de legib.] & *Varrone* discitur. [*Varro* libro 4. de ling. Lat. & lib. 2. de vita populi Roman. apud *Nonium*. Vide etiam *Antonium Continum* lib. 2. lectionum subsecrarum juris civilis cap. 19.] Græci eos *ἀρχαῖς* appellare maluerunt, quam *συμβέβητος*, sive *ἀρχαῖς* a potestatis præcellentia. Hi creabantur *comitiis centuriatis*, ut præcedenti libro ostensum est. Legitimus annus ejus magistratus capiendi fuit quadragesimus tertius ætatis. Nemini enim *Consulatus* regulariter contingebat, nisi ad minimum annos ætatis XLII. explevisset, & prudentia atque virtute singulari conspicuus, gradatim per *questuram*, *adilitatem*, ac *præturam* antea gestam, sibi aditum fecisset ad petitionem hujus muneris: Ideo prorsus peculiare, & extraordinarium quiddam fuit, quando honoris & præmiis causa aliquis ante legitimum tempus factus est *Consul*, quod *Marco Valerio Corvino*, *Tito Flaminio*, *Scipioni*, & *Pompejo* contigit. Nec licebat *absentem* aliquem *Consulem* creari. Qui *candidatos* se profitebantur, eos oportebat esse præsentem. Inter *consulatum* etiam, & *præturam* ad minimum intercedebat spatium biennii: sicuti & tantundem temporis inter *adilitatem*, & *præturam* interponebatur. Nec fas erat denuo anno sequente *Consulem* fieri, qui anno proximo hac dignitate fuerat perfunctus. Quanquam in persona *Marii*, propter molem ex bello Cimbrico imminenti periculi hoc non fuit observatum. Et hæc quidem ad hunc modum se habuerunt, dum *respublica* fuit sui juris. Nam de eo tempore, quo cepit *Cæsaris imperium*, hic non loquimur. Raro quoque hæc dignitas *bis*, aut *ter* in unum quempiam collata est. Quanquam in quosdam toties collata fuisse legitur. *Rarius* vero *quater*, aut *quinquies*. Unius *Marii* hoc est proprium, quod *septies* *Consulatum* gessit. Initio etiam hæc dignitas nonnisi in *patricios* conferebatur: quæ postea cum *plebejīs* quoque communicari cepit, anno ab u. c. CCCXCVII. Anno autem DXXCI. eo res deducta legitur (cum id multis annis ante, lege *Licinia* fuisset obtentum) ut tum primum novo quodam prorsus exemplo ambo *Consules plebej* eligerentur. Sed tamen nihilominus plerumque evenit, ut jungerentur *patricius* & *plebejus*.

Insignia Consulum fuerunt *fella curulis* regia, & *eburnea*, in qua jus dicebatur, *trabea* seu purpurea prætexta, *hætores* præferentes ipsis fasces. Fuit & hoc maximæ dignitatis, quod hic magistratus esset *ἀρχαῖς*, hoc est, quo annorum solebant differentie notari: non aliter, quam apud nos *Christianos* annorum series à nativitate *Salvatoris* nostri sumitur.

Cæterum quæ potestas *Consulum* fuerit, tum multi alii, tum vero *Polybius* libro 6. exacte describit: cujus hæc sunt ex versione *Wolfgangi Musculi*: *Consules*, inquit, antequam exercitus educantur, *Romæ* præsentem omnium publicarum actionum potestate funguntur. His reliqui principes cuncti subdiciuntur, & obediunt, præter *tribunos plebis*. Et in tenatum illi legationes ducunt, & urgentia consilia proferunt, ac totum edictorum (sive *senatusconsultorum*) negotium ipsi exequuntur. Denique quicquid per plebem, quod publica negotia concernat, perficiendum est, hujus cura pertinet ad ipsos. Illorum est convocare concionem, illorum proferre edicta (sive *senatusconsulta*) illorum ea, quæ à pluribus decreta sunt, dispensare. Denique & bellicus apparatus ad eos pertinet, ac universæ, quæ sub cælo est, œconomix, prope *Imperatoriam*, ac regiam habent potestatem. Licet enim ipsis constituere millenarios *judices* (sive *tribunos militum*) qui videntur imperare belli sociis, conscribere exercitus, ac seligere socios ac necessarios. Et præterea in ipsorum potestate est, quemlibet ex subditis ubilibet commorantibus, punire. Et id quoque potestatis habent, ut *sumptus* ex ærario publico, quantum ipsis videtur, faciant, quæstione ipsos ad hoc consequente, & imperata incunctanter. Hactenus *Polybius*. Quæ omnia etiam ab aliis scriptoribus confirmantur, & à *Cicerone* libro 3. de Legibus paucis comprehenduntur, cum inter alias leges hanc quoque recitat: *Regio imperio duo sunt, sique præcundo, judicando, consulendo, Pratores, Judices, Consules appellantur: militiæ summum jus habento: nemini parento: ollis salus populi suprema lex esto. Eum magistratum, nisi intervenerint decem anni, ne quis capito. Aritatem annuali lege servanto, &c.*

Restricta tamen plurimum est *Consularis* potestas, quod ad *senatus* auctoritatem fuit alligata, & quod mature est constituta provocatio à *Consulibus* ad plebem lege *Valeria*. Qui *consulatum* gesserant, *Consulares*

laves appellabantur, sicut, qui præturam, *prætorii*: qui ædilitatem, *ædilitii*: qui quæsturam, *quæstorii*. Et erat eximii honoris symbolum, dici *Consularem*, hoc est, agnosci pro eo, qui dignus fuisset habitatione, cui se legitimis suffragiis respública Romana, maximæ partis orbis terrarum domina, aliquando commisisset. Ex illis electi sunt, *Dictatores*, *Magistri equitum*, & *Censores*.

Non est hoc loco silentio prætereundum, quod de *Consulibus honorariis* Dio lib. 43. scribit, quos anno a. v. c. dccix. primum creatos fuisse docet. Ejus verba sunt hæc: *Consulatum*, inquit, *Cæsar* continuo, ante quam, quam Urbem intraret, accepit. Non autem toto anno gessit, sed postquam in Urbem venit, eo se abdicavit, *Consulesque* fecit *Q. Fabium*, ac *C. Trebonium*: Fabioque extrema magistratus sui die mortuo, statim in residuas horas *C. Caninium* substituit. Hæc in re dupliciter prævaricatum est à *Cæsare* contra instituta majorum, quod *Consulatus* non toto anno, neque omni reliquo anni tempore gessus est, sed ipse vivus, ac neque legibus patriæ, neque edicto quodam iustus, eo se abdicavit, aliumque subrogavit. Deinde quod is *Caninius* simul & *Consul* creatus est, & gessit *magistratum*, & deposuit, quod *Cicero* cavillatus, tanta fortitudine ac cura *Consulem* eum in suo magistratu usum dixit, ut ne brevissimum quidem in eo somnum admiserit. Verum ab eo captum est, ut perpauci toto anno *Consulatum* gererent, sed alii pauciores, alii plures menses diesque prout casus tulisset, eo *magistratu* frangerentur. Ac nostro quidem tempore, nemo, neque ad integrum annum, neque amplius duobus mensibus cum collega aliquo *Consul* est: in cæteris ab antiquo more nihil discrepamus. Anteriorum autem numerus his, qui initio ejus Consules fuerunt, adscribitur, &c. Auctum vero fuisse hoc institutum à *triumviris* R. P. C. L. *Marcio C. Sabinio* Coss. ut ipsi gratiæ causâ multos in eundem annum *Consules* designarent, qui in paucos menses aut etiam dies *magistratum* gererent, idem scriptor tradit lib. 48. his verbis: *Consules* electi sunt, non, ut moris erat, duo qui annum cum *magistratum* gererent, sed ipsis *comitiis* tum primum plures designati simul sunt. Jam quidem ante quoque, nonnulli aliis in *Consulari* substituti fuerant, neque mortuis, neque per ignominiam, aut alias eo depositis. Verum hi tamen ipsi ex arbitrio eorum, quibus *Consulatus* in totum annum mandatus fuerat, constituti: tum vero *annuus Consul* nullus est creatus, sed alii ad alias partes temporis ejus designati, quorum primi nomen *Consulum* per totum annum gerebant, ut nunc quoque fit: reliquos ii, qui, Romæ, aut in Italia erant, sui quemque *magistratus* tempore *Consulem* nominabant, reliqui aut omnes istos, aut plerosque ignorabant, iccircoque eos *Consules minores* appellabant. Hæc ille. Hinc *Suetonius* de Domitiano, cap. 2. In sex *Consulatibus* nonnulli unum ordinarium gessit. Quem locum *Adrianus Turnebus* Adversariorum lib. 5. cap. 10. explicans scribit, *Ordinarium Consulem* dici, ex cujus nomine anni supputatio ordinaretur, id est, cujus nomen in literis, & instrumentis, & in fastis scriberetur, qui denique *Kalend. Januar.* honorem iniret. Nam, inquit ætate Imperatorum annus in multos dividebatur *Consules*: sed soli, qui anni initio inibant honorem *ordinarii* censebantur, honoratiorisque erant. Sic & *Seneca*: *Consulem* me fecit, sed *non ordinarium*. Atque tantum de *Consulibus*.

CAPUT X.

De censoribus.

ANNO cccx. primi *censores* constituti sunt, quod *Consules* negotiorum mole impediti, vacare censendis civibus non poterant, ideoque totos annos septemdecim nullus fuerat habitus census. [Varr. lib. 4. de lingua Latina. Festus.] Partem igitur hanc *consularis muneris*, & alia quædam officia judicaverunt patres transferenda esse in *peculiarem magistratum*, cui hinc *censuræ* nomen est impositum, quod ad eorum *censuram*, id est, arbitrium, censeretur populus; vel quod quisque rem suam tanti æstimare solitus sit, quantum illi censuissent. *Livius* lib. 4. scribit: *Censores eos dictos, quod census præessent*. Fuit hic unus de *magistratibus majoribus*, & Romanæ reipublicæ propter discipline custodiam, cujus severa cura *censoribus* inter cætera, sine provocatione commissâ fuit, admodum salutaria. Ipsorum officium erat describere facultates cujusque civis, observare singulorum hominum, etiam eorum, qui *senatores*, aut *eques* erant ordinis, mores & vitam: & notare ignominia civem quemcumque: *senatorem* loco movere, & *equis* adimere equum, & annulum, si quid in via ejus deprehenderet honestati contrarium; tollere quoque omnia, quæ probitati morum pestem, & perniciem illatura videbantur, unde *magistri morum* solebant nominari. Si quis etiam, ait *Agellius* lib. 4. cap. 12. agrum suum passus fuerat sordescere, eumque indiligenter curabat, ac neque araverat, neque purgaverat, sive quis arborem suam vineamque habuerat derelictam, non id sine poena fuit: sed erat opus censorum, *censoresque* ararium faciebant. Item si quis *eques Romanus* equum habere gracilentum, aut parum nitidum vitus erat, *impolitus*, id est, incuriæ notabatur. *Plinius* lib. 34. cap. 6. scribit, statuas circa forum omnes, quæ non essent populi aut senatus sententia positæ, per *censores* *Scipionem* & *Populum* sublatis fuisse, ne scilicet quis tenere sibi honores, & eorum insignia vindicaret. Et alibi *Plinius* lib. 33. cap. 4. docet quomodo lege *censoria* de numero metallicorum hominum, ne nimis multi ad aurifodinas adhiberentur, fuerit constitutum. Apud eundem lib. 35. c. 17. legitur etiam, *sullonibus* modum in pingendis vestibus à *censoribus*

ribus fuisse præfinitum. Porro, ut constaret quinam è *senatu*, aut ordine *equestri* rejicerentur, uſitatum erat, peracto cenſu recitare omnium *ſenatorum*. qui tali ordine digni haberentur, poſtea & *equitum* nomina: ubi, qui in recitatione præteriti erant, ſua dignitate exuti intelligebantur. In *ſenatorum* catalogo eximius honos erat primo loco recitari. Quod ideo notandum eſt, quia talis vocabatur ob eam dignitatem *princeps ſenatus* de quo ſupra. Eadem ratione *princeps equeſtris ordinis* dicebatur is, quem *cenſores* primo loco ſcripſerant in *equitum tabulis*, ſive catalogo. Hoc tamen etiam obſervandum, quod licet quis à *cenſoribus* eſſet notatus, non tamen propterea ſuſcit ut inſamis per omnem vitam à redditu ad honores excluſus. Eum enim vel *ſucceſſores*, vel *judices*, re cognita & iudicata (ſiquidem *cenſores* plurimque fama ſolummodo laborantem etiamſi cauſam non dixiſſet, ab officio removebant) vel populus iis ſuum locum reddens, aut novum honoris gradum decernens, poterat reſtituere. Et habent *Valerius* libro 2. capite 9. ac *Cicero* pro *Cluentio* duo exempla virorum, qui per *cenſores* è ſenatu ejeſti, poſtmodum ipſi ad *cenſoriam dignitatem* pervenerunt, ubi multa de *cenſoria* animadverſionis correſtione aſſerunt. Et *Valerius* graviter ait in illis duobus, qui ita notati fuerant, ignominiam virtutem acuiſſe: Rubore enim ejus excitatos omnibus viribus incubuiſſe, ut digni civibus viderentur, quibus dari poſius, quam obijci *cenſura* deberet. Sed & alia ad *cenſorum munus* pertinebant. ut puta, addere tribus, tueri Urbis templa, vias, pontes, aquarum ductus, & alia quedam publica ædificia: elocare item veſtigalia, & fundos publicanis, quod in conſpectu populi Romani fieri oportebat, ut ex *Cicerone*, oratione 1. in *Rullum* patet. Pretia quoque ſacrificiorum procurare, & alere ſacros anſeres, luſtrum condere. Habuerunt etiam *potestatem leges condendi*, aut abrogandi, & cognoscendi de certis cauſis, ut de matrimonialibus: *equitibus* quoque *emeritis* vacationem dederunt: quorum omnium probationem qui deſiderat, legat *Livium*, *Plutarchum*, *Valerium*, *Agellium*, *Plinium*, & alios. *Cicero* 3. de Legibus paucis verbis hæc omnia compleſcitur, quando de *cenſorum munere* ejusmodi legem proponit: *Cenſores populi ætates, ſoboles, familias, pecuniasque cenſento. Urbis templa, vias, aquas, ædificia, veſtigalia tueror: populi que partes in tribus distribuunt: exim pecunias, ætates, ordines partiunt: equitum peditumque prolem deſcribunt: calibes eſſe prohibent: mores populi regunt: probrum in ſenatu ne relinquunt: bini ſunt: magiſtratum quinquenniū habent: reliqui magiſtratus anni ſunt, eaque poteſtas ſemper eſto, &c.*

Fuit autem obſervatum, ut ad hoc munus non eligerentur, niſi duo viri, virtute & autoritate inſignes, & ut plurimum *Conſulares*: nec poſt *Martium Cenſorium* ulli licuit bis hanc dignitatem capere. Cum etiam *cenſor* moreretur, id pro infauſtiſſimo habebatur omine: propterea quod eo anno, quo Roma à Gallis occupata eſt, mors *cenſoris* calamitatem eam præceſſerat. Ideoque poſt occupatam à Gallis Urbem tanta religione obitus *cenſoris* accipiebatur, ut conſeſſim *collegam* quoque *magiſtratu* illo abire oporteret, nec quiſquam in demortui locum ſufficeretur. *Liv.* lib. 4. 5. 6. 9. *Plutarchus* in vitis.

Creabantur autem quinto quoque anno. *Livius* lib. 4. & 9. Et quanquam primis & poſterioribus temporibus integro quinquennio, quod ſpatium luſtrum dicebatur, *magiſtratum* retinebant: tamen anno Urbis cccxix. *Mamercinus Dictator* eam poteſtatem annuam, & ſemeſtre fecit.

Communicatus fuit hic *magiſtratus*, qui initio ſolis *patricius* fuit delatus, cum plebe, anno Urbis cdlv. *Livius* libro 7.

Cæterum cum ingratum ſit licentiam querentibus, rigidiore diſciplinæ cuſtodia contineri: iccirco accidit, ut aliquando, & ut verifiſſime eſt, poſt annum Urbis dclxvii. intermitteretur *cenſura*, quæ tamen anno dcccxi. eſt reſtituta. *Clodium* quoque *tribunum* inter cæteros pernicioſos conatus cenſuram tantum non ſuſtulſiſſe, cum legem tuliiſſet, ne quem *cenſores* ſenatu moverent, neve quæ ignominia afficerent, niſi qui apud *tribunum* accuſatus, & illorum quoque ſententia damnatus eſſet, ex *Dione* lib. 38. & 40. & *Cicerone* in *Piſonem*, & pro *Sextio* intelligitur. Sed anno cc co 1. *Metellus Scipio*, *Pompeji* in Conſulatu collega, eam denuo integram reddidit reipublicæ: quæ poſtea uſque ad *Decium Imperatorem* tempora retenta eſt, uſurpantibus ſibi hunc honorem ipſis *Imperatoribus*, non tamen omnibus. Et ſcribit *Dio* lib. 54. de iis, qui poſtremi de perſonis privatis *cenſores* fuerunt, ſub *Auguſto Cæſare*, tribunal ipſorum, cum prima *magiſtratus* die conſcenderent, corruiſſe, & conſractum eſſe, omine non obſcuro, quod deinceps eorum ſimiles *cenſuram* non eſſent geſturi. Apud *Halicarnaſſeum* l. 1. etiam mentio ſit commentariorum, quos *cenſores* in ſua familia reliquerint, ubi ſcribit: Sicut apparet, cum ex aliis multis, tum ex *cenſoribus* commentariis, quos à patribus filii per manus accipiunt, & ipſis poſteris pari cura tradunt, haud ſecus quam ſacra paterna, & gentilitia. Hi per viros illuſtres ſervantur in familiis *cenſoriis*. Hæcenus ille.

CAPUT XI.

De pratoribus.

Conſules primum *pratores* appellatos fuiſſe, à præeundo, ante dictum eſt, teſtantibus id *Eſſo*, *Juſtiniano Imperatore*, & *Varrone* lib. 4. de ling. Latina, qui inquit, *Pratorem* dictum eum, qui præiret jure & exercitu. Dixiſſe enim *Conſules* primis temporibus jus, ex plurimis *Livii*, *Dionyſii*, & aliorum locis eſt mani-

manifestum. Post autem, ut scribit *Pomponius ff. tit. 2. de origine juris l. 2. anno A. V. ccccxxvi.* cum *Consules* avocarentur à bellis finitimis, neque esset, qui in civitate jus reddere posset, factum est, ut *prætor* quoque crearetur, qui jus in Urbe diceret: quod idem etiam *Livius lib. 6. testatur.* De hoc *Cic. lib. 3. de Legibus:* Juris disceptator, qui privata judicet, judicative jubeat, *prætor esto: is juris civilis custos esto: huic potestati parento.* Post aliquot vero annos non sufficiente eo *prætor*, quod multa turba peregrinorum, ad jus petendum in Urbem veniret, creatus est & alius *prætor.* Ita *prætores duo* facti: unus qui civibus, alter qui peregrinis jus diceret. Unde ille *urbanus*, hic *peregrinus* vocatus. Quod factum post *uxii.* annum fuisse *Livius epitoma lib. 19. ostendit.* Hi *comitis centuriatis* creati, à populo jurisdictionem, sed incertam, accipiebant. Ubi vero designati erant, ex *senatusconsulto* duas jurisdictiones, *urbanam*, & *peregrinam* sortiebantur, quamque sorte adepti erant, eam exercebant. Itaque licet apud *Livium* legere, quotannis jurisdictiones in sortem coniectas, easque *prætores* designatos sortiti fuissent, Factum tamen aliquando est, ut ambas jurisdictiones unus *prætor* ex *senatusconsulto* sortitus sit, easque exercuerit: idque non antiquis solum temporibus, quorum testis est *Livius*, sed etiam ultimis. Cæterum *prætores*, priusquam jus dicerent, ut cuique notum esset, quemadmodum anno suo jus dicturi essent, in albo edictum constituebant, atque proponebant, quod ab edicendo, id est, ante denuntiando, ac prædicando sic dictum est quasi tanto ante populo denuntiaret, quæ esset in jure dicendo observaturus. Hoc autem inito *magistratu*, habita concione, & juratus in leges faciebat, teste *Cicerone lib. 2. de Finibus.* Juris dicendi munus tribus hiis continebatur verbis, *do, dico, adlico*, de quibus libro *de judiciis.* Insignia *prætorum*, quibus utebantur, fuerunt: *prætecta*, *fella curulis*, *hæsta*, & *ministri*, *scribae*, *accensi* & *lectores.* *Prætecta* fuit toga purpurea *prætecta*, quam Kalendis Januariis, in Capitolio, votis solennibus nuncupatis, una cum cæteris insignibus acceperunt, quod eis commune cum *Consulibus* fuit. *Sella curulis* fuit sella eburnea, qua in publico & privato loco sedendi causa utebantur. Propria autem *prætorum* insignia duo fuere, *hæsta*, & *gladius*: illa ad jurisdictionem, hic ad questionem significandam. *Cyprianus epistolarum lib. 2. Seneca* de brevitate vitæ. *Lectores* duobus *prætor* urbanus usus est, teste *Censorino* de die natali. *Polybius* tamen & *Plutarchus* eidem *sex lectores* datos tradunt. Usus *scribarum* fuit, ut in tabulis actiones referrent: *accensorum*, ut citarent, & horam esse tertiam, aut meridiem admonerent: *lectorum*, ut coercerent, aut summovent. Cæterum licet hi duo *prætores*, *urbanus*, & *peregrinus*, parem potestatem habuerint, ideoque alter alterius decreto intercedere potuerit, teste *Asconio* in 3. *Verrinam*, si quis eos appellaret: dignitas tamen *urbani* major fuit, quam ob causam *prætor urbanus* major, *peregrinus* minor appellatus fuit. *Horomanus* tres fere differentias inter *præturam* urbanam, & *peregrinam* fuisse tradit: *Præmam*, quod soli cives Rom. agere apud urbanum potuerint, *peregrini* non item. *Alteram*, quod apud urbanum lege ageretur, apud *peregrinum* autem nequaquam. *Tertiam*, quod *prætor urbanus* edictum in albo proponeret, quibus de rebus jus anno suo dicturus esset: cum alter nūquam legatur proposuisse, sed (ut idem opinatur) ex *urbano edicto* jus diceret. Et hæc quidem de duobus *prætoribus*, qui primum soli creati fuerunt, & judiciis privatis præfuerunt. Publicis enim judiciis primis temporibus ante constitutas questiones perpetuas solebant illi præfesse, quos populus creasset, *questitores* (*Pomponius questores paricidii* appellat) ut quodque crimen publica animadversione dignum inciderat: aut vero ab aliquo *magistratu* ad populum vocabatur is, quo cum judicio publico agendum esse videbatur. At post constitutas questiones perpetuas (quod *Cicero* in *Bruto* factum esse ait *Censorino* & *Mamilio Coss.* qui est annus Urbis dcv.) ad *Sullæ* usque tempora *sex prætores* creati fuerunt, quorum duo *urbanus*, & *peregrinus*, de privatis causis egerunt: reliqui quatuor judicia publica exercuerunt, ea nimirum, de quibus non videbatur extra ordinem querendum esse: unus de repetundis, alter de ambitu, tertius de majestate, quartus de peculatu. Nam propterea questionibus perpetue dicebantur, tum quod lege erat præscripta quadam forma perpetua iudicii de his rebus exercendi, ut nova semper lege non opus esset: tum vero, quod annuam provinciam in his questionibus exercendis illi *prætores* peragerent: non, quemadmodum ante fieri solebat, ut, cum ita calidus tulisset, ut querendum videretur, tum primum crearetur, qui quæreret, statimque hoc absoluto iudicio potestatem de eadem re querendi non haberet. L. vero *Cornelius Sulla Dictator*, cum videret non satis esse aucto perpetuarum questionum numero, ut quatuor modo *prætores* publicis judiciis præfessent, adjecit alios quatuor, ut vult *Pomponius*: atque ita decem *prætores* coeperunt Romæ esse, quorum duo *urbanus* & *peregrinus*, privatis potissimum judiciis præerant: reliqui octo questionibus publicis. Erant autem, si *Pomponium ff. tit. 2. de origine juris l. 2. sequamur*, illi octo *prætores*, quos ex *Ciceronis* oratione pro *Cluentio* colligere fere possumus, duo qui inter *scarios* jus dicerent: unus qui de repetundis quæreret, alius qui de peculatu: alius qui de ambitu: alius qui de falso: alius qui de majestate, alius qui de vi. Quidam tamen volunt, quatuor quidem *prætores* à *Sullæ Felice* prioribus additos, verum ex iis tantum duos retentos, atque *Sullæ* tempore octo *prætores* creatos fuisse, quibus duo *prætores cereales* à *Cæsare* Dictatore addit, testibus *Tranquillo*, *Dione* & *Pomponio*: ab *Augusto* item duo, testibus *idem* & *Tacito*, & à *Claudio* Imperatore duo, qui de fideicommissis jus dicerent: quorum tamen unum detraxerit *Titus*, in cuius locum restituerit *Nerva*, qui inter *fiscum* & privatos jus diceret, & postremum adjectus *prætor* tutelarum à *Marco* imperatore, ut habet *Julius Capitolinus*, quindecim *prætorum* numerum effecerunt.

CAP. XII.

De Imperatoribus, Caesaribus, Augustis, donatis tribunitia potestate.

Postquam respublica Romana, ejectis Regibus, per annos cxxlvii. ut habet *Sext. Rufus*, & alii, à *Consulibus*, *Decemviris* legibus scribendis, & *Tribunis militum* Conularibus fuisset gubernata, secuta alia est ejus mutatio, & summa potestas, quæ hætenus penes populum fuerat, in unum translata, atque ita popularis reipublicæ status in monarchiam conversus est, hac quidem ratione. Cum *C. Julius Cæsar* devictis Pompeji in Hispania filiis, & reliquis civilis belli confectis, Romam reversus esset: *senatus*, qui magna ex parte *Pompejum* secutus fuerat, metuens ne ipsa victoria elatus, crudele quid in se statueret, novos quosdam, ac singulares honores decrevit, inter quos fuerunt hi vel præcipui: ut *pater patriæ* diceretur *Consul* in decennium (quem tamen honorem post aspernatus est) *Dictator* in perpetuum esset, *sacrosanctus* haberetur: *Quinctilis* mensis ab ejus nomine *Julius* appellaretur: Ut *comitia tributa* in sua haberet potestate: In acta sua *magistratus* ineuntes jurarent: & ut *Imperator* appellaretur. Quæ omnia post necem *Julii* in *Octavio*, postquam *triumviratum* deposuisset, sunt confirmata, & alia insuper addita. Nam & ipse *Imperator* est dictus. Quam quidem appellationem *Suetonius* in *Tiberio* scribit, prænomen fuisse, quo primum *Julius Cæsar*, deinde filii ejus, ac nepotes *senatusconsulto* sunt affecti. Intelligi autem *Imperatoris* vocabulo non cum voluerunt, qui re bene gesta id non inis, vel militari studio, vel *senatus auctoritate* consequutus, sed qui potentiam & auctoritatem in republica summam adeptus esset: quo factum, ut quotquot post *Octavianum* summum jus in republica obtinuerunt, *Imperatores* appellarentur. Quamquam etiam præter hujus tituli usum non penitus abolitus, sed tum in aliis, tum in ipsis *Principibus* fuerit retentus, & observatus, cum scilicet, rebus in bellis præclare gestis, pro victoriarum numero *Imperatores* II. III. IV. V. nuncuparentur. Quemadmodum de *Octavio* legimus, quod xx. (id est, vicissimum) *Imperator* propter res præclare gestas, & toties reportatam ex bellis victoriam, fuerit appellatus. Idem etiam *Augusti* dicti sunt, quo nomine primum *Octavianum* appellatum fuisse *Dio* lib. 53. *Suetonius* in *Augusto*, & alii tradunt. Cum enim *senatus* & populus Romanus eum singulari aliquo nomine ornare vellent, & alii censerent, *Romulum* eum appellari oportere, quia & ipse conditor Urbis esset, quo quidem nomine, *Octavianum* valde delectatum fuisse scribitur: ne tamen ea occasione in suspicionem regni incideret, prævaluit ipsa *Mianati Planci* sententia, ut *Augustus* potius vocaretur, non tantum novo, sed etiam ampliore cognomine, quod læca quæque religiosa, & in quibus augurato quid consecratur, & omnia quæ maximo honore digna sunt, *augusta* dicuntur. *Censorius* a. d. xvi. Kalend. Febr. alii Idibus Januariis id factum fuisse scribunt, *Cn. Octavio* vii. M. *Vipsanio Agrippa* Coss.

Præter hæc, quæ commemoravimus, *tribunitia* etiam potestate *Imperatores* donabantur, *Pontifices maximi* creabantur, & *pater patriæ* appellabantur. De quibus omnibus & de potestate, quæ his ipsis appellationibus ad eos deferrebat, eleganter & prolixè scribit *Dio*, cujus verba, cum ad intelligendam *Imperatorum* potestatem maxime faciant, omnino adscribenda esse putavi. Sic autem *Dio* lib. 53. *Imperatores* omnia, quæ in populari forma reipublicæ multum valuerant, *senatu*, populoque, volentibus, ea cum ipsis nominibus in se recipiunt, excepta *Dictatura*. *Consules* enim sunt sæpenumero, & quoties extra pomerium sunt, *Proconsules* dicuntur, nomenque *Imperatoris* non modo, si qui aliquam victoriam retulerint, sed & alii reliqui omnes ad significandam plenam suam, & perfectam potentiam, semper gerunt, loco *nominis Regii* & *Dictatoris*: quæ semel à republica sublata, ut non imponunt sibi, ita eorum vim ac rem ipsam *Imperatoris* titulo confirmant. Horum nominum ratione exercitus scribendi, pecuniam efficiendi, peregrinis atque urbanis rebus perpetua, & in omnia valente potestate, imperandi, atque etiam intra pomerium *equites*, *senatoresque* necandi, aliæque omnia quæ *Consulibus*, aliisque cum pleno imperio *magistratibus* facere licet, agendi jus habent. Ex *censoria* autem appellatione in vitam & mores inquirendi, census agendi, in *equestrem* ac *senatorium ordinem* adscribendi, alioque ex iis removendi pro suo arbitrio licentiam consequuntur. Quod autem omnibus *sacerdotiis* inaugurati sunt, ac plerisque in ea collegia adscribunt, semper unus eorum (siquidem duo, vel tres nonnunquam simul *Imperatores* sunt) summum *Pontificatum* gerit: eo fit, ut omnes religiones, & sacrificia in sua habeant manu. At *tribunitia* potestas, quam præclarissimus quisque *Imperator* habuit, efficit, ut intercedere iis, quæ ab aliis contra ipsorum placitum moventur, possint, ac *sacrosancti* sint, ita ut si vel minimo sermone se ab aliquo læsos existiment, indicta eum causa, tanquam si periculo obstrinxerint, necare queant. Gerere quidem *tribunatum plebis* nescias ducunt *Imperatores*, cum utique ipsi *patricii* sint, omnem vero *tribunitiam potestatem*, quanta unquam maxima fuit, accipiunt: & quia quotannis eam cum *tribunis plebis* ejus anni renovant, annorum imperii ipsorum hinc summa concipi olet. Hæc igitur singula, cum legibus fuerint stabilita in ea reipublicæ institutione, quæ penes populum est summa rerum, *Imperatores* cum ipsis nominibus sibi sumunt ut nihil sibi à subditis non datum habere videantur. Aliud porro quoddam jus habent, nulli unquam Romano aperte & in omnibus rebus concessum. Legibus enim

enim soluti sunt *Imperatores*: quo ipso solo, & ea quæ retulimus, ac reliqua etiam omnia agendi, licentia eis datur. Ad hunc itaque modum, ratione eorum nominum, quæ in populari civitatis statu usurpantur, omnem totius reipublicæ potestatem accipiunt, ac Regem etiam, nisi quod invidiam nominis vitant. Nam *Cæsaris*. & *Augusti* vocabula, nihil eis quidem ea potentia adjiciunt peculiaris, sed alterum successionem stirpis, alterum splendorem dignitatis significat. *Patri* autem nomen, tametsi eis aliquod jus in subditos tribuit, quale est parentum in liberos: tamen initio non in hunc finem eis impositum est, sed honoris gratia, utque admonitioni esset ipsis, ut subditos *liberorum* loco, hique rursus ipsos veluti *parentes suos* charos haberent. Hæ sunt appellationes istæ, quibus *Imperatores* secundum leges, ac instituta nostri etiam temporis utuntur: nostra vero ætate omnia eis hæc tribuuntur, *cenfōrio* excepto: ac olim singulæ ex legibus decreta eis sunt. Hæc tenus *Dio*. *Brevius Zonaras* Annalium Tomo 2. Omnis autem, inquit, potestas, quæ *Consulum*, *Tribunorum plebis*, *Censorum*, cæterorum denique omnium olim fuerat in *Imperatores* est translata: atque illud etiam eis datum, ut legibus soluti essent, nec ullo præscripto tenerentur. Ex quibus intelligitur, quanta *Imperatores* potestate præditi fuerint: quæ quidem potestas, ut & hoc addam, ipsis quando jam ab exercitu *Imperatores* proclamati & consalutati (id enim plerumque primum fieri solitum legimus) & à *senatu* comprobati fuerant, *lege Regia*, quæ quod sublato vetere *comitiorum* more, à *senatu* ferebatur, nonnunquam etiam *senatusconsultum* dicitur, tributa fuit, teste præter alios *Cornelio Tacito* lib. 12. Annalium, qui de *Nerone* sic scribit: Illatusque castris *Nero*, & congruentia temporis præfatus, promissio donativo, ad exemplum paternæ largitionis, *Imperator* consalutatur. Sententiam militum secuta patrum consulta. Et de *Vespasiano*: At Romæ senatus cuncta Principibus solita, *Vespasiano* decernit, &c. Qualis autem ea lex fuerit ex fragmento legis de *Vespasiani imperio*, quod ærea tabula incisum, adhuc hodie in *Laterani basilica* asservari dicitur, & ad quam legem *Cornelius Tacitus* iis verbis, quæ de *Vespasiano* paulo ante citavimus, respexisse videtur, aliquo modo intelligi potest: quod, ut gratiam aliquam ab harum rerum studiosis ineam, libet hic adscribere, actum hunc de Imperatoris potestate tractatum concludere. Fragmentum vero illud est hujusmodi.

FOEDVSVE CVM QVIBVS VOLET, FACERE LICEAT, ITA VTI LICVIT DIVO AVG. TI. IVLIO. CÆSARI AVG. TIBERIOQVE CLAVDIO CÆSARI AVGVST. GERMANICO. VTIQVE ET SENATVM HABERE, RELATIONEM FACERE, REMITTERE, SENATVS-CONSULTA PER RELATIONEM, DISCESSIONEMQVE FACERE LICEAT, ITA VTI LICVIT. D. AVG. TIB. IVL. CÆSARI TIB. CLAVDIO CÆSARI AVG. GERMANICO. VTIQVE CVM EX VOLVNTATE, AVTHORITATEVE, JVSSV, MANDATOVE EJVS, PRÆSENTEVE EO SENATVS HABEBITVR, OMNIVM RERV M JVS PERINDE HABEATVR, SERVETVR, AC SINE LEGE SENATVS EDICTVS ESSET, HABERETVRVE VTIQVE, QVOS MAGISTRATVM, POTESTATEM, IMPERIVM, CVRATIONEMVE CVJVS REI PETENTES SENATVI, POPVLOQVE, ROMANO COMMENDAVERIT, QVIBVSVE SVF-FRAGATIONEM SVAM DEDERIT, PROMISERIT, EORVM COMITIIS QVIBVSQVE EXTRA ORDINEM RATIO HABEATVR, VTIQVE EI FINES POMERII PROFERRE, PROMOVERE, CVM EX REPUBLICA CENSEBIT ESSE, LICEAT. ITA VTI LICVIT TIB. CLAVDIO CÆSARI AVG. GERMANICO. VTIQVE QVÆCVQVE EX VSV REIPUBLICÆ, MAJESTATE DIVINARVM, HVMANARVM, PVBLICARVM, PRIVATARVMQVE RERV ESSE CENSEBIT, EI AGERE, FACERE JVS POTESTASQVE SIT. ITA VTI DIVO AVG. TIBERIOQVE IVLIO CÆSARI, AVG. TIBERIOQVE CLAVDIO CÆSARI AVG. GERMANICO FVIT. VTIQVE QVIBVS LEGIBVS PLEBISQVE SCITIS SCRIPTVM FVIT, NE DIVVS. AVG. TIBERIVSVE IVLIVS CÆSAR AVG. TIBERIVSVE CLAVDIVS CÆSAR AVG. GERMANICVS TENERENTVR IIS LEGIBVS, PLEBISQ. SCITIS IMP. CÆSAR VESPASIANVS SOLVTVS SIT. QVÆQVE EX QVAQVE LEGE, ROGATIONE DIVVM AVG. TIBERIVMVE IVLIVM CÆSAREM AVG. TIBERIVMVE CLAVDIVM CÆSAREM. AVG. GERMANICVM FACERE OPORTVIT: EA OMNIA IMP. CÆSARI VESPASIANO AVG. FACERE LICEAT. VTIQVE QVÆ ANTE HANC LEGEM ROGATAM ACTA, GESTA, DECRETA, IMPERATA AB IMP. CÆSARE VESPASIANO AVG JVSSV. MANDATOVE EJVS A QVOQVE SVNT: EA PERINDE JVSTA, RATAQ. SINT, AC SI POPVLI, PLEBISVE JVSSV ACTA ESSENT. Sanctio. SI QVIS HVJVSCÆ LEGIS ERGO ADVERSVS LEGES, ROGATIONES, PLEBISVE SCITA, SENATVSVE CONSULTA FECIT, FECERIT, SIVE QVOD EVM EX LEGE, ROGATIONE, PLEBISVE SCITO, S. VE. C. FACERE OPORTEBIT NON FECERIT, HVJVSV LEGIS ERGO, ID EI NE FRAVDI ESTO, NEVE QVID OB EAM REM POPVLO DARE DEBETO, NEVE DE EA RE CVI ACTIO, NEVE JVDICATIO ESTO, NEVE QVIS DE EA RE APVD SE AGI SINITO.

[Vide *Marium Salamonium* lib. 6. de Principatu, & *Antonium Vaccam* à capite *silicis* volumine 1. expositionum locorum obscuriorum & paratitolorum in *Pandectas* ad tit. 4. lib. 1. Quod principi placuit, &c. *Georgius Fabricius Antiquitatum* lib. 1. scribit, *videri hanc alteram tabulæ partem, priore amissâ.*]

CAP. XIII.

De Principibus juventutis, Caesaribus, & nobilissimis Caesaribus.

Non erant hi proprie *magistratus*, sed tamen ad capiendos magistratus designabantur: ideoque nolui eos hoc in loco silentio prætereire. Conſueverant Imperatores ex filiis, vel nepotibus, vel aliis sanguine junctis, unum atque alterum, quorum præclaram indolem conſpexerant, creare, ad quos imperium transferri volebant: eosque primum *Principes juventutis*, post extincta fere Cæsarum familia, *Cæsares*, tandem *nobilissimos Cæsares* appellabant. Primus hujus instituti fuit author *Octavius Augustus*, de quo sic *Cornel. Tacitus* lib. 1. *Annal.* *Augustus* subsidia dominationi *Claudii Marcellum* sororis filium, admodum adolescentem, pontificatu & curuli ædilitate: *M. Agrippam* ignobilem loco, bonum militia, & victoriæ socium, geminatis Consulatus extulit: mox defuncto *Marcello*, generum sumpsit: *Tiberium Neronem*, & *Claudium Drusum* privignos Imperatoris nominibus auxit, integra etiam domo sua. Nam genitos *Agrippa Cæjum* ac *Lucium* in familiam *Cæsarium* induxerat: necdum posita puerili prætexta, *Principes juventutis* appellari: destinare *Consules* specie recusantis flagrantissime cupiverat. Hæc *Tacitus*. Ex quibus hoc intelligitur, *Octavianum Augustum* primum authorem esse hujus instituti, quod deinde reliqui *Impp.* retinuerunt, ut quem vellent successorem habere adoptarent, *Principem juventutis* nuncuparent, ac deinde variis honoribus, Consulatus, pontificatu, tribunitia etiam potestate, & aliis ornarent. Sic *Nero Princeps juventutis* à *Claudio* dictus est. Et extant in *Huberti Goltzii* Augusto numismata aliquot cum his inscriptionibus, *C. L. Cæsares, Augusti, F. Coss. desig. Princ. juvent. item, C. Cæsar Augusti F. Pont. Coss. des. Princ. juvent. item L. Cæsar Augusti F. augur. Coss. des. Princ. juvent.* &c. ut taceam de lapidum inscriptionibus quas & *Hubertus Goltzius* & *Onuph. Panvinus* adducunt. Aliquanto post, translatò imperio à Cæsarum familia ad alios, ii qui ab Imperatoribus adoptati, & successores destinati erant, non amplius *Principes juventutis*, sed *Cæsares* tantum appellabantur, novo prorsus more, cum ex *Cæsarium* familia non essent, atque ita posterioribus temporibus *Cæsarium* appellatio non familia, sed dignitatis fuit. Docet hoc *Alius Spartianus* in *Elío Vero*, his verbis, *Alius Verus* ab Adriano adoptatus, nihil habet in sua vita memorabile, nisi quod tantum *Cæsar* est appellatus, non testamento, ut antea solebat, neque eo modo, quo *Trajanus* est adoptatus: sed eo prope genere, quo nostris temporibus à vestra clementia (de *Diocletiano* loquitur) *Maximianus*, atque *Constantius Cæsares* dicti sunt, quasi quidam *Principum filii* viri & destinati *Augustæ Majestatis* hæredes, &c. Idem *Orosius* lib. 7. cap. 25. confirmat, eodem modo de *Diocletiano* scribens, quod *Maximianum Cæsarem* legerit, post eundem ex *Cæsare Augustum* fecerit, atque in ejus locum *Constantium* & *Maximianum Galerium Cæsares* legerit. Non addam plura testimonia, quorum plena est illorum temporum historia. Retinuerunt autem hoc nomen etiam tum, cum ad Imperatoria Majestatis fastigium pervenerunt. Novissime *Cæsares* nobilissimi appellati sunt, uti ex *Fastis Onuph. Panvinis* & imaginibus *Impp.* quas ex antiquis numismatibus *Jac. de Strada* Mantuanus *Fastis* illis adjecit, liquido cognosci, ut de aliis taceam, potest. Fuerunt ergo tum *Principes juventutis*, *Cæsares* & nobilissimi *Cæsares*, iidem, qui hodie *Reges Romanorum*.

CAP. XIV.

De Præfecto Urbis.

Præfectus Urbis, de quo hoc capite agendum, *magistratus* est *ordinarius*, primum ab *Octavio Augusto*, consilio *Mecænat*is institutus, testibus *Suetonio* in *Augusto*, *Dion.* lib. 52. & aliis. Occasio ejus creandi, dignitas, & munia facile intelligi possunt ex oratione *Mecænat*is ad Augustum, qua suadet, imo hortatur eum, ut solus imperium retineat: & simul rationem constituendæ reipubl. monstrat, ubi inter alia dicit, *Præfectum Urbis* ex primariis viris quendam creandum esse, qui omnes *magistratus*, quos geri ante hunc conveniret, gessisset: non ut per absentiam magistratum rempublicam administraret: sed ut cum reliquis in rebus Urbi præset, tum causas quoque eas, quibus provocatio competeret, capitalesque etiam omnes, paucis exceptis, in Urbe ac extra eam, usque ad *xxc.* millia passuum dijudicaret, &c. Hujus igitur sapientissimi viri consilium *Augustus* secutus, ubi reipublicæ curam & gubernationem omnem in se recepit, *Præfectum Urbis* instituit, quem etiam sequentes Imperatores retinuerunt. Plurima ejus officia *Ulpianus* ff. de officio *Præfecti Urbis*, ex epistola *Divi Severi Augusti*, ad *Fabium Cilonem* *Præfectum Urbis* recenset, quorum hæc fere sunt præcipua, ut *servorum de dominis* querelas, vicissimque horum in illos criminationes audiret: Ut *patronis de libertis* ingratis querentibus jus diceret: Ut de *tutorum*, *curatorum* & *criminibus* cognosceret: Ut *numulariorum*, *argentariorumque fraudes* coërceret: Ut *carnis curam* gereret: Ut *quietem in populo* procuraret, illicitaque *collegis* coërceret: Ut *spectaculorum disciplina* præset. Denique quicquid non modo intra Urbem, verum etiam intra centesimum

rum ab Urbe lapidem commissum esset, animadverteret: sic, ut & Urbe, & Italia interdicendi potestatem haberet, itemque in insulam deportandi. Hæc pluribus *Ulpianus* explicat. Primus *Præfectus Urbis* hac potestate ab Octavio Augusto creatus est *Cilnius Mecænas* equestris ordinis, eum secutus *Messala Corvinus*, tum *Taurus Stabilius*, dein *L. Piso*, ut est apud *Tacitum* lib. 6. Annalium. Caterum constituto hoc novo & ordinario magistratu, non plane abolitus est vetus ille, quando *Præfectus Urbis* Latinarum causa creabatur: sed retentus etiam *Augusti*, & aliquot sequentium Imperatorum temporibus est, uti ex *Tacito* ibidem constat. De eo igitur capite sequenti agemus. Sequuntur magistratus majores extra ordinem.

CAPUT XV.

De Præfecto Urbis absente ordinario magistratu.

Qui extraordinarii magistratus fuerint, ex superioribus intelligi potest, videlicet, qui non singulis annis creati fuissent, nec annum habuerunt potestatem, sed qui tum demum, cum necessarius ipsorum videbatur usus, à populo electi fuerunt, & quando curationem illam, cui prædicti erant, absolvisset, magistratu abierunt. Inter eos primus & antiquissimus est *Præfectus Urbis*. Alius vero est hic à superiore: cujus institutio prima refertur ad *Cn. Octavium Augustum*: hic enim magistratus ante Augustum in republica fuit, & extraordinarius quidem, sicut ille ordinarius. Prima mentio hujus *Præfecti Urbis* fit apud *Livium*, cum ait, *Lucretium* à *Lucio Tarquinio Superbo* Rege contra Ardeates profecto, *Præfectum Urbis* institutum fuisse, ac imperium in Urbe, Rege absente, habuisse. *Tacitus* lib. 6. Annalium primam eorum originem ad *Romulum* refert, & demonstrat sub Regibus semper ulitatum fuisse, *Præfectos Urbis* creari: cujus verba quia notatu digna sunt, & ea tradunt, quæ ab aliis scriptoribus sunt omissa, adscribam: Antea, inquit, profectis domo Regibus, ac mox magistratibus, ne Urbs sine imperio foret, in tempus deligebatur, qui jus redderet, ac subditis moderaretur, feruntque ab *Romulo Dentrem Romulium*, post ab *Tullo Hostilio Numam Marcium*, & ab *Tarquinio Superbo Spurium Lucretium* impositos: dein *Consules* mandabant, duratque simulachrum, quoties ob ferias Latinas præficitur, qui *Consulare munus* usurpet: Hæc *Tacitus*. Constat igitur *Præfectos Urbis* sub Regibus quoties illi ad bellum profecti, ab Urbe absentes, creari solitos, quod & *Dionysius* libro secundo indicat, quando de *Romulo* & prima senatus lectione hæc scribit: Ex omnibus, unum præcipuum ipse declaravit, cui rerum urbanarum regimen committeret, quoties ipse foras duceret exercitum, &c. Ejectis autem Regibus etiam à *Consulibus*, ante institutam præturam, quotiescunque ipsis ad bellum proficiendum erat, *Præfecti Urbis* declarabantur, & domi relinquebantur, qui absentibus *Consulibus*, munus Consulare in Urbe obirent, & jus dicerent. Hi vero non ut reliqui magistratus comitiis, sive curiatis, sive centuriatis, sive tributis creabantur, sed à Regibus & *Consulibus* eligebantur, quod ex *Taciti* & *Dionysi* jam citatis locis perspicuum est: habebantque absentibus *Consulibus*, vel legibus ferendis, vel judicio exercendo jus centuriatis comitiis cum populo agendi. At post introductum præturæ magistratum, desit *Præfectus Urbis* fieri, nisi quod Latinarum causa profectis Urbe *Consulibus*, relinquendus domi erat *Præfectus*, idque religionis causa potius, quam quod eo magistratu magnopere opus esset. Et quoniam feriis agi cum populo non licebat, idcirco planum est, huic *Præfecto Urbis*, cui nonnisi tempore Latinarum (de quibus alio libro diximus) imperium erat, jus non fuisse agendi cum populo, tamen vocandi senatus (si quid interim accidisset, cur extra ordinem vocandus videretur) jus habebat, ut ex *Agellio* libro decimo quarto, capite ultimo discimus. Reliquo vero anni tempore, quanquam absentes *Consules*, nullus locus reliquus erat huic magistratu, sed summa potestas erat penes prætorem urbanum, ut ex *Cicerone* lib. 10. epist. ad familiares discitur.

Hotomanus tria *Præfectorum Urbis* genera facit, unum eorum, qui sub Regibus, & primis Consulibus temporibus extraordinarii magistratus fuerunt: aliud eorum, qui posterioribus temporibus, libera tamen adhuc civitate, ejus magistratus procuracionem habuerunt, & *Præfecti Urbis* Latinarum causa dicti sunt: tertium genus eorum, qui Imperatorum temporibus ordinarii magistratus fuerunt. Nos priora duo genera hic conjunximus.

CAPUT XVI.

De Interrege.

Interregnum, ait *Festus*, appellatur spatium temporis, quousque in loco Regis mortui alius ordinetur. Is autem qui præerat cum Regia potestate & insignibus, *Interrex* dicebatur. Origo *Interregum* antiquissima est. Nam *Romulo* (de cujus obitu variae diversorum sunt sententiæ, quas hoc loco recensere non est necesse) defuncto, ut tradit *Dionysius* lib. 2. antequam novus crearetur Rex, integrum annum *Interregnum* fuit. Sequenti, inquit, anno post *Romuli* scilicet obitum nemo Romæ regnavit, ad novum *Interregnum* magistratum delata administratione reipublicæ, in modum hunc: Ducenti patres conscripti, ex quibus senatus Rege

Romulo constitutus erat, distributi in decurias, *decemviris* forte mittebant *Urbis imperium*. Hi non simul, sed unus post alium quinque diebus lictores habebant, ceteraque insignia regia, quæ ceu per manus tradebantur, à primo deinceps usque ad ultimum tum *quinqueduanus* ille *magistratus* migrabat ad sequentem decuriam, & inde rursum ad aliam, &c. Hæc *Dionysius*, quæ & *Livius* lib. 1. tradit, sed paulo aliter. Observatumque hoc fuit sub Regum imperio, ut quoties Rex vita defunctus esset, priusquam novus eligeretur, *Interreges* vicem Regis obirent. Mansit postea hæc appellatio etiam sub *Consulum* imperio. Cum enim *ordinarii magistratus* abessent, & *comitiis* interesse non possent, sive vitio creati abdicassent, neque placeret *Dictatorem* dici, tum res ad *interregnum* veniebat. Atque etiam *Interreges*, qui sub *Consulibus* erant eodem modo *quinqueduanum* habebant *magistratum*, ut illi superiores. Morem hunc fuisse observatum etiam tempore *Ciceronis*, lib. 7. ad familiares, apparet ex epistola ad *Trebatium*, ubi sic scribit: Nisi ante Roma profectus esses, nunc eam certe relinqueres. Quis enim tot *interregnis* *jureconsultum* desiderat, &c. *Interreges* autem non nisi à patriciis, nec alii nisi patricii eligebantur, vel prodebantur (hoc enim verbum proprie de iis usurpabatur) ut ex plurimis *Livii*, *Ciceronis*, & aliorum locis cognoscitur. Mutata vero veteri reipublicæ forma, & summa rerum ad unum delata, *Interreges* creati desierunt.

CAPUT XVII.

De Dictatore.

Anno Urbis conditæ cclv. Coss. *T. Largio* (vel *Lartio*) *Flavo*, *Q. Clælio Siculo*, cum omnes Latini populi, auctore *Octavio Mamilio*, conspiratione facta, bellum Romanis moverent: senatui autem in tantis angustiis & periculis constituto, etiam à domesticis in apparando bello, & militum delectibus, nonnihil difficultatis obiceretur, non omnibus pari alacritate dantibus nomina. Nam egeni, præsertim ære alieno pressi, quorum ingens erat numerus, citati non parebant, nihil sibi cum patriciis esse dictitantes, nisi *senatusconsulto* remitterentur debita: immo non deerant, qui deserturos se Urbem dicerent, seque invicem hortabantur ad non immorandum in Urbe, in qua nullius bonæ rei sint participes. Ad hunc modum constitutis rebus, & ad seditionem spectantibus, cum etiam in senatu plurimum discrepantes sententiæ audirentur: aliis, quorum princeps *M. Valerius* erat, æquum esse censentibus, inopibus debita remitti, & hac ratione parvo dispendio civium benevolentiam redimi, magnopere utilem futuram, tam privatim, quam publice: aliis autem, inter quos *Ap. Claudius Sabinus* primus erat, diversum sentientibus, ubi nihil proficeretur, nec seditio tolleretur, facta in senatu mentio est ejusmodi *magistratus*, cui aliquando plus autoritatis & potestatis esset, quam *Consulibus*, quibus multum dignitatis & potentia, lege *Valeria* ademptum erat. His in senatu disceptatis, *senatusconsultum* tandem de creando *Dictatore*, ut refert *Dionys.* lib. 5. factum tale est: *T. Lartium*, vel *Lartiam*, & *Clælium Coss.* & si quis alius *magistratus* sit in republ. potestatem deponere. Unum autem virum à senatu electum, approbatumque suffragiis populi, habere semestrem potestatem rerum omnium ampliorem, quam sit *Consulem*. Hoc S. C. ad plebem perlato, & ab ea probato, *T. Lartius*, vel *Lartius*, primus *Dictator* à collega *Clælio* dictus est. *Livius* tamen, *Eutropius* & *Eusebius* triennio ante, anno scilicet cclv. ab u. c. primum *Dictatorem* creatum scribunt, quos sequitur in Fastis suis *Hubertus Goltzius*. Appellatus autem est *Dictator*, teste *Varrone* lib. 4. de ling. Lat. vel quod à Consule diceretur, vel quod ejus dicto omnes audientes essent: quod idem *Livius* lib. 2. & *Plutarchus* docent, & *Dionysius*, qui etiam hoc addit, cavisse senatum, ne invidiosum & molestum nomen imponerent *magistratui* gubernaturo civitatem liberam; tum subditorum causa, ne ostenderentur odiosis vocabulis: tum ipsorum, qui id imperium assumunt, respectu, ne imprudentes esserantur plus æquo ab aliis, vel ipsi eos tractent insolentius, sicut in tanta potestate fieri solet. Alio nomine *Magister populi* dictus est, sicut is, quem ipse postea *Dictator* asecvit, quique proximam à *Dictatore* potestatem habebat *magister equitum* vocatus est, testibus *Varrone*, *Cicerone*, *Sext. Pomp. Festo* & *Seneca*. Et primum seditionis quidem sedandæ, & rei gerendæ causa hic *magistratus* est institutus: unde in posterum observatum fuit, ut quoties aut belli externi, aut seditionis domesticæ vis quædam major reipub. immineret, cui avertendæ, majore severitate & potentia, quam *Consulari* opus esset, crearetur *Dictator*. Hinc toties in Fastis scriptum reperitur: *Dictator rei gerendæ*, item *seditionis sedandæ causa creatus*, &c. Postea vero, etiam propter alia quædam ardua negotia, *Dictator* dictus invenitur, ut *clavi figendi causa*, in pestilentia aut seditione, de quo more *Livius* l. 7. hæc scribit: *C. Genutio*, *L. Amilio Mamercio* 11. Coss. cum piaculorum magis-conquisitio animos, quam corpora morbi afficerent, repetitum ex seniorum memoria dicitur pestilentiam quondam clavo ab *Dictatore* fixo sedatam. Ea religione adductus senatus, *Dictatorem clavi figendi causa* dici jussit: dictus *L. Manlius Imperiosus*, *L. Pimarium magistrum equitum* dixit: Lex vetusta est, præcis litteris, verbisque scripta, ut qui prætor maximus sit idibus Septembribus *clavum pangat*. Fixus fuit dextro lateri

lateri ædis Jovis Opt. Max. ea parte, qua Minerva templum est. Eum *clavum*, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt, eoque Minerva templo dicatam legem quia numerus Minerva inventum sit. Volsinii quoque clavos indices numeri annorum fixos in templo Nortia Etrusca Deæ comparere, diligens talium monumentorum author Cincius affirmat. M. Horatius Consul ex lege templum Jovis Opt. Max. dedicavit, anno post Reges exactos. A Consulibus postea ad Dictatores, quia majus imperium erat, solenne clavi figendi translatus est. Intermissio deinde more digna etiam per se visa est res, propter quam Dictator crearetur. Hæc ille. III. comitiorum habendorum causa, Dictator creabatur, majori magistratu absente. IV. Latinarum feriarum causa. V. ludorum Romanorum causa, qui signum daret mittendis quadrigis. VI. senatus legendi causa: quod bello Punico II. propter solitudinem curiæ institutum fuit. Quorum omnium exempla in Fastis Capitolinis, Sigonii, Onuphr. Panvini, Huberti Goltzii, & aliorum reperiuntur. Conferebatur autem Dictatura alicui viro Consulari, spectatæ virtutis, non à populo, aut per suffragia, nec à senatu (quanquam is interdum nominaret quem vellet Dictatorem dici) sed à Consule, viva voce (nonnunquam etiam per literas, sed rarius) sic ut cessantibus interim cæteris magistratibus omnibus, præter *tribunatum plebis* (qui tamen eo anno, quo primus Dictator creabatur, nullus fuit) summa ei permetteretur, atque plena potestas belli ac pacis aliorumque omnium negotiorum, eaque prorsus libera, & absque omni provocatione, & sic etiam jus animadvertendi pro sua sententia in cujuscumque civis Romani caput, indicta causa, & inconsulto populo, mandandi, edicendi, præscribendi, creandi in semestris magistratus, prout ipsi videbatur esse ex commodo reipublicæ. Et hoc intelligit Festus, cum scribit: Optima lex **** in magistro populi faciendo, qui vulgo Dictator appellatur, quam plenissimum posset jus esse, significabatur.

Sed tamen non perpetua, nec etiam diuturna, sed regulariter *semestris* fuit hæc potestas, quanquam aliquando in magnis periculis, ad annum nonnullis fuit continuata, ut Camillo, quando iterum fuit Dictator, & bis L. Papirio Cursori, & Q. Fabio Maximo. Hinc illa Ciceronis lex: *At quando duellum gravius discordiæ civium crescant, unus ne amplius sex menses, nisi senatus creverit, idem juris, quod duo Consules teneto, isque æve sinistra dictus populi magister esto*, &c. Sic enim legit Lambinus: paulo aliter Guiljelmus Canterus lib. 2. Novarum lectionum, cap. 4. eodem tamen sensu. Quin etiam de pluribus legitur, quod ante legitimum tempus, decimoquarto, vel quinto die postquam Dictaturam adepti fuerant, eandem deposuerint. Nec licebat Dictatori equum, nisi ituro ad bellum contendere, aut ullos sumptus facere ex ærario, sine *senatusconsulto*, vel populi jussu, alioqui omnes fasces, ut plus terroris haberet, & majorem parandi necessitatem hominibus inculceret usurpabat: quare Polybius lib. 3. præter alia discrimina hoc inter Consulem & Dictatorem fuisse scribit, quod Consulem duodecim secures præcesserint, Dictatorem vero vigintiquatuor.

Est & hoc de Dictatoribus observatio dignissimum, quod Dionysius lib. 5. refert, ubi tradit Sp. Lartium (vel Lartium) Dictatorem primum sopito bello Latino Dictaturam designatis prius Consulibus, deposuisse, nemine civium à se occiso, nec pulso in exilium, nec multato gravius, ibi enim hæc addit: Id exemplum omnes postea Dictatores secuti sunt, usque ad ætatem ab hac nostra tertiam. Nusquam enim in omni historia proditum reperimus, aliquem in hoc magistratu se gessisse immodeste, vel inciviler, quamvis sæpe reipublica solemnibus magistratibus abrogatis, omnia unius potestati permiserit: qui si in externis tantum bellis Dictaturam adepti, bene patriam defendissent, nil corrupti magnitudine imperii, minus mirum esset. Nunc inter multas magnas seditiones civium, vel regnum, tyrannidemve affectantibus quibusdam civibus, vel imminentibus innumeris aliis calamitatibus ad prohibendas eas potestate accepta, omnes ad unum sine reprehensione usi, primum illum Dictatorem æmulati sunt, ut vulgo crederetur unicum id esse cujusvis insanabilis mali remedium: & extremam hanc salutis ipem reliquam, cæteris deficientibus. Sed patrum ætate quadringentis annis elapsis à Dictatura Titii Lartii, odiosa res visa est omnium mortalium judicio, quando Lucius Cornelius Sylla primus & solus acerbe crudeliterque usus est ea, ut tum primum sentirent Romani, quod superioribus temporibus ignoraverant, Dictaturam & tyrannidem. Nam & senatum ex qualibuscunque constituit, & *tribunatiam potestatem* fecit quam minimam, & Urbes desolavit integras, & regna aliis dedit, aliis abstulit, aliaque multa superbe gessit, de quibus longum esset dicere. Civium quoque præter eos, qui præliis absumpti sunt, dedititiorum interfecit non minus quatuor millia, & his excruciatos prius aliquot. Hactenus Dionysius. Post Caji autem Julii Cæsaris, qui postremus Dictator, & quidem perpetuus, contra leges patrias fuit, Dictatura penitus est reipubl. est sublata.

CAP. XVIII.

De magistro equitum.

Quam primum Dictator ita, uti dictum est, creatus esset, eligebat sibi ipse magistrum equitum, virum aliquem, ut plurimum Consulem, aut si ita postulare necessitas, aliqui virum industrium, qui magister equitum nominabatur, quod ei potestas in equites committebatur: sicuti de Dictatore jam

memoravimus, eum *magistrum populi* vocitatum, quod penes ipsum summa in populum Romanum potestas fuerit. Sed ad dignitatem & potestatem *magistrorum equitum* quod attinet, tradit *Pomponius* iurifconsultus, fere eandem eos habuisse, quam Regum temporibus *tribuni celerum*, & post, imperio universo in unius manuposito, *praefecti praetorio*. Subiecti certe fuerunt *Dictatorum* imperio, & sine ipsorum mandato & permisso nihil moliri ausi sunt. Unde legimus de *Q. Fabio* & *M. Minucio magistris equitum*, cum absentibus *Dictatoribus*, & ab ipsis prohiberi, praelium cum hostibus commississent quod in gravissimum vitae discrimen venerint: & nisi populi precibus liberati, & salute donati fuissent, capitis supplicium subire fuerint coacti, ut *Livius*, *Plutarchus*, *Eutropius*, & alii testantur. De *magistro equitum* quidam etiam *Ciceronis* legem intelligunt, quam cum in vulgatis exemplaribus sic concepta sit, *Aequitatem quicumque regat, habeto pari jure cum eo, quicumque erit juris disceptator*: sic legendam putat *Guilielmus Canterus* l. 2. Novarum lectionum, c. 4. *Equitatum quicumque regat, habeto pari jure, vel par jus, cum eo, quicumque erit juris disceptator*: voluntque *Ciceronem* parem *magistri equitum* potestatem facere imperio *praetorio*. Nonnunquam, sed raro *Dictatores* sine *magistris equitum* creati sunt. Peculiare hoc fuit, quod *M. Minucio* tempore secundi Punici belli aequa potestas, cum *Dictatore* commissâ est, quod tamen ante nunquam factum fuisse testantur *Plutarchus* in *Fabio*, *Polybius*, *Livius*, *Florus*, *Eutropius*, & alii.

CAP. XIX.

De decemviris legibus scribendis Consulari potestate.

Occasionem creandorum decemvirorum primam dedit *C. Terentius*, ut *Dionysius* eum nominat, vel, ut *Livius*, *C. Terentillus Arsa* tribunus plebis. Is enim anno ab Urbe condita cxcxi. Consulibus *L. Lucretio Tricipitino*, & *T. Veturio Gemino*, legem se promulgaturum, professus erat de *quinqueviris* legum de *Consulari imperio* scribendarum causa creandis. Sed resistentibus acriter primum patribus & *Praefecto Urbis Q. Fabio*, deinde etiam Consulibus, perlata ea non est. In sequenti autem anno *P. Volturnio*, & *Servio Sulpicio Camerino* Consulibus legem *Terentillam* à toto collegio relatum, *Livius* lib. 3. docet, quibus tamen nonnihil diversa scribit *Dionys.* lib. 10. Is enim non relatum *Terentii legem* hoc anno fuisse, sed collegium tribunorum ad populum tulisse, de *decemviris* legum scribendarum creandis, ex quorum praescripto omnia tam privatim, quam publice gererentur, author est. Causa autem *rogationis tribunorum* hæc erat: Nondum, inquit *Dionys.* erat apud Romanos jus æquum omnibus civibus, nec omnes ex æquo ordine admittebantur ad tractandam rempublicam, nec jus scriptum extabat: sed quamdiu regnatum est in Urbe, Regum arbitrio lites dirimebantur, quod tum erat pro legibus. Translato deinde à *Regibus*, ad annuos *magistratus* imperio, inter cetera officia regia, juris quoque reddendi munus ad eos devenit. Id jus maxima ex parte constabat virorum potestate praedictorum praedictis, minima pars ejus habebatur in libris *pontificum*: quarum legum scientia penes solos erat *patrios*, quod hi soli hujusmodi libros versarent. Reliquum vulgus negotiatorum & agricolarum, quod nonnisi mercatus gratia in Urbem statis diebus conveniebat, prorsus imperitum erat rerum talium. Capita *rogationis tribunorum* fuerunt hæc: *Decemviros legitimis comitiis* à populo eligi, ætate, prudentia, dignitate praestantissimos, & qui bonæ suæ famæ rationem habeant maximam. Eos viros leges de negotiis tam privatis, quam publicis promulgare, quibus legibus sua jura praescriberentur tam privatis civibus, quam annuis *magistratibus*. Ceterum deinde aliquot annos inter *patrios* & *plebem* de hujus legis promulgatione, donec tandem anno cxcix. Coss. *Sp. Tarpejo*, *A. Aternio* cum tribuni plebis lenius cum patribus agerent, & eos rogarent, ut finem certaminum facerent, si plebejæ leges displicerent, ut illi communiter legumlatores & ex plebe, & ex patribus qui utrisque utilia ferrent, quæque æquandæ libertatis essent, sinerent creari, suadente *T. Romulo*, qui prioris anni Consul fuerat, *senatusconsultum* factum est, ut legati mitterentur ad Græcas Urbes, quæ sunt in Italia, alii Athenas, qui peterent à Græcis leges optimas, & instituto suo convenientissimas. Quibus reversis, referendum ad senatum de *legislatoribus* eligendis & quodnam eorum futurum sit imperium, quamve diuturnum, deque ceteris rebus ad id negotium pertinentibus. Missi itaque legati ad Græcas Urbes sunt *Sp. Posthumius*, *Ser. Sulpitius*, *A. Manlius*, triremesque eis assignatæ & ornatae sunt, ex ærario, pro majestate Rom. imperii. Quibus anno tertio reversis *tribuni plebis* urserunt, ut legumlatores crearentur. Post aliquot igitur contentiones *tribunorum* & *Consulum*, *senatusconsultum* in designatorum *Consulum* subsequenter anni sententiam factum est, eligendos *decemviros* è senatus primoribus: eorum annuum esse imperium ex eo die, quo creati fuerint, cum ea potestate, quam modo *Consules*, olim *Reges* habuissent: interim cessare omnes *magistratus* alios, donec juxta leges creati fuerint: *decemviros* vero privatis jura reddere, & rempublicam constituere. Hoc *senatusconsultum* à tribunis ad populum relato, *Ap. Claudius*, & *T. Genutius*, qui insequentem annum Consules designati erant, *magistratus* ejurarunt, & *tribunorum*, *adilium*, *quaestorum* magistratibus, aliisque, ad tempus antiquatis, *comitiis centuriatis decemviri* creati sunt, de quorum imperio *Dionysius* libro octavo hæc tradit: Sequenti anno (qui fuit ab Urbe condita cccxi.) *decemviri*

viri assumptis civitatis gubernaculis, aggressi sunt rempublicam constituere: penes unum fasces erant, & reliqua *Consularis potestatis* insignia. Is *senatum* convocabat, decreta confirmabat, ceteraque agebat pro imperio. Reliqui (quibus singuli accensi apparebant, teste *Livio* libro tertio) ad minuendam potestatis invidiam non multum à privatis differebant habitu. Deinde alius in potestate succedebat, servatis vicibus, idque ad certos dies, donec elaberetur tempus annum. Omnes autem à mane pro tribunali cognoscebant causas privatas & publicas (*Livius* decimo quoque die id à singulis factum fuisse docet, tum quæ ad subditos pertinerent, & socios.) Et lites controversas dirimebant de singulis disceptantes, summa aequitate, atque iustitia: visumque est civitati optimum ejus anni *decemvirale imperium*. Sed maxime laudabatur cura plebejorum hominum, & presentaneum contra omnem vim atque injuriam auxilium. Jactabaturque a multis non fore opus civitati aliis *magistratibus*, cum unus ad obeunda omnia munia mira prudentia sufficiat. Et mox: Hi *decemviri* leges conscriptas tum ex Græcorum jure, tum è patriis consuetudinibus proposuerunt in decem tabulis cognoscendas cuilibet, ferentes admoneri se à privatis hominibus, & hoc agentes, ut leges placerent omnibus: diuque consultaverunt cum proceribus revocantes ad exactissimum examen singulas. Ubi vero viæ sunt bene habere, primum *senatu* coacto, nemine contradicente, *senatusconsultum* de iis fecerunt: deinde *centuriatis comitiis* in presentia *pontificum*, *augurum*, aliorumque sacerdotum ut re divina exorisi, calculos dederunt *centuriis*: tum *plebis* quoque confirmatas, & in æreas columnas incisas, una serie proposuerunt in loco fori maxime conspicuo, &c. Hactenus *Dionys.* Finito annuo eorum imperio, cum videretur aliquid deesse iis legibus (quemadmodum idem author, & cum eo *Livius*, *Plutarchus*, & alii testantur,) annitentibus etiam nonnullis ex patribus, ut ea ratione *tribunitia potestas* abrogaretur, consensu *senatus* & *plebis* etiam in sequentem annum *decemviri* creati sunt, pars quidem eorum ex prioribus reselecti, pars in aliorum loca subrogati, ut id quod x. tabulis deesset, supplerent, & legum jam latarum observationem à volentibus nolentibus exigerent. Cum vero hi statim initio suæ administrationis clandestinum fœdus inter sese jurejurando ferirent, ne quis ex collegio ulla in re alteri adversaretur, sed quod uni eorum placuisset, idem probaretur omnibus: neve *comitia* haberent, perpetuoque retinerent imperium: neve quemquam alium ad id admitterent, ipsique pari honore, pari potestate essent, *senatusconsultis*, *plebisque scitis* nonnisi raro, idque necessario uterentur, maximam partem rerum pro imperio, multa tyrannice agerent: cumque primo honoris die post peracta sacra solennia singuli cum singulis insigniis regis prodirent, prælatis cuique duodecim fascibus & securibus, quod antea antiquatum fuerat, accedente etiam cæde *Succi*, & *judicio Virginiæ*, *decemviri damnati*, & hæc potestas in universum sublata est, tertio anno postquam primum in rempubl. fuisset introducta.

CAP. XX.

De tribunis militum Consulari potestate.

UT plurimorum aliorum *magistratum*, ita etiam hujus, de quo agendum est, autores fuerunt *tribuni plebis*. Dicuntur *tribuni militum*, vel *tribuni militares* Consulari potestate, ad differentiam eorum, qui castrenses *magistratus* erant. Causam autem iis creandis dederunt *tribuni plebis*, qui, ut referunt *Livius* libro 4. initio, & *Dionysius* lib. 11. cum multa alia privilegia patribus & patriciis ante extorsissent, tandem etiam hoc ad populum tulerunt, ut alterum *Consulem* ex plebe fieri liceret. Rogarunt hoc *tribuni plebis*, & gravissime urserunt anno ab Urbe condita cccix. *Cons. M. Genucio*, & *C. Curcio*. Cum autem *patricii* tribunis sese gravissime opponerent, nihil tamen efficere possent, *tribuni* nihil de suo fervore remittentibus, tandem suasu C. Claudii, viri Consularis, ne *Consulatus* cum plebe communicaretur, *senatusconsultum* factum est, ut in locum *Consulum* alii *magistratus*, vel præfecti, pars ex plebe, & pars ex patribus crearentur, *Consularem potestatem* habentes, quorum imperium cum finitum esset, *senatus* *plebisque* convenirent, & cognoscerent, utrum *Consules*, an *Præfectos* mallent imperium suscipere: & quod omnibus suffragium ferentibus videretur, firmum esset. Quod *senatusconsultum* cum *tribuni plebis* summis laudibus extulissent, *plebisque* accepisset in annum sequentem, qui fuit ab Urbe condita cccix. *tribuni militum* tres, & quidem omnes *patricii*, A. *Senpronius Atratinus*, T. *Cladius Siculus*, L. *Artilius Longus* creati sunt. Plebs eo primum contenta fuit, quod sui ratio in *comitiis* habita fuisset. Sed iidem paulo post, cum vitio facti essent, abdicarunt, inque eorum locum *Consules* sunt creati. Post aliquot annos rursus *tribuni creati*, & primum quidem tres, mox quatuor, & tandem sex. Nec plures creatos fuisse unquam *Sigonius* Comment. in Fastis demonstrat, licet diversum reperiatur apud *Livium* lib. 5. initio, qui uno in loco dicit octo creatos fuisse: quem tamen locum corruptum esse credibile est, cum apud nullum alium authorem ejus rei mentio extet. Ideoque in Fastis etiam *Onuphrii Panvini*, & *Huberti Goltzii* tantum sex eo anno, quo *Livius* octo fuisse dicit, ponuntur. Fueruntque hi *tribuni* nonnunquam omnes *patricii*, nonnunquam ex patribus & plebe simul creati. Post annum cccxvi. nulli amplius *tribuni militum* reperiuntur: ut non sit dissimile, vero, eos qui anno cccxvi. creati fuerunt, ultimos fuisse. Ita hic *magistratus* post annum lxxvii.

quam in rempublicam introductus esset, frequentari desit. De potestate & insigniis eorum, quia iisdem, quibus *Consules* usi fuerunt, quod ex verbis illis, *Consulari potestate* intelligitur, non opus est ut hic à me multa afferantur.

CAP. XXI.

De triumviris reipublica constituenda.

Triumvirorum reipublicæ constituendæ magistratus (si modo *magistratus* dicendus est) ut contra leges fuit institutus, ita etiam non fuit diuturnus. Initium eorum incidit in annum ab Urbe condita 1000. Cause propter quas ii in rempublicam inducti fuerint, hæ ab authoribus *Dione* libro 46. *Appiano* libro 3. & 4. bellorum civilium, *Suetonio* in Augusto, *Plutarcho* in M. Bruto & Antonio, & aliis recensentur. Cum *C. Julius Cæsar* in senatu viginti tribus vulneribus esset confossus, *C. Cæsar Octavianus*, qui à *C. Julio* adoptatus, & in *Cæsarum* familiam translatus erat, anno 1000. Consul cum *Q. Pedio*, *Hircio* & *Pansa* ad Mutinam occisis suffectus in toto suo Consulatu nihil aliud moliebatur, quam ut patris *Julii Cæsaris* interfectores ulcisceretur. Q. igitur *Pedium* collegam legem ferre iussit de quæstione habenda in eos, quorum ille opera occisus esset, postulatque ea lege *M. Brutus*, *C. Cassius* & *D. Brutus*, absentes damnati sunt. M. autem *Antonii* opes *C. Asinius Pollio*, qui Hispaniæ, & *L. Manatius Plancus*, qui Galliæ præerant, cum suis exercitiibus adjuncti auxerant, & *D. Brutus*, cui senatus, ut persequeretur *M. Antonium* mandaverat, relictus à legionibus suis profugerat, & tandem iussu *Antonii*, in cuius potestatem venerat, à Capeno Sequano, ad Aquilejam interemptus erat. Cæsar igitur cum *M. Brutum*, qui Macedoniam, & *C. Cassium*, qui Syriam ex senatusconsulto obtinebant, nullo pacto armis ulcisci posset, cum *M. Antonio*, & *M. Lepido*, pace facta, postquam Consul creatus esset, utrumque ex Galliâ in Italiam accersivit. Congressi omnes in agro Bononiensi, ut *Dio* libro 46. vel Mutinensi, ut *Appianus* libro 4. bell. civil. initio docet, consultationes summas de ordinanda & corrigenda republica habuerunt, & tandem ita inter eos convenit, ut publice quidem ipsi tres constituendis, administrandisque rebus præficerentur, idque non in perpetuum, sed in quinquennium: ita ut omnia ex animi sui sententia etiam neque ad senatum, neque ad populum de his retulissent, agere, *magistratus* aliosque honores, quibus ipsi vellent, tribuere possent: privatim autem, neve viderentur omnes provincias sibi ipsis arrogare velle, *Cæsari* Africa, utraque Sardinia & Sicilia: *Lepido* Hispania omnis, ac Gallia Narbonensis: *Antonio* reliqua omnis Gallia, quæ cis & trans Alpes jacet, tribueretur: ut inimicos suos proscriberent, ac cæderent: *Lepidus* in locum *D. Bruti* Consul fieret, Romamque & totam Italiam in custodia haberet: *Antonius* vero & *Cæsar* Brutum & Cassium bello persequerentur. Atque his consultationibus perfectis, cum confestim omnes Romam venissent, singuli interjectis diebus Urbem ingressi, quæ decreverant executi sunt. *Fusi* quoque inimici, plurimi equites, cxxx. senatores proscripti iunt: inter quos fuerunt *L. Paulus*, frater *M. Lepidi*, *L. Cæsar*, avunculus *Antonii*, & qui Cæsarem suis sententiis ornaverant, *M. Cicerō*: cujus occisi à Popillio legionario milite, cum haberet annos LXXI. caput cum manu dextra in rostris positum est. Inierunt *triumviratum* v. Kal. Decem. anno ab v. c. 1000. Cum autem quinquennium hunc *magistratum* gessissent teste *Dione*, semetipsos in alterum quinquennium renuntiaverunt: quod factum esse anno 1000. *Carolus Sigonius* scribit. Sed non multo post dissidiis ortis inter *Octavium* & *Lepidum*, Octavius fugato Sex. Pompejo, *Lepidum* bello persequutus est, eique victo *triumviratus* honorem abrogavit, supplicem tamen factum vitam donavit. Postea etiam *Antonio* bellum intulit, coque victo, cum ipse solus rerum potius esset, *triumviratu* abiit. Hunc finem habuit *triumviratus*, qui non ultra annos x. in republica Romana fuit. Sequuntur *magistratus* minores ordinarii.

CAP. XXII.

De quæstoribus urbanis duobus, vel quæstoribus ærarij.

Quæstores, inquit *Varro* lib. 4. de ling. Lat. à *quarendo* dicti sunt, qui conquirerent publicas pecunias & maleficia, quæ *triumviri capitales* nunc conquirunt; ab eis postea, qui quæstionum judicia exercent, *quæstores* dicti. Tria eorum fuerunt distincta genera. Alii enim *quæstores urbani*, vel *ærarij*: alii *quæstores parricidij*, vel rerum capitalium: alii *quæstores provinciales* fuerunt. Sed nobis de *quæstoribus ærarij*, vel urbanis hoc loco dicendum est: De eorum autem prima institutione dubitatur. *Ulpian.* quidem ff. lib. 1. tit. 13. de *quæstoribus*, sic scribit: *Origo quæstoribus creandis antiquissima est, & pene ante omnes magistratus.* *Junius Gracchanus* lib. 7. de potestatibus refert, etiam ipsum *Romulum*, & *Numam Pompiliū* binos *quæstores* habuisse, quos ipsi non sua voce, sed populi suffragio crearent. Sed sicuti dubium est, an *Romulo* & *Numa Pompilio* regnantibus *quæstor* fuerit: ita *Tullo Hostilio* Rege *quæstores* fuisse certum est: & sane crebrior apud veteres opinio est, *Tull. Hostilium* primum in rem-

rempubl. eos induxisse. Et à genere quærendi, *quaestores* initio dictos, *Junius*, & *Trebatius*, & *Ferebella* scribunt. Hæc *Ulpianus*. A quibus tamen nonnihil discrepant ea, quæ *Cornel. Tacitus* scribit in *Annalibus*. *Plutarchus* in *Poplicola*, eorum primam institutionem ad *P. Valerium Poplicolam* refert, iniquiens: *P. Valerium*, cum Saturni ædem ærarium constituisset, populo concessisse, ut *quaestores duos* creare posset: creatosque primos esse *P. Verurium*, & *M. Minucium*, & pecuniam multam coactam, &c. Hæc ille. Erat autem *quaestura* primus *magistratus urbanus*, qui petebatur, postquam quis x. annua stipendia fecisset, non ante annum ætatis xxvii. Sed vigesimo tamen septimo & sequentibus peti poterat. Ac, primum quidem ex *patriciis*, comitiis curiatis, ut ex *Livio* lib. 31. & *Plutarcho* manifestum est, creabantur: postea vero cum duobus prioribus alii duo adicerentur: qui *Consules* in bellum euntes sequerentur, eisque ad ministeria belli præsto essent, de quibus post dicam: à plebe obtentum est, ut pars ex *patriciis*, pars ex *plebe comitiis tributis* crearetur, quorum posterius ex epistola etiam *Cic.* ad *Curium*, ejus initium: *Ego vero te jam nec hortor*, &c. intelligitur: ubi *Cic.* lib. 7. ad *Famil. epist.* 30. scribit: In campo certe non fuisti, cum *comitiis quaestoris* institutis, &c. subjungit enim: *Ille autem qui comitiis tributis auspicatus esset, centuriata habuit*, &c.

Officia *quaestoris urbani* fuerunt varia, ex quibus hæc fere sunt præcipua: curam gerere *avaritæ*, & vestigalium populi *Rom.* pecuniam publice, vel privatim erogare, vel in ærarium condere, atque in tabulas accepti & expensi referre: cum exercitus scribi, & in campum legiones duci oporteret, signa militaria ex ærario depromere, atque ad *Consules* in expeditionem ituros mittere: legatis ex ultimis oris terrarum *Romam* profectis, publicum hospitium curare, & munera sæpe commeatus, large & hospitaliter, & vestimenta publico nomine exhibere, ac ne quid ipsis eorumque comitibus deesset, prospicere: ægotantium legatorum peregrinorum curam suscipere, mortuique funus è publico facere. Apud *quaestores urbanos*, Imperatores ab expeditione redeuntes, ac triumphum petentes, jurare cogebantur, vere fuisse scriptum ad senatum de hostium occisorum, & civium amissorum numero, alioqui triumphus ei negabatur. Ad eorum etiam munus pertinebat, prædam ex hostibus captam vendere, pecuniamque inde redactam in ærarium referre: tandem translata etiam ad eos est cura asservandorum *senatusconsultorum*, cum antea tribunorum plebis, & ædilium id munus fuisset: *Plutarchus*, *Livius*, *Valer. Maximus* lib. 2. cap. 8. *Dio*, *Agellius* lib. 13. cap. 13. & alii. Sed nullum imperium habebant hi *quaestores*, non vocationem, nec prehensionem, non sella curuli, ut plerique *magistratus*, neque licitoribus aut viatoribus utebantur, & apud prætorem poterant à privato in jus vocari. Convocandæ tamen concionis jus habebant, ut *Dionysius Halicarnass.* lib. 8. docet. Post constitutam autem *Romæ* monarchiam, *quaestura* sæpe abrogata, & rursum instituta fuit, ut ex *Suetonio* & *Tacito* discimus. Sub Imperatoribus Augustis coepit aliud genus *quaestorum*, qui dicebantur *quaestores candidari*: eorum officium erat libros, hoc est, epistolas, sive orationes Principis in senatu legere. *Ulpianus*, *Alsius Lampridius*, *Dio* & *Tacitus*. De his vide etiam *Barnabam Brissonium* lib. 1. Antiquitatum, capite 17.

CAP. XXIII.

De tribunis plebis decem.

Multas in republica Romana dedit turbas nimia *seeneratorum* in egenos & obæratos crudelitas, quod manifestum est omnibus iis, qui diligenter Romanas historias legunt, ut non necesse sit multa de ea re hoc loco verba facere. Illud tantum jam ostendam, eandem crudelitatem etiam causam fuisse creandorum *tribunorum plebis*. Cum enim, ut docent *Dionysius* libro 6. *Livius* lib. 2. & alii, Romani post ejectos Reges continuis bellis vexarentur per multos annos, plurimi, quibus tenuis res erat, cogebantur, tum propter continuas illas expeditiones, tum propter tributa, aliaque onera, nomina facere: reversi autem ex bellis domum, cum solvendo non essent, à creditoribus vincti in servitium ducebantur, ubi misere ab iisdem tractabantur. His miseriis mota plebs aliquoties petebat, se illis sublevari: minabatur etiam, nisi levationem, vel remissionem debitorum impetraret, non daturam nomina ad expeditionem, quod primum anno ab Urbe condita cclv. Coss. *Tito Lartio Flavio*, & *Q. Clælio Siculo* factum esse habet *Dionysius*. Delinita tamen patrum sollicitationibus plebs, sæpe de suo fervore remittebat, & impetrata faciebat. Cum autem patres, secum ipsi dissidentes, nullis egenorum querelis moverentur, ut ipsorum curam habuissent, res tandem ad seditionem venit, ita ut cum anno Urbis conditæ cclix. Coss. *A. Virginius Tricostus Calmontano*, *T. Vetursio*, vel *Veturio*, *Gemino Cicurino*, bellum cum Volscis & Aëquis esset, plebs auctore *Sicio* & ex castris, & ex Urbe in montem Urbi vicinum, qui postea *sacer* dictus fuit, secesserit, & non prius inde revocari potuerit, quam patres per legatos plebi debitorum levationem, & nexorum solutionem obtulissent, eique insuper *tribunatum plebis*, ejus constituendi tunc primum facta est mentio: item *adiles plebis* permittentes: quo facto sublata est discordia, & plebs in Urbem rediit: creatique primum *tribuni plebis* quinque anno ab Urbe condita cclx. *Sp. Cassio Viscellino* 11. *Aul. Posthumio Aurunco* 11. Coss. qui *tribuni* dicti fuerunt, ut docet *Furro* lib. 4. de ling. Lat. quod primi ex *tribunis militum* creati fuerunt. Eorum nomina, uti recenset *Dionys.* lib. 6. fuerunt hæc

hæc: *L. Junius Brutus*, *C. Sicinius Bellutus*, *C. & P. Licinii*, & *Sp. Icilius Ruga*: refertque *Dionysius*, eos comitiis curiatis à plebe creatos, a. d. 4. Id. Decemb. potestatem *tribunitiam* accepisse. Duplicatus deinde hic numerus fuit, & pro quinque *decem creati*, cum magno *optimatum* dispendio, anno ab Urbe condita cccxvii. *Cois. M. Valerio, Sp. Virginio*. Primi autem *tribuni plebis* his conditionibus creati sunt: Cum in illa plebe cum patribus transactione, plebeji metuerent, ne soluto coetu, vel promissis non staretur, vel aliqui comprehensi raperentur ad supplicium; securitatis suæ causa potestatem illam postularunt, & adepti sunt, ut ipsi è suo corpore contra *patriciorum* potentiam ac vim, creare *peculiarem magistratum* possent, à quo auxilii latio adversus *Consules* esset, utque hic *magistratus sacrosanctus* esset, hoc est, talis, quem vel vi, vel verbis violare capitale esset, & scelus inexcipiabile: ut ita magis ad impediendum, quam ad agendum initio *tribuni* fuerint creati, hoc fine, ut si quid vel de publico negotio, vel de privato, animadverterent à patribus agi, quod fraudi posset esse plebi, interponerent suam auctoritatem, & illud averterent; non autem ipsi alia & nova molirentur, sicut sæpe fecerunt. Ideo in *Halicarnasseo* aliquoties ipsis objicitur, quod non sint memores, quas metas ea potestas habeat. Nam in veteri jure non habuerunt *tribuni* potestatem vocandi: qua de re legi potest *Agell.* lib. 13. cap. 12. & *Cicer.* 2. in *Rullum*, & lib. 3. de *Legib.* dicit, *tribunum plebis* majoris præsidem libertatis, custodemque esse voluerunt, & alibi de *tribunis* verba faciens, inter alia comparat eos cum *Ephoris*, quod & *Val. Maximus* lib. 4. cap. 1. facit. De potestate autem *tribunorum* hæc invenimus: Quod quemvis potuerint tueri, contra vim intentatam à superiore, & quod licuerit illis quibuscvis decretis, quæ improbantur, intercedere: licuerit etiam ipsis quemcumque vellent, arreptum in concionem producere, & cogere quibus de rebus esset interrogatus, de iis responderi: hac tanta potentia & immunitate, tanquam telo quodam acerrimo armati, si qui natura inquieti, aut alias *patribus* iniqui essent, valde abusi sunt sua potestate, & paulatim latus progrediendo, & multo plus sibi juris vindicando, quam initio fuerat concessum, inultum *labefactarunt auctoritatem Consulum & senatus*, & auctores crebri fuerunt maximorum tumultuum, & malorum, ut non raro pestis & *perniciës reipublicæ* nominentur. Et ferme semper, quoties aliquid affulsit quietis reipublicæ, illud turbant ubique opponendo se importune *senatus*, & res movendo novas & rixarum subministrando materiam perpetuam: quanquam ipsa *tribunorum constitutio*, si intra limites suos mansisset, & juste fuisset administrata, fuisset salutis reipublicæ, & *srenum patrum*, ne discederent ab officio, sicut & *Dionysius* eam habet pro saluberrima, & quæ multum ad insolentiam *patrum* reprimendam potuerit: Ibidem tamen addit, id eatenus se judicare, quatenus illa potestas cadat in bonos & prudentes viros, quia improbis & stolidis non raro fuerit ad pessimos conatus occasio. Sed & hoc de *tribunis* memorabile est, quod si unus cæterorum rogationibus refragaretur, impedire poterat omnia. Unde & *Claudius* apud *Halicarnassum* sperat fore, ut ipsa *tribunitia* vis à se ipsa destruat, si scilicet aucto *tribunorum* numero incidant inter ipsos dissensiones. Gestarunt *tribuni plebis* purpuram, ut affirmat *Cicero* pro *Cluentio*, quanquam contrarium asserit *Plutarchus* Problem. 81. *Domusque tribunitia non fuit clausa*, sed noctu & interdiu semper tanquam portus quidam & perflugium iis, quibus opitulandum esset, patuit. Nec licuit *tribuno* integrum diem ab Urbe abesse, nisi in Latinis feriis. *Halicarnass.* lib. 8. *Agell.* lib. 3. cap. 2. & *Macrobius* lib. 4. Saturnaliorum, cap. 3. *Potestas* etiam *tribunorum* terminata fuit mœnibus, nec extra Urbem quicquam valuit, ut docent *Halicarnass.* & *Livius* lib. 3. Cæterum quod *Sulla Dictator* totam hanc potestatem aboleverit, quæ tamen à *Pompejo* restituta sit, videmus in *Plutarcho* in *Pompejo*, & *Cicerone* lib. 3. de *Legibus*, ne plures nunc producam. Sub *Constantino* autem Imperatore in univèrsùm *tribunatus* cessavit.

CAP. XXIV.

De adilibus plebis duobus.

Quod hæcenus in hisce libris religiose observavi, ut singula munia reipublicæ quæ aliqua ex parte distincta fuerunt, etsi in nomine similitudo quadam esse videretur, distincte etiam traderem, atque explicarem: idem mihi & hoc loco faciendum puto, ubi de *adilium officio* disserendum erit. Cum enim tres ordines eorum fuerint, alii *plebeji*, alii *curules*, alii *cereales*: qui, licet unum nomen habeant, quoad officia autem multum à se invicem differant: de iis singulis singulatim dicere institui, & primum quidem de *adilibus plebis*. *Adilis* dictus est teste *Varrone* lib. 4. de ling. Lat. qui *ades sacras & privatas curaret*. *Adiles* autem *plebis* dicti sunt, quod ex plebe crearentur, & *plebis* proprii *magistratus* essent. Duo igitur *adiles plebis* primum creati sunt anno ab u. c. cccx. *Sp. Cassio Viscellino* 11. *A. Posthumio Aurunc.* 11. Consulibus, eodem anno, quo primi *tribuni plebis*. Cum enim, ut *Dionys.* lib. 6. testatur, inita inter patres & plebem concordia, plebs, quæ in montem *sacrum* secesserat, in Urbem rediisset, & impetrasset à *senatu*, ut liceret sibi quotannis è suo corpore creare *tribunos plebis*, de quibus jam dictum est: petierunt etiam sibi à *senatu* permitti, ut quotannis duos è plebe crearent *subministraturos tribunos*, quicquid opus esset, & lites nonnullas, eorum permisso, dijudicatu, adiumque sacrarum, locorum publi-

publicorum, atque annonæ curam habituros. Quo per senatum concessio, creaverunt, quos tum ministros & socios tribunorum, & iudices appellabant. Nunc vero ab officiorum uno adiles vocant, potestatem habentes alterius magistratus ministrari, ut antea. Curant autem multas magnas res, suntque maxima ex parte Græcorum *agoranomoi* similes, &c. Hactenus *Dionys.* Primi adiles plebis creati fuerunt comitiis curiatis, idque observatum usque ad legem *Valerii* latam. Post illam vero legem tribuitis comitiis creati eos solitos, consentiunt scriptores fere omnes.

Officia adilium plebis fuerunt, uti ex *Dionysio* audivimus, & alii etiam scriptores confirmant, tribunis plebis ministrare, & de levibus quibusdam causis, & litibus ipsorum permissu judicare: iis, qui plus quam lege definitum erat, agri possiderent, diem dicere: matronas probri accusare, feneratores coercere, popinas, & ganeata obsonia inhibere, in facta dictaque incivilia, atque improba animadvertere, atque multam indicere: ut officia publica privataque fierent, ut cloacæ publicæ, aqueductus, & cætera ædificia; lauta, munda, integra, & expedita asservarentur, curare: iniqua pondera corrigere, mensuras minores frangere, & mutare, de alexilibus cognoscere, convehere frumentum, & oleum: ne Urbs penuria annonæ, aut caritate laboraret: utque comestatus, quæque bello usui forent, in castra deferrentur, ipsorum munus erat: plebscitæ ut in æde Cereis asservarentur, ad ipsorum curam spectabat. Quare *Pomponius* jurisconsultus ff. titulo de origine juris, scribit, eos ob hanc causam potissimum creatos fuisse. Postea etiam *senatusconsultorum* cura, ne pro Consulibus arbitrio supprimerentur, ipsis est demandata, quæ tamen ad extremum *questoribus* urbanis, ut in ararium reponerentur, sunt commissa. In tantum etiam honoris culmen adilitas est provecita, ut aliquando Urbe peste laborante, majestas Consularis, quemadmodum *Livius* lib. 3. habet, ad adiles plebis deciderit. Hanc vero eorum potestatem à *Claudio* & *Nerone Imperatoribus* Augustis, plurimum accisam fuisse, *Cornelius Tacitus*, & *Suetonius* produnt.

C A P. XXV.

De adilibus curulibus duobus, & adilibus cerealibus duobus.

Alii erant adiles, qui curules appellabantur, à sella curuli, qua uti solebant. *Plutarchus* in *Mario*, eos majores adiles appellat. Creabantur autem ex patriciis, non ex plebejis. Quærentibus autem de ea injuria tribunis plebis, convenit inter eosdem & senatum, ut alternis annis ex plebe fierent: postea promiscuum fuit. Eorum origo, ut *Livius* lib. 6. extremo habet, hæc fuit: Cum concordia inter plebem & patres inita, senatus ludos in ejus honorem decrevisset, & adiles plebis se eos facturos recusassent, conclamarunt patricii juvenes, se id honoris Deum immortalium causa libenter acturos, ut adiles fierent. Quibus cum ab universis gratiæ actæ essent, factum *senatusconsultum*, ut duos viros adiles ex patribus Dictator populum rogaret. Primi igitur adiles curules creati sunt anno Urbis conditæ cccxxviii. Cuius *Quintius Capitolinus*, & *P. Corn. Scipio*, *L. Sextio*, *L. Amilio Mamercus* Consulibus. *Livius* lib. 7. initio. Horum munus fuit ludos sacros & solennes instituere, ac procurare. Sacrarum ædium, & privatarum curam gerere. Quod tum ex iis, quæ dicta sunt, tum ex his *Ciceronis* verbis *Actione* 7. in *Verrem* intelligitur. Sic enim scribit: Nunc sum designatus adilis, habeo rationem, quid à populo Romano acceperim, mihi ludos sanctissimos maxima cum cura & cerimonia *Cereri*, *Libero*, *Liberaque* faciendos: mihi *Florum* matrem populo, plebique Romanæ ludorum celebritate placandam: mihi ludos antiquissimos, qui primi Romani sunt nominati, maxima cum dignitate, ac religione *Jovi*, *Junoni*, *Minervæque* esse faciendos: mihi sacrarum ædium procurationem, mihi totam Urbem tuendam esse commissam. Ob earum rerum laborem & sollicitudinem fructus illos datos, antiquiorem in senatu sententiæ dicendæ, locum, togam prætextam, sellam curulem, ius imaginis ad memoriam posteritatemque prodendam. Hæc *Cicero*. Ex quibus etiam, quæ insignia honorum adilibus concessa fuerint, cognoscitur. Cæterum illos ludos quisque adilis sua impensâ & sumptibus pro modo patrimonii, ac dignitatis suæ celebrandos procurabat, ut ex alio *Ciceronis* loco lib. 2. Officiorum patet, ubi etiam docet, vitandam esse suspicionem avaritiæ. Multi enim, ut ludorum sumptum vitarent, adilitatem non petebant. *Mamercus*, inquit, homini ditissimo prætermisso adilitatis Consulatus repulsam attulit: & addit, *Muranum*, qui adilis non fuerat, propterea ludos in prætura fecisse, ut à se suspicionem avaritiæ removeret, & sibi populi Romani benevolentiam, ac studium conciliaret. Est & hoc observatione dignum, quod *Lucius Joannes Scoppa* in *Collectaneis* annotat, legem Romæ latam fuisse, ne quis Romanorum quid scriberet, nisi prius ad adiles curules accessisset, & scribendi veniam impetrasset, cum illi prius scriptoris vires perpendissent, & secundum ingenii capacitatem, ac doctrinam, componendi potestatem dedissent. Quod de *fabulis scenicis* intelligendum esse, ex omnibus fere *Terentii comædiarum* inscriptionibus colligi potest. Eas enim adiles emebant, & ut publice agerentur, curabant.

Erat etiam adilium curulium officium, curare, ut templa, theatra, stadia, fora, porticus, curiæ & basilicæ, atque mœnia, magnificis operibus reficerentur, & ornarentur. Sed non contenti his muneribus, etiam annonæ, aliarumque rerum curationem & cognitionem sibi vindicarunt, & multa cum adilibus plebejis communia habuerunt. Omnium autem maxime ad eos pertinebat, causas & lites

redhibitionum, id est, in quibus agebatur de rei corruptæ vitio, quam quis aut vendidisset, aut commutasset, dirimere: ideoque ubi *Kalendis Januariis magistratum* inierant, non aliter atque *prætoris* edictum proponebant, in quo quemadmodum de singulis controversiis jus dicturi essent, populum præmonabant. Unde apud juriconsultos peculiaris titulus est de *adilitio edicto*. Annus quo hic *magistratus* peti solebat, erat, ut colligunt *Paul. Manutius*, & alii, xxxvii. Atque hæc de *adilibus curulibus*.

De *adilibus Cerealiis* pauca, quæ admoneam, habeo. *Cereales* dicti, quod *Cereri*, hoc est, frumento præfint. Et primum à *Cajo Julio Casare* instituti, & ex *patriciis* creati sunt, anno ab Urbe condita dccix. Testis est *Suetonius Tranquillus*, cum in *Julio* scribit: *prætorum, adilitum, quæstorum*, minorum etiam *magistratum* numerum ampliavit. Et *Dio* lib. 43, qui paulo clarius idipsum docet, sic scribens: Eodem anno primo sex *adiles* sunt constituti, duo *patricii*, qui *Cereris adiles* vocarentur, quatuor *plebeji*. Iique mos ad nostram usque ætatem exinde perductus est, &c. Hæc ille, quæ etiam confirmat *Pomponius* juriconsult, ff. tit. de origine juris.

C A P. XXVI.

De curatoribus omnium trium.

Curatores trium erant, qui *trium* commoda procurarent, perinde atque in vicis *vicorum magistrum*. Eorum *Terentius Varro* lib. 5. de lingua Latina meminit, in recitatione verborum, quæ dicit *ensor* præconi, conditurus lustrum: Omnes *quirites*, *pedites*, *armatos*, *privatosque*, *curatores omnium trium*, sive quis pro se, sive altero dari rationem volet, voca incitium huc ad me, &c. Apud alios scriptores non facile est eorum mentionem invenire.

C A P. XXVII.

De triumviris capitalibus.

Triumviri capitales, qui & *tresviri*, seu *treviri capitales*, eo quod tres viri simul ad munus illud obeundem crearentur, sunt dicti, fuerunt quemadmodum scribit *Pomponius* ff. de origine juris, qui carceris custodiam haberent, ut cum animadverti oporteret, id interventu eorum fieret. Horum sæpe fit mentio apud *Livium*, *Ciceronem*, *Plautum*, & alios. Creati sunt primum, ut *Onuphrio Panvino*, & *Huberto Goltzio* in Fastis placet, ab Urbe condita anno cclxv. Eorum non tantum erat, uti ex *Pomponio* audivimus, carceris custodiam habere, sed etiam *latoniarum*. Ad columnam item *Mæviæ*, ut *Cicero* docet, de eorum scelere cognoscebant, qui cum cives Romani non essent, in Urbe habitarent: ac de *vilibus*, & abjectæ tantum conditionis hominibus, ut de *furibus* & *servis* nequam, jus dicebant, teste *Asconio* in *Divinationem*. Primis autem temporibus, etiam de aliis maleficiis cognovisse eos nondum constitutis quæstionibus publicis, colligitur ex *Plauto* in *Asinaria*, & *Varrone* libro 4. de lingua Latina, qui de *quæstoribus* agens scribit *quæstores à quærento*, qui conquirerent publicas pecunias, & maleficia, quæ *triumviri capitales* nunc conquirunt. Quod autem addit *Pomponius* animadversum in delinquentes, ac scelerosos, ipsorum interventu fuisse, intelligendum sic est, non quod ipsi *triumviri* quenkum supplicio affecerint, sed usi ad eam rem sint opera *lictorum*, quorum octo sub se habebant: unde apud *Plautum* in *Amphitruone* *Sofia*:

Quid faciam nunc, si tresviri me in carcerem compegerint?

Inde cras è promptuariæ cella depromar ad flagrum.

Nec causam liceat dicere mihi, neque in hero quicquam auxilii fieri?

Nec quicquam sit, quin me omnes esse dignum deputent.

Ita quasi incudem me miserum homines octo validi cadent, &c.

Hic enim per octo homines, octo *lictores* intelligunt, ministrantes *triumviris*. Quod vero etiam sacramenta exegerint *triumviri capitales*, atque in divinis usus, & ad tuenda sacra civitatis eam pecuniam contulerint, constat ex lege *Lucii Papirii* tribuni plebis apud *Festum*, quam quomodo legendam putant *Lucas Fruterius*, & *Josephus Scaliger*, huc scribant: *Quæcunque prætor posthac factus erit, quæ inter cæveis prætor dicit, tresviro capitales populum rogato, isque tresviri capitales, quæcunque posthac facti erunt, sacramenta exigunt, iudicantque, eodem jure sumpto, uti ex legibus, plebei que scitis exigere, iudicare esse oportet.* Addit enim *Festus*, sacramenti nomine id æs dici ceptum esse, quod & propter ararii inopiam, & sacrorum publicorum multitudinem consumeretur in rebus divinis. Creabantur porro *comitiis tributis capitales triumviri*, ut alibi est ostensum. Vide etiam de hac lege & *triumviris capitalibus* *Jacobum Revardum* libro secundo *Variorum*, cap. 18.

CAP. XXVIII.

De triumviris nocturnis, triumviris valetudinis, & triumviris monetilibus.

Quando *triumviri nocturni* creati fuerint, certum non est, hoc constat, antiquum eum magistratum esse. Meminit ejus *Livius* libro nono, ubi de *C. Flavio* scriba, quomodo *adilis curulis* factus sit, agens, inter alia dicit, eum prius *tribunatum* gessisse, & duos *triumvirates*, nocturnum alterum, alterum coloniarum deducendarum, &c. Meminit ejus & *Tacitus* libro 5. *Annalium*, his verbis: *Triumviri nocturni*, quod ad incendium in sacra via ortum tarde venerant, à *tribuno plebis* die dicta damnati sunt. Quod eorum officium pesserit, *Paulus* jurisconsultus Dig. lib. prim. tit. 15. Apud vetustiores, inquit, incendiis arcendis *triumviri* præerant, qui ab eo, quod excubias agebant, etiam *nocturni* dicti sunt. Interveniebant nonnunquam, & *adiles*, & *tribuni plebis*. Erat autem familia publica, circa portas & muros disposita, unde & si opus esset, vocabatur. Fuerunt & privatae familiae, quæ incendia, vel mercede, vel gratia extinguerent: deinde *Divus Augustus* maluit per se huic rei consuli instituto præfecto vigiliam cum cohortibus. Hæc ille.

Triumviri valetudinis.

De his cum nihil quicquam in veteribus scriptoribus inveniam, nec satis sciam, an magistratus fuerint, quia tamen ab *Onuphrio Panvinio* in magistratuum numerum referuntur, nolui eos prætermittere, & cum mihi quinam illi fuerint, cognitum non sit, *Onuphrii* verba libro 2. *Commentariorum Reipublicæ Romanæ*, adscribere libet, quæ hæc sunt: Hujus, inquit, magistratus nulla apud veteres auctores, quod sciam, mentio est. In antiquo vero argenteo nummo sic scriptum est, *M. Aclius III. VIR VALE TV*. Hi nostra ætate pestis causa creari solent, atque *domini sanitatis* vocantur, quibus temporibus de morbo suspectis, magna potestas concedi solet. Nummi autem verba sic ego interpretor. *M. Aclius III. VIR*, valetudinis tuendæ. Hæc *Onuphrius*.

Triumviri monetales.

De *triumviris monetilibus* *Pomponius* Jurisconsultus ff. tit. 2. de origine juris, sic scribit: Constituti sunt eodem tempore & *quatuorviri*, qui curam viarum agerent, & *triumviri monetales*, æris, argenti, auriflatores, &c. Præfuerunt cudendæ monetæ: dicti fuerunt *triumviri monetales*, & *triumviri A. A. Æ. F. F.* quod est auro, argento, ære, flando, feriando. De iis etiam intelligendus locus apud *Ciceronem* in epist. ad *Trebatium* jurisconsultum, ubi sic scribit: *Treviros* vites censeo, audio capitales esse, mallem auro, argento, ære essent. *Triumviros* enim *treviros* dici, & *treviros* solitos, non est obscurum, & sic hunc locum interpretantur *Bembus* in epistola ad *Paulum Manut.* & alii. Quamvis etiam hoc verum sit: intelligi simul per *treviros* populos illos in conspectibus Germaniæ, quorum metropolis fuit *Trevirum*, urbs adhuc celebris propter archiepiscopum *Trevirensis*.

CAP. XXIX.

De quatuorviris viarum curandarum, & quinqueviris cis & uls Tiberim.

Maxima priscis temporibus *senatus* diligentia fuit in faciendis farciendisque viis, tam intra, quam extra Urbem. Earum autem curandarum munus primum *censuribus* à senatu commissum fuit, unde supra, cum de *censuræ officio* diceremus, addidimus, hoc eorum munus fuisse tueri vias, &c. post vero cum *censures* aliis rebus pro officio occupati, huic muneri sollicitè vacare nequirent, ex *senatusconsulto* magistratus alius speciatim ob eam causam creatus est. Ille *quatuorviri viarum curandarum* vocabantur, quod viis vel muniendis, vel sternendis præessent. Eorum non multa mentio est in scriptoribus, quos habemus: in antiquis autem epigrammatis plurima. *Pomponius* IC. & *Dominicus Floccus* Florentinus sic de iis scribunt: Constituti sunt & *quatuorviri*, qui curam viarum agerent. Vide etiam de his *Barnabam Brissonium* lib. 4. *Antiquitatum*, cap. 12.

Quinqueviri cis & uls Tiberim.

Non fuerunt hi magistratus, sed magistratuum vicarii, de quibus *Pomponius* IC. & eum sequutus *Dominicus Floccus*, sic scribunt: Et quia magistratibus vespertinis temporibus in publicum esse inconveniens erat, *quinqueviri* constituti sunt cis *Tiberim*, & *uls Tiberim*, qui possent pro magistratibus fungi. Est & horum memoria obscura, nisi quod præter *Pomponium* & *Floccum* *Livius* etiam alicubi eorum meminit. Cæterum ut & hoc addatur, veteres usi sunt particula *uls*, pro quo nos dicimus *ultra*, teste *Festo*.

CAP. XXX.

De decemviris stlitibus judicandis, & centumviris litibus judicandis.

Decemviri stlitibus judicandis magistratus fuerunt, ut docet *Pomp. ff. tit. 2. de orig. jur.* Cum esset, inquit, necessarius magistratus, qui hastæ præesset, *decemviri stlitibus judicandis* constituti sunt. Hic magistratus post *quæsturam* ceptus est, ut colligitur ex *Suetonio* in *Augusto*, & ex antiqua inscriptione. *SCÆVA. QUÆSTOR. DECENVIR. STLITIBUS. JUDICANDIS. TRI. PL. &c.* Adhibuerunt autem hi *decemviri* hastam prætoriam, atque ea posita judicaverunt, & ea judicia exercuerunt, quæ *centumviralia* dicta sunt, de quibus plura libro de judiciis. Quod ad vocabulum *stlitibus* attinet, significat illud idem quod *super lites*, testantibus *Quintiliano* & *Festo*. *Centumviri* autem magistratus non erant, sed *judices*, de quibus sic scribit *Festus*. *Centumviralia* judicia à *centumviris* sunt dicta: nam cum essent Romæ xxx. & v. *tribus*, quæ & *curia* dictæ sunt, terni ex singulis *tribubus* sunt electi ad judicandum, qui *centumviri* appellati sunt: & licet quinque amplius quam centum fuerint, tamen quo facilius nominarentur, *centumviri* sunt dicti. De quibus controversiis illi judicaverint, docet *Cicero* lib. 1. de *Orat.* his verbis. *Jactare se in causis centumviralibus*, in quibus usucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluvionum, circumluvionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, testamentorum ruptorum, aut ratorum, cæterarumque rerum innumerabilium jura versantur, &c. Posterioribus autem temporibus multum crevit eorum jurisdictio, ut in *Fab. Quint.* lib. 4. cap. 1. & lib. 5. cap. 2. lib. 11. cap. 4. videre licet, atque eorum numerus auctus ad cxxc. manente tamen semper nomine *centumvirorum*, ut testatur *Plin. jun.* lib. 6. epistolarum, epist. 33. ad *Rom.* Dividebantur porro *centumviri* in quatuor concilia, uti alio libro ostendetur.

CAPUT XXXI.

De præfectis ararii.

Sequuntur alii magistratus ab *Octavio Augusto* instituti, inter quos non postremum locum obtinent *præfecti ararii*, de quibus hoc capite dicam. Origo eorum creandorum hæc fuit: Cum ad Urbis præsidium, & tuendos imperii fines plurimæ legiones alendæ essent, nec *Augusto* suppeterent tot sumptus, consuluit *senatum* de reditu quodam perpetuo constituendo; unde citra ullius injuriam stipendia ac præmia militibus sufficerent. Quia vero nullus reditus excogitari poterat quem omnes probarent, quin imo omnes eum quæri indignarentur, *Augustus* ipse certum ac proprium *ararium* constituit, quod *militare* appellavit, atque in illud pecuniam pro se & *Tiberio* intulit, promisitque se quotannis id facturum. Quem secuti aliquot *Reges* & *populi*, idem sunt polliciti. Post vero, cum neque ipsius pecunia, neque ea quæ à *Regibus* & *populis* mittebatur, satis locupletari *ararium*, nec alia ratio inveniri posset, constituit, ut pars *hereditatum* ac *legatorum vicefima* eo referretur, exceptis iis, quæ proximis cognatis aut pauperibus relinquebantur. Hujus igitur *ararii* administrationem tribus *prætoribus*, sorte lectis, ad triennium mandavit, qui binis *lictoribus*, aliisque ministris, quos conveniebat, uterentur, ut *Dio* lib. 55. scribit: Quod & *Suetonius* in *Augusto*, cap. 49. confirmat his verbis: *Quicquid ubique militum esset ad certam stipendiorum, præmiorumque formulam adlitrinxit: definitis pro gradu cujusque, & temporibus militiæ, & commodis missionum: ne aut ætate, aut inopia post missionem sollicitari ad res novas possent: utque perpetuo, ac sine difficultate sumptus, ad tuendos eos, prosequendosque suppeteret, ararium militare cum vectigalibus novis constituit.* Hæc ille. Postremis autem temporibus eisdem *præfectos* à Principe eligi, & sine electoribus creari solitos, docet *Dio* lib. 55.

AD CAP. XXXI. PARALIPOMENA.

Quid ararium? ubi asservaretur? cur in Saturni fano, sanctius ararium, dotata inde puella, ponderata non numerata pecunia, thesaurus, materia pecunie, adulterini nummi.

Isidorus Hispalensis lib. 16. *Etymologiar.* cap. 17. *Antiquissimè* nondum auro argentoque invento, are utebantur, nam prius arca pecunia in usu hominum fuit, post argentea, deinde aurea subsecuta, sed ab ea quæ cepit, nomen retinuit, unde & *ararium* dictum, quia prius tantum æs in usu fuit, & ipsum solum recondabatur. Mutati sapius ei præpositi, nam olim *tribuni* præerant. *Fest.* *Pomp.* lib. 1. postea *quæstores*.

Sidon. *Apollinar.* *carm.* 5. v. 128.

- - - Fuit ille quod olim
Quæstor Consulibus, trahebatur publica jure
Aræ suo.

Sub Imperatoribus novi magistratus instituti, in quorum cura pecunia publica esset, nam à *quæstoribus* ad *prætores*, ab his sub *Augusto* ad *senatores*, *C. Plin.* lib. 9. epist. 1. denique sub *Claudio Cæsare* ab illis *præfectis* ad *quæstores* denuo munus illud devolutum. dixi ad illud *Claudiani* in conspectu *Manlii Theodori*:

Abductoque hominum cumulent araria censu.
Et lib. 2. de laudib. *Stilichon.*
- - - non indoceres araria lessant
Expense.

Id moris & apud Persas, publicam pecuniam magnatibus as-
servandam committere eruditissimus Brissōnius jam præcox-
cupavit. Q. Curtius lib. 5. *Tiridatem pecunia*, quæ ex una sa-
trapia cogebatur, custodem memorat, & Bagophanem arcis
Babylonica, & regia pecunie ejusdem provincie custodem eod-
dem libro. Darius Persarum Rex ad constructionem templi
Hierosolymitani apud Joseph. l. 11. Antiq. Jud. c. 4. sumptus
exhiberi vult *ἐν τῇ βασιλικῇ γασφράκις*, *gaza* thesaurum interpreta-
tur: & editum Attarxis ad omnes, qui thesauri suis trans
flumen præpositi erant, ut quicquid ab iis Estdra sacerdos,
scriba legis Dei coeli, postulasset, illico præstaretur. Estdra
cap. 7. Strabo lib. 15. ubi de *Susa*, & Arrianus lib. 3. de *Pas-
gardia*. Erat & *Gaza* celebris thesauri regis reponendis oppi-
dum, unde eo nomine opulentiam significarunt. Curt. lib. 3.
quam Urbem in *Palastina* reponit Pompei. Mel. lib. 1. cap. 11.
quare Suidas *γασφρὰν θησαυρὸν*, *gaza* thesaurum interpreta-
tur: & pene eadem Hefychius Grammaticus. recte Servius
ad lib. 1. *Æneid. Gaza*, *Persarum linguæ census, divitiæ*.
Hujusmodi custodes aut arario Regio præpositi vocantur *γασφρά-
κις*. Diodor. Sicul. lib. 17. *eisdem Regia pecunie* vertit *Æ-
milius Probus*, sive *mavis Cornelius Nepos* in *Datame*. vetus
Interpres Biblior. Esther c. 3. *ararium gaze* transulit. quam
impenfa, quamque prodigiosa ejus summa, licet videre
ex variis scriptoribus adductis ab eodem Brissōnio loco lauda-
to. Artemidor. lib. 4. Oneirocrit. cap. 33. *Ἀγροὺς βασιλικῆς
ἐγγετο πόρεσθαι*. *Pecunia Regia sacra est præfectus*. Asserva-
tur plerumque hac pecunia in templis, quod loca ea sacra
& inviolata censent, ideoque tutissimum præsidio in fanis
Deorum deponebantur. Abbas Urspergensis sui Chronici pag.

41. Audita templi Hierosolymitani opulentia, quam Pompeius
intactam reliquerat, in *Palastinam* divertit, Hierosolymam adit,
templum pervadit, ope diripit. Et quis necit ararium olim to-
tius Græciæ in Delo insula fuisse? & templum Delphici Apol-
linis, propter opes in eo depositas à Brenno Gallorum duce
peritum? ut narrat præter alios Justinus l. 24. Hegesippus Ex-
cidii Hierosolymitani lib. 1. cap. 17. Denique Pompeius curarum
istiusmodi declinat: superflua, dum triumpho potius ambiret am-
busta, sequentibus sese suorum plurimis, vidit tabernaculum, secun-
dum quod soli principi sacerdotum solenni accessu patebat, atque
intus aspexit lucernam, & mensam, & thymiamata, & tabulas
testamenti, & super eas Cherubin, multitudinem aromatum dis-
persam, & sacra pecunia talenta duo milia, in quibus cum pluri-
mum auri esset, integer tamen ab omni cupiditate vel ipsa, vel si
qua sacerdotum vasorum inventa sunt, intacta conservari præcepit.
Ea, ut testimonio, ratione inducti Romani, in ade Saturni
ararium esse voluerunt. Pseudocornutus ad v. 59. sat. 2. A.
Persii. *Æs in ade Saturni condebatur, nondum argento avoqne
segnato*, unde ararium nomen accepit, fuit autem assis libralis, &
dipondius, quod hodie in usum remansit, & solebat pensari potius,
quam numerari, unde & dispensatores dicti prorogatores. Ratio-
nem habes apud Minutium Felicem in Octavio, qui dialogus
falsò à quibusdam pro Octavio Aruobii libro habebatur, & à Q.
Florente Tertulliano Apologet. advers. cap. 10. Si quarar-
um argumenta, nusquam invenio fideliora, quam apud ipsam
Italiam, in qua Saturnus post multas expeditiones, postque Attica
hospitia confedit, exceptus à Jano, vel Jano, vel Salii volunt. Mons
quem incoluerat, Saturnus dictus, civitas quam depopulaverat,
Saturnia usque nunc est, tota denique Italia post Oenotriam, Sat-
urnia cognominabatur; ab ipso primum tabula, & imagine signatus
nummus, & inde arario præfedit. Primum templum illud his usi-
bus addixit Valerius Poplicola. Macrobius lib. 1. Saturnal.
cap. 6. vel quia reverentia sacri loci, ut jam admonui, & habe-
tur apud Apollonium Collatium Excidii Hierosolymitani lib.

4. de templo Salomōnis:

nam parere sacro

Ille loco, septemque Urbis monumenta manere

Una cupit.

Vel quia turissimus erat ille mons, & provida nature manu,
adversus injurias hostium, sitque munitus erat. Plutarch. in
Rom. Problemat. cap. 42. C. Jul. Solin. Polyhist. cap. 2. tu vel
historiam Tertulliani, vel sacram Collatii, vel politicam ratio-

nem Plutarchi, lector proba. Atque ita Lucanus intelligendus
lib. 3. Pharsal.

— pugnaque Metellus

Ur videt ingens Saturnia templa revelli

Mole, rapit gressus.

Et paucis deinde interjectis:

Non nisi per nostrum vobis percussa patebant

Templa latus, nullasque feres, nisi sanguine sacro

Sparfas raptor opes.

Pulcherrime sanguine sacro, nam magistratus sacrosancti erant,
neque sine majestatis imminuta crimine violari poterant. Se-
quitur postea post aliquot versus in Lucano:

Proinus abducto patuerunt templa Metello.

Tunc rupes Tarpeja sonat, magnoque reclinat

Testatur stridore fores.

Porro duplex ararium. L. un. C. de quaest. & magist. off. unum
quod vulgare suspicor posse appellari, quod communis reipub-
licæ census, & ordinarii tributa in eo recondentur, in exte-
riori scilicet sano, alterum sacrum. L. fin. C. de palat. sacr. largit.
lib. 2. ad ultimos reipublicæ laborantis casus aurum vicefma-
rium celans, idque in penitiori adis sacre recessu asservabatur,
tutiori nempe & munitiori loco, hoc ipsum sanctius ararium
appellarunt. Philippus Rubenius lib. 2. lectissimorum electo-
rum, cujus unica pagina, meo judicio, potior videtur, quam ju-
ge quorundam volumen. T. Liv. 3. Decad. lib. 7. Cetera expedi-
entibus quæ ad bellum opus erant Consulibus, aurum vicefma-
rium, quod in sanctiori arario ad ultimos casus servaretur, promi-
placuit. M. Tull. lib. 7. ad Atticum epistol. 20. Attulit mandata
ad Consules, ut Romam venirent, pecuniam de sanctiori arario pro-
ferrent. Idem act. 3. in C. Verr. Primum mihi literas publicas,
quas in arario sanctiore conditas habebant, proferunt. Quo loco
ostenditur non tantum opes reip. recondi illic solere, sed & ta-
bulas publicas, ut ab aliis est observatum. Meminit Caesar. l. 1.
belli Civil. Lentulus aperto sanctiori arario ex Urbe profugit. Vi-
cesimarium istud aurum quibusdam placuit appellari Cimeliar-
chium, inter hos Calius Rhodigin. lib. 4. Antiq. lect. cap. 9.
κειμήλιον enim thesaurus est.

Initio bellorum civilium Pompejanorum Consules cum
summo dedecore Urbe excedentes, sanctius hoc ararium clau-
serunt. Cicero eodem lib. 7. ad Atticum epist. 12. Neque eni-
rerum prolatio, nec senatus, magistratuumque discessus, nec ara-
rium clausum tardabit. Et post illum Dio Coccejan. lib. 41.
quod ridiculum visum nonnullis, ut claves auferrent Consul-
es, aurum & ararium Casari relinquerent, quasi in pecuniis
parceret, qui legibus non pepercisset, qui vexillis jam sublati
hostem se senatus, libertatis pristina oppressorem professus
fuisset. Et revera Casari in Urbem ventitanti nihil prius visum
agi dignum, quam rapere, quicquid opulentia congestum fue-
rat. Appian. Alexand. bellor. civil. lib. 2. pag. 453. *ἀφαιρῶν
ταῖς χερσὶν αὐτοῦ*. Intactas ad id temporis pecunias abstulit. L. Flo-
rus lib. 4. cap. 2. Nec Pompeius ab Italia, quam senatus ab Urbe
fugatur prior, quam pene vacuum metu Casar ingressus Consulem
se ipse facit, ararium quoque sanctum, quia tardius aperiebant
tribuni, jussit effringi, censumque & patrimonium populi Romani
antea rapuit, quam imperium. Notavit eum locum apud Lucanum
lib. 3. jam citato, eleganter exprestum Joannes Camer-
sed verba poetæ apponam:

— tum conditus imo

Eruitur templo multis intactus ab armis

Romani census populi, quem Punica bella,

Quem dederat Perses, quem vici præda Philippi,

Quos tibi, Roma, fuga Pyrrhus trepidante reliquit,

Quo te Fabricius Regi non vendidit auro,

Quicquid paucorum mores servasset aurorum,

Quod dites Asia populi misere tributum,

Victorique dedit Minoa Creta Metello

Pauperiorque fuit tum primum Casare Roma.

Quantum autem inde sustulerit pecuniarum, poeta non potuit
exprimere articulatum, satis habuit dixisse, totum Romani po-
puli censum per vim raptum, ad historici numerum reutentem,
& summam, Freculph. Lexovient. Tom. 1. Chronicor. lib. 7.

cap. 8. *Cæsar Romam venit, negatamque sibi ex arario pecuniam fractu foribus inuasi, protulitque ex eo auri pondo quatuor millia centum triginta & sex, argenti pondo prope nongenta millia. Quæ omnia ad verbum ex Paulo Orosio transcripti lib. 6. cap. 15. nisi quod Orosius exiguo admodum discrimine in numero variet, nam pro centum triginta & sex habet ille centum triginta & quinque.* Qui consensit Abbas Urspergensis Chronici sui pag. 42. Ado Viennensis Chron. ætate 5. pag. 97. in summa auri cum Orosio concordat, at argenti pondo octingenta solummodo ponit. Martin. Polon. de Imperio Romanor. l. 2. c. 17. contentus fuit dixisse, *Cæsar negata sibi ex arario pecunia, fractu foribus ararium spoliavit.* Joan. Zonar. Annal. 2. Tomo pag. 127. *μὴ συνειμέναν ὃν κλειδῶν, ἐκείνην ἐνέλεον.* Cum claves non reperirentur, securibus aperiri ararium iussit. Aliiter narrat C. Plinius lib. 33. cap. 3. *Cæsar introitu primo Urbis in civili bello suo, ex arario protulit laterum aureorum viginti sex millia, & in numerato pondo trecenta, nec fuit aliis temporibus: res publica locupletior.* Obiter idem lib. 19. cap. 3. *Cæsarem vero Dictatorem initio belli civilis inter aurum argentumque protulisse ex arario læserit pondo centum undecim.* Prioris loci diversissimam lectionem vide apud Jacob. Dalecampium.

At enim Plinius & authores alii antea citati, neque per aureos, aut sesterios, aut talenta, aut quamlibet aliam pecuniarum summam numerant; sed per pondo, quia antiquitus pecunia solebat pensari potius, quam numerari, ut Pseudo-cornutus ad v. 59. sat. 2. A. Persii supra citatus diserte. Fr. Hottomannus lib. 4. Antiquitat. Romanar. Priscian. Cæsariensis Grammatic. lib. 9. neque aliter militibus divisa stipendia, quam ad stateram. M. Varro lib. 4. de ling. Lat. Stipendium quoque à stipe dictum, quod a quoque stipem dicebant, nam quod asses libra pondo erant, qui acceperant maiorem numerum, non in arca ponebant, sed in aliqua cella stipabant. Observat Godefscalcus Stewechius ad Vegetium lib. 2. cap. 19. Fest. Pomp. lib. 14. *Pendere panas, solveere significat, ab eo quod are gravi cum uterentur Romani, penso eo, non numerato, debitum solvebant.* Servius Honoratus ad l. 6. Aeneid. v. 20. *Pendere panas, solveere, tractum à pecuniaria damnatione.* Nota est historia Brenni, qui libertatem Romanis obfessis vendidit mille auri pondo. Plut. in Camillo. L. Florus idem narrat lib. 1. hist. Rom. cap. 31. *Mille pondo auri recessum suum venditantes, idque ipsum per insolentiam, cum ad iniqua pondera addito adhuc gladio, superbe victis increpant.* Sulpitia poetria in satyra illa fua de temporibus Domitiani:

rutina Galli fugere relicta.

Sil. Italic. lib. 1. Punicor.

*Hic g. lea Senonum, pensatque improbus auri
Arbiter ensis inept.*

Et lib. 4. ejusdem operis:

Pensantes aurum Celtas umbone ferebat.

Et ad eum ritum, licet suo saculo desitum, alluisse videtur Martialis lib. 7. epigr. 52.

Quando commodius nullo mihi ferre labore

Argentis potuit pondera quinque puer?

Quare in emptionibus illis familiaris imaginariis, quamquam res oboleverat, libripendis tamen nomen tetentum. Theodor. Marcil. ad leges Virales exactissime cap. 14. Hgratius respexit lib. 2. epist. 2.

quod quis libra mercatus, & are est.

Unde frequentissima in solutionibus pecuniariis, lancis mentio. Juvenal. sat. 6. v. 205.

nec illud,

Quod prima pro nocte datur, cum lance beata

Dacicus, & scripto radiat Germanicus auro.

Vetus scholiastes solidos ita signatos exponit, qui pro virginitate deposita nova nupta donantur. Hujusmodi pecuniam Græcis celebratam, usque frequentissimo receptam *δωρητικόν* appellat Harmenopolus lib. 4. tit. 7. alii *ἀνακαλυπτήριον* aut *ἀπτηριον*, Callimach. in Hymno Dianæ, dictionarium Græcobarb. *ἀργύματα*. At verum Juvenalis suspicor parum esse sanum, quid enim est scriptum auro? In MS. codice legebatur, *sculpto radiat auro.* Pro quo rescribendum censerem:

Dacicus, & scutulo radiat Germanicus auro.

Scutulum enim idem est, ac si variegatam araneæ telam dicas. Unde rete à Plinio lib. 11. cap. 24. ut observat Adrian. Turneb. lib. 27. cap. 24. *scutulatum* dicitur. Ipse Juvenalis hujus correctionis author sat. 2. v. 97.

Carulea indutus scutulata, aut galbana rafa.

Clare idem Plin. lib. 8. cap. 48. *Quam sola ars scutulato textu commendat in Lusitania.* Scutulatum textum accipiunt Critici pro virgato, cancellatim & reticulatim macularum ad instar distinctio. Voce desumpta à similitudine lauri, Josepho Scaligero ita videtur, alii *παλινθία* appellant: hinc & Diodorus Siculus Gallos scripsit saga gestare, *παλινθίαις ποδυμένους καὶ πυλινθίαις διαλημμένα, παδάτα*, reticulatim distincta, virgata sive scutulata. Neque displicet à forma sic dictum hoc vestis genus, est enim *scutula βεγῶν* & recte quadratum & oblongum. Jul. Pollux lib. 5. Onomast. cap. 4. Martial. lib. 11. epigr. 32. firmat egregie correctionem allatam:

Sic impet gabatas, paropidasque

Et leves scutulas, cavaque lances

Hoc lautum vocat.

Ecce ut Juvenalis scutulum aurum lanci conjunxit, ita & Epigrammatographus. Claudian. lib. 1. in Eutropium, de magistratibus provincialibus ab eo venundatis:

propria solatia sortis

Communes vult esse notas, & venditus ipse

Vendere cuncta cupit, certantum saepe duorum

Dixerum suspendit onus, cum pondere iudex

Vergit, & in geminis nutat provincia lances.

Corrip. lib. 2. de laudib. Justiniani Minoris Augusti num. ult.

Hinc chartas flammis subigunt, hinc pondere fuso

Exaquant solidos, & lancem pollice pulsant.

Locus hic ex professo esse posset agendi de numismatis, & re nummaria veterum, nisi inter antiquos Orisimus Lexoviensis Episcopus, & Caroli sexti Gallorum Regis præceptor, curioso id ipsum volumine, & inter recentiores Guilielm. Budæus libris de Assie, Alexander Særdus, Bilibaldus Pirckheymerus, Henricus Buntingus, Henricus Mamertanus de prisca moneta, Joachim. Camerarius de numism. Græc. & Lat. Stanislaus Gislepius, Math. Hostus histor. rei nummarie veteris & alii, sed præcipuus Fr. Hottomannus præoccupassent. Tantum paucula obiter perstringam. Ac primum de materia nummorum dicendum, quæ triplex ex Pomponio l. c. colligitur lib. 2. §. deinde si. de orig. *ar. argentum, aurum.* Cicero lib. 3. de legib. Minores magistratus *ar.*, *argentum*, *aurum* signant. Trebell. Pollio in Victoria Tyranna: *Ussunt ejus nummi arei, aurei, & argentei.* Hoc tamen discrimine, quod initio omnes omnino pecuniarum, ex are, ex auro argenteove nulli nummici cusi, lisdoris & alii Grammatici, supra hoc ipso capite à me producti. Neque enim ante victoriam Pyrrhi argentum signatum in usu Romæ, neque aurum in pecunia cognitum ante Carthaginem & Corinthum superatas. Fr. Patricius lib. 3. de Republica tit. 9. P. Ovid. lib. 1. Fastor.

Era dabant olim, melius nunc omen in auro est,

Trisæque concessit vincta moneta novæ.

Adeo ut nec plumbeos, nec stanneos, nec ferreos nummos priscos illos habuisse legamus; quamquam plumbei pro vilissimis, & quasi nullius pretii rebus nummi usurpentur apud Plautum in Trinummio sc. huic ego.

— Ene aurum crederem.

Cui si capitis reus fiet nummum nunquam plumbeum?

Et in Calina sc. omnibus.

Cui homini hodie peculi nummus non est, nisi plumbeus.

Et in Mofellar. sc. illi bucada.

Tace sis fateri quæ cadere soles plumbeos

Nummos.

M. Martial. lib. 1. epigr. 100.

Consemus tibi plumbea selibra.

Et lib. 10. epigram. 74.

Centum merebor plumbeos die toto.

Vultibus Imperatorum signati nummi, non modo florente jam republica, sed etiam nascente, neque modo id in more Romanis positum, verum & Græcis. Aristoteles lib. 6. Politicor,

ticor. nummi appellat *χαρκτης*, Latini vertunt titulos, figurat, hoc est, vultus Imperatorum, qui eudi huiusmodi monetam iubeant, nomen, inscriptionem, notam aliquam victoriam alicuius, aut casus alterius indicem addebant, ut ex thesauro numismatum Goltzii conjicere licet. ratio elegans apud Aurelium Cassiodorum lib. 6. epist. 7. Ut imago principum subiectos videretur pacere per commercium. Apud eundem Theodoricum Rex lib. 7. epist. 32. Monetam debet integritatem quatuor, sibi & vultus noster imprimatur, & generalis utilitas quaeritur. Artemidor. Daldian. lib. 4. Onecirocrit. cap. 33. οὐδ' ἀρετὴν καὶ βασιλῆα χαρκτηίζον, ἀρετὴν καὶ χρυσὸν νόμισμα, ὃ ἐτύχε παύσας, ἐδὲν γὰρ διέτερον ἢ τὸ βασιλῆα ἢ τὸ νόμισμα, ἀντὶ χαρκτηίζον παύειν. Stratonicus putabat se Regem calcitrare, & progressus invenit aureum numisma, quod calcaverat, nihil enim differrebat, sive Regem, sive ipsius imaginem calcitrare aut calcare. Georgius Cedrenus in Nicephoro Phoca. Jul. Paul. Receptat. sententiar. l. 5. tit. 2. §. 1. Lege Cornelia testamentaria tenebatur, qui nummos aureos, argenteos adulteraverit, laverit, conflaverit, raserit, corruerit, vitiauerit, vultusque Principum signatam monetam, prater adulterinam, reproboverit. Incertus auctor lib. de Reb. bellic. Sed potentia regalis pro licentia speciem suam tantum in auro argenteoque signavit, quæ pro reverentia figura, nullis usus proficiens, ad honorem regum sacra permanfit, auri autem materia, quæ copia vilior erat, ad dona militaria, & populorum commercia signabatur. Itaque Imperatorum Romanorum vultus in nummis, quibus quilibet gentes utebantur eorum ditioni subiectæ, quare ut insolens quiddam nec usitatum notatur à Procopio lib. 3. de bello Gothico, quod Franci, non ut alii populi, Romani Imperatoris imagine, sed sua impressa nummos signent. Nota est questio illa Evangelica, de numismate Tiberii Augusti effigie impressa signato. Corrippus Grammatic. de laudibus Iuliani lib. 4. num. 2.

Hinc vetus argentum formas specieque novatum
In variis, sculptum titulis, presumpque figuris,
Excelsis portant humeris, magnisque laborant
Ponderibus, cistæque graves funduntur in unum,
Utraq; materies in magnos surgit aceruos.

Id frequenter in auguratione novorum principum, ut ex loco isto Corrippi clarum est, & ex Ammiano Marcellino lib. hist. 26. Aureos scilicet nummos in vultum novi Principis, itaque ad illecebras aptantes. Præcipua hoc agendi ratio ut favorem militare caperent, novo hoc largitionis genere, nam pecuniam sua effigie signatam in nummis spargebant, vel singulis militibus dividebant. Cuiusmodi lib. de off. aulæ Constatian. pag. 202. ἰσάτω δὲ πλοῦτον αὐτὸς τὸ βασιλικὸν βεστιαεὶς ἀρχὼν, καὶ ἐκ τούτου τὸ μακρὸν αὐτὸ νόμισμα χρυσὸν κεχυμένα πλάττει, ἃν καὶ δρατὶδωρὸς ὁ βασιλεὺς συνεπέσει εἰς τὰς ἀποσκευὰς ἀρχόντας τε καὶ ἀρχόντιπλάττει. Stat autem prope illum princeps vestiariorum imperatoris, in pallio suo habens numismata fusa multa, quæ manipulatim etiam sumens Imperator, dispergit in circumstantes tum principes, tum principum pueros. De inaugurando jam principe Rufino Claudiano. lib. 2. in illumi:

Prostravit stratis, denseque capacia turba
Atria regisio iussit splendere parati
Exceptura dapes, & quod post vota daretur,
Inscribi propriis aurum fatale figuris.

Duo ergo requisiti, ut valeret numisma, proba materia, & vultus Imperatoris ei impressus. reproba numismata cybela appellata. Cæli Rhodigin. lib. 10. Antiquar. lectio. cap. 2. & adulteratoris huiusmodi, sive monetarios vocant *παρχαρκτης*. Baptista Egnat. Annotacionib. falso monetarios exponit vestium textores, cui Suidas contradicit *μονηταρχεις* εἰς αὐτὸ τὸ νόμισμα τεχνίται, monetarii circa numisma operantes. Et scio à Turnebo notatum lib. 18. Adversarior. cap. 17. Fl. Vopisc. in Aureliano. Valentinian. & Valens A. A. l. 1. C. de veter. numifim. potest. Solidos veterum principum veneratione formatos, ita tradidit ac suscipi ab ementibus & distrabentibus iulemus, ut nihil omnino reflagrationis oriatur, modo ut debiti ponderis sint, & species probæ. Quare adulterinam formasse & excudisse pecuniam, imminuta maiestatis censebatur, non tam ob suppositum nummum, quam quod dignitatem vultus Imperatoris fadasse iudicari

possent. Constitutio extat Gratiani & Theodosii Augustorum in hæc verbal 3. C. cod. Univerfos auctoritas tua proposito edito commoneat, obryzatum omnium solidorum uniforme pretium postulare, capitali scilicet supplicio puniendo, qui vel iussa nostra maiestatis avaritia cecitate contempserit, vel æternales vultus, dum fraudibus studet, duxerit violare, reprobos appellat nummos Ulpianus l. C. l. 24. §. qui reprobos ff. de pignorat. actio. & illius pecunie usus interdicitur, à quo vultus Imperatoris abest, ut habetur apud Scævolum l. C. l. 102. ff. de solut. qua in lege, aprof pecunia illa est, quæ multum eris admixtum sibi habet, licet eruditissimo Andrea Alciato placuerit locum esse corruptum, itaque dispunctorum lib. 2. cap. 25. *ἔχει* legit, hoc est, mercedem vel collationem pecunie attributi nomine inditam. Sed prior lectio potior, nam ærata pecunia plerumque supposititio signo adulterina erat. A. Persl. fat. 5.

— & veri speciem discernere calles,

Ne qua suberato mendosam cinnat auro.

Falsa moneta vetita legibus Romanis, nam peculatus id crimen vocatur. Isidor. Hispalens. lib. 5. Etymologiar. cap. 26. Peculatus iudicium in eos datur, qui fraudem ærario faciunt, pecuniamque publicam interrumpunt, non autem sic iudicatur furtum publicæ rei, sicut private. Licet Verrio Flacco, & Paulo Diacono in schedis aliud videatur, ut & M. Varioni libro 4. de ling. Lat. Festus Pomp. lib. 14. Peculatus furtum publicum dici capius est à pecore, quia ab eo initium ejus fraudis esse caput, siquidem ante eas aut argentum signatum ob delicta pena gravissima erat duarum ovium & triginta boum, ea lege sanxerunt T. Manenius Lanatus, & Sestius Capitolinus Consules, quæ pecudes, postquam erant signato uri caput populus Romanus, Tarpeiale cautum esse, ut bos centussibus, ovis decussibus æstimaretur. Quem locum Festi non esse, Antonius Augustinus vir summi iudicii existimat, utcumque inter Grammaticos de verbis conveniat, certe de re ipsa certum ex l. 1. ff. ad leg. Jul. Peculat. Caveatur lege Julia peculatus ne quis in aurum, argentum, et publicum quid inde, neve iniungat. Expressius multo l. 9. ff. ad legem Cornel. de falsi. Lege Cornelia caveatur, ut qui in aurum vitis quid addiderit, qui argenteos nummos adulterinos conflaverit, falsi crimine teneat, eadem pena afficiatur etiam is, qui cum prohibere tale quid posset, non prohibuit, eadem lege exprimitur, ne quis nummos stanneos, plumbeos, emere, vendere, dolo malo veller. Cicero lib. 3. de offici. Si sapiens adulterinos nummos acceperit, imprudens pro bonis. Et quænam adulterina moneta dici possit & debeat, habetur l. 6. ff. ad leg. Jul. pecular. Qui cum in moneta publica operarentur, extrinsecus sive signant pecuniam forma publica, vel signatam furantur, hi non videntur adulterinam monetam exercuisse, sed furtum publicæ monete fecisse, quod ad peculatus crimen accedit. Denique videtur titulum 24. lib. Codicis 9. de falsa moneta. Et Harmenopolum l. 6. promp. tit. 13. Paulum l. C. supra proximo à me loco hoc capite laudatum. ex illo, sanam patet constitutum monetæ adulteratoribus manus amputationem, ex isto, quam multiplex sit illud crimen, & quam variæ ejus species, ostenditur. Quod & Constantini Imperatoris edito, sive constitutione præcautum, ut extat in C. Theodosiano lib. 9. tit. 23. licet sciam Perennium morte ob id multatum. Herodian. lib. 6.

Nec Romanis tantum id legibus interdictum, sed & Græca consuetudine. Diocles, & Eubulides antiqui scriptores id ipsum loquuntur, citati à Diogene Laërtio lib. 5. Διογένης, Ἰκεστὶς γεγενην, Σινωπὸς, ποτὶ δημοσίαν αὐτὸς τὴν τετρατέραν ἔχοντα τὸ τατέρις, καὶ παρχαρκτηαὶ τὸ νόμισμα, φέρειν. Diogenes Icestis mensarij filius, Sinopites fuit, fugisse illum, quum pater ejus publice mensam haberet, ac pecuniam adulteraret, loquitur. Ipse autem Cynicus in Podalo, παρχαρκτηαὶ dixit τὸ νόμισμα. Vertit vir doctus, falsi signare monetam. Refertur à Demosthene in signe statutum Solonis, non minus severe à iudicibus summis esse plectendum qui leges corrumperet, & adulterinas induxisset, quam qui numismata adulteraret, in orat. contra Timocharem. Idem in orat. in Leptinem in fine. Perficus quoque moribus vetitum. Nam Aryandes Ægypti prætor, Darium, qui ex purissimo auro monetam cudebat imitatus, & ipse ex purissimo argento fecit, cujus rei insimulatus, & morte affectus est. Herodotus lib. 4. quin imo apud Ægyptios hæc erat constituta

solennis poena, ut si qui vel cuderent, vel circumciderent monetam adulterinam, vel signa, vel pondera immutarent, aut falsis literis inscriberent, dextra abscissione multarentur. Diodor. Sicul. lib. 1. cap. 6. Apud Sueton. falsarii huiusmodi appensis & circumflectu nummi adulterini in crucis agebantur. Olaus lib. 6. cap. 13. naturalis ratio id vult: nam per pecuniam vita commercia habemus. Plato lib. 5. de legib. Aristot. lib. 1. Politic. cap. 6. ob id Carolus Magnus, quo diligentius moneta cuderetur, in palatio officinam esse voluit. Joan. Bodin. lib. 6. cap. 13. neque aliud sonant barbarorum populorum placita. Synodus Bavarica pag. 147. De prudentia & constantia misorum nostrorum, de falsis monetariis requirendum est. Carolus Magnus Capitularii Appendice 2. ad l. 4. c. 12. Jam observavit Marcellus Donatus Pontian. Dilucidationum forum p. 1045. lex est Longobardorum à Lotario Rege lata, lib. de legibus prim. Longobardicis l. 2. Si quis aurum sine iussione Regis figuaverit, aut monetam confinxerit, manus ei incidatur. leg. Wisigothorum tit. 5. Si servus circumcidisset, vel adulterasset solidos, ei dextra a manus amputabatur, si ingenuus, dives, mediam bonorum partem sisco deberet, si sine bonis, in servitutem Regi daretur ei, cui elegerit Rex. Atque hoc frequentissimum etiam vel temporibus D. Hieronymi, qui scribit in vita D. Antonii Eremitæ; Falsa moneta auctores, ne ipso strepitu deprehenderentur, ad eum usum in eremis antra sibi parasse, & surriva falsæque monete officinas. Sed redeo ad ararium.

Ex illo nobilium civium filix, qui optime de republica meruissent, dotem suam recipiebant. Ammian. Marcellin. lib. histor. 14. Dotatur ex arario filia Scipionis, cum nobilitas florem adultæ virginis, diuturnam absentiam pauperis erubesceret patris. Id contingebat, si parentes nihil illis reliquissent, unde dos daretur. L. Apul. Apologia l. 1. Quod si modo iudices ista de causa sederent, C. Fabricius, Cn. Scipio, M. iunius Curius, quorum filia ob paupertatem de publico dotibus donata & ad maritos ierunt, portantes gloriam domesticam, pecuniam publicam. L. Seneca l. 1. quæst. Natural. ult. An in existimas ex auro nitidum habuisse Scipionis filias speculum, cum illis dos fuisset as grave? ob paupertatem felix, quæ ratio iis locum fecit non fecit illis senatus dotem, si habuissent, at quisquis ille fuit, cui socii loco senatus fuit, intellexit se accepisse dotem, quam fas non esset reddere. Duplex hic memoriæ Senecæ lapsus, primum in nomine, nam non fuit is Scipio Africanus, ut ipsi videtur, loco jam proxime citando, cum ille duas filias elocasset suas, unam P. Scipioni Nasica, alteram Tiberio Graccho, ut narrat T. Liv. 3. Decad. lib. 8. neque dux fuerunt pauperis illius Scipionis filix, ex arario dotandæ, sed unicatantum, ut jamjam probabitur, cum tamen ipse idem Seneca constantissime, & duas fuisse filias, & Scipionis quidem Africani illas, contendat in Consolat. ad Helviam matrem cap. 12. Scipionis filia ex arario dotem accepit, quia nihil illi reliquerat pater. Equum erat mehercule populum Romanum tributum Scipioni semel conferre, cum à Carthagine semper exigeret: opuellarum felices viros, quibus populus Romanus loco socii fuit! beatorum sine istos putas, quorum pantomima decies seferio nubunt, quam Scipionem, cuius liberi à senatu tutore suo in dotem as grave acceperunt. Facile erit summum & clarissimum auctorem admonere, memoria eum lapsum esse, si duos ei historicos opponam, quorum unus antiquior, alter posterior, nempe Valerius Maximus, & Joannes Zonaras, quorum ille l. 4. c. 4. tit. 10. hic vero Annal. Tom. 2. pag. 83. non Africanum hunc minorem fuisse, sed Cn. Scipionem, quod & antea citatus confirmavit Apulejus: sed utriusque verba apponam. Ita Valerius: Cum secundo Punico bello Cn. Scipio senatus crispisset ex Hispania, petens ut sibi successor mitteretur, quia filiam virginem adultæ jam atatis haberet, neque ei sine se dos expediri posset, senatus, ne res publica bono duce careret, patris sibi partes desumpsit, consilioque uxoris ac propinquorum Scipionis constituta dote, summam ejus ex arario erogavit, ac puellam nuptui dedit: dotis modus undecim millibus aris fuit, in quo non solum humanitas patrum conscriptorum, sed etiam habuit veterum patrimoniorum cognosci potest. Zonaras hunc in modum. ὅταν ἡ γεραιὰ πατριάρχης τῆ Γραικίας, ἡ ἀρχαία οὐκ ἀδελφὴ καὶ θυγατὴρ ἑστῆναι, ἀδελφὴ δὲ ἑστῆναι, ἐμφανίζοντο ἐκ τῆ ἀνδορίας ἀδελφῆς δὲ θυγατὸς. Itaque Cnejo veniam domini cuncti petenti, ut filia nubili do-

tem colligeret, senatus dotem ex publico decrevit. Hac pars non major modo, sed & melior. Ad alia pergo.

Reperio etiam ararii privati mentionem, apud Cornelium Nepotem in vita T. Pomponii Attici. Excoctatum est à quibusdam, ut privatum ararium Cæsaris interfectioibus ab equitibus Romanis confisteretur. Id facile effici posse arbitrati sunt, si & principes illius ordinis pecuniam convulsissent. Itaque appellatus est à C. Flavio Bruto familiaris Atticus, ut ejus rei princeps esse velleret. At ille qui officia præstare amicis sine factione existimaret, semperque se à talibus consiliis removisset, respondit, si quid Brutus de suis facultatibus vii voluisset, usum quantum ea paterentur: sed neque cum quouam ea de re collocuturum, neque coiturum. Neque vero existimo ullibi reperiri alibi, quod hic à Nepote traditur, nisi quod simile quippiam à L. Floro refertur lib. 2. cap. 6. de senatu, qui deficientie pecunia publica, opes suas velut ex arario ad reipubl. subsidium contulit.

In ararium publicum pecunia ex repetundis inferebantur, C. Plin. lib. 2. epist. 11. Cornutus Tertullus Consul designatus, vir egregius, & pro veritate firmissimus, censuit septingenta millia, quæ acceptæ Marius, arario inferenda, Mario Urbe Italiæque interdicens.

Præterea & pecunia viduarum & pupillarum, quo tutius afferrentur in ararium deferri solebant. T. Livius 3. Decad. lib. 3. & L. Valerius tribunus plebis, in legis Oppiæ dissolutione apud eundem Livium 5. Decadis lib. 3. & video observatum à Godescalco Stewechio ad Vegetium lib. 3. cap. 3.

Omnes opes publicæ in unum locum congestæ, & depositæ, arario nomen dederunt, à thesaurum privatorum pecuniarum vocarunt, ita depositas, ut neque memoria extet, neque dominum habeant, ut est in l. 1. ff. de acquir. rer. domin. five, ut definit M. Antel. Caffiodor. lib. 6. epist. 8. Thesaurus est depositiva pecunia, quæ longa temporis vetustate competentes dominos amisit. Sed notissimæ sunt omnia, & qui plura cupis, consule Petrum Gregorium Tolofatem Syntagm. Jur. univers. lib. 3. cap. 11. ubi obiter notari velim veteres, & thesaurum usurpasse, pro thesauro, ut & formosus in usu, pro formosus. Ver. scholiaft. Juvenal. ad v. 199. sat. 13. Glauum dicit genere Spartanum, qui creditur sibi fuisse thesaurum à Milejio quodam, & repetentibus hanc pecuniam heredibus, filiis ejusdem Milejii, reddere dubitavit.

Notatum est à viris doctis, Petro Pithæo, & Fr. Lindenbrogio, ex Pand. editis Florentinis multis in locis. Æl. Donat. in Terent. Thesaurum Latinis veteres secundum Græcos proferebant. Atque ita in P. Terentio legendum ex fide MS. Codicis in prologo Eunuchi:

Idem Menandri phasma nunc nuper dedit

Atque in thesauro scripsit, causam dicere

Trius, unde petitur aurum, quare sit suum,

Quam ille qui petit, unde is sit thesaurus sibi.

Deponebatur pecunia varie, aliquando in tumulis majorum, qui sacrorum in numero habebantur, neque sine piculo violabatur. Fest. l. 17. in voce sacrum, & in voce religioſus l. 16. unde Andromache illa apud L. Senecam tragædum in Troad. act. 3. scen. 1.

Est tumulus ingens conjugis cari sacer,

Venerendus hosti, mole quem immensa parens

Opibusque magnis struxit in lucus suos

Rex non avarus.

Et eadem scena paucis interjectis:

— fuerat hoc proflus nefas

Danaus inausum, templa violastis, deos

Etiam saventes, busta transferat furor.

In his igitur tumulis repositi thesauri. Donatus in locum proxime laudatum: Adolescens, qui rem familiarem patris ad nequitiam prodederat, seruum mittit ad patris monumentum, quod senex sibi vultus magnis opibus apparaverat, ut id aperiret, illaturus ejulas, quas pater post annum decimum sibi caverat inserri, sed eum agnum, in quo monumentum erat, senex quidam avarus ab adolescente emerat. Servus ad aperiendum monumenti auxilio usus fuit, thesaurum cum epistola ibidem reperit. Senex thesaurum, tanquam à se per tumulum hostilem illic depositum, retinet, & sibi vindicat.

adoleſcentiſſimum caput. Id in more poſitum fuiſſe diſcimus ex nobili illa Cyri Perſarum Regis hiſtoria, quam Arrianus lib. 6. deſcripſit, & Q. Curt. lib. 10. *Forte ſepulchrum Cyri Alexandri juſſit aperiri, in quo erat conditum ejus corpus, cui dare volebat inferias, auro, argenteoque repletum eſſe crediderat, quippe ita ſama Perſæ vulgaverant. Inſigne extat ediſſum Theodori ci Gothorum Regis, quod conſule apud Caſſiodorum lib. 4. epiſt. 34. Moderata juſſione decernimus, ut ad eum locum, in quo latere plurima talenta ſuggeruntur, ſub publicæ teſtificatione convenias, & ſi aurum, ut dicitur, vel argentum fuerit tua indagatiſſime detectum, compendio publico fideliter vindicabis, ita tamen ut abſtineas manus à cineribus mortuorum, quia nolumus lucra quæri, quæ per ſuneſta poſſunt ſcelera reperiri: adificia tegant cineres, columna vel marmora ornent ſepulchra, talenta non teneant, qui vivendi commercia reliquerunt, aurum enim ſepulchris juſſe detrahatur, ubi dominus non habetur, imo culpa genus eſt, inutiliter abſtare relinquere mortuorum, unde ſervitia poſſe ſuſtentare viventium, non eſt enim cupiditas eripere, quæ nullus ſe domus ingemiſcat amiſſiſſe. Et in ſacris literis Hyrcanus & Herodes æ monumentis Davidis, talenta tria milia, ornatum ex auro, & theſaurum multum. Joſephus Antiq. Judaic. lib. 16. cap. 11. hic autem theſaurus in ſepulchris inventus, curam eſſet domini? controverſum video: tu leſtor conſule Philoſtratum Lemnium de vita Apollonii Thyanaei lib. 2. & eundem in vita Attici ad Nervam Imperatorem, cujus operis fragmenta apud Photium Patriarcham in Bibliotheca extant, Zonaram in vita Nervæ Annal. Tom. 2. Calliſtratum I.C. l. 36. §. 10. ff. de jure ſciſci, Tryphonianum I.C. l. 63. §. 1. ff. de acquir. & amiſſ. poſſ. denique l. 2. C. Theod. de Theſaur. M. Manil. lib. 5. Aſtronomia.*

*Sub terris ſervantur ceca metalla,
Depoſitas & opes.*

Aut in templis reconditæ pecuniæ, ut in initio hujus tractatus dicebam. Et de populo ſancto notius eſt, quam quod notiſſimum, decretum enim à Joſue, cap. 6. *Ut quicquid auri eſſet, aut argenti, domino conſecraretur, dum Herico obli-*

*deretur, & theſaurus memoratur domus domini in ſacris literis lib. 4. Reg. cap. 12. & theſauri divini leguntur præſecti lib. 1. Paralipom. cap. 9. in eo theſauro, non modo veſtes ſacræ, aut pecunia, ſed & ſpolia hoſtibus erepta, ut pater de lanceis & ſagittis aureis quas à Rege Sophone captas David gazophylacio conſecravit. Narrat Joſephus libr. 8. Antiq. Judaic. cap. 10. Id vel maxime Romani moris. Ulpian. apud Jacobum Rævardum varior. lib. 1. cap. 15. *Rem pecuniamque ſignatam in æde deponere. Paulus I.C. Sed conſtat ut ante literas conſecratam præſe jubeat in æde ſacræ pecuniam deponi. M. Cicero lib. 5. epiſtolar. familiar. Nam de Lucejo eſt ita alluſum ut auctore Cnejo Pompejo iſta pecunia in ſano poneretur. Et ibidem loci paucis interpoſitis: Illud me non advertiſſe moleſte ferrem, ut adſcriberem te in ſano pecuniam, meo juſſu depoſuiſſe. Idem lib. 15. ad Attic. Quum ex reliquis, quæ Nonis April. ſecit, abundarem, cogor mutuari, quod jure ex iſtis fruſtuoſis rebus receptum eſt, id ego ad illud ſanum ſepoſitum putabam. M. Varro lib. 4. de ling. Latina. Ea pecunia quæ in judicium venit in litibus à ſacro ſacramentum, qui petebat, & qui inſciabatur de aliis rebus, uterque quingentos aſes a pontificem deponebant. Eadem itaque res in æde ſacræ in ſano, apud pontificem deponere. Vide quæ hoc opere expoſui de donariis templorum votivis. Caſar libr. 1. bell. Civil. Pecunia municipis imperantur, à ſanis tolluntur, omnia divina humanaque jura permittunt. Herodot. Dio. Chryſoſt. Æmil. Probus in Ariſtide, Herodian. citati in hoc à Dionyſio Lambino legantur, nam neque moris mihi, neque otii quicquam, ut tranſcribam. Plaut. Bacchidib. ſc. ibo in Piræum.**

*Nos ibi apud Theotimum omne aurum depoſuimus,
Qui illic ſacerdos eſt in Diana Epheſia.*
Et ibidem loci paucis interpoſitis:
*Quin ipſa in æde Diana conditum eſt, ibi
Demum publicitus ſervant.*

Jam vero ad quos inventus theſaurus ſpectat, ad dominum ſoli, inventorem ipſum, an verius ad ſiſcum Imperatorium? controverſum à I.C. qui videantur.

C A P. XXXII.

*De curatoribus operum publicorum, curatoribus alvei Tiberis, & cloacarum,
& curatoribus viarum ſingularum, extra Urbem.*

Horum ſicut & ſequentium, nulla mentio eſt, niſi in lapidibus & apud Suetonium, qui in *Auguſto* cap. 37. ſic ſcribit: Quoque plures partem adminiſtrandæ reipublicæ caperent, nova officia excogitavit, curam operum publicorum, viarum & aquarum alvei Tiberis, frumenti populo dividendi, præſecturam Urbis, triumviratum legendi ſenatus, & alterum recognoſcendi turmas equitum, quotieſcunque opus eſſet. Hæc Suetonius.

Curatores alvei Tiberis, & cloacarum.

Officium horum fuit curare ne quid detrimenti cloacæ caperent, & ut purgarentur, & aquam tranſmittere poſſent. *Cloacam*, ut id obiter adjiciam, primus coepit fodere *Tarquinius Priſcus*, qui montibus ſubſoſſis ac Urbe penſili fornicibus ſuſpenſa receptaculum omnium Urbis ſordium *cloacam* fecit, inque tres ductus diſiſit, *maxima* ea *cloaca* dicta eſt, foſſæ deinde ſunt aliæ, ut plures eſſent. Sed poſt Urbem à Gallis captam & incenſam, dum ſibi quiſque domicilium reedificare, qua parte primum potuit, feſtinat: *vicorum nulla*, ut ante fuit *ratio* obſervata, neque civitas, ut prius, in certas *regiones* diviſa, neque *cloaca*, quæ olim per publicum ducebantur, animadverſæ, ubi eſſent, poſtea privata ſubintrarunt tecta: unde factum, ut quæque domus hodie ſuam fere habeat *cloacam*. Earum cura primum penes *cenſores* fuit, ut alibi eſt dictum, poſtea publici earum curatores ab *Auguſto* ſunt inſtituti. Plura de *cloacis* habent *Dionyſius* lib. 3. *Plin.* lib. 36. cap. 15. *Bartholomæus Marlinianus* lib. 3. cap. 18. *Liv.* lib. 1. & alii.

Curatores viarum singularum extra Urbem.

Quatuor viarum curandarum creatos fuisse paulo ante est dictum. Crescente vero viarum numero, quum hi non sufficerent, singulis vel duabus, aut tribus, pluribusve viis restituendis, faciendisq; prout temporis necessitas exigebat, singuli cives præpositi fuerunt, qui curatores earum viarum appellabantur. Quorum magistratus cum prius incertus esset, nec nili ad tempus crearetur, tandem eum ordinarium fecit *Cæsar Augustus*, ut docet *Suetonius* in *Augusto* cap. 37. Meminit eorum *Cicero* ad *Atticum*, *Plinius junior*, & *Plutarchus* in *Gracchis*, & *Tacitus*. De viis multa habent *Georgius Fabricius*, & *Onuphrius Panvinus*.

AD CAP. XXXII. PARALIPOMENA.

De retandis fluminibus, prima navigandi ratio, navis vitiles, myoparones, lembi, lenunculi, caudicaria.

Fluminum alvei egestis rudibus, quæ vadosa possent facere, purgari solebant, ne tandem aliquando collectis interque se collisus saxis innavigabilia essent. Quod, quia multis observatum video, ad eos te, lector, remitto, aliquot tamca inscriptionum veterum fragmenta apponam. Primum est:

C. CALPETANUS. RANTIUS. QUIRINALIS. VAL. CESTIUS. CURATOR. RIPARUM. ET. ALVEI. TIBERIS. TERMINAVIT.

Secundum in hac verba:

TI. LIVIUS. FEROX. CURATOR. ALVEI. ET. RIPARUM. TIBERIS. ET. CLOACARUM. URBIS. TERMINAVIT. RIPAM. R. P. PROXIMO. CIPPO. P. CCCLXXXI. S.

Tertium sic se habet:

C. VIBIUS. C. F. RUFUS. SEX. SOTIDIUS. SEX. F. STRABO. LIBUSCID. C. CALPETANUS. C. F. STATIUS. RUFUS. M. CLAUDIUS. M. F. MARCELLUS. L. VISELLIUS. C. F. VARRO. CURATOR. RIPARUM. ET. ALVEI. TIBERIS. EX. S. C. TERMINAVIT.

Atque hæc quidem ex *Onuphrio* in civitate Romana pag. 326. licet secundum aliter in *Lipii*, & *Jani Gruteri* inscriptionibus legatur. Adde & hæc ex vetustis lapidibus desumpta, primum *Roma* extat:

EX. AUTHORITATE. IMPERATORIS. CÆSARIS. DIVI. NERVÆ. FILII. NERVÆ. TRAJANI. AUG. GERMANICI. PONTIFICIS. MAXI. TRIBUNIC. POTEST. V. COS. IV. P. P. TI. JULIUS. FEROX. CURATOR. ALVEI. ET. RIPARUM. TIBERIS. ET. CLOACARUM. URBIS. TERMINAVIT. RIPAM. R. R. PROXIMO. CIPPO. P. CLXXXI. S.

Alterum est ibidem loci ad ædes *Rusticorum*:

EX. AUTHORITATE. IMP. CÆSARIS. DIVI. TRAJANI. PARTHICI. NERVÆ. NEPOTIS. TRAJANI. HADRIAN. AUG. PONTIFICIS. MAXI. TRIB. POTEST. V. COS. L. MESSIUS. RUSTICUS. CURATOR. ALVEI. ET. RIPARUM. TIBERIS. ET. CLOACARUM. URBIS. R. R. RESTITUIT. SECUNDUM. PRÆCEDENTEM. TERMINATIONEM. PROXIME. CIPP. PED. C. XV. S.

Denique tertium suppetat *Paul. Manutius* in *Orthographia* pag. 108. quod descripsi:

..... M. F. CLAUDIO. PRISCO. ICINIO. ITALICO. LEG. AUG. PR. PR. PROV. CAPADOCIAE. LEG. PR. PR. PROV. BRITANNIAE. LEG. AUG. PR. PR. PROV. MÆSIAE. SUPER. CURATO. ALVEI. TIBERIS. ET. CLOACARUM. URBIS. C. &c.

Et quoniam mentio navigationis incidit, non erit alienum de prima navigandi origine, navigiorumque inventionione discere. Præter ea, quæ latis frigide congestis in libris suis de re-

rum inventoribus *Polydorus Virgilius*, (ut omittam *Prometheum* in *Æschyli* celebri illa tragedia gloriari naves à se inventas, cujus versus vide apud *M. Antonium Muretum* lib. 1. cap. 11. & de navi longa consensus est authorum, *Jasone* ejus esse inventorem. *Scholias*. *Aristophan.* equitibus. *Scholias*. *Demosthenis* *Ulpianus* in *Orat.* in *Leptinem.* & *Scholias*. *Thucyd.* *Erymologici* author in voce *ἱερίως*. *Helychius* in voce *ἡρῶς*. Denique & *Eustathius* in lib. 1. *Iliad.* dicendum hic, non *Jano*, non *Herculi*, ut est in fabulosis poetarum narrationibus, non *Æginetis*, *Phœnicibus*, aut *Tyriis*, ac ne *Jasone* quidem, ut video historicis quibusdam placuisse, debet navium excogitatum usum, sed *Britannis*, easque naves constat omnino fuisse, & e vitibus constructas. *C. Ilin.* lib. 4. cap. 16. *Ad eam Britannos vitibus navigis corio circumfusi navigare.* Et lib. 7. cap. 56. *Nave primus in Graciam ex Ægypto Danaus adventit, antea vitibus navigabatur inventis in mari rubro inter insulas ab Erythra Rege: reperuntur qui Myos & Trojano priores excogitasse in Helle sponto putent, cum transirent adversus Thracas, etiam nunc in Britannico Oceano vitiles corio circumfusi sunt, in Nilo ex papyro, & serpo, & arundine.* In *MS.* *Foxiculi* habetur, in *Britannico* Oceano vitiles, ut & in priori loco, vitibus navigis corio circumfuso navigare, quod ferri posset, maxime cum in *Britannia* nostra ne nomen quidem vitis auditum, multo minus arboris illius ad navigia faciendi usus receptus, sed recepta lectio placuit *Hadriano Turnebo* lib. 28. *Adversar.* cap. 45. puto ergo non è vite, sed è vimine facta navigia. *Isidorus* in *glossis.* *Carabus*, parvascapa, ex vimine & corio. *Idem* lib. 19. cap. 1. *Myoparo*, quassimimus paro, idem quod carabus: est enim scapha parva, ex vimine facta, quæ prætexita crudo corio, genus navigii præbet, quæ habent Germanorum pyratæ in Oceanis littoribus. Et de *Britannis*, quibus *Plinius* vitiles nares tribuit, loquens *Solinus*, vimines assignat *Polyhist.* cap. 25. *Navigans in vimineis alveis, quos circumdant ambitione tergorumbulorum.* Alveos autem pro navibus sumi docuit *Philip. Beroald.* in suis in *Servium* Annotationib. §. 12. de vitilibus hujusmodi naviculis intelligendis poetæ.

Fest. *Avien.* in *Oræ maritima*:

Non carinas hi quippe pinu texere
Fecere morem, non abiecte ut usus est,
Curvant faselo, sed rei ad miraculum,
Navigia junctis semper artant pellibus,
Corioque vastum sape percurrunt salum.

Virgil. lib. 6. *Æneid.* de *Charonte Æneam* traduceute:

gemunt sub pondere cymba
Sutiles, & multam accepit rimosa paludem.

Sidon. *Apollinar.* *carm.* 7. v. 374.

Quin & *Aremoricus* pyratam Saxona trahit
Sperabat, cui pelle salum sulcare Britannum
Ludat, & affuto Glaucum mare findere lembo.

Pulchre M. Lucan. lib. 4. *Pharsalia* v. 131. morem illum perstrinxit:

Vigine habuit ripas Sicoris, camposque reliquit,
Primum cana salix madefacto vimine parvam
Textur in puppim, casoque induta juvenem
Velloris patiens, tumidum supereminet amnem:
Sic Venetus stagnante Pado, susoque Britannus
Navigat Oceano, sic cum tenet omnia Nilus
Conferitur bibula Memphitis cymba papyro.

Aliam speciem navium exprefit *Julius Solin.* *Polyhistor.* c. 60. *Bubulis* utriusque contabulatur rates superponunt, veltatque hoc

hoc vari genere, venenatu sagittis praterentes petunt. Contextus viminibus istiusmodi naves auctores supra laudati *myoparones*, & *lembo* appellatur. Achill. Tati. de Amorib. Clitophontis & Leucippus lib. 3. pag. 82. ubi *σκαφὴν λησπικῶν*, doctus vir vertit, *myoparonum latrocinantium*. Valer. Maximi. lib. 2. cap. 3. *Myoparonum pyratice rostra*. Paulus Oros. lib. 6. cap. 2. *Alithrid* res cum quassata iam nave mergeretur, in *myoparonem* Seleuci ipso adiuvante pyratatransfluit. Divus Hieronymus in vita D. Hilari. Nonius cap. 13. num. 6. *Myoparones* navium genus, ad cuius similitudinem *myoparo* vocatur. Priorem locum Gothofredus tentavit, nam & *mysson*, & *paron*: Scaliger multo melius, nam & *myon* & *paron*. *Myones* quippe ab angustia dicuntur hae naves, & ab insula *Paro*, *patones*. Sifenna histori. lib. 4. *navesque triginta*, totidem *myoparones*. L. Sen. lib. 1. Controv. 2. *Jauisti in pyratia myoparone*. M. Tull. lib. 3. de Republic. *Nam quum quaereretur ex eo, quo sceleris impulsus quem haberet infestum uno myoparone, eodem inquit, quo tu orbem terrae*. C. Salust. hist. lib. 3. Et forte in navigando cohors una grandi phaselo vecta, à ceteris decerant, marique placido à duobus prae donum myoparonibus circumferta. Sidon. Apollinar. lib. 8. epist. 6. *Littoribus Oceani errare pandos myoparones, quorum quot remiges videris, totidem putos te cernere archipyratas*.

Lembo etiam in navigiis iis prae donum, forte idem cum *myoparone*. Sidonius Apollinaris paulo antea citatus car. 7. Q. Curt. lib. 4. *Pharnabazus cum Apollonide & Athenagora in illi intraduntur*. Duodecim *triremes* cum suo milite ac remige; praeter eas triginta naves, & pyratice *lembi*. Heliodor. lib. 1. histori. *Æthiop. ὅτι λημένα κατὰ τοῦ καὶ λήμῳ ἀπὸ κατεφύγετο*, id est, de cendi ad portum, & *lembo* prope appellabat. Servius Maur. ad v. 201. lib. 1. *Georgic. genus navigii*, interpretatur, admodum breve. Poëtæ. Claudian. de Consul. Manlii Theodori:

*Lascivi subito configunt aqore lembi,
Stagnaque remigibus spumant inversa canotis.*

Turpilus in Lemniis:

*Lembi redeuntis domum
Duo ad nos certam accelerant ratem.*

Accius in Deiphobo:

*Eo autem, nocte extrema, retia ut proveherem,
Et statuerem, forte aliquanto quam solitus
Lembo sum progressus.*

Plaut. Mercator. sc. ex summo.

Lembo advehitur tuus pater paucillulo.

Faudem navem, à celeritate cursus, qui in prae datione necessarius, puto *dromonem* vocatam: nam Fulgentius *ἐπιδρόμων* *lembo* vertit. Quæ vox eo significato non est observata ab antiquis scriptoribus, qui *Castiodorum* praeceperunt, quamquam inter Græcos meminere plerique, Ethicus Hister histori. lib. 5. Procopius lib. 3. de bello Gothico, Isidorus Hispalensis lib. 19. cap. 1. *Graciam originem δὲ τὸ πρῶτον, à cursu desumit* Jul. Pollux lib. 1. Onomastic. cap. 9. *ἐπιδρόμας ὀκτάδες*, naves cursum, vertente eruditio Rudolpho Gualtero, observavit Guiljelm. Fornerius. saltit Joan. Picardus, qui nullam ejus mentionem apud ullum exitate scriptorem aseruit, nisi *Castiodorum*. is itaque lib. 5. varior. epist. 16. *Cum nostrum igitur animum frequens cura pulsaret, naves Italianas non habere, ubi tanta lignorum copia suffragatur, ut aliis quoque provinciis expetitis transmittat, Deo nobis inspirante decrevimus, mille interea dromones fabricandos assumere, qui & frumenta publice pos-*

sint convehere, & adversis navibus, si necesse fuerit, obviare. Eiusdem libri epistola sequenti; *Dudum igitur magnitudini vestra ex Italia littoribus officia jussimus prae parare navium, ut dromones, quos industria fabricare valuisset, manus remigum provisâ susciperet*. Paucis deinde interpositis, pulcherrime explicat earum navium officium: *Nunc prædictis rebus armamenta procursa, vela præcipue, alas navium facientia, lignum volatile, (melius meo iudicio, quam linum volatile) quidam spiritus currentium carinarum, prænuntia mercium, auxilia quæta navium, quorum beneficio conficiunt otiosi, quod à celeritatis avibus vix probatur impleri*. Usi sunt posteriori ævi auctores. Actuarii Aquicinctivi scriptor, qui Sigiberti Gemblacensis Chronicum continuavit, ad annum 1191. *Invenit navem paganorum permaximam, quam dromonem dicunt*. Guiliclm. Neubrigens. histori. Angl. lib. 2. cap. 16. *Advehebatur pontifex ex trirēmi ingressurus dromonem, sed conspectu circa dromonem pyratu, mox remu reortit in Magalonensem se portum recepit: ai ii qui erant in dromone, tam viriliter resistere pyratu ut confusus nec illos abigerent*. Hinc qui dromonibus propositi erant, *dromonarii* in ejusdem *Castiodori* lib. 2. epist. 31. cujus epigraphæ sic habet: *Dromonarii Theodorici*. Et sub finem epistolæ eleganti circumloquutione id ipsum describit: *Quando cursus vesier non atteritur, qui per vias liquidas expeditur, non enim vobis nimio labore claudicare contingit, qui navibus ambulatis, vehiculum vestrum non sentit injuriam, nec defectum patitur, quod unda potius currente portatur*. Hæc ille.

Reperio & aliud navigii genus, quod *lenunculum* vocant, sive ut verius dicam, *lemnunculum*, à *Lemno* insula, uti etiam præmonui *parones cymbas*, à *Paro* appellatas. Ammian. Marcellin. lib. 14. *Nam sole orto magnitudine angustigurgitis & profundi à transitu arcebantur, & dum piscatorios quarunt lenunculos, vel juvare temere contextis ratibus parant*. Idem lib. 16. *Lenunculo se commississe piscantis*. Glossarium vetus, *lenunculus πιδύλαξ, σκαφίδων*. Salust. Primo indicit forte super noctem, in lenunculo piscantis. C. Tac. lib. 14. Annal. *Nando deinde occursu lenunculorum Lucrinum in lacum vectam velle sua inferunt*. C. Caesar Commentariorum lib. 2. de bello civili cap. 43. *Itaque perterritis omnibus, sibi quisque consulebat, qui in classe erant, profecti properabant*. horum fuga navium onerariarum magistros incitabat, pauci lenunculi ad officium imperii quoque conveniebant. Prætereo ea quæ apud Nonium Marcellum Grammaticum & alios: huic navigio qui præerant, *lenuncularii* vocati. Lapis Romanus:

PATRONO. CORPORIS. LENUNCULARIORUM. AUXILIARIORUM. OSTIENSIVM. Et inscriptio ista in alio lapide:
ORDO. CORPORATORUM. LENUNCULARIORUM. TABULARIORUM. AUXILIARES. OSTIENSES.

Naves quidem istæ in mari, at in Tiberi caudicaria, solebant appellari. L. Sen. lib. de brev. vit. cap. 13. *Hoc quoque querentibus remittamus, quis Romani: primus persusit navem conscendere? Claudius hic fuit, Caudex ob hoc ipsum appellatus, quia plurium tabularum contextus, caudex apud antiquos vocabatur, unde publica tabule codices dicuntur, & naves, nunc quoque quæ per Tiberim ex antiqua consuetudine commentus subvehunt, caudicariae vocantur*. Quæ de Claudio ait ille, petita sunt ab autore anonymo virorum illustrium. Appian. Claudius Caudex Cæci frater fuit, primo ad explorandos hostes piscatoria nave fretum trajecit. Et ex C. Suetonio in Tiber. cap. 2. & de navibus, dicam infra, hoc opere cap. 38. D. Aufon. Mosella:

Navita caudiceo fluitans super aquora lembo.

C A P. XXXIII.

De praefecto pratorio.

Veteres, inquit *Africanus Padianus*, omnem magistratum, cui pareret exercitus, *pratorem* appellarunt: unde & *pratorium* tabernaculum ejus dicitur, & in castris *porta pratoria*. & hodie quoque *praefectus pratorio*. Praefectus igitur pratorio dicitur, qui militibus iis praerat, quos Imperatores in sui custodiam allegerant. Fluxit autem hoc institutum primum ab *Octavio Augusto*, ut ex *Suetonio* & *Dione* cognoscitur, deinde à *Tiberio Caesare* stabilitum est. Et primum quidem ex equitibus tantum Romanis praefectus pratorio legebatur: postea vero, cum ex praefectis quoque Imperatores creari coepti sunt, quorum primus fuit *Macrinus*, tum non senatoribus modo, sed *Consularibus* etiam ea dignitas patuit. Duravitque hic magistratus ad imperium usque *Constantini*, quo tempore cum *pratoriani* pro *Maxentio* contra *Constantinum* stetissent, post victum & occisum tyrannum, castris *pratorio* diruto, *cohortes pratorianae* exauctoratae sunt, atque ita praefectorum pratorio dignitas est sublata: in quorum locum, quum ipse Imperator novam quandam orbis Romani divisionem commentus esset, ut eum in quatuor praecipuas partes, sive *dioceses* divideret, quatuor quoque praefectos pratorio creavit, qui singulis praesent: quorum unus praefectus pratorio *Galliarum*, alter praefectus pratorio *Italia*, tertius praefectus pratorio *Illyrici*, quartus praefectus pratorio *Orientis*, dicebatur, de quibus alii. Sed ut ad praefectum pratorio, qui in Urbe cohortibus pratorii praerat, revertar, maxima ejus dignitas & potestas fuit, uti tum ex aliis, tum ex *Aurelio I.C.* intelligitur, qui sic scribit: Breviter commemorare necesse est, unde constituendi praefectorum pratorio officii origo emanarit. Ad vicem magistratū equitum praefectos pratorio antiquitus institutos esse, à quibusdam scriptoribus traditum est. Nam cum apud veteres Dictatoribus ad tempus summa potestas crederetur, & magistratos equitum sibi eligerent, qui associati participales, curae ac militiae gratia secundum post eos potestatem gererent: regimentis reipubl. ad Imperatores perpetuo translatis, ad similitudinem magistratorum equitum praefecti pratorio à Principibus electi sunt, dataque est eis plenior licentia, ad disciplinae publicae emendationem. His cunabulis praefectorum autoritas initiata, in tantum meruit augeri, ut appellari à praefectis pratorio non possit. Nam cum ante quaesitum fuisset, an liceret à praefectis pratorio appellare, & jure liceret, & extarent exempla eorum, qui provocaverant: postea publice sententia principali lecta, appellandi facultas interdicta est. Credidit enim *Princeps*, eos, qui ob singularem industriam explorata eorum fide, & gravitate ad hujus officii magnitudinem adhibentur, non aliter judicaturos esse pro sapientia ac luce dignitatis suae, quam ipse foret judicaturus. Subnixi etiam sunt alio privilegio praefecti pratorio, ne à sententiis eorum minores aetate ab aliis magistratibus, nisi ab ipsis praefectis pratorio restitui possint. Haecenus ille. Plura de praefectis pratorio, vide apud *Wolfgangum Lazium* Commentariorum Reipubl. Romanae lib. 1. & 2.

Notandum & hoc est, quamprimum praefectus pratorio lectus esset, dari ei ab Imperatore cingulum cum gladio solitum, unde memorabilis illa *Traiani* vox literis mandata est, qui cum praefectum suum cingulo donaret, ita dixisse fertur: *Accipe hunc ensē, & si quidem recte atque e republica imperavero, pro me: sin fecus, in me utere.* *Plinius junior* in Panegyrico, & alii.

C A P. XXXIV.

De praefecto frumenti dividendi, & praefecto vigillum.

Etiam hic magistratus novus est, institutus ab *Augusto*, ut ex *Suetonio* in *Augusto* cap. 37. apparet, ubi dicit, *Augustum* multa nova officia excogitasse, & inter ea etiam curam frumenti populo dividendi. Cum enim lege *Gracchi* esset obtentum, ut frumentum populo divideretur, & quidem senis aëris trientibus in singulos modios veniret, *Publii* autem *Clodii* rogatione effectum esset, ut gratis frumentum populo daretur: *Octavius Augustus*, ubi imperium est adeptus, summopere curavit, ut illud institutum observaretur, ut ea liberalitate populus benevolentior sibi redderetur: ideoque frequenter populo frumentum distribuit, cui distributioni qui praerat, praefectus frumenti populo dividendi est appellatus. De frumenti divisione sic *Suetonius* in *Augusto*, cap. 40. *Ac ne plebs frumentationum causa frequentius à negotiis avocaretur, ter in annum quaternum mensium tesseras dare destinavit, sed desideranti consuetudinem veterem concessit rursus, ut sui cujusque mensis acciperet.* Et paulo post: *Frumentum quoque in annonae difficultatibus saepe levissimo, interdum nullo pretio viritum admensus est, tesserasque nummarias duplicavit.* Haec ille. Et sic *Dio* lib. 54. quoque refert, cum vehemens Romae fames esset, ab *Augusto* viros Consulares frumento & panis praefectos fuisse, qui certam singulis summam venderent, &c. Caeterum cum in loco *Suetonii* à nobis citato mentio fiat tesserarum frumentariarum, sciendum est, fuisse eas signa, quae qui exhiberent, frumentum pro portione Romae à Principe accipiebant. *Adrian. Turneb.* *Adversarior.* lib. 19. cap. 26. existimat, fuisse frustilla lignea quadrata, certa insignita & notata forma, quae

quæ data sint iis, quibus jus fuerit petendi frumenti publici, ideoque à Græco *πίσσαρις* dictas putat, quam & rotunda etiam fuerint, cum à *Dione* *σφαίρα* dicantur, id est, *globuli* & *pilulæ*. Sed hæc præter rem.

Præfectus vigilum.

Etiam *præfectus vigilum* ab Augusto institutus est, testibus *Suetonio* in Augusto cap. 30. *Dione* lib. 55. & aliis. Nam cum septem cohortes opportunis locis constituisset, ut binas regiones Urbis unaquæque cohors tueretur: præposuit eis *tribunos*, & super omnes spectabilem virum, qui *præfectus vigilum* appellaretur. Is cognoscebat de incendiariis, effractoribus, furibus, raptoribus, receptoribus: nisi si qua tam atrox, tamque famosa persona esset, ut *præfecto Urbi* remitteretur. Et quia plerumque incendia culpa sunt inhabitantium, aut *fustibus castigabat* eos, qui negligentius ignem habuissent, aut severa interlocutione comminatus, fustium castigationem remittebat. Idem per totam noctem vigilare debebat, & coërrare calcitatus, cum hamis & dolabris, & curare omnes inquilinos admonendos, ne negligentia aliqua incendii casus oriatur. Præterea ut aquam unusquisque inquilinus in cœnaculo habeat. Hæc *Paulus* ff. titulo de officio *præfecti vigilum*. Quæ confirmat etiam *Dio* lib. 55. his verbis: Cum eo tempore multa in Urbe essent vastata, libertinos septem locis ad ea curanda instituit, equitem eis præfecit, quos etsi haud diu id officium gerere pati statuerat: tamen re ipsa expertus, utilissimum ac maxime necessarium esse eorum munus, perdurare iussit: suntque nostra ætate etiam nocturni hi custodes, non ex libertinis tantum, sed ex aliis militibus, muroque in Urbe tenent, & mercedem publicè accipiunt. Eadem *Suetonius* tradit, sed brevius.

CAPUT XXXV.

De curatoribus regionum, denuntiatoribus regionum, & magistris vicorum, Urbis regionum 14.

Cum Urbem in quatuordecim regiones *Augustus* divisisset, per singulas eas duos *curatores*, & duos *denuntiatores* creavit. *Curatorum* munus erat procurare apud Principem commoda regionum, decorem & elegantiam *viarum* & *vicorum* Urbis, ne a privatis novis ædificiis interrumpere, providere, & alia ejusmodi facere. *Denuntiatorum* verò officium erat, quicquid regioni tam publicè, quam privatim accideret, denuntiare. *Magistri* verò *vicorum*, qui & *vico-magistri* appellati sunt, quatuor per singulos *vicos* creabantur, ut illos tuerentur, de quibus quod prætextati soliti fuerint ludos *compitalitios* facere in *DEORUM* Larium honorem, scribit *Asconius* in *Pisonianam*.[†] Eorum omnium mentio fit sæpissimè in *Sexti Rufi*, & *P. Victoris* libris de XIV. Urbis regionum. Et *Suetonius* in Augusto cap. 30. scribit: Spatium Urbis in regiones, *vicosque* divisit instituitque, ut illas annui magistratus sortito tuerentur: hos *magistri* è plebe cujusque viciniae electi. Magistratus enim annuos regionum *curatores*, & *denuntiatores* intelligit: *magistros* autem è plebe *magistros vicorum*, vel *vico-magistros*.

CAPUT XXXVI.

De advocato fisci.

Fisci, *fiscina*, & *fiscella*, ait *Asconius* in 1. *Verrinam*, sparteæ sunt utensilia ad majoris summatæ pecunias capiendas: unde quia major summa est pecuniæ publicæ, quam privatæ, ut pro censu privato loculos & arcam, & *fascellos* dicimus, sic pro publico thesauro ararii dicitur *fiscus*. Hæc ille. Propriè autem *fiscus Principis* erat, ut *ararium populi*. Qui huic *fisco* patrocinebatur, *fisci patronus* vel *advocatus* dicebatur, isque à *Marco Antonino* Philosopho primus institutus est teste *Julio Capitolino* in ipsius vita. Sequuntur *magistratus minores* extra ordinem.

AD CAP. XXXVI. PARALIPOMENA.

Quid fiscus Imperatorius, in exercitu, ventri in republ. similis, & leni.

UT populi universi, stante republica, census *ararium* erat, ita translati jam rebus ad monarchicum dominandi ritum, summaque imperii in Cæsares transfusa, *fiscus* dicebatur pecuniæ publicæ usibus deputatæ, asservendæ locus. *Hesychius* & *Suidas* *δημόσιον ταμείον* reddunt, D. Augustin. in *Psalm.* 146. vertit *sacrum publicum*. *Sueton.* in August. cap. ult. Quantum pecunie in arario, & *fiscis*. C. Tacit. libro 5. *Bona suam ablata arario, ut in fiscum coegerentur.* L. Sen. lib. 7.

de *Benefic.* c. 6. *Cæsar omnia habet, fiscus ejus privata tantum ac sua, & universa in imperio ejus sunt ac patrimonialia propria.* *Ascon.* Padian. in *Divinat. Verrin.* ostendit nomen inde derivatū quod *cophinis* & *sportellis* sparteis antiquitus pecuniæ asservarentur, *Æl. Spartian.* *Hadriano: Damnatorum bona in fiscum privatum redigi vetuit, omni summa in arario publico recepta.* C. *Plin.* junior in panegyrico illo luculento quem *Traiano* dixit: *Non eadem severitate fiscum, qua ararium cohibes, imo tanto majore, quanto plus tibi licere de tuo, quam de publico credis.* Q. *Symmachus* lib. 10. epist. 54. *Fiscus bonorum principum, non sacerdotum damnis, sed hostium spoliis augeatur.* Idem scriptor corrigendus est lib. 1. epist. 64. *Fando acceperas rebellionem barbaricam, quot auri, argenti, privati aut publici, sacri aut presani,*

Mauritania fuit direptione hostium lancinatum, evenit ea tempestate, ut etiam fidei depositum belli jure raperetur, quod à summatis civitatibus, quos fuga reliquos fecerat, jus ararii repositabat. Ex MS. codice legebat, non omnino inepte, Schoppius, ut etiam fisci depositum belli jure raperetur. De hisco Juvenalis sat. 4. de Imperatoris Domitiani trulentia:

*Quicquid conspicuum, pulchrumque ex aqore toto
Res fisci est, ubicunque natar.*

De arario Claudian. in Consulat Manlii Theodori:

Abductoque hominum cumulent araria censu.

Confunduntur tamen interdum. Claudian. idem de 4. Hon. Consul. ad Augustum:

Non tua privati crescent araria damnis.

Boni certe principes vel eo nomine impensius laudabantur, quod provinciis bello, aut aliqua calamitate attritis civitatibus consueverit subvenire, remittendo tributa, onerumque fiscalium indulgentia concessa, quod dignum encomio visum est in Constantino Augusto, qui Aduz civitati gravissime afflictæ remisit quod è quinquennio reliquum fuerat. Eumenius Rhetor in luculenta illa de restaurand. schol. oratione: *Quinque annorum nobis reliqua remisisti, ô lustrum omnibus lustru felicius.* Et Theodorici Rex, provincia Alpium Cottiarum, quod per illam exercitus transferat, tertia indictionis tributum laxavit. Ansel. Cassiodor. lib. 4. epist. 36. Alebantur interdum è hisco pauperes, & posteriorum Imperatorum, maxime Christianorum temporibus, convocatis generalibus conciliis, episcopis eo profecturis vaticum suppeditabant. Sever. Sulpit. histor. sacr. lib. 2. Ita missi per Illyricum, Italiam, Africam, Hispanias, Galliasque magistris officialibus, acciti numerative quadringenti, & aliquanto amplius occidentales episcopi, Ariminum convenire, quibus omnibus amonas & cellaria dare Imperator praeceperat, sed id nostris, id est, Aquitanis, Gallis, ac Britannis indecens visum, repudiatis fiscalibus, propriis vivere maluerunt, tres tantum ex Britannia, inopia proprii publico usi sunt, cum oblatam à ceteris collationem respissent, sanctius priusantes fiscum gravare, quam singulos. Corippus African. lib. 2. num. 7.

Omnibus sufficiunt sacrați commoda fisci,

*Ex quibus est commune bonum, commune levamen,
Tutetur fiscus justorum nemine laeso.*

Quæ sua sunt capiat, quæ sunt privata, relinquat.

Sequitur deinde eodem numero:

Nec patimur quemquam sacratum ledere fiscum,

Nec ladi quemquam finimus sub nomine fisci.

Sed & eodem libro num. 10.

*Cum vestrum est, quod mundus habet, seu summe regentum
Publica quid vestro prosint commercia fisco.*

Erat & fiscus in exercitu, alendo indubie militi, lapis Mathelicus in Italia, apud Wolfgangum Lazium lib. 6. Reip. Roman. cap. 1.

C. ARRIO. C. F. COR. CLEMENTI. MILITI. IX. COH. PRÆ. EQUITI. COH. EJUSDEM. DONIS. DONATO. AB. IMPERATORE. TRAJANO. TORQUIBUS. ARMILLIS. PHALERIS. OB. BELLUM. DACICUM. SINGULARI. PRÆFECTOR. PR. TESSERARIO. OPTIONI. FISCII. CURATORI. CORNICUL. TRIB. EVOCATO. AUG. COH. I. VIGIL. STATIVORUM. COH. XIV. URB. COH. VII. PR. TERCENARIO.

Cum respublica, ut antea monui, corpus haberetur, fiscum licentem esse voluerunt, præsertim sub avaris principibus. Trajanus Augustus dicebat, *fiscum licentem esse similem, quod eo crescente, artus reliqui tabescerent*, ut verba Anselmi Victoris usurpem in Juliano. Johann. Corasini Miscellaneor. Jur. Civil. l. 6. c. 19. recte ille apud Paulum Diaconum histor. Miscellæ l. 11. *Quidam improbas ex actiones detestans, dicebat fiscum esse licentem, quod eo crescente reliqui artus tabescerent.* Crescere autem fiscus credebatur Imperatoribus, ex additione bonorum proscripitorum. Cassiodor. libro 4. epist. 32. Andreas Alciatus emblem. 146. & Claudius Minos:

Humani quod splen est corporis, in populi re

Hoc Casar fiscum dixerit esse suum.

Splene aucto reliqui tabescent corporis artus,

Fisco aucto arguitur civica pauperies.

Ventrem esse elegantem exequitur Corippus lib. 2. num. 7.

Quod fisci est, nullus rapiat, cognoscite fiscum

Ventris habere locum, per quem omnia membra cibantur.

Venter alit corpus, fuerit si venter inanis,

Omnia deficiunt, tenuantur robore membra,

Et contracta rigent arentibus ossa medullis.

Qui plura cupis de hisco, consule Marcellum Donatum Pontannum dilucidationum suarum pag. 130. & sequentibus, Bredodum & Brissonium in repertorio juris, & in lexico, & alios passim.

C A P. XXXVII.

De duumviris perduellionis, & questoribus parricidii, vel rerum capitalium.

Qui magistratus minores, item qui extraordinarii fuerint, dictum est ante. Inter minores autem magistratus extraordinarios, primi sunt duumviri perduellionis, sive capitales, quorum origo est antiquissima, ut puta, qui à Tullo Hostilio 111. Romanorum Rege primum creati sunt. Cum enim Horatius parta de Curiatis victoria Urbem Romanam triumphans ingressus, sororem sibi obviam & unum de Curiatis lamentantem interfecisset, posteaquam à quibuldā reus factus, neque absolvi juste, nec honeste damnari à Rege posset: Rex duumvros creavit, qui de perduellione certarent. Verba Livii lib. 1. sunt hæc: Rex ne ipse tam tristis, ingratusque ad vulgus iudicii, ac secundum iudicium, supplicii auctor esset, concilio populi advocato, duumvros inquit, qui Horatium perduellionem iudicent, secundum legem, facio. Lex horrendi carminis erat. Duumviri perduellionem iudicent, si à duumviris provocarit, provocatione certato: si vincent, caput obnubito: infelici arbori recte suspendito: verberato vel intra pomerium, vel extra pomerium. Hæc Livius. Fuit etiam post Reges ejectos hic mos aliquandiu retentus, ut in iudicio perduellionis duumviri crearentur, qui perduellionem iudicarent, ut ex Livio constat, donec tandem vetustate obsoletus, prorsus intermissus fuerit, quem tamen à Labieno tribuno plebis postremis temporibus, in rempublicam relatum, Cicero gravissime queritur. Meminit eorum præter Livium lib. 1. & 6. & Ciceronem pro Rabirio, Plutarchus quoque, Suetonius & Dio, libro 37. De perduellione & perduellibus alibi dicitur.

Quæstores parricidii, vel rerum capitalium.

Quæstores parricidii, vel rerum capitalium, qui & *quæstores* dicti, fuerunt qui judicia quæstionum exercerent. Eorum *magistratus* non fuit ordinarius, sed *extraordinarius*. Cùm enim *Consules* de capite civis Romani, injussu populi jus dicere non possent, iccirco, quoties usus postulabat, ex *senatusconsulto*, vel *Dictator* vel *Consulum* alter, ambove, vel *pratorum* aliquis de crimine publico quærere jubebatur: qui iussus erat, is *quæstor* dicebatur. Docet hoc *Pomponius* jurilconsultus ff. titulo de origine juris his verbis: Quia de capite civis Romani injussu populi non erat lege permissum Consulibus jus dicere, propterea *quæstores* constituebantur à populo, qui capitalibus rebus præssent. Hi appellabantur *quæstores parricidii*, quorum etiam meminit lex duodecim tabularum. Hactenus *Pomponius*. Quæ etiam confirmat *Festus* sic scribens: *Parricidi quæstores* (sic enim legendum esse monet *Josephus Scaliger*, non *parriculis*) appellabantur, qui solebant creari causa rerum capitalium quærendarum. Nam *parricida* non utique is, qui parentem occidisset, dicebatur, sed qualemcunque hominem. Id autem fuisse indicat *lex Numa Pompilii* Regis, his composita verbis: *Si quis hominem liberum dolo sciens morti duit, parricida esto, &c.*

Hoc autem modo publica quæstiones tractatæ sunt usque ad annum v. c. DCIV. quo constitutæ sunt quæstiones publicæ de ambitu, majestate, peculatu, repetundis & singulis suis sui *prætores præfecti*, atque tum, si de aliquo horum criminum esset quærendum, non novo *quæstore*, qui extra ordinem quæreret, opus erat, sed *prator* ille, qui ei quæstioni præssent, adibatur, ilque, ut ante, cum consilio de eo crimine cognoscebat, dicebaturque tum ipse *prator* quærere, & quæstionem ac judicium exercere, quæstioni præssent, & *quæstor* esse, uti ex multis *Ciceronis* locis intelligitur. Sed de his plura dicentur libro de judiciis.

CAPUT XXXVIII.

De præfecto annonæ.

Præfectus annonæ extraordinarius magistratus fuit. Ejus munus erat, ut videret, ne plebs annonæ inopia & caritate laboraret, utque panis copia redundaret, pondereque justo, ac mundicia debita panis veniret. Itaque si quid ad annonam pertinens commissum erat, ipse cognoscebat. Mentio ejus fit à *Livio* lib. 4. & alibi sæpe item à *Pomponio* ff. titulo de origine juris, & *Marriano* ff. l. 13. de accusat. Eundem magistratum gessit *Cn. Pompejus Magnus* eo anno quo *Cicero* revocatus est ab exilio, ut constat ex oratione ejus pro domo.

AD CAP. XXXVIII. PARALIPOMENA.

Annus pro annonæ, Africa, Ægyptus, Gallia frumentationem Urbi suppeditabant, per Tiberim invecata, panis distribuebatur, seditio ob famem, frumentum dimensum, gratuitum.

Annus pro annonæ apud vetustos scriptores, *Q. Tertullianum* Apologet. cap. 10. Denique cum imbris & siva hyberna suspendunt, & annus in cura est. Sed & alii passim. sic *Sigismundus Gelenius* censuit legendum illud *C. Plinii* l. 16. c. 26. Cedri, & juniperus, & ilex, annua fere habentur, novus fructus in iis autumnopendit. Sic in vulgatis editionibus, at ille transcribit ex MS. Citrea, & juniperus, & ilex annifera habentur, novusque fructus in iis cum annosino pendit. Ut annifera dicantur arbores, quæ annonam, seu annum, id est, fruges ferant. Nam & fruges de arboribus dici, *Livii* locus docet apud *Theodorum Marcellum* in leg. 12. tabular. capit. 60. Dulcedine frugum maximeque vini. *Glossar. vet. frugis, ægrætes*. Sed de hac annonæ significatione poetæ. *Claudian.* lib. de bello Gildonico:

Penſabam Tharium Getulis messibus annum.

M. Lucan. Pharsal. lib. 3. v. 70.

Effusus magnum Libye tulit imbris annum.

Stat. lib. 3. syl. 2. v. 22.

- - - Dicarchas Tharium gravit intulit annum.

Annona ista in Urbe penes adiles erat, quorum cura commissum, ne populus fame premeretur. *Tiraquell.* in *Alexand. Neapolitan.* libro 4. *Genial. dier.* capite 4. Illata in Urbem per præ-

fectos dividebatur. *Rosin.* supra hoc libro cap. 34. qui ob id *annonæ præfecti* vocantur. Sed unde conveheretur in Urbem, controversum. Itaque initio fundatæ reipublicæ, horrea populi Romani dicebantur *Sicilia*, & *Sardinia*, licet pars hujus ad septentrionem vergens sit sterilitate non modo damnata, sed & morbis contagio aëris infestata. *Martial.* lib. 4. epigr. 60. tamen australis ejus regio frugifera. *Lucanus* loco proxime citato eleganter describit:

Curio Sicanas transcendere jussus in Urbes,
Qua mare tellurem subitis aut obruit undis,
Aus seclit, & medias fecit sibi littora terras,
Vis illic ingens pelagi, semperque laborant
Æquora, ne rupti repetant confinia montes,
Bellaque Sardoas etiam sparguntur in oras.
Viraque frugiferis est insula nobilis arvis,
Nec plus Hesperiam longinquis messibus ulla,
Nec Romana magis complerunt horrea terra,
Ubere vix glebæ superas, cessantibus austris
Cum medium nubes borea cogente sub axem
Effusus magnum Libye tulit imbris annum.

At postea aucta reipublica, prolatoque imperio sub Consulibus ex Africa, domita jam Carthagine, sub primis Imperatoribus de Ægypto, quam in provinciâ formam redegit *Augustus*, denique declivi jam principatu, aut potius diviso, è Gallia frumenta in Urbem ad annonam populi, convehebantur. recte *Æl. Lamprid.* in *Commodo*: Imperataurique provinciæ, (Africa & Ægypto) tributa frumentaria, ut si *Alexandrina* cessasset, classis *Africana* subsidio esset. *C. Plin.* jun. in panegyrico. Dicitur Ægyptus, credatque experimento, non alimenta se nobis, sed tributa præstare. *Æl. Spartian.* in *Pescennino Nigro*.

Ne

Ne Africam occuparet, & same populum Romanum perurgeret, & videbatur id facere posse per Libyam Egyptumque vicinas Africae. C. Tacit. lib. 12. Annal. Nec nunc infœcunditate laboratur, sed Africam potius & Egyptum exercemus, navibusque & castris populi Romani vita permixta est. Nescio an non legi debeat, navibusque & classibus populi Romani vita permixta: ut significet frumentationem vel singulas naves advenisse, vel multas simul. D. Aufon. in urbib. de Burdegala:

— toto tibi navigat orbe cataplus.

Certe Alexandrina frumentationes nobilitate etiam à Græcis. Bacchylides in fragment. citante Athenæo lib. 11. Διπνοσφοί. πρὸς γὰρ καὶ ἐλλήεντα νῆες ἄρουν δαΐ' Ἀγυπτοῦ μέγιστον πλῆθος, ὡς πύοντες ὅμοιαν κίεα. Et trieto onustæ naves splendidas ab Egypto deferunt divitias amplissimas, ut bibentis cor imaginatur. Alibi in hoc opere de nave ista Alexandrina quædam obiter docui. Vide viros doctos ad cap. 97. Suetonii in Augusto. M. Varro de annona ex Africa advecta, lib. 2. de Re Rust. Frumentum locamus, qui nobis advebat; quo futurifamam ex Africa, & Sardinia. Atque ita de fertilitate Africae intelligendi poetæ, ut & de tributo ab eadem Romanis præstito. Aurel. Prudent. lib. 2. in Symmachum.

Respice nunc Libyci desistat ruris arator
Frumentis onerare rates.

M. Martial. lib. 6. epigr. 86.

Possideat Libycæ messes, Hermumque, Tagumque,
Et poterit gelidam qui mihi laudat aquam.

Pentadii antiquus scriptor,

Et quicquid Libycæ fecerat arvo,
Non una positum tenere calla.

Sidon. Apollinar. carm. 2. v. 46.

Egypti frumenta dedi.

L. Sen. in Thyeste in choro act. 2.

Non quicquid Libycæ teret
Fervens area messibus.

Uterque imitatus est Horatium lib. 1. od. 1. sic enim ille:

Quicquid de Libycis verritur areis.

Rutilius Claudius Numatianus Gallus Itinerarii sui lib. 1. ad Romam.

— tibi Nilus inundet

Altricemque suam fertilis orbis alat.

E qua provincia quæcunque navigia temporibus Augusti in Italiam commeebant, Capreas insulam transitura velo solo contentæ erant, exceptis Alexandrinis. quibus permixtum & suppara addere, datus, ut puto, is honor ignobili insulæ tunc primum. Papinius jam citatus proxime superius:

Prima salutavit Capreas, & margine flexo
Sparsit Tyrrhæna Marcotia vina Minervæ.

De utriusque provincie fertilitate hæc accipienda sunt poetarum loca. Sidonii Apollinar. carm. 7.

coxit quod torridus auster,
Niliacum Libycumque solum.

Claudian. lib. de Bello Gildon.

Tot mihi pro meritis Libyam Nilumque dedere,
Ut dominam plebem, bellatoremque senatum
Classibus astruis alerent, geminoque vicissim
Littore diversi complerent horrea venci.
Stabat certa salus, Memphis si forte negasset,
Penſabam Pharium Getulis messibus annum:
Frugiferas certare rates, lateque videbam
Punica Niliaci concurrere carbasa velis.

Et lib. 3. de laudib. Stilichonis:

— quod Pænis arator
Inuleris, madidus quantum transſeris auster.

Et lib. de laudib. Serenæ:

— Pharia segetes, & Punica messis
Castrorum devota cibo.

Posteriori seculo, ut jam dixi, etiam annonam à Gallia petitam docuit idem Claudianus libro 1. in Entrop.

Quæ suscepta fames? quantum discriminis Urbis?
Ni tua vel soceri nunquam non provida onta
Australem Arctois pensasset frugibus annum.

Pauculis interjectis versibus ibidem loci sequitur de Hispania:

Teutonius vomer, Pyrenæique juveni
Sudare mihi, segetes mirantur Iberas
Horrea, nec Libya senſerunt damna rebellis,
Jam transalpina contenti messe quiritæ.

Id prius Honorii avo factitatum. Idem libro 2. de laudibus Stilichon.

— quibus Africa per te
Et prius auditas Rhodanis orbe donat aristas.
Ut mihi vel Massila Ceres, vel Gallica proſsit
Fertilitas, messeſque serat nunc humidus auster,
Nunc aqulo, cunctis diteſcant horrea ventis.

Navibus aut classibus advectum frumentum ex Sicilia, Sardinia, Africa, Egypto, aut Gallia, ut jam dictum est, imponebatur caudicariis navigiis, ut per Tiberim in Urbem inferretur, supra hoc libro cap. 32. dictum est. Martian. Capella lib. 6. de Nupt. Merc. & Philolog. Ad ostia Tiberina naves onerariæ adpellant. Q. Symmach. lib. 10. epist. 22. Mittetis etiam regiam classem, quæ annonariis copiis augeat de vota plebis alimoniam, hanc ergo in Tiberinis ostiis mixtus populo ſenatus excipiet, venerabuntur tanquam sacras puppes, quæ felicia onera Egyptiæ frugis invenerunt. Sidon. Apollinar. lib. 1. epist. 10. Sane hunc ipsum è vestigio ad portum mittere paro, quia comperi naves quinque Brundisio profectas cum speciebus stritici, ac mellis, ostia Tiberina contingisse. Aurel. Prudent. lib. 2. in Symmachum:

— & ad ostia Tiberis
Mittere triticeos in passum plebis acervos.

Claudian. loco proximo supra citato:

Invecta Rhodanæ Tiberina per ostia classes
Cymphiique ferax Araris succellit aristas.

Naves illæ majores annonariæ vocabantur, minores hæ scaphæ caudicariæ. Salust. lib. 4. historiar. Contendit ad flumen Euphratem, & quamquam ad id naves caudicariæ, occulte per hyemem fabricata. Fest. Pomp. lib. 3. Caudicariæ naves ex tabulis crassioribus factæ, & qui istiusmodi navigiis præerant, codicarii sive caudicarii dicebantur. l. 9. Cod. Theodof. de suariis, & l. 1. Cod. eod. de canone frumenti Urbis Romæ. Lapis antiquus apud Smetium Inscription. pag. 70.

MENSORES. PORTUNENSES. QUIBUS VETUS. FUT. CUM. CAUDICARIIS. DIVTURNUMQUE. CERTAMEN.

Mensores isti advectam annonam in horrea publica intulerunt, quæ quamplurima in Urbe fuisset, ex libro primo hujus operis liquet, in quo descriptio Urbis ex Onufrio, Victoreque habetur. Erant autem horrea vel pensila in editiore villæ parte, Jun. Columella lib. 1. de Re Rust. cap. 6. aut subterranea, Calpurn. libro 12. epist. 12. Columella consentit M. Pollio Vitruvius qui horrea sublimis vocat Architectonic. lib. 6. cap. 7. Plinius cum Calpurnio stat, apud quem horrea defossa reperio dici libro 18. c. 38. Addendum & ex tabulis ligneis mobilia fuisse, ut verbis utar Scævola IC. l. 69. ff. de Acquir. rer. domin. Itaque nisi ex horreis publicis distribueretur frumentum, laborabat civitas fame. Crudele illud censetur Caligulæ factum apud C. Suet. cap. 26. qui nunquam horreis præclusis famem populo indixit. In aliis editionibus, & in MS. legitur, horreis præclusis famem induxit. Utraque lectio recta. Sabinus Grammaticus ad illud P. Virgili lib. 1. Georgic.

— si ruperit horrea messis.

Alb. Tibull. lib. 4. in heroico ad Messilam opere:

Horrea sacundis indeficientia mensis.

Aurel. Prudent. lib. 5. in Symmachum:

— Romana nec horrea rumpat.

Inde annona efferebatur, & populo dividebatur, vel per præſectum frumenti dividendi, ut supra hoc libro cap. 34. & probat vetus inscriptio:

POST. MIMESIS. C. F. SARDUS. TRIS. MIL. Q. ED. PL. PR. LEGATUS. TI. CÆSARIS. AUG. PROCOS. PRÆF. FRUMENTI. DANDI. EX. SC.

Ista quidem apud Meursium est Criticar. Curat. parte 2. altera apud Manutium Orthograph. pagin. 8.

QUI.

QUI LARGE GERERIS. MESSES. FRUCTUSQUE RENATOS. DIGERIT. IN. PRETIUM.

Ergo & dividere dicebantur isti annonam & dare, & prætere regere. Lapis vetus ejusdem operis pagina 306. iofertus, quem transcribam.

RAGONIO. CELSO. VINCENTIO. V. C. A. PRIMO. ET ATIS. INTROITU. IN. ACTU. PUBLICO. FIDELI. EXERCITATIONE. VERSATO. CUJUS. PRIMÆ. VITÆ. OFFICIO. SEDIS. URBANÆ. ADVOCATIONI. EXERCITO. FIDEM. JUNXIT. INGENIO. PRUDENTIA. MISCUIT. LIBERTATEM. ITA. UT. NEMO. DE. EJUS. INDUSTRIA. NISI. ILLE. CONTRA. QUEM. SUSCEPERAT. FORMIDARET. CUJUS. ACCESSUS. ETATIS. AMPLISSIMI. HONORIS. ET. QUI. SOLET. SENIORIBUS. PROVENIRE. ORNAMENTA. PROMERUIT. NAM. REXIT. ANNONARIAM. POTESTATEM. URBIS. ÆTERNÆ. E. A. ÆQUITATE. UT. INTER. OMNES. QUI. AD. EUM. ANIMO. LITIGANTIS. INTRASSENT. PARENTEM. SE. PLERUMQUE. MAGIS. QUAM. JUDICEM. PRÆBUISET. HINC. ETIAM. FACTUM. EST. UT. MENSORES. NOS. VOTI. COMPOTES. ABIREMUS.

Neque semper annona erat frumentum, sed interdum arctiore in penuria panis dividebatur. Julianus Cæsar in Misopogone, cujus verba pag. 38. Martinio Morentio ita Latine sonant: Neque vero civitas tantum, sed etiam plebs ex agris undique confluit ad panem, cujus unius magna est copia, & utilitas, cuemendum. Aliquot deinde lineis interjectis: At civitas pane quidem abundabat, prætere nihil aliud habebat. Valentinianus Augustus: Comperimus nonnullos venditis adibus panes earum penes se retinere. Valens princeps: Gradibus panis in alium gradum translatio inhibetur. Eleganter idem alio loco: Titulus figendus est aeneus, in quem & panis modus, & præcipiens nomen debeat incidere. Tituli 17. lib. 14. Codicis Theodosiani epigraphæ istiusmodi est, deannoni civitatis, & pane gradili. Justinianus l. 31. C. de jure dotium: Si quis in dotem vel prædium, vel certum redditum, vel ædes, vel panes civiles spondiderit, vel promiserit, si ex tempore matrimonii biennium transactum sit, illico redditum, vel pensionem, nec non panis civilis quæsum sanctum eum præstare. Constitutio 88. epigraphæ est, ἡ δὲ ἀναγρῆσις ἡγορησίας ἀπὸ τῶν De suspensione administrationis panum. Vide ipsam constitutionem. Historici meminerunt. Fl. Vopiscus in Aureliano Aug. epistolam citat Valeriani ad Sejonium Albinum præfectum Urbis: Decernes panes militares mundos sedecim, panes militares castrenses quadraginta. Panes mundi sunt puriores, aut è polline confecti: castrenses sunt, ut cum Horatio loquar, secundi aut è siliquis. Sic enim ille lib. 2. epist. 1.

— vitit siliquis & pane secundo.

Aurel. Calliodor. lib. 6. epist. 18. Nam si quærela panis, ut asolet, concitetur, ut promissor libertatis: seditiones civicas momentanea satisfactio dissolvit. Ita intelligendi poeta. Pomponius in proëmbulo apud Nonium cap. 1. num. 63.

Continuo ad te centuriatum current

Qui panem petent.

D. Juvenal. sat. 10. v. 82.

— duas tantum res anxius optat

Panem, & circenses.

In editione Pitæi ita legitur, in quibusdam aliis, pana, & circenses: aut, pannum & circenses. Quæ omnes tres lectiones possunt defendi. Prud. lib. 2. in Symmachum non multum à fine.

Toþinc ad populum converte oculos: quis in Urbe est,

Qui fovit insectam sanie non despuat aram?

Omnis qui celsa scandit canacula vulgus,

Quique terit siliicem variis discursibus atram,

Et quem panis alit gradibus dispensus ab aliis,

Aut Vaticano tumulum sub monte frequentat.

In Giffenii editione primus versus legitur aliter, sed parum refert:

— ad populum converte oculos, quæ pars est.

Vetus matmor apud Onufrium Civitate Roma pagin. 65.

P. ÆLIO P. F. PAPIR. MACELLO. CENT. FRUM. SUB. PRINCIPE. PEREGRINORUM. HASTATO. ET. PRINCIPI. ET. PRIMIPILLO. LEG. VII. GEM. PIÆ. FELICIS. ADLECTO. AD. MUNERA. PRÆF. LEGG. VII. CLAUD. ET. PRIMÆ. ADJUTRICIS. V. F. FLAMINI. LUCULARI. LAURENT. LAVINAL. PATRONO. ET. DECURIONI. COLONIE. APULESIUM. PATRONO. CIVITATIS. FORO. FLAM. FULGINIÆ. ITEMQUE. IGUVINORUM. SPLENDIDISSIMUS. ORDO. FORO. FLAM. CUJUS. DEDICAT. DECURIONIBUS. ET. LIBERIS. EORUM. PANEM. ET. VINUM. SS. XXX. N. ITEM. MUNICIPIBUS. SS. IV. N. DEDIT.

Quod si annona defecisset, (hoc est, si arctior incidisset, ut verbis utar Suetonii in Tiberio cap. 8. aut arctissima fuisset, ut idem ait in Galba cap. 7. eademque utitur voce Hermogenianus IC. l. 53. ff. de Judiciis) nec in horreis publicis frumentum, nec gradibus panis suppleretur, (ape oriebantur seditiones, & ab indignante famelicæque plebe, petiti illi, quibus id negotii demandatum. Paulus Diacon. Epitomes Eutropianæ additamento lib. 14. Usque adeo autem mitis fuit, ut cum ob inopia frumentaria sufficionem, lapidibus à populo Romano perstringeretur, maluerit ratione exposita placare, quam ulcisci seditionem. Africanus Padian. in Milonianam. Et Cicero ipse in eadem Oratione. Q. Symmachus libr. 2. epist. 6. Frequens sermo est tenui victu in turbis plebem moveri, nec ulli spes datur per tribus angustiis copiam posse succedere, annus ubique ad famem proximus. Et lib. 4. epist. 18. Interea laborantium fame murmur est, strepit civitas. Ejusdem libri epist. 54. Sed quod mihi infusus frugis Africanæ tenuis comæatus? Vide locum. Signanter Josephus Judicari. Antiquitat. lib. 15. cap. 12. Cujus verba sic Latine sonant Sigismundo Gelenio interprete: Siccitatis diuturna obtinuit ut maxima sterilitas esset, frugumque inopia, ad hac accedebat populare in Regem odium, quod fere sileat calamitatum culpa in eos rejici penes quos est regimen rei publicæ. M. Lucan. lib. 3. Pharsal.

— irarum causas, & summa favoris

Annona momenta trahi, namque alferit Urbes

Sola fames, emittiturque metus, cum segne potentes

Vulgus alunt.

Claudian. lib. 1. de laudibus Stilichon.

— duplices disponere classes,

Quæ fruges, quæ bella ferant, auleque tumultum

Et Romæ lenire famem.

Rebellasse eo solo nomine populum sæpissime historici loquuntur. Marcellinus Comes in Chronico. Honorio 8. & Theodosio Juniore 3. Coss. apud Constantinopolim magna exarsit seditio, penuria rei annonariæ ingruente. Idemque in eodem opere: Antriocho & Bassio Coss. cum ad horrea publica processum celebraret Theodosius Imperator, tritici in plebem ingruente penuria, ab Orientis populo lapidibus impetitus est. Fuit itaque faventis, & in rabiem acta ob famem plebeculæ is mos, ut magistratus, quorum incuria arctior incidisset annona, lapidibus peteretur. Paulus Diaconus supra proxime laudatus, & P. Victor in Antonino Pio in fine. Cum ob inopia frumentaria sufficionem lapidibus peteretur. Quod Romæ frequentissimum. Ammian. Marcell. lib. 26. C. Sueton. in Claudio c. 18. Arctiore autem annona ob assiduam sterilitates, detenus quondam medio foro à turba conviciisque simul ac frazminibus panis ita intratus, ut agere, ac nispistico, evadere in palatium valuerit, nihil non ex eo cogitavit ad invadendum etiam in tempore hiberno comæatus. Eandem autem narrat historiam Paulus Orosius lib. 7. cap. 6. Verumtamen sequenti anno tanta fames Romæ fuit, ut medio foro Imperator correptus à populo,

XXX

pulo, comitiis & frugimibus panis turpissime infestatus, agre per pseudorhyrum in palatium refugiens, furorem excitat a plebe evaserit. Uti pecuniam superius dixi ad stateram pendi, non numerari consuetam olim, ita frumentum plebi dividendum, tessera frumentaria data, ut multis probavit vir eruditissimus Joannes Bernartius, ad lib. 10. Thebaidos Statiana, non mensura, sed pondere dabatur, nam in legibus Xviralibus vindicta *faris libra in singulos dies datur*. Ut ad illas cap. 18. Theodorus Marcilius docet, & Jacobus Cujacius lib. 11. cap. 22. Observation. Q. Horat. lib. 1. sat. 5.

- - cui satis una

Farris libra foret.

Ideoque si defecisset annona, Imperatores lenitate sua solebant subvenire, & commearum in Urbem subvehendorum curam alicui permittere. Symmach. lib. 10. epist. 31. quod tunc gratuitum, & sine pretio, imo interdum & sine mensura conferebant, ad ancupandum popularis gratiae favorem, quum alias neque gratuito, neque sine certa dimensione concederetur, uti antea in versutis marmoribus, inscriptionibus à re allatis patet, ubi *mensores frumenti nominantur*. de novo hoc, & blanditiarum pleno ritu C. Tacit. lib. 15. Annal. Pretiumque frumenti minutum, usque ad ternos nummos, minutum scilicet pretium, ad captandos indiceret multitudinis animos, de recepto enim more antea dixerat, *frumenti pretio nihil additum est*. Et deinde in fine ejusdem libri: *Addiditque*

milibus sine pretio frumentum, quo antea ex modo annona utebantur. C. Sueton. apertius in Julio cap. 26. *Frumentorum quoties copia esset, etiam sine modo mensuraque praeberi: ac singula interdum mancipia, ac pradia viritum dedit*. Recte quidem viritum. Nam promptior conciliandi animos ratio per distributionem hujusmodi, quam si in universam multitudinem quippiam fuisset collatum. In eodem Julio idem Suetonius cap. 38. *Populo prae frumenti denos modios, ac totidem olei libras, tricenos quoque nummos, quos pollicitus publice erat, viritum divisit, & hoc amplius, centenos pro mora*. Egrege in Nerone cap. 10. *Prætorianis cohortibus frumentum mensuram gratuitum*. Mensuram vero, quia interdum & in dies singulos diribitores alimenta præstabant civibus. C. Petron. in Satyrico: *Hodie post diaria ædem non fumo*. Allusum à Claudiano libro de bello Gildonico:

*Pascimur arbitrio Mauri, nec debita reddi,
Sed sua concedi jactat, gaudetque diurnos
Ut famula, præbere cibos, vitamque samemque
Libat barbarico fastu, vulgusque superbus
Pletibus, & tanta suspendit vota ruinae,
Romuleas vendit segetes.*

Quomodo deinde variatus hic ritus in rebus Getæ & Caracallæ legendus est Herodianus, Suetonii Interpretes ad August. cap. 42. Petrus Gregor. Tholosanus in Syntagmate juris universi, & alii.

C A P. XXXIX.

De quinqueviris mensariis, & triumviris mensariis.

Quinqueviri mensarii à dispensatione pecunie dicti, ut tradit Livius libro 7. creati sunt, eodem teste, anno A. V. C. CD1. Coll. Valerio Poplicola, C. Marcio Rutilio, ex plebe. Causa eorum creandorum fuit, *faceratorum improbitas*, & aris alieni plebis Romanæ magnitudo, cui quidem rei cum Principes plebis succurrere sæpenumero tentassent, sed nihil proficere potuissent, hoc anno, scribit Livius, inclinatis semel in concordiam animis, novi Consules fœnebrem quoque rem, quæ distingere unanimos videbatur, levare aggressi, solutionem alieni aris in publicam curam verterunt: quinqueviri creati, quos mensarios à dispensatione pecunie appellarunt. Meriti æquitate, curaque sunt, ut per omnium annuum monumenta celebres nominibus essent. Fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius & T. Æmilius, qui rem difficillimam tractatu, & plerumque parti utrique, semper certe alteri, gravem, cum alia moderatione, tum impendio magis publico, quam jactura sustinuerunt. Tarda enim nomina, & impeditiora inertia debitorum quam facultatibus; aut ærarium, mensis cum aris in foro positus, dissolvit, ut populo prius caveretur: aut æstimatio æquis rerum pretiis liberavit; ut non modo sine injuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque exhausta vis ingens aris alieni sit. Idem Livius libro 23. tradit, anno DXXXVII. tempore 12. belli Punici triumvires mensarios creatos fuisse. Verba ejus sunt: Et Romæ quoque propter penuriam argenti, *triumviri mensarii*, rogatione Minutii tribuni plebis facti, L. Æmilius Papus, qui Consul censorque fuerat, & M. Atilius Regulus, qui bis Consul fuerat, & L. Scribonius Libo, qui tum tribunus plebis erat, &c. Creabantur hi comitiis tribuitis.

C A P. XL.

De duumviris navalibus, triumviris, qui conquirerent juvenes idoneos ad arma ferenda, militesque facerent, ac de quinqueviris turribus, murisque conficiendis.

Duumviri hi sic dicti sunt, quod duo viri simul idem munus obirent, non fuerunt ordinarii magistratus, sed extraordinarii. Eorum prima mentio fit à Livio lib. 9. in historia anni A. V. C. CDXLII. Coll. C. Junio Bubulco 111. & Q. Æmilio Barbula 11. quo tempore acerrimum populo Romano bellum cum Samnitibus erat, ubi scribit, rogante M. Decio tribuno plebis, *duumvires navales classis ornanda*, reficiendæque causâ populum jussisse. Quod eorum officium fuerit, non est difficile videre. Reficere scilicet, & ornare classem, utque navalibus sociis impleatur, commeatuque instruat, curare. Creati hi magistratus, quemadmodum ex Livio lib. 40. & lib. 41. intelligitur, & postea sunt, bello contra Ligures; item bello Illyrico, qui tuendam xx. navibus, mari superiore Anconam velut cardinem haberent, uti Livius docet: ex quo etiam intelligitur, non certum ac definitum tempus magistratum hunc habuisse, quod in aliis magistratibus fuit observatum: quippe hi, quorum posteriore loco ex Livio mentionem feci, biennium illud magistratum tenuerunt: unde extraordinarium eum fuisse, liquido apparet.

Trium-

Triumviri, qui conquirerent juvenes idoneos ad arma ferenda, militesque facerent.

Hi creati sunt, secundi belli Punici tempore, anno A. U. C. DCLII. *Q. Fulvio Flacco* III. & *Appio Claudio Pulchro* Coss. Causam eorum creandorum *Livius* lib. 25. tradit. Consules, inquit, cum aegre delectum conficerent, quod inopia juniorum non facile in utrumque, ut & novæ urbanæ legiones & supplementum veteribus scriberetur, sufficiebat: senatus abstinere eos incepto vetuit, & *triumvires* binos creari iussit: alteros qui citra, alteros, qui ultra quinquagesimum lapidem in pagis, forisque, & conciliabulis omnem copiam ingenuorum inspicerent; & si qui roboris satis ad ferenda arma habere viderentur etiam si nondum militari ætate essent, milites facerent. *Tribuni plebis*, si iis videretur, ad populum ferrent, ut qui minores septem & decem annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent, ac si septem & decem annorum, aut majores milites facti essent. Ex hoc senatusconsulto creati *Triumviri* bini, conquestionem ingenuorum per agros habuerunt. Hæc *Livius*: præter quæ nihil de iis reperio.

Quinqueviri turribus, murisque reficiendis.

Meminit & horum *Livius* lib. 25. eo loco, ubi præcedentium: *Comitia* deinde, inquit, à prætore urbano de senatus sententia plebique scito sunt habita, quibus creati sunt quinqueviri turribus, murisque reficiendis, &c. Quod *Livius* dicit, comitiis eos creatos fuisse, *tribuna* intelligit, officia eorum titulus indicat.

C A P . X L I .

De triumviris legendi senatus, triumviris recognoscendi turmas equitum Romanorum.

DE his, quod ab *Octavio Augusto* instituti fuerint, *Suetonius* in *Augusto* cap. 37. scribit, cujus hæc sunt verba: Quoque plures partem administrandæ reipublicæ caperent, nova officia excogitavit, curam operum publicorum, viarum & aquarum alvei Tiberis, frumenti populo dividendi, *præfecturam* Urbis, *triumviratam* legendi senatus, & alterum recognoscendi turmas equitum, quotiescunque opus esset. Hæc ille. Unde etiam manifestum est, extraordinarios eos *magistratus* fuisse. Sequuntur *magistratus provinciales*.

C A P U T X L I I .

De proconsulibus.

Hæcenus de iis *magistratibus*, qui in ipsa Urbe potestatem habuerunt, quantum quidem ex veterum monumentis cognosci potuit, mediocri diligentia diximus: restat ut *provincialium* explicationem subjungamus. Dicuntur *provinciales*, quod non in Urbe, sed extra eam, in *provinciis* scilicet, potestatem habuerint, & exercuerint. Quid autem *provincia*, quotuplices, & quomodo constitutæ fuerint, libro de *militia* explicandum erit. Nos hoc capite de *proconsulibus* dicemus, ubi primum consideranda venit ipsa appellatio. Plurimum enim de ea discrepant viri hujus nostri sæculi doctissimi quomodo ea scribenda, & pronuntianda sit. Quidam volunt esse duo distincta vocabula, alterum præpositionem, alterum nomen atque in singulari numero in omnibus casibus de *proconsule*, in plurali, *proconsulibus*: alii contra contendunt esse unum nomen compositum, & infecti regulariter, *proconsul*, *proconsulis*, *proconsuli*, &c. sicuti, *pronepos*, *pronepotis*, *pronepoti*, &c. dicimus. Cujus sententiæ est *Aldus Manutius* junior in Orthographia. Vide etiam *Paulum Manutium* Commentariis in primam epistolam *Cic.* ad *Lentulum*. Qui priorem sententiam amplectuntur, pro se adducunt *Augustini* & *Ciceronis* auctoritatem. *Augustini* hoc est: Ab E littera vocali, nullum Latinum nisi juncta præpositione masculinum invenitur, ut *proconsule*, *propratore*. Ergo juncta præpositione fiunt Latina, ut dixi, pro *pratore*, pro *questore*. Nam veteres nominativo casu *proconsul* dicebant, attendentes, nullum nomen apud Latinos virilis generis in E exire. Hæc ille. Apud *Ciceronem* autem extat testimonium, ubi L. Philippus dicit, se Cn. Pompejum pro *consule*, non pro *Consulibus* ad bellum Mithridaticum mittere: & alibi apud eundem Gellius *proconsule* vocatur. Ad quas auctoritates quid respondeat *Aldus Manutius*, videri potest. Legimus quidem etiam in *Ciceronis* epistolis ad Familiareis, quas *Dionysius Lambinus* emendavit, sæpe M. T. C. P. *Lentulo PROCONSULE*. Sed de vocabulo non est tanti: rem ipsam videamus.

Proconsules quatuor modis dictos fuisse invenimus. Primum eos, quibus ultra legitimum, & annum tempus *magistratus* prorogatus fuit: deinde eos, qui ex privatis in provincias, vel ad gerendum bellum missi sunt: tum eos, qui ex *magistratu* in provincias profecti: postremum qui constituta monarchia à senatu in provincias eas, quæ populi fuerunt, missi sunt.

Ad primam hujus vocis significationem quod attinet, primus ejusmodi *proconsul* fuit *Q. Publilius Philo*, ut in *tabulis Capitolinis* extat, & in *Livio* lib. 8. cujus verba in historia *Belii Palapollani* hæc sunt: Itaque cum & comitiorum dies instaret, & *Publius* imminetent hostium muris avocari à spe capienda indies urbis, haud è republica esset, actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut cum *Publius Philo* Consulatu abisset, *proconsul* rem gereret, quoad debellatum cum Graecis esset, &c. Unde constat, *proconsules*, primo fuisse eos, quibus post *Consulatum magistratus* prorogatus esset.

Alio modo *proconsules* dicti, qui ex privatis, nullo ante gesto magistratu urbano, ad bellum mittebantur, qualis fuit *P. Cornelius Scipio*, de quo *Livius* lib. 26. Et hos quidem vere *magistratus* fuisse, aut dici potuisse, *Sigonius* negat. Nec etiam alius ante hunc *Scipionem* in Romana historia reperitur, cui privato, quique antea nullum in Urbe magistratum gessisset, *proconsulatus* hoc modo fuerit concessus, id quod etiam *Carolus Sigonius* in posteriori cum *Gruchio* disputatione fatetur.

Tertio modo, *proconsules* dicti fuerunt, qui proximo post *Consulatum* in Urbe gestum anno, in provincias *Consulares* profecti sunt, easque *pro Consulibus* gubernarunt. Fuit enim constitutum lege *C. Sempronii Gracchi*, atque postea usque ad *Augusti* imperium observatum, ut antequam novi *Consules* atque *prætores* designarentur, provincie duæ *Consulares* & sex vel octo, vel plures *prætorias*, prout numerus *prætorum* postulabat, à senatu futuris *Consulibus*, & *prætoribus* decernerentur, quas illi designati fortirentur, vel inter se compararent, ita ut finito annuo magistratu urbano in eas proficiscerentur: *Consules* quidem in *Consulares*, unde *proconsules*; *prætores* autem in *prætorias*, unde *proprætores* appellabantur, uti ex multis scriptorum veterum locis manifestum est. Atque hæc tum ordinaria provinciarum administratio fuit. Quod si qui non proximo anno à *Consulatu* in Urbe gesto, quemadmodum sæpe fiebat in quinto, vel sexto, vel alio post *Consulatum* anno in provincias proficiscerentur: si etiam *prætores* non proximo à gesta in Urbe *prætura*, sed aliquanto post in provincias proficiscerentur, tum privati in provincias ire dicebantur, ab ordinariis vero *proconsulibus*, aut *proprætoribus* nihil discrepabant. Antequam autem ad quartum ordinem *proconsulum* accedamus, quadam de his qui ex *Consulatu* in provincias sunt profecti, eorum creatione, vel electione, potestate, imperio, & aliis huc pertinentibus dicenda nobis sunt.

Ad creationem igitur eorum quod attinet, non eligeantur à populo, vel plebe *centuriatis*, aut *tributis comitis*, uti de *Q. Publilio Philone*, & *P. Scipione* legimus: sed quando *comitiis centuriatis*, *Consules* in annum sequentem designati erant, tum *alter Consul* qui magistratum gerebat, ad senatum de provinciis referebat, quæ futura *Consulares*, quæ *prætorie* essent. Quod ubi constitutum esset, tum illæ, quæ *Consulares* erant, *Consulibus* designatis decernebantur, ut eas vel fortirentur, vel inter se compararent, utram quisque ex *Consulatu* obtineret. Quo facto, *Consulatus* sui tempore quem *Roma* gerebat, legem ad populum per curias congregatum ferebant de imperio militari, sine qua lege bellum gerere non poterant, tum *provincia senatusconsulto* ornabantur. Pertinebant autem ad ornamenta illa, latitudo provincie, magnitudo exercitus, stipendium in milites, viaticum in legatos, & cohortem, comitatus & cætera generis ejusdem: quæ quidem, quoniam non omnibus eadem amplitudine, numeroque concessa sunt, propterea, cum ea decernebat *senatus*, tum provincias, aut præhides ipsos provinciarum ornare dicebatur. Ad viaticum pertinebat *annulus aureus*, qui, teste *Zonara*, magistratibus peregre proficiscentibus de publico dabatur, item vestes, vasa, vehicula, muli, tabernacula, & reliqua ejus generis, quæ instrumenta locata fuisse, indicio est *P. Ventidius*, qui, ut *Agellius* lib. 15. cap. 4. scribit, victum quasivit comparandis mulis, & vehicula *magistratibus*, qui sortiti provincias forent, præbenda publice conduxit. Itaque etiam *Alex. Severus*, ut tradit *Capitolinus*, exemplo veterum, argento & necessariis *magistratus*, quos in provinciam mittebat, instruebat, ita ut præhides provinciarum acciperent argenti pondo vicena, phialas senas, mulos binos, equos binos, vestes forenses binas, domesticas singulas, aureos centenos, cocos singulos. Quamquam ex verbis *Appii* apud *Ciceronem* lib. 1. ad familiares conjici possit, extremis reipublicæ temporibus eos, qui *legem curiatam* non habuissent, rem militarem quidem attingere potuisse, viatico autem publico fraudatos fuisse, atque ita suo sumptu in provincias ivisse.

Comitatus complectebatur *adjutores*, *ministros* *comitesque* eorum omnes, quos cum usus ratioque provincie, tum dignitas ipsa magistratuum ac reipublicæ postulavit. Fuerunt autem *legati*, *tribuni militum*, *centuriones*, *præfecti*, *decuriones*, alique militarium operum, rationumque adjutores, atque ministri. Præterea vero *scriba*, *accensi*, *præcones*, *lictors*, *tabellarii*, *aruspices*, *cubicularii*, *medici*, & qui quotidianæ vitæ prope socii fuerunt, quæ *cohors prætoria*, & quasi *prætoria* dicta est. Inter quos referendi *contubernales* quoque sunt, qui erant adolescentes, rei militaris percipiendæ, & provincie cognoscendæ gratia *magistratus* in provinciam sequuti. Ideoque familiariter cum iis vixerunt, neque ab eorum lateribus discesserunt, teste *Cicerone*. Atque hac quidem *proconsules* provincias obtinebant, atque ornabantur. Quomodo autem in eas sint profecti, & quod ipsorum munus atque officium in provincie administratione fuerit, jam explicabimus.

Ubi provinciam *senatusconsulto* atque in ea imperium *proconsules* obtinuerant, tum vero extremo

Consulatus anno, aut sua sponte, aut *senatusconsulto paludati* exhibant. Verum antequam id facerent, in Capitolium venientes, ibi solennia pro republica vota nuncupabant, atque inde *paludamento, licloribus duodecim*, cum totidem securibus ac fascibus, insignibusque cæteris imperii assumptis, recta ad portam Urbis ibant, ad quam veteri instituto salutati, inde aut continuo, amicis officii causa aliquanto via spatio prosequentibus, ac bene ominantibus in provinciam iter ingrediebantur: aut si quid negotii in Urbe haberent, ad Urbem per aliquot dies, aut menses manebant, quod cum imperio in Urbe esse non possent. Hoc tamen etiam sciendum, ut *senatusconsulto* exire *Consules* iusti sunt, sic, ne irent, tribunorum plebis edicto aut dirarum obnuntiatione prohiberi potuisse: Itaque *M. Crassus* cum *P. Attejo* primum edicenti, deinde obnuntianti non parvisset, ipse post, ac filius cum Parthis dimicans, iustas dedisse pœnas existimatus est.

Verum ubi iter in provinciam jam erant ingressi, moris fuit, ut *proconsules* eos, quibus succedebant; de adventu suo facerent certiores: scilicet, ut cum iis congregientes, de statu cognoscere provinciam possent: quo vero die in provinciam accedebant, eodem provincialis muneris initium capiebant. Erat autem id in duas partes distributum, in *potestatem & imperium*. *Potestas* fuit facultas cognoscendi, *imperium* exercitui imperandi, bellumque gerendi: quorum alterum pacis, alterum belli temporibus congruit. *Astutem* fere rei militari, *hyemem* prætoris cognitioni, quæ in jurisdictione potissimum est verfatâ, dicabant. *Jurisdictionem* autem, (de imperio enim militari alibi dicam) ita instituebant, ut aut intra prætorium, & in cubiculo querelas provincialium audirent, ministrante atque admittente cubiculario. Quæque ibi transigebantur, ea fere per diplomata annulo obsignata perficiebantur: aut in *basilica*, atque in tribunali, *scribis, accensis, præconibus & licloribus* apparentibus, jus dicerent. Hoc ut commodè facere possent, institutum erat, ut *proconsul*, posteaquam in provinciam venerat, in aliquam civitatem, vel in plures ex iis, in quibus conventus agi solebat, conventum sive forum in certam diem edicto indiceret, eoque *provinciales* homines evocaret, atque ita aut uno in oppido plures conventus, aut in singulis singulos ageret, atque omnes percurreret. Jus vero reddebat, & iudicium dabat vel *ex legibus*, quas aut Imperator ab initio ex decem legatorum sententia provinciam dederat, aut postea è re nata *Consules*, aut *tribuni plebis* tulerant, quo etiam *senatusconsulta* pertinent: vel ex edictis qua ipsi in provincia, ingressi singulis de rebus diligenter scripta proposuerant: quæ si ex urbanis aut provincialibus edictis sumpsissent, *transactis*: sin minus *nova* dicebantur. Tota autem iudiciorum forma eadem erat in *provinciis*, quæ erat Romæ: ut ex libro de iudiciis intelligi facile poterit. Et privatarum quidem causarum cognitionem nonnunquam vicariis quibusdam, puta *legatis* suis *questoribus* vel aliis, delegabant. Publicarum autem causarum sive questionum exercitationem mandare aliis non poterant, nisi forte lege, quæ de questione illa scripta esset, nominatim cautum esset, ut is, cui exercitatio ejus questionis obtigisset, possit eam alii mandare.

Præter *jurisdictionem* habebant etiam *curationem*, quæ consistebat in cæteris rebus curandis, atque provinciam imperandis, ut in re *frumentaria*, tributaria, vestigali, & *viaria*: quæ omnia per edicta sua administrabant. Frumentum aliud vendebant, aliud emebant, aliud in cellam suam æstimabant, aliud imperabant, aliud honoris causa accipiebant: quod *frumentum honorarium*, sicut etiam vinum, quod honoris causa accipiebant, *vinum honorarium* dicebatur. Extra ordinem autem interdum vestigalia nova instituebant, ac tributa imperabant, verum non sine crimine. Sæpe etiam naves, nautas, militesque provincie civitatibus ex fœdere imperasse eos, sumptum autem ex ordine navarcho à sua quaque civitate suppeditatum fuisse, *Cicero* alicubi docet: Sed tamen, ut *præsides* multi, libidine atque avaritia obcecati, nova vestigalia, ac nova tributa provinciis imposuerunt, aliaque ad perniciem earum plurima imperarunt: sic nonnulli tanta caritate, atque abstinentia fuerunt, ut non solum publica vestigalia sustulerint, sed etiam prætorium ipsum vestigali, in quo præcipue *Cicero* gloriatur, remiserint, neque ulli alii rei, quam commodis, ornamentisque sociorum studuerint. Unde honores summos ab ipsa provincia retulerunt, *legationes* Romam honoris sui causa missas, *statuas, fana, dies festos*, cujusmodi se affici ornamentis ipse in Cilicia *Cicero* prohibuit.

Cæterum, quomodo etiam de provincia decesserint *proconsules*, aperiendum est: qua de re hæc à veteribus scriptoribus traduntur. Annuo provincialis imperii munere terminato, *proconsul* successorem, si mature venturus erat, in provincia expectabat, atque ei advenienti obviam prodibat, ac præsentem præsentem provinciam, atque exercitum tradebat, deinde intra triginta dies (tot enim *lex Cornelia Sylla* dedit) decedebat: verum interea nihil in provincia, quod ad administrationem attineret, attingebat. Quod si decessor ante successoris adventum decessisset, tum vero aliquem, qui provinciam præficeret, ut *questorem*, aut *legatum* cum imperio est relinquere coactus. Constituto *successore*, aut imperii *vicario*, Romam decedebat, si ante, quod *C. Julius Cæsar* in primo Consulatu sancivit, rationes pecuniæ confectas apud duas provincie civitates reliquisset: quibus rebus peractis è provincia decessit, ac Romam venit, ac nili triumphum petere in animo habuisset, *licloribus dimissis, & paludamento* deposito, Urbem privatus ingrederis est. Sin autem de triumpho postulando cogitaret, aliquandiu ad Urbem manebat, & *lictores* suisque *laureatos* quamdiu triumphasset, habebat, ac senatu in ædem *Bellona* evocato, res à se gestas exponebat, ac triumphum petebat. Ubi vero, sive triumphans, sive privatus Urbem introisset, tum alio die

rationes referre ad ærarium cogeatur, nec multo post *centuriones*, ceterosque provincialis curæ socios ad ærarium in beneficiis, si liberet, deferrebat. Ac ante legem quidem Juliam liberior referendi ratio fuit. *Lege* autem *Julia* cautum est, ut rationes, quas in provincia apud duas civitates reliquissent, eas statim, atque Urbem inissent, ad ærarium totidem verbis referrent, atque triginta diebus, quibus rationem retulissent, comites in beneficiis deferrent: quod tamen non *proconsulatum* proprium, sed *quæstorum* commune fuit, quemadmodum ex *Ciceronis* scriptis intelligitur.

Verum quemadmodum *proconsulibus*, qui se optime gessissent, magni & in provincia, & in Urbe honores habebantur: sic contra, si quid deliquissent, atque à legibus recessissent, multis judiciorum laqueis irretiti sunt. In primis autem tribus obnoxii legibus ac quæstionibus fuerunt, *peculatus*, *majestatis*, & *repetundarum*. *Peculatus*, si prædam aut pecuniam publicam avertissent, quo judicio etiam *quæstores*, *legati*, & *scribæ* eorum obstricti fuerunt: *Majestatis*, si aut exercitum aut provinciam hosti prodidissent, aut ultro exercitum è provincia eduxissent, aut bellum sine S. C. intulissent: *Repetundarum*, si se in socios, aut avaræ, aut superbe, aut libidinosæ, aut crudeliter, aut injuste gessissent. Quæ lex maxime *socialis* fuit, & provinciarum salutem continuit, quo judicio postulati plurimi, damnati multi, nonnulli etiam absoluti sunt: de quibus alio libro disputabimus. Atque hæc quidem de iis *proconsulibus*, qui libera adhuc republica provincias gubernarunt, dicta sint: restat ut de his qui constituta *monarchia* provinciis præfuerunt, quædam addam.

Octavius Augustus, cum senatus ac populi Romani voluntate compelleretur, ut solus rempublicæ regeret, provinciarum administrationem aliam à priori instituit. Alias enim sibi reservavit, eas scilicet, quæ potentiores erant, & plus periculi ostendebant: ac vel hostes accolæ habebant, vel novos per se ipsas aliquos motus turbare poterant. Quæ autem infirmiores, & paciores erant, populo attribuit, ut in eas, quos vellent, mitterent, eosque qui ipsi præessent, *proconsules* appellavit: de quorum potestate quid *Dio* lib. 53. scribat audiamus: Annuas, inquit *Dio*, eorum præfecturas *Augustus* esse jussit, nisi quis multitudinis liberorum, aut nuptiarum ratione privilegium haberet, utque de communi *senatus* consilio mitterentur, neque gladio accincti, neque militari habitu utentes. *Proconsules* autem eos dici voluit, non modo duos istos *Consules*, sed reliquos etiam *prætorios*, aut qui *prætoriorum* loco haberentur: utque lictores utrique tot, quot in Urbe permissum est legibus habere, adessent, ut imperii insignia statim atque extra pomerium venissent, adsumerent, & usque ad reditum in Urbem ea servarent. Et post: *Senatus* autem, & eorum quidem *Consularibus* Africam atque Asiam concessit, & *prætoriiis* reliquas provincias adscripsit. Utrique autem ex æquo interdixit, ne ante quintum annum à gesto in Urbe magistratu provincias fortirentur: ita fiebat, ut etli eorum numerus, quam provinciarum erat major, tamen ad omnes tandem imperium perveniret. Post *Cæsaris* autem *Octaviani* tempora, cum nonnulli eorum male gessissent *magistratum* suum, Imperatori istæ quoque provinciæ adjectæ sunt, ac sic his etiam ipsis quodammodo is provincias assignabat. Cæterum & *legatos*, seu *assessores* quosdam sibi adscisciebat, quorum consilio in administratione provinciæ uterentur, unicuique quidem *prætorius*, ex sui, aut inferioris ordinis hominibus, tres autem *Consularis*, ex ejusdem dignitatis viris accipiebat, eos, qui ipsi Imperatori probarentur. Erat etiam hoc generaliter de omnium provinciarum potestate constitutum, ne quem *delectum* militum agerent: ne *pecuniam*, præter eam quæ constituta erat, exigenter, *senatus*, Imperatorisve injussu: cum successor missus esset, is ut statim ex provincia abiret, ac ne in redeundo domum tempus treretur, sed intra tertium mensem Romam reverteretur. Hæc *Dio*. Plura de iis traduntur à jurisperconsultis, titulo de *proconsulis* officio, qui proprie huc pertinet.

C A P. XLIII.

De prætoribus provincialibus, & proprætoribus.

Initio provinciis præfecti sunt *prætores*, ut & jus *provincialibus* dicerent, & si res cogeret, bellum adimplerent. Itaque *prætorum* numerus ob id crevit, quia provinciarum numerus crevit. Cum enim duo *Romæ* *prætores* essent, unus, qui inter cives, alter, qui inter peregrinos jus diceret, ac provinciæ duæ *Sicilia* atque *Sardinia* essent institutæ, visum est faciendum, ut *prætores* alii in eas duo adjicerentur. Inde duabus ad imperium adjunctis Hispaniis, totidem alii accesserunt, qui quaterni quaternas in singulos annos provincias gubernarent. Quoniam autem in ipsis provinciis sæpe tumultus ac bella graviora excitabantur, quæ bella jam inde ab initio geri per *Consules* erant solita, hinc etiam provinciæ *Consulibus* ordine sunt commissæ. Et sic duo potissimum ordinarii fuerunt provinciarum rectores: *Prætores* qui in prætura, & *Consules*, qui graviore urgente bello in Consulatu provinciis præfuerunt. *Prætores* igitur *provinciales*, sicut & reliqui, creati sunt *comitiis centuriatis*, quibus, ubi erant designati, decreta à senatu provinciæ, quas fortirentur. Insignia fuerunt eadem, quæ *prætorum urbanorum*, lictores vide licet sex, totidem fasces, atque securæ, unde ab *Appiano* *ἑξαπύκναις*, id est, *sex securium* appellantur. Tempus ordinarium quo provincias tenuerunt, fuit *annuum*. Si vero prorogato post præturam imperio in provinciis remanissent, *proprætores* sunt appellati. Atque hoc quidem ultra annum Urbis d. c. sic est obiter.

observatum. Postea vero, cum *L. Calpurnius Piso* tribunus plebis, *L. Marcio Censorino*, *M. Manilio Coss.* anno ipso dciv. teste in Bruto *Cicerone*, primus de quaestione perpetua repetundarum tulisset, id est, ut ex praetoribus iis, qui provincias sortiri soliti erant, unus provinciae loco, quaestionem repetundarum sortiretur, eique per annum in Urbe praesset: & cum idem postea etiam in aliis quaestionibus ac praetoribus, alii alia lege sanxissent, initium introductum est, ut praetores, qui quotannis adhuc feni tantum creabantur, iurisdictiones duas, quaestiones quatuor, aut plures ex legibus, quae de quaque quaestione latae erant, in sortem conicerent, easque per annum in Urbe exercerent: extremo autem anno, ex senatusconsulto provincias in posterum sortirentur, & inde praetores appellari coepti sunt.

Ceterum ad ipsam appellationem quod attinet, utrum praetor, an praetore dicendum sit, ea hic repetantur, quae de proconsulibus monuimus. Non autem uno modo praetores dicti sunt. Primum enim praetores provinciales, qui imperio prorogato in provinciis ultra legitimum tempus manserunt, praetores sunt appellati: tum etiam illi, qui ex privatis ad bellum gerendum, non autem ad gubernandam provinciam, missi sunt, ut *C. Octavius*. Et hi proprie magistratus non fuerunt. Tertio praetores dicti, qui praeura in Urbe gesta, sub finem anni in provincias profecti, eis praesuerunt: hi ordinarii magistratus provinciales fuerunt: quorum imperium & potestas eadem fuit, quae proconsulum, nisi quod sex tantum licitoribus, totidem fascibus, & securibus usi fuerunt, & quod provincias minores obtinuerunt. Cetera, quae capite proxime praecedenti, de proconsulum in provincias profectio, & comitatu diximus, item de imperio, iurisdictione, curatione & decessione, illa omnia etiam ad praetores pertinent. Quarto praetores etiam dicti sunt illi, quos *C. Octavius Augustus*, & post eum reliqui Imperatores in eas provincias, quas sibi reservabant, miserunt. Et hi majorem, quam proconsules, qui provinciis populi praesidebantur, habebant potestatem: de quibus *Dio* lib. 53. in hunc modum scribit, de *Augusto* verba faciens: Qui neque Consulares, neque praetorii erant, ipse (*Augustus* scilicet) delegit, ac legatos suos & praetores nominavit. Nam cum haec nomina diu admodum in priori reipublicae forma floruisent, praetores, inquam, & Consules: praetoris nomine, ut bellis maxime ab antiquis temporibus conveniens, a se delectos insignivit, praetores eos nuncupans: Consulum appellatione reliquos, ut paci propinquoiores affecit, proconsules dicens. Haec nomina in Italia *Caesar* reservavit: qui extra Italiam imperarent, quasi eorum locum tenentes, praefectos appellavit. A se porro designatis, praeter nomen praetorum hoc etiam tribuit, ut plus quam annum essent cum imperio, quatenus videlicet ipse statuisset, ut militarem habitum gestarent, gladiumque, & jus capite plectendi militis haberent. Omnes autem praetores, ac qui non sunt pro consules, sex utuntur licitoribus, nomenque inde apud Graecos habent ἑταρῆναιες. Utrique autem imperii insignia statim, atque venerint in provinciam ipsis destinatam, accipiunt, persuntisque eo statim deponunt. Haec ille. Qui etiam paulo post addit, praetores, cum urbanis legionibus, pluribus instructis praefectis in provincias a *Caesare* missos, additosque eis curatores, qui publicos redditus colligerent, & certas impensas facerent. Quin etiam de ipsis constitutum ait, ne quem delectum militum agerent, ne pecuniam praeter eam, quae constituta erat, exigenter, Imperatoris iussu, cui successior missus esset, is statim ex provincia abiret, ac ne in redeundo tempus tereret, sed intra tertium mensem Romam reverteretur. Plura de his praetoribus habentur in *Pandectis* titulo de officio praefidis, quae inde petantur.

CAP. XLIV.

De legatis proconsulum, & praetorum.

Inter comites proconsulum & praetorum primum locum obtinuerunt legati, de quibus hoc capite agemus, reliquos ad alium, & commodiorem locum differentes. Legati, inquit *Varro* lib. 4. de lingua Latina dicuntur, qui lecti publice, quorum opera consilioque uteretur peregre magistratus, quive nuntii senatus, aut populi essent. Quibus ex verbis intelligitur, duplices fuisse apud Romanos legatos: alios, qui senatus voluntatem ad alios detulerunt: alios, qui praesidibus, proconsulibus scilicet, & praetoribus operam quacunque ratione navarunt. Sunt autem & aliae legati significationes, verum de ea tantum dicemus, cujus priori loco *Varro* meminit. Illi igitur legati, qui proconsules, praetoresque in provincias euntes comitabantur, aut a senatu iis dabantur, aut permissu senatus ab ipsis praesidibus adfisciebantur, aut lege aliqua extra ordinem deligebantur, *Cicerone* teste. Numerus legatorum provinciarum rectoribus assignatorum, qui minimus, fuit trium. Nec vero dubium est, quin in eo sit habita ratio praetorii gradus & Consularis, & provinciae, & belli, ipsius denique hominis. Unde legimus, nonnullis legatorum numerum auctum esse. Observatum & hoc est, ut legatos libenter sibi quisque legaret, qui rei militaris periti essent, quique ipsi provinciis alias cum imperio praessissent. Itaque Consulares Consulibus, praetorii praetoribus legatos se poscentibus adjunxerunt, & frater fratrem, filius patrem sibi legavit. Ceterum, quod ad munus ipsorum attinet, vicarii quidam erant proconsulum, ad molem rerum provincialium sustinendam, unde etiam ipsi licitoribus ac fascibus utebantur.

Ad

Ad jurisdictionem autem quod attinet, privatarum tantum causarum cognitionem habebat, in quibus non sua, sed mandata utebantur autoritate: & si quid occurreret, quod majorem diligentiam exposcularet, id ad proconsulem remittebant. *Publicarum* autem *questionum cognitio* & exercitatio iis à *procoff.* mandari non poterat, nisi in lege istius questionis nominatim scriptum esset. Jus nullum habebant animadvertendi in caput cuiusquam, nec atrociter verberandi. Id enim *proconsulis* erat. Si tamen contigisset, *proconsulem* abesse à provincia, tum *legatis* committebantur, quæ animadversionem postulabant. Sed & hoc notandum, si *proconsules* aut *propratores* ante successoris adventum, de provincia decederent, eos *legatos* vel *questores* interim provinciis præfuisse, qui & ipsi tum *proconsules* aut *propratores* appellabantur.

De *legatis* decem, quorum consilio & ope duces exercituum utebantur, in provinciis constitucndis, alio loco dicam. Illud hoc loco, antequam ad alia progrediar, admonendum videtur, quod de *legatione libera* interdum legitur, moris fuisse, ut *sensitores* Romani, quibus privata negotia in provinciis erant velut hæreditates, aut legata persequendi, vel nomina exigendi, honorario titulo *libera legationis* à senatu donarentur, ut ita sub *legatorum* personis commendabiliores controversias haberent, atque *favorabiliores*. Quin etiam voti solvendi, & periculi vitandi causa eas legationes sæpe impetrabant, & lictores à *provincialibus* magistratibus cæterorumque *legatorum* insignia accipiebant. *Cicero* autem lib. 3. de Legibus, in suo Consulatu omnino extinguere & tollere ejusmodi *legationes* voluit, unde etiam inter alias suas hæc ponit: *Res sua ergo ne quis legatus esto.* Sed intercessit *Livius tribunus plebis*, &c. Et hæc de *legatis*.

CAP. XLV.

De *questoribus provincialibus* & *proquestoribus*.

Questorum tria genera fuisse supra diximus: Alii enim *questores æarii*, vel *urbani*: alii *questores paricidii*, vel rerum capitalium erant: alii *questores provinciales*, de quibus hoc capite dicemus, eo ordine, ut primum, qui *questores provinciales* fuerint, quomodo creati sint, & provincias obtinuerint, tum quam potestatem habuerint, ostendamus. *Questores provinciales* erant, qui una cum *proconsulibus*, aut *propratoribus* in provincias exibant. In singulas enim provincias singuli *questores* mittebantur, præterquam in Siciliam: quæ cum duplex fuisset, provincia vetus & nova duos etiam habuit *questores*, unum qui *Lilybei*, alterum qui *Syracusi* curabat. Legebantur autem eo em modo, quo *prætores provinciales*. Nam cum legitimus *questorum numerus* in annum populi suffragiis esset creatus, jubebat senatus ut provincias in sortem conjicerent: provincia vero *duæ* erant *urbana* eorum, qui *æario populi Romani* præessent: reliquæ fere *provinciales*, eorum, qui cum *Consulibus*, aut cum *prætoribus* in provincias irent. Quemadmodum autem *præsides* non semper provincias ex senatusconsulto, & forte sed aliquando lege obtinuerunt: sic etiam *questores* non semper ex S. C. eas sortiti, sed aut S. C. aut lege aliqua extra ordinem nominatim adepti sunt, cujus rei exempla non pauca apud *Livium* & *Ciceronem* extant.

Ministris *questores* usi sunt, scribis & lictoribus: scribis ad conficiendas tabulas publicas, lictoribus ad majestatem magistratus tuendam. Nec vero semper *questor* cum suo præside in provinciam proficiscebatur: verum sæpe, aut multo ante, aut multo post cum in provinciam veniebat: unde fiebat, ut non idem semper *questor* *muneris* ineundi dies fuerit, qui *prætoris*: quod ubi evenit, simul illud etiam contingere potuit, ut duos *questores* præses unus eodem anno habuerit, *Cicerone* teste.

Potestas horum erat, publicam pecuniam, quam ex æario, à tribunis æarii accipiebant, quæque attributa pecunia dicebatur, curare, & inde stipendia, & viaticum *legatis*, cohorti *prætoris*, & exercitui suppeditare: tum etiam vectigalem pecuniam ex re frumentaria, & ex portoriis, cæterisque, quæ *publicani* exercent, vectigalibus exigere, & Romam in æarium referre. Nonnunquam etiam *propratores* *questoribus* jurisdictionem, imperiumque suum mandarunt, & totius rei frumentariæ administrationem commiserunt. Quod si *questores* à *propratoribus* vel *proconsulibus*, ante successorum adventum de provincia decedentibus, provincie præponerentur, tum & ipsi *proconsulis* aut *propratoris* nomen ferebant, prout hujus, vel illius vices sustinebant. Si vero *questores* non expectato successore de provincia decederent, non erat eorum suæ provincie aliquem præficere: sed ejus, penes quem summum erat provincie imperium, *proconsulis* aut *propratoris*.

Cæterum quanta intercesserit necessitudo *questori* cum præside suo, docet *Cicero* cum sæpe alias, tum vero in *Divinatione* in Verrem his verbis: Sic à majoribus accepimus, *prætores* *questori* suo parentis loco esse oportere, nullam neque justiorum neque graviorum causam necessitudinis posse reperiri, quam conjunctionem sortis, quam provincie, quam officii, quam publici muneris societatem. Idem alibi dicit, majores hanc *questura* conjunctionem liberorum necessitudini proximam esse voluisse. Inter urbanos, & provinciales *questores* hanc differentiam notat *Hotomanius*, primum quod illi neque lictores, neque viatores habuerint, cum neque vocationem, neque prehensionem haberent: hi vero & lictores, &

& togam prætextam habuerint. Deinde quod urbani *jus non dixerint*: provinciales autem jure dicundo conventus circumviverint, ut scribit *Suetonius*, & quæcunque commissa populo Romano essent, exquisiverint, deque iis judices ac recuperatores dederint, quemadmodum videmus in *Divinatione*, Q. Cæcilium Verris quaestorem in Agonidem judicium dedisse.

Porro ad *proquaestores* quod attinet, nam & de his me dicturum aliquid promissi, sic appellati sunt ii, qui mortuo quaestore prælati ipsi *quaestoris* loco esse ceperunt, item qui, quaestore, non expectato successore, decedente provincia ipsius interea præfecti sunt. Hi vero provinciam suam non à senatu, aut populo, uti *quaestores*, verum ab ipso propretore, vel proconsule, acceperunt, ideoque inferiori gradu fuerunt. Legimus etiam præsentibus nonnunquam *quaestoribus*, tamen etiam *proquaestores* fuisse, sed raro.

CAP. XLVI.

De præfecto Ægypti, præfectis præfecturarum, Consularibus quatuor, qui per Italiam jus dicerent, & juridicis Italia.

Præfecti vocabulum late patet. Nam & in re militari magnus ejus usus est, & in hoc de *provincialibus magistratibus* loco varie usurpatur. Scribit enim *Dio*, Octavium Augustum, eos omnes, quos provinciis extra Italiam sitis præposuisset, *præfectos* appellasse. Verum cum eorum eadem quæ *propretorum* in Cæsaris provincias missorum ratio fuerit, nihil de iis hic dicam, sed tantum de *præfecto Ægypti*, pauca monebo. *Præfectus Ægypti*, qui & *Augustalis* dictus est, ab *Augusto* primum fuit institutus, & Ægypto, quam *Antonio* & *Cleopatra* victis in provinciæ formam redegerat, præpositus. Diverfus fuit à reliquarum provinciarum rectoribus, quod non *senatoriis*, ut illi, sed *equestris ordinis* fuerit. Senatoribus enim eam provinciam *Augustus* committere, ut *Dio* lib. 51. docet, noluit, veritus, ne si violentiores *senatores præfules* nacla esset, occasionem rerum novandarum afferret. Quin etiam, ut idem ait, proficiscendi in Ægyptum potestatem, nisi ipse nominatim alicui permisisset, omnibus ademit. Primus, qui ei præfuit sub præfecti nomine *Cornelius Gallus* fuit, à quo deinceps omnes, qui eam provinciam administrarunt, *præfecti* sunt appellati. Meminit eorum *Ulpianus* ff. titulo de *præfecto Augustali*, his verbis: *Præfectus Ægypti* non prius deponit *præfecturam*, & imperium, quod ad similitudinem *proconsulis* lege facta sub Augusto ei datum est, quam Alexandriam ingressus sit successor ejus, licet in provinciam venerit, & ita in mandatis ejus continetur, &c. Reliqua fere omnia cum *proconsulibus*, vel *propretoribus* communia habuit.

Præfecti præfecturarum dicebantur ii, qui præfecturis præerant, & in iis jus dicebant: proprie quidem *provinciales magistratus* non erant. Præfecturæ enim, uti *Festus* docet, in Italia appellabantur illæ urbes, in quibus & jus dicebatur, & nundinæ agebantur, & erat quædam earum respublica: neque tamen magistratus suos habebant, in quas legibus *præfecti* mittebantur quotannis, qui jus dicerent. Quorum genera duo fucere: alterum, in quas solebant ire præfecti, populi suffragio creati: alterum, in quas *prætor urbanus* quotannis *præfectos* mittebat. Sed de *præfecturis* alio loco plura dicemus.

Consulares quatuor, qui per Italiam jus dicerent ab Imperatore *Adriano* instituti sunt. Cum enim is Italiam in quatuor regiones distribuisset, in singulas *præfectos* misit, *potestate* fere *proconsulari*, qui, quod prius Romæ Consulatum gessissent, *Consulares* dicti. *Ælius Spartianus* in *Adriano*: *Quatuor Consulares* per omnem Italiam judices constituit. *Julius Capitolinus* de *M. Antonino Pio*: Ab *Adriano* inter quatuor *Consulares*, quibus Italia committebatur, electus est ad eam partem Italiæ regendam, in qua plurimum possidebat. Ex quibus constat *Consulares* hos tantum judicium habuisse, hoc est, judicandis Italarum controversiis occupatos fuisse, rem vero militarem non attigisse. Neque diu post *Adrianum* hæc ordinatio mansit, id quod testatur *Appianus* lib. 1. de bellis civilibus, cum in historia belli *Marsici* sic scribit: Apparet, tunc quoque regiones Italiæ distributas fuisse *proconsulibus*, quem morem imitatus *Adrianus* Imperator, renovavit post atates aliquot, non diu duraturum post ejus obitum. Hæc ille. In horum Consularium locum juridicos Italiæ præposuit *M. Anton. Philosophus*, testante *Ful. Capir.* his verbis: Datis juridicis Italiæ consuluit, ad id exemplum, quo *Adrianus* Consulares viros reddere jura præceperat. Plura de iis non memini me legere.

CAP. XLVII.

De triumviris, quinqueviris, septemviris, ac decemviris, coloniæ deducendæ. De quinqueviris, septemviris, vigintiviris, agris dandis, attribuendis. De quinqueviris, quindecimviris agrorum metiendorum.

DE *coloniis*, earum divisione, jure, & deductione libro ultimo dicendum nobis erit, ideoque hic breviores erimus. *Appianus* libro bellorum civilium scribit, morem Romanis fuisse, nunc hos, nunc illos Italiæ populos subjugando parte agri mulctare, in eumque colonias deducere: aut in jam ante condita oppida novos colonos sui generis adscribere. Hæ *coloniæ* tanquam præsidia partis bello provinciis imponebantur: in quibus quantum erat culti agri *coloniis* dividebatur, aut vendebatur, elocabaturve: quod vero incultum supererat, ut fere bellum sequi solet vastitas, quia sub sortem mittere non vacabat, per præconem invitatis assignabant, quibuscunque liberet colere, excepta sibi tributum nomine in singulos annos ex arbutis proventus parte quinta, frugum vero decima. Quin & gregibus vectigal indictum erat, tam minoris, quam majoris pecoris: ita prospiciebatur frequentia generis Italici, quod laboris patientissimum est habitum, ne carerent auxiliis domesticis. Hæcenus *Appianus*. Ex quibus intelligere licet, qua occasione *coloniæ* fuerint deduci cœptæ. Cum igitur aut lege aliqua à plebe scitum, aut senatusconsulto decretum esset, *coloniæ* aliquam deduci, & numerus colonorum scriptus esset, creabantur *comitiis tributis*, ut libro superiore ostendimus, modo per *Consulem*, modo per *prætorem urbanum curatores*, qui *coloniæ* deducerent, interdum *tres*, interdum *quinque*, *septem*, *decem*, *viginti* etiam, qui inde *triumviri*, vel *quinqueviri*, vel *septemviri*, vel *decemviri*, vel *vigintiviri* *coloniæ deducendæ*, aut agris dandis, attribuendi,ve appellabantur. Hi postquam creati erant, *colonos*, qui vel sua sponte nomina dederant, vel sorte exierant, in agros lege definitos, atque in *coloniæ* sub vexillo, quasi exercitum aliquem deducebant. Dux autem deductionis aliquis è *curatoribus agrariis* erat. *Appianus*, *Plutarchus*, *Cicero*. Signa cohortium, in antiquis nummis, quibus *coloniæ* alicujus deductio significatur, impressa adhuc etiam cernere possumus. Ubi vero colonos in agris, quo deducendi erant, collocarant, tum aratro urbem, & agrum circumscribebant, testibus *Varrone*, *Dionysio*, *Plutarcho*, & *Cicerone*, ac aliis: nummis etiam antiquis, in quibus aratro deductio *coloniæ* demonstrabatur, qualis in *Festis*, *Julio*, & *Augusto Huberti Golzii* multi cernuntur, in quibus etiam hi, quorum *primus* repræsentat nobis vexillum, aquilam, & signum cohortis, *secundus* item vexillum, aquilam, aratrum, decempedam, sive perticam agri mensuram, *tertius* sacerdotem agentem jugum boum, & sulcum aratro ducentem, urbe, agroque, quomodo dixi, circumscripto: tum vero agri divisionem, ac suæ cuique partis assignationem sunt aggressi, unde agros *coloniæ* divisos, & assignatos dici notavit *Frontinus*. Quod munus difficillimum, ac molestiæ sæpe plenissimum videtur fuisse, propter odium colonorum in quod illi facile poterant assignationis ejus causâ incurere. Atque hæc omnia fiebant auspicio: qua de causa *curatoribus* illis *pullarius* dabatur, qui cum ipsis proficisceretur. Tantum de illis. Sequuntur *ministri magistratuum Romanorum*,

CAP. XLVIII.

De scribis, apparitoribus, accensis, interpretibus, præconibus, lictoribus, viatoribus, & carnificibus.

A magistratuum explicatione ad *ministros* transibimus. Fuerunt autem *ministri magistratuum scribæ, apparitores, accensi, interpretes, præcones, lictores, viatores, carnifices*.

Scribæ, uti *Festus* docet, fuerunt *librarii*, qui rationes publicas scribebant in tabulis. Apparuerunt autem singulis magistratibus eo nomine, ut rationes publicas in tabulis referrent, & leges, actaque omnia perscriberent: unde dixit *Cicero* in 5. *Verrina*, *scribarum ordinem* esse honestum, quod eorum hominum fidei tabulæ publicæ, periculaque magistratuum committantur. *Leges* quodammodo in manibus *scribæ* habuisse, & magistratibus jus suggessisse, ostendit idem, cum in tertio de *Legib.* extremo scribit: Animadverto quosque in magistratibus ignoratione juris sui tantum sapere, quantum *apparitores* velint. quod ipsum de *scribis* esse dictum docet *Plutarchus*, ubi *scribarum arrogantiam* à *M. Catone* minore fractam, ac repressam esse narrat, in hæc verba: *Cato* cum quaesturam inisset, *ministros*, & *scribas* coëcavit, qui publicas tabulas, legeque tractantes, cum adolescentes nati essent, quibus magistratibus apparerent, quod ii propter incipientiam magistris egerent, potestate non cedebant, sed ipsi erant magistratus. Eos vero *Cato apparitorum loco*, ut erant, tractavit, cum alios

alios fraudis, alios inscientiæ infimularet: cumque illi auxilio collegarum *Catonis* usi resisterent, *Cato* primum eorum damnatum defraudata hæreditate ab arario expulit, alterum vero de inertia potestulavit: qui cum gratia *Catuli censoris* fultus evasisset, eo nunquam usus est *Cato*. Addo illud, *scribas* fere à *quaestoribus* mercedem apparitionis accipere solitos, id quod ex fragmento veteris hujus tabulæ intelligitur:

Q. URB. QUEI ÆRARIUM PROVINCIAM OBTINENT EAM MERCEDEM DEFERTO QUÆSTORQUE QUEI ÆRARIUM PROVINCIAM.

OBTINEBIT EAM PECUNIAM EI SCRIBÆ SCRIBEIS Q. HÆREDIVE. EJUS SOLVITO IDQUE EI SINE FRAUDE SUA FACERE LICETO QUOD SINE MALO PECULATU FIAT OLLEISQUE HOMINIBUS EAM PECUNIAM CAPERE LICETO.

Omnium autem, ut scribit *Festus*, minimæ dignitatis fuit *scriba navalis*, quod periculis quoque ejus ministerium esset objectum. Cum ergo multi essent *scribae* in civitate, factum est, ut in decuriis multas sint translati, *quaestoriorum*, *adlitiorum*, *prætoriorum*, prout à *quaestoribus*, *adilibus*, *prætoribus* essent lecti. Nam hoc jus eorum *magistratuum* fuisse, non obscure innuit *Cicero* pro *Cluentio* cum scribit: Nuper hominem tenuem *scribam adlitium* D. Matrinium cum defendissem, apud *M. Furium*, Q. *Publicium* prætores, & *M. Platorium*, C. *Flaminium* ædiles curules: persuasi, ut *scribam* jurati legerent eum, quem iidem isti *censores* ararium reliquissent. Et *Livius* lib. 40. Q. *Petilius prætor urbanus* eos libros à L. *Petilio scriba sumptis*, & erat familiaris usus, quod *scribam* eum *quaestor* Q. *Petilius* in decuriam legeret. Sed tamen aliquot etiam decurias pretio emptas fuisse apparet, ex Oratione quinta in *Verrem*. Non admodum autem gravem, atque *honestum* fuisse Romæ *scribarum ordinem*, dux res indicio sunt: una, quod *Æmilius Probus* in *Eumene scribarum munus* multo apud Græcos honorificentius fuisse, quam apud Romanos, prodit: nam apud Romanos revera, sicut essent, mercenarios habitos: apud Græcos, neminem nisi honesto loco, & fide, & industria cognita admissum. Altera, quod *Piso* apud *Agellium* lib. 6. cap. 9. de *Cn. Flavio scriba* ita scribit: *Cn. Flavius*, patre libertino natus scriptum faciebat: isque in eo tempore *adilis curuli* apparebat, quo tempore *adiles* subrogantur, eumque primæ tribus *adilem* curulem renuntiaverunt, atque *adilis*, qui comitia habebat, negat accipere neque sibi placere, qui scriptum faceret, eum *adilem* fieri. *Cn. Flavius* dicitur tabulas posuisse, scriptu sese abdicasse, isque *adilis curulis* factus est. Non tamen aditum omnino *scribis* ad majores honores fuisse interclusum, *Ciceroni*, qui *Scipionis* *Africani* majoris *scriba* fuerat, *exemplum* ostendit, qui auctore *Valerio*, cum in campum *Africani* filium candidatum *prætoris comitibus* deduxisset, seque omnibus centuriis *Scipioni* anteferri vidisset, è templo descendit. Quin etiam *Cicero* quendam memorat, qui cum in *Sullæ* *Dictatura* *scriba* fuisset, post in *Cæsaris*, *prætor urbanus* fuit.

Apparitores magistratuum dicebantur, qui magistratuum imperio præsto erant, ut *scriba*, *accensi*, *interpretes*, *pracones*, *viatores*, *lictores*, servi publici, *carnifices*. Hæc autem munera libertis fere suis magistratus quisque more majorum mandavit. Quod cum ex aliis multis locis colligitur, tum maxime ex oratione *senatoris* cujusdam apud *Tacitum* lib. 13. *Annalium*, de libertinorum ordine ita differens: Hinc plerumque tribus, decurias, ministeria magistratibus, & sacerdotibus, cohortes etiam in Urbe conscriptas, & plurimis equitum plerisque senatoribus non aliunde originem trahi. Quibus verbis satis planum facit, libertinis tribus & decurias, credo *scribarum* & *praconum*, & *viatorum*, aliquando esse repletas, ex libertinis ministros esse magistratibus & sacerdotibus datos; eisdem esse aliquando in cohortes ad bellum descriptos, atque inde plurimos equites, multos *senatores* originem deduxisse.

Scribas autem ex hoc numero exemimus: non quod non *apparitorum* numero fuerint, sed quod eorum ordinem ex ingenuis potius, quam ex libertinis constituisse animadvertimus. Siquidem & antiquus ille *scriba Pontificum* *Cn. Flavius*, non libertinus fuit, sed libertini filius, & *Cicerejus scriba* *Scipionis*, prætor legi non potuisset, nisi ingenuus fuisset. Neque enim stante republica magistratus ulli libertinorum ordini patuerunt. *Cicero* tamen *M. Tullio* liberto suo *scriba* usus est.

Accensi, hoc loco intelligimus magistratuum ministros, qui accirent. Sic enim *Varro* libro 4. de lingua Latina, Consul loquitur ad exercitum: Impero, qua convenite ad comitia centuriata. Quare hic *accenso*, illic *praconi* dicit, hæc est causa. In aliquot rebus idem ut *præo*, *accensus* acciebat, à quo *accensus* quoque dictus. *Accensum* solitum ciere *Boeotia* ostendit, quam *comædiam* *Ælii* esse dicunt, hoc versu:

Ubi primum accensus clamavit meridiem, &c.

Livius de decemviris *Consularibus*: Penes præfectum juris duodecim fasces erant, collegis novem singuli *accensi* apparebant. Et *Cicero* in epistola illa nobili ad fratrem: His rebus nuper C. Octavius jucundissimus fuit, apud quem primus *lictor* quievit, tacuit *accensus*, quoties quisque voluit, dixit, & quam voluit diu. Quo in loco cum de *accenso*, tacuit, dixit, significat, *accensi officium* fuisse non solum ut acciret ad prætorem, qui jus poscerent: sed etiam, ut molestis interpellatoribus silentium imponeret. Libertis autem hoc muneris datum esse, idem ille in eadem ostendit: *Accensus* sit, inquit,

60 etiam numero, quo cum majores nostri esse voluerunt, qui hoc non in beneficii loco, sed in laboris, aut muneris non temere nisi libertis suis deferebant, quibus illi quidem non multo secus, ac servi imponebant: unde ad Appium cum scribit, *Pausaniam, Lentuli libertum, accensum suum* vocat.

Interpretes fuerunt, quos inter exterarum gentes, ad externorum populorum orationem interpretandam adhibuerunt: quos ex *apparitorum* & libertinorum numero fuisse, *Ciceronis* verba, quæ sequuntur, ostendunt: Primum ad Thermum, inquit, se pro Coss. in Sicilia, in longa apparitione singulari, & prope incredibilem *interpretis* sui *Marcili* fidem cognovisse. Deinde in *Corneliana*: C. Publicium Menandrum, libertinum hominem apud majores legatos in Græciam proficiscentes, *interpretem* secum habere voluisse.

4. al. in illi
Hæc ad Cic. pro Roscio. c. 3

Praconum in civitate usus fuit varius, ac multiplex: in *auctionibus*, ut ad hastam starent, & pretia oblata nuntiarent: in *concionibus*, ut audientiam facerent: in *comitiis* magistratum, ut tribus ad suffragia ineunda citarent, & eos, qui designati erant, renuntiarent: in *legibus* ferendis, ut subjiciente *scriba* leges populo recitarent: in *judiciis* & quæstionibus, ut iudices, reos, & accusatores, & testes citarent: quod unicuique planum esse potest, qui non cursim, sed attente antiquorum scripta perlegerit. Liberos autem fuisse *pracones*, exemplo sit Sex. ille *Navius*, de quo *Cicero* pro *Quinctio*. Hi à Consulibus ex civibus Romanis legebantur, eorumque multæ erant decuriæ.

Lictores dicuntur, ait *Festus*, quod fasces virgarum ligatos ferunt, hi parentes magistratibus, delinquentibus plagas ingerunt: *Usi sunt lictoribus Consules, Praetores, Interreges, & Dictatores*, & si qui alii magistratus non potestatem solum habuerunt, sed etiam imperium. *Viatoribus* ii, quorum potestas potius quam imperium extitit. Eorum munus erat, ut populum summovent, fontes virgis caderent, & securi tererent, quæ ex *Livio* multis locis eliciuntur, qui eos etiam alicubi *aditus summotores* vocat. Hos in plebe Romana fuisse, idem ostendit, apud quem aliquis ex plebe queritur, quatuor & viginti *lictiores* apparere Consulibus, & eos ipsos plebis homines: Punico autem bello confecto, qui magistratibus in provincia apparerent, eos fere *Bruttios* fuisse, unde *Bruttianos* dictos, tradit *Agellius*. Plurima de *lictioribus* collegit observatione dignissima *Justus Lipsius* libro primo Electorum, cap. 23.

Viatores appellantur, inquit *Festus*, qui magistratibus apparent, eo quia initio omnium tribuum cum agri in propinquo erant Urbis, atque assidue homines rusticabantur, crebrior opera eorum erat in via, quam Urbe: quod ex agris plerumque homines vocabantur à magistratibus, & frequens eorum erat ab agris ad Urbem via: cum quo etiam *Columella* & *Cicero*, cujus hæc sunt verba: E via ad senatum accersebantur *Curii*, & ceteri senes, ex quo, qui eos accersebant, *viatores* nominati sunt. Hi alii erant à *lictioribus*, si antiquam utrorumque originem respiciamus. *Valgius* tamen eisdem fere *viatores* cum *lictioribus* existimavit, ut est apud *Agellium*. *Lictorem* enim dicit à *ligando* appellatum esse, quod cum magistratus populi Romani virgis quempiam verberari jussissent, crura ejus, & manus ligari, vincirique à *viatore* solita sint, isque qui ex collegio *viatorum* officium ligandi haberet, *lictor* sit appellatus, utiturque ad eam rem testimonio *M. Tullii*. *Viatoribus* utebantur *Consules* vocandi & nuntiandi causa. Eorumque, sicut etiam *praconum*, decuriæ erant; quæ à Consulibus legebantur, & mercede afficiebantur, uti testis est antiqua tabula, quam habet *Carolus Sigonius*, ex cujus etiam doctissimis de antiquo jure civium Romanorum commentariis hæc de ministris magistratum omnia transcripimus.

Erant etiam *servi publici*, quorum ministerio magistratus fere omnes utebantur, de quibus passim loquuntur historici. Eos alios fuisse à *lictioribus* ostendit vetus *senatusconsultum*, quod ponitur à *Frontino* libro de aquæ ductibus: Placere senatui, eos, qui aquis publicis præessent, cum ejus rei causa extra Urbem essent, *lictiores* binos & servos publicos ternos, *architectos* singulos, & *scribas*, & *librarios*, *accensos* *praconesque* totidem habere, quot habent ii per quos frumentum plebi datur. Sed de his quoque videndus *Justus Lipsius* in lib. primo Electorum, cap. 22.

Unus fuit *carisifex*, qui non modo civis non fuit, sed ne domicilium quidem in Urbe habuit, si teste *M. Tullio* stamus in *Rabiriana* illa de perduellione ita loquente: Sed moreretur prius acerbissima morte millies *Gracchus*, quam in ejus concione *carisifex* consisteret, quem non modo foro, sed etiam cælo hoc, ac spiritu censoriæ leges, ac Urbis domicilio carere voluerunt. Est autem *carisifex* fere is, per quem in crucem egerunt, ut *lictor*, per quem securi percusserunt. Hæc habuimus, quæ de magistratibus, eorumque ministris diceremus. Sequuntur *leges*.

AD CAP. ULT. PARALIPOMENA.

Nota pro literis, notarii idem qui scribæ, actuarii, exceptores, in Urbe, in exercitu, apud Reges, horum dignitas, viatores, præfici magistratus in agris morabantur, pauperissimi erant, colles & sylvas in provincias forstebantur, cursores, eorumque officia.

Antiquitus nota idem ac litera: quamquam sciam literas à notis solere distingui, nam ante Mecanæm notarium nullus usus ad epistolas scribendas, ut in rebus Augusti l. 49. relatum est à Dione Cocceiano. Paulus IC. l. 6. §. fin. ff. de bon. possessor. Notar non esse li. eras Pedius ad edictum scribit. L. Sen. epist. 90. Quid loquar verborum notas, quibus, quamvis citata excipitur oratio & celeritatem lingua manus sequitur? vultissimorum mancipiorum ista commenta sunt. Extant libri de NOTIS M. Valerii Probi Grammatici vetustissimi, item Magnonis cotanæi Caroli Magni & Pauli Diaconi, ferturque Cicero nescio quid de notarum differentia scripsisse. Invaluitque usus, ut pro prænominibus adederentur. Diomedes lib. 1. cap. 12. Item alia nomina & prænamina, aut singulis literis notantur, aut binis, aut ternis. Priscian. Caesariensis lib. 2. cap. 7. Ex illo consuetudo venit, ut nemo Romanus sit absque prænominibus, & notatur, vel singulis literis, vel binis, vel ternis. Verum alia fuit notarum ratio cum non pro nomine aut prænominem unam litteram ponerent, sed pro una litera aliam substituerent, & de iis Sueton. Caesar. cap. 56. In quibus si qua occultius perferenda erant per notas scripsit, id est sic structo litterarum ordine, ut nullum verbum effici posset. Ad id locum. Idem de iisdem in Aug. cap. 88. Quoties autem per notas scribit, b pro a, c pro b. ac deinceps eadem ratione sequentes literas ponit, pro x autem duplex an. Corrigen- dus fortassis idem cap. 64. Nepotes & literas & notare docuit. Legendum censerem, notare docuit. Neque enim verisimile est Augustum jam grandiori ætate, aut natasse, aut eos notare docuisse. Est quippe notare idem ac scribere. C. Plin. lib. 1. epist. 6. Erant in proximo non venabulum, aut lancea, sed stylus, & pugilares, meditabar aliquid, notabamque, ut si manus vacua, plena tamen ceras referrem. Jul. Firmicus Mater. Mathematic. lib. 3. cap. 8. num. 7. Facit etiam aut calculi, aut musæ, aut nota- rum, aut difficultium litterarum inventores. Poeta illo sensu. Q. Hor. lib. 4. od. 8.

Non incisa notis marmora publicis
Per qua spiritus, & viæ redit bonis
Post mortem ductibus.

P. Ovid. lib. 3. de Arte.
Cum possit solea chartas asserre ligatas,
Ut blandas viçio sub pede ferre notas.

Et epist. 4. Phadra Hippolyto.
His arcana notis terra pelagoque seruntur,
Insicci acceptas hostis ab hoste notas.

Qua itaque de notariis, eadem & de scribis dici possunt, & de actuariis, ac de tribus illis producunt testimonia. Ac primum permixtum erat actuariis pacifici & negotiarum cum militibus, ipsique ante tempus erogationis pecuniam, specieve annonarias mutuo dare, sed pro singulis solidis tremissem tantum, id est, tertiam solidi partem accipiebant, non in annos, sed pro omni tempore dilata solutionis; neque poterant actuarii ulla machinatione, pro temporis prolixitate, unius tremissis quantitatem excedere: quod si quæstio hac de causa inter militem & actuarium oriebatur, debebat pecuniam erogator apud principia deponere, & ibi lis decidebatur. Hæc sere Anastasius Aug. l. 16. C. de erog. milit. annona lib. 12. Meminit etiam Arcadius princeps l. 9. C. eod. & Grat. l. 5. C. eod. Martianus Caesar. Aut curialis, aut quicunque apparitor, vel optio, vel actuarius, vel quilibet publici debui exactor, siue compulsor, possessorum vel euratorum habuerit cautionem. l. 3. C. de apoch. public. lib. 10. obseruavit Godefridus Stewechius ad Fl. Vegetii lib. 2. cap. 19. verus lapis:

JMP. C. CESARI. M. AUREL. ANTONINO.
PIO. FELICI. AUG. PARTHICO. MAX. BRI-

TAN. MAX. GERMANICO. MAX. PONTIFI-
CI. MAX. TRIB. POTES. XVIII. COS. IV. IMP.
III. PP. PROC. EQUITES. IN. HIS. ACT. VA-
RIUS. LEG. VII. GEM. ANT. P. FEL. DEVO-
TI. NUMINI. MAJESTATIQUE. EJUS.

De notario, præter ea quæ dicta sunt, addendi auctores. Q. Fabius lib. 7. Instit. Oratoriar. cap. 1. Al. Lamprid. in Dia-
dumeno ad finem: Et quantum Lollius Urbicus in historia sui
temporis dicit, ista litera per notarium prodita illi puero multum
apud milites obfuisse dicuntur. Lollio Urbico historico notarius
ille est, qui privata scripta alicujus digerit, quique alicui veluti
amanuensis est. consentit Ulpian. IC. l. 1. ff. de extraordinar.
cognit. Ludi quoque literarii magistris, licet non sint professores,
tamen usurpatum est, ut his quoque jus dicatur. Nam & librariis,
& notariis, & calculatoribus, siue tabulariis. Sed ceterarum ar-
tium opificibus, siue artificibus, quæ sunt extra literas, vel notas
positæ nunquam extraordinem jus dicere præses debent. Plinius
junior. lib. 3. epist. 5. In itinere, quasi solutus ceteris curis, huc
uni vocabat. Ad latus notarius cum libro & pugillaribus. Et l. 9.
epist. 36. Cogito si quid in manibus, cogito ad verbum scribenti
emendantiq. similis, nunc pauciora, nunc plura, ut vel difficile,
vel facile componi teneriue potuerunt. Notarium voco, & die ad-
misso, quæ formaveram, dicto, abi, rursusque rerocatur, rursus-
que remittitur. L. Seneca in Apocolocyntosii Claudiana:
Multa disterte dixit in senatu deorum, quæ notarius persequi non
potuit. Eadem voce in epistolis sæpe uiuitur, ut inde pateat, non
privatis tantum in adibus, sed & publico senatorum consessu,
actuarius seu scribas, seu notarios fuisse. M. Varro apud Servium
ad lib. 6. Æneid. In solis palma interdum notis, interdum sermo-
nibus scribebat. Trithemius Abbas lib. de Polygraphia. Aurel.
Prudent. lib. 2. de Cassiano:

Magister literarum fœderat,
Verba notis brevibus comprehendere cuncta paratus,
Rapitque punctis dicta præpetibus sequi.
M. Manilius lib. 4. Astronomic. eleganti periphrasi adum-
bravit:

Hic & scriptor erit felix, cui litera verbum est,
Quique notis linguam superet, cursumque loquentis,
Excipiet longas nova per compendia voces.
Martialis libro 14. epigr. 208. epigraphe est, Notarius.
Currant verba licet, manus est velocius illis,
Nondum lingua suum, dextra peregit opus.

D. Aufonius epigr. 136. ad notarium velocissime excipientem.
Tuer notarum præpetum.

Et aliquot interjectis versibus multis munus illud exequitur:

Quis ista jam dixit tibi?
Quæ cogitabam dicere?
Quæ surta corde in intimo
Exerces ales dextera?
Quis ordo rerum tam novus
Veniat in aures ut tuas
Quod lingua nondum absolveret?
Doltrina non hæc præstitit,
Nec ulla tam velox manus,
Celeripedis compendii,
Natura munus hoc tibi
Deusque donum tradidit.
Quæ loquerer, ut scires prius,
Idemque veller, quod volo.

Scribas eosdem dici notissimum ex T. Livio 1. Decad. lib. 2. in
rebus ab Scævola gestis, & ejusdem Decadis lib. 4. quod nota-
tum est à Julio Barbarano Officinæ Promptuarii Tom. 1.
tit. 24. quorum officium omnes sciunt, in Regum comitatu
olim. Ammian. Marcellin. l. 30. Caesarium antehac ejus dome-
sticum, postea notarium principis, per cruentam quæstionem interro-
gat. Atque etiam nunc hodie. I. Dikensonus speculi Tragicæ
pag. 127. aut in accusationibus & judiciis, nam & Latinis scri-
bere, Græcis γερειν idem atque accusare. Petr. Nannius lib. 9.
Miscellaneor. cap. 4. J. Brodæus lib. 10. cap. 23. Jul. Pollux
lib. 8. Onomast. cap. 9. §. 21. ἐπιγραφῶν, notariorum offi-
cium describitur, siue scribarum, qui totius civitatis censum,

privatorumque singulorum debita digerebant, de quibus lapis antiquus:

L. TARQUITIO. L. F. POM. ETRUSCO. SULLICIANO. SCRIBÆ. QUÆSTORIO. EX. TESTAMENTO. DE. HS. XX.

Alterius marmoris fragmentum, à Wolfango Lazio petiunt Commentarii, Reip. Roman. lib. 5. c. 17. ad finem:

D. M.

M. ATINIO. Æ. L. P. PAL. PATERNO. SCRIBÆ. EDILI. CURULI. HON. USUS. AB. IMP. EQUO. PUBL. HONOR. PRÆF. COH. II. BRACAR. AUGUSTAN. TRIB. MIL. LEG. X. FRENTENSIS. A. DIVO. TRAJANO. IN. EXPEDITIONE. PARTHICA. DONIS. DONAT. PRÆF. ALÆ. VII. PHRIG. CUR. KAL. FABRATERNOR. NOVO. ATINIA. A. F. FAUSTINA. PATRI. OPTIMO.

Erant itaque scribæ regii, quæstorii, adilitii, & præterea pontificum, & militares, nec Roma modo, sed & Byzantii. Cypriar. lib. de offic. Aula: Constantinopolit. pag. 233. vortegies dicuntur: qui ad Metropolitam Philippopolitanum honoratissimum scribunt, & totius Thraciæ præfulem. M. Varro lib. 4. de ling. Lat. scribæ publici pontificum. Vetus inscriptio apud Onuphrium:

AGRIÆ. TRIPHOSÆ. VESTIFICÆ. LIVIUS. THEONA. AB. EPISTULIS. GRÆC. SCRIBÆ. A. LIBRIS. PONTIFICALIBUS. CONJUGI. SANCTISSIMÆ. B. D. S. M.

De scribis militariibus, quos notarios appellant, plerique in criticis prodidere. Fl. Vegetius lib. 2. de Re milit. cap. 19. epigraphæ est: Præter corporis robur, notarium quoque & computandi artem in tironibus eligendam. Er deinde eodem in capite sequitur: Sed in quibusdam notarum peritiæ, computandi calculandique usus exigitur. Rationem subiungit: Totius enim legionis ratio siue militarium numerorum, siue pecunia, quotidie adscribitur cælis, majore prope cum diligentia, quam res annuaria vel civilis, politiciis libris adnotatur. Quem locum longiore apposui, quod sanus mihi non videretur, quinam sunt libri politici? legit Jacobus Cujacius l. 4. Observation. c. 27. polyptici libris adnotatur. Et quia in plerisque editionibus libris abest, legitur rectissime, polyptici adnotatur. Cassiodor. lib. 5. variar. epist. 14. ea voce utitur, ut omnibus à te sollicita & æquabili indagatione comperti polyptici jubeantur adscribi. Idemque scriptor alio in loco: Dehinc non polyptici publicis, ut moris est, sed æstrio compulso rum suggeruntur provincialium subjacere fortuna. Aliquoties reperitur eadem dictio & in Codice Theodosiano l. 2. de discuss. l. 13. de jud. deb. sed quid polyptici significant, viri magni dissentiunt. Alciat. præleg. lib. 3. chirographa & apochas interpretatur, Cujacius loco jam laudato, rationes siue rationes publicas. Vide rationes ab eo allatas. Ad notarios regredior.

Conjuncta solebat plerumque esse dignitas notarii militaris cum tribunicia potestate, aut primiceriati. Idem Cassiodor. lib. 6. epist. 16. Notarium te nostrum esse censemus, ut ordine deorsum militiæ, ad primiceriatus pervenias feliciter summam, honor qui efficit senatorio, cui patrum aula ceteratur, non injuria: nam qui nostris curis militat assidua lucubratione, jussu videtur & curiam libertatis intrare. Ammian. Marcellio. lib. hist. 29. Bassianus procerum genere natus, notarius militans inter primos, quasi prænoscere altiora conatus, licet ipse de qualitate partus uxoris consuluisset firmaret, ambitioso necessitudinum studio, quibus tegebat, morte ereptus. patrimonio opimo exutus est. Adeoque notarii & tribuni solebant conjungi. Cassiodor. lib. 11. epist. 20. Inver tribunos & notarios venerandam purpuram adnotatur accedde. Marmoris antiqui fragmentum, Romæ in domo Pompeii Lat.

CL. CLAUDIAN. V. C. CL. CLAUDIANO. V. C. TRIBUNO. ET. NOTARIO. INTER. CETERAS. INGENTES. ARTES. PRÆGLORIOSISSIMO. POETARUM. LICET. AD. MEMORIAM. SEMPIERNAM. CARMINA. AB. EO.

DEM. SCRIPTA. SUFFICIENT. AD. EUM. TESTIMONII. GRATIA. OB. JUDICII. SUI. FIDEM. DD. NN. ARCADIVS. ET. HONORIUS. FELICISSIMI. AC. DOCTISSIMI. IMPERATORES. SENATU. PETENTE. STATUAM. IN. FORO. DIVI. TRAJANI. ERIGI. COLLOCARIQUE. JUSSERUNT.

Denique notarii sunt iidem, quos exceptores appellant. Notitia utriusque imperii frequentissime, & cultissimus Guidus Pancirolius Jul. Firmic. Matern. lib. 3. Mathes. cap. 6. num. 7. Multitulos facit, male volos, pessimosque in omnibus actibus, sed aut advocatos, aut jurisperitos, seu scribas, vel exceptores, aut hortorum præpositos, aut aquarum distributores. Ulpian. l. 19. §. ult. ff. loc. conducti. Cum quidam exceptor operas suas locasset, deinde is qui eas conduxit, decessisset. Notatum est à Fr. Liendenbrogio ad lib. 14. Ammiani Marcellii: Adscribebant hinc inde notarii. D. Augustini. epist. 152. D. Gregor. in Prolog. 40. Homil. de divers. lect. Euang. Quia sunt à me diversis temporibus dictata sunt, ita quoque sunt ab exceptoribus codicibus affixa. Collatio Carthaginensis sub Honorio inter Catholicos & Donatistas habita: Exceptoribus Hilario & Prætexto exceptoribus D. N. V. C. & spectabilis proconsulis, Fabio exceptore D. N. V. C. & spectabilis vicarii, & Romulo V. C. legato A. K. exceptoribus quoque Januario & Vitale notariis Ecclesiæ Donatistarum. Sed satis luxurque de his dictum, ad alia pergo.

Viatores censentur qui à villis ad senatum patres accersiebant. C. Flio. lib. 18. c. 3. Jun. Moderat. Columella in præfat. lib. 1. de Re Rust. Illis temporibus proceres civitatis in villis morabantur. M. Tull. in Vatinius: Misersive viatore, qui M. Bibulum vi domo extraheret. Fuit hic quantum conjicio in comitatu tribuni plebis. T. Liv. 1. Decad. lib. 2. Ardens igitur ira tribunus viatore mittit ad Consulem, Consul lictorem adtribunum. sed & prætores & Consules suos habebant etiam viatores: ostendit hæc inscriptio, quæ Romæ visitur in campo Martio.

T. STABERIO. SECONDO. COACTORI. ARGENTARIO. VIATOR. CONSULARIS. ET. PRÆTORIUS. SIBI. ET. CLAUDIÆ. STRATONICÆ. UXORI.

Quare cum C. Cæsar bellor. civil. lib. 3. capite 3. cujusdam Straberii meminerit, putare repouendum Staberium, docet alter lapis Romanus in foro boario.

T. STABERIIUS. EPIGONUS. VIATOR. CONSULARIS. SIBI. ET. SUI. LIBERIS. LIBERTABUSQUE. POSTERISQUE. EORUM.

Sed quod antiquorum divitiarum opulentiaque in agricultura esset, ad Claudianum meum frequenter admonui. Flin. l. 18. cap. 2. Terra manibus Imperatorum coli gaudet, laureato comere, & triumphali oratore. Arellius Fuscus apud L. Senecam lib. 2. Controverf. 1. Hæc ceteros patres nostros, quos ad aratra ipsa mirantes decora sua circumferebat lictores. Et Silius Bassus apud eundem lib. 1. Controverf. 6. Quid tibi videntur illi ab aratro citati, qui paupertate sua beatam fecere rempublicam? quibusque summa felicitas visa est, campum sita (verba sunt Sidonii Apollinaris lib. 1. epist. 6.) tremente proscindere. Pacat. Drepan. Lat. in Paecg. Theodosio dicto. Depositis in gremio Capitolini Jovis laureis triumphales viri rusticabantur. Unde Possidonius apud L. Senecam epist. 90. Agriculturam aut esse sapientum inventum, & bonus agricola sapienti confertur. Idem l. 2. de Clementia, c. ult. in fine. & fulsime M. Cicero in Orat. pro Roscio Amerino, & l. 1. de Offic. laudes agriculturæ narrat, & ex multis bonis authoribus Andreas Tiraquell. in tractatu illo exquisitissimo de Nobilitate. Sed talem fuisse crescentis reipublicæ Romanæ statum loquuntur poetæ. M. Lucan. lib. 10.

Sordidus Hetruscis abductus Consul aratris.

Sil. Italic. lib. 1. Punicor. de senatu Romano:

- - - hirtaque comæ, neglectaque mensa,

Dexteræque à curvis capulo non segnis aratris.

P. Ovid. lib. 1. Fastor.

Tascelatque suas ipse senator oves.

Et post, cod. lib.

Jura dabat populis, posito modo prætor aratro.

Idem.

Idemque rursum lib. 3. Fastor.

*Et caperet fasces à curvo Consul aratro,
Nec crimen duras esset habere manus.*

Sidon. Apollinar. car. 5. ubi sic Romam alloquitur:

*— sic quondam Consule curvo
Verebans cunctos.*

Et in eodem carmine v. 304.

*— humili dum juncta camino
Villori sumum biberes palmata butulci.*

Et catm. 7. idem v. 388.

Vile triumphalis portavit purpura semen.

Claudian. lib. de bello Gildonico:

*Sufficerent Heirusca mihi, Campanaque culta,
Et Quinti Curique seges, patriæque ruenti
Rusticus, & proprias ferret Dictator aristas.*

Et de 4. Honorii Consul.

*Lustrata lictore casa, fascesque salignis
Postibus affixi, collectæ Consule messes,
Et falcata diu trabato tura colono.*

Et Paneg. de Consul. Manlii Theodori:

*Atamem invitam blande vestigat & ultro
Amibet honor, decuit toties à rure profectus
Lictor, & in mediis Consul quaesitus aratris.*

Atque hi quidem initio Urbis mores erant, at deinde paulatim aucta maiestate populi Romani, agricolam fuisse, probrosum, & res dedecoris plena, cum quot senatores essent, totidem Reges, falkem comitatu suo, viderentur, retenta tamen aliqua vetusta frugalitatis umbra, & quantumvis opulentissimis magistratibus, provincia tamen agrestis, & agri colis convenientes assignata. Petr. Crinit. lib. 4. de honesta disciplina cap. 5. *Cantum fuit apud Romanos, uti Consules quidem ipsi curam collum atque sylvarum haberent, ut hac ratione materies non decisset, qua videlicet navigia publica possent à praefectis fabricum confecti, sicuti & servatum adhuc in Venera republica, ut praefectos habeant, quibus hac sylvarum curam assignata, ut quotannis futailla & arbores ex decreto publico excindantur, ne materies non copiosa constituendis navigiis funderetur. Idemque scriptum est à Calio Rhodigino lib. Antiquar. Lectio. 26. cap. 5. & ab Alexandro Neapolitano lib. 3. Geol. dier. c. 3. Jol. Casar Scaliger Poëtices lib. 1. cap. 4. Quantum senatus depressit Consules ad humilitatem sylvarum, tantum Virgilius suis versibus extollit sylvas ad Consulatus fastigium. Author omnibus his Criticis C. Suetonius in Julio cap. 19. Eandem ob causam opera optimatibus data est, ut provincia futuris Consulibus minimi negotii, id est, sylva collectae decerneretur. Restituit viri magni, Adrian. Turneb. lib. 3. cap. 9. Adversarior. Lavinus Torrentius, & Joan. Brodaus lib. 1. Miscellaneor. cap. 39. leguntque, id est, sylva callesque decerneretur. Est enim callis, iter pecudum (verba sunt Ildori lib. 15. cap. 16.) inter montes angustum, & tritum, à callo pecudum vocatum, sive callopecudum perduratum. M. Terentius Varro lib. 2. de Re Rust. cap. 10. Neque senes neque pueri callium difficultatem ac montium arduam atque asperitatem facile ferunt, quod patendum illis, qui greges sequuntur, praesertim armentis ac caprinis, quibus ruper ac sylva ad rabulandum cordi. Idem Suetonius cap. 24. in Claudio: Detrahaeque Hostiensis Gallia provincia, curam ararii Saturni reddidit quistoribus, quam utique medio tempore praetores aut praturam functi sustinuerant. Existimant rescribendum detrahaeque Hostiensis callum provinciam. Sed vulgata lectio nem Iliaeus Cafaubonus retinendum contendit ex Dione Cocceiano lib. 55. ταμίαις ἐν τῇ τῇ παλαιᾷ τῇ τοῦ τῇ πύλῃ καὶ ἐν τῇ τοῦ τῇ ἰταλίας χαράς αἰσίνος ἀγροὺς ἐπὶ τῇ τοῦ. Quia praefecti ora maritima ad Urbem (hac est provincia Ostiensis) & quibusdam aliis Italia locis. Alia hac Italia loca sunt Gallia Cisalpina, nempe inter montes Alpes & fluvium Rubiconem interiecta, quam quistorum fuisse provinciam certum est, ex Festo Rufo in Brevario suo. Virgil. Ecl. 3. 4.*

Si canimus sylvas, sylva sunt Consule digna.

Sed ad magistratum Romanorum pauperiem revertor. Exemplum Cornelian, Fabricii, Curio profert Latin. Pacatus loco proxi-

me supra laudato, & aliorum. Salvianus Massiliensis lib. de Provident. & gubernat. Dei 1. Nisifortē antiquis illis praefectis virtutis viris, Fabius Fabricii, Cincinnatis, grave fuisse existimamus, quod pauperes erant, qui divites esse volebant. Paucis deinde interiectis: Non despiciebant tunc, puto, pauperes cultus, cum vestem hirtam ac brevem sumerent, cum ab aratro accerferentur ad fasces, & illustrandi habitu consulari illis fortasse ipsas quas assumpturi erant imperialibus regis madidum sudore pulverem detergerent. Itaque tunc illi pauperes magistratus opulentiam rempublicam habebant. Nunc autem divites potestas pauperem facit esse rempublicam. De Curio qui triumphatis Samnitibus, & Pyrrho, reliquum avi in re rustica peregit, M. Tul. lib. de Senect. Valer. Maxim. lib. 4. cap. 3. tit. 6. & lib. 8. cap. 14. de Catone, & praeterea Regulo Q. Symmachus lib. 7. epist. 15. Adde te Rusticanum numero, & paulisper Catones atque Attilios emulare, quos vomeris sive ad consulares misit secures. De Quinto Cincinnato quem constat Dictatorem creatum, dum trans Tiberim coleret agrum, & fossam foderet. Ut Livii utar verbis lib. 3. Decad. 1. eademque addiderat post illum Dionysius Halicarnassensis lib. 10. Cicero lib. 2. de finib. bonor. & malor. in limine: Cincinnatum majores ab aratro vocant, ut Consul fieret. Consulem tantum ille cum facit, quod mirum mihi, cum Dictatorem fuisse omnes confiteantur. L. Seneca lib. de brevitate vitae cap. 17. Dictatorem propter exalare, ab ipso aratro revocatur. Id ipsum de Camillo, & Serrano proditum à Siderio Apollinare lib. 8. epist. 8. Quid Serrano unum amulor & Camillorum, cum reges siveam, dissimulas optare palmarum? De his pene omnibus passim poëta. M. Manilius lib. 4. Astronomicon.

*Serranos Curiosque tulit, fascesque per arva
Devulsi, eque suo Dictator venit aratro.*

De Cincinnato & Curio Claudian. supra de bello Gildonico, & de ultimo idem lib. 1. in Rustico.

Et casa pugnaces Curios angusta tenebat.

Et de 4. Hon. Consul.

Pauper erat Curius, Reges cum vinceret armis.

Sil. Italic. lib. 13. Punicor.

Nunc auro Curium non unquam cernit amicum.

De primo A. Perlius sat. 1.

— sulcoque terens dentalia Quinti,

Cum trepida ante boves Dictatorem induit uxor.

De Serrano controversia est, num tantum Consul fuerit, an & etiam Dictator. nam Claudianus ille idem modo Consulem facit lib. 1. in Rustico.

Sudabatque gravi Consul Serranus aratro.

Modo Dictatorem de 4. Honorii Consulatu:

Sordida Serranus flexit Dictator aratra.

Ut viatores praefectis Romanis in usu, ita nomine mutato Byzantini habuerunt cursores, non quidem illos qui in aciem hostilem excurrerant, impetumque faciebant, ut notat Adriaenus Turoeb. lib. 24. c. 16. sed qui ad principum ministeria idonei essent. Curopal. lib. de offic. Aul. Constantinopolit. pag. 57. πρῶτος ἔχων ἐστὶ καὶ δευτέρως τὸ κερδόνωνται, τῶν τῶν μὲν τῶν ἐχόντων, μὲν τῶν φλαμυλον ἰδόν. Protostator est etiam defensor iustorum, horum quidem neque ordinem habentium, neque flammeolum suum. Legitur melius in Fr. Junii schedis πρῶτος ὄντων, nam protostator ille cenferi poterit, qui in officialium numero primus stat. Cursores certe antiquissimos fuisse docemur à Tito Livio 4. Dec. lib. 1. hemerodromos vocant, ingens uno die spatium emetientes. Sed isti in triplici omnino genere, aut enim currebant pedes, aut equites, aut animantes, muli videlicet, equi, iumenta, ut differuit eruditissime sussimeque J. Liptius Cent. 3. epist. 59. quem non extorbo. Horum usus & à Perlio receptus, dictique astanda, & angari, qui sibi invicem succederent. Suidas in astande. Xenoph. lib. 8. Pæd. horum nonnulli nocturni, alii diurni, accensis sacibus per vias, ex omnibus regni sublimitibus locis, in uno die Imperatoris significabant, quoderat sermo opus. Verba sunt Apuleji apud Joannem Brodaus lib. 6. Miscellaneor. cap. 6. ubi tamen malim legi, quoderat esto opus. Imago accensarum facium in Anglia etiam nunc hodie, altissimis enim palis (bekyns illi vocant) lumina imponunt, si quando turbarum metus, quo veluti edicto, omnes

omnes ad arma concurrunt, pro aris & focis dimicaturi. Æschylus, Cleomedesque cursorum meminerunt, & præsertim eorum, qui equis vecti publicis, & celeriter subinde mutatis nuntiabant, diciturque id genus ministerii hodie *la poste*, Gallis: *curiale ministerium* Theodorico Regi lib. 5. epist. 5. apud Cassiodorum appellatur. Æl. Spartian. in Vero. Jam illa *leviora*, quod cursoribus suis exemplo Cupidinum frequenter alas addidit, eosque ventorum nominibus sæpe vocavit, boream alium, alium notum, & item aquilonem, aut circium, ceterisque nominibus appellans, & inde fesse, atque inhumaniter faciens cursitare. Paulus IC. l. 99. ff. de leg. 3. Si alii verne, alii curfores legati sunt, si quidem & verne & curfores sint, curforibus cedent, semper enim species generi derogat. Addendum & è cursoribus, quos servos fuisse palam est, quosdam appellari solitos *dolichodromos*, *diadodromos*, *epitodromos*, *hemerodromos*, *stadiodromos*. Q. Terullian. lib. de fuga in persecutione, in fine: *Cum in matricibus*

beneficiariorum, & *curioforum*, inter tabernarios, & lanios, & fures balnearum Christiani continentur. Legi posset fortasse, *beneficiariorum* & *cursorum*. Sic eruditissimus Pamelius censuit, licet sciam & *curiosos* in comitatu præsidum haberi, qui admissa per provinciam renuntiarent. Et sub magistro officiorum erat cursus publici præsentis unus, & per omnes provincias. Verba sunt Notitiæ utriusque imperii, pag. 46. 130. & Guidus Pancirolius. est titulus in Codice Theodosiano tit. 10. lib. 12. & in Codice Justiniano tit. 21. lib. 12. Cujacius ibidem. Corrip. lib. 3. num. 5.

- - - jamque ordine certo

Turba decanorum, cursorum.

Erant ut jam proxime admonui, in servorum numero *curfores*. C. Petron. Satyrici pag. 21. *saleratus curforibus*. Martial. lib. 3. epigr. 47. quod forte omnes magistratus eligerentur, hic fuerat dicendum, sed commodius alibi id expeditur.

ROMANARUM ANTIQUITATUM

LIBER OCTAVUS.

DE LEGIBUS.

Tanta est dignitas, tanta utilitas, tanta denique necessitas legum, ut sine illis respublica nulla constitui, nec consistere possit: sed mera sit barbaries, uti omnium temporum & gentium historia satis superque declarant. Quid enim Sparta laudabile gestum fuit, quam vitam ibi homines egerunt, antequam Lycurgus leges ferret, & cuique ordini civium sua officia praescriberet, quidque à quoque requireretur, doceret? Quam eleganter Solon rempublicam Atheniensium instituit, leges ferendo, quemcunque ordinem certis quasi cancellis circumscribendo: immo vero, Deus ipse, cum populum Judaicum sibi pra omnibus aliis gentibus eligeret, certas ipsi leges praescripsit, juxta quas Deum colerent, & vitam suam agerent. Quem morem omnibus hominibus communem, Romani quoque observarunt. Quamprimum enim Urbem Romulus condidit, certas proposuit & tulit suis civibus leges, quae postea augegente in immensum multitudine, necessitate nonnunquam requirente, interdum hominum libidine impellente, mirum in modum sunt multiplicatae, id quod veteres scriptores non semel gravissime queruntur. Quare cum proposuerim mihi in hisce commentariis rempubl. Romanam describere, & quantum fieri potest illustrare, leges omittenda non fuerunt. Nulla enim rei publicae pars est, quae in iis non attingatur.

Collegerunt patrum aetate quasdam leges Pomponius Laetus, Conradus Celtes, Aymar Rivallius, eosque secuti nostro tempore Udalricus Zasius Brigantinus, ad cujus legum catalogum annotationes adjecit Ludovicus Caranda Parisiensis, Paulus Manutius, Franciscus Hottomannus, Pandolphus Prataus, quorum omnium labores summam laudem merentur, & propterea lectione & cognitione sunt dignissimi. Non tamen me à simili conatu deterruerunt, quin eorum vestigiis insistens, idem tentarem: praesertim, cum vel maxime in his rebus valeat tritum illud: Dies diem docet, semperque posterior dies aliquid invenit, quod prior ignoravit. Quare non improbaturos spero antiquarum literarum amantes hoc meum studium, quod ipsorum commodis & utilitati consulere cupiens, ea quae multis plurimorum libris de Romanorum moribus & institutis tradita sunt, uno quasi fasce comprehenderim: id quod in hoc de legibus libro, si non praestiti, certe tamen volui. Omnes enim leges, quae apud illos, quos modo nominavi, scriptores, reperiuntur, in hunc librum conjeci. Nec eas solum, verum etiam alias, quae ab illis ignoratae, aliorum nonnullorum recentium scriptorum cura & industria inventae sunt, addidi, ut quivis, qui hunc nostrum catalogum cum aliorum indicibus vel commentariis conferre volet, videbit.

Ceterum antequam ipsas leges recitem, non puto rem ingratam lectoribus me facturum, si quaedam generalia de legibus, & more rogandi eas apud Romanos observato, repetam: id quod sequentibus tribus capitulis brevissime facere conabor, à vocabulorum aliquot, quae huc pertinent, explicatione initio sumpto.

AD LIBRUM OCTAVUM

PARALIPOMENA.

*Leges necessariae, legislator parere sibi debet, juri inni-
tuntur, eas diversis populis qui primi iudicant,
& an mutanda sapienter, legum senium,
juvenius.*

Nulla res publica sine certo legum praescripto stare, multo minus florere potest, nam lex dicitur non immerito, *republica anima*. Liborius à Bode-
stain lib. 1. Jurisprudentiæ Politicæ, sive Arcana-
rum disquisitionum cap. 13. ideoque vel præci-
pius fuit statum solidum fundaturis ratio, ut à legum latio-
ne exordia defumerent: ut quicumque Reges essent, iidem &
leges ferrent, & legibus à se latitis seipso obtingerent, habentur
que legislatores veluti à Deo ipso missi. Corrip. lib. 4. num.
ult.

Legislatores statuit Deus ipse per orbem.
Neque ullus eorum repertus est, qui non edictum se ab aliquo
Deo fingeret leges quas populo traditurus esset, tum quo suam
fidem liberaret, tum quo majus pondus possent præscripta
ipsum habere, altiusque in singulorum mentes descendere. pie
& Christiane Manuel Palæologus Augustus in præceptis illis
vere anreis educationis Regiæ ad Joannem filium, tit. 51.
ἐν δὲ ἀν καὶ βασιλεὺς ἀρχὸς καὶ νομοβίτης χριστός, καὶ κε-
ρὴς ὡς ἀπὸ τοῦ θεοῦ, ἀρχὸν καὶ νομοβίτην, καὶ κερὴν ταῦτα
ποιῶμεν, καὶ ὡς ἐνομιμὸν, ὡς τὸν διόνυν αὐτοκράτορα,
τὸν αὐτὸ τὸ σὺν ἡμεῖς ἐχέμεν. Sed idem quoque bonus
Rex erit, & legislator utilis, & præstantissimus iudex, si principem,
& legislatorem, & iudicem sibi ipse constituet, proque viribus
imitabitur æternum illum Imperatorem, qui sceptrum ei dedit in
manus. Pulchre & apposite D. Synæsius epist. 2. ἀφ᾽ οὗ
τοῦ τοῦ θεοῦ τὸν νόμον. *Securitas maxima, timere leges.*
Ammian. Marcell. lib. 14. Ideo urbs venerabilis post superbas
efferturum gentium cervices oppressas, lataque leges fundamen-
ta libertatis, & retinacula sempiterna, velut frugi parens, &
diver, & prudens, Casaribus tanquam liberis suis regenda patri-
monii sui jura permisit. Antiquus poeta incerti nominis in fra-
gment.

Juri servitium defer, sic liberaberis.
Itaque non nisi primarii auctoritate viri, aut principes ipsi le-
ges poterant conscribere, neque facile ab aliis sibi eas imponi
vulgus patiebatur. Q. Symmach. lib. 10. epist. 33. *Imperator
parens est legum.* Receptumque omnium pene gentium tem-
porumque memoria, ut ad legum latum observantiam in-
vitarentur inferioris fortis homines, exemplo potentum, qui
primi eas custodire cogebantur, & præsertim illi ipsi, qui eas
tulissent. T. Liv. 3. Decad. lib. 8. *Si quid injungere inferiori
velis, prius in te, ac tuos recipias, necesse est, si ipse jus statueris,*
quo facilius omnes obedientes habeas. Valer. Maxim. lib. 8. cap. 6.
tit. 3. Stolo cum lege sanxisset, ne quis amplius quam quingenta
agri jugera possideret, ipse mille comparavit, dissimulandique crimi-
nis gratia, dimidiam partem filio emanepavit, quam ob causam à
M. Popilio Lenæto accusatus, primus sua lege cecidit, ac docuit,
nihil aliud præcipi debere, nisi quod prius quisque sibi im-
poverit. D. August. libro de vera religione capite 31. *Lex etiam ipsa sit,*
secundum quam judicant omnia, & de qua judicare nullus potest.
Hincmar. Rhemenus Archiepiscopus epist. 6. c. 10. Aureis vere
litteris consignandum illud Theodosii & Valentis edictum, l. 4.
C. de legib. & constitutionib. Princip. *Digna vox est majestate re-
gnantis, legibus alligatum se principem profiteri, adeo de auctoritate
juris nostra pendet auctoritas, & revera majus est imperio, submit-
tere legibus principatum, & oraculo præsentis dicti, quod nobis lice-
re non patitur, alius indicamus.* Quod usque adeo verum cen-
sere esse, ut pactum civitati præstitum, princeps non valeat rescin-
dere. Sic enim loquuntur Jurisconsulti. Parique reperire est
apud Paulum l. C. l. 4. Receptar. sententiar. tit. 5. Testamentum,

*in quo Imperator scriptus est hæres, inofficiosum argui potest; eum
enim qui leges facit, pari majestate legibus obtemperare conuenit.*
Aurel. Cassiodor. l. 5. epist. 18. *Voluimus enim hoc exemplum à
nostris prædiis inchoare, ut nulli gravius sit jussu, quæ constringit &
principem.* Et quanquam princeps sit solutus legibus, ut loquitur
Ulpianus l. 31. ff. de legib. Pulchra sunt illa Antiochi, apud Plu-
tarchum in Apophthegmat. & Tiberii Caesaris, referente Ni-
cephoro Callisto lib. 1. histor. Ecclesiast. c. 17. *Si quid contra-
rium legibus per epistolam jussero, nolite parere; sed me ignoracione
lapsum credite.* Neque abimilia habet Xiphilinus in M. Anto-
nino Philosoph. D. Ambros. epist. 32. *Cum leges præscripsisti
aliis, præscripsisti & tibi, leges enim Imperator ferri, quas primus
ipse custodiat.* Apud Egyptios non minus Reges, quam privati
legibus tenebantur. Diodor. Sicul. lib. 2. Salomonius lib. 1.
de Principatu. Vide lib. 2. de reip. dignit. *Magistratus, guber-
natores, Regesque obediunt quoque ipsi legibus, id est, recte rationi.*
De Ptolomæo Regis Antise Historicus, & accurate Oforius
lib. 5. de Reg. Instit. *Est ejusdem leges dare, & defendere,* in-
quiebat Carolus Magnus. Ægydius Carrocetus lib. de dictis
memorabilibus (licet Augustus monarchiæ jaciens fundamen-
ta, Imperatorem esse supra leges voluerit, ut ex narratione
Dionis Cocceji lib. 53. probavit L. Chârondas l. C.) tamen
præclarum est illud Regis Theodahadi apud eundem Cassiodo-
rum lib. 10. epist. 16. *Cum possumus omnia, sola nobis licere cre-
dimus laudanda.* Quod à Guiljelmo Fornerio notatum video.
Atque Ulpianus superius de principum potestate disseruerat,
exprimatur ab Henrico Stephano metricis legibus, Afmate 33.
Musa monitricis, & eam rejicit sententiam.

*At Ulpiani id, inquit, sententia
Evincere potest, ipse quod nobis negas.*
Princeps, ait ille, legibus solutus est,
Leges aut omnes ista verba qui refert,
Et Ulpiani vel sciens, vel insciens
Detorquet alio verba, dum causæ suæ
Servire vult hæc, &c.

At quis genuinus sit legis antea productæ sensus, quæque vera
Ulpiani mens, eruditissime explicatum est à Barclajo cive &
cognato meo, nuper professorem Andegavensium Decano,
in laudato contra monarchomachos opere lib. 3. cap. 15. ne-
que facile admittendum, quod asseruit Georgius Buchananus,
cætera laude dignissimus, in Dialogo de jure regni apud Scotos,
leges inventas, ad coercendos Reges, & in ordinem à subditis
cogendos, nam non est in illos legum ulla vis compulsiva,
sed directæ tantummodo, quatenus ipsi se legibus à se scriptis
ultra obligant, non quod cogantur, aut cogi ab ullo possint,
aut debeant, sed quod ab eorum exemplo dependere popula-
ris solet multitudo. Unde præceptum salubre Pittaci sapien-
tis apud D. Aufonium in ludo de septem sapientibus:

Pareto legi, quisque legem sanxeris.
Jacob. Sanazarius ad Federicum Regem in epiqr. ex Ovidio
lib. 6. Fastor.

*Publica nimirum tunc res sibi constat, & æquum
Imperium, cum Rex quod monet ipse facit.*
Sidon. Apollinar. carm. 5. v. 554.

*— sic agmina voce
Erigis, exemploque levas, primusque labores
Aggrederis, quosumque jubes, tum cætera pares
Turba libens, servit propriis cum legibus auctor.*
Claudian. de 4. Hon. Consul.

*In commune jubes si quid, censeseque tenendum,
Primus jussa tibi, tuus observantior aqvi
Fit populus, nec ferre negat cum viderit ipsum
Auctorem parere sibi, componitur orbis
Regis ad exemplum, nec sic inflectere sensus
Humanos edicta valent, ut vita regentis,
Mobile mutatur semper cum principe vulgus.*

Posteriorum verborum sententia adeo certa est, ut nusquam
aliter contigisse prodant historici omnium sæculorum, scri-
ptoresque alii. Aur. Cassiodor. lib. 3. epist. 12. *Facilius est er-
rare naturam, quam dissimilem sui principis possit formare rem-
publicam.* Ex Aristide celebratum est illud observante Jeno-
Gru-

Gruterō, Coryphæo saltator, gubernatori nauta, oratori auditor, principi populus pareat. Ifocrat. ad Nicoclem. *ἡ πόλις ὅτι τὸ τοῦ πόλεως ὅπως ὁ δὲ ὁμοιοῦται τοῖς ἀρχαῖς*. Necignores totius civitatis mores ad exemplum magistratum conformari. Epistola Antigoni Macedonum Regis ad Zenonem Citricum prodente Diogene Laërtio libr. 7. pag. 439. *εἰς τὸ δὲ ὅτι ὁ νόμος ὁ πρῶτος εἰς αὐτὸν τὸ πρῶτον γινώσκεις καὶ τὸς ἄλλους ἀναγκάζεις*. Nam cumquid fuerit dux, tales plerumque fieri subditos necesse est. Quod in legibus ferendis id multum momenti obtineat, docet vel unica Ciceronis exclamatio libr. 3. de Legib. *Quacunque mutato morem in principibus existeris, eandem in populo sentiam*. Id contingere videri posset, quod princeps sit caput, subditi membra, ut loquitur Lactantius lib. 6. Divinar. Institut. c. 9. *vel ille anima, illic corpus*. Maxim. Tyrius ferm. 41. eleganter Justinus Martyr quaest. 138. *Ut homo corpore constet, & anima, ita regnum ex Rege, & is qui reguntur, & uti citia ab anima in corpus derivantur, ita à Rege in populum*. Exempla qui volet, repetat ex Hegesandro & Sartyro, antiquissimis scriptoribus apud Athenæum libr. 6. Ptolemaeus Rex luxuria se tradiderat, Regisque mores (verba usurpo Justini libr. 30.) tota secuta regia, de Vitellio C. Tacit. libr. 2. histor. de Plemio T. Liv. Dec. 4. libr. 9. de Antiocho Valer. Maxim. libr. 9. cap. 1. de Valentiniano Ammian. Marcellian. libr. 30. de Theodosio Patat. Latin. in panegyro de Ai. Antonino Philosopho Herodian. libr. 1. de Carone Viticensi Plutarchus in eo: quanquam non par semper totius civitatis ac principis consensus, facilius enim populus Regem in deteriori prout sequitur, quam virtutis tramitem capestantem. D. Gregorius Nazianzen. in Apologetico ob fugam in Pontum. D. Chrysostomus Orat. 6. ad populum Antiochea. C. Salust. in Jugurthina: Flagitiosissima facere facinora, secuti morem Imperatoris sui. Arrian. in dissertationibus Epicteti libr. 3. cap. 4. Et ante omnes istos, quos produxit Plauto libr. 4. de legib. cuius verba sic Latine sonant: Nullo labore, sed exemplo opus tyranno, ut civitatum mores mutet. Certe Rege sua à cura religionis desecente totus populus defecit. Flav. Joseph. libr. 9. Antiquitat. Judaicar. cap. 8. & exemplo Regum immo dicere luxum in se fidem primum invecit. Xenoph. Cyropæd. libr. 8. hæc etiam Gruterus notat. Poëta eodem sensu. L. Sen. Thyeste act. 2. sc. 1.

Rex velit honesta, nemo non eadem velit.

Sophocles in Philoctete v. 284.

διδασκαλὰς ἀγαθῶν γινώσκων κακῶν.

Regentum exempli sunt mali.

M. Martialis. libr. 9. epigr. 81.

Nemo suos, hæc est aula natura potentis,

Sed domini mores Casareanus habet.

Claudian. libr. 1. de Laudib. Stilichonis:

Sic licet in vulgus manant exempla regentum,

Vtique dum litus, sic mores castra sequuntur.

Leges in naturalis juris æquitate fundabant, quare nisi naturæ inuiterentur, non censentur legitime, ut verbosissime probavit Cicero libr. 1. de legib. & sapissime jura & leges conjungunt. Q. Symmach. libr. 2. epist. 87. *Vox juris ac legum est, bona fides contrarium non posse rescindi*. Freculph. Lexovien. Tom. 1. libr. 2. cap. 17. *Iisdem temporibus Minos leges ac jura constituit*. Q. Aurel. Cassiodor. libr. 8. epist. 13. *Vos leges dicitis, dum nos jura condimus*. In MSS. melioris notæ codicibus diserte habetur: *vox legum dicitur, rectissime nam quætores, quorum formula ibi describuntur, vox Imperatorum dicebantur*. Claudian. de Consulatu Manlii Theodori:

— nec dignius unquam

Majestas meminit sese Romana loquentam.

Sed & alii leges juraque simul extulerunt poëta. D. Juvenal. sat. 8. v. 54.

— Juris nodos, ac legum ænigmata solvit.

Corripius Africanus in panegyrico Anastasii quaestoris:

— Principis auspicio leges ac jura gubernans.

Et libr. 1. de laudib. Justinii Minoris Augusti num. 1.

Composuit mores, juris legumque sacerdos.

Q. Horat. libr. 1. sat. 1.

Agricolam laudat juris legumque peritus.

M. Accius Plautus in Epidico sc. cave praterbitus in fine:

Aique me minoris facio præ illo, qui omnium

Legum atque juris sum scitor, conditor clui.

Et jam de iis agamus, qui saluti suo adminiculo, populi, sine certa lege viventibus, subvenerunt, legesque stabiles fixerunt mansurasque, quædam delibaturis ex Fr. Patricio in præfat. ad lib. 1. de reipub. Multi Græcorum de civilis civitate scripserunt: & in primis Pythagorus Samius, à quo Crotoniata, omnesque fere Italia populi præcepta republicæ acceperunt, summa laude extulerunt duos Pythagoræ discipulos veteres, Zaleucum, qui leges Loerensium scripsit, & Charondam, ejus institutis usi sunt Cappadoces, fuerunt etiam Pythagorici Parmenides & Zenon, qui Eleam Lucania urbem communem patriam divilibus præceptis optime instituerunt. Tarentini quoque Pythagorica præcepta tenuerunt, & Architam egregium civem quasi præceptorcm popularis discipline divitius offeruerunt. Hippasus Lacedæmoniam patriam rempublicam scripsit quinque voluminibus. Eudoxus Cnidius civibus suis leges, & civilia præcepta tradidit, sicut & Protagoras Abderites Tyrus, Phaleas Carthaginensibus, Ephorus Cretenisibus, Hippodamus Milesius de optimo resp. statu etiam scripsit, sic & Heraclitus Ephesus, & Eschines etiam Milesius inter scriptores habitus est. Zeno Citricus Stoicorum princeps de civilis civitate libros edidit, ejus auditor Chrysippus ea licentia de rep. scripsit, quæ pleraque alia, nam & matrum & filiarum congressus permisit. & alia multa, quæ sermonem reformidant. Subjungit deinde de Platone, Aristotele, Cicerone, aliisque legillatoribus, ad quorum veluti æmulationem suum componit studium. At sigillatim videamus. Sed ante omnia perpendenda est legum divisio, nam sunt aut humane, aut divine, aut denique naturales. Jovinian. Fontanus libr. 1. de Obedientiis. naturalibus à brutis homines discernuntur. A. Gell. lib. 6. cap. 14. Edward. Veston. de trip. hom. offic. libr. 3. pag. 375. Suntque illæ omnibus aliis antiquiores, non in tabulis scriptæ, sed mentibus impressæ, multumque quibilibet aliis efficaciores. Tertullian. libr. advers. Judæos in limine. Easque ex Justiniano Aug. vius ægæus, leges non scriptas, dixit Lilius Gyrardus in progymnasium. advers. lit. pag. 432. humanæ autem populus hominemve ab alio distinguunt, diviniæ ad celestem conditionem fragili hominem & caducam erigunt fortem. Jul. Barbaran. officinæ Promptuario Tom. 3. pag. 158. de ultimis loqui non potuerunt illi, quibus nondum diviniæ bonitatis sese aperuerat facies, at de primis duobus legum generibus sumenda sunt, quæcunque ab illis prodita. De quibus videatur J. Simaccha Facensis Collectaneor. de republica toto lib. 4. causas cur ferrentur, recenset Cicero Orat. in Vatinius, ut civis suo, incolumem conservarent. Aut, ut idem ait libr. 2. de legib. ad salutem civium, civitatumque incolumitatem, vitæque hominum & quietam, & beatam. Aut, ut Aristides orat. Platonic. 1. ut nihil damni à se invicem paterentur cives, nec mali & audaces probis potiores essent. Ita enim Latine sonant verba. L. Sen. lib. 4. Benef. c. 12. *Legem dicimus esse justam, injustique regulam*. Aphthoa. sophista pene ad finem progymnasium. quibus confoant Horatiana l. 1. sat. 3.

Jura inventa metu injusti, fateare necesse est,

Tempora si fastoque velis evolvere mundi:

Nec natura potest justo secernere iniquum,

Dividit ut bona diversis fugienda petendis.

Ovid. libr. 3. Fastor.

Inde datæ leges, ne fortior omnia posset,

Cæptaque sunt prave tradita sacra coli.

Ad legislatores regredior: fabulosa poëtarum involucria ad Cæterem legum inventionem referunt, quare & eam legiferam appellaverunt, ut relatum à Servio Honorato ad v. 56. lib. 4. Æneid. videntur Critici de Thelephoriis, libr. 2. hujus operis supra expositum est. Nec minus fabulosum, Saturnum Italos legibus à se latis formasse. P. Virgil. lib. 8. Æneid.

Primus ab æthere venit Saturnus Olympo,

Is genus indocile, ac dispersum monibus altis

Composuit, legesque dedit, Latiumque vocari.

Matur, his quoniam latuisset intus in oris.

Bacchum postea legislatorem fecere, Ariani lib. 8. de gest. Alexandri, & Diodor. Siculus lib. 3. bibliothec. cap. 10. hic ut Indos à se belli jure superatos mansuetiori legum cultu imbuit, ita Corinthios Phidon, Aristotel. 1. 2. Politicor. c. 4. Milesios Hippodamus, ejusdem libri cap. 6. Anotrios Italus. Idem lib. 7. Politic. cap. 10. Lesbios Macarius, Cyrenatici Jovis filius, Diodor. Sicul. lib. 6. cap. 16. Mantinenfes Nicodotus pugil, ut narrat Elianus lib. 2. var. histor. cap. 23. Regino: Charondas, Heraclides lib. de Politis. Legimus etiam Cadem, vel ut alii appellant Caladem Atheniensibus jura constituisse. Pausan. 1. 1. qui de Atticis. Loeros Epizephyrios Zaleucus institutis civilibus informavit. Joan. Stobaeus Serm. 43. Ζάλευκος ὁ τῆς Λοκῶν νομοθέτης. Zaleucus Loerenfium legislator. Hierocles oratione, quales in patriam esse debeamus. Cujus verba Latino idiomate donata hæc sunt: Ceterum ego Zaleucum Loerenfium legislatorem probò, quod sancivit. ut quisquis legem novam introducturus esset, circumpositò cervicis laqueo id facere deberet, ut auctor ejus mori suffocaretur, nisi eximiam utilitatem nova legis ad antiquum reipublicæ statum declarat comparatæ. Ephorus apud Strabonem Amasianum Geographia lib. 6. M. Tull. lib. 2. de legib. Id mihi credo faciendum, ut priusquam ipsam legem recitem, de ejus laudedicam, quodidem & Zaleucum & Charondam fecisse video: cum quidem illi non studii & delectationis, sed reipublicæ causæ legibus civitatibus suis scripserunt. Et deinde apud eundem Tullium Timæus negat ullum unquam fuisse aut extitisse Zaleucum, quod tamen & Theophrastus & concors Loerenfium consensus asseverat. Aristot. lib. 2. Politic. cap. 10. In vinum agrotis prohibuit, injussu medicis, pena capitis indita, ut verba Raphaëlis Volaterrani usurpem Commentarior. Urbanor. 1. 20. extatque constituto in varia Eliani historia lib. 2. cap. 37. leges ejus saluberrimas utilissimasque appellat Valerius lib. 6. cap. 5. tit. penult. nisi quod ibi Zaleucus pro Zaleucum scribitur, sed facile est illud unius elementi deliquium corrigere. Marcian. Heraclæota in Periægeli, seu orbis descriptione v. 3. 14. de Epizephyriis loquitur,

νόμος δὲ πρῶτος οὗτος ἡρώαδης νόμος
ῥησιν ἵστω, ὅς Ζάλευκος ἑσθῆδης δούκ.

Vertit Federic. Morellus Regius literarum Græcarum professor, Vir optime non de isto modo, sed & de tota re literaria meritis.

Hos legibus primum exaratis asserunt
Ufos, Zaleucus quas tulisse dicitur.

Zamolxis etiam Thræx præclarum navavit operam in legibus præscribendis Getis, qui & Scytharum sunt genere, & deinde ob insignie beneficii in deorum numerum est relatus, numenque habitus, quod primus inter gentes divinum cultum religionemque sanxisset. Idem Volaterran. lib. 8. Comment. pag. 242. Suidas in voce Ochus. Hic est ille, quem Saturni nomine colunt Getæ, Mœsiae historico auctore. At contra aliorum sententiam Hellanicus Græcum fuisse scribit, non Thracem, cui contradicit lib. 4. Herodotus, qui illum & Scytham & Pythagoræ servum contendit. Quod placuisse video Phavorino cultissimo Philosopho, cujus hæc sunt apud Stobaeum Serm. 6. relata verba: Ζάμοχξος οὗτος ἦν Πυθαγόρα, καὶ θεοσκόπων σὺν αὐτῷ ἦτορ. Zamolxis famulus erat Pythagoræ, & ab illo temporis hominibus adorabatur. Meminere hujus, legumque ab eo latarum Strab. lib. 7. Diodor. Sicul. lib. 2. cap. 5.

Charondas, ut quibusdam placet, Carthagenensibus leges præfixit, Alexander Neapolitanus lib. 6. Genial. dier. cap. 10. ut alius potius probatur, Thuriis, aut ut nonnulli legunt, Tyriis, Valer. Maximus lib. 6. cap. 5. tit. ult. Diodor. Sicul. lib. 12. Certe eum cum Zaleuco legislatore conjunxit Cicero supra jam proxime laudatus, lib. 2. de legib. & Diogen. Laërt. lib. 8. in Pythagora, pag. 577.

Minos Cretenfium Regem inter legislatores reposerunt præter alios Diodorus Sicul. lib. 6. cap. 15. Erculph. proxime supra citatus. Aristot. 1. 7. Politic. c. 10. Ovid. 1. 3. Amor. eleg. 9.

Optavit Minos similes sibi legisse annos.
Quid refert vel Epirotarum legislatorem Arymbam, ut prodidit

Justinus lib. 17. aut Tharitam, ut video placuisse Plutarcho in vita Pyrrhi in initio, referte, aut Androlamantem Chalcidenfium, aut Philolaum Thebanorum, ut testatur Aristoteles lib. 2. Polit. cap. 12. aut Mercurium cognomento Trismegistum Ægyptiorum. Cicero lib. 2. de nat. deor. Laërt. Firmian. lib. 1. c. 6. aut Bocorum, sive Bocorum, vel denique Boeochiæ eorumdem, ut scriptum reliquerunt Eusebii Cafariensis in Chronico, & Aristot. lib. 7. Politic. cap. 10. aut Zoroastrem Bactrianorum, C. Plinius lib. 7. cap. 16. & lib. 30. cap. 1. Albert. Stadenfis Chronici sui pag. 4. & Coccius Sabellicus Ennead. 1. lib. 5. Justin. lib. 1. ex Trogo Pompejo, aut Spartanorum Lycurgam, ut notissimum est. Hic lib. 5. Etymol. cap. 1. aut Foronem Græcorum. Vide hic infra de Lycurgo, aut Atheniensium Draconem, qui res minimas capitali punivit supplicio, ideoque leges suas sanguine, non atramento scripsit, unde Lepidum Politianum epigi.

Inventum Aethi dicuntur jura Draconis:

Nil mirum est, certe nil nisi virus habent.

Sed gradum ad Romanos legislatores facimus.

Idem Atheniensibus salutare admodum, civitatisque profuturas leges constituit Solon. Plutarch. in eo. Suidas in voce Σίλων, summaque illi cura de jure testandi. Antonius Guiberus Costanus quaestio. jur. lib. 1. cap. 6. num. 4. quærup eximiam præstantiam, ut & ipsius moderationem debitissimè laudibus extollit Manuel Palæologus Imperator Orat. 1. περὶ ἀγαθῆς ἀρχῆς, de bono principe, pag. 139. à quo pleraque & Reges Romani, & Xviri hauserunt, quos in Græciam missos, ut ab optimis legibus informato populo, congrua statui Romano mutarent fundamenta, ut loquitur Pomponius IG. 1. 2. ff. de orig. jur. Ammian. Marcellin. lib. 22. fin. historiar. Et Solon adjutus sententis Ægypti sacerdotum, latis justo moderamine legibus, Romano quoque juri maximum addidit firmamentum. De quibus legibus præsertim id sit intelligendum, explicat discrete Cicero lib. 2. de legib. In duodecim tabulis de minuendo sumptu lamentationeque funeris translata lege sunt de Solonis legibus. De illo & de Dracone meminit, seque ab utroque latas inter se confert A. Gellius lib. 11. cap. 18. Neque tantum Xviraes leges à Solonis legibus mutuata, sed & sumptuaria temporibus Dictaturæ Syllanæ. Ammian. Marcellin. lib. 16. Primum itaque fastidique difficile, temperantiam ipsi sibi indixit atque retinuit, tanquam adstrictis sumptuariis legibus viveret, quis ex rhetis Lycurgi & axonibus Romam translata, diuque observatas, & senescentes paulatim reparavit Sylla Dictator. Sic recte Fr. Lindembrogius legit, antea pessime, ex rhetis Lycurgi, id est, axonibus. Sunt enim rethra Lycurgi leges, ut & axones Solonis: Etymologici magni author, Scholiast. Apollonii Rhodii in lib. 4. Argonautic. themate 24. Suidas ἀξωνες ἀπὸς ἐκκλησίας Ἀθηναίων τὰς Σίλωνος νόμους, διὰ τὸ ἐκκλησίαν αὐτὰς ἐν βουλῇ ἀξῶν. Vertit Hieron. Wolfius: axes (malim axones interpretari cum Ammiano) dixerunt Athenienses Solonis leges, quod inscripte essent lignis tabulis. De Lycurgi legibus Dionys. Halicarnass. lib. 2. pag. 113. Claudian. de 4. Hon. Consul.

Firmatur senium juris, præstamque resumunt

Canitem leges, emendanturque vetusta,

Aceduntque novæ, talem sensere Solonem

Res Pandionis, sic arripotens Lacedæmon

Despexit muros rigido munia Lycurgo.

Ultimo Reges primum, mox Consules, deinde tribuni, post hoc decemviri, eosque alii magistratus insecuti, pro temporum ratione, negotiorumque mole, varias tulerunt leges, ut infra sigillatim disiceretur, ita ut semper posteriores prioribus derogarent: unde non immerito quæsitum est, deberentne leges abrogari, immutarique? nam leges seu præsentis, sive ius abrogatis futuras, ad sui observantiam cives cogere, nulli dubium est. S. Valerianus Serm. de bono disciplina: Justis legibus serviat, & non solum presentibus, sed etiam futuris manum porrigit. Vel sensus alius esse potest, ut legibus antiquis stantibus subveniatur iis, qui jam vivunt, egentque legum adminiculo, vel non natis prospiciatur, furcique aut nascituris caveatur: nam à justitia, quam habent leges,

in republ. perdurantes, *iudex dicitur*. M. Varro l. 4. de ling. Lat. Gratian 33. quaest. 2. cap. r. & Gregorius 9. cap. 10. *forus extr. de verbor. significat.* Alexander ab Imola in l. 1. ff. de iurisd. omnium iudic. Quod autem Valerian. dixit: *manum porrigat*, formulæ iustus est voce. Q. Symmach. lib. 2. epist. 79. *Ergo accurrenti religionem manum porrige*. Idemque saepe alias, sed maxime lib. 3. epist. 67. *Porrige igitur, oro te, adiutricem manum legitimam pramiam ex more cupienti.* Aurel. Cassiodor. lib. 4. epist. 36. *Necessè fuit civica vastatione delectus porrigere dextram salutarem.* Sic poetæ. Magn. Fel. Ennod. Ticinensis carm. l. 1. num. 7.

Porrige dextram

Nominis almi.

Licentius in carmine eleganti ad Augustinum:

*Nec mirum, jaces omnis enim mea cura legendi,
Te non dante manum, & consurgere sola voretur.*

Coriopp. lib. 1. num. 1.

Sanctam mihi porrige dextram.

Guutherus Ligurini lib. 1.

*Porreque manu, magno sub fæce labantem,
Oppressumque metu, siquidem potes, erige vatem.*

Et illis omnibus antiquior P. Ovidius lib. 4. de Ponto eleg. 5.

Ad te mansuetas porriget ille manus.

Idemque loquendi modus & apud Græcos invaluit. Tindar.

Pythior. od. 4.

*αὐτὸς δὲ ἑταῖρος κατὰ τὸν ἀνδρῶς
ἀπὸ τοῦ χεῖρος.*

Socii autem forti viro amicos

Porrigebant dexteræ.

Sed revertor ad propositam quaestionem, quam discutit Melchior Junius Politic. quaest. parte 3. quaest. 89. ac quod lex & possit, & debeat mutari, ratio ipsa probat. Nam ab hominum voluntate dependet, quæ anceps & dubia, deinde etiam mores antiqui saepe mutantur, tum negotiorum diversitas, temporum, & locorum mutationes interdum flagitant: possimmo leges inter se pugnant nonnunquam, aut sunt plures de eadem re scriptæ, non raro etiam ridiculæ, & pusillæ. Quæ omnia convincunt aliquando necessariam esse legum abrogationem, novamque inductionem, & lationem, uti probatum videbis apud Aristotelem lib. 2. Polit. cap. 6. Platonem lib. 6. de Legib. Casum Oxoniensem in locum Aristotelis laudatum, & Elchinem in Ctesiphontem, Justinianum Aug. Constit. 13. T. Livium 4. Decad. lib. 4.

Perniciosam tamen esse legum mutationem censuere in antiquis plerique, sieti hîc rationibus, quod lex nihil aliud sit, quam mens æterna Dei, qui Hierocli Philosopho in aurea Pythagoræ carmina *θεὸς δὲ αὖ, deus deorum*, appellatur, & *θεὸς ἡνείκα, deus summus*, & *νομοποιός, mundi factor*, & *ἀεικρίτων, optimus artifex*. Porphyrius lib. 3. de Abstinent. carn. & cum mens illa æterna semper se eodem modo habeat, sequitur legem debere esse inmutabilem. Aut certe si ÷ divina lege ad humanam transgrediamur, illa *causam à principe, robur à consuetudine sortitur*, utriusque contemptum adfert crebra legum mutatio. Prudent. in Rom. Martyre:

vel quod hostem publicum

Pati necesse est, solve penam sanguine,

Sprevisse leges, restituisse est principem.

Deinde mutatis legibus manat perniciofa consuetudo non observandi magistratibus. Verba sunt Joachimi Perionii vententis Aristotelem loco proxime laudato. Tertio experientia docet, rutilius eos degere, qui isdem legibus etiam malis utantur constant, eodem modo republicam capefunt, quam qui mutationibus gaudent. Thucyd. lib. 3. Accedit, quod negotiis presentibus melius & rectius olim provisum, & quod saepe mutatur, nonnunquam in deterius labitur. C. Tacit. lib. 14. Annal. quod quam exitiale consueverunt Locrenses, dicere possumus ex Oratione Demosthenis in Timocratem. Et pessime Thuriorum reipublicæ consultum per eandem legum mutationem scribit Diodor. Siculus l. 12.

Hinc derivatum existimo, ut *senium legum*, aut *juventutem usurparint* auctores, quod multis ab eruditissimo Fr. Jureto

observatum video. Constantinus Aug. l. 23. C. Theodos. de Appellat. jubet *consensere legem, quæ vetabat à præfecti Urbis sententia provocare*. A. Gell. lib. 20. cap. 1. *Passus est enim leges istas de tam immodico supplicio seu atque senio emori*. M. Tull. Orat. 3. in Catilinam: *Legum interitum, ac bellum civile ac domesticum, & totum Urbis atque imperii occasum* approquare dixerunt. Ammian. Marcellin. lib. 16. *Senescentes* (sumptuarias leges) paulatim reparavit Sylla Dictator. Arnob. lib. 7. adversus gentes: *Responsum deinde ab aruspiciibus editum, res favas tristissimasque portendi ab incendiis, cadibus, à legum interitu, & à juri occasu*.

Q. Symmach. lib. 2. epist. 13. *Ergo quia dominorum conditio restricta est, privatis cupiditatibus juris occurrat medicina: frigit jamdiu apud homines criminosos vetera decreta, quorum vigor cum latoribus suis occidit*. Sic rectissime legitur, in aliis editionibus erat, quorum vigor cum latoribus suis excidit. Minus efficaciter, eadem enim quæ de hominibus patiemata, de legibus etiam dici solent, ut *canescere, egrotare, vivere, mori, vulnerari*, quæque alia incommoda humana corpora assiliunt. Idem Symmachus lib. 9. epist. 105. *Urnam leges aque mecum valent, quarum sanitas ab ipsis plerumque corrumpitur, quibus curanda mandatur*. Valerii Maximi locus insigni macula deformatus, una cum legum sanitate, integritati suæ est restituendus. l. 6. c. 5. tit. ult. *Ex longinquo rure, gladio accinctus, domum repertis subito inditta concione, sicut erat, in eam processit, ab eoque qui proxime constiterat, soluta à se legis suæ monitis, idem ego illam, inquit sanciam, ac protinus ferro, quod habebat, distracto incubuit*. Posset videri sententia absoluta, nam contrarietas consistit inter solvere legem, ac sancire, non tamen satisfacta: alia editiones, Plantini, Gryphiique, ego illam *sanciam*: sed optime Giphanius & commodissime ex MS. codice suo: *Ego illam, inquit, curabo, qui sancia vi*. Titi Livii verba huc congruunt 4. Decad. lib. 4. *Sic quas tempora alii jura desiderarunt leges, mortales ut ita dicam, & temporibus ipsis video mutabiles esse*. Claudian. de 4. Hon. Consul.

Firmatur senium juris, præcæmque resumunt

Canitiem leges.

Ille canitiem & senium legibus assignat, vitam dat Claud. Rutilius Numantianus Itinerarii sui lib. 1.

Porrige villuras Romana in sæcula leges,

Solaque fatales non vereare colus.

Eodem pacto & minas legum scriptoribus usurpant, quasi humanis affectibus moveri possent, & terrores. Theodosius Novell. 3. de Jud. c. 1. Jul. Firmic. Matern. lib. de errore profanar. religion. minaciter persequi edito. L. Senec. epist. 95. *quid aliud sunt, quam minis mixta precepta?* Ammian. Marcellin. lib. 30. in fine: *interdictis minacibus subjeclorum cervicibus inclinare*. P. Ovid. lib. 1. Metamorph. fab. 1. de legibus nondum latis:

non verba minantia fixo

Ære ligabantur.

Aurel. Prudent. Romano Martyre:

Lnqueis minacis implicatus Julia.

Insuper Imperator l. 31. C. ad leg. Jul. de adult. *insurgere leges, & armari jura gladio ultore dixit*. Marius Victor Orator Matiliensis lib. 2. Comment. in Genesim: ubi de primi hominis lapsum:

tibi crimina pleclent,

Arma telis leges gladiis, & vindice ferro.

Ita vulgata præfert editio, sed melius in MS. codice Divi Benigni Divionensis:

Armatæ leges gladiis, & vindice ferro.

Prudent. lib. 2. in Symmachum:

salluntur publica jura,

Lex armata sedet.

Et duritiam legum temperas. Theodos. Symmach. l. 10. epist. 47. & lex res furda (T. Liv. 1. Decad. lib. 2.) & inexorabiles leges irate. M. Fab. Quintilian. declamat. 366. hanc legum iram interpretatur D. Ambrosius in Psal. 37. *severitatem*. At qui plura de legibus in genere desideras, consule præter citatos hoc capite, Manutium, Fr. Balduinum, Fr. Hotomannum, Antonium Contium, Carolum Sigonium, qui de lege curiata magistratuum, & imperatorum, ac de eorum jure, scripsit, Fr. Ballerium,

quod Rex sit subditus legibus, talis enim est epigraphæ operis; Thoniam Freigium de quaestionib. Politic. Jacobum Typorium, Adrianum Turnebum, Antonium Goveanum, Ludovicum Vivem, Petrum Ramum, qui in libros Ciceronis de legibus scripserunt, & Nicephorum Elemidam, qui ma-

nuscriptus extat in bibliotheca Vaticana Romæ, nec prodijt, denique Michaëlem Pfellum in eadem bibliotheca manuscriptorum, qui totam de legibus materiam duobus libris complexus est; Wolfgangum Lazium in opere de Republica Romana.

CAP. I.

Quid lex sit, & quod duplex.

ocabulum *juris*, & *legis* sæpe pro synonymis usurpantur. Est tamen quædam inter ea differentia, *juris* enim nomen generale est, & ad non scripta etiam pertinet: *legis* autem est speciale, & ad jus scriptum tantum refertur. Dicemus de utroque, & primum quidem de jure.

Jus pluribus modis dicitur. Significat id. 1. Quod semper bonum & æquum est: ut *jus naturale* immutabile. 11. Quod omnibus, aut pluribus in quaque civitate utile est: ut est *jus civile*. 111. Prætorum edicta dicuntur *jus honorarium*. 1v. Prætoris, & cujuscunque judicis sententia *jus* vocatur, etiam cum *jus* reddens inique decernit: relatione scilicet facta, non ad id, quod prætor ita fecit, sed ad illud, quod prætorem facere convenit, unde formula illa loquendi, *jus dicere*. v. *Jus* dicitur *locus*, ubi magistratus vel alius *judex* consilii juris dicundi, aut judicandi gratia, etiam si domi, aut in itinere, sive de plano hoc fiat. vi. *Jus* pro necessitudine dicimus, veluti est, *jus cognationis* vel affinitatis.

Legis vero vox non tam late patet. Aut enim eandem cum *jure*, quod ad duo prima significata attinet, vim habet, aut formam contractus, sive pactiones & condiciones notat, unde illud usitatum: *Ea lege & conditione*. Sed nos reliquis omisiss, propius ad institutum nostrum accedemus.

Lex sive *jus* (hæc enim synonymia esse diximus) triplex est, *divinum*, *naturale*, & *humanum*. De jure divino, seu lege divina, quænam ea sit, & quomodo dividatur, in *moralem*, *ceremonialem*, ac *solemnem*, docent ex sacra scriptura Theologi in suis methodicis libris.

Jus natura, de quo hic etiam nos loquimur, quod tamen est quasi fundamentum humani, est, quod natura omnia animalia docuit. Ab Aristotele libro 5. Ethic. ad Nicomach. sic definitur: *Natura jus est, quod ubique locorum & gentium retinet vim suam, neque opinione ratum aut irritum est*. Cicero lib. 1. de Legib. *Jus vel lex natura est ratio summa insita in natura, quæ jubet ea, quæ facienda sunt, prohibetque contraria*. Definitio Philippi, quam in explicatione libri 5. Ethicorum Aristotelis affert, videtur esse clarior, cum dicit: *Legem natura esse illam ipsam notitiam principiorum practicorum, & conclusivum, quæ ex illis necessaria consequentia ducuntur, divinitus insitam mentibus humanis, non solum de moribus civilibus, sed primum de agnitione Dei, & obedientia Deo debita, postea de moribus civilibus, qui referendi sunt ad hunc finem, ut Deus celebretur*. Hoc *jus* in scriptoribus Ethicis non semel *jus gentium* dicitur. Quamquam in Institutionibus juris civilis *jus natura* & *jus gentium* distinguantur, cum universum *jus* privatum, id videlicet, quod ad singulorum hominum utilitatem pertinet, tripartitum esse docetur, collectum aut ex *naturalibus præceptis*, aut *gentium*, aut *civilibus*. Videtur autem hoc interesse inter *natura* & *gentium jus*, quod *jus naturale* commune sit omnibus hominibus cum brutis animalibus: *jus gentium* autem non etiam brutis animalibus, sed tantum hominibus commune. Sic enim Jacobus Cuiacius in notis ad Institutiones hunc locum explicans. Quæ bruta, ait, faciunt incitatione naturali, ea si homines ratione faciant, jure naturali faciunt. Quæ bruta non faciunt, ea si omnes homines ratione faciant, jure gentium faciunt, quod & ipsum *jus naturale* dicitur, & *bonum*, & *æquum*, & *naturalis æquitas*, & *naturalis ratio*, & *lex naturalis*, & *natura*. Quæ autem non omnes, sed quædam hominum congregata in unum locum multitudo, utilitatis publicæ causa facit, ea vero sunt jure civili. Hactenus ille.

Lex sive *jus humanum*, quod idem & *positivum*, & *civile*, & *scriptum* dicitur, est commune præceptum, virorum prudentum commune consultum, delictorum, quæ sponte vel ignorantia contrahuntur, coercitio: communis reipublicæ sponsio. Et differt à naturali. 1. Quod hoc loquatur de genere, illud de specie. 2. Quod hoc habeat demonstrationes: illud valeat & propter rationem probabilem, Decalogo congruentem, & propter auctoritatem, quam Deus magistratui attribuit: quem jussit addere in hac civili vita cum explicationes, tum adminicula divinarum legum. 3. Quod *jus natura* ubique idem sit, *jus positivum* non ubique idem. Potest & hoc addi, *legem natura* esse æternam, *leges positivæ mutabiles*.

Non *scriptum jus* est, quod usus approbavit, si quidem diuturni mores, consensu utentium comprobati, legem imitantur. Quamquam & illud *jus*, quod ex auctoritate prudentum constitutum est, *jus civile*, non scriptum fuisse, Jacobus Ravardus velit, quem legere potes libro singulari de prudentum auctoritate, cap. 14. ex quo nos etiam paulo infra quædam repetemus.

Porro *juris civilis* scripti (de hac enim proprie agimus) species recensentur à *Justiniano* lib. 1. tit. 2. sex: *lex*, *plebiscitum*, *senatusconsultum*, *Principum placita*, *magistratuum edicta*, & *responsa prudentum*.

Lex est, definitore *Justiniano*, quod *populus Romanus* *senatorio magistratu* interrogante (veluti *Consule*) *constituebat*. Attejus *Capito* apud *Agellium* lib. 10. cap. 22. his verbis legem definivit: *Lex*, inquit, *est generale jussu populi, aut plebis, rogante magistratu*: quæ definitio à priori dissentit, quod scilicet est generalior, & ad plebiscita etiam pertinet.

Plebiscitum est, quod *plebs plebejo magistratu* interrogante (veluti *tribuno*) *constituebat*: *plebs* autem à *populo* eo differt, quo species à genere. Nam appellatione *populi*, universi cives significantur, connumeratis etiam patriciis, & senatoribus: *plebis* autem appellatione sine *patriciis* & *senatoribus*, ceteri cives significantur. Hinc à *Capitone plebiscitum* definitur, *lex quam plebs, non populus accipit*. Verum de discrimine inter *plebem* & *populum*, libro primo satis multa diximus.

Senatusconsultum est, quod *senatus jubet, atque constituit*. Nam cum auctus esset *populus Romanus* in eum modum, ut difficile esset in unum eum convocari legis faciendæ causâ, æquum visum est, *senatum* vice *populi* consuli. Sed & de his alio loco diximus.

Principum placita sunt, quæcunque *Imperator* per epistolam constituit, vel cognoscens decrevit, vel edicto præcepit, eaque etiam sunt leges, legisque vigorem habent. *Populus* enim lege *Regia*, quæ de ejus imperio fertur, ei; & in eum omne imperium suum, & potestatem concedit.

Prætorum quoque *edicta* non modicam obtinent juris auctoritatem. Hoc etiam *jus honorarium* solemus appellare, quod qui honores gerunt, id est, *magistratus* auctoritatem huic juri dederunt. Proponerent & *adiles curules* edictum de quibusdam causis, quod & ipsum *juris honorarii portio est*.

Responsa prudentum sunt sententiæ, & opiniones eorum, quibus permissum erat, de jure respondere. Nam antiquitus constitutum erat, ut essent, qui jura publice interpretarentur: quibus à *Cæsare* jus respondendi datum est, qui *jurisconsulti* appellabantur, quorum omnium sententiæ & opiniones eam auctoritatem tenebant, ut *judici* recedere à responsis eorum non liceret, uti est constitutum. Hæ sex *juris* species à *Justiniano* recensentur: nos vero hac in parte tantum de illis dicemus, quæ proprie *leges* dicuntur, ut sunt *leges* & *plebiscita*, quæ quidem communi nomine *rogationes* appellantur, quia per *magistratus* à *populo* vel *plebe* rogantur: quod qua ratione factum sit, & supra diximus, lib. 6. de *comitiis*, & sequenti etiam capite, verbis clarissimi viri *Pauli Manutii* libro de *legibus* repetemus.

CAP. II.

De ratione rogandarum legum apud Romanos.

Leges apud Romanos à *magistratibus* tantum, non tamen omnibus, latæ vel rogatæ sunt. Et quia *duo* *magistratuum* genera fuerunt, alii enim *maiores*, alii *minores* dicti, leges à magistratibus majoribus sex tantum, *Prætor* scilicet, *Consule*, *Dilectore*, *Interrege*, *Decemviris*, & *Tribunis militum*, ut de *Regibus*, & *Triumviris R. P. C.* taceam: à minore uno, *Tribuno plebis*, rogatæ fuerunt. Præter hos nulli alii legis rogandæ potestas fuit.

Circa *rogationem* autem legis hæc observabantur. Legem laturus *magistratus*, scribebat eam domi, & cum peritis consultabat: ne quid contra *populi* rem, aut voluntatem lanciret, ne forte pugnantia capita simul ferret: neve quid, quod vetus aliqua lex, si ferretur, inane, infirmumque juberet esse: ne curationem, potestatem, commodumve aliquod ipse sibi sua lege, aut collegis, cognatis, affinis mandaret: quod *leges* duæ, *Licinia*, & *Æbutia*, fieri vetuerunt. Etiam illud in scribenda lege cavebatur, ne pluribus de rebus, quæ non ejusdem generis viderentur, una *rogatione* ferretur: quod fieri *lex Cæcilia*, & *Didia*, & *Cicero* lib. 3. de *legibus* prohibuerunt. Addebatur illa exceptio, ut si quid jus non esset rogari, ne esset rogatum: item, si quid contra alias leges ejus legis ergo latum esset, ut ei, qui eam legem rogasset, impune esset, quod fuisset *tralatitium*, hoc est, scribi solitum in omnibus legibus, tradit *Cicero* lib. 3. epistolar. ad *Atticum*.

Scripta lege, legislator bene de republica sentiens, ante, quam eam promulgaret, referebat ad *senatum*, ut quo plus ponderis, majoremque vim lex haberet, de *senatus* eam sententia ferret: *Popularis* vero, ac seditiosus *magistratus* non modo prætermisâ *senatus* auctoritate, sed interdum etiam contra *senatus* auctoritatem legem rogabat.

Promulgabatur deinde *lex*, id est, in publico ponebatur (est enim, ut ait *Festus*, promulgari, quasi *promulgari*) ut inspiceret, qui vellet, inspectam consideraret: non solum ut intercedi posset ante, quam ferretur: verum etiam, ut aliquanto ante statuere cuivisliceret, utrum, cum ferretur, antiquanda suffragiis, an accipienda lex esset. Item ut quivis monere legislatores posset, vel de corrigenda, vel omnino de non ferenda lege. Spatium autem promulgationis, quacunque de re ferretur lex, erat *trinundinum*, id est, per trinas nundinas, vel dies viginti septem. Cum enim *mundinarum* causa ex agris in *Urbem* cives convenient, per *trinundinum* leges, ut à rustica plebe perlegi, cognoscique possent, patere voluerunt.

Post tertias *nundinas* (nam ipso *nundinarum* die ferre legem non licebat, teste *Macrobio* libro *Saturnaliorum* primo, capite decimosexto) *magistratus* in eum locum, ubi legem laturus erat, sive in forum, sive in *campum Martium* populum convocabat. Ibi cum legem *præco*, subiciente *scriba*, recitasset: tum primum quidem is, qui legem promulgavit, populo suadebat, ut *rogationem* acciperet. Sed post eum alii, non privati modo, quibus ab aliquo *magistratu* concio dabatur (nam aliqui concionandi potestas privatis non erat) verum etiam quandoque *magistratus*, pro suo quisque centii ex rostris, si in foro, ex *suggestu*, aut alio editiore loco, si in campo Martio *comitia* haberentur, vel *suadebant*, vel *dissuadebant*. Cum suaserant, dissuaserantve legem, tum presentibus sacerdotibus, ut *Dionysius* scribit, & divina exponentibus, sitella, vel urna deferabatur: in quam, sive *tribuum*, si *tributus comitis* lex ferretur, sive *centuriarum*, si *centuriatis*, nomina conjiciebantur: deinde, sortibus æquatis, hoc est, ita agitata sitella, ne qua sors subsultaret, atque existeret, sed pariter omnes æquatæ jacerent, sortitio fiebat, quæque prima vel *tribus*, vel *centuria*, quæ secunda, quæ tertia de sitella exisset eundem, quem sors dederat, in suffragio ferendo locum, atque ordinem obtinebat. Hæc dum agerentur, si quis *tribunus plebis* legi vellet intercedere, locus erat.

Nunquam enim ante *suasione*, *dissuasione*que intercessio locum habuit. *Tribuni* itaque *plebis*, quorum proprie intercedendi jus erat, edita voce illa *veto*, de qua mentionem facit *Livius* lib. 6. intercedebant.

Præter hanc *tribunorum plebis intercessionem*, etiam alie tres causæ referuntur, quæ, quo minus promulgata lex perferri posset, impedimento fuerunt: *prima*, cum is, qui promulgavit, vel amicorum precibus adductus, vel *senatus auctoritate* commotus, vel ipse sua sponte consilium mutabat. *Alteræ*, cum neque intercedente *tribuno*, neque eo, qui promulgaverat, consilium mutante, *comitiales dies*, id est, eos, quibus agi cum populo licebat, *Consul* exinebat, vel supplicationibus decernendis, vel feriis indicendis, non solum iis, quæ *Latina* dicebantur, quas indicare soli *Consules* poterant, sed etiam iis, quæ *imperativæ*, quas non modo *Consulibus*, verum etiam *prætoribus* ipsorum arbitratu licebat imperare. *Tertia* causa, *auspicia* erant, quorum duo fuerunt genera: unum, quo *magistratus* tantum utebantur, quæ *spectio* dicebatur, vel de cælo *observatio*: alterum genus ad *augures* pertinebat, cum ex avium signis, id est, volatu, cantu (*tripudii* enim animadversio huc non pertinuit) *auspicium* faciebant. Nam si quid adversi viderent, aut audirent, id nuntiantes, *comitia* impediabant, teste *Cicerone* lib. 2. de *Legib.* Illo autem priore genere, vel si adversi nihil esset, ipsa tamen per se *spectio* rem impediabat, quod à *Dione* lib. 36. traditum est. *Obnuntiatio* autem, quæ *augurum* erat, duarum rerum observatione fiebat, vel cum de cælo fulsisset, aut tonasset: vel cum aves adversa portenderent, qua de re alibi plura.

Sortitione tribuum, aut *centuriarum* facta, dicebat is qui legem ferebat: *Si vobis videatur, discedite quiritæ*. Significat autem verbum *discedere*, hoc in loco, uti annotat *Africanus Perdicianus*, non quod in communi consuetudine est, de eo loco ubi lex fertur, discedere: sed ut *in suam quisque tribum discedat*, in qua est suffragium laturus. Cum igitur de concione iussi discedere, in suam quisque *tribum*, aut *centuriam* abiisset, privati quidam homines, qui de lege laborarent, ipsi, ne quid fallaciæ committeretur, aut tabulas distribuerunt, aut distribuentibus præfuerunt, idque *diribere* proprio vocabulo dicebatur, quod muneris ferè obiri, curarique ab iis solebat, qui neque ætate graves, neque gestis honoribus insignes admodum essent. Id tamen sibi à senibus & à dignitate præstantibus præcipue contigisse, gloriose commemorat *Cicero* in *Pisonem*.

Diribebantur, vel distribuebantur cuique duæ tabulæ, quarum una his duabus literis erat signata. U. R. id est, *uti rogas*: eamque legem accipiebat, uti *magistratus* rogaverat. Altera notata erat litera A. quæ valebat, *antiquo*, hoc est, nihil novari volo, antiqua probo, & uti explanat *Festus*, in morem pristinum reduco. Appositi etiam erant in quaque *tribu*, aut *centuria* pontes, si *tributa comitia* essent, pro numero *tribuum* trigintaquinque, si *centuriata*, cxciii. (tot enim erant *centuriæ*) ut per suum singulæ pontem suffragium ferrent. Alioqui negotium longi temporis, nec sine perturbatione aliqua fuisset, si ponte unico *tribus* omnes, aut *centuriæ* transire cogerentur.

Pontes autem dicti, quod extructæ ad tempus mensæ satis angustæ, præsertim post *legem Mariam*, pontium similitudinem haberent. *Pontibus* impositæ erant duæ cistæ oblongæ, una in capite pontis, altera in fine, iisque custodiendis certi homines in *comitiis* præerant, qui, *Plinio* libro 33. cap. 2. teste, *non-genii* sunt appellati. Per pontes eos transibant ad *lationem suffragii*, tabellis acceptis in prima pontis parte, quas in extrema redderent. Primo loco ea *tribus*. cave *centuria*, quæ omnium *tribuum*, aut *centuriarum* nominibus in sortem conjectis, prima de sitella sorte exierat, suffragium ferebat: eaque *prærogativa* dicebatur, quod prima rogaretur à *magistratu*, qui *comitia* habebat.

At is quem *magistratus* legem ferens, in prima *tribu*, vel *centuria*, primam sententiam rogabat, dicebatur *primus*. Deligebat autem quem & dignitate præstare, & rogationi suæ præter ceteros favere iudicabat: & erat quodammodo *legis ornamentum*, cum is eam sciscitabat primus, cujus in civitate non levis esset auctoritas.

Cum ab eo, quem *magistratus* ipse primum delegisset, deinceps ab aliis ejusdem *tribus* aut *centuriæ* perlata suffragia erant: tam, suffragiis in utramque sententiam dinumeratis, & eorum numero punctis nota,

notato, ejus tribus, aut centuriæ voluntas cognoscebatur, eaque à præcone renuntiabatur. Et eadem in reliquis tribubus, aut centuriis ratione servata, ex maiore trium, aut centuriarum numero, antiquabatur, vel sciscitabatur leges. Hoc autem, *dirimere suffragia*, & *direptio suffragiorum* dicebatur.

Direptis igitur *suffragiis*, vel de antiquata lege, vel de accepta cognoscebatur. Ac de antiquata, id est, suffragiis improbatâ lege nihil est dicendum. *Scitam* autem, atque acceptam, omnes cives iurejurando confirmabant. Post iurandum, in æs, sive in æneas tabulas incidebatur, interdum etiam in columnas. Illæ tabulæ interdum in publico proponebantur, ut oculis civium paterent: interdum vero ad *ararium* deferrebantur, & ibi conditæ asservabantur. Atque hæc sunt, quæ in perferenda lege apud Romanos observabantur, quæ omnia multis auctorum testimoniis probare non difficulter possem: sed quia ab aliis, præcipue à *Paulo Manutio*, præstitum est, eo studiosos remitto, cum multa etiam passim à nobis lib. de comitiis confirmentur.

CAPUT III.

De loco & tempore, quibus leges latæ sint: quibus de causis latæ, & quæ earum sit potestas.

Locus ferendarum legum, quemadmodum ex superiori de comitiis libro liquet, varius fuit. Sicut enim alix centuriatis, alix tributis, alix curiatis comitiis latæ fuerunt: comitia autem illa diversis in locis habita sunt: ita etiam leges diversis in locis latæ fuerunt. Illæ quidem, quæ centuriatis comitiis rogatæ sunt, ut plurimum in campo Martio: quæ autem tributis, & curiatis, in foro, atque comitio. Sed præter hæc nonnunquam etiam latæ reperiuntur apud scriptores vetustos in pratis *Flaminiiis*, quæ postea *circus Flaminius* sunt appellata: interdum in *luco Petelino*, quandoque in *Capitolo*. Quæ omnia ex *Livio*, *Cicerone*, & aliis auctoribus satis constant, & supra sunt à nobis plenius explicata. Hic vero quaritur, locone sacro, an profano latæ leges sint. Ad quam quæstionem, etsi ante est responsum, tamen hic repetere non pigebit, loco sacro potius, quam profano latas videri. Primum enim in *rostris*, qui locus erat auguratus, templumque dicebatur, *Cicerone* & *Livio* testibus, sæpe à magistratibus ferebantur. Et *P. Claudius* leges suas in æde Castoris tulisse: scribit non uno in loco *Cicero*, ut jam alia argumenta & rationes omit- tam. Unde conjicere licet, magistratus legem in templo, populum suffragia de lege circa templum tulisse. Illæ vero leges, quæ in campo Martio, vel alibi, ut ad lacum *Regillum*, quod apud *Livium* legimus, ferebantur, licet non in templo, at in loco inaugurato ferebantur, id quod vel ex uno *Livii* loco libro 3. cognosci potest, ubi sic scribit: *Tribuni* ut impediendæ rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere, eo magis quod & augures iussos adesse ad lacum *Regillum*, fama exierat, locumque inaugurari, ubi auspicio cum populo agi posset, ut quicquid Romæ vi tribunitia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. Hæc *Livius*.

Et leges quidem, quæ in foro ferebantur tributis comitiis à minoribus magistratibus, quæ in campo Martio, centuriatis comitiis à magistratibus majoribus ferebantur: inter quas hoc erat discriminis, ut quæ centuriatis comitiis ferebantur, aut è *senatusconsulto*, aut patribus auctoribus ferrentur, maxime post *Q. Publili Philonis* Dictaturam, qui tulerat, ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante latum suffragium patres auctores fierent, cum id antea à *Numa* usque *Pomilio* consuetudine magis, quam lege ea de re lata observatum fuisset. Quæ vero comitiis tributis ferebantur, ex *senatusconsulto*, aut patrum auctoritate necesse non habebant, præsertim post legem *Hortensiam*: qua cavebatur, ut eo jure, quod plebs statuisset, omnes *quirites* tenerentur. Quanquam leges multæ tributis etiam comitiis ex *senatusconsulto* latæ sint. Porro differebat aliquantulum terri legem ex *senatusconsulto*, & patribus auctoribus. Nam quæ ex *senatusconsulto* ferebantur, ex à senatu universo, vel maiore saltem senatus parte probabantur, & secunda senatus voluntate ferebantur: quæ vero patribus auctoribus, illæ adversa nonnunquam senatus voluntate ferebantur. Probabant enim inviti lege *Pubilia* coacti. Itaque honorificentius habebatur id, quod è *senatusconsulto*, quam quod patribus auctoribus comitiis centuriatis latum esset.

De tempore, quo leges latæ sint, etiam supra diximus, quæ hic paucis repetemus. Considerandi autem sunt dies & horæ. Non omnibus diebus licebat legem ferre, sed cum alii essent fasti, alii nefasti, fastis tantum id licebat: neque tamen his omnibus, sed tantum comitialibus, nisi de cælo servatum esset. Quod si comitialibus de cælo servaretur, etiam iis legem ferre non licebat. *Publius* autem *Clodius tribunus* plebis, *Ciceronis*, ac bonarum partium inimicus, ut armaret immoderata licentia tribunitiam potestatem, dierum discrimen & auspicio imperium sustuli. Neque enim tantum, ut omnibus plane fastis ferri lex posset, verum etiam, ne quis per eos dies, quibus cum populo liceret agi, de cælo servaret, rogationem tulit, idque postea servatum esse, ex *Cicerone* videmur posse colligere. Horæ vero, quibus agi cum populo posset, omnes erant intra ortum solis, & occasum, reliquis non licebat.

Ad causas legum quod attinet, variæ illæ fuerunt, uti in ipsa legum recitatione conspicietur, una

tamen vel præcipua fuit, quod à malis & corruptis moribus illæ manarint. Absque his enim *non opus* fuisse legibus. Itaque ut esset bene vivendi norma, legem inventam esse, manifeste cognoscitur.

Legum potestas hæc fuit, ut eo, quod erat legibus sancitum, omnes *quiritēs* tenerentur, utque vigerent usque dum alia lege abrogarentur, nec parvo spatio terminarentur, aut annuæ tantum essent, uti prætorum edicta. *Abrogari* tamen omnes licebat præter *sacratas*. Cautum autem erat *xii. tabulis*, ut quod postremum populus iussisset, jus ratumque esset. Quin etiam à *senatus* nonnunquam leges, quæ non videbantur esse ex republica, sublatae sunt. Erant autem quatuor omnino genera, quibus *per senatum* more majorum statueretur aliquid *de legibus*: unum ejusmodi, placere legem abrogari, ut *Q. Cæcilio*, *M. Junio* Coss. quæ leges rem militarem impedirent, ut abrogarentur. Atque hoc genere non abrogabat legem *senatus* (nam *abrogare* proprie populus dicebatur) sed ut abrogaretur, statuebat. Ut tamen ejusmodi *abrogatio* caveretur, in sanctione legum adscribi solebat, *ne per satum abrogari, derogare lice-ret*. Dicebatur autem *satura*, lex multis aliis conferta legibus, ita ut in ea fraus subesse, quæ populum falleret, facile posset: at in simplici lege, si de *abrogando*, *derogando* populus rogaretur, non difficile erat, id, quod rogabatur, intelligere. Alterum genus erat, si quæ lex lata esse diceretur, non ea videri populum teneri judicaretur. Hoc fiebat, si *augures* contra auspicia latas esse, monuissent.

Tertium erat de legum *derogationibus*, quo de genere sæpe *senatusconsulta* facta sunt. Quartum si *senatus* hostem aliquem judicasset. Tum enim simul etiam, ut ejus leges, quæ quidem adversus rempublicam essent, tollerentur, judicasse, non est à vero alienum. His addi potest & hoc, cum verbo quidem neque à *senatu*, neque à *populo*, tacito autem omnium consensu, & per desuetudinem *leges abrogarentur*, id quod & *Julianus jurisconsultus* notavit. Et hæc de potestate etiam & vi legum pauca quidem, sed quæ pluribus explicantur & confirmantur à *Paulo Manutio*, & aliis.

Postremo aliquæ loquendi formulæ, quæ *de legibus* usurpatæ fuerunt, notandæ sunt quæ ab *Ulpiano* tit. 1. Institutionum his verbis explicantur: *Lex*, inquit, aut *rogatur*, id est, fertur: aut *abrogatur*, id est, prior lex tollitur: aut *derogatur*, id est, pars primæ tollitur: aut *subrogatur*, id est, adjicitur aliquid primæ legi: aut *abrogatur*, id est, mutatur aliquid ex prima lege. Hactenus ille. Sed tempus est, ut ipsam legum recitationem aggrediamur, quod faciemus, si prius *de origine* & processu *juris* Romani dixerimus, id quod paucis expediemus.

C A P. IV.

De origine & processu juris Romani.

Originem & processum *juris Romani* expositurus *Pomponius* jurisconsultus, incipit à *legibus Regis*, quibus sublatæ, ait successisse *duodecim tabulas*, ex quibus *jus civile* fluxerit, subsecutas postea leges alias, *plebiscita*, *senatusconsulta*, *prætorum edicta*, & *Principum placita*, de quibus omnibus ordine ipsum differenter audiemus. Sic vero is scribit: Initio civitatis nostræ populus sine lege certa, sine jure certo primum agere instituit: omniaque manu *Regis* gubernabantur. Postea aucta ad aliquem modum civitate, ipsum *Romulum* traditur populum in triginta partes divisisse: quas partes *curias* appellavit, propterea quod tunc reipublicæ curas per sententias partium earum expediebat. Et ita leges quasdam & ipse *curiatus* ad populum tulit: tulerunt & sequentes *Reges*, quæ omnes conscriptæ extant in libro *Sexti Papirii*, qui fuit illis temporibus, quibus *Superbus Demaratus* Corinthii filius ex principalibus viris. Is liber appellatur *jus civile Papirianum*: non quia *Papirius* de suo quicquam ibi adjecit: sed quod leges sine ordine latas in unum composuit. De hoc jure *Papiriano* librum scripsit singulari *Granius Flaccus Licinianus*, in quo *Romuli*, *Numæ Pompilii*, aliorumque *Regum* leges exposuit.

Jus Papirianum subsecutæ sunt *duodecim tabulae*. Exactis enim *Regibus*, lege *tribunitia* in usu esse *jus Papirianum* desit, & omnes *Regiæ* leges exoleverunt, iterumque coepit *populus Romanus* incerto magis jure, & consuetudine aliqua per latam legem: idque prope viginti annis passus est. Postea ne diutius hoc fieret, placuit publica autoritate *decem* constitui *viros*, per quos peterentur leges à *Græcis* civitatibus, & civitas fundaretur legibus: quas in tabulas eboreas (sive æreas, quod plures tradunt) per scriptas *pro rostris* composuerunt, ut possent leges apertius percipi: datumque est eis *jus* eo anno in civitate summum, ut leges & corrigerent si opus esset, & interpretarentur: neque provocatio ab iis, sicut à reliquis *magistratibus*, fieret. Qui ipsi animadverterunt aliquid deesse istis primis legibus: ideoque sequenti anno alias duas ad easdem tabulas adjecerunt, & ita ex accidentia (vel accidenti) appellatae sunt *leges duodecim tabularum*: quarum ferendarum authorem fuisse *decemviris Hermodorum* quendam *Ephesium* exulantem in Italia, quidam retulerunt.

His legibus latis, necessaria *fori disputatio* fuit. *Interpretatio* enim earum legum prudentum requirebat auctoritatem: & quod eorum auctoritate erat inductum, id omne commune appellabatur *jus civile*: quod quidem *jus civile* ita divisum fuit, ut partim ex legis constaret actionibus, partim ex interpretatione *legum decemviralium*, partim denique ex novo jure, loco appendicis *duodecim tabulis* adjecto.

Legis

Legis actiones nihil aliud erant : quam ritus sive *formula* omnium , quibus jus suum veteres persequerentur , actionum directarum , à prudentibus perscriptæ . Sic enim *Pomponius* jurisconsultus : Deinde ex iis (duodecim tabularum scilicet) legibus eodem tempore fere actiones composita sunt , quibus inter se homines disceptarent . Quas actiones , ne populus prout vellet institueret , certas , solenneque esse voluerunt . Quibus verbis nihil aliud videtur voluisse *Pomponius* , quam id omne , quod lege *duodecim tabularum* continebatur , prudentes juris certis quibusdam formulis , ac ritu solenni in usum forensium induxisse , sive certas formulas composuisse , quibus lege agi posset . Eas formulas obtinenda atque augenda potentia sua causa in pontificum penetralibus reconditas habebant , donec tandem *Cneius Flavius scriba* illas ab Appio Claudio ad formam redactas evulgaret , fastosque pene toto foro exposuit , ut quando & quomodo lege agi posset , sciretur . Hic liber , inquit *Pomponius* , qui actiones continet , appellatur *jus civile Flavianum* : sicut ille (*Papirii* scilicet , qui leges regias continebat) *jus civile Papirianum* . Augescente civitate , quia deerant quadam genera agendi , non post multum temporis spatium *Sextus Ailius* alias actiones composuit , & librum populo dedit , qui appellatur *jus Ailianum* . Hactenus *Pomponius* .

Author est pro *Murena* *Cicero* , cognita jam , & promulgata à *Cn. Flavio* dierum ratione , veritos *jurisconsultos* , ne sine sua opera lege posset agi , notas quasdam composuisse , ut omnibus in rebus ipsi interessent . Idque eam videtur habere sententiam , ut vulgaris fastis & legis actionibus , omnes , quæ à *jurisconsultis* deinceps componebantur formulæ , notis , hoc est , literis singulis , aut binis integrum aliquid verbum designantibus , hac intentione exprimerentur , ut si forte rursus evulgarentur , à populo non possent intelligi : & per consequens , earum interpretatio semper à *jurisconsultis* petenda necessario foret . Quam formularum notis describendarum rationem antiquissimam Romæ ad *Constantini* usque tempora servatam fuisse , colligi posse videtur ex isto rescripto *Constantini* : *Juris formula* , aucupatione syllabarum insidiantes cunctorum actibus , radicitus amputentur , tit. 1. C. de Form. & Impetrat. act. sublat. Quibus verbis *Constantinus* nequaquam omnes *juris formulas* radicitus amputari voluit , sed hoc , ne illæ formulæ (actus legitimos nominat) notis amplius describerentur , verum ita literis perscriberentur , ut à quovis siue aliqua syllabarum aucupatione recte legerentur . In iis autem , quæ notis describebantur , hujusmodi syllabarum aucupationes frequentate fuisse , testis esse poterit *Marcus Cicero* , sic ad *Atticum* scribens libro decimo tertio : Et quod ad te de decem legatis scripsi , parum intellexi : credo , quia *δρα σνυετα* scripseram . Et ob id haud dubie *jurisconsulti* aucupes syllabarum ab eodem libro primo de *Oratore* dicuntur , quia scilicet in notarum , quibus formulæ descriptæ erant , interpretatione , ob varias , incertasque unius literæ , aut syllabæ significationes ipsi etiam *leguleji* interdum hallucinabantur .

Alterum , ex quo constitit *jus civile* diximus , fuit *legum decemviralium* interpretatio . Cum enim *leges duodecim tabularum* aliquot obscuriores essent , nec omnes circumstantiæ definitæ : consueverunt eas *jurisconsulti* suis interpretationibus illustrare , quod qua ratione factum sit , aliquot exemplis ostendit clarissimus *Jacobus Ravardus* libro singulari , quem de *presentum auctoritate* scripsit .

Tertium , ex quo *jus civile* constabat , fuit *jus novum* , *jurisconsultorum* , sive prudentum auctoritate aut responsis , & fori disputatione constitutum , atque appendicis loco duodecim tabulis adjectum . Cum enim *jurisconsultorum* hæc apud Romanos servaretur differentia , ut alii juris essent studiosi , sive *candidati* , alii *antecessores* , sive *sophista* , alii denique *jurisconsulti* sive *juris auctores* : Studiosi assidebant , tit. unic. de off. assess. *Candidatorum* opera Principes in recitandis potissimum orationibus uti solebant , tit. unic. de Off. Quæst. Et qui jus publice interpretabantur , hi *antecessores* erant , sive *sophista* . *Jurisconsulti* autem populo principali auctoritate de jure respondebant , indeque *auctores juris* , sive simpliciter , auctores dicebantur : siquidem populo de jure dubitanti , responsis suis certi alicujus juris auctores fiebant .

Testatur *Pomponius* , ante Augusti tempora , qui studiorum suorum fiduciam habebant , eis de jure liberum fuisse populo respondere , eosque *judicibus* à quibus consulebantur , aut certam scripsisse juris definitionem , aut sine scripto , quid eis videretur , testari solitos , primumque *divum Augustum* , quo major juris auctoritas haberetur , constituisse , ut ex ejus auctoritate responderetur , signataque *judicibus* responsa darentur , & publice respondendi jus à *Principibus* necessario peteretur , titulo secundo §. 25. de origine juris . Id quod eam habere videtur sententiam , ut *jurisconsulti* jus respondendi *Principibus* beneficio nati , non à populo solum , sed ab ipsis etiam *judicibus* consulerentur : & à populo quidem *consulti* certam pronuntiarent *juris definitionem* : à *judicibus* vero non quicquam pronuntiarent , sed libello , quidnam de jure sentirent , complecterentur , eumque libellum signatum , ne posset à litigatoribus legi , offerrent *judicibus* . Quin etiam *Justinianus* expresse scripsit , tantam olim fuisse *jurisconsultorum* auctoritatem , ut *judicibus* eos consulentibus , à responsis eorum recedere non liceret . §. responsa Instit. de jure naturali gentium & civili , nimirum iis temporibus , quibus ex auctoritate *Principis* hujusmodi responsa dabantur . Tunc enim ea , quantum ex *Pomponio* *jurisconsulto* colligimus , juris habere vigorem primum ceperunt . Illud etiam observari solebat , ut quoties gravis aliqua , & perplexa juris incideret quaestio , fori quadam institueretur disputatio , *jurisconsultis* simul in aliquem locum congregatis ,

gatis, cujusmodi disputationum fori meminerunt jurisconsulti sæpe, & Marcus Cicero libro primo ad Quintum fratrem, atque in Topicis ad Trebatium. Quod igitur in hujusmodi fori disputatione communi jurisconsultorum consensu definitum, & decretum erat, id quoque *jus civile* communi nomine dicebatur, & jus non scriptum. Cicero decreta jurisconsultorum appellat, cum pro Muræna sic scribit: Deinde vestra responsa atque decreta & evertuntur sæpe dicendo, & sine defensione Oratoris firma esse non possunt. Per responsa enim singulorum intelligit Cicero jurisconsultorum definitiones, per decreta vero, certas fori disputationes communi disputantium suffragio receptas sententias.

Tunc enim *decernere* dicebantur *jurisconsulti*, cum de jure dubio certam & communi consensu probatam proferrent definitionem. Idem jus sine scripto ex sola prudentum autoritate constans jus receptum, & recepta sententia, & *regula juris* dicebatur, quas postea quidam *jurisconsulti* collegerunt, & in libros retulerunt, quales sunt quinque libri receptorum sententiarum *Julii Pauli* ad filium: & *libri regularum juris* in scriptis jurisconsultorum. Tantum de jure civili quod ex duodecim tabulis fluxit: quæ omnia erudite & eleganter explicat *Jacobus Ravardus* libro singulari de *authoritate prudentum*, cap. 14. & 15.

Ceterum, ut eo redeam, unde digressus sum, scribit *Pomponius*, cum esset in civitate lex duodecim tabularum, & *jus civile*, essent & legis actiones: evenit ut plebs in discordiam cum patribus perveniret, & secederet, sibi que jura constitueret: quæ jura *plebiscita* vocantur. Mox cum revocata & plebs, quia multæ discordiæ nascebantur de his *plebiscitis*, pro legibus placuit & ea observari, *lege Hortensia*: & ita factum est, ut inter *plebiscita* & *legem*, species constituendi interessent, potestas autem eadem esset.

Deinde quia difficile plebs convenire cœpit, populus multo difficilius in tanta turba hominum, necessitas ipsa curam reipublicæ ad *senatum* deduxit. Ita cœpit *senatus* se interponere, & quicquid constituiisset, observabatur: idque jus appellabatur *senatusconsultum*.

Eodem tempore *magistratus* jura reddebant, & ut scirent cives, quod jus de quaque re quisque dicturus esset, seque præmuniret: edicta proponebant, quæ edicta *prætorum jus honorarium* constituerunt. *Honorarium* dicitur, quod ab honore prætoris venerat.

Novissime, sicut ad pauciores juris constituendi via transisse, ipsis rebus distantibus videbatur: per partes evenit, ut necesse esset, reipublicæ per unum consuli, nam *senatus* non perinde omnes provincias probe gerere poterat. Igitur constituto *Principe*, datum est ei jus, ut quod constituiisset, ratum esset. Ita in civitate nostra aut jure, id est, lege constituitur: aut est proprium jus civile, quod sine scripto in sola prudentum interpretatione consistit: aut sunt legis actiones, quæ formam agendi continent: aut *plebiscitum*, quod sine autoritate patrum est constitutum: aut est *magistratum edictum*, unde *jus honorarium* nascitur: aut *senatusconsultum*, quod solum senatu constituyente inducitur sine lege: aut est *Principalis* constitutio, id est, ut quod ipse Princeps constituit, pro lege servetur. Hactenus *Pomponius*, ex quibus originem & processum juris Romani intelligi posse puto. Quibus explicatis, ad ipsam jam legum enumerationem accedemus.

C A P. V.

De jure Papiriano, sive legibus Regiis.

Initium catalogi legum Romanarum faciemus à *legibus Regiis*, quibus primum usos fuisse Romanos jam diximus: quasque *Sextius Papirius* collegit, unde etiam nomen invenerunt, ut jus illud, quo leges Regiæ continebantur, *jus Papirianum* diceretur. *Franciscus Balduinus* jurisconsultus celeberrimus in eo, quem ad leges Romuli scripsit, libro, octodecim recenset ipsius leges, quas se in tabula antiquissima invenisse scribit, & ex quibus multas etiam *Paulus Manutius* in legum libello commemorat. Verum tamen eruditis viris illæ non probantur. *Cujacius* certe non dubitat affirmare, confictas ipsas esse. Ego, ne quid desideretur, primum quæ ipsi recitant capita, si qui forte legere volent, repetam: deinde eas leges commemorabo, quæ certis veterum scriptorum testimoniis nituntur, ita ut de iis dubitari non possit.

Hæc igitur capita ex antiquissima tabula descripsisse se *Balduinus* affirmat.

1. Ne quid inaugurato faciunto.	4. Plebeji agros colunto.
2. Patres sacra, magistratusque soli peragunto in eo-
roque, jusque dicunto.	5. Populus magistratus creanto, leges sciscunto, bella
decernunto.
3. Sacrorum omnium potestas sub Regibus esto. Sacra
patres custodiunto.	6. Deorum fabulas ne credunto.
	7. Deos peregrinos præter Faunum ne colunto.

8. *Nocturnas in templo vigilas ne habento.*
9. *Ne quis præsentibus faminis obscena verba faciat.*
10. *Quisque demissum ad talos rogam in Urbe habero, neve egreditor.*
11. *Parricidas omnes capite puniunto.*
12. *Ne quis, nisi per portas Urbem ingreditor, mania sacrosancta sunt.*
13. *Mulier viro legitime conjuncta, fortunarum & sacrorum socia illi esto: utque domus ille dominus, ita hac domina.*
14. *Filia uti patri, ita defuncto viro hæres esto.*
15. *Adulteri convictam vir, & cognati, uti volent, necant.*
16. *Si vinum biberit, domi ut adulteram puniunto.*
17. *Parentum liberos omne jus esto relegandi, vendendi, & occidendi.*
18. *Monstruos partus sine fraude cadunto.*
Hæc Balduinus & Paulus Manutius habent.
Addit aliquas & Pandolphus Fratejus jurisconsultus, in veteri Jurisprudencia has videlicet:
19. *Virum uxor ne deserito. Uxorem si in veneficio natum, adulteriove deprehensa clamæ marito fuerit, repudiandi jus esto. Qui præter has causas repudiavit, rerum suarum pars uxori dator, pars Cerei sacra esto.*
20. *Deprehensi in homicidio statim puniuntur.*
21. *Plebeji, quem sibi ex patriciis patronum volent, deligunt.*
22. *Judiciis fraus ne adhibetur.*
23. *Maximarum injuriarum judicium penes Reges esto: minorum penes senatores.*
24. *Annus decem mensium esto.*

Harum vero plerarumque legum conjecturas sumpserunt, quicunque eas primum collegerunt, ex aliis quibus *Dionysii Halicarnassæi*, *Plutarchi*, *Ciceronis*, & aliorum scriptorum locis, quos hoc loco adscribemus, non quod velimus *Balduini*, & aliquot aliorum sententiam confirmare, aut etiam refutare (id enim commendamus aliis eruditione, & judicio præstantioribus) sed ut ex iis, quam *politia* à Romulo instituta ratio fuerit, cognoscatur. Videbunt tamen etiam lectores quasdam ex his, quas ex *Balduino* recitavimus, leges verissime latas, licet ipsa earum verba, quæ fuerunt sine omni dubitatione antiquissima, asferre in medium non possimus.

Primi igitur capituli conjectura sumpta est ex *Ciceronis* libro 1. de divinatione, & *Dionysii* lib. 2. At *Romulus* confirmatus in regno divinitus, advocata concione & indicatis auspiciis, Rex declaratur consensu omnium, & morem instituit in posterum: ne quis, nisi auspicato regnum assumeret, magistratumque iniret, &c.

De secundo etiam & quarto capitulis ita *Dionysius*: Romulus porro postquam discrevit potiores ab inferioribus, mox legibus latis præscripsit, quid utrisque faciendum: ut patricii sacra curarent, magistratus gererent, jus redderent, secum rempublicam administrarent: res urbanas obirent: plebeji vero ab his negotiis immunes, quippe qui talium imperiti essent, nec vacaret eis propter inopiam, agros colerent, pecora alerent, exercerent quæstuosâ opificia.

De tertia lege idem *Dionysius Halicarnassæus*: Honores & potestates ita distribuit. Regi quidem eximia munia fuerunt hæc, primum ut sacra curaret, atque sacrificia, per eumque gereretur, quicquid ad placandos Deos attinet. Deinde ut legum, ac morum patriorum haberet custodiam, & juris sive naturalis, sive quod scripta, & pacta continet, utque de injuriis gravissimas causas ipse decerneret, leviores permitteret senatoribus, providendo interim, ne quid peccetur in judiciis, utque senatum cogeret, populum in concionem convocaret, primus sententiam diceret, quod pluribus placuisset, ratum haberet. Hæc Regi attribuit munia, & præterea summum in bello imperium, senatus vero dignitatem, ac potestatem eam addidit, ut is, de quibus à Rege ad ipsum referatur, de his decernat, & ferat calculum, ita ut semper obtineat plurimum sententia.

De quinta lege idem *Dionysius Halicarnassæus* sic scribit: Plebi autem tria hæc commisit: Magistratus creare, leges sancire, de bello, referente Rege, decernere: ita tamen, ut senatus quoque in his accedat autoritas.

Sexta, septima, & octava lex ex eodem *Dionysio Halicarnassæo* desumptæ sunt, apud quem sic legimus: Fabulas à majoribus de diis traditas, probra eorum continentes, ac crimina, turpes censuit, & inutiles, ac ne probis quidem viris dignas, nedum diis superis: repudiatisque his omnibus, ad bene, ac præclare de immortalibus sentiendum, loquendumque cives suos induxit, nihil his asingi passus beatæ illi naturæ parum consentaneum. Neque enim *Calus* exsecutus à suis liberis apud Romanos traditur, neque *Saturnus* proprios natos devorans, metuensve, ne appetatur ipsorum insidiis: non *Jupiter Saturnum* patrem regno dejectum includens carceri tartari, ac ne bella quidem & vulnera, aut vincula deorum, servitutesque apud homines. Nullum eorum festum atratum, aut lugubre agitur, non plangitur habet ob raptos deos, ac lamenta mulierum: qualia sacra Græci faciunt raptam *Proserpinam*, casusque *Bacchi* referentia, & id genus alia.

Ac ne quidem corruptis his temporibus videas apud eos arreptos numine, aut furorem *Corybanticum*, non *Bacchanalia*, coætuve clancularios, aut occulta mysteria, non virorum promiscue, cum foeminis pervigilia, non his familia prodigia: sed omnia religiose fiunt, ac dicuntur, quæ ad deos attinent, præter morem Græcarum, atque Barbararum gentium. Hæc & plura alia *Dionysius Halicarnassæus*. *Cicero* etiam

in secundo de *legibus* libro inter alias, quæ de religione loquuntur, leges etiam has recenset: *Separatim nemo habebit deos: neve novos, sed nec advenas, nisi publice adscitos, privatim colento.* Item: *Nocturna mulierum sacrificia ne fiant, præter olla, quæ pro populo rite fiant.* Neve quem initiando, nisi, ut assolet Cereri, Græco sacro. An vero ex Romuli legibus eas desumpserit, non addit.

Nonæ & decima legis conjectura ex *Plutarcho* sumpta est, is enim in *Romulo* scribit, mulieribus Sabinis raptis multos honores esse tributos: cujus generis & hi fuerint, ut via eis decederetur, ne eis præsentibus obsecrum quidquam diceretur, ut qui nudum se ab iis videri passus fuisset, criminis capitalis reus haberetur.

De *undecima lege* etiam *Plutarchus* ita scribit: Id etiam singularis fuit consilii, quod quum nullum contra eos, qui patrem suum occidissent, jus privatum posuisset, omne homicidium parricidii, vel parricidii vocabulo notavit: quod hoc scelestum, illud ne existere quidem posse, judicaret.

De *duodecima Pomponius* jurisconsultus: *Si quis violavit muros, capite puniatur*: sicuti si quis transcendet scalis admotis, vel alia qualibet ratione. Nam cives Romanos alio, quam per portas egredi non licet: quum illud hostile & abominandum sit. Nam & frater Romuli Remus occisus traditur eo id, quod muros transcendere voluerit. Hæc ille. *Plutarchus* in *Quæstionibus Romanis*, quæstione vigesima septima: Cur omnem murum sacrum intaminatumque habent, portas non item? An vera est *Varronis* sententia? muros propterea sacros existimandos, ut pro iis propugnare alacris cives, mortemque etiam oppetere sustineant. (Et videtur *Romulus* quoque fratrem propterea interfecisse, quod sacrum locum, & inaccessum transilire aggressus, transcendendum profanumque reddidisset.)

Portæ autem sacræ esse non poterant, quum per eas, & alia necessaria, cadavera etiam efferrentur. Itaque Urbem qui de novo condebant, aratro, cui bovem marem & feminam subjunxissent, locum, quantum erat murus occupaturus, designabant: portarumque dimensi spatium, vomere exempto, aratrum earum locis intactis transferebant, quod omnem terram aratam sacram, & inviolabilem censerent futuram.

Decimatertia & decimasquarta testimonium extat apud *Dionysium Halicarnasæum*, cujus hæc sunt verba: Romulus unica constitutione redegit uxores ad decentem modestiam. Ea fuit talis, mulierem nuptiam, quæ juxta sacratas leges convenisset cum viro, ei participem esse possessionum, ac sacrorum omnium. Nominabant autem prisci Romani sacras nuptias vocabulo suo *sarracia*: quia conjuges vescerentur eodem farre. Et paulo post: ita hæc lex mulieres nuptas, non habentes quo se vertant alio, cogebat unius maritis se attemperare moribus: viros item sic habere mulieres, ut rem necessariam, nulloque divellendam tempore. Uxor enim pudica & marito semper obsequens, æque ac ille domus erat domina, in ejus defuncti bona succedebat hæres, sicut parentis filia, ex asse quidem, si liberis carens, ac intestatus decederet: quod si prolem haberet, ex æquo cum liberis.

Decimasquinta & decimasexta sic meminit *Dionys. Halicarnasæus*. Si autem aliquid peccasset mulier, poenam luebat ex mariti læsi arbitrio. De hujusmodi criminibus cognati cum ipso cognoscebant, in quibus erat violata pudicitia, & quod apud Græcos videretur levissimum, si deprehensa esset vinum bibisse mulier. Nam utrumque damnavit *Romulus*, ut erratorum muliebrium maximum ratus è stupro nasci insolentiam, suprum è vinolentia: longoque tempore crimen utrumque apud Romanos iram merebatur implacabilem, comprobantibus legis æquitatem tot sæculis. Hæc *Dionysius*.

Agellius quoque lib. 10. cap. 23. quum multa de usu vini mulieribus interdicto scripsisset, adducit *Marcus Cato* orationem de dote, in qua id quoque scriptum fuerit: In adulterio uxores deprehensas jus fuisse maritis necare. Et ex eadem *Catonis* oratione hæc subjungit: Vir, inquit, cum divortium fecit, mulieri judex pro censore est. Imperium quod videtur, habet. Si quid perverse tetrequæ factum est à muliere, mulctatur: si vioum bibit, si cum alieno viro probri quid fecit, condemnatur.

De jure autem occidendi ita scriptum est: In adulterio uxorem tuam si deprehendisses, sine judicio impune necares: illa te (si adulterares) digito non auderet contingere, neque jus est. *Jacobus Cujacius* jurisconsultus clarissimus lib. Observationum 6. cap. 25. hanc legem, ut falsam, deprehendit, & docet ut mulctentur uxores adulterii convictæ, non autem necentur à maritis concessum à *Romulo*, cum apud *Dionysium Halicarnasæum* legatur, *ἡμῶν*, quod sit mulctam infligere, non mortem: & *Agellius* quoque mulctare & condemnare, non autem necare, habeat: sed tamen contra *Jacobum Cujacium* sentit *Joan. Bodinus* in *Methodo historica*, cap. 4. quem legere potes. Moris illius quo usus vini mulieribus interdictus erat, etiam *Valerius Maximus* meminit lib. 2. cap. 1. Vini usus, inquit, olim Romanis foeminis ignotus fuit, ne scilicet in aliquod dedecus prolaberentur: quia proximus à Libero patre intemperantiæ gradus ad inconcessam Venerem esse consuevit. Et *Plinius* lib. 14. cap. 13. Non licebat vinum foeminis Romanæ bibere. Invenimus inter exempla, *Egnatii Meternii* uxorem, quod vinum bibisset è dolio, interfectam fuisse à marito, eumque cadis à *Romulo* absolutum. *Fabius Pictor* in *Annalibus* suis scriplit: Matronam, quod loculos, in quibus erant claves vinariæ cellæ, resignavisset, à suis inedia mori coactam. Cato ideo propinquos foeminis osculum dare instituit, ut scirent, an semetum olerent. Hoc tum nomen vino erat, unde & temulentia appellata. *Cneius Domitius* judex pronuntiavit, mulierem videri plus vini bibisse, quam valetudinis causa, viro inficere, ac dote mulctavit, &c. Ex quibus tamen omnibus non probatur *Romulum* lege cavisse, ut uxores, quæ vinum bibissent, morte mulctarentur.

Decima septima testimonium extat clarissimum apud *Dionysium Halicarnasensem* lib. 2. ubi sic scribit: Romanorum *legislator*, omnem, ut ita dicam, *potestatem patri dedi in filium*, idque toto vitæ tempore, sive in carcerem eum mittere, sive flagris cadere, sive vinctum ablegare ad rustica opera, sive necare libeat, etiam si filius tractet rempublicam, *etiamsi magistratus gerat* maximos, etiam si liberalitatis laudem publice sit promeritus. Certe juxta hanc legem viri illustres pro rostris, favente plebe concionantes in *senatus* invidiam, fruentisque auris popularibus, detracti è suggestu per parentes abducti sunt, poenas daturi ex ipsorum sententia: quos, dum per forum ducerentur, nemo adstantium eripere poterat, non *Consul*, non *tribunus*, non ipsa turba, cui tum adlabantur, licet omnem potestatem sua minorem existimans. Taceo nunc quod viri fortes necati sint à patribus, nimio virtutis ardore provecti ad patrandum aliquid, præter ipsorum mandatum: sicut de *Manlio Torquato*, aliisque multis traditur, de quibus suo dicemus tempore. Nec contentus hanc potestatem parentibus dedisse *legislator Romanus*, permisit etiam *vendere filium*, nil deterritus crudelitatis specie, quod res gravior videri posset, quam pro affectu domestico, quodque maxime quis miretur in hac dissoluta disciplina Græcorum educatus, quasi durum & tyrannicum. Hoc quoque patri concessit, licere illi terna filii venditione pecuniam quarere, majorem largitus potestatem patri in filium, quam hero in mancipium. *Servus* enim semel *venditus*, deinde libertatem adeptus, in posterum sui juris est: filius vero à patre venditus si liber fieret, rursum sub patris potestatem redigebatur: iterum quoque venundatus & liberatus, servus ut ante patris reddebatur. Post tertiam demum venditionem eximebatur è patris potestate. Hanc legem primi illi Reges observabant, incertum scriptamne, an sine scripto proditam, habentes pro omnium firmissima.

De lege *decima octava* *Dionys. Halicarnasensis* ita scribit: *Romulus* primum necessitatem colonis imposuit educandi, quicquid esset masculum, & è filiabus primogenitas: nullam autem prolem necari permisit minorem triennio, nisi quid mutilum, aut aliqui prodigiosum in ipso partu esset editum: Tales enim foetus exponi à parentibus non vetuit, sed indicatos prius quinque viris vicinis proximis, si illis quoque exponendos esse visum fuerit. Contra hanc legem committentium, præter alias multas, etiam dimidium bonorum addixit ærario.

Decima nona descripta est ex *Plutarchi Romulo*, ubi hæc legimus: Leges etiam quasdam tulit *Romulus*, inter quas vehemens est illa, qua mulieri maritum relinquendi potestas adimitur: viro autem ejicere uxorem conceditur, si veneficio circa prolem usa fuisset, aut alienam pro sua subdidisset (sic enim vertit *Guilielmus Xylander*) aut adulterium commisisset: si quis alia de causa repudiasset conjugem, mariti bona partim uxori cederent, partim Cereri sacra forent: & qui uxorem dimisisset, is diis manibus rem sacram faceret.

Vigesima eadem est cum *undecima*, de qua diximus.

De *vigesima prima* *Dion. Halicarnasensis*: Commendavit *Romulus* patriciis plebejos optione cuique è vulgo data, ut, quem vellet patronum sibi legeret. Et *Plutarchus*: *Romulus* reliquos potentiores à vulgo sejunxit, *patronos* eos appellans, vulgus autem *clientes*: eaque re mirificam benevolentiam mutuo excitavit, & eam jura invicem magni ponderis consecuta sunt, &c. Meminit ejus etiam *Livius*.

De *vigesima secunda* & *vigesima tertia* diximus, ad tertium caput, ubi inter alia *Dionysii Halicarnasensis* verba, & hæc citavimus: Statuit *Romulus*, ut de injuriis gravissimas causas ipse decerneret, leviores permitteret *senatui*, providendo interim, ne quid peccetur in judiciis.

De *vigesima quarta*, quod *Romulus* annum fecerit mensium decem, cum multi alii, tum *Macrobius* lib. 1. Saturnaliorum, cap. 12. scribunt. Atque hæc de illis capitibus quæ à *Francisco Balduino*, *Paulo Manutio*, *Pandulpho Præteo* recitantur. Videbimus jam illas, quarum certiora apud scriptores veteres extant testimonia, & quæ iidem fere, quibus conceptæ fuerunt, verbis citantur.

Romuli Regis leges.

Unius tantum legis *Romuli* sit mentio in *Festo*, quæ tamen an *Romulo* adscribenda sit, dubitari posse videtur, quum *Festus* dicat (quemadmodum quidem eum locum *Josephus Scaliger* emendavit) in legibus Regis *Romuli* & *Tatii*, & *Servi Tullii* eam extare: Est autem hæc:

SEI PARENTEM PUER VERBERIT, AST OLOE PLORASSINT. PUER DIVEIS PARENTUM SACER ESTO. SEI NURUS, SACRA DIVEIS PARENTUM ESTO.

Addit *Festus*, *plorassint* in hac lege significare clamarent, sive inclamarint.

Verberit.] Pro verberet: *vindict*, pro vindicet.

Oloe.] Pro illi.

Sacer esto.] Quid sit *sacrum*, vel *sacram* alicui divo esse: in XII. tabulis explicabimus.

Numa Pompilii leges.

Ex legibus *Numa Pompilii* hæc fragmenta reperiantur:

SEI HOMINEM FULMIN JOBIS (sive, ut *Justo Lipsio* placet, FULMINIS nominandi, casu) OCCISIT. EM SUPRA GENUA NEI TOLLITO. HOMO SEI FULMINE OCCISUS ESIT, EI JUSTA NULLA FIERI OPORTETO.

Sic eam *Josephus Scaliger* emendavit. Extat apud *Festum* in voce *Occisum*, ubi notat *occisum* à necato distingui à quibuldam, quod alterum à cædendo, atque ictu fiat, alterum sine ictu. Sententiam hujus legis habet *Plinius* lib. 2. cap. 54. in Catholicis fulgurum, ubi scribit, hominem ita exanimatum cremari fas non esse, condi autem terra in eo loco, ubi fulmine percussus erat, religione tradi.

Lex Numa de parricidis.

SI QUIS HOMINEM LIBERUM DOLU SCIENS MORTI DUIT, PARRICIDA ESTO. SEI IM IMPRUDENS SE DOLO MALO OCCISIT, PRO CAPITIS OCCISEI, ET NATEIS EJUS IN CONCIONE ARIETEM SUBICIT.

Extat hujus legis fragmentum apud *Festum*, in voce *parici quæsores*, quod tamen altera parte auxit *Josephus Scaliger* ex schediis *Servianis*.

[*Si quis hominem liberum.*] Ex hac lege probat *Festus*, antiquitus *parricidam* dictum fuisse, non cum qui parentem occidisset, sed qui qualemcumque hominem.

[*Duit.*] Pro *det*, antique.

[*Parricida esto.*] *Josephus Scaliger* notat, hanc clausulam in omni re capitali positam fuisse, & significare idem, quod, *capital esto*, de qua loquendi forma in XII. tabulis dicemus.

[*Im.*] Pro *eum*.

[*Se dolo malo.*] Id est sine dolo malo.

[*Sei im imprudens se dolo malo.*] Hanc partem concinnavit *Josephus Scaliger* ex schediis *Servianis*, in quibus ait, hujus legis mentionem ita fieri: Ut si quis imprudens hominem occidisset, pro capite occisi, & natis ejus in concione arietem offerret.

[*Arietem subicito.*] Subici aries dicitur, inquit *Festus*, quem quis agit, ut pro se cædatur, ut ait in eod. lib. *Antistius*, quod fit, ut ait *Cicinius* lib. de officio jurisconsulti, exemplo Atheniensium, apud quos expiandi gratia aries inigitur ab eo, qui scelus admisit poenæ pendendæ loco.

Lex Numa de pellice.

PELLEX ARAM JUNONIS NE TANGITO: SI TANGET, JUNONI CRINIBUS DEMISSIS AGNUM FOEMINAM CÆDITO.

Pellicem, ait *Festus*, antiquis proprie dictam esse eam, quæ uxorem habenti nupserit. Cui generi mulierum poena constituta sit hæc, quam recitavimus, *Numæ* lege. *Jacobus Revardus* libro singulari de auctoritate prudentum scribit, ex toto jure *Papiriano* hujus unius legis reliquias extare in libris juri consultorum apud *Paulum*, ubi sic scriptum sit: *Granius Flaccus* in libro de jure *Papiriano* scribit, *Pellicem* nunc vulgo vocari, quæ cum eo cui uxor sit, corpus misceat. Et hanc legem sic interpretatur, *Pellex aram Junonis ne tangito* (vel, quemadmodum *Revardo* placet, & veteres loquebantur, *tagito*) id est: *Pellex nulli viro uxorem habenti nubito: si nupserit, crinibus demissis, quod tristitiæ signum erat, Junoni agnum foeminam cædito, sive mactato.*

Lex Numa de opimis spoliis.

QUOVIS AUSPICIO CLASSE PROCINCTA OPEIMA SPOLIA CAPIUNTOR. JOVEI FERETRIO BOVEM CÆDITO. QUEI CEPIT, ÆRIS DUCENTA DARIER OPORTETO.

SECUNDA SPOLIA IN MARTIS ARAM IN CAMPO, SOLITAURILIA UTRA VOLUERIT, CÆDITO.

TERTIA SPOLIA JANO QUIRINO AGNUM MAREM CÆDITO CENTUM QUEI CEPERIT ET ÆRE DATO.

Hanc legem repetemus libro de *Militia*.

Lex Numa de pollutu.

PISCEIS QUEI SQUAMOSEI NON SUNT, NEI POLLUCETO. SQUAMOSOS OMNEIS PRÆTER SCARUM POLLUCETO.

Sic hanc legem *Josephus Scaliger* restituit ex *Cassio Hemina*, cujus hæc sunt apud *Plinium* verba lib. 32. capite secundo. *Numa* constituit, ut pisces, qui squamosi non essent, ni polluerent, parsimonia contentus, uti convivia publica & privata, cenæque ad pulvinaria facilius compararentur: ni, qui ad pollutum emerent, pretio minus parcerent eaque præmercerentur. Significat autem *pollucere*, de piscibus libamenta Diis offerre. *Festus*: *Pollucere merces Diis, quas licent*, sunt far, polenta, vinum, panis fermentatus, ficus passa, suilla, bubula, agnina, casei, ovilla, alica, seïama, & oleum, pisces, quibusest squama, præter scarum. Herculi autem omnia esculenta, & poculenta. Hæc *Festus*.

Lex Numa de vino.

VINO ROGUM NE RESPERGITO.

Extat hæc lex apud *Plinium* lib. 14. cap. 12. ubi sic scribit: *Romulum* lacte non vino libasse, indicio sunt sacra ab eo instituta, quæ hodie custodiunt morem. *Numæ Regis* Posthumia lex est: *Vino rogum*

ne respargito. Quod sanxisse illum propter inopiam rei nemo dubitet. Ex eadem lege, ex imputata vite libari vina diis, nefas statuit, ratione excogitata, ut putare cogerentur, alias aratores, & pigri circa pericula arbuti. Hæc *Plinius*. Aliiter eam accipit, & interpretatur *Justus Lipsius* lib. 3. Antiquarum lectionum, quem consule.

Lex Numa de judiciis.

SEI QUID HORUM FUAT UNUM JUDICEI ARBITROVE, REOVE, DIES DIFFUNUS ESTO.

Testis hujus legis est *Festus*, in voce *Reus*, apud quem sic legimus: *Reus nunc dicitur qui causam dicit*: & item qui quid promissit, spondiditve, ut debet. At *Gallus Aelius* lib. 2. Significationum verborum, quæ ad jus pertinent, ait: *Reus est, qui cum altero litem contestatam habet, sive is egit, sive cum eo actum est*. Et paulo post; At *Capito Artejus* in eadem quidem opinione est: sed exemplo adjuvat interpretationem. *Numa* in secunda tabula, secunda lege, in qua scriptum est: *Si quid horum fuit, &c.* Meminit hujus legis *Jacobus Cujacius* Observationum lib. 3. cap. 40. eamque nos interpretabimur in xii. tabulis.

Lex Numa de terminis.

QUEI TERMINOM EXARASSIT, IPSUS, ET BOVIS SACREI SUNTO.

Et hoc caput extat apud *Festum*, cujus hæc sunt verba: *Termino sacrificabant, quod in ejus tutela sint agrorum esse putabant*. Denique *Numa Pompilius* statuit, cum qui terminum exarasset, & ipsum, & boves sacros esse. Meminit ejus & *Dionysius Halicarnassæus* his verbis: *Terminos si quis transferre ausus fuisset, aut tollere, lege lata, deo terminali caput ejus qui tale quid patrasset devovit Numa, interfectori ipsius tanquam sacrilegi impunitate promissa, & puritate à scelere, &c.*

Memoratur & hæc ex *Numa* legibus apud *Dionysium* & *Plutarchum*: Si pater filio concesserit uxorem ducere, futuram sacrorum ac bonorum juxta leges participem, patri posthac nullum ius esto vendendi filium, &c.

Neque prætermittenda est lex *Regia*, de mortuo non inferendo, quæ à *Marcello* refertur lege secunda, ff. de mort. infer. Ne mulier quæ pragens mortua esset, humaretur, antequam partus ei excideretur. Qui contra faceret, spem animantis cum gravida peremisse videretur, &c. Verum à quo lata hæc lex sit, non additur: nec adhuc inter eruditores convenit. *Hottomannus* putat, partem eam fuisse alicujus legis *Romuli*, aut *Numæ Pompilii*, de qua *Marcellus* in superioribus disputavit.

Legum *Servii Tullii* de contractibus meminit *Dionys.* lib. 4. & 5. sed nullam ex iis recitat.

Cæterum ut finem dicendi hic faciam, nullam enim præter has *Regiam legem* me invenisse memini: illud non possum silentio præterire, fuisse pleræque *Regum Romanorum leges*, præsertim illas, quarum æquitas manifesta fuit in xii. tabulas relata: id quod præter *Dionys.* *Halicarnassæum*, etiam *Jacobus Cujacius*, & *Josèphus Scaliger* viri clarissimi testantur, quorum verba non pigebit hoc loco adscribere. Sic igitur *Jacobus Cujacius*, libro Observationum & Emendationum tertio, capite quadragesimo: Constat, inquit, ex *Halicarnassæi* libro secundo & decimo, ex legibus *Regiis*, & ex moribus populi Romani multas decemviris leges in xii. tabulas transfuisse, hoc censente populo. Quamobrem exitimo & illas *Numæ leges de eo qui sciens hominem liberum morti duit: & de pæna pellicis, & de homine fulmine occiso, & de termino exarato*, ab eodem *Sext. Pompejo Festo* relatas, xii. tabulis adscribendas esse. *Josèphus* autem *Scaliger* Castigationibus in *Festum*, ad vocem, *Nuptias*, post alia quæ confirmandæ hujus sententiæ causa in medium attulerat, ita concludit: Ex his non dubium est, leges *Regias* in xii. tabulas à decemviris conjectas fuisse. & prima, secunda, tertia tabula leges *Regias* contineri. Quin leges *Regias* de patria potestate in quartam tabulam relatas, author *Dionysius*, &c. Hæc *Scaliger*. Atque de legibus *Regiis*, sive jure *Papiriano* hætenus.

C A P U T V I.

Leges duodecim tabularum cum brevi commentatione.

A legibus *Regiis* ad xii. tabulas venimus: illæ enim præcipuum *Romanæ jurisprudentiæ capit* fuerunt, uti paulo post adductis aliquot clarissimorum virorum testimoniis probabimus. Qua occasione scriptæ illæ tabulæ fuerint, diligenter à nobis est indicatum libro septimo harum Antiquitatum, capite decimonono, in quo de decemviris disputavimus. Propositæ autem sunt primum, & à populo comprobata, decem tantum tabulæ, anno ab Urbe condita cccii. Sequenti anno cum adhuc leges quadam decisse viderentur ad juris perfectionem, additæ sunt ab iisdem decemviris adhuc ii. quæ prioribus x. additæ, xii. numerum effecerunt. De quarum excellentia & præstantia multa dici possent: sed cum mihi propositum sit brevitati studere, hortor studiosos lectores, ut illarum præconia apud *Livium*, *Dionysium*, & alios ipsi legant. *Cicero* certe, cujus testimonium apud nos plurimum valere debet, lib. 1. de Oratore, sub

persona *Crassi* mirum in modum eas prædicat, & supra omnes fere bibliothecas omnium Philosophorum extollit. Verba ejus sunt hæc: *Plurima* (inquit *Crassus*) *est in xii. tabulis antiquitatis effigies, quod & verborum prisca vetustas cognoscitur, & actionum genera quadam, majorum consuetudinem, vitamque declarant*: sive quis civilem scientiam contempletur, quam *Scævola* non putat Oratoris esse propriam, sed cuiusdam ex alio genere prudentiæ, totam hanc descriptis omnibus civitatis utilitatibus, ac partibus *xii. tabulis* contineri videbitis: sive quem ista præpotens & gloriosa Philosophia delectat (dicam audacius) hocce habet fontes omnium disputationum suarum, qui jure civili & legibus continentur. Fremant omnes licet, dicam quod sentio, *bibliothecas mehercule omnium Philosophorum unus mihi videtur xii. tabularum libellus, si quis legum fontes, & capita viderit, & autoritatis pondere, & utilitatis ubertate superare*. Egregia profecto commendatio harum pulcherrimarum legum: de quibus etiam idem lib. 2. de *Legibus* scribit, quod se puero moris fuerit, ut juniores illas didicerint, tanquam carmen necessarium. Quod magis dolendum est, tantum thesaurum jam amissum, & nihil nisi fragmenta quadam superesse, hinc inde in variis scriptoribus dispersa. In quibus ramen colligendis, emendandis, & illustrandis, multi viri doctissimi suam operam posuerunt: alii quidem aliis felicius. Primus, ut opinor, in illis colligendis operam suam communi utilitati collocavit *Aymarus Rivallius* Allobrox, eaque lib. 2. Historiæ juris civilis est interpretatus: Hunc secuti *Oldendorpius* Germanus, & *Franciscus Balduinus*: quorum hic prolixè earum sententiam ostendit, & quomodo jus fere totum civile inde fluxerit, conferendo cum illis *Pandectarum* leges declaravit: ille vero breviter eas explicavit. Neque vero post hos nemo amplius ausus fuit eidem operi manum admovere. Sed ut nostra ætas ferax est doctorum virorum, ita etiam plures in his legibus emendandis, quia plurimæ depravatæ fuerunt: & explicandis, quia obscure elaborarunt. Inter eos fuerunt *Franciscus Hottomannus*, *Jacobus Cujacius*, *Jacobus Ravardus*, *Pandolphus Prætejus*, *Adrianus Turnebus*, *Josephus Scaliger*, & *Justus Lipsius*, à quo justos commentarios in has leges, sicut & à *Ludovico Carrione* expectamus. Omittam alios, qui de legibus his scripserunt. Cum enim tanta dignitas earum sit, & *xii. tabula fons sint totius juris civilis*, nequaquam arbitrati sunt summi illi viri, se operam, quam in istis declarandis ponerent, ludere: præsertim cum etiam multi veteres jurisconsulti, *Sextus Aelius*, *Servius Sulpitius*, *Labeo* & *Cajus* cas suis commentariis illustrare non dubitarint, quorum omnium ramen vix nomina sunt reliqua: scripta autem cum maxima omnium studioforum jactura intercederunt. Sed mittam jam prolixiores querelas. Quantum ad hunc meum tractatum attinet, sciat benevolus lector, hæc *xii. tabularum* fragmenta, & reliquias, collecta esse ex *Ciceronis*, *Dionys. Halicarnassæi*, *Livii*, *Agellii*, *Sext. Pompeji*, *Festii*, *Macrobii*, *Plinii*, &c. libris, & ex *Pandectis*. In quibus explicandis primum earum sententiam paraphrasticas ipsis verbis legis, sicuti propter obscuritatem necesse erat, subjeci: deinde si qua occurrebant verba antiqua, obsoleta, & à nostro usu remota, explicavi. Justos commentarios scribere mihi propositum non fuit: si qui eos desiderant, illi adeant *Oldendorpii*, *Balduini*, *Ravardæ*, *Hottomanni*, clarissimorum jureconsultorum, & si aliquando edentur, *Justi Lipsii*, vel *Ludov. Carrionis* scripta.

Cæterum ut de ordine etiam quadam addam, quo quæque lex, & in qua tabula scripta fuerit, nos scire non possumus: cum autem *Ansonius* earum tripartitam divisionem fuisse scribat, ita ut prima pars ad *sacra* pertineat, altera *jus publicum*, tertia *jus privatum* comprehendat: ego quoque eundem ordinem, quem ante aliquot annos *Franciscus Hottomannus*, & hunc sequutus *Joan. Crispinus* observarunt, sequar. Ac primum de legibus, quæ jus sacrum tractant, agam.

Prima pars legum *Xii. tabularum*, de jure sacro.

Ex iis *xii. tabularum* fragmentis, quæ temporum injuria reliqua nobis fecit, pauca admodum de *sacris* loquuntur: quinimo unicum tantum de *sacris privatis* agit, cætera omnia de *funeribus* & *sepulchris*. Nam quæ *Aymarus Rivallius* Allobrox, & *Joannes Oldendorpius* jurisconsulti, ex *Ciceronis de Legibus* libris recitant ex *xii. tabulis* fuisse, convinci nullo modo potest. Nam ne verbo quidem *Cicero* meminit, fuisse ea capita in *xii. tabulis* perscripta, cum alioqui, quoties unam, aut plures ex *xii. tabulis*, id haud quam dissimulet, uti postea videbimus. Quod cum ita sit, nos omnis reliquis incertis, ab ea incipimus, quæ de *sacris privatis* agit, atque ita concipitur.

I. *Sacra privata perpetuo manento.*

Hujus legis extat testimonium apud *Ciceronem* in Oratione pro *Muræna*, ubi sic loquitur: Nam cum permulta præclare legibus essent constituta, ea juri consultorum ingeniis pleraque corrupta, ac depravata sunt. *Sacra* intrare illi noluerunt: horum ingenio senes ad coëmptiones faciendas interimendorum sacrorum causa reperti sunt. Idem lib. 2. de *Legibus* cum hanc legem posuisset: *Sacra privata perpetua manento*. De *sacris*, inquit, hæc una sit sententia, ut conserventur, & deinceps familiis prodantur: & ut in lege posui, *perpetua sint sacra*. Et mox: *Privata sacra* ita pontificio jure constituta ait, ut ad quem pecunia, ad eundem etiam sacrorum obligatio perveniret. Omnino enim diligentissime esse animad-

madversum, ne *privata sacra* interirent, sed familiis deinceps proderentur. Sententia igitur legis hæc est, ut quæ *sacra* gens aliqua, sive illa *patricia*, sive *plebeja* sit, ascivisset, ea deinceps ab iis, qui ejusdem stirpis futuri essent, colerentur, & conservarentur. Unde etiam illud institutum constat, ut & mulieres in viro- rum, & adoptati in parentum, & hæredes in defunctorum *sacra* transirent: qua de re prolixè *Hottomannus*.

Sacra privata. Sacrorum enim alia publica, alia privata fuerunt. *Publica* (ait *Festus*) dicebantur, quæ publico sumptu pro populo fiunt: quæque pro montibus, pagis, curiis, sacellis. At *privata*, quæ pro singulis hominibus, familiis gentibusque fiunt. Idem alibi: Quod privati suæ religionis causa deo dedicarunt, id pontifices Romani non existimant sacrum. At si qua privata sacra suscepta sunt, quæ ex instituto pontificum statò die, aut certo loco facienda sint, ea sacra appellari, tanquam sacrificium. Ille locus, ubi illa sacra faci- enda sunt, vix videtur sacer esse. De iisdem sacris *Macrobius* lib. 1. *Saturnal.* cap. 16. Sunt præterea *feria propria* familiarum, ut *Claudæ familia*, ut *Emilia*, sive *Julia*, sive *Cornelia*: & si quas ferias proprias quæque familia ex usu domesticæ celebritatis observat, sunt singulorum, ut natalium, fulgurumque susce- ptiones: item funerum atque expiationum. Hactenus ille. Sacra autem hæc propria eorum deorum erant, quos *penates*, itemque *lares* nominabant. Et quia gentis alicujus propria certis ritibus & ceremoniis cole- bantur, *gentilia* dicebantur, quorum etiam meminit *Cic.* in Oratione de Arusp. responsi. &c.

Subjicit huic legi *Hottomannus* & alteram de *intercalatione*, sed de qua tantum conjecturas, non autem certa testimonia habet. Ita vero eam concipit: ut *Februarius* mensis, qui Numæ instituto postremus erat, deinceps secundus esset: utque eo mense post *terminalia* annis alternis eorum dierum, qui ad annuam so- lis rationem deessent, intercalatio fieret. Nos eam non interpretabimur. Sequuntur leges de *sumptibus fu- nerum*, & jure sepulchrorum.

II. Hominem mortuum in Urbe ne sepelito, neve urito.

Quæ sequuntur leges, de funeribus & sepulchris agunt: hæc autem quæ jam recitata est lex, extat totj- dem verbis apud *Ciceronem* lib. 2. de Legibus, ubi sic scribit: *Hominem mortuum* (inquit lex in xii.) *in Urbe ne sepelito, neve urito.* Deinde eam sic explicat: In Urbe sepeliri lex vetat: sic decretum est à pontificum collegio, non esse jus in publico loco fieri *sepulchrum*. Statuit enim collegium, locum publi- cum non potuisse privata religione obligari. *Servius* tamen in lib. 5. *Æneid.* memoriæ prodidit, apud ma- jores fortasse ante xii. tabulas moris fuisse, ut qui mortuus esset, domum suam referretur. Unde est apud *Virgilium*:

Sedibus hunc refer ante suis, & conde sepulchro.

Notandum vero & hoc est, quemadmodum ante, sic etiam post latas xii. tabulas, fuisse quosdam in ipsa Urbe sepultos, quos tamen legibus solutos virtutis causa id consecutos fuisse, *Cicero* existimat. Quin etiam *Imperatores*, & *virgines Vestales*, quia legibus non tenebantur, in Urbe habebant *sepulchra*. Sed & *Virgines Vestæ* nocentes, licet vivæ, tamen intra Urbem, in campo scelcrato obruebantur.

Neve urito. Credo (inquit *Cicero*) vel propter ignis periculum.

III. Hoc plus ne facito.

Hæc verba superioris alicujus legis, quæ *funerum* & *sumptuum modum* præfiniebat, appendix sunt: quasi in eam sententiam scripta lex esset, ut quum finem illis rebus præscripsisset, tum hoc quasi sanctionis loco adscriberet. Puto autem hæc verba ad eam legem pertinuisse, qua *Cicero* libro secundo de legibus scribit extenuatum fuisse sumptum tribus riciniis, & clavis purpureis, & decem tibicinibus. Cujus legis sententia hæc est: *ne plus quam tres vestes cum mortuo aut conderentur, aut urerentur*: id quod etiam apud Athenienses, teste *Plutarcho*, Solonis lege cautum erat: nec plures decem tibicinibus ad funerum pompam adhiberentur. *Ricinium* enim, vel *recinium*, ait *Festus*, omne vestimentum quadratum ii, qui duode- cim interpretati sunt, esse dixerunt. *Verrius* togam, qua mulieres utebantur prætextam clavo purpureo. In more autem apud veteres erat, vestimenta quædam cum mortuis condere vel urere: quod præter alios docet *Virgilius* *Æneid.* lib. 6. in *Miseno*:

*Purpureasque super vestes velamina nota
Injiciunt* —

Et *Suetonius* in *Cæsare*: Scenici artifices vestem, quam ex instrumento triumphorum ad præsentem usum induerant, detractam sibi, atque discissam injecere flammæ. Nonnulli eruditi viri, *Jacobus Ravardus*, *Adrianus Turnebus*, *Junius* in Nomenclatore, & alii per *ricinia*, intelligunt *vestes lugubres*, quibus mu- lieres in funeribus uterentur: sed diversum docet *Justus Lipsius* epistolicarum quæstionum libro 1. epist. 7. Et decem tibicinibus.] Etiam *Ovidius* lib. 6. *Fastorum* docet decem tibicines ad funera adhibitos fuisse. *Servius* in 5. *Æneid.* scribit, antiquæ consuetudinis fuisse, ut majoris ætatis funera ad tubam proferrentur, minoris vero ad tibias. Et *Agellus* libro 20. cap. 2. author est, *fuscines* olim eos proprie appellatos, qui apud *sitos* canere soliti essent: hoc est, *vita sanctos*, & sepultos. Eosque habuisse proprium genus tubæ, qua canerent, à cæterorum tibicinum proprietate differens, quos *fuscimissus* vulgus dicit. Sapienter ergo modum funeris lex præscribit.

IV. Rogum ascia ne polito.

Solebant Romani nimio quodam fastu, nimioque sumptu exornare sepulchra: id hæc lex prohibet, & jubet è rudibus, & impolitis lignis pyram confici. *Jacobus Ravardus* istud caput, quod modo recitavimus, Hoc ILUS NE FACITO, cum hoc conjungit sic legens: NE FACITO ROGUM ASCIA, NE POLITO. Priores autem duas voces: *Hoc plus*, non *decemvirorum*, sed *Ciceronis* esse, sicque intelligendas esse: Ea quæ hæcenus *Cicero* ex xii. tabulis de funeribus recitaverit, omnia à *Solone* desumpta esse: legem autem xii. tabularum plus constituisse eo, quod in *Solonis* legibus continetur, videlicet, Ne quis faceret rogum ascia, nec poliret, &c.

Rogum.] Rogus significat struem lignorum, factam ad cremanda cadavera, sic dictus à rogando, quod in eo manes rogari tolerent.

Ascia.] Ascia fabrorum materiariorum dolabra est, qua ad aspera ligna polienda utuntur, ab abscin. dendo dicta: *ein dun beill, breite axi, oder zimmer-axi.*

Sumptus igitur supervacuos & inutiles à funeribus lex removet.

V. Mulieres genas ne radunto: neve lessum funeris ergo habento.

Et hæc lex à *Solone* desumpta est, quem *Plutarchus* scribit prohibuisse, in funeribus corpus laniare, lamentationemque meditatam edere. *Servius* in illud *Æneidos* xii. Et roseas laniata genas, sic scribit: *Moris* fuerat, ut ante rogos humanus sanguis effunderetur, vel captivorum, vel gladiatorum: quorum si forte copia non fuisset, laniantes genas suam effundebant cruorem, ut rogis illa imago restitueretur. Tamen sciendum, cautum lege xii. tabularum, ne mulieres carperent faciem his verbis: *Mulier faciem ne carpito.* Hæc *Servius*. Ubi tamen verba legis mendose recitantur. Non enim faciem, sed genas: nec carpito, sed radito, vel radunto, numero plurium, in legibus fuisse scriptum docent *Plinius* & *Festus*: quorum hic ita ait: *Radere* g..... lege ex xii. id est, unguibus: uti interpretari *Festus* voluisse videtur, quid sit *radere genas*: videlicet unguibus eas cruentare, & scindere. *Plinius* autem lib. ii. cap. 37. Male homini tantum, quas præci genas vocabant, duodecim tabularum interdicto, radi à feminis eas. Sic enim legit *Justus Lipsius* in Quæstionibus Epistolicis. Quanquam autem vetitum id esset lege duodecim tabularum: tamen factum fuisse etiam *Varronis* temporibus, docet ex *Servianis* schedis *Josephus Scaliger* in suis ad *Festum* castigationibus, ubi cum sic scribentem adducit *Servius* in schedis: *Varro* dicit mulieres in exequiis & luctu ideo solitas ora lacerare, ut sanguine ostenso inferis satisfaciant. Male hanc legem accepit *Adrianus Junius*, qui in commentario suo de *Coma*, capite secundo scribit, xii. tabularum interdicto cautum fuisse: ne mulieres genas raderent, ut ne diutino radendi usu succrescentibus pilis à natura non datis, sub eminentio virilis oris honore fallerent.

Neve lessum funeris ergo habento.] *Cicero* lib. 2. de Legibus author est, veteres xii. tabularum interpretes, *Sex. Alium*, *L. Acilium*, non satis se intelligere dixisse, quid esset lessum: sed suspicari, vestimenti genus aliquod funebris fuisse. *L. Alium*, lessum quasi lugubrem ejulationem dictam esse, ut vox ipsa significat: quam *Alii* sententiam se probare & veram esse judicare. *Cicero* addit: cum idem *Solonis* etiam lex vetet. Respexit ad hanc legem idem etiam in *Tusculanis* quæstionibus, cum sic scribit: Sed hoc quidem in dolore maxime est providendum, ne quid abjecte, ne quid timide, ne quid ignave, ne quid serviliter, muliebriterve faciamus. Imprimisque refutetur, ac rejiciatur *Philostetis ille clamor*. Ingemiscere nonnunquam viro concessum est, idque raro: ejulatus ne mulieri quidem. Et hic nimirum est fletus, quem xii. tabulæ in funeribus adhiberi vetuerunt. Hæcenus ille. Monet *Justus Lipsius* in Quæstionibus Epistolicis, veteres lessum, & lausum, lesum, ac lessum, una & eadem significatione dixisse.

Plato autem lib. 12. de Legibus: *Fleri* (inquit) mortuum jubere aut vetare, absurdum est: plangere vero, & voces ac lamenta extra ædes mittere, vetandum.

VI. Homini mortuo ne ossa legito, quo post funus fiat: extra quam si militia aut peregre mortuus sit.

Extat apud *Ciceronem* lib. 2. de Legibus: Legis sententia hæc est, ut posteaquam crematum corpus esset, ossa è cineribus legantur, statimque loco proximo in terram condantur, ne si alium in locum sepelienda causa deportarentur, luctus duplicaretur & sumptus.

Excipitur autem hac lege, si quis aut in militia, aut peregre sit mortuus, ubi scilicet funus ei fieri non licuerit: tum enim neque luctus, neque sumptus augetur. Itaque & in *Pandectis* is sumptus funeris probatur, cum peregre mortuus in suum transfertur.

Aliter tamen eam interpretatur, & verius quidem, *Jacobus Ravardus*, [l. c. §. 1. §. impensa, & l. Di vi fratres 39. ff. de relig. & sumpt. fun.] cum ita scribit: Multum interesse puto inter ossa homini mortuo legere, & inter ossa hominis mortui legere. Nam ossa hominis, quæ dispersa sunt & non coherent, cum simul colliguntur, tunc hominis ossa legi dicuntur. *Seneca* libro 2. de Ira: Dignus fuit, cui permitteret à convivio ad ossa filii legenda discedere. Sed homini mortuo leguntur ossa, cum ejus cadaveri aliqua ossa

ossa adimuntur. Eoque sensu vivis ossa legere dixit idem *Seneca* libro *de consolatione*. Legere siquidem pro *adimere*, & auferre veteres dixisse non est obscurum, si consideremus cum dicendum esse sacrilegium, qui adimit, qui auert res Deo rite consecratas. Pertinet autem lex ad hunc morem fortasse, de quo *Festus* scribit, *membrum abscindi mortuo* solitum dici, cum di-itus ejus dec.debatur, ad quod servatum iusta fierent, reliquo corpore combusto, id quod hac lege *decemviri* prohibuerunt, nisi quis aut peregre, aut in bello mortuus esset. Tum enim permiserunt ei *ossa legi*, quo post funus fiat, hoc est, membrum aliquod adimi, ad quod servatum iusta Romæ fierent, reliquo corpore apud peregrinos combusto. Hæc fere *Ravardus*.

VII. Uti servilis unctura, omnisque circumpotatio tollatur.

Solebant olim cadavera, sive corpora mortuorum ungi odoribus & unguentis, unde *Ennius*:

Tarquini corpus bona semina lavit & unxit.

Et *Virgilius* libro 6. *Aeneidos*:

Pars calidos latices, & abena undantia flammis Expediunt, corpusque lavant frigentis & unguunt.

Atque ff. l. *funeris*. 37. de *religios. & sumptibus funerum*, eorum sumptuum ratio probatur, qui unguento pro mortui corpore comparato facti sunt. Sed in servorum corporibus id fieri lex vetat, quæ sumpta est ex *legibus Solonis*. Sic etiam non omnis circumpotatio, sed servilis tantum sublata est. Nam liberi homines, quo minus coronati parentantes, cum supra tumulum dapes posuissent, circumpotare potuerint nulla lege mihi prohibitum fuisse videtur. Ita *Jacobus Ravardus*.

Omnisque circumpotatio.] *Circumpotatio*, alio nomine *silicernium*, Græcè *σείδιον* dicitur. Ita *Varrò Meleagrus*, quemadmodum *Jacobus Cujacius* apud Nonium legit: Funus exequiati laute, sive (quod *Jano Palmerio* placet) cum *lusu* ad sepulchrum antiquo more *silicernium* confecimus, id est, *σείδιον*, quo pransi discedentes dicimus alius alii Vale. Significat autem *silicernium* convivium funebre, quod apud veteres exhiberi senibus solebat: dictum, quod cum silentio edentes cernerentur, vel propter defuncti memoriam, vel quod cogitarent, se mox illum secuturos, quapropter abeuntes è convivio, veluti se amplius non visuri, mutuo se salutabant. Alii aliter hoc vocabulum interpretantur, de quo vide *Festum*, *Fulgentium*, *Placiadem*, *Donatum* in *Terentii Adelphos*, & *Sipontinum* in *Martialem* statim initio.

VIII. Uti ne sumptuosa respersio fieret: neve murrhata potio mortuo inderetur: neve longæ coronæ: neve acerræ adhiberentur.

Intelligitur ex his verbis, moris fuisse apud veteres, ut *cadaver*, rogusve, liquoribus quibusdam pretiosis perfunderetur: quod ne fiat amplius, hac lege prohibetur.

Murrhata potio.] *Festus* scribit, *Murrhata* potionem usos antiquos fuisse, ejusque rei indicium esse, quod etiam *adiles* per supplicationes diis addant ad pulvinaria, & quod duodecim tabulis caveatur, ne mortuo indatur, docente id *Varrone* lib. 1. *Antiquitatum*. Qualis vero ea potio fuerit, de eo valde dubitant auctores. *Hieronymus Mercurialis*, Medicus Paravinus celeberrimus, in variis lectionibus, de *murrhina*, quæ eadem est *murrhata potio*, disputans, *Cujacii*, *Julii Casarii Scaligeri*, & *Adriani Junii* multum discrepantes opiniones primum recitat, & refutat: deinde quid ipse sentiat, afferens dicit se existimare, *murrhinam* fuisse artificialem quandam potionem, quæ veterum tempestate vulgarissima fuerit, à posteris autem intermissa, ut vix ejus remanserit nomen: quod vel à similitudine, vel à mixtione, vel ab aliqua alia re fortasse captum sit. Hæc *Mercurialis*. Prohibet igitur lex, ne ejusmodi potio mortuo conficiatur, & ita magni sumptus in eum fiant.

Neve longæ coronæ.] *Longæ* coronæ dicuntur ad differentiam *rotundarum*, qualibus busta, sepulchra, fellas curules, theatra, & currus triumphales exornari consuevisse, ex *Huberti Goltzii* C. *Julio Cæsare*, *Fastis* & *Augusto*: *Guilhelmi Brassicæ* antiquitatibus, & *Aneæ Vici* *Parmensis* nummis discimus.

Neve acerræ adhiberentur.] *Festus* scribit *acerram* aram esse, quæ ante mortuum poni soleat, in qua odores incenduntur. Addit autem alios dicere, *arculam* esse, thurariam scilicet, ubi thus reponatur. *Hottomannus* de aris potius accipiendum putat, ut veter lex, aras, quæ proxime sepulchra fierent, cum thure incensisque odoribus obiri.

IX. Qui coronam parit ipse pecuniave ejus, virtutis ergo arduitor, ipsique mortuo, parentibusque ejus, dum intus positus erit, forisque feretur, sine fraude imposita esto.

Legis sententia (ait *Hottomannus*) videtur esse hæc, ut qui in ludis certaminibusque publicis coronam adeptus sit (quæ quidem præmium victoribus honoris causa propositæ erant) ei monumentum istud, quasi insigne suæ virtutis, relinqueretur.

Et est hæc lex quasi exceptio quædam præcedentis, qua cum prohiberetur, adhiberi ad funera longas coronas, ne imponantur cadaveribus: hic excipiuntur illæ coronæ, quas quis vel ipse, vel per servos, equosve suos virtutis ergo in publicis ludis, certaminibusque sibi peperisset, atque adeptus esset. Has enim addi, & in funeribus ipsis demortuis dominis imponi, lex concedit.

Pecunia.] Pecuniæ nomine lex non equos tantum, sed & servos comprehendit.

Arduitor.] Sic emendat *Iustus Lipsius* lib. 4. Epistoliarum Quæstionum, epist. 27. cum in vulgatis sit, *arguitur*. Dicit autem *arduitor*, politum antique, pro *adduitor*, à verbo *arduo*, vel *adduo*, pro quo nos hodie *addo* dicimus. *Rayardus* legit *arguitor*: ut sit sensus, corona illa sit argumento & indicio virtutis suæ. Hoc autem volunt illa verba, ut coronæ, quæ partæ ab equis vel servis essent, domino æque ac si per se ipse certando eas peperisset, honorem illum conciliarent. Recitat hanc legem *Plinius* lib. 21. cap. 3.

X. *Uti plura funera ne uni fierent: neve lecti plures inferrentur.*

Ad minuendos sumptus, & mortuis, & vivis inutiles, sine dubio lex pertinet: nam, ut *Servius* tradit, apud majores gloriosum fuerat, quam plurimis lectis efferri. Ac *tenuis* quidem *fortuna* homines *capulis*, sive *feretris* efferebantur: *potentiores* autem *lectis*. Itaque Sulla sex millia lectorum habuisse dicitur.

XI. *Neve aurum addito: ast quoi auro dentes vincti erunt: im cum illo sepelire & urere, se fraude esto.*

Vetat lex *sepulchris aurum injci*, cum apud antiquos consuetudo ferret, ut in rogum una cum mortuo pretiosa multa injicerentur: id quod ex plerisque *Virgilio* locis, & *Servio* in eum commentariis intelligitur. Testatur autem *Plutarchus* & alii, Romanos in rebus ad sacra & religionem pertinentibus, quales *divorum manum* fuerunt, mirabiliter anxios, & ad summam superstitionem adductos fuisse. Additur deinde exceptio, si tamen quis dentes, qui sibi excidissent, aut evulsi essent, auro incrustasset, licere eos cum mortuo cremari, vel sepeliri, sine fraude: hoc est, non peccari ea re contra leges.

Ast quoi auro dentes vincti erunt.] Id est, cujus dentes, qui illi aliquando vel exciderunt, vel evulsi sunt, auro erunt incrustati.

Quoi.] Pro cui, antique.

Im cum illo sepelire, &c.] Id est, licere per legem, eum dentem, vel eos dentes cum mortuo uri, vel condi. *Im* pro eum; *se*, pro sine, antiquè, teste *Festus*.

XII. *Rogum bustumve novum ne propius ædes alienas LX. pedes invito domino adjicito: neve forum sepulchri, bustumve, usucapito.*

Sententia legis plana est. *Pyræ*, inquit *Servius*, est lignorum congeries. *Rogus*, cum ardere cœperit, dicitur. *Bustum* vero jam exustum vocatur, quasi bene ultum. *Bustum* tamen pro *sepulchro*, in quo humanus quis est, à lege usurpari, ut hoc argumento est: primum, quod cum de loci intervallo caveat, aliud esse *rogum* demonstraret, aliud *bustum*, sive *τῦμβος*. Atque ut in rogis incendium lex verebatur (quod *Tullius* annotavit) sic in bustis terrum cadaverum odorem, & aëris pestilentiam cavere oportuit.

Neve forum.] Hoc capite lex cavet ne *forum* sepulchri, *bustumve* usucapi liceat.

Forum.] *Festus*, antiquos id *forum* appellasse tradit, quod nunc *vestibulum sepulchri* dici solet. Ac de vestibulo quidem, ambituque sepulchrorum legis ratio perspicua est: ut scilicet potestas esset hæredibus iusta quotannis ad sepulchrum facere.

Cicero *Philipp.* 9. Majores, inquit, nostri *statuas* multis decreverunt, *sepulchra* paucis. Sed *statuas* intereunt tempestate, vi, vetustate: *sepulchrorum* autem *sanctitas* in ipso solo est, quod nulla vi moveri, neque deleri potest. Atque hæcenus de *legibus*, quæ ad sacra pertinent, quantum quidem reliquum est, diximus: in quibus serè omnes, præsertim eæ, quæ de *sepulchris* & *funeribus* loquuntur, extant in 2. *Ciceronis* de *legibus* libro. Sequuntur nunc leges de jure publico.

Secunda pars legum XII. tabularum de jure publico.

I. *Privilegia ne irroganto.*

Extat hæc lex apud *Ciceronem* lib. 3. de *legibus*. Cujus sententia est, ne de *privis*, hoc est, singulis hominibus leges ferrentur, cum æquitatis ratio postulet, ut omnes homines summi cum infimis pari jure teneantur: & jura non in singulas personas, sed generaliter constituantur.

Plerique harum legum interpretes ita hoc caput intelligunt, quasi non omnino *privilegia* prohibeantur, sed ita, ut non nisi *comitiis centuriatis* ferantur. Quibus contradicit *Jacobus Cujacius*, & docet, *Privilegia* esse *duplicita*, alia quæ de una tantum persona concipiuntur in omnia tempora, alia quæ ad plures personas ejusdem conditionis, vel ad universos cives pertineant: de his privilegiis legem hanc nihil dicere, nec eas prohibere: illa vero omnino tollere: nec verba, nisi per maximum *comitiatum* huc, sed ad sequens tantum caput referenda esse: quod ex *Cicerone* etiam intelligitur, ubi hanc legem interpretatur. Sic enim inquit: Tum legum præclarissimæ de XII. tabulis translata duæ: quarum altera *privilegia* tollit, altera de capite civis rogari, nisi maximo comitiatu, vetat, nondum cognitis seditiosis tri-

tribunis plebis, ne cogitatis quidem. Admirandum, tantum majores in posterum providisse. In privos homines leges ferri noluerunt, id est enim *privilegium*, quo quid est injustius? Cum legis hæc vis sit, scitum esse, & jussum in omnes, &c. Hæc *Cicero*. Quæ enim sequuntur verba, ea sequens caput explicant. Vide *Cujacium* lib. Observationum 15. c. 18. Nec multo aliter *Ravardus* eam interpretatur. *Josephus* tamen *Scaliger* Castigationibus in *Festum* scribit, verba *Ciceronis*: Ferri de singulis, nisi centuriatis comitiis noluerunt, esse interpretationem legis hujus, *Privilegia ne irroganto*, pag. 133. quod non placet. Vide etiam *Agell.* lib. 10. cap. 20.

Privilegia.) *Privus* adjectivum est, significans *singulum*: pro quo tamen apud *Ciceronem* pro domo, & lib. 3. de legibus mendose legitur *privatus*. Est autem *privilegium* jus singulare & in certæ personæ, vel causæ gratiam, favoremve: & lex de uno homine lata, *Isidorus*.

Irroganto.] *Irrogare* propriè significat legibus infligere, ut *irrogare pœnam*, &c. hoc loco videtur positum pro simplici, *rogare*, vel pro introducere.

II. De capite civis, nisi per maximum comitiatum, ne ferunt.

Reipublicæ interest, inquit *Ulpianus*, ut delicta puniantur. Hoc animadvertentes Romani, etiam ipsi sua judicia gravissimè constituerunt, & alia quidem, videlicet leviora magistratibus mandarunt: graviora autem, ubi de capite civis actum fuit, populus sibi reservavit, illamque populi potestatem *decemviri* hac lege confirmarunt, ut de capite civis, nisi *centuriatis comitiis*, non rogaretur, vel ad populum referretur. Sic etiam scribit *Pomponius* non potuisse *Consules* injussu populi de capite civis Romani sententiam ferre. Ideoque secures *Consulibus* aliquando ademptæ ea lege & conditione à *Largio Dictatore* restitutæ dicuntur, ne iis in caput civis Romani injussu populi animadverterent. Posterioribus tamen temporibus, constitutis quæstionibus publicis non ipse populus de omnibus criminibus capitalibus judicavit: sed *quæstiores paricidii*, vel *prætores* publicarum quæstionum delegit, iisque judicia illa commisit.

Per maximum comitiatum.] Id est, per *centuriata comitia*, in quibus populus descriptus censu, ordinibus, ætatibus, plus adhibeat in suffragium consilii, quam fuit in *tribus* convocatus.

Habetur hæc lex apud *Ciceronem* lib. 3. de legibus, & oratione pro *Sestio*.

III. Jussus populi & suffragia sunt. Quodcunque postremum populus jussit, id jus, ratumque esto.

Extat hæc lex, qua *comitia* populi, & suffragia confirmantur, apud *Livium* lib. 7. ubi sic scribit: In secundo interregno orta contentio est, quod duo *patricii Consules* creabantur, intercedentibusque *tribunis*, Interrex *Fabius* agebat, in xii. tabulis legem esse, ut quodcunque postremum populus jussisset, id jus, ratumque esset: Jussum populi, & suffragia esse. Meminit ejusdem *Livius* lib. 9. atque *Cicero* pro *Balbo*, & lib. 2. de *Inventione*.

Suffragia sunt.) *Suffragium* est vox illa quæ dabatur in comitiis, & in tabellis describebatur, quæ unusquisque suam declarabat voluntatem de aliquo magistratu creando, aut reo damnando. Initio autem voce, & palam ferebantur, ut nunc quoque fit, donec ferrentur tabellariæ leges, quæ *suffragia* tabellis describi voluerunt. Aliquando tamen *suffragium* pro auxilio accipitur. Sed hic de priori significatione agimus.

Quodcunque postremum populus jussit.) Cum *senatus*, aut *populus Romanus* multa jussit, quæ simul servari non possunt, quoniam ex diametro invicem pugnant: tunc postremum pro jure servandum est, ut sicubi leges sint scriptæ quæ nullo modo conciliari possunt, semper ultimam sequamur. Nam postrema gravissima sunt. Unde *Modestinus*: αἱ μεταυστεραι διατάξεις ἰσχυρότεραι ἢ αἱ ἀντὶν εἰσὶν.

Respexit ad hanc legem *author Rhetoricorum* ad *Herennium*, libro 2. quum eam defensionem tenuem contendit, qua ostenditur, id factum esse, quod ea lex fanciat: cui legi *abrogatum*, vel *derogatum* sit: id quod posteriori lege sancitum sit, esse neglectum.

IV. Ut si iudex, arbiterve jure datus, pecuniam ob rem judicandam accepisset, capite pœnas lueret.

Descripta est hæc lex ex cap. 1. libro 20. *Agelli*, qua statuitur pœna in iudicum arbitrorumve perfidiam, quam omnibus ætatibus odio hominibus fuisse ostendit etiam exemplum illud *Cambysis* Regis Persarum. Testatur autem *Phavorinus* apud *Agellum*, populo Romano hanc pœnam nimis duram esse visam: qui postea passus sit legem hujus generis de tam immodico supplicio, situ atque senio emori: ideoque factum, ut posterioribus temporibus ejusmodi iudices, iusti ex lege *repetundarum* extra ordinem puniti, & plerique, vel exilio multati sint, vel etiam diutius, prout admiserint, teste *Modestino*. De arbitris dicitur paulo post.

V. Ut qui falsum testimonium dixisset, è saxo Tarpejo deiceretur.

Habetur & hoc caput apud *Agellium* lib. 20. cap. 1. & convenit cum nono legis divinæ præcepto. Videtur autem sumptum ab Atheniensibus, apud quos in *Areopago* gravissimum fuisse judicium *ἡ δὲ μαγιστρὰν*, apparet ex *Demosthene*, qui scribit, eos non modo in testes falsi testimonii reos, sed & in eum, qui eos subornaverat, produxeratque, judicium dedisse, & gravissimè animadvertisse. Cujus rei causa fuit, quod in Græcia valde multi essent ad falsum testimonium dicendum sine ulla religione, tanquam ad ludicrum aliquod, parati. Probat hoc *Cicero* in Oratione pro *Flacco*. Cæterum, quod ad ipsa verba legis attinet, clara & perspicua ea sunt, nec multa explicatione indigent.

E saxo Tarpejo deiceretur.] *Saxum Tarpejum* miræ altitudinis erat, à quo lex vult deici eum, qui falsum dixisset testimonium. Causa tam atrocis pœnæ fuit, ut acerbitas ulciscendi maleficii, bene atque cautè vivendi disciplina esset. Posterioribus temporibus aliquando in judicium arbitrio fuit positum, qualis pœna falso testi irroganda esset: aliquando legis *Cornelia* pœna ei fuit irrogata: deportatio videlicet & omnium bonorum publicatio. Testatur hoc postremum *Martianus* IC. qui scribit, [l. 1. ff. ad l. Corn. de sicar.] eum qui falsum testimonium dolo malo dixisset, quo quis rei capitalis damnetur: ea lege tene-ri, cujus pœna est *insulae deportatio*, & omnium bonorum ademptio.

VI. Ne quis hominem indemnatum occideret: hominisve occidendi causa cum telo esset.

Priorem legis partem ex *Salviano* Massiliensi Episcopo primus observavit *Jacobus Cujacius* IC. celeberrimus, apud quem sic legerat: Interfici indemnatum quemcumque hominem etiam XII. tabularum decreta vetuerunt. Atque ad hanc legem respexisse eidem *Augustinus* videtur, quando sic scribit: Vos appello leges, iudicesque Romani, nempe post patrata facinora, nec quemquam sceleratum indemnatum impune voluistis occidi. Sumptum hoc fortasse est ex *Lycurgi* legibus, quæ autore *Valerio* de indemnatis supplicium sumi vetabant.

Legis autem æquitas in promptu est: ne si quemvis sceleris manifestum occidi, sine judicio liceret, se- nstra hominibus audacibus ac facinorosis ad cædes pro libidine faciendas aperiretur.

Posterior pars ex *Cicerone* petita est, qui in *Miloniana* ita ratiocinatur: Cum lex vetat, esse cum telo hominis occidendi causa: eandem tacite permittit, esse cum telo defendendi sui causa. Locus enim est ex contrariis: cujus hoc summum præceptum est, ut contrariorum contraria sit consequentia.

VII. Ne quis in Urbe cætus nocturnos agitare.

Ex declamatione *Portii Latronis* in *Catilinam* apud *Sallustium*.

Clandestinas coitiones lex vetat, quippe quæ facinorosis hominibus facultatem aliquid contra rempubli- cam audendi præbent, quemadmodum *Menander* scribit:

Τὴν νύκτα ἢ πολλῶν καὶ ἄν' ἀρχήν.

Itaque intempestam noctem veteres appellabant, ut *Varro* scribit, quia tempus agendi nullum erat. Inde etiam altera illa lex in has tabulas relata: Sol occasus suprema tempestas esto: ut mox dicitur.

VIII. Ut si quis hostem concitasset, civemve hosti tradidisset, capite pœnas lucret.

Recitat hanc legem *Martianus* in l. 3. ff. ad leg. Juliam majest. Lex duodecim tabularum (inquit) jubet eum, qui hostes concitaverit, quive civem hostibus tradiderit, capite puniri.

Plerique interpretum hanc legem de crimine majestatis intelligunt.

Est enim majestatis crimen illud, quod adversus populum Romanum, aut securitatem ejus committitur: id est, in quo læditur aut dignitas aut securitas ejus. *Cicero* in *Rhetoricis* dicit, majestatem minuere, esse de dignitate aut amplitudine, aut potestate populi, aut eorum, quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare. *Franciscus Balduinus* in hujus capituli explicatione scribit, tribus modis majestatem populi minui. 1. Si quis injussu populi, vel principis bellum gereret, delectum haberet, exercitumve compara- ret: cum populi esset, ex Romuli lege hostibus bellum decernere, indicereve: idque dicit, hoc loco significari per verba hostem concitare. 2. Si quis exercitum populi Romani hostibus traderet. 3. Si quis imbellis cederet, hostemve arcere nolle, aut in castra concederet, aut exercitum desereret, aut ad hostes profugeret. Ex quibus omnibus sententiam hujus legis majestatem esse & intelligi posse, arbitror. *Hottomannus* dubitat quomodo illa verba hostem concitare, intelligere debeat: utrum de iis accipienda sint, qui extra ordinem in hostem pugnent, quod capite sancitum fuisse manifestum est: an vero de iis qui hostes ex amicis populi Romani faciant. Lector judicet.

IX. Ut qui ades alienas acervumque frumenti juxta ades positum, dolo malo combussisset: vinctus, verberatus igne necaretur: at si casu id fecisset, noxam sarciret, pratorisve arbitrato castigaretur.

Hujus extat testimonium apud *Cajum* in l. 9. qui ades. ff. de incend. ruin. quam ex *Caji* libro ad *leges xii. tabular.* quarto descriptam esse, inscriptio declarat. In quam sententiam illud est *Callistrati*, in l. 28. capitalium. §. 12. ff. de poenis. *Incendarios* capite puniri, qui ob inimicitiam, vel prædæ causâ, intra oppidum incenderunt: & plerumque vivos exuri: qui vero casam aut villam, aliquanto lenius. At fortuita incendia, si cum vitari possent, per negligentiam eorum, apud quos orta sunt, damno viciniis fuerunt, civiliter exerceri: ut qui jactura affectus est, damnum recuperet. Similiter *Paulus* lib. 5. Sententiarum, cap. 4. *Incendarii*, inquit, qui consulo incendium inferunt, summo supplicio efficiuntur. Quod si per incuriam eorum ignis evaserit, duplici compendio damnum ejusmodi sarciri placuit.

X. Qui fruges excantassit.

Extat hujus legis & apud *Senecam* lib. 4. naturalium questionum, & apud *Plinium* lib. 28. cap. 2. & alibi. *Senecæ* verba sunt hæc: *Apud nos*, inquit, in *xii. tabulis* caveatur, ne quis alienos fructus excantassit. Rudis adhuc antiquitas credebat, & attrahi imbres cantibus, & repelli: quorum nihil posse fieri, tam palam est, ut hujus rei causâ nullius Philosophi schola intranda sit. Hæc *Seneca*. Cui tamen contradicit *Plin.* lib. 28. cap. 2. & lib. 30. cap. 1. & alibi, probans multis exemplis, maximam vim habere *incantationes*, id quod etiam quotidiana experientia testatur. Non addam plura ad hujus legis explicationem: hoc tantum dico, quod ab aliis sic recitetur: *Qui fruges excantassit: Cui qui malum carmen incantassit, coercetor.* Liv. Decadis 4. lib. 9. cum de *Bacchanalibus* loquitur, testis est, olim Romæ ex senatusconsulto conquisitos fuisse omnes beneficiorum & vaticiniorum libros, ut comburerentur.

XI. Neve alienam segetem pellexeris.

Extat apud *Augustinum* lib. 8. de civitate Dei, & *Servium* in octavam Virgilii Eclogam. *Augustinus* lib. de civitate Dei 8. illud etiam, inquit, quod alio loco de his artibus dicit: *Atque sars alio vidi traducere menses.*

Eo quod hac pestifera, scelerataque doctrina fructus alieni in alias terras transferri perhibentur: nonne in *xii. tabulis*, id est, Romanorum antiquissimis legibus, *Cicero* commemorat esse conscriptum, & ei qui hoc fecerit supplicium constitutum: Item *Apulejus* in Apologia: Magia ista, quantum ego audio, res est legibus delegata, jam inde antiquitus *duodecim tabulis* propter incredulas frugum illecebras interdicta.

Hæc vero certis conceptisque verborum formulis, ac potius susurris, vel hominibus perniciis, vel agris calamitas inferebatur. Hujus ejusdem generis illæ *drae* fuerunt, de quibus *Cuer.* in 1. de Divinat. & *Plutarchus* in Crassi vita commemorant: unde intelligitur, arcanas quasdam & vetustas exerationes fuisse, quarum ea vis foret, ut cui semel obnuntiarentur, is nunquam exitium, perniciemque vitaret.

XII. Sanatibus idem, quod fortibus jus esto.

Extat hoc caput apud *Festum*. *Sanates*, ait *Festus*, dicti sunt qui supra, infraque Romam habitaverunt; quod nomen his fuit, quia, cum defecissent à Romanis, brevi post redierunt in amicitiam, quasi *sana mente*. Itaque *xii. tabulis* cautum est, ut idem juris esset *sanatibus*, quod *fortibus*, id est, bonis, & qui nunquam defecerant à populo Romano. Legis æquitas manifesta est, ut ii scilicet, qui benignitatem populi Romani experti essent, constantes deinceps in fide, atque ipsius *majestate* comiter tuenda, permanerent: tum ut reliqui hoc tanquam invitamento ad populi Romani societatem, atque amicitiam allicerentur. Hanc tamen legem postea *Æbutia* lege abrogatam fuisse, testis est *Agellius* libro 16. cap. 10.

Tertia pars legum XII. tabularum: de jure privato.

DE PATRIA POTESTATE.

I. *Uti qui ex patre, matreque familias ejus nasceretur, in patrisfamilias sui manu, potestate, mancipioque esset: haberetque paterfamilias jus in eum vitæ, ac necis, terque filium venum dandi potestatem.*

At si ter filium pater venum duit, filius à patre liber esto. Utiq; filia, cæterique liberi una mancipatione liberarentur. *Justinianus* scribit: *Jus potestatis*, quod in *liberos* habemus, proprium esse civium Romanorum: Nullos enim alios esse homines, qui talem in liberos potestatem habeant. Nam (ut *Dionysius* testatur) gentes aliæ omnes modum patriæ potestati aliquem statuerunt: at Romani in omne vitæ filiorum tempus eam produxerunt: etiam si rempublicam gererent, magistratusve summos obirent.

Qui ex patre, matreque familias.] Sic accipienda sunt hæc verba, quasi dictum esset: *Qui ex justa uxore.* Nam (ut *Justinianus* ait) in potestate nostra sunt ii demum liberi, quos ex justis nuptiis procreavimus.

Manu, potestate, mancipio.] Tria hæc conjunctim coærvata sunt, ut summum illud, & infinitum jus patriæ potestatis intelligeremus. Unde illud de C. Flaminio apud *Ciceronem* in 2. de *Inventione*, qui cum tribunus plebis esset, & ex rostris concionem ad populum haberet, vi à patre de eo templo deductus est.

Haberetque paterfamilias jus in eum vitæ.] Huic tamen legi *Imperatores* Romani, atque *jurisconsulti* detraxerunt, eamque ad naturalem æquitatem reduxerunt, ut ex plurimis *Pandectarum*, *Codicis*, & *Novellarum* constitutionum locis apparet.

Terque filium venum dandi.] Hujus partis testem habemus *Dionysium Halicarnasæum* lib. 2. qui etiam illud adscribit, Majorem hac lege patribus in filios, quam heris in servos potestatem permissam esse. Servum enim semel venditum, si à novo domino manumittatur, sui juris efficitur: at filium non prius suæ potestatis fieri quam ter à patre suo venditus, ter à suis dominis manumissus fuerit.

At si ter filium pater.] Authorem hæc pars legis habet *Ulpianum*, cujus verba cap. Institutionum 10. hæc sunt: *Liberi parentum potestate liberantur emancipatione*: id est, si posteaquam mancipati fuerint, manumissi sint. Sed filius quidem ter mancipatus, ter manumissus, sui juris fit. Id enim lex XII. tabularum jubet his verbis: *Si pater filium ter, &c.*

Venum duit.] Alii legunt, *venum davit*: *Turnebus*, *venum dabit*: *Josephus Scaliger*, *Venum duit*, ab antiquo verbo *duo duit*, pro quo nos utimur *do*, & subjicit, *venum davit*, malè, imò barbarè & ineptè dici.

Quod ait lex, *Filia verò, &c.* Existimat *Hottomannus*, testimonium certum non extare. Nam quod *Ulpianus* cap. 10. sic scribit: *Cæteri liberi, præter filium, tam masculi, quam sæminæ, una mancipatione manumissioneque sui juris fiunt, &c.* nominatim legi XII. tabularum non adscribit, ut nec in l. 8. D. de injur. rup. irr. test. Utunque sit, capitis hujus sententiam *Cajus* quoque libro primo Institutionum confirmans, inquit: *Fœminæ, vel nepotes masculi ex filio, una mancipatione de patris vel avi exeunt potestate, & sui juris efficiuntur.*

DE TESTAMENTIS, AC TUTORIBUS.

II. *Paterfamilias uti legasset super pecunia, tutelave suæ rei, ita jus esto.*

His verbis legis XII. tabularum, *uti legasset, ita jus esto*: ait *jurisconsultus*, amplissima potestas tributa est testatoribus, ut etiam si *prætor*, aut *Consulem*, qui cum summo imperio est, suis liberis tutorem instituant, eos ad hoc onus suscipiendum obligent.

Paterfamilias.] Si hoc intelligendum est, totis patribus familias testandi jus fuisse, sequitur filiisfamilias, ne patribus quidem authoribus, non fuisse, quippe qui suum nihil haberent.

Uti legasset.] Pro eo est, quasi dixisset, *uti statuerit*, sive decreverit, *Legandi* verbum à *lege* fictum est, ut *legare* nihil aliud sit, quam *statuere*, *decernere*, & (ut vulgus loquitur) *disponere*: sive de hæreditate, sive de legatis, & donationibus in testamentum.

Super pecunia.] Hoc verbo non modo *pecunia* numerata, verum etiam res omnes, tam soli, quam mobiles, & tam corpora, quam jura continentur.

Tutelave suæ rei.] Mirum videri potest, quasi rei, id est, patrimonio tutela detur. *Tutela moribus potius ac disciplina pupillorum, quam fortunæ & patrimonio comparata est.* Sed forte adjectum est propter superius verbum *pecunia*, quasi lex hoc capite de testamentorum patrimonio & fortunæ sanxisset. Quod ait, *ita jus esto*: per hanc legem jus patriæ potestatis, etiam post patris mortem, & usque ad pubertatem liberorum extenditur.

III. *Pater-*

III. Parentibus tutorum liberis in potestate dandorum testamento jus esto.

Hujus legis caput habet *Cajus* libro 4. ad leges xii. tabularum, l. 1. ff. de testament. tutel. ubi ait: *Lege xii. tabularum* permissum esse parentibus, liberis suis, siue masculini, siue foemini sexus (si modo in potestate sunt) tutores testamento dare. Nam secundum naturam sit verisimile, neminem diligentius de bonis tutoribus cogitaturum quam parentes ipsos. Ideo. ut lex permittit ac iuadet, ut parentes in testamentis suis dent liberis impuberibus *tutores*: ne post mortem illorum, incerta sit ejus rei sollicitudo. Addit autem *Cajus*, scire nos in primis hic debere, etiam posthumis filiis posse *tutores testamento dari*. Et sic *Suetonius* scribit, *Julium Caesarem* testamentum facientem plures ex iis, qui cum postea occiderunt, nominasse *tutores filii*, si quis sibi nasceretur. Rationem autem cur posthumis dari tutor possit, hanc recitat *Justinianus*, quod ii in compluribus aliis causis pro jam natis habeantur.

IV. Ut si paterfamilias intestato moreretur, agnatorum, gentiliumque in ipsius pupillis, eorumque potestas esset.

Hujus capitis testes sunt *Justinianus*, *Ulpianus* & alii. Legitimæ tutelæ, inquit *Ulpianus*, lege xii. tabularum *agnatis* delatæ sunt, & *conanguineis*: id est, his, qui ad legitimam hereditatem admitti possunt: ut qui sperarent hanc successionem, iidem tuerentur bona. ne dilapidarentur.

Si paterfamilias intestato moreretur.] Hæc verbâ, *intestato moreretur*, inquit *Justinianus*, non hanc habent significationem, si omnino non fecerit testamentum is qui poterat tutores dare: sed si, quantum ad tutelam pertinet, intestatus decesserit. Quod tunc quoque accidere intelligitur, cum is, qui datus est tutor, vivo testatore decesserit.

Agnatorum gentiliumque.] *Cajus* hæc sic interpretatur: ut si plures agnati sint, proximus familiam adpiciatur: & si eodem gradu plures sint omnes simul tutelam adpiciantur. Sunt autem *agnati*, *cognati*, per virilis sexus cognationem conjuncti, quasi à patre cognati, veluti frater ex eodem patre natus, fratris filius, neposve ex eo: item patruus & patruus filius, neposve ex eo. At qui per foemini sexus personas cognatione junguntur, *agnati* non sunt, sed alias naturali jure cognati: differunt autem *agnati* etiam à *gentilibus* hoc modo, quod *agnati* dicuntur, qui ex eadem familia nascuntur, & *idem cognomen habent*: *gentiles*, qui eodem ex genere nascuntur, & simili nomine appellantur. Annotat *Justinianus* in Institutionibus, ex hac lege etiam libertorum & libertarum tutelam ad patronos liberosque eorum pertinere.

V. Si furiosus existat, agnatorum, gentiliumque in eo, pecuniaque ejus potestas esto.

Ex *Cicerone* descripta est lib. 2. de *Inventione*, & libro 3. *Tusculanarum* quæstionum: item ex *Justiniani* Institutionibus lib. 1. titulo 23. *Cic.* lib. 3. *Tusculanarum* quæstionum scribit eum qui errore mentis affectus sit, vetari xii. tabulis rerum suarum esse dominum. Itaque non esse scriptum. *Si infans*, sed *si furiosus esse incipit*. Nam stultitiam, inquit, censuerunt, id est, inconstantiam sanitate vacantem, posse tamen tueri mediocritatem officiorum. *Furorem* autem esse rati sunt mentis ad omnia cæcitatem. Sed & apud *Ulpianum* cap. Institutionum 12. ita scriptum est: Lex xii. tabularum furiosum in curatione jubet esse agnatorum. Quapropter furiosos à dementibus *jurisconsulti* passim distinguunt.

Existat.] Verbum *existat*, *Cicero* sic interpretatur, id est, esse *incipit*: quasi jubeat lex statim propinquum s officio fungi.

Agnatorum gentiliumque.] Ut cui erunt *agnati*, ad eos tutela deferatur, cui *gentiles*, eodem modo. Unde pervulgatum inter veteres proverbium, ut quum aliquem errore mentis affectum significarent, eum dicerent *ad agnator & gentiles deducendum esse*.

VI. Ut qui prodigus existeret, ei prator, causa cognita, bonis suis interdiceret, inque ipsius pecunia, agnatorum gentiliumque potestas esset.

Huic capiti testimonium præbet *Ulpianus* in l. 1. ff. de curat. fur. ubi sic scribit: lege xii. tabularum *prodigo interdicitur bonorum suorum administratio*. Et item caput. Institutionum 12. *Justinianus* Institutionum lib. 1. titulo 23. Notatione autem digna est ea formula, qua *Paulus* lib. Sentent. 5. scribit, prætores hac in re uti solitos fuisse. Illa vero est hæc: *Quando tu bona patria, avitæque nequitia tua desperas, liberosque tuos ad egestatem perducis: ob eam rem tibi ea re, commercioque interdico*. Desumpta videtur hæc lex ab Atheniensibus, apud quos, uti annotat *Baldwinus*, ex lege Solonis, infamia notabatur is, qui patrimonium decoxisset, atque adeo lege omnium Græcorum arcebat foro, & concionibus, sicuti apparet ex oratione *Æschinis* contra *Timarchum*: Ipsi etiam *Areopagita* prodigum intemperanter viventem, quem *astotum* vocant, utpote, quem sibi ipsi relictum, vix salus ipsa servare posset, non aliter, quam criminis alicujus reum, & in jus vocabant, & puniebant. *Athenaus* libro quarto.

Et prator.] Per *pratorem* *Consul* intelligitur, qui antiquitus etiam *prator* à præcundo, vel præfendo dictus fuit, uti ex *Cicerone* liquet. Tempore autem decemviro-
rum *pratores*, qui diversum à Consulatū habuerunt magistratū, nondum fuerunt creati.

VII. *Mulieres orbæ innuptæ, in fratris agnativæ proximi tutela sunt.*

Hujus legis testis est partim *Cicero*, partim *Ulpianus*. *Mulieres omnes*, inquit *Cicero pro Murana*, propter infirmitatem consilii, majores in tutorum potestate esse voluerunt. Hi invenerunt genera tutorum, quæ potestate mulierum continerentur. *Ulpianus* autem cap. Institutionum 11. postquam dixit, *legitimos tutores* esse qui ex lege aliqua descendunt, per eminentiam autem *legitimos* dici, qui ex lege xii. tabularum introducuntur, nimirum *agnatos*, & *patronos*, statim sic infert. *Fœminarum* autem legitimas tutelas *lex Claudia* sustulit: unde hanc legem xii. tabularum illâ *Claudiâ* abrogatam fuisse intelligitur.

Orbæ innuptæ.] Quia filiafamilias in patrum suorum potestate sunt, *nuptæ* autem in virorum manu: *orbæ innuptæ* in fratrū tutela. Quod *M. Cato* de lege *Oppia* differens apud *Livium* Decadis 4. lib. 4. ostendit: *Majores*, inquit, *nostri nullam, ne privatam quidem rem agere fœminas sine actore voluerunt, in manu esse parentum, fratrum, virorum*. Et *Valerius* aliquanto post: Nunquam salvis suis exiit servitus muliebris. (*Suos* appellat, quorum in manu sunt, patrem, fratrem, maritum.)

DE SUSPECTIS TUTORIBUS.

VIII. *Ut si quis doli mali, culpæ in tutela gerenda suspectus videretur: cum cuius apud prætorem suspecti arguere, jus esset: utque doli damnatus, infamis fieret.*

Testimonium hujus legis extat apud *Ulpianum*, *Justinianum*, & *Ciceronem* lib. 3. Officiorum.

Ulpianus, *Justinianus*que ajunt, suspecti crimen ex lege xii. tabularum descendere. Et *Cicero* lib. 3. Officiorum scribit, dolum in tutela fuisse vindicatum lege xii. tabularum. *Dolum* autem *malum* *Gallus Aquilius* apud *Ciceronem* definit, *quum aliud agitur, aliud simulatur*. Quam definitionem etiam *Servius Sulpitius* probat. *Tribonianus* vero sic scribit: *Dolus malus est omnis calliditas, fallacia, machinatio ad circumveniendum, fallendum, decipiendum alterum adhibita*.

Culpæ.] *Culpa* est *læsis*, per imprudentiam alteri illata, quæ alioquin humanitus evitari potuisset. *Donatus* dicit, culpam ejus esse, qui nesciens aliquem læserit.

Suspectus videretur.] *Suspectus* tutor quis censerī debeat, definit *Justinianus* ex responso *Juliani*, Instit. de suspectis tutoribus: *Suspectus est* (ait) *qui non ex fide tutelam gerit, licet solvendo sit*. Et infra: *Suspectum* etiam eum putamus, qui moribus talis est, ut suspectus sit. Enimvero tutor, vel curator, quamvis pauper est, fidelis tamen & diligens, removendus non est, quasi *suspectus*. Idem dicit *Ulpianus* in l. suspectum, ff. de suspectis tutoribus.

Eum cuius.] Hanc ob causam *Justinianus* ait, hoc suspecti tutoris judicium quasi publicum esse, cum ejus accusatio omnibus pateat.

IX. *Ut qui per tutelam pupillum fraudasse ejusque rem furatus esse convinceretur, infamia notatus duplionis pœnam subiret.*

Extat hujus capituli testimonium apud *Tryphonium* in l. tres tutores § 5. ff. de adm. tut. & apud *Ciceronem* in oratione pro *Cæcinnâ*, & pro *Roscio Comœdo*. Superior lex de suspectis tantum tutoribus egit: hæc vero de iis, qui manifeste furti essent convicti.

Infamia notatus.] Hoc judicio damnatum infamem fuisse, *Cicero* testis est, ubi tutelæ judicium turpe appellat libro primo de *Oratore*: & pro *Cæcinnâ* ait, turpe judicium dari adversus eum qui per tutelam fraudasset aliquem. Idem etiam in oratione pro *Comœdo* inter judicia summæ existimationis tutelæ judicium enumerat.

Duplionis pœnam subiret.] *Ulpianus* in l. 1. §. 2. ff. de tut. & rat. dist. Considerandum est in hac actione, utrum pretium rei tantum duplicetur, an etiam, quod pupilli interfit. Et magis esse arbitror, in hac actione, quod interest, non venire: sed rei tantum æstimationem. Item l. 2. Hæc actio licet in duplum sit, in simplo rei persequutionem continet, non tota dupli pœna est. *Duplionis* autem vocabulo uti sunt veteres, pro *duplo*, eoque significarunt *duplicem* vel *pecuniæ* vel capitis *multam*.

X. *Patronus si clienti fraudem fecerit, sacer esto.*

Hæc lex sumpta est ex *Servii* commentariis in *Virgilium*, libro 6. *Æneid.* pag. 1081. ubi versum illum interpretans:

— aut *fraus innexa clienti*:

Ex lege, inquit, xii. tabularum venit in quibus scriptum est, *Patronus, si clienti, &c.* Si enim *clientes* quasi *coles* sunt, patroni quasi *patres*: tantundem est, clientem, quantum filium fallere. Hæc *Servius*.

Patro-

Patronatus autem & *clientelarum jura* supra libro primo descripsimus. *Agel.* lib. 20. cap. 1. & lib. 5. cap. 13. scribit, antiquis populi Romani moribus comparatum fuisse, ut clientem in fidem receptum, chariorem haberent quam propinquos: eumque etiam adversus hos tuerentur: quin & licuisse *patronis testimonium pro cliente* adversus cognatos dicere, adversus clientem non licuisse.

Sacer esto.] *Sacer* homo est, quem populus judicavit ob maleficia, quemque non fas est immolari, sed qui eum occidit, parricidii non damnatur: *Festus*. Et paulo infra: *Quis homo malus atque improbus sacer appellari solet.*

DE LEGATIS, ET HÆREDIBUS.

XI. Uti quisque legasset suæ rei, ita jus esto.

Agit hæc lex, cujus testimonium extat apud *Pomponium* in l. verbis 120. ff. de verborum signific. de legatis, quod patrifamilias liceat legare bona sua, prout sibi placeat. Sic enim eam interpretatur: *Verbis*, inquit, *legis duodecim tabularum* his: *ut quisque legasset suæ rei, ita jus esto*: latissima potestas tributa videtur, & hæredis instituendi, & legata & libertates dandi, tutelas quoque constituendi. Unde liquet, eam ad manumissiones etiam pertinere, ut quotquot è suis quisque servis liberos relinquere vellet, posset. Ab aliis sic hæc lex recitatur: *Paterfamilias, ut legasset super familia, pecuniaque sua, ita jus esto*. Ubi appellatione *familia* bona patrifamilias, & in his servos, servasque significari, tradit *Ulpianus*. *Pecunia* quoque vocabulo non modo pecunia numerata, verum etiam res omnes, tam soli, quam mobiles, & tam corpora, quam jura continentur.

Legasset.] Hoc loco dicitur de *hereditate*, sive de legatis & donationibus in testamento.

Sua rei.] Significatur hoc verbo, de re sua quemque testari oportere. Nam etiam in legatis alienæ rei, quam suam testator putavit, legatum nullum est.

Ita jus esto.] Summum testamentorum jus esse ostendit, quemadmodum *Cicero* scribit *Philipp.* 11. In publicis actis nihil esse lege gravius: in privatis firmissimum esse testamentum. Porro *testamenti ordo*, ut annotat *Alexander ab Alexandro*, libro 1. Genialium dierum, capite 1. apud veteres erat hic, ut primo capite hæredis fieret institutio, sive unus, sive plures essent, qui in universum bona ex defuncti voluntate caperent: sequenti capite, & in ima cera, secundi hæredes, legata, & reliqua testatoris voluntas & dispositio ponantur: sive aliquos onere gravare, aut si quibus dari, fierique oportere, testator pro sua voluntate arbitratus esset: qui non hæredes, sed legatarii sunt dicti. Hæc ille.

XII. Ut cum paterfamilias super familia sua legaret, nexum faceret, perque æs & libram familiam manciparet: ac præter libripendam cives Romanos puberes ne minus quinque adhiberet.

Hujus capitis argumentum suppeditat primum *Agellius* lib. 15. cap. 13. cum ait in x11. tabulis eo loco ubi de testamentis agitur, libripendis mentionem fieri. Deinde *Ulpianus* cap. Institutionum 20. reliqua explicat.

Testamentorum apud Romanos genera fuerunt tria: *unum*, quod calatis comitiis: *alterum*, quod in procinctu: *tertium*, quod per æs & libram appellatum est. De hoc tercio testamenti genere hæc lex loquitur. Dicebatur autem *testamentum per æs & libram*, cum paterfamilias ei, quem vellet successorem relinquere, familiam suam, & universum jus patrifamilias mancipio venderet, & simul hæredes nuncuparet. *Ulpianus* ait, in testamento quod per æs & libram fit, duas res agi, familiæ mancipationem, & nuncupationem testamenti. Id quod & *Plutarchus* libro de sera numinis animadversione, innuere videtur, de Romanis inquit, ubi testamenta condunt, alii scribuntur hæredes, alii venduntur bona: idque absurdum videri ait. Fiebat vero *mancipatio familia*, quæ imaginaria venditio erat, in hunc modum: Quinque aderant testes, & libripens, cives Romani & puberes: atque iis præsentibus, is qui successor defuncti erat futurus, patrimonium morituri emebat, verba quædam dicens solennia, & imaginarii pretii nomine nummum æneum domino dabat.

Verba solennia erant hæc: *Hujus ego familiam, quæ mihi emptæ est hoc ære, æneæque libra, jure quirinum, meum esse aio*. Deinde ære percipiens libram, id æs dabat ei, à quo hereditatem expectabat, quasi loco pretii. Appellabaturque is, qui emebat, *familia emptor*. Porro venditor nihil emptori tradebat, sed hæredem cum tali modo constituerebat, scilicet ut post mortem venditoris posset jure hereditatem adire. Ubi emancipatio ea facta erat, tum ordinabat venditor, quid post mortem suam fieri vellet: dicebat enim familiæ emptori, sive successori: *Huc volo dari fundum, illi domum, alii centum solidos*. Atque hæc testamenti nuncupatio dicitur, de qua etiam *Ulpianus* titulo Institutionum 20. scribit, quod sic fieri consueverit: Nuncupatur, inquit testamentum in hunc modum: *Tabulas testamenti testator tenens, ita dicit: Hæc usi his tabulis, cerisve scripta sunt, ita do, ita lego, ita testor. Itaque vos quirites testimonium præbete.*

Nexum faceret.] Id est, *manciparet*. Festus: *Nexum* est, ut ait Gallus Aelius, *quodcunque per æs & libram geritur*, idque necesse dicitur: quo in genere sunt hæc: *testamenti factio, nexi datio, & nexi liberatio, &c.*

Perque æs & libram familiam manciparet.] Qua ratione hoc factum sit, jam ostensum est.

Præter libripendem.] *Libripens* fuit is, qui in mancipationibus libram sive stateram tenebat, à *libra* & *pendendo*, sive ponderando dictus, quasi *ponderator*. Veteres enim primum ære gravi non signato usi sunt: neque in emptione & venditione pretium numerarunt, sed appenderunt.

Ceterum & illud hoc loco notandum, ex hac lege tractum esse, quod postea legislatores omnes voluerunt, septem testibus præsentibus testamenta scribi. Erant enim in hac imaginaria venditione septem, videlicet: quinque cives Romani, libripens, & emptor.

XIII. Cum nexum faciet, mancipiumque, uti lingua nuncupassit, ita jus esto.

Extant hæ reliquæ apud *Festum*, & *Ciceronem* in 1. de Oratore, ubi *Antonius* ita *Crassum* alloquitur: Lapidem mercede flere coëgissem, ut totum illud, uti lingua nuncupassit, non XII. tabulis, sed in magistri carmine scriptum videretur. *Festus* eam sic interpretatur, id est, *ita uti nominarit, locutusque erit, ita jus esto.*

nam ad hunc locum. 35.

Cum nexum faciet, mancipiumque.] Id est, cum paterfamilias per æs & libram familiam vendit. Loquitur enim lex de mancipatione, de qua etiam prior egit, & jubet, ut quod testator heredem nuncupans, de suis bonis decreverit, id jus ratumque sit. Quidam etiam ad alios contractus eam referunt.

XIV. Qui se seiret testari, libripensve fuerit, nisi testimonium feriat, improbus, intestabilisque esto.

Extat apud *Agellium* libro 15. cap. 13. sed valde corruptum. Hæc lex varie à diversis recitatur. Apud *Agellium* sic legitur: *Qui se erit testator: libripensve fuerit, in testimonium feriat, improbus intestabilisque esto.* Sed ubi priora verba nullam fere significationem habere possunt: ego sic recitavi partim ex correctione *Jacobi Cujacii*, partim aliorum. Videtur autem loqui de testibus ad testamenta adhibitis, quales quinque cives Romanos puberes cum libripende adhiberi *lex duodecima* vult, si ii rogati nolint testimonium perhibere, ac fateri testamentum ita conditum fuisse; seque testes à conditore ejus adhibitos fuisse, quali propter ejusmodi inficiationem poena vel multa sint afficiendi. Atque sic etiam in civili jure traditum est, ut quum ab initio testamenti tabulæ aperiendæ sunt, prator pro suo officio cogat signatores convenire, & sigilla sua recognoscere, vel negare se signasse: quoniam publice expedit, suprema hominum judicia exitum habere. Sed in genere de omnibus testibus accipi potest, qui in aliquo negotio, vel contractu vocari se in testes passi sunt, si de perhibito testimonio rogati, illud dicere, ejusque approbare fidem non velint, ut *improbi* intestabilesque sint.

Qui se seiret testari.] Id est, qui se in testem vocari passus fuerit. Sic corrigit doctissimus vir *Jacobus Cujacius* adjutus à vetusto codice. *Adrianus Turnebus*, legit, *Qui se erit testatus.* Ut *testatus* idem significet, quod *testatus*, de quo postea.

Ni testimonium faciat.] Apud *Agellium* est, in testimonium feriat. *Cujacius* legit, *Si in testimonium feriat*, id est, si cogatur, & pulsatur, ut testimonium dicat. *Adrianus Turnebus*: Ni testimonium fateatur, vel ferat. Potest autem esse *fariatur*, una litera mutata. Veteres enim *fariari* pro *ari*, usi sunt, teste *Diomede*, qui ejusmodi morem antiquis fuisse dicit ut in dictionibus quibuldam sermonem ex abundanti adderent, nihilque adjecta syllaba dictionibus conferret. Quomodo *aggredi*, pro *aggredi*, item *moriri*, pro *mori*, dixerunt.

Improbus, intestabilisque esto.] *Intestabilis* proprie dicitur, cui testimonii dicendi jus non est: sicuti contra *testabilis* dicitur, cui jus hæc datum est. Postea autem *intestabiles* etiam in patendi significatione dicti sunt, quibus testimonium non dicitur. Hinc *Cajus* ait: Cum lege quis *intestabilis* jubetur esse, eo pertinet, ne ejus testimonium recipiatur, & eo amplius, ut quidam putant, neve ipsi dicatur testimonium.

XV. Utrique filii, filiaque familias bonorum sui, suaque hæredes essent.

Testimonium hujus capitis extat apud *Justinianum* Instit. lib. 2. tit. 19.

Sequuntur nunc leges aliquot de hæredibus, quo ordine illi sibi invicem succedere debeant. Hæc autem quam recitavi lex, vult ut primum locum inter hæredes habeant filii, filiaque familias.

Sui suaque hæredes essent.] Tria hæredum genera à juriconsultis traduntur. Aut enim sunt *necessarii*: aut sui & *necessarii*: aut *extranei*. *Necessarius hæres* est servus hæres institutus: ideoque sic appellatur, quia sive velit, sive nolit, omnino post mortem testatoris protinus liber & *necessarius* hæres fit.

Sui autem & *necessarii* hæredes sunt, voluti *filii*, *filia*, nepos, neptisve ex filia, & deinceps ceteri liberi, qui in potestate morientis modo fuerunt. Atque hi quidem *sui* hæredes ideo appellantur, quia *domestici* hæredes sunt, & vivo quoque patre quodammodo domini existimantur: unde etiam si quis *intestatus* moriatur, prima

prima causa est in successione liberorum. *Necessarii* vero ideo dicuntur, quia omnino, siue velint, siue nolint, tam ab intestato, quam ex testamento, ex lege xii. tabularum *hæredes* sunt. Ceteri, qui testatoris juri subiecti non sunt, *extranei hæredes* appellantur. Ex his quæ legis sententia sit, manifestum est. A quibusdam ita recitatur: *Testatorum hæreditates* primo suorum hæredum, velint nolintve sunt.

XVI. Ut si qua mulier post viri mortem in decem proximis mensibus pareret: qui quæ ex ea nasceretur, suus, suave in viri familia hæres esset.

Prioris partis testimonium extat apud *Agellium* lib. 3. cap. 16. Altera legis pars, (inquit *Hottomannus*) ex conjectura quidem, sed tamen cum aliqua jurisconsultorum veterum autoritate addita est. *Ulpiani* quidem in l. 3. §. 4. ff. de suis & legit. Item *Fuliani* in l. 6. & l. 7. eodem. L. quiritur hæc lex de posthumis, quem illi gradum inter hæredes habere debeant, & quinam veri posthumi judicandi. Ut enim sobolem illam posthumam ex nuptiis vere natam & mariti esse constaret, neve aut proles aliqua notha facile supponi posset, aut impudicis mulieribus liberum esset, sua semper adulteria tegere, obtentu matrimonii: ideo decentiori scripserunt atque definiunt, in decem mensibus hominem gigni, ut, qui post decimum mensem à parentis morte nasceretur, pro veris posthumis non haberetur, nec inter hæredes numerarentur.

In decem proximis mensibus.] De tempore partus humani varie disputant *Physici*. *Plinius* lib. 7. cap. 5. quidem negat certo definiri & sciri tempus ejusmodi partus posse: tamen & antiquiores & recentiores scriptores experientia edocti tradiderunt, septimo, nono, & decimo, nonnunquam etiam octavo mense hominem gigni, & in lucem edi, summumque esse hominem gignendi finem decem menses, non inceptos, sed exactos. Et ex hac lege fluxisse videtur formula illa *Aquiliana* instituendi posthumi hæredis: *Si quis mihi nepos post mortem meam in decem mensibus proximis natus erit, &c.*

Cum qua convenit etiam *Varonis* testamentum: *Si quis mihi filius, unus pluresve in decem mensibus gignuntur, si si erunt tunc hæres, ex hæredes sunt.* Reliqua legis verba ante expolita sunt.

XVII. Si paterfamilias intestato moritur, cui suus nec extabit hæres, agnatus proximus familiam habeto.

Extat apud *Ulpianum* capite Institutionum 26. Priorem hujus legis partem *Paulus* interpretatur, in l. si quis. 9. ff. de lib. & posth. Verba sunt perspicua.

Si intestato moritur.] Hæc verba ad id tempus referuntur, quo testamentum destituitur, non quo moritur: quippe cum tunc demum certum esse incipiat *intestato* esse mortuum. Dicitur autem *intestatus quatuor modis*: testamento non facto, non jure facto, rupto, irritato facto, & ab hærede destituito, id est, cum hæres scriptus hæreditatem repudiavit.

Cui suus extabit hæres.] De suis hæredibus, quinam sint, ante dictum est.

Familiam habeto.] *Familia* appellatio varie accipitur, videlicet: vel de rebus, vel de personis. De rebus, ut in hac lege, ubi significat hæreditatem defuncti. De personis quando intelligitur, tum rursus quinque modis accipitur, ut docent *Ulpianus* & *Alciatus*, quæ huc non libet referre.

XVIII. Intestato liberto mortuo, primum sui succedunt: si hi non fuerint, patronus.

Testimonium hujus legis extat apud *Justinianum*, Institutionum lib. 3. tit. 8. & apud *Ulpianum* capite Institutionum 29.

Olim (inquit *Justinianus*) licebat liberto patronum suum impune testamento præterire. Nam ita demum lex xii. tabularum ad hæreditatem liberti vocabat *patronum*, si intestatus mortuus esset libertus, hærede nullo relicto.

De libertis, quinam illi sint, libro 1. harum antiquitatum abunde dictum est.

Primum sui succedunt.] In hac lege per suos hæredes intelliguntur *liberti filii*, vel liberi naturales, filius adoptivus, uxor, &c. uti ex *Ulpiano*, & *Justiniano* cognoscitur.

Si hi non fuerint, patronus.] De *patronis* etiam multa libro primo dicta sunt. Hæc tamen lex de iis non est intelligenda: cum *patronus* hic significet eum, qui ex servitute servum suum manumississet. Cæterum totum hoc caput diligenter ab *Ulpiano*, & *Justiniano* explicatur, unde, quæ hic desunt, peti possunt.

XIX. Uti caterarum rerum, si hæredes partem quisque suam habere mallent, familia erciscunda arbitrum sumeret, cui totius rei jus, arbitriumque permitterent.

Habetur hoc caput apud *Cajum* l. 1. ff. fam. ercisc. & apud *Ulpianum* lib. 4. eodem. Quandoquidem communio rerum solet discordiam parere, optima ratione lex introduxit actionem, quam *familia erciscunda* appellavit jurisconsulti. *Cajus* loco citato ita inquit: Hæc actio (scilicet *familia erciscunda*) proficiscitur ex lege xii. tabularum. Namque cohæredibus volentibus à communione discedere, necessarium videbatur aliquam actionem constitui, qua inter eos res hæreditariæ distribuerentur. Inde etiam

Papinianus commendat fratres, qui à lite propter communem hæreditatem suborta, per divisionem ultro discessissent.

Familia erciscunda.] *Familia* appellatione hoc loco res hæreditariæ accipiendæ sunt.

Erciscunda.] *Ercisci* veteres dicebant, *pro partiri*, ac dividere. unde illud *Festi*: *Ercitum* citum (quod significat hæreditatem divisam) fit inter consortes. *Ercitum* (id est, hæreditas) à *coercendo* dictum, unde & *erciscunda*, & *ercisci*. *Citum* autem (id est, divisa) vocatum est à *ciendo*. Est autem, idem *ciere*, & *cisere*, *pro dividere*. Unde forte quis non aberret, si dixerit, *erciscunda*, compositum ab *er*, vel *eredita*: Sic enim veteres scribebant, sine aspiratione: & à *ciscunda*, id est, *dividunda*, vel *dividenda*.

Arbitrum fumerent, cui totius rei ius, &c.] *Arbiter* (ut *Festus* docet) dicitur *iudex*, quod *totius rei* habeat *arbitrium*, & facultatem. Est autem hoc loco *arbiter*, *iudex compromissarius*, id est, *civis Romanus*, ex compromisso à litigatoribus sumptus, cui *prætor* disceptandæ arbitrio suo controversiæ potestatem dedit. Quod ad hanc legem attinet, significat *Cicero* lib. 1. de Oratore certa & solennia fuisse verba, quibus *arbiter*, partibus divisus, alterum ab alterius parte carceret. Summa huc pertinet, ut *arbiter familia erciscunda* additus, primum singulas res, si commode fieri possit, singulis adjudicet: si non possit, & unius pars præponderet: tunc eum alteri in pecuniam certam condemnet. Quod si unus aliquis solus fructus percepit, remque hæreditariam corruptit, aut consumpsit: tum cum in certam quoque pecuniam alteri condemnet.

XX. Inter hæredes, pro hæreditariis portionibus, obligationes hæreditariæ divise sunt.

Testimonia hujus legis extant plurima in jure civili, quæ prolixè hoc loco commemorare nolo. Sententiam tantum breviter indicabo, quæ videtur esse hæc: Ut *obligationes testatoris* divise sint inter hæredes, pro portionibus hæreditariis. Exemplo fiet res clarior: Si *testator* votum aliquod fecit, aut centum alicui debet, tum solutio illius voti, vel pecuniæ debet fieri non per unum hæredem, sed dividi per hæredes, ita ut omnes hæredes conferant ad illius solutionem, pro portionibus hæreditariis. Et sic creditores demortui debitoris possunt agere, non contra unum hæredem, sed contra omnes. Idem etiam intelligendum est de *testatoribus creditoribus*. Si quis eis debeat aliquam pecuniæ summam, nec ante obitum *testatoris* solutio fiat: tum hæredes ejus omnes, non unus tantum, contra debitorem actionem habent.

Pro hæreditariis portionibus.] Id est, *pro partibus hæreditariis*, quas quisque hæredum ex hæreditate, vel bonis testatoris accepit.

Obligationes hæreditariæ.] Id est, illæ *obligationes*, quæ à testatore ad hæredes veniunt. *Obligatio* (ut *Justinianus* lib. 3. Instit. tit. 14. definit) est juris vinculum, quo necessitate adstringimur alicujus solvendæ rei, secundum nostræ civitatis jura. Dividuntur autem *obligationes in naturales, civiles, & mixtas*. *Naturales* dicuntur, quæ cum revera contractæ sint, à jure tamen *quiritium* non approbantur: veluti, si *servus* civi Romano pecuniam crediderit: jure quidem naturæ, quæ parem omnium hominum conditionem esse voluit, obligatio nata est: sed *prætor* de ea jus non dicit. *Civiles* sunt, quæ vel nunquam revera contractæ sunt, factæ tamen aliquo, sed ad juris civilis rationem non accommodato, dissolutæ sunt. *Mixtæ* dicuntur, quæ cum revera & æquissime contractæ sunt, tum etiam à jure civili comprobatae, & confirmatae: cujusmodi sunt, ex mutuo, commodato, deposito, emptio, conducto, & cæteris similibus. De hoc tertio genere præcipue lex loquitur. Alias *obligationum divisiones* omitto: de quibus jurisconsultorum scripta videantur: & nos etiam libro sequenti quædam dicemus.

XXI. Ut quæ mulier, cum juris esset, annum unum apud virum matrimonii causa fuisset, ea mulier, ni trinoctium usurpatum esset, pro usucapta haberetur.

Sic hanc legem, cujus testimonia apud *Agellium* libro tertio, cap. 2. & apud *Macrobius* lib. 1. Saturn. cap. 3. extant, recitat *Franciscus Hostomannus* IC.

Docuimus libro harum Antiquitatum v. ex *Severino Boëtio*, Topic. *Cic.* interprete, tribus modis veteres Rom. uxores habuisse: *usu, fære*, seu *consarreatione*, & *coemptione*. *Usu* fieri matrimonium dicebatur (ut id breviter repetamus) cum tutoribus authoribus mulier in matrimonium conveniebat, & cum viro ita consuecebat, ut cum justo marito: adeo ut si *usus* ille intra annum non interromperetur, pro *usucapta* jam haberetur. De hoc modo lex hæc loquitur.

Ni trinoctium usurpatum esset.] *Usurpare* hic, & *usucapere*, verba inter se contrarie relata sunt. Nam *usurpatio*, est usucapionis interruptio. Jubeat igitur lex, ut quæ mulier annum unum matrimonii causa apud virum fuisset, ea mulier anno exacto, in ejus viri manu esset: i. quasi *usucapta*: sicuti res mobiles anno *usucapiuntur*. Quemadmodum autem jure civili rerum *usucapiones* infringuntur, si dominus eas usurparit: veluti si fureculum in fundo defregerit (quod ex libro 3. *Cic.* de Oratore intelligitur) eodem modo lex mulieri potestatem facit possessionem illam viri interrompendi: nimirum si ante anni finem tres ab eo noctes abfuerit. Has autem uxores, quæ matresfamilias non erant, *matronas* proprie, & restrictè appellari solitas verisimile est: præsertim cum *Agellius* lib. 18. cap. 6. scribat, *matronam* dictam esse proprie, quæ in matrimonium cum viro convenisset, quoad in eo matrimonio maneret.

XXII. *Ne connubium patribus cum plebe esset.*

Dionysius lib. 10. extremo scribit, *decemviros* hanc legem in duas postremas tabulas retulisse: eamque idcirco adjectam fuisse, ne patres cum plebe reconciliari, communi studio *decemvirorum*, qui retinere magistratum perpetuum volebant, obfisterent. Abrogatam autem eam, septimo post anno à *Canulejo* tribuno plebis fuisse, *Livius* libro 4. memoriæ prodit: ubi simul, quæ cujuscunque partis argumenta fuerint, exponit. Perlata enim à *Canulejo* tandem lex fuit, ut deinceps patribus cum plebe connubii jus esset.

XXIII. *Ut si è conjugibus alter alteri nuntium mitteret, eumque res suas sibi habere juberet, divortium esset.*

Et hanc legem, cujus testimonium extat apud *Ciceronem* Philipp. 2. & apud *Cajum* in l. pen. ff. ad leg. Jul. de adult. sic recitat *Franciscus Hottomannus*.

Cicero Philipp. 2. sic inquit: *Frugi sacius est, mimam illam suam suas res sibi habere jussit: ex XII. tabulis, claves ademit, foras exegit, &c.* Constat Romuli instituto tam sanctam habitam fuisse matrimoniorum conjunctionem, ut divortium Romæ nullum per annos 1000. fuerit; id quod à *Dionysio*, *Plutarcho*, *Valerio*, & *Agellio* memoriæ proditum est. Primum enim *M. Pomponio*, *C. Papirio*, vel (ut alii scribunt) *M. Atilio*, *P. Valerio* Coss. *Sp. Carvilius Ruga* uxori nuntium remisit, quod eam sterilem diceret, seque liberorum quærendorum causa uxorem capere jurasset. Et *Tertullianus* in Apologetico ait: Per annos ferme sexcentos ab Urbe condita, nulla repudium domus sensit. *Plutarchus* autem in *Numa* mentionem facit, morem apud Romanos fuisse, ut marito, qui satis liberorum haberet, jus esset uxorem suam alteri viro, liberorum ex ea quærendorum causa, concedere, atque in matrimonium elocare. *Quintilianus* *Serabo* lib. 11. scribit, *Catonem Hortensio* uxorem suam Martiam liberorum quærendorum causa in certum tempus concessisse. Ubi etiam adscribit, fecisse hoc illum secundum antiquum Romanorum morem. Et *Plutarchus* in *Catone* Uticensi nominatim addit, contracta Philippi patris voluntate sponsalia fuisse.

DE IN JUS VOCANDO.

XXIV. *Si in jus vocato morbus, avitasve vitium est: qui in jus vocassit, jumentum dato: si volet arceram ne sternito.*

Extat apud *Agellium* lib. 20. cap. 1. sed valde corruptum: quod sic, uti nos scripsimus, emendavit *Jacobus Ravardus*.

Vult hæc lex, ut in jus vocato pauperrimo homini, vel inopi, qui aut pedibus forte ager esset, aut quo alio casu ingredi nequiret, plostum daretur, ne causatio ægri corporis perpetuam daret fidem detrectantibus, jurisque actiones declinantibus, vocationem.

Morbus.] Non de gravi & periculoso morbo intelligenda est lex: de eo enim sequens loquitur: verum de levi quadam imbecillitate, quæ rebus agendis non obstat. Id quod etiam *Cacilius* apud *Agellium* probat, inquiens: Morbus in lege ista non febriculosus, neque nimium gravis: sed vitium aliquod imbecillitatis atque invaliditatis demonstratur: non periculum vitæ ostenditur.

Avitas.] *Avitas* senium significat, cum scilicet jam proveciores homines sunt, & quasi *capulares*, ut inquit *Plautus*.

Jumentum dato.] *Jumentum* hoc loco non significat, uti alias, simplex jumentum, equum, vel malam, ad equitandi usum concessam: sed *vestibulum*, quod à junctis pecoribus traheretur. Veteres enim *jumentum* à jungendo dixerunt.

Si volet arceram, ne sternito.] *Decemviri* postulanti *arceram* reo sterni vetuerunt non quod eam delicate sternere actor, si voluisset, prohiberetur: verum quod eam reo sine *arcera* in jus sequi recusanti, invitus actor sternere non cogeretur. Vocabatur autem *arcera*, *plostum* testum undique, & munitum, quasi arca quædam magna, vestimentis instrata, qua nimis ægri aut senes portari cubantes solebant.

XXV. *Si judex, vel alter ex litigatoribus morbo sentico impediatur, dies judicii disseisus este.*

Extat hoc legis caput apud *Ulpianum* lib. 2. Pandect. & testimonium habet apud *Agellium* lib. 20. cap. 1. item apud *Festum*.

Sententia legis plana est: hæc scilicet, ut si *judex*, vel alter ex *litigatoribus* gravi morbo corripere-
retur, atque sic impediatur, ut in judicio apparere, vel ei præesse non posset, actio illa in alium diem disseiretur.

Morbo fontico.] Sextus Cæcilius apud *Agellium* lib. 20. cap. 1. dicit decemviros morbum fonticum appellasse morbum vehementiorem, vim graviter nocendi habentem. Et apud *Festum* *Ælius* Stilo ait, *Morbum fonticum* in XII. tabulis significare certum, cum iusta causa, quem nonnulli putent esse, qui noccat, quod fontes significat nocentes.

Dies iudicii diffusus esto.] Dies iudicii ita diffindi solet ex hac lege XII. tabularum, ut, si morbo fontico actor, vel reus impeditus esset, morbum in iure allegari per amicum curaret: tunc prætor excusatione cognita, in diffindendo die hac formula utebatur: *Hic dies diffusus esto.* Ergo vocatus in ius, nisi ob morbum opus esset jumento, aut nisi ob morbum fonticum, dies iudicii diffusus esset, statim in ius sequi actorem cogebatur: eique non sequenti, præsentibus antestatis actor iudicium denuntiabat: de quo in sequenti lege.

XXVI. Si in ius vocet, atque eat.

Si vis vocationi suat, antestaminor: ni it, aurem capito antestati.

Si calvitur, pedemve struit, manum endo jacito.

Prior pars extat partim apud *Ciceronem*, partim apud *Porphyriionem* interpretem *Horatii*, sed mirum in modum corrupta: posteriorem *Festus* habet in voce *Struere*.

Sententia legis videtur esse hæc: *Uti civis Romanus in ius vocatus, illico nulla mora interposita vocantem sequatur.* Qui, si sequi nolit, adeo, ut vi cogi oporteat, actor præsentis aliquot cives antestetur: id est, in testes vocet: quod si adhuc sequi nolit, aurem antestati capiat. Si fugiat reus, actor ei manum injiciat, atque in ius rapiat.

Si in ius vocet.] Ita *Cic.* lib. 2. de leg. *A* parvis enim, *Quinte*, didicimus, si in ius vocet, atque eat, & ejusmodi alias leges nominare, &c. Vetuste autem dixit lex, *Atque*, pro statim, ut *Servius* in illud *Virgilii* annotavit: *Atque illum in præcepso prono rapit alveus amni.* itemque *Agellius* lib. 10. cap. ult.

Si vis vocationi suat.] Sic legitur apud *Porphyriionem*, quam lectionem rectam esse *Justus Lipsius* libro 4. epistolicarum questionum epist. 26. affirmat, eumque secutus sum. Alii aliter emendant. *Lambinus* quidem sic: *Si vis vocationi suat, aut si te in ius vocantem non sequatur, antestatus em capito, seu, in ius em rapito.* Turnebus vero: *Si in ius vocat ut it, aurem antestatus manum injicito, antestati capito.* Alter *Carolus Sigonius*: *Si in ius vocet, atque eat: Ni statim eat, em capito antestari, &c.* Est autem sensus horum verborum: Si adversarium in ius vocaveris, & is vi resisterit, ut vim adhiberi necesse sit, antestaminor, &c.

Fuat.] Sic veteres dixerunt, pro *fiat*, teste *Nonio Marcello*, & *Julio Sabino* in *Virgilium*.

Antestaminor.] Id est, testes aliquot advocato.

Aurem capito antestati.] Mos enim erat in antestatione, ut memorie causa actor auriculam imam tangeret antestati, cum hoc verbo: *Memento.* Hinc *Plin.* lib. 11. cap. 45. Est in aure ima memorie locus, quem tangentes antestantur. Et huc alludit *Virgil.* iniquens: *Cynthis aurem Vellit, & admonuit.* Addit etiam *Lipsius*, apud *Laurinos* lapillum esse, in quo sit caput sculptum, & manus aurem atterens, cum verbo Græco *μνηστικόν*. *Horatii* & *Plauti* versus, ex quibus hic mos elici quoque potest, non adscribam. Alii tamen aliter vocabulum antestati exponunt: penes doctos iudicium esto.

Si calvitur.] Id est, Si frustratur. *Nonius*.

Pedemve struit.] Hoc est, Si retroversum it, aut fugit, aut gradum auget, vel minuit, si remoratur. *Festus*. Sic etiam glossarium vetus: *Struere pedem, φέρειν.*

Manum endojacito.] Antique, pro *manum injicito*.

XXVII. Si statim dies sit cum hoste, venito.

Extat apud *Cic.* lib. 1. *Offic.* Sententia legis hæc est: Is qui iudicio fisci promiserit adversario, secundum suam, vel fidei iuramentum promissionem, se sistat ad diem statutum.

Si statim dies.] *Status dies* vocatur, qui iudicii causa est constitutus.

Cum hoste.] Id est, cum adversario, vel peregrino. Hostis apud antiquos peregrinus dicebatur, & qui nunc hostis, perduellis. *Festus*. Sic & *Cicero* libro primo *Officiorum*: Equidem illud etiam, inquit, animadverto, quod qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi tristitiam rei mitigante. Hostis enim apud majores nostros is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus. Hactenus *Cicero*. Appellatus est autem hostis, ab hostio, quod est æquo: quoniam peregrini suis, ut nos nostris, utentes legibus, pares nobis videntur. Et quia in conflictu ex æqua causa pugnam adire solent, ideo concinna est translatio ad litigatores, qui pari jure de eadem contendunt causa, ut victoriam consequantur: ideoque victos & victores nuncupamus.

D E J U D I C I I S.

XXVIII. Rem ubi pagunt, oranto: nei pagunt ante meridiem in foro, aut in comitio causam coniciunt: post meridiem, praesente ambobus, leitem addicito: sol occasus, suprema tempestas esto.

Sic hanc legem restituit *Josephus Scaliger* in Castigationibus *Sexti Pompei Festi*. Prior versus extat in 2. libro *Rhetoricorum* ad *Herennium*: reliqua habet *Agellius* libro 17. capite 2.

Legis sententia hæc est: *Ut litigantes, si de re controversa paciscerentur, vel litem inter se componerent, orarent*: id est, oratione id peragerent: quod si non paciscerentur, tum ante meridiem in foro, aut in comitio (in illis enim locis jus dicebatur) causam conicerent: id est, breviter narrarent, non integra & proluxa oratione exponerent: eo facto, *prætor* post meridiem litem, id est, rem controversam, ei, qui causam obtinisset, addiceret, ambobus præsentibus. Utriusque enim *litigatoris* præsentiam lex in lite addicenda desiderat: quia de causa institutum fuit, ut absente altero, alter a *præatore* edictum peteret, quo absens intra dies decem adesse juberetur: ni veniret, item alterum edictum, item tertium: quibus propositis, tunc peremptorium proponebatur, quo adversario facultas omnis tergiversandi præcidebatur: quippe cum in hoc denuntiatur, fore ut etiam absente adversario res cognoscatur, ac judicetur, uti alibi dicitur. Additur deinde: *sol occasus suprema tempestas esto*: quo significatur, post solis occasum nullum oportere à *præatore* jus dici: quod si diceret, irritum id esse.

Rem ubi pagunt.] *Pago*, pagis, pagare, pepegì, pactum, significat idem quod *pacisci*, sive pacitione componere.

Quid forum, quid comitium sit, alibi prolixè est explicatum.

Coniciunt.] *Josephus Scaliger* scribit, *coniciunt* unico i, more antiquo. Veteres enim sic scripsisse, *abicio*, *adicio*, *conicio*, pro quibus dicimus *abjicio*, *adicio*, *conicio*, testatur *Aldus Manutius* in sua Orthographiæ ratione. Est autem *conicere* breviter rem narrare.

Post meridiem.] *Meridies*, inquit *Censorinus* lib. de Die natali, cap. 19. quod est mediæ dici nomen? Idem libro eodem, & *Plin.* libro 7. cap. 60. argumentatur, horarum nomen trecentis annis Romæ ignoratum fuisse, cum in xii. tabulis ortus tantum & occasus nominentur.

Præsentibus ambobus.] Est *ἀμφοτέρωθεν*, pro *præsentibus ambobus*. Quidam legunt: *præsenti litem addicito*, si ambo præsentibus sunt, quos *Josephus Scaliger* reprehendit.

Litem addicito.] Hic *lis*, res est, de qua controversia est, quæ addicatur alteri, præsentibus tamen adversario. Quidam malunt legere *litem addicito*, ut eodem die confectioni *lis* adjiciatur.

Sol occasus.] Antiquè *occafus* hoc loco usurpatur, pro, sol quando occidit: vel *solis occasus*, ut quidam perperam legunt.

Suprema tempestas esto.] Id est, dici novissimum tempus. *Macrobius* lib. 1. Saturni. cap. 3. Aliter tamen interpretatur hanc legem *Jacobus Ravardus* lib. 4. Variorum, cap. 1. de quo judicent docti. Vide etiam *Adrianum Turnebum* Advers. libro 29. cap. 15. & *Franciscum Hottomannum* in Commentariis ad xii. tabularum fragmenta.

XXIX. Si qui in jure manum conferunt, utrique superstitibus præsentibus, vindicias sumunt.

Diu torfit me hæc lex, cum nullius interpretationem, quæ mihi satisfaceret, videre potuerim. Ego quid de ea sentiam, candide in medium proferam. Lectori tamen liberum relinquens judicium, ut vel aliam quamvis interpretationem sequatur, vel ipse aliam excogitet. Videtur ergo hæc legis sententia: *Si qui in jure manum conferunt*, id est, si qui de domo vel agro, vel alia quadam re contendunt, & super ea re festucas inter se, quasi hastas, dicis causa committunt, *utrique superstitibus præsentibus, vindicias sumunt*, id est, utrique litigatores præsentibus testibus festucas illas, inter se committant, & manus conferant. Hoc mihi quidem videtur, sed tamen non omnino satisfacit. Subjiciam autem rationes interpretationis.

Si qui in jure manum conferunt.] Hoc ita interpretatus sum, *Si qui de domo, agro, vel alia aliqua re contendunt*, & testucas inter se, quasi hastas, dicis causa super alia re vel in loco præsentibus committunt. Quod ex *Agel.* colligi potest, is enim sic scribit: Qua de re disceptabatur in re præsentibus, sive ager, sive aliud quid est, in ea re solennibus verbis *vindicia*, id est, conserti manus in re, atque in loco præsentibus apud prætorem ex xii. tabulis fiebat, in quibus ita scriptum est: *Si qui in jure manum conferunt*. Sed postquam prætores propagatis Italiæ finibus datis jurisdictionibus occupati, proficisci, vindiciarum dicendarum causa longinquas in res gravabantur: institutum est contra xii. tabulas tacito consensu, ut litigantes, non in jure apud prætorem manus conferrent, sed ex jure *manu confertum* vocarent, id est, alter alterum ex jure ad conferendam manum in rem, de qua ageretur, vocaret, atque profecti simul in agrum de quo litigabatur, terræ aliquid ex eo, uti unam glebam ad prætorem deferrent, & in ea gleba, tanquam in toto agro vindicarent. Hæc

Agellius, quemadmodum legit *Sigonius*. Nam vulgatus textus paulo aliter habet. Ex quibus hoc liquet, consertionem illam manuum factam fuisse in re, atque loco, de quo disceptaretur, præsenti, & quidem apud *prætorem*, id est, præsente prætore, quo nomine tum *Consules* etiam dicti sunt, cum nondum peculiaris *prætorum magistratus* esset, ut ex *Cicerone* cognoscitur. Addit *Agellius*, postquam prætores propagatis *Italia finibus*, *dati jurisditionibus occupati*, proficisci *vindiciarum dicendarum causa* longinquas in res gravabantur, &c. Unde etiam satis patet; consertionem manuum in re atque loco, de quo disceptaretur, præsenti factam esse, & *prætorem* etiam adjudicandæ possessionis causâ (quod *Agellius* hic dicit, *vindiciarum dicendarum causâ*) ei cui illa deberetur in eas res, de quibus controversia esset, proficisci oportuisse. Nec obstat quo minus hæc interpretatio vera sit, quod lex dicit: *Si qui in jure manum consertunt*. *Fus* enim, ut *Lexicographi* tradunt, nonnunquam dicitur locus, ubi magistratus, vel alius iudex consilii juris dicendi, aut judicandi gratia, etiam domi, aut in itinere, sive de plano hoc agat, &c. Ideoque etiam hic *jus pro loco*, vel re controversa, ubi prætorem adesse, & victori possessionem ejus adjudicare oporteret, intelligi potest: *Manus autem conferre*, ut vult *Hottomannus*, dicebantur vi vindiciis, qui vim moribus faciebant, festucas inter se, quasi hastas, dicis causâ committentes.

Superstitibus præsentibus.] Vult lex ut præter *prætorem* etiam testes illi manuum consertioni interfint. Superstites enim testes præsentes dicebantur, inquit *Festus*.

Vindicias sumunto.] Id est, illa manuum consertio, ab utrisque litigatoribus fiat, testibus præsentibus, vel alter *litigatorum alterius manum corripiat*, aut manum cum eo conferat, eo modo, uti jam dictum est, non tantum *prætore*, sed etiam aliis testibus præsentibus. Sic enim *Agellius* vindiciam exponit *consertionem manus*, in re atque loco præsenti. Et *Adrian. Turnebus* in hac lege, *vindiciam* significare manus correptionem, vel consertionem scribit. Qui per *vindicias* intelligunt glebam illam, vel festucam, quam illi, qui ex jure manu consertum sese invicem vocabant, ex agro, vel domo, vel alia re controversa, in jus ad prætorem ferebant, & super qua vindicabant, multum falluntur, cum *Agellius* author sit post x i i. tabulas tacito consensu illum morem institutum esse.

XXX. Si vindiciam falsam tulit, rei sive litis, arbitros tres dato: eorum.
arbitriis fructus duplione damnum decidit.

Recitat hoc caput *Festus* in voce *Vindicia*. Vult lex, eum qui falso sibi rem alienam vindicavit, id est, secundum quem post injustam manuum consertionem vindiciæ, id est, possessio, data sunt, ad duplos fructus restituendos teneri.

Si vindiciam falsam tulit.] *Vindiciam ferre*, est sententia, decretoque rem obtinere. *Vindicia* appellantur res illæ, de quibus controversia est, quod potius dicitur jus, quia sit inter eos, qui contendunt. *Festus*, *Servius Sulpitius* ait, *vindiciam* in numero singulari significare eam rem, de qua est controversia, ab eo, quod vindicetur, & sic in hac lege accipitur. Sed & aliam ejus vocis significationem recitat *Cincius*, ubi dicit, *Vindicias* olim appellatas fuisse particulas illas, quæ ex fundo sumptæ, in jus allatæ essent. Reliqua vocabula ante sunt explicata.

XXXI. Ut si quis è libertate in servitutem assereretur: prætor vindicias secundum libertatem daret.

Capitis hujus extat testimonium apud *Dionys. Halicarnassense* lib. 11. ubi de assertione *Virginia* puellæ scribit, *Numitorium* ipsius avunculum, & assertorem postulasse ab *Appio Claudio decenviro*, ut legem à se in x i i. tabulis perscriptam servaret, in qua cautum esset, ut ejus, qui in servitutem ex libertate asseritur, dominus usque ad exitum judicii non is esset, qui contralibertatem, sed qui pro libertate pugnaret.

Sententia legis est plana. *Baldwinus*, & *Hottomannus* volunt, ita eam accipiendam, ut non modo liber homo, qui status controversiam pateretur, relinquatur suæ libertati, & ejus possessionem retineat, interea dum hæc quæstio status causæque liberalis penderet: sed etiam ut servus, qui in libertatem ab aliquo legitimo, & *justo vindicæ* asseritur, interea pro libero habeatur, & assertori libertatis dominus possessione cedat.

Assereretur.] Id est, *vindicaretur*, vel liberaretur.

Vindicias secundum libertatem daret.] Id est, præter possessionem ejus, de cujus libertate vel servitute disputatur, ei daret, qui libertatem defendit, non ei, qui servitutem quærit. *Vindicia* etiam hoc loco possessionem significant.

XXXII. Ne quis rem litigiosam in sacrum dedicaret. Qui dedicasset, dupli pœnam subiret.

Extat apud *Cajum* l. ult. ff. de litig.

Rem, ait *jurisconsultus Cajus*, de qua controversia est, prohibemur in sacrum dedicare: alioqui dupli pœnam patimur. Duplum autem adversario præstandum est, ut id veluti solatium habeat, pro eo, quod potentiori adversario traditus est. Tota lex est plana, nec explicatione proluxa eget. *Rem litigiosam* dicit rem, de qua controversia est.

XXXIII. Cui testimonium defuerit, is tertiis diebus ob portum obvagulatam ito.

Extat apud Festum, in voce, Portus.

Sensus legis, ut vult Turnebus libro 13. Adversar. cap. 26. hic est: Si testis ei defuerit, quilibet habuit ei licere compendationis die, id est, die tertio, ante ejus, cujus testimonio uti volebat, aedes libere conqueri, & implorare testimonium, conviciumque recusanti facere. Joannes Crispinus aliter legem interpretatur, hoc videlicet modo: Cui testimonium deest, hoc est, qui suam intentionem nullo potest testimonio confirmare, is die tertio ad aedes adversarii obvagulatam eat: hoc est, adversario justum, testibus adhibitis, convicium faciat. Veluti, si quid esse in tuis aedibus contenderem, quod cum vere ad me pertineret, tamen apud te esse nullo testimonio possum demonstrare, illudque mihi restituere, uno & altero die rogatus, omnino recuses: mihi permisisse videntur decemviri, quandoquidem deficiente testimonio inutiliter jure, aut lege ageretur, tertio die ad aedes tuas venire: ibique rem meam repetere cum convicio, &c. Hæc ille. Utra sententia sit verior, judicent eruditi.

Ob portum.] Portum, inquit Festus, in duodecim tabulis pro domo positum esse omnes fere consentiunt.

Obvagulatam.] Turnebus legere mavult, obvagulationem. Significat autem vagulatio, ut Festus docet; quæstionem cum convicio: & deducitur à vagula, quod est derivatum à vagio.

DE RE JUDICATA.

XXXIV. Aris confessei, rebusque jure judicatis, triginta dies justei sunt: possidea indu manus iactio esto: in jus ducito. Nei judicatum facit, aut quips endo jure em vindicit, secum ducito, vincito aut nervo, aut compedibus quindecim pondo, ne minore: aut si volet, majore vincito. Seu volet, suo vivito, Nei suo vivit, qui em vinctum habebit, libras farris indies dato. Sei volet, plus dato.

Habetur hæc lex apud Agell. lib. 20. cap. 1. sed multis modis corrupta: quam sic, uti recitabimus, restituit nobis Josephus Scaliger. Plurimum etiam in ea emendanda laborarunt Jac. Cujacius, & Jac. Ravardus jurisconsulti, quorum correctiones videri, & cum hac conferri possunt.

Sententiam legis malo Sexti Caecilii, quam meis verbis indicare. Is itaque apud Agellium sic ait: Confessei aris, ac debiti judicatis, triginta dies sunt dati conquirendæ pecuniæ causa, quam dissolverent. His diebus nihil agi cum debitoribus poterat. Post deinde, nisi dissolverent, ad prætorem vocabantur: & ab eo, quibus erant judicati, addicebantur. Nervo quoque, aut compedibus vinciebantur, Hactenus ille. Sed clarior fict lex, si singulas partes considerabimus.

Confessei aris.] Id est, pecunia, quam per confessionem adversarii in judicio factam constiterit esse debitam. Confessei passive, dicitur, pro, de quo reus confessus est.

Rebusque jure judicatis.] Jac. Ravardus legit, arisque debiti judicatis.

Triginta dies justei sunt.] Decemviri, teste Caecilio, justos dies appellarunt, veluti quoddam justitium; id est, juris inter eos quasi interstitutionem quandam, & cessionem, quibus nihil jure agi cum adversariis posset.

Possidea indu manus iactio esto.] Post illos triginta justos dies, nisi tibi satisfecerit, injicere ei manus, atque in jus ducere tibi licet. Possidea, pro postea: indu manus iactio, pro manus injectio, antique.

In jus ducito.] Jus hoc loco significat locum illum, ubi magistratus, vel alius judex consistit, juris dicendi, aut judicandi gratia.

Nei judicatum facit.] Nisi solverit id, quod sententia judicis, sive prætoris continet, nisi sententiæ à prætore latæ obtemperaverit. Judicatum enim justum, sive sententiam prætoris de re controversa significat.

Aut quips endo jure em vindicit.] Nisi quis cum in jure vindicet. quips, pro quis, vel aliquis, endo, pro in: vindicit, pro vindicat, antique. Cum enim sonare, lavare, veteres in tertia quoque conjugatione dixerint, sonere, lavare, ut Nonius Marcellus testatur: dubium non est, quin idem fecerint in voce vindicare. Cujacius certe vir doctissimus affirmat, se in veteri Agellii exemplari expressè scriptum reperisse, vindicit. Ravardus legit, vindex est.

Secum ducito.] Ut pote sibi propter æs alienum addictum.

Vincito nervo, aut compedibus.] Nervum, inquit Festus, appellamus ferreum vinculum, quo pedes impediuntur: quanquam Plautus eo etiam cervicem vinciri ait. Sunt & compedes vincula pedum ferrea.

Quindecim pondo.] Significatur gravitas & pondus eorum compedum. Festus in voce Exesto scribit, fuisse quædam sacrificia, in quibus ita clamitabat licitor: Hostis, vinctus, mulier, virgo, exesto: scilicet interesse prohibebantur. Unde colligere licet, vinctos sive nexos, sacris olim interesse solitos. Idcirco autem compedes quindecim pondo majores, quia essent graviores, quam ut iis, cum sacris interfunt, sese vincti subducere possint, aut fugere: expressè videntur requirere decemviri: ne, si minores essent,

aut nexis custos perpetuo adesset in sacris, aut sine custode aliquod fugæ periculum subirent creditores. Et eo fortasse spectat illa legis *decemviris* particula, quæ apud *Festum* in voce *Nec*, *Antonii Augustini* diligentia sic emendata legitur: *Ass ei custos nece sit, &c.*

Si volet, suo viro.] Liberum reliquerunt *decemviri* nexis, suo vivere, vel non. Si enim non vellent suo vivere, tum creditores cogeantur eos alere, uti in lege sequitur.

Libras farris in dies dato.] Expresserunt *decemviri* certam farris quantitatem, quam, creditor nexis in singulos dies daret: quod si nexis ea quantitate non contentus esset, in creditorum arbitrio posuerunt, si vellent plus dare. *Ravardus* pro libras, *libram* legit in singulari: item, pro *in dies endo dies*: alii, *endo dies*.

XX XV. *Ni cum eo pacit, sexaginta dies in vinculis retinet. Trinis nundinis continuis in comitium prociato, arisque astimiam predicato. Tertiis nundinis capite pœnas luito, aut trans Tiberim peregre venum ito. Ass si plures esunt rei, tertiis nundinis parteis secanto: si plus minusve secuesunt, ne si fraude esto.*

Hoc caput, quod præcedenti cohæret, *Agellius* non *decemvirorum*, sed suis verbis recitat. *Jacobus* autem *Ravardus* ita, ut nos scripsimus, restituere est conatus.

Sextus Calvus apud *Agellium*, cum priorem legem recitasset, sic pergit: Erat autem jus interea paciscendi. Ac nisi pacti forent, habebantur in vinculis dies sexaginta. Inter eos dies trinis nundinis continuis ad prætorem in comitium producebantur, quantæ pecuniæ judicati essent, prædicabatur. Tertiis autem nundinis capite pœnas dabant, aut trans Tiberim peregre venum ibant. Sed eam capitis pœnam sanciri dæ fidei gratia, horrificam atrocitatis oïlentum novisque terroribus metuendam reddiderunt. Nam si plures forent, quibus reus esset judicatus, secari si vellent, atque parti corpus addicti sibi hominis, permiserunt, &c. Causam tam atrocis supplicii in debitores, fallentes fidem, constituti, idem paulo post reddit his verbis: *Nihil profecto immittis, nihil immanius, nisi (ut reipsa apparet) eo consilio tanta immanitas pœnæ denuntiata est, ne ad eam unquam veniretur. Addicis namque nunc, & vincis multos videmus, quia vinculorum pœnam deterrimi homines contemnunt. Dissolutum esse antiquitus neminem equidem neque legi, neque audiri: quoniam severitas iusta pœnæ contemni non quita est. Adscripsi integrum locum, unde quæ sit hujus capitis sententia intelligi potest. Adjicienda tamen quædam pauca sunt, & nonnullæ ex *Ravardo* recitandæ illius emendationis causæ.*

Ni cum eo pacit.] Id est, ni is, qui eum vincitum habet, cum nexo paciscatur. De verbo *paco*, vel *pago*, supra diximus.

Trinis nundinis continuis in comitiis prociato.] Vult lex produci vincitum debitorem *trinis nundinis* ad prætorem in comitium, seu judicium, ut repetatur publice, in quantam pecuniam fuerit suo creditori condemnatus. Forte eam ob causam, si quis familiaritate, aut misericordia ductus,olvere voluisset eam pecuniam, hominemque miserum vinculis liberare. Item ut constaret omnibus vincito non fieri injuriam aut à creditore, aut à iudice. *Prociare* veteres dixisse, pro *vocitare* & producere, scribit *Festus*: qui eodem pro ælimatione, *astimiam* dixisse, etiam annotavit.

Ass si plures esunt rei.] Veteres pro plures, & plurima *pluses*, dixerunt, & *plurima*. Item *se*, vel *nest* pro sine, & reorum nomine, actorem, & reum promiscue acceperunt, ut tradit *Festus*.

XX XVI. *Assiduo vindex assiduus esto. Proletario civi quivis volet vindex esto.*

Descriptum est ex *Agellio* lib. 16. cap. 10.

Sententia legis hæc est, ut assidui, vel locupletes cives creditoribus addicti, ab assiduïs, vel locupletibus vindicarentur: hoc est, si ita res ferret, assibus redirent, non autem à *proletariis*: ne, cum sint tenuioris fortunæ, quam ut assēs possent dare, quibus assiduos è vinculis eximerent, ipsi pro assiduïs, & se, suosque liberos, familiamque totam in discrimen adducerent: neve corpus liberum, immuneque assidui hominis liberandi gratia servituti, capitisque pœnæ aut sectioni subiceretur. *Proletario* autem *civi* quemvis vindicem esse permiserunt *decemviri*: quia eorum debita non solent esse grandiora, quam quæ are exiguo lui possint.

Assiduo.] *Assiduus*, inquit apud *Agellium* *Julius Paulus*, in *xii. tabulis*, & pro *locuplete*, & facile munus faciente, ponitur: dictus ab *assibus*, id est, are dando, cum id tempora reipublicæ postularent: aut à *muneris*, pro familiari copia facienda assiduitate. *Cajus jurisconsultus* lib. 2. ad *leges xii. tabularum*, ait, *assiduus locupletem esse*, qui satis & idonee habeat pro magnitudine rei, quam actor restitui petit.

Vindex esto] *Festus* scribit, veteres *vindicem* eum appellasse, qui vindicabat, quo minus is, qui prehensus erat, ab aliquo teneretur: hoc est, qui prehensum, nexum, sive addictum, liberabat. Alii *vindicem* hoc loco exposuerunt *procuratorem*: alii *fidejessorem*, quod tamen non omnibus probatur.

Proletario civi.] *Proletarii* cives à munere, officioque prolis edendæ appellati sunt, quod cum re familiari parva minus possent rempublicam juvare, sobolis tamen gignendæ copia civitatem frequentarent. *Julius Paulus* apud *Agellium*.

DE EMPTIONE, VENDITIONE, ET USUCAPIONIBUS.

XXXVII. *Vendita & tradita res non aliter emptori acquiruntur, quam si is venditori pretium solverit, vel alio modo satisfecerit.*

Extat hoc caput apud *Justinianum* Institutionum lib. 2. tit. 1.

Vendita res inquit *Justinianus*, & tradita, non aliter emptori acquiruntur, quam si is venditori pretium solverit, vel alio modo satisfecerit: veluti expromissore, aut pignore dato, quod quanquam cavetur, ex lege xlii. tabularum, tamen recte dicitur, & *jure gentium*, id est, jure naturali id effici. Sed si is, qui vendidit fidem emptoris secutus fuerit, dicendum est, statim rem emptoris fieri. Nihil autem interest, utrum ipse dominus tradat alicui rem suam, an voluntate ejus alius (cui ejus rei possessio permessa sit.) Qua ratione, si cubi libera universorum negotiorum administratio permessa fuerit à domino, isque ex his negotiis rem vendiderit, & tradiderit, faciet eam accipientis. Hæc *Justinianus*, unde legis sententia peripicua est. Eadem fere tradit *Theophilus*.

XXXVIII. *Ufus & autoritas fundi biennis, ceterarum rerum annuus esto.*

Extat apud *Ciceronem* in oratione, pro Cæcinnâ, & in Topicis: item apud *Justinianum*.

Traçtat & confirmat hæc lex modum acquirendi dominii rerum per *usucapionem*, de qua multa à jurisperitis traduntur. *Justinianus* lib. 2. Institutionum, titulo 6. inquit, jure civili constitutum fuisse, ut qui bona fide ab eo, qui dominus non esset, cum crederet, eum dominum esse, rem emisset, vel ex *donatione*, aliave quavis justa causa accepisset, is eam rem si mobilis esset, anno ubique uno: si immobilis, biennio tantum in solo Italico usucaperetur, ne dominia rerum in incerto essent, &c. Ex his legis sententia peripici potest. Fiet tamen clarior, si quid *usucapio* sit, addatur.

Est igitur *usucapio* (quæ, quod per usum aliquid capit, & aufert, dicta est) *adeptio dominii* per continuationem possessionis temporis annui, in rebus mobilibus, vel biennii in immobilibus. *Usucapere*, est usu acquirere, & possessione suam facere.

Ufus.] Scilicet possessionis, vel possessio fundi.

Autoritas.] *Autoritas* pro *usucapione* hoc loco, & in sequentibus aliquot legibus ponitur, & significat jus illud, quod ex possessione, tempore à lege definito acquiritur.

Fundi.] Fundus integrum aliquid est, agrum cum villa & ædificio significans. Vel, *fundus est omne, quicquid solo tenetur*. Ponitur hic generaliter pro bonis immobilibus. Id est. Si quis rem immobilem biennium totum, sine interruptione possederit, tum demum eam, ut jure suam habeat.

Ceterarum rerum.] Id est, mobilium.

XXXIX. *Adversus hostem aterna autoritas esto.*

Descriptum est ex lib. 1. Officiorum *Ciceronis*.

Quæ sententia legis hujusmodi sit, ostendit *Balduinus* his verbis: Noluerunt, inquit, opinor, *decemviri* alios, quam cives suos possessores fieri, & usucapionis jure donare. *Æternum* itaque tempus desiderarunt, priusquam *usucapionem* peregrinus compleret. Nisi malimus (quod eodem recidit) *autoritatem* hic intelligere jus vindicationis, quod æternum contra possessores peregrinos civibus suis esse, & ab omni temporis præscriptione liberum *decemviri* voluerint. Hæc ille.

XL. *Rei furtivæ aterna autoritas esto.*

Extat apud *Justinianum*, libro secundo Institutionum, titulo sexto.

Sententia legis hæc est, *Rei furtivæ aternam autoritatem*, id est, liberam, perpetuamque vindicationem esse debere. Repetiit eam aliquot annis post *Atinius*, quando sic ad populum tulit: Furtiva res non usucapiatur, nisi in potestatem ejus, cui subrepta est, revertatur. *Justinianus* sic legem explicat: Quod autem, inquit, dictum est, furtivarum rerum usucapionem per leges prohibitam esse, non eo pertinet, ut ne ipse fure usucapere possit (nam huic alia ratione *usucapio* non competit, quia scilicet mala fide possidet) sed ne ullus alius, quamvis ab eo bona fide emerit, vel ex alia causa acceperit, *usucapiendi jus* habeat.

DE COLLEGIIS.

XLI. *Uti fodalibus, qui jus cœundi haberent, potestas esset, pactiorem quam volent, sibi ferre: dum ne quid ex publica lege corrumpere.*

Sic hanc legem fere recitat *Balduinus* & *Hottomannus*, cujus testimonium extat apud *Cajum* l. ultima, ff. de Collegiis. *Sodales* sunt, qui ejusdem collegii sunt, quam Græci *ταγίας* vocant. His autem potestatem facit lex privatas inter se pactiões arbitratu suo ineundi: cum eo tamen, nec communem illam totius

totius collegii, five ordinis legem violent. Ut enim in l. 38. ff. de pact. dicitur, jus publicorum privatorum pactis mutari non potest. Videtur autem translata esse ex *legibus Solonis*, in quibus ita est: *si qui ejusdem corporis, aut si qui tribules, aut sacerdotes orgiorum, aut navicularii, aut sodales, aut ejusdem sepulchri, religionisve conjores*, aut ad pecorum cõemptionem, aliudve negotiationis genus simul proficiscientes, pactionem inter se aliquam inierint, ratum id esse, dum ne quid tabulis publicis prohibeatur. De collegiis, ut quædam dicam, locus postulat.

Fuerunt *collegia* Romæ primum instituta à Rege *Numa*, si *Plutarcho* credimus. Is enim in ejus vita sic scribit: Inter reliqua ejus statuta, distributio multitudinis secundum artificia, meruit summam admirationem. Cum enim Urbs ex duabus gentibus (veluti ostensum est) constare videretur, re autem ipsa dissideret, ac in unum coalescere nullo modo vellet, ne diversitatem & differentiam liceret abolere, sed essent perpetuæ inter partes *offensa* atque *contentiones*: cum animo suo reputans, ea corpora, quæ suapte natura difficulter aliis ob duritiem misceri possent, contracta in particulas, propter harum exiguitatem inter se demum coire, atque commisceri posse: statuit universam multitudinem in *plures portiones* partiti, atque ita primum illud & magnum discrimen in minora tributum è medio tollere. *Divisit* autem *secundum artificia*, ut suum peculiare corpus haberent *tibicines*, suum *aurifices*, *architecti*, *tinctorum*, *sutores*, *coriarii*, *fabri ararii*, *figuli*: reliquas artes etiam singulas omnes in unum suum quamque corpus redegit. Porro unicuique generi suos peculiares conventus, & religiones præscribens, tum primum, ita ex Urbe sustulit eam diversitatem, qua alii *Romani*, alii *Sabini*, hi *Romuli*, illi *Tatii* cives censebantur: suaque divisione id consecutus est, ut omnibus cum omnibus conveniret, ac commercia intercederent. Hactenus *Plutarchus*. Ex quibus verbis & causâ constitucendi, & nomina *collegiorum* intelliguntur, *collegii tibicinum* meminit *Valerius Maximus* capite de Institutis. *Collegii jabrum ararium* *Plinius* libro trigesimo-quarto, capite primo, & libro trigesimoquinto *collegii figularum*. Fuerunt postea & alia *collegia* instituta, ut *Capitolinorum*, & *Mercurialium*, quorum *Cicero* libro secundo epistolarum ad Quintum Fratrem, epistola quinta meminit. Fuit autem *Mercurialium collegium* proprium mercatorum, institutum *Appio Claudio*, *P. Servilio Coss.* *Livio* libro secundo teste, sic dictum à *Mercurio*, qui *Dens* peculiaris illius *collegii* fuit; cum enim antiquitus ut patronum mercatores colebant. *Collegii viatorum* *Agellius* mentionem facit libro duodecimo, capite tertio, *pistorum*, *naviculariorum* & *fabricentium collegii* in *Pandectis* & *Codice* fit mentio. Quid vero juris habuerint ejusmodi *collegia*, ostendit *Cajus jurisconsultus* in l. 1. ff. Quod cujusque universitatis nomine, vel contra eam agatur: *Collegia*, inquit, Romæ certa sunt, quorum corpus senatusconsulto & constitutionibus principalibus confirmatum est, veluti *pistorum*, & quorundam aliorum, & *naviculariorum*, qui & in provinciis sunt. Quibus autem permissum est corpus habere *collegii* vel societatis, vel cujusunque *trapezæ* nomine, eorum proprium est, ad exemplar reipublicæ, habere *res communes*, arcam communem, & actorem, sive *syndicum*, per quem tanquam in republica quod communiter agi, fieri oporteat, agatur, fiat, &c. Potuerunt etiam ista *collegia* manumittere, legatum capere, & leges sibi ferre, dummodo ne quid ex publicis legibus corrumpere, ut docet *Scaevola* l. pater filium. ff. de legatis tertio: & *Paulus* in l. cum senatus ff. de rebus dubiis. Conveniant igitur *collegia* illa cum nostris *sodalitatis*, quæ dicuntur *zunftien* vel *händwerck*. Qui unius & ejusdem *collegii* erant, *sodales* dicebantur.

DE SERVITUTIBUS, ET FINIBUS REGUNDIS.

XLII. Via latitudo in porrectum octo pedum esto: in anfractum, sedecim.

Descriptum est ex *Cajo* libro 7. ad edictum provinciale, l. 8. via latitudo, ff. de servit. rust. & testimonium etiam habet apud *Varronem* lib. 6. de lingua Latina.

Loquitur hoc caput de *servitutibus rusticis*, ut si quis jus habeat ducendi vehiculi per prædium alienum, id quod *via* hoc loco dicitur: ea via in porrectum octo pedum esset, in anfractum sedecim.

Justinianus libro secundo: titulo tertio, ita inquit: *Rusticorum prædiorum jura* sunt hæc: *Iter*, *actus*, *via*, *aqua ductus*. *Iter* est jus eundi, ambulandi hominis, non etiam jumentum agendi, vel vehiculum. *Actus* est jus agendi jumentum vel vehiculum. *Via* est jus eundi, agendi, & ambulandi hominis. Nam *iter* & *actus*, via in se continet. *Aqua ductus*, est jus aquæ ducendæ per fundum alienum. *Alexander ab Alexandro* definit *iter* duorum pedum latitudine, *actus* quatuor pedum.

In porrectum.] Id est, in directo, ut *Varro* loquitur.

In anfractum.] Id est, in flexum, ad flectendi plaustrum commoditatem. Meminit hujus legis etiam in appendice ad *Conjectanea* in *Varronem*, *Josephus Scaliger*, ubi dubitat, quomodo intelligi debeat, cum proportio ista anfractus ad directum (sive ut ipse loquitur) ambitus ad dimeticentem, defendi nullo modo possit.

Franciscus Hottomannus etiam hanc ex *Ciceronis* oratione pro *Cæcinnâ* legem recitat: Ut si quis viam alteri deberet, eam munitam præstaret: si ea immunita esset, qua vellet is, cui ea deberetur, jumentum ageret. Cujus sententia facilis est, nec eget explicatione.

XLIII. Ut si cui privato aqueductus alterius in publico noceret, ei aqueductus dominus noxa nomine caveret.

Extat hujus testimonium apud *Pasulum* in l. 5. ff. *ne quid in loco publico*, ubi sic scribit: Si per publicum locum rivus aqueductus privato nocebit, erit actio privato ex lege duodecim tabularum, ut *noxa domino caveatur*: ubi legendum *Franciscus Hottomannus* cenlet, *noxa à domino caveatur*, ut vox, nomine, antiqua consuetudine subaudiatur, & sensus sit, ut *noxa nomine*, id est, damni infecti nomine rivi, & aqueductus dominus eo privato caveat. Loca enim publica (ut ait *Ulpianus*) utique privatorum usibus deseruiunt, jure scilicet civitatis, non quasi propria cujusque. Itaque si quod forte opus in publico fiat, quod ad privati damnum redundet: prohibitorio interdicto conveniri potest, l. 2. ff. *eodem*. Hoc est, cum locus publicus æque cujusque privati sit, iniquum est, id ab ullo privato in eo fieri, quod alteri privato damnum det. Quod si quid operis fiat, quod perfectum nocere poterit, tum privatus *noxa*, id est, damni infectio nomine caveri sibi jure postulabit.

XLIV. Ut si cui aqua pluvia ex vicini agro noceret, vicino, cui ea noceret, eam per arbitrum arcere jus esset.

Hujus capituli fragmentum extat apud *Pompejum* in l. *Labeo*, 2. ff. *de Statu lib.* ubi scribit: Veteres hæc verba legis duodecim tabularum *SI A QU A P L U V I A* nocet, sic interpretatos esse, id est, *si nocere poterit*. Reliquum ex conjectura se suppluisse, *Franciscus Hottomannus* scribit, cum in *Topici Ciceronis* scriptum esset: *Aquam pluviam nocentem alteram loci visio nocentem esse, alteram manu*. Quarum, inquit, altera jubetur ab arbitro coerceri, altera non jubetur. In quem locum *Boetius*? Jus est aquam pluviam arceri, id est, ut si in alicujus agro pluvia aqua colligatur, & in alterius agrum defluat, eaque vicini frugibus nocitura concreseat: arceat eam suis finibus ille, qui sua putat interesse ne defluat. Item: *Aqua pluvia manu noxens est*, quæ ita loco aliquo excipitur, ut inde profluens vicino noceat: si locus is non sit naturaliter talis, sed manu hominis excipiendæ aquæ fuerit apparatus. Vitio vero, quoties naturaliter ita sese locus habet, ut excipere aquam possit, & nocere vicino. Eodem illud *Ulpiani* pertinet in l. 1. ff. *de aqua pluvia*: Si cui, inquit, aqua pluvia damnum dabit, actione aquæ pluvie arcendæ vertetur aqua, &c.

XLV. Ambitus parietum sestertius pes esto.

Sic hanc legem restituit *Barnabus Brissonius* jurisconsultus clarissimus, lib. 1. *selestarum ex jure civili antiquitatum*, cap. 2. ex *Varrone*, *Festus*, & *Volusio Meriano*. *Varro* lib. 4. de lingua Latina sic scribit: *Ambitus, iter, quod circumcundo teritur*. Nam *ambitus*, circuitus, ab eoque xii. tabularum interpretes *ambitum parietis*, circuitum esse dixerunt. *Volusius Merianus* libello de *asse*: *Sestertius duos asses, & semissemissem, quasi semis tertius*. Lex etiam xii. tabularum argumento est, in qua duo pedes, & semis *sestertius pes* vocatur. Sic eum locum restituit *Brissonius*. *Festus* quoque sic scribit: *Ambitus proprie dicitur inter vicinorum ædificia, locus duorum pedum, & semipedis, ut circumcundi facultatem relictus*. Ex his, quæ sententia legis sit manifestum est.

XLVI. Qui sepem in confinio ponet, terminum ne excedito: qui murum, pedem derelinquito: qui domum, pedes duos: qui sepulchrum foveamve, quantum id profundum erit: qui puteum, passum: qui olivam, ficumve, pedes novem: qui denique alias arbores plantabit, quinque pedes ab alieno loco ponito.

Sic hanc legem recitant *Franciscus Balduinus*, & *Hottomannus*, cujus testimonium extat apud *Cajum* lib. 4. *ad leges xii. tabularum*, ult. ff. *Fin. regund.* ubi eam ex *Solonis* legibus desumptam, & in xii. tabulis translata fuisse docet.

Sensus legis obscurus non est, ideoque explicatione nostra non eget. Declaratur prolixè ff. lib. 8. tit. de *Fimbus regundis*. Verat autem lex excedi terminum sui soli ab iis, qui sepem vel maceriam effodere voluerint.

In confinio.] *Confinis* appellatione significatur locus, quo se possessores attingunt. Sicut *trifinium* appellarunt veteres eum locum, in quem tres possessores attingebant.

XLVII. In controversia de finibus quinque pedum usucapio nulla esto.

Extat apud *Ciceronem* lib. 1. de *Legibus*.

Voluerunt *decemviri*, inter confines vicinorum agros quinque pedum spatium non *usucapi*, hoc est, possideri: sed medium relinqui, quod liberum semper esset, & commune, ut eo ire, agere, & aratrum

Eccc

etiam

etiam circumvertere sine alterius incommodo uterque dominus posset. Hæc horum verborum legis est sententia lata post XII. tabulas: & *Mamilia lex* est, qua cavebatur, ut quoties de his quinque pedibus controversia esset, eligeretur arbiter, sive *agrimensor*, qui eos regeret, arteque sua constitueret.

XLVIII. Ejus arboris, qua in alienum agrum impenderet, ramos quindecim pedes altius à terra circumcidere jus esto vicino.

Recitant & hanc legem *Baldwinus*, *Oldendorpius* & *Hortomannus*, cujus testimonium extat apud *Ulpianum* in l. 1. ff. de arb. coërcend. ubi prætoris in eandem sententiam interdictum hoc profert: *Qua arbor ex agro tuo in agrum illius impendet, si per te stat, quo minus pedes quindecim à terra eam altius coërcas: tunc quominus illi ita coërcere, lignaque sibi habere liceat, vim fieri veto.* Infert autem sic: Quod ait prætor, & lex XII. tabularum efficere voluit, ut quindecim pedes altius rami arboris circumcidantur: & hoc iccirco effectum est, ne umbra arboris vicino prædio noceret.

XLIX. Glandem suam in alienum fundum procidentem colligendi jus esto vicino.

Suppeditavit hoc caput *Plinius* libro 16. capite 5. Sensus legis manifestus est. *Cajus* legem hanc, ut credi par est, libro ad XII. tabulas quarto, explicans sic scribit: *Glandis appellatione omnem fructum contineri, exemplo Græci sermonis apud quos omnes arborum species ἀκέρδρα appellantur.* In eandem autem veteris legis sententiam extat prætoris interdictum: *Glandem, quæ ex illius agro in tuum cadat, quo minus illi tertio quoque die legere, auferre liceat, vim fieri veto.*

L. Ut si vicini inter se jurgant finibus regundis, arbitros tres darent: eisque totius rei jus, arbitriumque permetterent.

Testimonium legis extat partim apud *Nonium*, partim apud *Ciceronem* libro secundo de legibus. Sententia est manifesta. *Cicero* lib. 4. de republica, teste *Nonio*, sic scriptum reliquit: *Jurgari igitur lex vetat inter se vicinos, non litigare.*

[*Si inter se jurgant.*] Benevolorum concertatio jurgium dicitur. Inter inimicos dissensio lis appellatur. *Finibus regundis.*] Fines agrorum termini & limites appellantur. *Finibus regundis*, id est, finibus discriminandis, seu statuendis. Regere enim, antiqua & decemviri significatione, est, suis finibus terminatum habere. *Boëtius* interpres Topicorum *Ciceronis* inquit: *Regi fines dicuntur, quoties unusquisque ager propriis finibus terminatur.*

DE INJURIIS, ALIISQUE DELICTIS.

LI. Si quis æstiverit, sive carmen condiderit, quod infamiam flagitiumve alteri precetur, capite punitor.

Cicero libro 4. de republica.

Hoc XII. tabularum caput, quo poena in scriptores libellorum famosorum & fabularum scenicarum, quibus nominatim cives Romanos taxarent, statuitur, extat in fragmento libri quarti *Ciceronis* de republica, apud *Augustinum* libro secundo, capite secundo, de *Civitate Dei*, ubi *Africanus* de libertate comœdiæ apud Græcos locutus, sic tandem concludit: *Nostre contra XII. tabulæ, cum perpaucae res capite sanxissent, in his hanc quoque faciendam, putaverunt: Si quis æstivasset, sive carmen condidisset, quod infamiam faceret, flagitiumve alteri precaretur.* Judiciis enim, ac magistratuum disceptationibus legitimis propositam vitam, non poetarum ingeniis habere debemus: nec probrum audire, nisi ea lege, ut respondere liceat, & judicio defendere. Hactenus *Cicero*. *Horatius* quoque aliquoties in libro sermonum & arte poetica ad hanc legem alludit. Et extant in jurisconsultorum libris plures leges, quæ cum hac lege congruunt, & libellos famosos prohibent. In *Pandectis ex Ulpiano* commemoratur lex, sive senatusconsultum in hæc verba: *Si quis librum ad infamiam alicujus pertinentem scripsit, composuit, edidit, dolore malo fecit, quo quid eorum fieret: etiam si alterius nomine ediderit, vel sine nomine, uti de ea re agere liceat: Si condemnatus sit, qui id fecit, instabilis ex lege esse jubetur.* *Instabilis* autem dicitur is, ut alibi *Ulpianus* explicat, qui nec testamentum facere potest; nec ad testimonium adhiberi testis. *Cajus* vero sic interpretatur. *Cum lege quis instabilis jubetur esse, eo pertinet, ne ejus recipiatur testimonium: & eo amplius, ut putant quidam, ne ipsi dicatur testimonium.* Porro *Ulpianus* adjicit, eadem poena ex senatusconsulto teneri etiam cum, qui epigrammata, aliudve quid, sine scriptura in notam aliquorum produxerit, item qui emendum vendendumve curaverit. Multis post *Augustum* annis, editum est acerbius quoddam *Valentiniani Valentisque* edictum, ut qui quocunque loco famosum libellum invenerit, nec statim corrumperet, sed alicui patefecerit, capitali supplicio coërceretur. Plurimum Imperatorum hac de re constitutiones habes in integro codice *Theodosiano* lib. 9.

Sed ad nostram legem revertamur.

Actuaverit.] Sic legitur in *Augustino*. Monet autem *Ludovicus Vives* se in veteri libro scriptum reperisse, *Occentuverit*: eamque lectionem probat. Hinc *Josephus Scaliger* in suis ad *Festum* castigationibus sic hanc legem recitat:

SI QUIS CARMEN OCCENTASSIT, QUOD ALTEREI FLAGITIUM FAXIT, CAPITAL ESTO.

Occentaſſit.] *Occentaſſit* antiqui dicebant, quod nunc *convicium fecerint*, dicimus, quod id clare & cum quodam canore fit, ut procul exaudiri possit, quod turpe habetur: quia non sine causa fieri putatur. Inde cantilenam dici, quia illam non cantus jucunditatem puto. *Festus*.

Flagitium.] *Flagitium* apud veteres significabat *infamiam*. Flagitium facere, conviciis alicujus existimationem ledere. *Josephus Scaliger*.

Capital esto.] *Capital* facinus est, quod capitis poena luitur.

LII. Si injuriam alteri faxit, XXV. aris poena sunt.

Extat apud *Agellium* lib. 20. cap. 1.

Levis poena hac lege in eum statuitur, qui alterum insigni injuria affecisset, pro simplicitate scilicet illorum temporum, ut *pratores* eam tollere coacti fuerint. Qua de re libet *Phavorini* verba, quæ sunt apud *Agellium*, adscribere. Sic igitur is inquit: Quod dixi, videri quædam esse impendio molliora, nonne tibi quoque videtur nimis esse dilutum, quod ita de injuria puniendi scriptum est: *Si injuriam alteri faxit, vigintiquinque aris poena sunt*. Quis enim erit tam inops, quem ab injuria faciendi vigintiquinque asses deterreant? Itaque, cum eam legem *Quintus* quoque *Labeo* vester in libris, quos ad XII. tabulas conscripsit, non probaret, Quidam inquit, *L. Veratius*, fuit egregie homo improbus atque inmani vecordia. Is pro delectamento habebat, os hominis liberi manus suæ palma verberare. Eum servus sequebatur, crumenam plenam assium portitans: & quemcunque *depalmaverat*, numerari statim secundum XII. tabulas, XXV. asses jubebat. Propterea, inquit, *pratores*, postea hanc abolere, & relinqui censuerunt, injuriisque æstimandis recuperatores se daturos edixerunt. Hæc ille. *Sextus* autem *Cæcilius* legem defendens, ait non omnes injurias hac poena æstimandas fuisse, sed leviores tantum, hanc paucitatem assium, grave pondus aris fuisse, cum populus Romanus ea tempestate librariis assibus usus fuerit.

Si injuriam.] *Injuria* dicta est, quod non jure fiat. Author *Rhetoricorum* ad *Herennium*, lib. 4. ait, injurias esse, quæ aut pullatione corpus, aut convicio aures, aut aliqua turpitudine vitam cujuspiam violent. Ideoque *Labeo* docet, injuriam aut re fieri, aut verbis. Re, quoties manus inferuntur: verbis vero, quoties non inferuntur manus, ut cum convicium fit, &c. Hæc lex de levibus, ut ante *Cæcili* verbis dixi, injuriis loquitur, non de atrocibus.

LIII. Si membrum rapserit, è pacto talio esto.

Extat apud *Agellium* libro 20. capite 1. & apud *Festum* in voce *talio*.

Vult hæc lex ut de gravi, & atroci etiam illata injuria pacisci liceat, sed è pacto, hoc est, sine pacto, vel extra pactum talionem esse poenam. Queritur de hujus quoque legis iniquitate *Phavorinus* apud *Agellium*, inquit: Nonnulla in istis *decemviorum* legibus nec consistere quidem visa sunt: Veluti illa *lex talionis*, cujus verba (nisi memoria me fallit) hæc sunt: *Si membrum ruperit meum, è pacto talio esto*. Præter enim ulci cendi acerbiter, ne procedere quoque executio justæ talionis potest. Nam cui membrum ab alio ruptum est, si ipsi itidem rumpere per talionem velit: quæro, an efficere possit rumpendi pariter membri æquilibrium? In qua re primum ea difficultas est inexplicabilis. Quid si membrum alter imprudens ruperit? Quod enim per imprudentiam factum est, id *retaliari* per imprudentiam debet. Ictus quippe fortuitus, & consultus non cadunt sub ejusdem talionis similitudinem. Hæc & plura *Phavorinus*. Sed *Cæcilius* pro defensione legis ait, *decemviros* minuire atque extinguere volentes hujuscemodi violentiam pulsandi, atque lædendi, eo metu coercendos esse homines potuisse. Neque ejus, qui membrum alteri rupisset, & pacisci tamen de talione redimenda nollet, tantam rationem habendam arbitratos esse, ut imprudens imprudensve rupisset, spectandum putarent, aut talionem in eo vel ad amissum æquipararent, vel in libelli perpendere: sed potius eundem animum, eundemque impetum in eadem parte corporis rumpendi, non eundem quoque casum exigi voluisse: quoniam modus voluntatis præstari posset, casus ictus non posset. Nec esse nimiam acerbiter poenæ, cum idem fiat in me, quod egomet in alio fecerim. Præsertim cum habeam facultatem paciscendi, & non necesse sit pati talionem, nisi eam ipse elegerim. Hactenus ille.

Talio esto.] *Talio*, inquit *Isidorus*, est similitudo vindictæ, ut taliter patiaturs quis ut fecit. De talione legem etiam *Græci* habuerunt, & ante hos *Judæi* ex præcepto Dei.

LIV. Si os fregit, aris sunt.

Hujus capitis testimonia extant apud *Agellium*, libro 20. cap. 1. & *Justinianum* lib. 4. Institutionum titulo 4.

Cæcilius apud *Agellium*, Injurias, inquit, atrociores, ut de osse fracto, non liberis modo, verum etiam fervis factas, impensiore damno vindicaverunt. *Justinianus* autem: Poena injuriarum ex lege *xii. tabularum* propter membrum quidem ruptum talis erat: propter os vero fractum, *nummaria poena* erant constitutæ, quasi in magna veterum paupertate. Hæc ille. Qualis vero ea poena, vel quot assium fuerit, non exprimitur.

LV. Si in tuo alienum pecus pascatur, de pastu pecoris actio esto.

Testimonium hujus legis extat apud *Ulpianum* l. qui servandarum, §. ultimo. de præscript. verb. ubi commemorat, fuisse legem *xii. tabularum* de pastu pecoris, si in tuo alienum pecus palceretur.

Voluerunt *decemviri* concordiam inter cives conservare, & causas litium, & controversiarum præcidere, ideoque hæc levia in suas tabulas retulerunt. Competebat autem hæc legitima de pastu pecoris actio proprie, cum in meo tuæ pecudes meum aliquid depastæ essent, naturam suam secutæ. Plura de his habent *jurisconsulti*. Mihi enim propositum non est, *jurisconsultorum* nodosæ, & difficiles quæstiones hic tractare: memor illius: Ne sutor ultra crepidam.

LVI. Si quadrupes pauperiem fecerit: ei cujus intererit, in eum, qui dominus erit quadrupedis actio noxalis esto.

Extat hujus legis testimonium apud *Justinianum* Institutionum titulo, Si quadr. paup. feciss. dic. §. 1. & alibi. *Ulpianus* dicit, Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur, actio ex duodecim tabulis descendit. Quæ lex voluit, aut dari, quod nocuit, id est, animal, quod noxam commisit, aut æstimationem noxiæ offerre. Noxia enim est idipsum delictum. Et rursus: Pauperies est damnum sine injuria facientis datum. Nec enim potest dici animal injuriam fecisse, quod sensu caret.

Observandum autem, hanc actionem de damno à quadrupede dato, proprie non pertinuisse ad feras bestias, quæ genitili sua naturalique feritate damnum dederunt: sed ad eas quadrupedes quæ contra naturam commotæ, & aliundæ concitatæ, alicui damnum dederunt. Explicatur & hoc caput prolixè à *jurisconsultis*.

LVII. Ut qui alienas arbores injuria cecidisset, in singulas æris vigintiquinque lueret.

Descriptum hoc caput est ex *Plinio* lib. 18. cap. 1. Fuit & arborum, ait *Plinius*, cura legibus præcis, cautumque est *xii. tabulis*, ut qui injuria cecidisset alienas, lueret in singulas æris vigintiquinque. Item apud *Paulum* scriptum est: Si furtum arbores casæ sint, & ex lege *Aquilæ*, & ex *xii. tabulis* danda est actio. Cujus in lib. 2. quæ ex primo illius libro ad legem duodecim tabularum descripta est: Eos, inquit, qui arbores, & maxime vites ceciderint, etiam, tanquam latrones puniri. Notandum tamen & illud est, hanc actionem habere locum tum, cum factim arbores casæ sunt. Si quis vero per vim sciente domino eas ceciderit, agetur ex interdicto: Quod vi, aut clam: aut, vi bonorum raptorum.

DE FURTIS.

LVIII. Qui noctu furtum faxit, aut interdum telo se defenderit, cum domino cum clamore testificanti occidere jus esto. Si neque noctu neque se telo defendensprehendatur, virgis casus, ei cui furtum fecit, addicitor. Servus verberibus affectus, de saxo dejector: impubes arbitratu pratoris verberator.

Testimonium hujus legis extat apud *Agellium* lib. 11. cap. 18. Prior pars etiam apud *Macrobiu* lib. 1. Saturn. cap. 4. his verbis legitur.

SI NOX FURTUM FACTUM ESIT, SEI IM OCCISIT, JOURE CÆSUS ESTO.

Sequuntur nunc leges aliquot de furtis, quæ gravissime Romani punierunt, non tamen omnia eadem se veritate. Capitis autem hujus de quo agimus, sensum ex *Agellio* licet cognoscere, ubi sic ait: Furem, qui manifesto furto prehensus esset, tum demum occidi permiserunt *decemviri*, si aut cum faceret, nox esset, aut interdum se telo, cum prehenderetur, defenderet. Ex cæteris autem manifestis furibus, liberos verberari, addicique jusserunt ei, cui furtum factum esset, si modo id luci fecissent, neque se telo defendissent. Servos item furti manifesti prehensos, verberibus affici, & è saxo præcipitari: sed pueros impuberes pratoris arbitratu verberari voluerunt, noxamque ab his factam faciri. Hæc ille. Loquitur igitur hoc caput de furto manifesto.

Qui noctu furtum faxit.] Fur, ut *Varro* voluit, ex eo dictus, quod furtum, atrum veteres Romani appellarunt, & fures per atras & obscuras noctes facilius furentur. Quam etymologiam *Agellius* reprehendit, inquit, non à furvo, furem dici, sed à Græco φῦρ. Nam quod à Græcis, ait, nunc κλέπτης dicitur, antiquiore Græca lingua φῦρ est dictum: hinc per affinitatem literarum, qui φῦρ Græce est, Latine Fur. Hæc ille. Alii furem à ferendo vel auferendo dictum volunt, sicuti & Græcum φῦρ, à φῖγεν. Fur enim autem

autem *Sabinus* apud *Agellium* definit eum, qui alienam rem attrectaverit, cum id se invito domino facere, judicare deberet. *Furtum* vero est attrectatio rei alienæ, invito domino.

Aut interdum se telo defendens, &c.] *Telum*, inquit *Cajus*, vulgo quidem ita appellatur, quod ab arcu mittitur, sed nunc omne significatur, quod mittitur manu. Ita sequitur quod & *lapis*, & *lignum*, & *ferrum* hoc nomine contineatur: dictumque ab eo sit, quod in longum mittitur, Græca voce figuratum, *ὄν τε τανδ.*

Eum domino cum clamore testificantis.] Non voluerunt decemviri, furem in manifesto furto prehensum, simpliciter occidi: sed tunc demum id concesserunt, si ei, sine periculo ejus, cui furtum fit, parci non possit.

LIX. Si adorat furtum, quod nec manifestum erit, duplionem luito.

Sic hanc legem restituit *Jacobus Ravardus*, cujus testimonia extant apud *Agellium* libro 11. capite 18. & apud *Festum*.

Tria fuerunt decemvirorum tempore genera furtorum, manifestum, nec manifestum, & conceptum. Manifestum, ut docet *Masurius Sabinus* apud *Agellium*, quod deprehenditur, dum fit. Faciendi finis est, cum perlatum est, quod ferri cœperat. Nec manifestum furtum est, quod postea quodcumque deprehenditur: id est, cum fur in faciendo quidem deprehensus non est, sed eum furtum fecisse negari non potest. Quid conceptum furtum sit, jam explicabitur. His tribus generibus jurisconsulti addiderunt *quarzum*, nempe *oblatum*, quod est, cum res furtiva ab aliquo tibi oblata sit, eaque apud te concepta (id est, inventa) sit: utique, si ea mente tibi data fuerit, ut apud te potius, quam apud eum, qui dedit, conciperetur. De furto manifesto præcedens lex loquitur: de nec manifesto, hæc.

Si adorat furtum.] Sic legitur apud *Festum*, in voce *Nec*. Significasse autem apud antiquos, adorare idem, quod agere, docet *Festus*.

Nec.] Hæc particula ab antiquis posita est pro *non*, teste *Sinnio Capitone* apud *Festum*.

Duplionem luito.] Testatur hoc *Agellius* inquit: Aliis deinde furtis omnibus, quæ nec manifesta appellantur, poenam imposuerunt dupli.

LX. Furta per lancem, liciumque concepta, sicut manifesta vindicantur.

Extat apud *Agellium* lib. 11. cap. 18.

Agit hoc caput, quod ex *Agellio* descriptum est, de poena furti per lancem, liciumque concepti. Et sanè tota lex nihil obscuritatis haberet, si de furto concepto per lancem & licium, quid fuisset; certo constaret. De eo enim variae & discrepantes sunt opiniones, adeo, ut vere dici possit, *Quot homines, tot sententiae*. Optime autem consulisset nobis *Agellius*, & bene de nobis meritis fuisset, si id & quædam alia nobiscum communicasset. Quia ergo, quænam sententia vera sit, difficulter dici potest, aliquot doctissimorum virorum opiniones recitabo, & simul quænam probabilior videatur, indicabo. Lectori tamen liberum relinquam, ut quam velit, partem sequatur.

Alexander igitur ab *Alexandro* Neapolitanus IC. libro 6. Genialium dierum, capite 10. de hac lege differens, sic inquit, Dixere furta per lancem & licium, quod fures, qui in alienas penetrabant ædes, plerumque (ut est sagax furum solertia) licium ferebant, quo furta alligarent, & lancem præ oculis, ne innotescerent. Hæc ille. Cujus sententiam sequitur etiam *Oldendorpius*, & addit, fures illos lancem duobus foraminibus aptatam, ante oculos habuisse, ut matres familiarum, aut virgines, aliæve ancillæ in domo forte fortuna obvix terrentur, fugerentque potius, quam quod de cognoscendo vel observando fure essent sollicitæ, ac interim illi res subriperent. *Franciscus Balduinus* Tatii Alpini conjecturam sequi mavult, qui opinatur furta per lancem & licium concepta, hæc fuisse, quæ religionis obtentû, impostores quidam tanquam sacrificuli, licio succincti, & lancem ad colligendas stipes circumferentes, committerent, sacrilegiis proxima, nempe rerum si minus ad ministerium jam consecratum, collectarum tamen ad sacrificia, & eorum nomine. Probabilior autem videtur *Jacobi Ravardi* sententia, quam plerique jurisconsultorum & in his etiam *Josephus Scaiger* probant, quæque testimonium apud *Festum Pompejum* habet, apud quem sic legimus: *Lance & licio* dicebatur apud antiquos, quia qui furtum ibat querere in domum alienam, *licio amictus* intrabat, lancemque ante oculos tenebat, propter matrem familiæ, aut virginum præsentiam. Furta igitur per lancem & licium concipiebatur, id est, perquirebatur ab illis quibus furtum factum erat, non fiebat à furibus, idque hoc modo: Qui conquerebatur sibi rem à quopiam furto ablatam, & in alicujus ædes deportatam, accedebat ad domum illarum adium, & petebat, ut liceret sibi rem ablatam in illis querere, jobatque *Deos legum custodes*, se reperiendi spe furtum querere. Et tunc quidem alter ille, apud quem furtum querebatur, domum suam ei, qui furtum querebat, aperire & in obsignatis, & non obsignatis locis liberam furti inquirendi potestatem facere cogeatur. Is vero, qui furtum querebat, *licio se accingebat*, ut expeditior ad querendum esset & lancem oculis opponeret; ne à mulieribus, aut virginibus in illis adibus videretur; ab iis enim alienos viros cerni, veteres nolebant. Atque tum, si rem furtivam conciperet, & comprehenderet, furtum illud conceptum & comprehen- um

pro manifesto vindicari sanxerunt, paremque ac manifesto ei pœnam irrogari voluerunt *decemviri*. Et hunc morem querendi *furta per lancem & licium* desumptum esse à Græcis, ex 12. *Platonis* de legibus libro probare nituntur. *Franciscus Hottomannus* Commentariis in 4. librum Institutionum, præter hanc de qua jam diximus, quamque plerique probant, etiam aliam furti *per lancem & licium* concepti explicationem affert. Scribit enim se suspicari *furtum per lancem & licium* conceptum id fuisse, quod per simulationem religionis amicti licio sacerdotes deprehendere sint soliti, cum *panem ante lapide conditum*, & in lance ceremoniæ causâ delatum, cum qui furti suspectus erat, devorare juberent. Quæ de re *Dioscoridis* verba citat, quæ Latine sic sonant: *Furem quoque antes deprehendit, si quis in pane conditum offerat. Fur enim mansum devorare non poterit: quinetiam concoctus furem coarguit: quippe decocta cum eo devorare non poterit. Hactenus ille. Non tamen dissimulabo aliam esse Petri *Pithæi* sententiam, libro 1. Adversariorum subsecivorum, cap. 2. quam ipse omnibus aliis antepone non veretur: eam his verbis explicat: *Furtum quod à lictore, aut viatore licio præmixto, ipso, aut alio quolibet comite indicium & fidem in lance præferente, sive hæc privata fuerit: sive publica (quod magis credo) ex autoritate magistratus perquisitum inventumque est, per lancem, & licium conceptum videtur. Hæc ille. Et hujus sententiæ testimonia ex Petronii Arbitri Satyrico profert, quæ ibi videri possunt.**

LXI. Is cujus ope, consilio furtum factum erit, dupli actione tenetur. Si servus furtum faxit, noxamve nocuit, sciente etiam domino, servi nomine actio esto: dominus servi nomine non tenetur. De furto pacisci licitum esto.

Hæc duo capita, primus observavit *Antonius Contius* I. C. libro primo Lectionum subsecivorum juris civilis, capite 14. Prioris testimonium extat apud *Labeonem* l. *sæpe*. §. *ultim. de verborum signis*. Sententia eorum plana est, ideoque nulla opus habet explicatione.

LXII. Frugem aratro quasitam furtim noctu si paverit, secueritve pubes suspensus Cereri necator: impubes verberator, noxave duplionem præstato.

Descripta est ex *Plinio* libro 18. capite 3.

Sancti hæc lex pœnam in eos, qui alienas fruges furtim depavissent, aut demessuissent. Et videtur desumpta esse ex legibus *Draconis* Atheniensis legislatoris. Is enim, ut author est *Plutarchus*, non minorem adversus fures uvarum, vel olerum, quam adversus homicidas, vel sacrilegos, pœnam sancit. Mitigata tamen postea hæc pœna apud Romanos est, sicut ex *Ulpiani* verbis his apparet: *Si olivam, inquit, immaturam decerpserit, vel segetem defecerit immaturam, vel uvas crudas: Aquila renebitur. Quod si jam maturas: cessat Aquila. Nulla enim injuria est, cum tibi etiam impensas donaverit, quæ in collectione hujusmodi fructuum impenduntur. At si collecta hæc interceperit, furti tenetur.*

Pubes.] Non eandem pœnam statuit in adultos, & impuberes, sed inter eos distinguit.

Suspensus Cereri.] *Justus Lipsius* libro 4. epistolicarum quaestionum, epistola 26. legendum arbitrat: *Sacrius Cereri verberator*: quia in antiquis legum formulis solennis sanctio fuit, *Sacer Cereri esto*. Et, *Sacer Jovi esto*.

LXIII. Tignum junctum ædibus, vineaque concapes ne solvito. Qui illud junxit, domino duplum præstato.

Prior pars apud *Festum* in voce *tignum*, & apud *juriscons.* sæpe, sicut & posterior legitur.

Sententia legis hæc est: Ne quis alius alicujus *tignum*, id est, ligna, cæmenta, & alia, suis ædibus iungeret, invito eo domino, cujus id *tignum* esset. Quod si junxisset invito domino, ne propterea ades dirueret, sed domino tigni duplum illius præstaret. Ratio legis est, quod *decemviri* noluerant sub hoc prætextu ades dirui: vel vinearum culturam turbari, testibus *Ulpiano*, & *Justiniano*.

Tignum junctum ædibus.] *Tigni* appellatione continetur omnis materia, ex qua ædificium constat, vineæque necessaria: unde quidam ajunt, *regulam* quoque, & *lapidem*, & *camenta*, ceteraque, si qua ædificiis sunt utilia (*tigna* enim à *regendo* dicta sunt) hoc amplius, & *calcem* & *arenam* appellatione *tigni* contineri. Sed in *vineis tigni* appellatione omnia vincis necessaria continentur: ut puta, *perticæ*, *pedamenta*, &c.

Vineaque concapes.] Varie hic sese torquent eruditi. Alii *concapu* legunt, alii *cum capite*, alii aliter. *Josephus Scaliger* sic legendum & emendandum putat, *vineaque concapes*: hoc sensu: ut si *tignum* alienum junctum fuisset tuis ædibus, vel concapes fuisset tuæ vineæ. Significare autem ait *tignum concapes*, quod depactum, ac defixum sit terræ ad vineam sustinendam, & caput suum habeat cum capite vineæ commissum.

LXIV. Ne quis unciario fœnore amplius exerceto.

Testimonium hujus legis extat apud *Cornelium Tacitum*, *Annalium* libro 5. vel, ut in *Fusti Lipsii* editione est, libro 6.

Quantas turbas in republica Romana dederint *usurae*, docent tum alii plurimi rerum Romanarum scriptores: tum vero *Cornelius Tacitus* his verbis: Sane verus, inquit, urbi *fœnebre malum*, & seditionum discordiarumque creberrima causa, eoque cohibebatur antiquis quoque, & minus corruptis moribus. Nam primo duodecim tabulis sanctum, ne quis *unciario fœnore* amplius exerceret: cum antea ex libidine locupletium ageretur: dein rogatione tribunitia ad semuncias redacta. Postremo *vetita versura*, multisque plebis scitis obviam itum fraudibus, quæ toties repressæ, miras per artes rursus oriebantur. Hactenus ille.

Ne quis unciario fœnore.] Fœnus dictum est, inquit *Varro*, à *fœtu*, & quasi à foetura quadam pecuniæ parentis, atque incrementis. Idem docet *Festus*. Sunt autem *varia fœnoris*, sive usuræ species, quas hoc loco attingere libet. *Summa usura*, quæ & usura *centesima*, & *as usurarius* dicitur, est, cum pars fortis centesima singulis mensibus penditur; id est, cum de centum aureis singulis mensibus unus, singulis annis duodecim penduntur. *Usura deunx* dicitur, cum singulis annis in centenos *undecim* penduntur: *dextans*, cum decem: *dobrans*, cum novem: *bes*, cum octo: *septuax*, cum septem, *femis*, cum sex: *quintunx*, cum quinque: *triens*, cum quatuor: *quadrans*, cum tres: *sextans*, cum duo: *unciaria*, cum unus penditur. Et de hac lex loquitur.

Notandum etiam, quod *Caro* testatur, Romanos *fœneratores quadruplo condemnasse*. Verba ejus sunt hæc: *Majores nostri sic habuerunt, & ita in legibus posuerunt: Furem dupli condemnari: fœneratorem quadrupli. Quanto pejorem civem existimaverint fœneratorem, quam furem, hinc licet existimare.*

LXV. Ut jurisjurandi ad fidem adstringendam præcipua vis esset.

Cicero libro 3. de Officiis, ita scribit: Nullum enim vinculum ad stringendam fidem *jurejurando* majores arctius esse voluerunt. Id indicant leges XII. tabularum, &c. *Agellius* lib. 7. cap. 18. Jusjurandum, inquit, apud Romanos inviolate, sancteque habitum, servatumque est. Id & moribus, legibusque multis ostenditur. Sed nemo id copiosius explicavit *Dionysio*, qui libro 2. extremo, Regi Numæ institutum illud assignat. *Polybius* libro 6. commemorat: tantum apud Romanos jurisjurandi religionem valuisse, ut ea laude facile gentibus omnibus antecellerent. Nam si *Graco homini*, inquit, qui magistratum gerat, talentum unum committatur, etiamsi decem scribendo assint, signaque totidem, atque etiam duplo plures testes extent: fidem tamen plerumque violant. Apud Romanos autem, qui quum rempublicam gerunt, majorem multo pecuniam tractant, sola jurisjurandi sui religione in officio suo continentur, &c. Ad hanc porro legem illud *Caji* pertinet: *Maximum remedium expediendarum litium esse jurisjurandi religionem*. Hactenus de XII. tabularum iis, quæ adhuc restant, fragmentis.

AD CAP. ULT. PARALIPOMENÆ.

Leges Romanorum vetustissima, Papiriana, Valeria, Sacrata, duodecim tabularum, & qui de iis scripserint, scriptæ olim in tabulis, & antea in ade sacræ reservatæ.

Romulus legibus à se latis stabilivit monarchicum dominandi statum, Numæ Pompilius sacra religionemque deorum ordinavit, eum sequutus Tullius Hostilius castrensi disciplinæ prospexit, ita tamen ut omnia penes unum essent, quem imperii modum retinere & auxere quatuor insequentes Reges, licet sciam legum primarum rationem quosdam ad Numam referre, qui *ferociam populi à bellis ad sacra contulit*, inquit *Servius Honoratus* ad v. 812. lib. 6. *Æneid.* unde *Strabo* & *Virgilius*, à legibus dictus, vel ut *Servius* ait, *ab intentione & constitutione legum*. *Virgilius* ipse loco laudato:

*Quis procul ille autem tamis insignis olivæ,
Sacræ ferens! nosco crines, incanaque mentis
Regi: Romani, primus qui legibus Urbem
Fundavit.*

Mutata subinde reipublicæ facies, & pulsus Regibus, pro uno, duo creati, qui præessent, decretumque id legibus Valentiis, sic nominatis, quod *Valerius Publicola* primi anni Consul eas scripserit, ex *Flutarcho* in illo; ut & leges Regiæ *jus Papirianum* appellatæ, quod *P. Papirius* eas in *Codicem & corpus unum*

redegisset, ut constat ex *Pomponio* IC. l. 2. ff. de Orig. Jur. Et testatur id ipsum *Gravius Flaccus*; qui librum de *jure Papiriano* scripsit, ut retulit *Paulus* IC. l. 145. ff. de verbor. significat. nec id non vidit *Raphaël Volaterranus* lib. 29. *Commentarior.* pag. 882. dictæ etiam istæ leges *curiæ*. Fr. *Duaren.* in Tit. 2. ff. de orig. jur. legibus *Valentiis* ita constitutum, ut *Consules privatim per se jus administrarent, publicum cum populo & senatu communicarent.* Fr. *Polletus* *Histor. fori Rom.* lib. 3. cap. 5. & quo potentius imminueretur potestas unius, hisce legibus introducta ad populum provocatio. T. *Liv.* 1. *Decad.* lib. 2. cuius sciti tenor erat, ut citra provocationem non liceret civem Romanum virgis cadere, multo minus capitali afficere supplicio, quare incredibile est quantum invidia molem sibi conflaverit *Cicero*, quod contra legis *Valeriæ* auctoritatem cives in carcere strangulasset, reliquosque cum *Catilina* infusu populi hostes judicatos coëgisset in exilio collatis cum *C. Antonio* altero Consule signis occumbere, veluti desperata ad populum provocandi libertate, ut vehementissimè oratione exaggerat *Galeus* apud *Dionem Coccejanum* lib. 46. creatumque ob id dirum illud & immane factum summum ei periculum, insequente tempestate *Clodiana*, ipsiusque exilio.

Atque ut unico verbo dicam, *Publicola* legibus suis, secures & gladios à cervicibus omnium civium Romanorum arcuit, præter eos, qui perduellii crimine cecidissent. Cic. 7. *Verr. Facinus est vinciri civem Rom. scelus verberare, prope parricidium necare.* Tertia mutatio *tribunitium* leges protulit, quarum summa

ma in eo posita, ut optinatum factio enervaretur, plebis seu libertas, seu libido firmaretur. Porro de Valerio gravis est dissentio, quodnam illi cognomen esset? Author virorum illustrium, seu Plinius, aut quilibet aliter, cap. 14. *Lucius Valerius Valesi filius, primum de Veientibus, iterum de Sabinis, tertio de utrisque gentibus triumphavit.* Atque ut eundem esse constet, sequitur paucis lineis interjectis, legem de provocatione ad populum à magistratibus tulit. Ei concurs L. Florus Epitomes Livianæ lib. 2. *L. Valerius Consul legem de provocatione ad populum tulit.* Accedit his fide dignissimus C. Plinius lib. 36. cap. 15. *Sicut in L. Valerio Publicola, qui primus Consul fuit cum L. Bruto.* Eutrop. lib. 1. c. 11. *Lucius ille Valerius Brutus collega.* Sed contra alii non Lucii sed Publii cognomen inditum contendunt, Stephanus Pighius Campentis Annalium lib. 2. pag. 69. Jacobus Dalecampius in locum Plinii laudatum, Carolus Sigonius ad Florum Epitomen, Ant. Delrius ad L. Seneca Herculeum Oetæum parte 1. syntagm. p. 161. quorum opinio innuitur antiquorum fidei. Caliodorus in Chronico consulari, & Cuspinianus ibidem pag. 97. Halicarnass. lib. 5. pag. 87. *οὐδεὶς οὐτὰρ αἰσείρας ἡ τῶν ἐκείνων.* Collegam assumpsit Publium Valerium. Ratio erroris videtur desumpta à Plutarcho in Publicola, qui fratrem Valerii Consulis Publium appellat, unde dimanavit, ut unius nomen pro alterius usurparetur. De eo Sil. Italic. lib. 2. Punicor. in principio:

*Hic comes æquato sociavit munere curas,
Publicola, ingentis Valesi Spartana propago:
Is cultam referens insigni nomine plebem
Ausonius atavo duxerat Consule sacres.*

Sed leges has Regias, seu jus Papirianum, ut à Justo Lipsio nuper collectum est, proposuissent nisi alii præoccupassent. Omnium quidem primus Bartholomæus Marjanius, post eum Lud. Charondas, deinde Pandulfus Præstus, mox Fr. Balduinus, & J. Lipsius, alique eruditi. Leges autem tribunitiæ seu sacratæ (quas Cloacius Verus *ofias*, appellat, ex Festo lib. 15.) hæc fere à viris doctis colliguntur.

LEGES VALERIE.

1. Utique magistratus imperiumque P. R. daret, bonaque eum capite ejus consecrarentur, qui regni occupandi consilia inisset.
2. Utique adversus magistratum quemvis ad populum à civibus provocari posset.
3. Utique consularis majestatis læsæ multa in dies singulos, quinque bovum, duarumque ovium pretium non excederet.
4. Utique quæstores duo quotannis ex patriciis à populo crearentur, qui pecuniam publicam acciperent, in ararium Saturni cogerent, in tabulas rationum referrent.
5. Regio imperio duo sunt, ique præcundo, judicando, & consulendo, prætores, indices, Consules, appellantur: militia summum jus habento, nemini parento, ollis salus populi suprema lex esto.

LEGES TRIBUNITIÆ SACRATÆ.

1. Plebs quos pro se contra vim auxilii ergo creasset. tribuni ejus sunt, quod ii prohibessint, quodque plebem rogassint, ratum esto, cum populo patribusque agendi jus habento, iidemque ad plebem quod censuerint, serunt, sanctique sunt, neque plebem orbam tribunitus relinquunt.
2. Tribunal invitum nemo ut unum à vulgo quicquam facere cogito, nec verberato, nec alium verberare jubeto, nec occidito, nec occidere jubeto: si quis contra faxit, sacer esto, bonaque ejus Cereri dicata sunt, qui eum occiderit, cadis purus esto.
3. Appellati subvenire ne dubitanto, vim prohibento. privilegia ne irroganto, de capite in reque civium non sine comitis decernunto, intercedere collegam ne prohibento.

LEGES ICILIE.

1. Concionanti apud populum tribuno nemo contradicito, nec dicentem interpellato, si quis contra faxit, vades dato, tribunis soluturum se multa quam imposuerint, qui vades non dederit, morte multato, & bona ejus sacra sunt, si quid controversiæ multarum hujusmodi causa inciderit, judicia penes populum sunt.
2. Privati homines bono jure parta possidento.
3. Per vim aut fraudem ædificia ex publico occupata restituantur.
4. Ex arbitratorum sententia pretium ædificationis reddunto.
5. Quæ publica sunt, ea sine pretio plebi dividunto.

LEGES PUBLILIE.

1. Tribuni & plebis ædiles tributis non curiatis comitiis creantur.
2. Quicquid tribunus plebem rogaverit, iisdem comitiis scilicet.

LEX TERENCE.

Viri de imperio Consulari scribendis legibus creantur, quod populus jus in se dederit, eo Consules utantur, non libidinem ad licentiam suam pro legibus habento.

De legibus Xviralibus pauca supra admonuimus, petitas illas è Solonis legibus, & Lycurgi, Lazardus histor. universalis Epitomes cap. 43. quas, quia nimis rigidas Lacedæmonii emendaverunt. Q. Terullian. Apolog. cap. 4. & Zephyrus paraphrastes apud Beatum Rhenanum. Addendus Zonaras Tom. 2. Annal. pag. 27. *καὶ τρεῖς ἀνδρες εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τὸς νόμους, καὶ τὰ πᾶς ἐκείνους ἰδοὺ περὶ μυσταί.* Ac tres viros in Græciam ad illorum leges & instituta ablegarunt. Georg. Cedrenus in Compendio Historiar. pag. 120. *καὶ νόμοι ἐν ἰσχυρῇ δυνάμει διὰ δώδεκα βέλτας ἐπιμύθεσαν.* Leges duodecim tabularum ex Græcia Romam allata sunt. Freculphus Lexovienfis Chronic. Tom. 1. lib. 4. cap. 10. *Quo in tempore Romani per legatos leges Soloni expetierunt ab Atheniensibus, quas in duodecim tabulis scripserunt, ejicientesque Consules præstatem decemviris tradiderunt.* Dio Coccejan. lib. 44. histor. Rom. pag. 252. Sed leges illas non admodum antiquas fuisse liquet ex Homero, qui nomen *legu* nullibi usurpavit. Fl. Joseph. lib. 2. contra Apionem pag. 1070. Paul. Orul. lib. 2. cap. 13. *Ipsæ autem trecentesimo anno, hoc est Olympiade nonagesima quinta, potestas Consulatus decemviris tradita, constituendaque legum Aticarum gratia magnam perniciem reipublicæ iniecit.* Error in numero est indudie, & vidit Fr. Fabricius Marcodurarus: nam in quibusdam MSS. habetur numerus designatus, in aliis *olimpiade* olympiade, Halicarnassus olympiadem octuagesimam secundam ponit, Diodor. Siculus lib. 12. Biblioth. *olimpiadem quartam*, ut inter Græcos dissidium est, ira & inter Latinos de anno Urbis conditæ, & scio animadvertisse dissidium potius quam composuisse Philippum Brodum Ariensem IC. A. Gell. lib. 20. cap. 1. *Trecentesimo namque anno post Romam conditam tabule (duodecim) compositæ scriptæque sunt.* Flor. Eutrop. lib. 1. hist. Rom. c. 14. *Anno trecentesimo & altero decemviri facti.* Consentit cum eo T. Liv. 1. Decad. lib. 3. Alii paulo ferius. Jul. Solin. Polyhistor. c. 2. *Anno trecentesimo quarto.* Sed leviculam hanc controversiam facillimum est componere, si dicamus anno ab Urbe condita trecentesimo primo creatos decemvires, & sequenti anno leges ab iis scriptas imperiumque iisdem scelere Appli Claudii abrogatum. Cateum illud vel indubitari est juris, paucissima hodie earum legum extare verba, tabulæ enim, in quibus descriptæ fuerant, temporibus, nisi fallor, Alexandri Severi, una cum foro Romano confisagrunt, & quæ apud rhetores, grammaticosque superant, & maxime in libris de legibus Ciceronis, non esse verba legum antiquarum, sed tantum sensum, recte Antoa. Guibertus Costanus quaest. jur. Memorabil. lib. 1. cap. 21. num. 13. docet it.

Laudare inter antiquos scriptores has leges plerique, sed diver-

diversis nominibus, variisque elogiis; *duodecim tabula* M. Tullio appellantur lib. 1. de legib. ad finem. *leges in duodecim tabulis* eidem lib. 3. de legibus ad finem. & simpliciter *duodecim*, lib. 2. de legib. *discebamus pueri duodecim*. *lex etiam duodecim tabularum* Festi l. 18. in voce *vagulationis*, glossarium vetus *duodecim* τωδ. *discedere*. Festi l. 16. in verbo *recinim*. *lex Romana*. Idem Festus l. 5. in voce *erctum*. & ab inventoribus *Xvralis lex*. A. Gellio l. 20. c. 1. auctore *lex vetusta*. C. C. l. 1. ff. de orig. jur. *lex duodecim tabularum*, & *lex antiqua*. Ulpian. IC. l. 2. ff. de noxatib. actionib. *jus antiquum*. Scavola l. 29. ff. de liber. & posthum. Justinianus Aug. l. un. C. de nudo quirir. jur. tollend. inutiles legis antiquae dispositiones. Sed & insuper *lex antiquissima* audit Novella 22. cap. 2. *jus exploratum* idem Justinianus l. per ult. C. de legit. hered. quinimo per excellentiam *lex nuda* appellatio, quasi omnes insequentis quorumcumque temporum aut auctorum *leges ex duodecim tabulis* mutatae essent, veluti à radice rami, e fonte rivuli. M. Cato in oratione, qua legem Orchiam dissuadet, apud Festum lib. 14. in voce *percontatam*, *lege sanctum fuisse*, scilicet decemviri. Tull. lib. 8. epistol. ad familiares epist. 8. Ulpian. l. 130. ff. de verb. signific. Et l. 7. ff. de pact. *jus civile*, l. 7. ff. de bon. damnat. Ulpian. Reg. jur. tit. 2. §. 19. *finis juru aquit*. C. Tacit. l. 3. Annal. *sons omnis publici privati que juris*. T. Liv. 1. Decad. lib. 3. Erpoetis laudare. Sidon. Apollin. caim. 23. v. 446.

Quo bin sex tabulas docente juri,
Utro Claudius Appius lateret,
Claro obscurior in decemviri.
Aurel. Prudent. lib. 2. in Symmachum:

Dicat cur condita sit lex
Bu sex in tabulis? aut cur rubrica minetur
Evinclura neis?

D. Aufon. in Ternatio:

Jus triplex, tabula quod ter sanxere quaterve.

Fas potro *leges* collegere in unum corpus, aut commentationibus illustrare plurimi in criticis & juriconsultis eruditi viri, Julius Pacius summus philosophus, legum peritissimus, & mihi inter precipuos amicos semper habitus, Antonius Augustinus, Joannes Oldendorpius, Joannes Crispinus. Anton. Contius, Fr. Hottomannus, Dionysius Gothofredus, Stephanus Fighius in Annalibus suis, Fr. Balduinus, Hadrianus Turnebus, Ludovicus Charondæ, Justus Lipsius, Theodorius Marcilius, quorum trium posteriorum *leges* apponam, ac primum, verba, qua Justus Lipsius ultimo digessit, hac sunt.

1. *Jussus populi & suffragia sunt, quodcumque postremum populus jussit, id jus ratumque esto.*
2. *Privilegia ne irrogant.*
3. *De capite civis nisi per maximum comitatum ne serunt.*
4. *Forti sanati que idem jus esto.*
5. *Qui hostem concitaverit, qui ve civem hosti tradiderit, qui ve catus nocturnos agita verit, capital esto.*
6. *Sodalitates & collegia sunt: aji ne in publicas leges commode peccant.*
7. *Qui fruges excautavit, Cereri sacer esto.*
8. *Qui frugem araro quaesitam pavit secutivæ, pubes Cereri sacrorum: impubes pratoris arbitratu verberator, noxamve duplionemve praestato.*
9. *Si in alieno pecus paverit, actio esto.*
10. *Qui in inferie arbores alienas ceciderit, in singulas xxv. aris luto.*
11. *Arboris impendentis ramos xxv. pedes à terra circumcidere jus esto.*
12. *Paterfamilias uti legasset super pecunia tutelave suæ rei, ita jus esto.*
13. *Si intestatus moritur cui suus heres nec essit, agnatus proximis familiam habeto: si agnatus nec essit, gentiles familiam herescunt.*
14. *Si furiosus esse incipit, agnatorum gentiliumque in eo pecuniaque ejus potestas esto.*
15. *Hominem mortuum in Urbe ne sepelito neve urito.*
16. *Hoc plus ne facito: rogum astante posito.*

17. *Mulieres genas ne radunto, neve lesum funeris ergo habento.*
18. *Homini mortuo ne essa legito, quo post funus facias, nisi belli peregreve mortuo.*
19. *Quicoronam parit, ipse pecuniave ejus, virtutis causa arduitor.*
20. *Neve aurum addito.*
21. *Quoi auro dentes vinclit esunt, ast im cum ollo sepelire & urere se fraude esto.*
22. *Servilis unclura tollitor, omni que circum potatio.*
23. *Rogum bustumve novum, proprius Lx. pedes, alienas ades ne adjecto.*
24. *Forum bustumve ne usucapito.*
25. *Si in jus vocet, atque eat.*
26. *Si morbus evitave vitium essit, qui in jus vocasse, jumentum dato: si volet, arceram ne sternito.*
27. *Si quid horum fuit vitium judici, arbitrove, reove, dies diffusus esto.*
28. *Si vis vocationi suat, testamini: igitur em capito.*
29. *Si calvitur pedemve struit, manum endo jactio.*
30. *Si qui in jure manum conferunt, utrique superstitibus praesentibus vindicias sumunto.*
31. *Si vindiciam falsam tulit, rei sive litis arbitros tres dato: eorum arbitriis fructus duplione damnum decider.*
32. *Rem ubi pagunt, oranto: nei pagunt: ante meridiem in foro aut in comitiis causam conjiciunto, post meridiem praesente ambobus litem addito: sol occasus suprema tempestas esto.*
33. *Erui confessi, rebusque jure judicatis triginta dies jussi sunt: possidea manus endo jectio esto: in jus ducto, nei judicatum facit, aut qui pendo em vindicit, secum ducto, vinito aut nervo aut compedibus quindeim pondo, ne minore, aut si voles majore. Si volet, suo vituto, ni suo vituto, qui em vinclum habebit libras farris endo dies dato: si volet, plus dato.*
34. *Tertiis nudinis partes secanto: si plus minusve fecerint, se fraude esto.*
35. *Assiduo vindex assiduus esto: proletario qui vis volet vindex esto.*
36. *Qui se srit testarier libripensve fuerit: ni testimonium sariatur, improbus intestabilisque esto.*
37. *Cui testimonium defuerit, is tertiis diebus ob portum obvagulationem ito.*
38. *Qui falsum testimonium dixerit, saxo Tarpejo deiciat.*
39. *Si judex arbitrove ob rem judicandam pecuniam acceperit, capital esto.*
40. *Qui malum carmen incantavit, Cereri sacer esto.*
41. *Qui injuriam alteri faxit, xxv. aris pæna sunt.*
42. *Si quis carmen occentavit, actitavit, condidit, quod alteri flagitium faxit, capital esto.*
43. *Si membrum rupsit, ni cum eo pacit, talio esto.*
44. *Si nox furtum faxit, & im aliquis occisit, jure casus esto.*
45. *Interdium si se telo defenderit, jure cesus esto.*
46. *Si adorat furto quod nec manifestum erit, duplionem luto.*
47. *Furta per lancem liciumque concepta quasi manifesta vindicant.*
48. *De furto pacisci licito.*
49. *Tignom junctum adibus, vineaque concapes ne solvito.*
50. *Furtiva rei aeterna auctoritas esto.*
51. *Usus, auctoritas fundi, biennium esto.*
52. *Adversus hostem aeterna auctoritas esto.*
53. *Qui nexum facit mancipiumque uti linguis nuncupavit, ita jus esto.*
54. *Vindicta secundum libertatem dant.*
55. *Ne quis unciario sanore plus exerceto.*
56. *Patricii cum plebeis connubia ne conjungunto.*
57. *Via in porrectum vii. P. in anfractum xvi. P. lata esto.*
58. *In finibus intrav. pedes usucapio ne esto.*

Ludovici Charondæ juriconsulti acutissimi digestio tabularum Xvralium hac est.

Leges XII. Tabularum quæ à Lud. Charonda
IC. colligi atque restitui potuerunt.

1. Jussus populi & suffragia sunt: Quod postremum populus iussit, id ius ratumque esto.

Ex Livio lib. 7. & 9.

2. Privilegia ne irroganto.*

* sunt qui addant, nisi maximo comitiatu.

3. De capite civis Romani nisi maximo comitiatu ne fe-
cunt.

Ex Cic. in orat. pro P. Sestio, & lib. 3. de legibus.

4. Parici * quæstores qui de capite civis Romani quarant à
populo creantur.

* in meo exemplari Fesli Paricidi.

Ex Tompo, IC. cap. 2. D. de orig. jur. & Festo.

5. Civem indemnatum indicta causa ne interfecito, neve
de civitate tollito: Ast ei ad populum diem dicito.

Ex Salviano Massiliensi Episcopo lib. 8. de iudicio & providen-
tia Dei hanc legem edidit vir eruditissimus atque de jurisprudentia
optime meritis Jac. Cujacius: sed eam ex Livii historia expleri,
qua equidem ex sacris legis una fuit.

Qui perduellem concitaverit, quive civem perduelli tradi-
derit, capite mulctator.

Ex Martiano IC. c. 3. D. ad leg. Jul. majest.

6. Cum nexum faciunt mancipiumque, si quid placuit dis-
plicative, sanatus, idem quod fortibus jus esto.

Quantum alii in hac restituta lege, quæ apud Festum corrup-
te legitur, elaboraverint, ex eorum scriptis constat: sunt tamen
qui melius eam restituendam existimant, si tantum verba postrema
contineant, sanatus idem quod fortibus jus esto, in meo exemplari
legitur fortibus: alii legunt nexu solutoque, forti sanatique idem
jus esto.

8. Ne quis in Urbe cætus nocturnos agiter: qui secus faxit,
capite mulctator.

Ex declamatione Potii Latronis.

Patronus si clienti fraudem faxit, * sacer esto.

* al. facit.

Hanc legem (ne quis sui laboris præmio fraudetur) restituit ex
Servio ad Virgilium commentariis Contius noster, vir diligens &
eruditus. Sed tanta religione jus inter patronum & clientem co-
luerunt veteres, ut etiam patronus adversus clientem testimonium
non dixerit. Gellius ex M. Latroni oratione in Lentulum, lib. 5.
cap. 13.

10. Cum nexum faciet mancipiumque uti lingua nuncu-
pavit ita jus esto.

Ex Cic. lib. 3. Off. & Festo.

11. Si quis quod lingua nuncupavit inficiatus sit, duplio-
nem luito.

Ex Festo & Gellio lib. 20. cap. 9.

12. Cum nexum faciet mancipiumque præsentibus quin-
que civibus Romanis & libripende qui rem mancipio ceperit
rodusculo libram serito, atque ei cum quo nexum manci-
piumque faxit as dato.

Hanc legem, cujus meminit Justinianus in §. vendita. titu. de re-
rum divis. Instit. ex Boetio & Varrone lib. 4. & 5. de ling. Latin.
ut potui restitui.

13. Si qui in * iure manum conferunt utrique superstitibus
præsentibus vindicias sumunto.

* al. ex.

Ex Festo & Gellio lib. 20. cap. 9.

14. Si vindiciam falsam tulit, rei sive litis, arbitros tres *
dato eorum arbitris * fructus duplione damnum decido.

* Al. tot.

* Arbitri legit Cujacius.

Alii aliter hanc legem restituere ex Festo conati sunt, equidem
vestigia veteris scriptura mei libri, cum quo consentit in quibus-
dam Augustini liber, secutus sum, & eruditissimi viri Cujacii
conjecturam probavi.

15. Qui parentem occidit, is obvolutus & obligatus culeo
in profuentem dejecitor.

Ex aucto. Rhetori. ad Heren. lib. 1.

16. Cui testimonium * defuerit, is tertiis diebus ob portum
obvagationem ito.

* In meo cod. defugerit.

Hanc legem primus ex Festo edidi in eo commentario quem mul-
tis ante annis ad has 12. tab. leges scripsi. Legunt quidam & resti-
tuunt a. ad Festum, obvagationum: Ejus legis sententia est, Cui
testes defuerint aut defugerint cum eos citasset præco, i. potest per
iridium ad eorum domum ire (nam ob, pro ad, & portum, pro do-
mo in ea lege accipi, Festus scribit) conquestrus, illique magna
voce & clamore testimonium denuntiaturus. Et hac quidem inter-
pretatio à Cujacii opinione non multum abest.

17. Fundi usus autoritas biennium esto, cæterarum rerum
annus.

Ex Cic. pro Cecin. & in Topi. lib. 1. off.

18. Adversus hostem æterna autoritas esto.

Ex Just. Instit. tit. de usufructu.

19. Rei iurivæ æterna autoritas esto.

Ex Cajo IC. cap. ult. D. de colleg.

20. Qui ejusdem collegii sodales sunt, quibus religionis, aut
alterius cuiusque rei causa coire fas est, si quid inter se paci-
fiscuntur, id ius ratumque esto: Sed legibus publicis fraudem ne
faciunto.

21. Quæ si erit testata libripensve fuerit aut in testimonium
feriatur, improbus intestabilisque esto.

Hanc legem primus ex Gellio restitui, in qua describenda postea
elaboravit docti quidam viri: Sed parum feliciter. Nam satis
constat ex lib. 6. cap. 7. ipsius Gellii eam intelligendam esse de fami-
nis quibus XII. tabulis prohibitum erat testimonium dicere & tes-
tari. Et lib. 15. cap. 13. scribitur verbum testor esse commune, ut
dignor, veneror & confiteor, additurque exemplum ex XII. tabul.
Eris confessoribusque iudicatis. Item ex iisdem tabulis id quoque
est. Quæ si erit testator eius, ut legendum sit testata, id est, si tes-
tamentum fecerit, aut testator: Nam testator, ut auctor est commu-
nis generis, quemadmodum Festus scribit aliique grammatici de
hujusmodi verbalibus. Quod aut, lex in testimonium feriatur, ex
antiqua testimonii denuntiandi forma (de qua scripsi lib. 3. anti-
quitatum) interpretandum est. hæc autem verba, improbus inte-
stabilisque esto, solennia erant, & ad utrumque sexum refereban-
tur, ut in eo libro ostendi.

22. Paterfamilias si legasset super pecunia tutelave suæ rei,
ita jus esto.

23. Paterfamilias si intestato moritur, liberi sui hæredes
sunt.

Ex iure Consul. & Imp. & Rom.

24. Paterfamilias si intestato moritur, cui suus hæres pu-
pillus escit, * in eo pecuniaque ejus agnatorum potestas
esto.

* I. erit, ut veteres loquebantur, al. extabit.

25. Cui suus hæres nec escit, agnatus proximus familiam
pecuniamque habeto.

Ex Cato. lib. 3. instit. sub titu. 17. collationis legum Moy. hic
cujus verba sequutus sum.

26. Si nullus agnatus escit, gentiles hæreditatem habento.

27. Si pluribus familia jure delata sit, & ii à communione
discedere velint, familiam hercunt.

28. Qui pecuniam promissit, & pluribus hæredibus relictis
decessit, hæredes pro portionibus hæreditariis pecuniam sol-
vunt.

Ex Cicerone lib. 3. q. Tuscul. aucto. Rhetor. ad Heren. lib. 1.

29. Si furiosus existit, agnatorum gentiliumque in eo pec-
uniaque ejus potestas esto.

Ex Ulpiano IC. c. 1. D. de cura furio.

30. Si prodigus existit, cui bonis interdictum fiet, agna-
torum gentiliumque in eo pecuniaque ejus potestas esto.

Ex Cic. lib. 3. off. lib. 1. de Orat. pro Rosc. Comædo. & Tripho.
IC. c. 54. D. de ad. & peric. tut.

31. Tutor qui pupillum fraudavit, duplionem luito, infa-
misque esto.

Ex Halicarnass. lib. 2.

32. Patri in filium, vitæ necisque, eumque vendendi jus æ-
que potestas esto.

33. Si pater filium ter venunduit, filius à patre liber esto.
34. In decem mēſibus perfectum partum gigni jusratum-que esto.

Ex Gellio l. 3. cap. 16.

35. Inſignis ad deformitatem puer brevi tempore creatus multoque terrior foedior dicitur * esto.

* al. natus.

Hanc legem quam ex Cicerone lib. 3. de legibus jam diu editi, nunc integriorem manuſcripti noſtri codicis auctoritate reſtituiſſe mihi video: uōi aperte legitur dicitur, id eſt, de ira natus, ut Feſtus interpretatur: & terrior foedior conjunctim legi, ſi quis malit retinere natus eſto, alias correxeram pro multoque terrior, multoque corpore, ſed liberum cuique ſit judicium.

36. Statu liberum venundari juſ eſto: at ſi pecuniam quam juſtus erat hæredi dare, emptori dederit, liber eſto.

Ex Modeſto l. c. 15. D. de ſtatu l. & Ulpian. in fragm. inſtit. 2.

37. Si libertus inſteſtato moritur, cui ſuus hæres nec extabit, patronus familiam habeto: eademque jura liberi patroni habeto.

Ex Ulp. in fragm. tit. 29.

38. Patricius cum plebeius connubii juſ nullum eſto.

Ex Halicer. lib. 11.

39. Si mulier apud virum cauſa matrimonii per annum fuerit, uſucapta eſto. Ar ſi per trinoctium à viro abuſerit uſurpata eſto.

Ex Gellio lib. 3. cap. 2. & Macrob. lib. 1. Sat. c. 3. qui hanc legem ſic reſtituendam eſſe oſtendunt.

40. Si vir ab uxore divorſit, uxor res ſuas ſibi habere jubeto eique claveſ admittito.

Ex Cicer. in 2. Philip.

41. Rem ſuam non litigioſam in ſacrum dedicato: Qui ſecus faxit, * duplione luito.

* al. facit.

Ex Cajo l. c. cap.

42. Si in juſ vocet atque eat, in juſ ito.

Ex Cicerone lib. 3. de legib. Cic. lib. 1. off.

43. Status dies cum hoſte eſto.

Ex Gellio lib. 20. cap. 1. ubi in vulg. C. corrupte legitur.

Id eſt, ſi quis cum peregrino agere velit, certum ei iudicii diem denuntiet.

44. Si in juſ vocat, ſi morbus a vitæ vitium eſcit, qui in juſ vocabit iumentum dato, ſi nolet arceram ne ſternito.

Ex Ulpiano cap. 2. D. Si quis cauſ. Gellio & Feſto.

45. Si iudex arbitri reuſe morbo ſontico impediatur, dies diſſuſus eſto.

46. Aſſiduus vindex aſſiduus eſto: proletario civi quivis volet, vindex eſto.

Ex Cic. in Topicis.

47. Vindicias ſecundum libertatem dicit.

Ex Halicarnaff. lib. 11. & Pomponio l. c. cap. 2. de orig. jur.

48. Si calvitur pedem: ſtuit, manum endo jacito, igitur endo capito anteſtari.

Ex Feſto.

49. Si in juſ vocas, ni it, manum endo jacito, igitur endo capito anteſtari.

Ex Porphyrio Horatii interprete.

50. Rem ubi pagunt oratione pagunto, ante meridiem in foro aut in comitio cauſam congiunt, cum perorant ambo præſentes poſt meridiem litem addicito, ſol occaſus ſuprema tempeſtas eſto.

Ex Gellio lib. 17. c. 2. Auſt. Rhetor. ad Heren.

Hanc legem ſic reſtituendam arbitror, nec repetendum, ſi ambo præſentes: vel præſente ambobus: ſi enim alterutrum legatur, delenda ſunt hæc verba, cum perorant ambo præſentes, ejuſdem enim ſunt ſententia: aut forte rectius legitur veterum more præſente ambobus, ut alia tanquam glosſemata deleantur.

51. Quod leſtorum iudicium major pars iudicavit id juſ ratumque eſto.

Hic caput deſcribere tentavi ex 141. Epistoſarum Ciceronis, quæ familiares appellantur lib. 2. Ea vero ſcripta eſt ſub nomine Calii

ad Ciceronem, ubi male legitur in libris impreſſis: Legiſque unum & centeſimum caput legit, in quo ita erat, Quod eorum iudicium, &c. Nam in manuſcriptis (duos enim conſului) ſic ſcriptum eſt. Legiſque x i r. unum caput legit, in quo ita erat, Quod leſtorum iudicium, &c. In uno quidem hæc verba, & centeſimum, delendi nota circumſcripta eſſe animadverti, duobus ſcilicet lineis, quæ verba illa hoc modo includebant [], quem fuiſſe veteribus delendi morem multi ante nos adnotarunt.

52. Iudex qui ob rem dicendam pecuniam acceperit, capite mulſator.

Ex Gell. lib. 20.

53. Qui falſum teſtimonium dixerit, è ſaxo Tarpejo deſcitor.

54. Aris confeſſi * rebusque jure iudicatis xxx. dies juſti ſunto, poſt de in manu endo jacito, in juſ ducito. Ni iudicatum faxit, aut quips endo * jure vindicit, ſecum ducito: vincito aut nervo aut compedibus quindecim pondo ne minore. aut ſi volet majore vincito. Si volet ſuo vivito: ni ſuo vivit, qui eum vincitum habebit, libras ſarris endo dies dato: ſi volet plus dato. Ni cum eo pacit 60. dies in vinculis habeto: Trinis nundinis continuis in comitum productio, quanti aris iudicatus ſit prædicato. Tertiis nundinis capite poenas dato, aut trans Tiberim peregre venundito. * Si plures ſunt qui eum vincitum habebunt, tertiis nundinis parteis ſecanto: ſi plus minuiſe ſecuerint ſe fraude eſto.

* al. additur reis, ſed in meo exemplari Gell. non extat, ideoque delendum videtur.

Ex Gellio hunc locum manuſcr. cod. ope reſtit. quem alii aliter legunt.

* al. addi. eo in, ſed in meo exemp. abeſt.

* al. iio.

55. Si quis carmen occentaſſit quod alteri ſagittium faxit ſiſte cæditor.

Ex Cicer. lib. 4. quaſt. Tuſc. & 4. de Rep.

Penam huius legis in qua alii etiam laborant, ab Horatio lib. 2. Epiſt. ad Auguſtum, Porphyrio & Acron ejuſ interpretibus accepi. Sed eam opinionem alii non probant, qui exiſtimant penam capitalem fuiſſe, quia verò rei eſt incerta, juſum cuique relinquendo iudicium.

Ex Macrobio lib. 1. Saturnal. & Gellio lib. 11. cap. 18.

56. Si nox furtum faxit & im aliquis occiſit, jure cæſus eſto.

Ex Cicer. pro Milone.

Sic reſtituendam eſſe hanc legem, nec adjiciendum, ſi aliter periculum evitare non potuerit, oſtendit Ulpianus lib. 3. ad Ediſtum in libro collationis legum Moysi hinc it. 7.

57. Si luci in furto prehenuſus telo ſe deſenderit, & im aliquis occiſit, jure cæluſus eſto. Si telo ſe non deſenderit, liber virgis cæluſus, ei cui furtum factum eſt addicitor: ſervus verberibus cæluſus è ſaxo præcipitator: puer impubes prætoris arbitratu verberator noxamque ſarcito.

58. Furta per lancem liciumque concepta ſicut manifeſta mulſtantor.

Ex Ulpiano l. c. cap. 2. D. de nox. al. aff.

59. Si adorat furtum quod nec manifeſtum eſcit, duplione luito.

Ex Ulpiano eap. 7. D. de paſſ. ſed hoc caput alterius legis particulam eſſe exiſtimo, unde Ulpianus deſumpſit.

In meo libro Pompeji Feſti legitur, Si adorat furtum, & recte, Nam adorat verbum (ut ipſe Feſtus teſtatur) ſignificat agit, id eſt, facit: Sic enim intelligendum oſtendit quod ſcribit Feſtus in diſtione Adorare. Neque vero ulla lex x i r. tabul. de actionum formulis ſtatuit, ſed qui ipſus x i r. tabul. prudentes interpretati ſunt, legis actiones compoſuerunt: quemadmodum in commentariis oſtendi, itaque nec in hac lege, nec in aliis, ubi ceteri actionis meminerunt, de actione quicquam proponendum exiſtimavi.

60. Si ſervus ſcienſe domino furtum faxit noxiame noxavit, dominus ipſum noxæ dedito.

Ex Plinio lib. 18. cap. 3.

61. De furto paſciſci juſ eſto.

Ex Cicer. lib. 3. de Nar. Deor. & Ulp. c. 53. D. de verb. ſig.

F f f f 2

62. S

62. Si nox frugem atroque furtim paverit secueritve, pubes suspensus Cereri necator: impubes pratoris arbitratu verberator noxiamque duplione luito.

Ex Cajo cap. 9. D. de incendi. ruin. naufrag.

63. In cujus ope consilio furtum factum escit, duplionem luito.

Ex Gellio.

64. Qui ades acervumque frumenti juxta ades positum sciens prudens combusserit, virgis casus igni cremator: si casu id faxit, noxam fassit: si solvendo non escit, pratoris arbitratu verberator.

Ex Plinio lib. 17. cap. 1.

65. Si membrum rupit, ni cum eo pacit, talio esto.

Ex Plinio lib. 18. c. 2. & lib. 30. c. 1. & Apule. in 1. apol.

66. Si injuriam alteri faxit, * xxv. aris poena esto: si os fregit, majore poena noxiam luito.

** al. facit.*

67. Qui injuria ceciderit alienas arbores, in singulas aris xxv. poenam luito.

Ex Servio in Virgil. qui tamen hoc caput refert tanquam alterius legis particulam.

68. Qui fruges excantassit, aut malum carmen incantassit, Cereri sacer esto.

Ex Festo.

69. Alienam segetem ne pellicito.

Ex Plinio lib. 16. cap. 13.

70. Si rupitias fassito.

Fortè melius si rupit fassito, i. damnum dederit. Ex IC.

71. Glandem in alienum fundum decidentem colligere jus esto.

Ex Ulpian. cap. 14. D. de praescrip. verb.

72. Si quadrupes pauperiem faxit, noxam dedito.

Ex Festo, & IC.

73. Si immisissum pecus glandem ex arbore aliena procidentem in fundo alieno depascatur, noxam dedito.

Ex Plinio lib. 18. c. 31.

74. Tignum junctum adibus vineisve [* aut capulo] ne solvito, sed duplione praestato.

** in meo C. legitur, vineis ne vindicatio ne solvito, & c.*

75. Uvam calidam ne legito: hanc ne legito rotulentam. Vindemiare incipito cum ad palmitem pampinus procumbere coeperit, aut cum exempto acino ex densitate intervallum * non compleri apparuerit, acinum non augeri.

** in meo C. deest negatio.*

Ex IC. tit. de arbor. cæden. & Paulo in lib. Sentent.

76. Si arbor in vicini agrum impenderit, eam fubulcato: Ast si non faxit vicino ramos quindecim pedes altius à terra circumducere jus esto.

Ex Cicero lib. 4. de Republ. (cujus meminit Nonius Marcel.) & lib. 1. de legib.

77. De consinio agrorum vicini ne jurganto, sed tres arbitri fidei regunto.

Ex Volus. Matianoci in lib. de ase. observavit ut alias quasdam clarissimus Sen. & IC. B. Brissonius, quem propter singularem doctrinam & admirandam prudentiam colo, atque veneror.

78. Inter confines agros quinque pedum æterna autoritas esto.

79. Inter vicinorum ædificia ambitus parietum sestertius pes esto.

80. Vix latitudo in potestatem pedum octo, in anfractum xvi. esto.

81. Si via immunita sit, qui volet jumentum agito.

82. Si per publicum locum rivus aquaductus privato noceat domino de noxa caveto.

Ex Cajo IC. cap. 8. de servit. rust. & Varrone lib. 6. de lingua Latin.

83. Si aqua pluvia noceat avortere jus esto.

Ex Cicero pro Cevina.

84. Qui sepem in consinio ponet, terminum ne excedito: qui murum, pedem relinquo: qui domum, pedes duos: qui sepulchrum foveamve effodit quantum id altum escit: qui

puteum sex pedes: qui olivam ficumve ponet, pedes novem: qui altas arbores, quinque pedes.

Ex Paulo IC. cap. 5. D. ne quid in loc. pub.

85. Unciario quadroe amplius ne exerceto. Qui majus fœnus exercuerit, fœnodrupum luito.

Ex Ulpian. c. 21. D. de statu.

86. Hominem mortuum in Urbe ne sepelito neve urito.

Ex Cajo c. ult. D. fin. regund.

87. Hoc plus ne facito. Rogum ascia ne polito.

Ex Corn. Tacito lib. 5. Annal. & Catone lib. de re rust.

88. Tria ricinia, rica purpurea, decem tibicines nec amplius funto.

Ex Cicero lib. 2. de legib.

89. Mulieres genas ne radunto, neve lessum funeris ergo habento.

Ex Festo & aliis.

90. Homini mortuo ne ossa legito quo post funus fiat, præterquam si peregre aut militis mortuus sit.

91. Vino rogum ne respergito, murratam potionem mortuo ne indito.

92. Servilis unctura tollitor.

93. Ne in funere circumpotato.

94. Ne longa corona sepulchris imponitor.

Ex Plinio lib. 21. c. 3. & Cicero.

95. Ne aceris praferuntor.

96. Qui coronam parit, ipse pecuniaque ejus virtutis ergo * & ei qui peperit & ejus parenti, dum funus fiet, sine fraude duitor.

** al. argutor, sed in manuscrip. ced. Plinii legitur hoc loco duitor, quod ad finem legis transposui.*

97. Ne aurum addito.

98. Quoi auro dentes vincti sient, ast im cum illo sepelire urereve sine fraude esto.

99. Ne uni plura funera facito, neve plures lectos sternito.

100. Rogum bustumve novum propius sexaginta pedes ne adjicio ad eas alienas invito domino.

101. Forum bustumve usucapi nefas esto.

102. Quandoque sarpa vinea donec dempta escit.

Ex fragmentis Festi hanc legem mei libri ope ut licuit restituere: Escit autem est antiquum verbum.

103. Pecuniam quis nancitor habero, & si quid pignoris nancitor, sibi habeto.

In meo libro hac verba sunt in x11. tabul. tum in fœdere Latino repetuntur: quod si quis x11. tabul. esse neget, non contendo.

Ex Festo, ubi idem in fœdere Latino scriptum fuisse ait, Ex Cic. lib. 3. Offic.

104. Si fidem jurejurando firmarit ne fallito.

Ex Macrobio lib. 1. Satur. cap. 13.

105. Alternis annis mensem intercalato.

Plura observari posse alia x11. tabularum fragmenta non ignorare, sed quia integra legum verba restituere non potui, eadem in fœdis ex imperfectis reliquis aut levibus conjecturis describere nolui, ne decem virali quadam potestate abuterer. Est illud apud Festum. Ast ei custos nec escit, ejus quæ sit sententia non constat, nec ipsum explere potui. Dississimus Turnebus voluit emendare, carcer custos nec escit: sed legem non restituit: alii legunt Atta custodes nec escit.

Observavi etiam apud Ciceron. lib. 3. de Oratore ejusdem x11. tabul. legi. hujusmodi principia, Si telum manu fugit, quia vero reliqua verba non extant, amplius deliberandum sentio.

Verum existimo Halicarnassii auctoritate notus, multas ex antiquis Regum legibus patrisque moribus in hac x11. tabulas translatis fuisse leges: atque etiam legem illam, ejus Livius lib. 9. meminit, ad has referendam arbitror, quæ constitutum erat, quod injus populi nihil sanciri poterat quod populum teneret. Duæ leges in eo libro extant, qui vulgo M. Aurelii nomine circumferuntur: & licet non sint notati indigna, quia tamen ipsarum verba apud probatos auctores Latinos nondum observavi, in illis tabulis proponere non statui. Verum de iis, ut de aliis quibusdam, in commentariis differere visum est.

Theodori Marcilli politissima eruditionis opera has leges x11. tales descriptas habemus.

CAPUT PRIMUM.

Si in jus vocat, ne it, antestator: igitur in capito sic alitur, pedemve fruit, manum endo jactu. Fest. lib. 17. in voce frue-re. Porphyrio ad Horat. lib. 1. Satur. 9. Cajus IC. l. 233. ff. de verbor. significat.

2. Si status conditus dies intercedit cum hoste ito. M. Tull. lib. 1. de offic. M. Plaut. Curcul. act. 1. sc. 1. L. Cincius apud Gellium lib. 16. c. 4.

3. Si morbus acutus vitium est, qui in jus vocasti jumentum dato: si nolet, arceram ne sternio. A. Gell. lib. 20. cap. 1.

4. morbus fonticus. . . . si quid horum suat unum judicis, arbitrove, reor: dies diffensus esto. Fest. lib. 16. in voce Regis. Ulpian. IC. l. 2. ff. si quis caut.

5. Quoi se sitit antestator libripens fueris, ne testimonium feriator, improbus intestabilis esto. A. Gell. lib. 15. cap. 13. lib. 6. cap. 7.

6. Quoi testimonium defugeris, is tertius diebus oportum obvagulaturo. Fest. lib. 16. in voce portum. Et lib. 19. in voce vagulatio.

7. Pena falsi testis. A. Gell. lib. 20. cap. 1.

8. Rem ubi paucunt, ratum esto: ne paucunt, ante meridiem in foro, aut in comitio causam conficito, quum perorant ambo praesentes. Post meridiem, praesentem adicio. Si ambo praesentis, sol occasus suprema tempestas esto. Author Rhetorices ad Herennium lib. 2. A. Gell. lib. 17. cap. 2. Fab. Quintilian. lib. 1. c. 6. Terent. Scaurus in Orthograph. Macrobi. lib. 1. Saturnal. cap. 3. Censorin. de die Natali c. 24.

9. Nexo solutque sortis sanatioque idem jus esto. Fest. lib. 17. in voce Senates.

10. Poena judicis, qui ob rem disceptandam pecuniam accepit. A. Gell. lib. 20. cap. 1.

11. Si qui in iure manum conferunt, utrique superscriptis praesentibus, vindicias sumunt. A. Gell. lib. 20. cap. 9. Fest. lib. 17. in voce superscriptis.

12. Si vindiciam falsam tulit, rei sue seditis prator, arbitros tris dato, eorum arbitrio, reus fructus duplione decedit. l. un. C. Theodof. de usur. rei judic. Fest. lib. 19. in voce vindicia.

13. Vindicia secundum libertatem. Halicarnass. libro 11. T. Liv. 1. Decad. lib. 3. in narratione de Virginia. Pompon. IC. l. 2. ff. de orig. jur.

14. Hanc ego rem ex iure quiritium meam esse ajo. Eaque mihi empta esto, hoc are aneque libra raudusculo libram serito. Boetius lib. 3. Commentar. ad Top. Cicer. Isidor. lib. 2. c. 4.

15. Quum nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupabit, ita jus esto. Fest. lib. 12. in voce nuncupata.

16. . . . transque data Justinian. Aug. §. vendita. Instit. de rer. divis. M. Varro lib. 2. Rei Rust. c. 2. Quintil. declamat. 336. Charondas apud Stobaeum Serm. 145. Plato lib. 2. leg. Theophrastus apud Cusacium lib. 11. observat. c. 19.

17. Actio ex causa depositi, in duplum. Jul. Paulus IC. lib. 2. Sentent. tit. 12. leg. Mosiaci paritor tit. 10.

18. Artis confessi, rebusque iudicatis xxx. dies iusti sunt. Post deinde manus endo jactio esto. In jus ductio. Ne iudicatum faxit, aut quips endo iure in vindict, secum ductio, vincito aut nervo, aut compedibus xv. pond. ne majore, at si volet minore. Si volit suo iurito, ne suo iurito, qui um vinculum habebit, libras farris in dies dato. Si volit plus dato. tertius mundinis partes secanto, Si plus minusve secuerint, se fraude esto. A. Gell. lib. 20. cap. 1. Et lib. 15. cap. 13.

19. Assiduo vindex assiduus esto: proletario, cui cui volit, vindex esto. Cic. in Topic. A. Gell. lib. 16. cap. 10. Cajus l. 234. ff. de verbor. significat.

20. Uxor usu. Gell. lib. 3. c. 2. Macrobi. lib. 1. Saturnal. c. 3.

21. Bonorum societas inter conjuges, indicio est lex Numa apud Halicarnass. lib. 2.

22. Parus legitimus. Gell. lib. 3. cap. 16. Scavola IC. l. 29. ff. de lib. & posthum.

23. Partus deformis. Tull. lib. 3. de legib.

24. Patria potestas. Papinianus IC. apud pariatorem legis Mosiacae tit. 4. Quintil. declamat. 376. & 377.

25. Si pater filium ter venum duxit, filius a patre liber esto: liberos ceteros semel si venum duxit, sui iuris esto. Ulp. IC. Reg. jur. tit. 10. Halicarnass. lib. 2.

26. Res suas sibi habeto, claves admittito, foras exigit. Tull. Antoniana 2. Cajus l. 2. ff. de divort.

27. De pudicitia matronarum. Livius 3. Decad. lib. 4. Novella 22.

28. Paterfamilias uti legasset super pecunia tutela: et suae rei, ita jus esto. l. 120. ff. de verbor. signif. author Rhetor. ad Herennium lib. 1.

29. Si intestatus moritur, cui impubes suus exstabit haeres, agnatorum gentiliunumque tutela esto. Ulpian. IC. Regul. tit. 11. l. 1. ff. de legit. tut. Cajus IC. Instit. tit. 1.

30. Mulierum tutela. Cic. Orat. pro Murena. Liv. 4. Decad. lib. 4. ubi M. Cato legem Oppiam diluadet.

31. Actio tutela. l. 55. ff. de administ. tut.

32. Tutor suspectus. Cicer. lib. 3. de offic. l. 1. ff. de suspect.

33. Si furiosus exstiterit, aut ei custos nec esset, agnatorum gentiliunumque in eo pecuniaque ejus potestas esto. Justinian. Aug. §. furiosi. Instit. de curat. Cic. lib. 3. Tusculanar. lib. 2. de invent. author Rhetorices ad Herennium lib. 1.

34. Curatio prodigi. l. 1. ff. de curat. fur. Ulpian. Reg. tit. 12. Cic. libello de senectute.

35. Aut si intestatus moritur, cui suus haeres nec esset agnatus proximus familiam habeto: si agnatus nec esset, gentiles familiam habeto. Author Rhet. ad Herennium lib. 1. Tull. lib. 2. de Invent.

36. Venter, sive is qui in utero. l. 3. §. utique ff. de suis & legit. obiter Ulpian. in Reg. tit. 22.

37. ex ea familia, in eam familiam. Ulpianus idem l. 195. ff. de verbor. significat.

38. Actiones hereditariae. l. ult. C. de hered. actionib. l. 25. ff. famil. ercisc. l. 1. r. l. 6. C. eod.

39. Familiae erciscundae. l. 1. ff. famil. ercisc.

40. Statu liberi. Pompon. IC. l. 29. Modestinus IC. l. 25. ff. de statu lib. Ulpian. Reg. jur. tit. 2. §. 4.

41. Usus auctoritas fundi biennium esto: ceterarum omnium rerum usus, annus esto. Theophilus §. 1. Instit. de usufruct. l. un. C. de usufr. transf. Cic. pro Cecinna, in Top. ad Trebat.

42. Quod subreptum erit, ejus rei aeterna auctoritas esto. A. Gell. lib. 17. c. 7. Justinian. Aug. §. furti 2. Instit. de usufruct.

43. Adversus hostem aeterna auctoritas esto. Cic. lib. 1. de offic.

44. Ambitus insularum. Volusius Macian. lib. de Atil.

45. De pariete communi. Vitruvius lib. 2. cap. 2. C. Plin. lib. 35. cap. 14.

46. Confinium. Cic. lib. 1. de legib. l. 3. C. Theod. fin. regund. Jul. Frontin. lib. de limit. agror. Sicul. Flacc. de condit. agror. Aggenus Urbicus de limitib. Jul. Higin. de limitib.

47. Si iurgant vicini, prator finibus regundis arbitros tris dato. l. 3. & Frontinus supra laudati.

48. Interstitia. l. ult. ff. fin. regund.

49. Sublucatio arborum: Ulpian. IC. l. 1. ff. de arbor. cred. Paulus IC. Sentent. lib. 5. tit. 6.

50. Conlucatio. l. 2. ff. de arb. cred.

51. Glans procidia. C. Plin. lib. 16. cap. 5.

52. Vitarum latitudo. Cajus IC. l. 8. de servit. rust. praedior.

53. Amfegetes viam munio: si vis immunitas esset, qua volit, jumentum agno. Fest. lib. 1. Cic. Orat. pro L. Caccinna.

54. Si aqua pluviana maneat, et arbitri coarceat. Labeo apud Pomponium IC. l. 21. ff. de statu lib.

55. Aqueductus. Paulus IC. l. 5. ff. ne quid in loco publ. vel itin. fiat.

56. Si nox furtum faxit, si im aliquis occidit, jure casus esto. l. 2. ff. arbor. caf. l. 9. ff. de incend.

57. Furta per lancem & licium. A. Gell. lib. 1. cap. 18. & lib. 16. cap. 10. Apul. lib. 6. C. Petron. in Satyr.

58. Arborum furtim casarum. Plin. lib. 17. c. 1. r. ff. arb. furt. caf. l. 28. ff. de jurejur.

Maxim. lib. 2. cap. 1. Jus civile per multa sacula inter sacra ceremoniasque deorum immortalium abditum, solisque pontificibus notum; Cn. Flavius libertino patre genitus, & scriba cum ingenti nobilitatis indignatione factus adilis curulis, vulgavit, ac fastos toto pene foro exposuit. Eadem multis ante Valerium annis T. Liv. 1. Decad. l. 9. in fine: Jus civile repositum in penetralibus pontificum vulgavit (Flavius adilis curulis) fastosque circa forum in albo protulit, ut quando lege agi posset, sciretur.

A quo fonte derivatum est, ut divina humanaque saepe scriptores conjungant, quo legum in adibus sacris antiquitus designent custodiam. L. Apul. lib. de Philosophia. Prudentiam dixit atque sapientiam, quarum sapientiam disciplinam vult videri divinarum humanarumque rerum. Et Draco isle legislator apud A. Gell. lib. 11. cap. 18. appellatur juris divini & humani peritus. Aurel. Cassiodor. lib. 7. epist. 46. Institutio divinarum legum humano juri subministrat exordium. Paul. Diacon. lib. 10. Supplementi sui ad historiam Eutropii. Justitia vero ac juris divini humanique tam repertor novi, quam inceterati cussos. Huc quadrat jurisprudentia definitio quam Ulpianus adfert, & inseruit Institutionibus suis Justinianus, divinarum humanarumque rerum notitia. Et recte eximius

IC. Joan. Borcholten ibidem interpretatur jus publicum, quod in rebus divinis, sacris sacerdotisque versatur; privatum quod ad singulorum utilitatem pertinet. C. Tacit. lib. 3. Annal. alludit. Atque Capitenis insignior famula fuit, quod humani divinique juris sciens, egregium publicum, & bonas domi artes dehonestasset. Et lib. 5. Annal. Haud multo post Coccejus Nerva continuus princeps, omnis divini humanique juris sciens, integro statu, corpore illaso, moriendi consilium cepit. Quæ non sum ignarus annotata esse ab insignis eruditionis viris Andrea Alciat. in paterg. Fr. Hottomanno, Barnaba Brislonio lib. 4. Antiquit. c. 16. Domitius Scavola divini humanique juris author celeberrimus, ut verba usurpem C. Vellej Patreculi lib. histor. 2. De eodem Valer. Max. lib. 8. cap. 8. Cum bene ac diu jura civium, & ceremonias deorum ordinasset. Apud eundem T. Manlius Torquatus lib. 5. cap. 8. vocatur juris civilis, & sacrorum pontificalium peritissimus. Ut omitam ejusdem laudis prerogativa evectum Altejum Capitonem testantibus Macrobio lib. 7. Saturnal. cap. 13. Festo Pompejo lib. 12. A. Gell. lib. 4. cap. 6. de Mafurio Sabino idem lib. 10. cap. 15. Denique jus pontificum civili conjunctum esse debet. M. Tull. in Bruto, & lib. 3. de Legib.

LIBRI VIII.

ANTIQUITATUM ROMANARUM,

qui est de legibus, pars altera, reliquas magistratuum Romanorum leges continens.

Diximus hactenus tum de aliis, quæ ad legum Romanarum rationem pertinuerunt, tum de legibus Regiis, & fragmentis duodecim tabularum: postulat nunc institutus ordo, ut etiam reliquas quæ à diversis magistratibus lata fuerunt, leges recensamus, quod jam facere aggrediemur, ordinem eundem fere, quem in prioribus legibus tenuimus, quemque in Institutionibus suis Justinianus Imperator præscripsit, observantes. Primum enim de jure publico, tum de privato, postremum de criminibus publicis, quæ leges unquam latae fuerunt, quantum in tanta rerum antiquarum obscuritate fieri potest, referemus, Joannem Huldéricum Zasium, Paulum Mantium, & Franciscum Hottomannum, autores secuti. Quod si quæ nonnunquam occurrunt obscuriores, earum explicationem petere lector poterit vel ex eorum, quos jam dixi, virorum clarissimorum de legibus libris, vel ex Caroli Sigonii Antiquitatum Commentariis, vel ex Francisci Balduini ad nonnullas harum legum editis explicationibus. De quo lectorem monere hoc loco volui. Sequuntur jam leges.

CAPUT I.

De legibus religionem spectantibus.

IN iis legibus, quæ ex tanto veterum scriptorum naufragio ad nos pervenerunt, paucae extant, quæ ad religionem pertinent. Non dubium autem est, multo plures fuisse, si omnes integras haberemus. Illæ vero, quæ passim adhuc reperiuntur, vel de ipsis sacris loquuntur, vel de sacerdotiis, quas hoc capite ordine recitabimus.

Sulpitia Sempronia lex.

Ad sacra pertinet primum lex Sulpitii Sempronia, quam ex S. C. tulerunt P. Sulpitius Saverrio, P. Sempronius Sophus Cos. anno CDXLIX. ne quis templum, aramve injussu senatus, aut tribunorum plebis majoris partis dedicaret. Livius lib. 9.

Papiria lex.

Non multum dissimilis huic est Papiria, quam L. Papirius tribunus plebis de consecratione tulit: Ne injussu plebis aedes, terram, aliamve rem illam consecrare liceret, cujus meminit Cicero pro domo sua.

Ad hanc sacrae feriæ pertinent & ludi, de feriis tres reperiuntur leges à veteribus latae, Hortensia, Publicia, & Cornelia.

Hor.

Hortensia lex de nundinis.

Hortensia lex de nundinis fuit, ut nundinæ, quæ prius erant feriæ, fastæ essent: uti rustici, qui nundinandi causâ in Urbem veniebant, lites componerent. *Macrobius* lib. 1. Saturnal. cap. 16.

Publicia lex.

Publiciam Publius tribunus plebis tulit, ut Saturnalibus cerei non nisi ditioribus mitterentur. *Macrobius* libro 1. capite 7.

Cornelia lex.

Cornelia lex à Cornelio Dolabella Consule anno 1000. statim post necem Cæsaris lata est, ut deinceps is dies, quo Cæsar interfectus est, Idus scilicet Martii, natalis Urbis haberetur. *Appianus* lib. 2. de bellis civilibus.

Licinia & Roscia lex theatralis.

De ludis item tres latæ reperiuntur, quarum prima *Licinia* de ludis Apollinaribus loquitur. Hanc tulit *P. Licinius Varus*, prætor urbanus, *M. Claudio Marcello*, *V. T. Quintio Crispino* Coss. anno 104. Ut ludi Apollinares, qui die incerta fiebant, in perpetuum in statam diem voverentur. Itaque ipse primus ita vovit, fecitque ante diem tertium nonas Quintiles, is dies deinde sollemnis servatus. *Livius* lib. 27.

Reliquæ duæ *theatrales* appellantur, & de locis, sive sedibus ordinum in spectaculis agunt. Primum quidem, quemadmodum *Valerius Maximus* libro secundo, capite quarto scribit, per annos quingentos, & quinquaginta senatus populo mixtus spectaculis ludorum interfuerat: Sed eum morem *Artilius Serranus*, & *L. Scribonius ædiles*, ludos patri deum facientes, superioris Africani sententiam secuti, discretis senatus & populi locis, solverunt: quæ res avertit vulgi animum, & favorem *Scipionis* maximopere quasavit. Aliquanto post etiam equitum loci à populi sedibus sunt discreti, lege *Roscia theatrali*, quam tulit *L. Roscius Orho*, tribunus plebis, *L. Cæcilio Metello*, *Q. Marcio Rege* Coss. anno 100. Ut in theatro equitibus Romanis, qui H. S. quadraginta possiderent, xiv. gradus spectandi gratia assignarentur: exceptis iis, qui sive suo, sive fortunæ vitio decoxisset, cui generi certum locum assignavit, poena irrogata, si in xiv. sedissent. *Cicero* Philip. 2. *Africanus* in Cornelianam, *Florus* Epitome 99. *Dio* lib. 36. *Plinius* libro septimo, capite 20. *Juvenalis* satyra decimaquarta, & *Tacitus* lib. 15. Annalium, qui tamen legem interpretatur hanc habuisse vim, ut equites non ante plebem, ac separatim, sed consule tantum xiv. ordines haberent.

Julia lex theatralis.

Post aliquot annos, cum *C. Octavius Augustus* ordinem equestrem recognovisset, censumque ejus auxisset: multi autem, quibus census ille non esset, à xiv. illis gradibus lege *Roscia* excluderentur, mitigavit eam aliquo modo *Augustus* & *Juliam legem* tulit, ut equitibus Romanis, quibus ipsis, parentibusve equester census unquam fuisset, in quatuordecim ordinibus lege *Roscia theatrali* constitutis confidere liceret. *Suetonius* in Augusto. *Plinius* lib. 33. cap. 2.

Incerta lex de funeribus.

Non separabo de his legibus quæ de sacris fuerunt, eas, quas de funeribus tulerunt. Meminit *Cicero* epistola 33. lib. 12. ad Atticum legis, quæ sumptum sepulchrorum definit, & eum qui modum illum superasset, tanta pecunia, quantam præter modum impendisset, multaverit: à quo autem illa lex lata, & quantus sumptus definitus sit, non addit.

Cornelia lex.

Si Corneliæ leges de sumptibus funerum latæ à *L. Cornelio Sulla* Felice *Plutarchus* in vita ejus meminit: sed nec ipse, quænam ea fuerit, aut quem sumptum definitur, addit.

Sextia Licinia lex de sacerdotibus.

Sacrorum ministri *sacerdotes* erant, de quibus etiam leges nonnullæ adhuc supersunt. Earum fere prima est *Sextia Licinia*, à *L. Sextio*, *C. Licinio* tribunis plebis, *P. Manlio* Dictatore, anno 600. lata, ut pro duumviris sacris faciendis decemviri ita crearentur, ut pars ex plebe, pars ex patribus fieret. *Livius* lib. 6.

Ogulnia lex.

Hanc sequitur *Ogulnia*, à *Q. & Cn. Ogulniis*, tribunis plebis, anno 580. *M. Valerio Corvo* *V. Q. Apronio* *Pansa* Coss. lata, ut cum quatuor augures, quatuor pontifices eo tempore essent, placeretque

augeri *sacerdotum* numerum, quatuor pontifices, quinque *augures*, de plebe omnes allegerentur. Ita deinceps octo pontifices, novem *augures* fuerunt. *Livius* libro decimo.

Manlia lex.

De triumviris *epulonum* legem tulit P. *Manlius* tribunus pleb. L. *Furius Purpureo*, M. *Claudio Marcello* Coss. anno DLVII. ut propter sacrificiorum multitudinem *tresviri epulones* crearentur: cum essent ipsi à Numa, ut etiam ludorum illud epulare sacrificium facerent, instituti. Jus præterea togæ prætextæ habendæ, item ut pontifici, eidem esset. *Cicero* lib. 3. de Oratore. *Livius* libro 33. Ubi tamen pro P. *Manlius*, T. *Romulejus* legitur, unde à nonnullis eadem *lex Romuleja* dicitur, quod *Carolus Sigonius* ex conjectura emendavit.

Clodia lex.

De Pessuntio sacerdotio *Clodia lex* memoratur, quam tulit P. *Clodius* tribunus plebis, L. *Calpurnio Pisone* Cælonio, A. *Gabinio* Coss. anno 100XCV. ut *Pessuntius* matris magnæ sacerdos, suo sacerdotio spoliaretur, fanumque illud *Brotigaro* Gallogræco attribueretur. *Cicero* pro Sestio, & de Aruspicum responsis.

Papia lex.

De virginibus *Vestalibus* duæ reperiuntur *leges*, una de ritu *Vestalis* capiendæ, altera de pœna earum quæ incestum commississent. De ritu capiendæ *Vestalis* virginis *Papia* fuit hæc: ut pontificis maximi arbitratu virgines è populo viginti legerentur, sortitione in concione ex eo numero fieret, & cujus virginis ducta esset, ut eam *pontifex maximus* caperet, eaque *Vestæ* fieret. Sic enim eam restituerunt, *Jacobus Rævardus*, & *Ludovicus Carrio* I. C. addit autem etiam *Agellius*, eam sortitionem ex lege *Papia* suo tempore non necessariam videri solere. Nam si quis honesto loco natus abeat *pontificem maximum*, atque offerat ad sacerdotium filiam suam, cujus duntaxat falvis religionum observationibus ratio haberi possit, gratiam *Pæpia legis* per senatum fieri.

Licinia lex.

De incestu vero *Vestalium* virginum, & earundem pœna constituta: ut scilicet vivæ defoderentur, sacratæ *leges à Numa propositæ* loquuntur, *Dionysio* lib. 1. authore.

Sequuntur jam illæ *leges*, quæ de sacerdotum electione, cooptatione, vel creatione latæ sunt, quarum prima fuit *Licinia*, quam rogavit C. *Licinius Crassus* tribunus plebis Q. *Fabio Maximo*, L. *Mancino* Coss. anno 100CVIII. Ut sacerdotum cooptatio ab ipsorum collegio ad populum transferretur. Verum eam non pertulit, ut in *Ciceronis* *Lælio* videre est: Sic enim de ea ipse *Lælius*: *Meministis*, inquit, Q. *Maximo* fratre *Scipionis*, & L. *Mancino* Coss. quam popularis *lex de sacerdotiis* C. *Licinii Crassi* videbatur? Cooptatio enim collegiorum ad populi beneficium transferrebat. Atque is primum instituit in forum versus, agere cum populo: tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat, atque id actum est, prætor me, quinquennio ante, quam Consul sum factus. Itaque re magis, quam autoritate causâ illa defensa est.

Domitia lex.

Secuta hanc est *Domitia*, quam Cn. *Domitius Ahenobarbus*, tribunus plebis, *Neronis* Imperatoris *avus*, offensior pontificibus, quod alium, quam se, in patris sui locum cooptassent, tulit, C. *Mario* III. L. *Autelio* Coss. anno 100CL. Ne sacerdotum collegia, uti antea quem vellent, cooptarent: sed ut populi id beneficium esset. Cum autem populus per religionem sacerdotia mandare non posset, rogavit, ut minor pars populi, id est, tribus septemdecim vocarentur: ab ea parte qui esset factus, is à collegio cooptaretur. *Suetonius* in *Nerone*, *Vellejus Paterculus* lib. 2. *Cicero* *Agraria* 2. epistola 5. ad *Brutum*, & pro *Cornelio*, & *Asconius* in eadem, *Dio* lib. 37. *Manutius* existimat, hac lege permissum esse, ut absentes quoque possent petere sacerdotia, hunc locum *Ciceronis* ad *Brutum* de ea exponens: *Ciceronem nostrum* (scribit *Tullius*) in vestrum collegium cooptari volo. Existimo omnino absentium rationem haberi sacerdotum comitiis posse: nam etiam factum est antea. C. enim *Marius*, cum in *Cappadocia* esset, lege *Domitia* factus est *augur*, nec, quo minus id postea liceret, *lex ulla* sanxit.

Cornelia lex.

Domitiam legem L. *Cornelius Sulla* Dictator, & Consul cum Q. *Metello*, anno 100CLXXVI. abrogavit. Tulit enim, ut jus creandorum sacerdotum à populo (cujus hac lege *Domitia* potestas erat) ad collegia transferretur: sique ex veteri more, non tributis comitiis, cooptarentur. *Dio* lib. 37. *Asconius* in *Divinationem*,

Atia lex.

Corneliam legem rursus abrogavit, & *Domitiam* restituit *T. Atius Labienus tribunus plebis*, *M. T. Cicero*, *C. Antonio* Coss. anno 130xc. Ut populus sacerdotia mandaret, cum antea sacerdotes lege *Cornelia* è pontificum collegio crearentur. *Dio* lib. 37.

Antonia lex.

Verum non multo post eam abrogavit *M. Antonius* Consul cum *C. Julio* anno 13ccix. tulitque, ut jus cooptandorum sacerdotum à populo ad illorum collegium iterum transferretur. *Dio* lib. 44. Quam tamen legem etiam non multo post abrogatam, & jus mandandorum sacerdotiorum ad populum relatum esse *Paulus Manutius* ex aliquot conjecturis colligit. Atque hæc de creatione, vel cooptatione sacerdotum indefunctorum locum latæ sunt.

Lex de vacatione sacerdotum.

Ad sacerdotes etiam ea pertinet, quæ de vacatione lata est, de qua *Appianus* lib. 2. bellorum civilium, & *Plutarchus* in *M. Marcello*, item in *Camillo* scribunt. Usque adeo Romanis Gallos terribiles, & formidolosos esse, ut in lege de vacatione militiæ, quæ sacerdotibus, & senibus permittitur, illud adscriptum sit, nisi bellum Gallicum exoritur. Tum enim & senes, & sacerdotes in militiam proficisci. Verum hanc consuetudinem, si tumultus aliquis, non autem bellum à Gallis oriretur, fuisse, docet *Cicero*, *Philippica octava*, his verbis: Gravius autem esse tumultum, quam bellum, hinc intelligi potest, quod bello Gallico vacationes valent, tumultu non valent. Meminit hujus legis & *Livius* lib. 8. & 10. Item *Cicero* pro *Fontejo*.

Lex de intercalatione.

Ad sacerdotum officium pertinet *intercalatio*, de qua *L. Pinatius*, *L. Furius* Coss. anno ccxxci. legem tulerunt. *Varro* apud *Macrobium* scribit, eam fuisse antiquissimam, cui mentio *intercalaris* adscribatur, fuisseque in columna ærea incisam. *Macrob.* lib. 1. *Saturnalior.* cap. 13. atque de religione hæctenus.

C A P. II.

De civitate & jure civium Romanorum.

Recitatis iis legibus, quæ ad sacra pertinerunt, ad politicas accedemus. Illæ vero aut de jure publico, aut de privato, aut de criminibus latæ fuerunt.

Dicemus primum de iis, quæ de jure publico egerunt, initium sumentes ab iis, quæ de jure seu libertate civium Romanorum loquuntur. Sunt autem illæ duplices. Aliæ enim jus seu libertatem civium Romanorum constituunt, aliæ idem jus aliis communicant: quas hoc capite recitabimus.

Jus five libertas civium Romanorum, qua se adversus nimium magistratum, & præsertim Consulum, imperium inunierunt, multis legibus est confirmata.

Valeria lex de provocatione.

Prima est *Valeria*, quam tulit *P. Valerius Poplicola*, Consul solus, *Bruto* collega mortuo anno ccxliiii. Ut adversus omnes magistratus ad populum provocatio esset. Ne quis magistratus civem Romanum adversus provocationem verberaret, aut necaret, aut pecunia mulcicaret. *Livius* lib. 2. *Dionysius* lib. 5. *Plutarchus* in *Poplicola*, & alii. Eam secutæ sunt leges sacratæ de tribunis plebis, de quibus post dicendum.

Valeria Horatia lex.

Cum autem hæc civium Romanorum libertas, & lex de provocatione, decemvirali potestate everfa esset, restituerunt eam *L. Valerius*, *M. Horatius* Consules, anno ccxiv. & nova lege confirmarunt: Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet: qui creasset, eum jus, fasque esset occidi: neve eadem capitalis noxæ haberetur: *Livius* lib. 3.

Valeria lex de provocatione.

Eadem lex de provocatione, tertio relata est à *M. Valerio Corvo* V. Consule cum *Q. Appulejo Pansa* anno ccliiii. Ne quis qui provocasset, virgis caderetur, securive necaretur: si quis adversus ea fecisset, improbe facturum. *Livius* lib. 10. qui addit eam tum tertium post Reges exactos latam esse, semper ab eadem familia.

Porcia lex.

Secuta Valeria leges est *Porcia*, quam tulit *M. Porcius tribuns* plebis, eodem anno: Ne quis magistratus civem Romanum virgis caderet, necaretur: sed damnato exilium permitteret: cum antea nudorum cervix infereretur furcæ, corpus virgis ad necem caderetur. *Livius* lib. 10. *Cicero* pro *Rabirio* perduellionis reo, & sæpe alias, *Sallustius* in conjuratione *Catilinæ*, *Suetonius* in *Nerone*, & alii.

Sempronia leges.

Porciam inde *legem Sempronia* sunt consecutæ, à *C. Sempronio Graccho tribuno* plebis, *Q. Cæcilio Metello*, *T. Quinctio Flaminius* Coss. anno 106xxx. lata, Ne de capite civis Romani, injussu populi judicaretur. Ut qui magistratus indicta causa in civem Romanum animadvertisset, de eo populi quæstio constitueretur: quod propter *P. Popillium Cæsum* tulit, à quo Consule *Tiberii* fratris socii misere fuerant divexati, ut eum ulcisceretur, atque Urbe, ut & fecit, expelleret. Erat etiam hoc earum caput: Ne quis coiret, conveniret: quo quis judicio publico circumveniretur. Quam legem *Cicero* in *Cluentiana*, in senatores, pro plebe esse latam dicit. *Carolus Sigonius* opinatur, etiam *Porciam legem* ab eo relatum fuisse. Ne magistratus civem Romanum virgis caderet, aut securi feriret. Meminerunt harum legum *Cicero* pro *Rabirio*, pro *Domo*, pro *Cluentio*, & libro 3. de *Legibus*. *Plutarchus* in *Gracchis*. Idem *Cicero* 7. *Verrina* exclamat: O nomen dulce libertatis: ô jus eximium nostræ civitatis: ô *lex Porcia*, *legesque Sempronia*. Videtur autem exceptum parricidium his legibus fuisse, cum in oratione pro *Sexto Roscio*, vetus supplicium commemoretur.

Papiria lex de civitate.

Cum igitur tanta libertas & tanta dignitas civium Romanorum esset, ideo factum, ut exteri Latini, & Itali summo studio adipiscenda civitatis tenerentur: nonnulli etiam pro suis in rempublicam Romanam meritis impetrarent. Nam *L. Papirius* prætor, anno 101xxi. Coss. *Cornelio Cossio* *Arvina* 11. Cn. *Domitio Calvino*, legem tulit, ut *Acerranis* civitas sine suffragio daretur. *Livius* lib. 8.

Valeria lex.

Et *C. Valerius Tappo*, tribuns plebis anno 101x. *M. Claudio Marcello* v. *T. Quinctio Crispino* Coss. legem tulit, ut *Formianis*, *Fundanis*, *Arpinatibus* suffragii latio (nam ante sine suffragio habuerant civitatem) esset. *Livius* lib. 38.

Claudia lex de sociis ac nominis Latini.

Nec vero ita tenere cuius civitatem impetiri voluerunt. Quare cum aliquando multi ex Latinis Romanam clam migrarent, ibique pro civibus Romanis sese gererent, atque ea de refociorum legati graviter quærerentur: *C. Claudius* Consul cum *T. Sempronio*, anno 101xxvi. ex senatusconsulto legem tulit, edixitque, ut qui ex sociis, ac Latini nominis ipsi, majoreve eorum *M. Claudio*, *T. Quinctio* censoribus, postque ea apud socios nominis Latini censu essent, omnes in suam quisque civitatem ante Kal. Novembris redirent. Cumque antea, lege sociis, ac nominis Latini, qui stirpem ex sese domi relinquerent, datum esset, ut cives Romani fierent, eaque lege male quidam abuterentur, suosque liberos, quos domi relinquere ex lege debebant, quibusunque Romanis in eam conditionem, ut manumitterentur, mancipio darent, ut libertini cives essent: addita hæc lex est: Ne quis quem civitatis mutanda causa suum faceret, neve alienaret: & si quis ita civis Romanus factus esset, civis non esset. *Livius* lib. 41.

Papia & Junia lex de peregrinis.

Post legem *Claudiam* non multis annis lata est *Papia de civitate*, quo anno incertum, cujus sententia hæc fuit, ut peregrini urbe Roma expellerentur. *Cicero* pro *Balbo*.

Eandem legem anno 101xxvii. *Mam. Æmil. Lepido*, *L. Aurelio Oreste* Coss. *M. Junius Pennus* retulit, & insuper hoc addidit, ut peregrini usu civitatis prohiberentur. Meminit hujus legis, *Festus*, & *Cicero* lib. 3. de officiis, ubi hanc legem inhumanam reprehendit.

Fulvia & Sempronia lex de civitate Italici danda.

Non multo post *M. Fulvius Flaccus* Consul cum *M. Plautio Hypsæo*, anno ab Urbe condita 101xxviii. legem promulgavit de civitate Italici danda: verum indignante, atque adversante senatu, ac misso, & prope amandato in provinciam *M. Fulvio*, nihil effectum est. *Appianus* lib. 1. *Bel. civil.* *Valerius Maximus* libro 9. cap. 5. Triennio post *C. Gracchus tribuns* plebis legem hanc retulit; Ut sociis Latinis jus suffragii ferendi, perinde ut civibus Romanis esset. *Plutarchus* in *Gracchis*. *Appianus* libro 1. de *Bellis civilibus*: *Gracchus* multas leges promulgavit de judiciis, de viis, de coloniis, & ad omnes Romanorum res Latinos advocabat, quasi verò senatus hominibus consanguineis honeste repugnare non posset. Reliquis vero sociis, quibus jus suffragii non erat, suffragium in posterum dabat, ut & hos in ferendis

legibus suffragatores haberet. Quo facto senatus perturbatus Consules edicere iussit, ne quis eorum, quibus *suffragii jus* non esset, in Urbe observaretur, neque propius Urbem quinque millia passuum esset. Hæc ille.

Servilia lex, de civitate.

Secuta est *lex Servilia*, quam tulit *C. Servilius Glaucia*, quo anno, incertum. Ut si quis Latinus senatorem Romanorum accusando condemnasset, is civis Romanus esset. *Asconius* in orationem pro Scauro. *Cicero* pro Balbo.

Licinia Mucia lex, de peregrinis.

Cùm verò post Itali summa cupiditate civitatis Romanæ flagrarent, & ob id magna pars eorum pro civibus Romanis se gereret, tulerunt legem *L. Licinius Crassus*, *Q. Mucius Scaevola* pontifex maximus Coss. anno 1046 v. m. Ut in suæ quisque civitatis jus redigeretur. Quæ lex eandem fere habuisse vim videtur, quam *Claudia* primum, post *Papia*, quæ vetustate fortasse jam sua negligebantur. *Cicero* libro 3. de officiis, pro Balbo. Verum hac lege adeo alienati sunt Principum Italicorum animi, ut ea, vel maxima causa belli Italici, quod triennio post exortum est, fuerit.

Livia lex, de sociis & Varia.

Anno post 1046 v. m. *L. Manlius Philippo*, *Sex. Julius Cæsar* Coss. *M. Livius Drusus*, tribunus plebis asfiduis Italicorum efflagitationibus fatigatus, legem proposuit de civitate Italiæ danda. Verum antequam eam perferret, domi suæ, incertum à quo, necatus est. *Appianus* libro 1. de Bellis civilibus, *Florus* libro 3. cap. 17. *Epitoma Livii* lib. 71. *Cicero* libro 3. de Legib. Quo facto equites Romani, penes quos tum judicia erant, *Q. Varius Hybridam*, tribunum plebis *Drusi* collegam impulerunt, ut legem ferret in eos, qui Italicos civitatem petentes clam palamve juvissent, qua lege multi ex primoribus Urbe sunt exacti. *Appianus* lib. 1. Bellorum civilium, *Cicero* in Bruto, & alibi, *Valerius Maximus* libro 8. capite 6.

Julia lex, de civitate.

Motum inde est bellum Italicum sive sociale, quo durante, cùm acceptis aliquot cladibus, cæso etiam *P. Lupo* Consule, Etrusci quoque & Umbri aliique iis finitimi populi defectionem spectarent, lex lata est à *L. Julio Cæsare* Consule, ut qui populi ad eam diem in fide mansissent cives Romani essent, qua lege Latini, Etrusci, & Umbri civitate donati sunt. *App.* libro 1. Bellorum civilium, *Cicero* pro Balbo. postea vero & Italici à *Cn. Pompejo Strabone* Consule, & *L. Sulla* alterius Consulis *L. Catonis* legato pluribus præliis victi, & jam ad paucos redacti, omni belli gerendi occasione deposita, eadem lege in civitatem asciti, & in octo novas tribus descripti sunt, quod factum est *Cn. Pompejo Strabone*, *L. Porcio Catone* Coss. anno 1046 v. m.

Silvani & Carbonis lex, de peregrinis. Sulpitia lex.

Eodem anno peregrinis etiam aditus quidam ad civitatem Romanam lege *Silvani & Carbonis* tribunorum plebis factus est. Tulerunt enim, ut qui foederatis civitatibus adscripti essent, si tum, cum lex ferrebat, in Italia domicilium habuissent, ac sexaginta diebus apud prætorem professi essent, cives Romani essent. *Cicero* pro Archia.

Anno proxime sequenti *L. Cornelio Sulla*, *Q. Pompejo Raso* Coss. *P. Sulpitius* tribunus plebis ad aucupandam Italicorum, qui in octo novas tribus adscripti erant, gratiam, legem tulit, ut novi cives, libertini que in 35. tribus veteres distribuerentur. *Florus* epitoma 77. *Plutarchus* in Sulla. Verum ea aut non est perlata, aut eodem anno *P. Sulla* Consule, cum *Sulpitium* ipsum, *Marium*que inimicos suos Urbe exturbasset, una cum cæteris ejus legibus sublata est.

Cornelia lex.

Eandem legem insequenti anno *L. Cinna* Consul retulit, verum etiam non pertulit: pulsus enim Urbe est & Consulatus ei abrogatus. *Vellejus* lib. 2. Concessum tamen ipsis tandem fuit hoc, idque ut *Carolus Sigonius* arbitratur, secundo *L. Cornelii Cinna* Consulatu, qui incidit in annum Urbis 1046 v. m. & à *L. Cornelio Sulla* confirmatum. Sic enim *Epitoma* 86. scriptum est: Sulla cum Italicis populis ne timeretur ab iis, velut erepturus civitatem, & suffragii jus nuper datum, foedus percussit, quod factum est anno 1046 v. m. *L. Cornelio Scipione* Asiatico, *C. Norbano* Flacc. Coss. *Cicero* in Philippicis.

Cornelia lex, de municipiis.

Idem tamen *Sulla* victor, & Dictator hoc jus & beneficium multis qui *Cinnam*, *Carbonem*, *Marium*, *Scipionem* & *Norbanum*, cæterosque adversæ factionis duces, aut consilio, aut pecunia, aut copiis juve-

juverant, ademit. Tulit enim, ut municipiis omnibus jus civitatis, agrique adimerentur. Quod tamen de agris, non autem de civitate ratum fuisse Cicero docet in Oratione pro Domo, cum sic scribit: *Populus Romanus* L. Sulla Dictatore ferente, *comitis centuriatis*, municipiis civitatem ademit: ademit iisdem agros, de agris ratum est. Fuit enim populi potestas, de civitate, ne tamdiu quidem valuit, quamdiu Ælia Sullani temporis arma valuerunt. Post autem *Sulla Dictaturam deponente*, aut certe mortuo, omnibus, aut plerique jus pristinum, ut opinatur *Sigonius*, est restitutum. Qua vero lege, incertum.

Hoc igitur pacto, cum *Italia civitatem Romanam* multis laboribus ac multo sanguine primum meruisset, deinde vero armis, atque populi Romani benignitate obtinuisset, amissamque recuperasset: tum tanta demum peregrinorum in Urbem se contulit copia, ut nova lege eorum libido fuerit coercenda.

Papia lex, de peregrinis.

Itaque L. *Aurelio Cotta*, L. *Manlio Torquato* Coss. anno Urbis 1099 *C. Papius tribunus plebis* legem tulit, ut peregrini urbe Roma expellerentur: Cicero lib. 3. Officiorum, pro Balbo, pro Archia, *Dio* lib. 37.

Item, Ut socii Latini in suas civitates redigerentur. Ut iudicium sociis & civitatibus exteris constitueretur, repetundi ejus causa, qui in civitatis Romanæ censum irrepsisset. *Valerius* lib. 3. cap. 4. Cicero pro Cornelio. De his legibus omnibus vide *Carolus Sigonius* lib. 3. de Antiquo Jure Italiæ, cap. 1.

Calpurnia lex.

Pertinent ad has de jure civitatis Romanæ leges, etiam *Calpurnia*, *Gellia Cornelia*, *Mensia*.

Calpurnia lege latum est, ut milites virtutis ergo civitate donarentur. Nonius in voce *ergo*, ex lib. 4. historiarum Sisennæ.

Gellia Cornelia lex.

Gellia Cornelia à L. *Gellio Poplicola*, Cn. *Cornelio Lentulo* Coss. anno Urbis 1099. lata est, Uti cives Romani essent ii, quos Cn. *Pompejus* de consilii sententia singulatim civitate donavisset. Cicero pro Balbo.

Mensia lex.

Mensia hæc fuit, ut ex alterutro peregrino natus, deterioris parentis conditionem sequeretur. *Ulpianus* Instit. cap. 5. Et hanc idem *Ulpianus* l. lex naturæ 24. de statu hominis, specialem legem intelligit. Quis eam tulerit, & quando, incognitum.

Lex de Cn. Publicio Menandro.

Huc tandem referantur illæ leges, quæ de singulis personis, jure civitatis donandis, latæ fuerunt, quarum duæ memorantur. Una est, de Cn. *Publicio Menandro* homine libertino, quem legati Romanorum, legum conquirendarum causa in Græciam proficiscentes, interpretem secum habuerant, ut si domum revertisset, & inde Romam redisset, ne minus civis esset. Cicero pro Balbo; *Pomponius* l. 5. ff. de cap. postlim. rever.

Lex de Mutine Libyphænice.

Altera est de civitate Romana *Mutini Libyphænici* danda, qui cum ab *Hannone* Carthaginensium Imperatore, cujus præfectus fuerat, dignitate sua spoliatus esset, Agrigentum Romanis prodiderat. *Liv.* lib. 27. Tantum de jure civitatis Romanæ.

C A P. III.

De legibus, quæ de comitiis & cõtionibus fuerunt.

Maxima pars juris civium Romanorum in comitiis consistebat, de quibus hoc capite dicemus, ordine sic postulante. Recitabimus autem primum eas leges, quæ in genere de ipso comitorum modo, tum quæ de suffragiis loquuntur.

Ælia lex. Fusia lex.

Apud omnes scriptores frequens mentio est legis *Æliæ* & *Fusie*. *Ælia* lex hæc fuit: Ut quoties cum populo ageretur, augures de coelo servarent, magistratus & obnuntiandi, & legis lationi intercedendi potestatem haberent. *Fusia* tulit, ut certis diebus, qui tamen fasti essent, agi cum populo non liceret. A quibus latæ hæc sint, non certo constat. *Paulus Manutius* utramque à tribunis plebis laram esse contendit addens, ex *Ælia gente* neminem unquam Consulatum gessisse. *Hortomanus* contra *Æliam* à Q. *Ælio* Pæto Consule cum M. Junio Penno anno 1099. *Fusiam* à P. Furio sive Fusio Philone Consule cum Sexto

Attilio Serrano anno 10cxvii. rogatam esse vult, & certè hos Consules in fastis *Sigonii*, *Onuphrii Panvini*, & *Goltzii* invenio.

Clodia lex.

Abrogavit has *P. Clodius tribunus plebis*, *L. Calpurnio Pisone Cæsonino*, *A. Gabinio* Coss. anno 10cxcv. lege lata, Ne quis per eos dies, quibus cum populo agi liceret, de cælo fervaret. Ut omnibus fastis legem ferri liceret, *Africanus* in *Pisonianam*, *Dio* lib. 38. Quare *Cicero* toties queritur, Clodium propugnacula & muros tranquillitatis atque otii evertisse, pro *Sestio*, in *Pisonem* & alibi.

Curia lex.

Ad modum comitiorum pertinet *lex Curia*, de patrum autoritate à *M. Curio Dentato*, tribuno plebis, *M. Fulvio Patro*, *T. Manlio* Coss. anno cmliv. lata, Uti ante comitia magistratuum patres authores fierent. *Cicero* libro de claris Oratoribus eam *Appio Claudio Cæco* Interrege comitia habente, *Livius* autem lib. 10. *P. Sulpicio*, latam esse tradunt. Et quidem *Livius* sententia est vero similior. Non enim ab eo, qui primus Interrex esset proditus comitia haberi solebant, ut alibi ostendimus: Priorem autem proditum esse *Appium*, *Livius* asserit. Non igitur comitia habere potuit.

Claudia lex.

De magistratuū comitiis *Claudia* loquitur, quam tulit *M. Claudius Marcellus* Coss. cum *Serv. Sulpicio Raso* anno 10ccxi. Ne in magistratuum comitiis absentium ratio haberetur. *Suetonius* in *Cæsare*. Plures infra, ubi de magistratibus dicendum erit, habebimus.

Sequuntur leges de *suffragiis*, quæ duplices sunt. Aliæ enim de *suffragiis*, per tabellam ferendis, quæ de causa *tabellaria* dicuntur, latæ sunt: aliæ aliis quibusdam *jus suffragii ferendi* rogarunt. Prioris generis fuerunt, *Gabinia*, *Cassia*, *Papiria*, *Cælia*, *Maria*: alterius autem *Valeria*, *Manilia*, *Sempronia*, *Fufia*, *Antonina*.

Gabinia lex.

Primum per multos annos Romani *suffragium voce* tulerunt: Postea vero, ut quisque liberius sententiam suam proferre posset, absque metu periculi, inventæ *tabellæ* sunt, quibus suffragia ferrent: idque aliquot legibus fuit constitutum.

Prima fuit *Gabinia*, quam tulit *A. Gabinus tribunus plebis*, *Cn. Calpurnio Pisone*, *M. Popillio Lanate* Coss. anno 10cxiv. Ut comitiis, quibus magistratus crearentur, populus non voce, sed per tabellam suffragium ferret. Et quo id liberius esset, cautum est, Ne quis inspiceret tabellam, ne rogaret, ne appellaret, & ita ab omni parte liberum judicium suum in magistratibus creandis populus haberet. *Cicero* lib. 3. de Legibus, de Amicitia, item pro *Plancio*.

Cassia lex.

Secuta hanc est *Cassia*, quæ etiam suffragia libera esse voluit, non judicium tantum in judiciis, sed etiam populi in comitiis: verum in tributis tantum, quibus de multis judicaretur. *Cicero* in *Lælio*, ubi hanc legem biennio post *Gabiniam* latam scribit: item in *Bruto*, lib. 3. de Legibus, *Africanus* in *Cornelianam* & *Verrinam* 2.

Papiria lex.

Idem in legibus faciendum esse, *Papiria* fuisse, quam tulit *C. Papirius Carbo tribunus plebis*, *P. Popillio Lanate*, *P. Rupilio* Coss. anno 10cxi. Ut in jubendis legibus, aut vetandis, populus tabella suffragium ferret. *Cicero* lib. 3. de Legibus.

Cælia lex.

Hanc consecuta est *Cælia*, quam tulit *Cælius tribunus plebis*, *Q. Cælio Metello Balearico*, *T. Quinctio Flamminio*, Coss. anno 10cxxxv. Ut etiam in perduellionis judicio, quod *Cassia lege tabellaria* exceptum erat, populus non voce, sed tabella sententiam ferret. *Cicero* libro tertio de Legibus.

Sempronia lex.

Huc etiam *Sempronia* pertinet, quam tulit eodem anno *C. Sempronius Gracchus*. Ut ex confusis quinque classibus forte *centuria* evocarentur. *Sallustius* in oratione ad *Cæsarem*.

Maria lex.

Et *Maria*, quam tulit *C. Marius tribunus plebis*, *L. Cæcilio Metello Calvo*, *L. Aurelio Cottæ* Coss. anno 10cxxxiv. Ut pontes, per quos suffragia in comitiis ferebantur, angustiores fierent, ne quis illic, nisi

nisi qui *suffragium* ferret, consistere posset ad appellandum, rogandumque. *Cicero* lib. 3. de Legibus. *Plutarchus* in Mario.

Fufia lex.

Et *Fufia*, quam tulit *Q. Fufius Calenus* prætor, *C. Julio Cæsare*, *M. Calpurnio Bibulo* Coss. anno 1090. Ut singula genera *suffragium* seorsim ferrent, quo sententiæ internosci possent: antea enim in *tribus comitiis* omnium simul *suffragia* confundebantur: itaque fiebat, ut singula genera de *suffragiorum* eventu sic inter se contenderent, ut quod recte statutum esset, id suo *suffragio* factum dicerent: quod se-
cus in alios rejicerent. Hac lege autem factum est, ut singulorum generum *suffragia* seorsim renuntiaren-
tur. *Dio* lib. 38. Plura de hac lege, quomodo sit intelligenda, libro de *comitiis* diximus.

Antonia lex.

Memoratur etiam *Antonia lex*, quam *L. Antonius* tulit, qua cum *Cajo Cæsare* magistratus partitus est. *Cicero* Philip. 7.

Valeria lex.

Alterius generis est *lex Valeria*, quam tulit *C. Valerius Tappo* tribunus plebis, *M. Valerio Messala*, *C. Livio Salmatore* Coss. anno 1085. Ut Formianis, Fundanis, Arpinatibus, *suffragii latio* (nam ante sine *suffragio* habuerant civitatem) esset. *Livius* lib. 39.

Sempronia lex.

Et *Sempronia*, quam tulit *C. Sempronius Gracchus* tribunus plebis anno 1070. *Q. Cæcilio Metello*, *T. Quintio Flaminio* Coss. Ut focis Latinis jus *suffragii* perinde, ut civibus Romanis esset. *Cicero* multis locis, *Plutarchus* in Gracchis.

Manilia lex.

Item *Manilia*, quam tulit *C. Manilius* tribunus plebis, anno 1060. *M. Emilio Lepido*, *L. Volcatio Tullio* Coss. Ut libertinis in omnibus tribubus *suffragium* esset. *Cicero* pro lege Manilia, & *Asconius*.

Cæterum, quemadmodum Romani *legitimos conventus*, qui reipublicæ causâ habebantur, & *comitiis* multis legibus confirmarunt, ita contra illegitimas, & suspectas coitiones, & cœtus nocturnos severè prohibuerunt, ut ostendunt leges *Duillia*, *Mania*, & *Gabinia*.

Duillia, Mania lex.

Duillia, *Mania* de illegitimis coitionibus fuit à *M. Duillio*, & *L. Manio* tribunis plebis, *C. Murrio Ru-
tilo*, *Cn. Manlio Capitolino Imperioso* 11. Coss. anno 600. de collegii tribunorum sententia lata, Ne
quis postea populum convocaret: qui hoc faceret, capitale esset. *Livius* lib. 7.

Gabinia lex.

De nocturnis coetibus *Gabinia* fuit, ut qui conciones ullas clandestinas in Urbe conflagrasset, more ma-
jorum capitali supplicio mulcetur. *Portius Latro* in declamatione in Catilinam, apud *Sallustium*. Idem
autem prius lege 11. tabularum cautum erat, ut idem testatur: de qua lege diximus. Atque hæcenus
de *comitiis*.

C A P. IV.

De senatu, & senatoribus.

Augustum urbis Romæ concilium, *senatus* fuit, de quo cum *Cynæas* à Pyrrho interrogatus esset, quid
sibi videretur: respondit arbitratum fuisse, videre se *confessum Regum*. Et verè quidem eum locutum
fuisse, historiæ testantur. Non enim omnes sine discrimine in *senatum* receperunt, sed magnum delectum
habuerunt. Munus fuit primum *Regum*, post *Consulum*, tum *censozum*, *senatum* legere: & eos, qui in-
digni eo honore essent, *senatu movere*.

Cassia lex.

L. Cassius Longinus tribunus plebis legem tulit, *C. Mario* 11. *Flavio Fimbria* Coss. anno 100. Ut
quem populus damnasset, cuive imperium abrogasset, in *senatu* ne esset. *Asconius* in Cornelianam. Tu-
lit autem eam *Cassius* maxime propter similitudines cum *Q. Servilio Cæpione*, qui ante biennium Consul fue-
rat, & cui populus imperium abrogaverat ob male gestum bellum.

Claudia lex.

De senatorum quæstu legem tulit *Q. Claudius tribunus plebis*, *P. Cornelio Scipione*, *T. Sempronio Longo* Coss. anno 10XXXV. adjuvante uno patrum *C. Flaminius*: Ne quis senator, quive senatoris pater fuisset, maritimam navem, quæ plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris vectandos: quæstus omnis patribus indecorus vius est. *Livius* libro 21. *Cicero* Verrina 7. Hanc legem *Cæsar Dictator* postea in Juliam de repetundis transtulit, de qua infra.

Sulpitia lex.

Voluerunt etiam senatores vitare æs alienum, ideo *Servius Sulpitius tribunus plebis* anno 10CLXV. L. *Cornelio Sulla*, *Q. Pompejo Rufo*, Coss. legem tulit, Ne quis senator supra duo millia drachmarum deberet. *Plutarchus* in Sulla. Ipse tamen legislator, cum vita excessit, ultra trecentas myriades debiti pomine reliquit.

Ovinia lex.

De legendo, & supplendo senatu hæc leges loquuntur. *Ovinia*, cujus *Festus* meminit, ut censores ex omni ordine optimum quemque curiatini in senatu legerent. Quo factum est, ut qui præteriti essent, & loco moti, haberentur *ignominiosi*.

Cassia lex.

Cassia quam tulit *C. Cassius prætor*, Dictatore *Julio Cæsare*, Ut in numerum patriciorum, qui senatui deessent, alii sublegerentur. *Tacitus* lib. 11. *Annalium*. *Suetonius* autem in *Julio Cæsare* scribit, ipsum senatum supplevisse, patricos allegisse, prætorum, ædilium, quæstorum, minorum etiam magistratuum numerum ampliassse. Utrum autem illa *Cassii lege*, an alia id fecerit, incertum.

Sentia lex.

Sentia, quam tulit, ut opinatur *Hottomannus*, *C. Sentius* Coss. cum *Q. Lucretio* anno 10CCXXXIV. Augusto imperante, ut in numerum patriciorum, qui senatui deessent, alii sublegerentur. *Tacitus* libro 2. *Annalium*, ubi tamen in vulgatis corrupte legitur *Senia*, pro *Sentia*.

Gabinia lex.

De senatu habendo *Gabinia* lata est ab *A. Gabinio trib. pleb.* L. *Cæcilio Metello*, *Q. Marcio Rege* Coss. anno 10CCXCV. Ut ex Kalendis Februarii ad Kalendas Martias quotidie *senatus* cogeretur, & legatis exterarum nationum daretur. *Cicero* libro 1. *Epistolarum* ad *Quinctum fratrem*.

Pupia lex.

Huc pertinet *Pupia*, qua latum est, Ne senatus ab xviii. Kalend. Februarii ad usque Kalendas Februarias haberetur. Ne nisi perfectis, aut rejectis legationibus, aliis de rebus senatus haberetur. *Cicero* lib. 1. *epist.* 4. ad *Lentulum*: lib. 2. *epist.* 2. ad *Q. fratrem*, & *Cælius* libro 8. *epist.* 8. ad *Ciceronem*, ubi hac lege solutos esse magistratus scribit.

Tullia lex.

Ad senatores pertinet etiam *lex Tullia de legationibus liberis*. Cum enim consuetudo obtinuisset, ut senatores, quibus negotia futura erant in provinciis, ut qui hæreditates persequi, vel legata, aut quinomi-na exigere volebant in provinciis, quo commemorabiliores atque favorabiliores controversias haberent, a senatu, ornamentis causa *legationem liberam* peterent, qua semel impetrata, deinceps perpetuo, quotiescunque ejusmodi negotia inciderent, honoris & commodi sui causa utebantur, legem tulit *M. Tullius Cicero*, Consul cum *M. Antonio*, anno 10CXC. Ne, sicut antea, infinitum, sed annum tempus earum esset. *Cicero* lib. 3. de Legibus testatur, se legationes tales, approbante frequentissimo senatu (licet ad senatus utilitatem pertinere viderentur) extincturum fuisse, nisi intercessisset *Livius tribunus plebis*: fecisse tamen, cum essent antea infinitæ, & perpetuæ, ut annuæ fierent, atque ita turpitudine maneret, diuturnitate sublata. Meminit ejus rei etiam oratione *Agraria*. Hactenus de *senatu*.

C A P. V.

De magistratibus majoribus.

Nulla fere pars reipublicæ fuit, de qua non fuerint aliquæ leges late, id quod hactenus in *sacris*, in *jure civitatis*, in *comitiis*, in *senatu* vidimus. Hoc capite eas consignabimus, quæ de magistratibus in genere, & in specie, de *majoribus magistratibus* late reperiuntur.

DE MAGISTRATIBUS IN GENERE.

Valeria lex de provocatione.

Huc vero primum pertinent illæ leges, quæ certos quasi cancellos *magistratibus* circumdederunt, ne quod liberet, id etiam confestim sibi licere putarent, quales sunt illæ quæ *de provocatione* latæ sunt, quarum prima fuit *Valeria*, anno cclxi. à *P. Valerio Poplicola* Consule, collega *Furno Bruto* mortuo, lata, Ut adversus omnes *magistratus* ad populum provocatio esset. Ne quis *magistratus* civem Romanum adversus provocationem *verberare*, aut necare, aut pecunia mulctare vellet. Ne quis Romæ imperium haberet, nisi cui a populo datum esset, sacrumque esset cum bonis caput ejus, qui regni occupandi consilia inisset. Ut capitale esset, si quis injussu populi magistratum adiisset. *Livius* lib. 2. *Dionysius* lib. 4. *Valerius Maximus* lib. 4. cap. 1. *Pomponius* l. C. de origine juris.

Valeria lex secunda sive Valeria Horatia.

Retulit hanc *L. Valerius Poplicola Potitus*, Consul cum *M. Horatio Barbato*, anno ccciv. Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet: qui creasset, eum jusque factumque esset occidi, neve ea cædes capitalis noxæ haberetur, *Livius* libro 3. *Dionysius* lib. 10. Eadem *Horatia* appellatur.

Valeria lex tertia.

Tertio eam repetiit *M. Valerius Corvus* Cos. v. cum *Q. Appulejo Pansa* anno cdlxi. Ne quis, qui provocasset, virgis caderetur, securive necaretur: si quis adversus ea fecisset, improbe facturum. *Livius* lib. 10. Diligentius, inquit, quam alia sancta est: tertio tunc post Reges exactos lata semper à familia eadem.

Lex Villia annalis.

De ætate magistratuum loquitur *Villia annalis*, quam tulit *L. Villius Annalis* tribunus plebis, *L. Manlius Acidinus Fulvianus*, *Q. Fulvio Flacco* fratribus germanis Cos. anno dclxxiv. Quot annos nati quemque magistratum peterent caperentque. *Livius* libro 40. ubi tamen corrupte legitur ab *L. Fulvio* tribunus plebis latam, uti adnotat *Sigonius*. Meminit hujus legis & *Cælius* ad Ciceronem, & *Valerius Maximus*, ubi eodem modo pro *L. Villio*, aut *L. Julio*, aut *L. Tullio* hætenus lectum est, quod viri docti emendarunt. Quæ autem ætas cuique magistratui capiendæ definita hac lege sit, à *Livio* non exprimitur. *Paulus Manutius*, & alii, id quaesiverunt, & liberaliter aliis communicaverunt, quod non pigebit hoc loco tribus verbis repetere. *Quæstura* primus magistratus urbanus fuit, hunc non licuisse capere ante annum ætatis xxvii. affirmant, adducti autoritate *Polybii*, qui lib. 6. scribit, legem fuisse, Ne quis urbanum magistratum gereret, nisi decem stipendia consecisset. Annus autem legitimus ad militandum fuit decimus septimus. *Cicero* *Philipp.* 5. *Tribunatus plebis* definiunt annum ætatis xxx. *adilitatus* xxxvii. *præture* xl. *Consulatus* xlii. &c. Quorum omnium probationem qui requirit, *Manutium* legat libro *Antiquitatum* de legibus, & alios.

Genutia lex.

Legi *Villia* annali affinis est *Genutia*, quam tulit *L. Genutius* tribunus plebis, *C. Marcio Rutilio* & *Q. Servilio (Abala)* Cos. anno cdxl. Ne quis eundem magistratum intra decem annos caperet, neu duos magistratus uno anno gereret. *Livius* lib. 7.

Cornelia lex.

Genutiam legem repetiit & confirmavit *L. Cornelius Sulla Felix*, Dictator & Consul ii. cum *Q. Cæcilio Metello Pio*, anno dclxxiii. Tulit enim, ut, si quis magistratum peteret, quem ante gessisset, nisi decem annium interjectum esset, ejus ratio non haberetur. *Appianus* lib. 1. de bellis civilibus.

Pompeja lex.

Cneius etiam *Pompejus Magnus*, iiii. Consul cum *Q. Cæcilio Metello Pio Scipione*, anno dccc. legem tulit. Ne cujus absentis in magistratum comitus ratio haberetur, uno *Cæsare* excepto. Privilegium hoc potius, quam lex est. *Dio* libro 40. *Plutarchus* in *Pompejo* & *Cæsare*, &c.

Sempronia lex.

Iniqua lex fuit *Sempronia*, qua *C. Sempronius Gracchus* tribunus plebis ann. dcccxxx. *Q. Cæcilio Metello Balearico*, *T. Quintio Flaminio* Cos. tulit, ut, cui magistratus abrogatus fuisset, ei magistratum iterum capere jus non esset, qua lege *M. Gelanius*, cui Tib. Gracchi lege *tribunatus* abrogatus fuerat, notabatur. Eam tamen *Cajus* ipse *Cornelia* matris precibus post abrogavit. *Plutarchus* in *Gracchis* & alii.

Cornelia lex.

Iniquior etiam *Cornelia*, quam *L. Cornelius Sulla Felix* Dictator tulit, ut iis, qui suas partes in civili bello secuti essent, honores ante tempus capere jus esset, utque proscriptorum liberi honorum petendorum potestate privarentur. *Appianus* libro 1. de bellis civilibus. *Plin.* libro 7. *Quintilianus* lib. 11. cap. 1. *Cicero* in *Pisonianam*, *Dio* libro 41.

Hircia lex.

Similis huic est lex *Hircia*, de Pompejanis, ab *A. Hircio*, eo, qui postea in pugna ad Mutinam cecidit, lata, ut *Pompejani* ad dignitates non admitterentur. *Cicero* Philipp. 13. in Antonii epist. Hæ leges in genere de magistratibus loquuntur, videamus speciales.

DE CONSULIBUS.

De *Consulibus* quatuor, ex magno numero earum quæ injuria temporum interciderunt, leges extant *Junia*, *Terentia*, *Licinia Sextia*, *Genutia*.

Junia lex.

Prima est *Junia*, quam *L. Junius Brutus* primus Consul tum solus, anno cexlxi. tulit, ut imperium *Tarquinio* abrogaretur, ut ipse idem cum conjuge ac liberis, itemque omnes *Tarquinia gentis* exularent: ut capitale esset, si quis de iis revocandis mentionem faceret: ut Regio imperio abrogato, *Consules* duo Regia potestate quotannis *comitibus centuriatis* à populo crearentur. *Dionysius* lib. 4. *Livius* lib. 2.

Verum multum huic legi detraxerunt *leges Valeria* de provocatione, de quibus paulo ante.

Terentia lex.

Neque solum hæ multum detraxerunt *Consulum* potestati, verum cum ipsi multa tyrannice, & licenter agerent, quippe quorum imperium nullis erat legibus circumscriptum, legem tulit *C. Terentius Arsa tribunus* plebis, anno cxcxi. *L. Lucretio Tricipitino*, *T. Veturio Gemino Cicurino* Coss. Ut quinquaginta crearentur legibus de *Consulari* imperio scribendis, ne ipsi libidinem ac licentiam suam pro lege haberent. *Dionysius* lib. 10. *Livius* lib. 3. qui quidem perlatam eam non fuisse scribit. Fuit tamen causa creandis postea *decemviris* legibus scribendis *Consulari potestate*.

Sextia lex, quæ & Licinia Sextia dicitur.

Et *Consulatus* quidem primum solis *patriciis* patebat, *plebei* ab ejus petitione excludebantur, quod ægre ferens plebs, tandem per *tribunos* effecit, ut sibi etiam eum capere liceret. Tulerunt enim legem *C. Licinius Stolo*, *L. Sextius* tribuni plebis, *L. Furio Camillo* Dictatore v. anno cccxxvi. Ut *Consulum* alter ex plebe crearetur. *Livius* libro 6.

Genutia lex.

Hanc secuta est *Genutia*, quam tulit *L. Genucius* tribunus plebis, *C. Marcio Rutilio* iv. *Q. Servilio* *Hal.* Coss. anno cdx. Uti liceret ambos *Consules* ex plebe creari. *Livius* libro 7.

DE PRÆTORIBUS.

De *prætoribus* prima lex fuit, quam *Manutius* à *M. Furio Camillo* Dictatore, anno Urbis cccxxvi. latam esse putat, ut *prætor* unus, qui jus in Urbe diceret, quod ante *Consulum* munus fuerat, *patricius* crearetur. *Livius* libro 6. A quo tamen magistratu, & quibus *comitibus* lata sit, non explicat.

Babia lex.

Secuta hanc est *Babia*, ut alternis annis quaterni prætores crearentur. *Livius* libro 40. *Festus* nominat in voce *Rogat*.

Cornelia lex.

De jurisdictione prætorum *L. Cornelius Sulla Felix* Dictator, & Consul xi. cum *Q. Cæcilio Metello* Pio anno dclxxxi. legem tulit, nemine quidem repugnante, multis tamen invitis, quemadmodum scribit *Africanus*, ut *prætores* ex edictis suis perpetuis jus dicerent. Quæ res tum gratiam ambitiosis *prætoribus*, qui varie jus dicere assueverant, sustulit. Solebant enim antea *prætores* neglectis edictis perpetuis, ut quisque avaritia aut ambitione ducebatur, varie jus dicere: hacque ratione fiebat, ut singulis annis nova edicta proponerentur, ipsumque *jus prætorum* ob edictorum varietatem turbaretur. *Dio* lib. 36. *Cicero* Philippica 2. meminit etiam hujus legis: Ne *prætor* plus quam x. dies ab Urbe abesset, quod caput existimat *Manutius* vel primæ de *prætoribus* legi additum, vel postea latum fuisse.

DE CENSORIBUS.

Primum lex lata fuit de *censoribus* quinquennali imperio è gente patricia creandis, anno cccx. *M. Geganius Macer* 11. *T. Quintio Capitolino* v. Coss. de qua licet certum testimonium non extet, tamen dubitandi etiam nulla justa causa est.

Emilia lex.

Abrogavit hanc legem *M. Aemilius Dictator* 11. anno cccxix. qui tulit, Ne censura, quæ usque eo quinquennalis fuerat, plus quam annua, ac semestris esset. *Livius* lib. 4. & 9.

Pubilia lex.

Secuta illa est, quæ de *censoribus*, ex plebe etiam creandis lata est. Cum enim primum *patriciis* solis ea dignitas pateret, tulit legem *Q. Publilius Philo* Dictator, anno cdxiv. Ut cum eo ventum esset, ut utrumque plebejum *Consulem* fieri liceret, alter ex plebe *censor* crearetur. *Livius* libro 8.

Marcia lex.

Marcia lex à Marcio Cenforino lata est, Ne cui bis *censuram* gerere liceret. *Plutarchus* in Coriolano.

Ovinia lex.

De munere & potestate censorum *lex Ovinia* à Festo recitatur, qua latum est, ut *censores* ex omni ordine optimum quemque curiatim in senatu legerent. Quo factum, ut qui prateriti essent, & loco moti, haberentur ignominiosi.

Clodia lex.

Neque pratermittenda hoc loco est *lex Clodia*, quam tulit *P. Clodius* tribunus plebis, *L. Calpurnio Pisone* *Casone*, *A. Gabinio* Coss. anno 10xcv. Ne quem *censores* in legendo praterirent, neve qua ignominia afficerent, nisi qui apud eos accusatus, & utriusque *censoris* sententia damnatus esset. *Asconius* in *Pisonianam*, *Cicero* in eadem, in *Miloniana*, & *Sextiana*. Hac autem lege *censoria potestatis jus* imminutum est, quod quadringentis annis in republica, ut inquit in *Pisonem Cicero*, retentum fuerat. Antea enim *censoribus* notam apponere licuit etiam non accusatis, & quod unus statuisset, nisi alter diserto intercessisset, aut notatum liberasset, tantundem erat, ac si utriusque iudicio esset damnatus.

Cacilia lex.

Restituit eis pristinam potestatem, abrogata lege *Clodia*, *Q. Caciilius Metellus Pius Scipio* Consul cum *Cn. Pompejo Magno* anno 10cc1. Tulit enim, Ut *censoria potestas*, quam *P. Clodius* tribunus plebis imminuerat, restitueretur. *Dio* lib. 40.

DE DICTATORE.

Dictator primum sine provocatione, optima lege, qua voce quam plenissimum jus ejus magistratus significabatur, creatus est, senatu ita decernente, & lege cautum, uti ex *Consularibus* fieret: item, Ne *Dictatori* equum conscendere liceret. Prioris legis *Livius* meminit, posterioris *Plutarchus* in *Fabio Maximo*: à quo vero latæ eæ sint, non additur. Postquam autem *Duillia*, & *Valeria Horatia* promulgatæ sunt, & cautum, Ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet, facile intelligitur à *Dictatore* etiam provocationem ad populum concessam esse: & tum in creatione ejus desitum est dici, uti optima lege, utpote imminuto jure priorum magistratuum. Author est *Festus*.

Memoratur deinde *lex Genutia Emilia* de clavo pangendo, quam tulere ex *S. C. Cn. Genutius Aventinensis*, *L. Aemilius Mamertinus* Coss. anno cccxc. Ut qui *prator* maximus esset, *Idibus Septembribus* clavum pangeret. *Livius* libro 7. ubi addit, legem ætate sua fuisse priscis literis, verbisque scriptam, clavumque, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum, eoque *Minerva* templo dicatam legem, quia numerus à *Minerva* inventus sit.

Metilia lex.

Contra merem majorum fuit lex, quam tulit *M. Metellus*, sive *Metilius*, quod *Sigonio* placet, *tribunus* plebis, anno 10xxxv1. *Cn. Servilio Geminio*, *C. Flamini* 11. Coss. ut magistris equitum, & *Dictatoris* jus æquaretur. *Livius* lib. 22. Quæ lex lata fuit in gratiam, & favorem *M. Minutii Ruffi*, qui magister equitum contra edictum *Dictatoris* sui, *Q. Fabii Maximi* pugnaverat.

Fuit *Dictatura* ab initio magistratus *semestris*, qui mos fere usque ad *Sullæ* tempora manlit: tum vero *L. Valerius Flaccus* Interrex à senatu proditus, civitate *Consulibus* desituta, *Cn. Papirio Carbone*, &

C. Mario interfectis, legem tulit, ut L. Cornelius Sulla perpetuus Dictator reipublicæ constituendæ causa crearetur, & quæcunque is, aut tanquam Consul, aut tanquam proconsul gessisset, rata essent. Cicero Verri-
na 4. in Rullum. Appianus libro 1. de bellis civilibus.

Antonia lex.

Fuit & de Dictatura C. Julii Cæsaris lex lata, à quo, incertum.

Tandem vero, cum multa Dictatores tyrannice agerent, & nomen illud invisum populo Romano esset, legem tulit M. Antonius triumvir reipublicæ constituendæ, Ne quis, ullam ob causam de Dictatore creando referret, neve Dictaturam oblatam acciperet: qui secus faceret, eum ut necare jus fasque esset. Appianus lib. 3. de bellis civilibus.

De tribunis militum Consulari potestate, primum memoratur lex illa, ut tribuni militum Consulari potestate promiscue ex patribus, & plebe crearentur, qui tamen per annos XLVI. patricii omnes creati sunt. Livius libro 4.

Licinia lex.

Refertur post hanc Licinia, quam tulit C. Licinius Stolo tribunus plebis, Sp. Furio Medullino, P. Clodio Siculo, &c. tribunis militum anno cccLXXVI. Ne eo anno tribunorum militum comitia fierent. Livius lib. 6. Verum ea non tenuit.

Titia lex.

De triumviris R. P. C. legem tulit P. Titius tribunus plebis anno 100cx. C. Vibio Pansa, A. Hircio Coss. Ut tresviri Consulari potestate constituendæ reipublicæ in quinquennium crearentur Cn. Octavius, M. Aemilius Lepidus, & Antonius. Appianus lib. 4. de bellis civilibus, & Florus epitoma 120. Pertinet huc lex regia de unius imperio, quam libro præcedenti, cap. 12. recitavimus, unde peti potest. Prolixiorem ejus explicationem apud Antonium Vascam jurisconsultum, & Marium Salamonium libro 5. & 6. de Principatu habes. Haecenus de magistratibus majoribus.

C A P. VI.

De magistratibus minoribus.

Vidimus capite præcedenti, quibus legibus magistratuum Romanorum majorum potestas confirmata, interdum etiam diminuta, nonnunquam omnino sublata fuerit: hoc capite de minoribus dicemus, quorum primi sunt quaestores.

Valeria lex, de quaestoribus.

De quaestoribus reperiuntur tres leges, Valeria & alia *ἀναγκαστική*, & Cornelia.

Valeriam tulit P. Valerius Poplicola Cof. solus, Bruto collega mortuo, anno ccxLI. Ut pecuniæ publicæ in æde Saturni recondiderentur, duoque quaestores crearentur. Livius lib. 2. Plutarch. in Poplicola, & alii.

Secuta hanc alia est, qua constitutum fuit, ut præter duos urbanos quaestores, duo alii, qui Consulibus ad ministeria belli præsto essent, crearentur, iique promiscue de plebe, ac patribus, libero populi suffragio. Item, ut quaestoribus anno confecto redire ex provincia liceret. Plutarchus in Gracchis.

Cornelia lex.

Tertia est Cornelia, quam L. Cornelius Sulla Dictator anno 100LXXIII. tulit, ut viginti quaestores suppleendo senatus crearentur, cui judicia tradiderat. Tacitus lib. 2. Annalium.

Junia sacra lex, de tribunis plebis.

Sequuntur tribuni plebis. De his vero multæ adhuc extant leges. Prima est Junia sacra, quam tulit L. Junius Brutus tribunus plebis, primus creatus anno cclx. Sp. Cassio Viscel. 11. Posthum. Cuminio Aurunco 11. Coss. ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus Consules esset, neve cui patrum capere cum magistratum liceret. Dion. lib. 6. hæc legis verba refert: Ne quis tribunum quasi privatum, quicquam facere cogito, ne virgis cadito, neve cadi iubeto: ne occidito: neve occidi iubeto, qui adversus ea fecerit, sacer esto: bonaque ejus Cereri sacra sunt: eumque occidere jus, fasque esto. Livius libro 3. etiam hoc carmen ex rogatione illa edit: Si tribunos plebis decem rogabo, si qui minus hodie decem tribunos plebis feceritis, hi tum uti quos sibi collegas cooptassent, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, ut illi, quos hodie tribunos plebis feceritis. Dicebantur autem leges sacra, inquit Festus, quibus sanctum erat, ut si quis adversus eas fecisset, sacer alicui deorum esset. Sunt qui esse di-

dicant sacratas, quas plebs jurata in monte sacro sciverit. Illud dubitari potest, verumne sit, quod scribit *Diodor.* lib. 12. in Aventino foedere comprehensum hoc fuisse, uti *tribuni plebis* exacto sui magistratus anno, mox totidem alios in annum sequentem designarent: quod si prætermisissent, illico vivi comburentur: sin aliquando diutius eos in designando dissensio tardaret, interea potestas eis prorogaretur dum alios crearent, cum apud nullum alium scriptorem expressæ ejus rei mentio fiat.

Ililia lex.

Secuta sacratas leges est *Ililia*, quam tulit *Sp. Ililius tribunus plebis*, *T. Geganio Macerino*, *P. Minutio Augurino* Coss. anno cclxi. Ne quis tribuno ad populum concionanti contradiceret, neve eum interpellaret. Qui contra faceret, prædes *tribunis* daret, se multam, quam ipsi irrogarent, soluturum. Qui prædes non daret, capital esset, familiaque ejus sacra esset: si quid esset in multis controversiæ, populi judicium esset. *Dionysius* lib. 7.

Duillia lex.

Post hanc, legem tulit *M. Duillius tribunus plebis* *L. Valerio Poplicola Potito*, *M. Horatio Barbato* Coss. anno ccciv. ut qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo & capite puniretur. *Livius* lib. 3.

Horatia lex.

Eodem anno legem tulit *M. Horatius Barbatus* Consul cum *L. Valerio Poplicola*, ut qui tribunis plebis, ædilibus, judicibus, decemviris nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset, familia ad ædem *Cereris*, *Liberi*, *Liberæque* venum iret. *Livius* lib. 3. *Dionysius* lib. 11.

Trebonia lex.

Anno sequenti cccv. *L. Herminio Aquilino*, *T. Virginio Tricosto Calimontano* Coss. *L. Trebonius tribunus plebis* legem tulit, ut qui plebem Romanam *tribunos* plebis rogaret, is usque eo rogaret, dum *tribunos* plebis faceret. Quæ lege *tribunorum* cooptatio collegio adempta in populum Romanum translata est. *Liv.* lib. 3. & 5.

Atinia lex.

Cum vero initio *tribuni* plebis senatu excluderentur, legem tulit *Atinius tribunus plebis*, ut qui tribunos plebis esset, idem senator esset, dicendæque in senatu sententiæ jus haberet. *Agell.* lib. 14. cap. ult.

Papiria lex.

C. Papirius Curbo tribunus plebis legem tulit anno dcxxxi. *M. Perperna*, *C. Claudio Pulchro* Coss. Ut eundem tribunum plebis quoties quidem vellet, creari liceret. Quæ tamen perlata non est. *Florus* epitoma 59. *Cic.* in *Lalio*.

Cornelia lex.

Omnem potestatem *tribunis* plebis ademit *L. Cornel. Sulla Dictator*, anno dcclxxiii. lege lata, Ne *tribunis* plebis ferendarum legum, concionandive jus esset, neve ad eos provocatio esset, ut ne iis intercedereliceret, neve iis, qui *tribuni* plebis fuissent, alios postea magistratus capere liceret. *Cic.* lib. 3. de *Legib.* *Cæsar* lib. 1. *Commentariorum de bello Gallico*, *Plutarchus* in *Sulla*, *Florus* epitomis. *Appian.* lib. 1. de bellis civilibus, *Ascon.* in 3. *Verrinam*.

Aurelia lex.

Abrogata tamen ex parte hæc lex est à *C. Aurelio Cottæ* Consule cum *L. Octavio*, anno dcclxxvii. qui tulit, ut *tribunis* plebis liceret postea alios magistratus capere, quod lege *Sullæ* iis erat ademptum. *Asconius* in *Cornelianam*, in *Verrin* 1. *Veilejus* libro 2.

Pompeja lex.

In universum autem omnem potestatem & dignitatem *tribunis* plebis restituit *Cn. Pompejus Magnus* Consul 1. cum *M. Crasso*, anno dcxcxi. Tulit enim, ut ad *tribunos* plebis provocandi jus esset, omniaque omnino, quæ *tribunis* plebis ademerat *Sulla*, illis restituerentur. *Plutarch.* in *Pompejo*, *Ascon.* *Verrin.* 1. & 2. & *Cæsar* lib. 1. de *Bello civili*.

Publilia Latoria lex.

De comitiis *tribunorum plebis* & aliorum magistratuum plebejorum lata est lex à *Volerone*, *Publilio Philone* & *Latorio tribuno* plebis, *App. Claudio Sabino Regillensi*, *T. Quinctio Barbato Capitolino* Coss. anno cccxci. Ut plebeji magistratus, qui antea *curiatis comitiis* fiebant, deinceps remotis patribus, *tributis comitiis* crearentur. *Liv.* 2. *Dionys.* libro 9.

De adilibus curulibus Furia lex.

De *adilibus curulibus* legem tulit, ut opinatur *Manutius*, *M. Furius Camillus* Dictator, anno cdxv. ut duo *adiles* ex patribus crearentur. *Liv.* lib. 6. in fine.

De triumviris capitalibus Papiria lex.

De triumviris capitalibus *lex Papiria* extat apud *Festum*, quam *L. Papirius tribunus plebis* tulit, ut, qui inter cives jus diceret, *tresviris capitales* populum rogaret, qui *sacramenta litigatorum* exigerent, judicarentque: eodemque jure essent, uti quos ex legibus, plebisve scitis exigere, judicare oportet. Atque de magistratibus hætenus.

CAP. VII.

De legibus, earum vi & potestate, item de privilegiis.

Comitiis & magistratus creati, & leges latæ, & judicia exercita fuerunt. Cum igitur hætenus de magistratibus dixerimus: nunc de legibus agemus, quarum duo fuerunt genera. Aliæ enim *centuriatis comitiis*, quæ quidem proprie leges dicuntur: aliæ *tributis comitiis*, quæ *plebiscita*, latæ sunt. De *plebiscitis* hæ leges loquuntur.

Horatia Valeria lex, de plebiscitis.

Prima est *Horatia Valeria*, quam tulere *L. Valerius Poplicola Potitus*, *M. Horatius Barbatus* Coss. anno ccciv. ut quod tributum plebs jussisset, populus teneret. *Livius* lib. 1. *Dionys.* lib. 2.

Hortensia lex, de plebiscitis.

Confirmavit hanc, & amplius extendit *Q. Hortensius* Dictator seditionis sedandæ causâ creatus, anno cdlxvii. ut eo jure, quod plebs statuisset, omnes *quirites* tenerentur, cum antea *patricii* non tenerentur. *Agellius* lib. 15. cap. 27. *Florus* epitom. 11. *Plinius*.

Publilia lex.

Retulit hanc post annos aliquot *Q. Publilius Philo* Dictator, anno dxxiv. Qui etiam de *centuriatis legibus* tulit: ut legum, quæ *comitiis centuriatis* ferrentur, ante initum suffragium patres authores fierent. *Livius* lib. 8.

Cacilia Didia lex.

De ratione legum ferendarum laudatur *Cacilia Didia*, à *Q. Cacilio Metello*, *T. Didio* Coss. anno dclv. lata. Ne multis de rebus conjunctim una rogatione ad populum ferretur, ne populo necesse esset in conjunctis rebus compluribus, aut id quod nollet, accipere, aut id quod vellet repudiare. Item, ut in legibus promulgandis trinundinum servaretur. *Cic.* Philipp. 5. pro Domo sua, & ad Attic. epist. 1. *Paulus Manus.* *Caciliam Didiam* non unam legem esse contendit, sed duas diversâ sententia latas, ut primum quidem caput ad priorem, posterius ad aliam referatur.

Junia Licinia lex, de trinundino.

De trinundino etiam *Junia Licinia* fuit, quam *D. Junius Silanus*, & *L. Licinius Murana* Coss. anno dxcxi. tulerunt. Ut iis qui trinundinum in ferenda lege non servassent, graviore, quam *lex Cacilia* & *Didia* sanxissent, poenæ irrogarentur. *Cicero* Philip. 5. lib. 1. & 4. epistolarum ad Atticum, in Vatinius, & pro Domo.

Clodia lex, de intercessione.

Tribunorum plebis intercessionem in *legum comitiis* sustulit *P. Claudius tribunus plebis*, lege lata, ut libera & soluta in ferendis legibus *tribunorum plebis* potestas esset, neque intercessione impediretur. *Cicero* pro Sestio, *Novem* enim *tribunis plebis* unus obistere poterat. *Dio* lib. 38.

Æbutia lex de XII. tabulis.

DE XII. tabularum legibus tulit L. Æbutius tribunus plebis, ut duodecim tabularum capita, quæ reipublicæ propter antiquitatem, obsoletasque res inutilia essent, abrogarentur: solæ legis actiones centumviralium causarum manerent. *Agellius* lib. 16. cap. 10. *Ludovicus Charondas* de hac lege in fragmento quodam Romanæ antiquitatis sic reperiri ait: L. Æbutius tribunus plebis, vir popularis, legem tulit ad populum, ut XII. tabularum capita, quæ inutilia essent reipublicæ, tollerentur. Quæ lex multis contradicentibus tandem rogata est.

Julia lex, de suis legibus.

Non probatur *lex Julia*, quam tulit C. *Julius Cæsar*, Dictator, ut ei, qui in suas leges non jurasset, capitale esset. *Appianus* lib. 2. de Bellis civilibus.

Licina Æbutia lex.

Huc denique *Licina Æbutia* referatur, quam de legum latoribus tulere *Licinius*, & *Æbutius* trib. plebis, uti potestas nulla, curatiove non modo iis, qui de aliqua curatione aut potestate tulissent: sed nec eorum collegis, cognatis, affinis mandaretur. *Cicero* in oratione 2. contra *Rullum* & in oratione pro *Domo sua*. Sunt tamen qui duas leges constituant: alteram *Liciniam*, aliam *Æbutiam*, quæ ejusdem generis fuerint.

Cornelia lex, de iis, qui legibus solvuntur.

Quamquam autem ita constitutum esset, ut legibus iis, quas populus suffragiis suis confirmaret, omnes *quintus* tenerentur: tamen factum est nonnunquam, ut quidam gravibus de causis legibus solverentur: qua de re C. *Cornelius tribunus plebis*, C. *Pisone*, M. *Glabrione* Coss. an. 100xxcvi. legem tulit, Ne quis in senatu legibus solveretur, nisi cc. affuissent: neve quis cum solutus esset, intercederet, cum ea de re ad populum ferretur. *Asconius* in *Cornelianam*. Quod eo pertinebat, ut esset quidem in senatus potestate dare extra ordinem imperia, legibusque solvere, sed ita, ut post ad populum veteri more de eare referretur. *Dio* lib. 36.

Horatia lex, de Caja Tarratia.

Privilegii speciem habet *lex Horatia*, quam tulit M. *Horatius*, ut *Caja Tarratia* virgini Vestali certi honores tribuerentur, in his ut testabilis esset. Ut si quadraginta annos nata sacerdos abire, ac nubere voluisset, jus ei potestasque exaugurandi atque nubendi esset: munificentix & beneficii gratia, quod campum *Tiberinum*, sive *Martium* populo Romano condonasset. *Agellius* lib. 6. cap. 7. *Plutarchus* in *Poplicola*, ubi eam *Tarquiniam* appellat.

Ampia Labiena lex, de Cn. Pompejo.

Est & privilegium lex illa quam T. *Ampius*, & T. *Labienus* tribuni plebis, Q. *Cæcilio Metello Celere*, L. *Afranio* Coss. anno 100xcxi. tulerunt, ut Cn. *Pompejus* victor ex Asia ludis circensibus corona aurea, & omni cultu triumphantium uteretur: scenicis autem prætexta coronaque aurea. *Velleius* lib. 2. Plura privilegia passim in hoc libro recitantur.

AD CAP. VII. PARALIPOMENA.

Magistratus in provincias non tam latis legibus, quam sorte missi, fors in bellis, in qualibet re incerta.

Quæ in superioribus habentur capitibus, aut levia sunt, aut antea hoc in opere à me explicata: superest ut decretas magistratibus provincias ostendamus, non tam legum beneficio, quam fortis arbitrio, quæ in decernendis provinciis veluti arbitri interponebatur. Ac primum, Consules, sorte commissas provincias obtinebant: Ut ex Authentica de Consulibus manifestum est. Non sum ignarus multa ab omnifcio Andrea Tiraquel. in tractatum illum luculentum, & varix eruditionis, de legibus connubialibus esse congesta. T. Livius omnibus paginis testimoniorum plenissimus, 1. Decad. libro 4. & lib. 7. Censuit senatus utrique legione scribi, Conulesque sortiri provincias jussit. Et lib. 10. in controversia illa celebratissima inter Fabium Maximum & P. Decium Consules, & 3. Decad. lib. 2. in Consulatu Marcelli & Levini, & 4. Decad. lib. 2. in initio, & lib. 4. illa tacita fuserat cura, nec novus Consul Græciam provin-

ciam sortiretur. Ejusdem denique Decadis lib. 7. in principio. *Plutarchus* sæpe, in *Paulo Emilio*, in *Crasso*. M. Tull. lib. 1. ad *Attic.* epist. 12. Quibus ego mederi, & ante sepe studui, & vehementius post sortitionem provincie. epist. 14. in limine. Senatus de rexit, ut Consules duas provincias sortirentur Gallias. *Valer. Maxim.* lib. 3. cap. 7. tit. 5. Q. *Metellum*, Q. que *Pompejum* Consulares, suos vehementer inimicos, cupitum sibi professionem in provinciam Hispaniam, quam sortitus erat, identidem exprobrantes, legatos secum ire illic coegit. Fuerat certe hic P. *Furius Philus* Consul, ut ex narratione *Valerii* liquet, collegamque habuit C. *Flamintum*, ut ex Fastis Capitolinis clarum, & docuit *Aurelius Cassiodorus* in *Chronico* Consulari, licet non *Thilum* ille, sed *Philonem* vocet: atque hoc ipsum est, quod dicitur provincias inter Consules comparari, sortiri que 3. Decad. lib. 10. princ. T. *Livius*. Cn. *Servilius Capio*, & Cn. *Servilius Geminus* Consules, cum de republica belloque & pace ad senatum retulissent, censuerunt patres, ut Consules inter se commararent, sortirenturque, uter Brutus adversus *Annibalem*, uter *Ætruriam* ac *Ligures* provinciam haberet. Sæpe & extra sortem provincia demandata. Ejusdem Deca-

Decadis lib. 8. Sicilia extra sortem, concedente collega, Scipioni delegata est.

Sortiebantur etiam proconsules provincias suas, testis est Ælius Spartianus in Severo, Andreas Alciatus lib. 5. Paterg. c. 22. ex Dione Coccejano lib. 58. C. Plin. junior lib. 2. epist. 12. Cornutus Tertullus censuit ordine morendum (Marii Priscum): acutius Nervus, in sortitione provincie rationem ejus non habendam, quæ sententia, tanquam mitior, videtur. Fuisse autem provinciam eam proconsularem, discimus ex eodem Plinio epistola præcedente. Marius Priscus, accusantibus Afris, quibus proconsul præfuerat, omnia de defensione judices petiit. Paulus jurisconsultus lib. 36. ff. de adoptionib. Emancipari filium à patre quocunque loco posse constat, ut exeat de patria potestate, apud proconsulem etiam in ea provincia, quam sortitus non est, & manumitti, & adoptionem posse dari placet. M. Tullius ad Q. Metellum proconsulem scribens lib. 5. familiar. epist. 2. Nihil dico de sortitione & sortis: tantum te suspicari volo, nihil ea in re per collegam meum, me insciente, esse factum. Recordare cetera, quam cito senatum illo die, facta sortitione coegerim. Qui locus clarissimus offendit sortitionem invalidam, nisi firmatam senatusconsulto, itaque coram populo, ut ceteri magistratus omnes urbici, ita & provinciales eligebantur, & accedente senatus autoritate, in decretis sibi à populo provincias profectio inestituebant.

Provinciæ etiam præsidiales sorte concedebantur præsidibus, nam antiqua libertatis provinciæ proconsulibus demandabantur, alix per præfides administrabantur. Strabo Asiatic. lib. 6. in fine, atque hæc validiores audiunt à C. Suetonio in Augusto cap. 47. Hegesippus apud Marcellum Pontanum Di. lucidation. suar. pag. 440. Q. Symmach. lib. 1. epist. ult. Alexander vir ornatus sortitus provinciam præsidialem putat honori suo incrementa præstari, si suo amore potius. in M. S. Jacobi Cujacii codice, sortitus præsentiam præsidialem, sed pessime. Notissimum enim, quidam provincias præsidiales fuisse, quo in numero recensentur Sicilia, & Sardinia, Sext. Rufius in libello Brev. hist. Rom. quatuor Hispanice, Martian. Capella lib. 6. Tripolis, utraque Mauritania, Russ. ibidem loci, ut & Ægyptus, Corn. Tacit. lib. 12. Annal. & lib. 1. histor. Gallia, Treb. Pollio in Posthumo. Dalmatia, Fl. Vopisc. in Carino, legendus præter alios est Alexander ab Alexandro lib. 2. Genial. diet. cap. 27.

Par ratio quæstorum, qui in obtinenda provincia, sortem experiebantur. Cujus rei fides ex M. Tullio sapissime, in Orat. pro L. Murena, in Orat. in Vatinius, Orat. 3. in C. Verrem. L. Feneftella, si modo is author est, ac non verius Dominicus Floccus, ejus libelli qui de magistratibus circumfertur. C. Suet. in Vesp. cap. 2. Quæstor Cretam & Cyrenas sorte tulit. Valer. Maxim. lib. 6. cap. 9. tit. ult. Quæstor C. Marii Consulæm moleste tulisse traditur, quod sibi asperissimum in Africa bellum gerenti tam delicatus quæstor sorte obvenisset. Tacit. in vita Julii Agricolæ: Sors quæstura provinciam Asiæ dedit. Sed quando primum invaluit is mos, expeditum reperies apud Ulpianum jurisconsultum. L. un. ff. de offic. quæstor. Ex quæstoribus quidam solebant provincias sortiri ex senatusconsulto, quod factum est Decimo Druso, & Porcina Consulibus; sane non omnes quæstores provincias sortiebantur, verum excepti erant candidati Principis. Hæc ille ex Junio Trebatio, & Feneftella. Sed quinam illi candidati principes? quibus non concessum provincias sortiri? Sunt illi quibus aditus primus ad honores patebat, quique lætæ principis semper stipabant. Dixi abundantissime ad illud Claudiani de 4. Honor. Consul. ad finem:

Per Ligurum populos solito conspectior ites,
Atque inter niveas alte veherere cohortes,
Submixisque alte pubes electa læcitis
Siderum gestaret onus.

Addenda inscriptiones, præter Fabium lib. 6. cap. 4. quarum prima est:

LEG. PR. FR. PROVINC. BELGICÆ. LEG. I.
MINERVÆ. CANDIDATO. CÆSARIS. IN.
PRÆTURA. ET. TRIBUNATU. PLEBIS.

Altera in hæc verba concipitur:

ADLECTO. A. SACRATISSIMO. IMP. HA-

DRIANO. AUG. INTER. TRIBUNITIOS.
PR. PEREGR. CANDIDATO. AUG.

Tertia sic se habet in ade cuiusdam parietis. adis sacre Tibure apud Onusium Panvinium:

DIVI. HADRIANI. AUG. IN. OMNIBUS.
HONORIBUS. CANDIDATO. IMPERATOR.
TRIB. LATICLAVIDO.

Denique prætores sorte addicente provincias suas obtinebant. M. Tullius variis in locis lib. 8. ad familiar. epist. 9. Et Act. 2. in C. Verrem: Cum prætores designati sortirentur. Et 3. Verrius: Nam ut prætor factus est, & sortem nullus est urbana provincia. Sueton. Augusto cap. 3. Ex prætura Macedonia sortitur. Idem in Julio cap. 18. Ex prætura ulteriore sortitus Hispaniam, & postquam istud apud bonos scriptores, quamquam reprehensum id à quibusdam veterum rerum publicarum instructoribus, quod in electione illa, quæ per sortem fit, plus temeritas valeat, & casus, quam ratio & consilium. Liborius à Bodeustain jurisprudentia Politicæ lib. 1. cap. 33.

Neque tantum provinciæ litoris arbitrio subiectæ, dum dividerentur, sed & bella exercitusque, aut qua libet alia regendi publice forma. cuius rei quam antiquis ritus discimus ex Homero lib. 7. Iliados, ubi Hector fortissimum provocat Græcorum, illi omnes cum exire gessissent, forti rem permisissent, tum quidam Ajacem, alii Diomedem, nonnulli Agamemnonem à Jove petierunt, quod cum Alexander legisset; Interfecerem, inquit, qui me verum nominasset. Ut reulit D. Aufonius in Panegyrico. Ajax ipse apud Ovidium lib. 13. Metamorphos. fab. 1.

Sortemque meam vovisti Achivi,

Et vestra valuerit preces.

Et sorte excubabant. Sidon. Apollinar. lib. 8. epist. 6. Si quid inter excubiales curas, utpote in castris, saltem sortito vacabis. L. Apul. lib. 4. Milefari. Latrones sorte ducti noctibus excubabant speculari gratia. Vegetius, Cod. Theodof. & Suetonius ab eruditissimo Savarone notati, D. Aufon. in Ludo. vi. r. Sapient.

Nostris negotiis sua loca sortito data.

Valer. Flacc. lib. 3. Argonautic.

Jamque adeo nec porta ducem, nec pone moratur

Excubias sortita manus.

Ad pericula sorte exhibant, & periturorum nomina educebant. Servius Honoratus ad lib. 6. Æneid. Ob mortem Androgei Minos filii, ab Atheniensibus, in victu ænam induxit, ut quotannis septem filios, septem filias edendos Minotauri darent, quos illi, ut commune omnibus esset periculum, sorte debebant. Virgilius in se eo loci,

stat ductus sortibus urna.

Et lib. 2. Æneid.

Huc delecta virum sortiti corpora fursum

Includunt.

Oraculum est, apud Pausaniam in Messeniæciis, seu lib. 4.

Κέρπυ ἀρχοντος νεπέτης δαίμονι,

Κλῆρυ λαχόντων Αἰνυτιδῶν ἀίματι.

Tuellam inactam inferis diu

Sorte acceptam ab Ægyptidarum sanguine.

Idem Pausanias in Laconicis prodidit Lymæum locum esse, in quo Dianæ Orthæ, id est, Rellæ sacellum erectum est, ubi sorte ducti homines mactabantur. Eubæa à Callisthenē patre, pro sua salute, & Colophonia ab Eriethæo patre, pro Atheniensibus ex sorte immolata sunt. Vel ut alius vulum, Junoni, puer forte delectus immolabatur. Euseb. lib. 4. Præparat. Euangel. cap. 9. Laetant Firmian. libro 1. cap. 21. describit operoic, præter morem suum, Silius Italic. lib. 4.

Mos fuit in populus, quos condidit advena Dido,

Postere eade deos veniam, ac flagrantibus aris

Infandum dictu, parvo imponere nato;

Urna reducebat miserandos annua casus,

Sacra Thoantæ, ritusque imitata Diana,

Cui fato, sortique deum de more petebat

Hunnibalæ prolem discors antiquitus Hannæ.

Ancis interjectis Imilce Hannibalis uxor pic:

*Qua porro hac pietas delubra aspergere tabo?
Hæc primæ scelerum causæ mortalibus agris,
Naturam nescire Deum.*

Servius Maurus ad illud Virgilii lib. 4. *Æneid.*

Sunt quibus ad portas cecidit custodia sorte.

Et ad illud lib. 9. *Æneid.*

*Omnis per vallum legio sortita periculum
Excubat.*

Silius ille idem de Romanis Cannensi clade territis, lib. 10.

Munera sortito invadunt.

Quinimo statio in castris assignabatur militibus sorte, idque ab Heroicis temporibus observatum, viri docti ex Hom. lib. 10. *Iliad.* v. 430. Apoll. Collatius, lib. 2. de Excidio Hierosolymitano:

*Parcite, vos, oro, eadique immitte sortem,
Inque vicem se quisque petat.*

Neque tantum leges Romanæ sortem admiserunt, sed & divina præscripta, ut ex sacris infinitis pene locis legimus. Num. c. 16. *Ut fors terram tribubus dividat.* c. 33. *Ego dedi vobis illam in possessionem, quam divideret sorte.* cap. 34. *Hæc est terra, quam possederit sorte.* cap. 36. *Præcepit ut terram sorte divideretis filiis*

Israel. Legantur ad hæc cap. 1. 31. Deuteronom. cap. 1. 13. Josue, cap. 24. in fine lib. 1. Paralipomen. Psalm. 77. libr. 1. Reg. 14. Et Jonas sorte in mare dejectus. Jona cap. 1. missi est fors in urnam, quo die gens Judæorum debebat interfici Hester. c. 9. Denique contradictiones comprimunt sortem, & potentes quæque judicat; ut habetur Proverb. cap. 18. Atque ut ad novi sæderis monumenta descendamus, vestu Christi sorte divisa, ut unanimi suffragio conceptum ab omnibus Evangelistis D. Matth. cap. 27. D. Marco cap. 15. D. Luca cap. 23. D. Joan. cap. 19. Sedulius presbyter carm. lib. 5.

*Hujus in exuvii fors mittitur, ut sacra vestis
Intemerata manens, à Christo sibiisma vetaret.*

Forte æque recte:

Hujus in exuviis fors mittitur.

Quod & Romanis, ut præfatus sum, legibus receptum. Justinian. Aug. Institut. de legat. Si plures quibus optio permittitur, non conveniunt, sorti res committitur. Eadem pene sunt l. 2. C. quando & quib. l. 10. Si heredes & socii non conveniunt in communæ rei divisione, sorti locus est. Confirmat Cajus l. c. l. 5. ff. Famil. ercisc. Si omnes eisdem ex partibus heredes sint, nec inter eos conveniat, sortiri eos oportet. Et sexcentis aliis locis idipsum observari potest, quæ apud Biederdium & Brissonium reperies.

C A P. VIII.

De provinciis, earumque rectoribus.

DE provinciis & earum constitutione alibi dicemus, hic tantum leges recitabimus, quæ de iis sunt rogata. Sunt autem duplices. Aliæ enim in genere de provinciarum administratione loquuntur, aliæ de certis quibusdam provinciis certis personis mandandis agunt.

DE PROVINCIIS IN GENERALE.

Sempronia lex de provinciis.

Hic prima occurrit *Sempronia*, quam tulit *C. Sempronius Gracchus* tribunus plebis, anno 106xxx. *Q. Caecilio Metello*, *T. Quinctio Flaminio* Coss. Ut senatus quotannis ante comitia Consularia, designandis Consulibus provincias arbitrato suo decerneret, quas deinde ipsi designati inter se sortirentur: quod ante, vel post designatos Consules, vel post initum Consulatum facere solebant. Præterea cum antea senatus decreto per tribunos intercedi posset, ne deinceps liceret. *Cic.* pro Domo sua, in Vatinius, de provinciis Consularibus, *Salust.* in Jugurtham, *Suetonius*.

Cornelia lex de provinciis.

Post hanc lata est *Cornelia*, à *L. Cornelio Sulla* Dictatore, ut opinatur *Hottomannus* anno 106lxxxiii. Ut qui cum imperio in provinciam profectus esset, tamdiu illud imperium retineret, quoad in Urbem reversus esset. Cum antea certo ac præfinito tempore imperium illud terminaretur: & si successor non mitteretur, nova rogatione ad imperium prorogandum opus esset. Fuit & hoc rogationis hujus caput, ut triginta tantum dies, postquam successor missus esset, magistratui ad decedendum concederentur. *Cicero* epist. 9. ad Lent. & lib. 3. ad Appium, epist. 6.

Julia lex de provinciis.

De provinciis *C. Jul. Cæsar* duas leges tulit, unam Consul cum *M. Calpurnio Bibulo*, anno 106cxi. cuius aliquot reperiuntur capita: Ut *Achaja*, *Thessalia*, cuncta Græcia liberæ essent, neque in iis magistratibus pop. Rom. jus dicere liceret. *Cic.* pro Domo sua in Pisonem, & de provinciis Consularibus. Item: Ut magistratibus transseuntibus, eorumque comitibus janum, aliaque ab oppidis & vicis subministrarentur. *Cic.* ad Attic. lib. 5. & in Pisonem. Item: Ut duabus in civitatibus provincia sua magistratus decedentes rationes suas relinquerent, easdemque totidem verbis ad ærarium referrent. *Cic.* ad familiares lib. 5. epist. 20. & in Pisonem. Item, Ne coronarium aurum iis qui provincias obtinerent, vel decerni, vel ab iis accipi liceret, nisi decreto triumpho. *Cicero* in Pisonem. Ne qui cum imperio essent, injussu populi, aut senatus de provincia exirent, exercitus educerent, aut bellum sua sponte injussu populi, aut senatus gererent, in regnum alienum accederent. *Cic.* in Pisonem, pro Posthumo.

Julia lex altera.

Alteram *Dictator* tulit, Ne provincia *pratoria* plus quam annum, neu plus quam biennium *Consulares* obtinerentur. *Cicero* Philipp. 3. & 8. *Dio* libro 43.

Aliæ *leges* sunt *speciales*, de certis quibusdam provinciis, certis personis mandandis. Tales sunt *Manlia*, *Clodia*, *Trebonia* duæ, *Vatinia* & *Pompeja*.

Manlia lex, de Numidia provincia.

Manliam L. *Manlius* tribunus plebis tulit, C. *Mario*, L. *Cassio Longino* Coss. anno 100XLVI. Ut *Consul* C. *Mario* provincia *Numidia* mandaretur.

Vatinia lex.

Vatiniam tulit P. *Vatinius* tribunus plebis, C. *Julio Cesare*, M. *Calpurnio Bibulo* Coss. anno 100XCIV. Ut C. *Casari* Gallia *Cisalpinia* cum *Illyrico* in quinquennium sine *senatus* decreto, & extra sortem mandaretur. Ut ii, quos in lege nominabat, legati sine *senatus* decreto cum *Cesare* proficiscerentur. Ut eidem pecunia ex *æratio* ad exercitum attribueretur. Ut idem coloniam *Novumcomum* deduceret. *Suetonius* in *Cesare*, *Cicero* pro *Balbo*, & *epistolæ* ad *Lentulum*, maxime in *Vatinium*, *Sallustius* in *Jugurtha*, *Plutarchus* in *vitis*.

Clodia lex.

Post hanc *Clodia* lata est à P. *Clodio* tribuno plebis, L. *Calpurnio Pisone* *Caesonino*, & *Gabinio* Coss. anno 100XCV. Ut *Gabinio* Syria, *Babylon* *Perseæ*, *Piloni* *Macedonia*, *Achaja*, *Thessalia*, *Græcia*, omnisque *Bœotia* *proconsulari* imperio mandaretur: iisque cum exercitu in eas provincias ituris pecunia ex *æratio* attribueretur. *Cicero* pro *Domo*, & in *Sextiana*.

Clodia lex altera, de Cypro.

Tulit idem & aliam legem, ut *Cyprus insula* in provincia formam redigeretur, Ut *Ptolomæus* Rex *Cypri* sedens cum *purpura*, & *sceptro*, & aliis insignibus regiis, *præconi* publico subiceretur, & cum bonis omnibus publicaretur. Ut M. *Cato* *questor* cum jure *pratorio*, adjecto etiam *questore*, mitteretur in *insulam* *Cyprum*, & regie *gazæ* vendendæ, & pecunie deportandæ præficeretur. Ut qui *Byzantii* rerum *capitalium* damnati exularent, *populi Rom.* nomine in eam civitatem reducerentur. *Cic.* pro *Domo* suæ, pro *Sextio*, de provinciis *Consularibus*, *Vellejus* lib. 2. *Plutarchus* in *vitis*.

Trebonia lex una.

L. *Trebonius* tribunus plebis duas leges tulit Cn. *Pomp. Magno* II. M. *Licinio Crasso* II. Coss. anno 100XCIII. Prior fuit, ut *Casari* imperium in Gallia in aliud quinquennium, quam quod ex *Vatinia* lege concessum erat, prorogaretur. Ita *senatui* *successoris* mittendi potestatem adimebat. *Cicero* lib. 7, 8, 9, 10. ad *Atticum*, *Florus* epitoma 105. *Plutarchus* in *Pompejo* & *Catone* *Uticensi*, *Dio* lib. 39. Altera fuit, ut *Pompejo* *Magno* & *Crasso* *Consulibus*, Syria & *Hispania* provincie in quinquennium darentur. *Plutarchus* in *Pompejo*.

Pompeja lex.

Anno 100CCI. Cn. *Pompejus Magnus* *Consul* III. cum Q. *Cæcilio Metello* *Pio*, legem tulit, ut sibi *Hispania* provincia in alterum quinquennium prorogaretur. *Dio* lib. 38. & *Plutarch.* in *vitis*, qui tamen quadriennium scribit. Sequuntur *leges de coloniis*.

C A P. IX.

*De coloniis deducendis.**Acilia lex.*

Primus C. *Acilius* tribunus plebis legem tulit anno 100LVI. C. *Cornelio Cethego*, Q. *Minutio Rufo*, Coss. Ut quinque colonia in oram *maritimam* deducerentur, duæ ad ostia *fluminum* *Vulturni*, *Literneque*: una *Puteolos*, una ad castrum *Salerni*, his *Buxentum* adjectum: *tricenæ* *familie* in singulas colonias jubebantur mitti. *Livius* lib. 32.

Ælia lex.

Secuta hanc est *Ælia*, quam tulit Q. *Ælius Tubero* tribunus plebis, P. *Cornelio Scipione* *Africano* II. Ti. *Sempronio Longo* Coss. anno 100LIX. Ut *Latine* duæ colonie, una in *Brutios*, altera in *Thurinum* agrum deducerentur. *Livius* lib. 34. & 35.

Livia lex.

Livia sequitur, quam tulit *M. Livius Drusus* tribunus plebis anno 10cxxx1. *Cn. Domitio Ahenobarbus*, *C. Fannio Strabone* Nepote Coss. Ut duodecim coloniæ deducerentur, & singulis tria civium millia assignarentur. *Plutarchus* in *Gracchis*.

Vatinia lex.

P. Vatinus tribunus plebis *C. Julio Cæsare*, & *M. Calpurnio Bibulo* Coss. anno 10cxciv. legem tulit, ut *C. Cæsar* coloniæ Novumcomum deduceret. *Suetonius* in *Cæsare*, & alii.

Claudia lex.

Paulo post *M. Claudius Marcellus* Consul cum *Serv. Sulpitio Ruso* anno 10ccci1. legem tulit. Ut colonis quot rogatione *Vatinia* Novumcomum *Cæsar* deduxisset, civitas adimeretur: quod per ambitionem & ultra præscriptum data esset. *Suetonius* in *Cæsare*.

Julia lex.

C. Julius Cæsar Dictator legem tulit, ut ager Campanus viginti millibus civium extra sortem divideretur, eoque coloniæ deduceretur. *Suetonius* in *Julio* & *Augusto*.

CAP. X.

De legibus agrariis.

His legibus, quæ de coloniis deducendis latæ fuerunt, recte mihi videor agrarias subungere, quæ sic appellatæ sunt, quod de agris populo dividendis fuerunt rogatæ.

Cassia lex.

Prima fuit *Cassia*, quam tulit *Sp. Cassius Viscellinus* III. Consul cum *Proculo Virginsio Tricostio Rutilio* anno cclxv11. Uti ex agro Hernicis, quibuscum fœdus ictum erat, adempto, dimidium Latinis, dimidium plebi divideretur. Lex tamen non tenuit. *Livius* lib. 22. *Valerius* lib. 5. cap. 8.

Licinia lex.

Hanc secuta est alia *Licinia*, quam tulit *C. Licinius Stolo* tribunus plebis, *L. Emilio Mamertino* v. p. *Vale-rio Porcio Poplicola* 1v. &c. tribunis militum Consulari potestate anno ccclxxv11. Ne quis plus quingenta jugera agri, centum pecoris majoris capita, quingenta minoris possideret. *Varro* lib. 1. de Re Rustica. *Columella* lib. 1. c. 3. *Livius* lib. 6. *Appianus*, *Agellius*, *Valerius*, *Plinius*, *Vellejus*, *Plutarchus* in *Camillo* & in *Gracchis*.

Alia Licinia lex.

Consecuta hanc est *Licinia* de septem jugeris viritim dividendis. Nam *Columella* lib. 1. Post exactos, inquit, Reges *Liciniana* illa septem jugera, quæ plebis tribunus viritim dividerat, majores quæstus antiquis retulere, quam nunc nobis amplissima verba. *Sigonius* dicit tum hanc legem latam esse, cum hic magistratus octo ante annis in rempublicam esset inductus.

Flaminia lex.

Post hanc *Flaminia* sequitur, quam tulit *C. Flaminius* tribunus plebis, *Sp. Carvilio Max.* II. *Q. Fabio Maximo Verrucosô* II. Coss. anno 10xxv. Ut ea regio Galliæ quæ *Picenum* vocatur, unde *Senones* expulsi fuerant, militibus Romanis divideretur. *Polybius* lib. 4. *Cic.* in *Catone* majore.

Rubria lex.

Post captam Carthaginem de agris in Africa dividendis *Rubria lex* lata est, tum *Livia de decemviris*, qui dividerent: quarum legum in tabula ænea mentionem se vidisse *Manutius* affirmat.

Livia lex. Sempronie leges.

Secutæ *Sempronie* sunt à *Ti. Sempronio Graccho* tribuno plebis anno 10cxx. *P. Antio Scavola*, *L. Calpurnio Pisone Frugi* Coss. latæ, quarum una repetitio *Licinia* fuit: Ne quis ex publico agro plus quingenta jugera possideret: quorum tamen dimidium filiis habere liceret. Ut si quis latius agrum patefaceret, triumviri quotannis data opera creati judicarent, qua publicus ager, qua privatus esset. *Appianus* lib. 1. Bello-rum civilium. *Plutarchus* in *Gracchis*, *Vell.* lib. 2. *Sext. Aurelius Victor* (hic enim jam author proditur) de viris illustribus, *Cic.* pro *Sextio*, & de aruspicum responsis, *Florus* epitoma 58. & *Siculus Flaccus* in lib. de conditione agrorum, apud quem tamen ducenta legimus, cum alii omnes aperte quingenta prodant.

Altera lex Sempronia.

Altera fuit, quæ quidem aliquo modo hæc pertinet, ut pecuniam Regis Attali, qui populum Rom. hæredem fecerat, iis civibus, qui sua lege *Sempronia* agrum sortiti erant, darent ad comparationem instrumentorum, & agriculturæ apparatus. Ut agri regii à *censoribus* locarentur: unde vectigal populo penderetur, *Plutarchus* in *Gracchis*. *Cicero* *Verrina* 5. *Florus* epitoma 58.

Babii lex.

Sempronia leges haud ita multo post secuta est *Babii*, quam tulit *M. Babius tribunus* plebis, idemque *triumvir* coloniarum deducendarum, Ne agri amplius dividerentur: sed possessores in iis relinquerentur, vectigal pro iis populo Romano solventes, eaque pecunia plebi divideretur. *Appianus* lib. 1. *Bellorum civilium*.

Thoria lex.

Non multo post *Sp. Thorius tribunus* plebis legem aliam tulit, Ne quis vectigal ullum agrorum, quos possideret, solveret, cavique de pastione pecoris. *Cicero* in *Bruto*, Duo legis *Thoria* fragmenta ex æneis tabulis exscripta, & suppleta habet *Sigonius* lib. 2. de antiquo jure Italiæ, cap. 2.

Appuleja lex.

Anno 10CLIII. *C. Mario* VI. *L. Valerio Flacco* Coss. legem tulit *Appulejus Saturninus tribunus* plebis: ut quem agrum *C. Marius Consul* in Gallia pullis Cimbris, in ditionem populi Rom. redegiisset, is populo Rom. divideretur, & si ita lex scivisset, intra diem quintum à singulis senatoribus in eam rem juraretur: qui non jurasset, ei multa poena esset. *Appianus* lib. 1. de *Bello civili*.

Titia lex.

Anno insequenti *M. Antonio*, *A. Posthumio Albino* Coss. legem tulit *Sext. Titius tribunus* plebis, ut vectigal agris publice assignatis impositum quaestor colligeret. *Cicero* lib. 2. de *Oratore*, pro *Muræna*, *Valerius* lib. 8. cap. 1.

Marcia lex.

Eodem tempore *L. Martium Philippum tribunum* plebis, legem agrariam, Gracchanæ similem promulgasse, ostendit *Cicero* in *Officiis*, quam tamen ipse facile antiquari passus est.

Cornelia lex.

L. Cornelius Sulla Dictator, & Consul cum *Q. Cæcilio Metello* anno 10CLXXIII. legem tulit, ut *proscriptorum* agri publici essent: quod maxime de iis agris intelligendum est, qui in *Thuscia* circa *Volaterras*, ac *Fesulas* erant, quos militibus suis Sulla divisit. *Cicero* in *Rullum*, pro *Roscio Amerino*, *Sallustius* in *Catilinæ* conjuratione.

Servilia lex.

Sequitur *Servilia*, quam tulit *P. Servilius Rullus tribunus* plebis *M. Tullio Cicerone*, *C. Antonio* Coss. anno 10CXC. Ut qui agri, quæ loca, quæ ædificia, aliudve quid, quod publicum populi R. factum esset, *L. Sulla*, *Q. Pompejo* Consulibus, id venderetur. Item ut omnia vanirent, de quibus vendendis S. C. facta erant *M. Tullio*, *Cn. Cornelio* Coss. & ea pecunia agri in Italia emerentur, in quos coloniarum decemviris deducerentur. Ut *Campanus ager*, & *Stellas* publicus populi Rom. divideretur. *Capnam* coloni adscriberentur. Multa hujus legis capita fuerunt. Nam *Cicero* alicubi quadragesimum citat. In *Orationibus* ipsius contra *Rullum* hæc recitantur.

Tribunus legis agrariae lator decemviris per septemdecim tribus creato, & quem novem tribus fecerint, decemvir esto.

Ut comitibus pontificis maximi.

Decemviratus candidati præfentes profitentor.

Curiata lege per primum prætorem decemviri ornantor.

Si fieri non possit, eadem tamen jure sunt, quo qui optima lege, nec intercedendi potestas esto.

Auspici coloniarum deducendarum causa decemviri pullarios, ut lege *Sempronia*, apparitores, scribas, præcones, architectos, mulos, tabernacula, centurias, supellectilem, janitores, ex equestri loco ducentos quotannis stipendios corporis habento.

Potestatem pratoriam omnium rerum judicio sine provocatione in quinquennium habento.

Omnia de quibus vendendis S. C. facta sint, *M. Tullio*, *Cn. Cornelio* Coss. aut postea, vendunto.

Qui agri, quæ loca, ædificia, aliudve quid extra Italiam publicum populi Romani factum sit, *L. Sylla* & *Q. Pompejo* Coss. aut postea, vendunto.

Ager Recentorius & *Namudicus* exceptus esto.

Quæ

Quæ libera, quæ publica sint, judicanto.
Vestigalia populi Rom. in omnibus provinciis vendunto.
Aurum, argentum, ex præda, manubiis, coronario, quæ neque relata sunt in publicum, neque in monumentum consumpta, ab *Imperatoribus* repetunto.
Pompejus exceptus esto.
 Ubiunque velint, *auctionem* proscribunto.
 Eam pecuniam in *æarium* ne referunto.
 Agros qui arari, aur coli possint, in *Italia* coëmunto.
 Ab invito nil tangunto.
 In coëmptos agros plebem deducunto.
 Quinque millium Rom. coloniam *Capuam* deducunto, iisque agrum *Campanum* & *Stellatæ* campum dividunto.
 Quæ publice data, donata, concessa, vendita, possessa post *Marium* & *Carbonem* Coss. ædificia, lacus, agri, stagna, loca, possessiones eo jure sint, ut quæ optimo jure privata sunt, &c.
 Verum lex hæc dissuadente *Cicerone* Consule, magno consensu plebis est repudiata.

Flavia lex.

Triennio post *Flavia* à *L. Flavia* tribuno plebis lata est; Ut vel agri, quos à senatu locupletes emissent, reddita possessoribus pecunia, plebi dividerentur, vel, si neminem vetere possessione moveri *senatus* vellet, alii agri ea pecunia, quæ ex novis vestigalibus per quinquennium reciperetur, emerentur: & plebi, quæ agros non haberet, partirentur. *Cicero* lib. 1. ad *Atticum*.

Julia lex.

Postero anno *Julia* lata est, à *Julio Cæsare* Consule cum *M. Calpurnio Bibulo*, anno 109xci. suatore *Cn. Pompejo*, Ut ager *Stellas*, majoribus consecratus, item *Campanus* ad subsidia reipubl. vestigalis relictus plebi dividerentur. Divisit extra sortem viginti millibus civium, quibus terni, pluresque liberief-
sent. Vellejus lib. 2. *Plutarchus* in *Pompejo*, in *Cæsare*, & in *Carone Uticensi*, *Dio* lib. 38. Hanc vocat *Campanam* *Cicero* lib. 2. ad *Atticum*. *Dio* eam optimam fuisse dicit. Et hæc sunt præcipuæ agrariae leges, quarum à scriptoribus mentio fit.

C A P. XI.

De terminis, sive limitibus.

Leges agrarias sequuntur illæ, quæ de terminis seu limitibus rogatæ sunt, quarum quæ extant, hoc capite à nobis recitabuntur.

Sempronia lex.

Prima fere, cujus memoria extat, *Sempronia* est, à *T. Sempronio Graccho* tribuno plebis lata, anno 109xx. *P. Mutio Scavola*. *L. Calpurnio* Coss. Ut per actuarios limites populo jus eundi esset, sicut per viam publicam. *Hyginus* libello de limitibus constituendis.

Mamilia lex.

Proxima huic est *Mamilia*, quam tulit *C. Mamilius* is, qui propterea *Limitatus* vocatus est, tribunus plebis bello *Jugurthino*, ut proditum est à *Sallustio*. Hæc lex in finibus agrorum quinque aut sex pedum latitudinem præscripsit, quos usucapi verabat *Aggenus Urbicus*. *Cicero* lib. 1. de Legib. & in *Bruto*. Eadem lege etiam singulos arbitros regendis finibus datos esse, ostendit *Cicero*.

Cornelia lex.

Cornelia, *L. Cornelii Sullæ* Felicis, & *Julia*, *C. Julii Cæsaris* Dictatorum, tantum repetitio *Sempronia legis* fuerunt, teste *Hygino* in libello de limitibus constituendis.

Julia lex.

Reperiuntur in libro variorum auctorum de agrorum conditionibus fragmenta aliquot legis *Mamilia*, *Roscia*, *Peduceæ*, *Allienæ*, *Fabiæ*, quæ uti à *Justo Lipsio* viro clarissimo accepimus, huc adscribemus.

Quæ colonia hac lege deducta, quo jure municipium, præfectura, forum, & conciliabulum constitutum erit, si qui ager intra fines eorum erit, si termini in eo agro statuti non erunt, quo in loco terminus non stabit, in eo loco is, cujus supra scriptus ager erit, terminum restituendum curato: quem recta actum, pactum

factum esse velit, idque *magistratus* qui in ea colonia, municipio, præfectura, foro, conciliabulo, jurisdictioni præerit, facito ut fiat.

Qui *limites*, *decumanique* in lege deducti erunt, quæcunque fossæ *limites* in eo agro erunt, qui hac lege ager conlatus, assignatus erit, ni quis eos limites, decumanoſve obſepito, neve quid in eis *molitum*, neve quid ibi *obſtum* habeto, neve eos arato, neve eis fossas obturato, neve quid ſepito, quo minus ſuo itinere aqua ire, fluere poſſit. Si quis adverſus ea quid fecerit, in terminos ſingulos, quotieſcunque fecerit, lxx. S. coloniis, municipibus eis, atque in quorum agro id factum erit, dare damnas eſto. Pecuniæque, qui volet, petitio hac lege eſto.

Qui hac lege *coloniæ* deduxerit, municipium, præfecturam, fora, conciliabula conſtituerit, in eo agro, qui ager intra fines ejuſce coloniæ, municipii, fori, conciliabuli, præfecturæ erit, limites, decumanique ut fiant, terminique ſtatuantur, curato. Qui fines ſtatuert, fines horum ſua acto, dum ne extra agrum colonicum, territoriumve fines ducat. Quique *termini* hac lege *ſtatu*ti erunt, ne quis eorum quem ejicito, neve loco moveto ſciens dolo malo. Si quis adverſus ea fecerit, in terminos ſingulos, quos ejecerit, loco moverit, ſciens dolo malo, ss. v. M. N. (id eſt, ſeſtertium quinq; millia nummum) in publicum eorum quorum intra fines hic ager erit, dare damnas eſto. Deque ea re *curatoris*, qui hac lege erit, jurisdictioni, *recipitorumque* xx. datio, addictio eſto. Cum *curator* hac lege non erit, tum quicunque *magistratus* in ea colonia, municipio, foro, conciliabulo, præfectura, jurisdictioni præerit, ejus *magistratus* de ea re jurisdictioni, judicisque datio, addictio eſto. Inque eam rem his, qui hac lege iudicium dederit, teſtibus publicis duntaxat, in terminos ſingulos ss. x. millia denuntiandi hæc eſſantem facito, ita uti è republica fideque ſua videbitur. Et ſi duo de ea pecunia perita condemnati erunt, eam pecuniam ab eodem, aut denique eis, primo quoque tempore exigito: ejuſque pecuniæ, quod receptum erit, partem dimidiam ei, cujus unius opera maxime his condemnatus erat, partem dimidiam in publico redigito. Quo in loco *terminus* haud erit, ſi quis in eum locum terminum deſtituere volet, ſine malo, & ſine fraude ſua licito facere, neve quid cui his ob eam rem hæc lege damnas eſto. Vide *Juſti Lipſii* librum primum *Elementorum*, cap. 15. Cæterum ut his legibus aliquid lucis accedat, de *limitibus* pauca quædam adjiciam.

Limitum multa genera fuerunt, *decumani*, *cardines proſi*, *transverſi*. *Decumanus* erat ab oriente in occidentem: à meridie in ſeptentrionem *cardo*: ab occidente ad orientem *proſi*: à ſeptentrione ad meridiem *transverſi*. Et à ſitu regionum *maritimi*, & *montani* erant, qui ad mare, vel ad montes ſpectarent. Præter hos erant *limites actuarii* & *linearii*. *Actuarius* erat, ut ait *Hyginus* in libro de *Limitibus*, qui primus actus erat, ab ea quintus quiſque: quem ſi numerares cum primo, erat *ſextus*: quoniam quinq; *centurias* ſex limites clauderent, reliqui medii *limites linearii* appellabantur, in Italia *ſubrumeni*. Dicuntur *limites à liminibus*. Quemadmodum enim *limina* introitus, exituſque locis præſtant: ſimiliter *introitus*, exituſque, qui in agris diviſis & adſignatis pervii ſemper eſſe debent, tam itineribus, quam menſuris agendis, *limites* appellantur. *Hyginus* à limo, verbo antiquo, quod tranſverſum & obliquum ſignificat, *limites* dici vult. Unde *Fefſtus* ait, *limites* nunc terminos, nunc vias tranſverſas ſignificare. Denique quicquid ad obſervationem finium in agro opera manuum factum eſt, *limes*, authore *Aggeno Urbico* appellatum. *Limitum*, ſive terminorum deſigendorum *ritum* ab antiquis obſervatum eleganter deſcribit *Siculus Flaccus*, cujus verba huc libet adſcribere: Cum *terminos*, inquit, diſponerent, ipſos quidem lapides in ſolidam terram convocabant proximè ea loca, quibus fossis factis deſixuri eos erant, & unguento, velaminibusque & coronis eos coronabant. In fossis autem, quibus poſituri eos erant, ſacrificio facto, *hoſtiaque immaculata* cæſa, facibus ardentibus in fossa cooperti, ſanguinem inſtillabant, eoque fruges & thura jaſtabant: favos, quoque, & vinum, aliæque, quibus conſuetudo erat *terminis* ſacrum fieri, in fossa adjiciebant, conſumtisque omnibus dapibus igne ſuper calentes reliquias lapides conlocabant, atque ita diligentî cura confirmabant. Hactenus ille, quæ ad pleniorẽ harum legum intellectum huc referre volui.

C A P. XII.

De legibus frumentariis.

Non ſunt ſilentio prætereundæ *leges frumentariæ*, quarum quatuor memorantur, *Sempronia*, *Livia*, *Terentia*, *Caffia* & *Cledia*.

Sempronia lex.

Semproniæ tulit *T. Sempronius Gracchus* II. tribunus plebis, anno 100cx11x. *M. Fulvio Flacco*, *M. Plautio Hypſao* Coſſ. Ut ſemiſſe & triente frumentum menſitruum plebi ex publico viritim daretur. *Appianus* lib. 1. de Bell. civil. *Florus* Epit. 60. *Cic.* pro *Sextio*, & alibi ſæpe, *Vellejus* lib. 2. *Plutarchus* in vitis. Hinc locus *Romæ* conſtitutus, in quo frumentum publicum aſſervabatur, una cum legibus frumentariis, qui dicebatur *horrea Sempronia*.

Livia lex.

Hanc legem postea confirmavit *M. Livius Drusus*, tribunus plebis, *L. Martio Philippo*, Sexto *Julio Cesare* Coss. anno 10CLXII. Tulit enim, ut *Sempronia lex* de frumento plebi ex publico viritim dando valeret.

Terentia Cassia lex.

Secuta est *Terentia Cassia*, quam tulere *M. Terentius Varro Lucullus*, *C. Cassius* Coss. anno 10CXXC. Uti frumenti alteræ decimæ à provinciis coëmerentur pretio in singulos modios n. s. trium constituto. Item, ut civitatibus æqualiter imperaretur, pretio in modios singulos n. s. quatuor constituto. *Cic. Ver. rina* 5. & 7.

Clodia lex.

Clodiam P. Clodius tribunus plebis, *L. Calpurnio Pisone Caesonino*, *A. Gabinio* Consulibus, anno 10CXCV. tulit, Ut frumentum populo, quod antea senis æris, ac trientibus in singulos modios dabatur, gratis daretur, & *Sext. Claudio* frumentaria procuratio mandaretur. *Africanus* in Pisonianam, *Cic. pro Sestio*, & in *Pisonem*, & pro *Domo*. De his legibus omnibus, & tota frumentariæ rei ratione lege ea, quæ collegit *Justus Lipsius* lib. 1. Electorum, capite 8.

Hieronica lex.

Meminit *Cic.* & legis *Hieronica* in 4. Verrina, qua inter aratores & decumanos judicia facta dicit. Tulit eam *Hiero Sicilia Tyrannus*. Hac constitutum fuit, ut refert *Zasius*, quantum frumenti, aut quo pretio, quoque tempore arator frumentum decumano, id est, publicano qui decimas redemerat, daret. Quod ita diligenter & caute scriptum erat, ut nec arator *decumanum* fraudare, nec *decumanus* plus decima ab aratore auferre posset. Atque ob hanc legis æquitatem Romani *Sicilia* potiti, nihil mutaverunt. Memorabile hoc etiam in lege fuit, quod numerus aratorum quotannis apud *magistratus* publice subscribebatur.

CAP. XIII.

*De legibus sumptuariis.**Orchia lex.*

Hoc capite *leges sumptuarias* recitabo, quæ inde nomen habent, quod modum sumptibus in convivii definierint. Cum enim à veteri & avita majorum parsimonia posterius discederent, & nullum modum *luxuria* inveniret, legum animadversione opus fuit. Lata igitur primum *lex Orchia* est à *C. Orchio* tribuno plebis, de senatus sententia, tertio anno quam *Cato* censor fuerat, quæ numerum convivarum præscribebat. Et hæc est *lex Orchia*, inquit *Macrobius* lib. tertio Saturnaliorum, cap. 17. de qua *Cato* mox orationibus suis vociferabatur, quod plures quam præscripto ejus cavebatur, tum ad cenam vocarentur.

Fannia lex.

Anno 111. post *Orchiam*, cum novæ legis authorem aucta necessitas imploraret, *Fannia* lata est *A. U. C.* 10XXCI. secundum *Agellii* opinionem, à *C. Fannio* Cos. quæ ludis Romanis, item *plebejjs* & *Saturnalibus*, & aliis quibusdam diebus in singulos dies centenos æris infumi concessit, decemque alijs diebus in singulis mensibus tricenos: cæteris autem omnibus diebus denos. De hac lege *Sammonicus Serenus* ita refert: *Lex Fannia* sanctiss. Augusti ingenti omnium ordinum consensu pervenit ad populum, neque eam *prætores* aut *tribuni*, ut plerasque alias, sed ex omni bonorum consilio & sententia ipsi Coss. pertulere, cum reipub. ex *luxuria* convivorum majora, quam credi potest, detrimenta pateretur. Siquidem eo res redierat, ut gula illecti plerique ingenui pueri, *pudicitiam*, & *libertatem* suam venditarent: plerique ex plebe Rom. vino madidi in *comitium* venirent, & ebrii de reip. salute consulerent. Hæc *Sammonicus*. Addit *Macrob.* lib. 3. Saturn. cap. 17. *Fannia legis* severitatem in eo superasse *Orchiam* legem, quod in superiore numerus tantummodo cenantium cohibitus fuerit, licueritque secundum eam unicuique bona sua inter paucos contumere: *Fanniam* autem & sumptibus modum fecisse assibus centum. Unde à *Lucilio* poeta festivitatis suæ more *centissis* vocetur.

Didia lex.

Fanniam legem post annos x. & 11x. *Didia* consecuta est. Ejus ferundæ duplex fuit causa. Prima & potissima, ut universa Italia, non sola Urbs, lege sumptuaria teneretur, Italis æstimantibus, *Fanniam* legem non in se, sed in solos urbanos cives esse scriptam. Deinde, ut non soli, qui prandia, cenæve majore sumptu fecisset: sed etiam, qui ad eas vocati essent atque omnino interfuissent: pœnis legis tenerentur.

Licina lex.

Post Didiam *Licina lex* lata est à *P. Licinio Crasso Divite*: cujus ferendæ, probandæque tantum studium ab *optimatibus* impensum est, ut S. C. juberetur, ut ea tantummodo promulgata, priusquam trinundino confirmaretur, ita ab omnibus observaretur, quasi jam populi sententia comprobata. Lex vero hæc paucis mutatis in plerisque cum *Fannia* congruit. Summa ejus fuit, ut Kalendis, Nonis, *nundinis Romanis*, cuique in dies singulos xxx. duntaxat asses edundi causa consumere liceret: cæteris vero diebus, qui excepti non essent, ne amplius apponeretur, quam *carnis arida pondo tria*, & *salsamentorum pondo*. Ea autem, quæ ex terra, vite, arboreve nata essent, promiscue largita est. Ab hac lege *centenarias canas* vocabant, in quas ex lege non plus centussibus præter terra nata impendebantur, auctore *Festo*.

Cornelia lex.

Secuta est non ita multis post annis, *lex Cornelia*, & ipsa sumptuaria, quam tulit *L. Cornelius Sulla* Dictator: in qua non conviviorum magnificentia prohibita est, nec gulæ modus factus, verum minora pretia rebus imposita. *Agellius* tamen lib. 2. cap. 24. etiam hoc, *Sullanæ lege* constitutum fuisse dicit, Ut *Kalendis, Idibus, Nonisque* diebus ludorum, & feriis quibusdam solennibus H. S. tricenos in cœnam infumere jus, potestaque esset: cæteris autem aliis diebus omnibus non amplius ternos.

Emilia lex.

Sulla mortuo *M. Emilius Lepidus* Cof. legem tulit & ipse *cibariam*. Cato enim sumptuarias leges *cibarias* appellat. Hac lege non sumptum cœnarum, sed ciborum genus & modum præscriptum fuisse *Agellius* dicit.

Antia lex.

Dehinc paucis interjectis annis, alia lex pervenit ad populum, ferente *Antio Restione*, quam legem quamvis esset optima, obstinatio tamen luxuriæ, & vitiorum firma concordia, nullo abrogante irritam fecit. Hanc legem *Agell.* ait, præter sumptum æris, id etiam sanxisse, ut qui *magistratus* esset, magistratumve capturus esset, ne quo ad cœnam, nisi ad certas personas itaret. Addit *Macrobius*, illud memorabile de *Restione latore* ipsius legis ferri, quod, quoad vixit, foris postea non cœnaverit, ne testis fieret contemptæ legis, quam ipse bono publico pertulisset.

Julia lex.

Postremo *lex Julia* ad populum pervenit, *Cæsare Augusto* imperante, qua profectis quidem diebus ducenti finiuntur, *Kalendis, Idibus, Nonis*, & aliis quibusdam festivis, trecenti: *nuptiis* autem & *repositiis* H. S. millies. Hac fere *Macrob.* lib. 2. Saturn. cap. 7. & *Agell.* lib. 2. Noct. Attic. cap. 24. de legibus sumptuariis, quibus & hoc *Agellius* addit, *Capitonem Atejum* dicere, edictum fuisse, divine *Augusti*, an *Tiberii* Cæsaris, se non satis commemorinisse, quo per dierum varias solennitates à ccc. H. S. ad usque duo millia sumptus cœnarum propagatus sit, ut his saltem finibus luxuriæ effervescentis æstus coerceretur. Ad *leges sumptuarias* eas etiam reſero, quibus luxus in vestitu & aliis rebus fuit prohibitus.

Cacilia lex.

Caciliam legem tulit *Cacilius Metellus tribunus* plebis anno dcccxxiii. *L. Veturio Philone C. Lutatio Catulo* Cof. qua ratio poliendarum vestium fullonibus præscribebatur. Dedere eam ad populum ferendam *C. Flaminius, L. Æmilius Papus* censores, cum ipsis non liceret. *Plin.* lib. 35. cap. 17.

Oppia lex.

Non multo post *Oppia lex* de matronarum cultu, vel mundo muliebri, lata est à *C. Oppio tribuno* plebis, *Q. Fabio Maximo, T. Sempronio Graccho* 11. Cof. anno dxxl. in medio ardore secundi belli Punico, Ne qua mulier plus semuncia auri haberet: neu vestimento verticolore uteretur: neu juncto vehiculo in Urbe, oppidove, aut propius inde mille passus, nisi sacrorum publicorum causâ vheretur. *Levi.* lib. 34. *Tacitus* Annal. lib. 3. Ea tamen post aliquot annos antiquata est auctoribus *M. Fundanio, & L. Valerio* tribunis plebis. Fuit etiam lex, Ne quis in argento & auro plus Lx. H. S. possideret, quam legem *C. Jul. Cæsar* 11. Consul confirmavit. *Dio* libro 41.

CAP. XIV.

De re militari, triumphis, & bellis.

Recitabimus hoc capite eas leges, quæ ad rem militarem spectant, quibus postea adjiciemus eas, quibus certorum aliquot bellorum administratio certis magistratibus est demandata.

*De tribunis militum.**Rutilia lex.*

De tribunis militum legem tulit *C. Rutilius Rufus*, cujus meminit *Festus*, his verbis: *Rufuli* appellabantur *tribuni militum* à Consule facti, non à populo: de quorum jure, quod *Rutilius Rufus* legem tulerit, *Rufuli*, ac post *Rutuli* sunt appellati. Plura de hac lege non extant.

Atilia Marcia lex.

Sequitur *Atilia Marcia*, quam tulere *L. Atilius*, *C. Marcus* tribuni plebis, *C. Junio Bubulco Bruto* 11. *Q. Emilio Barbula* 11. Coss. anno CDXLII. Ut *tribuni militum* feni deni in quatuor legiones à populo crearentur, quæ antea, perquam paucis suffragio populi relictis locis, *Dictatorum* & *Consulum* ferme fuerant beneficia. *Livius* lib. 9.

Licinia Cassia lex.

Liciniam Cassiam tulere *Publ. Licinius Crassus*, *C. Cassius Longinus* Coss. anno DCCXII. Ne *tribuni militum* eo anno suffragiis populi crearentur, sed *Consulum*, *prætorumque* in iis faciendis, judicium, arbitriumque esset. *Livius* lib. 42.

Decia lex.

De *duumviris* navalibus legem tulit *M. Decius* tribunus plebis, *C. Junio Bubulco Bruto* 11. *Q. Emilio Barbula* 11. Coss. anno CDXLII. Ut *duumviros* navales classis ornandæ, reficiendæque causâ populus juberet. *Liv.* lib. 9.

De militibus extat lex apud *Plutarchum* in *Gracchis*, ut *cives Romani* annos x. cum usus reipublicæ postulare, militarent.

Sacrata lex militaris.

Sacrata lex militaris fuit, Ne cujus militis scripti nomen, nisi ipso volente, deleteretur: Ne quis, ubi *tribunus militum* fuisset, postea ordinum ductor esset. *Livius* lib. 7. *Hottomannus* opinatur latam eam esse à *M. Valerio Corvo Dictatore*, anno CDXI.

Sempronia lex.

De ætate militum legem tulit *C. Sempronius Gracchus* tribunus plebis anno DCCXXX. *Q. Cæcilio Metello*, *T. Quintio Flamio* Coss. Ne *minores annis xv* 11. ad militiam cogerentur. Ut vestes militibus gratuito, & præter stipendium darentur. *Plutarchus* in *Gracchis*.

Incerta lex de disciplina militari.

De disciplina militari fuit lex, *L. Papirio Cursore*, *Sp. Garvilio Maximo* Coss. anno CDLX. lata, à quo incertum, Ut qui juniorum non convenisset ad Imperatorium edictum, quique injussu abiisset, ejus caput Jovi sacratum esset. *Livius* lib. 10.

Feruntur & hæ de militia leges, Ut qui civem ab hoste servasset, is ab Imperatore *querceæ coronæ* donaretur. *Plutarchus* in *Coriolano*.

Ne quis loco ab Imperatore designato cederet, atque ordinem defereret. *Diodorus* lib. 12. Ut si quis ulterius secederet, quam unde signa audiri possent, pro desertore haberetur. *Appian.* in *Libyco*.

Lex de vacatione.

Huc pertinet *lex de vacatione*, Ut *sacerdotes* & *senes* militiæ vacationem haberent, præterquam si tumultus Gallicus rursus oriretur. *Plutarchus* in *Marcello* & *Camillo*, *Livius* libro 8. & 10. *Appianus* libro 2. de *Bellis civilibus*, *Cicero* pro *Fontejo*, & *Philippica* 8.

Valeria lex.

Anno cxx. *M. Valerius Corvus* Dictator legem tulit, Ne cui militum secessio, quam metu supplicii fecerant, cum de *Capua*, quæ ipsorum præsidio commissa erat, occupanda conspirasset, eorumque consilium detectum esset, fraudi esset. *Livius* lib. 7.

De jure triumphandi.

De jure triumphandi hæc memorantur *leges*, Ne quis triumpharet, nisi qui hostium quinque millia una acie cecidisset. *Valer. Maxim.* libro 2. cap. 8. *Dio* libro 37.

Ut solis *Consulibus* & ducibus triumphare liceret. *Plutarch.* in Pompejo, & Catone Uticensi.

Ne qui triumphaturus esset, ante triumphum Urbem introiret. *Plutarch.* in Pompejo.

Maria Porcia lex.

Item *Maria Porcia* quam tulere *L. Marius*, *M. Porcius Cato*, *tribuni* plebis anno 159xc1. *D. Junio Silano*, *L. Junio Murana* *Coss.* Ut poena afficerentur ii, qui aut hostium occisorum in prælio, aut amissorum civium falsum numerum literis *senatus* retulissent: Ut cum primum Urbem intrassent, apud *quaestores* urbanos jurarent, de utroque numero vere ab iis scriptum esse. *Val. Maxim.* lib. 2. cap. 8. Huc pertinent etiam *Cassia* & *Sulpitia*.

Cassia lex.

Cassiam tulit *Q. Cassius prætor*, *Q. Ælio Pato*, *M. Junio Penno* *Coss.* anno 159xcv1. Ut *Paulo Anicio*, & *Octavio* ex bello Macedonico cum victoria redeuntibus, quo die Urbem triumphantes invehentur, imperium esset. *Livius* lib. 45.

Sulpitia lex.

Sulpitiam tulit *Serv. Sulpitius Galba* prætor anno 159xcix. *L. Domitio Ahenobarbo*, *Ap. Claudio Pulchro* *Coss.* Ut *C. Pontinio proconsuli*, quo die Urbem triumphans ingrederetur, imperium esset. *Cic.* lib. 4. ad *Atticum*, *Dio* lib. 40. Jam vero aliæ sunt *leges*, quibus bella decreta, eorumque administratio certis personis demandata est, quales sunt hæc:

Sulpitia lex.

Sulpitia lex, quam tulit *P. Sulpitius Galba Maximus* II. *Consul* cum *C. Aurelio Cottâ* anno 159lii1. Vellent, juberentne *Philippo* Regi, *Macedonibusque*, qui sub regno ejus essent, ob injurias, armaque illata sociis populi Romani bellum indici. *Livius* libro 31.

Marcia Atinia lex.

Devictis autem, & pacem petentibus *Macedonibus*, anno 159lvii. *L. Furio Purpuretne*, *M. Claudio Marcello* *Coss.* *Q. Marcio*, *C. Atinio* *tribuni* plebis ad populum tulere, Vellent, juberentne, cum Rege *Philippo* pacem esse. *Livius* lib. 33.

Cornelia lex.

Anno 159lxxii. *P. Cornelius Scipio Nasica* *Cos.* cum *M. Acilio Glabrione* ad populum tulit, Vellent, juberentne, cum *Antiocho* rege, quique sectam ejus secuti essent, bellum iniri. *Livius* lib. 36.

Licina Cassia lex.

Anno 159xc1. *P. Licinius Crassus*, *C. Cassius Longinus* *Coss.* ad populum tulerunt. Ut quod *Perseus Philippi filius* Macedonum Rex adversus foedus cum patre *Philippo* ictum, & secum post mortem ejus renovatum, sociis populi Romani arma intulisset, agros vastasset, urbesque occupasset: quodque belli parandi adversus populum Rom. consilia iniisset, arma, milites, classem ejus rei causa comparasset, ut nisi iis rebus satisfecisset, bellum cum eo iniretur. *Livius* lib. 42.

Anno 159cv1. *P. Corn. Scipione* Africano *Æmiliano*, *C. Livio Druso* *Coss.* ab uno *tribunorum* plebis, cuius tamen nomen non additur, lata est lex, ut belli Punici secundi administratio *P. Scipioni* *Cos.* mandaretur: Ut ex delectibus supplementum conferberet, voluntarios quotquot posset, à sociis acciperet, & ad Reges, ac civitates literas daret inscriptas populi Romani nomine. *Appianus* de bellis Punicis.

Sulpitia lex.

Anno 159clxv. *L. Cornel. Sulla*, *Q. Pomp. Ruso* *Coss.* legem tulit *P. Sulpitius* *tribunus* pleb. Ut *L. Cornel. Sulla*, cui Asia provincia obvenerat, ut bellum Mithridaticum administraret, imperium abrogaretur, & *C. Mario* mandaretur. *Vellejus* lib. 2. *Florus* *Epit.* 77. *Plutarchus* in *Sulla* & *Mario*. *Appianus* lib. 1. de bellis civilibus.

Gabinia lex.

Anno 159xcv. *L. Cæcilio Metello*, *Q. Marcio Rege* *Coss.* *A. Gabinus* *tribunus* plebis legem tulit. Ut bellum adversus piratas *Cn. Pompejo* in triennium ita mandaretur, ut toto mari, quod est intra columnas *Herculis*, & in maritimis provinciis usque ad cccc. à mari stadium potestatem haberet imperandi *Regibus*,
præs-

praesidibus, civitatibus, ut se rebus omnibus ad ejus belli administrationem necessariis juvant. *Africanus* *Pedianus* in Cornelianam, *Vellejus* lib. 2. *Dio* lib. 38. *Plutarchus* in Pompejo, *Cicer.* de lege Manilia, in orat. post. reddit. in senat. *App.* in Mithridatico.

Manilia lex.

Biennio post, *M. Amilio Lepido*, *L. Volcatio Tullio* Coss. legem tulit *C. Manilius* tribunus plebis. Ut belli Mithridatici administratio *Cn. Pompejo* mandaretur: Ut provincia universa, cui *L. Lucullus* praefuerat, omneque ipsius imperium, exercitus & copiae *Pompejo* darentur: & hoc amplius Bithynia adjungeretur, cui *Glabrio* praerat: classis item, & copiae omnes maritimae, quas ipse initio belli piratici habuerat: omnes praeterea provinciae, quibus solis lege *Gabinia* non praefuerat, *Phrygia*, *Gallacia*, *Lycaonia*, *Cappadocia*, *Cilicia*, *Colchis superior*, & *Armenia*. *Cic.* pro lege Manilia, *Plutarch.* in Pompejo, *Appian.* in Mithridatico, *Florus* Epit. 100. *Dio* lib. 36. Non longe ad has de re militari leges retulero *Marciam de Statellis*, quam tulerunt *M. Marcius Sermo*, *Q. Marcius Sylla*, vel *Scylla*, tribuni plebis, *C. Popillio Lanate*, *Pub. Albio*, sive *Allio Ligure* Coss. anno 1000. ut qui ex *Statellis*, Liguriae populis, deditis in libertatem, restitutus ante Kal. Sextileis primas non esset, cujus dolo malo is in servitutem venisset, ut juratus *senatus* decerneret, qui eam rem quæreretur, animadverteretur. *Livius* libro 42.

C A P. XV.

De jure privato, & primum de manumissionibus, & libertis.

DE jure publico haecenus diximus, sequitur privatum, de quo tamen paucae adhuc reperiuntur leges. Hoc capite cas, quae de manumissionibus & libertis extant, recensebimus. Sunt autem istae, *Manilia*, *Furia*, *Caninia*, *Julia*, *Elia Sentia*, *Junia Norbana*, *Pappia*, & *Visellia*.

Manlia lex.

Manlia à *Cn. Manlio Capitolino Imperio* 11. Coss. cum *C. Marcio Rutilo*, anno cccxcvi. lata est. Ut ii, qui manumitterentur, fortunarum suarum viciesimam arario darent. *Livius* lib. 7.

Furia Caninia lex.

Furiam Caniniam tulere, ut opinatur *Hottomannus*, *P. Furius Camillus*, *C. Caninius Gallus* Coss. anno 1000. Ut in testamento ex tribus servis non plures quam duos, manumittere liceat, usque ad decem dimidiam partem: à decimo usque ad triginta, tertiam partem, ut tamen adhuc quinque manumittere liceat aequè ut ex priori numero: à triginta usque ad centum, quartam partem, aequè ut decem ex priori numero liberari possint: à centum usque ad quingentos, partem quintam similiter, ut ex antecedenti numero vigintiquinque possint fieri liberi: eademque praecipit, ne plures omnino, quam centum ex cujusquam testamento liberi fiant. Eadem lex cavet, ut libertates servis testamento nominatim dentur. *Ulpianus* Instit. tit. 1. *Paulus* Sentent. 4. *Caji* Institutiones.

Julia lex.

Juliam tulit *Cn. Octavius Augustus*. Ut Imperator, cum servum manumittit, non vindictam imponeret, sed simpliciter liberum esse juberet. *Paulus* l. apud eum 14. ff. de manumiss. Qua lege tam manumissoris, quam manumissi aetatem definivit, juraque quibus patroni adversus liberos uterentur, constituit. *Dio* lib. 55.

Elia Sentia lex.

Eliam Sentiam tulere *Sext. Aelius Catus*, *C. Sennius Saturninus* Coss. anno 1000. Ut qui servi patris causa vincti à domino, quibusve iniuste notae fuerant, quive propter noxam torti, nocentesve inventi, quive traditi, ut ferro, aut cum bestiis depugnarent, quive in custodia fuissent: ii si manumitterentur, non cives Romani, sed dedititiorum numero essent: id est, ut neque connubium, neque commercium, neque testamenti factionem haberent.

Ut minorem triginta annorum servum *vindicta*, aut *testamento*, nisi causa apud consilium probata, manumittere non liceret.

Ne dominus annis viginti minor, *servum*, nisi causa apud consilium probata manumitteret.

Ut servus ab eo domino, qui solvendo non est, testamento liber esse jussus, & *haeres institutus*, etsi minor sit triginta annis, vel in ea causa ut dedititius fieri debeat, civis Romanus, & *haeres sit*.

Quod si duo, pluresve liberi, *haeredesve* esse jussi sunt, primo loco scriptus, *liber* & *haeres sit*.

Ut si patronus *libertum inopem* non aluerit, primum libertatis causa impositis, tam ipse, quam is, ad quem

quem ea res pertinebit, mulctetur: deinde *ipsius hereditate*, tum ipse, tum ipsius liberi priventur, nisi hæres institutus sit: postremo à bonorum possessione removeatur, præterquam secundum tabulas.

Ne dominus *in manumittendo servo*, servare legem ei de contrahendo matrimonio, quæ civis Romani libertatem imminuat, imponat: si fecus faxit, ad ejus legitimam hereditatem ne admittatur. *Ulpianus* tit. 1. Instit. & *Justinianus* Instit. quibus ex caus. man. non. lic. item *Julianus* l. qui solvendo. 42. *Paulus* l. si is qui. 55. l. 57. qui solvendo. 60. l. si non lex 83. ff. de hereditib. inst. l. sciendum. 70. ff. de verb. sign. l. 1. C. qui manumit. non possi. l. 3. §. 2. ff. de suis & legit. l. si patronus. 33. ff. de bon. liber.

Junia Norbana lex.

Janiam Norbanam tulere *M. Junius Silanus*, *L. Norbanus Flaccus*, *Balbus*, Coss. anno 100CLXXI. Ut ii servi, qui neque censu, neque vindicta, neque testamento, sed aut per epistolam, aut inter amicos, aut convivii adhibitione liberi ficerent, non cives Rom. sed eodem jure, quo *Latini coloni* essent. Ut si *Latinus* civem Romanam, vel *Latinam uxorem* duxerit testatione interpolata, quod liberorum quarendorum causa uxorem duxerit, postea filio filiaque nato natave & anniculo facto, possit apud prætorem, vel præsidem provinciæ causam probare, & fieri civis Rom. tam ipse, quam filius, filiaque ejus, & uxor, scilicet si & ipsa *Latina* sit. Ut *Latinorum* legitimæ successiones nullæ prorsus essent, sed eorum bona manumissores, tanquam servorum peculia sibi haberent. Ut *liberti jus civitatis* Rom. non ante haberent, quam jus aureorum annulorum, aut natalium restitutionem à Principe impetrassent. *Ulpian.* in Instit. tit. 3. *Justin.* §. 5. de success. lib. idem Novell. 78.

Visellia lex.

Viselliam tulit *L. Visellius Varro* Coss. cum *C. Fontejo*, anno 100CLXXVI. *D. Claudii* temporibus. Ne libertinis hominibus, qui jus annulorum aureorum adepti non erant, eos honores, qui ingenuorum proprii sunt, capere liceat. *Imp.* l. unica. C. ad leg. *Visel.* l. 1. C. quando priuc. act. crim. præjud. *Ulpian.* cap. Instit. 3. *Visellia* tamen ubique legitur, mendose, cum *Viselliorum* familia nota sit, cujus erat *C. Visellius Varro*, *Ciceronis* consobrinus, ut constat ex *Bruto*.

Pappia lex.

De jure patronatus extat *lex Pappia*, quam tulit *M. Pappius Mutilus* Coss. cum *Q. Poppæo* II. Augusti temporibus. Ut ex bonis ejus, qui H. S. centum millium patrimonium reliquerat, & pauciores quam tres liberos habebat, siue is testamento facto, siue intestatus mortuus erat, virilis pars patrono deberetur. Itaque cum unum quidem filium heredem reliquerat libertus, perinde pars media debebatur patrono, ac si is sine ullo filio, filiaque intestatus decessisset: cum vero duos duasve hæredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono: si tres reliquerat, repellebatur patronus. Item: Ut *libertus* qui duos liberos in potestate haberet, operarum obligatione liberaretur. *Justinianus* §. 1. de success. libert. Et in *Pandect.* sub tit. de bon. libert. aliisque locis compluribus.

C A P. XVI.

De jure connubiorum, & maritandis ordinibus.

DE hac etiam parte perpaucae leges extant. Memoratur de jure connubiorum *Canuleja*, quam tulit *C. Canulejus* tribunus plebis *M. Genutio Augurino*, *C. Curtio Philone* Coss. anno cccviii. Ut plebi cum patribus connubiorum jus esset. Tulit autem hanc adversus legem xii. tabularum, qua cautum erat. Ne liceret patriciis conjungi connubio cum plebej. *Augustinus* libro 3. de civitate Dei cap. 17. *Livius* lib. 4.

Julia lex.

De maritandis ordinibus *Julia* & *Pappia Poppæa* agunt. *Juliam* tulit *C. Octavius Augustus*. Ne cœlibes nisi qui genere essent proximi, quicquam ex testamento civis Rom. caperent, neve orbi plus quam dimidium eorum, quæ relicta essent. Hoc ex *Eusebio*, *Nicephoro*, & *Sozomeno*, & l. 1. C. de infir. poen. cœlib. Ne conjux conjugis testamento nisi decimam relictorum partem caperet, fiscus reliquas novem. *Ulpianus* cap. Instit. 15. l. 1. C. de his qui se def. lib. 10. l. 2. C. de infir. poen. cœlib. Fœminis, inquit *Ulp. lex Julia* à morte viri, anni tribuit vacationem: à divortio sex mensium: Lex autem *Pappia*, à morte viri triennii; à repudio, anni & sex mensium. *Ulpianus* cap. 14. *Suetonius* in Augusto. Ut priori ex Consulibus fasces sumendi potestas esset, qui plures liberos, quam collega, aut in sua potestate haberet, aut bello amississet: sed si par utrique numerus liberorum esset, maritus, aut qui in numero maritorum est, præferretur: si vero ambo & mariti & patres totidem liberorum sunt, tum ille pristinus honos instauraretur: & qui major natu esset, prior fasces sumeret. *Agellius* lib. 2. cap. 15. Ut si liberta ab invito patro-

patrono diverteret, alii nubere invito patrono non posset. Ut jusjurandum quod liberto impositum est, ne uxorem duceret, ei remitteretur. l. 6. §. 3. de jure pat. l. 1. ff. unde vir & uxor.

Ne qui *senator* esset, quive filius, nepos, pronepolve ex filio, vel ex filia natus, vel ex filia natus, cujus eorum esset sponfam, uxoremve sciens, dolo malo haberet libertinam, aut eam, quæ ipsa, cujusve pater, materve artem ludicram faceret, fecissetve, neve *senatoris filia*, neptisve ex filio, proneptisve ex nepote, filio nato, nata libertino, eive qui ipse, cujusve pater materve artem ludicram faceret, fecissetve, sponfam nuptave sciens dolo malo esset. Eleganter hoc caput explicat *Barnabas Brissotius* libro de jure connubiorum.

Item, ne quis *senator* ex numero corpore quæstum facientium uxorem duceret. Cæteri autem ingenui prohiberentur ducere *lenam*, à lenone, lenave manumissam, & in adulterio deprehensam, & judicio publico damnatam, & quæ artem ludicram fecisset. *Paulus* l. 44. ff. de ritu nupt. *Martian.* autem in l. 19. eod. scribit, cap. 35. fuisse, ut qui liberos, quos habent in potestate, injuria prohibuissent uxores ducere, vel nubere, à magistratibus cogerentur in matrimonium collocare & dotare. Ut *patriciis* liceret libertinas uxores ducere: præter quam si *senatores*, senatorumve liberi essent. Ne qua *sponsalia* rata essent, nisi statim exacto biennio nuptiæ fierent: hoc est, ne puellæ decem annis minores ducerentur, quarum annus ætatis duodecimus maturus conjugio habebatur. *Zonaras* libro 11. Hæc autem lex in libris jurisconsultorum interdum *Julia* tantum, interdum *Pappia*, interdum *Julia Pappia*, interdum *Pappus Poppæ* dicitur.

Pappia Poppæ lex.

Pappia Poppæ tum eadem illa, quæ *lex Julia* continet, habuit, tum vero etiam hæc. Ut ne quinquaginta annis minor sexagenario nubere: aut vir hæc ætate junior quinquagenariam scæminam duceret in uxorem. Ut *patronis*, qui jus trium liberorum habent contra tabulas testamenti liberti, aut ab intestato contra suos hæredes non naturales bonorum possessio daretur. Ut *patronæ ingenuæ* duobus liberis honoratæ, *libertinæ* tribus, idem juris daretur, quod *patronis* ex edicto. Ut liberis ingenuæ trium liberorum jure honoratæ, idem juris quod ipsi *patronæ* tribueretur. Ut omnibus ingenuis præter *senatores*, eorumque liberos, uxores libertinas habere liceret. Tulere eam *M. Pappius Mursus*, *Q. Poppæus* secundum *Coss. suff.* Augusto imperatore. *Tacitus* libro tertio. Jurisconsulti sub titulo de ritu nupt. de vulg. substit. de jure patron. & aliis locis innumeris. *Ulpianus* cap. Instit. 14. & 24. & 29. *Dio* lib. 56.

CAPUT XVII.

De tutelis.

Atilia lex.

Sequuntur *leges de tutelis*, quarum quatuor reperiuntur, *Atilia*, *Julia Titia*, *Latoria*, & *Claudia*. *Atilia* hæc fuit, ut mulieribus & pupillis tutores non habentibus à prætore & majore parte tribunorum plebis darentur. Quando lata hæc lex sit, non certo constat. *Sigonius* libro 1. de Antiquo jure civium Romanorum, conjectura ductus scribit, videri sibi latam eam esse ante *Sp. Posthumii Albi*, & *Q. Marcii Philippi* Consulatum qui incidit in annum 101. xvii. Meminit hujus legis *Ulpianus* titulo 11. ubi addit, tutores *Atilia lege* datos, *Atilianos* dici. Meminit & *Livius* libro 39. Hæc tamen postea à *Claudio Imperatore* abrogata fuisse videtur, cum scribit *Suetonius*, sanxisse *Claudium*, ut Consules pupillis utriusque sexus tutores darent, quod vicissim ab *Antonino* Philosopho sublatum refert *Capitolinus*, ab coque prætorem tutelarum institutum.

Julia Titia lex.

Cæterum cum *Atilia lex* tantum Romæ locum haberet, lata est postea *Julia Titia*, ut etiam provinciarum præfides mulieribus, pupillisve tutores non habentibus, tutores darent. *Justinianus* Institutionibus de *Atilianis* tutoribus, & *Ulpian.* cap. Instit. 11.

Latoria lex.

Latoria fuit, ut iis qui furiosi, vel prodigi essent, curatores darentur, qui eos circumscriptissent, judicio publico tenerentur. Meminerunt ejus *Cic.* lib. 3. *Offic.* lib. 3. de Natura Deorum, *Jul. Capitolinus* in *M. Antonino* Philosopho, *Suetonius* in 4. *Prætorum* apud *Priscianum* libro 8.

Claudia lex.

Claudia à *C. Claudio* Imperatore lata est. Ut ne agnati mulierum tutelam legitimam recipere cogerentur. *Ulpianus* tit. 2. Instit. & *Imperator* l. 3. C. de legitimis tutorib. Tantum de tutelis: plura de iis habebimus in x11. *tabularum* fragmentis.

CAP. XVIII.

De testamentis, hæredibus, & legatis.

Furia lex.

Dicemus nunc de testamentis, de quibus aliquot leges hodie extant, ut *Furia*, *Voconia*, *Falcidia*, *Cornelia*, *Junia Velleja*, *Julia tres & Pappia*.

Furiam tulit *C. Furius tribunus plebis*: Ne cui, nisi manumissoris cognato, certisque aliis personis supra mille asses legare, mortisve causa donare liceret: quod si quis majorem summam sibi legatam accepisset, redderet. *Theophilus* Instit. de legatis. Lata est autem, ut ait *Justinianus*, legis xii. tabul. coercendæ causâ, qua uti quisque legasset suæ rei, ita jus erat. *Cicero* pro Balbo, & *Verrina* 3. *Justinianus* de lege *Falcidia*, *Ulpianus* cap. Instit. 1. & 28. ubi minus quam perfectam eam esse dicit, quod vetet aliquid fieri, & si factum sit, non rescindat. Ad hanc etiam videtur respexisse *Pomponius* l. 120. de verbor. signif.

Voconia lex.

Voconiam de mulierum hæreditatibus tulit *Q. Voconius Saxa tribunus plebis*, *Q. Marcio Philippo* 11. *Cneo Servilio Capione* Coss. anno 1090. Ne qui census esset, virginem, neve mulierem supra quadrantem suorum bonorum hæredem institueret, plusve cuiquam legaret, quam ad hæredem, hæredive perveniret. Ne foemina ultra consanguineos ab intestato succederent. *Cicero* *Verrina* 3. de Senectute. lib. 2. de Finibus, *Dio* lib. 56. *Agellius* libro 7. cap. 13. & libro 17. cap. 5. *Augustinus* libro 3. de Civitate Dei, *Florus* Epitoma 41. ubi *Volumnius* legitur, pro *Voconius*. *Paulus* lib. 4. Sentent. Extat autem declamatio *Quintiliani* 264. in qua hæc lex proponitur: Ne liceat mulieri nisi dimidiam partem bonorum relinquere. Verum ea lex ad scholasticas exercitationes ficta, & accommodata fuisse videtur, ut ex *Dione* constat.

Falcidia lex.

Falcidiam tulit *Publ. Falcidius tribunus plebis*, *Cn. Domitio Calvino* 11. *C. Asinio Pollione* Consulibus anno 106. cuius hæc capita à jurisconsultis memorantur: Qui cives *Romani* sunt, qui eorum post hanc legem rogatam testamentum facere volet, jus, potestasque esto, ut hac lege licebit. Quicumque civis *Romanus* post hanc legem rogatam testamentum faciet, is quantam cuique civi *Romano* pecuniam jure publico dare, legare volet, jus potestasque esto, dum ita detur, legetur, ut ne minus, quam quartam partem hæreditatis ex eo testamento hæredes capiant. Eis quibus ita datum legatum erit, eam pecuniam sine fraude sua capere liceto: isque hæres qui eam pecuniam dare jussus, damnatusve erit, eam pecuniam debet dare, qua damnatus est. Si quis aliter, quam hac lege liceat, pecuniam dederit, legaverit, hæredi quartam partem ejus pecuniæ quæ data, legata erit, ex eo testamento retinere liceto. *Paulus* l. 1. ff. ad leg. *Falcid.* *Eusebius* in Chronicis, qui tamen latam fuisse scribit, ut quarta pars tum demum hæredibus superesset, si quatuor, aut minus essent: quod in jurisconsult. libris nusquam reperies: tum & hujus hæc verba refert *Dio* libro 48. Ut hæres quartam partem bonorum sibi relictorum, si graviter oneratus sit legatis, accipiat: cetera legatariis relinquat.

Cornelia lex.

Corneliam tulit *L. Cornelius Sulla Felix*, Dictator & Consul cum *Q. Metello Pio Balearico*, anno Urbis conditæ 107. Ut eorum testamenta, quæ in hostium potestate essent, perinde rata essent, ac si hi, qui ea fecissent, in hostium potestatem non pervenissent, & hæreditas ex his eodem modo ad unum quemque pertineret. *Julianus* l. 12. ff. qui testam. fac. poss. *Ulpianus* capite Instit. 23. *Favolenus* in l. 15. de injust. rupt. Atque ex hac lege inducta fictio est, ut quicaptus apud hostes decederet, mortuus eodem momento, quo captus esset, putaretur. Ejusdem legis caput opinatur illud fuisse *Hottomannus*, quod in edicto *Verris* significatur apud *Ciceronem* libro Accusationum primo: Non minus multis signis, quam è lege oporteat, cautumque de numero testium, quos in testamentis adhiberi oportet, fuisse.

Junia Velleja lex.

Junia Velleja sequitur. Ut qui testamentum faceret, omnem virilis sexus, qui ei suus hæres futurus erit, cum nascetur, instituendi, exhæredandique potestatem haberet, etiam si vivo testatore nasceretur. Item, Ut si quis ex suis hæredibus suus hæres esse desineret, liberi ejus, & ceteri in locum suorum sui hæredes succederent. *Scævola* l. *Gallus* 20. de liberis & posthumis. *Paulus Manutius* eam sic recitat, Ut qui testamentum faceret, omnes eos virilis sexus necessario institueret hæredes, qui cum nascerentur, ei hæredes sui futuri essent, eorumque in locum liberi succederent, qui nisi instituti essent, aut si exhæredati,

dati, ad exemplum posthumorum essent, testamentum non valeret. Duplex itaque in hac lege caput fuit, primum, ut *mortuo filio*, nepotes nondum nati possint institui. Item, ut *vivente filio* nascituri nepotes possint institui, si avo vivente, & mortuo filio nascantur: ne facti sui, cum nascerentur, si se præteritos invenerint, rumpant testamentum. Altero capite cautum est, ut nepotes jam nati vivente filio, ab avo hæredes instituantur, vel nominatim exhæredentur, ne forte mortuo post testamentum facti sui hæredes, ad exemplum posthumorum testamentum infirmetur. *Cujacius* pro *Junia*, *Julia* legendum censet, corrupteque ubi hujus sit mentio, *Junia* scriptum esse ad l. *Gallus* ff. eod. notat.

Extant etiam tres leges *Julia*, de testamentis, quarum una dicitur *Julia*, de vicesima: altera *Julia caducaria*: tertia *Julia Miscella*.

Julia lex, de vicesima.

Julia de vicesima hæc fuerunt capita: ut quæ hæreditates, legata, & donationes mortis causa ad alienos, aut locupletes pervenirent, earum *pars vicesima* ad fiscum pertineret.

Ut testamenta in municipiis, coloniis, oppidis, præfectura, vico, castello, conciliabulo facta, in foro, vel basilica, præsentibus testibus vel honestis viris, inter horam secundam & decimam diei recitentur, exemploque sublato, ab iisdem rursus *magistratibus* obsignato, quorum præsentia constat aptentur.

Ut *testamentum* statim post mortem testatoris aperiatur: hoc est, à præsentibus intra triduum vel quinque dies, ab absentibus quoque intra eos dies, cum supervenerint.

Ut testes vel maxima pars eorum adhibeantur, qui signaverint *testamentum*, ita ut agnitis signis, rupto licio aperiatur, & recitetur: atque ita describendi exempli fiat potestas, ac deinde signo publico obsignatum in *archivum* redigatur, ut si quando exemplum ejus interciderit, sit unde peti possit. *Dio* lib. 38. & *Paulus* sentent. l. 4. tit. 6.

Julia caducaria lex.

Julia caducaria hæc duo capita fuerunt: Ut si nemo sit, ad quem bonorum possessio pertinere possit: ut sit quidem, sed jus suum omiserit, bona publicentur. *Ulpianus* cap. Institutionum 28. Idem l. 4. §. eod. ff. de fide lib. Quare etsi caducariis legibus bona delata sint, idem erit probandum. Sicenim locum hunc nobis restituit *Cujacius*. Eandem legem *Juliam* significat *Julianus* l. 96. §. 1. de legat. & fideicommiss. lib. 1. Quoties *lege Julia* bona vacantia ad fiscum pertinent, & legata & fideicommissa præstantur.

Julia Miscella lex.

Julia Miscella fuit, ut conjugii superstiti legatum sibi à demortuo ea lege, ne iterum nuberet, ita capere jus esset, si intra annum (luctui nondum erat præfinitus annus) juraret, se liberorum quærendorum causa velle nubere. *Justinianus* in tractatu de interdicta viduitate, & *lege Julia Miscella* tollenda, libro Cod. 6. tit. 40. & *Novella* Const. 22. ubi *Julium Miscellam* hujus legis authorem nominat. Alii tamen *Miscellam* malunt dictam, quod id *legis Julia* caput tam ad virum quam feminam pertinebat. De hac lege *Barnabas Brissonus* lib. 3. selectarum ex jure civili antiquitatum, capite 3. ubi & hoc addit, ci legi *Justinianum*, quod ad jusjurandum attinet, obrogasse. Eo enim legem hanc ait per interpretationem *prudentium* productam fuisse ut omnes inde conditiones, quæ liberam auferant nuptiarum contrahendarum potestatem, legatariis remittantur, quasi nullam fieri nuptiis moram oportere lex iusserit.

Pappia decimaria lex.

Reliqua est *Pappia decimaria*, cujus hæc sententia fuit: Ut vir & uxor, nullis ex eo matrimonio extantibus liberis, decimam ex testamento matrimonii nomine capere possint. Si vero extant liberi ex alio matrimonio, pro unoquoque ex liberis aliam decimam, & pro communi filio post nonum diem amisso aliam: pro duobus post nonum diem amissis duas: quod explicat *Ulpianus* in fragment. tit. 15. & 21. Vide *Cripium* Observat. lib. 3. cap. 12. Alludit ad hanc legem *Tertullianus* lib. 1. ad uxorem. Hæ itaque de testamentis leges ex veteribus adhuc extant, quarum prolixam explicationem nemo à me expectet, cum id ad *jurisconsultos* pertineat.

Galicia lex.

Solet hic quoque mentio fieri *legis Galicia*, de ratione inducendæ querelæ inofficiosi testamenti, de qua tamen cum nihil certi habeatur, non est, ut multa afferam. Si qui volunt possunt contrarias de ea disputationes legere *Jacobi Cujacii* lib. 2. Observationum, cap. 21. & lib. 14. ac *Jacobi Ravardii* libro singulari de auctoritate *prudentium*, cap. 12. Atque hæc de testamentis leges ex veteribus adhuc extant.

CAP. XIX.

De usucapionibus, cessione bonorum, & furtis.

DE testamentis diximus, persequamur nunc alias leges, quæ ad jus privatum pertinent, quales sunt *de usucapionibus, cessione bonorum & furtis.*

Atinia lex.

De usucapionibus extat *lex Atinia*, qua cautum fuit, ut, quod surreptum esset, ejus rei æterna auctoritas esset: nisi si in ejus, cui surreptum esset, potestatem revertisset. Meminit ejus *Agellus* lib. 17. cap. 7. *Paulus* l. 4. §. 4. ff. de usurpat. *Julianus* l. 33. ejusdem tituli, & *Cicero* *Verrina* 3.

Julia Plantia lex. Julia lex. Hostilia lex.

Extat & *Julia Plantia*, ab Octavio Augusto lata: Ne res vi possessas usucapere ullo tempore liceret. *Justinianus* de usucap. lib. 1. Instit.

De cessione bonorum ejusdem *Augusti Julia* memoratur: Ut qui sine dolo suo malo, æri alieno satisfacere non posset, bonis suis cedendo liberaretur. l. 4. C. qui bon. ced. poss. & in *C. Theod.* lib. 4. tit. qui bonis ex lege *Julia* cedere possint.

De furtis *Aulus Hostilius Mancinus* Consul cum Aulo Atilio Serrano anno 1099. legem tulit: Ut furti agere liceret eorum nomine, qui apud hostes essent, aut reipublicæ causa abessent, quive in eorum cuius tutela essent. *Justinianus* de iis, per quos ag. poss. Hinc illæ *Hostiliana actiones*, id est, formulæ apud *Ciceronem* lib. de *Oratore* 1. ubi de militis testamento agitur. Plura de *furtis* infra in fragmentis xii. tabularum habebimus.

CAP. XX.

De re nummaria, & fenore.

Dicendum nobis nunc est *de re nummaria* & *fenore*, quid de iis Romani statuerint. Ac *de re nummaria* quidem quatuor reperiuntur leges, *Papiria, Livia, Clodia, Maria.*

Papiria lex.

Papiria lege cautum fuit: Ut *asses* qui *unciales* erant, semunciales fierent. Tulit eam, uti censet *Hottomannus*, *C. Papirius Carbo* tribunus plebis, *L. Cornelio Scipione*, *C. Lelio Nepote*, Coss. anno 101. *Plinius* libro 33. cap. 3.

Livia lex.

Livia autem à *M. Livio Druso* tribuno plebis, anno 100. *Cn. Domitio Ahenobarbo*, *C. Fannio Strabone*, Coss. lata fuit: Ut octava aris pars argento misceretur.

Clodia vel Claudia lex.

Clodia vel *Claudia* fuit: Ut *victorius nummus*, qui ex Illyrico advectus, mercis loco habebatur, Romæ percuteretur: & eadem victoriæ nota obsignaretur. *Plin.* lib. 33. cap. 3.

Maria lex.

His addatur etiam *lex Maria*, quam tulit *M. Marius Gratidianus* prætor, *L. Sulla Dictatore*, anno 100. Ut nummi, certa tum ex cogitata ratione probarentur. Jactabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut nemo icire posset, quid haberet. *Cicero* lib. 3. Offic. *Plinius* lib. 33. cap. 9.

Cæterum ut melius intelligantur superiores *de re nummaria* leges, non absurdum erit, si integrum *Flinii* locum, ubi legum illarum meminit, adscribam. Sic autem in libro 33. cap. 3. *Populus Romanus*, ne argento quidem signato ante *Pyrrhum Regem* devictum usus est. *Libralis*, unde etiam nunc *libella* dicitur, & *dupondius*, appendebatur *assis*: quare aris gravis poena dicta. *Servius Rex* primus signavit *as*, antea rudius *ufos* Romæ *Remeus* tradit. Signatum est nota pecudum, unde & *pecunia* appellata. Maximus census ex *M. assium* fuit illo Rege. Et ideo hæc prima classis. *Argentum signatum* est anno Urbis 600. *Q. Ogulnio*, *C. Fabio* Coss. quinque annis ante primum bellum Punicum. Et placuit *denarius* pro decem libris aris: *quinarius*, pro quinque sesteriis pro dupondio, ac semisse. *Libra* autem *pondus* aris immixtum bello Punico primo, cum impensis respublica non sufficeret: constitutumque ut *asses* sextantario pondere ferirentur. Ita quinque partes factæ lucris, dissolutumque *as* alienum. Nota aris fuit ex altera parte

parte *Fanus geminus*, ex altera rostrum navis: in triente vero, & quadrante, *rates*. *Quadrans* antea *truncus* vocatus à tribus unciiis. Postea *Annibale* urgente, *Q. Fabio Maximo Dictatore*, *asses unciales* facti, placuitque *denarium* XVI. *asibus* permutari, *quinarium* octonis, *sestertium* quaternis. Ita respublica dimidium lucrata est. In militari tamen stipendio semper *denarius* pro decem *asibus* datus. Nota argenti fuerunt, *bigæ*, atque *quadrigæ*, & deinde *bigati*, *quadrigatique* dicti. Mox lege *Papirii* *semunciales asses* facti. *Livius Drusus* in tribunatu plebis octavam partem *aris* argento miscuit. Qui nunc *victorialis* appellabatur, lege *Clodia* percussus est. Antea enim hic nummus ex *Illyrico* advectus, mercis loco habebatur. Est autem signatus *Victoria*, & inde nomen. *Aureus nummus* post annum LXII. percussus est, quam *argenteus*, ita ut scrupulum valeret sestertii vicenis, quod efficit, in libras ratione sestertiorum, qui tunc erant sestertios 100000. Post hæc placuit XL. M. signari ex auri libris, paulatimque principes imminuere pondus, minutissimus vero ad XLV. M. Hactenus *Plinius*.

A legibus nummariis ad *fenecres* accedemus. quarum hæc extant, *Licina*, *Duillia Mænia*, *Genutia*, *Sempronia*, *Valeria*, *Cacilia Gabinia*, *Fulia*, & *Claudia*.

Licina lex.

Licina hæc fuit: Ut deducto eo de capite, quod usuris pernumeratum esset, id quod superesset, triennio æquis portionibus persolveretur. Tulit eam *C. Licinius Stolo* tribunus plebis, *Sp. Furius Medullinus*, *P. Clodius Siculo*, &c. tribunis militum *Coss.* anno CCCLXXVI. *Livius* lib. 6.

Alia Licinia lex.

Est & alia *Licina* de *foenore*, à *L. Licinio Lucullo* *Asiæ* proconsule, ante *Ciceronis* *Consulatum* lata, ad levandam *arē* alieno provinciam: Ne scilicet supra centesimam jure *foenoris* solveretur: Ne majores essent usuræ, quam quibus veteri jure pecuniæ antea credebantur: Ne creditoribus à debitoribus *foenoris* nomine plus omnino liceret accipere, quam quanta fructuum creditoris quarta pars esset.

Duillia Mænia lex.

Duillia Mænia à *M. Duillio*, *L. Mænio* tribunis plebis: *C. Marcio Rutilio*, *Cn. Manlio Capitolino Imperioso* II. *Consulibus*, anno CCXCVI. lata est. Ut *foenus* ne majus unciario exerceretur. *Liv.* lib. 7. *Tac.* tamen lib. 6. *Annalium* *foenus unciarium* XII. tabularum legibus constitutum fuisse tradit. Fuit igitur hæc repetitio legis XII. tabularum anno Urbis MDVI. *C. Plautio Ipsæo*, *T. Manlio Imperioso Torquato*, *Coss.* *lex semunciarum* *foenoris* à tribunis plebis lata est. *Livius* lib. 7. *Tacitus* lib. 6. *Annalium*.

Genutia lex.

Paulo post, anno CDXI. *C. Martio Rutilo* IV. *Q. Servilio* *Coss.* *L. Genutius* tribunus plebis legem tulit, ne *foenerare* liceret, *Livius* lib. 7.

Sempronia lex.

Atque hæc quidem in Urbe observabantur. Cæterum cum essent *lucri cupidi* qui nomina in socios, quod si non tenerentur iis legibus, transcriberent, legem tulit *M. Sempronius* tribunus plebis, anno CDLX. *L. Cornelio Merula*, *Q. Minutio Thermo* *Coss.* Ut cum sociis ac nomine Latino pecuniæ creditæ jus idem, quod cum civibus Romanis esset, *Livius* lib. 35. *Cicero* lib. 2. de *Officiis*.

Valeria lex.

Anno CDCLXVI. *Valerius Flaccus* II. *Consul*, cum *L. Cornelio Cinna* II. in *Marii* demortui locum successus, legem tulit: Ut creditoribus *quadrans* solveretur: hoc est: Ut terni nummi pro centenis in anno penderentur. *Vell. Paterculus* lib. 2. qui tamen hoc factum ut injustum reprehendit.

Cacilia Gabinia lex.

Cacilia Gabinia lex ab *Aul. Gabinio* tribuno plebis, *L. Metello*, *Q. Marcio Rege* *Coss.* Anno CDCCXCV. lata est: ne jus duceretur de iis pecuniis, quæ versura facta essent sumptæ: Ne scilicet provinciales homines à Romanis exhaurirentur: Ne gravior usura quam centesima exigeretur. Sed & præter amissam sortem certam poenam fanciebat, *Cic.* lib. 5. *Epist.* ad *Atticum*.

Quod de *C. Julio Cæsare* *Suetonius*, & ipse *Cæsar* lib. 3. *Comment. de Bello civili*, memorie produnt, *Cæsarem*, cum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ solverentur, constituisse, ut debitores creditoribus satisfacerent per æstimationem possessionum ab arbitris ad hoc datis factam, quanti quasque ante civile bellum comparassent, deducta summa *aris alieni*, si quid usuræ nomine numeratum aut per scriptum fuisset: qua conditione quartam fere crediti deperisse ajunt, nescio an ad legem aliquam sit referendum, quod aliquibus placere video, qui etiam ex *Tacito* afferunt, eadem lege cautum fuisse, de modo credendi, possidendique intra Italiam. Locum *Taciti* cum & superiorum legum mentionem habeat, integrum adscribam. Sic igitur is lib. 6. *Annalium* (quemadmodum *Justus Lipsius* recensuit) scribit:

Interea magna vis accusatorum in eos irrumpit, qui pecunias fœnore auctitabant, adversum legem *Diectoris Cæsaris*, qua de modo credendi, possidendique, intra Italiam cavetur, omiſſa olim, quia privato uſui bonum publicum poſtponitur. Sane vetus Urbi fœnebre malum, & ſeditionum, diſcordiarumque creberrima cauſa, eoque cohibebatur antiquis quoque & minus corruptis moribus. Nam primo *XII. tabulis* ſanctum, ne quis *uncurio fœnore* amplius exerceret, cum antea ex libidine locupletium agitaretur: dein rogatione tribunitia ad *ſemuncias* redacta. Poſtremo vetita verſura multiſque plebiſcitis obviam itum fraudibus, quæ toties repreſſæ, miras per artes ruriuſ oriebantur. Haſtenus *Tacitus*.

Julia lex.

Memoratur & alia *Julia lex de ceſſione bonorum*. Ut qui ſine dolo ſuo malo ari alieno ſatiſfacere non poſſet bonis ſuis cedendo liberaretur. l. 4. C. qui bon. ced. poſſ. & in C. *Ithead.* lib. 4. tit. qui bonis ex lege *Julia* cedere poſſint.

Claudia lex.

Claudia tulit *C. Claudius Cæſar*. Ne creditores in mortem parentum pecunias filiis familiarum fœnori darent. *Tacitus* lib. Annalium 2. quæ lex ab Athenienſibus deſumpta eſt, quos ſimilem habuiſſe legem ex *Terentii Phormione* diſcimus.

Referenda ad hanc claſſem etiam eſt lex *Patellii Papirii*, quam tulere *C. Patellus Libo Viſolus* III. L. *Papirius Mugillanus*, Coſſ. anno *CDXXVII*. Ne quis, niſi qui noxam meruiſſet, donec poenam lueret, & in compediſ, aut in nervo teneretur, pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus obnoxium eſſet. Et ne quis in poſterum neſceteretur. *Livius* lib. 8. *C. Manlius* in Epistoſa ad *Q. Marcium Conſulem* apud *Salluſtium* in conjuratione *Catilinæ*. Tantum de re *nummaria*, & fœnore. Sequuntur leges de *judiciis*.

C A P. XXI.

De judiciis, donis, & muneribus.

Romuli lex.

DE *judiciis* jam dicturi, prius eas leges recenſebimus, quæ de iſſis *judiciis* latae fuerunt, tum quæ de *judiciis*.

Sempronia lex.

Sunt autem de *judiciis* latae iſtæ: *Sempronia*, *Servilia*, *Livia*, *Plautia*, *Cornelia*, *Aurelia*, *Pompeja*, *Julia*, *Antonina*. *Judicia* primum penes ſenatum fuerunt, ex lege *Romuli*, de qua *Dionyſius Halicarnaeſus* ſcribit in hunc modum: *Romulus*, inquit, poſtquam diſcrevit potiores ab inferioribus, mox legib. lais præſcripſit, quod utriſque faciendum: Ut *patricii* ſacra curarent, *magiſtratus* gererent, jus redderent, ſecum rempubl. adminiſtrarent, res urbanas obirent: idque longo tempore etiam ſub Conſulibus ſervatum, donec tandem *C. Sempronius Gracchus* tribunos plebis ſenatui iniquior, anno *CDXXX*. *Q. Caſilio Metello Balearico*, *T. Quintio Flaminio*, Coſſ. legem tulit, quam paucis ante annis frater ejus *Tiberius* ferre conatus erat: Ut *judicia*, quæ ſemper antea penes ſenatorium ordinem fuerant, ad ſolos equites transferrentur. *Appianus* lib. 1. de Bel. civil. *Aſcon.* in *Divin. Vellejus* lib. 2. *Tacitus* lib. 12. *Varro* de Vita pop. Roman. apud *Nonium*, in voce *Biceps*. *Plutarchus* in *Gracchis*, equites trecentos cum ſenatoribus trecentis mixtos tradit, atque inter utroſque communicata *judicia*, quod falſum eſt.

Servilia lex.

Florus etiam *Epit. 60.* author eſt, lege *Sempronia* trecentos ſenatores cum ſexcentis equitibus commixtos judicaſſe: quod proculdubio ad legem *Serviliam* pertinet, quam non multo poſt tulit *Q. Servilius Cæpio* Conſul, cum *C. Atilio Serrano*, anno *CDXLVII*. Ut *judicia*, quæ lege *Sempronia* ad ſolos equites translata erant, ordini ſenatorio communicarentur: quæ tamen lex non multo poſt abrogata eſt. *Tacitus* lib. 12. *Annal. Cic.* in 1. de Arte *Rhet.* lib. 2. de *Oratore*, in *Bruto*, in oratione pro *Scauro*, & ibidem *Aſconius*. Fuit autem hac lege impar & minor numerus ſenatorum, quam equitum.

Julia lex.

Nam paucis poſt annis *M. Livius Druſus* tribunus plebis, *L. Marcio Philippo*, *Sext. Ful. Cæſare*, Coſſ. anno Urbis *DCXXI*. legem tulit: Ut æqua ex parte *judicia* penes ſenatum, & equeſtrem ordinem eſſent, id eſt, trecenti equites, & trecenti ſenatores. *Aſconius* in *Cornelianam*, *Cic.* lib. 3. de *Orat.* *Florus* *Epit. 71.* *Appian.* lib. 1. de Bel. civil. ſic ſcribit: *M. Livius Druſus* ſenatum quoque ac equites tum maxime propter *judicia* diſſidentes invicem conabatur conciliare: quæ cum nequiret ſenatui palam reſtituere, arte utroſque aggreſſus eſt. Nam cum per id tempus propter crebras ſeditiones vix trecentorum expleret numerum, promulgavit legem, ut ex equeſtri ordine adderentur totidem, delectu optimorum habito, atque ex his omni-

omnibus in posterum *judices* legerentur: utque causam dicere cogerentur suspecti de munerum corruptela: quod malum jam inter crimina haberi desierat: adeo frontem plerique perfricuerant. Haftenus ille. Verum nec hac *Livia* longæva fuit: nam *L. Marcus Philippus* Consul, *Drusi* inimicus, eodem anno obtinuit, ut *Drusi* *leges* tanquam contra auspicia latæ, uno *senatusconsulto* tollerentur, uti testatur *Cicero* lib. 3. de Legib.

Plautia lex.

Anno deinde elapso, qui fuit secundus belli Italici, *Cn. Pompejo Strabone*, *L. Porcio Catone* Coss. cum equester ordo in judiciis dominaretur, legem tulit *M. Plautius Silvanus tribunus* plebis. Ut tribus singulæ ex eo numero quinos denos suffragio crearent, qui eo anno judicarent. Ex eo factum est, ut *senatores* quoque in eo numero essent, & quidem etiam ex ipsa plebe. *Cicero* in oratione pro *Cornelio*, epistolis ad *Attic.* lib. 4. & *Asconius* in *Cornelianam*. Ex quo intelligitur. cum ante *equites* soli judicarent ccc. tribus dedisse singulas *judices* xv. itaque ccl. fuerunt: & *judicia* inter tres ordines, *senatorum*, *equestrem* & *plebejorum* communicata sunt.

Cornelia lex.

Plautiam legem secuta est *Cornelia*, quam tulit *L. Cornelius Sulla* Dictator & Consul 11. cum *Q. Cæcilio Metello Pio*, anno 106LXXIII. Ut *judicia equestri* ordini adempta, in solum ordinem *senatorum* transferrentur. *Florus* Epit. 89. *Asconius* in *Divinationem*.

Aurelia lex.

Undecim annis post legem *L. Cornelii Sullæ*, *Aurelia* lata est à *L. Aurelio Cotta* prætore, anno 106LXXIII. *Cn. Pompejo Magno*, *M. Licinio Crasso*, Coss. Ut *judicia*, quæ penes solos *senatores* erant, inter *senatores* & *equestrem* ordinem, & *tribunos ærarios* communicarentur. *Cicero* in *Verrinis* sæpe, *Asconius* in eisdem, in orationem pro *Cornelio*, & in *Pisonem*, *Florus* Epitome 97. *Vellejus* lib. 2. ubi tamen *tribunos ærarios* non nominat.

Vatinia lex.

Secuta *Vatinia* est, quam tulit, ut opinatur *Manutius*, *Publ. Vatinus tribunus* plebis *C. Julio Cesare*, *M. Calpurnio Bibulo* Consulibus, anno 106LXXIV. Quæ autem sententia fuerit: se nondum invenire potuisse idem ait: existimare tamen popularem fuisse, cum *Vatinus* *senatum*, *senatus* illum vehementer oderit.

Julia lex.

Julia lex a *C. Julio Cesare* cum *M. Bibulo*, anno eodem lata est: Ut *judicia* ad duo genera *judicum* federentur, *equestris* ordinis, & *senatorii*: *tribuni* vero *ærarii*, quod erat tertium, tollerentur. *Suetonius* in *Cæsare*. Meminit & *Agellius* lib. 14. cap. 2. *Dio* lib. 43. Multa præterea hujus legis capita fuerunt de ipsorum *judicum* ætate, dignitate & conditione, de forma & consuetudine *judiciorum* publicorum & *privatorum*. Quæ omnia in antiquis *jurisconsultorum* libris comprehensæ opera *Tribonian* abolita sunt.

Pompeja lex.

Pompeja sequitur: quam tulit *Cneus Pompejus Magnus* 11. Coss. cum *M. Licinio Crasso* 11. anno 106LXXV. Ut amplissimo ex cen. u, ex *centuriis*, aliter quam antea lecti *judices*, ex tribus tamen ordinibus, quibus *Aurelia lege* communicata erant *judicia*, *senatorio* scilicet, *equestri*, & *tribunis ærariis* res judicarent. Item, ut quinque & septuaginta *judices* causas cognoverent. *Cicero* in *Pisonem*, & in eadem *Asconius*.

Antonia lex.

Ultima *Antonia* est, quam tulit *M. Antonius* Coss. cum *C. Julio Cesare*, anno 106LXXIX. Ut tertia *judicum* decuria è *centurionibus*, *antesignanis*, *alaudis*, *manipularibus* fieret. *Cicero* *Philip.* 1. & 5. *Suetonius* in *Augusto*. Ex quo etiam intelligi potest, hanc non fuisse abrogatam, cum ille hostis *judicatus* est, ut vult *Zasius*. Sic enim scribit: Ad tres *judicum* decurias quartam addidit ex inferiore censu, quæ *ducentariorum* vocaretur, *judicarentque* de levioribus summis.

Pompeja lex.

Haftenus *leges de judicibus* recitavimus, de quibus prolixè *Paul. Manut.* lib. de Legibus, & *Francisc. Poller.* lib. 3. *Historiæ Fori Romani*. Quibus adjiciemus eam *Pompeji legem*, qua tulit, Ut de iis, qui à secundo suo Consulatu ad hunc usque diem ob rem *judicandam* pecunias cepissent, quæstio constitueretur. *Appianus* lib. 2. de *Bellis civilibus*.

CAPUT XXII.

De judiciis.

Non est dubium, si omnes, quæ à priscis Romanis latæ sunt leges, hodie superessent, magnum earum numerum de *judiciis* futurum esse. Verum interciderunt fere omnes. Quæ igitur adhuc extant, hoc capite recitabimus. Sunt autem tres, *Pompeja*, *Julia*, & *Junia Petronia*.

Pompeja lex.

Pompeja à Cneo *Pompejo Magno* Consule solo sine collega, anno Urbis 1000. lata est. Ne reum in judicio laudare liceret. *Plutarch.* in *Pompejo*, & *Catone Uticensi*. *Valerius* lib. 6. cap. 2.

Julia lex.

Legem Juliam judicariam à *C. Julio Cæsare* latam, multa de forma judiciorum publicorum privatorumque continuisse, quæ à *Triboniano* abolita sint, diximus capite præcedenti. Fuit autem & alia *Julia lex* ab *Octavio Augusto* Cæsare lata, quæ formam judiciorum præscripsit, cujus hæc capita feruntur. Ut qui nomen alicujus deferrent, locum, annum, & mensem, quo crimen admissum erit, designent, l. 3. de accus. Ne eodem tempore de duobus reis quis quereretur, nisi suarum injuriarum causa, l. 12. eodem. Ne invito denuntietur, ut *testimonium dicat* adversus socerum, generum, vitricum, privignum, sobrinum, sobrinam, sobrino natum, eoque, qui priore gradu sint. Item: Ne liberto ipsius, liberorum ejus, parentum, viri, uxoris: item patroni, patronæ, & ut ne patroni, patronæ adversus liberos, neque liberti adversus patronum cogantur *testimonium dicere*, l. 4. ff. de testib. Ut inter privatos, qui in judicem consensisset, jurisdictioni ei judici potestas esset, l. 3. §. 1. ff. de judiciis. Ne qui *judex* sit, arbitrium recipere ejus rei, de qua *judex* est, neve se promitti jubeat, l. 9. ff. de arbitris: Ne minor annis viginti judicare cogatur, l. cum lege 41. ff. de arbitris. Ut *Saturnalibus* triduo feriæ servarentur. *Macrobius* libro 1. cap. 10. Eadem etiam latum opinatur *Hottomannus*, ut certus patronorum numerus esset. Meminit *Asconius* in argumento orationis pro *Scauro*. Et si quis reus vel accusator domum judicis ingrediatur, per legem *Juliam* judicariam in legem ambitus committit l. 1. ff. de ambit. Item: Ne iudices suo anno in alienas ades ingrediantur. *Dio* libro 54.

Junia Petronia lex.

Juniam Petroniam tulere *C. Junius Cæsonius*, *Petronius Turpilianus*, Coss. anno 1000. Ut si dissidentes pares judicum existerent sententiæ, pro libertate pronuntiaretur. *Hermog.* l. 24. ff. manumiss. His legibus subjiciemus eas, quæ de *multis*, item eam, quæ de *donis* & *muneribus* latæ sunt.

Memmia lex.

De judiciis etiam fuit *lex Memmia*, de reis postulandis, qua latum fuit, ut eorum, qui reipublicæ causa absissent, nomina ne inter reos reciperentur. *Cicer.* in *Vatinium*. *Valer. Max.* lib. 3. cap. 7.

Lex de calumniatoribus.

Item illa de *calumniatoribus*: Ut calumniatoribus poena constituto judicio imponeretur: cujus meminit *Cicero* pro *Sexto Roscio*, *Papinianus* lib. 13. de testibus, lib. 1. cap. 1. ad senatusconsultum *Turpilianum*. Hæc autem lege calumniatori in fronte imprimebatur litera, qua indicabatur calumniatum eum esse. Sic enim *Cicero* pro *Sexto Roscio*: Literam illam cui vos eo usque inimici estis, ut etiam calumnias oderitis, ita vehementer ad caput affigent, ut postea neminem alium, nisi fortunas vestras accusare possitis, &c. Cæterum hanc legem, sicut & superiorem, quidam *Memmiam*, quidam *Remmiam* appellant. *Paulus Manutius* autem commentariis in orationem pro *Sexto Roscio*, superiorem illam de reo evocando *Memmiam*: hanc ergo de calumniatoribus *Remmiam* dictam sibi videri scribit. Pertinent ad hunc de judiciis locum etiam leges, quæ de *multis*, item quæ de *donis* & *muneribus* latæ fuerunt.

Ateria Tarpeja lex.

De *multis* primi legem tulere *Sp. Tarpejus Montanus Capitolinus*, *Aul. Aterius Fontinalis* Coss. anno 600. unde & *Ateria*, & *Tarpeja* indifferenter dicitur: Ut omnibus magistratibus *multæ* dicendæ jus esset, cum antea solis Coss. id liceret: Ut duas oves triginta boum *multa* non excederet. *Dionys.* lib. 10. *Agellius* lib. 11. cap. 1. & *Festus* in voce, *Peculatus*. Ad hujus legis primum caput respexit videtur *Ulpian.* l. unica, ff. si quis jus dic. non. obtem. dum ait: Omnibus magistratibus secundum jus potestatis suæ concessum est jurisdictione pœnali judicio defendere.

Sextia Menenia lex.

Biennio post anno, scilicet cccxi. *P. Sextius Capitolinus*, *T. Menenius Lanatus* Coss. legem tulerunt, ut oves decussi, boves centussi aestimarentur. Apud *Festum*, qui hujus legis meminit, mendum esse videtur, quia priore loco ponit legem *Meneniam Sextiam*, posteriore *Tarpeiam*, quasi *Menenius* ante *Tarpejum* & *Aterium* Consul fuerit, quod falsum est. Vide *Antonium Augustinum* apud *Festum*, ad vocem, *Peculatus*.

Papiria Julia lex.

Fuisse quoque *Papiriam Juliam* legem Consularem de modo mulctarum latam, ex *Livio* cognoscitur: verum qua sententia, non exprimitur. Atque tantum de mulctis.

Cincia lex.

Huc denique pertinet *lex Cincia muneralis*, sive de donis & muneribus, quam tulit *M. Cincius tribunus* plebis, *M. Cornelio Cethego*, *P. Sempromio Tuditano* Coss. anno dclxix. Ne quis ob causam orandam donum, munusve caperet. *Liv.* 34. *Tacit.* lib. 13. *Annalium*, *Cicero* ad *Attic.* lib. 1. item lib. 2. de Oratore, in Catone. Hanc *Festus* muneralem à *Plauto* vocari scribit, his versibus:

Neque muneralem legem, neque lenoniam,
Rogata fuerit necne stocci astimo.

Fuerunt autem & alia quædam hujus legis capita, ut ne plus ducentis aureis donare liceret: extra quam si conjunctis personis donaretur, quod eo amplius donatum esset, ratum non esset, argumento l. fancimus, C. de don. *Ulpianus* cap. *Instit.* l. 1. 4. & l. 6. *C. Theod.* de donationibus. Item: Ut in donatione quibuscunque personis facta, mancipatio traditione adhiberetur, ff. l. 4. & l. 5. Verum ista proprie huc non pertinent.

Hoc loco meminerunt quidam ex *Tacito* lib. 2. *Annalium*, & ex *Ansonio* legis *Titiae muneralis*. Cum vero ii loci de mendo suspecti sint, nihil amplius de ea habeo dicere, præsertim cum etiam *Justus Lipsius* in notis ad *Tacitum* affirmet in Vaticanis duobus, & *Farnesiano* codice, legi *Cintiam*, aut *Cimbiam*, non *Titiam*.

Atque has leges, quas de jure publico & privato recitavimus, habuimus. Sequitur ut de criminibus dicamus, quod faciemus capitibus sequentibus.

CAP. XXIII.

De criminibus publicis, & primum de majestate.

Hactenus eas leges recitavimus, quæ de jure publico, & privato latæ sunt. Restant illæ, quæ de criminibus loquuntur. Fuerunt autem crimina maleficia, quæ aut adversus rempublicam commissa sunt, aut populo Rom. adversus rempublicam commissa existimavit, atque judicio legibus constituto, poena vindicanda putavit: qualia sunt crimen majestatis, peculatus, ambitus, repetundarum, vis publica, sicariorum, veneficii, parricidii, falsi, adulterii, plagii. De his omnibus ordine dicemus, sumpto initio à crimine majestatis, quippe quod omnium fuit gravissimum & antiquissimum.

Majestatis, inquit, *Ulpianus*, est crimen illud, quod adversus populum Romanum, aut securitatem ejus committitur, id est, in quo læditur aut dignitas, aut securitas ejus. Et pertinent ad hoc crimen omnia, quæcunque aut populo, aut magistratibus ejus directo injuriæ facta sunt. Gravissimum autem inter majestatis crimina est crimen perduellionis, & sub illo tanquam species sub genere continetur. Est autem perduellio, hostili animo adversus rempublicam, vel Principem animatum esse. *Franciscus Hottomannus* IC. celeberrimus, quadruplicem inter majestatis & perduellionis crimina differentiam notat, quarum prima est, quod majestatis crimine tenentur ii, qui vel partem aliquam reipublicæ læserunt, veluti, si quis duces hostium accepta pecunia liberavit, aut privatus domi suæ hostium duces tenuit: aut si magistratus quippiam pro sua potestate agenti aliquis officiar, veluti *C. Cornelius*, quem *Cicero* defendit. *Perduellionis* autem crimen in eos cadit, qui summam reipublicæ labefactare conati sunt. Altera differentia est, quod majestatis crimen in foro apud suum prætorem pro tribunali, judicio certa lege constituto agebatur, ut ex *Verr.* 3. & 7. cognoscitur. *Perduellio* vero primis quidem temporibus à duumviris data opera creatis, post autem à populo Romano comitis centuriatis in campo Martio cognoscebatur: quemadmodum ex oratione *Ciceronis* pro *C. Rabirio* perduellionis reo, in campo Martio habita: itemque ex *Valerii Maximi* libro 6. cap. 5. satis plane constat. Tertia differentia est, quod majestatis crimen non morte, sed exilio mulctabatur: perduellionis vero damnatum carnifex in Urbem evocatus in crucem, Martio in campo fixam tollebat, quod ex eadem oratione cognoscitur, in qua crucis mentio fit, ut ex *Dionis* libro 37. ubi de hoc judicio commemorat, liquet. Quartam differentiam *Ulpianus* ostendit ff. l. ult. de crim. majestatis. ubi ait: *Majestatis immutata crimen rei morte obliterari: perduellionis autem memoriam etiam*

post mortem damnari. Quomodo intelligendus *Justinianus* Institutionibus §. 2. de publicis judiciis. *Publici*, inquit, judicia hæc sunt: *Lex Julia majestatis*, quæ in eos, qui contra Imperatorem vel rempublicam aliquid moliti sunt, suum vigorem extendit. Cujus poena animæ amissionem iustinet, & memoria rei etiam post mortem damnatur, &c. Plura de *majestate* alibi recitantur, nos hic leges Romanorum, quæ de eo crimine latæ fuerunt, recensere: inter quas, quæ quidem post *duodecim tabulas* rogatæ sunt (de illis enim diximus ante) prima est

Gabinia.

Ne quis coitiones clandestinas confaret: qui fecisset, capitali supplicio plecteretur. *Sallustius* in declamatione Porcii Latronis. Postea leges quatuor de *majestate* latæ, *Appuleja*, *Valeria*, *Cornelia*, *Julia*.

Appuleja lex.

Appulejam tulit *L. Appulejus Saturninus* tribunus plebis anno 1061. *C. Mario V. M. Aquilejo* Coss. Hac lege *C. Norbanus* est postulatus, quem *M. Antonius Censorinus* defendit, ut in 2. de Oratore scribit *Cicero*, ex quo apparet, hac lege vim in Urbe ac seditionem vindicatam esse. *Ciculus Sigonius* putat eandem etiam quæstionem de *majestate* perpetuam constitutam esse.

Valeria lex.

Legem Valeriam tulit *Q. Valerius*, propter obscurum jus civitatis *Hybrida* cognominatus, tribunus plebis anno 1061. *L. Marcio Philippo, Sex. Julio Cæsare* Coss. Ut quæreretur de iis, quorum opera, consiliove focii contra populum Romanum arma sumpserint. *Cicero* oratione pro Scauro, & pro Cornelio, & in eadem *Asconius*. *Valerius Maxim.* lib. 8. cap. 6. *Cicero* Tusc. 2. & in Bruto.

Cornelia lex.

Sequitur *Cornelia* quam tulit *L. Cornelius Sulla Felix* Dictator anno 1061. cujus hæc capita apud scriptores dispersa leguntur: *Prætor*, qui ex hac lege quæret, de eo quærito, qui intercessionem sustulerit, aut magistratui, quo minus munere suo fungatur, impedimento fuerit. *Qui exercitum* è provincia eduxerit, aut sua sponte bellum gesserit. *Qui exercitum* sollicitaverit. *Qui ducibus hostium* captis ignoverit, aut pecunia liberaverit. *Qui ducibus prædonum* captis ignoverit. *Qui potestatem suam* in administrando non defenderit. *Qui civis Romanus* apud Regem externum versatus fuerit. *Mulieris testimonium* accipiat. *Calumniantibus* nulla poena sit. His damnatis poena aquæ, & ignis interdictio sit. *Cicero* in Plonem, pro Cluentio & epistolis ad Appium. *Ascon.* in Cornelianam, & alii. Fuit & illud in hac lege, ut à quæstionibus vel cruentis nullius dignitas exciperetur. *Ammian. Marcell.* lib. 19. Hac lege populus Romanus usque ad Cæsarem Dictatorem est usus. Is tulit, ut de *vi & majestate damnatis* aqua & igni interdiceretur. *Cicero* 1. Philip.

Julia lex.

Alia est *Julia*, quam tulit *C. Octavius Augustus*, cujus mentio crebra in libris jurisconsultorum occurrat. Ejus hæc extant capita.

Prætor qui ex hac lege quæret, de eo quærito, *cujus opera* dolo malo consilium inutum erit, quo obli-des injusti principis interciderent, quo armati homines cum telis lapidibusve in Urbe sint, convenienter adversus rempublicam, locave occupentur, vel templa, quove cæterus conventus fiat, hominesve ad seditionem convocentur: cujusve opera, & consilio, dolo malo, consilium inutum erit, quo quis *magistratus* populi Romani, quive imperium, potestatemve habet, occidatur, quove quis contra rempublicam arma ferat, quive hostibus populi Romani nuntium, literasque miserit, signumve dederit, feceritve dolo malo, quo *hostes populi Romani* juventur adversus rempublicam, quive milites sollicitaverit, concitaveritve, quo seditio tumultusve adversus rempublicam fiat.

Item de eo, qui in bellis cesserit, aut arcem non tenuerit, aut castra concesserit.

Qui in iussu principis bellum gesserit, delectumve habuerit, exercitum comparaverit, quive, cum ei in provinciam successum esset exercitum successor non tradiderit: quive imperium, exercitumve populi Romani deseruerit, quive privatus pro potestate, magistratuve quid sciens dolo malo gesserit, quive quid eorum, quæ supra scripta sunt, facere curaverit. Cujusve dolo malo jurejurando quis adactus est, quo adversus rempublicam faciat: cujusve dolo malo exercitus populi Romani in insidiis deductus, hostibusve proditus erit, factumve dolo malo cujus dicitur, quo minus hostes in potestatem populi Romani veniant, cujusve opera dolo malo hostes populi Romani comiteatu, armis, telis, equis, pecunia, aliave qua re adju-ti erunt, ut ne ex amicis hostes populi Romani fiant, cujusve dolo malo factum erit, quo Rex exteræ nationis populo Romano minus obtemperet: cujusve opera dolo malo factum erit, quo magis obli-des pecunia, juramenta, hostibus populi Romani dentur adversus rempublicam.

Item de eo quærito, qui confessum in judicio reum, & propter hoc in vincula conjectum emisserit. Item cujus ope, consilio, dolo malo, provincia, vel civitas hostibus prodita est. *Qui statuas aut imagines Impera-*

totis jam consecratas confaverint, aliudve quid simile admiserint. *Qui famulos libellos scripserint.* Famosi, qui jus accusandi non habent, ad hanc acculandi admittantur, itemque milites. *Servi deferentes audiantur*, & quidem dominos suos, & liberti patronos. Itemque mulieres accipiantur. Qui in reatu majestatis decesserit, nisi à successoribus purgetur, hæreditas fisco vindicetur. Qui ex alia causa legis *Julia majestatis* reus est, quam perduellionis, mortis crimine liberetur: qui perduellionis, capite puniatur.

Collecta hæc sunt à *Carolo Sigonio* ex *Ulpiano*, *Marciano*, *Scavola*, *Venulejo*, *Modestino*, *Papiniano*, *Hermogeniano* ff. ad legem *Juliam majestatis*, *Tacito* libro 1. *Annalium*, & *Suetonio* in *Augusto*. Ad hanc quoque legum de majestate classem referri non incommode posse arbitror *Memmiam* de Jugurtha Romam evocando, & *Mamilliam* de senatoribus à Jugurtha corruptis. *Memmiam* tulit *Memmius tribunus plebis*, *P. Cornelio Scipione Nasica*, *L. Calpurnio Bestia* Coss. anno 106XLI. Uti *L. Cassius* prator ad Jugurtham mitteretur, eumque interposita fide publica Romam duceret, quo facilius judicio Regis, *Scavri* & reliquorum, quos pecuniæ captæ arcescebant, delicta patefierent. *Sallustius* de bello Jugurthino.

Mamilliam tulit *C. Mamilius Limetanus* vel *Limitanus tribunus plebis*, *Sp. Postumio Albino*. *Q. Minutius Rufinus* Coss. anno 106XIV. Ut quæreretur in eos quorum consilio *Jugurtha* senatus decreta neglexisset, quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias acceperint: qui elephantos, quique perfugas tradidissent: item qui de pace, aut bello cum hostibus pactiones fecissent. *Sallust.* de bello Jugurthino. *Tantum de majestate.*

CAPUT XXIV.

De adulterio.

Secundum inter crimina judiciorum publicorum locum dedimus *adulterio*, secuti ea in re, sicut in toto hoc libro, *Justinianum* Imperatorem, qui & ipse in Institutionibus judicia publica recensens, secundo loco *adulterii mentionem* facit. Habemus autem unam tantum de hoc crimine legem reliquam, *Julianam* scilicet, quam tulit *C. Octavius Augustus* Imperator, cujus hæc capita hinc inde dispersa collegit *Barnabas Brissonus* IC. eaque eleganti commentario explicavit. Nos capita legis hic referemus, explicatio è *Brissoni* commentario petatur. Sunt autem hæc.

Ne quis posthac stuprum, *adulterium* facito sciens dolo malo. Qui stuprum, *adulterium sciens dolo malo* fecerit, in inulam relegatur. Patri, qui in potestate habet *adulterum* quemlibet, quem in filia deprehenderit, domi suæ, generive sui occidere jus esto, dum una cum eo in continenti filiam occidat. Viro deprehensum domi suæ in uxore sua *adulterum*, qui leno fuerit, quive artem ludicram fecerit, vel inscenam saltandi, cantandive causa prodierit, judiciove publico damnatus, neque in integrum restitutus erit, quive libertus ejus mariti, uxoriive, patris, matris, filii, filia, utriusque eorum fuerit, propriusve eorum, vel cum alio communis, quive servus erit, occidere licet. Qui eorum aliquem occiderit, uxorem sine mora dimittito. Viro *adulterum* cum uxore sua deprehensum, quem aut nolit, aut non liceat occidere, retinere per horas diurnas, nocturnasque non plus quam viginti, testandæ ejus rei gratia, ut uti sine fraude suo jure possit, licet.

Viro patrique, qui in potestate habet, *sexaginta dies* utiles ad accusandum dantor, intraque eos dies cuilibet præferuntur. Post eos dies patri, maritoque lapsos, extranei quilibet admittuntur. Ne quis inter eos cum, qui tunc *sine detractione republicæ* causa aberit, referto. *Minoribus xxv. annis adulterii accusare ne licet.* Si servus adulterii accusetur, & quæstionem in eo haberi accusator postulet, judices servum æstimant: & quantum æstimaverint, tantam pecuniam & alterum tantum eum, qui nomen ejus servi detulerit, ei ad quem ea respertinet, dare jubent. Qui post maritum & patrem accusare possunt, si ad accusandum plures simul prosulerint, is cujus de ea re notio est de justo accusatore constituto. Reos adulterii marem & foeminam ex eadem causa nefacito. Si mulier ante denuntiationem nupserit, qui accusare volet, ab adultero incipito. Nec ante ad mulierem quisquam pervenito, quam *adulterum reum* peregerit. *Adultero* absoluto, quæ nupsit, quamdiu nupta erit, adversus omnes secuta esto. Si vir, qui uxori adulteræ repudium misit, vel extraneus qui mulieri, antequam nuberet, *adulteri se acturos* denuntiaverint, eaque post denuntiationem nupserit, ab ea incipere accusare volenti jus esto. Si vidua sit, de cujus *adulterio* agitur, accusator liberum arbitrium, *adulterum*, vel *adulteram*, utrum prius velit, postulandi habeto. Qui domum suam præberit, ut stuprum, *adulteriumve* cum aliena matrem. vel cum masculo fieret, sciens, hac lege tenetur. Qui pro comperito stupro pretium acceperit, quæsumve ex *adulterio* uxoris suæ fecerit, hac lege tenetur. *Damnatum adulteri* si quis sciens uxorem duxerit, hac lege tenetur. Qui deprehensum in domo sua *adulterum* dimiserit, uxoremve in adulterio deprehensam retinuerit, hac lege tenetur. Mulieri accusandæ sex menses utiles dantor, postea accusare ne licet. *Adulterum, adulteramve* post quinquennium continuum quam commissum esse *adulterium* dicitur, accusare ne licet, eaque præscriptio *adultero, adulteraque* utilis esto. De servis ancillisve, ejus de quo, vel de qua quæretur, parentisve utriusque eorum, qui eis ad usum à parentibus dari sint, si accusator postulet, *quæstionem habeto.* Quæstioni reus, reave, patronive eorum, & is, qui crimen detulit, interfuncto. *Patronis*

interrogandi facultas esto. *Servus* de quo quæstio habita fuerit, *publicus* esto. Si reus, vel rea absoluti fuerint, servorum damnum iudices æstimant: *sive mortui* fuerint, quantæ pecuniæ ante quæstionem fuerint: *sive salvi*, quantæ pecuniæ in his damnum datum fuerit, factumve erit. *Servi*, qui quæstioni postulari possunt, intra sexaginta dies ex die divortii ne manumittuntur, neve alienantur. *Adulterii damnum*, damnatæ testimoniis dictio ne esto. Divortia septem civibus Romanis puberibus testibus adhibitis præter libertum ejus, qui divortium faciet, posthac faciunt. Aliiter facta pro infectis habentur. *Dotale prædium italicum* maritus invita uxore ne alienato, neve consentiente ea obligato.

Extant hæc capita apud *Suetonium* in *Augusto*, *Tacitum* lib. 2. ff. ad leg. *Jul. de adulterio*, *Paulum* libro *Sentent. secundo*, cap. 22. & *Justinianum* sub tit. *quibus alien. licet*.

Peducea lex.

Scantinia lex.

Ante hanc *Juliam legem de adulterio*, mentio etiam fit *legis Peduceæ de incestu*, apud *Ciceronem* lib. 3. de *Natura Deorum*, & *Scantinia* de pueris impudicis, apud *Juvenalem* *Satyra* 2. *Suetonium* in *Domitiano*, *Ausonium*, *Ciceronem* *Philippica* 3. Hanc tulit, ut *Paulo Manutio* placet, *C. Scatinus Aricinus*, *tribunus plebis* in eos, qui alienam pudicitiam sollicitassent, aut suam ipsi prostituissent, quibus poenam irrogavit decem millia nummum. Meminit ejus etiam *Fabius Quintilianus* lib. 4. cap. 2. & lib. 7. cap. 4. *Calvus* ad *Ciceronem*, lib. 8. epistolarum ad *Familiares*, epist. 12. *Valer. Max.* lib. 6. cap. 1. testatur, *C. Scantinum Capitolinum* *tribunum plebis*, quod filium *M. Claudii Marcelli*, ædilis curulis de stupro appellasset, damnatum fuisse, id quod etiam *Plutarchus* in *Marcelli vita* habet, à quo quidem hanc *legem Scantiniam* vocatam voluit, quod tamen haud videtur verisimile. Hanc porro legem in suam *Juliam de adulterio* & pudicitia retulit *C. Octavius Augustus*, graviore imposita poena, teste *Justiniano* libro 4. *Institutionum*, titulo de *judiciis publicis*. Vide & *Levinum Torrentium* commentariis in *Suetonium*, in *Augusto*, cap. 34. *Elias Vinetus* commentariis in *Ausonium* ait sibi nondum satis compertum esse, quæ & qualis *lex Scantinia* fuerit. Tantum de *adulteriis*.

Ad CAP. XXIV. PARALIPOMENA.

Adulterii crimen, veneficio & furto vicinum, varia in illud poenæ, castratio, mutilatio, combustio, lapidatio, dejectio è saxo. marito arbitrium judiciumque concessum.

Non simplex crimen censebant adulterium, hoc est *μορφήν*, ut appellat *Josephus* lib. 2. cont. *Appionem*. sed multorum flagitiorum veluti colluviem, *M. Fab. Quintilian.* lib. 5. cap. 11. in fine: *Si causam veneficii dicat adultera, non M. Catonis* judicio damnata esse videatur, qui nullam adulteram non eandem esse veneficam dixit? idem Declamat. 319. *adultera venefica*. Duplex illud, nocturnum, diurnum, atque ut *Cato* veneficii adulterium in genere connexit, ita *Imperator* furto nocturnum conjunxit, ejusque poenam graviolem longe esse voluit adulterio diurno, *L. 4. C. ad leg. Jul. de adul.* Hinc *νυκτοκλεπτίας*, nocturna furta, apud *Sibyllina Oracula* lib. 3. pro adulterii usurpata, rectissime observavit *Theodorus Marcellus* ad *leges Xvirales* cap. 57. *κλεπτίας γάμου* dixit *Phocylides*, *fures nuptiarum* glossar. ver. *adulteri, nocticubæ*. *Constantin.* Imperat. 1. 30. ff. ad leg. *Jul. de adulter. & suptr. sacrilegini nuptiarum adulteri*. *Nonius Marcellus* interpretatur *furtum*, quicquid occulte geritur, non res solum ablatas. Cap. 6. num. 31. *M. Plaut.* in *Amphytruo* ne. sc. 13.

Manifestum hunc oborto collo teneo furem.

Furtum, ut puto, corruptela est pudicitia alienæ. *Virgil.* lib. 4. *Æneid.* de concubitu illo decantatissimo.

Vulcani, Martisque dolos, & dulcia furtâ.

Aurel. Prudent. *æθελ σεφδων*, Hymno 10.

— furtâ mæchæ harum calent.

Agathias Scholasticus lib. 3. *Antholog.* cap. 21.

Οὐχ ἑστίς τε λαχίσσον ἐτίγρετο λάτρεθ' ἀνδρ,
λέκτερον νυκτοκλεπτίας ἀλλοτρίης ἀλόχου.

Veritè *Æschylus* *Lubinus*:

Non sancti lecti gaudebat occultis vir,
Lectum furatus alterius uxoris.

Ad poenas progredior, quarum primus author *Hicæus Argivus* ut *Alexander Neapolitanus* lib. 4. *Genial. hier.* cap. 1. alii *Hietum* vocant, *Pausan.* *Bœcoric.* æquum enim erat, ut violatæ religionis poenas penderent, quos in aliena comprehenderant *genialis se lectuli expugnatione* fecisse, ut loquitur *Arnobius* lib. 4. contra gentes. *Philo* in *Explicat. Decalogi*, *B. Cyprianus*, *Zeno Veronensis* sermone de *Patientia*, laudati à *Desiderio Heraldo* viro eruditissimo, legantur. *S. Valerian.* *serm. de bono discipuli.* *Ne cille adulteri facinus prætermisum putes, qui indulgentia lege deprehensus erat.* *D. Juvenal.* *Sat.* 6.

— sacri genium conemere fuleri.

Itaque seu ob violata nuptialium deorum sacra, seu injuriam hominibus illatam, variæ in adulteros decreta poenæ. Ac primum apud *Ægyptios* deprehensus in adulterio mille plagis caesus castrabatur, maxime si quam corruptisset, non servilem, sed liberam conditionem prætulisset, quod uno crimine, tria maxima scelera fuisset complexus, injuriam, corruptelam liberorum confusionem. *Laurentii Rhodomanni* verba sunt interpretis *Diodori Siculi* lib. 2. *Bibliothec.* cap. 3. *Romanos* eadem severitate usos liquet, vel ex *Porphyrione Grammatico* ad *Q. Horatii Sat.* 2. lib. 1. v. 46.

— Quin etiam illud

Accidit, ut eundem testes, caudamque salacem
Demetretæ servum.

Pythias ille *Terentianus* in *Eunucho*:

Nunc minatur porro sese id quod mæchis solet,
Quod ego nunquam visidifere, neque velim.

M. Martialis lib. 2. *epigr.* 60.

Uxorem armati suntis, puer Hyle, tribuni,
Supplicium tantum dum puerile times,

Ve tibi, dum ludis castrabere, jam mihi dices,
Non licet hoc, quid? tu quod facis Hyle, licet?

Secundus versus à *Domitio Calderino*, & à *MS.* conceptus:

Supplicium facti nec puer Hyle times.

Indignabunda *Ovidiana Progne*, forore sua *Philomela* à *Tercio* marito corrupta lib. 6. *Metamorphos.* fab. 7.

— Non est lachrymis hoc, inquit, agendum,
Sed ferro, seu si quid habet, quod vincere servum
Tollit, in omne nefas ego me germana paravi:

*Aur ego cum facibus regalia tellus cremabo,
Artificem medisque immitam Tereā flammā,
Aut linguam, aut oculos, aut quæ tibi membra pudorem
Abstulerant, ferro rapiam.*

Secundo membrum detruncatum, artuumque mutilatio, & præsertim aurium, nariumque, ut deturmitas corporis sceleris perpetrati atrocitatem denuntiaret, utque poenæ suæ super-
vivescentes, quid, & quam turpiter alienam pudicitiam expugnassent, semper vel vultu ipso loquerentur, notat Adrianus Tur-
nebus lib. 2. Aderfarior. cap. 46. & in opere Virgiliano Dei-
phobus Helena adulter sic plectitur.

*Deiphobum vidit lacerum crudeliter ora,
Ora, manusque ambas, posulatque temporatâs
Auribus, & truncos inhensâ vulnere nates.*

Martial. lib. 3. epig. 83.

*Quæ tibi perfussit naves abscondere morbo,
Non hac peccatum est parte, marie, tibi.
Stulte, quid egisti? nihil hic tuâ perdidisti uxore,
Dum sit salva sui mentula Desphobi.*

Tertio combustionem poenitæ adulterii compertum est ex sacris li-
teris. Genes. c. 38. Scio non semper usque adeo severam ani-
madversionem lege divina propositam, nam Moisaica lex la-
pidibus obruebat adulteros. Ezechiel cap. 16. & diserte in Jure
Canonico C. hinc app. ret. 23. q. 5. c. 6. Hæc imago 33. q. 5.
quam poenem simpliciter mortem vocat Bardasanes referente
Lufebro lib. 6. præparat. Evangel. cap. 8. Idem enim Bar-
dasanes libro de Fato docuerat quod ex illis transiret.

Solennis ergo poena lapidatio erat, non in adulterio tantum
vindictando, sed & in aliorum criminum coëctione. Nota-
rum video ad eruditissimum Joanne Meursio. Testimonium po-
tendum ex eleganti illo scriptore Parthenio Eroric cap. 21.
περί τῆς τοῦ τῶν σεπτακτῶν καὶ ἀδελφῶν τῶν νεωρ. Exhorta-
tio est militis, ut puelam lapidibus obruerent. Alian. Var. his-
tor. lib. 5. cap. 19. ἐπεὶ τὴν ἐν τῶν Ἀβυρῶν ἐστὶν ἡ πόλις
ἀδελφῶν. Cum Athenienses jam parati essent cum lapidibus obrere.
Polyænus lib. 1. Stratagemat. Sophocl. Antigone, Philostrate
in Heroicis, & lib. 1. de vit. Sophist. in Lolliano, isti quidem
œnes de Græca consuetudine loquuti sunt, & aliis id jura
præoccupatum. Hebrais idem in more positum, loquitur D.
Lucas in Act. Apostolor. cap. 7. de Stephano protomartyre.
Vincentius Bellocacensis in speculo historico. Romæ gladiatorio
ludo celebrato, Telemachus monachus incipientis populi amentis
spectaculis inhiantem lapidatū a populo. Quæ ille petiit indubie
ex Th. Histor. Eccl. lib. 5. c. 26. & Aurel. Cassiod. lib. 10. Hi-
stor. Tripart. cap. 11. L. Apul. lib. 1. Milesiar. Publicius in
indignatione percubitus, statutusque est, ut in eam die altera severissi-
mæ saxorum jaculationibus vindicaretur. Interpres historici A-
pollonii Tyrii. Tunc cives rapuerunt Strangulionem & Dionysia-
dem, extra civitatem trahentes lapidaverunt. M. Fab. Quintilian.
Declamat. 12. Populus quoque impunitum nefas sine lapidibus
præteribit? C. Petron. in Satyrico. Ex his qui in porticibus si-
ciabantur, lapides in Eumoli, ut recitantem miserant. Romulus A-
masæus interpres Pausaniæ in Arcadic. p. 259. Cum? ueri aliquot
(neque enim certum traditur numerus) circa templum luderent, su-
niculo, quem repererant, Diane signum obligato collo, per lufum
trahentes, Dianam strangulanti distabant, eos Caphyenses cum
deprehendissent, violati numini crimine damnatos, lapidibus ob-
ruerunt. Incerti nominis poeta apud Parthenium, & recitat
M. Anton. Delrio in Troadas L. Seneca p. 431. Abdias Baby-
lon. Histor. Apostol. lib. 1. Et cum vellet populus magum Simonem
lapidare, ait Petrus, satis est ad penam eum quod agnoscat
in suis actibus se superatum. Alexand. Sever. Aug. ut est apud
Ælium Lampridium. Et Pescennius Niger, referente Ælio
Spartiano? Tribunos quos constituit bullantes accepisse, lapidibus
obtus ab auxiliariis iussurunt. Et diu ante illa tempora Romani
supplicii genus erat. D. Anton. Appian. bellor. Civil. lib. 5.
p. 711. καὶ οἱ περὶ αὐτοῦ, τὴν ἐκείνου. Et cum nihil mo-
veretur, tum demum eum saxis appetebant. Signantissime Hip-
polytus Thebanus in Chronico Commentario. Interea enim
dum sacris ipse operaretur de more, lapidibus jactis, & in caput
emissis, cum irruerunt. In Græco est codice ἡ δὲ πόλις τῶν

ἀνδρῶν. Hic est Hippolytus cujus D. Hieronymus lib. de Scri-
ptoribus Ecclesiasticis meminit, & cum citat Nicephorus Cas-
listus lib. 2. hist. Ecclesiastic. cap. 3. non vero ille Hippolytus,
qui Portuensis Episcopus fuit, qui citatur à Simeone Meta-
phrasæ. Meminit & Xenophon. lib. 1. de Exped. Cyri Mi-
nor. pag. 258. Accedant Poeta Lycophron in Castrandia:

*Ἐπὶ τοῖς ἀνδρῶν ἰσχυρῶν,
Ἐπὶ τῇ κυρτῇ τῇ χειρὶ δὲ ἐπὶ τοῖς
Convulsis maledictis irritato,
Occultabit quoddam tegmen laetum diluvio.*

Ita Guilielmus Canterus venit, & metricis astinxit Josephus
Scaliger:

*Convulsos percitorem injuriis
Abfcondet imber fuxeus manualium.*

P. Ovid. in Elegia de Nuce:

*Nux ego junctâ via, cum sim sine crimina vita,
A populo saxis prætereunte petor.
Obtrere ista solet manifestos poenâ nocentes,
Publica cum lentam non capis ira moram.*

Idem lib. 13. Metamorphos. Fab. 2.

*Clade sui Thra. um gens irritata tyranni,
Troada telorum, lapidumque incessere jactu
Capit.*

D. Aufon. Edylio 7.

— cimen ob illud

Timon? Palladius olim lapidatus Athenis.

Arque hi de quibuslibet criminibus sic coëctis indignante
plebeja multitudine locuti sunt, at peculiare adulterio alligna-
tam supplicium testantur, præter illos quos nominavi, Daniel
cap. 13. D. Joannes Evangelista cap. 8. & Melior Hamenuelo
notat. Cap. alem certe fuisse poenam notum, idque lege antiqua,
D. Hieronym. in Nahum. cap. 1. Queret hic aliquis, si fidelis
de? rebus in adulterio decolletur, quid de eo poenâ fiet? aut enim
punitur, & falsum est hoc quod dicitur: non judicabit dominus his
in idipsum in tribulatione, aut non punitur, & optandum est adul-
teris, ut impræsentiarum brevi & citâ poenâ cruciatus frustrentur
aeternis. Sed jam miscellaneam percurram poenâ, sine delectu,
aut ordine, ut quanta in isto coëctendo crimine diversitas sit,
videatur.

Ancyra synodus Can. 7. Adulterum à participatione sacro-
rum mysteriorum excludit septem annis integris, ut habetur apud
Claudium Cardinalem Guisianum in quaestionibus, & Gracoro-
rum ad eas responsonibus quaest. 11.

Moscorum adulteros in partes discebant, ut Ooviczina exem-
plo docet Sigisfrundus Liber Baro in Heiberstain Rer. Mosco-
vitarum. Commentar. pag. 26. aut disceptant, & lantant.
Ejusdem operis pagina 109.

Nonnulla gentes ferreis caenis colloq. adulteri saxa alligabant,
ut omnibus ludibris expositus, solo terrore fragiliorem sexum à
corruptela arceret. Olaus Magnus, & ex illo Cornel. Scribo-
nius Graphæus Epitom. lib. 6. cap. 12. iisdem scribentibus
lib. 14. cap. 6. facile est perspicere aliam poenam, quæ non
barbara, sed Romana videri posset, mulier adulteranti testi-
monio sex virorum deprehensa, perdit dotem, & quicquid secum tulit
in cohabitationem viri, qui eam suscepit. Q. Horat. lib. 1. Satyr.
2. fin.

Desiliat mulier: miseram se conscia clamat:

Cruribus hæc me tuat, dori deprensa.

Nobis illa est adulteris præfixa poena, quæ elicitur ex Plato-
ne lib. 8. de legibus, qui adulterium arcendum magistratu vult,
quod vel morte gravius est, & tamen illum legislatores summæ
authoritatis appellat Callistratus jurisconsult. l. 2. ff. de Numi-
nis, quod idem ac si infames fecisset adulteros, et Charondas,
referente Plutarcho lib. de Curiositate pag. 519. nec silendum
quod proditum scriptis, Acrone Grammatico ad Q. Horat.
lib. 1. sat. 2. Matrônâ, quæ à maritis ob adulterium repudiaban-
tur, togam accipiebant subla? a sola propter ignominiam, toga au-
tem meretricibus apta, iia enim præstare solebant cum togis pullâ,
ut discernentur à matronis. Corruptus videri posset locus, &
posset sic reponi, Toga autem meretricibus apta, ista enim
præstare solebant cum togis pullâ, ut discernentur à matronis.

M m m m

Q. Sam-

Q. Sammonicum Serenum corrigi posse sic putant de Curat. morbor. cap. 59.

Qui Veneris claras expressit amore togatas.

Clara matrona sunt adultera; toga alba induta, & fuit Vectius Tiberii Caesaris adulterio nobilitatus. C. Plin. lib. 29. cap. 1. quem vult Sammonicus libidine victum, imitatum toga alba matronas prostituti pudoris convictas, ita antea concipiebatur.

Allia praeceptis Tiutinsententia Vestii,

Qui veteri claras expressit more togatas.

Licet non ignorem de comœdiis togatis intelligi posse. Horat. in Arte:

Vel qui pratectas, vel qui docuere togatas.

D. Juvenal. sat. 1. in limine:

Recitaverit ille togatas.

Erat & ea poena recepta, ut adulteras de saxo deturbarent Capitolino. L. Seneca lib. 1. Declamat. 3. lex, *Incesta de saxo dejectio.* Thema, incesta damnata, antequam deiceretur de saxo, invocavit *Veslam*, vixit dejecta, repetitur ad panem. Ista quidem epigrapha est. Arellius Eufus pater. Erat praeceptus locus, & immensa altitudo, tibi dicebam, incestam lex mori voluit, stat moles abscessa in profundum, frequentibus exa perata saxis, quæ aut elidant corpus, aut de integro gravius impellant, in horrentis scroculis enascentibus latera, & immensa altitudinis tristis aspectus, electus potissimum locus, ne damnati sepius deiciantur. Recte Nicolaus Faber legem schola sepe exercitamenti esse ait, nam sacerdos adultera viva desodiebatur, ut ex Juvenale sat. 4. Suetonio, Plinio, Plutarcho, & sexcentis aliis locis notissimum. Sed non tantum adulterio hanc poenam statutam, sed & quibuslibet aliis criminibus, constat ex Dionysio Halicarnasense lib. 8. & licet colligere ex Modestino IC. lib. 2. §. ff. de penis. Ita in proditores animadversum, exemplum habes de Manlio Capitolino apud T. Livium 1. Decad lib. 6. auctorem de vir. Illustrib. cap. 24. & in transfugas ex 3. Decad. lib. 4. aut in obsides, quorum cives defecerant, eadem illa Decade lib. 5. de Phileta Tarentino, ita & in Spurius Cassium animadversum, ex Halicarnasense loco proxime supra laudato, & in Pitium, C. Tacit. lib. 2. Annal.

Denique si ad originem ritum istum placeat revocare, in salso testis primum stabilitum reperimus. A. Gell. lib. 11. c. 18. idque præceptum Xviralis tabulis, sed procedente deinde tempore abrogatum, eodem Gellio scribente libro 20. cap. 1. nihil in re vulgatissima morari operæ pretium. T. Lucret. Carus libro 3.

Carcer, & horribilis de saxo jactu deorsum,

Verbera, carnifices?

Q. Horat. lib. 1. Satyr. 6.

Tunc Syris, Dama, aut Dionysi filius, audes

Deferre de saxo cives?

Fontes recisimus si coërcitionis in adulteros constituta, ad Romuli tempora eam referemus, nam Halicarnasense lib. 2. refert eum legem in illos tulisse, sed non explicat: hanc ego fuisse existimo, ut cognati cum viro unâ in concilium convocati de adultera judicarent, diligenter C. Tacit. lib. 13. Annal. Pomponia Gracina insignis femina, Plantio, qui ovans se de Britannis retulit, nupta, ac superstitionis externa re, marito iudicio permissa, isque prorsus instituto, propinquis coram, de capite famaque conjugis cognovit, & in ænem nuntiavit. priscum institutum interpretor legem à Romulo primis nascentis Urbis temporibus latam. adde T. Livii non obscurum locum. 4. Decad. lib. 9. de Bacchanaliorum abrogatione: *Mulieres damnatas cognatis, aut in quorum manus essent, tradebant, ut ipsi in privato animadverterent in eas.* C. Sueton. in Tiberio cap. 35. *Matronas prostratas pudicitia, quibus accusator publicus deesset, ut propinquis, majorum more, de communi sententia, coërcerent, aut hor fuit.* Valer. Max. lib. 6. cap. 3. tit. 12. *Consimili severitate senatus postea usus, Sp. Posthumus Albino & Q. Marcio Philippo Consulibus mandavit, ut de iis, quæ sacris Bacchanalium incestu usæ fuerant, inquirerent, quibus cum multa essent damnata, in omnes cognatis intra domos animadverterunt.* Lex Romana antiquissima, & à Romulo lata, ut supra hoc libro admonui, & Ste-

phanus Pighius diserte: *Adulterii convictam, vir & cognati uti volent, necant.* Signantissime Callistus, cap. sicut alterius 7. q. 1. in iure canonico: *Alterius uxor nec adulterari, nec iudicari ab alio, nisi à viro permittitur.* Adi ad Danielem Venatorium 6. lib. Instit. Canonica. tit. 16. Aurelius Prudent. lib. in Q. Symmach. Romam alloquitur:

*Cum te pestifera premeret Maxentius aula,
Lugebas longe damnatos carcere centum,
Inter ipsa, patres, aut frons, sedera patris
Intercepta gemens, droque satellitæ raptæ,
Immersus tenebris, dira inter vincula lucebat.
Aut si nupta thorum Regis conscendere iussa,
Caperat impurum domini oblectare suorem,
Morte maritis dabat indignatio panas.*

Insequuntur deinde Numa aliam super eodem crimine legem tulit. A. Gell. lib. 4. Noct. Atticar. cap. 3. tenor & capita legis illius habentur hæc apud Festum Pompejum lib. 14. in voce pelliter. *Tellex aram Junonis ne tagio, sitaget, Junoni criminibus demissis agnam feminam cadito.* Sed quæ poena à Romulo indicta? multiplex sane ea, nec facile constituere. M. Fabius matronas fursu damuatas pecunia multabat. T. Liv. 3. Decad. lib. 5. in principio. D. Augustinus ex illo, ut apparet, Civit. Dei lib. 3. cap. 5. id ipsum prodidit. Alii relegatione, cuius rei fides à Suetonio Augusto cap. 65. Plin. junior lib. 6. epist. 31. Ulpian. l. 43. ff. de ritu nupt. Andreas Alciat. Parerg. lib. 5. cap. 8. ut omittam consuetudinem illam portentosam, qua solitum raphanum in anum impingere, & convulsis piluicidum cinerem inspergere in vulnera, ita sonant verba Scholiastæ Aristophanis in Nebulas. Hartungus Dec. 2. cap. 8. §. 2. Nonnulli capitali supplicio, quod & à barbaris constitutum reperies apud Ludovicum Rom. patricium Navigation. suar. lib. 5. cap. 8. & Brocardum Monachum terræ sanctæ Descript. pag. 284. & à Græcis. Philostratus Lemnius de vit. Sophistar. in Hermocrate pag. 605. licet, inquit ob adulterium & molesty, interficere. Heliodor. Æthiop. libr. 1. pag. 21. in Aureliano principe scribit Fl. Vopiscus, idemque Suetonius in Julio cap. 48. id ipsum gladio punire dixit Constantinus Aug. l. 6. ff. de leg. Jul. de adult. Albertus in l. transigere. C. de Transact. & Baldus in l. siquidem C. de contrah. & committ. stip. D. Hieronym. in epistola de muliere septies icta: mors illa penes maritum erat. M. Cato in Orat. de dote, apud A. Gellium lib. 10. cap. 23. quod ius primum patris fuit, non vero mariti, ut jam observatum. Dotem etiam, ut antea dixi, amittebant, adde IC. Alexandrum in l. si cum dotem, ff. de solv. matrim. & l. consensu C. de repud. L. Sen. lib. 2. Controv. 8. de adultera, ut multat: am dotem perdat, plus tamen ex questu habet. Legimus & in historia C. Marii damnasæ Ticinium, qui uxorem falso adulterii titulo repudiavit, ut dotem consequeretur, ut ait Valer. Maxim. lib. 8. cap. 2. Multa curiose, & docte, ut semper solet, disquisivit J. Lipsius lib. 4. Taciti sui, quæ inde repete, & l. Borcholten IC. ad tit. 18. libri 4. Institution. Imperial.

Sed à rudioribus illis priscis seculis ad cultiora florentis reip. tempora ascendamus. ab Augusto lata est lex Julia coërcendis adulteris, supriusque Sueton. in eo cap. 34. *Leges retrahavit, & quasdam ex integro sanxit, ut sumptuariam, & de adulteris, & de impediciis, & de ambitu, de maritandis ordinibus.* Delendam ex MS. codice censent priorem illam copulam & sed parum interest. Omitto historicos. Q. Horat. lib. 4. od. 15.

Non qui profundum Danubium libant,

Edicta rumpunt Julia.

Ejusdem libri od. 5. effuse in legis Julæ hujus laudem excurrit.

Nullis polluitur casta domus supria,

Mors & lex maculosum edomuit nefas,

Laudantur simili prole puerperæ,

Culpam pena premit comes.

Lepidissima ea est altercatio inter Italum & Germanum, hæc ditilico eleganti comprehensa:

Ut nos vinajuvant, sic vos Venus improba vexat,

Proposita est Veneri Julia, nullamero.

M. Martialis lib. 5. epigr. 76.

*Qua legis causa nupsit tibi Lælia Quinte,
Uxorem potes hanc dicere legitimam.*

Et lib. 6. epigr. 22.

*Næ lex Julia te notare possit:
Non nubis, Proculina, sed fateris.*

D. Aufon. epigr. 88.

*Jurisonfulto, cui viri adultera conjux,
Papia lex placuit, Julia displicuit.*

Videtur illam jam veluti obsoletam, postliminii jure reduxisse

Domitianus. Martialis lib. 6. epigr. 2.

*Lusus erat sacrae connubia fallere tædæ,
Lusus & immeritos exsecuisse mares.
Utique tu prohibes Casar.*

D. Juvenal. sat. 2. v. 36. & vetus scholiastes ibidem:

Ubi nunc lex Julia dormis?

Sed quæ ejus poena? relegationem censuit Yvo Villiomarus, Robertus Titius mortem, ex Juvenale loco laudato:

leges revocavit amaras

Omnibus, atque ipsi Veneri, Martique timendas.

Hujus severitatem ut evitarent matronæ, & ut liberius peccarent, specie matrimonii pratenta, eunuchos in maritos accipiebant, qui non tam mariti, quam mœchi censebantur. Martialis lib. 6. epigr. 2.

At prius o mores! & spado mæchus erat.

Ejusdem libri epigr. 67.

*Currantium eunuchos habeat tua Gellia, quasris
Pannice?*

Et epigr. 22. ibidem:

*Quod nubis, Proculina, concubino,
Et mæchum modo, nunc facu maritum.*

Idem lib. 1. epigr. 75.

*Mæchus erat, poterat tamen hoc tu, Paula negare,
Ecce vir est, nunquid Paula, negare potes?*

Incertus, sed vetus Poëta apud C. Suetonium in Othone c. 3.

Cur Otho mentito sit, quæritur, exul honore?

Uxor mæchus caperat esse sua.

Denique adulterium pejus perjurio reputabat Thales. Laërt. in vita ejus, & Sibylla Erithræa Deum maxime adulterio irritari vaticinabatur, ut refert Lactantius Firmianus lib. de Ira Dei cap. 22. idololatria gravius illud ipsum prædicat D. Joannes Chrysostomus in D. Joan. homil. 62. Euphron. vetus Poëta apud Stobæum Serm. 6.

ἔκ ἐστὶ μαιχρὲς πείζον ἔδιν κακίον.

Non est adulterio majus ullum malum.

C A P. XXV.

De legibus inter sicarios, & legibus veneficii ac parricidii.

Crimen inter sicarios dictum est, si ferro, aut telo cædes facta esset: *veneficium*, si veneno: si parentibus, aut propinquis nex allata, *parricidium*. Sicarii à *sica* dicti. *Sicam* ferreum cultrum fuisse, scribit *Justinianus* libro quarto Institutionum. Qualis vero gladius fuerit, docet *Josephus Antiquitatum* Judæicarum libro vigesimo. *Sicarii*, inquit, *latrones* sunt, cultellis utentes, magnitudine similibus acinacibus Persicis, recurvis, & similibus iis, quæ à Romanis *sicae* dicuntur: unde & qui latrocinantur, nomen sumpserunt. Hi gladii breves erant, ita ut occultari sinu vestis possent, & facile nec opinantes confodi, & maxime in turba possent. De crimine inter sicarios, & veneficii præter antiquas, quarum memoria obliterata est, extat *Cornelia lex*, quam tulit *Cornelius Sulla* Dictator anno 106. LXXI. i. ejus hæc reperiuntur capita.

Judex quaestionis cum iis judicibus, qui ei obvenerint, de ejus capite quarrito, qui hominem occiderit, cujusve dolo malo incendium factum erit, quique hominis occidendi, furtive faciendi causa cum telo ambulaverit. *Judex quaestionis* cum iis judicibus, qui ei obvenerint, de ejus capite quarrito, qui venenum malum hominis necandi causa fecit, fecerit, vendiderit, emerit, habuerit, dederit. Deque ejus capite quarrito, qui *tribunus militum* legionibus quatuor primis, quive *quaestor*, *tribunus plebis*, *triumvir capitalis*, *triumvir agris* dandis, assignandis. *Consul*, *Dictator*, *prætor*, *magister equitum*, quive magistratum habuerit, quive in senatu sententiam dixit: dixerit: qui eorum coit, coierit, convenit, convererit, consenserit, quo quis falsum judicium profiteretur, ut quis innocens conveniretur, judicio publico condemnaretur. Deque ejus capite quarrito, qui testimonium dolo malo dixerit, quo quis publico judicio rei capitalis damnaretur, quive *magistratus*, *judex*que quaestionis ob capitalem causam pecuniam acceperit, ut publica lege reus fieret. Qui contra hanc legem fecerit, is in *insulam* deportetur, & bonis omnibus ipolietur. *Marcian. ff. ad leg. Cornel. de sicar. Theophilus*. Ea lege excepti erant, qui proscriptione Sullana ob relata civium Romanorum capita pecunias ex ærario acceperant. *Suetonius in Casare*. Ejusdem etiam hoc caput fuit, ut cum in consilium iri oporteret, *quaestor* à reo quæreretur, clam an palam de se sententiam ferri velleret. *Cicero* pro Cluentio. Item: Ut si quis domi suæ necatus erit, is, qui servos, qui ante quaestionem fugerint, perveſtigari, & indicari, in singulos servos, quos ejus cædis convicerit, quinos aureos ex bonis occisi: aut si inde redigere quantitas non possit, ex publico accipiat. Ut de his, qui ante quaestionem habitam fugerint, si aperto testamento liberi scripti inveniantur, judicium inter sicarios fiat, ita ut è vinculis causam dicant, & convicti perinde ac servi puniantur: & ei qui convicerit, deni aurei præmii nomine dentur ex bonis damnati. *Cajus* lib. 25. ff. ad S. C. *Silanian*. Hujus legis meminit *Seneca* lib. 1. de Providentia, & libro Declamat. tertio: item in ludo, quem de morte Claudii Cæsaris composuit.

De legibus inter sicarios, & legibus veneficii ac parricidii.
De legibus inter sicarios, & legibus veneficii ac parricidii.

DE LEGIBUS PARRICIDII.

Lex de parricidis.

Parricidii nomine primum cujusunque hominis cadem complexi sunt, teste *Plutarcho*: & *Festus* ait, *parricidam*, sive, ut aliis placet, *parricidam* non eum dictum fuisse, qui parentes, sed qui qualem-

cunque hominem occidisset. Quare veteres de *parricidio* leges omnes in genere de cæde cujuscunque hominis, non autem parentum loquuntur. Neminem enim prius Romæ tam nefarium esse arbitrabantur, qui parentibus necem inferret: quin etiam sero admodum Romæ tale facinus est patratum. Primam de iis, qui parentes occidissent, legem latam fuisse opinatur *Carolus Sigonius* tum, cum *L. Hostilius* patrem interfecit, aliquanto post bellum *Annibalis*: quam legem ipse putat fuisse hujusmodi. Si quis parentes occiderit, aut verberaverit: ei damnato obvolvatur os folliculo lapino, soleæ lignæ pedibus inducantur, & in carcerem ductus ibi sit tantisper, dum paretur ei culeus, in quem conjectus in-profluentem præcipitur. Conjecturam hujus legis capit ex *Levi* epitoma, *Cic. Rhetoricis* ad Herennium, & *Plauto* in *Vidularia* apud *Nonium*. Hanc legem putat *L. Cornelium Sullam* constituta publica quaestione, repetiisse, & confirmasse, nihil autem addidisse.

Pompeja lex.

Secuta postea est *Pompeja*, quam tulit *Cn. Pompejus Magnus* Consul cum *M. Crasso* 11. anno 100XCVII. ejus hæc reperiuntur capita: *Prætor*, qui ex hac lege quaeret, de ejus capite quaerito, qui patrem, matrem, avum, aviam, fratrem, sororem, patruelem, matruelem, patruum, avunculum, amitam, [materteram] consobrinum, consobrinam, uxorem, virum, generum, socerum, vitricum [novercam] privignum, privignam, patronum, patronam, occiderit. Cujusve dolo malo id factum erit, siue conficius fuerit. Deque ejus matris capite quaerito, quæ filium, filiamve occiderit, & avi ejus, qui nepotem occiderit, ejusque qui emit venenum, ut patri daret, quamvis non potuerit dare. Is si confessus erit, virgis sanguineis verberatus: deinde culeo insuatur cum cane, gallo gallinaceo, & vipera, & simia, deinde in mare profundum culeus jactetur. *Martianus*, *Modestinus* de parricidiis, *Justinianus* Institution. lib. 4. de judiciis publicis, & alii.

CAPUT XXVI:

De legibus falsis.

Cornelia lex.

Crimen falsitissime patuit. Nam omnia, quæ falso dicta, aut scripta, aut facta in alterius damnum essent, hoc nomine complexi sunt. De falso antiquæ fuere leges, sed certos non habuere prætores. *L. Cornelius Sulla* Dictator & Consul cum *Qu. Cæcilio Metello*, anno 100LXXIII. relatis legibus certum etiam prætorem huic crimini addidit, *Cicerone* teste. Ex ejus lege de falso hæc capita extant.

Prætor qui ex hac lege quaeret, de ejus capite quaerito, qui testamentum amoverit, celaverit, eripuerit, deleverit, interleverit, subjecerit, resignaverit: quique testamentum falsum scripserit, signaverit, recitaverit dolo malo, cujusve dolo malo id factum erit. Qui sibi legatum, fideicommissumque adscripserit, Qui nomine prætoris literas falsas reddiderit, edictumque falsum proposuerit. Deque ejus capite quaerito, qui ob falsas testationes faciendas, testimoniave falsa invicem dicenda dolo malo coierit, quique judicem corruperit, corrumperendumque curarit.

Deque ejus capite quaerito, qui nummos aureos partim raserit, partim tinxerit, vel finxerit, qui in aurum vitii quid indiderit, qui argenteos nummos adulterinos flaverit, qui cum prohibere tale quid posset, non prohibuerit. Qui nummos stanneos, plumbeos, emerit, vendiderit dolo malo, eique damnato aqua & igni interdicto. ff. ad leg. *Cornel. de falso*. Meminit ejus & *Cicero* lib. 3. de Nat. Deor. & *Suetonius* in Augusto.

CAPUT XXVII:

De legibus de vi.

Vim dixerunt injuriam, quæ inferebatur alicui, siue in Urbe, siue in agro, siue armatis hominibus, siue inermibus. De hac primis temporibus fere judicabant ex legibus de majestate & de furiis. Utimur autem temporibus leges de ea latæ sunt.

Plautia lex.

Plautia à P. Plautio tribuno plebis lata est adjuvante *Qu. Lutatio Catulo* Consule, cum *M. Emilio Lepido* anno 100LXXV. ejus hæc videntur, fuisse capita: Is cujus hæc quaestio erit, de ejus capite quaerito, qui adversus rempublicam conjuraverit, insidias senatui fecerit, magistratibus vim attulerit, qui cum telo in publico fuerit, aut seditionis causa loca occuparit, alienas ædes faxis, ignibus, aut ferro occuparit, deque iis quotidie quaerita. Itemque de ejus capite quaerito, qui possessorem è fundo hominibus armatis dejecerit dolo malo, aut armatis objectis, ut inde profugeret, causam attulerit, prohibetorque, ne prædium, unde dejectus possessor sit, usucapiatur. Eis damnatis aqua & igni interdicto.

Capi-

Capita hæc collecta sunt à *Carolo Sigonio* ex judiciis, quæ hac lege facta sunt, quorum memoria est apud *Suetonium*, *Sallustium* in oratione in Ciceronem, *Dionem* lib. 39. *Ciceronem* & alios. Et hac lege, inquit *Sigonius*, judicia de vi omnia facta sunt usque ad *Cæsarem* Dictatorem, eaque multa capita legis *de sicariis*, & maiestate comprehensa sunt.

Clodia lex.

Memoratur & *Clodia*, quam tulit *Pub. Clodius* tribunus plebis, *L. Calpurnio Pisone Cæsone*, *A. Gabinio* Consulibus anno 109xv. Ut de iis qui cives Romanos sine iudicio populi, indictaque causa necassent, questio haberetur. Tulit autem ob *Ciceronem* & alios, à quibus necati erant *Catilinarii*, quamvis nominatione de Cicerone nullam faceret mentionem. *Vellejus* lib. 2. *Dio* lib. 38. *Cicero* lib. 3. ad Attic.

Pompeja lex.

Cneius inde *Pompejus* in tertio Consulatu anno 100ci. legem tulit de vi, qua nominatim eadem in *Apia* via factam, & incendium curiæ, & domum *M. Lepidi Interregis* oppugnatam comprehendit, & penam graviores, & formam iudicii breviores. Capita ejus ab *Horromanno* hæc sunt collecta: Ut priusquam causa de vi ageretur, testes per triduum audirentur, dicta eorum iudices consignarent, quarta die adesse omnes in diem posterum juberentur, & coram accusatore ac reo pilæ, in quibus nomina iudicum inscripta essent, æquantur: dein rursus postera die sortitio fieret unius & xxc. qui numerus cum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irent: tum ad dicendum accusator duas horas, reus tres haberet, reusque illo eodem die judicaretur: prius autem quam sententiæ ferrentur, quinos ex singulis ordinibus accusator, rotidem reus rejiceret: ita ut numerus iudicum relinqueretur, qui sententias ferrent, quinquaginta & unus. *Asonius* in *Milonianæ* argumento. *Dio* libro 40. *Cicero* libro 4. de Finibus, & ad Atticum libro 10. *Cæsar* libro 3. de Bello civili. Hanc legem in hunc numerum referri non debere *Sigonius* vult.

Julia lex.

Post legem *Pompejam* *Julia* lata est à *C. Julio Cæsare* Dictatore, cujus tenuis memoria extat. Unus enim tantum meminit *Cicero*, qui in *Antonium* inquit, lege, quam *Antonius* Consul post mortem *Cæsaris* promulgarat, ut de vi damnati ad populum provocarent: obrogari legi *Cæsaris*, quæ jubet ei, qui de vi damnatus sit, aqua & igni interdici, quam penam non à *Cæsare* primum irrogatam esse constat. Neque vero lex *Antonii* inter leges est referenda, quia tantum sit promulgata, non lata. Ita *Carolus Sigonius*.

Pedia lex.

Postero autem anno *Q. Pedius* cum *C. Octavio* Consul legem tulit nominatim de *Cæsaris intersectoribus*, quæ sive de vi, de sicariis, sive de maiestate dicatur, pro lege non est habenda, cum neque in universum, neque in futurum sit lata. Hujus meminit *Vellejus* lib. 2.

Demum *C. Cæsar Augustus* leges tulit de vi publica, & de vi privata. *Publicam* appellans, ut inquit *Justinian*, quæ armis, privatam, quæ sine armis esset facta. Prioris legis hæc capita fuerunt.

Qui arma, tela domi suæ, in villa, agrove præter usum venationis, vel itineris, vel navigationis coegerit præter ea, quæ quis promercii causa habuerit, hereditateve ei obvenerint. Qui turba, seditionisve facienda consilium inierint, servosque aut liberos homines in armis habuerint. Qui pubes cum telo in publico fuerit. Qui pessimo exemplo convocata seditione villas expugnaverint, & cum telis, & armis bona rapuerint. Qui ex incendio rapuerit aliquid præter materiam. Qui puerum, vel faminam, vel quemquam per vim stupraverit, qui in incendio cum gladio, aut telo rapiendi causa fuerit, vel prohibendi dominum res suas servare. Qui hominibus armatis possessorem domo, agrove iuvo, aut navi sua dejecerit, expugnaverit concursu, utque id stare, homines commodaverit. Qui cætu concursu, turba, seditione incendium fecerit, quique hominem dolo malo incluserit, oblederit, quive fecerit, quo minus sepeliatur, qui magis funus diripiatur, distrahatur, quive per vim sibi aliquem obligaverit. Qui cum imperio, potestateve haberet, civem Romanum adversus provocationem necaverit, verberaverit, iusseritque quid fieri, aut quid in collum injecerit, ut torqueatur, si legatorum, oratorum, comitumque quem pulsaverit, sive injuriam fecerit. Qui reum vinxerit, impederitve, quo minus Romæ intra certum tempus adsit. Qui dolo malo fecerit, quo minus judicia tuto exercentur, aut iudices, ut oportet, judicent: vel is, qui potestatem, imperiumve habeat, quam ei jus erit, decernat, imperet, faciat. Qui ludos, pecuniarumve ab aliquo invito publice, privatimve, per injuriam exegerit. Qui cum telo dolo malo in concione fuerit, aut ubi iudicium publice exercebatur, præter eum, qui propter venationem habeat homines, qui cum bestiis pugnent. Qui convocatis hominibus vim fecerit, quo quis verberetur, & pulsatur, neque occisus homo sit. Qui ades alienas, aut villas expilaverit, effregerit, expugnaverit, si quidem in turba cum telo fecerit. Qui nova vectigalia exercuerint. Prætori, cui exercitio hac lege obvenerit, eam, si proficiatur, mandare liceto. Damnatis de vi publica aquæ, & ignis interdictio esto.

Hæc autem capita omnia sunt in *Digestis ad legem Juliam* de vi publica, ex *Mariano*, *Scavola*, *Ulpiano*, *Maciano*, & *Paulo*. Addit *Paulus* armatos non utique eos intelligendos esse, qui tela habuerunt: sed etiam qui quid aliud, quod nocere potest, & telorum appellatione omnia, ex quibus singuli homines nocere possunt, accipi. Cæterum qui telum tutandæ salutis suæ causâ gerunt, non videri homines occidendi causâ portare.

Capita vero legis de vi privata hæc fuerunt: *Qui coetum*, & *concursum* fecerit, quo minus quis in jus producatur, quive quæstionem de alterius servo habuerit. *Qui quem ex agro suo* hominibus congregatis sine armis dejecerit. *Qui creditor* sine autoritate judicis res debitoris occuparit. His damnatis tertia pars bonorum publicetur. Neque senator, neque decurio sit, aut ullum honorem capiat, neve in eum ordinem sedeat, neve judex sit. Hæc ex *Scavola*, *Paulo*, *Ulpiano*, *Modestino*, *Digestis ad legem Juliam* de vi privata.

Cornelia lex.

De injuriis etiam legem tulit *L. Cornelius Sulla Felix* Dictator & Consul cum *Q. Cæcilio Metello Pio*, anno Urbis 1061. quam hic referre placet. Capita ejus memorantur ista: *Ut in eos qui quempiam pulsassent*, verberassent, domumve alienam vi introissent, judicium daretur. Ut in eo judicio non esset, qui ageret, gener, focer, vitricus, privignus, sobrinusve esset, propiusve eorum quemquam ea cognatione, affinitateve attingeret, quive eorum ejus, parentisve ejus eorum patronus esset. *Ut filiusfamilias* ex omni causâ injuriarum ageret, ut actori jusjurandum deferre liceret reo, an injuriam fecerit. *Si quis librum ad infamiam alicujus scripserit*, composuerit, ediderit: dolove malo fecerit, quo quid eorum fieret: etiamsi alterius nomine ediderit, vel sine nomine: vi de ea re agere liceret: & si condemnatus sit, qui id fecit, infestabilis ex lege esse jubetur. *Ulpianus* l. 5. ff. de injur.

C A P. XXVIII.

De peculatu, residuis, & sacrilegio.

Peculatus dictus est furtum pecuniæ publicæ, & *peculator*, qui furtum pecuniæ commisit, teste *Aconio*. Nomen autem accepit, ut scribit *Festus*, à *pecore*, quia ab eo initium ejus fraudis esse cœpit. Siquidem ante æs, aut argentum signatum ob delicta poena gravissima erat duarum ovium, & triginta boum. Ut autem cæteræ quæstiones, sic etiam *peculatus* primis temporibus certum prætorem aut quæsitorem non habuit: sed lege, prout usus incidebat, prætoribus aut etiam Consulibus mandabatur. Postquam autem quæstio repetundarum perpetuo constituta proprium prætorem est facta, tum vero quæstio etiam *peculatus* præcipuo prætori eodem modo mandata est. Id vero ante Dictaturam *L. Sullæ*, id est, ante annum 1061. Qua tamen lege acceperit, adhuc inveniri non potuit. Hæc *Carol. Sigonius*.

Petillia lex.

Franciscus Hottomannus *Petilliam* de peculatu legem commemorat ex *Livii* lib. 38. quæ lata est à *Q. Petillio* tribuno plebis, anno 1046. *M. Emilio Lepido*, *C. Flamino Nepote* Coss. Vellent, juberent, quæreretur, quæ pecunia capta, ablata, coacta ab Rege Antiocho sit, quique sub ejus imperio fuerint: quod ejus in publicum relatum non esset, uti de ea re *Ser. Sulpitius prætor* urbanus ad senatum referret. Addit *Livius*: Omnes tribus, uti rogas, jusserunt.

Julia lex.

Præter hanc nulla ferè de hoc crimine lex extat, nisi *Julia*, quam tulit *C. Julius Cæsar*, quaque *peculatum*, *sacrilegium*, & residuas pecunias est complexus. Ejus legis capita in *Digestis* hæc extant: Prætor, qui ex hac lege quæret, de eo quærito, qui ex pecunia sacra religiosa abstulerit, interceperit, in suam rem verterit, aut quo quis auferat, intercipiat, vel in rem suam vertat, fecerit. *Qui in aurum, argentum*, æs publicum quid inciderit, immiscuerit, aut quo quid indatur, immisceatur, fecerit dolo malo, quo id pejus fiat. *Quique tabulam aream*, formamve agrorum, aut quid aliud continentem refixerit, vel quid inde immutaverit, & ei aqua & igni interdicator, atque pecunia ab hærede repetatur. *Quique publicam pecuniam delegatam* in usum aliquem retinuerit, neque in eam rem consumpserit. Item de eo, apud quem ex locatione, emptione, alimentaria ratione, ex pecunia, quam accepit, aliave qua pecunia resedit, is damnatus amplius tertia parte, quam debet, solvat. *Ulpianus* lib. 1. ff. eod. *Paulus* sententiarum lib. 5. cap. 29. & lib. 2. ff. ad legem *Juliam de peculatu*. *Residua* autem *pecunia*, ut & hoc addam, dicebantur, quæ apud eum, qui publicam pecuniam administraret, supererant, cum vel in usum publicum erogari, vel in ararium referri deberent: *Paulus* lib. 22. ff. ad legem *Juliam de peculatu*. De *residuis pecunias* legem ante hanc *Juliam* tulisse *C. Cornelium* tribunum plebis, ex oratione *Ciceronis pro Sulla* cognoscitur.

C A P U T XXIX.

De ambitu.

*Præmia legis, quis? Affert. ad Niblar. c. 35. v. Postum
pag 556. c. 28*

Ambitum appellarunt crimen illud, quo quis se in ambiendo magistratu obstrinxit. Ambire vero erat petere, verum studiosius, impensiusque, quam mores, legesque civitatis ferebant. De ambitu *Cicero* libro de petitione Consulatus ad *Q. Fratrem*, *Carolus Sigonius* lib. 2. de judiciis, & ex eo nos, libro de magistratibus multa diximus. Hic tantum leges de ambitu, vel potius contra ambitum latas recitabimus.

Lex de toga candida.

Primæ legis, quæ ad ambitum pertineret mentio est apud *Livium* lib. 4. *L. Pinario*, *L. Furio*, tribunis militum Consulari potestate, anno cccxxi. qua togæ candidæ usus est interdictus. Placuit, inquit *Livius*, senatui tollendæ ambitionis causâ, tribunos legem promulgare, ne cui album investimentum addere petitionis causâ liceret. Vicerunt tribuni, ut legem perferrent. Quo in loco, ut hoc obiter moneam, in vestimentum, duabus distinctis vocibus legendum *Iustus Lipsius* lib. 4. Antiquar. lectionum, cap. 15. monet: ut sensus sit, vetuisse legem album addi in vestem, id est, cretam, gypsum, & similia, quibus togas suas ornare petitori solebant, ex quo & nomen manavit candidati. Hanc tamen legem observatam non esse, satis constat.

Prætelix lex.

Livius tamen de ambitu primum latam esse *C. Fabio*, & *C. Plautio* Coss. scribit anno cccxcviii. adversus eos, qui nundinas, & conciliabula præfandi causâ obirent. De ambitu, inquit, à *C. Prætelio* tribuno plebis, authoribus patribus tum primum latam ad populum est, eaque rogatione novorum maxime hominum ambitionem, qui nundinas & conciliabula obire soliti erant, compressam credebant. Verum & hanc legem tacito post consensu abrogatam existimare possumus, quippe cum petitores magistratuum etiam in provincias ad coloniarum, & municipiorum gratiam colligendam accurrisse constet. Anno inde cccxxxix. *C. Manium* Dictatorem quæstiones exercuisse scribit adversus eos, qui magistratuum petendorum causâ coitiones fecissent, quod adversus rempublicam essent.

Babix Emilia lex.

Post autem anno dclxxi. leges de ambitu latæ sunt, à *M. Babio*, *L. Emilio* Coss. ut scribit *Livius*. Verum cuius sententiæ eæ fuerint, non addit. *Carol. Sigonius* opinatur, *Emilium* tulisse legem adversus suffragationes & coitiones: *Babium* autem adversus largitiones.

Anno inde dxciv. lex de ambitu lata est, Consulibus *Cn. Cornelio Dolabella*, & *M. Fulvio Nobiliore*, teste *Livio* in Epitomis. Putat vero *Sigon.* hac primum lege capitali pœna cautum esse, ne suffragia donis ac pecunia emerentur. Scribit tamen *Plutarch.* in *Coriolano*, se nescire, quis primus populum largitione corruperit: sero tamen largitionem factitaram, satis constare. Itaque ad eadem tempora illud pertinet *Polybius*, qui scribit, ætate sua ambitum capitalem fuisse, id est, exilii pœna vindictum esse, & est apud *Plin.* lib. 35. *Qu. Coponium* ambitus damnatum, quod vini amphoram dedisset ei, cui suffragii latio erat.

Postquam autem populus in mandandis magistratibus uti tabella cœpit, quod lege *Gabinia* fieri cœptum esse, anno dxciv. supra docuimus: tum leges illæ latæ sunt quarum *Cicero* meminit in 3. de Legibus: Ne quis tabellam inspiceret, ne rogaret, ne appellaret, quibus legibus studia suffragatorum sublata esse, inquit, qui eam sedulitatem in campum offerebant, ut quos rogarent, eorum etiam tabellam, ne forte deciperentur, vellent inspicere.

Maria lex.

C. inde *Marium* tribunum plebis legem tulisse de ambitu, anno dcccxxiv. ex *Plutarcho* elicitur. Ea lex ut ibidem scribit *Cicero*, pontes in comitiis fecit angustos, nempe, ne cui suffragatori ad rogandum locus in iis pateret. Cæterum qua lege quæstio ambitus perpetua constituta, & proprium prætorem adepti sit, est obscurum. Latam autem per hæc tempora facile crediderim. Siquidem anno dcccxxix. cum una petissent Consulatum *P. Rutilius*, & *M. Scaurus*, ut est in *Bruto*: non *Rutilius* solum, qui repulsam tulerat, accusavit ambitus designatum competitorem, sed *Scaurus* etiam absolutus *Rutilium*. Nec multo post *C. Marius*, ut addit *Plutarchus*, cum in præture petitione repulsus esset, accusatus est de ambitu, quia *Cassius Sabaconis* amici servus intra septa conspectus esset, inter eos, qui suffragium ferrent. *Marius* autem excusavit, se frigidam aquam, cum æstuaret, ab eo petiisse bibendi causâ.

Quinetiam idem narrat, sextum ab eo Consulatum pecunia esse emptum, & *L. Sullam* in prætura repulsam passum, post, corruptis pecunia tribubus, eam esse adeptum.

Fabia lex.

Per hæc etiam tempora *lex Fabia* promulgata est de numero sectatorum, eaque à populo repudiata. Itaque *Cicero* pro *Muræna* dixit: Tenuiores *legi Fabia* de numero sectatorum restiterunt.

Acilia Calpurnia lex.

Anno inde 1069. *lex Acilia Calpurnia* lata est à *M. Acilio Glabrione*, & *C. Calpurnio Pisone* Coss. Ut qui ambitus damnati essent, iis neque magistratum capere, neque in senatu legi liceret, & pecunia mulctarentur. *Cicero* pro *Muræna*, pro *Cornelio*, & in eam *Africanus*. *Dio* lib. 36. ubi causam etiam ferendam hujus legis indicat, in hæc verba scribens: Lex ab ipsi Consulibus promulgata est de ambitu, ut qui ejus convicti essent, iis neque magistratum gerere, neque senatores esse liceret, sed pecuniaria insuper eis multa irrogaretur. Postea enim quanti tribunis suum antiquum jus restitutum est, cum multi senatoria dignitate ante à censoribus moti, eam recuperare conarentur, de omnibus magistratibus frequentes omnino coitiones, conspirationesque fiebant. Eam legem Consules tulerunt, non quod ambitum odissent (nam & ipsi ad Consulatum contentissima favoris venatione pervenerant, diesque dicti ob eam rem fuerat *Pisone*, isque unius atque alterius cujusdam intercessione, ne causam diceret, effecerat) sed coacti à senatu, idque hac de causa: Qui ambitus rei essent, iis acerbissimas penas statuere. *C.* quidam *Cornelius tribunus* plebis, intenderat, approbante ipsorum populo. Senatus immodica supplicia denuntiando, videbat quidem terrorem hominibus injici, quod tamen ea extrema essent, neque accusatores reorum, neque qui eos condemnarent, facile reperiri posse. Ubi vero mediocres penas propositæ essent, ibi & frequentes accusationes fieri, neque à damnando reo iudices deterri. His causis inducti patres rogationem eam emendare de eaque legem Consules ferre jussunt. Ubi dies comitiorum advenit, quæ antequam fierent, nulla lex sanciri poterat, cum interim hoc libero tempore, qui dignitates ambiebant, multa facinora perpetrassent: & ne à cædibus quidem temperatum esset, decreverunt, ut contra hos etiam *lex* promulgaretur, & Consulibus satellitium daretur. Et post pauca: Denique tanta cura tum temporis caverunt, ne quis largitionibus se corrumpi siceret, ut præter penas, quas ejus rei manifestis infligebant, accusatoribus etiam honores haberent. Hactenus *Dio*.

Deinde *C. Julio Cæsare*, *C. Marcio Figulo* Coss. anno 1069. cum in dies licentia ambitus augetur propter præcipuam *Catiline* & *Antonii* audaciam, censuit senatus, ut *lex ambitus* etiam cum pena ferretur, eique rei *Q. Matius Orestinus* tribunus plebis intercessit, auctore *Africanus* in orationem in toga.

Inde *M. Tullio Cicero*ne, & *C. Antonio* Consulibus, anno 1069. commemoratur senatusconsultum & *lex Tullia* lata de ambitu. Senatusconsultum fuit hujusmodi: Si mercede conducti obviam candidatis essent, si conducti sectarentur, si gladiatoribus vulgo locus tributus, & item prandia si vulgo essent data, contra *legem Calpurniam* factum videri. *Cicero* pro *Muræna*.

Lex Tullia.

Lex Tullia fuit: Ne quis munus gladiatorum biennio, quo magistratum petiturus erat, ederet, nisi ex testamento præstituta die. Ut senatoribus ambitus damnatis aqua & igni ad annos decem interdiceretur. Ut in plebem pena gravior esset, quam *lege Calpurnia* fuisset. Ut reis morbum excusantibus, pena certa esset. *Cicero* in *Vatinius*, pro *Sextio*, pro *Muræna*, *Dio* lib. 37.

Eadem vero in lege continebantur etiam diversorum judicia, pecuniæ deprehensæ, sectatorum multatio, prandia data, centuriæ descriptæ, locus gladiatoribus datus: quandoquidem hæc, ut *Muræna* ambitus reo objecta, purgat *Cicero* in oratione pro eo.

Aufidia lex.

Biennio inde post *M. Valerio Messala*, *M. Puzio Pisone* Coss. *lex Aufidia* *Lurcone* tribuno plebis promulgata est, severior etiam quam *Tullia*. In qua novi hoc est, ut qui nummos in tribu pronuntiaverit, si non dederit, impune sit: sin dederit, ut quoad vivat, singulis tribubus sestertium xxx. debeat. *Cicero* ad *Atticum*.

Licinia lex.

Lex inde lata est *Licinia* de sodalitiis, à *M. Licinio Crasso* 11. Consule cum *Cn. Pompejo* 11. anno 1069. in qua penam graviorem constituit adversus eos, qui largitionem fecissent. *Dio* lib. 39. Meminit hujus legis *Cicero* pro *Plancio* multis verbis, ex quibus constat, latam fuisse *legem Liciniam* in eos, qui sodalitia, & qui ambitum commisitissent, ut de sodalitiis iudices ederentur, ab accusatore, sine rejectione, ut de ambitu iudices sorte legerentur, rejectione reo & accusatori permissa. *Sodalitia* autem tum in hac, tum in aliis legibus complectebantur tribules decuriatos, populum descriptum, & sodales ad vim faciendam paratos, coitionem cum petitoribus, & nummorum divisione.

Pompeja lex.

Anno inde 10001. cum magna inter Consulatus competitores, *Scipionem*, *Hysaum*, & *Milonem* contentio esset, iique non solum largitione profusa, sed etiam factionibus, armati peterent, ut inquit *Asconius*, comitiis extractis, cum Kal. Januariis nulli essent Consules, inde v. Kalend. Martias per *Interregem Cn. Pompejum* solus Consul creatus statim iniiit, & post diem tertium de legibus novis ferendis retulit: duas ex senatusconsulto promulgavit, unam *de vi*, alteram *de ambitu*: pœnam graviolem & formam iudiciorum breviorē constituit. Utraque enim lex testes prius dari, deinde uno die atque eodem ab accusatore, & ab reo perorari jubebat, ita ut duæ horæ accusatori, tres reo darentur. Addit præterea *Dio*, Pompejum legisse omnes homines, ex quibus iudices sorte ducendi essent, & certum patronorum numerum statuisse utrique parti, & laudatores fuisse: adversus autem eos, qui ambitum fecisse arguerentur, eos quoque, qui simili de causâ postulati fuerant, accusatores constituisse, magno præmio proposito. Nam quicumque duos reos fecissent, atque unum damnaissent, ei impunitatem dedisse. *Plutarchus* item latum à Pompejo scribit, ne laudatores darentur, & numerum iudicum centum sexaginta prodiit. At *Asconius* inquit, *Pompejum* trecentos sexaginta ex amplissimo censu legisse, ex quibus sorte ducendi erant in quaque quaestione.

Julia lex.

Inde *C. Julius Cæsar* Dictator ambitus flammam restinxit, cum comitia magistratuum, alia sibi reservasset, alia populo concessisset: de qua re *Suetonius* in ipsius vita.

Postremo *C. Julius Augustus* comitorum jus pristinum reduxit, ac multiplici pœna coercito ambitu, *Fabianis*, & *Scaptiensibus* tribulibus suis die comitorum, ne quid à quoquam candidato desiderarent, singula millia nummum à se divisit, ut *Suetonius* prodiit. Adjicit *Dio* libro 54. Augustum statuisse, ut qui largitionibus magistratum petissent, quinque annis vacarent. Deinde vero cum *Tiberii* tempore comitia ad senatum, & à senatu ad Principem essent translata, ambitus omnis cessavit. Atque ita lex *Julia*, de qua scriptum est in *Pandectis*, teste *Molesimo*, necessaria non fuit. Tantum de legibus ambitus.

CAP. XXX.

De pecuniis repetundis. *cf. M. van Boshoven dissertatio phil. jurid. de Crimine Repetundarum. Leijp Batav. 1730. 4.*

Inter quaestiones publicorum criminum prima fuit, & prima prætorem certum habuit hæc de pecuniis repetundis, de quibus quæ leges latae fuerint, hoc capite doccebimus. *Repetunda pecunia* dictæ sunt, quas sive locii, sive cives privati à magistratibus, aut iudicibus, aut publicis curatoribus iudicio repeterunt, quas illi aut in provincia, aut in Urbe; aut ob jus dicendum, aut ob iudicandum, aut ob aliud aliquid publice curandum cepissent. Quod genus furti, cum exprimere vellent, pecuniam ablatam, captam, coactam, conciliatam, averfam dixerunt, quas voces cum *Cicero* in accusatione *Verris repetundarum* rei, tum legum veterum fragmenta celebrant. Ac *repetundarum* quidem quaestio primum constituta videtur sociorum & provinciarum causâ, adversus prætores, quaestores, legatos, ceterosque, qui in provinciis cum imperio, aut potestate versarentur: unde *lex socialis* à *Cicerone* in *Verrem* vocatur: deinde ad urbanos etiam magistratus, iudices, curatoresque translata, qui aliquid pecuniæ à privatis acceperant.

Porcia lex.

Primus autem *M. Porcius Cato*, cum ex prætura *Sardiniam* obtineret, sumptus provincialium in prætores coercuit, anno 1001. de quo *Livius*: *Sardiniam M. Porcius Cato* obtinebat: fugati ex insula fœneratores, & sumptus, quos in cultum prætorum locii facere soliti erant, circumcisi, aut sublati. In veteri etiam plebiscito de *Thermensibus* nominatur *lex Porcia*, qua juberetur, quid quemque dare, præbere oporteret, his verbis: *Nei quis magistratus, prove magistratu, legatus, neu quis alius facito, neve imperato, quo quis magis ii dent, præbeant, ab iisve auferant, nisi quod ed. S. ex lege Porcia dare, præbere oporteret, oportebit.* Per ea vero tempora cum nullis adhuc legibus hoc crimen vindicatum esset, hæc causâ privata fuit, & extra ordinem cum senatusconsulto, à recuperatoribus cognita est.

Calpurnia lex.

Crescente autem in dies magis magistratuum in provinciis libidine, *L. Calpurnius Piso* tribunus plebis anno 10014. *L. Marcio Censorino*, *M. Manilio* Coss. extitit qui legem tulit, qua non solum pœna graviore, ut verisimile est, hoc crimen vindicandum sanxit: sed etiam, ut certum hæc quaestio posthac haberet prætorem, instituit, ita ut nova lege opus non esset sociis, sed certum ad quem confugerent, prætorem haberent. *Cicero* libro 2. *Offic.* in *Bruto*.

Cacilia lex.

Eodem tempore nominatur à *Valerio lex Cacilia* lib. 6. cap. 9. cum scribit. *L. Lentulus* Consularis *lego Cacilia* repetundarum crimine oppressus, censor cum *L. Censorino* creatus est. Quam tamen legem *Sigonius* ait eandem cum *Calpurnia* fuisse, atque à duobus tribunis, *Cacilio* & *Calpurnio* latam modo hoc, modo illo nomine appellari arbitratur, apud *Valerium Calpurniam*, pro *Cacilia* oportere legi putat.

Junia lex.

Legem Calpurniam subsecuta est *Junia*, quam tulit, ut arbitratur *Sigonius*, *M. Junius Pennus*, qui tribunus plebis, teste in Bruto *Cicerone*, fuit, *Mam. Aemilio Lepido*, *L. Aurelio Orestes* Coss. anno 1067. qua lege præter litis æstimationem exilium etiam damnatum est irrogatum. Itaque *C. Cato*, qui Consul fuit anno 106. ea lege Macedonibus accusantibus utraque poena multatus est, de quo *Vellejus Paterculus* libro 2. *Cic.* in Verrem, & pro Balbo.

Servilia lex.

Post annos inde xxiv. *lex Servilia* lata est à *C. Servilio Glauco* prætore, *C. Mario* vi. Consule, anno 104. Cujus legis fragmenta hinc inde apud scriptores veteres sparsa, hæc collegit *Carolus Sigonius*.

Qui prætor ex hac lege quæret, de iis quærito, qui *Consules*, *Dictatores*, *prætores*, *magistri equitum*, aut alio magistratu pecuniam ab aliquo privato abstulerint, ceperint, coegerint, conciliarint, averterint, judicium, qui ex hac lege facti erunt, judicatio, litisque æstimatio esto.

De hisce, dum magistratum, aut imperium habebunt, eorum nomen deferri non licet.

Prætor, qui ex hac lege quæret, ei qui petet, *patronos sumendi*, & repudiandi potestatem dato.

Prætor, qui jus inter peregrinos dicet, cdl. viros in perpetuum legito, qui in hac civitate judicent. Idem facito, uti cdl. viros legat, qui quotannis de pecuniis repetundis judicent.

Qui ex hac lege pecuniam petet ad eum prætorem, qui ex hac lege factus erit, eum unde petet, in jus educito, nomenque deferto.

Prætor, qui ex hac lege quæret, facito, ut is, qui nomen detulerit, die vicefimo ex cdl. viris, qui in eum annum facti erunt, centum a lverfario suo legat, edatve. Quos vero is ediderit, ex iis unde petetur, quinquaginta edito, legitovè, qui judicent.

Prætor, qui ex hac lege quæret, facito, ut judicium & patronorum nomina in tabulis scripta habeat.

Prætor, qui ex hac lege quæret, facito, ut qui italesti erunt iudices in eam rem, ejus perpetuo iudices sint.

Si is, unde petetur, prius Urbe cesserit, & in exilium abierit, quam ea res judicata erit, *prætor* ab iis item quærito, ad quos eam rem pervenisse consliterit.

Prætor, qui ex hac lege quæret, facito, uti testes audiantur, ac citati omnes ad sint testimonio dicendo.

Prætor, qui ex hac lege quæret, facito, uti testes interroget, *iudices* pronuntiet, ne quis iudex disputet.

Prætori qui ex hac lege quæret, iudicium in alium diem proferre jus sit.

Si *prætor*, qui eam rem quæret ex hac lege, causam non noverit, ei amplius pronuntiare jus sit.

Prætor qui ex hac lege quæret, causam semel à reo dictam in tertiam diem differto.

Extant hæc capita apud *Ciceronem* pro Posthumo, pro Balbo, in Verrem, & apud *Afconium*, in Epitoma *Livii* 70. & in duobus fragmentis *legis Serviliæ*, quæ ex aneis tabulis *Sigonius* exscripta & suppleta inseruit cap. 27. lib. 2. de iudiciis Romanorum, ubi hæc de repetundis leges omnes recenset.

Acilia lex.

Deinde post *Serviliam* legem lata est *Acilia*, à *M. Atilio Glabrione*, in qua illud fuit novi, ut neque ampliari, neque comperendinari reus posset. *Cic.* in Verrem, & in commentariis *Afconius*.

Cornelia lex.

Aciliam inde *Cornelia* subsecuta est, à *L. Cornelio Sulla* Dictatore lata, qua lege iudicia omnia de repetundis usque ad primum *Cæsaris* Consulatum peracta sunt. Capita vero legis hæc fuisse videntur, quantum intelligi ex monumentis scriptorum licet.

Qui *prætor* ex hac lege quæret, de eo quærito, qui *Dictator*, *Consul*, *prætor*, *magister equitum* pecuniam dono ceperit, abstulerit, coegerit, conciliarit, averterit: nec solum avare, sed etiam libidinosè, superbe, crudeliter se in provincia gesserit.

Item de eo, qui *iudex* non suæ decuriæ munere functus erit, aut non perpetuo sederit, aut ob iudicandum pecuniam ceperit.

Item de eis, ad quos ea pecunia pervenerit.

Facitoque, uti viginti dies *accusatori* det totidemque *defensori*: Item de eis, qui pro coss. rationes ad arium non retulerint, aut qui pro coss. privatim aliquo profecti fuerint, ac transmarinas res accersiverint.

Prætor, qui ex hac lege quæret, iudices ex senatoribus sortiatur reo, & *accusatori* rejectionem permittat, atque in eorum locum subfortiatur. Item facito, ut *accusatori* viginti dies, totidemque reo concedat.

Si causam non noverit, ei comperendinare, & ampliare *reum*, jus sit.

Prator, qui ex hac lege quæret, facito, ut *reo damnato* lis æstimetur, & aqua, & igni interdicatur. Qui in reatu decesserit, ne ei lis æstimetur.

Extant hæc fragmenta apud *Ciceronem* pro *Cluentio*, in *Verrem*, & apud *Africanum* commentariis in *Verrinas*.

Julia lex.

Postremo, *C. Julius Cæsar* legem de pecuniis repetundis tulit, quæ usque ad extremum servata, etiamnum in *Pandectis* celebratur. Latam autem esse in primo Consulatui ejus, colligitur ex oratione *Ciceronis* in *Varinum*, qui *Cæsare* Consule tribunatum plebis gessit, & ex oratione pro *Sextio*. Hujus legis hæc capita reperiuntur.

Prator, qui ex hac lege quæret, de eo quærito, qui cum aliquam potestatem haberet, pecuniam ob judicandum, decernendumve acceperit, vel quo magis aut minus quid ex officio suo faceret. Item de eo, qui comes judicum pecuniam ceperit. Qui ob denuntiandum, vel non denuntiandum testimonium pecuniam acceperit, cui damnato testimonium publicè dicere, aut judex esse postulare non liceat. Item de eo, qui ob militem legendum, mittendumve, res acceperit, quive ob sententiam in senatu, consiliove publico dicendam pecuniam acceperit, vel ob accusandum, vel non accusandum. Item de iis, qui magistratus urbani plus domi muneris in anno acceperint, quam quod sit aureorum centum. Item de eo, qui ob judicem arbitrumve dandum, mutandum, jubendumve, ut judicet: quive ob non dandum, non mutandum, jubendumve, ut judicet: quive ob hominem in vincula publica conjiciendum, vinciendum, vinciri jubendum, exve vinculis dimittendum: quive ob hominem condemnandum, absolvendumve: quive ob *litem æstimandam*, judiciumve capitis, pecuniæ faciendum, vel non faciendum, aliquid acceperit. Qui in acceptum tulerit opus publicum faciendum, frumentum publicè dandum, præbendum, facta testatenda, antequam perfecta, probata, præstita lege erunt. Quod contra hanc legem proconsuli, vel pratori donatum erit, non liceat usucapi. *Venditiones*, *locationes* ejus rei causa pluris, minorisve factæ irritæ sunt, neque usucapio esto prius, quam in potestatem ejus, à quo profecta res sit, hæredisve ejus veniat. Item de eis, qui munus publicè mandat accepta pecunia ruperunt. Item de eo, qui ob negotium faciendum, aut non faciendum per calumniam pecuniam accepit. Atque hæc quidem sunt in *Pandectis* ad legem *Juliam* de repetundis, & de calumniatoribus. Apud *Ciceronem* verò, & alios hæc præterea inveniuntur.

Prator, qui ex hac lege quæret, de eo quærito, qui procos. & propr. cædes, adulteria, & stupra in provincia fecerit. Qui jus in liberos populos de pecuniis creditis dixerit. Qui de provincia exierit, aut exercitum eduxerit, & sua sponte bellum gesserit. Qui modum in imperato, & æstimato frumento exigendo excesserit. Qui libertatem locis non conservaverit. Qui aurum coronarium aut impetraverit, aut acceperit sine S. C. Qui quidquam à sociis præter sœnum, & quatuor lectos, & ligna acceperit. Qui rationes in provincia apud duas civitates non reliquerit, & eadem totidem verbis ad ararium non retulerit, & ultra triginta dies comites in beneficiis detulerit. Ut *prator* quærat ab iis, ad quos pecunia pervenerit. Quod eorum judicum major pars judicavit, id jus, ratumque esto. Horum criminum pleraque objecit *Piseni* Macedoniæ proconsuli *Cicero* in oratione in eum habita. Sed de criminibus publicis satis.

C A P U T XXXI. & U L T.

De aliis miscellaneis legibus.

Italia lex de Aventino monte.

In hoc caput conjiciemus eas leges, quæ in superioribus locum non habuerunt, neque tamen prætermittit à nobis debuerunt. Consignabimus autem eas, prout nobis occurrent. Primum occurrit *lex Italia*, à *L. Itilio tribuno plebis*, *M. Valerio Maximo*, *Sp. Verginio Tricostio Calimontano* Coss. anno cccxvi. lata, ut *Aventinus* mons plebi ad ædificia concederetur. *Dionysius* lib. 10. sic eam recitat: Ut quæ privati homines bono jure parta possidebant, ea manerent penes pristinos dominos. Quæ per vim aut fraudem occupassent ædificiis, ea restituito ex arbitrorum sententia pretio ædificationis, addicerentur populo: quæ publica essent, ea sine pretio plebi dividerentur. Meminit ejus & *Livius* lib. 3.

Atilia lex, de dedititiis.

Atilia de dedititiis, quam tulit *L. Atilius tribunus plebis* *M. Claudio Marcello* IV. *M. Valerio Lavino* Coss. anno 104. l. 111. Omnes Campani, Attelani, Calatini, Sabatini, qui se dederunt in arbitrium, ditionemque populi Romani *Fulvio* proconsuli, quæque una secum dederunt, agrum, urbemque, divitiarum, humanaque, utensiliarumque, sive quid aliud dederunt: de his rebus quid fieri velitis vos rogo, *quiritur*. Plebs sic jussit: Quod senatus maxima pars censuit, qui assideris, id volumus, jubemusque. *Liv.* lib. 26.

Clodia lex, de collegiis.

Clodia de collegiis, quam tulit *P. Clodius tribunus plebis*: *L. Calpurnio Pisone Caesonino*, *A. Gabinio* Coss. anno 109xv. ut *collegia*, id est, conventus artificum à *Numa* instituti, & magna ex parte partim legibus, partim senatusconsultis sublatis, restituerentur, multique alii constituerentur. *Cicero* pro *Sextio*, in *Pisonem*, pro *Domo*, *Astionius* in *Cornelianam*, *Dio* lib. 38. de collegiis in xii. tab. diximus.

Licina lex, de sodalitiis.

Fuit & *Licina de sodalitiis*. Ut in sodalitiis iudices ab accusatore ex tribubus ederentur. *Cicero* pro *Plancio*, & lib. 8. epistolarum ad familiares.

Cacilia lex, de jure Italiae, & tributis tollendis.

Caciliam de jure Italiae, & de tributis tollendis tulit *Q. Calius Metellus Nepos*, *L. Afranio*, *Q. Cacilio Metello Celere* Coss. anno 109xci. Ut Italia à vestigialibus immunis esset. *Dio* lib. 37. *Cicero* lib. 2. epist. ad *Atticum*: Portoriis Italiae sublatis, agro Campano diviso, quid superest domesticum, præter vicissimam?

Cacilia lex, de fullonibus.

Fuit etiam *Cacilia de fullonibus*, quam tulit *Cacilius Metellus*. *Cajus Flaminius*, *Lucius Aemilius* censores dedere ad populum ferendam, cum illis non liceret. *Plin.* lib. 36. cap. 17.

Sempronia lex, de viis Italiae.

Sempronia de viis Italiae, lata à *Cajo Sempronio Graccho* tribuno plebis, *Quinto Cacilio Metello Balearico*, *Tito Quintio* Consulibus anno 109xxx. Ut viæ in Italia munirentur, sternerentur, lapidibus millaria discernentibus notarentur, pontibus instruerentur. *Plutarch.* in *Gracchis*, & alii.

Claudia lex, de scribarum negotiatione.

Claudia de scribarum negotiatione: quam *Hottomannus* scribit, videri *Claudia* de senatorum quaestu, quam supra retulimus, partem fuisse. *Suetonius* in *Domitiano*: Scribas quaestorios negotiantes ex consuetudine, sed contra *Claudiam legem*, veniam præteritorum donavit. Aliud de ea lege nihil reperitur.

Cornelia lex, de lusu.

Cornelia de lusu: Ne quis in pecuniam luderet, sponsonemve ejus rei ergo, nisi qui corporis exercendi causa susceptus esset, faceret: veluti si certaretur disco, hasta, pilove jaciendo, currendo, saliendo, luctando, pugnando, quæ virtutis causa fiebant. utrum autem hæc lex reipublicæ an Imperatorum temporibus lata sit, vix sciri potest. Hujus *Marcianus* l. 3. ff. de aleatoribus mentionem facit.

Publicia lex, de lusu.

Fuit & *Publicia de lusu*. Ne quis in pecuniam luderet, sponsonemve in ludo, nisi qui virtutis causa susceptus esset, faceret: veluti si quis certet hasta, vel pilo jaciendo, vel currendo, saliendo, luctando, pugnando. *Marcianus* l. 3. ff. de aleator. Idem lege *Titia* & *Cornelia* sancitum fuit, ut idem refert.

Titia lex, de lusu.

Titia de lusu. Ne quis in pecuniam luderet sponsonemve in ludo, nisi qui virtutis causa susceptus esset, faceret. *Marcianus* l. 3. ff. de aleat.

Meminit etiam *Cicero* *Philipp.* 2. legis de *Alex.*

Talaria lex.

Talaria de talorum lusu nominatur à *Plauto* in *Milite glorioso*:

Atque adeo ut ne legi fraudem faciam talaria,
Accuratores, ut sine talis domi agerent convivium.

Facete ad legem aliquam de alea veterem alludit, qua talorum lusus conviviis interdicebatur, *Publiciam* forte aut *Titiam*.

Pagana lex.

Pagana lege in plerisque Italiae prædiis cavebatur, ne mulieres per itinera ambulantes torquerent fusos, aut omnino detectos ferrent: quoniam adversaretur id omnium spei, præcipueque frugum. *Plinius* libro vigesimo octavo, capite secundo. Sed de legibus hætenus,

AD CAP. XXIV. XXVI. XXIX. XXXIV.

PARALIPOMENA.

Parricidium coëctum variis penis, multatione bonorum, fœlis lignis, carcere, manuum detruncatione, culeo, quod id fuerit supplicis, quid in eo cum reo includeretur, iudicium de Oreste, falsi testes, ambitus equuleus.

Non est hic nobis sermo de parricida qui parem, id est hominem occiderit, ut notat Fr. Balduinus lib. de legib. Romuli pag. 25. & Jacobus Ravardus comment. in reg. jur. cap. 109. & de eare lex Numi intelligenda. Si qui hominem liberum doloficiis mortis duxit, pari id est. Ac ne quis quidem hoc loco parricida censetur, qui fratrem sororemve peremerit, ut habet Iliodor lib. 5. Etymologiæ. cap. 26. sed qui patrem tantum aut matrem fustulerit, aut pater liberos interficiens, ut definit Constantinus Cæsar l. 1. tit. 27. lib. 11. Cod. Theodof. aut frater fratrem interficiens. Aurel. Prudent. Hamartig.

Armat deinde parricidalem manum Frater.

C. Sueton. in Nerone cap. 39. ubi Æneas patrem discrimini subduxit, Nero matrem interfecit:

Quis neget Ænea magna de stirpe Neronem?

Sustulit hic matrem, sustulit ille patrem.

De poenis tam horrendo scelere debitis, disquiram, quamquam neque Solon ut est apud Plutarchum in eo, & Lætiū lib. 1. neque Romulus quicquam in parricidas statuerint, quod neminem tam nefarium exilium arant, ut veller tantum facinus admittere. Paul. Oros. lib. 5. cap. 16. in principio. M. Tull. pro Sexto Roscio & alii. Iliodor. in gloss. MS. parentia, de parricidæ lex, quam latam intellige multis seculis ab Urbe condita, ut sum infra dicturus. Ac primum levissime eos punit Julius Cæsar, ut bonis omnibus tantum multaret, Ciceronis autoritate C. Sueton. Julio cap. 42. locus quidem ille in codicibus Ciceronis, qui hodie extant, non reperitur, & neque puto de parricidis. Locum illum debere intelligi, sed de parricidis, hoc est homicidis, ut jam proxime ante admonui, & lex exiat tribunitia eodem sensu sumenda, auctore Festo Pompeio lib. 17. in voce facit. Verba legis sunt ista: Si quis eum qui parricidæ facit sit, occiderit, parricida sit. Itaque ut puto parricidium pro homicidio hic usurpari, ita levem hanc coëctationem homicidis decietam.

Secundo ex veteri legum Romanarum præscripto, ut solea lignea pedibus induta essent, & in carcerem duceretur, ut est apud auctorem Rhetorices ad Herennium lib. 1. ubi nonnulla editiones habent, solea lignea pedibus induta, alix, pedibus induta: sed parum interest. Ratio ecce illa traditur ab Hadriano Turneo lib. 13. Adversus cap. 13. Ne terram communem omnium parentem in tactu improbo contaminarent. Terram autem communem esse parentem hominum, ut calum deorum dixit Plinius lib. 2. cap. 63.

Tertio ad annum domi affervabantur parricida, aut carcere continebantur, donec exacto anno plecti debitis poenis à magistratu possent. Calpurnius Flaccus Declamat. 4. cui epigraphæ est, damnatus parricidi anno custodiatur. Thema, Damnatus qui sub noverca est, vult illum pati domi custodiri, ille peti, publico carcere servari.

Quarto non occidunt parentes, sed tantum verberanti, manus amputatur, L. Sen. lib. 5. Controvers. 4. & lib. 9. Controvers. 4. In sacris literis Exodi cap. 20. 21. Et Proverbior. cap. 23.

Quinto subiecto igne comburebantur, lex enim hæc extat in Harmenopulo lib. 6. cap. 6. qui ascendens, vel descendens occiderit, id est parentes, vel liberos, igni traditur. Exemplum huius in Gregorio Turon. lib. 3. Histo. Francor. cap. 39. de Clodoveo Galliarum Regis filia, Jul. Paulus I. tit. 24. lib. 5. Receptat. sententiar.

Denique culeo insuebantur; quod longà aethorum catena

probat. Ver. scholiast. Juvenal. ad v. 212. sat. 8. Parricidis in culeo clausi, ad pœnam simia & serpente jungi solebant. Idem ad v. 155 sat. 13. Culeo nam infusi consueverunt, qui hæc scelera tentarent, id est, parricida cum simia & serpente, & in mare mitti. Dositheus Grammaticus seu Magister in Sententiis & Epistolis Hadriani Imperatoris lib. 3. ἐγένετο ὁρμηθῆναι τὴν τοιαύτην τὴν πρὸς τὸν πατέρα, ὅπως πατερκτονίαν πεποιθὲς, δημοσίως εἰς μολὸν πεμφθεὶς συνεκρίνηται μὲν ἐχιδνῇ, καὶ πύθωνι, καὶ ἀλέκτορι, καὶ κυνὶ, ἀπὸ τῶν ζώων ἀπὸ τῶν ἀβυσσῶν, καὶ εἰς ἀμύχαν ἐξέβριμνεν μελαίναν βόαν κατακτείναντες ποδὶ δολασσάν, καὶ εἰς βύθονα βληθῆναι. Ἰδεὶσαν δὲ ἐπιδειγνύμενα τιμαρίας ἵνα μάλλον φοβηθῶσιν ἕτας ὄντων ἐγγὺν πεῖσσαι. Quæ Latine sonant: Fuit lex quadam huiusmodi omnibus hominibus, ut qui parricidium fecisset, publice in culeum missus insueretur, cum viperâ, & simia, & gallo, & cane, impius homo impiis animalibus, & in plausitrum junctum nigris bobus deportaretur ad mare, & in profundum mitteretur. Offenderunt enim exemplum pœna: ut magis timeant tam crudele opus facere. μολὸν pro culeo Dositheus usurpat, ut & eadem voce utitur Joannes Xiphilinus in Nerone, & Hesychius Grammaticus in voce ἀλλοι. Fulgentius Planciades libello de præfco sermone: Culeus dicitur sacculus, in quo rei conclusi in mare mittuntur. Neque satis saccum appellasse, sed ex qua materia fieret ille, perspicendum. glossar. vet. culleum vel colleum, ταυρῶν δὲ δόκος, taurinum corium. & iterum culleus, δόκος βουῶν, sacculus aut corium bovium, & plane δόκον & μολὸν conjunxit Julius Pollux lib. 10. Onomastic cap. 50. Vertit Rudolphus Gualterius utrem & molgum. Signantissime Anianus vetus interpretes ad l. unicam C. Theod. de parricidis. Si quis patrem, matrem, sororem, filium, filiam, vel alios propinquos occiderit, remoto omni aliorum genere tormentorum, factio de corio sacco, qui culeus nominatur, in quo cum missus fuerit, cum ipso etiam serpente, claudantur, & si mare vicinum non fuerit, in quolibet gurgite projiciantur, ut tali pœna damnatus nullo tempore obtineat sepulturam. C. Suetonius ostio eram nominare videretur in Nerone cap. 45. Statua ejus à vertice curru appositus est, cum inscriptione Græca, nunc demum agona esse, & traheret tandem: alterius collo & ascopera delegata, simulque ritulus, ego quid posuisti? sed tu culeum meum. Hadrianus Turnebus ex MSS. codicibus, legendum putavit, curru appositus, & raderet tandem. Sed quid agoni cum cincinnis, aut citris? ut bovi cum elutellis. & convenienter Philipp Beroald. & Ant. Sabellius retinent curru, ut sit simulachrum circensium ludorum, quibus curru prælati. In sequentibus gravissima difficultas, nam certum est pro delegata debere legi deligata, id est, appensa, postea ascoperam rectissime legunt critici post Angelum Politianum Miscellaneor. cap. 20. ex Suida id confirmari potest in voce ἀσκητιῶν, qui interpretatur τὸ μαγιστῶν, σακκιστῶν, marsi, ium aut jarculum. Aliis placet ascopa, aliis es opa. Turnebus, ascoma, quod apud Aristophanis Scholiastem solum significat, legit. Denique Theodorus Marcilius ad leg. xviii. cap. 8. r. ascura. Sed primam lectionem viri docti receperunt, Iliacus Casaubonus, Lavinus Torrentius, Maecellus Donatus. Præter hæc nomina, aliud legitur apud Joannem Zonaram Tom. 2. Annal. pag. 16. ἄσπερον τὸ φυλισσύναν ἑντὰ Μαγκὸν Ἀχλὺν χηλυσιν ἀκροπεύσαντες, μεταρθεύοντο τὴν. γαστήρ. ὅ τινος ἐξ ἑ, ὁ Μαγκὸς δὲν βόρως συρραφείας ἐμειλθεῖς, κατεπόταν ὁ ἐξ ἐκείνης μετέπειτα καὶ τὴν πατρικίαν ἐπεκράτησε γινέσθαι, ἵνα μὴτε ἡ γῆ, μὴτε τὸ ὕδωρ, μὴτε ὁ ἥλιος μὴτε ὁ αἰὲρ ἀνέκοντο. Hieronym. Wolfius Latine reddidit. Altero custodum M. Aquilio largitionibus corrupto, quodam transcripserunt: quo facinore cognitos Marcus culeo infusus, atque submersus est, id supplicii genus post in parricidis observatum, ut neque erra, neque aqua, neque sol eorum morte inquinaretur. P. Ovid. ad nunc lentum de Scylla, quæ Nisum patrem prodiderat lib. 8. Metamorphos. fab. 1.

*Præmia nullo peto, niste, cape pignus amoris,
Turpius crimem, nec me nunc tradere crimem,
Sed patrium tibi: edeca ut, scelera te dextra
Munera porrexist, Minos porcellares fugit,
Turbatuque novi respondit imagine falli.*

*Dii te summoveant, o nostri infamia seculi,
Orbe suo, te, usque tibi, pontusque negetur.*
At culei solius mentio apud Zonaram habetur, ut & apud L. Apulejum lib. 10. Milefian. *Nec quisquam decurionum tam equis remanserat: juveni, qui eum evidenter noxa compertum culeo infusus non pronuntiaret.* Firmian. *Lactant. lib. 3. cap. 14. Nos ergo, M. Tulli parricide sumus, & infundis e iudice, in culeum.* Nec id sine erudita cautione legendum, nam in principio nihil penitus infusebatur culeo cum parricida. Probatur id ipsam e Valerio Maximo l. 1. c. 1. eandem cum Zonara narrante historiam: *Culeo infusus in mare abiit, iussit, utque supplicii genus non multo post parricidis lege irrogatum esset.* Jacobus Cujacius legem promore sumit, & legit, idque supplicii genus multo post parricidis lege irrogatum est. Ovidius ad Corneliam legem allatit, quae prior Pompeja fuerit. Ex Pomponio l. 1. c. 2. ff. de orig. jur. Hanc antiquam legem appellant Imperatores Gracianus & Valentinianus lib. 9. Cod. Theod. tit. 15. & disquirunt Hieronym. Magis lib. 4. Miscellaneor. cap. 8. Ennodius Magnus Ticinensis Dictione 8. *Nescio utrum accusetur, an quod tyrannus es, an quod parricidas praeio honoras, utrique digni crucis, & de praesentis vicia culeis effugandi.* Primi ergo legislatores ex humana societate detrahare & eliminare parricidas tantummodo contendebant, quod & Plato lib. 11. de legibus praescribit, cujus haec sunt apud interpretem Marfilium Ficinum: *Et qui cadis (parricidii) huiusmodi condemnatus fuerit, tam ad iudicium ministri, quam a magistratibus occidatur, trahaturque extra Urbem in statum trivium nudus, ubi singuli magistratus pro universa civitate in mortui caput lapidem mittant, atque ita civitatem omnem purificent, demum ultra regionis fines portatum, secundum leges inscriptum abiciant.* Extra fines deportari, est in mare devolvitur. Constant. Aug. l. un. c. de his qui per. vel. lib. occid. Ut omni elementorum usque carere vivus incipiat, & ei caelum superstiti, terra mortuo auferatur, aut in solitudinem projici, hoc est, in insulam deportari, ut loquitur Julius Capitolin. in Antonino Pio. utriusque rei testis locupletissimus Plautus, de mari in Vidularia quae interit, sed citat Frisianus:

*jube hunc insuli culeo,
Atque in altum deportari, si vis bonam
Annouam.*

De abiectione seu deportatione idem in Pseudolo sc. exire in fine;

*Si mihi non jam hic culeis oleum deportatur,
Te ipsam culeo ego cras faciam ut deportare in pergulam,
Ibi tibi adeo lectus dabitur, ubi tu haud somnum capias,
Sed ubi usque ad languorem.*

Accessit crescente indies parricidarum numero, gravitas supplicii, ac primum serpentes cum noxio includi coepere, ut de C. Villio scriptum reliquit Plutarchus, L. Seneca lib. 5. Controv. 4. in fine, T. Livius 5. Decad. lib. 8. Valer. Max. lib. 1. cap. 1. postea simia, ut jam probabitur, denique canis & gallus adductus, quod à Constantino primum adjectum videtur, Conrad. Rittershusius, neque gladio, neque igni subijgeretur (parricida) sed infusus culeo cum cane, simia, vipera & gallo, inter ferales angustias comprehensus, serpentium contubernio misceretur, ut loquitur Imperator l. un. c. de his qui par. vel. lib. occid. quod li verum est, Trebonianus interpolavit legem Modestini l. pen. ad leg. Pomp. de parricidiis. Pompejus enim nihil tale in parricidas tulit, cujus lex eadem cum Cornelia, ut ostendit l. Cujacius in notis ad Paulum lib. 5. tit. 25. Juvenalis sat. 8.

*Libera si denique populo suffragia, quis tam
Perditus, ut dubitet Senecam praesere Neroni,
Cujus supplicio non debuit una parari
Simia, non serpens unus, non culeus unus.*

Idem sat. 13.

*Vel deducendum corio bovis in mare, cum quo
Clauditur adversis innoxia simia satis.*

Isidorus Hispalensis in glossis: *Culeus, tunica ex sparto in modum cymena facta, quae linebatur à populo pice, & bitumine, in qua includebantur parricida cum simia, serpente, & gallo, infusa mittebatur in mare, & contendebat inter se animantibus, homo majoribus panis efficiebatur.* Correptione opus non levi, itaque

rescribe, quae linebatur à publico. Est quippe publicus idem ac carnifex. glossar. vet. *δυναμεις, carnifex*; & interdum cum adiectione servus solet vocari. C. Vell. Patercul. lib. 2. hist. Rom. cap. 19. In carcerem Minturnensium iussu duumviri ductus est, ad quem interficiendum cum gladio missus servus publicus, natione Germanus, qui forte ab eo Imperatore bello Cimbrico captus erat, ut agnovit Marium, prostratus e carcere, abjecto gladio. Val. Max. lib. 2. cap. ult. tit. 7. eandem rem narrans: *Missus ad eum occidendum in privata domo Minturnis servus publicus, natione Cimber, & senex, & inermis, & squallore oblitum, strictum gladium tenens, aggredi non sustinuit.* Paterculus in carcere, ille in privata domo clausum Marium vult, sed forte carcer & in domo, uti infra de ergastulis dicitur, ille servum publicum Germanum, hic Cimbrum, Livius, Antioque vir. illust. c. 67. Gallum faciunt, immisum percussor em Gallum vultus auctoritate deteruit. Sed facile illud dissidium componere, nam Gallorum nomine antiquitus & Germani & Cimbrici continebantur, ut Jac. Schegkianus notat. Idem Valerius lib. 3. cap. 2. tit. 29. Theramenes porrectam iussu tyrannorum veneni potionem non dubitavit hausit, quodque ex ea superfluerat, Jacobundus iussu humo clauum edere sonum coegit, reddensque servo publico quicquam tradiderat, Crisus, inquit, propino. Juvenal. sat. 10. in principio:

*magnaeque corone
Tantum orbem, quanto cervix non sufficit una,
Quippe torret sudans hanc publicus, & sibi Consul
Ne placeat, curru servus portatur eodem.*

Alio sensu servi publici magistratuum, aut reip. ministri appellantur, ut in Octavio c. 2. in Suetonio legunt, municipalibus magistris contentus, lege, miniseris. L. Apul. l. 9. Milefian. in fine, & lib. 10. Donec ministri a publicis conferunt. Petron. Satyr. pag. 50. Intra stabulum praeco cum servo publico, aliaque sane modica frequentia. C. Plin. junior lib. 10. epist. 30. *Utrum per publicos civitatum servos (quod usque adhuc factum) an per milites asserare custodias debeant.* Ejusdem libri epist. 40. In plerisque civitatibus maxime Nicomedia, & Nicea, quidam vel in opus damnati, vel in ludum, similique his genera penarum, publicorum servorum officio ministerique funguntur, atque etiam ut publici, annua accipiunt. Sed quis hic *δυναμεις*, servus publicus, ut in Iuliano Aug. epistolis, quicunque, ut puto, publicis mibus invigilans, praeter scribas, & lictores, illos namque disjungit C. Jul. Frontinus lib. de Aquaductib. *Lictores binos, & servos publicos, & scribas habeant.* Definuntque non male à Joanne Maria Cataneo, reipublica nomine emittis, & publicis mibus inservius. Quareis quamcumque officia servorum? custodias tuebantur, vias publicas muniebant, cloacas purgabant. Et de istis quaedam l. Lipsius ad Taciti sui Annal. 2. Sed de diverticulo in viam.

De parricidarum poenis jam antea nominatis, Tertullian. lib. de anima, Theophilus paraphrases lib. 4. Infrat. Imperial. tit. 18. Cxl. Rhodigin. lib. 1. cap. 21. Paul. IC. lib. 5. tit. 24. sententiar. mutationem poenae ostendit. Hi (parricida) *erant antea insuti culeo in mare praecipitabantur, hodie tamen viri exuruntur, vel ad bestias damantur.* Congerit pleraque supplicia in eos Sidonius Apollinaris lib. 4. epist. 23. *Dignum abdicatione, cruce, culeo clamans, caterisque supplicii parricidalibus.* L. Sen. lib. 1. de Ira cap. 16. *Cervicem noxio praecidi jubebo, & cum parricida insutum culeo.* Et lib. 1. de Clementia cap. 15. *Non culeum, non serpentes, non carcerem decrevit.* Ecce ut ostendat suo seculo, nec gallum, nec canem includi solere, solos serpentes nominat. Ejusdem libri cap. 23. *pariter tuus plures intra quinquentium culeo insuit, quam omnibus seculis insutos accepimus.* Mento orator apud eundem lib. 3. Controv. 17. *Carnifex te culeo totum insuit.* Georg. Cedren. Compend. historiar. p. 161. de Filisti morte *Figuratus Culeo, pelli bovinae cum infusum vult.* C. Sueton. in Augusto c. 33. *Manifesti parricidis reum, ne culeo insueretur, ita fertur interrogasse.* Ad ad legem primam, & ultimam ff. de penis, & l. 1. C. eod.

Sed antequam includeretur culeo, virgis sanguineis cadebantur, idque Modestinus prodidit l. 9. ff. ad leg. Pompejam de parricid. caput tegebatur. Fest. lib. 12. in voce nuptias, cujus haec sunt verba, *obvolvitur quod antiqui obnubere vocarunt, ob quam*

sansam legem quoque parens ta. iiii. jubere caput ejus obnubere, qui parentem necavisset. Auctor Rhetorices ad Herennium lib. 1. *Damnato sollicito lupino statim obolitum est.* M. Fabius Quintilian. Declamat. 298. *Cujus statim ora, oculosque ad iudicio texi sustulit abduci, ne hunc jucundum calis aspectum polluerent terribili oculi.* Quod autem de plautio, & de nigris bobus disserit Dositheus, puto, nullibi alibi reperitur, sed ratio hac esse potest, quod hujusmodi coloris victimæ Diti patri manibusque sacrantur, in quorum peculo damnatus iam habebatur.

Sed enim mirum illud mihi per sepe cogitanti visum, non modo non esse exploratum, à quo prima de parricidio lata lex sit, sed ne nomen ejus certo prodi, qui primus ejus criminis reus ceciderit. Certe post bellum Cimbricum, & Marii victoriam id primum facitatum luculentis proditum est auctoribus, primumque matre necata damnatum P. Maleolum, ut Floro Epitoma 1. T. Livii placuit lib. 68. aut M. Maleolum: Alexander Neapolitan. lib. 3. Genial. diar. cap. 5. aut denique Publicum, Paul. Orosius lib. 5. cap. 16. Vide locum, in quo pleraque huc spectantia invenies, ritusque parricidia puniendi diligenter explicatosprehendes. quid Græci de accusato Oreste matricida censuerint, quare cum Minerva abolverit, perpendit erudite P. Victorius lib. 13. varior. lectio. cap. 23. ex Maniliana Ciceronis, & vide M. Catonem lib. 3. Originum, qui expiasset eadem eam scribit. Probus Grammaticus in Bucolica Virgilii. M. Varro in Eumenidibus apud Nonium Grammaticum:

Dico vicisse Oresten, vos ab hoc cessisse.

Martian. Capell. lib. 5. pag. 159. Pindar. Pythior. od. 11. & ut se defenderet, *τίς ἐμὲ φέρει πατρὸς τὸ δόρυ;* & *ποῖα, φέρτατος* ab Apolline accepisse. Stesichorus, referente Euripidis Scholiaste. Cujus accusationem Carinus poemate complexus est, eumque de matre coactum respondeat, ambagibus uterem inducit. Suidas in voce *αἰγυῖς*. P. Ovid.

In matre patris malus ultor Orestes.

Vet. scholiast. Juvenal. ad sat. 8. v. 215.

quippe ille diis auctoribus, ultor

Patris erat, & sine media interponit.

Præclariſſima vero, ut semel concludam, disquisitio parricidii, si negaretur, hæc invaluit, ut pedibus ignitos vomeres calcarent. quod probationis genus I. Butas præsumptionem vocat. Caroli Magni Capitular. Append. sec. ad lib. 4. c. 3. Et in Synodo Bavaria coacta sub Tasilone duce, temporibus Caroli Magni, pag. 143. *Si quis de libertate sua fuerit interpellatus, & rimens, ne in servitium cadat, aliquem de proximis suis, per quem se in servitium casurum timeat, occiderit, id est, patrem, matrem, patrimum, avunculum, vel quamlibet hujusmodi propinquitatis personam, ipse qui hoc perpetravit, moriatur, agnatio ejus & consanguinitas in servitutem cadat, & si negaverit se illum occidisse, ad noxam vomeres ignitos iudicio Dei examinandus accedat.* Antiquissimum sane id probationis genus, per ignem veritatem experiri, ut nudis pedibus super carbones in sacrificiis, aut serum candens incederet examinandi. Servius ad v. 786. lib. 11. Æneid. C. Jul. Solin. polyhistor. cap. 8. Plinius, & poëtæ Virgil. loco jam laudato:

*Sanctæ pater, summi custos Soræstis Apollo,
Quem primi colimus, cui sineus ardor æervo
Pascitur, & medium fratris pæterat per ignem
Cultores multæ premittunt vestigia prima.*

Quod ut frivolum, & profanum Varro irridet, causamque religionis contempnit, adscribit, quod medicamentum plantas tingere: Ita tamen gentium consuetudine receptum nie pridem moovit eruditiss. Theodorus Marcellus, & præsertim id in barbaris observatum, lapsa jam republica Romana testes uberrimi sunt Helmoïdus in Histor. Slavov. Aimonius Monachus lib. 5. cap. 34. Hildebertus Cenomanensis epist. 17. Petr. Venerabilis lib. 6. epist. 29. Saxo Grammatic. lib. 14. Nicephorus Gregorius lib. 6. cap. 1. Cæsius Monachus lib. 3. c. 16. Georg. Pachymerius in Græcor. histor. Ivo Carnutenſis variis in locis, epist. 74. & epist. 76. epist. 91. epist. 234. epist. 251. epist. 283. & alibi, Aventinus Annal. Bojor lib. 4. ubi de con-

secratione ferri, meminit & Siebertus in Chronic. lex Anglicæ tit. 15. lex Francia lib. 4. lex Ripuarior. tit. 32. *Quod si postquam cum ad ignem applicuerit, fuga lapsus fuerit, &c. Explorari videtur ex titulo ejusdem legis præcedenti: Eum super quatuordecim noctes ad ignem repræsentato, & sic de ejus præsentia cum se lucula filem faciat. Et tit. 33. §. 5. Ad ignem, seu ad sortem excusare sudeat.* Licet non ignorem in jure canonico hoc genus explorationis prohiberi, c. menan. 2. 4. c. 1. &c. consiliiſſi, 9. 6. rium operosissime totum describit Heliodor. lib. 10. Æthiopie, variis in locis, sed præsertim pag. 466.

De falsi crimine plena jurisconsultorum volumina, & quam graviter inde in illud animadvertent, repetere ex Strabone Amaliano lib. 15. pag. 813. longum esset enumerare omnium gentium ætatumque placita. Carolus Magnus lib. 3. Capitulari cap. 41. simpliciter, falsi testes ut non recipiantur, edixit, eademque præscripsit Synodus Bavaria pag. 126. dixi supra, ubi de adulterii poenis. Pseudo-Cornutus ad v. 7. tit. 6. A. Fersii. Capradoces dicebantur habere naturale studium ad falsi testimonii præferenda, qui nutriti in tormentis à pueritia, & vulnere sibi facere discuntur, ut in eo se invicem torqueant, & cum in pœna perdurarent, ad falsa testimonia & bene venundarent. Conducti igitur falsa testimonia exhibebant, ut insinuat D. Juvenalis sat. 14. v. 218.

Falsus erit testis, vendes perjuriam summa

Exigua, Cereſis tangens aramque pedemque.

Ægyptii certe capitali falsos testes affliciebant supplicio. Dioscor. Sicul. lib. 2. Bibliothec. cap. 3. at Lydii tanquam societate sua indignos vendebant. Melchior Junius quaestio. 1. Politicar. tom. 3. quaest. 98.

Ambitus crimen virtutis proprius dixit Sallustius, inter publicam animadversionem digna censetur l. 2. ff. de judic. public. & cognitionem habet cum repetendis. Juvenalis satyr. 14. apud Pet. Gregor. Tholofatem lib. 36. synagmar. Jur. univ. cap. 29.

peregrina ignotaque nobis

Ad scelus atque nefas, quodcumque est, purpura vendit.

Dictus ambitus, ab universis civibus in petitione magistratum ambitus, candidati enim circuibant, prestantibus, mirifica spondebant, neque enim, nisi in comitiis suffragia sua dare populus poterat. Fl. Blondus libro 3. Romæ triumphans. Nicol. Cruchius lib. 1. de comit. Rom. cap. 6. hæc prima fuerunt exordia, crevit deinde ambitio, & mercari honores civicorum acceptum. Aſcon. Fadian. in argumento Catilinar. & in Cornelianam. quis tamen primus largitione suffragia furatus, incertum, etiam ætate Trajani. Plutarch. in Coriolano, quanquam apud Plinium, Q. Cæponium eo nomine damnatum ambitus accipianus, quod amphoram vini cepisset. vide Plinium juniorem libro 6. epist. 5. Et epist. 19. *Cumque res vana esset & veniosa, nullumque haberet terminum, ut loquar cum L. Seneca epist. 84. variis legibus coercita est. C. Sueton. in Augusto cap. 34. Et cap. 40. & in Cæsare cap. 9. Atque utinam (verba sunt Valerii Maximi lib. 4. cap. 4.) more majorum nihil eorum, quæ virtutis debentur, emere pecunia liceret. l. 1. Cod. Theodof. de munerariis l. 37. C. eod. de decurionib. Fortunat. lib. Poëmat. capite 16.*

Leges resutant amittunt,

Invasor omni pellunt,

Quod respuunt prætoris,

Viter nefas ecclesia.

Pœna erat, ut honori petitionis prohiberentur, certa quoque munuscula per unam summa. Dio Coccejan. lib. 26. aut senatus moreretur. Sidon. Apollinar. lib. 1. epist. 3. dicam ad illud Claudian. lib. 1. in Ruf.

Allicit ambitio nasci, discedere cæcum,

Venum cuncta dari, proſert arcana, clientes

Fallit, & ambitus à principis vendit honores.

Et lib. 2. de laudib. Stiliconis:

Ac primam scelorum matrem, quæ semper habenda

Plus sitiens patulissimatur faucibus aurum,

Trudis avaritiam, cuius sædissima nutritrix

Ambitio: quæ vestibulis foribusque potentum

Excubat, & pretis commercia postulat honorum.

M. Lucan. lib. 1. v. 177. elegantissime naturam illius criminis expressit:

*Hinc rapti pretio fauces, fessorque favoris
Ipse sui populus lethaliſque ambitus Urbis,
Annua venali referens certamina campo.*

Nec minus culte C. Tetroneus in Satyrico, ubi de bello civili, pag. 85. ubi, cum Appiano lib. 1. Civil. ortum inter cives nimium potentes, ob hoc solum crimen, lethale bellum, sic enim suavissime canit:

*Nec minor in campo furor est, emittique quirites
Ad pradam strepitumque lucri suffragia vertunt,
Venalis populus, venalis curia patrum:
Epiſ favor in pretio, sentus quoque libera virtus
Excidere, spiarſisque opibus converſa potestas,
Ipsaque majestas auro corrupta jacebat.*

Supererat de equuleo dicendum, sed liber Hieronymi Magii posthumus, & tractatus de poenis infra singula exhibebit. Interim L. Seneca audiat lib. 3. de Ira cap. 3. & cap. 19. Torſerat per omnia, quae in rei um natura tristissima sunt, ſiliculis, tabularibus, equuleo, vultu tuo. Vide Festum Pompejum lib. 17. in voce robis & Gothefiedum ibidem. Valerium Maxim. 1. 3. cap. 3. tit. 4. & lib. 5. cap. 3. tit. ult. de Phocione. dictus ita, quod in eo reus extendatur. Isidor. lib. 5. Etymologiar. cap. 27. erat autem machinalis lignea equo similis, cui imponebatur torquendus. Adrian. Turneb. lib. 15. Adversarios. cap. 16. Apulejus affirmat esse Græcorum inventum. lib. 10. Mileſiar. M. Cic. lib. 4. de finib. Nec si ille sapiens ad tortoris equuleum à tyranno ire cogatur, similem sui habebat vultum ac si ampullam perdidisset. Idem 1. 5. Tuscul. quaest. Hec etiam in equuleum conjiciuntur, quo vita non aspirat beata. Legendi præterea sunt Carolus Sigonius lib. 3. de judiciis cap. 17. Antonius Gallonius Rom. Congregationis orator. presbyt. lib. de SS. Martyrum cruciatibus cap. 3. D. Cyprian. epist. ad Do-

natum, & lib. de laude martyrii. D. Augustin. epist. 59. Euseb. Caesariensis lib. 8. histor. ecclesiast. cap. 11. unde colligere liquet, nullum aliud tormentum frequentius esse in martyrum actis, ut non modo passim in scriptoribus legere est, sed & ex tabulis, ab eodem Gallonio delineatis. huic impositi penduli in aëre librabantur. Incertus scriptor, sed antiquus, in vita S. Blasii, *justi enim in ligno suspendi*. Theodoret lib. 3. histor. ecclesiast. cap. 11. de Theodoro quodam sub Juliano supplicii hujusmodi addicto, quod post illum recitat Sozomenus lib. 5. histor. cap. 20. ubi tamen Musculus non equuleum, ut debuit, sed palum tranſtulit, clare constat cum lapsum ex Rufino lib. 1. hist. ecclesiast. cap. 36. Aurel. Prudent. in Romano martyre.

*Evicerandum corpus equuleo eminus
Pendere, & unciſ unguſisque crescere.*

Statim deinde, ut lignum ostendat fuisse, subjungit:

Jubet amoveri noxialem stipitem.

S. Paulinus lib. 5. de vita S. Martini, & ad illum Fr. Jurctus in eruditissimis suis notis:

*Ast alii sursum porrecti robora ligni
Triste ministerium furioso corde parabant.
Ut caro disſentis propere male pendula membris
Tortori laceros crucianda exponeret artus.
Tartaream misero perfundens sanguine dextram,
Et spargens tristem per vulnera crebra cruorem,
Utque eadem gementium satiet et pœna suorem,
Incaſor lacerti quatiſſet corporis artus.*

Suspensum ita rei corpus variis ictibus lancinabatur, discerpaturque. Valafridus Strabus in Mammete id testatur:

*— jubet altius ergo
Sanctum suspendi, tormentisque acerbis amens
Pulſat utrumque latus, dum capitur unguibus uncis,
Nullam dat Mammetis vocem.*

ROMANARUM ANTIQUITATUM

LIBER NONUS.

DE JUDICIIS.

uperiori libro leges Romanorum, quæ quidem ex tanto naufragio optimorum scriptorum ad nos pervenerunt, recitavimus: sequitur ut judicia quoque consideremus. Horum enim tractatio, quantum ad veterum monumenta rectius intelligenda conducat, non facile est dicere. In Cicerone certe, cujus egregia monumenta omnium manibus teruntur: & teri etiam, propter multas insignes utilitates, debent, quid, quæso, frequentius occurrit, quam ea, quæ ad judicia Romanorum & pu-

blica, & privata spectant? Maxima igitur ex hoc libro lux accedet, tum scriptis ejus aliis, tum præcipue orationibus, in quibus nihil aliud præter juris controversias tractatur: ut interim taceam de Plinio juniore, & aliis innumeris. Quantum etiam profit harum rerum cognitio versantibus in libris jurisconsultorum, & res ipsa per se satis testatur, & multorum clarissimorum virorum judicia declarant. Quare merito laudanda est industria eorum, qui veterum nonnullorum exemplo ad studiosorum utilitatem judiciorum Romanorum morem, & rationem ex veterum scriptorum fragmentis, quasi è tenebris eruerunt, & in literas retulerunt. Quorum primus nostra ætate; quod ego scio (Guilhelmi enim Budæi de vocabulorum ad veterem juris praxim pertinentium significatione commentarius lucem nondum aspexit) integram Romani fori historiam (sic enim ipse appellat) quinque libris exposuit Franciscus Polletus Duacensis I. C. quos tamen morte authoris interruptos, & imperfectos auxit, & ad finem deduxit gener ipsius Philippus Broïdæus: libros mehercule omni eruditione refertos, & ad antiquorum monumenta cognoscenda perquam utiles.

Præter hos vero, & alii passim in suis lucubrationibus non pauca ad hanc rem pertinentia maximo studio acquisiverunt, & nobis communicaverunt, quales fuerunt, Jacobus Cujacius, Barnabas Brissonius, Antonius Contius, Jacobus Rævardus, Franciscus Hottomannus, jurisconsulti clarissimi, alique plures. Nuperrime autem Carolus Sigonius vir clarissimus, & antiquitatis instaurator, atque illustrator egregius ad alia, quæ de antiquo jure civium Romanorum, Italia, & provinciarum literis mandavit, addidit etiam tres de judiciis libros, ea diligentia, eoque ordine scriptos, ut nihil melius, & ordine convenientiori, omnium judicio, tradi possit. Hos ego in compendium contraxi, & meis Antiquitatum collectaneis inserui, nulla profecto alia de causa; quam, ut plures mei ordinis homines, ad illius ipsius monumenta diligenter evolvenda hac ratione invitarentur, & maximarum utilitatum, quæ inde ad studiosos eorum lectores proficiuntur, participes fierent. Quod meum consilium, ut ipse etiam author, si modo hac collectanea aliquando in manus ejus venient, comprobet, mihiq; hujus facti, quod ipso inconsulto, tantum in ejus libros ausus fuerim, veniam det, ac voluntatem potius meam, quam factum ipsum spectet, etiam atque etiam rogo. Hac necessaria excusatione præmissa judiciorum tractationem adgrediemur.

CAPUT I.

Judicia in genere quid sint, & quotuplicia apud Romanos fuerint.

Judicia à judicando dicta apud Romanos (de iis enim tantum hoc loco agemus) fuerunt, quæcunque aut *magistratus* ipsi jus dicentes decreverunt, aut *judices* à magistratu jus dicente dati, de jure statuerunt.

Quoniam autem *jus* aliud *privatum* fuit, aliud *publicum*, propterea *judicia* alia *privata*, alia *publica* extiterunt: *privata* quidem de controversiis, *publica* vero de criminibus constituta. Unde dixit Cicero pro Cæcinnâ: *Omnia judicia aut distrabendarum controversiarum, aut puniendorum malefactorum causa reperta sunt.* De utriusque quando agere nobis in animo est, prius de *privatis* agemus.

CAP. II.

Quid privata judicia fuerint, & quot eorum causa.

Privata judicia fuerunt *decreta*, seu *sententia* de controversiis privatis, quæ aut *magistratus* ipsi, qui jus dicebant, aut *judices* à magistratibus jus dicentibus dati tulerunt, prout jure erat sancitum. Eorum ratio ut cognoscatur melius, de rebus primum seu causis, de quibus *judicium* fuit, inde de personis, quæ fecerunt, post de ratione faciendi *judicii* privati dicendum erit. Et quidem de *causis judiciorum* privatorum hoc capite agemus.

Causæ, de quibus *judicia privata* constituta sunt, lites, seu *controversia civiles* fuerunt, ac *privata* appellata: *civiles* quidem, quod aut jure civili comprehensæ, aut à jure civili profectæ sint: *privata* vero quod aut privatum quemque, non populum, nec rempublicam attigerunt, aut quod privato tantum cujus res ageretur, actio conveniret, non è populo cuicunque. Harum vero controversiarum *prisci juris consulti* tripartitam attulere divisionem. Quippe alias voluerunt ad *personas* pertinere, alias ad *res*, alias ad *obligationes*, ut *Justinianus* in Institutionibus scripsit. In controversiis ad *personas* pertinentibus posuerunt, quæ de liberis ac servis, libertis & patronis incidere lites potuerunt. Itemque, quæ de ingenuis, ac libertinis, de patria in filios potestate, de nuptiis, de adoptionibus, capitis diminutionibus, ac tutelis fuerunt.

Causæ rerum erant, de mancipationibus, usufructibus, in jure cessionibus, hæreditatibus, fideicommissis, bonorum possessionibus, arrogationibus, & bonorum emptionibus.

Obligationum causæ erant de mutationibus, commodationibus, depositionibus, pignoribus, stipulationibus, fidejussionibus, emptionibus, locationibus, societatibus, & mandatis contractibus innominatis, solutionibus, acceptilationibus, novationibus, delegationibus, furtis, rapinis, damnis injuria datis, & injuriis. De singulis antequam reliqua accedamus, pauca addemus.

CAP. III.

De causis, sive controversiis judiciorum privatorum, quæ de personis fuerunt.

Quænam controversiæ, sive *causæ judiciorum privatorum* de personis fuerint, diximus. Jam operæ pretium est, ut paulo uberius exponantur, quod quidem breviter expediemus, secuti *Justinianum*, ex quo, vel etiam ex *Sigonio* plenior earum explicatio peti potest. Omnes homines (inquit *Justinianus Institut. lib. 1. tit. 3.*) aut liberi sunt, aut servi. Et *libertus* quidem (ex qua etiam *liberi* vocantur) est naturalis facultas ejus, quod cuique facere libet, nisi si quid vi, aut jure prohibetur. *Cicero* pro Cluentio ait, *liberum eum dici*, in cujus potestate sit, arbitrio suo vivere, catenus tamen, ut lege, & instituto permissum fuerit.

Servitus autem erat constitutio juris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subiciebatur. *Servi* vero aut nascuntur, aut fiunt. *Nascuntur* ex ancillis nostris. *Fiunt* aut jure gentium, id est, ex captivitate, aut jure civili, cum scilicet aut liber homo major viginti annis ad pretium participandum sese vendidari passus est.

Libertus erat, qui desierat esse servus, vel quem dominus ex justa servitute manumiserat. *Patronus* dicebatur, qui ex servitute manumiserat. *Ingenuus* is erat, qui statim, ut natus erat liber erat. *Libertini* iidem, qui liberti, quemadmodum *Justinianus* accipit. Nos libro harum Antiquitatum primo plura de iis, quinam fuerint, & quomodo aliquando à *libertis* distincti sint, diximus.

Patria potestas erat jus illud, quod pater, vel avus in personas liberorum, qui ex justis nuptiis procreati erant habebant. Eratque proprium civium Roman. quoniam à *lege XII. tab.* introductum.

Nuptia, sive matrimonium erat viri & mulieris conjunctio, individuum vitæ consuetudinem continens. *Adoptio* fuit actus legitimus naturam imitans ad liberorum solatium inductus, habebatque locum in his personis, in quibus natura locum habere non poterat.

Capitis diminutio erat prioris status mutatio. Fuitque triplex, *maxima*, *minor* & *minima*. *Maxima capitis diminutio* dicebatur, cum aliquis simul & civitatem, & libertatem amittebat. *Minor* seu *media*, cum civitas quidem amittebatur, libertas vero retinebatur. *Minima*, cum civitas retinebatur, & libertas, sed status hominis commutabatur.

Tutela erat *jus*, ac potestas in capite libero ad tuendum eum, qui per ætatem seipsum defendere non poterat, jure civili data ac permiffa. Hæc plenius, ut dixi, à *Justiniano* & *Sigonio*, atque aliis explicantur.

CAP. IV.

De causis sive controversiis rerum judiciorum privatorum.

UT cognoscatur, quænam *controversia* de rebus ad judicia privata pertineant, de rebus & earum distinctionibus quædam sunt annotanda.

Rerum alie in patrimonio nostro esse dictæ sunt, alie contra. [*Institut. lib. 2. tit. 1.*] In patrimonio fuerunt *res privatae*, nempe quæ abalienari pro arbitrio potuerunt. *Extra patrimonium*, *res sacræ*, religioſæ, sanctæ & publicæ. *Sacræ dictæ*, quæ per pontifices consecratæ deo sunt, ut aræ, templa, donaria. *Religioſæ*, loca, in quæ illati mortui fuerant. *Sanctæ*, quæ ut inviolatæ essent, pœna proposita cautum erat, veluti muri & portæ urbis. *Publicæ*, quæ omnium hominum ac gentium communes sunt, ut aër, mare, litus: aut omnium alicujus urbis civium, ut *fora*, *basilicæ*, *theatra*.

Item res alie corpus habuerunt, alie, corpore caruerunt [*Institut. lib. 2. tit. 2.*] Habuere, quæ sub censum ceciderunt, ut fundus, & domus. Caruere, quæ animo tantum comprehendi potuerunt, ut hæreditas, obligatio, servitus.

Item alie fuere mancipi, alie nec mancipi. *Mancipi*, teste *Ulpiano*, vocarunt prædia in Italiæ solo, tam rustica, qualis est fundus, quam urbana, qualis est domus. Item *jura prædiorum* rusticorum, veluti viam, iter, actum, & aquæductum, item servos, & quadrupedes, quæ dorso collo domarentur, sicuti boves, mulos, & asinos. Nec mancipi cæteræ res appellatæ.

Acquiri vero, aut singulas voluerunt, aut universas. *Singulas*, aut jure gentium, aut jure quiritium. *Jure gentium*, ut occupatione, captivitate, accretione, rei effectione, traditione, & servitute. *Jure quiritium*, ut mancipatione, usucapione, in jure cessione. *Occupationis jus* erat ejusmodi, ut quod nullius esset, primum occupanti acquireretur. *Captivitas*, ut quæ ex hostibus cepissent, sua fierent. *Accretionis*, ut quod alicui rei sic accrevisset, ut pars esset totius ejus, cujus totum esset. Atque hoc in alluvione, circumlutione, inædificatione, satione, pictura, scriptura, prætexta valere voluerunt.

Rei effectio eam vim habuit, ut si species ex aliena re confecta ad pristinam formam revocari posset, ejus esset, cujus erat res, quasi materia non esset extincta: aut si ex utriusque materia confecta esset, ejus qui effecisset.

Translatio venditionem, permutationem, legatum, donationem complexa est. *Servitus* dicta est, quod quis vel in re, vel ex re sua alteri constituit: quæ duplex fuit, *Personarum*, ut usufructus, usus, habitatio: & *rerum*, ut servitutes prædiorum urbanorum, & rusticorum. *Urbanorum*, ut ignis immittendi, stillicidii recipiendi, vicinis luminibus non officiendi. *Rusticorum*, velut, iter, actus, via, aquæductus, & ejusmodi alia. *Mancipationis jus* erat, si quis per imaginariam venditionem, adhibitis non minus quinque testibus civibus Romanis puberibus, & libripende alteri per æs & libram, quæ in sua potestate habebat, tradebat.

In jure cessio fuit communis alienatio, & mancipi rerum, & nec mancipi, quæ fiebat per tres personas, in jure cedentis, vindicantis, addicentis.

Usucapio fuit acquisitio per usum legitimi temporis, jure civili constituta, vel adeptio domini per continuationem possessionis, anni vel biennii: rerum quidem mobilium anni, immobilium autem biennii. Res porro per universitatem acquiri voluerunt quinque modis, hæreditate, fideicommissio, bonorum possessione, arrogatione, & bonorum emptione. *Hæreditas* fuit successio in universum jus, quod defunctus habuit: eaque duplex fuit, *testamentaria*, & *legitima*.

Testamentaria fuit iusta, & solennis testatio mentis, ac voluntatis nostræ de universo jure nostro in aliquem, pluresve post mortem nostram abalienando. Atque in his de hæreditatibus, legatis, & fideicommissis caverunt, & secundos, tertiosque hæredes substituerunt.

Legitima fuit, quæ ab intestato ex lege XII. tabularum delata fuit. *Intestatus* dictus fuit, testamento non facto, non jure facto, ruptove, irritove facto, & ab hærede destituto. Quod si quis intestatus moreretur, lex primum liberis, deinde agnatis hæreditatem attribuit.

Fideicommissus appellata, quæ fidei hæredis, ut ea redderet, committebantur, ut si quid ei testator datum vellent, cui per leges capere non liceret. Itaque non videbatur hæres, sed rogabatur. Horum autem duo genera: unum, quibus res singulæ, veluti vestis, aut fundus relinquebatur. ut *L. Titius hæres esto*. Alterum, quibus universæ, ut hæreditas, transferebantur: ut, *Peto ab te, L. Titi, ut meam hæreditatem C. Sejo restituas*.

Bonorum possessio erat jus persequendi, retinendive patrimonii, siue rei, quæ cujusque, cum moritur, fuit solius prætoris beneficio instituta. Nam, quia *heredes prætor facere non poterat*, bonorum possessionem, pro suo jure cuique attribuebat. Earum vero multa genera fuerunt, de quibus post commodiore loco dicetur.

Arrogatione ejus bona, qui arrogabatur omnia, præter ea, quæ *capitis diminutione* pereunt, arrogatori pleno jure quærebantur.

Publica bonorum emptio, auctione constituta fiebat, cum debitoris alicujus latitantis bonorum possessio creditoribus à prætore concessa esset, eaque bona triginta dies ab iis possessa fuissent.

C A P. V.

De controversiis vel causis obligationum.

Sequuntur obligationes. *Obligatio fuit juris vinculum*, quo necessitate astringebantur rei alicujus solvendæ ex jure civili. Hæc fuit triplex, *naturalis, civilis, mixta*. *Naturalis*, cum revera contracta erat, vel cum revera contracta esset, factio tamen aliquo, sed ad juris civilis rationem non accommodato dissoluta erat: ut si quis vi, metuve promississet, summo jure obligatus erat, & si creditor pactus esset, se nunquam petiturum: aut debitor creditoris postulatu jurasset, se non debere. *Mixta*, quæ cum revera, & æquissime contracta esset, etiam à jure civili comprobata erat: ut ex mutuo, commodato, deposito, empto, conducto.

Quin etiam *obligatio* bipartita fuit, *civilis & honoraria*. *Civiles* dictæ, quæ ab aliqua juris civilis parte institutæ, veluti *lege xlii. tabularum*, ut hæres legatario sit obligatus. *Honoraria*, quas vel prætores, vel ædiles in edictis suis instituerunt: veluti cum prætor bonorum possessionem creditoribus omnibus hæreditariis obligavit.

Item *obligatio* alio modo quadripartita fuit, *ex contractu*, ex quasi contractu, ex maleficio, ex quasi maleficio.

Contractus fuit negotium inter duos, pluresve data opera gestum, ut vel uterque invicem, vel alter tantum alteri obligaretur. *Contractus* alii *nominati*, alii *innominati*. *Nominati* alii re parere obligationem dicti: alii verbis, alii literis, alii solo, nudoque consensu.

Re obligatio contrahabatur, cum ea nonnisi re tradita, acceptaque concipiebatur, ut in mutuo, commodato, deposito, pignore. *Mutuum* erat contractus, quo rerum, quæ pondere, numero, mensura constarent, usus ita concedebatur, ut postea non eadem, sed aliæ generis ejusdem redderentur. *Commodatum* erat contractus, quo gratis alicujus rei usus ita concedebatur, ut accipiens summam in ea ipse reddenda diligentiam præstare deberet. *Depositum* contractus, quo res aliqua ea lege apud alterum deponeretur, ut is dolum tantum, & nonnullam in ipsa reddenda culpam præstare deberet. *Pignus*, contractus, quo res aliqua creditori ea lege obligatur, ut in illa ipsa, cum primum ei satisfactum esset, reddenda dolum, & levem culpam præstaret.

Verbis contrahabatur *obligatio* per stipulationem. *Stipulatio* erat interrogatio certis, solennibusque verbis concepta, & apta, consentaneaue responsio, veluti *spondes? spondeo: dabis? dabo*. De *stipulationibus* autem quatuor quærebantur, *quæ persona* vel obligare, vel obligari possent, *quæ res* in stipulationem deduci possent, *quæ forma* stipulandi esset, *quod jus* stipulationum existeret. Ad *stipulationes* autem pertinebant fidejussiones, quæ per stipulationem fiebant, & ut aliam obligationem confirmarent, institutæ erant. *Fidejussor* erat, qui fide, aut periculo suo suadebat, ut id. de quo agebatur, fieret, quoniam ejus eventum præstaret. *Fidejussionis* formula erat: *Centum à me Titio tua fide credita esse jubes? jubeo*. Jubebat autem sua fide, qui author, ac suator erat, ut alteri quid crederetur. *Fidejussio* vero omni obligationum generi adhibebatur.

Litterarum obligatio ea erat, quæ per scripturam fiebat, neque tamen omnis, sed præcipue ad nomina, quæ in tabulis accepti & expensi fiebant, contrahabatur. Ita *nominum obligatio* sæpe appellabatur, cum alicui quid expen-um ferebatur, id est, scribatur in tabulis, aliquem alicui certam pecuniam expendisse. *Obligatio ex consensu* erat, quæ sine rei traditione, sine stipulatione, sine nominibus, nudo consensu, solaque conventionione contrahabatur, unde & inter absentes, & inter surdos, ac mutos recte fiebat. Erant autem quatuor, *emptio, locatio, societas, & mandatum*.

Emptio & venditio erat contractus bonæ fidei, inter quos jure civili licebat, nudo consensu factus de re certa, certo pretio in perpetuum domini jure obtinenda: eaque in personis, rebus, forma contrahendi, & contractus jure consistebat.

Locatio contractus bonæ fidei, de re aliqua, certa mercede, vel facienda, vel ad tempus utenda, inter quos jure civili licebat factus, atque in totidem partibus, quot emptio erat positus. *Quod si nulla merces* constitueretur, sed tantum, quantum inter eos convenisset, neque locatio, neque conductio, sed *actio* præscriptis verbis dicebatur.

Societas erat contractus bonæ fidei de alicujus vel rei, vel negotiationis communione, sic institutus, ut ejus & questus, & damnum ad unumquemque communiter pertineret: cujus totidem, quot superiorum, erant partes.

Mandatum contractus bonæ fidei, dē eo quod fieri sine mercede conveniret, periculo mandatoris exequendo, inter quos jure civili licebat factus, atque in hoc personæ, res, mandata, forma mandati, & jus contractus considerabantur.

His etiam con ractibus adjungere licet *fiduciam*, quæ juris civilis fuit. Erat autem *fiducia species mancipationis*, ut *Boetius* ait, nempe quoties cui res aliqua mancipabatur, cum eo, ut eam mancipanti remanciparet: veluti, si quis dubium timens, amico potentiori fundum mancipasset, ut sibi, cum tempus, quod sibi pectum esset prærerisset, redderet. Hæc *mancipatio fiduciaria* nominata, quod restituendi fides interponeretur. *Livius* lib. 32. Optimum ratus Corinthum Naxidi Lacedæmoniorum tyranno velut *fiduciarum* dare, ut victori sibi restitueret si quis adversi accidisset, ipse haberet. Itaque *fiducia* videtur fuisse *contractus*, quo fidem alicujus secuti, rem ei aliquam dicis causa mancipabant: ita dictus, quod nulla alia re, quam fide, & probitate emptoris freti, eam venditionem celebrabant. In ejus vero formula hæc verba fuere solennia: *Ut inter bonos viros, bene agi oportet: Et uti ne propter te, fidemve tuam captus, fraudatuse sim.*

Obligatio ex quasi contractu erat, quæ neque ex contractu, neque ex delicto proprie nascebatur: sed quia rei privata negotium gestum erat, ita appellabatur, ut si quis negotium abientis, ignorantis sua sponte, ac sine mandato gessisset, quæ negotiorum gestorum est appellata.

Contractus nominati erant quatuor, *do ut des, do ut facias, facio ut des, facio ut facias.*

Do ut des, cum id negotium gestum erat, quod neque emptionis, neque alterius nominati contractus nomine appellari poterat, sed *conventum* erat, ut res pro redaretur, veluti in permutatione, & negotio æstimatorio.

Do ut facias, cum id conveniebat fieri, quod locari non poterat: veluti, *ut centum aureos Sempronius dem, ut servum suum manumittat.*

Facio ut des, is, qui cum superiore recipiatur, veluti, si convenisset, ut servum meum manumittam, & tu mihi centum solvas.

Facio ut facias, cum neque gratis, neque mercede pecuniaria constituta quid fieri conveniebat, sed ut factum pro facto redderetur: veluti, *ut vicini bobus suis alternis diebus uterentur.*

Obligationes autem quatuor modis dissolvebantur, *solutione, acceptilatione, novatione & delegatione.*

Solutione, cum vel ea res, quæ debebatur, vel, si modo creditor consentiret, altera præstaretur. Nam invito creditori aliud pro alio solvi non poterat. *Acceptilatio* erat in tabulas acceptæ pecuniæ relatio. *Novatio* prioris debiti in aliam obligationem transfusio, atque translatio, quæ per stipulationem fiebat. *Delegatio*, alterius debitoris in suam locum substitutio.

Obligationes ex delicto, quæ ex delictis tantum privatis nascebantur, furto, rapina, damno injuria dato, & injuria. *Furtum* erat contrectatio fraudulenta, lucri faciendi gratia, vel ipsius rei, vel etiam usus ejus, possessionisve, quod lege naturali prohibitum erat admittere. Idque duplex, *manifestum*, & *nec manifestum*. *Manifestum*, cum res in manibus furis, antequam destinatum in locum ferretur, deprehensa erat. *Nec manifestum*, cum fur in faciendo quidem deprehensus non erat, sed eum furtum fecisse, negari non poterat. His additur *furtum per lancem*, & licium conceptum, & oblatum, de quibus in fragmentis xii. tabul. diximus. *Rapina*, furtum erat illud quidem, sed imprudenter, & vi factum. Itaque rapinæ & privatum, & publicum constitui judicium potuit, pœna proposita fuit tripli

Dammum injuria datum à furto, & rapina fuit diversum, quod illa lucri faciendi causa tantum, hoc damni in erendi causa factum est: illa non sine dolo hoc per imprudentiam admissum. *Injuria* enim est, non cavere, quod cavere debuit, & potuit, ut is, qui eo loco jaculatur, ubi vel nulli, vel soli se milites exercere solent. *Injuria* demum erat, quæ aut pulsatione, aut convicio, aut turpitudine corpus, aures, aut vitam alicujus violavit, aut nostram, aut alterius in contumeliam nostram: de quib. in xii. tab.

Obligatio ex quasi delicto erat, cum quis pœna aliqua mulcatur, quasi deliquisset, cum tamen revera non deliquisset, sed tantum in culpa esset: veluti, si cujus ex cœnaculo dejectum aliquid esset.

CAP. VI.

De jus dicentibus, vel de personis, quæ jus dixerunt.

Civibus poscentibus ex legibus xii. tabularum, quæ jus omne privatum complexæ sunt, vel ex iis, quæ post xii. tabulas de jure civili latæ sunt, quales fuerunt *Furia, Voconia, Atinia, Atilia, Aquillia*, & *Falcidia*, &c. vel ex annuis prætorum edictis, jus reddiderunt magistratus ii, qui hanc potestatem à populo acceperunt. Ac qui jus quidem suum perfectum sunt, ii lege agere: qui jus reddiderunt, ii jus dicere dicti sunt. Unde illa potestas *legis actio*, hæc *jurisdictio* appellata. Ut autem *lege agere*, fuit aliquid ex iis, quæ legibus aut delictis instituta erant, in jure persequi: sic *jus dicere*, fuit reddere ea jura, quæ legibus aut edictis continerentur.

Jus autem hoc primum dixerunt *Reges*, deinde *Consules*, & qui cum potestate Consulari fuerunt: videlicet, *tribuni militares* Consulari potestate, & *decenviri* legibus scribendis, postremo *prætores* atque *ediles curules*.

De jure dicto à Regibus, *Dionysius* lib. 2. & 4. in Romulo & Tullio aperte scripsit, & *Liv.* lib. 1. sub. significavit in Prisco, cum ipso vulnerato *Tinaquilem* Reginam sic fecit loquentem: interim Servio Tullio jubere populum audientem esse, eum jura redditurum, obiturneque alia Regis munia.

De *Consulibus* præter *Dionysium* *Livius* lib. 2. idem docuit, de Appio scribens: *Appius Consul* de pecuniis creditis jus quam asperrime dicere. Et alibi: Quod de credita pecunia jus non dixisset.

De *decemviris* Consularibus *Dionysius* lib. 10. & 11. cum *Livio* lib. 3. Decimo die jus populo singuli reddebant. Item *Appius* dixit, se eo die neque jus dicturum, neque decretum interpositurum. Post autem, ut scribit *Pomponius* IC. ff. tit. 2. de orig. juris, cum *Consules* avocarentur à bellis finitimis, neque esset, qui in civitate jus reddere posset, factum est, ut *prætor* quoque crearetur, qui jus in Urbe diceret. Creatus deinde & alius *prætor*, qui, quod jus inter peregrinos diceret, *peregrinus prætor* appellatus est.

Edilium jurisdictionis adhuc memoria obscurior est: hi tamen de paucis rebus jus dixerunt. In primis autem de *venditione mancipiorum*, de mensuris, & foro venalium. Neque etiam solus *prætor* sua judicia exercuit, sed socios laboris hujus *decemviri* litibus judicandis habuit, de quibus omnibus in eo libro, qui de *magistratibus Romanorum* est, plurima scitu dignissima tradita sunt, quo studiosum lectorem remitto.

C A P. VII.

De loco, ubi judicia exercebantur, de foris, ac basilicis.

Locus, in quo jus dictum est, fuit duplex: aut *superior*, aut *planus*. *Superior* fuit *tribunal* in comitio, atque in tribunali *stella curulis*. *Planus* quicunque locus præter tribunal, posita sella curuli, isque locus tum dicebatur *jus*. Sic enim *Ulpianus*: Jus, inquit, non est solum locus est, ubi juris dicendi, judicandive gratia magistratus populi Romani constitit, sed etiam, si domi, vel in itinere hoc agat. Et *Paulus* IC. Jus est locus ubicunque *prætor* salva majestate imperii sui, salvoque more majorum, jus dicere constituit. *Comitium* pars fuit fori Romani, in quo *rostra* erant. Unde qui è rostris agebant, in *forum*, & in *comitium* versus agere poterant. *Centumviralia* autem judicia in basilicis exercebantur. Cum vero de comitio supra quædam in medium attulerimus, hic de foro, quid & quot numero Romæ fuerint, quisque eorum ornatus fuerit, tum etiam de *basilicis*, *tribunali*, & *subsellis*, pauca quædam dicemus, quæ quidem legentibus non puto ingrata & injucunda esse futura.

Forum a *serendo* dictum esse, quod eo controversias suas, & quæ vendere vellent, conferrent, *Varro* docet. Alii à *foras* derivant, quod scilicet *foras*, id est, sub dio sit. *Isidorus* *forum* à *sando*, vel *Pharoneo* Rege Achivorum nomen accepisse vult: quod tamen doctis non probatur, uti apud *Alciatum*, & *Franciscum Polletum* videre est. Quod ad significationes vocabuli attinet, ita scribit *Festus*: *Forum sex modis* intelligitur. *Primo*, negotiationis locus, ut *forum Flaminium*, *forum Julium*, ab eorum nominibus, qui ea fora constituenda curarunt, quod etiam in locis privatis, & in viis, & in agris fieri solet. *Alio*, in quo judicia fieri, cum populo agi, conciones haberi solent. *Tertio*, cum is qui provinciarum præest, *forum agere* dicitur, cum civitates vocat, & de controversiis eorum cognoscit. *Quarto*, cum id *forum* antiqui appellabant, quod nunc vestibulum sepulchri dici solet. *Quinto*, *locus in navi*, sed tum malculini generis est, & plurale. *Sexto*, *fori* significant *circensia spectacula*, ex quibus etiam *minores forulos* dicimus. Hæc ille. Nos, omittis reliquis de iis tantum *foris*, quo res conferrentur, dicemus: quorum quidem duo apud Romanos fuerunt genera: alia enim ad Urbis splendorem facta erant, in quibus hominum conventus fiebant, vel negotiorum civilium, vel delectationis causa: alia ad communes populi usus parata negotiationibus patebant. Quæ vero fora negotiis civilibus tractandis fuerunt comparata, hæc sunt, *Romanum*, *Cæsaris*, & *Augusti*. *Romanum forum*, quod & antiquissimum fuit, & propterea *vetus* appellatum, incipiebat à Capitolii radicibus, ubi nunc *Septimii* arcus est: & secundum longitudinem ad *S. Mariam novam*, ubi *Titi* arcus protendebatur, secundum latitudinem à *Palatini* radicibus, ad viam sacram, & *Saturni* ædem. Variis nominibus appellatum hoc forum fuit. Nonnunquam enim simpliciter *forum* dictum est, frequentius *Romanum*, à dignitate scilicet Urbis, quod præ cæteris esset ornatissimum, propter ædificia, & frequentissimum, propter judicia. *Latium* etiam, sive *Latium*, item *Palladium* ab æde *Palladis*, quæ in eo fuit, est appellatum. Hoc forum eleganter describit *Plautinus Miles*, ubi indicat, quæ præcipua in eo loca, & quæ in singulis hominum studia fuerint:

Qui perjurum (inquit) *convenire vult hominem, mitto in comitium.*

Qui mendacem & gloriosum, apud Clusina sacrum, ditis damnosus maritus sub basilica querito.

Ibidem erunt sortis exolera, quique stipulari solent.

Symbolarum collatores apud forum piscarium.

In foro infimo boni homines, atque dites ambulant.

In medio propter canalum. ibi ostentatores meri.

Confidentes, garrulique, & malevoli supra lacum.

Qui alteri de nihilo audacter dicunt contumeliam,

Et qui ipsi sisti habent, quod in se possit vere dicere.

Sub veteribus, ibi sunt, qui dant, qui accipiunt senore.

Pone ædem Castoris ibi sunt subito quibus credas male.

In Thufio vico ibi sunt homines, qui ipsi sese venditant.

In Velabro, vel pisciorem, vel lanum, vel haruspitem,

Vel qui ipsi vertant, vel qui alius ut versentur, præbent.

Hæc

Hæc ille. Circa forum undequaque fuerunt *tabernæ*, per pilas distinctæ, quæ aut nomen habuerunt ab *opificibus*, aut à positu, atque numero. Plurima autem ædificia, quibus insigne hoc forum fuit, cognosci ex *Onuphrii Panvinii* de Urbis regionibus libello, & ex *Bernardi Gamucci* Antiquitatibus Romanis, Italica lingua scriptis, possunt. Et hoc quidem foro diu contentus populus Romanus fuit, donec *C. Jul. Cæsar* aliud constituit, cujus solum quanti constiterit, *Suetonius* in Cæsare his verbis significat: Nullum largitionis, aut officiorum genus publice, privatimque omisit, forum de manubiis inchoavit, cujus area supra sestertium millies constitit, quæ summa secundum *Budæi* calculum, vices quinquies centena millia coronatorum efficit. A *Suetonio* non dissentit *Plin.* lib. 36. cap. 15. si ita, quemadmodum *Claveanus* vult, legatur; sic enim inquit: *Pyramides Regum* miramur opera, cum solum tantum foro extruendo millies ducenties sestertium emerit *Cæsar Dictator*, &c. In hoc foro *Cæsar* ipse statuam loricatam sibi poni passus est, & *basilicam Juliam* ædificavit. Habuitque & hoc forum in circuitu *tabernas*, quemadmodum *Romanum*. Post aliquot annos restituit id *Domitianus*, & nominavit *Palladium*, id quod *Martialis* testatur.

Tertium forum adjecit *Octavius Augustus*, propter hominum, judiciorumque multitudinem, quæ via *Sueton. Aug. 29* debarur non sufficientibus duobus, etiam tertio indigere. Itaque festinantius, necdum perfecta *Martis adæ* (quam voverat bello *Philippense*, pro ultione paterna suscepto) publicatum est, ut separatim in eo publica judicia, & sortitiones judicium fierent. Spatio modicum fuit, ne aut alienas domos violenter invaderet, aut publica ædificia ignominiose everteret. *Templo Martis Ultoris*, & *coloso Augusti* conspicuum fuit. In hoc foro *Augustus*, cum Tiberis circum inundasset, decursus & venationes fieri mandavit. In hoc foro *Martis adæ* erat, in qua convivia agitabantur à *Martis sacerdotibus*, ut *Suetonius* in Claudio auctor est. Atque hæc sunt tria illa fora, quæ intelligit *Martialis* lepidissimus Poëta, cum aliis, tum his versibus:

*Causas, inquis, agam Cicerone disertius ipso,
Atque erit in triplici par mihi nemo foro.*

Vide hic *Alexandrum ab Alexandro* Neapolitanum Genialium dierum lib. 2. cap. 12.

Quarti fori fundamenta jecit *Domitianus* Imp. verum cum is morte præventus exadificare non posset, *Nervæ* id vindicatur, à quo exadificatum, exornatumque est. *Suetonius* in Domitiano. Hoc forum *transitorium* fuisse appellatum, *Lampridius* in Severo docet, his verbis: Statuas colossas, vel pedestres nudas, vel equestres, *Divis Imperatoribus* in foro *Divi Nervæ* quod *transitorium* dicitur, locavit, omnibus cum titulis, & columnis aréis, quæ gestorum ordinem continerent. Vocatum hoc fuit *transitorium*, quod inde in tria fora transitus pateret. Et pertinuit ad montem usque *Quirinalem*, parte ejus aliqua complanata. *Barth. Marlianus* scribit lib. 3. cap. 9. in medio hujus fori columnam æneam ingenti magnitudine, tecta ex laminis aurichalci, intrinsecus lumine ambiguo stetitisse. Forum variis statuis & columnis, quæ *Nervæ* gestorum ordinem continebant, exornatum fuisse.

Tandem quantum, & celeberrimum Imp. *Trajanus* adjecit ex manubiis distractorum spoliolorum refectis, in quo columna 140. cubitorum altitudine fuit, in qua exactissime res ab ipso Principe gestæ, incisæ erant. *Agellius* lib. 13. cap. 23. Hoc forum *Traiani* dictum est, & forum *Ulpium*. *Capitolinus* in Marco Philosopho: Multi, inquit, nobiles bello Germanico, sive *Marcomanico*, imo plurimarum gentium interierunt, quibus omnibus statuas in foro *Ulpio* collocavit. De hoc foro ita *Barthol. Marlianus* lib. 5. c. 1. *Traiani* forum inter *Nervæ* forum, *Capitolium*, & *collem Quirinalem* ab *Apollodoro* mira industria extructum fuit. Idem architectus *Traiani* jussu *Methodæum*, & *Gymnasium* ædificavit. Fori tectum æneum, intus *basilicam* *Χ. 5. 5* *Περαι- 015 ἡ ἀγορά, ἡ ἐξέ- 005 εἶναι καὶ κατασκευῆς τῆς ἀλ- 075 δαυρία εἶναι παρίχεται τὸν ὄρο- 000 φον χαλκοῦ* undique circum simulachra equorum & signorum militarium aurata tegebat. Simulachra autem hæc publico sumptu in eorum, qui bene de republica meriti essent, aut alioqui ob facinus intigne, memoriam ponebantur. *Arctus* item *triumphalis*, & alia multa in *Traiani* laudem extructa forum ejus exornabant. Fori porticus amplissimis, excelsumque columnis, & magnis epistylis imposita, tantam præbebat intuitibus admirationem, ut gigantum potius, quam hominum opera crederentur. In hanc summorum virorum statuas pulcherrimas *Alexander Severus* in *Traiani* honorem translulit. *Equus* item *Traiani* *colubis* *structura* stabat. Hæc circumquaque rerum gestarum à *Traiano* summam mira arte cœlatam habebat, in primis vero *Dacicum* bellum. Intus 173. gradibus ad summum fastigium, 174. fenestrellis lacem admittentibus, præbebat ascensum. Alta pedum 128. vel, ut *Eutropius* scribit, 144. In summo *Traiani* *ossa* in pia aurea condita servabantur. Hanc columnam *Trajanus* ipse non vidit. Nam dum hic contra *Parthos* bellum gereret, senatus hanc illi absentis dedicavit. Qui dum à Persis redit, in itinere apud *Seleuciam* *Syriæ* urbem, fluxu sanguinis è vita discessit. Cadaver vero *Romam* perlatum. Solus hic, teste *Eutropio* inter Imperatores in Urbe sepultus fuit. Hæcenus *Marlianus*. De hoc foro & columna *Traiani* etiam *Georg. Fabricius* Chemnicensis in sua *Roma*, cap. 7. multa notatu digna habet: Columna ipsa, inquit, *Pario* marmore incrustata, in qua res gestæ *Traiani*, & præcipue bellum *Dacicum* est expressum. Cernere in ea est formas munitionum, propugnaculorum, pontium, navium: item varia militum opera, lignantium, ædificantium, castra metantium, fossas agentium, equos adaquantium, trophæa ferentium, in triumpho euntium: item

item formas thoracum, galearum, clypeorum, scutorum, zonarum, lituorum, pugionum, pilorum, gladiatorum, pharetrarum, aliorumque armorum. Ab ea parte, in qua inscriptio est, *victoria* sunt *alata* cum duabus aquilis. In hoc foro poëta *Ausonius* statua fuit, de qua *Sidonius Apollinaris*:

*Plausores cui fulgidam quirites,
Et charus popularitate princeps,
Trajano statuam foro locarunt.*

Idem etiam *Ausonius* de seipso canit:

Quod legimur medio, conspiciamurque foro.

In eodem foro *M. Antoninus* proponi edictum mandavit in quo Christianos poenarum crudelitate exemit, eosque vocari in jus propter religionem prohibuit: delatorem vero ipsorum cremari vivum præcepit.

Sallustii forum in monte *Quirinali* fuit, quo in loco nunc ædes *S. Susannæ*. Hoc forum *Sallustius* post Africanam præturam emit, una cum hortis, qui & nunc *Sallustiani* appellantur.

Alterius generis fora hæc erant, *boarium, olitorium, pistorium, suarium, cupedinarium, piscarium, rusticorum, sive suburbanum, & agonium*, in quibus ea, quæ ad victum erant necessaria, vendebantur. De iis cum ad institutum nostrum nihil faciant, hic dicere supersedebo. Præter hæc autem *fori Aurelii* facit mentionem *Cicero*, *Archimontii Victor*, *Esquilini Appianus*, *Ceditii Fessus*, *Argentarii Vitruvius*, *Jugarii recentiores*. *Alexander ab Alexandro* Genial. dier. lib. 2. cap. 12. tredecim recenset fora. *P. Victor* libello de Urbis regionibus septemdecim numerat, in reliquiis libelli *Sexti Ruffi* de Urbis regionibus decem forum fit mentio. *Onuphrius Panvinius* in sua regionum Urbis descriptione novemdecim enumerat. Væcio nunc ad alterum judicii exercendi locum, *basilicas* scilicet.

Erant *basilica amplissima & ornatissima aedificia*, in quibus, non senatores modo deliberare, verum etiam judices omnis generis causas cognoscere, & clientibus homines periti de jure respondere solebant, quando hi vacabant, mercatores ibidem, & numularii sua tractabant negotia: hic *basilica* argentariorum est in octava regione mentio apud *P. Victorem*.

Cinctæ erant *basilica* porticibus concameratis ex coaxatis contignationibus immixtis in parastatas columnas aut pilis adjunctis, supra quam contignationem altera est, & superior porticus, cujus tectum testudinatum, aliis postibus parastatis, & arctariis sustinebatur. Medium spatium, & quasi superior porticus *pluteus* vocabatur, qui in utrumque latus per intercolumnia peristyliorum liberum habebat prospectum. *Parastate* vero dupli erant ad latitudinem porticus, sicut & columnæ perpetuo scaporum ductu ad *basilica* latitudinem. Nam sic fere describit lib. 8. eam *fori basilicam*, cujus architectus fuerat *Vitruvius*, qui etiam hoc memorat prodit, *basilicas* ita ædificari solitas, ut in una parte judicia, in altera negotia exerceri possent. *P. Victor* in libello de urbis Romæ regionibus xix. *basilicas* recenset. *Onuphrius Panvinius* xxi. In his ergo centumvirorum quatuor tribunalia erant, quorum *Plinius* Orator in epistolis sæpe meminit.

C A P. VIII.

De tribunali & subselliis.

Pertinent & *tribunal*, & *subsellia* ad judiciorum locum, de quibus antequam ad *judiciorum* tractationem redeamus, pauca quædam subjiciemus.

Tribunal erat *suggestus editior*, unde conspici magistratus ab omnibus poterat, in quo *sellæ curulis*, jurisdictionis insignes, locata erat, ubi sedens *prætor* cognoscebat, & pronuntiabat. *Vitruvius* libro quinto *tribunal* specie amplissimum in æde Augusti his verbis describit: *Tribunal*, inquit, est in ea æde hemicyclio schematis minoris curvatura formatum: ejus autem hemicyclii in fronte est intervallum pedes quadraginta sex, introrsum curvatura pedes quindecim, uti qui apud magistratus starent, negotiantes in *basilica* non impedirent: quod ipsa assignatione augustissimum videtur. & in arcus formam, quæ semicirculo minor est, cum ad diametrum non pertingat, redactum. Hæc ille. *Subsellia* autem *sedilia* erant, in quibus ii judices, qui magistratum curulem non gerebant, confidebant, & causas cognoscebant: quales fuerunt *tribuni plebis, quæstores, triumviri, adiles plebis*, & qui cum curulibus magistratibus judicabant, *centumviri*. Quin etiam ii, qui causas agebant, sive defenderent, in subselliis confidebant: qua de re vide *Aldum Manutium* lib. 2. de quaestis per epistolam, epistola 4. Atque de loco judiciorum exercendorum hæc tenus. Revertamur ad *judicia*.

C A P. IX.

De tempore judiciorum exercendorum.

Non omnibus diebus licuit *judicia* exercere: sed in iis diligens observata fuit ratio, sicut in *Kalendarisii Romani* explicatione ostensum est, quæ tamen hoc loco paucis sunt repetenda.

Dierum alii *fasti*, alii *nefasti*, alii *interdixi* vocati: *Fasti* fuerunt, quibus *jus fieri*, id est, dici poterat.

Varro

Præro libro quinto de lingua Latina, *dies fasti* per quos *prætoribus* omnia verba sine piaculo licet *fari*. Contrarii horum vocantur *dies nefasti*, per quos *dies nefas fari* prætorem, *do, dico, addico*. Ovidius lib. i. Fastorum: *Ille nefastus erit, per quem tria verba silentur, Fastus erit, per quem lege licebat agi.*

Suetonius in Octavio de *prætoribus*, teste Prisciano: *Fasti dies* sunt, in quibus *jus fatur*, id est, dicitur: & *nefasti*, in quibus *non* dicitur. Macrobius lib. i. Saturnal. cap. 16. *Fasti dies* sunt, quibus *licet fari prætori* tria verba solennia, *do, dico, addico*: hiſque contrarii ſunt *nefasti*. *Interſiſtis* diebus quibuſdam horis *fas* eſt, quibuſdam *fas* non eſt *jus dicere*. Et *fastis* quidem diebus *lege agi* poteſt, cum populo non poteſt, *comitialibus* utrumque poteſt. Hi vero qui quoto quoque menſe fuerint, ex libro prioris *commentarij* quarto de annorum & dierum apud Romanos ratione, & ex *kalendario Romano* illi libro inſerto liquet.

CAP. X.

De legis actionibus, ſive de exercenda jurisdictione, de vindicatione, & in jure ceſſione, emancipatione, adoptione, manumissione, poſtulatione, ac datione tutoris, poſtulatione, ac datione poſſeſſionis bonorum, atque poſtulatione interdicti, ejuſque interpoſitione.

Magistratibus *jus dicentibus*, loco etiam & tempore cognitis, jam quemadmodum illud dixerint, declarandum eſt. *Prætores* igitur *jus dixerunt*, aut ex ſuperiore loco, aut ex æquo: id eſt, aut de tribunali, aut de plano. Quoniam autem ſella poſita ſedentes id faciebant, eos *dies ceſſionum* vocarunt: quorum duo fuere genera. Nam alii *poſtulationibus*, alii *cognitionibus* dicati fuerunt. *Cognitionum* autem *dies* alii aliis legis actionibus exercendis erant conſtituti. Unde Ulpian. ff. de bonorum poſſeſſione: Si cauſa cognita bonorum poſſeſſio detur, non alibi dabitur, quam pro tribunali, quia neque decretum de plano interponi, neque cauſa cognita bonorum poſſeſſio alibi, quam pro tribunali dari poteſt. Ut autem legis actiones erant multæ, ſic *jurisdictionis* quoque *multiplex* erat. *Lege* quidem *agere*, ut ante diximus, nihil aliud erat, quam aliquid eorum, quæ *lege* continerentur, apud prætorem, vel apud eum, qui talem *jurisdictionem* haberet, in jure obire: nempe, vindicare, atque jure cedere, ſervum ſuum emancipare, alienum adoptare, ſervum manumittere, tutorem, bonorum poſſeſſionem, interdictum, & actionem poſtulare. *Jus vero dicere* erat, aliquid horum aut dicere, aut addicere, aut dare. Quæ *prætor*, cum faciebat, *decreviſſe*, aut *decretum interpoſuiſſe* dicebatur. Diebus igitur *fastis*, *prætores* ſummo mane in comitium, ſive forum veniebant, atque in tribunali ſella poſita aſſidebant, & *accenſo*, ut tertiam horam populo circumſtanti inclamaret, imperabant. Tertia inclamata, tum per *accenſum* eundem populum rogabant, num quis eſſet, qui apud ſe *lege agere* vellet, id eſt, qui *jus poſceret*.

Hoc præcepto audito accedebant, qui *lege agere* volebant, veluti, ſi *dies poſtulationum* eſſet, quialiquid eorum poſtulabant, quæ legis actionibus continebantur, ex legibus, aut edictis eorum: nempe aliquid eorum, quæ ſupra diximus.

Cæterum, hi neque *pro arbitrio*, neque temere agere potuerunt, ſed prout in ſingulis legis actionibus ſcriptum erat.

Legis autem actiones formula fuerunt agendi, quas primum pontifices intulerunt, deinde C. Flavius App. Claudii ſcriba ab Appio compoſitas divulgavit, de quibus Pomponius de Origine juris multa. Legis igitur actiones dictæ ſunt, quod earum rerum, de quibus *lex duodecim tabularum* ſcripta erat, privatum agendarum formularum præſcribebant. Atque hæ actiones ita ſolennes fuerunt, ut qui agere vellet, & impetrationis rationem habere, & formularum deberent.

Impetrationis ea vis fuit, ut neminiliceret judicio experiri, niſi prius ab eo, cujus erat *jurisdictionis*, agendi formulam impetraret. Formularum vero, ut formulæ quædam adhiberentur verborum, quarum ductu in judiciis experirentur, ut qui uno verbo erraſſet, is tota cauſa cecidiſſe videretur. Porro formulæ illæ in ſingulis actionibus fuerunt ſere peculiares.

In *vindicatione*, & in *jure ceſſio* hæc: Si quis ſervum, aut aliam rem corpoream ſibi vindicare volebat, is apud prætorem ita agebat. *Vindicator* tenens ſervum in jure, ita dicebat: *Hunc hominem ex jure quiritium meum eſſe aio*. Prætor autem interrogabat eum, unde perebatur, an *contra vindicaret*: id eſt, an contra ſervum illum ſuum eſſe aſſereret: eo vero tacente, aut cedeute, prætor ſervum addicebat vindicanti: qui vero vindicaverat, *lege egiſſe*: qui ceſſerat, *in jure ceſſiſſe*: atque ea in *jure ceſſio* dicebatur: *prætoris vero additio*, teſte Boërio.

In *manicipatione* & *emancipatione* hæc erat formula: Adhibitis non minus quinque teſtibus civibus Romanis puberibus, & præterea alio ejuſdem conditionis, qui libram æneam teneret, qui appellabatur *libripens*, is, qui mancipium accipiebat, æs tenens, ita dicebat: *Hunc ego hominem ex jure quiritium meum eſſe aio*, iſque mihi emprus eſt hoc ære, ænea libra: deinde ære percutiebat libram, idque æs dabat ei, a quo mancipium accipiebat, quaſi pretii loco. Qui ergo naturalis pater filium emancipare volebat, is ſecundum poſtulationem, die cognitionis filium ſuum fiduciario patri emancipabat, hæc verborum

formula utens, quæ vindicationem simul, ac mancipationem complectebatur: *Hunc hominem ex jure quirittum meum esse ajo: quoniam emptus est mihi hoc ære, aneque libra.* Naturalis vero pater respondebat: *Hunc filium meum tibi mancipio,* & accepto pretio in jure cedebat, quo factò prætor addicebat. Quoniam vero ex lege filius à patre venundatus usque ad tertiam mancipationem, in potestatem patris redibat, propterea secunda inde mancipatio, & in jure cessio adhibebatur. Cumque iterum filius in potestatem patris redisset, tum tertia adhibebatur, hoc modo: *Ego vero hunc filium meum tibi mancipio, ex conditione, ut mihi remanipes,* ut inter bonos bene agi oportet, ne propter te, tuamque fidem frauder, ac tertium accepto pretio cedebat, & prætor tertium addicebat. Qua re perfecta tum demum filius è potestate patris egressus putabatur. Unde *fiduciarius pater*, qui dominus ejus erat factus, eundem naturali patri sine fraude remanebat: naturalis vero filium quem quasi servum coëmerat, manumittebat, atque ita liber ille, id est, sui juris factus erat, ut *Cajus* scripsit.

In adoptione hæc erat: Is qui adoptabat, apud prætorem eum, quem adoptabat, tenens, ita dicebat: *Hunc hominem filium meum esse ajo, isque mihi emptus est hoc ære.* Naturalis autem pater usque ad tertiam mancipationem in jure cedebat, prætor vero addicebat. Notavit *Appian.* etiam testibus præsentibus adoptiones apud prætorem fieri solitas.

Formula manumissionis fuit ea: Ubi die postulationis manumissio postulata erat, tum die cognitionis post causam cognitam fiebat hoc modo: Qui manumittere servum apud prætorem volebat, ejus, quem manumittere volebat, caput, aut aliud membrum tenens ad prætorem ita dicebat: *Hunc hominem liberum esse volo,* & emittebat eum è manu. Prætor autem *vindicta*, id est, virga, ejusdem servi capiti imposita ita dicebat: *Dico eum liberum esse more quirittum.* Inde conversus ad licτόrem, addebat: Secundum tuam causam, sicuti dixi ecce tibi *vindicta.* Tum licτόr accepta à prætore *vindicta*, caput servi percutiebat, faciem, palma, tergumque verberabat. Quibus peractis nomen manumissi in acta à scriba referebatur, adjecta causa manumissionis. Addit *Cajus*, ff. de manumiss. vindicta, non esse omnino necesse pro tribunali manumittere. Itaque plerisque in transitu servos manumitti solere, cum aut lavandi, aut gestandi, aut ludorum causa prodiret prætor. Atque hæc actiones juris per verbum *dico* exprimebantur à prætore.

Sed & tutoris postulatio ad legis actionem, datio ad jurisdictionem pertinuit, autore *Ulpiano*, cum inquit: *Fus dicentis officium latissimum est.* Nam & pupillis non habentibus tutores constituere potest: quod intelligendum est, si neque testamentarius, neque legitimus tutor adesset, tum datum à prætore fuisse. Hoc cum faciebat prætor, tertiam partem jurisdictionis explebat, quam verbum *do* continebat. Atque hoc idem de *Consulibus* & *tribunis* plebis dicimus, quorum idem jus fuisse accepimus.

Ad hæc vero qui voluerunt, à prætore quoque bonorum possessionem postularunt, prætorque pro arbitrio dedit. Unde scribit idem *Ulpianus* eodem in loco, *Fus dicentem bonorum possessionem dare potuisse.* Item: Mistum imperium est, cui etiam jurisdictio inest, quod in danda bonorum possessione consistit. Cæterum *bonorum possessio* fuit jus persequendi, retinendique patrimonii, five rei, quæ cujus, cum mortuus est, fuit, quod prætor aut emendandi, aut impugnandi, aut confirmandi juris civilis gratia dedit. Ut enim *lex duodecim tabularum* ex testamento, vel ab intestato ad hereditatem vocavit: sic prætor bonorum possessiones invenit; per quas jus civile corripuit, non solum in iis, qui testati mortui essent, sed etiam qui testamentum fecissent. Nam si quis moriens alienum posthumum heredem scripsisset, his si natus fuisset, à jure civili rejiciebatur: at à prætore *bonorum possessione* secundum tabulas decorabatur. Si libertus patronum præterisset, lex nullum dabat patrono aditum ad bona liberti: at prætor dabat bonorum possessionem contra tabulas. Item, si quis ex testamento hæres institutus esset, non solum à jure civili habebat hereditatem, sed etiam à prætore bonorum possessionem secundum tabulas.

Neque vero solum has duas *bonorum possessiones* prætor dedit ex testamento, sed etiam octo alias ab intestato, partim jus civile confirmans, partim emendans, partim reprehendens. Sunt autem hæ: primo suis hæredibus, id est, liberis, tum emancipatis, tum suis ab intestato: secundo legitimis hæredibus, nempe agnatis ab intestato ex *lege xii. tabularum*: tertio decem personis, quæ manumissori extraneo præferrentur, nimirum filio, filiæ, fratri, sorori, nepoti, nepti, patri, matri, avo, aviæ: quarto cognatis proximis: quinto iis, qui ex familia, nempe liberti liberis, tam naturalibus, quam adoptivis, itemque uxori, quo ipsius in manum convenerat: sexto liberto, patrono, patroni liberis, parentibusque eorum: septimo viro, intestata uxore: & vicissim uxori, viro intestato, quoties deficiebat omnis parentum, liberorumve, seu propinquorum legitima, vel naturalis successio: octavo patroni cognatis, intestato liberto. Atque hæc quidem prætor omnino fecit, prout se facturum in edicto proposuit. Hinc *Valerius* lib. 7. *Piso* prætor urbanus Terentio patri exheredato bonorum defuncti filii possessionem dedit, hæredesque lege agere passus non est. Tandem ut *postulatio interdicti* ad legis actionem pertinuit, sic *interpositio interdicti* ad jurisdictionem.

Interdicta vero, ut inquit *Justinianus*, fuerunt formulæ, atque conceptiones verborum, quibus prætor aut jubebat aliquid fieri, aut prohibebat: quod tunc maxime faciebat, cum de possessione, aut quasi possessione

possessione inter aliquos contendebatur. Erat autem *possessio rei* corpore præditæ, ut *domus*, quasi possessio rei corpore vacantis, ut *ususfructus*. Ex quibus verbis apparet, interdicta fuisse decreta pratorum de iis rebus, quas possessioni cognitioni committendas non putarunt, sed sibi ipsis pro imperio reservarunt. Cum enim dictum sit, *res alias sacras, & religiosas, alias publicas, alias privatas* fuisse, reliquis actiones, quæ de his incidere poterant, cognoscendas iudicibus tradiderunt. Quæ vero de *vi*, vel *facta*, vel quæ fieri in his posset, incidissent, quatenus ad possessionem ferme pertinerent, ipsi decreverunt. *Decretum* vero illud vocatum est præcipuo nomine *interdictum*. Itaque decreta, quæ de aliis rebus interposita sunt, arbitrio eorum permittit: hæc vero, quæ *interdicta* vocata sunt, propriis formulis concepta, & ut concepta erant, in *edictum* relata, & deinde ex *edicto*, prout res poposcit, pro tribunali pronuntiata. Itaque *interdictum* fuit *actionis*, sive *iudicii* quasi principium. Nam ut scribit *Cajus* ff. de vindicat. is, qui destinavit rem petere, animadvertere debuit, an aliquo *interdicto* posset nancisci possessionem: quia longe commodius est, ipsum possidere, & adversarium ad onus petitoris compellere, quam alio possidente petere. Ita inter ceteras legis actiones recte reponitur etiam *interdicere*: quod est, non tam interdictum interponere, quod est *prætoris*, quam interdictum postulare, sive interdicto contendere, quod est *litigatoris*. *Interdictum* autem *dabat prætor*, cum mittebat in possessionem. *Mittere* autem in *possessionem* fuisse à danda bonorum possessione diversum, & tamen partem jurisdictionis fuisse, declarat *Ulpianus*, cum inquit, jus dicentem & bonorum possessionem dedisse, & in possessionem misisse.

Ceterum *interdicta*, quæ ad sacras & publicas res pertinuerunt, aut fieri aliquid prohibuerunt, aut restitui, aut exhiberi iusserunt: quæ ad privatas, aut de adipiscenda, aut de retinenda, aut de recuperanda fuerunt. De locis sacris & religiosis ita *interdictum* est: *Quo, quæve illi mortuum inferre invito te jus est, quo minus illi eo eave mortuum inferre, & ibi sepelire liceat, vim fieri veto*. Item: *Quo illi jus est, te invito mortuum inferre, quo minus illi in eo loco sepulchrum sine dolo malo ædificare liceat, vim fieri veto*.

De liberis *personis* ita: *Quem liberum dolo malo retines, exhibeas jubeo*: Qui, quæve in potestate tua est, si is, eave apud te est, dolo malo tuo factum est, quo minus apud te esset, ita eum eave exhiberi jubeo: Si *Stichus* in potestate tua est, quo minus *Mævius* eum ducere liceat, vim fieri veto.

De locis publicis: Ne quid in loco publico facias, inve cum locum immittas, qua ex re quid illis damni detur, præterquam quod lege, senatusconsulto, edicto, decretove tibi concessum est, de eo, quod factum erit, interdictum non dabo: quo minus illi viam publicam, iterve publicum aperire, rescire liceat, dum ne ea via, idve iter deterius fiat, vim fieri veto: Ne quid in flumine publico, ripave ejus facias, ne quid in flumine publico, ripave ejus immittas, quo statio, iterve navigio, deterior sit, fiat.

Interdictum de adipiscenda possessione dabatur ei, cui bonorum possessio à *pratore* decreta erat in hunc modum: *Quod bonorum ex edicto meo illi possessio data est, quod de his bonis pro hærede, aut pro possessore possides, possidere sive, si nihil usucaptum esset, quandoquidem dolo malo fecisti, ut desineres possidere, id illi restituas*. Ceterum pro hærede possidebat: qui putabat se hæredem esse, atque eo animo possidebat: pro possessore, qui nullo jure rem, hæreditatem, vel totam hæreditatem sciens ad se non pertinere, possideret. Erat autem utile hoc interdictum ei, qui tum primum conaretur adipisci rei possessionem, itaque si adeptus amississet, hoc nihil juvabatur.

Retinenda possessionis interdicta fuere duo, quæ tum usurpabantur, cum inter eos, qui de proprietate litigare volebant, non conveniebat, uter possideret: unum *ad res immobiles* pertinuit, alterum *ad mobiles*. Primum fuit: *Uti eas aedes, quibus de agitur, nec vi, nec clam, nec precario alter ab altero possidetis, quo minus ita possideatis, vim fieri veto*. Hoc vincebat, qui interdicti tempore possidebat, si modo nec vi, nec clam, nec precario nactus erat ab adversario possessionem. Secundum: *Utribi hic homo, quo de agitur, majore parte hujus anni fuit, quo minus eum ducas, vim fieri veto*. Hoc vincebat, qui majore parte anni sine viro possederat.

Interdictum recuperanda possessionis reddebatur eis, qui vi dejecti essent de possessione fundi, vel ædium: neque enim dejectio est de rebus mobilibus, cum in eas actio sit vel furti, vel vi bonorum raptorum. *Vis* autem duplex fuit, *vera & simulata*. Vera item duplex, *armata, & sine armis*. Interdictum de vi armata fuit: *Unde tu illum vi dejecisti, eo illum restituas jubeo*. Sine armis: *Unde tu illum vi dejecisti, cum abs te nec vi, nec clam, nec precario possideret, eo illum restituas jubeo*. Simulata veram est imitata, eadem civilis & quotidiana est dicta, ut post dicemus.

Jam vero *interdictorum alia simplicia* fuerunt, alia *duplicita*. *Simplicia*, in quibus alter actor, alter reus est, qualia fuerunt omnia restitutoria, aut exhibitoria. Nam actor is est, qui desiderat aut exhiberi, aut restitui: reus autem is, à quo desideratur, ut restituat, aut exhibeat. *Prohibitoria* alia simplicia, alia duplicita erant. Simplicia veluti cum prætor prohibeat in loco sacro, vel in flumine publico, ripave ejus aliquid fieri. Nam actor est qui desiderat, ne quid fiat: reus qui aliquid facere conatur. *Duplicia*, veluti: *Uti possidetis, & Utrubi*. Ideo vero *duplicita* vocabantur, quia par utriusque litigatoris in his conditio est, nec quisquam præcipue reus vel actor intelligitur, sed uterque tam rei, quam actoris partes sustinet. *Usus* autem *interdictorum antiquus*, cum ordinaria judicia essent, fuit, ut primum de possessione ageretur, & ad interdictum confugeretur, deinde domini actio institueretur. Hæc ferme *Justinianus* in Institutionibus.

CAPUT XI.

De actionibus, & earum multiplici differentia.

Ex omnibus legis actionis partibus, extrema fuit *actio*, sive *judicium*, quæ ut ab *actore* postulabatur, sic à *pratore* dabatur. Verum quemadmodum *actionis* *dationem* præcedit *postulatio*, sic *postulationem* *editio*, *editionem* in *jus* *vocatio*. De quibus singulis dicam, si prius quid sit *actio*, & quotuplex, dixerò. *Actionem* definivit *Justinianus*, *jus persequendi in judicio, quod sibi debetur*, id est, potestatem impetratam à *pratore* repetendæ rei quæ sibi debetur apud *judices*. Egregie illud quidem, ita tamen, si intelligatur non *jus* solum *persequendi*, sed etiam *ipsa persecutio*. Harum vero actionum *Justinianus* libro 4. Institution. à quo hæc sumpsimus, septem veterum attulit divisiones, quibus incognitis, antiqua *judiciorum* consuetudo cognosci non potest.

Prima divisio hæc est: *Actionum* alie in *rem* intentæ sunt, alie in *personam*, alie in *utrumque*. In *rem*, cum egerunt cum eis, qui nullo sibi *jure* obligati erant, sed eis de aliqua re intulere *litem*. Ut in *re* corpus habente: Si *Titius* *servum*, *fundumve* aliquem suum esse confirmasset, *Marcus* autem *possessor* domini se esse dixisset. Quod idem de rebus corpore carentibus intelligendum est, ut *usfructu*, & *servitute* *prædiorum*.

In *personam*, cum egerunt cum eis, qui sibi obligati erant, vel ex *contractu*, vel ex *maleficio*, atque intenderunt, eos dare, facere sibi oportere. Ut si *Titius* *empta* aut *locata* domo dixisset, *Marcum* sibi dare, facere oportere, quidquid *empti*, *locative* nomine dare, facere oporteret, aut alios *contractus*, & *maleficia* nominasset. In *personam* autem est dicta, quia non certam *rem* repetiverunt: neque enim dixerunt *rem* illam, aut illam sibi dare oportere, sed quidquid *contractus* alicujus nomine eum dare, facere oporteret, parum, undenam ille satisfaceret, laborantes. Quorum verborum, dare quidem ad domini translationem contulerunt, facere vero ad *simplex factum*, ut *navis* *edificationem*, ac *traditionem*, & *utrumque* quidem ad *contractus*: dare vero tantum ad *maleficia* accommodaverunt.

In *utrumque* autem intentæ sunt, quibus & *rem* certam petierunt, & *præstationes* *personales* ab *adversario* postularunt. Ex vero fuerunt tres: *Familia erciscunda*, *communi dividundo*, *finium regundorum*.

Familia erciscunda fuit, quæ inter *coheredes* *hereditatis* *dividendæ* causa dabatur. Neque enim solum postulabatur, ut *hereditas* divideretur, sed etiam, ut quod eo nomine alterum alteri dare, facere oporteret, præstaretur.

Communi dividundo fuit, quæ inter eos reddebatur, qui *rem*, quam ex alia, atque *hereditatis* causa communem haberent, dividi, simulque, quod alterum alteri præstare oporteret, dari, fieri postulabant.

Finium regundorum fuit, quæ inter *confines* dabatur, & ut *fines* *agrorum* *vicinorum* dirigerentur, & si quid alter ex alterius agro perciperet, restitueretur. Ex his actionibus primæ *vindicationes*, secundæ *condictiones*, tertiæ *missæ* sunt appellatæ.

Vindicatio dicta videtur à vi simulata, quam verbis *petitor* *possessori* *dicis* causa faciebat, ut paulo post apparebit.

Condictio vero ex eo, quia *condicere* erat, diem, locumve, *communi* *consensu* indicere, quo in *judicio* *litigatores* venirent: quod etiam si in *vindicatione* quoque fiebat, tamen quia in *rem* *actio* proprium sibi nomen *vindicationis* asciverat, in hac *communi* nomine *condictionis* usi sunt. *Missarum* nomen est notum.

Secunda divisio. *Actiones* alie *legitimæ* dictæ sunt, alie *honorariæ*.

Legitimæ, quæ à *legibus* *xii. tabularum* proditæ sunt.

Honorariæ, quæ à *prætoribus* in *edictis* *propositæ* sunt, ut *legi* *deficienti* *opem* ferrent.

Legitimæ *fuere*, quæ in *rem*, & in *personam*, & in *utrumque* sunt nominatæ.

Prætorie quædam alie, quæ à *nominibus* *prætorum* appellantur, *Publicianæ*, *Paulinæ*, *Servianæ*, *Impetratoribus* *rerum* *potentibus*, ut *creditor*, *constitutæ*, & quidem *rem* & *ipsæ* *personamque* *complexæ*, quæ ex *Institutionibus* *Justiniani* peti possunt.

Tertia divisio: *Actiones* alie *persequendæ* *rei* *causa* sunt institutæ, alie *pænæ*, alie *utriusque*.

Persequendæ *rei* *fuere* omnes in *rem*, & omnes in *personam* ex *contractu* natæ, ut ex *mutuo*, *stipulatu*, *empto*, *vendite*, *locato*, *conducto*, pro *socio*, *fiduciæ*, *mandati*, *commodati*, *depositi*: item quædam ex *maleficiis*, ut *furtiva* *condictio*, quæ una est ex *prætoris*, quæ ex *delicto* nascuntur.

Pænæ, ut *actio furti*. Sive enim de *manifesto* *quadrupli* ageretur, sive nec de *manifesto* *dupli*, de sola *pænâ* agebatur. Nam ipsam *rem*, aut *vindicatione*, aut *furtiva* *condictione*, *dominus* *rei* *persequabatur*. Item in *actione injuriæ*.

Missæ, quæ simul & *rem*, & *personam* *persequabantur*, ut *actio* vi *bonorum* *raptorum*, quæ *rem* *raptam* simul cum *pænâ* *tripli* *persequabatur*, & *actio* *damni* *injuriæ* *dati* *lege Aquilia*, non solum, si *adversus* *injuciantem* *daretur*, sed etiam, si *quanti* *plurimi* *æstimatio* *peteretur*.

Quar:

Quarta divisio. *Actiones alia in simplum conceptæ sunt, alia in duplum, alia in triplum, alia in quadruplum.*

In simplum ex stipulatu, mutuo, empto, locato, vendito, conducto, mandato & aliis.

In duplum, furti nec manifesti, damni injuria dati, depositi ex quibusdam causis, servi corrupti.

In triplum rapinae.

In quadruplum, furti manifesti, de eo quod metus causa, de pecunia data ad calumniandum. *Actio vero damni injuria*, in insipientem dabatur in duplum, in consentientem in simplum.

Quinta divisio. *Actionum alius solidum*, id est, totum id, quod debebatur, exigebatur, *aliis pars sola*. Ejusmodi fuit *actio de peculio filii*, de dote, quæ mulieri divortio facto ad dotem exigendam adversus maritum dabatur item actiones, quæ adversus parentem, patronum, socium, & eum, qui quid donavit concedebantur. Nam omnes, in tantum quod facere possent, damnabantur. Item *actio in debitorem*, qui bonis cessisset, & postea mediocres fortunas adeptus esset.

Sexta divisio. *Actiones quædam natae sunt ex contractibus*, & maleficiis dominorum & patrumfamilias, quædam ex contractibus & maleficiis servorum, & filiorumfamilias. De primis dictum est. De reliquis nunc dicendum. *Ex contractibus servorum* hoc modo: Servi aut sine consensu dominorum negotiati sunt, aut cum consensu eorum. *Si consensu*, quatuor actiones emanarunt, *Quod jussu, exercitoria, institoria, tributaria*. *Quod jussu*, data est in eum, cujus servus cum aliquo jussu ipsius contraxit. Nam qui cum servo jussu domini contrahebat, non servi, sed ipsius domini sequi fidem videbatur. *Exercitoria* dabatur in exercitorem, qui servum navi præposuisset, de eo, quod cum eo servo illius rei causa gestum fuisset. *Exercitor* autem erat, ad quem quotidianus navis quæstus redibat. *Servus* autem, quem navi præficebat, *magister* dicebatur. *Institoria* dabatur in eum, qui servum institorem tabernæ præfecerat, de eo, quod cum eo servo ejus rei causa gestum esset. Erat autem *institor*, qui alicui negotiationi præficebatur. *Tributoria* dabatur in dominum, quo sciente una cum servo in merce peculiari contractum erat, nisi res æqualiter inter creditores partita esset, nimirum, ut alia tributio fiat. *Merx pecuniaria* erat, in qua servus suo nomine domini consensu ita negotiabatur, ut ejus quæstus ad ipsum pertineret. Sin autem sine consensu negotiati sunt, *actiones duæ* prodierunt *de in rem verso*, & *de peculio*. *Actio de in rem verso* dabatur, *in dominum*, sine cujus voluntate servus contraxit, ut, quod in rem domini versum est, solidum præstet, reliquum ex peculii viribus dissolvat. *In rem domini* versum dicebatur, quodcumque domini facultates aliqua ex parte amplificarat, dummodo necessarius sumptus ille fuisset. *Actio de peculio* dabatur adversus dominum ex servi contractu, quatenus in peculio erat. *In peculio* id esse dicebatur, quod deductis iis, quæ domino, familiæve debebantur, supererat. Eadem vero patrum, & filiorumfamilias ratio fuit, atque dominorum, & servorum. *Ex maleficiis* porro servorum *noxales actiones* natae sunt, dictæ, quia delicta eorum *noxæ* vocata. *Noxalis* autem *actionis natura* fuit, ut dominus ea damnatus, vel litis æstimationem persolveret, vel si vellet, servum ipsum noxæ dederet. Servo autem noxæ dedito, dominum statim ab ipso domino in actorem transferabatur. Quod si post admissam noxam dominus mutaretur, noxa in novum dominum dabatur: si servus manumitteretur, in ipsum servum. Quod idem de *noxis* etiam *filiorumfamilias* est intelligendum. Quoniam etiam *noxalis actio* fuit de pauperie, id est, de damno dato à quadrupede. In his, si damnum à quadrupede mansueta erat, ut equo calcitroso, & bove cornupeta, *noxalis actio* dabatur, *lege xii. tabularum*: si à fera, edicto *adilium* cautum erat, ut ob vulnus homini libero illatum, actio in bonum, & æquum daretur, ob cætera damna in duplum.

Septima divisio. *Actiones alia stricti juris* fuerunt, *alia bonæ fidei*, alia *arbitraria*. *Bonæ fidei*, in quibus libera potestas permitteretur *judici ex æquo & bono æstimandi*, quantum actori restitui oporteret: in quo & illud continebatur, ut si quid invicem præstare actorem oporteret, eo compensato in reliquum is, quo cum agebatur, condemnaretur. Hæ verò fuerunt, empti, venditi, locati, conducti, mandati, fiducie, pro socio, negotiorum gestorum, tutelæ, familiæ erciscundæ, communi dividundo, depositi, commodati, pignoratitia, præscriptis verbis, tam quæ de æstimato, quam quæ de permutatione competeat, & rei uxoriæ actio. *Arbitraria quæ ex arbitrio judicis pendebant*, in quibus, nisi arbitrio judicis, is, quo cum agebatur, actori satisfaceret, veluti rem restitueret, vel exhiberet, vel solveret, vel noxali causa servum dederet, condemnabatur, & fecerunt tam in rem, quam in personam. *In rem*, quædam prætoriarum: *in personam*, quod metus causa, quod dolo malo factum, cum id, quod certo loco promissum erat, petebatur, & actio ad exhibendum. In iis enim omnibus permixtum erat *judici*, ex æquo & bono, secundum cuiusque rei, de qua agebatur, naturam æstimare, quemadmodum actori satisfieri oporteret. Præter has reliquæ *stricti juris* dictæ.

Hæ fere antiquæ actiones fuere, ex quibus, qui jus suum persequi iudicio voluerunt, aliquam necessario arripuerunt, eamque à prætore postularunt. Quoniam autem *actio jus* erat *persequendi* in iudicio, quod sibi deberetur, qui actionem postulavit: nihil aliud postulavit, quam jus persequendi in iudicio, quod sibi deberetur, aut quod suum esset. Id autem erat iudicium, aut iudicem in eam rem, de qua lis erat, postulare, ut recognita, & iudicata, jus uterque suum adipisceretur. *Judicem* autem dare præcipuum fuit jus dicentis officium. Unde scripsit *Ulpianus*: Jus dicentis officium latissimum est, nam &

bonorum possessionem dare potest, & in possessionem mittere, pupillis non habentibus tutores constituit. re. iudices litigantibus dare; & alio libro: *Jurisdiclio* est etiam iudices dandi licentia, id est, qui jus dicit præter superiora jura, etiam iudices dandi jus habet. Hinc illa sunt prope *translatitia* in edictis prætorum: *De ea re judicium dabo: De ea re judicium non dabo.*

C A P. XII.

De in jus vocatione, edictione actionis, & postulatione actionis, sive judicii.

DE actione quid sit, & de divisione actionum hæc dictum est, sequitur, ut *modus actionum* explicetur, id quod hoc capite faciemus. Qui petere in animo habebat, aut alia ratione alicui litem, sive actionem intendere, antequam in jus adiret, per amicos intra parietes, quid proficere posset, experiebatur, *Livio* lib. 4. & *Cicerone* pro *Quinctio*, & *Cæcinnæ* testibus. Ubi vero res ita convenire non poterat, tum die postulationum petitor cum, unde petebatur, in jus vocabat. Erat autem *in jus vocare*, ut *Paulus* definit, *in jus experiundi causa vocare*. Non omnes tamen vocari poterant. Indicat hoc *edictum prætoris*: parentem, patronum, patronam, liberos, parentesque patroni, & patronæ, in jus sine meo permittitur, ne quis vocet. Item: *magistratus, pontifex*, dum sacra facit, & qui uxorem ducunt, *in jus* vocari non possunt. Vocabat autem hoc modo: Qui petebat, cum, unde petebatur, conveniebat, atque, ut se in jus sequeretur, admonerat. Si is sequi noluisse, cum in jus educebat, sive rapiebat. Verum ne injuriam facere videretur, ante aliquem ejus actionis testem faciebat, capta scilicet hominis forte intervenientis, aut præsentis auricula, rogabat eum his verbis: *licetne antestari?* id est, possumne testem sumere? si responderebat, *licet*, tum adversarium frustrantem, aut fugientem injecta manu ad prætorem trahebat, atque hoc faciebat autoritate *xli. tabularum*. Siquidem in iis erat: *Si vis vocationi suæ, antestamur.* Neminem vero de domo sua in jus vocare licuisse, partim ex *Cicerone* pro *Domo*, & in *Vatinium*, partim ex *Cajo* Comment. in *xli. tabulas* ff. *de in jus vocando* cognoscitur, cujus verba sunt: Plerique putaverunt, nullum de domo sua in jus vocare licere, quia domus tutissimum cuique refugium, ac receptaculum sit, cumque qui inde *in jus vocaret*, vim videri inferre. *Paulus* etiam ait: Et si qui domi est, interdum *vocari in jus* potest, tamen de domo sua nemo extrahi debet. Quod si ille, qui vocabatur, imbecilla valetudine esset, tum qui vocabat, jumentum, currumve dare cogebatur a lege, in hunc modum loquente: Si *in jus vocato* morbus avitalque vitium esset, qui in jus vocabat, jumentum dato: si nollet, arceram ne sternito. Si vero is, unde petebatur, latitaret, ita ut nullam secum agendi potestatem faceret, cum de domo extrahi non posset, actor prætoris auxilium implorabat, atque reum evocari edicto jubebat. Edictum vero ad ipsius latitantis ædes ponebatur, cum solenni vicinorum testatione. Si autem evocationi primæ non pareret, neque defenderetur, prætor secundam decernens, in bona petitoris mittebat, & nisi evocatione tertia, ad sui defensionem venisset, altero decreto bona ejus possideri, proscribi, ac distrahi jubebat. Itaque in edicto prætorio erat: *Qui fraudationis causa latitaverit, si boni viri arbitratu non defendatur, ejus bona possideri, vendique jubebo.* Venditio tamen non statim fiebat, sed postquam bona per triginta dies possessa essent, tum vero iterum, qui se creditores esse dicebant, si plures essent, prætorem adibant, petebantque ut sibi liceret unum ex corpore suo constituere, qui debitoris bona auctioni subiceret. Is constitutus dicebatur *magister*, & post id temporis *proscriptio* fiebat in celeberrimis totius urbis locis ita: Ille debitor noster in ejusmodi causa est, ut bona ejus divendi debeant, nos creditores patrimonium ejus distrahimus: quicumque emere volet, adesto. Inde post aliquot dies, tertium jam prætorem adibant, postulantes, ut sibi liceret legem bonorum venditorum facere, atque inde ita proscribebant: Hæc quicumque emerit, creditoribus in dimidiam partem eorum, quæ ipsis debentur, respondere debet, sic ut cui aurei centum debentur, accipiat quinquaginta. Et certo tempore elapso emptori patrimonium addicebatur. Et vocabatur is, qui emerat, *bonorum emptor*, actionesque omnes à debitore, in bonorum emptorem transferebantur, & conveniebatur non aliter, ac bonorum possessor, siquidem uterque *successor prætoris* erat. *Theophilus* libro tertio Institution. *Cicero* pro *Quinctio*. Atque hæc quidem in *xli. tabulis*. Edictum inde prætoris legem correxisse videtur, & cavisse, ut si quis *in jus* sequi nollet, satisfaceret fore, ut se in jure listeret. Unde est titulus in Pandectis ex edicto sumptus: *in jus vocatus aut est, aut satisfecit.*

Ubi vero vocatus *in jus* venerat, actor impetrata loquendi potestate actionem ei dicebat, qua adversus eum uti volebat. Erat autem ita comparatum, ut qui peteret, non unam, sed multas actiones haberet, id est, multis modis jus suum persequi posset: ut docet *Cicero* pro *Cæcinnæ*, *Theophilus* libro 4. Instit. & *Justinianus* de furibus. Ex illis igitur actor unam aliquam eligebat, eamque *in jus* vocato reo edebat. *Plautus* *Perla*, *Ulpianus* ff. *de edendo*. *Cicero* in 4. *Verrina*.

Edita inde actione, qua usus erat, actor postulabat eam à prætore, id est, petebat, ut sibi in adversarium liceret intendere (*postulare* enim *Ulpiano* ff. *de edendo*, auctore, est desiderium suum in jure apud eum, qui jurisdictioni præest, exponere, vel alterius desiderio contradicere.) Reus contra à prætore postulabat advocatum. Fuit autem *advocatus* teste *Afconio*, *jurisconsultus*, qui patrono jus suggessit, aut reo præsentiam suam

suam commodavit. Actione inde adversario edita, eaque à prætorè post postulationem impetrata, tum actores certa verborum accepta formula *vadabatur reum*, id est, vades, sive sponsores petebat, fore, ut certo die, is plerumque perendinus erat, se in jure sisteret. *Vas* autem fuit, qui pro altero vadimonium promissit. *Vadimonium* porro adhibito jurisconsulto concipiebatur: & qui provocabatur *vadari*: qui provocabatur, *vadimonium* promittere dicebatur. Concepto vadimonio, & sponsores acceptis, è jure discedebatur. [Liv. epitome 86. Cic. lib. 2. ad Attic. Juven. Sat. 3. Ulpian. ff. de Transact. Cic. pro Q. Roscio. § in 3. Verrina.] Accidit autem, & quidem sæpe: ut *prætoris* deinde ex voluntate litigatorum vadimonia in alios dies perendinos differrent. Interea, dum res in *vadimonio* fuit, reus cognita actione, aut actori sine judicio cessit, aut se ad contendendum paravit. Si cessit, rem aut pacto, aut transactione composuit. Hinc erat in edicto: *Pacta, conventa, quæ neque dolo malo, neque adversus leges, plebiscita, senatusconsulta, edicta, decreta Principum, neque quo fraus eorum cuiquam fiat, facta erunt, servabo.* Quod ad omnes pactiones transactionesque tractum est.

CAP. XIII.

De intentione actionis, sive litis.

Tertio inde die, qui dies cognitionibus erat dicatus, & *comperendinus* appellabatur, prætor actiones editas ac postulas ex tabulis ordine recitari, atque actores, reosque citari per *accensum* jubebat, ut judicia actionibus eorum cognoscendis daret. Quorum illud *dicere vadimonium*, hoc *addicere* *judicia* vocavit Macrobius lib. 1. Saturn. cap. 16. Si vero litigatores ad vadimonium die constituto non accurrissent, *litem* amittebant. Præcipue vero reus, si *vadimonium* *deseruisset*, quod promisserat, perdebatur *litem*: quia prætor postulante actore ex edicto bona ejus possideri jubebat, & si xxx. dies possessa essent, neque ille se defendisset, vendi jubebat, eo modo, quo supra demonstratum est. Si autem uterque occurrisset, tum se sitisse dicebantur. Ac tum prior reus ita agebat: *Ubi tu es, qui me vadatus es? ubi tu es, qui me citasti? ecce ego me tibi sisto, tu contra & te mihi siste.* Procedente autem actore rogatur: *Quid ais?* Respondet actor: *Ajo* (exempli gratia) *fundum quem possides, meum esse: Ajo, te mihi dare, facere oportere, prout natura actionis postulabat, quam ille intendere volebat.* Caterum responsio actoris ipsam complexa est intentionem actionis. Singule autem *actionum intentiones* propriis formulis inclusæ fuerunt, quæ à *pontificibus* scriptæ quondam, deinde à *jurisperitis* compositiæ fuerunt, a quibus qui recessit, *causa* recidit, ut Cic. lib. 1. de Oratore significat. Has vero formulas in singulis actionibus cujusmodi fuerint, demonstrare longum esset, & propter similitudinem ipsarum inter se molestum, ac prope putidum, in principibus autem præterire vix sine insigni hujus doctrinæ detrimento licet. Itaque initio ducto à *vindicatione*, quid in paucis observatum sit, videamus.

Actio vindicationis fuit duplex, una *possessoris*, altera *dominii*. *Possessio* usum rei hoc loco significat, ut ædium, aut fundi, eaque proprie *vindicte* nominatur. Qui vero *litem* de *dominio* rei intendere volebat, quæ dicebatur *vindicatio*, si, cujus *vindicte*, id est, possessio esse deberet, certum fuisset: is, qui possessione carebat, actionem statim possessori de dominio intendebat. Sin autem incertæ fuere *vindicte*, primum de *vindicte*, deinde de *dominio* agebat, idque hoc modo: Cum incertæ esset possessio, ii, quorum intererat, postularunt à prætorè interdictum de possessione, aut quasi possessione, nempe aut de adipiscenda possessione, aut de retinenda, aut de recuperanda. *Interdictum de adipiscenda possessione* reddebatur, ei cui bonorum possessio à prætorè ex edicto data fuerat. *Interdictum de retinenda*, eis qui de proprietate litigaturi erant, neque uter possideret, inter eos conveniebat. De *recuperanda* iis, qui vi ex aliquo loco dejecti erant. *Vis* autem hæc fuit duplex, vera & simulata. *Vera vis* appellata, cum armatis, aut inermibus hominibus coactis aliquis ex loco dejectus erat. *Vis simulata* fuit veræ vis imitatio, quoties dicis causa alteri in jure manum conferendo, vim attulit, & verbis vindicavit, seu *vindicte* postulavit. In servo quidem *manus confectio* facta est in hunc modum: Qui servi possessionem petebat, tenens servum in jure apud prætorè, ita *vindicabat*: id est, possessionem per simulatam vim postulabat. Quippe roganti reo: Quid ais? Respondet: *Hunc hominem ex jure quiritium meum esse ajo, ejusque vindicte mihi dari postulo.* Si ille alter taceret, aut cederet, prætor servum addicebat *vindicanti*, id est, possessionem decrenebat postulanti usque ad exitum judicii, de dominio instituendi. Sin autem ille contra *vindicaret*, tum & ipse servum eundem corripiens, & quasi de manu vindicantis abstrahens, dicebat: *Et ego hunc hominem meum esse ajo, ejusque vindicte mihi conservari postulo.* Tum prætor interdicebat: *Qui nec vi, nec clam, nec precario possidet, ei vindicias do.*

In fundo autem, aut domo *manus confectio* facta est in hunc modum: Stantes in jure litigatores petitor eum, unde petebatur, ex jure manu confectum vocabat. Ita dicens: *Fundus qui est in agro, qui Subimus vocatur, meus est, eum ego ex jure quiritium meum esse ajo. Inde ibi ego te ex jure manu confectum roco.* Ille vero nisi cessisset, respondebat: *Unde tu me ex jure manu confectum vocasti, inde ibi ego te revoco.* Tum prætor dicebat utrique superstitibus præsentibus: *Istam viam dico: Ite viam.* Præsto aderat sapiens, qui inire viam doceret: *Redite viam.* Eodem duce redibant: in agro vero, live domo manum conferebant, id est, terræ aliquid ex agro, uti unam glebam sumebant, in eam manum conferebant, atque ad prætorè defe-

deferabant, & in ea gleba, vel festuca tanquam in toto agro, vel domo tota vindicabant. Dicebatur ea gleba, vel festuca *vindicia* teste *Festo*: *Vindicia* olim dicebantur, quæ ex fundo sumptæ in jus allatæ erant. His autem *vindicis*, id est, hac gleba, sive festuca in jus allatis, actor, qui dejectus erat, eas tenens, dicebat: *Hunc fundum, sive hanc domum meam esse dico ex jure quiritium, eoque restitui, unde dejectus sum, postulo*. Tum prætor: *Unde tu illum dejecisti, cum nec vi, nec clam, nec precario possideret, eo illum restitui, jubeo*. Restituebat, si modo illum nec vi, nec clam, nec precario possedisse constaret. *Agellius* lib. 20. cap. 1. hanc vim civilem, & *festucariam* vocat.

Altera *vis simulata* fuit, quæ non à lege, sed à moribus emanavit. Quippe qui possessionem recuperare volebat, possessori certum diem constituere, quo in rem præsentem veniretur, ut in fundo, de quo agebatur, moribus vis & deductio fieret. Hoc modo *Catinnus* apud *Ciceronem* agere cum *Ebutio* possessore voluit: verum ab eo in fundum ingredi vera vi, non moribus prohibitus, interdictum. Unde vi, *postulavit*, ut ille, qui veram vim passus esset.

Huic accessit & tertia ratio incundæ possessionis, quæ neque à lege, neque à moribus, sed à *jure civili* profecta est. Hæc non proprie vis fuit, sed usurpatio. *Usurpatio* vero, ut scribit *Paulus* ff. de usurpationibus, *suit interruptio usucapionis*. Hinc *Venulejus* ff. de acquirenda possessione: Species inducendi in possessionem alicujus rei est, prohibere ingrediendi vim fieri. Statim enim cedere adversarium, & vacuum relinquere possessionem jubet, quod multo plus est, quam restituere. Hoc autem factio, ut reor, ille, qui inductus erat, *usurpandi furculum* defringere consuevit, atque ita possessionem adversarii interrupt. Et hætenus de vindicatione possessionis, Jam de vindicatione domini.

Constituto possessore, tum lis de dominio intendebatur, possessor ab eo, qui possessione exclusus esset, aut qui omnino expers possessionis esset. [*Cic. lib. 3. de Orat. Cælius* ff. de usurpationib.] *Domini* autem petebatur eadem ratione, iisque prope verborum formulis, quibus *possessio*. Petitor enim cum possessore ita agebat, ut primum an auctor esset, id est, an talis esset, unde jus suum repetere posset, statueret: deinde vindicaret, tum satisfacere juberet, tum sponfione provocaret. An auctor esset, ita quæsit. *Quando te in jure conspicio, postulo, an auctor sis?* si ille, qui rogabatur, raceret, lis ei æstimabatur. Si negaret, tum prætor dicebat: *Quando negat, sacramento quarito*. Erat autem *sacramento quarere*, ad certam spondendam pecuniam reum provocare, ni ita esset. Itaque auditor prætoris mandato petitor subjiciebat: *Quando negas, te sacramento quinquagenario provoco*: Spondesne, te soluturum quinquaginta asses, si auctor sis? id est, si probavero, te autorem esse? Cui inficiator respondebat: *Spondeo quinquaginta asses, si auctor sim*. Inde restipulator: *Tu vero spondesne idem, ni sim?* cui ille: *Et ego quoque spondeo*. Quod si ille se autorem esse profiteretur, tum eadem vindicandi ratio in dominio petendo observabatur, quæ adhibita fuerat in petenda possessione. Nam *vindicatio* non magis erat *possessionis* postulatio, quam *domini*. Itaque ut maneamus in superioribus exemplis, si servus peteretur, petitor servum tenens ita vindicabat: *Quando ais neque negas, te autorem esse, hunc hominem ex jure quiritium meum esse aio*. Tum prætor possessorem interrogabat, an contra vindicaret. Si ille cederet, *servum pariter vindicantis addicebat*, id est, dominium decernebat. Sin contra vindicaret, sic respondebat: *Es ego eundem hominem meum esse aio ex jure quiritium. Sed nomen tu dicis, qua causa vindicaveris?* Tum petitor causam exponebat.

Cic. pro Muræna & lib. 1. de *Orat. Valerius Probus* libello de notis antiquis. *Paulus* ff. de petitione hereditatis.

Sin autem fundus, aut domus peteretur, eadem ratione vindicabatur, id est, dominium petebatur, qua postulatum in servo fuerat. Quippe allatis in jus vindiciis dicebat petitor: *Hunc fundum aio meum esse ex jure quiritium*, & reliqua, eodem modo, quo in servo.

De satisfadationis postulatione ratio fuit ejusmodi: Antequam petitor causam redderet, cur vindicaret, postulabat à possessore, ut satisfacere, se nihil deterius in possessione facturum. Satisfacere autem possessor, aut litem amittebat.

Sponfionis inde faciendæ ratio fuit hujusmodi: Petitor, ubi eum, unde petebatur, aut intentionem, aut rationem intentionis suæ inficiantem audivit, eum *sponfione sacramento* provocavit. Ni ita esset, qua facta, reus petitorum vicissim provocavit hoc modo in intentione: *Quando negas hunc servum meum esse, sacramento te quinquagenario provoco*. Spondesne quingentos si meus sit? id est, si meum esse probavero. Cui reus: *Spondeo, si tuus sit*: & si sponfionem recusasset, litem amittebat. Inde restipulator rogabat: *Et tu spondesne quingentos, ni tuus sit?* id est, si probavero, tuum non esse. Cui petitor: *Spondeo, ni meus sit*: atque hoc nisi fecisset, litem amittebat. In ratione intentionis hoc pacto: *Aio hunc servum meum esse, quia ex ancilla mea natus est*. Cui reus: *Nego tuum esse, quia ex ancilla tua natus non est*. Tum petitor: *Spondesne quingentos, si ex ancilla mea natus sit?* Reus, *Spondeo, si ex ancilla tua natus sit*. Et tu spondesne quingentos, nisi ex ancilla mea natus sit? In hoc genere pecunia, quæ interponebatur, *sacramentum*, *stipulatio*, & *restipulatio* *sponfio* dicebatur. [*Varro* lib. 5. de lingua Lat. *Paul.* ff. de petit. her. *Cic.* 3. *Verrina*, & in eandem *Asconius*, *Festus*.] Caterum sponfionis ratio hujusmodi fuit: Qui petebat, dicebatur *sponfione*, & *sacramento* provocare, quia interrogabat, *Spondesne quingentos?* item *sacramento* rogare, querere, & stipulari ob eandem causam. Ille vero, unde petebatur, dice-

dicebatur *contendere ex provocatione*, *contendere sacramento*, & *rescipulari*. *Contendere ex provocatione*, quia provocatus non recusabat sponsonem: *sacramento*, quia pecuniam, quæ *sacramentum* dicebatur, & ut inquit *Isidorus* libro 5. *sponsonis pignus* erat, se soluturum spondebat: *rescipulari*, quia & ipse ab auctore vicissim stipulabatur, postquam ipse sponsonderat: Et tu spondesne idem? Uterque autem spondere, & *sponsonem facere*, & se inter se sponsonem provocare dicebatur. Caterum utraque *sponso* his verbis concipiebatur, *si*, & *nisi*, sed modo hoc, modo illo, pro natura negotii & rei affirmatione, aut inficiatione. Nam semper contrarium rogabatur ejus, quod reus dixerat. Quippe negante reo, se esse auctorem, rogabat petitor, ac stipulabatur: *Spondesne quinquaginta, si es auctor?* Ajente autem, fundum suum esse, quia testamentum extet, rogabat, & stipulabatur: *Spondesne quingentos, si tuus fundus sit, si testamentum extet?* Reus autem spondebat, *Spondeo quinquaginta, si auctor sim, quingentos, si meus fundus sit, si testamentum extet*. Inde rogabat vicissim petitor, & recipulabatur: *Et tu spondesne quinquaginta, si auctor sim, si meus fundus sit, si testamentum extet?* Cui ille, *Spondeo, si auctor sis, si fundus tuus sit, si testamentum extet, &c.* Exempla sunt apud *Valer.* lib. 2. *Macrobium*, *Ciceronem*, & *Ulpium*. De quingentis autem spondendis perpetuum non fuisse crediderim, sed sponsonem factam esse pro modo litis, & arbitrio provocantis. Siquidem dixit *Cicer.* in 5. *Verrin.* *Facta est sponso sestertium quinque milibus.* Et pro *Q. Roscio*: *Pecunia petita est certa, cum tertia parte sponso facta sit.*

His de auctoritate, satisfactione, sacramento, & sponsonem perfectis, redeo ad rem, de qua dicere institueram. Cum petitor in hereditatem fundi ageret, ita dicebat: *Ajo hunc fundum meum esse jure quiritium.* Cui possessor inficiens respondebat: *Et ego meum, non tuum esse ajo ex eodem jure quiritium.* Tum petitor: *Satisda, te non deteriore possessionem facturum.* Possessor satisfidabat. Tum petitor, *Spondesne quingentos, si meus hic fundus sit?* possessor, *Spondeo quingentos, si tuus hic fundus sit.* Inde recipulans: *Et tu spondesne totidem, si tuus hic fundus sit?* petitor, *Spondeo, si meus hic fundus sit.* Est autem animadvertendum, si reus nihil ad inficiationem addidisset, *puram defensionem* dictam: si exceptionem adjecisset, *conjunctam*. Erat autem *exceptio* rei defensio, quæ non omnem actoris intentionem excludebat, ut *inficatio*: sed ejus partem duntaxat, atque his verbis concipiebatur, extra quam si, vel, nisi si, ut reus dixisset: *Imo hereditas mea est, non tua.* Nisi testamento prodatur, quo tibi relicta appareat, aut aliquid tale. *Cicero* in *Rhetoricis*. Ut autem in inficiatione actor, sic in exceptione reus sponsonem concepit. Et *sponso* quidem cum inficiatione, pura dicebatur, cum exceptione vero *conjuncta*: ut, *Spondesne quingentos, si hereditas tua sit, si testamentum prodatur?* *Spondeo*: tu vero *spondesne, si hereditas mea sit, si testamentum prodatur?* *Spondeo.*

Quoniam autem per exceptiones actio transferebatur, locus admonet, ut de *translatione actionis* deinceps dicamus.

Transferebatur actio, cum petitor agens plus in intentione sua complectebatur, quam ad eum pertinebat. Quod si fecisset, *causa cadebat*, id est, ut inquit *Justinianus*, litem amittebat, nec facile in integrum restituebatur à prætoribus, nisi minor erat viginquinque annis. Plus autem quatuor modis petebatur, *re*, *tempore*, *loco*, & *causa*. *Re*, veluti, si quis pro decem aureis, qui ei debebantur, viginqui peteret: aut si is, cujus ex parte res est, totam eam vel majore ex parte suam esse intenderet. *Tempore*, veluti, si quis ante diem, vel ante conditionem petisset. *Loco*, veluti, cum quis id, quod certo loco sibi dari postulatus est, alio loco petisset, sine commemoratione illius loci, in quo sibi dari postulatus esset: verbi gratia, si is, qui ita stipulatus fuerat, *Ephesi dare spondes? Roma pure intendat dari sibi oportere.* *Causa*, ut si quis ita à te stipulatus esset, hominem Stichum, aut decem aureos dare spondes? deinde alterutrum petisset, veluti hominem tantum, aut decem aureos tantum. Ideo autem plus petere intelligitur, quia in eo genere stipulationis est optio, utrum pecuniam, an hominemolvere malit. Qui vero pecuniam tantum, vel hominem tantum sibi dari oportere intendit, eripit optionem adversario: & eo modo suam quidem conditionem meliorem facit, adversarii vero sui deteriore. *Cic.* in *Rhetoricis*.

Atque hoc quidem modo in rebus corpore pradiis *litis* concipiebatur *intentio*. Qua cognita, facilis est cognitio reliquarum. Nam in rebus corpore vacantibus, ut in *usufructu*, & *prædiorum servitute* eodem modo intendebatur, ac vindicabatur. *Ajo usufructum fundi tui, qui est in agro Sabino, esse meum.* Ajo jus ex fundo tuo aquam ducendi, vel jus versus ædes tuas altius tollendi, esse meum. Hoc autem proprium in his fuit, quod non solum affirmanter intendi potuit, sed etiam neganter, hoc modo: *Ajo usufructum fundi mei non esse tuum*, atque ita in cæteris. Causa vero hujus dissimilitudinis fuit, quod in rebus corporeis est solum agere potuit, qui non possedit, nulla erat prodita actio. Neque enim intendere potuit: *Ajo fundum hunc tuum non esse.* Neque enim, si judicatum esset, non esse possessoris, propterea fiebat necessàrio, ut esset petitoris. In his autem non idem erat, qui affirmative agebat, & qui negative. Nam affirmanter intendebat, qui se jus illud, de quo querebatur, habere dicebat, veluti *usufructum*, aut *servitutem alterius* proprietate. Neganter vero ipse dominus fundi, aut ædium, qui affirmabat, illum alterum usufructum, aut servitutem in fundo, aut ædibus suis non habere. In his autem sponsones fuerunt hæ: affirmative ita. *Ajo usufructum fundi tui esse meum.* *Ajo usufructum fundi mei non esse tuum: spondesne, si usufructus fundi tui sit meus?* *Spondeo.* Si usufructus fundi mei sit tuus? *Spondeo.*

Et tu spondesne, si ususfructus fundi mei non sit tuus? spondeo. Si ususfructus fundi tui non sit meus? spondeo. Negative ita: *Ajo, ususfructum fundi mei non esse tuum: Ajo ususfructum fundi tui non esse meum. Spondesne si ususfructus fundi mei non sit tuus? spondeo. Si ususfructus fundi tui non sit meus? spondeo.* Et tu, *spondesne, si ususfructus fundi tui sit meus? spondeo: Si ususfructus fundi mei sit tuus? spondeo.* Eodem modo in cæteris. In actione etiam de servitute luminum fuit aliquid diverſi à cæteris. In aliis enim, qui intendebat, idem etiam sponſionem faciebat. Exempli gratia, ſi me habere dixiſſem jus fundo tuo utendi, fruendi, neque tamen me uti, frui ſineres, vocaſſem te in jus, & intendiſſem apud prætorem, jus utendi tuo fundo meum eſſe, & à te provocatus ſponſionem feciſſem: *ni meum jus ſit.* At ſi alius ædes tollere incepiſſem, tu in jus me vocaſſes, & ita dixiſſes: *Nego tibi jus eſſe aliud ædes tollendi verſus me,* & rationem negatæ ſervitutis prætori expoſuiſſes. Tunc ego remiſſam eſſe ſervitutem oſtendiſſem, & à te provocatus ſponſionem feciſſem: *ni meum jus ſit.* Itaque in hoc libertas vindicari, in aliis ſervitus peti videbatur.

Fuerunt præterea actiones duæ in rem, una de libertate, altera de ventre cognoscendo, quæ propriam requirunt obſervationem. Ex his autem cauſa liberalis fuit duplex, aut enim è ſervitute in libertatem, aut è libertate in ſervitutem vindicabatur. Hæc vero privata omnino cauſa non videtur, quia actio cuique è populo data eſt, qui ſe aſſertorem & vindicem profiteretur. Erat autem lex xii. tabularum, ut inquit *Dionyſius lib. 11. & Livius lib. 3.* ut ſi quis aut ex libertate in ſervitutem, aut ex ſervitute in libertatem aſſereretur, poſſeſſionis jus maneret uſque ad exitum iudicii penes eum, qui in libertatem aſſereret: non, qui in ſervitutem. Item in eadem lege fuit: Ut cui vindiciæ ſecundum libertatem à prætore addicerentur, iſ ſponſores daret, hominem poſtea iudicio liſti. Verba poſtulantis vindicias ſunt apud *Terentium* in *Adelphis*: *Hunc hominem ego liberum eſſe aſſero, poſtulo ut mihi des vindicias ſecundum libertatem.* Item *hunc hominem ſervum meum eſſe aſſero, poſtulo ut mihi des vindicias ſecundum ſervitutem.* Decretum prætoris: *Qui libertatem defendit, ei vindicias do.* Decreta in hunc modum poſſeſſione, cum alio die actio de libertate intendebatur, ita: *Hunc hominem ex iure quiritiium liberum eſſe aſſero:* quo dicto, ille alter reſpondebat: *Hunc hominem ſervum eſſe, meumque ex iure quiritiium ſervum eſſe aſſero:* Inde ſponſiones, ut ſupra: *ni liber ſit, ni ſervus ſit, & ſervus ejus ſit.* Item in cæteris: *Ajo me ingenuum eſſe ex iure quiritiium, neque juſtam ſervitutem ſerviſſe.* *Ajo, hunc hominem cum apud me juſtam ſervitutem ſerviret, à me manumiſſum, meumque liberum eſſe.* Sponſio: *ni manumiſſus ſit.* Hujus iudicii illuſtre exemplum eſt apud *Aſconium* in *Cornelianam*.

De ventre vero ita intentum eſt: *Ajo mulierem hanc ex te prægnantem eſſe:* Nego. Sponſio: *Ni ſit.* Ac de formulis quidem intentionis in actione vindicationis hætenus.

Conditionis vero longe alia ratio fuit. *Condictio* vero fuit, ut diximus, qua non corpus aliquod petierunt, ſed à perſona certam præſtationem poſtularunt, neque, unde ſatiſfaceret, curarunt. Ea vero, ut dixi, fuit duplex, una adverſus eum, qui ex contractu: altera adverſus eum, qui ex maleficio obligatus erat. *Contractus nomina* ferme, ut diximus, hæc fuerunt: *mutuum, commodatum, depoſitum, pignus, emptum, locatum, ſocietas, fiducia, ſtipulatus, negotium geſtum.* Præſcriptis verbis. In his actor ferme ſic intendit: *Ajo te mihi mutui, aut commodati, aut depoſiti, aut aliorum nomine dare centum oportere.* Ille vero, unde petebatur, aut inficiabatur, aut excipiebat. Inficiabatur ita dicens: *Nego me tibi dare centum eo nomine oportere.* Excipiebat, partem actionis excludens, ita: *Nego me tibi ex ſtipulatu centum dare debere. Niſi quod metu, aut dolo, aut errore adductus ſponſandi, aut: Ni minor annis xxv. ſim.* *Plautus* in *Rudente*. Item: *Ajo te mihi domum, aut navim ædificare, aut veſtem polire oportere ex ſtipulatu.* Nego. Inde ſponſio: *Ni facere debeat,* ut ante, naſcebatur; aut: *Ni mutui, aut depoſiti nomine centum dare debeat.* Quo in loco dare videtur accipiendum eſſe pro reddere. Non enim qui mutuo dedit, aut commodavit, aut depoſuit, dominium amiſit.

Præſcriptis verbis obligatio erat talis: Si qua naſceretur inuſitata controverſia, litigatores vel ſuo ingenio, vel jurisconſulti ſui actionis formulam certis verbis ſecundum pactum inter ipſos conventum concipiebant, in eaque verba ſponſionem faciebant: exempli gratia, *Mævius fulloni* polienda veſtimenta ſua dedit ea mercede, de qua poſtea inter ipſos conveniſſet, atque ita ea polita accepit, neque fulloni ſatiſfecit. Tum fullo ſic intendit: *Ajo te mihi mercedem, de qua inter nos convenit, ob polita tuæ veſtimenta, dare oportere.* Nego me dare oportere. Sponſio: *Ni dare debeat.* Jam vero obligationes ex maleficiis fuerunt, ut diximus, ex furto, damno, rapina, injuria. In furto ejuſmodi fuit intentio: *Ajo, veſtem, quam nuper furto mihi abſtulisti, meam eſſe, teque illam mihi dare oportere.* Hæc autem actio ſervata condicio vocabatur, odio furum à prætore inſtituta, ut furtum non ſolum vindicatione repeti poſſet, ſed etiam condictione. Nam in vindicatione adverſus poſſeſſorem tantum erat actio, hoc modo: *Ajo, hanc veſtem meam eſſe.* Neque furti mentio fiebat. In condictione vero adverſus furem ipſum erat actio, & furti nomine exprimebatur, & illam rem cum dare, id eſt, reddere debere intendebatur, ut *Juſtinianus* docuit. Eadem in cæteris maleficiis fuit ratio. *Ajo te mihi pugnum, aut ſuſtem inſulxiſſe, aut convicium feciſſe, teque mihi tantum, quantum ego aſtimavero, dare oportere.* Nego. Sponſio: *Ni fecerit.*

Poſtremo miſtarum actionum intentiones ejuſmodi fuerunt: *Ajo te familiam dividere debere, & eo*
noſtri-

nomine centum te mihi dare oportere. Ajo te res communes dividere debere, & eo nomine centum te mihi dare oportere. Ajo, fines agri nostri dirigi oportere, & quot ex agro meo percepisti, te mihi dare oportere. Quibus intentionibus, inficiatio, exceptio, sponso eodem modo subiiciuntur, quo in superioribus diximus.

His cognitis, quoniam in tertia divisione actiones malefactorum triplices fuisse scripsimus, res persequenda, pœna persequenda, & uriusque: deinceps quænam earum formulæ fuerint, ostendamus. Cujus ff. de furtiva condicione. In furto actio, quæ rem tantum persequitur, iudicatio, & furtiva conditio vocabatur, ut dictum est. Per quas ubi res ablata recepta erat, remanebat tamen furti actio, quæ ad pœnæ persequutionem pertinebat. In hac ergo intentio hæc erat: *Ajo te centum mihi abstulisse, & manifesto deprehensum esse, & manifesti furti nomine quadringentos aureos mihi dare debere.*

Rapina vero actio simul rem, & pœnam persequabatur. Justinianus. Quamobrem formula erat: *Ajo, Mævium vi vestem mihi eripuisse, atque ejus rei nomine, eum quadruplum mihi dare oportere.* Quoniam enim nulla actio rapinæ prodita est, quæ rem & personam separatim persequi liceret, propterea una, & eadem actione utrumque persecuti sunt. Actio damni lege Aquilia item & rem & personam persequabatur. Pœna adversus consentientem in triplum erat, adversus inficientem in duplum. Itaque intentionis formula erat: *Ajo, Mævium Stichum servum meum interfecisse, factumque illud inficiatum esse, atque eo nomine duplum, quanti hoc anno servus plurimi fuit, mihi dare oportere.* Reus negabat, se interfecisse, aut inficiatum esse. Sponsio nascebatur: *Ni interfecerit, ni inficiatus sit.* Jam vero in servo corrupto ita intendebatur: *Ajo, Mævium Stichum servo meo persuasisse dolo malo, quo eum deteriorem faceret, quanti ea res fuit, mihi dare oportere.* De eo quod metus causa gestum est, quæ fuit prætorial actio; ait: *Ajo: Mævium terrore, ac minis vestem à me extorsisse, atque eo nomine quadruplum, quanti ea res fuit, mihi dare oportere.* De calumnia ita: *Ajo, Mævium calumnia causa pecuniam accepisse, ut mihi negotium facere faceret, & eo nomine quadruplum mihi dare oportere.* Cæterum, ut inquit Justinianus, actio furti nec manifesti, & servi corrupti à cæteris differunt quod omnino dupli sunt, at actio damni ex lege Aquilia, & de dolo malo, inficiatione depositi duplicantur, in consentientem autem in simplum dantur. Item actio: de eo, quod metus causa factum est, à cæteris diversa est, quod ejus natura tacite continetur, ut qui iudicis iussu ipsam rem actori restituat, absolvetur. In cæteris non erat ita, sed omni modo quisque in quadruplum condemnabatur.

Sequuntur actiones quintæ divisionis, quibus non totum, sed pars petitur. In iis vero intentio sic concipiebatur, ut de peculio filii: *Ajo, me servo tuo centum aureos mutuo dedisse, teque quantum ex ejus peculio facere poteris, mihi dare oportere.* De dote: *Ajo, me tibi nomine dotis centum dedisse, teque mihi, quantum facere poteris, dare oportere.* Item à parente, patrono, socioque non totum, sed quantum tacere possent petebatur. Eodem modo agebatur cum eo, qui creditoribus bonis suis cessit, si postea aliquid acquisisset.

De actionibus sextæ divisionis, nempe, cum dominis causa servorum, & cum patribus causa filiorum, hæc habemus. Ejus quæ dicebatur: Quod iussu, talis fuit intentio: *Ajo, me Stichum Mævii servo ipsius Mævii iussu centum aureos credidisse, & centum eo nomine Mævium mihi dare oportere.* In exercitatoria sic intentum est: *Ajo, me Stichum servo, quem Mævius dominus ei navi, quam exercet, magistrum præfecerat, centum aureos, ejus rei causa, qui præfectus erat, credidisse, eumque ejus rei nomine centum mihi dare oportere.* In institoria sic: *Ajo, me Stichum Mævii servo, quem Mævius institorem suum fecerat, centum aureos credidisse, eumque ejus rei nomine centum aureos mihi dare debere.* In tributoria ita: *Ajo, Mævium peculiares Stichi servi sui merces ex edicto non distribuisse, & quanto minus tributum sit, quam delverit, tantum mihi dare oportere.* Exempli gratia. Duodecim sunt in mercibus servi peculiaribus, ex quibus domino quinque debentur. Valerio quinque, totidemque Servilio: si de peculio agatur, dominus integra quinque obtinebit. Sin autem tributoria, quatuor tantum. Ibi enim melior est domini conditio, hic vero par est omnino. De eo, quod in rem versum est, sic: *Ajo, me Stichum Mævii servo centum credidisse, ut Mævii domum cadentem saltaret, & Mævium, quatenus & in rem versum & in peculio Stichi esse constabit, dare mihi oportere.* Hinc probare opus erit, & in rem domini versum, & servum habere peculium. In noxali ita: *Ajo, Stichum Mævii servum noxam mihi nocuisse, & Mævium aut solvere, aut Stichum noxam dedere mihi debere.* Quo in loco noxam dedere, est noxam nomine dedere. In pauperie hoc modo: *Ajo, bovem Mævii me cornu petrisse, & vulnerasse, eumque Mævium mihi noxam dedere oportere.* *Ajo, ursum Mævii mihi vulnus intulisse, & Mævium, quantum equum esse videatur, mihi dare oportere: Ajo, ursum Mævii meam mihi vestem discidisse, & duplum quanti vestis est, mihi dare debere.* Atque hæc quidem actiones ferme ejus generis fuerunt, ut in iis & certa pecunia, & sponsio conciperetur, & ut ad certam formulam iudex astringeretur, postularetur. Unde stricti juris actiones à Justiniano sunt dictæ.

Postrema divisione arbitraria positæ actiones fuere, in quibus neque certa pecunia est petita, neque sponsio facta, neque ad certam formulam iudex astrictus. Hæc vero fuere duorum generum, unum earum, quæ

dicebantur, *Ex bona fide*: alterum earum, quæ proprie *arbitraria* appellata. *Bona fidei* tres formulæ fuerunt: una, quæ contractibus bonæ fidei accommodabatur, cum his verbis; *Ex bona fide*: altera, quæ in fiduciis ulupabatur, cum his: *Ut inter bonos bene agier oportet*, & *sine fraudatione*: tertia rei uxoriæ propria cum his: *Quantum equius, melius*. Cæterum *arbitrariarum* formula fuit, *Quantum equius melius*. Arbitrariæ vero quædam fuere prætorie in rem, ut *Publiciana*, & *Serviana*: quædam in personam, ut ex, quibus de eo agitur, quod aut metus causa, aut dolo malo factum est. Item cum id, quod certo loco promissum est, petitur. Item actio ad exhibendum. Hinc formulæ intentionum nata: *Ajo, Marium metu me coëgisse, ut aureos centum darem, eumque quantum equius melius videbitur, mihi dare oportere*. *Ajo, Marium mihi stipulanti spondisse, se centum tritici modios Bononiæ daturum, eumque quantum equius melius videbitur, mihi dare oportere*. *Ajo, Marium mihi vestem exhibere debere, & quantum equius melius videbitur, mihi dare oportere*. In omnibus autem arbitrariis formulis subauditur: Nisi ea res mihi restituatur, quod post in formulis iudiciidandi magis apparebit. Porro autem actiones ex fide bona fuerunt in personam hæ, *empti, locati*, pro socio, fiduciæ, rei uxoriæ, negotiorum gestorum, mandati, tutelæ, depositi, commodati, pignoris, præscriptis verbis: & mistæ duæ, nempe *familia erascunda*, & *communis dividundo*. Harum autem intendendarum formulæ fuerunt hæ: *Ajo, te mihi domum vendidisse, aut locasse: teque mihi ex aquo & bono dare, facere oportere*, quicquid alterum alteri empti, sive locati nomine dare, facere oportet ex fide bona. Eadem ratione in cæteris, quæ nascuntur ex contractibus. Hoc vero præcipue fuit in fiduciis, & re uxoria, quod in fiducia ita intentum est: *Ajo, te mihi domum illam, quam tibi mancipavi, ut mihi remanere, ut inter bonos bene agi oportet, sine fraude remanere oportere*. In re uxoria vero ita: *Ajo, me tibi præter dotem peculium, & patrimonium meum dedisse, teque mihi, quantum equius melius sit, dare oportere*. Differt autem uxoria actio ab actione de dote, quod illa ad dotem tantum pertinet, hæc etiam ad peculium, & patrimonium uxoris.

Mistarum autem formulæ hæ fuerunt: *Ajo, te familiam dividere debere, & quod eo nomine alterum alteri ex aquo & bono dare, facere oportet, te mihi ex fide bona dare, facere oportere*. *Ajo, te res communes dividere oportere, & quod alterum alteri ex aquo & bono dare, facere oportet, te mihi ex fide bona dare, facere oportere*. Differt autem bonæ fidei actiones ab arbitrariis, quod in iis restitutionis mentio fiat, in his non fiat. Ac quemadmodum quidem sive lis, sive actio intenderetur, atque acciperetur, hæc actenus.

C A P. XIV.

De iudiciis: de iudicio postulando, & dando: de tribunorum appellatione, & testibus.

Concepta ad hunc modum actionis intentione, actor iudicium, sive iudicem in eam à prætore postulabat. Si iudicem postulavit, aut eum, qui proprie *iudex* appellatus est, aut arbitrum postulavit: si iudicium aut recuperatores, aut centumviros iudex cognovit causas omnes & juris & facti, sed quæ essent, & leviores, & ad iudicandum faciliores. *Arbiter*, quæ bonæ fidei, & *arbitraria* appellata. Unde *Festus*: *Arbiter est, qui totius rei arbitrium habet, & potestatem*. Recuperatores dicti fuerunt, qui de rebus privatis recipiendis, reddendisque cognoscebant. Centumviri iudicia fecerunt fere de iis controversiis, in quibus non de facto, sed de æquitate, & iure certatum est, ut scribunt *Cicero* lib. 1. de Oratore, & pro *Cæcina*, & *Quint* lib. 4. Testamenta item ab iis confirmata, aut rescissa fuisse, ostendit pluribus exemplis *Valerius*. & eisdem de inofficioso testamento cognovisse, *Scævola* & *Paulus*, ff. de inofficioso testamento testes sunt. De hæreditatibus vero *Cicero* de lege Agraria. Quinetiam iidem de causis juris gravissimis, & obicuriis iudicasse à *Tacito* in Dialogo de Oratoribus, & *Sen.* lib. 3. de beneficiis dicuntur. Sed de centumviris alibi plura dicta sunt. Jam de postulando iudice & iudicio agendum.

Concepta igitur actionis intentione, litigatores pro natura actionis aut iudicem, aut recuperatores, aut iudicium à prætore postularunt. Hoc enim jus fuit magistratus ejus, cujus fuit iurisdictio, ut hæc dare postulantibus posset. *Judicis* nomine ipsum sive iudicem sive arbitrum, cum unus postulabatur, significarunt. Ea vero res in hunc modum est acta: Si res ageretur ejusmodi, ut lis de facto, aut de certo iure esset, & minime controverso, actor iudicem adversario, quem ipsi commodum erat, ferebat in verba sponsonis: *Ne ita esset*. Rogabat autem eum, ut eo contentus esset, & non alium posceret, his verbis, de quibus *Festus*: *Si alium procas, nre alium procas*. Est enim *procare* poscere, quod dicitur in iudice collocando. Sin autem iudex, quem actor ferebat, à reo probabatur, ut *iudex convenire* dicebatur. Ubi vero iudex convenerat, postulabatur à prætore verbis simul sponsonis allatis, in quæ postulabatur. Formula postulandi hæc erat: *Judicem, arbitrumve postulo: uti des in diem tertium, sive perendum*. Hinc etiam *adigere arbitrum*, & *sumere arbitrum*, dicebatur. Eadem ratio in postulando recuperatorio, & centumviri iudicio fuit. Non postulabantur autem centumviri, nisi utrique litigatores in eos subscripsissent. *Plinius* libro 5. epistolarum. Post hæc ille subscripsit centumvirale iudicium, mecum non subscripsit. *Cicero* pro *Q. Roscio* & pro *Cluentio*, *Valer.* lib. 2. *Asconius*, *Cicero* pro *Muræna* & *Cæcina*, *Plautus* in *Bacchidib.*

Ubi *judex*, aut *recuperatores*, aut *centumviri* postulati sunt, in arbitrio prætoris fuit, aut dare, aut non dare, prout in edicto proposuerat. Si dedit, dedit eos, qui salva lege dari potuerunt. Ut enim scribit *Paulus ff. de iudiciis*: Non omnes iudices dari possunt ab iis, qui iudicis dandi jus habent: quidam enim lege impediuntur, ne iudices sint, quidam *natura*, quidam *moribus*. *Lege*, qui senatu motus est: *Natura*, ut furus & mutus, & perpetuo furiosus, & impubes, quia iudicio carent: *Moribus*, scemina & servi, non quia non habent iudicium, sed quia receptum est, ut civilibus officiis non fungantur. Hactenus *Paulus*. Dedit etiam in ea verba, quibus sunt postulati. Hac vero fuit formula quædam ab ipsa *intentione actionis*, & conceptæ sponisionis accepta, & quidem hoc modo: *Esto judex, & si paret, rem ita esse, pronuntia* (paret hic significat idem, quod *invenitur*, manifestum est, ut docet *Festus*.) In ple-riusque autem actionibus jubeant alterum litigatorum damnari. Ex quo scriptum est à *Justiniano* omnia judicia fuisse *absolutoria*. Quemadmodum vero singulæ formulæ intentionum ad formulas iudiciorum sunt redactæ, breviter superioribus exemplis repetitis, demonstramus. In vindicatione rei corpus habentis, *C. Aquili judex esto*, si paret fundum Capenatem, de quo *Servilius* agit cum Catulo, *Servilius* esse ex jure quiritium, neque is *Servilio* à Catulo restituatur, tum Catulum damnato. Quod si exceptio intercederet, addebat: *Extra quam si testamentum prodatur, quo appareat, Catuli esse*. Sæpe tamen prætor reo iniquus exceptionem addere noluit, quia de causâ tribuni plebis appellari poterant. Quod offendit *Cicero* in *Lucullo* iniquens: *Postulat, ut excipiantur hæc inexplicabilia*. Tribunal aliquem censeo adeant, à me istam exceptionem nunquam impetrabunt.

In vindicatione rei corpore vacantis ita: *Si paret usumfructum fundi Servilii esse Mævi, neque Servilius eum uti frui sinat, tum Servilium damnato*. Si paret, jus eundi, agendi per fundum esse *Mævio*, neque *Servilius* eum ire, agere sinat, tum *Servilium* damnato. Si paret, jus ex fundo *Servilii* aquam ducendi, vel jus versus ædes *Servilii* altius tollendi esse *Mævio*, neque *Servilius* aquam ducere aut altius tollere sinat, tum *Servilium* damnato. In causâ libertatis, & ventris sic: *Si paret, Servilium liberum, aut ingenuum esse, liberum, aut ingenuum pronuntiato*. Si paret: *Strichum servum, aut libertum Mævi esse, servum aut libertum pronuntiato*. In conditione vero ita: *Si paret, Servilium Mævio nudi, aut depositi nomine centum dare oportere, neque eos restituerit, Servilium damnato*. Si paret, *Servilium domum aut navim ædificare, aut vestem polre ex stipulatu oportere, neque satisfecerit, eum damnato*. In misist ita: *C. Aquili judex esto, itaque familiam hereditario, ut, quod cuique ex heredibus adjudicandum esse videbitur, quodque Servilium Mævio dare, facere oportet, iudices*. In poenaliibus actionibus hoc modo: *Judex esto, si paret, Mævium centum Servilio abstulisse, & manifeste deprehensum esse, Mævium in quadringentos damnato*. Item in cæteris, quæ sequuntur, hujus generis. In iis vero, in quibus pars petitur, hoc pacto: *Si paret, Mævium Lucio Servilio filio centum mutuo dedisse, tum Lucius pater, quantum ex filii peculio facere poterit, damnetur*. In iis vero, in quibus cum dominis agitur causa servorum, ita: *Si paret, Servilium Stricho Mævi servo jussu Mævi centum credidisse, neque Mævius Servilio satisfaciât, tum Mævius damnetur*. In actionibus bonæ fidei hoc modo: *Si paret, Mævium Servilio domum aut vendidisse, aut locasse, tum quantum Mævium Servilio ob eam rem dare ex fide bona oportet, tanti damnetur*. In arbitrariis ita: *Esto arbiter, & si paret, Mævium metu coegisse Servilium, ut centum daret, aut dolo malo iniquus ponderibus usum, ut eum fraudaret, aut eundem stipulanti spondidisse, se centum tritici modios Bononiæ daturum, neque arbitrio iudicis eis satisfaciât, tum quantum Servilius in litem juraverit, tanti damnato*. Hæ sunt formulæ usitatæ, quas reperire licet in *Pandectis*. Plures habet *Sigonius*, *Pergamus*.

Ubi prætor judicem ac iudicium hoc modo dederat, tum deinceps numerum testium, quibus denuntiaretur testimonium, præscribebat, qui plerumque decem fuerunt. Indicat hoc edictum prætoris de *recuperatorio iudicio* dando, cujus meminit *Probus* in libro de notis: *Quanti ea res erit, tantæ pecuniæ iudicium recuperatorii dabo*, testibus publice duntaxat decem denuntiandi potestatem faciam. Indicat & *lex Manilia*, de qua alibi.

Cum autem denuntiandi potestatem dicebant, præcisâ oratione denuntiandi testimonii facultatem intellegebant. Interdum etiam is, unde petebatur, dante prætore actori iudicium, tribunus plebis appellabat, & iudicium recusabat qui vero appellatus erat, is interdicere auxilii causâ poterat. *Cicero* pro *Quinctio* in *Antonium*: Non venirem contra injuriam, quam iste intercessoris iniquissimi beneficio obtinuit, non jure prætorio. *Asconius* in *Orationem in toga candida*.

CAP. XV.

De satisfactionibus, contestatione litis, & iudicio faciend.

Dato inde, acceptoque iudicio satisfactiones præstitæ sunt, vel ab ipsis litigatoribus, vel ab eorum procuratoribus. Fuerunt vero satisfactiones dux, *iudicatum solvi, & rem ratam haberi*: quorum alterum ad actorem, alterum ad procuratorem pertinebat. Ac si actio esset in personam debitoris, procuratores soli satisfabant: actorum quidem de rato, reorum vero iudicatum solvi. Itaque in edicto ita fuit:

Cujus nomine quis actionem dari sibi postularerit, ei, quo nomine agit, id ratum habere eum, ad quem ea res pertineret boni viri arbitrato satisfacet. Cicero pro Quinctio: *Iste postulat, ut iudicatum solvi satisfaceret.* Illud etiam præcipui moris fuit in causis bonæ fidei, & arbitrariis, ut qui arbitrium adigerent, aliquando pecuniam deponerent, quæ *compromissum* dicebatur. Cicero pro Q. Roscio. De *compromisso* autem sic Paulus ff. de recept. & qui arbitr. *Compromissum* ad similitudinem iudiciorum redigitur, & Proculus, ff. pro socio. Arbitrorum duo sunt genera, unum huiusmodi, ut si æquum, siue iniquum esset, ei parere necessum foret. quod tunc observabatur, cum ex *compromisso* ad arbitrum isset: alterum ejusmodi, ut ad boni viri arbitrium deberet redigi.

His vero rebus omnibus absolutis, litem contestabantur. *Contestari autem litem* tum dicebantur, inquit *Festus*, cum ordinato iudicio, utraque pars dicebat, *testes esse*. Atque his demum rebus perfectis, uterque litigator sibi denunciabat in perendinum diem. Nam in eum iudex datus fuerat. Unde ea denuntiatio *comperendinatio* & *condictio* dicta. Sic enim *Asconius*: *Comperendinatio* est ab utrisque litigatoribus invicem sibi denuntiatio in perendinum diem: namque cum in rem aliquam agerent litigatores, & pœna se sacramenti peterent, poscebant iudicem, qui dabatur post tertium diem, quo dato, deinde inter se in perendinum diem, ut ad iudicium venirent, denuntiabant. Et *Festus*: *Condictio* est in diem tertium ejus rei quæ agitur, *denuntiatio*. Quod si cum peregrino res esset, ille *dies status* dicebatur, teste *Macrobius* lib. 1. Saturnal. cap. 16. *Stati dies, qui iudicii causa cum peregrino instituuntur*: & *Plauto* in *Curculione*: *Status condictus cum hosse dies*. *Hosstis* nunc more veteri significat peregrinum. Apud *Probum* etiam illæ notæ I. D. T. S. P. in actionibus exponuntur, in diem tertium, siue perendinum. Est autem illud intelligendum, universam iudicii privati formam siue legis, siue moribus fuisse contentam, quousque *Augustus Imperator*, cum rem publicam constitueret, *legem Juliam* tulit, qua diligentius hæc omnia sanxit, cuius legis meminit *Agellus* lib. 14. *Ulpianus*, item *Callistratus* ff. de receptis.

Ubi vero dies tertius accessit, tum iudicium factum est, nisi aut iudex, aut alter litigatorum absuit. Quod si causa absentis fuit morbus (lex XII. tabularum, Paulus, Agellius, & alii plures *fontium* illum morbum dixerunt) dies iudicii prolatus est. Sic enim lex XII. tabularum: *Si iudex, alterve ex litigatoribus morbo sentio impediatur, iudicii dies diffusus esto*, quæ de alibi. Postquam autem iudex venit, exemplo ad jurandum accessit, se ex lege iudicaturum. Arbitrator enim non juravit. Formula jurisjurandi solennis fuit: *Ex animi sententia, Cicero* in *Lucullo*, & *Justinianus*. Locus in comitio ad aram, quæ *puteal Lilonis* dicebatur. Erat autem *puteal Libonis* ara in comitio, in gradibus ipsis, ad lavam cuius sita, in quam jurari solebat, sic dicta à puteo, in quo *Actii Narii* novacula cum cote defossa fuerat. Solenne autem jusjurandum erat, jurare Jovem lapidem: *si ego te sciens fallo, ita me ejiciat Dispipter bonis, salva Urbe, & ave, ut ego hunc lapidem*. Juvare autem aram tenentes, ostendit *Cicero* pro *Flacco* his verbis: Ergo is, cui, si aram tenens juraret, crederet nemo, per epistolam quod volet, injuratus probabit? Sed pergam ad reliqua. Quod si iudex venit, litigatorum autem alter non venit, neque morbum excusavit, tum prætor *peremptorium edictum* in eum edidit. De quo sic *Ulpianus* ff. de iudiciis. Ad *peremptorium* iudicium hoc ordine venit, ut primo quis petat post absentiam adversarii edictum primum, mox alterum, & tertium. Quibus propositis, tunc *peremptorium* impetret, quod inde hoc nomen sumpsit, quod *perimeret disputationem*, hoc est, ultra non pateretur adversarium tergiversari. In *peremptorio* autem comminatur is, qui edictum dedit, etiam absente diversa parte cogniturum se, & pronuntiatum. Nonnunquam hoc edictum post tot numero edicta, quæ præcesserint, datur; nonnunquam post unum vel alterum, nonnunquam statim, quod appellatur unum pro omnibus. Hæc autem æstimare oportet eum, qui jus dicit, & pro conditione causæ, vel personæ, vel temporis: ita ordinem edictorum, vel compendium moderari. Hactenus *Ulpianus*.

Ubi vero uterque litigator advenit, iudex utrumque jurare iussit. Id jusjurandum *calumnia juramentum* appellatur. Nam actor quidem juravit, se non *calumnia* causa inficiari. *Ciceroni* pro *Milone*, & *Q. Roscio* jurare *in litem* dicitur. Id autem interpretantur *jurisconsulti*, actorem jurasse, se litem ex æquo, & bono æstimaturum. Atque unus quidem iudex si fuit, is unum, aut duos iudicii socios jurisperitos sibi adjunxit, qui quidem non ipsi iudicarent, sed consilium communicarunt. Iudex autem sæpe stans iudicavit, sed ut verisimile videtur, de re parva. *Cicer.* in *Bruto*. Quemadmodum autem tales iudices cognoscerent, paucis exponit *Titus* in oratione apud *Macrobius* lib. 3. Saturnalior. cap. 16. loquens de iudicibus sui temporis: *Veniunt, inquit, in comitium tristes, jubent dicere, quorum negotium est, narrant. Iudex testes poscit. Ipse ita minctum, ubi redit, aut se omnia audivisse, tabulas poscit, literas inspicit, vix præ vincto sustinet palpebras, &c.*

Cum autem litigatores, siue patroni eorum iussi essent dicere, tum vero duobus modis dixerunt: uno *paucis*, altero *pluribus* verbis. Breve expositionem appellaverunt *causæ conjectio*, de qua sic *Asconius*: Cum litigatores ad iudicem venissent, antequam causa ad iudicem ageretur, quasi per indicem rem exposuerunt. Atque id ipsum dictum est *causæ conjectio*, quasi causæ suæ in breve coactio. Longioris expositionis exemplo sint causæ à *Cicerone* defensæ *P. Quinctii* & *Qu. Roscii*. Causa vero acta ita est, ut testibus literis & argumentis ex ipsa re, quæ de agebatur depromptis, utrinque certatum sit. Ejus rei con-

conficiendæ, ac status excogitandi, atque eo probationes omnes conferendi artificium in *libris Oratoris* multis verbis est demonstratum. Neque enim in aliis præceptis antiqui rhetores tam Græci, quam Latini plus studii, aut operæ consumpserunt. De *testibus & tabulis*, si quæ ad hunc locum pertinent tum asseremus, cum de *publicis judiciis* differemus. Et hæc quidem de *recuperatorio* judicio intelligenda sunt, cujus exemplum est *Oratio pro Caccinna*. De centumvirali, cujus longe alia ratio fuit, pauca sunt adjicienda.

Ad centumviros causas detulere prætores perplexi juris controversiam continentes, non tamen ipsi eis judiciis præfuerunt, aliis fortasse muneribus occupati: verum eas decemviris *stilibus* judicandis attribuerunt, qui, ut supra dixi, ex consilio prætorio exsisterunt. Hi vero centumviros non solum sortiti sunt, sed etiam coegerunt, atque eis præfuerunt, & litigatores citarunt, & omnino hasta posita totum judicium pro suo arbitrio moderati sunt, non in foro, sed in basilicis, id est, in aulis, quæ ejus officii causa constructæ erant, quarum illustres fuere *Porcia & Julia*. Ipsa vero centumviralia judicia in plura consilia distributa erant, & cognitio causarum centumviralium in orbem per ea consilia circumducebatur, perinde atque hodie fit in Italia in *judicialibus* quæ appellantur *rotis*. Quin etiam aliquot causæ ejusmodi fuerunt, ut primum à decemviris, deinde à centumviris judicatae sint, eæque præjudiciales appellantur. Præjudicium nimirum ipsum decemvirum judicium, quod ante centumvirale factum est, nominatur. Cæterum centumviralia judicia aucto numero judicium procedente tempore in quatuor consilia fuisse tributa, ut testatur *Plin.* lib. 4. & 6. epist. *Quintilian.* lib. 12. *Val. Maxim.* lib. 7. Fuerunt porro quædam causæ, quæ & à decemviris, & centumviris cognitæ sunt, ut de *libertate*, quæ duplex assertio dicta, & de *ventre cognoscendo*, & aliæ. De libertate testis est *Cicero* pro *Caccinna* & pro *Domo*. Itaque libet suspicari, quæ apud jurisconsultos præjudicia in causis privati dicuntur, ea decemvirum fuisse, judicia inde subsecuta centumvirum. Satis enim constat, *Justinianum* in libro de actionibus præjudiciales actiones vocare de *libertate*, & *ventre cognoscendo*. De libertate autem cognitum esse & à decemviris, & à centumviris, ex *Cicerone* manifestum est. Ex quo intelligitur, judicium decemvirum ratione subsequæntis judicii centumviralis fuisse præjudicium. In quam sententiam etiam *Ulpianus* accipiendus est, ff. de in jus vocando, & de liberali causa, ubi significat optionem esse dandam ei, cujus de libertate agitur, an cognitionem causæ suæ malit per centumviralia judicia circumduci, an audita à decemviris causa, non præjudicium, sed sententiam proferri. Quanquam autem decemviri præjudicium centumviralibus causis fecerint, non tamen omnibus fecerunt, sed aliquibus tantum, quemadmodum ex *Ulpiano*, ff. si ingenuum esse videatur, intelligi potest, & ex *Quintil.* lib. 5. & 11. ubi secundam assertionem appellasse videtur secundum judicium de libertate à centumviris factum: Cum primum decemviri fecerint: partes centumviralium causarum causas aliquot, quæ duplicia sunt natæ judicia, unum decemvirum, alterum centumvirum: itemque hastas duas, unam decemvirum, centumvirum alteram. Ex quo factum, ut ex duobus de eadem re judiciis factis primum præjudicium, secundum judicium dictum sit. Centumviralium porro causarum quanquam nullæ extant, neque apud *Ciceronem*, neque apud alium quenquam oratorem, cum inter privatas essent gravissimæ, exempla tamen similibus judiciorum multa attulit *Valerius* loquens de *Testamentis*. Has autem causas egere oratores eodem, quo superiores tulerunt, officio, ut ex *Ciceronis* Rhetoricis, & *Aconio* convincitur. Quenadmodum autem judicem sese gerere oporteat his causis, declarat *Cicero* lib. 3. Officiorum his verbis: At neque contra rempublicam, neque contra jurandum, ac fidem amici sui causa vir bonus faciet, nec si judex quidem erit, de ipso amico. Ponit enim personam amici, cum induit judicis: tantum dabit amicitiae, ut verani amici causam esse malit, ut perorandæ litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. Cum vero jurato dicenda sententia sit, meminerit deum se adhibere testem, id est, ut ego arbitror, mentem suam, qua nihil homini dedit ipse Deus divinius. Itaque præclarum accepimus à majoribus morem rogandi judicii; si eum teneamus, quæ salva fide facere possit.

CAP. XVI.

De sententia latione, in integrum restitutione, additione, judicio calumnie, & falsi.

Causa demum utrinque perorata, post meridiem ad ferendam sententiam, quodcumque fuerit judicium, ventum est. Sic enim scriptum erat in XII. tabulis: *Post meridiem præsentem ambobus litem addicito: sol occasus suprema tempestas esto.* Supremam nominat, quia post supremam jus dici, aut causa cognosci non poterat. Quod si iudices causam non intellexissent, dixerunt, *sibi non liquere.* *Agellus* lib. 14. *Cicero* pro *Caccinna*. Si vero in causa nihil obscuritatis habuerunt, sententiam tulerunt. Sententia porro ferenda non una omnium judicium, neque in omnibus causis ratio fuit. In nonnullis enim causis, ut de libertate & ventre cognoscendo pronuntiarunt, sibi videri hominem aut liberum, aut ingenuum, aut servum aut liberum, aut filium esse, aut non. *Ulp.* ff. de liberali causa. In actione vero injurarum pronuntiarunt, aut jure fecisse videri, aut non jure fecisse videri. *Justinianus* tit. de injuriis. In aliis causis alterum condemnabant, alterum absoluebant. Dicebant autem, aut *condemno*, aut *ille debet*:

aut,

aut, *solve*: aut *redde*. *Macer. ff. qua sentent.* Si iudex ita pronuntiaverit cum constet, Titium Sejo ex illa specie quinquaginta, item ex illa viginti quinque debere, iccirco Titium Sejo centum condemnno. *Ulpian. ff. de re judicata.* Si is, qui petit, summam expreſſerit, & iudex ait, *solve*, quod petitum est, vel quantum petitum est, valet sententia. Addere etiam soliti fuerunt iudices in sententiæ latione hæc verba: *Si quid est mei iudicii*: *Cic. lib. 2. de Finibus*, in epistolis ad Q. Fratrem: Prætor iudicare solet debere. Absolvendi vero formula fuit: *Secundum illud litem do.* *Cicero pro Q. Roscio. Seneca lib. 7. controversiarum.* Neque vero illud præterire oportet, quod est apud *Fuſtinianum*; Omnia iudicia fuisse absoluta, quia si ante rem iudicatam reus satisfaceret actori, officio iudicis conveniebat, eum absolvere, licet in ea causa fuisset, iudicii accipiendi tempore, ut damnari deberet.

Exemplum est ejus rei apud *Ciceronem* pro Q. Roscio. Non tamen omnia iudicia fuisse talia existimaverim. Etenim in iis, quibus non res, sed poena petebatur, restituta re non tamen absoluebantur, ut *Senlejus* ostendit *ff. que in fraudem creditorum*: Hæc actio, inquit, *restituenda* gratia, non poenæ nomine datur, ideoque absolvi debet reus, si restituerit.

In *arbitrariis* præcipua aliqua observatio fuit. Arbitri primum pronuntiaverunt *arbitrium*, deinde, nisi reus arbitrio paruiſſet, sententiam protulerunt, eumque condemnarunt. *Arbitrium* autem pronuntiaverunt ita: Arbitror, te hoc modo iſtisſacere actori debere. Sententiam vero pronuntiaverunt hoc modo, ut scribit *Pomponius ff. de arbitris*: Quantum ei debes, redde. Divisioni vestræ ſtari placet, pro ea parte, quam solviſti creditoribus accipe. Quod si reus arbitrio iudicis non parebat, tum arbiter actori iurjurandum in litem deſerebat, id est, jubebat illum jurare, quanti litem æſtimaret, ut reum non modo damnet, quanti ea res erat, sed etiam quanti actor æſtimaret. *Ulpianus ff. de rei vindicatione.* Et porro intelligendum, iudicem in arbitriis liberiores fuisse, quam in iis, quæ ſtricti juris sunt, quod in iis neque pluriſ neque minoris dammare poterat, quam quantum petebatur in hoc, quantum actori restitui oporteret, æſtimabat: in iis exquirebatur tantum, quod lingua nuncupatum eſſet, in his non tam quod in *contrahendo* dictum erat, quam quod *bonæ fidei* ratio exigebat: in iis compensationis rationem habere non licebat, in his licebat. Ut si quis peteret decem, & deberet quinque, iudex in illis debitorem damnavat decem, in his quinque. Arbitros tamen prætoris & ipſos imperio fuisse ſubjectos, docet *Ulpianus ff. de receptis arbitris*. Notavit etiam *Aſconius* in causis levioribus ſingulos iudices sententiam de tabula pronuntiaſſe.

Porro *iudicio causa perfectæ*, ſecuta sunt tria alia iudicia, unum de *reo*, alterum de *petitore*, tertium de *iudice*. Rei iudicium fuit duplex, unum pro reo, *restitutio in integrum* appellata: alterum contra reum, *addictio*. Petitoris autem iudicium *calumniæ*, iudicis *ſuſſi iudicium* est vocatum. *Restitutio in integrum* fuit huiusmodi. Quoniam fieri poterat, ut aliquis in actione vel reculanda, vel accipienda multis modis lapsus eſſet, poſt ſententiam ſemel latam dabatur damnato potestas litis retractandæ, atque ea dicebatur *restitutio in integrum*. *Paulus ff. de in integrum reſtutionibus*: *Integri reſtitutio eſt redintegranda rei, vel cauſæ actio*; item integri reſtitutio eſt actio pratoria, qua rem certam, aut jus, aliamve quamlibet cauſam redintegrari, poſtulamus, cum quid per metum, vel dolum, vel ſtatuſ permutationem, vel juſtum errorem, vel neceſſariam abſentiam, vel ætatis infirmitatem geſtum eſt, &c. Plura traduntur ab *Ulpiano* & aliis. Itaque in edicto fuit: *Quod metus cauſa geſtum erit, ratum non habeo*. Ubi notat *Ulpian.* idem olim edicti conſueviſſe: *Quod vi metuſve cauſa*. Sed poſtea detractam eſſe viſ mentionem, ideo quia quodcumque vi atroci ſit, id metu quoque fieri videtur. Item in eodem: *Qua dolo malo facta eſſe dicuntur, ſi de his rebus alia actio non erit, & juſta cauſa eſſe videbitur, iudicium dabo*, &c. Plures formæ ab *Ulpiano* petantur.

Addictio autem, quæ fuit iudicium contra reum, huius fuit generis. Poſt triginta dies, quam quis debere iudicatus fuerat, iterum in juſ rapiebatur & ni iudicatum faceret, id eſt, pecuniam debitam ſolveret, à prætorẽ creditoribus addicebatur, niſi ſpontore dediſſet, atque à creditore abductus privatum in carcerem condebatur, donec aut pecunia aut opera ſatiſfecerit. *Cicero pro Flacco*: Iſte cum iudicatum non faceret, *addictus Hermippo*, & ab hoc ductus eſt. Hoc pluribus explicat *Agellius l. 20. c. 1. ex lege xii. tabularum* quæ eſt huiusmodi: *Ans conſeſſei rebusque jure joudicareis, 30. dies juſſei ſunto: Poſtidea endo minus jactio eſto. in jous ducto. ne joudicatum facit, aut quips endo joure vindicit, ſecum ducto, vincito aut nervo, aut compedibus quindecim pondo, ne minore: aut ſi volet majore vincito: ſei volet, ſuo vivito, nei ſuo vivit, qui eum vincitum habebit, libras ſaris in dies dato; ſei volet, plus dato*. Hæc ſunt verba legis, ita reſtituta a *Joſepho Scaligero*: reliqua quæ ab *Agellio* pro explicatione ejus legis adducuntur, ex præcedenti libro repetantur, ubi totam legem explicavimus. Hi ergo addicti, & nexi vocati ſunt: *addicti*, propter iudicium prætoris: *nexi*, propter vincula creditoris. *Addictus* eſt autem, ut inquit *Quintilianus*, quem lex ſervire, donec ſolverit, jubet. *Nexus*, teſte *Pavone*, liber, qui ſuas operas in ſervitute pro pecunia, quam debet, dum ſolverit, dat.

Judicium vero in petitore fuit, ſi calumniatus fuiſſe argueretur. Erant autem calumniatores, qui accepta pecunia litem ſalſo intenderant, aut prætermiſerant. De iis *Ulpian. ff. de calumniatoribus*: In eum, qui ut calumniæ cauſa negotium facieſſet, vel non facieſſet, pecuniam accepiſſe dicitur, intra annum in quadruplum ejus pecuniæ, quam accepiſſe dicitur, poſt annum ſimpli in factum actio competit.

Item

Item: *Hoc edicto tenetur, qui non defectus est. Defectus* autem dicitur turpiter pactus. *Cicero* pro Milone. Qui calumnia litium fundos alienos petebat. Vide etiam *Agellius* lib. 13.

Ultimum judicium fuit in iudicem: si ob judicandam pecuniam accepisset, de quo in XII. tabulis scriptum fuit. Unde *Agellius* lib. 20. Nisi durum esse legem putes, quæ iudicem, arbitrumve datum, qui ob rem judicandam pecuniam accepisse convictus est, capite punit. Qui vero iudex sciens dolo malo iniuste judicabat, is litem suam facere dicebatur, author *Ulpianus* ff. de iudiciis. Iudex tunc litem suam facere intelligitur, cum dolo malo in fraude legis sententiam dixerit: dolo malo autem videtur hoc facere, si evidens arguatur ejus vel gratia, vel inimicitia, vel etiam sordes, ut veram æstimationem litis præstare cogatur. Is etiam videtur litem suam fecisse, qui ad constitutum tempus in iudicium non venit. *Macrobius* lib. 3. cap. 16. in oratione Titii de iudicibus: Inde ad comitium vadunt, ne litem suam faciant. Abrogata inde lege XII. tabularum, lege repetundarum de hoc crimine quæsitum est, quemadmodum, qui falsum testimonium dixerunt, lege de falso postulati poenas dederunt, ut mox ostendemus. Ac de privatorum quidem iudiciorum consuetudine hac hætenus.

C A P. XVII.

Quæ publica judicia fuerint, item de criminibus & poenis.

Cognita privatorum iudiciorum ratione, de publicis differendum est. Eorum enim longe alia ratio fuit, quam privatorum. Neque enim, ut inquit *Iustinianus*, per actiones ordinata sunt, neque omnino simile quidquam cum privatis iudiciis habuerunt, magnaue diversitas eorum fuit, & in instituendo, & in intendendo. Publica vero dicta sunt, quod cuivis è populo actio permetteretur. Cæterum *iudicia publica* fuerunt decreta, quæ de criminibus, quæstione aliquo iudicium exercente, iudices ab eo dati fecerunt, prout leges de singulis criminibus cognoscendis latæ jusserunt. Quæ ut planius intelligantur de criminibus primum & poenis, deinde de quæstionibus, tum de iudiciis, inde de quæstionum exercitationibus, dicemus.

Crimina maleficia fuerunt, quæ aut adversus rempublicam commissa sunt, aut populus Romanus adversus rempublicam commissa existimavit, atque iudicio legibus constituto poena vindicanda putavit. Itaque non solum injuria facta senatui, aut populo, aut magistratibus: sed etiam nonnullæ privatis illatæ, publicarum iudiciorum legibus comprehensæ sunt.

Reipublica directo facta dicuntur, ut si quis majestatem populi Romani, aut magistratuum ejus minuisset, publicam, sacramve pecuniam avertisset, populi suffragia honoris adipiscendi gratia corrupisset, socios spoliasset, aut pecuniam ob judicandum cepisset, armis magistratum, aut privatum coëgisset, quæ crimina appellarunt majestatis, peculatus, ambitus, repetundarum, & vis publica.

Privatis factas ad se pertinere populus existimavit, si quis hominem telo occidisset, si veneno necasset, si parentibus manum intulisset, si falsum testamentum, falsumve nummum fecisset, si uxorem alterius corrupisset, si servum alienum aut celasset, aut vinxisset, aut emisisset sciens, insciente domino, unde hæc crimina nomen acceperunt, inter sicarios, veneficii, parricidii, falsi, adulterii, plagii. Quin etiam quæcunque cum privatos attingerent, de iis quæstionem publicam constitui lege aliqua voluerunt, ea pro criminibus habita sunt, ut circumscriptio pupillorum lege *Latoria*, de qua *Cicero* de natura Deorum: Inde iudicium publicum rei privata lege *Latoria*.

Ut autem non omnia rerum privatarum iudicia privata fuerunt, sic non omnia in quibus crimen verfatum est, fuerunt publica: sed ea demum, quæ legibus publicarum quæstionum sunt constituta, quod docet *Macer* libro primo de iudiciis publicis. Quoniam autem causæ publicæ crimen ferme complexæ sunt, hinc nomen etiam criminalium invenerunt.

Criminibus ipsis adjungi debet *disputatio de poenis*, quibus ipsa crimina vindicata sunt. Poenarum autem genera ex autoritate *Tullii* octo prodidit *Isidorus*, damnum, vincula, verbera, talionem, ignominiam, exilium, servitutem, & mortem, quarum aliæ bona læserunt, ut damnum: aliæ corpus, ut vincula, verbera, & talio: aliæ jus, ut ignominia, exilium, & servitus: aliæ vitam, ut mors.

Damnum alio nomine multa est dicta. Multa Sabinum vocabulum fuit, eaque in ovibus & bobus æstimationis constitit, quibus primis temporibus Italia abundavit. Itaque ut scribit *Agellius* lib. 11. Suprema multa erat duarum ovium & triginta boum, pro copia scilicet boum, & penuria ovium. Sed cum ejusmodi multa pecoris, armentique a magistratibus dicta erat, addicebantur boves, ovesque alias pretii parvi, alias majoris, eaque res faciebat inæqualem multæ punitionem, ideo postea lege *Ateria* constituti sunt in oves singulas aris deni in boves, aris centeni. Minima vero multa fuit ovis unus. Quando autem a magistratibus populi Romani more majorum multa dicebatur, vel minima, vel suprema: observari solebat, ut oves genere virili appellarentur, atque ita *M. Varro* hæc legitima verba, quibus minima multa dicere, concepit: *M. Terentius*, quando citatus neque respondit, neque excusatus est, ego ei unam ovem multam dico: ac nisi eo genere diceretur, negaverunt justam videri multam. Hæc ex *Varrone* *Agellius*. Festus autem ita: Multam Ofci dici putant panem quandam. *M. Varro* ait, poenam esse, sed pecuniariam, de

qua in primo libro epistolarum quæstionum refert. *Maximam multam* dixerunt trium millium, & viginti asium, quia non licebat quondam pluribus triginta bobus, & duabus ovibus quemquam multare, æstimabaturque bos centussibus, ovis decussibus, ut scribit *Agellus*. Quam autem *legem Ateriam* vocavit *Agellus*, eam *Tarpeiam* nominat *Festus*, quod Aterius cum Tarpejo Consul eam tulerit. Pro *multa* vero etiam sæpe *pecuniam* dixerunt.

Vinculorum nomine complexi sunt compedes, pedicas, manicas, catenas, nervas, bojam, & carcerem. *Plautus* in *Asinaria*: Qui adversum stimulos, laminas, crucesque, compedesque, nervos, catenas, carceres, numellas, pedicas, pedicas, bojas, &c. *Compedes* vinculum est, quo pedes ireritri solent, ab *impediendo* dicti, teste *Nonio*. *Pedica*, vinculum quo pedes vinciuntur. *Manica*, quo manus, *Nonius*. *Nervum*, ait *Festus*, appellamus ferreum vinculum, quo pedes impediuntur, quamquam *Plautus* eo etiam cervices vinciri, ait: Perfidiose captus, aedepol nervo cervices probas. *Boja*, id est genus vinculorum, tam lignæ, quam ferreæ dicuntur, *Festus*, ubi *Scaliger* addit ex antiquis glossis, *bojam* proprie esse collare. *Carcerem* ædificatum fuisse ab Anco Rege, scribit *Livius* lib. 1. imminente foro ad terrorem crescentis audaciæ, omnia ad coercendos & constringendos homines comparata. Unde illa *Ciceronis* in vii. in Verrem: Quæret, quamobrem fasces prætoribus præferantur, cur secures datæ, cur carcer ædificatus, cur tot supplicia more majorum in improbos constituta? Cæterum reorum custodia duplex fuit *carcer* & *privata domus*. Ante confessionem in liberis custodias tradere consueverunt: *Liberæ* autem *custodiæ* dicebantur, cum apud magistratus domi, aut apud privatos, nobiles ponebantur custodiendi, quemadmodum de indice *Bacchanalium* scripsit *Livius*, & de conjuratis *Sallustius*. Post confessionem vero in vincula publica conjiciebantur. *Venulejus* ff. de custodia reorum: *Reus* confessus, donec de eo pronuntiaretur, in publica vincula conjiciendus. Item *Scævola*: *Reus* confessus, ob solam confessionem conjici in vincula consuevit. Fuit autem custos quidam carceris, quem *commentariensem* vocat *Plin.* lib. 7. cap. 38. qui triumviro capitali, cujus summa carceris, & animadversionis cura fuit, parebat. Offendit hoc *Valerius* lib. 5. scribens, custodem carceris pietatem filia quæ in carcere matrem lacte sustentavit ad triumvirum detulisse.

Verbera inflicta sunt *virgis* & *fustibus*. *Virgis* usi sunt magistratus, cum expeditis fascibus, lictores animadverterunt in terga: præcessit autem verberatio extremum mortis supplicium, fustigationem in castris adhibuerunt, & privatim. *Valerius* libro sexto. Metellus uxorem, quod vinum bibisset, fuste interemit.

De talione sic *Isidorus*: *Talio est similitudo vindictæ, ut taliter quis puniatur, ut fecit*: hoc, enim & natura & lege est institutum, ut lædentem similis vindicta sequatur, unde & illud est legis: *Oculum pro oculo, dentem pro dente*. Item *Festus* citat hæc verba legis: Si membrum rupit, ni cum eo pacit, talio esto. Permittit autem, inquit lex, parem vindictam. Hinc *Justinianus* scripsit: Poena injuriarum per membrum ruptum *talio* erat. *Agell.* autem lib. 11. c. 1. addit reum habuisse facultatem paciscendi & non necesse habuisse pati *talionem*, nisi eam elegisset. Sed de hac lege supra.

Ignominia fuit infamia. *Cicero* lib. 4. de Rep. teste *Nonio*. Censoris judicium nihil fere damnato affert, nisi ruborem. Itaque quod omnis ea judicatio versatur tantummodo in nomine, animadversio ista ignominia dicta est. *Infames* autem lege & edicto prætorio factos, & quare, apparet ex *Digestis* de iis, qui notantur infamia. Cæterum *infamia* jus munerum, honorumque civilium ferme ademit.

Exilium intellexerunt, cum aqua & igni interdixerunt. Siquidem consuetudo loquendi obtinuit, ut omnes, quibus aqua & igni interdictum esset, quoniam exilii causa solum vertere cogebantur, exules appellarentur, ut est in *Rhetoricis* ad Herennium. *Exilium* autem non nominabatur in irrogatione poenæ, sed aqua & ignis interdictio, quam necessario sequebatur exilium. Neque enim sine aqua & ignis usum esse quisquam in Urbe poterat, quod docet *Cicero* pro Cæcinnâ. *Exilium* non est supplicium, sed perfugium, portusque supplicii. Nam qui volunt poenam aliquam subterfugere aut calamitatem, eo solum vertunt, hoc est, locum, ac sedem mutant. Itaque nulla id lege nostra reperitur, ut apud cæteras civitates, maleficium ullum esse exilio mulctatum: sed cum homines vincula, necesse, ignominiasque virant, quæ sunt legibus constitutæ, confugiunt, quasi ad aram, in exilium: qui si in civitate legis vim subire vellent, non prius civitatem, quam vitam amitterent. Ex illo autem cives jure civitatis nudati sunt. *Relegati* autem dicti, teste *Festus*, quibus ignominia, aut poenæ causa necesse fuit, ab urbe Roma, aliove quo loco abesse, lege, senatusque consulto, aut edicto magistratus.

De servitute autem, qua jus libertatis est violatum, & extremo supplicio, quo vita adempta, ut quæ horum judiciorum non sint, post alio loco magis idoneo dicitur.

Quoniam autem has poenas omnes duobus nominibus incluserunt, *pecuniæ* & *capitis*, ob id factum est, ut judicia publica alia *capitalia* fuerint, alia non fuerint. Quod etiam scripsit *Paulus* ad edictum principis his verbis: Publicorum judiciorum quædam *capitalia* sunt, quædam *non capitalia*. *Capitalia* sunt, ex quibus poena, mors, aut exilium est, hoc est, aquæ & ignis interdictio. Per has enim poenas eximitur caput de civitate. Nam cætera non exilia, sed *relegationes* proprie dicuntur, tunc enim civitas retinetur. *Non capitalia* sunt, ex quibus pecuniaria, aut in corpus aliqua coercitio poena est. Hæcenus ille.

Ut autem non omnes *causæ* criminales *capitales* fuerunt, veluti si majestatis reus mulctatus esset pecunia: sic non omnes *capitales* crimen continuerunt, ut causa *Quinctii*, quæ à *Cicerone* *capitalis* dicitur (cum tamen sine crimine) quia infamiam afferebat, *Quinctius* autem vadimonium deseruisse dicebatur. *Modestinus*

mus ff. de verborum significatione: Licet *capitalis* Latine loquentibus omnis causa existimationis videatur, tamen appellatio capitalis, mortis, vel amissionis civitatis intelligenda est. *Cicero* pro *Q. Roscio*: Si qua sunt privata judicia, summæ existimationis, & prope dicam capitis, tria hæc sunt *fiducia, tutela, societas*.

CAP. XVIII.

De prætoribus, quæstoribus, iudicibus quæstionum, & iudicibus.

Criminibus explicatis, transeamus ad *quæstiores*. *Quæstiores dicti*, qui *iudicium publicum exercuerunt*, quam *quæstionem vocant*. Huic autem rei operam dederunt primum *Reges*, deinde *Consules*, post *magistratus* ii, quos ei muneri senatus, aut populus præfecit. De *Regibus* author est *Dionysius* lib. 2. qui *Romulum* Regem delicta maxima cognovisse, *minora* senatoribus permisisse scribit, & *Livius* lib. 1. qui, cum *Superbum* Regem scribat, ut metum populo incuteret; *cognitiones capitalium rerum sine consiliis*, per se solum exercuisse, propterque eam causam occidere, in exilium agere, bonis mulctare potuisset: non obscure, quid cæteri superiores *Reges* servarint, ostendit.

De *Consulibus* ex eo elicere possumus, quod in *Regum* locum successerunt, & quod *Brutus* primus *Consul* de conjuratis ultimum supplicium, causa ipsa cognita sumpsit. Verum eodem anno id jus *lege Valeria*, de provocatione lata, est imminutum, caurumque in posterum, ne *Consul* de capite civis *Romani* injussu populi quæreret: verum ii demum, quos populus quæstionibus publicis præfecisset, qui inde *quæstiores parricidi* sunt appellati, quos non multo post *Reges* exactos institutos scribit *Pomponius*, ff. de orig. jur. Unde *Festus*, *quæstiores parricidii* (sive *parricidii*) appellatos ait, quos soliti fuerint creare causa rerum capitalium. Horum autem apud *Livium* sæpius memoria celebratur, ut *Cosso*, & *Medulino* *Consulibus* anno *cccxl.* item anno *cccxlix.* & anno *dlxvi.* Atque in hunc quidem modum usque ad annum *dciv.* *quæstiones publicæ* exercitæ sunt, ut quotiescunque res posceret, aut *Consules*, aut *Dictator*, aut *prætor* senatusconsulto, aut lege quærere juberetur.

Anno autem ipso *dciv.* perpetuæ quæstiones esse, ac proprium *quæstorem* habere cœperunt. Legem enim *L. Piso* *tribunus* plebis tulit, qua quæstionem repetundarum perpetuam fecit, ut scribit *Cicero* in *Bruto* his verbis: *Carbone* forum tenente, plura judicia fieri cœperunt. Nam & quæstiones perpetuæ hoc adolescente constitutæ sunt, quæ nullæ ante fuerant. *L. enim Piso* *tribunus* plebis legem primus de pecuniis repetundis, *Censorino* & *Manilio* *Consulibus* tulit. Ii vero eo anno, quo dixi, *Consules* fuerunt. *Quæstio* vero perpetua facta intelligitur, cum *prætori* in singulos annos mandatur: mandatur autem, cum hæc verba in lege de aliquo vindicando crimine lata ponuntur: *De ex re prætoris quæstio esto*. Item *prætor*, qui ex hac lege quæret, *facito, ut, &c.* Post quæstionem de repetundis quæstio inde de peculatu, de majestate, & de ambitu perpetua facta est: cumque sex tum crearentur in Urbe *prætores*, inutata est tota ratio sortitionis *prætoris*. Ante enim *prætores* bini singulis domi jurisdictionem ex senatusconsulto fortiebantur, *urbanam* & *peregrinam*: reliqui quatuor provincias foris gubernandas. Ab hoc vero tempore duæ jurisdictiones, & quatuor quæstiones in sortem ex senatusconsulto à *prætoribus* sex conjici cœptæ. Prætura vero *Romæ* acta provincias sortiti sunt, in easque *prætores* profecti sunt. Demum *L. Cornelius Sulla* *Dictator*, ut inquit *Pomponius*, quæstiones alias quatuor publicas tulit, de *sicariis*, *veneficiis*, *falso*, & *parricidio*: & propterea *prætores* quoque quatuor, ut de iis quærerent, addidit. Sic enim exponit *Cicero* in *Verrem*: *Lex Cornelia* testamentaria, nummaria (hæc est, quæ quæstionem de falso continet) cæteræ complures, in quibus non jus aliquod novum in populum constituitur, sed sancitur, ut quod semper malum facinus fuerit, ejus quæstio ad *prætorem* pertineret ex eo tempore.

Quoniam autem numerus *prætorum*, & ratio *cognitionum* earum jam inde ab initio permixta erant arbitrio senatus: ob id factum est, ut raro, aut fortasse nunquam, nisi octo *prætores*, quotannis sint creati, ita ut cum essent octo *prætores*, & decem *cognitiones*, in iis deferendis pro voluntate senatus variatum sit.

Ut enim antea aliquando binæ jurisdictiones, & binæ provincie singulis sunt tributæ: sic posthac & binæ jurisdictiones, & binæ quæstiones singulis, & jurisdictio cum quæstione uni, & una quæstio duobus ex senatusconsulto commissæ sunt, id quod pluribus exemplis in medium prolatis demonstrat *Sigonius*.

Quamquam autem post annum *dciv.* *prætores* primum quatuor, deinde sex perpetui singularum quæstionum *quæstiores* sunt constituti, ut eas quotannis sortirentur: non tamen omnia judicia publica ab ordinariis illis *quæstoribus* facta sunt, verum extra ordinem multæ quæstiones aut senatusconsulto, aut plebiscito, ut ante, aut *Consulibus*, aut aliis magistratibus, aut etiam privatis hominibus mandatæ sunt: sive quia nulla dum lex de iis constituendis erat lata, sive quod lata erat illa quidem, sed pro rei atrocitate extra ordinem quærendum esse videbatur. Exemplum etiam hujus rei sunt apud *Sigonium*. Ac *quæstorum* quidem sive ordinarii essent, sive extraordinarii essent, quamquam potestas ab ea lege, qua creati erant, tota manavit: tamen omnium in his rebus collocata fuit, ut in foro, atque in tribunali, & in sella curuli sedentes, iudice quæstionis aliquo (de quo jam dicetur, operam fidemque navante, gladioposito, iudicium exercerent, cum eis iudicibus, qui eis obvenissent, sedentibus in suis subselliis, scribis vero, accensis, præ-

conibus, lictoribus, aliisque apparitoribus assistentibus, id quod ex *Ciceronis* oratione pro Cluentio, & ejusdem Bruto est manifestum. Ceterum quaestio, eversa republica, merum imperium est appellata. Sunt enim tria magistratuum imperia celebrata, *merum*, *non merum*, & *mixtum*. *Merum* fuit cognitio rerum capitalium, *non merum* privatarum, quod proprie *jurisdictio* est appellata: *mixtum* utrarumque. Indicat *Ulp. ff. de jurisdictione*. Imperium aut merum est, aut mixtum. *Merum est imperium, habere gladii potestatem ad animadvertendum in facinorosos homines. Mixtum est imperium, cui etiam jurisdictio inest, quod in danda bonorum possessione consistit. Jurisdictio est etiam judices dandi licentia, id est, merum imperium continet causarum capitalium cognitionem: mixtum non solum cognitionem rerum capitalium, sed etiam jurisditionem*, id est, privatarum cognitionem quae cum multis aliis in rebus versetur, tum vel maxime in danda bonorum possessione, & dando iudicio posita est, ut supra ostendimus. Et *Paulus ff. de officio ejus*, cui mandata est jurisdictio: Mandata *jurisdictione* etiam imperium, quod non est merum, videtur mandari. *Gladius* autem, de quo dictum est, *insigne* opinor fuit magistratus publicum iudicium exercentis, sicut *hasta* praetoris urbani, privatum iudicium exercentis.

Præterea vero hanc quaestionem sive hoc *merum imperium*, publicæ iudicii cognitionem, aut exercitationem mandari alteri non potuisse, satis constat, nisi fortasse eadem lex, quæ de quaestione erat lata, quaestionem illam transmitti licuisse sanciverit. *Papinianus ff. de officio ejus, cui mandata est jurisdictio*: Quaecunque specialiter lege, vel senatusconsulto tribuuntur mandata jurisdictione non transferuntur, &c. Vide locum. Atque hæc quidem de *quaestoribus*.

Exceptis autem *praetoribus*, quos summos *quaestores* fuisse diximus, erant etiam *judices* quaestionum, qui ab *Asconio principes quaestionum* dicuntur, & distincti erant à *praetoribus*, *quaestoribus*, & ab aliis iudicibus, & creabantur ex magistratibus, postquam *adules* fuissent. Eorum officium erat, datam actionem exercere, iudices fortiri, testes audire, quaestiones habere, tabulas inspicere: *praetores* autem actionem dabant, aut negabant; iudices cogebant & dimittebant. Sunt tamen qui opinentur, iudicem quaestionis eundem cum praetore fuisse: alii vero, eum non solum non praetorem fuisse, sed hominem omnino privatum, quarum opinionum refutationem habet *Sigonius*.

Restant cognoscendi *judices*, qui à *praetoribus*, *quaestoribus*, & *iudicibus* quaestionum distincti fuerunt. *Judices* vero dicti sunt, qui ex lege ad iudicandum adhibiti sunt, quorumque sententiam praetor ipse pro tribunali pronuntiavit. *Horum autem legendorum* diligens admodum ratio fuit. Primum enim cautum est ex quibus ordinibus essent legendi, deinde quo numero in singulos annos, inde qua conditione, & qua ætate. De ordinibus si quaerimus, primum lecti fuerunt *ex ordine senatorio*, antiquo, ac Regio instituto, deinde ex equestri, *lege Sempronia C. Gracchi*, tum ex utroque, *lege Servilia Capionis*: deinde ex equestri, *lege Servilia Glaucia*, deinde iterum ex senatorio tantum, *lege Livii Drusi*, tum ex tribus ordinibus senatu, equestri ordine, plebe, *lege Plautia Silvani*, tum ad senatores solos res traducta lege *Cornelia Syllae*: inde ad tres ordines, *senatum, equites, tribunos ærarios*, hi enim erant è plebe, *lege Aurelia Cottæ*: postremo redacta ad senatores & equites *lege Julia Casaris*.

Numerus autem eorum à legibus ipsis præscribebatur, aut à *lege Servilia Glaucia*, quadringentorum quinquaginta. Itaque non idem semper fuit. Etatis item non eadem ab omnibus habita fuit ratio. Nam *lege Servilia Glaucia* cautum est, ne minor annis triginta, major sexaginta legeretur. Cum autem aliis legibus trigintaquinque præscripti essent, Augustus ad triginta redegit, teste *Suetonio*. Ea vero lectio per praetorem urbanum, aut peregrinum juratum celebrabatur, prout lege sancitum fuerat, iique *selecti iudices* appellati. Vide *legem Corneliam & Serviliam Glaucia*.

Quotannis autem lectos indicat *Cicero* in Verrem: Nunc iudicem ex Kalend. Januariis non habebimus. Munera vero iudicum fuerunt, ut in legem jurarent, citati à praetore iudicium exercente adessent, in subsellis, quæ subiecta tribunali erant, ex lege federent, ne inter se disputarent, postremo iurati sententias ferrent. Hæc etiam de *iudicibus*, sequitur de actione.

C A P. XIX.

De exercitatione actionis, sive restituenda actione, in jus vocatione, postulatione, nominis delatione, citando accusatore & reo.

Criminibus, quaestionibus & iudicibus cognitis, deinceps de *exercitione quaestionis*, sive de instituenda actione, atque tota apud praetorem agendi ratione discendum est. Ordo vero agendi talis fuit: Privatus civis, qui privati nomen deferre in animo habuit, eum *in jus vocavit*, & praetorem in foro adiens, qui de crimine illo cognoscebat, quod ipse deferre volebat, dicendi potestate accepta, postulavit, ut sibi nomen ejus deferre liceret: qua re impetra a, *nomen detulit*. Namine recepto, atque à scribis, iussu praetoris, in tabulas relato, ille *reus* est dictus. Ita primum præcessit *in jus vocatio*, deinde *postulatio*, tum *nominis delatio*, ad extremum inde secuta est *accusatio*.

In jus vocatio.

Cæterum *in jus vocatio* ita locum habuit, si ille, cui negotium parabatur, in Urbe fuit. Habuit enim, ut puto, *prehensionem*, & educationem perinde, atque in privato iudicio. Quod ostendit *Seneca* lib. 4. Controversiarum, item in Ludo, & *Macer*. ff. de accusationibus, cum scribit, qui sunt in magistratu accusari non posse, quia sine fraude *in jus* evocari non possunt. In ipsa vero vocatione eadem observata esse in iudicio publico, quæ in privato servata sunt, videtur verisimile.

Postulatio.

Ut autem in iudicio privato, adversario *in jus* vocato postulabatur à prætore, ut sibi liceret actionem intendere: sic in publico postulabatur, ut sibi liceret nomen deferre. Testes sunt *Calvus* ad Ciceronem, lib. 8. epistolarum ad familiares, *Cicero* ipse in Divinatione, & ad fratrem, & *Seneca* in Ludo. *Postulatio* vero fiebat non solum præsentem, sed etiam absentem illo, in quem fiebat, uti *Cicero* ostendit scribens ad fratrem, cum Gabinium, postquam accessit ad Urbem, necdum ingressum, à Lentulis de maiestate postulatum nuntiat. Idem *Calvus* ad Ciceronem, & *Valerius Maximus* lib. 3. testantur.

Neque vero leges potestatem temere concesserunt, ut quicumque postulare, aut quicumque postulari possent. Scribit enim *Macer* ff. de accusationibus: *Qui accusare possunt*, intelligemus, si scierimus, *qui non possunt*. Itaque prohibentur accusare alii propter sexum, vel ætatem, ut mulier, ut pupillus: alii propter sacramentum, ut qui stipendium merent, alii propter magistratum, potestatemve: in qua agentes sine fraude *in jus* evocari non possunt, alii propter delictum proprium, ut infames: alii propter turpem quæstum, ut qui duo iudicia adversus duos reos subscripta habent, nummosque ob accusandum vel non accusandum acceperint: alii propter conditionem suam, ut libertini contra patronos: hæc *Macer*. Quod autem scriptum est de muliere & pupillis, idem eo loco tradunt *Pomponius* & *Papinianus*, sed tamen cum exceptione, quæ ibi videatur. Quæ vero de iis, qui accusare non potuerunt, à jurisconsultis scripta sunt, ea ex legibus singulis de quoque crimine sumpta sunt. Neque vero solum leges præscripsisse videntur, qui postulare non possent, sed etiam ipsi prætores pro potestate multos à *postulatione* videntur repulisse, ut *quæstores*, ne prætorum suorum nomina deferrent, propter necessitudinem, quæ intra illos intercedebat, teste *Cicerone* in Divinatione. Eadem ratione non omnes postulari poterant, primum non magistratus, deinde non ii, qui reipublicæ causâ absunt. De magistratibus notum est illud lib. 45. apud *Livium*, ubi *Servilius* reprehendit *Galbam*, quod si nocere *Paulo* voluit, non postidie, quam triumphavit, cum primum eum privatum visurus esset, legibus interrogavit. De iis qui reipublicæ causâ absunt, *lex Memmia* sanxit, cujus mentio fit apud *Valerium* lib. 3. Satis etiam constat, apud Romanos accusationis munus probro fuisse, laudem tamen attulisse iis, qui, ut inquit *Cicero* in 2. de Officiis, aut reipublicæ causâ, aut patrociniis gratia, aut paternarum aut propriarum inimicitiarum causâ ad accusationem accederent, eamque rem summo honori adolescentibus fuisse, quod etiam in *Lucullo* scripsit *Plutarchus*. Jam vero in causâ repetundarum illud præcipue observatum est, ut populi qui repeterent pecuniam, ac spoliatos se per legatos quererentur, patronos quoque nominandi potestatem postularent, testibus *Livio* lib. 43. & *Cicerone* in 1. de Oratore. Itaque in legibus de pecuniis repetundis præcipue sanctum est de patronis dandis & repudiandis. Hi vero qui sociorum patroni fuerunt, reorum accusatores extiterunt.

Sæpe etiam evenit, ut duo aut plures non solum in causâ repetundarum, sed etiam ambitus, & aliorum criminum, accusationem sibi deposcerent. Quod cum accidit, tum iudicium factum est, uter deberet nomen deferre. Quod *Ulpianus* ostendit, ff. de accusationibus. Si plures existant, inquit, qui in iudiciis publicis accusare volunt, iudex eligere debet eum, qui accuset, causâ scilicet cognita, æstimatis accusatorum personis, vel de dignitate, vel ex eo, quod interest, vel ætate, vel moribus, vel alia iusta de causâ. Hoc autem iudicium *divinationem* dixerunt. *Divinatio* porro dicta est, teste *Asconio* in Divinationem *Ciceronis*, quia non de facto quaeritur, sed de futuro, uter debeat accusare. Alii putant *divinationem* dici, quod injurati iudices in hac causâ sedeant, ut quod velint, præsentire de utroque possint. Alii, quod res agatur sine testibus, & sine tabulis, & his remotis, argumenta sola sequantur iudices, & quasi divinent. *Agellius* autem ita scribit lib. 2. Cum de constituendo accusatore quaeritur, iudiciumque super ea re redditum, cumnam potissimum ex duobus pluribusve accusatio, subscriptiove in reum permittatur, ea res, atque iudicium cognitio *divinatio* appellatur. *Basilius*, *Divinatio*, inquit, *iudicium appellatur*, quoniam divinare quodammodo iudicem oporteat, quam sententiam sese ferre par sit. Et quæ sequuntur.

Quale autem hoc iudicium fuerit, facile ipsa *Ciceronis* in Verrem *Divinatio*, in qua cum *Cæcilio* disputat, potest docere.

Ex multis autem accusatoribus, qui primas egit, is accusator est dictus: qui secundas, & tertias, subscriptor. Hic vero, ut inquit *Asconius*, accusatorem adjuvare est solitus. Subscriptorum meminerunt *Cornelius Nepos* in vita *Attici*, *Asconius* in *Cornelianam*, & *Scaurianam*, *Cicero* in Verrem. *Plutarchus*

etiam in Catone majore scribit, legem fuisse, ut reus accusatori daret custodem ad observandam accusationem ejus. Tamen cum Cicero dixisset de Cæcilio, custodem Tullio me apponite: *Asconius* interpretatus est, accusationis subscriptorem.

Nominis delatio.

Die constituta, venerunt in jus *accusator* & is, cui accusatio parabatur, ac præsentem prætore delatio nominis facta est. Primum autem, *accusator* calumniam juravit, deinde nomen detulit. *Jurare calumniam*, fuit solenne jurjurandum concipere, se non calumniandi causa nomen delaturum esse. *Livius* lib. 44. *Cælius* ad Ciceronem, lib. 8. epistolarum ad familiares, & *Asconius* in Cornelianam. Hoc in lege *Servilia* de jurare calumniam dicitur. Quoniam autem idem est *delatio nominis* in judicio publico, quod in privato *intentio litis*, verisimile est, easdem formulas actionum, quoad res passa est, observatas. Nempe qui vadimonium promiserat dixit: *Ecce me, sesto me, & tu siste te, quid ais*: Cui accusator respondit: *Ajo, te peccasse contra legem hanc. vel illam.* Hoc innuit *Livius* lib. 4. Formula vero intentionis eadem fere in omnibus criminibus fuit. In crimine certe repetundarum talis fuit: *Ajo, te in pratura spoliassse Siculos contra legem Corneliam, atque eo nomine sestertium milles à te repeto.* Cicero in Verrem. In peculatu ita: *Ajo, te pecuniam publicam, cum quaestor esses, avernisse, & falsas ad erarium rationes retulisse, atque eo nomine sestertium quingenties à te repeto.* In ambitu ita: *Ajo, te in petendo Consulatu pecuniam dedisse tribubus, prandia, locum gladiatoribus contra legem Tulliam, atque panam, quæ lege continetur, à te repeto.* Quod si ille aut tacuisset, aut confessus esset, tum in repetundarum crimine lis aestimabatur, ut victo, aut poena repetebatur: si inficiatus esset, postulabatur, ut nomen inter reos recipere, ac delatio nominis scriberetur, & tempus inquirendi postulabatur. Qui vero hoc faciebat, is dicebatur, *reum facere, & legibus interrogare.* *Ascon.* Cic. pro Domo, *Sallust.* & *Livius* lib. 45. Ut autem in judicio privato petere, & repetere pecuniam dicebatur actor: sic in publico, petere, & repetere *multam*, & poenam accusator. Cic. aliquot locis. Inde fluxit, ut repetere poenas ab inimicis dicamus, cum eos ulciscimur, translatione è judicio derivata. Ubi vero voce res peracta erat, tum vero ad scriptum veniebat, ac crimen quod objiciebatur, libello subscriptum relinquebatur. *Ulpianus* ff. de Accusatoribus, item *Paulus*, *Asconius* in Milonianam, & *Cicero* pro Cluentio. Ex quibus etiam intelligitur, accusatorem & voce & libello omnia & singula, quibus reus legem illam, quam nominasset, transgressus esset, esse complexum, ut in pecuniis repetundis, abstulisse, inique judicasse, supplicia de civibus Romanis fumpnisse, aut alia, quæ se probare adversus illum posse consideret.

Ubi vero nomen ejus hoc modo detulerat, postulabat, ut reciperetur, id est, ut in tabulas inter reos referretur. Prator enim hoc jus habebat, ut recipere, & non recipere posset, testibus *Seneca* in Ludo, & *Calio* ad Ciceronem. Erant autem crimina quædam, quæ propter atrocitatem ac magnitudinem suam extra ordinem accipiebantur, ut parricidii, & de vi. *Cicero* in Rhetoricis, & pro *Calio*, *Calius* ad Ciceronem.

Recepto autem vel ordine, vel extra ordinem rei nomine, prator certam diem qua accusator & reus ad judicium adessent, constituebat. Is dies in aliis legibus decimus, in aliis tricesimus fuit. *Asconius* in Cornelianam, *Cicero* in Vatinius. In crimine autem repetundarum accusator diem longiorem ad inquirendum poposcit, ut *Cicero* in causa Verrina centum & decem, teste *Asconio*. His rebus actis, reus vestem mutavit, & patronos conquisivit. De veste hæc ratio fuit. Toga alba deposita, atram induit, & barbam, capillumque promisit, squalloremque contraxit. Quæ vero *Agell.* lib. 3. de Scip. *Æmil.* *Plutarchus* de Macro, & *Valerius* lib. 6. de Rutilio narrant, quod nec vestem mutarint, nec barbam promiscerint, singularia fuerunt. De patronis hæc accepimus. Scribit *Asconius* ante bellum civile Cæsaris raro quenkum pluribus, quam quatuor patronis esse usum, post bella vero civilia ante legem Julianam usque ad duodenos patronos esse perventum. Idem defensorum quatuor genera facit, quorum patronum eum vocat, qui orator esset, & voce causam orandam susciperet, & se accusatori opponeret. In his etiam judiciis non licuisse tribunos plebis appellare, significat *Cicero* in Vatinius.

De citando accusatore & reo.

Quoniam autem sæpe accidit, ut perficiendi judicii causa accusator, & reus citandus fuerit, hoc notandum est. Quoties dies constituta alicui actioni à prætore accessit, si prator adesse non potuit, rem in alium diem differendi jus habuit. *Asconius*: Si astuit, accusatores & reum, & patronos citari per præconem jussit. Tum vero, si accusatores non affuerunt, nomen rei ex reis exemptum est: si reus non accessit absens damnatus est. *Asconius* eodem in loco, & in Milonianam, & *Cicero* in Verrem. Etiam illa causa cognitionis differenda fuit, si extraordinarius aliquis reus esset delatus, de qua paulo ante diximus. Item, si qua causa cum ea, quæ agebatur, conjuncta, in judicium esset adducta. Nam propter conjunctionem, & quasi affinitatem, eam ante ordinarias peragi voluerunt, ut *Cicero* pro Cluentio: Fabricium statim reum fecit, atque ut ei locus primus constitueretur propter causæ cognitionem, imperavit.

CAP. XX.

De judiciis legendis, sortitione, refectione, subfortitione, & numero judicum: item qui & quando jurati aut injurati sederent.

Ubi vero prætor affederat, & accusatores, reus, & patroni prodierant, de judiciis agebatur, quod munus plerumque judici quæstionis assignabatur. Numerus autem judicum legebatur, qui à lege erat præscriptus, qua judicium illud exercebatur, & quomodo erat præscriptum. Modus autem fuit duplex sortitio & editio.

Sortitio, reffectio.

Sortitio fuit ejusmodi: prætor, aut judex quæstionis in urnam conjiciebat omnes judices selectos, id est, qui ad judicia ejus anni à prætoribus ex lege fuerant delecti, ac sorte eum numerum educebat, quem lex ipsa præscribebat. Quo facto dabatur potestas reo, & accusatori rejiciendi, quos parum sibi putarent idoneos.

Subfortitio.

In locum vero resectorum alios, sive prætor, sive judex quæstionis subfortiebatur. Quem morem his verbis exponit *Africanus*: Cum multi judices in consilio cum prætore suo judicaturi essent, qui quæstionis fuisset in causa publica, necesse fuerat, eos primum de curia senatoria conscribi, cum senator judicaret: deinde in urnam mitti, ut de pluribus necessarius numerus sortitio confici posset: tertio permitti accusatori & reo, ut ex illo numero rejiciant, quos putaverint sibi aut inimicos, aut ex aliqua re incommodos fore. Refectione celebrata, in eorum locum, qui resecti fuerant, subfortiebatur prætor alios, quibus ille judicum numerus legitimus compleretur. & alibi: Sortitus erat judices prætor Verres in eorum locum, ut mos est, alios. Quibus verbis ostendit hanc lectionem multarum adeo legum, ac quæstionum fuisse, ut more facta dicatur. In hac tamen re variatum esse vi legum, satis postea apparebit. Rejectionis meminit *Cicero* pro Sylla, & in tertia in Verrem. De editione mentio fit in lege *Servili Glauia*, qua jubetur, ut actor ex c. d. l. judicibus centum edat, reus ex centum edat quinquaginta, sicuti alio loco ea recitata est.

Editio.

Eadem ratione lex *Licinia* de sodalitiis potestatem dedit accusatori edendi judices reo, verum non ex delectis ad judicandum, sed ex universo populo. Qua de re gravissime conqueritur *Cicero* pro Plancio.

Hac re transacta, judices lecti citabantur, quique adesse non poterat, excusationem afferebat, *Cicero* in 5. Philippica. Qui vero accedebant, & judicium accipiebant, ii jusjurandum suscipiebant, atque eorum nomina inscripta in arcis reponebantur. Unde scripsit *Africanus*: Subscriptione perfecta, jurabant in leges judices, ut obstricti religione judicarent. (In divinatione vero non jurabant, eodem *Africanus* teste.) Cum juraissent omnes præter ipsum prætorem, nomina eorum libellis consignabantur, ne pro selectis judicibus, ut fit in multitudine, aliqui suppositi corruptissime judicarent. Addit vero alibi: Facile vero pro veris judicibus improbi supponi poterant, volente hoc judice quæstionis, & illis patientibus, qui non veri judices erant: quia nisi citati non considebant, & grave onus erat, & incommodum, judicare. Jurasse autem eo modo, quo judices privatarum causarum, facile existimaverim.

CAP. XXI.

De prima actione, quæstionibus, testibus, & tabulis.

His actis inde cognoscendæ causæ opera dari est cœpta. Cognitio vero ferme omnis in duas actiones divisa fuit, primam & secundam, quarum secunda à comperendinatione manavit in iis causis, in quibus comperendinatio est permixta, utraque vero actio accusationem & defensionem complexa est. Quoniam autem accusatio testimoniis maxime nitetur, propterea prius de testimoniorum ratione, deinde de accusatione agamus.

Testimoniorum nomine omnes probationes extrinsecus sumptæ sunt appellatæ, quæ etiam expertes artis ab iis, qui de artificio oratorio scripserunt, sunt dictæ. Hæc vero in tres potissimum partes tributa sunt, quæstiones, testes, & tabulas. In his studium accusatoris maxime fuit collocatum: atque earum, & ejusmodi rerum parandarum gratia dies aliquot post nominis delationem ad inquirendum sumpserunt, quod maxime in lege repetundarum est observatum. Quanquam non omnia crimina iisdem testimoniis confirmata sunt. Nam cædes quæstionibus & testibus probata est, tabularum fidem non desideravit, repetundæ & peculatus testes, & tabulas poposcerunt, quæstiones repudiarunt, majestas autem & ambitus solis etiam testibus fuit contenta.

De questionibus.

Quæstiones fuerunt *testimonia servorum*, vi tormentorum expressa. Itaque propria accusatoris fuerunt, ut eum ex dictis servorum convinceret. Itaque accusator, ubi primum *questor* cum iudicibus assedit, servos rei in quæstionem postulare consuevit, & ab eo datos in tormentis habere: *Asconius* in Milonianam. Cæterum servi contra dominos torqueri non poterant, excepta causa incestus & conjurationis, teste *Cicerone* pro Dejotaro, & in Partitionibus. Ratio autem quærendi qualis fuerit, *Cic.* pro Cluentio, & Milone ostendit. *Quæstione* habita, & in tabulas relata, tabule obli gnabantur, ut ibidem dixit *Cicero* pro Milone. Quæstio autem habita est in eculo, de quo post dicam.

De testibus.

Quæstionibus cognitis *testes* sunt attingendi. Hi fuerunt *liberi homines*, qui testimonium extra tormentum dixerunt. Quoniam autem non omnibus dicere testimonium licuit, propterea ante de testium conditione quarendum est. *Callistratus* ff. de testibus hæc scribit: Testium fides diligenter examinanda est, ideoque in persona eorum exploranda erunt in primis conditio cuiusque, utrum quis *decurio*, an *plebejus* sit, & an honesta, & inculpata vitæ, an vero *notarius*, & *reprehensibilis*, an locuples, vel egens sit, ut lucri causa quid facile admittat, vel an inimicus ei sit, adversus quem testimonium fert, vel amicus ei sit, pro quo testimonium dat. Nam si careat suspitione testimonium, vel propter personam, à qua fertur, quod honesta sit, vel propter causam, quod neque lucri, neque gratiæ, neque inimicitie causa sit, dimittendus est. Videantur etiam quæ ibi scribunt *Arcadius* & *Papinianus*. De iis vero, qui testimonium dicere non poterunt, *lex xii. tabularum* locuta est, verba quædam sunt apud *Agellum* lib. 15. cap. 13. Qui se scierit testarier, libripensve fuerit, in testimonium feriat, improbus, intestabilisque esto. *Intestabilis* autem est, ut inquit *Cujus*, & qui lege jubetur, ne ejus testimonium recipiatur, neve ipsi dicatur testimonium. Sed de tota hac lege libro proxime præcedenti satis dictum. Testium porro illa divisio fuit, ut alii testimonium *sponte* dicerent, alii *in iuri*: his lex jubebat, ut testimonium denuntiaretur, ab accusatore, qui uti eorum testimonio cupiebat, quam intellexit *Valer.* lib. 8. & *Cicer.* in Verrem. Non putasti me in hanc rem tuis familiarissimis testimonia denuntiaturum. In quibus autem causis invitis testimonium denuntiari non possit, ostendit *lex Julia* publicorum iudiciorum, quam alio loco recitavimus. [*Paulus* ff. de testib. *Papinianus* ff. de accusat.] Et de his testibus testimonium dicere respuissent, sic scriptum erat in xii. tabulis. *Cui testimonium defuerit, is tertiis diebus ob portum obragularum ito*: id est, si quis, cui testimonium denuntiatum sit, ipsum testimonium deseruerit, tum ad ades ejus ad dicendum convicium ito, de qua lege alibi. Quoniam vero testes protulit, & accusator & defensor, invitos quidem accusator, voluntarios uterque diligenter, quemadmodum eos interrogaret, animadvertere debuerunt. Fuit enim in interrogando teste summa industriæ oratoriæ laus posita, de qua scripsit *Quintil.* libro quinto Institutionum Oratoriarum cap. secundo, ubi de tota ratione interrogandorum ab utraque parte testium pluribus, ac subtilius agit. In quam sententiam etiam ab *Asconio* scriptum est: Tenere debemus interrogations testium, & accusatoris, & defensoris fuisse, & ejus, qui producit & ejus contra quem producuntur. Videndus & *Cicero* pro Flacco. Formula interrogandi testis fuit: *Quæro de te, arbitrerisne?* Ipsi vero testes respondebant jurati, respondentisque dicebant: *arbitror.* *Asconius*: Religione adducti testes à *Cic.* dicuntur, quia jurati testes produci solent, non solum, ne falsa dicant, verum etiam, ne quæ vera sint, taceant, *Cic.* in Lucullo: Majores nostri voluerunt, ut qui testimonium diceret arbitrari se diceret, etiam quod ipse vidisset. Cæterum *interrogatio* testium ipsam accusationem præcessit, id quod cum aliis legibus cautum est, tum *Pompeja* de vi, de qua supra. Aliæ leges post causam actam testes dari voluerunt, ut *lege Cornelia* de repetundis, in Verrem *Cicero*. Addit *Quintilianus* testimonia aut à præsentibus dicta, aut per tabulas simpliciores fuisse contra tabulas pugnare. Adjicit illud etiam, sæpe contigisse, ut testes laudare opus esset: cuius rei ratio ex officio oratorio repetenda fuit. Non omittendum est illud etiam, quod est apud *Isidorum* de testibus allegatis: Testes sunt, inquit, à quibus quaritur veritas in iudicio, quos quisque ante iudicium sibi placitis allegat, ne cui sit postea liberum, aut dissimulare, aut subtrahere se, & allegati appellantur. Itaque *Cicero* scripsit ad Fratrem: Nerius iudex edidit ad allegatos, Cn. Lentulum & C. Cornelium. Atque hæc de testibus. Restant *tabulæ* explicandæ.

De tabulis.

Tabularum vero nomine omne genus scripturarum appellabant, quo causam confirmare suam possent. In primis autem erant *tabulæ accepti, & expensi*, quas accusator à reo postulabat in certis causis, ut *repetundarum*, & *peculatarum*, de quibus sic *Asconius*: Moris fuit, unumquemque domesticam rationem sibi totius vitæ suæ per dies singulos scribere, ex qua appareret, quid quisque de redditibus suis, quid de arte, scenore, lucrove sēposuisset quoque die, & quid item sumptus, damnavit fecisset: sed postquam obli gnandis literis reorum ex suis quisque tabulis damnari cœpit, ad nostram memoriam tota hæc vetus consuetudo cessavit. Hæc ille. Quo respexit etiam *Cicero* aliquot locis. Fuerunt etiam *tabulæ autionariæ*,
in

in quibus argentarii, quarum rerum auctio futura esset, præscripserant, quarum meminit *Cicero* in *Catilinam*, & *Quintilianus* lib. 11. Fuere etiam *pactionales*, in quas obsignatas pacta referebantur. *Cicerone* libro primo de *Orat.* teste. *Quinetiam literæ, & syngraphæ* omnes uno *tabularum* nomine comprehenduntur, exque ab accusatore inquisitæ, & obsignatæ, ne corrumperebantur, ad prætorem delatæ sunt, *Cicero* pro *Flacco*, & in *Tuclana* 5. Fuerunt item *tabula rationum relatarum*, quibus iudices docentur, quæ publice data, & accepta sint, de quibus *Festus*. Atque hæc hæcenus.

CAP. XXII.

De accusatione, defensione, & laudatione.

Accusatio.

Cum igitur die cognitionis prætor consilium advocasset, atque citatus accusator & reus adesset, tum accusator dicendi potestate accepta actionem inlituit, quippe primis diebus crimina singula exposuit, atque ad extremum ea producendis testibus confirmavit. Itaque tota illa interrupta oratio fuit, deinde productis testibus alteram alio die orationem habuit, quæ perpetua fuit, & illa accusatio est dicta, de qua *Cicero* pro *Cælio*: *Accusatio crimen desiderat, rem ut definiat, hominem ut notet, argumentum probet, teste confirmet*, quam non unus accusator peregit, sed partitis inter se muneribus multi. Eadem procœmia habuit ad odium, & invidiam inflammandam composita. *Narratio* inde, si incidebat (neque enim omne crimen, ut ambitus narrationem admisit) ad confirmationem fuit appositæ: utraque vero ad eum, qui jam rem teneret, accommodabatur. *Contentio* non crimen illud solum, quod intendebatur, sed totius præteritæ vitæ criminationem complexa est. Itaque non solum testimonia adhibuerunt, sed etiam argumenta, id est, ex ipsa re, & vita rei superiore sumptas conjecturas, suspiciones, & signa omnemque eo industriam suam intenderunt, ut factum fuisse, quod intendebatur, ostenderent. Id enim erat, in quo lex violata objiciebatur. *Contentioni* inde *peroratio* gravis, & vehemens erat subiecta. Itaque accusatio omnino nihil aliud fuit, quam *perpetua oratio ad crimina inferenda atque augenda artificiose composita*. Dixit autem accusator, quæ voluit & per quot dies legis permisit voluit. *Cicero* pro *Cluentio*. *Asconius* etiam viginti dies datos ad accusandum, & viginti ad defendendum, lege opinor *Cornelia* scripsit.

Defensio.

Accusatione perfecta, patroni defensionem aggrediebantur, eo die, qui esset ex lege à prætore concessus. *Cicero* pro *Cluentio*. Caterum ut accusatores crimina inferenda, sic patroni diluenda, partitis inter se muneribus, susceperunt. & quoniam tres erant defensionis arces, aut factum negare, aut nomen facti, aut jure factum probare; si, quod firmitus videbatur, factum negassent, ferme testes non dabant, sed orationem adhibebant, qua aut testes, tabulæque poscebant, aut qui producti erant, refutabant, quod docent *Asconius*, & *Cicero* pro *Fontejo*. Ut autem accusatoris testimonia, sic defensori argumenta aptiora fuerunt, quæ rhetores in *versimilia & signa* distribuerunt, cui rei clarissimum exemplum *Milomiana* suppeditabat. Quod si de nomine facti, aut de jure controversia fuit, tum aut subtilibus definitionibus, aut eruditis de jure, sive absoluto, sive assumptivo disputationibus negotium confecerunt. Erant autem quædam causæ, quæ commodissime inficiatione defendebantur, ut *repetundarum*, & *ambitus*: aliæ quæ definitione, ut *majestatis*: quædam jure, ut *cedes*. Primarum exemplum erit *defensio Fonteji*, *Flacci*, *Murænæ*, & *Planicii*, secundarum *Cornelii*, tertiarum *Milomiana*. Quinetiam *Gracchi* & *Saturninus* jure cæsi fuisse defensi sunt. Principia adhibebant ea, quibus incendium odii ab accusatore conflati restingerent, & amorem judicium reo reconciliarent. *Narrationes* cum inciderent, ad defensiones rationes accommodabant, easque futuræ fidei seminarium statuebant. In contentione aut vitam rei, si probris affecta fuisset, purgabant, aut si hominum opinione probata fuisset, pro argumento innocentie proponebant, atque inde partibus accusationis singulis occurrebant, & vulnera ab accusatore facta sanabant. *Perorationes* vero ejusmodi adhibebant, ut iis misericordiam commovere contenderent. Cum autem multi dicerent, causam non uno die peragere poterat, sed ad multos traducebatur. *Cicero* quidem scribit, se per tres amplius dies Verrem accusasse, eundem vero *Cornelium* per quatrimum defendisse, tradit *Asconius*. Erant autem dies epilogorum, in quibus ad concitandam misericordiam parvuli etiam filii reorum producebantur: qua de re multa egregie scripsit *Quintilianus*, meminit & *Asconius*.

Laudatio.

Moris etiam fuit, ut rei præter patronos laudatores etiam adhiberent. Hi fuere aut cives summa autoritate viri, qui in periculo capitis vitam rei in judicio laudarunt, aut *municipes rei*, quos municipia publico nomine ejus officii causa Romam miserunt: aut homines *provinciales*, quos singulæ provinciarum civitates

ab eo administratæ, cum publica laudatione ad sublevandum rei periculum miserunt. Hi minimum decem dati dicuntur. *Cicero* in Verrem, & in 2. de Oratore. Hæc autem *laudatio* aliquando defensionis præposita est, ut *Cicero* pro Flacco: aliquando in ea inserta, idem pro Cluentio: nonnunquam etiam ipsam eist defensionem subsecuta, ut de Scauro *Asconius* refert, & *Cicero* pro Caelio. His actis, si iudicibus *sententia latio* permilla esset, ii primo cœtu, & primo iudicasse dicti sunt. *Author Rhetoricorum* ad Herennium, & *Cic.* in 3. Verrina.

CAP. XXIII.

De secunda actione, quæ comperendinatio dicta est, & de officio quasitoris, dum causa agebatur.

Quod si *lex comperendinationem* haberet, prima actione perfecta, post tertium diem secunda est instituta, quæ *comperendinatio* dicta est, eo quod perendino die ageretur. Hanc *Asconius* definivit partis utriusque recitationem, id est, ut ego interpretor, novam accusatoris, & rei citationem. In hac vero citatione contra factum est, atque in superiore. Ibi enim *accusator* priore loco dixit, *defensor* posteriore: hic contra prius *defensor*, posterius vero iterum *actor*. *Cic.* in Verrem. Cum igitur in *comperendinatione* defensio præcederet accusationem, sane intelligendum est in cæteris eandem fuisse rationem, atque superiorum fuit probationum, atque argumentationum. *Accusationis* hujus secundæ exemplo sint quinque libri in Verrem, quorum unus de *prætura urbana* inscribitur, alter de *iurisdictione Siciliensi*, tertius de *re frumentaria*, quartus de *signis*, quintus de *supplicis*.

Hæc autem omnia *quasitoris* prudentia regebantur, siquidem scriptum est in *Rhetoricis* ad Herennium, *Accusatoris officium esse inferre crimina, defensoris diluere, testis dicere, quæ scierit, quasitoris unumquemque eorum in officio continere*. Interim vero dum causa agebatur, *quasitor* & dimittere iudices, & invitos retinere non potestate potuit. *Cicero* multis locis. Custodiebat etiam urnas in tribunali paratas sive ad fortes ducendas, sive ad *sententias* iudicum, quæ in tabellis scriptæ erant, recipiendas. *Cicero* in Vatinium. Itaque huc alludens *Virgilius* dixit:

*Quasitor Ninos urnam movet. Ille silentium
Conciliumque vocat, vitasque & crimina discit.*

CAP. XXIV.

De latione sententiæ, æstimatione litis, & animadversione.

Postquam autem aut *prima*, aut *secunda actio* perfecta fuit, tum uterque *orator*, se dixisse significavit, quo audito, *prætor* eos dixisse pronuntiavit. *Prætor* vero iudicibus tabellas dedit, & ut *sententias* ferrent, in consilium misit. Prioris moris meminit *Asconius* & *Cicero*. Mittere autem, aut, dimittere in consilium iudices erat, jubere illos ad urnas ire, atque in eas tabellas *sententiam* continentes conjicere. Hoc docet *Asconius* inquit: Mittere iudices in consilium, est dimittere iudices ad *sententiam* dicendam: ubi allegatis omnibus argumentis orator dixerit, dixi. Cælius: Mittit in consilium eosdem illos, qui litem æstimant, iudices. Tum vero consurgentes iudices in consilium ibant. *Cicero* pro Cluentio: *Consurgitur in consilium*. Item cum *Cicero* dixisset in *Divinatione*: Non singulos iudices ferre *sententiam*, sed universos constituere, exposuit *Asconius*, singulos iudices *sententiam* de tabula pronuntiasse in levioribus causis, & ob id neque nota, neque custode opus fuisse. Constituere autem, fuisse tabulas in cistis ponere. Hic *Cicero* pro Cluentio scribit: *Quasitorem* in iudicio Scamandri, cum in consilium iri oporteret, quævisse Scamandrum clam, an palam de se *sententiam* ferri vellet.

Urnæ vero sive *cistæ* tot fuerunt, quot iudicum ordines, qui iudicarunt. Tres quidem, cum omnes adhibiti sunt, una *senatorum*, altera *equitum*, tertia *tribunorum ærariorum*. *Tabellæ* vero, quæ datæ erant iudicibus, quarum unam in urnam mitterent, erant tres: una *absolutionis*, altera *condemnationis*, tertia *ampliationis*, eaque tabulæ ceratæ erant.

Ampliatio vero, in quibus causis adhibebatur (neque enim omnes eam leges admiserunt) erat, quoties iudices significabant, rem sibi non liquere, & secundam actionem instituendam esse, & *prætor* ex consilii *sententia* pronuntiabat, *amplius cognoscendum esse*. Itaque ut *nota absolutionis* in tabula fuit A, *condemnationis* C, sic *ampliationis*, N, L, id est, non liquere. *Asconius*, *Cicero* multis locis, *Livius*, *Valerius*. Hoc loco *prætor* gratificari potuit reo, ut C. Licinius M. Popillio, de quo *Liv.* lib. 42. M. Popillius apud C. Licinium prætorem bis causam dixit, tertio prætor precibus victus, Idibus Martiis adeste reum iussit, quo die *novi magistratus* inituri erant honorem, ne diceret jus, qui futurus, privatus esset. Moris autem fuit, ut dum iudices *sententiam* ferrent, rei ad pedes eorum se projicerent. *Asconius* in orationem pro Scauro, & *Valerius Max.* Conjectæ inde in urnas tabellæ, promiscue dirimi solebant, ut numerus *absolventium* & *condemnantium*, & *ampliantium* iudicum conciperetur. *Cicero* in Pisonem &

ad Fratrem. Postquam autem diremptis tabellis prætor judicium cognovit judicium, tum id pronuntiavit. Moris autem fuit, ut si condemnatum pronuntiaturus esset, prætextam poneret, ut inquit *Plutarchus* in *Cicerone*. Formula verò pronuntiandæ condemnationis fuit: *Videtur fecisse*, aut: *Non jure videtur fecisse*. *Abolutionis*: *Non videtur fecisse*: aut *jure videtur fecisse*. *Ampliationis*: *Amplius cognoscendum*. *Festus*, *Cic.* multis locis & *Livius*. Addo illud, in formula condemnationis non solum crimen commissum, sed etiam pœnam sumendam comprehensam esse, exempli gratia: *Videtur vim fecisse*, atque eo nomine aqua & igni illi interdicto. *Videtur provinciam spoliassse*, atque eo nomine litem ei æstimandam esse. *Pompon. jurisconsultus* ff. de interdictis. Fieri tamen etiam potuit, ut de pœna reticuerit, & ad legem rem rejecerit. *Marcianus* ff. ad S. C. *Turpilianum*.

Diversa verò fuit *ampliatio* à *comperendinatione*, quòd *comperendinatio* facta est, etiam si judices primo cœta non judicassent: *ampliatio* verò ex incerta judicium sententia nata est. *Ampliatio* ex arbitratu prætoris quocunque die, *comperendinatio* ex præscripto legis tertio die. Ex causa *comperendinationis* bis tantum causa dicta est, ex causa *ampliationis* sæpissimè dici potuit. In *comperendinatione* potuit esse *ampliatio*, in *ampliatione* nequaquam *comperendinatio*. In *comperendinatione* defensor primum dixit, deinde accusator: in *ampliatione* primum accusator, deinde defensor. Si autem per *ampliationem* iterum acta est, non minus secunda actio dicta est, quam si per *comperendinationem*, ut scribit *Africanus*. His actis prætor reum aut absolutum, aut condemnatum referebat in tabulas, *Calius* ad *Ciceronem*. Jus autem, ratumque id erat, quia ab his judiciis provocatio non erat. Declaravit *lex Antonii*, qui teste in *Philippicis* *Cicerone* ad extremum tulit, ut damnatis de majestate, & de vi esset provocatio ad populum.

Æstimatio litis.

Condemnatum inde reum duæ res sequebantur, *æstimatio litis*, & *animadversio*. *Æstimatio litis* præcipuè erat in causa repetundarum, & peculatus. Erat autem judicium quo lis ei æstimabatur, id est, furtorum omnium ratio inibatur, atque inde pecunia reddebatur, cui crepta dicebatur. *Africanus* & *Cicero* pro *Cluentio*.

Animadversio.

Animadversio vero fuit multæ, pœnæve legitimæ persecutio, quæ prætoris curæ mandata est. In multa sic acta res est: Pecunia per magistratum exigebatur, quod si ille solvendo non esset, bona auctori subiciebantur: ea qui emissent, *señtores* vocati sunt. *Livius* lib. 2. & 38. *Africanus* in *Verrinas*, & *Cicero* in *Verrem*. *Verberatio*, *coercitio*, & *ratio* per lictores magistratus ejus sunt facta, cujus fuit illa judicatio. *Plautus* in *Amphitruone*, & in *Afinaria*. Scribit etiam *Africanus*, fures & servos nequam apud *triumviros capitales* ad columnam Mæniæ puniri solitos. Infamium cura mandata fuit censoribus, ne eos paterentur in republica munera illa, quibus per infamiæ notam privati erant, obire. Exilii obeundi exemplum sit *Marcus Coriolanus*, de quo *Dion.* libro 7.

C A P. XXV.

De judicio calumniæ & prævaricationis.

Reo verò absoluto duo relinquebantur judicia, contra accusatorem ambo instituta: unum *calumniæ*, alterum *prævaricationis*. *Calumniæ*, si falsum crimen intulisse constaret: *prævaricationis*, si cum defensore collusisset, & vera crimina occultasset. De calumniatore *Marcianus* titulo ad S. C. *Turpilianum*: *Calumniari est falsa crimina intendere*. Calumniatoribus pœna lege *Remmia* irrogatur, sed non utique, qui non probat quod intendit, protinus calumniari videtur: nam ejus rei inquisitio arbitrio cognoscentis permittitur, quia reo absoluto de accusatoris incipit consilio querere, qua mente ductus ad accusationem processit, & siquidem justum ejus errorem repererit, absolvit eum: si verò in evidenti calumnia eum deprehenderit, legitimam pœnam ei irrogat, quorum alterutrum ipsius verbis pronuntiationis manifestatur, nam siquidem ita pronuntiaverit, *non probasti*, pepercit ei: sin autem pronuntiavit, *calumniatus es*, condemnavit eum: & quamvis de pœna nihil subjecerit, tamen legis potestas adversus eum exercebitur. De hoc judicio etiam loquitur *Africanus* in *Scaurianam*, *Cicero* pro *Cluentio*, & *Calius*. Pœnam calumniæ frontis inustionem, & notam fuisse significat *Plinius* in *Panegyrico*: quod intellexisse quoque videtur *Cicero*, cum in *Rosciana* calumniatores dixit literam calumniæ ita odisse, ut omnes literas oderint, eamque literam judices ad caput affixuros. Hac de *calumnia*.

Quid verò *prævaricatio* fuerit, docet *Marcianus* eodem loco: *Prævaricari*, inquit, est, vera crimina abscondere. *Prævaricator* est, qui colludit cum reo, & translatitio munere accusandi defungitur, & qui proprias rationes dissimularet, falsas verò rei excusationes admitteret. Item *Ulpianus* de verborum

significatione: *Prævaricatores* eos appellamus qui causam adversariis suis donant, & ex parte actoris in partem rei concedunt. Cæterum ut de calumnia, sic de prævaricatione iudicium constitutum fuisse, ostendit Cic. in Partitionibus, in exemplo prævaricatoris præcepta locorum oratoriorum exercens, item ad fratrem, & in oratione de Aruspicum responsis, *Plin.* lib. 3. Epistolarum. Ut autem calumniæ frontis inuasio, sic prævaricationis infamiæ notatio poena fuit, quemadmodum ex *Afconio* constat. Atque hæc quidem in universum de iudiciis publicis disputata sint.

C A P. XXVI.

Quæ fuerint iudicia populi, & de criminibus ac pœnis eorundem.

Explicatis iudiciis quæ iussu populi à magistratibus exercita, & à iudicibus disceptata sunt, sequitur, ut de iis agamus, in quibus *populus* ipse disceptator, & iudex fuit, Hæc autem non aliter, ac superiora, & privata, & publica fuerunt. *Privata* fuerunt, quæ de controversiis aut ad res, aut ad personas, aut ad obligationes pertinentibus constituta sunt: *publica*, quæ de criminibus. *Privatorum* unicum est exemplum apud *Livium* lib. 3. de Aricinis & Ardeatibus controvertentibus de agro quodam apud populum Romanum. *Publicorum* plurima extant. De quibus, quæ subtilior est disputatio, hæc accepimus.

Populus Romanus iudicandi potestatem jam inde à Romulo Rege acceptam, usque ad *Augustum* Imperatorem retinuit: verum non iisdem semper comitis. Nam *curiatis* quidem tantum sub Regibus: *centuriatis* autem, & *tributis*, republica dominatu regio liberata. Iudicavit autem de criminibus, & pœnis criminum omnibus, quæ ad se à magistratu essent delata. Neque enim, quod in iudiciis prætoris evenit, de iis tantum criminibus cognovit populus, quæ aliqua lege continerentur: sed de omnibus, quæ magistratus ad se detulisset, & de omnibus pœnis, quas ille irrogasset, sed tamen ea forma actionis, quæ legibus & moribus contineretur. Neque enim ut illa duo arbitrio, & jure magistratum, sic etiam agendi ratio fuit permissa. Quamobrem iudicia populi publica tractaturi, primum de criminibus, deinde de pœnis, tum de formæ actionis postremo de animadversione dicemus. Siquidem hæc tria magistratus ad populum data sunt, *cognitio*, *irrogatio*, *animadversio*. Unde queritur *Cicero*, dari decemviris agrariis à Rullo cognitionem sine consilio, pœnam sine provocatione, animadversionem sine auxilio.

De criminibus.

Crimina ergo, ut rem ordiamur, *maleficia* fuerunt. Quæ verò maleficia ad populi iudicium à magistratibus adducta sunt, ea potissimum duo fuerunt, *majestas*, & *peculatus*: quorum in illo dignitas, in hoc fortunæ reipublicæ actæ sunt. Ad *majestatem* autem pertinere existimatum est, si quis tyrannidis, aut regni occupandi consilia habuisset, si adversus rempublicam conjurasset, si hostes ad bellum reipublicæ faciendum concitasset, aut juvisset, si magistratum populi Rom. in ordinem coëgisset, si sacra immisisset, cives Romanos aut carcere, aut morte, indicta causa affecisset, male sua culpa pugnasset, plebis commodis adversatus esset, populo Romano maledixisset. Exempla hinc inde in scriptoribus plurima reperiuntur, ut iudicium *Coriolani*, *Sp. Cassii*, *T. Menenii*, *Sp. Servili*, *Ap. Claudii*, *Cæsonii Quintii*, *M. Posthumii*, *M. Sergii*, *P. Virgini*, *M. Manlii*, *P. Manlii*, *Imperiosi*, *Tusculanorum*, *Claudii*, *Cn. Fulvii*, *C. Claudii*, & *T. Sempronii censorum*, *Ser. Galbæ*, *P. Populii Lenatis*, *L. Opimii*, *M. Scauri*, *M. Junii Silani*, *Metelli Numidici*, *P. Furii*, *M. Crævonis*, &c. Quæ omnia iudicia de *majestate* fuerunt, quamquam *majestatis* imminutæ nomen nullum reis objectum sit, præterquam *Claudix*, auctore *Suetonio* in *Tiberio*.

Peculatus autem exempla sunt iudicium *M. Camilli*, *M. Curi*, *M. Livii Salinatoris*, *P. Africani*, *M. Posthumii*, & *Catuli*. Quinetiam cædis, falli, reperundarum, adulterii, tentatæ pudicitix, & vis illatæ crimina in iudicium populi esse vocata reperiuntur, ut *P. Horatii*, *P. Sestii*, *Appii Claudii decemviri*, *C. Lucretii*, *C. Scantini*, *Cn. Sergii Sili*, & *T. Milonis* iudicia testantur. Ex quibus apparet omnia crimina, quæ aut directo, aut non directo rempublicam ipsam attingunt, ad populi iudicium pro magistratus arbitrio esse adducta, aut ab ipso cognita, & damnata, post per provocationem ad populum esse translata.

De pœnis.

Pœnarum autem genera in his iudiciis fuerunt *damnum*, *exilium*, *servitus*, & *mors*. Hæc verò in duo nomina dividerunt: *multam*, & *caput*. Quos enim damno affecerunt, id est, pecunia condemnarunt, in iis *multæ* nomen usurparunt, unde de illa pecunia iudicare, pecunia inquirere, *multam* dicere, & *multam* irrogare, nata sunt. Quem exilio, servitute, morteve affecerunt, in eo nomen *capitis* factitarunt. Ex quo illa profecta, *diem rei capitalis dicere*, *capitis iudicare*, aut *inquirere*, *rei capitalis accusare*: pro quibus etiam perduellionem iudicare, & perduellionis actionem intendere, posuerunt *Livius*, *Cicero*, & alii. Nomen vero

verò *perduellionis* & crimen & poenam significavit: si crimen, quod erat gravissimum inter crimina, nempe imminutæ majestatis: si poenam, quæ erat acerbissima, nempe mortis, ut in P. Horatio & C. Rabirio, quibus crux: in Sp. Cassio, & M. Manlio, quibus saxum fuit propositum. *Livius* tamen etiam, cum de judicio M. Posthumii, Cn. Fulvii, Gracchi, & Claudii agit, quibus aqua & igni interdicebatur, nomen *perduellionis* usurpavit. Cæterum de multa & exilio supra dictum est.

Pœna servitutis lege Servii Tullii Regis, teste *Livio* & *Dionysio*, proposita fuit iis, qui nomen suum in censum non detulissent: itemque qui citati nomen in militiam non dedissent.

Mortem autem attulerunt, aut *securi percutiendo*, aut *arbori infelici suspendendo*: id est, in crucem agendo, quorum utrumque verberatio præcessit, aut de saxo Tarpejo, aut de robore præcipitando, aut in culeo insutum in profluentem projiciendo, aut denique laqueo gulam frangendo, de quibus suppliciiis paulò post dicetur. Atque de his quidem criminibus *magistratibus*, ad populum privatos homines accusarunt, atque has poenas pro arbitrio irrogarunt, aut certe multa, poenave prius pro jure magistratus indicta, cum parem, majoremve potestatem, appellassent, & ad populum provocassent, eos reos ad populum peregerunt: populus autem multam poenave aut jussit, aut remisit: sub Regibus quidem *comitiis curiatis*, post exactos Reges *centuriatis*, & *tributis*.

CAPUT XXVII.

De judiciis curiatis.

Cæterum de ratione *judiciorum curiatorum* vix habemus quid dicamus, quòd unicum tantum extat P. Horatii *judicium curiatis comitiis* factum, id quod primum, ut inquit pro Milone *Cicer.* Romæ capitis *judicium* fuit. P. autem *Horatius* tum de parricidio interrogatus est *lege Numa*, quæ fuit: *Si quis hominem liberum dolo sciens morti duit, parricida esto.* *Parricidam* scilicet vocavit, auctore *Festus*, non qui parentem occidisse diceretur, sed qualemcunque hominem, atque hac lege interrogatum eum tradunt *Festus*, & *Dionysius*, & *Cicer.* cum dixit pro Milone: Romana civitas primum *judicium* de capite vidit P. *Horatii*, qui nondum libera civitate, tamen populi Romani *comitiis* liberatus cum sua manu sororem interfecisset esse fateretur. Actio tamen instituta est ex lege, quam tum *Rex Tullius* tulit, quæ lege creati *duumviri* sunt, ut *perduellionem*, id est, rem capitalem, & mortis poenam judicarent: & si reus ad populum provocasset, ad eum de provocatione certaretur. Verba legis, teste *Livio*, hæc fuerunt. *Duumviri perduellionem judicent, si à duumviris provocarit, provocatione certato: si vincet, caput obnubito, infelici arbori suspendito, verberato, vel intra pomerium, vel extra pomerium.* Res autem acta sic est: Rex concilio populi advocato, *duumviros*, qui P. *Horatio* *perduellionem* judicent, inquit, facio secundum legem. *Duumviris* creatis, tum alter ex his inquit: P. *Horati*, *perduellionem* tibi *judico.* *Lictor colliga manus.* Accessit lictor, injectique laqueum: tum *Horatius*, auctore Rege, *provoco, inquit.* Ita de provocatione certatum ad populum est, populus absolvit. Ex quibus apparet, crimen in hoc *judicio* fuisse *parricidium*, id est, eadem fororis, poenam *perduellionem*, id est mortem in cruce: *duumviros* creatos primum *judicasse*, deinde de eorum *judicio* certatum, ac populum eorum *judicium* infirmasse. Atque hoc quidem modo *curiatis* *judicatum comitiis* est.

CAP. XXVIII.

Quorum judiciis tributis, & centuriatis actio fuerit, & quo ordine iis actum sit.

Exactis autem *Regibus*, idem populus cum jam jus *centuriatum* conveniendi, ac sciendi, lege *Servii Tullii* Regis haberet, *judiciorum* potestatem adeptus est multis legibus. Nam & anno primo à P. *Valerio* *Coss.* teste *Dionysio*, latum est, ut populus *Consulum* decretum irritum facere posset: si quis à *Consulibus* condemnatus ad populum provocasset, & sextodecimo post anno S. C. in N. P. *Valerius* sententiam est factum, ut populus *judiciorum* potestatem haberet, & maxime si quis rempublicam laxisse, aut seditione conflanda, aut tyrannide paranda, aut civitate hostibus prodenda, aut aliquo ejusmodi facinore parando argueretur. Atqui hæc *judicia comitiis centuriatis* facta esse intelligendum est, cum nondum essent *tributis*. Nam *judicium Coriolani*, quod *tributis comitiis* per ea tempora factum est, extraordinarium fuit, quippe cum nulla lege, aut more tum primum *plebs tributis comitiis* judicaret. *Sacratiss* autem *legibus*, quæ anno ab exactis *Regibus* xvi. latæ sunt, & xii. tabularum, quæ post annum lvi. promulgatæ sunt, scitum est, ne de capite civis Romani, nisi *centuriatis comitiis* agi posset: quod *Cicero* in *Oratione* pro *Sextio*, & in 2. de *Legibus* scriptum reliquit. Unde in tertio addidit, verè L. *Cottam* dixisse, nihil omnino actum esse de se à *Clodio*, quia *tributis comitiis* de capite suo egisset, quæ rata esse non possent. Quocirca post ea tempora de multa civis Romani semper actum est *tributis*, de capite *centuriatis*. Quam legem fortasse obsolescentem retulit C. *Gracchus*, anno mcccxx. siquidem scribit *Cic.* pro *Rabirio*: C. *Gracchus* legem tulit, ne de capite civium Rom. injussu vestro judicaretur.

Nam in iussu vero cum dixit, populi, non plebis intellexit: etenim *Cicero* tum agebat ad populum *centuriatim* convocatum in iudicio perduellionis, *tributis* autem *comitiis* soli minores magistratus egerunt, ut tribuni plebis, aediles curules, & aediles plebis. De *tributis* omnes loquuntur. De *adilibus* curulibus docet *Valerius* cap. de Pudicitia, cum inquit, M. Marcellum, aedilem curulem C. Scantinio tribuno plebis diem ad populum dixisse, quod filium suum de stupro appellasset, & P. Clodium aedilem curulem Miloni de vi ad populum diem dixisse, *Cicero* testis est. De *adilibus* plebis, *Livius* libro 2. qui Veturio, postquam Consulatu abiit, ab C. Alieno aedili plebis, diem dictam, eumque x. millibus aëris damnatum scribit, & *Agellius*, qui Claudie à C. Fundanio, & T. Sempronio aedilibus plebis multam aëris gravis xxv. millium dictam, ex Capitone refert.

Comitiis autem *centuriatis* egerunt Consules, prætores, & quæstores. De *Consulibus* & *prætoribus* nota res est. De *quæstoribus* author est *Livius* lib. 2. quos diem dixisse Sp. Cassio ob affectatam tyrannidem scribit. Quinetiam idem libro 6. author est, *tribunos plebis* accusasse T. Manlium populo *centuriatim* in campo citato: verum intelligendum est, petita à Consulibus potestate: quemadmodum idem libro 26. aperte explicuit.

Atque ordine quidem privati tantum in iudicium adducti sunt. Itaque T. Menenius, Sp. Servilius, Ap. Claudius, C. Sempronius, postquam Consulatu, aut decemviratu abiissent, iudicio à tribunis plebis oppugnati sunt. Extra ordinem autem etiam magistratus tentari, ut Scantinius tribunus plebis à Marcello aedili curuli apud *Valerium*: & L. Flacco, aedili curuli Decianus tribunus plebis diem dixit apud *Ciceronem* pro Flacco: & Claudio, Gracchoque censoribus tribuni plebis apud *Livium*, lib. 45. Ex quo declaratur, hoc arbitrio magistratus permissum, ut privatum & magistratum apud populum accusarent.

Cæterum ordo agendi, sive *tributis*, sive *centuriatis comitiis* legibus aut moribus constitutus hic fuit. Magistratus qui reum facere, aut accusare voluit, in rostra ascendit, & populo per præconem advocato diem ei, quem reum facere cogitaverat, ad accusationem audiendam prædixit. Ubi vero prædicta dies venit item è rostris reum per præconem citavit, atque accusationem instituit, eamque ter intermissa die peregit. Ubi vero *ter accusavit*, tum rogationem per trinas nundinas promulgatam habuit, in qua crimen & poenam criminis comprehendit, ac tertiis nundinis quartam accusationem intulit, ac reo causæ dicendæ potestatem fecit, atque inde diem prædixit, qua die ad populum de poena certandum erat. Quod si qua res illum diem aut auspiciis, aut excusatione iustulisset, iudicium sublatum erat. Qui citati ad diem non affuissent, neque excusati essent, iis exilium jubebatur. Inde *rogatio ad populum* ferebatur, deque ea populo *suffragium* permittebatur. *Dionysius* lib. 7. de iudicio Corioli, & *Cicero* in Oratione pro Domo. Hæc vero singula quamvis in libro de *comitiis* tractata aliquo modo sint, pluribus tamen videntur esse explicanda.

C A P. XXIX.

De die accusationi dicenda, de citatione rei, triplici accusatione, inquisitione, & multa poenæ irrogatione.

Quicumque igitur magistratus alterum reum ad populum facere cogitavit, in rostra, ut dixi, ascendit: ac concione advocata, palam testatur est, se certa, quam nominabat, die, de certo, quod nominabat, crimine, certum, quem nominabat, hominem accusaturum esse, ac proinde ei, ut ad audiendam sui accusationem adesset, denunciavit. Hæc autem actio, *diei dictio*, & qui ita agebat, *diem dicere*, dicebatur. *Livius* multis locis. Videtur autem *diei dicendi formula* hæc fuisse: *Ap. Claudii, huc ad me Nonis Septembris adeslo, ut te accusari audias, quod vindicias contra libertatem dederis.*

Dicta in hunc modum die in rebus capitalibus *vades*, in multa *prædes* ab reis poscebant. Hi erant locupletes sponsores rei in iudicio ad diem dictam sistendi, aut multam, qua damnatus esset solvendi. Qui si dati non essent, reos in carcerem conjiciebant, atque ibi eos usque ad diem iudicii asservabant. De vadibus *Livius* lib. 2. de iudicio Ap. Claudii. De prædibus *Agellius* lib. 7. ex veteri historia scribit.

De citatione rei.

Postquam autem dies dicta venit, accusator in rostra ascendens, reum per præconem ex rostris citavit. *Livius* de iudicio Scipionis. Potuit autem aut major, aut par magistratus intercedere, ne citaretur, & si absens fuit, potuit excusari. Quod si citatus, neque excusatus, non adfuisset, pro arbitrio magistratus, potuit ei poena irrogari. *Varro* apud *Agellium*, & *Aconius*.

De triplici accusatione.

Ubi vero primum adesse iussus, deinde secunda actione citatus affuit, tum vero accusari est ceptus. *Cicero* pro Domo, ubi agit de iudicio suo. *Accusatio* vero triplex fuit: siquidem intermissis diebus, ter est

est habita. Ea vero eodem artificio confecta est; quo superiores, de quibus disseruimus. Quippe accusator crimen attulit, idque testibus, & argumentis probavit. Unde dixit *Cicero* pro *Domo* sua: Ubi crimen est, ubi accusator, ubi testes? *De testibus* vero idem in *Verrem*, & *Livius* lib. 37.

De anquisitione.

Cum autem ter accusaret, in singulis accusationibus perorandis *multam*, *paenamve* pro arbitratu dicebat, eaque *anquisitio* dicebatur. Erat autem ejus hæc formula: *Quando igitur hæc, & illa, quæ dixi, fecisti, ob eas res ego multam tibi hanc dico, vel pecuniam hanc, sive perduellionem tibi judico.* *Livius* libro primo, *Varro*, *Cicero* pro *Scauro*, & *Dionysius* libro 7. Saepè autem evenit, ut cum in prioribus accusationibus pecuniæ judicassent, in tertia capitis acquirerent: aut, cum in primis capitis anquisissent, in tertia pecuniæ judicarent. *Livius* de judicio *Cn. Fulvii*, & de *T. Menenio*. Dum autem accusator agebat, reus sub rostris abjectus, adolescentum conviciis expositus stabat, teste *Livio*, ex quo illud etiam constat, *magistratus* non minus accusationi, quam citationi rei intercedere potuisse.

De multa, pænave irrogatione.

Postquam autem accusator tertiam accusationem perfecerat, tum *rogationem scriptam* promulgabat, in qua crimen & pœnam multamve comprehendebat. Erat autem lege vetitum, ut inquit *Cic.* pro *Domo*, ne pœna capitis cum pecunia conjungeretur, duabus, ut puto, de causis, una, quod de capite *centuriatis comitiis* agebatur, de multa *tributis*: altera ne populo necessitas imponeretur, ut aut utramque juberet, aut utramque repudiaret. *Rogatio* verò per trinas nundinas promulgata manebat, ut populo nota fieret, antequam de ea judicaret. Hæc actio accusatoris, *multa*, *pænave irrogatio*, judicatio populi, *multa pænave certatio* dicta est. *Cic.* multis in locis, *Sueton.* in *Tiberio*, & *Ascon.* *Rogatio* autem dicebatur, quod de ea rogandus erat populus: *irrogatio*, quod adversus reum conscripta esset. *Cicero* pro *Domo*. Idem autem etiam erat *dicere multam*. *Livius* de *M. Posthumio*, & *Cicero* in *Antonium*. Erat autem formula *irrogationis* eadem, atque *anquisitionis*: nam utraque & crimen & pœna comprehendebatur. Sed in *anquisitione* res verbo peragebatur, in *irrogatione* scripto.

CAPUT XXX.

De quarta accusatione, & defensione, de die judicio indicenda, auxiliis reorum, & reo evocando.

Quum igitur *irrogatio* per tres nundinas promulgata mansisset, tum tertiis nundinis accusator in rostra conscendit, ac rursus citato reo *quartam accusationem* instituit, quam *Cicero* pro *Domo*, quartam accusationem *trinum nundinum* appellavit, eaque perfecta potestatem reo ad causam dicendam fecit. Unde *Dionysius* scripsit: Dies à tribuno plebis *Marcio* reo ad causam dicendam *tertia nundina* præfinita: ubi verò reus causam dicturus, atque accusationi responsurus erat, tum aut ipse, aut patronus ejus permissu accusantis *magistratus* in rostra ascendebat, atque inde agebat. *Cic.* ad *Attic.* *Reus* autem, aut rei patronus non solum crimina diluere oratorio artificio contendit, sed etiam causam suam populo virtutibus suis commemorandis commendavit. Quæ eliciuntur ex judicio *M. Manlii*, & *P. Scipionis* apud *Livium*. Eodem modo *Cicero* in 2. de *Oratore*, *C. Carbonem* Consulem causam *L. Opimii* defendisse scribit, ac jure *C. Gracchum* cæsum contendisse. Extat præterea oratio, qua idem *C. Rabirium* perduellionis reum defendit, ex qua, quæ ratio defensionum ad populum fuerit, elucescit. Vide etiam *Asconium* in *Scaurianam*. Quarta inde accusatione absoluta, *magistratus* accusator diem *comitiis* edixit, quibus *rogationem*, quam per trinas nundinas promulgatam habuerat, ferret. Ea verò res acta est in hunc modum: Si tribuni plebis multam irrogarunt, diem *comitiis tributis* dicebant, quod ipsi pro potestate poterant: si perduellionem, diem *centuriatis comitiis* à prætore urbano poscebant. *Cicero* pro *Domo*, *Livius* lib. 43. & *Antias* libro 45. teste *Agell.* lib. 6. Sin autem Consul, atque prætor multam irrogarunt, *tributa comitia*: si perduellionem, *centuriata* indixerunt, quanquam harum actionum rara exempla sunt. Interea verò: dum hæc ad rei exitum parabantur, multa auxilia ipse sibi quaerere poterat: quorum unum à *magistratibus*, alterum à populo, tertium ab ipso accusatore profectum est. A *magistratibus*, auxilium latum est, si tribuni plebis, aut collegæ accusatori, aut alteri magistratui intercessissent, ne reum citaret, ne in carcerem duceret, ne accuset, ne pœnam irrogaret, ne comitia ei judicio haberet, aut si ei diem accusationis & judicii produxissent. Hæc enim omnia facere pro arbitratu potuerunt. *Livius* de *Scipione*, & de *Fulvio Cicero* pro *Domo*, & *Agell.* lib. 7. de *Scipione*.

Populare autem auxilium significavit *Cicero*, cum dixit, multas res ad placandum, atque ad misericordiam esse concessas, exorabilem populum, facilem pro salute supplicationem fuisse. Significat autem humiles reorum preces, atque cognatorum, amicorumque pro iis supplicationes, & preces: Etenim cum

eum ipsi die sibi dicta mutata veste sordidari, ac barba & capillo promisso prensarunt populum, tum nobiles etiam, qui idem pro se facerent, habuerunt. *Livius* & Agell. lib. 3. Cæterum, ut inquit *Festus*; cum reus populum *comitibus* oraverat per deos, ut eo periculo liberaretur, jubebat *magistratus* eum referare, id est, populum religione absolvere, ut ita demum populus religione teneretur, si is, qui per deos oraverat, infons, innocensque esset.

Tertium verò *auxilium*, quod à lege præbitum est, fuit duplex, *auspicia* & *excusatio*. Unde *Cic.* dixit: Si qua res diem iudicii aut auspiciis, aut excusatione sustulisset, totam causam, iudiciumque sublatum esse. Sed de *auspiciis* satis multa in libro de *comitiis*, quæ quidem ad hunc locum pertinent, dicta sunt. *Excusationis* autem ratio fuit huiusmodi: Citato reo licuit non adesse, si excusaretur. *Excusatio* verò aut morbi fuit, aut exilii voluntarii, aut funeris curandi: exempla excusationis morbi & exilii voluntarii, sunt apud *Livium* P. Scipionis, & Cæsaribus Quintiis: funeris, apud *Ciceronem* pro Rabirio perduellionis reo.

De evocando reo.

Quantum præsidium ab accusatore petatum est: id autem fuit, quoties accusator accepta excusatione, aliave de causa aut diem produxit, aut omnino incepto destitit, ut apud *Livium* videre est in iudicio Appii, Scipionis, P. Manlii, & Acilii: item apud *Cicer.* in epistol. ad Fratr. de Milonis iudicio intentato à Clodio. Cæterum formula dimittendi rei fuit: *Non moror*, teste *Livio* libro quarto. Quod si reus per præconem ex rostris citatus ab accusatore, non affuisset, in arcem, & ante fores per cornicinem evocabatur. Scriptum hoc est, licet obscure, apud *Varronem*, [*Lib. 5. de lingua Latina.*] cujus verba sunt hæc: Indicat, inquit, commentarium vetus acquisitionis M. Sergii Manii filii quaestoris, qui capitis acquisivit Trogum: in qua sic est: *Auspicio orando* sede in templo auspicii, dum aut ad prætorem, aut ad Consullem nitrat auspicium petatum cum eat præco, reum vocet ad te, & eum de mœris vocet: præconi id imperare oportet. *Cornicinem* ad privati januam, & in arcem mitras, ubi canat classicum Tito Trogo, & *comitia* edicat è rostris, argentarii tabernas occludant: patres censeant, exquiras, & adesse jubeas. Et paulo post: Qui de censoribus Classicum ad *comitia centuriata* redemptum habent, ut curent eo die, quo die *comitia* erunt, in arce Classicus canat tum circumque mœros, & ante privati huiusce T. Quintiis Trogi scelerati hominis ostium canat: & ut in campo prima luce adsit. Item *Plutarchus* in Gracchis: Moris est Romanis, si quis capitis acquisitus non adsit, *cornicinem* summo mane ad fores ejus venientem, classico evocare, neque prius de eo iudices sententias ferre. Idem etiam *Tacitus* lib. 2. confirmat. Inde si ne ita quidem affuisset reus exilium ei sciscitabatur: aut si exilii causa solum vertisset, ei iustum id esse exilium jubebatur. *Livius* de Posthumio & Fulvio. Quo loco notandum est, quicumque citati non affuissent, iis exilium esse iustum *tribus comitiis*, non *centuriatis*: quamvis *centuriatis* tantum de capite agebatur, ut diximus: si præsentibus fuissent, *centuriatis* opus fuisset.

C A P. XXXI.

De rogatione ferenda, iudicio faciendo, & animadversione: item de tormentis in eculeo.

Ubi vero summus iudicii dies est constitutus, tum *magistratus*, qui accusaverat, & propterea *comitia* indixerat, reum per *præconem* rursus citavit, ac populum advocavit. Reque agi cœpta populum in *tribus*, aut in *centuriis* discedere iussit, omnibus rebus observatis, quæ in comitiis solennes erant, quæ repetere non est hoc loco necesse. Inde *rogationem* per scribam recitari populo iussit, de qua suffragia populum ferre oportuit, ac demum populum num eam acciperet, rogavit. Formula rogandi erat: *Rogo vos, velitis, jubeatisque, ut M. Tullio aqua & igni interdicator, quod falsum S. C. retulerit, quod crues Rom. indicta causa netandos curavis.* Sic enim & pœna, & crimen, quæ erat pœnæ causa, rogabatur. *Cic.* pro Domo. Recitata *rogatione*, & rogato populo, populus in suffragia mittebatur ab eodem illo, qui *rogator comitorum* erat, eo modo, qui in legibus ferendis, & magistratibus creandis observabatur: scilicet, ut per pontes in septa transirent, & ad pontes tabellas sententiæ suæ indices custodibus *comitorum* darent. *Africanus* in Cornel. Est autem repetendum, primis temporibus suffragia in iudiciis ferri voce solita. Anno vero *CLXVI.* L. Cassius tribunus plebis legem tulit, ut in omnibus iudiciis, præterquam *perduellionis*, populus tabella suffragium ferret, neque ita multo post, Cælius idem etiam in *perduellione* servari voluit, ut alibi dictum est. Cum autem populus legem accipiebat, rogatus nihil aliud respondebat, nisi, *Volo, Jubeo, Uri rogus*: aut tabellam dabat in qua scriptum erat, *Uri rogus*: V. R. quo facto condemnasse dicebatur, aut se rogationem antiquare significabat, quo pacto penam remittere & absolvere demonstrabat. *Cic.* pro Domo, *Livius* lib. 43. & *Africanus*, pro Scauro. Illud etiam post Reges exactos in *perduellione*, id est, in mortis pœna retentum est, ut *duumviri* crearentur, qui *perduellionem* iudicarent, resque inde per provocationem, ad populum transferretur. Meminit hujus

con-

consuetudinis *Livius* in iudicio *Manlii* lib. 6. & *Dio* Consulatu *Ciceronis*. Hanc autem iudicii formam veritate obsoletam, se Consule à *Labiene* tribuno plebis relatum contendit *Cic.* in Orat. ipsa pro *Rabirio*. Atque hæc quidem sive de multa, sive de capite, sive de perduellione, tributis aut centuriatis comitiis ageretur, hoc modo acta sunt.

De animadversione.

Judicio facto, suscepta est animadversio. Hæc in cæteris poenarum generibus eodem modo in populi iudicio facta est, atque in prætorio, de quibus supra dictum est. Nunc, quod reliquum est, de servitute & nece dicamus. Servi us per venditionem inducta est. *Venditio* vero, quæ & *auctio* dicta est, sub hasta est facta, magistratu ei, qui pluris licitatus esset hominem addicente. *Farro* apud *Nonium*, & *Valerius Maximus*. Nec autem genera hoc modo suscepta sunt: Percussio securi facta est per lictorem, prægressa verberatione, quæ virgis adhibebatur. *Liv.* lib. 2. & 26. *Strangulatio* vero quæ laqueo fiebat, & præcipitatio, quæ de robore, ambæ suscipiebantur in carcere. *Carceris* vero dux præcipue fuere partes, *Tullianum* & *robur*. *Tullianum* a *Serv. Tullo* Rege est additum, de quo *Sallustius*. *Robur* autem, testante *Festo*, dictus est in carcere is locus, quo præcipitur maleficorum genus, quod ante arcis robustis includebatur. Cæteris vero cura triumviris erat commissa, ut eorum interventu supplicium sumeretur. *Pompon.* ff. de orig. jur. *Cic.* in *Legibus*, & in *Catilinam*. *Strangulatio* igitur facta est in *Tulliano*, testibus *Sallustio* & *Cic.* in *Vatinium*. *Præcipitatio* de robore, *Valerius*, *Livius*, & *Plautus*. Utrumque autem per carnificem iussu triumvirum capitalis. *Valerius*, & reliqui. *Dejectio* item è rupe, sive è saxo *Tarpejo* per carnificem facta est, prægressa verberatione iussu magistratus, eoque supplicio liberi homines affecti, ut scribit lib. 3. *Bell. civil.* *Appianus*. *Agellius* tamen etiam servos, manifesti furti prehenso, verberibus affectos, & de saxo præcipitatos fuisse, iussu decemviorum, scribit lib. 10. cap. 18. Ut autem liberi de saxo dejectiebantur, sic servi in crucem agebantur, quod supplicium etiam interventu triumvirum per carnificem sumptum est. *Valerius* lib. 8. de verberatione, *Cic.* in 1. de *Divinat.* *Servus* per circum, cum virgis cæderetur, furcam ferens ductus est. Fiebat autem verberatio per lictorem: Unde illa solennia: *I lictor, colliga manus, verberato, caput obnubito, arbori infelici suspendito*. Erantque crux, patibulum & arbori infelici suspensio fere idem. *Isidorus* tamen lib. 5. scribit. *Patibulum* vulgo *furca* appellatur: sed *patibulum* minor poena, quam *crucis*: nam *patibulum* appensos statim exanimat, *crux* autem affixos diu excruciat. De *culceo* & *profluente* supra dictum est. Aliquando etiam contumeliæ causa cadavera in *Tibrim*, aut in *scalas gemonas* projecta, cujus rei exempla non desunt. His de extremo supplicio explicatis, quoniam supra de tormentis egimus, hic de torquendi instrumento, quod *eculeum* dixerunt, pauca subjiciemus.

Eculeus, quantum ex veterum non levissimis elici monumentis potest, *catasta* fuit lignea, cochleata, ad intendendum ac remittendum apta, atque ad torquendos homines, ut facti veritas eliceretur, instituta. Tormenti vero genus erat hujusmodi: Ubi *catasta* huic brachia, pedesque ejus qui torquendus erat, nervis quibusdam, quæ *fidicula* dicebantur, alligaverant: tum *catasta* intenta, atque in altum erecta, ut ex eo, quasi ex cruce quadam miser ille penderet, primum compagem ipsam ossium illius divellebant, deinde candentibus ejusdem corpori laminis admotis, atque bisulcis unguis ferreis lateribus laniatis, doloris acerbiter eugebant. *Soromenus* lib. 5. hist. ecclæ. *Eculeum*, lignum tortorium. *Prudentius* in hymno *D. Vincentii*, & alibi, *stipitem noxalem* appellat, ubi multa de *eculeo* habet. *Pomponius* Poëta apud *Nonium* etiam meminit hujus tormenti, item *Suet.* in *Tib. Valerius* de Patientia, *Quintil.* decl. ult. *Cyprianus* ad *Donatum*, & de laude martyrii, *Cic.* in *Verr.* & in *Anton.* & *Senec.* lib. 3. de *Ira*. Qui igitur in *eculeo* torquebantur, pendebant brachiis pedibusque retortis extenti, nervis scilicet, quibus devincta membra erant, propter summam intentionem crepantibus. Utque incitandi doloris causa *eculeus* aut *fidicula* tendebantur, sic ejusdem remittendi eadem laxabantur. Extorquendæ autem de servis veritatis causa *eculeum* adhibitum fuisse, docet *Cicero*, & nos supra scripsimus. Translatus est inde *eculeus* ad cruciandos homines, & acerbiori supplicio afficiendis, quod in Christianis martyribus patuit. Atque hæc de iudiciis.

AD LIB. IX. PARALIPOMENA.

Principes iudices fuisse variis gentium exemplis probant, statua quare eriguntur in foro, ex qua materia, quotuplices, quomodo enses, manusque in iis efflata, calumnie actio, seu delatores, talio, sortitio iudicum.

Legum custodiam adeo necessariam censebant patres nostri, ut principes ipsos iudices esse oporteret, ut potentia, qua in cæteros pollebant, ad eas observandas rebelles cogere possent. *Manuel Palæologus* Aug. in educatione regia ad Jo-

annem filium præcepto 51. Νομοδότης μὲν ὁ βασιλεὺς καὶ κερτὶς τῶν νόμων αὐτὸν ἀναδίδεται, ἀντιθέτων ἀντιστοίχῳ αὐτῷ, συντὸς συντὸν, μὴδὲν τῶν ἔχων ἢ ἔχουσα. Verit *Leunc.* Manifestum est Regem esse legistatorem, iudicemque subditorum constitutum, hominem hominum, mortalem mortalium, nulla re cæteris superiorem, nisi dignitate. Et quamquam sciam præoccupatum, dicam tamen nonnihil obiter. *Plutarchus* in *Alexandro*, scribit illum, unam aurem actori clausisse, ut reo illam referret. Is foro utebatur, quoties jus diceret, splendido, ut species illa viderenda metum barbaris incheret. *Polyan.* lib. 4. *Stratagemat.* Solent enim externa illa terribilia plurimum apud barbaros prevalere. Non solus ille sane è *Macedonum* Regibus forensia iudicia exercuit, sed & pater ejusdem *Philippus*,

T t t

qui

qui dormitans, & parum attentus, Machetes causam audiebat, eum condemnavit, qui reclamans dixit se provocare: ad quem inquit Rex ad te ipsum, ait ille, si expergiscaris. Nec minus jucundum quiddam de eodem refertur: Is duorum flagitiosorum accusationem pro tribunali audiens, unum Macedonia exulare iussit, alterum vero illum sequi. Utinamque in Apophthegmatis retulit Plutarchus. Idem aliis principibus in usu. Nam Mithridates duarum & viginti gentium Rex totidem linguis jura dixit pro concione singulis sine interprete affatus, ut loquitur C. Plinius l. 7. c. 24. Eademque transcripta pene apud C. Julium Solinum Polyhyst. c. 7. Rex Ponticus Mithridates, duabus & viginti gentibus, quibus imperabat sine interprete jura dixit. Quod autem prisco id Gallorum principum instituto etiam scitatum, in Carolo Magno testatur Egihartus, & nuper in admiranda eruditionis, stupendaque facundia actionibus forensibus docuit Annæus Rulmanus jurisconsultus. Annæi filius, qui & dignitatem paternam, & in literatos propensionem, seu hæreditarium munus, eloquentia incomparabili exhibet. Vide illum Aët. 2. quod procedente deinde tempore Regibus bello, aliisve negotiis implicatis ad majorem domum (quem judicem palatii & auctoritatem rotæ vocavit B. Petri Damiani lib. 1. epist. 19.) cancellarium, secretarios, aut denique referendarios devolutum, ut exemplo Beati Audoeni (qui & Dado dictus) ostendit temporibus Dagoberti Regis Aimonius monachus l. 4. c. 41. & Agroculæ Episcopi Gabillonensis, qui eodem munere functus est, Gregor. Turonensis l. 5. histor. Francicæ c. 45. quod autem istos magistratus non Regis sed regni appellet impius ille Brutus, in libello nefario quo dignitatem regiam sagillat pag. 88. Et iterum pag. 96. discutit & examinat diligenter Guiliel. Barclajus IC. lib. 4. Cont. Monarchomachos cap. 16. Nec sunt omnino lectu indigna, quæ reperies apud Hortensium Cavalcanum in tractatibus de Brachio Regio, ad ad Robertum Gauguinum lib. 5. cap. 3. & Papon. in Aræst. l. 4. tit. 4. & Judæorum principes judicium officio fungi solitos, testis est Flavius Josephus l. 18. Antiq. Judaicæ c. 6. ubi de Philippo Tetrarcha, de Indis, Q. Currius Rufus l. 8. de Scotis, notius est, quam ut historicorum fide sit opus, quippe etiamnum hodierna tempestate Reges judiciis interfunt, atque illud antiquissimum apud illum populum fuit regajus, vetustissimumque præscriptum, cujus verba apponam ex Hædore Boëthio Deidonano eloquentissimo, dignissimæque fidei auctore lib. 12. histor. Scot.

IN. PROFANIS. REBUS. NEMO. JUS. DICITO. NISI. QUEM. JURI. DICENDO. MAJESTAS. REGIA. PRÆFECERIT. SOLIUS. REGIS. NÖMINE. JUS. OMNE. REDDITOR. CONVENTUS. JUDICANTOR. CONCILIA. CONVOCANTOR. NE. QUIS. ALIA. QUAM. REGIA. AUTHORITY. JUDICIA. OBTINETO.

Alios aliarum gentium Reges etiam judiciis interesse solitos aliarum legentibus historiis. De Priamo Trojanorum principe Virgil. 7. Æneid.

Hoc Priami gestum erat, cum jura vocatis
More daret populis.

De Didone idem lib. 1. Æneid. dum illa Urbis jacit fundamenta mansuræ:

Jura dabat legesque viris.

Siculis imperans Aëstes, lib. 5. Æneid.

gaudet regno Trojannus Aëstes,

Indiciteque forum, & patribus dat jura vocatis.

Ipsæ Aënes futurus monarcha de fel. 3. Æneid.

Jura domosque dabam.

Sidon. Apollinar. carm. 2. v. 218.

nam juris habenas

Non generum legit res publica.

Ejusdem carminis v. 204.

post jura datur

Innumerabilibus legionibus imperabant.

carm. 5. v. 569.

Qui dicitis modo jura Gesis.

Et v. 480. carm. 2.

fit partibus istis

Augustus, longumque Leo mea jura gubernet.

Ad Romanos descendendum, nullum pene reperimus principem non jura administrasse, & judicia per se exercuisse. De Romulo Plutarch. in eo. Virgil. lib. 1. Æneid.

Remo cum fratre Quirinus

jura dabant.

P. Ovid. lib. 14. Transformationum fab. 19. in principio:

Occiderat Taitius, populusque aquata duobus

Romule jura dabas.

Alios Reges id ipsum scitasse nullum dubium. Nam Tarquinius Superbus cognitiones rerum capitalium per se solum exercuit, ut ait T. Liv. 1. Decad. lib. 1. Consules stante rep. indubie cognoscebant de litibus inter cives moris, ut & ab iisdem instituti prætores id muneris obtinuerunt, & si ad Imperatores lubeat pergere, non erit operosum ostendere conjunctam fuisse principis dignitatem, & judicis officium: atque ut inde ordiar, Servii Galbæ temeritatis plena postulatio (verba sunt Valerii Maximi lib. 6. c. 2. tit. 11.) quod divum Julium consummatum victoribus, in foro jus dicentem in hunc modum interpellare sustinuit: C. Julius Caesar pro Cn. Pomp. Magno quondam genero tuo, in tertio ejus consulationis pecuniam sponendi, quo nomine nunc appello, quid agam? C. Suet. in Jul. cap. 43. jus laboriosissime, ac severissime dixit. L. Seneca lib. 5. de Benef. c. 24. Causam dicebat apud Divum Julium ex veteranis quidam paulo violentior adversus vicinos suos, & premebatur causa, De Aug. Sueton. idem in c. 33. Ipse jus dixit assidue, & in noctem nonnunquam, si parum corpore valeret, lectica pro tribunali collocata, vel etiam domi cubans. Nec id in Urbe modo, sed & ruri. Idem c. 72. Ex secessibus præcipue frequentavit maritima, insulasque Campaniæ, aut proxima Urbis oppida, Lanuvium, Præneste, Tibur, ubi etiam in porticibus Herculis templi jus per sepe dixit. Recte in porticibus, nam judicia exercebantur in basilicis, templis, porticibus, & præterea in subdivalibus locis, unde liberimus esset cæli prospectus. Valer. Maxim. l. 8. c. 1. tit. 4. Inseffo populo objectus, cum effugere debitam panam nullo modo posse crederetur, subito coorti moris beneficio tutus fuit à damnatione, discussa enim questione, aliam, velut diis interpellantibus, de integra instaurari non placuit. At quomodo discussa fuit questio imbre coorto, nisi sub dio judicium esset institutum. Alter est apud eundem locus, titulo 6. Per id ipsum tempus, quo tristes de se sentientes ferebantur, repentina vis nimbi incidit, cumque prostratus humi peder judicium osculetur, os suum canoro replevit, quod conspectum, totam questionem à severitate ad clementiam & mansuetudinem transiit. Quod non potuisset contingere, si sub tecto, ac non sub dio iudices concessissent. P. Virgil. lib. 4. Georg.

Caesar dum magnus ad altum

Fulminat Euphratem bello, victorque volentes

Per populos dat jura.

De Tiberio Seneca libro proxime laudato cap. 25. in limine. Tiberius Caesar inter imitanda dicenti cuidam, meministi? antiquam plures notas familiaritatis veteris proferret, non memini, inquit, quid fuerim. De Claudio principe L. Sen. in Apocolocyntotici seu satyri illa amarissima: Ego eram (verba sunt Claudii Aug. ad Herculem) qui tibi ante templum tuum jus dicebam totis diebus mense Julio & Augusto. Et in eodem opere aliquot paginis interfectis sequitur:

Quis jam juxta toto litos

Audiet anno?

De eodem Joannes Xiphilinus ex Dione Cocceiano lib. 60. ut & de Galba idem Dio lib. 64. Et de Vitellio lib. 65.

Vespasianus non in Urbe modo, sed & in provinciis jus dixit. Philostrat. Lemnius in vita Apollonii c. 12. l. 7. & ipsius filius Domitianus, induit, diligenter, ac plerumque extra ordinem, ut loquitur C. Suetonio cap. 11. addit P. Aurelius Victor, æquissime. De aliis Imperatoribus, sub quo felix illud jurisconsultis fuit seculum, quid opus commemorare quicquam, quum aliis id in legibus passim sit observatum, eos principes non leges modo scripsisse, sed & jura exposuisse. De Severo Augusti. Herodian. lib. 3. & Æl. Spartian. in eo. de Caracalla

cella idem Herodianus libro quarto, Dionis autoritate Xiphilinus, de Maximo & Balbino, qui moderate causas audiebant, Jul. Capitolin. in iis. de Justiniano Authent. de dispositio princ. Authentic. de Exact. dot. alii Imperatores jura constituisse, & exercuisse produntur, nomine nullo expresso, L. Officiu ff. de leg. 3. l. Imperatoribus ff. de iure fisci, l. ultim. ff. quod cum eo. de Valentiniano Fortunat. lib. 1.

Dum regeret princeps data jura Valentinianus.
De Theodosio Cl. Claudian. de 4. Hon. Consul.

*Non hostes victore cadunt, sed iudice fontes,
Dammata voce reos, petit quos Marte tyrannos.*

Raptum jam, quod hujus libri capitibus continetur, percurrat, non ignarus Fr. Polletti elegantissimum esse, atque eruditissimum de historia fori Romani volumen, & quo ritus omnes judicandi reperi commodissime possunt.

Cap. 7. de foro agendum fuerat, sed laborem illum exemit Alexander Neapolitanus libro 2. Genial. dier. cap. 12. & eruditissimam dignitatis Andreas Tiraquellus. hoc tantum hic admonendum, statuas majorem in eo stetit conspicuas, cuius rei rationem habes apud Q. Symmachum lib. 10. epist. 25. his verbis: *Quam prater illum populi Romani inusitatum dolorem, etiam senatus impatiens dispendii sui solatium petit de honore virtutis, vestrumque nomen precatur, ut virum nostra etate mirabilem statuarum diuturnitas tradat oculis posterorum, non quod ille praxia terrena desideret, qui gaudia corporis, etiam tum cum hominem ageret, ut caduca calcaret, sed quia ornamentum honorum incitatur imitatio, & virtus amula alitur exemplo honoris alieni. Hinc factum est, ut rusticis adhuc seculi optimiciu manu & arte formati in longam memoriam mitterentur.* Fuit itaque hic primus statuarum usus, ut de republica bene merentibus aliquod ab honore publico primum peteretur, oculisque gentium ingereretur. Eleganter eodem sensu Aurel. Cassiodor. l. 8. epist. 2.

Amore principum coram inventum, ut simulacrum aenei fideservaretur imaginis, quatenus veritatis progenies auctorem videret, qui sibi rem publicam multis beneficiis obligasset. Bellica virtus secundum utrumque auctorem altitum dedicandum statuarum prima & precipua causa, sed & in sequentibus seculis eruditione doctrinaque praestantibus idem honor decretus. Sidon. Apollinar. l. 5. epist. 5. Statuas litera ademerat, si trabea non dedissent. Sic & Verrio Flacco Grammatico statua in ima parte fori dedicata. C. Sueton. lib. de Clar. Grammatic. c. 17. Decernebatur statua republica jussu illud statuarum a senatu. Apul. ad illorum moem l. 3. Florid. Omnes qui in illa sanctissima curia cederant, tam libenter decreverunt locum statuae. Paul. jurisc. l. 2. ff. de loco publ. fin. imagines & statua ornamenta & publica futura, in publicum poni debent. Vide infra Ammianum libro aternitatem statuarum dignissimum, & Ennodii Ticinensis. Tertullianus lib. de anima cap. 33. Ob meritis autem imaginis, statuae, & tituli rependantur. Erepta libertate ab Imperatoribus, sine quorum referipto ullam erigere non licebat, Symmachus loco laudato, C. Plin. junior lib. 1. epist. 17. Ab Imperatore nostro impetravit, ut sibi liceret statuas in foro L. Syllani ponere. Claudian. in praefat. ad bellum Gericum:

*Annuat his princeps titulum poscente senatu,
Aspicit iudicium quam grave Muses subis.*

Hoc est quod apud L. Apulejum lib. 3. Florid. eadem dedicationem statua nuncupant. Egregium illud C. Taciti lib. 5. Annal. Triumphalia ornamenta, & illis statuas honorem, & quicquid pro triumpho datur, multo verborum honore cumulato decerni jubet. At in provinciis magistratus municipales decernere poterant. Pomponius jurisc. l. 14. de condit. & demonstrat. Titus si statuas in municipio posuerat, haec esset, si paratus esset ponere, sed locus a municipibus ei non datur. Sabinus, Proculus, haec demum fora. Inscriptio vetusta Romae eruta in domo Pomponii Latii:

CL. CLAUDIANI. V. C. CL. CLAUDIANO.
V. C. TRIBUNO. ET. NOTARIO. INTER.
CAETERAS. INGENTES. ARTES. PRÆ.
GLORIOSISSIMO. POETARUM. LICET.
AD. MEMORIAM. SEMPITERNAM. CAR.
MINA. AB. EODEN. SCRIPTA. SUFFI.

CIANT. AD. EUM. TESTIMONII. GRATIA. OB. JUDICII. SUI. FIDEM. D. D. N. N.
ARCADIUS. ET. HONORIUS. FELICIS.
SIMI. AC. DOCTISSIMI. IMPERATORES.
SENATU. PETENTE. STATUAM. IN. FO.
RO. DIVI. TRAJANI. ERIGI. COLLO.
CARIQUE. JUSSERUNT.

Erant praeterea & statuae à privatis erectae, in solatium amicorum parentumque qui obissent, sed illae in porticibus Sidon. Apollin. carm. 8. de statua sua.

Ulpia quod rutilat porticus are meo.

Aut certe in arcibus, aut bibliothecis privatis collocabantur, Theod. Marci. ad Persium. Arnob. l. 1. in fine: *Bibliothecarum repositis in arcibus, quadrigis & statuis muneramini exules & fugitivos.* Ut & alia de quibus jam dixi, in foro Sidon. idem Apollin. carm. 9. v. 297.

Et charus popularitate princeps,

Traiano statuum foro locavit.

Claudian. loco proxime supra citato apposite admodum:

Et magis inveno studium censore laborat,

Quod legimus medio conspiciuntque foro.

Alciat. Parerg. lib. 4. cap. 27. & alii videantur.

Erant autem statuae in multis licet differentiis, quaedam triumphales, aliae pedestres, nonnullae equestres. quod & Gracis illis praefectis in usu, licet rudi artificio, nam ante D. datum omnibus statuas oculi clausi. Christophor. Landinus ad Q. Horatii lib. 1. od. 3. in pedestribus, quae frequentissima, manus exerta, quo, puto, imperium significari voluerunt, nam una manus clypeum praetendebat, altera imperantis specie extendebatur. Servius Honoratus ad illud lib. 8. Aeneid.

Et nos, & tua dexter ad pede sacra secundo.

Stat. in equo Maximi lib. 1. syl. 1.

Dextra vetat pugnas, lavam Tritonia Tallas

Non gravat.

Coriipp. lib. 2. num. 4.

Circumsusa chlamys, rutiloque ornata metallo

Principis exerta & incebat lumina dextra.

Ritus initium à Cethegorum familia videtur sumptum. M. Lucan. lib. 2.

Exertique manus vesana Cethegi.

Sil. Italic. lib. 8. Punicor.

Ipse humero exertus gentili more parentum

Difficili gaudebat equo.

Sic in statuis caudicorum exerta erant manus dexterae, quibus gestus fieri soliti, is enim causam agendi modus, licet primo anno, quo quis ad caudicem accessit, non posset manum exere, neque eo modo tyro, quo veterani agere, quod ab aliis notatum praeterea, & ad statuas regredior, quas alicui deo consecrari solitas constat. C. Tacit. lib. 3. Annal. cum Marcelli effigiem divo Augusto Julia dicaret. Morem Romanum loquuntur Halicarnasensis lib. 2. & Strabo lib. 14. Graecum Diog. Laërt. l. 3. in Platone, & Lipsius notat ad locum laudatum vetus marmor.

P. VEIDIUS. P. F. POLLIO. CAESAREM.
IMP. CAESARI. AUG. ET. COLONIAE. BE.
NEVENTANAE.

Equestres saepe non nisi gravissimis de causis concessae idque rarerentur admodum, nec nisi optime de republ. meritis, & speciosissimis quibusque cumulatis. Testem habeo C. Vellejum Paterculum lib. 2. histor. Rom. cap. 61. Eum (Augustum) senatus, honoratum equestri statu, quae hodieque in rostris posita aetatem ejus scriptura indicat (qui honor non alii pertinetis annos, quam Lucio Sulla, & Cnejo Pompejo, & Cajo Caesari congerat propterea una cum Consulibus designatis, Hirtio & Tanfio cum Antonio bellum gerere jussit. Nec minus in iis manus dextera protensa, uti ex Statio superius laudato colligitur. Vide quae à me dicta sunt ad Coriippum l. 1. rum 8. Ael. Spartian. in Juliano Aug. manu eos semper placare cuperet. Augustus Princeps apud C. Suetonium c. 53. Vultu manumque indecoras adulationes repressit. Heliodor. l. 10. Aethiop. καὶ ἐπὶ χερσὶν αὐτοῦ ἐπὶ τὰς ἱστίας ἐπαύοντο, ἐπὶ τὸ βέλους τὸ παρὰ τὴν ἀσπίδα.

ἐκταίνοντες τὴν χεῖρα πρὸς αἰνῶν καὶ κατατείον, πρὸς ἡσυχίαν κλυδώνον τε θύμῳ κατέειλε. Et neque praecone silentium audientes imperantes, manu protensa silentium denuntians, commotionem vulgi in tranquillitate coramposuit. Ita audiendi poetae. M. Lucan. lib. 1. Pharfal. ubi Caesar tumultum Composuit zultu, dextraque silentia iussit.

Ex eo Aul. Persius sat. 4.
Fert animus calide fecisse silentia turba
Majestate manus.

Jupiter Ovidianus lib. 1. Transformat.

— voce manumque
Murmura compressit.

Et apud Statium lib. 1. Thebaid. de Deorum etiam consilio:

— veniam donec pater ipse sedendi
Tranquilla jubet esse manus.

Claudian. de bello Gildonico:

— sacrum dextra jedare tumultum.

Enses quomodo gestarentur, in his statuit, quæ bellicos ducum labores habitusque referebant, difficultas non minima, Persæ enim demissos ferebant. Jul. Pollux lib. 1. cap. 10. §. 7. Περσικὸν ξιφιδόν τι τῶ μεγάλῳ ἀρσενικῷ. Persius ipsis semori aptatus. Gothis alius mos. Sidon. Apollin. lib. 4. epist. 20. Tenduli ex humero gladii, balthæi supercurrentibus strinxerant clausa bullatis latera rhenombus. Pariterque iidem Græcis ex humeris penduli erant. Lex inde Homero lib. 2. Iliad. v. 45.

ἀμυξί δ' ἂν ἡμῶσιν ἰδύσσοτο ξίφος ἀγρὺς ὀνύχων.

Circum humeros jecit gladium argenteis clavis distinctum.

Quod ex eo expressit Claudianus lib. 2. de laudibus Sülicon.

— — — galeasque venientes hyacinthis,
Gestatoque patri scapulis radiantibus enses
Dividis ex aquo.

ἡμῶσιν reddidit scapulis, ἀγρὺς ὀνύχων ad vestem accommodat, vel ad ipsum ensium qui radiant gemmisque distinctus humeros ornabat. Sidon. Apollinar. carmine 5.

Subligat à laeva fulgentem balthæus enses.

Clara huius consuetudinis in Virgilio vestigia, unde conicere liceat, ita heroicis temporibus factum. lib. 8. Æneid.

— — — atque humeris Tegeæum subligat enses.

Et lib. 9. Æneid.

Sic aut illachrymans, humero simul exiit enses
Auratum.

Scio verum Claudiani aliter à viris doctis legi contra fidem veteris editionis Veneræ, & MS. mei.

Gestatoque patri capulis radiantibus enses.

At certe in statuis equestribus Romanis ad latera inserti enses cingulis gestabantur, apertissime de Domitiani statua equestri Stat. lib. 1. syl. 1.

It tergo demissa chlamys, latus ense quieto
Secutum.

Idem lib. 1. Thebaid. v. 427.

Forfan & accinctus lateri (sic ira ferebat)
Nudassent enses.

Idem lib. 4. Thebaid. v. 41.

— — — incedit Adrastus,
Contentus ferro cingi latus.

Imitatus est illud M. Varonis lib. 6. de L. L. Latrones stipatores, quod ad latera sint Regum, vel quod ad latera ferrum habeant accinctum.

Et lib. 7. Thebaid. v. 502.

Quem non permoveas? longe tua iussa cohortes
Expellant, multoque latus præsurgat ense.

L. Seneca tragædus in Agamemnone act. 3. sc. 1.

Ut Pergamum omne Dorica cecidit face
Divisa prada est, maria properantes petunt,
Jamque ense sescum miles exonerat latus:

Neglecta sunt maiora per puppes jacent.

Heliodor. lib. 2. Æthiopic. pag. 65. τὸ ξίφος ὑπὸ τῇ κόλπῳ τὴν πλάτην αἰγυμνῶν. Gladium illi clam aufert ex vagina, qua sub latere pendebat.

Ovid. lib. 3. Amor. eleg. 7.

Ense latus cinctum, quod tibi servit, erat.

Horat. lib. 3. od. 7.

Longaque fissum militia latus
Depone sub lauro mea.

Sil. Italic. lib. 1. v. 165.

Quem postquam diro suspensum robore vidit
Deformem, lateri famulus clam corripit enses
Dilectum domino, pernix irruit in aulam.

Sic recte legitur, neque enim assentior Fr. Modio Novanti-quar. lection. epist. 57. legenti:

Quem postquam diro suspensum robore vidit
Deformem leti famulus, clam corripit enses
Dilectum domino.

Corripus lib. 3. num. 5.

Ense latus cincti, præsistit crura cothurnis
Assabant celsi pariter, pariterque nitebant
Extantes latus humeris.

Atque is quidem militarium statuarum habitus quas Ammianus lib. 19. armatus vocat, de quibus legendus Plinius junior lib. 11. epist. 7. togatarum alius longe. Sed ad materiam pergo, quæ & ipsa multiplex: nam apud primos illos statuarum artifices, rursi & inculco adhuc seculo, priusquam Rhæcus, & Theodorus æi invenissent, ex hebeno, cupresso, cedro, taxo, quercu, lotoque fiebant Pausania teste in Arcad. deinde ad metalla transitum, & ex ære, plumbo, marmore, erigi cœperunt. Cassiodor. l. 7. epist. 44. & tandem aureæ, argenteæque factæ. De argenteis C. Sueton. in Augusto c. 52. Atque etiam argenteas statuas sibi olim postas confluxit omnes. Quod Dio Cocceianus observandum prodidit lib. histor. Rom. 53. Artemidor. lib. 2. cap. 44. ἀγάλματα τὰ χρυσῷ πεποιημένα, ἢ ἀργύρῳ, ἢ χαλκῷ, ἢ ἐλεφαντίνῳ, ἢ λίθῳ, ἢ ἐλεγκτῷ, ἢ ἐξ ἑνὸς ἀγαθοῦ ἀνέειν. Statuæque auro factæ, aut argento, aut ære, aut ebore, aut lapide, aut electro, aut hebeno, bonæ sunt. Illæque ex testamento decreta, modo, forma, pondere metalli conceptis verbis præsinito. Stat. lib. 5. syl. 1. v. 190.

Da Capitolinis æternum sedibus aurum

Quo niteant sacri centeno pondere vultus

Cæsaris, & propria signet cultriciis amorem.

De aureis argenteisque C. Plinius junior in panegyrico Trajani: Tuam statuum in vestibulo Jovis unam alteramve, & hanc aream cernimus, at paulo ante omnes aditus, omnes gradus, totaque area, hinc auro, hinc argento relucebat, itaque hæc pauca area manent, illæ aureæ & innumerabiles strage & ruina, publico gaudio litaverunt. Tyrannica taxat fidei Domitiani tempora, qui ut loquar cum C. Suetonio in eo cap. 13. Statuas sibi in Capitolio non nisi aureas & argenteas poni permisi, ac ponderis certi. Hoc quidem in viso principi, metu adigente, concessum, at nonnullis aliis, etiam solo amore impellente, luxuriantibus deinde seculis felicitate nimia. Claudian. lib. 3. de laudib. Stilichon. in limine:

Ob sacrum. quod in ære colis, miraris in auro,
Cerne libens.

Culte Aurel. Prudent. lib. 2. in Symmachum, ut pene semper in illo opere:

Hic ego pro meritis, quæ premia digna rependam,
Non habeo, membra statuis effingere vile est,
Virtutem nil vile decei, nam vile, quod ætas
Eripit, æra cadunt, aut sulcrum desinit aurum,
Aut candor perit argenti, si desuit usus,
Et suspirata situ errumpit vena colorem:
Vra tibi, Princeps, debetur gloria.

Tertium veluti genus erat earum quæ bracteis aureis obducebantur. T. Liv. 4. Decad. lib. 10. Ædem (Pietatis) dedicavisti M. Atilius Glabrio, dumvixit, statuamque auratam, quæ prima omnium in Italia statua aurata est, patri Glabrio posuit. Eadem Valer. Maxim. l. 2. c. 5. Et autem bractes in gloss. τῆταλον, & bracteaiores τεταλοποιῖαι aut τεταλαβῆαι l. 1. c. de excus. artific. Jul. Firmic. Maternus Astronomi. lib. 8. l. in lib. 33. cap. 3. frequentissimum tamen, omni reipublica seu libentis, seu florentis, seu crescentis ævo, in statuis vius artis. Ammian. Marcellin. lib. 14. Quidam æternitati per statuas se commendari posse affirmantes, eas ardentem affectant, quasi plus præmii ex signemini ancis,

anxi, sensibus carentibus adepturi, quam ex honeste recteque factorum conscientia. Paris reperies apud Magnum Felicem Ennodium Ticini Episcopum definitione 8. Quamvis iudices, virorum fortium effigies mansuro perenniter are servantur, & per hac simulachra nesciant obitum vel sepulchrum, quamvis in eternitatem migret per has imago mortalium, & angustiam humanæ naturæ legem vincat industria, tamen virtutis pretium nec parricida aliquando meruit, nec tyrannus exsolvit. L. Apul. lib. 3. Floridor. Quid scitur superest ad statua mea honorem nisi artis pretium, artificis ministerium, quæ mihi ne in medicis quidem unquam civitatis desinere? Vetus marmoris fragmentum, & Ulpianus IC. l. 13. ff. de Injur. & l. sam. citante P. Colv. ibidem loci videntur. L. Apul. l. 3. Mileliar. Nam & patronum scripsit, & ut in ere tua stes imago decrevit. l. 10. hift. supplem. Eutropii Paul. Diac. Pictor scilicet ex are & marmore, & proxime Polydorus & Euphranoras. Antemidor. lib. 1. Oneirocrit. cap. 51. χαλκῶν γὰρ εἰκόνες τῶν ἐλδοῦντων ἀνατίθενται, τὸ δὲ χρὸν τὸ σημεῖον καὶ εἰκόνα τις εἰκόνος ἢ ἀνδραγαθία ἰδὴ χαλκῶν ἢ ἀργύρῳ κειμένη. *Areæ enim imagines & statua (nam non eikones, ex are, sed ἀρχαῖα) liberis hominibus eriguntur: idem significat etiam si quis imaginem suam, aut statuam arcam videat in foro positam.* Philostratus Lemnius lib. 5. de vita Apollonii Tyanei cap. 11. καὶ πανταχῶς μὲν γὰρ ἐξ ἀργύρου καὶ χαλκοῦ, πανταχῶς ὅτι ἐστὶν εἰς χαλκῶς, ἡμῶν δὲ ἀργυρῶς παρὰ δῶκεν λίγων. Et ubique in tota civitate pingitur, ubi æneas tibi eriguntur, nobis vero marmoris ferreum suppedabit. C. Plin. junior lib. 4. epist. 7. Illum coloribus, illum ære, illum ære, illum argento, illum auro, ebore, marmore effingit. Quod totidem pene verbis expressum à Statio lib. 2. syl. 2.

Quid referam veteres ceræque arisque figuras?

De areis subinde status sequitur, ibidem loci:

*Areæ ab Isthmiaci auro potiora favillis,
Ora decum, & vatum, sapientumque ora priorum
Quos tibi cura sequi.*

Claudian. lib. 2. de laudib. Stilichonis adularorie:

*Hinc amor, hinc veris, & non fallentibus omnes
Pro te solliciti votis, hinc nomen ubique
Plantibus, auratis celebrant hinc ora figuris.
Qua non incudes streperet? qua flamma vacaret
Favillis? qua sufficeret fornacibus ara
Effigies ductura tui?*

Corruptus ejusdem locus in præfatione jam laudata ad bellum Geticum. Scie enim habetur in vulgatis editionibus:

At prior effigiem tribuit successus amaranthos

Oraque patricius nostra dicavit honos.

Lege opera MS. mei Bongarsiani, & jam idem ex Cujacii, ut puto, codice Stephanus Claverius reposuerat:

At prior effigiem tribuit successus alienam,

Oraque patricius nostra dicavit honos.

Quod confirmari potest, ut omittam multiplicem citatorum à me numerum scriptorum à L. Seneca. l. 6. Natural. quasi c. 29. Cur ergo aliquis ad hoc superet, quod à unius statua, nec solidum quidem, sed concavum, ac tenue, disruptum est. Et statua Antonio Musæ are collato ponitur Sueton. in Augusto c. 59. P. Virgil. lib. 6. Æneid.

Excudent alii spirantia mollius ara.

Are autem collato dixit Suetonius, sequitur testamentorum formulam, inscriptionemque præfixi solitas. Vetus marmoris fragmentum apud Onusium Panvinium in Civit. Rom. pag. 76.

S. ANIÆ. CN. FIL. BABILÆ. SACERDOTI. DIVÆ. FAUSTINÆ. DECURIONES. ÆRE. COLLATO. OB. MERITA. EJUS. POSUERUNT.

Sunt & alia passim in Bartholomæi Amantii, & Petri Apiani collectaneis, quas & Smithus, & Gruterus, & postremo Lipsius suis Inscriptionibus inferuerunt, & nonnulla in Wolfgango Lazio lib. 10. cap. 7. recip. Rom.

L. PUDENTI. HIC. QUINI. ESSET. ANNOR. XIII. ROMÆ. CERTAMINE. SACRO. JOVIS. CAPITOLINI. LUSTRO. VI. CLARI-

TATE. INGENII. CORONATUS. EST. IN. POETAS. LATINOS. OMNIBUS. SENTENTIIS. JUDICUM. HUIUS. PLEBS. UNIVERSA. MUNICIPIUM. ISCONTENTIUM. STATUAM. ÆRE. COLLATO. DECREVIT. CURAT. R. P.

Erigebantur porro vel patronis à clientibus suis, uti supra hoc opere lib. 1. c. 16. expositum, vel Consulibus bene administrata republica, eademque tollebantur, eradebantur tituli, memoriarque omnis abolēbatur eaque severissima poena male merentibus & erat, & habebatur. A. L. Lamprid. in Heliogab. & multo apertius in Commodio: Parricida gladiatoris status & detrahantur. Vide alias non abfimiles ibidem acclamationes. Jul. Capitolin. in Maximinis: *Justit prætera tabulas pingi, ita ut erat bellum ipsum gestum, & ante curiam proponi, ut facta ejus pictura loqueretur, quas quidem tabulas, post mortem ejus senatus & depōni jussit, & exuri.* Sueton. in Domitiano cap. ult. *Senatus adeo letus est, ut repleta certatim curia non temperaret, quin mortuum contumeliosissimo atque acerbissimo declamationum genere laceraret: scalas etiam inferri, clypeosque ejus ac imagines coram detrahi, & ibidem solo affigi juberet, novissime eradendis ubique titulos, & abolendam omnem memoriam decerneret.* Hodieque etiamnum pleræque videntur statua, quibus exempti tituli, quo referendum divorum Arcadii & Honorii Aug. rescriptum l. 17. C. Theodof. de poenis: *Quod divinum & æmum consulum lulentum prodigium contagione sedavit, patriciatus dignitate, atque etiam omnibus aliis inferioribus spoliatum se esse cognoscat, quos morum palluit scivitate, omnes status, omnia simulachra tam ex are, quam ex marmore, seu ex fuscis, (aliter in margine, ex fuscis) quam ex quacunque materia, quæ apta est effingendi, ab omnibus civitatibus, oppidis, locis privatis, ac publicis praeprimis aboleri: ne tanquam nota nostri seculi obitus polluat inuentum.* Scio præter alios magnum purpuratorum patrum, & literatorum decus Casarem Baronium id ipsum observasse, in incomparabili illo de Annalibus Ecclesiasticis opere. Claudian. in præfat. ad lib. 2. in Eutrop.

Illicitas Consul panas, se Consule, solvit,

Annus qui irabeas, hic dedit exilium.

Inausum populis in se quoque vertitur omen,

Servit in authorem prodigiosus honor.

Ablato penitus reserant nomine fusti,

Maturamque luem sanior aula vomit.

D. Juvenal. sat. 10. v. 58. de Sejano damnato sub Tiberio.

- - - mergit longa, atque insignis honorum

Pergina, descendunt statua, ressem que sequuntur,

Ipsas deinde rotas bigarum impasta securis

Cadit, & immeritis franguntur crura caballis.

Jam strident ignes, jam solibus, atque caminis

Ardet adoratum populo caput.

Denique signabatur basis statuarum dedicationis elogio. Valer.

Maxim. lib. 4. cap. 4. tit. 2. *Plurimum ac maximorum operum*

prætextu titulum imaginum suarum amplificavit. Ejusdem libri

cap. 5. tit. 3. *Itaque titulo imaginu ejus speciosius non recepta di-*

ctatura, quam aliorum gesta adscribi potest. In basi, inquam,

adscriptus hic titulus. Sext. Propert. lib. 2. eleg. 14. al-

ludit:

Tuleque sub nostro nomine carmen erit.

P. Ovid. epist. 2. quæ est Phyllidis Demophoonti.

Inter & Agidas media statuarum in Urbe

Magnificus titulus sed pater ante fuit.

Sequitur paucis interjectis.

Hoc tua post illos titulo signetur imago,

Hic est, cuius amans semina capta dolo est.

Eademque omnino ratio anathematum diis appensorum,

quibus inscribi solitus titulus, consecrationis index, vide

alibi hoc in opere à me dicta. Idem Ovidius lib. 1. Amor.

eleg. 11.

Non ego vultures lauro redimire tabellas,

Nec Veneris media ponere in ade moror.

Subscribam: Veneri fidas sibi Naso tabellas

Dedicat.

Cap. 16. de calumnia iudicio, & talione instituendum fuerat sermo, sed omnia iam præoccupata: Obicit aihilominis aliquid petstringam. Et calumnia malitiosa & mendax infamatio. Non, Marcell. cap. 4. num. 74. Beda lib. de Orthogr. Calumnia est crimen falsum, cum nobis adversarius, aut malum, quod non fecimus obicit, aut bonum, quod scilicet probatur, in contrarium vertit. A. Cassiod. in Pl. 1. 17. Calumnia est commentum aliquod periculosa facultatis obiectum. Hinc reis absolutis actio dabatur, adversus improbos litigatores, qui eos temere & inique petierant, quæ eos decima litis parte notabat, uti observatum est à Barn. Bissonio. & habetur diserte apud Justinian. & Theophilum paraphrastem §. hunc autem Instit. de pœo. tem. litig. Improbis isti litigatores, sunt calumniatores, sive etiam delatores. D. Synesius epist. 121. τὸν φάσκει καὶ οὐκ ἀλλήλοισι τῆς χάριτος. Calumniatores fideles, coramini paria maligni. Valentinian. & Valens Augg. l. 2. Cod. Theodof. de delatorib. Humanis generis inimici delatores. Et l. 19. l. 25. C. eod. tit. 4. Proletari pacem turbant securitatem. C. Tacit. l. 4. Annal. Delatores genus hominum publico exitio reperiunt. De quorum publica grassandi rabie, atque etiam prima origine, qui multa cupis, adi ad Ammianum Marcellinum lib. 14. in limine. Excoctatum est super his, ut homines quidam ignoti, uilitate ipsa parum cavendi, ad colligendos rumores per Antiochia latera cuncta destinarentur, relaturi quæ audirent, hi peragranter & dissimulanter honoratorum circulis adfessendo, pervadendoque divites domos egentium habitu, quicquid noscere poterant vel audire, latenter intro missi per posticas in regiam, nuntiabant. Id obervantes conspiratione concordi, ut fingerent quædam, & cognita duplicarent in ejus, laudes vero superprimerent Caesaris, quæ inivitis compluribus formido malorum impendens eum exprimebat. Considera locum integrum, neque ullus magis idoneus. Quod & simili narratione confirmat A. Lampridius in Alexandro Severo, & ante istos de Tiberio eadem I. Xiphilinus in eo cap. 233. & antiquior ejus rei memoria in Tarquinii Superbi gestis apud Dionysium Halicarnassem l. 4. Sed ante omnes illos Sicilia tyrannus senior ille Dionysius Sagogidas habebat, vel ut alii appellant *protagogidas*, inter quos est Cælius Rhodigin. lib. 22. Antiquar. lection. cap. 17. de quibus dignissimus est Plutarchi locus libro πρὸς πολυτελεῖς μισῶν, de civitate: καὶ τοὺς τῶν τυραννίδων, οἷς ἀνὰ κλητὴν τὰ γνώσκον ἐταχθεῖς τὰς ποίαι, τὸ ἢ λεγόμενον ὡτιαν καὶ προσαγαγίαν γένεσθαι. ἀπακκῆς μὲν ἐν πρώτῳ ἔχον ὁ γένεσθαι, ἀπὸ τῆς ἐκείνου, καὶ πάντας ὑποτάσσον καὶ δεικνύσας. τῆς ὅς προσαγαγίαν οἱ διονύσιοι τοῖς συγκατατίσι κατέμειον. Quæ verba ita Latine sonant. Sane tyrannos, quibus omnia cognoscere esset necesse, iavissimos reddit hoc genus hominum, qui auscultatores & delatores appellantur. Primus Darius minor auscultatores ususavit, sibi ipsi non credens, omnesque habens suspectos atque metuent. Delatores, quos ipsi *protagogidas* nominabant, Dionysii inter Syracusanos sparserunt. Itaque longas aures facis principibus, aut tyrannis, ut videtur, favientibus, & occasionem ex levissimo rumore captantibus, ut cives extinguerent, assignabant, prudentibus, & legitimis longas manus affigentes, quibus rerum actus denotabant. Vetust. Scholiast. Aristophan. ad Plurum act. 2. sc. 1.

Midas μὲν ἐν ἡν αὖτ' ὅνυ λαβῶτε.

Vertit Nicodemus Frischlinus:

Imo Mida, si modo asinus induatus aures.

Adeundus liber Luciani, non temere credendum calumnia, de quo non male meritis Gilbertus Cognatus, at omnium optime non de illo modo, sed de omni utriusque lingua literatura Georgius Strachanus, qui non ita pridem illum libellum Latinæ cultissime donavit civitati: in eo depingitur calumnia, ὅς δὲ τῆς τῆς ἀνθρῶπι καὶ τὰ ἀτὰ παραμυθῶν ἔχων. Ad dexteram vir quædam sedebat maximæ habens auriculæ. Unde illud profuxit, ut credulos supra quam par esset longioribus auribus effluxerint, ut apud Diogenianum in proverbium abierit, *Midas ὅνυ τὰ ἀτὰ*. *Midas asini aures*. Sycophantæ, inquam, appellantur hi à Græcis, quod surta sicum apud Athenienses capitalia essent. Fr. Pollet lib. 4. histor. fori Rom. cap. 5. Andrei Alciati Parerg. lib. 1. cap. 4. Suidas in voce συκοφαντῆς. Cujus verba Hieronymo Wolfio interprete hac

sunt. Fieri arbore primum inventa, vetuisse tradunt Athenienses, ne sic exportarentur, qui autem deserebant, qui exportabant, sycophantæ, quasi sicum indices, dicebantur: inde translatum nomen ad quasvis calumnias; Alii dicunt, cum in Africa fame laboraretur, quosdam sicut divi consecratos devotasse, & post laxata annona fuisse accusatos. Idem in voce συκοφαντῆς Rhodii apud Athenæum l. 3. c. 3. in limine. Non sunt aliena à proposito, quæ in Paulo Festi Epitomæ deprehendes l. 17. Sycophantæ appellatos hac de causa dicunt. Atticos quosdam juvenes solitos ajunt in hortos irrumperet, sicumque deligere, quum ob causam ejus confisus lege, ut qui id fecisset, capite truncaretur, quam panam qui persequerentur ob parvula detrimenta. Sycophantæ appellatos.

Guilielmus Budæus in Annotationib. priorib. ad Pandectas, Cæli Rhodigii. lib. 18. Antiquar. lection. c. 9. & alii.

Sed quia adhibere fidem delatoribus & sycophantibus improbi principis argumentum est, videamus, qui eos fovent, quive expulerint, coërcuerint, pœnis assecerint, si pius Plautum adduxero. Curcul. sc. 1. act. 4.

Adelpi nugator lepidum hunc nactus est Thædromus Halopantam, an sycophantam, huic magis esse dicam, nescio.

Qui locus mira varietate & contentione à Criticis vexatur, Andr. Alciatus lib. 11. Patet. jur. cap. 4. kalopantam legit, interpretatur κερσεολόγος, mistia & honeste loquentem: alii halopantam probant, Joachim. Camerarius, Guil. Canterus. Adrianus Turnebus lib. 11. cap. 5. Adversarior. halo: pantam legit, quem sequitur Dionys. Lambinus, & uterque Festum habet auctorem lib. 8. Fulvius Ursinus halopantam præfert, halopantam vult Nonius cap. 2. num. 396. sic sæpe Plautus sycophantias pro imposturis ponit, & sycophanti pro versutis agere, fallere in Bacchidib. sc. hunc hominem:

Sycophantiam componit, aurum abs te ut auferat.

Et in Rudente Charmides:

Enim vero huic Sycophantæ nunc sycophantari volo.

Et in Trinummo Calicles:

satis scite & probe

Quamquam hoc me etiam etatis sycophantari pudet.

Delatorum istorum, seu sycophantarum, seu accusatorum rabies coepit primum sub Tiberio faviere. C. Tacit. lib. 3. Annal. adeo ut nulli diem derogaret, seu vera, seu falsa diceret. C. Sueton. in eo cap. 61. Decreta a accusatoribus præcipua præmia, nunquam & testibus, nemini delatorum fides abrogata. Mirum favientis tyranni ingenium, accusationes innocentum, & testes in eisdem pecunia armare. Sed & illud atrox nec minus injuriosum ejusdem factum, narrante eodem Suetonio c. 58. Statua Augusti quidam c. pui desperat, ut alterius imponeret, altares in senatu, & quia ambegebatur, per tormenta quæstia est: damnato reo, paulatim hoc genus calumnia eo processit, ut hac quoque capitalia essent, circa Augusti simulachrum servum cecidisse, vestem mutasse, nummo vel annulo effigiem impressam lairina aut lupanari intulisse, dictum ullum factum ve ejus existimatione aliqua lesisse. Liberrima prorsus indignatione L. Seneca lib. 3. de Benef. cap. 26. Sub Tiberio Casare fuit a. cusandi frequens, & pene publica rabies, quæ omni civili bello gravius rogatam civitatem confecit: Excepebatur ebriorum sermo, simplicitas vocantium, nihil erat tutum, omnis sciendi placebat occasio: Nec jam reorum expellatibus eventus, cum esset unus. Cænat Paulus in convivio quodam, imaginem Tiberii Caesaris habentem elapsam, & eminentem gemma: rem ineptissimam fecero, si nunc verba quæstero, quibus dicam illum matellam sumpsisse: quod factum simul & Maro, ex notis illius temporis vestigiis, notavit. At servus ejus, cui necliebatur infidia, ei ebrio annulum extraxit, & cum Maro convivas testaretur, adnotam esse imaginem obsenis, & jam subscriptionem componeret, offendit in manu sua servus annulum. Mirum sane mihi Maronem illum adeo notum eo seculo, à Tacito, Suetonio, Dione, Xiphilino, & aliis præteritum, sed aut parum hi curiosi rerum præsumptum scriptores, aut in Seneca mendum, neque ego facile nodum solverim. subscribent autem delatores libello, hoc est quoddam Seneca vocat in apoclocyathosi, eadere subscriptionem. Certe tamen nec mulier, nec

nec criminis damnatus, nec miles, nec veteranus, nec vir clarissimus deferre poterat, ut ait Martianus I. C. l. 18. ff. de iure fisci, & Imperator ultimus, C. de delatorib. quinquam Augustus avunculi sui percussores deferre statuerit. Suet. cap. 10. in limine. Vitellius delatores tantum in mathematicis deferendis lubenter audiebat, quos adeo perniciosi odio est persecutus, ut à quocunque deferrentur, inauditis capite puniret. Sueton. c. 14. summo eos studio affectavit Domitianus, dum bona vivorum & mortuorum usquequaque quolibet & accusatore & crimine corripiebantur. De illius temporis injuria, & nimia apud sceleratum principem delatorum libertate, conqueritur Plinius in Paneg. Trajani: Vidimus delatorum iudicium, quasi graffatorum, quasi latronum. Et effusus ibidem loci: Nihil gratius, nihil secundo dignius, quam quod contigit de super delatorum intueri supina ora, reortaque cervices agnoscebamus, & fruebatur, cum velut piaculares publice sollicitudinis victima, supra sanguinem innoxiorum, ad lentis supplicii gravioresque penas ducerentur. Congesti sunt in navigia rapim conquisita, ac tempestatibus dediti abirent, fugerentque vacuas delationibus terras: ac si quem fluctus & procella sopulis reservasset, hincudafixa, & inhospitale litus insolerei, ageret duram & anxiam vitam, reliquaque post tergum totius generis humani societate materet. Memoranda facies, delatorum classis omnibus permixta venit. Vide quæ sequuntur. Certe igitur summa proligatis hinc hominibus apud dirum illum tyrannum valuit auctoritas, ut ex Juvenale non est obsecrum discere fac. 1.

Et post hunc magni delator amici,

Et cito rapturus de nobilitate comes,

Quod superest.

Hæc quidem de confirmata tyrannide, nam initio principatus fiscales calumnias magna calumniantium poena repressit, ferebaturque vox ejus, principes, qui delatores non castigat, irascit. Suet. c. 9. Martial. lib. I. spectaculor. epigr. 4.

Turba gravis paci, placidaque inimica quieti,

Quæ semper miseris sollicitabat opes.

Traducta est Getulis, nec capitis arena nocentes,

Et delator habet quod dabat exitum.

Sic in vulgata editione lectum, quod consutat Georgius Merula, itaque indubie est legendum:

Traducta est Gyaris.

Nam insula illa, ut & pleraque alia in illo mari, relegatis civibus fuerat receptaculum. Juvenal. satyr. 1.

Aude aliunde brevibus Gyaris & carcere dignum.

Et sat. 10. idem.

Gyare clausis supulis, parvæque Seripho.

Contra Titus ejusdem frater, flagellatos per arenam egit. Suet. in eo cap. 8. Dio Coccejanus in vita ipsius. Constantinus eos non modo admittebat, sed & fovebat, ex Rufino hist. Ecclesiast. lib. 9. Pomp. Latius in eo. Eoque nomine impendens laudantur tempora Honorii, cui tutor Stilicho datus. Claudian. lib. 2. de laudib. ipsius:

Denique non dives sub te pro rure paterno

Vel laribus pallat, non insidiator oberrat

Falsurus quemcumque reum.

Sed jam de poenis pestifero huic hominum generi irrogatis dicendum: nam Opilius Macrinus undique conquisitos (verba sunt Julii Capitolini in illo) poenis afficiebat. Sed quam hanc poenâ Plinius & Martialis paulo superius, relegationem ponunt, seu deportationem in insulam. Pertinax Aug. Urbe exiebat. Herodian. l. 2. Gordianus paulo gravius animadvertit, exilioque eos multavit. Idem lib. 7. acquisitumque apud eundem lib. 5. delatores, & servi omnes, quicunque domos detulerant, patibulis suffixi, totaque Urbs, adeoque Romanum imperium expurgatum sceleratis hominibus supplicio affectis, partim exilio multatum. Quod apparet vetustissimum fuisse supplicium. Johann. Britannicus ad sat. 1. Juvenal. v. 33. ex Modestino lib. 2. ad Herennium Rhetor. Quadruplator, ut breviter scribam, capitulis est.

Quadruplator enim idem est ac delator, ut jam infra expeditur: vet. Scholiast. Juvenal. ad versic. 268. satyr. 8. nam Brutus primus Consul Vindicium servum, ut conservatorem pa-

trie manumisti, ut delatorem dominorum cruci affixit, quod factum maiore planxerunt. Antonius Pius: Si non probarentur obiecta crimina, capite eos multabat, streperent, oblatio premio infames dimittebat. Jul. Capitolin. in eo. Eusebius libro 4. Hist. Ecclesiast. capite 9. cuius exemplum in hoc ut in plerisque aliis exprestit Aurelius Cæsonius eodem libro capite 19. Sed quam hanc infamia? Docuit idem Capitolinus ibidem loci: Calumnii quadruplatorum intercessit, apostropha falsi delatoribus nota. Nomine nota autem intelligit K. elementum, quod ex lege Rhemmia frontibus candenti ferro imprimebatur, quo facilius omnes sibi ab eorum insidiis cavere possent. Fr. Baldinus libello de famosis libellis, Philip. Brodaus Arentis, & uterque testem citare potest M. Ciceronem in Orat. pro Roscio, ubi confert accusatores anseribus, & canibus Capitolinis. Sed si ego hos bene novi, literam eam, cui vos usque adeo inimici estis, ut etiam eas omnes oderitis, ita vehementer ad caput affigent, ut postea neminem alium: nisi fortunas vestras accusare possitis.

Hoc ipsum est, quod Plinius Panegyrico ait delatores habere frontem ferream, punctis & notis vulneratam. Quo sensu Callistratus I. C. l. 3. de testib. ff. notatum & reprehensibilem, opponit diserte homini honesta & inculpata vita, & ibidem, alius est homo calumniæ damnatus, alius integra frontis. Quare superius hoc opere, quæ à me sunt de stigmatibus dicta. Contra quam improbi nonnulli delationem premiis invitavit, id quod lege Papia lata, quæ plebejis congiarium quadringentorum nummum virtutis dabat. C. Tacit. lib. 4. Annal. cui concors Suetonius in Nerone cap. 10. Præmia delatorum: Papiæ legis ad quartas rediit. Et significantissime naturam præcipuumque illius legis caput exprestit, dum dicit, ad quartas: illi quippe quadruplatores dicti, Asconio Padiano ad Action. 1. in Verrem teste. Et ad Act. 4. qui nomen illis inde inditum scribit, quod se eo questu tueantur, ut eos res persequerentur, quarum ex legibus quadrupli adliquerat. Adstipulatur locus Festi Pompeii l. 15. aut potius Paulus ejus non tam Epitomaless, quam corruptor: quos ut reipub. perniciosos Trajanus sustulit: præmia ad alios principibus ante se concessa abrogavit, uti antea ex Plinii Panegyrico, quem ei dixit, manifestum est, & videri potest in aliis historicis, notavitque idem Uldericus Zasius in Catalogo legg. Antiquar.

Denique ut semel absolvam, poena solennis calumniantium erat olim talio, id est poena reciproci. l. 17. C. de exhib. reis. aut par vindicta, Verius, aut injuria ultio. M. Fab. Quintilian. declamat. 372. aut similitudo supplicii. Honor. & Theod. Augg. l. 17. C. de Accusationib. nec impunitam fore licentiam noverit mentendi, cura calumniantes ad vindictam postulat similitudo supplicii. At Priscianus lib. 5. cap. 1. interpretatur vicem. Ildor. in gloss. Antipelasos Graci dicunt talionem. nescio num recte. glossat. Philoxeni, talio ἀντιπέποιος. L. Seneca lib. controvers. 1. Si circumventus injuriam persequatur, de vi agat, talionem petat. Cuius vel præcipua habebatur ratio in pravicationibus. Fr. Polletus lib. 4. histor. fori Rom. cap. 3. & idipsum loquitur Paulus I. C. l. 6. ff. de pravariat. l. fin. C. de Accusat. sed multo magis in calumnia diligentissime exquirat Polletus lib. 4. cap. 5. & continetur rescripto DD. Honorii & Arcadii l. ultim. C. de Calumniatorib. idipsum valuit in atroci injuria, Fest. lib. 18. Si quis membrum rupsit, nec cum eo pacis, talio esto, permittit enim lex parvam vindictam. Uri ex duodecim tabularum fragmentis liquet apud A. Gellium lib. 20. cap. 1. M. Cato lib. 5. Origin. ut adducit Priscianus Calliænsis libro 6. de Grammat. Si quis membrum rupsit, aut os fregit, talione proximo agnatus ulciscitur. Ejus autem poenæ usus apud pleraque gentes receptus, de Gracis & præsertim axoniibus Solonis, Diogen. Laërt. lib. 1. de Indis, Strabo Amasiæ l. 15. notatum pridem ab eruditissimo Theodoro Marcilio ad legg. Xviralesc. 68. de populo sancto, à quo fons repetendus ejus constitutionis in sacris literis diserte habetur, Exodi cap. 22. Deuter. cap. 19. Et Levitic. cap. 24. cuius forma his verbis concipitur in divinis illis oraculis, oculum pro oculo, dentem pro dente. Et recte D. Valerianus sermone de bono disciplinæ, antiquam sententiæ severitatem appellat.

Legendus S. Isidorus Pelusioti lib. 2. epistol. 133. *ἡ ἀπολογία* quali mutuum dices, septuaginta illi interpretes veniunt, quæ in nascenti quidem Ecclesiâ, versio optima habebatur, at *ἀπολογία* in secundis haberi D. Hieronymo scripturas sacras veteris testamenti, de Hebraica veritate in Latinam linguam vertente. Ut tradidit Sigebertus Gemblacensis in Chronico ad annum 395. Sed redeo in orbitam.

Talionem Romanos admisisse notius est, quam ut dici debeat, & præsertim in criminibus cuiuscunque conditionis vindicandis. Hippolytus Bonacossa IC. in quaestionibus criminalibus in voce *membrum* pagin. 121. hanc reddit rationem. Mutuanti alicujus membrum mutilatur etiam illi simile, quia carens membro tali est deformis, & interest rei publicæ quempiam non deformari. Unde apparet ex Paulo à Castris, Baldo, Alexandro, aliisque juris civilis interpretibus ibi loci ab eo citatis, pertinere talionem ad publica judicia. Quod non diffidetur Leo Aug. Novell. 92. cujus capita præcipua transcripsit Constantinus Armenopolus lib. 6. tit. 1. Epitomes juris civilis, verba ita Latine sonant Bernardo à Rey interprete: Si quis cui in oculum damnum intulerit, hunc jubemus, si quidem unum perdidit, accepta talione unius quoque jactura multari; si vero utrumque, altero quidem oculorum eum spoliarî, ut sceleris sui notam gestare possit, quoniam autem & sine talia ac impia manus ei amputari debet, pro manu ablatis beffis patrimonii sui ei irrogator, idque in solatium vite, si cui oculi sunt effossi, auserto. Accedat C. Taciti testimonium lib. 14. Annal. Perinde pœnat eneretur, ac si publico calumniæ iudicio notatus. Portius Latro apud L. Senecam lib. 5. Controverf. 33. Expositis, inquit, in nullo numero sunt, servi sunt, hoc legum latori visum est, denique si non licet, habent legem talionis. Præclara extat epistola Antonini Imperatoris in supplemento histor. Eutropii Paulo Diacono auctore lib. 10. Quod si quis perisset hujusmodi hominibus absque ullo crimine movere negotia, ille quidem qui delatus pro hoc nomine fuerit, absolatur, etiam si probetur id quod ei obijciatur, Christianus; Is autem qui crimen obtendit, reus pœnæ ipsius, quam obijcit, existat. Theodoricus Rex Eudorfio, de Episcopo Augustanæ civitatis, qui falso accusatus, absolutus est, ut narratur ab Aurelio Cassiodoro lib. 1. Variar. epistol. 9. Quicquid autem ex invidia dicitur, veritas non putatur, volumus enim impugnatores ejus legitimam pœnam percellere. Legitimam pœnam interpretor talionem, velle dico Augusti principis scribente Suetonio in eo cap. 32. Diuturnorum reorum & ex quorum foribus, nihil aliud, quam voluptas inimicis quærebatur, nomina abolevit, conditione proposita, ut si quæquam repetere vellet, par periculum pœnæ subiret. Iff autem repetere, iterum reum facere vel in capitis discrimen vocare. Velle dico IC. l. 12 ff. de accusationib. Paulus IC. l. 3. ff. eod. lege Julia de vi, & senatusconsulto cautum est; ita ut liceat alii ex integro repetere reum. Item l. 18 ff. de quaestion. Reu. evidentiis argumentis oppressus, repeti in quaestione potest. Ulpian. l. 14 ff. de bon. libertor. Modestinus IC. l. 16 ff. de quaestionib. Repeti posse quaestionem divi fratres rescripserunt. Hoc est denuo reum, aut de novo accusationem institui. Papinian. IC. l. 10 ff. ad SC. Turpilian. Triginta dies repetendi rei divus Trajanus stiles interpretatus est. Macer. IC. l. 15 ff. eod. antequam reus repeteretur, & alii passim in jure. Utitur & ipse Suetonius in Domitiano cap. 9. Reos, qui ante quinquennium proximum apud ararium pendissent, universos discrimine liberavit, nec repeti, nisi intra annum, eaque conditione permisit, ut accusatori, qui causam non teneret, pœna exitium esset. Sed regreditur ad talionem.

Non modo jus divinum, civile Romanum, aliorumque populorum decreta talionem probant, sed & Natura ipsa videtur ei exordium subministrasse, est enim aquissimum, ut lædente similibus vindiçla sequatur. Isidor. Hispalensis lib. 5. Etym. cap. 27. quamobiem admiror Cæcilium IC. talionem sustulisse, hac sola ratione, quod non posset ad æquilibrium membrum rumpi: per loco proxime supra laudato diserte docuit A. Gellius, neque id tantum juris antiqui est præceptum, sed & Cæsari. l. 3. ff. ad SC. Turpilian. & Pontificii C. quod debet 14. quaest. 1. hodieque omnes pœnæ sunt arbitrariæ in extraordinariis judiciis, nam in ordinatis, ut jam antea admonui, ju-

diciis, omnes in eo consentiunt paritatem supplicii irrogatam. Ratio autem cur placerit talionem tolli, hæc à Bartholo, ad l. si cui ff. de accusationib. redditur, ut metu abstergeantur accusatores, atque impunitis criminibus sit permittit. A contra Pythagoræ discipuli ita probant talionem, ut iustitiam defuerit retaliationem quod Rhadamant. hæcymus dicitur, Aristotel. l. 5. Ethic. ad Nicomachum cap. 5. hinc Hesiodi versus congrue intelligitur, quem Suidas citat in voce ἀνδραγ, & Julianus in Cæsariis:

ἐκεῖ τὰς τὰ κέρει, δὴν τ' ἰδὲ τὴν γένεο.

Lex recta est, cum quis patitur, quæ fecerit ipse.

Venit non minus, quem C. Cantoclarus, libellosum supplicium magister, & utraque lingua versatissimus:

Judicium, si quis, quæ fecit, perferat, æquum est.

Cap. 17. de pœnis quadam pertractantur, quæ aut diviniæ aut humanæ. Gregor. Tholosan. lib. 31. Syntagma. jur. univ. cap. 4. Humanæ sunt civiles, aut militares, aut serviles, aut ex his omnibus mixtæ, de quibus uberrime Ter. Faber Saniorianus l. 1. Semestr. & nos nonnulla superius hoc opere ad finem l. 8. & infra in tractatu de triumpho plura. Interim ænam qui divinis afficeret honoribus, & inter Deos collocaret, reperiuntur est Democritus, testante Plinio libro 2. cap. 7.

Cap. 20. Judicium sortitio consideranda, quæ ideo excogitata, ne fraus in causam conjunctione suboriri posset, aut ne favor transversos judicium aperiret animos. Græci *λαχναριον* dicebant, sortiri iudices, aut iudicium dicere solebant. Guilielmus Budæus in Annotationib. ad pandect. priorib. C. Plin. in perfectissimi operis prælatione, plurimum referi, sortitur aliquis iudicem, an eligat. M. Tull. Act. in Verrem 3. Quo die se se ex iustitio, & lege Rupilia sortitum Syracusis iste eduxerat, hoc est, sortitione causas cognitum; & paucis deinde interjectis: Paratus ad hanc dicam sortendam venerat, cum enim Heraculus non posset eo die sortiri, quod lex Rupilia vetaret: & paulo post ibidem loci: Id ei postero die in mentem venit, ex lege Rupilia sortiri dicas oportere, eduxit ex urna tres. Idem Orat. in Vatinius: Nam quis reus intrinsecus sui quæ sortis ascenderit? eumque vi turbant? subcella dissipat? urnas deleverit.

Alcon. Padian. in Divinationem in Verrem. Servius Honoratus ad lib. 6. Æneid. Sive sorte, sive iudicio, traxit autem hoc ex more Romano, non enim audiebantur causæ, nisi per sortem ordinata, tempore enim, quæ causæ agebantur conveniebant omnes, unde & concilium ait, & ex sorte dierum ordinem accipiebant, quo post diem trigessimum suas causas exire juerunt.

C. Sueton. in Vespasiano cap. 10. Sorte elegit, per quos rapta bello restituerentur, quique iudicia centumvitalia, quibus peragendum vix suspectura litigatorum atar videbatur, extra ordinem iudicarent, redigerentque ad brevissimum numerum. Vet. Scholiast. Juvenal. ad Satyr. 13. in principio, ut omittam nihil esse frequentius apud IC. Authenticæ de Exec. & iis qui conven. & reconven. §. illud quoque. Ulpian. l. 17 ff. ad leg. Jul. de adult. §. ult. Mulier vero iudicem religiosum sortita, pudicitiam suam defender. Arcad. & Honor. Augg. l. 8. C. de Judais: Sortiri iudicium jure publico non vetitur.

Similique penitus utitur loquendi formula Zeno Imp. l. 3. C. de privileg. scholar. l. 12. Ita pœtas intelligo, qui iudicia, aut iudices describentes, meminerunt pene semper urnarum, in quas conjecit sortes eximebantur. Nam in castis sortes in galeam conjiciebantur. Servius ad lib. 5. Æneid. Et in ludis idem factitatum.

Papinius Statius l. 6. Thebaid. v. 388.

Et jam sortitus Trotheus ver, arat abena Caspide.

At in iudiciis & magistratibus creandis urna semper recepta de magistratibus supra, de iudiciis. Sext. Propert. lib. 4. eleg. 12.

At si quis posita iudex sedet Æacus urna,

In mea sortita iudicet ossa pila.

Locus indubie difficillimus, & est alium tor interpretibus silentium, tetigit Carolus Sigon. l. 2. de iudic. c. 12. sed nemo quid pila sortita esset, hæc tunc exposui. Joan. Pascherius doctor meus, sortiri pilam, est sorte educere ex urna nomen iudicis

in pila scriptum. Plutarch. in Lycurgo pilas exiguas effuisse commemorat, quibus concessis in vas tanquam sortitione fabarum admittebatur vel excludebatur aliquis à convivii Lacedaemoniorum.

Sed nihil ad iudicium tribunalia. Ego existimem pilas esse in Propertio, globulos quibdam, quibus nomina iudicium inscripta, & adducor maxime autoritate Alconii Pediani in Manilianam. Quem locum indicavit amicissimus, doctissimusque Nicolaus Sevinus: Quarto die adesse omnes in posterum iuberentur, ac coram accusatore ac reo, pila in quibus nomina iudicium inscripta essent, agerentur, dein rursus postea die sortitio iudicium fieret, unius & octuaginta, qui numerus cum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irent.

Ita rectissime hactenus excusatus ille locus, falsi sunt, qui populi, libellos aut tabellas reponere conantur. Fr. Polletus lib. 5. histor. fori Rom. cap. 7. urnam autem vas fuisse, sive stellam ut loquitur Alconius, in quam coniciebantur sortes, omnibus vulgatissimum est, ita perpetuo ejus mentio, una cum iudiciis injecta.

P. Virgil. lib. 6. Æneid.

— fiat ductis sortibus urna.

Et eodem libro post:

Nec vero hæc sine sorte daret, sine iudice sedes,
Quasitor Minos urnam movet.

P. Juvenal. sat. 13. in limine:

Exemplo quodcumque malo committitur, ipsi
Displicet auctori, prima est hæc ultio, quod se
Iudice nemo nocens absolvitur, improba quam vis
Gratia fallacis pratoris vicerit urnam.

Valer. Flacc. libro 2. Argonautic. non multum à fine:

— sortitæque lectæ
Corpora, crudelis scopulus me destinat urna.

Papinius Statius multis in locis lib. 2. syl. 1.

Quicquid habent ortus, sivem times, iturus omnes,
Ibis, immensis urnam qualis Æacus umbris.

Lib. 3. syl. 3.

— inferna rigidum times Æacon urna.

Et lib. 3. Thebaid. v. 102.

Crimine non ullo subeo nova fata, nec alma
Sic merus de luce rapit, seu iudicis urna.
Dicitur, verumque potest deprendere Minos.

Et lib. 11. Thebaid. v. 571.

I mecum ad manes, illic quoque pacta resposcam,
Si modo Agenorei fiat Gnosia iudicis urna.

Q. Horat. lib. 2. od. 3.

Omnes eodem cogimur, omnium
Versatur urna, serius, oculus,
Sors exitura.

Idem lib. 3. od. 1.

Omne capax movet urna nomen.

L. Sen. in Herc. Fur. act. 1. in choro ad finem:

Nulli iussu cessare vacat,
Nulli serpsim proferre diem,
Recipit populus urna citatos.

Et eadem tragœdia act. 3. sc. 2.

Non unus alia sede quasitor sedens
Iudicia trepidis sors fortitur reis.

Et in Agamemnone act. 1. sc. 1.:

Quasitor urna Gnosia versat reos.

Claudian. lib. 2. in Rufinum in fine:

Tunc animæ, quas ille sero sub iure peremit,
Circumstant, iurgique trahunt ad iudicis urnam.

Et lib. 2. de raptu ad finem:

Urna nec incertas versat Minos sortis.

Quorum omnium poetarum verius de fabulosis antiquitatis commentis accipiendi sunt, fangebant enim animabus humana corporis morituri mole exuris positos esse apud inferos iudices, qui rependerent benefactis æterna pramia, delinquentibus apud superos nunquam finiendos imponerent cruciatum, in ferarum corpora humanos spiritus animasque transfecerent.

Timæus Locrus libro de animo mundi & natura ad finem. λέγοντο δὲ ἀναγκαίως καὶ τιμωρεῖσθαι, ὡς μετὰ δουρίων τὰν ψυχῶν, τὴν δὲ δούραν εἰς ὑποκρίματα τοῦ ὕδατος ἐκιδόμενα, τὴν δὲ μετρίαν, ὡς δουρίαν σφύματα τοῦ κοίτην, λέγοντο δὲ ἐς σὺν ἡ κατὰ πρὸς μετὰ, καὶ ἡ μετὰ εἰς τὴν ἀπὸ ἀπὸ πρὸς ἀπὸ πρὸς ἡ καὶ ἀπὸ πρὸς, ὡς μετὰ, καὶ ἀπὸ πρὸς, ὡς τὰν τὴν εἰς τὴν ἰδὴν. Itaque dicantur necessarii poena externæ absurdæque cum animi variis subeant corpora, ignavi & meticolosi in muliebres figuras ad contumeliam proflutias transierant, crudelēs ac sanguinari in corpora ferarum ad penam, salaces & libidinosi in suum ac aprorum formas, leves & sublimipeta alitum pennigerorum species, otiosi & inertes, imperiti & amentes in aquatiliū figuram.

Quam opinionem exagitat impie satis, nec ut solet, L. Seneca Consolat. ad Marciam cap. 19. Cogita nullis defunctum malis affici, illa quæ nobis inferos faciunt terribiles, nullas scimus invenire mortui tenebras, nec carcerem, nec flumina flagrantia igne, nec obliuioni amnem, nec tribunalia, nec reos in illa libertate tam laxa, nullis iterum tyrannos, luserunt ista poete, & vanis nos agitare terroribus, mors omnium dolorum & solutio est & finis. Ei concordēs inter antiquos plerique. Plato in Phædro in fine. Et lib. 1. de Republ. μὴ οὐκ αἶψά τῳ ἀδὲς, fabula de inferis. M. Tull. Orat. in Catilinam 4. pro A. Cluentio, & l. 1. Tuscul. quæst. Callimachus lib. 3. Antholog. citante Dionysio Lambino ad Q. Horatii lib. 1. od. 4.

Jam te premet nox, fabulaque manet.

Contra Pythagoras ac Pythagorei omnes metempsychosion probantes, in hanc opinionem, quantumvis ridiculam ierunt, ut censerent demortuorum animas ab initio inferni iudicis nova ferarum subintrare corpora.

Plotinus in lib. de suo cuiusque genio: Quicumque humanam proprietatem fecerunt, iterum & ipsi homines renascuntur, quæ autem ad sensum defecerunt, bruta quidem ac stolidia animalia redeunt, sed ita tamen, ut qui iram adiecerint, fera existant, & pro ipsa inter se differentia dissentiant qui vero libidine & voluptatibus vitam egerint, in salacia & voluptuaria animalia revertantur, quod si nec sensu ipso, nec sensus ulla parte usi fuerint, hi utique omnes plantæ resurgant, quoniam in his vel animus tantum vegetalis fuerit, neque aliud egerint, quam ut in plantas verterentur, qui autem muscis modulis affecti atque delinui vixerunt, si in cæteris non degenerarint, animalia muscia renascuntur, & qui sine ratione civitates atque imperia exerunt, aquila sunt, nisi & ipsi alia pravitate sint infecti, nam & qui absque sapientia sublimis improbus tractant, columbæ sufficiunt, in alites commutantur, ad sublimiora semper devolantes, qui virtutem autem civilem assequutus est, homo revertitur, qui minime adeptus, in vile aliud animal, ut aprum, aut alia huiusmodi se transformat.

Huc referendi Simonidis iambi à Stobæo laudati Serm. 71. & Latinitate donati à Georgio Buchanano, qui consulantur, longum enim nimis foret transcribere. Q. Flor. Terullian. Apolog. cap. 47. Sic enim poëta & philosophi tribunal apud inferos ponunt. Capite deinde sequenti dogma illud, seu potius delictum vulgatissimum persequitur: Age jam si qui philosophus affirmet, ut ait Laberius, de sententia Pythagore, hominem fieri ex mulo, colubrum ex muliere, & in eam opinionem omnia argumenta eloquiū virtute distorserit, nonne consensum movebit, & fidem insigget etiam ab animalibus abstinendi?

Verius autem, quos ille subindicat, sunt isti licet ab aliis grammaticis parum correcti, imo plerisque in vocibus mutilati:

At audio mala multa etiam ex bonis,
Par illud ut nos olim mutant philosophi,
Et nunc de mulo hominem, de muliere colubrum
Faciunt, & ex diversis diversa alia.

Ridiculum foret, quod tritissimum est, narrare, opinionem suam ductis à seipso experimentis probasse, ut quod meminere se aliquando formam gessisse Euphorbi, pavonis, Homeri poëta, Callidene, Alces meretricis. Ovid. lib. 15. Metamorphos. fab. 3. Petrus Crinitus in poematis:

Adde quod is leges, legum oracula novit,
Quæ servanda dedit Samius mysteria vates,

Cur etiam plures variato corpore formas
Tratulit, atque idem famosi nominis Alce,
Mosque Melartheos animos, & pectora iunxisset,
Et modo gemmantis ales Junonia pennas
Explicat, & bello ferus induit arma Tyrandes.

D. Aufon. epigr. 69.

Tythagora Euphorbi reparas qui semina rerum,
Corporibusque novum das reduces animas.
Dic quis erit Marcus jam fata novissima functus,
Si redeat vitam rursus in aëream?
Non taurus, non mulus erit, non hippocamelus,
Non aper, aut aries, sed scarabaeus erit.

Ad istud iudicium infernorum commentum allusum à Valerio Flacco Sertino lib. Argonaut. 3.

Quippe nec in ventos, nec in ultima solvimur ossa,
Ira manet, duratque dolor, cum deinde tremendi
Ad solium venere Jovis, quæstusque nefandam
Edocuerent necem, patet ollis janua leti,
Atque iterum remcare licet, comes una sororum
Additur, & pariter terras atque aquora lustrant,
Quisque suos fontes, inimicaque pectora penis
Implicat, & varia meritos formidine pulsant.

Statius lib. 4. Thebaid. v. 529.

In speculis mors atra sedet, dominique silentis
Adnumerat populos, major supereminet ordo,
Arbiter hos dura versat Gortynius urna
Vera minis poscenti, adigitque expromere vitas
Usque retro, & tandem panarum lucra sateri.

Recte Placidius Lutatius interpres ibidem loci, arbiter, quæstus, ex sorte iudex legi quos habeat in consilio. Sed omnium optime suavissimeque Claudianus hanc, post iudicium infernorum sententiam, animarum transmigrationem depinxit, cujus versus ob elegantiam, licet longiores adscribam & lib. 2. in Rufinum ad finem:

———— quæstus in alto

Conspicuis folio pertentat crimina Minos,
Et iustis dirimit fontes, quos nolle sateri
Prosperit, ad mala mox transmittit verbera fratris,
Nam juxta Rhadamanthus agit: cum gesta superni
Curriculi, totosque diu prospexerit actus,
Exæquat damnum meritis, & muta ferarum
Cogit vincula pati, truculentos ingerit ursoris,
Pradone, que lupis, fallaces vulpibus addit.
At qui desidia semper vinoque gravatus
Indulgens Veneri, voluit torpescere luxu,
Hunc suis immundi sedos destrudit in artus.
Qui iusto plus esse loquax, arcanaque sœvit
Prodere piscosus fertur victurus in undas,
Ut nimiam pensent æterna silentia vocem.

Media quoniam antea exposita sunt, superest, ut prima & ultima explicentur, quæstorem Minos vocat, imitatus Virgilium l. 6. Aeneid. quæstor Minos urnam movet, estque Aconio Padiano, quæstionis princeps, dictusque prætor aut quæstor, quod videlicet in crimina admissa inquirat, Martianus l. c. l. i. ff. ad leg. Cornel. de fidei. Quæstor magistratus iudexve quæstionis, ob capitalem causam pecuniam acceperit, ut publica lege reus feret.

Quem locum male à Francisco Accursio intellectum exposuit Guilielmus Budæus Annotationibus in pandectas prioribus. Lutatius proxime antecitatus. Cic. pro M. Fonteio non multum à limine; Quid mihi opus est sapiente iudice, quid a quo quæstore? l. 2. Cod. Theodos. de postul. Non idem in eodem negotio quæstor sit & defensor. Hoc est, iudicis & adversarii habere personam, ut vetus scholiastes interpretatur. Moschopulo redditur νομιστής.

Ammian. lib. 14. Qui metu sui discriminis anxius, cum accusatores quæstoreque substituit sibi consociatos ex isdem sortibus eerneret emergentes, qui clam palamve agitabantur, occultis Constantium literis edocebatur. Et libro 20. idem; Quæstore dederat spectaturos, quas ob res oppidum sit excisum. Et libro 30. Errantes vindicavi sempiterna rigor iustitia, aliquoties serus, sed serv-

pulosus quæstor gestorum recte vel secius. C. Vellejus Paternus lib. 2. cap. 45. Legem tulit, qua Marcum Catonem à republica relegavit, ut si quæstor cum iure prætorio, adjecto etiam quæstore, mitteretur in insulam Cyprum, ad spoliantum regno Ptolemaum. Aldus Manutius legit, ut si quæstor cum iure prætorio, diu enim ante, inquit, Cato quæstor fuerat. Iustus Lipsius reponendum censuit, ut si quæstoris. Vulgata lectionem retinet Jacobus Schægius, sed probo conjecturam Aldi. Ita poëta. D. Aufon. epistol. 24. ad Paulinum tuum:

———— vel si tibi proditor instat,
Aut quæstoris gravior censura veretur,
Occurre ingenio, quo sæpe occulta teguntur.

M. Manilius lib. 5. Astronomic.

Quæstor scelorum venit, vindexque reorum,
Qui commissa suis rimabitur argumentis,
In lucemque trahet tacitæque silentia fraude.

Corruptissime ante Josephum Scaligerum legebatur & sine ullo probabili sensu:

———— tacita licentia fraude.

Sequitur in Claudiano, loquaces in pisces mutatos, & recte, nam pisces muti, & sine ulla potestate naturali vocem emittendi. Artemidor. lib. 2. Onirocritic. capite 18. καὶ ἡ γυνὴ ἐν γαστρὶ ἔλκυσσεν, ἡ δὲ ἐν ἑσπεράβου τεκύν, ὥς ἂν οἱ παλαιὸι λέγουσιν, ἀφανὸν γυνήσιν. Quod si mulier prægnans se piscem parere somnet, juxta veterum sententiam mutum pariet. M. Tull. libro 1. ad Quintum fratrem epistol. 1. mutas pecudes dixit, idem in Aratidis:

Ipse autem labens multis equus ille tuctur
Piscibus.

Depravatum locum facile est restituere uno elemento detracto.

Ipse autem labens mutis equus ille tuctur
Piscibus.

P. Ovid. lib. 3. de Arte:

Quamvis mutus erat, voci fuisse putatur
Pisces, Arionis fabula nota lyra.

Et lib. 4. Transformat. tab. 4.

Venerit in tacitos juvenilia corpora pisces.

Ita Navium in Lycurgo apud Nonium c. 1. num. 29. capiunt, inter eos Ciosianis est:

Ducite eo cum argutis linguis mutas

Quadrupedes.

Quod ridiculum admodum, pisces enim τετραῖδες & ob id non quadrupedes. Cælius Symposius Enigma. 12. cujus lemma est, pisces & flumen:

Est domus in terris, clara qua voce resultat,
Ipsa domus resonat, tacitus sed non sonat hospes,
Ambo tamen currunt, hospes simul & domus una.

Sed ad sortitionem iudicium intermissam regredior, poterat reus eos rejicere, quos vel sibi inimicos, vel incommodos fore arbitrabatur. Alconius Padianus in 2. Vetrinam, & tunc sub sortitio instituebatur, eodem omnino modo, quo prior sortitio; Postius in arca iudicium nominibus, deinde in urnam conjecit, ut de pluribus numerus necessarius efficeretur.

Quod si tamen forte datorum iudicium aliquis obisset, non vero ob inimicitias esset a reo rejectus, sorti non erat locus ulterius, sed prætor privata sua auctoritate substituebat alium iudicem in demortui locum, aut certe a prætore eodem sorte interposita fiebat substitutio. C. Sueron. in Julio cap. 41. Ac ne qui novi casus reversionis causam moveri quandoque possent, instituit quotannis in demortuorum locum ex his qui recensiti non essent, substitutio a prætore fieret. Cicero loco proxime superius laudato; Postea quam rejectio iudicium facta est, quod & in sortitione istius præsentia populi Romani, & in rejectis iudicibus mea diligentia istorum imudentiam vicerat.

Paucis deinde interiectis: Subsortiuntur enim in M. Metelli locum. Idem in Orat. pro Cluentio habita: Si ex lege subsortitus non erat Junius, idcirco illius damnatione aliquid de Cluentio iudicabatur. Et postea: Ab isto enim quod ex lege subsortitus iudicium non esset.

Deinde vero post aliquos: Post paucas dies ex subsortitione sedisset.

fer. Et in Orat. pro Cn. Plancio, Jam non eos Junius subfortitus est. Et Act. 3. in Verr. Alium pratorum cum iis iudiciis, quos in horum locum subfortitus est, de re in consilium iturum putasti. Postea deinde: Nam de subfortitione illa Juniana iudicium nihil dico. Et Servius adeatur, qui fortiri interpretatur, substituere, addit deinde, & est verbum iudiciorum, nam subfortiti dicuntur iudices, qui occupatorum funguntur officio. ad v. 72. libro 3. Georgic.

sobolem armento fortire quotannis.

In quo non solita diligentia, nam subfortitio non tantum eorum gratia, qui occupati essent, sed & mortuorum, & inimicorum, ut jam expositum. Junius Philargius doctus Grammaticus eodem Virgilii loco, fortire, exponit, substituire, & meo quidem iudicio rectissime.

Nec vero Romanis tantum in mos, sed & Gracis, & præsertim Atheniensibus legibus receptus. Lucian. Samosatensis Dialogo, cui titulus δις κατηγόρησεν ἢ δικασθεῖσα, Bis accusatus, seu fora. Demosthen. Orat. contra Aristogitonem. Quod Solonis inventum fuit ob culpas in republica perniciosum ulum vituperatus idem legislator, testante Aristotele libro 2. Politic. cap. ult. isti plures habebant stationes, nam εὐνοῖα, ubi de vita disceptabatur, & αἰὲς δημοτικῶν, ubi civiles causas agitantur: utriusque stationi titulus appendebatur, elementum notatus, ut α. β. γ. usque ad κ. nam decem tantum erant stationes.

Judices certe & summæ & stationis nomen in pugillaribus scriptum habebant, & cum esset iudicium instituendum, in forum omnes concedebant, & sortibus in urnam confectis, qui sortitus erat litteram α. ibat in eam stationem, quæ ea littera notabatur, cum β. educebatur, eam occupabat fori conditionem, atque ita deinceps.

Blepyrus ille apud Aristophanem in concionantibus, & vetus ibidem loci Scholiastes:

τὰ ἡ κληρονομία τοῦ περὶ τῆς ΠΡ. εἰς τὴν ἀρχὴν καταβίωσιν,

κῆρας ἴσχυα παρ' Ἀγορίῳ κληροῖτο πάντα ἕως ἂν εἰδῶς ὁ λαὸς ἀτὴν χαίρων ἐν ὁπλίῳ χειρμακτῇ διεπνέει, καὶ κηρύττει τὰς ἐν τῇ βῆτ᾽ ὅτῃ τὴν σὺν ἀποκαθέρῃ τῶν βασίλειον διεπνέοντα.

Verit Andreas Divus Justinopolitanus non male:

Sorte autem iudicia ubi terties PR. In forum deponam, Et postea apud congruum sorte eligam omnes, quonisque Sciens sortitus abeat, gaudens in qua littera canet, Et præco illos ex beta in porticum sequi Regalem canantes.

Dedique cap. 29. de pœnis post sententiam irrogandis, quare hic de modo accusandi, & defendendi, condemnandi, absolvendique agam.

Primum præcipuus accusatoris scopus invidiam permovere adversario apud iudices, alii adnotant ex L. A. Julejo libro 3. Milefiar. Sidonio Apollinare lib. 1. epist. 7. Cum accusatores semper ullati nuntios à decemviris operirentur: & ab industria præripuissent reo debitam miserationem sub invidia sordidatorum. M. Cicerone in Orat. pro Fontejo, & Act. 2. in Verrem, morem concitandæ indignationis idem expressit; Expulsi rebus omnibus suis, Romam venerunt, sordidati, maxima barba, & capillo. L. Sen. lib. 10. Controvers. 1. Sordidatus es, non queror, sed si sordes tue invidiam mihi concitant, queror. Fab. Quintilian. Declamat. 279. Non vociferatione saltem invidiam facere apud populum conatus. Et Declamat. 283. Quis iste est filii habitus, quæ sordes? quid hanc mihi invidiam facis? C. Petron. in Satyrico: amolitur Astylus invidiam.

Verum hanc commovendi misericordiam rationem legibus Atheniensium veritam ait Quintilian. libro 2. Orator. Inlit. capite 17. Et incedemur civitate expulsi eloquentiam, & Athenis quoque, ubi aliter movere commiserationem videbatur. Et libro 6. ejusdem operis capite 1. Id sensit Atticos credo, quia Athenis affectus movere per præconem etiam prohibebatur erat.

C. Plinius Junior lib. 2. epist. 11. Respondit Fronto Catus, deprecaturque est ne quid ultra repetundarum legem quaeretur,

omniaque actionis sua vela vir movendarum lachrymarum perisissimus quodam velut vento miserationis implevit. Moverique solebat commiseratio his potissimum à rebus: Si reus, in anteacta vita fuit innocens, si benemeritus, si spes in futurum innocenter visluri, & si in aliquo usu futuri, si vel aliis incommodis, vel præsentis periculo, vel patientia videatur satis panarium dedisse: ut Maria Catantus docuit. Ad illum morem accommodatissime, ut solet, L. Apulejus lib. 10. Milefiar. Tum demum clamatus introducit reus, & exemplo Attice legis Marcique iudicii, causa patroni denuntiat præco, neque principia dicere, neque miserationem commovere.

Quidni liceat pulcherrimum è M. Tullio locum transcribere, cum hunc ritum vel solus docere possit? Is ergo 2. Verrina: Non possum dissimulare iudices, timeo, ut C. Ferres, propter hanc virtutem eximiam in re militari, omnia quæ feci impune feceris, venit enim mihi in mentem in iudicio M. Aquillii quantum auctoritatis, quantum momenti oratio M. Antonii habere existimata sit, qui ut in dicendo erat non solum sapiens, sed etiam fortis, causa prope ferorata, ipse arripuit M. Aquillum, constituitque in conspectu omnium, tunicamque ejus à pectore abscidit, ut cicatrices populi R. iudicesque aspicerent, adverso corpore acceptas, simul & de illo vulnere, quod ille in capite ab hostium duce accepterat, multadixit, eoque adduxit eos qui erant iudicaturi, vehementer ut viderentur, ne quem virum fortuna ex hostium telis eripisset, cum fides ipse non peperisset; hic non ad populi laudem, sed ad iudicum crudelitatem videretur esse servatus.

Frequentissimum sane id, nec ullum magis creditum idoneum argumentum promovendis affectibus, ut ex elegantissima illa declamantium vociferatione colligitur apud Petronium in limine Satyrici fragmenti.

Idem Cicero lib. 2. de Oratore: Quod enim ornamentum, quæ res, qui animus, quæ dignitas illi oratori desuit, qui in causa peroranda non dubitavit excitare reum consularem, & ejus diloricare tunicam, & iudicibus cicatrices adversus senis Imperatoris ostendere? T. Livius concionem in hunc modum refert s. Decad. lib. 5. Ego ter & cicies cum hoste per provocationem pugnavi, ex omnibus quibuscumque manum conserui, spoliatus tui, in ligno corpus honestis cicatricibus adverso corpore acceptis habeo, nudasse se deinde dicitur, & quo quæque bello vulnera accepta essent, retulisse, quæ dum ostentat adaptis forte quæ velanda erant, tumor inguinum ruyum proximis movit, tum hoc quoque quod ridei, inquit in equo dies nolloque perferendo habeo, nec magis me ejus, quam cicatricum harum pridet, pœnitique, quando nunquam mihi impedimento ad rem publicam bene gerendam domi militis æque fuit, ego hoc ferro sæpe vexatum corpus miles adolecentibus militibus ostendi, Galbanitens & integrum denudet.

Similia pene sunt, quæ Marechalli Bironii epistola exhibet, dum reus in Regio præsidio damnandus capitis detineatur, vir, deus bone! magnus, nili maximus esse studuisse. Ita Ulysses Ovidianus lib. 13. Metamorphos. fab. 1.

sunt & mihi vulnera, civis,

Ipso pulchra loco, nec vanis credite verbis,

Aspiste, en (testemque manu deduxit) & hæc sunt

Pectora semper ait vestri exercita curis.

Originem istius legis licet repetere à Pausania in Atticis, apud quem ista fere extant: Ubi Hyperides oraret pro Phryne, nihilque se proficere intelligeret, quia clarissimum videbatur, quod iudices in eam essent daturi calculum, eam in medium adducens, & esse laceravit illius, pectusque nudum ostendit, postea cum Epitogi commiserationem ex conspectu oravit, ut omnes iudices in Hypophetis, & Zachori superstitionem induxerit, & cum dimissa hæc fuisset, lex postea lata est, ne quisquam, dum diceretur, accusatum, accusante respiciens iudicaret.

Ex ipsius reorum conspectu itaque commiseratio permovere solita, comam illi demittebant, cinere respergebant, vestem lugubrem induebant, magistratum insignia, & latiores cultus ponebant, alibi hoc in opere dictum, ubi de atrata veste, & nigro colore luctibus adhibito disserui. Fortunat. lib. 4. de S. Martino:

& longa catena reorum

Accrescente coma.

V V V V 2

Pro:

Promissum hunc crinem, ut dixi, pulvere aspergebant, quo miserabilior species apparet: exempla in sacra pagina pene innumera, libro 2. Reg. cap. 13. & lib. 1. Machabaeor. cap. 3. Hieiem. cap. 6. Josue cap. 7. Job. cap. 2. in fine. ut omittam hunc lugendi morem Græcis receptum. Homer. lib. 18. Iliad. in limine, neque attinet poetas laudare in hanc rem, pleni enim sunt:

Stat. I. 6. Thebaid. in principio:

- - - squallentiæque ora

Sparfus, & incultam ferali pulvere barbam.

Idem lib. 3. Thebaid. v. 137.

Canitum impexam dira tellure volutans.

Claudian. lib. 3. de Raptu:

Tum laceras effusa comas, & pulvere canos

Sordida.

Virgil. lib. 10. Æneid.

Canitum multo deturpat pulvere.

Et in Ciriidem:

Lyrissos multo deturpat pulvere crines.

Accusati apud senatum rei sedebant sub patrono, insituta ad populum provocazione, super eundem collocabantur. declamator ille apud L. Senecam lib. 3. Controvers. 17. de Popilio Lenate Cicero interfectore. Impius es, ingratus es, audeo dicere parricida, respice forum, hic sub Cicerone sedisti, respice rostra, hic supra Ciceronem stetisti. Quod nescio an ab ullo animadvertum.

Quæ condemnationis, quæ ampliacionis, quæ denique abolutionis fuerit in hisce capitalibus judiciis nota, ex Afconio Pediano act. 3. in C. Verrenti, aliis est observatum, hic tantum Theta præfigi sententiæ capitali consuevit animadvertendum, quod & vulgatissimum. Isidor. lib. 1. cap. 20. & cap. 23.

Pseudo-Cornutus ad v. 13. sat. 4. A. Persii. *Judices literam theta apponunt ad eorum nomina, quos supplicio afficiunt, merito, θήτα τὸ τὸ θάνατος, eo quod quasi habebat telum suum, ideoque quasi trise intelligitur, vel mortis signum, unde quidam ait, O merito ante alius infelix litera theta.*

D. Aufon. epigr. 120.

Miselle doctor, & tibi sit obsecro,

Tuumque nomen theta scilicet signet.

A. Persius loco laudato:

Et poris et nigrum vitium præfigere theta.

Sidon. Apollinar. carm. 9.

Isti qui volet exactioni

Discretum bonus applicare theta.

Martial. lib. 7. epigr. 36.

Nosti mortiferum pratoris Castrice signum,

Est opera pretium discere theta novum.

Seio contrario ritu siluiferum Hebrais fuisse than notam in sacris literis, Ezechiel cap. 9. & cap. 59. & D. Hieronym. ibidem. Omnia certe reo proniora, nam si paritas sententiarum constituitur, absoluebat, unde lex illa relata à L. Seneca lib. 3. Controvers. 2. Parricida æquis sententiis absolutus, IC. I. inter pares, ff. de re judicata. Aristotel. problemat. cap. 13. & cap. 15. causa ex Seneca tragædo auditur in Thebaid:

Inclinat animus semper infirmo favens.

Origo ex D. Augustino hac repetenda est lib. 18. Civit. Dei cap. 26. *Mar. apud Athenienses homicidæ reus judicantibus duodecim diis, in eo pago, qui postea Areopagus est dictus, sex sententiis absolutus est, ubi enim parcs erant sententiæ absolutio condemnationis semper præstebatur.*

Neque poterat lata semel sententiæ mutari ab eodem iudice, aut decretum prolatum. Celsus IC. I. 14. ff. de re judic. *Quod iussit vetuitque prator, contrario imperio tollere, & repetere potest, licet de sententiis contra. Cum jam sententiæ verba sunt L. Apuleii lib. 10. Milefian. paret, cunctorum stylis ad unum sermonem congruentibus, ex more perpetuo in æream urnam conscribi debent, quo semel conditis calculis, cum jam rei fortuna transacta, nihil commutare liceat. Et pulcherrime idem l. 1. Floridor. in fine: Præco cum proconsule & ipse tribunal ascendit, & ipse rogatus illic videtur, & quidem perdis stat aut ambulat, aut plerumque contentissime*

clamat. Enim vero ipse proconsul moderata voce rareret & sedens loquitur, & plerumque de tabella legit, quippe præconi vox garrula ministerium est, proconsulis autem tabella sententiæ est, quæ semel lecta, neque augeri litera una neque augeri minui potest, sed utcumque recitata est, ita provincia instrumento refertur: excerptum illico & lectum est, nec revocare illud, nec autem mutare, nec emendare mihi inde quicquam licet. Exemplo legem hanc confirmare poterit Coriolanus, cujus exilio jam decreto tribunitia intercessio intervenerat, sed frustra. noluit enim senatus prius tunc paulo ante sententiam, & cum matura deliberatione latam rescindere. Plutarch. in eo. Alludit C. Plinius junior lib. 6. epist. 13. *Illi quoque enim, qui prius negarant Varenio, quæ petebat, eadem danda, postquam erant data, consueverunt, singulos enim integra re diffinire fas esse, peracta, quod pluribus placuisset, cunctis iudicandum. Ad quem locum eruditissimus senex Claudius Minos videatur.*

Quo rite sententiæ non revocanda edi posset, adhibebantur ritus quidam solennes, primum ut per partes disquisitio ageretur, (sic enim legendum apud Plinium l. 29. c. 1. ut me doctissimus senator Tholofas D. Catellius admonuit, ex MS. suo non ut antea per parietes) hoc est, ut singula capita criminis objecti discuterentur ne quid temere aut imprudenter committeretur. Deinde quia facilis erat accusare, quam obiectum crimen diluere, ideo si actor sex horas habuisset sibi concessas, reus novem forticbatur. C. Plin. lib. 4. epist. 9. At Cn. Pompejus fixarum veluti eloquentiæ injectit, & coarctavit facundiam, ut reus tres horas, actor duas tantum haberet. Afcon. Pedian. in Milonianam, quod in fuere Germanici disquirendo observatum, C. Tacit. libro 3. Annal.

Horæ ista poto clepsydra distinguebantur, præsertim posteriori illo ævo, nam primitus umbris solis tempora intemolcebant. Aurel. Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 3. quod solarium interpretantur nonnulli, sed falso, ut proxime infra. A. Gell. l. 3. cap. 3. Artemid. lib. 3. cap. 67. Aufon. in ephemeride. A. Pers. sat. 3. principio:

Quinta dum linea tangitur umbra.

Secundo excogitata clepsydra, ut disserit C. Plinius libro 7. cap. 60. de quibus P. Victorius lib. 21. c. 13. Cæli Rhodigin. lib. 18. c. 39. & peritissime describit Censorinus libello de die Natal. cap. 23. Deinde aliquanto tempore post P. Cornelius Nasica censor ex aqua fecit horarium, quod & ipsum ex consuetudine noscendi ex sole horas solarium capiti um vocari. Recte ex aqua, idæ enim aqua est, atque inde κλεψύδρα appellant. Sidon. Apollinar. lib. 2. epist. 6. Per spatia clepsydram horarium incrementa servantem probabat. Et eodem lib. epist. 13. *Cujus ipsa denique spatia vita custodiebantur, ut per horarium dispositas clepsydras explicarentur.* Cassiodorus lib. 1. variat. epist. ult. eodem sensu dixit, momenta horarum constituere. L. Apul. lib. 1. Apolog. *Possem equidem bono periculo, his diis contentus perorare, quoniam tamen mihi pro accusationis longitudine largiter aqua superest, cedo, si videtur, singula consideremus.* Et post eodem lib. Tu interea, dum legit, aquam sustine. Deinde vero, mea licet aqua nare. Et lib. 2. Apolog. *At tu, lucebit, aquam finas fluere.* C. Plinius junior lib. 2. epist. 11. *Dixi hori: pene quinque, nam decem clepsydri, quas spatiosissimas acceperam, sunt additæ quatuor.* Idem l. 6. epist. 2. *Increbuit passim & invaluit consuetudo, binas, vel singulas clepsydri, interdum & dimidias & dandi & petendi.* Et ibidem loci, paucioribus clepsydri causas præcipitari. Cic. l. 2. Tusculanar. quaestio. Cras ergo ad clepsydram, sic enim dicimus, sed tibi hoc video, non posse deberi. Philotas, Lucianus in piscatore, Synesius in Dione, à P. Colvio adnotati. Et Lucianus quidem in lib. de legenda historia, cujus verba explicat Franciscus Luisinus parerg. lib. 3. capite 39. M. Fab. Quintilian. libro 12. Instit. capite 6. *Definit non male Suidas in voce διαμετρικὴν ἡμέραν, divisa & dispersita dies.* Ubis ille Hieronymo Wolsio interpretare. *Mensura quædam aqua est ad certum diem inter vallum fluent, eaque mense Decembris dividebatur, quo maxime causa maximis que de rebus agebantur & quidem in tres partes distribuatur, quarum accusatori una, reo altera, tertiis iudicibus assignabatur. Multiplex error, nam neque mense Decembris de maximis causis agebatur, cessante tunc senatu,*

C. Suc.

C. Sueton. in Augusto cap. 35. neque de divisione aquæ verum, quam ut admittamus, tamen reus, non unam aquæ partem, ut actor, habebat, sed duas partes propemodum ex lege Pompeji, ut jam paulo supra admonui. Melius idem in voce, *ἀλλὰ δὲ ἀναίρεται ὕδατος, frustra consumitur aquam*, in eos qui frustra student eloquentiæ, frustra ab eis in iudicio ad aquam dicebant.

Jocose Jupiter ille apud Julianum Cæsarem in Cæsarib. jubet dicere ad *μυρὰ τὴν ὕδατος*, aqua rationem. Eeodem in opere post. *ἢ τὴν ὑδατὶν ἔχον τὴν Ποσειδῶντος* *διελάτων*, ἡμιμετρὴν αὐτὰ τὴν ὕδατος ἔλασσον. Ad Ollarianum Neptuni minister clepsydram (ita ὕδατος vertit C. Cautoclarus peritissime) deulit, eique quam minimum potuit aqua distribuit. Cælius Sympolus anigmate 70. lemma est clepsydra.

Lex bona dicendi, lex sum quoque dura tacendi,
Jus avida lingua finis sine fine loquendi,
Ipsa fluens dum verba fluunt, ut lingua quiescat.

Martial. lib. 6. epigr. 35.

Septem clepsydras magna tibi voce petenti
Arbiter inivisti, Cæciliane, dedit.
At tu multa diu dicis, utrisque repentem
Ampullis potas semisupinus aquam.
Ut tandem facies vocemque sitimque, rogamus
Jam de clepsydra, Cæciliane, bibas.

Et lib. 8. epigr. 7. idem:

Hoc agere est causas, hoc dicere, Cinna, diserte,
Horis, Cinna, decem dicere verba novem?

Sed modo clepsydras ingenti voce petissi
Quatuor, o quantum, Cinna, tacere potes.

Sed quoniam de horis multa jam dicta sunt, quomodo in foro dividerentur, hoc cum poetis addendum, eas cæli janua assistere, & solis comites ab iisdem effictas. Aristænet. libro 1. epist. 11. Pindar. Olympicor. od. 4. in Iovine, & od. 13. Pythior. od. 9. & corruptus idem apud Stobæum Serm. 5. ubi ἀγὰρ σάτιος legitur, sed reponere ἀγὰρ ἀγε, bonas horas. Apul. lib. 10. Grati gratissima, Hora pulcherrima. Lucianus Placidius ad v. 410. lib. 3. Thebaid. Papinianæ:

- - - Ravidis accurrunt passibus Hora.

P. Ovid. lib. 2. Metamorph. fab. 1. in janua cæli, cum sole:

- - - Posite spatii aequalibus Hora.

Claudian, in Consul. Olib. & Probin:

- - - Te variis scribent in floribus Hora.

Corrigendus idem libello de laudibus Serenæ:

Ubera prima dabant gremiis redolentibus aura.

Ex MS. Cujacii omnino est rescribendum, & meus confirmat.

- - - Gremiis redolentibus Hora.

Sed nimis diu rebus obviis immoratum, ad alia jam mihi properandum.

Fuerat etiam nonnihil de *fidicula* hic delibandum, sed urgente typographorum, & operarum importuna diligentia, cogor multa omittere, multa leviter transilire. sic igitur dicitur, quod fides inveniat per tormentum, idemque est *ungula*, quod effodiat. Iliados. Hispalensis lib. 5. Etymologiar. c. 27. consulendi sunt L. Seneca lib. 3. de ira cap. 3. & cap. 19. Consul. ad Marcianum cap. 20. Valer. Maxim. lib. 3. cap. 3. tit. 7. de Theodoro: *ῥυτί verbera*, *fidiculas laxavit*, solvit euleum. Quintilian. lib. 6. cap. 2. C. Sueton. in Tiberio cap. 62. Excogitavit inter genera cruciatuum etiam, ut larga meri portione per fallaciam eneratos, repente veretris deligatis, *fidicularum* simul, urinaque tormento distenderet. Idem Quintilianus Declamat. ult. An tu questionem illam fuisse credis, qualis vernilibus corporibus adhibetur? ideo enim euleos movebam artifex, tenebam *fidiculas* ratione servata, ut leviter sedibus suis remota compago per singulos artus membra laxaret. Valent. Valens, & Gratian. AAA. L. 16. C. de questionib. Decuriones siue ob alienum, siue ob suum debitum, exortes omnino earum volumus esse penarum, quas *fidiculae* & tormenta constituunt, quod quidem capitale iudici erit, si in contumeliam ordinis exitumque tentetur. Eiusdem Valentis rescriptum extat l. 4. C. ad leg. Jul. Majestat. Nullus omnino, cui inconsultis ac nescientibus nobis, *fidicularum* tormenta inferuntur, militis, aut generis, vel dignitatis defensione usi prohibeatur. Thomas Segetus civis meus, & vir eximia literatura, figuram ejus nuper edendam curavit, & medici Hippocratis icamno assimilant, Andreas à Cruce Venerus, Oribasius lib. de Medicamentis c. 35. Corneli. Celsus lib. 8. c. 20. Martial. lib. 5. epigr. 52.

Exprimere, *Ruse*, *fidicula* licet cogant,

Ave Latinum, *χαῖς* non potest *Græcum*.

Aurel. Prudent. lib. *æcæ* secæ. in Romano Martyre:

Costas bisulcis exsecandas ungulis.

Et ibidem loci:

Non ungularum tanta vis sedit laquei.

ROMANARUM
ANTIQUITATUM
LIBER DECIMUS.
DE MILITIA.

Pervenimus in instituta reipublicæ Romanæ descriptione ad rem militarem, cujus cognitio quantum profuit omnibus iis, qui in veterum scriptis versantur, non opus est, ut ipse multis verbis hoc loco explicem: cum id fecerint eruditione multa præditi aliquot viri: ita, ut si iis quadam addere velim, actum agere videar. Quare qui pluribus de eare instrui volent, eos remitto ad illa, quæ hæcenus edita sunt, clarissimorum virorum scripta. Ego vero antequam descriptionem & explicationem militiæ Romanæ ordiar, de duobus lectorem benevolum monebo. Primum de scriptoribus, qui aliquid de re militari in lucem dederunt, quorumque testimoniis usus sum: deinde de ordine, quo hanc materiam explicavi. Ac de scriptoribus quidem rei militaris ut primum dicam, quotus quisque est, qui non audierit sæpenumero citari Flavii Vegetii Renati libros: quos tamen pauci legunt, cum propter exemplarium raritatem, tum etiam propter errorum, qui in eos irreperunt, & mendorum copiam, quæ utinam aliquis aliquando adhibitis vetustis libris eruncaret, profecto non parum gratia apud omnes humaniorum literarum amantes esset iniurus: de quo quidem non ita pridem spem fecit Ludovicus Carrio J. C. in suis antiquarum lectionum commentariis: cujus voti religione ut sese solvat, sibi quæ studiosum gregem hoc labore demereatur, ipsum communi omnium antiquitatis amantium nomine vehementer etiam atque etiam rogo. Vegetio addi solent ea, quæ Modestus de re militari & Ælianus de aciebus instruendis scripserunt, qui & ipsi libri multis mendis scatent. De Catonis, Cincii, & aliorum veterum monumentis de hac eadem materia, quæ temporum injuria interierunt, nihil dicam. Edidit aliquot de re militari commentarios non indiligenter scriptos vir clarissimus Robertus Valturius, qui tamen mihi visi non sunt. Ego quæ in hoc libro de militia Romana in medium attuli, omnia desumpsi ex rerum Romanarum scriptoribus, Livio, Dionysio, Plutarcho, Cæsare, & ex sexti libri Polybii fragmentis; in quo libro vir ille diligentissimus potissimam reipublicæ Romanæ partem sibi sumpsit describendam, & explicandam: qui liber utinam aliquando integer in lucem ederetur. Adhibui præter eos, quos dixi, historicos, nonnunquam in consilium veteres Grammaticos, Varronem, Festum Pompejum, Nonium Marcellum, Agellium, item Plinium, & ex recentioribus Petri Rami librum de militia C. Julii Cæsaris, Lazari Bayfii J. C. & Lillii Gyraldi de re nautica libro, atque viri omnium optime de antiquitate meriti, Car. Sigonii de antiquo jure civium Romanorum & jure provinciarum commentaria, ex quibus etiam, si quæ forte hic desiderabuntur, studiosi petent. Atque tantum de scriptoribus.

De ordine jam dicam, quem in hoc libro observavi talem, ut primum generalia quadam de bello indicendo, sæderibus feriendis, atque delectu faciendo notarim, tum exercitum Romanum, ex legionibus & auxiliis constituerim, partes singulas, duces, magistratus, militum ordines, eorumque arma explicarim, aciem instruxerim: inde ad oppugnationes locorum clausorum, & prælia navalia venerim: quibus explicatis, de animadversione in

devictos hostes, & milites officii sui parum memores: contra vero de præmiis & militum fortiter rem gerentium, & ipsorum etiam Imperatorum dixi, atque tandem exercitum dimisi. Hac præfari volui, benevole lector, tum instituti mei tenendi causa, tum ut tu scires quid in hoc libro expectandum esset, quod meum studium, ut boni consulas rogo. Incipiemus igitur rem militarem Romanorum considerare, initio factò ab antiquo bellorum indicendorum ritu.

AD LIBRUM X.

PARALIPOMENA.

Qui rem bellicam scriptis suis extulerunt libris de eis editis, de arte militari, & stipendiis, numero annorum, quibus militabatur, emeritum, & præmium, de vestitu nonnulla, de cinctu, cingulo, & balibeo, duces exemplo tyrones erudiunt.

ualis fuerit veterum in castris disciplina, & antiqui scriptores luculenter, & critici laboriose expederunt. Nomina celebriorum apponam. Adamus Junghans, Elianus Sophista de militaribus ordinibus instruendis *More Græcorum*, Æneas in bibliotheca Vaticana, & nuper opera Hæci Casauboni cum Polybio excusis diligentissime, Africanus adhuc MS. in eadem bibliotheca Vaticana, cui operi titulum fecit *Costes*, Hadrianus Junius in epistola libris animadversorum præfixa, Andreas Janus Lascaris de militia Romanorum, & imprimis castrametatione ex Polybio, Anonymi libellus Gallicus, de vera sepe, ad quem tendere debent omnes honestatis amantes, & de præda, ejusque relictu, Anselmus Strækelius edidit librum, cui titulum indidit *encheiridion stratagematicon*, Apollodori Poliorctica, & Athenæi liber de armaturis. Manuscripti extant, Belisarii Aquivivus Neritino dux libellum edidit non contemnendum de re militari & singulari certamine, Bernardinus de Ascalante, Bernardus de Mendoza, Bernardinus Rochæ, Bitonis fabrica bellicorum instrumentorum MS. in quibusdam Italia bibliothecis, Claudius Cotereus de jure militari, & de officio imperatoris, Constantinus Imperator Constantinopolitanus de instruendis aciebus MS. Viennæ in bibliotheca Imperat. Constantinus Porphyrogenetes de thematibus sive agminibus militaribus, Cornazianus septem libros metrice legibus de re militari scripsit, Darius Attendulus de duello, Dionysius Longius de aciebus bellicis, Dominicus Cyllenius, Flavii Renati Vegetii Epitome institutorum rei militaris, Franciscus Petrarcha de officio Imperatoris, Fr. de Valde Hispanus, Henricus Ranzovius, Hieron. Alexandrinus de telorum fabrica, hunc alii Ctesibium appellant, Hieronymus Catanæus, Hygenus, seu ut aliis placet, Hegenus, quem cognomen *Grammaticum* vocant, de munitionibus castrorum, ut legitur in catalogo Scipionis Terii librorum MSS. veterum, Jacobus Acontius, sunt & Jacobi Lauteri libri duo de modo substituendi terrena munimenta ad Urbes atque oppida, ceteraque loca omnia, quibus adi. us hosti præcludatur, Jacobus Purilliarum comes, Joan. Baptistæ Goinai, paradoxum quoddam, *Judicia literarum nobiliora sint rei militaris peritia*, Joan. Genesius Sepulveda de honestate rei militaris, sub forma dialogi, cui titulus, *Democrates*, Joan. Lauterbachius de armis & literis, sive, ut barbarius ipsius verbis utar, *de præcedendo doctore & militis*, Joannis Surgeli *encheiridion militare*, Julius Ferretus, Julii Frontini stratagemata, sed & alios de re militari libros scripsisse, ipse non obscure subindicat in præfatione stratagematon, atque hic ille idem est, qui sub Neiva floruit, & clarum ex libris de aquæ ductibus & Elianus confirmat præfat. libelli de instruendis aciebus, forte & ille quem Tacit. lib. 4. historiæ præfatore facit Urbanum, sed ulterius disquirendum, Justus Lipsius de militia Romana, ejusdem poliorcticon, sive de machinis, tormentis & telis lib. 5. Lazarus de Schuvendi, Longæus, Laurus Gargierius de Castellano, & Imperatore exercitus, & bello, Leo Imperator de bellico apparatu, sextus & ejusdem

liber MS. Romæ assertari in bibliotheca Vaticana de re militari, & ejusdem insuper stratagemata Romanorum & Græcorum per capita, item ejusdem est de pugnis nocturnis MS. Florentiæ, ejusdem denique *ἑπὶ τοῖς πολεμικοῖς τακτικαῖς* MS. in Regia Christianissimi principis bibliotheca, Leonardus Fortius cum imaginibus variorum instrumentorum bellicorum metrice lingua Græca vulgari, Leonardus Frousserger de universo jure & re militari Germanorum nostri temporis. Extat ejusdem disquisitio rei militaris secundum scripturas sanctas, Cornelius Celsus, Veget. lib. 1. cap. 8. eum citat, Raphaël Volaterranus Commentar. lib. 14. Cornelius Celsus de arte Rhetorica, de re militari, deque medicina libros conscripsit, verum ad nos tantum pervenit ejus medicina, oratorio modo conscripta. Scripsit & Macer IC. de re militari, cujus primus liber laudatur in epigraphæ l. 12. ff. de re milit. quæ ex lege constat Augustum principem disciplinam militarem edidisse, è qua fragmentum ibidem citatur, Marcus Mantua de privilegiis militaribus, Mauricius Imperator, Michaël Ambrosianus, Modestus de vocabulis rei militaris, Nicephori Regis liber *ἑπὶ τῇ πανουργίᾳ*, & de excursionibus, Nicephori Imperatoris de eventibus & casibus bellicis, aliisque stratagematibus, & rebus bellicis, MS. Viennæ in biblioth. Imper. Nicolaus Machjavelius lib. 7. militaris artis præcepta includit, De la Nouë Gallus nonnulla vernacula lingua huc spectantia edidit, quæ Latino jure donavit quidam, inscripsitque *discurfus*, quem in rebus fidei multa mentientem reprehendit Antonius Posslevinus, vir literatissimus, & parum exactæ disciplinæ fuisse callentem ostendit in libro elegantissimo ejusdem tituli & materiæ Franciscus Despinay Sanlucius lumen castrorum Gallicorum præfectus, qui, quod paucis ducibus concessum, utramque Palladem, literatura manfueriori, & bellica virtute incomparabilis conjunxerat; cujus raptum, licet Rex, propriis doloribus invidius, desleverit, tamen æquiori animo tolerat Gallis, quod Timoleontem filium paternæ virtutis; non modo honorum successorem videat. Onofander Platonius MS. in biblioth. Vatic. forte idem cum eo, quem Latinitate donavit Joachimus Camerarius. Extat certe ejusdem liber de optimo imperatore, ejusque officio, Orbicii lucubratiuncula de nominibus ordinum militarium, Paternus, cujus fragmentum l. 7. 12. 15. ff. de re militari citatur, & l. ult. ff. de jure immunitat. hic cognomento Terrutenus, aliis Tarrutinus dicitur, uti ex epigraphæ apparet præfixa pandectis Florentinis, ubi inter ICtos nomen ipsius reperitur, Æl. Lampr. in vita Commodi. *Quadratum & Lucillam crudelis vita Commodi compulsi ad ejus interfectionem consiliari, non sine præfati pratorio Tarrutini Paterni consilio*. Petrinus Bellus, Petrus Ramus de militia Casaris, Philippus Clivenus Institutio omnium Græcorum bellandi, MS. in biblioth. Imperatoria, Polyænus libros octo stratagematum reliquit, Reinhardus senior comes Solmenis de re militari veterum Germanorum, Robertus Valturius cum picturis bellicis de re militari, Sonchus de Londoano Hispanus, Theodoricus Adamus de insula Rhedo, & militarium ordinum institutione, celebratur & Tilemanni Breslavi miles Christianus, Zacharias Lechnerus, vel ut aliis videtur, Locknerus, de triangularibus vel quadrangularibus aciebus militaribus, atque isti quidem de re militari.

Præterea de pace & bello, (unde non levis huc accedit cognitio) scripserunt varii. Barnardini Mendozæ theoria & præctica de bello, Fabii Albergati tractatus de modo reducendi inimicitias privatas ad pacem, Franciscus Atias de belli justitia injusstitiave, Jodocus Clichtoveus, Julius Ferrerus de belli Aquatica præceptis legitimis, Leo Imperator de bellico apparatu, Ludovici Regii exhortatio ad pacem & concordiam, Petrus Bizarrus.

De bombardis juxta ac bombardarum: nſu curioſe verius quam doctè prodiderunt Eugenius Gentilius, Fr. Joachimus Brechrel, Nicolaus Tartalea, Caro Cenſorius de diſciplina militari, qui ſola vincunt exercitus, volumē ediderat. Veget. lib. 1. cap. 3. Feſtus & Nonius citant, & Servius ad lib. 2. Georg. ſcripſit idem de tribus militum, Nouius in voce proletarii, & de prada militibus dividenda. Nonius in voce ſite. Gell. lib. 11. cap. 18. & de prada in publicum referenda orationem idem pronuntiavit. Trifſcian. libro ſeptimo in fine. De telis præter Lipſium lib. 5. de militia Romana, & Heronem libro quinto de arte militari, Philo MS. in bibliotheca Regia Gall. denique nec gladiatoria ſuis caruit ſcriptoribus, qui eam illuſtrarent; inter quos, quantum reminiſcor, præcipui ſunt ſere iſti, Joachimus Major, Joan. Alexander Brallicanus de armis, quem citat Wollfgangus Lazius, I. Lipſius in Saturnalibus, Pet. Fabri *Agoniſtica*, ſeu *Athletica*. Ex quibus omnibus non eſt difficile pleniffimam rerum militarium cognitionem, ſive veterum ſpectemus diſciplinam, ſive recentium conſuetudinem conſideremus, deducere, itaque quo levior ſit labor, te ad eos lector, remitto, pauca percurſurus, ut ſaltem ſymbolam meam conſuliſſe videar.

De tyronum exercitiis & præſectis, doctõribus, ſeu magiſtris, dixi in hoc opere ſupra. ſ. c. 25. de atate, quatuorones in caſtra concedebant, exata ſcilicet toga puerili, & aſſumpta virili, ſeu libera, quo modo id fieret diſſerui pleniffime ejuſdem libri cap. 32. de ritu bellum indicendi, repetere etiam ex me ſupra lib. 3. cap. 21. de veſtitu etiam ſupra laudato c. 32. & mox infra plura. de atate inſuper certum ab anno 17. hoc eſt primo poſt prætextam poſitam, militiæ adſcriptos juvenes, debuiffent permanere uſque ad annos viginti quinque ſequentes continuos, quod illi, qui de iis ſcripſerunt rebus, ſtipendia vocant. Servius Honoratus Maurus ad lib. 7. v. 614. *Iſſe vocat pugnās, completia ſtipendia, id eſt, militiæ tempora.* Et ad illud l. 2. *Æneid.* idem Servius:

Eas mihi Græcorum ſacrata reſolvere jura.

Et hi ſunt qui habent plenam militiam, nam & viginti quinque annis tenentur. Alii ad quadrageſimum ſextum ætatis annum extendunt vacationem, unde formula ex authorandorum, *tu minor quadrageſima ſex annis?* Liv. 5. Dec. 1. 3. Polyb. l. 6 diſtinguit, *peditem, niſi neceſſitate reip. non poſſe cogi ultra 46. annum, equitem ultra decem ſtipendia.* At Suidas *vigeſimum annum ſimpliciter præſinit in voce βερεξῶν.* M. Quintil. declamat. 258. *Eo tempore forſiter ſeci, quo cogi non poſſum, ut militarem, adimpletis videlicet ſtipendii conſtituti, aut militiæ annis. de principio ætatis militaris, quod decimus ſeptimus fuerit.* T. Livius 3. Dec. lib. 2. *Diſſector ex authoritate patrum diſtus M. Junius, & Titus Sempronius magiſter equitum, delectu edio minores ab annis ſeptemdecim, & prætextatos quoſdam adſcribunt.* Et expreſſius multo ejuſdem Dec. l. 5. in limine. *Conſules cum ægro delectum conſcriberent, quod inopia juniorum non facile in utrumque, ut & non æ urbana legiones, & ſupplementum veteribus ſcriberetur, ſuſſeiebat: Senatus abſſerere eos ab incapto reſolvit, & trium viros binos creare juſſit, alteros qui cura, alii quæ ultra quinquageſimum lapidem in plateis forſique, & in conciliabulis omnem copiam ingenuorum inſpicerent, etiamſi nondum militari atate eſſent, milites facerent. ſi modo roboris ſatis ad ſerenda arma habere viderentur, tribuni plebis, ſi ita viſi viderentur, ad populum ferrent, ut qui minores ſeptem & decem annis ſacramento diſſeſſent, iis perinde ſtipendia procederent, ac ſi ſeptem & viginti annorum, aut majores, ſaſſi milites eſſent.* Diſerte ille atatem militi legendo legitimam, aut ſtipendium mercedi facit decimum ſeptimum annum, à quo quot anni eſſent, tot ſtipendia numerarentur, de quibus elegantiffime Silius Italic. lib. 2.

Pubeſci caſtris miles, galæque teruntur

Nondum ſignata ſiava lanugine male,

Nec requies avi nata, exanguieſque merendo

Stant prima inter ſigna ſenes, letumque laceſſunt.

Lapidem meminerunt, quorum unus Moguntia ita habet, apud Wollfgangum Lazium lib. 5. Comment. reip. Rom. cap. 28.

C. JULIO FLAVIANO. CORNICULARIO.
LEG. XXII. P. P. F. F. STIPENDIORUM.

XVII. QUI. VIXIT. ANN. XXXV. MENSIB. XI. DIEB. XXV. COCCIA. CHRYSIS. CONJUGI INCOMPARABILIS. PIETATIS. S. F. C.

Alter ibidem loci:

CAJUS. VALERIUS. CL. CLANDESSA. VA. MIL. LEG. III. ADIUTRIC. ANNIS. XXV. STIPEND. VIII. H. S. E. D. M. V.

Tertius Romanus eſt, in quo diſcrete militaris ætatis ſupputatio memoratur, ita enim ſe habet:

M. AUREL. ANTONIN. MIL. LEG. XIII. GEM. VIV. AN. XXII. MENSIB. XI. DIES. II. MILITAVIT. ANN. V. LIBRAR. AURELIUS. MARCIANUS. ET. VALENTIN. FILIO. PIENTISSIMO.

Scio nihilominus non ſemper annos, ſed & pecuniam erogata reipublica nomine, per ſtipendia designari. M. Varro lib. 4. L. L. *ſtipendium à ſtipe, quod ſtipem aſ dicerent, & ex illo Iſidor. Et lib. 16. cap. 17. ita intelligendi autores. D. Juvenal. ſat. 16. in fine. & Joen. Britannicus ibidem:*

Signorum comitem, caſtorumque aram merentem.

Uti Cæſar omittam l. 16. §. ult. ff. de caſtr. pecul. l. 26. ff. de excuſat. tutor. l. 18. ff. de juſſe ſci. l. 23. §. ult. ff. ad municip. l. 15. C. ad leg. Jul. de adult. M. Lucan. lib. 6. Pharſal. v. 144.

Scavo: viro nonnen, caſtorum in plebe merebat

Ante ſeras Rhodani gentes.

M. Plaut. Bacchidibus Sc. 7.

Ab ſtibo milite, ut ubi emeritum ſibi ſit, ſe ut revehat domum.

Idem in Milite glorioſo Sc. 1.

Militibus dnum erem ſtipendium.

Alluſit P. Ovidius lib. 1. Amor. eleg. 9. molliter, ut ſolet:

Impulſit ignavum formosæ cura puellæ,

juſſit & in caſtris aram merere ſuis.

Ejuſdem libri elegia ſequenti:

Nec Venus apta ſeris, Veneris nec ſilius armis,

Nec decet imbelles aram merere deos.

Et lib. 2. Amor. eleg. 9.

Me quoque qui toties merui ſub amore puella,

Deſentum placide vivere tempus erat.

Quanta autem ſtipendiis militariſus ſumma impenderetur, diſcuſſerunt viri eruditi ad Suetonii Domitianum cap. 7. *Addidit & quartum ſtipendium militi aureos ternos.* Zonam à Levidino Torrentio laudatum conſule, & eundem vide ad Julium Suetonii cap. 26. neque contemnendus eſt Titi Livii locus è Decad. 1. lib. 4. *Postremo inditio jam tributo, eduxerunt etiam tribuni, auxilio ſe ſuturos, ſi quis in militare ſtipendium tributum non conſuliſſet, patres bene captam rem perſeverantes tueri, conferre iſſi primi, & quia nondum argentum ſignatum erat, æs grave plauſtris quidam ad ærarium convehentes ſpecioſam etiam collationem faciebant.* Dabatur itaque ex ærario publico hæc pecunia militibus diſtribuenda, aut ex ſiſco principis. *Æl. Spartian. in Severo: Denique militibus tantum ſtipendium, quantum nemo principum dedit.* Et paucis interjectis deinde: *Post hoc d. no ſtipendio cumulatione militibus: Sed qua ſtipendii hujus ſumma, aut modus? variis certe reipublicæ temporibus modo augeri, modo diminui ſolere ex hiſtorica conſtat lectione, prout vel locuples, vel penuria civitas laborabat pro cuiusque Imperatoris erga milites ſtudio, captandoque militarium animorum blanda largitione effectus.* Nam *Cæſar militibus* (verba ſunt Suetonii cap. 46.) *ſtipendium in perpetuum duplicavit, Auguſtus vero ampliavit, idem Suet. cap. 49. quantum conferretur diſces ex C. Tacito lib. 1. Annal. ubi Pannonici exercitus ſeditioſa conſitione permoventur; Enimvero militiam ipſam gravem, inſtruituoſam denis in diem a ſibus corpus & animam aſſumari.* Et poſt eodem libro: *Reſponſum eſt à concione mandata eſſe Clementi centurioni, qua perſerret. Iſ orditur de miſſione à ſexdecim annis, de præmiis ſinit a militiæ ut denarius diurnum ſtipendium foret. Quem poſteriorum locum petraſtat Marcellus Donatus Ponzanus Dilucidation. pag. 788. priorem examinat Godeſcalcus Stewechius ad Vegetium lib. 2. c. 19. licet non ſemper pecunia ſtipendii nomine conferretur, lucertus author de rebus bellicis ſub*

sub Theodosio: *Aris materia, quæ copia vilior erat, ad donaria militaria, & varia populorum commercia signabatur.* Sed vel panis ioterdum, ut hoc in opere supra à me clatum memini, vel obsoletum, veterè glossario testes, stipendium *ἐξ ἑστιαστικῶν, obsonium militare.* & lib. 2. Polybius obsonii vocabulo pro stipendio utitur. Quam rem discesserunt sagaciter I. Lippius 1. 2. Elect. Carolus Sigon. de aotico jure civium Rom. Joannes Stadius ad L. Florum, Andr. Tiraquel. ad Alexandrum Neapolitanum lib. 6. cap. 22. genial. dier.

Vocabatur & emeritum quod veteranis militibus persolvebatur stipendium, licet primum cum emerito confuderint, sed male. Nam Paulus IC. l. qui ex cubicis, & Menander IC. l. non omnes ff. de re milit. distinguunt, ut suspicer emeritum in agrorum possessionem positum, primum in pecunia consistere. Sæton. in Augusto c. 13. Veteranos in Italiam reducendos, & municipalibus agris collocandos censuisset. M. Lucan. lib. 7. Pharsal.

- - - Emerito faciat vos Marte colonos.

Ovid. lib. 2. Amor. eleg. 9.

Festus in accepios miles deducitur agros.

Luctarius Placidius Grammaticus notat ad v. 33 6. lib. 1. Theb. Statiana:

- - - Per emeriti surgens consinia Phæbi.

C. Sidon. Apoll. l. 5. epist. 5. legatur, iustusque l. 6. epist. 1. Sueton. in Augusto cap. 24. Decimam legionem cum ignominia totam dimisit, contumacius amentem, item alias immodeste missionem postulante, citra commoda emeritorum premiorum exauhoravit. Rescribendum omnino, citra commoda meritorum & premiorum. Modestinus IC. l. 3. ff. de re milit. Si expleto tempore militi redeat, ut veteranus restitueret, & emerita accipiet. Sed apertius multo Atrius Menander ad correctionem nostram (quam nescio cur non adnotat Lippius) L. 5. §. fin. ff. cod. Si post multum temporis redit, qui ab hostibus captus est, & captum eum, non transfugisse constiterit, ut veteranus erit restitutus, & premia & emeritum capiet. Addendus Dio Coccejanus l. 54. Claudianus alludit in Consulatu Theodori in principio:

*Te quoque Naturæ sacris mundique vocantem,
Emeritum iridem, desideratque remotum
Judicium, eadem rursus complexa potestas
Evehit.*

Dicuntur & commoda eodem significato, M. Tull. Phil. 12. in fine. Multa enim falsa de me audierunt veterani, multa ad eos improbi delulerunt, quorum commoda, ut vos optimi testes estis, semper ego sententia, auctoritate, ratione firmavi. Suet. in Vitellio cap. 15. Delictum a conditione in Urbe egit, ut voluntariis non modo missionem post victoriam, fed etiam veteranorum, justaque militum commoda postuleretur. Idem in Augusto c. 49. Quicquid ubique militum esset ad certam sit: endorum premiorumque formulam adstrinxit, definitis pro gradu cuiusque & temporibus militie, & commodis missionum, ne aut eate aut inopia sollicitari ad res novas possent. Et in Calig. cap. 44. Ceterum in crepta cupiditate commoda emerita militum ad sexcentorum milium summam recidit. Legit Lippius ad lib. 1. Annal. Taciti, ad sex milium summam, rectissime.

P. Ovid. lib. 1. de Arte Amandi:

*Romule militibus scisci dare commoda solis,
Hæc mihi si dederis commoda, miles ero.*

Adventum pro novo stylium, quem non ultimam fuisse exercitibus in officio retinendis curam & imperatoribus sollicitudinem constat, quum publicis è fisco principum sumptibus daretur, adi ad Codicem Theodosianum l. 7. tit. 6. & Codicem Justinianum lib. 12. tit. 39. & Legem 1. & legem 6. C. de etrog. milit. annonæ. Non sum ignarus, diducta è stipendio confecto summa vestem hanc publicis concessam: C. Tac. lib. 1. Annal. in Perconii seditionis concione: Denique in diem assibus corpus & animam estimari, hinc vestem, arma, tentoria, hinc vestimentum centurionum, & numerum vacationem redimimus. Quod tamen Gracchus lata lege caverat, scilicet ne quicquam stipendii deduceretur, pro veste militi concessa. Flurarch. in vita ipsius. & de antiquo illo ritu censeo intelligendum Flavium Renatum Vegetium l. 2. Rei Milit. c. 19. Si quidem incon-

gruum videretur, imperatoris militem qui veste & annona publica pascetur, utilitatibus vacare privatis. Observatum autem, ut culti incederent, neque vestes laceras, aut sordidas gestarent milites. Idem Veget. eodem libro cap. 12. *Miles veste nitidus, armis bene munitus ac fulgens.* Quod præceptum fuit ab Avidio Cassio. Acl. Spartian. in eo. Hic ille idem; *Prepositus Syriaci legionibus, luxuria dissolutus, arma singulorum septimo quoque die inflexit, vestimenta, calceamenta quoque & creta.* Vulcarius Gallicanus in vita ipsius. Maximus legioni tironum ab imperatore Alexandro Severo præfectus; *justitiam eam quanta quaque die decurrere, simulacra bellorum agere, gladios, loricas, galeas, scuta, tronicas & calceamenta in pexit.* Julii Capitolini sunt verba in Maximinis & multa talia exempla.

Possent hic de vestimentis militariibus sigillatim differere, sed præoccupant alii. Et sagum quidem bellicum fuisse indumentum docuere, ut alios præteream, Helenius Acron, & Porphyrio Grammatici ad Horatii l. Epod. od. 9. *lugubre mutavit sagum.* Manifeste ad discrimen M. Cicero Philip. 14. *Ad sagare, & redire ad togas.* Erat autem, trabeatum, virgatum, aureum, purpureum, candidum, fubulatorium, & rufum, ut diligitur Wolfgangus Lazius Comment. reip. Rom. 8. c. 9. quem vide. Sil. Italic. lib. ult.

- - - Sagulo circumvolitare rubenti
Lictorem.

Chlamys in militari vestitu, quæ vel picta, vel purpurea, vel pura, vel imperatoria, vel limbata, vel mantuelis, vel hirta, vel denique sagochlamys, quod gregariorum fuit militum. Trebell. Pollio in Claudio. Lazius ejusdem libri capite sequenti. Stat. lib. 1. syl. 1.

- - - It tergo demissa chlamys.

Coriipp. lib. 1. num. 4.

*Cæsareos humeros ardenti murice textis
Circumsusa chlamys.*

Paludamentum castrensis etiam vestis. Isidorus, uti de aliis, lib. 19. Etymolog. c. 24. C. Sallust. lib. 3. Historiar. *Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defensus, postquam ex sarcinis, paludamenta adfari, & delecta cohortes intelligi cæpere.* Herodian. l. 3. de Septimio Aug. P. Aurelius in Caligula: *Inductus aureo paludamento, currum bijugum decurrit.* Lazius ibidem. Claudian. de 6. Honorii consulatu:

- - - Agnoscent proceres, habituque Gabino

Principis, & ducibus circumspatiata togatis,

Jure paludata jam curia militat aula.

Lacerna & militum gestamen. Laxius, ut videtur, quod armis superindui posset, dixi supra hoc opere. Pseudo cornutus ad v. 68. sat. 1. A. Persii:

Scis comitem horridulum trita donare lacerna.

Eodem numero dixit D. Juvenalis:

- - - Horrenti tunicam non reddere servo.

Erant autem variae ejus species, vel enim candida appellabatur, vel pinguis, vel muliebrius, vel pauperum, quam forte birrum vocare possumus, de quo superius vide, quæ in hoc opere dixi. denique & Tyria celebratur. Lamprid. in Alexandro: *Lacernam coccineam accipiebat.* Laz. ibid. Martialis. lib. 2. epigr. 20.

Queque Tyron toties epotavere lacerna.

Et lib. 2. epigr. 29.

Emit lacernas millibus decem Bassus

Tyrias, coloris optimi.

Penula in militari indumento numerabatur, præsertim ad pluviam arcendam. Q. Florens Tertullian. l. de Corona Militis in limine: *O militem in Deo gloriosum, suffragia exinde, & res apud æta.* Ibidem gravissimas penulas posuit revelari auspiciatus, speculatoriam morosissimam pedibus absoluit, terra sancta insistere incipiens, gladium nec dominice defensionis necessarium reddidit, laurea & de manu claruit, & nunc rufatus sanguine suo, spe calceatus, de Evangelii paraturo succinctus, acutore verbo Dei, totus de Apostolo armatus, & de martyrii candida laurea melius coronatus donativum Christi in carcere expectat. Eruditissimus Jacobus Pamelius ibidem. Legitur autem illa multiplici differentia, est enim picta, est oratoria, est popularis, est mulioria, est funebris, est saminea, est gaufapina, est scortia, est denique & illyriana, est

xxx

Tre-

Trebell. Pollio in Claudio Casare: *Singiliones Dalmatenfes de-
cem, chlamydem Dardanicam mantuclem unam, penulam Illyri-
eianam unam.* Laz. ibid. consulantur viri docti ad Q. Horat. l. 1.
1. epist. 11.

Penula solstitio, campestre nivalibus horis.
Britannicus ad Juvenal. sat. 5. v. 78.

- - - *Fremet seva cum grandine vernus
Jupiter, & multo stillaret penula nimbo.*

Martial. lib. 1. epigr. 104.

Sordidior multo post hoc toga, penula pejor.
De calecantibus militantium, quare dicta à me supra hoc ope-
re lib. 5. cap. 36.

De *campestri, bracca, subarmali*, Laz. eodem loco. *Caligæ*,
præterea frequenti in usu, quæ vel spiculatoria, vel elavata,
vel fasciata, vel gemmata, vel sacerdotales, de quibus Gram-
matici, Critici, & historici passim, neque pueruli ignorant.
Unicus lapis addendus, cujus hoc fragmentum apponere li-
buit:

C. OPIIO. C. F. V. BASSO. P. P. C. PR. I. D.
AUG. LEG. IV. FL. FEL. ET. LEG. II. TR.
FORT. EVOC. AUG. AB. ACT. FORIBUS.
FR. PR. MILIT. COH. II. PR. ET. COH. XIII.
ET. XIV. URBAN. OMNIBUS. OFFIC. IN.
CALIGA. FUNCTO. CENTURIONES. LEG.
II. TRAJANÆ. FORTIS.

*Cingula non modo militum gestamina, sed & nota, sine quibus
nemo militarius dignus ordinibus censetur, quippe eis in-
serti gladii gestabantur.* Joan. Saresber. lib. 6. Polycratici c. 13.
Honorem gladii in cingulo militari frustra periat. Sollius Sidon.
Apollin. carm. 2.

- - - *Bullis hostilibus asper
Subligat à læva surgentem baltheus ensẽ.*
Recte bullis. Nam ex auro appositæ illæ, quare à Trebellio
Pollione in Gallienis aurati & consellati dicuntur balthei.
P. Virgil. lib. 12. Æneid. in fine:

- - - *Humero cum apparuit alto
Baltheus, & notis fulserunt cingula bullis.*
Stat. lib. 6. Thebaid. v. 76. observat Joan. Bernartius,
- - - *Cinctusque sonantes*

Armaque majores expectatura lacertos.
Valer. Flacc. lib. 5. Argonauticon in fine:

*Qui procul ille virum nobis, quem baltheus asper
Subligat, & stricto stat proximus armer arcu.*

Milites aut duces, ut puto, bullis aureis gestabant ornatos bal-
theos, vilioribus gladios. Pseudo-cornutus ad v. 44. sat. 4.
A. Persii. De gladiatoribus tractum, qui accepto vulnere, inaura-
to baltheo regunt. Ipse satyricus:

*Cacum vulnus habet, sed lato baltheus auro
Protegit.*

L. Sen. Herc. Fur. act. 2. in choro:

Aurato religans ilia baltheo.
Corrippus African. lib. 4. de laudib. Justinii num. 3.
*Far habitus, par forma fuit, vestisque rubebat
Concolor, atque auro lucebant cingula mundo.*

Auro addebantur gemmæ, quo speciosior esset apparatus.
Corrippus ibidem loci in sequentibus elegantissime descrip-
sit:

*Nobilibus gemmis, & cotto lucidus auro
Baltheus effulgens lumbos præstinxit heriles.*

Et lib. 2. num. 4. in limine:

- - - *prominque feruntque
Augustas vestes, pretiosæque cingula gemmis.*

Venatores urebantur, non tantum milites. Livius Andronicus
apud Terentianum Maurum lib. de Metris, quamquam non
Livium Andronicum censeam dicendum, scripsit enim ille co-
mico stylo, sed Lavium, qui heroicus fuit: sic itaque ille.

*Ei jam purpureo furas include cothurno,
Baltheus & revocet volucres in pectore snus.*

Dirige odoriferos ad certa cubilia canes.

Adeo hic militi necessarius, ut imperatores inaugurandi eo
ingerentur. Corrippus loco proxime supra laudato, & per

eum militiam ipsam significarent, ut gestatus, militem signa-
ret, depositus, exauthoratus, seu ignominiosa missione exce-
dere castris justum. Freulph. Tom. 2. Chronic. l. 3. c. 15. *Con-
stantinus probare volens quosdam in suo palatio Christianos, si boni
& solidi essent viri, evocans universos præcepit dicens, ut si quidem
venirent ad sacrificandum, & ejus colerent deos, circa eum essent, &
in suo cingulo permanerent, si vero resugerent, egrederentur de pa-
latio, gratias agentes, quod minime punirentur.* Ademptio hæc
cinguli militaris in gravissimis tempe habebatur pœnis, &
ignominiosissimis: vocabatur autem *discinctura*, & ab aliis re-
cinctura. Herodian. lib. 2. cujus verba Latina à Pollitiano facta
apposui. Sed quoniam jus fasque negant, stipari à vobis (præto-
rianis militibus Pertinace Aug. interfecto) principem, violato
jurejurando ac manibus civili Imperatorioque sanguine pollutis,
proditiæque fide, custodiæque animas quidem & corpora vobis vestra
largietur humanitas, porro militibus meis ita præcipio recingant
vos, ac vestimentis exuiis militibus nudos dimittant. Idem l. 7.
*Cohortibus, quæ signa amiserant, hordeum dari jussit, centuriones
que manipulorum, quorum signa amissa fuerant, districtis gladiis
discinctos destituit.* Celebre illud Vulcatii Gallicani: *Statim ad
signa edici jussit, & programma in portetibus fixit, ut si quis cinctus
inveniretur apud Daphnem, discinctus rediret.* Pulcherrime Joan-
nes Saresberienfis l. & c. laudatis. Fit interdum ut ex delicto suo
priveret miles militis cingulo, in his maxime, ubi sacrilegia com-
mittuntur: veteri namque jure statutum est & novo non est aboli-
tum, ut qui non servato militis sacramento, & eligionem quam præ-
stetitur, impugnat, cinguli amissionem mulletur. Sic etiam, nisi fal-
lor; intelligendus est Cæsar l. 3. Belli civilis: *Hoc præterito
tempore servit transjugæ nuntiaverunt, oppidanorum bona vendere,
ne cui extra vallum liceret exire, nisi discinctum.* Hinc passim
apud Ictos cingulum pro militia ipsa usurpatur, eruditissimus
Brissionius notat, Treb. Pollio in Gallien. Cum cingula sua ple-
rique militantium, qui ad convivium venerant, ponerent, & ne-
gotiatores militie cingulo prohibentur. l. un. C. negot. ne mili-
tent. & Jacob. Cujac. ibidem cingi jussus miles l. 43. ff. de te-
stam. milit. cinctus est in alia militia. l. 38. ff. eod. tit. & cinctus
tribunus legionis, l. 16. Cod. Theod. de Palatin. sacrar. largur.
l. ult. Cod. eod. de Postuland. D. Ambros. serm. 7. cinguli hon-
nor. l. 14. Cod. Theodol. de privileg. cor. cinguli sacramenta.
l. 2. Cod. eod. quid prob. deb. cingulo exui, l. 1. C. ne rei do-
min. vel templor. cingulo spoliantur, l. 3. C. domest. & proteft.
lib. 12. post depositum cingulum, l. 2. C. ubi de ratiociniis, digni-
tatem & cingulum amissuro, l. 2. Cod. ut nemini liceat in
Comp. spec. l. 10. cingulum vocat Zonaras in Comment. Nicenæ
synodi. Suidas cingulum τὸ ἀζήμιον interpretatur. Et quod apud
Basilium Magnum in Orat. de Martyre Gord. scribitur ἡ
τὴν ἀζήμιον, nihil aliud sonat, quam quod Terull. l. de præscript.
adversus hæreticos ait cingulo abjecto & deposito. Valentiniani
Theodosii & Arcadii AA. rescriptum extat. l. 3. C. Theod. de
his qui relig. contend. *Qui sacrilego animo auctoritatem nostri
numinis ausu fuerint expugnare, privati cingulo, bonorum proscripti-
one mulletur.* Non possum non pulcherrimam ex Suida in
Auxentio historiam adducere, cujus verba Latina sic sonant:
Erat in quadam palatii aula fons aquæ, & in eo Bacchi statua, &
vitis ampla, totum complexa locum atque innumbrans, quo cum Li-
cinius, per causam delectationis venisset, Auxentio & aliis multis
e comitatu sequentibus, vitem intuens, urvam magnam & maiorem
è palmitibus dependentem vidit, eamque Auxentium rescare jussit,
at ille statim semori appenso pugione stricto, rescexit, nihil suspi-
cans, Licinius autem, ponit, inquit, unam ad pedem Bacchi, at ille,
absit, Imperator, Christianus enim ego sum, igitur, apage te, re-
licia militaria, inquit Licinius, alterutrum enim facias, necesse est,
at hic nihil cunctatus, & solvit zonam, & statim alacer palatio
excessit. Claudian. lib. 2. in Eutrop.

- - - *Militiam nullam, nec prima superbus*

Cingula dignari.

Idem in satisfactione ad Hadrianum præfectum prætorio:

Quod si nec precibus, fieti nec stelleris ullo,

Eripe calcatis non prospera cingula Musti,

Eripe militiam.

Certe itaque acinctum pro milite, discinctum pro inhabili

ad militiam, aut dissolutio accipiebant, repetere quæ supra hoc opere à me dicta eam rem lib. 5. cap. 32. in fine. D. Aufon. in Gratiar. Act. Familiaris habitus decentior, aut militaris accensior. Vet. Scholiast. Juvenl. ad. sat. 2. v. 143. Qui toga deposita, qua utebantur senatores, tanquam infames tunica utebantur, hinc dissoluti dicuntur. Servius ad illud lib. 1. Æneid.

Illi se præda accingunt.
Et ad illud lib. 8. Æneid. idem:

Discinctos, id est, inhabiles militiæ, omnes enim qui militat cincti sunt, aut certe inefficaces & ignavi, ut contra præcinctos dicimus. Horatius (lib. 1. sat. 5. in principio) altius, ac nos præcinctis, unum hinc & d. Cas. strenuus. C. Sueton. Julio c. 45. Unde emanasse syllam dictum constat optimates sapientis admonentis, ut male præcinctum puerum caverent. Paulo aliter Macrobius l. 2. Saturnal. c. 3. Ad eo ut Sylla tanquam providus dixerit Pompejo, cave tibi illum, puerum male præcinctum. d. d. d. Græci dissolutos luxu diffuentes appellant. Horat. lib. Epod. od. 1. Acron & Porphyrio ibidem.

Discinctus aut perdam ut nepos.
Ovid. lib. 1. de Arte Amandi:
Insitor ad dominam venit discinctus emacem.
Et lib. 1. Amor. eleg. 9.

Ipsæ ego segnis eram, discinctaque in otio natus.
Ut hi ignavi, desides, rerumque militarium rudes, ita cincti periti bellandi. Claudianus cultissime non uno in loco lib. 2. in Eutrop.

Quid, quod & armati cessant, & nulla cingentem
Inter tot gladios sexum reminiscitur ira?
Hucine nostrorum cinctus abire nepotum?
Sic Bruti depectus honor.

Vide notas ibidem loci. Ad formam militaris disciplinæ, & civici magistratus cingi solebant. Flaur. Bacchidib. sc. nunc experiar.

Cinctulo præcinctus in sella apud magistrum assideres.

M. Manil. lib. 5. Astronomic. de Consule Romano:

Mania succinctus curvo describit aratro.

M. Lucan. lib. 4. Pharsal. v. 430.

Sarmaticumque premit succinctus Consul aratrum.

Sicuti supra hoc opere ostensum legislatorem plus exemplo, quam præceptis ad civitatem bene ordinatam posce, ita & militaris multitudo præcipue ryones, potius Principum actis, quam mandatis adjuvantur. Onofander cap. 1. vide notas illas doctrinæ referatissimas ad Taciti celebriora quædam loca Jani Gruteri. de Coriolano Halicarnass. lib. 8. de Juliano Ammian. lib. 24. de Maximino Herod. lib. 7. de C. Mario Sallust. Jugurth. de Alexandro Q. Curt. scpe, & præsertim lib. 5. l. 7. de Theodosio Sozomen. hist. Ecclesiast. præfat. de Iphicrate Prob. in eo. de Corbulone Tacit. lib. 14. de Erafida Thucyd. lib. 5. de Manuele Nicet. Choniat. 6. in fine. de Cyro & Xenoph. Xenoph. Expedit. lib. 7. de Philopamene Plutarch. in eo. de Catone Lucan. lib. 9.

dum primus arenas

Ingradiar.

De Nerone Sil. Italic. lib. 15.

Hortandi genus acer habet præcedere ductor.

Dicam ad Claudian. de 4. Non. Consul.

Nunc eques in medias equisum te confere turmas;

Nunc pedes assillas pediti, tum promptius ibunt

Tu socio, tum conspicuis gratiusque feretur

Sub te teste labor.

Et lib. 2. de laudib. Stilich.

Utque ducum lituos, sic mores castra sequuntur.

C A P. I.

Quomodo Romani bellum hostibus indixerint.

DE militia Romanorum dicturi, ante omnia exponemus, qua ratione bellum hostibus indixerint, & quomodo fœdus cum sociis percussissent: hæc enim legentibus non ingrata esse futura mihi plane persuadeo. Romani, inquit Varro lib. 2. de Vita populi Romani, bella & tarde & nulla licentia suscipiebant, & quod bellum nullum nisi pium putabant geri oportere, priusquam indicerent bellum iis à quibus injurias factas sciebant. Fœdus legatos res repetitum mittebant quatuor, qui, si postulara impetrassent, fœdus cum iis feriebant: sin minus, re deliberata, bellum indicebant. Quod qua ratione factum sit, pluribus verbis docent Dion. Halicarn. Livius, Plutarchus, & alii. Dionysii atque Livii verba adscribemus, & quidem Dionysii lib. 2. primum. Is ergo fœdalem institutionem & munera exponens, ita verba facit: Fœdalem, inquit, quando apud aliquam civitatem caduceatorum funguntur munere, hos ritus à majoribus accepimus. Unus quispiam illorum electus à collegio, veste augustiore, suisque in signis verendus ad infestorum hominum agrum protectus, cum primum fines eorum attingit, Jovem caterosque Deos invocans, testatur à Romanis se venire, jusque suum petere. Deinde juratus, ire se ad injustam civitatem, & si quid mentiretur, seque suosque cives execratus, intra fines ingreditur, & quem primum obvium nactus est, eum testatur, sive is urbanus sit, sive rusticus, & repetitis eisdem precibus atque execrationibus, ad urbem pergit. Quam, priusquam ingreditur, vel portæ custodem, vel primum quemque in porta obvium similiter testatus, ad forum procedit: ibique stans, magistratibus adventus sui causam indicat, semper jusjurandum & imprecationes adjiciens. Tum si damnatos auctores injuria, deditosque acceperit, abducens eos amicus ipse ab amicis discedit. Quod si tempus ad deliberandum peterent, post decem dies revertebatur, idque aliquando tertio. Elapsis autem triginta diebus, si non impetraret jus suum, obtestatus superos, atque inferos discedebat, hoc tantum præfatus, super ea re populum Romanum per otium deliberaturum. Deinde assumptis cæteris fœdalem senatui renuntiabat, omnia se rite executum, & si velint bellum decernere, licere id illis per Deos. Alioqui si quid horum omisissum esset, neque senatui fas erat decernere bellum, neque populo, &c. Hactenus Dionys. Nunc etiam Livium lib. 1. audiemus, qui annotat, hunc morem ab Æquiculis desumptum ab Anco Marcio Romæ primum institutum atque à posteris etiam religiose observatum fuisse. Is itaque de Latinis agrum Romanum prædantibus, & legatis ab Anco Rege, ut res repeterent, ad eos missis, verba faciens sic pergit: Legatus (fœdalem intelligit) ubi ad fines eorum

Xxxx 2

venit,

venit, unde res repetuntur, *capite velato* (filum lanæ velamen est.) *Audi Jupiter*, inquit, *audite fines* (cujuscunque gentis sunt, nominat) *audiat fas*. Ego sum publicus nuntius populi Romani, iuste pieque legatus venio, verbisque meis fides sit. Peragit deinde postulata, inde Jovem testem facit: *si ego injuste, impieque illos homines illisque res deder nuntio populi Romani, mihi exposito, tum patria compotem me nunquam sinas esse*. Hæc cum fines suprafecit, hæc quicunque ei primus vir obvius fuerit, hæc, portam ingrediens, hæc forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit, si non deduntur, quos exposcit, *diebus tribus & triginta* (tot enim solennes sunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi Jupiter, & tu Juno, Quirine, Diique omnes cælestes, vosque terrestres, vosque inferni audite: Ego vos testor, populum illum (quicunque est, nominat) injustum esse, neque jus persolvere, sed de istis rebus in patriæ majores natu consulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur*. Cum his nuntius Romanum ad consulendum redit. Confestim Rex his ferme verbis patres consulēbat: Quarum rerum, litium, causarum condixit *pater patratus* populi Romani quiritium *patri patraro* priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec solverunt, nec fecerunt, dic inquit ei, quem primum sententiam rogabat, quid cenēs? Tum ille: *Puro pioque duello quarendus consensio; itaque consensio, consensioque*. Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars major eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu fieri solitum ut *ferialis* hastam ferratam, aut sanguineam præstultam ad fines eorum ferret, & non minus tribus puberibus præsentibus diceret: *Quod populi priscorum Latinorum, hominesque prisci Latini adversus populum Romanum quiritium fecerunt, deliquerunt: Quod populus Romanus quiritium bellum cum priscis Latinis iussit esse, senatuique populi Romani quiritium censuit, consensit, consensit, ut bellum cum priscis Latinis fieret: ob eam rem ego populusque Romanus, populis priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis, bellum indico, facioque*. Id ubi dixisset, *hastam in fines eorum emittebat*. Hæc Livius, cum quo consentit Agellius, qui lib. 16. cap. 14. ex Cincii lib. 3. de re militari, ferialem populi Romani bellum indicentem hostibus, telumque in agrum eorum jacentem, hisce verbis uti scripsit: *Quod populus Hermundulus, hominesque populi Hermunduli adversus populum Romanum bellum fecere, deliquereque, quodque populus Romanus cum populo Hermundulo, hominibusque Hermundulis bellum iussit: ob eam rem ego, populusque Romanus populo Hermundulo hominibusque Hermundulis bellum indico, facioque, &c.* Atque ita quidem bellum Romani hostibus indicebant. Quo vero ritu fœdera percussissent, capite sequenti explicabimus.

CAP. II.

Quem ritum Romani observarint, ferientes fœdus cum aliquo populo.

Diximus ante, si Romanorum legati ad vicinos populos missi, postulata impetrassent, fœdus cum illo percussisse: sin minus, bellum ipsis indicisse. Utrumque fiebat per *feriales*, de quibus nos multa libro harum Antiquitatum 3. Quo vero ritu fœdera percussissent (morem enim belli indicendi jam audivimus) eleganter docet Livius, cujus lib. 1. in historia Tulli Hostilii hæc sunt verba: *Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia fiunt*. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior fœderis memoria est. *Ferialis* Regem Tullum ita rogavit: *Subsne me Rex cum patre patraro populi Albani fœdus ferire?* jubente Rege: *sagmina*, inquit, *te Rex posco*. Rex ait, *puram tollito*: ferialis ex arce graminis herbam puram attulit: postea Regem ita rogavit: *Rex facisne me tu Regium nuntium populi Romani quiritium? vasa, comitesque meos?* Rex respondit: *Quod sine fraude mea populi Romani quiritium fiat, facio*. Ferialis erat M. Valerius, is patrem patratum Sp. Fussum fecit, verbera caput, capillosque tangens (*pater patratus* ad iusjurandum patrandum, id est, ianciendum, fit) fœdus, multique id verbis, quæ longo effata carmine, non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis, *audi*, inquit, *Jupiter, audi, audi* pater patraro populi Albani, *audi tu populus Albanus, ut illa psalm prima postrema, ex illis tabulis ceræve recitata sunt sine dolo malo*: utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet: si prior defexit publico consilio, dolo malo, tu illo die Jupiter populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes, pollesque. Id ubi dixit, porcum saxo silice percussit. Hæc Liv. Polybius etiam in commemoratione fœderis inter Carthagenienses & Romanos isti scribit, Romanos in fœderibus feriendis jurasse *Jovem lapidem*, cujus verba non abs re erit adicere: Romani, inquit, *Jovem lapidem*, secundum vetustissimum ritum, ac per Martem, & Enyalium jurarunt. Ritus vero jurisjurandi per *Jovem lapidem* fuit hujusmodi: Ferialis sumpto in manibus lapide, postquam de fœdere inter patres convenerat, hæc verba dixit: *Si recte, ac sine dolo malo hoc fœdus, atque hoc iusjurandum facio, Di mihi cuncta felicia præsent: sin aliter aut ago, aut cogito, ceteris omnibus salvis in propriis patris, in propriis legibus, in propriis laribus, in propriis templis, in propriis sepulchris, solus ego peream, ut hic lapis è manibus meis decideret*. Nec plura locutus, manu lapidem dejiciebat. Tantum Polybius, ubi vetus interpretes Sponinius bis verit. per lapidem, pro,

pro, *Jovem lapidem*, de quo errore vide *Jacobum Leopardum* libro sexto Emendationum cap. 15. Sicetiam *Festus*: Lapidem filicem tenebant juraturi per Jovem hæc verba, dicentes: *Si sciens fallo tum me Diespiter salva Urbe, arceque bonis ejiciat, ut ego hunc lapidem*. Ex quo *Festi* loco *Car. Sigonius* etiam apud *Livium* pro, tu illo die Jupiter, quod in vulgatis habetur, reposuit, tum me Diespiter, &c. Atque tantum de ritu hoc. Leges fœderum non adscribimus quarum exempla in *Livio* lib. 38. *Polybio* lib. 3. & alibi extant, unde peti possunt.

CAP. III.

De delectu militum, & sacramento militari.

Indicto bello, proximum erat, *ducem* creari, & *militum delectum* haberi. De duce paulo post dicemus hoc vero capite de delectu. Scribit *Servius* ad 8. *Æneidos* Virgilii, tria fuisse militiæ genera, *sacramentum*, *conjuracionem* & *evocationem*. *Sacramentum* eorum, qui singuli jurabant pro republica se esse facturos, nec discedebant, nisi confectis stipendiis. *Conjuracionem*, si esset tumultus, id est, bellum Italicum, vel Gallicum, quo tempore, quia singulos interrogare non vacabat, qui fuerat ducturus exercitum, ibat ad Capitolium, & exinde *proferens duo vexilla*, unum *roseum*, quo pedites evocabat, alterum *caruleum*, quo equites, dicebat: Qui vult salvam rempublicam, me sequatur: & qui convenissent, simul jurabant, unde dicebatur ista militia *conjuratio*. unde lib. 45. scribit *Livius*: Senatusconsultum factum, ut *Consul*, quos præter milites sociisque navales conjuratos haberet, dimitteret. *Evocationem* vocabant, cum ad diversa loca diversi, propter cogendos mittebantur exercitus. Legitimum tamen militiæ genus *sacramentum* erat, qui hoc genere militarent, ab ipsis ducibus delectu habito conscribebantur, hac, uti *Polybius* libro sexto tradit ratione: Cum inquit, militum delectum habituri sunt, *Consulari* præditi *magistratu*; prædicunt publice diem, quo adesse oporteat Romanos, per ætatem ad arma idoneos, atque id singulis annis faciunt. Ubi vero advenit præstitutus dies, omnibus, qui militiæ habiles sunt, in Urbem coeuntibus, atque in *Capitolium* congregatis, dividunt se ipsi juniores *tribuni* (quorum quatuordecim erant) sicut populus *Imperatore*ve instituerint, in quatuor partes: quoniam in quatuor ipsi legiones universam, primamque partitionem copiarum distribuunt. Atque ii, qui primi quatuor electi sunt *primæ legioni* assignantur tres, qui deinceps *secundæ legioni* tribuuntur: quatuor subsequentes, *tertiæ*: tres ultimi in *quartam* transferuntur. Ex provectionibus vero (quorum erant numero decem) duos sane primos *primæ* tribuunt legioni: treis secundos *secundæ*: duos subsequeutes, *tertiæ*: treis ultimos, *quartæ*, ex provectionibus inquam. Cum in hunc modum *tribuni ordinati*, constitutique fuerint, ut omnes legiones æquales principes habeant: post hæc seorsum cujusque legionis *tribuni* sedentes, tribus sigillatim in legiones fortiuntur, advocantque, quam fors assidue prætulit, atque ex ea eligunt quatuor adolescentes, ætate & corporis habitu quam simillimos. Productisque iis, optionem faciunt *primi primæ legioni* *tribuni*, secundi *secundæ*, tertii *tertiæ*, postremi 4. Rursus quatuor aliis productis, primi optionem faciunt *secundæ legioni* *tribuni*, & sic deinceps, ultimi autem *primæ*. Post hos aliis quatuor productis, primi accipiunt *tertiæ legioni* *tribuni*, postremi *secundæ*, semperque in hunc modum ad portionem, atque ambitu quodam facta electione, accidit, ut pares in legiones singulas viri distribuantur. Cum vero elegerint præsentem multitudinem (hoc autem est, ut faciant singulas legiones modo quaternum millium & ducentorum peditum, modo quinque millium, si quando majus aliquod videatur periculum imminere) iis ita distributis, *equites* antiquitus sane posteriores *peditibus* legionariis solebant recensere: nunc vero priores, censuræque eorum habita ratione, ditiores à *censore* deliguntur, describuntque trecentos in singulas legiones. Delectu perfecto, prædictum in modum congregant ex iis *tribuni* suos quisque per singulas legiones, unumque eligentes maxime idoneum, sacramento adigunt profiteri, obtemperaturum se ducibus proculdubio, atque eorum mandata pro viribus executurum, tum reliqui jurant singulatim procedentes, id ipsum significantes, omnia videlicet facturos sese, quemadmodum primus ille.

Per idem tempus *Consulari præstiti potestate* edicunt præfectis sociarum civitatum in Italia, è quibus auxilia putant accersenda, numerum indicantes, diemque & locum, in quem convenire oporteat, qui delecti fuerint. At civitates delectu habito, simili ante dicto, mittunt *sacramento* adactos, constituto præfecto, & mercedis exhibitore. Romæ autem *tribuni* ubi milites jurare adegerint, denunciato die singulis legionibus, ac loco, ad quem adesse oporteat inermes, tum quidem eos dimisere. Hactenus *Polybius*. Quod hic de *sacramento militari* dicit quale id fuerit, nemo fere exponit, nisi quod sancte atque religiose à militibus id observari, eoque juberi militantes sequi ducem, quocunque ducat, scribunt. Sic enim *Dionys. Halicarnass.* lib. 11. in historia secessionis plebis in montem Aventinum. Horrentibus autem multis sacra movere signa, neque tutum, neque sanctum esse existimantibus omnibus duces relinquere, ob *sacramentum militare*, quod maxime omnium servant Romani. Jubet enim militantes sequi ducem quocunque ducat: lexque ducibus potestatem dedit occidendi non parentes,

relinquentesque signa indemnatos, & indicta causa. Et primum quidem milites sacramento tantum à *tribunis* rogabantur, non jurejurando ad militiam adigebantur: ipsi autem inter se conjurabant, se fugæ atque formidinis causa non abituros, neque ex ordine recessuros. Postea vero *L. Amil. Paulo* 11. *C. Ter. Varrone* Coss. anno 1033XVI 111. jurejurando milites fieri cœpere. Docet hoc *Liv.* lib. 22. Milites tunc, quod nunquam antea factum erat, jurejurando à tribunis militum adacti, jussu Coss. conventuros, neque injussu abituros. Nam ad eam diem nihil præter sacramentum erat: & ubi ad *decuriatum*, aut *centuriatum* convenissent, sua voluntate, ipsi inter se equites *decuriati*, *centuriati* pedites conjurabant, se se fugæ, atque formidinis ergo non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi, aut petendi, aut hostis ferendi, aut civis servandi causa. Id ex voluntario inter ipsos fœdere à tribunis ad legitimam jursjurandi adactionem translatum. Hæc ille. Et huc pertinet, quod ex lib. 5. *Ciculi* de re militari, *Agell.* lib. 16. cap. 4. refert: Cum, inquit, delectus antiquitus fieret, & milites scriberentur, in jursjurandum eos trib. militaris adigebat hoc modo: In magistratu *C. Lelii* C. F. Coss. *L. Cornelii* P. F. Coss. in exercitu, decemque millia passuum prope furium non facies dolo malo solus, neque cum pluribus, pluris nummi argentei in dies singulos extra hastam, hastile, ligna, pabulum, utrem, sollem, faculam, si quid ibi inveneris, sustulerisve, quod tuum non erit, quod pluris nummi argentei erit, uti tu *C. Lelium* C. F. Coss. *Luciumve Cornelium* Publ. F. Coss. live ad quem eorum alter jussit, perferas, aut proficere in triduo proximo, quidquid inveneris, sustulerisve dolo malo, aut domino suo, cujus id censebis esse, reddes, uti quod recte factum esse voles. Deinde ira concipiebatur jursjurandum, ut adessent, his additis exceptionibus, nisi harumce aliqua causa erit, *funus familiare*, *feria demicales*, *kalendæque* quæ non ejus rei causa in eum diem collocatæ sint, quo is eo die minus ibi esset, morbus sontricus, au piciumque, quod sine piaculo præterire non licet, jus, hostisve status conditæve dies cum hoste, si cui eorum harumce quæ causa erit, tum se postridie quam per eas causas licebit, eo die venturum aditurumque qui eum pagum, vicum, oppidumve delegerit. Hæc *Agellius*. Quantam autem vim habuerit *militare sacramentum*, & ut sine sacramento pugnari cum hoste more majorum haud licuerit, ostendit multis verbis *Cic.* in 1. de Offic. ubi recitat exemplum filii *Catonis*, qui in exercitu *P. Amilii* tyro militabat. Cum enim *P. Amilio* videretur unam dimittere legionem, & *Catonis* quoque filium, qui in ea legione militabat, dimitteret, ille autem amore pugnandi in exercitu remansisset: *Cato* ad *P. Amilium* scripsit, ut si cum pateretur in exercitu remanere, secundo cum obligaret militiæ sacramento. Cujus rei etiam meminit *Plutarchus* in quæstionibus Rom. quæst. 39. cum quærit, qua causa fiat quod qui *sacramento militari* non tenerentur, etiam si alias in castris & exercitu versarentur, non tamen haberent jus interficiendi, aut vulnerandi hostis. Hæc ille.

De *etate militum* notandum, eos ante *septimum decimum*, & post *quadragesimum sextum* ætatis annum non nisi summa necessitate cogente, ad arma vocari solitos. Quare cum mos increbuisse, ut minores etiam annis septemdecim aliquando scriberentur, à *Sempr. Graccho* tribuno plebis lata lex est: Ne quis ante annum decimum septimum ad militiam cogeretur, teste *Plutarcho*. Est & hoc loco silentio haudquaquam prætereundum, qui fuerit conferendi militaris ordinis apud veteres ritus. Scribit enim *Barn. Brissonus* IC. Eos, qui militiæ nomen dederint, non prius militum numero habitos, quam jurejurando adacti, cincti, & in numeros relati essent. De *sacramento militari* jam diximus *Cingii* autem eos, qui inter milites recipiebantur, consuevisse, ex l. filiusfamilias & l. Titius & l. quod dicitur, §. 1. ff. de milit. testam. facile colligi potest. Fluxit autem mos iste ex eo, quod qui militabant omnes cincti erant, quemadmodum *Servius* in 2. *Æncid.* Virgillii tradit. Ex quo in *procinctu* facta testamenta *Fessio* interprete, dicebantur quæ milites pugnaturi, vel, ut planius *Plutarchus*, præsentibus commilitonibus nuncupabant.

Nec vero in castris *discinctus* quis sine nota versabatur: quinimo hoc grande scelus, morteque piamdum militaris disciplinæ severi *censores* credebant, si quis ambulasset, aut vallum subisset discinctus. Exemplum *Tacitus* libro undecimo præbet, cui adde ignominia militaris genus fuisse, ut *discincti* vel stare, vel opus facere milites cogerentur. Postremo in numeros milites referri debebant. Nam qui nondum in numeris erant, etiam si lecti tyrones essent, & publicis expensis iter facerent, nondum tamen milites habebantur, l. ex eo. ff. de milit. testam. Hæc fere *Barnabas Brissonus* lib. 2. Selectarum ex jure civili antiquitatum, cap. 6. & 7. Atque de delectu & *militari sacramento* hæcenus. Jam qualis exercitus Romanorum fuerit, videbimus.

C A P. IV.

De legionibus, auxiliis, & quod jus fuerit legionis.

U niversus exercitus Romanus in duas partes divisus fuit, in *legiones*, & *auxilia*. *Legio* à legendo, teste *Varrone*, dicitur, quia leguntur milites in delectu: vel à *deligendo*, ut *Plut.* scribit in Romulo, quod ex omnibus pugnaces in illis delecti forent. *Vegetius* legionem ab eligendo appellatam ait,

ait, quod vocabulum eorum desideret fidem, atque diligentiam, quibus milites probentur. Numerus vero militum in legionibus non idem semper, sed varius diversis temporibus fuit. Prima *legio* sub Romulo *trium millium* peditum, & trecentorum equitum fuit, uti consentiunt *Livius*, *Dionysius*, *Plutarchus*, & alii. Postea autem sæpe variatus hic numerus est, ut modo *quatuor*, modo *quinque*, modo *sex millium* peditum, itemque modo ducentorum, modo trecentorum equitum scriberetur. *Plutarchus* in Romulo, author est, Romulum post Sabinos in civitatem acceptos, legionem duplicasse, atque eam sex mille peditum, & sexcentorum equitum fecisse, in qua re sine dubio fallitur; *Carolus Sigonius* tamen, & hunc secutus *Onuphrius Parrivinus*, in ea sunt opinione, Romulum post Sabinos victos & in Urbem receptos, *legionem* ad quatuor millium hominum numerum auxisse, unde & quadrata dicta sit: cujusque usus fere semper, usque ad Cajum Marium Romæ fuerit, autore *Sexso Pompejo*, cujus hæc sunt verba: Sex millium & ducentorum hominum primus *C. Marius* conscripsit legionem, cum antea quatuor millium fuisset, unde etiam appellabatur *quadrata*. Quæ ipsorum sententia à vero non est aliena. Legimus enim apud *Livium* lib. 6. ubi de bello *Volsco*, quod gestum est anno ab Urbe condita 372. scribit, quod quatuor legiones quaternum millium scriptæ sint. Idem lib. 7. tradit, bello *Latino* & *Gallico*, cum undique socii à Romanis defecerent, senatum anxium, ne omnes socii deficerent, justissime *Consules* omnes imperii vires delectu habendo extendere: scriptas igitur undique non urbana tantum, sed etiam agresti juventute *legiones* decem, quaternum millium & ducentorum, equitumque trecentorum. Octavo rursum libro annotat, scribi fere solitas tum fuisse quatuor *legiones*, quinque millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecentis. Et in historia belli *Persici*, legionem in Macedoniam scribi à senatu justam senum millium peditum & trecentorum equitum dicit. Verum ex illis ipsis locis facile intelligitur, illum numerum extraordinarium tum fuisse. Quo etiam accedit testimonium *Polybii* lib. 6. qui & ipse retulit, *legiones* conscribi memoria sua ex quinque millibus peditum, & tricenis equitibus solitas. Vixit autem cum *Pub. Amiliano* post bellum *Persicum*. Et quod ante ex *Festo* diximus, *Caium Marium* primum legionem sex millium conscripsisse, id non senatus decreto, sed Imperatoris consilio factum, ostendit *Sallustius*, cum ait: Igitur *Marius* cum aliquanto majore numero, quam decretum erat, in Africam profectus, &c. Hinc igitur *legio* sex millium fuisse à multis traditur, quod hic maximus ejus numerus, stante republica, fuerit. *Vegetius* author est suo tempore *legionem* habuisse peditum *sex milia*, equites septingentos triginta duos: & addit, majorem etiam interdum esse consuevisse. Hæc de *legione*.

Altera pars exercitus *auxilia* erant. Sic autem dicebantur ii milites, qui à sociis, vel fœderatis gentibus mittebantur, de quibus *Polyb.* lib. 6. ubi de delectu militum agit, ita scribit: Per idem tempus *Consulari* præditi potestate edicunt præfectis sociarum civitatum in Italia, è quibus *auxilia* putant accersenda, numerum indicantes, diemque & locum in quem convenire oporteat, qui delecti fuerint. At civitates delectu habito, simili ante dicto, mittunt *sacramento adactos*, constituto præfecto, & mercedis exhibitore, &c. Hi vero deteriori jure, quam *legionarii* milites erant.

Vegetius lib. 2. quid inter *legiones* & *auxilia* intersit, his verbis docet: *Auxiliatores*, inquit, conducuntur ad prælium ex diversis muneribus venientes, nec disciplina inter se, nec notitia, nec affectione consentiunt. Alia instituta, alius inter eos est usus armorum. Necesse est autem, tardius ad victoriam pervenire: qui discrepant ante, quam dimicent. Denique cum in expeditionibus plurimum prosit, omnes milites unius præcepti significatione converti, non possunt aequaliter jussa complere, qui ante pariter non fuerunt: tamen hæc ipsa, si solennibus diversisque exercitiis prope quotidie roborentur, non mediocriter juvant. Nam *legionibus* semper *auxilia*, tanquam levis armatura in acie jungebantur, ut in his præliandi magis adimaniculum esset, quam principale subsidium: *Legio* autem propriis cohortibus plena, cum gravem armaturam, hoc est, *principes*, *hastatos*, *triarios*, *antesignanos*, item levem armaturam, hoc est, *serentarios*, *sagittarios*, *funditores*, *balistarios*, cum proprios, & sibi impositos equites legionarios iisdem matriculis teneat, cum uno animo, parique consensu castra muniat, aciem instruat, prælium gerat, ex omni parte perfecta, nulloque indigens adjumento, quantam libet hostium multitudinem superare consuevit. Hactenus *Vegetius*, qui etiam paulo ante scribit, in *legionibus* longe ampliore militum numerum conscribi consuevisse, quam in *auxiliis*.

Caterum ut ad *legionem* redeamus, nemini in iis militare licebat, nisi civibus Romanis ingenuis, & qui in quinque classibus censi, atque ludicre artis expertes essent. Unde sequitur *servos*, *libertinos*, *pueros*, *seniores*, capite censos, & histriones, si quando ad arma vocati sunt, non nisi cogente necessitate in dubiis rebus reipublicæ vocatos esse. Qui autem in legione militabant, varia commoda consequantur, patebat eis aditus ad *militaria munera*, patebat eis cohors *prætoria*, dabatur *stipendium*, concedebatur præda & addebantur *donæ Imperatoris*. De muneribus militaribus, & cohorte prætoria paulo post dicendum nobis erit, quemadmodum etiam de donis Imperatoriis. Hoc loco tantum de *stipendio*, quale militum legionariorum fuerit, paucis agemus.

Milites Romani ab initio *stipendium non meruerunt*, sed de suo quisque eo functus est munere. Anno demum trecentesimo quadragésimo septimo *Anxure* Volicorum oppido capto, ac directo pedites primum stipen-

stipendium acceperunt, & triennio post bello Veienti etiam equites, teste *Livio*. Quodnam igitur *stipendium* illud fuerit, videamus. *Polybius* diurnum peditis quæstum *obolos duos* statuit, *centurionis* duplex, equitis *drachman*, quæ eadem est fere apud Græcos, ac *denarius* apud Romanos. Oboli autem duo quemadmodum *Iustus Lipsius* libro primo Electorum capite secundo supputat, faciunt asses Romanos tres. Vile profecto stipendium, pro quo tot adire labores & pericula cogebantur, & de quo vestes etiam atque frumentum comparanda erant: si enim eorum quicquam à *questore* acceperissent, certum, statutumque pretium eo nomine de pecunia detrahebatur, *Polybius* lib. 6. Donec tandem *Cajus Sempronius Gracchus* tribunus plebis lege cavet, ut vestis è publico militi daretur: & ut nihilominus pecuniam quoque totam acciperet, teste *Plutarcho* in Gracchis. *Iustus Lipsius* existimat etiam de frumento, priori aliqua lege gratiam factam esse.

Post aliquot annos, *Cajus Julius Cæsar*, uti *Suetonius* scribit, legionibus *stipendium* in perpetuum *duplicavit*, quod *Lipsius* sic interpretatur, constitutum à Cæsare *stipendium* fuisse *sex*, aut septem *assium*. Post *Cajum Cæsarem Augustus* constituta republica, & imperii jam certus, quicquid ubique militum esset (verba sunt *Suetonii*) ad certam *stipendiorum*, præmiorumque formulam adstrinxit. *Formula Augusti* *lucior Julia*, videlicet in diem deni asses, ita ut menstruum militis sub Augusto esset circiter vigintiquinque denarii, id est, aureus unus Romanus, monetæ nostræ aurei duo. Ab Augusto qui *stipendium* militum auxerit, neque à *Suetonio*, neque ab aliis authoribus annotatur: *Iustus Lipsius* in hac est sententia, Cæsarem *Caligulam*, vel *Claudium* addidisse alterum aureum, tertium fortasse additum per bella civilia *Vitellii* & *Othonis*, quartum tandem à *Domitiano*; de quo ita *Suetonius*, quemadmodum legendum docet *Lipsius*. Addidit & quartum *stipendium* militi, aureis ternis. Atque in hanc eandem sententiam *Zonaras* scribit. Cum militibus septuagenæ quinquæ *drachmæ* (ita *denarium* Græci vertunt) solverentur, centenas dari *Domitianus* iussit. Ergo ab initio *stipendium* militum diurnum fuit *trium assium*: postea *C. Jul. Cæsare* regnante *sex*, vel septem *assium*: *Augusto* imperante, *decem assium*, quo tempore menstruum fuit aureus Romanus, tum *aurei duo*, postea tres, denum quatuor, Romani scilicet: quorum unus valet nostræ monetæ aureos duos. Et de hac quidem quæstione plura *Iustus Lipsius* in primo Electorum libro, ex quo hæc descripsi, cum alii interpretes adducti corrupto *Suetonii* loco diversa in medium protulerint.

Non erit ab hoc loco alienum, si de numero etiam legionum quædam afferamus. *Numerus legionum* Romanarum non unus semper fuit. Primum quidem, quemadmodum *Polybius*, *Livius*, *Vegetius*, & alii memoriæ produnt, quotannis quatuor legiones scribi solebant, quæ Consulibus ad bella prope quotidiana proficiscentibus traderentur, singulis legiones binæ. Urgente vero necessitate, plures scribebantur, ita ut apud *Livium* legamus, nonnunquam xxvi. xviii. & plures etiam legiones Romanos habuisse. Verum certus earum numerus non fuit semper. Postea vero quam *Cæsar Augustus* bellis civilibus confectis, rerum potitus est, militum legiones multas legit, easque certis authoramentis habuit mercenarias, quæ Romanum à barbaris tuerentur imperium, de quibus, earumque nominibus & quibus in locis constitutæ fuerint, *Dionem* loquentem audiemus. Is lib. 55. sic scribit: Alebantur eo tempore *legiones urbanae* xxiiii. aut, quem alii numerum ponunt, xxv. nostro tempore solæ xix. restant: nempe secunda *legio Augusta*, cujus in superiori Britannia sunt hyberna: tres tertiæ, una in Phœnicia, *Gallica* nomine: altera in Arabia, *Cyrenaica* dicta: tertia *Augusta* in Numidia: quarta *Scythica* in Syria: quinta *Macedonica* in Dacia, sextæ duæ, una in inferiori Britannia, *Victrix*: altera in Judæa, *Ferreæ* (vel *Ferratæ*) vocabulo insignis: septima in Mysia superiori, *Claudia* præcipue nuncupata: octava *Augusta*, in Germania superiori: decima *Gemella*, vel *Gemina*, in Pannonia superiori: ac in Mysia alia decima: undecima in Mysia inferiori, *Claudia* cognomento (hæ duæ legiones à Claudio sunt nominatæ, quod in seditione Camilli non rebellassent) duodecima in Cappadocia, *Fulminifera*, sive *Fulminatrix*, decimatertia *Gemella*, vel *Gemina*, in Dacia: decimaquarta *Gemella* in Pannonia superiori: decimaquinta ab Apolline cognominata, *Apollinaris*, in Cappadocia: vigesima *Valeriana*, & *Victrix* in Britannia superiori versantes. Hæ legiones Augusti supersunt, reliquis aut omnino dissipatis, aut ab Augusto & aliis Imperatoribus inter cæteras legiones admixtis, unde *Gemellarum*, vel *Geminarum* appellatio tracta putatur. Post Augustum etiam alii Imperatores legiones certas instituerunt, *Nero* legionem primam, *Italicamque* nuncupavit, in inferiori Mylia hyemantem: *Galba* primam *Auxiliariam* in inferiori Pannonia: septimam in Hispania: *Vespasianus* secundam *Auxiliariam* in Pannonia inferiori: quartam in Syria Flavianam: *Domitianus* primam *Minerviam* in Germania inferiori: *Trajanus* secundam *Ægyptiam*: & trigessimam *Germanicam* quibus à suo nomine nomen imposuit. *Marcus Antonius* secundam in Norico: tertiam in Rhætia, quæ etiam *Italica* vocantur. *Severus Parthicus* primam & tertiam in Mesopotamia, secundamque *mediam* in Italia. Hactenus *Dio*.

• Quarum legionum omnium nomina etiam in fragmento veteris columnæ Romæ leguntur, quod huc adscribam.

Nomina legionum.

II. AUGUSTA.	XI. CLAUDIA.
VI. VICTRIX.	XIII. GEMINA.
XX. VICTRIX.	XII. FULMINATRIX.
VIII. AUGUSTA.	XV. APOLLINEA.
XXII. PRIMIGENIA.	III. GALLICANA.
I. MINERVIA.	II. PARTHICA.
XXX. ULPIA.	IV. SCYTHICA.
I. ADJUTRIX.	XVI. FLAVIA.
X. GEMINA.	VI. FERRATENSIS.
XIV. GEMINA.	X. FRETENSIS.
I. PARTHICA.	III. CYRENENSIS.
II. ADJUTRIX.	VII. GEMINA.
IV. FLAVIA.	II. TRAJANA.
VII. CLAUDIA.	III. AUGUSTA.
I. ITALICA.	II. ITALICA.
V. MACEDONICA.	III. PARTHICA.

Plures legiones recenset *Hubertus Goltzius* in suo *Antiquitatis Thesauro*, cap. 7. Nomina sumebant legiones ab ordine, quo unaquæque earum in aliquo loco primum constituta fuerat, ut *prima*, *secunda*, *tertia*, *decima*, & *vicecima* appellaretur. Et quoniam plerumque usu veniebat ut duæ, vel tres in variis locis constitutæ, omnes primæ, vel secundæ, vel tertiæ appellatæ fuerint: cognominibus inter sese distinguere ceperunt, ut una quidem esset *prima adjutrix*, alia *prima Minervia*, alia vero *prima Parthica*: quæ cognomina ad Imperatorum arbitrium plerumque sumere solebant: vel ab eorundem nominibus, qui eas instituerunt, ut *Augusta*, *Claudiana*, *Galbiana*, *Flavia*, *Ulpia*, *Trajana*, *Antoniniana*: vel à provinciis devictis, ut *Parthica*, *Scythica*, *Gallica*, *Arabica*, *Macedonica*, *Hispaniensis*: vel à locis in quibus primo institutæ manserunt, ut *Italica*, *Fretensis*, *Cyrenatica*: aut à nominibus eorum quibus Imperatores, earundem authores addicti erant, ut *Minervia*, *Apollinaria*: aut postremo ab aliis eventibus, ut *Germanica*, *Adjutrix*, *Martia*, *Victrix*, *Ferrata*, *Fulminatrix*, *Alauda*, *Rapax*, *Primigenia*, & alia hujusmodi. Sed de legione in genere satis, partes videbimus.

CAP. V.

De partibus legionis, cohortibus, manipulis, centuriis, turmis, & decuriis.

Constabat legio ex pedestribus & equestribus copiis. Pedestres copię in cohortes & manipulos, equestres in turmas & decurias dividebantur.

Cohors dicitur, *Varrone* teste, quod ut in villa ex pluribus tectis conjungitur, ac quiddam sit unum: sic hæc ex manipulis copulatur cohors quæ in villa dicta, quod circa eum locum pecus cõpõceretur. Cæterum in una legione x. cohortes erant, *Modesto* & *Vegetio* authoribus, quarum tamen *prima* reliquas & numero militum & dignitate præcedit. Nam genere atque institutione literarum (*Modesti* verbis utar) viros electissimos quærit. Hæc enim suscipit *aquilam*, quæ præcipuum signum in Romano est semper exercitu, & totius legionis insigne: *imagines* Imperatorum: has enim *imagines* tanquam divina & præsentia signa singuli venerantur. Habet *pedites* mille centum quinque, *equites* loricatorum centum triginta duos, & appellatur *cohors militaris*, quæ caput est totius legionis: ab hac cum pugnandum est, *prima* acies incipit ordinari. *Secunda cohors* habet *pedites* 555. *equites* loricatorum 66. & appellatur *cohors quinquagenaria*. *Tertia cohors* similiter habet *pedites* 555. *equites* 66. sed in hac *tertia* validiores probari moris est, quia in media acie consistit. *Cohors quarta* habet *pedites* 600. *equites* 66. *Cohors quinta* habet totidem. Sed strenuos desiderat milites. Quia sicut *prima* in dextro, ita *quinta* in sinistro ponitur cornu. Hæc quinque cohortes in *prima* acie ordinantur. *Sexta cohors* habet *pedites* 555. *equites* 66. In ipsa quoque enucleari adscribendi sunt juniores: quia in *secunda* acie post *aquilam*, & *imagines* *cohors sexta* consistit. *Cohors septima* habet *pedites* 555. *equites* 56. Sed & ipsa animosos desiderat viros: quia in *secunda* acie consistit media. *Octava cohors* totidem animosos viros. *Nona* totidem. *Cohors decima* habet *pedites* 555. *equites* 56. Et ipsos bonos consuevit accipere bellatores, quia in *secunda* acie sinistram possidet cornu. Hactenus *Modestus*, eumque secutus *Vegetius*. Et hæc fuerunt majores legionis partes, quæ tamen præcis temporibus nullæ erant. Non enim in tota *Livii* historia cohortium fit mentio. Ideoque docti viri sentiunt, à C. Mario primum cohortes esse institutas. Aliæ erant minores legionis partes, *centuria* scilicet, *manipulus*, *turma*, & *decuria*. Pedestres quidem copię in *centurias* & *manipulos*: equestres in *turmas* & *decurias* dividebantur. De quibus in hunc modum *Varro*. *Centuria*, inquit, quæ sub uno centurione sunt:

Yyy

quo-

quorum centenarius iustus numerus. Hæc in *contubernia* dividebantur, ita ut decem militibus sub uno *papilione* degentibus, unus quasi præflet *decanus*, qui caput *contubernii* nominatur. *Contubernium* autem *manipulus* vocabatur, ab eo quod conjunctis manibus pariter dimicabant. *Vegetius*, *Varro*: Manipulos vocant exercitus minimos, manus, quæ unum sequuntur signum. *Plutarchus* aliam hujus vocabuli originem & etymologiam affert, eum in Romulo ita loquitur: Ipse (Romulus scilicet) secum magnam manum adducebat, in *centuriis* distributam, quarum unumquemlibet vir unus ducebat, *manipulum fœni*, a herbarum cono erectum gestans, unde hodie quoque militibus *manipularibus* nomen est. *Cincius* apud Agellium scribit, legionem cohortes decem habuisse, manipulos triginta, centurias sexaginta: ex quibus verbis intelligitur, *manipulos* majores partes fuisse ipsis centuriis, & singulos binos centuriones habuisse. *Turma* terma est, E. in U. abiit, quod terdeni equites ex tribus *Tatienfium*, *Ramnum*, & *Lucerum* fiebant. Dividebantur hæc in decurias, quæ inde nomen habebant, quod decem equites singulæ continerent. Hæ partes legionis fuerunt. De signis dicam, quorum alia *vocalia*, alia *semivocalia*, alia *muta* sunt. *Vocalia* dicuntur quæ voce humana pronuntiantur, sicut in vigiliis: *Semivocalia* sunt, quæ per cornua aut tubam, aut buccinam dantur. *Tuba*, quæ directa est, appellatur: *Buccina*, quæ in semetipsam arceo circulo flectitur: *Corvus*, quod ex uris agrestibus argento nexum, temperatum arte & spiritu, canentis flatum emittit auditur. Nam indubitatis per hæc sonis agnoscit exercitus, utrum stare, vel progredi, an certe regredi oporteat, utrum longe persequi fugientes, an receptui canere. Muta signa sunt *aquila*, *dracones*, *vexilla*, *flammula rufa*, *pinnæ*. Quocunque enim hæc ferri iusserit ductor, necesse est signum suum comitantes milites pergant. Apud veteres Romanos signa *militaria* multa erant, uti *Plin.* lib. 10. cap. 4. *aquila*, *lupus*, *minotaurus*, *equus*, *aper*: quæ singulos ordines anteabant. Factum autem postea, ut sola *aquila* in acie portaretur, reliqua signa in castris relinquerentur. Donec tandem C. *Marius*, is qui septies Consulatum gessit, in secundo Consulatu reliquis signis omnino abolitis, *aquilam* proprie Romanis legionibus dicaverit. Ab eo tempore notatum est, non fere apud legiones unquam hybernatum esse in castris, ubi non fuerit *aquilarum jugum*. Erat autem *aquila*, aureum *aquilæ* simulachrum, hastæ præpilatæ suffixum, quod à milite ferebatur, qui ob id *aquilifer* dictus est. *Minotauri* signum veteres in legionibus habuerunt, ut quemadmodum ille in intimo & secretissimo labyrintho abditus perhibetur, ita ducis consilium semper esset occultum. *Veget.* lib. 3. & *Festus*, qui etiam alio loco effigiem porci inter signa *militaria* locum habuisse dicit, & causam addit, quia confecto bello, inter quos pax fieret cæsa porca fœdus firmari soleret. Posterioribus temporibus *dracones* per singulas cohortes ad prælium à *draconariis* ferebantur. *Vexilla* etiam singulis centuriis constituta erant, de quibus ita *Vegetius*: Antiqui, inquit, quia sciebant in acie commisso bello celeriter ordines, acieque turbari, atque confundi: ne hoc posset accidere, cohortes in *centuriis* dividerunt, & singulis *centuriis* singula *vexilla* constituerunt, ita ut ex qua cohorte, vel quota esset centuria in illo vexillo literis esset adscriptum: quod intuentes vel legentes milites, in quovis tumultu à *contubernalibus* suis aberrare non possent. *Centuriones* insuper nimium bellicosos loricatos transversis cassidem cristis habebant, ut facilius nocerentur. Hactenus *Vegetius*. *Vexilla*, sicuti & *aquila*, & cohortium signa frequenter in nummis antiquis videntur.

C A P. VI.

Quis dux exercitus fuerit: item quis Imperator dictus.

Legionem & partes ejus explicavimus, nunc quot genera militum in iis fuerint, quique aliis præfuerint, considerabimus, initium facientes à magistratibus, ut sic vocem, *militaribus*. *Duces exercitus* apud Romanos fuerunt primum *Reges*, deinde *Consules*, *Dictatores*, *tribuni militum* Coss. potestate, *decemviri* legibus scribendis, *prætores*, *proconsules*, & *proprætores*. Hi enim suis auspiciis bellum gerere dicebantur, *tribuni vero militares*, *magistri equitum*, *legati*, &c. non suis, sed alienis auspiciis pugnabant. De *Regibus* aperta res ex *Dionysio*, *Livio*, *Plutarcho*, & aliis: item de *Consulibus*, qui fere omnia regia munia obierunt. De *Dictatoribus* vel hoc satis testimonii est, quod plerumque leguntur rei gerendæ causâ creati esse. De reliquis universa Romana historia testatur, ita ut non opus sit multa authorum testimonia huic rei confirmantæ adducere. Hoc tantum jam explicabimus, quare hi, quos modo nominavi *magistratus*, suis auspiciis bella gerere dicantur, quid sit suis, quid alienis auspiciis pugnare, & quando ac quibus de causis *Imperatores* appellati sint. De auspiciis primum.

Institutum fuerat ab initio, ut nihil neque domi, neque militiæ, nisi *auspicato* gereretur, quippe quod, ut inquit apud *Livium* Cn. *Manlius*, nullius calumniæ subijcerentur ea, quæ dii comprobavissent. *Auspicia* vero in exercitu unius tantum fuerunt *Imperatoris*, cui ea provincia evenisset, ceteri auspiciis ejus pugnare, ipse bellum, ut *ductu*, sic *auspiciis* suis gerere dicebatur. Itaque nec *Imperatoris* nomen, nec supplicatio, nec triumphus dabatur aut *legato* aut ulli alii exercitus præfecto, ne si eorum quidem opera atque virute *Imperator* abiens, aut ægrotus, victoriam adeptus esset: quod non eorum auspiciis res esset gesta, sed ipsius *Imperatoris*.

Adhibebantur autem in castris *auspicia duo*, unum *coactum*, alterum *ex acuminibus*, *Coactum* appellatur

runt *tripudium*, de quo satis multa diximus superiori libro de *sacerdotiis*. Auspicium autem ex *acuminibus* quale fuerit incompertum. Ejus *Cicero* tantummodo meminit 1. de Divinatione, cum dixit: *Ex acuminibus* quod totum *auspicium* militare est, *M. Marcellus* totum omisit. Et in 2. de *Natura Deorum*: Negligentia nobilitatis, auguriorum disciplina omissa, veritas *auspiciorum* spreta est, ipsecies tantum retenta. Itaque maximæ reipublicæ partes, in his bellis, quibus reipublicæ salus continetur, nullis *auspiciis* administrantur, nulla *perennia* servantur, nulla ex *acuminibus*. Hæc *Cicero*. De Imperatore nunc dicam.

Imperatoris nomen appellatio fuit militaris, qua *dux* præfens re bene gesta primum militum acclamatione in castris, deinde sententia senatus in Urbe ornatus est. Etenim *Imperatoris* vocabulo duobus modis usi sunt, uno *pro* quocunque exercitus *duce*, qui suis auspiciis rem gereret, & qui imperium, id est, jus belli gerendi haberet: altero, qui hostibus magno prælio fuis, ac protligatis, eo nomine, militum acclamatione affectus esset. Scribit autem *Appianus* lib. 2. Bellorum civilium: Observatum esse antiquitus, ut non nisi magnis rebus gestis acclamaretur. At sua ætate (fuit autem *Hadriani* æqualis) decem millibus occisis acclamatum esse. Addit *Dio* libro 60. nonnisi semel de uno bello aliquem appellari *Imperatorem* licuisse. Hinc *Cicero*: Magnum numerum hostium cecidimus, castella munitissima cepimus, incendimus, *Imperatores* appellati sumus, &c. Neque vero solum, si ipsi, sed si legati, & quæstores, quibus imperium commisissent, rem bene se absente gessissent, iidem hoc etiam honoris adipiscerentur, ut ex *legatorum*, *quæstorumque* secundo prælio *Imperatores* appellarentur. Testis est *Cicero* in *Pisonem*, de *Q. Martio* legato *Pisonis*, & *M. Terentius Varro* in *Re Rustica* de *Trebellio* quæstore *Licinii Nervæ*, quorum secundo prælio ipsi duces sive prætores *Piso* & *Nerva* *Imperatores* sunt appellati. Tantum de *Imperatore*.

C A P . VII.

De legatis, tribunis militum, centurionibus, & decurionibus.

AB *Imperatore*, sive exercitus *duce* ad ejus *comites* deveniemus, quales fuerunt *legati*, *tribuni militum*, *centuriones*, & *decuriones*: De legatis diximus libro hujus posterioris commentarii secundo, ubi de magistratibus differuimus. Illud tantum hoc loco addemus, *legatum* apud præcos Romanos cum fuisse, qui *Animiani Marcellini* temporibus *comes* dicebatur, & nostra ætate locum tenens *em lieutenant*, penes quem absente *Imperatore*, vel *duce*, summa potestas erat. *Tribuni militum* dicti, auctore *Varrone*, quod ab initio terni essent, tum, cum legio ex tribus millibus conficiebatur, ex ternis quæ tum erant, *tribubus*, *Rammensum*, *Lucerum*, & *Tatiensum*. Hi peditibus tantum *legionis*, non etiam *equitibus* præerant. Itaque ut numerus peditum in legione auctus est, sic etiam *tribunorum* militarium, ita ut à tribus ad quatuor atque ab his ad sex pervenerint. Quinetiam ut numerus eorum, sic etiam lectio procedente tempore immutata est. Primis enim temporibus omnes ab *Imperatoribus* legebantur, in singulas quaternas legiones terni, ut essent duodecim. Post autem, anno Urbis trecentesimo nonagesimo primo institutum, ut pars eorum populi suffragiis, pars *Imperatorum* arbitrio crearentur, quod & à posteris observatum, nonnunquam necessaria de causa mutatum est. Cumque postea *Rutilius Rufus* legem tulisset de jure *tribunorum*, qui à *Consulibus* essent facti, accidit, ut *tribuni* ab *Imperatoribus* in exercitu lecti, *Rugeli*: à populo in comitiis creati, *comitiales* dicti sint: Ita enim *Asconius Fadianus*: *Tribunorum* militarium duo sunt genera, primum eorum, qui *Rufuli* dicuntur, hi in exercitu creati solent, alii sunt *comitiales*, qui *Romæ* comitiis designantur. Idem *Livius* & *Festus* tradunt. Quocirca etiam novissimis reipublicæ temporibus alios *tribunos* à populo, alios ab *Imperatoribus* creatos videmus. Cæterum de *tribunis militum* 24. ad primas quatuor legiones creandas hæc prodit lib. 6. *Polybius*. Posteaquam declaravere *duces*, *tribunos* militum constituunt, quatuordecim quidem ex iis, quibus quinque annua stipendia facta sint: decem autem alios præter hos, ex iis qui decem stipendia fecerint: Equites quidem qui decem, pedites vero qui sex. Cum vero delectus habituri sunt, dividunt seipsi juniores *tribuni*, sicut populus, *Imperatore* sive instituerint, in quatuor partes: quoniam in quatuor ipsi legiones universam, primamque partitionem copiarum distribuunt. Atque ii, qui primi quatuor electi sunt, *primæ legioni* assignantur, tres qui deinceps, *secundæ legioni* tribuuntur: quatuor subsequentes, *tertiæ*: tres ultimi in *quartam* transferuntur. Ex provectioribus vero duos sane primos, *primæ* tribuunt *legioni*: tres secundos, *secundæ*: duos subsequentes, *tertiæ*: tres ultimos *quartæ*. Hactenus *Polybius*. De officio *tribunorum militum* ita lib. 2. *Vegetius*: *Prima legio* *cohort* erat *militaria*, in qua censu, genere, literis, forma, virtute pollentes milites mittebantur. Huic *tribunus* præerat armorum scientia, virtute corporis, morum honestate præcipuus. Reliquæ cohortes, prout principi placuisset, à *tribunis*, vel à *præpositis* regebantur. Tanta autem servabatur exercendi milites cura, ut non solum *tribuni*, vel *præpositi* contubernales sibi creditos sub oculis suis juberent quotidie meditari: sed etiam ipsi armorum arte perfecti cæteros ad dimicationem proprio cohortarentur exemplo. *Tribuni* enim sollicitudo per hanc laudatur industriam, cum miles veste nitidus, armis bene munitus ac fulgens exercitii usû & disciplina eruditus incedit.

Centuriones sequuntur, de quibus hæc *Polybius* lib. 6. Ubi milites ad constitutam à *Consulibus* diem con-

venerunt, diligunt, ex iis minimos ætate, fortunæque perquam tenuis in *pilanos*: iis adulescentes, in eos, quos *hastatos* vocant: ætate ac robore præstantes, in *principes*: natu maximos in *triarios*. Tot enim ac tales sunt apud Romanos differentię tam appellationum quam ætatum, imo etiam armaturarum in unaquaque legione. Dividuntque eos talem in modum, ut sint provecti ætate, iidem *triarii*, numero sexcenti: *principes* mille ducenti, iis pares *hastati*: reliqui ætate minimi, velites, *pilani* &c. Quod si maiore numero constat legio, pro portione divisionem faciunt, *triarii* exceptis, quorum idem semper est numerus. Ex singulis his generibus, præterquam è natu minimis, eligunt ordinum duces optimos quosque decem, præter quos aliorum decem electionem faciunt, atque hos quidem omnes *centuriones* appellant: quorum qui primus electus est, fit etiam consilii particeps. Hi rursus totidem eligunt *tergiductores*. Quibus peractis cum *centurionibus* dividunt ætates singulas in partes decem, exceptis *pilanis*: præbentque singulis partibus ex iis qui iam electi sunt, duos duces, duosque *tergiductores*. Velites autem qui supersunt, æqualiter in omnes partes distribuere, partesque appellare ordinem, & manipulum & signum: *Duces* vero, *centuriones*, & *principes*, seu duces ordinum. Quod si uterque centurionum adlit, qui primus electus est, præest dextræ parti ordinis: qui secundis viris præest, qui ad sinistram signi partem sunt. Si non addit uterque, qui præsens est, præest omnibus. Ex his intelligitur, qui *centuriones* fuerint, & quomodo eligerentur, videlicet, ut paucis repetam, *centuriones* fuerunt illi, qui singulis ordinibus in legione præerant. Cum autem *legio* posterioribus quidem temporibus in decem cohortes divideretur, cohortes singulæ rursus in ordines ternos exceptis velitibus distribuerentur, qui illis ordinibus præerant *centuriones* dicebantur. Et is quidem, qui primus *triariorum* *centurio*, sive *triariorum* manipulo in prima cohorte præerat, atque reliquos omnes *centuriones* dignitate anteibat, consiliique particeps fiebat, *primipilus*, sive *primipilus*, sive *primipili* *centurio* vocabatur: qui *triariorum* ordini secundæ cohortis, *secundi triarii* *centurio*: qui tertiæ cohortis *triarii*, *tertii triarii* *centurio*, & sic deinceps usque ad decem: qui decimæ cohortis *triarii* præerat, decimi *triarii* *centurio* appellabatur. Quamquam *Sigonio* placet, reliquos *triariorum* *centuriones* post *primipilum* secundi, tertii, quarti, &c. *pili*, *centuriones* dictos fuisse. *Triarios principes* sequebantur. Qui igitur principum ordini in prima cohorte præerat, *primi principis* *centurio*, qui secundæ cohortis principi, *secundi principis* *centurio*, in tertia cohorte, *tertii principis* *centurio*, & sic deinceps usque ad decem. Ita etiam qui *hastatorum* ordinem primæ cohortis ducebat, *primi hastati* *centurio*: secundæ cohortis, *secundi hastati* *centurio*, & sic deinceps usque ad decem. Transibant autem *centuriones* virtutis gratia ab inferiori ordine ad altiore, ut à decimo *hastato* ad nonum: à nono ad octavum: sic, usque ad primum: à primo vero *hastato* non ad decimum principem, sed ad *primum principem*: nec deinde à primo principe ad decimum *triarium*, sed ad primum *triarium*, qui primis temporibus vocabatur primus *centurio*: posterioribus *primipilus*. Atque tantum de *centurionibus*: qui plura volet scire, adeat *Carolus Sigonius* lib. 2. de Antiquo jure Provinciar. cap. 2. & *Aldum Manutium* libro 3. de Quæsitis per epistolam, epistola 3. qui diligentissime hac de re scripserunt.

Cæterum *centuriones* ubi creati erant, singulos sibi adscisciebant adjutores, quos *Polybius* extremi agminis, vel *tergiductores*; *Varro* & *Festus* *accensos*, & *optiones* vocant. *Festi* verba sunt: *Optio* qui nunc dicitur, antea appellabatur *accensus*. Is adjutor dabatur *centurioni* à tribuno militum, ut quem vellet eligeret unde nomen sortitus est: *Vegetius* autem *optiones* fuisse dicit, qui antecedentibus ægritudine impeditis, tanquam adoptati eorum atque vicarii solerent universa procurare. Atque hi quidem pedestribus copiis præfuerunt: equitibus autem, qui singulis legionibus modo duceni, modo treceni, ut diximus, affuerunt. Præpositi sunt ii, qui *præfecti equitum*, ac *decuriones* vocati sunt: quorum illi *tribunis* militum, hi *centurionibus* responderunt, cum præfecti alas equitum ducerent, *decuriones* vero turmarum decurias. De quibus legendus in hunc modum *Polybius* libro 6. Equites etiam in decem alas similiter diviserunt, atque ex singulis tres eligunt duces. Ii vero ipsi tres assumunt *tergiductores*, quique primus electus est, præest ale. Duo vero *decurionum* locum obtinent. Absente primo, secundus primi locum obtinet. Hactenus *Polybius*: quibus ex verbis intelligitur, qui præfecti equitum, qui *decuriones* fuerint, & quod illi etiam *optiones*, *Polybius* *tergiductores* appellat, sibi adsciverint. Qua de re *Varronis* quoque & *Festi* verba non abs re erit adscribere. Sic autem *Varro*: Turma terma est, quod terdeni equites ex tribus tribubus *Turresum*, *Ramnium*, & *Lucerum* fiebant. Itaque primi singularum decuriarum *decuriones* dicti, qui ab eo in singulis turmis etiam nunc sunt terni, quos hi primo ad ministros ipsi sibi adoptabant, *optiones* vocari coepi, quos nunc propter ambitionem *tribuni* faciunt. *Festus*: *Optio* in re militari appellatur is, quem *decurio*, aut *centurio* optat sibi rerum privatarum ministrum, quo facilius obeat officia publica. Atque de his hactenus.

CAP. VIII.

De aliis militaribus muneribus.

Præter eos, de quibus præcedenti capite diximus, etiam alii fuerunt militarium munerum curatores, vel *præfecti*, ut puta *præfecti* legionum, *præfecti* socium, *præfecti* castrorum, *præfecti* fabrorum, &c. de quibus hoc capite, quæ occurrunt, consignabimus.

Quis *præfectus* legionis fuerit, & quod ejus officium, docet *Vegetius* libro 2. his verbis: Proprius, inquit, judex erat *præfectus* legionis habens communem primi ordinis dignitatem, qui absente legato tanquam vicarius ipsius potestatem maximam retinebat. *Tribuni*, vel *centuriones*, ceterique milites ejus præcepta servabant. Vigiliarum, sive profectiois tessera ab eodem petebatur. Si miles crimen aliquod admisisset, autoritate *præfecti* legionis à tribuno deputabatur ad pœnam: Arma omnium militum, item vestes, equi, annona ad ejus curam pertinebant. Disciplinae jus & severitas exercitus non solum peditum, sed etiam equitum legionariorum præcepto ejus quotidie curabatur. Ipse autem custos diligens & sobrius legionem sibi creditam assiduis operibus ad omnem devotionem informabat, & industriam, sciens ad *præfecti* laudem subsectorum redundare virtutem.

Præfecti socium dicebantur, qui auxiliis, id est, copiis sociorum ab Imperatoribus Romanis præpositi erant, de quibus ad hunc modum *Polybius* lib. 6. Ubi socii una cum Romanis congregati sunt curam distributionis eorum tractationisque habent constituti à sociis principes, *præfecti* appellati, numero duodecim: qui primum ex omnibus, qui accesserint auxiliariis, aptissimos eligunt equites, peditesque operam suam ad ministrandum *Consulibus* exhibituos, hos vocant *extraordinarios*, &c.

De *præfectis* castrorum & fabrorum ita *Vegetius*: Erat etiam, inquit, castrorum *præfectus*, licet inferior dignitate, occupatus tamen non mediocribus causis, ad quem castrorum positio, valli & fossæ destinatio pertinebat, tabernacula, vel casæ militum cum impedimentis omnibus nutu ipsius curabantur. Præterea ægri *consubernales*, & *medici*, à quibus curabantur, expensæ etiam ad ejus industriam pertinebant. *Vehicula*, *sagittarii*, necnon etiam ferramenta, quibus materies secatur, vel cæditur, quibusque aperiuntur fossæ circa situm valli & aquæ ductus: item ligna, vel stramina, arietes, onagri, balistæ, cæteraque genera tormentorum, ne deessent aliquando, procurabat. Hic post longam, probatamque militiam peritissimus omnium legebatur, ut recte doceret alios, quod ipse cum laude fecisset.

Habet præterea legio *fabros*, *signarios*, *instructores*, *carpentarios*, *ferrarios*, *pictores*, reliquosque artifices ad hybernorum ædificia fabricanda, ad machinas, turresque ligneas, cæteraque, quibus vel oppugnantur adversariorum civitates, vel defenduntur propriæ: præparatos etiam qui arma, vehicula, cæteraque genera tormentorum, vel nova facerent, vel quasiata repararent. Habebant *fabræ scutarias*, *loricarias*, *arcuarias*, in quibus sagittæ, missilia, cassides, omniaque armorum genera formabantur. Hæc enim erat cura præcipua, ut quicquid exercitui necessarium videbatur, nunquam deesset in castris, usque eo, ut etiam cunicularios haberent, qui ad morem bellorum ducto sub terris cuniculo, murisque intra fundamenta perfossis, improvise se emergerent ad Urbes hostium capiendas. Horum judex proprius erat *præfectus* fabrorum. Ministri quidam Imperatorum, ac tribunorum militarium fuerunt *accensi*, *commentarienses*, *cornicularii*. De *accensis* Varro: *Accensi* ministratores Cato esse scribit: potest id ab arbitrio: nam inde ad arbitrium ejus, cujus minister. Et *Vegetius*: Nullis milites instituti deputabantur obsequiis, nec privata iisdem negotia mandabantur, siquidem incongruum videretur Imperatori, militem, qui veste & annona publica pascebatur, utilitatibus vacare privatis. Ad obsequia tamen *publicum* vel *tribunorum*, necnon etiam *principalium* deputabantur milites, qui vocabantur *accensi*, hoc est, postea additi, quam fuisset legio completa, quos nunc *supernumerarios* vocant.

Commentarienses in castris *Sigonius* putat fuisse eos, qui obsequia militum, excubias com meatusque perscriberent. Nam talem in exercitu fuisse curam scribit *Vegetius*.

Cornicularios idem *Sigonius* opinatur fuisse tribunorum militarium ministros, qui vigilias tribunorum loco circumirent, atque eorundem imperia corniculo edicerent. Unde *cornicularii* ipsi merere *corniculo* dicti sunt à *Suetonio* in libro de claris Grammaticis. Ex ministris autem humilioribus fuere *scribae*, *accensi*, *præcones*, de quibus prolixè egimus libro harum Antiquitatum sexto, qui est de magistratibus.

CAP. IX.

De variis militum ordinibus, generibus, & discriminibus.

Hactenus de iis diximus qui militiæ præfuerunt, sequitur ut ipsorum etiam militum ordines & discrimina consideremus. *Polybius* libro 6. quatuor facit militum ordines & discrimina, *pilatos* scilicet *hastatos*, *principes*, & *triarios*, quos etiam *velites* appellat, dicit eligi eos, qui minimi arate fortunæque tenuioris sunt. *Velites* *Festus* ait fuisse milites expeditos, sic dictos, quasi *volantes*, de quorum institutione in

hunc modum *Valerius Maxim.* lib. 2. cap. 3. Velitum usus eo bello primum repertus est, quo Capuam *Fulvius Flaccus* Imperator obsedit. Nam cum equitatu Campanorum crebris excursionibus equites nostri, quia numero pauciores erant, resistere non possent, *Q. Navius Centurio*, è peditibus lectos expediti corporis, brevibus & incurvis septenis armatos hastis, parvo tegmine munitos, veloci saltu jungere se equitibus & rursus celeri motu dilabi instituit, quo facilius equestri prælio subiecti pedites, viros pariter, atque equos hostium telis incesserent. Eaque novitas pugnae unicum Campanæ perfidiæ debilitavit auxilium. Ideoque auctori ejus *Navio* adhuc honos est habitus. Hactenus *Valerius*.

His adultiore ait *Polybius* eligi *hastatos*, ætate ac robore præstantiores *principes*: natu maximos *triarrios*. *Pilani* dicti, qui pilis utebantur. *Hastati*, qui primi hastis utebantur. *Principes*, qui à principio gladiis, & post commutata re militari minus illustres sumuntur. *Triarii* dicti, qui in acie tertio ordine extremis subsidio deponebantur. Erant & aliæ militum appellationes. Quidam enim dicebantur *adscripiti*, quidam *accensi*, quidam *ferentarii*, quidam *rorarii*. Sunt tamen qui hos eisdem esse censent, & *adscripitos* quidem dici, quod supplendis legionibus adscriberentur: *accensos*, quod ad censum legionum essent additi: *ferentariosque* quod fundis & lapidibus pugnaturi, ea modo ferrent, quæ in hostes ejicerent: *rorarios* etiam, quod velut ante prælium justum rorantes dimicaret. De *adscripitiis* vel *adscriptivis* *Varro* lib. 6. de ling. Latin. *Adscriptivi* dicti, qui olim adscribebantur, inermes, qui succederent armatis militibus, id est, si quis eorum deperisset: Idem lib. 3. de vita populi Romani: De *adscriptivis* cum erant attributi *decurionibus*, & *centurionibus*, qui eorum haberent numerum, *accensi* vocabantur. Eisdem etiam quidam vocabant *ferentarios*, qui depugnabant pugnis & lapidibus, iis armis, quæ ferrentur, non quæ tenerentur.

De *ferentariis* *Festus*: *Ferentarii* auxiliares in bello, à ferendo auxilio dicti, vel quia fundis & lapidibus pugnabant, quæ tela feruntur, non tenentur, ita appellari: *ferentarii* levis armaturæ pugnatore. Idem de *rorariis*. *Rorarios* milites vocabant, quod ut ante imbrem fere rorare solet: sic illi ante gravem armaturam, quod prodibant, *rorarii* dicti.

Funditores erant, qui fundis magnis dimicabant.

Duplicarii milites, quibus ob virtutem duplicia cibaria ut darentur, institutum.

Volones dicti sunt milites, qui post Cannensem cladem usque ad octo millia, cum essent servi, voluntarie se ad militiam obtulerunt.

In veteribus lapidum inscriptionibus mentio extat militum *primanorum*, *secundanorum*, *tercianorum*, &c. quæ nomina tributa illis sunt à numero legionum, in quibus militarunt.

De *signiferis*, *aquiliferis*, *draconariis*, qui signa, aquilam, dracones in militia gestarunt, non opus est ut multa dicam.

Tesserarii dicti, qui tesseram per contubernia militum nuntiabant. *Metatores*, qui præcedentes, locum eligunt castris. *Mensores*, qui in castris ad podium demetiuntur loca, in quibus tentoria milites figant, vel qui hospitia in civitatibus præstant.

Militum ministri & servi erant *calones* & *lixa*. De utrisque *Festus*: *Calones* militum servi dicti, quia ligneas clavas gerebant, quæ Græci *κῆρα* vocant. *Lixa*, qui exercitum sequuntur quæstus gratia, dicti, quod extra ordinem sint militiæ, eisque liceat, quod libuerit. *Nonius Marcellus*: *Lixum* proprietas hæc est quod officium sustineant militibus aquæ vehendæ. *Lixam* namque veteres *aquam* vocaverunt. *Calonum* quoque proprietas hæc habetur, quod ligna militibus subministrant. Atque de variis militum ordinibus hæcenus.

C A P. X.

De variis armorum appellationibus.

DE variis militum ordinibus diximus, restant nobis explicanda ipsorum *arma*. Non omnes eodem armorum genere utebantur, sed prout diversi militum ordines erant, ita etiam diversa eorum fuerunt arma. Qua de re *Polybius* lib. 6. loquentem audiemus: Natu minimi, inquit, quos *velites* & *pilanos* appellarunt, jubentur gestare *gladium*, *pila*, *parmamque*. *Parma* tum firmitatem habet ob structuram, tum magnitudinem, quæ tutando sit corpori satis. Nam rotunda cum sit, tripedalem habet diametron. Adornatur præterea miles, & simplici *casside*, & *lupi pellem* imponunt, aut ejusmodi aliquid quod integumentum pariter, insigneque sit, ut in prælio suos quique principes strenue, aut ignaviter se gerentes, latere non possint. *Pili telum* lignum habet longitudine plerumque bicubitali, crassitudine digitali, spiculum unius spithamæ sive palmi majoris, eo usque atenuatum & acutum, ut mox primum post ictum necessario flectatur, sitque inhabile ad remittendum: alioqui commune fieret telum.

Eos qui deinceps hos arare excedunt, *hastatique* appellantur, armaturam ferre jubent. Est autem Romana armatura primum sanè scutum *σπερδον*, cujus latitudo curvæ superficiei pedum duorum semis, longitudo pedum quatuor majori additi amplius quatuor digiti, duplici tabulato, glutino taurino, linteolo in-

infuso compactum: ejus exterior superficies vituli corio integitur, hianulive, aut ejusmodi animalis. Habet circumferentiæ *ferreum munimen* à summis, imisque partibus, quo ensium ictus vehementiores tuto excipit, terraque adnitendo non corroditur. Impactus est ejusmodi scuto etiam *ferreus umbo*, qui ingentes sustinet ictus, ac lapidum impetum, sarissarumve, telique quantumlibet violenti. Una cum scuto ensis pendet ad dextrum femur, *Hispaniensem* vocant, anceps est, mucrone eximio: desertur violenter, eo quod obeliscus ejus firmus, stabilisque existit. Ad hæc veruta duo, galeaque anea, & crurum tegmen ocrea. *Veruta* hæc partim crassiora sunt, partim tenuiora. Ex firmioribus, quæ teretia sunt, *triennale* habent diametron: quæ quadrata, triennale latus: tenuiora hastilibus modicis assimulantur, quæ gerunt cum cæteris, quæ prædicta sunt.

Horum omnium *longitudo* ligui *tria cubita* non facile excedit. Impactum est singulis telum *ferreum*, utrinque *hamatum*, eadem qua lignum longitudine: ejus nexum, structuramque tam firmiter muniant ad medium usque lignum inferentes, crebriusque sibilis, clavisque transfigentes, ut non prius nexus utendo relaxetur, quam ferrum frangatur: licet sit crassum in imo, ubi adhæret ligno digiti unius ac semis, eo usque ac tantum adhibent diligentia in necendo. Præter hæc omnia, adornantur *corolla plumea*, peninisque tribus puniceis, aut nigris erectis, longitudinis ferme cubitalis, quæ cum in summo vertice cæteris armis addiderint, vir quidem apparet duplo major quam sit: ejus vero aspectus pulcher, hostibusque terribilis, atque plerique accepto ære unius spithamæ, quoquo versus quod adhibent pectori, vocantque *cordituum*, perfectam habent armaturam. Qui vero censum excedunt drachmarum decem millium, pro *cordituo*, cum cæteris armis, hamis cænsos induunt *thoraces*. Idem armandi modus est etiam circa *principes triariosque*, præterquam quod pro verutis *triarii* hastas gerunt. Hætenus *Polybius*, cum quo etiam *Dionysius*, *Livius* & alii consentiunt. De clypeo adhuc dicam cujus *Polybius* non meminit. Nam quod *Janus Lascaris* Græcum *Σπείον*, Latina voce *clypeus* reddidit, in eo erroris convincitur ab *Aldo Manutio*, qui ipsum *clypeum* pro scuto male accepisse, ostendit. *Clypeus* enim non quadratus fuit, quemadmodum *scutum*, quod à *Polybio* describitur: sed rotundus, ex ære factus minor scuto, de quo videndus *Aldus Manutius* lib. 2. de Quæstis per epistolam. epit. 6. Telorum ac jaculorum gladiatorumque vocabula aliquot recenset *Agell.* lib. 10. cap. 25. *Hastam*, *pilum*, *phalaricam*, *semphalaricam*, *soliferream*, *gesam*, *lanceam*, *sparos*, *rumices*, *trifaces* (sic enim emendat *Faustus Lapsius*) *tragulas*, *frameas*, *mensaculas*, *catejas*, *rhombæas*, *scorpium*, *subones*, *scitiles*, *veruta*, *enses*, *scias*, *macheras*, *spatas*, *lingulas*, *clunacula*. Sed cum ex iis pauca admodum ad Romanam armaturam pertineant, de quibus vel jam ante diximus, vel paulo post dicturi sumus, in eorum explicatione hoc loco non immorabor. Exponuntur tamen passim à Grammaticis, qui de iis sunt consulendi.

CAPUT XI.

De expeditione.

Ostendimus hætenus, qua ratione bellum hostibus sit indictum, quomodo delectus habitus, qui duces belli, qui militarium munerum præfecti, qui ordinum ductores, qui militum ordines, quæ arma eorum fuerint: jam exercitum educemus, & quo ordine *expeditio* facta sit, docebimus. Ubi *dux* imperium à populo acceperat, bellumque ipsi commissum erat, in *Capitolium* ibat, ibique solennia vota pro republica nuncupabat, atque inde paludamento, lictoribus, insignibusque imperii cæteris assumptis, recta ad portam Urbis ibat, ad quam salutatus, amicis officii causa aliquanto viæ spatio prosequentibus, ac bene ominantibus, ad bellum proficiscebatur. *Servius* doctissimus Grammat. in 8. *Æneidos* annotat moris fuisse, ut is, qui belli curam susceperat, sacrarium Martis ingressus, primo ancilia commoveret, post hastam simulacri ipsius, diceretque: *Mars, vigila*.

Cæterum quo ordine incesserit exercitus, *Polyb.* lib. 6. docet cujus verba ex versione *Janii Lascaris* hæc sunt: Plerumque, inquit, primi incedunt *extraordinarii*: hos sociorum dextrum subsequitur cornu: quos deinceps sua jumenta sequuntur. Post eos it Romanorum *prima legio*, habens pone impedimenta sua: tum *secunda* incedit legio, sequentibus ipsam suis vehiculis, sociorumque impedimentis, qui agmen cogunt. Ultimum enim, dum incedunt, lævum sociorum cornu tenet locum. *Equites* interdum sequuntur a tergo suas quique partes: alias jumentorum latera obequant, stipantes ea, tutumque præbentes incessum. Quod si qua sit à tergo suspicio, cætera quidem apud ipsos eodem se habent modo: ipsi vero sociorum *extraordinarii* à fronte ad tergum traducuntur, alternisque diebus *legiones* & *cornu* eadem præcedunt rursumque sequuntur à tergo, ut aquationis, frumentationisque integræ æqualiter omnes participes fiant, mutantes semper ordinem, ut alternatim primi incedant,

Utuntur etiam alio genere incessum, temporibus parum tutis. Patentibus enim campis ducunt triplicem *phalangem* æquidistantem, *hastatorum*, *principum*, *triariorum*: præponentes antecedentium jumenta omnis. Post prima vero signa, eorum, qui secundi incedunt: post secunda, eorum, qui tertii: & ad proportionem sic alternatim ponentes jumenta, & signa. Hunc in modum ad iter instructi, cum aliquid gra-

gravius acciderit, modo ad scutum declinantes, modo ad hastam, producunt signa præter impedimenta ad hostium aspectum, brevique tempore, atque una motione armorum ordo recepit instructionis dispositionem: præterquam si aliquando *hastatos* evolutione uti oportuerit. Jumentorum autem, cæterorumque ea sequentium multitudo, post instructos sese subducentes, locum obtinet in periculis competentem. Cum vero incedentes appropinquaverint ad locum idoneum locandis castris, præcedunt *tribuni*, & *principes* ordinum quicunque huic muneri assidue fuerint addicti: qui posteaquam conspexerint totum locum, qui optandus sit ponendis castris, deputant primum, ubi sit ponendum tentorium *Imperatoris*, post alia, &c. Hæcenus *Polyb.* Quæ tamen non ita intelligenda sunt, quasi semper hic ordo in expeditione sit observatus. Is enim sæpenumero mutatus & varius fuit, uti vel ex solius *Cajii Julii Cæsaris* commentariis intelligere licet. Quæ de re, qui volet, legat *Petri Rami* librum de Militia C. Julii Cæsaris part. 2. Et hæc terrestris itineris ratio erat. *Flamina* autem quatuor *trajiciebantur* modis, primum *ponte*, qui quomodo construi solet, *Cæsar* in Commentariis suis passim docet, & *Petrus Ramus*, in eo quem de Cæsaris militia scripsit, libello, ut interim de aliis taceam. Secundus modus trajiciendi fluminis est, quando exercitus *navibus* traducitur. Tertius est, cum flumen in plures alveos diductum, transitum exercitui præbet. Quartus cum equitatus in flumine dispositus, vim illius infringit, ut peditatus tranare incolumis possit. Quorum modorum omnium exempla sunt apud *Cæsarem*.

Cæterum & illud hoc loco non est silentio prætereundum, usitatum fuisse, ut *militēs legionarii* secum ferrent non solum arma, sed & vallum, & cibaria. Unde *Cic.* lib. 2. Tusculanar. quæstionum. Nostri exercitus, inquit, primum unde nomen habeant, vides? deinde qui labor, quantus agminis, ferre plus dimidiati mensis cibaria; ferre, si quid ad usum velint; ferre vallum. Nam *scutum*, *gladium*, *galeam* in onere nostri milites non plus numerant, quam humeros, lacertos, manus. *Arma* enim, membra militis esse dicunt: quæ quidem ita geruntur apte, ut si usus foret, abjectis oneribus, expeditis armis, membris pugnare possint. Hæc *Tullius* de sui temporis militia. *Livius* vero antea non dimidiati, sed integri mensis cibaria militem ferre solitum docet lib. 44. His igitur rebus onasti milites, tamen singulis diebus ubi opus erat, viginti, aut viginti quatuor millia passuum emettebantur, quemadmodum vegetius, & cum eo alii tradunt. Atque de *expeditione* hæcenus.

C A P. XII.

De castrametatione, & castrorum motione.

Quæ vero *castrorum* forma fuerit, quomodo ea sit disposita, audiemus ex *Polybio* scriptore accuratissimo & gravissimo, cujus locum hac de re integrum ex interpretatione *Jani Lascaris* (aliam enim videre mihi hæcenus non contigit) adscribam. Genus *castrametationis* eorum, inquit *Polybius*, est hujusmodi. Loci ejus, qui maxime idoneus videtur ad *castrametandum*, aptissimam partem ad prospiciendum, præsepiendumque, *Imperatoris* tentorium occupat. Positoque signo, ubi illud fixuri sunt, metiuntur circa signum spatium quadratum sic, ut omnia latera distent à signo pedes centum, planum ejus sit quatuor actuum. At hujus figuræ semper unum aspectum, unumque latus, quod visum fuerit aptissimum aquationibus, pabulationibusque locantur *Romanae legiones* in hunc modum. Cum *sex tribuni* sint in unaquaque legione, duæque Romanæ legiones utrumque *Consulem* sequantur, perspicuum est, duodecim *tribunos* necessario militare sub utroque *Consule*. Ponunt autem horum tentoria ad unam rectam lineam omnia, quæ sit æquidistans lateri quadrati præoptato, distetque ab eo pedes quinquaginta, equis pariter, jumentisque, & reliquis *tribunorum* sarcinis locandis idoneus locus. Tentoria aversa figuntur à prædicti quadrati latere, spectantia exteriorem aspectum, qui omnino dicendus, vocandusque semper à nobis est toti figuræ oppositus. Distant inter se *tribunorum tentoria* æquali spatio, atque eo usque extenduntur, ut totam Romanarum legionum tendentium latitudinem assidue occupent; dimenso rursus spatio centum pedum in anteriorem partem ab omnibus tentoriis, postea à præfinita hanc latitudinem recta linea, quæ sit æquidistans *tribunorum* tentoriis: ab hac inquam facere incipiunt legionum tabernacula, struentes hunc in modum. Cum secuerint bifariam rectam lineam ab eo puncto rectis ad lineam angulis, *equites* utriusque legionis oppositos inter se locant, pedes quinquaginta inter se distantes, sectione in medio intervalli habita: Est autem *equitum* *peditumque* locatio tentoriorum similis: redditur enim tota species tam signi, quam turmæ, quadrata. Hæc autem respicit viarum intervalla, habetque præfinitam longitudinem viæ adherentem: est enim centum pedum. Plerumque etiam altitudinem parem facere student præterquam fociorum. Quod si majoribus utantur exercitibus, tam longitudini, quam altitudini addunt ad portionem. Cum autem accidat, ut respondeant *equitum tabernacula* mediis *tribunorum* tentoriis, efficitur quasi *striga* quædam (vel *vicus*) transversa ad prædictam rectam lineam, & locum ante *tribunos* vacuum. Nam re vera *strigis* per similes fit tractus universi species. Quippe cum ex utraque parte hinc manipuli, indeque sint turmæ productim interpositæ: præterquam quod post prædictos equites utriusque legionis *triarios* ad singulas turmas singula signa, forma perquam simili collocant, figurisque sese invicem contingentibus, sed respicientibus in alteram partem, aversis

versis ab equitum aspectu dimidiata altitudine ad longitudinem signi cujusque, eo quod multitudine etiam dimidio pauciores plerumque sunt ii cæteris partibus. Quamobrem cum inæqualis existat sæpenu-mero virorum multitudo, contingit ut semper adequentur secundum longitudinem partes omnes ob altitudinis differentiam. Rursus quinquaginta pedum intervallo ab iis utriusque distantes, oppositos *tribunos* locant principes: versis autem iis quoque in prædicta intervalla duæ hæ præficiuntur strigæ, initia quidem ab eadem recta linea capientes, adituque sicut equites: ab distantia videlicet centipede, quæ ante *tribunos* est: desinentes autem in latus castrorum *tribunis* oppositum, quod ab initio proposuius oppositum esse toti castrorum formæ. Post *principes* similiter aversos contingentibus se figuris locant *hastatos*. Cumque decem signa habeant ex prima divisione strigæ omnes, contigit eas omnes etiam longitudine pares fieri, earumque sectiones, postremas inquam parteis ad latus valli oppositum adæquari: ad quod etiam ultima vertentes signa castrametantur. Ab *hastatis* rursus quinquaginta relinquentes pedum spatium, sociorum equites iis oppositos locant sumentes initium ab eadem recta linea, desinentesque in idem latus. Est autem *sociorum multitudo* peditum, ut ante dixi, par legionibus Romanis, extraordinariis duntaxat inferior, equitum duplo major ablata horum quoque in extraordinarios tertia parte, ob id horum etiam altitudinem augentes proportionè, in castrametationum figura conantur longitudinem quoque Romanis legionibus adæquare.

Confectis autem omnibus quinque viis, aversa rursus ab equitibus ponunt socialium peditum signa, augentes altitudinem ad portionem vallum respicientia, trans versusque utrumque latus. Per singula signa, prima, quæ sunt ab utraque parte, tabernacula *principes* ordinum capiunt, simulque prædictum in modum intercalantes per singulas parteis sextam turmam à quinta, pedes quinquaginta submovent, itidem & peditum ordines, adeo, ut fiat hic quoque alius per medias legiones transitus transversus utique ad strigas, sed æquidistans *tribunorum* tentoriis via, quam vocant quintanam, eo quod post quinque ordines traducitur.

Locus qui *tribunorum* tentoriis à parte posteriori subjacet, atque utrique parti *Imperatoris* tabernaculo adjacet, partim foro, partim *questori*, ejusque commeatibus deputatur.

Ab ultimo utriusque partis *tribunorum* tentorio à parte posteriori quasi inflexum tenentes ordinem versus tentoria extraordinarii equitum electi, & quidam voluntarii in gratiam *Consulum* militantes, versus transversa valli latera locantur: spectantes quidam ad *questorios* commeatus, quidam parte altera forum versus. Plerumque autem contingit, ut non ii solum contubernia habeant propinqua *Consulibus*, verum etiam ut incedente exercitu, atque in cæteris usibus circa *Consulem*, *questoremque* diverſentur, eisque operam curamque impendant.

Apponuntur iis vallum spectantes, qui eundem præbent usum pedites, quem prædicti *equites*, deinceps vero pervium relinquitur spatium latitudinis centum pedum, æquidistans, *tribunorum* tentoriis ultra forum *prætorium*, *questoriumque* productum per omnes antedictas valli parteis, ad cujus latus superius sociorum equites extraordinarii castrametantur, spectantes forum *prætorium*, *questoriumque*.

Ad media horum *equitum* contubernia & ad ipsam *prætorii* locum transitus relinquitur quinquaginta pedum, ducens ad posterius *castrorum latus*, ordine ad rectos angulos positus prædictæ plateæ. His equitibus rursus aversi ponuntur auxiliares extraordinarii pedites vallum spectantes, posteriusque totius castrametationis latus.

Vacuum autem locus, qui ex utraque horum parte superest, versus transversa latera datur externis, iisque qui pro tempore socii advenierint.

His sic se habentibus, tota quidem castrorum forma efficitur *quadrata* æquis lateribus.

Particulares autem figuræ tam sectionis *strigarum*, quam reliquæ dispositionis, urbi simillimam speciem præ se ferunt.

Vallum à tentoriis per omnia latera ducentos submovent pedes, quod vacuum multas ipsis commoditates præbet.

Est enim rebus in castra importandis exportandisque valde oportunum, quando singuli, ut quæque strigarum proxima est, in hoc vacuum egrediuntur, neque in unum concursantes subvertunt, calcantque se invicem: quæque habent, aut abigunt pecora, prædæque ex hostibus huc deducentes, tuto per noctem servant, & quod præcipuum est, si noctu hostis aggrediatur, neque ignis, neque telum pervenit ad ipsos, præter admodum rara, atque innocua ferme propter magnitudinem distantia, tentoriis præsertim circumjectis.

Data igitur multitudine *peditum*, *equitumque* utrumque in modum, sive quatuor seu quinque millium singulas legiones faciant: similiter & signorum altitudine, longitudineque ac multitudine concessa: & ad hæc distantis itinerum, platearumque nec non omnibus aliis concessis, facile est volentibus considerare quam sit locus capax, castraque quam ampla.

Quod si aliquando abundet sociorum multitudo, sive hi ab initio *castra* secuti sint, sive postea per occasionem accesserint: ii quidem qui per occasionem accesserint, ea etiam quæ circa *prætorium* sunt, replent spatia, forumque & *questorium* contrahunt in unum, cogente temporis necessitate: iis vero, qui una cum exercitu à principio exivere, si sit abundans multitudo, addunt strigam unam ab utraque parte Romanarum legionum, versus transversa latera.

Omnibus autem quatuor legionibus, *Consulibusque* ambobus in una *castra* coeuntibus, congregatisque, nihil aliud cogitare oportet, quam duos exercitus, prout dudum exposuimus, pariter castrametatos averfos invicem junctos esse, contingentes semet ad contubernia extraordinariorum utriusque exercitus: quando sane contingit, ut figura fiat oblonga, locus duplo prior major, circumferentia sesqui altera.

Cum igitur ita eveniat, ut *Consules* una castrametentur, sic semper utuntur *castrametationibus*. Cum vero forum, reliqua sane similiter: forum autem, pratorium, quaestoriumque in medio statuunt utriusque exercitus. Hæc omnia *Polybius*.

Ex quibus intelligi potest, quæ *castrorum* Romanorum forma fuerit. Nonnunquam tamen aliter constructa ea fuerunt. *Cæsar* lunatis castris *Thapsum* (ut est in historia *Africani* belli) operibus circummunivit.

Vegetius triquetram & semitondam formam nominat, quem diligens lector de *castrametatione* etiam legere poterit. Illud hoc loco, antequam ad alia accedam, monebo, Romanos ante *Camilli* tempora tantum per æstatem militiæ esse consuevisse, & domi suæ hyemare: eo autem tempore, quo *Veji* obsessi, primum cepisse castris ædificatis, castrisque munitis, in hostico hyemem cum æstate continuare. *Plutarchus* in *Camillo*, *Liv.* lib. 5.

Notandum & hoc est, tentoria sive tabernacula exercitus Romani ex pellibus fieri consuevisse, quod ex *Valerio Maximo* lib. 2. cap. 2. & aliis est manifestum: hinc toties apud auctores legitur, *sub pellibus* milites habere, exercitum *sub pellibus* retinere, *sub pellibus* esse: quod nihil aliud est, quam exercitum in tentoriis, quæ ex pellibus fieri solebant, habere, retinere, in tentoriis esse, in castris esse. Vide *Carolus Sigonius* scholiis in *Livium* lib. 5. initio, *Jacobum Revardum* lib. 4. Variorum, cap. 3. & alios.

Neque hoc prætermittendum est, *castra* Romanorum ut plurimum portas habuisse quatuor. Prima erat *prætoria*, quæ & *quaestoria* dicta est: ea vel orientem solem spectare, vel è conspectu hostium dirigi solebat. Quod eo fiebat, ut si quando ad arma conclamatum foret, sine tumultu extra castra contrahi multitudo, & explicari ordines, signaque educi possent. Etenim ubi acie decernendum erat, illinc cohortes educi, & copiæ admoventi solebant.

Ubi etiam militum statio copiosa instructaque ad subitos conatus esse debebat, cui etiam *principali* nomen datum.

Altera à tergo *castrorum decumana*, eo quod ampla & patens: ex qua desertores & facinorosi, in quos jure militari animadvertendum erat, educebantur, & poenis coercerentur.

Tertia erat *principalis*, ex qua principes & summi duces velut ex postico, si quando opus esset, opem suis laborantibus ferebant, ordines tendebant, & milites educebant.

Via quoque, quæ ad eam portam ferebat, *principalis* dicta est.

Quarta erat post *prætorium* & *quintana* dicebatur, quippe per eam commeatus in castra vehi, & rerum utensilium copia venalis exponi: inde etiam merces ad usum militaris multitudinis, quæque bello usui essent, importari & exportari solebant. Vide præter *Festum*, *Alexandrum Neapolitanum* lib. 1. Genialium dierum, cap. 12.

Præter quatuor has portas ait *Turnebus* libro *Adversariorum* 30. cap. 24. fuit etiam *extraordinaria*, prope quam tendebant *extraordinarii*. *Livius* lib. 40. Erumpere *extraordinaria* porta jussit: *quaestoria*, quæ propinqua erat *quaestorio*. *Livius* eodem libro: *Quintus Fulvius Flaccus* legatus cum dextra ala ad *quaestorianam* portam positus. Sed & duæ principales erant, *dextra* & *sinistra* à principalibus nomen adeptæ. *Livius* lib. 40. ad dexteram principalem *bastatos* legionis primæ instruxit, &c. Hactenus ille.

Prætorium dicebatur *tabernaculum*, quod duces exercituum, vel Imperatores, vel Consules, sive Dictatores, sive prætores, sive tribuni militum Consulari potestate ii essent, occupabant.

Nomen autem inde habet. quod initio Consules, qui plerumque bella administrabant, *prætores* dicebantur. *Quaestorium* erat tabernaculum quaestorum. Tantum de *castris*, & eorum metatione.

De *motione* adhuc dicendum, de qua *Polybius* lib. 6. ita scribit: Castra movent in hunc modum: Ubi primum datum fuerit signum, detrahunt tentoria, componuntque sarcinas: sed neque deponere, neque erigere licet cuiquam, antequam tribunorum, Imperatorisque tentorium erigatur, deponaturve. Ubi *secundum*, imponunt onera jumentis. Ubi *tertium*, procedere oportet primos, movereque tota castra. Incedunt vero eo ordine, qui paulo ante, cum de expeditione ageremus, à nobis ex *Polybio* est indicatus. Ut tamen iis, quæ hoc capite de veteri Romanorum *castrametatione* dicta sunt, aliquid lucis accederet, operæ pretium me facturum sum arbitratus, si typum illius *castrametationis* ex libro quarto *Commentariorum* Reipublicæ Romanæ *Wolfgangi Lazii* hic insererem, præsertim cum is cum descriptione *Polybii*, quem nos secuti sumus, per omnia conveniat. Quod meum consilium ut probes, te benevole lector, etiam atque etiam rogo.

CAP. XIII.

De disciplina castrensi, & de vigiliis.

Quæ porro castrensis Romanorum *disciplina*, quæ vigiliarum ordinatio fuerit, luculenter explicat idem Romanæ historiæ scriptor diligentissimus *Polybius*, cujus hæc in fragmentis libri sexti verba sunt. Ubi castrametati sunt, convenientes *tribuni*, ab omnibus qui in castris sunt liberis pariter servisque, singulatim iurandum exigunt. Jurant autem illi, se nihil è castris furto ablaturus: imo si quis etiam invenerit quippiam, id allaturum ad *tribunos*: deinceps ordinant signa, atque ex utraque legione *principum hastatorumque* duo ad loci curam deputant, qui ante tribunos est. In hac enim platea maxima pars Romanorum quotidie versatur, idcirco studium adhibent, ut ea aspergatur, verraturque diligenter. Ex reliquis duodeviginti tria quisque tribunorum fortiantur. Nam tot sunt *hastatorum, principumque* in singulis legionibus signa, secundum ante dictam divisionem. *Tribuni* autem sex, tria signa, vicissim singulatimque ministrant *tribuno* ministerium huiusmodi. Castris loco assignato, tentorium erigunt ii, locumque circa tentorium pavimentant: & si quid circumspicere oporteat ad vasorum custodiam, id ipsis curæ est. Dant etiam excubias duas: *Excubia* quatuor viris constat, quorum pars post tentorium juxta equos excubant.

Cum igitur tria quisque signa *tribunus* habeat, atque in iis singulis viri sint amplius centum exceptis *triariis, velitisque*, qui huiusmodi ministerium haudquaquam exhibent, opus quidem leve sit, eo quod quarto quoque die ad singula signa ministerium pervenit. *Tribuno* autem ex præfatis ministeriis usus pariter necessarius: honorque atque obedientia exhibetur. *Triariorum* signa *tribunorum* ministeriis eximuntur, sed turmis equitum singulis diebus ministeria præbent, ut quique proximi sunt post turmas locati: qui custodiunt etiam alia, sed præsertim equos, ne aut implicati vinculis lædantur, futuri inutiles ad opus: aut soluti, atque invicem irruentes, turbas tumultusque excitent in castris. Cæterum *unum* ex omnibus *signum excubæ* quotidie per vices ante *Imperatorem*, quod securitatem pariter Imperatori præbet adversus insidias, ornatque speciem *magistratus*, fossæ ac valli duo latera sociis curæ sunt, quibus proximum utrumque eorum cornu locatum est Romanis utrique legioni unum. Cumque singula latera per signa divisa distributaque sint, particularis sane cura ordinum ductoribus incumbit præsentibus adstantibusque. Ut autem universum latus bene se habeat, duobus *tribunis* similiter, reliquam etiam legionis curam hi sunt qui gerunt. Bini enim inter se divisi bimestre spatium semestris temporis vicissim imperant: universonque quibus fors obigit, subdiali usui præfunt. Idem modus principatus est etiam præfectorum inter socios, equites, ordinumque ductores omnes, oriente luce accedunt ad *tribunorum* tentoria, *tribuni* ad Consulem: ille quod instat agendum, tribunis edicit: *tribuni equitibus*, ordinumque ductoribus: ii multitudini promunt tempore opportuno. *Nocturni* signi traditionem tutam præstant, hunc in modum: ex singulis generibus equitum peditumque decimi signi, quod ultimum castrametatur ad extremitatem strigarum; ex iis vir unus eligitur, qui excubiarum ministeriis non tenetur: verum accedit singulis diebus occidente sole ad tentorium *tribuni*, & accepta tessera (ea est tabella inscripta) recedit. Cumque fecerit ad signum suum, tradit tabellam signumque adhibitis signi testibus proximi signi *principi*, ille similiter proximi: idemque faciunt omnes deinceps, donec ad prima, ac prope tribunos locata signa pervenerit. Hos autem oportet tabellam nondum obortis tenebris referre ad *tribunos*: & si relatæ sunt omnes quæ datæ sunt, cognoscunt signum datum esse omnibus, perque omnes ad sese pervenisse: at si quid defuerit, confessum inquit *tribunus*, quidnam commissum sit, percipitque ex inscriptione, quam ex parte tabella venerit: atque ubi repertum fuerit impedimentum, conveniens infertur multa. *Vigilias* disponunt hunc in modum: *Imperatorem* ejusque tentorium, accubans custodit signum; *tribunorum* tentoria & equitum turmas deputati, ut modo dictum est, ex singulis signis. Itidem per singulos ordines omnes ex se ipsi custodias disponunt, cæteras Imperator: suntque plerumque tres excubiæ: apud *questorem* una, binæ ad *legatos, consiliariosque*: exteriorem castrorum adspæctum *velites* complent, totum interdiu vallum circumfidentes. Etenim hoc illis injungitur ministerium, portas singulæ ex iis decades accubantes iervant: eos qui sunt vigiliis deputati, ex singulis custodiis, qui primam vigiliam acturi sunt, unus ex signis singulis *tergiductor* vespere ducit ad *tribunum*: is dat singulis *saleolas* per singulas vigilias brevis admodum habentes characteres: illi cum acceperint, ad assignata recedunt loca. *Fides circuitionis* equitibus committitur. Oportet enim primum alæ ductorem per singulas legiones præcipere uni ex suis *tergiductoribus* summo mane præceptum huiusmodi, ut is edicat ante prandium quatuor adolescentibus alæ suæ, ad eos pertinere circuitionem noctis proxime accessuræ. Posthæc oportet idem præcipiat sequentis alæ *ductori* ante noctem, quod illi incumbat cura circuitionis in sequentem diem: is cum audierit, oportebit ut similia faciat his, quæ prædiximus in sequentem diem, atque hunc in modum & cæteri deinceps. Qui vero præoptati sunt per *tergiductores* ex prima alâ quatuor, ubi sortiti fuerint vigilias conferunt se ad *tribunum*, accipiuntque in scriptis, quotam, quotque vigilias circuire oporteat. Postea vero accubant ii quatuor juxta primum signum *triatorum*, cujus princeps curam gerit, ut competens

vigiliis signum tuba datur. Cum vero tempus accesserit, primam visit vigiliam, qui ad eam visendam fortitus est. Circuit autem prædicta loca non solum circa vallum, aditusque, sed omnia per signa singula, turmasque : & si invenerit vigiles primæ vigilantis, accipit ab iis taleolam : sin autem offenderit quempiam dormientem, aut locum deseruisse, ad testes proximos abit. Idem fit etiam ab iis, qui deinceps vigiliis circumveant. Dandi autem signum buccina (sicuti paulo ante dixi) per singulas vigilias, quod circuitoribus conveniat cum vigilibus, ductoribus ordinum primi signi *triariorum* utriusque legionis quotidie cura incumbit. *Circuitorum* singuli sub ipsam lucem referunt tesseras ad tribunum, & si omnes reditæ fuerint, sine delicto abeunt. At si quis pauciores attulerit quam sit custodiarum multitudo, inquirunt ex charactere, quænam custodia defecerit; qua re cognita, vocatur ordinum ductor. Is autem ducit eos, quibus est commissæ vigilia, ii disceptant cum circuitore : & si custodum fuerit delictum, confestim profert id circuitor, adhibitis testibus, qui proximi sint : tenetur enim hoc facere, ac si nihil huiusmodi factum sit, crimen recidit in circuitorem, statimque advocato concilio, coram tribuno dicit causam : & si condemnatur, fuste cæditur. Hactenus *Polybius*. His igitur expolitis, tempus est, ut aciem tandem instruamus, quod faciemus capite proxime sequenti.

CAPUT XIV.

Instructio aciei.

Quæ in genere de *militia Romana* scitu fuerunt necessaria, hæcenus exposuimus : sequitur, ut *aciem* tandem instruamus, quæ ipsa res paulo altius est repetenda. Quo die pugna erat cum hostibus committenda, signum in castris Romanis proponebatur, videlicet *tunica purpurea* vel *coccinea* supra *prætorium* expansa, cujus meminit *Plutarchus* in Fabio & alibi, *Livius* ac *Polybius*. Post, ubi jam ad bellum exeundum & exercitus castris educendus esset, *signa militaria*, quæ in castris fixa erant, captatis auguriis evelebantur è terra. Habebatur autem hoc inter felicia auguria, si avellentem signa facile sequerentur. Ideoque *Cassius* in Arabis bello Parthico cum filio occisus legitur, quod iturus ad prælium avellere signa vix potuerit. Educto castris exercitu, *acies instruebatur*. Quod qua ratione fieri consueverit, ex *Livio* aliquo modo intelligi potest, qui libro octavo multis verbis instructam aciem describit, quæ cum maximopere huc faciant, non gravabor adscribere. Ita igitur *Livius* : Clypeis antea Romani usi sunt ; deinde postquam stipendiarii facti sunt scuta pro clypeis fecere : & quod antea *phalanges* similes *Macedonicis*, hoc postea manipulatim structa acies cœpit esse : postremo in plures ordines instruebatur. Ordo sexagenos milites, duos centuriones, vexillarium unum habebat. *Prima acies hastati* erant, manipuli quindecim, distantes inter se modicum spatium. *Manipulus* leves videnos milites, aliam turbam scutatorum habebat. *Leves* autem, qui hastam tantum gēsq̃ gererent vocabantur. Hæc prima frons in acie florem juvenum pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde ætas totidem manipulorum, quibus *principibus* est nomen : hos sequebantur *scutati* omnes, insignibus maxime armis : hoc xxx. manipulorum agmen *antepilanos* appellabant, quia sub signis jam alii quindecim ordines locabantur : ex quibus ordo unusquisque tres partes habebat, earum unamquamque *primum pilum* vocabant : tribus ex vexillis constabat. *Vexillum* cxxcvi. homines erant : primum vexillum *trarios* ducebat, veteranum militem spectatæ virtutis : secundum *rorarios*, mious roboris ætate, factique : tertium *accensos*, minimæ fiducie manum : eo & in postremam aciem rejiciebantur. Ubi his ordinibus exercitus instructus esset, *hastati* omnium primi pugnam inibant. Si *hastati* profligare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes in intervalla ordinum *principes* recipiebant, tum *principum* pugna erat. *Hastati* sequebantur. *Triarii* sub vexillis confidebant, sinistro crure porrecto, scuta innixa humeris, hastas sub erecta cuspide in terra fixas, haud secus, quam vallo septa inhorreret acies, tenentes. Si apud *principes* quoque satis prosperè non esset pugnatum, à prima acie ad *trarios* sensim referebantur. Unde *rem ad triarios redisse*, cum laboratur, proverbio increbuit. *Triarii* consurgentes, ubi in intervalla ordinum suorum *principes* & *hastatos* recepissent, exemplo compressis ordinibus velut claudebant vias : unoque continenti agmine, jam nulla spe post relicta, in hostem incedebant. id erat formidolosissimum hosti, cum velut victos infecuti, novam repente aciem exsurgentem, auctam numero cernebant. Scribebantur autem *quatuor* fere *legiones* quinque millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecentis : alterum tantum ex Latino delectu adiciebatur, qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine intruxerant aciem, nec vexilla cum vexillis tantum, universi *hastati* cum *hastatis*, *principes* cum *principibus*, sed *centurio* quoque cum *centurione* : si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebant. Hactenus *Livius*, qui universum exercitum in tres partes distribuit. Primam aciem *hastatos* facit, id est, leves milites, ac *scutatos*, in eamque pubescentes ad militiam omnes conjicit, alteram *principes* una cum *scutatis*, quos *antepilanos* vocabant : tertiam ex quindecim ordinibus constituit, quorum unusquisque tres partes haberet, earum unamquamque *primum pilum* vocabant : ex tribus vexillis constabat, *triariorum*, *rorariorum*, & *accensorum*, quorum *rorarii* inter *antepilanos* primo procurrebant, deinde etiam *accensi* eo proce-

pugna

pugnam capefferent. *Polybius* lib. 6. eundem fere ordinem, sed clarius describit. Legionem enim quadrigariam dividit, in *pilarios*, minimos natu, *hastatos* iis. proximos ætate, *principes* florentissimis armis, & *triarios* maximos natu, *pilanos* quidem, *hastatosque* & *principes* milles ducentos, *triarios* autem sexcentos. Si major fiat legio, proportionem partes augeri dicit, exceptis *triariis*, quos semper efficiant pares.

Cæterum non uno semper modo acies instructa fuit, sed diversis, quod videre est tum apud *Cæsarem* in ipsius *Commentariis*, tum apud *Ælianum* in libro singulari de instruenda acie, ad quos harum rerum studiosum lectorem remitto. *Agellius* lib. 10. cap. 9. aliquot vocabula militaria, quibus instructa certo modo acies appellari solent, recenset: qualia sunt, *frons*, *subsidia*, *cuneus*, *orbis*, *globus*, *forfices*, *serra*, *ala*, *turres*, eaque dicit inveniri in libris eorum, qui de militari disciplina scripserunt, tralatæque esse ab ipsis rebus, quæ ita proprie nominantur, earumque rerum in acie instruenda, sui cuiusque vocabuli imagines ostendi.

Frons. ***

Subsidia dicebantur illi milites, qui post aciem subsidebant, ut laboranti exercitui subvenirent.

Cuneus dicebatur acies cuneum repræsentans, sicut *orbis*, *globus*, *forfices*, &c. quæ in modum *globi*, *orbis*, *forficis* instruebatur. *Vegetius* lib. 3. ait, *cuneum* peditum multitudinem vocari, quæ juncta cum acie primum angustior, deinde latior procedat, & adversariorum ordines rumpat: quia à pluribus in unum locum tela mittantur. Quam rem inquit milites vocare *caput porcinum*. Typum ejus habet *Ælianus* in libello de instruendis aciebus.

Ala dictæ sunt exercitus equitum ordines, quod circum legiones dextra, sinistraque tanquam alæ in avium corporibus locabantur. *Cincius* lib. 6. de re militari, apud *Agellium* lib. 16. cap. 4.

CAP. XV.

De devotione sui ipsius pro exercitu, & de devotione exercitus hostilis.

Quod si periculum aliquod imminere videretur, & *aruspices* nuntiarent, deos non placatos esse, tum unus aliquis ex Romanis sese pro exercitu suo, & simul exercitum hostium devotebat. Licebat autem, quemadmodum *Livius* lib. 8. ait, *Consuli*, *Dictatori*que, & *prætori* devovere legiones hostium, & se vel alium, quem velit, ex legione Romana scripta, civem. Si is homo, qui *devotus* esset, moreretur, probe factum videbatur: ni moreretur, tum signum septem pedes altum, aut majus in terram defodi, & piaculum hostia cædi oportebat: ubi illud signum defossum esset, eo magistratum Romanum descendere fas non erat. Qui vero sese *devovere* volebat, ni moreretur, neque suum, neque publicum divinum pure facere poterat. Addit deinde: Ei, qui sese *devoveret*, *Vulcano* arma, sive cui alii divo vovere vellet, sive hostia, sive quo alio vellet, jus esse: Telo, super quo stans *Consul* precatus sit, hostem potiri fas non esse: si potiar, *Marti suovetaurilibus* piaculum fieri oportere. Qua vero ratione, quibus ceremoniis, & qua verborum forma sese devoverent, idem paulo ante, de *Decio Consule* loquens, ostendit, cum ita scribit: In hac trepidatione *Decius Consul M. Valerium magna voce inclamat: Deorum, inquit, ope Valeri opus est, agedum pontifex publicus populi Romani præi verba, quibus me pro legionibus devoteam.*

Pontifex eum togam prætextam sumere iussit, & velato capite, manu subter togam ad mentum exerta, super telum subjectum pedibus stantem, sic dicere: *Jane, Jupiter, Mars Pater, Quirine, Bellona, Lares, divi Novenses, divi Indigetes, divi, quorum est potestas nostrorum, hostiumque, dique Manes, vos precor, veneror, veniam peto, seroque, ut populo Romano quiritium vim victoriamque prosperetis, hostesque populi Romani quiritium terrore, formidine, nunc, neque afficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro republica quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani quiritium, legiones, auxiliaque hostium mecum divi Manibus, Tellurique devoteo.* Hæc ita precatus, lictores ire ad *T. Manlium* jubet, matureque collegæ se devotum pro exercitu nuntiaret, ipse incinctus cinctu *Gabino*, armatus in equum insiluit, ac se in medios immisit. Hactenus *Livius*. Extat etiam apud *M. robur* formula devotionis urbium, & exercituum hostilium, quam paulo post recitabimus. Cæterum de conflictu nihil hoc loco dicam: extant ejus exempla plurima, & varia hinc inde apud historicos, *Livium*, *Cæsarem*, *Polybium*, *Plutarchum*: item apud *Frontinum* in libris de Stratagematibus, unde ea peti possunt.

Hoc tamen notandum esse duxi, Romanos, cum classico dato pugnam inirent, primo occurfu ad ardorem excitandum, ardentissimo clamore concurrere, & signa inferre consuevisse: qui clamor si consona voce editus, neque imper, varius vel dissonus foret, haud dubie satis animum ad certamen esse, & futuram victoriam spondebat: namque is erat index voluntatis & animi cuiusque. Si vero excitatio, crebriorque ab hoste sublatus esset, quo eventus prælii casurus foret, indicium haud dubium præbebat: in qua quidem re ad ardorem animi excitandum, non solum acies, sed ipsa quoque signa militaria inferebant. Neque enim parvi momenti fuit prima illa vis & congressio militaris, cum alacres & fiducia pleni, ardenti clamore simul in hostes ibant, & signa inferebant, intolerabili clamore, animum uno imperu consentiente, ac virtute: quæ res magnarum victoriarum plerumque causam dedit. Sed de his jam satis. Huc conferenda sunt exempla pugnarum, quæ passim in historicis occurrunt, & stratagematum, de quibus diligentissime scripsit *Frontinus*.

De oppugnationibus urbium, & iis quæ ad oppugnationes requiruntur.

Diximus de iis quæ necessaria fuerunt, si in locis patentibus ad manus veniretur, jam de expugnatione locorum clausorum & munitorum agemus. Quæ quidem in parte omnium maxime de *instrumentis* & *machinis* bellicis, quarum in oppugnationibus usus fuit, dicendum erit. Locus clausus expugnatur ex itinere primo impetu, aut longiore oppugnatione capitur. Illius exempla multa sunt passim. Unum adferam quod est apud *Cæsarem* de expugnatione *Gomphorum* lib. 3. belli civilis. *Gomphenſes*, inquit, venienti *Cæsari* portas præcluserunt. Cæsar itaque castris munitis scalis, musculosque (quibus fossæ aggere completæ solidum iter efficerent) ambulatoriis turribus, ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iussit: quibus rebus effectis cohortatus milites, docuit quantum usum haberet ad sublevandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno, atque opulento, simul reliquis civitatibus hujus urbis exemplo inferre terrorem, & id fieri celeriter, prius quam auxilia concurrerent. Itaque usus singulari militum studio, eodem, quo venerat die, post horam nonam oppidum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnavit. Hactenus *Cæsar*. Quod si propter fossarum latitudinem murorumque altitudinem, & munitionem repentino impetu urbs expugnari non posset, vineis actis, aggere jacto, turribus constitutis oppugnabatur. Cujus rei exempla etiam multa passim apud scriptores veteres extant. Nos hic vocabula quædam militarium instrumentorum & operum pertinentium & ad munitiones castrorum, & ad oppugnationes oppidorum exponemus. Castra communiebant *aggere*, *vallo*, *loricis*, *cervis*, *cippis*, *lilis*, & *stimulis*. Ad oppugnationes requirebantur *turres ambulatoria*, *testudines*, *musculi*, *vinæ*, *plutei*, & *cuniculi*.

Agger, inquit, *Vegetius* lib. 4. ex terra lignisque tollitur contra murum, de quo tela jactantur. *Franciscus Hottomannus* annotationibus in *Cæsarem*, *Aggeris* nomen, inquit, tripliciter ab antiquis usurpari video, primum *pro mole* ad mœnia oppidorum, deinde *pro munitione* castrorum, postremo *pro materia*, qua moles, munitione extruitur. *Molem* intelligimus *tumulum* ex lignis & glebis, ac cespitibus extructum, ut in urbium, aut castrorum muros vel militibus, vel turribus mobilibus ascendi præbeatur. *Cæsar* libro secundo belli civilis, *Lucanus* libro tertio, ex quibus intelligitur, trabes à lateribus adhiberi solitas, quæ latera firmarent, ne terra diffunderet, interiorem autem partem viminibus, virgulis & terra repleti, atque infarciri solitam. Tanta autem aggeris interdum altitudo erat, ut prope mœnia adæquaret, ut apud *Cæsarem* lib. 2. belli Gallici, *Liv.* lib. 5. & alibi. Et ad hanc molem extruendam non modo fabri, verum etiam milites his ferramentis instructi erant: bidentibus ligonibus, rastris, alveis, cophinis, qualis, ut *Vegetius* scribit libro 1. & 3. Reliquarum duarum significationum, quod sumitur pro muro & munitione castrorum, item pro ipsa aggeris materia, quæ triplex erat, *trabium*, quæ latera firmabant, *frondium*, & *cespitem*, multa extant apud *Cæsarem* testimonia, quæ non opus est adducere.

Vallus sive *vallum* dicebatur *stipes ramosus* in aggeris summa parte defigi solitus, ad aggerem confirmandum, & loricæ extruendas. Hunc vallum legionarii milites una cum armis in itinere ferebant, uti supra ex *Cicerone* audivimus, & alii etiam auctores attestantur. Nonnunquam accipitur pro superiori parte aggeris ex illis vallis, id est, sudibus & stipitibus, & viminibus interjectis constante. *Valli Romani* elegans descriptio extat apud *Polybium* lib. 17. ubi id cum vallo Græco confert, & quidnam inter ea sit discriminis, ostendit. *Vallum*, inquit apud Romanos, duos, tresve, aut ad summum quatuor habet fûculos, ex quo accidit, ut perfacilis ejus sit gestatio. Itaque unus tria, atque etiam quatuor simul fert. Et paulo post, cum de Græcorum vallo, ejusque usu dixisset, subjicit: Apud Romanos dissimillima est ratio. Primum enim ita valla inter se circumplicant, ut neque facile quorum ramorum in terram compactorum sint virgulta, neque quorum virgultorum sint rami, agnoscas. Præterea difficile est, si quis evellere conetur, manum admove: quoniam densissime inter se contexta & conferta sunt. Eo accidit, quod virgulta ita accurate inflexa, & intertexa sunt, ut revelli ab eo, qui prehenderit, facile non possint: primum quia *eminentia* & *furculi* omnes suam & propriam in terra firmitudinem obtinent. Deinde cum unum è virgulis trahitur, necesse est propter mutuam contexturam magnam simul propaginem educi, neque vero fieri potest, ut duo, tresve unum, idemque vallum prehendere possint. Quod si quis unum aut alterum commoveat, ac revellat, exiguum tamen intervallum patefiet. Ita *Polybius*.

Lorica dicebantur eminentiæ illæ aggeris, sive etiam murorum, quæ pectus defendebant. Fiebant autem plerumque ex *cratibus* & *viminibus*, interdum ex *pluteis*, id est, crassis asseribus & tabulis.

Cervi erant stipites, cornicula eminentia habentes, quibus ad commissuras pluteorum atque aggeris utebantur, ad impediendum ascensum.

Lilia stipites erant feminis crassitudine, à summo præacuti, ad similitudinem floris ejusdem nominis, non aperti, sed adhuc compressi: & tegebantur viminibus ac virgulis.

Cippi erant *stipites* tricipites, aut quadricipites, delibratis & præcutis cacuminibus, ab infimo revincti longiorio transversario, ne avelli possent. Hæc omnia ad munitionem & defensionem castrorum parabantur à Romanis.

Jam ea quæ ad oppugnationem requirebantur explicabimus. *Turris mobilis*, sive (ut *Vegetius* appellabat) *ambulatoria*, erat machina, instar ædificii ex trabibus & tabulis, interdum decem contignationibus extructa, intus erat arces quem suspensum milites in hostium murum impellebant: ex superiore parte *pons* demittebatur in eundem murum, & *scala* confestim injiciebantur. Tota autem machinatio subjectis rotis, à militibus circiter quinquaginta introrsus promovebatur, cum *musculus* aut *vineæ* præcederent, sub quibus fossiores rastris & ligonibus viam muniebant: aggeremque, de quo diximus, solidabant, ut mœnibus turris propinquari posset. Hæc *Hottomannus*. In eandem sententiam scribit *Vegetius* libro quarto. Ejus ædificandæ rationem tradit *Vitruvius* libro decimo. De illius forma locus insignis est apud *Cæsarem* libro secundo belli Gallici. Altitudo ejus tanta fuit, ut plerumque denum tabulatorum esset, velut apud *Cæsarem* libro octavo belli Gallici & de bello Alexandrino, apud *Josephum* libro sexto, capite octavo belli Judaici. De *pontibus*, quos injungi solere diximus, insignis extat locus apud *Hortium* libro octavo belli Gallici: Turres, inquit, crebras excitari in altitudinem trium tabulatorum, pontibus trajectis, constratisque conjungi: quorum frontes vimineæ loricula munirentur. Multa etiam in eandem sententiam scribit *Procopius* lib. 1. Gott. & lib. 2.

Testudo tabulatum erat ex trabibus, pluteisque factum, coriisque ac ciliciis contextum adversus flammam & incurrentia saxa, sub qua latebant milites, qui viam turribus, aut vineis muniebant, saxa de via removebant, solum æquabant, ac muros tentabant. *Vitruvius* lib. 10. & *Cæsar* multis locis. Interdum etiam *testudo* significat cratrem scutorum continuatam qua sublati supra capita scutis protecti pedites sagittarum aut faxorum nubem vitabant.

Musculos *Vegetius* libro quarto interpretatur *machinas*, quibus tecti milites apportatis lapidibus, lignis, & terra fossas complebant, ut turri ambulatoriæ viam munirent. At *Cæsar* *musculorum* tecto usum tribuit, non viæ aggere supportato muniendæ, sed muri subruendi, lapidesque vectibus subducendi, qui etiam interdum subjectis rotulis impellebantur, cujusmodi *musculi* descriptio extat apud *Cæsarem*, lib. 2. Belli civilis.

Vineas *Vegetius* lib. 4. ait esse machinationem tabulatis, cratibusque constratam, quæ subjectis rotulis impellitur, cujus tecto muniti obsidentes, murorum fundamenta subruunt. Has *Franciscus* *Hottomannus* opinatur inde dictas, quod, ut plerisque locis vineæ sepibus vimineis, ita hæc tectis vimineis muniri soleant. Usus vinearum *Lucanus* lib. 3. his describit versibus:

Tunc adopena levi procedit vinea terra,
Sub cujus pluteis, & tecta fronte latentes
Molini nunc ima parant, & vertere ferro
Mœnia: nunc arces suspensæ fortior ictu
Incussus densi compagem solvere muri
Tentat, & impositis unum subducere saxis.

Alium, præterea, inquit *Hottomannus*, usum vinearum esse video, ut cum plures ordine impellerentur, milites post eas occulti sequerentur, veluti lib. 7. belli Gallici. Hinc *sub vitæ præliari* dicebantur milites, cum sub vinea militari pugnabant. *Festus*.

Pluteos, inquit *Vegetius* libro 4. esse machinas mobiles, & ambulatorias, ex tabulis, vimine & corie constratas, trinisque rotulis adigi solitas ad muros, quarum una in medio, duæ in capitibus apponantur, ita ut in quamcunque partem quis velit, more carpentorum admoveri possint. Quos, inquit, obsidentes applicant muris, eorumque munitione protecti, sagittis, sive fundis, vel missilibus defensores omnes de propugnaculis oppidi exturbant, ut scalis ascendendis facilius præstetur occasio. *Plutei* etiam crebro usurpantur pro tabulis, sive asseribus, cujus significationis exempla occurrunt passim.

Cuniculus est *meatus subterraneus, suffossus*. *Festus*. *Cuniculus*, id est, foramen sub terra occultum, aut ab animali, quod simile est lepori, appellatur, quod subterfossa terra latere est solitum: aut à cuneorum similitudine, qui in omnem materiam intrant findentes. *Cuniculorum* agendorum rationem quis primus invenit, *Vegetius* libro 4. his verbis docet: Cum *Rhodi*orum, inquit, civitas oppugnaretur ab hostibus, & turris ambulatoria super murorum altitudinem ac turrium omnium pararetur: mechanici ingenio inventum est tale remedium: Per noctem sub fundamento muri *cuniculum* fodit, & illum, ad quem die postero turris fuerat promovenda, nullo hostium sentiente, egesta terra cavavit intrinsecus, & quum rotis suis mola impulsa fuisset tanto pondere solo cedente subsedit, ut nec jungi muris ac moveri ulterius potuerit: ita civitas liberata est, dejectaque machina.

*De machinis bellicis ad oppugnationem urbium necessariis, & Romanis usitatis,
ballista, ariete, scorpione.*

Fuerunt autem & *machina* quædam *bellica*, quibus ad oppugnationem urbium usi fuerunt, veluti *ballista*, *aries*, *scorpius*, sive *onager*, de quibus etiam nonnihil dicendum nobis est.

Vegetius libro 4. inter alia tormentorum genera *ballistam* primo enumerat: eamque funibus, nervis, chordisque ita tendi ait, ut quanto majora brachiola haberet, hoc est, quanto major esset, tanto spicula longius mitteret. Deinde *onagram*, quo lapides dirigebantur. Postremo *scorpiones*, ideo sic dictos, quod parvis, subtilibusque spiculis mortem inferrent. *Ballista* sicut & *arietis*, & *scorpi* descriptiones extant apud *Marcellinum*, quas operæ pretium est huc referre. Ita vero is libro 23. *Ballista* forma hæc est. Ferrum inter axicul'os duos firmum compaginatur & vastum, in modum regulæ majoris extensum: cuius ex volumine tereti, quod in medio ars polita componit, quadratus eminet stylus extensus, recto canal'is angust' meatu cavatus, & hac multiplici chorda nervorum tortilius illigatus: cique cochleæ duæ ligneæ conjunguntur aptissime, quarum prope unam adl'isit artifex contemplabilis, & subtiliter apponit in temonis cavamine sagittam ligneam spiculo majore conglutinatam: hocque fact'o hinc inde validi juvenes versant' agilit'er rotabilem flexum. Quum ad extremitatem nervorum acumen venerit summum, percita interno pulsu à ballista ex oculis evolat, interdum nimio ardore scintillans: & evenit sæpius, ut antequam telum cernatur, dolor lethale vulnus agnoscat.

Scorpionis autem, quem appellant nunc *onagram*, hujusmodi forma est: Dolantur axes duo quærnei vel ilicei, curvanturque mediocriter, ut prominere videantur in gibbas: hique in modum ferratorie machinæ connectuntur, ex utroque latere patentius perforati: quos inter per cavernas funes colligantur robusti, compagem, ne dissiliat, continentes. Ab hac medietate restium ligneus stylus exurgens obliquus, & in modum jugalis temonis erectus, ita nervorum modulis implicatur, ut altius tolli possit & inclinari; summitat'que ejus unci ferrei copulantur, è quibus pendet stuppea vel ferrea funda: cui ligno fulcimentum prosterntur ingens, cilicium paleis confertum minutis, validis nexibus illigatum, & locatum super congestos cespites vel latericios aggeres. Nam muro saxeo hujusmodi moles imposita dissecat quicquid invenerit subter, concussion'e violenta, non pondere. Quum igitur ad concertationem ventum fuerit, lapide rotundo fundæ imposito, quaterni altrinsecus juvenes repagula, quibus incorporati sunt funes explicantes, retrorsus stylum penes uncinum inclinant: itaque demum sublimis aditus *magister*, clausuram quod totius operis continet vincula, referat malleo forti percussum: unde absolutus ictu volueri stylus, & mollitudine offensus cilicii, saxum conterquet quicquid incurritur collisurum. Et tormentum quidem appellatur ex eo, quod omnis explicatio torquetur: *scorpio* autem, quoniam aculeum desuper habet erectus: cui etiam *onagri* vocabulum indidit ætas novella ea re, quod alini feri, quum venatibus agitantur, ita eminus lapides post terga calcitrando emittunt, ut perforent pectora sequentium, aut perfractis ossibus capita ista dispendant.

Hinc ad *arietem* veniemus. Eligitur abies vel ornus excelsa, cujus summitas duro ferro concluditur, & prolixo, *arietis* efficiens prominulam speciem, quæ forma huic machinamento vocabulum indidit: & sic suspensa utrinque transversis asseribus & ferratis, quali ex lance, vinculis trabis alterius continetur: eamque quantum mensuræ ratio patitur multitudo retro repelleus, rursus ad obvia quæque rumpenda protrudit ictibus validissimis, instar adfurgentis & cadentis arietis. Qua crebritate velut reciproci fulminis impetu ædificiis scissis in rimas, concidunt structuræ laxatæ murorum. Hoc genere operis, si fuerit exerto vigore discussum, nudatis defensoribus, ideoque solutis obsidiis civitates munitissimæ recluduntur. Pro his *arietum* machinamentis jam crebritate despectis conditur machina scriptoribus historicis nota, quam *helepolin* Græci cognominant: cujus opera diuturna Demetrius Antigoni Regis filius Rhodoliquisq; urbibus oppugnatis *Poliarchetes* est appellatus. Edificatur autem hoc modo: *Testudo* compaginatur immanis, axibus roborata longissimis, ferreisque clavis aptata, & contegitur coriis bubulis, virgarumque recenti textura, atque limo asperguntur ejus suprema, ut flammeos detrectet & missiles casus. Conferuntur autem ejus frontalibus trifurcæ cuspid'es præacutæ, ponderibus ferreis graves, qualia nobis pictores ostendunt fulmina vel fectores, ut quicquid petierit, aculeis exertis arumpat. Hanc ita validam molem rotis & funibus regens numerosus intrinsecus miles, languidiori murorum parti viribus admovet concitis: & nisi desuper propugnantium valuerint vires, collisis parietibus aditus patefacit ingentes.

His addo etiam *malleolos* & *falces murales*. *Malleoli*, inquit, *Nonius*, manipuli spartei, pice confecti, qui incensi, aut in muros, aut in testudines jaciuntur, de quibus ita *Marcellinus*: *Malleoli*, teli genus, figurantur hac specie: sagitta est cannea inter spiculum & arundinem multith'do ferro coagmentata, quæ in muliebris col'i formam, quo nentur lintea stamina, concavatur, ventre subtiliter, & plurifariam patens, atque in alveo ipso ignem cum aliquo suscipit alimento. Et si emissâ lentius arcu invalido (ictu

(istū enim rapidiore extinguitur) hæserit usquam, tenaciter cremat: aquisque conspersa acriores excitat æstus incendiorum, nec remedio ullo quam superjacto pulvere consopitur.

De *salicibus muralibus* ita *Vegetius* lib. 4. De materia & tabulatis testudo contextitur: quæ ne exuratur incendio, coriis vel ciliciis, centonibusque vestitur. Hæc intrinsicus accipit trabem, quæ adunco præfigitur ferro: quod *salix* vocatur ab eo, quod incurvata est, ut de muro extrahat lapides. Meminit harum etiam *Livius* libro 38. *Cæsar*, *Orosius*, & alii.

Murices alio nomine *triboli*, sive *tribuli* dicti, machinulæ ferreæ tetragonæ erant, aculeis extantibus infestæ, quæ spargi solebant adversus eruptiones hostiles.

CAP. XVIII.

De evocatione deorum tutelarium, & devotione urbium atque exercituum hostilium.

Jam vero & hoc silentio non est prætereundum, quod *Macrobius* lib. 3. Saturn. cap. 9. notat, cum omnes urbes in alicujus dei essent tutela, morem Romanorum arcanum, & multis ignotum fuisse, ut cum obsiderent urbem hostium, eamque jam capi posse confiderent, certo carmine evocarent *tutelares deos*: quod aut aliter urbem capi posse non crederent: aut etiam si posset, nefas existimarent, *deos* habere *captivos*. Unde & ipsi Romani tum *deum*, in cujus tutela urbs Roma est, tum ipsius urbis Latinum nomen ignotum esse voluerint, caverintque ne quod ipsi sæpe adversus urbes hostium fecisse se noverant, idem ipsi quoque *hostili evocatione* paterentur, si tutelæ suæ nomen divulgaretur. *Evocatis diis* tum ipsam etiam urbem, & exercitum hostilem devovebant. *Carmen* autem, quo dii evocabantur cum oppugnatione civitas cingeretur, ejusmodi ex libro 5. rerum reconditarum Sammonici Sereni *Macrobius* recitat lib. 3. Saturn. cap. 9. Si deus, si dea es, cui populus, civitasque Carthaginensis est in tutela, teque maxime ille, qui urbis hujus, populique tutelam recepisti, precor venerorque, veniamque à vobis peto, ut vos populum, civitatemque Carthaginensium deseratis, loca, templa, sacra, urbemque eorum relinquatis, abique his abeatis: eique populo, civitati que metum, formidinem, oblivionem injiciatis, proditi que Romam ad me meosque veniatis: nostraque vobis loca, templa, sacra, urbs acceptior, probatiorque sit: mihi quoque, populoque Romano, militibusque meis præpositi sitis, ut sciamus, intelligamusque. Si ita feceritis, voveo vobis templa, ludosque facturum. In eadem verba hostias fieri oportet, autoritatemque videri extorum, ut ea promittant futura. Urbes vero, exercitusque sic devovenur, jam evocatis numinibus. *Dis pater*, *Vejo*vis manes, sive vos quo alio nomine fas est nominare, ut omnes illam urbem *Carthaginem*, exercitumque, quem ego me sentio dicere, fuga, formidine, terrore complectis: quique adversus legiones exercitumque nostrum arma, telaque ferent, uti vos eos exercitus, eos hostes, eosque homines, urbes, agrosque eorum, & qui in his locis, regionibusque, agris, urbibusque habitant, abducatis, lumine supero privetis: exercitumque hostium, urbes agrosque eorum, quos me sentio dicere, uti vos eas urbes, agrosque, capita, ætatesque eorum devotas, consecratasque habeatis, illis legibus, quibus quandoque sunt maxime hostes devoti: eosque ego vicarios pro me fide, magistratuque meo, & pro populo Romano, exercitibus, legionibusque nostris do, devoveo: ut me, meamque fidem, imperiumque, legiones, exercitumque nostrum, qui in his rebus gerundis sunt, bene salvos finatis esse. Si hæc ita faxitis, ut ego sciam, sentiam, intelligamque: tum quisquis votum hoc faxit, ubi faxit, recte factum esto, ovibus atris tribus, tellus mater, teque Jupiter obtestor. Cum *tellurem* dicit, manibus terram tangit: cum *Jovem* dicit, manus ad cælum tollit: cum votum recipere dicit, *manibus pectus* tangit. Hactenus ex Sammonico Sereno *Macrobius*, & addit in antiquitatibus se hæc oppida invenisse devota, *Tonios*, *Fregellas*, *Gabios*, *Vejos*, *Fidenas*. Præterea *Carthaginem*, & *Corinthum*. Sed & multos exercitus, oppidaque hostium, *Gallorum*, *Hispanorum*, *Astorum*, *Maurorum*, aliarumque gentium, quas præfici loquuntur annales. Atque de oppugnationibus hactenus.

CAPUT XIX.

De pralio navali.

Sequitur jam de *pralio navali*, de quo antequam dicere incipiamus, sciendum est, Romanos cum in omni reliqua militia clari essent, maritamen sese non commississe ante primum bellum Punicum. Tum enim primum, cum *Carthaginienses* plurimum mari pollerent, coacti & ipsi sunt classem comparare, & *navalis belli* periculum facere. Ne autem omnino navigationis, & rerum maritimarum expertes essent, providentia & cura *Consulum* factum est, ut milites paulatim ad remigium interea, dum tota classis pararetur, exercerentur per hunc, uti *Polybius* libro primo docet modum. Subsellis in arena per ordinem positis, remiges infidentes ad vocem præcipientis, qui in medio eorum erat, omnes una protendere brachia, ac reducere, remoque per arenam movere pariter docebantur. ad illius vocem simul omnes *incipiebant*, simul *desinebant*, per hunc modum navigandi artem edociti & perfecti interea navibus mare ingressi,

Aaaaa

post

post paucos dies verum in undis periculum fecerunt. Hactenus *Polybius*. Hæc igitur prima rudimenta Romanorum, quod ad navalia prælia, fuerunt. Is cui imperium in copias navales mandatum erat, *præfectus classis* dicebatur. Interdum etiam *duumviri navales* creabantur: de quibus diximus libro harum Antiquitatum septimo capite 40.

Singulæ item naves suos *præfectos* habebant, de quibus non est necesse multa verba facere. Cæterum potissima pars hujus tractationis consistit in explicatione *navium*, earumque partium, & generum, quibus cognitis, reliqua facile intelligi, nullo etiam docente possunt. Quare de *navibus*, quantum quidem huc pertinere arbitramur, dicemus.

C A P. XX.

De classe & navibus, earumque partibus & generibus.

Universus navium apparatus *classis* dicebatur, *ὑπὸ τῇ καλῶν*, hoc est, à lignis, ut docent Grammatici.

Navis autem à Græco *νῆα*, quod *fluo* significat, vel à Latino *no*, quod est, *nato*, vel à *navo*, quod rectorem navum navis exposcat, hoc est, strenuum & celerem, nomen habet. *Navium* partes plurimæ sunt, quas prout nobis occurrent, hic recitabimus.

Carina est pars navis infima à facili cursu, quasi *currina* vocata; *Sallustius* *alveum* vocat. Quidam totius navis compagem *carinam* esse opinantur. Hæc primum, sicut & *statumina*, ex levi materia fiebant, reliquum corpus navium viminibus contextum, coriis integebatur. Capitur etiam *carina* interdum pro infima trabe, qua navis fundatur, ut est illud Ovidii:

Dum mea puppis erat valida fundata carina.

Statumina, quæ & *flamina*, & *costa* dicuntur, ligna sunt arrectaria in interiore alvo, quæ latera navis suppingunt.

Pergula est ex cursu per totam navem apertus locus ad navis latera. Festus *ageam* vocat, quod in ea quæque res maxime agi soleat, quo vocabulo usus est Ennius:

Multa foro ponent, ageaque longa repletur.

Nonnulli *ageam* eam viam dictam putant, per quam ad remiges hortator accedit.

Prora est navis pars anterior, sic dicta quasi *πρωίη*, quod reliquam navis partem præcedat. Huic qui præest, *proreta*, Græce *πρωρεύς*, appellatur.

Rostra, pars navis primore in prora exprorectior, & cunei in modum acutior, nomen habet à *rostris* avium, ad quorum similitudinem fiebant, unde *rostrata navis*, & *rostrata corona*, de qua infra: De *rostris* loco fori Romani, supra diximus.

Puppis navis pars est posterior, & est locus in navi honestior, quod ibi sedeat gubernator clavo regens navigium.

Acrotéria, sive *plutei navales*, tigna ad ornatum proræ, puppisque prominentia.

Tutela navis, *signum* dicebatur, in prora, unde navis nomen accipiebat.

Oculus locus erat, cui navis nomen inscribatur.

Fori spatia sunt in navibus apertiora, alii latera concava interpretantur, à ferendo onera dicta. Virgilius:

Implesemque foras flammis.

Servius *Honoratus* navium *tabulata* exponit, ab eo, quod incessus ferant. Idem tamen alio loco spatia esse ait in navibus aperta, velut in gladiatoris ludis.

Stega navis est proscenium, id est, tabulatum super quod nautæ ambulant. Alii locum navis contextum, & perinde etiam *tugurium*.

Pons significat hoc loco scalas navales, quibus excipiuntur, aut in terram exponuntur vectores.

Transstra sunt tabulæ, in quibus remiges sedent, dicta, ut ab aliquibus traditur, quod in transversum disposita sint, vulgo *banchi* dicuntur à nautis, & *trasti*: Poëtæ etiam *juga* vocant. Festus tabulas navium *transstra* appellari putat.

Columbaria in summis navium lateribus loca concava esse Grammatici quidam scribunt, quod sint similia columbarum latibulis, in quibus nidificant. *Vitruvius* libro 10. cum organa ad aquam hauriendam describit, *columbaria* vocat cava seu foramina, per quæ aqua concepta in tympano educitur. *Lilius Gregorius Gyraldus* putat, naviculam esse clausam undique & obtectam, multis pertusam foraminibus, qua vivos pisces servare piscatores consueverint. *Hadrianus Junius* ex *Isidoro* scribit, *columbaria* esse foramina in navis lateribus, per quæ remi prominent, similia latibulis columbarum.

Scalmus est lignum teres, cui alligantur penfiles remi loro, quod *strappum* vocat *Isidorus*, stropham *Vitruvius*. Hinc *intercalmum* locus vacuus & intermedius inter scalmos remigum.

Sentina est pars inferior navis, ubi sordes defluunt, atque ideo, quod ibi teter odor sentiat, sunt qui dictam arbitrentur. *Valer. Max.* lib. 2. de disciplina militari, pro ipsis fordibus accepisse videtur, cum ait: *Hæc turpi & erubescenda sentina vacuofactus exercitus noster*. Per translationem etiam pro malorum consortio sumitur. Hanc quidam *cumbam* vocant, sed hæc vox denotat locum navis imum, quod scilicet aquis incumbat.

Antius,

Autlia, machina haustoria, qua è sentina attrahitur, exinaniturque *nautica*, sic appellabatur sordes putidæ, quæ in sentina erant.

Corbis signum quoddam navium erat, unde *corbitæ naves* dicuntur onerariæ, quod in malo catum summo pro signo corbes solerent suspendi. *Festus*. Sicut illæ naves, quæ bello paratæ erant, *galeam* insigne habebant: quæ vero ad celeritatem, *Mercurii petasum*: pacificatoriæ *caduceum*.

Malus est arbor navis, quæ erecta vela sustinet, sic dicta, quod instar *mali* habet in summitate, vel quod quasi quibusdam malis ligneis cingitur.

Mala lignea dicuntur *orbiculi* volubiles, qui malum circulo ambiunt, ut eorum volubili agitatione vela facilius vel pandantur, vel demittantur.

Partes mali sunt *calx*, sic appellatur pars infima: *carchesium*, suprema pars, sive foramen, per quod in summo malo funes trahuntur, ut vult *Nonius*, *antenna*, lignum transversum in malo, quod velum sustinet, quasi transversa pertica, sic dicta, quod sit ante amnem: alii ab *am*, id est, *circum*, & *tendo*, deducunt. *Antenna* utrinque extremitates habebat, quæ dicebantur *cornua*, item *ceruchæ*. Eratosthenes in Architectonico partes mali dixit esse has, *perne*, *thoracium*, *elacate*, *carchesium*, *antennam*, *icrion*: quo nomine quidam singularem partem mali, alii ipsam *antennam* significari scribunt.

Instrumenta & armamenta navium hæc sunt.

Remi sunt perticæ seu conti, quæ veluti in palmam desinunt, unde fit, ut interdum à poetis *palmæ* & *palmula* vocentur, quibus naves & rates impelluntur, & aguntur. Dicuntur remi, vel, *ῥαῖ τῆ πῆγῃ*, vel à removendis & decutiendis fluctibus. Item *tonsa* nonnunquam appellantur, à *tondendis* & feriendis procellis. *Festus* tamen, quod ferro tondeantur, dictas putat, idque *Ennii* autoritate comprobatur. Sunt qui remorum palmulas *tonsis* esse existimant. Dicuntur & *remitrudes*, à *trudendo*, ut plerique existimant. Hos quidam *pernas* interpretantur, & *centos* esse volunt ad trudendas & impellendas naves. *Trudes* aliqui volunt esse instrumenta, quibus saxo inhaerens navigium, trudi vel reduci soleat. *Contus*, inquit *Donatus*, est pertica oblonga, in capite ferrum habens, qua nautæ utuntur ad exploranda loca navibus opportuna.

Palmula est extrema remi latitudo, *manubrium remi*, sive capulum, *enchiridium* Græci appellant, mediam partem *uræcon*.

Clavus navis est gubernaculum. *Ennius*,

Ut clavum rectum teneam, navemque gubernem.

Inde per translationem pro administratione ponitur. *Servius* Grammaticus *clavum* putat esse fustem gubernaculi, hoc est, lignum oblongum, quo flectit ac reflectit gubernator navem, *ansa* appellatur à *Virgilio*. Distinxit & *Cicero* inter *clavum* & *gubernaculum*, cum pro Sextio ait, clavum tanti imperii tenere & gubernacula reipublicæ tractare. *Ansa* summa pars clavi erat. Locus ubi gubernator reclinatur, *enchiridium* dicebatur.

Tonsilla palus est dolatus in acumen, & cuspide præacutus, qui navis religandæ causa in littore figitur, *Festus*. *Isidorus* ait, *tonsillam* significare uncum ferreum vel lignum, ad quod in littore defixum navium funes illigantur.

Bolis, Lucillio *antaprorates*, est linea, cum massa plumbea, quæ de prora demitti solet in mare ad explorandum fundum, marisque altitudinem. Plauto *linea* dicitur.

Phalanges, qui & *phalanga* & *pulvini* dicuntur, cylindri quidam lignei sunt, qui vestibus promoventur ad transducendas naves in portum, sive ad litus.

Ancora est dens ferreus ad sistendas naves, sic dicitur per *ἀνκιστρῶν* quasi ἀγκύλην, ab incurvitate. Inter *ancoras*, inquit *Pollux*, una est, quæ *sacra ancora* dicitur, quam non nisi coacti nautæ expediunt necessitatis causa. Sunt qui ejus quoque vocabulo, hoc est, *ἱερά*, extremum navis subsidium dictum existimant.

Portifculus, ut scribit *Ælius Stilo*, dicitur, qui in portu modum dat classi: id autem est *malleus*, cujus meminit *Cato* in dissuasiōe de lege Attali & vestigalibus Asiæ: *Cajo Lucio* prætoris remiges scripti cives Romani sub *portifculum*, sub flagrum conscripti venire passim. *Portifculus* ab aliquibus dicitur etiam interdum *perticam* significare, interdum remigantium hortatorem. Erat enim pertica quædam in navi, quam hortator remigum tenebat, quam si incuteret, remiges non desinebant: si deponeret, conquirebant à labore. Hanc *Plautus* *cassertam* nominat in *Afinaria*. *Nonius* tamen *Marcellus* *cassertam* locum esse, inquit, ubi cum navigatio quiescit, remi & gubernacula reponuntur.

Huc pertinent & instrumenta illa, quibus in bellis duntaxat navalibus utebantur, qualia sunt *harpagones*, *manus ferreæ*, *cataraçtæ*, *corvi*, *fulcres*.

Harpago dicebatur pertica ferro adunco præpilata, qua navis tenebatur.

Manus ferrea, harpago ferrea erat, pluribus uncis divisa, qua naves in conflictu navali colligabantur.

Cataraçta videtur ab *Appiano* accipi pro ponte, qui in pugna navali in hostium naves injicitur, dum pugna conferitur & ascensum eis præbet.

Corvi, Græci *νέκυντες*, munimenta quædam navium erant, à Romanis excogitata, quorum elegans descri-

descriptio extat apud *Polyb.* lib. i. huc referenda: Cum, inquit *Polybius*, Romanorum naves tardæ nimis, & ad celeritatem parum commodæ essent, singulis quibusque munimenta quædam aprabant, quæ postea *corvos* appellavere: ea fuit machina hujusmodi, lignea columna proris inerat, longitudinis quatuor ulnarum, latitudinis palmorum trium, in ejus apice rotam constituerant: huic præterea tabulæ inhærentes scalas conficiebant, quarum latitudo erat pedes quatuor, longitudo sex ulnæ: foramen tabulati per longitudinem erat: *Scala* ab utroque latere usque ad genu munitæ: In ligni extremo ferrum erat instar mallei peracutum, præterea annulus fune alligatus, ita ut hæc machina machinis frumentariis simillima videretur. Igitur simul ac navis hostium adventabat, laxato fune scalæ demittebantur, ferrum pondere, ac vi ligni super hostium navium delapsum figebatur: si adversa prora erat, bini milites per scalas descendeant, duo primi præferentes scuta, reliqui latera scutis protecti: si vero obliqua erat hostium navis, in eam ex tota pariter navi desiliebat. Hactenus *Polybius*.

Falx dicebatur acutissimum ferrum, curvatum ad similitudinem falcis, quod contis longioribus inditum, collatorius funes quibus antenna suspenditur, repente præcidebat, collapsisque velis liburnam pigriorem, ac inutilem reddebant. Aliæ erant *falces murales*, de quibus supra.

Funium etiam in re nautica multus usus est, hi dicuntur *rudentes*, à nimio scilicet stridore, & pro vario, quem præstant usu, varia sortiti sunt nomina, quorum quædam hic recitabimus.

Eos funes quibus velum subducitur, *mesurias* vocant: & quibus ex utraque parte malum constringitur, *protonos*.

Pes nauticus funis est quo velum tenditur. Quidam tamen extremum veli angulum esse opinantur. A pede *propter* dictus, funis quidam, quo pes veli alligatur.

Hypera funis est nauticus, à summo propendens, quo antemnarum cornua traducuntur.

Sunt & *pesinata* funes quibus ancoræ alligantur. Quidam *prymnesia* arbitrati sunt. *Festus* tamen *prymnesium* vocat tonstillam, palum ipsum, de quo religatur navis, non funem.

Verum funis iste, qui navem in alto, aut vado sistit, etiam *funis ancorarius*, *ancorale*, & *retinaculum* appellatur.

Camelus dicitur funis crassus, quo nautæ alligandis ancoris utuntur.

Epitonius lori vel vinculi genus est, quo antenna malo alligatur.

Protoni vero funes dicuntur, qui ex mali utraque parte à prora & puppe extenduntur.

Connumerantur inter funes, & *himonia*, quæ ex loris conficiebantur ad aquas hauriendas.

Sunt & *trops*, qui & *tropoteres*, & *epicopoteres*, Latine *struppi* vocantur, vincula, quibus scalmo renus alligatur. *Vitruvius* eos *strophas* videtur appellare.

Torus funis est è loris contortus, qui *toro*, id est, lecto subtebatur.

Spira proprie sunt funium volubilitates. *Servus*: sive ut *Festus* scribit, funis nauticus in orbem convolutus.

Transenna funis extensus.

Opifera, sive *opiferi funes*, quibus cornua antennæ dextra, sinistraque tenduntur.

Mitra funis, quo navis media vincitur.

Anquins funis, quo ad malum antenna constringitur.

Remulus funis est, quo religata navis major minorem sequitur remis actam, vel quo deligata navis remi vice trahitur.

De *velis* jam dicendum.

Velum linteum quoddam est, ad navium celeritatem repertum: quod quasi *ala* est navis.

Quis velorum author fuerit, à plurimis traditur. Conficiebantur ex diversâ materia, ex *lino*, *cannabe*, *scirpo*, *sparto*, & *corio*. Triplici autem forma fieri consuevere. Nam alia *triangula*, qua plurimum figura nunc utimur, alia *quadrata*, ut in minoribus navigiis, & amicis fieri videmus: alia *rotunda*, qualia se conspexisse nautæ Lusitani affirmant apud Indos.

Quin & in eorum majoribus navibus ad *duodecim vela* habere traduntur. Ceterum *vela*, ut libro 10. scribit *Vitruvius*, & ratio palam facit, cum sunt per altitudinem mediam mali pendentia, non potest habere navis celerem cursum: cum autem in summo cacumine antennæ subductæ sunt, tum vehementiori progreditur impetu, quod non proxime calcem mali, sed in summo longius, & ab eo progressâ recipiunt in se vela ventum.

Igitur cum vela per medium sunt temperata, minorem habent virtutem. Quæ autem in capite mali summo collocantur, discedentia longius à centro, non acriore, sed eodem statu pressione cacuminis vehementius cogunt progredi navem. Hactenus ille.

Idem & *Annæus Seneca*: Nulla enim inquit res æque adjuvat cursum, quam summa pars veli, illinc maxime navis urgetur: itaque quoties ventus increbuit, majorque est, quam expedit, antenna submittitur, minus habet virium flatus ex humili.

Vela tria facit *Julius Pollux*, & eum secutus *Isidorus*, majus, quod *acation* appellant: quod à tergo est, *epidromon*: quod minimum, *dolona*. *Acation*, inquit *Isidorus*, velum maximum est in media navi constitutum. *Epidromos* secundæ amplitudinis, sed ad puppim: *Dolona* minimum, & ad proram defixum.

Est & *artemon* genus veli, quod *Nicolaus Perottus* *antemona* appellat, sic scribens: *Antemon* velum est, quod potest facilius obliquari, quo nautæ in summo tempestatis discrimine utuntur, & hoc ad dirigendam potius navem, quam ad celeritatem facit. *Lilius Gyraldus*: *Antemon* est minus illud velum, quod velis majoribus appendi solet, unde & illi nomen.

Suppara quoque inter velorum genera reponuntur. Est autem *supparum* genus veli, unum habens pedem, quo juvari navigia solent in navigatione, quoties vis venti languescit. *Orthiax* appendix est, quæ infimæ veli parti adjicitur.

Navium etiam ornamenta multa erant, quæ nequaquam hoc loco sunt silentio prætereunda.

Aplustria, ait *Festus*, navium ornamenta, quæ quia erant amplius, quam essent necessaria usu, etiam *amplustria* dicebantur.

Segestris erant pelles nauticæ, quas Græci *seidas* vocant.

Ascoma pellis, quæ scalmi adhiberi solebat.

Sunt & navium ornamenta *auleæ*, *rapetes*, *peristromata*, *peripetasmata*, & ejus generis cætera, quæ ad alia quoque referuntur.

Catastroma superius est navis tegumentum seu pavementum, è quo propugnatores pugnare solebant.

Corymbis etiam naves ornatas legimus. *Corymbos* Suidas interpretatur ramiarum summitates & partes extremas: alii *corymba* vocant acrostolia navium, vel *coryphas*, id est, vertices, quæ addi & adimi possunt. Sunt qui *corymbos* navium hederaceas coronas interpretantur, quæ navibus adhiberi solerent, cum vela portum tenerent. Unde illud Poëta,

Et nauta lati imposuere coronas.

Vel cum ex navali pugna victoria parta esset. Sed de partibus, instrumentis & ornamentis navium hætenus: sequitur, ut genera navigiorum videamus.

Navium multa esse genera, varia illa nomina, quæ eis passim tribuuntur, indicant, quæ sumuntur vel ab iis officiis, in quibus exercentur, ut *speculatoria*, *piscatoria*, *mercatoria*, & quæ apud Plautum *geraria* vocata est: vel à locis, ubi vel ædificatæ, vel inventæ, vel in usu frequentius habitæ sunt, nomina sunt sortitæ, ut *Aegyptia*, *Liburnica*, *Nauratica*, *Salamina*, *Tudertina*, *Rhodia*, &c. vel ab artificibus, ut *Argo*, *Phereclea*, *Nicomedis paralus*, & aliæ, vel à magistratibus, & ab iis qui præsunt, vocatæ sunt, ut *prætoria*, quæ & navarchis dicitur, & *Imperatoria*: vel à ren orum ordinibus ut *biremis*, *triremis*, *pente-ris*, *hexeres*, *hepteres*, &c. non Græcis modo, sed & Latinis authoribus & in primis *Livio*: vel à navigationis cursu, ut *dromones*, *cursoria*, *celetes* & *celetia*: vel à rebus quæ in ipsis devehuntur, ut *bippagines*, & *bippagoga*, *stiaagogi*, *saccara*, *annonina*, quæ & *frumentaria*, vel à vasis, vel eorum forma, ut *gaulus*, *cymba*, *corbita*. Nonnullæ à pictura vel insigni nuncupatæ sunt, ut *pistris*, vel *pistris*, *centaurus*, *millipatria*. Aliquæ à forma & specie, ut *camera*, *aulea*, *ibalamegi*, & quas hoc tempore *sandalos* vocant. Aliæ ab animalibus, ut *cruis*, *tragi*, *tauri*: Aliæ & diis ipsis præsidentibus, ut *Isidis*, *Apollinis*, *Tritonis*, quæ insignia tamen putarim, ut etiam *cruis* & *tragi*: Aliæ ab eminentiori parte, ut *rostrata*, *coronides*, *turrita*: Aliæ à numero, ut *centenaria*, *myriaphori*, *myriagogi*: Aliæ ab instrumentis, quibus muniuntur, ut *turrita*, *delphinophori*, *falcata*, & *nocteliophora*, qualis significatur à *Dionysio Halicarnasseo* l. 3.

Agellus lib. 10. cap. 25. aliquot navium appellationes, quas se in veterum scriptis invenisse ait, recenset. Sunt autem hæ: *Gauli*, *corbita*, *caudica*, *longa*, *bippagines*, *cercursi*, *celoces*, vel ut Græci dicunt, *κέλεες*, *lembs*, *oxia*, *remunculi*, *actuaria*, quas Græci *ισόπτεες* vocant, vel *ἰσακτείδες*, *presumia*, vel *gefeoreta*, vel *oriola*, *catta*, *scapha*, *pontones*, *nuctucia*, *media*, *phaseli*, *parones*, *myoparones*, *linitres*, *capuli*, *camera*, *placida* (sic legit *Jestus Lipsius* in electis libro primo, capite septimo) *cydarum*, *rataria*, *catiscopium*. Hætenus *Agellus*.

Gaulus, ait *Festus*, navigii genus est pene rotundum.

Corbita est genus navigii tardum & grande.

Caudica sive *caudicaria*, naves sunt ex caudicibus, id est, lignis crassioribus compactæ, quas *Marcellus* *codicarias* appellat. *Varro* lib. 3. de vita populi Romani, quod antiqui plures tabulas conjunctas codices dicebant, à quo in Tiberi naves *codicarias* appellamus.

Longa naves sunt, quæ remis aguntur.

Hippagines naves dicuntur, quæ equis aguntur, à Græco *ἵππος*, quod *equum* significat.

Cercursi naves sunt *Atianæ* prægrandes.

Celoces naves sunt breves, sic dictæ a celeritate.

Lembus navicula brevis piscatoria.

Oxia etiam navigia brevia sunt, à celeritate nomen habentia, nam *ἰξός*, Græce *velox* dicitur.

Remunculi, fortasse mendoisè ita dicuntur pro *lemunculis*, quæ sunt navigia piscatoria apud *Nonium*.

Actuaria naviculæ celeres, quod cito agi possint: nam & remis & velis simul utebantur, ut *Isidorus* ait.

Presumia, inquit *Festus*, navigium parvum, & speculatorium.

Gefeoreta fortasse sunt naves onerariæ, vel mercatoriæ, quæ à *Plauto* dicuntur *geraria*, à gerendis & devehendis mercibus.

Orioles, vel *oriolæ*, naviculæ sunt piscatoriæ. Nam *oria* naves piscatoriæ sunt apud *Nonium*.

Catta etiam navigia dicuntur, qualia, incertum.

Scaphæ sunt naviculæ, quæ majores naves sequuntur.

Pontones genus navigii Gallici, quorum mentio apud *Cæsarem* lib. 3. de bello civili. Quidam naves interpretantur trajiciendis annibus aptas.

Nuctucia etiam navium nomen apud *Agellium*, de quibus nihil præterea me legere memini.

Media sunt naves à *Medis* inventæ.

Phaselus navigium est Campanum, *Nonio*. Alii navem velocem & oblongam esse scribunt. Videtur ex *Horatio* & *Virgilio* *phaselus* non abfimilis fuisse *lembo*, aut *oria*, quippe qua circumvehi sua rura solebant ditiores, ut agitatu facili eadem & fragili. *Adrianus Junius* in Nomenclatore.

Parones, ait *Festus*, navium genus, ad cujus similitudinem *myoparo* vocatur. *Isidorus*: *Paro* navigium piratarum aptum, & ex his ita vocatum.

Myoparo est navicula piratarum. *Festus*. *Myoparo* genus navigii ex duobus dissimilibus formatum. Nana & *mydion* & *paron* per se sunt. Sunt & *myoparones* majores & minores.

Lutres naves fluminales *Nonio*.

Capuli naves sunt, à capuli forma, vel à *capiendo* sic denominatæ.

Camera naves sunt arctæ & exiles.

Placida naviculæ admodum parvæ, quibus mare nonnisi placidum & à procellis quietum navigari potest.

Cydarum quale navigium fuerit incertum.

Rataria naves de ratibus composita.

Catafopium, navis speculatoria.

Hactenus de navium generibus, ex Grammaticis antiquis, quarundam icones ex vetustis monumentis expressæ videntur in libro clarissimi J. C. *Lazarus Bassii*, de re navali, qui multa de hac materia collegit lectu dignissima. Plura etiam habet *Lilius Gregorius Gyrardus* in libro de Navigiis, ex quibus ego hæc ferè desumpsi: qui prolixiorum omnium explicationem, eorum etiam, quæ nos omisimus, desiderant, eisdem, de quibus dixi, libros consulant, & diligenter legant suadeo.

De congressu vel conflictu navali nihil dicam. Petantur eorum descriptiones ex *Livio*, *Plutarcho*, *Polybio*, *Cæsare*, & aliis. Atque de re navali hactenus. Jam reliqua, quæ ad militiam pertinent, sequamur.

C A P. XXI.

De animadversione in devictos hostes.

Quomodo bella indixerint Romani, qua ratione sædera percusserint, qui magistratus militares, qui militum ordines, quæ eorum arma, quomodo acies instructæ, urbes oppugnatae, & naves apparatus fuerint hactenus diximus: restat, ut etiam de animadversione in devictos hostes, & milites etiam minus alacriter suum facientes officium, de strenuorum item militum, & ipsorum victorum præmiis quædam afferamus. Nam & hæc ad Romanam militiam pertinent, & ab ejus explicatione nullo modo separari possunt. De animadversione igitur in devictos hostes hoc capite agemus.

Magnam clementiam Romanorum à Romulo usque in devictos hostes fuisse, præter alios *Dionysius Halicarnassæus* testatur, cum libro secundo scribit: Romulum Regem vetuisse puberes omnes in bello, captis urbibus, *necari*, aut sub hasta *venundari*, nec agros eorum relinqui compascuos: sed in partem agri sorte dividendi colonos Romanos mitti voluisse, nonnullos vero admisisse in jus civitatis etiam. Hæc *Dionysius*. Quod tamen non semper & ubique est observatum. Legimus enim in *Livio* & aliis plurimis, hostes devictos non tantum parte agri nonnunquam multatos, aut colonias eo deductas: verum etiam urbes five oppida eorum direpta, aut juris Romani facta, interdum pro suo in urbem Romanam merito, aliquo rursum jure donata esse; unde hæc divisio civitatum Italiae potissimum extitit, ut aliæ essent *coloniae*, alia *municipia*, aliæ *præfecturæ*, alia *fora*, aliæ *federata civitates*, de quibus, quod jus singularum fuerit, & quomodo inter se distinctæ, capite proximè sequenti dicemus.

Integræ regiones devictæ in provinciam formam redigebantur, & à populo Romano, missis in eas *præsidibus* gubernabantur. Quod si ipsi hostes traditis armis deditionem facerent, sub jugum mittebantur, de quo more *Dionysius* libro tertio ita scribit: est Romanis mos, quoties hostes traditis armis deditionem faciunt, duo tigna recta humi defigere, hisque tertium transversum superimponere, & sub eo captivos transmittere, moxque dimittere liberos. Hoc ipsi *jugum* vocant. *Festus*: Jugum sub quo victi transibant, hoc modo fiebat: fixis duabus hastis super eas ligabatur tertia, sub iis victos distinctos transire cogebant. Et post: *Sub jugum mitti dicuntur hostes victi*, ereptis omnibus armis, relique, cum hastis defixis duabus in terra, tertiaque ad summum earum deligata, ipsi eam jubentur, subeuntes, transire.

Qui

Qui vero sese non dederent, sed caperentur, ii vel alia afficiebantur poena, vel sub corona venibant, de quo more Festus: *Sub corona venire* dicuntur, quia captivi coronati solent venire. *Agellius* lib. 7. cap. 4. Antiquitus municipia jure belli capta, coronis indutis venibant, & ideo dicebantur *sub coronis venire*: quia *corona* signum erat captivorum venalium.

Est autem & alia rationis hujus opinio, cur dici solitum sit captivos *sub corona venundari*: eo quod milites, custodiæ causâ, captivorum venalium greges circumstarent, eaque circumstantio militum *corona* appellata sit. Sed id magis verum esse, quod supra dixi, *Cato* quoque in libro, quem composuit *de re militari*, docet. Verba sunt hæc *Catonis*: Ut populus sua opera potius ob rem bene gestam coronatus supplicatum eat, quam re male gesta coronatus veneat. Hactenus *Agellius*. De civitatum Italix differentia sive divisione, & jure, quæ ipsa ex belli jure nata sunt, item de *provinciis* dicemus capitibus sequentibus.

C A P. XXII.

*Quid sint colonia, municipia, præfectura, fora, & quæ inter ea differentia.
Item quid sit provincia.*

Colonia oppida fuerunt, quo populus Romanus cives suos ad incolendum deduxit. *Coloniarum* duo genera fuerunt. Quædam enim civium *Romanorum*, quædam *Latina colonia* erant. Colonia *Romana*, sive civium *Romanorum* fuerunt, quæ donatæ sunt jure quiritium, hoc est, quæ jus privatum civium *Romanorum* habuerunt, quod consistebat in jure privata libertatis, connubiorum, jure patrio, jure legitimi dominii, ut *hereditatis*, *municipii*. & *nexus usucapionis*, & reliquorum, item in jure testamentorum & tutelarum. Jura verò publica civitatis *Romanæ* non habebant. Quare qui eo adscripti *coloni* erant, nomine quidem erant cives *Romani*, re verò *coloni*.

Latina colonia erant, quæ jus habebant *Latii*, sive *Latinitatis*, quod in eo consistebat, ut suffragiorum potestatem, magistratu permittente, haberent: & si in *Latina civitate* aut *Latii jure* donata magistratum gessissent cives *Romani* ut fierent. *Vellejus Patercul.* lib. 1. alia duo *coloniarum* genera constituit, unum earum, quæ senatus jussu deductæ sint, & de quibus jam diximus, quod ipsæ fuerint, aut *Romanæ* aut *Latina*: alterum earum quæ *militares* dicebantur, quæque ideo deduci solebant, ut veterani milites præliorum diuturnitate fessis præmium aliquod aliquando caperent suorum laborum.

Municipium oppidum erat jure civium *Romanorum* donatum, *Festus*: *Municipium*, genus id hominum dicitur, qui cum *Romam* venissent, neque cives *Romani* essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum una cum *Romanis* civibus, præterquam de suffragio ferendo aut magistratu capiendi, sicut fuerunt *Fundani*, *Formiani*, *Cumani*, *Acerant*, *Lanuvini*, *Tusculani*, qui post aliquot annos cives *Romani* effecti sunt.

Alio modo, tum id genus hominum definitur, quorum civitas universa in civitatem *Romanam* venit, ut *Aricini*, *Carites*, *Anagnini*, &c.

Municipiorum, sicut & *coloniarum* genera erant duo. Aliis enim civitas *Romana* cum suffragio, aliis sine suffragio communicata erat. *Suffragium* autem pro optimo jure civitatis veteres scriptores acceperunt: nempe, quia nec suffragium est sine tribu, & qui suffragii jus habet, fere magistratus etiam habet.

Primum *municipium* genus his verbis depinxit *Agellius* lib. 16. cap. 13. cum dixit, *Municipes* esse cives *Romanos* ex municipiis, suo jure, & legibus suis utentes, muneris tantum cum populo *Romano* honorarii participes, à quo munere capebendo appellatos videri, nullis aliis necessitatibus, neque ulla populi *Romani* lege astrictos, cum nunquam populus eorum fundus factus esset. Primos autem *municipes* sine suffragii jure *Carites* esse factos, concessumque illis, ut civitatis *Romanæ* honorem quidem caperent; sed negotiis tamen, atque honoribus vacarent, pro sacris bello *Gallo* receptis, custoditiisque.

Hinc *tabulas Carites* appellatas versâ vice, in quas *censores* referri jubebant, quos notæ causæ suffragiis privabant. Quibus ex verbis perspicuum est hoc genus *municipiorum* neque jus quiritium habuisse, neque alias populi *Romani* leges observasse, caruisse etiam suffragio, & negotiis, atque oneribus civilibus vacasse, & muneris tantum honorarii cum populo *Romano* fuisse participes, hoc est tantum honoris causa in civitatem *Romanam* venisse, & gradum aliquem dignitatis consecutos esse, ut & *cives Romani* dicerentur, & in legione, tanquam cives *Romani*, non in auxiliis ut *fovi*, militarent. Unde etiam *Festus*: *Municipes* erant qui ex aliis civitatibus *Romam* venissent, quibus non licebat magistratum capere, sed tantum muneris partem. At *Servius Silius* aiebat, initio fuisse, qui ea conditione cives *Romani* fuissent, ut rempublicam semper separatim à populo *Romano* haberent, *Cumanos* videlicet, *Acerantos*, *Atellanos*, qui æque cives *Romani* erant, & in legione mererent, sed dignitates non capiebant & quæ sequuntur, paulo ante à nobis citata.

Alterum genus *municipium* fuit quibus cum suffragii latrone civitas est data, quod intellexit idem *Festus*, cum ait: Altero modo *municipium* dicitur, cum id genus hominum definitur, quorum civitas universa

in civitatem Romanam venerunt, ut *Acrini*, & *Agnanini*. Sicuti igitur prioris generis municipibus, quibus suffragium non dabatur, suæ leges permittebantur: ita posterioris generis *municipes*, quia suffragio ornabantur, suis legibus spoliabantur, Romanis vero obstringebantur. Atque ut breviter dicam, omnia jura hi habebant, quæ cives Romani, domicilii jure excepto.

Quid inter *colonias* & *municipia* intersit, quamvis ex iis, quæ dicta sunt, facile intelligatur, non tamen pigebit id ipsum etiam verbis *Agellii* lib. 16. cap. 13. explicare: qui cum de municipibus dixisset eos esse cives Romanos ex municipiis, suo jure & legibus utentes, &c. quæ verba nos paulo ante recitavimus, subiungit tandem: Sed *coloniarum* alia necessitudo est. Non enim veniunt extrinsecus in civitatem, nec suis radicibus nituntur, sed ex civitate quasi propagatæ sunt, & jura institutaque omnia populi Romani, non sui arbitrii habent. Quæ tamen conditio, quum sit magis obnoxia, & minus libera, potior tamen, & præstabilior existimatur, propter amplitudinem, majestatemque populi Romani, cujus istæ *colonie* quasi effigies parvæ, simulacraque esse videntur, & simul, quia obscura oblitterataque sunt *municipiorum jura*, quibus uti jam per ignorantiam non queunt. Hactenus *Agellius*.

Inter omnes Italicas civitates *præfecturarum* conditio fuit, ac fortuna durissima. Sic enim à majoribus erat traditum, ut quæ civitates iniquæ ingratave erga populum Romanum fuissent, ac fidem datam semel, atque iterum sefellissent, ubi in potestatem, ditionemque essent adductæ, in *præfecturam* formulam referrentur. Formula vero *præfecturæ* non longe à *provincia* formula videtur abfuisse. Ut enim quotannis in *provincias* prætores Roma mitti soliti, sic in *præfecturas* *præfecti*, qui eas administrarent, ac jus dicerent, unde illæ quoque insigne hoc *præfecturæ* nomen hauserunt. De *præfecturis* ita scribit *Festus*: *Præfecturæ* cæ appellabantur in Italia, in quibus & jus dicebatur & nundinæ agebantur, & erat quædam earum reipublica, neque tamen magistratus suos habebant, in quas legibus *præfecti* mittebantur quotannis, qui jus dicerent. Earum genera fuerunt duo: alterum, in quas solebant ire præfecti, quia auctore viginti sex virum numero, populi suffragio (sic *Josephus Scaliger* restituit) creati erant in hæc oppida, *Capuam*, *Cumas*, *Castellum*, *Vulturum*, *Literum*, *Puteolos*, *Acebras*, *Suessulam*, *Arellam*, *Calutiam*: alterum in quas ibant, quos prætor urbanus quotannis in quæque loca miserat legibus, ut *Fundos*, *Formias*, *Cære*, *Venustum*, *Allifas*, *Privernum*, *Anagninam*, *Frusinonem*, *Reate*, *Saturniam*, *Nursiam*, *Aspinum*, aliaque complura. Hactenus *Festus*, ex quibus manifestum sit, quamnam *præfecturæ* fuerint, & quod duo earum genera, quoque à *colonis* & *municipis* discernantur. Licuit tamen nonnunquam idem oppidum & *præfecturam*, & *municipium* esse. *Præfecturam* quidem, quatenus eo *præfectus* jurisdictionis causa mitteretur, nec in ea magistratus ad jus dicendum crearentur: *municipium* vero, quatenus jure civitatis, vel cum suffragio, vel sine suffragio uteretur. Quemadmodum etiam *coloniam* in civitatem adscitam & *coloniam* dictam invenimus, quia forma reipublicæ *colonica* utebatur, & *municipium*, quia suffragii jus Romæ ferendi erat adeptæ. Unde illa profecta sunt in Antonium: Lautissimum oppidum, nunc *municipium*, honestissimorum quondam colonorum *Suessam*, fortissimorum militum sanguine replevit.

Præter *colonias*, *municipia*, & *præfecturas* erant etiam civitates fœderatæ, quas si quis volet describere, non poterit commodius, quam si dicat esse eas oppida, quæ neque *colonie*, neque *municipia*, neque *præfecturæ* essent. Atque hæc civitates aliquid ex fœdere populo Romano debebant, in cæteris liberæ erant, suamque rempublicam, suas leges, & suos magistratus habebant. Itaque *senatus*, populi que in iis oppidis, ut in liberis civitatibus memoriam usurpari videmus. Caruisse autem fœderata oppida omnia jure civitatis Romanæ, illud argumento est, quod multos ex fœderatis civitatibus nominatim civitate donatos legimus. Cæterum fœderatarum civitatum aliquanto uberior, quam aliorum oppidorum, numerus extitit. Siquidem omnia Italiæ oppida, præter *colonias*, *municipia*, & *præfecturas*, in hunc numerum adscribenda sunt.

Occurrent etiam frequenter in veterum scriptis hæc duo vocabula, *forum*, & *conciliabulum*, de quibus ut rem breviter expediam, hoc tenendum: *Fora* in Italia & provinciis loca fuisse, ubi prætores conventum juris dicendi causa habuerunt. Sic enim *Nonius Marcellus*: *Fora* loca fuerunt, in quibus jus dicebatur. Et *Festus*: *Forum* tertio modo intelligitur, cum is, qui *provincia* præest, *forum agere* dicitur, cum civitates vocat, & de controversiis eorum cognoscit. Significat enim *forum agere*, conventum in provincia juris dicendi causa habere: *Forum indicare* significat locum juridicandi, qui conventus dicebatur, designare.

Conciliabula erant loca nundinationis, quæ prætores in provinciis indicare, *Servio teste*, solebant. *Conciliabula*, ut tradit *Festus*, quod eo in concilium veniretur. Sed & hæc ipsa loca nundinationis causa instituta, *fora* nuncupabantur, si *Festo* credimus, cujus hæc sunt verba: *Forum* sex modis intelligitur. Primo *negotiationis* locus, ut *forum Fluminium*, *forum Julium*, ab eorum nominibus, qui ea *fora* constituenda curarunt, quod etiam locis privatis, & in viis, & in agris fieri solet, &c. Atque de varia oppidorum Italiæ differentia, eorumque jure hactenus: de provinciis adhuc agendum.

Provincia appellantur, inquit *Festus*, quod populus Romanus eas *provincit*, id est ante vicit. Nomen *provincia* tribus modis accipitur, primum *pro regione* quam aut armis devictam, aut quocunque modo in potestatem adductam populus Romanus magistratui suo administrandam subiecit: secundo *pro quacunque*
regio.

regione, in qua bellum Romanus Imperator administraret: tertio, *pro quacunque publici muneris procuratione*. Nos hic de prima significatione dicemus, qua *provincia* regio fuit, quæ tum vectigalia populo Romano pependit, tum magistratui populi Romani ex fœderis lege obtemperavit, exceptis civitatibus iis, quæ propter merita sua, aut immunitate, aut libertate donatæ, atque in amicorum formulæ relatæ essent. Cum enim unius regionis populi ac civitates non eodem modo se adversus populum Romanum gessissent omnes, propterea neque eodem omnes pacto tractatæ sunt, verum pro suis cujusque meritis leges acceperunt. Quo factum est, ut aliæ civitates *vectigales*, aliæ *immunes* relicte, aliæ *servitutæ*, aliæ *libertate affectæ* sint. *Vectigales* dictæ, quibus vectigal aliquod impositum est: *immunes*, quibus nullum. *Servitutæ affectæ*, quas magistratui Romano parere voluerunt: *libertate*, quas magistratus Romani jurisdictione solverunt. *Vectigal* porro ipsum aut certum fuit, aut incertum. Certum, definita fere stipendii summa, & hoc *tributum*, sive *stipendium*, & qui hoc pependerunt, *tributarii*, sive *stipendiarii* nominati sunt, incertum quod portubus rebusque venalibus, pasuis, agrisque constitutum est, quod *portorium*, *scriptura*, & *decuma* dictum est. *Tributum* autem duplex fuit, unum *pecunia ordinariûm*, quod in caput, atque in solum impositum, quotannis exigebatur: alterum *extraordinariûm*, quod aut ex lege, aut senatusconsulto pro usu provincie aliquando imperabatur, veluti cum naves, nautas, milites, ac sumptum in eos dare provincie jubebantur. *Portorium* autem fuit vectigal, quod ex importatione & exportatione rerum venalium capiebatur: *Scriptura*, quod ex pactione paucorum publicorum. *Decuma*, quod ex agris, qui frumenti decumam, sive quamvis aliam partem darent. *Frumenti* vero, quod ex provinciis extrahebatur, tria genera extiterunt: *decumanum*, *emptum*, & *æstimatum*. *Decumanum* erat decuma, quam quisque arator sine pretio dare cogebatur: quæ summa pro copia, inopia frumenti in singulos annos erat incerta, eaque aut Romæ à censoribus, aut in provincia à magistratu Romano vendebatur publicanis, qui ex eo *decumani* dicebantur, ut pro ea certam pecuniam populo Romano repræsentarent. *Emptum*, summa altera, quam aratores vendere, accepto ex senatusconsulto pretio, cogebantur, quod frumentum Romam ad alendum populum à magistratu Romano mittebatur. *Æstimatum* summa alia, quam æstimabat magistratus in cellam suam, in usum familie suæ, cum interdum pro frumento pecuniam acciperet. Quinetiam, *emptum* duplex fuit, unum *decumanum* quod ex alteris item decumis pretio persoluto aliquando accipiebatur: alterum *imperatum*, quod præter duas decumas æqualiter omnibus civitatibus, pretio item soluto imperabatur, quemadmodum perspicue ex frumentaria cognoscitur. Nam fuisse etiam quoddam, quod *honorarium* diceretur, Cicero in Pilonem ostendit, cum dixit: Qui modus tibi fuit frumenti æstimari, qui *honorarii*? siquidem potest vi, & metu extortum *honorarium* nominari. *Servitutæ* autem, quam dixi, civitatum, tota in eo posita fuit, ut legibus & magistratibus Romanis obtemperarent. Quæ de causa in singulis provinciis diversæ *diæceses*, sive diversi conventus & diversa fora constituebantur, eisque suæ cuique civitates attribuebantur, quæ eò juris à magistratu Romano possendi causa convenirent.

Ut autem earum civitatum, quæ servitutæ oppressæ sunt, *stipendiaria* propriè dictæ, quæ aliquid populo Romano pependerunt: *immunes*, quæ nihil: sic earum quæ libertate donatæ sunt, *sæderatæ* præcipuè appellatæ, quæ aliquid ex fœdere debuerunt: *liberæ*, quæ omnino nihil. Hujus autem totius beneficii, atque honoris arbitrium ab initio penes *senatus* fuit universum. Is enim acceptis ab Imperatore de superatis hostibus, & regione in potestatem adducta, literis, secum de multa, ac præmiis eorum, qui victi essent, consultavit, ac quid sibi fieri placeret, Imperatorem admonuit, decem, aut quinque legatis senatoribus ad eum missis, ut ex eorum sententia de hostibus & eorum regione statueret. Quibus mandatis acceptis, *Imperator* aut ex certa *senatus*, si ita præscriptum fuerat, voluntate, aut de communi decem legatorum sententia, victis gentibus aut *ignovit*, aut in *provincia* *formam* redegit. Ignovisse dictus est, cum liberis reliquit, ac suis uti legibus suosque creare more patrio, magistratus permisit: in *provincia* *formam* redigere, cum adeptis, aut immutatis legibus eos omnino *magistratus Romani* quotannis ab Urbe mittendo subjecit, ac vectigalia, conventusque constituit. Quo in genere illud humanitatis adhibuit, ut non omnes ejusdem *provincia* civitates eodem modo tractaret, verum pro cujusque meritis aut majoribus, aut minoribus commodis ac detrimentis afficeret. Quæ verò cum de universa regione, tum de singulis civitatibus, populisque constituta erant, ea in concione silentio ante per præconem facto *Imperator* ferè præconi pronuntianda mandabat, ac postremo Romam relicto aliquo *præfecto provincia* decebat. Hæc in genere de *provinciis*, & quo modo eæ confectæ sunt. De differentiis, atque administratione earum & suprà diximus, & paulò post quædam repetemus.

C A P. XXIII.

De ratione deducendarum coloniarum.

Quomodo *colonia* fuerint deductæ, explicavimus suprà, cum de *triumviris*, *quinqueviris*, *septemviris*, &c. earum deducendarum ageremus. Quid vero impedit, ea hoc loco iisdem pene verbis, quæ ex *Caroli Sigonii* doctissimis commentariis tum descripsimus, repetere, quædam etiam, quæ omissa ibi

Bbbbb

sunt,

sunt, addere. Causæ cur *colonia* deducerentur, sex potissimum fuerunt: *una*, ut priores populi qui eum locum, in quem *colonia* deducebatur, inhabitabant, coercerentur: *altera*, ut hostium incursiones reprimerentur: *tertia*, ut stirps augeretur: *quarta*, ut plebs urbana exhauriretur: *quinta*, ut seditiones Romanæ à plebe motæ sedarentur: *sexta*, ut præmiis milites veterani afficerentur. Quacunque igitur de causâ deducerentur, *senatusconsulto* opus fuit, aut rogatione aliqua populari, quorum utrumque uno legis nomine cor. prehenditur, quæ *lex agraria* appellata est. Hæc & agrum definivit, qui esset dividendus, & quibus, ac quàm multis hominibus, & per quos, & quomodo, & quibus limitibus esset dividendus, præscripsit. Cum itaque de *colonia* deducenda ad *senatum* aut *populum* relatum esset, tum ii, qui agri cupiditate tenebantur, nomina in *coloniam* dabant. Quod si aut plures, aut pauciores, quam lege præscriptum erat nomina in *coloniam* essent professi, tum ad sortem confugiebant, ut ex omnibus educerentur, qui agro accepto exirent. Numerus autem *colonorum* pro agri amplitudine in quem deducebantur, scribebatur, quo factum est, ut modò bina, modò terna, modò quaterna millia, atque amplius scriberentur. Deducebantur autem à *triumviris*, vel *quinqueviris*, vel *septemviris*, vel *decemviris*, vel *vigintiviris*, qui ob hoc creati erant, ut lib. 6. diximus, sub vexillo, quasi exercitus aliquis. Dux autem deductionis aliquis è *curatoribus* agrariis erat. Signa cohortium quæ fuerint, ex antiquis nummis cognoscitur. Ubi verò *colonos* in agris, quo deducendi erant, collocarant, tum aratro urbem, & agrum circumscribebant, quo factò, agri divisionem, ac suæ cuique partis assignationem aggrediebantur. Quæ omnia pluribus explicat, & veterum scriptorum testimoniis probat *Carolus Sigonius* libr. 2. de Antiquo jure Italiæ, c. 2. ex quo hæc sumus mutuati.

C A P. XXIV.

De republica coloniarum, municipiorum, præfecturarum, & provinciarum.

Poteram hinc ad alia transire, nisi mihi rerumpublicarum, quæ in *colonis*, *municipiis*, *præfecturis*, &c. fuerunt, descriptio videretur maximopere esse necessaria: quam, ne in his libris desideraretur, hoc loco inferere volui, quod ut benevolus lector benignè interpretetur, & boni meum studium consulat, vehementer etiam atque etiam rogo. Desumemus autem & harum rerum explicationem ex doctissimis, doctissimi *Sigonii* Commentariis, qui libr. 2. de *Antiquo Jure Italia*, ista omnia luculenter & eruditè exponit. Ac de *colonis* primùm.

Coloniarum respublica in legibus, & legum curatoribus posita est. *Leges* vel à populo Romano acceperunt, vel ipsæ sibi per *senatum*, aut *populum* condiderunt: *Legum curatores* aut *magistratus*, aut *sacerdotes* fuerunt: humanarum illi, hi divinarum. *Leges* autem suas quæque *colonia* habuit præcipuas, à Romanis quidem legibus separatas, sed tamen à Romanis *triumviris*, qui *coloniam* deduxerant, datas. Et præter eas, alias à *colonia* concilio, hoc est, *senatu* populoque suo latas. *Senatores* in *colonis*, ut etiam in *municipiis* *decuriones* vocabantur, eam ob causam, quod *Pomponio* IC. auctore, decima pars eorum, qui deducerentur, publici consilii gratia sit solita conscribi. Quorum numerus an in omnibus *colonis* idem fuerit, certò sciri non potest. Hoc quidem ex *Plinio* juniore satis constat, in iis legendis non aliter, atque in senatore Romano, observatum esse censum, qui fuerit centum millium. *Magistratus* *colomiarum* præcipui erant *duumviri*, *censores*, *adiles*, & *quaestores*. *Duumviratus* magistratus erat annuus, propemodum potestate *consulari*, aut certæ *prætoris* apud Romanos æqualis: quorum nomina in antiquis lapidibus, & numismatibus extant. Imo & iterati *duumviri*, ut apud Romanos consularatus, notæ. Quos tamen in aliquot *colonis*, quarum memoria ad nostram usque ætatem propagata est, *triumviri* quoque fuisse in *colonia Auximate*, & *Signina*, ex lapidibus veterum constat, eosque I. D. hoc est juris dicundi causâ cognomentum ex officio habuisse, probabile est. *Censores* etiam in *colonis* fuisse, inque iis censum egisse perinde atque Romani *censores*, Romæ, ex *Livio*: ut itidem *adiles* & *quaestores* ex marmoribus antiquis constat. Et hos *magistratus* in *colonis* prætexta usos fuisse idem author prodit.

Sacerdotes porrò ut *augures* & *pontifices* in *colonis* cooptatos, *Ciceronis* Agraria testatur. An verò certus numerus *sacerdotum* fuerit, an verò pro *colonia* magnitudine variaverit, parum explorata apud antiquos memoria est. Fuere & *præfecti* in *colonis*, & præfecti juri dicundo: uti tum ex numismatibus antiquis, tum ex antiquo *syllorum municipalium* fragmento, quod *Hubertus Goltzius* Augusto suo attexuit, constat. Præter eos, quos modo recensuimus, *magistratus*, etiam *patroni coloniarum* fuerunt: ita *Bononienses* in Anteriorum clientela fuisse prodit *Suetonius*, ut *Puteolanos* in Cassiorum, *Cicero* testatur, & eorumdem varia amplaque in veteribus marmoribus mentio extat.

Municipiorum respublica quæ fuerit, difficile est dicere. Universum autem genus temperatum est ex omnibus prope rebuspublicis, & pene Romanæ simile videtur fuisse. *Ordines* in *municipiis*, quemadmodum Romæ fuerunt tres, *decuriones*, *eques*, & *plebs*. *Consilia* publica duo, *senatus*, & *populi*. *Magistratus*, *Dictator*, *duumviri*, *quatuorviri*, *censores*, *adiles*, & *quaestores*. *Sacerdotes*, *flamines* municipiorum. *Decuriones* iidem erant, qui Romæ *senatores*, in quibus legendis summam

mam curam adhibitam fuisse, vel solus *Cicero* docet in epistola quadam ad *Leptam* libr. 6. ubi scribit, eos qui præconium facerent, vetari esse in *decurionibus*: qui fecissent, non vetari. Ex *decurionum* autem ordine *decemviri* legebantur, qui ut scriptum est apud *Hermogenianum*, tributorum exactiōi ita præerant, ut si quid detrimenti fiscus mortuorum causa contraheret, ipsi suis sumptibus refarcirent. De magistratibus res manifesta est: scribit enim *Spartianus*, Imperatorem *Hadrianum* per Latina oppida, *Dictatorem*, & *adilem*, & *duumvirum* fuisse. *Quatuorviratus* & *duumviratus* annuus magistratus erat, *adiles*, & *quaestores* iidem in municipiis erant qui in coloniis. Atque his quidem magistratibus, ut in coloniis, item in municipiis uti prætextis permissum, inquit *Valerius* adversus *Catonem* differens de lege *Oppia* abroganda apud *Livium*. Equitum Romanorum celeberrimum ordinem in municipiis fuisse, ex *Cicerone* patet, qui in *Cluentiana* equitem Romanum quendam in municipio suo nobilem commemoravit. Jam populi sive plebis summum jus erat in legibus ferendis, & magistratibus municipalibus creandis, cujus rei apud *Ciceronem* in libris de legibus, in oratione pro *Cluentio*, & in epistolis testimonia aliquot extant. Ergo cum corpus quoddam esset municipalis reipublicæ, etiam unde aleretur, & sumptus in republica necessarij sustinerentur, vestigali publico opus fuit, cujusmodi *municipes Atellanos* & *Arpimates* habuisse, *Cicero* in epistola ad *Cluvium*, item ad *Brutum* meminuit.

In præfecturis etiam tres ordines fuerunt, *summus*, *medius*, & *infimus*. Summus ordo *conventus* dicebatur, *medius equitum* erat, tertius *populi* sive *plebis*. Magistratus erant duplices. Alii enim Roma committebantur, alii è præfectura creabantur. Roma mittebantur, qui jus dicturi essent, quos præfectos appellarent: creabantur, qui publicæ curationi alicui præessent, ut *adiles*, & *quaestores*. Ac præfectos quidem *Festus* quatuorviros, aut sexviros dictos tradit. Qui fortasse ii sunt, qui à *Cicerone* libro tertio de *Natura Deorum* dicuntur *sexprimi*: an potius hi *sexprimi* præfecturis, *decemprimi* municipalibus respondebant. *Adilem* autem ad publica urbis loca sacra tecta tuenda, & *quaestorem* ad pecuniam præfecturæ publicæ curandam, in præfecturis esse creatum, verosimile est.

Fœderatarum civitatum respublica legibus & magistratibus consistebat. Quales vero leges, qualesque magistratus singulæ civitates fœderatæ habuerint, incertum est. Aliarum tamen alias leges, alioque magistratus, pro rerum, ac temporum ratione, & cujusque reipublicæ genere fuisse, non est difficile intelligere. Nam *Tusculi Dictator*, & *Consul*, antequam *Tusculani* in civitatem reciperentur, fuisse traditur. Narrat etiam *Livius* Capuæ antequam deficeret, summum magistratum *mediastuticum* (pro quo tamen *Iustus Lipsius* in Epistolicis Quaestionibus libro primo, epistola decima, *medixstuticus* legit) fuisse: alioque loco prætorem Capuæ *Marium Elosium* profitetur. Idem alibi etiam *Prænestinum prætorem*, quo nomine fortasse in bello præfectum appellarent, commemorat. Habuisse eandem & *censores*, & *adiles*, atque *quaestores*, ex *Livio*, & *Strabone* intelligitur. Caverunt autem fœderata oppida omnia jure civitatis Romanæ. Quare multos ex fœderatis civitatibus nominatim civitate donatos passim legimus.

De foris & conciliabulis quid præter superiora dicam, non habeo.

Provinciis primum præpositi sunt *prætores*, qui & jus provincialibus dicerent, & si res cogeret, bellum administrarent. Itaque *prætorum* numerus ob id crevit, quia *provinciarum* numerus crevit. Cum enim jam tum duo *prætores* essent, unus, qui inter cives, alter, qui inter cives & peregrinos, jus diceret, ac provinciae duæ essent, *Sicilia* atque *Sardinia* institutæ: visum est faciendum, ut *prætores* alii in eas duo adjicerentur. Inde duabus ad imperium adjunctis Hispaniis, totidem alii accesserunt, qui quaterna quaternas in singulos annos provincias gubernarent. Quoniam verò in ipsis provinciis sæpe tumultus ac bella graviora excitabantur, quæ bella jam inde ab initio geri per *Consules* erant solita, hinc etiam provincia *Consulibus* ordine sunt commissæ. Quare duo potissimum ordinarii fuerunt *provinciarum* rectores: *prætores*, qui in prætura: & *Consules*, qui graviore urgente bello, in Consulatu provinciis præfuerunt. Qui si prorogato post præturam aut Consulatum imperio, in provinciis remansissent, *proprætores* sunt, ac *proconsules* appellati. Post annum verò Urbis *roc.* nova *provinciarum* est ordinatio instituta, ita ut *prætores* ex prætura, quam in Urbe gesserant, *Consules* ex Consulatu in provincias mitterentur, qui & ipsi *proprætores*, & *proconsules* dicebantur. Hi verò *quaestores* sibi adjunctos habebant, & alios magistratus militares. Sub Imperatoribus provinciæ ita ordinabantur, ut aliæ essent *populi*, quas *proconsules* à populo vel potius à senatu missi: aliæ *Imperatorum*, quas *proprætores* ab Imperatoribus designati administrabant: de quibus magistratibus omnibus, & ratione administrandi provincias, satis superque diximus libro septimo. Jam ad militiam revertamur, atque videbimus qua ratione in milites obedientiam detrectantes, aut parum strenue rem gerentes sit animadversum.

C A P. XXV.

De animadversione Romanorum in milites obedientiam detrectantes, aut delinquentes.

Non in hostes tantum, sed & in proprios milites Romani graviter animadvertebant: quinetiam in cohortes, & legiones, si quid deliquissent, exemplo ad disciplinam conservandam maxime necessario: quæ animadversiones duplices erant, pro cujusque delicti ratione, aliæ scilicet leniores, aliæ verò acerbiores.

B b b b b 2

Non

Non enim, ut in Urbe *lex Porcia* cives Romanos à magistratuum virgis & securibus: sic etiam in castris vindicavit. Aliam enim *disciplinam militarem* esse voluerunt, aliam *urbanam*: itemque aliam ad parandum terrorem exercitui, alium populo esse propositum: siquidem ab *Imperatoris* imperio nulla erat provocatio. *Lenis* autem *animadversio* fuit, quæ ignominiam tantum iniecit: ut *ignominiosè* dimitti, *stipendio legitimo* spoliari, *hastam dare*, *tendendi locum mutare*, *extra oppidum hibernare*, *cibum fluvium capere*, *fossum fodere*, *discinctum destitui*, *hordeo pasci*, *sanguinem mitti*. Gravior, quæ detrimentum intulit, ut *virgis cedi*, *venire*, *scutis securi percuti*, *decimari*, *in crucem tolli*, quarum omnium exempla quam maximè idonea referemus. De *ignominiosa dimissione* exemplum est apud *Hirtium* bello Africano: *Cæsar* de suggestu convocatis omnium legionum tribunis, centurionibusque, C. Aviene, inquit, quod in Italia milites populi Romani contra rempublicam instigasti, rapinasque per municipia fecisti, ignominia causa ab exercitu meo te removeo. De *fraudatione stipendii* satis notum est. Hinc enim *are duriti* appellabatur, teste *Nonio*, milites, quibus propter ignominiam stipendium, id est, merces menstrualis, aut annua, quæ esset in nummis æreis, subtrahebatur. Unde *Varro* de vita populi Romani: *Stipendium* appellabatur, quod as militi semestris, aut annuum dabatur, cui datum non sit propter ignominiam, are duritus esset. Et *Livius* libro 40. *Causa ignominia*, uti semestris stipendium in eum annum esset ei legioni decretum. *Are duritum* autem militem ab antiquis dictum tradit *Festus*, cui stipendium ignominia causa non erat datum, quod as diruebatur in fiscum, non in militis sacculum. Et idem alio loco: *Resignatum* ac dicitur militi, cum ob delictum aliquod iussu *tribuni* militum, ne stipendium ei detur, in tabulas refertur. De *hastâ danda* idem *Festus* in hunc modum. *Censio hastaria* dicebatur, cum militi multæ nomine ob delictum militare indicebatur, quod hastas daret. De *mutando tentorii loco* narrat *Polybius* libro sexto, quos ignominia afficere voluerint, eos extra castra tendere iussos. Unde apud *Livium* lib. 25. *Cannenses* milites queruntur ita: Nunc deteriore conditione sumus, quam apud patres nostros fuerunt captivi, quippe illis arma tantum atque ordo militandi, locutus in quo tenderent in castris, est mutatus, quæ tamen semel navata reipublicæ opera, & uno felici prælio recuperarunt. De *hibernis* *Livius* lib. 26. Additum utroque ignominia, ne in oppidis hibernarent, neve hyberna propius ullam urbem decem millibus passuum ædificarent. De *cibo* idem *Livius* libro 24. Nomina eorum, qui detrectatæ pugnae memores secessionem paulò ante fecerunt, referri ad me jubebo: citatoique singulos jurejurando adigam, nisi quibus morbus causa erit, non aliter, quam *stantes cibum*, *potumque*, quoad stipendia facient, *captivos* esse. De *fodiendo* author est *Plutarchus* in *Lucullo*, antiquum militaris ignominia genus fuisse, ut tunicis interioribus solutis, *fossum fodere* inspectante reliquo exercitu cogerentur. De reliquis *Livius* lib. 27. Cohortibus quæ signa amiserant, *hordeum dari* iussit, centurionesque manipulorum, quorum signa amissa fuerant, districtis gladiis *discinctos* destituit. *Hordeum* item pro *tritico* ignominia causa datum narrat *Polybius*. De *discingendis* militibus, quo adimebatur iis militare cingulum, *Suetonius* in *Augusto* capite 24. *Frontinus* libro 4. Stratagematum capite 1. & *Barnabas Brissonus* libro 2. Selectarum ex jure civili antiquitatum capite septimo. De *mittendo autem sanguine* sic *Agellius* lib. 10. cap. 8. Fuit hæc quoque antiquitus militaris animadversio, jubere ignominia causa militi *venam scilicet*, & sanguinem dimitti. Cujus rei ratio in literis veteribus, quas equidem invenire potui, non extat. Sed opinor hoc factum primitus in militibus stupentis animi, atque à naturali habitu declinantis, ut non tam *pæna*, quam *medicina* videretur. Postea tamen ob pleraque alia delicta idem factitatum esse credo per consuetudinem, quasi *minus sani* viderentur omnes, qui delinquerent. Quocirca scriptum est etiam apud *Frontinum*, M. Catonem memoriae prodidisse, in furto deprehensis inter commilitones dextras esse præcisas: aut si lentius animadvertere voluissent, *Principi* sanguinem missum. M. *Antonius Muretus* lib. 13. Variarum lectionum cap. 20. aliam hujus moris causam affert: cum ait putare se, iecirco id factum esse, ut *sanguinem*, quem *eum gloria* fundere pro patria noluisent, eum cum *ignominia* amitterent.

De gravioribus animadversionibus hæc erunt documento. *Livius* de *Scipione* disciplinam militarem ad Numantiam corrigente: Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, *vitibus*: si extraneus, *fustibus* cecidit, & alibi: *Pub. Nasica* & *D. Bruto* Consulibus, delectum habentibus, in conspectu tyronum res saluberrimi exempli facta est. Nam *Cajus Matienus* accusatus est apud tribunos plebis, quod exercitum in Hispania deseruisset, damnatusque sub furca diu *virgis* *caesus* est, & sextertio nummo *venit*. Et *Cicero* tertia Philippica. Si Consul ille: *fustuarium* meruerunt legiones, quæ Consulem reliquerunt. *Fuste* autem cadebantur, auctore *Polybio* lib. 6. hoc pacto: Accepit fuisse *tribunus* vix tantum attingebat damnatum, quod ubi factum erat, omnes, qui in castris erant, *calentes fustibus*, lapidibusque plerosque in ipsis castris coniciebant, ac si qui evasisent, ne sic quidem iervari poterant. Quippe quibus neque in patriam redire liceret, neque à propinquis domum recipi possent. Hæc pœna infligebatur *custodiis*, sive *vigiliis* in militia, qui telas non reddidissent, aut dormivissent, aut *locum vigiliae* deseruissent: item *verguductoribus*. & *praefectis* alæ, qui negligenter *vigilias* curassent, aut telas non propagassent. *Fuste* etiam cadebatur, qui furto sustulisset quippiam e castris, necnon qui falsum testimonium dedisset: & si quis flore ætatis abutens deprehensus esset. Ad hæc, qui *ter* ob idem crimen *multatus* esset. In hæc tanquam crimina animadvertebant. Probro autem

autem ducunt, inquit *Polybius*, ignaviae adscribentes militi delicta hujusmodi, si qui strenuè se gessisse falso retulerint ad tribunos honoris causa adipiscendi: itidem, si qui in praesidio depositi, perculsi metu datum ipsis locum deseruerint, similiter si quis telum aliquod ob metum abjecerit, in ipso conflictu: proinde nonnulli in praesidiis manifestè perituri, multiplici manu circumventi, locum semel datum deferere nolunt, poenam metuens delicto competentem. Alii in ipso periculo excusso clypeo, aut ense, aut alio quopiam ejusmodi telo, temerè irruunt in hostes: aut in potestate habituros se sperantes quæ perdididerint: aut aliquid perperissos manifestum opprobrium devitatos, conviciisque suorum. Quod si aliquando hæc eadem circa plures fieri contigerit, & signa aliqua cunctim persuasionem ducta locum deseruerint, omnes fuisse cadere aut interficere non approbant, sed rei solutionem inveniunt utilem pariter, terribilemque. Quippe convocato exercitu, tribunos productos in medium desertores accusat, invehiturque acerbè: denique quinque aut octo, interdum etiam viginti, atque in totum habita ratione multitudinis, ut decima ad summum existat pars delinquentium, hos ex omnibus illis qui timidè se gesserint, forte eximit, & fuisse cedit, ut supra dictum est, nulla deprecatione admissa, reliquos, hordeo eis pro tritico demenso extra vallum munimentaque tendere jubet. Ergo periculo ac sortis formidine aequè omnibus imminente, quandoquidem casus in incerto sit, exemplo autem dati hordei ad omneis pertinente, id quod est receptum consuetudine, facit insuper ad terrorem, correctionemque delictorum. Hactenus *Polybius*.

Antiquissimum decimationis exemplum extat apud *Livium*, ab Appio Claudio Consule, ferocissimi ingenii viro, incertum, an primum editum, non multis post Reges exactos annis. Verba *Livii* libro 2. sunt hæc: *Appius Claudius Consul* advocata concione invehctus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum, ubi signa, ubi arma essent, singulos rogans, inermes milites, signo amisso signiferos, ad hoc *centuriones*, duplicariosque, qui reliquerant ordines, *virgis caesos* securi percussit, cætera multitudine, *decimus quisque* ad supplicium lecti. Rationem autem hujus exequendi imperii præter *Polybium*, cujus verba ex libro 6. modo recitavimus, etiam *Livius* exponit, ubi de Scipione poenas de seditioso exercitu apud *Suonem* repetente ita scribit: Praecons audita vox citantis nomina damnatorum in consilio, nudi in medium protrahabantur, & simul omnis apparatus supplicii expromebatur, deligati ad palum, virgisque caesi, & securi percussi. Cur autem decimatio instituta sit, rationem reddit *Cicero* elegantissime pro Cluentio: Statuerunt, inquit, ita majores nostri, ut si à multis esset flagitium rei militaris admissum, sortitione in quosdam animadverteretur, ut metus videlicet ad omnes, poena ad paucos perveniret. Nam miles, qui locum non tenuit, qui hostium impetum, vinque pertinuit, potest idem postea & civis melior & vir bonus, & civis utilis: quare ne in bello propter hostium metum delinqueret, amplior ei mortis & supplicii metus est à majoribus constitutus. Ne autem nimium multi poenam capitis subirent, iccirco illa sortitio comparata est. De cruce *Livius* libro 30. De *perpugis* gravius, quam de fugitivis consultum. Nominis *Latini*, qui erant, securi percussi, *Romani* in crucem sublati sunt. Atque hæc quidem militarium animadversionum genera sunt, quæ usque ad extrema etiam penetrassè reipublicæ tempora, satis idoneus testis est *Suetonius*, cum inquit de Augusto: *Cohortes*, si quæ cessissent loco, decimatas hordeo pavit, centuriones statione deserta itidem, ut manipulares, capitali animadversione punivit, pro cætero delictorum genere variis ignominiiis affecit, ut stare per totum diem juberet ante prætorium, interdum tunicatos, discinctosque, nonnunquam cum decempedis, vel etiam cespitem portantes. Tantum *Suetonius*.

Atque hæc omnia ad hunc fere modum collegit *Carolus Sigonius* libro primo de Antiquo jure civium Romanorum, capite 15. ex quo nos ea descripsimus. Pleraque etiam habet *Alexander ab Alexandro* Neapolitanus libro secundo *Genialium* dierum, capite decimo tertio.

CAP. XXVI.

De præmiis eorum, qui strenue rem gesserant.

UT contumacibus, & negligenter officium facientibus poena, sic strenuis & impigre operam suam reipublicæ commodantibus præmia proposita erant, qualia sunt munera militaria, cohortis pratoris commensio, stipendium, præda, & dona Imperatoria. Munera militaria erant centurionatus, præfectura, decurionatus, optionatus, &c. de quibus *Cato* in oratione quam habuit apud equites: Majores seorum, atque diversum pretium paravere bonis, atque strenuis decurionatus, optionatus, hastas donaticas, aliosque honores. Cohors pratoria nemini nisi civi Romano permittebatur, ex qua, qui fuisset, in beneficiis ab Imperatore ad ærarium deferrebat. Stipendium autem pro meritis ipsorum nonnunquam augebatur, nonnunquam minuebatur: quod quale fuerit, & quando militibus dari coeptum, cum prius Romani cives suis quæ iumpibus militarent, paulo ante ex *Iusti Lipsii* viri clarissimi *Electorum* libro docuimus. Præda ex hostibus capta, partim ab Imperatore in publicum referebatur, partim militibus donabatur. Quinetiam sæpenumero evenit, ut Imperatoribus ipsis ob eam aut maligne divisam, aut alio modo interceptam, dies ad populum diceretur. Dona militaria erant, quæ militibus singulis

virtutis ergo ab Imperatore triumphaturo dabantur, ut *corona*, quarum multa erant genera, *civica*, *naturales*, *obsidionales*, *castrenses*, *aureae*, *rostratae*: ut *torques*, *armilla*, *hasta pura*, *phalera*, *cornicula*, & cetera generis ejusmodi. Erant etiam, quæ univèrsis, ut *pecunia*. De coronis dicemus capite sequenti.

Memorable est, quod ex veteribus Annalibus refert *Agellius* lib. 2. cap. 11. de *L. Sicinio Dentato*, qui vixit ante decemviros. Sic enim scribit: *L. Sicinius Dentatus* pugnasse in hostem dicitur centum & viginti præliis, cicatricem averfam nullam, adversas quinque, & quadraginta tulisse. *Coronis* esse donatum aureis octo, *obsidionalis* una, *muralibus* tribus, *civici* quatuordecim, *torquibus* tribus, & octoginta, *armillis* plus centum sexaginta, *hastis* duodeviginti: *phaleris* item donatus est quinquies, viciesque. Hactenus *Agellius*. Apud *Livium* etiam scriptum est, *L. Papirium Consulem* equites omnes ob egregium in bello operam donasse *corniculis*, armillisque argenteis: & bello Persico, *Sp. Lignstinus* apud populum gloriatur, se quater & vicies virtutis causa ab Imperatoribus esse donatum, sex civicas coronas accepisse, viginti duo stipendia annua in exercitu emerita habere. *Suetonius* autem de Augusto refert eum dona militaria aliquanto facilius *phaleras*, & *torques* quidquid auro, argentoque constaret, quam *vallares* & *muralis coronas*, quæ honore præcellerent, dedisse has quam parcissime, & sine ambitione, & sæpe etiam caligatis tribuisse. *M. Agrippam* in Sicilia post navalem victoriam *caruleo vexillo* donasse. Ceterum, antequam ab hoc loco abeamus, ut & ipsa militarium donorum vocabula intelligantur, explicanda paucis sunt.

Armillas, inquit *Festus*, ex auro, quas viri militares ab Imperatoribus donati gerunt, dictas esse existimant, quod antiqui humeros cum brachiis *armos* vocabant, unde *arma* ab his dependentia sunt vocata.

Hasta pura eadem est, quæ à Catone *donatica* dicitur, quod Romani fortes viros ea donarent: *pura* autem appellatur, quod sine ferro esset, alio nomine *graminea* dicitur, quemadmodum *Turnebus* lib. *Adversariorum* 29. cap. 1. exponit.

Phalera videntur esse equorum frontalia. Sic enim *Suidas* in voce *ἐλάρα τὰς περικεφαλίδας, τὰς ἀποιδίους, τὴν κίσησιν τὴν κατὰ τὸ μέτωπον τῶν ἵππων, παρὰ δὲ Ἡρόδοτον τὰ περὶ τὰς γνάβους σκεπτάσματα*, id est, frontis ornamenta, scutula, id quo frons equorum exornatur. Apud *Herodotum* vero circa maxillas tegumenta. Quod dixit *Suidas ἀποιδίους*, formam ornamenti significavit, scutum imitantem, ut à naribus ad frontem inter oculos ducta illustris lamina dilataretur in fronte, attenuata in imo, similitudine veterum scutorum, quæ *Virgilius* ideo *longa*, libro 8. *Æneidos*, nominavit. *Servius Honoratus* neque frontem, neque maxillas, sed pectus *phaleris* ornari solitum ait, & esse idem, quod in mulieribus monilia. Sic enim interpretatur in eo *Virgilii* versu:

Aurea pectoribus demissa monilia pendunt.

Monile autem à collo præpendere, ex *Festo*, & aliis constat. *Plinius* quoque satis plane distinguit à frontalibus *phaleras*, & sentire cum *Servio* potius, quam cum *Suida*, aut etiam *Herodoro*, videtur. Ait enim sic libro 37. capite 12. de gemma quadam facta, quondam tantæ magnitudinis fecere, ut equis Regum in oriente *frontalia*, atque pro *phaleris* pensilia facerent, &c. Sed *Agellius* libro 5. capite 5. eas à *monilibus* distinguit. qua de re vide differentem *Aldum Manutium* Pauli F. lib. 2. Quætorum per epistolam, epistola decima, ubi in hanc inclinat sententiam, ut putet quicquid equorum frontibus, maxillis, pectoribus ad speciem adderetur, communi vocabulo *phaleras* esse nominatas.

De *corniculis* & *torquibus* nihil opus est monere.

Pecuniam militibus ante triumphum ab Imperatoribus distribui consuevisse ex *Livio* patet, qui libro 28. sic scribit: *Pecuniam* in ararium tulerunt festertium tricies octoginta millia æris, *M. Livius* militibus quinquagenos senos asses divisit. tantundem *C. Claudius* absentibus militibus suis est pollicitus, cum ad exercitum redisset, &c. Ejusdem rei testimonia extant apud eundem *Livium*, & alios plura. Atque de præmiis militibus hactenus, de quibus etiam vide *Alexandrium ab Alexandro* Neapolitanum *Genialium* dierum lib. 4. cap. 18. & *Carolus Sigonius* lib. 1. de Antiquo jure civium Romanorum, cap. 15. ex quo hæc fere descripsi.

C A P. XXVII.

De coronis militibus, earumque generibus.

DE præmiis quæ distributa iis fuerunt, qui strenue rem gessissent, superiori capite diximus. Inter ea vero etiam *corona* fuerunt, de quibus hoc capite agemus.

Agellius scribit, *militares coronas* multifarias fuisse, præcipuas autem & nobilissimas eas *triumphalem*, *obsidionalem*, *civicam*, *muralem*, *castrensem*, *navalem*.

Triumphales, inquit, *corona* sunt aureæ, quæ Imperatoribus ob honorem triumphii mittuntur. Id vulgo dicitur *aurum coronarium*. Hæ antiquitus è lauro erant, post fieri ex auro coepit.

Obsidionalis est, quam ii, qui liberati sunt obsidione, dant ei *Duci*, qui liberavit. Ea corona *graminea* est:

est: observarique solitum, ut fieret è *gramine*, quod in eo loco generatum esset, intra quem clausierant, qui obsidebantur. *Plinius* lib. 22. cap. 3. & 4. *obsidionalem* omnibus aliis, gemmatis, & aureis, vallaribus, muralibus, rostratis, civicis, & triumphalibus *præfert*, quippe cum reliquis aut Imperatores militibus aut ipsi milites militibus dent: hanc vero miles det *Imperator*. Eam dicit vocari *obsidionalem*, liberatis obsidione, abominandoque exitio totis castris. Eandem etiam dicit datam fuisse è viridi *gramine*, decerpto inde ubi obsessos servasset aliquis. Namque summum apud antiquos signum victoriæ erat *herbam porrigere victis*, hoc est, terra & altrice ipsa humo, & humatione etiam cedere. Talem accepit *L. Sicius Dentatus*, & *Decius*, & *Quintus Fabius Maximus*, &c. Eadem de obsidionali, *Festus*.

Civica corona appellatur, inquit *Agellius*, quam civis civi, à quo servatus est in prælio, testem vitæ, salutisque perceptæ dat. Ea fit è *fronde querna*: quoniam cibus, victusque antiquissimus *quernus* capi solitus sit. Fit etiam *ex ilice*, quod genus superiori proximum est, sicuti scriptum est in quadam *comædia Cæcili*.

Advehuntur (inquit) cum *iligneâ corona*, & *chlamyde*. Dii nostram fidem! *Masurius* autem *Sabinus* in 11. librorum memorabilium, *civicam coronam* tum dari solitam dicit, cum is, qui civem servaverat, eodem tempore, & hostem occiderat, neque locum in ea pugna reliquerat: aliter *jus civica corona* negat concessum. *Tiberius* tamen *Cæsarem* consultum, an *civicam coronam* capere posset, qui civem in prælio servasset, & hostes ibidem duos interfecisset, sed locum, in quo pugnarat, non retinisset, eoque loco hostes potiti essent: rescripsisse dicit, eum quoque *civica* dignum videri: quod appareret, è tam iniquo loco civem ab eo servatum, ut etiam à fortiter pugnantibus retineri non quiverit. Hac *corona civica* *L. Gellius* vir censorius in senatu *Ciceronem* Consulē donari e republica censuit, quod ejus opera esset atrocissima illa *Catilina conjuratio* detecta, vindicataque. *Plinius* libro 16. capite 4. *civicam coronam* & murali & vallari, aureaque, & rostratæ præponit, & ait, eam primo *ilignam* fuisse, postea magis placuisse *ex esculo Jovi sacra*, variatumque & hoc cum quercu esse, ac datam ubique quæ fuerat, custodito tamen honore glandis. Deinde addit leges de *corona civica*, quibus ea dari debeat: Quique, inquit, patriæ muros primus scandens, audentem irrumpere occidit. Quique civem maluit servare, quam hostem occidere. Utque eum locum in quo sit actum obtineret hostis eo die. Utque servatus fateatur, alias testes nihil proliunt: Ut civis fuerit. Auxiliis, quamvis Rege servato, decus id non dant. Nec crescit honos idem *Imperatore* conservato, quoniam conditores in quocunque cive summum esse voluerunt. Accepta licet uti perpetuo. Ludos ineunti semper assurgi etiam à senatu in more est. Sedendi jus in proximo senatui. *Vicatio munerum* omnium ipsi, patrique & avo paterno. Quatuordecim eas accepit *Sicius Dentatus*, &c. Et paulo post subjicit: O mores æternos, qui tanta opera honore solo donaverunt. Et cum reliquas coronas auro commendarent, salutem civis in pretio esse noluerint: clara professione, servari quidem hominem nefas esse lucris causâ. Hactenus *Plinius*.

Muralis est *corona*, qua donatur ab Imperatore, qui primus murum subiit, inque oppidum hostium per vim ascendit. Idcirco quasi *muri pinus* decorata est.

Castrensis est *corona*, qua donati cum Imperator qui primus hostium castra pugnans introivit. Ea corona insignis valli habet, unde *vallaris* dicitur.

Navalis est, qua donari solet maritimo prælio, qui primus in hostium navem vi armatus transilivit. Ea quasi navium rostris insignita est. Et *muralis* autem, *castrensis* & *navalis* fieri ex auro solent. De *navali corona* postea erit dicendum. Harum coronarum icones in veteribus nummis conspiciuntur.

C A P. XXVIII.

De præmiis Imperatorum, supplicatione, triumphis, & ovatione.

DE præmiis, quibus milites ob egregia facinora ornati fuerunt hactenus diximus: sequitur, ut de iis etiam, quæ *Imperatoribus* proposita fuerunt, agamus. Qui ergo imperium recte ac feliciter administrarunt, iis hæc, quæ maxima apud eos habita sunt, decora patuerunt: absenti nomen *Imperatoris* & *supplicatio*, præsentī *triumphus*. De nomine *Imperatoris* diximus supra, capite 6. *Supplicatio* honos fuit, qui una cum *Imperatoris* nomine decernebatur *victori*, nempe cum senatus populo deum templa aperiri ac gratias diis *Imperatoris* nomine agi jubebat. Erat enim moris, ut *Consules*, vel *prætores*, postquam à militibus appellati *Imperatores* fuerant, lictores laurearos præferrent, literasque ad senatum laureatas de re gesta mitterent, quibus *Imperatoris* nomen ac *supplicationes* à senatu postularent. In hac autem *supplicationis* pompa, quæ alias plures, alias pauciores dies continuabatur, *senatus* ad templa deorum solenniter se conferebat, ibique sacrificabat, & dabat in templis epulum. Omnis autem populus agebat dies festos, & agebat diis gratias pro spe victoriæ, quæ astulgebat, & vota faciebat, ut dii hoc modo placati, quod ostenderant beneficium, perficerent. Quamvis autem primis temporibus in unum alterumque diem *supplicatio* ægre decernebatur, tamen ad postremum eo progressa res est, ut etiam in quinquaginta decretæ sint. Siquidem *M. Valerio*, & *M. Horatio* Consulibus, anno Urbis ccciv. devictis *Sabinis* *supplicatio* in unum diem decreta est: *Camillo* *Vejis* captis in quatrimum, quot die-

dierum nullo ante bello decretæ erant. At vero *Cn. Pompejo* Mithridatico bello confecto duodecim: *Cæsari* bello Gallico, primum quindecim, post viginti: *Hirtio*, *Pansa*, & *Cæsari Octaviano* Mutina colonia liberata, quinquaginta dierum decretæ sunt, in quo decernendo cum magnitudinis victoriæ, tum dignitatis hominis habuisse rationem videntur. Hoc honoris genus *Ciceroni* quoque habitum fuit quando *Catilinariam conjurationem* repressit, ut ipse meminit in 3. & 4. *Catilinaria*, in 2. *Philippica*, & alibi.

Triumphus eximius quidam honor fuit, quem is, qui auspicio suo hostes prælio devicisset, in Urbem cum incolumi exercitu rediens, senatus primum decreto, post etiam populi iussu consequbatur. Erant autem duo *triumphorum* genera, unus *major*, qui præcipue *triumphus*, alter *minor*, quæ *ovatio* nominata est. Ex his autem alii *terrestres*, alii *navales*: itemque alii in Urbe, alii in monte Albano acti sunt. *Terrestres* dicebantur, qui terra: *navales* qui mari rebus feliciter gestis agebantur.

Primum *navalem triumphum* egit *C. Duilius* anno Urbis cxxxix. de quo ita scribit *Valerius Maximus* libro 3. cap. 6. *Cajus Duilius*, qui primus navalem triumphum ex Poenis retulit, quotiescunque epulaturus erat ad funalem cereum, præeunte tibicine & fidicine, à cœna domum reverti solitus est, indignem bellicæ rei successum nocturna celebratione testando. Meminerunt hujus & *Livius* Epit. 17. *L. Florus* libro 2. cap. 2. *Cicero* in Catone Majore, *Eutropius*, *Orosius*, *Plinius*, & alii.

In Albano primus triumphavit *Papirius Maso*, anno Urbis lxxxii. de quo idem *Valerius Maximus* libro 3. capite 6. *Papirius* quidem *Maso*, cum bene gesta republica triumphum à senatu non impetrasset, in Albano monte triumphandi & ipse initium fecit, & cæteris postea exemplum præbuit: proque *laures corona*, cum alicui spectaculo interesset, *myrtea* semper usus est. Meminit & hujus *Plinius* libro 15. capite 29.

Ovans primus ingressus est Urbem *Publ. Posthumius Tubertus* Consul secundus, anno Urbis ducentesimo quinquagesimo, de quo in hunc modum *Plinius* libro 15. cap. 29. Bellicis se quoque rebus myrtus inferuit, triumphansque de Sabinis *Posthumius Tubertus* in Consulatu (qui primus omnium *ovans* Urbem ingressus est: quoniam rem leviter sine cruore gesserat) myrto Veneris victricis coronatus incescit, optabilemque arborem etiam hostibus fecit.

Quid autem *ovatio* sit, unde nomen habeat, & quomodo à *triumpho* *major*, de quo capite sequenti agemus, differat, paucis explicandum est. *Ovantes*, scribit *Festus*, latantes esse, ab eo clamore, quem mittant redeuntes è pugna victores milites, geminata litera O, quod idem placet etiam *Dionysio Halicarnasseo*: Quasi inquit, Romani *Σαρκιν* Græcorum vocem, quæ clamorem significat, *ovationis* nomine voluerint interpretari. At *Plutarchus* in Marcello hanc opinionem refellit, & *ovationis* nomen ab *ove* ductum putat: quam, qui hoc genere triumphi ornabatur, sacrificabat, quemadmodum qui majorem *triumphum* agebat, taurum, in Capitolium veniens, immolabat. Differt autem *ovatio* à *triumpho*, ut ait *Dionysius Halicarnassæus*, quod qui *ovans* ingreditur, is nec curru vectus, nec trabeam, nec togam pictam indutus pedibus Urbem exercitu præeunte iniret. *Plutarchus* autem eundem nec quadrigis instructum, nec laurea coronatum, nec tubis concinentibus: sed pedibus calceatum, myrtea corona redimitum, tibiis modulantibus, Urbem iniisse scribit, cum quo & *Plinius*, *Festus*, & *Agellius* sentiunt.

De causis hujus decernendi honoris ita scribit *Agellius* libro 5. cap. 6. *Ovandi*, non *triumphandi* causa est, cum aut bella non rite indicta, neque cum iusto hoste gesta sunt, aut cum hostium nomen humile, & non idoneum est, ut servorum, piratarumque, aut deditione repente facta, *impulvere* (ut dici solet) incurantque victoria obvenit. Cui facilitati aptam esse Veneris frondem crediderunt, quod non *Martius*, sed quasi *Venerius triumphus* quidam foret.

Hanc *myrteam* coronam *Marcus Crassus* bello fugitivorum confecto, cum *ovans* rediret, insolenter aspernatus est, senatuque consultum faciendum per gratiam curavit, ut *lauro*, non *myrto* coronaretur. Adjicit *Plutarchus*, cum verbis & comitate res cum hostibus transacta, & bene gesta esset, tum ut *ovantes* inirent, & istam pompam, bellici apparatus expertem & festivam ducerent, fuisse permissum. Nam & tibia, inquit, *pacis* est, & myrtus *Veneris* arbor, quæ dea maxime violentiam & bella odit. His adde, cum ait in aliena provincia, aut alienis auspiciis, aut cum sine magistratu res gesta esset. Pedibus autem an equo vecti *ovantes* ingrederentur, magna quaestio est, de qua sic etiam *Agellius* libro 5. cap. 6.

Prætereundum non est, quod ad *ovationem* attinet, super quo dissensisse veteres scriptores scio. Partim enim scripserunt, qui *ovaret*, introire solitum equo vehentem. Et *Sabinus Massurius* pedibus ingredi *ovantes* dicit, sequentibus eos, non militibus, sed universo senatu. Hæc *Agellius*. Itaque *Dionysius* pedibus ingressos, *Dio* equo vectos intelligit. Etenim *ovantem* ingredi, equo vehi *Dio* appellat, *Dionysius* autem pedestrem triumphum *ovationem* vocat, dum de *Aulo Manlio ovante* anno ducentesimo septuagesimo nono loquitur. Hactenus de *ovatione*. Sequitur *triumphus* major, de quo capite sequenti.

CAP. XXIX.

De triumpho majore, spoliis opimis, arcubus triumphalibus, & trophæis.

DE triumpho majore ea hoc loco afferemus, quæ olim à præceptore nostro Magistro Joanne Rosæ, piæ memoriæ viro immortalitate dignissimo accepimus, cum viri clarissimi Caroli Sigonii fastos ac triumphos publice nobis prælegeret: pauca tantum interdum ex aliis scriptoribus, ubi opus fuerit, addituri. Sic autem is triumphorum rationem nobis explicavit. Honor triumphi fuit illud summum & magnificentissimum, & jucundissimum præmium, quo præcellentium Imperatorum, qui res in bello præclare & feliciter gesserant, virtus & fortuna apud Romanos ornari solebat.

Ad vocem quod attinet, communis est authorum sententia, quod ea originem habeat ex ipsa acclamatione, à Bacchi cognomento sumpta. Sic enim Varro lib. 5. de ling. Lat. scribit: *Triumphare* appellatum, quod cum Imperatore redeuntibus milites clamitant per Urbem in Capitolium cuncti: *Jo triumphe*: *Jo triumphe*: idque à *Σελεύχῳ* Græco Liberi patris cognomento potest ductum esse. Et quod Bacchus dictus sit *Σελεύχῳ* habet etiam Plutarchus in Marcello. Fuit autem vulgaris opinio, quod pompa triumphalis Bacchum habuisset in Græcia primum authorem, ut videre est apud Plinium libro 7. capite 56. & Diodorum Siculum lib. 5. Acclamationes eas expressit Horatius Oda 2. libro 4.

*Tuque dum procedis, Jo triumphe,
Non semel dicemus, Jo triumphe,
Civitas omnis, dabimusque divis
Thura benignis.*

Et Oda 9. Epodon:

*Jo triumphe, tu moraris aureos
Currus, & intactas boves.
Jo triumphe, nec Fugurthino parem
Bello reportasti ducem.
Neque Africano, cui super Carthaginem
Virtus sepulchrum condidit.*

Sic Livius quoque lib. 45. Militum quidem propria est causa, qui & ipsi laureati, & quisque donis quibus donati sunt insignes, *triumphum* nomine cient.

Causam instituti hujus efficientem generalem ex illa latitia, quam universaliter affert liberatio à bello terribili, & malis, quæ ab hostibus sævis sunt expectanda, & ex favore, quo liberati liberatorem persequuntur, & qualicunque notitia, quod numini pro lato auxilio deberentur gratiæ solennes; facile potest intelligi. In specie vero primus author talis pompæ in urbe Roma fuit Romulus, qui cæso sua manu Acronie Cæninenſium Rege, cum Jovi arma ejus ex voto esset dedicaturus, quercum quam in castris vidit, recidit, & instar trophæi adornavit, *Acrone*que armis apte ex ea suspensis, ac veste ipse incincta, & fluente coma, laurea coronatus, stipitem illum dextro humero bajulans, Urbem est ingressus, cæmæ victorialis exercitui in armis sequenti præcinctus, & civibus cum gratulatione & laudibus eum excipientibus, sese ostentans. Ab hoc exemplo triumphorum celebritatem initium Romæ sumpsisse, scribit Plutarchus. Addidit aliquanto post Tarq. Priscus Rex currum, & alia, quæ ad speciem & magnificentiam majorem erant comparata, quibus quantum splendoris postmodum accesserit, videre est in speciosissimis triumphis, quos duxerunt L. Cæcilius Metellus, A. U. 1011. Marcellus, anno 1033. P. Scipio Africanus, anno 1049. L. Amilius Paulus, anno 1056. Scipio Africanus posterior anno 1067. L. Mummius, anno 1068. Marius anno 1082. Sulla anno 1085. & Pompejus tertium triumphans, anno 1088. item C. Julius Cæsar, & Augustus, & posterioribus temporibus Aurelianus.

De legibus triumphalibus has reperio: Quod nemini, nisi qui Dictator, aut Consul, aut prætor, res gefisset, licuit triumphare. Plutarchus in vita Pompeji. Discessum tamen ab hac lege fuit, quando Lucio Cornelio Lentulo oratio anno 1011. & Cneo Pompejo equiti tantum, & nondum in ordinem senatorium adscripto, ac vixdum annum decimumquartum ætatis egresso, primus triumphus anno 1012. decernebatur. *Triumphum* petentes oportebat extra Urbem subistere, & ibi decretum senatus expectare. Dandi autem hujus honoris, sicut & supplicationum & ovationum potestas erat penes senatum, quem oportebat semper integrum convenire, quoties de his summis honoribus erat consultatio. Facto autem à senatu decreto, de eodem ad populum ferebatur, ac præterea rogabatur, ut eo die, quo triumphus duceretur, imperium triumphantis populus daret: siquidem id nemo, nisi populus dare poterat.

Erant autem multe impediendi triumphi rationes: primum, cum tribuni plebis Imperatori, qui triumphum peteret, aliqua de causa infensi, de rogatione ferenda omnes recusarent: deinde cum rogationem quidem tribunus aliquis ferret, sed eam populus suffragiis antiquaret: tertio, ubi tribuno rogationem

Ccccc

feren-

ferente, unus pluresve de collegio intercederent: *postremo*, cum tribunus Imperatori ob res in bello gestas diem diceret, sicuti *Cajus Memmius Lucullo*, qui duobus potentissimis Regibus, *Mithridate* & *Tigrane* devictis, tamen nonnisi triennio post, accusationem remittente Memmio, triumphare potuit. Recitat *Valerius Maximus* libro 2. cap. 8. etiam has leges. Ob levia, inquit, praelia quidam Imperatores sibi triumphos decerni desiderabant, quibus ut occurreretur, lege cautum est, ne quis triumpharet, nisi quinque millia hostium una acie cecidisset. Non enim numero, sed gloria triumphorum excelsius Urbis nostrae futurum decus existimabant.

Ceterum ne tam praelara *lex cupiditate laureae* obliteraretur, legis alterius adjutorio fulta est, quae prae nam Imperatori minatur, qui aut hostium occisorum in praelio, aut amissorum civium saluum numerum literis *senatus* ausi essent referre: juberque eos, cum primum Urbem intrassent, apud *quaestores urbanos* jurare, de utroque numero vere ab his senatus esse scriptum. Haec *Valerius*. Fuerunt tamen, qui invito senatu honorem hunc sibi rapuerunt: & cum in *Capitolium* pompam ducere non daretur, duxerunt eam in *Albanum montem* Latii praetium, nec procul ab Urbe situm: cujus rei primum authorem fuisse reperimus *C. Papirium Masonem* *Consul. A. V. 1000* 11. de quo superiori capite diximus. Legitur praeterea in *Valerio*, libro 2. cap. 8. quod *triumphus* tantum iis, qui imperium Romanum auxissent, non autem qui amissa recuperassent, fuerit permittus. Non etiam, si de hostibus triumphatum fuisse legimus, & quidem de iis, quorum aliqua esset dignitas. Nam cum per *Crassum* contra servorum colluviem feliciter res esset gesta, indignus hostis habitus, de quo triumphus ageretur: quare coactus fuit *Crassus* oratione esse contentus. De civibus vero ita scribit *Valerius* lib. 2. capite 8. Verum quamvis praeclaras res maximeque utiles reipublicae bello gessisset, *Imperator* tamen eo nomine appellatus non est: neque ullae supplicationes decretae sunt, neque aut *ovans*, aut curru triumphavit: quia ut necessariae istae, ita lugubres semper existimatae victoriae sunt, utpote non externo sed domestico partae cruore. Et de *Cesare* narrant, quod *Masiliam* urbem in triumpho ostentans, & de filiis *Pompeji* triumphans, maximo odio populi Romani sese oneravit. Ubi est contrarium de *Sulla* praedicant, quod cum stabilita sua potentia multas urbes Graeciae & Asiae in triumpho duceret, civium tamen Romanorum ne unum quidem oppidulum vexerit. Sed & hoc moris fuit, ut quo die quis triumphabat, haberet, & deponeret imperium. Atque huc spectat quod à *Valerio* loco ante citato his verbis refertur: Moris erat ab Imperatore triumphum ducturo, *Consules* invitari ad coenam, deinde rogari, ut venire superfedeant, ne quis eo die, quo ille triumphavit, majoris in eodem convivio sit imperii. Ex his legibus judicari potest, qui *triumphi regulares* aut *irregulares* fuerint.

Ad ipsam pompam *triumphi* quod attinet in genere, haec fuit fere hujusmodi: *Imperator*, ut scribit *Zonaras* libro 2. triumphali habitu ornatus, armillis sumptis, *laurea* redimitus, & ramum dextra tenens populum convocabat, & militibus suis aliis communibus, aliis propriis laudibus oneratis, *pecuniam* & *ornamenta* dividebat, cum armillas aliis, aliis hastas puras, aliis coronas aureas, aliis argenteas, expressum viri nomen, ac facinus ferentes, largiretur. Nam si quis murum primus ascenderat, *murum*: si castellum aliquod expugnaverat, *castelli* speciem corona gerebat: si navali praelio vicerat, *rostris* corona exornabatur: si equestri, *equestre* aliquid prae se ferebat. Qui autem civem in acie, aut in obsidione, aut in alio periculo conservasset, cum summam laudem assequeretur, tum *quervam coronam* accipiebat, cujus honos argenteis & aureis omnibus excelebat.

Neque vero haec dona singulis tantum virtutis causa dabantur: sed & cohortibus & exercitibus universis: *spoliis* autem magna pars militibus distribuebatur. Quin etiam quidam universum populum donatis, & sumptus in ludorum publicorum apparatus fecerunt, & si quid reliqui erat, in porticus, templa, aut alia ejusmodi opera publica consumpserunt. His rebus perfectis, atque sacrificio facto, *triumphans currum* conscendebat, ita precatus:

DII, NUTU ET IMPERIO, QUORUM NATA ET AUCTA EST RES ROMANA, EANDEM PLACATI, PROPITIATIQUE SERVATE.

Tum per portam triumphalem vehebatur. Praecedebant tubicines, canentes modos triumphales: aut etiam, quod in *Amilii* triumpho factum est, classicum. Post hos ducebantur boves mactandi in sacrificiis, virtus, fertique redimiti, & aliquando auratis cornibus. Illis succedebat speciosus ostentatio spoliis, & manubiarum, quae singulari arte composita, partim plaustris vehebantur, partim gestabantur ab adolescentibus ornatis. Ferebantur & tituli victarum gentium, cum imaginibus devictarum urbium: ac fuerunt spoliis interdum mixta animalia, antea non visa, aut mirabiles plantae ex locis captis asportatae. Succedebant inde, qui ex hostibus capti erant, duces vinculis catenis, & post illos ante currum Imperatoris portabantur corona aurea, si quae ipsi ab urbibus & provinciis fuerant summi honoris causa, quod saepe accidit, per legationes exhibitae. Ac tum demum ipse Imperator curru sublimi, magnifice exornato, vehebatur, fulgens veste triumphali, & redimitus corona laurea, ramumque lauri manu gestans. Vestis triumphalis erat purpura, auro intexto picta, de qua *Plinius* lib. 9. cap. 36. & lib. 8. cap. 48. Tali autem veste extra hanc pompam uti nemini fas fuisse, docet historia *Marcii*, in qua apud *Plutarchum* sic legitur: Peraeto triumpho, induxit senatum *Marius* in Capitolium, atque incertum, num prudens id, an fortuna sua elatus tacerit, insolentius egressus curiam est veste triumphali. Verum cito offensum animadvertens senatum sur-

surrexit, sumptaque rediit *prætexta*. Et *Dionysius Halicarnassæus* libro 3. loquens de toga picta purpurea, qua Reges fuerint uli, indicat, quod *Regibus exactis* non licuerit ulli, etiam si Consul esset, eam usurpare, sicut nec coronam regiam. Nam hæc sola, inquit, de ornatu regio Consulibus adempta sunt, quod invidiosa viderentur, & libertati gravia. Post victoriam tantum ex senatusconsulto *triumphantes* ornantur auro, & amiciuntur togis pictis purpureis. De *corona* lauræ *Plinius* libro 15. cap. 30. Currum, qui neque bellicarum, neque ludicarum quadrigarum, sed turris rotundæ instar, teste *Zonara*, constructus erat, usitate traxerunt equi: quos, cum albos junxisset in suo triumpho *Camillus*, vehementer populum offendit, propterea quod *alba quadrigæ* Deorum Regi, & Patri sacræ, ac peculiariter dicatæ habebantur. Quidam tamen cervos, quidam leones junxerunt. Sub curru, eo loco, cui *Imperator* insidebat, suspensum fuit idolum fascini, de quo *Plinius* libro 28. cap. 4. sic: *Deus Fascinus Imperatorum* quoque, non solum infantum custos, currus triumphantium sub his pendens, defendit, medicus invidiæ, jubetque eosdem respicere. Quod autem *Plinius* dicit, moneri triumphantem à fascino, ut respiciat, existimo esse illud *Tertullianus* in Apologetico: *Hominem se esse etiam triumphans Imperator in illo sublimissimo curru admonetur*. Suggestur enim ei à tergo: Respice post te, hominem memento te, *Zonaras* author est, in ipso curru ministrum publicum advectum esse, qui pone coronam auream, gemmis distinctam suscinens, admoneret eum, ut respiceret: id est, ut reliquum vitæ spatium provideret, nec eo honore elatus superbiret. Appensum quoque fuisse curru *tintinnabulum*, & *flagellum*, quibus notatum fuerit, ipsum in eam calamitatem incidere posse, ut & flagris caderetur, & capite damneretur. Nam, inquit, qui ob facinus supremo supplicio afficiebatur, *tintinnabula* gestare solebant, ne quis inter eundem convectus illorum piaculo se obstringeret. Testis est etiam *Plinius* l. 33. c. 7. *triumphantium ora* minio illini solita, & sic *Camillum* triumphasse: quod tamen posterioribus temporibus exolevit. Moris item fuisse, ut triumphans secum in curru haberet filiolos pueros, patet ex *Livio* libro 45. cum de filiis *Amilii* loquitur. Quin etiam cognatorum, si aliquos habebat, virgines & pueros in curru adsciscibat: natu vero grandiores in equis jugalibus imponebat. Si autem plures erant, equis singularibus vecti ipsum prosequébantur. Currum inde sequebatur equitum & peditum exercitus suo quisque ordine. Ex his si qui peculiæ coronas, aut alia dona ob egregium facinus ab *Imperatore* acceperant, ea præ se ferebant. Cæteri omnes *laureari* incedebant, cientes lætissima voce triumphum, & accinentes *triumphalia carmina*, quibus etiam jocos miscere licebat. Qui vero ad spectaculum confluerant, ex Urbe, & aliis Italiæ locis homines, omnes velut in publica eaque lætissima festivitate, cum lætissima aggratulatione, & applausu, pompam spectabant, induti vestitu mundo, & ut plurimum albo. *Procedente etiam pompa* in honorem Deorum omnes ædes sacræ fuerunt apertæ, atque coronis & suffutibus repletæ. Sicigitur ad *Capitolium* ductus *Imperator*, simulatque de foro, versus illud currum fletere cœpit, hostes ante currum ductos abduci mandavit in carcerem. *Cicero* *Verrina* 7. ubi vel detenti sunt perpetuo, vel illico securi percussi. Cum ventum fuit in *Capitolium* *triumphans* ita precatus est:

GRATIAS TIBI JUPITER OPTUME MAXUME, TIBIQUE JUNONI REGINÆ, ET CÆTERIS HUIUS CUSTODIBUS, HABITATORIBUSQUE ARCIS DII, LUBENS LÆTUSQUE AGO, RE ROMANA IN HANC DIEM ET HORAM PER MANUS QUOD VOLUISTIS MEAS, SERVATA, BENE GESTAQUE, EANDEM ET SERVATE, UT FACITIS, FOVETE, PROTEGITE PROPITIATI, SUPPLEX ORO.

Et *immolata* sunt cum maxima solennitate *hostiæ*, seu victimæ, & dicata *Jovi corona aurea*, & aliquot pretiosæ manubiæ, *elypei* & alia monimenta ibi suspensa. Datum etiam in ipso *Capitolio* epulum sumptibus publicis, & aliquantum pecuniæ vitimæ plebi distributum, cætera relata in ærarium publicum. Quod si quis *opima spolia* fuisset consecutus, ea in templo *Jovis Feretrii* suspendebantur. Erant autem *spolia opima* quæ dux hostium duci à se immediate interfecto detraxerat. Quorum, uti *Festus*, & cum eo alii tradunt, tanta raritas fuit, ut intra annos paulo minus 1000. tantum trina contigerint nomini Romano: una, quæ *Romulus* de *Acron*e: altera, quæ *Cossus Cornelius* de *Tolumnio*: tertia, quæ *Marcus Marcellus* *Jovi Feretrii* de *Viridomaro* fixerunt. *Marcus Varro* ait, *opima spolia* etiam esse, si manipularis miles detraxerit, dummodo duci hostium detraxerit. Quod autem omnia solita non sint ad ædem *Jovis Feretrii* poni, testimonio esse libros pontificum, in quibus sit, pro primis *spoliis* bove, pro secundis *solitaurilibus*, pro tertiis agno publice sacra fieri debere. Esse etiam *Pomilius Numæ* Regis legem *opimorum spoliis* talem:

QUOJUS AUSPICIO, CLASSE PROCINCTA OPEIMA SPOLIA CAPIUNTUR. JOVEI FERETRIO BOVEM CÆDITO. QUEI CEPIT, ÆRIS DUCENTA DARIER OPORTETO.

SECUNDA SPOLIA IN MARTIS ARAM. IN CAMPO SOLITAUROLIA UTRA VOLUERIT, CÆDITO.

TERTIA SPOLIA JANO QUIRINO. AGNUM MAREM CÆDITO CENTUM QUEI CEPERIT EX ÆRE DATO.

Ita *Festus*, quemadmodum eum restituerunt *Carolus Sigonius*, *Antonius Augustinus*, & *Josephus Scaliger*. Atque hoc quidem modo *triumphorum* pompa peracta fuit, cujus ut conservaretur memoria, non modo honestissimus locus viris triumphalibus fuit datus in consessibus publicis & permissum, ut in spectaculis lauream coronam in capite gestarent, sicut & alii, qui unquam coronas acceperant, tales tum

soliti fuerunt gestare in capite: sed etiam erectæ fuerunt *triumphales columnæ*, & *statuæ*, *arcus triumphales*, *trophæa*, atque alia monumenta. Quin & hoc usitatum fuisse ait *Plinius* libro 35 cap. 2. Ut ædes ornamenta *triumphalia* circa limina acciperent. Sic enim scribit: Aliæ foris & circa limina animorum ingentium imagines erant, affixis hostium spoliis, quæ nec emptori refringere liceret: triumphabantque etiam dominis mutatis ipsæ domus: & erat hæc stimulatio ingens, exprobrantibus tectis quotidie imbellem dominum intrare in alienum triumphum. De *columnis triumphalibus*, & statuæ *Plinius* libro 34. capite 5. 6. & 7. & *Valerius Maximus* libro 2. capite 5. De *arcubus triumphalibus* ita scribit *Georgius Fabricius* in sua Roma, cap. 14. Arcus olim honoris virtutisque causa erecti sunt iis, qui externis gentibus domitis, singulares victorias patriæ pepererant. Il primum rudes & simplices fuerunt, cum præmia virtutis essent, non ambitionis lenocinia: seculo insolentiore monumenta victoriarum & triumphorum pompa in iis incisa. Erant aut *latericiæ*, ut Romuli: aut ex rudi lapide quadrato, ut Camilli: aut ex marmore, ut Cæsaris in foro: *Drusi* cum trophæis in via Appia: Trajani in ejusdem foro: *Gordiani*, in Viminali, *Gratiani*, item *Theodosii*, non longe à via triumphali: deinde etiam reliqui. *Arcuum* forma primum erat semicircularis, unde & nomen *formicis* accepit: *formix* etiam *Fabianus* à Cicerone dicitur, qui à Victore arcus *Fabianus* nominatur. Postea *quadrata*, ita ut in medio ampla esset porta fornicata, & ex ejus utroque latere alie portæ minores additæ. Intra mediæ portæ fornicem *Victoria alata* penderunt, quæ demissa, victori transcunti coronam imponereat. In superiore arcus parte spatia sunt, in quibus aliquot homines, vel qui rubis canerent, vel qui trophæa insignia ostentarent, stetisse existimantur. Hæc magnificentia *Augusti* temporibus, vel paulo ante cæpit. Nam de *Cæsaris* arcu *Servius*: de *Drusi* *Suetonius*: de *Germanici*, & *Neronis* *Tacitus*. Novitum hoc inventum ait *Plinius*, non quod arcus ante Cæsarum tempora non fuerint, sed quod tali ornatu non fuerint. Antiquissimi de quibus extat aliquid, sunt tres: novitii autem *Plinio*, nobis veteres, quinque. Hactenus *Fabricius*.

Trophæa erant corpora trunca cum spoliis. Sic enim idem *Fabricius* de trophæis Marii scribit: Inter templa S. Eusebii, & S. Juliani in Esquilino, moles latericia, in qua bina trophæa ex marmore. Sunt autem trunca corpora cum spoliis, quorum alterum thorace squamoso indutum, cum ornamentis militaribus & clypeis, ante se habens juvenem captivum, brachiis ad tergum revinctis, & undique alas victorias. Alterum armis militaribus ornatum, inter quæ clypei inæqualiter rotundi, galea aperta cum cono & cristis, & altera sine cristis clausa. In eodem inest forma chlamydis, & alia quædam quæ marmore detrito & corrupto cognosci satis non possunt. Locus ille hodie *Cimbricum* vocatur, quia de Cimbris à C. Mario trophæa illa sunt erecta. *Arcuum triumphalem*, & *trophæorum* icones tum in Antiquitatibus *Gammucci*, tum in veteribus nummis cernuntur, quorum unam atque alteram subjeci notatas E. F. G.

Incusculpta quoque in arcubus *triumphalibus* erant posterioribus præsertim temporibus, tum alia multa, tum causæ & merita, pro quibus arcus isti essent ipsis extructi, uti cognoscitur ex inscriptione *arcus triumphalis Severi* quæ hæc fuit:

IMP. CÆS. LUCIO SEPTIMIO M. FIL. SEVERO PIO PERTINACI AUG. PATRI PATRIÆ, PARTHICO, ARABICO, ET PARTHICO ADIABENICO. PONTIF. MAXIMO, TRIBUNIC. POTEST. XI. IMP. XI. COS. III. PROCOS. ET IMP. CÆS. M. AURELIO, L. FIL. ANTONINO AUG. PIO FELICI TRIBUNIC. POTESTAT. VI. COS. PROCOS. P. P.

OPTIMIS FORTISSIMISQUE PRINCIPIBUS OB REMPUBLICAM RESTITUTAM, IMPERIUMQUE POPUL. ROMANI PROPAGATUM INSIGNIBUS VIRTUTIBUS EORUM DOMI FORISQUE. S. P. Q. R.

Item ex inscriptione *arcus triumphalis* Constantini Max. quæ talis est:

IMP. CÆS. FL. CONSTANTINO MAXIMO P. F. AUGUSTO S. P. Q. R.

QUOD INSTINCTU DIVINITATIS, MENTIS MAGNITUDE CUM EXERCITU SUO TAM DE TYRANNO, QUAM DE OMNI EJUS FACTIONE UNO TEMPORE JUSTIS REMPUBLICAM ULTUS EST ARMIS ARCUM TRIUMPHIS INSIGNEM DICAVIT. VOTIS X. VOTIS XX.

LIBERATORI URBIS, FUNDATORI QUIETIS.

In trophæo etiam *Alpium*, elogium *Augusto* dictum tale est:

IMP. CÆSARI DIVI F. AUGUSTO PONT. MAX. IMP. XIV. TRIBUNIC.

POTESTAT. XVII. S. P. Q. R.

QUOD EJUS DUCTU AUSPICIISQUE GENTES ALPINÆ OMNES, QUÆ A MARI SUPERO AD INFERUM PERTINEBANT, SUB IMPERIUM P. R. REDACTÆ SUNT.

Hæc igitur merces & gratia apud Romanos *Imperatorum* virtuti & fortunæ fuit habita, cujus fuit, partim ut animi tanta proposita gloria ad clarissimorum facinorum studium excitarentur, partim ut viderentur Deo exhibere gratitudinem pro eventibus prosperis. Ac memorabile est, quod apud *Valerium Maximum* lib. 2. cap. 3. de *Cn. Fulvio* legitur: Eum, qui *triumphi* honorem sibi à senatu ob res gestas decretum spreverat, & repudiaverat, fuisse exilio mulctatum. Causa hujus decreti fuit, quod indicant insolentiam, quæ

quæ gradus publicorum honorum superbe contemneret, spectare ad virtutis perniciem, dum scilicet, quæ multos ad studium ejus accendere solent, ita projicerentur. Tantum de triumphis, de quibus etiam lege Dionysium libro 5. Josephum lib. 7. cap. 23. de bello Judaico, Joan. Zonaram Histor. tom. 2. Plutarchum in vita P. Emilii, Appianum Alexandrinum in Lybico, Servium super Virgilium, M. Tull. Cicero-nem in Pisonem, Flavianum Vopiscum in Aureliano, Pomponium Latum in Philippo & Diocletiano, Alexandrum ab Alexandro Genial. dior. libro 1. capite 22. & libro 6. capite 6. Carol. Sigonum libro 2. de Antiq. jure Provinciarum cap. 10. & singularem de triumphis librum Onuphrii Panvini Veronenfis: cum quo etiam confer triumphum majorem ancis formis expressum à Gerardo de Jode.

CAP. XXX.

De missione exercitus.

Explicatis hætenus fere omnibus, vel saltem plerisque, quæ de re militari fuerunt scitu & observatio-ne digna, de missione tandem militum dicemus, atque ita hunc librum concludemus. Missionum vero duo fuerunt genera, honesta & caussaria. Honestæ fuit eorum, quibus iusta militiæ vacatio esset. Caussaria, quibus necessaria. Iusta fuit, cum quis, aut legitima confecisset stipendia, aut major esset annis quinquaginta. Necessaria, cum aut morbo aut imbecilla valetudine impeditus in castris esse non posset. Cujus rei multa passim apud Livium extant exempla, quorum unum atque alterum adducemus. Sic autem libro 7. scribit: Consul educto in activa milite, exercitum purgare missionibus turbulentorum hominum instituit, alis emerita dicendo stipendia esse, alios graves jam ætate, aut viribus parum vali-dos. Et libro 24. Nomina omnium ex juniorum tabulis excerpta, qui quadriennio non militassent, quibus neque vacatio iusta militiæ, neque morbus causa esset. Et libro 40. Senatum veteres centuriones quam plurimum ad id bellum scribere censuisse: nec ulli, qui non major annis quinquaginta esset, vaca-tionem militiæ esse. Præter has fuerunt aliæ quoque vacationes extra ordinem gratia causa, vel à senatu, vel ab Imperatoribus datæ. A senatu, ut idem Livius libro 39. senatusconsultum factum est, ut Consul cum tribuni plebis ageret, ut P. Ebutio emerita stipendia essent, ne invitum militaret, neve censor ei equum publicum assignaret. Et lib. 23. Prænestinis militibus senatus duplex stipendium, & quinquennii vacationem decrevit. Ab Imperatore, ut in Epitoma Liviana quinquagesimaquinta, tribuni plebis, quia non impetrarant, ut sibi denos, quos vellent, milites eximere liceret, Consules in carcerem duci jusserunt. Nonnunquam Imperatores in castris pro suo arbitratu militibus perentibus concesserunt commea-tum, vel domus revivenda, vel negotii privati gerendi causa, cujus hæc formula extat apud Livium libro 30. Si quis vestrum suos invisere vult, commeatum do: primo vere aditis, edico. Quin etiam senes, & sacerdotes perpetuam militiæ vacationem habuisse, excepto Gallico tumultu memoriæ prodidit Appian. lib. 2. de Bell. civil. & Plutarchus in Camillo. Est autem illud memorabile, vacationes has à cen-soribus fuisse cognitatas, quod ostendit Livius libro 43. cum de censoribus verba faciens, ait: In censu accipiendo populi milites ex Macedonico exercitu, qui quam multi abessent à signis, census docuit, in provinciam cogebant. Causas stipendiis missorum cognoscebant, & cujus nondum iusta missio visa esset, ita jusjurandum adigebat: EX TUI animi sententia, ex edicto Cuius Claudii, Titi Sempronii censorum in provinciam Macedoniam redibis, quod sine dolo malo facere poteris. Hæc Livius. De qua, præter eos quos supra commemoravi, plurima collegit Wolfgangus Lazius libro 4. 5. 6. 7. 8. & 9. Commentariorum. reipublicæ Romanæ. Atque de re militari hætenus.

EPILOGUS.

Expōsumus hætenus, benevole lector, præcipuos veterum Romanorum ritus, mores, & consuetudines, tum quæ ad religionem, tum quæ ad politiam, disciplinamque urbanam, ac militarem pertinent. Quæ ex re si tibi, cuique studiis utilitatis accedet, prælatum nostrorum laborum fructum nos conse- quutos esse arbitramur: quippe qui in universa hac scriptione nihil aliud quaesivimus, quam tuum can-dide & benevole lector, commodum: sin assequi, quod volumus, non potumus: voluntas tamen nostra apud æquos iudices in aliqua saltem laudis parte ponetur: ut qui, quantum tenuitas ingenii, atque labo-riosa conditionis ac vitæ ratio permittit, de republica literaria bene mereri voluerimus. Erit autem fortasse aliquando, ut hæc ipsa, quæ jam in publicum emitimus, diligentius atque accuratius persequamur. In-terim hæc æqui bonique consules, nobisque, sicuti non ubique officio nostro, ut quidem par erat, sancti fuerimus, humaniter condonabis: quod si feceris, & humanitatem tuam declarabis, & nos ad reliqua in re officia & studia reddes promptiores. Vale optime lector, nostrisque conatibus fave.

AD CAP. III. PARALIPOMENA.

Sacramentum militare, juramentum illi conjungi solitum, ejus formula varia, sub Consulibus primum, deinde sub Imperatoribus, in principio militiae, in fine, Romanis, Gracisque usitatum, adigi, & adduci, perinde valere.

Militi in exercitu agenti adeo necessarium sacramentum, ut citra illud ne hostem quidem ferire liceret. Cato apud Plutarchum Problemat. Rom. cap. 38. cujus rationes vide. Cicero l. 1. Offic. Cato ad Pom. illum scribit, ut si filium pateretur in exercitu remanere, secundo eum obligaret sacramento, quia priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat. Imo & ab eo fonte derivatum est, ut militia quoddam genus consueverint appellare sacramentum. glossar. vet. sacramentum, & ex se exortitur: Iterum in eodem sex reid. militia, sacramentum. Isidor. Hispal. lib. 9. cap. 3. Tyrone dicuntur sortes pueri, quod ad militiam delegantur, atque armis gerendis habiles existunt, hi enim non ex sola professione natiuitatis, sed ex affectu, & valetudine corporis existimantur, unde & tyrones dicti, quique ante quam sacramento probati sint, milites non sunt. Quo in loco, pro delegantur, censuram reponendum, deliguntur, pro existimantur, putari legendum, asstantur. Servius Maurus ad lib. 2. Aeneid. v. 157. Ut non incidat in sacramento penam, nam miles legibus sacramentorum rogabatur, ut miles exiens ad bellum juraret, senilibus contra repugnans facturum. militia tria sunt genera, plerumque enim evocati dicuntur, & non sunt milites, sed pro milite, unde Sallustius, ne quis miles, neve pro milite item ab his omnes evocati: in centuriones, plerumque tumultuarii, hoc est, qui ad unum tantum militant bellum, plerumque sacramento rogati, quia post electionem in rem publicam jurant, & hi sunt, qui habent plenam militiam, nam & viginti quinque annis tenentur, hac tria genera tangit Virgilius sacramento, hoc loco, tumultuarii. (lib. 8. Aeneid.)

- - Simul omne tumultu
Conjurat trepido Latium.

Evocationis, (eodem libro in limine)

Mittitur & magni Venulus Diomedes ad urbem.

Idem ille Servius ad v. 616. lib. 7. Aeneid. Tria sunt, ut diximus supra, militia genera, sacramentum, in quo jurat unusquisque miles se non recedere, nisi praecepto Consulis post completis stipendiis, hoc est, militia tempora, conjuratio, quae fit in tumultu, id est bello Italico & Gallico, quando vicinum ubi periculum singulos jurare non patitur, sicut de Fabii. legitimus, evocatio, quod genus nunc tangit, nam ad subitum bellum evocantur, unde etiam Consul solebat dicere, qui rem publicam salvam esse vult, me sequantur. Eademque recipiuntur ab eo in v. r. lib. 8. Aeneid. Apud majores nostros tria erant militia genera in bellis gerendis, nam aut legitima erat militia, aut conjuratio, aut evocatio, legitima erat militia eorum, qui singuli jurabant pro re publica se esse facturos, nec discedere nisi completis stipendiis, id est militia temporibus & sacramentum vocabatur. De conjuratione Claudian. lib. de bello Gildonico:

- - Iterum conjurat in arma
Progenies vesana Juba.

Vide cetera quae sequuntur. Stat. lib. 4. Thebaid. v. 306:

Hos belli catus, jurataque pectora Marti
Militie vicina nullo juvere Mycena.

Priusquam ulterius pergamus adnotandum est & re bellica sacramentum ad ecclesiam tractum, si fides adhibenda Joanni Saresburiensi lib. 6. cap. 5. Duo sunt quae militem faciunt, electio & sacramentum, hac enim duo communia sunt his, qui spiritalem, & corporalem militiam exercent, hos enim ad ministerium altaris, & cultum ecclesiae vocat lingua pontificis, illos ad defensionem reipublicae eligit lingua ducis. D. Hieronymus. epist. 79. In sacramenti verba jurasti, pro nomine ejus te non patri paritum esse. Ad Heliodorum. Ita Veget. lib. 2. cap. 24. miles sacramento lectus, id est, dignus castris post iusjurandum praestitum. Q. Tertullian. libro de Corona Militis cap. 11. Credimusne humanum

sacramentum divino superinduci licere, & in alium dominum respondere post Christum, & egerare patrem ac matrem, atque omnem proximum quos & lex honorat, & post Deum diligere praecepit? Quem locum examinat Pamelius & Desiderius Heraldus. Idem Tertullian. lib. ad Martyres: Vocati sumus ad militiam Dei vivi, jam tunc cum in sacramento verba respondimus. Et in libro de Pudicitia idem: Ut sacramento benedictionis exaltaretur, & nunquam in castra ecclesiae reverteretur. Minutius Felix in Octavio. Arnob. lib. 2. cont. Gent. Quod tam magnis praediti ingenii oratores, grammatici, rhetores, consulti juris, ac medici, philosophi etiam secreta rimantes, magisteria hac expertunt, spreis quibus paulo ante fidebant, quod a dominis se serviri, cruciatibus effici, quibus statuerunt malum, solvi conjuges matronis, exheredari a parentibus liberi, quam fidem rumpere Christianam, & salutari militia sacramenta deponere. Sic Claudianum intellige lib. 2. in Rufinum, ubi milites ad Stilichonem:

Tu licet occidax mareas sub cardine solis,
Tu mihi dux semper Stilicho, postquamque vel absens
Experire fidem.

Sulpitius Severus lib. 1. de vita D. Martini in limine: Sed cum edictum esset a Regibus, ut veteranorum filii ad militiam scriberentur, prodente patre, qui felicius ejus actibus invadebat, cum esset annorum quindecim, tractus & catenatus, sacramentum militaribus implicatus est, uno tantum servo comite contentus, custamen versa vice dominus serviebat, adeo ut plerumque ei & calceamenta detraheret & ipsa detegeret. Alluit L. Seneca libro de Brevit. vit. cap. 5. Filia & torribiles juvenes, adulterio, velut sacramento additi. Et epist. 65. Sapientia, assessorque sapientiae adhaeret quidem in corpore suo, sed optima sui parte abest, & cogitationes suas ad sublimia intendit, & velut sacramento regatur: hoc quod vivit pendendum putat. Et lib. de vita beata cap. 15. Ad hoc sacramentum adducti sumus, ferre mortalia. Confule Lambertum Hottenfium Montfortium Commentarium. in M. Lucanum lib. 1. unum porro hujus sacramenti formulam ex Servio superius addidimus, alteram ex loco secundo Tertulliani, etiam paulo ante laudito, tertium non est obscurum deducere ex Cicero Philippi. 13. At militibus inclusis opem ferti, nihil moror illos salvos, & ire quo jubetis. Sic recte ex MS. legit Janus Gulielmus libro 2. Veritilim. cap. 11. pessime antea legebatur, illos salvos, & ire quo lubet. Quamta dices ex lib. 5. Cincii de re militari, referente A. Gellio lib. 16. Noct. Atticar. cap. 4. Cum delectus antequiritus fieret, & mili es scriberentur in iusjurandum eos tribunos militum aris agebat, in hac verba, in magistratu C. Latii C. filii Cons. L. Cornelii, P. Pisoni. Coss. in exercitu, decemque milia passuum prope, sunt non facies dolo malo, solus, neque cum pluribus, pluris nummi argentei in dies singulos, extraque hastam hostile, ligna, napum, pabulum, utrem, solum, factam, si quid ibi inveneris, sustulerisve, quod tuum non erit, quod pluris nummi argentei erit, uti tu ad C. Latium C. filium Cos. Luciumve Cornelium P. filium Coss. si ve quem ad utrum eorum jus erit, proferas, aut presidere in iriduo proximo, quicquid inveneris sustulerisve, sine dolo malo, aut domino suo ejusque id esse censebis, reddes uti quod rectum factum esse noles: militibus autem scriptis dies praefinebatur, quo die adesent, & ut citanti Coss. responderent, deinde ita concipiebatur iusjurandum, ut adesent, his additis exceptionibus: nisi harrumve quia causa erit, funus familiare, seris denicales, quae non ejus rei causa collata in eum diem sint, quo is eo die minus esset ibi. Vet. Stoliast. Juvenal. ad v. 36. sat. 16. sacramentorum, id est, militia, quia jurabant. Ipse Satyricus:

Praemia nunc alta, atque alta emolumenta notemus
Sacramentorum.

Q. Horat. lib. 2. od. 17.

- - Non ego persudum

Dixi sacramentum, ibimus, ibimus.

Fortē huc quadrare potest illud Cornelii Severi;

Tunc redeunt animi ingentia Consulis acta
Jurataeque manus.

At istis omnibus antiquior est apud Livium formula 1. Dec. lib. 2. Centurio erat, M. Flacco ejus inter primos pugnare flagitator, victor, inquit, M. Fabi, reverter ex acie, si fulto, foveam

patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invoco deos. Idem deinde omnis exercitus in se quisque jurat. Eiusdem Decadis 1. 10. Foris eodem conatu apparatuque omni opulenta insignium armorum bellum adornaverant, & oves Deorum etiam adhibuerant, ritu quodam sacramenti vetusto, veluti initiatis militibus; delectu per omne Samnium habito nova lege, ut qui juniorum non convenisset ad Imperatorum edictum, quisque in jussu abisset, caput totius sacramenti esset. Tum exercitus omnis Aquiloniam est inditus, ad quadraginta milia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. Ibi mediis fere castris loca, et conspectus eratibus, pluresque & lineis contentus, patens duentis maxime pedes in omnes ariter partes. Ibi ex loco vetere lineo lecto sacrificatum sacerdote Oratio Paccio quodam homine magno natu, qui se id sacrum petere affirmabat ex vetusta Samnitiu religione, qua quondam usi majores eorum fuissent, cum adimenda Hetrusis Capua clandestinum cepissent consilium. Sacrificio perfecto per rictorem Imperator acerri jubebat nobilissimum quemque genere, factisque, singulis introducebantur. Erat quum alius apparatus sacri, qui persunderet religione animum posset, tum in loco circa omni contentio ara in medio, vestimque circa caesa, & circumstantes ceteriorne stricis gladiis. Admonebatur altaribus miles, magis ut victimam, quam ut sacri participet, adigebaturque jurejurando, quae res audita quae eo in loco essent, non enuntiaturum. Dein jurare coegitur duro quodam carne in execrationem capris familiaeque, & stirpis composito, nisi esset in praelium, quo Imperatores duxissent, & si aut ipse ex acie fugisset, aut si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset. Id primo quidam renuentes juratos se, obtruncari circa altaria sunt, jacentes deinde inter stragem ultimorum, documento ceteris fuisse, ne abruerent. Et quia idem ille Livius optimus & est, & habetur Antiquitatis magister, aliam ex ejusdem libro secundo Decad. 3. sacramenti militaris formulam transferribam. Delectu perfecto, Consul paucos morat dies, dum socii ab nomine Latino venirent. Milites tunc, quod nunquam antea factum est, ab tribuni militum jurejurando adacti iussu Consulium, conviuntur, neque in jussu abiturus nam ad eam diem nihil prater sacramentum fuerat, & ubi ad decuratum, aut centurium convenissent, sua voluntate, ipsi inter se equites decuriati, & centuriati pedites conjurabant, sese fugae atque formidinis ergo non abiturus, neque ex ordine recessuros, nisi telis ferendi, aut periculi, aut hostis ferendi, aut civis servandi causa. Id ex voluntario inter ipsos federe a tribuni ad legitimam iurijurandi adactionem transiunt. Haec sunt vetustissimi sacramenti quaedam vestigia, quod sub Principibus immutatum ut & ipsa regendi norma variata, nam sub Consulibus satis erat sacramentum praestitisse, ut ex Livio hincque, sub Caesaribus etiam jusjurandum a sacramento diversum exigi solitum, non in castris modo sed & in Urbe, quod cupidissime retentum, firmamentum quippe non leve imperii in eo, quod in obsequium Principum optimos quique adacti, ut plenissime ostendit J. Lipsius ad finem libri 16. Annalium Taciti, dum inter crimina alia Thraese objectum, quod in principio anni iuraret jusjurandum solenne. Hoc illud est quod in Anglia, juramentum fidelitatis, appellant, Regibus ab omni pene memoria praestandum. videtur Robertus Bellarminus, ne dum jusjurandum Principi debitum impugnat, firmissimum regnandi legem imperii quae destinam validissimam, reverentiam, & obsequium, non tollat, at saltem enervet. Monachus Egolesmiensis in vita Caroli Magni, atque haec quidem acta sunt a Carolo, in qua jurant omnes Franci. Extat etiamnum hodie insignis formula hujusmodi iurijurandi, cuius epigrapha est sacramentum fidelitatis, quod juraverunt omnes Franci. Msi Domini Caroli Regis secundum capitula facta apud Atinacium, anno incarnationis Domini c. DCCCLIV. mense Janio. Sequitur dein formula ipsa. Ego ille Carolus H. Ludovicus filio ab ista die in ante fidelis ergo secundum meum sacrum sumi Francus homo perferre esse debet si o Regi, sic me Deus adjuvet, & ista reliqua. Subdit mox: Quod sacramentum juratum est in Mallo Rhemis 5. Non. hujusmodi anno. Quod non ad unum aliquem regni ordinem pertinuisse, sed universos simul obligasse, declarant sequentia ibidem loci paulo infra. Anno incarnationis Domini 873. Indictione quinta, Idibus Septembrius, in placito generali apud Gundu si villam,

Jugilberta regina & legatis sedis Apostolica Formoso & Gaderico praesentibus, tempore urgente, Episcopi omnes ex regno gloriosi Regis Caroli, hunc professionem infra scriptam, & omnes laici hoc sacramentum similiter infra scriptum juraverunt. Vide quae sequuntur. Guntherus Liguini lib. 1. hoc praestitum in inaugurationibus novorum principum fieri solere ostendit.

Mox ubi rite suam proceres juramine sacro Obfrinxere fidem, cunctis, quae postulat ordo, Explevis, passisque novo cum Rege relictis, Discedunt, latiusque suas referunt ab urbes.

Sed ad sacramentum redeo. de quo Fl. Renat. Veg. lib. 2. de re milit. cap. 5. Nam picturi in cute punctis, milites scripti, & matriculis inserti jurare solent, & ideo militia sacramenta dicuntur, jurant autem per Deum, & Christum, & Spiritum sanctum, & per majestatem Imperatoris, quae secundum Deum humano generi diligenda est, & colenda, nam Imperator, cum Augusti nomen accipit, tanquam praesenti & corporali Deo fidelis est praestanda devotio, & impendendus pervigil simulatus, Deo enim vel privatus, vel militans servit, cum fideliter eum diligit, qui Deo regnat auctore, jurant autem milites omnia se strenue facturos, quacunque praecerit Imperator, nunquam deserturos militiam, nec mortem recusaturos pro Rep. Romana. Elegantissime, peritissimae in Epicteti dissertationibus Arrianus lib. 1. cap. 14. Τὸ πρῶτον τῶ θεῷ ἰδὲ καὶ ὑμῶν ὁμῶν ἐκόν, ὅτιν ἐξ ὁμοθυμαδὸν τῷ κατὰ ἀνδρῶν ἐκείνῳ μὲν τὸ μετὰ τοῦτον λαμβάνοντες, ὁμῶνται πάντων ἀπορμήσειν τῷ τῷ κατὰ ἀνδρῶν σαυτοῦ, ὑμῶν δὲ θεῶν τε τῶν καὶ τοῦ κατὰ ἀνδρῶν ἡγεμονίᾳ, ἐκ κρίσεως, ἢ ἐκ σπουδῆς, ἐκ ἐκδορῆς, καὶ τὴν κρίσεως, καὶ ἀπορμήσειν μὲν τῶν, μὲν δὲ ἐκδορῆς, μὲν δὲ μετὰ τοῦτον τὴν τῶν κατὰ ἀνδρῶν ἐκείνῳ, μὲν δὲ ἀπορμήσειν τῶν τῶν κατὰ ἀνδρῶν, ὁμοῖον γὰρ ὅραται ὅτι ἐκείνῳ, ἐκείνῳ μὲν ὁμῶνται, ἀπὸ τῶν ἀπορμήσειν ἐκείνῳ, ἐκ αὐτῶν δὲ ἀπὸ τῶν ἀπὸ τῶν. Veritit Jacobus Schegkiius Medicus Tubingensis. Enimvero par erat vos etiam Deo obstrictos esse jurejurando, quemadmodum milites sunt Caesaris, at milites propter stipendium jurant, se Caesaris salutem omnibus rebus anteferre, votantur & totum equinus affecti beneficiis non jurabit, aut jurati non praestituri equum equid nam vobis jurandum non rebellaturos unquam, aut insuavos, aut indigne laturos, ullam rem ab ipso vobis oblatam, nec non libenter facturos & persuros, si ferat ita necessitas, omnia. Quo ordine, quo ritu concipi soli um juramentum, docebit C. Caesar 3. bell. Civil. Principi Labienus procedit, juratque eum se non deserturum, eundemque casum subiturum, quemcunque ei for. una tribuisset, hoc idem reliqui jurant legati, hoc tribuni militum, centurioneque sequuntur, atque idem omnis exercitus jurat. Idem ejusdem operis libro primo. Postulant ut jurent omnes se exercitum, duceque non deserturos, neque proditores, neque sibi separatim a reliquis consilium capturos, princip. in hac verba jurant, subsequuntur tribuni militum centurioneque, centuriatim producti milites idem jurant. Alia devotionis verba reperies apud Flavianum Blondum libro primo de Roma Triumphali, & Julium Barbaranum Officinae tom. 3. pag. 150. ad Joannem Stobaeum Seim. 41. Ado Viennensis Chronicor. atate 6. pag. 226. Theodofius & Valentin. A. A. Nov. decima quarta; Juratur in militia sacramenta, ut necessitates publica procurantur. Quod & moris Graecici, observo ex Q. Curtio libro septimo; An non propemodum in tua verba tui omnes te praecunte juravimus eodem nos inimicos amicosque habituros esse, quos tu haberes? Joan. Saresburiensis lib. 6. Polic. c. 7. ex Julio Frontino, qui antiquitatem ritus perit, quod nescio an ab ullo alio peti possit. sic igitur ille: L. Flacco & C. Varrone Coss. milites primum jurejurando facti sunt, antea enim sacramento tantummodo a tribuni rogabantur. Ceterum ipsi inter se conjurabant, se fugae atque formidinis causa non abiturus, neque ex ordine recessuros, nisi telis ferendi, hostis ferendi, aut civis servandi causa. Quae postrema verba non sunt, ut opinor, Frontini, (saltem non extant in operibus, quae ad nos pervenerunt,) sed T. Livii 3. Dec. lib. 2. superius proxime, ideo vereor, ne memoria lapsus sit Saresburiensis, aut idem ex Livio Frontinus scripserit. deinde in eodem Saresburiensis sequitur: Et hoc dicebatur militiae sacramentum, quod & Christianissimorum Principum firmatur auctoritate, & vult. Pulchre idem c. 13. ejusdem

dem libri: Numinibus namque Romanis, civibusque jurati, ep-
pugnare non poterant, quos sacramento militia suscepant defen-
dendos. Enses juraturi vibrabant, & distringebant, quo signifi-
carent evaginatis gladiis, ut puto, ulciscendam violati sacra-
menti fidem. Locus est notatu dignissimus apud Ammianum
Marcellinum lib. 21. *Insissique uni versi in ejus nomen jurare so-
lenniter, gladiis suis cervicibus admois, sub execrationibus diris
verbis juravere conceptis, omnes pro eo casus, quoad vitam profun-
derent (si neceffitas id exegerit) perlauros, quæ sequuntur rectores,
omnesque principes proximi itidem simili religione firmanunt. Se-
quebatur statim perfectum sacramentum mira quadam alacri-
tas, quam elatis in altum manibus attestabantur. P. Apollonius
Collat. Excidii Hierosolymit. lib. 3. pag. 43.*

- - - Plena sic voce loquentem
Prosequitur laudans castris favor, omnibus idem
Tollitur ad cælum clamor, dextraque patenti
Certatim jurata fides.

M. Annaeus Lucan. lib. 1. Pharsalia, v. 386.

- - - Hu cuncti simul assensere cohortes;
Elataeque alie, quacunque ad bella vocaret,
Promissere manus.

Hoc est, quod sanctissimum jusjurandum existimo appellari, loco C. Cæsaris inducitur libro 7. de bello Gallico: *Concla-
mant, equites sanctissimo jurejurando confirmari oportere, ne ad
liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem adiuvum habeat, qui non bis
per hostium agmen equitasset. Probata re atque ad jusjuranda
omnibus adactis. Audiendus aliquoties C. Tacitus libro
15. Annal. Dein postquam urgebatur, confessionis gloriam am-
plexus, interrogatusque ad Nerone quibus causis ad oblivionem sa-
cramenti processisset, oderam te, inquit. Idem libro 1. hist. Literæ
asseruntur; & superiorum Germaniæ legiones, rupta sacramenti reve-
rentia alium Imperatorem flagitare. Eod. lib. Inferiorum tamen
Germaniæ legiones Joanni Cal. Januar. sacramento pro Galba ada-
cta. Et post: Postquam universa clastiariorum legio sacramentum
ejus accepit, fides viribus, &c. Idem ibidem 2. Antequam
Titus adventaret, sacramentum Othonis acceperat uterque exerci-
tus, præcipitibus, ut asfolet, nuntius, & tardamole civis belli.
Et lib. 3. Histor. Multique legatos ad duas legiones, quæ priore
acie pulsa, in vetera castra concesserant, ut idem sacramentum ac-
ciperent. Denique idem lib. 4. Historiar. Et cum cetera juris-
jurandi verba conciperent, Vespasiani nomen hæsitantes, aut levi
murmure, & plerumque silentio transmutabant. C. Sueton. Julio
cap. 42. Sanxit ne quis civis major annis viginti, minorve decem,
qui sacramento non teneretur, plus triennio continuo Italia abesset.
Et in Calig. c. 15. in Nerone c. 44. Alex. tritus urbanas ad sa-
cramentum citavit. In Galba c. 16. Primi ob equum rupere, a se
Kalendis Januarii, adigi sacramento, nisi in nomen senatus re-
cusarunt. In MS. optima fidei legitur, & jam viderat Lavinus
Torrentium, adduci sacramento. Est enim, adduci, proprium fori
vocabulum, quo condemnatum significant, licet T. Livius 1.
Decad. lib. 6. dixerit, condemnatus & adductus est. allusit Cal-
phurnius Flaccus Declam. 4. Non potes ad verum damnatum ju-
re patris uti. Marian. Capella lib. 5. An servo, vel adducto,
liceat tribunos appellare? Notat Hugesianus Grotius locum c.
Quintiliano Declamat. 3. Id adducto ac pene servo, & vix li-
bero. Vet. scholiast. Juvenal. ad sat. 8. v. 235. Vestis ex charta
facta, vite illius, in qua pæna adducti ignibus ardere solebant.
Idem corrigendus est ad v. 157. sat. 1. Adductus cum per are-
nam traheretur, sulcum corpore suo fecit. Legendum est omni-
no; Adductus cum per arenam traheretur, Author libelli de
viris illustrib. cap. 21. filiam jam adductam videret. Animian.
Marcellin. l. 29. Vel conjugibus maritorum vacaret miserias fle-
re, immittebantur confelium, qui signatis domibus inter scrutinia
suspecti patri adducti. P. Chrytiolog. Scim. 8. in fine. Mi-
sericordiam non solum causam prævenit, antequam cognoscere, sed
etiam sententiam revocat, obfuit adductos. Ilidor. Hispal. lib.
10. Etymologiar. Damnatus & damnabilis, quorum prior jam
adductus est, sequens potest adduci. Notat incomparabilis Savaro:
eque vox non modo in criminibus valet, sed & in re pecunia-
ria. Anianus l. 6. C. Theodof. de Sponsalibus. non adducuntur ad
quadruplum. L. Seneca libro 3. de Benef. c. 8. Hic pecuniam pro*

adducto dependit, hoc est, pro eo, qui cum in are alieno esset,
nexus & vinculus tradebatur creditori, ad libitum ipsius asser-
vandus. Ita indiscrere intelligendi Poëtæ. Q. Horat. libro
Epod. od. 17. *adductum feris*, id est, damnatum ad bestias. lib.
1. epist. 1. *adductus jurare in verba*, id est, obstrictus, seu debi-
tor. Plaut. in Pœnulo sc. jam istuc. in fine.

- - - Duc ergo me intro, adductum te, etc.

Vide eundem Menachm. act. 1. & in Bacchidib. sc. ult. Ma-
rius Victor lib. 2. in Genesim.

- - - Quantus cum judice misa modesto

Adductos, rursus vita sententia reddit.

Claudian. de 6. Honorii consulation.

- - - Ceu legibus exul

Adductusque reus statu propiore sequentibus

Terga premor.

Sed de diviticulo in viam.

Istud non consuetudinis tantum Latinorum militum, sed &
Græcorum in more positum. Euripides in Iphigenia in princi-
pio. Apollodor. lib. 3. bibliothec. de adactis in fidem Aga-
memnonis militibus, dum ad Trojam proficisceretur: (licet
aliud juramentum intelligatur, de quo Hyginus fab. cap. 78. &
cap. 95) sed tamen de sacramento à Græcis præstito ante expe-
ditionem. Ajax ille apud Pacuvium:

Critus ipse princeps jurisjurandi fuit,

Quod omnes fecit, solus neglexit fidem.

P. Ovid. lib. 13. Metamorphos. fab. 1. in ejusdem Ajacis per-
fona.

Et nunc ille eadem nobis juratus in arma,
Et parvum ducum, quo successore sagitta
Herulis utentur, fractus morboque fameque.
Venaturque aliturque aribus.

Et lib. 1. de Arte.

Jurabant omnes in læsa verba mariti,
Nam dolor nullus publica causa fuit.

Et lib. 2. Amor. eleg. 18.

Carmen ad iratum dum tu perducis Achillem

Primaque juratus indus arma viris.

Stat. Papinius lib. 1. Achilleid.

- - - Nec sufficit omnis

Quod plaga Grajugenum tumidis conjurat Atreidis,

Sed pelago, terrisque meus quæretur Achilles,

Et volui ipse sequi.

Et lib. 2. Achilleid.

- - - Conjurataque sequuntur

Mille rates.

Uti tyrones arma sumpturi in jusjurandum adigebantur, ita
exauthorandi eodem illo sacramento solvebantur, priusquam
ab exercitu dimitterentur. Ammian. Marcellin. lib. 24. Duos
tribunos sacramento solvit, ut desides, & ignavos. Et lib. 25. in
initio: *Abycti sunt autem sacramento alii quatuor, ob flagitium
simile vexillationum tribuni. Præter Polybium libello de castra-
mentatione, & Herodianum variis in locis ab aliis citatos, u-
num addam ex eodem Polybio locum lib. 6. ἐξορκισαὶν
ἢ ΜΗΝ ΠΕΙΘΑΡΧΗΣΕΙΝ ΚΑΙ ΠΟΙΗΣΕΙΝ ΤΟ ΠΡΟΣ-
ΤΑΤΤΟΜΕΝΟΝ ΤΙΟΝ ΤΟΝ ΑΡΧΟΝΤΑ ΚΑΤΑ
ΔΥΝΑΜΙΝ. Sacramento adigunt, FORE OMNINO UT
PAREAT IMPERIO DUCUM, ET QUICQUID AB IIS
FUERIT JUSSU PRO VIRIBUS PRÆSTET. Est &
Theodosii & Honorii A. A. referiptum, quod non parum lucis
adsere possit, extat illud l. ult. C. de veteranis libro 12.
Nullus eorum qui sacramentis inherere desierit, vel volens per-
mittatur, vel inustus militare cogatur, seu stare judicium sen-
tentias, quæ non his observatis latæ fuerint, nullam firmitatem
habentibus, nisi forte reperitur ibi tempore militæ capti cog-
natio, tunc enim velut necdum cingulo deposito, sub militari judice
rem tractari sinique præcipimus, nisi principali beneficio specia-
liter indulto quidem ex his sese defendant. Ubi in exauthoratio-
ne duo solennia notantur, sacramenti solutio, quo miles
obstringebatur, & cinguli depositio, ut hoc libro supra do-
cui, & jam ulterius pergo.*

AD CAP. X. PARALIPOMENA.

Varia armorum genera, verutum, hostium capita absissa, eique imposita, hasta pura, pilum, phalarica, soliferrae, gesum quorum telum, lancea, sparus, falces, framea, cateja, rhombea, enses dati Imperatoribus inauguratis, magnus alius magisteratus, pugio, sarissa, cicatrice gloriose, sigaris, acinacis, sudes, conit, trunci, clypeus, parma, in ea relati mortui, elevati Imperatores, simiae, cetra, peltea.

Arma quam multiplicia diversis gentibus fuerint, nemo ignorat, neque dubitari potest, cum tam varia nomina maximam rei diversitatem designent. Pauca hic post alios subtexam. Atque ut inde incipiam, verutum etiam teli quoddam genus. gloss. veter. *canumenum, verutum*. Interpretatur Joannes Brodus ad epigr. 17. cap. 12. lib. 2. Antholog. *scylum aneum, znomonem, vericulum, verutum, pinulam*. Sal. lib. 3. Hist. apud Nonium cap. 18. num. 16. Charisius Solipater l. 1. Obert. Gifanium in indice Lucretiano. Censerem illud esse quod graphia appellat Suetonius in Julio cap. 82. P. Crinitus lib. 24. honest. discipuli. cap. 11. narrat graphius Joannem Scotum interfecit a discipulis suis cum in delirium senectutis vitio incidisset. T. Lucret. Carus lib. 4.

Vix absunt nobis missus bis mille sagittae,

Vix etiam cursus quingentis saepe verutis.

M. Plaut. in Trucul. sc. ite, ite, in fine.

Macharam longiorem habes, quam hac est, sed verutum sine dum petere, siquidem tolligerandum est tecum.

Silius Italic. lib. 17. Punicor.

Qui nobis, memini, ad Cannas latissimus ira

Servili fers ora duci suffixa veruto.

Ritus porro, quem hic designat, vulgatissimus est, & obvis omnibus. Nam hostile id animi ferocioris argumentum, caput devicti adversarii amputare, & in contumeliam, vel locupatente proponere spectandum, vel hasta affixum in ludibrium circumferre. Ita apud Lucanum lib. 8. l. 1. harsil. cap. ut Pompeji ad Caesarem perfertur, v. 680.

Imptus ut Magnum nosset puer, illa verenda
Regibus hirta coma, & generosa fronte decora,
Casares comprehensa manu est, Pharioque veruto
Dum vivunt cultus, atque os in murmura pulsant
Singultus anima, dum lumina nuda rigeant,
Suffixum caput est.

Cassici caput ad Anionum delatum. Jul. Capitolin. in Anton. Philo. Iosopho. Idem in Maximin. jun. in fine. Misa etiam Romam capita sunt eorum, & Parmenoni interfecit ad Alexandrum. Q. Curt. lib. 7. Augustus Brute caput Romam misit, ut statua Caesaris submitteretur. Sueton. c. 13. Didius Salvius Julianus ex tanta damnatorum more cervicem decollatus, caputque ejus in rostris ponitur. Ut loquitur Paulus Diaconus lib. 10. Supplem. Eutropii. Valer. Maxim. lib. 9. cap. 4. tit. 3. Caput ejus abscondere, & per Urbem pilo suffixum ferre sustinuit. Et cap. 9. tit. 1. Eoque errore impulsus est, ut caput Elvi perinde atque Cornelii circa rogam Caesaris fixum jaculo ferret, officii sui, & alieni erroris piaculum miserabile. Quid refert admonere Gracis, Latinis, Byzantinis, barbarisque gentibus eam ultionis rationem receptissimam? Gaganæ caput hastili praeasium Constantinopolim inducendum fuit. Et Athenodori in Iliacis capiti decollati caput Tharsum circumvallatum, pro portis hastili fixum extabit, ut author est Marcellinus Comes Indict. 5. A. Spartian. in Pelsen. Nigro. Hujus caput circumvallatum pilo, Romam missum, filii occisi, necata uxor, patrimonium publicatum. Ammian. Marcellin. l. 22. histor. Juliani ad eos mittere caput perduellis ingrati. Serv. Honor. ad v. 464. lib. 9. Aeneid. Capita Euryali & Nisi praefigunt in arceis hastis, & cum magno clamore comitantur. Ipse Virgilius ibidem loci.

Quin ipsa arceis, visu miserabile, in hastis
Præfigunt capita, & nullo clamore sequuntur
Euryali & Nisi.

Claudian. lib. 2. in Rufin.

Nec minus assiduis certant elidere saxis
Prodigiale caput, quod jam de cuspide summa
Nutabat, digna veniens ad mentia pompa.

Cornelius Severus in Epithaphio Ciceronis, laudatus à L. Seneca Suasoria 6 ut historicos ea super sileam.

Oraque magnanimum spirantia tene virorum
In rostris jacuere suis, sed enim absulit omnis,
Tanquam sola foret, rapit Ciceronis imago.

Sil. Italic. lib. 2. Punicor.

Necdum ira posita, celsa nam figitur hasta
Spectandum caput, id gessit ante agmina Pantum,
Imperat, & prope currus ad mania vertant.

Idem lib. 7. Punicor.

Palluit infelix subdullo sanguine Maurus,
Ora rapit gladio, praefixaque cuspide portat.

Denique lib. 15. in fine.

Tunc Nero procerâ sublimia cuspide portans
Ora duci cassi, Cannas pensavimus, inquit,
Hannibal, & Trebiam, & Trajimeni litora totum
Fraterno capite, & duplica nunc perfida bella,
Et geminas arcesce acies.

Ad verutum redeo, quod describit Modestus author libelli de vocab. militarib. ad Tacitum Augustum: *Aliud missile minus, ferro unciarum quinque hastiliterium pedum semis, quod nunc verutum dicitur*. Ex Virgilio lib. 2. Georgic. v. 168. exponit Adrianus Turnebus libro 30. Adversarior. cap. 27. *ferreum telum, instat veru*, quod qui gestarent, veruti appellarentur, eodem numero, quo cincti. A. Gell. libro 10. Noct. Atticæ. cap. 25. *Hasta, pilum, phalarica, semiphalarica, soliferrae, gesa, lancea, spari, rumigestri, falces, tragulae, framea, mesancula, cateja, rhombea, scortus, scibones, scielices, veruta, enses, sica, machaera, spatæ, lingula, pugione, climacula*. Quem locum varie correxerunt, corruerunt, discerperuntque Critici, Lipsius, Scaliger, Turnebus, alii, dum in rebus antiquitate ipsa obsoletis, quique Genio suo vacat & quod probabilius videretur, in commune consulti, producit. Ego vero communiora explicabo, & quadam omnia supplebo. De hasta, quare quæ à me sunt explicata hoc opere superius libro 3. cap. 21. Hoc tantum adde in donis militaribus hastas esse solere, ut ex sexcentis Inscriptionibus clarum. Fest. lib. 8. in voce hasta. & lib. 13. voce optionatus: sed putat eas esse oportebat, id est, sine ferro. Virgil. 6. Aeneid.

- - - Pura juvenis qui nititur hasta.

In terram noctu defigebantur. In sacris literis lib. 1. Samuel. cap. 26. in adibus, in columnis condebantur. Homer. Odyss. l. v. 126. Et lib. 17. v. 29. Virgil. lib. 12. Aeneid.

Exin qua medius ingenti adnixa columna

Adibus astat, valida vi corripit hastam.

Et columna istæ in mediis adibus recte collocantur. Jul. Pollux lib. 7. cap. 27.

Pilum, proprium fuit Romanis militibus gestamen. Grammatici pene omnes, & Historici. descripsit optime callentissimæque Polybius Megalopolitan. lib. histor. 7. cujus verba sic Latine sonant pag. 469. interprete eruditissimo Ilaaco Casaubono; Sunt & pilis quadam crassa, quadam tenuia: e solidioribus, quæ 10 unda sunt, palmarem habent dimetientem: quæ quadrata, latus & tenuia sibi in mediis sunt similia: atque hæc gestant cum jam dicto. Istorum omnium hastile tria fere cubita longum est, aptatur singulis telum ferreum hamatum, parvis longius, cunctis infestis lignis, cujus nexum usonemque adeo firmant valide, ad media usque ligna religantes, & crebris fibulis configentes, ut non ante nexum inter utendum laxetur, quam scutum frangat, & se ipsum in fundo, & qua parte igno committitur, digitum unum cum dimidio usque adeo magna cautione prospiciunt huic adnexioni. Parem pene descriptionem reperies apud T. Liv. 3. Dec. l. 1. in obsidione Sagunti, & apud Halicarnasum pag. 312. l. 5. ut infra adducam proxime. eadem in bell. Gall. Appiani Alexandrini in limine, qui

D d d d d

qui addit, & (Νεῦρα) Παλαιὰ καλῶσιν νησὲς, quæ (pila) Romani vocant nefes. Quod quia nusquam alibi viderat interpres, omisit, sed corrige Παλαιὰ καλῶσιν νησὲς. Romani dixerunt tela. gloss. vet. πῖλῶν, ὑσσός, & sic sæpe imperiti optimos codices corripunt. Iterum gloss. pilum, ὑσσός, & Παλαιὸν δρυ. Honor castrensis per pilum significatus. C. Plin. lib. 22. cap. 6. primum pilum capeffens sub Catulo, hoc est, primam militiam. L. Sen. lib. 3. de Irac. 2. In Imperatorem suum legiones pilas torserunt. Vide diligentissimum Lambertum Hortensium Montfortium in M. Lucanum, aliquot in locis. Ipsi Lucanus sæpissimum lib. 1. statim in limine. Et lib. 3. Pharsal. v. 589.

Pila sed in medium venere tremementia pectus.
Et lib. 8. v. 597.

Septimius, qui, pro superum pudor! arma satellites
Regia gestabat posito deformia pilo.

D. Juvenal. sat. 10. v. 94. pro militia Romana, pila usurpavit.
Valer. Flacc. Argonautic. lib. 6.

Romanos veluti savissima cum legiones
Tisiphone, Regeſque movet, quorum agmina pilis
Aique aquilis utrinque m. cant.

P. Ovid. lib. 3. Fastor. in principio:

Qui bene pugnarat, Rom. nam noverat artem,
Mittere qui poterat pila, diertus erat.

Stat. Papin. lib. 3. syl. 3. v. 101.

Vigilis te animique sagacis
Exitus exolvit, quantum Romana sub omni
Pila die, quantumque tribus, quid templa, quid ali
Undatum cursus, quid prougnacula polcant
Æguoris, aut longe series porrecta viarum.

Et more Romano, ad alios traducto lib. 4. Thebaid. v. 110.

Omnibus arce propugnans pectora crates,
Pilaque Java manu.

Sil. Italic. lib. 8.

Non illis felitum crispare hastilia campo,
Nec mos pennigeris pharetram implevisse sagittis,
Pila volanti, brevibusque habiles mucronibus enses.

Servius Maurus in illud lib. 7. Æneid.

Pila manu, savorumque gerunt in bella dolones.
Hinc milites pilani appellati. Ovid. lib. 1. Fastor. totidem pilani habebat. Et describit T. Livius 1. Decad. lib. 3. plenissime. Et à Martiale libro 10. epigr. 48. pilas cohortis, eodem sensu audit. Illud porro non omiserim, lapsis rēp. temporibus ideam fuisse pilum ac spiculum. Testem produco Fl. Renatum Vegetium lib. 2. cap. 15. Item bina missilia, unum majus, ferro triangulo, unciarum novem, hastili pedum quinque ac semis, quod pilum vocabant, nunc spiculum dicitur, ad usus istum præcipue exercebantur milites. Forte & eadem significatione l. 1. c. 20. Itē enim vibrandis spiculis vehementer istius est, quæ reperiuntur ad verbum apud Modestum libello de vocabulis militaribus ad Tacitum Augustum. Denique nec hoc omiserim. signum ineundi certaminis fuisse emissum pilum ubi in acie dispositi steterint milites, uti indicendi belli occasio, ritusque ab hasta in hostium fines librata, defumi solebat. Dionys. Halicarnass. loco jam proxime laudato, cuius verba Frederico Sylburgio ita sonant: Ex pilis defixis ante tentoria, tela sunt hæ Romanorum, quæ primo congressu ejaculantur, oblonga hastilia, crassamento, quod manum compleat, triplicemque veruculis ferreis utrinque in rectum præfixa, mediocribus jaculis, cum ferro suo paria. Ex his, inquam pilis circa summa verucula emicabant flamma. Liv. 1. Decad. lib. 9. Vadunt in prælium urgentes signiferos, & ne mora in concursu pilis emittendis, stringendisque inde gladiis foret, pila velut signo dato abiciunt, striditque gladii cursu in hostem feruntur. Claudian. l. 2. in Rufin. ubi milites pugna vicina admoti, indignabundi.
Jam jam barbaricos silentia pila erores
Sponte volant, utroque manus mucrone silentis
Ducitur.

M. Lucan. l. 7. Pharsal. v. 460. locum ob elegantiam insignem totum adscribam.
Ut rapido cursu sati summa morantem
Consumpsere locum, parva tellure dirempti,

Quo sua tela cadant, aut qua sibi fata minuentur,
Inde manum spectant, tempus quo noscere possent,
Falluri qua monstra forent. videre parentes
Frontibus adversis, fraternaque communis arma,
Nec libuit mutare locum, tamen omnia torpor
Pectora constrinxit, gelidusque in viscera sanguis
Perussa pietate cor, totaque cohortes
Pila parata diu tensis tenere lacertis.

M. Plaut. in Curcul. sc. argentarius,

Quia ego ex te faciam pilum catapultarium.

Sequitur in Gellio phalarica, quam sic Livio describente intelliges 5. Decad. l. 1. Erat Saguntinis phalarica missile telum, hastili oblongo, & caeteretis, præterquam ad extremum, unde ferrum extabat, id sicut in pilo quadratum stipula circumligabant, lineabantque pice, ferrum autem tres in longum habebat peder, ut cum armis transfigere corpus posset, sed id maxime, etiam si adhæset in scuto, nec penetrasset in corpus, pavorem faciebat. Unde liquet, telum hoc præcipue Saguntinorum fuisse. gloss. vet. phalarica, χερσεβαλίστρα. Unde liquet & manu torqueri solitum, confirmante Livio: at Fl. Vegetius libr. 4. rei milit. c. 10. balista voluit phalaricam librari: Phalarica autem ad modum hastæ valido præfigitur ferro, inter tubum etiam & hastile, sulfure, resina, bitumine, stipulæque convolvitur infuso oleo, quod incendiarium vocant, quæ balista impetu destinata, præterpro munimine ardens figitur ligno, turritamque machinam frequenter incendit. Nominis etymologiam repetere potes ex Servio ad lib. 9. Æneid. De hoc telo (phalarica) legitur, quia est ingens, torno factum, habens ferrum cubitale, supra quod veluti quadam sphaera, cuius pondus etiam plumbo augeatur, dicitur enim ignem habere adfixa stipula circumdata, & pice oblitum incensumque, aut vulnere hostem, aut igne consumit: hoc autem telo pugnatur de turribus, quas phalaras dici manifestum est, unde & in circo phalæ dicuntur divisiones inter Eurypum & metas, quod ibi constructis ad tempus turribus, his telis pugna edi solebat, hinc phalarica hasta, sicut alia muralis. Phalaras autem pro turribus istis scenicis usurpat Juvenalis sat. 6. v. 589.

Consulite ante phalaras, Delphinatorumque columnas.

De turribus videtur intelligendus Claudianus de Consul. Marcellino Theodori in fine.

Fida per innocuas current incendia turre.

M. Plaut. Mostellar. Sc. Jupiter.

Isti, qui hastis trinum numerorum causa subeunt sub phalaras.

Q. Ennius lib. 5. Annalium.

Miles defendunt, sunt tabulata, phalæque.

De oleo locus expressus est Abbonis Floriacensis abbas, si is est, qui in Vasconia martyrizaretur, ut loquitur Sigebertus Gemblacensis in Chronico ad Annum 1003. & Oliba Aufonensis Episcopus, in epistola qua agit de pace inter Episcopum & vicecomitem Narbonensem, membrana vetus Floriacensis eum coartancum Fulberti Carnotensis facit, vixisseque vult Anno 996. Certe obsessa est Lutetia à Normanis, quod describit Abbo noster, anno reparata salutis 886. ut author est Io. Asser Episcopus Stryreburnensis in vita Alfsedi Britannorum Regis. Itaque quam quadrent tempora, non dubito quin Abbo hic, & abbas, & poëta, & martyr idem sit. Itaque Obsid. Paris. lib. 1.

Addit eis oleum, ceramque, picemque ministrans,

Mixta simul liquefacta loco serventia valde.

Phalaricam loco laudato Virgilius descripsit peritissime.

Non jaculo, neque enim jaculo vitam ille dedisset,

Sed magnum fridentem contorta phalarica venit,

Fulminis æstus modo, quam nec duo taurea terga,

Nec duplex squamis lorica fidelis, & auro

Sulmunt, collapsi vixit immania membra.

Q. Ennius in fragmentis.

Quæ valido venit contorta phalarica missu.

Servium, ad verbum, ne literula quidem mutata, transcripsit. Hidorus lib. 18. cap. 7. & nonnulla obiter Nonius Marcellus cap. 18. num. 20. Fest. Pomp. l. 6. Phalarica, genus teli missile, quo utuntur ex phalaris, id est, ex locis extructis dimittentes. M. Lucan. lib. 6. Pharsal. v. 195. non minus apposite.

Quid

C. Salust. in Catilin. Sed ex omni copia circiter pars quarta erat militariis armis instructa, ceteri ut quosque casus armaverat, spatos, aut lanceas, aut praecutis fudes portabant. T. Liv. 4. Decad. lib. 4. Si quis extra ordinem audacius procurrat, & ipse inter equites sparo percussit, & tribunos centurionesque castigari jubet. Fest. l. 17. Sparo minimi generis jacula, à spargendo dicta. Sed & Gracii eo teli genere frequentissime uti. A. mylius Probus in Epaminonda vita. Unde non est difficile formam ejus teli colligere. Sic quippe illic: Univerſi unum impetum fecerunt, neque prius abſceſſerunt, quam magna caede facta, multisque occiſis, ipsum Epaminondam pugnantem sparo eminus percussum concidere viderunt, hujus casu aliquantulum retardati sunt Baotii, neque tamen prius pugna exceſſerunt, quam repugnantes prostigarunt. At Epaminonda, cum animadverteret mortiferum se vulnus accepisse, simulque ſſerum, quod ex hastili in corpore remanſerat, extraxisset, animam ſtatim amiſſurum, uſque eo retinuit, quoad renuntiatum eſt, iſſe Baotios: id poſtquam audivit, ſatis inquit, vixi, in iſto enim morior, tum ferro extradito conſeſſim exanimatus eſſi. Ferrum ſpari extraſtrum alii hiſtorici ſpiculum vocant, aut haſtam. Valer. Maxim. l. 3. c. 2. Interpretes Pauſaniz in Arcadic. & Rhodomennus Diodori Siculi lib. 15. & Donat. Ponzan. notavit ex Aelian. haſtam vocavit Cicero lib. 5. familiar. episto. lar. à Dionyſio Lambino citatus. Idem lib. 2. de finib. bonor. Non ego jam Epaminonda, nor Leonida mortem hujus antepeno mori, quorum alter cum viſſet Lacedaemonios apud Mantineam, ſimulque ipſe gravi vulnere exanimari videret ſe, ut primum deſperavit, quaſſuit, num ſalvum eſſet clypeus, cum ſalvum eſſe ſtentes ſui reſponſiſſent, rogavit, eſſe ne ſuſi hoſtes, cumque id quoque, ut cupiebat, audiviſſet, evelli juſſit eam, qua tranſiſſus erat haſtam, ſia multo ſanguine proſuſo in latitia, & in victoria mortuus eſt. Ita ergo eadem ſpiculum, haſta, ſparus.

C. Lucilius:

Tum ſpara, tum rumices, portantur tragula porro.

Sil. Italic. lib. 8. Punicor.

Marrucina ſimul Frentanis amula pubeſ

Corſini populos, magnamque Theate trahebat,

Omnibus in pugna fertur ſparus.

Rumiceſti pro teli quodam genere ponuntur, ſed corrigunt vi- ri docti, rumices, ex loco Lucilii proxime allato. Sed viderit illi, reſſene, an iecus?

Qui pro falces in A. Gellio ſaces reponunt, falſi omnino ſunt, nam ſalcium in bellis uſus creberrimus, unde & ſalcati curruſ Latinis. Veget. lib. 3. cap. 24. Gracis vero à gura ſperant- eſſe. Arrian. de Geſt. Alexandri l. 2. Diodor. Sicul. 17. Sui- das in voce ſperant- eſſe. Curtius lib. 4. & alibi ſape, quorum quidem curruum author ſuit Cyrus. Xenoph. Cyropad. lib. 6. Meminit Plutarchus in Lucullo, & quia res notiſſima eſt, uni- cum tantum locum adſcribam ex incerto auctore lib. de Reb. Bellic. Huiusmodi pugnacis vehiculi genus, quod armis, & ter morem videtur inſtructum, reperit Parthica pugna neceſſitas, ſed hic, ſingulis bene munitis inſectis equis, duo viri, veſtiti, & armis, ferro diligenter muniti, citato curru in ugnam rapiunt, cujus po- ſterior ſupra curruum pars, cultus in orbem extantibus communitur, videlicet ne ſacili à tergo cuiquam præbeatur aſcenſus: falces vero acutiſſimæ axibus ejuſdem curruſ præſtantur, in lateribus ſuis anſulas habentes, quibus inſeſſe ſunt: p. o. à bitrio duorum equitum, laxati quidem explicant, reſſe autem erigunt ſalces, qualia vero hu- juſmodi machina funera hoſtibus mutant, vel quos turbati or- dinibus ſtrages efficiunt. dicent melius quos uſu bella cognoscunt. Claudian. lib. 1. de laud. Silichonis:

- - - Non ſalce Gelonus,

Non arcu ꝑſepulere Geta.

Sidon. Apollinar. carm. 7. v. 242.

Curſu Herulus, Chummiſ jaculû, Francuſque natuſtu,

Sauromata clypea, ſaltus pede, ſalce Gelonus.

Stat. lib. 2. Achilleid. ad finem.

- - - Falcemque Getæ, arumque Gelonus

Tenderet.

Frameam gloſſa veteres cum rhompha confundunt, ſic enim framea ꝑꝑoſita, & de ea re infra diſcutietur.

Interim diſſidium maximam eſt inter Tacitum & Liſdorum,

quod non eſt facile componere, ille enim haſtam, hic gladium vult fuiſſe. Tacitus ſic lib. de Morib. Germanor. Rari gladiiſ aut majoribus lanceis utuntur haſtas vel iſſo um vocabulo frameas gerunt, angulo & brevi ſerſo, ſed ita acuti, & aduſum habiliſ ut eodem telo, proſt ratio peſſet, vel eminus vel cominus pugnent. Eo- dem deinde libro, ſed paulo poſt: Tum in ipſo concilio, vel principum aliquiſ, vel pater, vel propinquus, ſcuto frameaque juvenem ornant. Liſdor. lib. 18 cap. 6. Framea gladiuſ ex utraque parte acutus, quam vulgo ſpatham vocant, ipſa eſt rhompha. Conciliat tam diverſa mentis inter ſe ſcriptores, quibus vacaverit. Joan. Britannicus ad v. 79. ſat. 13. D. Juvenal.

Et Martii framea, & Cirrhai ſpicula vatiſ.

Martian. Capella in limine lib. 5.

Porummiſ tridam ſuſpirans ſlegitat haſtam,

Gradiuſ frameam non auſus ꝑſcere ſalcem

Saturni bello ſuetuſ diſquiriſ agreſſi,

Diſſidencque ſui reſpectat tela Tonantiſ.

Monſtra hæc verborum nulli intelligenda ſuſtulit vir erudituſ Hug. Grotiuſ, dum ſic interpunxit.

Porummiſ tridam ſuſpirans ſlegitat haſtam.

Gradiuſ frameam non auſus ꝑſcere ſalcem

Saturni bello ſuetuſ diſquiriſ agreſſi.

Cateje etiam inter tela à Gellio collocantur. A. liuſ Donatuſ in v. 742. lib. 7. Aeneid. Hi omneſ imitariſ Teutonaiſ, mittebant telorum ſpecieſ, quæ cateje dicebantur, etantque haſta angulo & brevi ſerſo. Serviuſ cateja (ibidem loci) tela Gallica. Et forte illo avo idem Galli & Teutonaiſ, atque adeo Germani omneſ unico Gallorum nomine comprehenſi, quod doctiſſimuſ offendiſ, ut alioſ omittam, Marcus Veſſeruſ, Auguſtinuſ ſenator lib. 1. Annal. Bojor. Jacob. Schegkiuſ in C. Paterculuma lib. 2. cap. 19.

Virgil. loco laudato:

Teutonico ritu ſoliti vibrare catejaſ.

Fruſtra eſt Pieriuſ Valerianiſ, qui in Romano codice ait ſe re- peririſ catejaſ; fruſtra, inquam, eſt, cum vulgataſ lectionem omneſ codiceſ recipiant, & conſentiant aliiſ auctoreſ. Veruſ Scholiaſteſ D. Juvenaliſ ad v. 195. ſat. 14. Comes Latiſ centu- rio, ſub quo militabiſ, ut evertat caſaſ, & catejaſ Mauro- rum. Quod neſcio an telum ſignificat illo in loco poſſit.

Abbo lib. 1. de Obſidione Lutet. Pariſior. pag. 542. 60.

Inde ſuper cernenſ lapideſ conſpexit acerboſ,

Ac dirat uſ aper, denſo tranare catejaſ,

Inter ſeſe aliud, turrimque.

Idem eodem libro poſt pag. 550.

Pila dabant, rupeſque ſimul, celereſque catejaſ,

Plebeſ inimica Deo.

Valer. Flacc. lib. 6. Argonautic. non multum à principio:

- - - ibi ſutuluſ illiſ

Et domuſ, & crudo reſidentib ſub vellere conjux,

Et per eſt primo torquens temone catejaſ.

Sil. Italic. lib. 3. Punicor.

Tum primum caſtruſ Phœnicum tendere rituſ

Cinyphii didicere Maca, ſquallentia barba

Ora viriſ, humereſque regunt velamina capriſ

Setigeriſ, panda manus eſt armata cateja.

Rhompha Thracum volunt eſſe teliſ, ſreti auctoritate T. Livii, cujuſ hæc ſunt 4. Decad. lib. 1. Thracar rhomphaea, ingentiſ & ipſa longitudiniſ inter obſectioſ undique ramoſ impediabant. Liſdoruſ jam proxime antea citatuſ, in framea, & vetuſ gloſſariuſ: Mem- nire inſuper Poëta,

Baptiſta Mantuanuſ Parthenice ſecunda:

Quam gerit adverſuſ ſeriat rhomphaa cohorteſ.

Valer. Flacc. lib. 6. Argonautic. pauciſ interſectiſ, poſt ea quæ

citaviſuſ ſupra.

Quoſ ducit Teutagenuſ crudi mora corticiſ armat,

Aequaque nec ſerſo, brevior nec rhompha ligno.

Notat Aegydiuſ Maſteriuſ, in Mſ. rhompha iſſe ſcriptuſ, ab aliſiſ rumpha vocatuſ. Abbo de Obſid. Lut. loco proxime ſupra laudato:

Quoſ valide Teutagenuſ bellanteſ ſub duodeno,

Rumpha, vel formido Danum ſub terruiſ anguam,

Sed

Sed rescribere omphaa cum aliis, qui constanter vel rhompea vel *ρῶμπεα* profuerunt. Inhaesit idem mendum ejusdem codicis lib. 2. pag. 556.

Nostra manens turris, clypeus nec non bis acuta

Rumfca, fortis & arcus erat, fortisque sagitta.

De ense dicendum erat, sed omoia preoccupata; illud tantum addiderim incognitum fuisse in supplicis exigendis, prisca republi- ca, ensis ulum, cum securi capita inciderebantur.

Recte Lucanus lib. 8. v. 774.

Tunc nervos venasque secat, nodoque frangit

Ossa diu, nondum artis erat caput ense rotare.

Excogitato deinde sub Imperatoribus gladii usu in decollandis hominibus, gravior & ignominiosior securi, honoratior gladii poena censebatur. Unde ridicula illa reprehensio Bassiani Caracalla intersecto Papiniano, ut retulit A. Iulius Spartianus in vita ejus: *Argui oportuit gladio exequi mandatum meum. Quasi malignum & tyrannicum factum excusari eo potuisset, quod non gladio, sed securi in eum animadversum fuisset. Certe passim ensis pro capitali supplicio usurpari solet à poetis, omitto historicos.*

Corripp. lib. 1. num. 3.

Affricetque viros legum pius ensis iniquos.

Claudius sapissime, quem unicum advocat, nam l. 1. r. Seme- strium disquisivit eruditissime P. Faber Sanjotianus, quem consule. Claudian. itaque lib. de bello Gildonico,

Tertia jam cervix solito mucrone rotetur.

Et de 4. Hon. Consul.

- - - Gladiis submitunt colla paratis.

Et eodem panegyrico post:

- - - Nou imminet ensis.

Et lib. 1. in Ruffin.

- - - Proh favior ense

Parcendi rabies.

Sed maximus gladio habitus honor. quum nuper creato Imperatori in manum daretur, tanquam summum jus, eximiae potestas significata per illum foret. Corrippus lib. 2. num. 4. & vide quæ ibi à me sunt dicta: Atque adeo creati præfati pratorio enle, coram senatu, & quidem stricto donantur. eadem certe de causa, ut potestas in facinorosos animadverendi exprimeretur. Adrian. Turneb. l. 12. a dverfator. c. 6. Stat. l. 6. fyl. 2.

Cusque facer primum tradit Germanicus ense.

Sidon. Apollinar. carm. 5.

- - - Cui teste senatu

Ipsæ etiam strictum commiserat Ulpian ense.

Guntherus Ligurini l. 1. potestatem sacularem eo designat:

Huc sacri celebresque viri, quos laude serena

Instila, vel gladius mundo saxis esse verendos,

Ex omni regione stuant.

Unde puto profluxit mos, & ut Regibus præferatur, etiamnum hodie in tota Europa, gladius, præsertim celebrioribus comitiis, aut festis. Idem Guntherus lib. eodem pag. 14.

- - - Posito diademate Petrus

Regali dextra tulit alti principis ense.

Præcessitque sacram brevis diademæ coronam.

Vetus lapis:

PUBLIO. MÆCIO. MEMMIO. FURIO. BAL-
BURIO. CÆCILIANO. PLACIDO. C. V.
PRÆFECTO. ANNONÆ. URBIS. SACRÆ.
CUM. JURE. GLADII.

Ut summorum magistratum gestamen gladius, ita minorum pugio. Martial. lib. 14. epigr. 32. epigraphæ, parazonium.

Militia decus hoc, & grati nomen honoris,

Arma tribunitium cingere docta latus.

Sequentis epigrammatis epigraphæ est, pugio.

Pugio, quem curvus signat brevis orbita venis,

Stridentem gelidis hunc Salo tinxit aquis.

Sarissa, inquit Festus Pompeius lib. 17. hasta est Macedonica. T. Liv. 4. Decad. l. 7. Ibi simul perturbati ordine & impeditus intercurfus suorum usus prælongarum hastarum, (sarissas vocant Macedones) intulere signa Romana legiones, & ipsam perturbato confecerunt. Ejusdem Decadis lib. 1. Per operculi foramina, præ-

longa haste quas sarissas vocant, ad summoventes hostes eminebant. Q. Curt. lib. 9. Macedo iusta arma sumpserat, arcum clypeum, hastam, quam sarissam vocant, lava tenens. Quæ verba exponens Robertus Valurius lib. 10. de re militari cap. 3. turpiter lapsus est, dum contra verba historici, omniumque aliorum scriptorum testimonia, censuit non hastam esse, sed clypeum arcum sarissam. Servius ad v. 664. lib. 7. Æneid. Titum proprie est hasta Romana, ut gessa Gallorum, sarissa Macedonum. Julius Pollux lib. 1. cap. 10. Onomastic. num. 7. *σάρισα* *Μακεδονική*, τὸ δῖπυ, Macedonicam sarissam, quæ hasta est, inter arma enumerat. Rursusque idem lib. 10. cap. 31. καὶ ἕξ ἐστὶν εἴδη τῶν ἁλμῶν, πάλαι, σάρισσαι, σάρισα, σάρισα. Tum & histilia dices, pericas, pelta, sarissas, saunia. Utraque manu torquebatur à Græcis, & præsertim à Lacedæmoniis, ad quos ejus usum transtulit Cleomenes. Alexander ab Alexandro Neapolitanus lib. 6. Genial. dierum cap. 22. Longitudinem ad cubita quatuordecim docuit debere esse Ælianus lib. de aciebus instruendis, ut rectissime cum pica Gallica confundi possit. Usum descripsit Modestus qui libellum de vocabulis militaribus nuncupavit Tacito Augusto, & ex illo, ut plerique alia transcripsit Flavius Vegetius l. 3. de re milit. c. 34. Cataphracti equi jungebantur ad currum, quibus insidentes elibanarii sarissas, hoc est, longissimos contos in elephantos dirigebant. Hinc in Alexandri exercitu sarissis sive hastis armati sarissophori nuncupati. Q. Curt. l. 4. Non immerito itaque verebatur Aretam ducem hastatorum, quos sarisso: heros vocabant. Efraxino erant. Suid. in voce *σάρισσοι*. Lucat. ad. v. 269. lib. 7. Thebaid. Macedonum lanceas interpretatur. Ipse Stat. ibidem:

Fraxineas vibrant Macetum de more sarissas.

M. Lucan. lib. 8. Pharsal.

Primi Pellaas arcu fregere sarissas,

Battraque Medorum sedem.

Ovid. lib. 12. Metamorphos.

Qui clypeo, gladioque, Macedoniaque sarissa.

M. Lucanus lib. 10. Pharsal. v. 46.

Proh pudor! Eoi propius timuere sarissas,

Quam nunc tela timent populi.

Levis macula extergenda est & codice Q. Sammonici Serenæ lib. de Medicina cap. 47.

Cuspide non quisquam, longe neque cade carissa,

Fulmine non gladii, volucris nec selle sagitta,

Quam cito vipereo potis est affligere iclu.

Rescribere me autore, nisi fallit me editio mea pag. 295. auctore l. Lectio.

- - - Longe neque cade sarissa.

Quoniam supra interpretatus est Vegetius esse sarissam, hic de conto videndum. Nonius cap. 18. num. 24. *Conti hasta longiores, & robusta.* Lamb. Hortensius in M. Lucani lib. 6. pag. 664. ibid.

Nunc sude, nunc duro contraria pectora conto

Detrudit muris, & valli summa tenentes.

Virgil. lib. 5. Æneid.

Ferrataque sudes, & acuta cuspide contos

Expediunt.

In Nicolai Erythraei editione erat,

Ferratasque trudes.

Idem lib. 9. Æneid.

- - - Telorum effundere contra

Omne genus Teucris, ac duris detrudere contis.

Valer. Flacc. Argonautic. lib. 6. Ægydius Maserius ibidem.

- - - Ingentis frenator Sarmata conti.

Claud. infinitis pene locis, lib. de bello Getico:

Et tremulos regit hasta gradus, & nixtur altis

Pro baculo contis, non exarmata senectus.

Et de 3. Honorii Consul.

- - - Nudique seges Masortia ferri

Ingeminat splendore diem, pars nobilis arcu,

Tars longe jaculis, pars cominus horrida contis.

De 4. Hon. Consul.

Quis molles sinuare fugas, quis tendere contum

Avior?

De 6. Hon. Consul.

*Solo peragent cum murmure bellum
Procento lester frangebant mania conto,
Iridens scopulos.*

Lib. 1. de Laudib. Stilichonis.

*Non fera Huniorum feritas, non salce Gelonus,
Non arcu populere Getæ, non Sarmata conto.*

Locum esse corruptum ipse carminis verborumque ordo loquitur: putavi aliquando legendum *Thunorum* ex l. Solino cap. 16. sed revera *Chunnum*, rescribi par est. Nam ex eate Chunni irruerant ex Maotidis confinio in Europam, cum alia barbararum gentium colluvie. Ricobaldus Ferrariensis in poemio urb. Ravennat. D. Aufon. epigr. 1.

*Arma inter Chunnosque truces, furteque nocentes
Sarmatas.*

In precatone Consulatus sui, Chunnum & Getas conjunxit.

*Qua vaga Sarmatas sibi junxerat agmina Chunni,
Quaque Getes focus Istrum adfultabat Alanis.*

Sidonius Apollinatis frequentissime. libro octavo epist. 9.

*Istius Ostrogothus viget patris
Vicinosque premens subinde Chunnos,
Hic quod subditur, hinc superbit illu.*

Idem carm. 5. v. 481.

Pannonius, Nervus, Chunnus, Geta, Dacus, Alanus.

Iterum carm. 7. v. 241.

Cursu Herulus, Chunnus jaculis, Francusque natatu.

Denique carm. 23. v. 240.

*Pacem te medio darent feroces,
Chunus, Sarmates, Getes, Gelonus.*

Ad eundem regredior, in quo nomine corruptus forte & Statius, nam ex MS. legitur lib. 2. Achilleid. v. 420.

*Quo Maeta sua gesta vitent, quo turbine contum
Sarmates, falcemque Getes.*

Denique restituendus insigniter splendore suo in eodem Claudiani libro de bello Getico locus, praeivit egregius Philippus Rubenius.

*Vulneribus pars nulla vacat, recisaeque cunctis
Gloria sedati splendet iactantior oris.*

Certissima conjectura me duce rescribes:

*Vulneribus pars nulla vacat, rescisaeque contis
Gloria sedati splendet iactantior oris.*

Sensus est, gloriosum Getis videri, si faciem hastis militibus vulnerat habeant. Nam conti duplices, quidam militares, Jul. Poll. lib. 1. cap. 10. num. 6. unde *κοντοειδεις*, qui contos gestant eodem dicuntur: alii nautici, idem Pollux lib. 7. cap. 9. num. 3. Lilius libro de Navigiis, Ludovicus de la Cerda Tolerantius ad l. 9. Æneid. Virgil. v. 302. Cuius diligentiam nemo non laudet. Cicatrices certe laudi & ostentationi fuisse antea dixi, hic adde Caesaris locum ex M. Quintiliano lib. 6. cap. 4. C. Caesar Pompeio ostentanti vulnus ore exceptum in seditione Stipitiana, quod ipse se passim pro Caesare pugnantem gloriabatur, nunquam fugiens respectis, inquit. Idem lib. 7. cap. 15. Saurius manibus acuturibus, speciosior sanguine, & ipso periculo augustinior. L. Flor. lib. 4. hist. Rom. cap. 12. T. Castricius antiquus scriptor, disertissimorum duorum, Demosthenis Oratoris, & Sallustii historici verba huc spectantia examinat, apud A. Gell. lib. 2. cap. 27. Speciose Aurel. Cassiodor lib. 8. epist. 10. Vulnera accipit, quae tantum nuncii sunt gloriosae, quantum tunc habuere periculi. Q. Curt. lib. 4. Spondere prope quot cicatrices, totidem corporis decora. Placid. Grammat. ad v. 74. lib. 4. Theb. Papinian: Signa praeferuntur virtutum, id est, cui praestantiora vulnera dignitatem. Dixerat Statius,

Plagarum in pectore nodos.

Ipse Claudianus paulo ante ibidem loci,

*Crimigeri sedere patres, cuncta Getarum
Curia, quos plagis decorat numerosa cicatrix.*

Sidon. Apollinar. carm. 25.

*In campis Marathonis merentem
Vulnus non habuisse, grande probum est.*

Est & sagaris Massagetum telum, licet credimus Herodoto l. 1. in

fine. & Scytharum, Jul. Poll. lib. 1. cap. 10. & Persarum, Strabo lib. 15. in. fine.

Sicalem machara, insidiantium, & latronum erat. Cicero Orat. 2. in Catilinam, & Orat. 3. in Verrem. D. Juvenal. sat. 7. v. 9. hinc *fearius*, prædo, latro. C. Sueton. in Caesare cap. 11. Cicero orat. pro Roscio. fuit *Thracum*, Thucyd. libro 2. Meminit Martialis lib. 2. epigr. 16. lib. 11. epigr. 2. Andr. Alcianus emblem. 52.

Latronum furumque manus tibi sava per Urbem

It comes, & diris cuncta cohors gladiis.

Acinacis Medorum gladius. Q. Horat. lib. 1. Od. 27. Helenius Acron Persarum gladium vocat, Porphyrio & ipse Grammaticus Parthorum ibidem loci, sed facile componere inter illos dissidium, ævo quippe Horatii, & Persæ & Medi nomine Parthorum comprehendebantur. Persas tamen ante Parthos illum gessisse, loquitur Herodot. lib. 7. Et Valer. Flacc. Argonaut. lib. 6.

Insignis manicus, insignis acinace dextra.

Ista quidem arma fuerunt solertia industriaque gentium exco-gitata, at prius nullus aliis armis cernebatur, præterquam tunicis, aut indubius.

De truncis quidem Lucat. Flacid. ad v. 64. lib. 4. Thebaid. Statianæ.

*- - - Pars gesta manu, pars robora flammis
Indurata du.*

Ejusdem libri v. 302.

Et pastoralis meditantur praelia trunco.

Virgil. lib. 7. Æneid.

*Improvisti adjunt, hic torrens armatus obuso,
Stipitis hic gravi nodis, quod ungue reperit
Romanis, telum ira facit.*

Eodem iterum libro.

Stipitibus duris agitur, sudibusque prausis.

Idem lib. 10. Æneid.

- - - Sternentes agmina clava.

Denique lib. 11. Æneid. ad finem.

Tela manu trepida jaciunt, ac robore duro

Stipitibus ferrum sudibusque imitantur obusis.

Sudes duplicem in usum, vel ut ad palum exercebantur tyrones, vel ut iis pugnaretur. Vet. gloss. *ῥυδεις*, iterum *ῥυδεις*, *ῥυδεις*, pericula, *ῥυδεις*, iterum *ῥυδεις*, *ῥυδεις*, insuper, *ῥυδεις*, *ῥυδεις*, *ῥυδεις*, denique in eodem glossario veteri *ῥυδεις*, *ῥυδεις*, *ῥυδεις*. Adeundus est Servius ad l. 2. Georg.

Quadrifidasque suaves, & acuto robore contos.

Sudes istas libabant in palum, non secus ac si cum homine res transigenda fuisset. Fl. Veget. lib. 2. cap. 23. Ad palum quoque vel sudem juniores exerceri per commodum est, cum latera, vel pedes, vel caput petere, punctum casumque condiscant. Corruptum esse locum vidit Godefridus Stewechius, neque enim ut pali, ita sudem in terram defigebantur, sed in palum defixum libabantur, palus autem ne nutare posset, profunda admodum scrobe defixa, sex pedes eminebat, scilicet quo referret iustum viri staturam, petebaturque eminus missilibus, cominus sudibus. Idem Veget. lib. 1. cap. 14. Tyro, qui dum clava exercebat ad palum, hastilia quoque ponderis gravioris, quam adversaturus sint jacula, adversus illum palum, tanquam adversus hominem facere compellitur. L. Livius dec. 3. lib. 6. Sudibus inter se in modum iusta pugna concurrere. L. Sen. epist. 89. Sudes torquere juvenis olim discerebat. Fest. Pomp. lib. 17. Sub vineam jacere dicuntur milites, cum adstantibus centurionibus jacere dicuntur sudes. Leo Aug. de bellico apparatu cap. 7. num. 3. num. 18. & num. 57. non sudibus, sed & rudibus exercitatos milites prodidit, & ego supra hoc opere in tractatu de gladiatura expedi:

Ira Tibull. lib. 4. ad Messillam.

*Quis tardamve sudem melius, celoremque sagittam
Tecerit.*

D. Juvenal. sat. 6. v. 240. ubi scio, veterem Scholiastem habitum pugnantium gladiatorum interpretari, non vero militum aut tyronum, sed minus recte:

*Endromidas Tyrus, & saminum ceroma
Quis nescit? vel quis non videt vulnera pali?*

Quem

*Quem cavat assiduis sudibus, scutoque laceffit,
Atque omnes implet numeros dignissima prorsus
Floralis matrona tuba.*

Sed in vero & non simulato conflictu militis olim sudibus
ufos, discit ex Sexto Propertio libro 4. eleg. 1.

*Non rudis infestis miles radiabat in armis,
Miserabant usque praelia nuda sude.*

Ubi obiter dictum velim auro arma obducta, quo major pompa
apparatuque esset. Unde chrysalpides, & argyralpides
nomina coeperunt, ut ex Justino notissimum lib. 12. & Aelio
Lamprid. in Alexandro Severo. Paul. Oros. lib. 3. cap. 23. Ul-
timo consilio argyralpidas, ob arma deargentata sic dictos, hoc
est, milites, qui sub Alexandro militaverant, in auxilium ro-
gar.

Theodos. Macrobi. lib. Saturnal. 2. cap. 2. Ostentabat An-
tiochus in campo ingentes copias, quas bellum populo Romano sa-
lutaris comparaverat, conterebatque exercitum insignibus aureis,
& argenteis florentem, inducebat etiam currus cum alabris,
& elephantos cum turribus, equitatumque frans, & ephippis, mo-
nibus, ac phaleris praeiugentem, atque ibi Rex contemplatione
tanti & tam ornati exercitus gloriabundus Hannibalem aspexit,
& putasse, inquit, Romanis satis esse haec omnia? tunc Panus
eludens ignaviam imbelliamque militum ejus pretiose armatorum,
plane, inquit, satis esse credo Romanis haec, & si avarissimi sint.
Vide sequentia.

Virgil. lib. 8. Aeneid.

Arma sub adversa posuit radiantia quercu.

P. Ovid. lib. 4. de Ponto eleg. 4. explicasse id visus est:

Scuta sed & galeae, gemmis radientur & auro.

Stat. lib. 8. Thebaid. v. 403.

*Splendent clypei, pharetraque decora,
Cingulaque, & nondum deforme ciuoribus aurum.*

Ejusdem libri rursus v. 567.

velaverat

*Surgentes etiamnum humeros, & levia mater
Pectora, tunc auro phaleris, auroque sagittas,
Cingulaque, & manicas ne conjuge vultor iret,
Praeferebat, & mixto conum crispaverat auro.*

Iterum Ovidius lib. 13. Metamorph.

*Ipse nitor galeae clavo radiantis ab auro
Insistat proder.*

Coriipp. lib. 4. num. 3.

Fulgebant intulo pilis splendentibus auro.

Unde derivatum existimo, ut fulgorem in armis militaribus
requirant. Aurelius Cassiodorus lib. 11. epist. 40. Atque eo
sensu Poetae frequentissime, dum apparatus bellicum, acie-
que in ordine collocatas describunt. Pyrgopolitico ille Plau-
tinus in Milite Sc. prima:

*Curate ut splendor meo sit clypeo clarior,
Quam solis radi esse, olim, cum sudum est, solent:
Ut, ubi usus veniat, contra cuncta manu,
Oculorum perstringat aciem in acie hostibus.*

Quem locum laudat Nonius cap. 1. num. 149. nisi quod pro
perstringat, legit prastringuat, corrupte, ut & Alconius Pradian-
us in Divina. perstringat aciem, inquit M. Cicero, ad quem ille:
Vel à prastringentibus transulit, vel à tyronibus, qui rudes
pugna, & ignari, etiam vano armorum sonitu terrentur, prastring-
ent luminibus: Sed malim legere prastrictis luminibus.

Huc & Apulejus refert lib. de Deo Socratis: Protinusque
Plautinus miles iuxta clypeo suo gloriatur, prastringens oculorum
aciem hostibus. Sed refertur prastringens, vel certe prastringen-
oculorum aciem. Extat exprobratio Antonii Augusto per episto-
lam obijcientis, ut retulit C. Suetonius in August. cap. 16. Ne
rectis quidem oculis cum adipiscere potuisse instructam aciem.

C. Lucilius Satyricus lib. 30.

Prastringatque oculorum aciem splendore micanti.

Accius in Epinomisache:

*Ab classe ad Urbem tendunt, neque quisquam potest
Fulgentium armorum armatus ardorem edisui.*

M. Lucan. lib. 2. Pharsal. v. 480.

Ut proci immensam campo consurgere nubem,

*Ardentisque acies percussis sole coruscæ
Confixit telis.*

Sext. Propert. lib. 4. eleg.

Armorum & radiis picta tremebat aqua.

Laberius Mimus apud A. Gellium libro 10. Noct. Attic.
cap. 17.

*Democritus Abderites physicus philosophus
Clypeum constituit contra exitum Hyperionis,
Oculos effodere ut pisset splendore aera,
Ita radiis solis aciem effudit luminis.*

Elegantissime P. Virgil. libro secundo Georgic. v. 280.

*Ut sepe ingenti bello cum longa cohorte
Explicuit legio, & campo sietit agmen aperto,
Directaeque acies, ac late fluctuat omnis
Ære rendenti tellus, nec dum horrida miscet
Pralia, sed dubius medius Mars eras in armis.*

Et lib. 8. Aeneid.

Auroque effulget fluctus.

Claudianus nihilo illo inferior, libro secundo in Rufinum:
Implet Thestium ferri nitor.

Et post eodem libro:

*Hic utrix aures ornatu fulgida ferri
Explicuit cuneos.*

Et de 3. Honorii consul.

*Fervet cristatus exercitus undique turmis,
Quisque sua te voce canens, perstringit ahana
Lux oculos, nudique seges Maevortia ferri
Ingeniat splendore diem.*

Ad clypeos venio, qui mihi cum umbonibus, parmis & scutis,
res eadem. Quanquam non sum igoarus & materia, & forma
differre. Nam Servius ad lib. 10. Aeneid. Parma, levia arma,
clypei majoris ponderis. Vide Jul. Pollucem lib. 1. c. 10. num. 6.
Umbones adinvenerunt Cares. Scholiast. Thucydidis ad lib. 1.
belli Peloponnesii illud a quo in confesso omnium Græcorum scu-
ta rotunda, cum umbonibus fuisse, ut ad lib. 1. & rursus ad lib. 3.
Aeneid. ait Servius, in quibus pramia sua milites gestabant. Ari-
stides in Minervam, praelatos in decurionibus campestribus,
supra hoc opere à me est dictum: de ornatu, multa exquisitissi-
ma lectionis, acerrimique judicii apud I. Lipsium invenies
in militia Romana, quem non exscribo. Ver. gloss. parma,
ἀμμιδίζων δόρυ, iterum, parma δάμις ἰσχυρὴ, clypeus
equestris, denique ibidem, parma, Σπικκὶν ὄπλον, Thracius
gladius. Ineptissime! Neque enim ullus tam imperitus fuit, qui
parmam pro gladio usurparet, præter illum unicum Grammaticum,
qui turpissimè lapsus est. Nisi forte ὄπλον ad quodlibet
armaturæ genus referamus. Quod autem equestrum vocavit
idem Grammaticus clypeum, ad velites referendum puro, au-
thore maxime impulsus Livio 4. Decad. lib. 8. Gladius à veli-
tibus trucidabantur, hic miles tripedalem parmam habet, & in
dextera hastas, quibus eminens utitur, gladio Hispaniensi cinctus
est. Ita intelligendum cenfeo Julium Frontinum lib. 4. Strata-
gemat. c. ult. Romani, cum Campanis equitibus nullo modo pares
essent, Q. Navius centurio in exercitu Fulvii Flacci pro. os. excogi-
tauit, ut delectos ex toto exercitu, qui velocissimi videbantur, &
mediocri statura erant, parmulis (peilime & nullo sensu prius
legebatur, parvulis) non amplius, & galeis, gladiisque, ac
septenis singulos hastis quaternorum circiter pedum armare, eosque
adjuvantes equitibus juberet usque ad mania provehi.

Diversa certe clypeorum genera, nam plurima inter militan-
tes per eos differentia, ac imprimis quadam virorum fortium,
quadam vero mertium. ac tyronum scuta erant, nonnulla la-
tronum, quorum formam deprehendere non potui, ac memi-
nie glossarium Latino Græcum, cetra, δάμις ἰσχυρὴ, scutum
prædatorium seu latrocinantium. de veteranorum scutis puta-
rem intelligendum Festum Pompejum lib. 1. Albescunt scuta da-
cebantur, quibus Albenses, qui sunt Marsi generis, utebantur,
hæc eadem decumana vocabantur, quod essent amplissima, ut de-
cumani fluctus. Adendum hic, fortium virorum scuta picta,
inertium & tyronum pura esse consuevisse, ut loquitur Servius
Honoratus ad v. 796. lib. 7. Aeneid. velut cum eodem loquar
ad v. 546. lib. 9. Aeneid. picta arma jam probati in bellis habebant.

tant. Ad quem locum Jacobus Pontanus videatur. Abbo de obsid. Lutet. Paritior. lib. 1.

- - - saxa fremunt parmas quantientia pectus,
Scuta gemunt.

Et post eodem libro 20. pag. 541.

Sanguine nulla via Urbis inest intacta virorum,
Prospiciens turrisque nihil sub se nisi picta
Scuta videt.

Ipse Virgilius loco ultimo laudat:

Ense levis nudo, parmaque inglorius alba.

De Camillo idem author lib. 11. Æneid. ad tyrocinium spectans:

- - - puraque interrita parma.

Contra de viro forti & bellicoso Capaneo Stat. lib. 10. Thebaid. in fine:

Et clypei niger umbo cadit.

Uti gloriosum, multis vulneribus clypeum habuisse perfoſsum, summumque dedecus in luctu illum abjecisse. M. Anton. Muræ. lib. 9. variat. lect. cap. 2. ita unicus ducum mortuorum in acie honor, in clypeo suo efferrī, quo pertinet præceptum Lacæne matris armantis filium in bellum profecturum, ut retulit Plutarchus in Apophthegmatis, ἡ τὰν, ἢ ἔτι τὰν τέκνον. fili, aut hunc, aut super hunc, hoc est, ut vel vivus integrum à confictu referret, vel in eo referretur ad suos mortuus. Noravit eruditissimus senex Elias Vinerus, & ex eo Josephus Scaliger Ausonian. Lectionib. Luctat. Placid. ad v. 639. lib. 8. Thebaid. in clypeo mortui ferebantur. Ipse poeta:

Talia jactabant, subito cum pigra tumultu
Exparvit domus, & multo sudore receptus
Fertur Atys, servans animam jam sanguine nullo
Cui manus in plaga, dependet languida cervix
Exterior clypeo, crinesque à fronte supini.
Eodem libro de Tydeo interfecto à Menalippo v. 732.
Et postcentem hastas, mediæque in morte negantem
Exspirare, trahunt, summiq; in margine campi,
Effusum gemina latera inclinantia parma
Ponunt, ac saxi rediturum ad prælia Martis
Promittunt.

Virgil. lib. 10. Æneid. v. 507.

- - - at socii multo gemunt, lachrymisque
Impostum scuto referunt Pallanta frequentes.

Et lib. 11. Æneid.

At Lausum socii exanimem super arma ferebant.

D. Auson. epigr. 23.

Excipis adverso quod pectore vulnera septem,
Arma super veheris quod Thrasybule tua.

Idem epigrammate sequenti:

Mater Lacana clypeo obarmans filium,
Cum hoc, inquit, aut in hoc redi.

Postremum Græcis versibus incluit Angelus Politianus:

παῖδ' ἰδὲ λακωνα σάκε' ἀργεῖον ἐκείνῳ διδόντα,
παῖ, ἐπὶ, ἢ σὺν τῷδε, ἢ ὅτι τῷδε νικ.

Filio Lacana clypeum in bellum profecturo porrigens,
Fili, inquit, aut cum hoc, aut in hoc revertere.

Trius Dioscorides tractaverat libro 3. Antholog. capite 5. c. pag. 10.

τῷ Πιτᾷ ὁρατὺς ἐστὶν ὁ δαμῖος ἡλυσεν ἄπνευς,
ἰδὲ ποδὶ Ἀργεῖον τεταμῆναι δέχεται.

Pitane Thrasybulus super clypeum veniebat mortuus,
Septem ab Argivis vulnera excipient.

Clypeo tegi communi formula dictum. Q. Curt. l. 8. Vivunt, stant in acie, te clypei suis protegent. Ipse Alexander apud eundem author lib. 9. Me periculis obtulerim, quæ super aciem clypeo meo texi. Sulpit. Sever. lib. 1. de vita D. Martini: Si hoc inquit ignavia adscribitur, non fides, crastina die ante aciem inermis adlabo, & in nomine Domini Jesu, signo crucis, non clypeo protectus, aut galea, hostium cuneos penetrabo securus.

Ita frequentissime poetæ summam securitatem exprimentes, hac loquendi formula utuntur. P. Ovid. lib. 13. Metamorph. fab. 1.

Opposui molem clypei, texique jacentem.

Servatque animam, minimum est hoc laudis, inertem.
Vetus poeta comicus, sed elegans, forte Pacuvius apud Fl. Sospitatum Charitum lib. 4.

Vidi tegentem clypeo classem Doricam.

Turpilius in Demiurgo.

Quia non minus res hominem, quam scutum tegit.

Claudian. sepe lib. de bello Gildonico:

- - - clypeis testos, galeisque micantes.

Rurfus lib. de bello Getico:

- - - patrem clypeis defendite Tibrim.

Et lib. 3. de Laudib. Stilichonis:

Protegit hanc clypeo.

Corripi. African. lib. 4. de laudib. Justiniani num. 3.
Hinc armata manus dextram lavamque tueitur
Cæsarei lateris, clypeis pia terga tegebat
Ingens excubitus.

Ejusdem libri num. ult.

Terga tegens domini claris fulgebat in armis.

Stat. lib. 8. Thebaid. v. 690.

- - - Retroque datum Thebana regebant

Arma ducem.

Sed legendum est:

- - - Retroque datum Thebana regebant

Arma ducem.

Lapsa jam republica consuetudo invaluit, ut Imperatores inaugurati clypeo insiderent, elevatique in eo centurionum aut militum humeris, toti exercitui videndos se præberent. Cuiusmodi, sive Codinus lib. de Offic. aula. Constantinop. pag. 181. & Fr. Junius præoccupavit. μὴ δὲ πῶτο ὁ υἱὸς βασιλεὺς ἐν σκεπαρίᾳ καθεστὼς ἐπαίταται εἰς ὕψος, καὶ φάσις πᾶσι τοῖς κατὰ θεὸν ἰσαμύχοις πᾶν ἔσθαι. Postea vero Imperator novus scuto insidens in altum exoltit & spectandus exhibetur omnibus turbis, stantibus inferiori loco. Joan. Zonar. Tom. Annal. 3. in Justiniano, cuius verba profert doctissimus Petrus Pithæus lib. 2. subsecivor. c. 6. Aliquoties meminit Nicephorus Gregoras lib. 3. histor. Roman. pag. 25. Theodorus, post obitum patris, totius populi suffragiis, creatus est Imperator, more à majoribus accepto, καθεστὼς ἐν δαμῖο, clypeo insidens. Et lib. 4. statim in limine: Michaelem Palæologum, clypeo insidentem, circa Magnesium optimates Imperatorem appellat. Ita enim vertit Antonius Fuggerus. Jul. Capitolinus in Gordianis. Prope ventum ad oppidum Tysdrum, inventusque senex venerabilis post jurisdictionem jacens in lectulo, qui circumfusus purpura humi se abiecit, ac retrorsum, elevatus, & Imperatorem se appellari passus est. Nice. Choniart. de Alexio Emanuelis filio. Idem ille Capitolinus in Maximo & Balbino; Inter hac Gordianus Cæsar sublatu à militibus Imperator est appellatus. Ammian. Marcellin. lib. 20. Impostus (Julianus Cæsar à militibus Gallicanis) scuto pedetis, & sublatu eminens, populo silente, Augustus renuntiatus, jubebatur diadema proferre. Zosimus hist. Rom. lib. 3. cuius verba Fr. Lindenbiogius profert, quæ apud eundem vide.

Id & aliorum in more positum. de Caninesatibus C. Tacit. libro 4. Historiar. Impostus scuto, more gentis & sustinentium humeris vibratus, dux eligitur. Herodian. lib. 8. in fine. Gallicum fuisse ritum liquet ex Adone Viennensi in Chronico etate sexta, ubi Siebertus contra Chilpericum fratrem, more gentis, clypeo impostus, Rex constituitur. Idemque de Clodoveo habet Gregorius Turonensis histor. Franc. lib. 11. Claudian. de 4. Honorii Consulatu, eleganter describens inaugurationem:

Nec dilatus honos, mutatus principe Cæsar
Protinus aquaris fratri, nec certius unquam
Hortati superi, nullis præseniens ather
Adjut omnibus, tenebris involverat atris
Lumen hyems, densosque notus collegerat imbres,
Sed mox cum solita miles te voce levasset,
Nubila dissolvit Phæbus, pariterque dabantur
Sceptra tibi, mundoque dies caligine liber.

Locus non videtur omnino sanus; nam quid est militem voce levare Imperatorem? nisi forte sit falsis acclamationibus pro-

prosequi, sed illud non satis totum ritum explicat; itaque cen-
seo rescribendum:

Sed mox cum solito miles te more levasset,

Nubila dissolvit Phæbus.

Eget & critica manu Aurelius Cassiodorus libro 10. variar.
ep. 31. Indicamus parentes nostros Gethos inter provinciales gla-
dios, more majorum scutorum supposito, regalem nobis contulisse,
Deo præstante, dignitate. Quo quidem in loco nec sensus ullus
est, nec dignitas tanti authoris servata, itaque lege more majo-
rum scuto supposito. Signanter Georg. Pachymer. in Excerptis
Histor. lib. 2. Imperatorio clypeo infusus is, qui imperio destinatur.
Iterum Zonaras Tom. 3. Annal. in Hypathio, qui seditiosa mili-
tatis multitudinis concione in Augustum electus, Justiniano-
que oppositus, *καὶ ἐν τῷ δασίδῳ αὐτῶν πετάγῳ δευτέρῳ*
ἀνὰ πρὸς τὴν σελίδα. Et insutum sublime eum tollentes, salu-
tant Regem.

Corripit in Justiniani inauguratione lib. 2. num. 5.

Quatuor ingentem clypei sublimibus orbem
Attollunt lecti juvenes, mantibusque levatus
Ipse ministrorum supra ferit.

Deinde eodem numero paulo post sequitur eleganter:

Adstitit in clypeo princeps fortissimus illo,
Solis habens faciem.

Denique de parma & parmularii hi pene authores memine-
runt. Nonius c. 18. num. 14. scutum breve interpretatur. C. Sue-
ton. Domit. c. 10. Impletoque parmularium. M. Quintilian. l. 2.
c. 11. Ego parmularium sum. T. Liv. l. 1. Dec. l. 4. Dat signum
Volsii Imperator, ut parmatis, novæ cohortis hostium locus datur.
Hæc non Romanorum modo, sed & Numidarum. idem Liv.
3. Dec. lib. 2.

Martial. lib. 14. epigr. 219.

Hæc quæ sæpe solet vinci, quæ vincere raro,
Parma tibi scutum pumilionis erit.

Helenius Acro ad Q. Horatii lib. 2. od. 7. & Porphyrio:

Tecum Philippi & celerrimæ fugæ
Sensi, relicta non bene parmula.

Philipp. Beroald. & Bernardinus Veronensis ad Sexti Propert.
lib. 4. eleg. 11.

Belgica cum vasti parma relata ducis.

Sed locum aliter I. Passeratius doctor meus legit:

Bellica cum vasti parma relata ducis.

Confirmatque ex eodem poeta lib. 2. eleg. 25.

Et vetus in templo bellica parma vasat.

Ex MS. Josephus Scaliger aliam lectionem, & interpunctio-
nem observavit:

Claudius à Rheno trajectos arcuit hostes
Belligerans, vasti parma relata ducis.

Sil. Italic. lib. 1. Punicor.

parmaque relata
Hispana de gente rudis.

Idem lib. 12. in principio.

Ac ne nocte quidem clypeique, enseque repositi,
Non pharetra, aut jacula, & pro membris arma fuere.
Tunc grave cassis onus, majoraque pondera visa
Parmarum, ac nullis fusa sordidibus hastæ.

Valer. Flacc. lib. 1. Argonaut.

Horrentem jaculis, & parma luce coruscum.

Stat. lib. 2. Thebaid. v. 585.

tergoque & vertice tegmine noto
Septus, & hostili propugnans pectora parma
Constitit.

Ejusdem libri v. 644.

Proterius idem ultro jaculo, parmaque Manetem
Proterebat agens.

Abbo de Obsid. Lutet. Paris. lib. 1.

fusa fremunt parmas quatentia pilas.

D. Juvenal. sat. 5. v. 154.

Tu scabie fructus mali, quod in aggere rodit
Ipse tegitur parma & galea, methuensque flagelli
Disce ab hirsuta jaculum torquere capella.

Censui olim mutandum esse quippiam, cum criticorum fre-

quentiori vulgo, at nunc sensum esse optimum, ne immutata
quidem literula, primus omnium, quod sciam, ostendam, vel
ipso poeta, & Scholiaste vetere præcunctibus. Simiam intelligit
insidentem capræ, & edocum tyronis instar, jacula inde vibra-
re. Vult satyricus, Virronem gulosum sibi aliisque helluonibus
pona pulcherrima, suavissimique gustus appoluisse, inferiori
vero lecti parte recumbentibus, ea quæ ne timis quidem, in ag-
gere, hoc est, eminenti triclinii loco, edocæ ludicra spectacula,
concedentes capras edere, gustare velint. Indicia expositionis
istius à veteri Scholiaste ut dixi, qui ad v. 143. *viridem thoracæ,*
armilansiam prasinam. . . . ut simia, interpretatur, forte sup-
plendum, ut *gestare solent simia.* Deinde ad v. 154. *methuensque*
flagelli, qualem simia manducat, transposita esse verba manife-
stum est, itaque ordine suo restitue & corrige, *tu scabie fructus*
mali, qualem simia manducat. Itaque censet vir literatissimus Ste-
phanus Claverius, & cessent tandem aliquando critici turbare,
aut aliam expositionem querere.

Simias porro militarem artem edocæ fuisse, non est mirum,
cum & *lancinellum* luserint. Mutianus apud C. Plinium l. 8. c. 54.
& ad humanos rationis usus proxime accedant, ut imitatores
cujuscunque rei & præsertim oratoria *simia* vocentur, erudi-
tiss. Savaro ad Sidonium Apollinarem l. 1. ep. 1. signanter Ar-
nobius l. 3. cont. Gent. *Nam quid in homine pulchrum est? quid*
quæso admirabile vel decorum? nisi quod & cluvino cum pectore ne-
scio quis author voluit esse commune. Sic optime legitur, nam
pessimæ antea, veterino cum pecore. gloss. vet. *clura pectus, simia,*
& recte observavit P. Pithaus ex Festo, & Plauto in Truculento
act. 2. sc. 1. in principio. inde Stoicorum *simia* Rusticus Auru-
lenus à M. Regulo vocatur apud Plinium juniorem l. 1. ep. 5.

Præterquam igitur, quod parasiti apud juvenales imitentur
sædæ improbos potentum mores, iisque simiarum more
abdandiantur, nam Græcis in proverbium abiit, *πίθησκουσιν*
περὶ τὸν πόρον, simiarum more exagitare, hoc est, decipere, adula-
tionibus vincere, aut etiam imitationibus, ut est in Suida. Impro-
bitatis certe symbolum est simia, quæ quantumvis testæ, ni-
hilominus tamen aliquando erumpit, idem Suidas in voce
πίθησκουσιν & *πορὸς πόρον* simia in purpura: Tertiò turpitudinis est
simia typus, in ejusdem enim Suidæ scriptis relatum est, *πίθη-*
σκουσιν βδέλυγμα, simia aspectus, pro re maxime turpi, & obscæ-
na. poeta antiquus incerti nominis in Antholog. lib. 2. cap. 13.
epigr. 22. Juvenal. sat. 10. v. 195. Isidor. lib. 12. cap. 1. ad fi-
nem: *Inde est quod quidam jubent gravidæ mulieres nullos in-*
tuere turpissimos animalium vultus, ut cynocephalos, & simias, ne
visibus occurrentes similes fetus pariant, hanc enim scæminarum
*dicunt esse naturam, ut quales prospexerint, si ve mente conce-
erint, in extremo voluptatis astu, dum concipiunt, talem sobolem pro-*
creent. Quidni ergo simia improbitatis, sædæ imitationis, &
obscænitatis typus, poterit commodissime adulatorem referre?
Indui vero vestimentis simiam solenne fuisse, loquitur pro-
verbium supra proxime ex Suida allatum. L. Apul. lib. 11. Mi-
lesiar. in pompa sacrorum Ildis deferenda: *Vidi & ursum*
mansuetum, quæ, cultu ma ronalis, sella vehabatur, & simiam pi-
los textili, crocotisque Phrygiis, catamiti pastoris specie. Ut simia
Juvenalis tyronis specie inequitat capræ, ita apud Aulejum
Paridem eadem refert & ut ille induitur. Ennius referente Ci-
cerone lib. 1. de nat. deor.

Simia quam similis turpissima bellua nobis.

Ex quo Q. Sammonicus Serenus lib. de Medicina cap. 46. epi-
graphe est, *hominis ac simia morsui.*

Sive homo, seu similis turpissima bellua nobis
Vulnera dente dedit.

Afranius in Temerario apud Flavium Sospitatum:

Quis hic est simia, qui me hodie ludificavit?

Plene satisfacit Claudianus lib. 1. in Entropium:

Quam pulchre conspectus erat, cum tenderet artus
Exanguis onerare roga, cinctusque gravatus,
Inductoque senex obsecrans iret in auro,
Humani qualis simulacrum simius oris,
Quem puer ardens, pretioso flamine Serus
Velavit, nudasque nates ac terga reliquit
Ludibrium mensis.

Clarissime Martialis & indui solere sumas, & hastas vibrare edocitas testatur, hoc quidem lib. 14. epigram. 128.

Gallia Santonico vestit te bardocucullo,

Cercopithecorum penula nuper erat.

Istud vero libri ejusdem epigr. 202. qui solus locus vulgata juvenalis lectioni patrocinari potest:

Callidus emissas eludere simius hastas,

Si mihi caudi foret, cercopithecus eram.

Cetra Afroorum & Hispanorum clypeus, seu verius scutum fuit. T. Liv. 4. Decad. lib. 1. Hispani sine ulla mole in utres vestimentis conjecisti, in scutro suppositis incubantes, flumen transire. Jul. Caesar. l. 1. Belli civil. Erant legiones Afranustres, Petreji duae, praeterea scutata ceterioris Hispania, & cetrata ulterioris Hispania cohortes circiter octoginta. Fest. Pomp. libr. 14. in voce pelta. Serv. in 8. Aeneid. lib. loci videatur;

Scutis praetexta corpora longis;

Et in illud lib. 7.

Luxa cetra tegit,

Sil. Italic. lib. 10. Tunicor.

Ingréditur nimbum, ac ritus jam moris Iberi

Carmina pulsata fundentem barbara cetra

Invadit.

Sequitur pelta & ipsa hanc & sentum. Fest. loco proxime laudato. Formam ejus describit Xenophon apud Julium Pollucem libro 1. Onomasti, cap. 10. num. 6. πέλτη ἀμαζονική, ἡς φησὶ ξενόφων παρεκκλῖναι πρὸς πεντάλοχον. Pelta Amazonica, ut Xenophon inquit, hedere folio similis est. Quae verba transcripsit Caelius Rhodiginus lib. 10. cap. 4. in eodem Polluce numero precedente πέλτασμα, πελτοφόρος, peltasta, & peltophori, qui peltas hujusmodi ferient dicti. Adeundus idem lib. 10. c. 31. Addendus & C. Plinius lib. 12. cap. 5. Foliorum (sive Indica) latitudo, pelta Amazonica effigiem habet. T. Livius 4. Decad. lib. 1. Noctē cetratos, quos peltatos vocant, loco opportuno inter bina castra in insulis abdidit. Lutatius Flacidus ad v. 145. lib. 5. Thebaidos Statiana: Scuta Amazonum, quas peltas appellant, in modum lunae formata sunt. Idem. ad v. 173. lib. 7. Thebaid. peltis, lunatis scutis, quibus utuntur Amazones. Quae sumpta sunt & Servio Mauro ad v. 494. lib. 1. Aeneid. Scutis brevissimis in modum lunae formatis jam mediae. Xenophon autem Expedit. Cyri Minoris lib. 5. pag. 367. πελταστῶν; vertit Leunclavius, an ex cetratis es? & πελτοφόροι? sapientissime eadem cetratos, Cyropad. libr. 7. pag. 176. Et histor. Gracar. libro 2. pag. 472. denique in laudibus Agefilai Regis pag. 664. C. Sueton. Nerone cap. 44. Securibus peltisque Amazonicis instruendi. Sic Poëta. P. Ovid. lib. 2. Amor. eleg. 14.

Quid jurat immunes belli cessare puellas,

Nec fera peltatas agmina posse sequi?

Valer. Flacc. Argonaut. lib. 5.

Qua pelta latus, atque humeris nudata pharetris.

Claudian. lib. 2. de Raptu:

Qualis Amazonidum peltis exultat ademptis

Pulchra cohors.

Frustra reponcre tentat Jul. Caesar Scaliger nimis criticus:

Qualis Amazonidum possitis agri agmina peltis

Pulchra cohors.

Et in Esecennino ad nuptias Honorii & Mariae.

Pelata pugnas defereres cohors.

Sat. lib. 5. syl. 1. v. 87.

Vellet Amazonia latus intercludere pelta.

Idem lib. 5. Thebaid.

Amazonon Scythiam ferere tumultu,

Lunatumque putes agmen descendere.

Ejusdem operis lib. 7.

Invocis jubeat decernere peltis.

Sil. Italic. lib. 2. Punicor.

Lunatis Bifiones armis.

Et post ibidem loci:

Nuda latus Marti, ac fulgenti tegmine lavus

Thermodontiaca munita in praelia pelta.

Eodem libro paulo post:

gemmataque lumina pelta,

Denique idem lib. 8.

Ubi mille per agmina virgo

Lunatis acies imitatur Martia peltis

Abbo de Obsid. Paris. Lutet. lib. 1.

Vah! multosque terunt Danos, plures quoque peltas.

Et lib. 2. ejusdem operis:

plumbi nec non onerosi

Poma dabant peltis gemitus, & grandia saxa.

De disciplina, armis, ordineque militum Tunicorum modernorum Philipp. Louicetus Tom. 1. hist. Turc. Barthol. Georvez Hierosolymitan. in Epitome de morib. Turcar.

De diversis orientalium populorum armis, excursus haud incuriosum videbunt viri docti, in notis disertissimis V. CL. Georgii Strachami Scori ad declamationes Graecas Polemonis Sophistae, quas ille Latio & se primum donatas brevi in lucem dabit. Ad hanc enim secunda deciam. verba: & ἡ δυνάμεις μὴδὲν, & κατὰ πειρασὶν, & ἀρχαῖς βασιλευσὶν, & πελὲξ φωνικῆ. Non acinae Medico, non ense Persico, non hasta Babylonica, non denique securi Phaulsi Callimachum perisse. Vide locum ipsum. Admonet Strachamus, cur Medis acinacem, Persis kopida, Babylonis ἀρχμήν, Phoenissis πέλεκυν, solertissimus Rhetor attribuit, interque alia haud spernenda clarissimum inter kopida & πέλεκυν discrimen assignat.

Interim de ritu elevandi Imperatoris in clypeo, praeter ea quae paulo superius attuli, pag. 768. locus est insignis Guilielmi Apulensis, vetusti scriptoris, qui rebus Guiscardi Calabriae ducis interfuit, ante annos sexcentos, ejus poemae situm eruit Joannes Tiremaus Hautozaus, in quo eo centunculo aliquas radiantis purpureae reperio lacinias, res egregias, licet verba nonnunquam obsoleta, aut dura, & ut illa ferebant tempora, barbarae. Is itaque lib. 1. Reum in Italiae Regno Neapolitano Normanicarum:

Illi respondent, nostrum te principe nullus

Pauper erit, vel egens, duce te fortuna forebit,

Constituere vias, duce quas genitore solebat

Pandere, te nobis essetio principe punder.

Hoc ubi dixerunt, sublimant protinus illum

Omnes unanimes, communis sit prece Princeps.

De zanchis fere calcis imperialibus, ad ea quae de campagis supra hoc opere exposui lib. 5. cap. 36. pag. 419. addendus ejusdem Apulensis verius lib. 1. pag. 10.

assumitur imperialis

Purpura, pes dext. ex deoratur pelle rubenti,

Qua solet imperii qui curans suscipit, uti.

AD CAP. XII. PARALIPOMENA.

Castra à castitate appellata, uxores aut scorta circumducere militibus non permixtum, uxores militum meretrices fuisse, multis ducum exemplis ostensum, castrametato.

Quod in castris acerrima castitatis esse deberet cura, nomen inditum voluit. Isidor. Hispalent. l. 9. Etymologiar. c. 3. Dicitur castra, quae casta, quod illic castrare iur libido, nam nunquam ibi intererat mulier. Sic perpetuo scriptores castitatem militarem & castrensem norant, tanquam firmissimum disciplinae & fortitudinis vinculum. M. Fab. Quintilian. Milite Mariano: Meretrices ab exercitu summoventur, intrare castra nostra faminis non licet. Servius Honoratus Maurus ad v. 519. lib. 3. Aeneid. eadem nulla litera immutata habet, quae ex Isidoro paulo antea adduximus, sed innotum est illi & Servio transferbere. Idem Servius ad v. 687. lib. 8. Aeneid. Nefas non in eo tantum, quod Aegyptiam Romanus duxerat, sed etiam quod mulier castra sequeretur, quod in ingenti turpitudine apud majores fuit, unde bellatorum Pompejus in Le. boreliquit uxorem. Amanitissimus est iste Grammaticus omnis eudirionis, ac praesertim historicae cognitionis, quam majorem in eo, quam in omnibus aliis reperias; nam de Cornelia Pompeji uxore, praeter historicos,

floricor, loquitur Lucanus incipiente bello civili eo sepositam, rursusque finito inde abductam, comitemque mariti suæ accessisse deprehendere est lib. 8. Pharsal. v. 40.

Conscia curarum, secreta in litora Lebi
Flectere vela jubet, qua tum tellure latebat
Mestior, in mediis, quam si Cornelia campis
Æmathia flares.

Annotatum præterea ab historicis est, anno urbis conditæ 619. ut voluit Stephanus Pighius Campensis, vel 620. ut contendit I. Camers, sed parva est discessio, P. Scipionem Æmilianum duo seotorum millia, quæ castra sequebantur, eiecisse, atque ita disciplinæ castrens, si non jam lapsæ, at certe labenti propefixisse, quod longascriptorum series confirmat. Valer. Maxim. lib. 2. cap. 2. tit. 1. Eodem temporis momento, quo castra intravit, edixit, ut omnia exiis, quæ voluptatis causa comparata erant, auferrentur, ac summo vererentur, nam constat tum inde maximum infistorum & lixarum numerum, cum duobus militibus seotorum abisse. Hac turpi atque erubescenda sentina vacuefactus exercitus noster, qui paulo ante metu mortis, deformi se fœderis ritu maculaverat, erecta virtute, recreataque, acrem illam & animosam Numantiam incendiis exustam, ruinisque prostratam, solo aquavit. L. Florus lib. 2. hist. Rom. cap. 18. Ad hoc sortia, calones, sarcinæ, nisi ad usum necessarium amputabantur. Negligentius Julius Frontinus lib. 4. Stratag. cap. 1. P. Scipio ad Numantiam, corruptum superius ducum securdissimum exercitum correxit, dimissis ingenti lixarum numero, redactis ad nudum, quotidianæ exercitatione militibus. Pari oscitantia Fl. Eutropius lib. 4. cap. 7. Militem utrosque & ignavum exercendo magis quam puniendo sine ulla acerbitate correxit. Neque diligentius Paul. Oros. lib. 5. cap. 7. Aliquandiu militem suum in castris velut in scholis exercuit. Quo exercitatio, correctioque militaris referenda est, non modo ad præscripta in castris officia, quæ quotidie miles obire debebat, sed & ad castitatem, quæ etiam lege militantis imperata. Belisarius Aquivivus Aragonis Neritiorum dux lib. de Educat. Princip. Blando, & delitioso familiæ luxu, multum fortitudinis viris auferri solet. pag. 5. Suidas in Severo Aug. pag. 843. Edit. Wolfianæ, cujus legis capita reperies apud Dionem Coccejanum l. 60. Certe maritorum sui Claudius indulsit militibus, ut quoniam ex legibus uxores habere iis non licebat, saltem hoc orbitatis suæ solatium consequerentur. Quod postea tamen Severus Imperator lata lege solvit, & penitus sustulit, ut narrat Herodianus libro 3.

Celebre illud quod refertur à Tito Livio 5. Decad. libro 3. Quatuor millia hominum nati in Hispaniis ex militibus Romanis, & mulieribus Hispanis, cum quibus nullum concubitus jus, oppidum à senatu petierunt. Q. Flor. Tertullian. in exhortat. ad castit. Perierunt familia spadonum, calibum, militum, peregrinantium sine uxoribus. C. Tacit. lib. 14. Annal. Milites sine uxore, neque conjugis suscipiendi, neque liberi alendis fuerit, orbas sine posteris domos relinquebant. Videatur egregius Liplius ad eum locum. C. Cæsar lib. 3. Bellor. Civil. cap. 110. Milia viginti in armis habebat. Hac constabant ex Gabinianis militibus, qui jam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ atque licentiæ venerant, & nomen disciplinæque populi Romani dediderant, uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant.

Ita fumendi potitæ. Sext. Propert. lib. 4. eleg. 5.

Romani utinam patuissent castra puellæ,
Essem militia sarcina fida tue.

Stat lib. 5. lyl. 1. v. 130.

tecum geidas comes illa per Arctos,
Sarmaticæque hyemes, Istrumque, & pallida Rheni
Frigora, tecum omnes animo durate per æstus,
Et si castra darent, vellent gestare pharetram,
Vellent Amazonia latus intercludere pelta,
Dum te putverea tellorum in nube videret
Cæsares prope fulmen equi, diviniæque tela
Vibrantem, & magna sparsum sudoribus hæte.

P. Ovid. lib. 2. Amor. eleg. 14.

Quid juvat immunes belli cessare puellas,
Nec fera peltatas agmina velle sequi?

Alb. Tibull. lib. 2. eleg. 7.

Quod si militibus parces, eris hic quoque miles

Ipse, levem galea qui sibi potest aquam.

Castra peto, valeatque Venus, valeantque puella,

Et mihi sunt vires, & mihi grata tuba est.

Primus versus ritum militarem designat, qui notissimus. L. Sen. lib. 5. de Benefic. cap. 24. Siis confectus quia impeditus ire ad fontem proximum non poteram, repere manibus volebam, nisi commisit, homo fortis ac strenuus, aquam mihi in galea sua attulisset. Potes ergo, inquit Imperator, agnoscere aut illum hominem, aut illum galeam? Probabili conjectura censere scribendum; quia pedibus ire ad fontem proximum non poteram, repere manibus volebam. Q. Curt. lib. 5. Siis maceratus accessit, ac dum galea haustam aquam sorbet, tela conspexit. C. Jul. Front. lib. 1. Stratagemat. c. 7. Non alienus, ut arbitror, hic locus est, referendi factum Alexandri illud nobile, qui per deserti Africa itinera, gravissima siti, cum exercitu affectus, oblata sibi à milite in galea aquam spectantibus unitæ effudit. Lutat. Placid. ad v. 663. lib. 3. Thebaidos Papinianæ, poculum militi galea est. Ipse Statius:

Hosilem Isthmon galeis Dircemque bibemus.

Pedo Albinovanus, seu incertus author elegiæ de obitu Maxenatis in principio:

Bacche coloratos postquam devicimus Indos,

Totasti galea dulce jurante merum.

M. Lucan. lib. 9. Pharsalia:

undam galea connexum insudit in orbem,

Et eodem libro post, citante Lutatius Grammatico:

tum concitus ira

Excussit galeam, suffecitque omnibus unda.

Sext. Propert. lib. 3. eleg. 11.

Potatus galea fessis Araxis aquam.

Claudian. lib. de bello Getico versus finem:

galeisque Padum vultibus hausi.

Et de 3. Honorii Consulatu:

In galea potare nives.

Sed de diverticulo in visum. Adulterii reus inter milites recipi non poterat, ut definit Menander IC. l. 3. ff. de re milit. Cautumque à Severo Caccinna, ne quem magistratum, cui obveniret provincia, uxor comitaretur. Ut verba C. Taciti usurpem l. 3. Annal. quod diu antea ab Augusto factum docent verba Suetonii in eo cap. 24. In re militari & commutavit multa, & instituit, atque etiam ad antiquum morem nonnulla revocavit, disciplinam severissime rexit, ne legatorum quidem cuiquam, nisi gravate, hybernisque demum mensibus permitti uxorem intervenire. Quo sensu capiendæ sunt ea L. Senecæ l. 9. Controvertit. 3. Hic est Flaminus, qui exiturus in provinciam, uxorem à porta dimisit, & in hoc tecum uxorem non minuius, ut salva provincia sit, optemus metretici bonam mentem.

Provinciarum itaque præsidum, & exercituum Imperatorum eadem plane erat ratio, neutri enim uxorem comitem habere licebat, licet dispar esset causa, nam duces uxorum comitatu segiores reddi, minusque ad occasionem intenti censebantur, præsidēs, avari, provincialiumque expilatores, est quippe fœmina in avaritiam sexus ipsius ingenio propensa:

De primo D. Juvenal. satyr. 8. v. 128.

si nullum in conjugio crimen,

Nec per conventus, nec cuncta per oppida curvis

Unguibus ire parat nummos raptura Celano.

De posteriori Claudiani elegans est locus lib. 1. de laudib. Stilich.

Assiduus castris aderat, rarissimus urbi,

Si quando trepida princeps pietate vocaret,

Vixque salutatis laribus, vix conjugis visa,

Detergo necdum repetebat sanguine campum.

Nec stetit Encherii dum carperet osculi saltim

Per galeam, patris stimulos, ignesque mariti

Vincit cura ducis.

Inde militum uxores libidinosæ. Servius Honoratus ad libr. 8. Æneid. & ad lib. 11. ejusdem operis: & jam observatum est ab omniscio Tiraquello, ex Lycophrone, & Homero lib. 5.

Ecccc 2

Iliad,

liad, quod si exempla conquirenda, & in medium proferenda essent, nimis longum foret, neque enim ullus in veteribus duobus, cujus uxor non male hoc nomine audierit. Apponam tamen celebriorum nomina.

M. Antonius cum ex itinere Hispaniensis Narbone Romam redisset, involutusque capite fores suas pulsasset, ubi eum terrore nocturno implevit, idcirco in concionem citatus à tribuno plebis, dixit se res sua causa venisse, populum dicacem in se reddidit. Quod eo referri debet, ut Fulvia uxoris impudicitia taxetur, M. Tull. 2. Philipp. de Pompeja Cæsaris uxore C. Sueton. in eo cap. 6. de Mutia Cn. Pompeji, idem in Julio cap. 50. Ascon. Padian. in Argum. orat. pro M. Scauro. Plutarch. in Pompejo. de Metella Sylla, Plut. in eo. Cic. lib. 1. epist. 9. de Clodia & Servilia Luculli, Plutarch. in eodem, & in Catone, & de omnibus quatuor nominatis D. Hieronym. libro 1. in Jovinianum cap. 39. de Clodia Metelli, Tull. orat. pro Calio, quæ & quadrantaria appellata, ob rationem quam narrante Plutarcho in Cicerone audies, de Julia Seprimii Severi Aug. Ælian. Spartian. in vita ejus. Vide Diocletiani & Maximiani rescriptum lib. 19. C. ad leg. Jul. de adult. Sext. Propert. lib. 3. eleg. 12. Posthumum alloquitur, relicta Galla uxore militantiem:

Ter quater in castra felix & Posthume Galla,
Moribus his alia conjugæ dignus eras.
Quid faciet nullo munita puella timore,
Cum sit luxuria Roma magistra tua?

P. Ovid. lib. 2. de arte:

Sed mora tuta brevis, lentescunt tempore cura,
Vanescitque absens, & novus intrat amor.
Dum Menelaus abest, Helene ne sola jaceret,
Hostiis est tepido nocte recepta sinu.
Quis stupor hic Menelæi fuit? tu solus abibas,
Iisdem sub telluris hospes & uxor erant.

Faucis deinde interjectis ibidem loci sequitur:

Cogu adulterium dando tempusque locumque,
Quid nisi consilio est usa puella tuo?
Quid faciat? vir abest, & adest non rusticus hospes,
Et timet in vacuo sola cubare thoro.
Videris Arideri, Helenen ego crimine solvo,
Usa est humani commoditate viri.

Frater lubricum illius sexus, causam etiam è natura fontibus haustam assignant, quod cum consuetudo concipiet amorem, ut ait Lucretius ad finem lib. 4. ita defectu duntaxat minuitur, & absentia quasi solvitur, ut discussum reperies apud Aristot. lib. 8. Ethicor. ad Nicomach. c. 6. Unde versus ille incerti authoris:

πολλὰς δὲ φίλας ἀποσπρηγεία διλύει.
Neglectum alloquium multos diijunxit amicos.
Versus iambicus fieri poterit commodissime, si legatur hoc pacto, ut monet Desid. Erasmus Chiliad. 2. cent. 1. adag. 26.
πολλὰς φίλας ἀποσπρηγεία λύει.
Multas amicitias silentium diremit.

Notissimum est feminas Scythicas eo libidinis processisse, ut maritis suis longo periculofoque implicatis bello, servis denuperint, reversosque tandem maius viatores opposita servorum manu non contemnenda arcere, & prohibere regressu tentaverint. Quod copiosissime describit Herodorus lib. 4. obiter Athenæus lib. 5. Dipnosophist. & poetæ. M. Varro in Geronodidascalo, referente Nonio cap. 2. num. 133.

utrum oculi mihi cacutiunt,
An ego vidi servos in armis contra dominos?

Valer. Flacc. Balbus lib. 6. Argonauticon, non multum à principio:

Degnersque ruunt Sindi, glomerantque paterno
crimine, nunc etiam meluentes verbera turmas.

Claudian. lib. 1. in Eutropium in fine:

Conscia succumbent auditio verbera terga,
Ut Scythia post multos rediens exercitus annos,
Cum sibi servilis pro sinibus obvia puella
Iret, & arceret dominos tellure reverbos,
Armatam ostensis aciem fudere sagellis,

Notus ab incautus ignobile repulsi horror
Vulgus, & abductus sub verbera torpuit ensis.
Idem lib. de bello Get.

Ac veluti famuli, mendax quos mortis herilis
Nuntius in luxum falso rumore resolvit,
Dura xarcent epulis, a que inter vina, chorosque
Perstibat tacuis effrena licentia telli,
Si redcem dominum fors improvisa reduxit,
Hærent atomis, libertatemque perofus
Conscia servilis præcordia concutit horror.

Altera causa in levitate seminarum collocari potest Maximiani rescripto l. 20. C. de inoffic. testam. Momentaria matris voluntas in iure canonico, sexus fragilis & inconstans. C. de viduis 27. quall. 1. Fr. Accurs. in l. 1. C. de consum. tut. Mutabile est mulierum consilium. Baldus in l. ult. C. de suis & legit. Quod mulier ter muteur in hora, lubricusque sit voti, repellitur à successione fidei. Unde Festo Pompejo proverbium nec semina, nec gremio credi oportere. Petronius multa in lepida illa de Ephelina matrona narratione, L. Apul. l. 1. Miletiar. genuina est feminis levitas. D. Hieronymus in epist. ad Demetriadem. Quanto magis in seminis, quarum mutabilis fluctuansque sententia, si suo arbitrio relinquatur, cito ad deteriora delabitur. L. Sen. libello de Remed. Fortuitur, si tamen ille author est; Nihil tam mobile, quam seminarum voluntas, nihil tam vagum. T. Liv. 1. Decad. l. 6. Caterum is risus stimulus parvis mobilis rebus animo mulieribus subdidit. Et 4. Decad. lib. 4. Virorum hoc animos vulnerare posset, quid seminarum censeis? quas etiam parva morant.

Propert. lib. 1. eleg. 6.

Vagis collata puellis.

P. Virgil. lib. 4. Æneid.

Varium & mutabile semper

Famina.

Quod in iure pontificio usurpatur, C. forus Extra. de verbor. signifi.

P. Ovid. lib. 2. Amor.

Verba puellarum foliis leviora caducis.

Et lib. 2. de Arte:

Parva leves capiunt animos.

Calpurnius Ecloga 3.

Mobilior ventis è semina?

Alb. Tibull. lib. 3. eleg. 14.

Ab crudele genus, nec fidum semina nomen.

Ah! pereat, didicit fallere si qua virum.

Sed flecti poterit, mens est mutabilis illi.

Ad castrametationem venio, quam scripto volumine Hegonius, vel verius Hyginus illustravit. Pet. Pithæus lib. 2. subsecivor. cap. 14. appellavitque Gromaticum, male nonnulli Gromaticum legunt. Fest. lib. 7. Groma appellatur genus machinule cuiusdam, quo regiones agris cognosci possunt, quod genus Graci dicunt γῶμα, quod Festo est Groma, id Nonio cap. 1. num. 316. gruma appellatur. gloss. vet. μετρεῖς ἰσχύος, rursusque gruma γῶμα. Denique in eodem Grammatico legitur, gruma, βασιλικὴ γῶμα. Sed tamen Festus ad stipulatorum habet suæ sententiæ Aurelium Cassiodorum, apud quem gromatica & geometrica scientia, coniungitur, l. 3. variar. C. Lucilius lib. 3. satyr.

- - - viamque

Vis degrumari, in castris mensuror facit olim.

Mensores isti locum idoneum eligebant, quem castra occuparent, qui pro diversitate situque locorum varius erat, modo extensior latiorque, modo arctior compressiorque, quare sapissime in Livio, Polybio, diversissima castrorum munitio. Nam interdum trigona, interdum quadrata, interdum semicircularia, inquit Vegetius lib. 1. cap. 23. Est & oblonga eidem dicta lib. 3. cap. 8. hanc ovalem fuisse, & à Galba excogitatum loquuntur non historici modo, sed & figura, quam reperies expressam à Gabriele Simeonio Florentino in Antiquis suis observationibus.

Cultissime Claudianus de 4. Honorii Consulatu:

- - - ponenda salubris

Castra

*Castra loco, praebenda vigil custodia vallo,
Dile ubi densari cuneos, ubi cornua flecili
Aequus, aut iterum tendi, quae commoda vallis,
Quae via difficilis.*

Alb. Tibull. lib. 4. ad Messillam, & I. Passeratus ibidem:
Nam te non alius belli tenet aptius artes,
Qua deceat tutam castrum, raudere fossam,
Qualiter adversos hosti defigere cervos,
Quemve locum ducto melius sit claudere vallo,
Fontibus ut dulces erumpat sita liquores vallo,
Ut facilisque tuis aditus sit, & arduus hosti.

Hinc colligitur operosissimum munus fuisse castra communi-
re locoque idoneo disponere, summique semper Imperatoris
opus, unde plerumque pendebat totius exercitus seu clades, seu
salus, exempla non conquiri. Maxime autem requirebatur, ne
vel pabulatio, lignorumque copia, atque ante omnia aqua de-
esset: nam cum hyme tota interdum in castris stativa haberentur,
obfessis exercitus siti in dedicationem compellabatur, quod
alibi supra hoc opere à me dictum memini. Claud. de 4. Hon.
Conful.

- - - friens inclusaque vallo
Ereptas quas fuit aquas, quas hostibus ante
Contiguas alio Stilico deflexerat arcu.

Ideo ut vel ipsis castris flumen includerent, vel in vicino habe-
rent, summa cura prospiciebatur. Joan. Asler Episcopus Styre-
burnensis in vita Alfredi Britannorum Regis. Anno Domini
incarnationis octingentesimo octuagesimo sexto, saepe memoratur
paganorum Normannorum sive Danorum exercitus iterum in occi-
dentalium Francorum regionem venit, naves suas dirigens in flu-
men quod Signe dicitur (puto eo seculo Sequana sic appellatur,
ut & hodie la Sene) rursus contra longinquantem Parisiam civi-
tatem adit, & ibi hyemavit, & castrametatus est intra partem
fluminis prope ad portam, ut transiitum pontis civibus roboraret.
Porta haec est Parisiensis, ut nominis etiam reliquae ostendunt.
Brito lib. 1. Philippidos:

Et jam Sequana surgat litore cunctis
Vrbibus ubi bis speciosa magis.

Servius Honorat. ad v. 274. lib. 2. Georgic. metari rectissime
interpretatur eligere. Sic & Q. Horatius lib. 2. sat. 2. ad finem
metatum pecori agellum dixit, hoc est, electum. Guilielmus A-
pulienfis Rer. in Italia ac regio Neapolitanae Normanicae. l. 1.

Hac ratione loco metatur castra deenti,
Qui lymphis, herbis, simul arboribusque redundans,
Omne ministrabat, populo quod habere necesse est.
Quod si flumen in contiguo non esset, tunc excavabant terram,
ut scaturirent fontes. Idem Apulienfis lib. 3. pag. 28.

Munia castrorum fecit robusta parari,
Tuta quibus contra Siculo sua turba maneret,
Addidit & puteos, alimenta quae commoda castris.
Ita passim poëtae. Stat. Papin. lib. 6. Thebaid. v. 675.
- - - sed alternis Alpheon utramque solebas
Metari ripis.

Iterumque cultissime lib. 5. sylva 2. non multum à principio.
Ille quoque egregius multum miratus in armis
Bolanium, atque illi curarum asperissima suetus
Credere: partisque metus, quod tempus amicum
Frauditus, extorto quenam bona tempora bello,
Quae suspecta fides, aut qua fuga vera ferocis
Armeni: Bolanus iter praeiose timendum,
Bolanus tutis juga quare commoda castris,
Metari Bolanus agros, aperire malignas
Tot verum memorumque moras, tantamque verendi
Mentem implere duci.

D. Aufon. Eidylio 10. in Mosella, statim in ipso limine:
Pratero arentem sientibus undique terris
Dumissum, rigasque perenni fonte Tabernas,
Arvaque Sauromatum nuper metae colonis.

Sidon. Apollinar. carm. 2. v. 274.

Contrahis, aggredieris, superas, includis, & ut te
Metato spatio castrorum Serdica vidis,
Obsidione premis.

M. Lucanus lib. 1. Pharsaliae v. 382. Lambert. Hortensius ibi:

Signa super Thufci si ponere Tibridis undam,
Hesperias audax veniam metator in agros.

P. Virgil loco paulo ante superius citato:

Ut saepe ingenti bello cum longa cohortes
Explicuit legio, & campo stetit agmen aperto,
Directisque acies, ac late fluctuat oranis
Ere revidenti tellus, necdum horrida miscuit
Praetia, sed dubus medius Mars errat in armis,
Omnia sunt paribus spatis dimensa viarum.

Formam vero castrorum Romanorum varie discussit Julius
Barbaranus Offic. Promptuar. Tom. 1. pag. 51. quae debent
hic dici de excubitis, vigiliisque repetantur ex lib. 1. hujus ope-
ris cap. 8. De machinis bellis est ad eundem I. Lipsius in Polior-
ceticis. De evocatione deorum in oppugnationibus ubi plerumque
communis, & vide P. Gregorium Tholofatem lib. 17. Synta-
gmat. Jur. univer. cap. 5. De sacrorum translatione dixi lib. 3.
superius cap. ult. De animadvertione in hostes, in milites delin-
quentes, castrisque disciplina, multa eruditissimus Petrus Faber
Sanjorianus libro primo Semestrium. De coloniis deducen-
dis, municipis, eorumque praefectis & decurionibus Vellejus
Paterculus ad finem lib. 1. Andr. Tiraquell. ad Alexand. Nea-
politam. lib. 4. c. 10. De praemiis militariis Jul. Bulergerus
libello docto super ea re. De coronis Carolus Paschalis lega-
tus Regis Christianissimi ad Helvetios eleganter decem libris
editis disseruit. Quibus omnibus multa quae adderem mihi
ad manum, multa & scriniis eruenta, si aut typographus, aut
suscepti muneris ratio pateretur, quae ut spero alibi felicis,
nunc ad alia pergo. Denique milites necessarios in republi-
ca Julius Barbaran. offic. Promptuar. Rer. Electar. Tom. 1.
pag. 21.

AD CAP. XXIX. PARALIPOMENA.

De triumpho, vocato senatu, numero hostium occisi-
rum, literis, sacris, armis laureatis, caesi triumph-
phali, ornamenta triumphantium, corona aurea,
laurea, in sinum foris deposita, curtus ebrius,
equi albi, pueri comites, togae pictae, palmas, tunicae,
sceptra, pompa, quae devictarum regionum pi-
ctura praetata, aere, argento, ligno, auro, & qua-
cumque in illis rara, manducata, Petreja; duces ho-
stium catenati, catena è ferro, è pilis, & argento,
ex auro, tonsi, parechasis de tonsoribus, necati in
carcere hostium duces, de carceribus quadam, sacri-
ficio triumphale, & epulum.

Triumphus, sive ut in nummis triumphus, ut notat Ange-
lus Politianus Miscellaneor. cap. 19. & in Adolphi Occo-
nis numismatis apparet frequentissime, summus erat honor, &
pene divinitati conferendus, (quamquam nihil aliud quam lau-
dem ambitur victores, ut ostendit Guilielmus Bellendenus
vir summae eruditionis, limatissimeque judicii, magister libel-
lorum supplicum Jacobi Augusti Britanniarum Monarchae, in
Principe Ciceronis & Senatore cap. 19.) quo magis mirum tam
fuisse frequentem, si quidem ab Urbe condita ulque ad Vespasi-
ani & Titii Augg. de superatis Judaeis victoriam, vigesies &
trecenties triumphatum. quod inter neotericos observat Ale-
xander Neapolitan. l. 6. Genial. diar. cap. 6. inter veteres scri-
ptores Paul. Oros. lib. 7. cap. 9. Vespasianus & Titus Imperato-
res magnificum agentes de Judaeis triumphum, Urbem ingressi
sunt. Pulchrum & ignotum antea cunctis mortalibus inter trece-
tos viginti triumphos, qui à condicione Urbis, usque ad id tempus
acti erant, hoc spectaculum fuit. Eademque verba penitus repetit
Paulus Diaconus in Additamentis Historiae Eutropianae lib. 9.
pag. 245. Quod autem superius ex Politiano allatum est, in
numismatis sine aspiratione triumphum scribi solere, adde &
per f. interdum exaratum, id è vetusto lapide confirmari potest,
in adibus Capranicorum:

Egit pampineos frenata tigris currus.

Convocato in aedem aliquam senatu, literæ ab Imperatore, & vidore exercitu missæ, legebantur. de templo Sueton. in Augusto cap. 29. Adem Marti, bello Philippiensi pro ultione paterna suscepto, vocat erat. Sanxit ergo ut de bellis triumphis que hic conjularetur senatus. Martis hujus ultoris præter Ovidium, Plinium, Dionem, & nummos memoratos à Lavino Torrentio, meminere Riccobaldus Ferrariensis Opusculo de dignitate Italia præ aliis regionibus. Beneventum de Rambaldi in libro Angulata, & aliorum Imperatorum in nummis idem spectatur, ut in Caracalla Antonini MARTI. ULTORI. Mars Gradivus. Adolphus Oco Imperator. Romanor. numism. pag. 568. & in L. Septimii Geta. MARTI. ULTORI. Mars Gradivus cum trophæo. Idem pag. 390. Et in Aurelii Severi Alexandri MAR. S. ULTOR. Mars Gradivus, dextra hastam, sinistra scutum tenens, idem pag. 417. in Claudii Gothici MAR. S. ULTOR. Mars Gradivus, dextra hastam, sinistra spolia super humeros Idem pag. 491. In hoc ritu semper observatur, ut extra Urbem haberetur senatus, ne milites Urbem armati ingrederentur. L. Seneca lib. 5. de Benef. c. 15. in fine: Quine triumphaturus quidem intrare Urbem in usus senatus deberetis, quibusque exercitum victorem reducentibus curia extra muros præberetur. Certe in campis Flaminiis, aut in campo Martio, ut in triumpho L. Valerii & M. Horatii liquet, ex T. Livio videre est lib. 3. Decad. 1. eo referri potest acris illa in senatu contentio apud Silium Italicum lib. 11. Punicor.

Concordia fremitu renuentum effunditur asper
Toro de concilio clamor, cum quisque fatigat
Inceptans, vocumque tremis certamine templum.

Et paucis deinde interjectis:

Romuleis duratis, ait succedere muris?
Ad quos non ausi C. rithago, atque Hannibal arma
Post Cannas asserre suas?

In senatu hic recitabantur literæ, rerum feliciū gestarum indices. Nam quæque hostium milita oportebat cecidisse. Valer. Maxim. lib. 2. cap. 8. ait, ex milita. A. Gell. lib. 5. cap. 6. hoc est, quod literis nuntiare fortunam belli dixit L. Florus lib. 2. cap. 12. Vide paulo infra, illa que lauri obvolvebantur. C. Plin. lib. 15. c. ult. Lauri, præcipua victoria, lætitiarumque nuntia, additur literis. Julius Capitolinus in Maximino; Statim Romanam laureatam literas misit, qua ingentem in Urbe lætitiā fecerunt. Idemque in Gordianis repetit. Eorum figuram expressit in ænea tabula Wolfgangus Lazius. præfixitque Commentariis suis reip. Rom. Pleniūque rursus significanti melius. 35. c. 18. Laureatus fasces remitti illo, unde cretari pedibus advenissent. M. Tullius sapissime, lib. 1. de Divinat. ubi de C. Mario, l. 8. ad Atticum. epist. 9. Age jam hoc compede, facies, inquam, hos laureatos, hæc ex Italia ferre, quam molissimum est. Idem Philipp. 2. Vehebat: ut in effoditribus plebis lictores laureati necedant. C. Tacit. lib. 13. Annal. Nero gressus à Quadrato & Corbulone prospere gesta, laurum fasces Imperatori addi jussit. Et l. 3. Historiar. Ipse laurum prospere regeisse ad fratrem misit. Xiphilinus pag. 169. C. Jul. Cesar lib. 3. de bello civili. Sed neque literis quas scribere solitus est, neque fasces Imperatoriis, insignia lauri prætulit. Cyprius narrat ritum solemnem Plutarchus in Lucullivita. Anrel Cassiodor. l. 9. epist. 23. Ut juvenis quoque, cui a fulget meritis, ut beate splendat triumphis, hunc honorem Decorum familia non miratur, quia eorum plena sunt æria fasces laureati. Est & hoc sensu accipiendus Herodianus, cuius l. 7. hæc verba sunt solitiano interprete: Sequēbatur ipsam principali pompa omnis, milite, que quicumque aderat, junctus esse urbani. proceræ statuta ad eorum similitudinem, qui Romæ Imperatores comitantur, virga etiam laureata, quo in gressu principis à rivis dignoscuntur. Statuit quædam victoris decreta cingebantur lauro. Cic. Orat. pro Muræna; Qui in agnitione parentis sui lauream ne sua gratulatione respexit. C. Tacit. lib. 4. Annal. Jamque res laureata in Urbe statua, & adbucriabat Africam Tassarina. Et lib. 1. hist. Populus cum lauro & floribus Galatæ imagines virum templa tulit.

Ad sacres revertor. C. Jul. Obsequens lib. de Prodig. c. 122. Cum in agro Pistoriensis Cætilinam devicisset, laureatos fasces in

provinciam tulit. T. Livius l. Decad. lib. 5. Literæ à Posthumio laureata sequuntur victoriam populi Romani. Idem 5. Decad. l. 5. in limine, de Licinio Consule, Tabellarius, qui se venire ex Macedonia diceret, laureatas literas attulisse dicitur. Illæ ipsæ tabula laureata vocantur ab Ælio Lampridio in Alexandro. Sic enim ille; Atque sunt res feliciter, in Mauritania Tingitana, per Furium Celsum atque ex omnibus locis et laureata tabella sumi delata. Ammian. Marcell. l. 16. ad finem: Et si eo agente tunc in Italia, dux quidam egisset fortiter contra Persas, nulla ejus mentione per textum longissimum facta, laureatas literas ad provinciarum signa mittebat, se inter primores versatum cum odiosa sua iactatione significans: nuntius à Ponto venientes jaculorum cuspidem lauri telis habebant, de nece Mithridatis certa referentes. Ut pene Plutarch. in Pompejo. Sic itaque & literæ, & arma lauri decorabantur, in rei lætioris successu. adde & navis laureata mentionem fieri à Plutarcho eodem in Lucullo, sic loco laudato C. Plinius significantissime additur laurus literis & militum lanceis, pilisque. Fascesque imperatorum decorat. Joan. Brodus l. 1. Miscellaneor. c. 33. Alexand. ab Alexandro l. 1. c. 27 & omniscius Tiraquellus ibidem quadam more suo, Anton. Delrio ad L. Sen. transeripit, atque ita intelligendi poetæ. M. Martial. lib. 7. epigr. 5.

Sed jam lætitia quo sit fiducia major,
Sarmatica laurus nuntius ipse veni.

Lib. 10. epigr. 10.

Cum tu laurigeris annum qui sacibus intras,
Manc salutaris limina mille teras.

Stat. lib. 5. syl. 1.

Omnia nam lætas pila attollentia frondes.

Lucanus, seu Ovidius, seu, quod magis puto, iucertus author poematis à Pisonem.

Laurea sacundis cesserunt arma togatis.

L. Sen. Agamemnone act. 2. in fine.

Namque hasta summo lauream ferro gerit,

A. Perlius Satyra 6.

- - - missa est à Casare laurus

Insignem ob cladem Germanæ pubis.

Lib. 1. Amor. eleg. 11. in fine.

Non ego vitricæ laurus redimere tabellas,

Nec Veneris media ponere in ade morer.

Subscribam: Veneri fidas sibi Naso tabellas

Dedicar.

Sidon. Apoll. carm. 2.

Atque suæ ad signa jubet revirescere laurus.

Martial. lib. 7. epigr. 6.

Publica vitricæ testantur gaudia chartæ;

Martia laurigeræ cusside tela vident.

Claudianus variis in locis, aliqua adscribam; lib. de bel. Gildonico in principio:

Congressum, profugum, captum, vox nuntiat una,

Rumoremque supra venit laurea belli.

De 4. Honorii Consulatu in limine.

Nec te laurigeras pudeat, Gradive, secures

Pacta gestare manu.

De 6. ejusdem Consulatu in fine.

Et sextas Getica prævelans fronde secures,

Colla triumphati proculcet Honorius Istri.

Adversa pennis epistola additis, sicut prospera aureis ramis significabantur, & nuntiabantur. vet. Schol. Juven. ad v. 149. lat. 4: An ea si quid nuntiabant Consules in urbe: per epistolas nuntiabant: si victoria nuntiabantur, laurus in epistola, fiebatur, (legi malim fiebatur) si autem aliquid adversi, pennis fiebatur. Idem mendum eadem opera tollendum. Cælius Rhodiginus ad celestiatem refert lib. 11. cap. 20. Nam alius & citius in animum descendunt adversa, quam felicia, acriusque ac vehementius torquent.

Ad illum ritum ipse juvenalis alluist loco jam proxime laudato.

Tanquam de Castis aliquid, tortisque Scambris

Dicturus, tanquam diversis paribus orbis

Anxia præcipis venisset epistola penna.

D. Fortunatus Pictorum Episcopus Elegia de morte Gelestinæ Reginæ.

Morisque gravis tam cito penna venit.

Statius Papinius loco proxime superius à me indicato.

Mulique fumosa signatur lancea penna.

Ufus harum epistoliarum inde præsertim defluxit quod Imperator victor ante decrevit senatus Urbem ingredi non posset. M. Cic. lib. 8. epist. 6. *Neque enim stulte Appius, qui simul atque Dolabella accessit ad tribunal, introierat in Urbem, triumphique postulationem abiecerat.* Liv. 3. Decad. lib. 6. *Fulvio, ne minueretur imperium, si in Urbem venisset, decrevit senatus.*

Quin & ab historico vetacissimo Dione Coccejiño consignatum l. 53. *Augusto perpetuum proconsulare imperium datum, ne in Urbe quidem minuendum.* Iterum Cicero lib. 7. ad Attic. epist. 1. epist. 7. *Pari ratione Ulpianus l. C. l. ult. ff. de offic. procof. Portam Roma ingressus proconsul deponit imperium.* Ubi diligenter adnotandum est, antequam decerneretur triumphus, iurejurando obstrictis centuriones, vera esse quæ per litteras senatui nuntiarentur, neque ementum occisorum numerum, neque cladem exercitus Romani celatam, certe ob id lex lata, quæ pena ducitur indicta, qui aut hostium casorum numerum auferent, aut civium celarent. Valer. Maxim. lib. 2. cap. 8. anno Urbis conditæ 619. accidit.

Neque aliunde causa civilium armorum inter Cæsarem & Pompejum, quam quod dimittere exercitum noluit Cæsar, ut privatus in Urbem veniens, de more peteret triumphum, quem aliter impetrare erat nefas, ut loquuntur historici. Ipse Cæsar l. 1. Civil. Sueton. in eo c. 18. Appian. bell. civil. lib. 2. in limine, Flutarchus in Cæsare, in Catone, & in Pompejo. Tum causa agebatur, adstantibus tribunis qui eam commendabant patrono alicui, gravi, & magnæ autoritatis. Ita Germanicus oravit causam etiam triumphales, ut habet C. Sueton. in Caligul. cap. 3. Erudite & docte Iliacus Casaubonus observat in nonnullis editionibus fuisse, *oravit etiam causas triumphales*, ut sit sensus. Germanicum post actum triumphum, patrociniis præstitisse, & de his triumphatorum patrociniis præstitis intelligendus T. Livius 4. Decad. lib. 1. in fine. C. Aurelius Cof. cum ex provincia comitorum causa venisset, *questus est L. Furio quætori ita triumphum decrevisse senatum, ut nullus, nisi ejus, qui triumphaturus esset, haud eorum, qui bello interfuisent, verba audiret, majores idem instituisse, ut legati, tribuni militum, centuriones, milites denique triumpho adessent.* Ejusdem Decadis lib. 7. ubi M. Acilius de Antiocho & Antolis triumphat. Decreto triumpho, & itaque causa, & SC. edito, dies assignabatur, quo cum exercitu adesse debebat Imperator. notavit Hadrianus Turnebus l. 30. Adversar. c. 25. Idem ille Livius 1. Decad. 10. *Ne plus in triumphum certaminum, quam in bello haberet, prætulit triumphi diem.* Quo die senatus obviam progressus, porta triumphali in Urbem immisissim exercitum usque in Capitolium comitabatur, ut victoriam bello partam, legibus & statutis civilibus retinendam docerent. Sed totum hunc de triumpho sermonem in quatuor præcipua capita distribui, in ornamentum, pompam, sacrificium, cænam. De quibus sigillatim agendum. Ac primum.

Ornamenta easunt triumphalia, quibus splendor apparatusque conciliabatur, & dignitas quadam regia oculos perstricturna. Dionysius Halicarnass. lib. 8. pag. 537. In ornamentis recenserit solent, corona, currus, equi, toga, sceptrum. Coronæ quidem militares in multiplici discrimine. Nam aut triumphalis, aut obsequialis, aut civica, aut muralis, aut castrensis, aut ævialis, aut ovalis, aut eleginea. De septem posterioribus A. Gell. lib. 5. Noct. Attic. cap. 6. & è neotericis, delineavit Wolfgangus Lazius lib. 9. Comment. Reip. Roman. cap. 18. absolvi complevitque eruditione multiplici Carolus Paschalis. adumbrat elegantissime Claudianus in Consulatu Olybrii & Probrini.

Sæpe duces meritis bello tribuere coronas,

Hunc cingit muralis honos, hunc civica quærens

Nexuit, hunc domitis ambit rostrata carinis.

De triumphali hic pauca perstringenda, cujus materia initio laurus erat, cujus consuetudinis rationes repetere ex Plinio l. 15.

cap. ult. ex Massurio antiquo scriptore, *quod suffimentum eadē hostium sit & purgatio.*

D. Juvenal. sat. 2. v. 158. de lustratione;

— & si foret humida laurus.

Alia ratio apud Hieronymum Cardanum de rerum varietate lib. 14. cap. 73. *Laurus possessorem pacificam quod ea coronari solent triumphantes, ideo etiam gloriam partæ victoriæ significat.* Vide Attemidorum libro 1. Onocricit. capite 79. In initio igitur laurus, inquam, tantum materia erat ut passim poetæ, (omitto Suetonium in Tiberio, cap. 17.) Martial lib. 8. epigr. ult.

Non quærens te sola decet, non laurea Phæbi:

Fit at ex hedera civica nostra tibi.

P. Ovid lib. 2. Amor. eleg. 12.

Ite triumphales circum mea tempora lauri.

Virgil. Ecloga 8.

— atque hanc sine tempora circum

Inter victrices hederam tibi serpere lauros.

A quo mutuatus est Alb. Tibullus, lib. 1. eleg. 7. ne plures advocare sit necesse.

At te victoribus laurus Messala gerentem.

Fest. Avien. in ora maritima.

Duct laurigeros post Indica bella triumphos,

Erigit & geminas telluris sine columnas.

Martial. lib. 3. epigr. 75.

Laurigeros ageres cum lata triumphos.

Quo magis admittit, unicum sūdorū à vulgari sententia dissentire, & tot scriptoribus reluctari, cujus hæc sunt l. 18. c. 2. *Qui confilium vicisset, palma aurea coronabatur, quia palmasimul habet, qui sine confilium prostrasset, lauru, quia spinis caret.*

Mutata procedentibus seculis materies, & pro lauro, aurum suppositum. Fest. Pomp. l. 18. aut verius ejus Epitomaftes Paulus: *Triumphales coronæ sunt, quæ Imperatori victori aureæ præferuntur, quæ temporibus antiquis propter pauperiam lauræ senerunt.* Servius Maurus ad v. 72 l. 18. Æneid. *Aurum coronatum dicitur, quod triumphantibus hodie, ne a victis gentibus datur. Imperatores autem hoc imponebant, propter concessam vitam. Ideo ergo dicit dona, si hoc non esset spoliū dederet.* C. Tacit. l. 15. *Annual. coronarii hujus auri meminit; Inque eam prædam etiam diti cedere, spoliaturum Urbe templis, egessetque auro, quod triumphis, quod votis, omnis populi Romani auri prospere, aut in metu sacra verat.* Titulus est in Codice Theodosiano de aur. coron. l. 12. tit. 13. cujus verba paulo inferius adducuntur. Vel. Patricul. l. 2. *triumphans aurea coronæ cingitur.* Et est scriptum Gratiani & Valentianini l. un. C. de auro coronario l. 10. *Ælius Spart. in Antonino Pio; Aurum coronatum, quod adoptionis ius causa oblatum fuerat, Italici totum, provincialibus medium reddidit.*

Non ergo tantum in victoriis aut superatis hostibus auri coronarii conferendi invaluit consuetudo, sed in quacumque pompa, aut magnificentia, de adoptione, de ludicris spectaculis C. Sueton. in Nerone c. 32. *Revocavit & præmissa coronarum, quæ unquam sibi in certaminibus civitate detulissent.* Quem locum expendunt doctus Lavinus Torrentius, & diligens Marcellus Donatus Fonzaninus Dilucidat. pag. 726. Rursus Spartian. in Adriano: *Aurum coronarium Italia remisit, in provinciis munus, & quidem difficultatibus arari ambitiose, & diligenter expositis.* Æl. Lamprid. in Alexandro Severo: *Aurum coronarium & negotiatorum Roma remisit.* T. Livius 4. Decad. libro 8. aureas coronas nominat, hæc ego in faciendas coronas collatum ab Asiaticis aurum intelligo. Sic itaque ille: *Ab Asia civitatibus ad Cn. Manlium legatione missis, non gratulatum modo, sed coronas etiam aureas pro iis quæque faculatiibus deferentes.*

Neque vero una aut altera corona præferri solebat aurea, sed & pene infinitæ, pro opulentia provinciæ superatæ. idem Livius libro precedente, *quinque viginti coronas aureas translatas scribit in triumpho Emiliæ Regillæ, & triumphante L. Manlio Alcidiño, centum viginti quatuor coronas aureas translata.* Ejusdem Decadis l. 10. Ammian. Marcellin. l. 25. *Liberalitatis ejus testimonia plerima sunt & verissima, inter quæ indicia sunt tributorum admodum levia, coronatum indultu, remissa debita multa*

duclur.

disturnitate congesta, aequata sibi iurgia cum privatis, velligalia resistuta civitatibus cum fundis. Vide locum, nam insignis est, & quæ de Alexandro habentur, comparata cum Theone Sophista Chria 1. pag. 122. & J. Stobæo Sermone 214. de auro iussu per hoc coronario Cicero Orat. in Pisonem: *Mitto aurum coronarium, quod lex & decerni & accipi vetat, nisi decreto triumpho, quod ad quemque pervenerit ex præda, manibus, ex auro coronario.* Rufusque idem in Rullum: *Aurum coronarium dabitur proconsulibus vel Imperatoribus ex provincia decedentibus ad decurandum triumphum.* Theodosius & Valentin. lib. 17. C. de Jurdais: *Palatini compellentibus, exigant ad eam formam, quam patriarcha quondam coronari auri nomine postulabant.* Multa Dio Coccejanus lib. 49. & definit eleganter Julianus Aug. lib. 1. C. Theod. de auro coron. *Aurum coronarium munus est voluntatis, quod non solum senatoribus, sed ne aliis quidem debet indici, licet quadam indictionum necessitas postulat, sed nostro arbitrio referri oportebit.* lib. 2. C. eod. *universi quos senatoris ordinis dignitas non tuerit, ad auri coronarii præstationem vocentur, exceptis iis, quos lex præterita ab hac præstatione absolvit.* lib. 5. ibid. *ad collationem auri coronarii præstat neminem absque consuetudine esse cogendum.*

Hæc quidem de exigendo, at quid placeant Imperatoribus, si illicite, & non secundum ritus receptos extorqueatur, lex ultima C. eod. loquitur: *Aurum coronarium his reddi restituere decernimus, quibus illicite videtur ablatum.* Doctissimus Jacobus Cujacius ad lib. 10. Cod. Justiniani tit. 74. in vallaribus coronis vallum, in muralibus pinna; in aureis res gestæ inscriptæ fuerant. Tzetzes Chiliad. 13. cap. 461. Sed ad auream hæc coronam redeo.

Illæ oimodo duplex, inaurata una, altera aurea, & solida. Tertullianus à Josepho Scaligero laudatus: *Triumphii laurea solis fruitur, hæc adumbratur lemniscis, inauratur lamulis.* lib. de Coronæ Milit. cap. 12. solida vero ob pondus & gravitatem non imponebatur capiti, sed sustinebatur ab aliquo à tergo. C. Plinii locus notissimus est lib. 33. cap. 1. *Vulgoque sic triumphabant, & cum corona ex auro Hetrusca sustineretur à tergo, annulus tamen in digito ferreus erat, æque triumphantis, ac ferri fortasse coronam sustinentis, sic triumphavit de Jugurtha C. Marius.* Sic in vulgatis editionibus, at in MS. aliter, *æqua fortunati triumphantis & ferri.* Rectius indubie idem lib. 28. cap. 4. *Ut sic exorata à tergo fortuna, gloria carnifex.* Cæd. Rhodig. lib. 3. Antiquar. lect. cap. 7. Tertullian. Apologet. cap. 33. *Nisi homo sit, non est Imperator, hominem se esse etiam triumphantis in illo sublimissimo curru admonetur, suggeritur enim ei à tergo, respice post te, hominem memento te.* Suggestebatur hoc à carnifice, seu ministro, aut servo publico, non modo in ipsa triumphii pompa, ut Plinius hic, & quoslibet supra hoc opere exposuimus, sed & ipso convivio triumphali, ut habes apud P. Crinitum libro 24. honestæ discipl. cap. 5. carnificem fuisse loquitur, Joan. Zonaras in Camilli triumpho, tom. 3. Annal. & ex eo Onufrius Panvinius lib. 5. Fast. Isidor. lib. 18. Etymologiar. cap. 2. & præter hos allussit Ariannus Nicomedensis lib. 3. dissertation. Epicteti c. 24. eadem pene habet quæ Tertullianus, pag. 386. D. Juvenal. sat. 10. v. 37.

*— pilla Sarrana ferentem
Ex humeris aurea toga, magnæque corona
Tantum orlem, quanto cervix non sufficit ulla,
Quippe tenet sudans hanc publicus, & sibi Consul,
Ne placeat, curru servus portatur eodem.*

Hæc corona in sinum Jovis denebatur, aut templis seu anathema votivum suspendebatur: de posteriori ritu Hadrian. Turnebus libro 22. Adversarior. cap. 11. Julius Obsequens l. de Prodig. cap. 122. *Laurum victricem attulerit, quam in Capitolio debuerat deponere.*

Albinovanus in Consolatione ad Liviam:

*— Authorique sui præfertur imagine massa,
Qua quondam templis debita laurus erat,
De prioris consuetudine C. Plinius Nepos in paneg. Allata erat ex Pannonia laurea, id agentibus diis, ut invicti Imperatoris exitum victoria inde decoraret, hanc Imperator Nerva in gremio Jovis collocat.* Avunculus lib. 15. cap. ult. *Laurus fuscis impe-*

ratorum decorat, ex hinc (male antea legebatur ex his) in gremio Jovis opt. max. deponitur, quoties latitiam nova victoria attulit. Latio. Pacat. Drepan. in paneg. Theod. *Depositis in gremio Capitolini Jovis laureis viri triumphales rusticabantur.* L. Sen. Consolat. ad Helviam cap. 10. *Scilicet minus beate vivebat Dilectator noster, qui Samnitum legatos audit, cum vilissimum cibum in solo ipse manu sua versaret, illa qua jam sæpe hostem percussisset, laureamque in Capitolini Jovis gremio deposuerat.* Recto sane & salutari consilio diis, tanquam victoriæ auctoribus, speciosissimum triumphii pignus volebant. C. Sueton. in Domit. cap. 6. *De Sarmatis modo lauream Capitolino Jovi retulit.* Et nescio cur eruditissimus Isaac Casaubonus neget idem esse triumphum ac laurum Jovi referre. At Suetonius, inquires, in Nerone c. 13. scribit, ob adventum Tiridatis in Urbem, Imperatorem salutat. *Neronem, laurum in Capitolium latam.* Subdit deinde magnus criticus; *Nemo tamen sanus triumphasse eum propterea dixerit.* Insanus ergo ipse Suetonius, qui ibidem loci ait, cum curuli apud nostra sedisse, triumphantis habitus, ut itaque triumphus non fuerit, videri tamen triumphum volebat. Eo sensu constanter boni scriptores maximas victorias per laurum in Capitolium delatam expresserunt.

De Domitiano Mart. lib. 2. epig. 2. clarissime.

*Frater Idumeos meruit cum patre triumphos,
Quæ datur ex Dacis laurea, tota tua est.*

De Germanico Casare P. Ovid. lib. 4. de Tristib. eleg. 2.

*Inde petes arcem, & delubra faventia votis,
Et dabitur merito laurea vota Jovi.*

Vel ut in MS. meo, non minus recte, laurea vitta. Papin. Stæc. lib. 4. syl. 1.

*— nondum gremio Jovis Indica laurus,
Nondum Arabes, Sereque regant.*

De Cn. Pompejo magno M. Lucanus libro 8. Pharsal.

— aut sacras poseunt Capitolia lauras.

Ad Scipionem Virtus apud Silium Italicum libro 15. Pun.

Sed dabo... laurumque superbam

In gremio Jovis excisis deponere Panis.

In pari errore versatus vir doctissimus Stephanus Claverius, qui ad bellum Gildonicum Claudiani in principio, ibi, prævenit laurea, minus dixit laurum referre, quam triumphare, quum mihi quidem videatur potius triumphum insignem designare, quippe fusa cum Gildone septuaginta armatorum milia. Paul. Orol. lib. 7. cap. 36. & Paul. Diacon. in supplemento ad Eutropium libro 13. longe major numerus, quam legibus patriis præscriptum esset. Hinc Honorius ad suos, quos in eam expeditionem mittebat, eodem illo de bello Gildonico opusculo ad finem.

— — — iusto magnoque triumpho

Civiles abolete notas.

Et lib. 2. de laudib. Stilichonis.

Sterabam nullas trabes Gildone preperit

Nasci posse moras, etiam nunc ille repugnat,

Et tanto dubitat festes præbere triumpho.

Nec modo Imperatores victores coronis orati, sed & milites, equi, currusque ipsi. de militibus ex Livio & Appiano paulo infra expediam.

Claudian. ibidem loci.

Velati galeas lauru.

De equis Propert. lib. 3. eleg. 1.

— — — Coronatis Musa triumphat equis.

Ovid. lib. 4. Trist. eleg. 2.

Ante coronatos ire videbis equos.

Martial. lib. 7. epigr. 7.

Festa coronatus ludet conviciis miles,

Inter laurigeros dum comes ibit equos.

Decurribus coronatis Claud. de 3 Honorii Consul.

Velaretque prius communis laurea currus.

Iterum de laudib. Stilich. lib. 3.

— — — currumque secutus

Laurigerum, fesso fremuisse carmine miles.

M. Lucan. lib. 5.

Lauriferos nullo comitetur vulnere currus.

FFFF

Sequitur in ornamentis *currus*, quem ritum ab heroicis temporibus profuissse existimo, nam apud Homerum magni illi duces profluxisse praelium incunt. Q. Curtius lib. 4. in limine. *Darius qui modo non bellantis more, sed triumphantis, curru sublimis vehebatur.* C. Plin. libro 28. cap. 4. rursusque lib. 35. cap. 10. *Fecit & Alexandrum curru triumphante.* Valer. Maxim. lib. 8. cap. 16. tit. 2. *Constitue omnes currus triumphales.* L. Sen. lib. de vita beata cap. 25. *Triumphantem ut currus vehat.* Et lib. de brevitate. vit. cap. 14. *Triumphantem capivos elephantos ante currum agere.* Sueton. in Casare cap. 37. *Gallici triumphi die, Velabrum pratervehens, pene curru excussus est.* Hic neque cistum, neque estedum, neque petoriturum, neque carrucam, nec carpentum, nec plaustrum, nec rhedam, nec fartacum, nec epipedium, nec covinum, nec arcirma, neque arceram, ac ne rhenfam quidem referebat, quæ omnia veteribus celebratissima sunt currum nomina, neque denique falcato curru similis erat, sed rotunda ad instar turris, ut jam ex Joanne Zonara rom. 3. Annal. notatum reperit apud Turnebum lib. 2. Adversarior. c. 16. ex ebore erat.

Poetæ. Ovid. lib. 4. Trist. eleg. 2.

currus spectat eburnos.

Lib. 3. de Ponto eleg. 4.

Ille ducis facies in curru stantis eburno

Excuteret frigis sensibus omne meis.

Albinovanus Pedo, seu quilibet alter incertus consolatur ad Liviam Augustam.

Magnaque maternis majoribus, aqua paternis

Gloria, quadrijugis aureus ibit equis.

Regalique habitu, curruque superbus eburno

Fronde triumphalis tempora vinculus erit.

Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 7.

Tortabit niveis currus etburnus equis.

Fastigium braeis aureis decorabatur. Paulus Æmilius de victo Perseo in curru aureo triumphavit. Eutrop lib. 4. Fl. Vopisc. in Aureliano. Ammian. lib. 16. Constantinus insidebat aureo solus carpento. Philost. in Dione sophista. L. Flor. lib. 1. hist. Rom. cap. 5. *Inde est, quod aurato curru, quatuor equis triumphatur.* Eadem ante illum T. Livius 1. Decad. libro 10. de Cn. Pompejo L. Sen. libro 10. Controvers. 1. *Qui licentia carminis tres currus contemneret.*

Sext. Propert. lib. 1. eleg. 16.

Cujus inaurati celebrantur limina currus.

Q. Horatium ita interpretor. lib. epod. od. 9.

Jo triumphæ, tu moraris aureos

Currus, & intasas boves.

Atque ut victoriæ aliquas notas spectaret populus, sanguine respergebatur. L. Sen. l. 1. de Clementia cap. ult. in fine: *Nulum ornamentum principi fastigio dignus, quam illa corona ob ci-ves servatos, non hostilia arma detracta victis, non currus barbarorum sanguine cruenti, non parva bello spolia.*

P. Virgil. lib. 11. Æneid.

Ducunt & rutilo persusos sanguine currus.

Claudian. de 6. Honorii Consul.

Sulcitet ut Latio reserfos sanguine currus

Aspicerem.

Curru hunc dicebant quatuor equi albi, ut ex Propertio superius laudato lib. 4. eleg. 1. liquet, & Floro. Servius Honoratus ad lib. 4. Æneid. v. 543. *Proprie ovatio est minor triumphus, qui enim ovationem meretur, & unc equo utitur, & a plebeji, vel ab equitibus Romanis deducitur. d. Capitolium, & de ovibus sacrificat, inde & ovatio dicta, qui autem triumphat, albis equis utitur quatuor, & senatus præeunte in Capitolio de tauris sacrificat.* Certe miror Plutarchum in Camillo, & Livium 1. Decad. l. 5. scribere primum omnium equis albis usum Camillum, cum ex authoribus antea à me laudatis constet, diu ante Camillum equorum alborum in triumphis usum solennem receptum, adscriptur tamen iis incertus author de vir. illustribus c. 23. *Vejos decennalis obfisione domus de iis que triumphavit. postmodum crimini datum, quod albis equis triumphasset. & prædam inique divisisset.* Quia illi diis ἵπποις Jovis equi habebantur, ut loquitur Herodianus lib. 7. videndus Diodorus Siculus lib. 14. pag. 356.

Helenius Acron, & Porphyrio Grammatici ad Horat. lib. 1. sit. 7.

Barros ut equis præcurreret albis.

Ovid. lib. 1. de Arte amandi.

Quatuor in niveis aureis ibis equis.

Pet. Apollon. Collatius lib. 2. de obfid. Hierosolymitana in fine.

Quod si servitium non effugisse liceat

Sorte mea la or, niveos anteire jugales

Haud me paniteat, depressum colla catenis.

Ut currus sim pompa tui, nec dura recuso

Pincla pati, dum certa fides mea dicta sequatur.

Claudian. de 6. Hon. Consul. Roma alloquitur principem.

Asi ego frangat geminos, quibus altior ites

Electi candoris equos.

Lib. 2. de laudib. Stilich.

Deposito mitis clypeo, eandentibus Urbem

Ingressitur trabeculis equis.

Et lib. 3. de laudib. Stilich.

Ipse albis veheretur equis.

Ratio hæc potissimum censetur, quod velociores illi essent.

Servius ad illud lib. 12. Æneid. non multum à principio.

Poscit equos, gaudete tuens ante ora frementes,

Qui candore nivei anteirent, curibus auras.

Imitatur Homerum lib. 10. Iliad. v. 438.

Δόκιμοι γὰρ ἵπποι, & δεινὸν δὲ ἀνέμοισιν ἔμμενοι.

Candidiores nivei, ad currendum ventis similes.

Alludit Alb. Tibullus lib. 1. eleg. 2.

Totus & argento conteñtus, totus & auro,

Insidet celeri conspiciendus equo.

Equis vestri triumphantes, quamdiu stetit respublica, at erepta libertate mutati mores, & pro equis leones juncti. Plin. lib. 8. cap. 16. *Jugo subdidit eos, primusque Roma ad currum junxit M. Antonius, & quidem civili bello, cum dimicatum esset in Pharsalicis campis. Lapsam memoria in temporis distinctione Plinium ex Cicerone Philipp. 2. ostendit Petrus Victorius lib. 16. cap. 3. verba oratoris fuit, sequebatur rheda cum lenonibus, corrigi ille conjectura probavit, cum leonibus. Siquidem per leones furor indomitus significatur, Theocritus, Lucretius, Hesiodus, Catullus, Alexander Aphrodisius, Callimachus, & Thucydides laudati à Pierio Valeriano lib. 1. Hieroglyphic. Andreas Alciurus emblem. 29.*

Romanum postquam eloquium, Cicerone perempto,

Perdiderat patria pestis acerba sua:

Incendit curru videtur, junxitque leones,

Compulsi & durum colla subire jugum:

Magnanimos cessasse suis Antonius armis

Ambage hac cupiens significare duces.

Pompejus Magnus elephantos primus curru junxit Romæ. Plinius lib. 8. cap. 2. Post hunc, Cæsar Gallico triumpho, Sueton. cap. 37. Claudius, Sueton. cap. 11. ac deinde Domitianus, Allobrogibus, Arvernisque superatis. idem in Nerone capite secundo. Gordianus, Jul. Capirolia in vita ipsius. Alexander Severus, Æl. Lamprid. in illo de Aureliani curru triumphali, Zonaras tom. 3. Annal. fallitur Sidonius Apollinaris, qui Cæcilium Metellum scribit bello Punico victorem, elephantis triumphasse, neque enim ille curru subiecit, aut jugo, sed duxit, populoque Romano ostentavit, ut notum ex L. Seneca lib. de Brevitate vite capite 13. Plin. lib. 7. cap. 43. Halicarnasseo lib. 2. Floro Epitoma lib. 19. Liviana historia, is tamen carin. 7.

Nec tu cui currum curru superare Metelle

Contigit, essentans nobis elephanta frequentem

Grex niger albentes regeret cum moie jugales,

Auroremque sui celaret pompa triumphii.

Cujus quidem ritus origo à Baccho, qui de Indis devictis triumphaturus, quatuor elephantos jugo submisit. Diodor. Sicul. lib. 4. Biblioth. Antonius Hellogabalus triumphabat ignibus, ut Bacchum referret, leonibus, ut Martem, dentis iugale, ut exemplo careret. Æl. Lamprid. in eo. Aurelianus Augustus ad hostium iram iram exprimendam, cervis vestabatur.

sur. Fl. Vopisc. in illo, denique Nero, novo & portentoso exemplo, equas hermaphroditas conjunxit. C. Plin. libro 11. c. 49. Hæc quidem in Romano ritu. At insolentius multo Sufacus Ægypti princeps, devictis bello à se Reges curru, cui infidebat, subjungebat. Joseph. lib. 8. Jüdicar. Antiquitat. cap. 10. istum *Σίστακον* desolarem vocat alii, inter eos Ælianus lib. 12. var. histor. cap. 4. Diodor. lib. 2. Bibliothec. cap. 1. Plin. lib. 33. cap. 2. Henricus Smetius Luxemburg. in Chronico sacro, J. Temporarius Samaritolicar. Demonstrat. lib. 1. Valer. Flacc. lib. 5. Argonautic.

ut prima Sesostris

Inulterit Rex bella Getis.

M. Lucan. lib. 10. Pharsal. v. 273.

Venit ad occasum, mundi que extrema Sesostris,

Qui Pharios Regum curru cervicibus egit.

A tergo pone triumphantem carnifex coronam, ut dixi, sustinebat, ante eundem in curru liberi vehabantur; ita interpretor Julium Capitolinum in Antonino Philopho. Statimque ei nomen Imperatoris, ac triumphi participationem, & Consulatum dedit. Et Verus Augustus nomina cum fratre communicavit die triumphi, quem pariter celebrarunt, ut ejusdem verbis utar in Vero. Commodus Imperator, Antero in curru post se locato triumphavit. A. L. Lamprid. in eo. Signantissime C. Tacit. libro 2. Annal. Angebat inuentum visus eximia ipsius species, curru fuge quinq; liberi onus. Valer. Maxim. lib. 5. cap. 10. tit. 2. *Emilius Paulus* nunc felicissimus, nunc miserrimus patris clarissime representatio, ex quatuor filiis, formæ insignis, egregia indolis, duos jure adoptionis in Cornelium Fabianum gentem translatos, sibi ipse denegavit, duos ei fortuna abstulit, quorum alter triumphum patri suum suæ quartum ante diem præcessit, alter triumphali curru conspectus, post diem tertium exspiravit. Paulus Diacon. l. 9. supplementi historia Europæana; Fulcrum & ignotum ante cunctis mortalibus id spectaculum fuit, patrem & filium uno triumphali curru vectos, gloriosissimam ab his, qui patrem & filium offenderant, victoriam reportasse. Claudian. de 3. Hon. Consul.

cum tu genitoris amico

Exceptus gremio, mediam reherere per Urbem,

Velat etque pios communis lætæ currus.

Quis non Luciferum roseo cum sole videri

Crederet?

Et de 6. Honorii Consulatu:

Tunc tibi magnorum merces fortunæ laborum

Perfolvere Stilicho, curru cum vectus eodem

Urbe triumphantem generum floriente juvenis

Conspiceres.

Qui non in curru eodem cum triumphante vestabantur pueri, ad habenas equitabant, equosque triumphales conscendebant. Jul. Capitolin. in Antonino Philopho: Mille puellas virgines ad habenas duxit. M. Cicero Orat. pro L. Muræna. Cum sedere in equis triumphantium prætextati potissimum filii soleant. C. Sueton. in Tiberio cap. 6. *Æliaco* triumpho currum Augusti comitatus est, sinisterrimo funali equo, cum Marcellus Octaviæ filius dexterrimo veheretur. Consulendus Lævinus Torrentius ad illum locum.

Sed quo tota res clarior evadat, & hæc ritum, & plerosque alios lubet expressos audire ab Appiano Alexandrino in Libyis, ubi de Scipionis triumpho; Cujus verba ita Latine sonant: Seris redimitti omnes, præcinentibus tubis, curru spoliis onus deducebant, ferebantur & ligneæ turres, captarum urbium simulachra præferentes, imagines deinde, & scriptura eorum quæ gessissent, aurum deinceps, & argentum, partim nuditis massis, partim notis, aut hujusmodi impressum signis, corona præterea, quas virtutis gratia Urbes, aut focis, aut exercitus dedissent: candidi subinde boves, & elephantii illos sequebantur: post hos, Carthaginienses, & Numidiæ principes bello capti: Imperatorem lictores præibant, purpurei amicti vestibus, tum citræodorum acrisibum turba ad Hetruscæ similitudinem pompa: hi fuculentis, coronisque aureis redimitti, suo quique ordine venientes, passantesque prodibant; horum in medio, quispiam talari veste, simbræ, atque amillis auro splendens amictus, galari variis & debat, hostibus devictis insul-

tans risus undique ciebat: postea thuri & odorum copia Imperatorem circumsteterat, quem curru deaurato multifariamque notis resurgente candidi vehabant equi, auream capite gestantes coronam, lapillis ornata gemmisque: hic vestem succinctus purpuream, patrio more aurea intextam fidebus, altera manu eburneum sceptrum, altera laurum præferbat: vehabantur & cum eo pueri, virginesque, & ad habenas hinc inde cognati juvenes: demum quæ exercitus in turmas aciesque divisus curru sequebantur, milites vero lauru coronati, laurum manu ferentes: quibus meritorum insignia adjuncta erant, qui primores hos quidem laudibus ferrent, hos salibus insectarentur, nonnullos infamia notarent. Atque hi quidem, regis candidis, ut loquitur vetus Scholiastes Juvenalis ad versic. 45. sat. 10.

Hinc præcedentia longi

Agminis officia, & niveos ad frana quiritæ.

M. Martial. lib. 3. epigr. 64.

Hic lauru redimita comas, & candida cultu

Roma salutavit voce manuque ducent.

Sic enim optime legitur, non autem, ut aurea depravate, *candida vultu*. Ita & Titus Calphurnius Siculus ecloga 1. restitutus probabiliter.

Candida pax aderit, nec tantum candida vultu

Quantis sepe fuit.

Rescribendum omnino est.

Nec tantum candida cultu.

Imitatus est Cornppus Africanus lib. 2. num. 3.

Æquarans humeris matrem, sic candida cultu,

Sic niveis formosa genis.

Nullus alius auriga esse solebat, quam ipse triumphans. clare Valer. Maxim. lib. 4. cap. 4. tit. 5. *Quæ manus* (Attili Calatini) arantium boum nuper jugæ rexerat, triumphalis curru habenas retinuerunt. Denique Fascinus Imperator non tantum infantium custos, Deus inter sacra Romana a Vestalibus colitur, & curru triumphantium, sub his pendens descendit, medicus in videri, jubetque eosdem respicere. Qui locus multiplici varietate legitur, in aliquibus, jubetque eosdem recipere, in aliis cumlatus, jubetque eosdem invidiam recipere, denique quadam editiones præferunt, jubetque post se Deum respicere. Ita censuit vir eruditissimus Jac. Dalecampius. Qui de fascino plura cupis lege Turneb. libro 9. Adversarior. cap. 28. Certe enim fascino vires quasdam inesse credebant, ad magna quæque turbabant. Heliodor. l. 3. *Æthiopicæ* hæc vim vel oculis, vel verbis attribuebant. Plutarchus *ὁφθαλμὸν βλάσκων*, oculum fascinantem vocat. Quod & Alciphron, & Alexander Aphrodisius prodiderunt: ita Poëtæ. Q. Catull. epigr. 7. oscula sua extra invidiam & fascinationem posita loquitur.

Quæ nec pernumerare curiosi

Possint, nec mala fascinare lingua.

Per linguam execratio intelligi debet, aut noxiæ in alicujus caput effusa preces. Gratius in Cynegetico.

Nam sic affectus, oculique venena maligni

Picet tutela pax impetrata deorum.

Q. Horat. lib. 1. epist. 14.

Non istic obliquo oculo mea commoda quisquam

Limat, non odio obsecro, morsuque venenat.

Istud proprie invidiam appellabant.

Idem lib. 2. sat. 3.

Invidiam placare parat virtute relicta?

P. Virgil. ecloga 3.

Nescio quis teneros oculis mihi fascinat agnos.

Et ibidem loci ab eodem scriptum.

Aut si ultra placitum laudarit, baccare frontem

Cingit, ne vati noceat mala lingua futuro.

Sext. Propert. lib. 1. eleg. 12.

Invidia summus, num me Deus obruit? an quæ

Læta Promethæis dividit herba jugi?

Post curru inter ornamenta explicari debet vestis triumphantis, quæ & toga pilla, & tunica palma. a solet appellari. Eleganter D. Aufon. in Gratia. A. Ælione: *Palmas* a. estis ut in pace Consul es, sic in victoria triumphans es. Utramque purpurei esse coloris, & coeci probatissimum, infra præbit, sed an una eadem

F f f f 2

que

que gestamius? controversum video: confundit Turnebus libro 5. cap. 9. sed tanquam diversa numerant L. Florus l. 1. capite 5. Verrius Flaccus apud Plinium libro 33. cap. 3. Erunt tamen mihi una eademque res trabea consularis, picta, palmataque vestis, purpurea toga, quibus varia convenerunt nomina, ob diversas formas, ut docere possunt Grammatici. Fest. Pompeius l. 14. *Picta* quia nunc toga dicitur, purpurea antea vocitata est, eaque erat sine pictura, ejus rei argumentum est. . . . pictura in aede Vertutis & Confis, quarum in altera M. Fulvius Flaccus, in altera C. Papirius Cursor triumphantes ita picti sunt: tunica autem palmata à latitudine clavorum dicebatur, quae nunc à genere picturae appellatur. Ita promissive audio scriptores: Vectum referente Macrobio libro 1. Saturnal. c. 6. Tullius Hostilius Hosti filius, tertius Romanorum Rex, delatellus Hetruscus, sellam curulem liislorefque & pictam, quae insignia magistratum Hetruscorum erant, primus à Roma habere venturum insinuat, clare institutio narratur: itum expedit Fl. Vopiscus in Aureliano: Cape pro rebus gestis, tunicam palmatam, sellam eburneam, nam te hodie Consulem designo. Jul. Capitolin. in Gordianis. Palmatam tunicam & togam primus Romanorum privatus suam habuit. T. Livius l. Dec. l. 10. Cui deorum hominum indignum videri debet, eis viris quos sella curuli, toga picta, praetexta, tunica palmata, & toga insuper picta, & corona triumphalis, laureaque honorasti, quorum domus spoliis hostium affixis, insignes inter alios seceritis, pontificalia insignia addicere. Idem l. 10. Decad. 3. Masanius primus Regem apertulitum, eximisque ornatem laudibus aurea corona, aurea latera, sella curuli, & scipione eburneo, toga picta, & tunica palmata donat. C. Plin. lib. 8. c. 48. Trabeis usus accipio Reges, pictas vestes jam apud Homerum fuisse, unde triumphales natae. Videndus Dalecampius ibidem, & Plinius ipse lib. 9. c. 36. picta dicebatur, quod stellis aureis distinguebatur, uti infra dicitur, palmata à palmae imagine impressa. Idem lib. 18. cap. 2. Q. Flor. Tertullian. Apologet. cap. 50. Hic habitus est victorie nostrae, haec palmata vestis, tali curi triumphamus. Idem lib. de Idololatria c. 18. Igitur purpura illa & aurum corvici ornamentum, eodem more apud Aegyptios & Babilonios insignia erant dignitatis, quo more vel praetexta, vel trabea, vel palmata, & corona aurea sacerdotum provincialium, sed non eadem condicione. L. Apul. lib. 1. Apolog. Triumphantibus quadrigas albas, & togam palmatam exprobrant. De veste picta M. Lucan. lib. 9. v. 17.

Picta quae togas velamina summo
Ter composita Jovi.
Ovid. lib. 2. de Ponto eleg. 1.
Claraque sumptuum pictas insignia vestes,
Thura prius sanctis imposuisse focis.
D. Auson. eidylio 4. in protreptico ad nepotem:
Ut trabeam, pictamque togam, mea praemia Consul
Indueret.
D. Juvenal. sat. 10. princ.
- - - Picta Sarrana ferentem ex humeris aulicae togae.
Etruscos sat. 6. v. 481.
Et latum pictae vestis considerat aurum.
De palmata Magnus Ennodius Ticini Episcopo. lib. 5. epist. 2. Huius bene toga usi fuerint, referatis susceptura sinibus palmata blanditur. lib. 8. epist. 1. Quia non est proprium, quod quasi singulariter videtur palmata conferre. Servius ad v. 332. lib. 11. Aeneid. Romanorum Imperatorum insigne fuit sella curulis, sicut etiam palmata toga dicitur, quam merebantur ii, qui de hostibus palmam reportassent. Idem ad elegiam 10. Triumphantibus omnia habent Jovis insignia, sceptrum & palmam togam quam nitebantur illi, qui palmam merebantur. Quae more suo transscripti hidorus ex Servio libro 19. etymologiar. cap. 24. Q. Symmach. lib. 6. epist. 40. Illud ante omnia inter relatio tristis perhorre scit, quod natali Urbis susceptum Consuem. garru. quo vehetur, evoluit per feraciam tigarum, qua triumphantibus vehunt, itaque palmata amictus & consularis insigni ornati strato erunt sublati: est. Jul. Firmic. Maternus lib. 4. Mathel. cap. 15. Tunc enim coronas aureas, tunc praetextas decernit, aureasque consularium, seu proconsularium palmatas. Sidon. Apollinar. lib. 1. epist. 5. Jam corona sonans. Jam palmata consulari, jam cyclade pronuba honoratur. Doctissimus Savaro ibidem. Et lib. 8. epistol. 1. Diffi-

mulas optas et palmatam? parce tamen in invidiam nobilitatis rursus facere. Aurel. Cassiodor. lib. 6. formula 1. Palmata superdens vestras, nostra probantur esse victoria. Athalaricus Rex Justiniano Imperatori apud eundem lib. 8. epist. 1. Vos gentio meum in Italia palmata claritate decorastis.

Ex quibus locis perspicuum evadit non modo triumphalem hanc esse vestem sed & pacificam, idem apertius lib. 9. epist. 23. Nam si homines ornat, semel accepisse palmatam, quid ille censendus est, qui meretur insiliis consularis? Fl. Vopisc. in Probo. Te manet pro virtutibus tuis Capitolina palmata.
Ennod. Ticinens. epigr. 32.

Quid palmata tuo tantum de murice vernas?
Plus suavia dedit purpura nostra tibi.
Corruptus mihi videtur Venantius Fortunatus libro 12.
Alter palmata, trabea nictet alter honore.
Pinctis & ornatum gemma, aurum, purpura, byssus.
Sic enim legendum, & distinguendum, pessime antea:
Alter palmata trabea nictet altus honore.
M. Martial. lib. 7. epigr. 1. ad loricam.
I comas, & magnos illeceas meretis triumphos,
Palmataque duces, sed cito, redde toga.
Sidon. Apollinar. carm. 4. in ipso limine.
Post palmam palmata venit.
Et carm. 7. v. 160.
- - - palmata cucurrit
Per proavos, gentemque suam.
Et carm. 15. v. 150.

Palmata parat ipsa patri, quia Consul.
De trabea D. Ausonius proxime supra laudatus, quae vel sacra. Ovid. l. 3. Fast. vel regia, Virgilius proxime ante. Et l. 7. Aeneid. vel senatoria, Sidon. Apollinar. l. 1. epist. 6. l. 2. epist. 13. lib. 3. epist. 6. l. 5. epist. 5. l. 7. epist. 6. denique l. 8. epist. 8. & ubique doctissimus Savaro. Cassiodor. l. 2. epist. 1. longo stemmate ducto per trabeas. Q. Symmach. l. 9. epist. 106. Reddita, ut mihi litera, quae te annalem trabeam meruisse loquerentur.
Coripp. lib. 4. num. 3.
Incessit latus praecleara in veste feratus
Pars trabeis, pars compta togis.
Vel equestris, J. Liptius ad lib. 3. Taciti. J. Bernart. ad Papinium in sylvis. J. B. Odaeus ad lib. 1. Antholog. Denique consularis & triumphalis, eadem enim & Consuli & triumphanti ornamenta erant. Cassiodor. lib. 9. epist. 23. Ut juvenus ejus quae fulget meritis, trabea quoque res lenda triumphali. Ita viri docti & in his Dionysius Lambinus exponunt Pleurum Epidico sc. ST. taceat.

An regillam induculam, an mendiculam?
Quia res clara est, adscribam tantum aliquot loca quorundam poetarum. Corippi lib. 4. num. 1.
Egreditur princeps sacra trabeatus ab aula.
Ejundem lib. num. 2.
Consensus princeps trabeas succinctus avite,
Regalem datus augustae fronte coronam.
ibidem loci num. 3.
Ipse autem sacro diademate fulgens,
Ornatus trabea, gemmisque ostroque nitebit.
Eodem numero paulo post:
Regnator justinus amans, trabeatus ab aula
Egrediens.
Ausonius epist. 24.
Paulinum, Ausoniumque, viros quos sacra Quirini
Purpura, & auratus trabea velavit amictus.
Claudianus omnibus pene paginis, & in commentario nostro observavi lib. 1. in Ruffin.
Ibat grandaevis nato moriente superstes
Post trabeas exul.
Lib. 1. in Europium.
- - - Flabellum proferi
Aspirant trabeis.
In praefatione ad lib. 2. in eundem.
Annus qui trabeas, hic dedit exilium.
De 3. Honorii Consulatu.

*Succedant armis trabeae, tentoria libror
Ambiat.*

De 6. Hon. Consul.

fulgentia tecum

Collecti trabeatus adit delubra senatus.

Lib. 2. de laudib. Stilichonis.

*Sperabam nullis trabeis Gildone perempto
Nasci posse moras.*

Ennodius Felix Ticinensis epigr. 3. 2.

*Consul ad genium nomen pro semmate junxi,
Dans lucem suis, sum trabeis potior.*

Color iis, ut supra admonui, purpureus, auro intertextus. Suidas

rectissime interpretatur *χιτώνας, καὶ χλαμύδας ποικίλας* *δοτὸ*

χρυσῷ καὶ πορφυρέῳ. Tunicas & chlamydes ex auro & purpura.

Trabeas certe Leuclavius apud Dionysium Halicarnasensem

lib. 6. pag. 351. venit palmarum & purpura togas, quas ipse histor-

icus vocat *πορφυρέας ποικιλοχρύμους*. Sueton. in Nerone.

cap. 25. Introit Romam eo curru, quo olim Augustus triumphaverat,

in veste purpurea, distinctaque stellis aureis chlamyde, coro

namque capite gerens Olympicam.

Sil. Italic. lib. 17. Punicor. in fine in triumpho Scipionis.

*Ipse adsit curru, atque ostro decoratus & auro,
Martia praebebat spectanda quiritibus ora.*

P. Ovid. lib. 4. Trist. eleg. 2.

*Hos super in curru Caesar victore reheri,
Purpureus populi rite per ora tui.*

Lib. 3. de Ponto eleg. 4.

Preme quod inicitis humeris victoribus ostium.

De auro intertextu Halicarnas. lib. 5. pag. 314. *δοτὸς χρο-*

σῶ καὶ πορφυρέῳ, depositio auro & purpura, hoc est, trabeas

exuens, quae auro intertextu conspicuae erant.

Ovidius iterum lib. 1. de Arte.

Quatuor in niveis aureis ibis equis.

Albinovanus in Consolatione ad Livian.

Quadrifugis aureis ibis equis.

Oportissime Claudianus libro 2. de laudib. Stilich.

*Mure libens, ac suscipe cinis,
Quos tibi divino macum Trionia duxit*

Pelline, tincta simul re, etio murice flis

Contulimus pensis, & eodem necimus auro.

Lib. 3. de laudib. Stilich.

Sen circum trabeis fulgentibus aureus intres.

Panegyrico de consulatu Olybrii & Probin, qui locus elegant-

issimus est.

Latus veneranda parens, & pollice docto

Jam parat auratas trabeas, curusque micantes

Stamine, quod mollis tendent de stupide Seres,

Frondea lanigera carpentes vellera sylvae,

Et longum tenuis tractus producit in aurum,

Filaeque concreto regit squallere metallo.

Addita auro interdum & gemmae. Corippus jam infra lau-

dandus. Claudianus ille idem unus omnium instat de 9. Hon.

Consul.

Conspicuas cum flore genas, diademat crinem,

Membraque gemmato ir. lez viridantia cinis,

Et fortes humeros, & cortatura Lyao

Inter Erythraeos surgentia colla smaragdos

Mirari sine fine nurus.

Aurum istud vel stellas exprimebat, ut ex Appiano superius ci-

tato discimus, vel triumphantis res gesta gentilitiumque stem-

ma auro exalabantur. D. Aufon. act. Palmatam tibi

missi in qua divus parens Constantius mixtus est, hac laeve, hac est

picta, ut dicitur, refert, non auro magis suo, quam tuis verbis. Et

paucis interjectis ibidem loci: Constantius in argumento vestis

intextitur, Gratianus in muneris honore, entitur.

Coripp. lib. 1. num. 15.

Est tult: intextam preloso murice vestem,

Justini. norum series ubi tota laborum

Nexo auro insignita fuit, gemmisque corusca,

Ilic barbaricas flexa ceruce phalanges,

Oculos Reges, subiectasque ordine gentes

*Pistor acu tenui multa formaverat arte,
Fecerat & fulvum disfare coloribus aurum,
Omnis ut assiciens seu corpora vera putaret,
Effigies auro, sanguis depingitur ostro,
Ipsum autem in media rictorem pinxerat aula,
Effera Wandatici calcantem collis tyranni,
Plaudentem Libyam, fruges laurumque ferentem:
Addidit anis, quam tendentem brachia Romam,
Exerto & nudam gestantem pectore mammam,
Altricem imperii, &c.*

Tertium versum ita restituiamus, cum in editione priorie fuisset, *netto auro*. admonuit me vir ornatissimus, & lingua utriusque callentissimus Joann. Cordanus, posse legi *neto auro*, recte sane, nam acu constat intextum.

Cornelius Gallus in elegia illa cultissima, quam Jacobo Leatio debemus.

*Quin etiam argento, puroque intextitur auro
Altera jam castris parta laeterna tuis.*

*Illic bellantum juvenum studiosa figurat,
Atque audia levi fratria pingit acu.*

Claudian. iterum lib. 2. de laudib. Stilichonis.

Gremioque rigentia proferit

*Dona, graves auro trabeas, insigne Minervam
Spirat opus, rutilis hic pingitur aula columinis,*

Et sacri Mariae partus. Lucina dolores

Solatur, resides fulgente puerpera lecto,

Sollicita juxta pallescent gaudia mairis.

Susceptum puerum redimita tempora Nympha

Auri fonte lant, teneros de flamine rivos

Vagitusque audire putes, jam creverat infans

Ore serens patrem, Stilicho maturior aro,

Martia resuro tradit praecepta nepoti

Parte alta spumis fuscantem serice frana

Sanguineis, prima signatus flora juvena.

Eucherius stellebat equum, jaculisque, vel arcu

Aurea purpureos tollentes cornus cervos

Aureus ipse ferit, &c.

Hae eadem vestis appellatur, ut nonnulli volunt, *clavata*, à

clavis aureis, quibus distinguebatur. Festus lib. 14. in dictione

picta, cuius verba superius allata sunt, & lib. 3. in voce *clavata*,

ita enim *clavata* dicuntur, aut *vestimenta clavis intertexta*, aut

calceamenta clavis confixa. Ad quem locum, non sunt poeniten-

dae lectionis, quae notat doctissimus Gothofredus: hoc illud est

discrimen quod inter senatum & equestrem ordinem consti-

tunt, quod ille lato, hic angusto clavo ornaretur. Viri eruditi ad

Suetonii Augullum cap. 38. *Latum clavum induere, & curie in-*

teresse permisit. In eodem cap. 73. Marcell. Donat. Ponzan. Di-

lucidation. pag. 381. Lamprid. in Alexandro Severo, *Utrique*

Romani à senatu clavi qualitate discernentur. Velleus Pa-

tercul. libro histor. Rom. 2. *Quippe vixit* (Macenas) *angusto*

clavo pene contentus.

Star. lib. 5. syl. 2. in ipso limine.

*Nec paupere clavo
Angustam sedem, & Latii penetrare senatus*

Advena pulsasti.

Idem corrigendus lib. 4. syl. 5. mauu critica jam pridem indi-

*Hic parvus inter pignora curia
Contentus alio lumine purpura*

Crescis.

Referendum est omnino, Bernartio & Tutnebo authoribus,

Contentus arcto lumine purpura

Crescis.

Ovid. lib. 4. de Tristib. eleg. 10. apposite.

Curia resabat, clavi mensura coacta est,

Majus erat nostris viribus illud opus.

Ulpian. IC. l. 23. ff. de auro arg. mund. leg. *Clavi, qui vestibus*

insuntur. Vet. Scholiast. Juvenal. ad vers. 480. *Satyr. 6. auro...*

clavas vestes miratur. Corrigendum censio *auriclavas vestes*,

aut *auriclavatas*, ut verbo utar Flavii Vopisci in Tacito. & l.

Spartian. in Bonoso; *Tunicas palliolatas hyacinthinis, subser-*

cas,

ffff 3

cu, tunicam auro clazatam subfericam librilem unam, χρυσή-
ναισος vocant dictione Græca, sed corrupta & hybrida, ut
ex Europalate libello de offic. Aul. Constantin. observat do-
ctissimus Meursius. Vocem eam Latina donavit civitate Ana-
stasius Bibliothecarius in Leone 3. pag. 193. Simili modo & su-
per altare sanctæ Dei genitricis, quæ appellatur Mediana fecit ves-
tem defundato cum periclysi de chrysolavo, habentem historiam
annuntiationis Domini. Idem in Benedicto 3. pag. 301. In Ec-
clesia beata Dei genitricis, semperque virginis Maria domina nos-
tra, quæ ponitur trans Tiberim, fecit vestem in altari majori de
chrysolavo, habentem historiam assumptionis ejusdem Dei geni-
trici. D. Juvenalis suo restituendus splendori sat. 16.

Cum duo crura habeas, offendere tot caligatos,
Millia clavorum.

Ex MS. meo rescribendum est:

- - offendere tot caligatos, tot
Millia clavorum.

Denique quod toga hæc pura opponatur pictæ, disserit Jacobus
Guthenius lib. 1. de veteri jure Pontificio Romæ cap. 28. In
quo opere multa summi iudicii, & elaboratæ industria.

In ornamenti & sceptrum numeratur. T. Liv. 3. Decad.
lib. 10. supra laudatus. Dion. Halicarnass. lib. 5. in Menenii
Agrippæ triumpho. Valer. Maximus lib. 4. cap. 4. de Atilio
Calatino. æburnum erat. Appian. in Lybicus supra, quem paucum
curiose & fideliter verit. Sigismundus Gelenius, Jul. Bullenger.
libro de triumpho capite 30. Aquilam in summitate habebat.
Isidor. lib. 18. cap. 2. id evanitis non licebat.
Servius ad illud eclogæ Virgilianæ 10.

Sanguines ebuli bacis.

Juvenal. sat. 10.

Danunc & volucrum scepro quæ surgat æburno. Sequitur jam
pompa, in qua ad pascendos voluptate animos, oculosque ex-
plendos urbium, montium, fluviorum, regionumque nomina præ-
ferebantur, spolia & exuvie hostibus detractæ, postremo ipsi duces
superati. C. Tacit. lib. 2. Annal. Germanicus Caesar ad septimum
Kalendas Junias triumphans de Cheruscis, Cattisque, quæque alia
nationes usque ad Albim colunt, & cæssa spolia, captivi simulachra
montium, fluminum, prætorum. M. Tull. Orat. in Pisonem:
Vertes te ad alteram scalam, & disseses de triumpho, quid habet
curtus iste? quid vincis ante currum duces? quid simulachra oppi-
dorum? quid aurum? quid argentum? quid legati in equis & tri-
buni? quid clamor militum? quid tota illa pompa? inania sunt
ista mihi crede, delectamenta pene puerorum, captare plausus,
vehî per urbem, conspici velle, quibus ex rebus, nihil est, quod re-
ferre ad voluptatem corporis possit. Scipio Asiaticus centum tri-
ginta septem urbium simulachra in triumpho duxit, ut ex Tito Li-
vio apertum 4. Decad. lib. 7. in fine. M. Marcellus in monte
Albano triumphavit, tulitque Syracusas. Plutarch. in eo. Livius
idem 3. Decad. lib. 8. licet id inficietur Valerius Maximus lib. 2.
cap. 3. Carthaginiis imperio abrupta Hispania & Sicilia Syra-
cusa caput abscissum, triumphales jungere currus nequiverunt. Sed
potior duorum, quam unius est authoritas. T. Quintius Præ-
nestæ victum prætulit. Liv. 1. Decad. lib. 6. Fest. Pomp. lib. 18.
Trientem tertium pondo coronam auream dedisse Jovi domum scri-
psit T. Quintius Dictator, cum per novem dies totidem urbes, &
decimam Præneste cepisset. Quid sibi velit id donum, explicat
ibidem loci Cincius lib. 2. Mystagogic. C. Plin. lib. 5. cap. 5.
Et hoc mirum supra dicta oppida ab eo capta, auctores nostros pro-
didisse, ipsum in triumpho præter Cydamum & Caraviam omnium
aliarum gentium urbiumque nomina, ac simulachra duxisse, quæ
iere hoc ordine. Egregius est Ciceronis locus lib. 2. Officior.
Vexatis & perditis exteris nationibus ad exemplum amissi imperii,
importatis in triumpho Massiliam vidimus. Ovid. libro 1. de
Arte:

Atque aliqua ex illis, dum Regum nomina quæret,
Quæ loca, qui montes, quæque serantur aquæ?

Et lib. 4. de Trist. eleg. 2.

Hic lacus, hic montes, hic tot castella, tot amnes,
Plena fera cadit, plena cruoris erunt.

Et ibidem loci paucis interjectis.

Crimibus en etiam fertur Germania passis,

Et ducis invicti sub pede massa sedet.

Collaque Romana præbens animosa securi,
Vincula fert illa, quæ tulit arma, manu.

Urbes ista titulos scriptos, & apposita nomina, quæ legi pos-
sent, habebant. ibidem:

Ergo omni populus poterit spectare triumphos,

Cumque ducum titulus oppida capta leget.

Turres istæ vel lignæ. Appian. loco aliquoties jam laudato, vel
argenteæ, aureæ, ferreæ, seu ex qualibet alia materia, sed præ-
sertim ex ebore. Dio lib. 44. pagin. 234. οτι βουλυσται, ἀλλ' ἐκ
ιδιαιτηριῶν ἑγγων τε τῶν εἰκότων, ἀλλος τε τοῖς τοῦ
πείους ἱσχυρὰντο, quod ligneis, non eburneis imaginibus feruli,
quæ nonnullis uterentur.

Ovid. lib. 2. de Ponto eleg. 1.

Protinus argento vicos imitantia muros

Barbara cum victis oppida lata viris.

Fluminaque & montes, & in altis præfusa sylvis,

Armæque cum telis insigne iuncta suis.

Deque trophæorum quod sol incenderat auro

Aurea Romani tellus fuisse fori.

Et lib. 3. de Ponto eleg. 4.

Oppida turritis cingantur æburnea muris.

Claudian. lib. 3. de ludib. Stilich.

Orientare suos præfice si move labores,

Et gentes cuperet vulgo monstrare subactis,

Cruentent utroque pares à cardine laurus.

Hæc Alamannorum spoliis, australibus illa

Duxor exuviis, illic flavente dicambræ

Cæsarie, nigris hinc Mauri crinibus irent:

Ipsæ albis veheretur equis, curruque sequutus

Laurigerum, festo fremuisset carmine miles:

Hi famulos traherent Reges, hi facta metallo

Oppida, vel montes, captivæque flumina ferrent,

Hinc Lybici præfice lugerent cornibus amnes,

Inde catenato gemeret Germania Rheno.

Idem de 6. Hon. Consul. Roma ipsa seu triumphaturum al-
loquitur:

— pugna monumenta dicam,

Defensam titulo Libyam testata perenni.

Jamque parabantur pompæ simulachra futura

Jarpego festanda Jovi, celata metallo

Classis ut auratos fulcres remige stictus,

Ut Massyla tuos anteaerit oppida currus,

Palladiaque comas innoxius arundine Triton

Edomitis veheret equis, & in are tremementem

Succinctæ famulum ferrent Atlante cohortes.

Auræ cera pingebantur. Sidon. Apollinar. carm. 5. in fine:

— cum divite cera

Pingues Cynipis captivæ mapalia Bacchi.

Fluvii itaque locorum subactorum, catenis injectis præfe-
rentur, ut ex Claudiano proxime supra de ludibus Stilichonis
laudato liquet:

Ovidius elegia proxime citata:

Squalidus immittat præfice sub arundine crines

Rhenus, & infellas sanguine potet aquas.

Et lib. 4. de Trist. eleg. 2.

Cornibus hic præfice viridi male testus ab ulva

Decolor ipse suo sanguine Rhenus erat.

Virgil. lib. 8. Æneid. in fine:

— Eufates ibat jam mollior undis,

Extremique hominum Morini, Rhenusque bicornis.

Sextus lib. 6.

— - ac jam postibus arma,

Jam chlamydes Regum, jam lutea gausapa captis,

Æsedaque, ingentesque locat Casania Rheno.

Sext. Propert. lib. 2. eleg. 1.

Aur canerem Ægyptum, & Nilum, cum trahit in urbem

Septem captivus debilis ibat aquis.

Observatum itaque in hac pompæ translatione ut fluvii iisdem
ostii, quot fluerent, describerentur, hoc est, quod aquas
septem, id est, ostia Nilum habere dixit, ea autem enumerat

Am-

Ammian. Marcellin. lib. 22. his nominibus, Heraclitius, Sebestianus, Bolbitius, Pharniticus, Mendescius, Taniticus, Pelusiacus.

Omitto geographos, & poëtas advoco, Aurelium Prudentium lib. 2. in Symmach.

— *lepidique lavant septem ossa Nili.*
Valerium Flacc. lib. 8. Argonaut.

Sen resurgens Padus, aut septem projectus in amnes Nilus.

P. Apollonium Collat. Excid. Hierosol. lib. 2.

lingunt Nili septemplex amnem.

P. Ovidium lib. 2. Metamorphos.

*Nilus in extremum fugit perterritus orbem,
Occulitque caput, quod adhuc laet, ossa septem
Pulverulenta vocant, septem sine flumine vales.*

Et lib. 5. Metamorphos.

— septem discretus in ossa Nilus.

Et lib. 9. Metamorphos.

— & septem digestum in cornua Nilum.

Et lib. 15. Metam. & alibi saepe eodem in opere:

Perque papyrisi septemstria flumina Nilus.

Idem lib. 2. Amor. eleg. 13.

*Quaque celer latu Nilus delapsus ab alveo
Per septem portus in maris exit aquas.*

Papin. Stat. lib. 8. Thebaid. v. 360.

*Nilus & Eoas magno bibit ore pruinas,
Scindit fontis oper, septemque patentibus arvis
In mare fert hyemes.*

Fest. Avien. saxe, Claudian. lib. 1. in Ruffin.

Hinc bibat astrum septena gurgite Nilum.

In Epith. Hon. Mar. & Epig. de Phoenice.

Sed ad triumphum pompam regredior, duces captivi catenis onerati amissum dignitatem traducti loquebantur, unde Marcus Varro lib. 4. de Ling. Lat. *Victoriam inde appellaram contendit, quod hostes victi vincuntur. Quem sequitur Ildorus lib. 10. Etymologior. in dictione Pericax.*

Alludunt scriptores, D. Augustin. lib. 18. de Civit. Dei c. 13. *Aliqui scire & victum scribunt istum Liberum & vinclum, nonnulli & occisum in pugna à Terseo. Paul. Oros. l. 7. c. 37. de Radagaiso Goth. Rege: Sine praelio victum & vinclum sub jugo catenisque despicant. L. Flor. de Jugurtha l. 3. hist. Rom. c. 1. *Vinctus ac vinclum vidit Urbem.* Et rara unquam victoria describitur sine catenarum mentione. Idem Florus lib. 2. cap. 11. *Sed aligati miraculo quodam fuere, cum catenas morsibus & ore tentassent, quom offocandas invicem & fustes prabussent.* Ejusdem libri cap. 14. *Telli decem deditum ab eo, ad quem confugerat, Thracia Regulo, in Urbem in catenis reduxit. Quin & egredientes in bellum duces catenas secum gestabant. Tacit. lib. 2. Annal. *Decem millia passuum cadaveribus atque armis opplevit, repertis inter spolia eorum catenas, quas in Romanos, ut non dubio eventum, portaverant.***

Sic & Flaminium apud Polybium lib. 3. adnotante J. Lipsio, cum armis vincendis hostibus catenas gestavit. L. Flor. lib. 3. cap. 7. *Primus in vasa & etiam M. Antonius, cum ingenti quidem victoria spe atque fiducia, adeo ut plures catenas in navibus quam arma portaret.*

Sed gravissimas inconsideratæ fidentiae poenas & Germani apud Tacitum, & Flaminium, & Anronius pendebant, claro documento humanis viribus non esse insolenter abutendum. Ita Zenobia Palmyrenorum Regina ducta est, cum in vinculis, inquit Pl. Vopiscus in Aureliano, Zenobium teneret. Dionys. Halicarnass. lib. 10. pag. 652. *τὸν τε ἡγεμὲνα τῆς πόλεως, καὶ τὸν ἀρχιστράτηγον αὐτῆς, ἀνδρῶν δεδωκένων ἀγῶν.* Caenatum pra se agens belli decem cum aliis illustribus captivis. Sic Hamilcar à Cn. Cornelio ductus. Liv. 4. Decad. lib. 3. *Captivi nobiles Aetoli, & regni duces triginta sex ab Acilio, ut ex ejusdem Decadis lib. 7. clarum, & multi principes à L. Emilio Paulo praefectum, lib. 10. Torum ritum explicat Josephus in triumpho Titi & Vespasiani, quem de Judæis egerunt libro 7. cap. 24. Hannibal ille juratus nomini Romano hostis, ne traderetur Tito Quintio, ob hanc causam in Bithyniam missus, capti-*

*vusque Romam veniret, & eneni malipoculo animam expulit, & à Romanis se vinculis morte defendit, ut verbis utar C. Julii Solini Polyhistor. cap. 44. paria C. Tacius lib. 12. Annal. *Injiciuntur catene, & quod indecorum barbaris est, compede trahebatur.* Idacius historicus lib. 2. collection. chronologica. c. 29. *Pompejus Hierosolymam veniens, capta urbe, & templo observato, ad sancta sanctorum accedit, Arisobolum vinclum secum adducit. Corrige templo observato, nempe à sacerdotibus, vel refectio, per vim aperto. Sed spero propediem ut & auctor, & correctior ex bibliotheca magni illius Savaronis author iste prodeat. Toromachus, seu incerti nominis collector historiae chronologica l. 6. p. 721. *Cumque in gyro castra posuisset, subito à Francis captum & succensum est, & homines Wajosarii, quos ibidem invenit, secum duxit, maximam partem Aquitaniae vastans usque urbem Arvernam cum omni exercitu veniens, Claromontem castrum captum atque succensum bellando cepit, & multitudinem hominum tam virorum quam mulierum & infantum plurimos in ipso incendio cremaverunt: Blandinum omnem ipsius urbis Arvernica captum atque ligatum ad praesentiam Regis adduxerunt. sed lege pro Blandino fortallis Blandinum. Sigebert. Chron. ad annum 759. urbem Arvernam, & deinde post, urbis Arvernae. Ita enim Claromontium appellari debet, Jordanes de Reb. Getic. cap. 45. *Enricus vero Rex Vespogothorum Arvernam Gallia civitatem occupavit. Gregor. Turonens. l. 2. histor. cap. 20. civitatem addere voluit. Notitia provinciarum liber, civitas Arvernorum. Paul. Merula 3. partis Geograph. libro 3. cap. 29. ita poëta passim intelligendi.****

Guilielmus Apulienis Rerum in Italia ac Regno Neapolitano Normanicarum lib. 1.

*Ductus Adenolfi miser Exaugustus ad urbem
Præcedebat equum victoris ab hoste ligatus,
Ostentare sui pompam cupiente triumphi:
Ter Gallis illo victoria contigit anno.*

Gausiedus Malaterra Monachus rerum in Italia gestarum à Roberto Viscardo & Rogerio fratre lib. 3. pag. 71.

*Roma quondam bellipotens toto orbe florida,
Colla su erborum domans perulstrabas climata,
Leges dabas, & habenis temperabas omnia.
Ante te tremebant duces, principes, imperia,
Curvabant colla Regum loribus tuis domita,
Nil superba resistebant, ense tuo territa.
Ordinabas quos volebas, duces sine principes,
Deponebas quos volebas, servos dani humiles,
Artribus exercuisti justos habens iudices,
Dumque iusta seclabaris, fruebaris prosperis.*

Stat. lib. 3. syl. 2.

Altus Ausonius fugit Cleopatra catenas.

Hoc est quod trahi captivos hostes dixerunt. Claudian. lib. 2. in Eutropium:

Sen vinclis traherent Medos, Indumque bibissent.

Et lib. de bello Getico:

*O rerum fatique vices! qui sæcla parabat
Romanas ad supra natus, sua pignora vidit
Conjugibus permista trahi.*

Itaque si bello capti non fuissent duces, sed vel in acie occubuerant, vel fugerant, imagines aut vultus pro veris corporibus præferebantur, & sub triumphantis pedibus effigiabantur, ad eam nientem Artemidorus lib. 1. cap. 50. *πόδες μόνος οὐκ ἔστιν οὐκ αὖτις, pedes solos domesticos significant.* Achmes Serrimi F. Onecirocritic. cap. 114. *Si quis pedes sibi ferreos saclos videre visus fuerit, ei μὲν ἐστὶ βασιλεὺς μακροχρόνιος, καὶ κατὰ τὰς τῶν ἐχθρῶν. Si Rex fuerit, longam vitam producet, & hostes convulcabit.*

Sil. Italic. lib. 17. in fine:

*Sed non ulla magis mentesque oculosque tenebat
Quam visa Hannibal campo fugientis imago.*

Ovid. lib. 4. Trist. eleg.

*Crimibus en etiam fertur Germaniæ passis,
Et ducis invicti sub pede mæsta fedet.*

Stat. lib. 1. syl. 1. de statua equestris Domitiani:

Aenea captivi crinem tegit ungula Rheni.

Aurel. Prudent. lib. 1. in Symmachum:

Colla tyrannorum media calcemus in urbe.

Claudian. de 4. Hon. consul.

Colla triumphati procullet Honorius Istri.

Corripp. in praefat.

- - - deus omnia regna

Sub pedibus dedit esse tuu.

Lib. 1. de laudib. Iuliani Minoris num. 3.

Regnaque sub vestris venient fortissima plantis.

Ejusdem libri num. 15. Vandalici calcantem colla tyranni.

Et lib. 2. num. 3.

Qui solet edomitos victor calcare tyrannos,

Subiecit gentes, & barbara colla domare.

Captivis triumphali pompa praelatis catenarum igitur injiciebantur,

& quidem collo, brachiis, manibus, cruribus, ut jam sigillatim probabitur. de collo Isidor. lib. 5. Etymolog. capite 27.

In colla vinciendo, id est, arctando dicta, eo quod confringant

atque retineant, vel quia vi ligant colla.

Ovid. lib. 1. de Arte 3.

Ibunt ante duces onerati colla catenis.

Lib. 4. Trist. eleg. 2.

Vinclaque captiva Reges cervicis ferentes

Ante coronatos ire videbit equos.

Et lib. 2. de Ponto eleg. 1.

Torque tulisse duces captivum addita collis

Vinclula, pene hostes quot satis esse fuit.

Alb. Tibull. lib. 4. 3d Mesalam:

Te duce non alium conversus terga domator

Libera Romana subiecit colla securi.

Apollon. Collat. libro 2. de Hierosolymor. excidio.

- - - nix eos anteire jugales,

Haud me paventeat depressum colla catenis,

Ut currus sim pompa tui.

Claudian. lib. de bello Getico:

Hac & Teutonico quondam patefacta furori,

Colla catenati vidit squaleantia Cimbri.

De brachiis retortis, catenarumque Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 7.

- - - evinctos brachia castra duces.

Q. Horat. lib. 2. epist. 1.

Mox trahitur manibus Regum fortuna reitoris.

De manibus adeo certum est, ut coarctet non aliam fuisse militarem custodiam,

nisi ut dextra captivi catenis, sinistra militis alligaretur, ne ille res novas tentare possit, & hic capulo paratam dexteram, si usus ita posceret, haberet. L. Sen.

lib. de Tranquillit. cap. 10. Aliarumque etiam sunt qui alligaverunt,

nisi tu leviorum in sinistra catenam putas. C. Plin. junior libro 7. epist. 27.

Senex macie & squalore confectus, promissa barba, horrente capillo, cruribus compedes, manibus catenas gerebat quatiebatque.

Seneca ille idem epist. 5. Eadem catenas custodiam & militem copulat.

Pessime antea in vulgaris editionibus legebatur, custodem & militem: siquidem custodia pro eo qui in custodia est,

eleganter apud probatos reperitur. C. Plin. lib. 21. cap. 3. Eductum custodiam bibere iussit.

Prius etiam male, eductum est custodia. Sueton. in Domitiano cap. 14.

Pleraque custodia, receptis quidem in manu catenis, audiebat. Et in Nerone cap. 31.

Quorum operum persisterendorum gratia, quod ubique essent custodiae, in Italiam deportari, etiam sceleris convictos, non nisi ad opus damnari praeceperat. Levi opera sensus constabat, quot ubique essent custodiae, hoc est rei, seu

noxii ergastulis inclusi: ipse testis Suetonius in Calig. cap. 27.

Ex noxiis laniandis adnotavit, & custodiarum seriem recognoscens, nullius inspecto elogio, stans tantummodo intra porticum mediam,

à calvo ad calvum duci imperavit. Sed de custodia ista paulo inferius plura. Manibus interea injici solere vincula loquuntur poëtae:

Sext. Prop. lib. 3. eleg. 10. de Cleopatra captiva:

Fugisti tamen in timidi vaga cornua Nilii,

Accepere tua Romula vincla manus,

D. Juvenal. sat. 6. v. 559.

- - - sonnis si dextera ferro

Lavaque.

Stat. Theb. 12. v. 723.

Summisso enses nec quicquam, amentaque dextis

Laxa tenens.

Sidon. Apollinar. carm. 7. v. 78.

- - - gladiisque gravatas

Ante manus, solas iussu portare catenas.

Ovid. lib. 1. Amor. eleg. 7.

Adde manus in vincla meas, meinere catenas.

Papin. Stat. lib. 12. Thebaid. v. 470.

Me pietas, me duxit amor, deponere saxa

Supplicia, & dextris juvat insertare catenis.

Virgil. lib. 2. Aeneid.

Nam teneras arcebant vincula palmas.

Claudian. lib. 3. de rapto:

Tendere conatur palmas, vis improba ferri

Impedit, & mox somnum excussere catenas.

Denique cruribus injecta vincula. Arian. Nicomediens. lib. 1.

Dissertation. Lpist. cap. 19. τὸ ἐπὶ τῶν ἐπὶ τῶν, δὴ οὐκ ἐπὶ τῶν.

Tyrannus dixerit alicui, vincum crura tua. Gregor. de 5. Nicetio, Catene furas attriverant. Tertullian. lib. ad Mart.

Nihil erus sentit in nervo, cum animus in calo est.

Sidon. Apollinar. carm. 2. v. 179.

Deficiens vixtas tenuato in crure catenas.

Et carm. 16. in fine:

Lubrica crura tui signat sub compede carcer.

Ovid. lib. 2. Amor. eleg. 2.

Vidi ego compedibus liventia crura gerentem.

M. Plaut. Captivus sc. quollum, in time:

- - - quid cessaris compedes

Currere ad me, meoque amplecti crura?

Claudian. lib. 2. in Eutrop.

Cruraque signati nigro liventia ferro

Jura regunt.

Porro leviora vincula compales, graviora molestioraque nervi

audiunt. Observat eruditissimus Theodorus Marcilius. M. Cato

apud A. Gellium lib. 11. cap. ult. Fures privatorum furorum

in nervo atque compedibus statem agere, fures publicos in auro at-

que purpura. Unde lex decemviris: Triginta dies iusti sunt, post

deinde in jus ducto, aut quis endo eo in iure vindict, secum ducto,

vincito aut nervo aut compedibus. M. Cato in Thermum, ut

recitat Nonius Marcellus cap. 1. num. 320.

Nervo, carcere, molestina.

P. Terentius Afer Phormione act. 4. sc. 4.

- - - carcerum

Cum argentum repetent, nostra causa scilicet

In nervum potius ibit.

Quae Donatus ibidem interpretatur de sagittariis dictum, &

eum sequutus Erasmus Roterodamus in Chiliadibus, aliter

exponit P. Nannius lib. 2. Symmict. c. 19. Plaut. in Curcul.

sc. ult.

Atque ita te nervo torquebo, iidem ut catapultae solent.

Canem, catulum, catellum vocant. Fest. lib. 3. Catulus quoddam

genus vinculi, qui interdum canis appellatur. C. Lucil. libro 29.

Iatyrar. citante Nonio cap. 1. num. 162.

Cum manibus, catulo, collarique, ut fugitivum

Deponem.

Plaut. in Casina act. 2. sc. 6.

Tace, deos quidem hodie quaso tu canem

Et furcam feras.

Incertus author exodiarius, laudatus à veteri Scholiaste Juvenalis sat. 5. v. 3.

Aliud scriptum habet Sarmentus, aliud populus voluerat,

Digna dignis, se Sarmentus habeat crissas compedes.

Materia horum vinculorum multiplex, ferreum, setae, argen-

tum, & aurum. De ferro Festus Pomp. lib. 15. Nervum appel-

lamus etiam ferreum vinculum, quo pedes impediuntur. Plauto in

Curculione scena ult. catulus ferreus dicitur. Euseb. 1. 6. hist.

Ecclesiast. cap. 39. κλῆτος σιδῆρος, vinculum ferreum. Polyb.

legat. 3. σκῆλαξ σιδῆρος, catena ferrea. Plato Comicus apud

Julium Pollucem libro 10. Onomast. cap. 39. σκῆλαξ, simpli-

citer catena, eisdemque Polluci exponitur σκῆλαξ, δεσμός

σίδῆρος.

στεινός, fyx, vinculum ferreum. Isidor. libro 5. Etymolog. cap. 27. Nervus est vinculum ferreum, quos pedes vel ceri nec impediuntur. Quod è levis ferent compedes. ut & arcum nervi, nemo ignorat. Vitruvius lib. 10. Archit. cap. 16. Capillo maxime muliebris vel nervo funes. Jul. Capitolin. in Maximinis, Cæsar lib. 3. belli Civil. Dio in Severo, Appian. in Punic. L. Flor. lib. 2. cap. 15. In tormentorum vincula matrona crines suos contulerunt. Arnob. lib. 5. cont. Gent. Adept ad infideliæ Liber, ex setis scientissime complicatū unum plantæ injicit laqueum. In Critico Arnobiano lib. 5. c. 6. eruditissimus Meulius legit, adept ab infidiu Liber. Setis has equinus fuisse loquitur idem Arnobius paulo post: Vellem tamen videre, si esset mihi his nesci temperibus datum, pariter illum Liberum, debellatorem ferocitatis: Aculestia, post deorum augustissimas curias, cæsi ab culminibus lapsurus, peniculamenta decuriantes cantheriorum, inneffentem laqueos mobiles. Attenuator. lib. 1. Onecrocritic. cap. 21. ἰππειᾶς ἔχον τεύχος δαλεῖας καὶ τακταρίας σφυγῶν, καὶ τοῖς δὲ χειρὶν δόλοις δεσµὰ τεταγµέναι, ἀς γὰρ ἰπὶ τοῦ ποδὶ χαίρει ἰππειᾶ δεσµοῦται. Equinos habere filios servitutis & arumnas significat, & feris legitimis & domi nostræ natis vincula addit, ut plurimum enim seta equina ligamenti usum præbet. Tela amantabantur hisce nervis equinis, & ballistæ, Fl. Vegetius lib. 4. Rei Milit. cap. 9. Quia onagri vel ballistæ, ceteraque tormenta, nisi funibus nervinis intenta nihil prosunt, equorum tamen seta de caudis ac jabis ad ballistæ utiles afferuntur. Eodem lib. cap. 22. Ballistæ funibus, nervis chordisque tenditur. Sed legendum est, funibus nervinis, chordisque tenditur. Quod in optimis codicibus viderat Fr. Modius. Arcuum itaque, ut & tormentorum agendorum nervi è crinibus equinis. Hefychius in voce ἰππειος, Accius in Philoctete, cujus verum imperfectum adducit Servius ad v. 622. lib. 9. Aeneid.

Reciproca tendens nervo equino concita
Tela.

Ipse Virgilius loco laudato:

Non tulit Afcianus, nervoque obversus equino
Contendit telum.

Hæc tela amentata dicuntur.

Virgilius ibidem loci paulo post.

Intendunt acres arcus, amentaque torquent.

Stat. lib. 4. Thebaid. v. 154.

quibus haud amenta, nec enses
Triste micant.

Lib. 11. v. 441.

In digitis amenta videt.

Lib. 12. v. 723.

Summissos enses nec quicquam, amentaque dextris
Laxa tenent.

Nautici funes, & tormentorum bellicorum è laeis caprinis.

M. Varro lib. 2. Rei Rust. cap. ult. Ut fructum ovis è lana ad vestimentum, sic capra pilos ministrat ad usum nauticum, & ad bellica tormenta. Denique flagellorum lora è porcinis pilis. Scholiast. Lycophronis. Etymologici author incertus in dictione ὄστρε.

Sext. Prop. lib. 4. eleg. 1.

Verbera pellitis setosa movebat arator,

Unde Licens Fabius sacra Lupercus habet.

Argentea & aurea vincula commemorant Heliodorus in Æthiopicis lib. 9. Herodotus lib. 3. Ammianus Marcellinus lib. 27. in fine: Regem Arfacem adhibuit in convivium jussit ad latenter trahi posticam: eumque effossis oculis, vinculum catenis argenteis, quod apud eos honoratis vanum suspitionum asstimatur efefolatum, exterminavit ad castellum, Agatana nomine. ubi discruciatu cecidit ferro penali. Q. Flor. Tert. de habitu muliebris cap. 7. Apud barbaros quosdam, quia vernaculum est aurum, & copiosum, auro victos in ergestulis habent, & divitiis malos onerant, tanto locupletiores, quanto nocentiores, aliquando revera inventum, quomodo & aurum non ametur. Idem lib. de cultu facinar. c. 3. Quamquam & aurum ipsum, cujus vos gloria occupat, eisdem genti ad vincula servire referunt gentium litera. Gentem eam esse Æthiopes, & Heliodorus proxime laudatus

ostendit, & Dio Chryf. Orat. ult. & Plut. in Amatorio apud Theodorum Canterum lib. 1. var. lect. cap. 5. adde & in moribus fersis positum. Just. 1. 5. Quod cum nuntiatum Artaxerxi esset, accersitum ad se fratrem & innocentiam dissimulatione belli simulantem, compeditus aureis vinxi, interfecisseque, ni mater prohibuisset. Idem l. 11. ad finem. Interea Darius in gratiam victoris à cognatis suis aureis compedibus, catenisque in vico Parthorum Thara vincitur. Q. Curt. lib. 5. Ne tamen honori Regi non haberetur, aureis compeditus Darium vincunt, nova ludibria subinde excogitante fortuna. Trebell. Pollio in Zenobia: Vinciterant præterea pedes auro, manus etiam catenis aureis, nec collo aureum vinculum deerat, quod scilicet Persicus præferbat. Ritum Trojanum, sive Græcicum fuisse loquitur Hecuba apud L. Senecam in Troade act. 1. in choro.

Non Argolus prada triumphi

Subjuncta feret colla trophæis,

Non assuetas ad sceptræ manus

Post terga dabit, curruque sequens

Agamemnonius, aurea dextra

Vincula gestans, laeis siccæ

Tompa Mycenæ.

D. Aufon. in ludo Sapientium, ubi sic Solon Atheniensis.

Miseratur ille, vimque fortune videns

Laudat Solonem, Crasum in amicis habet:

Vinctumque pedibus aureis secum jubet

Reliquum quod esset vita, totum dezeret.

Latinos id recepisse testis Sext. Propert. lib. 2. eleg. 1.

Aut Regum auratis circumdata colla catenis,

Atque in sacra currere rostra via.

Sil. Italic. lib. ult. in fine.

Ante Syphax feretro residens, captiva premebant

Lumina, & auratæ servabant colla catenæ.

Denique ut semel absolvam, ut dedecus tolleretur, frangebatur catenæ, si quem ignominia liberare volebant. Jac. Durant.

Caesell. lib. 2. var. cap. 13.

Alludit Ovidius lib. 1. de Remed. Amor.

Optimus ille fuit vindex, ladentis pectus

Vincula qui rupit, dedoluitq; semel.

In signum servitutis iidem duces condebantur. ita viri erudit

exponunt Propertium lib. 4. eleg. 12.

Tesser majorum cineres tibi Roma colendos,

Sub quorum titulis Africa tota jacet.

Ennius in Annalibus, ut refert Priscianus in voce tondens.

Et descendit agros lato atque oppida cepit.

P. Ovid. lib. 1. Amor. eleg. 14.

Jam tibi captivos mitter Germania crines;

Culta triumphata munere gentis eris.

Videatur epigramma antiqui cujusdam poetæ in Anthol. infra

laudandi.

Claud. lib. 1. in Eutrop.

Milites ut nostris desensa Sicambria signis.

Certe olim in libertatis indicium crines alebant quidam populi, sed præsertim Galli, quos Claudianus cum Sicambriis confundit, uade regalis capillitii jus apud præcos Francos, ut disquirat doctissimus Fr. Hottomannus in Francogallia cap. 9. Aimonius Monac. lib. 3. de Gest. Francor. c. 61. certe omoes Reges Galliarum usque ad Pipinum Caroli Magni patrem, longis capillis semel in anno tantum conspicebantur, comitibus regnum administrantibus. Pet. Faber Sanjorianus Semest. lib. 2. cap. 20. originem ritus describit Ado Viennensis Chron. atate 6. pag. 149. Post Pharamundum Franci Chlodionem filium ejus sibi Regem statuunt abhinc Franci in finibus Thoringiorum habitantes, crinitos Reges habere cæperunt.

Mira sane crinibus illis reverentia delata, adeo ut eos tetigisse, idem esset ac solenni jurejurando se obstringere. Locum adscribam ex incerto sed antiquo collectore Chronicorum, apud quem Idacius lib. 3. ita loquitur: Quosdam vice Clodoveus Rex Francorum, & Alaricus Rex Gothorum, qui sedem Tholosæ habebat, post multa fratrumque irruerunt, intercedentibus legatis cum pace inire capissent, hujus convenientiæ, ut Alaricus barbam tangeret Clodoveus effectus patrimus, per eam Ggggg & H h h h h ad id-

ad invicem pacem servarent, & ad hujus placida conventionis, nec Francus, nec Gothus penitus armatus accederet. Idem collector ex Thomacho lib. 4. Chronic. cap. 8. Franci electum à se Regem, sicut prius fuerat, crinitum inquirentes diligenter ex genere Priami Frige & Francos, super se creant, nomine Theudomerum, filium Rimeris.

Disquisivit quidam vir doctus Jacobus Durantius Casellius lib. 1. variar. cap. 18. consignatum idem omnium pene historicorum testimoniis. Gregor. Turonens. lib. 2. histor. Franc. cap. 9. Galli in Sicambria Reges super se crinitos creaverunt. Idem lib. 6. cap. 24. Et lib. 8. cap. 10. Præoccupavit magnus ille Savaro bono literarum & historica patriæ natus: ita comatus Clodoveus in præfatione legis Salicæ, & Chersibertus Rex Sicamber.

Venantius Fortunat. lib. 6. Remigius de eodem Clodoveo:

- - - mitis deponet colla Sicamber.

Sicambri ab Augusto in Gallias traducti. Sueton. cap. 21. ut merito pro eodem populo usurpari debeant.

Claudian. lib. de bello Getico:

Agmina quinetiam flavis objecta Sicambriis
Quaque domant Catos.

Quem illi sedem occupant, priusquam in Gallias oppulissent, discussit Hermanus comes Nuevarius, Rheni accelas facit Albertus Crantzius lib. 1. histor. Saxon. cap. 16. Sidonio assensiente carm. 7. v. 40.

- - - flavis in pocula frastu Sicambriis
Rhene tumes.

Licet alibi ad Vachalim statuatur, sibi contrarius, cum Geldrensis confundit Andreas Althamerus Commentar. in Taciti Germaniam p. 29.

Idem Claud. de 4. Hon. Consul.

Ante ducero nostrum flavam sparsere Sicambri
Cæsariem, pavidoque orantes murmure Franci
Procuere solo.

Et lib. 1. de laudib. Stilich.

- - - ingentia quondam
Nomina, crinigeri flaventes vertice Reges
Qui nec principibus, dentis, precibusque vocati:
Paruerant; jussi properant, segnique verentur
Offendisse mora.

Lib. 2. de laudibus ejusdem:

- - - tum flava repexò
Gallia crine ferax, evinctaque torque decoro.

Lib. 3. ejusdem argumenti:

- - - illinc flavente Sicambri
Cæsarie.

Sidon. Apollinar. lib. 8. epist. 9.

Hic tonsio occidit senex Sicamber,
Postquam victus ei, elicit retrorsum
Cervicem ad veterem novos capillos.

Carm. 13. in ipso limine:

Sic ripe duplicis tumore fructo,
Detorsit Vachalim bibat Sicamber.

Ut Franci capillati, ita & Gothi, adnotavit idem ille Savaro, millicies dominandus, ex Procopio lib. 4. Cassiodoro lib. 4. epist. 49. ad Sidonium lib. 1. epist. 2. nec transcribo edictum Theodorici Regis c. 195. quemlibet ut capillatorum tertio fuisse sonentum.

Aurel. Prudent. libro 2. in Symmachum de Roma à Gothis capta:

- - - non armis veste comisque
Ignotis capta passim vagus errat in urbe.

Claudian. lib. de bello Getico:

Crinigeri sedere pares, pellita Getarum
Curia.

Sed quoniam eo devenimus, obiter quidam de tonsoribus sunt discutienda, ritique capillos adornandi. Atque ut inde ordiar diu tonsorum non modo officium, sed & nomen ignotum Romanis. M. Vario lib. 2. Rei Rust. cap. ult. Omnino tonsores in Italiam ex Sicilia primum venisse dicuntur, post Romanam conditam anno quatragesimo quinquagesimo quarto, ut

scriptum in publico Ardea in literis extat, eosque adduxisse P. Titinium Menam. Quæ C. Plinius ex illo ad verbum pene traduxit lib. 7. nat. histor. cap. 59. & utroque posterior A. Gellius eadem habet lib. 3. cap. 4. Itaque illo rudi avo cincinnabant cincinnos, & serro calido crines contorquebant, qui solus decor habebatur, ut copiosissime hoc opere supra expositum reperies. Ael. Donat. in Eunuch. act. 5. sc. 2. Meurs. Exercitat. Criticat. parte 1. cap. 2. Janus Guilielmus Verisimil. lib. 3. cap. 16. consulantur. Isidor. lib. 9. cap. 31. Antæ sunt cincinnati dependentes prope auriculas. Idem in gloss. antia, capilli demissi. Hiæc semper prisca illi criniti depingebantur, veterumque statuarum comis demissis collocabantur, atque ita poetæ:

Q. Horat. lib. 1. od. 12.

Hunc & incomptis Curium capillis
Utilem bello tulit.

Lib. 2. od. 15.

- - - non ita Romuli
Præscriptum, & intonsi Catonis
Auspiciis, veterumque norma.

M. Lucan. lib. de Carone:

Intonsos rigidam in frontem descendere canos
Passus erat, majestatemque gentis increpere barbam.

Joan. Britannicus, & vetus Scholiastes ad Juvenalis sat. 4. v. 104.

- - - Facile est barbato imponere Regi.

Idem sat. 5.

Ipse capillato diffusum Consule potat.

Denique sat. ult.

Et credam dignum barba dignumque capillis
Majorum.

P. Ovid. lib. 2. Fastor.

Denique quicquid id est, quo corpora nostra piantur,
Hoc apud intonsos nomen habebat avos.

Et lib. 6. Fastorum.

Tunc erat intonsi regia magna Numa.

Alb. Tibull. lib. 2. eleg. 1. à Josepho Scaligero correctus:

Gentis Aquitana celebris Messalla triumpho,
Et magna intonsi gloria victor ades.

Rescribendum est:

Et magna intonsi gloriæ victor avis.

Eodem pacto Græci promissas alebant comas, unde Homerus eos perpetuo veluti epitheto appellat κροτάλια, capite crinito. Et lex illa celebris Aristi. refertur lib. 1. Rhetor. Crinitus servile officium subire non potest. Et Lacedæmonii quoties adire vita periculum volunt, comam detondent. Plutarch. in Lylandro, in Apophthegmat. Lycurgi, in Apophthegmat. Nicandri, causam reddebat Leonidas, quod hostibus terribiliorem, amicis modestiorem crinis redderet. Philostrat. lib. 8. de vita Apollonii cap. 3. Hunc capillum non nisi urgente maximo periculo exuebant.

Petron. Satyrico pag. 60. Notavit sibi ad lunam tonsorem intemptivo inharerentem ministerio, execratusque omen, quod imitaretur naufragorum ultimum rotum, in cubili rejectus est. Paucis interjectis: Ergo illi qui nocte ad lunam radabantur, pessimo medius fidus exemplo, audio enim non licere cuiquam mortalium in nave neque crimem, neque ungues deponere, nisi cum pelago ventus traxerit, & hac nocte intempta? Libanium eadem pene dicentem viri docti observant. Casellius Durantius lib. 2. variar. cap. 9.

D. Juvenal. sat. 12. v. 81.

Intiora petit Bajana pervia cymba
Tuti stagna sinus, gaudens ubi vertice raso
Garrula secuti narrare pericula nautæ.

Nonius Marcellus in cirros, qui liberi fiebant, ea causâ calvierant, quod tempestatem servituti videbantur effugere, sicut naufragio liberati solent. Unde liquet manumittendos radi solere. T. Liv. 4. Decad. lib. 4. Præbuerunt speciem triumpho, capitibus rasis, qui servituti exempti fuerant. Vet. Scholiast. Juvenal. ad finem sat. 5.

Ibidem Juvenalis ipse:

- - - Tulsandum vertice raso

Præbetis quandoque caput.

Servius Honoratus ad v. 564. libri 8. Æneid. Hic etiam liberorum dea est, in templo cuius raso capite pileum accipiebant. Ejus rei Plautus etiam in Amphitruone facit mentionem, act. 1. sc. 1. in fine:

- - - Quod utinam ille faxit Jupiter

Ut raso capite portem pileum.

Sed longe aliter in codicibus Plauti versus ille concipitur:

- - - Quod utinam ille faciat Jupiter,

Ut ego hic hodie raso capite calvus capiam pileum.

Ab hoc fonte derivatum est, ut contrario ritu, quos in servitute mittere volebant Græci, tonderent. L. Apul. lib. 6. Milesiæ. Venus irata involat in Tychen, vestemque plurifariam diliorat, capilloque dissiso, & capite conquisato, graviter affigit. Briseis ad Achillem in epistolis Ovidianis:

Exagitet ne me tantum tua deprecor uxor,

Quæ mihi nescio quod non erit æqua modo.

Neve meos coram scindi patiæ capillos,

Et leviter dicat, hæc quoque nostra fuit.

Hinc qui in peregrinationem longinquam, aut expeditionem proficiscebantur, capillum alicui deo devotebant, cui domum reduces deorum consecrabant.

Papin. Stat. lib. 6. Thebaid. v. 608.

Flavus ab intonso pendebat vertice crinis

Arcados, hoc primis Trivia pascibat ab annis

Munus, & Ogygio visitor cum Marte redisset,

Ne quicuam patriis audax promiserat aris.

Tunc liber nexu, lateque in terga solutus

Occursu zephyrus retro fugit.

Ritum euerat primus, quod sciam, maximus Turnebus libro 22. Adversarior. cap. 28.

Valer. Flacc. lib. 1. Argonautic.

Tellus & Eurytion servato colla capillo,

Quem pater Aonias reducem tondedit ab aras.

Quod autem deo alicui crinem eos voverent, locus Petronii testari potest, Satyrici cap. 65. Cui deo crinem vovisti? ad quem locum viri eruditius consulunt. Servius Maurus ad v. 684. lib. 4. Æneid. sacratum crinem Didoni dixit M. Varro. Ambra- cia primum puerilem deceptum capillum, item cyrras ad Apollinem ponere solebant.

Neque adolefcentes tantum, sed & virginis id facitare solita. Lucian. in Syria dea: Sed qui istud, quibus vota capillitia? Julius Pollux videtur insinuate, lib. 2. cap. 3. num. 5. ποταμοῖς ἢ δένεσι, fluminibus aut diti. De fluminibus Scholiastes Pindari, Homerus lib. 23. Iliad. & Eustathius interpres ibidem, & jam proxime infra dicitur. Votum istud concipiebatur interdum statim ab ipsa natiuitate, deposito de recepta consuetudine in terram nuper nato. Q. Florens Tertullian. libro de Anima cap. 40. Ita omnes idololatria obstrictæ nascuntur, dom ipsi adhuc uteri infulus apud idola confectis redimti, genuina sua demoniorum candidati proficiunt, dum in partu Lucina & Diana ejulatur, dum per totam hebdomadam Junoni mensa proponitur, dum ultima dies a furibunda advocatur, dum prima etiam constituto infanti super terram Statiua dea sacrum est, qui non deinde aut totum filii caput reatui devoret, aut aliquem excipit crinem, aut tota novacula profecat, aut sacrificio obligat, aut sacro obsignat, progentia, pro avita, pro publica, pro devotione privata? Ajax Telamonius Iliis flumini crinem voveret. Philostratus junior in icione ejus. Theleus Apollini Delphico. Plutarch. in eo. puella Hegarona dea, Pausan. in Atticis. vulgus Atheniensium Herculi, ex Hefychio doctissimus adnotavit Isaac. Casaubonus, adolefcentes Romani Esculapio.

Stat. lib. 3. syl. 4.

Accipe laudatos juvenis Thæseje crines,

Quos tibi Cæsares donat puer, accipe latus,

Intonsoque ostende patri.

Aut Apollini ipsi. Martial. lib. 1. epigr. 32.

Hoc tibi, Phæbe, vovet totos à vertice crines

Encolpus, domini centurionis amor.

Grata Pudens meriti tulit cum premia pili,
Quam primum longas, Phæbe, recide comas.

Et lib. 9. epigr. 17.

Conslum forme speculum, dulce que capillos
Pergameo posuit dona dicata deo.

Et Jovi, Stat. lib. 6. Theb. v. 197. & Lucat. Flacidius:

Jupiter hunc crinem, voti reus, ante dicaram:

Si pariter nati virides libare dedisses

Ad tua templa genas.

Forte & hoc sensu fumendus Claudianus lib. de bell. Get.

Sperchiusine, & virginibus dilectus Enipeus

Barbaricas lavere comas.

Aut denique Apollini barbam, Bactro crinem devotebant. Stat.

lib. 8. Thebaid. v. 492.

Ille genas Thæbo, crinem hic pascibat Jaccho.

Capillos capitis detondere Græcis in usu antiquissimo, at barbaros non adeo vulgatum, quippe Alexander Macedo Persico luxu fractus, enervatusque, aspersit totam patriam, & siugalitatem exuens, barbam radere primus instituit. Chrysippus lib. 4. de Voluptate, & ex illo Athenæus lib. 13. Diphosopius. cap. 6. factum hoc sequuti Imperatores Romani. Julian. in Misopog. pag. 127. ῥαβδότης γὰρ ἐστὶν καὶ τὸ ἀπορρίπτειν τὴν τετραχὴν. barba prolixior, coma neglectio. Tanta mollicie omnes ut Adesavos πᾶσι καὶ γυνάιν κατέσχε; Hadrianus primus barbam nutrit, dixerit Joannes Xiphilius in Trajano. Et barba sua primitias consecrabant alicui de penatibus suis deo. Hinc Nero Juvenalia instituit, quod barba sua raso τετραχὴς ἐστὶν αἰετοῦ χροὸν ἐμβαλὼν, ἀνέθηκε τὸ διὰ τὸ κατὰ τὸν πῖλον ἱερὰν auream confectos, Jovi Capitolino consecravit, ut verbis utar Dionis lib. 61. in fine. C. Petron. pag. 22. Venerisque signum marmoreum, & pyxis aurea non pusilla, in qua barbam ipsius conditam esse dicebant. C. Sueton. in Nerone c. 12. Inter bulhyssæ apparatus barbam primam posuit, conditam in auream pyxidem, & pretiosissimis margaritis adornatam, consecravit Capitolio.

Pene exciderat properanti, quod Theodosius Clainus histor. Britann. libro 3. habet: Henricus comam in hac insula princeps barbamque tondit, ejusque exemplo ducti Angli qui à summa memoria capillo promisso fuerant, omnes confestim tondentur.

Certe in eo convenit inter scriptores & Latino & Græcanicoritu servos tonsos incidere consuevisse, ingenuos autem capillatos.

A. Persius de servis, ut puto intelligendus sat. 3. v. 55.

- - - detonsa juvenus

Invigilat filiquis, & grandi pasta polenta.

Aristophanes in Avibus:

ἔσθλα δὲδῶκεν ἂν κήρυξ ἔχεις;

Ac dein servus cum sis, portas comam?

De ingenuis Petronius loco jam laudato; Vidimus senem inter pueros capillatos ludentem pila.

M. Martial. multis in locis. lib. 2. epigr. 57.

Quem grex togatus sequitur, & capillatus.

Lib. 3. epigr. 57.

Et pedagogo non jubente, lascivi

Tarere gaudent villica capillati.

Et lib. 10. epigr. 62.

Ludimagister parce simplici turba,

Sic te frequentes audiant capillati,

Ed delicata diligit chorus mensa.

Sed legendum puto sensu manifesto, quis enim locus mentis?

Et delicata diligit chorus Muse.

P. Virgil. lib. 10. Æneid. de Ascanio:

- - - cervix cui lactea crines

Excipit.

Q. Horat. lib. 2. od. 5.

Quem si puellarum infereres choro,

Mire sagaces falleret hospites:

Discrimen obscurum, solutus

Crinibus, ambiguoque vultu.

GGGG 2

Quo

Quo pulchrioris essent, vel errare capillos patiebantur vento agitante mobiles, vel in cirros torquebant. Idem lib. 3. od. 20.

Fertur & leni recreare vento

Sparsim odoratis humerum capillis.

Lib. 4. od. 10. idem.

Et, quæ nunc humeris involitant, deciderint coma.

Denique lib. epod. od. 11.

Aut teretis pueri

Longam renudantis comam.

Ad eum ritum incertus poeta, sed antiquus lib. 4. Antholog. cap. 4. epigr. 16.

Ἀνὸν ἀνδρὲς κίμας Ἀδρῶν σκατὸς ἔκτοθεν Ἴσσυ

Κεῖρας ἐν κεφαλῇ βίσσυρον δυσάλητος.

Alia in conspectu Hunnorum exercitus extra Istrum

Detondens à capite crinem demisso.

Ecclesia certe, vel ut sacros ordines amplexi ab aliis secularibus negotiis implicatis distinguerentur, vel ut libertatem consecuti viderentur, vel denique ut tam curam profanarum, quam superflui crinis immunes viderentur, instituit, ut raderentur clerici sacerdotesque. Concil. Braccarense Gothicum 1. can. 29. *Placuit ut lecciores in Ecclesia in habitu seculari non psallant, neque crines gentili ritu demittant.* Cujus ritus initium à Divo Aniceto pontifice. Anastas. bibliothecar. in eo: *Hic constituit, ut clorus comam non nutriet secundum præceptum Apostoli.* Inde tam sæpe in Nithardo de diffusionibus filiorum Ludovici Pii, Monacho Egothimensis Eginharto, & aliis illius ævi historicis, *tonso capite monachum fieri.* Sed res nimis trita.

Fuerat hic obiter de diverso gentium ritu aliquid dicendum, sed omnia præoccupata. *Assyrii in luctu barbam tondent, capitis crines demittunt.* Strabo 16. quod *Ægyptii* in more positum loquitur Herodot. 1. illud pene ridiculum: Abantes, ne ab hostibus prehendantur, anteriores crines tondere. posteriores nutrire, ob eam causam *ἐπίτροχον* dicuntur in tergum comati, seu retro criniti. Jul. Pollux lib. 2. cap. 3. Homer. lib. 2. Iliad. non multum à principio:

Stat. lib. 7. Thebaid.

Atque in terga comatos

Non ego Abantidas, geminumque Casbarea dixi.

Denique nulla res potius luctus indicatus, quam crinibus, nam quidam barbam capillumque summittabant. Sueton. Augusto c. 23. alii penitus vellebant, vel crines lacerabant. Plutarch. in problemat. Rom. c. 13. L. Sen. lib. 5. de Benef. c. 6. T. Liv. 3. Decad. lib. 7. *Veste obsoleta, capillo & barba promissis, præferens vultu habituque insignem ignominia acceptæ memoriam.* Quo habitu fugit à Cannis Varro, & in Urbem rediit. Jul. Frontin. 1. 4. Statagemat. c. 5. Silienus historicus lib. 4. apud Nonium in dictione *vicatim*, *complures menses, barba immissa, in tonso capillo, lugubri vestitu, populum sors vicatim cum liberis circumcideret.* Vel certe crines hos & capite laceratos in ignem injiciebant, ut arderent, vel corpori jam collocato imponebant, quod Caracalla fecit in funere Festi. Herodian. lib. 4. de funere Virginie, Dionysius Halicarnassensis. contra Macedones *tonsi lugebant.* Atrian. lib. 7. de rebus Alexandri, Solin. Polyhist. c. 14. M. Tull. 1. 3. Tusculanar. sic luit Alexandrum defunctum mater Darii. Q. Curt. lib. 10. Homer. lib. 23. Iliad. de funere Patrocli, & 1. 14. Odyssei in principio. Ita indifferenter alii Latini poetæ. Virgil. lib. 3. Æneid. v. 65. in funere Polydori, & lib. 11. Æneid. in funere Pallantis. Sil. Italic. lib. 5. Tunicor.

dissectaque crinere

Ilachrymat Venus.

M. Lucan. lib. 2. Pharsal.

- - - miserando concita vultu

Effusus lanata comas.

Alb. Tibull. lib. 3. eleg. 2.

Ante meum venit longos incompta capillos,

Et sicut ante meum mæssa Neæra rogum.

Sext. Propert. lib. 4. eleg. 5.

Exequia fuerant rari furtiva capilli

Vincta.

Et lib. 1. eleg. 17.

Ille meo charos donasset funera crines

Q. Catull. in Nuptiis Pelei & Thetidis, five Argonauticis.

Cum in cinerem canos solvent à vertice crines.

Ovidius lib. 3. de Arte.

Depositis sylvas Phyllida fesse comis.

Lib. 3. Transformationum de Narciss. fororibus.

Najades & festos fratri posuere capillos.

Lib. 13. fab. 2. ejusdem operis.

Inferius inopes crinem lachrymasque reliquit.

In epistola Canaces ad Macarium:

In tua non tonsas ferre sepulchra comas.

L. Sen. in Hippolyto act. 5. sc. 1.

Capitis exuvias cape.

Et in Troade act. 3. sc. 3.

- - - sume nunc iterum comas,

Et sume lachrymas, quicquid è misero viri

Funere reliditum est.

Stat. lib. 6. Thebaid. non multum à principio.

- - - tergoque & pectore fufam

Casurum ferro minuit.

Et eodem libro post v. 516.

- - - tibi Lerna comas Larissaque supplex

Poneret.

Sed ad intermissum de triumphali pompa sermonem postlimini jure regredior. una cum ducibus catenatis *ribicines & eubardi* incedebant. Appian. in Ælybico paulo supra citatus.

D. Juvenal. sat. 10.

Illinc cornicines, hinc præcedentia longæ

Agminis officia.

Hos insequerentur *sentiferi, scriptores, aliique exercituum ministri.* Appian. ibidem loci, & Liv. 4. Decad. lib. 8. tum *obsides*, nam Q. Flaminium Demetrium Regis Philippi filium & Armenem Nabidis Lacedæmoniorum tyranni filium *obsides imperatos* ostentavit. Idem T. Liv. 4. Decad. lib. 4. Fl. Eutrop. lib. 4. c. 1. *tormenta bellica & catapultæ* hos insequerentur. Liv. 3. Decad. lib. 9. de triumpho Metelli, & 4. Decad. lib. 6. de triumpho M. Fulvii, sed & calatum argentum hostibus ereptum latantis civitatis oculis ingerebatur. Plutarch. in Paulo Emilio. Valer. Maxim. lib. 4. cap. 3. Plin. lib. 33. cap. 3. & rursus cap. 11. Liv. 3. Decad. lib. 10. in fine. M. Lucan. lib. 3.

Quæ Pompejanis prælata est gazæ triumphis,

Quæ Cato longinqua vexit super æquora Cypri.

Spolia deinde & captiva arma hostibus erepta. Liv. 4. Decad. lib. 9. in principio, aut si quid mihi in devictis regionibus esset, si quid oculis civium placitum. Hinc Curius Dentatus elephantos duxit, ut supra videri potest hoc ipso tractatu, & eisdem Marcellus, & iterum Metellus, Aurelianus Augustus *ignota animalia.* Fl. Vopisc. in illo. *Triumphantes præceperunt elephanti viginti, tigrides quatuor, camelopardi, alcei, ceteraque talia per ordinem ducta.* Alii coronas aureas, ut supra docui, seu civitatibus imperatas, seu sponte ab amicis populis oblatas jubebant præferri. Cn. Pompejus *tabulam luseriam cum alveis.* C. Plin. 1. 37. c. 2. Et Vespasianus devicta Judæa *balsama*, quibus regio illa abundat. Idem lib. 12. cap. 26. in principio. Pompejus victo Mithridate *hebentum.* C. Solin. Polyhist. cap. 55. Cn. Manlius *tracelina arata, abacos, monopodia & stragula ostendit.* Idem Plin. lib. 34. cap. 3.

Appositissime Albinovanus in Consolatione ad Liviam cula illa elegia.

Fluminaque, & montes, & nomina magna locorum,

Et si quid miri vidit in orbe novo.

Denique totum agmen clauderetur à quodam; qui ineptæ gestificationis risum omnibus moveret, hostibus illuderet, eosque virtutis Romæ, & sue temeritatis admoneret. Liv. 1. Decad. lib. 4. de triumphatis Vejentibus, & Fidenatibus à M. F. milio. gestabatque picturas quasdam, quæ ceteris dicuntur. Fest. lib. 3. altera persona erat *manducæ effigies*, malis dehiscentibus, & ingentem dentibus *sonitum edens.* Idem Fest. lib. 11. M. Plautus in Rudente act. 2. sc. 6.

CH. quid si me ad ludos pro manduco locem?

LA. quapropter? CH. quia pot. clare crepito dentibus.

Ter-

Tertia persona erat *petreia* in eodem usque excogitata, ut populo voluptas, hostibus dolor inde oiuiret. Felt. lib. 1. 4.

Atque hæc quidem pompa præcedebat currum, *sequebantur* senatores. Dio Coccejanus in Augusti triumpho l. 51. pag. 459. *cives redempti* & hostilibus vinculis liberati, ut proximi infra expeditur, & *militis ipsi*, lapis verus:

L. LICINIUS. DENTATUS. TRIB. PLEB. CENTIES. VICIES. PRÆLIATUS. OCTIES. EX. PROVOCATIONE. VICTOR. QUADRAGINTA. QUINQUE. CICATRIBUS. ADVERSO. CORPORE. INSGNIS. NUL-LUM. IN. TERGO. IDEM. SPOLIA. CEPIT. XXXIV. DONATUS. HASTIS. PURIS. XVIII. PHALERIS. XXV. TORQUIBUS. III. ET. LXX. ARMILLIS. CLX. CORONIS. XXXV. CIVICIS. XIII. AUREIS. VIII. MURALIBUS. III. OBSIDIONAL. I. FISCO. ÆRIS. X. CAPTIVIS. XX. IMPERATORES. VII. IPSIUS. MAXIME. OPERA. TRIUMPHANTES. SECUTUS.

Claudian. lib. 3. de laudib. Stilich.

- - - currumque secutus

Laurigerum, festo fremuisset carmine miles.

Hi quidem coronati. Liv. 5. Decad. lib. 5. Militum quidem propria hæc causa est, qui & ipsi laureati, & donis, quibus donati sunt, insignes, triumphum nomine eient post duces suos. Poterant & vitia virtutesque, libere, ut collibuisse, ducum suorum decantare. Dionys. Halicarnass. lib. 7. in fine. hinc Camillus parens patriæ vocatus, & alter Romulus. Lib. 1. Decad. lib. 7. in principio, Plutarch. in illo. Et C. Marius tertius conditor. Plut. idem in eo. Vitia obijciuntur apud Vellejum Paterculum lib. 2. uode M. Manlius ambitionis taxatur. Liv. 4. Decad. l. 9. in principio, & avaritia Cafari exprobratur. Plin. lib. 19. cap. 8. sed amarulentum multo fastidiosius Suetonius in eo cap. 49. Gallico denique triumpho milites ejus inter cætera carmina, qualia currum prosequentes joculariter canunt, etiam vulgatisimum illud pronuntiaverunt:

Gallius Cafar subegit, &c.

Iterum cap. 51. Ne provincialibus quidem matrimonii abstinnisse vel hoc disticho appareat, *facto aque à militibus per Gallium triumphum.*

Urbani servate uxores, &c.

Pulchre Martialis lib. 7. epigr. 7.

Festa coronatus ludet convicta miles.

Frequentius tamen receptumque, *pro triumpho* iactabatur, quæ fausta voce omnia bona augurabatur, & victori duci, & reip. M. Vatro lib. 5. de Ling. Lat. Helenius Acron & Porphyrio ad Horatii l. 4. od. 2. Et lib. epod. od. 29. Ovid. lib. 1. Metamorph. fab. 9. in fine. lib. 9. in fine. lib. 1. Amor. eleg. 2. lib. 4. Trist. eleg. 2. lib. 2. de Arte in ipso limine. Alb. Tibull. lib. 1. eleg. 1. & lib. 2. eleg. 6. M. Martialis lib. 7. epigr. 5. & plerique alii ab eruditissimo Brissonio in magno de Formulis opere laudati. Ab Apollinis victoriæ desumptum ritum ne pueri quidem ignorant.

Alcimus Avitus lib. 6. cap. 6.

Cautius ac melius longe laudabere, cum jam

Hostibus evictis, & fo. clemanste triumpho.

Claudianum ita capio lib. de bello Getico.

Tersanuit venisse ducem, latique quiritæ

Vocibus, auspiciis certi plausere triumphi.

Cives redempti, hostilique liberati custodia hic ibant, ut admonui, & fortii civibus admixti, nam Terentius Culeo Scipionis currum secutus est. Valer. Max. lib. 5. c. 2. & duo milia captivorum ab Hannibale venditorum Titi Flamini currum. 4. Decad. lib. 4. Livius, capitis rafa, & pilei interea, quasi jam pridem manumissionis beneficium fuissent consecuti, eadem Decade lib. 3. de Infubribus, ubi Cornelius triumphat.

Post hos legati aut censuriones, Sueton. in Tiberio cap. 20. denique populi, sacrificuli, ac victimarii, in turmas divisi sequebantur, bovemque candidi præ se agentes, cultros sacros, thus, molam, far, vinum, aliaque sacro apparatu necessaria gestabant, atque ita per Urbem totam, à porta triumphali, per viam sacram, & clivum Capitolinum, in Capitolium concedebat triumphans, hostes in carcerem conjiciebantur. Et quod Ca-

pitulum ascenderent duces, docere potest Suetonius in Cafare cap. 37. Et in Tiberio loco jam proxime laudato, & dixi lib. 1. hoc opere supra cap. 6. pag. 13.

Fet. Apollonius Collar. lib. 1. de excidio Hierosol.

Haud unquam tali plausu Capitolia Consul
Victor imit.

Claudian. lib. 3. de laudibus Stilichonis.

Tarpejas pressis iubeant cervicibus arces.

P. Ovid. lib. 4. Trist. eleg. 1.

Inde peres arcem, & delubra favenia votis.

Sidon. Apollinar. carm. 5. v. 595.

Et Regum aspicient Capitolia sulva catenas.

Dum hic triumphantes operabantur captivi Reges in carcerem publicum detrudi, strangulabantur. errat Sigismundus Gelenius, & eum secutus interpres Gallicus Fl. Josephi l. 7. de bello Judaico c. 24. *eis τὸν τὸν ἀρχαῖς ἐσώθησαν τὸν, ἑβραῖοι ἀνελθεῖς.* vertit, per forum trahebatur, laqueo circumdatus, omnino enim vertendum fuerat in locum fore victimarum. Is autem non alius erat quam carcer publicus. Sic enim vocatur à Calphurnio Flacco Declam. 4. Video carcerem publicum saxis ingentibus structum, angustis foraminibus tenuem lucis umbram recipientem, in hunc coniecti robur Tullianum proficiunt. Vet. Schol. Juv. sat. 3. v. 314. Carcere, Tulliano scilicet, cuius & Salustius (Catilinaria) meminit. L. Apul. l. 9. Vinclos in Tullianum impingunt. Serv. Maur. ad v. 574. l. 6. Æneid. post habitam quaestionem in Tullianum ad ultimum supplicium mittebantur. Publicum dixi carcerem ut distingueretur, vel à castrensi, ut est apud Scholiast. Juv. ad v. 559. sat. 6. quem militarem appellat Tacit. l. 3. Annal. vel à libera custodia, utes IC. ff. l. 1. de custod. reor. quæ in privatis adibus. Sueton. Vitell. cap. 2. in custodia fieri datus. Vel denique à carcere privato, ut in Codice Theodosiano lib. 9. tit. 11. publicum sane hunc carcerem foro imminetent, & unicum primitus structum loquuntur Livius 1. Decad. lib. 1. Ad terrorem incrementis audacia, media Urbe, imminetent foro carcerem adificavit.

Juvenal. loco jam proxime laudato.

Felices proavorum avaros, felicia dicas

Secula, quæ quondam sub Regibus, atque tribunis

Viderunt uno contentam carcere Romam.

T. Lucret. Carus lib. 3.

Carcere, & horribilis de saxo jactus deorsum.

Aurel. Prudent. *scilicet se par.* in hymno D. Viuentii.

Est intus imo ergastulo

Locus tenebris nigrior,

Æterna nox illic flet.

Et eodem hymno paulo post.

In hoc barathrum conjicit

Truculentus hostis martyrem.

Et in hymno Fructuosi & Augusti sanctorum.

His dictis adveniit specula reorum,

Exercent ibi mysticum lavacrum.

Incertus author historiæ S. Saviniani Martyris in Antiquitat. Tricass. promtuariorum, pag. 387. quod Nicolaus Camuzar bono literarum publicavit: Dum tractatur de suppliciis, traditur in una carceris. Et deinde extrahitur ab imo carceris. Inim carceris interpretor barathrum cum Prudentio, Tullianum cum aliis. Iste carcer publico de quibusdam civibus sumptum supplicium. Appian. lib. 1. bellor. civil. cap. 4. in fine. ita iussu Tiberii Pacomianus strangulatus in carcere. Tacit. lib. 4. Annal. Sueton. in Tiberio cap. 61. Calenus in vehementi illa sua in Ciceronem contione, narrante Dione Cocceiano l. 46. Cn. Cornelius à Fescenino in vincula coniectus, in carcere mori coactus est. Valer. Maxim. lib. 6. cap. 1. quare conjungi laqueus & vincula solent, id est carcer & mors. C. Tacit. lib. 3. Annal. Neque carcer, neque laqueus, neque servilis quidem cruciatus suffecerunt. Et lib. 4. Annal. Quem enim diem vacuum pena, quando inter sacra, & vota, quo tempore verbus etiam ab linere profanis mos est, vincula, & laqueus inducantur. Sidon. Apollinar. l. 1. ep. 7. *Vincum & gemonis & laqueum, per horum turbulentis carnificibus horrensens.* Nota est Marci historia, ad quem in carcerem coniectum, carnifices ut interficeret, missus est, quod & Plutarchus in eo

Ggggg 3

retu-

reclutit, & prater Valerium, Paternum, Authorque incertus
victorum illust. cap. 67. vetus Scholiast. Juvenal. ad v. 276.
fat. 10. Et ad ejusdem satyræ v. 294. *Appius in carcerem strangulatus est.* Vel supple, *Appius in carcerem coniectus strangulatus est.* Vel omnino corrige, *Appius in carcere strangulatus est.* C. Plin. junior lib. 2. epist. 11. *Casus suscitibus damnatus in metallum, in carcere strangulatus.*

Aurel. Prudent. lib. 1. in Symmachum:

*Nec tantum Aspinus Consul tibi, Roma, medela
Consulti, extincto iusta inter vincla Cethego.*

Communis itaque civibus & hostibus hac poena fuit, non in
fursis, ut hodie in Europa, perire, aut decollari, sed in carcere
infecto laqueo cervici necari: ita periit Jugurtha. Plut. in Mar.
quod aequitatis consentaneum, necne fuerit, disquiri Cui. Bel-
lendenus supplicum libellorum Augusti Britanniarum Monar-
chi magister lib. de Ciceronii Principe, & Senatore cap. 19. ex
incerto Rhetoricorum ad Herennium auctore lib. 4. Dio Cocce-
janus expresse lib. 61. in fine pag. 689. Sil. Italic. lib. 2. Pu-
nicor.

*Vidi ego quum geminas, artibus post terga ceteris
Succinctus palmas, vulgo traheretur ovante
Carceris in tenebras, spes & fiducia genti
Regulus Heclorea.*

Sidon. Apollinar. carm. 2. v. 228.

*- - - subita cogente ruina
Electura duce post gustura fracta Jugurtha.*

v. 300.

*Hannibal ille ferox ad penam sorte petitas
Est non habuit jus vita, sine supremo
Certe habuit mortis: quem cacus carcer, & uncus,
Et quem spectabat fracturus guttura lictor.*

Albinovan. elegia consolatoria ad Liviam.

*Spiritus ille minax, & Drusi morte superbus,
Carnifici in caco carcere dandus erit.*

Claudian. de 6. Honorii Consulatu.

*Ipsa Jugurthinam subiturus carcere penam
Præbet fera colla iugo, vi captus, & armis.*

Statim postquam mors ducum captivorum esset triumphanti nun-
tiata, sacrificium incipiebatur. Josephus loco supra laudato.
victima erat taurus candidus. Servius ad v. 146. l. 2. Georgic.
triumphantes de albis tauri sacrificabant, atque illi è Mevania
petiti, ubi Clitumnus aqua sua epota candidos reddere crede-
batur. C. Plin. lib. 2. cap. 106. In Falisco omnis aqua pota candidos
boves facit, sed legendum ex MS. in Falisco Clitumni amnis aqua
pota. Itapoeta.

Ovid. lib. 4. Trist. eleg. 2. toties laudata.

*Candidaque adducta collum percussu securi
Victima, purpureo sanguine tingit humum.*

Lib. 3. Amor. eleg. 12.

*Ducuntur nivea populo plaudente juvencæ,
Quas aluit campis herba Falisca tuis.*

Lib. 4. de Ponto eleg. 4. non triumphalem modo hanc victi-
mam innuit fuisse, sed & consularem. video inquit, te purpura
velari.

*Templaque Tarpeæ primum tibi sedis adiri,
Et fieri faciles in tua vota deos.
Colla boves niveos certa præbere securi,
Quos aluit campis herba Falisca tuis.*

D. Juvenal. sat. 12.

*Lata sed offendens Clitumni pascua sanguis.
Virgilius loco proxime laudato.*

*Hinc albi Clitumne greges, & maxima taurus
Victima, sæpe tuo persusi flumine sacro
Romanos ad templum duxere triumphos.*

Sext. Propert. lib. 2. eleg. 19.

*Qua formosa suo Clitumnus flumine ludo
Integit, & niveos abluit unda boves.*

Papin. Stat. lib. 3. syl. 4. in fine.

*- - - nec si valet Mevania valles,
Aut præsent niveos Clitumna novalia taurus.*

Sil. Italic. lib. 4. Funicor.

- - - patulis Clitumnus in arvis

Canentes gelido perfundit flumine tauris.

Claudian. de 6. Hon. consul.

*Quin & Clitumni sacris victoribus undas,
Candida qua Latini præbent armenta triumphis,
Visere cura sunt.*

Idem in epigrammate, in descriptione amenti.

*Non tales Clitumne lavas in gurgite tauris,
Turpejo referunt quos pia vota fori.*

Supererat epulum triumphale. Dio Coccejan. lib. 44. pag. 234. de
Cæsaris triumpho, sed aliis illud præoccupatum, & vide supra
hoc opere lib. 1. pag. 12. quæ sunt à me dicta. Consul Solenni-
bus verbis invitabatur. Val. lib. 2. cap. 8. *Mox ac ne adesset roga-
batur, ne videlicet triumphans quisquam primum locum eripe-
ret, ut discussum videbis apud Plutarchum Problemat. Rom. c.
88. omnia hic exquisita, & immodicam redolentia superbiam,
L. Sen. ad Helviam cap. 9. in fine, Sueton. Julio cap. 38. Vnus
Chii & Falerinam horam centum populo dedit idem ille Cæsar,
Plin. lib. 14. cap. 15. murenarum sex milia idem lib. 9. cap. 55.
Unde colligitur totam civitatem, omnetque ordines huic con-
vivio adhibitos, nam L. ullus in eam totam, & julurbano vicis
excepti. Plutarch. in co. & Tiberius mille mensis populum ad-
hibuit. Suet. cap. 20.*

Simile in Statio lib. 4. Syl. 2.

*Cum jam Romuleos proceres, trabeatque Cæsar
Aquila mille simul iussit discumbere mensis.*

Locus vel Capitolina cella, vel Capitolina porticus, vel tem-
plum Herculis, vel quilibet alius urbis locus Dione teste l. 55.
statim in limine.

Martialis ita intelligendus lib. 12. epigr. 48.

*Non Albana mihi sit commessatio tanti,
Nec Capitolina, pontificumque dapes.*

Ipsi victi fercula inferebant.

Sidon. Apollinar. carm. 2. v. 52.

*Succedit captræ cohors, qua secula gazis
Fert onerata suis.*

Denique cum in privatis conviviis, nardo, rosis, unguentisque de-
licatissimis, ut expositum à me supra hoc opere lib. 5. se unge-
rent, & diserte Athenæustoto penelibro 15. Clemens Alexan-
drin. lib. 2. Pedag. cap. 8. Plut. lib. 3. Sympotic. quaest. 1. &
alii. triumphali epulo etiam minimum adatum. C. Plin. lib. 33.
cap. 7. omnia enim Jovi & triumphanti paria. Atque ut hujus
statuæ diebus festis minio oblinebantur, ita triumphales coro-
næ ipsiusque victoris Imperatoris vultus eo decorabatur.

PARALIPOMENA.

*De signis militaribus, bandum, quam varia signa,
manipulus, lepus, equus, porcus, minotaurus, aquila,
materiam, color, dracones, imagines Cæsarium, ado-
rata ea, per ea jurare, ea ornare, figere, vellere.*

Signorum quadam vocalia, alia muta, de quibus folis hic,
nomen habent quod vel receptum significant vel pugnam,
Isidor. lib. 18. cap. 3. idemque valent ac vexilla, ita loquitur
Pomponius l. 1. 2. ff. de orig. Jur. Scavola l. 1. 45. ff. ex
quib. caus. major. Milites discere à signis sine periculo non pos-
sunt. Callistratus l. 1. 3. ff. de testib. Testes non temere evoca-
ndi sunt per longum iter, & multo minus milites advocandi sunt
à signis, vel muneribus. Juvenalis sat. ult. signorum comitem pro
militante dixit.

Tibull. lib. 1. eleg. 1.

- - - signa tubaque

Ite procul.

Quæ Romani proprie vexilla vocarunt, aut signa, ea postero-
ris ævi scriptores bandum dixerunt. Gloss. vet. latino Græ-
cum, bandum ἰσχυρόν, sed legendum est σῖγνον. clarius Suidas,
βάνδον καὶ σῖγνον ὁρμαῖον το σμῖνον ἐν τῷ πολέμῳ, bandum
vocarunt Romani signum in bello. Constantinus Magnus ad Sil-
vestrum Papam. τὰ βασιλικὰ σμῖντρα, καὶ πάντα τὰ σῖγνα.

regia sceptris, & omnia signa, & banda. Paul. Varnefridus lib. 1. de Gest. Longobardor. cap. 20. Tuto vero Rodulfi vexillum, quod bandum appellant, ejusque galcam quam in bello gestare consuevit, abstulit. Hinc *Βανδοφι* & Leoni Imperatori lib. de bellico apparatu cap. 3. idem est ac signifer. Neque omnino Onufrii Panvini diiplicet sententia, equitum vexilla, inquit, cohortium signa, legionum aquila.

Varium sane & multiplex signorum discrimen. Persæ enim Solem pro signis præferebant. Q. Curtius lib. 3. locuples est testis. Tertullian. Apolog. cap. 16. Alii plane humanis & verisimilibus solem credunt Deum nostrum: ad Persas si forte deputamur, licet solem non in linteo pictum adoremus, habentes ipsum ubique in suo clypeo: denique inde suspicio quod innotuerit nos ad orientis regionem præcari. Idem Persæ, ejus in altariis ignem, seu numen venerabantur, in militariis vexillum gestabant. Strabo Amasianus lib. 15. in fine, Procopius lib. 2. Belli Gothici, & Q. Curt. lib. 4. Thebani inter signa habebant *σφινγ*em, Plutarch. in Pelopida, Prob. Æmil. in Epaminonda: Atheniensibus nocturna erat in vexillis depicta. Plutarch. in Lyfandro. At Romanorum quam frequenter mutata consuetudo? Initio enim pauper adhuc republica *senis manipulus* ferebatur. Ovid. lib. 1. Fastor. & Liptius abundantissime in militia Romana. Hadrian. Jun. lib. 3. Adversarior. cap. 2.

At deinde crescente domi forisq; majestate, lupi, minotauri, equi, aprique, cum aquila, singulos ordines anteabant, ut verba usurpem C. Plinii lib. 10. cap. 4. ac de lupo, equo, & apro, nihil ulterius comperi, nisi bellicosa esse animalia, & Neptuno, Martique sacra: nisi forte aprum cum porco confundamus. Festus libro 12. Porci effigies inter militaria signa quantum locum obtinebat, quia confectio bello, inter quos pax fieret cæsa porca se dus firmari solebat. De minoturo Fl. Veg. lib. 3. cap. 6. Veteres minotauri signum in legionibus habuerunt. Subjungit deinde elegantem, & ducibus necessariam rationem, cuiusmodi in expeditionibus creditur, faciendâ ab hostibus vesiri. Nam ut ille minotaurus labyrintho inclusus, ita ducum consilia non modo hostibus, sed & suis testâ esse debent, quippe quod pluribus committitur, divulgari potest.

Notum est Apophthegma Metelli, *tunicam comburerem, si secretorum consilia scirem*. Author Vir. Illustr. cap. 61. Jul. Frontin. lib. 1. Stratagem. c. 1. Ne tamen duces contempti videantur, egregia hæc Imperatori norma præfigitur, quid fieri debeat, tractato cum multis, quid vero satisfurus sis, cum paucissimis, et potius tecum. Vegetius ibidem loci. Festi Pompeii corruptor Paulus lib. 11. Minotauri effigies inter signa militaria est, quod non minus occulta esse debent consilia ducum, quam suis domicilium ejus labyrinthus. And. Alc. Emblemata. 12.

Atque hæc privatarum, ut videtur, legionum erant signa, sub sola vero aquila omnes legiones educebantur, & sub ea sola pugnabatur. unde in nummo Aug. Aquila legionaria. Occo numismat. pag. 58. Plinius loco laudato. Fl. Joseph. lib. 3. bel. Judaic. cap. 5. vel quia illa avium regina, & illi gentium domini, vel quod ejus ductu Jupiter Titonas prostigasset. Germanicus Cæsar in Comment. in Aratum, & ex eo Lactant. lib. 1. cap. 11. vel quod contra Saturnum Jovi victoriam nuntiaffer. Fulgent. lib. 2. Mytholog. Serv. ad 9. Æneid. v. 161.

Pedibus Jovis armiger uncis. Eam argenteam fecit C. Marius in secundo suo consulatu, Cic. Orat. 2. in Catil. magnitudinem ejus & figuram licet colligere ex L. Floro lib. 4. hist. Rom. cap. 12. Signa & aquilas duas adhuc Barbari possident, tertiam signifer prius, quam in manibus hostium veniret, evulsi, merfamque intra balthei sui latebras gerens, in cruenta palude sic latuit. Quæ si potui occultari in cingulo militari exigua fuisse forma satis intelligitur. Atque ita semper per aquilas Romanos exercitus intelligunt, alios non advocabo, unicus satis erit Claudianus, lib. 2. in Eutrop.

- Hos aquila, Romanaque signa sequuntur, Lib. de bello Getico.

Fudent imbelles aquilas servilibus armis.

De 3. Hon. consul. in principio.

Lustravitque tuos aquilas felicibus ortus.

Lib. 1. de laudib. Stilich.

- Felices aquilas quocumque movetas, Sucesseferunt deinde lapio pene imperio dracones: Sidon. Apollin. carm. 2. v. 232.

Ut primum vestras equulas provincia ridit, Desit hostiles confestim horrere dracones.

Idem Claudian. de nupt. Hon. & Marit.

Stent bellatrix aquila, sæpique dracones. De 4. Hon. consul.

- Ferventesque tument post terga dracones.

Atque hi quidem non e metallo aliquo formati, ut aquila, sed vel picti, vel intertexti, & in linteo, ut supra Tertullianus, depicti, hinc vento moveri dicuntur Ammian. 1. 16. Purpureis sub segminibus texti circumdederet dracones, hastarum aurei gemmeis que summatibus illigati, hiatus vasto perflantes & velut iraperiti sibilantes, caudarumque volumina relinquentes in ventum. Suid. in voce *ἰνδρ*, in voce *χαλκός*, in voce *σημεῖα σκυδικά*. Themist. Orat. 6. à Tiliobroga laudati videantur. Gaufridus Malaterra Monachus de gelis Viscardi & Rogerii lib. 3. pag. 55.

Equi fremunt, dant binnitus, aque montes resonant, Mille aura flante leni vexilla subventilant.

Sidon. Apol. carm. 5. v. 409.

- textilis angust

Discurrit per utramque aciem, cui gustur adactis Turgescit zephyris, patulo mentitur hiatus

Imitatus est Claudianum de 3. Hon. consul.

Hi volucres tollunt aquilas, hi picta draconum Colla levant, multique tument per nebula serpentes

Et lib. 2. in Ruffin.

- spiritusque remissis

Manifestant varii ventis cæsante dracones.

Et de 6. Hon. Consul.

- quid fixa draconum

Ora velint, ventis fluitent, an vera minentur Sibila, suspensum rapturi famulis hostem.

Color hujus vexilli, purpureus. Idior. lib. 14. cap. 4. Claudian. lib. 2. in Ruffin.

Surgere purpureis undantes anguibus hastas, Serpentumque vago calum favire volatus.

Alioquin equitum caruleum, pedum erat roseum vexillum. Servius ad principium lib. 8. Æneid. quare Augustus Agrippam generum caruleo vexillo donavit. Sueton. in eo cap. 25. disquisit Donatus Ponzanus Dilucidation. pag. 314.

Postea & ducum nomina signis inscripta. Herodian. lib. 2. in Juliano, & lib. 8. in Maximino. Tacit. lib. 5. Annal. in principio: Quorum imagine pro vexillis sequens forent, eos duces Imperatoresque deligerent. Et lib. 3. hist. Nomen atque imagines Virellii amoluntur. Apud eundem Zorfini in castris ad imaginem Cæsaris procubuit. lib. 12. Et Tyridates ad effigiem Neronis in signo regium deposuit. Suet. in Vespas. cap. 6. Nomen ejus sine mora vexillis omnibus inscripserunt. Dio lib. 40. de Crasso in Parthos ducente. Joan. Xiphil. in Vitellio, inde imaginarius qui imaginem Imperatoris præferunt. Modest. lib. de vocab. rei militar. L. Sen. in Thebaid.

Nomen ducum vexilla præscriptum ferunt.

Hinc puto effectum, ut adorarentur signa. Sueton. Vitell. cap. 2. ad veneranda legionum signa pellexit. Tertullianus jam proxime infra adducendus. Tacit. lib. 2. Annal. Sequerentur Romana, & propria legionum numina. Et alibi: Conversus ad signa & bellorum deos. Sueton. in Calig. c. 14. Aquilas & signa Romana, Cæsariumque imagines adoravit. Clare Vegetius lib. 2. cap. 6. Imagines Imperatorum & præstantia signa venerantur. Sozomenus à Lippio citatus lib. 1. cap. 4. videatur Claudian. lib. 1. in Ruffin.

Augustus veneranda prior vexilla salutat.

Et lib. de bello Get.

Turba salutatis effunditur obvia signis.

Ideo salutari consilio Constantinus crucem inter signa collo-

cavit

cavit, ut adorari posset. Justin. Martyr. Apolog. 2. fuisse Euseb. lib. 2. in ejus vita cap. 7. D. Hieron. epist. ad Latam de Instit. filia vexilla militum crucis insignia sunt. Nicephorus lib. 7. hist. ecclesiast. cap. 36. vide quæ doctæ ad lib. 3. Vegetii cap. 17. colligit Godescalcus Stewechius. Vexillum istud labarum audit. Callistus Cuiuspalates pag. 76. *δισκοειν* vocat. *discum velum*. Brod. ad Anthologiam. Aurel. Prudent. lib. 2. in Symmachum.

*Christus purpureum geminato textus in auro
Signabat labarum.*

Et causa etiam, cur per signa jurarent milites. T. Liv. 1. Dec. l. 6. Obstringere perjurio non se solum suumque caput, sed signa militaria, & aquilas, sacramentique religionem. Q. Tertull. in Apolog. c. 16. Religio tota castrensium Romanorum signa jurat, signa veneratur, signa omnibus diis præponit, omnes illi imaginum iuggestus insignes monilia cruciura sunt, separa illa vexillorum & cantabrorum, styli crucium sunt, laudo diligentiam, noluisse nudas & incultas cruces consecrare. Præoccupatum hoc fecio.

M. Lucan. lib. 1.

- - - per signa decem felicia castris

Perque tuos juvo quocumque ex hoste triumphos.

Festis diebus ornabantur. Minutius Felix in Dialogo. Nam & signa ipsa, & cantabra, & vexilla castrorum, quid aliud quam inaurata cruces sunt & ornata? Sueton. in Claudio c. 13. Aquila non potuit ornari. Quod ex eo transcripsit Orosius lib. 7. c. 6. Claudian. de Nept. Hon. & Mariæ.

- - - Mavortia signa rubescunt

Floribus.

Denique hastæ, in quibus prælata signa, ferro acuto in terram defigebantur, nec avellebantur, nisi facto sacrificio, & si forte non fuissent sponte vellent signiferos secuta, putabatur imminere periculum. & portendi clades, quod aliis dictum nihil opus est hic repetere. Suetonius & Orosius locis proxime superius laudatis, Servius ad lib. 11. Aneid. T. Liv. 3. Decad. 2. pe-

ne in limine, Appian. in Parthico, Plut. in Crasso. unde poetæ figere signa, id est, castrametari, vellere signa, in hostem movere, dicunt.

Stat. lib. 6. Thebaid. v. 230.

- - - sic Martia vellunt

- - - Signa tuba.

Apollon. Collat. lib. 1. de excid. Hierof.

- - - aquilas ergo agmine fallo
Evertunt, & signa solo persixa revellunt.

Et lib. 4. idem.

- - - cum signa revelli,
Multa duces prius hortatus.

M. Lucan. lib. 7. v. 77.

Credere diis dubitas? ipsi tua signa revellunt.

Ovid. lib. 3. Amor. eleg. 14. Sil. Ital. lib. 1. fin.

- - - Patres an signa moveri

Censuerint.

Et lib. 3. Punicor.

- - - edicit convellere signa.

Et lib. 5. ejusdem operis.

Ocyus interea propelli signa jubeat.

Et post eodem libro.

- - - tum signa sequuntur

Nulla vultu manus.

Lib. 8.

Vellantur signa.

Lib. 12.

- - - castris avulsa movere

Signa jubet ductor.

Lib. 13.

- - - ductor convelli signa manipulis

Jubet.

Claudian. de Bello Gildon.

- - - ut rubris aquilus signatus arenis.

Altiora alii, ego hoc Catone contentus sum, & forte

Cecidi ego, cadet qui sequitur, laus est publica.

F I N I S.

PAULI MANUTII
ANTIQUITATUM
ROMANARUM.

LIBRI DUO,

DE

LEGIBUS, & de SENATU.

His accedunt ELECTA,

- I. De Priscis Rom. Gentilitiis ac Familiis.
- II. De Tribubus Rom. xxxv. Rusticis atque Urbanis.
- III. De Ludis Festisque Rom. ex Kalendario vetere.

STUDIO

AND. SCHOTTI.

Illustrissimum Principem,

HIPPOLYTUM ESTENSEM.

Cardinalem, in librum de legibus

P R Æ F A T I O.

Omnēs artes, atque omnes res, HIPPOLYTE Princeps, & Cardinalis, modò augeri, modò minui, nec easdem perpetuò esse, satis inter omnes constat. patet hoc quidem oculis primum, deinde etiam mentibus. oculis notamus eventa: mente, cur quidque eveniat, quove referenda sit cujusque rei mutatio, intelligimus. itaque lapides, & metalla, quæ omnium durissima sunt, quæ vis hominum frangere vix potest, hæc tamen consumit, & conficit vetustas. quidquid ex partibus aliquando coit, & concretum est, id easdem in partes aliquando dilabatur, ac dissipetur, necesse est. habet hoc materia illa, unde res omnes constant, ut formæ mutationem quærat, idque quod sequitur, affecta, migrat in alias naturas, quasi quod appetiit, eo nunquam esse contenta videatur. neque vero hæc naturales tantum ad res conditio pertinet, sed inventa quoque hominum, operaque attingit. mores, consuetudines, loquendi ratio, quam Linguam appellamus, leges ipsæ, quas ne quid unquam ex hominum memoria deleat, in æs incidimus, omnia demum, quæ ab arte naturam imitante fluxerunt, quotidie mutantur, ac tolluntur, non modò ab externis causis contra voluntatem nostram, verum etiam à nobis ipsis, quia tempus ita postulet. sed artes liberales, optimaque studia, quæ nusquam magis, quam in Italia, honor aluerat, atque auxerat, ætas nulla magis afflixit, quam cum Romani Imperatores, Imperii sede in Thraciam translata, Italiam barbaris nationibus diripiendam, ac devastandam reliquerunt. quod nisi superioribus annis Principes, ac Pontifices aliquot, maxime verò Leonis X. egregia, propeque divina liberalitas huic malo subvenisset; quem Laurentii Medices, patris sui, clarissimi viri, exemplo commotum, etiam veræ laudis cupiditas impulit, ut jacentes ingenuas artes, magnis propositis præmiis, excitaret: barbara, credo, quod ad litteras attinet, magna ex parte nunc esset Italia. dignitas omnis philosophiæ, splendor omnis obsolevisset eloquentiæ. sed neque ille hujus præclari operis summam potuit absolvere, ereptus morte, disciplinis liberalibus nimis immatura: & interitum illius tempora sunt ejusmodi consecuta, ut, quæ paululum jam luxerant honestarum scientiarum studia, ea perpetuis multorum annorum tenebris quasi nox quadam obscuraverit prorsus, atque exstinxerit. fatalis enim bellorum tempestas non exercitationem modò litterarum sustulit, verum, quæ sunt in excolenda virtute posite laudes, eas labefecit omnes, atque pervertit. ac nunc quoque, cum pacis aliqua spes, longo sanè intervallo, affulsisset, misera rursus eodem malo tentatur Italia, veteresque calamitates adversus bonis artibus nescio quis Genius invehit. Nunc te, Hippolyte Cardinalis, cui summam juvandi generis humani voluntatem, nec minimam cum voluntate facultatem Deus tribuit, eximiam ad laudem vocat occasio. suscipe desertum panem ab omnibus litterarum parocinium. collige tu, quæ alii dissipant, omnium laudandarum doctrinarum studia, & restitue nobis illa, quæ vel hominum improbitas, vel, ut alio culpa deriveretur, fortunæ vis eripuit. hæc est ætio digna Cardinali, digna Principe. Hippolyto vero, &

Cardinali, & Principe dignissima. Vidimus tuam præteritam vitam. ab ea nihil humile, nihil obscurum, nihil vulgare, ampla omnia, præclara, inusitati exempli, novi generis expectantur. qua tu, ne à te ipso dissentias, nunc quidem magna ex parte præstabis, atque adeò jam præstas, bonis viris, & eruditis beneficentia sublevandis. quorum ex ingeniis non dubito, quin quotidie aliquid efflorescere tuo beneficio videas. quod quia præclarum est exemplum alii sequuntur. scribent omnes, quod quisque poterit, illecti gloria, & commodorum spe compulsi, nam, ut conjecturam de me ipso faciam, quem esse nihil in litteris fatcor: sed, ut aliquid tamen essem, laboravi: ego olim (decennium, opinor, abiit, eoque amplius) auctoribus duobus eximiis viris, Petro Bembo Cardinali, & Bernardino Maseio, qui postea dignitatem eandem magnis in Ecclesiam Christi meritis est consecutus, dederam me ad res Romanas illas veteres, observandas, & ex omnibus antiquorum monumentis omni studio colligendas: ut, cum illam Rempublicam, qua nulla fuit, nec erit unquam illustrior, universam animo, ac scientia comprehendiſsem, Latinis eam litteris explicarem, egregiumque benè, ac laudabiliter instituta civitatis exemplum meis, quatenus quidem ipse possem, scriptis expressum, posteris relinquerem. Res erat præclara, meque delectabat vehementer, & afficiebat ipsa tractatio. Itaque meam omnem industriam, omnem curam, omnes denique in hoc studio cogitationes fixeram, ac locaram. sed accidit iniquo meo fato, ut horum utrumque, Bembo primo jam senem, cujus in benevolentia ornamenti mihi erat plurimum, deinde Maseium non atate minus, quàm virtute, florentem, in quo mei spes otii sita omnis erat, à quo pendebar totus, importuna morte ereptum amiserim. destitutus eo præsidio, quo mea fortuna nitentur uno, fractus animo, ac debilitatus, institutum Antiquitatum Romanarum opus omiseram, & ad alia me converteram. postea verò quàm, honorifica in primis conditione delata, magno sum à te tuo beneficio in tuorum familiarium ordinem invitatus, quod ego summa felicitatis loco duxi: erectus mente, atque animo, rursus, quod abjeceram, suscepi, onusque tantum, quantum privatis opibus perferri vix, aut ne vix quidem potest, te uno fretus egregie sustineo, & ut ex parte totum judicare posses, decem, quos exorsus sum, libris hunc de Legibus potissimum, quem ad te mitterem, delegi: non quod ita postulare ordo: (sextum enim in Antiquitatum volumine locum obtinet) sed, quod, cum omnium librorum materies non modo coacta jam in unum à me esset universa, verum etiam satis diligenter in partes distributa: casu accidit, ut hic minus, quàm ceteri, rudis, minus esset impolitus. præterea feci libenter, tuis actionibus admonitus. leges enim hic liber complectitur. porro leges nihil aliud, quàm rationem, nihil præter ordinem, docent. ratio autem, & ordo, si usquam, in tuis moribus elucet. quippe nihil agis non moderatum, nihil non aquabile, nihil, quod non cum ea, quam sustines, persona, id est, cum religione verè Christiana, ac Sedis Apostolicæ dignitate, consentiat. quare, cum omnia mea tua sunt, quandoquidem ego me tibi, quidquid sum, & quantus quantus esse possum, totum addixi: tum verò hic de legibus Romanis liber verè tibi debetur, tibi que est à me jure optimo inscriptus. Quo in libro benè positam à nobis operam si duxeris, de ceteris quin idem sentias, haud equidem verebor. pergo enim studio pari, voluntate etiam, ut mihi videor, acriore. unum modò exoptandum est, ut, quando nos ab hoc studio nulla utilitas, nulla voluptas, ne valetudinis quidem satis imbecillitati potest avellere, nostris laboribus tua benevolentia quasi propitium numen adsit. sic enim fiet, ne qua prorsus in difficultate, ne quo unquam in scopulo nostra hæreat industria, & in eum, quo spectat animus, portum, secundo cursu, tua benignitatis aura prosequente, facile pervenimus. Vale, Venetiis.

PAULI MANUTII
ANTIQUITATUM
ROMANARUM
LIBER DE LEGIBUS.

CAPUT I.

De jure & legibus in genere, quibus subjicitur operis de legibus Romanis partitio.

prima omnium, atque æquissima natura lex est, quæ tum nihil cuiquam deesse, tum ea, quæ quisque habet, æterna jubet esse. nam, quemadmodum illæ, quæ cælestibus corporibus præfunt, beatæ mentes iustissimæ sunt, & suum quæque corpus iustissime regit: sic ipsa natura, quæ de superioribus illis mentibus derivata, & in unum collecta vis est, æquissimum in agendo ordinem servavit: eaque, quæ egit, patere omnibus, nec unquam non esse vult. itaque & eam partem æris, quæ sublimior, eoque purior est, oculis trajicientes, adspæctum cæli jucundissimo omnes fruimur: & inferiorem, mixtam, spiritu haurimus: & sustinemur, atque alimur terra: & aqua ad ea, quæ cuique commoda, ac necessaria sunt, utimur. nam, etsi horum singula uni animantium generi tributa ad usum ac victum præcipue videntur: tamen ita uti generi proprium unumquodque est, ut diversi generis animantibus nihil denegetur. alitibus ær, mare piscibus, quadrupedibus terra, certa cuique animanti sedes, ac naturale domicilium est: omnia tamen omnibus communia sunt, neque alieni alimentum usu animal ullum perpetuo caret. Hæc sua lege natura, communis omnium mater, ita constituit, ac sanxit, cujus ad similitudinem quo propius accedunt humanae leges, eo certior ac laudabilior ea vitæ ratio est, quam hominum generi præscribitur. neque ad aliud exemplum spectantur homines illi, quos antiqui scriptores divinis laudibus extollunt, quia suas civitates optimis institutis ac saluberrimis legibus temperarunt. Celebrantur præter ceteras Lacedæmoniorum leges, à Lycurgo latæ, Atheniensium, à Solone. Commemorantur & illæ, quas Loerentibus Zaleucus, Thuriis Carondas, Getis Zamolxis, Pythagoræ discipulus, dedit. Laudat etiam Cretensium leges Plato, Carthaginiensium Iſocrætes. Romanas verò Polybius antepone re omnibus non dubitat. hæc cum ab iis, qui cæteris hominibus ingenio, ac sapientiâ præstiterunt, summopere laudatæ prædicatæque sint, quid aliud, nisi præclaras fuisse, credendum est: at dissimiles inter se, & si dissimiles, quo modo omnes præclaræ? quia nimirum ad eundem finem, eandemque quasi metam, non eadem tamen via, omnes tendunt. Jus naturæ, in quo nihil inæquale deprehenditur, primi conditores legum ante oculos habuerunt. ejus imaginem in suas quisque leges, quantum imitatione licuit, transtulerunt. qui cum ad iustitiam pariter intenderent, eandem tamen in tradendo jure rationem ideo secuti non sunt, quia non ejusdem loci, non ejusdem cæli, non ejusdem hominibus ingenio leges ferebant. hæc illi cum animo circumdicerent, atque cogitarent: modo perficere possent, quod agebant: quæ ratione perficerent, laborandum non esse judicant. neque enim ipsarum legum virio factum est, ut aut Athenienses minus diu, quam Lacedæmonii, aut Lacedæmonii minus, quam Romani, floruerint: sed quod

Athenæ citius, quam Sparta, & Sparta citius, quam Roma, de recta majorum consuetudine deficiente, legum imperium majestatemque neglexit. Quare prudenter judicat Polybius, quod, duabus potentissimis civitatibus, Carthagine, & Roma, multorum annorum bello de imperio decertantibus, ad extremum succubuisse Carthaginem, & victam conditiones accepisse, ob eam maximè causam putat, quod, quo tempore inter eas incidit contentio, tum & Carthagine multo, quam antea, negligentius, & Roma multo, quam unquam, diligentius leges colebantur. nihil enim sine jure perpetuum est. Jus autem ipsum nihil aliud est, quam bene vivendi norma, legibus tradita, atque præscripta. quam qui tenent, soli duas maximas res, maximeque optabiles adipiscuntur. primum, ipsi quotidie magis in sua civitate cari sunt, atque honorati, inter ignotos clari, inter homines viri, inter viros heroës: deinde, id quod velle bonitatis est, perficere virtutis facile consequuntur, ut eorum patria civibus frequens, pace tuta, opibus beata sit. ex hoc genere fuisse legimus Thebis Epaminondam, Spartæ Agesilaum, Athenis Aristidem, Romæ Camillum, Fabios, Decios, Scipiones, Catones, innumerabiles alios. nulla enim ex omnium sæculorum memoria magis ad omnem laudem civitas excelluit, ex hoc etiam numero multos in patria mea fuisse, apud majores nostros Carolum Zenum, Franciscum Barbarum, patrum ætate Bernardum Justinianum, Hermolaum Barbarum, Hieronymum Donatum, Andream Naugerium, accepimus. ipsi vidimus, & quod in magna felicitatis parte ponimus, allocuti sæpe sumus Gasparem Contarenum, cui quidem ex iis, quos nominavi, prudentia, bonitate, amore in patriam, pietate in Deum anteferrī nemo, doctrina ne conferri quidem potest. fuit enim ille vir, non modò Venetiis, quamdiu gerendis magistratibus operam Reipublicæ navavit, verum & Romæ, & ubicunque fuit, posteaquam abiens pœne contra voluntatem, præter opinionem certè Cardinalis factus est: fuit, inquam, ille vir, cujus mihi nunc scribenti vultus, & os illud, regie quadam majestate decorum, ante oculos obversatur, in omni genere vitæ inter omnes homines admirabilis, & eximius, qui cum esset habitu naturæ excellenti, ac propè divino, domestica etiam disciplina, præter rectum, & honestum, nihil agnosceret, nihil veller, tamen assiduo philosophiæ studio, ita voluntatem auxerat, ita naturam expolierat, ut cum nemo magis virtutem diligeret, tum nemo diligendam magis judicaret. hunc ego mihi cum à prima adolescentia, tanquam unicum exemplum, & in moribus, & in litteris ad imitandum proposuissem: nunc, in utroque à perfecta illa facultate, quæ in illo fuit, quam longè absum, quamque id, quod imitari staturam, consequi difficile sit, re tentata, & cognita perspicio. equidem in litteris neque temporī, quantum rei familiaris occupatio permittit, neque labori, quantum mea non admodum firma valetudo

fert, adhuc peperci: seduloque sum conatus, ut, quemadmodum ille suorum studiorum rationem exstare voluit: itaque multa litteris ab illo præclarissime tradita leguntur, itidem ego facerem, & pro mea tenui facultate, meis scriptis hominum studiosorum utilitati commodique confulerem. par in utroque voluntas fortasse fuit: nos inferiores ingenio, scientia verò impares maxime sumus. ille Veneram Rempublicam, hoc est eam, quæ inter omnes nostri temporis Respublicas plurimum excellit: nos Romanam, hoc est eam, quam omnium præstantissimam antiquitas habuit, ad scribendum delegimus. ille, quod voluit, periecit: nos, eventu dubio, perficendi tamen spe conamur. nam, etsi quanta in re versamur, intelligimus: tamen, quia superioribus quinque libris, primo de iure, altero de civitate, tertio de religione, quarto de senatu, quinto de comitiis, operam à nobis non omnino male positam existimamus, incepti nondum pœniter, animoque satis alacri pergemus ad ea, quæ restant. Sextus hic erit de Legibus liber, in quo cum diligentia, tum ingenii, addo etiam prudentiæ, gravissima sunt partes. nam ex iis legibus, quæ Romanæ latæ sunt, nullam præmittere, diligentia est: quo in genere negligentes certe non fuimus. Quid autem in ferenda lege quisque cogitaverit, & utrum id, quod cogitavit, utile Republicæ fuerit: hæc verò neque sine ingenio, eoque peracto, quisquam viderit, neque sine prudentia iudicaverit. quare cum eam parem, quæ tota studii ac laboris est, & à voluntate pender, absolverimus, (nihil enim in hoc, quantum quidem in nobis erit, desiderari patiemur) eam, quæ ad ingenium, & prudentiam pertinet, quæ nobis satis parce natura tribuit, si minus pro rei susceptæ magnitudine præstabitur, iniquus erit lector, si quis infirmitatem pro crimine posuerit, meamque causam potius condemnaverit, quia, quod debui, non potuerim, quam probaverit, quia, quod potui, certe voluerim. Quinque partes erunt huius libri. primo loco, quibus nominibus appellata leges sint, quis cuiusque lator, quæ cuiusque sententia fuerit, ostendemus. hæc parte absoluta, quæ erit omnium maxima, tum illa quatuor, quæ ad rationem ferendæ legis pertinent, ordine curabimus, ut, à quo genere hominum, quibus in locis, quibus temporibus, quibus de causis latæ leges sint, explicemus. IUS omne aut à natura est, aut à consuetudine, aut à legibus. ius naturæ ipsum per se, sine consuetudine, & legibus, ad optimam vitæ conditionem satis erat. satis enim beate viveremus, si naturam ducem sequeremur, sed quia, quod iustum, & laudabile est, multi, vel, quia sunt hebetes, non intelligunt, vel, quia sunt improbi, dissimulant: iccirco, ne percantibus daretur excusandi locus, scripta lex est, quæ quid agendum, fugiendumve esset, perpetuis litterarum notis testatum, atque expressum ante oculos poneret. is enim, qui legem fert, si modo suam voluntatem civitatis commodum metitur, tria spectat, ut pœnam factis dignam perdiri homines luant, ut ceteri, exemplo admoniti, pœnaque deterri, meliores efficiantur, ut viri boni, sublati improbis, tutiorem, ac tranquilliorē vitam ducant. est igitur lex tanquam præco, qui, suggerente natura, iustitiam civibus enunciat: cuius vocem qui volentes auribus percipiunt, eamque fideliter animo custodiunt: ita vivunt, ut virtutem à vitio facile distinguant, & ab altero, tanquam à pestifero angue, refugiant, alteram amplectantur, & amabilem præ ceteris rebus existiment. verum, quia publica res ita cum privata cohaeret, ut altera alterius commodo nitatur, nec ferè, nisi utriusque recte sit, diu vigere & stare civitas ulla possit, propterea, quæ utrique consulenter, leges, aliæ pro statu Republicæ, aliæ pro singulorum utilitate, diversis temporibus latæ sunt. fuit igitur & ius publicum, & ius privatum. Rursus, quia publica sunt infirma, si separentur à divinis, publici juris facta divisio est, ut altera pars ad religionem, altera ad res humanas pertineret. Ius privatum ne ipsum quidem simplex esset, sed leges quidem omnes de rebus humanis, alias tamen de iure civili, aliis de criminibus continet.

Primum igitur nobis agendum est de iure publico, deinceps de privato: & primum de publico divino, deinde de humano: item de privato, primum de eo, quod ad ius civile pertinet, secundo loco de eo, quod crimina persequitur.

C A P U T II.

De legibus Romanis ius publicum spectantibus, inter quas primo loco leges de sacris & religione.

ROMANÆ leges aut à regibus latæ sunt, aut ab iis magistratibus, quos, regno sublato, alios aliis temporibus creatos, civitas habuit. ipsas leges magna ex parte aliunde sumptas facile crediderim. non enim dubitandum est, quin, cum ea tempestate in Italia & Albani, & Sabini, & præter ceteros Etrusci florerint, cumque Albx Romulus, in Sabinis Numa, Priscus etiam matre Etrusca, patre in Græcia nato, in Etruria educato, genitus esset, ad suam quique patriam respexerit, & ea, quæ in iis populis probabilia videbantur instituta, delegerit, Romaque legibus sanxerit. à Lacedæmoniis etiam nonnulla, ab Atheniensibus multa ad ius constituendum video derivata. nam ferè, quæcumque in xxi. tabul. decemviri scripserunt, de Solonis legibus translata sunt. & eorum tabulatum supplementa Romanos à Faliscis collegisse, apud Servium Honoratum scriptum est, cuius in commentario, à Cretensibus etiam aliquid sumptum, animadvertimus. *Majores, inquit, nostri, sedentes eulabantur: quem morem habuerunt à Laconibus, & Cretensibus, ut Varro docet in libro de gente populi Rom. in quibus docet, quid à quaque traxerit gente per imitationem.* Nec verò, à ingenio pauca, atque à prudentia esse deprompta, credendum est, præsertim in Republica cum in magnis opibus imperii, pro vario rerum eventu, nova jura temporum necessitas exigeret. Regum ætate non multas in urbe leges fuisse existimaverim: non solum, quia regum iusta pro legibus erant, ad eos gravissima quæque deferrebantur, eorum omnes dicto annuere, imperio parere cogebantur: verum etiam, quia civitas, neque dum populo satis frequens, neque opibus locuples, legum multitudinem non desiderabat. inter paucos, & assiduis bellis exercitatos, nondum licentia, nondum planè vis emergeret: non luxuries; non illa, quæ ferè opes consequitur, malarum artium lues in urbem invaleret. regibus exactis, simul cum publicis opibus & nata nova vitæ sunt, & ea, quæ fuerant, aucta. tunc, ut ad varios morbos diversa medicamenta investigata, inventaque sunt, sic ad ea mala, quæ manare cœperant in civitate, comprimenda, atque sananda, varia legum genera peperit necessitas. neque tamen reges ipsi leges neglexerunt. poterant omnino, quidquid vellet: sed voluit nemo, nisi quod liceret. quin, ut ait Livius l. 8. ab ipso statim urbis primordio Romulus, rebus divinis ruit perperatis, rocata ad concionem multitudo, quæ coalescere in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus, poterat, jura dedit. quem Numa subsecutus, multo etiam magis civitatem legibus excoluit, & ab armis ad religionem, bonosque mores totam traduxit. omnesque deinceps, præter Superbum, ita regnarunt, ut, quod idem Livius l. 1. tradit, Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto, meruit, pessimo publico id salus fuerit, si, libertatis immatura cupidine, priorum regum alicui regnum extorsisset. quare, cum ipsos moderati ingenii, optimique exempli fuisse constet, tum leges habuisse, quarum ad præscripsum universos cives vivere voluerit, quibus de legibus, deque iis, quæ postea latæ sunt, ita summam agemus, nihil tamen ut patriam desiderari, ac primum de publicis, & inter hæc primum de iis, quæ ad religionem pertinet, agendum est. LEGES publicæ de sacris & de religione jam inde à primis regibus, Romulo, & Numa, non læc pauca instituta sunt, sed ante omnia, Romulus videtur, ne quis unquam suas leges, aut sua facta posset infirmare, legem illam, quam re-

giam Ulpianus vocat, de suo imperio tulisse: cum populus ab eo rogatus, omne suum ei, & in eum imperium, omnemque potestatem contulit. Hoc factum ad inducendam religionem animum adiecit, & cum religione securitatem simul civium spectavit. de ipsa enim urbe id primum statuit, ne quis, nisi per portas, ingrederetur, egredereturque: moenia sacrosancta essent. quam legem videtur Cicero significasse de natura deorum III. 40. cum ait, *muros à pontificibus habitos esse sanctos*, quos violare nefas esset. Ita cum & suum Romulus, & publicam salutem religione munisset, sanxit deinde, idque semper ferevit, ne quid publice inaugurato fieret. vidit enim, reliquas leges, quas ferre de rebus humanis cogitabat, haud paulo plus in novo, varietate multis ex locis confluenti populo habituras esse ponderis, si cum quadam erga deos pietate conjungerentur: quandoquidem id esse quasi frenum videretur ad impetus animorum reprimendos, hominesque in officio, rectaque ratione continendos. Atque hac quidem de lege ita loquitur Cic. de natura deorum lib. III. cap. 2. ut ab ea fluxisse Romani imperii magnitudinem significet. *Romulus*, inquit, *mihi persuasum, auspiciis constitutis, fecisse fundamenta nostrae civitatis*. Tum, sacris rebus ac ritibus praefecit principes civitatis, hoc est, patricios, lege iussit: qui, divina tractari à plebeis hominibus, neque pium, neque decorum judicaret: siquidem ea, quae vim habet necessitatis, inopia faceret, ut eorum non modo manus labe rerum vilissimarum foederetur, verum animi quoque tum cogitandis, tum etiam patrandis sceleribus inquinarentur. Addidit aliam legem, ne in templo nocturnae vigilae haberentur: optimo sane consilio, primum, ne quid per noctem minus castè, minus pudice sacrorum specie committeretur: quod fieri plerumque contingit. deinde, ne qua fieri coitio, ne quid iniuri adversus ipsum, publicamve rem occulti consilii, ne quid insidiarum tendi posset, ad quam legem Cicero de Leg. II. 14. spectavit, cum in suis legibus illa scripsit: *Nocturna mulierum sacrificia ne fiant*, prater illa, quae pro populo rite fiant. Et, quoniam opinio fabularum, quibus antiquitas deos admiscere solita est, familiaritatem quandam inter homines & deos videtur inducere: unde manat primum contemptus, & in moribus licentia, deinde ad omne facinus audacia: vinculum hoc quoque incolumitatis publicae firmissimum sapientissimus rex futurum putavit, si poenam illi lege indiceret, qui fabulose de diis signimenta credidissent. Quid illud? ubi diversa religio est, tollitur societas, & consuetudo. ex eo facile odia, & ex odiis seditiones existunt. quo saepe malo civitates intereunt: providit hoc Romulus, cavique, lege lata, ne deos peregrinos, prater Faunum colerent, neve sacrificia externa facerent. Has leges, & eas, de quibus infra suo loco agemus, videtur comitiis curiatis tulisse, qua de re Pomponii jurisconsulti verba Dig. I. 2. 2. §. 2. recitabo. *Romulus*, inquit, *populo in xxx. partes divisit, quas curias appellavit, quod tunc Reipublica curiam per sententias earum partium expediebat, leges quasdam curiatis ad populum tulit: tulerunt & sequentes reges: quae omnes conscriptae exstant in lib. Sexti Papirii, qui fuit illis temporibus, quibus Superbus, Damarathii Corinthii filius, isque liber appellatur juri civile Papirianum. Hae Pomponius. Aliam ejusdem Romuli, sed ita mutilam ponit Festus, vix ut sententiam consequi liceat. scribit enim sic: In regis Romuli, & Latii legibus: (sive Tarq, qui cum eo regnavit, malimus legere) Si nurus, sacra divus parentum esto. Verum in Romulo temperatum fuit ingenium, quales scilicet nascentis urbis initia postulabant, tum ad rem bellicam, tum ad religionem accommodatum. Numa totus in re divina fuit: itaque ad eos sacerdotes, quos Romulus instituit, qui sexaginta fuerant, ipse alios praeterea adiecit, flaminem Dialem, Martialem, Quirinalem, virgines Vestales quatuor, Salios Marti Gradivo duodecim, pontificem maximum ex patriciis, cui omnia sacra tum publica, tum privata commisit. hac, non dubito, quin ad perpetuitatem legibus sancta sint, sicuti alia multa quae re-*

ligionis causa cum ab aliis regibus, tum à magistratibus in Republica constituta sunt. Addit ejusdem legem Plutarchus in Coirolano p. 225. E. *Ut cum sacerdotes rem divinam facerent, clara voce praeo clamaret, Hoc age: ut attento animo sacris operam darent*. Tres & Plinius nominat, unam lib. XIV. cap. 12. *Nerogus vino respergeretur: neve diis ex imputata vine vina libarentur. quorum alterum sanxit propter inopiam: alterum, ut putare cogerentur, alias aratores, & pigri circa pericula arbusculi*. hanc puto Possumium Numae legem idcirco dictam esse, quia Possumius eam aliquis in magistratu jussu Numae tulerit. nec verò quemquam Numae regnante fuisse crediderim ea potestate praeditum, ut legem ferre posset, prater praefectum urbis: qui videtur à Romulo institutus; quod ipse, propter assidua bella, urbanis negotiis operam dare nullo modo posset. certè rex ultimus Tarquinius, Rutulis bellum illaturus, curam urbis commisit Sp. Lucretio Tricipitino: quem Livius Praefectum urbis appellat. Alteram Numae legem idem Plinius nominat lib. XVI. 1. cap. 2. *Ut deos fruge colerent, & molafalalarent*. Tertiam lib. XXXI. cap. 2. *Ne pisces non squamosos polluerent*. Legem quoque de praeiorum terminis, quos tanquam deos coluunt, ab eo latam, & alia quadam sacris inducendis, aut confirmandis idonea, ab eo instituta, docet libro secundo Dionysius. Festus etiam, *Numa*, inquit, *statuit eum, qui terminum exarasset, & ipsum, & boves sacros esse*. Idem alio loco. *Alii antiqui pro aliter dicebant, hinc illud in legibus Numa: Si quis alius saxit: ipsos fori sacer esto*. A divinis ad humana conversus, luctui modum statuit pro cuiusque aetate, ut apud Plutarchum in ejus vita scriptum est. Legem ejus de Judiciis Festus memorat his verbis: *Numa in secunda tabula, secunda lege, in qua scriptum est: Quid horum fuit unum iudicii, arbitrove, reove, eo die diffusum esto*. Recitat idem ejusdem legem, his verbis: *Si parentem puer verberit, aut, oia plorasset parentes: puer divus parentum sacer esto*. Quae sine dubio ad eam, quae parentibus debetur, pietatem spectat. Exactis Regibus, lege tribunicia omnes leges exoleverunt: (ponam enim ejusdem Pomponii verba) Dig. I. 2. 2. §. 3. *iterumque cepit populus R. incerto magis jure, & consuetudine aliqua uti, quam perlata lege: idque prope xx. annis, postea placuit, publica auctoritate x. constitui viros, per quos peterentur leges à Graecis civitatibus, ut civitas fundaretur legibus: quas, in tabulis x. aeneis perscriptas, pro Rostris proposuerunt, ut possent apertius perspicere: datumque est eis eas eo anno in civitate summum, uti leges corrigere, & si quis esset, interpretarentur, neque provocatio ab eis, sicut à reliquis magistratibus, fieret, qui & ipsi animadvertentes aliquid deesse primis x. legibus: ideoque sequenti anno alias duas ad easdem tabulas adjecerunt*. In his legibus, quascunq; comitiis x. viri tulerunt, multa proprie de jure divino sancita esse, necesse est: siquidem ita diligenter, & ita copiose scriptae sunt, inspectis prius & sapientissimi Solonis legibus, & aliarum Graeciae civitatum institutis, ac moribus, ut vel aetate sua Livius lib. III. cap. 34. in immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fontem tamen omnis publici privatiq; juris XII. tabulas esse dicat, sed de sacris ritibus pleraque veritate oblitterata, evanuerunt: nonnulla de legibus ad creandos sacerdotes pertinentibus, veterum historiae, ac monumentorum ope, quasi scimus, è naufragio, servatae sunt. Atque hoc de genere (ut à primis temporibus ordiar: unde veluti per gradus ad postrema descendam) leges invenio Romiliani primum: quae cautum est, ne alii, prater patres, & magistratus, sacra intrent peragerentque, deinde tribuniciam, Sextiam Liciniam, ut x. viri sacrorum, non, ut antea, omnes patricii, sed ex parte dimidia de plebe crearentur: item aliam tribuniciam, Ogulniam, ut, cum quattuor pontifices essent, placeretque sacerdotum numerum augeri, quattuor praeterea pontifices, quinque augures, de plebe omnes, allegarentur: ut omnino octo pontificum, novem augurum numerus fieret. Jam enim inter plebem, & senatum, hoc est, inter inopes, & divites, peculiare malum in liberis civitatibus erumpere discordia coeperat: seque plebs,

quasi

quasi profanam, à sacris amoveri querebatur. ideoque tribuni plebis adveniente senatu, ad extremum, latis rogationibus, obtinuerunt, ut sacerdotia communicarentur. Fere præterea de cooprandorum sacerdotum jure partim pro plebe, partim pro collegiis lata. tribunicia Cn. Domitii, consularis L. Corneli Syllæ dictatoris, tribunicia T. Atii Labieni, consularis C. Cæsaris, consularis deinceps & M. Antonii. cum enim, veteri lege, ac more, augures ab auguribus pontifices à pontificibus, reliqui sacerdotes à suis quique collegiis crearentur, unus pontifex maximus à populo: quod & Ciceronis in Agraria II. & omnium poene historicorum, ac Livii maxime testimonio constat: Cn. Domitius tribunus plebis, vir clarissimus, tult: quod populus per religionem sacerdotia mandare non poterat, ut minor pars populi vocaretur: ab ea parte qui esset factus, is à collegio cooparetur. Sunt etiam hæc in oratione pro C. Cornelio Frang. 32. *Quid? avunculus tuus, clarissimus vir, clarissimo patre, avo, majoribus, credo silentio, favente nobilitate, nullo intercessore comparato, populo R. dedit, & potentissimorum hominum collegiis eripuit cooprandorum sacerdotum potestatem.* Existimo autem hac lege permissum, ut absentes etiam possent petere sacerdotia, nam eam, ut opinor, significat Cicero, cum ad M. Brutum Epist. s. ita scribit: *Ciceronem nostrum in vestrum collegium coopari volo, existimo omnino absentem rationem haberi sacerdotum comitis posse: nam etiam factum est anteq. C. C. Marius, cum in Cappadocia esset, lege Domitii factus est augur: nec, quo minus id posse liceret, ulla lex sanxit.* Postea L. Sylla, rerum potius, cum alia multa contra populum, qui Matinas partes foverat, tum hoc sanxit, ut rursus sacerdotes à collegiis crearentur, de quo sic Pedianus in Divinationis explanatione p. 19. *His x. annis, victore Sylla, bellis civilibus, spoliatus est populus R. potestate tribunicia, judicandi jure, arbitrio creandorum sacerdotum.* Sed quemadmodum legem Domitiam abrogavit sua lege Sylla, aliquot post annis, T. Atilius Labienus tribunus plebis abrogavit, Domitiamque restituit. fecit autem hoc auctore C. Cæsare: qui, si populus in mandando sacerdotio suffragium ferret, se, qui popularis admodum erat, pontificem maximum, in demostui Merelli Pii locum creatum iti, non sine causa postulabat, quod re comprobatur. nam, P. Servilio Maurico, & Q. Lutatio Catulo, consularibus viris, & provecta jam ætate, dejectis, ipse, nondum prætorius, in amplissimi sacerdotii gradum ascendit. Tult & ipse legem, non quæ à Labieni lege discreparet, (sunt enim uterque popularis) sed quæ novum aliquod jus adscriberet. Domitium quidem legem in eo capite confirmavit, ut absentibus petere sacerdotia liceret. scripsit enim hæc in sua lege: *Qui petit, cuiusque ratio habebitur.* quorum verborum sententiam Cicero exponens in epistola s. ad M. Brutum, *Asperè, inquit, indicat, posse rationem haberi etiam non presentis.* Rursus à populo ad collegia, lege Labieni abrogata, jus cooprandorum sacerdotum restituit post obitum Cæsaris M. Antonius consul, eo consilio, ut facilis ac certus M. Æmilius Lepidus, cujus filio filiam suam collocaverat, pontifex maximus in Cæsaris locum subrogaretur, ita, quod historia demonstrat, jus creandi sacerdotes quater immutatum est, à Domitio, Sylla, Labieno, Antonio. mihi tamen & de quinta mutatione oritur opinio, ut puro, satis certa, primum ex epistola s. ad M. Brutum: in qua ita scriptum est: *Panjam vivo celsiora omnia putabamus, statim enim collegam sibi subrogasset, deinde, ante prætoriam, sacerdotum comitia fuissent, cum enim, quo tempore hæc epistola scripta est, tum non à col-*

legiis, sed à populo subrogari solitos esse sacerdotes, manifestum sit, quia comitia de populo dici nemo nescit: hæc autem epistola eo anno scripta sit, quo Hirtius & Pansa coss. fuerunt, id est eo, qui Antonii consulatum primus consecutus est: liquet Antonii legem non esse servatam, sed eam, quam Domitius tulerat, iterum esse restitutam. nitor etiam Dionis testimonio: qui libro XLVI. leges Antonii à Pansa consule abrogatas esse narrat, quod etiam fecit Lentulus ille, qui scripsit his verbis ad Ciceronem: *Primus ego leges Antonianas fregi.* ut ejus potius exemplum Pansa, quam ipse Pansa, secutus esse videatur. est etiam ex ipso Cicerone minime dubium de abrogatis Antonii legibus argumentum. *Alia, inquit oratione XIII. cap. 3. in ipsum, Antonii rescidisti: leges per vim, & contra auspicia lata: delevisti.* Præterea patet hoc eo clarius, quod in ea, de qua proxime mentionem feci, ad Brutum epistola proximam legem de sacerdotiis Cicero Juliam appellat: quæ petendi sacerdotii potestatem absentibus permittebat. quod si post Antonii consulatum, in quo legem tulit de jure cooprandi, proxima dicitur C. Cæsaris lex: nimirum sublata jam erat Antonia, & mos ille renovatus cooprandorum sacerdotum populi comitiis, quem sua lege primus Domitius induxerat. quamquam non id primus esset aggressus: nam aliquot annis ante C. Licinius Crassus eadem sententia legem promulgavit, nec tamen perculit: sic enim in libro de Amicitia cap. 25. loquitur D. Lælius, is, qui cum Africano minore conjunctissimè vixit. *Quam popularis lex de sacerdotiis C. Licinii Crassi videbatur. coopratio enim collegiorum ad populi beneficium transferrebatur, tamen illius vendibilem orationem religio deorum immortalium, nobis defendentibus, facile vincebat, atque id actum est præter me, quinquennio ante, quam consul sum factus, itaque re magis, quam auctoritate, causæ illa defensæ est.* Hic, quando veterum testimonia, quæ sunt de legibus ad sacerdotum creationem pertinentibus, recitavi: adjungam dubitationis nescio quid, quod explicare, non cuivis, ut opinor, facillimum est. non enim minus libenter meas dubitationes, quam expositiones, profero: neque ego me esse profiteor, cui omnia pateant, contra, si quis se multa nescire fateatur, & qui libenter in legendo dubitet, is ego sum. Quæro igitur, utrum Cn. Domitii lex etiam ad ipsos pontifices maximi creationem pertinuerit, an verò ad sacerdotes, pontifice excepto, nam, si Domitius legem tulit non de pontifice maximo, sed de cæteris sacerdotibus à populo creandis: quia de pontifice ferri non opus esse judicaret, cum is jam ante à populo crearetur: cur dixit Dio libro XXXVII. legem Domitiam de coopratione sacerdotum à Labieno tribuno plebis esse renovatam, ut pontifex maximus in locum Metelli C. Cæsar à populo crearetur? quod si quis Domitium & de pontifice maximo tulisse dixerit: huic ego opponam Ciceronis, & Livii auctoritatem: qui, quod Domitius tulit, ut in sacerdotibus fieret, id jam ante in pontifice maximo esse factum significant, ut scilicet à parte populi crearetur. Ciceronis verba sunt hæc in II. in Rullum oratione cap. 7. *Item, inquit, eodemque modo, capite altero, ut comitis pontificis maximi, ne hoc quidem videt, majores nostros tam fuisse populares, ut, quod per populum creari fas non erat, propter religionem sacrorum, in eo tamen, propter amplitudinem sacerdotii voluerunt populo supplicari.* atque hoc idem de cæteris sacerdotiis Cn. Domitius, tribunus plebis, vir clarissimus, tult: quod populus per religionem sacerdotia mandare non poterat, ut minor pars populi vocaretur: ab ea parte qui esset factus, is à collegio cooparetur. Satis aperte significat, ante Domitii legem à parte populi pontificem esse factum. sed Livius paulo clarius etiam hoc idem lib. XXV. cap. 5. exponit: ait enim: *Comitia inde pontifici maximo creando sunt habita. ea comitia novus Cethegus habuit.* comitia pontificis maximi nominat, plurimus autem Domitii ætatem annis. Quænam igitur est hujus explicande questionis ratio? hæc fortasse concedo, ante Domitii legem populi comitiis pontificem maximum esse factum: sed Domitium existimo, cum reliquorum sacerdotum, id est pontificum, augurum,

gunt, XV. virorum, VII. virorum, flaminum, aliorumque omnium, qui iure sacerdotii sacris præfunt, eandem esse conditionem velle, ut, quemadmodum pontifex maximus, item ipsi à parte populi crearentur, de sacerdotibus omnibus generatim tulisse, ut etiam pontificem ipsum maximum comprehendere videretur, ita, quod de iure subrogandorum sacerdotum Domitius tulit, non illud quidem in pontifice maximo novum fuit, sed, cum generalibus verbis esset perscriptum, non minus ad eum, quam ad reliquos sacerdotes, pertinuit, quum ob causam, cum L. Sylla Domitiam legem abrogavit, abrogatum simul & de pontifice maximo, & de sacerdotibus reliquis dicemus, non, quod nemini Domitius de pontifice maximo tulisset: (jam enim, neque hoc esse factum, neque fieri oportuisse, diximus) sed, quod, cum de sacerdotibus omnibus tulisset, legis sententia etiam ad pontificem maximum, qui & ipse sacerdos esset, pertineret. itaque, lege abrogata omnium sacerdotum, quorum in numero pontifex maximus erat, ad collegia rursus transita cooptatio est, eademque lege à Labieno renovata, pontificis maximi & reliquorum sacerdotum par conditio fuit, ut omnes à parte populi crearentur. quod enim communiter omnibus de sacerdotibus sanctum à Domitio fuerat, eo pontificem maximum excludi jus non fuit. Vetus etiam de religione lex illa fuit, quam Q. Papirius tribunus plebis tulit: qua vetabatur injussu populi quidquam consecrari, neque aut hominem, aut locum, aut rem excipiebatur ullam quod ex oratione pro domo conjici videtur posse. Item illa de ritu capiunda virginis Vestalis, Papia primum, deinde Popillia, qua de re apud Gellium lib. 1. c. 12. scripta sunt hæc. *De more itaque capiunde virginis, litera quidem antiquiores non exstant, nisi, quæ capta prima est, à Numæ rege esse capiam.* Sed *Tapiam legem invenimus, quæ cavetur, ut pontificis maximi arbitratu virgines à populo viginti legantur, sortitioque in concione ex eo numero fiat, sed ea sortitio ex lege Papia non necessaria nunc videri solet. nam si quis honesto loco natus adeat pontificem maximum, atque offerat ad sacerdotum filiam suam, cujus duntaxat, salvis religionum observationibus, ratio haberi possit: gratia Papie legis per senatum fit. Capi autem virgo propterea dici videtur, quia, pontificis maximi manu prehensa, ab eo parente in cuius potestate est, velut bello capta abducitur. In libro Fabii Pistoris, quæ verba pontificem maximum dicere oporteat, cum virginem capiat, scriptum est. Ea verba hæc sunt. Sacerdotem Vestalem, quæ sacra faciat, quæ jus fieri sacerdotem Vestalem facere pro populo R. Quiritibus, nisi quod optima lege fiat: rite Amata capia. Amata autem inter capiendum à pontifice maximo appellatur, quoniam, quæ prima capta est, hoc fuisse nomine traditum est. Legum de religione ultima erit, & quasi agnecogit ea, quæ sacerdotes militiæ vacationem, præterquam Gallico bello, habere iussit: non quod iis bello prioris interdiceret: sed hoc tribuit, ut, si minus ire ad militiam vellent, cogi ne possent. nam, sponte multos augures, multos pontifices ad bellum exisse, historici narrat, qui tamen extra Italiam primus pontifex maximus P. Licinius Crassus Mucianus contra Aristonicum, qui Asiam occupaverat, profectus est, is in prælio interfectus, neglectæ religionis pœnas dedit. hanc legem significat Plutarchus in Fabii Maximi vita p. 189. A. cum ait: Crassum, quod erat pontifex maximus, divina quadam lex domi tenuit. Eodemque & Livius libro xxvi. c. 38. spectavit. Nominata, inquit, consulebus provincia sunt, Sicilia Scipioni extra sortem, concedente collega, quia iacorum cura pontificem maximum in Italia retinebat; Brutii Crassa, sed hic Crassus multis annis ante illum fuit, qui ab Aristonico est interfectus: ut ex observatione temporum facile est intelligere.*

CAPUT III.

Leges de ludis.

Sequuntur proximè leges de ludis, quas cum iis, quæ ad religionem pertinent, conjunctionem, & quasi affinitatem

tem quandam habere, satis ex eo constat, quod nulli sine sacrificiis ludi fuerunt, & sacrificium religionis pars est. idè & M. Varro, cum de rebus divinis libros quinque componeret, unum de ludis, ut de re divina fecit, quæ ratione adducti sumus, ut post leges de sacerdotiis, eas quæ sunt de ludis, exponeremus. Ac prima inter has Licinia nominatur, de ludis Apollinaribus: qui cum in unum annum voverentur, incertoque die fierent, senatus P. Licinium Varum prætorem urbis ferre ad populum iussit, ut in perpetuum in statum diem voverentur. hi ludi, cum Hannibal esset in Italia, victoriæ causâ Q. Fulvio Flacco tertium, Ap. Claudio cos. ex Martii, clari vatis, carmine primum instituti sunt: ejus in libris hæc inventa Livius recitat libro v. eademque sententia & Macrobius libro Saturn. 1. 17. *Hæstet, Romani, si ex agro expellere vultis, vomicaque quæ gentium venit: longè: Apollini vovendos censeo ludos, qui quotannis comiter Apollini fiant: cum populus dederit ex publico partem, privati uti conferant pro se, sursumque, iis ludis faciendis prærit prætor is, qui jus populo plebique dabit summum. decemviri Græco ritu hostiis sacra faciant. Hoc si recte facietis, gaudebitis semper, sitque res vestra melior, nam is Deus exstinguet perduelles vestros, qui vestros campos possunt placide.* Hoc invento carmine, censuerunt patres Apollini ludos vovendos, faciendosque, voveri autem, & fieri à prætore urbano: quod is esse videretur, qui jus populo plebique summum daret: cum facti essent, duodecim millia aris prætori ad rem divinam, & duos hostias majores dandas: & ut decemviri sacra ritu Græco facerent, hisque hostiis, Apollini bove aurato, & capris duabus albis auratis, Latona bove femina aurata. Ludos prætor cum facturus esset, edixit, ut populus per eos ludos stipem Apollini, quantum commodum esset, conferret, populus eos coronatus spectavit, matronæ supplicavere: vulgoque apertis januis in propulo epulati sunt: celeberrique dies omni ceremoniarum genere fuit. Anno proximo, referente Calpurnio prætore, decrevit senatus, ut si ludi in perpetuum in statum diem voverentur. P. Varus, ut diximus, prætor urbanus, à senatu iussus, legem tulit: & ex ea lege ipse primus vovit, fecitque ante diem 2. nonas Quint. eumque diem solennem deinde servatum esse Livius tradidit: ego tamen M. Bruti, qui Cæsarem interfecit prætoris urbani, absentis nomine, neque uno die tantum, neque 2. nonas Quint. factos invenio, sed cum nonis Quint. essent commissi, usque ad 3. Idus datos fuisse. quod ex duobus locis libri Epistolarum ad Atticum XVI. colligiitur. quod ipsum, de pluribus ludorum Apollinarum diebus, constat, ut opinor, Livius libro XXXVII. c. 4. his verbis: *Ludis Apollinaribus ante diem Idus Quint. celo sereno, interdiu obsecrata luce est.* Alios præterea ludos Romæ fuisse, notum est de quibus agitur in alio libro separatim. Nunc leges ostendamus: id quod propositum nobis est. Liciniam Fannia sequitur: de qua Gellius II. 24. hæc, *ludis Megalensibus Principes civitatis natus inter sese convivia agitabant, qui ætate S. C. quod factum est C. Fannio & M. Valerio cos. jurare cogebantur, conceptis verbis, atque consules, non amplius in singulas canas sumptus esse facturos, quam centenas, vicosque aris, præter oleum, & far, & vinum, neque vino alienigena, sed patrio usuros, neque argenti in convivium plus pondo, quam libras centum, illaturos. sed post illud S. C. lex Fannia lata est, quæ ludi Romæ, item plebeis, & Saturnalibus, & aliis quibusdam diebus in singulos dies centenis aris infundi concessit, acceperunt alii diebus in singulis mensibus riceos, cæteris autem omnibus denos. Et, quoniam spectandi locum senatores in imis gradibus ante omnes habuerunt: quod instituitur curules adiles, censorum iussu, Attilio Serranus, & L. Scribonio Libo: fecit sua lege L. Roscius Otho, Ciceronis ætate, alteram in populo distinctionem. tulit enim, ut equester ordo foris à plebe in XIV. gradibus sederet, iis tamen equitibus exceptis, qui sine suo, sive fortuna vitio decovisent, cui generi certum locum assignavit, pœna interrogata, si in XIV. sedissent. hinc illud in Antonium, oratione II. c. 18. *Teneſe memoria, te prætextatum decovisse? patris, inquit, ista culpa est. concedo: illud tamen audacia tua, quod sedisti in XIV. cum esset lege Roscia deco-**

Kkkkk

beribus

Horibus certus locus constitutus: quamvis quis fortune vitio, non suo decovisset. Primum igitur senatores in sedibus circo proximis condebant, secundo loco proxime sedisse equites putabam, cum, exceptis senatoribus, & magistratibus, dignitate antecirent: sed à Cornelio Tacito monitis opinionem mutavi, is enim, sedisse quidem in XIV. ordinibus equites, narrat, non tamen, ante plebem, sed consule, tantum ut XIV. ordines haberent. Nero, inquit libro XV. 32. 2. *Equitum Romanorum locos sedibus plebis anteposuit apud circum: nam ad eam diem indifferenter inabant: quia lex Roscia nihil, nisi de XIV. ordinibus, sanxit.* Hic legis Titia & Cornelia, à duobus fortasse tribunis plebis lata, (nam & plebei Cornelii fuerunt) subiungenda mentio est: quæ sanxit, ne quis in pecuniam luderet, sponsonemque ejus rei ergo faceret, nisi si certaretur disco, pilove jaciendo, currendo, saltando, ludendo, pugnando: quæ virtutis causa fiebant. hanc legem utrum Reipublica, an Imperator temporibus latam existimem, compertum non habeo. mentionem video fieri apud jurisconsultos. Nec omittendum illud, quod pertinere videtur ad ludos: histionum licentiam repressam esse legem: qua de re is, qui libros rhetoricorum scripsit ad Herennium, atque etiam Suetonius mentionem facit. Non est, opinor, à legibus de religione lex illa sejungenda: quam vetustam fuisse Livius asserit, priusci literis verbisque scriptam: ut, qui prator maximus esset, idibus Septembris clavum pangeret, cujus religionis servandæ gratia creatum esse dictatorem, idem Livius ait, L. Manlium Imperiosum, ab eoque clavum esse fixum dextro lateri adis Jovis optimi maximi, ea parte, qua Minerva templum fuit: & addit, cum clavum, quia lax primis urbis temporibus erat literæ, notam numeri annorum fuisse credi: eoque Minerva templo dicatam legem, quia numerus Minerva inventum esset: eam autem ceremoniam cum per aliquot annos fuisset intermissa, ideo esse renovatam, ut pessilentia sedaretur, quod antea factum, prospereque rem successisse, seniores prædicabant.

CAPUT IV.

Leges de rebus humanis, ac primum ea quæ sunt de magistratibus lata.

Post res divinas, humanæ sequuntur, & inter humanas primum dignitatis locum obtinent magistratus. itaque ordo postulat, ut, quæ leges de iis latae sunt, eas hic exponamus. Sed quoniam ex ordine Senatorio leguntur magistratus: de legendo senatu prius agi, æquum videtur. qua de re Festi verba subscribemus. *Præteriti senatores, inquit, quondam in approbatio non erant: quod, ut reges sibi legebant, sublegebantque quos in consilio publico haberent: ita post exactos eos Consules quoque & tribuni militum consulari potestate, conjunctissimos sibi quosque patriciorum, & deinde plebejorum legebant: donec Ovinia Tribunitia intervenit, qua sancitum est, ut Censores ex omni ordine optimum quemque curiatim in Senatumlegerent, quo factum est, ut, qui præteriti essent, & loco moti, haberentur ignominiosi.* De magistratibus prima fuit opinio, hæc: ut de senatu, id est, de patriciis familiis, omnes magistratus crearentur: idque à Romulo institutum reliqui deinde reges observarunt. hanc autem legem, vix putaverim, comitiis curiatis, ut reliquis, à Romulo esse latas. quippe, quæ adversus plebis voluntatem res esset, eam rem: cui ipsius plebis iudicio potestatis committeret: sanxit igitur hoc regio jure, publicisque tabulis consignavit, & observari pro lege voluit. quod perspicue demonstrat Dionysius libro II. cap. 83. cum ait: Romulum de muneribus patriciorum & plebejorum lege sanxisse, ut patricii sacra curarent, magistratus gererent, jus dicerent: plebei, qui rudem inopesque essent, agros colerent, quæstuarisque artibus operam darent. Temperamentum illud tamen, quo civitatum concordia, id est, salus ipsa custoditur, maxime quaesivit. nam, ac nimis in ordinem patricium videretur esse propensus, da-

tum aliquod populo voluit, & ut is suis suffragiis magistratus crearet, leges scisceretur, bella decerneret, curiatis comitiis tulit. Duumvros quoque, qui perduellionem judicarent, ita creati iussit, ut ad populum provocatio esset. qua ipsa de lege & infra mentio fiet inter eas, quæ ad crimina capitalia pertinent, nec tamen hic, cum ad duumvros, hoc est, ad magistratum pertineat, omittendam putavimus. Eiusdem lege creavit populum tribunum Celerum, qui equitibus præerat, & veluti secundum locum, ut ait Pomponius jurisconsultus, à regibus obtinebat. quo in numero fuit L. Junius Brutus, ille reges ejiciendi, & inducenda libertatis author. Creatos etiam regnante Romulo, quæstores Ulpianus Dig. 1. 13. prodidit à Junio Gracchano traditum in iis libris, quos de Potestatibus inscripsit. idem tamen hæc subiungit: *Sicut dubium est, an, Romulo & Numa regnantibus, quæstor fuerit: ita, Tullio Hostilio rege, quæstores fuisse certum est.* Et sane crebrior opinio est, Tullum Hostilium primum in Rempublicam quæstores induxisse. Legem aliam præterea in regno Romano de magistratibus non video nominari.

CAPUT V.

Leges post exactos reges de magistratuum urbanorum creatione ac potestate lata.

Regibus pulsus, prima de magistratibus lex fuit, quam L. Junius Brutus tulit, ut singulis annis bini consules, regia potestate crearentur, iisque primum creandis centuriata comitia ab interrege, ut ait Dionysius, haberentur: quæ tamen à præfecto urbis esse habita, Livius tradit. sic enim lib. 1. cap. 60. scripsit. *Duo consules inde comitiis centuriatis à præfecto urbis ex commentariis Ser. Tullii creati sunt.* In quo videtur illi esse cum Dionysio controversia: quæ tamen nulla est, nam & ab interrege, & à præfecto simul urbis habita sunt ea comitia, quibus primi consules creati sunt. cum iis præfuerit Sp. Lucretius Tricipitinus, Lucretia pater: qui erat idem urbis præfectus: interrex, quod cum senatus habendis consularibus comitiis, Bruto referente, creasset: præfectus, quod ei Tarquinius, ad bellum proficiens, curam urbis mandaverat. utrumque enim scriptum est apud Dionysium, aut igitur à præfecto urbis Lucretio creati consules sunt, ut ab interrege, non ut ab urbis præfecto; aut etiam, quod, qui interrex esset, idem & præfectus urbis vocari posset. urbis enim curam gerebat interrex: quia tunc, urbanas res qui curaret, magistratus omnino nullus esset. Post hanc legem duæ sequuntur proximæ, à P. Valerio consule, Bruti collega, lata, quibus plebis potestas aucta, senatus & magistratum immutata est: primum, ut magistratum nemo caperet, nisi qui à populo imperium acciperet, si quis aliter fecisset, capitali poena puniretur, qui eam occidisset, ei impune esset: deinde, ut adversus magistratum provocatio ad populum esset: neve quis magistratus civem Romanum adversus provocationem verberare, aut necare vellet. quam legem centuriatis comitiis esse latam, Valerius tradit lib. IV. Pro patriciis ea fuit, quæ ut opinor, T. Lartio Flavio iterum, Q. Cælio cos. lata est, de dictatore sine provocatione creando, & ut de consularibus legeretur. fuit autem hæc lex idem pro patriciis, quia, cum creati dictatorem de consularibus juberet, sequebatur, ut de patriciis crearetur. consules enim tunc, & per annos deinde multos, patricii fuerunt: nec prius de patriciis legi dictator desit, quam creati duo consules patricii deseruerunt. non enim consul patricius dictatorem quemquam de plebe dixisset. itaque, qui primus de plebe dictator fuit, C. Marcus Rutilus, is à M. Popillio Lanate consule plebejo dictus est: cum ita casus tulisset, ut adversus Etrusci belli terrorem dictator dicendus esset, nec nisi à consule plebejo dici posset: quia consul alter patricius M. Fabius Ambustus bello retineretur. ita communicata plebi dictatura, anno ab urbe condita CCCIC. idque contra veterem consuetudinem, non tamen contra legem factum est. non enim lex dictatorem de plebe fieri veterat,

ruerat, sed de consularibus jufferat. at C. Marcius consularis. satisfecit igitur legi Popillius cum consularum hominem dictatorem dixit: patriciis non satisfecit, quia consularum de plebe dixit: cum omnes antea de patriciis quia soliti essent. Eadem fortasse lege sancitum est, (legem certe, quae hoc sanxerit, nominat Plutarchus in Fabio p. 175. F.) ne dictator equo posset uti, idque vel obeam causam, quod, cum plus melle roboris in pedestribus copiis putaretur. propterea in legione permanere, nec locum deferre deberet imperator: vel quod, cum ad alia omnia dictatoris esset singularis potestas, in hoc uno voluerunt eum populo inferiorem videri: senatus tamen petenti Fabio Maximo Verrecosso contra veterem legem concessit, ut equo vehi posset, datumque id hominis viruti, ac temporis, cum, casis ad Cannas Romanis, in uno Fabio, dictatore creato, melioris fortunae spes reposita videretur. Illa pro plebe adversus patricios fuit, quae in Sacro monte lata est, & Sacrae nomen accepit, ut plebi sui magistratus essent, iique sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset, neve qui patrum capere eum magistratum liceret. quae lege tribuni plebis quinque primi creati sunt: nec tamen, utrum una tantum lex, an plures in Sacro monte latae sint, satis constat. Livius, & Dionysius, ubi rem ipsam narrant, uocem nominant. sed Livius alibi non semel, Sacrae leges, dixit. Cicero quoque de provinciis consularibus cap. 19. Si patricius, inquit, tribunus plebis fuerit, contra legem Sacrae. Et in ea, quae integra non exiit pro C. Cornelio Fragi. 27. Tanta in illis virtus fuit, ut anno post reges exallos XVI. propter nimiam dominationem potentium, secederent, leges Sacrae ipsi sibi restituerent. Quibus locis non de una lege, sed de pluribus accipiendum videtur. quod si unam omnino legem velimus fuisse, & recte tamen dictum utroque numero, defendere: rationem afferemus hanc, unam legem dici, quod ab eodem magistratu, eodemque tempore lata sit: plures, quia pluribus partibus constet: quo modo XII. tabul. & legem, & leges appellari videmus. Legem quidem tribuniciam primam Festus cum nominat, non dubito quin latam in Sacro monte significet. utrum autem primam intelligat earum, quae in Sacro monte, an primam omnium, quae in omni aetate in Urbe à tribunis plebis latae sint, affirmare non licet. Homo, inquit, facit is est, quem populus ob maleficium iudicavit: neque fas est eum immolari, sed, qui occidit, parricidii non damnatur. nam lege tribunicia prima caretur, si quis eum, qui eo plebiscito sacer sit occiderit, parricida ne sit. ex quo quisvis homo malus, etque improbus Sacer appellari solet. Sequitur lex à Publilio, & Latorio tribunis plebis lata, ut plebei magistratus tribus comitiis fierent: qui curiatis antea fieri solebant. Tum illa lex, quae, ut X. tribuni plebis crearentur, bini & singulis clatibus: anno à primis tribunis plebis XXXVI. cautum est. Alia lex fuit, quae Dionysio teste, cavebatur, ne quis, tribuno apud populum concionante, aliquis contradiceret, vel dicentem interpelleret: si quis fecisset, vades tribunis daret, poenamque à tribunis impositam solveret: qui vades non dedisset, morte puniretur, bona ejus sacra essent: de poenis autem ipsis populum iudicaret. Et, quoniam Atinii plebisciti, quod ad tribunatum plebis pertinebat, mentionem à Gellio fieri video: quamquam ejus fuerit sententia, querendum videtur. Ego sic existimo: tribunos plebis ante Atinium plebiscitum partim senatores fuisse, alios non fuisse: quod scilicet liberum esset populo R. tribunatum plebis mandare cui veller. Atinius, quo modo quidem mihi videtur, nec ademit hanc libertatem plebi Romanae, & auxit potestatis tribuniciae dignitatem. tulit enim, non, ne quis, nisi jani senator, tribunus fieri posset, (plebis enim libertatem hujusmodi rogatione minuisse: neque id plebes ullo modo scivisset) verum, ut, quem tribunum plebis creasset, is hoc ipso in posterum senator esset atque, hanc esse Gellii verbum sententiam crediderim, cum ait libro XIV. tribuonibus plebis senatus habendi jus fuisse, quamquam senatores non essent ante Atinium plebiscitum. hoc etiam è quodam Suetonii loco suspicamus, nam in Augusto cap. 40. n. r. Comitiis, inquit, triuicenis, si candidati senatores deessent, ex equitibus R. creantur. Ex quo sequitur, non licuisse antea equitibus R.

tribunatum petere. multo igitur minus tertio ordini, iis, qui de plebe dicebantur, qui nec equites, nec senatores erant. quin, primis temporibus, tantum abest, ut ex senatu tribuonibus plebis crearentur, ut ob eam ipsam causam instituti sint, ne senatus adversus plebem crudelius, aut arrogantius ageret, ideoque ex ipsa plebe per annos multos creati sunt. postea coepere equites quoque Romani, ac senatores tribunatum plebis petere. Nec multo post X. viri, sine provocacione creati, XII. tabul. leges condidere, comitiisque centuriatis petulere, quibus in legibus cum alia multa prudenter ad temperandam civitatem, tum de magistratibus multa sancita esse, credibile est, X. virorum imperio finito, cum tribuni plebis creati essent, quos X. viri simul cum provocacione sustulerant, quae firmissima plebi auxilia, & tamquam dux tuenda libertatis arcus fuerant: tribunatu inito, sine ulla mora M. Duilius de consulibus cum provocacione creandis rogationem petulit. cum ipsam multo ante P. Valerius consul, ut diximus, tulerat: sed, intermissam, & quasi sublatam X. virorum magistratu, Duilius renovavit, auctam, opinor, aliqua re, & graviori jure confirmatam: sicuti & aliae leges multae diversis temporibus plures labores habuere, cum vetus lex nova lege vel corrigeretur, vel, ut tempus, moreque ferebant, aliis cautionibus adjectis, augetur. hinc de communi omnium Quiritum jure leges, primum Valeria Horatia, deinde Publilia, postremo Hortensia. prima duorum consulum, reliquae dux dictatorem: hinc sumptuariae, vel, ut Cato Censorius appellabat, cibariae, Orchia, Fannia, Didia, Licinia, Emilia, Antia: hinc de ambitu Petilia, Cornelia & Babia, Calpurnia, Tullia, Julia: quae non ideo alia post aliam latae sunt, ut priorem legem posterior abrogaret: sed, ut dixi, vel ut corrigeretur aliquid, vel ut novum jus, utile civitati, adscisceretur: vel ut, moribus ad deteriora quotidie magis inclinantibus, poena gravior irrogaretur. quod libro II. cap. 21. de officiis Cicero significat his verbis. Nondum centum, & decem anni sunt, cum de pecuniis repetundis à L. Pisone lata esset lex, nulla antea cum fuisset, at vero postea tot leges, & proximae quaeque duriores. Causam porro juris eadem de re constituendi hanc video fuisse, ut antiqua legi, jam vetustate senescenti, nova subveniret quod in lege Licinia de sumptibus, quae fere idem, quod Fannia, sanxit, quantum esse in Macrobio legimus, Sat. lib. III. atque hoc ipsum de XII. tabul. evenisse, idem tradit. quarum ubi contemni coepit antiquitas: eadem illa, quae illis legibus cavebantur, in alia latronum nomina transierunt. Retulit igitur Duilius, quod ante latum erat: & quod Duilius retulit, id eodem anno lege lata L. Valerius & M. Horatius confirmavit, non confirmatum modo, sed auxerunt etiam, novo jure adscripto: cum ille de provocacione à consulibus tantum, hi de provocacione ab omni magistratu, quicunque crearetur, lege sanxerint, qui & aliam legem, quae veterem illam Sacratam confirmavit, tulerunt, ut sacrosancta essent tribunorum plebis corpora: cujus rei prope jam extincta memoria erat: religione etiam ad legem adjecta, ceremoniis quibusdam ex magno intervallo relatis. eademque lege cautum est, ut, qui tribunos plebis, edilibus, X. viris nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset. sed horum consulum prima lex ea fuit, quae tribuonum plebis potestatem quam maximè auxit, quam tulere centuriatis comitiis, ut, quod tributum populus jussisset, omnes tenerent: quod ante veluti in controverso jure fuisse, & Livius ait, & Dionysius confirmat. cur autem controversum fuerit, Livius non exponit, sed Dionysius subobicere significat: quia, cum lege centuriatis comitiis lata populus omnis teneretur: tributis vero comitiis latae plebei tantum servarent: plebs eandem esse conditionem in utrisque legibus volebat, ut, quemadmodum centuriatis comitiis, ubi plus patricii posset, latas leges plebei observarent, item eo jure, quod utribus comitiis sancitum esset, in quibus plebei patriciis suffragio praestabant, patricii tenerentur. Eodem anno idem Duilius plebem rogavit, plebesque fecit: qui plebem sine tribunis plebis reliquissent, quique magistratum sine provocacione creassent, tergo ac capite punirentur: qualem & consules Valerius & Horatius tulerant. quae lege, tum consulari, tum tribunicia, dictator, à quo antea provocacio ad populum non erat, cum ceteris magi-

stratibus exaquatus est, quod apertius exposuit Festus Pompejus. Anno proximo L. Trebonius tribunus plebis rogationem tulit, ut, qui plebem Romanam tribunus plebis rogaret, is usque eo rogaret, dum X. tribunus plebis faceret, nam Duilia lex de tribunis nusquam numerum praefinierat. tantum, ut relinquerentur, sanciebat, & ab iis, qui creati essent, cooptari collegas jubebat. sustulit igitur Trebonia lex cooptationem: nam, cum jussisset ab eo, qui comitia tribunis creandis haberet, omnes plane tribunos, qui X. omnino erant, creare: nimirum partem tribunorum creare, reliquos autem ab iis, qui creati essent, cooptari veniit. quod cum M. Duilius tribunus plebis fecisset: recteque factum, neque contra legem ab ipso latam commissum, defenderet: anno insequenti Trebonius tribunus plebis ne in posterum fieret, lege cavuit, nec aliam legem intellegit Livius lib. IV. cap. 16. cum ait: *Ante omnia resellit falsum imaginis titulum, paucis ante annis lege cautum, ne tribunus collegam cooptare liceret. Hæc enim verba nihil aliud significant, nisi id, quod idem lib. III. cap. 65. scripsit, ut, qui plebem Romanam tribunos plebis faceret. Secuta lex est de tribunis militum consulari potestate promiscue ex patribus ac plebe creandis: qui tamen per annos IV. & XL. patricii omnes creati sunt. Huic proxima successit de censoribus quinquenni imperio & gente patricia creandis, Geganio Macrino II. Quinctio Capitolino V. coll. quam ipsam legem sexennio post Mam. Æmilium dictator corripuit, legelata, ne plus, quam annua, ac semestris censura esset. gravis enim omnis diuturna potestas in libera civitate. Biennio post lata lex est a tribuno plebis tollende ambitionis causa, ne cui alium vestimentum addere petitionis causa liceret. cujus deinde vim auctoritatemque fuisse nullam, innumera de candidatis exempla declarant. Legem etiam nominat in Coriulani vita Plutarchus, Marcio Censorino suadente latam, ne cui bis eundem magistratum petere liceret. quam postea constat esse abrogatam: cum multi iterum, ac sapientes consules fuerint. De duplicando quæstorum numero lata lex est, ut, præter duos urbanos, quorum fuisse originem antiquissimam jam ostendimus, duo, qui consilibus ad ministeria belli præsto essent, crearentur, iisque promiscue de plebe ac patribus, libero populi suffragio. Plebis autem opes maxime omnium auxerunt L. Sextius, & C. Licinius Stolo: qui tribuni plebis duas leges tulerunt, unam, ut x. viri sacrorum ex dimidia parte de plebe crearentur: alteram, ut alter utique consul plebejns esset. quam Livius Liciniam, non Sextiam, vocat, opinor ob eam causam, quod Licinius tulerit, subscripserit Sextius. Leges deinde alia de consulatu latae sunt, omnes & Republica quæ tamen haud omnino sunt observatae. quid enim utilius Reipublicæ quam ne quis iterum consul fieret? quod quidem omnium civium jura exequare videbatur, & male cogitantibus viam obstruebat ad potentiam singularem. hoc igitur lege sancitum est: item illud, ne quis ante XLII. ætatis annum consulatum petere posset, temeritis enim florentis ætatis, prudentia maxime senectutis, aut ejus ætatis, quæ proximè ad senectutem accedit. Absentes enim a consulatu lege summi sunt. æquum enim fuit adesse, & populo supplicari in eo magistratu, quem populus ipse mandabat. Duas tulit L. Sylla, utramque prælatam, unam, ne quis intra x. annos consul iterum fieret: alteram, ne adiles, & prætura omitteretur. quæ valuerunt amba ad extrema Reipublicæ tempora. eam quidem de magistratibus curulibus non omittendis Cicero significat oratione XI. cap. 5. in Antonium: *Vopiscus*, inquit, *ex adilitate consulatum petit, solvatur legibus.* Atque ego in hac lege aditum caput existimaverim de magistratuum intervallo, sed excepto eos, quorum opera in civili bello Sylla usus esset. id Cicero Acad. lib. II. c. 1. perspicue de Lucullo declarat, his verbis: *Absens salus adilis, contentio prætor: licebat enim celebris legis præmio.* Sed, quo anno lex Licinia de altero consule plebejo rogata est, eodem M. Furius Camillus è S. C. tulit, ut adiles ex patribus duo crearentur, qui curuli sella, ut consul, censor, & dictator, sederent. Ab eodem latam existimo, ut prætor unus: qui jussu in urbe diceret, quod ante con-*

sulum munus fuerat, patricius crearetur. quæ sex resque à quo magistratu, neque quibus comitiis lata sit, Livius explicat. ego tamen, cum patricii prætorum postulasent, iisque, ut de gente patricia crearetur, à tribunis plebis concessum esset: non dubito, quin legem, qui patriciis honor accederet, patricius magistratus tulerit. quod si ita est, latam à dictatore Camillo, qui controversias inter patres plebemque sedavit, facile crediderim: præsertim, cum & legem de curulibus adilibus & gente patricia creandis ab eodem dictatore, eodem anno esse latam, Livius narret. comitiis autem utramque legem non iisdem latam puto, sed tribus de adilibus curulibus, qui minor esset magistratus, centuriatis autem de prætoribus, qui majores inter magistratus fuit. cum enim minores magistratus tribus comitiis, majores centuriatis crearentur: leges quoque, quibus creati sunt, iisdem comitiis latas esse, rationi consentaneum est. non enim, quia lex de adilibus & è S. C. tum a majore magistratu tribus tamen comitiis latas esse, constet, ut quam visò consul de incestu P. Clodii S. C. rogavit: quam in foro latam esse, ubi non centuriata, sed tributa comitia habebantur, patet ex epistola ad Atticum libro I. 14. Illud additum videtur aut tunc, aut postea, in lege de prætoribus: ne plus quam X. dies ab urbe abesset. hanc ego facio conjecturam ex iis verbis in Philippica II. c. 13. *Cur M. Brutus, te referente, legibus est solutus, si ab urbe plus, quam X. dies, absuisset?* erat enim prætor urbis eo anno M. Brutus. Quod autem hic magistratus, consilibus absentibus, consulare munus in urbe sustinebat: factum id non lege sed more majorem: qui tamen ferè pro lege solebat esse. itaque Ulpianus Dig. 1. 3. 33. *Diuturna*, inquit, *consuetudo pro jure, & lege in iis, quæ non ex scripto de cendant, observari solet.* Ejusque rei causam egregie tradidit Julianus Dig. 1. 3. 32. qui cum hæc scripsisset: *Quibus de causis scriptis legibus non utimur, id custodiri oportet, quod moribus & consuetudine introductum est, subjunxit: Nam, cum ipse leges nulla ex alia causa nos teneant, quam quod judicio populi receptæ sunt: merito & ea, quæ sine ullo scripto populi probavit, tenebunt omnes. Nam quid interest suffragio populi suam voluntatem declarare, an rebus ipsis, & factis? quare rectissime etiam illud receptum est, ut leges non solum suffragio legislatoris, sed etiam tacito consensu omnium per consuetudinem atregerentur.* Anno proximo, cum, pro uno consule plebejo tres patricios prætoribus esse, unum prætorum, & duos adiles, tribuni plebis in concione quærentur: concordia causâ concessum primo est, ut adiles curules alternis annis ex plebe fierent. postea promiscuum fuit, libero in omnibus adiliis cur. comitiis populi suffragio. Cautum etiam plebisicris nonnulli scribere ne quis eundem magistratum intra x. annos caperet: nec duos magistratus uno anno gereret: utique liceret consules ambos plebejos creare, sed, legem de magistratuum intervallo neque in consilibus, neque in prætoribus servatam invenio: credo quia, quod populus postremum comitiis juberet, id ius ratumque esse in XII. tabul. sancitum erat. iustum autem populi & suffragia esse interpretabantur. qua ratione & duos consules patricios contra legem Liciniam creatos, Livius libro VII. scriptum reliquit. Grave etiam eo anno patricii damnum accepere, quo Q. Publilius Philo dictator legem novam tulit, ut alter utique ex plebe censor crearetur, veterem confirmavit, ut plebisicris omnes Quirites tenerent. Nullus jam erat magistratus præter prætorum, in quo patribus plebs invidere posset: promiscua erat curulis adilitas: communis consulatus, atque adeo plebis potius, quam patrum, cum duos consules patricios fieri non liceret, duos autem plebejos nulla lex vetaret: ad dictatorem, ad censuram atque plebejis hominibus & patriciis aditus patebat, de prætura, quæ patriciis tantum hominibus deferabatur, nulla tamen adhuc querela, nulla plebis vox exaudiebatur: credo ob eam causam, quia, cum, unus prætor crearetur, eum ipsum locum appetere, impudente videretur. itaque, cum auctus deinde prætorum numerus esset, eum, ne cuius magistratus particeps plebs non esset, prætura

CAPUT VI.

De Villii legibus annalibus.

plebeis etiam hominibus impertita. Eodem anno M. Valerius consul de provocatione legem tulit, diligentius faciendam, eamque tertio tum post reges exactos latam esse, semper à Valeria familia, lib. X. scribit Livius. causam autem sapius renovandæ hand aliam putat fuisse, quam quod, plus paucorum opes cum possent, quam libertas plebis, provocationis auxilio adversus magistratum injurias hand ferè quicquam utebatur. Quod autem eam ait tertio tum ab eadem familia esse latam: neque præterea latres ipsos nominat: significat, primum eam, quam P. Valerius Poplicola consul, anno post reges exactos, de provocatione adversus magistratus ad populum primus tulit, de qua libro II. mentionem fecit: deinde eam, quam consul L. Valerius tulit, ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet: de qua idem Livius libro III. scriptum reliquit. in tertia ita sanctum: eum, qui provocasset, virgis cadi, securique necari non licere: si quis adversus ea fecisset, eum improbe fecisse, poenam autem in eum, qui contrà fecisset, Valerius in sua lege nullam nominavit: & quæ tum probitas erat, poenam in ipso improbitatis nomine satis gravem duxit. At multis post annis, cum audacia magis eminceret, neque satis à facinore detereretur infamia, gravi poena, si quis verberasset, necesse fuit civem Romanum, M. Porcius Laeca sanxit. has leges, de provocatione à tribus consulibus Valeria gentis latas, ad populi libertatem potestatemque pertinuisse, manifestum est: easque significat Cicero Academicarum II. 5. cum ait: *Commemorat reliquos, qui leges populares de provocationibus iulerunt, cura consules essent.* Tres enim consules Valerius intelligit. Postea secuta est illa, quam M. Fulvio Patro, T. Manlio Torquato coll. M. Curius Dentatus tribunus plebis tulit, ut ante comitia patres auctores fierent, hoc est, ut probare se diceret eos magistratus, quos populus creasset. quam legem, Cicero in libro de claris oratoribus, Appio Claudio Cæco inter reges comitia habente, Livius autem, P. Sulpicio, latam esse tradunt. de quo tantum illud dicam, ab eo, qui primus interrex esset proditus, comitia non haberi solita esse, quare, si duo interreges proditi fuissent, à posteriore habita esse comitia necesse est. priorem esse proditum Appium Livius asserit, Cicero Sulpicium videtur existimasse. itaque ille Sulpicium, hic Appium comitia habuisse dicit. Lex autem Mœnia, quæ ipsa quoque de magistratibus fuit, quam in Bruto simul cum lege Curia Cicero nominat, quo anno lata sit, quidque plane inlexerit, adduc quæro. Rutilia lex de iure tribunorum inchoata à Festo nominatur, his verbis: *Rutuli tribuni militum appellati, quos Consul, non populus faciebat: de quorum jure quod Rutilius Rufus legem tulerat, Rutuli, ac post Rutili sunt appellati.* Pedianus Proem. Act. in Verr. p. 56. alterum genus tribunorum militum addit, qui Comitatus vocabantur, quod populi suffragio crearentur. quod à Festo etiam scriptum esse, ex imperfectis, consumptisque ejus verbis licet conicere. De communi omnium civium Romanorum jure, ut, quod à plebe scitum esset, eo, Quirites omnes tenerentur, legem tulit Q. Hortensius dictator, bis antea latam, à Valerio Porcio, Horatio Barbato coll. & à Publilio dictatore. Illa fuit pro dignitate magistratum præclara lex, quæ, si cujus pater in hostium potestate esset, ab eo magistratum capi vetuit. videlicet hoc judicaverunt sapientissimi viri, hominis non liberi filium Rempublicam administrare, nimis indecorum esse. itaque Livius lib. XXVII. c. 21. *Serviliam*, inquit, negabant, jure aut tribunum plebis fuisse, aut adilem esse: quod patrem ejus, quem illi. virum agrarium occisum à Bojis circa Mutinam esse, opinio ter X. annos fuerat, vivere, atque in hostium potestate esse, satis constabat. Et lib. XXX. cap. 19. de eodem: *Latam ad populum est, ne Cn. Servilio fraudi esset, quod patre, qui curuli sella sedisset, viris, cum id ignoraret, tribunus plebis atque adilis plebis fuisset, contra quam legibus sanctum erat.* Legem etiam fuisse, quæ is, qui comitis præfesset, sui rationem in petendo magistratu habere vereretur, Livius libro X. significat.

Tulit & L. Villius tribun. plebis rogationem, quot annos nati quique magistratum peterent, caperentque: unde & ipsi, & posteris cognomen inditum, ut Annales Villii dicerentur. Et quoniam, quis planè cuique magistratu petendo legitimus annus esset, nominatim hac lege expressum non invenio: quid ipse legendo observaverim, breviter subjiciam. Omitto quæsturam, tribunatum plebis, adilitatemque: quia curules tantum magistratus in lege Villia nominatos existimo. nam, si quæstura certum annum Villius sua lege statuisset: unde postea tam incerta ratio? gesserunt enim quæsturam duo Gracchi. Tiberius, & Cajus, anno ætatis XXVII. M. Cicero anno XXXI. C. Cæsar XXXIII. M. Cato Uticensis XXXIX. quod si quis dixerit, liberam fuisse, quo quis anno vellet, quæstura petitionem, modo peteretur post annum XXVI. qui esset ad petendum legitimus: ideo mirum videri non debere, si Cicero, Cæsar, & Cato, non eodem omnes anno, peterint: quandoquidem satis duxerint leges observare, quæ petenda quæstura annum definebant XXVI. gerenda XXVII. hoc si quis obsecravit: ad conjecturam, id est, ad rationem ipsam, confugiam. Quid enim? simile ne veri est, C. Cæsarem, (omitto Ciceronem: cui tamen, cum homo novus esset, laborandum maxime fuit de dignitate, nec, quæ prima daretur, occasio negligenda) sed C. Cæsarem, quo nemo magis honores appetivit, nemo potestatis & imperii fuit avidior, eum ne verisimile esset petitionem quæstura ab anno XXVI. si is legitimus esset, in annum XXXII. distulisse? gestam enim ab eo quæsturam anno XXXIII. Suetonius Jul. 7. 1. demonstrat, his verbis: *Petræ usque navigium suam, quod nihil à se memorabile actum esset in ætate, qua jam Alexander orbem terrarum subegisset.* Perit autem Alexander octavo mense anni XXXIII. ætatis suæ, quod ex Adriano lib. 7. & Plutarcho colligitur, & ex oratione V. in Antonium, verum habeo, quo nitatur, aliud paulo firmitus argumentum. video enim, Pompejum Magnum, cum annum ageret XXXV. consulatam gessisse, solum videlicet legibus, meritum ingratum in Rempublicam eximique virtutis ergo. at eo anno magistratum nullum per leges capere licuisset, Cicero demonstrat: quo modo igitur & Cicero ipse, & Cæsar, & Cato quæstoram ante annum XXXV. ceperunt. num obscurum est, leges loqui de curilibus tantum honoribus, adilitate, prætura, consulatu: quæstura autem, adilitatis pleb. tribonatus pleb. rationem habuisse nullam? sed recitentur verba Ciceronis. *Quid, inquit in oratione pro lege Manilia c. 2. tam singulare, quam ut, ex S. C. legibus solius, consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset?* dicit, Ullum alium magistratum, quod si de quæstura leges locuta sunt, falsum est: cum, ut ostendit, quæsturam multi gesserint ante annum XXXV. quo anno creatum esse consulem Pompejum, tum ex Appiano constat, tum ex Velleji historia. in qua scriptum est, periisse Pompejum Cæsare & Servilio coll. anno ætatis suæ LVIII. à quo anno si retrosum numeres, cadet primus ejus consulatus in annum ejus ætatis XXXVI. nam, quod ait Plutarchus anno LXL. interiisse Pompejum, id quoque potest esse verum, hoc modo, ut primū ejus ætatis annum capiamus C. Attilio Q. Servilio coll. quo anno Pompejum esse natum, Vellejus affirmat. tamen, cum ait ipse Pompejum periisse anno LVIII. non incipit numerare ab eo anno, sed à proximo sequenti, quod scilicet non ita multo ante exitum consulatus Attilii & Servilii natus esset Pompejus, & exiguum illud spatium in annorum numero videretur omitendum. Constat igitur, legem Villiam nihil de iis honoribus sanxisse, qui caperentur ante eum annum, quo Pompejus primum consul fuit, sive cum velis esse XXXVI. ut Vellejus sentit, excluso anno, quo natus est, sive malis XXXVII. ex Plutarchi sententia, qui videtur numerasse annum, quo Pompejus natus est, Serviano, & Capione coll. nam adilitatis curulis annus erat XXXVII. cujus rei argumentum est, quod cum perit Scipio Æmilianus XXXVI. & solus legibus, consul factus esset, annum porro fuisse ejus ætatis XXXVI. Vellejus II. 4. 7. demonstrat his verbis. De-

cessit M. Aquilio, C. Sempronio *coff.* anno ferme LVI. de quo si quis ambiget, recurat ad priorem consulatum ejus, in quem creatus est anno XXXVI. ita dubitare desinet. Ut omit- tam, quod, cum adilitas praturam biennio antecedit, & pratura item biennio consulatum, consulatus autem geratur anno XLIII. quod paulo post ostendimus: necesse est, ut gerendæ adilitati legitimus annus sit XXXVII. Nunc agamus, quando satis de adilitate dictum est, de anno praturæ. at hoc, si de adilitate conceditur, in dubium vocari non potest, geritur enim adilitas anno XXXVII. sequitur post biennium pratura: quod indicat & multorum exem- pla, & illa maxime verba Ciceronis epistola ad Furnium Fam. x. 25. *Si adilis fuisses, post biennium tuus annus esset.* Ex quo de anno praturæ constat. Ad hanc legem vide- ur spectasse Dio, cum ait lib. XXXIX. pag. 101. *Consules in jenu- natu sententiam dixerunt, ut ei pratura daretur: licet nondum per leges liceret.* Et Plutarchus, cum dixit: *Decevit senatus, ut Catoni pratura extrâ orbem daretur.* Et Valerius lib. IV. cap. I. n. 14. inquit: *Cato Lypriciam pecuniam maxima cum diligen- tia, & sanctitate in urbem deportaverat. cujus ministerii gratia senatus relationem interponi jubebat, ut pratoris comitibus extra ordinem ratio ejus haberetur. Sed ipse id fieri passus non est, iniquum esse affirmans, quod nulli alii attribueretur, nisi de- cerni: ac ne quid in persona sua novaretur, campestris expe- riri temeritatem quam curia beneficio u i, satius esse duxit.* Quamquam est quiddam hæc in re cur magnopere dubitem. nam, cum id eo sit anno decretum, quo Marcellinus & Philip- pus consulatum gesserunt: certe per atatem potuit Cato petere praturam: tribunus enim plebis ante annos quinque Silano & Murena *coff.* fuerat, pratura vero quadriennio tantum à tri- bunatu distat. eoque magis liquet, potuisse Catonem Marcellino & Philippo *coff.* petere praturam, quod anno sequenti, Pompejo & Crasso *coff.* petiit, non ut designaretur, sed, ut creatus magistratum statim iniret, quod anno proximo superiore habita comitia nulla fuerant: ideoque consules Pompejus & Crassus ex interiectione facti sunt: qui deinde pratores creantur. quod igitur ob domesticas discordias Marcellino & Philippo *coff.* producta in annum sequentem comitia sunt, propterea Cato non petiit eo anno, petiit autem sequenti, consulibus, ut dixi, Pompejo & Crasso creatis. Præterea, cum eum obisse anno ætatis XVII. Plutarchus asserat, quo anno consulatum Cæsar gessit, satis constat, annis retorum numeratis, eum Philip- po & Marcellino *coff.* pratorum creati potuisse. Quare Dionem quidem excusare non possum. Plutarchus autem, & Valerius defensione fortasse non carent. putamus enim senatum decrevisse, non ut Catoni ante legitimum annum petere lice- ret, sed ut omnino Cato prator crearetur, neque à populi sus- fragiis penderet, quorum dubius esset eventus. quam senten- tiam illa quoque videntur confirmare Valerii verba: *Campe- strem experiri temeritatem, quam curia beneficio u i, satius esse duxit.* Post praturam non minore, quam biennii spatio seque- batur consulatus: ejusque legitimus dicebatur annus XLIII. hinc illa in Antonium oratione V. cap. 17. *Quid Macedo Alex- ander? cum ab ineunte ætate res maximas gessisset, nonne tertio & trigésimo anno mortem obiit? quæ est ætatis nostris legibus de eam annis minor, quam Consularis.* Verum de hoc legitimo Con- sulatus anno sic opinor: æque dici, suo anno consulatum gerere eum, qui extremis diebus anni XLIII. consulatum inie- rit, aut quatuor diebus ante expletum annum XLIII. & eum, qui anno XLIII. consulatum iniecit, sed peragit annum XLIII. opinor enim in lege Annali scriptum fuisse, ut nemo gereret consulatum ante XLIII. ætatis annum, inde legi quodam mo- do facta fides, cum nonnulli consulatum inirent anno XLIII. & satis haberent, si primis anni XLIII. mensibus, aut etiam die- bus postremos consulatus menses, aut etiam dies tantum attingerent. Contra Cicero in agitaria II. 2. gloriatur se consulatum petisse, cum primum liceret. Quod secus est: nam petiit anno XLIII. cum liceret petere anno XLIII. & satis esset, aliquam modo partem consulatus gerere anno XLIII. idque Cæsaris exemplo comprobatur: qui cum patrem amiserit, ut ait Suetoni- anus Jul. I. 1. annum ægens XVI. Cinna III. & Carbone *coff.*

ratione subducta cognoscitur, initum ab eo consulatum, cum annos XLIII. & menses sex natus esset, peractum sexto mense anni ejus ætatis XLIII. non enim assentior Suetonio, qui scrip- sit Jul. 88. 1. eum obisse sexto & quinquagesimo ætatis anno. quod si verum esset, consulatum Cæsar totum gessisset ante an- num XLIII. quod legibus non licebat. præterea nostram sen- tentiam confirmat ordo magistratuum. nam cum pratura con- sulatum, praturam adilitas, adilitatem quæstura biennio sal- tem antecedit, Cæsar autem quæsturam iniecit anno ætatis xxxiii. quod Suetonius Jul. 7. 1. his verbis ostendit: *Quasi peritesus ignaviam suam, quod nihil tum à se memorabile actum esset in ætate, quæ jam Alexander orbem terrarum subegisset: hæc inquam, cum ita sint, initium consulatus ejus cadit in sextum item mensem anni XLIII. exitus autem in sextum item men- sem anni XLIII. natus enim est, quod Macrobius Sat. I. 12. as- serit IV. Idus Quinctilis, qui dies à Kalendis Januarii sequen- tes, id est, à primo consulatus die sex mensibus, duodecim die- bus minus, distat. Nec licet obijcere solum legibus Cæsarem consulatum gessisse plane totum ante, quam annum ætatis at- tingeret XLIII. Quis hoc putet? primum nulla mentio, deinde, nec rationi consentaneum: liquiden & ordo & intervalla patent eorum horum, quos Cæsar gessit. Aut igitur apud Suetonium legendum est, anno LVIII. non LVI. aut Suetonius de anno LVI. iam peracto significavit: quod si ita sensit, quam proprie, & utilitate sit locutus, alii viderint: aut, si perisse Cæsa- rem intra annum ætatis LVI. & sensit ipse, & omnino demon- strare voluit, verbis utens cum vñ Latinæ lingue congruenti- bus, parum attente rem cogitavit, cum non animadvertet ita fieri, ut Cæsaris consulatus annum XLIII. legibus constitutum, non attingeret. Redeo ad Ciceronem. Is Serrano, & Carpio- ne *coff.* ut ipse in Buto, & Gellius lib. xv. cap. 28. docuit. III. Nonas Januarii, ut idem ep. v. lib. VII. ad Att. scribit, consulatum petiit mense sexto anni ætatis XLIII. & inuit die- bus tantum tribus ante exitum ejusdem anni: reliquum præ- terea consulatus tempus traduxit annum XLIV. cum igitur Cice- ro dixit, *Consulatum se petiisse, cum primum liceret, si conside- ratur præscriptum lege Villia tempus, quo geritur consulatus, vere dixit: quandoquidem satis est, aliqua anni XLIII. parte consulatum attingere, quem attingit Cicero, ut ostendimus, tribus duodecim diebus: fin autem ad tempus respicitur, quo per eandem legem licuit petere, ambizioso magis, quam vere, Ci- cero locutus est: quod cum oratorium, cum ipse maxime Ci- ceronis, qui fuit avidior etiam, quam satis est, gloriæ proprium videtur. id autem eo fit aptius, quod in oratione pro Syl- la suum collegam in quæstura Cicero significat: Autronium fuisse: Autronium autem biennio citius, quam Ciceronem, & petiisse consulatum, & designatum esse, satis ex historiis con- stat. Nec vero quisquam exiliumare possit, solum legibus Au- tronium, quod Cn. Pompeius magnis rebus gestis consecutus est, biennio maturius, quam per leges liceret, consulatum peti- tisse: nam neque hujus rei mentio in libris ulla reperitur, nec Autronius is vir fuit, cui tribuendum videretur idem, quod Pompejo, propter eximia in Rempub. merita, concessum est.**

CAPUT VII.

Leges de numero pratorum, de tribunicia potestate, & quadam aliæ de magistratibus.

Fuit & lex, ut duo pratores crearentur: mox alia, ut tres, deinde Babia, ut quatuor: &, quia leges ad temporum rationem accommodantur propterea simul cum urbis opibus, & civium frequentia, pratorum quoque numerus ita deinde auctus est, ut, quo anno C. Cæsar cum M. Antonio *coff.* fuit, XVI. pratores Roma esse ceperint, cum ante Sylla dictaturam VI. ut ait Vellejus, post VIII. deinde fuissent. quos deinde ab Augusto rursus X. esse factos, apud Dionem in historia scriptum est. Legimus etiam apud Censorium de die nat. cap. 24. de pratore urbis plebiscitum, à M. Platorio tribuno plebis latum, his verbis: *Prator urbis, qui nunc est, qui que post hac fuit, duos*

lectores atque se habeto: *is que usque ad supremam jus inter cives dicitur*. Varro autem de L. L. libro 5. cap. 2. *Suprema, inquit, summum dei, id est, à supremo. hoc tem; us XII. tabula dicunt occisum esse solui. sed postea lex Platoria id quoque tempus iubet esse supremum, quo prator in comicio supremam pronuntiavit populo*. Referam in hunc numerum & eam legem, quam, ad imminuendam tribuniciam potestatem, dictator Sylla tulit, primum, ne tribunis plebis alios magistratus capere liceret: deinde, ne ad eos provocatio esset: tum, ne leges ferre possent: postremo, ne iis concionari liceret. hanc Sylla iratus plebi tulit, quia pro Marianis partibus contra ipsum steterat. sed, eo mortuo, C. Aurelius Cotta consul primum legis caput abrogavit. tulit enim, ut alios magistratus tribunis plebis capere liceret, alterum caput abrogavit Pompejus Magnus in primo consulatu, lege lata, ut ad tribunos plebis esset provocatio. omniaque omnino, quæ tribunis plebis ademerat Sylla, illis esse restituta, exemplis intelligitur. jus autem intercedendi, lege nunquam amiserunt: quod illis initio belli civilis inique ereptum, queritur Caesar his verbis lib. 1. cap. 5. de bello civili: *Aguntur omnia raptim, atque turbate: neque docendi Caesaris propinquus ejus spatium datur: nec tribunis plebis sui periculi deprecandi, neque etiam extremis juris intercessionem retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur: sed de sua salute septimodie cogitare coguntur, quod illi turbulentissimi superioris temporis tribuni plebis octavo denique mense suarum actionum aspicere, ac tenere consueverant*. Et in eodem libro cap. 7. *Novum in Reipub. introductum exemplum queritur, ut tribunicia intercessio armis notaretur, atque opprimeretur, quæ superioribus annis esset restituta: Syllam, nudata omnibus rebus tribunicia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse, Pompejum, qui amisam restituisse videretur, dona etiam, quæ ante habuerat ademisisse*. Verum etiam lex tribunis plebis integrum diem ab urbe abesse: de qua, ut opinor, significant illa verba Gellii lib. III. cap. 2. *Tribunis plebis, quos nullum diem abesse Roma licet, cum post mediam noctem proficiscuntur, & post primam faciem ante mediam sequentem revertuntur, non dicuntur abfuisse unum diem: quando, ante horam noctis sextam regressi partem aliquam illius in urbe Roma sunt*. Nam, quod in Livio lib. 1. cap. 8. legitur, duos tribunos plebis L. Livium, & Q. Mælium, cum de iis, qui pacem Caudinam fecerant, dedendis in senatu ageretur, ita locutos: *Neque ex solis religione populum deditioe sua, nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuissent, restituerentur: neque se pro eo, quod spondendo pacem, servassent exercitum populi Romani, penam ullam meritis esse: neque ad extremum, cum sacrosancti essent, dedi hostibus, violari posse*. Tribunos quidem plebis esse, cum hæc dicerent, Livium, & Mælium, constat: non tamen simul illud, eosdem fuisse tribunos plebis cum pacem ad Caudium sponderunt. non enim hoc anno, quo de sponsoibus pacis populo Samnium dedendis actum est, sed proximo superiore pax illa per sponcionem facta fuerat, in qua non affuisse tribunos plebis indicant hæc, quæ subscribam, ejusdem Livii cap. 5. verba, *Sponderunt consules, præfetti, legati, questores, tribuni militum nominatque omnium, qui sponderunt, exstant*. Itemque illa, haud ita multo post, in eodem libro cap. 9. *Samnitibus non fuit satis, consules spondere, sed legatos, questores, tribunos militum spondere coegerunt*. Tribunos plebis non nominat, ergo nulli assuerunt. Livius autem, & Mælius eo tempore tribuni militum, ut opinor, in castris fuerant unus, quod meminerim, aut etiam, quod omnino legerim, Q. Metellus Nepos, cum tribunatum plebis gereret, contra leges in Syriam ad Cn. Pompejum sua sponte, nulla vi cogente, profectus est, quo facto subit ignominiam, nulla tamen affectus est insigni poena, consul etiam aliquot post annis cum Lentulo Spinthere creatus est, sive quod hominis vitia familiaris dignitas tegeret, sive quod eum non tam ipsius facta deprimerent, quam Pompeji, & alii, & aliorum, qui plurimum in Republica poterant, amicitia sublevaret. Redeo ad institutum. De jure magistratuum, ne quis perceret abfens, legem tulit Pompejus Magnus in tertio consulatu: in qua cum neminem excepisset, mox, socii sui C. Caesaris recordatus, lege jam in as incisâ, & in ararium condita, correxit errorem

uno Caesare excepto. Tulit adversus censoriam potestatem P. Clodius in tribunatu, ne quem censores in senatu legendo præterirent, neve qua ignominia afficerent, nisi qui utriusque censoris sententia damnatus esset, qua de lege sic in Pisonem cap. 4. Cicero. *Ab eodem homine vetus illa magistra pudoris, & modestiæ, censoria severitas sublata est*. Tullia fuit de legationibus liberis, lata à M. Cicerone consule, ne, sicut antea, infinium, sed annuum tempus earum esset. Alias quoque de magistratibus, atque hujusmodi de genere non dubito fuisse, præsertim tribunicias, ut potestas patriciorum magistratuum minueretur. semper enim tribuni plebis id egerunt, ut jura magistratuum, ac senatus ad universum populum omnia transferrent. quare longum esset omnes enumerare: neque tamen de omnibus mentio reperitur. insignes autem præter ceteras hæc sunt, quas nominavimus.

CAPUT VIII.

Leges de comitiis, & imprimis leges Alia & Fusia, quæ de jure & tempore comitorum.

De comitiis omnes sæpe populares leges fuerunt. Tulit cum Volerone Publio Lætorius, id quod jam dictum est, ut tributis comitiis plebei magistratus fierent. quo primum tempore tributa comitia Romæ esse instituta, facile suspicor. neque enim ante hanc legem usquam ea video nominari: & opinor, curiatis comitiis plebei magistratus, centuriatis patricii creabantur. plebei autem dicebantur, qui plebis causa, & ex ipsa plebe, patricii verò qui patriciorum causa, & ex patriciis familiis primum erant instituti. postea plebi quoque jus petendi patricios magistratus concessum est: plebejos magistratus, salvis legibus, patricius nemo petiit. sed legem Voletonis, quam à nonnullis video Voletoniam imperite vocari, cum leges à prænominibus nominari mos non esset, Publiam appellaverunt: siquidem Publicæ gentis Volero prænomen fuit. Tulerunt deinde L. Valerius, & M. Horatius cos., ut, quod tributis comitiis lex sanxisset, eo Quirites omnes æque tenerentur, ac si centuriatis comitiis perlata lex esset, ita centuriatis comitiis tributa sunt æquata, & quod ait Livius, tribunicis rogationibus acerrimum telum hæc lege datum est, cum quidquid tribuni plebis ferrent, id deinde ab omnibus civibus servari necesse esset. Etiam illa Publili dictatoris contra senatum pro populo fuit, qua cautum est, ut omnium legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium patres auctores fierent: ne scilicet roboris haberet minus, si quid populare patribus invitis latum esset. Item illa C. Cassii tribunicia, ut ordinem senatorium amitteret, quem populus damnasset, cuive imperium abrogasset. Quoniam autem potestatem solvendi legibus senatus habebat, C. Cornelius eam potestatem lege paululum imminuit, tulit enim, ne quis in senatu, nisi CC. senatores sufficiens, legibus solveretur: neve quis, cum solutus esset, intercederet, cum de ea re ad populum ferretur. quæ duo capita neque omnino è senatus, neque è populi voluntate utraque fuerunt, sed primum pro populo, alterum pro senatu, invitis tamen optimatibus, ut P. Clodius ait, *lata lex est, qui vel pauci S. C. facere solebant*. De jure, & tempore comitorum lex Alia & Fusia contra populum pro senatu fuerunt, cum tamen à tribunis plebis lata sint: id quod significat Cicero in oratione in Tisonem cap. 5. his verbis: *Centum prope annos legem Aliam & Fusiam tenueramus*. Intra centum enim annos ante Pisonis & Gabinii consulatum non modo consules eodem anno non fuerunt Alius, & Fusius, sed nemo omnino ex Alia gente consulatum gessit. quare, cum eodem anno lata lex videatur, nimirum, à duobus tribunis plebis latam esse, jure putabitur. Quod autem Ulicus Zasius in eo libro, in quem antiquas leges conjecit, legem Aliam, & Fusiam tradit post interfectos Gracchos, & ante Punicum bellum tertium esse latam, aperte loquitur pugnantia, nam, si post interfectos Gracchos, quo modo ante Punicum bellum tertium? cum Tit. Gracchum Scævola & Pisonem cos.

annis post eversam Carthaginem, & Scipionis triumphum, XIII. occisum esse, non solum historia, verum & facti declarant: quos Paulo III. Pontifice, felici quodam literarum fato, Romæ repertos, multis locis injuria temporum mutilos, & imperfectos restituit, etque absolvit magnæ doctrinæ vir, & ingenio præditus eximio, Carolus Sigonius. Accedit testimonium Ciceronis: qui contra Vatinius cap. 9. *Leges, inquit, Ælia, & Fusia in Gracchorum ferocitate vixerunt. Opinor etiam, vel potius plane video, contra quam idem Zafius videatur existimasse, non unam legem, sed duas, Æliam & Fusiam fuisse. nam, etsi scipe Cicero ita loquitur, ut dicat legem Æliam & Fusiam: aliquando tamen eas separat, ut duas leges agnoscere videatur. in oratione pro Sextio cap. 15. *Isdem, inquit, consulis sedentibus, atque inspectantibus, lata lex est, ut lex Ælia, lex Fusia ne valerent. & in Vatinius cap. 9. Sanctissimas leges, Æliam, & Fusiam dico. quæ in Gracchorum ferocitate, & in audacia Saturnini, & in colluvione Drusi, & in contentione Sulpicii, & in crure Cinnani, & inter Syllani arma vixerunt. In Pilonem cap. 5. Centum prope annos legem Æliam, & Fusiam feneramus: quas leges ausus est nonnemo improbus, potuit quidem nemo unquam convellere. In ea de provinciis consularibus cap. 19. Aut vobis statuendum est, legem Æliam manere, legem Fusiam non esse abrogatam. Post redditum in senatu cap. 5. Ut lex Ælia, & Fusia ne valerent. clarissime autem de hæcuspicum resp. cap. 27. Sustulit duas leges Æliam, & Fusiam, maxime Republicæ salutares. Sed videmus, quæ fuerit utriusque sententia: quod etiam, ut puro, de numero erit argumentum. sententiam verò non aliunde, quam ex ipso Cicerone, possumus colligere. quare loca ipsa proponemus, ut, non modo quid in iis sancitum sit, verum etiam quid inter utramque differat, intelligatur: ac primum, quod ait in ea pro Sextio cap. 15. *Isdem consulis sedentibus, atque inspectantibus, lata lex est, ne auspicia valerent, ne qui obnuntiaret, ne qui legi intercederet, ut omnibus factis diebus legem ferri liceret, ut lex Ælia, lex Fusia ne valerent:* dicendum est, quatuor illas partes, de auspiciis, de obnuntiatione, de intercessione, de factis diebus, omnes duabus legibus, quæ subjiciuntur, Ælia, & Fusia, comprehendit, sed tres priores Ælia, posteriorem autem Fusia: rursus, è tribus prioribus, ejusdem generis, & quasi naturæ duas esse, tertiam separatam, & tamquam alienam. nam auspicia ideo erant, ut esset, obnuntiatio: cum enim de cælo servatum esset, tum ferentibus legem obnuntiabatur. itaque auspiciorum quasi partem quidam erat obnuntiatio: nec unquam servatum est de cælo, quin obnuntiati sit, siue prospera, siue adversa signa essent, cum prospera confirmarent id, quod cum populo ageretur, adversa impedirent. propterea sublatum esse à Clodio morem de cælo servandi, scripsit Dio libro XXXVIII. cum tamen antea ita diligenter auspicia servata essent, ut M. Drusi legibus, quia contra auspicia lata judicarentur, senatus decreverit populum non teneri, quod Cicero lib. II. de legibus, & Pedianus in commentario Cornelianæ tradidit. ergo cum hoc auspiciorum genere quasi cognatione quadam coheret obnuntiatio, at intercessio nihil habet commune cum auspiciis. auspicia enim ad religionem referebantur, quod à cælo, id est, à deorum numine, pendere viderentur. intercessio autem humanæ potestatis erat, & cum à voluntate semper nulla religionis observatione, manabat, tum ab ea voluntate nonnunquam, quæ ab omni religione dissentiret, & cum ipsa quasi deorum voluntate pugnaret. præterea, servare de cælo, augurium, atque omnium planè magistratum fuit, quod & supra notavimus: intercedere vero, duxerat ad tribunos plebis tum veteri Sacratum legum jure, tum, ut ego existimo, legis Æliæ jussu pertinuit. loquor autem de intercessione ad populum, cum lex ferretur. nam in senatu, cum S. C. fieret, non tribunos plebis tantum, sed omnes, qui eadem potestate, quæ illi, qui S. C. facerent, majorere essent, intercedendi facultatem habuisse, diximus in libro de Senatu. atque etiam, quod in eo libro non diximus, forensis, ut ita dicam, erat intercessio, cum pratori de privata controversia decernenti prætor intercedebat, cujus ge-**

neris idoneus locus erit in libro de judiciis. nunc persequamur institutum. Dixi legis Æliæ fuisse tria illa membra, de auspiciis, de obnuntiatione, de intercessione, quæ Clodius sua lege sustulit: quantum de factis diebus Fusia lege sancitum. itaque in oratione de provinciis consularibus, in extremo, paulo distinctius locutus est Cicero, cum caput illud, de factis diebus, separatim à reliquis posuit, reliqua vero tria separatim quidem & ipsa ab eo capite, sed ipsa tamen inter se conjuncta, ut dubitandum minime sit, quin hac in una lege simul fuerint, sicuti simul sunt à Cicerone pronuntiata, quod si in una lege: ne illud quidem dubitandum de duabus legibus, Ælia scilicet, & Fusia, utram intelligamus, nam si de tribus conjunctis unum aliquid in Ælia lege fuisse docuero: Æliæ legi & Clodia duo tribus debere, concedendum, ut opinor, erit, docebatur autem Pedianus pag. 160. verbis obnuntiationem Æliæ legis fuisse. nam illud in Pisonem, A. P. Clodio, fatali portento prodigioque Republicæ lex Ælia, & Fusia eversa est, ipse sic interpretatur: Legem tulit P. Clodius tribunus plebis ne quis per eos dies, quibus cum populo agi liceret, de cælo servaret: propter quam rogationem, ait, legem Fusiam, & Æliam propugnacula, & muros tranquillitatis, atque otii, eversam esse. obnuntiatio enim, quæ perniciosi legibus resistebatur, quam Ælia lex confirmaverat, erat sublatæ: miror autem, cur eo loco nihil de sententiâ Fusie legis addiderit Pedianus, cum tamen ipsam legem simul cum Ælia nominavit. non enim tantum tulit Clodius, ne quis per eos dies, quibus cum populo agi liceret, de cælo servaret, quod contra lex Ælia jubebat: sed etiam, ut omnibus factis legem ferri liceret, ut aperte demonstrant illa, quæ sunt à nobis ex oratione pro Sextio recitata, & hæc in ea de provinciis cap. 15. *Aut statuendum vobis est, legem Æliam manere, legem Fusiam non esse abrogatam, non omnibus factis legem ferri licere, cum, lex feratur, de cælo servari, obnuntiari, intercedi licere:* Verum, ut fortasse nullus Pedianus, quia prætermiserit id, quod Fusia lege sancitum Clodius abrogavit, non item mendosus in eo, quod de lege Ælia posuimus: satis enim plane loquitur, atque ita, ut, cur de mendo suspicemur, causam esse nullam videam. quare habemus quod volumus, obnuntiationem ad legem Æliam pertinere, quod si hoc, ergo & illud, auspicia quoque, à quibus obnuntiatio derivatur, & intercessionem ad eandem legem pertinere. & si hæc tria ad legem Æliam, unum illud, quod reliquum est, de factis diebus, ad Fusiam pertinere, necesse erit. Eandem utriusque legis sententiam, nisi fallor, attigit in epistola 16. libri I. ad Atticum, cum ait: *Lurco autem tribunus plebis qui magistratum simul cum lege Æliam inivit, solutus est Ælia, & Fusia, ut legem de ambitu ferret.* Inhibant enim veteres Romani magistratum auspicio, neque omnino quidquam publice, nec domi, nec militiæ, sine auspiciis gerebatur. quod autem in tribunatu plebis Lurco mandando factum erat, ut auspicia servarentur, id ut ipse in lege de ambitu ferenda ne servaret, neque auspiciorum ullam omnino rationem haberet, decretum est à senatu: neque hoc solum, sed illud simul, ut omnibus factis legem ferre posset. quod lex Fusia vetabat: ideo enim soluti cum senatus & Ælia lege, & Fusia, ut neque auspiciorum religio, neque dierum ratio impedimento esset, quo minus primo quoque tempore perferri lex de ambitu posset. Hæc ipsas leges, & in oratione pro Sextio cap. 26. lege Clodia significat abrogatas cum ait: *Mitto eam legem, quæ omnia jura religionum, auspiciorum, potestatum, omnes leges, quæ sunt de jure, & de tempore legum rogandarum, una rogatione sustulit.* nam, etsi non nominat, legem tamen Æliam significari certum est, cum ait, *Quæ sunt de jure, Fusiam autem, cum subicit, Et de tempore: jus enim intelligit auspiciandi, obnuntiandi, intercedendi, quæ sanxerat Ælia lex: tempus autem, quo legem perferri non liceret, factos videlicet dies, de quibus caveat Fusia lex. nec dubito, quin, cum dixit, Omnia jura religionum, auspiciorum, potestatum, ad sententiam potius Æliæ legis, quam Fusie, spectaverit. nihil enim horum video, quod ad Fusiam referri possit. nam ego quidem*

in verbo, *potestatum*, obnunciationem, & intercessionem significari puto, quae leges *Ælia* fuisse, jam diximus. & quamquam, *auspiciorum*, *potestatum*, dixit, ad interpretationem antecedentis verbi, *religionum*, quod sæpe facit; & in dictione *potestatum*, & obnunciationi, & intercessio simul includuntur: *solum* tamen obnunciationem ad religionem refero: nam intercessioni cum religione nihil erat: quod paulo ante demonstravi. Verum sic aliquis argumentabitur: si, cum dixit Cicero, *religionum, auspiciorum, potestatum*, *Æliam* legem tantum significavit, *Fusiam* rationem nullam habuit: cur proximè ipse se explanans intulit, *omnes leges, quæ sunt de jure, & de tempore legum rogandarum*? nam, si proxima superiora exponit, quod nemo dubitat: proxima vero ad *solum Æliam* legem referuntur: cur non subjecit unam potius legem, quam omnes leges? Est omnino hæc specie probabilis argumentatio, re vero falsa, nam, quid attinet argumentari de sententia Ciceronis, cum ipse semetipsum patefaciat, atque exponat? videbat majoris esse momenti, legem *Æliam* tolli, quam *Fusiam*. nam *Ælia* lex perniciosarum legum lationem impediēbat obnunciatione & intercessione: *Fusiam* vero, non, ut omnino ferri ne posset lex, efficerebat, sed tantum, ut ne factis diebus posset: comitiis autem ut posset, non vetabat. itaque quo plus intererat Republicæ nunquam ferri malas leges, quam sero ferri: eo erat utilior civitati *Ælia* lex, quæ malum prohibebat, quam *Fusiam*, quæ tantum differebat, potius igitur legis *Æliæ* sententiam ostendit Cicero, quam *Fusiam*, quod id, in quo gravius peccaverat Clodius, commemorare, plus ad concitandam invidiam posse intelligebat. nec tamen ideo legis *Fusiam* sententiam omisit, ut ejus abrogationem Clodio condonaret, nam subjecit deinde, ut legem utramque significaret: *Omnes leges, quæ sunt de jure, & de tempore*: quorum alterum ad *Æliam*, alterum ad *Fusiam* spectare, jam diximus. Quod si quis paulo obstinatus repugnat adhuc, nec facile manus dat, cedat saltem ipsi Ciceroni: cujus in consuetudine notanda nisi plurimum fuisset, nunquam hæc, quæ sum aggressus, ulla ex parte præstare mihi licuisset, si modo, ut præstare possim, is, cui accepta omnia refero, concesserit Deus. ipse igitur Cicero cum Vatinius sæpe obiciat, eum contra legem *Æliam* & *Fusiam* fecisse, tamen in ea pro Sextio cap. 53. cum de eodem Vatinius loquatur, unam *Æliam* nominat, sit enim sic: *Qui ita se in populari ratione jactarat, ut auspicia, legem Æliam, senatus auctoritatem, consulem, collegas, bonorum judicium nihil putaret. Et in ea post reditum in senatu cap. 5. cum ejusdem Æliæ vim & significationem exponat, de Fusia nihil asserat, proximè tamen utramque nominat: Legem, inquit, tribunus plebis tulit, ne auspiciis obtemperaretur, ne obnunciare consilio, aut comitiis, ne legi intercedere liceret, ut lex Ælia, & Fusia ne valerent. Et in Vatinium cap. 15. Audire à re cupio, quare, cum ego legem de ambitu ex S. C. tulerim, sine vitulerim, salvo auspiciis tulerim, salva lege Ælia, & Fusia, tu eam esse legem non putes. Rursus dubitabitur in ea pro Sextio, primum, cur eas leges significavit potius, quam nominavit: deinde, si significandas duxit, cur, cum de duabus tantum legibus intelligeret, omnes, dixit: quasi & de jure, & de tempore legum rogandarum plures leges essent. placeat in his dubitationibus immorari, nam, ut ex lapidum conspectu ignis, sic ex rationibus utrimque collatis veritas elicitur. Significavit potius, quam nominavit, non solum, quia nominaverat antea, cum dixit cap. 15. *Idem consules sedentibus, atque insistentibus, lata lex est, ut lex Ælia, lex Fusia ne valeret*: ut, cum de re iam nominata, & sua sponte satis nota loqueretur, obscura non posset esse significatio: verum etiam, quia vehementior & gravior sæpe fit oratio, cum id, quod obicitur, significatur potius, quam nominatur, quo potissimum genere abundant ii, qui inter ceteros excellunt, Demosthenes, & Cicero. Omnes, autem potius dixit, quam, duas, vel quia revera, præter *Æliam*, & *Fusiam*, de jure, aut de tempore, legum rogandarum lex erat nulla: ut, qui *Æliam*, & *Fusiam*, is omnes plane significaret: vel quia, cum essent alix quoque leges & de jure, & de tempore, quas ultima *Ælia* & *Fusiam*, in eandem sententiam scriptas, confirmantur, qui tolleret duas ultimas, superiores quoque omnes tolleret, nam quemadmodum, magis*

nobili sublato, ut apud philosophos est, minus quoque nobili simul tollitur; ut sublato corpore, simul ea tolluntur, quæ in corpore adhaerescunt: sic, qui *Æliam* & *Fusiam* rogatione tollebat, quas & diligentius, & gravius, quam superiores omnes, esse conscriptas verisimile est, eum omnes simul leges eadem rogatione sustulisse certum est. quod si quis, utrum, ante *Æliam*, & *Fusiam*, & de jure, & de tempore alix leges fuerint, dubitat: neque credit, nisi vel ratione admodum firma, vel gravi teste probetur: ego, ut in utroque satisfaciatur, rationem, ut opinor, asseram non imbecillam: testem autem eum producam, quem levissimum appellare nemo possit. primum igitur pro ratione illud opponam: cum in oratione in Pisonem cap. 5. ita loquatur Cicero: *Centum prope annos legem Æliam & Fusiam tenueramus: credibile non esse, supra centum annorum Urbem Romam sine ulla lege de auspiciis, & de factis diebus fuisse: praefertim cum idem in illa in Vatinium acerbiissima interrogatione auspiciorum vacillatem his verbis ostendat cap. 6. Qui tantus furor, ut auspicia, quibus hac urbi condita est, quibus omnis Resp. atque imperium tenetur, contemperis? quod ipsum in III. de natura deorum cap. 2. confirmavit: scripsit enim sic: *Mibi ita persuasi, Romulum auspiciis, Numam sacris consuetis, fundamenta jecisse nostræ civitatis. Accedit Pedianus testimonium in commentario Pisonianæ p. 160. Obnuntiatio, inquit, quæ perniciosi legibus resistebatur, quam Ælia lex confirmaverat, erat sublata. Verbum enim, confirmaverat, legem Æliam obnunciandi jus non auxisse primam significat, sed, quod alia lex sanxerat, confirmasse. Ut omittam, quod supra commemoravi, vetustissimum fuisse jus intercedendi datum tribus plebis jam ab illo tempore, cum in Sacro monte institutus magistratus est, qui plebem tueretur, quod cum ita sanctum esset, intercessio tamen tribunicia Ælia lege confirmata est. Verum de lege Ælia & Fusia satis multa: pergam ad reliquas, quæ ad comitia pertinent.**

CAPUT IX.

De legibus tabellariis, & reliquis ad comitia pertinentibus.

Lex fuit, quam Gellius memorat, ut, quo die auspicia capta essent, eodem ea de re, cujus rei causa auspiciis esset, comitia absolverentur. alioqui infirmum & inane populi iussum erat. Leges quoque tabellariæ hoc de genere videntur. sunt enim de suffragiis ferendis: cum poro suffragium populus ferit, comitia dicuntur. hæc quatuor fuerunt, omnes, ut puto, tribunicia, Gabinia, Cassia, Papiria, Cælia. Gabinia sanxit, ut populus in magistratibus mandandis suffragium non, ut antea, voce, sed per tabellam ferret. Cassia biennio post idem iussit, in omnibus judiciis populi, perduellione excepto. Papiria & ipsa populo tabellam dedit, in iubendis ac vetandis legibus. Cælia, quo uno in genere vocis suffragium reliquum erat, hoc est, in perduellione, quod lex Cassia exceperat, in eo genere tabellam dedit. ita quatuor tribunorum plebis rogationibus factum est, ut populus libere, quod sentiret, in omnibus comitiis, nullo inimicitiarum metu, posset ostendere. ideo tabellam vindicem tacite libertatis appellat Cicero in agraria II. c. 17. & de legibus lib. III. c. 17. in oratione autem pro C. Cornelio Frang. 29. principium iustissime libertatis, Cassiam legem, quæ tabellam in judiciis populo dedit. magis enim intererat populi, tabella voluntatem in judiciis tegere, cum ageretur de capite fortunisque civium, quam aut in magistratibus, quod lex Gabinia sanxerat, aut in legibus, quod postea Papiria. Hæc de sententia legum tabellariarum: nunc de latoribus, & quo quisque anno lata sit. Gabiniam rogavit homo ignotus, & fordidos: quod libro III. de legibus Cicero tradit. & cum biennio ante Cassiam rogata sit, quod idem eodem in loco demonstrat, Cassiam vero Lepido & Mancino coß. esse latam, ex libro de claris oratoribus constat: necesse est, Pisonem & Lænatem coß. rogatam, existimare. Cassiam Lepido & Mancino coß. auctore Scipione Africano posteriore, tulit L. Cassius, Q. F. Longinus Ravilla,

pater illius L. Cassii, qui in omnibus causis quærere solebat, *Cui bono*, & C. Cassii, ejus, quem C. Mario ex C. Flavio co. leges multas ad emendam nobilitatis potentiam tulisse, in quibus hanc, ut, quem populus damnalet, cuive imperium abrogasset, in senatu non esset, Peditanus tradidit. Papirium tulit C. Carbo, ille eloquentissimus: tulit autem, ut opinor, P. Popillio, & P. Rupilio co. nam eo anno tribunum plebis fuisse, quo Sclipio Æmilianus de Nuntianis triumphavit, omnes historiae declarant: quem à porta ad concionem productum, quid de Tit. Gracchi morte sentiret, seditiose interrogavit. Caelia, non facile esse conjicere, à quo sit rogata: sed, rogatam Q. Metello, T. Flaminio co. crediderim, ex iis verbis, quæ sunt apud Ciceronem de legibus lib. III. c. 17. *Ut opprimeret Caelius Popillium*. nam, id de P. Popillio dictum esse, quem C. Gracchus Metello & Flaminio co. tribunum plebis in exilium eiecit, videtur intelligendum. ut ejus iudicii causa, quo Popillius, tribuno plebis Graccho, est oppressus, Caelius sua lege tabellam dederit. sed hoc, quia non plane firmis nititur conjecturis, inter dubia referatur. Etiam in eo consultum est Reipublicæ, quod adversus ambitionem lata lex, ne quis candidatus nomenclatore in magistratus petitione uteretur, eo tamen, ut fere sit, progressa peterent licentia est, ut, Ciceronis ætate, suus cuique candidato nomenclator, cum prensaret, peteret, & desset. atque inter laudes M. Catonis, qui Uticensis postea dictus est, hanc enumerat Plutarchus pag. 763. A. *Quod in petitione tribunatus legem, quæ candidato nomenclatorem adesse vetat, solus servavit.* Lex Maria ipsa quoque præclara: quam Plutarchus à C. Mario, qui septies consul fuit, tribuno plebis esse latam significat. ejus legis hæc sententia fuit, ut pontes, quibus suffragiorum cista imponebantur, essent angustiores: ne scilicet multos capere possent. nam in turba fraudem aliquant committere, difficilis negotii non est, propterea, quod hæc lege sancitum est, *id ambitiosius oppositum fuisse*, & plane Cicero dicit in III. de legibus cap. 17. & Plutarchus ipse significat in Marii vita pag. 407. D. cum ait: *in tribunatu legem de suffragiis tulisse, quæ potentium opes tum in ferendis suffragiis, tum in creandis magistratibus imminuit.* Pontes autem illi perpetui non erant, sed ad tempus extruebantur, vel in foro, vel in campo. utrobique enim comitia habebantur. nec vere pontes, sed mensæ angustissimæ, pedibus altioribus, fuere, singulæ singulis tribubus, aut centuriis attributæ, pontes à similitudine dictæ, de quibus infra paulo uberius agemus. Tulit & P. Sulpicius tribunus plebis L. Sylla. Q. Pompejo co. ut in omnibus tribubus libertini suffragium ferre possent, cum in quatuor tantum urbanis tribubus antea ferre consueverint. hanc legem puto à victore Sylla, Sulpicii inimico, esse abrogatam. puto autem ob eam causam, quia C. Manilius tribunus plebis aliquot post annis eandem legem ferre conatus est: idemque postea & P. Clodius cogitavit. testis Cicero in duabus orationibus, pro C. Cornelio, & pro Milone. Sancitum & legibus illud existimo, quod apud Ciceronem libro II. de legibus scriptum est, ut augurum arbitratu comitiarum & concilia vel instituta dirimerentur, vel habita rescinderentur. Quod autem in eorundem augurum commentariis traditum erat, Jove fulgente tonante comitia haberi nefas esse: & illud sinistrum fulmen adversum infaustumque comitiis esse signum: item illud, dimittenda esse comitia, cum quis eo morbo, qui insputatur, corruisset, ex quo *comitialis morbus* dictus est: hæc omnia & in augurum libris notata, & ut fervarentur, legibus cautum esse, non dubito. Atque hæc, quæ ad impedienda comitia pertinent, non tam religionis causa, homines sapientissimi legibus constitui voluerunt, quam ut, si quando perniciofa Reipublicæ rogatio ferretur, obstiti per aliquem augurem facile posset. quam totam rationem C. Cæsar, qui nihil, nisi potentia sue causa, fecit, in consulatu neglexit, Bibulumque collegam obnunciantem armis foro expulit. Pertinere & illud ad vim comitiorum videtur, quod in XII. tabul. cautum invenio, ut, quod postremum populus iussisset, id jus ratum esset. Item lex illa, qua cautum est, ne privilegia, nisi centuriarum comitiis, irrogentur, cujus mentionem facit Cicero in oratione pro domo, & in ea pro Sextio, & libro III. de legibus. Nec excluditur ab hoc

genere illa lex, quam renovare multis post annis C. Cornelius tribunus plebis quem Cicero defendit, conatus est, ne quis, nisi per populum, legibus solveretur. itaque in omnibus S. C. quibus tum aliquem legibus solvi placebat, adici erat solitum, ut de ea re ad populum ferretur: sed paulatim ferri desitum est: resque in eam consuetudinem venit, ut postremo ne adiceretur quidem in S. C. de rogatione ad populum ferenda: eaque ipsa S. C. per pauculos admodum fiebant, quam ob causam ferente legem Cornelio, ut antiquum jus renovaret, inductus à senatu P. Servilius Globulus tribunus plebis intercessit. Firmavit etiam populi iudicia, quæ comitiorum nomine continentur, Cassia lex, C. Mario, C. Flavio co. a C. Cassio tribuno plebis L. Cassii Ravili filio, de quo proxime mentionem fecimus, rogata, ut quem populus damnalet, cuive imperium abrogasset, in senatu non esset.

CAPUT X.

Leges de provinciis.

Migrenus nunc paulisper ex urbe in provincias. Tulit primo de provinciis C. Gracchus tribunus plebis Tiberii frater, ut consulares provincie per senatum quotannis decernerentur. Postea C. Cæsar, qui dictator fuit, ne prætoria provincie plus, quam annum, neu plus, quam biennium, consulares obtinerentur. tulit autem hanc legem victo Pompejo: cum ipse jam per novem annos Galliam contra C. Gracchi legem obtinisset, consecutus id, quod nemo antea, & S. C. & lege. Hic, quando legum causa de provinciis incidit mentio, non alienum est, & quot omnino in ditione populi Rom. & à quibus, quove anno capta, tum, quæ consulares, quæque prætoria fuerint, subjicere. Quo anno M. Cicero Ciliciam pro consul administravit, quod fuit ab urbe condita DCCII. M. Marcello, Ser. Sulpicio co. provincie XV. fuerunt in ditione populi Rom. Sardinia, Corsica, Sicilia, duæ Hispanie, citerior, ulterior: Asia, Aetolia, Macedonia, Illyrium, Dalmatia, Africa, Achaja, Gallia duæ, Cisalpinga, Transalpinga, Cilicia, Bithynia, Pontus, Creta, Syria, Cyprus, quibus ex omnibus provinciis vestigium capiebat annuum Respublica, ut à Plutarcho proditum est, scutatorum, quos appellant, octuagies quinque centena millia, non excedente scutato pretium decem Marcellorum argenteorum, qui Venetiis imprimuntur, vel Juliorum, qui Roma. Sardiniam cepit, inter primum & secundum Punicum bellum, consul T. Manlius Torquatus, de qua triumphavit: eaque prima, anno urbis D. XVII. provincia populi R. facta est, missis ad eam componendam X. legatis: quod in faciendis provinciis servatum est. Corsicam vicit, ac provinciam fecit C. Papirius Maso consul, & à senatu triumpho non impetrato, ipse de sua sententia in monte Albano primo triumphavit, anno DXVIII. & hanc una cum Sardinia semper unum rexit magistratus Romanus. Siciliam primus vicit, magna ex parte provinciam fecit Q. Catulus primo Punico bello: post aliquot annos, captis Syraculis, universam in provinciam formam redegit M. Marcellus bello Punico secundo, aut certe, qui ei successit, M. Lævinus. nam de Marcello Vellejus tradit: debellatum vero in Sicilia à Lævino potius pratore, quam à Marcello consule, & Cicero in Verrem, & Livius significant. Marcellus quidem, secutus exemplum Papirii Masonis, in Albano monte triumphum egit, urbemque ovans est ingressus. Hispania tum à Scipione Africano majore, secundo Punico bello, tum, aliquot post annis, M. Catonis Censorii virtute, multis victoriis domita: & in eas magistratus Romani modo pro consulibus, modo pro prætoribus ierunt. varie tamen possessæ, & ut ait Vellejus, sæpe partibus amissæ, certa ac stabilis esse populi R. possessio, stipendiumque pendere non prius, quam Augusto principe, coeperunt. Asiam cum Taurum montem bello Antiochino L. Scipio, majoris Africani frater, profectus in eam consul, ad imperium adjunxit, annoque post consulatum proximo triumphavit, ab urbe condita DLXIV. post eam possidere be-

neficium

neficio senatus populi que R. reges Attali, donec M. Perperna consul Aristonicum, qui eam, Attalo rege mortuo, occupaverat, devicit, accepit. eam tamen in provincia formam non Perperna, sed, qui ei successit, M. Aquillius consul redegit: qui etiam de Aristonico triumphavit, anno DCXXIV. Etoliam M. Fulvius Nobilior subegit. bellum gerere cepit consul, proconsul confecit, & triumphavit biennio post, anno urbis DLXVI. Macedoniam XL diebus devicit consul iterum L. Aemilius Paulus, anno DXXXVI. neque tamen provinciam fecit, sed de sententia X. legatorum, quos ad componendam Macedoniam, atque Illyricum senatus de more misit, Macedonas omnes liberos esse iussit: & ut suis legibus viverent, suas urbes, & agros haberent, magistratus annuos crearent, permisit: veteris etiam stipendii, quod regibus penderant, dimidio partem relevavit: anno proximo, Persæ rege inter captivos Romanam ducto, triumphavit. provinciam vero Macedoniam fecit anno urbis DCVII. Q. Metellus, is, qui ex ea prætorius triumphavit, & Macedonici cognomen est adeptus. hanc provinciam postea cum Achaja conjunxit, &que duabus unam fecit, rogatione perlata. P. Clodius tribunus plebis utramque P. Titoni quasi præmium, quod in Cicerone ejiciendo consentisset, dedit administrandam. Illyricum & Dalmatiam eodem anno, quo Macedoniam, Paulus, L. Anicius prætor edebat, & unam provinciam fecit, triumphavitque post Paulum aliquot diebus, rege Illyriorum Gentio cum fratre, conjuge, & liberis ante eorum ducto, Carthaginem, & Corinthum, illam Africæ, hanc Achajæ caput, exciderunt eodem anno, & triumpharunt, Scipio Æmilianus, & L. Mummius, tulitque inde Scipio cognomen Africani, Mummius Achaici. factæ sunt provinciae duæ, Africa, & Achaja. Africam autem intelligi regionem universam, quæ Carthaginenses possederant, nam Numidia, & ipsa pars Africa, Massaniæ regnum fuit, Syphace superato, paruitque regibus, & à C. Cæsare demum post Scipionem, & Jubam, Mauritaniæ regem, devictos, in formam provinciae redacta. Mauritania vero, & ipsam in Africa, multis post annis, Caligula imperator in duas provincias divisit. Galliam cisalpinam puto provinciam esse factam eo tempore, cum M. Marcellus, is, qui consul quinquies fuit, primusque Hannibalem acie vicit, Vidumarum, Gallorum regem, singulari certamine occidit, deque Gallis in suburbis triumphavit, anno DXXXI. patet enim provinciam esse factam, quia coloniae plures annis sequentibus eo deductæ. transalpinam vero Galliam, quæ Narbonensis quoque dicta est, Q. Fabius, L. Pauli nepos, devictis Allobrogibus, unde cognomen fumpsit, in provinciam formam redegit, anno DCLXXII. Ciliciam perdonavit P. Servilius proconsul, qui, quod Isurum, Ciliciæ arcem exverit, Isauricus est dictus, triumphavitque anno DCLXXIX. ex eo tempore Cilicia provincia fuit. Bithyniam populo Romæ rex Nicomedes, ut ante rex Attalus Asiam, testamento reliquit, eaque simul cum Ponto, in quo Mithridates regnavit, una provincia fuit, Bithyniæque nomine appellata. utramque vero provinciam fecit, Mithridate victo, Pompejus Magnus proconsul, triumphavitque anno DCXCII. ejusdem Pompeji lex à Plinio juniore Epist. x. 83. & 113. memoratur, Bithynis, & Pontici data: Ne quis annis XXX. minor magistratum caperet, neve in Senatu esset: qui vero magistratus cepisset, ei liceret in Senatu esse: ne decuriones, in curiam à censoribus lecti, pecuniam pro introitu darent. Sed id observatum semper non est: nam, ut apud eundem Plinium legimus, quandoque bina milia solverunt, quæ vocabantur *Sportula*. item, ut senatores certi de causis à censoribus ordine moverentur: ut Bithynici civitatibus adscribere sibi, quos vellent, cives liceret, dum ne civitates essent alienæ, sed earum quæque civitatum, quæ essent in Bithynia, atque hæc à Pompejo sunt ad exemplum Romanæ civitatis instituta. Ceteram debellavit Q. Metellus proconsul, & triumphavit anno DCXCI. Creticulæ postea nominatus. Syria, Pompeji Magni singulari virtute, ultimo bello Mithridatico victa, leges accepit, provinciarumque populi Romæ numerum auxit. triumphavit ex ea Pompejus proconsul, item ex Asia, Ponto, Armenia, Paphlagonia, Cappadocia, Cilicia, Syria, Scythis, Judæis, Albinis, Iberia, Bæta, Bactrianis,

præterea de regibus Mithridate, & Tigrane, anno DCXCII. Cyprus ultima, stante Republica in provincia formam redacta, missio in eam M. Catone quaestore cum jure prætorio, lege P. Clodii tribuni plebis, Pifone & Gabinio cons. anno DCXCV. sed primum eas simul cum Cilicia, tanquam una provincia, S. C. tradita est P. Lentulo proconsuli, quod illa verba Ciceronis in epistola ad Lentulum Fam. 1. 7. significant: *Te posse perspicere, quæ Siciliam, Cyprumque teneas, quid efficere, & quid consequi possis*. Eamque Lentuli successores, Appius & Cicerone rexerunt postea, tenente Rempublicam Cæsare, quaestores in eam missi. quod ab eodem Cicerone didicimus, qui ad C. Sextilium Rufum Fam. XI. 1. 48. ita scribit: *Tua laudē conducere arbitror, cum primus in eam insulam quaestor veneris, ea institueres, quæ sequantur alii*. Tertia pars superest, quæ provinciarum consularis, quæve prætoris dicerentur. Ne quis erret, neutrum perpetuum fuit, non enim hæc, vel illa provincia semper aut consularis, aut prætoris: sed ita nomina mutabant, ut varie modo à consularibus, modo à prætoris administrabantur, quam potestatem senatus habebat, ut quos vellent, in quas vellet mitteret, administratione annua: quod lege Sempronia C. Gracchi tribuni plebis sancitum erat. Cæsari tamen Gallia in quinquennium, contra legem Gracchi, & lege Vatinia tribunicia, & S. C. mandata sunt, posteaque in alterum quinquennium lege Trebonia item tribunicia, Pompejo Magno, & Crasso II. cons. confirmata: quæ de re ad Lentulum Cicerone Fam. 1. 7. *Stipendium Cæsari decretum: & ne lege Sempronia succederetur, facile perfectum est*. Decerni autem solitas lege Gracchi, non à populo, sed à senatu provincias, idem in oratione pro domo cap. 9. in P. Clodium invehens, plane demonstrat. *Itane vero, inquit, tu provincias consulares, quas C. Gracchus, qui unus maxime popularis fuit, non modo non abstulit ab senatu, sed etiam, ut necesse esset quotannis consiliis per senatum, lege sanxit, eas, lege Sempronia per senatum decretas, rescidisti? extra ordinem, sine sorte, nominatim dedisti, non consilibus, sed Reipublicæ pestibus*. Erat igitur eadem provincia ex voluntate senatus, modo consularis, modo prætoris. itaque Macedoniam (ut licet exempli causâ nominetur) Cn. Dolabella, C. Curio, M. Lucullus, L. Torquatus, C. Antonius, omnes consulares, administrarunt: tum, Cn. Octavius prætorius, pater Augusti naturalis, rursus consularis L. Piso, & Pifone revocato, Q. Ancharius prætorius. idemque patet in cæteris. Quo autem anno S. C. illud Cælius in epistola sua Fam. VI. 1. 8. ad Ciceronem misit, in quo S. C. hæc sunt: senatui placere, in Ciliciam provinciam, inque VIII. reliquis prætorias mittere: regebantur VIII. provinciae, quæ in eo S. C. prætoris vocantur, a magistratibus VIII. prætoris, Sicilia, Sardinia, Jonia, Asia, Macedonia, Bithynia, Creta, Mauritania, & cum Sardinia Corsicam simul fuisse, cum Bithynia Pontum, paulo ante dictum est. Sed quærat fortasse, quot fuerint, & quæ fuerint, & à quibus administrata eo anno provinciarum consulares. Quatuor fuerunt. nam duas Gallias, Illyricum, & Dalmatiam, omnes uno provincia nomine comprehensas, unus C. Cæsar regebat: duas Hispanias item unus Cn. Pompejus per legatos absens administrabat: Syria M. Bibulus, Ciliciæ M. Cicerone præerat. ita fuerunt hoc anno XII. provinciarum consulares IV. prætoriarum VIII. cur autem in unam consulem Ciliciam, cum tres præterea essent, item ut in octo reliquis prætorias mittendum senatus censuerit, non qui consularis, sed qui prætoris fuisset, in nostro eorum epistolarum commentario demonstratum est. Neque vero miretur quisquam, si Etoliam, Græciam, Achajam, Thessaliam, Bæotiam, Pamphylia, Phrygiam, Lycæoniam, Cyprum, Lydiam, Cariam, Mysiam, Gallograciam, sive Galatiam, Pisidiæ, Lyciam, Cappadociam, Armeniam non nominatim. nam Etolia Græciæ pars fuit: Græciæ vero cum Achaja, Thessalia, Bæotia, ad jurisdictionem Macedoniæ pertinuit, omnesque simul ab uno regebantur. id servatum est post consulatum Pifonis, & Gabinii. nam eo anno legem tulit P. Clodius, ut omnes illæ provinciae ab eo, qui Macedonia præessent, regerentur. non enim tulit, ut à Pifone nominatim regerentur, (nam fuisset privilegium, non lex) sed, ut ab eo, cui Macedonia daretur, is autem fuit eo anno L. Pifone, cujus causâ lata

lex est. Pamphylia vero, Thrygia, Lycosonia, cum Cypro insula, qui Ciliciam, idem administrabat, cujus etiam ad imperium Laodicea pertinebat, quam Plinius assignat Medice, at Lydie, Jonia, Caria, Mysia, etiam Phrygia parti praeerat idem, qui Asia. nec mirum est, Phrygiam in duas jurisdictiones dispartitam fuisse, ut una pars Ciliciae, altera tribuereetur Asia. nam etiam ipsius Asiae tres dioeceses ad Ciliciam attinuisse, Cicero ipse, alique prodiderunt. Galatiam regebat Dejotarus rex, socius fidelissimus populi Rom. Pisdia, & Lycii inter socios erant, suisque legibus, sine magistratu Romano, utebantur. itaque Cicero eas gentes appellat auxilia in epist. ad Atticum VI. 5. *Exercitum*, inquit, *infirmum habebam: auxilia sane bona, sed ea Galatarum, Tifidarum, Lyciorum, haec enim sunt nostra robora.* Cappadocia rex erat Ariobarzanes, ipse quoque socius populi Rom. nam Pompejus reges multos, & Mithridate pulsos, in regnum restituit, & foedere ac societate Reipublicae obstrinxit: Armenia Tigrani regi, qui Mithridatem armis juverat, venia data, concessit: nationes quasdam provincias fecit populi Rom. aliis, ut sui juris essent: suisque legibus viverent, permisit. Haec est Romanae ditionis ab Hispania ulteriore, ultima ad occidentem provincia, ad Euphratem, qui terminus ad orientem imperii fuit, descriptio quaedam, breviter à nobis informata. nec enim vagari longius licuit in ea tractatione, quae nostri argumenti proprie non est: quia tamen disjuncta non videtur, haec attingimus. In provinciis ibant, vel consulares cum XII. fascibus, vel praetorii cum VI. totidem utrique, quot in Urbe habebant. interdum etiam praetorios cum jure consulari, & XII. fascibus, senatus in provinciam mittebat, ut Q. Ciceronem in Asiam de quo Suetonius Aug. c. 3. n. 5. Extant, inquit, *M. Ciceronis epistola*, quibus *Quintum fratrem*, *parum secunda fama proconsulatum Asiae administrantem hortatur*, & monet, imitetur in promerendis sociis vicinum suum *Octavianum*. Proconsulatum vocat hominis praetorii administrationem. eadem ratione titulus est, Q. Metello Celeri *procos.* in duabus epistolis, quae lib. 5. Fam. primae leguntur: qui tamen consulatum non gesserat, sed ex pratura in Galliam Cisalpinam profectus erat & lib. III. de leg. Gellium ait Cicero proconsulem ex pratura in Graciam venisse. Primis temporibus, cum provinciae tuendae armis essent, & in discrimine versarentur, exibat in eas, inito statim magistratu consules, & praetores, vel ut quaeque cuique forte obtigerat, vel etiam quandoque consulis inter ipsos comparantibus, sic enim loquebantur, cum inter eos de consularibus provinciis convenisset nam comparandi consuetudinem apud praetores non video fuisse. quod si bellum produceretur, imperium in iisdem provinciis proconsulibus, aut praetoribus à senatu prorogabatur. postea L. Sylla lege cavuit, ne quis plus anno provinciae praeset: qui viderit, opinor, in Republica diuturnis imperiis assuescere, tutum non esse: itaque Galliarum illa per decennium Caesaris administratio libertatis exitum fuit. hac de lege Cicero in epistola ad Appium Fam. III. 6. his verbis: *Eo discessisti, quo ego te ne persequi quidem possem triginta diebus, qui tibi ad decedendum lege, ut opinor, Cornelia constituti essent. Et in eadem: Ut habere rationem possis, quo loco me salva lege Cornelia convenias: ego in provinciam veni pridie Kalend. Sext.*

CAPUT XI.

Leges de provinciarum rectoribus, & de coloniis in eas deducendis.

Nunc de legibus agamus, quae rectoribus provinciarum imperium dabant: ex duae fuerunt, curiata, vetus admodum lex, & Cornelia, quam tulit L. Sylla dictator: curiata dabat imperium populus, ut Livius indicat libro IX. cap. 38. Cornelia senatus. nam, cum S. C. esset factum, ut provinciae magistratus sortirentur, ut compararent inter se: tum, si ii, vel sine lege curiata, in provincias proficiscerentur, im-

perium habere dicebantur, donec in Urbem revertissent, ideo, quod in epistola Ciceronis ad Fam. I. 9. scriptum est. *Ap. Claudius frater P. Clodii, cupidus provinciae, distabat, sese, si licitum esset legem curiatam ferre, sortitum esse cum collega provinciam: si curiata lex non esset, paratum cum collega, Lentuloque Spintheri, Ciliciam proconsule administranti, successurum: legem curiatam consuli ferri opus esse, necesse non esse, quoniam ex S. C. provinciam haberet, lege Cornelia imperium habuerunt, quoad in Urbem introisset. Quod autem in agraria II. 12. scriptum est, *Rem militarem sine curiata lege attingere non licet*: propterea dictum, quia sumptu publico ibant in provincias, quorum de imperio lata curiata lex esset. poterant igitur publica pecunia milites alere, & bellum gerere. at sine curiata lege poterat quidem aliquis privato sumptu in provinciam ire: exercitum vero habere, bellumque de suo gerere, cui tantae opes erant, ut liceret? non igitur sine curiata lege, quae pecuniam dabat, rem militarem attingere cuiquam licebat. nam, cum ad Atticum lib. IV. 16. Cicero ita scribit: *Appius sine lege, suo sumptu, in Ciliciam cogitat*: non intelligit de pecunia in stipendia militum eroganda, (nec enim sustinere sumptum potuisset) sed, opinor, de suo cohortisque viatico. ipse enim Cicero, viaticum dari solitum comitibus eorum, qui itent in provincias, significat in epistola ad Fam. XI. 3. his verbis: *Cetera consilii sunt, ex hoc iudicia, quod legato tuo viaticum eripuerunt.* Curiata porro lex, non, ut, primis temporibus, universi populi suffragiis, curiata in forum convenientis, ferebatur, sed tantum à XXX. licitoribus, XXX. veteres curias representantibus. itaque Cicero in oratione in Rullum II. 12. cum loquatur de curiatis comitiis, id est, de lege curiata, quae X. viris imperium dari Rullus volebat: *Illis, inquit, comitiis, ad speciem, atque ad usurpationem vetustatis, per XXX. lictores auspiciorum causa adumbratis.* Ferri autem solitam à consilibus legem curiatam, idem Cicero in eadem oratione significat his verbis: *Consulibus, legem curiatam ferentibus, à tribunis plebis saepe est intercessum.* Idemque confirmant illa verba in epistola ad Fam. I. 9. *Legem curiatam consuli ferri opus esse, necesse non esse.* Nam, quod in sua lege Rullus posuerat, ut à praetore ferretur, extraordinarium fuit: quia videbat adduci consules minime posse, ut eam ferrent, utpote qui nullum X. viris imperium dari vellent: itaque Ciceronis extant orationes adversus legem Rulli de X. viris. Moris autem fuit, ut, cum lex de imperio ferretur, tres augures adessent, ob eam causam, opinor, quia XXX. curiae tres veteres tribus representabant, quas singulas in dens curias Romulus divisit: Porro veteres tribus suum quaque augurem habuit: quod à Livio libro X. traditum est. In provinciis populi Rom. coloniae ducebantur, propterea, quando de provinciis proxime dictum est, subscribemus hic legem illam, quae Ca. Pompejus Strabo consul, Cn. Pompei Magni pater, Transpadanis coloniis jus dedit Latii, ut possent habere jus, quod cetera Latinae coloniae, id est, ut, petendi magistratus gratia civitatem Romanam adipiscerentur. quod ego sic interpreto, ut, qui in iis coloniis magistratus gessissent, deinde cives Romani essent, ferendique suffragii jus haberent, eadem conditione, quae populi Latini. quod etiam significatur epist. 2. lib. V. ad Att. Has colonias postea jus absolutum Romanae civitatis cupisse, id est, ut, etiam non gesto magistratu, cives Romani essent, in eo Suetonius offendit, cum ait Jul. 8. *Caesarem colonias Latinas, de petenda civitate agitantes, adiisse, & aliquid utique effecturum fuisse, nisi consules conscripti in Ciliciam legiones ob id ipsum retinuisissent.**

CAPUT XII.

Leges de militia & triumpho.

Sequitur militia: de qua legem veterem video fuisse, ut, qui civem ab hoste servasset, is ab imperatore querecia corona donaretur: quam Cn. Marcio Coriolano datam esse, Plutarch.

Plutarchus memoria tradidit. Fuit & illa, ne dolo malo, neve aliena iniquitate, sed jure & propria virtute bellum gereretur. quum Camillus, is, qui Urbem Romanam à Gallis Senonibus liberavit, ita diligenter coluit: ut, cum Falerios, Faliscorum urbem, oblideret, eamque illi tradere publicus literarum magister, deductis in castra aobilibus pueris, tentasset, injustum beneficium recusat, magistrumque vincum Falerios cum pueris remiserit. Lex etiam lata est, quam Sacratam Livius appellat, ne cujus militis scripti nomen, nisi ipso volente, deleteretur: & ne quis, ubi tribunus milit. fuisset, postea ordinum ductor esset. Dux aliquot post annis tribunus plebis eodem anno rogatur, unam L. Artilius, & C. Marcius, ut tribuni milit. senidei in quatuor legiones à populo crearentur: quæ antea, perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum & consulum ferme fuerant beneficia: alteram M. Decius, ut II. viros navales, classis oranda reficiendaque causa, populus juberet. Leges duas C. Gracchus tribunus plebis tulit, unam de vestibus militi publice dandis, stipendio non imminuto, alteram, ne quis infra XVI. annis annum ad militiam cogeretur. ex quo patet, interdum ad militiam ante coactos fuisse, qui nondum annum ætatis XVII. agerent. quod puto difficillimis Reip. temporibus, exhausta cladibus civitate, ut secundo Punico bello, extra ordinem esse factum. Legibus de militia recte subsistentur leges de triumpho. non est enim triumphus sine militia. Antiquissima fuit, quæ nunquam servata non est, ut, qui ob rem in bello bene gestam triumphum ducturi essent, ante triumphum Urbem ne ingrederentur. triumphabant enim cum imperio: & imperium depouere, Urbem intrantibus necesse erat. triumphum autem senatus decernebat: sed imperium in Urbe, quo die triumphus duceretur, populus dabat, rogatione ab aliquot tribunis plebis lata. id aperte demonstrant illa apud Livium, lib. XLV. cap. 35. *Tribus his omnibus triumphus est ab senatu decretus: mandataque Q. Cassio pratori, cum tribunus plebis ex auctoritate patrum ageret, rogationem ad plebem ferrent, ut is quo die Urbem triumphantes invehentur, imperium esset. Et erant impediendi triumphationes multæ: primum cum tribunus plebis imperatori, qui triumphum peteret, aliqua de causa intensi, de rogatione ferenda omnes recusarent: deinde, cum rogationem quidem tribunus aliquis rogaret, sed eam populus suffragiis antiquaret: tertio, ubi, tribuno rogationem ferente, unus, pluresve de collegio intercederent: postremo, cum tribunus imperatori ob res in bello gestas diem diceret, sicuti C. Memmius L. Lucullo, qui, duobus potentissimis regibus Mithridate, & Tigraue, devictis, tamen non nisi triennio post triumphare potuit, ad extremum, accusationem Memmii remittente, Cicetone consule triumphum duxit. unde illa in Academicis, lib. II. r. *Cum victor à Mithridatico bello revertisset, inimicorum calumnia triennio tardius, quam debuerat, triumphavit, nos enim consules introduximus pænem Urbem curram clarissimi viri. Hanc legem de imperio unius diei intra Urbem Cicero significat his verbis lib. IV. ep. 16. ad Att. Pontinius vult ad III. Non. Novem. triumphare. huic obviam Cato, & Servilius prætore aperte, & Q. Mucius tribunus plebis. Negant enim latum de imperio & est latum, Hercule, insulse. Latum insulse dicit, quia legem de imperio Pontinii Ser. Galba prator clam ante lucem tulerat. quod à Dione traditum est. & agi quidquam cum populo ante horam primam leges vetabant. Paulo post secuta est altera, (si modo primis temporibus lege potius, quam more, triumphabant) ut, qui hostes acie vicissent, triumphantes Urbem intrarent, idque factum etiam cum intra VII. lapidem Urbis Romæ finis includerentur, apud Valerium notavimus. Post, ut imperatorum ambitioni, qui levibus præliis prospere factis, triumphum petebant, obviam iretur, lege curatum est, ne quis triumpharet, nisi qui & V. milia hostium una acie cecidisset, & de suo exercitu multo pauciores amisisset. quo in utroque ne falsus senatus numerus ederetur, altera lex à L. Mario, & M. Catone tribunis plebis lata est, ut punirentur ii, qui aut hostium occisorum, aut civium amissionum in numero mentiri essent. Sanctum & illud est, ut, pro aucto imperio, non pro recuperatis, quæ populi Romani fuissent,**

triumphus decerneretur: quam ob causam neque Q. Fulvio qui Capuam receperat, neque L. Opimio, qui Fregellas, permisit senatus, ut triumpharent. Eademque fuit eorum conditio, quia ad res gerendas sine magistratu missi erant, qui et si res triumpho dignas gessissent, triumphare tamen lege vetabantur. itaque nec P. Scipioni, qui postea Hannibalem vicit, ob recuperatas Hispanias, nec M. Marcello ob captas Syracusas triumphum senatus decrevit. Pompeius tamen, qui Magni cognomento est usus, Sylla dictatore concedente, contra legem, eques Romanus adhuc, triumphavit. Illud etiam fortasse lege datum, ut qui triumphans Urbem ingressus esset, ei laurea corona in spectaculis utiliceret. id ex eo conjicio, quod Valerius, cui Plinius lib. naturalis historia XV. subscribere videtur, C. Papirium Mafonem tradit, cum, triumpho à senatu non impetrato, in Albano monte triumphasset, myrtæ corona pro laurea in spectaculis usum esse.

CAPUT XIII.

Lex de non sevocando populo, itemque leges agraria.

Inter publicas leges illa quoque referenda, quam, quo anno Cn. Manlius cum C. Marcio consul fuit, tribuni plebis tulerunt, ne quis populum sevocaret. nam cum Manlius ad Satrium in castris, novo exemplo, tributum de vicisimæ eorum, qui manumitterentur, legem tulisset, ejusque legis, quia publicum vestigial lund parum augeretur, patres auctores fuissent, tribuni plebis non tam lege, quam exemplo, moti, ne quis postea populum ab Urbe avocaret, capite sanxerunt: nihil enim non per milites juratos in consulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, fieri posse. Leges agrariae num sunt de jure publico? (sunt omnino, quia pertinent ad populi commodum. Primus omnium promulgavit Sp. Cassius Viscellinus in III. consulatu, perferre tamen non potuit, Virginio collega, omniique senatu resistente. hic anno proximo, quasi de regno cogitasset, à patre, ut Valerius, & Plinius secundus affirmant, à populo, ut ab aliis traditum Livius ait, damnatus, nefarii consilii poenas morte perfolvit, in quo foedissimum in Valerio erratum deprehendi; nam libro V. 8. 2. ubi de parentum severitate adversus liberos agit, ita scribit: *Cassius filium, qui tribunus plebis agrariam legem primus tulerat, adhibito propinquorum & amicorum consilio affectati regni crimine damnavit, verberibusque affectum necari jussit. ac seculum ejus Cereri consecravit.* Tribunum plebis ait fuisse Cassium, qui agrariam legem promulgavit, quod aperte falsum esse, Livius, & Dionysius demonstrant. tulit enim de agro Heroniorum dividendo in III. consulatu: quo tempore Cassii erant patricii, (consules enim fiebant) & patricio tribunatum plebis dari leges vetabant. inde plebis concitanda agrorum divitiis seditionis. tribunus plebis occasio semper fuit. itaque de ferendis legibus non sine magno civili motu saepe actum. Primus pertulit Sex. Licinius Stolo tribunus plebis, is, qui etiam, ut alter consul de plebe crearetur, legem rogavit. ejus lege nemini ultra D. agri jugera, neque pecoris majoris ultra C. minoris ultra D. capita licuit habere. his adjugebantur capita servorum, ac ingenuorum, quæ quis ad custodiam agri, pecorisque certo numero haberet. Et, ut appareat leges à tribunis plebis odio nobilium potius, quam studio publici commodi esse latis, paucis post annis hic ipse Stolo, accusante L. Popillio Lanate, primus, ut ait Valerius, sua lege damnatus est, quod M. Jugerum agri cum filio possideat, emancipandoque filium fraudem legi fecisset. rationem postea locupletes inierunt ut plus D. jugeribus possiderent, nec tamen Licinia lege damnari possent. aliis enim ad emendum agrum summis, ipsi possidebant. huic malo mederi primus voluit C. Lælius, (de minore loquor: nam ita duo Lælii, ut duo Africani, sue: e) Africani minoris amicitia non

minus, quam sua virtute, clarus: sed, adversante locupletum magno numero, cum excitari civilem discordiam & contentionem videret, otio ac tranquillitati civium consulens, fuscipiam rem abiecit. ex quo Sapiensis cognomen est consecutum. Licinian fecuta est Flaminia, à C. Flaminio tribuno plebis lata, quam decem annis ante II. bellum Punicum, invicto senatu, Fabio Verrucoslo, iterum consule, in primis resistente, tamen pertulit, de agro Gallico, & Piceno viritim dividendo. Post captam autem Carthaginem de agris in Africa dividendis Rubria lex lata est, Livia vero de x. viris, qui dividerent, quarum legum in tabula aenea mentionem invenimus. Ti. Gracchus tribunus plebis aliquot post annis legem pertulit, cujus sententia hæc erat: si quis filium emancipatum haberet, ei dimidiam partem D. iugerum attribuere posset: III. viri agris dividendis plebi crearentur, ne quis agrum à III. viris acceptum venderet. hæc lex utrum servata sit, an, occiso Tiberio, neglecta, parum constat. servatam ait Plutarchus, idque senatum voluisse, ut plebis dolor, Tiberii morte suscepius, leniretur: neglectam videtur Livius tradidisse, cum in epitome, renovatam à Cajo, Tiberii fratre, scriptum sit, res ita conveniet, si & servatam, leniendæ plebis causa, primis post Tiberii interitum annis, & postea ita neglectam credamus, ut eandem Cajo referre necessarium duxerit. quod & alius non paucis in legibus esse factum animadverti. Tulit & S. Thorius legem, qua agrum publicum vestigal levavit: quam utiosam & inutilem Cicero appellat in Bruo cap. 36. quia nocuit ærario. Sequuntur eodem de genere tribunicie duæ, Titia, Marcia: Titia, M. Antonio oratore, A. Postumio Albino cos. à Sex. Titio lata. Marcia, quibus consilibus incertum, à L. Marcio Philippo. Est etiam agrariae Plotia, & Flavia mentio apud Ciceronem lib. I. ad Atticum. quam utramque fuisse tribuniciam, constat, utraque autem videtur hoc sanxisse, ut vel agri, quos à senatu locupletes emissent, redditu possessoribus pecunia, plebi distribuerentur: vel si neminem veteri possessione moveri senatus vellet, alij agri ea pecunia, quæ ex novis vestigalibus per quinquennium reciperetur, emernerent, & plebi, quæ agros non haberet, partirentur. hoc certe videtur in Flavia scriptum fuisse, ut ex epistola ad Atticum lib. I. licet coniecire, in alia vero, quæ ante hanc proxima est epistola. Flavian eandem fere, quæ fuit Plotia, Cicero scribit esse. ex quo non dissimilem utriusque sententiam fuisse, facile cognoscitur. sed Flavian, quæ Q. Metello Celere & L. Afranio cos. promulgata est, cur existimem esse perlatam, nihil habeo. Dictator quoque Sylla, lege lata, multos agros in Etruria militibus suis divisit. Scribonian tribuniciam C. Curionis filii nominat, eamque variam appellat, nec dissimilem agrariae Rulli, M. Cælii epit. fam. lib. IX. Ultimus agrariam legem pertulit C. Cæsar in primo consulatu: qua Stollatem campum, majoribus consecratum, ut ait Suetonius Jul. 20. 6. & agrum Campanum, ad subsidia Reipublicæ vestigalem relictum, divisit extra sortem ad xx. millibus civium, quibus terni pluresque liberi essent. Postremo loco duas P. Clodii tribuni plebis leges constituimus, quæ ad jus publicum videntur pertinere: unam, ut frumentum populo, quod antea semis æris ac trientibus in singulos modios dabatur, gratis daretur: quam legem & L. Saturninus in tribunatu ferre conatus erat: altera fuit de collegiis restituendis, quæ novem ante annis Cæcilio & Marcio cos. sublata fuerat: quibus alia quoque, quæ antea non fuerat, Clodius adjunxit quod ei Cicero sæpe in orationibus exprobat.

CAPUT XIV.

Leges de jure privato, eoque civili, & inter eas primo loco leges de adoptionibus & testamentis.

Superfunt leges de jure privato: quarum duo genera esse diximus, unum earum, quæ ad jus civile, alterum, quæ ad crimina pertinent. De jure civili quod, ut ait iurifconsultus de jure gentium quædam detrahatur, quædam assumitur, iex erat de adoptionibus, quæ ut curiata lege fierent, cautum erat. licebat autem non patricio plebej, sed plebejo patricium adoptare,

atque hoc in genere tria lex jubebat observari: primum, ut is adoptaret, qui neque procreare jam liberis posset: & cum potuisset expertus esset: alterum, ut tum generum, ac dignitatis, tum sacrorum ratio haberetur, id est, ut ita fieret adoptio, ut ne quid aut de dignitate generum, aut de sacrorum religione minueretur: tertium, ne qua omnino calumnia, ne qua fraus, ne quis dolus adhiberetur: quæ si fervarentur omnia, tum adoptionem recte fieri. nihil tamen horum in adoptione P. Clodii servatum esse, arguit Cicero in oratione pro domo sua: neque solū ob hanc causam ait esse infirmam irritamque illam adoptionem, verum etiam, quod, cum curiata lex ferretur, tum servatum de cælo sit: quod cum fieret, neque legem ferri, neque omnino quidquam agi cum populo licebat, primum enim adoptandi causas esse oportuit, de quibus pontifices iudicarent, deinde, si causæ probarentur, curiata lex ferebatur: quam qui ferret, is omnia servare debebat, quæ in cæteris legibus, cum ferrentur, servari mos fuit. quod utrumque significat Cicero in ea oratione cap. 14. cum ait: *Ut n adoptet, qui, quod natura jam affectus non potest, legitimo & pontificio jure quarat.* itaque, quod est apud Cornelium Tacitum Hist. 1. 15. 1. *Lege curiata ad id pontifices adoptio fiebat: id ita est intelligendum, ut, nisi & lex ferretur, & adoptandi causas pontifices probassent, adoptio fieri non posset.* utrumque vero separatim agebatur, cum de causis pontifices cognoscere, legem vero magistratus ferret. Adoptantis autem ætatem XLIX. annis majorem, quam ejus, qui adoptaretur, esse oportere. à Modestino Dig. 1. 6. 40. §. 2. scriptum est his verbis: *Non tantum cum qui adoptat, sed & cum arrogat, major esse debet eo, quem sibi per adoptionem, vel per arrogationem filium facit, sed utique plena pubertate, id est, XLIX. annis, cum præcedere debet.* De testamentis leges multæ fuere, quarum nominatim Voconia, Furia, Falcidia, Cornelia, Junia Velleja. Voconia de mulierum hereditatibus inter secundum & postremum Carthaginense bellum à Q. Voconia Saxa Aricino tribuno plebis suadente M. Catone censorio lata, sanxit fuere, ne quis heredem relinqueret filiam supra H. S. XXV M. nam Dio lib. LVI. p. 578. D. ita scriptum reliquit. *Augustus quibusdam feminis tribuit, ut supra XXV M. heredes esse possent: licet hoc lex Voconia velaret.* Etiam hoc eadem lege cautum est, ut à Theophilo, in tit. Instit. de lege Falcidia, didicimus, ne plus legati ius, quam heres haberet. quo de genere Trebellianum quoque S. C. exstat. ne bona ultra dodrantem universali fideicommissio ab herede relinqui possint, Voconia, & Furia, Falcidia, Junia Velleja, tribunicie fuere, Cornelia consularis L. Sylla. de Voconia diximus. Furia cavebatur, ut à Theophilo scriptum legimus, ne cui plus, quam M. nummum, legaretur, quod amplius legatum esset, quadruplum restitueretur. Falcidia cavebatur, ne cui plus liceret legare, quam dodrantem ex tota hereditate, id est, ut, si ve unus heres institutus esset, si ve plures, apud ipsum, eoque quarta pars tantum remaneret. mentionem facit hujus legis Celsus Dig. xx1. 1. 3. 17. his verbis. *Cum de lege Falcidia quaeritur, heredis probatio est, locum habere legem Falcidiam, quod dum probare non potest, merito condemnabitur.* In Junia Velleja hoc erat, ut, qui testamentum faceret, omnes eos viriles sexus necessario institueret heredes: qui, cum nascerentur, ei heredes sui futuri essent, eorumque in locum liberi succederent: qui nisi instituti essent, aut si exheredati, ad exemplum posthumorum, essent, testamentum ne valeret. atque in hac lege duplex caput fuit, primum, ut, mortuo filio, nepotes nondum nati possint institui: item, ut, vivente filio, nascituri nepotes possint institui, si, avo vivente, & mortuo filio, nascantur: ne facti sint, cum nascantur, si se præteritos invenerint, rumpant testamentum. altero capite cautum est, ut nepotes, jam nati, vivente filio, ab avo heredes instituantur, vel nominatim exheredentur, ne forte, mortuo post testamentum filio, facti sui heredes, ad exemplum posthumorum testamentum infirmum. quæ tradita sunt in iurifconsultorum libris. Cornelia filium testamentum facientibus penam irrogabat, eaque lege senatores soli tenebantur, ut in Suetonio legimus Aug. 33. 3. nisi si, non Senatores, sed Signatores, legas. quod si quis in hostium potestate decessisset, ejus testamentum pertinere lex Cornelia confirmabat, ac si, qui testa-

mentum illud fecisset, in hostium potestatem non pervenisset. Testis Julianus Dig. xxviii. l. 6. 28. Testamento porro lex infirmabatur, irritaque prorsus jubebat esse, quæ improba, inofficiosa, inhumana dicerentur, hoc est, contra leges, merita, pietatem facta: item, quæ à V. testibus, iisque fide dignis, non essent ob signata, quod à VII. deinde testes pratorum edicto translatum est, postremo ab imperatoribus inventum, ut testes subscriberent, ut legitur I. Instit. de testamentis, paulo post principium, atque horum generum causas, de rescindendis confirmandisque testamentis, à C. viris esse iudicatas, quod hæc iudicium dicebatur, Cicero, Valeriusque declarant. Alia Sentia, quam iuris consulti nominant, non videtur ad nostrum institutum pertinere, non enim stante Rep. sed Augusti temporibus, à Sex. Ælio, L. Sentio coss. lata est, veruntamen, quia spectat ad testamenta, quorum leges hoc in loco exponuntur, simul cum aliis eam legibus enumerare non alienum duximus, in ea scripta sunt hæc: ut unus modo heres necessarius fieret: plures si fierent, irritum esset: ne duo pluresve ex eadem causa heredes scripti essent: qui primo loco esset nominatus, heres esset: item, quibus de causis manumitti servos placeret: ne quis, licet ex tutoris autoritate, posset manumittere, nisi causam apud concilium probaret: neve servi, in fraudem creditorum, aut libertate donarentur, aut heredes instituerentur, nam eum, pluribus heredibus servis institutus, si idemque manumissis, futurum esset, ut creditores ad suum pervenire non possent, quia, data servis libertate, pretium hereditatis deminueretur: ideoque servorum manumissio iniusta videretur, quia contra rem creditoris esset: lex Alia Sentia sanxit, ut unum duntaxat servum cum libertate heredem debitor facere posset, atque hæc videre licet l. i. t. 6. Instit. quibus de causis manumittere non liceat. Postremo jubebat, ut si esset donatio facta inter virum & uxorem, maritumque non dum tradita, vita excessisset, ne mulier rei vindicationem post obitum mariti haberet, sed tantummodo exceptionem, si non possideret contra petitores.

CAPUT XV.

Leges de iudiciis, testimoniis, & iudiciis.

Hæc de lege Alia Sentia, veterem fortasse aliquam legem referente, observavimus. Alia vero fuit Alia Sanctia, à Cicerone in Topi corum libris nominata: quæ assiduo vindicem esse assiduum, id est, locupletem locupletem, jubebat. pertinuit igitur ad iudicia, atque hæc lege nihil amplius, neque delatoribus, neque de sententia, compertum habemus. quin; eum Ciceronis locum esse mendosum, neque in libris scriptis ullam omnino in eo loco legis Alia Sanctia mentionem fieri, nonnulli tradiderunt. Verum hoc de genere leges præterea X. video nominari, diversis temporibus latas, tribunicias V. Semproniam, Serviliam, Liviam, Plotiam, Vatinian: pratoriam, Aureliam: consulares, Corneliam, Pompejam, Juliam, Antoniam. his de singulis prius quam agamus, tria loca, quæ ad hoc de iudiciis argumentum pertinent, unum Plutarchi, alterum Pediani, tertium Ciceronis examinabimus. ordinem enim, & sententiam earum legum, quas nominavimus, perturbant, & obscurant. quare ut erroris causa tollatur, disputabimus primum ea quæ veterum in libris aut revera fortasse falsa sunt, aut ejusmodi, ut, vera cum sint, falsa tamen videri possint. hoc ubi satis apertum fuerit, tum, veritate quasi de tenebris educta, leges ipsas, & quibus singule temporibus latæ sint, & quæ cuiusque vis ac sententia fuerit, ostendemus. Ac primum, quod in Gracchorum vita p. 837. B. Plutarchus tradidit, legem à C. Graccho esse latam, ut CCC. equites simul cum CCC. senatoribus iudicarent, id ego (pace tanti viri dixerim) falsum esse iudico, non enim lege Gracchi equites cum senatoribus, sed soli equites rem iudicariam administrarunt. probatur antiquorum exemplis, nam Peterculus l. 1. 6. 3. ubi leges C. Gracchi commemorat: Dabat, inquit, civitatem omnibus Italici: extendebat eas pene usque ad Alpes: dividebat agros: vetabat quemquam civem plus D. iugeribus habere: nova constituere portoria: novis

colonis replebat provincias: iudicia à senatu transferrebat ad equites: frumentum plebi dari instituerat: nihil immotum, nihil tranquillum, nihil denique in eodem statu relinquebat. Satis plane loquitur, non dicit, communicata inter equites & senatores iudicia, sed à senatu ad equestrem ordinem translata. & idem l. 13. 2. Tribunatum inuit M. Livius Drusus: qui cum senatus primum restituere cuperet decus, & iudicia ab equitibus ad eum transferre ordinem: (quippe eam potestatem natus equites Gracchanis legibus, cum in multos clarissimos, a quæ innocentissimos viros javissent, tum P. Rutilium, virum non saculi sui, sed omnis ævi optimum, interrogatum lege repetundarum, maximo cum gemitu civitatis damnatus erat) in iis, quæ pro senatu moliebatur, senatum habuit adversarium. & l. 32. 3. Per idem tempus Costa iudicandi munus, quod C. Gracchus ereptum senatui ad equites, Sylla ab illis ad senatum transtulerat, aequaliter inter utrumque ordinem partitus est. Hæc ille: quæ Fedianus in commentario divinationis p. 19. confirmat his verbis: C. Gracchus legem tulit, ut equites Romani iudicarent, iudicaverunt per annos XL. sine infamia, post victor Sylla leges tulit, ut senatorius ordo iudicaret: & iudicavit per X. annos turpiter. Et in eodem commentario p. 37. Rutilium Rufum, quod in Asia cum pratore suo consensisset, ne publicani aliquid agerent in provincia sua, equites Romani, qui tum iudicabant, damnarunt. Quod si quis in tuenda Plutarchi causa ita pertinax esset, ut Vellej, & Fediani testimonio standum neget: vel quod de solis equitibus non satis aperte loqui videantur: vel quod ipsi quoque falli, ut homines, halucinarique poterint: audiat Appiani verba: quæ, ut ego statuo, Plutarchum manifeste condemnant. is igitur B. C. i. p. 371. sic: M. Livius Drusus tribunus plebis senatum, & ordinem equestrem, iudiciorum causas, quæ adempta senatui, & equitibus tradita fuerant, dissidentes, lege conciliare, & ad concordiam perducere conatus est: itaque iussit ad populum, ut ad utrumque ordinem cognitio causarum pertineret, sed, quoniam, ob superiorum temporum discordias, numerus senatorum ad CCC. redactus erat: persuasit equitibus, ut de suo ordine totidem legerent, ne in iudiciis numero inferiores essent. Quid aptius? non enim tribus aut quatuor verbis rem obscure significat, sed ita copiose, ita non ambigue declarat, ut de illius sententia dubitare, nisi qui nodum in scirpo velit quærere, nemo possit. Quid opus fuit, legem à Druso ferri de communicandis inter duos ordines iudiciis, si, quod ait Plutarchus, ejusdem sententia legem C. Gracchus ante pertulerat? præsertim cum, eam fuisse abrogatam, nemo dicat. Accedit ad hæc Livii testimonium: cuius in epitome lib. LXX. scriptum est: P. Rutilius, vir summa innocentia, qui, legatus Q. Mucii proconsulis à publicanorum injuria Asiam defenderat, intrusus equestri ordini, penes quem iudicia erant, repetundarum damnatus in exilium missus est. Et ibidem: Senatus, cum impotentiam equestri ordini in iudiciis exercendis ferre nollet, omni vi niti caput, ut ad se iudicia transferrentur. Et libro sequenti: M. Livius Drusus tribunus plebis legem tulit, ut æqua parte iudicia penes senatum & equestrem ordinem essent. Age, falsus testis Vellejus, levis Asconius, Appianus mendax, vanus & inutilis Livius: quid de Cicerone? An ipsum quoque præ Plutarcho nihil putabimus? nemo est opinor, qui non illum gravem, & certum veritatis autorem ducat, præsertim in ratione iudicaria, in qua ita versabatur, ut excelleret. Quid igitur hic ait: ante bellum Italicum nunquam equites cum senatoribus iudicasse. quo patet, Gracchi legem de solis equitibus fuisse. Verba ipsa recitabimus: ne nobis, quod ajunt, sine pignore credatur. in oratione pro C. Cornelio, cuius inter Pediani commentarios p. 140. fragmenta quedam sunt, ita scriptum est: Memoria reneo, cum primum senatores cum equitibus Romani lege Plotii iudicarent, hominem diis ac nobilitati perinvictum, Cn. Pompejum causam lege Varia de maiestate dixisse. Cum primum, dicit, ex quo satis liquet, lege Gracchi, quæ multis ante annis lata erat, nullam in iudiciis equitum & senatorum societatem fuisse. quod ipsum interpretes eorum verborum Pedianus confirmat. adscribit enim hæc: M. Plautius Silvanus tribunus plebis Cn. Pompejo Stratone, L. Porcio Catone coss. secundo anno belli Italici, cum equester ordo in iudiciis dominaretur, legem tulit

adjuvan-

adjuvantibus nobilibus: quæ lex vim eam habuit, quam Cicero significat. nam ex ea lege tribus singula è suo numero quinos denos creabant, qui eo anno judicarent. ex eo factum est, ut senatores quoque in eo numero essent, & quidam etiam ex ipsa plebe. Etiam ea pro Scuro apud Pedian. p. 92. Reuse, factus à Q. Servilio Capione lege Servilia, cum iudicia penes equestrem ordinem essent. non obscure significat solos equites iudicasse. quod & Pedianus demonstrat, qui subscribit hæc: Scavrus tanta sui constantia, & animi magnitudine, ut Capionem contra reum detulerit, & breviori die inquisitionis accepta, effecerit, ut ille prior causam diceret: Marcum quoque Drusum tribunum plebis cohortatus sit, ut iudicia commutaret. Quid est, iudicia commutaret? nempe id, quod jam ex Appiano recitavimus, de solis equitibus iudicandi potestatem relinquere. Eodemque referenda sunt illa verba in Bruto cap. 62. Equestrem ordinem C. Servilius Glaucia beneficio legis devinxerat. Sequor igitur libentius ego quidem auctorem in hac re Ciceronem, quam Plutarchum. primum, quod in rebus Romanis homini potius Romano, quam Græco, credendum est: deinde, quod ab ætate C. Gracchi propius abfuit, quam Plutarchus: postremo, quod, iudiciorum peritissimus cum esset, veteres leges minus ei cognitas fuisse verisimile non est. Atque hæc de Plutarcho. nam locum in epitome Liviana, ex quo videtur idem Livio placuisse, mendosum libenter existimaverim: ut homini parcam, alioqui Romanarum rerum peritissimo. jam enim, ante legem Plotiam nunquam cum senatoribus equites iudicasse, Cicerone teste, ut alia omittam argumenta, probatum est. & ipsum quoque Livium idem sensisse, iudicare videntur illa, quæ jam recitavi, ex epitome lib. LXX. Venio ad Pedianum. qui & ipse, non ut Plutarchus, in genere iudicum, sed in legum ordine ac numero peccavit. is in commentario divinationis p. 19. ita scripsit: C. Gracchus legem tulerat, ut equites Romani judicarent. iudicaverunt per annos XL. sine infamia. post victor Sylla legem tulerat, ut senatorius ordo judicaret: & iudicavit per decem annos, purpiter. Hæc, si legum sententiam consideres, vera sunt. nam & equites lege Gracchi, ut jam diximus, & senatores lege Syllæ iudicaverunt. itaque eadem sunt à nobis supra recitata ut probarem illud contra Plutarchum de solis equitibus lege Gracchi iudicantibus. sin ordinem ac numerum suum spectes, falsa Pedianus narrat, non enim post legem Gracchi secuta proxime est lex Syllæ, sed lex Capionis, & deinde Drusi, post Silvani, postremo Syllæ. Drusi autem lege, quæ fuit eadem cum Capionis lege, eo ipso, quo lata est, anno sublata, rursus lege Sempronii per annum soli equites iudicantur. multos ab equitibus, lege Varia de maiestate accusatos, Appianus asserit esse condemnatos. anno post, successit Plotia: & Plotiam tum denique Syllæ lex consecuta. quare culpam Pediani, non video, qui liceat excusare: qui equites dicat lege C. Gracchi per annos XL. hoc est, ad L. Syllæ dictaturam, iudicasse: cum tantum usque ad eum annum soli ea lege iudicaverint, quo M. Plautius Silvanus tribunus plebis (legem enim Liviam, quæ statim, ut diximus, sublata est, omisso) ad populum tulit, ut singula tribus quinos denos è suo numero crearent iudiciorum causa, eosque non uno ex ordine, sed ex omnibus, hoc est senatorio, equestris, ipsa plebe, quod si generatim dixisset, nulla Gracchanæ legis mentione facta, equites per annos XL. iudicasse: vere dixisset. liceret enim intelligere id quod res est, equites modo solos lege Gracchi, modo cum senatu, atque etiam cum plebeis hominibus lege Plotia, iudicasse. ad quam sententiam referendum est illud Ciceronis Procm. Act. in Verrem cap. 13. Cognoscet ex me populus R. quid sit, quam obrem, eum equester ordo iudicaret, annos prope L. continuos nullo iudice equite Romano iudicante ne tenuissima quidem suspicio accepta penuria ob rem iudicandam constituta sit. Quo loco fortasse adductus est Pedianus, ut solos equites Gracchi lege usque ad Syllam dictatorem iudicasse crederet. qui cum expluat illud, Annos prope L. continuos, ait pag. 59. Tanto enim fere tempore equester ordo lege Sempronii iudicavit: cum Cicero, ut opinio mea fert, equites quidem iudicasse dicat usque ad Syllam dictatorem, tamen de solis equitibus, ut Gracchi lex iusserat, sed & de solis equitibus primum, & mox de equitibus una

cum senatoribus, aliisque etiam ex ipsa plebe iudicantibus significet: quod lege Plotia cautum erat. Pedianum autem satis aperte de uno ordine equestri, per annos XL. iudicante, locutum esse, tum ea quæ proxime recitavi, verba demonstrant, tum etiam illa, quæ in ejusdem commentarii scripsit argumento: quæ sunt hæc: Agitur causa senatorii iudicii in iudicio apud populum constituit, flagitante plebe iudicia equestri ordinis, quæ fere ante annos X. Sylla sustulerat. vocat iudicia equestris ordiois ea, quæ Sylla sustulit: cum non unus equestris ordinis, sed omnium ordinum iudicia fuerint: siquidem, ut omnibus ordinibus iudicandi potestas daretur, lex Plotia iusserat. quod si quis dixerit, fieri posse, ut, Plotia lege ante Syllam dictatorem abrogata, rursus Gracchi lex restituta sit, ideoque Syllam, lege Gracchi postea sublata, equestris ordinis iudicia sustulisset: hic tamen nihil dicit. nam, cum Pedianus illa, quæ ipsa recitavimus, literis mandavit. Gracchus legem tulerat, ut equites Romani iudicarent: iudicaverunt per annos XL. de Gracchi tantum lege videtur accepisse, oblitus videlicet Plotiæ legis, de qua scripsit postea idem in commentario orationis pro C. Cornelio. Et, quamquam apud scriptores antiquos in more sit positum, ut integros numeros mallet, decem, centum, mille, quam cum exigui numeri additione, pronunciare: quod à Cicerone factum in oratione adversus L. Pisonem, & in ea, quam habuit contra Catilinam in senatu, Pedianus animadvertit: in eo tamen nimis magnum Cicero numeri fecit incrementum, quod appellavimus, equestrem ordinem annos prope L. continuos iudicasse dixit: cum anni tantum XL. fuerint, id est, à primo Gracchi tribuatu, ut ex epitome Livii, Plutarchoque intelligitur, ad annum primum dictaturæ L. Syllæ. sed oratoris licentia datur, ut res in narrando plus interdum, quam concedit veritas, esset. quæquamque historici quoque, qui quidem arctioribus tradenda veritatis legibus adstringi videntur, id sibi juris arrogarunt, ut à veritate discederent. nam Livius: Urbs, inquit, à Romulo viribus datus, tantum valuit, ut in XL. deinde annos tutam pacem haberet. Cum Numæ regnum intelligat, quod per annos XLIII. perpetua pace duravit. Tertius restat de tribus, quos propolui, locus in Cicerone considerandus. nam, cum in ea pro C. Cornelio Fragm. 32. dixerit, Lege Plotia primum senatores cum equitibus Romanis iudicasse: falsum hoc esse, possit aliquis obijcere, cum biennio ante M. Livius Drusus, quod Appiani verbis jam ostendimus, legem tulerit, ut cum equitibus senatores pari numero iudiciatarent. Respondemus: utrumque verum esse, & lege Plotia primum senatores cum equitibus iudicasse, & Drusum tamen ante rogationem tulisse, ut cum equitibus senatores iudicarent. nam, etsi lege Drusi ita sancitum est: tamen, quod ea lex iussit, propterea non est observatum, quod eo ipso anno L. Marcius Philippus consul, inimicus Drusi, obtinuit à senatu, ut leges ejus omnes uno S. C. tollerentur: itaque decretum est, contra auspicia esse latis, neque iis populum teneri hoc tum à Pediano in commentario Cornelianæ, tum à Cicerone in lib. de legibus II. & in oratione pro domo sua proditum est. ut omittam, quod in Appiani notavimus historia, equites, Druso interfecto, lege Gracchi iudicasse de iis, quorum dolo malo bellum Italicum esse commotum diceretur, idque ex ea lege, quam de maiestate Q. Varius tribunus plebis eo anno rogavit, quo in nomine mendosi sunt ii, qui typis impressi veneunt, Appiani libri. nam, pro Q. Varius, habent Q. Valerius: cum legem illam de maiestate non à Valerio, sed à Vario latam esse, Valerius, Cicero pro C. Cornelio, & in Bruto, & Pedianus declarent. Venio nunc ad leges ipsas, quas X. nominavi, Semproniam, Serviliam, Liviam, Plotiam, Corneliam, Vatiniam, Aureliam, Pompeiam, Juliam, Antoniam: quibus de singulis ita nobis est agendum, ut, temporum ratione servata, prima quæque cognoscatur. Ante C. Sempronii Gracchi alterum tribunatum soli senatores, vetustissima, ut opinor, Romuli lege, iudicabant. Gracchus tribunus plebis Cn. Domitio Ahenobarbo, C. Fannio Nepote cos. legem tulit, quam paucis ante annis frater ejus Tiberius fere conatus erat, ut equites soli iudicarent, sic enim contra quam Plutarchus prodidit, ex Vellejo, Pediano, Appiano

Appiano, Cicerone ipso probavi. Postea Q. Servilius Cæpio Consul, qui deinde cum Cimbris male pugnavit, legem rogavit, ut cum equitibus, qui antea lege C. Gracchi soli judicarent, etiam senatores judicarent. hanc tamen legem, quam & Cassiodorus, & Obsequens, & Cicero ipse latam significavit, non multo post esse abrogatam, ex eo suspicio, quod paucis post annis C. Norbanum, quo accusatus Cæpio damnatus erat, non ab equitibus, & senatoribus, sed à solis equitibus esse judicatum. Cicero lib. II. cap. 48. de Oratore declarat his verbis: *Animos equitum Romanorum, apud quos tum iudices causa agebatur, ad Q. Cæpionis odium, à quo erant ipsi propter iudicia abalienati, renovabam, atque revocabam. Facit etiam mecum illa ratio quod, cum M. Livius Drusus tribunus plebis Philippo & Cæsare Coss. legem tulit, ut cum equitibus senatores judicarent: quod proxime, cum de lege Livia ageretur, probabimus: manifestum est, solos equites ante Drusi tribunatum judicasse. Præterea scriptum est apud Ciceronem in oratione pro C. Cornelio Frang. 32. Non ante legem Plotiam senatores cum equitibus judicasse. At legem Plotiam Pompejo Strabone, & Porcio Catone Coss. latam esse, Pedianus pag. 140. docet. ex quo, legis Serviliæ de communicandis inter equites & senatores iudicii nullam habitam esse rationem, ac ne Liviam quidem, quæ id sanxit facile est cognoscere. Post Cæpionem M. Livius Drusus tribunus plebis ejus Drusi filius, quo tribuno plebis ad labefactandam C. Gracchi potentiam senatus usus erat L. Marcio Philippo. Sex. Julio Cæsare Coss. tulit ad populum, ut cum equitibus senatores causas cognoscerent. cuius legibus, Philippo Consule referente, S. C. sublati, in eundem, quo ante fuerat, statum re iudiciaria restituta, soli equites ex lege Gracchi judicarent. Anno deinde interfecto, M. Flautius Sylvanus tribunus plebis Cn. Pompejo Strabone, L. Porcio Catone Coss. qui fuit annus belli Italici secundus, tulit ad populum, ut singula tribus à suo numero quinque denos per annum iudicatos, suffragio crearent. Quo factum est, ut senatores quoque in eo numero essent, & quidam etiam ex ipsa plebe. Post victor Sylla, Dictator primus reip. constituenda causa factus, infensus equitibus, quia pro Cinnanis partibus steterant, legem tulit, ut nemo, nisi qui senator esset, judicare posset, quod ante C. Gracchi tribunatum fieri solitum esse, diximus. Sylla mortuo quod ille sanxerat, per annos XI. servatum est, hoc est, usque ad Cn. Pompeji & Crassi primum consulatum: quo anno L. Aurelius Cotta prætor populum rogavit, populusque iussit, ut tres ordines, senatores, equites, tribuni ætarii simul judicarent. tamen si, & centurionibus additum ad res iudicandas patuisse hac ipsa lege, & sequentibus Pompeja, Julia, censu tamen præfixito, Cicero docet in Philippica I. videtur autem Patriculus, nisi mendosi libri sunt, neque tempus, neque sententiam hujus legis perfecte novisse: qui lib. II. legem à Cotta latam per id tempus significet, quo Gabinius tribunus plebis rogationem tulit, ut Pompejus contra piratas summum cum imperio mitteretur. quod falsum esse constat. nam Gabinius biennio post Pompeji Consulatum, hoc est Pisonem & Glabronem Coss. eam legem tulit: quod & Vellejus ipse asserit, & inde facile licet existimare, quod, ab soluto bello piratico, statim C. Manilius tribunus plebis tulit ad populum, ut Mithridaticum bellum Pompejo mandaretur. id Plutarchus, Vellejusque confirmant: Maniliam autem legem Cicerone prætor latam esse, Iulianus ipse oratio declarat. porro autem Ciceronem gessisse præturam Lepido & Tullo Coss. qui fuit annus post Pisonis & Glabronis Consulatum proximus, quis est qui ignoret? testem habemus Pedianum: ut alia, quæ facile probarent, argumenta prætermittam. tulit igitur de piratico bello rogationem Gabinius tribunus plebis Pisonem & Glabronem Coss. at Cotta, cum rogationem de iudiciis eo anno tulit, quo designatus aditis Cicero Verrem accusavit, defendente Hortensio Consule designato, plane videtur eo anno tulisse, quo Pompejus & Crassus Consules fuerunt. quod aperte Di. narrat. Hoc de tempore. Quod ad sententiam atinet, non video, qui probari possit id, quod idem narrat, Cottam iudicandi munus inter equites & senatum qualiter esse paritum: cum,*

eam potestatem non his modo, sed præterea tribonis ætarii esse permissam, sexcenti loci demonstrent, nisi forte illud (libenter enim tueor antiquitatem) aequaliter inter utrumque ordinem paritum est, ideo Patriculus dixit, ut significaret non solum senatum, ut antea, sed equestrem pariter ordinem post legem Aureliam judicasse: ut ætarii tribunos, qui deinde cum senatoribus & equitibus judicarent. etsi non nominavit, non tamen exclusisse videatur. quomodo & Cicero nemi in Verrem lib. V. cap. 65. locutum videmus, ait enim, cum Cotta legem significet, iudicium de iudicibus, & de te futurum est: at quo tempore futurum est? nempe eo, cum populus R. aliud genus hominum, atque alium ordinem ad res iudicandas requirit, nempe ea lege de iudiciis iudicibusque novis promulgata. Alium ordinem dixit, cum tamen non uno de ordine, sed de tribus, hoc est, de senatoribus, equitibus, tribunis ætariis in ea lege mentio fieret. Eodemque modo, cum, censorum iudicia rescissa esse iudicium sententiam, significare vellet, in oratione pro Cluentio cap. 43. locutus est. Senatores, inquit, equitesque Romani in compluribus jam rebus, quos contra leges pecunias accepisse subscriptum est, sua potius religioni, quam censorum opinioni paruerunt. Et in Divinatione cap. 3. Iudiciorum levitate ordo quoque alius ad res iudicandas postulat. Pedianus etiam in commentario II. orationis in Verrem pag. 43. Cottam, inquit, prætorum significat, qui legem promulgavit de restituendis equestri ordini iudiciis, cum tamen Cotta lex non de uno equestri ordine, sed de senatoribus, equitibus, tribunis ætariis mentionem faceret. Plutarchus etiam in Pompejo iudicia ad equites ait esse transita: cum tamen lege Cotta inter tres ordines essent communicata. Quod si quis putat in uno ordine, quem Cicero ad res iudicandas requiri significat, simul cum equitibus tribunos ætarios intelligi, opinione fallitur. nam senatores, equites, tribuni ætarii, non ordines duo, sed tres à scriptoribus antiquis appellantur. itaque Pedianus in commentario Cornelianæ pag. 130. L. Cotta, inquit, lege sua iudicia inter tres ordines communicavit, senatum, equites, tribunos ætarios: Et in commentariis duarum orationum, in Pisonem, in extremo: pro Milone, in principio. Suetonius etiam in Julio cap. 45. n. 5. Iudicia, inquit, ad duo genera iudicium redegit: equestri ordini, ac senatorii: tribunos ætarios, quod erat tertium, sustulit. Lex Vatinia secuta est. tulit enim eam, ut opinor, P. Vatinus tribunus plebis Cæsare & Bibulo Coss. qua sententia, nondum invenire potui: sed fuisse popularem, cum Vatinus senatum, senatus illum vehementer oderit, facile possum existimare. Lex Pompeja, quam tulit Cn. Pompejus Magnus in consulatu II: nihil ab Aurelia de tribus ordinibus discrepabat, (nam postea de tribus ordinibus iudicantibus exempla multa sunt, maximeque apud Pedianum, & Suetonii testimonio, tria fuisse iudicium genera usque ad Cæsaris dictaturam, cognoscitur) sed ex amplissimo censu, de centuriis legi iudices jubeat, amplissimus autem census à Livio traditur, centum millia æris, eoque amplius. Julia, quam C. Julius Cæsar, rerum potitus tulit, iudicia ad duo genera iudicium redegit, equestri ordini, ac senatorii: tribunos ætarios, quod erat tertium, sustulit. Antonia Consularis, M. Antonii, qui III. vir fuit, hoc sanxit, ut ad duas iudicium decurias accederet tertia de centurionibus, hoc est, ut cum equitibus, & senatoribus (tertium enim ordinem, tribunos ætarios, lex Julia sustulerat) centuriones judicarent. quod genus hominum ne superiores quidem leges, Julia, Pompeja, Aurelia, iudicandi jure excluderant: sed præscriperant, quo censu eos esse oporteret: sicuti senatoribus quoque, & equitibus, & tribunis ætariis census erat præfixitus: cum in iudice, ut ait Cicero Phil. I. 8. Et fortuna spectari deberet, & dignitas. Antonii vero lex plus æquo impudens & dissoluta, quæ rationem census nullam habuit, omnibus, quicunque ordinem duxissent, iudicandi potestatem permisit. atque hanc Antonii legem de tribus decuriis non esse abrogatam, cum ille hostis iudicatus est, cum ejusdem legem de sacerdotiis abrogatam esse supra docuerim, & Suetonio cognoscitur: qui in Augusto cap. 32. n. 7. ita scripsit: Ad tres iudicium

Mmmmm

decu-

actio Consulatu, abiisset, & ab L. Antistio tribuno plebis Romae appellatus esset, appellato collegio obtinuit, cum reip. causa abesset, reus ne fieret. at M. Antonius, ille disertus L. Crassi amulus in oratoria laude, cum, quastor in Asiam proficiscens, Brundisium jam pervenisset literis certior factus, incesse se postulatam apud L. Cassium praeorem, cujus tribunal, propter nimiam severitatem scolus reorum putabatur, legis Memmiae beneficio uti noluit, ne sibi male conscius videri posset. statimque in Urbem recurrit, & causa dicta, absolutus est. hanc legem Cicero significat in oratione in Vatinius cap. 14. cum ait: *Cum tibi, utrum velles, liceret.* Poterat enim Vatinius, cum legatus esset, iudicium recusare, quod ei per legem Memmianam licebat. Curigitur, inquit Cicero, cum legationis persugio uti nolueris? appellatione improbiissima te ad auxilium nefarium contulisti? Non abhorret à legibus de iudiciis lex illa, quam C. Calpurnio Pisone, M. Acilio Glabrie Colli. C. Cornelius tribunus plebis tulit, ut praeores ex editis suis perpetuis jus dicerent: cum antea, ut quisque avaritia, aut ambitione ducebatur, varie jus dicere consueverat.

CAPUT XVI.

Leges de conjugii, de jure & libertate civium Romanorum, de sepulchris, de sanore: itemque leges Caecilia Didia, & Junia Licinia.

In jure civili & conjugia sunt: de quibus illa fuit admodum praecleara lex, quam à Romulo latam Dionysius & Plutarchus prodidere, ut uxor viro pecuniarum sacrorumque omnium esset focia, eique si sine liberis & testato diem obisset haeres esset: si filios reliquisset, aequalem cum iis partem possideret: qua si adversus virum delinqueret, vir ipse cum propinquis eam iudicaret, & si aut impudica fuisset, aut venefica in liberos suos, aut etiam vinum ebibisset, (hac enim omnia Romulus capitalia esse voluit) morte multaret, vel, si mallet, divortium faceret. quod si quis alia de causa uxorem repudiasset, ejus bonorum partem ad uxorem pertinere, partem vero Cereri sacram esse iussit. diis porro inferis, qui divortium faceret, sacrificare voluit. ita probas mulieres, & viro obsequentes, tum praeio, tum poena Romulus affecit. qua lex ad matrimonii concordiam ita valuit, ut per annos DXX. nullum divortium in Urbe fuisset. mores enim ad ingenium viri unaquaque fingeat eique in omnibus rebus morigera, fidem, officiumque praestabat. Legem etiam video fuisse, illam quidem paulo severiorem, sed ad augendam viribus civitatem utilissimam, ut, quicumque per aetatem uxorem ducere possent, omnes ducerent, quaque genita essent, educarent. qua lege factum est, ut maximis cladibus civitas affecta, praesertim secundo Punico bello, nunquam tamen penitus exhaureretur, sed novos semper exercitus summitteret, adeo, ut extremis illius cadis temporibus, post multas legiones occisione casas, tamen supra C. millia civium Romanorum in armis fuisset. Post Romulum Numa quiddam lege sanxit, quod ad tuendam matrimonii fidem ac religionem pertinuit, scripsit enim hac in pellices, qua legimus in Gellio IV. 3. *Pellex aram Junonis non tangit, Junoni, criminibus demissis, agnum facinoram cadito.* Quae Festus in Pellices eadem narrat. Fuit illa quoque lex de conjugis, quam in XII. tab. X. viri scriperant, ne patriciis liceret cum plebe connubio jungi. quod eo consilio factum est, ne per nuptias reconciliati iidem animis contra X. viros, qui deponere imperium nolebant, pro libertate consentirent. quam legem paucis post annis C. Canuleius tribunus plebis abrogavit, lege lata, ut patrum & plebis promiscua connubia essent. in quo tamen patres acerrime repugnarunt, qui contaminari sanguinem suum, confundi iura gentium ea rogatione arbitrabantur: cum tamen ad civium concordiam, in qua civitatum sita salus est, nihil esset utilius. Legem etiam video fuisse, ne libertinam ingenuus, aut libertinus ingenuam uxorem duceret. nam S. C. Hipalae Feceniae libertinae con-

sum esse scribit Livius, ut ei nubere iagenuo liceret. quo patet, libertinis cum reliquis civibus connubia non fuisse. Postea lege Papia cautum est, ut omnibus ingenuis, praeter senatores, eorumque liberos, uxores libertinas habere liceret: hoc Julianus: addit Ulpianus Dig. XXI. 1. 2. 27. *Si quis in senatorio ordine agens libertinam habuerit uxorem, quamvis interim uxor non sit, a tamen in ea conditione est, ut, si amisit dignitatem, uxor esse incipiat.* Et Paulus ex lege Julia subiungit n. 44. *Qui senator est, quive filius, neposve ex filio, proneposve ex filio, vel ex filia natus, cujus eorum est eritve, ne quis eorum sponsam, uxoremve sciens dolo malo habeo libertinam, aut eam, quae ipsa, cuiusve pater, materve artem ludicram facit, fecitve: neve senatoris filia, neptisve ex filio, proneptisve ex nepote, filio, nato, nata, libertino, cive, qui ipse, cuiusve pater, materve artem ludicram facit, fecitve, sponsa, nuptave sciens dolo malo esto.* Propterea reprehendit in orationibus Cicero M. Antonium, qui libertini hominis, Q. Fadii, filiam uxorem duxerat. Mulierum dotibus cautum eadem lege animadvertimus, ne quis, invita uxore, dotale praedium, quodve dotis causa datum esset, alienare posset. Non omittendum, quod apud Callistratum legimus, quinque legibus mulieris damnata: dotem publicatam, majestatis, vis publicae, patricidii, venaeicidii, de ficiariis. Nunc agamus de jure ac libertate civium Rom. quo de genere primum Sacrae legis, deinde XII. tabulis sancitum est, ut neque privatis hominibus leges inrogarentur, hoc est, ne privilegia terri possent, nec de capite civis, nisi comitiis centuriatis, rogari liceret. quod utrumque memorat Cicero in oratione pro Sextio, & in suas leges libro de legibus tertio transtulit. Legem autem de provocatione ad populum ter à Valeria familia latam animadverti: primum, ab eo, cui Poplicola cognomen fuit. is enim Consul, ejecto Tarquinio Rege, & hanc legem de provocatione, & duas praeterea, ut in ejus vita scripsit Plutarchus, pertulit: quarum prior capitis poenam inrogabat, si quis ad magistratum injussu populi adisset: altera, civem vestigialia sustulit. Sed, quae de provocatione fuit, eam tertio M. Valerius Consul diligentius sanxit, adscripta poena, si quis cum, qui provocasset, virgis cecidisset, securive necasset, at qua poena? hac una, improbe fecisset. ea tum probitas erat, ut ignominia non minus, quam acerbissima poena timeretur. Postea lex Porcia, quam fortasse M. Porcius Cato, ille major, in Consulatu tulit: etsi neque Plutarchus in ejus vita, neque alius, quod meminerim, ullam mentionem facit, ne civem Romanum verberari, necarive liceret: si quis fecisset, gravi poena puniretur: qua in sententia leges alias deinde scriptas esse significat in conjuratione Catilinae Sallustius cap. 5. cum ait: *An, quia lex Porcia vetat? at aliae leges item condemnatis civibus non animam eripi, sed exilium permitti jubent.* Propterea videmus in ciminum suspitione servos ad eliciendam veritatem torqueri solitos esse, cum de liberis hominibus quaestionem haberi leges vetarent. quo fiebat, ut ii, qui aliquid supplicio dignum commiserant, servos, si quos ejus culpa participes, aut confcios habebant statim liberarent: liberos enim torqueri sciebant non licere. quod cum magistratus, qui iudicio praerant, antequam fieret, suspicarentur, mittebat ad eum cujus nomen delatum erat, ut servos in sua potestate haberet, (sic enim loquebantur) hoc est, ne manumitteret, cum eos ad confitendam veritatem tormentis cogi vellet. hinc illud apud Livium lib. VIII. cap. 15. *Eo anno Minucia Vestalis suspecta primo propter mundiore cultum, insinuat a deinde apud pontifices ab indice servo, cum decreto ejus iussa esset sacris abstinere, familiamque in potestate habere: factio iudicio viva sub terram ad portam Collinam dextra via strata desossa scelerato campo.* Cum enim pontifices fore suspicarentur, ut Minucia, indicium metuens, servos, à quibus prodi posset, manumitteret: habere eam in potestate familiam iusserunt. ideo & Pedianus in commentario orationis pro Milone pag. 202. Pompejum ad Milonem significat misisse, ut quosdam servos, quorum opera in occidendo Clodio usus esse dicebatur, in potestate sua haberet: Milonem respondisse, ex iis servis, quos nominasset, partem neminem se unquam habuisse, partim manumisisse. Postea quoque lege Julia Augusti cautum est, ne servi uxoris adulterii accusata intra

LX. dies manumitterentur: idemque in servis patris ejus constitutum. de quo apud jurisconsultos. Tulit & C. Gracchus tribunus plebis ne de capite civium Romanorum injussu populi judicaretur. qua de lege Plutarchus in ejus vita mentionem facit. Fuerunt hoc de genere & illa, quæ ad moderanda judicia legibus esse constituta, significat Cicero in oratione pro domo sua: ne pœna capitis cum pecunia conjungeretur: ne nisi prodita die quis accusaretur: ut ante magistratus accularetur intermissa die, quam multam irrogaret, aut judicaret: ut esset accusatio trium nundinum, prodita die, qua judicium esset futurum. repentina enim accusatione reos opprimi, iniquum, & grave visum est. Enere & de sepulchris leges, quorum jura Romanis sacra fuisse, antiquæ legis illa verba declarant: *Ubi corpus demortui hominis condas, sacer esto.* Et illa: *Ne quis vestibulum aditumve ad sepulchrum usu capio, neu bustum violato.* Et illa: *Deorum manium jura sancta sunt.* Quod & postea servatum esse, irrogata violentibus pœna, posteriores jurisconsulti Ulpianus, Paulus, Cajus tradiderunt. In Urbe sepeliri, neque ante XII. tabul. usitatum fuit, & deinde lex ipsa XII. tabul. veniit his verbis: *In Urbe ne sepelito, neve urito.* Illa omnium antiquissima, quam à Numa Rege latam memorat Festus. *Ne jussa fierent ei, qui fulmine occisus esset, neve is supra genua tolleretur.* Quasi ictus fulmine infensus Jovi videretur esse, id autem opinor, tum ut ab oculis viventium cadavera, quæ mœstitiæ animis inferunt, quam primum amoverentur: tum ne cœlum illud urbanum, unde proxime spiritus duceretur, tactu putrescentium corporum nidore corruptum, pestem aliquam importaret. quod autem à docto & diligenti viro scriptum est, ante XII. tabul. consuetudinem fuisse, ut intra Urbem mortui sepelirentur: id refelli videtur à Cicerone, qui de legibus libro II. cap. 23. ita scriptum reliquit: *Credo fuisse aut eos, quibus hoc ante hanc legem virtutis causa tributum est, ut Poplicola, ut Tiberio. quod eorum posteri jure tenebant: aut eos, si qui hoc, ut C. Fabricius, virtutis causa soluti legibus, consecuti sunt.* Plane significat etiam ante XII. tabul. intra Urbem sepeliri non fuisse: siquidem Poplicolæ, & Tiberio virtutis causa tributum est. quod ipsum & Dionysius confirmat, & Plutarchus in Poplicola, his fere verbis, aut certe hac sententia: *Decretum est, ut intra Urbem juxta Veliam sepeliretur, utique ejus posteris idem jus esset: qui tamen ætate nostra eo jure non utuntur: sed, ubi quis de genere Valerio mortuus esset, cadavere in eum locum, ubi Poplicola sepultus est, delato, extollitur accensa fax: deinde eadem demittitur. quo genere quandam vetusti juris imaginem offendunt: ut perspicuum sit, eo se, si velint, uti posse.* Servius quidem, ubi explanat illud Virgilio, *Æn.* lib. XI. 206.

Finitimos tollunt in agros, Urbique remittunt, Duilio consule primum à senatu decretum esse, ait, ne quis in Urbe sepeliretur. Quod imperatores quoque Hadrianus, & Antoninus Pius renovarunt: & fuisse hanc veterem consuetudinem, patet in l. mortuorum, C. de religiosis, & sumptibus funerum. Vestalibus tamen, intra Urbem sepeliri, nunquam non licuit. Nullis enim legibus tenebantur, ideo etiam nocentes intra Urbem in campo scelerato sepulchrum habebant. idemque jus imperatoribus fuit. Hac idem Servius. Datum etiam decreto senatus iis, qui triumphassent, ut, cum eorum corpora extra Urbem cremata essent, in Urbem ossa & cineres referrentur, humique mandarentur. hoc Pyrrhonem Lyparæum scripsisse tradit Plutarchus in libro Romanarum rerum. Sumptum in mortuis & lamentationem XII. tabul. sustulerunt, quo utroque in genere stultie nimis, & pueriliter hodie peccatur. cetera, quæ scripta sunt in XII. tabul. quæ ad hoc genus pertinent, quia lib. II. de legibus à Cicerone commemorantur, huc transferre non necesse duximus. illa, quæ ab aliis scripta observavimus, de sepulchrorum ratione adscribemus: ac primum hoc, in agris sepulchra fuisse: in agri venditione, jura tamen sepulchrorum penes eum, qui venderet, remansisse, eumque sibi tantum agri in venditione exceptisse, quantum ad eum sepulchro satis esset: quod qui non faceret, ei summo probro ac turpitudine fuisse. unde in oratione Ciceronis pro Roscio Amerino cap. 9. *Cui de tanto patrimonio ne ita qui-*

dem ad sepulchrum patrum relictum est. Hac autem ipsa de re Pœponius jurisconsultus Dig. XLVI. 1. 12. §. ita scripsit: *Dominus fundorum, in quibus sepulchra fecerint, etiam post venditos fundos, adeundorum sepulchrorum jus est.* Tum igitur in agris, tum juxta milites, vel publicas vias, vel cadavera, vel, si cremata essent, cineres condebantur. nam & sepeliendi cadaveris, & cremandi consuetudinem fuisse, indicat illud in XII. tabul. *In Urbe ne sepelito, neve urito.* Et illud, quod in II. de legibus cap. 22. scripsit Cicero: P. Cornelium Africanum sepulchrum esse, L. Cornelium Syllam primum & Cornelius cremari voluisse. Sepeliri autem antiquius fuisse, quam cremari, Plinius libro VII. cap. 54. declarat his verbis: *Ipsum cremari, apud Romanos non fuit veteris instituti. terra condebantur. at, postquam longinquis bellis obritos cui cognovere, tunc institutum.* Et tamen multa familia priscos servare ritus: sicut in Cornelia nemo ante Syllam Dictatorem traditur crematus, idque voluisse verum rationem, eruit C. Marius cadavere. Hæc Plinius: cui, quod ante XII. tabul. in more fuerit, id vetus non videri, mirum est. Cremandi consuetudo usque ad Antoninum imperatorem atatem perduravit. rursum terra condici coepit. Illud ex Festo Pompeio scitu dignum, ante quam cadaver ad pyram deferretur, digitum abscisum esse, ut reliquo corpore perusto, ad eum iusta fierent. Cadavere pyra imposito, qui propinquitate mortuo devinctus artissime fuerat, is averfus rogo tacem accensam inferebat. Legimus & illud, majores natu ad tubas: minores, ad tibias ad sepulchrum esse delatos: qui vero claris majoribus orti essent, his eorum imagines in funere prælatas. addit Servius Honoratus, ante sepulchrum aram fieri solitam: quod & Cicero in epist. ad Att. significat, tamen non aram modo, sed sanum filia mortuæ cogitabat. At fuisse definitum in sepulchrorum extructionem sumptum, indicat idem, cum ad eundem scribit, lib. XIII. epist. 35. his verbis: *Nunquam mihi venit in mentem, quo plus insumptum in monumentum esset, quam nescio quid, quod lege conceditur, tantummodo populo dandum esse.* Signum hominis sepulti non unum fuit, nam & lapis, & regula, & cæpes, & tumulus, & cippus sepultura locum indicabant. De fenore leges multa fuerunt ad avaritiam coercendam. unam Livius lib. VII. nominat, quam C. Marcio, Cn. Manlio Coss. duo tribuni plebis M. Duillius, L. Menenius de uncario fenore tulerunt: id quod jam antea lege XII. tabul. eunum esse, tradit Tacitus libro V. nec multo post, ne quis fenuunciaro fenore amplius exerceret, latum est: quod libro VII. Livius prodidit. & aliquot post annis tulisse ad populum L. Genucii tribuni plebis ne feneari liceret, idè Liv. I. 11. c. 42. à quibusdam proditum esse tradit: sed, ut est hominum genus lucri appetens, cum via fraudis inita esset, ut in socios, qui non tenebantur iis legibus, nomina transcriberentur, M. Sempromnius tribunus plebis L. Cornelio, Q. Minucio Coss. legem tulit, ut cum sociis ac nomine Latino pecunia creditæ jus idem, quod cum civibus Romanis, esset. De creditis pecuniis, ob unum fenoratoris libidinem, & crudelitatem, qui nexum debitorum formosum adolescentem, de stupro recusantem, verberibus laceraverat, C. Petilius, L. Papyrius Mugillanus lege sanxerunt, ne quis, nisi noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus aut in nervo teneretur. pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus obnoxium esse, idem à posterioribus sancitum. Fenoratores autem olim quadrupli, fures dupli condemnatos, ex quo patet pejoem apud veteres habitum fenoratoem, quam furem, apud Catonem in libro de re rustica cap. 1. scriptum est. Sylla dominante, L. Valerius Flaccus Consul de quadrante, credituribus solvendo, legem tulit: hoc est, ut terni nummi pro centenis in anno penderentur. quod factum Vellejus II. 23. 1. ut injustum reprehendit in historia sua: quia, cum ipsum feneari non honestum sit, idque etiam leges veterunt, Flaccus de quadrante sua lege concedebat. Postea, sensim leges usu vincente, ad centenas mensuras perventum est. quam inter usuras gravissimam fuisse, æpist. ad Att. lib. I. epist. 13. cognoscitur. Unciarium autem fenus pro centenis erat singuli annui: quæ sexvimsia fuit usura. Licinia Consularis, à Licinio Lucullo, Asia proconsule, ad levandam are alieno provinciam lata, primum sanxit ne supra centesi-

nam jure fenoris solveretur: deinde, ne majores essent usurae, quam quibus veteri jure pecunia antea credebantur: postremo, in quo debitorum consilium est maxime, ne creditoribus a debitore fenoris nomine plus omnino liceret accipere, quam quanta fructuum creditoris quarta pars esset. Sunt & illa dux de jure civili, Cæcilia Didia, Junia Licinia, utraque Consularis. Cæciliam Didiam tulit Q. Cæcilius Metellus, T. Didius Coss. anno ab V.C.DCLV. Juniam autem Liciniam D. Junius Syllanus, L. Licinius Mutina Coss. anno ab V.C.DCXC. nã & Cicero eam Consulem videtur agnoscere, cum ad Cæciliam Didiam adjungat: & latam Ciceronis aetate indicant illa verba in oratione V. cap. 3. in Antonium: *Ubi pœna recenti lege Junia & Licinia?* De Cæcilia Didia primum illud pono, quod video minus esse animadvertendum: ab his Consulibus non unam legem, sed duas diversae sententiae esse latas. id ego, cum Ciceronis loca contulissim diligenterque considerassem, facile potui conjicere. nam in oratione pro domo sua cap. 20. ita scripsit: *Quae est quasi alia vis, quae sententia Cæcilia legis & Didiae, nisi hæc, ne populo necesse sit in conjunctis rebus compluribus, aut id, quod noluit, accipere: aut id, quod velit, repudiare?* quibus verbis hanc Cæcilia Didia sententiam fuisse constat, ne diversis de rebus lex ferretur. at in eadem oratione de alia Cæcilia Didia mentionem fieri, ex ea re, quae de Cicero loquitur, intelligo. loquitur autem de trinumino, quod in servanda lege ferebatur, & M. Drusi leges, quod in iis ferendis trinumini habita ratio non esset sublata à senatu significat, verba sunt hæc cap. 16. *Hora fortasse sexta quæstus sum in judicio, cum C. Antonium collegam meum defenderem, quadam de republica quæ mihi visa sunt ad illius miseri causam pertinere. hæc homines improbi ad quosdam viros forte longe aliter, atque à me dicta erant, detulerunt. hora nona illo ipso die tu es adoptatus. si, quod incateris legibus trinumdinum esse oportet, id in adoptione satis est trium esse horarum: nihil reprehendo. sin eadem observanda sunt, decrevit senatus M. Drusi legibus, quæ contra legem Cæciliam & Didiam lata essent, populum non teneri: jam intelligis, omni genere juris, quod in sacris, quod in auspiciis, quod in legibus sit, te tribunum plebis non fuisse? Quid? illa quæ scripta sunt in oratione V. cap. 3. in Antonium, nonne latis aperte declarant, legem Liciniam de tempore sanxisse, quod in servanda lege servari oporteret? quæ, quo res pateat illustrius, placet recitare. Tulit enim, inquit, tribuni plebi de provinciis contra alia Cæsaris, ille biennii, iste sexennii, num etiam hanc legem populum Rom. accepit? quid? promulgata fuit? quid nonne ante lata, quam scripta? nonne ante factam vidimus, quam futuram quisquam esset suspicatus? ubi lex Cæcilia & Didia? ubi promulgatio, trinumdinum? ubi pœna recenti lege Junia & Licinia? Quo in loco quia Cæciliam Didiam cum Junia Licinia conjungit, quæ iis, qui trinumdinum non servassent, pœnas irrogabant, propterea libro II. epist. 9. ad Atticum, ubi Cæcilia Didia patitur & Junia Licinia mentio simul fit, de hac Cæcilia Didia, quæ tempus legum latores definiebat, non de illa, quæ diversis de rebus legem ferri vetabat, opinor intelligendum. Nunc de Junia Licinia agamus. hæc, non plane video, quid sanxerit. nam quod ajunt nonnulli, eam, festis diebus cum populo agi, aut legem aliquam promulgari, vetuisse: id à quo libro didicerint, non invenio. nemo enim ex iis, quorum scripta æneis typis divulgata circumferuntur, id memoriam mandavit. & ut aperte eam sententiam pronuntiavit, quam petiitiorum judicabant: vercorne, quicumque ille fuit, ex iis verbis, quæ sunt in oratione pro Sextio cap. 14. inductus sit in errorem, sunt autem hæc: *Isdem Consulibus sedentibus, atque inspectantibus, lata lex est, ne auspicia valeret: ne quis obnuñtiaret, ne quis legi intercederet, ut omnibus festis diebus legem ferri liceret, lex Ælia, lex Fusia ne valeret.* Quia non ad Juniam Liciniam, sed ad Fusiam pertinet. Fusia enim non omnibus diebus festis, sed iis tantum, qui comitiales essent, leges ferri jubebat. quod jam antea, in ordine legum de comitiis demonstratum est. quæ fuit igitur, dicit aliquis, Junia Licinia sententia? forte hæc, ut iis, qui trinumdinum in servanda lege non servas-*

sent graviore quam lex Cæcilia Didia sanxisset, pœna irrogarentur. id, puto, declarat illa verba in Antonium, quæ etsi ante recitavimus, iterare tamen, quia postulat locas, non alienum videtur. *Ubi, inquit, lex Cæcilia & Didia? ubi promulgatio, trinumdinum? ubi pœna recenti lege Junia & Licinia?* Fuit alia Licinia non recens Consularis, sed vetus tribunicia, & ejusdem generis Æbutia: quibus hoc rogatum, ut potestas nulla curatione non modo iis, qui de aliqua curatione, aut potestate tulissent, sed nec eorum collegis, cognatis, affinis mandaretur. Est autem illud animadvertendum, duas fuisse diversis de rebus Æbutias leges, hæc, de qua mentionem facit Cicero in agraria II. quæ cum Licinia idem sanxit: & illam, quæ XII. tabul. correxit, quam Gellius libro XVI. cap. 10. nominat. Sunt & de jure civili Atinia, Furia, Fusia, de quibus mentionem facit Cicero libro in Verrem III. & de civium jure omnes fuisse criminum capitalium, publicique judicii nihil attigisse, Pedianus asserit. Atiniam de usucapionibus fuisse, ne futiva res usucapi posset, sed ejus rei perpetua esset auctoritas, tum jurisconsultorum libri, tum Gellius libro XVII. cap. 7. declarat. etiam lex Julia, & Plautia, de quibus agitur inter crimina, quasi Atinia subscribentes, rem vi possessam usucapi prohibuerunt. Furiam eam fuisse puto, quam de testamentis esse latam, supra dixi, ne cui plus, quam M. nummum, legari posset: alioquin ejus, quod amplius legatum esset, quadruplum restitui debere. Fuisse sententiam nemo significat, nisi si Furiam & Fusiam eandem putemus: quia Fusios, & Valeios, pro Furiis, Valeriis, veteres dicebant.

CAPUT XVII.

Leges de jure civitatis dando, de vestigalibus tollendis, lex Manlia, leges de multis decendis, de nummis, de frumento pauperibus distribuendo, de muneribus ob causam orandam.

De civitate, quin vel à primis reipublicæ temporibus latae leges multae sint, dubitare non licet: sed earum nomina vetustas delevit. duarum exstat mentio apud Livium. prior sanxit, ut socii ac Latini, qui stirpem ex sese domi relinquerent, cives Romani fieri possent. postea, cum ei legi fraudem socii facerent, altera lex, sociarum civitatum petentibus legatis, lata est, ne quis quem, civitatis mutandæ causâ, suum faceret, neve alienaret. Alia deinde leges, ut res, aut hominum voluntas tulit, latae sunt. Servilia, Licinia, Mucia, Julia, Plautia, Papyria, Petronia, Papia. Servilia fortasse pratoria fuit, aut tribunicia, à C. Servilio Glaucia lata, qui cum L. Saturnino tribuno plebis in prætura occisus est. patet enim, hanc legem ante Muciam Liciniam rogatam esse. quod Cicero in ea pro Balbo cap. 24. declarat his verbis: *Quod si, acerbissima lege Servilia, principes viri, ac gravissimi & sapientissimi cives hanc Latinis, id est fœderatis, viam ad civitatem populi jussu parere passi sunt: neque in his est hoc reprehensum Licinia & Mucia lege, cum præsertim, & quæ sequuntur.* Hujus legis hæc sententia fuit, ut Latini, senatoribus Romanis damnatis, cives ipsi Romani fierent. Licinia & Mucia Consularis fuit L. Crassus, & Q. Scævola, ut socii Latini, qui se pro civibus Romanis gererent, cum revera non essent, in suarum civitatum jura redigerentur. quæ lege ita alienati sunt Italorum animi, ut Italici belli, quod post triennium exortum est, ea vel maxima causa fuerit. hoc spectavit Cicero, cum dixit in oratione pro C. Cornelio Fragm. 10. *Legem Liciniam & Muciam de civibus regundis, video constare inter omnes, quam duo Consules omnium, quos vidimus, sapientissimi tulissent, non modo inutilem, sed perniciosam republica fuisse, quo in loco paulo fufius historiam narrat Pedianus interpres pag. 131. Cum, inquit, summa cupiditate civitatis Romana Italici populi tenerentur, & ob id magna pars eorum pro civibus Romanis se gereret: necessaria lex visa est, ut in sua quisque civitate res redigeretur, verum ea lege ita alienati animi sunt principum Italico populorum, ut ea vel maxi-*

na causa belli Italici, quod post triennium exortura est, fuerit. Idemque Cicero de officiis III. 11. *Esse, inquit, pro cive, qui non sit civis, vestrum est non licere, quam tulerunt legem sapientissimi Consules, Crassus, & Scaevola. Unam tamen hanc legem habuit exceptionem, ut non omnes plane in suarum civitatum jura redigerentur, sed omnes præter eos, qui civitatem Romanam lege Servilia essent consecuti. id mihi demonstrarunt facile illa, quæ jam recitavi, Ciceronis verba pro Balbo. Julia lata est à L. Cæsare consule, P. Rutillii collega. ea sanxit, ut iis, qui, bello Italico exorto, in fide manserant, (manserant autem omnes Latini) & iis, qui in amicitiam postea rediissent, civitas daretur. ita primum Latini, deinde etiam Italici omnes, cum ad amicitiam populi Rom. rediissent, civitate donati. Julia autem dicta, quia solus eam Cæsar, cum ejus collega Rutilius in prælio esset occisus, ex S. C. tulit. Hujus legis beneficio coloniarum omnium, & municipiorum, quæ in Italia fuerunt, æquata jura sunt, non ut legibus Romanis æque uterentur, (nam coloniarum duntaxat Romanarum hoc fuit: municipia suis legibus, atque institutis vivebant) sed ut æque suis illud civium Romanorum, ferendi scilicet suffragii, & adipiscendorum magistratuum, obtinerent. quod antea municipiis, & Romanis coloniis licuerat, Latinis vero coloniis, & Latino populo non item, postea sublata hanc legem licet opinari, cum dicat Suetonius Claud. 19. *Homini Latino jus Quiritium à Claudio Imperatore propositum. nisi si hoc intelligas: omnibus id propositum, qui tantum Latii jus habebant: cuiusmodi erant omnes extra Italiam Latinæ colonie, omniaque municipia, quæ jus Latii habebant, jus autem Quiritium nondum essent assecuta. legis enim Julia beneficium intra terminos Italici continebatur. Plautia Papyria, quod ego sciam, à nemine nominatur: mihi tamen ea, quam Cicero nominat in oratione pro Archia cap. 4. cum ait: *Data civitas Sylvarum lege, & Carbonis, Plautia & Papyria videtur fuisse, lata à duobus ejusdem anni tribunis plebis M. Plautio Sylvano, C. Papyrio Carbone, C. Carbonis, eloquentissimis viri, filio, sexennio postquam Crassus & Scaevola legem eam tulerant, de qua supra mentionem fecimus. nam Sylvanum Cn. Pompejo Strabone, L. Porcio Catone Coll. tribunatum gessisse, Pedianus docet. Carbonem autem eodem anno tribunum plebis fuisse, ex eo suspicari licet, quod eum post M. Livii mortem, qui Philippo & Cæsare Coll. est interfecit, tribunatum administrasse, Cicero in Oratore cap. 63. significat his verbis: *Mente stante C. Carbo C. F. tribunus plebis in concione dixit: O M. Druse, patrem appello: tu dicere solebas sacram esse rem publicam, quicumque eam violassent, ab omnibus esse ei poenæ perfolutæ. patris dictum sapiens temeritas filii comprobavit. Præterea, cum à duobus ejusdem anni Consulibus non esse latam hanc legem, satis liqueat, quia Sylvanus & Carbo collæ in consulatu nunquam fuerunt: necesse est à duobus tribunis plebis latam existimare: quod si à tribunis plebis sequitur, ut ab iis duobus potius, quos nominavi, quam ab aliis: ut tamen de secundo Carbonis tribunatu intelligamus. nam primum cum Q. Vario, C. Curione, Q. Metello, Cn. Pompejo gessit, Cæsare & Lupo Coll. ut ex Ciceronis Bruto patet. Ejus legis hæc sententia fuit, ut adscriptis in fœderatas civitates civitas daretur, ita, si tum, cum lex ferebatur, in Italia domicilium haberent, & si sexaginta diebus apud prætorem essent profecti. Post hanc legem Petronia, ut opinor, secuta est. latam enim ante Papiam patrum ætate, ut peregrini Urbe prohiberentur, Cicero de officiis III. 11. ostendit. Petronius, inquit, apud patres nostros, Papius noster. Sed Papiam post eam esse latam, quam à Sylvano & Carbone rogatam dixi, idem Cicero & in oratione pro Archia cap. 5. significat his verbis: *Quid? cum ceteri non modo post civitatem datam, sed etiam post legem Papiam aliquo modo in eorum municipiorum tabulis irrepperint: hic, qui nec utitur quidem illis, in quibus est scriptus, quod semper se Heraclensem esse voluit, rejicietur? Ex quo primum de tempore, deinde de sententia legis Papiæ docemur. de tempore, latam esse post eam, qua civitas data est, quam à Sylvano & Carbone rogatam ostendimus: de sententia, poenam esse*****

irrogatam iis, qui dolo in tabulis municipiorum irrepperissent, ut ex eo, legis Plautiæ, & Papyriæ beneficio, cives Romani fieri possent. nam adscriptis, ut dixi jam, in fœderatas civitates aditus ea lege in civitatem Romanam dabatur. Verum nunc mo apertius Dione historico hujus legis & sententiam, & tempus ostendit, athenim diserte libro XXXVII. pag. 33. E. latam esse à C. Papiro tribuno plebis anno ante L. Cæsaris & C. Figuli Consulatum, id est Coita & Torquato Coll. biennio ante Ciceronem Consulem: sanctum autem ea lege, ut omnes peregrini, præter Italos, Urbe excederent. Valerius Max. M. Perperinæ patrem, hæc damnatam, pristinas in sedes rediisse tradit, amissa legem Romana, in quam contra leges irreperat. Alix videtur de civitate fuisse leges, quas Cicero pro Balbo cap. 24. significat his verbis: *Num fundos populos Latinos fidos arbitramur aut Servilia lege, aut ceteris, quibus Latini hominibus erat proposita aliqua ex re premium civitatis? Subjungatur lex Cæcilia de vectigalibus tollendis, quod affine quiddam habet superioribus legibus. tuliteam Q. Cæcilius Metellus Nepos prætor, ut apud Dionem libro XXXVII. pag. 53. B. scriptum est, quid cautum sit, idem Dio satis plane significat. Cum enim, inquit, civitati, ac relique Italia molesta, nec jam ferenda vectigalia viderentur: Metellus Nepos prætor, ea lege lata, invito senatu sustulit. Et Cicero ad Atticum libro II. epist. 16. *Portoris Italia sublatis, agris Campano diviso, quod vectigal superest domesticum, præter vicefimam? Manilia legis mentio reperitur, de finibus per singulos arbitros regendis: & Manilia, in eos quorum consilio Jugurtha senatus decreta neglexisset, quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias acceperant, qui elephantos, qui perfugas tradidissent: item, qui de pace aut bello cum hostibus pactiones fecissent. quam legem tulit C. Mamilius Limetanus tribunus plebis eamque Cicero de legibus, in Bruto, & Sallustius in Jugurthino memorant. habet autem argenteum nummum vir clarissimus, antiquitatis bene peritus, Andreas Lauretanus, ita inscriptum. C. M. A. M. L. L. I. M. E. T. A. N. Legem de multis primam tulerunt duo Consules T. Menenius Lanatus & Sestius Capitolinus. ea lege sanctum est, ut peculatus poena gravissima esset duarum ovium, & triginta boum: quod à Festo traditum est. Postea lex Ateria cum alia, tum hoc sanxit, ut multatium dicendum non, ut ante, Consulatum duntaxat, sed omnium, esset magistratuum. hanc legem & à Gellio, si mudo Gellius ita scripsit, & ab iis, qui Gellii testimonium secuti sunt, falso nominatam Ateriam existimo. opinor enim Ateriam legem, non Aterianam fuisse, quam Sp. Tarpejus Montanus Capitolinus, & A. Aterius Coll. tulerint. quod videtur confirmare Festus Pompejus, qui de Tarpeja lege scribit his verbis: *Posteaquam are signato populus Rom. uti cœpit, Tarpeja lege cautum est, ut bos centussis, ovis decussis astimaretur. Quam Tarpejam Festus, eandem Gellius Ateriam (sic enim est legendum) appellat: quod, cum à duobus ejusdem anni Consulibus esset lata, utrius nomine vocaretur, nihil interesset. nec est ab re, ut id ita esse constet, ipsius Gellii verba recitare, sic enim libro XI. cap. 1. scriptum reliquit: *Timens in historiis, quas oratione Græca de rebus populi Rom. composuit, & M. Varro in Antiquitatibus rerum Romanarum, terram Italiam de Græco vocabulo appellatam, scripserunt, cum boves Græca veteri lingua ἰταλοὶ vocitatis sint. quorum in Italia magna copia fuerit, buccæque in ea terra gighi, pasceque solita sint complurima: conjectare autem ob eandem causam possumus, quod Italia tunc esset armentissima, multam quoque, qua appellatur suprema, institutam in singulos dies duarum ovium, triginta boum pro copia scilicet boum, proque ovium paupertate. sed, cum ejusmodi multa pecoris, armentique à magistratibus dicta erat, addicebantur boves, ovæque alias pretii parvi, alias majoris: eaque res faciebat inaequalem multa punitionem: ideoque postea lege Ateria constituti sunt in oves singulas aris deni, in boves aris centeni. Papyriam quoque Juliam Consularem item de modo multarum esse latam, ex Livio cognoscitur. Multam autem videntur it tantum indixisse, apud quos****

legis

Legis erat actio. quod apud jurisconsultos, l. tertia, C. de modo multarum, constat, & in eod. tit. *multarum coartata est licentia*. Tres etiam de nummis leges, omnes, ut opinor, tribunicias, à Plinio video nominatas, Papyriam de assibus, ut, qui unciales erant, semunciales fierent: Liviam, ut octava æris pars argento mitteretur: Clodium, ut Victoriat, quod anti ea unum genus, ex Illyrico advectum, mercis loco habebatur, percussis, &, quod indicat ipsum nomen: Victoria imagine, signatis, in usu essent. Atque ex his legibus licet coniecere, novum nummum nisi lege nullum Romæ esse percussum, aut in pondere, pretiove mutatum, ut cum a sex librali factus est duarum unciarum: quod significat Plinius lib. xxxi. l. cap. 3. cum ait: *Pondus æris immutatum primo Punico bello, cum impensis res publica non sufficeret: consuetuturque, ut sex sextantario pondere fererentur*. Est enim sextans sexta pars libræ, idemque de assē postea, primum unciali, deinde semunciali factus, deque denario à decem assibus ad sexdecim, quinario à quinque ad octo HS. à dupondio ad semisse ad quatuor deducto, videtur existimandum. Sempronia C. Gracchi, tribunicia, de frumento pauperibus semissibus & trientibus distribuendo, jubebat ut frumentum publice emeretur, singulisque mensibus per singulas tribus vilissimum pretio plebi divideretur. eratque locus Romæ constitutus, in quo frumentum publicum alservabatur una cum legibus frumentariis, qui dicebatur, *Horreus Sempronia*. Fabia de sectatorum numero, Cincia de donis & muneribus nominantur, illa contra ambitionem, hac adversus avaritiam, ac de Cincia Livius lib. XXXIV. cap. 4. *Quid, inquit, legem Cinciam excavit de donis & muneribus, nisi quia vestigalia jam, & stipendiaria plebs esse senatus cœperat?* Tacitus autem libro XI. c. 5. §. 3. *Patres legem Cinciam flugitant: quæ cavebat antiquitus, ne quis ob causam orandam pecuniam, donumve acciperet*. Et lib. xli. c. 42. §. 2. *Cincia lex adversus eos, qui pretio causas oravissent*. libro autem XV. c. 20. §. 3. *Oratorum licentia, Cinciam rogationem; candidatorum ambitus, Julias leges; magistratuum avaritia, Calpurnia sustinuit, pepererunt*. Hanc legem Festus muneralē esse dictam significat. quod autem addit: *Qua Cincius cavet, ne cui liceret munus accipere, non de omnibus generatim, sed de patronis tantum accipio*. alioqui, Festum errasse, dicendum esset. Eiusdem legis mentio h̄t à Cicerone lib. I. epist. 20. ad Attic. & lib. II. oratore. c. 71. Sed primus omnium ob defensum negotium, ut ait Ammianus lib. XXX. c. 4. pecuniam accepit Antipho Rhannusius. postea Claudius Imperator usque ad X. HS. capi permisit: quod & Nero confirmavit. quæ de re testem habemus Suetonium: cui subscribit lib. II. Tacitus & Plinius in 6. epist. ad Rufum. jurisconsultis permissum videtur capere usque ad C. aureos. l. i. versic. *Si cui cautum, de variis, & extraordinariis cognitionibus*.

CAPUT XVII.

Leges sumptuaria, & nonnullæ aliæ ex XII. tabulis.

Privati sumptus non sunt ab iis, qui reipublicæ præfunt, negligendi. domus enim exhauriuntur: & ex domibus civitas constat: itaque valere non potest, quasi corpus aliquod, membris malè affectis, propterea leges sumptuarias multæ ad coercendam luxuriam diversis temporibus, omnes utilissimæ, latæ sunt, ut de modo suppellectilis domesticæ, funerum, cœnarum, alioque de genere. Publicum quidem Cornelium Rufinum, à quo L. Sylla Dictator originem duxit, strenuum ducem, bis Consulatu & Dictatura functum, Ilutarchus, Valerius, & Gellius motum senatu narrant à censoribus C. Fabricio Lucio, Q. Emilio Papo, quod cum comperissent argenti facti, hoc est, versorum argenteorum, (sic enim Q. Mucius, ut ait Ulpianus, definit) decem pondo habere. Et de sumptibus mulierum C. Oppius tribunus plebis tulit, ne qua mulier plus femuncie auri haberet, non vestimento versicolori ureretur, neve iuncto vehiculo in urbe, oppidove, aut propius inde M. pabus, nisi sacerorum publicorum causa veheretur. Enit emat lex Metilia, quæ ratio poliendarum vestium fullonibus præ-

scribebatur. hanc ego mendose opinor nominari *Metellam* apud Plinium, libro XXXV. cap. 17. leges enim à nomine, non à cognomine, vocabantur. & hunc Polybius *Μετρίων* appellat. ea lata est anno ab U. C. DXXXIII. siquidem, ut ait Plinius, *dedere ad populum ferendam C. Flaminius & L. Æmilius censores*. De moderando autem funerum sumptu legem tulit Sylla Dictator: qui tamen in funere Metelli conjugis præscriptum sua lege modum transgressus est. De sumptibus in cœnastibunicia C. Orchii, Consulatus, C. Fannii, T. Didii, P. Licinii Crassi Divitis, L. Cornelii Syllæ, M. Æmilii Lepidi: rursus tribunicia Q. Antii Restionis, Consulatis C. Julii Augusti. quibus de legibus videtur ea subscribenda, quæ scripta sunt apud Macrobiū Sat. i. l. 13. ut, quid singulæ sanxerint, cognoscatur. *Prima, inquit, omnium de cœnu lex ad populum Orchia perenit: quam tulit C. Orchius tribunus plebis de senatus sententia, tertio anno, quam Cato censor fuerat. cujus verba, quia proluxa sunt, prætereo. summa autem ejus præscribebat numerum convivarum. & hac est lex Orchia, de qua Cato mox orationibus suis vociferabatur, quod plures, quam præscripto ejus cavebatur, tum ad cœnam vocarentur, cumque autoritate nova legis auctorem necessitas impleret, post annum XXII. legis Orchia Fannia lex lata est, anno post Rom. conditam, secundum Gellii opinionem, DLXXXIX. de hac lege Sammonicus Serenus ita refert: Lex Fannia Augusti ingenti omnium ordinum consensu pervenit ad populum, neque eam prætore, aut tribuni, ut pleræque alias, sed ex omni bonorum consilio & sententia ipsi Consules pertrulerunt: cum res publica ex luxuria conviviōrum majora, quam credi poterat, detrimenta pateretur. siquidem eo res redierat, ut gula illectis plerique ingenui pueri, pudicitiam, & libertatem suam vendiderent: plerique ex plebe Romana vino madidi in comitum venirent, & ebrii de reipublicæ salute consulerent. Hac Sammonicus. Fannia autem legis severitas in eo superabat Orchiam legem, quod in superiore numerus tantummodo cœnantium cohibebatur; licebatque secundum eam unicuique bona sua inter paucos consumere. Fannia autem & sumptibus modum fecit assibus centum: unde a Lucilio poeta, festivitatis suæ morte, centussus vocatur. Fanniam legem post annos decem & octo lex Didia consecuta est. ejus ferenda duplex fuit causa, prima, & potissima: ut universa Italia, non sola Urbs, lege sumptuaria teneretur, Italici existimantibus Fanniam legem, non in se, sed in solis urbanos crues esse scriptam: deinde, ut non soli, qui prandia cœnasve majore sumptu fecissent, sed etiam qui ad eas vocati essent, atque omnino interfuisent, parvis legis æque tenerentur. Post Didiam Licinia lata est à P. Licinio Crasso Divite, cujus ferenda, probandaque tantum studium ab optimatibus impensum est, ut S. C. jubereetur, ut, ea tantummodo promulgata, prius quam trinundino confirmaretur, ita ab omnibus observaretur, quasi jam populi sententia comprobata. lex vero hæc, paucis mutatis, in plerisque cum Fannia congruit. in ea enim ferenda quaesita est nova legis auctoritas, exolescente metu legis antiquioris, ita Hercules, ut de ipsis XII. tabul. factum est, quarum ubi contemni antiquitas cepit, eadem illa, quæ legibus cavebantur, in alia latorum nomina tranjerunt. sed legis Licinia summa, ut Kalendis, Nonis, nundinis Romanis cuique in dies singulos XXX. duntaxat assēs edundi causa consumere liceret: ceteris vero diebus, qui excessus non essent, ne amplius apponeretur, quam carnis aride pondo tria, & salsamentorum pondo. Secuta est, non ita multis post annis, lex Cornelia, & ipsa sumptuaria, quam tulit L. Cornelius Sylla Dictator: in qua non conviviōrum magnificentia prohibita est, nec gula modus factus, verum minora pretia rebus imposita, & quibus rebus dii boni, quamque exquisiti, & pene incognitis generibus delicatium? quos illic pisces, quasque offulas nominat? Sylla mortuo, Lepidius Consul legem tulit & ipse cibariam, Cato enim sumptuarias leges cibarias appellat. Dehinc, paucis interjectis annis, alia lex pervenit ad populum, ferente Antio Restione: quam legem, quamvis esset optima, obstinatio tamen luxuria, & vitiorum firma concordia, nullo abrogante, irritam fecit: illud tamen memorabile de Restione, latore ipsius legis fertur, eum, quoad vixit, foris postea*

postea non cenasse, ne testis fieret contempta legia, quam ipse bono publico pertulisset. Hæc Macrobius: addit Festus, legis Orchia suam fore fuisse M. Catonem, Liciniam vero centenis assibus, præter terra nata, impensam cenatum definisse. Subjiciam hic leges aliquot ex XII. tabul. quæ sunt de jure civili, sumptas à Cicerone, Livio, Valerio, Plinio, Seneca, Festo, Quintiliano, Gellio, Dionysio, atque illam primum, ei legi admodum similem, quam Romulus tulit, ut parentibus liberos ter vendendi jus atque potestas esset, statuque liberos etiam possent venundare. id postea ab imperatoribus sublatum est, cautumque, ut ob solam famis necessitatem à patre distrahi filius posset, lib. I. & II. cap. de patribus, qui filios distraxerunt. utique in agnatorum curatore esset, cogebatur. Alia lex fuit XII. tabul. ut, si quis rem in agendo plus petisset, causa caderet. Idem apud iurificos legitur in versis. si quis agens, Instit. de actionib. sed immutatum postea, in versis. & hæc quidem, Instit. de actionibus. Etiam illa nominatur: Si quis in jus vocatur, si morbus, aut fidei visum est, qui in jus vocatur, iumentum dato: si nolet, arcerem sefermo. Ad judicia pertinet ea, quæ sanxit, ut vindicari secundum libertatem darentur. Nec minus ea, in qua tuenda fidei causa scripta sunt hæc: *Æris confessi, rebusque jure judicatis, XXX. dies iusti sunt: post deinde manus injectio esto: in jure ducito: ni judicatum faxit, aut quis pro eo in jure vindex sit* (sic enim apud Gellium libro XX. cap. primo legitur) *secum ducto, vincito, aut nervo, aut compedibus: XV. pondo ne minoribus aut, si volet, maioribus vincito: si volet, suo vivito: ni suo vivit, qui cum vincit habebit, libras farris in dies dato: si volet, plus dato. erat autem jure interea paciscendi: ac, nisi pacti forent, habebantur in vinculis dies LX. inter eos dies, trinis nudinis continuis ad prætorum in comitum producebantur: quantique judicatis essent, pradicabatur, quod si plures essent, quibus reus esset judicatus: lex ita loquebatur: Tertiis nudinis partes secanto: si plus minusve fecerint, sine fraude esto. Civilis humanitatis, atque clementia videtur lex illa XII. tabul. quam X. viri tulerunt, ut vicinis ad societatem magis alliceret: quæ fuit hujusmodi. San.ribus idem juris esto, quod fortibus. Et ad jus commune spectavit illa item XII. tabul. ut, si quis scilicet in finis poneret, terminum non excederet: si murum, pedem relinqueret: si domum, pedes duos: si sepulchrum, siveam, quantum id profundum esset: si puteum, passum: si olivam, ficum, &c. pedes novem: si denique alia arbores plantarentur, quinque pedes ab alieno loco ponerentur: in controversia de finibus, quinque pedum usucapio nulla esset. Nec ablutum est, credere, in XII. tabulis eam quoque fuisse, quæ moribus, & liberorum hominum honestati consuluit, ne quis percunctatum patris familiæ nomen servum mitteret, cujus legis mentionem à Catone majore factam esse in suatione legis Orchia, scripsit Festus. Ad civiles controversias pertinet ea lex, quam de sacramento L. Papyrius tribunus plebis tulit, ne quis alteri temere negotium facesset. eam Festus memorat his verbis: *Sacramentum est significat, quod pæne nomine penditur, sive eo quis interrogatur, sive contenditur, id in aliis rebus quinquaginta assium est, in aliis rebus quingentorum inter eos qui iudicio inter se contenderent, quæ de re lege L. Papyrii tribuni plebis sanctum est his verbis: Quicumque prætor posthac factus erit, qui inter cives jus dicit, tres viros populum rogato, isque tres viri. *. quicumque * facti erunt, sacramenta ex *. judicantque eodemque jure sunt, uti ex legibus, plebeisque factis exigere, judicare, esseque oportet. Sacramenti autem nomine id ad dici capium est, quod & propter ararii inopiam, & sacrorum publicorum multitudinem, consumebatur id in rebus divinis.**

CAPUT XIX.

Leges de criminibus publicis, iisque capitalibus in genere.

Nunc, quando de jure civili leges dictæ sunt, eas quæ ad crimina pertinent, explicabo, &c., quia non omnium

eadem est vis & natura criminum, sed alia publica, alia privata: rursum quia non ejusdem generis ipsa publica sunt, sed ita distinguuntur, ut alia capitalia sint, alia non capitalia: ordinem à conditione criminum petemus, & de publicis capitalia primum, deinde non capitalia, postremo loco privata, etque ipsa duobus dispersita generibus, aut cum infamia, aut sine infamia persequemur. quod antequam agamus, definiendum est, quale fuerit in republica id, quod capitale crimen nominavimus. quod ut aperiamus, præponendum illud est, lege Porcia cautum fuisse, ne quem civem Romanum ullam ob culpam, perduellione excepto, necare verberareve liceret, quod si quis ita graviter peccasset, ut supplicio dignus ultimo duceretur: is post M. Catonis censorii aetatem, qui eam legem tulit, non capere, aut ulla omnino corporis parte, sed aut bonorum publicatione, aut amissione civitatis, cum aqua & igni interdiceretur, (nam exilium nulla lex irrogabat: sed, interdicta aqua & igni, exilium necessario sequebatur) aut carere etiam poenas dabat, vinculum enim video fieri mentionem in oratione pro Cæcina, & in primo de oratore. Excipio illa tempora, cum, ob seditiones domesticas, ad illud S. C. necessario descendebatur: *Darent operam Consules, ne quid res publica detrimenti caperet. Qua de re plenus infra. Redeo ad propositum. Crimen capitale non ita plane est intelligendum, quod vita privaretur is, qui crimine capitali damnatus erat, sed ideo capitale, quod eum, qui damnatus erat, capitis poena sequeretur, capitis autem poena, vel libertatis, vel civitatis amissio dicebatur. quam utramque capitis diminutionem vocabant, ad capitis diminutio cum triplex esset, maxima, media, minima: non omnis tamen poena fuit, sed tantum dux priores, maxima, quæ libertatis ademptione fiebat: & media, quæ civitatis minima, cum familia mutaretur, beneficium: potius, ea quam poena, fuit, quod si cui magistratus adimeretur, capitis diminutio non fuit, ut Instit. libro I. legimus: sicuti capitis diminutio fuit manente magistratu, ut in emancipatione filii: quod libro XLVIII. Digestorum, de capite minutis traditum est. quocumque autem in crimine vel maxima, vel media capitis diminutio sequeretur, capitale illud esse crimen dicebatur. potro qui libertatem, idem civitatem simul, & familiam amittebat. servi enim neque cives, neque gentiles erant: qui civitatem, familiæ quidem jura, non tamen libertatem. nam etiam in oratione pro Cæcina cap. 33. scriptum ita est: *Si semel civitas adimi potest, retineri libertas non potest: qui enim potest jure Quiritium liber esse is, qui in numero Quiritium non est?* Quod videtur Livius libro XLV. cap. 15. confirmare, cum ait: *Omnibus V. & XXX. tribus movere, id esse civitatem libertatemque eripere: tamen eo non moveor: nec, quia dicat Callistratus iuriconsultus Dig. lib. 5. §. 3. Per deportationem adimi libertatem, & in Topicis Boëtius, deportationem esse capitis maximam diminutionem. Non enim vere proprieque exules, aut deportati, aut omnibus tribus moti, in aratioque relati, libertate carent, etsi neque testamentum facere, neque hereditatem capere, neque omnino earum rerum, de quibus jure civili statutum est, habere ullam liceat, jus quidem in eo suum exul, ac deportatus amittit, & quodammodo partem pristinae libertatis: (liquidem amittit ea, quæ juris civilis sunt: quæ vero jus gentium complectitur, ea retinet omnia) libertatem tamen ipsam, qui reductus in servitutem non sit, adhuc retinet. quare causæ potius, quam agebat, rationem, oratorio more, Cicero habuit, quam veritatis. & apud Livium Claudius censor, contra collegam disputans, exaggerandi causa eripi libertatem ordini libertino cū civitate dixit. Boëtius autem cum deportationem esse diminutionem capitis maximam dixit, non ad jus gentium, neque ad libertatis universæ, sed ad earum tantum rerum, quibus jure civili constitutis deportati privabantur, amissionem spectavit. Nec ab re videtur, quæ de capitis diminutione Festus tradidit, subjungere. *Diminutus, inquit, capite appellatur, qui civitate mutatus est, & ex alia familia in aliam adoptatus: & qui liber alteri mancipio datus est, & qui in hostium potestatem venit, & in***

agrus

æqua ignique interdiftum est. Illa sunt de exilio notanda: etsi mentionem civium Romanorum exulatum saepe fieri videmus, nulla tamen lege damnatis civibus exilium esse irrogatum. quod ne vocari possit in dubium, ponam verba Ciceronis in oratione pro Caccina cap. 34. *Exilium, inquit, non supplicium est, sed persequum potiusque supplicii, nam, qui velint penam aliquam subire fugere, aut calamitatem, eo solum vertunt, hoc est sedem, ac locum mutant. itaque nulla in lege nostra reperitur, ut apud ceteras civitates, maleficum ullum exilio esse multatum, sed, cum homines vincula, necesse, ignominiaque vitant, quas sunt legibus constituta, confugiunt, quasi ad aram, in exilium. quasi in civitate legis vim subire vellent, non prius civitatem, quam vitam, amitterent. quia nolunt, non admittit iis civitas, sed ab iis relinquunt, atque deponunt. nam, cum ex nostro iure duarum civitatum nemo esse possit, tum amittitur hæc civitas denique, cum res, qui profugit, receptus est in exilium, hoc est, in aliam civitatem. Hæc Cicero: quia tum, non esse exilium ulla in lege nominatum, aperte docet: tum vero ideo multos in exilium ante damnationem suam voluntate profugisse, quia legis poenam, quam praesentes corpore subirent, ut vincula, necesse, ignominiam aliquam, omnino vitare vellent. nam, et si, reo in exilium profecto, nihilominus causa peragebatur, & sententia ferebatur: (id exemplo Fabricii, de veneficio condemnati, ex oratione pro Cluentio constat: qui cum, ab solutione desperata, à sublellis suis sponte discessisset, eum tamen, iuris sententia, absentem iudices condemnant: idemque de Verre Pedianus significat, & in commentario Miloniana p. 206. cum ait: *Multipresentes, & cuncti, non respondissent, damnati sunt*) tamen, quod ad corpus attinet, aut ad præsentem ignominiam, ipse sibi jam unum cavet: leviora ducbat reliqua sive sibi absenti aqua & igni interdiceretur, sive bona publicarentur, sive aliqua infamia nota inureretur. At idem Cicero ipse sibi quasi repugnare in Paradoxo cap. 4. videtur: ubi de exilio, tanquam poena legum, ita loquitur. *Omnes scelerati, atque impij, quorum tunc duces esse profectus, quos leges exilio effici volunt, exules sunt. etiam si solum non mutarunt. an, cum omnes leges te exulem esse jubent, non eris tu exul? Et ibidem alia his similia. in oratione autem pro Murena cap. 23. nova ambitus lege, quam ipse tulit, senatores in exilium missos, bis verbis demonstrat: *Legem ambitus flagitasti: quæ tibi non dederat: erat enim severissime scripta Calpurnia. gestus est mos & voluntas, & dignitas tua. sed tota illa lex accusationem tuam, si haberes nocentem reum, fortasse armasset, petitioni vero refragata est: poena gravior in plebem tua voce efflagitata est: cunctis animi tenuiorum, exilium in nostrum ordinem: concessit senatus postulacioni tuae, sed non libenter duriorum fortuna communis conditionem te auctore constituit. Atque hæc ipsa de lege, de qua exilio X. annorum loquitur & Dio libro XXXVII. nec desunt alia de civibus Romanis exulantibus exempla: quos tamen à lege, vel à iudicibus, qui ministri legum sunt, nominatim in exilium esse eiectiones, non debemus opinari. quo modo igitur exules? Sciendum est, exilii duo genera fuisse, voluntarium, & legitimum: & voluntarii rursus duo genera, unum cum reus ante latas à iudicibus sententias in exilium abibat, vel ut legis poenam vitaret, quod jam diximus, vel quia, cum se damnatum iri perspicere videret, sponte vellet eam poenam subire, quam paulo post leges & sine dubio illaturæ viderentur: quod iis, quos paulo ante nominavi, Verres, Fabriciusque, omni prorsus ab solutionis abjecta spe, fecerunt. non enim ante damnationem ideo discesserunt, ut legis poenam vitarent: quandoquidem Fabricius nihil exilio gravius timere à iudicibus poterat: cum Oppianicum, qui mox eodem crimine præfens damnatus est, nullam omnino, præterquam exilii, calamitatem tulisse constet, nec de repetundis, quo crimine damnatus est Verres, alia præter exilium, & litis estimationem, nocentes reos poena sequebatur. quam utramque poenam, post professionem damnatus, Verres tulit. Alterum exilii voluntarii genus fuit, cum reus, post damnationem, quia multam, à iudicibus dictam, solvere non posset, ex Urbe discedebat. quod ut putem & legibus, ad effugiendam multæ solutionem, fuisse permillum, adducor iis verbis, quæ sunt in ora-***

tionem pro Caccina cap. 33. *In colonias Latinas saepe nostri cives, aut sua voluntate, aut legis multa profecti sunt: quam multam si sufferre voluissent, tamen manere in civitate potuissent. Legitimum autem exilium erat, cum reus, non ille quidem verbo, re tamen ipsa in exilium mitteretur. vetus consuetudo fuit, inducta legibus, more confirmata, quæ non modo in republica sed Imperatorum quoque aetate, multisque post faculis viguit: ut, si quis exilii poena dignus videretur, ei, nulla exilii facta mentione, lecto, aqua, igni, interdiceretur. ita eorum rerum, quæ maxime sunt ad vitam sustentandam necessaræ, usque privatus, cum uno aeris alimento contentus esse non posset, abire cogebatur. ex quo exulare cives Romani dicebantur. pater hoc in oratione pro Domo, in qua ita scriptum est cap. 30. *Qui erant rerum capitalium condemnati, ne prius hanc civitatem amitterent, quam erant in eam recepti, quo ferendi, hoc est mutandi, soli causa venerant. id autem et esset faciendum, non ademptione civitatis, sed testis, & aqua, & ignis interdictione faciebatur.* Ac ne cives quidem omnium improbiissimi, atque audacissimi, cum in suos inimicos, acerrimo incitati odio, non leges, sed privilegia ferrent, exilium nominabant, sed iis aqua, & igni interdicebant. itaque & de ipso Cicerone, quod in eadem oratione cap. 18. legimus, P. Clodius tribunus plebis cui nihil in tota vita pudoris aut modestia fuit, qui in tribunatu pro sua libidine, neglecto more majorum, abjectis legibus, cuncta gessit, ita populum rogavit: *Velitis, iubeatis, ut M. Tullio aqua, & ignis interdiceretur.* Neque solum Clodius, sed antea quoque homines maxime seditiosi, C. Gracchus, & L. Appuleius Saturninus de suis inimicis eodem modo tulerunt. est enim eadem in oratione c. 31. ita scriptum: *Netum quidem, cum ab eam, negare poterat esse me tua lege senatorum. ubi enim tuleras, ut mihi aqua, & ignis interdiceretur? quod Gracchus de P. Popillio, Saturninus de Metello tulit.* Et minorem, sive mediani capitis deminutionem, cum civitas etiam non verbo, re tamen adimebatur, ita fieri solitam, tradit Iustinianus Instit. lib. 1. cap. 16. de capitis deminutione, his verbis: *Minor, sive mediani capitis deminutio est, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur: quod accidit ei, cui aqua, & igni interdictionem fuerit, vel ei qui in insulam deportatus est.* Ergo, cum dixit Cicero adversus Clodium in Paradoxo cap. 4. *Familia-rius tuus de te privilegium tulit, ut, si in opertum Bonæ deæ accessisset, exulares*, hoc significavit: *Ut tibi aqua, & igni interdiceretur.* & cum de ambitu damnatis, X. annorum exilio puniendis Dio locutus est, cuius verba supra recitavimus, non aliud intellexit, quam, ut iis in X. annos aqua, & ignis interdiceretur. Erat autem, ut neque flagitia sunt paria, sic hoc poenæ genus neque loci spatio, neque temporis aequalis. quibusdam enim tantum intra Urbem, hoc est, intra pomerii fines, aliis longius, aqua, & igni interdicebatur. crediderim tamen, actum iuris leniter ac misericorditer cum reis, neminemque, aut certe paucos admodum extra Italie terminos aqua & ignis interdictione summos, qui videam Oppianicum, de veneficio, quod capitale crimen erat, damnatum, impune tamen ad Urbem habitare potuisse. notavimus enim hæc in oratione pro Cluentio cap. 62. *Cum vagus, & exul erraret Oppianicus, & hac ad Urbem profectus esset, (solebat enim extra portam aliquam habere conducti) cecidisse ex equo dicitur, & homo infirma & aetudine latus offendisse vehementer, & postea quam ad Urbem cum febri venerit, paucis diebus esse mortuum.* Quid, quod Q. Pompejum Rufum, & T. Plancum Burlam, utrumque de vi damnatum, quod ex Dionis historia constat, alterum Baulis fuisse, alterum Ravennæ, scribit M. Cælius in epistola ad Ciceronem? nam Cicero ipse C. D. millibus passuum, non ulla communi lege, neque iudicum sententia, sed iniquissimo P. Clodii privilegio, per operas Clodianas lato, abesse iustus est, aqua & igni citra illum terminum interdictionis. Milonius autem Massiliæ exulantis exemplum vix cum altero licet exemplo conjungere. grave enim facinus, occiso in Appia via Clodio, à senatu iudicatum est: & fuit satis faciendum populo, Clodii morte concitato. ideoque nova lex perlata, & extra ordinem quæsum. nec tamen satis habeo compertum, Massiliam ne sedem exilii Nilo delegerit, quod citra esset ei interdictionem aqua*

& igni, an vero, quod, cum propius Urbem, concedente lege, posset habitare, Mallilium tamen probaverit, ac voluerit. nec puto leges aut iudices praescripisse cuicumque, ubi esse deberet, sed ubi esse non posset: nec vero iis, de quibus & Cicero in oratione pro Balbo, & historia loquuntur, Q. Maximo, P. Popillio, Q. Philippo Nuceria, aut C. Catoni Tarraco, aut Q. Capioni, & P. Rutilio Smyrna locus exilii definitus est: sed ipsi, cum Roma esse non liceret, eas urbes, ut Iucundas, aut quietas, aut commodas, aut sibi fortasse benevolas, ad habitandum legerunt. Memorabile illud fuit, quod legimus in Polybio VI. 12. Capite damnatis egredi palam ex Urbe licuisse, quod si tribuum una, qua scilicet ad damnationem deesset, suffragium de reo nondum tulisset, facultatem reo esse datam exilii suo sibi arbitrari deliquit. exulibus autem commorari tuto licebat, in qua vellent urbe sederata, ut Neapoli, Praeneste, Tibure. Hæc Polybius: cuius ætate populus de capitalibus criminibus iudicabatur: quod idem scriptum reliquit. nam postea prætores quaesierunt, excepto crimine perduellionis, aut si quando tribunus plebis diem alicui diceret, suffragiumque de reo mallet ad populo, quam sententias ad iudicibus, & prætore, ferri. Quod autem exilii tempus disparibus in culpis diversum fuisse dixi, id ita verisimile est, ut exemplis probari multis non debeat. quare nimium ponam, etsi minime necessarium. Damnatis de ambitu aqua & igni per X. annos tantum interdicebatur: quod ante demonstravi. at damnatis de corrupto iudicio, in universum vitæ tempus: quod ex oratione pro Cluentio cap. 71. licet conicere: cuius in extremo, perituum extra patriam Cluentium, si damnatus erit, his verbis significat: *Quid erit profectum, nisi ut huius ex mediis mortis insidii vita ad luctum reservata, mors sepulchro patriis privata esse videatur?* Ac de duobus exiliis, voluntario, ac legitimo, utrum fuerit gravius, venit in mentem quaeri posse. legitimum existimo: primum, quod eos, quibus aqua & igni interdictum est, recipi recto intra spatium interdictum leges vetant: quod iis non contigit, qui sua sponte in exilium profugerunt: deinde, quod, ut ego arbitror, aliquanto turpius est, exulare legibus ejectum, quam exulare non ejectum. ejicitur enim civitate, cui aqua, & ignis interdicuntur: qui vero sua voluntate discedit, non in civitate pellitur, sed eam ipse deserit, ac relinquit. huc adde, quod quibus interdictum, si tenatores postea non sunt, & eos legi suo loco a censore in senatum leges prohibent: quibus vero non interdictum, ii etiam si Urbe carent, tenatores tamen sunt. hoc ex oratione pro Domo cap. 31. didicimus: in qua hæc sunt: *Ne tum quidem, cum aberam, negare poteram esse me senatore. ubi enim tuleram, ut mihi aqua, & ignis interdicatur? quod Gracchus de P. Popillio, Saturninus de Metello tulit. homines seditiosissimi de optimis, ac fortissimis civibus, non ut esset interdictum, quod ferri non poterat, tulerunt, sed ut interdicatur. ubi cavisti, ne meo me loco sensor in senatum legeret? quod de omnibus, etiam quibus damnatis interdictum est, scriptum est in legibus.* Ergo, cum de poenis capitalibus loquimur, aut exilium inter eas numerandum non est, quod lex nulla, nullum ob malefictum, irrogabat: aut eo de exilio dicendum, quod, etsi non nominaretur, necessarium tamen, cum damnatis interdicatur aqua & igni, consequeretur. Capitalia vero crimina publicis iudiciis omnia cognoscebantur: non item publica iudicia de capitalibus omnia criminibus fiebant. nam, ut Instit. libro IV. cap. 18. §. 3. traditum est, si quam infamiam irrogabant publica iudicia cum damno pecuniario, publica quidem erant, non tamen capitalia. Quod quidem, si de causis publicis, in quibus cum detrimento rei familiaris fama iactura conjungere, verum est: multo magis de privatis. & hoc ipsum declarat Cicero satis aperte in epist. ad Patum Fam. 18. 20. his verbis: *Judicia non solum omnia tractare uno modo, privatas causas, & eas tenues, agimus subtilius: capitum, aut famam, scilicet ornatus.* Sequuntur enim à causis capitalibus causas famæ, sive publicas, sive privatas. Sed ipse me in dubitationem revoco. Si causæ famæ capitales non sunt: cur Quintii causam, quæ famæ est, capitalem Cicero significat? ait enim in exordio cap. 2. *Quid hoc iniquius, aut indignius, quam me, qui*

caput alterius, famam, sortisque defendam, priore loco causam dicere? & infra: *Clamabat Quintius: sese iccirco nolle satisfacere, ne videretur judicasse, bona sua ex editio possessa esse: sponsonem porro si istiusmodi faceret, se, id quod nunc evenit, de capite suo priore loco causam esse distulurum.* Et cap. 31. *Horribile est, causam capitis dicere: horribilius priore loco dicere.* Sane non leviter aliquandiu hæc in loca, & alia hujusmodi in ea oratione perturbant, eoque magis, quod causæ Quintii ad recuperatorem agitur. ex quo sequitur, ut privata sit. recuperatores enim, & C. viri & arbitri, iudices sunt, (licet hic arbitros inter iudices, vocabulo minime proprio, nominare) civilibus in controversiis ab urbano prætore dati. causam porro capitalem ad recuperatorem agi, ita mihi absurdum, ita non rationi consentaneum videbatur, ut persuaderi nullo modo posset. sed fortasse, ut sæpe distinctione veritas illucescit, idem hic quoque potest evenire. cogitavi, nunquid causam esse capitalem, & agi de capite, sive, capitis esse causam, idem sit. non enim dubito, quin, causæ capitales quæ vocantur, eadem causæ capitis vocari omnes possint: quæ vero capitis, fortasse non omnes item capitales. nam causæ capitis Quintiana dicitur: quam tamen nullo modo capitalem fuisse concedo: cum in ea neque de libertate, neque de civitate adimenda, quæ capitalia fuisse iudicia notum est, agatur. & causæ Mancini, quem, ut Cicero, & alii prodiderunt, à patre patrato ex S. C. Numanitinis deditum, Numanitini non receperunt, causæ quidem capitis est, (agitur enim in ea de civitate, de libertate, de capite) capitalis tamen non est. in capitalibus enim quaeritur de crimine, & damnatos deminuit capitis agi iudicium sententia sequitur: in aliis autem capitis causis agitur quidem de capite, non tamen quaeritur de crimine, capitique deminuit vel nulla sequitur, ut in causæ Quintii, vel, si sequitur, ut in causæ Mancini, non sequitur uti poena à iudicibus irrogata, sed ideo sequitur, quia is, qui jam deditus erat ex S. C. Numanitinis, capite fuisse deminutus ostenditur: ita ut iudex non judicet, sit, nec ne, capite minuendus, quod sit in causis capitalibus, factum fuerit ne antea, an non fuerit, capite deminutus: & status hominis non ranc mutatur, sed qualis sit cognoscitur. itaque, cum de eo dixit Cicero lib. I. cap. 40. de oratore: *Quam possumus reperire ex omnibus rebus civilibus causam, contentioneque majorem, quam de ordine, de civitate, de libertate, de capite hominis consularis?* Crimen nullum significavit, cuius criminis causæ vocatus in iudicium Mancinus, periculum amittenda civitatis, aut libertatis in eo iudicio subiret, sed facultatem iudicibus cognoscendi, ac statuendi datam intellexit, eas ne res quæ Mancinus possideret, atque antea quam à patre patrato esset deditus, an vero, quia deditus esset, amississet, etiam si receptus à Numanitinis non esset. quare capitalis causæ non fuit: actum tamen esse de capite, ob eam, quam exposui, causam, recte Cicero dixit. At, quod ad Mancini causam attinet, ferri potest. existat enim ratio, cur in ea de capite agi dicatur. in causæ vero Quintii, in qua nullo modo neque de civitate, neque de libertate agebatur, mentio capitis unde ducta? an ex eo, quia caput pro existimatione usurpari posse videatur? repugnat veteris loquendi consuetudo: nec huius generis exempla licet invenire. potius igitur, ex oratoris licentia, crediderim: ut exaggeretur res, ad invidiam adversus Navium ex ejus crudelitate, & misericordia erga Quintium ex ejus periculo querendam. atque hoc eo magis constat, quod Cicero nec in eo vere ac proprie loquitur, cum eam vocat accusationem, quæ sponsi causa est: nec, cum ait: *Quem nunc interficere nefarie caput: quandoquidem civibus Romanis eripuli nullo crimine vita, excepto perduellione, posset: causam vero non esse capitalem, propriis verbis ipse clare demonstrat in eo cap. 9. Iudicium, C. Aquilli, non de re pecuniaria, sed de morte, sortisque P. Quintii vides.* Et cum dixit cap. 2. *Hortensius partes accusatoris obtinet: oratorie loquitur.* nec enim re vera accusabat Hortensius, sed accusare videbatur, nec est, nisi criminalibus in causis, accusator. Redeo unde diverti. Publicorum criminum alia capitalia, alia non capitalia, quodque notandum magis est, ne majestatis quidem iudicium capitale sem-

semper fuit, cum tamen publicum semper esset. nam Claudia Vestali, Appii Cæci filia, C. Fundanius, & Tit. Sempronius adules plebis quod populo Rom. calamitatem esset imprecata, multum dixerunt a ris gravis XXV. millia, quæ capitalis poena non fuit. iudicium autem illud & publicum fuisse, inde patet, quod ad populum factum est, idque etiam Atrejus Capito propterea inter publica iudicia retulit, & maiestatis nomine notatum, Suetonius in Tiberio cap. 2. n. 8. significat his verbis: *Claudia novo more iudicium maiestatis apud populum*

mulier subit, quæ in conferta multitudine, ægre procedente carpente, palam eptaverit, ut frater suus Pulcher revivisceret, atque iterum familiam amitteret, quo minor turba Roma foret. Publica erant capitalia, incestus, maiestas, repetundæ: vis publica duplex, ea, quæ in rempublicam, ac magistratus inferebatur, de qua lex Lutatia fuit: & ea, quæ in privatos cives, de qua Plotia, & alie leges: tum, peculatus, de relictis, inter scarios, parricidium, veneficium, ambitus, pecunia ob judicandum capta, adulterium, de falsis, de plagiariis, de tutorum fraude, de famosis libellis, de furto, clandestina coitio, quibus de criminibus aut ad prætorum, aut ad iudicem quaestionis, aut ad populum notio pertinebat. de maiestate, perduellione excepta, de vi, de repetundis, de crimine inter scarios, de ambitu prætor quærebatur, de incestu, & perduellione populus, sed tribus comitiis de incestu, tribuno plebis populum per tribus in sortum cogente: centuriatis autem de perduellione, cum in campum Consul centuriatum populum advocasset, de veneficio autem & prætor, qui iudex quaestionis idem dicebatur, & iudex quaestionis, etiam si prætor non esset, cognoscebat. Prætores, quæ cuiusque futura esset quaestio, ante sortiebantur: ut deinde singulis de criminibus singuli, prout fors tulisset, cum consilio quærerent: etsi de crimine inter scarios, cum in iudicio quandoque ita multi vocarentur, ut prætor unus minime sufficeret, non unus, sed duo prætores cognoscebant. quod in oratione pro Cluentio animadvertimus. idemque eandem ob causam in aliis criminibus interdum esse factum, licet existimare. nonnumquam etiam, diem dicente aliquo tribuno plebis, qui cogendi ad iudicium populi jus habebat, non prætor, sed populus ipse de maiestate quaestionem exercebat. itaque Cn. Domitius tribunus plebis is, qui cum C. Cassio postea Consul fuit, accusavit M. Silanum, quod in iussu populi bellum cum Cimbris Consul fecisset, cum in eo bello graves ob eam causam calamitates acceptas esse diceret. quæ de re suffragium tribus tulerunt. In quo illud animadvertendum, quod à Festo proditum est: cum populus de re suffragium laturus esset, reum, ad eliciendam misericordiam, suppliciter per deos orasse, ut eo periculo liberaretur, quibus verbis quia populus religione quadam obstrictus esse videbatur, iccirco magistratus eundem reum jubebat referre, id est, populum religione solvere. Quod autem dixi, prætores de criminibus quaesivisse: unum excipio prætorem Urbis qui nullo de crimine publico quærebatur: itaque nec quaestor dicebatur, tantum, civilibus controversiis ad eum delatis, jus dicebat, hoc est iudices, & iudicii formulam, quam sequerentur, dabat, nec enim prætor ipse iudicare solitus erat, sed, cum iudices, ab ipso dati, de controversia cognovissent, ac iudicassent, exquebatur. ideo in omnibus ferme editis prætorum legitur, Iudicium dabo. in quo posteriores lapsi sunt. Est igitur aliud, *ius dicere*: aliud, *iudicare*: contra quam, qui veterum iuriconsultorum libros ignorant, opinantur, & quemadmodum civilibus in rebus prætor non cognoscit, neque iudicat, sed ius dicit: sic, qui ab ipso iudices dati sunt, non ius dicunt, sed cognoscunt, ac iudicant. hinc recuperatores, hinc C. viri, hinc arbitri, quos prætor dabat, ut in epistola ad Q. fratrem, Prætor, inquit, *selet iudicare, debet*? Quædam tamen erant, in quibus non modo non iudicabat, verum nec ius dicebat prætor Urbis, sed, omisso iurisdictione, imperio prætorio exquebatur: ut, cum bonorum possessionem secundum tabulas, aut contra tabulas dabat: item, cum restituebat in integrum: & huius generis nonnulla. Porro, cuius prætoris erat iurisdicatio, ejus non erat quaestio publica: neque, cuius quaestio publica, ejus iurisdicatio. unus tamen de toto prætorum

collegio, qui erant omnes octo, & juris dicendi, & quaerendi potestatem habebat, is, qui prætor inter peregrinos vocabatur. nam & jus inter peregrinos ab eo dictum, satis constat: & quaestum, sociorum, hoc est peregrinorum causa, de repetundis. Pedianus demonstrat in orationis commentario adversus competitores.

CAPUT XX.

Leges de criminibus capitalibus in specie, ac primo leges de incestu virginum Vestalium, aliusque ad religionem pertinentibus.

Nunc, quæ diversis temporibus leges ad ea, quæ nominatim, crimina vindicanda, peccandique licentiam reprimendam rogata sunt, eas ostendimus. & quoniam inter publica primum locum obtinet religio: de incestu, quæ in sacram personam, sacrove in loco commissi libido fuit, ante omnia est agendum. Incestus ita grave crimen dicebatur, ut cum P. Clodius Bonæ ceremonias & sacra libidinis causa polluisset, S. C. factum sit, ut populus de reo cognosceret. quo licet conicere, quaestionem de incestu non esse legibus prætori demandatam. quod eo magis opinamur, quia legimus apud Pedianum de M. Emilio Scauro, qui princeps senatus fuit, deminuta ac neglecta religionis reo, comitiis tribus, accusante tribuno plebis Cn. Domitio, esse quaestum. Lex illa fuit severissima, quæ virginem Vestalem, si stuprum commississet, ad portam Collinam defodi vivam jubebat. quem legem Numma Pompilius, Romanorum II. Rex, qui Vestalem virginum sacerdotium Romæ instituit, ab Albanis transtulit: illi enim Vestales virginis, in stupro deprehensas, virgis ad mortem cadebant: Numma vero mortem quidem & ipse poenam esse voluit, sed cuoris expertem, ut, viva sepulta, diem suum miseris in tenebris obiret: nec corpora sacrosancta cuiusquam manu violarentur. Qui vero stuprum cum Vestali commississet, verberibus necabatur: de quo scripta sunt hæc apud Festum: *Probrum virginis Vestalis ut capite puniretur: vir, qui eam incestavisset, verberibus necaretur*: Lex fixa in atrio Libertatis cum multis aliis legibus incendio consumpta est, ut ait M. Cato in ea oratione, quæ de auguriis inscribitur. adjicit quoque, virginis Vestalis sacerdotio exautoratas. Possent alia non pauca adversus religionem crimina subungere: sed locus hic non est, agitur enim de capitalibus: ea porro capitalia non sunt, ut, si quis auguri non parerit, aut inaugurato quid fecerit: si quis deos patrios alieno ritu, aut novos separatim coluerit: si quis loca sacra privata fecerit: si quis in deos, aut de diis nefarie atque impie locutus erit: si quis sacrum, aut in loco sacro suppliciter: si quis sacram personam, aut profanam in loco sacro percusserit: & illa duo: quorum alterum apud Paulum iuriconsultum, alterum apud Ulpianum legimus: si quis alicujus numinis superstitione leves mentes terruerit: si quis illicitam divinationem pollicitus erit.

CAPUT XXI.

Leges de maiestatis & perduellionis crimine.

DE maiestate, nisi si aut perduellionis causa esset, aut tribunus adules plebis accusaret, quaestionem prætor, is, cui obvenisset ea quaestio, exercebat. quod ex Pediano, qui C. Cornelium apud P. Cassium prætorem de maiestate reum ait esse factum, satis liquet. interdum tamen capitale non fuisse crimen de maiestate, supra demonstratum est. Quor autem modis maiestas laderetur, non omnino fortasse, sed magna tamen ex parte, ut opinor, exponemus. Lata maiestas iudicatur, ubi quid in populum suum, suamve rempub. aut in magistratus, personamve principis commissum est: in populum, ut si quis exercitum hostibus tradidit: si exercitum sollicitavit, delectumve in iussu populi aut senatus habuit: si

quis exercitum extra suam provinciam injussu populi duxit, aut ipse, relicto exercitu, provinciam finibus excessit: si quis rempub. sua culpa male gessit: si stationem deseruit: si contra libertatem consilia iniit: si seditionem aut bellum excitavit: si publicum hostem domi privatus habuit: si ius civitatis aut magistratus imminuit: si praefer dignitatem populi Rom. regio in comitatu fuit: si contra bonum publicum locutus est, quod maiestatis quidem crimen, non tamen capitale fuit, ut exemplo docuimus: praeterea, si quis ad hostem transit, aliudve quid cum eo adversus rempublicam pactus est. Haec in populum laesa maiestatis crimina, in magistratum autem, vel in principis personam, si quisvim omnino ullam attulit: si tribuno plebis intercedenti non paruit, aut ab eo concionem advocavit, eum privati loco habuit, ut puta, si occurrenti in via non cessit, si consilium plebis disturbavit: & huius generis alia, quae facile possumus intelligere ex ea definitione, quae prodita literis est: *Maiestatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus civitatis amplitudo constat.* Leges nominantur haec, primum illa XII. tabul. de qua Polybius libro V. ur, qui hostem concitasset, vel civem hosti tradidisset, capite poenas daret: deinde tribuniciae, Appuleja, Varia, Consulares, Cornelia, Julia, Antonia. Appulejam tulit, opinor, L. Appulcius Saturninus tribunus plebis quem postea cum C. Servilio Claucia pratore C. Marius VI. consul S. C. interfecit. haec lege damnatum legimus C. Junium Norbanum: quia, seditione populi concitata, quod ad maiestatem pertinuit, Q. Servilium Capionem innocentem damnavit. Variam tulit Q. Varius Suetonensis tribunus plebis qui Philippo & Caesare Coss. in locum M. Livii Drusi interfecti tribunus plebis creatus est. huius legis hac sententia fuit, ut quateretur de iis, quorum ope, aut consilio bellum Italicum esset concitatum. quo crimine cum essent multi condemnati, & ad plures praeterea, quos damnari necesse esset, ea culpa pertinere videretur: fecit sapienter senatus, qui decrevit, ne, dum tumultus Italicus esset, iudicium ullum lege Varia fieret. Secuta est Cornelia, L. Sylla Dictatoris: inde Julia, C. Caesaris, in primo, ut opinor, lata Consulatui, aut post victum in Pharsalia Pompejum. nam Consul iterum, bello Pompeji, aut Alexandrino impeditus, absuit. hac lex damnatis aqua & igni interdicebat. Postremo Antonia M. Antonii Consulis, qui illi. vir postea fuit: quae damnatis de maiestate provocationem ad populum dabat. quod antea in uno perduellione, omnium de maiestate criminum gravissimo, licebat. in causa maiestatis, & prodicionis, & si quid esset huiusmodi, impunitatem indici datam Pedianus ait: in causa repetundarum negat. nulla vero prius in causa senatoribus licuisse indicium profiteri, ne videlicet summi dignitas ordinis minueretur, affirmat. Praemium autem, si quis accusasset & damnavisset, aliquem magistratum, ei datum crediderim ejus ipsius, qui damnatus esset, magistratum, si modo accusator competitor fuisset, aut ei aliqui per leges petere liceret: aut si reus magistratus designatus non esset, & magistratum antea gessisset, ejus eodem loco dicenda sententiae, si modo senator esset accusator. nam, cum ait Cicero in oratione pro Balbo cap. 25. *Legum praemii pratoriam sententiam, & praetentam legem consecuti sunt*: aperte significat, quae summa darentur accusatoribus praemia hac duo fuisse, potestatem dicenda pratorio loco sententiae, & magistratum. cum scilicet damnatus esset is, qui, ob gestam antea praetoriam, sententiam pratorio loco diceret: aut is, qui designatus esset in aliquo magistratu, quod si hac summa erant accusatoribus praemia: certe non nisi summis de criminibus dabantur, & si hoc, sequitur illud, ut ob maiestatem, quod summum erat crimen, praecipue darentur. Perduellio, quod omnium de maiestate criminum fuit atrocissimum, (nam tunc est perduellio, cum in ipsam rempublicam vel in personam magistratus, aut principis inferretur injuria) non à pratore, sed à II. viris cognoscitur. deinde ad populum erat provocatio. itaque & Horatium illum, qui foetorem occidit, & Sp. Cassium Viscellinum, qui de regno cogitavit, perduellionis accusatos, alterum à populo esse

absolutum, alterum condemnatum, &c., bonis publicatis, necatum, Livius monumentis historiarum prodidit. quantum Horatii factum patricium, non perduellio videtur fuisse: & lege patricidii, quam Numa Pompilius fecerat, iudicatum esse, Hostili Regis iussu, Festus Pompejus docet. cur igitur perduellionem Livius lib. 1. cap. 26. nominat? ait enim: *Rex consilio populi advocato, II. viros, inquit, qui Horatio perduellionem iudicent, secundum legem facio.* Causam hanc, fortasse veram, licet opinari: vel quia Numa, vir sanctissimus, patricium omne perduellionem voluit esse: vel quia, si non omne patricium, saltem illud, quod in cognatos, affines committeretur. Lege perduellionis primum II. viri iudicabant, deinde ad populum erat provocatio. declarat hoc oratio pro Rabirio perduellionis reo: ex qua, primum à II. viris, deinde à populo de Rabirio iudicatum esse, cognoscitur. quod etiam Suetonius tradidit, quanquam, multo ante, iudicem hoc de crimine populum fuisse, non modo Horatii proximo demonstratur exemplo, verum etiam ex eo, quod à Plutarcho in Poplicola de Vitellis, & Aquillius, qui patricia gentis utriusque fuerunt, prodium est. nam cum de Tarquinio Rege restituendo cogitasset, damnati à populo poenas morte debitas luerunt. Atque hoc uno crimine damnatos necare cives Romanos licuisse, cum eo tamen, si populus ita iudicasset, (nam, alioqui nec liceret, Sempiterna C. Gracchi tribunicia lege sancitum est) satis plane constat: quippe, cum & crucem Rabirio à Labieno accusatore in campo constitutam Cicero dicat, & mortem lege Julia irrogatam, posteriores etiam iuriconsulti tradiderint, rei quoque memoria post mortem condemnata. Notat Ulpianus, quod à nobis omittendum non fuit, purgandum fuisse crimen perduellionis etiam successibus, si forte reus obisset ante quam de eo iudicatum esset. ait enim sic Dig. XLVII. 4. 11. *Is, qui in reatu decedit, integri sauis decedit. exstinguitur enim crimen mortalitate, nisi quis forte maiestatis crimine reus fuerit. nam hoc crimine nisi à successoribus purgetur, hereditas sisco vindicatur. plane non, quicquid legis Julia maiestatis reus est, in eadem conditione est, sed qui perduellionis reus est, hostili animo adversus rempublicam vel principem animatus, ceterum, si quis ex alia causa legis Julia maiestatis reus sit, morte crimine liberatur.* Haec Ulpianus: quae alii quoque confirmant, ut paulo post in crimine repetundarum ostendemus. Quemadmodum autem omnium de maiestate criminum perduellio gravissimum fuit: sic à populo iis comitiis, quae maxima omnium erant, centuriatis, inquam, iudicabatur; quod in ea, quam proxime nominavi, oratione pro Rabirio declarat, idemque Livius, Valeriusque significant, qui centuriatis nominant in eo perduellionis iudicio, quod de T. Graccho, & C. Claudio censoribus, accusante tribuno plebis fiebat, nec dubito, quin Atilius ille Calatinus Q. Fabii Maximi rocer, quem scribit Valerius oppidi Soranorum prodicione reum ad populum esse factum, centuriatis & ipse comitiis causam dixerit: cum oppidi proditio, quae in rempublicam, gravis injuria est, videatur esse perduellio; itaque miror (ut aliud ex alio) cur prodicionem & maiestatem Pedianus quodam in loco separatim nominaverit: cum proditio certe in maiestatem includatur, atque etiam, ut ego existimo, perduellio sit: quod inter maiestatis crimina summum fuit. nisi si ut speciem, quomodo philosophi loquuntur, à genere sejunxit, perduellionem scilicet à maiestate. nam & vocabulum ipsum, *prodere*, videtur proprie ac directe perduellionem spectare. est enim, ubi quis cum hostibus adversus rempublicam conspirat. Videtur etiam considerandum: cum tribuni plebis aliquem perduellionis accusarent, ut duos, quos nominavi, censores Rutilius, Rabirium Labienus, qua ratione populum, ut de reo iudicaret, per centurias convocarent. siquidem tribunus plebis minor erat magistratus: centuriatis vero comitiis non nisi à maiore magistratu, ut Consule, pratore, esse habita, traditum est. Videndum, quod veterum in libris patet, accusasse quidem tribunum plebis, comitiis vero maiorem magistratum, tribuno poscente, habuisse. & hoc signifi-

cat Livius libro XXVI. cap. 3. cum ait: *C. Sempronius Blaesus perduellionis se judicare Cn. Fulvius dixit, diemque comitibus ab C. Calpurnio pratore Urbis petit. eodemque modo locutus est libro XLIII. cap. 16. Utrique censor, inquit, tribunus plebis Rutilius perduellionem se judicare pronuntiavit, diemque comitibus a Cn. Sulpicio pratore urbano petit. est igitur, petere diem comitibus, petere ut sub certo die comitia denentur. fuitque hoc genus antiquum loquendi, quod & ante Livium Valerius Antias usus est. notavi enim apud Gellium hac, hoc ipso de crimine, lib. VII. cap. 9. *Peperisti, non poposci, Valerius Antias libro Annalium XLV. scriptum reliquit. Denique, ait, Licinius tribunus plebis perduellionem ei diem dixit, & comitibus diem a Q. Marcio pratore poposci. Quare etiam illud, cur censor illos, perduellionis accusatos, in exilium ituros fuisse, si damnati essent, non morte multatum iri, Livius demonstrat, ait enim sic: Gracchus conceptis verbis juravit, si collega damnatus esset, non expectato de se judicio comitem exilii ejus futurum. Hoc ego mihi video hac tueri ratione posse: quia censor magistratus esset, nec interfici, aut omnino violari magistratum, leges sineant. Addi fortasse & illud potest: non fuisse vere, quæ censoribus illis objiciebantur, crimina perduellionis: quod eorum alter concionem a tribuno plebis advocasset, alter eum, intercessionem non parendo, in ordinem coegisset: majestatem quidem illam fuisse, perduellionem autem non fuisse: cum sit omnis perduellio majestas, non omnis majestas perduellio. quod si quis tribunum plebis aliumve magistratum necasset, aut adversus rempublicam tyrannidis causa consilia iniisset: vere tunc perduellio fuit, ideo & Cassium Viscellinum, de regno cogitantem, esse necatum, & Rabirio, ob interfectum Saturninum tribunum plebis accusato, crucem in campo Martio supplicii causam fuisse constitutam animadvertimus. Postea hoc ad populum provocandi jus lex Julia, non C. Cæsar, sed Octavianus, sustulit.**

CAPUT XXII.

Leges de crimine repetundarum.

Repetundarum crimen capitale, nec ne, fuerit, dubitatur a doctis. verum omnem dubitationem tollit una distinctio: prioribus enim temporibus capitale non fuit: postea, cum avaritia magistratum haud paulo latius manare jam in provincias cepisset, visum est ut atrocioribus remediis obviam iretur. itaque, lege lata, capitale crimen factum est. utrumque probatur exemplis. L. Lentulum, de repetundis damnatum, postea cum L. Marcio Censorino censore esse factum, tradit Valerius libro VI. qua patet, damnatione jus Romæ manendi ademptum illi non esse, siquidem censuram deinde sit assecutus: quam gessit anno ab Urbe condita DCVI. Idem illa confirmant, quæ scripta sunt lib. I. cap. 11. thetiorum ad Herennium. *Lex vetat eum, qui de repetundis damnatus sit, in concione orationem habere, augur quidam, damnatus de repetundis, in demortui locum quæpetat, nominavit. veteris enim legis, non ejus, quæ postremis reipublicæ temporibus lata esset, exemplum videtur attulisse: cum libro de officiis II. cap. 21. ita loquatur Cicero: Proxima quaque lege, de repetundis auriore. Hæc manifeste Romæ primis illis temporibus, quæ jam de repetundis damnati essent, facile demonstrant. Rursus, capitale crimen fuisse, eoque damnatos exulasse, interdictis aqua & igni, A. Gabinii, & C. Verris exemplo cognoscitur. quod si quis objecerit, non eos lege exulasse. sed quia, cum solvendo non essent, aut omnino cum nolissent solvere, voluntarium in exilium profecti sint. adjungemus de C. Catone: quem & esse damnatum de repetundis, Cicero in Verrem, Vellejque tradunt, & exulasse Tarraco. e, ex oratione pro Balbo perspicuum fit: cum tamen a stimata ci lis esset tantummodo HS. XLIX. millibus: ut exulasse videatur, non, quod fortasse posset aliquis de Gabinio, & Verre suspicari, nesciret quod a stimatum erat, quod minimum sane pecunia fuit: sed quia legi, quæ repetundarum damnatis aquæ & igni interdiceret, parere cogeretur. Est etiam apud Vellejum P.*

Rutilii exemplum, repetundarum lege damnati: quem exulasse, & Cicero in oratione pro Balbo, & epitome Liviana, lib. LXX. declarat. Verum, ut hæc sint dubia, quæ tamen satis aperta mihi quidem videntur, Pediani testimonio nihil certius, nihil illustrius. is, ubi explanat illud Ciceronis in Verrem lib. I. *Avaritia supplicio communi, subjungit, Assinatione litis, & exilio: satis manifeste exilium cum pecuniaria poena in repetundarum crimine conjungens. Actionem fuisse in hoc crimine adversus hæredes, nisi si rei in reatu, ut jurisconsulti loquebantur, periissent, cum ex ipsis cognoscitur jurisconsultis, tum Valerius lib. IX. cap. 12. §. 7. indicat his verbis: C. Licinius Macer, vir pratorius, Calvi pater, repetundarum reus, dum sententiæ diceretur, in Manianum conscendit: siquidem cum M. Ciceronem, quid judicium cogerat, prætexitam ponentem videret, misit ad eum, qui diceret, se non damnatum, sed reum periisse: nec sua bona habere posse subjici. Ac proinus sudario, quod forte in manu habebat, ore & faucibus coartatis, incluso spiritu panam morte præcurrit. quæ cognita re, Cicero de eo nihil pronuntiavit. Igitur illustis ingentis orator & abino; rei familiaris, & a crimine domestica damnationis iniustato paterni fatis genere vindictus est. Poena vero damnatis de repetundis, quod ex Pediano satis liquet, dupli fuit. Lex per annos D. C. hoc de crimine lata Romæ nulla est: Consuibusque Censorino & Manilio L. Piso Frugi tribunus plebis primum de repetundis rogationem tulit, ut Cicero libro de officiis II. & in Bruto docet, eodemque anno, aut certe proximo alia lex a Cæcilio tribuno plebis lata est: qua damnatum L. Lentulum, eum, de quo proxime mentionem fecimus, qui postea censor fuit, prodidit Valerius libro VI. necesse est enim, ut si ante censuram lege Cæcilia damnatus est, lata lex sit vel L. Marcio, M. Manilio Coss. quo anno & Calpurnia lata est, vel certe Sp. Postumio, L. Calpurnio, nam Africano & Druso Coss. qui anno proximo Consules fuere, censuram Lentulus & Censorinus gesserunt. alia deinde leges de repetundis: Servilia, Acilia, Corœlia, Julia: quibus singulis aliquandiu judicia sunt administrata: nam posterior quæque proximam superiorem abrogavit, si tamen, ut quædam retineret, atque adeo interdum multa, non enim dubito, quin, quot in rebus crimen repetundarum Servilius constituit, iisdem in rebus, aut omnibus, aut plerisque, idem crimen Acilius, cum suam legem ferret, esse voluerit. quod igitur ad criminis rationem, & peccandi genera pertinet, legem à lege non admodum dissensisse crediderim. poenam vero semper fere auxit posterior lex, & judicii rationem aliqua re multæ mutarunt. itaque C. Servilius Glauca, (re deo enim ad quatuor leges, quas proxime nominavi) is, qui cum Saturnino tribuno plebis prator est occisus, cum de repetundis rationem ferret, novum de comprehensione caput primum intulit, intraque spatium hoc judicii tempus conclusit, ut accusatori dies XX. ad agendum, totidem defensori ad defendendum darentur. ante hanc legem ampliari quidem licebat, comprehendari vero in judicio repetundarum non licebat. quorum alterum lege Servilia confirmatum, alterum, nulla in veteri lege scriptum, sed novum inductum, Acilia sustulit: qua de re Pedianus pag. 76. sic: *Ante legem Glauciam de comprehensione, aut statim sententiæ dicebatur, si absolvens esset reus: aut, Amplius, pronuntiabatur, si videretur esse damnandus, cum dixissent iudices: Non liquet, hoc est, obscura est. itaque ea pars, interposita dilatione, dicebat, in cuius peroratione videbatur obscuritas, comprehendari vero utriusque partis rectio est. & infra subjungit hæc. Alii sit. Inter comprehenditionem, & ampliacionem hoc interest, quod comprehenditio ex una tantum re dabatur, cum causam judex non intelligeret, & omnino, si videbatur iudicibus bona causam, absoluebant reum: si mala, non statim damnabant, sed hac excusatione parebant, nam, cum condemnandi nota esset C. litera, absolventi A. ampliandi signum N. L. dabant, quo significabant non liquere: unde ampliatio nascebatur. Quibus ex verbis primum illud intelligitur, in ampliacione aut accusatorem solum, aut defensorem iterum causam egisse. deinde, etiam hoc constat, esse, Amplius, pronuntiatum, non cum**

ambigeretur, absolvendus, an condemnandus esset, reus, sed cum ita dilucide pateret culpa, & condemnandus omnino videretur. in quo tamen, ut, quasi ad excusandam dilationem, speciem aliquam dubitationis præ se ferrent, ampliandi signum in tabellis dabant N. L. tumque iterum dicebat is, vel pro reo, vel contra reum, qui, quod proposuerat, argumentis non satis probasse videretur. Quod ad primum attinet: etsi Pediano, sicuti debeo, plurimum tribuo, quæro tamen, verene senserit, an secus. venit enim in mentem suspicari, ne, quemadmodum in comperendinatione, sic in ampliacione ab utraque parte iterum acta causa sit. Livius enim libro XLIII. causam de repetundis ex ampliacione utrimque ait esse actam. idem ex iis verbis possum coniecere, quæ sunt apud Ciceronem Verr. I. 30. *Quid ego nunc in altera actione Cn. Dolabella spiritus, quid huius lacrymas, & concussiones proferam?* Vocat alteram actionem post ampliacionem. quod verbum spectare potius utramque partem, quam alterutrum, videtur, & Alconius ipse, non dubito, quin idem senserit: subiungit enim hæc in suo commentario pag. 91. *Hic apparet, etiam in ampliacione sic alteram dici, quemadmodum in comperendinatione. De illo altero, cum dixit, ampliacionem fuisse, non in causa dubia, sed in manifesta rei culpa, non ad causam melius cognoscendam, sed ad damnationem differendam: plane non assentior. nec tamen audeo dissentire. libenter enim existimaverim, Amplius, esse pronuntiatum, cum obscura causa esset, nec de absolutiōe, aut condemnatione satis liqueret, proptereaque amplius requiri ad causam demonstrandam videretur. nam, si ampliatio futura damnationis esset signum: quousum, cum de Philodamo esset, Amplius, pronuntiatum, tantopere Dolabella & Verres contendissent, ut condemnaretur? non opera supervacanea fuisset? contenderunt autem, quia videbant posse fieri, ut absolveretur. quid? Pedianus ipse nonne contra suam sententiam loquitur? quasi enim oblitus ea, quæ ante de ampliacione dixerat, pag. 91. ait: *Mos veterum hic fuerat, ut, si absolvendus quis esset, statim absolveretur: si damnandus, statim damnaretur: si causa non esset idonea ad damnationem, absolutus tamen non posset, Amplius pronuntiaretur.* Sed fortasse Pedianus excusari poterit, si tempora distinguantur, hoc modo: ut ante legem Glauciam ampliatio fuerit dilata condemnationis indicium: post legem vero Glauciam, obcuritatis, nec satis exploratæ sententia. utrumque sane duo Ciceronis loca, si quis attenderit, videntur offendere: primum, in iudicio Philodami, de quo proxime dictum est, ibi enim, dubium fuisse post damnationem eventum iudicii plane constat. deinde, cum ea dixit Verr. I. 9. *Verum, ut opinor, Glaucia primus tulit, ut comperendinaretur reus. antea vel iudicari primo poterat, vel, Amplius, pronuntiare, utram igitur putas legem molliorem? opinor, illam veterem: qua vel cito absolvi, vel tarde condemnari licebat.* nam hoc, *Tarde condemnari*, ad illud, quod proxime dixerat, refertur, *Amplius*, pronuntiare. ut ampliacione nihil aliud, quam tardam condemnationem, significare videatur. Differt etiam in hoc à comperendinatione ampliatio, quod ampliatio tantum à iudicis arbitrio ac voluntate pendet, comperendinatio est illa quidem in iudicibus posita, sed petente vel accusatore, vel defensore. nam, nisi alteruter, aut uterque petiisset, nihil iudices de comperendinando reo cogitarent. non potuisse autem comperendinationem in iudicibus omitti, Pedianus docet, cum ait, *ideo testibus usum esse Ciceronem, ut, si posset, comperendinationem tolleretur.* Sperabat enim Cicero, causa per testes patefacta, iudicibusque probata, futurum ut de tollenda comperendinatione à iudicibus impetraret. ergo, tum in iudicibus, tum in accusatore, ac defensore situm fuisse comperendinandi jus, vere dixi. Differebant etiam origine ampliatio, & comperendinatio. nam vetustior fuisse ampliacionem, verba Ciceronis de lege Glaucia demonstrant. & P. Licinio, C. Cassio, Coss. hoc est multis ante primam de repetundis legem annis, quam à L. Pisonē latam diximus, ampliatos esse reos in iudicio repetundarum, apud Livium*

libro XLIII. animadvertimus. Redeo ad rem: nec tamen à re longius discessim est. quando in lege Servilia caput fuit de comperendinatione: & Acilia, de qua proxime agemus, comperendinationem simul cum ampliacione, quæ utraque rei potius causa, quam accusatoris, videtur esse constituta, omnino sublatam esse iussit. Tulit eam legem M. Acilius Glabrio, pater ejus, qui Verris in causa prator fuit, & cum C. Calpurnio Pisonē post biennium Consulatum gessit, tulit autem in tribunatu plebis an in pratura, minus constat: latam tamen in tribunatu potius, quam in pratura, ut existimem, hoc adducor argumento, quod reliquas de repetundis leges à tribuni plebis omnes video rogatas esse, exceptis iis, quas patricii, qui tribuni plebis esse non poterant, rogaverunt, ut Cornelia, Julia. Severissimam fuisse hanc Glabronis legem, in qua ne comperendinari quidem, aut ampliari liceret reum, Cicero libro I. in Verrem, & Pedianus tradunt. itaque multi, nulla omnino, neque comperendinationis, neque ampliacionis, dilatiōe interposita, semel accusati, semel dicta causa, semel auditis testibus, ea lege damnati sunt. Quod autem in eo loco Cicero dixit: *Ego tibi illam Acilianam legem restituo: non dixit, restituo, quasi de lege ante Servilianā lata, sed habuit rationem præsentis temporis, cum ex lege Cornelia, non jam ex Acilia, de repetundis quærebatur.* Acilia enim tollebat omnino & comperendinationem, & ampliacionem: quæ utraque, comperendinatio quidem certe, lege Cornelia permittebatur. id Cicero significavit satis aperte, cum dixit. *Adimo enim comperendinatum: quod habet lex in se molestissimum, bis ut causa dicatur.* Et in eo: *Glaucia primus tulit, ut comperendinaretur reus.* Nam, si primus Glaucia, ergo aliquis post eum item de comperendinatione tulit, eum autem Aciliū constat non fuisse: id quod ostendimus. fuit igitur L. Sylla: cujus ex lege hoc tempore iudicia de repetundis administrabantur. idemque declarat Pedianus, cum ait, *ideo testibus usum esse Ciceronem, ut, si posset, comperendinationem tolleretur.* frustra enim Cicero constans esset tollere, ac ne constans quidem esset, si necessaria fuisset. Cum autem in eo loco subiunxit: *Ita mittam in consilium, ut, etiam si lex ampliandi faciat potestatem, tamen isti turpe sibi existiment, non primo iudicare:* hoc dicit: ita testes interrogabo, ita scelera Verris patefaciam, ut, etiam si lex Acilia, quam quodad me attinet, tibi restituo, (adimo enim comperendinatum) permittat id, quod minime permittit, dilatiōem videlicet, iudices tamen, haud quaquam ampliacionem, (comperendinationem non nominat, quia comperendinatio non iudicium, sed accusatoris, & defensoris erat, cum, eorum alterutro petente, fieret, ampliatio vero iudicium) magnitudine criminum, & vi probationum inspecta, sibi turpe arbitrentur non primo iudicare. Et, quod Acilianam Cicero *mitissimam* vocat, quam Alconius *severissimam*, uterque recte: severissimam, si cum veteribus: mitissimam, si cum Cornelia conferatur. Hæc pluribus verbis, tum quia pertinent ad leges, tum quia locus Ciceronis in Verrem satis habet obscuritatis: & in eo interpres omnes implicati, tanquam in salebra hærent. Quanta fuit Cornelia, L. Syllæ Dictatoris, quæ comperendinationem, lege Acilia sublatam, restituit. fuit autem, ut posterior quæque lex, durior, quam Acilia: etsi comperendinationem concedebat, quam Acilia tollebat: sicuti lex Glaucia durior, quam vetus: cum tamen Glaucia lege comperendinari posset reus, vetere lege non posset. id Cicero significat his verbis: *Utram putas legem molliorem? opinor, illam veterem.* eodemque modo severior, quæ consecuta est, Julia, quam Cornelia. quod idem Cicero in oratione pro Posthumio tradit. Sunt autem lege Cornelia iudicia de repetundis omnia usque ad C. Cæsaris, qui postea Dictator fuit, primum Consulatum administrata. Consul enim Cæsar novam de repetundis legem rogavit. cujus quidem capita, quæ ex veterum scriptis liceat colligere, hæc maxime fuerunt: ut repetere pecunia, quas quis in magistratu, potestate, curatione, legatione, vel quo alio officio, munere, ministeriove publico cepisset, vel aliquis ex coh-

cohorte ipsius: ut urbani magistratus ab omni sorte se abstinerent, neve plus doni munerilve in anno acciperent, quam quod esset aureorum centum: neve quis ob iudicem arbitrumve dandum, mutandum, jubendumve, ut judicaret: neve ob hominem in vincula publica conjiciendum, vinciendum, vincivire jubendum, vel ex vinculis dimittendum: neve quis ob hominem condemnandum, absolvendumve, neve ob litem affirmandam, iudiciumve capitis pecuniave faciendum, vel non faciendum aliquid acciperet. quæ verba non minus petinebant ad provinciales, quam ad urbanos magistratus. item, ne quis omnino ob negotium faciendum, vel non faciendum, per calumniam pecuniam acciperet. Cautum præterea, ne provincia præsidum avaritia premeretur, aut exhaurirentur: ne illi, qui provincias regebant, quive circa eos erant, negotiarentur, nec mutuum pecuniam darent sensu se exercebant: neque hoc tantum, sed ne uxorem quidem aliquam ducere posset ex ea provincia oriundam, vel domicilium ibi habentem: neve filio uxorem ducenti consentiret: ne iis in liberos populos jus de pecuniis creditis dicere liceret: item, ne quis de provincia exiret, aut exercitum inde sua autoritate educeret, bellum sua sponte gereret, in regnum alienum injussu senatus, ac populi accederet: ut libertas sociis, ac præmia ob merita in reipublicam data, integra essent: ne cuiquam aurum coronarium, aut imperare, aut accipere liceret, nisi cui decretus esset à senatu triumphus. cautum etiam hæc lege, ne dona acciperent quæstores, aut ænia: ut rectores provinciarum rationes, prius quam decederent, apud duas in provincia civitates deponerent: ne quis proconsul, aut prætor legatum suum ante se de provincia dimitteret, quod ab Ulpiano, in l. *meminisse*, traditum est. spectavit hæc lex non modo ad eos, qui cum aliqua potestate erant, verum etiam ad eos, qui curabant aliquod opus publice faciendum, frumentum comparandum, vel viam reficiendam: item ad legatos, qui provinciarum rectoribus à senatu dabantur, præfectosque, & tribunos, quæstores etiam, totamque cohortem prætoriam, si quid accepisse à provincialibus convicti essent. eadem lege illud etiam sancitum erat, quod rectoribus provinciarum, dum in provinciam irent, à sociis populi Rom. liceret accipere. qua de lege Cicero, dum in provinciam proficiscitur, ita scribit ad Atticum libro V. epist. 10. *Adhuc sumptus nec in me, aut publice, aut privatim, nec in quemquam comitum. nihil accipitur lege Julia, nihil ab hospite.* Postea vero quam in provinciam pervenit, eodem libro epist. 16. *Scito non modo, nos senum, aut quod lege Julia dari solet, sed ne ligna quidem, nec præter quatuor lectos, & lectum, quemquam accipere quidquam.* Ad hanc legem postea Cæsar, rerum potius fortasse caput hoc addidit, ut repetundarum convicti etiam ordine senatorio moverentur. id quidem ab eo factum, Suetonius narrat. quod vel aucta, ut dixi, sua vetere lege potuit, vel nova lege lata, vel etiam, sine lege, pro ea, quam omnium rerum unus habebat, potestate. Scriptum etiam apud Martianum jurisconsultum invenio, lege Julia repetundarum cautum esse, ne judicare, neve testimonium dicere liceret ei, qui ob turpitudinem senatu motus, nec restitutus esset.

CAPUT XXIII.

Leges de vi publica.

DE vi sequitur. ea duplex fuit, publica, & privata. publica definitur, ea, quæ armis: privata, quæ sine armis inferitur. privatis enim hominibus armorum usum in Urbe, tum in agro lege Julia interdictum, nisi si haberent ea venationis, itineris, navigationisve causa. legimus in Martiano, tit. ad l. Juliam, de vi publica, idque renovatum à Justiniano, scribit ipse in lib. Novellarum const. tit. de armis. Sed hoc ante legem Julianam, & ante Magni Pompeji edictum, de quo legimus in Plinii naturalis historia lib. XXXIV. qui vetuit in tumultu necis Clodiae ullum in Urbe telum esse,

primis temporibus institutum, observatumque non dubito. video enim, Servio regnante, populum Rom. ad centuriata comitia in campum extra Urbem propterea convenisse, quia in Urbe usus armorum interdicere. serpit deinde licentia: quam novis legibus & edictis reprimi necesse est. Publica vis vel contra rempublicam & magistratus, vel contra privatos fiebat. contra rempublicam & magistratus capitalis erat semper: contra privatos, non item, sed tantummodo cum erepta vita esset. Privatam vim non fuisse capitalem, etiam si non probetur exemplis, facile tamen ex ipsa definitione licet existimare. Neque vero, ut de publica, item de privata prætor cognoscebat, sed iudices dabat. ac ne de publica quidem semper. nam existunt controversiæ quædam de vi, quæ consistunt in jure civili, ut ea pro Cæcina: in qua non prætor, sed recuperatores, quos à prætore Urbis datos iudices esse jam diximus, judicant. ergo de publica vi modo prætor, cui ea quaestio obtrigisset, (is autem nec urbanus, nec peregrinus erat, sed unus de reliquis sex) modo iudices, à prætore dati, cognoscebant. dabat autem eos prætor vel urbanus, si causa esset in jure civili, & ageretur inter cives, ut ea pro Cæcina: vel peregrinus, si ageretur inter peregrinos: vel unus de reliquis sex, si cognitio non à jure civili penderet. de privata vero nunquam prætor, semper iudices à prætore dati cognoscebant, prætor autem vel peregrino, si res esset inter peregrinos: vel urbano, si civis civem in iudicio vocaret, & in jure civili posita causa esset: vel uno de reliquis, si de jure civili nulla esset consideratio. Nunc, quando de capitalibus agitur criminibus, leges de vi publica narrabimus. Notia fuit tribunicia, de vi publica privatis civibus illata: (nam de publica contra rempublicam lex Lutatia fuit) qua Catilinam ab L. Paulo, M. Lepidi, qui III. vir postea fuit, fratre, accusatum, in Sallustio legitimus, Clodium à Milone, in oratione pro Milone: M. Tullium à C. Sempronio Rufo, in epistola M. Cælii, quæ omnes causæ, non dubito, quin capitales fuerint: cum, Catilinam & Clodium minime levibus flagitiis affines fuisse, constat: causam autem, qua in iudicium Tullius esset vocatus, extraordinariam Cælius appellat. hanc legem tulit, opinor, M. Plautius Sylvanus tribunus plebis Cn. Pompejo Strabone, L. Porcio Catone Coss. is, qui, ut jam diximus, legem judicariam tulit. Sequuntur Consulares. primum Lutatia de vi reipublicæ illata, quam Q. Lutatius Catulus Consul, M. Æmilii Lepidi collega, in tumultu reipublicæ tulit: qua festis etiam diebus iudicium de vi jubebat exerceri, ut ex præmio patet orationis pro M. Cælio. eaque damnari sunt, qui de Catilinæ sociis in Urbe remanserant. unde illud in pro Sylla cap. 33. *Serieratatem iudiciorum, quæ per hos menses in homines audacissimos facta est, lenitate, ac misericordia mitigare.* quod exponitur in ea pro Cælio cap. 29. his verbis: *De re quaritur, quæ lex ad imperium, ad maiestatem, ad statum patriæ, ad salutem omnium pertinet: quam legem Q. Catulus, armata disensione civium reipublica extremis pene temporibus tulit: quæque lex, sedata illa flamma Consulatus mei, fumantes reliquias conjurationis exstinxit.* Ex quo mihi oritur opinio. in oratione, quæ Sallustii nomine in Ciceronem inscribitur, ubi cap. 2. *legis Plautiæ* legitur: rectius forte, si legatur, *legis Lutatiae*: cum eo loco de conjuratorum damnatione verba fiant: qui vim non in privatos cives, quæ lege Ploria judicabatur, sed in universam rempublicam comparaverant, cujus criminis quaestio Lutatiam ad legem pertinebat. & ob eam causam ipse Cicero pro Cælio dixit: *Qua lex fumantes reliquias conjurationis exstinxit: cum de Lutatia lege loqueretur.* Sed quaeri potest: cum Plautia lex de vi Ciceronis atate servaretur, cur M. Cælius, pro quo exstat Ciceronis oratio, Lutatia lege potius, quam Plautia, sit ab Atratio in iudicium vocatus. quid enim adversus rempublicam commiserat? Facile responderetur: non quod Romæ aut senatum obsedisset, aut magistratibus vim attulisset: sed quod, seditione Neapoli concitata, (idem enim obijciebat accusator) intulisset vim reipublicæ videretur. nam in oratione eadem cap. 10. ita scriptum est: *Illam partem cause facile patior graviter, & ornate à Crasso perorari, de seditionibus Neapolitanis.*

litanis, de Alexandrinorum pulsatione Puteolana, quod attinebat ad Alexandrinorum pulsationem, aut ad venenum, quod Clodia necanda causa paratum esse arguebat accusator, quibus in criminibus non publica, sed privata res agebatur, postulat est Cælius lege Plotia, non Lutatia: sed cum simul crimen de seditione Neapolitana conjungeretur, quæ ad imperium statumque rei publicæ pertinebat, propterea lege Lutatia est accusatus. atque hæc quidem partem causæ M. Craßus egit: illum de veneno Clodia dato libenter Cicero suscepit, inimicitiarum causâ. sed principem locum dedit accusator, quo gravius reum opprimeret, seditionibus Neapolitanis, ideoque lege Lutatia accusavit, cum tamen, præter seditiones Neapolitanas, alia crimina obijceret, lege Plotia, non Lutatia, vindicandam, damnatos esse reos aliis criminibus, ac legibus, quam quo potissimum crimine, quaque potissimum lege essent accusati, colligitur ex oratione pro Cluentio. erat igitur utrique legi locus eodem tempore in civitate: quia, cum diversa essent de publica vi crimina, diversis etiam quæ ri legibus oportebat. Post Lutatiam Consularis Pompeja fuit, à Cn. Pompejo Magno III. Consule post occisum Clodium lata: quæ & poenam gravio- rem, quam reliquæ de vi superiores leges, & formam judiciorum breviorum continebat. jubebat enim, ut prius, quam causa ageretur, citati testes per triduum adirentur: dicta eorum iudices consignarent: quarta die adesse omnes in diem posterum juberetur, & coram accusatore ac reo pila, in quibus nomina judicum inscripta essent, æquarentur: dein rursus postera die à quaesito sortitio judicum fieret unus & LXXX. qui numerus cum sorte obtigisset, ipsi protinus sessum irent, cum ad dicendum duas accusator horas, tres reus haberet, reusque eodem die illo judicaretur: prius autem quam sententia ferretur, quinos ex singulis ordinibus accusator, totidem reus rejiceret, ita ut numerus judicum relinqueretur, qui sententias ferrent I. I. hæc lege qui damnati sunt, omnes exularunt, Milo, quia Clodium occidisset: Q. Pompejus, Sylla Dictatoris ex filia nepos, T. Munatius Plancus Bursa, Sex. Clodius, quod, iis autoribus P. Clodii corpore in curiam illato, curia flagrasset. cum eade enim Clodii, in Appia via facta, incendium simul curiæ, & oppugnationem domus M. Lepidi Pompejus ea lege nominatim comprehenderat. sed hos postea, & omnes lege Pompeja de vi damnatos, uno Milone excepto, victor C. Cæsar restituit. Pompejam Consularis Julia secuta est, à C. Cæsare post victum Pompejum lata, ut damnatis de vi, aqua & igni interdicetur. sic enim oratione I. in Antonium scriptum invenimus. Aqua vero, & igni interdicere, nihil aliud est, quam exilium non nominatim, sed te ipsa inferre, damnato enim necessitas imponitur exilii, ope ea denegata, atque interdicta, sine qua vivi non potest. quod etiam Pompeja, & ante Pompejam Plautia, & alia quoque superiores leges, ut puto, sanxerant. itaque non dubito, quin Cæsar nova lege novam sententiam, ad vim removendam, attulerit. Quod autem jurisconsultorum in libris ita scriptum est, deportationem de vi publica damnatis, de privata vero publicationem bonorum in tertiam partem Julia lege irrogatam. possit aliquis suspicari, cum videat mentionem fieri deportationis, non esse legem Juliam, de qua Cicero mentionem facit, sed duas fuisse leges Julias, unam à C. Cæsare latam, alteram ab Augusto, ego autem sic existimo, unam omnino fuisse. nam, si duæ, aliquid crederem jurisconsultorum in libris, distinctionis causa, additum: sicuti, ad legem Juliam de adulteriis, addit Ulpianus Dig. XLVIII. §. 1. Hæc lex ab Augusto lata est: ne qua scilicet ex Julia nomine dubitatio possit existeret. unam igitur de vi puto Julianam legem, eamque latam à C. Cæsare, nam, quod deportatio nominatur, quæ ante Augustum nulla fuit: sciendum est, sub lata aqua & ignis interdictum, eam successisse: cum tamen veteres eadem leges valerent. itaque & in lege Cornelia de sicariis & veneficiis, quam tulit L. Sylla reipublicæ temporibus, deportationem tamen Marianum nominat. sed recto ad sententiam legis. Si commissa vis armis non esset, verum aut virgo, aut vidua rapta esset: raptor, & qui opem tulisset, capite plectebatur. Hæc lege tenebantur, ut Marianus ait Dig. XLVIII. 6. 3. qui iurta seditionisve sa-

ciendi consilium iniissent, servosque, aut liberos homines in armis habuissent, omnesque puberes cum telo in publico deprehensi. Subjungit idem Dig. XLVIII. 7. 1. De vi privata damnatos, neque senatores: neque decuriones, neque iudices esse, neque honorem ullum capere, Julia lege, potuisse. Consularis & Antonia, à M. Antonio post obitum C. Cæsaris lata, ut damnatis de vi ad populum provocatio esset. quod ad conciliandos sibi multitudinis animos, qui tyrannidem spectaret, excogitavit. Harum autem legum testimonia non recito, ne perdat narratio dignitatem, neve non modo aliis, verum etiam ipse mihi molestiam pariam, dum illa crebro repetantur, ut ait, ut scribit, & ejusdem generis alia.

CAPUT XXIV.

Leges de peculatu & residuis.

Peculatus à principio gravissima poena fuit duarum ovium, & triginta bovum, lege Menenia, Sestia: postea lege Ateria, Tarpeja cautum est, ut bos centussibus, ovis decussibus æstimaretur. quæ ne levior, & contemnenda multa videretur, addit Gellius XI. 1. quod omisit Festus, in singulos dies. tor autem, opinor, dies, quot magistratus judicasset, præter æstimationem furti. Peculatus igitur, eo tempore capitalis non fuit. quod Livius significat libro XXVII. cap. 34. cum ait. *M. Livius erat multis annis ante ex Consulatu populi judicio damnatus: quanta ignominiam adeo egre tulerat, ut & rus migraret, & per multos annos & Urbe & omni casu careret hominum.* Ex his verbis, non esse M. Livio, qui postea Salinator est appellatus, aqua & igni interdictum, sed, affectum animo graviter ex eo judicio, iratum populo, fusi sponte Urbe cessisse, animadverto. cum autem peculatus nomine à populo esse damnatum, ex eo libello didici, quem nescio quis de viris illustribus cap. 50. n. 1. composuit. est enim in eo ita scriptum: *Livius Salinator primo Consul de Illyriis triumphavit: deinde, ex invidia, peculatus reus ab omnibus tribubus, excepta Mæcia, condemnatus.* Et apud Livium libro XXXVIII. cap. 55. damnato de peculatu L. Scipione Asiatico, Africani majoris fratre, litia æstimata, & carceris, nisi solveret, mentio fit: aqua vero & ignis interdictio nulla nominatur. habemus etiam exemplum M. Camilli, qui Urbem Romam obsidione Gallorum liberavit. Hic ob Veientanam prædam, ut ait Livius lib. V. cap. 32. *A. L. Aufulejo accusatus, XV. millibus gravius æris damnatus est.* Abiit autem in exilium ante iudicii diem: quia, cum, se damnatum iri, de suis tribulibus & clientibus cognovisset, de patria maluit decedere, quam iniquissimam multam, populi iustitiam irrogatam, exsolvere. nam damnatis de peculatu vel solvendum erat quanti lis esset æstimata, vel in vinculis, quoad solverent, miserrime vivendum: quod in Scipionis Asiatici iudicio, quo de proxime dictum est, Livius significat. quod si reus, iudicio non expectato, in exilium voluntarium abiisset: tunc accusationem quidem is, qui cœperat, persequeretur: reum tamen absentem non alia quam pecuniaria poena populus condemnabat: eamque pecuniam solvere, si rediret, damnatus cogebatur, aut, si solvendo non esset, in carcerem ire, & cum ait Livius de Camillo libro V. cap. 46. *Non prius ab Ardea profectum Camillum, quam comperit legem latam: quod iniussu populi mutari finibus non possit: non significat, quod fortasse videri possit, non licuisse Camillo aliam in civitatem, extra populi Rom. ditionem, migrare: sed, non potuisse Romam redire, nisi, quam ab eo solvi pecuniam populus jussisset, aut solveret, aut, lege lata, rescissoque populi iudicio, liberaretur. non enim in exilium ire coactus esset, si multa satisfecisset. idque satis aperte Livius declarat, cum ait lib. V. cap. 32. Accitis domum tribulibus & clientibus, quæ magna pars plebis erat, percussitatis animos eorum, responsum tulit, se collatos quanti damnatus esset, absolvere eum non posse.* Quare non fuit capitalis peculatus, cum pecunia puniretur: sed, vel quia solvere multam rei non possent, vel quia nollent, ut Camillus, tanquam in exilium proficiscebantur. Quod si quis de Marcio Coriolano id, quod Dionysius & Plutarchus tradiderunt, mihi obijciat, perpetuo exilio

exilio à tribubus esse multatum, quod prædam in Aetiæ agro factam occultasset, nec in publicum retulisset: fatebor fortasse, peculatum fuisse, quo Martius est condemnatus, iudicium tamen illud non vocabo, sed vim quandam & imperum multitudinis concitata. ulcisci plebs cum alias iniurias à Martino acceptas, tum illam maxime voluit, quod cum frumentum à senatu peteret, unus ex omnibus patriciis acerrime resisterat, quare in illo iudicio nihil minus, quam quod leges vellent, à plebe spectatum est. Quod autem Dionysius & Lutatichus, non absentem, sed præsentem, Livius autem contra damnatum absentem tradit: Livio magis assenserim, est enim verisimilius, Coriolanum, irritatæ plebis vim timentem iudicio se non commisisse, & ante iudicii diem Urbe exiisse. Accedit illud, quod, etsi de Coriolani exilio inter omnes convenit: de criminis tamen, quod damnatus est, non idem omnes tradunt. Lutatichus peculatum memorat, Livius delicti nomen non ponit. Dionysius nominatam quidem à Sicinio tribuno plebis prædam Aetiæ in Coriolani accusatione significat, sed ut perduellionis crimen, quod illi obiectum erat, probaretur: quod eam prædam Coriolanus amicis & clientibus divisisset, eo consilio, ut focios & satellites ad parandam tyrannidem quam plurimos haberet. quare, si verum est, quod Græci homines scriptum reliquere, multatum exilio Coriolanum, cum Livius, non damnatum exilio, sed damnatum in Volcos exulatum ab illis tradat, ut significare quiddam de voluntario exilio videri possit: tamen, vel quia iudicium illud non fuit, sed fuerit plebis impetus, vel quia cum peculatu conjunctum una fuit perduellionis crimen: nihil obstat, quin peculatum ex eo genere criminum fuisse credamus, quo in genere non capitis erat, sed pecuniæ poena constituta. Hoc de crimine lex nulla nominatur, sed ante M. Æmiliū Lepidum, C. Flaminium Coss. quo anno superior Africanus à duobus Periliis tribunis plebis est accusatus, iudicem senatum fuisse, Liv. lib. XXXVIII. cap. 54. significat his verbis. *Huic rogationi Q. & L. Mummiis intercedebant: senatum querere de pecunia non relata in publicum, ita ut antea semper factum esset, æquum censebant*, tum Q. Terentium Culeonem prætorem de pecunia, quæ capta, ablata, coacta ab Rege Antiocho diceretur, querere patres iusserunt. eoque cognoscente L. Scipione, Asiaticus damnatus est, ne tamen idem Livius in dubitationem adducit, senatusne, an populus ante eos Consules quos nominavi, de peculatu quaesierit. scribit enim duobus libris, XXVII. & XXIX. M. Livium Salinatorem post priorem Consulatum à populo esse condemnatum, ideoque eum, cum censuram gereret, tribus omnes, excepta Macia, in ararios retulisse, quod & innocentem se condemnasset, & Consulem postea censoremque fecissent. Eam porro damnationem peculatus nomine fuisse, docet is, ut jam ostendi, qui de viris illustribus librum conscripsit, parum igitur ipse sibi constare Livius videtur, qui ante Consules M. Æmiliū & C. Flaminium semper de peculatu senatum quaesivisse affirmat, cum idem eo de crimine M. Livium, populo judicante, damnatum ante dixerit, sed videlicet existimo, quovis de crimine, si tribunos plebis aliquis esset accusator, populum iudicare potuisse. id quod ante dictum est, exemplique comprobatur, quare, ne gravis auctor, T. Livius, damnetur inconstantia, locum hæc habet exceptio. Post Africanum ejusque fratris Asiatici accusationem, prætor cum iudicum consilio de iis, qui peculatus arguerentur, quaestionem exercuit. id opinor lege ab aliquo magistratu lata institutum. alioqui quod senatus universi munus erat, ad prætorem, certumque iudicum numerum, senatu negligente, translatum, vix putarim. Lege postea Julia capitalis peculatus factus est: quod iuriconsulti declarant. nec iniuria: cum & repetundarum crimen, huic admodum simile, capitale jam antea fuisse. cur enim, quod focios tribuebatur, id ararii, hoc est civium, causa minus fieret? tamen si Cæsar, cum tam acriter de peculatu cavet, suam potius rem, quam publicam spectavit. sibi enim, qui omnia teneat, furtum fieri statuit, non reipublicæ. Lege autem peculatus tenebatur, si quis pecuniam publicam surripisset, vel, ut surripere, curasset: si quis in aurum, argentumve, aut si publicum quid incidisset vel immisisset, fecissetque dolo malo, quo id pejus fieret.

ret. Hæc apud Ulpianum Dig. XLVII. 13. 7. scripta sunt. Quod autem addit Venulejo n. 8. eadem Julia lege obstrictos fuisse qui *as, in quo leges incisæ erant, refixisset, vel quid immutasset, aut in publicis tabulis delevisset, induxissetve*: hæc ego non ad peculatum, sed ad maiestatem retulerim. quod si pretio commissum id fuisset: ne sic quidem peculatus mihi videtur, sed damandi potius maiestatis & corruptus, & corruptor. quædam enim incerta crimina in maiestatem conferebantur: neque aliud crimen parebat latius, atque etiam, quod in lege Julia peculatus ait Ulpianus l. 1. scriptum fuisse, *ne quis ex pecunia sacra, religio, sique auferret, intericeret, in rem suam verteret*, non peculatum magis, quam sacrilegium, fuisse existimaverim. Hæc præterea sunt in crimine peculatus: si quis Imperator pecuniam ex præda captam penes se privatim retinuisse, eamque nec in triumpho tulisset, nec in ætarium retulisset. Poena peculatus vel pecuniaria fuit, vel capitalis: nam, qui prædam ab hostibus captam surripuerat, in quadreplum damnabatur: ceteris autem aqua & igni interdicebatur. postea irrogata est alia lege deportatio, abrogata interditionis poena. deportari vero, quod in Ulpiano legimus, sicut omnia pristina iura, ita & bona amittunt omnia. Et quoniam ut repetundæ, ita peculatus publicum furtum fuit: propterea, ut in repetundis, sic in peculatu æstimationes sebaui litium, contraque heredes, ut scripsit Papinianus ad legem Juliam peculatus, actio dabatur. peculatum tamen, quod ante quinquennium esset admissum, objici non oportuit, si Venulejo credimus. Cum peculatu residua pecuniæ conjunguntur; damnum enim utroque modo infertur ætario. *residua autem pecunia sunt*, ut ait Paulus Dig. XLVII. 13. 2. *quæ privatim retinentur*, cum vel in usum publicum erogari, vel in ætarium inferri debeant. nec minus in hoc crimine quam in peculatu, actio adversus heredes dabatur, quæque de peculatu, eadem residuis de pecuniis lex cavebat, ut non dubitem, quin eadem poena sit damnatis irrogata amplius quidem tertia parte, quam debent, solvisse eos, qui de residuis pecuniis damnaverunt, Martianus ait. capitis autem lege Julia esse damnatos, verisimillimum est.

CAPUT XXV,

Leges de ficiariis.

Inter ficiarios grave crimen fuit, & ad vim pertinuit, propria tamen lege Cornelia vindicatum est, ficiari nec de perduellionis crimine, quod ad maiestatem pertinuit, eadem lege, qua de reliquis maiestatis criminibus, quaeritur est: cum perduellione populus, de reliqua vero maiestate prætor cognosceret. Lege de ficiariis Cornelia, quam Dictator Sylla tulit, tenebatur qui hominem occidisset, aut occidendi causa cum telo ambulasset, vel venenum parasset, habuisset, vendidisset: si quis privatus testimonium dolo malo dixisset, quo quis iudicio publico condemnaretur: aut si magistratus ob capitalem causam pecuniam accepisset, eorumve quid fecisset, quod legibus permixtum non esset. adjectum est ex S. C. eadem lege teneri eos qui homines libidinis, vel, ut iuriconsulti loquuntur, promercii causa castravissent, aut filios, exceptis Judæis, circumcidissent, sacrificiæ mala fecissent, habuissent. excipiuntur tamen hæc lege, qui occidissent per fugam, vel vim inferentem, vel pudicitiam violententer attentantem. exceperat etiam eos Sylla, qui obrelata proscriptorum civium capita pecuniam ex ætario accepissent: quos tamen postea C. Cæsar, cum de ficiariis quaereret, in ficiariorum numero habuit. hæc lege tenebantur etiam ii, quorum fraude, aut consilio naufragi per vim suppressi fuissent, quive data opera in eorum, quos odissent, res atque bona incendium immisissent. Hic, quæ poena esset lege Cornelia iis, qui hominem occidissent, fortasse quaeritur. mors ut jam significavimus, non fuit. sed aqua & ignis interdictio. nam Caro censorius, cives Romanos necari, aut verberari, perduellibus exceptis, lege lata venit. quod si quis objiciat, à Næfca Tit. Græchum, à Opinio Cæjum, à Mario Saturninum, & Glauciam, à Cicerone ipso cives Romanos vita privatos, neque tamen quemquam eorum lege

Ooooo

Porcia

Porcia condemnatum: huic facile satisfieri poterit, si ita respondeatur: cum S. C. illud fieret, quo deventum nisi difficillimis, ac periculosis reipublica temporibus non esse, traditum est: *Darent operum Consules, ne quid respub. detrimenti caperet*, iacuisse prorsus legem Porciam, & impune licuisse civis feditiosos, nec salutariter de patria cogitantes interficere. quibus S. C. excitati, atque armati Nasica, Opimius, Marius, Cicero, fecerunt id contra legem Porciam, quod nisi fecissent, timendum magnopere fuit, ne leges reliquae omnes perniciositas malorum civium consiliis, ac scelere, conciderent. leges enim ad salutem publicam referuntur. ea cum in dubium venit, si legibus subvenire non licet, ad vim confugitur. eaque iusta vis, ea pietas in patriam est, nullo neque praesenti, neque posteritatis iudicio damnata, sed omnium saeculorum perpetuis sermonibus, ac laudibus excepta. Atque hanc in civis ultimo supplicio animadvertendi potestatem non nisi S. C. ut diximus, Consulibus esse datam (nam legibus multare civis in iure non licebat) illa in Catilinam indicant Orat. 1. cap. 2. *Ad mortem te Catilina duci iussu Consulis jam pridem oportebat*. habemus enim S. C. in te Catilina vehementer, & grave, non deest reipublica consilium, neque auctoritas hujus ordinis. nos, nos, dico aperte, Consules desumus. decrevit quondam senatus, ut L. Opimius Consul videret, ne quid resp. detrimenti caperet. nox nulla intercessit: mox interfectus est propter quendam seditionum suspensiones C. Gracchus, clarissimo patre natus, avi, majoribus: occisus est cum liberu M. Fulvius Consularis. simili S. C. C. Mario, L. Valerio Coss. permissa est resp. num unum diem postea L. Saturninus tribunum plebis & C. Servilium praetorem poenae remota est: at nos vigesimum jam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis, habemus enim ejusmodi S. C. venientiam in tabulis, tanquam in vagina, reconditum. quo ex S. C. confestim interfectum te Catilina convenit. Et Sallustius in Catilinario cap. 29. *Senatus decrevit, quod plerumque in atroci negotio soles, ut darent operam Consules, ne quid resp. detrimenti caperet, ea potestas per senatum more Romano magistratus maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios, atque civis, domi militi aequae impetum atque iudicium summum habere. aliter sine populi iussu nulli earum rerum Consuli ius est*. Verum, quia S. C. hujusmodi non nisi adversus eos civis fieri solitum est, qui vel perniciosi legibus, vel armis, vel alia quavis ratione rempublicam oppugnant, perduelles fuisse T. & C. Gracchos, Saturninum, Claudiam, Catilinam, ejusque socios, ideoque non modo S. C. sed lege quoque Porcia concedente, iure ceteros, licet existimare. Opponitur etiam illud, quod à Fediano pro M. Scauro pag. 173. traditum est. *L. Tubulus, homo praeceptorius, aetate patrum Ciceronis, propter multa flagitia, cum de exilio esset acersitus, ne in carcere necaretur, venenum bibit*. Qui si necem timuit, non videretur, satis sibi constitutum fuisse praesidium in lege Porcia, judicasse. Ego contra sic. Potuit Tubulus commissi perduellionis, quo crimine damnatos affici extremo supplicio neque Porcia, neque ulla omnino lex vetabat, sibi esse conscius: ideoque mortem iure pertimescens, ne in carcere necaretur, venenum bibit. potuit etiam, perduellione non commissio, deterritus conscientia potius, quam legibus, mortem timere, ut ii, quos aliquo scelere contaminatos furia vexant: horrent omnia: quocunque adspexerint, aut venerint, ibi carcer, ibi carofex, ibi laqueus, & securis, ibi factis eorum digna sibi videntur intueri. timuit igitur Tubulus, ne, quemadmodum multi ob recte facta legibus soluti sunt, ut summos honores ante legitimam aetatem, aut aliquod quod nemini praeterea concedi solet, consequerentur: sic ipse, quandoquidem se ab exilio revocati videret, exilio gravius aliquid, mortem mirum, vel contra leges ob flagitia plurima subire coegeretur. certe, quo minus de Porcia legis perpetua vi, perpetuis inquam ad usque postrema reipublica tempora, in dubium veniam facit illa vox Ciceronis in Verrem lib. V. cap. 63. *O nomen digne libertatis: o lex Porcia, legesque Semproniae: hucine tandem omnia reciderunt, ut civis Romanus, in provincia populi Rom. in oppido faderatorum, ab eo, qui beneficio populi Rom. fasces & securis haberet, deligatus in foro virgibus caderetur*. Et pro C. Rabirio perduellionis reo

c. 4. *Porcia lex, inquit, virgibus ab omnium civium Romanorum corpore amovit: hic miser coram flagellaretur*. Porcia lex libertatem civium libenter: Labienus, homo popularis, carnis suae tradidit. Jam illa C. Caesaris apud Sallustium Bell. Cat. cap. 51. si pro perduellibus, Lentulo, Cethego, Gabinio, & reliquis, reipublica statum non leviter labefactare, sed omnino convellere conantibus, dicuntur: quanto plus habere loci videantur, si pro civibus, qui privatis hominibus vim attulerint, nihil adversus majestatem publicam deliquerint, pronuntientur? Per deos, inquit, immortales, quamobrem in sententiam non addidisti, ut prius verberibus in eos animadverteretur? an, quia lex Porcia vetat? at & aliae item leges condemnatis civibus non animam eripi, sed exilium permittit, jubent. Et infra: *Majores nostri, Graeciae morem imitati, verberibus animadvertebant in civis, de condemnatis summum supplicium sumebant*. postquam resp. adolevit, & multitudine civium factiones valuerunt, circumveniri innocentes, atque hujusmodi fieri capere. tunc lex Porcia, atque leges paratae sunt, quibus legibus exilium damnatis permittitur est. Exstat etiam Milonis exemplum. qui si, occiso P. Clodio, de quaeniam & querendum extra ordinem, ut in atrocissima re senatus censuit. & à Pompejo Magno Consule lata nova lex fuit, Porciae legis beneficio vitam retinuit, civili tantum morte, hoc est, exilio, affectus est: multo magis reliquos civis, qui leviora delicta commisit, ejusdem legis praesidio esse usos, naturaleque mortem effugisse, credibile est. At in oratione pro Caccina, & in primo de Oratore mors, quasi poena legibus irrogata, nominatur. nam pro Caccina cap. 34. Nulla, inquit, in lege nostra reperitur, ut apud ceteras civitates, maleficium ullum exilio esse multatum: sed, cum homines vincula, necesse, ignominiaque vitant, quae sunt legibus constituta, confugiant, quasi ad aram, in exilium. De Oratore autem lib. 1. cap. 43. *Vitia hominum, atque fraudes damnis, ignominia, vinctulis, verberibus, exiliis, morte multantur*. Hac loca legem Porciam non infirmant, sed ad perduellionis crimen spectant, quo uno in crimine civis Romanos occidi vetus legis licuisse, jam diximus: quas tanquam civitati salutare, neque Porcia, neque lex ulla unquam abrogavit. Sed venit in mentem querere: magistratus ne soli, quorum in vindicandis reis potestas esset, an etiam privati lege Porcia tenerentur. Primum, ubicunque hujus legis mentionem fieri video, verbum nullum animadverto, quod ad privatos referri possit: ad magistratus omnia manifesta spectant. idque ac maxime, quae proxime recitata sunt, Sallustii verba declarant. deinde, quorum de privatis, an verisimile, nullam antea in civitate legem de vi fuisse? an potest ulla civitas sine legibus, praesentibus illi, quae vim, quae injurias arceant, non dico diu vigere, sed omnino stare, atque incolumis esse? ante igitur de privatorum vi leges multae, magistratus autem à corporibus civium Romanorum abstinere prima iussit Porcia lex: quam deinde aliis legibus idem iubentibus confirmatam, Sallustii testimonio cogoscitur. sed, ut de privatis Porcia non loqueretur, intelligi tamen, quis non videt? nam quae potestas & magistratibus, & contra fontes, omnique supplicio dignos admittit, an ea privatis relinquatur? Restat, ut soli peregrini, si modo ita meriti essent, necarentur. id quo minus fieri liceret, nulla lex unquam vetuit. & fasces illi, ac securae, quae magistratibus praeferebantur, potestatis quidem, vetusto more, erant insignia, ejus tamen potestatis, quam in peregrinos tantum liceret exercere. exilium, publicatio bonorum, carcer nocentibus civibus propolita fuerunt: mors, nisi si quis in ipsam rempublicam & acerbissime peccasset, (omnium enim de majestate criminum perduellio summum erat) timenda non fuit. Illud miror, cum prator de crimine inter sicarios querere solet, Suetonium tradere, C. Caesarem in adultera quaestione de sicariis exercuisse, quod foras illi à senatu extra ordinem mandatum. Quod autem à Martiano scriptum est, ut Digestorum libro XLVIII. constat, legis Corneliae de sicariis & veneficiis poenam fuisse deportationem in insulam: nolo aliquem ideo perturbari, quia, Sylla Dictatore, id est, reipublica temporibus, deportatio nominetur: quod à me jam negatum est. nam Sylla poenam irrogavit aquae &

& ignis interdictionem: cujus in locum deinde successit deportatio, ut Ulpianus non semel Justinianusque declarant. Spectavit igitur Martianus sui temporis consuetudinem, poenamque nominavit, non eam, quam in sua lege scripserat Sylla, sed eam, qua tunc, sublata aqua & ignis interdictione, lege Cornelia damnati plebtebantur. manebat enim, & observabatur eadem lex, poena mutata.

CAPUT XXVI.

Leges de parricidio & patricidio.

DE parricidio prima fuit Romuli, primi Regis, lex: qua permittebat, ut monstrosi patris impune possent necari, vel exponi. hanc legem, si, ut alias, à familia nominare volumus, Sylviam licebit appellare. est enim Romulus Sylvii gentis prænomen, reliquique sex, qui Roma regnarunt, sumi omnes nomen, & prænomen habuerunt. tulit idem de parricidio, id est, de eade hominis liberi. nam adversus eos, qui patrem, aut matrem occidissent, poenam nullam statuit: qui neminem unquam tam ab humanitate aversum, tam naturæ inimicum fore existimaret, ut parentibus, unde vitam ipsam, ac lucis usuram acceperant, manus afferret. neque per annos DC. Romæ quisquam tale facinus perpetravit. post Hannibalis bellum L. Ofilius patrem fertur primus occidisse. Romulus autem, quicumque hominem occidisset, patricidam appellari voluit. Etiam Numa Pompilius legem his verbis compoluit, ac edidit apud Festum in Parici Quæstiones. *Si quis hominem liberum sciens morti duit, parricida esto.* Qua lege Tullus Hostilius Rex Horatium illum, qui sororem occiderat, voluit judicari. postremo reipublica temporibus poenas adversus patricidas, lege lata, C. Cæsar auxit. tulit enim, ut patricida non exilio solum, ut antea, sed bonis etiam omnibus multaretur: reliqui vero, capitalium rerum condemnati, dimidia bonorum parte, cum antea integris patrimoniis exularent. Hic, propter nominis potius, quam rei similitudinem, leges de parricidio subjungemus. aliud enim est, esse patricidam: aliud, esse patricidam. patricida patrem occidit, hoc est civis civem: patricida patrem, ut matricida matrem. Sanxit igitur lege Pompejus Magnus, ut, qui hoc tam impio crimine damnatus esset, insutus culeo cum cane, gallo gallinæque, vipera, & simia in mare, vel in amnem projectus, vitam omnium elementorum usu privatus, amitteret. hoc & ante L. Sylla Felix lege fœnerat: sed Pompejus nova lege correxit, addiditque multa, & interea, ut, non qui patrem, matremve tantum, verum etiam qui cognatos, aut patronos occidissent, patricidii lege tenerentur. nam, qui cognatos, aut patronos occiderant, iis poena erat ea, quam lex Cornelia de sicariis irrogabat. summo autem illo, quod memoravimus, supplicio, quod à Rege Superbo excogitatum historia narrant, ut puniret gravius M. Tullium II. virum, qui librum de sacris mysteriis describendum Petronio Sabino tradidisset, macabatur ii, qui patrem, aut matrem, avum, aut aviam necassent. de quibus tamen, nisi confessi prius essent, supplicium sumi leges vetabant.

CAPUT XXVII.

Leges de veneficio.

Nunc de veneficio dicendum. locus autem videtur postulare, ut, autequam ad leges veniamus, quæ nobis est proposita tractatio, nova quædam asseramus, quæ fore non inutilis credimus non modo literarum humanarum studiosis, verum etiam ipsis jurisconsultis, iis quidem, qui paulo splendidiore doctrinam colunt, quales maxime novimus, excellenti non minus humanitate, quam doctrina præditos viros, Romæ, Sylvestrum Aldobrandinum, Antonium Augustinum: Florentiæ, Lælium Taurellum: Mediolani, M. Antonium Caymum: Veronæ, Franciscum Morandum: Brixie, Jacobum Chiziolam: Vincenium Portulacum, qui Latine scribendis elegantia, meo iudicio, ad antiquiorum laudem accedit proxime:

Patavii vero, jus civile eximia cum laude profitemem, Guidum Pancirolum, familiarum meum, qui noctes vigilar serenas, ut ait Lucretius, assiduoque studio antiquitatem ex tenebris educit. Primum igitur illud ponatur, veneficii crimen fuisse capitale: alterum, de eo quævisse non prætorem modo, qui & iudex quæstionis dicebatur, verum etiam judicem quæstionis, qui prator interdum non erat: tertium, videri mihi satis manifesto errore Budæum, virum alioqui bene doctum, in suis annotationibus esse lapsum, qui criminalibus, ut appellant, in causis, præter prætorem urbanum, neminem quævisse. eumque tum, nomine commutato, judicem quæstionis esse dictum, tradiderit. Capitale fuisse veneficium, indicat exilium Oppianici, de veneficio condemnati: cujus mentio fit in ea pro Cluentio: & illud in eadem, cum futurum ait Cicero, si Cluentius veneficii reus damnatur, ut patris sepulchro privetur. clarissime autem hoc significatur Institutionum juris civilis libro IV. Probemus alterum, quod paulo difficilius videtur. Judicem quæstionis duo video fuisse genera: unum eorum, qui, cum prætorem essent, quæstionis etiam iudices appellabantur: alterum eorum, qui, cum prætorem non essent, capitali tamen de crimine quærebant. de iudice quæstionis pratore, patet ex ea, quam proxime nominavi, pro Cluentio cap. 54. in qua ita scriptum est: *Jubet lex: judicem quæstionis, hoc est, Q. Voconium, eosque, qui illi iudices obvenierint, quætere de veneno.* Voconium autem prætorem fuisse, duobus argumentis conjicio: primum, quod cap. 53. Cicero dixit: *Quid sibi illi scribe? quid lictores? quid ceteri, quos apparere hunc quæstioni video, volunt?* Lictores enim, qui magistratum non gereret, non habebat. judicem autem quæstionis magistratus nomen fuisse, certe nemo dixerit. Alterum argumentum est, quod ibidem Cicero subiungit de aliis pratoribus, suam unoquoque quæstionem exercente. *Hæc, inquit, quæstio sola ita gubernatur? quid M. Platorii, & C. Flamini inter sicarios? quid C. Orchini peculatus? quid mea de pecuniis repetundis? quid C. Aquilii apud quem nunc de ambitus causa dicitur? quid reliquæ quæstiones?* Quibus ex verbis, prætorem fuisse Voconium, qui iudex quæstionis appellatur, quis non intelligit? nam, etsi prætorem non nominat, satis tamen constat, de pratoribus intelligi. à quibus enim & tor quæstiones, nisi a pratoribus, & tam graves exercerentur, inter sicarios, de repetundis, de ambitu, peculatus? prætore, se quævisse de repetundis, in eo loco Cicero dicit. quod ab eo factum in pratura, Valerius, & Plutarchus confirmant. ut omittam, quod quæstiotem Aquillium nominat: cujus annum fuisse legitimum, eundem qui Ciceroni, ad petendum Consulatum, prima docet ad Atricum epistola, ex quo, fuisse collegas in pratura, licet existimare, quod etiam libro II. de officiis manifestum est. collegam enim suum Cicero appellat. Rursus judicem quæstionis Junium, qui prator non erat, quævisse de veneno in Oppianici causa, docet Pedianus pag. 55. his verbis: *Junius quæstior fuit in Cluentii causa. Verre prætor: in qua Oppianicus damnatus est.* Et cap. 108. *Damnato Oppianico, res invidia fuit, quod pecunia reus videretur oppressus: & princeps illorum iudicum damnatus est C. Junius, quod diceretur alios suppositisse, qui reum damnarent, non eos, quos prator Verres fuerat subfortiis.* Neque hic eum Pedianus, neque supra prætorem nominavit. Cicero autem in ea pro Cluentio cap. 33. *Condemnatus est, inquit, C. Junius, qui est quæstioni præfuerat, adde etiam illud, si placet: tum est condemnatus, cum esset iudex quæstionis.* Et cap. 27. *Quintus tribunus plebis convicium fecit C. Junio, iudici quæstionis.* Non fuisse autem prætorem, aperte, sic inquam aperte, ut clarius esse nihil possit, idem demonstrat in eadem cap. 29. his verbis: *In hanc flammam recentem C. Junium, qui illi quæstioni præfuerat, injectum esse memini, & illum, hominem adilicium, jam prætorem opinionibus hominum constitutum, de civitate esse sublatum.* Ecce, non pratorium, sed prætorem opinionibus hominum constitutum dicit: quod, eum prætorem sine dubio futurum, homines opinarentur. prator autem si fuisset, non eum adilicium, sed pratorium vocasset: laudabant enim veteres, ubi ornare aliquem vellent, ab eo magistratu, quem postremum gessisset,

itaque, homo adilicis, pratorius, Consularis, dicebant. Præterea, cum prætore ius leges non juraverint, neque sententias tulerint, quod & Cicero, & Pedianus docent, à Junio autem iudice quaestionis ideo multa petita sit, ut in oratione pro Cluentio legimus, quia in legem non iurasset: (erat enim illi iurandum idem quod in iudiciis, leges omnino se esse in fereunda sententia servaturum) satis constet, Junium, cum de Oppianico quaesivit, prætorem non fuisse. Quod si quis dixerit, non tam Junium iudicem quaestionis, quam Verrem prætorem, in illa Oppianici causâ quaesivisse, quia Pedianus ita dicit: *Junius quaesitor fuit in Cluentii causâ, Verre prætore, & quia idem alio loco sortitionem, & subsortitionem à Verre prætore factam tradiderit: huic ita responderi poterit: sortitionem, & subsortitionem non illius modo iudicii, verum etiam aliorum ideo pertinuisse ad C. Verrem, quia prætor Urbis erat. quod ipse declarat Cicero in ea pro Cluentio. prætor autem urbanus de criminibus non quaerebat: quare nec unquam quaesitor dicebatur, sed ius tantum dicebat, hoc est iudices, & formam iudicii dabat. idemque iudices, quibus alii prætores ad cognoscendas capitales causas uterentur, fortiebatur, & subfortiebatur. quod ex Pediano, & ex ipso etiam Cicero satis liquet. Accedit locus ex libro I. accusationis in Verrem: quo in loco Q. Curtium iudicem quaestionis appellat Cicero, in causâ Verri repetundarum: de qua prætor M. Acilius Glabrio cognoscebat. eumque Curtium ait Pedianus à Cicerone esse rejectum. Illud addo, cum jam docuerim, iudicem quaestionis, & prætorem, & non prætorem, de crimine capitali cognovisse, tertium genus iudicum quaestionis interduci fuisse, quoniam ius cognoscendi non esset, sed tantummodo subfortiendi. quod locus de Q. Curtio proximus iam offendit: quem cognovisse de repetundis, absurdum est credere: cum, in ea causâ prætorem quaesivisse Glabrium, ex Cicerone, & Pediano satis constet. itaque tertium hoc genus quaesitores dici non poterant: duo illa superiora genera, quoniam quidem quaerent, quaesitores & erant, & proprie dicebantur. Quod autem à Budæo scriptum est, *prætorem Urbis ubi de criminibus quaeretur, solum cognovisse*, aperte falsum esse dico. non modo enim solus non qualivis prætor Urbis, sed nec omnino quaesivit, ipse ius dicebat: quod, quaerere, non est. quaerebant ceteri collegæ, cum iis iudicibus, quos prætor Urbis & fortitus, & subfortitus esset. exemplorum plena sunt omnia: unum, quæ multorum exemplorum loco sit, rationem afferam. Accusat Verrem Cicero in suis libris acerbissime: prætorum urbanum totam exagitat, obicit ne unquam, quod in causâ capitali contra leges aliquid commiserit: nunquam certe. neque dubium, quin Verres, si potestatem illam prætor habuisset, multa fuerit inique facturus. Addit idem: *prætorum Urbis, cum quaeretur, iudicem quaestionis esse dictum*. hoc certe nemo (de veteribus loquor: hos enim sequor) unquam tradidit: mirorque, cur hoc ille, qui sua sententia testem non haberet, placuerit affirmare, sed, ut opinor, error ex errore fluxit. nam cum, prætorum Urbis quaerere de criminibus, jam sibi persuadisset: quod omnino falsum est: sequi videbatur, ut idem quaestionis iudex appellari posset. ego autem offendi jam, quaestionis iudicem interdum quaesivisse, & prætorem fuisse, non tamen urbanum, ut quaesivit Q. Voconius de veneficio: prætorem autem urbanum reipub. temporibus quaesivisse, aut iudicem quaestionis vocatum, neque de veteribus video quemquam fuisse qui dixerit, neque conjecturis omnino ullis adduci possum ad suspicandum. Quaesitoris porro erat, accusatorem, defensorem, testem, in officio quemque suo continere. Leges, quibus veneficium vindicaretur, Romæ per annos multos nullæ fuerant. non enim proprie ad veneficium pertinet XII. tab. lex illa: *Qui fruges excausat, &c.* *Qui malum cermen incantasset, cœretor*. etsi conjunctionem habere quandam videtur cum veneficii crimine, proprie vero, ac nominatim eo primum anno, quo C. Valerius Flaccus, M. Claudius Marcellus Consulatum gesserunt, qui post Urbem conditam, si fastos sequimur, annus CDXXII. fuit, de veneficiis esse quaesitum, legemque constitutam, Livius libro VIII. cap. 18. scriptum reliquit, ex quo, quæ tum probi-*

tas fuerit, apparet, cum in tanta civitate, per tot annos, veneficii nomine in iudicium vocatus nemo sit. Cornelia postea fuit, L. Sylla, quæ, bello civili confecto, Dictator tulit, cum unus omnia teneret: quod ex his verbis, quæ scripsit Cicero pro Cluentio cap. 55. manifestum est. *Postea, inquit, L. Sylla, homo à populi causâ remotissimus, tamen, cum ejus rei quaestionem hac ipsa lege constitueret, quæ vos hoc tempore iudicatis, populum Rom. quem ab hoc genere liberum acceperat, alligare novo quaestionis genere ausus non est. quod si fieri posset existimasset, pro illo odio, quod habuit in equestrum ordinem, nihil fecisset libentius, quam omnem illam acerbiteratam proscriptionis suæ, quaestus in veteres iudices, in hanc unam quaestionem contulisset*. Hujus autem legis poena capitalis non ad veneficostantum, sed ea ad eos etiam pertinuit, qui magicis incantationibus homines occidebant, aut qui mala medicamentis publice vendidissent: omnesque prorsus, nemine excepto, viri, mulieres, liberi, servi, hac lege in iudicium vocabantur. Permissum autem esse reo, ut ex illius voluntate, clam, aut palam, à iudicibus sententia ferrentur, ex ea, quæ de proximè mentionem fecimus, oratione cognoscitur. eademque lege de corruptis iudiciis quaesitum, eadem declarat oratio. Secuta est Consularis Julia, C. Cæsar, qui & ipse Dictator fuit. nec tamen deinde ex lege Julia, sed ex Cornelia, quamquam vetustior fuerit, iudicia sunt administrata: puto, quia non semper posterior lex priorem comprehendebat, sed interdum aliquid tantum addebat: ut universa pene iudicii ratio à priore lege penderet, propterea Corneliæ potius, quam Juliam, posteriores jurisconsulti nominarunt.

CAPUT XXVIII.

Leges de ambitu.

DE ambitu quæ prima lata est, tribunicia Poetelia fuit, C. Plautio Proculo Coss. deinde Consularis Cornelia Bræbia, à duobus ejusdem anni Consulibus lata: quæ ne derogaretur, M. Cato, ille major, dissuadet, ut in Sisto legimus. tum, quæ Cn. Cornelio Dolabella M. Fulvio Nobiliore Coss. lata, ut ex epitome Liviana colligitur: quæ utrum tribunicia fuerit, an Consularis, conicere non licet. Multis deinde post annis Consularis Calpurnia: quam C. Calpurnius Piso Consul, anno ab Urbe condita DCLXXXVI. graviolem, quam autem, tulit: in qua, præter alias poenas, pecuniaria quoque erat adjecta, huic legi ob nimiam ejus severitatem puto aliquid postea derogatum. nam in Oratione pro C. Cornelio, de quatuor generibus, in quibus per senatum more majorum statueretur aliquid de legibus, tertium Cicero memorat his verbis *Frægm. 13. Tertium est de legum derogationibus, quo de genere persæpe S. C. sunt, ut nuper de ipsa lege Calpurnia, quæ derogaretur. Nunquam enim Calpurnia lex est abrogata: quam servari Cicerone Consule, ex oratione pro Murena cognovimus: sed ei derogatum aliquid, quod ita senatus censuisset, ea, quæ recitavi, verba significant. Hac lege accusatoribus præmium videatur fuisse, ut, si ipsi ambitus dampnati essent, aliorumque eodem in genere culpam demonstrasset, in integrum restituerentur. id præter (ut alia omittamus exempla) ex Oratione pro Cluentio: quæ post Calpurniam legem habitam esse, ex eo constat, quia prætor Cicero eam causam egit, quod si accusator magistratum designatum in iudicium vocasset, ejusque culpam iudicibus probasset: reus magistratum amitteret, accusator ejus locum assequeretur: si modo ei per artem, & per leges magistratum illum capere liceret. suspicari licet hoc è Syllæ Autronique notissimo exemplo. quibus de ambitu, cum designati Consules essent, dampnati, accusatores eorum Torquatus & Cotta Consules facti sunt. nisi si, quod ego verius existimo, Consules non legis præmiis factos intellegas Torquatum & Cottam, sed quia, comitiis post Syllæ Autronique damnationem iterum habitis, populus eos creaverit. Tertium præmium lege datum accusatori, hoc quidem in crimine, tribus permutationem invenio: si modo ea tribus, in qua reus censetur, nobilior esset, quam tribus accusatoris. hoc*

in oratione pro L. Balbo Ciceronis illa verba declarant. *Obiectum est etiam, quod in tribum Crustumina perversit: quod hic affectus est legis de ambitu pramio.* Quod si nullum ex eo pramium accusator consequi passet, hoc est, neque suum ipsius abolitionem, quia damnatus non esset: neque ullum, dejecto reo, magistratum: neque tribum, quia rei tribus nobilior, pecunia illi de publico esse datam, licet opinari. id autem ex eo suspicor, quod Asconius in Orationis pro Milone pag. 205. commentario, *Mile, inquit, postero die factus reus ambitus apud Manlium Torquatum, ab eis damnatus est. illa quoque lege accusator ejus fuit Ap. Claudius: & cum ei pramium lege daretur, negavit.* Non enim est ut intelligi possit, pramium illi lege datum aut ipsius abolitionem, nec enim recusasset: aut Milonis magistratum, qui designatus non erat, aut permutationem tribus, cum ipse in tribu rustica nobilissima censeretur. Claudios enim Pulchros in tribu Claudia fuisse, ex Livio cognoscitur. reliquum igitur fortasse pecunia fuit: quam accipere, dignitatis non erat: itaque Appius, patricia familia natus, Appii, viri consularis, & auguris, filius, negavit. Post Calpurniam Tullia fuit, Consularis & ipsa à M. Tullio Cicerone Consule: quæ & poenam graviorem, quam Calpurnia, & præterea aquæ & ignis per annos X. interdictionem, hoc est, X. annorum exilium irrogavit ordini fecutorio. itaque siue causa mirantur nonnulli, parum videlicet attente in legenda historia versati, cur Cicero in Oratione pro Sylla cap. 5. de Autronio dicat, *Relictus in ins, exspectatus foris.* Et de ipso Sylla cap. 26. *Abfuit ab oculis vestris, & cum lege reineretur, ipse se exilio pene multavit.* quibus verbis, de ambitu damnatis, quo crimine Autronius, & Sylla poenas dederat, civitatem non esse lege Calpurnia ereptam, significat: cum idem in Oratione pro Plancio cap. 3. scriptum reliquerit: *Nunc postulat à vobis, ut ejus exilio, qui creatus sit, iudicium populi Rom. reprehendatis.* quo declarat, Plancio exilium, si de ambitu damnatus sit, poenam futuram pugnare omnino hac inter se videntur: sed conciliantur distinctione temporum, nam Sylla & Autronius damnati sunt ante Ciceronem Consulem Lepido & Tullio Coss. ea lege, quod C. Calpurnius Piso tulerat: quæ cum esset severissima, damnatis tamen exilium non inferebat. oratio autem pro Plancio post Ciceronis consulatum habita est, quo tempore iudicio de ambitu ex ea lege, quam ipse Consul Cicero tulerat, exercebantur: qua lege exilium senatoribus irrogatum esse, non obscure pro Murena oratio demonstrat. exilium autem non per omnem vitam, ut in aliis criminibus capitalibus, sed per decennium fuisse, tradidit Dio libro XXXVII. Polybius tamen libro VI. cap. 54. aperte significat, multo ante legem Tulliam, atque etiam Calpurniam, capitalem ambitum fuisse. ait enim sic: *Pecunia ipsa palam ad Carthagenienses magistratus emuntur. quod Roma capitalis pena vindicatur.* illa porro temporibus Africanis minoris Polybius prodidit. ut novam postea legem, vetere abrogata, de ambitu laram credere sit necesse, quæ capitis poenam ademerit. Aut, dicamus Polybii atque capitalem fuisse ambitum non lege, sed more: cum eo de crimine, de quo alius item capitalibus nondum prætores quærent, sed populus ipse tribus comitiis iudicaret, quod idem Polybius in eodem libro cap. 6. docet his verbis: *Capite dammandi solus potestatem habet populus.* In Tullia illud quoque scriptum est, ne quis biennio, quo magistratum petisset petitorumque esset, gladiatores daret, nisi ex testamento præstituta die, ne quis prandia vulgo daret. quam legem cum P. Vatinus contempnisset, obijcit ei Cicero tantam licentiam atque arrogantiam in asperissima illa interrogatione, & in oratione pro Sextio. In Audienda tribunicia, quam tulit M. Aufidius Lurco, eadem fuisse, quæ in superioribus, novi hoc, ut, qui nummos in tribu pronuntiasset, si non dedisset, impuere esset: ut is, quoad viveret, singulis tribus HS. c. 10. c. 10. deberet. Consulares præterea duas invenio, Pompejam, & Juliam, Cn. Pompeji Magni, & C. Julii Cæsaris, qui postea Dictator fuit: quæ quid aut diversum, aut amplius, quam quæ antea lata fuerant leges, haberent, exploratum non est. id quidem facile crediderim, cum lege Tullia de ambitu damnatis aquæ & ignis interdictione, hoc est, exi-

lium, per X. annos irrogaretur, lege, quam Pompejus III. Consul tulit, diuturnius exilium, aut fortasse perpetuum, esse irrogatum. nam in hac lege poenam graviorem, quam antea, & formam iudiciorum breviorum Pedianus nominat. hoc etiam hac lege sanctum esse video, ne rei laudarentur. quod idem Pompejus cum in Plancii iudicio non servasset, M. Cato iudex Pompeji laudationem legi vetuit. item illud, quod Appianus lib. 2. bell. civ. scriptum reliquit, ut alterum indicant daretur impunitus. quod etiam lege Calpurnia sanctum, supra ostendimus. cur igitur idem sua lege Pompejus iteravit? dixi jam, derogatum aliquid Calpurnia legi. hoc fortasse illud est, quod fortasse Pompejus, crescente ambitu, renovandum putavit. Idem hoc tempore iudicum numerum videtur constituisse CCCLX. quod & Vellejus lib. 2. & Plutarchus in Pompejo declarat. & pro CCC. legendum puto CCCLX. in epistola Cælii, fam. lib. VIII. nisi si aut Vellejum, aut Plutarchum malis esse mendosum, quam epistolam Cælii, ut ubique legatur, CCC. aut mendum atque apud omnes esse, aliquis existimet, nec CCC. aut CCCLX. sed CCCL. iudices fuisse, ut eorum numerus cum numero tribuum, quæ XXXV. erant, congruat, quod ex singulis tribubus deni crearentur. Hanc legem significat in Paegyrico cap. 29. u. 1. Plinius his verbis: *Annona aliquando cura Pompejo non minus addidit gloria, quam pulsus ambitus campo.* Lege item Julia capitalem ambitum fuisse, apud Justinianum scriptum est.

CAPUT XXIX.

Leges de corruptis iudiciis, de adulteris, de falsis, de plagiaris, de suspectis tutoribus, de famosis libellis, de furtis, & de clandestina corrone.

Crimen de corruptis iudiciis ipsum quoque capitale crediderim. id ex eo conicio, quod C. Gracchus tribunus plebis eam legem in ordinem senatorium tulit, ceteros ordines exceptit: ut in Oratione pro Cluentio legimus. Cum igitur & crimen ipsum per se gravissimum fuerit, (quid enim gravius, quam innocentem, accepta pecunia condemnare?) & Gracchus eam legem, ut in eadem Oratione ait Cicero, pro plebe tulerit, ad licentiam senatorii ordinis retundendam: levioe poena eum contentum fuisse, verisimile non est. quod eo magis existimo, quia postea crimen hoc L. Sylla comprehendit ea lege, quam de veneno tulit, ut capitale crimen cum capitali, venenum scilicet cum iudiciis corruptis, conjunctum videatur. hoc orationis pro Cluentio (ne pluribus utar exemplis) partes multa declarant. & Sylla equestri ordini admodum fuit insensus, senatorii vero studiosissimus: Gracchi tamen legem in hoc secutus, equestrem ordinem, & plebem periculo liberavit. Quod autem conjectura adductus existimabam, id legis XII. tabul. testimonio Gellius confirmat: in qua scriptum esse ait, ut, qui ob rem iudicandam pecuniam accepisse convictus esset, capite puniretur. ut Gracchus non hoc ipse novum sanxerit, sed à XII. tabul. petiit in suam legem transfulerit. Romæ autem quis iudicium primus corripuit, ignoratur. quod & à Plutarcho traditum est in vita Coriolani. Athenis vero, idem scribit, Anytum, Anchameonis filium, hanc pestem induxisse primum. Unum addam ad ingenia excitanda, quod, quæstionibus positus, maxime sit: mirari me vehementer, cur in ea, quam proxime nominavi, oratione pecunias ob iudicandum captas Cicero reperundas vocet, quas diversas fuisse nemo nescit: de quibus etiam propria lege quærebatur: cum de iis, quæ ob rem iudicandam essent acceptæ, lege Cornelia de veneno cognosceretur. nisi si pecuniarum reperundas dicebantur non ex solum; quas provinciarum rectores contra leges accepissent, verum & illæ, quarum causa, qui ob iudicandum eas cepissent, in iudicium vocarentur. quodam enim modo, cum adversus eos ageretur, iudicio repeti pecunia videbatur. ideo facilius crediderim, quia lege Julia de repetundis non rectores modo provin-

sultorum libri demonstrant. nec sane, si ad rationem animus referatur, video quid interlit, utrum à focis, publico fungens munere, pecunias contra leges, an à civibus aliquis accipiat. Adulterium lege Romilia capitale fuisse, literis proditum est: sic inquam capitale, ut poena mors esset. tulit enim Romulus legem his verbis: *Adulterium convulsam vir, & cognati, uti volent, necant.* Quod item lege Julia confirmatum est: quae lege supplicio afficiebantur eodem, qui cum maribus nefandam libidinem exercuissent. stupratoribus autem, si essent honesti, poenam irrogabat, publicationem partis dimidia bonorum: & capitale tunc stuprum non erat: sin humiles, corporis coercitionem cum relegatione quinquennali, nisi per vim stuprum commissum esset: si per vim, tempore non praefinito. Et inter liberatas tantum personas, ut scripsit Iapinianus Dig. XLVI 11. §. 6. *adulterium stuprumve passus, lex Julii locum habet.* Quod autem, inquit, ad servas pertinet, & legis Aquilliae actio facile tenebit, & iniuriarum quoque competit. Hanc legem ab Augusto, non à C. Caesare, qui eum adoptavit, esse latam Ulpianus tradit. Fuit etiam Scatinia, quam C. Scatinus Aricinus tribunus plebis tulit in eos, qui alienam pudicitiam sollicitassent, aut suam ipsi prostituissent: quibus poenam irrogavit X. nulla nummum. est autem hac lex multis ante Juliam annis lata, faris levi poena, quam Julia capitale fecit, non tamen, ut opinor, in eos, qui alienam pudicitiam tentassent, sed in eos, qui praeposteram vel adversi, vel aversi venerem exercuissent. De falsis, quod in Polybio, Cicerone, Gellio scriptum invenierim, lex fuit XII. tab. ut, qui falsum testimonium dixissent, è saxo Tarpeio deciderent. Postea, hujus legis exemplum secutus, L. Sylla Dictator legem tulit, quae servis ultimum supplicium, liberis aqua & ignis interdictionem irrogabat, si quis in testamento, aliove scripto, aut nummo fraudem aliquo modo fecisset, quae de lege mentionem facit Cicero in Verrem. Partus etiam supposititios, asseverationem falsi nominis, vel cognominis, signa adulterina, & si quis se pro alio gereret, vel illicitis insignibus uteretur, ad legem Corneliam L. Sylla, quam proxime nominavimus, pertinuisse constat: praeterea, qui duobus diversa testimonia praeberent, quique duobus eandem rem diversis (ut hoc utar verbo) contrariis in solidum venderent: item qui, ad item falsam instituentem, pecuniam acciperent, eamve in rem coirent, consentirent, non obstitent. De iis, quos plagiariorum vocarent, legem Fabiam invenio, quae capitis poenam interdum gravioiorem, interdum levioiorem, personarum, & rerum habita ratione, irrogabat. nam, si quis liberum hominem sciens emisset, adversus eum, ait Ulpianus Dig. XLVI 11. §. 1. *capitale crimen ex lege Fabia de plagio nascebatur.* Tutelarum quod diligenter apud veteres habita ratio sit, inde constat, quod suspecti tutoris iudicium, ut ex Cicerone cognoscitur, lege XII. tab. capitale fuit. Et, ad arcendam infamiam, alia sancitum est lege XII. tab. ut, si quis astutivisset, carmenve condidisset, quod infamiam flagitiumve alteri inferret, capite puniretur. atque hoc postea L. Sylla, lege lata, maiestatis crimen fecit, ut Cicero in epistola ad Appium Fam. III. 11. significat his verbis: *Est maiestas, ut Sylla voluit, ne in quemvis impune declamare liceret.* Furta quoque veteres Romani capitali poena vindicantur. video enim, in XII. tab. ita scriptum esse: *Si quis nocte furtum saxit, & im aliquo occidit, iure casus esto:* Et, *Fur manifesto furto prehensus interdum, si se telo defenderit, & im aliquis occidit, iure casus esto:* Et, *Frugem, avaro quæstam, furtim noctu si paverit, seceveritve pubes, suspensus Cereri necator:* impules verberator, noxiamque duplione praestato. Et clandestina coitionis capitale crimen fuit. nam, ut Porcii latronis declaratio demonstrat, lege XII. tab. cautum est, ne quis cæcus nocturnos in Urbe ageretur: Idque si quis fecisset, capite mularetur. postea lex Gabinia idem sancit.

CAPUT XXX.

Leges de criminibus non capitalibus.

Hac de legibus, quibus capitalia crimina punirentur. Fuerunt aliae de minoribus culpis, parem flagitio poenam

inferentes, hoc est minima capitalia. ut illa XII. tab. *Si quis iniuriam alteri faxit, XXV. aris poena sunt.* Et illa, huic admodum similis: *Qui iniuria ceciderit alienas arbores, luto in singulas arbores XXV.* Atque has leges magna ex parte lex Aquilia de iniuria, ab Aquillio tribuno plebis rogata, correxit: de qui mentionem facit Ulpianus Dig. 1x. 2. 1. his verbis: *Lex Aquilia omnibus legibus, quae ante de damno iniuriarum latus sunt, derogavit, sive lex XII. tab. sive alia quacunque fuerit.* Fuit autem ea lex plebiscitum, cum eam Aquilius tribunus plebis à plebe rogaverit. Fuit etiam Atinia de furtis, ne quid furtivum usucapi posset, sed jus rei suae vindicandae penes eum cui surrepta esset, perpetuo maneret. Furti vero iudicium inter famosa turpiaque iudicia numerabatur: quibus damnati, omni honore ac dignitate in perpetuum excluderentur, ut neque magistratum ulum capere, neque in senatum pervenire unquam possent. quod in Oratione pro Cluentio demonstratur. Iniuria nomine & vis, non modo publica, verum etiam privata, continetur. nam L. Sylla, ad arcendam vim, legem tulit de iniuriis: de qua sic Dig. lib. XLVII. 10. §. 1. *Lex Cornelia de iniuriis competit ei, qui iniuriarum agere velit, ob eam rem, quod se falsatum, verberatumve, domumve suam vi introitam esse dicat, quae lege cavetur, ut non iudicet ei, qui agit, gener, socer, vitruus, privignus, sobrinusve, propiorve eorum.* Quibus verbis, omnem iniuriam, quae manu fiat, constat lege Cornelia contineri. Huc referri potest, quod in agraria lege latum à C. Caesare Callistratus ait: ut, qui terminos statutos extra suum agrum sine dolo malo movissent, pecunia multarentur. Sunt etiam de fodaliciis leges, prima Romuli, secunda XII. tabularum, tertia Gabinia, quarta Licinia, quinta, & postrema, ut opinor, Clodia, quae non ad unum, sed ad plura fodalici genera pertinent: fuerunt enim sacrum causam, comestitionum, ambitus, opificum, postremo etiam contra tempus, fodalicia, ut conjurationes, coitionesque nocturnae. Lex Romuli, de qua jam diximus, hac fuit: *Nocturnas in templo vigilas ne habento:* tum, ne quid per noctem in ade sacra minus fortasse caste committeretur: tum etiam, ne quid iniretur occultae fraudis contra tempus. Secundo loco sancitum videtur esse in XII. tabulis, ne quis in Urbe cæcus nocturnos ageraret, nox enim facinus occultans impunitatis fere spem promittit: ideo nocturnae coitiones cavendae. hanc legem nominat Porcius Latro in Oratione adversus Catilinam, poenam non memorat, sed, eam capitale certe non fuisse, ex eo conjicimus, quod idem Latro hac subiungit: *Deinde Lex Gabinia promulgata, qui coitiones ulla clandestinas in Urbe conflagrasset, more majorum capitali supplicio multaretur.* Patet igitur, utraque lege omnia fodalicia generatim interdicta, posteriori poenam etiam capitalem irrogatam, at quam poenam? nam etiam capitis poena exilium fuit. non dubito, quin de nece sit intelligendum, cum in ea lege scriptum sit, *more majorum.* nam *more majorum* antequam Porcia, Semproniarque leges ferrentur, crimine rerum capitalium damnati necabantur. Sic etiam loquitur apud Sallustium Bell. Cat. cap. 54. *Caro in oratione, quae conjuratos vita privandos censuit: De confessis, inquit, si quis de manifestis rerum capitalium, more majorum supplicium sumendum censet.* Non igitur omnes coitiones, sed nocturnae XII. tabulis, Gabinia vero lege omnes clandestinae, sive nocturnae, sive diurnae, sunt interdictae. nam, honesta fodalicia lege XII. tabularum esse permissa, Cajus Iurifonsulus lib. 4. ad legem XII. tabul. 1. ultim. de coll. indicat, his verbis: *Sodales sunt, qui ejusdem collegii sunt, his potestatem lex facit, passionem, quam velint, sibi ferre, dum ne quid ex publica lege corrumpant. Sed hac lex videtur ex lege Solonis translata esse.* Et Mactianus prohibitum negat, rei divina causa, coire, dum ne quid contra S. C. fiat, quo illicita collegia coercentur. Si quis autem, illicita rei causa, coisset, ea poena teneri Ulpianus ait, quae tenetur ii, qui hominibus armatis loca publica, vel templa occupasse iudicati sunt: quibus aqua, & igni interdictum esse constat. Sodalitates, quae comestitionum causa fierent, nominatim nulla lege veritas invenio. quamquam nec fodalitas, ut opinor, ulla proprio comestandi nomine est instituta, sed multa sacrorum causa: ex quo deinde sequebatur inter sodalices

les epulatio. hinc illa Catonis censorii apud Ciceronem in libro de senectute cap. 13. *Sodalitates, me quas fore, constitutæ sunt, sacris Idæis Magnæ Matris acceptis. epulabatur igitur cum sodalibus.* Licinia lex, de sodalitiis lata, ad ambitum pertinuit: sanxit enim, ne quis coiret, magistratus adipiscendi gratia: quod à Latereñi obiectum Cn. Plancio, offendit Cicero in oratione pro ipso. Opificum autem sodalitates, quæ collegiis dicebantur, sæpe tum senatusconsultis, tum legibus etiam interdicitas, ex Pediano cognoscitur. postremo, ut idem Pedianus ostendit, cum eas L. Cæcilio, Q. Marcio Coss. senatus sustulisset, Clodius post novem annos, lege lata, restituit, quod in Pisoniana cap. 4. Cicero reprehendit, his verbis: *Collegia, non ea solum, quæ senatus sustulerat, restituta, sed innumerabilia quadam ex omni facie Urbis, ac servitium um. concitata. Multorum igitur, quacunque de re, coitiones in libera civitate senatus non probabat, quæ de re S. C. esse factum: cum alibi scriptum legimus, tum lib. II. ep. 3. ad Q. Fratrem Cicero demonstrat. Eo die, inquit, scilicet est S. C. ut sodalitates, decuræque discederent. Lectoria fuit, de pœna in eis, qui adolescenteres circumferebant: quibus etiam, ut iis caveretur magis jubebat curatores dari. Remissio contra eos, qui sine causa, & temere accusarent. Clodia, quam tulit P. Clodius tribunus plebis is, qui Ciceronem iniqua rogatione in exilium eiecit, de publicis iniuriis: quam Anagnini nescio cujus Menelaus causa, hominis impuri, latam, reprehendit Cicero in oratione pro domo. De alia Titia, & Cornelia, illa, ut opinor, tribunicia, hæc Consularis: etsi Cornelii etiam plebeji fuisse, ut is, quem Cicero defendit, gessit enim tribunatum plebis. Tum Julia de annonæ, & illa, quæ ignominia fontes reos notarent, ne capere magistratum, ne inter iudices legi, ne alterum licere accusare. quibus omnibus pœnam quidem esse irrogatam, non tamen capitale, legitur, quod mirari minus licet, si de iis nec ita multa veterum in libris reperiantur. nos autem nihil de nostro: antiqua natramus, ab antiquis tradita: & ex eorum scriptis oratio nostra, si paulo sit uberior, si restrictior, tota pendet.*

CAPUT XXXI.

De legis definitione.

Hactenus de numero, nominibusque legum, quæ ad jus & publicum, & privatum pertinent, nunc, ut in eo, quem institimus. doctrinæ ordine pergamus: legis definitionem, à quibus leges latæ sint, quo modo latæ, quo in loco, quo tempore, quibus de causis, quæ postremo vis legis esset, quam licebit diligenter exponemus. Legem Arejus Capito definiebat his verbis: *Lex est generale iussum populi, aut plebis, rogante magistratu.* Lex igitur fuit, non modo quæ comitiis centuriatis, in campo Martio, ferente suffragium universo populo, id est, patriciis, & plebejis, in centuriis distributis, rogante majore magistratu, ferebatur, verum etiam quæ tribuitis comitiis, in foro, ferente suffragium plebe, sine patriciis, in tribus distributa, rogante majore magistratu, id est, tribuno plebis. nam solus tribuitis comitiis legem tulit, solus autem inter minores magistratus: quia Consules, etiam tribuitis comitiis, legem tulisse constat. In iis verbis non videtur Capito plebiscitum à lege distinxisse. At Lælius Felix apud Gellium lib. XV. cap. 27. *Tribuni, inquit, neque advocant patricos, neque ad eos referre de re ulla possunt: ita ne leges quidem proprie, sed plebiscita appellantur, quæ tribuitis plebis ferentibus accepta sunt, quibus rogationibus ante patricii non tenebantur, donec Q. Hortensius Dictator eam legem tulit, ut eo jure, quod plebs statueret, omnes quiritæ tenerentur.* A quo, ego, tempore, plebiscita leges appellari cœpta, quandoquidem legum vim Hortensia lege jam obtinerent, facile crediderim. nam antea, quæ tribuitis comitiis ferebantur, plebiscita constare esse nominata. Vatro quidem, quo nemo diligenter antiquitatis usum retinuit, legem tamen vocat, quam tribunus plebis M. Platorius tulit: quod appellari plebiscitum, multis post annis Censorinus cap. 24. aluit. Sed, de plebiscitis, quæ Lælius, eadem fere Festus. *Scitæ ple-*

bæ appellantur, inquit, ea, quæ plebs suo suffragio sine patricio iussit, plebejo magistratu rogante. Verum & Lælius, & Festus proprie loquuntur, ad prisca illa tempora spectantes. nam postea paulatim obtinuit consuetudo, ut legis nomen de plebiscitis etiam usurparetur. Eodemque modo contra definitionem Capitonis, qui generale iussum, legem appellavit, quæ de uno cive populus iussit, leges dictæ: licet privilegia verius, ut essent, sic etiam appellari possent. cuius generis exempla, de imperio Cn. Pompeji, de reditu Ciceronis, de eadem Clodii quaestione Gellius commemorat. in quo illud animadvertendum: Cum in XII. tabulis esset scriptum, ne de singulis, nisi centuriatis comitiis, ferri posset, quod in lege de reditu Ciceronis observatum est, de imperio tamen Pompeji, tribuitis comitiis, rogante Manilio, tribuno plebis actum esse. Sed, si plebs scitum, si plebiscitum esset: quorum alterum magistratu patricio, alterum plebejo rogante factum esse, ex Festo cognoscitur: si ve ad plures homines, pluresve res, aut ad omnes homines, omnesve res, aut ad unum hominem, unamve rem, pertineret: prorsus omnia populi plebiscite iusta, tum regis, tum etiam rogationis nomine, quia populus, plebsve à magistratu rogaretur, appellari solita, veterum monumentorum observatio declarat: quod Gellius quoque notavit. Nam, quod Ælius Gallus, ut apud Festum scriptum est, agebat, inier legem, & rogationem hoc interesse, quod rogatio esset: genus legis, quæ autem lex, non continua rogatio: quod ita Festus exponit: *Rogatio est, cum populus consultatur de uno, pluribusve hominibus, quod non ad omnes pertineat, & de una, pluribusve rebus, de quibus, non omnibus sancitur: Id mihi, (pace utriusque dixerim) falsum videtur.* nomen enim ipsum rogationis offendit, omnes si ve ad unum, pluresve homines, si ve ad unam, pluresve res pertineant, uno rogationis vocabulo appellari posse. nam, ut Gellius animadvertit, nullum populi, plebiscite iussum fieri potest, nisi populus, aut plebs rogetur. quod dum fit, ea vere rogatio est, & dicitur: idque etiam post lata suffragia nomen mansit. quamquam frequentius omnino, de quocumque populi, plebiscite iussum, in antiquorum scriptis legis nomen invenitur.

CAPUT XXXII.

Leges à quibus fuerint latæ.

Leges autem nec nisi à magistratibus, nec nisi comitiis ferebantur, idque probandum exemplis non existimo, ne, quæ ipsa per se satis aperta res est, in ea demonstranda supervacaneam operam suscipiam. sed, quia nec unus magistratus, nec una comitia erant: utrum ab uno, an ab omnibus magistratibus, & utrum unis, an omnibus comitiis fererentur, aperendum videtur. Ferebantur leges à magistratibus maioribus quatuor, uno minore: à maioribus, prætor, & Consule, qui ordinarii magistratus erant: item à Dictatore, & Interrege, quæ majores quidem, ordinarii tamen non erant, neque populi comitiis creabantur. censor autem, etsi erat inter majores magistratus, iustamen ferenda legis, aut habendorum comitiorum non habebat. ideo dixit Plinius lib. xxxv. cap. 17. *Lex Metilia exstat, fullonibus dicta, quam censes dedere ad populum ferendam.* Minor magistratus, qui leges ferret, tribunus plebis erat. nam ædiles curules, quaestores, ædiles plebis, III. viri capitales, III. viri monetae cudentes, tribuni militum tam Rustuli, quam Comitii, etsi magistratus erant, leges tamen non ferebant: iique neque viatorem, ut tribunus plebis, neque licitorem, ut Consul, & prætor, habebant: propterea tum vocandi, acprehendendi jure, quod Consul, & prætor habebant: tum etiam prehendi, quod unum tribuni plebis erat, omnino carebant, qui vero potestatem neque vocationis haberent, neque prehensionis, eos magistratus à privato quoque in jus vocari potuisse, & M. Lævinum ædilem curule à privato in jus educatum esse, tradidit Varro l. XXI. rerum humanarum. Verum, quæ doctrinæ causa à me traduntur, veterum testimonio singula confirmare, & exemplorum multitudine librum inserere, minime necessarium existimo: non solum, quod historia, librique unde ipsi hæc hausimus, omnibus patent: sed etiam,

etiam, quod exemplis reserta narratio dignitatem non habet, putida potius cuiusdam diligentia, & ambitionis inepta speciem quandam præ se fert.

CAPUT XXXIII.

De ratione ferendarum legum, ac primo quæ quibus comitis lata.

Legislatores aut tribus comitiis, aut centuriatis, aut etiam, ut in imperio mandando, & in adoptionibus, curiatis legem ferebant: si tribus, aut cum S. C. aut sine: si centuriatis, e S. C. semper plus omnino dignitatis, atque authoritatis in centuriatis, sed potestatis non minus erat in tribus. æque enim populus universus tenebatur iis legibus, quæ tribus comitiis ferebantur, atque iis, quæ centuriatis. idque sanctum esse lege a Q. Hortensio Dictatore lata, cum ante iure co. quod statuisset plebs, patricii non tenerentur, Lælii testimonio jam probavimus. Hortensius, quæ rogata plebs sanxisset, ideo pertinere ad omnes Quirites voluit, vel ut iura plebis augetur, cum plebeus ipse esset: vel utili reipub. consilio. quod in libera civitate dissimilem civium conditionem discordiæ semina putaret. in quo dissidentes veterum opiniones licet agnoscere. nam, quod Hortensio Dictatori à Lælio tribui, scribit Gellius, id ad Q. Publilium Philonem Dictatorem Livius refert, qui multis annis ante Hortensium Dictator fuit. rursus neque ab Hortensio, neque à Philone, sed multo ante à L. Valerio Iotito, & M. Horatio Barbaro Coss. eam esse latam, Dionysius tradit, quæ in varietate verum internoscere difficile sit. nisi si, quod res est, non tanquam novam legem esse latam, sed quasi veterem à duobus Dictatoribus; Philone, & Hortensio, renovatam intelligas. Scripti etiam idem Lælius, cum tribus plebis populum adesse juberet, non comitia, sed consilium edicere debuisse: cum non universum populum, sed plebem tantum, quæ pars populi est, advocare tribus posset. Verum hoc, quod à Lælio scriptum in Gellio lib. 15. cap. 27. legimus, observatum sit, necne, haud sane mihi certum est, quin, quo me inclinat conjectura, eo me dare si velim: comitia, quæ tribus plebis haberet, dicta crediderim, non solum post legem Hortensiam, quæ discrimine sublato, tribuicis rogationibus cives omnes pari jure subiecit, sed antea quoque cum plebiscitis patricii non parerent. quid enim? nonne tributa comitia dicebantur, quæ designandis minoribus magistratibus haberentur? at tributa comitia non & à tribus plebis habebantur? an igitur est, qui, cum tribus uni plebis essent designandi, ejus rei causa consilium à tribuno edictum legerit? quod si quis, ut omnino Lælii distinctio confirmetur, non de eo populo, qui ad designandos magistratus, sed de eo, qui ad sciendam legem advocaretur, accipi velit: ne hoc quidem assenserim: cum, aliter esse, ipso Cicerone magistro didicerim. vocat enim hic noster lib. 2. de divinatione comitia & in legum jure, & in iudicii populi, & in creandis magistratibus. præterea in oratione pro Sextio cap. 51. Venio, inquit, ad comitia, sive magistratum, sive legum. & Livius lib. XXXI. cap. 6. Rogatio, inquit, de bello Macedonico primis comitiis ab omnibus ferme centuriis antiquata est. Et ibidem: Pro se quisque Consulem hortari, ut de integro comitia rogationi ferenda ediceret. & libro XLV. cap. 35. Macedonicus exercitus Imperatori erat negligenter assuturus comitiis ferenda legis. Jam vero & de reo judicando comitia dicta, quæ tribus plebis haberet, exempla restant, ut in 3. de legibus, 2. de divinatione, & apud Livium quatuor libris, III. XXVI. XL. XLIII. Quamquam, si quis ipsa Lælii verba paulo attentius consideret, intelliget, nec ab ipso traditum id, quod nos, quasi traditum, exemplis redarguimus. ait enim, qui non universum populum, sed partem aliquam populi adesse juberet, eum non comitia, sed consilium edicere debere. Quibus verbis, non quid fieret, sed quid fieri deberet, significat. notat igitur, & quodam modo reprehendit depravatam consuetudinem, sicuti eodem loco, cum infert: Ita ne leges quidem proprie, sed plebiscita appellantur, quæ tribus plebis ferentibus acceptæ sunt, quo in loco, appellantur, accepit, pro, appellari debent. quod enim

tradidit, observatum non esse, quæque tribus rogantibus plebs jussit, ea tum plebiscita, tum leges & à Livio, & ab aliis dici, sæpe licet animadvertere: sicuti & consilium plebis, & comitia de reo Postumio apud eundem Livium libro XXV.

CAPUT XXXIV.

De descriptione legum, deque earum relatione ad senatum, & promulgatione.

Legem laturus magistratus scribere eam domi, & cum peritis consulere: ne quid contra populi rem, aut voluntatem sanciret, ne forte pugnantia capita simul ferret: neve quid, quod vetus aliqua lex, si ferretur, inane infirmumque juberet esse: (et si, quæ postea ferretur lex, superiores omnes, præter Sacratas, abrogatæ) ne curationem, potestatem, commodumve aliquid ipse sibi sua lege, aut collegis, cognatis, affinis mandaret: quod leges duæ, Licinia, & Ebutia, fieri vetuerunt. contra quas leges fecit P. Clodius: tulit enim, quod in oratione pro domo traditum est: ut sibi Ciceronis ædes liceret possidere. etiam illud in scribenda lege cavebatur, ne pluribus de rebus, quæ non ejusdem generis viderentur, una rogatione ferretur: quod fieri cum lex Cæcilia & Didia vetabat, itaque à Clodio factum accusat Cicero pro domo sua: tum, faciendam non esse, indicat idem in suam legem lib. III. cap. 4. his verbis: Qui agent, non plus quam de singulis rebus semel consulente. nam, consulente, est, populum rogante. consulit enim populum, cum lex rogatur: itaque in oratione pro Milone cap. 7. Nihil, inquit, de ejus morte populum consultus, nulla quasi stio decreta à senatu est. & pro domo sua cap. 27. Si populus de ista re consultus esset. & Festus: Rogatio est, cum populum consulitur, etiam in senatu. Consulere, est rogare sententias ad Att. lib. XI. epist. 21. Hic me laudat, inquit, quod retulerim, non quod patfecerim, quod cohortatus sum, quod denique ante, quam consulerem, ipse judicarem. Addebatur illi exceptio: ut, si quid jus non esset rogari, ne esset rogatum, quod in oratione pro domo notavimus. item: si quid contra alias leges ejus legis ergo latum esset, ut ei, qui eam legem rogasset, impune esset. quod fuisse tralatitium, hoc est, scribi solum in omnibus legibus, tradit Cicero libro III. epist. ad Att. Hac igitur, quæ proposui, quasi legitima à bonis viris in ferenda lege omnia cavebantur. sed, ubi rationem vici libido, sprete bonorum consuetudine, nihil præter suam potentiam & utilitatem in lege spectarunt. ideo sæpe leges Clodii, ut Vatinius, alienas à more majorem, acerbè reprehensas à Tullio videmus. Scripta lege, legislator bene de rebus, sentiens, ante quam eam promulgaret, referebat ad senatum, ut, quo plus ponderis majoremque vim lex haberet, de senatu eam sententia ferret. popularis vero, ac seditiosus magistratus, ut Vatinius tribus plebis Cæfare Consule, non modo præmissa senatus autoritate, sed interdum etiam contra senatus autoritatem, legem rogabat. Promulgabatur deinde lex, id est, in publico ponebatur. est enim promulgare, ut ait Festus, quasi promulgare. id autem eo fiebat, ut inspiceret qui vellet, inspectam considerat: non solum, ut intercedi posset ante, quam ferretur: verum etiam, ut aliquanto ante statuere cuivis liceret, utrum, cum ferretur, antiquanda suffragiis, an accipienda lex esset. addo etiam illud, ut quisvis monere legislatorem posset vel de corrigenda, vel omnino de non ferenda lege. spatium autem promulgationis, ut ex Macrobio, Dionysio, Cicerone, Quintiliano, & aliis patet, quæcumque de re ferretur lex, erat trinundinum, id est per trinas nundinas. cum enim nundinarum causa ex agris in Urbem cives convenirent, per trinundinum leges, ut à rustica plebe ter legi cognoscique possent, patere voluerunt. quod cum M. Antonius non servasset, invehitur in eum Cicero Philippica V. cap. 3. his verbis: Ubi lex Cæcilia, & Didia? ubi promulgatio trinundinum? Et idem pro domo sua cap. 16. Hora fortasse sexta diei, quæ sum in iudicio, cum C. Antonium collegam meum defenderem, quædam de rebus, quæ mihi visa sunt ad illius miseri causam pertinere, hac homines improbi ad quosdam viros fortes longe aliter, atque à me dicta erant, detulerunt. hora nona, illo ipso die tu es adopta-

tus. si, quod in ceteris legibus trinum nundinum esse oportet, id in adoptione satis est trium esse horarum: nihil reprehendo. sin eadem observanda sunt, ut decrevit senatus M. Drusi legibus, qua contra Caeliam, & Didiam latae essent, populum non teneri: jam intelligis, omni genere juris, quod in sacris, quod in auspiciis, quod in legibus sit, te tribunum plebis non fuisse. Et, ut aliud ex alio, trinundinum non solum in lege ferenda, sed & in magistratu designando video esse servatum, ob eam scilicet causam, ut consuleretur candidatis pariter, & populo illis ad magis conciliandos sibi plebis animos: huic, ne imprudenter aliquem repente crearet, quem creatum postea nollet. locum autem & in lege, & in magistratu fuisse trinundinum, minime miror: qui videam à Cicerone, oratione II. in Rullum, appellari legem ea comitia, quibus majores magistratus crearentur. nam, si comitia lex sunt: sequitur, ut, quod in lege, idem in comitiis observetur. &, quod rationi consensaneum videtur, id exempla clarius ostendunt. X. viris creandis, inquit Livius lib. III. cap. 35. in trinundinum comitia indita sunt. & in epistola ad Tironem Cicero Fam. XVI. 12. Ad Consulatus petitionem se venturum: neque jam velle absentis rationem haberi sui: & praesentem trinundinum petiturum. Quod tamen non nisi tranquilla rep. servatum existimo. nam Punico bello secundo Q. Fabius Maximus Consul tertium, Romam comitorum causa proficiscens, in eum, quem primum diem comitalem habuit, comitia edixit. idemque fecit anno proximo C. Claudius Cento, Dictator comitorum Consularium causa creatus. Sed nimirum, quod dici solet, silent leges inter arma: & ad rempub. cujus causa latae leges ipsae sunt, omnia referenda. Servabatur praeterea in iudicio populi trinundinum, cum scilicet à populo reus judicaretur, unde illud pro domo cap. 17. Cum tam moderata iudicia populi sint à maioribus constituta: primum, ut ne pena capitis cum pecunia conjungatur: deinde, ne, nisi praedicta die, quis accusetur: tertio, ut ante magistratus accesset intermissa die, quam mulctam irree, aut iudicet: quarto, sit accusatio trinundinum. Constat igitur, in omnibus plane comitiis, de legibus, de magistratibus, de reis, trinundini rationem esse ductam. Neque vero trinundinum ita interpretor, ut, ipso tertium nundinum die vel late esse leges, vel designatum magistratum, vel reum à populo iudicatum. existimem: cum & Macrobius lib. I. comitia nundinis haberi non licuisse, veterum testimonio probet: & Festus, nundinis non solum inter ferias, sed etiam inter nefastos dies apud antiquos fuisse dicat: inter ferias, ne cum populo agi liceret: inter nefastos dies, ne lege. Nundinae, inquit, feriatarum diem esse voluerunt antiqui, quo iustici mercandi vendendique causa in Urbem convenirent, eumque nefastum, ne, si liceret cum populo agi, interpellarentur nundinatores. Aliud autem erat, cum populo agere: aliud, lege agere. cum populo, populum est ad concilium, aut comitia vocare, ut ait Festus: vel ut Gellius I. 13. c. 15. Rogare populum, quod suffragiis suis aut iudicat, aut veter: quod tamen idem est: lege autem agere, jus experiri, in iudicio contendere. libro etiam IV. epist. ad Atticum epist. 3. per duos nundinarum dies nihil de comitiis tentatum, his verbis Cicero declarat: Ante X. Kal. nundina, concilio biduo nulla. Trinundinum igitur in eam sententiam dictum accipio, ut inter eum diem, quo promulgata lex erat, & eum, quo deinde ferretur, trix nundina intercederet: quo & sapius, & à pluribus, Urbem mercandi vendendique causa visitantibus, promulgata lex cognosci posset.

CAPUT XXXV.

De recitatione legis ad populum, susceptione aut dissuasione, & de loco unde suaderetur.

Post tertias nundinas, magistratus in eum locum, ubi legem laturus erat, sive in forum, sive in campum Martium, populum convocabat. ibi cum legem praeo, subiciente scriba, recitasset: primum quidem is, qui legem promulgarat, populo suadebat, ut rogationem acciperet, sed post eum alii, non privati modo, quibus ab aliquo magistratu concilio daretur, (nam alioqui concionandi potestas privatis non erat) ve-

rum etiam quandoque magistratus, pro suo quisque sensu, vel suadebant, vel dissuadebant. Suadorem rogationis eum, qui rogabat, fuisse, ita verisimile est, ut exemplis, quae multa suppetunt, mihi esse utendum in re mihi dubia, non existimem. quod autem minus verisimile est, ut aliquis ejus rogationis, quam ferret, ipse dissuasor fuerit: id nisi testimoniis probem, credibile non erat. atque hoc tum fiebat, cum magistratus non è sua, sed è senatus sententia rogationem ferebat. neque enim prohibebatur dissuadere ad populum, quod non probaverat in senatu. Pisonis Consulis exemplum habemus in epistola ad Atticum I. 14. Piso, inquit, Consul, lator rogationis, idem erat dissuasor. quod Attico, ut novum & iniquum, scripsit Cicero, cum suadere suas rogationes reliqui soleant. unde illud Attici ad Ciceronem I. II. c. 10. de legibus: Suade igitur, si placeat, ipsam legem, ut ego, uti rogas, possim edicere. loquitur enim Atticus cum Cicerone, ut cum magistratu legem rogante. & quemadmodum in eo libro personam Cicero sustinet magistratus legem rogantis: quod proxima superiora verba declarant: Si qua forte leges à me hodie rogabuntur, quae non sint in nostrae republicae fuerint, tamen erant fere in more majorum, qui tum ut, lex, valebat: sic Atticus civem agit de ipsa suffragium ferentem. quod indicat illud: Ut ego, uti rogas, possim edicere. refert enim morem illum tabellarum, quibus scicebatur lex: quae his duabus erant literis signata, V. R. id est, uti rogas: cum ea, quibus lex rejiciebatur, una litera A, essent inscriptae: quae valebat, Antiquo, hoc est, nihil novari volo, antiqua probo, &, ut explanat Festus, in morem pristinum reduco. Vereor autem, (ut à re proposita paululum digrediar) nemendum lateat in verbo, edicere, cui quantum ex antiqua Latine loquendi consuetudine conjicere, ac meminisse possum, in hac sententia locus non est. sed ad rem. Privatus legem Cinciam de donis & muneribus Q. Fabius Maximus fuisse: Ogulniam de sacerdotiis P. Decius Mus: Voconiam de hereditatibus M. Cato ille Censorius: Corneliam de reditu Ciceronis Cn. Pompejus. Nec vero, qui privati item legem dissuasissent, invenire non facile est. exemplum habemus in oratione pro lege Manilia, Q. Hortensii, in libro de amicitia, C. Laetii, & minoris Africani Manilium legem, de bello Mithridatico Cn. Pompejo extra ordinem mandando, dissuasit Hortensius: Papirium, de tribunis plebis rescindiendis, Laetius, & Africanus, atque hanc ipsam consuetudinem, ut privati legem suaderent, aut dissuaderent, indicat Livius I. XLV. c. 21. his verbis: Itatraditum erat, ne quis prius intercederet legi, quam privati suadendi dissuadendique potestas facta esset: quo melius aut commodae leges aperirentur, aut vitia, quo perspece evenit, ut aut ii, qui ad intercedendum venerant, desisterent: aut intercederent, qui non professi essent se intercessuros. Et eodem libro c. 36. Cum in Capitolio rogationem eam Ti. Sempronius ferret, & privati lege dicendi locus esset, nec ad suadendum, ut in rem in dubia, quisquam procederet: Ser. Galba retere processit. Item Cicero in oratione pro C. Cornelio, cujus extant reliquae quaedam, cum Asconio commentariis editae Fragm. 15. Est, inquit, ius vetandi, dum privati dicunt, dum sitella deserunt, dum equum sortis, dum sortisio fit. Quibus in locis cum & Livius & Cicero de solis privatis mentionem fecerint, non tamen eam potestatem solis privatis fuisse, debemus existimare. partem enim pro toto posuerunt, quia privati & sapius, & plures, quam magistratus, aut pro lege, aut contra legem dicere soleant. Magistratum potro vel suadentium, vel dissuadentium legem exempli habemus hanc. M. Porcius Cato ille major, Consul rogationem de abioganda lege Oppia, C. Laetius, ille sapiens prator Licinianus de cooptatione sacerdotum ad populum transferenda dissuasit. Legem Manilium prator Cicero luculenta quae extat, oratione suavit: agrariam Rulli iis, quae extant, orationibus Consul idem dissuasit. Verum haec, quae paulo longius, ut illustriora fierent, produximus, paucis admodum verbis libro de legibus. III. c. 4. Cicero comprehendit. Rem populum, inquit, docento, doceri à magistratibus privatisque patiuntur: in quo significatur, ut & ipsi magistratus, qui legem ferent, doceant, hoc est de ipsa lege dicant, & dicere alios quoque tum magistratus, tum privatos patiantur. Infra vero c. 19. cum dixit: De promulga-

riore, de singulis rebus, de privatis, magistratibus audiendis: privatos posuit ante magistratus, cum supra primum magistratus, deinde privatos nominasset. quod si ad veritatem ordo referatur, prius nominari privatos, deinde magistratus oportuit. prior enim privatis locus in suadenda dissuadenda lege ideo datus est, ne, si eos, qui magistratum gerebant, ante audissent, ab iis dissentire non auderent. idque Dio historiae suae libro XXXIX. scriptum reliquit. quos autem suadere aut dissuadere leges solitos fuisse diximus, eos in ea pro Flacco legum auctores Cicero appellat: cum auctores intelligat vel accipiendae legis, vel antiquandae. Haec de suadentibus dissuadentibusque legem. nunc de loco, unde suaderent, aut dissuaderent, addendum quiddam est. Nemo ad populum, nisi de loco superiore, concionabatur, sive is privatus esset, sive magistratum administraret. id autem ob eam causam, quo longius àstantibus in concione tum exaudiri vox, tum intelligi verba possent. concionabantur igitur, si in foro, de Rostris, quae ad comitium fuisse, prope iuncta curia, Pedianus ait pro Mil. pag. 195. si in campo Marzio, vel alibi, de suggestu, aut editore aliquo loco. concionari autem magistratibus pro ea, quam habebant, potestate omnibus licebat: privatis, quod jam diximus, nisi concionem, id est, concionandi potestatem, à magistratu aliquo acciperent, non licebat. & quia sapius in foro, ubi Rostra fuisse diximus, quam in campo, leges ferebantur: ideo sapius de Rostris, quam in campo, conciones habebantur. multo enim plures tribus comitis, quae legum quidem causa, in foro, interdum & in Capitolio habebantur, quam centuriatis, quae in campo, latas esse constat, cum tribuni plebis qui comitia tributa, non centuriata, habebant, facillime ad leges rogandas adducerentur, quippe qui leges non ferrent ex senatus auctoritate: quod necesse erat de legibus centuriatis. Dixi, privatos non nisi potestate à magistratu accepta concionari potuisse, magistratus autem cunctos suo iure potuisse. quod cum ita esse nunc etiam confirmem, tamen illud addo, summum in eo jus, summamque potestatem tribunorum plebis fuisse: qui, si vellet, non privatos modo, verum & magistratus ipsos, atque etiam Consulē, qui summus erat magistratus, prohibere concione poterat. itaque Ciceronem Consulem extremo magistratus die Q. Metellus Nepos tribunus plebis concionis habenda potestate privavit: & Q. Metellum Celerem Consulem à L. Flavio tribuno plebis in carcerem deductum, annoque proxime consecuto M. Bibulum, item Consulem, à P. Vatinius tribuno plebis historiae narant. non enim de Rostris modo concionantem, atque etiam de curia triumphantem de trahere tribuno plebis licebat, verum & quoquo vellet, deducere, vel ad supplicium, si liberet: propterea quod, cui vellet, manus injicere, vetusto Sacratum legum iure, poterat: ipsi, cum sacrosanctus esset, nemo poterat. Verum tribuni plebis potestatem suo loco, id est, libro de magistratibus, reservemus: interim, quod in manibus est, ipsum agamus.

CAPUT XXXVI.

De sortitione tribuum aut centuriarum, de tribunorum intercessione & aliis impedimentis, deque discessione civium in suam tribum aut centuriam.

Cum suaserant, dissuaserantve legem primo loco magistratus, qui legem ferebat, secundo privati, tertio reliqui magistratus: tum praesentibus sacerdotibus, ut Dionysius scribit, & divina exponentibus, stella, vel urna (stella Cicero pro C. Corn. Fragm. 15. urnam Lucanus v. 394. vocat) deferrebat: in quam sive tribuum, si tribus comitiis lex ferretur, sive centuriarum, si centuriatis, nomina conjiciebantur. deinde, sortibus æquatis, hoc est, ita agitata stella, ne qua fors subsularet, atque existeret, sed pariter omnes æquata jacerent, sortitio fiebat, quæque prima vel tribus, vel centuria, quæ secunda, quæ tertia de stella exiisset, eundem, quem fors dederat, in suffragio ferendo locum atque ordinem obtinebat: hæc dum agerentur, si quis tribunus plebis legi vellet intercedere, locus erat. nunquam autem ante suasionem dissuasionemque legis

intercessionem fuisse, declatant illa proxime recitata, quæ Livius libro XLV. Cicero in oratione pro C. Cornelio tradiderunt. Et, quoniam de intercessione, quæ legem impediēbat, mentionem facimus: (neque enim legi tantum, verum & senatusconsultis, & pratorum decretis, aut iudiciis intercessum esse, animadvertimus) omnibus de causis, quæ, quo minus promulgata lex perfecti posset, impedimento fuerunt, dicendum nobis est. Haec quatuor traduntur: prima, intercessio: cum tribuni plebis quorum proprie intercedendi jus erat, edita voce illa, *Veto*, de qua mentionem facit Livius, intercedebant: cuius generis exempla non desunt: altera, cum is, qui promulgarat, vel amicorum precibus adductus, vel senatus auctoritate commotus, vel ipse sua sponte consilium mutabat: quod C. Manilius & L. Cæcilius, uterque tribunus plebis diversis temporibus fecerunt; ille in lege de libertinorum suffragiis, hic in ea, quam de minuenda ambitus poena promulgavit. Tertia ratio fuit, cum, neque intercedente tribuno, neque eo, qui promulgaverat, consilium mutante, comitiales dies, id est, eos quibus agi cum populo licebat, Consul eximebat, vel supplicationibus decernendis, vel feriis indicendis, non solum iis, quæ Latina dicebantur, quas indicere soli Consules poterant, sed etiam iis, quæ imperativa, quas non modo Consulibus, verum etiam pratoribus ipsorum arbitratu licebat imperare, quo genere ulum esse Cn. Cornelium Lentulum Marcellinum Consulem, ut C. Catonis tribuni plebis legibus obfisteret, videmus Ep. 9. lib. II. ad Q. fratrem. Quartam causam, quæ & ipsa comitiis, quasunque de re haberentur, impedimento esset, auspicia invenimus. quorum duo genera reperio, unum, quo magistratus tantum utebantur, quæ *Spectio* dicebatur, vel, *de celo servare*: quo de genere testes locupletes habemus Tullium in Philippica II. c. 32. alterum genus ad augures pertinebat, cum ex avium signis, id est, volatu, cantu, & tripudio sollicitum, auspicium faciebat. nam, si quid adversi viderant, aut audierant, id nuntiantes, comitia impediēbant, quod Cicero libro II. de Legibus ut alia omittantur exempla, significat. illo autem priore genere, vel si adversi nihil esset, ipsa tamen per se spectio rem impediēbat. quod à Dione libro XXXVIII. traditum animadverti. Obnuntiatio autem, quæ augurum erat, duarum rerum observatione fiebat, vel cum de celo fulsisset, aut tonasset: (erat enim in augurum disciplina, ut Jove fulgente, tonante, comitia demitterentur) quo genere impedimenti Pompejus Magnus in secundo Consulatu, cum prætorem creari, virum omnium integerrimum, M. Catonem videret, ipse autem, hominem flagitiosissimum, P. Vatinium, Cæsaris gratia, vellet, comitia dissolvit: vel cum aves adversa portenderent, avium autem tria genera, alites, quæ volatu, oscines, quæ cantu, pulli, qui tripudio signa dabant rerum futurarum. Nec omnium erat eadem significatio, cum quadam à dextra quadam à sinistra volantes, aut canentes, prosperos eventus ostenderent. hinc illud libro I. de divinat. c. 7. *Juppiter ne cornicem à lava, corvum à dextra canere jussisset*. Et Plautus in Afin. II. 1. 12.

Ticus, & cornix est ab lava, corvus porro ab dextera.

Et in epistola ad Cæcinam Fam. v. 1. 6. Non igitur ex alitis involatu, nec ex cantu sinistro oscinis, nec ex tripudii sollicitis tibi auguror. Aves autem utriusque generis, id est, alites, & oscines persequitur Festus 13. 241. Et, quamquam sinistra Romanis lata, ut Græcis dicitur, iisdem tamen, ut libro II. de divinat. c. 18. cognovimus, *sinistrum fulmen triste omen fuit ad comitia, cum ad ceteras res esset optimum*: Et, si bubo volaret à sinistra, præclare Lucanus hoc de genere libro V. 395. cum neglectam veterem comitiorum rationem significaret, illa pronuntiat:

Fingit sollemnia campus.

Nec caelum servare licet, tonat, augure sardo,

Et late jurantur aves, bubone sinistro.

Redeo ad institutum. Sortitione tribuum aut centuriarum facta, dicebat, qui legem ferebat: *Si vobis videtur, discedite quirites, de quo Pediani verba subferibam. Cum, inquit, idolum superest, ut populus sententiam ferat, jubet unumquemque is, qui fert legem, discedere, quod verbum non hoc significat, quod in communi consuetudine est, de eo loco, ubi lex fertur, sed in suam quis-*

quisque tribum discedat, in qua est suffragium laturus. populus enim confusus, ut semper alias, ita & in concione. Livius autem libro II. cap. 56. ubi de lege Latoria loquitur: Consul, inquit, Appius negare jus esse tribuno in quemquam, nisi in plebeum: non enim populi, sed plebis eum magistratum esse, nec ullum ipsum summovere pro imperio posse more majorem, quia ita dicitur: Si vobis videtur, discedite quiritas. Ubi, Discedite, dictum apparet ad suffragia ferenda. libro vero III. c. 11. ubi C. Terentia lege agit, idem significat, cum ait: Quem admodum per tribuni gestissent in prohibendo delectu, sic patres in lege, quae per omnes comitiales dies ferebatur, impedienda gerebant. initium erat rixae, cum discedere populum jussissent tribuni, quod patres se summoveri naut sinebant.

CAPUT XXXVII.

De distributione, de modo & ordine suffragiorum ferendorum, itemque de suffragiorum direptione.

Cum igitur, de concione iussi discedere, in suam quisque tribum, aut centuriam abiisset, privatos homines invenio, qui de lege laborarent, ipsos, ne quid fallacia committeretur, aut tabellas distribuisse, aut distribuendis praefuisse. idque *diribere* proprio vocabulo dicebatur. quod munetis quia fere obiri curarique ab is soleret, qui neque aetate graves, neque gestis honoribus insignes admodum essent, id ibi & a senibus, & a dignitate praestantibus praecipue contigit, gloriose commemorat Cicero in Pisonem c. 15. *Hec, inquit, certe video, quod indicant tabula publica, vos rogatores, vos diribitores, vos custodes fuisse tabellarum: & quod in honoribus vestrorum propter iniquorum non facitis, vel aetatis excusatione, vel honoris: in salute mea, nullo rogante, vos vestra sponte fecistis.* Eodemque verbo eadem de re usus est in ea post reditum in senatu c. 11. cum ait: *Quando tantam frequentiam in campo, tantum splendorem Italia totius, ordinumque omnium, quando illa dignitate tot rogatores, diribitores, custodesque vidistis? Nec dubito, quin legendum sit, diribeantur, non diripiuntur, ut in ea in Pisonem, oratione c. 40. An expellas dum de te LXXV. tabella diripiuntur? pro, distribuuntur, ut de te iudicium fiat.* sic & Plinius manifeste accepit libro XXXVI. c. 15. *Hic est, inquit, ille damitor orbis populus, qui gentes, & regna diribet.* Cuius autem suffragiorum custodiendi certos homines in comitiis praefuisse, qui *nongeni* sint appellati, idem Plinius libro XXXIII. c. 2. scriptum reliquit. Obicitur hic quaestio perdifficilis, quo modo suffragia ferrentur: quod, in tanta rerum antiquarum obscuritate, suffragandi usum non solum intermisso, verum etiam penitus amisso, post tot saecula manifestum non esse, quis miretur: itaque nec, opinor, totam rem explicare quisquam possit: nec tamen ignorabit omnia, qui veterum libros diligenter exanimaverit. Primus igitur illud, multorum testimonio, constat, cistas cum suffragiorum tabellis pontibus quibusdam, quod tutius custodiuntur, impositas esse: ex quibus tabella populo ministrarentur. quem morem Cicero ad Atticum libro I. epist. 14. declarat his verbis. *Opera Clodiana pontes occupant, tabella ministrantur, ita ut nulla daretur, Vti rogas.* Et libro III. de legibus c. 17. *Ponte, lex Maria fecit angustus.* quam legem Plutarchus etiam in Mario significat. Libro autem I. Rhetoricorum ad Herennium c. 12. *Capitulum, ut Saturnum contra S. C. legem de semilibris, & trientibus adversus rem publicam vidistis ferre: cum viris bonis imitum facit, pontes distribuunt, cistas deiecit, impedimento est, quae fecius feratur lex.* Deinde, cum a Festo scriptum videam, suffragia per pontem comitiis ferri solita, adducor in eam sententiam, ut existimem, tabellas in eorum pontium capite ministratas esse, & in extremis pontibus alias cistas fuisse, in quibus tabellas quisque suas deponeret: quod erat suffragium ferre. quod etiam ex duobus locis Ciceronis, & ex libro Rhetoricorum ad Herennium satis licet intelligere: tamen, quo res pateat illustrius, Festi verba recitabimus. *Quo tempore, inquit, primum per pontem caperunt comitiis suffragium ferre, iuniores conclamaverunt, ut de ponte descenderent sexagenarii, qui jam nullo publico munere fungerentur, ut ipsi potius sibi*

quam illi, deligerent imperatorem. Vsum autem opinionem de ponte Tiberino confirmavit Afranius. Et idem alio loco: *Depontani senes appellabantur, qui sexagenarii de ponte deiciebantur.* Quo spectasse Macrobius videtur, cum ait Sat. libro I. c. 5. *His ne tam doctis viris, quorum M. Cicero, & Varro imitatores se gloriantur, adimere vis in verborum comitiis ius suffragandi, & tanquam sexagenarios de ponte deicies?* Tranibant igitur per eos pontes ad lationem suffragii, tabellis acceptis in prima pontis parte, quas in extrema redderent. Erant autem, quot tribus, aut quot centuriae, tot pontes: ut per suum singulae pontem suffragium ferrent. alio qui negotium longi temporis, nec sine perturbatione aliqua fuisset, in ponte unico tribus omnes, aut centuriae transire cogerentur. & cum ait Cicero: *Opera Clodiana pontes occupant:* Et, *Pontes lex Maria fecit angustos:* & ille, qui scriptus ad Herennium, *Pontes disturbat, cistas deiecit:* pontium multitudinem perspicue declarat. Nec de duabus tabellis cuique datis quisquam dubitat, nova, cum hac litera. *A*, quae legis antiquationem significat: altera, sic inscripta, *V. R.* id est, uti rogas: quae legem accipiebat, uti magistratus rogaverat. Pontes autem dicti, quod exstructi ad tempus mentis satis angustae, praesertim post legem Mariam, pontium similitudinem haberent: quae si tribuum populus in forum vocaretur, XXXV. pro numero tribuum, fuere: si centuriatum in campum, totidem, quot centuriae, id est, CXCIII. Nunc de ordine in ferendis suffragiis agamus. Primo loco ea tribus, eae centuriae, quae omnium tribuum, aut centuriarum nominibus in sortem coniectis, prima de sticella, de qua jam diximus, sorte exierat, suffragium ferebat: eaque praerogativa dicebatur, quia prima rogaretur a magistratu, qui comitia habebat. at in prima tribu, aut centuria quis primus? videlicet is, quem magistratus legem ferens deligebat: deligebat autem, quem & dignitate praestare, & rogationi suae praeter ceteros favere iudicabat. utrumque cognoscitur in oratione pro Plancio c. 14. in qua ita scriptum est. *Nam quod primus servit legem de publicanis, tum ut amplissimus Consul id illi ordini per populum dedit, quod per senatum, si licuisset, dedisset: si in eo crimen est, quia suffragium tulit, quis non tulit publicanus? si, quia primus servit: utrum id fortis esse vis, an ejus, qui illam legem ferebat? si fortis? nullum crimen est in casu. si Consul: splendor estiam Plancii, hunc a summo viro principem ordinis iudicatum.* Quo constat, ideo primum Plancium ad suffragium ferendum a Caesare Consule lectum esse, quia primus ordinis equestris iudicaretur. quod ipsum confirmant illa pro domo sua c. 30. *Consulari homini P. Clodius, eversa reipublicae civitatem adimere, consilio advocato, conductis operum non solum legentium, sed etiam servorum, Sedulio principi? dixit enim, Sedulio princepi, pro, primo omnium suffragium ferente. quod apertius proxime offendit.* cum ait. *Sin autem is primus servit, erat enim quodammodo legis ornamentum, cum is eam scilicet primus, cuius in civitate non levis esset auctoritas. quod etiam satis clare indicant ea, quae ex oratione pro Plancio recitavimus: tamen in hac ipsa pro domo sua idem fit illustrius. subiungit enim c. 31. Tu huius, ut aetate tui praclari tribunatus hominum dignitate honestes, auctoritatem amplecteris, quasi Clodius Sedulii, tanquam clari hominis, nomen publicis in tabulis ad legem honestandam scripsisset, aut fortasse etiam in as simul cum ipsa lege incidisset. nam, ut dicam quod sentio, suspensor de mendo, ubi Sedulii mentio fit in ea pro domo sua c. 30. quod eum legitur: Quid te audacius, qui in ejus nomen incidit? id non placet. non enim cum audacia casus congruit. nam, incidere, verbum est in casu positum: audacia vero voluntatis est. non enim, qui incidit, audax est, sed impudens, & infamis: qui vero audax, is non incidit, sed incurrit, & irruit. quare aliter suspicor a Cicerone scriptum esse, & forte sic: Quid te audacius, qui in as ejus nomen incidit? leges enim in as incidi solitas paulo post docebimus. Cum igitur ab eo, quem magistratus ipse primum delegisset, deincepsque ab aliis ejusdem tribus, aut centuriae per lata suffragia erant: tunc, suffragiis in utramque sententiam dinumeratis, & eorum numero punctis notato, ejus tribus, aut centuriae voluntas cognoscebatur, eaque praerogativa renuntiabatur: & eadem in reliquis tribubus aut centuriis ratione servata, & majore*

re tribuum centuriarumve numero vel antiquabatur, vel scilicet ab antiqua lege. hoc autem, *dirimere suffragia*, & *diremptio suffragiorum*, dicebatur. itaque vetera habent exemplaria Varro- nis de re rust. libro III. cap. 2. *Dum dirimuntur suffragia, vis potius villa publica utamur umbra, quam privati candida tabella*? quod aperte declarat Lucanus, quem locum depravari, ut, *alitis in locis, diribet pro dirimit*, reponere, facile non fuit, in illo versu, libro V. 393.

Et non admissa dirimit suffragia plebis.

Et ad Q. fiatrem, libro III. epist. 4. lego, *diremptis tabellis*, non, ut vulgo legitur, & ut habent libri quoque veteres, *diruptis*. item in oratione pro Plancio cap. 6. *diremptio*, non *diruptio*.

C A P U T XXXVIII.

*De lege antiquata vel accepta, deque ejusdem confir-
matione per iurandum, incisione in as vel colu-
mnam, & de loco ubi custodienda reponebatur.*

Direptis igitur suffragiis, vel de antiquata lege, vel de ac-
cepta cognoscebatur. ac de antiquata, id est suffragiis
improbata, (Festus enim, *Antiquare*, explanat, in morem pri-
stinum reducere) nihil est dicendum. scitum autem, atque acce-
ptam, omnium civium iurjurando confirmari solitam legi-
mus itaque Q. Metellus, ille Numidicus, ne in legem Satur-
nini per vim latam juraret, in exilium abire maluit, libique
potius de patriâ, quam de sententia, decedendum putavit.
quem anno post XLIII. imitatus non est M. Cato, is, quem
Uticensis historiis nominant: qui cum leges P. Clodii nul-
lo neque jure, neque more rogatas putaret, in eas tamen ju-
ravit, consilio usus optimo, ut Cicero ait in ea pro Sextio.
nam ab eo, quod omnino ne fiat, fieri non potest, cum peri-
culo dissentire, temeritatis videretur esse. Post iurjurandum in
as lex incidebatur: quod indicat Livius libro III. cap. 57. his
verbis: *Prius quam Urbem Consules egredierentur, leges X. vi-
rales, quibus tabulis duodecim est nomen, in as incisae in publico
proposuerunt. Atque hoc libro X. Dionysius confirmat. & Ci-
cero in oratione in Catilinam III. 8. Memoria tenetis, inquit,
Cotta, & Torquato Coss. complures in Capitolio turres de caelo
esse percussas: cum & simulachra deorum immortalium depulsa
sunt: & statua veterum hominum desolata, & legum ara lique-
facta, quod ipsum verbis deinde persecutus est in secundo
de consulatu suo, ut libro I. & II. de Divinatione patet. ean-
dem consuetudinem probant illa, quæ in I. Philippica cap. 10.
scripta sunt: Forum sapientur: omnes clauduntur aditus: armati
in praediis multis in locis collocabuntur. quid tum? quod erit
ita gestum, id lex erit, & in as incidi jubebitis? quod etiam
non multo ante dixerat: Quia ille in as incidit, in quo populi
iussa perpetuasque leges esse voluit, pro nihilo habebuntur? exem-
pli non egenus: sed unum Suetonii, quod in C. Caesaris vi-
ta cap. 28. n. 1. legimus, quod apertam rem multo etiam illu-
strius ostendit, apponemus. Marcus, inquit, Claudius Mar-
cellus Consul, edicto praefatus de summa se republica acturum,
rexit ad senatum, ut ei succederetur ante tempus: quoniam,
bello confecto, pax esset, ac dimitti deberet victor exercitus:
& ne absentis ratio comitiis haberetur, quando nec plebis sei-
to Pompejus postea abrogasset, acciderat autem, ut is, legem de
jure magistratum ferens, eo capite, quo à petitione honorum
absentes summorabat, ne Casarem quidem exciperet per oblivio-
nem: ac mox, lege jam in as incisâ, & in ararium condita,
corrigere errorem. Hic illud occurrit. Si tum denique in as
leges incidebantur, cum perlatae essent: quod proxima Sue-
tonii verba ostendunt: cum in oratione pro Milone cap. 32. cum
de legis nondum latis, sed quas Clodius terre cogitaret,
mentionem facit, Incidebantur, inquit, jam domi leges, quæ
nos nostris servis addiceret? cur non, scribebantur, potius,
quam, incidebantur? an incideret Clodius leges nondum la-
tas? dicamus, quod omisit Pedianus interpres, qui in arte Ci-
ceronis indicanda parcus nimis est, sicuti in exponenda histo-*

ria satis liberalis. notat Cicero confidentiam Clodii, hominis
audacissimi, qui domi suæ leges non modo scriberet, sed etiam,
quasi latis, incideret: quas, quo jure quave injuria, cum suis
operis & servis omnino perfere constituerat. & est Oratoris
artificium, ad odium concitandum ea de inimico dicere, quæ
etiam si fortasse facta non sunt, fieri tamen potuisse, ejus, in
quem dicitur, ante acta vita declarat. nihil erat, quod in Clo-
dium, quamvis atrociter excogitatum, non verisimile videretur.
ideo, incidebantur potius, quam scribebantur, dixit, vel ve-
re, vel quod magis puto, *verisimiliter*, & tamen verisimiliter.
ut de P. Clodio, quem omnium audacissimum fuisse constabat.
Ne illud quidem pratermittam, non in tabulis modo
æneis, sed etiam in columnis incisâs esse leges. de tabulis du-
bium non est: quas etiam aliquot, in hunc usque diem serva-
tas, ipsi vidimus. de columnis autem Cicero pro Balbo cap. 23.
sic: *Cum Latinis omnibus sedes istum Sp. Cassio, Postumo Comi-
nio Coss. qui ignerat? quod quidem nuper in columna aenea memi-
nimus post Rosia incisum & scriptum fuisse. quæ ipsa de te Li-
vius libro II. cap. 33. sic: Tantum sua laude obtinuit fama Consul-
is Marcii, ut, nisi sedem cum Latinis columna aenea insulset, um-
monumento esset, ad Sp. Cassio uno, quia collega adfuerat, istum,
Postumum bellum gessisse cura Volscis, memoria cessisset, & Varro,
ut apud Macrobiū legimus, antiquissimam legem in colu-
mna aenea scripsit incisam fuisse, cui mentio intercalaris adscri-
beretur. nec deest Dionis in historia testimonium, qui libro
XLII. columnas, quibus incisæ leges legerentur, de caelo raptas
memoriæ prodidit. Scripta jam lege, promulgata, perlata, in
as incisâ, (hænim quæ gradibus ad id, quod in lege ulti-
mum, ac summum est, pervenimus) unum relict, ut, ubi custo-
dienda reponeretur, ostendamus. Scire igitur oportet, non
eamdem legum omnium fuisse rationem, sed aliquot, maxime
que tabulis æneis incisâs, in publico proponi solitas, ut oculis
civium paterent, quod exempla demonstrant: quæ vero a neas
in tabulas essent incisæ, eas ad ararium delatas, quo scilicet &
senatus consulta. ibi cum publicis pecuniis omniumque pub-
licarum rationum libris condita æsservabantur. erat autem
ararium, tum aliorum, tum maxime Festi, Macrobii, & Pla-
tarchi in problematibus testimonio, in Saturni Opifque tem-
plo: templum autem in vico Jugurio, ad Capitolii radices, unde
septies millies HS. à Casare Dictatore depositum, post il-
lius interitum M. Antonius Consul abstrulit. et si tantum Opis
in Philippica I. & II. ubi hoc de re Cicero loquitur, mentio
fit: puto, quod duabus cellis simulachra Opis & Saturni (sepa-
ratim dedicata colebantur, & ad Opis cellam propius, quam
ad Saturni, eam pecuniam Casar locasset. primis tamen repu-
blicæ temporibus legem Iuliam in templo Dianæ, quod in
Aventino monte fuit, repositum esse, legimus in historia Dio-
nyssi. Quæ ad rationem perferenda legis attinerent, quæ sepe
ponderis alicujus esse viderentur: omnia, ut arbitramur, per-
secuti sumus. nam, in quo differrent legum ferendarum comi-
tis à cæteris comitiis, ut de magistratu creando, de reo judican-
do, quia convenire magis in librum de comitiis hæc tractatio
videtur, qui post hunc de legibus exhibit, hic comittimus.*

C A P U T XXXIX.

De loco ferendum legum.

Locum ferendæ legis interdum præta Flaminia qui postea
circus Flaminius dictus est, interdum etiam lucum Fela-
telinum, quandoque Capitolium, sed plerumque forum, aut
campum Martium fuisse legimus. de prætis Flaminii, luco
Fetolino, Capitolio, Livius testis est: de foro, declarant illa
pro C. Rabirio Postumo cap. 7. *Si lex ferretur, convolaretis ad
Rostra*. erant enim Rostra in foro, dixit autem, *convolaretis ad
Rostra*, cum hoc intelligeret, ut inde legem discurreretis. &
aperte in oratione I. in Antonium, & in V. & pro domo, &
ubi non de campo, inde constat, quod, cum leges centuriatis
comitiis sæpe latae sint, centuriata porro comitia in campo
esse habita, omnes historia narret: manifeste sequitur, ut
leges centuriatis comitiis latae, in campo latae sint. Hic oritur
alia

alia consideratio, loco ne sacro, an profano ferretur. Sacro potius, quam profano, crediderim: primum, quod in Rostris, qui locus erat auguratus, templumque dicebatur, sæpe à magistratu ferretur: itaque pro Sextio cap. 35. *Principes*, inquit, *rogationis Q. Fabricii templum aliquanto ante lucem occupavit. occupat enim, ut legem ferret. quod illa verba pro Milone cap. 14. declarant: Potuit ne Fabricio, viro optimo, cum de reditu meo legem ferret pulso crudelissima in foro cade facta? Occupat autem Rostra, non templum alicui deo sacrum: quod ipse Cicero declarat infra, in eadem pro Sextio, subiungens, tribunos plebis ferro à Rostris à Clodio pulsos, Fabricium intelligens. sed clarissime in Vatinius cap. 10. his verbis: Cum L. Vestrum indicem in Rostris, in illo, inquam, augurato templo ac loco collocatis. Et Livius lib. VIII. cap. 15. *Naves*, inquit, *Antiarum partim in navalia Roma subductæ, partim in cense: Rostrisque earum suggestum in foro extructum: donari placuit: Rostraque id templum appellatum.* Altera est ratio, quod leges à P. Clodio tribuno plebis in templo Castoris latas invenio. quod indicat illud in Pisonem cap. 9. *Eodem in templo, eodem & loci vestigio, & temporis, arbitria non mei solum, sed patrie funeris abstulisti.* Sic enim interpretor illud, *eodem in templo.* quo in templo legem de mea pernicie rulerat Clodius, eodem in templo de Macedonia tibi tradenda statim legem tulit: quam tu provinciam ad arbitrium tuum pro meo funere, quod idem funus patriæ fuit, ipse pactus eras. itaque provinciam lege traditam, quasi præmiu à Clodio debitum abstulisti. & apertius in oratione pro domo sua cap. 21. *Cum arma*, inquit, *in adem Castoris comportabas, nihil aliud, nisi, ut ne quid per vim agi posset, machinabare.* in libro autem de inventione II. c. 17. *El minium*, inquit, *enim qui Consul rempublicam male gessit bello Punico secundo, legem agrariam per seditionem ad populum ferentem, pater suus de templo deduxit. arcessitur majestas:* Et apud Livium, ante quam Rostra in foro extructa essent, de tribunis plebis legum rogandarum causa in templum coëuntibus, non semel mentionem fieri videmus. Ferebat ergo magistratus legem in templo: ferebat suffragia de lege populus circa templum. locum enim tantæ multitudini nullo in templo fuisse, credibile non est. cum vero lex à magistratu ferretur, eodem in templo alios quoque magistratus affuisse, eos nimirum qui cum magistratu legem ferente consentient, legitimus in oratione in Vatinius cap. 7. *Quæ quidem leges*, inquit, *anno post, sedentibus in templo duobus non Consulibus, sed proditoribus hujus civitatis, ac pestibus, una cum auspiciis, cum intercessionibus. cum omni jure publico confagraverunt.* Offendi latam in templo legem, cum in foro ferebatur, hoc est, tributis comitiis. quid, cum in campo, centuriatis: rum in templis deorum non existimo, quæ in campo nulla fuisse legimus: quo tamen in loco à magistratu ferretur, cum locum ante auguratum fuisse crediderim. nam, si tributis comitiis semper in templo, cur centuriatis, quæ majorum rerum causa habebantur, profano in loco lex ferretur? sed fortasse videri possit infirma conjectura. addamus exemplum, ut dubia res testimonio probetur. Livius igitur lib. III. cap. 20. *Tribuni*, inquit, *ut impedienda rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere, eo magis, quod, & augures jussu: adesse ad lacum Regillum, fama exierat, locumque inaugurari, ubi auspicio cum populo agi posset: ut, quidquid Roma vi tribunicia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur.* Inter leges autem, quæ in foro, & eas, quæ in campo ferrentur, dixi jam hoc interfuisse, quod in foro tributis comitiis ferrentur, in campo comitiis centuriatis. nunc adjungo, primum illud, centuriatis comitiis eas esse latas, quæ è S. C. ferebantur: deinde illud, quæ centuriatis comitiis ferrentur, eas, si è S. C. non ferrentur, patribus quidem authoribus semper esse latas. quod non à primis reipublicæ temporibus, sed tantum post Publilii Philonis dictatorem observatum est. huic enim Dictatorem legem tulisse, ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initium suffragium patres auctores fierent, scribit Livius libro VIII. cap. 12. quo significatur, non omnes antea leges, quæ centuriatis comitiis ferrentur è S. C. aut patribus authoribus esse latas, quod si factum nunquam antea non erat,*

consuetudine servata, quæ in Numa Rege creando est induta. ut scilicet, ante quam populus suffragium iniret, patres in incertum comitiorum eventum auctores fierent: Publilius in plebem propensas, quia plebeje gentis erat, quod senatus liberum erat, id necessarium fecit, quodque more factum erat, id ut lege fieret, sua lege sanxit. Neque vero, quod ait Livius, *Patres auctores fierent, explano, patres S. C. probarent.* fiebant enim de re & relata, & disputata S. C. quid porro referri & disputari, opus erat id, quod omnino probari à senatu Publilia lex jubet? nam de quo sit S. C. id ejusmodi est, ut improbari & abjici potuerit: est autem & probatum, & acceptum, quia major pars senatus ita senserit. at in hoc non, utrumvis licere, neque plurium senatorum voluntatem spectari, Publilius voluit, sed, quasi ab universo senatu jam probatum esset, ita, vellent nollent, patres auctores esse. ergo sic existimare debemus, quæ leges centuriatis comitiis ferrentur, eas post legem Publilianam ante S. C. aut certe patribus authoribus esse latas: quæ vero ante legem Publilianam centuriatis comitiis late erant, alias è S. C. alias sine S. C. patribus tamen authoribus, alias neque è S. C. neque patribus authoribus. Nihil ne igitur interfuit, dicet aliquis, inter leges, quæ patribus authoribus, & eas, quæ è S. C. ferrentur? nihil, mea sententia, ante legem Publilianam. nam, si è S. C. si è patribus authoribus ferrentur, è senatus voluntate ferebantur. post legem autem Publilianam multum inter hujusmodi leges interfuit, atque adeo tantum, quantum inter secundam & adversam voluntatem interest. nam secunda senatus voluntate ferebantur ex leges, quæ S. C. probata jam erant: adversa vero nonnunquam ex, quarum patres auctores fiebant. probabant enim inviti, lege coacti. itaque honorificentius habebatur id, quod S. C. centuriatis comitiis latum esset, quam id, quod iisdem comitiis patribus authoribus, sed extraneis reipublicæ temporibus nullam legem centuriatis comitiis sine S. C. patribus authoribus latam invenio, permultas autem S. C. iisdem comitiis: siue, quod abrogata sit Publilia lex: siue, quod, cum idem Publilius eodem tempore, posteaquam Q. Hortensius Dictator legem tulisset, ut eo jure quod plebs statuisset, omnes quiritis tenerentur, nihil attinuit patres auctores de eo fieri, quo vel si auctores ipsi non fierent, tamen omnes eives aque tenerentur. itaque magistratus aut è S. C. centuriatis comitiis, aut, si senatus dissentiret, tributis leges tulerunt: (quamquam & leges multæ tributis comitiis ex S. C. late sunt) cum duabus legibus, Publilia, & Hortensia, eandem vim haberent leges tributis comitiis late, quam habuerunt ante leges ex, quæ centuriatis comitiis, patribus authoribus, late erant. non enim, quod ait Cicero Philippica X. cap. 8. *Legem Pansa comitiis centuriatis ex auctoritate nostra laturus est*, eo sensu dictum existimo, quod cum legem patribus authoribus Pansa laturus esset, sed ex auctoritate nostra, explano, è S. C. loquitur enim de Cæsaris actis: quæ lege confirmari, & sanciri, senatus cupiebat. cum porro cuperet, nimirum S. C. potius, quam alia quavis ratione, declararet, quod si cui auctoritatem senatus pro S. C. usurpari, novum est: nihil errabit si, ut de latine loquendi consuetudine recte judicare possit, Ciceronis libros diligenter evoluerit. Hic fortasse quaeretur, ante Publilianam legem omnes ne leges, quæ senatus, siue centuriatis, siue tributis comitiis, ferri cuperet, ferrentur è S. C. an vero alia è S. C. alia vero sine S. C. tantum patribus authoribus. utrumque factum est. nam neque omnes è S. C. neque omnes patribus authoribus late sunt. de latis è S. C. testimonium res non dederat: exemplorum enim plena sunt omnia. patribus autem authoribus minus quidem multæ, sed aliquot tamen late sunt, ut Petilia de ambitu, à tribuno plebis tributis comitiis lata: de qua Livius libro VII. Quæritur etiam, (pergam non dubitando, quo non solum veterum librorum observatio, sed ipsa me conjectura ducit) utrum centuriatis comitiis leges à majore tantum magistratu, an etiam à minore ferrentur. faciamus, quod oratores solent: qui cum testibus rem probare non possunt, argumentantur à simili, & hoc genere sæpe fidem faciunt.

ciunt, item nos, cum, centuriatis comitiis à minore magistratu leges latae sint, nec ne, affirmare non possumus, quia neutrum ab antiquis traditum est, similitudinem sequemur, &, quod in creandis magistratibus fieri solitum est, idem in ferendis legibus observatum esse dicemus. nam, si creandis magistratibus centuriata comitia nonquam, nisi à majore magistratu, habita sunt: itidem ferendis legibus nunquam, nisi à majore, esse habita, consentaneum est. illud autem est, esse igitur & hoc dicemus. neque enim, cur non sit, aut ratio suadet, aut exempla demonstrant.

CAPUT XL.

De tempore legis ferenda.

DE legum tempore, quæ notavimus, hæc sunt: neque omnibus diebus licuisse legem ferri, neque quibus liceret, per omnes horas. licebat fastis tantum diebus: nefastis non licebat. nec vero fastis omnibus, sed comitialibus duntaxat. comitialibus autem ita licebat, si nemo de cælo fervaret. quæ duabus legibus, Ælia, & Fufia, sancita erant. id annis prope centum ante Ciceronis aetatem, ut scripsit ipse oratione in Pisone, institutum, ad extrema seve manus rei publicæ tempora. Pisonem autem & Gabinio Coss. P. Clodius tribunus plebis Ciceronis ac bonarum partium inimicus, ut armaret inmoderate licentia tribunicium potestatem, dictum discernens, & auspicio impedienda sustulit. neque enim tantum, ut omnibus plane fastis ferri lex posset, verum etiam, ne quis per eos dies, quibus cum populo liceret agi, de cælo fervaret, rogationem tulit. idque postea servatum esse, videntur illa significare, quæ scripta sunt in oratione de provinciis cap. 19. *Aut statuendum vobis est, legem Æliam manere, legem Fufiam non esse abrogatam, non omnibus fastis legem ferri licere, cum lex feratur, de cælo servari, obnuntiare, intercedi licere.* Ergo, ante legem Clodiam, non omnibus, sed fastis, non omnibus fastis, sed comitialibus, nec comitialibus, si quis de cælo fervaret, jus ferendæ legis erat: post legem Clodiam, non omnibus quidem diebus, sed omnibus tamen fastis, quod ante non liceat, etiam de cælo fervaretur, ferri lex potuit. Opinor etiam, qui dies religiosi vocabantur, quorum in numero atri erant, iis non potuisse legem ferri: de quibus hæc legimus in Festo: *Dies religiosi, quibus, nisi quod necesse est, nefas haberetur facere: quales sunt sex & triginta, atri qui appellantur, & Aliensti, atque ii, quibus mundus patet.* Alienstem autem diem, quam Festus non nominat, XV. Kal. Sext. fuisse, Livius docet libro VI. idemque subjungit, religiosum diem fuisse postridie etiam Idus Quinct. cui Gellius libro V. cap. 17. Macrobius libro I. Saturn. assentiuntur: ex quibus & id cognoscitur, quod Varro quoque libro V. & Festus docent, Liviusque significat, dies postridie omnes Kalendas, Nonas, Idus atros esse habitos, ut neque praeliare, neque puri, neque comitiales essent. itaque quod ad Kalendas attinet, legitur illud Afranii apud Nonium lib. II. n. 40. *Septembris heri Kalenda, hodie atri dies.* quod si dies atri comitiales non sunt, ergo diebus atri ferri legem non licuit. *Dies autem, quibus mundus patebat, alio loco Festus nominat, & ait fuisse, postridie Volcanalia, III. Nonas Octob. VI. Idus Novemb. & postridie Volcanalia sunt IX. Kalendas Septembris, ut apparet in Calendario Romano.* His adduntur dies, quibus penus patebat: de quo sic Festus: *Penus vocatur locus intimus in ade Vestæ, tegetibus factus, (sic enim fortasse legendum) qui certis diebus circa Vestalia aperitur, ii dies religiosi habentur.* Vitatos etiam à plerisque, ut omnis adversi, IV. Kalendas Nonas, Idus: Gellius, & Macrobius tradidere, quamquam unus Gellii inhi quidem sufficit autoritas. à quo Macrobius, & in hoc loco, & alibi totidem verbis eadem sumpsisse constat. Diebus autem religiosis exercitum conscribere, legiones educere, manus cum hoste conferere, sponsalia inire, peregre proficisci, denique publica, vel privata rei quidquam moliri, non licuit: quod his diebus adversus rerum exitus consecutus esset. De diebus hæc. Horæ vero, quibus agi cum populo posset, omnes erant intra ortum solis, &

occasum, reliquis non licebat. ante primam enim horam nihil agi licuisse cum populo, cum ait Dio in extremo lib. xli p. 120. D. non explano, aut primam horam Romani diei, cuius initium à media nocte sumebatur, sed, ante lucem, ante auroram. quod ipse quoque Dio sic interpretatur, his verbis: *ὁ Γάλλος ὁ Σέρβος κρύβας καὶ τὸν πῦρ τοῦ στρατοῦ τὸν ἡπὶ φῶν τῶν ἰδίων: κατὰ τὴν δὲ ἑξῆς ἐν τῶν ἡμῶν, πρὶν πρῶτον ὄσων γενέσθαι, ἐν τῷ δῆμῳ τὴν χειματισθῆναι.* Sergius Galba suffragia quibusdam sub auroram, eisi lege cautum erat, ne quid cum populo ante primam horam ageretur, dedit. Quod si non ante primam, sequitur, ut nec post extremam, id est eam, quæ diem claudit, agi cum populo liceret: siquidem neque vespertina S. C. rata fuisse, neque pratori urb. jus dicere post solis occasum licuisse, traditum est à Cicerone in Philippica II. & à Censorino de die natali, sicut igitur non omnibus diebus ferre legem licebat, ita nec omnibus horis: quibus autem horis, iis ita licebat, si neque fulgeret Jupiter, neque tonaret.

CAPUT XLI.

De causis, ob quas leges latae sunt.

Nunc de causis agamus: quæ ipsa quoque nostri promissi pars est. A corruptis moribus mansisse leges, nemini dubium est. nam, ubi continenter & sobrie vivitur, ubi colitur pietas, ubi iustitia locus est, quorsum ibi lex feratur? nec sanis corporibus quaesita medicina est: nec, qui leniter & sedato cursu amnes fluereot, sed incitatis, extraque ripas disfluentibus aggeres obiecti. ac vetustissimi mortalium, prorsus omnem vim, atque omnem luxum ignorantes, tranquillam vitam, ipsa natura ducere, vivebant. post erupit injuria, &, quod quisque potuit, id quique velle, neglecta ratione, cepit. tunc necessario leges latae, & injecta licentia quasi frena, quæ, si quis recte agere sua sponte noller, eum poenæ merui in officio contineret. itaque, conservandæ augendæque civitatis causâ, & ut esset bene vivendi norma, legem inventam, manifeste cognoscitur. neque minus ad hunc finem spectant, quæ de religione, quam quæ de bello leges latae sunt. quaesita pietas in deos videtur, quaesita populo voluptas, ut in ludis: omnia tamen ad publicam utilitatem referebantur. cuius autem legis vitiosa ac turpis origo sit, ea lex nominanda non est. nam legis causa iustitia, & lex ipsa iusta ac sancta debet esse. inde enim publicum exoritur commodum. publicum dico, & quo munitor imperium adversus hostilem vim, & quo privati cives, sua quique bona, suum quique jus, adversus privatorum injurias tuerentur. quod si hoc in omni bene instituta civitate, multo magis agnoscitur in republica Romana: quæ dum optimis legibus paret, malas autem vel abrogat suffragiis populi, vel tollit S. C. orbem terrarum pane universum imperio comprehendit. quæque civitates aut malas leges habuerunt, aut bonis non recte sunt usæ: aliæ vi externæ, aliæ domestica seditione conciderunt. quod & apud veteres sæpe accidisse legimus, & nostra non semel tempestate vidimus.

CAPUT XLII.

De potestate legum latarum.

Supereft de potestate legis. ea, quaeritur, primum utrum maxima, deinde, si maxima, utrum perpetua. quod pro nostra consuetudine breviter ostendimus. Erat in lege summa vis, non solum, quia eo quod erat lege sancitum, quiritur omnes tenebantur, quod tribus legibus, una Consulari Valeria Horatia, duabus Dictatoriis, Publicia, & Hortensia, sancitum supra diximus (paucas tamen excipio, quibus non omnes plane cives obstringebantur: quo de genere fuisse legem de repetundis, jam ostendimus: lata enim est post illas tres, Consularem unam, Dictatorias duas, à nobis proxime nominatas: &, quodcunque postquam populus iussit, id ius ratumque esse XII. tabul. lege sancitum est) verum etiam, quia non, ut pratoris edictum, item lex annuo spatio terminabatur, sed

vigebat usque dum alia lege abrogaretur: abrogari vero omnes licuit, præter Sacratas: quæ violatæ sæpe, abrogatæ nunquam sunt. abroganti vero non eadem, quæ violanti legem, pœna sancitur. cæteræ leges & abrogari omnes potuerunt, & abrogatæ multæ sunt. tamen nulla lata lex est, quæ ipsa se contra abrogationem quasi sanctionis sapimento non muerit. gravi pœna, multave ei, qui abrogasset, irrogata, at multi nactus abrogarunt, neque tamen ullam propterea iubere pœnam. dixi jam plus fuisse potestatis in eo, quod postremum populus iussisset, quam in eo, quod antea iussisset: id lege XII. tabul. sancitum esse. iustum autem populi & suffragia fuerunt, quibus abrogabantur leges. itaque non quid antea populo placuisset, sed quid ei postremum placeret, spectari solebat. sensit autem in hoc genere populus non semper è republica; nam quemadmodum sæpe malas leges bonus populus, sic interdum bonas malus abrogavit. à senatu vero nunquam lex ulla, nisi reipublica causa sublata est, ut, cum Appulejæ, Mario Consule referente, S. C. damnatæ sunt, quod ab hoste reipublicæ L. Appulejo Saturnino rogatæ essent: aut, cum Livia consilio Philippi Consulis sublata, quia contra auspicia, quæ servari lex Ælia jubebat, à M. Livio Drufo latæ judicarentur. erant enim quatuor omnino genera, (ut ipsa fere Ciceronis verba usurpem, quæ sunt in oratione pro C. Cornelio) quibus per senatum more majorum statueretur aliquid de legibus: unum ejusmodi, placere legem abrogari, ut Q. Cæcilio, M. Junio Coss. quæ leges rem militarem impeditent, ut abrogarentur. atque hoc genere non abrogabat legem senatus, (nam abrogare proprie populus dicebatur) sed, ut abrogaretur, statuebat. Alterum genus erat: quæ lex lata esse diceretur, ea non videri populum teneri, ut L. Marcio, Sex. Julio Coss. de legibus Livii: quæ ut uno S. C. tollerentur, Philippi Consul, Livii inimicus, obtinuit à senatu. ideo autem, hujusmodi legibus non videri populum teneri, senatus decernebat, quia, contra auspicia latas esse, augures monuissent. Tanta Roma fuit in auguribus autoritas, de quibus libro II. cap. 12. de Legibus hæc à Cicerone scripta legimus. *Quid religio ius, quam cum populo, cum plebe agendis ius aut dare, aut non dare? quid? legem, si non jure rogata est, tollere? nihil domi, nihil foris per magistratus gestum. sine augurum auctoritate posse cuiquam probari?* quæ ipsa, & alia, in libro de Religionem tractabimus. Tertium, de legum derogationibus, quod de genere per sæpe S. C. fiunt, ut de lege Calpurnia de ambitu, quæ derogaretur. Quartum genus, quod ea Ciceronis oratio mutua admodum est, neque in ipsa, neque in Pediano interprete, ac ne alibi quidem, quod sciam, invenitur: me tamen in eam partem conjectura ducit, ut existimem, cum aliquem senatus hostem judicaret, simul, ut ejus quoque leges, quæ quidem adversus rempublicam essent, tollerentur, eodem S. C. aut alio proxime facto, judicasse; quorum enim maxime legum causa perniciosus patriæ civis damnatus sit, & à republica remotus: eas ipsas leges in republica non habisse, sed abiectas illico esse, etiam si ab historia non prodatur, verum tamen simillimum est, quale fuit, quod de legibus Saturnini proxime, & de legibus M. Antonii in prima hujus libri parte diximus. Recte igitur semper, & iustissime senatus. A populo vero, aut ab iis, qui mercede conducti speciem quandam populi præ se ferebant, mercedem potius aut fraude, quam consilio, aut ratione, salutare civitati leges nonnunquam abrogata sunt, ut, rogante P. Clodio tribuno plebis Ælia de auspiciis, Fufia de diebus comitialibus. Postremum illud est, cum, verbo quidem, neque à senatu neque à populo, tacito autem omnium consensu per consuetudinem leges abrogantur. id quod & Julianus jurisconsultus notavit. Erat igitur in lege vis non solum maxima, quod Cicero in Philippica II. cap. 42. satis plane narrat, cum ait: *In publicis actis nihil est lege gravius: verum etiam perpetua*; siquidem verustate neque tolleretur lex, ut editum: neque debilitabatur, ut S. C. nisi si legis essent ejusmodi, ut reipublicæ minimum consilium viderentur, nam hæc contrarium usu non solum debilitatas, verum etiam plane extinctas, neque damnatum esse quemquam, quia fecisset adversus eam legem, quæ jam exerceri desisset, satis consistere video. leges autem

multæ, quamdiu respublica steterit, perpetuo jure valuerunt, cum, ipso libertatis initio, à primis Consulibus, ac jam ante à primis legibus lata essent. quibus ergo de legibus loquor, cum perpetuam vim legi tribuo. nam perniciosas leges, nec jure rogas, non perpetuo jure esse, sed tolli quam primum utile est: cuiusmodi multæ S. C. sublatae sunt. populus autem, quem sæpe à reipublica commodo mala rationes averterunt, rectam dijudicandis legibus normam non agnovit, sed utiles sæpe abrogavit, sæpe scivit inutiles. Illud tamen, quia pertinet ad abrogandi rationem, quod in Festo Pompejo notavi, non omittam: in sanctione legum adscribi solitum, ne per saturationem abrogari derogariue liceret, erat enim saturata, lex multo alii conferata legibus, accepto nomine à genere cibi, ex variis rebus condita. Quod apud Diomedem Grammaticum scriptum est, id autem eo placuit in sanctione adscribi, quia in lege, multis legibus permixta & insula, suffesse staus, quæ populum falleret, facile poterat: at in simplici lege, si de rogando derogandoque populus rogabatur, non difficile erat, id, quod derogabatur, quale esset, intelligere. Addam & illud, fractam esse legis vim, non modo cum alia lege nominatim abrogaretur, sed etiam, cum, non omnino tota, sed ejus pars lege posterius lata tolleretur: quod, derogare, dicebatur: aut, cum, nulla superioris legis mentione facta, aliquid ei contrarium posteriore lege rogaretur: quod erat, abrogare. atque, hoc quidem de genere, apud Livium libro IX. cap. 34. P. Sempronius tribunus plebis adversus Ap. Claudium censores in concione ita disputat: *Ideo Æmia potius legi paruerunt, quam illi antiquæ, quia hanc postremam populus iussisset, & quia, ubi duæ contrariæ leges sunt, semper antiqua abrogat nova.* Est etiam in II. de inventione cap. 49. ita scriptum: *In duobus contrariis legibus, utra posterius lata sit, considerare oportet, nam postrema quæque gravissima est.* Omnino quod legis vim maximam fuisse dixi, & eo dixi, non solum quia nihil esset lege gravius, & in publicis actis nihil observaretur magis, verum etiam, quia legis sententia pertineret ad omnes cives, & omnibus æqua jura describeret, præsertim à quo tempore Q. Hortensius Dictator rogationem tulit, de qua jam mentionem fecimus, ut, quod plebs sanxisset, eo quiritur omnes tenerentur. verum tamen duo genera legum excipio: alterum, quod non omnes cives: alterum, quod omnes quidem, sed dispari jure comprehenderet. primum enim illud apud Ciceronem libro III. ad Atticum observavi, quæ legem aliquis tribunus plebis ferret, ea lege collegas ejus obstrictos minime fuisse. deinde, ut omittam leges alias, quibus senatores tenebantur, cæteri autem erant ordines liberati: quæ legem, ne quis judicio circumveniretur, C. Gracchus tulit, eam pro plebe, non in plebem esse latam, declaratur in oratione pro Cluentio, posteaque L. Sylla Felix, cum ejus rei quaestionem sua lege constitueret, populum Rom. quem ab hoc genere liberum acceperat, alligare novo quaestionis genere ausus non est, ergo hæc lege, quæ primum Sempronia fuit, de C. Gracchi latoris nomine: deinde Cornelia, postea quam L. Sylla, lege lata, quaestionem & ipse ejusdem rei constituit: quæ deinde potius, quam Sempronia, ejus generis judicia sunt administrata: hæc, inquam, lege, ut est in oratione pro Cluentio, senatores, & ii, qui magistratum gesserant, soli tenebantur: ut quemadmodum recte agentibus plura præmia, sic plura peccantibus judiciorum pericula proposita essent. Lege etiam Julia de pecuniis repetundis equestrem ordinem non fuisse alligatum legitimus in oratione pro Rabirio Posthumo. in oratione vero pro Cluentio, quæ lex item de pecuniis repetundis nominatur, quæ & ipsa præter ordinem senatorum nemo tenebatur, Julia non fuit, ut ex temporum examinatione, quæ me sæpe magnis erroribus expedivit, facile conjeci. nam cum, Juliam de repetundis latam esse à C. Cæsare in primo consulatu, notum sit vel ex historia, vel è Ciceronis orationibus, atque epistolis: orationem autem pro Cluentio annis aliquot ante Cæsaris consulatum Cicero prætor habuerit: sequitur, ut omnino, quod ad nomen attinet, diversæ leges fuerint. Quænam igitur fuit, dicit aliquis: Cornelia, L. Sylla: ex qua multa in suam legem postea Cæsar transulit, de qua sic in ea pro Posthumo cap. 4. *Si est hec novum in lege*

Julia, sicuti multa sunt severius scripta, quam in antiquis legibus, & sanctius judicata: hanc etiam consuetudo hujus generis judiciorum nova. In hoc totidem verbis translatum caput est, quod fuit non modo in Cornelia, sed etiam ante in lege Servilia: per deos immortales, quid agimus iudices, aut quem hunc morem novorum judiciorum in rempublicam inducimus? Reliquum est, ut de lege agamus, quæ omnes quidem cives, dissimili

tamen conditione adstringeret. at hoc quidem cum multis exemplis probare possim, uno contentus ero. Fuit igitur hujus generis Tullia de ambitu: qua lege aliam plebi, aliam senatoribus interrogatam esse poenam, constat ex oratione pro Murena. id quod ostendimus jam, cum de legibus capitalia crimina vindicantibus ageretur, Dictum est de legibus. ordiemur nunc de magistratibus.

F I N I S.

PAULI

PAULI MANUTII

LIBER DE SENATU ROMANO.

Illustrissimo & Excellentissimo,

JACOBO BONCOMPAGNO,

DUCI SORÆ, MARCHIONI VINIOLÆ, &c.

uis erga te parentis mei amor, dum viveret, quanta in te observantia, quodnam studium existerit, plerique omnes norunt; omnium illius viri similium amore, observantia, studio dignissime, JACOBE BONCOMPAGNE, Illustrissime; norunt, inquam, ex amicis utrique vestrum communibus fere omnes, itemque omnes ii, qui ejus epistolam ad Te, qua suum Commentarium in orationem Ciceronis pro Archia Tibi *πρόσσεφώνουσα*, legere minime gravati sunt. Quamobrem hæc pluribus commemorare, probareque aliis haudquaquam necesse existimo. Tantum hoc loco illud, non Te ipsum, qui mei sensum de Te, propensionemque adversus Te animi mirificam minime ignoras, verum alios admonitos velim; Si ego patris ut fortunarum, sic quoque amicitia, qua ei cum pluribus fuit, hereditatem adii, quo jure non parva mihi Tecum conjunctio intercedat necesse est, sique hanc conjunctionem tanto mihi usui, atque ornamento esse voluisti, ut non mihi Mæcenas, (nam id nomen levius mihi Tuis singularibus, ac prope divinis in me esse meritis videatur) verum, ut Augustus Maroni, Deus aliquis appellandus sis, qui me ab inferis pene revocaris, Tua quidem certe semper commemoranda liberalitate affectum excitaris, nonne ingratissimus omnium, atque omnis expertus humanitatis esse videar, si, cum Tibi prope quidquid sum secundum Deum Opt. Max. uni acceptum referre debeam, non me, fortunæque meas, ingeniique mei monumenta, vitamque ipsam dicere velim? Nam, ut ea, qua mihi abs Te profecta sunt, quotidieque proficiuntur commoda, taceam, ex quibus maximam rei familiari, dignitati, ac laudi meæ accessionem fieri sentio, Tu mihi illius omnis auctor otii, quidquid illud est, quod ad literarum studia confere, unde hauriam quæ studiosis grata, atque utilia futura sint, Tuque facultatis illius elargitor, qua non meas solum, sed etiam alienas lucubrationes typis mandare, & ad communem omnium utilitatem in lucem proferre possim. Quod si ergo mea, cur non item patris mei monumenta nondum edita in Tuo nomine prodire, Tibique nuncupari velim? qui, mihi Tecum ante institutam amicitiam ut quoad possem, officiis tuerer, eaque mihi nihil carius, nihil honestius, nihil ad omnia mea studia, atque ad omnem vitam præclarior esse ducerem, sapissime admonerat. Ego igitur, qui illas tantum non postremas voces, præcepta, inquam, illa postremæ ejus voluntatis, quæ ut pie, sancteque coli à nobis, ac servari debeant, tam multa à Sapientibus caventur, religiose ad hunc usque diem servarim, & coluerim, atque in amicitia, & unius Tui patrocínio omnia posuerim, in posterum à me ipso desiscam? Dii meliora. Quid igitur? Interpretatione usus sum, ut puto, fideli, ut ex verbis patris mentem conjicerem, quanam esset. Cum enim inter quædam ejus scripta, quorum partim ab ipso inchoata, partim etiam affecta, relicta sunt, esset hic de senatu Rom. libellus; inii consilium ejus mandandi typis, justisque, ut dixi, de causis Tuo Illu-

Q9999

strissimo

strissimo nomini nuncupandi. Quod si rem gratam unquam patris manibus feci, me gratissimam nunc facturum certo scio, qui Te huic commentario, his ejus vigiliis, quarum partem maximam Tibi fuisset consecraturus si diutius vixisset, patronum adlegerem. Suscipe igitur munus hoc, quod non solum meo, sed patris ipsius nomine ad Te mitti velim existimes. Quod etsi longe serius aliis ejusdem argumenti commentariis, à doctis viris conscriptis, editur, longe tamen prius ab ipso scriptum scias velim; ne putes, in quibus ipsi cum aliis convenit, ea surripuisse ab aliis. in quibus enim aliter sentit, ut nulli suspicioni locus est, sic ego doctorum relinquam judicio, cuinam standum sit; atque ipsis, qui patrem semper fecerunt maximi, & in antiquarum rerum Romanarum cognitione permultum ei detulerunt, causam integram deferro. Tu, quod reliquum est, me, ut facis, ames, ac foveas, deprecor: atque Sanctissimo, ac sine controversia Beatissimo Pontifici GREGORIO, cujus virtute, doctrina, ac sanctimonia si seculum unquam ullum, hoc certe nostrum AUREUM vocari jure meretur, aliquando meam in Eum singularem observantiam in memoriam redigere ne dedigneris. Fortunet Deus Opt. Max. consilia Tua. Venetiis, Kal. Jan. M. D. LXXX.

Illustriss. atque Excellentiss. D. T.

Devotissimus,

ALDUS MANUTIUS.

PRO OE-

P R O O E M I U M.

IN omni re, atque in omni sermone, nisi ea, quæ agimus, aut eloquimur, ita componamus, ac digeramus, ut suis singula locis constituantur, nihil unquam neque venisse, neque pro nostra voluntate perficietur. primum enim abest decorum illud, quod ex partibus apte coherentibus existere, elucereque videmus: deinde fit, ut, qui nostris consiliis propositus est finis, eum consequi sine ordine, hoc est, sine ratione, non liceat. quæ in re philosophiam, omnium recte dictorum, recteque factorum parentem, satis pro ejus merito ac dignitate laudare nemo poterit: quæ nobis eas causas, unde ordinis origo fluxit, suo lumine patefecit. quod nisi ita esset, & nisi ea duce uteremur, magnis in tenebris, magnisque in erroribus versari necesse erat. Ego igitur, cum ad urbis Romæ instituta memoria prodenda, quo nullum esse argumentum illustrius intelligebam, animum adjunxissem, feci, quod ab iis, quibus ipsa philosophia magistra fuerat, esse factum animadvertentem: cogitavi primum ad ipsam rem, de qua scripturus essem: tum ad ordinem, quem in explicanda re sequi conveniret. quod ad rem attinet, occurrerant illa, ei, qui aliquid ita literis mandet, ut posteritati consilium optime velit, non satis esse, quid actum sit, explicare: sed operam simul esse dandam, ut, & à quibus, & ubi, & quando quidque actum sit, studio, atque industria persequatur. erat igitur mihi accurate cogitandum, ut illustria quaque de hominibus, de locis, de temporibus, de rebus exponerem. cumque in hanc sententiam ipsa me ratio perduxisset: tum nullo sum vehementius incitatus, posteaquam M. Varioni, Romanorum omnium doctissimo, idem placuisse, apud Augustinum in eo libro animadverti, qui de civitate Dei inscriptus est. Cum enim ille vir, quo nemo unquam inter Latinos neque plura, neque meliora scripsit, rerum humanarum divinarumque notitiam literis consignare, posterique tradere instituisset, universi operis argumentum ab hominibus, à locis, à temporibus, à rebus derivavit: cur autem homines ante loca, & loca ante tempora, & tempora ante res collocarit: hoc, quia pertinebat ad ordinem, de quo post inventam rem considerari à me oportere dixi, examinandum. & quam liceret accurate, investigandum constitui. sic igitur cogitavi: ubi pluribus in rebus, quæ nobis tractanda sunt, ordinem quaerimus, tum naturam spectari solere, tum dignitatem. quæ natura priora sunt, ea, quod ad naturam attinet, priorem quidem locum sibi jure vindicant: sed, quia nonnunquam ab aliis, quæ posteriora sunt, dignitate vincuntur, dignitati natura cedit, & ignobilioribus nobiliora in ordinis ratione præponuntur: quæ vero ejusmodi sunt, ut simul nata, simulve fuisse videantur: ea, quia, quod est naturæ, in eo paria sunt, dignitatis habita ratione disponentur. Cum igitur M. Vairo, homo peracutus, & quod illius scripta declarant, in Aristotele versatus, hominem & locum consideraret, hominemque esse loco naturæ posteriori intelligeret, quia omnis homo est in loco, & quod aliqua re continetur, ipsa re, quæ continet, posterius est, omnis natura, dignitatem secutus est, hominemque loco, naturæ posteriorem, quia tanquam locum continetur à loco, dignitate priorem, quia rebus inanimatis animata præstant. anteposuit sequebatur post hominem & locum loci & temporis comparatio. in his, cum natura potius, quam dignitate, differant: non ad dignitatem, sed ad eam, quæ una differunt, naturam spectari necesse fuit. Iam enim, tempus esse non posse, nisi locus sit: quia tempus est mensura motus, & omnis motus est in loco: locus autem ut cum tempore sit, necesse non esse: quia nihil ad definitio-

nem loci tempus affert. quod si tempus à loco pendet, locus autem à tempore non item, non re tempus loco, sed locum tempore natura priorem esse constat. verum, quia, ut ante tempus locus esset, non tamen necessario sequebatur, ut tempus ante rem, (poterat enim ita tempus esse post locum, ut non tamen proxime sequeretur) in his quoque habita natura ratio est: & quia non esse res sine tempore, tempus autem sine re esse potest, ex utriusque natura patuit, ita ante rem constitui tempus oportere, quemadmodum ante tempus locum, & ante locum hominem esse collocandum, ipsa jam ante ratio demonstraverat. Recte igitur Vairo prius de hominibus, quam de locis, ex dignitate: & prius de locis, quam de temporibus, de temporibus, quam de rebus, ex natura, sibi agendum putavit: recte igitur & ipsi fecimus, quod in nostris Romanarum antiquitatum libris eundem, quem Vairo probaverat, ordinem secuti sumus, non tam hominis autoritate, & exemplo, quam, ut ostendimus, ipsa ratione, & veritate commoti. Romana respublica, ut homo ex anima & corpore, sic ipsi è senatu & populo constituta, ceteris rebus publicis tantum antecelluit, quantum homo ceteris animalibus. sed, quia communis quasi quadam lex est in omnibus rebus, ut ordinem diuturnitas, perturbationem iociter consequatur: propterea, quam diu veteres leges, & instituta majorum in urbe Roma vigerunt, tam diu stetit imperii dignitas, neque rempublicam aut externa vires affligere, aut ulla debilitate domestica seditio potuit. ubi vero extraordinariis imperiis locus esse cœpit, & civium animos pecunia cupiditas infusa corripuit, aut gratia delenivit: tum, primo quidem de suo statu moveri, ac leviter quasi nutare respublica cœpit: deinde, cum ad eam confirmandam aliis animus, aliis consilium deesset, vehementius labefacta, ad extremum tota corruit. quæ in cogitatione cum & diu, & peratente essem versatus: ipsa mihi ratio facile persuasit, ordinis & conservationis causam à senatu emanasse, perturbationis & interitus à populo. quare, ut nos quoque ordinem tueamur, qui quanti sit, exemplo magnarum rerum intelligimus, de senatu primum, mox de populo narrabimus: tum, quæ ad explicandam Romarum rerum notitiam pertinent, reliqua, suo quidque loco, persequemur.

C A P U T I.

De origine senatus.

Romulus, primus Rex, & creator Urbis, matre Rheæ Sylvia, virgine Vestali, incerto patre natus, cum Numinis, materno avo, regnum Albæ, cæso ejus fratre Amulio restituisset: magna quadam animo spectans, satis ducentibus ad Urbem condendam cum tribus hominum millibus Alba profectus, in Palatino colle, ubi à Faustulo pastore, ejusque uxore Laurentia fuerat educatus, optimo augurio sedem constituit. Ibi parvæ Urbis, quæ domine gentium futura erat, jactis fundamentis, cum se suosque muro circumducto munisset: universam multitudinem in tres partes, quas tribus appellavit, distribuit, & unamquamque partem in decas, quas curias nominavit: ut ex tribus tribubus triginta omnino fierent curiæ, quæ suum singulæ sacellum, ubi sacra facerent, deosque colerent, habuerunt: curiæque & ipsa sacella sunt appellata. post hanc distributionem in partes, aliam rursus in hominum genera fecit. non enim, ut quædam nationes, viribus impetuque corporis fretæ, in armis omnia posuit: sed ita se ad incrementa regni optime consulturum arbitratus, si consilium viribus adjungeret: ex omni civium numero

centum deligi voluit, qui aetate, atque prudentia ceteros anteirent. in quo sapientissimi Regis moderationem & ingenium licet animadvertere: qui neque sorte in senatu instituendo, neque suo tantum iudicio sibi utendum censuerit: cum, maximi momenti rem si forti committeret, imprudentia videret esse: si suo iuvius iudicio, arrogantia, sortem igitur exclusit omnino: iudicium in summo honore mandando & suum esse noluit, & civitatis: sed ita, ut civitas majorem, quam ipse, qui Rex erat, ipse majorem, quam unus civis, potestatem haberet. ita, cum civium gratia tribueret plurimum, habuit tamen, quam debuit, suae quoque rationem dignitatis. quem enim ipse, qui pro regio iure senatores legere omnes posset, unum modo legisset, in quo praecipuo iure fuit, quia reliquorum civium, ut unus aliquis unum senatorem legeret, nemini concessit: civitati, ut reliquos nonaginta novem legeret, largitus est. Nam, cum tres tribus, & ex tribus triginta curias, ut diximus, fecisset, primum à singulis tribubus trinos senatores, hoc est, novem omnino, creati iussit: deinde à singulis curiis item trinos, qui nonaginta fuere, ita ad novem, quos tribus legerant, additis nonaginta, quos curiae crearent, & eo, quem ipse primum legerat, quasi duce adjuncto, centum consiliariorum numerum explevit. hos ad privatorum rerum consultationem non adhibebat: sed ita constituit, ut de privatis injuriis, & ipse sine senatoribus, & senatores sine ipso iudicarent, ipse de maximis, senatores de minimis, at vero, quae ad regnum spectarent, omnia per eos cognosci, statuique voluit: quodque major pars censuisset, id vincere. Quod institutum Dionysius Halicarnasensis, vel veritatem secutus, vel ambitiosus in suos, Romulum à Laconibus transulisse narrat: apud quos non pro suo iure, quidquid velent, Reges peragebant: sed juris omnis publici penes senatum potestas erat. Hoc quidem aliquandiu Romulus servavit: mox & diuturna consuetudine regnandi, & multis magnisque victoriis elatus, cum ad suum arbitrium revocare omnia cepisset, nihil ad senatores referret, non abfuit suspicio, ab iratis ob eam causam ad Caprae paludem fuisse disceptum. Fuit vero senatus eximia dignitas & ante reipublicae tempora, & multo etiam magis post liberam civitatem: isque ordo ceteris ordinibus, publicisque consiliis omni honore, atque auctoritate semper antecessit. *populo enim, quod ait Livius, magistratus praerant, magistratibus autem senatus, quod ipsum & Cicero in oratione pro Sextio c. 65. satis plane significat his verbis: Maiores nostri, cum Regum potestatem non tulissent, ita magistratus annuos creaverunt, ut consilium senatus reipublicae proponerent sempiternum, senatum reipublica custodem, praesidem, propugnatorem collocaverunt. hujus ordinis auctoritate uti magistratus, & quasi ministros summi consilii esse voluerunt.* Patres autem senatores appellati, tum ob honorem, tum ut civitatem patria quadam caritate, studioque complexi, totam suis consiliis, suaeque prudentia forent. inde patricia familiae, quae ab his originem duxere, nomen acceperunt. Atque à principio sacra curae, magistratus gerere, jus dicere, tantum ad patricos, id est, ad senatores, pertinuit. plebeijs agros plerique colebant: & ut homines rudes, civilibus negotiis abstinere, rustica re, aut quastuariis artibus victum sibi comparantes, ab agris in Urbem veniebant, vel ut magistratus crearent, vel ut leges sciscerent, vel ut bella, à Rege rogati, sussagijs juberent. haec enim tria, cum cetera per senatum omnia curarentur, à populo stantebantur: & hanc illi potestatem Romulus permisit, neque tamen absolutam, sed ita, ut, quod plebs iussisset, id tum demum ratum esset, si senatus idem approbasset. Post exactos Reges video rationem esse commutari. non enim de plebis iussu senatus iudicavit. sed ea, quae senatus decreverat, populi arbitrio subiecta, tanquam à domino pendebant, praeteritum si aut ad magistratus, aut ad leges, aut ad bellicam rationem spectarent: ut confirmanda potius per populum, quae senatus decreverat, viderentur, quam, quae populus iusserat, per senatum. quod magnis in republica motibus & contentioni-

bus causam praeiit, in quem fere morbum omnes civitates delabi necesse est, quae, ne peregrinis militibus ad bella utantur, plebem urbem armis alluere patiuntur. infestis enim facile plebs, &, ubi se, quod libeat, intelligit posse: quid liceat, non attendit, vi contra consilium, armis contra leges utitur. ita fit, ut gubernacula reipublicae, extorta de manibus optimorum ac sapientissimorum civium, improbi & imperiti homines, nullo publico consilio, pro sua temeritate, libidineque tractent. quod cum evenit, tum libertas, quasi recto cursu amissa, fluctuat, & jactatur, non quatenus conservari possit, sed usque eo, ut naufragium passi disperdatur. quae quia in utrumque partem satis accurate disputabuntur in eo libro, in quo tres trium atatum florentissimas republicas, Spartanam, Romanam, Venetam, inter se comparabimus, omisso, quod hujus loci non est, argumento, id, quod institimus, persequamur.

Romulus, ut erat singulari consilio & alta quadam mente praeitus, cum videretur, ne quid injuria plebs, per inscitiam circumventa, à senatoribus ferret: indeque concordiam, sine qua diuturnum nihil est, exorta seditio dissolveret: universae civitatis animos quasi quodam necessitudinis vinculo conjunxit. constituit enim clientelas & patrocinia, quod erat hujusmodi, ut plebeijs patronum sibi deligerent & senatoribus, quem quisque veller, senatores plebeijs in clientelam receptis fidem suam ac studium benignissime praestarent. Erat autem haec inter utrosque officiorum vicissitudo, ut patricii plebejos, ab usurerum urbanorum imperitis, consilio erudirent, accusatos defenderent, praesentes, absentes, omni ope tuerentur, contra, clientes ad collocandas senatorum filios, si parentibus copia non suppetrent, de suo conferrent: in aris alieni dissolutionem gratuitam pecuniam erogarent: ab hostibus in bello capios redimerent, in magistratibus & honoribus officiosa sedulitate deducere, ac reducerent. quod si clientem patronus, aut patronum clients accusasset, contrave testimonium dixisset, aut suffragium tulisset, is proditoris lege tenebatur, eumque qui occidisset, pie facere, & inferno Jovi hostiam mactasse putabatur. atque hujusmodi clientelae quamquam ab initio potissimum urbanae plebis causa sunt institutae, tamen per ea, quae consecuta sunt, tempora, aucta jam Urbis ditio, ita sunt amplifatae, ut non colonia solum, sed gentes etiam, ab bello victae, aut societate amicitiaeque populo Romano conjunctae, sese civium Romanorum in patrocinia contulerint. sic M. Marcellum Syracusani, Q. Fabium Allobroges, alios alii, à quibus victi fuerant, eisdem post victoriam patronos habuerunt. cujus officii tanquam hereditas etiam ad posterum pervenit. nunquam enim neque Siculis Marcellorum, neque Allobrogibus Fabiorum fides officiique defuerunt. Factum est autem, ut, quam diu soli patricii senatum renuerunt, tam diu sub eorum tutela plebejae familiae fuerint. ubi vero non patricijs modo, sed generatim omnibus civibus senatoria dignitas patuit: tum, ut cuique magis libuit, patronum sibi, sive patricium, sive plebejum, adoptavit. discrimen enim in deligendo nullum esse potuit: cum, honoribus inter omnes communicatis, atque plebeji hominis ac patricii polleter auctoritas.

Sed, ut tanquam in viam, unde paululum diverit, oratio redeat, quae fuerit in primis senatoribus creandis ratio, ea quae jam exposuimus, declarant. reliquos senatores, qui deinde ante liberam civitatem, aut in demortuorum locum suscepti, aut augendi senatus causa creati sunt, non populi sussagijs, sed voluntate iudicioque Regis in amplissimo ordine pervenisse existimari. neque vero me in hanc opinionem inanem quadam conjectura ducit: sed Livij sequor auctoritatem, quae haec sunt verba libro IV. cap. 4. in concione C. Canuleji tribuni plebis: *Carent, ne societatis sanguis, quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique orundi ex Albanis & Sabinis, non genere, nec sanguine, sed per cooptationem in patres habetis, aut ab Regibus lecti, aut post Reges exactos jussu populi, sinceram servare privatis*

privatis consiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe, neque vestras filias forevseque enubere spondendo? Id & Festus confirmat his verbis in Præteriti: *Reges legebant, sublegebantque quos in consilio publico habuerunt.* Intelligit autem de aucto senatu, cum ait, *Legebant, cum vero, sublegebant, de suffectis in demortuorum locum regno sublato, utrum à populo, an à censoribus creati senatores sint, absurde nonnulli dubitant. nam, etsi utrumque legitur, non tamen alterum esse verum, alterum à veritate dissentire necesse est. omnem enim dubitationem tollit una distinctio. à Regibus ejectis cooptandorum senatorum jus populus habuit in multis annos, id est, donec censores creati sunt. censura non illa quidem ob eam causam est inducta, ut esset magistratus, à quo uno sine populi suffragiis senatores crearentur, sed, quod in populo per multos annos incenso neque discedi census poterat, neque Consulibus, cum tot populorum bella imminerent, temporis fore satis ad id negotium videbatur. deinde tanto incrementum, ut ait Liv. 1v. 8. hic magistratus auctus est, ut morum disciplinaque Romana penes cum regimen, senatus equestrisque centuriæ, æcoris dedecusque discrimen sub ejus ditione, publicorum jus privatorumque locorum, vestigia populi Romani sub nutu atque arbitrio essent. Creavit igitur senatores populus ante censuram institutam, atque etiam post censuram per aliquot annos, ut ex Livianis verbis, quæ proxime recitavi, facile colligitur. Censorum deinde potestas fuit in legendo senatu. quod autoritate veterum confirmare, puto esse supervacaneum. millies enim in historia scriptum est, at de populo senatores creante, quia non ita crebris exemplis declaratur, ea, quæ sunt in Canuleji concione, Livii verba hunc in locum transferre necessarium duximus. quod si quis uno exemplo contentus non est, illa Ciceronis in oratione pro Sex. cap. 65. quæ sunt apertissima, ad Livii testimonium adiungat. *Maiores, inquit, nostri, cum Regem potestatem non tulissent, ita magistratus annos creaverunt, ut consilium senatus reip. præponerent sempiternum, deligerentur autem in id consilium ab universo populo, adituque in illum summum ordinem omnium civium industria ac virtuti pateret.* Quibus verbis non modo id, quo de agimus, patet, senatores universi populi suffragiis à principio creatos esse: verum etiam hoc significatur, honorem illum non solis patriciis fuisse mandatum, sed, contra quam Reges instituerant, promiscue modo patriciis, modo plebeis, uti maxime consilio, meritisque erga rempublicam præstarent. quo factum est, ut nunquam viris fortibus, ac sapientia præditis, civitas egerit. est enim, ut ille inquit, *divinum bonum honor:* & ad præclare agendum nihil magis, quam honoris gloriæque cupiditas, impellit. quod si præmiatolluntur, & debita virtuti merces denegatur, languescit in civibus industria, & extinguuntur animorum illa vis, atque alacritas, quam etiam in iis, qui obscuris parentibus nati sunt, proposita merces facile solet excitare. quocirca reipublica rationibus in eo consilium est egregie, quod bene merentibus, si peregrini essent, civitas: si cives, ordo in civitate amplissimus præmii loco datus est. sed, ut in re pergamus (paullulum enim extra rem egressa videtur oratio) quæri potest à curiosis hominibus, quibus comitiis à populo senatores crearentur, curiatisne, an centuriatis, an tributis. hic, si omnis nostra cognitio pendet ab exemplis, &, nisi veterum testimonio comprobetur, inanis est: sane, quid dicam, non habeo, valdeque mihi, quod adjungat, aqua hæret. nomen enim comitiorum, quibus senatoria dignitas ante ceteros censores tribuebatur, nulli priorum docent antiquorum libri. sin autem, ubi exemplorum inopia laboramus, aliqua tamen veritatis investiganda spes relinquatur: non deest, quod quærentibus responderem. puto enim, nec opinor absurdum esse, quod puto, cum senatoris ordo ceteris ordinibus dignitate præstaret, eos homines, qui in illum ordinem adscripti sunt, iis comitiis id munus accepisse, quæ omnium comitiorum præstantissima, ac nobilissima duceretur. ea porro sine dubio*

centuriata fuerunt, quibus & majores magistratus creatos, & maxima bella esse iusta, & leges eas esse latis, quæ maxime à republica viderentur, vetustatis monumenta declarant. Creatis vero censoribus, creatos esse curiatis comitiis senatores, legitur apud Festum in Præteriti: in quo scripta sunt hæc: *Trifuntia potestate sanctum est, ut censores ex omni ordine optimum quemque curiatum in senatu legerent.* Vetus illud Romuli institutum, qui primos senatores curiatis comitiis legi voluit, spectantur sine dubio tribuni plebis idque renovandum existimant. Injicitur & in eo scrupulus, quod, exactis Regibus, potestatem legendorum senatorum ad populum delatam esse diximus. hoc enim Livius II. 1. & Tacitus XI. 25. 2. & Festus refellere omnino videntur: qui senatum, quem Tarquinius Superbus cadibus exhauserat, novis senatoribus repletum ac restitutum à Consule prodiderunt. etsi, cum in re consentiant, differunt in nomine. nam Livius, & Tacitus L. Brutum Consulem nominant, Festus P. Valerium, cui Publicola cognomen fuit, ego, etsi, uter fuerit, ad rationem doctrinæ nihil attinet, Livium tamen, & Tacitum potius, quam Festum, sequi malim: primum, quia libentius & duobus, quam uni, & vetustioribus, quam recentiori, assentior: deinde, quia, cum L. Brutus ad constituendam libertatem omnes curias, omniaque studia ita intenderet, ut singularem in eo, maximeque propriam laudem ferret, qui etiam filios suos, de restituendo Tarquicio Rege cogitantes, interfecti jussit, inter primas illius actiones eam fuisse consentaneam est, quæ ad confirmandam custodiendamque libertatem momenti plurimum habere videretur. nam, si sapientium consilio, & consulentium autoritate civitatibus consulitur, consilium in senatu summum fuit, auctoritas vero, etiam Regum ætate, maxima. quare, quod è publica re maxime fuit, id nulla interposita mora factum esse verisimile est: ut tria L. Bruti præclara facinora pro iuducenda statuendaque libertate numerentur: num, quod & primum, & omnium maximum fuit, Regem Tarquinium ejicere: alterum, Consules creare, dignitate Regia, potestate legibus definita: tertium, senatum constituere, cujus autoritate Consules uterentur. Hac de Consulibus nomine. de re ita statuo, in eo, quod dixi, de populi potestate in senatoribus legendis, Livii, & Taciti, & Festi sententiam ab opinione mea non discrepare. nam senatores illos, qui ad explendum trecentorum numerum creati sunt, lectos quidem primum judicio Consulibus existimo, deinde tamen, ipso, qui legerat, Consule ferente, populi suffragiis esse comprobatos. quam in creandis senatoribus, ante censorum tempora, perpetuam fuisse consuetudinem duco: ut neque Consul sine populi consensu senatorem ullum fecerit: neque populus, nisi de quo rogetur a Consule, suffragia tulerit. quod si, quod factum deinde non est, uni L. Bruto licuisse velis, ut sine populi suffragiis centum & sexaginta quatuor homines (tot enim fuisse Festus ait) in curiam iuduxerit, detur hoc viri excellentis eximia virtuti: ut, quem vindicem, autoremque libertatis populus habuerat, ejus restituendo senatu liberum esse iudicium voluerit. Reges igitur primum senatores creantur, sed Romulus, quod ex Dionysio liquet, curiatis comitiis, reliqui Reges nullis, opinor, comitiis, ipsorum arbitratu: quod à Livio, ex Canuleji persona, traditum ostendimus. in republica, censoria potestate nondum inducta, creatos à Consulibus, aut à tribunis mil. Consulari potestate, docet Festus: comitia nulla nominat. ego tamen, quæ non nominat, excludi non puto, sed videlicet id significat, iudicio primum Consulem, aut tribunorum delectos, qui senatoria dignitate honestarentur: deinde, quos illi delegerant, populi suffragiis mox esse comprobatos, etiam si non aperte narrat, licet tamen intelligere: neque dubitationi locum ullum Livius relinquit, cum ait in eadem illa Canuleji concione: *Aut ab Regibus electi, aut, post Reges exactos, jussu populi.* nec à Livio dissentire Ciceronem ostendimus, qui scripserit illa in oratione pro Sextio:

*Deligerentur in id consilium ab universo populo. De numero autem senatorum, quos Romulus legit, aut quos alii Reges adscripserunt, difficultas quaestio est: de qua nostrum sententiam exponemus: ut moneri tamen, & corrigi, si minus recte fenserim, facile patiar, atque adeo vehementer cupiam. Romulus, ut Dionysius teste jam probatum est, centum creavit, ex iis tantum, quos ipse secum adduxerat postea civitate Sabiniis communicata, totidem adscripsit. quod idem Dionysius, & praeterea Plutarchus ostendit. à Romulo ad Hostilium, qui tertius Romæ regnavit, ducenti tantum fuerunt. nam Numa senatum non auxit, totus ad res divinas conversus. Hostilius, Alba eversa, non plures senatores, sed plures patricias familias fecit, quarum ordinis senatorii possent esse participes. ita quasi seminarium auxit. ita creandorum senatorum, septem patriciis familiis, quas Dionysius, Liviusque nominant, adjectis, numerum tamen, qui antea fuerat, eundem reliquit. Secutus est Ancus Marcius. hic neque ad senatum, neque, quod traditum sit, ad patricias familias addidit. Quintus Rex Tarquinius Priscus senatores centum allegit: ut omnino trecenti fuerint, de quo Livius l. 35. Nec minus, inquit, regni sui firmandi, quam augenda reipublica memor, centum in patres legit: qui deinde minorum gentium sunt appellati. At Cornelius Tacitus libro XI 25. 2. familias majorum gentium à Romulo, minorum à L. Bruto dictas esse narrat. ego hoc nomen commune omnium fuisse crediderim, qui tam à Tarquinio, quam à L. Bruto, ut ait Livius, aut, ut Festo Pompejo placet, à P. Valerio Bruti collega, suffecti sunt. sicuti &, patres conscriptos senatores eos dictos esse, crediderim, quicunque ad veteres patres, quos Romulus scripserat, vel à Tarquinio, vel à Consulibus post ejectos Reges adscripti sunt. quod tamen haud sane diuturnum nomen fuit. nam reipublicæ temporibus hac appellatione senatores non distinguebantur, sed omnes aequè modo patres, modo patres conscripti dicebantur. Sed de trecenti à Prisco factis magna inter Livium, & Dionysium, ac Plutarchum videtur esse controversia. nam Livius libro l. 17 centum modo senatores fuisse, cum Romulus obiit, non dubie significat his verbis: *Tunc deinde patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adiretur. & esse igitur aliquod caput placebat: & nemo alteri concedere in animum inducebat, itaque rem inter se centum patres, decem decurii factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summa rerum præsent, conficiant. decem imperabant. unus cum insignibus imperii, & lictoribus erat. quinque dierum spatium finiebat imperium, ac per omnes in orbem ibat: annumque intervalum regni fuit. id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, interregnum appellatum. fremere deinde plebs multiplicatam feritatem: centum pro uno dominos factos. centum nominat. de centum è Sabina gente à Romulo creatis nusquam meminist. At Dionysius libro Romanae historiae II. p. 111. & Plutarchus in Romuli vita p. 30. A. ducentos fuisse post initam cum Sabinis societatem, plane narrat. utrum igitur Livio nostro, an duobus Gracis, habenda fides est? rem pendere soleo, non homines, si consequi veritatem non licet, in re dubia, quod verisimilius est, sequor veri autem multo similis est, quod Dionysius, & Plutarchus tradunt, ducentos fuisse Romæ senatores, cum Romulus interiit. nam si, ut ipse Livius ait, non modo commune, sed concors etiam Romulo, & Tatius regnum fuit, quis credat, ejus ordinis, qui esset in civitate amplissimus, expertes Sabinos fuisse? quæ ista inter duos populos communio, quæ concordia fuisset? at homini in Italia nato Romanas res notiores fuisse, quam Gracis, verisimile est. immo Gracis potius, qui Romæ viverent, quam Italo, qui Patavii, hoc mihi ita videtur. cupio tamen ab iis, qui mihi iudicio doctrinaque præstant, judicari. ipse enim me, ut ingenue fatear, non satis explico. nam si de ducentis senatoribus contra Livium cum Dionysio, & Plutarcho sentimus, nos quidem, ut diximus, quod ad hanc partem attinet, verisimi-**

*le sequimur: sed ex altera parte difficile in nodum incidimus: quia, trecentorum senatorum numerus à quo Rege sit explicatus, non facile statuemus. ab Hostilio-ne dicemus? at post eum Tarquinius Priscus centum addidit. à Prisco? at Hostilius ante eum ex Albanis familiis, ut cum Livio Dionysius affirmat, ordinem senatorum auxit. plures igitur, quam trecenti, videntur. dixi eundem, nec nihil omnino dicerem, componi rem ita posse, ut Hostilius non senatum, sed eorum familiarum, unde senatores legi solerent, numerum adduxerit. verum, quod dixi, vereor ut satis firmum sit: cum & Livius libro l. 30. de senatu ab Hostilio Rege aucto manifeste narret, ait enim. *Templum ordini ab se aucto curiam fecit, quæ Hostilia usque ad patrum nostrorum ætatem appellata est: & Dionysius libro III. familias Albanas ab Hostilio senatus participes esse factas, non obscure dicat. quare, ut in dubia causa, vetus illud, Non liquet, pronuntiabimus. Oritur etiam alia dubitatio, cur Plutarchus in Noma, cum de Rege in Romuli locum succedendo ageretur, centum & quinquaginta senatores fuisse dicat. in quo neque cum Livio, & Dionysio consentit, quorum alter, ut ostendi, centum significat fuisse, alter, ducentos ex Romanis, & Sabinis factos esse, tradit: neque, quod miremur magis, ipse sibi satis constat: qui in Romuli vita, centum Romanis senatoribus, totidem & Sabino populo adjectos esse, dixit. nam si, à quo tempore ducenti facti sunt, ad interitum Romuli quinquaginta petiisse credamus, ut ne plures, quam centum & quinquaginta, superfluerint: hanc opinionem facile ratio refellet. quis enim, cum senator aliquis è vita discederet, neminem à Romulo suffectum existimavit? an demum senatum quotidie magis, & ad nihilum redigi pateretur? non est ut credi possit. quare ne hic quidem mihi satis liquet. Quod reliquum est, satis patet, neque negat quicquam, cum Tarquinius Superbus regnare cepit, trecentos omnino fuisse, cum ejectus est, multo pauciores, qui enim regnum non, ut ante ipsam alii, populi iussu, patribus auctoribus accepisset, sed, fœdere suo, Tullio Rege cæso, per scelus occupasset, neglecta superiorum Regum consuetudine, senatum de publica re nunquam consuluit, suam voluntatem pro senatu voluit esse, numerumque senatorum non modo non auxit, verum etiam, quo despectior, atque infimior esset is ordo, quem fœceri studiosum cognoverat, quotidianis cadibus imminuit. quo deinde Bruti virtute pulso, P. Valerius Consul, ut ait Festus, ob inopiam patriciorum ex plebe allegit in numerum senatorum CLXIV. ut expletum numerum senatorum CCC. qua in re partim consensit cum cum Livio, partim dissentire video. consensit de plebeis tunc primum in senatum allecctis. nam id sine dubio significat Livius, cum ait libro II. 1. Mirum, quantum id profuit ad concordiam civitatis iungendosque patribus plebi animos. dissentit in eo, quod Livius non à P. Valerio, sed ab ipso Bruto expletum esse trecentorum numerum affirmat, his verbis II. 1. Brutus prior, concedente collega, sisses habuit. is, omnium primum, aridum novæ libertatis populum, ne postmodum stelli precibus, aut donis regis posset, iurejurando adieci, neminem Romæ passuros regnare: deinde, quo plus virum in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cadibus Regis deminutum patrum numerum, primoribus equestris gradus electis, ad trecentorum summam explevit. Dionysius autem, ab utroque dissentiens, neque à Bruto, sed ab utroque simul expletum esse numerum senatorum, neque CLXIV ut Festus, sed C. duntaxat esse adjectos, in historia sua scriptum reliquit. In hoc tamen omnes consentiunt, ex plebe novos senatores esse allecctos. nam, etsi non de plebe, sed de primoribus equestris ordinis Livius II. 1. meminist: nihil tamen obstat, quin de plebe intelligatur: cum equester ordo patriciorum, & plebejorum aequè communis esset, in quo quasi suorum verborum interpres ipse Livius videtur esse: subiungit enim, ad concordiam civitatis, iungendosque patribus plebi animos id maxime profuisse. & Festus duobus in locis modo plebem, modo**

modo equestrem ordinem nominat: nec tamen facit inconstanter. plebejos enim homines utrobique significat. sed eos, qui equestrem ordinem adepti, reliquis plebejis tantum dignitate praestarent, quantum reliquis patriciis patricii senatores. quod si qua remanet dubitatio, tollitur Dionysii testimonio, qui de senatu plebi dato satis plane loquitur lib. V. potest fieri, ut ex adscriptis CLXIV. quos nominat Festus, plebeji fuerint centum, patricii reliqui. ita inter Dionysium, qui de solis centum meminit, eosque ait fuisse plebejos, & Festum, qui CLXIV. nominat, etiam de numero conveniat. Quemadmodum igitur in regno non omnes patricii senatores, & nemo tamen senator, quin idem patricius: sic in rep. non omnes senatores patricii, sed tum ex patriciis, tum ex plebejis familiis electi, ut quisque vel gratia valebat apud Consules, tribunofve mil. consulari potestate, à quibus, ante creatos censores, lectos esse, sublectosque senatores Festus docet: vel, postquam creati censores sunt, meritis in rep. eminebat. neque Suetonium audio, ita loquentem in Augusto cap. 1. *Gens Octavia à Tarquinio Prisco Rege inter Romanas gentes allecta in senatum, mox à Ser. Tullio in patricias traducta.* quibus verbis aperte significat, qui patricii nondum essent, ordine senatorio donatos. quod esse falsum, ac mendosum, & jam ostendimus Livii, Dionysiique testimonio, quo quidem, curiam plebi non nisi post expulsos Reges patuisse, planum fit: & ex ipsis mercurie Suetonii verbis, si quis ea ponderat accurate facile cognoscitur. quod enim est hoc loquendi genus? *Inter Romanas gentes allecta in senatum.* quasi vero, ante quam allegeretur in senatum, una de Romanis gentibus esset Octavia: aut ita participem senatus, ut reliquas Romanas gentes, esse factam. quod utrumque absurdum, & inane est: cum neque ante id temporis inter gentes Romanas fuerit Octavia, neque Romanae gentes ordinis senatorii omnes participes. Puto igitur, (ut hic aliqua ratione solvatur nodus) Octaviam gentem primum civitate à Prisco Rege donatam, deinde à Servio in patricias traductam. quod Suetonium quoque existimo sensisse, & reliquisse scriptum sic: *Ea gens à Tarquinio Prisco Rege inter Romanas gentes allecta, mox à S. Tullio in patricias traducta:* non, ut est in pervulgatis libris, *allecta in senatum.* corruptus enim, nisi fallor, ab iis locus est, qui verbum *allegere*, usurpari tantum de senatoribus putantur: nec sententiam, & ordinem attenderunt, sed praepostere senatorium ordinem ante genus patricium statuerunt: cum eo tempore primum civitas peregrinis daretur, deinde patricii, postremo senatores fierent: nisi si quis apud Regem tanti esset, ut patricius simul & senator fieret. Hoc idem duobus eruditissimis, optimisque viris, & sine dubio in antiquitatis doctrina primis, Carolo Sigonio, & Onuphrio Panvinio videbatur. Numerus trecentorum, à Prisco constitutus, mansit idem usque ad L. Sullæ dictaturam. nam viginti supra trecentos, qui Machabæorum libro 1. nominantur, non puto fuisse senatores, qui à censoribus lecti essent, sed eos, qui jure magistratus, quem gerebant, ingredi curiam, & cum reliquo senatu de publica re consulere liceret. Sulla, in ordinem senatorium propensus, inimicus plebi, sicuti potestatem tribunitiam imminuit, valdeque afflixit, ita, senatum ut auerit, verisimillimum videtur. auxit enim quæstorum quoque numerum, prætorum, augurum: pomerii etiam terminos, quod à Romulo, protulit: & alia multa in rep. novavit, quod eo magis existimo, quia non ita multis post annis mentionem à Cicerone libro 1. epist. ad Atticum fieri videmus CDXV. in oratione suæ post reditum in senatu CD. Cæsare Dictatore senatores cto. fuisse, legimus in Dione, cum ex libertorum quoque filiis, & de suis militibus multos, & haruspices etiam quoddam ordine senatorio donasset. Post Cæsaris interitum, alii quoque, obscura conditionis homines, nullo delectu, in tanta rerum omnium perturbatione, in curiam venerunt: ut, omnino supra mille fuisse, Suetonius tradat. qua indignita-

te permotus Augustus, victo jam Antonio, senatum ad pristinum modum, & splendorem redegit. Senatores igitur fuere, qui primo à Regibus, deinde à Consulibus, tribuniisque mil. consulari potestate, postremo à censoribus in senatum lecti sunt. ac præter hos tamen duo genera hominum in curiam aditum habuere, qui magistratum gerebant, etiam si curulis non esset, ut adiles plebis, quæstores, & qui jam gesserant, modo curulis fuisset, ut adiles, curules prætores, Consules. quibus licebat omnibus ingredi senatum, & sententiam dicere: senatores autem neque erant, neque in edicto Consulibus senatum vocantis dicebantur. de quo Festi Pompeji verba recitate opera pretium existimo. *Cum senatus, inquit, vocatur, senatores adesse videntur, quibusque in senatu sententiam dicere licet: quia ii, qui post lustrum conditum ex junioribus magistratum cepere, & in senatu sententiam dicunt, & non vocantur senatores ante, quam in senioribus sunt censi.* Satis igitur constat, qui senatores essent, quique in senatu sententiam dicerent: cum senatores essent duntaxat ii, qui lecti à censore in senatum essent: sententiam autem dicerent, non ipsi modo senatores, sed etiam ii, qui jure magistratus in senatum introierant. Illud minime constat, utrum, cum dixit Festus, qui post lustrum conditum ex junioribus magistratum cepere, de omnibus magistratibus, an de curulibus tantum intellexerit. Ego, etsi Festus omnes porius magistratus communi vocabulo videretur comprehendere: quia tamen hunc sententiarum monumenta veterum repugnant, de solis Curulibus accipio. quod ut autoritate confirmetur, Livii verba libro XXIII. 23. consideremus. *Recitate vetere senatu, (loquitur de M. Fabio Buteone, qui Dictator legendo senatui creatus erat) inde primum in demortuorum locum legit, qui post L. Aemilium, C. Flaminius censores, curulem magistratum cepissent, necdum in senatu lecti essent: ut quisque eorum senator primus creatus erat. tum legit qui adiles, tribuni plebis quæstoresve fuerant. tum ex iis, qui magistratus non cepissent; qui spolia ex hoste fixa domi haberent, aut civitatem Romanam acceperant.* Legit novum senatum Buteo ex triplici hominum genere, primum, ex iis, qui curulem magistratum ceperant: secundo loco, ex iis, qui magistratum, licet non curulem, gesserant: (curulis enim magistratus non erat neque adilitas plebis neque tribunatus plebis neque quæstura) postremo ex iis, qui, magistratum nondum adepti, meritis tamen in republicam insignes erant, & quibus omnibus eos tantum in senatum antea introisse, qui curuli honore usi erant, Livius significat, cum ait: *Ut quisque eorum senator primus creatus erat.* ut enim quisque curulem magistratum assecutus in senatum primus venerat, & dicendæ etiam post magistratum sententia jus adeptus erat, ita cum Buteo primum legit, eundem ordinem in legendo secutus, quo illi magistratum ceperant, & ex magistratu curiam introierant. adiles vero, tribunos, quæstores, quia post magistratum non idem iis licebat, quod curuli honore functis, ut in senatum venirent, & sententiam dicerent, hos non ait Livius senatores creatos esse. In quo & illud animadvertione dignum est: senatorem creari, & in senatum legi, non idem fuisse: cum jure & beneficio magistratus crearentur, & fierent senatores, in senatum autem à censore legerentur, quanquam, cum dixit Livius, senatores creatos, qui curulem magistratum administrarent, non videtur, si ad veterem consularis edicti formulam respicias, satis proprie locutus. non enim senatores hi nominabantur: sed, ut à senatoribus distinguereantur, in edicto Consulibus his verbis in senatum citabantur: *Quibus in senatu sententiam dicere licet.* Perpendamus & alium Livii locum libro XXXVI. 3. *Adco, inquit, in apparatum curiamque ejus belli civitas intentæ fuit, ut T. Cornelius Consul ediceret, qui senatores essent, quibusque in senatu sententiam dicere liceret, quique minores magistratus essent, ne quis eorum longius ab urbe Roma abiret, quam unde eo die redire posset.* Et hic minores magistratus distinguit ab iis, quibus in senatu sententiam dicere licebat. minores autem magi-

magistratus intellexit adiles plebis, tribunos plebis, adiles curules, & alios, de quibus agitur in libro de magistratibus. distinguit autem non ob eam causam, quia minoribus magistratibus in senatu sententiam dicere non liceret, sed quia potius multi sententiam dicerent, qui neque magistratum gererent, neque senatores essent. licebat enim omnibus magistratibus in senatum introire, post magistratum autem iis tantum, qui curuli honore usi erant. quo spectant illa quoque Ciceronis pro Cluentio cap. 54. *Qui tribunus mil. legionibus qua uor primis, quive quistor, tribunus plebis. Deinceps omnes magistratus nominavit, quive in senatu sententiam dixit, dixerit.* Satis aperte significat, iis, quos nominavit, licuisse post magistratum sententiam in senatu dicere. Scriptum etiam M. Varro in satyra Menippea, quam *ἱστορικὴν* inscripsit, equites quosdam pedarios appellatos: eosque Gellius III. 18. putat significari, qui nondum a censore in senatum lecti erant: quos ait senatores quidem non fuisse: sed, quia honoribus populi usi erant, in senatum venisse, & sententia jus habuisse. deinde subiungit hæc: *Nam & curulis magistratibus functi, qui nondum in senatum a censore lecti erant, senatores non erant: & quia in postremis scripti erant, non rogabantur sententias, sed, quas principes dicerant, in eas discedebant.* Hoc significabat editum, quo nunc quoque Consules, cum senatores in curiam vocant, servandæ consuetudinis causa translatio utuntur: cuius hæc sunt verba: *Senatores, quibusque in senatu sententiam dicere licet.* In eo tamen hæreo, quod eos quibus in senatu sententiam licuisse dicere, iam tradidit, eosdem postea non rogatos esse sententias subiunxit. nam, si non rogabantur, quo modo dicebant? & si dicebant, cur non ante rogatos putemus? non facio libenter, ut ab antiquis dissentiam, qui hæc Romana Urbis instituta, quæ nos interdum conjecturam secuti investigamus, vel præsentem videre, vel ex eorum, qui viderant, libris facile cognoscere potuerunt. quare, ne Gellium inscitia condemnemus, quem Varro libris diligenter evolvisse constat, concedamus, non dixisse sententiam verbis eos, qui beneficio magistratus administrati in senatum venirent, sed, cum alienam sententiam vel probare, vel improbare possent, quod discessione facienda significabant, pro eo acceptum putemus, ac si sententiam dicerent: quia in hanc vel in illam partem discedentes, quodam modo suam sententiam dicere viderentur. Licuit igitur iis, qui curulem honorem cepissent, in senatum venire: iis, qui non curulem, non licuit, atque hæc tum ea, quæ diximus, tum historia de Q. Fabio Maximo tradita declarat. nam, cum senatu egressus in P. Crassum hominem quæstorium casu incidisset, quasi cum eo, qui in senatu fuisset, loqueretur, ita de rebus in senatu decretis sermonem habuit, memoriam vitio deceptus. putavit enim Crassum, quem triennio ante quæstorem fuisse sciret, in senatu fuisse: cum iis, qui quæsturam gessissent, quæ curulis magistratus non erat, adiungi in curiam non dari, nisi a censore legerentur, oblitus esset. quo errore virum gravissimum, summisque honoribus & in reipublicam meritis insignem, objugatum vehementer esse a Consulibus, Valerius II. 2. 7. prodidit. Quod autem in eo loco idem Valerius ait, etiam iis, qui honores gessissent, una ratione curiam patriuisse, si a censoribus in ordinem senatorum legerentur: id videtur non satis vere dictum. siquidem iis, qui curules magistratus ceperant, etiam si a censore lecti in senatum non essent, ingredi curiam licuisse iam ostendimus. quare, si de omnibus magistratibus Valerius significavit, non est, ut vere dictum existimem: sin de solis non curulibus, assentior. Huc addatur: non hoc modo privilegium fuisse iis, qui curulem honorem ceperant, ut in senatum convenirent: sed illud etiam, ut cum a censore senatus legeretur, præteriri non possent. id mihi video ex eo, quod apud Livium libro XXII. c. 49. scriptum est, posse coniecere. ait enim sic: *XXC. præterea senatores casti, aut qui eos magistratus gessissent, unde in senatum legi deberent.* Loquitur de parte senatorum. quod si de parte, certe de

curulibus: quos eo legi in senatum oporteret, quia veniendi in senatum potestatem iam haberent, & satis ordine senatorio digni viderentur, quibus curulis honor a populo mandatus esset. hinc, ut opinor, satis patent illa Ciceronis in oratione pro Cluentio cap. 55. *Quis, inquit hoc senator accusat, ut cum altiora gradum dignitatis beneficio populi Rom. esset consecutus, eo se putaret durioribus legum conditionibus uti non oportere? Altiorum gradum dignitatis vocat ordinem senatorium: nec tamen intelligit, quicunque senatores essent, eos a populo creatos: (quod enim jus populi fuit in iis, qui censoris arbitratu in senatum legebantur?) sed significat, omnes, qui curulem honorem populi suffragiis accepissent, beneficio populi senatores esse factos, quia in senatum a primis censoribus legerentur, non enim, quicunque a censore legebantur, populi beneficio senatores erant: cum legerentur multi, nondum curuli honore functi: sed quicunque curulem honorem ceperant, ii populi beneficio senatoriam dignitatem consequabantur. Ad eandem sententiam illud refero, quod in eadem oratione cap. 56. ita scriptum est: *Cum hæc recenserent, & palam fortissime atque honestissime dicerent, se potuisse iudicio populi Rom. in amplissimum locum pervenire, si sua studia ad honores petendos conferre voluissent.* Non obscure significat, eos in senatum pervenire, qui magistratus adipiscantur, idque populi beneficio. quia, si magistratum adeptis (de curuli loquor) aditus in curiam permittitur, & magistratus a populo datur: ceteri, qui jure magistratus in senatum eunt, hæc dignitatem populo acceptam referre debent. Quod autem multi, curulem magistratum non assensu, in senatum legerentur, factum id non populi beneficio, sed ex eo potius, quod ea fuisset eorum vita, ea domi forisve in temp. merita, ut eo loco, qui esset in civitate amplissimus, dignissimi iudicarentur. nam, cum per annos multos Consules, quique consulari potestate tribuni mil. fuere, propinquos quisque suos legere in senatum consuevissent, eosque primo ex patriciis, deinde ex plebeis, tribunaria potestas intervenit, qua sancitum est, ut censores curiam, hoc est, ex omni ordine, plebeo, equestri, senatorio, optimum quemque in senatum legerent. Licuit præterea flammio Diali in senatum venire. idque primum C. Flaminio cum toga prætexta & sella curuli datum est. quam consuetudinem, inertia superiorum flammium per multos annos intermissam repetiit, & renovavit C. Valerius Flaccus. reliquis sacerdotibus jus in senatum veniendi non fuit, nisi si aut in senatum lecti a censore essent, aut curulem magistratum accepissent. id videtur Ciceroni significare in epistola 2. lib. IV. ad Atticum. *Habetur inquit, senatus frequens. adhibent omnes pontifices, qui erant senatores.* Et in oratione de haruspicio responsis cap. 7. *Cum omnes pontifices, qui erant huius ordinis, adessent.* Venit etiam interdum in mentem suspicari, ne ex condemnatione senatoris locum in senatu consequeretur is, qui accusasset, non ex omni tamen condemnatione. sed ex ea tantum, qua reus ordinem senatorium amitteret, ut furti, peculatus, captarum pecuniarum crimine. nam, si prætoriam sententiam & prætextam togam multi accusatores, reo condemnato, legum præmio sunt adepti, quod in oratione pro Balbo scriptum legimus: quanto magis sententia, privato loco in senatu dicenda, potestatem accusatoribus propositam fuisse, credibile est? hoc tamen ita suspicor, ut aliorum probata opinione, quam mea conjectura, stare malim.*

Licuit etiam, ante Papirii Prætextati ætatem, prætextatis senatorum libellis in curiam cum parentibus introire qui mos senatusconsulto sublatus est, utique Papirio puero, qui matrem de re in senatu acta cupide rogantem lepido commento secessisset, concessum est, ut cum patri in senatum prætextatus ingrederetur: ei que Prætextati cognomen ejusdem senatus decreto est inditum, ob tacendum, loquendumque in prætextata ætate prudentiam, sed rursus veterem morem multis post annis Augustus renovavit, qui libe-

liberis senatorum permittit, ut, quae celerius reipublice assuecerent, protinus virili toga latum clavum inducerent, curaque interessent. fuit autem latus clavus senatoria tunica. itaque saepe veteres ita locuti sunt, ut dicerent: senatori latum clavum Imperator ademit, aut, latum clavum dedit, cum senatoriam dignitatem aut ademptam, aut datam significare vellent.

Diximus de iis qui, à cenfore lecti, senatores essent, deque iis, qui non lecti, tamen in senatum venirent. Reliquum est, ut pauca quidam addantur de iis, qui, licet ob eximiam prudentiam ac fortitudinem digni summo loco viderentur, aditum tamen in senatum non habuerunt. Placuit, neminem, qui patrem & avum liberos citare non posset, in senatum introire. nam, etsi Ap. Claudius Cæcus cenfor liberinorum filios in senatum legit, quod, ut ait Livius, primus fecit: statim tamen à proximo posteriore cenfore Q. Fabio ejectionis esse à curia ejusdem Livii verba significant. unum habemus exemplum, unum inquam, & singulare, ut opinor, de Cn. Flavio, libertini hominis filio, adili curuli creato: cui, vel si lectus in senatum à cenfore non sit, quod incertum habeo, jure tamen curulis magistratus ingredi senatum licuit. Ciceronis quidem ætate L. Popillium à Cn. Lentulo cenfore in senatum ideo lectum non esse, quia libertini filius erat, legimus in oratione pro Cluentio. & ab Ap. Claudio cenfore, P. Clodii fratre, Appii Cæci, cuius mentionem proxime fecimus, pronepote, libertinorum filios, qui in curiam irreperunt, omnes ejectionis esse, scripsit Dion. libro XL. videlicet hoc dignitatis causam factum est: ne locus ille, in civitate honorificentissimus, ab infimi ordinis hominibus, quibus paterna, aut avita servitus obijci posset, inquinaretur. Etiam illud ordini senatorio maxime fuit honorificum: neminem in senatum legi, nisi cui octingentis millibus, hoc est, scutorum auroorum XXIV. millibus, census esset. quod etsi tum fieri solum non existimo, cum aratro terram fendentibus magistratus & imperia deferabantur: quo tempore plus virtutis, quam divitiarum, Romæ fuit: postremam tamen reipublicæ temporibus, cum privatorum opes una cum imperio crevisset, observatum esse, Suetonius in Augusto cap. 41. n. 4. satis plane videtur ostendere cum ait: *Senatorum censum ampliavit, ac pro octingentorum millium summa duodecim H. S. taxavit, supplevitque non habentibus.* Fuit igitur senatorius census equestri censu duplo major: cum eques esse nemo posset, nisi cujus res quadringentis millibus æstimaretur. de quo Horatius epist. l. i. 57.

*Si quadringentis sex septem millia desunt,
Plebs eris.*

Et Cicero epist. fam. ad Dolabellam l. x. 13. *Res ei familiaris vix equestris est:* pro, vix ei census est CD. vix tueretur ordinem equestrum: quia vix tantum habet, quantum equiti habere necesse est. quod si quis aut senator, aut eques, non fortunæ culpa, sed suo vitio, ita rem imminuisset, ut ad legitimum censum non perveniret, senator à summo loco dejectus in equestrum ordinem recideret, si equestri familia, aut patritia, aut plebeja, natus esset: sin familia non equestri, in plebejum, hoc est, eum, qui infra senatorium, & equestrum erat. item eques, equestri censu deminuto, equestrum ordinem amittebat, & ad plebejum, hoc est, infimum, descendebat, ita & bonis moribus, & rei familiaris cives Romani operam æque dare cogebantur: moribus, ut senatorio loco digni judicaretur: rei familiaris, ne, quo virtus aditum aperiebat, inde ob inopiam excluderentur.

CAPUT II.

De principe senatus.

Quis in senatu dignitate præsaret, & quis inter senatores, quæri potest. in senatu præstabat is, qui summum magistratum gerebat: inter senatores is, quem

in recitando senatu censor primum legerat. ante secundum Punicum bellum, quod Hannibale duce in Italia gestum est, princeps legebatur is, qui primus censor ex iis, qui viverent, fuisset. quod cum censor M. Cornelius Cethegus fieri censeret oportere, ne mos à patribus traditus desereretur. ideoque, cum T. Manlius Torquatum principem legendum contenderet, alter censor P. Sempronius Tuditanus, cujus lectio erat, se, cui legendi sortem dii dedissent, acturum arbitrio suo dixit, lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Rom. civitatis esse, vel Hannibale iudice victurus esset. ita Fabium, qui tum erat Consul, principem in senatu legit. inde manavit consuetudo, ut in legendo principe, non, qui inter censorios vetustissimus esset, observaretur, sed is de censoriis legeretur unus, qui sapientiæ laude, rerumque gestarum gloria maxime inter omnes emineret. itaque ubi res ferret, ut aliquem honoris causa veteres nominarent: is, si principem in senatu locum judicio censoris habuerat, non ab ullo potius magistratu, quam ab hoc titulo significabatur: quia magistratum obtinere multi possent, princeps senatus legi nemo posset, nisi qui & magistratum ita gessisset, & omnia, quæcumque summo cive digna sunt, ita in omni vita præstitisset, ut in civitate non modo anteferri, sed nec jure comparari quisquam videretur. Non dixit Cicero in ea pro Rabirio c. 7. M. Æmilius, homo Consularius, sed, M. Æmilius, princeps senatus: quia, cum defensionis suæ autoritatem quæreret à personis, nominandum in Æmilio, quod in illo maxime fuerat honorificum, existimavit. sic in dissuasiōe legis agrariæ l. 30. *Cum à majoribus vestris P. Lentulus, princeps senatus, in ea loca missus esset:* & in Antonium vii. 4. P. Lentulum, principem senatus, complures alios summos viros, &c. Quintus etiam Fufius Calenus apud Dionem lib. XLVI. pag. 305. C. cum in Ciceronem invehitur, quo plus illi quærat invidia. *Illius, inquit, Lentuli nepotem, qui princeps senatus fuit, occidi in carcere iussisti.* Hunc honorem P. Scipio Africanus, is, qui Hannibalem pugna vicit, ter consecutus est: M. Æmilius Lepidus, qui pontifex maximus fuit, sexies: quod nemini præterea contigerit. Erat autem non utriusque censoris lectio, sed alterius tantum, cui sorte contigisset. Itaque & cenforem ipsum à collega senatum legente principem in senatu lectum invenio, ut L. Valerium Flaccum à M. Porcio Cæone, M. Æmilium Lepidum, à M. Fulvio Nobilior. Opinor etiam P. Scipionem Africanum à collega P. Ælio Pato principem esse lectum. nam, etsi Livius libro XXXII. cap. 7. ubi de utriusque censura mentionem facit, de principe lecto nihil addit: tamen conjectura ductus in hanc opinionem venio. Scipionem à collega primo loco lectum esse. assert autem ipse mihi Livius conjectura causam: scribit enim hic libro XXXIV. c. 44. *Creati censores Sext. Ælius Petus, & C. Cornelius Cethegus, principem senatus T. Scipionem Consulem, quem & priores censoris legerant, legerunt.* Priores enim censores fuisse video Africanum ipsum, & P. Ælium Patum. quibus ad Sext. Ælium, & C. Cornelium censores integrum quadriennium interfuit. ut inter utramque censuram nullis censoribus locus esse potuerit: cum hic magistratus quarto quoque ineunte anno crearetur. atque hoc eo minus dubito, quod jam Liv. l. XXXVIII. c. 28. id ipsum, quod l. XXXIV. scripserat, confirmat. ait enim P. Scipionem à censoribus T. Quintio Flaminio, & M. Claudio Marcello principem in senatu tertium esse lectum. quorum locorum observatio cum edocuit me de Scipione à collega principis loci dignitate honestato, tum illud ostendit, corruptum esse locum in ipso Livio, libro XXXIX. c. 52. nam, cum ait: *Censoribus M. Porcio, L. Valerio, principem senatus ipsum L. Valerium lectum invenio, cum superioribus duobus lustris Africanus fuisset:* dissentire videtur à seipso, qui de Scipione principe tertium lecto jam scripserat. quomobrem aut scripsit Livius, l. lustris, quod deinde librarii culpa corrupit, & pro l. lustris est l. aut, si, l. lustris, ipse tradidit, *καταγορεύει ἀφ' ὧν αὐτὸς* commi-

commisit. quod in antiquis novum non est: cum Cicero noster in libro de Divinatione II. bis in hoc genere peccaverit. nam primum, quod erat Vlixis, Agamemnoni tribuit, deinde, cum Vlixem nominare debuerit, memioit Ajacis. legatur Homerus ἐν τῷ τῆς Ἰλιάδος β. ἀπ' ἐν τῷ 1. quumquam, quod ad Ajacis mentionem attinet, vereor, ne indigentia potius, quam oblivione peccaverit. nam, cum legisset illum versum, qui est ἐν τῷ 1. Νῆσ' αἶας φέειν, vixit ἢ δέος ἔδυσσεος, opinatus est ab Ajace potius, quam ab Vlixē, apud Achillem pronuntiare ea, quæ sequuntur, qui si deinde legisset, usque ad eum locum, ubi Achilles respondet: Vlixem, non Ajacem queri de ferocitate Trojanorum cognovisset. responder enim in eo libro Achilles his verbis: Διὸς ἐνὶ λαογυῖαν, πολυμήχαν' ἔδυσσεος. Idemque in II. libro de gloria oblivione lapsus est. quod Cellius notavit libro XV. cap. VI.

C A P U T III.

De causis amittendi ordinis senatorii.

Quinque de causis ejectionis à senatu senatores invenimus: quas deinde omnes exponemus. quacunque ejicerentur, ignominiosum, & turpe fuit. tamen prateriti senatus, ait Festus Pompejus, quondam in approbatione erant: quod, ut Reges sibi legebant sublegebantque, quos in consilio publico haberent, ita, Regibus exactis, Consules quoque, & tribuni militum Consulari potestate conjunctissimos sibi quosque patriciorum, & deinde plebejorum legebant, donec tribunicia potestas intervenit: qua sanctum est, ut censores ex omni ordine optimam quemque curiam in senatu legerent. quo factum est, ut, qui prateriti essent, & loco moti, haberentur ignominiosi. itaque & M. Cato censor, is, qui censorius mox appellatus est, ob censuram graviter ac severe administrant, hominem Consulare à senatu eiecit L. Flaminium, quia, cum esset Consul in Gallia, exoratus esset in convivio à scorto, ut securi feriret aliquem eorum, qui in vinculis essent damnati rei capitalis: & Cn. Lentulus, ac L. Gellius, item censores, C. Antonium, qui postea cum Cicerone Consul fuit, de senatu moverunt, inscripta causa, quod socios diripisset, quod iudicium in sua civitate cum peregrino recusasset, quod propter aris alieni magnitudinem pradia mancipasset. quibus exemplis, ut omittam alia, (sunt enim innumera) eos, qui senatu ejectionis essent, ideo ignominiosos habitos esse constet, quod, cur ejicerentur, dignam causam turpissimorum vitæ præbisset. omnino enim, si quid turpiter ut flagitiosus senator aliquis commisset, eum censor in recitando senatu prateribat: prateritus ordinem senatorium continuo amittebat: neque amissum jam recuperabat, nisi aut ab altero censore mox probaretur: quam ob causam libro XXX. Livius ait: Tres ejectionis de senatu: retinetur quoque, dam Lepidus à collega prateritus, aut aliorum postea censorum iudicio in curiam revocaretur. aut iis criminibus, qua censores in subscriptionem nominassent, juratorum iudicium sententiis absolveretur. aut populi Rom. suffragiis censorum iudicium rescinderetur. aut denique se ad eos, quos gesserat, honores item petados retulisset, donec minores magistratus consecutus ad curules perveniret, quorum jure & in senatu sententiam posset dicere, & à primis censoribus legi deberet, hoc tamen servabatur, ut, qui curules nondum honores ceperant, iis eos ipsos, quos gesserant, denuo caperent, & deinde ad curules pergerent: qui vero curules gesserant, iis ad omnes, quos gesserant, redeundum non erat, sed unum modo curulem iterum capere satis erat: ut, quod censoris animadversione amiserant, jure magistratus recuperarent. utrumque probatur exemplo Sallustii, historiarum scriptoris, & Lentuli, qui cum Catilina contra patriam consilia iniit, nam Sallustius post quaesturam à senatu ab App. Claudio & L. Pisonē censoribus ejectionis, iterum quaesturam petiit, & adeptus est: postquam in senatum rediit, non ipsius quaestura: be-

neficio, (nam curulibus tantum magistratibus, ut dixi, privilegium hoc erat) sed quod, Cæsarem civili bello secutus, facile, quod legibus non licebat, à victore per gratiam impetravit. unde illud in oratione, quam scripsit in eum neficio quis, nam certe (quod ipsum dicendi genus, & qui Græce dicitur χυδαίσις, facile declarat) eam Cicero non scripsit. Sic igitur est in ea cap. 8. Tu, C. Sallustianidem putas esse, bis quaslorem, & bis senatorem fieri, quanti, bis Consulare, & bis triumphalem? At Lentulus, gesto jam consulatū, cum ob mollitiem, ut ait Plutarchus, è senatu esset ejectionis, iterum praturam, qui curulis erat magistratus, petiit: quam consecutus, jure magistratus in senatum rediit. quod & in Dionis libro XXXVII. legimus. & ob hanc causam Philistus objicit Cicero in apud Dionem, quod Lentulum, hominem Consulare prætorem, indicta causa Consul occidisset. & Vellejus cum ait libro I. eum Consulare, & prætorem iterum in carcere necatum, significat de secunda prætura post Consulatum, quam ideo petiit, ut dignitatem senatoriam, censorum iudicio amissam, magistratus beneficio reciperet. Fuit etiam, prater censoriam notionem, amittenda senatoria dignitatis alia causa. nam, si quis iudicio turpi, exempli gratia furti, peculatus, captatorum pecuniarum, pro socio, esset condemnatus, hic statim post condemnationem, non ordine solum senatorio, sed omni prorsus honore privabatur. eoque gravior erat hæc poena, quod non ad tempus sed in perpetuum irrogabatur: cum ii, qui à censoribus è senatu essent ejectionis, ea tamen spe præstarent dolorem lenirent, quod recuperare suum jus aliquando possent. praterea, locum senatorium adimere censores poterant, potestatem petendi magistratus minime poterant. ad infamii iudicio damnati, non curia magis, quam honoribus cunctis excluderentur. quod Cicero in oratione pro Cluentio Avito cap. 42. declarat his verbis: C. Geta, cum à L. Metello, & Cn. Domitio censoribus ex senatu ejectionis esset, censor ipse postea est factus: & cuius mores à censoribus erant reprehensi, hic postea & populi Romani, & eorum, qui in ipsum animadverterant, moribus præfuit. quod si illud iudicium putaretur, ut ceteri, turpi iudicio damnati, in perpetuum omni honore, ac dignitate privantur, sic hominibus ignominia notatis, neque ad honorem aditus, neque in curiam reditus esset. Dixit, Omni honore, ac dignitate: pro, omni magistratu, ac ordine senatorio, quod ipse quoque exponit, cum inserit: Neque ad honorem aditus, neque in curiam reditus. Hæc studiosis hominibus cum ad intelligentiam, ut opinor, non injucunda esse possunt, quia Romanorum rerum explicata notitia delectat: tum hoc habent commodi, quod incurantibus in obscura loca, qualia veterum in libris multa scimus esse, lucem afferunt, efficiuntque, ut, quod à multis sine labore vix perciperetur, id ab omnibus facile cognoscatur. exempli causa, Suetonius ait in Tib. 35. 3. Ex juvenute utriusque ordinis profligatissimus quisque, quo minus in operas ens, areneque edenda senatus consilio tenerentur, famosi iudicii notam fronte subibant. Hæc satis illustrantur à predictis, multis enim, qui, quod senatores erant, operam in scena, aut in arena præbere verabantur, senatoriam dignitatem amittere maluisse Suetonius significat, quam in scena non agere, & in arena non pugnare: quorum alterum erat histrionum, alterum gladiatorum: hoc servile, illud minus honoratum, nec satis libero dignum, sed potius libertinis hominibus, quam ingenuis, concessum: cum etiam, si quis ingenuus operam in scena præbisset, nisi si Atellanum egisset, cum tribu motum, Valerius libro II. 4. 4. Scriptum reliquerit. Ergo, (ut ad Suetonium redeam) ut senatorio loco moverentur, accusatores inducebant, à quibus aliquo turpi crimine in iudicium vocati, volentes damnarentur: ut soluti quasi vinculo senatorio, agerent in scena, pugnarent in arena. hoc autem, quod de senatorum damnatione dicimus, etiam ad equites pertinuisse, indicare videntur duo illa Suetonii verba, utriusque ordinis: quibus, & senatorem senatorio loco, & equitem equestri gradu de-

dejectus, si turpi iudicio damarentur, licet intelligere. nisi si, quod fortasse verius est, non de senatoribus & equitibus, sed tantum de senatoribus, Suetonius significavit, & utriusque ordinis, dixit, pro, & patricii ordinis, & plebei: cum in senatum plebei pariter & patricii legereantur. atque huic opinioni (quid alii sentiant, liberum cuique sit) ego quidem magis acquiesco. Videtur etiam lege Servilia sancitum, ut, si quis de Latino populo senatorem Romanum accusasset, & damnasset, accusator civitate Romana donaretur, damnatus loco senatorio moveretur. hoc ego de Ciceronis verbis expressi, quæ sunt in oratione pro Balbo. sunt autem hæc cap. 24. *Legem Servilia principes viri, ac gravissimi, & sapientissimi cives hanc Latinis viam ad civitatem populi iussu patere passi sunt: neque in his est hoc reprehensum Lucina, & Mutia lege: cum præsertim genus ipsum accusationis, & nomen, & ejusmodi præmium, quod nemo assequi posset, nisi ex senatoris calamitate, neque senatori, neque bono cuiquam nimis jucundum esse posset. Non dubito, quin, cum dixit, ex senatoris calamitate, ordinis amissionem significaverit. quibus autem ex criminibus lex Servilia Latinis hominibus hoc dederit, quia Cicero nominatim non exponit, obscurum videri potest. mihi tamen dubium non est, quin accipiendum sit de omnibus criminibus, quibus senator damnatus ordinem senatorium amitteret: ut, quem locum reus noceus vacuum reliquisset, eum accusator, quasi diligenter suæ præmium, beneficio legis occuparet. crimina vero, quibus senator condemnatus amplissimo loco excluderetur, cum ea fuerint, de quibus jam memini, furti, peculatus, capturæ pecuniarum, pro socio, tum multo magis ea, quibus, qui damnatus erat, ei aqua & igni interdiceretur. quibus de criminibus populi erat iudex. cum igitur, cui aqua & igni interdiceretur, ei simul & senatu, & omni prorsus re interdici constaret: nominatim tamen in ipsa condemnationis lege addebatur, ut, cui populus damnato aqua & igni interdixisset, eum ne suo loco censor in senatum legeret. quod cum Clodius in ea lege, qua Ciceronem Urbe expulit, omisisset, ac ne illud quidem tulisset, ut ei aqua & igni interdiceretur: ideo se, etiam cum aberat, senatorem fuisse. Cicero ait in oratione pro Domo sua cap. 31. *Cur, inquit, ego senator tum non fui, cum neque tuleris, ut mihi aqua & igni interdiceretur, neque caveris, ne meo me loco censor in senatum legeret? quæ, cum alterutrum satis sit, utraque tamen ad eripiendam senatori dignitatem in legibus conjunguntur, ut in tua lege neutrum fuit.* Hæc fere de Ciceronis verbis in Clodium elicitor argumentatio. Quatuor causas, cur senatores à seotu ejicerentur, enumeravimus. quintum genus fuit, cum populus imperium abrogabat. quibus enim abrogabat, ii senatu excludebantur. id lege Cassia sancitum Pedianus significat pro C. Cornel. p. 139. his verbis: *L. Cassius, L. F. Longinus tribunus plebis C. Mario, L. Cassio Coss. legem tulit, ut, quem populus damnaasset, cuius imperium abrogasset, in senatu non esset: ut scilicet inimicum suum, qui ante biennium Consul fuerat, Q. Cæcilius Metellum senatu ejiceret, quod ei populus, propter rem adversus Cimbræ male gestam imperium abrogaverat.**

CAPUT IV.

De loco habendi senatus.

Multum sane vidisse veteres Romani mihi videntur, qui, non ut profanis in locis, sed ut in sacris adibus senatus haberetur, instituerint. nimirum sapientissimi homines id spectarunt, ut senatores, quasi præfentes deos, veriti, eadem religione consilium de republica caperent, qua divinam rem administrare sacerdotes consueverunt. Habebatur senatus loco per auguria constituto, id est, aut in curiis, aut in deorum templis: tum, aut in Urbe, aut extra Urbem. primus Romulus, senatu creato, ut in templo Vulcani extra Urbem haberetur, instituit. Hostilius

Rex curiam Hostiliam, quæ erat in Urbe, consulendi locum senatoribus esse voluit. post exactos Reges, modo in Jovis, Apollinis, Martis, Bellonæ, Castoris, Concor-dix, Virtutis, Fidei, alia præterea templa, modo in curias, Hostiliam, Pompejam, Juliam, senatum convenisse legimus. erat utrobique religio par: neque enim minus sacra curiæ, quam deorum ædes. ideoque & Hostiliam curiam templum Livius appellat: & ubicunque senatus haberetur, sive in curia, sive in templo, eum locum curiæ nomine indifferenter veteres significant. Illud attente considerandum, cur senatum in templo Virtutis habitum esse, Cicero dixerit in oratione pro Sextio: at in eadem, & pro Domo sua, in templo Jovis: cum de ejusdem diei senatu manifeste loquatur. non enim puto de Virtutis aliqua cella significari posse, quæ in ipsius Jovis templo esset. non enim cella fuit, in quam eo die senatus convenit, sed templum illud Virtutis, quod C. Marius fecerat. itaque & in hac pro Sextio, & in de divinatione libro I. Marii monumentum appellatur. Festus etiam, non fuisse cellam Virtutis in Jovis templo, sed templum separatam, & ipsius Virtutis proprium, declarat his verbis: *Summissio-rem aliis ædem Honoris, & Virtutis C. Marius fecit: ne si officeret auspiciis publicis, augures eam demoliri cogerent.* In Urbe senatus plerumque habebatur, extra Urbem in æde Bellonæ non nisi duabus de causis, vel, quod ait Festus, & ex historia cognoscitur, ut legati exterarum gentium adesse possent, quibus in Urbe senatum dari mos non fuit, præsertim, ut libro XLII. Livius ostendit, si ab hostibus venirent: vel, quod ipsum ex historia patet, ut adesse liceret iis, qui cum imperio erant. esse autem cum imperio dicebantur ii, quibus senatus populusque Romanus exercitum dederat: qui, nisi prius imperium deposuissent, ingredi Urbem legibus vetabantur. Olim tiam tantum cenacula, ubi senatus habebatur, fuisse Romæ, scripsit Nicofratus in libro de senatu: unum, ubi postea ædes Concordiæ fuit, inter Capitolium, & forum: alterum ad portam Capenam: tertium in æde Bellonæ. Nicofrati liber non existat: sed, quæ nobis ex Nicofrato accepta Festus narravit, ea renuntiamus.

CAPUT V.

De tempore habendi senatus.

Erant certi dies, quibus haberi senatus posset: item, certi, quibus non posset: qui comitiales dicebantur, quati popularibus comitiis dicati: per eos enim dies agi cum populo licebat. atque hoc, non equidem puto à Regibus, cum nondum tot institutis civitas egeret, sed in republica video diligenter observatum: nisi si rei magnitudo ferret, ut sine mora referendum ad senatum esset. tunc enim dierum comitialium ratio non habebatur. quod tamen semel factum esse legimus, ut in senatusconsulto, quod est in epistola M. Cælii, lib. VIII. Fam. epist. successione enim provinciarum primo quoque tempore expediri, ut Cæsar de provincia Gallia revocaretur, ipsius Cæsaris inimici cupiebant. Kalendis Januarii, quo die magistratum Consules inibant, post sacrificia rite peracta coacto senatu Consules primum de divinis rebus, deinde de republica referebant, non utrique, sed alter, is inquam, qui priore loco Consul creatus esset. servabatur autem non primo tantum anni die, sed quoties haberetur senatus, ut is, qui senatum habiturus esset, antequam ingrederetur, sacra faceret, hostiis majoribus in foro ad præconem & ad tibicinem immolatis. reliquis sex, qui Kalendas consequuntur, Januarii diebus haberi senatum potuisse, biduo excepto comitali, ex Cæsare cognovimus, libro I. de bello civili cap. 5. qui tamen inter hos essent duos comitiales dies, quos Cæsar non nominat, non cuius inter-noscere facile est. quod nos, utpote qui Romanarum rerum tractatione ita oblectamur, ut nihil, quamvis humile,

contemnamus, non gravabimur offendere. Ad VII. idus Januarii senatus habitum esse Cæsar significat, cum ait: *Hæc senatusconsulta perferibuntur ad VII. idus Januarii.* & subiungit proxime: *Itaque quinque primis diebus, quibus haberi senatus potuit, biduo excepto comitali, & de imperio Cæsaris, & de amplissimis viris tribunis plebis gravissime, acerbissimeque decernitur.* His verbis à Kalendis Januarii ad VII. idus quinque senatus habendi dies esse demonstrat: ut tamen in his quinque diebus & Kalendæ ipsæ, & VII. idus includantur. cum igitur de quinque jam habeamus duos: Kalendæ scilicet, & VII. idus: reliqui tres qui esse possunt, videamus. Nonarum dies, ut opinamur, unus erit: cum & inter nefastos, hoc est, festos dies à Macrobio referatur, & eo die senatus esse habitum, illa Ciceronis verba pro Flacco c. 40. significant: *O Nonæ illæ Decembres, quas me Consule sustis.* reliquos duos, quibus haberi senatum licuit, crediderim esse IV. nonas, & VIII. idus: IV. nonas, quia comitiales esse non potuit, ut Macrobius Saturnaliorum lib. 1. significat: VIII. idus, quia ne hic quidem comitiales fuit: sequitur enim post nonas: *& post Kalendæ, nonas, idus, religiosos dies fuisse,* Verrius Flaccus, Livius l. vi. c. 1. & Festus tradiderunt. quos autem religiosos dies Livius nominat, eos Verrius, Festus, & Macrob. sat. 1. 16. *atros* appellant: atros autem Macrobius exponit, neque præliæ, neque puros, neque comitiales. Jam igitur patet, qui fuerint quinque dies, per quos haberi senatus potuisset Cæsar scripsit. fuerunt enim, ut probavimus, Kalendæ Januarii, IV. nonas, nonæ, VIII. idus, VII. idus. patet igitur simul, quod fuerit biduum comitiale, de quo idem Cæsar meminit. sequitur enim necessario, ut fuerit III. nonas, & II. nonas. itaque in oratione in Pis. cap. 4. cum ait Cicero, *Triduo post à P. Clodio lex Ælia & Fusia eversa est,* significat diem II. nonas. nam cum triduo post Kalendæ Januarii latam à Clodio eam legem dicat, quæ legem Æliam & Fusiam evertit, necesse est, ut intellexerit aut de II. nonas, quo die triduum perficeretur, aut de nonis, quæ perfectæ & transactæ jam triduo sequuntur. de nonis intelligere non potuit, quia Kalendæ, nonas, idus habendo senatus legitimis dies fuisse, jam diximus. restat igitur, ut de II. nonas intellexerit. diem autem III. nonas, etiam comitalem fuisse, satis patet: quia, cum, de primis septem diebus qui fuerint quinque senatorii, demonstraverim, relinquatur, ut duo reliqui, III. nonas, II. nonas, comitales fuerint, tamen exemplum etiam afferemus ex Ciceronis ad Metellum libro V. Famil. Ep. 2. in qua hæc sunt verba: *Ad III. nonas Januarii cum agere cœpisset, tertio quoque verbo orationis suæ me appellabat.* Loquitur de Metello Nepote tribuno plebis qui ad populum acerbe contra Ciceronem agebat. Post VII. idus paucos habuit senatorios dies mensis Ianuarius. tantum enim ad usque XVIII. Kalendas Februarii senatus haberi potuit. nam post XVIII. Kalendas Pupia lex haberi senatum vetuit. quod ex duabus Ciceronis epistolis, altera ad P. Lentulum, altera ad Quintum fratrem 2. 13. cognoscitur. scribit enim ad fratrem his verbis: *Comitilibus diebus, qui Quirinalia sequuntur, Appius interpretatur non impediri se lege Pupia, quo minus habeat senatum. Quod si post Quirinalia sequuntur comitiales: Quirinalium dies videtur fuisse XVIII. Kalendas Februarii: quia in epistola ad Lentulum, & fuisse senatum XVIII. Kalendas, nec deinde futurum ob legem Pupiam significatur. erant enim comitiales dies, quibus haberi senatum per legem Pupiam non potuisset Cicero ad Lentulum Fam. 1. 4. scribit. quod ipsum, eadem de Lentuli re, in aliis ad fratrem epistola n. 12. declarat his verbis: *Ter obstrudatores Lentuli res calumniam extraxit est, consecuti sunt dies comitiales.* Atque hos ipsos comitiales dies, quos Pupia lex in Ianuario sanxit, significat & in oratione pro Sextio cap. 34. cum ait: *Consecuti dies pauci omnino Ianuario mense, per quos senatus haberi liceret: sed tamen altum nihil, nisi de me.* Paucos post Kalendas Januarii senatorios dies dicit fuisse, quia post XVIII. Kalendas Februarii omnes*

erant comitiales. Post VII. igitur idus usque ad XVIII. Kalendas haberi poterat senatus. utrum autem hoc toto intervallo omnes essent senatorii dies, nulli comitiales, affirmare difficile est. quod autem me docuit observatio, id ego item alios docere possum. itaque primum illud dicam, IV. idus non fuisse comitalem diem: quia cum Cænnensis illa funesta clades ad IV. nonas Sextiles accepta sit, atque dies, quod jam diximus, omnes quarti ante Kalendas, nonas, idus, habiti sunt. Addam & illud, idus, XIX. Kalendas, XVIII. Kalendas non fuisse comitiales: quia per hos tres dies habitum senatum in Cicerone observavimus. quod, qui duarum ad Lentulum epistolarum loca contulerit, simulque consideraverit, facile cognoscet. Hæc sunt, quæ de Ianuario collegimus: nec dubitamus, quin de senatoriis & comitilibus diebus eadem in reliquis mensibus ratio fuerit: ut scilicet omnes Kalendæ, nonæ, idus, omnes postridie Kalendas, nonas, idus, omnes ante IV. Kalendas, IV. nonas, IV. idus non comitiales, sed senatorii dies fuerint: item, ut in Ianuario III. nonas senatorii, II. nonas comitiales, VIII. idus comitiales, VII. idus senatorii, itidem in reliquis mensibus, hoc tamen in Ianuario diversum, quod propter Pupiam legis interdictum pauciores habuit senatorios dies, quam reliqui menses: sexdecim enim dies, id est omnes, qui post XVIII. Kalendas numerantur, lex auferebat. & quemadmodum Ianuarius pauciores senatorios, sic Februarius pauciores comitiales habuit, quam omnes reliqui menses. nam, ut ait Pedianus in commentario III. orationis in Verrem, *hoc mense frequens senatus postulatis provinciarum legationibus audiendis dabatur.* de quo sic in epistola ad Lentulum Fam. 1. 4. *Senatus haberi ante Kalendas Februarias per legem Pupiam non potest. neque mense Februario toto, nisi perfectis, aut relictis legationibus, qui in loco non & de Ianuario simul, & de Februario lege Pupia sancitum, sed de Ianuario tantum intelligit. nam de Februario non Pupia, sed Gabinia lex sanxerat, ut ipso Cicerone interprete ostendimus. sic enim lib. II. Ep. 13. ad Quintum fratrem: Comitilibus diebus, qui Quirinalia sequuntur, Appius interpretatur, non impediri se lege Pupia, quo minus habeat senatum, & quod Gabinia sanctum sit, etiam cogi, ex Kalendis Februarii usque ad Kalendas Martias legatis senatum quotidie dari. Cum igitur in mense, qui senatorii, quive comitiales dies fuerint, consideretur: rursus in die senatorio, (nam de comitali proprius erit locus in libro de comitiis) qua hora in curiam senatores coiverint, qua discesserint, considerandum videbitur. atque hoc quidem satis apertum est. nam senatores neque ante solis ortum in curiam convenisse, neque post occasum permansisse, ideo verisimile est, quia senatusconsultum cum exercitu ab Æquis & Volscis obsideri nuntiatum esset. Eadem vunc est in magno nostra reipublica consilio, quo magistratus creantur, consuetudo. nam & meridie fere in illud amplum, excelsumque conclave, quod magni consilii atrium vocant, omnes patricii conveniunt, neque post primas tenebras permanent: præclare; ne nox, qua delicta teguntur, alicui suffragium ferent ad fraudem occasio sit, præsertim in tam frequenti consilio, cum patricii mille ducenti, interdum etiam plures, de singulis magistratibus suffragium ferant. at in consilio rogatorum, & in consilio decemvirum diversa ratio est. sæpe enim in multam noctem pro rei magnitudine consultatio producit. neque tamen in suffragiis vitium timetur: non solum, quia minor est senatorum numerus, quam in magno consilio, & ubi minor numerus, ibi plus ordinis, & rationis: verum etiam, quia senatores ipsi, qui in his duobus consiliis de*

publica re disceptant, hi sunt fere prater ceteros à malis ab-
bus alieni, atate temperati, bonitate iusti, religione pii.

CAPUT VI.

De potestate habendi senatus.

Jus habendi senatus non dubium est, quin ad eum magistratuum spectaverit, qui summam in Urbe potestatem gerebat. itaque vocari senatum quandoque à Dictatore, plerumque à Consule, interdum etiam à pratore legimus: à Dictatore, quia summum erat Dictatura jus, & libera potestas, nec nisi periculosissimis reipublicæ temporibus creabatur: à Consule, quia neque superior magistratus, neque par Consulibus erat: à pratore, duntaxat eo tempore, cum Consules absentes: absentibus enim Consulibus Consulare munus sustinebat is, qui dignitate proximus erat, erat autem prator. Illud erat dissimilitudinis, quod Consules, quacunque de re videretur, senatum convocabant, prator autem nunquam, nisi ad rem novam, non enim vetera absentibus Consulibus tractari, sed in eorum adventum reservari, honestius visum est. at nova, quia moram non ferrent, sed præsentis consilio egerent, ei magistratui, qui absentibus Consulibus senatum habebat, qui prator urbanus erat, permittebantur. Enimvero & ab aliis, pro temporum conditione, senatum esse vocarum, ex Gellio cognovimus. is enim hac N. A. xlv. 7. Varro in libris de quæstis per epistolam, in epistola ad Oppianum scribit, qui fuerit, per quos more majorum senatus haberi sole-
ret: eosque nominat, Dictatorem, Consules, pratores, tribunos plebis, interregem, præfectum Urbi: neque alii, præter hos, jus fuisse dixit sacere S. C. quotiesque usu venisset, ut omnes isti magistratus eodem tempore Romæ essent, tum, quod supra ordine scripti essent, qui eorum prior alius esset, et potissimum senatus consulendi jus fuisse. Addit deinde, extraordinario jure tribunos quoque militares, qui proconsules fuissent, item decemvros, quibus imperium Consulare tum esset, item trum-
viros reipublicæ constituenda causa creatos: jus consulendi senatum habuisse. Postea scripsit de intercessionibus: dixitque, intercedendi, ne S. C. fieret, jus fuisse iis solis, qui eadem potestate, qua ii, qui S. C. facere vellent, majoreve essent. Tum adscripsit de locis, in quibus S. C. fieri jure posset, docuitque confirmavitque, nisi in loco per augures constituto, quod templum appellaretur, S. C. factum esset, justum id non fuisse: Propterea & in curia Hostilia, & in Pompeja, & post in Julia, cum profana ea loca fuissent, templa esse per augures constituta: ut in iis S. C. more majorum iusta fieri possent. Inter quæ id quoque scriptum reliquit, non omnes ades sacras templa esse, ac ne adem quidem Vesta templum esse. Post hæc deinceps dicit, S. C. ante exortum, aut post occasum solem factum ratum non fuisse: opus etiam censorum fecisse existimatos, per quos eo tempore S. C. factum esset. Docet deinde inibi multa, quibus diebus haberi senatum jus non sit: immolareque hostiam prius, auspicarique debere, qui senatum habiturus esset. De rebus quoque divinis prius, quam humanis, ad senatum referendum esse. Tum potro referri oportere aut infinite de republica, aut de singulis rebus finite: S. C. fieri duobus modis, aut per discessionem, si consentiretur, aut, si res dubia esset, per singulorum sententias exquisitas: singulos autem debere consuli gradatim, incipique à Consulari gradu. Ex quo gradu semper quidem antea primam rogari solitam, qui princeps in senatum lectus esset: tum autem, cum hæc scriberet, novum morem institutum referri per ambitionem, gratiamque, ut is primus rogaretur, quem rogare vellet, qui haberet senatum, dum is tamen è gradu Consulari esset. Præter hæc de pignore quoque capiendodisserit, deque multitudine senatorii, qui, cum in senatum venire deberet, non adesset. unde illud in Philippica I. s. Quis unquam tanto damno senatore coegit? aut quid est ultra pignus, aut multam? Atque autem Capito Tiberonem dicere scribit, nullum S. C. fieri posse non discessionem facta, quia in omnibus S. C. etiam in iis, quæ per relationem fierent, discessio esset necessaria. idque ipse Capito verum esse affirmat.

quod Varronis sententia videtur repugnare. Hæc Gellius, de cuius postremis verbis, utrum à Varrone dissentiat Tubero, infra videbimus, ubi de senatusconsulto agitur. nunc, quo institutum, ordine pergamus. Ex duobus Consulibus, vocandi senatus potestatem is habebat, cujus eo mense fasces erant, quem morem & decemviri secuti sunt. quod si vocari ab utroque Consulibus senatum interdum legimus: id non communem utriusque potestatem, sed consentientes utriusque animos significat. nam alterutrius quidem mensuram fuisse potestatem, ex Dionysio, Livio, Suetonio, Gellio cognovimus. Senatores primo in curiam à præcone & cenaculo citabantur: qui locus fuit, ubi senatus habebatur: idque aliquandiu servatum est, cum à Romulo esset institutum: nam & à decemviris per præconem citatos in curiam patres invenio. postea, civitate aucta, & Urbis pomerio prolato, factum est, ut edicto accesserentur. neque hoc deinde est immutatum quod si quis accersitus edicto parere recusaret, ad hunc, ut ab eo pignora caperent, apparitores esse missos, non solum Gellius ex Varrone, sed Cicero etiam, Livius, Dion memoriam prodiderunt. quod & ipse Cicero Philippica I. significat. patet autem ex quadam libri IV. ad Atticum epistola, non nisi eos senatores, intra pomerium qui essent, edicto vocari solitos. extra Urbem si qui erant, non cogebantur. neque vero senatores tantum edicto Consul in curiam vocabat, sed eos etiam, quibus in senatu sententiam dicere liceret. nam re vera senatores & erant, & dicebantur ii, quos censor in senatu legerat. In curiam alii pedibus itabant, alii curru vehebantur. pedibus itabant, qui curulem magistratum nondum gesserant: (erant autem curules magistratus, Aedilites curulis, Prætores, Consulares, Censura, Dictatura) qui senatores pedarii dicebantur. qui curulem magistratum gesserant, curru solitos in curiam vehi honoris gratia, C. Bassus in commentariis suis scriptum reliquit cum in eo curru sella esset, supra quam considerent: quæ ob eam causam curulis appellabatur. erant autem, ut jam dixi, ex his ipsis multi, qui nondum senatores erant: qui tamen ob eos honores sententiæ in senatu dicenda jus habebant.

CAPUT VII.

De jure referendi.

Referrebat in senatu primum de divinis rebus: secundo loco de humanis. referebat autem is, qui senatum habebat, live is esset Consul, live alius magistratus. habebat autem senatum primo magistratus mense, id est, Januario, & duobus Consulibus is, qui priori loco creatus erat Consul. ejus enim fasces erant primo mense: itaque Livius libro IX. c. 8. M. Valerius, inquit, Corvus interrex Consulibus creatis Q. Publilius Philonem, & L. Papirium cursores iterum, qui cum eo, quo creati sunt die, magistratum iniissent, sollemnitusque sanctis perfectis, de pace Candina retulissent: Publilius, penes quem fasces erant, Dic Spuri Posthumi, inquit. Ergo & senatum habebat primo mense, & referebat, & sententias rogabat is Consul, cujus eo mense fasces erant. quod si, qui senatum habebat, is referre noller: quod sæpe usu venit: tum tribuni plebis referebant: & cum retulissent, etiam sententiam rogabant. hinc illud in oratione pro Sextio cap. 32. Princeps P. Lentulus, autoritate, ac sententia sua, Pisone, & Gabinio repugnantibus, causam suscepit, tribuniisque plebis octo referentibus, præstantissimam de me sententiam dixit. Et in epistola ad Plancum Fam. x. 16. Flagitare, inquit senatus instituit Cornutum, ut referret statim de tuis litteris. (erat autem hic prator, & absentibus Consulibus senatum convocaverat) ille se considerare ait velle. cum et magnum concivium fieret cuncto à senatu, quinque tribuni plebis retulerunt. patet etiam hoc ex epistola prima libri II. ad Q. Fratrem, & è secunda libri I. ad Lentulum: in qua etiam illud cognoscitur: si quando de eadem re & Consul, & tribuni plebis retulissent, moris fuisse, ut ante tribuorum plebis discessionem Consul faceret, id est, de eo, quod retulisset, per discessionem senatorum iudicium fieri juberet. non enim, etsi de eadem re, tamen idem referebant. satis enim

unius relatio fuisset, si utriusque relatione nihil esset, quod differret. sed referebant eadem de re non eodem modo: ut in ea, de qua dixi, epistola manifestum est, Lupum tribunum plebis retulisse et Pompejum Ptolomæum in regnum reduceret, cum Consules retulissent utrum reducendus esset, & si relucendus, à quo. Legimus etiam in VII. Philippica c. 1. diversis de rebus diversos magistratus eodem die retulisse. sic enim in ea scriptum est: *De Appia via, & de Moneta Consul, de Luperis tribunos plebis refert.* Notandum & illud: cum de utroque Consule referente, aut de pluribus tribunis plebis aut pratoribus legitur, non re vera omnes retulisse, sed referendi partes unum sustinuisse, reliquos collegas relationem comprobasse. itaque in III. Philippica tribunos plebis ait de præsidio Consulum & senatus retulisse: in IV. s. vero, de eadem relatione verba faciens, *Hodierno*, inquit, *die primum, referente Marco hoc Servilio, collegisque ejus, ad spem libertatis exarsimus.* Unum Servilium populo nominat, principem relationis: cum in tertia, quam habuit in senatu, bis de tribunis plebis referentibus communiter meminerit. sic in oratione pro Domo sua modo senatum ab utroque Consule, modo ab uno Metello vocatum dicit: quia revera uterque consentiret in vocando senatu, sed propria Metelli partes essent, qui, ut opinor, eo mense fasces haberet.

CAPUT VIII.

De ordine rogandi sententias.

Veterem fuisse rogandarum sententiarum morem, & ab ipsis etiam Regibus observatum, Livius significat. inde ad rem publicam permanavit. Post relationem Consul, aut magistratus ille qui senatum convocaverat, ubi, quod è republica videretur, id ut quisque diceret, hortatus erat, ordine sententias rogabat: rogabat autem ut paulo ante significatum est, non omnes, qui aderant in senatu, sed eos tantum, qui senatores erant. nam ceteri ita sententias dicebant, ut senatoribus, qui dixerant, assentirentur. Sed ordinem rogandi non eundem fuisse omnibus temporibus animadverto. alias primum rogabatur, qui à censore princeps in senatu lectus erat: quod Varionis aetate fieri desisse, ex ipso Varone Gellius offendit. alias, qui designati Consules erant: si modo post comitia senatus haberetur: sin ante, Consules studio aut necessitudine adducti, quem visum erat, honoris causa extra ordinem sententiam primum rogabant. in quo etiam illud observatum est, ut ne quis quemquam ex alio, quam ex Consularibus, sententiam primum rogaret. anno post Urbem conditam CCLX, dignitatis habitam esse rationem in rogando, Dionysius significat: primum enim rogatum esse T. Largium Flavium, qui quia Dictator primus creatus fuerat, honore omnibus anteire videbatur. & anno deinde proximo seniores Consulares ordine rogatos esse, idem Dionysius testatur. ex quo patet, non hoc anno, item ut superiore, primum esse rogatum T. Largium: erant enim alii Consulares in senatu, qui ante illum Consulatam gesserant, ut M. Valerius Volens, P. Postumius Tubertus, Menenius Agrippa Lanatus, Sp. Cassius Viscellinus: qui etiam eo die præter Cassium, legati ad sedandos plebis animos missi sunt. Sed anno superiore ideo primum rogatum esse Flavium crediderim, tunc, ut dixi, quia Dictator primus fuerat, tum etiam, quia, cum à finitimis populis bellum parari nuntiaretur, rei magnitudo ferebat, ut is suam sententiam primus diceret, qui bellorum usu præter ceteros excellere: quia ipsa de causa potissimum & Dictator creatus erat: at in sequenti anno, cum non de bello gerendo, sed de domestica seditione dissolvenda consilium caperetur, jure Consularium vetustissimi pro cuiusque aetate deinceps rogati sunt. observatum autem illud Suetonius Jul. 2. 1. 2. tradit, ut, quem ordinem interrogandi sententias Consul Kalendis Januarii instruxisset, eum toto anno conservaret. quam consuetudinem Cæsar, qui ad gratiam, id est, ad potentiam suam, omnia referret, in suo Consulatui neglexit. nam, cum Crassum

primum rogare solitus esset, Cn. Pompejum post Julii filii nuptias rogare primum cepit. Hæc Suetonius, quæ si vera sunt, non video, qui sententias rogari primi poterint Consules designati. nam, si quem ordinem in rogando Consul Kalendis Januarii instituisset, eum toto anno conservabat: occupato jam primo loco, designati Consules non primi, sed post primos rogabantur. mendax igitur Suetonius: vereor antiquitatem: nec, ut illi detraham, adduci temere soleo. sed tamen, si quis argueret mendacium, defendendi ratio mihi quidem non suppetit: nisi si, quod in eo scriptum est, *toto anno accipias non plane pro toto anno, sed pro toto illo tempore, quod ad rogandas sententias liberum Consuli daretur, id est, ad usque designationem Consulum, qui fere designabantur* Quintili mense: ut post designationem ordine commutato primo rogati sint Consules designati. nam, si ad illam conjecturam, tanquam ad arcem defensionis, confugeret, de Consulibus designatis primo loco rogandis antiquum non fuisse, sed, ut primi rogarentur, post Cæsaris Consulatui in consuetudinem venisse, ideoque non esse veritatis expertem Suetonii sententiam, quoniam quidem de ordine rogando, qui servatus est ante Cæsarem Consulem, intellexit, infirma ratio est: debilitatur enim, & frangitur exemplorum vi. nam Consules designatos etiam ante Cæsarem Consulem primo loco rogatos animadverto, ut D. Julium Silanum in Sallustii & Appiani historiis: quem, ante Cæsarem gessisse Consulatui, nemo nescit. itaque hæret adhuc dubitatio, neque tolletur, opinor. (fortasse fallor: sed erudiri, & corrigi facile patior) nisi si interpretationem illam, de qua jam dixi, sequaris, ut accipias, *toto anno*, pro quam diu liceret, nimirum usque eo, dum Consularibus comitiis designati Consules essent: nam & P. Lentulum Consul Kalendis Januarii, cum ageret de Cicerone restituendo, Consulibussequentis anni nondum designatis, sententiam primum rogavit L. Aurelium Cottam, ut est in oratione pro Sextio, at idem Sextili mense, cum jam designati Consules essent, principem rogavit de liberanda Ciceronis domo Cn. Cornelium Lentulum Marcellinum Consulem designatum, ut est in oratione de haruspicio responsis, ac de Consulibus designatis, primo loco sententiam rogatis, etsi satis apertum est, recitabotamen ipsius Ciceronis testimonium, quod instar multorum exemplorum erit. igitur sic in oratione in Antonium V. c. 13. *Qui ordo in sententiis rogandis servari solet, eundem tenebo in viris fortibus honorandis.* à Bruto igitur Consule designato more majorum capiamus exordium. Hunc morem usque ad Tiberii Imperatoris aetatem viguisse, ex Taciti docemur historia. scribit enim libro III. 2. 6. *Tiberius Drusum Consulem designatum exemit dicendæ primo loco sententia.* Sed omittamus Imperatores, qui civitatem nulla certa ratione, aut lege, sed pro voluntate, vel pro libidine potius administrarunt: nam etiam ante Tiberium Augustus, ut supra jam diximus, veterem in rogando consuetudinem neglexit. itaque continemus nos intra reipublicæ tempora, & ea, quæ à liberis civibus in libera civitate sunt instituta, persequemur. posteriora ejusmodi fuerunt, si pauci quadam excipias, ut ea præsternotare, quam scire, non enim, unde libertas abest, ibi adesse potest virtus. neque vero sine virtute quidquam ita geritur, ut exemplo prodesse possit. porro quæ legentibus non prosunt, aut etiam quæ nocere possint, mandare literis qui cogitat, is & otio abiit, & de literis ipsis male mereri simul cogitat. quare, ut apes non, ubicunque considerat, decerpunt, sed pulcherrimos hofculos, & suave fœdum redolentes aucupantur: sic nos, non quæcumque occurrunt ex antiquitate, sed illustra quæque, maximeque laudabilia colligemus. Movit me aliquamdiu, quod in Philippica x. c. 1. Q. Fulvium Calenum, qui nondum Consul fuisset, primo tamen loco rogatum sententiam videbam, contra testimonium Gellii IV. 10. qui neminem, nisi Consularem, primum sententiam rogatum esse tradit. postea ex duobus locis ejusdem Ciceronis conjecturam feci, Calenum Pansa Consulis socerum fuisse: ut in rogando plus necessitudini, quam dignitati, tribuisse Consul videatur. prior locus hic est in Philippica VI. 1. 6. *Satis multa cum*

Fusio, ac sine odio omnia, nihil sine dolore, credo autem, qui generi querelam moderate ferat, a quo animo liturum amici. Alter locus est in X. cap. 3. *Loquere, inquit, cum sapientissimo homine genero tuo.* Alioqui nunquam certe primum Calenum sententiam Consul rogasset, Cicerone ipso, aliisque Consularibus omisiss.

CAPUT IX.

De dicenda sententia.

Cum Consules, alter ambove retulissent, sententias rogati senatores dicebant. cum dixissent, Consul eas pronuntiabat, ut facta discessione voluntas senatus appareret. erat autem in hoc: sicut in aliis rebus, maxima Consulibus potestas: qui, si cujus senatoris sententiam improbaret, quod aut amici hominis rationibus adversariam, aut inimico honorificam atque utilem duceret, veritus, ne in eam senatusconsultum fieret, non pronuntiabat. itaque L. Lentulus Consul, qui Pompejo studebat, Cæsaris honori acriter adversabatur, sententiam Calidii, qui neutram in partem propensus aqua fenerat, se omnino pronuntiatum negavit. Senatori jus erat, ante, quam de re proposita suam sententiam definiret, alia de re, quidquid vellet, & quoad vellet dicere, quo factum, ut senatores id, quo de agitur, perfici nolentes, diem dicendo eximerent. fecit hoc in bona causa sæpe P. Clodius Ciceronis inimicus: in mala M. Cato, ille, qui postea Uticensis est dictus, cum uterque cuperet impedire. Cum aliquis in dicenda sententia duas pluresve res complectebatur: ea si non omnes probabantur, postulabatur, ut divideret, id est, separatim de rebus singulis referret. neque erat, Pedianus pro Mil. p. 196. ait, ei, qui hoc postulabat, oratione longa attendum, ac ne confurgendum quidem. multi enim sedentes hoc unum verbum pronuntiabant, *Divide.* quo commento usus est in causa Milonis T. Munatius Plancus tribunus plebis. nam, cum Q. Hortensius in sua sententia dixisset, ut de Milone, qui ob necem P. Clodii in iudicium vocabatur, veteribus legibus ordinem quaereretur, Plancus, qui quæri sane extra ordinem vellet, veteribus autem legibus noller, sed novam ideo ferri cuperet, ut adversus Milonem plus invidia concitaretur, qui flagitium nova lege vindicandum patrasset: Q. Fuscium senatorem, Clodianum partium studiosum, induxit, ut divisionem ab Hortensio postularet. quod in concione, quam Pedianus recitat, ut à le excogitatum idem Plancus gloriatur est. futurum enim id, quod evenit, intelligebat, ut, divisa sententia, caput illud de veteribus legibus irritum fieret, nimirum cum ipse, qui tribunus plebis erat, intercessisset, & S. C. fieri vovisset. nam, quatenus de extraordinaria quaestione Hortensius dixerat, assensus est. hoc illud est, quod in Milonianis cap. 6. Cicero significat his verbis: *Reliqua senatus auctoritas empti intercessione sublata est:* cum intelligat, senatus voluntatem fuisse, ut in Hortensii sententiam S. C. fieret, sed divisione sententia factum esse, ut, quod ad quaestionei extraordinariam attinebat, id quidem non mutaretur: quod autem de veteribus legibus reliquum erat, quam vocat *reliquam senatus auctoritatem*, quia senatus, ut in capite de extraordinaria quaestione, sic in hoc de veteribus legibus simul cum Hortensio sentiebat, id mercenarius Planci intercessione rolleretur. Dicebant sententias suo quisque loco, primi sedebant majores magistratus, Consules, prætore: quod si censores essent in senatu, (non enim censura perpetuus magistratus fuit, sed quarto quoque anno ad censendam civitatem crebatur) eos infra prætore. proxime tamen sedisse crederetur: infra, quia Vestalla in libro de auspiciis, cum majores magistratus nominat, Consules primum, deinde prætore tertio loco censores constituit: proxime, quia, cum inter majores magistratus censura fuerit, supra minores magistratus sedisse censores nemo dubitaverit. Sedebant deinde minores magistratus, adiles curules, adiles plebis, quaestores: tum, qui magistratus gesserant, ordinatim, Con-

sulares, prætore, adilicii, quaestorii: de his autem singulis ordinibus, ut quisque magistratum primus gesserat, invenio etiam, inter prætorios sedisse, non qui præturatum gessisset, sed qui prætorium hominem accusasset eo crimine, quo damnatus ordinem senatorium amisisset, locum enim damnati conseqnebatur: de quo sic in oratione pro Balbo cap. 25. *Obiectum est etiam, quod in tribum Crustumina pervenerit, quod hic affectus est legis de ambitu præmio, minus invidioso, quam qui legum præmiis prætoria sententiam, & prætextam togam consequuntur.* Significat enim Cicero, loco prætorio sedisse, & sententiam dixisse, qui prætorium hominem in iudicio convicisset: neque hoc solum, sed, qui designatum magistratum iudicibus nocentem probasset, eum, eo magistratu damnato, prætextam togam, id est, magistratum illum, quem is, qui damnatus esset, initurus erat, præmii loco coepisse. posuit enim prætextam pro magistratu, quia prætextata toga magistratus utebantur. sic & pro Cluentio cap. 56. dixit, *Toga prætextata, sella curulis*, cum per togam prætextatam communiter omnes magistratus, per sellam curulem curules tantum, id est, nobiliorem partem significaret.

CAPUT X.

De senatusconsulto.

Non simplex est senatusconsulti, sed varia multiplexque cognitio, quaerendum enim, qua ratione fieret, qua impediretur, ne fieret, qua factum tolleretur, quo numero senatorum fieret, quam potestatem daret, utrum absolutam, an definitam: si absolutam, utrum pluribus, an uni: si definitam, utrum ita definitam, ut eam potestatem, quam lex sine S. C. dabat, adæquaret: an ita, ut aliquanto, quam lex, esset infirmior. quaerendum etiam, de publica te tantum, an etiam de privata, fieret: item, senatusconsultum, senatus decretum, senatus auctoritas, in quo differant: denique, quale esset id, quod tacitum senatusconsultum appellabatur. quæ & separatim singula, & suo quidque loco exponeamus. Cum senatus à Romulo sit institutus, non dubium est, quin eo regnante senatusconsulta multa facta sint. sed exempla desideramus. unum ponit Dionysius, quod factum est in hanc sententiam, ut Sabinæ mulieres ad gentiles suos, Urbem obidentes, reconciliationis causa proficiscerentur. post obitum Romuli, primum senatusconsultum fuit de creandis interregibus: alterum illud, quo patres decreverunt, ut, cum populus Regem jussisset, id si ratum esset, si patres auctores fierent. tertium, quò regnum Numæ Pompilii, populo acceptam potestatem ad senatum rejicerent, patres detulerunt. alia deinde, ut res tulit. fiebat autem senatusconsultum hoc modo. Consul, aut is, qui cum insignibus imperii, & lictoribus erat, convocato senatu, cum, qua de causa convocasset, retulisset, sententias rogabat. dictis sententiis, eam, quam ipse magis è republica ducebat, primam pronuntiabat. tum, ut senatus judicaret, his verbis utebatur: *Qui hoc sentitis, illuc transite: qui alia omnia, in hanc partem.* &, cum dicebat, *Qui alia omnia*, omnis videlicet causa ita loquebatur, ne diceret, *Qui contrarium sentitis*, quod tamen ipsum significabat. sed, contrarium, ut mali ominis verbum effugiebat. hinc sæpe illa in antiquorum scriptis usitata locutio, *ut in alia omnia, aut transire, aut discedere*, pro contrarium sentire. hanc apud Romanos consuetudinem cum etiam sub Regibus fuisse videam, (indicat enim Livius libro 1.) quis tamen eam primus induxerit, compertum non habeo: sed, quicumque ille fuit, videtur a Spartanis transfuisse. scribit enim Thucydides libro 1. c. 58. Stenelaidam Ephorum, cum adversus Athenienses tanquam sedes violatores bellum satis acri oratione suavisisset, ita pronuntiasse: *Quicumque violatum ab Atheniensibus sedes existimant, urgent, & in illam partem eant, qui contra, in hanc.* & ait idem Thucydides novum & apud Spartanos hoc fuisse, primum que à Stenelaida institutum, cum antea sententias elata voce dicere con-

consuevissent. Ergo senatores Spartano more, cum ea verba Consul pronuntiasset, & in alterutram partem primus discessionem fecisset, ipsi deinde, quam quilibet partem probabat, in eam transibant: deinde numerabantur, & ex numero voluntas senatus apparebat. si frequentiores seu arores sententiam in Consule pronuntiatam comprobassent, in eam senatusconsultum scribebatur: sin minus, aut abjiciebatur omnino res, aut in aliud tempus rejiciebatur. saepe enim accidit, ut, quod frequenter senatu rejectum fuerat atque improbatum, id intersecto tempore susceptum comprobaretur. Interdum etiam, non rogatis, neque dictis sententiis, tantummodo per discessionem senatusconsultum fiebat; tumque senatores *pedibus ferre sententiam* dicebantur. quod, ut opinor, eo tempore fieri solitum est, cum de parvi ponderis negotio ageretur: nimum enim temporis in re leviori conterendum non putabant. & appellabatur *senatusconsultum per discessionem factum*. illud autem, quod fiebat auditis disputantibus senatorum sententiis, etiam ipsum discessionem senatorum fiebat, tamen simpliciter senatusconsultum dicebatur, quod utinam Varonis, Tuberonis, Labeonis, Capitonis, Galli, Felicis, Bassi, Nicostri libros haberemus, paterent multa, quae nunc ex obscura, tenuique umbra vix cognoscimus. Bassi quidem verba Gellius III. 18. recitat, quae id, quo de nunc agimus, satis aperte declarant. *Pedibus, inquit, senatores omnes sententiam ferebant, cum senatusconsultum per discessionem fiebat: cum scilicet exquisitis singulorum sententiarum non essent, quo spectat & illud Ciceronis oratione in Antonium III. 9. cum ait: Effugere se sinant, senatusconsultum de supplicatione per discessionem fecit. quibus verbis adscripsit illa, Cum id factum esset antea nunquam: ob eam causam, quia moris erat, ut in supplicatione decernenda sententiae rogarentur a Consule. quod ex epistola M. Caelii Fam. VI. 11. 8. perspicuum est.* Suetonius etiam de Tiberio c. 31. n. 4. sic: *Cum senatusconsultum per discessionem forte fieret, transeuntem eum in alteram partem, in qua pauciores erant, secutus est nemo: dixit, per discessionem, ut distingueret a senatusconsulto, quod exquisitis singulorum sententiarum fiebat: quod, ut diximus jam, senatusconsultum unico verbo dicebatur, quam loquendi formulam non videtur Gellius agnovisse, qui libro XIV. cap. 7. putat Tuberonem a Varone dissentire, quia scilicet Varro dixerat in epistola ad Oppianum, senatusconsultum duobus modis fieri, aut per discessionem, si consentirent: aut, si res dubia esset, per singulorum sententias exquisitas: Tubero autem, nullum senatusconsultum fieri posse non discessionem facta, quia in omnibus senatusconsultis, etiam in istis, quae per relationem fierent, discessio esset necessaria, in quo neuter aberravit a vero: neque, ut putat Gellius, sententiae Varonis repugnat id, quod scripsit Tubero: non enim dixit Varro, alia senatusconsulta per discessionem sine sententiarum fieri solita, alia per sententias sine discessionem, sed hoc significavit, alia per discessionem quidem, omittis sententiis, alia vero sententiis exquisitis per discessionem tamen facta. & cum dixit per singulorum sententias exquisitas, ideo non addidit per discessionem, quia nullum senatusconsultum sine discessionem fieri posse notissimum erat: itaque omisit ut supervacaneum, & obscurum nemini. nisi si quis Romanorum rerum plane iudis esset. Facta discessione, senatusconsultum scribebatur. & scribendo aderant non omnes plane, qui sententiam senatusconsulti probaverant, sed in potissimum, qui praeter ceteros ita decerni concupiscant: qui senatusconsulti auctoritates dicebantur: non rari, quod ii maxime auctores fuissent, ut ista statueretur, quam, quod in eo senatusconsulti posita esset auctoritas, si per claros viros scriptum videretur. video etiam M. Catonem, cum sua sententia supplicationem Ciceroni non decrevisset, tamen, cum plures eam decrevisset, scribendo sussiisse. quod autem non omnes, qui per senatusconsultum fenserant, scribendo assuisse dixi, non est, cur in dubium vocari possit. exstat enim in ea Caelii epistola, de qua jam meminimus, integra senatusconsulti formula: quae per paucos assuisse*

scribendo significat, cum tamen in decernendo plurimi consentissent, illud considerandum, cur in hoc ipso, quod Caelius recitat, senatusconsulti bis eorum nomina, qui scribendo assueverunt, posita sint. nam, si semel tantum in singulis senatusconsultis adscribebantur, cur in hoc bis? sin, quot erant in senatusconsulto capita, toties adscribi solebant: cur in hoc, in quo quatuor esse capita manifeste constat, non quater potius, quam bis? quod si quis, non quatuor esse senatusconsulti capita sed quatuor senatusconsulta contenderit: haerebit tamen nihilominus, magis etiam aliquanto: nam ad quatuor senatusconsulta quater adscribi senatorum nomina debuisset, multo etiam verisimilius est, quam ad quatuor senatusconsulti partes. verum de pluribus senatusconsultis credere absurdum est: cum ne suspitioni quidem Caelius ipse locum reliquerit, cuius haec sunt verba: *Senatusconsultum, quod tibi misi, factum est.* non enim, cum dicit, *Hic senatusconsultum intercessit C. Caelius*, & cum iterum tertioque idem subiungit, plura senatusconsulta significat, sed plures ejusdem senatusconsulti partes, quare hoc satis apertum. magis illa me torquet dubitatio, cur non aut quater adscriptae sint auctoritates, ut ad quatuor senatusconsulti capita, aut semel tantum, ut ad unum senatusconsultum. equidem non expedit me: quiddam tamen, ut accipiatur, dicam. licet opinari, & ante senatusconsultum, & post senatorum nomina fuisse perscripta: cum quidem senatusconsultum erat: nam cum intercedebatur, non erat senatusconsultum, sed auctoritas senatus dicebatur. quod si ita est: iure hic ad eam senatusconsulti partem, cui intercessit nemo, quaque vere senatusconsultum fuit, auctoritates apposita sunt, & in principio, & in extremo: ad illas autem partes, quae senatusconsulti nomine caruerunt, propterea quod iis intercessum est, nulla sunt adscriptae auctoritates. hoc erudit examinent: vel potius, quid probabile sit, ipsi comminiscantur. nam hoc nostrum ita diximus, ut in eo non plane conquiescat animus. Formulam senatusconsulti in ea Caelii epistola licet videre, & in 5. Philippica, & in 10. Scripta senatusconsulta usque ad Consules I. Valerium, M. Horatium arbitrio Consulum supprimebantur, & nuntiabantur. ab his Consulibus, ut ad adem Cereis deferrentur, institutum est. postea tamen ad ararium video esse delata, ut ibi afferrentur, ubi & leges, & pecuniae populi Romani, & pretiosa quaeque custodiebantur. erat autem ararium in aede Saturni: quali iustissimum esse videretur ejus dei numine, quo regnante, aureo illo seculo. nulla vis illata, nullum furtum factum, nihil omnino facinorosum esset commissum. Senatusconsulta ad ararium non delata, rata non erant, & pro infectis habebantur. Quod significatione quidem non expressa, nec tamen omnino dubia, Suetonius ostendit in Augusti vita c. 94. n. 3. *Author, inquit, est Julius Marathus ante paucos, quam Augustus nasceretur, menses prodigium Roma factum publice, quo denuntiabatur, Regem populo Rom. naturam parturire: senatum exterritum censuisse, ne quis illo anno gentis educeretur: eos, qui gravidas uxores haberent, quod ad se quisque spem traheret, curasse, ne senatusconsultum ad ararium deferretur. Hanc ipsam de senatusconsultis ad ararium deferendis consuetudinem non Livius modo significat libro XXXIX. cap. 4. cum ait: Quid ab eo Consule quemquam novi expectare, qui per infrequentiam furini senatusconsultum factum ad ararium detulerit? & Cicerone oratione 5. in Antonium: verum etiam Cornelius Tacitus libro III. 51. 2. nam cum C. Lutorius Priscus agrotanti Druso Tiberii filio carmen composuisset, quod, si extinctus esset, magno pramio vulgaretur, adductus in eam spem, quia Germanici obitum celebri carmine defleverat, & ob id a Tiberio donatus erat: accusatus, & damnatus, in carcere est interfectus. tum Tiberius (ipsa Taciti verba ponam) solitis sibi ambagibus, id apud senatum inculpavit, cum extolleret pietatem, quamvis modica principis injurias acriter ulcensentium, deprecaretur tam precipites reorum penas. quo loco mendose, ut opinor, scriptum est, verborum panis. & paulo post*

lo post n. 3. Igitur inquit, *factum senatusconsultum, ne decreta patrum ante diem decimum ad earum deferrentur, idque vite spatium damnatis prorogaretur.* in quo veterem consuetudinem de senatusconsultis ad ararium deferendis indicavit: quo leges quoque delatas esse, in libro de Populo, qui post hunc proximus sequetur, exemplis ostendimus. Nunc, quando satis de ratione faciendi senatusconsulti locuti sumus, ordo postulat, ut de impediendatione, quæ legendo notavimus, pauca subjungamus. Impedimento erat, quò minus senatusconsultum fieri posset, aut tribunus pl. aut censor aliquis, aut aliquis etiam non senator, aut Consul ipse, aliis alio modo tribunus pl. intercedebat: eoque intercedente fiebat, ut id, quod senatus decreverat, senatusconsultum esse non posset, sed senatus auctoritas dicebatur. hanc potestatem sacratæ leges jam ab illo tempore, quò plebem tribunicio præsidio muniri placuit, tribunis pl. non solum universis, sed etiam singulis dederant. itaque uno ex omnibus tribunis pl. intercedente, ceteris collegis cum senatu consentientibus, æquè tamen senatusconsultum tollebatur, ac si tribuni omnes intercessissent. Impedimento senator erat, cum, *Numeria senatum*, Consuli dicebat: nihil enim in senatu decerni poterat, nisi certus senatorum numerus legibus statutis adesset. Tertia ratio impediendi erat, cum adesset in senatu aliquis, qui senator non erat: tunc enim decerni nihil poterat. & ob eam causam, ut est in Dionis historia, C. Caro tribunus pl. senatum ingressus: quem vi extrudere, cum sacrosancta essent tribunorum corpora, non licebat. sed hic oritur dubitatio: si C. Caro, quia nondum esset in senatum lectus, curiam ingredi non poterat: cur & in epistolis ad Lentulum, & in iis, quæ sunt ad Quintum Fratrem, sæpe hunc ipsum Catonem tribunum pl. in senatu adesse legitur? distingue, & dubitationem solves. non poterat, quia senator non erat: poterat, quia tribunus: quis enim sacrosancto vim afferret: & certè de tribunis in senatu sententiam dicentibus sæpe legimus, qui si tantum erant tribuni, ideo adesse poterant, quia sacrosanctos pelli non licebat: sin etiam senatores, ideo aderant, quia ut senatoribus licebat. ut mirer, quod in Valerio II. 2. 6 scriptum animadverti, *tribunis non licuisse curiam intrare, sed eos ante valvas postis subfelliis decreta patrum examinaisse*: itaque veteritus senatusconsultis T. litteram subseribi solitam. *qua nota significaretur, illa tribunos quoque censuisse.* Hac ego, ut dixi, minor, cum tribunos in senatu fuisset, ita sæpe legerim, ut exempla recitare putidum propè existimem. num igitur antiquitatis Valerius imperitus? non est, ut credi possit: cum & proximus fuerit reipublicæ temporibus. si quidem, ut ipse testatur, duce Sex. Pompejo Magni filio militavit: & in hac ipsa re idem, quod Dion, sentire videatur. sed ita illius auctoritatem tuebimur, si non de tribunis omnibus generaliter, sed de iis duntaxat, qui tribuni non etiam senatores, fuerint, dictum accipiamus. nam, si de omnibus plane intelligamus, aperte veterum exemplis refellemur. Erant etiam Consules ipsi senatusconsultis impedimento, ut auctor est Livius: cuius libro xxx. cap. 43. hæc sunt verba: *Inclinatorum omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus Consul, cui classis provincia erat, S. C. intercessit.* quam intercessionem sublatam mox esse constat, cum populus iussisset, ut senatus pacem cum Carthaginiensibus faciendam decerneret: quod ita senatus decrevit. Idem & libro xlii. cap. 10. C. Popillium ait *pre se tulisse, si quid senatus decerneret, intercessurum.* Scribit etiam Pedianus in orat. in Pis. p. 165. Q. Scævola Consulem, cum animadverteret Crasso collega suo propter summam ejus in republica potentiam ac dignitatem senatum in decernendo triumpho gratificari: majorem reipublicæ, quam collega, rationem habuisse: ac, ne fieret senatusconsultum, intercessisse: non enim senatusconsulto tribunus pl. tantum intercedebat, sed omnes, qui eadem potestate, qua ii, qui senatusconsultum facere vellent, majoreve essent. quod in ea, cuius fere sententiam ex Gellio jam recitavimus, ad Oppianum epistola testatur Varro.

itaque, si senatusconsultum fiebat à Consule, jus intercedendi habebat alter Consul: erat enim eadem potestate: si à pratore, poterat non modo alius prator, sed Consul etiam intercedere, prator, quia eadem potestate, Consul quia etiam majore esset. sed hujusmodi intercessionis admodum infrequentes invenimus. Tribunicia sunt creberrimæ: nam tribunorum pl. proprium erat intercedere: est enim tribunicia potestas non ad inferendam injuriam, sed ad prohibendam inducenda. Hactenus de ratione, qua, ne fieret senatusconsultum, impediretur. at, postquam factum esset, tollendi ratio quæ erat? eadem, quæ legis abrogandæ. nam, ut lege lex abrogabatur, sic senatusconsultum senatusconsulto tollebatur: ut, cum senatus decrevit, quas civitates L. Sulla pecunia accepta ex senatusconsulto liberavisset, ex turvis vestigales essent, neque iis pecunia, quam pro libertate dederant, restitueretur. quod imperio turpe fuit, *piratarum* enim, inquit Cicero, *melior fides, quam tum senatus*, neque si quid utile, propterea honestum: sed si honestum propterea utile: sic enim interpretatur booi viri. verum hæc de re. nos autem exemplum quaerebamus. quod inventum recitare satis fuit. sed me res ipsa commovit in exemplo. illud addo, senatusconsultum, nisi senatusconsulto aut lege tolleretur, perpetuo valuisse, nullo certo tempore definitum. tamen scriptum à Dionysio legimus, non perpetuam vim, sed annuam tantummodò habuisse ea, quæ senatus decerneret. quod me quidem eò minus perturbat, quia non ex Dionysii sententia prolatum est, sed ex persona Consulum: qui adversus Cn. Genucium tribunum plebis querentem ex eo senatusconsulto, quod Cassio, Virginoque Consulibus factum erat, publicos agros plebi noo distribui, responderunt, decretum id in suo magistratu non esse, sed Consulibus Cassio, Virgino: itaque ad illam eam distributionem pertinuisse: se quidem eo senatusconsulto propterea non juberi, quia, quæ senatus decerneret, ultra anni spatium firma non essent, quod non ex animi sententia, sed, ut aliquid potius quam nihil responderent, calumniantes afferebant. subterfugere enim id muneris admodum cupiebant, à quo senatus, & patriciorum mentes etiam atque etiam abhorreere intelligebant. Nunc agamus de numero senatorum, qui senatusconsulto necessarii esset. de quo nihil equidem affirmare possum: nec enim, quot plane senatores adesse oporteret, expresse significatum invenio: sed certum tamen numerum lege præfixum fuisse, Dio, & Festus memoria prodiderunt. equidem de ipso quoque numero, quandoquidem in obscuris rebus sæpe conjectura lucem attulit, non nihil dicam. Pedianus in Cornelianæ, quæ non exstat, commentario, C. Cornelium tribunum plebis quo anno C. Calpurnius Piso, M. Acilius Glabro Consules fuerunt: legem ait promulgasse, ne quis in senatu legibus solveretur, nisi CC. affuissent: neve quis, cum solutus esset, intercederet, cum de ea re ad populum ferretur. eamque legem, etsi pro senatus auctoritate esset, tamen invitis optimatibus esse latam, qui vel pauci senatusconsulta facere solebant, idem Pedianus adscribit. quod si de aliquo legibus solvendo senatusconsulta fieri à paucis solebant, nimirum non ante id tempus legem fuisse latam de numero senatorum qui senatusconsultis faciendis adesset, manifestum est, nam, si lata esset, non hoc senatusconsulti genus, quo quis legibus solveretur, exclusisset: cum in hoc maxime genere locus esset gratiæ, sed æque ad omnia senatusconsulta spectasset. ergo & tulit primus C. Cornelius: & ne pauciores quam CC. adessent, in ea, quam tulit, lege sanxit, nec tamen Cornelia lex ea fuit, de qua & Dio, & Festus tradiderunt: hæc enim ad eam tantum senatusconsulta, quibus aliquem solvi legibus placeret, ea vero, quam illi significaverunt, ad omnia pertinuit, nisi si, quod Cornelius de uno tantum genere tulit, id mox in omnibus senatusconsultis observatum velis, ut senatores non minus CC. adessent. legis quidem senatorum numero communiter ad omnia senatusconsulta statuente, sive Cornelia fuerit, sive alia, rationem esse habitam Consulibus Marcellino, & Philippo, scribit Dion: ut latam esse necesse sit eo

temporis intervallo, quod à Pifone, & Glabione Consulibus ad Marcellinum & Philippum Consules fuit. nam ante tributum Cornelii, quem gessit Consulibus Pifone, Glabione, ullam ejusmodi fuisse legem, tantum abest ut inveniri, ut etiam, cur contra fuisse nullam putem, argumento, quod jam posui, facile persuadeat. Pergamus ad alia. Potestatem senatusconsultum dabat modo absolutam, modo definitam: absolutam, aut pluribus magistratibus, aut uni: pluribus sic: *Dent operam Consules, praetores, tribuni plebis ne quid respublica detrimenti capiat*, quibus verbis maximam potestatem magistratibus sine populo senatus dabat: licebat enim iis hoc senatusconsulto, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios, atque cives, aliter sine populi jussu earum rerum jus Consulibus non fuisse. Sallustius Bell. Catil. 29. tradit. quo loco de Consulibus tantum loquitur, qui fere soli Consules in ejusmodi senatusconsulto nominabantur, cum ita decernebat senatus: *Dent operam Consules, ne quid respublica detrimenti patiatur*: idque, quia tuenda reipublice cura ad Consules, qui ceteris magistratibus antebant, maxime pertinebant. ubi vero majus aliquod instaret periculum videretur, tunc non Consules modo, sed & praetores, & tribunos plebis & eos etiam, qui proconsules ad Urbem essent, nominatos invenio: ut in eo senatusconsulto, quod initio civilis belli à Pompeji studiosis contra Caesarem factum est: de quo cum in epistola ad Tironem, & in oratione pro Deiotaro, & in II. Philippica meminit hic noster, tum Caesar ipse libro de bello civili I. 5. queritur his verbis: quæ, non ut impressa sunt, sed, ut censeo esse corrigenda, recitabo. *Decurritur, inquit, ad illud extremum, atque ultimum senatusconsultum, quo, nisi pene in ipso Urbis incendio, atque desperatione omnium salutis, latorum auctoritas nunquam ante defensum est: Dent operam Consules, praetores, tribuni plebis, quique proconsules ad Urbem sunt, ne quid respublica detrimenti capiat*. Curavit enim Pompejus ita decerni, quo gravior Caesari, quasi domesticæ seditionis auctor, quæreretur invidia. legimus etiam, non utrique Consuli, sed alteri tantum hanc potestatem fuisse delatam, ut in Gracchano tumultu, cum decrevit senatus, ut L. Opimius Consul videret, ne quid respublica detrimenti caperet. quod non consuetudinis, sed temporis causa factum est: aberat enim alter Consul Q. Fabius Maximus, ut quidem ego existimo: existimo autem propter eam causam: quia, quo anno C. Gracchus est interfectus, nullam Fabii Consulis actionem urbanam neque Plutarchus narrat, neque Appianus, neque Alconius, neque omnino quisquam. tantum de Opimio meminerunt. ut absuisse magnam anni partem verisimile sit, eoque magis, quod Allobroges, & Biturum & Avernorum Regem ab eo Consule devictum esse L. Florus ex Livio colligit. Uni etiam Pompejo summam potestatem senatusconsulto traditam, quo anno solus ipse Consul tertium consulatum gessit, ex oratione Miloniana cognovimus. quamquam, cum senatusconsultum illud est factum, Consulem nondum fuisse Pompejum, sed proconsulem ad Urbem, Pedianus tradit, neque uni summum jus esse permissum, sed interregi etiam, & tribunis plebis. & sane, cum creari nondum, neque Consules essent, neque praetores, interregem in eo senatusconsulto primum nominari, deinde tribunos plebis, tertio loco ipsum Pompejum, qui proconsul ad Urbem erat, æquum fuit, sicuti factum est. cum vero Consul sine collega creatus Pompejus esset, ad eum potestas illa, ut ad maximum magistratum, transferri tota visa est: itaque & leges tulit, & M. Cælio tribuno plebis obfistere conanti, arma minatus est, & armatos homines in foro, atque in omnibus templis, quæ circa forum sunt, ad cohibendos Clodianæ factionis impetus, & omnino ad omnem vim repellendam collocavit. ipse, cum Milonis judicium exerceret, cujus causa præsidia in foro & ad omnes fori aditus disposuerat, armatis copiis circumfusus pro arario sedit. ut summam potestatem senatusconsulto permissam unus administrare videretur, non solum si-

ne interrege, qui jam nullus erat, sed etiam sine tribunis plebis, tanquam in illo senatusconsulto nominatis. quod in ea oratione Cicero significat. Illud mihi videor animadvertisse, hujusmodi senatusconsulta pene semper civilium discordiarum & intestini dissidii causa esse facta: cum domesticæ malæ, quæ fere haud paulo plus habent periculi, quam externa, hoc maxime remedio sanari posse senatus putaret, si unico senatusconsulto totam rempublicam Consulibus commendaret: uno enim versiculo, ut ait Cicero pro Mil. cap. 26. *fatís armati Consules erant, etiam nullis armis datis*, hoc Cicero confirmat in Philippica II. 21., cum ait: *In te M. Antoni, decrevit senatus, quod in hostem rogatum decerni est solum more majorum*. Et in eadem paulo post, omnes, contra quos id decretum est, interfectos significat his verbis: *Tum illud multis ante tentatis, necessario tibi vulnus infictum, quod paucis ante te, quorum incolumis fuit nemo*. Hanc autem potestatem Opimio Consuli primum esse permissam, Plutarchus in Gracch. p. 841. B. tradidit. quod, si generaliter dictum accipias, falsum est. nam multis ante annis, atque adeo atavibus, cum Hernici, Sp. Furium Consulem à Vespontibus acie sulum, cum exercitu obsideri nuntiassent, tantum terrorem incussere patribus, ut (quæ forma senatusconsulti ultima semper necessitatis habita est). Postumio alteri Consuli negotium daretur, videret, ne quid respublica detrimenti caperet. Hæc Livius III. 4. Plutarchum autem sic à mendacior tuebimur. primum fuisse Opimium dicemus, cui adversus cives potestas Dictatoris data sit, quæ ille ita est usus, ut non modo C. Sempronium Gracchum tribunum plebis & Q. Fulvium Flaccum Consularem, seditionis auctores, sed omnino ad tria millia civium occiderit. Neque vero civiles discordiæ, præsertim quæ ad sanguinem cademque pervenerunt, ante dictatam in republica sunt exortæ, sed ita multo post, ut à dictatura T. Largii Flavi (is enim primus Dictator est dictus) ad Q. Opimium Consulem, cui primum in civili seditione senatus commisit, ut videret, ne quid respublica detrimenti caperet, anni numerum CCCXXVII. quo minus periculi ab externis hostibus esse cepit, eo plus inter cives discordiæ, quæ fere humanarum rerum ratio, & natura est, ut consistere nunquam possint. bella dum geruntur, non facile seditiones in urbibus existunt: ubi sublata sunt, otium & copia discordiam parit. propterea, quamdiu gerendis bellis occupata Roma fuit, non magnopere seditionibus laboravit. eversa Carthagine, & omni prorsus hostili metu sublato, seditiones illico sunt exortæ, & ejusmodi quidem, ut ad sanguinem, & ad cades eruperint, anno demum ab Urbe condita CCCCXXI. itaque hujusmodi senatusconsultis fero admodum respublica indigni, tum scilicet, cum civitatis aliquam quasi corrupti corporis partem ferro amputandam judicaret, ut in homine ex ignavia & nimia cibi copia, sic in republica ex otio & nimia rerum abundantia gignuntur morbi: quod malum cum multo ante tanquam sagax & peritus medicus Scipio Nasica prospiceret, author in primis fuit, ne Carthago tolleretur, affirmans ea, quæ mox eventus comprobavit: Romanis nihil esse timendum magis, quam ne hostes non haberet: cum primum ab externis bellis quiescere coepissent, futurum ut domesticis discordiis affligerentur: itaque non esse delendam eam urbem, quæ etsi sæpe socius frangeret, sæpe bella renovaret, id ipsum tamen esse saluberrimum: quando, ne per otium Romana virtus hebesceret, exerceri eam assidue, & tanquam ad eorum acui necesse esset. O te nimium sapientem, nimium vera prædicentem Scipio Nasica! tu tuis civibus, ut Cassandra suis olim, fata concinebas: nec tibi tamen magis, quam illi, fides habita est. hinc Gracchorum illa contra senatum acerbissima contentiones, quæ justam extremi senatusconsulti causam attulerunt: hinc Sullana bella: hinc ad extremum Caesaris & Pompeji perniciosa reipublica discordia. Sed longius fortasse provecus sum, quam res ipsa patitur. quamquam cur non patitur? an evenia simul cum causis intelligere inutile est? modice tamen digrediar, nec nisi in ea, quæ con-

nexa ex aliqua parte cum argumento cohaerebunt, quod cum faciam, non omnino mihi videbor aberrare. Sed reliqua persequamur. Senatusconsulto potestas uni permittebatur absoluta, cum Dictatore dici senatus jubebat nam, etsi Dictatore non senatus ipse creabat, sed is, qui summus erat in Urbe magistratus: tamen, qui Dictatorem, qui dicebat, dicendi potestatem à senatu accipiebat, senatusconsulto Dictatorem fuisse dictum, possumus intelligere. Summum autem & liberum imperium penes Dictatorem fuisse, ignorare opinor neminem: neque tamen est hic narrandi locus. petat hac, qui cupit, à libro de magistratibus inscripto. Videtur etiam in illis senatusconsultis, quibus leges tollebantur, potestas fuisse, non absoluta quidem ad omnia, ut in illis senatusconsultis, quibus cavere magistratus. ne quid respublica detrimenti caperet, jubebantur, sed absoluta tamen, quod ad eam rem attinebat, cujus rei causa facta erat. itaque multas leges uno senatusconsulto, atque uno vericulo, ut inquit Cicero de legibus, puncto temporis sublatae esse legimus, ut L. Marcio, Sex. Julio Consulibus eas, quas M. Livius Drusus tribunus plebis tulerat: decretum est enim contra auspicia esse latae, neque iis populum teneri: & Q. Caecilio, M. Junio Consulibus eas omnes, quae militaria stipendia minuebant, ideo abrogari placere, quia rem militarem impedirent. Cujus fere generis videntur fuisse & illa senatusconsulta, quae legibus aliquem solvebant: quodam enim modo tolli leges videntur, cum aliquid alicui praefer leges conceditur: ut, cum senatus P. Scipionem, aut cum Cn. Pompejum legibus solvit, quo matris, quam per leges licebat, Consules fieri possent. quamquam & sine senatusconsulto lege ad populum lata solvi legibus licebat. qua de re in libro de Legibus agetur. At, quibus senatusconsultis hostis aliquis judicabatur, non in illis absoluta potestas erat: erat sane: non enim ii, qui ejusmodi senatusconsulto essent condemnati, & provocationem ad ullum magistratum, aut ad populum habebant: nec erat, ut senatus iudicium infirmare possent. de refectione tamen eorumdem magistratuum senatusconsulta hujus generis levis & irrita fuisse video, ut, cum Consulibus App. Claudio & L. Quintio Cincinnato, in reliquum magistratus continuari, & eosdem tribunos plebis reñci senatus vetuit: idque si fieret, contra rempublicam esse judicavit. quod à tribuno neglectum est: qui reclamantibus Consulibus resecti sunt. neque tamen propterea senatus ulla gravior actio aut animadversio fuit: puto, ne plebs irritata perniciosa seditionem excitaret. Quatuor omnino senatusconsulta possumus: id, quo respublica magistratibus committebatur: id, quo Dictatori dici jubebatur: id, quo leges tollebantur: id, quo quis ob scelere facta hostis judicabatur. primis duobus absolutam potestatem non ipse sibi senatus assumebat, sed alteri dabat. duobus extremis non dabat, sed assumebat, vel assumpta potius utebatur. Haec de absoluta senatusconsulti potestate: reliquum est, ut deinceps de definita disseramus. Senatusconsultum definita potestatis si cum lege jungebatur, suas quasi vires agebat: & quod in eo fuerat definitum, absolutum fiebat: si legis auxilio carebat: ut saepe accidit, cum voluntas plebis à senatus iudicio discreparet: non solum minus habebat ponderis, quam si cum lege conjungeretur, sed minus etiam, quam lex. itaque C. Flaminius tribunus plebis legem agrariam aliquot annis ante secundum Punicum bellum tulit invito senatu: neque solum tribuni plebis sed Consules etiam, qui patroni senatus habebantur, contra senatus voluntatem sine senatusconsulto saepe leges tulerunt: ejusmodi fuisse illas constat, quas diversis temporibus à tribus Valeris latae, Publio, Lucio, Marco ex Cicerone, Livio, Dionysio, Plutarcho didicimus. Cujus etiam Caesar, omisso senatusconsulto, lege Vatinia Cisalpinam Galliam cum Illyrico administrandam accepit: cum in lege tantum esse possumus intelligeret, ut senatusconsulto non egeret, quod & senatus iudicio, ita esse declaratum est, qui mox & Comam illi Galliam attribuit, verius, ne, si ipse negasset, populus & hanc daret. Quod si, cur in accipienda provincia

cum Caesar, tum alii multi legem inteposuerint senatusconsulto, quaerit quispiam: respondetur, quia exeuntibus in provincias imperium tantum senatusconsulto dabatur, lege autem simul cum imperio sumptus. quis porro esset aut ita stultus, ut exercitum alere de suo vellet: aut ita opulentus ut posset? hinc evenit, ut D. Brutus, Gallia Cisalpina à senatu praefectus, supra H. S. quadriagies in stipendia militum de suo erogavit: quod ipse in quadam epistola ad Ciceronem queritur. provinciam enim habebat non lege curata, quae praefectis provinciarum ad alendos milites stipendia de publico dabat, sed senatusconsulto, quo imperium quidem, sed sine stipendio dabatur. nam, cum senatus Caesaris interfectores taveret, populus ab Antonio concitatus insensus esset: Brutus, iram populi timens, desperata lege curiata, cum eo tantum imperio, quod à senatu accepterat, in provinciam prope abiit. lege autem eandem provinciam non multo post Antonio Caesaris mortem persequenti populus tradidit. ut eodem tempore eandem provinciam & Decimus, & Antonius, alter senatusconsulto, alter lege haberet. Omnino provinciam lege habere nemo potuit qui noluerit. militarem enim rem attingere sine lege, id est, sine pecunia, quam lex dabat, quilibet: nam, etsi App. Claudius, Publii frater, ejus, qui cum Cicerone gravissimas inimicitias gessit, ituram se in provinciam sine lege suo sumptu confirmabat: (sic enim tribus epistolis, ad Lentulum, ad Atticum, ad fratrem, scripsit Cicero) tamen id, non quia legem contemneret, cogitabat, sed quia vereretur, ne perferri non posset, aliquo sibi inimico tribuno plebis intercedente. nam legis cupidum fuisse, indicant illa verba in epistola ad Lentulum Fam. 1. 9. *Sese, si licitum esset legem curiatam ferre, fortissimum esse cum collega provinciam.* eoque clarius id constat quia, licet Appius iturum se in provinciam sine lege suo sumptu distitasset, non ivit tamen, sed lege perlata imperium à populo & pecuniam accepit. unde consicis hoc, inquit aliquis? quia reversus è provincia triumphum petiit: licet, accusatus à Dolabella, statim triumphi postulationem ad vitandum invidiam abjecerit. in provinciam autem sine lege praefectis, triumphum sperare non licebat. qui probas hoc, inquit idem? nimirum testis locupletis auctoritate, hujus inquam nostri: sic enim ad Atticum scribit IV. 16. *Pontinus vult ad IV. Non. Nov. triumphare, huc obviam Caio, & Servilio praetores aperte, & Q. Mucius tribunus: negant enim latum de imperio: & est latum hercule insulse.* Omnes fere, in provincias exiituri, ad senatusconsultum legem adjugebant: ut esset, unde stipendia legionibus persolverent, quibus non modo focos ab injuria finitimarum gentium tuerentur, sed ipsas etiam ultro interdum bello peterent. occasiones enim pugnandi, ut triumphi materiam, multi quarebant. Senatusconsulto, praeter datum imperium, etiam regenda provincia tempus video definitum: idemque lege, cum ex senatusconsulto ferretur, confirmatum. spatium autem illud erat annuum: de quo verus lex Sempronia fauixerat. sed Caesar contra legem Gracchi in quinquennium decreta primum Gallia est, mox & in alterum quinquennium senatusconsulto ac lege prorogata. & ut in stipendia militum exarii pecuniam senatus elargiri injussu populi non poterat: sic neque de agris, neque de nobilibus legitimum jus habebat. ideo Thermitanis populis in Sicilia, quod semper in amicitia fideque mansissent, non senatus sine populo urbes, agros, legesque reddidit, sed senatus quidem censuit, populus autem iussit. Vestigal etiam victis bello gentibus, non sine populo senatus imponebat: scriptum est enim, Mamertinos pecuniam ex senatusconsulto & lege dissolvisse: & omnes Siciliae civitates frumentum populo Romano singulis annis certo pretio vendere, ex senatusconsulto, itemque ex lege Terentia, & Cassia esse iussas: & L. Octavio, C. Cotta Consulibus senatum legum dicendarum potestatem in locandis vini Siculi, oleique vestigalibus ita permisit, ut populus idem iussit. quibus locis & aliis praeterea eodem spectantibus, adductus sum, in Verrem III. 81. corruptum locum, ut opinor, emendanda

re. legebatur, *Cum ex Sicilia, & ex legibus frumentum ei in cellam sumere liceret*, offensum sum, & imprimi iussi, *Cum ex S. C. & ex legibus*, quod mendum ab imperitia librariorum originem duxit, veterem enim scribendi morem ignorantes, pro *S. C.* scribendum putarunt. Sic, dictione contracta, quæ apposito puncto significaret Sicilia. & cum ipsi repoluisse *Sic*; alii producta dictione scripserunt *Sicilia*. idem in Fediani libros mendum irrepperat: quod nos impressione nostra sustulimus. legebatur enim in Miloniana commentario, *sic esse factum*, pro *S. C. esse factum*. Redde unde diverti. Largiri de publico senatus sine populo non poterat: quod contra sine senatu populus poterat. itaque Cæsar in Consulatu suo canipum Stellarem, & Campanum sine senatusconsulto plebi divisit, lege contentus: idemque publicanos, in conducendis vectigalibus cupiditate prolapsos, tertia debita pecunia parte non senatusconsulto, sed lege relevavit. fecisset enim, si licuisset, per senatum Cæsar, quod per populum fecit. hac enim fere verba sunt in ea pro Plancio. nec vero huius generis exempla desideramus. nam & P. Clodius, Ciceronis inimicus, etiam regna latis legibus vendidit verius, quam donavit. & multis jam annis ante Tit. Sempronius Gracchus de dividendis agris legem tulit senatu non consulto. item frater ejus C. Gracchus de coloniis deducendis, de vestibus publice militibus prabendis, de frumento plebi distribuendo, senatu non solum non decernente, sed etiam invito & adversante, leges tulit. Illud, quod Plurarchus tradit. primo miratus sum, Tiberio ad divisionem agrosum profecturo senatum novenos nummos in singulos dies pro sumptu decrevisse: quasi & senatus distribuenda publicæ pecuniæ potestatem haberet. sed deinde meam admirationem res ipsa sustulit. nam hoc illi per populum in levi relicuisse, quis miretur? sicuti etiam, cum exterarum gentium legatis munera dabatur: quod senatus arbitrio fiebat. non enim, ubi quid pecuniæ promi ex arario oporteret, continuo propter eam causam legem ferri ex dignitate populi Romani videbatur. In iudiciis etiam constituendis, ut mutandis, & omnino in hoc genere, jacebat senatus voluntas sine populi consensu, id est, senatusconsultum sine lege. lex autem, non solum si senatusconsulto comprobaretur, verum et si contra senatus voluntatem lata esset, rata tamen habebatur. itaque quoddam senatusconsultum adversus eos, quorum opera factum esset, ut iudicium publicum corrumperetur, in oratione pro Cluentio Cicero repudiatur, & infirmum significat, ob eam causam, quia postea legem ex eo Consules non tulissent. at vero legem, qua L. Aurelius Cotta iudicia inter tres ordines communicavit, senatum, equites, tribunos ærsarios: cum ante penes unum ordinem senatorium lege Cornelia fuissent: hanc inquam legem, qua senatus potentiam admodum imminuebat, latam sine senatusconsulto, latam invito senatu, firmam tamen fuisse, & observatam diligenter non solum reipublica temporibus, sed aliquandiu etiam ab ipsis imperatoribus, intellegit qui scripta veterum evolvet. nec minus invito, aut certe non favente senatu, biennio post C. Cornelius legem tulit, ut pratores ex edictis suis perpetuis jure dicerent: cum antea varie jus dicere solebant. potuit igitur etiam in hoc genere populus sine senatu, atque etiam contra senatum, leges enim contra senatusconsultum lata eandem vim habuerunt, quam, si nullum senatusconsultum ante factum esset, habuissent. itaque legimus in Plinio viii. 17. *cum senatusconsultum vetus fuisset, ne liceret Africanas in Italiam advehere, Cn. Aufidium tribunum plebis contra hoc ad populum tulisse, & Ciceronem gratia Africanas importare, lege lata permisisse*. Quia vero sæpe contigit, ut cum senatu populus consentiret, ideo, non quia populus sine senatu non posset, sed quia senatus & populus idem vellent, leges ex senatusconsulto latas plerumque licet invenire, quod si, quod sæpe contigit, minus inter senatum & populum conveniret, aut etiam si senatusconsultum obstarat, ut in tribus legibus, Aurelia, Cornelia, Aufidia, proxime docuimus: nihilo tamen erat imbecillior lex, sed eandem vires habebat, quas

habuisset, si ex senatusconsulto perlata esset, aut nullum contra senatusconsultum fuisset. anno quidem post Urbem conditam CCLXIII. nondum ullam legem nisi ex senatusconsulto fuisse latam, M. Minucius Consul in eo sermone, quem de Coriolani iudicio cum tribunis plebis habuit, affirmat: neque plebem de aliqua re iudicasse, aut suffragia tulisse, nisi senatus eadem re jam consultata author fuisset: idque à Regibus institutum, ad eam usque diem ait constantissime servatum. quod tamen in Coriolani causa est omissum, senatu universam ejus iudicandi potestatem plebi concedente: ne quam seditionem irata suscitaret; sed triennio post cum tribunis plebis iudicium de Coriolano factum rescindere, & damnationem abrogare lege vellent: senatu contradicente, sine senatusconsulto legem ferre noluerunt. & anno ab Urbis initio CCXCVII. cum augeri tribunorum numerum, & plebs, & tribuni vehementer cuperent: tamen eam legem non prius ferre sunt aggressi quam ut eam ferri liceret, senatus decrevit. sed post quotidie magis senatus auctoritas est imminuta: legesque multæ sine senatusconsulto perlata, senatu etiam agie ferente, vim tamen habuerunt, & servata sunt. Atque hæc à me dicta sunt pro eo, quatenus dici opus fuit, de infirmitate senatusconsulti. nunc, ubi valeret, etiam si lege non confirmaretur, exponemus. Multa erant, in quibus ad senatusconsultum lex non adjungebatur: ut cum de cura sanctorum rectorum alicui demandanda senatus decernebat, cum de vestitu ob calamitatem aliquam aut mororem mutando, cum de supplicationis honore, aut etiam de triumpho concedendo: cum de fide aut ei danda qui alicujus indicium maleficii deferret, aut ei, qui hostis esset: cum de magistratu ante diem deponendo: de comitiis producendis: de annonæ procuranda: de Regibus appellandis, de Consulibus ad bellum mittendis, de supplendo exercitu: de aris, quæ dedicata essent injussu populi, tollendis, de religionibus tuendis: de salute beneficii civis exteris gentibus commendanda: de jure legationis libera tribuendo, aut de legatis legendis: de itinere ab iis, qui in provinciam reipublicæ causaissent, mutando: de laudandis iis, aut ornandis, qui aliquid pro reipublica fecissent: aut, qui contra, puniendis: de feriis Latinis: de legatis exterarum nationum donandis: de curatione viarum, de usurarum modo: & si qua præterea sunt: sunt enim multa, neque tamen in hujusmodi rebus propriam fuisse, & singularem dico senatus potentiam, populum nihil juris habuisse, sed hoc dico, volente, & permittente populo institutum, atque observatum, ut per senatum ea transigerentur, quod tamen quasi legitimum jus, diuturna consuetudine confirmatum, aliquando populus, per improbum tribunal inductus arripuit. de quo Vatinius Cicero asperere & acerbere in oratione exagitat. sed hoc non magis opere uliatum, & tanquam extra ordinem fuit. Accidit etiam interdum, ut aliquid ex eo genere, quod de genere multa enumeravimus, neque à solo senatu censeretur: neque à solo populo juberetur: credo, quod momenti res esset paulo majoris, quam foret: ut extraordinaria potestate curanda videretur: sicuti P. Lentulo, Q. Metello Cossi. cum ex senatusconsulto perlata lex est, ut Pompejo per quinquennium potestas omnis rei frumentariæ toto orbe terrarum traderetur, & ut hoc extraordinarium fuit, sic illud, quod in epistola ad Q. Ciceronem legimus, pecuniam Pompejo in rem frumentariam senatusconsulto decretam: cum erogare publicam pecuniam, ut jam diximus, non senatus, sed populus solebat. quod tamen permisso populi factum esse non dubitamus. jam enim ex senatusconsulto perlata lex erat de Pompejo rei frumentariæ præficiendo: in qua ita scriptum licet opinari, ut ad eam curationem tantum ei daretur pecuniæ, quantum senatus decrevisset. ut in hac re duo senatusconsulta facta fuerint, alterum ante legem de Pompejo deligendo, ex quo perlata lex est, alterum post legem de pecunia tribuenda, quod ex ipsa lege factum est. Fiebant etiam de privata re senatusconsulta, raro, sed fiebant tamen: quale illud, quod in hæredes C. Vennonii factum fuisse Cicero docet libro

XIII. epist. quæ Familiæ dicuntur: & illud, quo libera legatio decernebatur: hoc enim genus legationum non nisi privatæ rei causâ à civibus petebatur. & cum senatus decrevit, ut L. Vettius, quod confessus esset se cum telo fuisse, in vincula conjiceretur. Senatusconsultum differre à senatus decreto, & decretum consulti esse particulam quandam putabat Aelius Gallus: sic enim scribit Festus. ego autem existimo equidem in uno senatusconsulto multa interdum fuisse capita, & unumquodque caput decreti nomine appellatum, neque solum decreti, sed etiam consulti: ut in illo senatusconsulto satis manifeste patet, de quo in epistola M. Cœlii descripto supra meminimus: sed hanc tamen distinctionem in listis, aut omino in ullo libro nondum observavi. neminem enim video ita locutum, ut diceret, in illo senatusconsulto decreto. quin pro ipso senatusconsulto decretum sapissime usurpatum invenio. neque ratio repugnat. nihil est enim aliud senatusconsultum, nisi id, quod senatus decernit. itaque & decretum, & senatusconsultum de eadem re Cicero vocat. nam in oratione pro Sextio cap. 14. *Qui, inquit, unquam Consul senatum ipsius decretis parere prohibuit?* at in Plonem c. 8. *Omitto illud, Consulem edicere, ut senatus senatusconsulto ne obtemperet.* Est tamen hæc differentia: quod, etsi pro senatusconsulto, non tamen pro quovis senatusconsulto ponitur decretum, sed pro eo tantum, quod aut unius hominis causâ factum sit, aut, si ad plures pertineat, minime tamen ad universam rempublicam spectet. & ut senatusconsultum sapius de communi, quam de privata re dicitur: sic decretum sapius de privata, quam de communi, vel potius de communi nonquam, semper de privata. nunquam enim invenias, senatus decretum de ambitu factum esse, aut de iudiciis, aut de creditis pecuniis, quæ generatim ad omnes pertinent: sed senatusconsultum: decretum autem vel de uno tantum dici videas, ut in oratione post reditum in senatu c. 1. *Immensum quiddam est, atque infinitum, quod huic ordini debemus, à quo sapientissimus decretum sumus honesti.* vel de duobus, ut in Suetonio Jul. c. 16. n. 1. *Senatus decreto tribunus plebis Metellus Nepos, & prætor Cæsar administratione reipublicæ summoventur:* vel ita de pluribus, ut particulare sit: ut de Buthrocia civitate libro ad Atticum XVI e. 16. sub. 2. *Decreta Consul de Cæsaris actis.* erant enim acta Cæsaris, beneficia aut in hoc & illum hominem collata, aut in hanc & illam civitatem. Et ibidem sub. 3. *Decretum Consules secundum Buthrocos fecerunt.* itaque decretum nunquam de publica re dici, sed aliquando contractius esse, quem senatusconsultum, vere diximus: cum tamen senatusconsultum & de privata re nonnuquam dici supra docuerim. fiebat autem utrumque per discessionem senatorum: & quod pluribus visum erat, id aut senatusconsultum, aut decretum dicebatur, diverso nomine, non quod diverse fierent, sed quod diversa res esset, cuius causâ fieret, cum senatusconsultum modo de publica, modo etiam de privata, decretum autem de publica nunquam, sed de privata semper fieret. Differunt etiam in hoc, quod, quemadmodum senatusconsultum, si res, de qua sit, spectatur, latius est, quam decretum: sit enim, ut sæpe iam dixi, tum de publica, tum de privata: cum decretum de privata tantum fiat: sic, si, à quibus fiat, consideratur: angustius quodammodo videtur. quam decretum. sit enim à senatu tantum senatusconsultum: at decretum & à senatu, & ab alio ordine, neque solum à paucis, sed etiam ab uno: à senatu, ut ex eo loco patet, quem ex oratione post reditum proxime recitavimus: neque plura congerenda sunt exempla: nam in hoc cum senatusconsulto consentit: nos autem id, in quo dissentit, querimus. ab alio ordine, ut in oratione pro Domo sua, cuius sententiæ verba jam posuimus: & ad Atticum libro IX. e. 15. *Vollet, inquit, augurum decretum:* & pro Sex. Roscio c. 9. *Decurionum decretum sit, ut Decem primi ad Sullam proficiantur.* & Pontificum decreta, sæpe legimus, ab uno, ut exemplum declarat, ex oratione pro Milone, de Cn. Pompeii decreto: & Philippica I. c. 1. *Ne quætabula post Latus Martius ullius decreti*

Cæsari, aut beneficii fingeretur. Decretum autem prætoris milites invenimus. & apud iurisperitos: Imperatoris decretum, Principis decretum, iudicis decretum. Reliquum est, ut, in quo senatus auctoritas à senatusconsulto differat ostendamus. Differt autem, ut iam significavimus, in hoc, quia senatusconsultum id erat, cui cum nemo intercessisset, perferiebatur ea res, qua de scriptum erat. at senatus auctoritas erat illa quidem voluntas, & sententia senatus, sed aliquo intercedente debilitata vim senatusconsulti non habebat: neque enim parebat ei quisquam: neque ei, qui non parisset, pœna erat. perferiebatur tamen in publicis tabulis: ut, quid eo die senatus censuisset, appareret. nam illud in epistola ad Lentulum Fam. 1. 2. *Hic de rebus senatus auctoritas gravissima intercesserat:* cui cum Cato, & Caninius intercessissent: tamen est perscripta: sic est accipiendum, non Catonem, & Caninium tribunus plebis intercessisse, ne fieret senatusconsultum: (non enim senatusconsultum fieri solebat de eo, quod propositum frequens senatus improbaverat, sed de eo, quod frequens probaverat: hic autem, cum dicit, *senatus auctoritas gravissima*, intelligit sententiam illam Bibuli de tribus legatis, quam frequens senatus improbaverat) sed intercessisse, ne senatus auctoritas perfereretur. quod cum ipsa verba declarant: tum in epistola Fam. 1. 7. est quædam quasi sententiæ significatio, his verbis: *Senatusconsultum nullum exstat, quo reditus Regis Alexandrini tibi adempta sit: eaque, qua de scripta est, auctoritas, cui scis intercessum esse, tantam vim habet, ut magis iratorum hominum studium, quam constantis senatus consilium esse videatur.* Dupliciter enim Cicero liberam esse Lentulo reducendi Regis potestatem ostendit, uno modo, cum reductionem illi nullo senatusconsulto esse ademptam dicit: altero, cum eam ipsam senatus auctoritatem, quæ de ea scripta est, ut ne quis omnino Regem reduceret, infirmam significat, infirmam inquam non ob eam causam, quia non senatusconsultum sit, sed senatus auctoritas, (neque enim hæc una senatus auctoritas, cuius hic mentio fit, hoc habebat proprium, ut senatusconsulti vi careret: sed erat omnibus senatus auctoritatibus communis & æqua conditio, ut ad rem perficiendam ponderis nihil haberent, tantum ad testificandam senatus sententiam valerent) verum ideo infirmam, tum quia intercessionem passa sit, tum quia magis iratorum hominum studium, quam constantis senatus consilium, præ se ferat. apparet enim ita senatum censuisse, non consilio adductum, sed iratum Regi, quia nonnullorum animos largitione corumpere. In quo illud est notandum, intercessionis non eam rationem esse habitam in senatus auctoritate, quæ habebatur in senatusconsulto: siquidem, cum tribunus plebis intercedebat: ne fieret senatusconsultum, non fiebat: cum intercedebat tamen, ne perfereretur senatus auctoritas: perferiebatur idem. Et dicebatur senatus auctoritas, quia voluisset quidem, & auctor fuisset senatus, ut senatusconsultum fieret, sed, intercedente tribuno, non potuisset neque tamen senatus auctoritas ea sola dicebatur, quæ, cum frequens senatus aliquid probaverat, ob intercessionem senatusconsultum esse non potuerat: sed ea quoque, quæ, frequenti senatu aliquid improbante, omnino etiam nemine intercedente, senatusconsultum esse non poterat. non enim, cum proposita sententia improbaretur, sed cum probaretur, senatusconsulti fieri solebant. in hac autem ad Lentulum epistola, de improba Bibuli sententia, quam de tribus legatis dixerat, nisi me fallit opinio, sermo est.

Ex libro de legibus Romanis vide illa verba: *Quoniam spectandi locum senatores, &c.*

Item, Item illa C. Cassi, &c.

Item, ab his verbis: *Ac primum, quod, &c.* usque ad illa. *Postea ne causam diceret.*

EX COMM. IN EP. CIC.
LIB. I. EP. I.

EX ARGUMENTO.

Senatum haberi per dies comitiales non licuit.

Ibidem:

Senatus voluntas perscripta, quod impedito S. C. fieri solitum est, ut memoria traderetur, atque exstaret in publicis tabulis, quid senatus, nisi obstitisset intercessio, fieri voluisset. Hac de re sic in ep. 7. Nullum exst. t. S. C. quo reductio Regu Alexandrini tibi adempta sit, eaque, quae de ea scripta est, auctoritas, cui scis intercessum esse, ut ne quis omnino Regem reduceret, tantam vim habet, ut magis iratorum hominum studium, quam constantis senatus consilium esse videatur.

Lib. I. ep. 2.

Cum senatus legitimus, id est, quo loco, quo die, quo numero, à quo iugistratu oporteret, habitus, aliquid vel de publica, vel de privata re decreverat, tum si ex collegio tribunorum plebis neino intercedebat, rata senatus voluntas erat, & S. C. dicebatur, eoque nomine inscriptum publicis tabulis consignabatur: sin autem vel senatus non legitimus aliquid decreverat, vel tribunus plebis intercesserat, infirmum, ac prorsus irritum decretum illud erat, nec S. C. sed *senatus auctoritas* vocabatur: propterea quod auctoritatem quandam publicis tabulis testata senatus voluntas habere videbatur, testis Livius lib. 4. Si quis, inquit, intercedat, S. C. auctoritate se fore contentum. Testis Dionis historia. nam cum Q. Cassius Longinus, & M. Antonius, tribuni plebis intercederent, quo minus fieret S. C. de Casare ex Gallia revocando, cumque senatus, Pompejo dediturus, à Casare alieno, propterea vestem, ut in adversa tristique re, mutasset: tamen ne sic quidem factum esse S. C. sed perscriptam sententiam esse, Dio libro 41. significat. Idemque libro 42. cum S. C. intercederent tribuni plebis, senatus tamen auctoritas perscripta est. Planissime autem lib. 55. his fere verbis: Si quando aliquid senatus decrevisset, nec legitimus senatorum numerus affuisset: non iuratur in eo res S. C. sed auctoritas senatus dicebatur, qua tantum constaret eorum, qui tunc affuissent, voluntas & sententia. observatum idem est, cum vel senatus alieno loco, aut tempore, aut non legitimo edito habitus esset, vel tribunus plebis intercessisset. impedito enim S. C. exstare tamen senatus voluit sententiam suam. Accedit Ciceronis testimonium in ep. 7. S. C. nullum exstat, quo reductio Regis Alexandrini tibi adempta sit: eaque, quae de ea scripta est, auctoritas, cui scis intercessum esse, ut ne quis omnino Regem reduceret, tantam vim habet, ut magis iratorum hominum studium, quam constantis senatus consilium, esse videatur. Et ibidem paulo post: Offensionem esse periculosam propter interpositam auctoritatem, religionemque video. Et epist. 2. lib. 4. ad Attic. Nondum satisfacerat alatum, quomodo Casar ferret de auctoritate perscripta. Loquitur ibi Cicero de S. C. ab intercedentibus Cassio, & Antonio, tribunis plebis impedito. quod ex Dione jam ostendimus. Nec dubito, quin de auctoritate perscripta, cum senatus decreto intercessum esset, Cicero significet libro III. de leg. in eo loco: Senatus decreta rata sunt, aut si potestas par, majore prohibet, perscripta servant. Quae licet exempla satis hunc morem offendant: ut dubitatio tamen omnis auferatur, adscribemus verba S. C. quod Coelius in clusum epistolae ad Ciceronem misit. Si quis huic S. C. intercesserit, senatus placere auctoritatem perferri, & de ea re ad senatum, populumque referri. Et in alio ejusdem S. C. capite: Si quis huic S. C. intercesserit, auctoritas perscribatur. Huic opinioni locum advertari Ciceronis oratione pro Deiotaro, aliquis fortasse dixerit. Cum audisset Deiotarus, inquit, senatus consentiens auctoritate arma sumpta, Consulibus, praetoribus, tribunis plebis, nobis imperatoribus temp. defendendum datam. Senatus auctoritatem vocat in ea re, de

qua S. C. esse factum, Casar ostendit libro 1. c. 5. de bell. civil. Decurritur, inquit, ad illud extremum, atque ultimum S. C. quo, nisi pene in ipso Urbis incendio, atque desperatione omnium salutis, nunquam ante descensum est: Dent operam Consules, praetores, tribuni plebis quique proconsules sunt ad Urbem, ne quid respublicae detrimenti capiat. Hac S. C. perscripta sunt ad 7. Id. Jan. Hoc argumentum duplici ratione refellitur: vel quod, cum S. C. illud contra Casarem belli civilis initio factum esset, nec tribunis plebis ad intercedendum paratis locus esset, non auderet Cicero, ad Casarem, iam omnia tenentem, pro Deiotaro reo suppliciter agens, S. C. appellare: praeterea cum sciat, si tribunis plebis Antonio, & Cassio intercedere licuisset, quod Pompejanorum factione non licuit, S. C. esse non potuisset. itaque sapienter, temporis, causaeque serviens, odiosum Casari vocabulum Cicero vitavit, à quo salutem Deiotari Regis impetrare cupiebat. Altera est ratio, mihi quidem valde probata, quod senatus auctoritas non semper decretum illud significat, quod ne senatusconsulti vim & nomen haberet, intercessione fiebat: sed, ubi nulla intercessionis mentio fit, pro ipso accipitur S. C. ut in oratione in Pisonem: Quam provinciam P. Lentulus cum & senatus auctoritate, & forte haberet, deposuisset. Significat enim à Lentulo depositam Ptolemaei Regis reductionem, quam ei senatusconsulto esse mandatum, & supra demonstratum est. Et in ea pro domo: Ex senatus auctoritate & senatum, & omnes bonos mutata veste vidi. Senatus auctoritatem appellat, cum tamen S. C. de mutanda veste factum esset: quod ex oratione pro Sextio cognoscitur. In Vatinius: Nec hoc quidem senatus relinquebas, ut legati ex ejus ordinis auctoritate legarentur? Quis non intelligit, Ex ejus ordinis auctoritate, pro, ex S. C. dictum esse? cum paulo post sequatur: Quis legatos unquam audivit sine S. C.? ante te nemo. Ergo senatus consentiens auctoritate arma sumpta, idem valet, quod, universo approbante senatu, decreto senatus universi. Vel: dux senatus auctoritates intercesserunt, hac, quae probabat reductionem Regis, altera, quae improbabat: cujus mentio fit ep. 7.

Ibidem:

Intercedere, modo est impedire, ut infra: Cui cum Cato, & Caninius intercessissent, tamen est perscripta: modo intervenire, ut hic, & epist. 2. lib. 15. Cum vestra auctoritas intercessisset, ut ego Regem Ariobarzanem iurer. Eodem sensu dixit Coelius ep. 6. libro 8. Significatio ulla si intercesserit, clarius, quam debeat, aut expediat, fiat. Et in Verrem libro 2. Cum imperatoris populi Rom. auctoritas, legatorum decem dignitas S. C. intercederet. Intercessissent, impedissent, ne S. C. fieret, ideo senatus auctoritas, S. C. impedito, perscripta est. intercedere enim, proprie tribunorum plebis fuit. quanquam particeps ejus fuisse potestatis omnes, qui eadem potestate, qua ii, qui S. C. facere vellent, majoreve essent, docet Gellius ex Varrone libro 14. cap. 7.

Libro I. ep. 4.

Senatores plures quadringentis in senatu affuisse, bis omnino, ut mea memoria est, legi: 410. in oratione post reditum in senatu, 415. epist. 10. lib. 1. ad Attic.

Libro I. ep. 7.

Et stipendium, & legatorum numerum, & supplicationes senatus decrenebat sine populi suffragio. quae Cicero significat in ep. 9. cum sit, singularibus, & novis honoribus, ac iudicis senatus ornatum esse Casarem; idque exponit aperte in oratione de provinciis, his verbis: Relatum est ad nos nuper de stipendio exercitus: non decrevi solum, sed etiam, ut vos decerneretis, laboravi: multa dissidentibus respondi: scribendo affui. stipendium autem à senatu impetrare, in tantis angustiis ararii, non facillimum fuit. quod ex eadem oratione conjeci. dixit enim: In his angustiis ararii, publicanis tamen subveniat, ne esse est, crudelitate Gabini pene afflicti jam, atque eversti. Hac de re sic in ea pro Balbo: C. Casarem senatus & genere supplicationum amplissimo ornavit, & nume-

numero dierum novo. idem in angustiis arari, victorem exercitum stipendio affecti: imperatori decem legatos decrevit: lege Sempronia succedendum non censuit. harum ego sententiarum & principi, & author fui.

Libro 1. ep. 9.

Certus erat senatorum numerus, qui si non adesset, S. C. fieri leges vetabant. Unde illud M. Fulvii contra M. Aemilium, libro 39. apud Livium: *Qui per infrequentiam S. C. factum ad ararium detulerit.* Festus, *Numera senatum*, ait quivis senator Consuli, cum impedimento vult esse, quo minus faciat S. C. postulatque, ut aut res, quæ afferuntur, dividantur, aut singuli consulantur: aut, si tot non sint senatores, quo numero liceat præscribi S. C. Legimus etiam apud Pedianum C. Cornelium tribunum plebis legem tulisse, ne quis in senatu legibus solveretur, nisi ducenti assuissent. Quod si quis necessarium S. C. coniciendo senatorum numerum scire velit, Dionem consulat, cuius hæc sunt verba libro 54. *Augustus, cum videret, frequentes non semper convenire senatores, decrevit, ut à paucioribus, quam quadringentis, S. C. fieri posset. cum antea, nisi quadringenti assuissent, rata non essent.*

Libro 3. ep. 9.

Discedebat senatus Aprili mense, vel fere dies omnes vel ludis dabatur, vel festi erant, cuius comitiales, quibus haberi senatum non licebat. id quod ex antiquis dieum Fastis, quos à nobis explauatos edidimus, licet intelligere.

Libro 4. ep. 1.

Senatus appellari non debet, in quo nec senatores multi, nec eorum libera, metueque soluta voluntas est.

Libro 4. ep. 4.

Scriptit Varro, teste Gellio, libro 4. Epistolice quaestionum, S. C. duobus modis fieri solitum, aut per discessionem si consentiretur: aut, si res dubia esset, per singulorum sententias exquisitas.

Libro 5. ep. 2.

Quid præscriptione significetur, communis intelligentia fortasse non assequitur: quod exponere conabimur. Duplex erat in S. C. præscriptio, necessitatis una, honoris altera: necessitatis, quod infirmum erat S. C. cum in decernendo certus, ac lege definitus senatorum numerus non erat, sed assuisset: itaque singulis S. C. ut valeret, præscribebatur, quot senatores assuissent. de quo Festi verba recitabo: *Numera senatum*, ait quivis senator Consuli, cum impedimento vult esse, quo minus faciat S. C. postulatque, ut aut res, quæ afferuntur, dividantur, aut singuli consulantur, aut, si tot non sint senatores, quo numero liceat præscribi S. C. Tulit etiam legem C. Cornelius tribunus plebis quem Cicero defendit, non ille quidem de omnibus S. C. sed de iis, quibus aliquem solvi legibus placeret, ut ita rata essent, si ducenti senatores assuissent. Quod Festi locus, etsi non plane, tamen quodammodo confirmat. Altera, quæ authoritatem S. C. adderet, præscriptio erat, cum nobilissimi senatores scribendo aderant, qui certus numerus non erat, sed pro eius dignitate, & gratia, cuius de honore in S. C. ageretur. quo de genere præscriptionis hic puto significari: & illud infra, *Obscurum esse non possit*, sic interpretor, ob eorum claritatem, qui scribendo assuerunt. Et in eo S. C. quod Cælius Cicero misit, ep. 10. libro 8. legendum opinor, S. C. quod tibi misi, non factum est, *authoritatesque præscripæ*: non, *perscriptæ*. nam senatorum nomina, qui assuissent scribendo, S. C. authoritates dicebantur, & ante S. C. scribebantur. de quo etiam more loquitur in ep. ad Cato-nem 6. libro 15. cum inquit: *Hec S. C. non ignoro ab amicis ejus, de cuius honore agitur, scribi solere.* non quod ii scriberent, sed quod scribendo adessent, & fortasse etiam dictarent. Sic in Agraria 2. *Collegas suos, adscriptores legis Agraria, non repudiabit, à quibus ei locus primus invidia in præscriptione concessus est.* Et libro 3. de Or. legitur in antiquo Bortomai libro, in *authoritatibus præscriptis* exstant, non, ut est in pervulgatis, *perscriptis*.

Libro 6. ep. 18.

Senatores vel coloniarum, vel municipiorum, decuriones vocabantur. & ut Romani ad senatum Consules, item in municipiis ad decuriones quatuorviri, in coloniis duumviri referebant.

Libro 8. ep. 8.

Senatus habebatur vel in sacris aedibus, vel in templis non sanctis, ut in curia Hostilia. & ep. 13. libro 10. Senatus in templis habebatur.

Ibidem:

Adesse scribendo soliti sunt, qui senatusconsultum fieri vellent.

Ibidem:

Cum plura simul ad senatum referebantur, non facile omnia senatus major pars comprobabat. ita sæpe fiebat, ut una res repudiata, reliquas, quæ omnino placerent, impediret. nam, cum dixisset senator, *Divide sententiam*, ut de singulis rebus referretur, orta contentione dies consumebatur, lege permittebat senatoribus, quæ quicquid de re vellent, quamque diu vellent, dicere. itaque Festus inter impedimenta senatusconsulti numerat hoc in verbo, *Numera*, cum senator divisionem postulabat eorum rerum, quæ referebantur.

Ibidem:

Per dies comitiales haberi senatum leges vetabant. ep. 2. lib. III. ad Quintum fr. *Consenti sunt dies comitiales, per quos senatus haberi non poterat.* Et eodem libro, epistola 12. *Comitialibus diebus, qui Quirinalia sequuntur, Appius interpretatur, non impediri se lege Pupia, quo minus habeat senatum.* Ad Lentulum autem, ep. 4. lib. 1. iidem dies significantur iis verbis: *Senatus haberi ante Kal. Febr. per legem Pupiam, id quod scis, non potest.*

Ibidem:

Dixi jam, tres ordines lege Aurelia, senatum, equites, tribunos ararios judicasse. Sed omnes senatores, qui judicabant, à judiciis in senatum convenire, ideo senatus noluit, ne per infrequentiam, quod sæpe accidit, fieri S. C. non posset. certum enim senatorum numerum faciendo S. C. lex definiebat. Festus, & Dio: quorum testimonio hæc ipsa de re jam usi sumus: *Judiciis autem implicati tenebantur senatores multi: itaque ille, qui scripsit ad C. Cæsarem de rep. ordinanda, cuius exstat epistola, cum Salustii fragmentis edita: Duobus, inquit, rebus confirmari posse senatum puto: si numero autem per tabellam sententiam feret. tabella obtemus erit, quo magis animo libero facere audeat: in multitudinem, & prædium plus, & usus amplior est. nam fere, his tempestatibus, alii judiciis publicis, alii privatis suis, atque amicorum negotiis implicati, haud sane reip. consilium assuerunt: neque eos magis occupatio, quam superbia imperia, distrahunt.* Trecentos autem ordinis senatorii iudices Plutarchus nominat in Graccho: sed hoc tempore trecenti sexaginta, electi à Pompejo tertium Consule, judicabant. docet hoc Vellejus libro 2. & Plutarchus in Pompejo. itaque miror trecentos duntaxat nominatos, nisi si perfecti numeri potius, quam imperfecti, placuit appellatio: ut in Pisonem dixit Cicero, *quadragesima annis, pro triginta sex.* quo loco Asconius usuratum ait fuisse Cicero-ni, ut, *omissa subtiliore annorum computatione, summatis tempus comprehenderet: recitaturque illa in Catilinam, Vigessimum jam diem patimur hebescere aciem horum authoritatis: cum octavus decimus dies esset.* Aut igitur falsum judicium numerum hac ratione tueamur: aut deesse, LX. censuamus: ut omnino sint, qui à Vellejo, & Plutarcho nominantur.

Ibidem:

Si habetur eorum ratio, qui provincias obtineant, Cilicia Consularis est, cum à viro Consulari Cicero administraretur: ideoque non in hoc S. C. sed in eo, quod de provinciis Consularibus factum est, nominari debuit, verum, quia fit prætoria, cum decernat senatus, ut in eam proficiscatur, qui prætor, non qui Consul fuerit, propterea in hoc S. C. rejecta, & reliquis pro-

provinciis, quas pratorii obtinebant, aggregatur, erat enim potestas senatui, quos veller, in provincias mittere, sive Consulares, sive pratoris: & in quas pratorii mittebantur, pratorix, in quas Consulatu functi, Consulares provinciarum vocabantur. id ex hoc ipso primum cognoscitur S. C. quo pratoris, non Consularis in Ciliciam, cui prater hoc anno Cicero Consularis, mittitur: deinde confirmatur oratione de provinciis. potuit tamen tribunus plebis hanc potestatem enipere senatui, & Consulem provinciam, lata rogatione, ab homine Consulari ad pratorium transferre. quod objicit Clodio Tullius, factumque extra ordinem queritur in oratione pro Domo. Sed, ut redeam ad Ciliciam, cogitanti mihi, cur pratoria nunc fiat, quæ Consularis antea fuerat, administrata per annos aliquot à tribus Consularibus, Lentulo, Appio, Cicerone, visum est hoc à Pompejanis astuto consilio factum, ut Consularium provinciarum numerus, una exempta, fieret angustior, eoque certior spes esset adimendi Gallias Casari: cum duas tantum Consulares provincias lege Sempronia decerni per senatum oporteret. quod orationes pro Domo, & de provinciis, & Caesar lib. 1. de bell. civ. docet: Consulares autem, id est, à Consularibus hoc anno administrata, quatuor essent, Hispania, Cilicia, Gallia, Syria: (nam Macedonia, à quo tempore L. Pisoni Consulari Q. Ancharius pratorius successit, pratoria sunt) nec in Hispania mitti quisquam posset, cum eas lege Trebonia Consul iterum Pompejus in quinquennium, posteaque tertium Consul, altera lege in alterum quinquennium, ut ait Dio, vel, ut Plutarchus, in quadriennium accepisset. reliquæ tres erant: e quibus duas tantum decerni oportuit lege Sempronia. inventa ratio est, ut ex tribus una tolleretur: pratoriamque senatus Ciliciam facere conatus est. Sed tribuni plebis Pompejanorum arte cognita, intercesserunt. Post alterum tamen annum, Lentulo, & Marcello Coss. hoc arbitror senatusconsultum, spreto tribunorum plebis intercessione, renovatum, Ciliciamque pratoriam esse factam: cum apud Casarem libro 1. de bell. civil. mentionem fieri videam de provinciis duabus Consularibus, Gallia, & Syria, in sortem coniectis, quarum Gallia L. Domitio, Syria Scipioni obvenit. quamquam in eo loco de una tantum Gallia ulteriore intelligendum: nam citiorem senatus pratoriam fecit. id ex ep. 11. ad Tironem libro 16. cognovi, scribente Cicerone, ultiorum Domitio Galliam, Considio autem, quem scimus Consulem non fuisse, citiorem obtigisse.

Libro 9. ep. 21.

Erant Regum ætate senatores omnes, sive majorum, sive minorum gentium, patricii: & qui allegabatur in senatum, statim patricius erat.

Ibidem:

Patres dicti centum illi, ex quibus senatum Romulus constituit: qui ingenui fuere. nam reliquos, qui ab initio Urbis Romæ cum Romulo fuere, patrem, & avum liberos citare non potuisse, Livii verbalibro 10. c. 8. significant. quod Cincius quoque sensisse videtur in libro de Comitibus, qui non exstat, sed ejus hæc apud Festum mentio est: *Patricios, Cincius ait in libro de Comitibus, eos appellari solitos, qui nunc ingenui vocantur.* Et quia per annos multos patriciis tantum gentibus curia patuit, propterea patres appellat hic Cicero, cum de patriciis loquatur: licet ejus ætate, atque adeo multis ante seculis, plebejis etiam familiis senatoria dignitas impertiretur, & ideo patres plebejis quoque familiis orti dicerentur. respexit igitur ad prisca tempora, cum aditus in curiam solis patriciis daretur. Suetonius quoque in Julio, c. 20. n. 11. *Clodium, inquit, à patribus ad plebem transire copantem, eadem die, horaque nona traduxit. A patribus, dixit, pro, à patriciis.*

Libro 10. ep. 28.

Antonii foedissimus discessus explanatur Philipp. 3. c. 9. his verbis: *Cum de rep. relaturus fuisset, allato nuntio de legione quarta, mente concidit, & fugere festinans, S. C. de supplicatione per discessionem fecit, cum id factum esset antea nu-*

quam. Que vero profectio possea? quod iter paludati? que vitatio oculorum, lucis, Urbis, fori? quam misera fuga, quam fæda, quam turpis? Et Philipp. 5. Neque sacrificiis solennibus fultis, neque votis nuncupatis, non profectus est, sed profugis paludatus. Item Philipp. 13.

Ibidem:

Senatum vocare poterant Dictator, Consules, prator, tribuni plebis, interrex, præfectus Urbis. Varro apud Gellium.

Libro 11. ep. 1.

Legationes liberæ privatarum rerum causa senatoribus dabantur: tum quod iis, non permittente senatu, abesse non licebat: tum etiam, ut essent honoratiores apud exterarum nationes, addito legationis nomine. ep. 18. ad Att. lib. 2. & ep. 11. lib. 15. ad eundem, & in orationibus in Rullum, pro Flacco.

Libro 13. ep. 5.

Nemo senator esse poterat, nisi cecro. millia possideret. Suetonius in Augusto.

EX COMM. IN EP. CIC. AD ATT. LIB. 1. EP. 1.

Senatori ab Urbe diutius abesse, nisi jure liberæ legationis impetrato, non licebat.

Libro 1. ep. 17.

Senatores, qui curules magistratus gessissent curru in curiam honoris gratia vehantur: ceteri pedibus itabant: unde *pedariorum* nomen. Gellius libro tertio, cap. 18.

Ibidem:

In S. C. adscribebantur eorum nomina, qui, dum scriberentur, affuissent, eaque dicebantur *senatusconsulti auctoritates*. in ep. famil. 7. lib. 8. & in proximo lib. 3. de Oratore.

Libro 2. ep. 24.

In senatum hic cum telo verabat. Itaque P. Cornificius in senatu, ut invidiam Miloni faceret, ferrum dixerat eum habere intra tunica ad femur alligatum. Pedianus.

Libro 4. ep. 2.

Iis, qui senatores non erant, ingredi senatum non licebat. & pontificum collegium apparere non fuisse totum ordinis senatorii: cum pontificiam dignitatem, etiam qui senator non esset, consequi posset: ut in oratione de harusp. resp.

Libro 4. ep. 12.

Cum senatus vocabatur, senatores, qui erant in Urbe, adesse jubebantur in senatu, qui non erant, juberi non poterant: senatoribus autem, qui in Urbe erant, in senatum non venientibus pignora auferebantur. oratione 1. in Antonium.

Libro 5. ep. 2.

Senatus auctoritas est. Cum aliquid senatorum major pars decreverat, S. C. scribebatur, nisi tribunus plebis aliquis intercederet. intercedente, S. C. non erat, sed scribebatur tamen, quod senatus eo die statuisset, eaque *perscripta auctoritas* dicebatur.

Libro 12. ep. 5.

Mos erat, ut senatus Kalendis haberetur. quod indicat locus ille ep. 26. *Circiter Kalendas assuturus videtur, vellem, tardius.* & illud ep. 46. libro 13. *Rogat magnopere, ut sint Kalendis in senatu.* Item. ep. 6. libro 26. *Maxime dolebat me Kalendis Sextilibus in senatu non fuisse.* & ep. 22. libro 14. alibi quo non apud ipsum modo, sed & apud alios.

Libro 12. ep. 39.

Post 16. Kalend. Februarii, senatores plerique Roma discebant: quod senatus reliquis Januarii diebus per legem Iupiam haberi non poterat, ac ne Februarius quidem toto, nisi perfectis, aut rejectis legationibus. Ad Appium libro 3. Famil. *In ipsum discessum senatus incidisse credo meas literas.*

Libro 14. ep. 9.

S. C. fuerat, ut, quæ Caesar egisset, rata manerent, ipso maxime

time suadente Cicerone, quod & Dio libro 44. & ipse in epist. ad Cassium his verbis. *Ultra resp. suas iniurias est per vos interitus tyranni, nihil amplius: ornamenta vero sua qua recuperavi? an, quod ei mortui pareat, quem vivum ferre non poterat? cuius ara reficere debebamus, ejus etiam chirographa defendimus? at enim ita decrevimus. fecimus id quidem temporibus cedentes, qua valent in rep. plurimum: sed immoderate quidam, & ingratis nostris facilitate abutuntur.*

EX COMM. IN ORAT. CIC.

In Orat. pro P. Quintio:

Senatores cum binis lictoribus liberas legationes obibant.

Ibidem:

Senatorius census erat DCCC. millia.

Ibidem:

Senatorum filii senatores non erant, nisi à censoribus lecti essent in senatum.

Ibidem:

Senatorium tunica lato clavo purpureo erat intexta.

Pro Sex. Roscio Amerino:

Senatoria aetas 30. annorum fuit.

Ibidem:

Senatores soli, cum Cicero Sex. Roscium defendit, judicabant, lege Sullæ.

Ibidem:

Senator esse non poterat, qui abavum suum civem Romanum nominare non posset.

Ibidem:

Senatorium ordinem tribui solitum à veteribus ostendit Suetonius, non civium R. pronepotibus, verum abnepotibus.

Libro 1. act. 2. in C. Verrem.

Senatorio censu amisso, nemo eum ordinem retinere poterat, ut nec eques Romanus esse quisquam sine equestri censu.

Libro 3. act. 2. in eundem:

Senatori licebat, quamdiu vellet dicere. Libro 3. de Legib. *Nec est unquam longa oratione utendum, nisi aut expectante senatu, quod sit ambitione sapissime, cum, nullo magistratu adjuvante, tolli diem utile est, aut, &c.*

Ibidem.

Docet hic locus, quo atatis anno Romæ senatores legi posset, cum enim Halesini de senatu cooptando leges ab senatu Romano petiverint: non est dubitandum, quin ex leges imaginem quandam Romani senatus expresserint, itaque cum Pompejo, in Africam contra Domitium profertur, & Hiarbam Regem proficiscenti, Consulare imperium cum exercitu, adhuc equiti Romano, datum esset, dicente L. Philippo in senatu contra nescio quem, obijci entem, non oportere mitti hominem privatum pro Consule, non se illum sua sententia pro Consule, sed pro Consulibus mittere, laudavit eum Cicero his verbis in suasionem Maniliæ legis: *Quid tam præter consuetudinem, quam homini peradolescenti, cuius à senatorio gradu atas longe abesset, imperium, atque exercitum dari?*

Libro 2. act. 2. in eundem:

Proprie splendor equestribus, dignitas senatoribus tribuitur.

Libro 4. act. 2.

Negotiari licebat equestribus Romanis, senatoribus per leges non licebat, unde in Parad. *Propter aviditatem pecunie nullum quæstum turpem putas, cum isti ordini ne honestus quidem esse possit ullus.*

Ibidem:

Senatoria tunica à latis purpureis clavis latus clavis dicebatur.

Libro 5. act. 2.

Senatori nec habere, nec mercari quidquam trans mare licuit.

Ibidem:

Senatus sociorum querelas audit, criminis vero iudicibus committit.

Pro lege Manilia:

Senatoribus negotiari non licebat.

Pro A. Cluentio Avito:

Toga prætexta, sella curulis, fasces, magistratum, non senatorum, insignia sunt. insignia vero senatorum omnium fuere latus clavus, calcei lunati.

Ibidem:

Senatores dicuntur, quos censor in senatum legit.

1. in Catilinam:

Senatus in Capitolio, in templo Jovis Statoris habebatur: de quo sic infra: *Magna diis immortalibus habenda gratia est, atque huic ipsi Jovi Statori, antiquissimo custodi hujus Urbis.*

Pro Domo sua:

In Capitolio senatus habebatur.

Pro P. Sextio:

Senatum diversis nominibus appellat, *publicum consilium, summum ordinem, amplissimum ordinem, principem ordinem.*

Ibidem:

A senatu, non à populo, Reges appellabantur. primum igitur in eo peccat Clodius, quod Reges per populum, non per senatum appellat: deinde quod eos appellat, qui id nunquam, non modo à populo, sed ne à senatu quidem postularint.

Ibidem:

Pecunia, & legationes S. C. dabantur, provinciæ vero primum S. C. deinde lege Curiata: nisi si quis, cum proferri legem Curiatam non liceret, eo imperio, quod senatus lege Cornelia dabat, contentus, suo sumptu in provinciam vellet ire, quod paucissimi tegerunt.

Ibidem:

Senatus auctoritas dicitur ea, quæ, ne senatusconsultum esset, tribunorum plebis intercessione factum erat. de quo diximus in libro de senatu. hic senatus auctoritas est summa voluntas: cum senatusconsultum de Ciceronis reditu factum cunctus senatus magnopere vellet.

Ibidem:

Non omnium ordinum hominibus in senatum aditus est, sed iis tantum, qui neque libertini sint, & ceteris. millia possideant. municipibus autem, & rusticis, & negotia gerentibus, de quibus proxime loquitur, patere curiam non dicit: quia municipales in municipiis vivant, suisque legibus utuntur. rustici senatorum censum non habent. negotia gerentes, quia quantum aperte curant, non valde honorati.

Ibidem:

Non à populo, sed à censoribus, senatores lecti sunt. à populo autem deligebantur Consule nominante.

Pro M. Cælio:

Multi senatores ex municipiis erant.

Pro C. Rabirio Postumo:

Ordo senatorius summus erat civitatis.

Pro Dejotaro:

S. C. nunquam, nisi extremis reip. temporibus, decerni solebat. de quo queritur Cæsar libro 1. bell. civ. *De urritur, inquit, ad illud extremum atque ultimum S. C. quo, nisperne in ipso Urbis incendio, atque desperatione omnium salutis, latronum audacia, nunquam ante discessum est. Dent operam Consules, prætore, tribuni plebis, quisque proconsules sunt ad Urbem, ne quid resp. detrimenti capiat. Idem in ep. ad Tironem: Posteaquam senatus Consulibus, prætore, tribuni plebis, & nobis, qui proconsules sumus, negotium dederat, ne curarem, ne quid resp. detrimenti caperet: nunquam majoris in periculo civitas fuit: nunquam improbi cives habuerunt paratorem ducem.*

Philippica 1.

Sollennes, & legitimi senatus habendi dies fuere, Kal. nonæ, idus, quod quidem in antiquorum scriptis observavimus, sed, interfecto idibus Mart. Cæsare, senatum eo

Tttt

dice

die in posterum haberi non licuit. Suetonius, & Dio. Ibidem.

Senatoribus, qui in senatum vocati non venissent, pignora auferri solebant. infra: *Quid est ultra pignus, aut multam?*

Philipp. 3.

S. C. si vespertina, non praclara, sed turpia, & irrita. non enim post horam decimam relieri ulla de re licuit. auctor Seneca libro 1. de tranquillitate vitae, cap. 14. Et S. C. vel ante ortum solis, vel post occasum factum, irrita fuisse, docet.

Ibidem:

Patebant valvæ templi, in quo senatus habebatur.

Philipp. 5.

Nunquam senatus hoc, *Ne quid resp. detrimenti accipiat*, nisi difficillimis reip. temporibus decernere solitus est: & cum decernebat, summum imperium Consulibus dabat: neque decretum hoc unquam video, quin statim ad arma, ut in praesenti reip. discrimine, ventum sit. Decretum Optimio Consule: quamprimum C. Gracchus tribunus plebis est interfectus. Decretum Cicerone Consule: comprehensi illico, & in carcere necati, qui contra patriam cum Catilina coniuraverant. quæ re exponenda vini ejus S. C. Sallustius ostendit his verbis: *Cicero rem ad senatum refert. itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decrevit, ut darent operam Consules, ne quid resp. detrimenti caperet. Ea potestas per senatum more Romano magistratui maxima permissa, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios, atque cives, domi militæque imperium, atque iudicium summum habere. aliter sine populi jussu nulli earum rerum Consuli jus est.* Decretum idem est L. Lentulo, C. Marcello Coss. anno primo belli civilis Pompeiani: quod queritur Cæsar libro 1. bell. civil. *Decurritur, inquit, ad illud extremum, atque ultimum S. C. quo, nisi pene in ipso Urbis incendio, atque desperatione omnium salutis, latronum audacia, nunquam antea de consensu esset, Dent operam Consules, prætore, tribuni plebis, qui quæ processerunt ad Urbem, ne quid resp. detrimenti capiat.*

Primi sententias in senatu à Consule rogabantur Consules designati: si modo post Consularia comitia senatus haberetur: sin autem, rogabat Consul arbitrato suo, non quem vellet ex omni senatorum frequentia, sed quem vellet ex numero Consularium. & antiquæ consuetudini dabatur, ut, quem ordinem interrogandi sententias Consul Kalendis Januariis instituisse, eum toto anno conservaret. quo ordine, Cæsar, neglecto, primum Pompejum post affinitatem Consul rogare sententiam coepit, cum antea Crassum solitus esset. Quoniam autem, cum designati Consules fuissent, ii sententiam primi rogabantur: venit in mentem, quari posse, uter ex ipsis designatis prior rogaretur. nec difficile est querenti dubitationem adductum, & aliquandiu hærentem, observatio vetustis moris expedit. Sciendum igitur, siue patricius & plebejus, siue duo plebeji designati Consules essent, qui priore loco declaratus esset Consul, eum in magistratu priorem quoque sententiam rogasse, ideoque rogavit in re Catilinaria non C. Antonius, sed M. Cicerone, quia Consul priore loco declaratus: nam genere pares erant, uterque plebejus, & libro 1. ep. ad Att. rogat sententiam M. Pupius Piso, Consul, ex familia plebeja, M. Valerius Messalla, etsi patricius, tamen non rogat. plebejus igitur anteponitur patricio. cur? quia priore loco declaratus Consul. Uter in magistratu prior rogaret, ostendi quo conjicitur, & uter rogaretur, cum designati essent. Ex nostro commentario in ep. ad Att.

Legitimi habendo senatorii dies erant, Kalendæ, nonæ, idus, reliquis diebus, modo comitiales non essent, haberi quidem senatus poterat, sed certus neque lege, neque more statutus erat dies, positum id erat in voluntate magistratum. Ex nostro commentario ad Q. Fr.

Animadversione dignum est, quod legendo observavi-mus, qui ex equestri ordine, senatoriæ dignitatis ad gradum ascendissent, eos inter senatores quidem esse certos, ut, si quid ordine senatorio minus dignum admisissent, senatu moverentur, verum eisdem, cum deinde equitum centuriæ recognoscerentur, inter equites, quandoquidem ipsi quoque equum publicum haberent, citatos esse, ut si flagitium ullum, quod in equite Rom. dedecet, fecissent, equum publicum amitterent. patet hoc apud Livium duorum censorum exemplo, Neronis, & Salinatoris: quorum alter alteri, cum census equitum agerentur, equum admittit: quos tamen ante, cum senatorum census ageretur, in recitandis senatorum nominibus esse lectos, dubitari non potest. Atque ego hujus generis cives, minime crediderim, sua manu, ut ceteros equestri ordinis, equum per forum traduxisse. proprius enim eorum census non in equestri, sed in senatorio erat ordine, nec equestri ordinis, sed senatorii dicebantur: nec ideo, quod equestris essent ordinis, quem adepti senatorium amiserant, sed quia equum publicum haberent, inter equites citabantur. qui vero in senatu, etsi nondum à censoribus lecti, jure tamen magistratus, quem gessissent, aditum haberent, eos video, si equites essent, equum publicum inter ceteros equestri ordinis cives ante censes per forum traduxisse, nec inter senatores, cum tamen irent in senatum, esse lectos: quod de Pompejo, qui postea cognomen Magni est adeptus, à Plutarcho traditum observavimus. is enim eques adhuc nondum in senatum lectus, Consul ob virtutem ac singulari in remp. merita ante legitimam ætatem creatus (solvebantur enim legibus boni viri) equum publicum ipse ad censes adduxit, præclarumque fuit populo Rom. spectaculum, Consulem sua manu equum publicum ducentem intuenti. Atque hæc quæ diximus de civibus Romanis & ex equestri ordine & ex plebe in senatum lectis, ita tradimus, ut ad reip. tempora spectemus. nam Regum ætate solis patricii curia patuit: cum tamen, quod Dionysius Halicarnasæus docet, non omnes patricii senatores essent, sed alii senatores, equites, alii de plebe, ut vere diceret, senator est, ergo patricius, non contra, patricius est, ergo senator. & quamquam ex familiis tum patriciis, tum plebejis senatus constaret, veteres tamen ita locutos animadverti, ut de universo plane senatu nobilitatis nomen usurparent: quia scilicet summus ordo senatus esset, eumque adepti præter ceteros nobiles esse viderentur: quandoquidem ob virtutem, quæ nos sola nobiles, sola patricios, sola Reges vere facit, dignitas illa mandaretur. Ex nostris observationibus.

Ex Plutarcho in Pompejo:

Libertinos homines: è senatu Fabius Rullus amovit, qui ex eo Maximi cognomen accepit.

Ex Vellejo, Libro 1.

Vide colonias jussu senatus esse ductas, & ibidem de militaribus colonis.

Ex eodem, Libro 2.

C. Marius, VI. Consul, Glauciam, & Saturninum in Hostilia curia morie multavit.

Ex Valerio Maximo, Libro 2.

Aditus in curiam vis dabatur, quos in ordinem senatorum censes elegerent, reliqui, etiam si honores gessissent, excludabantur.

Ex eodem, eodem lib.

Ante senatus è senaculo citatus in curiam veniebat, non edito jussu, ut postea servatum est. Senaculus autem locus fuit, quo primo senatus haberi solitus est.

Ex Sallustio, Catilina:

Maximam potestatem senatus sine populo magistratui permissi, cum ita decernit, Dent operam Consules, ne quid resp. detrimenti capiat: quo S. C. licebat vis exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios, atque cives, aliter sine populi jussu earum rerum jus Consuli nullum est.

Ex eodem:

D. Junius Silanus primus sententiam rogatus, quod Consul designatus erat.

Ex Appiano Alexandrino, libro 2.

Senatum habiturus mos erat, antequam ingrederentur, sacra facere.

Ex Polybio, libro 6.

Senatus araris dominus est, atque administrator. nam & reditus omnes in ejus potestate sunt, & ejusdem arbitratu impense fiunt. Quæstiones enim sine senatus auctoritate, præter ea, quæ Consules jussissent, ne minimum quidem, cum ovis fuerit, in rem ullam sumptum facere possunt. gravissima autem illi, ac maxime impense, quam censores in quinquennales lustris apparatus faciunt, senatus præest: ab eoque auctoritas illa, & facultas his permittitur, jam vero de maleficiis per Italiam commissis, de quibus judicium publice fieri debet, de legationibus mittendis, sacere faciendo, rebus repetendis, bello indiciendo, senatus cognitus est: atque hac minime sunt ei cum populo communia.

Ex eodem, ibidem.

Sine S. C. neque frumentum, neque vestimenta, nec obsequia legionibus administrari possunt.

Ex eodem, ibidem.

Postquam ius: qui provincias obtinent, annum tempus præterierit, senatus potestatem habet aut successores mittendi, aut imperium prorogandi, atque etiam triumphos, neque ducere, neque uti decet, apparare cuiquam licet, nisi senatus assensus fuerit, & in sumptum, quod opus sit, erogaverit.

Ex eodem, ibidem.

Si quis ex provincia decedere velit, populi assensu opus est. nam, ut jam dictum est, quidquid decidendum, componendumve est, id per populum ratum, irritumve fieri debet: & omnes qui cum imperio fuerint, cum id deponunt, populo rerum gestarum rationem reddere oportet. in maximis autem questionibus eorum maleficiorum, quæ contra temp. commissa capite plebsuntur, nihil senatus exsequi potest, nisi prius ejus auctoritate populus approbaverit.

Ex eodem, ibidem:

Si quis ex tribunis plebis intercesserit, nedum senatus nihil eorum, quæ decrevit, perficere, sed ne sedere quidem, aut omnino in curiam venire, potest.

Ex eodem, ibidem:

Senatus vestigialibus præest, idemque potestatem habet diem publicanus preferendi, si quam calamitatem acceperint, eos revocandi, aut etiam locatorem inducendi.

Digest. Lib. 1. tit. 2. de orig. juris.**Pomponius Lib. 1. singulari Enchiridii:**

Eodem pene tempore tria hæc jura nata sunt, leges 12. tabularum. ex his fieri capit jus civile. ex iisdem legis actiones compositæ sunt. omnium tamen harum, & interpretandi scientia, & actiones apud collegium pontificum erat: (Cicero 1. de Orat. & 2. de Leg.) ex quibus constituebatur, quis quoque anno præesset privatis, & fere populus annis prope 100 hac consuetudine usus est. Postea, cum App. Claudius proposuisset, & ad formam redegerisset hæc actiones, Cn. Flavius, scriba ejus, libertini filius, subreptum librum populo tradidit: & adeo gratum fuit id munus populo, ut tribunus plebis fieret, & senator, & edilis cur. Hic liber, qui actiones continet, appellatur jus civile Flavianum, sicut ille, qui civile Papinianum. nam nec Cn. Flavius (Valer. lib. 2. cap. 1. Gellius lib. 6. cap. 9. Cic. pro Mur. Plinius lib. 33. cap. 1.) de suo quidquam adiecit libro. Deinde, cum esset in civitate lex 12. tabularum, & jus civile, essent & legis actiones, evenit, ut plebs in discordiam cum patribus perveniret, & secederet, sibi que jura constitueret, quæ jura plebsita vocantur. mox, cum revocata est plebs, quia multa discordie nascebantur de his plebsi factis, pro legibus placuit & ea obscuras, lege Hortensia: (Gell. lib. 13. cap. 27.) & ita factum est, ut inter plebs festa, & legem, species constituendi interesset, potestas autem eadem esset.

Digest. Lib. 1. tit. 9. de senatorib. Marcellus lib. 3. Digest.

Cassius Longinus non putat ei permittendum, qui propter turpitudinem senatu motus, nec reclusus est, judicare, vel testimonium dicere: quia lex Julia repetundarum hoc fieri vetat.

Ibidem Modestinus Lib. 6. Regularum:

Senatorem, remotum senatu, capite non minuit, sed Romæ morari, D. Severus, & Antoninus permiserunt.

Ibidem Ulpianus Lib. 2. de censibus:

Senatores accipiendum est eos, qui à patriciis, & Consulibus usque ad omnes illustres viros descendunt: quia & hi soli in senatu sententiam dicere possunt.

Digest. Lib. 23. tit. 2. de ritu nuptiarum.**Celsus Lib. 30. Digestorum:**

Lege Papia caveatur, omnibus ingenuis, præter senatores, eorumque liberos, libertinam uxorem habere licere.

Ibidem Ulpianus lib. 3. ad l. Juliam, & Papiam:

Si quis in senatorio ordine agens, libertinam habuerit uxorem, quamvis: interim uxor non sit, attamen in ea conditione est, ut, si amisit dignitatem, uxor esse incipiat.

Ibidem Paulus lib. 1. ad l. Juliam & Papiam:

Lege Julia ita caveatur: Quis senator est, quive filius, ne posset ex filio, proneposve ex filio nato, cuius eorum est, erit, ne quis eorum sponsam, uxoremve sciens dolo malo habeto libertinam, aut eam, qua ipsa, cuiusve pater, materve artem ludicram facit, fecerit, neve senatoris filia, neptisve ex filio, proneptisve ex filio nato, nata, libertino, civis, quipsve, cuiusve pater, materve artem ludicram facit, fecerit, sponsa, nuptave sciens dolo malo esto, neve quis eorum dolo malo sciens sponsamve uxoremve eam habeto.

Digest. lib. 48. tit. 7. ad l. Jul. de vi privata:**Martianus lib. 14. Institutionum:**

De vi privata damnati pars tertia bonorum ex lege Julia publicatur: & cautum est, ne senator sit, aut decurio, aut ulum honorem capiat, neve in eum ordinem sedeat, neve iudex sit, &c.

Digest. lib. 50. Scævola:

Senatores navem habere, ex lege Julia non licet.

Ex Dione lib. 43.

Cæsar adscriptis complures in senatum, nullo in discrimine ponens, sive quis miles esset, sive libertinus, adeo ut summa senatorum cccio fuerit.

Libro 48.

In senatum etiam adscripti permulti non modo è sociis, militibusve, & libertinis, sed servis etiam.

Eodem libro.

Edicto cautum est, ne quis senator dimicaret ludis gladiatorii, neve quis servus licitor esset, ac ne mortui intra duomilia passuum ab Urbe cremarentur.

Libro 52.

Omnes senatores ex aquo de plerisque rebus sententiam ferre: sed, ubi quis senator reus agitur, non omnes, nisi reus, aut senator nondum sit factus, aut quaestorius adhuc sit. Est enim à ratione alienum, eum, qui nondum tribunus plebis, aut edilis, de eo, qui hos magistratus obierit, suffragium dicere, aut hos de prioribus, vel rursus hos de Consulibus.

Eodem libro.

Edixit Augustus, ne quis senator injussu suo, permissiveque extra Italiam abiret, idque etiam hodie observatur, cum nulli senatori, alio, quam in Sicilia, Galliamque Narbonensem, liceat peregre proficisci: eò autem propter propinquitatem, ac quia pacata sunt regiones, armis que vacant, etiam sine venia impetrata licet quoties velint senatoribus proficisci, iis, qui aliquam ibi locorum habent possessionem.

Libro 54.

Senatorum delictum instituit, quorum ut magnus ei esse numerus videbatur: ita plerique nullius erant ejus existimatione pretii, quippe qui non mali-isti modo, sed adulatoribus etiam apertis insensus esset. Et, quoniam neque ulro quisquam (quod antea factum fuerat) dignitate senatoria cedebat: neque ipse solu omnem culpam, si qui ea essent: dejecti, sustinere volebat: triginta viros optimos (hos enim se delictum

jurejurando affirmat) ex omnibus elegit, eos juramento eodem adactos iussit in tabellis quinque virorum nomina conscribere, ita tamen, ut ne ii cognatos suos inter habererent: deinde ex hoc quinario unum sorte delegit, qui senator esset, post alios quinque eadem ratione iterumque alios conscribi, ac deligi curavit, donec numerus triginta senatorum, hoc modo conficeretur: qui vero peregre aberant, in eorum locum alii sorte affecti sunt. Hoc primum aliquot ita diebus actum est. Post, cum nulla fide quaedam acta essent, non amplius quaestoribus tabulas credidit, neque sorti quiniarias istas classes commisit: sed ipse reliquos, qui ad explendam senatorum summam deessent, elegit, donec numerus sexcentorum senatorum compleretur. Statuerat quidem trecentos tantum secundum antiquum consuetudinem constituere, abunde contentum esse debere se censens, si tot dignos senatoria maiestate reverisset: sed omnibus hoc agre ferentibus (sutura enim erat hac ratione, uti plures senatus moverentur, quam in eo remanerent, majorque idcirco apud unumquemque metus amittenda dignitatis, quam spes ejus retinenda erat) CD. senatores collegit.

Eodem libro:

Absente adhuc ab Urbe Augusto, senatusconsultum fuerat factum, ut 20. viri (magistratus hoc nomen est) ex eivibus constituerentur, quorum deinde nullus in senatum est allectus, nisi quem etiam alium magistratum, cuius ratione senator posset fieri, gessisset. Porro hi viginti viri in locum viginti & sex virorum successerunt, eorum tres ad capitalia iudicia sunt ordinati, alii tres iudendo numquam praesunt, quatuor vias urbanas curant, decem iudicium, quae ad centum viros sorte deferuntur, praeficiuntur: duo enim ii, qui vias extra Urbem curabant, & quatuor in Campaniam mittebantur, tunc abrogati erant.

Eodem libro.

Augustus senatum legit: & cum videret non semper frequentes convenire senatores, S. C. etiam a paucioribus, quam CD. senatoribus ut fieri possent, statuit, cum antea hunc numerum, ut rata esset, requirerent.

Libro 55.

Si quando casus fieret, ut non tot, quot opus erat, convenirent, (nam praeterquam quod imperatore praesente numerus senatorum, qui adessent, accurate inhibebatur, idem hoc etiam ferme omnis alius etiam, quibus senatus habebatur diebus, fiebat) consilium quidem ii capiebant, & quod statuisent, id praescribatur: non tamen vim senatusconsulti obtinebat, sed auctoritas senatus dicebatur, quae videlicet offenderet, quae fuisset sententia eorum, qui consilio interfuerant, senatorum. Idemque hoc etiam tum observatum est, cum aut loco, aut tempore alieno, aut nullo legitimo editio vocati festinatio coeissent, aut tribuni aliqui plebis intercessissent. nam hic quoque enim senatusconsultum fieri nequiret, tamen sententiam senatus volebat esse occultam, quae deinde more Romano rata foret, ac nomen senatusconsulti acciperet. Idque ab antiquis multo tempore studiosissime retentum, nostro tempore fere exolevit.

Eodem libro:

Tratoribus, cum indigne ferrent, se, cum honore tamen tribunos plebis antirent, in senatu sententiam dicendi jus non habere, Augustus id juris concessit, quod tamen tempus eis postmodum abtulit.

Libro 59.

Tunc enim primum senatoribus, ne nudis asseribus insiderent, pulvinaria subdita.

Eodem libro:

Tiberius quibusdam eorum, quos in ordinem equestrem allegerat, unum vestis senatoriae, antequam magistratum ullum gessissent, quo in senatum aditus paratur, concessit, ut spem senatoria dignitatis haberent adipiscenda; antea ad solis patriois permisum.

Dio scribit, jus secunda relationis Augusto concessum à senatu. Ex quo patet, non licuisse ei, qui semel ad senatum retulisset, iterum eadem de re eodem die referre. Hinc illud, quod saepe animadvertimus, concessum impe-

ratori jus tertii vel quarta relationis.

Vide de Consule, priore creato, bellum indicente. Ergo & is prior senatum vocabat, ejusque potestatis primus mensus, & fides erant. Servius ad illud Virg. lib. 7.

Referat stridentia limina Consul:

Ipse vocat pugnas.

Regnante Romulo, senatus in curiam Calabram à rege sacrisento vocabatur: ut, quoniam adhuc fasti non erant, ludorum, & sacrificiorum praetererent dies. Servius ad illud lib. 8.

Romuleque recens horrebat regia culmo.

Ex Macrobio Saturn. lib. 1. cap. 16.

Mos antea senatoribus fuit, in curiam cum praetextatis filiis introire: qui S. C. sublati esset: concessumque uni Papirio puero, qui matrem, cupide rogantem de re in senatu acta, lepidio commento seselet: etque & Praetextati cognomentum, ejusdem senatus decreto, inditum, ob tacendi, loquendique praetextata aetate praetenditiam.

Ex A. Gellio, lib. 3. cap. 11.

Senatores pedarii dicebantur, qui magistratu curuli nondum capto, pedibus itabant in curiam. nam, qui curulem magistratum gesserant, curru solitos honori gratia in curiam vehi, C. Bassus in Commentariis suis scriptum reliquit: cum in eo curru sella esset, supra quam confiderent, quae ob eam causam curulus appellabatur. Senatores autem erant, qui à censore in senatum lecti erant: cum senatores multi non essent curulibus magistratibus functi: qui tamen ob eos honores sententiae dicendae jus habebant: sententiam tamen hi, scripti in postremis, non rogabantur, sed, quae principes dixerant, in eas descendebant, itaque in editio, quo senatores in curiam à Consulibus vocabantur, hoc erat: Senatores, quibusque in senatu sententiam dicere licet, pedibus autem senatores omnes sententiam ferebant, cum S. C. per discessionem fiebat.

Libro 4. cap. 10.

Ordo rogandi sententiae in senatu varius fuit. alias primus rogabatur, qui à censore princeps in senatum lectus fuerat, alias qui designati Consules erant. quidam à Consulibus, studio, aut necessitudine aliqua adducti, quem visum erat, honori gratia extra ordinem sententiam primum rogabant. observatum tamen est, cum extra ordinem fieret, ne quisquam ex aliis, quam ex Consulari loco sententiam primum rogaret. Et senatori jus erat, ut, sententiam rogatus, diceret ante, quidquid vellet alius rei, & quoad vellet, quo factum est: ut multi senatores rem, quae de ageret, perfici nolentes, diem dicendo eximerent.

Libro 14. cap. 7.

Varro in libro de Quastis per epistolam, in epistola ad Opianum, scribit, qui fuerint, per quos more majorum senatus haberi soleret, eosque nominat Dictatorem, Consules, praetores, tribunos plebis, interregem, praefectum Urbis, neque alii praeter hos jus fuisse dixit facere S. C. quotiesque is venisset, ut omnes isti magistratus eodem tempore Romae essent, tum quo supra ordine scripsi essent, qui eorum prior aliis esset, ei potissimum senatus consulendi jus fuisse. Addit deinde, extraordinario jure tribunos quoque militares, qui pro consulibus fuissent, item decem viros, quibus imperium Consulare tum esset, item trium viros reip. constituentes causa creatos, jus consulendi senatum habuisse. Postea scripsit de intercessionibus, dixitque intercedendi, ne S. C. fieret, jus fuisse iis solis, qui eadem potestate, quae ii, qui S. C. facere vellent, majoreve essent. Tum adscriptis de locis, in quibus S. C. fieri jure posset, docuitque confirmavitque nisi in loco per augures consulto, quod templum appellatur, S. C. factum esset, justum id non fuisse. Propterea & in curia Hostilia, & in Pompeja, & post in Julia, cum profana ea loca fuissent, templa esse per augures constituta, ut in iis S. C. more majorum iusta fieri possent. Inter quae id quoque scriptum reliquit, non omnes ades sacras templa esse, ac ne adem quidem Vestae templum esse. Post haec, dein eps dicit, S. C. ante exortum, aut post occasum solis factum, ratum non fuisse: opus etiam censorum scisse existimatos, per quos eo tempore S. C. factum esset. Docet deinde iuribus, multa, quibus diebus haberi senatum jus non sit: immolareque hostiam prius, auspiciarique debere, qui senatum habiturus esset. De rebus quoque divinis prius, quam humanis, a sena-

senatum referendum esse. Tum porro referri oportere, aut infirmitate publica aut de singulis rebus finite: S. que C. fieri duobus modis, aut per discessionem, si consentiretur, aut, si res dubia esset, per singulorum sententiarum exquisitas: singulos autem debere consuli gradatim, incipere à Consulari gradu: ex quo gradu semper quidem antea primum rogari solitum, qui princeps in senatum lectus esset, tum autem, cum hæc scriberet, novum morem institutum refert per ambitionem, gratiamque, ut is primus rogaretur, quem rogare vellet, qui haberet senatum, dum is tamen è gradu Consulari esset. Præter hæc de pignore quoque capiendò differit, deque militià dicenda senatoris, qui, cum in senatum venire deberet, non adesset. Aterius autem Capito Tuberonem dicere scribit, nullum S. C. fieri posse, non discessione facta, quia in omnibus S. C. etiam in iis, quæ per relationem fierent, discesso esset necessaria. Idque ipse Capito verum esse affirmat, quod Varronis sententiæ videtur repugnare.

Ex Epitome Livii, lib. 60.

C. Gracchus tribunos plebis perniciosas aliquot leges tulit: inter quas frumentariam, ut semisse, & triente frumenti plebs daretur: alteram legem agrariam, quam & frater ejus tulerat: quæ equestrem ordinem cum senatus consentientem corrumperet: tertiam, (trecenti senatores erant, sexcentis equite): ut trecenti senatoribus admiscerentur, id est, ut equester ordo bis tantum virorum in senatu haberet: & continuato in alterum annum tribunatus, &c.

Libro 67.

Marius, triumpho de Jugurtha peracto, triumphali veste in senatum venit: quod nemo ante eum fecerat.

Ire in alia omnia, & discedere, & transire, pro dissentire, veteres dicebant. De quo Festus sic: Qui hoc censeris, illic transire, qui alia omnia, in hæc pariter. Hi verberant, omnis videlicet causa, ne dicat, S. non censeris. Sic locus Cælius lib. 8. Fam. Cum prima M. Marcelli sententia pronuntiata esset, qui agendum cum tribunis plebis censebat: frequens senatus in alia omnia iit. Et lib. 10. Cum gratia effectusset, ut sua sententia prima pronuntiaretur: frequens eum senatus reliquit, & in alia omnia discessit. Et lib. 1. ad Q. fr. Ibat in eam sententiam. Hirtius autem libro 8. de bello Gall. Discessionem favente Marcello, senatus frequens in alia omnia transit.

DE VETERUM DIERUM RATIONE.

S duo dierum in genera distribui annum oporteat, multatam recte dividitur, ut sic: annus constat ex diebus vel fastis, vel nefastis: aut sic, ex diebus vel fastis, vel profectis: aut sic, ex diebus vel senatoriis, vel non senatoriis: aut sic, ex diebus vel comicialibus, vel non comicialibus. harum enim quatuor divisionum, si separatim singulæ considerentur, totum annum qualibet complectitur. Nos autem, cum de diebus ea, quæ scitu digna censuimus, quaque ad Romæ historiam notitiam valde pertinent, breviter ostendere instituerimus, ex his divisionibus utemur ea, in qua quæ major pars est, (duas enim partes habent singulæ) ea, cum ea parte, quæ in aliis divisionibus item major est, comparata, uberior aliquanto esse cognoscitur. incipimus igitur à nominatis in prima divisione, fastis, & nefastis: quandoquidem fasti, quæ duarum prima divisionis partium plenior est, plures in anno sunt, quam quæcunque pars in tribus reliquis divisionibus latius patet, hoc est, quam vel profecti, vel non senatorii, vel non comiciales. quod si quis opponat, in Calendario plures notatos esse dies litera C, quam litera F, unde plures significantur dies comiciales, quam fasti: itaque non recte me à fastis, ut à plenior parte, exordiri: sciat, non à me fastos modo vocari, quos notatos litera F, videmus, sed omnes plane, quibus fari tria verba, *Do, Dico, Addico*, pratori licebat: quorum est numero comiciales erant, & ii, quos in Ka-

lendario hæc litera demonstrant, EN. NP. Q. REX. C. Q. ST. DF. P. quibus omnibus cum fari liceret, etiam si non id semper fieret, quæ de causâ notati sunt aliis literis potius, quam F, ut indicetur, præter fari, aliquid etiam fieri licuisse, non absurde mihi facere videor, si ad fastos, litera F notatos, qui quidem vere fasti dici possunt, quod iis aliud proisus nihil fiebat, quo prator à jure dicendo impediretur, eos quoque dies aggrego, quibus fari semper quidem licebat, non tamen, quod liceret, fieri semper solebat. ut omnino tria essent genera, quibus de singulis ageretur suo loco: primum fasti ii, quibus fari semper & liceret, & inleret, qui notantur litera F, suntque omnes 38. hi & proprie erant fasti, & toti, proprie, quod per eos, nisi cum aliquis casus extra ordinem interveniret, nunquam prator jus non dicebat: toti, quod fari, horis omnibus liceret. Alterum genus fuit: fasti ii, qui & ipsi proprie fasti erant, sed non toti, quod iis quidem omnibus fari, non tamen horis omnibus, licebat. erant autem hi, EN. NP. F. P. EN. Q. REX. C. Q. ST. D. quas literas infra explanabimus. atque hi erant omnes 65. Tertium genus comiciales fuere, casu fasti, non proprie, quia, cum comitia non haberentur, tunc fari solum prator solebat. hi modo toti erant fasti, cum nulla scilicet comitia haberentur, modo ex parte, cum haberentur illa quidem, sed minime per totum diem. hi 184. erant. Nos igitur fastos omnes vocamus quibuscunque fari liceret, siue fasti proprie, siue non proprie, essent. itaque, ab his profecti, paulatim progrediemur dividendo, ut, qui nobis propositus est hujus narrationis finis, eo perveniamus. Omnes dies aut fasti sunt, aut nefasti: & fasti, partim festi, partim profecti. festos plerosque partim fastos, partim nefastos fuisse, ut Quirinalia, Lupercalia, Terminalia, ex Calendario cognoscitur. quibus enim festis diebus adscriptum est NP, ii sunt nefasti simul, & fasti: nefasti, priore parte, fasti, posteriore. Dies Feralia adscriptam habet F. qui festus proprie non fuit, sed gestandæ ad mortuos caræ dicatus dies. quod quia non hora ita fiebat, sed ut enique commodum erat, ideo totus dies potuit esse fastus. propterea, ut opinor, litera F notabatur. Festis porro diebus, non dubito, quin omnibus haberi senatum liceret. ejus rei exempla sunt in Antiquorum libris admodum multa. quanquam sollenne hoc non erat, ut semper diebus festis senatus haberetur, sed legitimum, ut haberi posset. sollenne autem illud, ac statum, ex more majorum, ut Kalendis, Nonis, Idibus, haberetur. itaque in Calendario, neque Kalendis, neque Nonis, neque Idibus litera C. quæ comiciales dies significabat, per quos haberi senatus non poterat, neque diebus omnino ullis festis adhæret. Profecti dies aut fasti erant, aut nefasti. & omnibus profectis nefastis haberi senatum licebat, profectis autem fastis non plane omnibus, sed iis tantum, qui comiciales non essent. quibus autem profectis haberi senatus poterat, iis omnino agi cum populo non poterat. contra, quibus profectis haberi senatum non licebat, iis agi quidem cum populo licebat, nec tamen semper agebatur: cum ea res ex eorum voluntate penderet, penes quos populi cogendi potestas esset. non enim, quod licet, id etiam necesse est. Quod autem dixi, comicialibus haberi senatum non licuisse, declarant illa verba, in epistola Ciceronis ad fratrem, quæ tertia est lib. 2. *Consecuti sunt dies comiciales, per quos senatus haberi non poterat.* & illa in S. C. quod Cælius ad Ciceronem misit, epist. famil. lib. 8. *Utrique ejus rei causa per dies comiciales senatum habent, S. Q. C. facerent.* Quibus verbis, quod extra ordinem à senatu eo S. C. decretum est, id omnino fieri solum non esse, dilucide constat. ita senatus fastis quibusdam haberi poterat, quibusdam non poterat: siquidem comiciales inter fastos jam retulimus. Nefastis autem haberi omnibus potuisse, jam diximus. Sane, qui metorqueat, nodus est, mihi quidem perdifficilis, in epistola ad Atticum lib. 1. in qua, cum dixisset jam. *Nam, cum dies venisset rogationi ex S. C. ferendæ, paucis post verbis:*

subjunxit, *senatus vocatur*. quod certe mos majorum minus ferre videbatur. nam, si rogationi ferenda dies est, certe comitialis est: quod si comitialis, haberi senatum non licet: cuius rei testimonio sunt ea, quae paulo ante recitavimus, & ex epistola ad fratrem verba Ciceronis, & S. C. nisi si factum id extra ordinem dicamus, ut Pisonis Consul iniquissimis conatibus obviam iretur: qui cum esset iator rogationis, & eius rogationis, quam ex S. C. & de religione ferebat, idem tamen erat diffusor. Comitium magnus erat numerus: eosque fuisse dies fastos, quod supra dixi, ita existimo, ut mihi videar affirmare posse. non enim inani quadam conjectura, sed certa in primis, ut puto, ratione commoveor. nam in Orationibus Ciceronis, in Pisonem, de Provinciis Consularibus, pro Sextio, mentionem video fieri ea de lege, qua P. Clodius tribus plebis fanxit, ut omnibus diebus fastis agi cum populo liceret. quo fit aptum, fastis quibusdam non id licuisse, quod ut omnibus liceret, lege Clodia sacrum est. quam tamen legem non fuisse observatam, demonstratum est à nobis in libro de Legibus Romanis. Nec vero mirari satis possum, cum, fastos aliquot fuisse comitiales, pateat, qui venerit in mentem Macrobio, fastis dicere, lege agi licuisse, cum populo non licuisse, comitalibus autem utrumque licuisse. quorum alterum vere dictum constat, comitalibus, inquam, & lege agi, & cum populo licuisse: quia scilicet comitiales erant de numero fastorum, itaque & illud, omnium fastorum commune habebant, ut lege agi posset, & hoc praeerea proprium, ut etiam cum populo posset, Alterum autem de fastis diebus, quibus aut lege agi licuisse, cum populo non licuisse, in prima parte verum esse video, in secunda, qui possit non esse falsum, haud facile reperio. qui enim fastis agi cum populo non licet, cum comitiales omnes fasti sint, & Comitalibus agi licuisse cum populo, jam ostenderim, dixisset hoc modo: fastis omnibus lege agi licet, cum populo non omnibus licet: nihil erat, quod reprehenderes: siquidem quod docuimus, quibusdam fastis agi cum populo poterat, quibusdam non poterat: quibus poterat, eos si quis fastos, aut fastos comitiales diceret, non erraret, cum dies fuerit nullus comitalis, quin idem & fastus, sed comitiales potius, quam fasti, ut à reliquis fastis proprio nomine distinguerentur, & comitiales item potius, quam fasti comitiales, brevitas causa, vocabatur. Verum, qui libenter, quantum in me est, Antiquitatem soleo tueri, Macrobius, à quo multa didici, quasi gratia referenda loco, ita conor excusare: ut, cum fastos nominavit, de iis tantum intellexerit, qui fasti vulgo dicebantur, non etiam de iis, qui, etsi fasti ipsi quoque erant, comitiales tamen appellabantur. spectavit igitur non verbi vim, quae dies omnes, quibus prator tria verba fieri posset, five comitiales essent, five non, complectitur, sed consuetudinem loquendi, quod fastos nominabant eos, quibus tantum lege agi posset, cum eos, quibus cum populo posset, comitiales praecipuo vocabulo mallent appellare. Quæritur hic fortasse, cum comitiales omnes essent fasti, sique & cum populo, & lege agi posset, cum populo, quia comitiales, lege, quia fasti, fieret ne simul utrumque. Negatur. nam, etsi licebat utrumque eodem die, non tamen utrumque poterat eodem tempore. cum enim populus in forum convenisset, quid iudicibus, aut litigantibus loci relinqueretur; porro, si vacaret locus, qui tamen posset prator, aut iudices, in tanto strepitu, quantus coacti in unum locum multitudinis solet esse, eorum, qui causas agerent, orationes attentis auribus, animisque, ut par est, excipere, sedata mente diligenter aliquid considerantibus opus est. itaque absurdum est, credere, potuisse eodem tempore & cum populo agi, & iudiciis operam dari: sicuti fastis iis, qui comitiales non erant, eodem quidem die, non tamen eodem tempore, & lege actum, & senatum esse habitum invenio, sic, ut lege ageretur primum, deinde senatus haberetur. quod cum ex aliis locis, tum ex 3. & 12. epistola libri 2. ad Quintum fratrem intelligitur. Er

go, cum omnes comitiales essent fasti, non quia semper lege ageretur, sed quia semper liceret, si modo cum populo non ageretur, (nec enim utrumque simul fieri, jam diximus) ita concludemus: fastos, littera F. in Calendario notatos, jurisdictionem omnes habuisse: fastis, littera C. notatis, & jus dici: & agi cum populo, eodem tamen tempore, potuisse: ideoque fastos eos quoque fuisse dico, non ex eo, quod fieret, sed ex eo, quod liceret. Hæc de fastis: supersunt nefasti. His omnino neque lege agi, neque cum populo licebat. cum enim opponatur fastis, quorum numero sunt comitiales, eo iure, quod omnes fasti, five comitiales, five non comitiales, habent, prorsus careant necesse est. Festus etiam sic: *Die nefasto agiud prætorem lege agere, religiosum erat*. Causas tamen agi, & concionem haberi, & legem promulgari, licebat. nam neque causas agi, est lege agi: neque concionem haberi, aut, legem promulgari, est cum populo agi. quæ probare singula, magis negotii non est. Agitur lege, cum prator tria verba facit, *Do, Dico, Adicio*: qui est ultimus iudicii dies: cum vero causis audiendis prator operam dat, lege tunc non agitur. quare fastos esse necesse non est omnes dies, quibus aut pro reo, aut contra reum dicitur: sed fastum eum quidem esse, necesse est, quod prator, aut qui iudicio præest, cum consilio iudicium sententiam ferre debet. itaque in epistola 3. libri 2. ad Quintum fratrem, *Ad 3. Idus*, inquit, *dixi pro Bestia, de ambitu, apud prætorem Cn. Domitium*. Quem tamen diem (est autem 3. Idus Februarii) fastum non fuisse, Calendarium indicat: notatur jam, ut nefastus, littera N. nec omnino de octo diebus, qui ab Idibus appellantur, mense Februario fastus ullus fuit, ultimo tantum die, hoc est, Idibus ipsis, excepto, qui nefastus priore, fastus posteriore parte fuit: notatur enim sic, N.P. Conciones licet ad populum haberentur, non tamen comitali tantum die, sed & fasto, qui comitalis non esset, & nefasto pariter haberi poterant. nolo enim quemquam in eo falli, quia fortasse, agi ad populum, & agi cum populo, idem esse videatur: quæ diversa sunt. nam agebatur ad populum, cum ad populum concionem aliquis habebat, ut Gellius docet libro 13. cap. 5. Agebatur autem cum populo, ut ait Festus, cum magistratus ad consilium, aut comitia, vocabat. quod fieri comitali duntaxat die licebat. Concionari autem omnibus & quæ diebus licuisse, exempla demonstrant. itaque, quoties aliquod S. C. erat factum, dimisso senatu, & S. C. ad populum recitato, magistratus aliquis, aut etiam privatus senator, concione ei à magistratu data, ad populum verba faciebat. nec tamen is erat dies comitalis. nam comitalibus fieri S. C. aut omnino senatum haberi non potuisse, demonstratum est. & Festus hæc aperte distinguit, cum ait: *Forum est, in quo iudicium fieri, cum populo agi, conciones haberi, soleant*. Quo die igitur, agi cum populo, eodem, agi apud populum, licebat: quo autem, agi apud populum, eodem, agi cum populo, non semper licebat. Exempla sibi quisque notet in legendo: quod facillimum est: sunt enim infinita. itaque puro me facere non inepte, quod iis recitandis, quæ passim exstant, conterendum mihi tempus esse non existimem. Illud addendum unum videatur: Cum advocabatur concio, ut populus aliquid suffragiis, rogante magistratu, scisceret, tunc actum esse cum populo, non ad populum: cum vero magistratus, aut etiam privatus aliquis, magistratu ei concionem dante, ad populum verba faciebat, non ut suffragia deinde ferrentur, sed ut aliquid exponeretur, tunc non cum populo, sed ad populum actum esse. Aliud igitur, habere concionem: aliud, advocare concionem. Habere concionem, est agere ad populum: advocare concionem, si advocatur, est suffragia ferantur, est, agere cum populo. ideo scripta sunt hæc apud Macrobius lib. 1. Sat. *Julius Cæsar Auspicio lib. 16. negat, nundinis concionem advocari posse, id est, cum populo agi: ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse*. Addita enim sunt illa verba, id est, cum populo agi, quia non semper, concione advocata, cum popu-

populo agebatur, sed interdum ad populum duntaxat. Nundinis autem, cum populo quidem agere, non liceat, ex quo sequebatur, ut comitia haberi non possent: ad populum autem agere, hoc est concionem habere, certe liceat. non enim adversatur illud, quod à Cicerone scriptum est, libro 4. ad Atticum: *Ante diem 10. Kalend. nundina: concio biduo nulla.* Quibus verbis, id quod factum non est, non id, quod non liceat, ostenditur. nam, cum haberi nundinis comitia non possent, quod non ex Macrobio tantum, verum etiam ex Plinio libro octavo, cap. 3. cognoscitur: propterea ne concionandum quidem P. Clodius, Appius, Metellus putaverunt, qui proximis diebus comitionum causa, conciones habuerant. Superest de lege promulganda; id enim de tribus, quæ proposuimus, eratterium. Ferendæ legis, & promulgandæ non eadem ratio fuit. Ferebatur die tantum comitiali, promulgabatur etiam non comitiali, sive fastus, sive nefastus esset. itaque C. Caro tribunus plebis rogationem de abrogando Lentulo imperio, die non comitiali, promulgavit. cum enim & post 4. Nonas Februarii, & ante 8. Idus ejusdem mensis promulgaverit: quod ex epistola 3. libri 2. ad fratrem colligitur, comitiali die promulgare non potuit, ac ne fasto quidem. primi enim duodecimi Februarii dies nefasti omnes fuerunt. Haberi autem senatum per nefastos omnes licebat: nec per omnes tamen, sed tantum, cum res postularet, habebatur, eorum magistratum, quibus id juris erat, arbitrato. ita senatus in hoc præstare populo videbatur: quod agi cum populo per unum modo dierum genus, hoc est per comitiales, quæ fastorum pars erat, haberi autem senatum per duo genera, hoc est, & per fastos eos, qui comitiales non essent, & per nefastos omnes, licebat. Erant præterea dies aliquot promiscui, quibus totis lege agi, neque omnino licebat, neque omnino non licebat, sed partim fasti erant, partim nefasti. horum tria erant genera: alii, prima & postrema diei parte, nefasti, media fasti, qui dicebantur *intercisi*, & in Calendario his duobus literis notantur, EN. quod est, *endotercisi*, pro *intercisi*. Veteres enim endo, pro in, usurpabant. itaque dixit Cicero libro 2. de Legibus: *Quos endo calum merita vocaverint.* Et Festus notat *endotium* pro, *Initium*. Varro autem, libro III. de re Rust. *Endo suam domum.* Alii priore parte nefasti, posteriori fasti: qui notantur ipsi quoque duabus literis NP. sed conjunctis, hoc modo NP. quod valet, *nefastus primo*. cujusmodi fuisse, dies fere omnes fastos, in spectro Calendario, cognoscitur. Nonnulli, priori parte fasti, posteriori nefasti: qui notantur sic, F. P. quod *fastus primo*, significat. quo ex genere videmus in Calendario Vinalia fuisse. Dies eos, qui priore parte aut fasti erant, aut nefasti, de veteribus, quod meminimus, nemo nominat. de fastis autem media diei parte, hoc est de intercisis, Varro sic lib. V. de lingua Lat. *Intercisi dies sunt, per quos mane & vespere est nefas: medio tempore, inter hostiam casam, & extra porticula fas: à quo, quod fas tum intercedit, intercisi dies: aut, quod intercissus nefas.* Patet jam, his literis, quæ sunt in Calendario, F. N. C. F. P. NP. EN. sex dierum genera significari, *fastos, nefastos, comitiales, fastos primo, nefastos primo, intercisos.* Quod si cui veniat in mentem, hæc duarum litterarum connexione NP. non significari, quod nos diximus, *nefastus primo*, sed potius, *nefas pratoris*: huius opinionem argumentum primo è conjectura, vel ex ipsa potius, ut ego sentio, ratione ductum, deinde etiam historici veteris infirmat autoritas. argumentum est hoc. Nemo qui pauciora sufficiunt, pluribus utitur. quid opus erat, ut ii dies, quibus adscriptum videmus NP. nefasti esse indicarentur, duas potius literas, quam unam, apponeret: cur NP. inquam. non N? præsertim cum nefasti dies omnes hac una litera, N, notentur: sicuti & fasti, eorum quasi adversarii, una litera, F, demonstrantur. Age, dicat aliquis, leve hoc esse, planeque nugatorium argumentum. quod sane mihi videtur contra. quid Ciceroni respondebatur? mendacii ne, & falsitatis, quasi testem corruptum,

aut inscientem, arguimus? non ita ut opinor, quisquam desipiat. Sunt igitur hæc in Epistola, Risi, Ciceronis verba, libro II. ad fratrem: *Cognosce nunc Idus. Decimus erat Calio dies. Domitius ad numerum iudices non habuit.* Quibus verbis, cum Idus Februarii, de quibus Cicero loquitur factum ex parte diem fuisse, satis constat: quandoquidem eodie prator Domitius, ut de reo cognosceret, sententiamque ferret; in forum descendit: sequitur, ut NP. quod Idibus omnium mensium, exceptis Juniis, in Calendario adscriptum videmus, nefastus dies omnino significari non possit. Eodem in libro altera est Epistola, quæ sic incipit, *Sextius noster absolutus est ad II. Idus Mart.* qui dies, sive die Sextius absolutus est, certe nefastus plane non fuit. fuit autem, cum ei sit adjunctum NP. priore quidem parte nefastus, posteriore autem fastus: sicuti & Idus Februarii, de quibus proxime diximus, & omnes dies, quibus in Calendario NP. appositum aoidadvertimus. Aggrediamur nunc: quando & de dierum ratione, & de literis, eos significantibus, satis multa, atque etiam, ut arbitramur, satis vera dicta: alias, quæ à Calendario sunt, literas: ut concisas, eoque obscuriores dictiones interpretari: ut, quos Antiquitas capit, eorum commodo pro nostra virili parte consulamus.

KALENDARI ROMANI EXPLANATIO.

F. Fastus dies.
C. Comitialis.
N. Nefastus, NP.

JAN.

NON. *Nonæ.*
AGON. *Agonalia.* Ovidius.
EN. *Endotercisus*: pro, *intercisis.* Varro, & Macrobius.
CAR. *Carmentalia*: quod *sacra tum*, & *feria Carmentis.* Varro.
EID. Idus.

FEBR.

LUPER. *Lupercalia*: quod in *Lupercali Luperci sacrasciunt.* Varro.

QUIR. *Quirinalia*: à *Quirino*: quod huic deo *seris.* ad Quinct. fr. 2. Ovid. fast. 11.

FERAL. *Feralia ab inferis, & ferendo*, quod *ferunt tum epulas ad sepulchrum*, quibus *ius ibi parentare.* Varro.

TER. *Terminalia*: quod ii dies anni extremum constitutus, duodecimus enim mensis fuit Februarius. Varro.

REGIF. *Regifugium.* Ovidius. quamquam est inter Ovidium, & Calendarium, de die Regifugii controversia. ille enim assignat ei Februarii diem XXIII. in Calendario autem video ad XXIV. esse appositum. nec sane, si modo Regifugii dies N. fuit, videtur esse potuisse die XXIII. hoc est terminalibus: qui NP. dies fuit: alioqui dies idem & NP, & N. fuisset.

EQ. *Equiria.* Varro, Festus, Ovidius,
MART.

LIB. *Liberalia.* Varro

QUIN. *Quinquatrus.* Varro.

TUBIL. *Tubilustrium*: quod eo die in atrio futorio sacrorum tuba lustrantur. Varro lib. V. Ovidius lib. 3. Fast. & 1. & Festus.

Q. REX. C. F. *Quando Rex comitiavit, Fas.* Varro, Festus. Scaliger in Festi castigationibus.

In Fastis marmoreis, qui exstant Romæ, invenio bis notatum hunc diem, IX. Kal. April. item IX. Kal. Junii. Nemo quod sciam, explicavit, quis esset mos huius diei, quiritus, quæ antiquitas. Sciendum, Regi sacrorum. neque magistratum gerere, neque verba ad populum habere fas fuisse. propterea in comitium ire illi non licebat, nisi hoc die, qui notatus est in Fastis. Ibat enim in comitium sacrificii causa, quo properanter parato protinus fuga se è

comitio eripiebat. Plutarchus: 'Ἐπὶ γονυῖ τις ἐν ἀγορᾷ θυσία τῷ χειρμαίνῳ κομιτίῳ πάρεστι, ἢν θυσίας ὁ βασιλεὺς καὶ πᾶς ἄνθρωπος φέρων ἐξ ἀγορᾶς. Fit in foro, in comitio, quod dicitur, sacrificium, secundum morem patrium, quod cum fecit Rex celeriter aufugit ex foro. Varro: Dies, qui vocatur sic, quando Rex comitavit, fas, dictus ab eo, quod eo die Rex sacrificulus dicat ad comitium. Si à docto viro quaram, quid sit, dicere ad comitum, sane non agnosceret Latinum hoc genus loquendi, & profecto ineptum est. Legendum enim, Itat ad comitium. Italoquitur alibi: Milites appellant, quod itent, uti milites, cum ferro. Quare ob id aliter notas, quæ legebantur in fastis, interpretabantur: Q. R. C. F. Quando Rex comitio fugit. Quod Ovidius manifeste nos docet.

Quatuor inde notis est: quibus ordine lectis,
Vel mos sacrorum, vel fuga Regis inest.

Utrumque enim complexus est: Quando Rex comitiavit, hic enim est mos sacri, quod faciebat in comitio, & Quando Rex comitio fugit. Tangit enim fugam Regis è comitio. Plutarchus: ἀπειρὶ φέρων ἐξ ἀγορᾶς. Quid certius hoc testimonio? At Paulus: Quando Rex sacrificulus divinis rebus perfectis in comitum venit. Immo, quando rebus divinis perfectis abit è comitio quare ejus commenticia causa in ruderibus Festi ne vestigium quidem apparet. At, quid ajunt docti viri? Ovidium ignorasse, quid sibi vellent illa litera singulares, quasi fas sit doctissimum poetam ignorare, quod formularios, legulejos, litigantes, ac minimos quoque de face Numæ scire oportuit. Nam, de Regifugio ipsum non intellexisse, testis erit ipsemet, qui de eo in mense Februario ante tractaverat.

A P R.

CIRC. Circenses.

FORD. Fordicidia: à sordis bubus. Bos sorda, quæ fert in ventre, quod ea die publice immolantur boves prægnantes in curiis complures. A sordis cedendis Fordicidia dicta. Varro l. 5. Ovid. l. 4.

CER. Cerealia. Varro.

PAR. Parilia: à pariendo, ut ait Victorinus Afer. Alii, Palilia, à Pale: quod eo die feræ ei dex. fiunt. Varro l. 5. Ovidius lib. fast. 4. 721. Festus in verbo, Pales: & Parilibus. Tibullus, el. 6. lib. 2. Propertius in 4.

VIN. Vinalia: à vino. Varro.

ROB. Robigalia: dicta ab Robigo, secundum segetes. huic deo sacrificatur, ne rubigo occupet segetes. Varro.

FLOR. Floralia: Ovidius, Plinius.

M A J.

COMP. Compitalia.

LEM. Lemuria: Varro, Ovidius.

LUD. MART. IN. CIRC. Ludi Marti in Circo. Ovidius.

J U N.

MART. CAR. MONET. Marti, Carna dea, Moneta Junoni. Macrobius, Ovidius.

IN. CAPIT. In Capitolio.

VEST. NE. PR. Vestæ nefas pratori.

MATR. Matri Matutæ. Ovidius.

Q. ST. DE. Quando stercus defertur. Varro, Festus, Ovidius.

J U L.

POPLIF. Poplufugium: pro, populisfugium.

APOLLIN. Apollinæres.

MERK. Merkatius.

VICT. CÆSAR. Victoria Cæsaris.

NEPT. Neptunalia.

FUR. Furrinalia.

A U G.

FER. Feralia.

HISP. VIC. Hispaniam vicit.

PORT. Portunalia.

VIN. F. P. Vinalia, fas pratori. Varro, Plinius.

CONS. Consualia. Plutarchus.

VOLC. Volcanalia. Varro.

OPIC. Opiconfrua. Varro.

VOLT. Volumnalia. Varro.

H. D. ARA. VICTORIÆ. IN. CURIA. DEDIC. EST. Hoc die ara Victoris in curia dedicata est.

S E P T.

FER. NEP. Feræ Neptuno.

E. EQUOR. PROB. Feræ equorum probandorum, Valerius Max. lib. 11.

LUD. CIRC. Ludi Circenses, in Augusti die natali. Suetonius, Dio.

O C T.

MEDITR. Meditrinalia, à Meditrina dea. Varro.

AUGUST. Augustalia.

FONT. Fontinalia. Varro.

ARM. Armilustrium. Varro.

N O V.

EPUL. INDICT. Epulum indictum.

LUD. PLEB. IN. CIRC. Ludi plebeji, in circo. Suetonius.

D E C.

AGON. Agenalia.

SAT. Saturnalia. Macrobius.

OPAL. Opalia. Varro, Macrobius.

DIV. Divalia, Diva Angerona dies festus. Is dies à Varone lib. V. de ling. Lat. appellatur Angeronalia, ab Angerona, cui sacrificium fit in curia. Macrobius. Saturn. l. XII. K. et. Jan. feræ sunt divæ Angerona, cui pontifices in sacello Voluptæ facium faciunt.

LAR. Larentinalia. Varro, Ovidius, Plutarchus.

F I N I S.

AND.

AND. SCHOTTUS

LECTORI D. S.

thenienses publice sanxerunt, ne quis ulli unquam via ignaro indicium denegaret. Et Q. Ennius laudat,

— qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit.

Sic & usum annalium fastorumque Romanorum omnisque adeo Romana historia, commonstrare in presens est animus. Quo enim, amabo, librorum divitiæ pertinent, usus si absit? Videndum itaque his libris, ut omnino historia tractatione, via, ac ratione, ut multi jam differuerunt: quam methodum, digitum velut in fontes intendens, demonstrare equidem conabor. Usitato itaque more, tribus distinctum sit opus, etiam numeris 1. 2. 3. ostendo: deinde pagina cujusque tomi numerus indicatur, & totidem elementis a. b. c. summa, media, ima pars, ne querendo diu multumque fatigeris, exhibetur.

I. Tria enim potissimum cum fructu in hist. considerata sunt. Primo, Virorum Romæ illustrium series oëlo sæculorum, id est, annorum octingentorum & quot excurrit: qui domi militiaque clari, sago plerique bellicisque artibus; alii toga atque doctrina & philosophando rempubl. Romanam administrarunt. His sane T. Livius, Plutarchi vitæ parallelæ, & Scriptor de viris illustribus, sive is Corn. Nepos est, sive Aurelius Victor, lucem accipiunt.

II. Deinde magistratuum omnium ortus, gradus, eventaque & reipubl. mutationes elucescunt: quando de magistratibus Rom. accurate satis ad hanc diem scripsit nemo, ne supposititius quidem Feneſtella, cujus libelli verus author est, Andreas Dominicus Floccus, Florentinus. Hic ordinem cernens honorum, gradusque à minori ad majorem magistratum, quæsturæ, tribunatus plebis, ædilitatis, præturæ, & Consulatus: Dictaturæ item & censura, veluti in speculo aut è specula, spectare cuique licebit.

III. Tertio, prænomena, nomina, & cognomina cujusque Romani civis (qui tribus fere delectabantur nominibus) è fastis cognoscere: quibus parens avusque apponitur. Nam fere patre, avo, majoribus, rebusque præclare gestis inclarescere dum student, acceptam augere potius gloriam & amplificare conati, Urbem in orbis caput summumque monarchiæ decus tandem provexerunt. Nominibus autem gens cujusque ostenditur, ut familia cognomento. His prænomena antecedunt, quibus fratres ejusdem familia & patrueles discernebantur.

Cæterum de Rom. nominibus qui veteres scripserint, nunc accipe. Carisus & Diomedes Grammatici, Valerius Maximus seu Probus, lib. X. Memorab. Plutarchus in Vitis, Dion Cassius lib. XLVII. Appianus Alexand initio Libyæ, Pausanias in Achaicis. Parentumque memoria docte, ut omnia, quem honoris causa libenter nomino, Car. Sigonius tractavit, eumque secutus Onuphrius Panvinus, & nuper à nobis evulgatus Annalium Commentarius uberrimus Steph. Vinandi Pighii. Vastum accedat Inscriptionum antiquarum totius orbis Opus, post Smetium & Lipsium nuper à J. Gruero, Jof. Scalig.

VVVVV

& Mar-

& Marco Velfero viris doctiff. editum. De Familiis autem Rom. ut Trojanorum olim M. Terentius Varro scripsit, sic plures nostra memoria, tum de patriciis majorum minorumque gentium, tum de plebejis XXXII. Ant. Augustinus, summa vir doctrina & Antiquitatis cognitione præditus è fastis Capitolinis, & è nummis Fulvius Ursinus Romanus; ac denique in Onomastico Joan. Glandorpius. Typis vero seu tabulis Ricardus Sircinnius vir nobilis, & antea idem Glandorpius Monasteriensis. Nos illorum Scriptorum autoritate subnixi, singula nomina gentilitia, quo in fastis solent, ordine modoque spectamus: Et prænomen, nomen, & cognomen, interdum etiam agnomen, & adoptivum (quod fere in anus exit, ut in ius gentilicium) uno conspectu videbis in fastorum tabulis. Esi vero interdum Scriptores atque Historici ornatus gratiâ ordinem mutant, nihil id refert. Ut, verbi gratia, Dioni Cassio Potitus Valerius est, pro Valerius Potitus. Ciceroni Maluginensis M. Scipio, & Balbus Corn. major. Vellejo Paterculo, Flaccus Pomponius, Scaurus, Æmilius, & id genus plurima in Scriptore de Viris illustribus occurrunt. Nunc ως εν τόπῳ, oculis hac subjiciamus, ducto è prænominibus initio.

NOMINA ROMANORUM

trium generum.

PRÆNOMINUM

quædam frequentia, Alia rarius usur-
numero XVIII. pata.

XXVII.

<i>Ap. Appius</i>	<i>Agrippa</i>
<i>A. Aulus</i>	<i>Ancus</i>
<i>C. Cajus</i>	<i>Arms</i>
<i>Cn. Cnaeus</i>	<i>Cossus</i>
<i>D. Decimus</i>	<i>Drusus</i>
<i>K. Kajo</i>	<i>Egerius</i>
<i>L. Lucius</i>	<i>Faustus</i>
<i>Mam. Mamercus</i>	<i>Hosius</i>
<i>Man. Manius</i>	<i>Julus</i>
<i>M. Marcus</i>	<i>Lar</i>
<i>N. Numerius</i>	<i>Mamurius</i>
<i>P. Publius</i>	<i>Nero</i>
<i>Q. Quinctus</i>	<i>Numa</i>
<i>Sex. Sextus</i>	<i>Opiter</i>
<i>Ser. Servius</i>	<i>Postumus</i>
<i>Sp. Spurius</i>	<i>Proculus</i>
<i>T. Titus</i>	<i>Paulus</i>
<i>Tib. Tiberius</i>	<i>Potitus</i>
Hæc, præter Nume- rius, nunquam sunt gentilitia.	<i>Romulus</i>
	<i>Remus</i>
	<i>Sertor</i>
	<i>St. Statius</i>
	<i>Tullus</i>
	<i>Vibius</i>
	<i>Volero</i>
	<i>Volusus</i>
	<i>Vopiscus</i>

Horum quatuor post in cognomina transie-
runt. *Agrippa*, *Gracchus*, *Proculus*, *Vopiscus*;
ut contra cognomina quædam in prænomina
versâ sunt: puta *Cossus*, *Drusus*, *Julus*, *Nero*,
Paulus, & similia:

NOMINA gentis sunt propria, suntque numero prope infinita, & generi Logico, ut *familia* speciei comparatur: vel arboris trunco, cujus ramorum instar sint familiæ, seu cognomina. In Ius ple-
rumque definunt, præter v. *Cacina*, *Norbanus*, *Peducaus*, *Perperna*, & *Poppæus*: quæ for-
te ipsa cognomina existimen-
tur, quorum nomina ignoren-
tur, ut de C. Verre, M. Agrip-
pa, & C. Mæcenate observa-
tum; quorum tamen reperta
gentilitia: ut C. *Cornelius Ver-
res*, M. *Vipsanius Agrippa*, &
C. *Cilnius* seu *Cilnius* (ut Ur-
fino in Corn. Tacitum Notis
placet) *Macenas* integre appel-
lentur.

Clarum itaque, unam eam-
demque in varias familias,
veluti ramos ac stirpes dedu-
ci, hoc est, cognomina plura
uni genti esse indita. Verbi
gratia: *TULLIA* gens jam
inde à Regibus ortum Romæ
habens, non modo M. Tullii
Ciceronis cognomento, ut
Latinæ Eloquentiæ principis
celebris existit, sed & alias præ-
ter Cicerones habuit: *Anna-
les*, *Cimbros*, *Deculus*, *Fabia-
nos*, *Longos*, *Montanos*, *Rufos*,
& *Seneciones*; ut mox singula-
tim ostendam.

COGNOMEN, quod
nomini gentilitio subjun-
gitur, quæ unum, sive
plura sint, cognomina
sunt, ut *Cæsar*, *Cicero*,
Scipio. Item *Maximus*,
Verrucossus, *Oracula*, *Cun-
ctator*: quæ omnia unius
sunt, Q. Fabii cognomina fue-
runt. Ea quoque numero
infinita, & in Ius num-
quam exeunt, præter
Pius & *Caprarius*: quæ
ambo Metellorum in Cæ-
cilia gente cognomina, &
Triarius Valeriorum. De-
finunt autem fere in has
litteras:

A. <i>Nasica</i>
AR. <i>Cæsar</i>
AS. <i>Lanius</i>
ES. <i>Gurgus</i>
ER. <i>Pulcher</i>
EN. <i>Cornicen</i>
EX. <i>Caudex</i>
ENS. <i>Violens</i>
I. <i>Frugi</i>
IS. <i>Regillensis</i>
IX. <i>Felix</i>
IUS. <i>Pius</i>
O. <i>Cicero</i>
R. <i>Curfor</i>
OS. <i>Nepos</i>
OX. <i>Venax</i>
US. <i>Rufus</i>
UM. <i>Corculum</i>

His nunc de NOMINIBUS præstatis venio ad GENTES & FAMILIAS, quas, ut citius cuique occur-
rant, idcirco Alphabeti serie collectas digessimus, & quidem mistis veluti per saturam patriciis cum plebeis,
& additis cuique genti familiis seu cognominibus: quorum rursus cognominum varietatem, cum sint & ipsa
in varias gentes diducta, ordine infra etiam Alphabeti, quo Lectorem assidue teneamus, recensere. Quam-
obrem, si usum fastorum nosse juvat (ut juvat sane) una eademque opera cernes, qui tum viri Roma maxime
illustres tum armis, tum toga; dehinc magistratus quo ordine & quales gesserint: nimirum à questura vel
urbana vel provinciarum, aut à tribunatu plebeo ad adilitatem, sive plebejam, sive curulem; inde ad pratu-
ram, mox ad Consulatum per honorum gradus ascendisse; interdum etiam ad censuram aut Dictaturam per-
venisse. Rem exemplo illustremus: M. TULLIUS CICERO, quando prator curulis fuerit, cognoscere in in-
terpretando interest: & Consulatum quo tempore, laborante republica maxime ob Catilina conjurationem, ges-
serit, quasque tum Consulares orationes, ceterasque alias habuerit, statim animadvertes: & quas ad quos
familiares dederit epistolas in exilio, domumque redux. ita magnam legendis Ciceronis scriptis, ut Romanorum
disertissimi, & historicis reperi narracionibus, vel in tenebris lucem accensam aliquando gratulaberis.

G E N T E S

E T

FAMILIÆ ROMANORUM

Ex tabulis seu fastis Capitol. historicis, ac nummis.

A.

BURIA gens, plebeja opinor. Meminit Livius libro XLI. & XLII. In nummis cognomen ei *GEM.* five *Geminus* five *Gemellus*. Fulvius Ursinus.

ACCOLEJA gens, forte plebeja. Mentio est in duabus inscriptionibus: cognomento *Lariscolus*, cujus numisma & sensum accipe ex Ant. Augustino libro IV. Dialogorum de Nummis vet.

ACILIA, plebeja gens, ab *ἀκίλειος* Ursinus derivat, ut *ἀκίλειος* *Emilios* Plutarch. Corrupta sæpe vox in *Atiliam*, vel *Aquilam*. Stirpes ejus duæ, *Balborum* & *Glabrionum*: ambæ Consulares.

ÆBUTIA gens Consularis, cujus cognomina *III. Carus*, *Cornicen*, *Helva*.

ÆLIA, seu **AILIA**, plebeja gens, cujus familiæ v. quas Antonius Augustinus, & infra recensemus: *Cais*, *Lamia*, *Ligures*, *Paris*, *Tuberoes*. His adde *Gallus*, *Stalones* & *Stolones* ex Onuphrio.

ÆMILIA, olim **AIMILIA**, gens patricia majorum gentium, Albano oriunda, ducto à lepore nomine, ut auctor Plutarchus. Distinguitur familiarum V. cognominibus, *Barbularum*, *Lepidorum*, *Mamercinorum*, *Paporum*, & *Paulorum*. His addit Onuphrius *Bnas* (*Bucas Fulv.* Ursin p. 8. & 11.) *Livianos*, *Marcos*, *Porcinas*, & *Privernates*. *Ratores* & singulares: *Regilli* & *Scauri*. Vide Ant. Augustinum de familiis.

ÆTERNIA, aliis **ATERNIA**, Consularis familia. Cognomen ei *Fontinalis*.

AFRANIA, plebeja, ut Fulvius Ursinus opinatur, gens; quia *L. Afranius* Cof. plebejus cum *Q. Cæcilio Metello Celere* fuit, anno *1303*. *Stellionis* cognomentum tulit.

ALLIENA, plebeja: ut idem Ursin. opinatur, quia *Allienus* plebejus lator fuit legis de terminis.

ANNIA, plebeja quoque & Scriptoribus nota, Consularis, & his cognominibus, *Basius*, *Cupra*, *Luscus*, *Rufus*.

ANTIÆ gentis meminit M. Cicero, T. Livius aliique. Cognomen illi *Follio* & *Refio*. Est & **ANCIA** gens cognomento *Brissio*.

ANTISTIÆ, five **ANTESTIÆ** plebejæ gentis familiaris fuisse *Rheginorum* & *Veterum*. Addit Onuphrius *Lebeonum*.

ANTONIA gens in duas divisâ familias, patriciam & plebejam. Patricii duo *Antonii*, cognomento *Merenda*: plebeji sex fuerunt sine cognomento. Ex his *M. Antonius* 111. Vir R. P. C. & fratres ejus *L.* & *C. Antonii*. Ceteros discrete enumerat Anton. August. Consularis fuit, & cognomento *Balbus* & *Tietas*.

APRONIA gens plebeja, ut Fulvius observat, ex Asconio & Valerio Maximo recensitis aliquot. Cognomen illi *Sisenna* & *Calianus*.

AQUILIÆ gentis duplex familia: patriciorum, *Corsii* & *Justi* cognomine. Et plebeiorum, *Flori* & *Galli* cognom. Et Augustorum temporibus, *Juliani* & *Sabini*.

ARRIA plebeja gens, ut opinatur Fulvius, ex iis quæ de *Q. Arrio* refert in Bruto de claris Orat. M. Tullius, & Ascon. Padianus de Arrio Secundo.

ASINIÆ gentis, ut putat Ursinus, plebejæ cognomen est *Follionis*. Addit Panvinius *Galli* & *Agrippæ*.

ATIA, gens plebeja, in qua Augusti mater recensita, teste Servio in V. *Æneidos* Virgil. Cognomina illi *Balbi*, *Pauli*, & *Varii*.

ATILIÆ duplex familia: patriciorum una, *Longi* tantum dicti cognomine: altera plebejorum, qui *Balbi*, *Calatini*, *Libones*, *Reguli*, *Serrani*.

ATTIÆ vero cognomento *Plantii* facit Onuphrius mentionem.

AULIA gens, plebeja opinor. Nam *Q. Aulius* Cof. anno *1033*. in fastis M. Verrii Capitolinis & Livio ex Annalibus, ac Diodoro Siculo, ubi tamen *ÆLIUS* vitiose editur, ab aliis *Similius* legitur, male. Huic *Cerretano* cognomentum.

AURELIA, etsi plebeja, origine Sabina, nobilis tamen & Consularis, censoria, ac triumphalis tribus distincta familiis seu cognominibus: in quibus fuisse *Cotta*, *Orestes* & *Scauri*.

AXIA seu **AXSIA**, plebeja gens. Meminit M. Varro. libro 111. Rei rust. cap. 11. & Cic. libro 1. ad Attic. Epist. vii. Cognomentum huic *Naso* fuit.

G E N T E S

Consulares, ex Onuphrio, de antiquis nominibus.

ABURNIA gens cognomento *Valens*.

ACCIA, cognom. *Varus*.

ACERONNIA, cognom. *Proculus*.

ACUTIA.

AIBUTIA.

ALBIA gens Consularis, cogn. *Carrinas*.

ALBINIA.

ALBURIA.

ALPHINIA Consul. cognom. *Varus*.

AMBIVIA.

AMPIA.

ANCIA cognomento *Brissio*.

ANICIA Consularis, cogn. *Gallus*.

ANNÆA.

APPIA.

APPULEJA gens Consularis, cogn. *Pansa Saturninus*.

APUSTIA Consul. gens; cognom. *Fulio*.

ARRUNTIA Consularis.

ATEJA cognomento *Capito*.

ATINIA cognom. *Labeja*.

AUFIDIA Consularis cognom.

{ *Luceo.*
Orestes.
Tucca.

AURUNCULEJA.

AUTRONIA Consularis gens. cognom. *Craesus*, *Patus*.

AURIA, cognomento *Vellenus*.

B. B. E. B. E.

B.

BÆBIÆ gentis plebejæ frequens mentio apud Romanorum rerum Scriptores.

C.

CÆCILIA gens plebejæ, Præneste forte oriunda, Metellorum cognomento clara, sed hæc aliis etiam nobilibus cognominibus xv. fere. Sunt enim hi, *Balearici, C. lvi, Caprarii, Celeres, Cretici, Dalmatici, Denirices, Macedonici, Metelli, Nepotes, Numidici, Titi, Scipiones, Silani, & Vitatii*. In nummis Rom. Metellorum potissimum familia reperitur.

CÆCINÆ gentis in duabus antiquis inscriptionibus mentio existat. Una, in qua Neronis temporibus *C. Cæcina Largus* nominatur. Altera, in qua Vespasiano imperante *C. Cæcina Patus* Consul cum L. Annio Basso descriptus est. Et Ciceronis pro A. Cæcina Oratio, de Vi, cujus questio definitionis est, An interdicto de vi teneatur etiam is, qui non deiecit de fundo, sed ab ejus ingressu prohibuit.

CÆSIA gens patriciae an plebejæ, incertum. In Cornelia pro Balbo Cic. *T. Cæsum* Ravennatem à Cn. Pompeii patre civitate donatum prædicat, & alii illustres celebrantur Commentario de gente Cæsia à I. Bapt. Fontejo, Bononiæ olim edito, anno MDCCCII.

CALIDIA M gentem patriciam fuisse, ex antiquis Scripturibus satis constat.

CALPURNIÆ gentis plebejæ familia tres: *Bestia, Bibulus, & Cæsonius*. & hi rursus *Frugi & Piso* cognominati. Cæterum à *Calpo* Numa Pompilii Regis filio duxisse originem, scribit Plutarchus in Numa: idemque Horatius in Arte Poëtica Pisones *Pompilium sanguinem* dixit, & Ovidius ad Calpurnium Pisoneum, sed Lucani id poemationem esse Had. Junius primus docuit.

CANINIA, sive **KANINIA** quatuor habuit familias: *Rebiles*, quorum meminit Livius libro XI. *Regulos*, qui reperitur apud Cæsarem libro VII. de bello Gallico. *Gallor*, qui habentur in antiquis denariis. *Labeones*, qui in *Armenis* tribu censabantur.

CARISIA gens, *T. Carissi*, fratris, ut opinor. *P. Carissi* meminit Dio libro LIII. & LIV.

CASSIA gens in duas divisas familias, patriciam unam, *Bicollinorum*: alii *Isellinorum*, aut *Vitellinorum* scribunt. Alteram plebejam, *Longinorum* cognomento. Quos etiam *Parus* dictus, & alter *Longinus Rovilla* dictus & *Calenus*.

CESTIA gens fuit plebeja. Cicero in Orat. pro Flacco, & in Philipp. III. (licet corrupte in vulgatis codicibus *Cestius* legatur, pro *Cestius*) & Appianus libro IV. Belli civilis, faciunt *Cestii* cujusdam mentionem: *C.* autem *Cestius* meminit Tacitus libro V.

CIPIAM gentem eandem esse cum *Cipsia* putat Utriusque, quæ sine S littera, antiquo scribendi more in veteribus quoque lapidibus reperitur.

CLAUDIA gens familias habuit duas, patriciam unam minorum gentium, ex qua fuerunt *Pulvri, Centiones, Neronis, & Regillenses*: horum etiam aliqui *Craffini* dicti: adde *Cacos, Craffos, Caudices, Hortatores, Rufos, Sabinos, Caninos*. Alteram plebejam, quæ clarior fuit, *Marcellorum* cognomine. Accedunt *Æserni, Aselli, Clitia, Flammini*. Legendus Suetonius, Aut. Augusti. de familiis, & in **CLAUDIIS** Ighius noster.

CLOVIA gens, sive *Cluvia* & *Cluja* (utroque enim modo in antiquis monumentis scripta reperitur) incertum patriciane, an plebejæ fuerit.

CLOVLIAM gentem sive *Claviam*, patriciam fuisse constat ex T. Livio, ubi de Canulejo tribuno plebis. Alba oriundam auctor est Dionysius lib. III. ut & Festus, à *Clælio* Æneæ comite. *Siculi* cognomentum potissimum tulit.

CLUENTIA gens à *Cleanthe* Æneæ comite, teste Virgilio v. Æneid. ut à *Clælio* Clælia dicta, nullis clara honoribus, ut plebejam fuisse nullis dubitem.

CO. CEJÆ gentis plebejæ frequens est mentio apud Scriptores: quæ fuit *Caldorum* familia, item *Nerva* cognomentum.

COELIA gens plebejæ, at Consularis, à *Vibenna* Cato Etrusco dicta. *Caldorum* quoque insignis cognomento, & *Ruforum*.

COMINIA Consularis familia, cujus cognomina *Auruncus* & *Laurentinus*.

CONSIDIÆ gentis plebejæ meminit Livius libro III. Dionys. lib. IX. Cæsar libro II. de bello civili, Cicero lib. XII. epist. xxxv. ad Cornificium, & Val. Max. lib. IV. cap. VIII. Ex ea fuerunt *C. Confidius Patus*, & *C. Confidius Nonianus*, ut *Patus* gentis hujus cognomen fuisse.

COPONIA gens Tibure orta, & in civitatem Romanam adfecta, plebejane apud patricia fuerit, incertum.

CORDIÆ gentis (nisi pro *Cadius Rufus* apud Tacitum libro XII. Annal. ut aliquibus placet, scribatur *Corvus Rufus*, quod doctissimi Lipsio non placet, qui *Claudius* prius ediderat, post *Tadius* placuit magis, quod & ipsum probum est gentis nomen:) præter unum Ciceronem haud scio an alius faciat mentionem, qui libro IV. in Verrem L. *Cordum* nominat honestum hominem, cui testimonium in Verrem dedit.

CORNELIA gens in varias stirpes divisa, Romæ omnium nobilissima: plebejæ prope innumerabiles. Patricii in novem præcipuis distincti familias: *Cosiorum*, qui *Maluginenses*, & *Rutuli*, aut *Arvini* appellati. *Scipiorum*, in his *Africani, Nasica, Calvi, Asina, & Lentulorum*, pluribus etiam cognominibus, *Spinther, Sura, &c.* Familiae ignobiliores sunt: *Cethegi, Dolabellæ, Merula, Rufini, Sulla*. quorum stemmata & in Onomastico Rom. Joan. Glandorpii spectabis, & explicat Ant. Augusti. Enumerat vero cognomina singulatim Ouphrius libro de Nominib. Rom. fere XLV. quos literarum ordine recenset: *Æmilianus, Africanus, Arvina, Asiatius, Asina, Augur, Balbus, Brabatus, Blaso, Calvus, Caudinus, Cethegus, Cinna, Clodianus, Coreulum, Cosus*: Dol. bella: *Felix, Fronto, Getulicus, Hispanus, Isauricus, Lentulus, Lutus, Magnus, Maluginensis, Mamercus, Mamula, Marcellinus, Maximus, Merenda, Merula, Nasica, Numantinus, Rufinus, Rutulus, Salustio, Scapula, Scaurus, Scipio, Serrapio, Siffenna, Spinther, Sulla, Sura*: & denique *Vir optimus dictus Corn. Scipio Nasica*. Singulos ordine idem Augustius & Glandorpius exhibent.

CORNIFICIÆ gentis plebejæ Scriptores multi meminerunt: ex ea fuit *R. Cornificius, Augur, Imp. Ciceronis* in Consulatu competitor, & in augurato collega, ut ex epistolis. XVII. XI. X. XX. XXI. libri duodecimi ad eum scriptis constat.

CORUNCANI gens etiam plebeja, nobilissima tamen, cujus princeps *T. Coruncanius*, primus & plebe Pontif. Max. mag. equit. Cos. Censor. Dictator fuit, & de Tusceis triumphavit. Vide Ant. Augusti. in *Junia* gente.

COSSUTIA gente, ex equestri familia, orta fuit *Cossuta*, quæ Cæsar uxore dimissa, Corneliam Cinna quantum Consul filium duxit uxorem, teste Sueton. in Cæsare cap. I. *M. Cossutu* cujusdam mentio est apud Ciceronem libro III. in Verrem. Cognomentum *Cossutia* gentis *Sabula* & *Macidianus*.

CREPEREIÆ gentis facit mentionem Cicero libro I. in Verrem, e qua natus *M. Creperius* equestri familia. *Creperii* cujusdam *Galli* sub Nerone meminit Tacitus libro XIV.

CREPUSIÆ gentis vix est apud Scriptores mentio.

CUPIENNIA gente ortus fuit *C. Cupienus*, ad quem extat Ciceronis epistola XX. lib. XVI. ad Atticum. De *C. Cupienno Libone* Cumano hujus forte filio, vide Porphyriem ad Horatii Satyræ II. lib. I.

CURIA gens Consularis, cognomento *Dentati*.

CURIATIAM gentem plebejam, Alba oriundam, & à *Curia* forte dictam, à Tullo Rege in civitatem Romanam adfectam fuisse auctor est Dionys. libro III. Eius gentis familia fuit *Trigeminorum*, ex qua ortus est *C. Curvius*. Meminit & cujusdam *C. Curvati*, tribuni plebis. Liv. libro I.

& in Epit. libro LV. & Val. Max. libro III. cap. II.

CURTIA gens, patriciane an plebeja fuerit, incertum. Onuphrio patricia est minorum gentium, quæ Romam sub Romulo migravit. *M. Curtius*, à quo *Lacus Curtius* in foro Rom. dictus est: meminit Dionys. lib. II. Livius lib. VII. Val. Max. lib. V. cap. VI. & Orosius lib. III. cap. V. *P. Curtii Salassi* facit mentionem Cicero in epist. XIX. ad Leptam lib. VI.

Flures vero hic & in aliis Consulares familias gentesque ita enumerat Onuphrius Panvin. lib. *De Antiquis Nominibus*.

CÆSONIA gens.

CÆDICIA Consularis, cognomento *Nellina*.

CÆSIDIA.

CALVISIA, cogn. *Sabinus*.

CANIDIA Consularis, cogn. *Craffus*.

CANVLEJA, cogn. *Dives*.

CAPRILIA.

CARFINIA.

CARRILIA.

CARVILIA Consularis, cogn. *Maximus*.

CATIA, cognomento *Fronto*.

CICEREJA.

CILNIA gens, cognomento *Macenas*.

CLIVIA gens, cogn. *Saxula*.

D.

DECIA & DECIMA Consularis gens, hac *Flavi*, illa *Muris* cognomento.

DIDIA gens, sive *Deidia*, ut in quibusdam monumentis legitur, incertum patriciane an plebeja fuerit. *Saxa* illi cognomentum, & Consularis fuit.

DIGITIA & DUILIA Consulares gentes etiam numerantur.

DOMITIA gens plebeja, in duas fuit divisa familias, quarum altera *Calvinorum*, altera *Athenobarborum* cognomine usæ fuit. Suetonius legend. & Ant. August. de Familiis.

DURMIÆ gentis, itemque *M. Durmii*, qui sub Augusto triumphum monetæ cudendæ denarios signavit, mentio nulla apud Scriptores. Aliis *Duronia* videatur, alibi celebrata.

E.

EGNATIÆ gentis plebejæ, & *C. Egnatii Maximi*, cujus exstant denarii, facit mentionem Cicero libro III. ad Atticum, epist. XXXIV. Libro autem XII. ad Memmiam epist. XLIII. XLV. & LXXIII. meminit *L. Egnatii Regi*: cujus fortasse filius fuit *M. Egnatius* is, quem in Augustum conspirasse Vellejus, Suetonius, & Dio commemorant.

EGNATULEJÆ gentis *Maximi* cognomento, unus, quod sciam, Cicero meminit III. Philipp. ubi nominat *L. Egnatulejum* quendam, filium forte *C. Egnatuleji*, qui victoriarum nummum percussit. Vide Festum in *Patres*, & Plinium libro XXXIII. cap. I.

EPPIA gens in tribu *Cornelia* censebatur, & in *Fabia*.

ENNIAM & EQUITIAM familias alii adjiciunt.

F.

FABIÆ gentis patricia sex stirpes sunt. Tres frequentes, *Buteones*, *Dorsones*, *Pictores*. Addunt alii *Emilianos*, *Celeres*, *Cunctatores*, *Oviculam*, *Eburnos*, *Gurgites*, *Labeones*, *Licinos*, *Persum*, *Rulos* seu *Rullianos*, *Servilianos* & *Fervicofos*. Ex his *Labeones* tantum, *Maximi*, & *Pictores* in denariis reperiuntur.

FABIANÆ gentis mentio in nummo quodam æreo.

FABRICIA gens Consularis, *Lucii* cognomento.

FANNIA gentem plebejam fuisse sed Consularem, uno Ciceronis testimonio epist. XII. lib. XVI. ad Atticum constat. *Strabonis* illi cognomen.

FARSULEJÆ gentis mentio exstat in antiqua inscriptione *Sutina*.

FIRCELIA gens, *Pavonis* cognomento, & altera *Fidoria*.

FLAMINIÆ gentis plebejæ, *Gilonis* cognomento, meminit Cicero in Bruto, & ad Atticum epist. XIV. & XV. lib. XIV. & epist. I. & II. lib. XV. Livius lib. IX. & alii.

FLAVIÆ gentis plebeja cognomento *Fimbria*, frequens est mentio apud veteres Scriptores. *Flavos* autem sive *Flavus*, *Largia* familia cognomen apud Dionysium lib. V. *Decimia* apud Livium lib. XXVI. *Cæcilia* in Epitoma Liviana libro XXVI. *Sulpicia* apud Suetonium in Claudio cap. XL. *Octavia* in antiqua, quæ Tiburi exstat, inscriptione, & *Lucretia* in æreo Augusti numismate.

FONTEJAM gentem plebejam fuisse constat, quod *P. Clodius Ciceronis* inimicus, ut tribunus plebis fieret, *P. Fontejo* plebejo homini adoptandum se dedit. Cognomen multorum hujus gentis fuit *Capito* & *Baltus*.

FUFIA gens plebeja, ex qua *Q. Fufius Calenus* originem duxit. Vide Ciceronis Philippicam IX. & Dionem. *Caleni* itaque cognomento fuit, item *Geminus* & *Strigens*.

FULCINIA gens, *Trionis* cognomento.

FULVIA gentis plebejæ in multis divisa familias, unius tantum *Cn. Fulvii* in argenteis denariis memoria reperitur. *Foulvius* autem veteres scribebant, ut *Fovrius*, & multa hujusmodi, Græcam scripturam imitati. Hujus gentis familias Onuphrius numerat, explicatque Ant. August. *Centumalos*, *Curvos*, *Flaccos*, *Gillones*, *Maximos*, *Nobiliores*, *Patos*, & *Patinos*.

FUNDANIAM quoque gentem plebejam fuisse, ex Livii libro XXV. constat. Huic *Funduli* quoque cognomentum.

FURIA gens partim in patricias divisa fuit familias, quarum cognomina sunt, seu familia VII. *Camillus*, *Craffus*, *Fusus*, *Medullinus*, *Pacilus*, *Philus*, & *Purpureo*, partim in plebejas. Livius enim lib. IX. *L. Furius* tribuni plebis meminit, & lib. XXXIX. *M. Furius Lufus* adilis, à quo ludii plebeji diem unum instituti sunt. Patricia *Purpureorum*, *Craffipedum*, & *Philorum* denarii Rom. reperiuntur. *Furios* autem *Brochus* patriciusne fuerit an plebejus, incertum. Ant. Augustinus dividit *Furios* in frequentiores: *Fusos*, seu *Medullinos*, vel *Pacilos*, atque in *Camillos*. *Philos* autem & *Purpureones* raro Consulares fuisse.

FURNIA gens etiam Consularis fuit.

G.

GABINIA, Consularis gens fuit.

GALLIA gens cognomento *Lupercus* inter patricias an plebejas numeranda sit, ex iis Scriptoris qui circumferantur, elici non potest. Cicero v. Verrina *C. Gallium* senatorem, hominem equestrem appellat, patrem fortasse *C. Gallii*, cujus exstat nummus æreus ab eo signatus, cum esset triumphus sub Augusto. Meminit & Tullius alterius *Q. Gallii* pratoris ann. DCXXXVI. I. L. Cotta & L. Torquato Cossi, quem anno sequenti de ambitu accusatum, defendit ea oratione, quæ non exstat.

GEFANIA gens à *Gya* Æneæ comite teste Servio in v. Æneid. Alba oriunda. Fuit & *Gegania* Vestalis sub Romulo, ut Ilustat refert. Patricia fuit minorum & majorum gentium. *Maccerini* cognomentum habuisse fertur.

GELLIÆ gentis *Poplicolæ* cognomento, duo tantum denarii spectantur. Eorum alter visus est pertinere ad *Gellium* Cn. Pompeii legatum in bello maritimo contra piratas, cujus meminit Florus libro III. Alter sine dubio ad *L. Gellium Poplicolam* spectat, cum esset Antonii quasitor propratore: postea cum *M. Corcejo Nerva* Consulatum gessit, anno DCXVII. Vide Dionem libro XLVII.

GENUCIA Consularis gens, *Agurini* cognomento, item *Arventinensi*, *Clepsina*, & *Pansa*. Fuit & GEMINIA gens. item GRANIA Flacci cognom.

H.

HATERIA gens Consularis, cognomento *Agrippa* & *Antoninus*.

HELVIA

HELVIA gens, cognomento *Blasio*.

HERENNIA gens plebeja in *Balborum* familias & *Galorum* divisa fuit. *L. Herennius Balbi* meminit *Padianus* in *Milonianum*. *Galli Adinius Pollio* in epistola xxxi. lib. ix. ad *Plancum*. *C. Herennius* trib. pl. qui *P. Clodium* ad plebem traduxit, facit mentionem *Cicero* epistola xv & xvi. lib. i. ad *Att.*

HIRTIA gens, incertum, patriciane an plebeja fuerit.

HORATIA gentis patriciae cognomen fuit ut & *Curiatix Trigemini*. Unus tantum reperitur ejus denarius. De *Horatio Coelie* *Livius*, *Dionysius*, *Valerius Maximus*, alii.

HORTENSIA gens Consularis.

HOSIDIA gens *Ceta* cognomento ab *Appiano* lib. i. r. de bello civili, & *Dione* libro xlvii. & *Lx.* nominatur, non tamen ex eorum verbis elici potest, plebejane an patricia fuerit.

HOSTILIAE gentis, quae ab *Hosto* quodam *Hostilio Medullino*, ut creditur, originem duxit, qui *Romulo* regnante Romanam civitatem adeptus fuit, crebra mentio apud *Scriptores*. Ejus autem gentis familiae reperiuntur in monumentis *Capitolinis Tullii Regis*, & *Mancinorum*: apud *Livium* libro xxxvii. *Tubulorum* & *Catonum*: apud *Varronem* & in nummis *Safernarum*. Cognomina itaque illius *Cato*, *Mancinus*, *Saferna*, *Tubulus*.

I.

ITIÆ gentis unus tantum denarius à *L. Itio*, ut opinor, signatus reperitur, ad quem *Horatii* exstat Oda xix. l. i. inscripta, ad *L. Itium*. Sic enim in vetustissimis codicibus pro *Itium*, scriptum reperiri, admonuit vir eruditissimus *Carolus Langius*. *Cicero* i. r. *Philipp.* nominat *M. Itium* quendam *Itium* corrupte, ut opinor, pro *M. Itium*, qui quidem error in *Atia* quoque familia nomen irreptit. *Portum* etiam *Itium* in l. v. de bello Gallico pro *Itium* ex vetustissimo exemplari apud *Cæsarem* jam pridem reposuit *Fulvius Ursinus*: Et nos pridem in *Macrobio* observavimus *L. ITIUM* corruptum in *Lucium*, itemque in *Suetonio*. Sic enim ille libro ii. *Saturnalis*. cap. iv. in *Augusti* discipulis: *Lucius* (lego *L. Itius*) *gravis tragediarum scriptor* interrogabat, quid ageret *Ajax* suus: Et ille: *Inspersionem*, inquit, incubuit: Et in *Augusto* *Tranquilli* cap. 43. *Adolescentulum Lucium honeste natum*, &c. Forte *L. Itium*.

JULIAM gentem familias habuisse patricias & plebejas, inter *Scriptores* constat. Patriciae *Cæsare*: in denariis habentur. In historicis vero rerum Romanarum hi recensentur: *Apuli*, *Augusti*, *Bursones*, *Germanici*, *Juli*, *Libones*, *Mentones*, & *Sirabones*. Ha vero in duas praecipue stirpes scinduntur, *Julorum* & *Cæsarum*. *Bursonium* nulla apud *Scriptores* mentio, unde patricii an plebeji fuerint, scire non possumus. Origo gentis *Julia* clarissime ab *Aeneas* filio *Iulo* ad *Venerem* refertur: cujus stemma integre à *Joan. Glandorpio* in *Onomastico Rom.* descriptum legas.

JUNIÆ gentis cum multæ à *Scriptoribus* familiae nominentur, plebejæ quidem *Bruti*, *Bubulci*, *Callarici*, *Penni*, *Pera*, *Scava*, & *Silenti*: tum illud observat *Fulvius Brutorum* tantum & *Shanorum* in denariis reperiri. *Brutorum* quoque familiam duplicem fuisse, patriciam unam, ex qua *L. Brutus*, qui *Reges* ejecit, ortus sit: alteram plebejam, multiplicem, cujus princeps *L. Brutus* primus trib. pleb. exstitit, scribit *Dionysius* lib. v.

JUVENTIA gens Consularis, cognomento *Thalna*.

L.

LABIENÆ gentis plebejæ *Scriptores* multi meminerunt. Ex ea fuit *T. Labienus* trib. pleb. Vide *Ciceronem* pro *Rabirio*, *Orosium* lib. v. cap. xvi. & *Dionem* l. xxxvii.

LÆLIA gens Consularis, cognomento *Dallus* & *Sapiens*.

LEKTORIA item Consularis, cognom. *Plancionis*.

LICINIÆ gentis plebejæ, *Murana* tantum *Crassii*, *Nerva*, & *Stolones* in nummis reperiuntur. At in historicis etiam *Calvi*, *Crassii*, *Luculli*, *Murana*, *Geta*, *Divites*, *Frugi*, *Maeri*, *Varii*.

LIVIÆ gentis plebejæ, unius tantum *Salinatorum* familiae, in aëreo numero mentio reperitur. At plures in *Emilianis*, *Claudiani*, *Denteres*, *Drusi*, *Libones*, & *Salinators*.

LIVINEJÆ gentis una tantum *Regulorum* familia apud *Scriptores* reperitur. Nam *L. Livinejus Trypho*, qui nominatur à *Cicerone* in epist. ix. lib. xi. libetis fuit *L. Reguli*, cujus exstant nummi.

LOLLIAM gentem plebejam fuisse constat. Ex ea enim ortus est *M. Lollius Palicanus*, quem hominem feditiosum appellat *Valer. Max.* lib. i. ix. cap. i.

LUCILIAE gentis plebejæ familiae plures variis distincti cognominibus apud *Scriptores* reperiuntur. *Balbi* nominantur à *Cicerone* in *Bruto*. *Bassii* in libro xi. ad *Atticum*. *Longi* & *Capitones* à *Tacito* lib. iv. *Blasii*, lib. xvii.

LUCRETIAE gens in familiis divisa fuit patricias & plebejas. Patriciae gentis cognomento omnes *Triepsi*, uno excepto *Floro*, appellati. *Triones*, qui in nummis antiquis expressi reperiuntur, plebejos fuisse *Ursinus* opinatur. *Trio* apud *Dionem* & *Tacitum* libro v. cognomen est *Fulcinii* *Consulis* anno dcccxxxiii. Plebejæ cognomenta, *Trio*, *Gallus*, *Offella*, *Vespiillo*.

LURIAE gentis *Corn.* *Tacitus* meminit lib. xi. & *Dio* lib. lviii.

LUTATIAE gentis plebejæ omnes cognomine *Caruli*, uno excepto *Cercone* dicti. Unus tantum exstat denarius, in quo *Cerconis* cognomen ei tribuitur. *Livius* lib. xlii. meminit *C. Lutati Cerconis*.

M.

MÆCILIAM gentem Albanam, *Tullo Hostilio* *Roma* regnante, *Alba* diruta, civitatem Romanam adeptam fuisse, & in senatorium patriciumque ordinem allectam scribit *Dionys.* libro i. r. Fuit autem familia ex hac gente alia patricia, alia plebeja.

MALANIAM gentem, quæ in aliquot nummis antiquis notata est, opinatur *Fulvius Ursinus* eandem esse cum ea, quæ in tabulis *Capitolinis* modo *Mama*, modo *Mama* nominatur, quæ & Consularis, ut & *MÆLIA Capitolini* cognomento.

MAMILIAM gentem plebejam à *Mamilia Telegoni* filia originem & nomen duxisse, omnes tere *Scriptores* tradunt. Ipse autem *Telegonus* *Ulyssis* fuit & *Circes* filius, qui *Tusculum* oppidum in *Latio* condidit, ut scribit *Sex. Pompejus*, *Plutar.* *Acron* & *Pompon. Porphyrio* *Horatii* interpretes. Cognomen huic genti *Limeianus* & nummi tribuunt, & *Historici* addunt *Turrim* & *Vituli*.

MANILIA gens Consularis.

MANLIAM gentem duplicem fuisse, patriciam unam, alteram plebejam, ex iis quæ scribit *Cicero* i. *Philipp.* conjicere possumus: cognominibus octo, seu familiis distinguitur, *Acidini*, *Antia*, *Capitolini*, *Fulviani*, *Imperiosi*, *Longi*, *Torquati*, & *Vulsiones*.

MARCIA quoque gens patricias habuit familias & plebejas. Sed patriciorum nulla in antiquis denariis exstat memoria. Plebejorum *Thilippos* tantum & *Libones* in numismatis notatos animadvertimus: quos ab *Anco Martio* Rege originem duxisse prater alios testatur & *Ovidius* lib. vi. *Fastorum*. Verum *Marciam* gentem à duobus Romanorum Regibus *Numa* & *Anco* originem traxisse, omnes fere *Scriptores* tradunt, in qua de patriciis clarissimus fuit *Cerriolanus*: de plebejis familiis quinque nobiles existunt. *Censorini*, *Figuli*, *Thilippi*, *Reges*, & *Rutili*. addit *Onuphrius* *Ralla*, *Thermus*, & *Tremulus*.

MARIAM gentem plebejam fuisse, vel ex eo constat, quod *C. Marius* C. F. qui nullo usus est cognomine, & *M. Marius* *Gratidianus* tribuni plebis cum essent, alter de *suffragiis*, alter de re nummaria leges tulerint.

MASSURIA gens, cognomine *Sabini*.

MEMMIA gens, ut ex veteribus *Scriptoribus*, & antiquis denariis colligere licet, inter plebejas numeranda est. Ex ea enim existit *Memmius* adilis plebejus.

MESCEINIAM gentem plebejam fuisse liquet, quod *C. Mesceinus* (quo trib. pleb. anno dcccvi. ab exilio revocatus est *M. Cicero*) ex ea natus fuit. *Cicero* in orat. pro *P. Sestio*, & post reditum in Senatu. *L. autem Mesceinus Rufus*, cuius exstant denarii, sub Augusto cudenda moneta præfectus fuit. Vide *Ciceronem* epist. xxvi. lib. xi. & epist. vi. lib. xvi. & quæ ad eundem *L. Mesceinum Rufum* scriptæ sunt epist. xx. & xxi. lib. v. ad Familias.

METTIAM gentem è Lanuvio municipio oriundam fuisse, è *M. Mettini* nummo suspicari licet: *Mettini* quoque cuiusdam meminit *Cicero* epist. xxvi. lib. xv.

MINATIÆ gentis facit mentionem *Valer. Max.* l. i. cap. iv. in quo nominat *Minatium Rufum*. Alii *Salini* tribuunt cognomen, quod & *Massuriæ* gentis.

MANUCIA gens patricia primum, postea plebeja fuit. Reperiuntur nummi ex hac gente familia *Augurini* & *Thermorum*. Illi patricii, hi plebei, quibus & *Rufi* accedunt, *Pica*, & *Melliculus*.

MUCIAM gentem plebejam fuisse, inter Scriptores convenit. Ejus autem familia duæ reperiuntur, *Cordorum* & *Scaevolarum*. *Cordorum* facit mentionem *Dionys.* lib. iv. & *Quintil.* lib. i. cap. vii. Illi vero Juris Civilis scientia clari, ut *Ant. Augustinus* libro de Familiis Jureconsultus recenset, *Auguri* addunt alii.

MUMMIÆ Consularis gen is cognomen *Achaici* fuit.

MUNATIÆ gentis *Plancorum* tantum familia in antiquis denariis reperitur: cum *Rufi* etiam à *Cicerone* lib. vi. in *Verrem*, & *Val. Maximo* lib. iv. cap. i. alique à Scriptori- bus nominentur.

MUSSIDIÆ gentis è Sabinis, ut arbitror, oriundæ, facit mentionem *Cicero* epist. i. l. i. ad *Q. Fratrem*: in qua pro *Musfidio* libratorum errore scriptum est *Messidius*. Huic *Longeronum* cognomen.

N.

NAVIAM gentem plebejam fuisse, ex hoc intelligere possumus, quod ex ea existit *M. Navius* trib. pleb. qui *P. Scipioni* diem dixit, ut scribit *Val. Max.* lib. i. cap. i. x. Ejus gentis in nummis reperiuntur familia *Balborum* & *Surdorum*, item *Mathonum*: *L. Navii Balbi* facit mentionem *Livius* lib. xlv.

NASIDIÆ gentis, incertum patriciæne, an plebejæ, Scriptores multi meminerunt.

NAUTIA patricia gens, ut arbitror, majorum gentium. In hac *Rutilorum* familia Consularis.

NEREJÆ gentis facit mentionem *Horatius* l. i. Seim. Satyra i. De *Cn. Nerio Pupinio* *Cicero* epist. i. l. i. lib. i. ad *Q. Fratrem*.

NIGIDIÆ gentis cognomen *Figuli*, cujus rei ratio redditur ab *Augustino* lib. v. cap. i. de Civitate Dei.

NONIAM gentem plebejam fuisse, vel inde constat, quod ex ea sit ortus *Nonius Balbus* trib. pleb. cuius meminit *Dio* lib. i. Cognomen illi fuit *Asprenas*, *Quintilianus*, *Sufenas*.

NORBANA quoque gens inter plebejas numerata fuit, ex qua *C. Norbanus* trib. pleb. extitit, & *Flavius* cognomen.

NUMETIA & **NUMITIA** gentes diversæ.

NUMITORIAM gentem plebejam fuisse, vel ex uno *L. Numitorio* constat, qui trib. pleb. à *Livio* describitur lib. i. & *Dionys.* lib. xii. *Cicero* lib. i. de Inventionem meminit *Q. Numitori*, qui *Pullus* cognominatus fuit.

NUMONIÆ gentis facit mentionem *Vellejus* libro i. Cognomen fuit *Vala*.

O.

OCTACILIA gens Consularis, cognomine *Craffi*: ut & **OVIDIA**, *Naonis*.

OCTAVIA gens Consularis, cognomento *Rufus* & *Thurinus*.

OGULNIÆ gentis plebejæ facit mentionem *Livius* li-

bro x. & *Valerius Maximus* lib. i. cap. i. x. *Galli* sortita cognomen est.

OPIMIÆ, vel, ut est in argenteis denariis, **OPEIMIÆ**, gentis plebejæ frequens est mentio apud veteres Scriptores.

OPPIÆ gentis plebejæ facit mentionem *T. Livius* libro xxxi. Cui *Cornicen* cognomen.

P.

PAPIAM gentem plebejam fuisse, satis inter Scriptores constat, sed Consularis, cognomento *Milonis* & *Mutili*.

PATIRIAM gentem duplicem fuisse, ex *Ciceronis* epistola xxi. lib. ix. ad *Famil.* copiose dilcas. *Patricia* quidem ante Reges exactos, & quidem minorum gentium: cujus cognomina seu familia vi. fuerint *Craffi*, *Cursori*, *Mathonis*, *Mugalloni*, *Pati*, & *Prætextati*. Plebeja gens *Carbonum* cognomento, è qua *M. Papius* pulsus Regibus Pontifex *Max.* fuit. Explicat post *M. Tullium* ac recenset *Ant. Augustinus*.

PÆDANIÆ gentis, cujus cognomen est *Cossa*, mentionem facit *Livius* libro xxv. *Val. Maxim.* lib. o. i. cap. i. *Corn. Tacitus* lib. xiv. & xv. *Plut.* etiam in *Cicerone* *P. Cossa* cuiusdam meminit.

PETILLIÆ gentis plebejæ frequens est mentio apud Scriptores. *Livius* lib. vii. meminit *C. Petillii Balbi*, trib. pl. & l. xxxi. x. *Q. Petillii Spurni* trib. pl. Cognomina enim illi *Capitolini*, & *Perperna*.

PETRONIAM gentem plebejam è Sabinis oriundam conjicere licet. Vide *Val. Maximum* lib. i. cap. i. & lib. iv. cap. vii. Cognomina illi *Passer*, *Sabinus*, *Turpilianus*.

PINARIAM gentem patriciam à *Pino Numa Pompili* filio duxisse originem, scribit *Plutarch.* in *Numa*: *Livius* tamen lib. i. & *Dionysius* l. i. x. à *Pinariis*, qui *Herculi* sacra anniverfaria faciebant, genus traxisse malunt: quibus assentitur *Virgilius* libro i. x. Cognomina illi fuisse *Mamercini*, *Natta*, & *Rufi*.

PLÆTORIAM gentem sive *Lætoriam* (utroque enim modo scripta reperitur) plebejam fuisse satis constat. Vide *M. Varronem* lib. v. de lingua Lat. *Livium* lib. xxx. *Censorinum* de die natali cap. xix.

PLANCIAM gentem plebejam fuisse constat, quod *Cn. Plancius*, cujus denarii exstant, trib. pleb. fuerit. Lege *Ciceronem* lib. i. ad *Q. Fratrem*, & lib. i. ad *P. Lentulum*, & *Dionem* lib. xxxix.

PLAUTIAM gentem plebejam constat fuisse. Cognomen habuit & familia vi. *Decianus*, *Hyscius*, *Planus*, *Proculus*, *Silvanus*, *Venus*, & *Venox*.

POBLICIAM gentem sive, *Publiciam* (utroque enim modo in antiquis monumentis scribitur) plebejam quoque fuisse, ex *Livii* lib. xxvi. obsevo.

POETELIA Consularis, cognomento *Balbus*, *Libo*, *Vipulus*.

POMPEJÆ gentis plebejæ tres in antiquis denariis reperiuntur familia: *Magni*, *Rufi*, & *Posti*. In historicis etiam *Bithynicus* & *Strabo*. Enumerat & hanc *Ant. Augustinus* lib. De Familiis Rom.

POMPONIAM gentem plebejam à *Pomponio Numa Pompili* filio duxisse originem, *Plutarch.* scribit in *Numa*, & arguit hujus gentis denarii. Familias seu cognomina Romæ vi. habuit: *Atticus*, *Flaccus*, *Matho*, *Molo*, *Musa*, & *Vitulus*.

PORCIÆ gentis plebejæ *M. Catonem*, qui *Censorius* appellatus est, Tusculo municipio oriundum, authorem extitisse, inter Scriptores satis convenit: de quo *Cicero* i. de Legibus: itemque de genere ac nominibus *Porcia* familia: *Agellius* lib. xii. Noct. Attic. cap. xvi. i. meminitque eodem in libro cap. xii. *Porci* tribuni plebis. Familias duas habet *Lætorum* & *Catonum*. Ex hac duo reip. lumina *M. Porcius Cato* major & minor, & multi Consules, ut in Fastis Capitolinis cernes, item *Lecca* cognomento.

TOSTUMIA gens patricia Romæ floruit post exactos Reges

Reges, in plures divisa familias, quarum nobilissima fuit *Albinorum*.

POTITIA gens patricia, Urbe antiquior, sed quæcum XII. familiis interit circa Urbis condita annum CXLV.

PROGILIAM gentem è Lanuvio municipio oriundam intelliges è gentis illius denariis. Est & TROCULEJA gens nota.

PUBLICIA Consularis gens, cognomento *Philo* & *Vulscus*. Item & PUPIA Consularis.

QUINCTIAM gentem, Alba diruta, Romam à Tullio Rege translatam fuisse, & inter patricios cooptatam, scribit Livius lib. I. & Dionys. lib. I. apud quem pro *Kuñtias*, ut est in vulgatis libris, corrigendum *Kuñtiss*. Alterius autem *Quintie*, quæ fuit plebeja, facit mentionem Cicero in orat. pro A. Cluentio, & Livius lib. XXIV. Inter gentis hujus cognomina fuit *Crispinus*, ut & hæc: *Barbatus*, *Capitolinus*, *Cincinnatus*, *Claudius*, *Flamininus*, & *Pennus*.

QUINCTILIA gens patricia majorum gentium, *Vari* cognomine ornata: de qua Sext. Pompejus legendus.

RENIÆ gentis nulla apud scriptores mentio, sed RECIÆ.

ROSCIAM gentem plebejam fuisse ex eo constat, quod *L. Roscius Orho* trib. pleb. ex ea ortus. Fuit cognomento *Amerinus*, *Fabatus*, *Regulus*.

RUBRIÆ gentis plebejæ facit mentionem Cicero in Bruto, qui est de claris Oratoribus, Appianus lib. I. bell. civil. & Plutarchus in Ti. & Græchis.

RUPELLIA, cognomento *Geminus*, & RUPILIA Consularis quoque fuit.

RUSTIÆ gentis mentio in antiqua inscriptione.

RUTILIA gens duplex fuit, patricia & plebeja. *Flacci* nullibi, præterquam in uno denario, fit mentio. *Rutillii Crassi* meminit Livius lib. IV. *Calvi*, lib. XLV. *Rusti* Cicero in orat. pro Plancio. *Lupus* Cæsar de bello civili lib. I. & *Quintilianus* lib. I. cap. II. *Censorini* Val. Maximus lib. IV. cap. I. Quinque igitur huic familiæ: *Calvi*, *Censorini*, *Crassi*, *Lupi*, & *Rusti*.

S.

SALVIAM gentem Ferentinæ oppido atque ex principibus Etruriæ, ut ait Suetonius in Othone, oriundam, plebejam principio fuisse ex eo constat, quod ex ea natus sit *Salvius* tribunus pleb. Vide Appianum lib. III. bell. civil.

SALLUSTIA gens *Crispi* cognomento.

SANQUINIÆ gentis unus, quod sciam, Tacitus facit mentionem lib. V. cui *Maximi* cognomentum.

SATRIENÆ gentis in uno tantum denario mentio existat: alibi SATRIÆ.

SAUFCEJÆ gentis in nummis veteribus mentio est, & apud Ciceronem sæpe.

SCRIBONIAM gentem plebejam fuisse, inter veteres scriptores satis constat. Ejus duæ tantum familiæ, *Curionum*, ut arbitror, & *Libonum*, in denariis reperiuntur.

SEMPRONIA gens, patricia primum fuit, postea ad plebem traducta, plebeja facta est. Ejus in nummis familiæ tres reperiuntur, *Atratinorum*, qui patricii fuerunt: *Gracchorum*, qui plebeji, & *Pitiorum*, quos plebejos item fuisse, sed de his nihil comperti habens, opinatur Ursinus. Familiæ vero seu cognomina gentis Semproniarum in historicis hæc: *Asellus*, *Blasus*, *Gracchus*, *Longus*, *Sophus*, *Tuditanus*.

SENTIA gens incertum, patriciane an plebeja fuerit, certe Consularis, *Augurini* & *Saturnini* cognomento.

SEPULLIÆ gentis nullus, quod sciam, meminit. Reperitur tamen in quibusdam antiquis nummis *P. Sepulli* nomen.

SERGIA gens patricia, vel unius Virgilii testimonio

lib. V. *Æneid*. nobilis à *Sergeſto* *Æneæ* comite. Ubi *Servius* notat, M. Varronem de familiis Trojanis olim scripsisse: & *Trojugenas* vocat Romanos Juvenalis. Hujus gentis *Silonum* tantum existat in denariis familia, cum plures clarescunt in scriptoribus nominentur, cognominibus sex fere: *Carilina*, *Fidenas*, *Natta*, *Ocella*, *Planicus*, & *Silo*.

SERVEJA gens, cognomento *Rufus*.

SERVILIAM gentem (vel ut nummis notatum existat *Serveiliam*) dictam fuisse à *Servio* prænomine, ut & à *Quinctio* QUINCTIA gens: Albani, à Tullio Rege, Alba diruta, Romam translatam fuisse, inque patriciorum ordinem allectam, scribit Livius lib. I. & Dionys. lib. II. Ejus autem in antiquis denariis familiæ reperiuntur patriciæ & plebejæ. Inter hujus gentis cognomina fuerunt *Ahala*, *Axilla*, *Cæpio*, *Casca*, *Fidenas*, *Geminus*, *Isauricus*, *Longus*, *Priscus*, *Pulex*, *Struſtus*, *Tucca*, & *Vatia*.

SESTIAM gentem patriciam fuisse ex Livio discimus.

SEXTIA gens Consularis, cognomento *Lateranus*, *Sabinus*, *Sextinus*. Fuit & SEXTILIA.

SICINIÆ gentis plebejæ frequens apud scriptores mentio, cui fit cognomentum duplex, *Belluti* & *Dentati*.

SILIAM gentem plebejam fuisse ex eodem Livio lib. IV. observo.

SPURILIÆ gentis plebejæ Cicero meminit epist. II. ad Q. Fratrem, libro I. Livius libro II. & Dionys. lib. IX. ex ea *Marcus* ortus est.

STATILIÆ gentis aliquot à scriptoribus familiæ nominantur. ex eis autem *Tavorum* novam fuisse Vellejus indicat libro II.

SULPICIAM gentem patriciam minorum gentium fuisse volunt, XI. cognominibus claram: *Camerini*, *Cornuti*, *Galba*, *Galli*, *Longi*, *Maximi*, *Paterculi*, *Peticii*, *Prætextati*, *Rusti*, & *Saverriones*, quæ inf. spectabis. *Camerio* oppido oriundam fuisse conjicere licet è *Ser. Sulpicii* cognomine, qui primus ex ea gente Romam venisse creditur, & è patris nomine *Camerinus* dictus esse, ut *Furia Medullinorum* à *Medullia* oppido. *Ser. Galbam* Imp. ex hac gente natum ejus originem ad Jovem retulisse author est Suetonius in Galba. Gens autem *Sulpicia* fuit duplex, five, ut quibusdam placet, triplex, patriciorum, plebejorum, & equestrum. Patriciorum *Galba* in antiquis denariis: Equestrum *Rusti* reperiuntur. Illud autem in hac gente maxime notandum, *Sulpiciam* *Ruforum* familiam ducibus simul prænominibus usam fuisse. Itaque in antiquis denariis nominatus *L. Servius Rustus*; & apud Cornelium Nepotem in Attici vita *M. Servius Sulpicius*, sic apud Livium *P. Servius Sulpicius*.

T.

TARIA gens Consularis, *Rusti* cognomento.

TARPEJA patricia gens majorum gentium, *Tarpejo* acris præfecto.

TARQUINIA gens sub Anco Marcio Romam translata. In hac sunt *Collatini*, *Prisci*, *Superbi*. item *Capitolini* & *Montani*.

TARQUITIÆ gentis patriciæ mentio frequens est, cum in fastis Capitolinis, tum in antiquis inscriptionibus.

TERENTIA gens inter plebejas ab antiquis scriptoribus numeratur. Vide Livium lib. III. Dionys. lib. X. Reperiuntur in antiquis denariis gentis hujus familiæ duæ, *Lucanorum* & *Varronum*; de quibus fit mentio apud scriptores multis locis: qui & hæc addunt: *Culeones*, *Mesallus*, *Muranus*, *Pariferes*.

THORIAM gentem fuisse plebejam inter omnes fere scriptores convenit. *L. Thorii Balbi* meminit Cicero lib. II. de Finibus.

TITINIA gens familiæ habuit patricias & plebejas. Patricia meminit Livius lib. V. Plebeja idem Livius lib. III. facit mentionem. cognomen habuit *Longi*.

TITIAM gentem plebejam fuisse constat, quia multis ex ea tribuni pleb. legesque ab illis lata.

TITURIAM gentem è Sabinis Romam venisse constat

XXXXX

ſtat

stat vel ex denariis. Meminit Cicero pro Fontejo. Unde & *Sabini* cognomen sortita est.

TREBANIÆ gentis tantum in nummis mentio, nisi forte mendum est in æs incidentis pro TREBATIÆ. Huius sæpe meminit M. Tullius; aut pro TREBONIÆ gentis, cuius cognomina fuerunt, *Aper*, *Crispus*, *Flavus*.

TREMELLIA gens cognomina habuit *Flaccus* & *Serosa*.

TULLIAM gentem inter patricias numeratam fuisse, ex scriptoribus constat. Fuerunt autem plurimæ Tullia gentis familiae, cognominibus distinctæ. Patriciæ quidem cognominibus affectæ *Longorum* & *Tollerorum*; plebejæ vero duas in familias divise, *Tulliorum* & *Decularum*. His adnumerantur *Annalium*, *Cimbrorum*, *Fabianorum*, *Montanorum*, *Ruforum*, & *Senecionum*. *Longorum* mentio exstat apud Ciceronem lib. de claris Oratoribus. *Cimbrorum* Philipp. 11. & apud Plutarchum in Bruto. *Montanorum* apud eundem Ciceronem lib. x. ad Atticum. *Ruforum* apud Hirtium lib. v. *Annalium* apud Val. Maximum lib. ix. cap. 11. *Senecionum* apud Tacitum lib. xv. Annal. & lib. 111. Histor. *Flavianorum*, utedit Lipsius V. C. Nobilissima vero *Ciceronum*. Memoratur & M. Tullius *Decula*, qui Consul fuit cum Cn. Cornelio Dolabella anno DCXXXII.

TURANNIA Sabinorum patricia gens, Romam cum T. Tatius migrauit, authore Dionysio Halicarnasico.

V.

VALERIAM gentem à Sabinis oriundam, cum T. Tatius Rege Romam venisse tradit Dionysius lib. iv. Ejus vero principem *Volusum Valerium*, vel, ut tum dicebant, *Valesium*, nominat Plutarchus in Poplicola. Cum autem n. ultas hæc gens habuerit familias, patricias & plebejas, quarum exstat mentio apud scriptores, soli in denariis *Acisculi*, *Flacci*, *Messalla*, & *Caulli* reperiuntur: in historiarum vero monumentis cognomina xvii. *Antistes*, *Acisculi*, *Barboti*, *Corvi*, *Corvini*, *Cortæ*, *Faltones*, *Ladlucini*, *Levini*, *Maximi*, *Messallæ*, *Messallini*, *Nigri*, *Petri*, *Popluoli*, *Tappi*, & *Velusi*.

VALGIA gens Consularis, cognomen ei *Rufus*.

VARGUNTEJA gens, incertum patriciane fuerit an plebejæ: opinor tamen patriciam fuisse.

VENTIDIA gens, cognomento *Bassus*.

VERGILIA fuit plebejæ. Ejus historici faciunt mentionem. *Vergilium* autem & *Virgilium* antiquos scripsisse, quent-

admodum *Verginium* & *Virginium*, testantur veteres inscriptiones. Manutius in Orthog. Pierius Valerianus in Virgil. & Josephus Castalio in Variis.

VETTIAM gentem *Sabinam* fuisse, & *Sabini* tulisse cognomen ex T. Tatii Sabini imagine denatio impressa intelligere licet. *Vettejæ* alii scribunt.

VETURIAM gentem patriciam fuisse ex veteribus scriptoribus constat.

VIBIÆ gentis plebejæ, cum multa à scriptoribus familia nominentur, in antiquis denariis *Vari* tantum & *Pansa* reperiuntur. In historiis reliquæ: *Habitus*, *Paulus*, *Posthumus*, *Rufinus*.

VILLIA gens, cognomento *Annalis* & *Tappulus*.

VINICIAM gentem plebejam fuisse, vel ex uno L. *Vinico* constat. Vide Ciceronem lib. viii. epist. viii. ad Famil.

VIPSANIÆ gentis cognomento *Agrippæ*, cujus frequens mentio est in veteribus monumentis, familia plures ab iis nominantur, qui *Vipstanam* cum ea confundunt. Ejus autem erroris causam dedit mendosus Taciti codex, in quo male *Vipstanus* lib. x. & lib. xv. initio alibi scriptum est, cum *Vipstanus* ut cognomen scribendum Fulvius censuerit, quem etiam in *Apronia* gente consulas.

VISELLIA gens Consularis, cognomento *Varro*.

VOCONIAM gentem plebejam fuisse, satis constat vel ex uno Q. *Voconio Saxa* tribuno plebis qui legem de mulierum hereditatibus tulit. Huius meminit Cic. lib. 111. in Ver. in Orat. pro Balbo, & alibi, itemque alii. In tres autem hæc gens divisa familias apud scriptores reperitur: nam præter *Saxam* quem supra nominavi, Q. *Voconius Naso* ex ea gens duxit, prætor designatus cum Cicerone. Fuit & *Vitulorum* familia, quæ sola in antiquis denariis reperitur.

VOLCATIA gens Consularis, cognomento *Tullus*.

VOLSCIA gens, cognomento *Fictor*.

VOLTEJA gens (ita enim antiqui scribebant pro *Vultea*, ut *Volcanus*, & *Volturnus*, pro *Vulcanus* & *Vultus*) incertum patriciane an plebejæ fuerit. Meminit ejus Cicero lib. v. in Verrem in epistola Timarchidis. In veteribus autem denariis nominantur L. *Voltejus* quidam, & M. *Voltejus*. de quibus nihil reperi.

VOLUMNIA gens Consularis, cognomento *Eutragæles*, *Flamma*, *Violens*.

GENTIUM

A C

FAMILIARUM ROMANARUM

SYLLABUS.

*ACILIA
Æbutia
*Ælia pl.
*Aimilia patr.
*Antonia
*Aquilina
*Atrilia
*Aurelia
*CÆCILIA
*Calpurnia
*Cassia
*Claudia
*Cœlia
*Cornelia
*Coruncanis

Curia
DECIA
*Domitia
*FABIA
*Fabricia
*Fulvia
*Furia
GEGANIA
HORATIA
Hortensia
Hostilia
*JULIA
*Junia
*LICINIA
*Livia

*Lucretia
*Lutatia
*MANLIA
*Marcia
*Mavia
Menenia
*Minucia
*Mucia
*NAUTIA
*OCTAVIA
*PAPIRIA
*Pinaria
*Plautia
*Pompeja
Pompilia

Popillia
Porcia
Postumia
QUINCTIA
*Quinctilia
SEMPRONIA
Sergia
Servilia
Silvia
Salpertia.
TARQUINI
Tullia
VALERIA
Veturia
Virginita

G E N -

G E N T E S

A C

F A M I L I Æ R O M A N Æ

in patricias ac plebejas divisæ.

P A T R I C I Æ.

Æmiliæ gens. {
 Ejus familiæ sunt, seu cognomina {
 Calidia
 Clodia, sive Clælia
 Cossutia

Tres ejus stirpes claræ:
 Ambusti
 Maximi
 Vibulani.
 Tres obscuriores:
 Butei
 Dorfi
 Pictores

Horatia {
 Mamerquinorum

Pinaria {
 Nattarum
 Ruforum.

Postumia Albinorum nobiliss.

Quinctia

Sergia Silonum

Servilia

Sestia

Tarquicia

Tullia {
 Annalium
 Ciceronum
 Cimbrorum
 Fabianorum
 Longorum
 Montanorum
 Ruforum
 Senecionum.

Veturia

P L E B E J Æ.

Aburia

Accoleja

Acilia

Ælia

Alliena

Annia

Antistia, seu Antestia

Apronia

Atia

Asinia

Ateja

Attia

Aurelia

Axia

Babia

Cacilia Metellorum

Calpurnia

Cestia

Cocceja

Confidia

Cornificia

Curiatia

Domitia { Calvinorum
 Ahenobarborum

Egnatia

Fannia

Flaminia

Flavia

Fonteja

Fulvia { Centumali
 Curvi
 Flacci
 Nobiliores
 Patini

Fundania

Fusia

Herennia { Balborum
 Gallorum

Labiæna

Licinia { Calvi
 Crassi
 Luculli
 Murenæ
 Minus clar.
 Getæ
 Nervæ
 Vari
 alique

Livia Salinatorum

Lollia

Lucilia { Balbi
 Bassi
 Blasi
 Capitones
 Longi

Lutatia Catuli cognomine, excepto uno Cercone.

Mamilia

Maria

Memmia

Mescinia

Mucia { Cordorum &
 Scævolarum

Nænia

Nonia

Norbana

Numitoria

Octavia

Ogulnia

Opimia

Oppia

Papia

Petillia

Petronia

Platoria

Plancia

XXXXX 2

Plautia

Plautia { Deciani
Proculi
Vennonnes
Venoces

Publicia sive Fublicia

Pompeja

Pomponia

Porcia

Quinctia

Roscia

Rubria

Scribonia

Sicinia

Silia

Spurilia

Statia

Terentia

Thoria Titia

Vergilia

Vibia

Vinicia Voconia

MISTÆ GENTES, ac familiæ partim
patriciæ, partim plebejæ.

Antonia { patriciæ Merendarum
plebejæ Antoniorum

Aquila { patriciæ Longorum
plebejæ { Bulborum
Calatinorum
Regulorum
Serranorum

Attilia { patriciæ Bicellinorum
plebejæ Longorum, Longinorum

Cassia { patriciæ { Centonum
Neronum
Fulcrorum
Regillensium, qui &
Crassini
plebejæ Marcellinorum

Claudia { patriciæ { Blasionum
Cinnarum
Lentulorum
Scipionum
Silenarum
Sullarum, &c.
plebejæ paucorum.

Cornelia { patriciæ { Camillorum
Crassipedum
Fuforum sive
Medullinorum
Pacillorum
Thilonum
Purpureonum
plebejæ paucorum.

Furia { patriciæ { Caesarum
Julorum
Libonum
Mentonum
plebejæ paucorum.

Julia { patriciæ L. Junius Brutus Cos. primus
plebejæ { Bruti
Bubuli
Fenni
Pera
Pulli
Scava
Silani

Lucretia { patriciæ Tricipitini omnes, ex-
cepto uno Flavo
plebejæ Tritones in nummis.

Manlia { initio { Vulfones
Capitolini
Imperiosi
postea { Torquati
Censorinorum

Marcia plebeja { Figulorum
Libonum
Philipporum
Regum
Rutilorum.

Minucia { Augurinum
Thermorum

Papiria { patriciæ { Crassi
Curfores
Mafones
plebeja { Mugillani
partim { Confularis Carbonum
non Confularis { Pratorum
Turdorum

Rutilia

Salvia

Sempronia { patriciæ Atratinorum
plebeja Gracchorum
Pitionum, sed hæc in Nummis

Sulpicia

Titinia

Valeria in
Nummis { Acisculi
Catulli
Flacci
Messalæ.

INCERTÆ GENTES PATRICIÆNE,
an plebejæ.

Afrania Luria.
Cacinia Macilia
Cassia Majania
Caninia Mettia.
Carisia Minatia
Cipia Mustidia
Clovina Nasidia
Coponia Neria
Cordia Numonia
Crepereja Padania
Crepusia Porcilia
Capiennia Renia
Curtia Rustia
Didia Sanguinia
Dumia Satriena
Egnatuleja Saufeja
Eppia Sentia
Fabejana Sepullia
Farsuleja Statilia
Gallia Tituria
Gellia Trebania
Hirtia Vargunteja
Hofidia Vetricia
Hofillia Vipfania
Itia Volteja
Livineja

COGNOMINA ET AGNOMINA, QUÆ IN ROMANIS GENTIBUS,

ac familiis reperiuntur, è fastis Capitolinis Alphabeti ferie digesta.

DE Romanorum nominibus agit *Diomedes Grammaticus lib. 1. Carius lib. 2. Valerius Max. seu Probus lib. X. Plutarchus in Vitis, Dion: lib. 47. Appianus in proem. Libyca, Pausanias in Achaicis; & in hac nostra memoria omnium copiosissime & doctissime argumentum id pertractarunt Car. Sigonius: eumque secutus Onuph. Parisinus: qui libri fastis eorum consularibus additi. Erant autem quinque generum, prænomena, nomina, cognomina, agnomina, &, quæ appellare sic posse videmur, adoptiva. Exemplum esto P. Cornelius Scipio Africanus Æmilianus. Hic P. prænomen est, Cornelius nomen, nempe gentilium; Scipio cognomen, Africanus agnomen, Æmilianus adoptivum. Nam Æmia gente editus, adoptione in Scipionum domum transierat. Nec tamen hac usurpatio in omnibus familiis locum habuit: reperias enim alias cognominibus, alias agnominibus defici. Immo in plerisque seu cognomina, seu agnomina vim nominum obtinere; cujusmodi videri possunt Labieni CÆCINÆ, &c. Idem de adoptivis recte quodammodo affirmaverimus; qualia sunt, Ælianus, Æmilianus, Julianus, &c. Quod ad nostrum institutum attinet, de prænominibus (quibus etiam feminas appellatas fuisse docent lib. 14. Sex. Pompejus, Quintilian. lib. 1. cap. 12. & nuper inscriptionum veterum autoritate Josephus Castalio Anconitanus in variis) faciendum nullum hic verbum duximus: satisque constat, aliis temporibus alia recepta fuisse, tum gentes ipsas alia aliis familiariora habuisse.*

Nomina seu familias, secundum initiales literas expositas, item cognomina, & similes appellationes, quæ pro nominibus irrepere, tradidere in familiis suis Ant. Augustinus V. C. & Fulvius Ursinus Romanus. Denique in suo Onomastico Joan. Glandorpins. Hic ea nunc cognomina & agnomina congesimus, quæ familiis, & in his illustrioribus personis adhasere. Nam ad singulas eam explicationem deducere infiniti laboris fuerit. Ac spectat subiectio hæc nostra eo tantum, ut cum nunc cognomina, nunc agnomina usu magis trita sint, quam ipsa nomina, lector hæc in parte se facilius expediat.

ABASCANIUS	Corneliis Satriis Titinnis Mummiis Statiis	<i>transisse. Grace est</i> <i>παραπλεονάζειν,</i> <i>sed mox Gr. Co-</i> <i>dex Albinovanus</i> <i>profert.</i>	<i>pitolina, & nummi ve-</i> <i>teres.</i>
ACHAICUS	Cottiis, <i>Val. Max. lib. 111.</i>	ALEXANDER	Aureliis
ACHILLES	cap. 2. Siciniis	ALIMENTII	Corneliis
ACHILLES ROM.	Manliis, <i>Cic. epist. 12. lib.</i> <i>1v. & ibi Paul. Manut.</i>	ALLENII	Cinciis, <i>Cic. 4. ad Attic.</i> <i>Livius lib. 21. & 29.</i>
ACIDINI	Minutiis.	ALLOBROGICUS	Papiniis
ACILIANUS	Valeriis, <i>in nummis vet.</i> <i>figura ascia videtur, ut</i> <i>forte Ascisculus sit dictus,</i> <i>sed omnes constanter A-</i> <i>cisculus. In lapp. antiq.</i>	ALIIHUS	Fabiis; Max.
ASCICULUS	SUB ASC. FAC. C.	ALPINUS	Flaviis
ACULEONES, Cic.	Furiis	AMBUSTI	Corneliis
Brut. & Liv. 38.	Septinnis	AMERINUS	Fabiis
ACYNDINUS	Æmiliis Casperiis Claudiis Flaviis	ANDRO	Rosciis
ÆLIANI	Fulviis	ANDRONICUS	Sextiliis
ÆMILIANUS	Domitiis	ANNALES	Liviis Pompiliis Popiliis.
ÆNOBARBI	Claudiis, <i>qui Marcelli.</i>	ANTIAS	Julis, <i>vel potius Villis: te-</i> <i>ste Pighio in Fastis, ex Li-</i> <i>vio lib. 40. ubi causam</i> <i>explicat: Paul. Manut.</i> <i>in epist. viii. lib. viii. ad</i> <i>Famil.</i>
ÆSERINUS	Clodiis	ANTIPATER	Furiis Valeriis, <i>T. Livius li-</i> <i>bro 29.</i>
ÆSOPUS	Domitiis Tediis Trentiis	ANTONINI	Cæliis Æliis Arriis
AFER	Cæciliis Juliis Pacciis	ANULINUS	Atteriiis Aureliis Uranis.
AFRICANI	Scipionibus	APHRODISIUS	Anniis
AGILIS	Pompejis	APITIUS	Corneliis
AGRICOLA	Juliis Aliniiis Atteriiis, <i>al. Hateriis.</i> <i>Vide A. Gell. lib. xvi.</i> <i>Est enim mendosus lo-</i> <i>cus.</i>	AFOLAUSTUS	Fulviis
AGRIPPÆ	Fontejis Helviis Juliis Vipsaniis, <i>Dion & Cor.</i> <i>Nepos in Attici vita.</i>	APOLLINARES	Scriboniis.
AGRIPPINUS	Æliis Paconiis Ragoniis	APOLLODORUS	Gaviis.
AGRIPPINÆ	Cæsarum familia & Vipsaniis	APRI	Rufis.
ALABANDUS	Apaturiis	APRONIANI	Aureliis Cæceniis Claudiis
ALBA	Æmiliis	AQUILÆ	Domitiis Solliis Sulpitiis
ALBI	Posthumis	AQUILINUS, <i>Aqui-</i> <i>nus fort. male in</i> <i>Cic. App. lib. 2. Civ.</i>	Vipsaniis Arriis Flaviis Cassiiis Noniis Turciis
ALBINI, * Albino-	Brutis		Acciis Juliis
vanus, ab Appiano	Cejoniis		Pontiis, <i>Dion lib. 45.</i> <i>Pollio ad Cic. & ad M.</i> <i>Brutum.</i>
nominatur, & à	Clodiis		Vediis.
Marianis ad Sullâ	Lucejis Pustumiis, <i>Tabula Ca-</i>		Hermينيis, <i>an. 247.</i>
			Veliis

reperuntur in

reperuntur in

ARABIANI

ARABINUS

ARBITER

ARCHIAS

ARISIIDES

ARISTUS *est qui-*
dam lib. XIII. Ep.
*Famil.*ARSA, *in Terentiis,*
Livio lib. III.

ARVINÆ

ARULENUS

ASCLEPIODORUS

ASELLA

ASELLI

ASELLIONES

ASIATICI

ASIDIUS

ASINÆ

ASPER

ASPENATES

ATELLANUS

ATRATINI

ATTA

ATTICI

AVENTINUS

AVENTINENSES

AVERRIONES

AUSIOIANUS

AUGURINI

AUGUSTI

AUGUSTULUS

AVIANUS

AVIENUS

AVIOLÆ

Claudiis

Flaviis

Septimiis

Petroniis

Liciniis

Æliis

Corneliis

Ruticiis

Cassiiis

Lucretiis

Anniis

Claudiis, *Livio lib. 23.*
*§ 28.*Semproniis, *In Appiano*
lib. 1. Civil. corrupte fort.
Acilio pro Afellio. In
templo Castoris sacra per-
agens occiditur.

Juliis

Scipionibus

Valeriis

Sabinis

Scipionibus

Æmiliis; *Et in Treboniis*
Livius lib. III. ab V.C.

Calpurniis

Noniis

Magiis

Semproniis

Quintiis

Antoniis

Charisiis

Juliis

Manliis, *in vet. Fasti-*
rum libro.

Numeriis

Pomponiis

Veratiis

Ælianis

Genutiis

Sulpiiis

Pontiis

Genutiis

Minutiis

Cæsariis

Romulis

Æmiliis. *Cicer. lib. XIII.*
Epist. 21. § 27. de M. Æ-
milio Aviano patrono e-
jusque liberto C. Æmilio
Hammonio.

Rufis

Aciliis, *Val. Maxim. lib. 1.*

AVITI

AURATA

AURUNCI

AUSPEX

AXILLA

BACILI, *per C. in*
Minuciis. L. Minu-
cius Bacilus Præ-
tor an. 708. Dion
lib. 43. Appian. &
Oros. 6. cap. 18.
vide infra Basilii.

BALPI

BALBILI

BALBINI

BALA, *Alliorum co-*
gnomen in nummis
antiquis.

BALEARICUS

BAMBALIO

BARBA, *Cic. ad At-*
tic. XIII. Ep. ult. §
Philip. XIII. vide§ I. XIV. *ad Attic.*

reperuntur in

B

reperuntur in

cap. 8. *de Miraculis,* &
Sueton. Claudio c. 45.

Afiiis

Antoniis

Galloniis

Juliis

Juniiis

Octaviis

Vibiis

Sergiis

Cominiis

Juliis

Serviliis, *Tab. Capit. &*
cum nomine Ahala, vide
*inf. Vaala.*Acciis. *Cic. 2. ad Attic.*
*nisi forte Aciliis leg.*Aciliis. *Rom. Fasti an.*
*603.*Antoniis. *Nam. vetz.*
*Q. ANT. BALB.*Appiis. *Cic. 6. Epist. Fa-*
mil. sed leg. Ampius.
vide Manut. in Epist. 12.
lib. 6. ad Fam.

Corneliis.

Plin. lib. 7. & *Vellejus*
Paterculus. Liv. lib. 44.
Fontejus Balbus, Q. Ju-
lius Balb. Cæs. an. 861.

Juliis

Læliis, *in Tabb. Capitol.*
*an. 747. V.C.*Luciliis, *Q. Lucilius*
Vicus. Cic. 1. de Natur.
Deor. Lucilius Balb.
Furecons. Pompon. De
*orig. Juris.*Næviis, *Vet. num. c.*
*NAE. BALB.*Noniis, *Dion libro 1.*
Hist.

Octaviis

Publiciis, *T. Livius lib.*
*22. § 27.*Thoriis, *N. vet. & Ci-*
cero 2. de Finibus.

Juliis

Cæliis, *Cic. lib. XIII. ad*
Attic. Epist. ad Hirium
*dederam. 21. & Appian.*Metellis, *seu Cæciliis.*

Fulviis

Cassiiis

inter *Casarianos*
veteranos fuit
Barba Cassius

BARBATI

BARBULÆ, *Q. Æmil.* *Barbula* *Cof.*
ann. 436. *Dictat.*
432. *Prigbio, melius*
quam Onufrio, an.
433. *in Comment.*

BAREA

BASILII

BASILISCUS

BASSI

BASSIANUS

Capitolinis, *Tab. Cap.*
an. 282.
Cornelius, *Fast. an.* 447.
Horatii, *T. Livius li-*
bro 111.
Messalis, seu *Valerii.*
Fast. Cap. an. 741. & ibi
Onuf. & Suet. in Clau-
dio Caf.
Quinctiis, *Zonaras, &*
Fast. Cap. an. 314. *sex-*
tum Caf. an. 741. *ubi*
Onufr. & Suet. in Clau-
dio.

Emiliis

Marciis, *an. post Rom. con-*
dit. 778.

Galloniis
Minutiis, *L. Basilus*
Sulla Præfectus. Plut.
in Sulla: Appian. 2. Ci-
vil. Cic. Philipp. Sup. &
Baciliis

Pompejis

Aufidiis
Aureliis
Cæciliis, *Dion. lib.* 47.
Appian. lib. 3. *Civil.*
sed in epist. D. Bruti ad
Brutum & Cassium, Cæ-
lius Bassus est.
Cæsiis,
Celoniis
Ceselliis
Calpurniis
Galbiis
Juliis
Juniis
Liciniis
Luciliis, *Cic. lib.* XII. *ad*
Attic.
Pomponiis
Salejis
Ventidiis, *an.* 711. *in*
Fastis, & ibi Onu-
phrius.
Æliis

Aureliis

Valeriis

BELISARIUS
BELLINIUS

BELLUTUS

BESTIÆ

BIBACULI, *De Poë-*
ta Furio Bibaculo
Fabius l. 10. *Suet.*
decla. Gramm. Ta-
cit. l. 1v. *De L. Fu-*
rio Bib. Qu. Liv.
22. & Val. Max.
lib. 1. *cap.* 1.

BIBULI

BITHYNICI

BLÆSI

BLASIONES

BOJUS
BOLLANUS

BRADUÆ

BRISO

BRITANNICUS

Flaviis

Anniis, *Bellienus, Præt. &*
piratis captus. Plutarch.
in Pompejo.

Siciniis, *Plut. in Poplicola.*
Afcon, in Cornelianam.
Suidas in Διμαρχοι.

Pisonibus, seu *Calpurniis.*
Sallust. Eutrop. & Caf-
siod.

Furiis

Sextiis

Calpurniis, *Plut. Appia.*
Eutropius ann. in Fast.
694.

Publiciis

Clodiis, *Clodius Bithy-*
nicus L. Antonii bello
Perusino Prætor à Cæsa-
re occisus, Appian. lib. 3.
Civil.

Pompejis, *Pompejus Bi-*
thynicus Sicilia prætor.
Et Dion. lib. 48. *Ad Bi-*
thynicum Cicer. epist.
extat 6. *lib.* *Ejus pa-*
treum summum virum
vocat. Vide Manut. in
epist. 16. *libri* 6. *Fa-*
mil.

Volusiis

Juniis

Pediis

Semproniis, *ann.* 500.
in Fastis, Eutrop. & O-
rosius.

Vellejis

Corneliis, *an.* 488. *Li-*
vius lib. 35. & *Num-*
rett.
Helviis, *an.* 558. *Dis-*
lib. 45.

Fulviis

Veetiis, *M. Bollandum ve-*
terem amicam commendat
Cic. P. Sulpio Imp. lib.
XIII. ad Famil.

Metiliis

Antiis

Cæsaribus

BROC

BRACCIIUS	Annaeis Armenius Furiis, in nummis Rom. in quibus & Broccus absque spiritu.	CASARES, T. Livio lib. 27. Sex. Julius Cæsar Prætor est Quinctio & Mar- cello Coss.	Julius, Fasti, an. 595.
BRUCTIO BRUTI. M. Bubinus præerat navarchis Pompeji: Appian. lib. 2. Sed interpres vertit M. Bubius,	Licinius Junius	CÆSONINUS CALATINI CALCA CALDI	Calpurnius, Fast. anno 609. Suillius Atilius, Fast. Cap. Trebellius Cælius, an. 659. in Fast. & num. vet.
BUBULCI	Junius, seu Brutus, in Fastis Capitol. an. 436. U. C.	CALANI, Livius lib. 28. Album no- minat, sed à patria ut opinor.	Fufius, Dion. & alii.
BUCCA	Æmiliis, in nummis.	CALIDIUS	Julius, Corn. Nepos in T. Attici vita.
BULI	Atilius, an. 508. & 517. & 519. Norbanis	CALIGULA CALLAICUS CALVASTER CALVINA	Julius, Corn. Nepos in T. Attici vita.
BURDONES	Julius	CALIGULA CALLAICUS CALVASTER CALVINA	Julius, Corn. Nepos in T. Attici vita.
BURRHUS	Afraniis Anustius Beturiis Junius	CALVINI	Domitius, Livius, Suet. & alii, Dion. lib. 40. Sextius, Cic. in Bruto. Vide an. U. C. 629.
BURSA Bursio in Julii, in num. antiq.	Munatius Plancus. Cicer. Epist. ad Dolabellam, & ad Marium. Cic. lib. 7. epi- stol. 2.	CALVINI	Verurius, T. Livius, & an. 419. in Capitol. Fastis. Cornelius, an. 531.
BUAS	Æmiliis	CALVINI	Licinius, in Fastis anno 353.
BUTEONES, in nummis antiquis. hinc avis addita videtur.	Fabiis, Tab. Capit. anno 508.	CALVINI	Cacilius, in Fastis Capit. an. 611. post Rom. cond. L. Cacilius Metellus Calvus Coss. est ut ex reliquis marmorum ad- jectis St. Pigibius, & in Comm. Onufrius memi- nit; accedit & num- morum autoritas, & Val. Max. lib. 4. cap. 5. de Festis; de duob. Me- tellis agere licet Q. Fra- tribus.
BUTTUS	Bebis	CALVINI	Licinius, in Fastis anno 353.
CÆCINÆ	Licinius, Coss. cum Tiberio anno 794. Largi cogno- mento, Claudius	CALVINI	Licinius, in Fastis anno 353.
CÆCUS Capias in Octavii, Augusti imprimis, ante adoptionem cognomen. Dion lib. 45.	Licinius, Coss. cum Tiberio anno 794. Largi cogno- mento, Claudius	CALVINI	Licinius, in Fastis anno 353.
CÆTIONES	Licinius, Coss. cum Tiberio anno 794. Largi cogno- mento, Claudius	CALVINI	Licinius, in Fastis anno 353.
CÆTIONES	Licinius, Coss. cum Tiberio anno 794. Largi cogno- mento, Claudius	CALVINI	Licinius, in Fastis anno 353.
CÆTIONES	Licinius, Coss. cum Tiberio anno 794. Largi cogno- mento, Claudius	CALVINI	Licinius, in Fastis anno 353.
CÆTIONES	Licinius, Coss. cum Tiberio anno 794. Largi cogno- mento, Claudius	CALVINI	Licinius, in Fastis anno 353.
CÆTIONES	Licinius, Coss. cum Tiberio anno 794. Largi cogno- mento, Claudius	CALVINI	Licinius, in Fastis anno 353.
CÆTIONES	Licinius, Coss. cum Tiberio anno 794. Largi cogno- mento, Claudius	CALVINI	Licinius, in Fastis anno 353.
CÆTIONES	Licinius, Coss. cum Tiberio anno 794. Largi cogno- mento, Claudius	CALVINI	Licinius, in Fastis anno 353.

CANINA

CANUS

CAPAX

CAPELLA

CAPER

CAUTIONES

CAPITOLINI

CAPRARIUS

CARAPEDO

CARBONES

CARES

CARSELENUS

Claudiis, *ann.* 480. in *Fa-*
stis, & *Vell. Patere. lib. 1.*

Gelliis

Vibiis

Antistiiis

Felicibus

Flaviis

Asiniis

Atejis, *Celius ad Cicer.*
lib. viii. Fam. & Cic.
ad Plancum 13. 29. Fe-
stus in dict. Porcam. Dion.
lib. 39. Pompon. de orig.
Jur.

Coslutiis

Cordiis, in *nummis an-*
tiquis.

Egnatiis

Fontejis, *C. Fontejus Ca-*
pito Cef. ann. 764. cum
Germanico Cef. Sueton.
in Caligula cap. 8. &
nummi vett.

Herenniis

Oppiis

Sifinniis

Titinniis

Vellejis.

Juliis

Manliis, *Lucius ann. 361.*
V. C. Prius tamen in ea
gente Capitolini nomen
*fuit.*Mæliis, *Tabb. Capitol.*
*& Pighii Index.*Petilliis, *Nummi vett. &*
Horat. 1. Serm. Sat. 4.
n. 94. & ibi Lav. Tor-
*rentius, & in Fastis.*Quinctiis, *T. Livius.*Sextiis, in *Fast. an. 301.*
Diodor. & Festus.

Scantiniis

Tarpejis, *Fasti an. 299.*
Metellis, seu Caciiliis. Plut.
libro de Fortuna Rom. ex
contumelia Cicer. 2. de O-
ratore.

Popiliis

Actienis

Papiriis, *quiplebeji. Cic.*
ad Patum lib. 9. epist. 21.

Oppiis

Statilliis, *D. Carsulenus*
cum L. Fabato & C. Pe-
duco ad Mutinam ceci-
dit, ut Pol. ad Cicer. scri-
bit.

CARRINAS

Carrinas quoque
Mariani exercitus
dux Appian.

CAIUS

CASCA

CASSIODORUS

CASTOR

CATI: *qua vox a-*
cutum Lingua Sa-
bina significat. &c.
Cic. ex Ennio. Var-
ro lib. 7. de L. Lat.

CATILINA

CATONES

CATULI

CATULINI

CATULLUS, *ut poë-*
ta quem Cic. nescio
quo crimine, defen-
dit. lib. 2. ad Attic.
Quo etiam nomine
agit gratias. Di-
fertissime Romu-
li nepotum, &c.

CAUDEX

CAUDINI

CELERES

CELSI

Secundis, *vel Albiis te-*
ste Tacito an. 710. à lo-
co cognomen teste Varro,
*ne lib. 7. in fine.*Rutiliis, *Val. Maxim. 4.*
cap. 1. quia primus bis
*Censor fuit.*Æbutiis, *T. Æbutius*
Carus III. Vir. col. ded.
Mutnam & Parmam.
Livius 39. ut poëta, qui
extat de rerum natura.

Aureliis

Lucretiis

Metiis

Serviliis, *Varro. nummi*
vett. Dio legend. lib. XLIV.
in extremo.

Aureliis

Antoniis

Æliis, *Fasti Capitol.*

Sergiiis

Firmiis

Hostiliis. *In Livio lib. 27.*
*& 31.*Porciis, *Valer. Maxim.*
lib. 2. Agell. lib. XIIII.
cap. 18.

Vettiis

Lutatiis, *Tabb. Capitol.*
ann. 511.

Aconiis

Valeriis

Claudiis, *Fasti, Seneca &*
*alii.*Lentulis, *seu Corneliis, in*
Fasti an. 516. & 517.

Asiniis

Metellis, *seu Cariliis.*
ann. 693. Paul Manut.
ad 1. epist. v. fam.

Metiis

Noviis

Valeriis

Æliis

Albinovanis

Aruntiis

Catiis

Corneliis

Furiis

reperiuntur in

reperiuntur in

CELST	Furiis		Claudiis
	Juventiis		Cornelliis, <i>in Tabb. Capit.</i>
	Mariis	CINNÆ	<i>an. 626.</i>
	Papiis, <i>in num. antiq.</i>		Helviis, <i>Dion. lib. 44.</i>
CENSORINI	Marciis, <i>anno 443. ab</i>	CIPPUS	Genutiis
	<i>V. C.</i>	CIVICA	Pompejanis
CENTHONES	Porciis	CIVILIS	Julis
	Claudiis, <i>ann. 513. in Fast.</i>		Eruciis
	<i>Cap.</i>	CLARUS	
CENTUMALI	Fulviis, <i>in Fastis an. 455.</i>	CLASSICUS	Septitiis
	Claudiis, <i>Cicero de Offi-</i>		Cæciliis
	<i>ciis.</i>		Aureliis
CERCONES	Lutatiis, <i>an. 512. & Num</i>		Quinctiis, <i>Livius libro</i>
	<i>mi vet.</i>	CLAUDIUS	<i>vii. è lib. antiquis Fa-</i>
	Aniciis		<i>storum.</i>
	Julis	CLAUDIANUS	Claudiis
	Juniis		Arriis
CEREALES	Petiliis		triiis
	Turuliis	CLEMENTES	Claudiis
	Velliis		Ilaviis
CERRETANUS	Auliis, <i>Fasti an. 438.</i>		Terentiis
CERTUS, Cestianus	Publiciis	CLEPSINÆ	Genutiis, <i>an. 477. & Paul.</i>
<i>in Platoris Num.</i>			<i>Oros.</i>
<i>vett. per adoptio-</i>		CLOATIUS	Vetriis
<i>nem opinor.</i>		COCLIS	Horatiis
CETHEGI	Corneliis	COELIMONTANI,	Virginiis
	Casliis	<i>In Diodoro Siculo</i>	
CHÆREA	Fanniis	<i>tantum legitur</i>	
	Curtiis, <i>an. 308. V. C.</i>	Montanus, <i>ann.</i>	
	<i>sed ibi Philo habet Pi-</i>	285. & 260.	
	<i>ghius.</i>	COLO	Juniis
CHILO, qui impro-	Fabiis	COLATINUS	Tarquiniis, <i>Livius lib. I.</i>
<i>bis lairatus est.</i>	Magiis, <i>Sulpitius ad Cic.</i>	COLUMELLA	Juniis
Carisius	<i>lib. 4. epist. Fam. Val.</i>		Pontiis, <i>Livius libro 5.</i>
	<i>Max. lib. 9. cap. 11. Epit.</i>	COMINUS	<i>Plutarch. de fort. Rom.</i>
	<i>Livii 115.</i>		Fromin, <i>in Strateg.</i>
	Vettiis		Postumiis
CHLORUS	Pompejis	COMMODI	Æliis
CHRYSOGONUS	Corneliis		Gejoniis
	Claudiis, <i>Livius libro 31</i>	CONSTANTIUS	Æliis
CICERONES	<i>31. 7. c. V. L.</i>	CORBIO, <i>Val. Max.</i>	Hortensiis
	Tulliis	<i>lib. 111. cap. 5.</i>	
CICURINI, Varro	Veturiis, <i>Fast. Capit.</i>	CORBULO	
<i>6. de L. Lat. Veturii</i>			Domitiis
<i>nobilis ab ingenti</i>			Casliis
<i>mansuetudine di-</i>			Cremutiis
<i>cti Cicurini</i>		CORDUS	Julis
CILO, Cilones, qui	Flaminiis, <i>Num. vett.</i>		Juniis
<i>bus capita oblonga</i>		CORDUENUS	Valeriis
<i>& compressa sunt.</i>		CORIOLANUS	Æliis
Caris. Sesipater.	Anniis		Martiis
	Gabiniis	CORNICEN	Æbutiis, <i>Livius Cos. an.</i>
CIMBER	Tulliis, <i>Cicer. lib. 6. E-</i>		<i>V. C. cccxi.</i>
	<i>pist. Famil. Dion. libro</i>	CORNICULA	Oppiis, <i>Cicer. lib. IV. ad</i>
	<i>47.</i>		<i>Attic.</i>
CINCINNATI	Quinctiis, <i>anno 293.</i>	CORNUTI, <i>Pratoris</i>	Anniis
	<i>Cos. suffectus in Tab.</i>	<i>Urbani meminit</i>	Annejis
	<i>Cap.</i>	<i>Cicero ad Plancum</i>	Aureliis
	Suilliis	<i>epist. 188. Cornutus</i>	Cæciliis
			Maniliis

reperiuntur in

reperiuntur in

à Marianis quæstus, à servo servatus est. *Plutarch. in Mario, & Appian. libro 1. Civil. bell.*
Cornutus prator *Cæsarem Octavianum* timens se occidit. *Idem App. lib. 3. C. Cornutus Tr. pl. tempore quæstionis de P. Clodio incestus habita. Eum Cic. 1. ad Atticum Pseudocatonem vocat. Is triennio post prator fuit. Cicero post reditum in senatu.*

CORONÆ

CORVINI

CORUNCANI

CORVUS, à corvo propugnatore: *M. Valerii, ejus successores Corvini dicti. vide Onufr. ad annos U.C. 405. 406. 411. & 456.*

COSSI

COSTA

COTTA, in antiquis libris semper COTA unico T. prima tamen producta.

COTYLA

CRASSI, & Crassini. *Crassus sæpe male pro Crassino, ut Livii lib. 6. Ap. Claudius Crassus x. vir. Et corruptum arbitror, C. Crassinum ducem Marcelli apud Plut. in Pompejo pro Crassino vel Clatidio.*

CRASSIPEDES, T. *Livius lib. 34. & num. vet. figura, ut in ipsis nummis expressum.*

CREMONA

CRETICUS

Sulpicii
 Tertullis

Siciliis, *Dion. lib. 45.*

Statiliis

Valeriis, vide *Corvus.*

Juniis

Aquiliis.

Valeriis

Corneliis

Pedaniis, *Corn. Tacit. libro 17. & in antiquis Brutii nummis.*

Aureliis

Aurunculejis

Corneliis

Fufiis

Variis

Calpurniis

Claudiis, *an. 302. 303. & 391.*

Fontejis

Liciniis

Otaciliis

Papiriis

Furiis

Magiis

Antoniis, *Plut. in Antonio Cæciliorum. Dion. lib. 36.*

Metellis

CRINITUS

CRISPI

CRISPINI

CROTO

CRUSCELLUS, *Idem*

CRUS, vide & *Sura.*

CULEO, Q. Teren-

tius Culleo pileatus

secutus est Scipio-

nem triumpho A-

fricano. Item & fi-

lius ejus eodem ha-

bitu est profectus.

Liv. l. 30. & l. 38.

M. Lepidus, Pontif.

Max. ad Cic. lib. x.

agens de Anton. ad

Mutinam bellum

gerente: Silanus, in-

quis, & Culleo ab

eo discesserunt,

&c. Ubi indicat

eosdem primum à se

discessisse ad Anto-

num. Pompeji ami-

cus Culeo erat, ait

Cic. l. 8. ad Attic. &

13. ad Fam. cui

suaferat, Juliam

dimitteret, & ab-

amicitia Cæsaris

ad senatum rediret

Pompejus, sed non

paruit. Plutar. in

Pompejo. Culleo-

lo, Protos. com-

mend. Cic. L. Luc-

cium lib. 13. e-

pist. ad Famil.

CUMANUS

CUNCTATOR

CURIONES, Curio à Cæsare missus in Siciliam pro pratore cum tribus legionibus. *Cæs. lib. 3. belli civilis, ut Cic. lib. 10. ad Attic.*

Ulpis

Babiiis

Julis

Marcis, *Cic. lib. 12. ep. 11. Famil.*

Minuciis *Appian. 3. Civil.*

Navis

Passienis

Sallustis, *Dion. & alii.*

Triboniis in *Livio.*

Vibiis

Plotis

Quinctis, in *Tobulis*

Capitol. an. 393.

Vettiis

Metiliis, *Liv. lib. 23.*

Lentulis, in *Corneliis, an.*

U.C. 704.

Terentiis

Blossis

Ventidiis

Fabiis Max.

Scriboniis, *an. U.C. 677.*

reperiuntur in

reperiuntur in

FELICISSIMUS

FEROX

FESCENNUS

FESSUS

FESTINUS

FESTUS

FICTOR

FIDENATES

FIDENTINUS

FIDUS

FIGULI

FIMBRIÆ

FIRMICI

FIRMUS

FLACCI

reperiuntur in

Arminiis

Julii
 Pompejis
 Viscjis

Sifinniis

Minuciis, sed puto leg. in
*Livii lib. x. T. Numicius*Fest. Augur. vel Festus
 fort.

Æliis

Cassiiis

Egnatiis

Juliiis

Pompejis

Porciis

Valeriis

Volcæiis, *Livii lib. 111. M.*

Volscius Fictor 11. pl.

Sergiis, an. 316. V. C. Li-
vius lib. 14. causam red-
dit.

Serviliis, an. 318.

Calviis

Corneliis

Trebelliis

Clusiniis

Marciis, an. 591. & Cic.
 1. ad Attic.Nigidiis, *Dio lib. 45. Cic.*
lib. 4. ad Fam.

Flaviis

Liciniis

Juliiis

Æliis

Avianis

Aviliis

Calpurniis

Cestiiis, *Dion. lib. 44.*
ubi Livius lib. 39. Deci-
miis. Cic. lib. 14. Fam.

Enniis

Flaviis

Fulviis, an. 484. Varro
*lib. v. de L. Lat.*Furiis, *Val. Max. 2. c. 2.*
(ubi vide an Fulviis
leg. sit.) Cic. ad Q. frat.

2. epist. 1.

Horatiis

Herdeoniis

Leniis

Munaciis, *Dio lib. 43.*

Norbanis

Toraniis, *Macrobius 2.*
*sat. 4.*Pomponiis, *Suet. Tiber.*
c. 42. an. 295.

Rutiliis

Tarquiniis

Tremelliis, *Liv. lib. 29.*

FLACCINATOR

FACCILIA

FLAMININI, Fla-
 minius Flamma
 cognominatur à
*Cic. Epist. 18. lib.*14. ad Att. & in
fine lib. 12. Et Ep.

24. l. 16. ad Fam.

FLAMMA, Curio

Flamma, Sicilia

Pr. contra Varum

Pompeji legatum

in Africa duxit

exercitum, & ibi

caesus est classis

trahens.

Ap-
 pianus lib. 2. Civ.

FLAMMA VIO-

LENS

FLAVUS

FLORENS

FLORUS

FONTINALIS

FORTUNATI

FOTULUS

Frango] Inter ve-
 teranos Cæsarianos
 recensetur à Cic.
 lib. 14. ad Att. ep.

Hanc vero : sed

reperiuntur in

& 59.

Valerii

Volumniis

Verriis

Fostiiis, in Fastis Capitoli-
 nis

Antoniiis

Quinctiis, in Fastis, &
 alibi.

Antoniiis

Calpurniis, *Livius lib.*
 22. & Epitome ejus

17. l.

Volumniis, an. 447.

Alfiis

Cæsetiis, *Sueton. in Ju-*
lio c. 79. Dian. lib. 44.& Flaccus, ut max
 apud Livium 7. Deci-

miis.

Decimiis, *Livius libro*
 27. ubi male edi opinorFlaccus pro Flavus; ut
 lib. 39.Largiis, vel Lartiiis. Vi-
 de Rufum.

Lucretiis

Sulpiiis, *Sueton. Clau-*
dio c. 41.

Septimiis

Annæis

Aquiliiis, in Fastis 494.
 triumphat. Dio lib. 51.

& Num. vet.

Gestiis

Juliiis

Valeriis

Ateriiis, *Diod. Sicul.*

Honoriis

Otociliis

Pompejis, in Nummis anti-
 quiss.

<i>puto legendum</i> Phango, <i>videlicet</i> P. FRATERNUS FREGELLANUS	Attiliis Papiriis Trebelliis, <i>Livius lib. 43.</i>		Confidiis, <i>Cicero libro</i> xii. <i>epist. ad Cornific.</i> <i>nisi mendum est.</i> Corneliis, <i>ut in poetæ</i> <i>Sueton. August. cap.</i> 66. <i>Dion. lib. 51. V-</i> <i>etor.</i>
FRONTINI	{ Emiliis Claudiis Juliis	GALLI	Fabiis, <i>Cicer. lib. 7. epist.</i> <i>famil.</i> Flaviis, <i>Appian. in Par-</i> <i>thico.</i>
FRONTONES	{ Eterniis Aufidiis Cajis Corneliis Juliis.		Lucretiis, <i>Livius libro</i> 42.
FRUGI	{ Pisonibus, <i>seu Calpurniis,</i> <i>Anno 626.</i>		Memmiis, <i>Nummi</i> <i>vett.</i>
FULLO	{ Crassii Apustulis, <i>anno 527. En-</i> <i>nus lib. 31. L. Apustius</i> <i>Fullo ad. pl.</i>		Nontiis, <i>Dioni lib. 51.</i> Ogulniis, <i>an. 484. &</i> 496.
FUNDANUS	Minutiis		Opis
FUNDULUS	Fundaniis, <i>an. 510. in Fast.</i>		Plotiis
FURFANUS	Postumiis, <i>Cic. 6. epist. ad</i> <i>Cacinnam, & seq. Ma-</i> <i>nus. in epist. 8. lib. 6. fam.</i>		Rosciis
FUSCI	{ Arelliis Aristiis Aureliis Corneliis Gelliis Salviis		Rubriis
FUSCIANUS	Sejis		Sestiis, <i>Cicer. in Milo-</i> <i>niana.</i>
FUSUS, <i>in Livio lib.</i> 39. <i>legitur</i> Fuscus, <i>vel</i> Luscus, <i>men-</i> <i>dose.</i>	reperitur in	GALLICANUS	Sulpiciis, <i>anno 510. &</i> 587. <i>sape tamen in Fas-</i> <i>stis</i> Galus <i>incisum</i> <i>est.</i>
G.		GALLICI	Terriniis, <i>Sæet. in Au-</i> <i>gust. cap. 53.</i>
GAEOLUS			Volumniis, <i>an. 292.</i>
GALBÆ	Liciniis Sulpitiis, <i>in Fastis Capit.</i> <i>an. 500.</i>	GALLIENUS	Vibiis
GALENUS	{ Albutiis	GALLIONES, <i>Cic. ad</i> <i>Atticum: & Gx-</i> <i>leo, lib. xi. epist.</i>	Gradulliis
GALLÆ	{ Claudiiis Maviis	GEMELLUS	Mestiis
	{ Æliis, <i>Varroni lib. IIII.</i> <i>de ling. lat.</i>		Milviis
	Aniciis, <i>anno 593.</i>		Oviniis
	V. C.		Volcatiiis
	Antoniiis		Rutiliis
	Aquilliis, <i>Dioni libro</i>		{ Corneliis
	39.		{ Papiniis, <i>ann. 788.</i>
	Afiniis, <i>anno 745. ab</i>		{ Annæis
	V. C.		{ Junis
	Aufoniis		{ Novaniis
	Caniniis, <i>an. 717. Cic.</i>		Memmiis, <i>Cicer. lib. xiiii.</i>
	<i>epist. 1. lib. 7. Fam. Va-</i>		<i>famil.</i>
	<i>ler. lib. 4. c. 2.</i>		{ Aburiis, <i>in Num. anti-</i>
	Cestiiis, <i>ann. 787:</i>		<i>quis.</i>
			Attdiis
			Fuhis, <i>an. V. C. 781. Dio</i>
			<i>lib. 49.</i>
			{ Rubelliis, <i>eodem anno</i>
			781. <i>Duo enim Ge</i>
			<i>mini simul Coss. tunc</i>
			<i>fuere.</i>
			Turpiliis, <i>in vet. inscript.</i>
			Variis
			Veturiis, <i>Livius lib. 3.</i>
			GEMI-

GEMINIUS	Liviis	<i>sed mendose, nam an. 484. Q. Ogulnius Gallus est.</i>	
GENIALIS	Metiis		Fabiis, Max. in Fastis.
GENTIANI	Flaviis		Galloniiis
GERMANICUS	Terentiis	GURGES	Volcatiiis
	Casfarum familia	GUTTÆ	Carpinejis
	Didiis		H.
	Liciniis, Cassiod. Vid. Censores ann. 645. & Onuf.		
GETÆ	Sofidiis, in antiq. nummis.		Cluentiis, ut in Ciceronis pro eo Oratione, ubi & Avius legitur, ait Fulvius.
GETULICUS	Corneliis, qui Lentuli. Dio lib. 55.	HABITI	Vibiis, an. U.C. 760.
GIEBA	Terentiis		Æliis
GILLO	Fulviis, Livius lib. 30.		Cassiiis
GLABER	Vatiniis, Appian. 1. bell. Civil. vide Sigonium in Epitom. 95.	HADRIANI	Fabiis
	Aciliis, Fasti, & litii.	HALÆ	Serviliis
GLABRIONES		HALIENI	Allienis
M. Annium Gla-		HANNIBALIANUS	Afraniis
brionem Consula-		HASTA	Juniis
rem Cicer. lib. 12.		HELVÆ, al. ELVÆ	Æbutiis
ad Attic. vocat,		HEM NA, HEMIS	Cassiiis
sed mendose, arbi-		<i>in num. forte vir. imminuta est. Fla viis attribuerent.</i>	
trior.			
GLAUCIÆ	Serviliis, Valer. lib. 3. c. 2.		
GLICIA	Claudiis, an. 504. in Epito. Livii, Glaucia, male.	HEPTACHORDUS	Valeriis
		HERENNI	Bæbiis
GLOBULUS	Serviliis		Octaviis
GNIPHO	Antoniis	HERMOGENES	Clodiis
	Aureliis		Tigelliis
GORDIANUS	Carnificiis		
	Metiis		
	Veliis	HERODES	Aureliis
GORGUS	Claudiis	HERODIANUS	Clodiis
GRACCHANUS	Juniis	HERSENIUS	Octaviis
	Cœliis, Liv. lib. 3. Clælius Gracchus, Æquorum Princeps,		Pontiis
		HIERONYMIANUS	Claudiis
GRACCHI	Noniis	HILARIUS	Crispiniis
	Semproniis	HIPPINUS, Hippe-	Fulviis
	Juniis, Varroni 5. de ling. Lat. sed puto Junium Gracchanum esse leg.	<i>nus in Valgius, Cic. lib. 13. Fam. ex ad- optione, ut puto.</i>	Quinctiis
GRACULA	Toranniis	HIRRUS	Luciliis, ad Luciorum Cæ-
GRAG	Antistiiis, in num. vet. nisi diversa sunt nomina.		lus lib. 8. Epist. Cic. sed forte mendosum est, pro Lucius. C. Hirus sub Pompejo 5. cohortes ducebat. lib. 5. ad Atticam. Casar de eadem re: In iis, inquit, Camerinum fugientem in valle fortica cum sex cohortibus excepit: ita enim scriptus liber ibi habet: vulgati libri longe aliter, upote Ulcillam Hirrum, nisi forte leg sit Lucium Hiram.
GRÆCINUS: Unus			
hoc nomine dux			
Sertorii, qui in i-	Juliiis		
psum conspiratus.	Octaviis		
Plut. in Sertorio.	Pompejis		
GRANIUS	Petroniis		
GRATIDII	Martiis		
GRATUS	Valeniis		
GROSPHUS	Pompejis		
GRYPHUS, Gulo in	Plotiis		
Quinctiis, Eutrop.			

LATERANI	Claudiis Plautiis Sextiis, <i>Tabb. Capitoline.</i>	nus lib. 5. ad Attic. Saturnalibus. Sp. Ligustinus Centurio ex Sabinis oriundus orationem apud populum habuit. Livius lib. 42.	
LATERENSES	Juventiis, Cic. pro Cn. Planco. Vell. Patere. lib. 2. Orciliis		
LATRO	Porciis	LIMITANUS	Maniliis, etiam in nummis.
LAUREA	Tulliis		
LECCÆ	Porciis, Livius libro 32. & 33. Pompejis		Atiliis, Fasti Cap. Celsiis, nummi vet. Cædiciis Confidiis Luciliis Manliis, ann. U. C. 497.
LENÆUS	Liciniis, Cic. Philipp. 2. Licinius Lenticula M. Antonii collusor, de ales condemnatus.		Muscidiis, in nummis.
LENTICULA	Cæfennii: Cæfennius Lento, de quo Dio libro 43.	LONGI	Semproniis, ann. 559. Sulpiciis, ann. 439. Cef. 111.
LENTO	Corneliis, ann. 450. L. Lentulus ex clade Caudina Caudinus cognomen. Vide Sigon. in 9. Livii.		Tulliis, qui patricii, ann. 253.
LENTULI	Valeriis Æmiliis, ann. U. C. 521.		
LEONES	Claudiis, T. Livius libro 37.	LONGINI	Calpurniis Cassii, ann. 582. Domitiis
LEPIDI	Tulliis		
LEPTA	Valeriis, ann. 473. Orosius, Eutrop. Cassiodor. Male in Plutarch. Albinus pro Lævinus legitur.	LUCANI	Annæis Claudiis Terentiis, C. Plin. lib. 35. cap. 7. In nummis antiquis, sed in quibus tantum LUC. pro quo LUCULLUS legi malim.
LÆVINI	Salviis		
LIBERALIS.	Juliis, ann. 486. Eutrop. Oros. Liviis, an. 738. Marciis, Num. vet. Patelliis, ann. 407. vulgo Petillii scribunt, alii unico l. quia Nonius Petilis, & in Tab. Capitolina. Horat. merri causa geminat Il. Petilli, lib. 1. Satyrorum.	LUCULLI	Fabiis Liciniis, ann. 602. Livius lib. 30. L. Licinius Lucullus ad. cur. C. Lucullus primus Il. Vir Epulorum. Livius 33. Terentiis, forte per adoptionem.
LIBONES			Juliis
Libo, Pompejanorum partium apud Appianum lib. 3. civil.			Muciis Corneliis, anno 597. 606. Juliis Juniiis Numisiiis Rutiliis, an. 663. in Rhetore, qui exstat. Afccon. Vell. Patere. & alii.
LICINII	Fabiis, ann. 507. & 480. Porciis, an. 569.	LUFERCI	
LICINIANI	Valeriis Æliis, ann. 581.	LURI	
Ligus, al. Ligur. L. Ligus amicus. Cic. lib. 7. ad Attic. & lib. 14. epist. 6. Momus Liguri-			

reperiuntur in

reperiuntur in

LURCO

LUSCI

LUSCINI

LYSIAS

MACATUS

MACEDONICUS

MACERINI

MACRI

MACRINIA

MACRINI

MACRO, *Fort. Macri, vide sup.*

MACROBIUS

MACULA, *P. Manut. in Epist. 19. lib. 6. Fam.*

MAGNUS

MALLEOLI

MALUGINENSES

reperiuntur in

M.

reperiuntur in

Aufidiis, *Varro lib. 3. de re Rust. Cicer. orat. pro Flacco.*
 Perpennius
 Anniis, *an. U. C. 600. & 625. & ibi Onufr. ac Pigh. Livius lib. 42. Cic. in Bruto.*
 Fabiis, *Cic. l. 4. ad Attic.*
 Furiis
 Postumiis, *T. Livio lib. 45. A. Postumius Luscus Censor.*
 Fabriciis, *M. Tull. in Laelio.*
 Claudiis
 Liviis
 Metellis, seu Cæciliis
 Geganiis
 Æmiliis
 Bebiis
 Calpurniis
 Liciniis, *num. antiq.*
 Pompejis, *Suet. in Cæs. ubi male Marco pro Macro.*
 Sepulliis, *in nummis cum facie C. Julii Cæsaris.*
 Vibiis, *Vide Festum in Rusto.*
 Pompejis
 Babiis
 Rabiis
 Cerelliis
 Geganiis
 Minutiis
 Opiliis
 Herenniis
 Aureliis, *ut Scriptor Saturnaliorum.*
 Pompejis
 Mæcenas, *à loco Varro 7. de ling. Lat. sine, qui & Cinna: an. 757. Dion. lib. 55.*
 Corneliis
 Fontejis
 Paetulejis
 Pompejis
 Postumiis, *an. 605.*
 Publiciis, *ann. 521. Oros. Epit. Livii 68. lib. Festus in Publicius Clivus*
 Corneliis, *in Fastis Cap.*

MAMERCI

MAMERTINI, *In Livio legitur Mamericus, mendoſe opinor.*

MAMMÆA

MAMMULÆ

MAMURIUS

MAMURCA

Mamurca *Cæsaris Pref. fabrum homodives. Cic. 7. ad Attic. & lib. 13. epist. ult. Plin. lib. 36. c. 6. Sueton. & Catullus in Cæsare.*

MANSUETUS

MANCIA

MARCELLI

MARCELLINUS

MARIANI

MARIDIANI

MARO

MARSO, *Marsus Dolabella, ap. Appian. lib. 4. Civ. bell.*

MARTIALIS

MARTIANI

MARULLUS

Æmiliis, *ſed in Fastis Mamercius eſt, non Mamercus, quod eſt mendofum.*
 Corneliis

Pinariis

Juliis

Corneliis, *Livius lib. 39.*

& 42.

Veturiis

Corneliis

Hostiliis, *an. 583.*

Juliis

Ælliis

Curtiis

Helyiis

Asiniis, *Sueton. in Claudio Cæs. cap. 45. Pletejis.*

Claudiis

Epriis

Graniis

Mindiis

Noniis

Pomponiis

Quinctiliis

Variis

Vettiis

Ulpiis

Ammianis

Bebiis

Lentulis, *Corneliis Viler. lib. 9. quem vide.*

Tulliis

Valeriis

Coflutiis, *num. vet.*

Virgiliis

Domitiis

Octaviis

Vibiis

Gargiliis

Valeriis

Æmiliis

Flaviis

Graniis

Epidiis, *C. Marullus**Tr. pl. Suet. Julio c. 79.**Dio lib. 44.*

Juniis

Metiis

Zzzzz 2

Massa

MASONES	Papirii, <i>an. 522. Dionys. 2.</i> & Livius, <i>Valer. Max. lib. 3. Cic. ad Patum lib. 9. epist. 31.</i>	MEDULLINI	Furiis
		MEGA	Demetriis
		MEGILLI	Postumiis, <i>ann. 448. T. Livius lib. 10.</i>
MASSA	Bæbiis		{ Annæis
MASSALIOTA	Terentii, <i>L. Terentius Massal. ad. pl. in Livio lib. 31. & prator lib. 38.</i>	MELA	{ Pomponiis
			{ Attediis
MATERNI	{ Emiliis	MELIOR	{ Umbriciis
	{ Juliis		{ Helliis
	{ Triariis	MELISSUS	Minutiis, <i>Livius lib. 40.</i>
MATHONES, <i>Maximianus Trib. mil. bello Carthag. in exercitu Scipionis. Liv. lib. 29. Prator vero M. Matienus an. 581. U.C. Idem Livius lib. 38. vide Annales Fastor. St. Pigh.</i>	{ Næviis, <i>Manus. in epist. 25. lib. 9. ad Fam.</i>	MELLICULUS <i>al. Molliculus</i>	{ Arriis
	{ Pomponiis, <i>an. 520.</i>	MENANDER	{ Publiciis
MAURICUS			{ Pompejis
MAURITIUS		MENAS	{ Ticiniis
MAXENTIVS		MENECRATES	{ Vultejis
	Juniis	MENTO	Juliis
	Juniis		Tulliis, <i>alii, in Juliis: ne- tros reperio, nisi in Livio lib. 40.</i>
	Aureliis	MERENDÆ	{ Antoniis, <i>inter 10. viros.</i>
			{ Corneliis, <i>Liv. lib. 34.</i>
	{ Androniis		{ Cn. Cornelius, <i>Merenda prator.</i>
	Appiis, <i>Axiis, in Cic. 1. ad Attic. epist. 13. & alibi, nisi mendosum est pro Appiis.</i>	MERGUS	{ Cauliis
	Artoriis	MERULÆ	{ Lectoriis
	Cæsoniis		ac
	Carviliis, <i>an. 460.</i>	MESSALLÆ	Corneliis, <i>ann. 560. Livius lib. 34.</i>
	Claudiis		{ Juniis
	Fabiis: <i>Rationem vide in T. Livio, extremo lib. 5. & Val. Max. lib. 2. c. 1.</i>	MESSALLINI	{ Valeriis, <i>an. 490.</i>
	Fulviis, <i>an. 455.</i>	MESSUS	{ Vipsaniis
	Galeriis		{ Aureliis
	Juniis	METELLI	{ Statiliis
	{ Laberiis	METIANUS	{ Valeriis, <i>an. 750.</i>
	Manliis		Arufianis
	Pupienis	MILO	{ Cæciliis
	Sulpiciis, <i>an. 550.</i>	MITHRES	{ Scipionibus
	Trebelliis	MNESTER	Volusiis
	Valeriis, <i>an. 259.</i>	MOCILLA	Anniis, <i>ut T. Annius Milo; quem Cic. defendit, & Dion. lib. 39.</i>
	Egnatiis, <i>in num. antiq. & Cic. lib. 13. ad Ar- tic. videtur familiaris utriusque fuisse, sed ibi Seb. Corradus annotat, nunquam se legisse Ma- ximos Egnatios: E- mendandum itaque vi- deri.</i>	MODESTINUS	Curtiis
		MODESTUS	Juliis
			Juliis, <i>Corn. Nepos in Asi- tic. vita.</i>
		MÆCENATES	Herenniis
			{ Anniis
			{ Aufidiis
			{ Juliis
			{ Helliis
			{ Cilniis, <i>vel Ciliniis, ut vult, probatque Ful- vius Ursinus Notis ad Corn. Tacitum.</i>
MAXIMIANI	Galeriis		Romuliis
MAXIMILLA	Egnatiis		
MECENIVS	Egnatiis	MOMYLLUS	

MONTANI	{	Curtiis	NASO	{	Julius, Octavius, Cic. ad
		Julius			Q. fratrem.
		Junius			Otacilius, Cicer. lib. 13.
		Tarpejis, ann. U.C. 299.			Famil.
	{	Tulliis, Cicer. ad Attic.			Ovidius, ut poeta Elegorum notus.
	{	lib. 12.			Sextius, Appia. lib. 2. Civ.
	{	Varientis			Antoniis
MOSCHUS		Volcatius	NATALES	{	Bellicius
MOTACILLA		Julius			Minucius
MUGILLANUS		Papirius	NATTA	{	Pinarius, Cic. 2. de Divinat.
MULLO		Ventidius, Plancus epist. ad Cicer. l. 10.			& lib. 4. ad Attic. Multa mei: ubi vulgo male Natcha pro Natta. Corn. Tac. lib. 4. & in Tabulis Capitolinis.
MUNDUS	{	Ennius	NAVIUS	{	Accius
		Ablavius			Cornelius
MURENÆ	{	Licinius, Dion. lib. 45.			Herennius
		Varronibus, Terentiorum, for. ex adoptione.			Julius
MURCUS		Stattius, Dio lib. 47.			Licinius
MURCUS inter Casaris interfectores, Appian. lib. 2. bell. Civil. qui lib. 4. Sextum Murcum nominat, quem lib. 3. μῦθρον, pro μῦθρον, appellat, depravate, opinor.	{		NEPOTES	{	Martius
		Sextius, Appian. l. 4.			Metellus, seu Caelius an. U.C. 655. Cicer. lib. 5. epist. Fam. Asconius in Cornelianum.
		Decius, Livius, Cassiod. & Fasti.			Perpennius
		Emilius			Pompeius
MURES		Antoniis, Dion. lib. 53.	NERONES	{	Valerius
	Pomponius, nummi vet.	Cæsarum familia.			
	Semproniis, Livius lib. 45. Val. Max.	Claudius, an. 546. Valerius lib. 4. cap. 1.			
	Tamiliis, frequens mentio Mustella lib. 12. ad Attic. Ciceroni: qui lib. 16. M. Antonii τῆς ἰατρῆς vocat, hoc est ordinis ductorem. In Philipp. vero latronum ductorem appellat.	Acutius			
MUSA		Licinius	NERVÆ	{	Coccejus, an. 717.
	Nonius	Licinius, anno 759. & nummi vet.			
	Papius, ann. 761. U.C. Dio. lib. 56. de M. Papio Musilo, à quo lex Papia de maritandis ordinib.	Silius, an. 737.			
	Minucius, L. Minucius Myrtilus pr. urb. T. Liv. lib. 38.	Suilius, Fasti Capitolini.			
MUSCÆ			NERULINUS		Curtius
MUSTELLA			NICIAS		Aurelius
			NICOLAUS		
		</			

NONNA
NORBANUS
NOVATI
NUMA

NUMIDA
NUMIDICUS Cari-
liorum.

Juliis
Tigelliis
Juniiis
Pompiliis
Emiliis, *Livius lib. 26.*
Lepidis
Plautiis, *Val. Max. 4. cap.*
6. & Horat. 1. Carm.
Oda 36. v. 3.

O.

OBSEQUENS
OCELLA

OFELLA
ORCA, *in Valerii*
Cic. 13. epist. Fam.

ORESTÆ
ORESTILLA
ORPHITUS

ORTALUS, *meminit*
Catullus & Cic. 4.
ad Attic. in qui-
busdam libris. Vul-
gar. Otali male, nisi
Otacili legas.

OTACILIA

OTHONES

OVICULA

Juliis
Lucretiis, *Diol. lib. 37. Plut.*
in Sulla, Livii Epitom. 89.
Appian. lib. 1. Civil. Male
Atella in aliquot libris.
Serviis, *Cicer. ad Attic. 21.*
sape. Et lib. 8. ep. 7. ad
Fam. Servius Ocella, vi-
detur fuisse Pompejana-
rum partium. Lib. 10.
ep. 14. & 16. ad Attic.

Aureliis, *an. 596.*

Fabiis
Corneliis
Furiis
Oviniis
Salvidienis
Vitrasiis

Martiis
Juniiis
Rosciis
Salviis, *ann. 785. male*
vulgo Sylvius etiam in
Othone August.

Fabiis Max. *Plutarch in*
Fabio, & Scriptor de Vir.
Illustr.

P.

PACATUS

PACIECUS, *Paul.*
Manut. in epist. 18.
lib. 6. Fam.

PACILI

PACONIANUS

PACORUS

Claudiis
Minutiis

Juniiis, *Cic. epist. 1. libr.*
12. ad Attic. & lib.
6. Famil. ep. 18. Hir-
tius de bello Hispani.

Furiis, *Livius & Cassiodo-*
rus.

Sextiis

Aureliis

PÆTI

PÆTINUS
PALÆMON

PALICANUS

PALLAS
PALMA
PALMATUS
PANDUS
PANEPION

PANSÆ

PAPPI, vel PAPI

PARRARRHENEON
PARMENSIS

PARTHENIANUS
PARRUS

Æliis vel Ailliis, *ut ann.*
552. & 286. Æliis ve-
ro in Fastis scribitur,
ann. 416. & 467. Sed
Cicero in Cluentiana
Æliorum esse partes
ostendit.

Auroniis, *an. U. C. 688.*

Aquiliis

Aurumculejis

Articulejis, *Dion. li-*
bro 54.

Caciniis

Cæfenniis

Castriniis, *Cælius Cice-*
roni lib. 8. epist. Ca-
stroni mentio ibid. lib.
13. epist. 13.

Confidiis, *in nummis an-*
tiquis.

Fulviis

Papyriis, *Cicer. 9. libro*
epist.

Fulviis, *an. 454.*

Rhemmiis

Aciliis, *Cicer. in Bruto,*
Quintil. libro 4. Pedia-
nus & num. verr. Val-
ter. lib. 2. Ant. August.
Dial. 4. Antiquit. pag.
58. Lat. edit.

Lolliis

Claudiis

Aureliis

Juniiis

Latiniis

Urbanis

Apulejis, *ann. 453. U. C.*
T. Livius lib. 10.

Genutiis

Serviliis

Sestiiis, *Cic. ad Q. fra-*
tre lib. 2.

Vibiis, *an. 710. & num.*
verr.

Æmuliis

Sofis

Cipiiis

Cassius, *ut poëta nomen, de*
quo Horat. 1. Ser. 10. Sat.
& epist. 4. lib. 1. Appian. &
Sueton. de quo loco Lavin.
Torrentius.

Æmiliis

Æbutiis, *T. Æbutius Par-*
rus 10. Vir. agro Ligustino
dividendo. T. Livius li-
bro 42.

PASSER

reperiuntur in

PASSER	Cetroniis five	PERUVINCUS	Sextiis
PASSIENUS	Petroniis	PETICI	Sulpitiis, an. 389. & 392.
PASTORES	Vibiiis	PETRONII	Flaviis
PATAVINUS	Juliiis	PETRO	Graniis, Plut. in Cesare.
	Cassiiis	PHANGO	Fuficiis, C. Fuficius Phango Cæsaris Præfectus in A- frica. Diolib. 48. Emilite gregario Senator factus est. Dio ibid.
PATERCULI	Albinis	PHILEMON	Emiliis
	Juniis, Aſcon. in Corne- lianam, ann. 494. U. C.	PHILI	Furiis
	Sulpitiis	PHILIPPI	Æliis
	Vellejiis		Juliiis
PATERNI	Apulejiis, Inſcript. Vetuſ in Onuſr. ad ann. 797. Comm.	PHILISCUS	Marciis, ab equorum cura ſic dicti Philippi. Num. Vett.
	Aspafiis		Attiliis
	Oviniis	PHILOLOGUS	Æliis
	Tarutiis		Attejiis
PATIETUS	Juniis	PHILONES	Ceſſeniis
PAULA	Corneliis		Curatiis
	Aniciis	PHILOPOEMEN	Publiliis, Faſti & aliis, Veturiis
PAPLINI	Lolliis	PHILOSTRATUS	Juniis
	Pompejiis	PHILOXENUS	Flaviis
	Pontiis	PHILUS	Avianis
	Suetoniis		Furiis, in num. antiq. Cic. ad Brutum, epiſt. 23. per jocum Pholum. Can. Tat. nam ab Antonio ſtabat.
	Valeriis	PHRYGIO	Pompejiis
PAULLI	Æmiliis, an. 498.	PICTORES	Fabliis, ut in Hiſtorico, Fa- bius Pictor. Et in Faſtiis, & alibi.
PAULLULUS	Juliiis		Æmiliis
PECUNIOLA	Sergiis	PIETAS	Herenniis, num. vet. M. HERENNIUS PIE- TAS.
PEDARIUS	Postumiis, Faſt. an. 579.	PIGMENTARIUS	Acciis
PEDIANUS	Aureliis, Val. Max. lib. 2. cap. 7. §. 4.	PILATUS	Pontiis
PEDO	Cominiis	PINTHIAS	Lutatiis
L. Pella, vir prato- rius, & Catonis a- micus Sardenſibus acceſſantib. à Bru- to condemnatus re- petundarum. Plut. in Bruto. Voluit in- ter Cæsaris percuf- ſores haberi, licet non adſuerit. Ap- pian. 2. Civil.	Albinovanis	PINUS	Corneliis
		PISCICULI	Juniis
PENNULA	Juventiis	PISONES	Cæliis
		PITHOLAUS	Calpurniis, omnes ſer- upiis, Aſcon. in Piſoniis nam.
PERÆ	Pompejiis	PIUS	Octaciliis
PENNI	Centeniis, Livius lib. 25.	PLACIDUS	Antoniniis
	Juniis, Cicero in Bruto & in Offic. 3. M. Junius Pennus Trib. Pl. legem tulit de Peregrinis.		Cæciliis, Dion. & a- lii.
PERIENNÆ	Quinctiis, ann. 327. & 392. Dict. Livius lib. 4. Caſſiod.		Ceſtiis
PERSICUS	Hoſtilianis		Metelliis
PERTINACES	Mariis		Pompejiis, in antiquis nummis.
	Petroniis		Annæis
	Fabiiis Max.		Furiis
	Helyiis		

PLANCI	reperiuntur in	Acciis	POSTUMI	reperiuntur in	Juniis
		Munatiis			Liviis
		Plautiis, <i>Appian. lib. 4.</i>			Pontiis
		<i>& num. vett.</i>			Rabiriis
PLANCINA		Rubelliis	POTITI		Sejis
		Sergiis, <i>Cn. Sergius</i>			Valeriis
		<i>Plancus Pr. Livius li.</i>			Æliis
		<i>bro 31.</i>			Valeriis
PLANTA		Munatiis	PRÆSENTES		Arriis
PLATINA		Pompejiis			Brutiis
PLAUTI		Claudiis			Asiniis
		Acciis			Attejis
PLOTIUS		Cæliis	PRÆTEXTATUS		Papiriis
		Munatiis			Sulpiciis, <i>Tabb. Capitol.</i>
		Juniis			Vetriis
		Serviis			Antoniis
POENI		Claudiis	PRIMUS		Acciis
POLA		Anniis			Æliis
POLLIENUS		Antiis			Anchariis
		Antistiis			Cæsoniis, <i>Sueton. Tiber.</i>
		Antoniis, <i>L. Antonio id</i>	PRISCI		<i>c. 42. T. Cæsonius Pri-</i>
		<i>cognomen fuit. Dio lib.</i>			<i>scus, eques Rom.</i>
		<i>48. & num. vett.</i>			Fulciniis
		Asiniis			Helvidiis
POLLIONES		Carbilliis			Jabolenis
		Claudiis			Juliis
		Clodiis			Juniis
		Herenniis			Neratiis
		Juliis	PRIVERNAS		Numiciis, <i>an. 284.</i>
		Memmiis			Serviliis, <i>an. 318.</i>
		Næviis			Statiis
		Romuliis			Tarquiniis
		Trebelliis	PROBATUS		Sallustiis, <i>Appian. 2. Ci-</i>
		Vediiis			<i>vil. Sed leg. opinor Cri-</i>
		Vespasiis			<i>spum non Priscum.</i>
		Vitraliis			Æmiliis, <i>an. 412. 424.</i>
POLLUX		Juliis	PROBI		Cæliis
		Juliis			Æmiliis
POLYHISTOR		Corneliis			Falconiis
		Appione			Valeriis
POMPEJANI		Claudiis	PROCILLÆ		Juliis
POMPOSIANUS		Metiis			Valeriis
POPA		Liciniis			Acerroniis, <i>an. 789.</i>
POPLICOLÆ, vide					Arteriis
<i>max PUBLICOLÆ</i>			PROCULI		Juliis
PORCELLUS					Liciniis
		Grunniis			Plautiis, <i>in Fastis, anno</i>
		Æmiliis, <i>Cicero in Bru-</i>			<i>425.</i>
		<i>to, & Priscian. lib. 9.</i>	PROPERTII		Scriboniis
		<i>Gramm.</i>			Valeriis
PORCINA		Lepidis			Aureliis, <i>ut poeta notissi-</i>
POSCA		Pinariis, <i>Liv. 40. Pinarius</i>			<i>mus.</i>
		<i>Posca Pr. Sardiniam obti-</i>	PTOLEMÆUS		Æmiliis
		<i>nuit, P. Cornelio, M. Ba-</i>			Claudiis
		<i>bio Coss.</i>			Gelliis, <i>an. U. C. 681. &</i>
POSIDONIUS		Annæis			<i>717. Dio lib. 47.</i>
		Curtiis	PUBLICOLÆ, al. Po-		Valeriis
		Juliis			Vipsaniis, <i>ann. 812. ubi</i>
POSTUMI		Acciis			<i>Onufr. in Comm. Fa-</i>
		Cejoniis			<i>storum.</i>

PULCRI PULEX	reperiuntur in	Claudiis, seu Appiis. Serviliis, an. 550. 551. <i>Fa- sti Cap.</i> Junii, an. 504. à P. Clau- dio Car. F. ut bene Cicero & Fasti. Plin. Car. nepo- tem facit P. Claudium Pul- lum: non recte ut opinor. Horatiis, ann. U. C. 244. 246. Furiis, ann. 557. Ennius, & Fasti. Liciniis Flaviis Deciis	RHEGINI	Antistis; num. vet. Val. Max. lib. 4. c. 7. & 3.
PULLUS			REGILLENSES	{Claudiis Postumiis, in Diodoro redditum Regillanus. Emiliis, Appian. in Sy- rusco de L. Emilio Re- gulo. Aquilis Atiliis Licaniis, Dioni lib. 54. Livinejis, nummi vet. Cicer. lib. 13. ad Fam. & lib. 3. ad Attic.
PULVILLI			REGULI	
PURPURIO				
PUSILIO				
PUSIO				
PYRRHICUS				
Q.				
QUADRATUS	reperiuntur in	{Afiniis Ninniis, L. Ninnius Quadratus trib. Dioni lib. 48. Numidiis Vindiis Volusenis Claudiis Claudiis Viniciis Aufidiis Avidiis Lufiis Fabiis & Noniis, ut scri- ptor Oratoriarum Institu- tionum, an. 760. <i>Cof.</i> Plautiis Sulpiis, an. 741.	REPENTINUS RESTIONES	Fabiis Antis, Gell. lib. 2. cap. 24. Macrob. lib. 3. num. anti- qui. Appian. lib. 4. Civ. de 3. viratu agens: Re- stio proscriptorum unus à servo servatus.
QUADRIGARIUS			RESTITUTUS ROCUS	Claudiis Romiliis, ann. U. C. 298. & Crepercipio, in nummis antiq.
QUARTINUS				{Aureliis Graniis Serviiis Virgiliis Voconiiis Aureliis Geminiiis Aruntiis
QUIETUS			ROMANUS	
QUINCTILIANUS			ROMULUS ROSIANUS RUBRIUS	
QUINCTILLUS				
QUIRINIUS				
R.				
RABIA	reperiuntur in	{Martiiis {Marciis, M. Marcius Ralla pr. quo anno ma- ter Deum Romam ad- vecta est. Livius 29. & 30. lib. Clodiis Cassii, Fronton. & vet. Fasti 627. Ammiis Caniniis, Cof. ann. 707. 741. Suet. in Cesare, Pla- tarch. Macrobius lib. 2. capite 2. in locis Cicero- nis. {Marciis Rubriis, Appianus lib. 2. Civil. Emiliis, seu Lepidis. Cic. ad Attic. lib. 12. Livius lib. 37.	RUF	RUF cognomen in 46. Familiis.
RALLÆ				In Acciis Aciliis, seu Actiliis. Æmiliis Anchariis Anniis, T. Annii Rufi me- minit Cicero lib. 13. ad Attic.
RAVILLA				Antoniis Afiniis Ateriis, Val. Max. lib. cap. 7. de Somniis, §. 8. Cæsetiis Cæciliis, ann. U. C. 769. Dioni & Floro. L. Cæci- lius Rufus pr. ludos Apol- linares faciebat cum Cic. rediret ab exilio. Ascon. in Milonianam.
REBIUS				Cerdoniis Cœliis, Casari & Pa- ter. M. Cælius Rufus. RUF
REBILI				
REGES				
REGILLI				

RUF1

reperiuntur in

¶ *Valer. Maxim. lib. 4. cap. 2. M. Calius Rufus edil. cur. design. Cicero lib. 11. epist. ad Fam.*

Cluviis, *an. 798.*

Corelliis, *num. vet.*

Corneliis

Curtiis

Egnatiis, *M. Egnatius Rufus in Augustum conspiravit. Sueton. in August. cap. 11.*

Feniis, *Fenius Rufus, praetoris praefectus sub Nerone.*

Geminiis

Juliiis

Lartiis, *fort. Largiis. Onufrius ad annum 252. 256. 269. Et Largius Rufus.*

Luciliis, *in nummis antiquis.*

Melciniis, *nummi veteres. Cicero libro 5. ad Famil. ep. 20. Rufo inscribit, Melcinio sc.*

Minuciis, *ann. U. C. 556. ¶ nummi antiqui. Minatius Rufus Catonis comes in Cypriaca expeditione. Valer. lib. 4. cap. 3. §. 2. ubi Minucius leg. cen- seo.*

Octaviis, *C. Octavius Rufus. Suetonius Augusto cap. 11.*

Passienis

Pinariis

Plautiis, *Plautius Rufus. Tranq. in Augusto, cap. 19.*

Pompejis, *nummi anti- qui.*

Pomponiis, *num. vet. Pomponius Rufus in libris Collectorum citatur à Valerio Maximo libro 4. cap. 4. sed malim Pom- pejus legi.*

Rutiliis, *Julius Obsequens ¶ Castiod.*

Saniis, *ann. U. C. 724. in Fastis Capri.*

Salvidienis, *Salvidienus Rufus Sentinates obedit Caesaris Augusti nomine. Dion. lib. 48. ¶ Suet. Aug. cap. 65. Vide Livii Epi- tom. 123.*

RUFINI

RUFIO

RUGA

RULLUS

RUSO

RUSTICANUS

RUSTICI

Satriis

Semproniiis, *Calius lib. 8. ad Cic. ¶ Cicero lib. 6. ad Atticum.*

Serviis, *in priscis numisma- tib.*

Sextiliis, *Cassius lib. 12. epist. Fam. ¶ Cic. lib. 13. ad Sextilium Rufum qua- storem Cypri, epist. 48.*

Suilliis

Sulpiciis, *Cof. an. 366. U. C. Dion. lib. 11. ¶ Zonaras.*

Tariis, *an. 737. U. C.*

Titiiis, *vid. Onuf. ad an. 723.*

Titurniis, *Cic. lib. 13. ad Famil.*

Valgiis, *an. post Rom. cond. Cof. 741.*

Vibiis

Vibulliiis, *Q. Vibullius Ru- sus, Pompejo familiaris, in Picenum ab eo missus. Ca- sar 1. belli Civil. Cicer. ad Attic. lib. 7.*

46. Virginiis.

reperiuntur in

Aniciis

Claudiis

Corneliis

Juniis

Liciniis

Statiis

Vibiis, *Cof. suffect. an- no 774.*

Volcatiiis

Trebatiiis, *vetus inscriptio: C. TREBATIUS RUFIO F. CUR. Et ideo Cic. Tre- batio: Rufio, inquit, tuus; nempe quia ejusdem gene- ris. Meminit ¶ bis ad At- tic. lib. 14. ep. Item dum.*

Scilliis

Rubriis

Fabiis, *Plutar. in Pom- pejo. Numm. vet. ¶ in Orat. in Rullum.*

Serviliis

Cremutiis

Octaviis

Platoriiis

Antistiiis

Fabiis

Juniis

Oviniis

Mar-

RUTILI	Martius, in Fastis anno 279. In Diod. Siculo male Rufus pro Rutilus redditum est.	SALONINI SALUTIO, sic in Suet. Jul. c. 59. & Plinio male, contra veteres libros, in quibus Sallustio est, & in Dione lib. 42. Σαλόνιον. Salacio Lipsio in Electis.	Asiniis Scipionibus
RUTILII	Nautius Sempronius, Liv. lib. 37. Virginii, Liv. lib. 3.		
SABAGO SABELLI	Martius Nautius Sempronius		
	S. Cassius, Plutar. in Mario. Popillius, T. Livii lib. 41. Ælius Albius, Cic. ad Attic. lib. 13. epist. 14. Albutius Asellius, Sueton. Tiberio cap. 42. de Lepido dialogo Sabini Asellii. Assidius Cælius Calvisius, ann. 713. 749. 778. Dion. ubi male Asinius editum.	SAMMONICI SANGA, Santra sappe à Festo citatur illius de verborum veterum significatione. SAPIENS SARRA, T. Livius lib. 35. & Cic. 15. lib. ad Attic. epist. 15. & in argenteo denario titulus; M. ATIL. SARA. SASERNA SATRUNI	Serenis Fabiis, Appian. 2. bell. Civil. Lælius, Cic. in Lælio: Plut. in Scipione. Porcius, Cicer. Saloniis
SABINI Sabinus à Cesare missus ad res in Sicilia constituendas, enecto jam Sex. Pompejo, Appian. lib. 5. Civil.	reperiuntur in Claudius Clodius Cornelius Domitius Fabiis Flaviis Poppæis, ann. 761. Iulius Junius, inscriptio in Onuf. ad an. 772. Nymphidiis Minatius, in num. antiq. Sextius, Livius lib. 30. Sicinius, ann. 266. vide Onuf. ad an. 267. Vettius, Titurius. Dio. lib. 39. & num. vet.	SATURNINI Satyrus, Caniniorum videtur in epist. 1. Cicer. ad Attic.	reperiuntur in Caniniis Hostiliis, num. vet. Ælius Annius, Cicer. lib. 5. ad Attic. Antonius Aponius Apuleius Calvisius Fannius Furius Pompejus Sentiis Valgius, ann. 741. Venulejus Volusius
SABULA,	Cossutius, num. vet.	SAVERNIO	Sulpitius Decidius, Dio. 47.
SACERDOTES	Licinius, Cicer. in Verrem. & Val. Max. lib. 4. cap. 1. ubi de Africano minore.	SAXÆ, Saxa Bibulo in Syria successerat, Appian. in Syriaco. v. de Vejetanis.	Voconius, Livii Epit. 41. In Floro lib. 4. cap. 9. male Chasca pro Saxa editur.
SACROVIR SÆVINI	Iulius Flavius, inscriptio apud Onuf. an. 721.	SAXULA SCÆVÆ	Cluviis, Livius lib. 41. Brutis
SAGITTA	Claudius Octavius	SCÆVA bona, unde Scævola aut Varro 6. de l. Latm. vide Plauti Casinam in fine.	Cassius, Plutarch. in Cæsare. Dediis Aquiis Pontiis
SALACIO	Cornelius, Suet. in Julio c. 59. & Lipsius in Electis.	SCÆVINUS	Urbicis Lutaniis Mucius, Fasti. Septimius Trebatius
SALASSUS	Veitius, Cic. Lept. lib. 6. ep. Fam. ejus proscripti mors Appian. lib. 4. Civil.	SCÆVOLÆ, al. Scævula, vide supra in Scæva.	
SALINATORES, Primus M. Liv. sic dictus Coss. & Cens.	Livius Oppius, lib. 35.	Aaaaaa 2	SCA-

		ANNIUS Corneliis, Livius, Cas- siodorus, Appian. bell. Civil. Ostorius, ann. 799. Quintiis, vide Quintus. Tertullius	SEQUESTER SERENIANUS	VIBIIS Æliis Afraniis Annæis Graniis Vibiis Marciis, M. Marcius Sermo tr. pl. cum Scylla, an. 582: Livius lib. 42.
SCAPULÆ, P. Ma- nut. ad ep. 13. lib. 9. Fam.		Pinariis, Dioni lib. 51. & nummus in Antonii. Æmiliis, Livius lib. 37. M. Æmilius Scaurus ob Atreum tragediam à Tiberio mori coactus. Dio lib. 58. Ætiliis Aurelius, Val. Max. lib. 2. cap. 1. & ann. 646. Onufr. & in Ann. suis Step. Pighius.	SERENUS	
SCARPUS		Terentiis Cassiniis Corneliis Cariliis, an. 701. Calius in epist. 8. lib. Cic. vet. nummi & Dion. Æliis Tremelliis, Var. de re Rust. Plutar. in Crasso. Marciis, Q. Marcius Scylla tr. pl. Livio lib. 42. Polemiis Statiis Atiliis Arriis, nummi. vet. Aufidiis Gabinis Julis Petroniis Pliniis Pomponiis Popparis, an. 761. Caf. suetus. Q. Popparis secundus. Publiis Salustiiis Turciis	SERMO	
SCAURI		Volcatius, cujus poeta de Co- miciis judicium in A. Gel- io lib. 15. Noct. Att. c. 24. Æliis Annæis	SERRANI SER, in numm. vet. A. MANLI Q. F. SER. an tribus no- men.	Atiliis, an. 583.
		Claudiis Corneliis Herenniis Sociis Agillis Corneliis, seu Scipioni- bus.	SETINUS	Anniis, Livius lib. 8. Fulviis, Dion. 43.
SCHOLÆ SCIPIONES			SEVERI	Aciliis Antistiiis Aquilis Arrianis Arriis Cæcinius Cassiiis Catiliis Cinciiis Corneliis Juliis Septimiis
SCORPIANUS SCROFÆ			SEXTUS, P. Scavola Sextus nominatur à Macrob. lib. 3. Satur. c. 13.	reperiuntur in
SCYLLA			SEXTINUS Sica, vel Sicca, Cic. 3. ad Att. ep. 2. & 4. & lib. 16. epist. 6. & lib. 8. ad At- tic. &c.	Sextiis, Fasti Capis.
SERENNIUS SEEOSUS			SICULI	Clæliis, Livius lib. 26. Val. Max. 1. cap. 1. §. 4. Mariis, L. Sicius Catili- naria consors conjuratio- nis. Porcius Latro in Catil- linam ut Sicius Apelli- naris.
			SIDONII	Solliis
SEDIGITUS, à sex digitis dictus.			SILANUS	Juniis, Pedianus, Fasti & alii. Dion. lib. 55. Liciniis
SEJANUS SENECÆ			SILV	Albroniis Antoniis Aruntiis Graviis Pompejis Popediis, Upediis, Dion. lib. 43. Umbroniis
SENECIO				
SEPTENNIO SERAPION				

SILI	{ Albutiis Sergiis, <i>Plin. lib. 7. cap. 28. Solinus c. 6. & memmi antiqui.</i>		Serviliis, <i>Cic. lib. 13. Fam.</i>
SIMPLEX	Cæciliis Aproniis, <i>nummus APRO- NIUS S. SENNA III. VIR AAA. F. F.</i>		Sejis Sotidiis, <i>Inscript. ad an. 777. Onufr. Cic. lib. 12. ad Cassium, nisi ibi leg.</i>
SISENNÆ	{ Corneliis, <i>Dio lib. 36. Livius 39.</i> Statiliis, <i>an. U. C. 768.</i> Gabiniiis, <i>Dio 39. lib.</i>	STRIGO STRUCTILIS STRUCTULUS	Sotidiis, <i>pro Tidiis. L. Titonem Strabonem laudat Cic. lib. 13. Famil.</i>
SOLON SOPHI SORANI SOSIPATER	Juliis Semproniis, <i>in Fastis.</i> Valeriis, <i>Varro 6. de l. Lat.</i> Charisiis, <i>ut Grammatica scriptor.</i>	STRUMA, <i>in Vatici- niis. Cic. ep. 9. l. 5.</i> STILONES	Puppiis Serviliis, <i>Tabula Capitol.</i> Claudiis
SPARSUS SPERATUS	Fulviis Æliis		Noniis, <i>Catullus in Epi- grammatis.</i>
SPINTHER SPOLETINUS SPONGIA, <i>Ciceroni ut plebejum nomen cum Thalmi & Plautorecenferur.</i>	{ Corneliis, <i>feu</i> Lentulis, <i>Dion. & Val. lib. 9. c. 14.</i> Carviliis, <i>Liv. lib. 43.</i>	SUARIUS Subulo, <i>an à subu- la, quasi Sutor. Su- bulo tibicen, lin- gua Tusca, Varro lib. 6. C. de l. Lat. Liv. lib. 43. P. De- cius Subulo 3. vir Col. deduc. Aquile- jam, an. 584.</i>	Æliis, <i>C. Ælius Stilo, Var- ronis præceptor: citatus à Festo sapius, & Varro- ne lib. 4. de l. Lat.</i>
SPURMA, <i>de vocis occasione Val. Max. lib. 4. cap. 5. in ex- ternis.</i>	Vestriis	SUFENAS SULCA SULPICIA	Scipionibus
SPURMUS	Petilliis, <i>an. 577. U. C. Li- vius lib. 40.</i>		Noniis, <i>num. vet.</i>
SQUILLUS STALENUS STATIUS STELLÆ STELLIO STHELENUS STILICO STOLONES	Liciniis Æliis Tullius Aruntiis Afraniis, <i>Livius lib. 39.</i> Aciliis Flaviis Liciniis, <i>in Fastis, an. 392. ibi Calvus est, in Gracis Stola est & Marianus Scotus.</i>	SURÆ	Babriis, <i>Liv. lib. 42.</i> Memmiis
	{ Fanniis, <i>an. 592.</i> Gaudiis Liciniis, <i>T. Liv. lib. 41. ab U. C.</i> Cæsaribus, <i>feu Juliis vet.</i> <i>nummi, Inscript. Ro- mæ, Dial. 10. Ant. August. p. 138.</i> Lætiis, <i>al. Leniis, Varro 3. rei Rustic. cap. 5. Cic. lib. 12. ad Attic.</i>	SURCULUS SULLÆ. <i>De nominis etymo Plutarchus in Sulla, initio, & ibi G. Xyl. & in 4. lib. ad Attic. Cor- radus, & Carisius lib. 1. Gramm. For- te παρ το κυαν, à spoliando sic pri- mum dictus.</i>	Acciis Æmiliis Brutis, <i>Plutarch. in Ma- rio. Liv. lib. 22.</i>
STRABO	Pompejis, <i>an. 664. Plu- tarchus in Pompejo.</i>	SYLVA SYLVANI, <i>quod in- terdum in Silani corruptum.</i>	Corneliis Lentulis, <i>an. 682. Et nominis dat rationem. Plutarchus in Sulla, Turneb. explicat lib. 7. Advers. cap. 4. Vide & Cras cognomen.</i>
			Liciis
			Statilis Corneliis
			Flaviis Domitiis Plautiis, <i>an. 751.</i> Pompejis

SYMMACHUS
SYRIACUS

Aureliis
Valliis

T.

TACITI

TAMPHILI

TAPPI

TAPPULI

TARPA

TARQUINIENSIS

TATIANUS

TAUREA

TAURI

TAURINUS

TEGULA

TELESINUS

TEMPSANUS

TERGEMINUS, *vi-*
de Trigem.

TERTIUS

TERTULLI

TERTULLIANUS

TESTA

TEUCER

THALLUS

THALNA

THEOPHANES

THERMI

THRASILA

THUSCI

Anniis

Corneliis

Bæbiis, *ann. 571. Plin. Liv.*
Val. Max. 1. cap. 1. nummi
vett.

Valeriis, *Livius lib. 35.*

Villiis, *ann. 554. Livius lib.*
25. & 29.

Metiis

Numisiis, *Livius lib. 45.*

Cæliis

Jubeliis, *Campani sunt.*
Valer. Maxim. 3. cap. 2.
& Livius.

Calvisiis

Pacuviiis

Statiliis, *Dion. lib. 49.*

Ignatiis

Modestis

Liciniis, *Liv. lib. 31. de P.*
Licio Tegu.

Mariis

Pontiis

Postumiis, *Livius lib. 39.*

Horatiis, &

Curiatiis

Abutiis

Æliis

Flaviis

Publienis

Septimiis

Volcatiis

Trebatiiis, *Cicer. lib. 7.*
epist. ad Fam. saepe. Lau-
dat lib. 6. epist. 5. Fam.
commendat Cæsari, lib. 7.
epist. 10.

Caciliis

Petroniis

Juventiis, *an. U. C. 590.*

Pompejiis

Minuciis, *an. 560. Livius*
lib. 30.

Aufidiis

Fanniis

Valeriis

Aquiliis

Clodiis

Fabriciis

TIBULLUS

TIBURTINUS

TIGILLINUS

TIRO, Tifienus, *le-*
gatus Sex. Pompei
bello contra Cæsa-
rem Octavianum.
Pompejo devicto
exercitum Cæsari
tradidit. Appian.
lib. 5. bell. civil.

TITIMANUS, *in*
Pontis per adoptio-
nem. Cic. lib. 9. ad
Attic.

TORQUATI

TRABIA } *Manut.*
in epistol. 21. lib. 9.
Fam.

TRACHALUS

TRAJANI

TRANQUILLUS

TRAULUS

TREBONIANUS

TREMULUS

TRIARI

TRIBULI

TRICIPITINI

TRICOSTI

TRIGEMINUS

TRIO

TROGUS

TUBERONES

TUBERTI

TUBULUS, *Pr. fuit*
L. Metello, Q. Ma-
ximo Coss. Cicer.
lib. 12. ad Atti-
cum. L. Tubulum
vocat 2. de Fini-
bus.

Albiis, *ut in poetâ notum.*

Ceponiis, *nummi anti-*
qui.

Ophoniis

Tulliis, *ut Ciceronis erudi-*
tus libertus, &c.

Belliciis

Lucejis

Manliis, *Livius lib. 7.*

Novelliis, *vel potius*
Noniis, Onofr. ad ann.
748. Sueton. August.
cap. 43.

Juniis

Galeriis

Ulpis

Suetoniis

Montanis

Vibiis

Marcis, *Tabula Capitol.*

Valeriis, *Ascon. pro Scauro.*

Hofiliis

Lucretiis

Virginiis

Horatiis & Curiatiis, *Li-*
vius lib. 1. & num. vett.

Fulciniis

Lucretiis, *nummi vete-*
res.

Pompejis, *ut in Histo-*
rico, quem Justinus sub-
legit.

Quinctiis, *Varro lib. 5.*
del. Lat. de T. Quinctio
Trogo.

Sauftejis

Æliis

Sejis, *antiqua Inscri-*
ptio in Comm. Fasto-
rum Onuphrii ad an-
num 771.

Postumiis

Hofiliis, *T. Livius lib. 27.*
ab U. C.

reperiuntur in

reperiuntur in

		Aufidiis, <i>Pomponio lib. De orig. Jurs.</i> , Aufidius Tucca.			illi Attidios legatur. Cassius, <i>antiqua Inscriptio in Onufrio ad ann. U.C.</i> 681.
TUCCA		Plotiis Serviliis, <i>ann. 469. Cos. Onufr. ad an. 740.</i>	VARI		Cejoniis Geminiis Liciniis, <i>an. 517. Livius lib. 27.</i> Pompejis Potiis, <i>Appian. in Mithrid. etsi Varro ibi male legatur.</i> Vibiis, <i>in num. antiq.</i>
TUDITANI		Semproniis, <i>an. U.C. 513.</i>			
TULLI		Julii Torquatis Volcatii, <i>an. 687.</i>			
TUREO	reperiuntur in	Martii			
TURDUS		Papiriis, <i>Cic. ad Patum lib. 9. ep. 21. Sed hi plebeji.</i>			
TURINUS		Maniliis, <i>ann. 541. Livius lib. 28.</i>	VARIOLÆ		Acciis
TURPILIANUS		Petroniis, <i>nummi veteres, sed ex adoptione.</i>			Æliis Cingoniis Rubriis Terentiis, <i>Pulbre Dio lib. 47. & Valer. Max. lib. 4. cap. 5. & 8. cap. 7.</i> Vibidiis Vifelliis, <i>anno 769. & 776. Cicero in Brut. 10.</i>
TURPIO		Ambiviis Antistiiis Næviis Sutoriis	VARRONES		
TUSCIVERCANUS		Terentiis, <i>Liv. lib. 45.</i>			
TUSCUS		Aquillii, <i>an. 266. U.C.</i>			
TUTOR		Julii			
TYMPANUS		Postumiis, <i>Livius lib. 34. L. Postumius, cui cognomen Tympano fuit, quæstor Sempronii Consulis à Bojii casus est.</i>	VATICANUS VEJENTANUS & VEJENTO	reperiuntur in	Romuliis Sestiiis Opiniis, <i>Cic. ad Att. 4. & 7. epist. 3.</i> Fabriciis
			VELINA VENOX VERATIUS		Anniis Plautiis, <i>an. 441. Censor.</i> Fulviis
		VERI	Æliis Anniis Fabiis Max. <i>Sape in Fst. stis.</i> Terentiis Flavijs Lucretiis, <i>an. 734.</i>		
		VERRUCOSSUS			
		VESPA VESPASIANI VESPILLONES			
		VESTALIS & VESTINUS			Latiniis, <i>Plancus ad Ciceronem.</i> Julii
		VETERES VETULINUS, <i>et alii unus scriptorum in 2. Viratu. dux factus in Sicilia, post occisus. Appian. lib. 4. sed male interpret Virgulinus reddit.</i>			Antistiiis, <i>an. 724. & 747.</i> Cassii

VETULIO	Saturninis	VOCULA	Dillius
VIATORES	Julius	VOLUSI	Valerius, qui & Messalla,
VIBENNUS	Cælius		an. 756.
VIBULANI	Fabius		Flavius
	Allius	VOPISCUS	Pompejis
VICTORES	Aurelius	VORANUS	Lucretius
	Aufidius	URBICUS	Pompejis
VICTORINUS	Marius	URSULANIA	Plautius
VINCENTIUS	Ragonius	URINAS	Marius
	Cesellius	VULSCUS	Publius, in Fastis.
VINDEX	Julius	VULSONES	Manlius
VINDULLUS	Pompejis		Racilius
VIOLENS	Volumnius, an. 446.		X.
VIPSANUS	Cornelius		
VISOLUS	Poetelius, Fasti Capitol.		
VISCELLINUS	Cassius, ann. 252. ubi vide		
	Onufr. & Sigon.		Z.
	Mamilius, an. 491. U.C.		
VITULUS	Voconius	ZENO	Junius
ULPIANUS	Domitius	ZOILUS	Noctius
UNIMANUS	Claudius	ZOSIMUS	Ælius.

De XXXV. Rom. tribubus è Pauli Manutii in Epist. VIII. Lib. VIII. Cicer. Commentar. & inscriptionum veterum Gruteriano opere, & Did. Covarruvia lib. IV. Var. Resol. cap. I. Alphabeti serie, non annorum quibus cœpere.

1. *ÆM. Æmilia.* Ex Cicerone lib. 2. ad Atticum, & T. Livio lib. 38.

ANI. *Aniensis.* Cic. pro Cn. Plancio, & lib. 3. Famil. epist. 8. Livius lib. 10.

ARN. *Arniensis.* Cic. agraria 2. in Rullum; Livius lib. 6. & 29. ubi corrupte *Narniensis* editur, contra marmorum inscriptiones.

CLA. *Claudia.* Livius lib. 2. Dionysius lib. 5. Virgil. lib. 7. & Asconius.

CLU. vel CLUST. *Clustumina.* Cic. pro Plancio, & pro Corn. Balbo. Antiq. Urb. inscript.

COL. *Collina.* M. Varro lib. 4. de l. Lat. Plinius lib. 18. cap. 3. Livii Epit. 20. Festus, Dionys. Halic. Asconius, & Josephus.

COR. *Cornelia.* Livius lib. 38. & antiquæ Urb. inser.

ESQ. vel EXQ. *Esquilina.* Varro 4. de ling. Lat. Plin. 18. cap. 3. Festus: Epitom. Livii 19. & marmora.

FAB. *Fabia.* Horat. Epist. 6. lib. 1. Sueton. Augusto cap. 40.

FAL. *Falerina.* Livius lib. 9. Joseph. lib. 13. Antiquit. Judaic. cap. 17.

GAL. *Galeria.* Livius lib. 27. Plin. lib. 7. cap. 49. etsi male ibi *Galerius* editur: & marmoræ inscriptiones.

HOR. vel HORAT. *Horatia.* Nihil de hac tribu in libris, sed in inscript. nominatur.

LEM. *Lemonia.* Cic. pro Plancio, & Philipp. 9. & Sex. Pompeius Festus. Marm.

MÆC. *Macia.* Cic. ad Attic. lib. 4. epist. 14. Liv. lib. 8. & 29. Valer. Maxim. lib. 2. cap. 4. & Festus.

MEN. *Mentina.* Cic. lib. 13. epist. ad famil. Josephus lib. 13. Antiq. Judaic. cap. 17. & lapides antiqui. *Mene-niam* tamen hic leg. censet Manutius.

OUF. *Onsentina.* Livius lib. 9. Festus in v. Lucretius, Alciat. lib. 9. cap. 16. *trapigy.*

PAL. vel PALAT. *Palatina.* Cicero 4. Verrina. Asconius ibi. Varro lib. 4. de l. Lat. Plin. lib. 18. cap. 3. Epitoma Livii lib. 20. Dionys. ac Festus.

PAP. vel PAPIR. *Tapiria.* Liv. lib. 8. Sex. Pompeius Fest.

POB. *Publilia,* quæ deinde *Pubilia* scripta est, sicut ex *Publius*, Publius factus est, utroque modo in lapidibus reperies. T. Livius lib. 7. Putat Manutius hanc esse, quam Festus *Popilliam* nominat: de qua Valerius lib. 9. cap. 10.

POL. *Politia.* Livius lib. 8. Val. Maxim. lib. 2. cap. 4. & lib. 9. cap. 10.

POM. vel POMP. *Pompina.* Cic. libro 4. ad Attic. & lib. 8. famil. epist. 8. Liv. lib. 7. Festus, & Livii Epitoma.

PUP. *Pupinia.* Cic. Q. fratri lib. 3. & lib. 8. fam. epist. 8. Liv. lib. 26. Festus, Lucr. & Valer. Maxim.

QUI. vel QUIR. *Quirina.* Cic. pro *Quinctio*, & ep. 3. lib. 8. famil. Josephus, Festus, Asconius, & marmoræ inser.

ROM. *Romilia,* Cic. in Verrem act. 2. (& ibi Pedian.) idemque agraria in Rullum l. Varro lib. 4. de l. Lat. Festus, & Servius in 3. Æneid.

SAB. *Sabatina.* Liv. lib. 6. Festus, & lapis Card. Carpenfis.

SCA. vel SCAP. *Scaptia.* Livius lib. 8. Sueton. in Augusto cap. 40. & Festus.

SER. vel SERG. *Sergia.* Asconius Ped. & Jul. Frontinus: Varia marmora.

STEL. *Stellatina.* Livius lib. 6. & Festus. In lapidibus etiam, ST. pro STEL.

SUB. *Suburana.* Varro 4. de l. Lat. Plinius lib. 18. cap. 3. Festus in S. & V. litt. Epitoma Livii 20. lib. Cic. agraria 2. in Rullum, ubi pro *ab Otriculana*, Onuphrius & P. Manutius parva legunt mutatione *Suburana*, è quinque libris vet. in quibus *ab usura scriptum.* Inscriptiones plures attulit Onuphr. lib. 2. civitatis Rom. in Ser. Tullio Rege, de 4. Urbanis tribubus.

Suburana
Esquilina
Collina
Palatina. } Item de rusticis tribubus 31.

TER. *Terentina.* Cic. pro Cn. Plancio & ep. 8. lib. 8. ad fam. Livius lib. 10. & antiq. Urb. inscript.

TRO vel TROM. *Tromentina,* Festus, Livius lib. 6. ubi corrupte legitur *Progentina*, ut constat ex lapide apud Caretam, quem attulit hic Manutius.

VEJEN. *Vejentina.* Cic. pro Cn. Plancio.

VEL. *Velina.* Cic. lib. 4. ad Attic. & in Bruto. Horat. epist. 6. lib. 1. Persius, & Florus.

VET. *Veturia:* cujus in authoribus fide dignis nullam, sed in marmoribus crebream invenimus mentionem.

35. VOL. vel VOLT. *Volturna.* Cic. pro Plancio, & in duobus lapidibus hic à Manutio prolatis, quorum alter Veron. integre legitur apud Rhenanum lib. 3. rer. German.

Male itaque in primis editionibus hæ tribus sunt recensite.

1. *Narniensis*, è lib. Livii 6. & Rulliana Tullii, quæ *Arniensis* est appell.

2. *Otriculana*, vel *Otriculana* in eadem Rulliana.

3. *Publicia* vel *Poblicia*, è Livii lib. 7. & inscript. male descripta à Marliano lib. 5. Rom. Antiq. cap. 6. quæ *POB-LILIA* sup legitime est posita. vide quæ in *Suburana* etiam attulimus.

4. *Sapinia* denique è Livii lib. 31. & 33. quæ *Sabatina* est.

De pluribus autem quæ superfluum tribuum nominibus disputat Onuphrius Panvinius civitatis Rom. lib. 2. pag. 251. Paris. edit. ann. 1588. & pag. 257. De octo vel 10. tribubus bello Sociali additis, usque ad pag. 269.

Numerus & Ordo Tribuum Romanarum XXXV.

Urbanæ IV.

Suburana

Palatina

Esquilina

Collina

RUSTICÆ XXXI.

Romulia

Claudia

Pomptina

Publilia

Mæcia

Scaptia

Papiria

Pollia

Falerina

Oufentina

Terentina

Anienfis

Quirina

Velina

Pupinia

Galeria

Æmilia

Cornelia

Camilla. * Ocriculana,

Crustumina

Fabia

Horatia * Vejentina

Lemonia

Mentina

Papia * Veturia

Sergia

Voltinia

Stellatina

Tromentina

Sabatina

Arnenfis

Ex Varrone IV. de ling. Latina, & Cic. in Rullum orat.

Ex Livii 1. lib. 6. & Cicer.
In Rullum agrariis Orat.VETUS Romæ Inscriptio
NUMERUS TR.....
QUIBUS LOCIS....

PAL. H. IV. CLXXXXI.

SUB. H. IV. LXVIII. IV.

ESQ. H. ∞ DCLXXVII. A.

COL. H. CCCCLVI.

ROM. H. LXVI.

VOL. H. LXXXX.

Tri-

Tribus initio tres sub Romulo, Numa, Tullo, Anco, & Servio Regibus.

Varro de ling. Lat. 4. *Ager Romanus primum divisus in partes tres, à quo tribus appellata Tattensium, Ramnensium, Lucerum, nominata, ut ait Ennius, Tattenses à Tatio, Ramnenses à Romulo, Luceres, ut ait Irenius, à Lucumone. Sed omnia hac vocabula Tusta, ut Volturnius, quis tragædiaz Tuscas scripsit, dicebat. Ab hoc quoque quatuor partes Urbis, tribus dictæ. Liv. 10. Cum inter augures conflictet, impari numerum debere esse, ut tres antiquæ tribus Ramnenses, Tattenses, Luceres, suum quaque argumentum habeant. Dionys. lib. 2. περιχρήμας τῶν πλεόντων ἀπασαν, ἐκείων τῶν μείων τὸν ἐπιφανέστατον ἐπίστανεν ἡγεμόνα. ἔπειτα τῶν τριῶν πάλιν μισρὴν ἑσάσω εἰς δίκῃ μοίρας διδάν, ἵσως ἡγεμόνας καὶ πέντων ἀπείδεε τὸς ἀνορεστάτας. ἐκείνη δὲ τὰς μὲν μείους μοίρας τείσας, τὰς δὲ ἐλάττω κατὰς, ὥς καὶ καὶ τὸν ἡμέτερον βίον ἐπὶ ποσειδάωνόγονται. Idem lib. 4. ὁ δὲ Τύλλῳ τετραφύλον ἐποίησε τῶν πόλεων ἑνῶν, τριφυλὸν ἑσάν τεος, &c. Pomp. Dicitur tribuni, quod olim in tres partes populus divisus erat, & ex singulis singuli creabantur, vel quasi tribuum suffragia creabantur. Atque in Verr. principio tres fuerunt, Tattensis una à Tatio Rege, Ramnensis altera à Romulo, Luceres altera à Lucumone sive Lucretio, sive à Iulo, quem Iulum Asylum vocaverat Romulus. Post de nominibus Sabinarum plures fuere, &c. Obtinuerunt autem nomen aut à tributo dando, aut quia primo tres fuerunt, unde etiam tribuni dicti. Livius tamen libro 1. Centuriæ tres equitum conscriptæ sunt: Ramnensis à Romulo: ab Tito Tatío Tattensis appellati: Lucerum nominis & originis causâ incerta est. Et lib. 1. Tarquinius equitem maxime suis deesse viribus ratus, ad Ramnenses, Tattenses, Luceres, quas centuriæ Romulus scripserat, addere alias constituit, &c. Varro 4. de ling. Lat. Tribuni militum quod terni tribus tribubus Ramnensium, Lucerum, Tattensium olim ad exercitum mittebantur. Tribuni plebei, qui ex tribubus militum primum tribuni plebei facti qui plebem defenderent in secessione Crustumine.*

Sex Pompejus: Tattensis tribus à prenominis Tatii Regis appellata videtur. Idem turmam equitum dictam esse ait Curatius, quasi *terram*, quod ter deni equites ex tribus tribubus Tattensium, Ramnensium, Lucerum fiebant. Itaque primi singularum decuriarum decuriones dicti, qui ex eo in singulis turmis sunt etiam nunc terni. Propert. lib. 4. eleg. 1.

Prima galerius posuit prætoria Lygmon:

*Magna*que pars Tatii rerum erat inter oves.

Hinc Titus Ramnesque viri, Luceresque coloni.

Quatuor hinc albos Romulus egit equos.

Et Ovidius in fastis 3. lib.

Quinetiam partes totidem Tattensibus idem,

Quosque vocant Ramnes, Luceribusque dedit.

Tribus quatuor urbanæ (vide Collina) à Servio

Rege ad Vespas. Aug.

Plures tribus etiam Romuli tempore fuisse Pedianus auctor est. Ita enim Verr. *Principio tres fuerunt. Post de nominibus Sabinarum plures fuere quibus deprecatrix parentum bellum maritimumque finitum est, ad postremum 35. factæ.* Et Dionysius eodem tempore agrum Rom. in triginta partes divisum fuisse lib. 2. Antiquit. scribit, ut singula

curiæ agri partem obtinerent, sacris & publicis locis exceptis. At Varro agrum Rom. primum in tres divisum: Urbem in quatuor regiones, ab iisdem regionibus quatuor urbanas tribus appellatas, Dionysius & Livius Servium Urbem in quatuor partes primum divisisse scribunt, tribusque eas appellasse; cum antea tres fuissent.

Rusticarum singularum initium & numerum cuiusque temporis referre non facile est. Livius omnes tribus 21. fuisse primum scribit A. Posthumio, T. Verginio Coss. hoc est, anno U.C. 257. Cum autem hos Coss. *Claudia* tantum mentionem fecisset P. Valerio IV. T. Lucretio II. Coss. post R. C. His quatuor additis quinque & viginti tribuum numerum expletum L. Papirio, C. Cornelio, C. Sergio, L. Emilio II. L. Menenio, L. Valerio Publicola III. tribunis mil. consulari potestate an. post. R. C. 366. lib. 6. initio ait. Harum nomina sunt: *Stellatina, Tromentina, Sabatina, Narniensis.* Quas postremas fuisse ex Cicerone in Rullum agnovimus. omnes enim tribus à *Suburana* ad *Narniensem* enumerari significat. Idem tamen Livius, alios, ut opinor, historicos secutus, multarum postea tribuum initium refert; quæ supra scriptæ sunt. At Dionysius varios hac in re historiarum libros fuisse ait: Cujus verba adscripsimus lib. 4. *Διελὲς δὲ καὶ τῶν χόρεων ἀτασαν ὁ Τύλλῳ, ὡς μὲν Φάβιος φησὶν, εἰς μοίρας ἑξ καὶ εἴκοσι, ὥς καὶ αὐτὰς καλεῖτο, καὶ τὰς ἀσκάς ποσειθεὶς αὐταῖς τέσσαρας καὶ πεντάκοντα φυλάς ἀμφοτέρων. (Καλὰν μὲν τοὶ τέτων ἐπὶ Τύλλῳ τὰς πέντας γενέσθαι λέγει) ὡς δὲ ἐναντίῳ ἱστέον, εἰς μίαν καὶ πεντάκοντα φυλάς ἀξιωματώτερον ἂν, ἐκ ἐξείη τῶν μισρῶν τὸν δευτέρον. De Claudia tribu eisdem consultus Livio cum Dionysio convenit. Cum vero Coriolanus damnatus est, Dionysius unam & viginti tribus tributis comitiis suffragium tulisse scribit, novem tribus absolvisse, duodecim graves fuisse, M. Minucio II. A. Sempronio II. Coss. post R. C. an. 262. Hoc autem anno Livius 31. tribus fuisse scribit. Nil igitur de his rebus certi constitui potest, nisi emendetur Livius, ut cum Dionysio & Fabio, & Varrone conveniat, emendetur etiam Dionysii locus.*

Vell. Patriculus lib. 11. Non erat Mario Sulpicioque Cinna *temperator.* Itaque cum ita civitas Italia data esset, ut in octo tribus contribuerentur novi cives; ne potentia eorum & multitudo veterum civium dignitatem frangeret, plusque possent recepti in beneficium. quam auctores beneficii; Cinna in omnibus tribubus eos se distributurum pollicitus est, quo nomine ingentem totius Italia frequentiam in Urbem acciverat? & quæ pulsus est, &c.

Appian. bell. civil. lib. 1. *Ρωμαῖοι μὲν δὲ τὰς δὲ τὰς νεπολίτας ἐκ ἐς τὰς πέντε καὶ πεντάκοντα φυλάς, αἱ τῶτε ἦσαν αὐταῖς, κατέλεξαν, ἵνα μὴ τῶν ἀρχαίων πλείους ὄντες ἐν ταῖς χερσὶν ἰστέον ἐπικρατοῖεν: ἀλλὰ δεκαπέντε ἀπέφηναν ἐτίεας, ἐν αἷς ἐχέροσθονεν ἑαυτοὶ, καὶ πολλοὺς αὐτῶν ἢ ψήφῳ ἀρχεῖν ἔν, ἀπὸ τῶν πέντε καὶ πεντάκοντα ποστέριον τὰ καλεμένον καὶ ὅσων ὑπῆρχον ἡμῖν. ὕπερ ἢ λαθὼν αὐτῶν, ἢ καὶ ὡς αὐτῶ ἀγαπησάμενοι τῶν Ἰταλιωτῶν, ὕστερον ἐπιγνασθὲν, ἐτίεας εἰσέπειν ἔβηεν.*

Sifenna in III. Historiarum: L. Calpurnius Piso ex senatusconsulto duas novas tribus. (apud N. Marcel. de mutata declinatione.)

Tribus Romanæ, Livii locus expensus, & Scævola post. Covarr. lib. IV. Variar. resolut. cap. I.

Romanæ tribus numero 35. fuere: authoribus Cicero-
ne 3. in Verrem Act. & in orat. contra Rullum, &
Philip. 6. & alibi multis in locis: Asconio: item Livio lib. 1.
& lib. 34. Ex hoc autem numero quatuor tantum Urbana
fuere, Palatina, Esquilina, Collina, Suburrana: in quas
transferti, ut inquit Plin. lib. 18. cap. 3. ignominia esset.
Nam, auctore Livio lib. 9. extremo, Q. Fabius Maximus
concordia causa omnem forensi turbam excretam in qua-
tuor tribus conjecit, urbanaque eas appellavit. Nomen
hoc acceperunt à partibus Urbis. Reliquæ omnes laudatissi-
mæ Rustica, eorum, qui rura haberent, quæ proprie in-
genitorum erant. Asconium autem, ubi 3. in Verem act.
cur de nominibus Sabinorum plures tribus dixerit esse fa-
ctas, mirari satis non possum: Cum à Sabinis non tribus,
sed curiæ nomina acceperint, ut inquit Livius lib. 1. Sex.
Pomp. de verb. signif. lib. 3. Urbem vero in 30. curias à
Romulo: à Servio Tullio, qui multis annis post Romu-
lum, in quatuor tantum tribus divisam esse constat, au-
thore Livio lib. 1. quæ explevere numerum 35. At Dionys.
Halicarn. lib. 2. scribit, multitudinem omnium in tres
partes divisam à Romulo fuisse, ac quamlibet rursus earum
partium in dens distributam ab eodem: vocatas autem
partes majores, tribus; minores vero curias. M. item Var-
ro lib. 4. de L. L. scribit, agrum Rom. in tres partes, unde
tribus dicta sit, distinctum fuisse. T. Livius lib. 2. com-
memorat, eo tempore Romæ unam & triginta tribus fa-
ctas fuisse. Idem lib. 6. scribit additas fuisse tunc quatuor
tribus, & eas 35. numerum explevisse: nempe Scellatinam,
Tromentinam, Sabatinam, Narniensem. Idem lib. 7. duas
additas esse narrat, Pontinam, & Publiciam. Lib. rursus 8.
Metiam & Scaptiam. Lib. 9. Vescinam & Falerinam. lib.
10. item duas: nempe Aniensem, & Tarentinam. L. etiam
Florus in Epitoma lib. 19. scribit duas tribus, Velinam &
Esquilinam, tuoc adjectas fuisse. Quo fit, ut post 35. tri-
bus factas & constitutas, alias 10. tribus adjectas fuisse jure
possimus asseverare testimonio Livii & L. Flori. Sic sane
45. tribus Rom. constabunt. Quod Cicero & aliis, ipsi-
que Livio refragatur. Nisi quis apud Livium intellexerit,
veteres tribus civibus, & tribulibus auctas fuisse: non au-
tem novas tribus vereribus 35. additas esse: qui sensus
omnino congruit Livio.

Sapinam vero tribum non satis agnoscimus ut Roma-
nam. Livius etenim lib. 31. & 33. non scribit, tribum ali-
quam Romanam dictam fuisse Sapinam: sed Umbriam Ita-
liæ regionem appellatam fuisse tribum Sapinam.

Adhuc & Quintil. lib. 7. cap. 3. scribit. Propria liberi,
qua non habet, nisi liber: prænomen, nomen, cognomen,
tribum, habet hæc additum. Qui quidem locus conducit ad
veram interpretationem Scævola J. C. in l. patronus. D. de
leg. 3. quæ sic habet:

PATRONUS liberti statim tribum emi potierat: Libertus
diu morans ab herede patroni passus est, & decedens hæredem
reliquit clarissimum virum. Quasitum est, an tribus asima-
tio hæredi ejus debeatur. Respondi, deberi. Item quasitum
est, an & commoda, & principales liberalitates, quas libertus
ex eadem tribu usque in diem mortis sua consecutus fuisset,
si ei tribus secundum voluntatem patroni sui tunc comparata
fuisset, an vero usque estimationis hæredi ejus debeantur. Res-
pondi, quidquid ipse consecutus esset, id ad hæredem
suam transmitteretur. Hæc ille J. C.

Et sane cum patronus voluerit ipsius impensa, ejus liber-
tum civem Romanum fieri, & in aliquam tribum adscri-
bi; unde multa commoda ex publicis largitionibus, &
Cæsarium liberalitatis consecutus foret: Nec hæres pa-
troni hoc fuerit exsecutus, mortuusque sit libertus relicto
hærede, qui civis erat Rom. & in tribu censebatur. Ac-
cursus & alii Scævola responsum non recte accepere.

Sed et si in plures tribus divisa fuerit Urbs Roma, atate
tamen Livii, & Ciceronis ad quinquæ & triginta omnes
redactæ fuerunt: ut ex iisdem authoribus apparet. Sed nec
hoc placet. Legendus & Franc. Connanus de libertis.

Tribus primo Romæ dividebatur: inde divisores, ait
Cælius Taurellus, pag. 346. dicti à M. Tullio in Verrem,
& ad Attic. de quibus multa Budæus ad legem Juliam de
ambitu.

Liberti autem apud Romanos tribuum jus nunquam ha-
buerunt: etsi liberi essent, nec eorum filii: sed filii inge-
nuorum ex his, qui manumissi essent procreatorum: qui
tunc libertini dicebantur. Quod ferebatur testimonio Livii,
qui sub finem libri 9. scribit, *libertinorum filios ab Appio
Claudio tributim divisos summa civitatis indignatione.* Huc
etiam pertinet quod hæc de re tradit Sueton. in Claudio
cap. 24. & Plutarchus in Poplicola.

Jus vero Romanæ civitatis pecunia quæri solitum, ex
Apostolorum actis cap. 22. apparet. Quod & Taurellus ibid.
annotat.

Dionys. lib. 4. Antiq. Rom. ex autoritate Venonii re-
fert, à Servio Tullio Urbem divisam fuisse in quatuor tri-
bus: quarta veteribus addita. Pagos autem rusticorum in
triginta & unum. Hinc constant triginta quinque tribus.
Unde conjicio postea tribus Rusticas in Urbem nominibus
appositis translatas esse: atque ita fortasse Livius interpreta-
tus.

Ex 35. autem tribubus aliquam (ut ait Asconius 2. in
Verrem Act.) necesse erat, cujuscunque esset ordinis civis
Rom. obtineret. Is autem ostendebatur aut prænomine suo,
aut à nomine (nomine autem familia significatur) à patris
prænomine, à tribu, in qua censetur, aut à cognomine,
ut apud Cic. Philipp. 9. *Serv. Sulpitius Q. F. Lemonia Ru-
fus.*

Lemonia enim tribus est ablativi casus. Nam hoc casu
tribus significatur, ut sit ex Lemonia, ut inquit Asconius.
De prænomine, nomine, & cognomine And. Alcistus
dispositionum lib. 4. cap. 1. & diligenter Ant. Augustinus
lib. 3. emendat. Juris cap. 8. & Plutarch. Mario.

Hoc & apud Athenienses olim obtinuit, ut ex Demost.
orationibus facile constat. Demosthenes Demost. F. Patamen-
sis. Paxionem autem erat vicus Pandionidis tribus. Suidas.
Idipsum facile deducitur ex Demost. controversia de nomi-
ne: & oratione de corona.

In lapidibus vero antiquis fere semper, in libris ali-
quando prioribus tantummodo literis significari tribus anim-
advertas, ut epist. 7. lib. 8. epist. ad famil. Cic. ubi legitur
*Pom. sciendum etenim est Pomptinam tribum intelligi: nam
& Pontina & Pomptina in lapp. antiquis, & vetustis libris
scriptum est.* Et in eadem epist. ubi legitur *Pomp. Popilia.*
ubi *Pum. Pupinia.* ubi *Ant. Anienfis.* quod cum antea non
esset exploratum, alii pro *Ant. Capito* duabus vocibus con-
junctis legebant ANCAPITO. Plura Paul. Manutius in li-
bri 8. epist. 2.

FASTI KALENDARES ROMANI, D E L U D I S F E S T I S Q U E R O M A N O R U M D I E B U S ,

Quales Numa Pompilius instituit:
CN. Flavius Scriba pontif. publicavit:
Deinde C. JULIUS CÆSAR, anno ad solis cursum redacto,
in foro adfixit:

C U M S C H O L I I S
P E T R I C I A C C O N I I , T O L E T A N I ,
E T
P A U L I M A N U T I I R O M A N I .
L E C T O R I S .

PETRUS CIACCONIUS Toletanus, alter sui sæculi Varro merito appellatus, ut erat omni disciplinarum genere ad miraculum usque instructus, Kalendarium seu Romanorum Fastorum marmoream tabulam, quæ Roma hodieque spectatur, à se divinando primo felici successu explicatam miserat olim amicitia promissique exsolvendi gratia, anno ejus sæculi quarto & septuagesimo Antverpiam Benedicte Aria Montano, Hispanensi, viro doctissimo linguarumque sacrarum peritissimo. Is nihil tale illo expectante aut volente Plantiniani typis statim, bono sane publico, evulgandam curavit. Post etiam PAULUS MANUTIUS in iisdem pedem vestigiis ponens illustravit. Dehinc & in Belgio Frisus vir eruditissimus, Sibrandus Sicama, & nonnemo in Gallia Lugduni calamistris eandem ornando ampliavit. Nos duos priores ob brevitatem, & quia sædè existerunt, hic exhibendos duximus, quaque nuper de Mensibus Romanis & Atticis eram mihi commentatus, cum ut in omni Historiæ Rom. parte profuit Antiquitatis ac Tullianæ lectionis studiosis; tum ut Ovidiani fasti cum M. Varrone rogatorum doctissimo lucem hinc aliquam accipiant. Fruere mi Lector: hæc, & sære.

P E T R U S C I A C C O N I U S T O L E T A N U S .

In hoc Kalendario, quod Augusti tempore incisum fuit, fasti præcipue dies & nefasti festique notati sunt. His accesserunt minoribus literis ludorum dies, aliæque seriæ in C. Cæsaris & Augusti honorem institutæ. Fasti vero & nefasti dies, hoc est, quibus fas erat vel non erat pratori fari tria illa verba solennia, do, dico, addico, aut erant fasti toti, aut nefasti toti, aut fasti prima, media vel postrema parte diei, reliquis vero nefasti. Nefasti toti N. litera notantur: fasti toti F. fasti prima parte F. P. quæ nota fastos prima parte designant. Fasti media parte EN, quibus significatur entercisi, sic enim antiqui scribebant pro intercisi, dictique inde sunt quod esset intercisa nefas, ut scribit Varro lib. de ling. Latin. V. Fasti vero posteriore parte his literis notantur, NP. hisque significantur nefasti prima parte, nam idem erant fasti postrema. horum trium posteriorum sic meminit Servius in 6. Æneid. Item lectum est Deos aliquoties tantum Kalendis, aliquoties Idibus vaticinari: Nonnunquam diei vel prima, vel media, vel postrema parte. Unde est in jure fissus dies, id est, non totus religiosus. Fit item mentio eorum licet obscurior in tribus fasti fragmentis in nefastus, in regifugium, in quando Rex comitiavit fas. Ovid. lib. 1. Fast. Nec toto peritare die sua jura putaris. Qui jam fastus erit, mane nefastus erat. Literæ A, B, C, D, E, F, G, H, quarum serie totum conteritur Kalendarium, dies nundinarum demonstrabant, & præter hæc inter fastos ideo referebantur, quod lege Horrensia omnes nundina fastæ erant, ut ex Granio Liciniano refert Macrobius. C vero litera comitiales dies notantur, per quos solum comitia haberi licebat. Ea vero ratione hi dies inter fastos connumerantur, quod cum comitia non haberentur, fasti essent. de his duobus ita Ovid. lib. Fast. Est quoque quo populum fas est includere septis. Est quoque qui nono semper ab orbe redit.

Petr. Ciacconii Toletani in vetus Kalend. Rom. Notæ.

JANUARIUS.		FEBRUARIUS.		MARTIUS.		JANUAR.
1	A. K. JAN. F.	1	H. K. FEB. N.	1	DKMARNP.	K. JAN. F. Kalendæ Janua- rii; <i>Festus, Ovidius.</i>
2	BF	2	AN	2	EF	NON. F. Nonæ, Fastus.
3	CC Comitialis.	3	BN	3	FC	AGON. Agonalia. <i>Varro lib. 5.</i> <i>de l. Lat. Ovid. 1. Fast.</i>
4	DC	4	CN	4	GC	<i>Festus Pomp.</i>
5	ENON. F.	5	DNON.	5	HC	EN. Entercifus, hoc est, inter- cifus. <i>Varro lib. 5. de l. Lat.</i>
6	FF	6	EN	6	ANP	CAR. NP. Carmentalia, nefa- stus prima parte. <i>Varro lib.</i> <i>5. de l. Lat.</i>
7	GC	7	FN	7	B. NON. F.	EID. NP. Idus, nefastus prima parte.
8	HC	8	GN	8	CF	DIES VITIOS. ex s.c. Dies vi- tiosus, ex senatusconsulto.
9	A. AGON	9	HN	9	DC	<i>FEBRUARIUS.</i>
10	BEN	10	AN	10	EC	K. FEB. N. Kal. Febr. nefastus.
11	C. CAR. NP.	11	BN	11	FC	LUPER. Lupercalia. <i>Varr. l. 5.</i> <i>Ovid. 2. Serv. in 8. En. ib.</i>
12	DC	12	CN	12	GC	<i>monstrat sub rupe Lupercal.</i> & ibid. nudosque Lupercos.
13	E. EID. NP	13	DEID. NP, Faun.	13	H. EN.	QUIR. Quirinalia. <i>Varro lib. 5.</i> <i>Ovid. 2. Fast.</i>
14	F. FN ^{Dies vitios.} _{ex. sc.}	14	EN	14	A. EQ. NP.	FERAL. Feralia. <i>Varro 5. Ovid.</i> <i>2. Fast. Macrobius.</i>
15	G. CAR.	15	FLUPER. NP.	15	BEID. NP	TER. Terminalia. <i>Varro lib. 5.</i> <i>Ovid. 2. Macrobius.</i>
16	HC Monet.	16	G. EN.	16	CF	REGIF. Regifugium. <i>Festus,</i> <i>Ovid. 2. Fast.</i>
17	AC	17	H. QUIR. NP.	17	DLIB. NP	EQ. Equiria. <i>Varro, Festus,</i> <i>Ovid. Sunt & mense Mart.</i>
18	BC	18	AC	18	EC	<i>MARTIUS.</i>
19	CC	19	BC	19	FQUIN. NI	HOC DIE CÆSAR PONTIF.] hoc die Cæsar Pontif. Max. factus est. <i>Ovid. 3.</i>
20	DC	20	CC	20	GC	<i>Et Præneste fragmentum effo-</i> <i>sum hac inscriptione spectatur:</i> NON. N. CONCORDIÆ. IN ARCE FERIÆ EX. S. C. QUOD EO DIE IMP. CÆSAR AUG. PONT. MAX. TRIB. POTEST. XXI. COS. XIII. AS. P. Q. ROMANO. PATER PATRIÆ. APPELLATUS.
21	EC	21	D. FERA. L. F.	21	HC	LIE. Liberalia. <i>Varr. 5. Ovid.</i> <i>3. Fast. Festus.</i>
22	FC	22	EC Charist.	22	AN	QUIN. Quinquatrus. <i>Varr. 5.</i> <i>Ovid. 3. Festus.</i>
23	GC	23	F. TER. NP.	23	B. JUBIL. NP.	TUBIL. Tubilustrium. <i>Varr. 5.</i> <i>Ovid. Fest. est & mense Ap.</i>
24	HC	24	G. REGIF. N.	24	C. Q. REX. C. F.	Q. R. C. F. Quando Rex comi- tiavit fas. <i>Varro 5. Fest. Est</i> & Aprili.
25	AC	25	HC	25	DC Hilar.	
26	BC	26	A. EN	26	EC	
27	CC Cast.	27	B. EQ. NP.	27	FNP.	
28	DC	28	CC	28	GC	
29	EF			29	HC	
30	FN Pacal.			30	AC	
31	GC			31	BC Luna	

APRILIS.	M A I V S.	J U N I V S.	APRILIS.
1 C.K. APR. P.	1 A. K. MAI	1 H. K. JUNN.	LUDI MATR. MAG. Ludi matris Magnæ, hoc est Mega- lestæ. <i>Ovid. 4. Fast. Cicero, Li- vius, Festus.</i>
2 DC	2 B	2 AF	LUD. IN CIR. Ludi in circo, hoc est, ludi circenses.
3 EC	3 C	3 BC	FORD. Fordicidia. <i>Varro 5. de l. Lat. Ovid. 4. Fast. Fest.</i>
4 FC Ludi, matris. mag.	4 DEN	4 CC	CER. Cerealia. <i>Varro 5. O- vid. 4.</i>
5 G. NON. Ludi.	5 EC	5 D. NON.	PAR. Parilia, quæ & Palilia. <i>Varro, Ovid. Fest.</i>
6 HNP Ludi	6 FC	6 FN	VIN. Vinalia. <i>Varro, Ovid. Fest.</i> Sunt & mense Augusto.
7 AN Ludi	7 GNON. N	7 EN Lud. Pisc.	ROB. Robigalia. <i>Varro, Ovid. Plinius, Festus.</i>
8 BN Ludi	8 HF	8 GN Menti in Capit.	LUD. FLOR. Ludi Florales <i>Varro, Ovid. Plinius.</i>
9 CN Ludi	9 ALEM. N	9 HVESTN Fer. Vestæ.	
10 DN Lud. in circ.	10 BC	10 AN	
11 EN	11 CLEM. N	11 BMATR. N. N.	
12 FN Ludi Cereri.	12 DNP Lud. mart. in circ.	12 CN	
13 GEID. NP Ludi	13 ELEM. N	13 DEID. NP.	
14 HN Ludi	14 FC	14 EN	
15 AFOR. D. NP Ludi	15 GEID. NP.	15 FQ. ST. D. F.	
16 BN Ludi	16 HF	16 GC	
17 CN Ludi	17 AC	17 HC	
18 DN Ludi	18 BC	18 AC Summano ac cir. max.	
19 ECERN. Ludi in circ.	19 CC	19 BC	
20 FN	20 DC	20 CC	
21 GFAR. NP	21 EAGON. NP	21 DC	
22 HN	22 FN	22 EC	
23 A. VIN. NP.	23 GTUB. NP	23 FC	
24 BC	24 HQ. REX. C. F.	24 GC Fort. for. & ad. 14.	
25 C. ROB. NP	25 AC Fort. publ.	25 HC	
26 DF	26 BC	26 AC	
27 EC	27 CC Virtut. & hon.	27 BC	
28 FNP. Lud. Flor.	28 DC	28 CC	
29 GC Ludi	29 EC	29 DC	
30 HC Ludi	30 FC	30 EC	
	31 GC		

M A I V S.

LEM. Lemuria. *Ovid. 5. Per-
phyron in Horatium.*LUD. MAR. IN CIR. Ludi
Martiales in circo. *Sueton. in
Claudio. Dion. lib. 56.*

J U N I V S.

MENTI IN CAP. Menti in Ca-
pitolio, sacrificium fit. *Li-
vius lib. 22. & 23.*VEST. N. FER. Vestalia, ne-
fastus, feriæ Vestæ, *Varro,
Ovid. Fest.*MATR. Matralia. *Varro lib. 4.
del. Lat. Ovid. 5. Fast. Festus.*Q. ST. D. F. Quando stercus
delatum, fas. *Varro, Festus.*POPLIF. Poplilugium. *Varro 5.
del. Lat. Plutarch. in Romulo.
Macrob.*

JULIUS.		AUGUSTUS.		SEPTEMB.		JULIUS.	
1	FK. JUL. N	1	EKAUG.	1	DK. SEPT.	POLIT. Poplif. Addi. CÆSA-	
2	GN	2	FN Hoc die Imp. Cæs.	2	EN	RIS NATAL.	
3	HN	3	Hif. citer. vicit. fer.	3	FNP	LUD. APOLLIN. Ludi Apolli-	
4	ANP	3	GC	4	GC Ludi Romani	naves. <i>Livius lib. 27.</i>	
5	BPOBLIF. N	4	HC	5	H. NON. F. Ludi	MERR. Mercatus.	
6	CN Ludi Apollin.	5	ANON. F. Sal. in	6	AF Ludi	LUCAR. Lucaria, <i>Festus, Ma-</i>	
7	DNON. N. Ludi	6	Quirin.	7	BC Ludi	crobius.	
8	EN Ludi	7	BF	8	CC Ludi	LUDI VICT. CÆS. Ludi victo-	
9	FN Ludi	8	CC	9	DC Ludi	riæ Cæsaris. <i>Sueton. in Au-</i>	
10	GC Ludi	9	DC	10	EC Ludi	gusto.	
11	HC Ludi	9	ENP Hoc die Cæsar	11	FC Ludi	NEPT. Neptunalia. <i>Varro 5.</i>	
12	ANP Ludi	10	Hisp. vicit.	12	GN Ludi	FERR. Furrinalia, sive Furi-	
13	BC Ludi in circ.	11	FC	13	HEID. NP	nalia. <i>Varro, Festus.</i>	
14	CC Merk	12	GC	14	AF Equor. prob.	AUGUSTUS.	
15	DEID. NP Merk	12	HC	15	BN Lud. Rom. in cir.	Hoc DIE. In fragmento al-	
16	EF Merk	13	AEID. NP.	16	CC In circ.	terius Kalendarii est: <i>Fe-</i>	
17	FC Merk	14	BF	17	DC In circ.	ria, quod hoc die Imperator	
18	GC Merk	15	CC	18	EC In circ.	Cæsar Hispaniam citerio-	
19	HLUCA. NP. Lud.	16	DC	19	FC In circ.	rem vicit: quæ etiam hic	
20	AC Lud. vict. Cæsar	17	E. PORT. NP	20	GC Merk	scripta erant, cum sit: CIT.	
21	BLUCAR Ludi &	18	FC	21	HC Merk	VICIT.	
	fer.	19	G. VIN. F. P.	22	AC Merk	Hoc DIE. Hoc die Cæsar	
2	CC Ludi	20	HC Lud. Palatin.	23	BNP Merk. hd. Augu-	Hispalim vicit, Hirtius.	
3	DNEPT. Lud. & per	21	A. CONS. NP		sti natal. Lud. cir.	Suet. Dion.	
4	EN Ludi	22	BEN	24	CC	PORT. Portumnalia. <i>Varro 5.</i>	
5	FFURR. NP Ludi	23	CVOLC. NP	25	DC	VIN. F. P. Vinalia, fastus pri-	
6	GC Ludi	24	DC Luna in Græco	26	EC	ma parte.	
7	HC In circ.	25	Stas.	27	FC Lud. Vener. gen.	CONS. Confualia, <i>Varro, Fe-</i>	
8	AC In circ.	26	E. OPIC. NP	28	GC	stus. Sunt & mense De-	
9	BC In circ.	27	FC	29	HF Epul. Minervæ F.	cembri.	
30	CC In cir. fort. hujus-	28	G. VOLT. NP	30	AC	VOLC. Volcanalia. <i>Varro,</i>	
31	que diei.	29	HNP H. data victoriæ			Festus, <i>Columella.</i>	
		30	in curia de digest			OPIC. Opiconsiva. <i>Varro.</i>	
		31				Fest. <i>Macrobius.</i>	
						VOLT. Volturnalia. <i>Varro.</i>	
						Fest. <i>Plinius.</i>	
						Hoc DIE ARA. VICT. IN	
						CURIA DED. C. EST. De	
						hac ara victoriæ dedicata,	
						<i>Dio lib. 51. Herod. 7.</i>	
						SEPTEMBER.	
						LUDI ROMANI. De his <i>Li-</i>	
						vius lib. 1.	
						EQUOR. PROB. Equorum pro-	
						batio. Meminit hujus diei	
						Valerius Max. lib. 2. c. 9.	
						Est & mense Octob.	
						AUGUSTI. NAT. Augusti nata-	
						lis. <i>Dio. l. 54. Suet. Aug. c. 5.</i>	

OCTOB.	NOVEMB.	DECEMB.	OCTOBER.
1 B.K.OCT.N.	1 AK.NOV.	1 GK.DEC	MEDITR. Meditrinalia. <i>Varro</i> 5. de l. Lat. <i>Festus</i> .
2 CF	2 BF	2 H	AUGUST. Augustalia. dies re-
3 DC	3 CF	3 A	ditus Augusti. <i>Dio lib.</i> 56.
4 EC	4 D **	4 B	☾ 58.
5 FC	5 ENON.F	5 C.NON.F.	FONT. Fontinalia. <i>Varro</i> l. 5.
6 GC	6 FF Ludi	6 D	<i>Festus</i> .
7 H.NON.FL.	7 GC Ludi	7 EC	ARM. Armilustrium. <i>Varro</i>
8 AF	8 HC Ludi	8 FC	l. 5. <i>Festus</i> .
9 BC	9 AC Ludi	9 GC	LUDI VICT. Ludi victoriae,
10 CC	10 BC Ludi	10 HC	hi asyla fuerunt instituti
11 DMEDITR	11 CC Ludi	11 AAGON.NP	bello civili. <i>Afconius Verr.</i>
12 E.AUGUST.NP	12 DC Ludi	12 BEN	2. <i>Valer. Max. lib.</i> 2.
13 F.FONT.NP	13 EEID.NP ^{Epul. in-} ^{dict.}	13 CEID.NP	
14 GEN.	14 FF Equor. prob.	14 DF	
15 HEID.NP	15 GC Lud. pleb. in cir.	15 ECONS.NP	
16 AF	16 HC In circ.	16 EC	
17 BC	17 AC In circ.	17 GSAT Feriæ Saturn.	EPUL. INDICT. Epulum indi-
18 CC	18 BC Merk	18 HC	ctum. de <i>Epulo</i> locus in
19 DARM.NP	19 CC Merk	19 A.OPAL.NP	Capitol. <i>Livius lib.</i> 5.
20 EC	20 DC Merk	20 BC	<i>Lampridius in Alex.</i>
21 FC	21 EC	21 C.DIV.NP	LUDI PLEB. IN CIR. Ludi
22 GC	22 FC	22 DC	plebeji in circo. <i>Afconius</i>
23 HC	23 GC	23 E.LAR.NP	<i>Verrin.</i> 2.
24 AC	24 HC	24 FC	
25 BC	25 AC	25 GC	
26 CC Lud. Vict.	26 BC	26 HC	
27 DC Ludi	27 CC	27 AC	
28 EC Ludi	28 DC	28 BC	SAT.FE. Saturnalia, Feriæ
29 FC Ludi	29 EC	29 CF	Saturno. <i>Varro</i> , <i>Festus</i> ,
30 GC Ludi	30 FC	30 DF	<i>Macrobius</i> .
31 HC Ludi		31 EC	OPAL. Opalia. <i>Varro</i> l. 5.
			<i>Festus</i> .
			DIV. Divalia. Divæ Ange-
			roniæ festa. <i>Festus</i> , <i>Ma-</i>
			<i>crobius</i> .
			LAR. Larentinalia. <i>Varro</i> ,
			<i>Festus</i> , <i>Plutarchus</i> .

PAULUS MANUTIUS, ALDI F.

De veterum dierum ratione.

SI duo in genera dierum distribui annum oportet, multifariam recte dividetur, ut sic; annus constat ex diebus vel *fastis*, vel *nefastis*: aut sic; ex diebus vel *festis*, vel *profestis*: aut sic, ex diebus vel *senatoriis*, vel non *senatoriis*: aut sic; ex diebus vel *comitialibus*, vel non *comitialibus*. Harum enim quatuor divisionum, si separatim singula considerentur, totum annum qualibet complectitur. Nos autem, cum de diebus ea quae scitu digna censuimus, quaeque ad Romanæ historiae notitiam valde pertinent, breviter ostendere instituerimus; ex his divisionibus utramque ea in qua quæ major pars est (duas enim partes habent singula) ea, cum ea parte, quæ in aliis divisionibus item major est, comparata, uberior aliquanto esse cognoscitur. Incipiemus igitur à nominibus in prima divisione, *fastis*, & *nefastis*: quandoquidem *fasti*, quæ duarum primæ divisionis partium plenior est, plures in anno sunt, quam quæcumque pars in tribus reliquis divisionibus latius patet: hoc est, quam vel *profesti*, vel non *senatoriis*, vel non *comitiales*. Quod si quis opponat, in Calendario plures notatos esse dies littera C, quam littera F, unde plures significantur dies *comitiales*, quam *fasti*; itaque non recte me à *fastis*, ut à plenioris parte, exordiri; sciat, non à me *fastos* modo vocari quos notatos littera F, videmus, sed omnes plane quibus dari tria verba, *do, dico, addico*, pratori licebat; quorum è numero comitiales erant & ii quos in Calendario hæc littera demonstrant, EN. NP. Q. REX. C. Q. S. T. D. F. P. quibus omnibus cum dari liceret; etiam si non id semper fieret; qua de causâ notati sunt aliis litteris potius, quam F; ut indicetur, præter dari aliquod etiam fieri licuisse; non absurde mihi facere videor, si ad *fastos*, littera F, notatos, qui quidem vere *fasti* dici possunt, quod iis aliud profus nihil fiebat, quo, prator à iure dicendo impediretur, eos quoque dies aggrego, quibus dari semper quidem licebat, non tamen, quod liceret, fieri semper solebat, ut omnino tria essent genera, quibus de singulis agetur suo loco. Primum *fasti* ii, quibus dari semper & liceret, & solebat; qui notantur littera F, suntque omnes xxxv i i r. Hi & proprie erant *fasti*, & toti: proprie, quod per eos nisi cum aliquis casus extra ordinem interveniret, nunquam prator jus non dicebat; toti, quod dari horis omnibus liceret. Alterum genus fuit; *fasti* ii, qui & ipsi proprie *fasti* erant, sed non toti; quod iis quidem omnibus dari, non tamen horis omnibus, liceret. Erant autem hi, EN. NP. F. P. EN. Q. REX. C. Q. S. T. D. quas litteras infra explanabimus atque hi erant omnes Lxv. Tertium genus *comitiales* fuisse, casu *fasti*, non proprie; quia, cum comitia non haberentur; tunc dari solum prator solebat: hi modo toti erant *fasti*, cum nulla scilicet comitia haberentur; modo ex parte, cum haberentur illa quidem, sed minime per totum diem. Hi c lxxxi v. erant. Nos igitur *fastos* omnes vocamus; quibuscumque dari liceret, siue *fasti* proprie, siue non proprie essent; itaque, ab his *profesti*, paulatim progrediemur dividendo, et, qui nobis propositus est huius narrationis finis, eo perveniamus. Omnes dies aut *fasti* sunt, aut *nefasti*: & *fasti*, partim *festi*, partim *profesti*: festos plerique partim *fastos*, partim *nefastos* fuisse; ut *Quirinalia*, *Lupercalia*, *Terminalia*, ex Calendario cognoscitur. Quibus enim festis diebus adscriptum est NP. ii sunt *nefasti* simul, & *fasti*; *nefasti*, priore parte; *fasti*, posteriore. Dies *feriales* adscriptam habet F. qui *fasti* proprie non fuit, sed gestandæ ad mortuos cœnæ dicatus dies, quod quia non hora statâ fiebat, sed ut cuique commodum erat; ideo totus dies potuit esse *fastus*. propterea, ut opinor, littera F, notabatur. Festis porro diebus, non dubito, quin omnibus haberi senatum licuerit cuius rei exempla sunt in antiquorum libris admo-

dum multa, quamquam solenne hoc non erat ut semper diebus festis senatus haberetur; sed legitimum ut haberi posset. solenne autem illud, ac statum, ex more maiorum, ut Kalendis, Nonis, Idibus, haberetur. itaque in Calendario neque Kalendis, neque Nonis, neque Idibus littera C, quæ *comitiales* dies significabat, per quos haberi senatus non poterat, neque diebus omnino ullis festis adhaeret. *Profesti* dies aut *fasti* erant, aut *nefasti*. & omnibus *profestis* *nefastis* haberi senatum licebat; *profestis* autem *fastis* non plane omnibus: sed iis tantum qui *comitiales* non essent. quibus autem *profestis* haberi senatus poterat, iis omnino agi cum populo non poterat. contra, quibus *profestis* haberi senatum non licebat, iis agi quidem cum populo licebat, nec tamen semper agebatur: cum ea res eorum voluntate penderet, penes quos populi cogendi potestas esset. non enim, quod licet, id etiam necesse est. Quod autem dixi, *comitialibus* haberi senatum non licuisse, declarant illa verba in epistola Ciceronis ad fratrem, quæ tertia est, lib. i r. *Consecuti sunt dies comitiales, per quos senatus haberi non poterat. & illa in S. C. quod Cælius ad Ciceronem misit, ep. fam. lib. v i i r. Utique ejus rei causa per dies comitiales senatum haberent, S. Q. C. facerent.* Quibus verbis, quod extra ordinem à senatu eo S. C. decretum est, id omnino fieri solitum non esse, dilucide constat. Ita senatus *fastis* quibuscum haberi poterat, quibuscum non poterat: si quidem *comitiales* inter *fastos* jam retulimus. *Nefasti* autem haberi omnibus potuisse, jam diximus. Sane qui me torqueat nodus est, mihi quidem perdifficilis, in epistola ad Atticum lib. i. in qua cum dixisset jam: *Nam cum dies venisset rogationi ex S. C. ferendæ*; paucis post verbis subiunxit, *senatus vocatur.* quod certe mos maiorum minus ferre videbatur. nam si rogationi ferendæ dies est, certe *comitialis* est: quod si *comitialis*, haberi senatum non licet: cuius rei testimonio sunt ea quæ paulo ante recitavimus, & ex epistola ad fratrem verba Ciceronis, & è S. C. nisi si factum id extra ordinem dicamus; ut Pisonis Consul iniquissimis conatibus obviam iretur: qui cum esset lator rogationis & ejus rogationis quam ex S. C. & de religione ferebat; idem tamen erat dissuasor. *Comitialium* magnus erat numerus: eosque fuisse dies *fastos*, quod supra dixi, ita existimo, ut mihi videar affirmare posse; non enim inani quadam conjectura, sed certa in primis, ut puto, ratione commoveor. nam in Orationibus Ciceronis in Pisonem, de Provinciis Consularibus & pro Sextio, mentionem video fieri ea de lege qua P. Clodius tribunus plebis sanxit, ut *omnibus diebus fastis agi cum populo liceret.* Quod sit apertum, *fastis* quibuscum non id licuisse, quod ut omnibus liceret, lege Clodia sancitum est. quam tamen legem non fuisse observatam, demonstratum est à nobis in libro de legibus Romanis. Nec vero mirari satis possum; cum, *fastos* aliquot fuisse *comitiales* pateat; qui venerit in mentem Macrobio *fastis*, dicere, *lege agi licuisse, cum populo non licuisse; comitialibus autem utrumque licuisse.* quorum alterum vere dictum constat, *comitialibus*, inquam, & lege agi, & cum populo licuisse: quia scilicet *comitiales* erant de numero *fastorum*: itaque & illud, omnium *fastorum* commune habebant, ut lege agi posset; & hoc præter ea proprium, ut etiam cum populo posset. Alterum autem de *fastis* diebus, quibus ait *lege agi licuisse, cum populo non licuisse*, in prima parte verum esse video; in secunda qui possit non esse falsum, haud facile reperio. qui enim *fastis* agi cum populo non licet, cum *comitiales* omnes *fasti* sint, & *comitialibus* agi licuisse cum populo, jam ostendimus? Dixisset hoc modo: *fastis* omnibus lege agi licet, cum populo non omnibus licet, nihil erat, quod repre-

reprehenderes: siquidem, quod docuimus, quibusdam fastis agi cum populo poterat, quibusdam non poterat. Quibus poterat, eos si quis fastos, aut fastos comitiales diceret, non erraret; cum dies fuerit nullus comitialis, quin idem & fastus: sed comitiales potius, quam fasti, ut à reliquis fastis proprio nomine distinguerentur; & comitiales item potius, quam fasti comitiales, brevitate causa, vocabantur. Verum quia libenter, quantum in me est, Antiquitatem soleo rueri; Macrobius, à quo multa didici, quasi gratia referenda loco, ita conor excusare: ut cum fastos nominavit, de iis tantum intellexerit qui fasti vulgo dicebantur, non etiam de iis, qui etiam fasti ipsi quoque erant, comitiales tamen appellabantur. Spectavit igitur non verbi vim, quæ dies omnes, quibus prator tria verba fieri posset, sive comitiales essent, sive non, complectitur; sed consuetudinem loquendi; quod fastos nominabant eos, quibus tantum lege agi posset; cum eos quibus cum populo posset, comitiales præcipuo vocabulo mallent appellare. Quaritur hic forsas, cum comitiales omnes essent fasti, itaque & cum populo, & lege agi posset; cum populo, quia comitiales; lege, quia fasti; fieret ne simul utrumque. Negatur. nam, etiam licebat utrumque eodem die; non tamen utrumque poterat eodem tempore. Cum enim populus in forum convenisset, quid iudicibus, aut litigantibus loci relinqueretur; porro, si vacaret locus, qui tamen posset prator, aut iudices, in tanto strepitu, quantus coactæ in unum locum multitudinis solet esse, eorum, qui causas agerent, orationes attentis auribus, animisque, ut par est, excipere? sedata mente diligenter aliquid considerantibus opus est: itaque absurdum est, credere, potuisse eodem tempore & cum populo agi, & iudicii operam dari: sicuti fastis iis, qui comitiales non erant, eodem quidem die, non tamen eodem tempore, & lege adam, & senatum esse habitum invenio; sic, ut lege ageretur primum, deinde senatus haberetur: quod cum ex aliis locis, tum ex 111. & 111. epistola libri 11. ad Quintum fratrem intelligitur. Ergo, cum omnes comitiales essent fasti, non quia semper lege ageretur; sed quia semper liceret, si modo cum populo non egeretur; (nec enim utrumque simul fieri, jam diximus) ita concludemus, fastos, littera F, in Calendario notatos, jurisdictionem omnes habuisse; fastis, littera C, notatis, & jus dici & agi cum populo eodem die, non eodem tamen tempore, potuisse: ideoque fastos eos quoque fuisse dico, non ex eo, quod fieret, sed ex eo quod liceret. Hæc de fastis: supersunt nefasti. His omnino neque lege agi, neque cum populo licebat. Cum enim opponantur fastis, quorum è numero sunt comitiales; eo iure, quod omnes fasti, sive comitiales, sive non comitiales, habent, profusum cæteant necesse est. Festus etiam sic: *Die nefasto apud prætorem lege agere religiosum erat.* Causas tamen agi, & concionem haberi, & legem promulgari, licebat. nam neque causas agi, est lege agi: neque concionem haberi, aut legem promulgari, est cum populo agi. quæ probare singula magni negotii non est. Agitur lege, cum prator tria verba facit, *do, dico, addico*: qui est ultimus iudicii dies: cum vero causis audiendis prator operam dat, lege tunc non agitur. Quare fastos esse necesse non est omnes dies quibus aut pro reo, aut contra reum dicitur: sed fastum eum quidem esse necesse est, quo prator, aut qui iudicio præest, cum consilio iudicium sententiam ferre debet. Itaque in epistola 111. libri 11. ad Quintum fratrem, Ad 111. idus, inquit, dixi probestis, de ambitu, apud prætorem Cn. Demitrum. Quem tamen diem (est autem 11. Idus Februarii) fastum non fuisse, Calendarius indicat; notatur enim, ut nefastus, littera N, nec omnino de octo diebus qui ab Idibus appellantur, mense Februario fastus ullus fuit, ultimo tantum die, hoc est Idibus ipsis, excepto; qui nefastus priore, fastus posteriore parte fuit: notatur enim sic, NP. conciones licet ad populum haberentur, non tamen comitiales tantum die, sed & fasto, qui comitialis non esset, & nefasto pariter haberi poterant, no-

lo enim quemquam in eo falli, quis fortasse, *agi ad populum*, & *agi cum populo*, idem esse videatur: quæ diversa sunt. nam agebatur ad populum, cum ad populum concionem aliquis habebat, ut Gellius docet lib. 1111. c. v. Agebatur autem cum populo, ut ait Festus, cum magistratus ad consilium aut comitia vocabat, quod fieri comitiales duntaxat die licebat. Concionari autem omnibus æque diebus licuisse, exempla demonstrant. Itaque quoties aliquid S. C. erat factum, dimisso senatu, & S. C. ad populum recitato, magistratus aliquis, ut etiam privatus senator, concione ei à magistratu data, ad populum verba faciebat: nec tamen is erat dies comitialis: nam comitiis fieri S. C. aut omnino senatum haberi non potuisse, demonstratum est. & Festus hac aperte distinguit, cum ait: *Forum est, in quo iudicia fieri, cum populo agi, conciones haberi soleant.* Quo die igitur agi cum populo, eodem agi apud populum licebat: Quo autem agi apud populum, eodem agi cum populo, non semper licebat. Exempli sibi quisque notet in legendo; quod facillimum est: sunt enim infinita. Itaque puto me facere non inepte, quod iis recitandis, quæ passim exstant, contendum mihi tempus esse non existimem. Illud addendum vix videtur: Cum advocabatur concio, ut populus aliquid suffragiis, rogante magistratu, scisceret; tum actum esse cum populo, non ad populum: cum vero magistratus, aut etiam privatus aliquis, magistratu ei concionem dante, ad populum verba faciebat, non ut suffragia deinde ferrentur, sed ut aliquid exponeretur; tunc non cum populo, sed ad populum actum esse. Aliud est igitur, habere concionem: aliud advocare concionem. Habere concionem, est agere ad populum: *Advocare concionem*, si advocatur ut suffragia ferantur, est agere cum populo. ideo scripta sunt hæc apud Macrobius lib. 1. Sat. *Julius Caesar auspiciis lib. xvi. negat, nundinis concionem advocari posse, id est, cum populo agi, ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse.* Addita enim sunt illa verba, *id est, cum populo agi*; quia non semper, concione advocata, cum populo agebatur, sed interdum ad populum duntaxat. Nundinis autem, cum populo quidem agere non licuit, ex quo sequebatur, ut comitia haberi non possent: ad populum autem agere, hoc est concionem habere, certe licuit: non enim adversatur illud quod à Cicerone scriptum est, lib. iv. ad Atticum: *Ante diem x. Kal. nundina: concio bituo nulla.* Quibus verbis, id quod factum non est, non id quod non licuit, ostenditur. Nam, cum haberi nundinis comitia non possent (quod non ex Macrobio tantum, verum etiam ex Plinio lib. xviii. cap. 111. cognoscitur) propterea ne concionandum quidem P. Clodius, Appius Metellus putaverunt; qui proximis diebus, comitiorum causa, conciones habuerant. Superest de lege promulganda. id enim de tribus, quæ proposuimus, erat tertium. Ferenda legis, & promulganda non eadem ratio fuit. Ferebatur die tantum comitiales; promulgabatur etiam non comitiales, sive fastus, sive nefastus esset. Itaque C. Cato tribunus plebis rogationem de abrogando Lentulo imperio, die non comitiales, promulgavit. Cum enim & post 14. Nonas Februarii, & ante 11. Idus ejusdem mensis promulgaverit (quod ex epistola 111. libri 11. ad fratrem colligitur) comitiales die promulgare non potuit, ac ne fasto quidem. Primi enim duodecim Februarii dies nefasti omnes fuerunt. Haberi autem senatum per nefastos omnes licebat: nec per omnes tamen, sed tantum, cum res postularet, habebatur; eorum magistratum, quibus id iuris erat, arbitratu. Ita senatus in hoc præstare populo videbatur, quod agi cum populo per unum modo dierum genus, hoc est, per comitiales, quæ fastorum pars erat: haberi autem senatum per duo genera, hoc est, & per fastos eos, qui comitiales non essent, & per nefastos omnes, licebat. Erant præter ea dies aliquot promiscui; quibus totis lege agi, neque omnino licebat, neque omnino non licebat; sed partim fasti erant, partim nefasti. horum tria erant genera: alii, prima & postrema diei parte, nefasti,

media fasti; qui dicebantur *intercisi*, & in Kalendatio his duabus literis notantur, EN: quod est *endotercisi* pro intercisi. Veteres enim *endo*, pro *in*, usurpabant. itaque dixit Cicero lib. 11. de legibus: *Quos endo cælum merita vocaverint*. Et Festus notat, *endoitium*, pro initium. Varro autem lib. 111. de re Rust. *Endo suam do pro domum*. Alii priore parte nefasti, posteriore nefasti: qui notantur ipsi quoque duabus literis, NP, sed conjunctis, hoc modo NP. quod valet, *nefastus primo*, cuiusmodi fuisse dies fere omnes festos, inspecto Kalendario, cognoscitur. Nonnulli, priori parte fasti, posteriore nefasti: qui notantur sic, FP, quod, *fastus primo*, significat. quo ex genere videmus in Kalendario *Vinalia* fuisse. Dies eos, qui priore parte aut fasti erant, aut nefasti, de veteribus, quod meminimus, nemo nominat de fastis autem media diei parte, hoc est de intercisi, Varro sic lib. 5. de lingua Lat. *Intercisi dies sunt; per quos mane & vesperi est, nefas, medio tempore, inter hostiam casam, & exia porrecta, fas: à quo, quod fasrum intercedit, intercisi dies; aut quod intercisi nefas*. Patet jam, his literis, qua sunt in Kalendario, F. N. C. FP. NP. EN, sex dierum genera significari, *fastas, nefastos, comitiales, fastos primo, nefastos primo, intercisos*. Quod si cui veniat in mentem, hac dusrum literarum connexionem NP. non significari, quod nos diximus, *nefastus primo*, sed potius, *nefas pratori*: hujus opinionem, argumentum primo è conjectura, vel ex ipsa potius, ut ego sentio, ratione ductum, deinde etiam historiarum veteris infirmat auctoritas. Argumentum est hoc: Nemo, cui pauciora sufficiunt, pluribus utitur: quid opus erat, ut ii dies quibus adscriptum videmus N, nefasti esse indicarentur, duas potius literas,

quam unam, apponere? Cur NP. inquam, non N? praesertim cum nefasti dies omnes hac una litera N, notentur: sicuti & fasti, eorum quasi adversarii, una litera F, demonstrantur. Age, dicat aliquis, leve hoc esse, planeque nugatorium argumentum; quod sane mihi videtur. Contra, quid Ciceroni respondebitur? mendacine & falsitatis, quasi isdem corruptum, aut inscientem, arguemus? non ita, ut opinor, quicquam desipiet. Sunt igitur hac in epistola, *Risi*, Ciceronis verba, lib. 11. ad Q. fratrem: *Cognosce nunc idus. Decimus erat Calio dies. Domitius ad numerum iudices non habuit*. Quibus verbis cum idus Februarii, de quibus Cicero loquitur, fastum ex parte diem fuisse satis constet, quandoquidem eo die prator Domitius, ut de reo cognosceret, sententiamque ferret, in forum descendit: sequitur, ut N, quod idibus omnium mensium, exceptis Iuniis, in Kalendario adscriptum videmus, *nefastus* dies omnino significari non possit. Eodem in libro altera est epistola, qua sic incipit, *Sextius noster absolutus est ad 11. idus Mart.* qui dies, si eo die Sextius absolutus est, certe nefastus plane non fuit: Fuit autem cum ei sit adjunctum, priore quidem parte nefasti, posteriore autem fasti: sicuti & idus Februarii, de quibus proxime diximus; & omnes dies quibus in Kalendario NP. appositum animadvertimus. Aggrediamur nunc quando & de dierum ratione, & de literis, eos significantibus satis multa, atque etiam, ut arbitramur, satis vera dicta; alias, qua in Kalendario sunt, literas, ut concisas, eoque obscuriores dictiones interpretari: ut quos antiquitas capit, eorum commodis pro nostra virili parte consulamus.

CALENDARIi ROMANI EXPLANATIO.

F. Fastus dies.

C. Comitialis.

N. Nefastus.

JANUARIUS.

NON. Nona.

AGON. Agonalis. Ovidius.

EN. Endotercisus; pro, intercisi.

CAR. Carmentalis: quod sacra tum & feræ Carmentis.

Varro.

EID. Idus.

FEBRUARIUS.

LUPER. Lupercalia: quod in Lupercali Luperci sacra faciunt. Varro.

QUIR. Quirinalia, à Quirino; quod hinc Deo feræ. ad Q. fratrem lib. 2.

FERAL. Feralia, ab inferis, & ferendo. quod ferunt tum epulas ad sepulchrum, quibus ibi parentare.

TER. Terminalia: quod is dies anni extremus constitutus. duodecimus enim mensis fuit Februarius.

REGIF. Regifugium. Ovidius, quamquam est inter Ovidium, & Kalendarium, de die Regifugii controversia. Ille enim assignat ei Februarii diem xxiii. in Kalendario autem video ad xxiv. esse appositum, nec sane, si modo Regifugii dies N. fuit, videtur esse potuisse die xxiii. hoc est Terminalibus; qui NP. dies fuit, alioqui dies idem & NP. & N. fuisset.

EQ. Equitia. Varro, Festus, Ovidius.

MARTIUS.

LIB. Liberalia. Varro.

QUIN. Quinquatrus. Varro.

TUBIL. Tubilustrium: quod eo die in atrio Iustorio fa-

cerorum tubæ iustantur, Varro lib. 5. Ovidius lib. 3. Fast. & Festus.

Q. REX. C. F. Quando Rex comitiavit, Fas. Varro, Festus.

APRILIS.

CIRC. Circeses.

FORD. Fordicidia: à fordibus bubus. Bos fonda, quæ fert in ventre, quod ea die publice immolantur boves pragnantes in curiis. complures à fordibus exendis Fordicidia dicta. Varro libro 5. Ovid. lib. 4.

CER. Cerialia. Varro.

PAR. Parilia à pariendo, ut ait Victorinus Afer. Alii, Paliia, à Pale, quod eo die feræ ei dexæ fiunt. Varro l. 5. Ovid. lib. 4. Fa. Festus in verbo Pales; & Parilibus. Tibull. eleg. 6. lib. 2. Propertius in 4.

VIN. Vinalia: à vino. Varro.

ROB. Robigalia: dicta ab Robigo; secundum segetes. Varro.

FLOR. Floralia. Ovidius, Plinius.

M A J U S.

COMP. Compitalia.

LEM. Lemuria. Varro, Ovidius.

LUD. MART. IN CIRC. Ludi Marti in circo. Ovid.

Q. REX. C. F. Quando Rex comitiavit, fas.

JUNIUS.

MART. CAR. MONET. Marti, Carnæ Dex, Monetæ Junoni. Macrobius, Ovidius.

IN CAPIT. In Capitolio,

VEST. NP. PR. Vestæ, nefas pratori.

MAT.

MAT. Matti Matutz, *Ovidius*.
Q. S. T. D. F. Quando stercus defertur. *Varro, Festus, Ovidius*.

JULIUS.

POPULIF. Populifugium; pro, populifugium.
APOLLIN. Apollinares.
MERCK. Merkatuz.
VICT. CÆSAR. Victoriz Cæsaris.
NEPT. Neptunalia.
FUR. Furinalia.

AUGUSTUS.

FER. Feralia.
HISP. VIC. Hispaniam vicit.
PORT. Portunalia.
VIN. F. P. Vinalia. Fas pratori, *Varro, Plinius*.
CONS. Confualia. *Plutarchus*.
VOLC. Volcanalia. *Varro*.
OPIC. Opiconsiva. *Varro*.
VOLT. Voltornalia. *Varro*.
H. D. ARA. VICTORIÆ. IN. CURIA. DEDIC.
EST. Hoc die ara Victoriz in curia dedicata est.

SEPTEMBER.

FER. NEP. Feriz Neptuno.

F. EQUOR. PROB. Feriz equorum probandorum.
Valerius Max. lib. 11.
LUD. CIRC. Ludi circenses, in Augusti die natali.
Suetonius, Dio.

OCTOBER.

MEDITR. Meditritinalia, à Meditritina dea. *Varro*.
AUGUST. Augustalia.
FONT. Fontinalia. *Varro*.
ARM. Armilustrum. *Varro*.

NOVEMBER.

EPUL. INDICT. Epulum indictum.
LUD. PLEB. IN. CIRC. Ludi plebeji in circo.
Suetonius.

DECEMBER.

AGON. Agonalia.
SAT. Saturnalia. *Macrobius*.
OPAL. Opalia. *Varro, Macrobius*.
DIV. Divalia. Diva Angerona dies festus. Is dies à *Varro* ne lib. 5. de ling. Lat. appellatur Angeronalia, ab Angerona, cui sacrificium fit in curia. *Macrobius, Saturn. I. xii.* Kal. Jan. feriz sunt diva Angeronæ, cui Pontifices in facello Volupia: sacrum faciunt.
LAR. Larentinalia. *Varro, Ovidius, Plutarchus*.

MENSIIUM ROMANORUM

E T.

ATTICORUM RATIO

AUTHORE SCHOTTO. S. I.

ANNUM mensibus xii. omnes distinguere. Menses vero xxx. aut amplius diebus. Dies vero horis secantur, & noctes. Sic tempora dividuntur, continenterque ac vicissim transeuntes decurrentesque fluunt. Notum id ænigmate decantato, sive Cleobuli Lindii, sive, ut Suidas tradit, ejus filiz Cleobulina, cujus initium est:

Ἐστὶ ὁ πατήρ, παῖδες δὲ δωδέκῃ, τῶν δὲ ἑκάστω
ἡαίδος τελευτήν.

Annum faciens unicum patrem duodecim filiorum, quibus singulis triginta numero filia fuerunt, partim candida, partim

fusca & atra: omnes quidem immortales, & tamen morientes: significans anni filios esse menses: eorumque filias dies noctesque, vel dies tum serenos, & nubilos, tum prosperos adversosque, pratercuntes quidem, semper tamen recurrentes.

Romanorum autem mensium ordo notus, à Januario hodieque ducto initio. Attici, à junio mense, quo solstitium est æstivum, auspicabantur annum: sic per quadrantes tempora dividendo, menses digerebant, ut laterculo mensium Atticorum per iv. anni tempora edito, lib. *De temporum emendatione* Scaliger docuit. Male enim menses autumnales & hibernos Gaza digessit, ut hic ostendam.

MENSES Jof. Scali- gero.	Æſtivi.	{ Junius Julius Augustus }	Atticis	{ Ἑκατομβίαιον ab Hecatombis ſacrificiis Μεταγρεῖναιον à Metagritiis Apollinis ſacris Βοηδρομιαιὸν à Boëdromiis ſacris }	
	Autumna- les.	{ September October November }	Atticis	{ Πυανεῖαιον Μαιμακτηρεῖαιον Ποσειδεῖαιον }	qui Gaza ſunt { October September December
	Hiemales	{ December Januarius Februarius }	Atticis	{ Γαμηλιῖαιον Ἀνθεστηριῖαιον Ἑλαφβολιῖαιον }	at Gaza ſunt { Januarius November December
	Verni.	{ Martius Aprilis Majus. }	Atticis	{ Μουνυχίαιον à Munychiis Dianæ ſacris Θαργηλιῖαιον à Thargeliis feſtis Σκιροφορεῖαιον à ſacris umbraculis. }	

DE MENSIBUS ROMANIS

& Atticis. Itemque Ægyptiis.

Ac denique Belgicis nominibus.

Romani primum à Martio menſe annum inchoabant, hoc eſt à verno æquinoctio, poſt additis duobus menſibus, à Januario ductum initium. Athenienſes à Junio menſe anni ducebant principium, quo æſtivum eſt ſoliſtitium. Alii aliunde inchoarunt annum: nos hic Romanum ſequemur ordinem menſium.

I. JANUARIUS.

Atticis Γαμηλιῖαιον, ut Gaza putat, qui December eſt Jof. Scaligero.

Gamelion Suidas interpretatur, eumque ſecutus Theodorus Gaza, ἀπό τῆς γάμου, quæ vox nuptiarum, quæ Junoni ſacræ, ſignificat, ut & menſis iſte Junoni & Jano conſecratur. Hinc tot illius Dæ cognomina, quæ Lilius Gyraldus collegit. Inter alia Γαμηλία dicta eſt à nuptiis: Latini vero Jano pronuba, cui inclita jugalia cura, &c. Cecrops Athenis docuit præſeſe Junonem huic menſi, eoque colî nomine, & hoc menſe eidem ſacrificari, ut Euſtathius in 6. Iliad. & ex eodem Varinus Camers, aliique. Ægyptiis Τοῦσι, ut ait Theon in Arati Phænomena, Belgis Januarius.

II. FEBRUARIUS.

Ἑλαφβολιῖαιον

Elaphebolia ſacta in honorem Dianæ venatricis peragi ſolita hoc menſe, ſed quo die, incertum. Ἑλαφβολιῖαιον pro venatore Homerus dixit Iliad. 18. ab iſtu cervi. Plutarchus vix horum duorum meminit menſium, ſed colligit plura Gaza hic è Thucydide, Ariſtotele, ac Theophrasto. Ægyptiis dictus hic menſis Μεχέρις, Belgis Eprectel / Germanis Herung / ut fere Græcis, à cornuum mutatione.

III. MARTIUS.

Μουνυχίαιον

Munychia Athenarum pars eſt maritima, ab historicis celebrata, & Strabone lib. 9. qui & Dianæ meminit Munychia, quæ in urbe Joniæ Pygela, non procul Epheſo, colebatur. Vide in Atticis Pauſaniam, & in Dianæ cognominibus Gyraldum, itemque Commentarium de anno & menſibus ejuſdem. Th. Gaza Martium eſſe demonſtravit, æquinoctii ratione. Phavorinus quoque Camers ex Harpo-

IV. APRILIS.

Θαργηλιῖαιον

Sacer hic Apollini & Dianæ menſis fuit, quod eodem è Latona nati, Athenæque eodem luſtrari ſolita, & Thargelia celebrata, frugumque primitiæ oblata, utpote ſole calefactæ atque è terra productæ. Θάρω enim caleſcio, γῆ terram designat. Olla Θαργηλιῖαιον dicta: ſic in Socrate Laërtius, Suidas, Heſychius, Varinus, & alii. Plutarchus in Camilli vita, de neſciſtis diſſerens diebus, Trojam captam ait die vigefimoquarto Thargelionis, ex authoribus Ephoro, Calliſthene, Damaste, & Phylarcho. Lege & Dionyſium Halicarnaffenſem lib. 1. Antiquitatum Rom. qui locus doctos viros ad hanc diem valde exercuit. Torſit & Gazam, quali Ephorum ſecutus ſit Dionyſius, erraveritque cum tribus illis teſtibus; ſed uerum hoc loco Xylander in extremo Plutarchi Viſitarum, quas Latine reddidit. Vide Emiliū Potum ad pag. 28. Dionyſii Halic. à ſe Latine facti, ubi Sylburgius quoque cum Xylandro ἐπιδήξασθαι legit, pro ἐπιδήξασθαι. Locum otioſum expendit. Ab Ægyptiis dictus hic menſis Φαρμοῦβι, Hebræis Zio vel Ziff. Belgis, ut Latine, den April. Gallis April.

V. MAJUS.

Σκιροφορεῖαιον

Σκιροφορεῖαιον, quaſi σκία σκερὼν, id eſt, umbraculum. Hoc enim, quia ſolenni pompa ex arce in ſacrificiis deſcebat, menſis nomen invenit, ſignumque ædificiis dabatur. Vide Ariſtophanis Scholia initio ἐκκλησιαζουσάν, & illius verbis, Suidam, & Gyraldum de anno & menſibus Commentario. Plur. in Ageſilao, ſœdus iſtum ait cum Spartaniſ, excluſis Bæotis, xiv. die Scirophorionis. Cladem vero ad Leuctra, quinto die Hecatombæonis accepſiſſe Spartanos, idem reſert. Παχύν dictus Ægyptiis, Hebr. Sivan, Sabbæ Joſepho, Belgis den May / Gallis le May.

VI. JUNIUS.

Ἑκατομβαίον

Primus hic Atticorum mensium, ut diximus, fuit, in quem solstitium incidit aëstivum. Plut. in Thesei vita Cronium quasi Saturnalem dictum refert antiquitus. A Macedonibus vero Loum, ut in Alexandri vita prodit: à Bœotis vero Hippodromium, ut idem in Camillo ait. Ægyptiis Παννί, Belgis Brachman / quasi à pascuis. Germanis Brachman / ut nobis etiam Bractemacit.

VII. JULIUS.

Μεταχθηνίον

Atticis Μεταχθηνίον, Latinis etiam Quindilis, quod quintus sit à Martio, unde annum Romani inchoabant. Metaginia Apollinis sacra mensi nomen dedisse, author est Suidas. Bœoti Panemon, Syracusani Carnium nominabant, ait Plut. in Nicia, & Camillo. In ejusdem tantum Demosthenis vita male quidam Majum vertunt. Idem rursus in Poplicola Septembri mensi, non Julio aptasse videatur, nisi aut memoriæ vitio peccarit, aut mendosus ille locus est. Nam ibi Idus Septembris tribuuntur plenilunio Metaginionis. Gyraldus, H. Junium hic, ceterosque exerce. Belgis dictus Spymacit / Hebrais Ab, Gallis Jueillet.

VIII. AUGUSTUS.

Βονδρεμιάον

Sextilis & hic antea nominatus, quasi à Martio sextus, ut & insequens à septimo numero September, & sic deinceps. Βονδρεμιάον à Βονδρεμιάω, quod est auxilium festinato fero. Hinc sacra Βοεδρομία, de quibus in Theseo Plut. Suidas, & alii. Fuisse autem proximum Μεταχθηνίον, discas à Plut. in Aristide, ubi de pugna Plataicæ tempore verba facit. Plura Gyraldus hic, ubi & de Deo silentii Harpocrate à Plut. de Idide & Osiride agit. Ægyptiis Μεσών, Belgis Deshmactit / Gallis Augusti.

IX. SEPTEMBER.

Μαιμανθησίον

Gaza, at hic Scaligero est October.

Atticis sic dictus, μαιμῶν est impetum facere, & Jupiter cognomento Μαιμακτης dictus, teste Gyraldo: vel à tempestuato imperio, vel contra, quod placari possit. Sic Græci litteratores. Suidas Atheniensium quintum esse mensum tradit, sed fugit hominem ratio, ni fallor. Quintus enim esset à Junio: quin & Januarius esse existimat: unde & Varinus hausit, sed ab utroque Gaza dissentit. Arrianus lib. 11. Expeditionum Alexandri, hoc mense victum scribit Darium pugna Issica. Bœotis dictus Alacromenius, & Βοεδρομίωνi successisse Plut. ait in Aristide. Ægyptiis Θάθ Thoth, Chaldaeis Tisri: Belgis Herfmacit / quasi autumnalis primus: aliis Herfmacit ab hordeo, vel Exeltmacit.

X. OCTOBER.

Πυανεψίδον

Sic Gaza, & Josepho Scaligero September.

Dictus à Pyanepsis sacris, ut Harpocraton, & ex eo Suidas ex Lycurgi oratione docet, quæ sacra Apollini fiebant, coctis leguminibus, quæ πύανα dicebantur, quasi

πυανίφα, ut notat Eustathius in vigesimum secundum Iliad. Vide & Plutar. in Theseo. Bœotis Damatrius dictus: Ægyptiis Φααθί, ut in Idide & Osiride Plutar. ait, Belgis Bractemacit est reymnat.

XI. NOVEMBER.

Ἀρθεσμεσίον

Gaza, at hic Scaligero Januarius est.

Theodorus Gaza Atticum hunc Novembri apposuit, sed non assentitur Xylander ad Vitas Plutarchi, hunc Martium fuisse opinatus. Suidas & Varinus octavum hunc esse mensum asserunt, sed is Januarius esset à Junio numerando. Plutar. in Sulla vita, Athenas ab eo captas ait Kalendis Martiis, qui dies maxime novilunio, id est, principio Anthesterionis conveniat. Et Appianus lib. 11. bellorum civilium, medio Anthesterionis aptat Martias Idus, quibus percussus C. Cæsar. Idem Plut. in fine vitæ Arati Anthesterionem cum Dasilo eundem facit, & Alexandrum Magnum sub finem Dasili extinctum ait. Sed Suidas Dasium Junium mensum exponit, quo de Gyraldus consule. Xylander putat Dasium Sicyoniorum mensum ab eo diversum esse. Vide Adagia in Zenobio, Suida, & Erasmo: Ite foras Cares, non amplius Anthesteria: & Hedera post Anthesteria: Ægyptiis Ἀβύς, Chaldaeis Kasseu. Belgis Glachmacit est, ut Gallis Novembre.

XII. DECEMBER.

Ποσειδεάον

Gaza, Scaligero November.

Quasi Neptunium dicas, Suidæ & Gaza December est. Plut. in Cæsaris vita solstitium hiernum ei tribuit, quod in finem Decembris fere incidit. Ægyptiis Χοιόχ, Chald. Teberh. Belgis wintermacit / quod de tribus mensibus hiemalibus sit primus.

DE DIEBUS ROMANORUM
GRÆCORUMQUE.

Primus mensis cujusque dies, ut Romanis Kalendæ dictæ, sic Græcis Νεμυλία, quasi Novilunium dicas, quod in mensibus lunæ cursum potissimum observarent, ut Romani solis rationem haberent. Luna itaque mensum incipiebat & finiebat. Ultimus dies Ἐπικαιρέα, id est, vetus & nova, dicebatur, quod inter elapsum & proxime sequentem mensum intercederet. Plutar. in Solone pulchre hoc interpretatur: ejusque comparatione Fortunæ instabilitas elegantibus Sophoclis versibus exprimitur in vita Demetrii. Reliqui mensis dies in tres decadas dividuntur. Prima dicitur ἱσαμένε μηνίς, instantis vel ineuntis mensis: altera μετέντε, vel ὀπί δεκά, medii, vel supra decem: tertia ὀθιόντε, λήγοντε, vel ἀπέντε, præcipitantis, desinentis, exeuntis.

Apud Romanos M. Terentius Varro togatorum doctiss. & Naso à fastis DIES partiantur in festos & profestos: item in comitiales, nefastos, & intercalos: de quibus copiose differunt post Macrobius, lib. 1. Sat. cap. 16. Paul. Manutius in Kalendarium vetus Roman. Onuphrius Commentariorum in fastos Capitolinos lib. 1. cap. 6. De anno & ejus partibus, item Th. Gaza de mensibus, Lilius Gyraldus, Had. Junius de anno: & nuper Pet. Castellanus, Medicus, & Græcæ litter. Lovanii Doctor. libro de fastis Græcor. per erudito: ac denique J. Lalamentius, de VII. gentium cum Rom. collato anno. Parcā itaque nperam, & eo lectorem ablegabo, ubi explere sitim queat. Antiqui enim fastorum interpretes, L. Cræcius Aspinentius, Q. Fulvius Nobilior,

lior, Masurius Sabinus, Babius Marer, Cobe, Labeo, Julius Modestus, P. Rutilius Geminus, T. Nisus, aliique temporani injuria penitus interdicere.

DIERUM HEBDOMADIS VOCABULA
à septem planetis ducta.

Dies Lunæ, Græcis ἡμέρα σεληνία, Belgis Maendach: Germanis Mondach.

Martis, Ἀρσὺρ, Belgis Dinsdach: quasi à dinghen / Germanis Erchtach.

Mercurii, Ἑρμῆς, Belgis Woensdach / Germanis Mittwoch.

Jovis, Διὸς, Belgis Denderdach / à Jove Tonante, Germanis Donnerstag / Phinslag.

Veneris, Ἀφροδίτης, Belgis Vrydach van vryen. Germanis quoque Freytag.

Sabbati, Saturni, Κεφύς, Belgis Saterdag à Saturno. Germanis Samstag.

Solis Dominicus, κυριακή, Sondag à Sole vocatur. Antiqui à septem planetis, ut vides, indiderunt nomina etiam Germani & Belgæ, ac Celta septem diebus hebdomadis: sed Ecclesia dies illos nominat ἑορταί, hoc est *ferias*.

Ἡμέρη ἑορτῆς, prima feria, Dominicus.

ἑορτῆς	{	δεύτερη, secunda	} feria
		τρίτη, tertia	
		τετάρτη, quarta	
		πεντή, quinta	
		ἑκτή, sexta	
		τὸ σάββατον, sabbatum.	

F I N I S.

I N-

I N D E X R E R U M E T V E R B O R U M M E M O R A B I L I U M.

Literæ *a, b*, columnas paginarum in
Paralipomenis designant.

A. A litera quid significaverit in comitis legum. 467 Abaris Scythia, Scythia filius. 117. b Abeona dea sic dicta quod abeundi facultatem præstaret. 174 Abicere, adicere, &c. unico, i, more antiquo. 579 Abolita vestis militaris. 391 Absolutionis formula quæ? 691. ejus nota litera A. 690 Acation, genus veli. 740 Acca Laurentia, sive Larentia, quæ fuerit. 163. 180 Acca Tarrutia, eadem quæ Flora à plurimis putatur. 163 Accensi qui? 724. 725. eorum munus. 501. unde sic dicti. 539. 540 Accipilatio quid? 661 Accia ab Apolline serpentis formam gerente grævidæ facta fabula. 109. a Accinctus pro milite. 714. b Accretionis jus. 659 Accumbere deorum est, discumbere hominum, recumbere ferarum. 365. a Accumbere & cibum capere quomodo soliti fuerint Romani. 363. 364 Accusare quibus licitum fuerit, & quibus non. 685 Accusatio propriè quid fuerit. 689 Accusatio triplex. 658. 659 Accusationis instituenda ratio apud Romanos. 685 Accusator quis fuerit dictus. 685. in crimine repetundarum diem longiorem ad accusandum posebat. 686 Accusatoris officium quod? 690. principia, narratione, conventiones, & perorationes, quales fuerint. 689 Acerra quid? 230. 453. 585 Aciem quo modo in usus uerint Romani. 732 Acinaces, quales telum. 766. b Acroteria qualis pars navis. 738 Actiaca victoria Augusti. 303. a. b Actio damni quæ? 675. de libertate quæ? 676. de ventre cognoscendo. ibid Actio vindicationis duplex, una possessionis altera domini. 669 Actio uxoria ut differat ab actione de dote. 676 Acti. nes alie stricti juris, alie bonæ fidei. 669	Actiones arbitrariæ quæ? 675 Actiones malefactorum triplices. 675 Actionis instituenda ratio apud Romanos. 684 Actionis sive litis intentio quomodo fieret. 671 Allionum mistarum formula quæ? 676 Allionum varia divisio & multiplex differentia. 668. & seqq. Alluaria, naves celeres. 741 Alluarii qui? 541. a Alluarii limites qui? 622 Allus quid? 584 Allus in comædia quid? 331 Allis muliebris duplex usus. 430. a Addicti, proprium fore vocabulum, quo condemnatum significant. 760. a Addictio quid? 680 Addictus quis? 680 Adeona dea sic dicta, quod adeundi facultatem præstaret. 174 Adigere arbitrum, quid? 694 Adonis Veneris minister. 132. unde sic dictus. ibid. Adoptionis formula quæ? 666 Adorantes deos erecto corpore stabant. 237. a Adorare, idem quod agere apud antiquos. 589 Ad pileum vocare, Proverb. 77 Adulteri crimen, & varia in illud pœna. 640. a. b. & seqq. Adulterii reus inter milites recipi non poterat. 771. b Adscriptitii quinam milites? 726 Advocatus sive quis & à quo primum in sinus. 525 Adyton, secretum & penetrale sacrum. 87. b. solis sacerdotibus referebatur. ibid. Edes Apollinis Medici. 113. Dianæ. 114. Dijovis. 106 Edes duæ Jovis in Capitolio. 106 Edes Honoris & Virtutis. 20. b. quo anno condita. 21. a 167 Edes Jovis Imperatoris. 105 Jovis Propugnatoris. 107 Jovis Tonantis. 106 Jovis Victoris. 105 Vejovis. 106 Junonis Monetæ. 110 Junonis Sospitæ. 111 Magna Mæris Idææ. 97 Martis. 20. a Minervæ Chalcidica. 47. 3 Opis sive Telluris. 96	Portumni, duæ Romæ. 150 Salutis. 34. a. b Saturni in clivo Capitolino. 96. cur ararium factum fuerit à P. Valer. Poplicola. ibid. & 99. a Serapidis & Isis. 26. a. b. ad hanc mendici sepe petere solebant. 27. a Rediculi. 20. a. b Edes sacræ cur templa dictæ fuerint. 82. qualibet suas certas leges habuerunt. 97 Edicula quid? 83 Edicula genii Liberatorum & Larium. 152 Ediles cereales qui & unde sic dicti. 513 Ediles curules qui fuerint & unde sic dicti. 513. horum munus. ibid. Ediles plebis primum dum creati. 512. eorum officium. 513 Edilis propriè quis dictus. 512 Edilitis dicti qui adilitatem gesserant. 494 Editui vel aditumi qui? 228. 229. a. Gracæ isegphaxæ nominantur. ibid. Editumus, non aditus dicendum. 228 Egeria nympa, Numa Pompili uxore. 150 Egeria lucus. 150. templum. ibid. Egiocius, locus ubi Jupiter nutritus dicitur. 102 Egis pectoris ornamentum. 414. a Egyptus per Isidem & Serapidem cultum & terram significabant. 26. b Emilia tribus. 471 Eneas quomodo in Italiam pervenerit? 2. Lavinium Latini Regis filiam in matrimonium accepit. ibid. hæres Latini relictus. ibid. Jovis indigetis nomine fuit consecratus. 102. in Latio maximè demonstratum cultum auxit. 191 Eneas Sylvius quamdiu Albano regno præfuerit? 2 Erarium fieri quid sit? 462 Erarium quid & unde sic dictum. 516. b Erarium militare Augusti. ibid. Erarium suum cur in æde Saturni esse voluerint Romani. 517. a Asculapius medicina inventor. 165. a. primus specillum invenit, vulnusque obligavit. 163. nobili medicis incertis parentibus natus. ibid. quare ratione colicæ perit. ibid. huic gallinæ immolabantur. ibid. cur bacillum nodosum habens in manu pingatur. ibid. cur laus ea coronetur. ibid. ejus cultus, sanum statum, &c. 165. a. b. 166. a. b. & 167. a. b. Asculapio cur de capra in primis res divina fieret. 232. 250
--	--	--

D d d d d
A s c u

<i>Æsculapius tres recenset Cicero.</i>	163	<i>Alta semita.</i>	13	<i>Anna Perenna à Romanis culta.</i>	164. ejus
<i>Æstimatio litis, quale judicium.</i>	691	<i>Altaria superiorum tantum deorum erant, ara diis superis & inferis consecrabantur. 85. unde sic dicta.</i>	ibid.	<i>festum quando celebratum.</i>	164. 259
<i>Æstima, pro æstimatione.</i>	582	<i>Altus, pro nobili.</i>	76. b	<i>Anguina, sunt.</i>	740
<i>Ætas militaris quæ?</i>	712. a	<i>Amalthæa capra.</i>	102	<i>Anquistio quid? 695. ejus formula.</i>	ibid.
<i>Æthiops obviis Cassio & Bruto in aciem proditurus eventum pugne præsignificavit.</i>	203	<i>Ambrosiales hostiæ quæ? 231. 299. 300.</i>	300.	<i>Ansa summa pars clavi.</i>	739
<i>Ævitas, senium.</i>	577	<i>Ambrosiales sacra cur instituta & quomodo celebrata. 299. sunt eadem quæ Ambrosiales.</i>	300	<i>Anseres sacri in sacello Junonis alebantur.</i>	305
<i>Ἀγία, & repotia, ut differant.</i>	433. b	<i>Ambegna vel ambiegnæ, quales hostiæ.</i>	231	<i>Anni nomen quàm multiplex apud veteres.</i>	244. a. b. 245.
<i>Agathyrsi populi Scythia.</i>	115. b	<i>Ambrosiales ovis appellabatur quæ superioribus & inferioribus est dentibus.</i>	ibid.	<i>Anno triplici Romani diverso tempore usi.</i>	235
<i>Agæa qualis locus in navi.</i>	738	<i>Ambire quid?</i>	497	<i>Annulus aureus nota equestris dignitatis.</i>	74. b
<i>Agelæi Regis memorabile factum. 86. b</i>	86. b	<i>Ambitus propriè quid?</i>	585	<i>Annulus pronubus.</i>	424
<i>Agénoria dea, & unde sic dicta.</i>	175	<i>in Ambitus crimine quænam formula ferretur.</i>	685	<i>Annum Solarem cur vertentem dixerint.</i>	236. cur magnum.
<i>Aggeris nomen tripliciter ab antiquis sumptum.</i>	734	<i>Ambrosia quale festum apud Græcos.</i>	293	<i>Annum Romani à Martio ordiebantur.</i>	235
<i>Aggredi, pro aggredi.</i>	474	<i>Amburbales, sive amburbiales hostiæ quæ?</i>	231. 300	<i>Annus Eudoxi.</i>	245. b
<i>Aglaia, una ex Gratii.</i>	135. b	<i>Ambustaneus, avis.</i>	447. b	<i>Annus Hippiocratis, quot dierum fuerit.</i>	ibid. a
<i>Agnati & gentiles ut differant?</i>	571	<i>Amphitheatra quomodo constructa.</i>	315	<i>Annus Julii Cæsaris quot menses & dies habuerit. 236. 238. 245. ejus descriptionem adhuc hodie sequimur.</i>	ibid.
<i>Agonalia qualia festa, quando celebrata, & unde sic dicta.</i>	251	<i>Amphitheatrum Latinis visorium.</i>	317. a	<i>Annus Lunaris.</i>	236. 244. b
<i>Agonensis porta.</i>	ibid.	<i>Amphytape quales vestes.</i>	391	<i>Annus Metonicus quis & unde sic dictus.</i>	245. a
<i>Agones, antiqui montes.</i>	ibid.	<i>Ampliatio quid & in quibus causis adhiberetur. 690. ejus formula. ibid. nota, N. L.</i>	ibid.	<i>Annus Numa quot dies & menses habuerit.</i>	235. 236. ejus descriptio.
<i>Agones Capitolini à Domitiano instituti.</i>	340. ut & Agones Albani.	<i>Ampliatio & compendinatio in quo differrent.</i>	691	<i>Annus Platonicus.</i>	245. b
<i>Agones, ludi Græcorum.</i>	251	<i>Amptuare quid?</i>	218	<i>Annus Romuli quot menses & dies habuerit. 235. ejus descriptio.</i>	237
<i>Agonia, sive Agonalia quando celebrata.</i>	259. 272	<i>Amula vas lustrale.</i>	231	<i>Annus Romanorum in quo à Græcorum anno differret.</i>	236
<i>Agonia sacrificia.</i>	251	<i>Amulus regnum, quod fratri Nemetori debebatur, per fraudem occupat.</i>	2	<i>Annus Jovi consecratus.</i>	244. b
<i>Agoniam antiqui Hostiam dicebant.</i>	ibid.	<i>Anaïhemata facere, templo dedicare. 90. a</i>	90. a	<i>Annus pro annona.</i>	227
<i>Agonius deus.</i>	ibid.	<i>Avatibata, donaria.</i>	89. b	<i>Annus tyrocinii quis?</i>	400
<i>Agrippa quot annos Alba præfuerit.</i>	2	<i>Anchora quid & unde sic dicta. 739. sacra quæ?</i>	ibid.	<i>Annus novus sic dictus à Romanis.</i>	245. b
<i>Ἀγχιγεῖ.</i>	262. a	<i>Anchorale quid?</i>	740	<i>Antecessores juris qui apud Romanos.</i>	555
<i>Ajus Locutius qualis deus & unde sic dictus.</i>	186	<i>Anclabria, qualia vasa?</i>	231	<i>Anteana quid apud veteres.</i>	368. 369
<i>Aibura, mergus.</i>	370. b	<i>Anclabris mensis sacris ministeriis apta.</i>	ibid.	<i>Antemnia lignum transversum in malo.</i>	ibid.
<i>Ἀκίσεθ, qui satiari nequit.</i>	ibid. a	<i>Anclare, antiquum, pro ministrare. ibid.</i>	ibid.	<i>Antemon, genus veli.</i>	741
<i>*Ἀκκῆτις, jentaculum vel prandium.</i>	361	<i>Anus Martius IV. à Romulo Rex, primus Romæ templum dedicavit.</i>	156	<i>Antepilani qui fuerint?</i>	732
<i>*Ἀκκῆτος, merum.</i>	ibid.	<i>Anus, ἁγῶς, qui aduncum habet brachium.</i>	382. b	<i>Anteflari, id est, testem sumere.</i>	758
<i>Ala, exercitus equitum ordines.</i>	733	<i>Anyle quale sentum. 218. 258. Numa regnante cælo delapsum.</i>	258	<i>Anteflari auriculam imam actor in anteflacione memoriæ causâ agebat.</i>	ibid.
<i>Alba Longa ab Aescanio condita.</i>	2	<i>Angari qui?</i>	543. b	<i>Anteverta dea.</i>	173
<i>Alba quamdiu Albano regno præfuerit.</i>	2	<i>Angerona, silentii dea. 175. hujus simulacrum quale fuerit.</i>	ibid.	<i>*Ἀνθῆσιον idem mensis qui Aprilis apud Athenienses.</i>	264
<i>Albani regni initium. 2. ejus Reges quot & qui.</i>	ibid.	<i>Angeronalia, festum divæ Angerone.</i>	295	<i>Antiqui ante inventionem ferri ære terram colebant. 79. quippiam divinitus inesse somnii crediderunt. 88. a. somnia leto corpore oblatisque victimis expiabant.</i>	89. b
<i>Albedo victoriam significabat.</i>	275. b	<i>Angeronia dea unde sic dicta.</i>	295	<i>Antlia quid?</i>	739
<i>Albesia, qualis fuit.</i>	767. b	<i>Anguem Epidaurii pro Æsculapio coluerunt.</i>	163	<i>Antonius occisi Ciceronis caput in Rostris ponit curavit.</i>	453
<i>Albogalerus, flammis Dialis pileus.</i>	209	<i>Angues pro genitiis locorum apud veteres habitati.</i>	154. a. b	<i>*Ἀντοδοσία.</i>	419. a
<i>Albo rete aliena bona oppugnare quid. 73. b</i>	73. b	<i>Angusticlavii qui fuerint.</i>	407	<i>Apere antiquis idem quod comprehendere.</i>	209
<i>Album cur optime conveniat iis qui sepe linuntur.</i>	441	<i>Angustus clavius fuit equitum Rom. proprius.</i>	ibid.	<i>Apes quid Dion & Pompejo Magno portenderint.</i>	202
<i>Album pro bono.</i>	275. a	<i>Anienfis tribus, unde sic dicta.</i>	474	<i>Apex sacerdotum insignis.</i>	209
<i>Album senatorum quid & unde sic dictum?</i>	74. b	<i>Animadversio fuit multa, panæve legitima, executio.</i>	691	<i>*Ἀφροδίτη Venus.</i>	264
<i>Alcmena Herculem parturiens.</i>	160	<i>Animadversiones militum R. duplices & quid singule.</i>	748. 749	<i>Apis Deus.</i>	188
<i>Alea antiquius Mercurio fuit dicata.</i>	116. b	<i>Animæ gradus summus est animus.</i>	69	<i>Aplustria, navium ornamenta.</i>	741
<i>Alea legibus Romanis penitus interdicta. 309. a sumpta pro quolibet ludo Fortuna.</i>	ibid.	<i>Animæ gradus in omni uni ersaque naturæ tres, & qui secundum Varronem.</i>	ibid.	<i>Apophoreta plerumque cum xenii & strenis confunduntur.</i>	30. a
<i>Alesto una è Furiis.</i>	155	<i>Animales hostiæ quæ?</i>	231	<i>*Ἀρκεῖδες ἡνίκῃ.</i>	275. a
<i>Alexander Severus sanxit ut viri in universum inanes non haberent, & matronæ contentæ esse deberent uno reticulo, atque inauribus & bacato monili.</i>	80. a	<i>Animas errare, quamdiu in sepulta corpora jacerent, credebant veteres.</i>	444. a	<i>Apolinæ ludi. 284. eorum origo.</i>	339
<i>Alexandrii pueri.</i>	176. b			<i>Apollines quatuor Cotta apud Ciceronem statuit.</i>	ibid.
<i>Alid, pro aliud.</i>	70. b				
<i>Aladus, alius Romulus Sylvius, quot annos Albano imperio præfuerit.</i>	2				
<i>Allecti senatores qui?</i>	491. a				
<i>Allenfis dies quæ, & cur atra dicta.</i>	285				
<i>*Ἀνοτερεῖς, joi.</i>	293				

statuit. 112
 Apollinis & Martis fabula. 114. a
 Apollinis varia cognomina & otacula celestia. 114. & seqq.
 Apollo Diana frater. 112. inventor Medusina. ibid. ejus simulachrum. 113
 Apollo unde Aetiacus dictus. 115. a
 Calixpeus. 113
 Deliaeus. 115. a
 Hyperboreus. 115. b
 Aetiacus. 116. a
 Medicus. 113
 Palatinus. 113. 115. a
 Sandaliarius. 113. 117. b
 Sossianus. 113
 Thysianicus. ibid.
 Toris. ibid.
 Ars & scire quid? 215. a
 Apothecis Romanorum Imperatorum. 214. a. b. & seqq. pro. rie quid? 214. a. ejus ritus. 215. a. b. quam antiqua illa consuetudo. ibid.
 Apparietores quinam fuerint apud Romanos. 77
 Appia via longissima omnium viarum. 20. a
 Appius Caeus primus senatum libertinorum filius iniquavit. 73
 Aprilis mensis, die & que in eo festi. 264. fuit secundus anni mensis. ibid. unde sic dictus. ibid.
 Apsus proprie quid dicatur? 209
 Aqua & ignis cur in nuptiis adhiberentur. 267.
 Aqua & ignis, Veneris comites. 434. a
 Aquagium, quasi aqua agium. 62. a
 Aqua munda vino diluendo adhibita. 384. a. b
 Aquapluvia manus nocens quae? 585
 Aquam arcuato opere primus in Urbem perduxit Appius Claudius. 85
 Aquaria provincia. 64. b
 Aquarioli, lex & dds. ibid.
 Aquatio castrensis. 62. b
 Aqua danda vendendo & jus censorum aut a dilium curulum fuit. 58
 Aquaductus quid? 584
 Aquaductus in Urbe Roma. 58. 62. a. b. eos qui violabant, graviter puniebantur. 58
 Aqua impetrata jus neque heredes, neque emptorem, neque nullum novum dominum sequebatur. 58. 62. b
 Aqua quando primum in urbem Romam per aquaductus derivata. 58. 62. a
 Aquila precipuum signum in exercitu Romano fuit. 721. 722
 Aquila quando praeberet omen futuri boni. 201
 Aquileges & aquilices qui? 61. b
 Agummarium, vasulstrale. 231
 Aqua operam praebens familiae duae erant. 58. ha. diuise in aliquot species ministeriorum. ibid.
 Aracornea, sive cornuta, Apollinis Delia, in qua nullum animal sacrificabatur. 114. a. b.
 Ara Dei Consi. 288
 Ara Honori erecta. 21. a
 Ara Jovis Elia & Numa Pompilio extructa. 104
 Ara Jovis Herci. 22. a. 108. a
 Jovis Inventoris. 103

Jovis Pistoris. 105
 Jovis Viminis. 107
 Ara Junoni Sororia ab Horatio in expiationem cedis sororis suae consecrata. 110
 Ara Opis & Ceres in vivo Jugatio. 287
 Ara Victoriae semper in senatu posita. 134. b. 289
 Ara maxima, in qua Hercules obtulit. 161
 Ara dux fucris & inferis consecrabantur, altaria superiorum tantum deorum erant. 85
 Ara dux in scien erecta, sed diverso discrimine. 90. b
 Ara in sepulchris aut prope sepulchra erigebantur. ibid.
 Ara in solabiles antiquis erant. 21. b. eorum immunitates & jus. ibid.
 Ara unde sic dicta. 84. prius auxa atpella: e fuerit. ibid. in us dedicandis qua verborum formula usi fuerint veteres. ibid.
 Arister quis? 576. 676
 Arbitrum adigere, vel sumere quid? 680. pronuntiare. ibid.
 Arbitrorum duo genera. 678
 Arbores pro diis a Druidibus culta. 21. a. iis hostia humana immolata. ibid.
 Arborum corticibus incidendi mos veterum. 17. b
 Arcades in notam antiquitatis suae appellabantur βαρκωνες, glandivori. 143. a
 Arcani ignes sunt fuses, quae in Thesmotheis accensae gestabantur. 143. b
 Arcera quid? 577
 Archigallus praefes vel summus sacerdotum Deae Cybeles. 101. a. 226
 Archimimi qui? 325
 Architas Torentinus cum servis suis pila ludere solebat. 310. a
 Arcus Fabianus cur fornix Fabianus dictus? 756
 Arcus triumphales. 23. a. b. & 756. eorum materia & forma. 23. b. iis nomina triumphantium & devictorum hostium inscribebantur. ibid.
 Arcuum triumphalium & trophaeorum icones. 756
 Arduitor, pro adduitor, a verbo arduo, vel adduo, pro quo nos hodie addo. 566
 Area qualis locus? 22. b. 61
 Argei, & Argivi simpliciter pro Graecis. 272
 Argei loca erant in Urbe, ubi sacra fiebant, a Numa consecrata. 260
 Argeorum sacra. 260. iis effigies scirpe. e singulis annis per Virgines Vestiales in Tiberim jaciebantur. ibid. & 272
 Argiletum sic dictum ab Argo illic sepulto & consecrato. 51. a. b
 Argivi pyra comedeant. 143. a
 Argeta sacrificia quae? 206
 Argroaspides. 767. a
 Aries qualis machina. 736
 Aries quando subici dicatur. 560
 Aretium oraculum quid? 109. a. explorata indubitateque fidei habebatur. ibid.
 Arimba, Epirotarum legislator. 584. a
 Arina over. 398. a
 Aringa qualis hostia. 231
 Aristander augurio aquile in hostes trajicientis Alexandrum visctorem portendit. 201.

Aristocrata quid, & unde sic dicta. 506
 Aescuv, prandium, unde sic dictum. 362. a
 Arma auro obdusta, quo major pompa, apparatiusque esset. 767. a
 Arma sunt membra militis. 728
 Aquata & παρὰ πρὸς. 764. a
 Armilla, qualia dona militaria. 750. unde sic dicta. ibid.
 Armitulium quale festum. 292
 Arriorum varia genera & nomina apud Romanos. 726. 761. a. b
 Armenis tribus unde sic dicta. 473
 Arnus Tuscina amnis. ibid.
 Arrogatio quid? 456
 Arrogatum lex curiata. 456
 Ars Atracia, pro Thesalus incantamentis. 124. a
 Artales fratres, quales sacerdotes. 194
 Ascanio, Aeneas filio, regnum paternum usque ad puberem aetatem incolunt & manet. 2. Albam longam condit. ibid.
 Ascia quid? 564
 Ascoma quid? 741
 Asini floribus coronati panes ex collo dependentes curgersare soliti Vestalibus serviti. 280
 Asinus famelicus sustem contemnit, pro verb. 370. a
 Asori qui? 751
 Aspergillum. 231
 Asferorium. ibid.
 Assiduus, pro locuplete. 582
 Astanda quid? 543. b
 Asenx & αλίσεν. 308. a
 Asenx & αλίσεν qualis ludus? ibid.
 Asu proprie de Athenis dicitur. 8. b
 Asa qui fuerint dicti. 491. b
 Asenx. 438. b
 Athenienses ab occidente sole diem suum incipiebant. 240. Clementia dea nullum sacrum fieri volebant. 85. b. tria festa agebant lampadibus, Panathenaeas, Vulcanalibus, & Prometheis. 144. a
 Atque, pro si tim. 578
 Atracqui & unde sic dicti. 401
 Atri dies qui & cur sic dicti? 242. 243
 Atria privatarum domuum. 44. a. b
 Atrium Libertatis. 43. b. Minerva. ibid.
 Vesta. ibid.
 Atrium templis adjici solitum. 43. b
 Atropos, una ex Parcis, unde sic dicta. 156
 Attellana fabula. 324
 Attalus Rex aurum vestibus intexere primus inveniit. 348. b
 Atys in pinum mutatus. 100. b
 Aventinus quamdiu Albano imperio praefuerit. 2
 Aventinus monti unde sic dictus? 15. secessione plebis Romi. in eum salta celebris. ibid. Murcius etiam vocatus. ibid.
 Averruncare, veteribus averrere. 175
 Averruncus Deus qualis & unde sic dictus. ibid.
 Aves dira quae? 446. b. funebres. 447. a. & 201. sinistras quae? 201. arcule. ibid. elivia. ibid. remora. ibid. inebri. & enebrae. ibid. voligrae. ibid. su. er. a. anae. ibid.
 Augures, unde sic dicti. 195. primi à Romulo

mulo instituti. *ibid.* eorum dignitas & officium. 196. si ulcera haberent, in augurandi causa sedere prohibebantur. *ibid.*
Augures captaturi auspicia quid facerent. 200. quibus verbis templa desinebant vel effabantur. *ibid.* quibus inter precandum utebantur. *ibid.*
Auguria spectatum sumpta quae? 200. oblativa. *ibid.* imperativa. *ibid.* alia aduersa, infansia & piacularia erant. *ibid.* & seqq.
Auguria ex pullis quomodo caperentur. 203. 204
Auguris dignitas, inventio, &c. 196. a & seqq.
Augurii species in quinque signa distribuitur, ex caelo, volucris, bipedibus, quadrupedibus, diris. 197. b. 198. a 201. 202
Auguris vocabulum, non honoris, nec magistratus, sed artis nomen est. 196
Augurium, quasi auigerum. 200
Augurum, magistratum auspicia diversa, eorumque sex discrimina. 454
Augurum disciplina vetustissima. 195
Augurum totius catus collegium dicebatur. *ibid.*
Augusta quaeque magna, pretiosa & insignia dicebantur. 502. 86. a
Augustales ludii. 341
Augustalia, qualis dies. 291
Augusti dies natalis. 290. consecratio post mortem. 214
Augusti dicti Imperatores. 502
Augusti monarchia quo anno cecidit. 290
Augustum Caesarem supremo digressu ab Urbe vox temere emissam monuit, non amplius eum Romae futurum. 203
D. *Augustus* primus specie numinis coluitur. 31. a 42. b
Augustus mensis, dieque in illo festi. 286. ante Sextilis dictus. *ibid.* in Cereris tutela fuit. *ibid.*
Avis nigra inauspicata in augurali disciplina. 198. a
Auium alia erant oscines, alia praeptes. 201
Aures ad venustatem decoremque a veteribus perforabantur. 79. b
Aurigatum falliones in ludis circensibus. 319. quibus coloribus distincti fuerint. *ibid.* & 320. & seqq.
Auris memoria consecrata. 175
Aurium tinnitum augurii species. 198. b
Aurium perforatio apud Graecos fuit indicium nobilitatis, apud Latinos signum dedecoris & luxuriae. 79. b
Aurum coronarium quid? 776. b
Ausonius Burdigalensis epigrammata de diebus, mensibus & quatuor anni partibus. 301. & seqq.
Auspicia pedestria quae? 202
Auspiciorum tria genera. 454
Auspicium coactum quid? 723. ex acuminibus. *ibid.*
Authorati, quales gladiatores. 354. b
Authoramentum quid? *ibid.*
Authores iuris qui apud Romanos. 555
Auxilia & legiones ut differant. 719
Axamenta quid sint? 218
Azoues dicebantur dii communes. 287. b
Azoues, dissoluti, luxu diffuentes. 714. b

B.

B in V. saepe permutabant antiqui. 65. a 148. b. 352. a
Babylonica peristromata unde sic dicta. 248. b
Babylonii ab oriente sole diem suum incipiebant. 240
Bacario προγοδιον, Gallicè maque-reau. 64. b
Bacca & bacca ut differant. 47. a
Baccha, Bacchi ministra. 139. b
Bacchanalia, Bacchi sacra. 298. maxima solennitate & licentia celebrata. *ibid.* Roma & in Italia abolita. *ibid.*
Bacchi plures fuisse. 136. quinque numerantur à Cicerone. *ibid.*
Bacchi simulacrum quale fuerit. 136. 138. a. templum. *ibid.* varia cognomina. 136. 137. 138. 139
Baccho tantum tempore pluviae hostia immolabantur. 141. a
Bacchum cur cornutum effinxerint veteres. 378. a
Bacchus unde sic dictus. 136. vinearum inventor. *ibid.* docuit eos, quorum regio vitis ferre non posset, potum ex hordeo conficere. *ibid.*
Bacchus unde Dionysius dictus. 136. a. b
Brontionius. 136. a
Eleutherius. *ibid.*
Etius. 139. a
Liber Pater. 136. 138. a. b
Nyctelius. 138. b
Θεαυς. 753
Bsen, est lamina auri ab aure ad aurem. 79. b
Balnearius, & βαλναριος; balneatrix. 63. b
Balanx & γλοι glandium comestores. 142. b
Balistia qualis machina. 738
Balnea virorum & mulierum discreta. 64. a
Balnea Romae plurima fuerunt, publice & privatae. 58. 62. b. iis quando uterentur Romani. *ibid.*
Balnea pensiles. 58. 63. a
Bandum quid? 790. b
Barbita, qualia instrumenta. 347
Barcanda, concha area. 65. b
Basilica Joannis Lateranensis. 14
Basilica, pars templi. 83
Basilica, qualia adficia Roma. 654
Bastares, lingua Thracum vulpes. 139. b
Bastarides, Bacchi ministra. 139. b. unde sic dicta. *ibid.*
*Bellitrep*a saltatio quae fuerit. 354. b
Bekyns in Anglia quanam sint? 543. b
Bellona, bellorum dea, unde sic dicta. 129. quidam eam Martis uxorem, quidam sororem, quidam sororem & uxorem fuisse scribunt. 129. ejus sacra. 281. a. quomodo deperiret. 283. b
Bellonarii, sacerdotes Bellonae. 129. 281. a. quo ritu imitariantur. *ibid.* variabantur stragem populorum aut everfiones urbium. 283. b. seipfos cultis feriebant & proprio sanguine numen placabant. *ibid.*
Bellona sacrum, ejusque adis consecratio. 279

Bellum hostibus indicendi ritus apud Romanos quis? 715
Bellum Volscum quo anno gestum. 719
Belus, sic Hercules in India fuit dictus. 160
Berecynthia dea quanam & unde sic dicta. 97
M. Bibuli jocus in Caesarem apud Suetonium. 163
Biclinium quid, & unde sic dictum. 563
Bidens avis appellabatur quia superioribus & inferioribus est dentibus. 231
Bidentes hostia quae? *ibid.*
Birrus quale vestimentum, & unde sic dictum. 393. b
Bisextum quid? 236
Blanditia candidatorum quanam fuerit. 497
Blate a purpureo genus. 396. b
Blatta quid? *ibid.*
Boja quid? 120. b. 682
Bolis quid? 739. Lucilio cataprorates. *ibid.*
Bombycinæ vestes. 396. b
Bombyx, ejusque natura miranda. *ibid.*
Bona deae sacerdotes, sacra, & sacellum. 126. 173. in ejus adem ventitare viris nefas habitum. 177. b. ejus sacra à Clodio polluta. 178. a
Bona fidei formula tres. 676
Bona quid? 660
Bonus eventus Deus qualis ejusque templum. 181
Bos loquutus quid portenderit. 202
Britanni primi navigationis inventores. 522. b
Bromius sive Erumus, Bacchus. 293
Bromalia, quale festum. 293. à Gracis Ambrosia appellabantur. *ibid.*
Bruttii sive Bruttiani quanam fuerint dicti. 540
Bubastis, oppidum nobile apud Aegyptios ubi Diana colebatur. 121. b
Bubo avis funebris & maxime abominatus. 202
Bubo (secundum alios bia) avis à sono sic dicta. 447. a
Eubona, dea quae praerat bobus. 182
Bucina quid? 722
Bulenticum quid? 350. a
Bulla & pratexta in usu puerorum notitium. 400
Burrinica qualis potio. 297
Burrum, rusum. *ibid.*
Bustuarii qui & unde sic dicti. 442
Bustum quid? 442. 566
Bustum sepulchri, antiquis dictum forum. 566
Buteones, προχοες, sui sui maximi boni, si apparuissent, spem certam faciebant. 201. 202
Buxae fistula in sacris Cybeles & Bacchi recepta. 101. b
Buxis cariem nunquam patitur. *ibid.*
Buxus & pinus cur in tutela Martis Desim fuerint. 101. a

C.

Caballus mons. 13
 Caci Herculis boves abigentis fabula. 103
 Cadavera antiquius melle condiebantur. 448. a. cera. ibid. cedria, odoribus & unguentis. 565. purpureis rapetibus operiebantur. 446. a.
 Cadavera cur septem diebus fervarentur apud Romanos. 440. candida veste induerantur. ibid. in vestibulo ad iusfam januam colloabantur. ibid.
 Cadavera lavare proximioribus concedebatur. 440.
 Caduca bona, qua? 177. a.
 Caduceus Mercurii. 126
 Caesares & nobilissimi Caesares qui? 504
 Caesaris & Augusti vocabula quid significent. 503
 Caja vocabantur mulieres omnes quae coemptionem facerent. 426
 Cala Gracii lignum vocabantur. 378. a.
 Calamistratus puer. 410. b.
 Calamistrum quid & unde sic dictum. ibid.
 Calantica, tegmen mulieb. 409
 Calare, pro vocare. 450
 Calata comitia qua? ibid.
 Calceamentorum diversa genera. 417
 Calcei alibi Imperatoribus in usu. 418
 lunati erant senatorum proprii. 417
 matronarum. 420. b.
 meretrici. 421. b.
 militares. 421. b.
 puri. 417
 sacri. 419. b.
 feriles. 421. b.
 Syconii. 422. b.
 venatorii. 422. a.
 Calceus totum pedem tegebat, solea plantam tantum. 417
 Calcestra, genus mirae. 415. b.
 Calones militum, erant, unde sic dicti? 726
 Calpar, vinum novum. 288
 Calpetus Albano regno quamdiu praesuevit. 2
 Calva Venus, unde sic dicta? 131
 Calvitie, robusta antiquus. 23. a.
 Calvitur, pro frustratur. 578
 Calumnica crimen quid fuerit, ejusque poenafraus inusit. 691
 Calumniatores qui fuerint dicti? 680
 Calumniari quid? 691
 Calyptra, genus vestimenti. 415. b.
 Calx, pars mali infima in navi. 739
 Camella quid? 297
 Camella, feniis nauticus. 740
 Camerae, quales naves. 742
 Camilla qua? 227
 Camilli qui? ibid.
 Camillos ministros sacrorum appellabant veteres. 126
 Campagi, qualia calceamenta. 419. b.
 Campanarum seu nolarum usus in sacris Cybeleis. 101. a.
 Campidolus, ἱερὸς δρυὶς. 354. b.
 Campus Martius centuriis comitis erat destinatus. 461. erat Marti sacer. ibid.
 Tiberinus etiam dictus. ibid. ejus admi-

rabilis magnitudo. 462. erat schola militaria Romana. ibid.
 Campus sceleratus Romae in quo virgines Vestales, quae incestum fecerant, vivae sunt desossa. 217
 Canales in hortis adhiberi. 17. a. b.
 Canario sacrificio rutilae canes immolabantur pro frugibus. 286
 Candelabrum unde sic dictum. 230
 Candidati qui, & unde sic dicti. 401. 498
 Candidum & altum ut differant. 401
 Canes prodigiose magnitudinis in Anglia. 120. a.
 Canes venatorii. 120. a. b.
 Canis jactus talorum infortunatissimus. 308. a.
 Canis in cruce actus & anser splendide admodum in lectica & veste stragula pretiosa sedens cur quotannis à Romanis in pompa gestaretur. 300
 Canis praegnans occurrens quid portenderet. 203
 Canis pro scorto. 24. b.
 Cantharus. 3. b.
 Canumentum, verutum, teli quoddam genus. 761. a.
 Capeduncula, poculigenus. 230
 Capetus, quibusdam Atys, quot annos Albano regno praesuevit. 2
 Capis poculi genus, dictum à capiendo. 230
 Capital facinus quid? 587
 Capitis diminutio quid? 659. fuit triplex. maxima, minor & minima. ibid.
 Capitolini ludi, quando instituti. 339. quomodo celebrati. ibid.
 Capitolinus mons. 12. tribus nominibus suis insignitur. ibid. unde Tarpejus dictus. ibid.
 ibid. Saturnius unde. ibid.
 Capitolini aene limina à quo & quando posita. 105
 Capitolium unde sic dictum. 12. quo anno extructum. ibid. a. à quo inchoatum. ibid. à quo absolutum. ibid.
 Capitolium fulmine tactum inter prodigia recenscebatur. 12. b.
 Capitolium ne tantum Roma, sed & in aliis urbibus fuit. ibid.
 Caput quid & unde dictum. 409
 Capra nunquam sine fibre esse dicitur. 250
 Capratina sive Caprotinae Aene. 284. cur instituta. 284. unde sic dicta. ibid.
 Capri in sepulchris virorum sortium incubantur. 442
 Capritutatus jus. 659
 Capula poculi genus. 230
 Capuli, quales naves. 442
 Caput devicti hostis amputabant veteres. 761. b.
 Caput Jovi deferabant veteres. 175
 Capys quamdiu Albano regno praesuevit. 2
 Carabus, parvasapias. 222. b.
 Carbasus, pallium. 392
 Carcerem adificavit Ancus Rex. 682
 Carceris dua partes, Robur & Tullianum. 697
 Carthesium quid? 739
 Cardea qualis dea. 187
 Cardo qualis limes. 622
 Carina pars navis infima 738. à facili cursu qua: currina dicta. ib. capitur interdum pro infima irate quae navis fundatur. ib.

Carna dea sacrum in Calio monte. 276
 Carmenta Euandri mater, mulier vaticinica. 251. post obitum in divarum numerum relata. ibid. ejus sacra Carmentalia dicta. ibid.
 Carmenta dea, unde sic dicta. 162. alio nomine Themis & Nicostrata vocata fuit. ibid.
 Carmentum templum. 162
 Carmentalia qualia sacra & quare instituta 251. quo die iterarentur. 252
 Carmentalis porta. 162
 Carmina Salaria qua? 218
 Carnes, vel Carna dea, vitalibus humanis praese putabatur. 172
 Carnifex unus fuit. 540. non modo non civis, sed ne domesticum quidem in Urbe habebat. ibid. ejus officium apud Romanos. ibid.
 Carocis, Gallorum Rex, navali exercitu Frisonum regnum ingressus, Incos ac facinororum subvertit. 21. b.
 Carpus sive carptor, quis & cur sic dictus. 371. b.
 Sp. Carvilius Ruga primus Roma divortium fecit. 437
 Castellarius, castellorum custos. 58
 Castellum, locus qui aquam publicam recipiebat. 58
 Castra quid? 739
 Castor & Pollux ex ovo pregnati. 35. a.
 Castoris & Pollucis fabula. 162
 Castra à castitate sic dicta. 770. a.
 Castra Romana ut plurimum quatuor portas habuerunt. 730
 Castrametatio Romanorum. 772. a.
 Castrametationis genus quoddam fuerit apud Romanos. 728
 Castrensis disciplina qua fuerit apud Romanos. 731
 Castrorum forma quae fuerit apud Romanos. 728. merito quemodo fieret. 730
 Catalogus authorum, qui rem bellicam scriptis suis extulerunt. 711. a. b.
 Cataprorates quid? 739
 Catarracta quid? 739
 Catafcoptum, navis speculatoria. 742
 Catastasis, qualis pars comediae. 331
 Catastroma, qualis pars navis. 741
 Catastrophe, qualis pars comediae. 826
 Cateja, zela Gallica. 764. b.
 Catus deus, unde sic dictus. 174
 Cato ideo propinquos faminis osculum dare iussit, ut scirent an temetumolerent. 558
 Catia qualia navigia. 742
 Caudex apud antiquos vocabatur plurimum tabularum contextus. 523. b.
 Caudicaria, sive codicaria, naves quae? 523. b. 741.
 Cavea, medius locus theatri. 314
 Cavea & pullorum icon in antiquis monumentis. 204
 Caviere hostia qua? 231
 Cedrium quid? 448. b.
 Celeres apud Romanos qui fuerint & unde sic dicti? 488. in tres centurias fuerint ibid.
 Celerrim tribunos vel praefectus quis? 207.
 Celoces quales naves. 741
 D d d d d 3 Cer-

- Censo *hastaria* quid? 748
 Cenſor cum moveretur, pro inſuſſiſſimo habebatur omine. 499
 Cenſore uno creato ſi tempeſtas comitia dirimeret, tum etiam iſ qui jam cenſor creatus erat, uitiſoſ cenſebatur. 468
 Cenſores quando & cur conſtituti? 499. unde ſic dicti. ibid. eorum officium. ibid. poteſtas & dignitas. 500. qui ad hoc munus eligerentur. ibid. quinto quoque anno creabantur. ibid.
 Cenſoria comitia. 468
 Cenſoria leges. 500
 Cenſus in legendo ſenatu ſpectabatur. 490
 Centumviralia iudicia que? 516. 679
 Centumviri qui fuerint dicti. 516
 Centuria prerogativa qua dicta. 466
 Centuria quid fuerint, & à quo inſtituta. 456. 721. earum juſtus numerus. 721
 Centuriata lex. 455
 Centuriata comitia unde ſic dicta, 456. a quo inſtituta. 457. quid ante ea ſeri ſoleat. 463
 Centuriata comitia legum quænam peculiarem modum habuerint. 463. diſcrimen inter illa, curiata & tributa. ibid.
 Centuriata comitia convocandi jus pene quos fuerit. 459. & 463. quo tempore & quibus diebus haberentur. 462
 Centuriarum comitorum cauſa. 457. quid iſ actum. ibid. & ſeqq. iſ habendis locus deſignatus erat campus Martius. 461
 Centuriones quinam fuerint? 723. 724
 Cercuri, quales naues. 741
 Cereales ludi quales, quando & à quibus celebrati. 337
 Cerealia à Cere ſic dicta, inque ejus honorem fiebant. 266
 Ceres, unde ſic dicta. 136. 137. ejus varia cognomina. ibid.
 Ceres unde Alſia dicta. 144. a. b.
 Alumna. ibid.
 Attica. ibid.
 Eleuſina. ibid.
 Enna. 142. a
 Flava. 144. b
 Heunenſis. 141. a
 Licra. 144. b
 Legiſera. 137. 145. b
 Libera. 137
 Mammola. 144. b
 Panda. 137. 144. b
 Panica. 137
 Ceres frumenti inventrix. 136. molarum. 65. b
 Ceres Proſerpinam quarit, proverb. de his qui incaſſum laborant. 142. b
 Cereis ſacerdos Græci. 193
 Cereis ſacra. 144. a. in his ſacris perpetua taciturnitas obſervabatur. ibid.
 Cereis templum. 137
 Cereis primum lacte, vino, & ſavis, poſtea porca litabatur. 232
 Cerium tabulas referri quid ſit? 461
 Cernuatores qui? 352. a. 444
 Cernuchi, extremitates antennæ. 739
 Cerus erant ſtipites, cornicula eminentia habentes. 734
 Cetra, genus elypei vel ſcuti. 769. b. 770. a
 Chalcas ex paſſerum numero belli Troiani annos auguratus eſt. 202
 Chalcidica Minervæ templum. 289
 Charifſia qualia ſacra. 256
 Charites. vide Gratiæ.
 Charondas Carthaginienſibus leges præſcripſit. 548. 2
 Xεργόμας qui? 371. a
 Chirodota, tunica manicata. 406
 Chlamys, veſtis militaris. 391. 713. b
 Chloris filia Tireſia. 133. b. dicta etiam Manto. ibid.
 Chorus propriè quid? 332
 Chryſendeta, vaſa deaurata. 382. a
 Chryſoſpides. 767. a
 Ciborium, quale poculum. 384. a
 Cicero tres ordines deorum ſtatuit. 82
 Ciconiæ concordiam portendebant. 201
 Cidaris, muliebri capitis geſtamen. 375. b
 Cidarum, navigium. 742
 Cinclum Maris veteres deſerebant. 175
 Cinclum & cingulum ut diſſerant. 409
 Cinclum Gabinius. 399
 Cinerarii qui? 411. a
 Cineres & oſſa combuſtorum cado ſive urna colligebantur. 443
 Cingula non modo militum geſtamina, ſed & nota, ſine quibus nemo militariſ dignus ordinibus cenſebatur. 714. a
 Cingulo cur nova nupta cingeretur. 427
 Cingulum militare. 718. ignominia cauſa militibus adimebantur. ibid.
 Cingulum virginum Herculeo nodo erat vinclum, quod maritus in lecto ſolvebat. 430
 Cingulum unde ſic dictum, & ut diſſerat à cinclum. 409
 Ciniflones qui? 411. a
 Cinixie Junonis nomen cur ſanclum haberetur in nuptiis. 173. 430
 Cippi, ſtipites tripites. 735
 Circe, Solis filia. 133. a. b
 Ciriæſes ludi unde ſic dicti. 318. Gymnici etiam vocabantur. ibid.
 Ciriæ area. 23. a
 Ciriæ ex accipitrum genere, nuptias & rem pecuniam fortunabant. 201
 Circumagere corpus, ritus antiquiſſimus ſacrificantium. 233. b
 Circumportatio, ſilicernium, Græcè περιφορά. 565
 Circus à Tarquinio Priſco primum extructus. 313. ejus deſcriptio, latitudo, & longitudo. ibid. unde ſic dictus. ibid. & 316. a. Soli principaliter fuit confectus. 313. 316. b
 Circus Antonini Caracallæ. 314
 Flaminius. 314
 Martialis. 314
 Vatinius, &c. 314
 Ciscere & ciere, pro dividere. 576
 Ciſpius collis. 14
 Ciſſitum quale poculum. 382. b
 Citatio rei quomodo inſtituta. 694
 Citeris, pictura quædam. 788. b
 Citum, id eſt, diviſum, à ciendo. 576
 Cives Romani optima lege qui dicantur. 66. illorum diſtributio in patricios, plebejos, tribus, curias, claſſes, centurias, &c. ibid.

Cives Romani omnes qui in Urbe domicilium habebant, in tribus & curiis reſerebantur, reliqui non. 452. 453
 Civitates quænam dicantur intermori. 610. b
 Civitates veſtigiales quæ? 745. ſervitute aſſecta quæ? ibid.
 Civitatum fœderatarum reſpublica quænam fuerit. 747
 Civium Romanorum diviſio in optimates & populares. 73
 Clavula diminutivum à clava. 148. a
 Clavata veſtimenta. 407. 781. b
 Claudia tribus unde ſic dicta. 470
 Claudia virgo Veſtalis. 148. b
 Claves uxori intranti domum maritis trahebantur, diverſenti adimebantur. 439. 2
 Clavi erant quaſi flores panno intexti. 407
 Clavi pangendi ſolemnia, idibus Septembris. 290. 303. 506. 507. notabat numeros annorum. ibid.
 Clavus & gubernaculum ut diſſerant. 739
 Clavus quid propriè & quid per metaphoram? 739
 Clemmateres. 382
 Cleopatra, ejuſque unio Veneri dedicata. 46. a. b
 Clepſydra, eorum uſus frequentiffimus. 708. b. unde dicta. ibid.
 Clientela quotuplex. 69. b
 Clientes, dicti adſecta. 70. a. quaſi colentes. 68. patronorum ſuorum dextra appellabantur. ibid.
 Clientibus & patronis quænam jura fuerint communia. 68
 Clientum erga patronos quænam officia fuerint. 68
 Clivia vocabant veteres diſſilia. 201
 Cloacæ primus fodere cepit Tarquinius Triſtus. 521
 Cloacina qualis dea & unde ſic dicta. 186
 P. Cladius Bone Dea ſacra poluit. 126. 178. a
 Clotho, una ex Parciſ, unde ſic dicta. 155
 Cluacina Venus unde ſic dicta, ejuſque templum. 131
 Cluere antiqua lingua pugnare ſignificat. ibid.
 Clura, ſimia. 769. a
 Chypeorum diverſa genera. 767. b
 Clypeus ut diſſerat à ſcutto. 727
 Codices, publica tabula, unde ſic dicti. 523. b
 Coemptio quid, & quibus ſolemnitatibus fuerit peracta. 426
 Coemptio antiqua formula. 438
 Calmontium regio Urbis ſecunda in Cælio monte. 14
 Cœlitibus & ſuperis templa à terrâ extare volebant veteres, inferis diis ſub terra, terreſtribus mediaponebant ſæpius. 813
 Cælius mons unde ſic dictus. 14. Quæretulanus ante vocatus. ibid. deinde Auguſtus. ibid.
 Cana δαδενδὸς & Auguſti qualis fuerit. 39. a. 364. 8. a
 Cæna reſta. 8. a
 Cæna unde ſic dicta. 361
 Cænam antiqui in tres partes diſtribuebant. 368
 Cæſius quid? 318
 Cognitio omnium ſermè in duas actiones fuit divi-

divisa.	687	Conciliabula, loca qua, & unde sic dicta?	744	Convivia & mensæ veterum Romanorum.	358
Cohors unde sic dicta.	721	Concordia dea. 169. hujus diversa ædes	744	in Conviviis in principio minoribus, in fine	358
Cohortes x. in una legione erant. 721. quos	721	Roma fuerunt, & à quibus consecrata.	744	amplioribus peculis utebantur veteres.	358
militēs singula comprehendit.	ibid.	ibid. & 281.			
Collegia Roma primum instituta à Rege					
Numid.	584	Concordia sacrificium.	252	Copia pedestres in cohortes & manipulos,	376
Collina qualis dea.	182	Concordie templum à Camillo positum.	252	equestris in turmas & decurias divide-	721
Collina tribus unde sic dicta.	470	252. ejus dedicationis festum.	ibid.	bantur.	721
Collis Hortulorum quis & unde dictus? 16.		Concubianox & concubium quid?	240	Copree qui?	325. b. 326
Pincius postea vocatus.	ibid.	Condemnationis formula qua? 691. nota		Corbis, signum quoddam navium.	739
Coloratio propriè quid?	440	litera C.	ibid.	Corbita quid?	352. a
Colorata que fuerint. 743. duplices, alie		Conditio & condicere quid?	668. 678	Corbitæ, naves onerarie.	739. 741
Romane, alie La. inæ. ibid. ut differ-		Conditionis ratio qua?	674	Corbatores, sive corvatores qui?	352. a. 444
antiquis in usu. ibid. unde sic dicta. ibid.		Confarreatio quid? 426. solis pontificibus		Cordituum quid?	727
Colonis cur deducerentur, sex potissimum		conveniebat.	ibid.	Corneia tribus.	472
causæ fuerunt.	746	Confessæ, passæ, & pro de quo reus confessus		Cornices quas de exitum designarent.	202
Coloniarum res publica quanam fuerit.	746	est.	581	Corniculari qui?	725
Colofus quid?	107	Confugientes ad templorum aras immu-		Cornix avis sinistra.	447. a. b
Colossus Apollinis Diademati.	113	nitatem consequebantur.	21. b	Cornu quid?	722
Colossus Soli sacer, corona radiata insi-		Confinium quid?	585	Coronæ sub coronâ venire quanam dicti.	743
gnitus.	30. b	Congiarium quid?	8. a	Corona castrensis.	751
Columba augurium felix designabat. 202.		Conjicere quid?	579	Civica qua?	751
cur Veneris sacra fuerit.	98. a	Conjuratio quale militia genus.	717	Muralis.	751
Columbaria qua loca in navibus.	202	Conlocatio, eidem & rege.	440	Navalis.	751
Comissatio, non comessatio scribendum. 361		Conlucare quid?	85	Obdionalis.	750
antiquis in usu. ibid. unde sic dicta. ibid.		Connubia dissolvebantur, ut rapione, dis-		Triumphalis. 750. ejus materia.	776. a
Comitia calata qua, & unde sic dicta. 450		farreatio, & remancipatione.	437	Coronæ longæ qua?	565
Comitia consensum ut differrent à consu-		Conscripti senatores qui?	491. a	Coronarum militarium diversa genera 750	
laribus & prætoris.	463	Consecratio Imp. Rom. vita defunctorum,		Coronarum usus in conviviis.	389. a
Comitia centuriata jure fieri non pote-		quorū & quibus ceremoniis fieret. 212.		Corvi, inasuspicate garrulitatis æres, 202.	
rant, nisi capti ante auspiciis. 456.				exemplum in Alexandro & Cicerone.	ibid.
	464. & seqq.	Consetes dii duodecim.	91. 92. a. 180	Corvi, ægæx, murimenta navium.	739
Comitia unde sic dicta. 449. ut differant		Constituere est tabulas in cistas ponere.	690	Corybantæ, Cybeles sacerdotes. 59. b. in sa-	
à conciliis.	ibid.	Consualia quales feræ. 288. unde sic dicta.		cris caput torquere, crinem rotare totum-	
Comitiales dies qui?	242. 273. a. b	ibid. ut equos & asinos coronabant &		que corpus circumagere solebat.	ibid.
Comitibus captis sitonitibus: evensisset, tum		otari sinebant.	ibid.	Corybantia ara.	100. a
ea dirimebantur.	465	Consulares dicti qui consulatum gesserant.		Corymbis naves ornabantur.	741
in Comitibus & postea quanam observari				Costum, quale unguentum.	389. a
solerent.	464. & seqq.	Consulares leges.	498	Cothurnus quid?	330
Comitiorum genera tria: curiata, cen-		Consulatus capiendi annus legitimus fuit		Corylisus, quale vas?	382. b
turiata, & tributa.	450	XLIII. 498. insignia. ibid. dignitas &		Corum, pro calum.	244
Comitiarum locus, causa.	453. a. b	potestas. ibid. fuit magistratus & præ-		Crassus in Parthos iturus voce inopinata	
Comædi so. co, tragici cothurno pedes in-		mu. &	ibid.	admonitus fuit de interitu.	203
ducebant.	325	Consules Romani in Jani templo inaugurab-		Crater, quale genus poculi. 376. unde sic dictus.	
Comædia quid, & unde sic dicta. 328. alia		bantur. 95. a. ibid. annum aperire dice-		Creperum quid?	378. a
vetus, alia media, alia nova. 329. cu-		bantur.	ibid.	Crepis qui dicerentur.	326. a
rum varæ species.	ibid.	Consulem aliquem absentem creari non lice-		Crepidula.	418
Comædia Apollini fuit dedicata.	90. b	bat.	498	Crescundia, Græcis γυαλιόματα.	3. b
Comædiæ partes quæ?	351. 332	Consules honorarii qui? 499. ordinarii. ib.		Crepusculum quid sit? 240. 262. a. unde	
Comædia & tragedia ut differant?	330	Consules post Reges summum imperium ob-		sic dictum.	ibid.
Commentarienses in castris quanam fue-		tinabant. 498. unde sic dicti. ibid. Græ-		Crimen Majestatis quid?	637
runt?	725	cis ὑπερβόλι. ibid. comitibus centuriatis		Crimen perduellionis.	637
Commentariensis custos carceris fuit di-		creabantur.	ibid.	Crimen Majestatis, & perduellionis ut	
ctus.	682	Consules primum prætores appellati fuerunt.		differant.	459. 637
Commodatum quid?	660		500	Crimina fuerunt maleficia.	692
Compedes, vincula pedum ferrea. 581. 682		Confus deus.	169	Crimina quanam res publica directè facta	
unde sic dicta.	ibid. & 84. b	Consecrari licet quid?	677	sint, quanam prætoris.	681
Comperendinatio dicta, quod perendino die		Consi, hasta longæ & robustiores.	765. b	Criminum unguentum.	389. a
perageretur. 678. 690. quid sit secun-		Conticinium, quartum diei tempus apud		Crasso Lydorum Regi quid exitium regni	
dum Ascensionem.	ibid.	Romanos.	240	portenderit.	203
Comperendinatio & ampliatio ut asse-		Conractus quid? 660. aisi nominati, alii		Crucis pena major quam patibuli.	657
rant.	690	nominati.	ibid.	Crusumina, sive Clusumina, tribus unde	
Comperendinatione instituta priore defen-		Controversæ civiles qua? 658. prætoris. ib.		sic dicta?	472
sor, posteriore loco a cussator dicebat.	690	Contuternum quid?	722	Crysalina pecula.	379. a
Comperendinatio dies qui?	242. 671	Contus quid?	739	Crysalus quomodo fiat & ubi reperitur.	379. a
Comptitalia qualia sacra & quando cele-		Conviva nec loquaces nec muti esse debent.		Culleus quid?	653. b
brata. 260. 271. 276. b. unde sic dicta.			364	Culpa quid?	572
ibid. eorum origo. ibid. laribus devota		Convivales leges.	376	Cumba, locus imus navis.	738
solennia.	ibid.	Convivarum numerum incipiebant veteres			Cunæ,
Comptialius ludæ.	341	à Græcarum numero ad Musarum pro-			
Concilia & comitia ut differant.	449	grediendo.	364		

Cunei, sedilium ordines in theatro. 315
 Cuneus, acies cuneum representans. 733
 Cuniculus meatus subterraneus & subpos-
 situs. 735. unde sic dictus. ibid.
 Cuniculorum agendorum primus inventor
 quis? ibid.
 Cunina dea qualis. 171. unde sic dicta. ibid.
 Cupido unde sic dictus. 132. tres enumerantur
 a Cicerone. ibid. pingitur puer nudus,
 alatus, arcum & sagittas gestans. ibid.
 ratio huius pictura. ibid.
 Curressi cur mortuorum seditibus apponen-
 tur. 440. in tutela Ditis patris esse puta-
 bantur. ibid.
 Cura palatii. 11. a. b
 Curatores operum publicorum. 521. alvei
 Tiberis. ibid. cloacarum. ibid. viarum
 singularum extra Urbem. 522
 Curatores regionum, qui, eorumque munus.
 522
 Curatores tribunum qui fuerint. 514
 Curetes Cybeles sacerdotes. 100. a. Idai
 Daityli etiam dicti. ibid. Lares. ibid.
 Curia unde sic dicta. 450. tres ejus vocis
 significationes. ibid. erant incolarum ur-
 bis partes. 451
 Curia comitia quo loco habentur. 450.
 451. 453. quibus diebus. ibid. quo modo.
 ibid. & seqq.
 Curia lex. 451
 Curia comitiis interesse quibus personis
 licitum fuerit. 452
 Curia torum comitorum author Romulus.
 451
 Curio maximus quis fuerit dictus. 452
 Curio sacerdos qui sacra pro sua curia cura-
 ret. 207
 Curiones qui fuerint? 451. à curiis dicti.
 ibid.
 Curionia sacra dicebantur qua in curiis fie-
 bant. 208
 Curionum a quid? 208
 Curis, Sabinus hasta. 163. 110. 427
 Curopalates quis, ejusque munus. 11. b
 Cursiores, illorumque officium. 543. b
 Cursuale ministerium. 544. a
 Currus falcati. 764. a
 Custodia reorum duplex fuit. 682
 Cybela, reproba numismata. 519. a
 Cybele dea quae & unde sic dicta. 97. 98.
 99. a. etiam mater Idæa, Berecynthia,
 dea Pessinuntia fuit appellata. 97. eadem
 cum dea Syria. 99. b
 Cybeles simulacrum quale fuerit. 97. cur
 ei leonem mansuetum ac solutum ad jun-
 xerint. ibid. cur cum turrita corona in
 capite pingatur. 99. b
 Cybels porca litabatur. 232
 Cyllenius Mercurius unde sic dictus. 126
 Cymbalorum & tympanorum usus in Cybe-
 les sacris & Bacchi Orgiis. 100. b
 Cymbium quale vas. 183. b
 Cyrbasia, pilei Saliorum. 218

D.

D. litera usque pro P. 152
 D. Daityli Idai ferrum invenerunt. 100. a
 Δαδῆχια, facis gestatio, solennis in Theopho-
 riorum sacris. 144. a

Δαδῆχια, facis feri. ibid.
 Damia dea unde sic dicta. 270
 Damiatrix, sacerdos Bona Dea. 270
 Damiun quale sacrificium. 270. fiebat in
 honorem Bona Dea in operto. ibid.
 Damnum, alio nomine multa dictum. 681
 Daphne oppidum. 31. b
 Da, hndis balneum. ibid.
 Dario quale augurium spem de regno Ter-
 sico inje cerit. 202
 Dea Maier Prema. 173
 Dearum nomina in masculino concepta.
 269. b
 December mensis, diesque in eo festi. 293.
 Amazonus etiam dictus. ibid.
 Decemviri qui & quando creati. 223.
 224. a. b
 Decemviri colonia deducenda. 538
 epulonum. 226. 227
 Decemviri litibus judicandi qui? 516
 Decemviri creatorum quoniam pri-
 mam occasionem dederit. 508. eorum offi-
 cium. ibid.
 Decernere jurisconsulti quando dicerentur.
 556
 Decimatio qualis animadversio militaris
 fuerit? 749. cur ab Imperatoribus insti-
 tuta. ibid.
 Decimatus. 260
 Decreta jurisconsultorum qua? 556
 Decuma, quale vestigal. 745
 Decumani limites qui? 622
 Decuria sic dicta quod singula decem equi-
 tes continebant. 722
 Deductores qui fuerint? 497
 Defensio quomodo instituta fuerit. 689
 Defensori argumenta aptiora fuerunt quam
 testimonia. 689
 Defensoris officium quod? 689. principia,
 narrationes, contentiones, & perorationes
 quales fuerint. 689
 Defuncti tenuioris fortuna à vespis sive a
 vespillonibus porabatur. 441
 Defuncti corpus per intervalla conclamaba-
 tur. 440
 Degrumari. 772. b
 Delectio de rupe vel saxo Tarpejo quomodo
 & per quem fieret. 697
 Deundis qui appellati. 225
 Δείπνιν, cana, unde sic dicta. 362. a
 Delatio nominis quomodo fieret apud Roma-
 nos. 686. idem in judicio publico, quod
 in privato intentio litis. ibid.
 Delectus militum quomodo haberetur apud
 Romanos. 717. 718
 Delegatio quid? 661
 Delrio exagitat. 25. a
 Delubrum quid & unde dictum. 83. 87. b
 Delus insula, in qua natus Apollo. 114. a
 Δημήτριον, Ceres. 136
 Demetrius Antigoni filius cur Poliorcetes
 dictus. 736
 Democratia quid, ejusque definitio. 486
 Denates pro Penates. 152
 Denicales feri quae? 444
 Dentes calceati qui? 418. a. eburnei. ibid.
 pleni qui? ibid.
 Dentes ut nitidiores fierent, quotidie urina
 aut rebus aliis putidis levigabantur & ete-
 res. 418. b
 Denuntiatores regionum qui, eorumque

munus. 525
 Deorum tres classes Cicero in Nomothesia
 sua statuit. 82. 159
 Deorum tutelarium evocatio in oppugna-
 tionibus urbium quare restituta. 737
 Deos alios certos, alios incertos, quosnam
 Varro intellexerit. 82
 Deos in orbe fecit timor. 82
 Depectus quis dicitur? 681
 Depositum quid? 660
 Describere suffragia quid? 466
 Designatores qui fuerint dicti? 229. 352
 Desultores in ludis funebribus qui? 352. a
 Deverra dea. 173
 Deuce nuncupati & bibaces potabant.
 376
 Devotio sui ipsius pro exercitu quando &
 quomodo suscepta ejusque formula. 734.
 737
 Deus unde sic dictus. 82. de eo varia Ethni-
 corum Philosophorum definitiones. ibid.
 Deus Fescinus. 755
 Deus Pater Subigus. 173
 Dextra fidei sacra. 175
 Diana soror A. ollinis. 113. 117. b. unde sic
 dicta. ibid. qua forma pingere tur. ibid.
 parturientibus & venatoribus praeposita.
 118. 287. quando & à quibus ei sacra
 fierent. 228
 Diana unde Bubastis dicta. 121. b
 Διῆδν. 118. a
 Dietylna. ibid.
 Δεχία. ibid.
 Opi. 121. b
 Ταυροπλιν. 101. b
 Diana et va litabatur. 232
 Diana templum. 114
 Dianae tres numerat Cicero. 113
 Διαζύγιον, divorcium. 438. a
 Dictator, qualis magistratus. 506. quis pri-
 mus fuerit. ibid. unde sic dictus. ibid. ejus
 auctoritas & potestas. ibid. alio nomine
 magister populi appellabatur. ibid. sibi
 ipse eligebat magistrum equitum. 507
 Dictator a ab initio fuit magistratus seme-
 stris. 506. 507. 611
 Dictatura cur & quando penitus è republi-
 ca sublata. 507
 Dictoria quoniam sint. 333. a
 Diei dictio quid? 694
 Diei dicendi formula quae fuerit. 694
 Diei initium a quod Babylonios, Romanos,
 Umbros. 240
 Diei partes variæ apud Romanos. 240. 241
 Diem dicere quis diceretur? 694
 Dierum discrimina apud Romanos. 240.
 241. 242. 243
 Dies alii fasti, alii nefasti. 664. 665
 Dies apud Romanos ejus spatium a media no-
 cte ad proximam mediam. 240
 Dies atri qui? 275. a. judiciales. ibid. ne-
 fasti. ibid.
 Dies civilis est spatium xxiv. horarum. 240
 Dies iusti qui? 581
 Dies status qui? 578
 Disfarre tio quid? 426. 437
 Disfarre tio quomodo dissolutum matri-
 monium. 437
 per Dignos numerandi ratio explicata.
 94. a. b
 Dii ab hominum actionibus sumpti. 174.
 Dyo-

Dijores adis. 106
Dii Consentes duodecim erant, quibus velut consiliariis Jupiter in maximis rebus utebatur, sex mares & sex feminae. 91. 92. b
Dii majorum & minorum gentium qui? 82
Dii nuptiales qui? 172. 177. a
Dii, qui nascentibus & infantibus praeerant. 171. 172
Dii rustici qui? 180. & seqq.
Dii celestiales qui? quot & unde dicti. 91
Dii singulis sua erant victimae deputatae. 232
Dii superis alba & impii, inferis nigra & pares victimae mellebantur. 232
Dixura, retia venatoria. 118. b
Diluvium quid? 262. a. quintum diei tempus apud Romanos. 240
Dionysio Syracusano quale augurium regnum abrogaverit. 201
Dionysia, Liberi festiva. 259
Dionysius Aesclapio Epidauri barbam cur demum jussit. 167. a
Dios ἱππῆς, Jovis equi. 778. a
Dioscuri, Castor & Pollux. 162
Dirce, Solis filia, quasi diva & cetera. 133. a
Diribere proprium quid? 552
Diribitores qui fuerint. 371. a. b. 467
Dixcedere quid in legum promulgatione significet. 552
Discernium quid? 410. b
Discinctus, pro inhabili & dissoluto. 715. a
Disciplina castrensis quae fuerit apud Romanos. 731
Discus quid? 310. b. 319. ejus ludi usus. ibid.
Discus laxus, in quo a se carnes reponebantur. 231
Divalia feria Divae Augeronae. 295
Divi Fidis sacrum. 278
Divinandi ex somniis scientiam qui primus contulerit, diversae opiniones. 88. a
Dromas quale iudicium & unde sic dictum. 685
Divisores qui fuerint dicti? 497
Divitia veterum in fragis & glande taxabantur. 142. b
Divortium quid? 437. ut differat à repudio. ibid. ejus formula. ibid. & 438. a
Divortium primus Roma fecit Sp. Carvilius Ruga. 437. deinde admodum familiare factum. ibid.
Dius Fidius qualis Deus. 187
Dolitoris titulo qui decorantur cur pileum accipiant. 77
Dolores & cana Augusti. 364
Dolabra quale instrumentum. 231
Dolens, genus veli. 740
Dolus malus quid? 572
Domidius Deus qualis. 177. a. colebatur cum domum ducenda erat nova nuptia. 172
Domitii sanitatis qui fuerint dicti. 515
Domitianus seminarum pugnas nocte edidit. 352
Domitius Deus qualis. 172
Domus pro enchirio. 303. b
Donaria diva & cetera. 89. b
Dorsum & pectus partes Platonis consecrantur. 175
Dos adventitia quae? 432. a. profectitia.

ibid. receptitia. ibid.
Dracones per singulas cohortes ad praelium à Draconariis ferebantur. 722
Draxiv quid? 326. a
Draxiv sic. 326. a
Draxiv quid? 331. a
Dromo, navis ὅτι τὸ ἔπος à cursu sic dicta. 523. a
Druides arbores pro diis colebant, usque hostias immolabant. 213
Drax, donaria. 89. b
Duces exercitus quinam fuerint apud Romanos. 722
C. Duilius primus navalem triumphum egiit. 752
Dulopolis urbs in Creta. 8 b
Duo, dux, pro dux, dux. 560. 569
Duodecim tabulae, vide leges duodecim tabularum. ibid.
Duplicari milites qui? 726
Duplionis vocabulo usi veteres pro duplo. 572
Duum viri quando & à quo primum creati. 222. 224. a. b
Duum viri adis locanda, faciunda, dedicanda. 227
Duum viri navales qui? 530. 738. quando primum creati. ibid.
Duum viri per duellionis, sive capitales qui, eorumque antiquissima origo. 526

E.

*E*arina oves. 598
Eculus quale homines torquendi instrumentum fuerit. 697
Edaces olim a sinu appellabantur. 370. a
Eiditio iudicium. 687
Edon, mons Thraciae. 140. a
Educa sive Edu, a dea qualis. 571
Effari templa quid? 83
Effectores quam vim habuerint. 659
Efigies eorum qui inter deos referebantur, par splendore, paribus, quae insignibus, atque dum vivi erant, erigebantur. 215. b
Egnatii Micennii uxor, quod vinum bibisset, à marito interfessa. 558
Eienvedixat, seriales. 219
Eiod, introitus comediae. 332. a
Ejulatus ne mulieri quidem concessus. 564
Eleftrina vasa. 379. b
Electrum duplex, naturale & artificiale. 380. a
Elephantos quis primus curru junxerit Romanis. 778. b
Eleusina Ceres. 143. b
Eluzere & lugere ut differant. 444
Embolaria mulier quae? 332. a
Embolum quid? 332. a
Emeritum sit endium quid? 713. a
Empanda dea paganorum. 197
Emprio qualis contrahus. 660
Enchiridium, manubrium sive capulum remis. 739
Enclabria, vel potius anclabria, qualia vasa & unde sic dicta? 231
Encima locus qui in navis? 739
Encombomata qualia vestimenta. 409
Epidior, tempus meridianum, τρεῖς ὥραι dictum. 361
Endo jactio, pro injunctio. 579

Endoterciv dies qui? 241
Endoterciv qui dicti? 366. b
Epheticum quid? 548. a
Epidromos, genus veli. 740
Epitaste qualis pars comediae. 331
Epitonius, lori vel vinculi genus. 740
Epitaste quae dicitur quae dicantur. 570
Epulones qui apud Romanos. 293
Epulones Jovis. Opt. Max. 221
Epulonum Septemviri. 226. eorum collegium. ibid. munus. ibid.
Epulum Jovis, menae Novembri celebrabatur. 293
Epulum triumphale. 790. b
Equester ordo eras velut medius inter senatum & plebem. 72. a
Equestri census H. S. quadringentorum millium. 71. 72. a. b
Equi albifolles in triumpho. 778. a
Equi desultorii. 352. b
Equiria ludi à Romulo Marti instituti. 256
259. quando & quomodo celebrata. 266
Equiria altera quando celebrata. 259
Equites duum generum fuerunt. 71
Equites esse desiderant sive in senatorum ordinem cooptati, vel magistratum gessissent, vel patrimonium consumpsissent, vel propter singularem insignia illius ordinis amisissent. 71
Equites Romani Eidri. Quintilib. ab ake honoris in Capitolium transehebantur. 283. cur & à quo hoc institutum. ibid.
Equites in spectandis ludis, paratas sedes à senatorum & plebeorum sedibus habuerunt. 72. publico equo & annulo à censoribus donabantur. 71. & 73. a
Equis humilis alacrior & fortioris stremitu victoriam omnari praelia viris etiam nunc militibus persuasum est. 203
Equis Marti immolabantur. 191
Egeus quid? 519. b
Ereici veteres dicebant pro pariter. 575
Ereici undae familia actio. 172
Ereici undae ab ER. vel EREDITATE & CISCUNDE. id est dividende, & dividende. ibid.
Ereici quid & unde dictum. 570
Erichthonius serpentinos pedes habuit. 321. b. Vulcano & Minerva genitus. ibid. cur qua. trigarum inventor dicitur. ibid.
Erycina Venus unde sic dicta. 131. ejus templum. ibid.
Erythron voracitatis portentose avis. 370. b
Eryx mons Sicilia. 131
Esquilinus mons, unde sic dictus? 14. & ibid. a. habuit aliquot colles particulares. 14. a
Esquilina tribus unde sic dicta. 470
Esquicorum scientiores unum tantum deum esse voluerunt. 82
Euander à quibus cultus. 162
Evarp quid? 752
Everrator qui? 444
Evocatio quodnam militia genus fuerit. 717
Euzoi, strenuus. 715. a
Euzoi, qui fuerint dicti. 535
Exceptor qui fuerint? 542. b
Excubiae in sacris Bona Dea. 153
Eeeee Exce.

Exhibita quales fuerint apud Romanos. 14.
a. 731
Exhibitores noctu nolam pulabant. 14. b.
insidebant principum vestibulis. 15. a
Exemplum pietatis filia in matrem capti-
vam. 168
Exercitor quis? 669
Exercitus sub pellibus retinere quid? 731
Exercitus Romani missio duplex, honesta &
causaria. 757. divisio in duas partes, le-
giones & auxilia. 718
Exercitus Romanus quo ordine incesse-
rit. 727
Exilium quid? 782
Eximia hostia qua? 231
Exodia erant ridicula intertexta versibus.
324. 332. a. b.
Expediit exercitus quo ordine sacra sit
apud Romanos. 727
Exponere, pronocere. 3. b
Extra qua & unde sic dicta. 206
Extispices qui & unde sic dicti. 246
Exverta, erat purgatio domus, ex qua mor-
tus delatus erat ad sepulturam. 444

F.

Fabia tribus. 472
Fabiurum cades quo die & mense conti-
gerit. 254
Fabula palliata. 400. togata. ibid.
Fabulinus deus qualis. 172
Facere, pro sacrificare. 220
Factiones aurigarum in ludis circensibus.
319. quibus coloribus distincta fuerint.
ibid. & 321. a. b. & seqq.
Fagus arbor Jovi sacra. 107
Fagutal sacellum Jovi. Fagutalis. ibid.
Fagutalis mons. 15
Falacer, qualis deus. 212
Falerica, sive Phalarica, teli genus missile.
762. a. b.
Falcatus currus. 764. a
Falcones mures qui? 737
Falcones si apparuissent, futuri maximi bo-
ni spem certam faciebant. 201. 203
Falerina tribus, unde sic dicta. 474
Falleri flammas Vestae, pro impudicam esse.
149. a
Falx, acutissimum ferrum curvatum ad j-
mitudinem falcis. 740
Familia appellatio variè accipitur. 575.
576
Fana, à Fauno, sanorum inventore sic di-
cta. 83. 161. 191
Fana fletu, quid? 83
Fariari, profari. 574
Farracia, nuptia sacra. 426. 558
Farreres qui fuerint dicti. 497
Fascia proprie multae gestamen. 413. a. b
Fascis humerorum superfluum & quasi
luxuriantem habitum castigabant. 409.
413. a. b
Fascinum quid? 429
Fascinus Deus. 755
Fascinus etiam Imperatorum, non tantum
infantium cistos. 779. b. inter sacra Ro-
mana etiam à Festis colebatur. ibid.
Fasti dies proprie & toti qui? 242. 271. a. b
Fastorum tria genera. 242
Fauna, Fauni uxor, quia contra morem de-
umque regium clam vini ollam ebibisset,

à marito virgis myrteis ad mortem cesa
fuit. 174
Faunalia, Fauni festum. 294
Fauni unde sic dicti. 161
Fauni duo fuerunt. 161. quo anno mundi
vixerint. ibid.
Fauni templum. ibid.
Fauna agna vel hada & trino litabatur. 232.
294
Faunos esse Cotta apud Ciceronem omni-
negat. 161
Faunus Saturni F. primus locum nimbis
& adfusa ac lucos sacrauit. 161. 191. ab
hoc funa nominata. ibid.
Fax prima quodnam diei tempus apud Ro-
manos. 240
Febrius dea à veteribus culta. 186
Februa qua dicerentur. 253
Februa: um quid? 253
Februare, lustrare. 253
Februario mense civitas lustrabatur. 253.
Junoni sacra fiebant. ibid.
Februarius mensis, unde sic dictus, dieque
in eo festi. 253
Februarius mensis intercalationi fuit des-
tinatus 253. in tutela fuit Neptuni. ibid.
Februata, vel Februatus Juno unde sic dicta.
253
Februum Sabinis purgamentum. 254
Felicitas dea. 170. ades, ara, simulacrum
quale. ibid.
Feralia sacra unde sic dicta, & à quo insti-
tuta. 255. in dea Aluta sacrificium fie-
bat. ibid.
Ferculum quid? 370. b
Feretarii quinam milites. 726
Feretrum defuncti deferrebat propinquiore
virilis sexus. 441
Feria alia publica, alia privata. 241. pu-
blicarum quatuor genera, & quae ibid.
publica indicebantur singulis mensibus à
Rege sacrorum & praetore. ibid.
Feria conceptiva qua? 296. earum duo ge-
nera. ibid. Latinae qua. 726
Feria servorum & servarum. 258
Feria flutorum, quirinalia. 255
Feria ceris famulis etiam propria fuerit.
300
Feria quod Caesar Hispaniam citiorem vi-
cisset. 287
Feriarum diversa discrimina. 240. 241. le-
ges. 242
Ferre sinu quid? 29. a
Fescenninus versus quinam & unde dicti.
429
Fessonia dea. 175
Festi dies qui? 241. dividebantur in sacrifi-
cia, epulas, ludos, ferias. ibid.
Festum dedicationis templi Junonis Sospi-
tae. 254
Festum dedicationis templorum Esculapii
& Jovis. 250. 251
Festales qui & cur sic dicti. 218. quando
& à quo primum instituti. 219. eorum
officia. ibid. quomodo bellum hostibus
indixerint. ibid. & 715. 716. quem tri-
um observant fœdus ferientes cum ali-
quo populo. 716. eorum origo antiquissi-
ma. 219. a. cur apud Cicero dicti. ibid.
bellum indicturi hastam in fines hostium
intorquebant. 220. a

Fistula, earumque usus apud Romanos. 395.
& seqq.
Fidei ades extructa. 168
Fidei iussio quid? 658. ejus formula. ibid.
Fidei iussor quis? 660
Fiducula quid? 697
Fiducia, species mancipationis. 660. 661.
ejus formula. ibid.
Fili cur velatis, filia vero passis capillis pa-
rentis funus sequerentur. 441
Fines agrorum termini & limites dicun-
tur. 586
Fisus advocatus vel patronus quis & à quo
primum institutus. 525
Fisci, fiscina, fiscella, sparteae utensilia. 525
Fiscus in exercitu quis? 525. a
Fiscus in republ. centri similis & lueni.
526. b
Fiscus principum erat, ut ararium populi.
525
Flagitium facere quid? 587
Flagitium, pro infamia. 587
Flama olim sacra infusa dicta fuisse. 209
Flamen Dialis unde sic dictus & à quo in-
stitutus. 210. plurima cur hujus cerimo-
niae. ibid. & seqq. à tractu & nomina-
tione capra & canis abstinere coacti sunt.
211. cur ab hedera. ibid.
Flamen Dialis maxima dignationis inter
religiosos. 210
Carmentalis. 212
Falaris. 212
Floralis. 212
Furrinalis. 212
Larinalis. 212
Luvularis. 212
Martialis Martis institutus. 212
Palatialis. 212
Pomonialis. 180. 210. 212
Quirinalis. 212
Virbialis. 212
Volcanalis. 212
Volvurnalis. ibid.
Flamines quando primum creati. 209. ma-
jores qui dicti. ibid. minores. 210. unde
sic dicti? 209. singuli cognomina habe-
bant à deo cui sacra faciebant. ibid. eos
prius Pileamines dictos fuisse putat Ple-
tarchus. ibid.
Flaminia, ministra flaminicarum. 210. 227
Flaminica quoties tonitrua audisset, feriata
erat, donec deos placasset. 330
Flaminica, flaminum uxores. 210
Flaminus, ministri flaminum. 210. 227
Flaminio abire quid? 210
Flaminum creando um ritus. 210
Flamma in sacrificiis quamam sancta &
quamam insana. 206. 207
Flammearum quales opifices. 409
Flammearum, capitis tegumentum. 209. 409.
427. 435
Flere mortuum jubere aut etate, absur-
dum est: plangere vero vetandum. 564
Flora, dea florum. 180. 183. a. b
Floralia, quales ludi & cui instituti? 180.
268. 338. quando & quomodo celebrati.
ibid.
Flumina quatuor modis trajiciebantur. 727
Foculus, ignitabulum. 259
Foderis ferendi ritus apud Romanos. 716
Fœdus inter Romulum & Tatium Reges
istum.

Græcorum mulieres adconvicta non admittantur. 365. b
 Gratiæ Veneri additæ. 132. cur nudæ pinguntur. ibid. cur connexæ. ibid. cur una à nobis averfa, alia duæ ad nos contæ. e. e. ibid.
 Gratianus Imperator primus omnium edicto præfcripto fe Pontificem Maximum appellari vetuit. 222
 Gratianum nomina tria. 135. a. quomodo pingerentur. ibid.
 Groma, five gruma quid? 772. b
 Gryphes Apollini Hyperboreo eur dicati? 116. a
 Gustatio five gustus qualis causæ pars. 368
 Gymnastica qualis ars? 368. ejus diverfæ species. ibid.
 Gymnici iudi qui & unde fe dicunt. 378
 Gynaecium erat in penitenti adium parte. 36. a

H.

Hædipetæ dicti vultures. 446. b
 Hædidas quid & quotuplex. 659
 Hædum tria genera. 574
 Hæteres quid sint. 311. a
 Harpago quid? 739
 Harpasta ludus. 311. a
 Harpaga qualis hostia. 231
 Haruspices unde fe dicunt. 205. primum omnes Hetrufci fuerunt. ibid. à Romulo primum instituti. ibid. eorum officium. ibid.
 Haruspica quid & in quibus confisteret. 205. 206
 Hædrubal ductus M. Lirii Cos. captus. 282
 Hæfta infigne fuit pratoris urbani iudicium privatum exercens. 684
 Hæfta pura quæ? 750. 761. b. eadem quæ donatio. ibid.
 Hæftam Sabini curim appellabant. 110
 Hæftati milites qui? 723. 726
 Hebe Hercules uxor. 278. eadem quæ juvenas. ibid.
 Hebrae ad lunæ motum annum sex menses effere. 245. a
 Hecate, venantium præfes, & diverfa illius cognomina. 178. a. triplices vultus. 178. b
 Hecoris Ajacem interficere cupientis votum apud Homerum. 90. a
 Hedera tria natura ad experienda vina. 378. a
 Hemo antiquis dicebatur homo. 171
 Hemonotromi. 443. b
 Hæbæ vestes. 397. b
 Herculeæ thesmæ. 64. b
 Hercules omnes viri fortes dicti apud veteres. 160
 Hercules plurimos numerantur veteres. 159
 Hercules in ventis à Cæo abactis botus Jovi Inventori aram ponit. 103
 Hercules Victor unde fe dictus. 161. huius aures ædes. ibid.
 Herculeus campus. 160
 Hercules & Cereri mulso & fœ prægnante iurificabatur. 295
 Hercules ara. 194. sacerdotes, & sacra. ibid.
 Hercules Defenforis templum. 161. 278. Magnæ ædes. ibid.

Herculis Magni custodis sacra. 287
 Herculis Triumphalis simulachrum. 161
 Herculis duodecim labores. 160
 Hercules & Musarum templum. 282
 Herma, statua Mercurii. 128. a. omnes qui Athenis erant, una nocte defecit. 128. b
 Hermathena ara Mercurio & Minervæ communis. 128. b
 Hermodorus Ephesus author fuit ferendileges duodecim tabularum. 554
 Herodes pellicibus antiquitus induci erant. 392. a
 Heroilus tauro, capro & ariete litabatur. 232
 Herem Martiam antiqui acceperat hæreditate colebant. 175
 Herftia Dea. 174
 Hierophantæ qui sint? 221
 Hilaria quale festum. 261
 Himonia quid? 740
 Hippagines quales naves & unde fe dicunt. 741
 Hippius & Neptunus appellatur. 149
 Hippomachus in gladiis magister. 355. a
 Hippona Dea equestrum & stabuli. 182
 Hirundinum circumvolitationes deubitusve aut infestus infaufti habiti. 202
 exempla in Dario, Pyrrho & Antonio. ibid.
 Hifter Thufco vocabulo ludio vocabatur. 324
 Hiftiones qui & unde fe dicunt. 324
 Homines tenuis fortune capulis, five feretris, potentiores lætis efferebantur. 566
 Honor & titulus idem. 332
 Honoris & Virtutis templa cur conjunctim strutta. 21. a
 Horatia tribus. 472
 Horda, bos pragnans. 265
 Hordeum pro tritico militibus ignominie causa datum. 749
 Hordidum, qualia sacra. 265
 Horologium infigne fuit in campo Martio. 462
 Horrea erant aut penftia, aut fulterranea. 528. b
 Hortia Dea qualis, & unde fe dicta. 174.
 alio nomine Herftia appellata. ibid.
 Horti domibus Regum fœfarum femper juncti erant. 17. a
 Hostes veteres appellabant perduelles. 450
 & peregrinos. 573
 Hostia quale sacrificium. 231. ab hostio, quod est ferio, dicta. ibid.
 Hostia Idulis qualis? 209
 Hostia nigra in magiis ritibus adhibebatur. 276. a
 Hostia ambartales quæ? 231
 Hostiarum genera duo præcipua fuerunt: alterum in quo voluntas Deiper extra difquebatur, alterum quo fola anima Deo fœrabatur. 231
 Hostiarum multa differentia. 231
 Hostilio Mancino vox objecta, quæ illum ut domi maneret admonuit. 203
 Tul. Hostilius cum Jovi Elicio non ritè facrum fecisset, fulmine ictus cum tota domo conflagravit. 104
 Hostie ufurpabant veteres pro aqua. 181
 578. pro fœre. 231

Hyalicolor vitreus. 379. b
 Hydraulæ qui fuerint. 372. b
 Hyle quid? 182
 Hymenæum Græci in nuptiis invocabant. 429

I.

I. D. T. S. P. apud Probum quid? 597
 Iacobus Britannorum Monarcha ludum latrunculorum cur filio interdixit. 307. b
 Jana, pro luna. 244
 Jani in plurali numero dicuntur adificia quadriformia. 92
 Jani Curiatii ædes ab Horatio cur extructæ. 92
 Jani simulachrum in Capitolio quale fuerit. 91. cognomina varia. ibid.
 Jani templaria fuerunt, ædes una. 91
 Jani statua tres. 94. a
 Jani templum quare belli tempore apertum, pacis vero tempore claufum fuerit. 92. 94. a. 95. b
 à Jano & Vefta principium precatum in omniuf. cri. femper fieri oportebat. 331
 Jano quare in omni sacrificio præfatio præmittatur. 91. 93. a
 Janiculum unde fe dictum? 16. & 17. b.
 Mons aureus, & corrupto nomine Montorius postea nominatus. 16. in hunc montem pleb. Rom. fecesse. ibid.
 Janiores nocturni utebantur tintinnabulis. 106
 Janus à Jano dicta. 91
 Janual festum Jani, cui sacra fiebant ex libo. 250
 Januarius mensis unde fe dictus. 249. dicit in eo fefti. ibid. & feqq. in Junonis tutela fuit. 249
 Janus unde fe dictus. 91. primus Itolos docuit fœ & vinum ad sacrificia adhibere. ibid. & 93. a. fœrai, valas & claves exequiæ. 91. æcum nummum primus in Italia signavit. ibid. quare Bifrons, Geminus, Quadrifrons, Pater, Junonius, Confusus, Quirinus, Patulcius, Clausus dictus fuerit, &c. 91. 92. 93. b.
 primus in Italia dicitur templum fœ & ritus facrorum instituit. 93. a
 Janus Deus deorum in carminibus Sakaribus dictus fuit. 101
 Janus Septimianus fuit adificium pervium. 92
 Janus qui in fœris literis dicitur fuisse Janus. 51
 Idulis hostia qualis? 209
 Idulis ovis quæ & unde fe dicta. 201
 Idus omnes Jovi sacra erant. 251. unde dicitur. ibid. his Jovi ovis mactabatur. ibid.
 Idus juos in mense quolibet & unde fe dictæ. 244
 Idus Martiæ cur parricidium dicta. 259.
 268. a
 Ientaculum quid & unde fe dictum. 361.
 flatum antiquis appellatum. ibid.
 Iegophræ qui? 229. a
 Ignis colendi confuetudo unde defluerit. 145
 Ignis inventor Vulcanus. 145
 Ignis Vestalis non in fœis aut altariis, sed fufpen-

*suspensus in vasculis quibusdam stili-
bus observabatur. 174. a. cur inextinguibilis
votatus fuerit. ibid. b. etiam si non esset
extinguibilis, accendebatur tamen quoviam
Calendarum Martii. 156. exstinctus quo
modo resuscitaretur. 217
Ignobiles apud Romanos qui? 75
Ignominia quid? 682
Illicet, significat, ire licet. 442
Im, pro eum. 560. 566
Imago quid? 75
Imaginem sui ponere quibus licitum fuerit. 75
Imagines Romani festis diebus exornabant.
75. eas in funere efferebant. ibid. quibus
vestibus exornari ibid. quare in prima
parte adium posuerint. ibid.
Imaginum ius quid? 75
Immolationis qualis ritus in sacrificiis. 231
Imperator patris est legum. 546
Imperatores Rom. divinis honoribus culti.
42. b. 43. a. vita defuncti quo ritu con-
secrarentur. 212. 213. quando Augusti di-
cti. 502. patres patrie appellati. ibid. legi-
bus soluti erant. ibid. consueverant
unum ex filiis, nepotibus, vel aliis san-
guine junctis, cujus praeclaram indolem
conspexerant, creare, ad quem im-erium
transfere volebant. 503. 504. quantis
certo die stipem à populo emendicabant.
29. b
Imperatores & Virgines Vestales quia legi-
bus non tenebantur, in Urbe sepulchra
habebant. 442
Imperatoribus quanam pramia oblata. 751
Imperatoris vocabulo quis intelligatur. 502
duobus modis eo usque Romani. 723
Imperium duplex fuit, civile & militare.
452
Imperium merum quid? 684. non merum.
ibid. mixtum. ibid.
Imperatores vis quanam fuerit. 665
Implurimum, quid? 453. a
Inaculum quid? 209
Inaurum luxu ab Alexandro Severo prohi-
bitus. 80. a
Incantationes an aliquam vim habeant? 569
Incendicia avis. 447. b. eadem pyralis di-
cta. 502. 78. 79. ibid. diris inauspicatis
que omnis senper fuit. 202
Incendiaris qui, eorumque fana. 569
Incensum templorum, sub versoque sta-
tuum deorum semper inter flammam
habita. 87. a
Incubus Syriacus. 184. b
Indi in sublimi editore loco sacrificabant.
86. a
Indivisa funera qua? 444
Indigetes dii qui & unde sic dicti. 52. 102.
159. 165. a
Indorum ritus in consecratione lucorum. 21. a
Induperator, pro Imperator. 129
Indisum, sive intusum, quale testimen-
tium. 392. 408
Infames lege & edito pratorio facti qui? 682
Infamia ius munerum & honorum adime-
bat. 682
Infantes primum natos in terram detorrendi
ritus. 173. a. b*

*Infantibus nascentibus quanam praesuerint.
176. a
Inferi e qua & unde sic dicti. 442
Inferium quid? 288
Ingemiscere nonnunquam tiro concessum,
idque raro. 564
Ingenui quanam. 76. eorum ius. 77. 68. b.
658
Inhumatum abijci ad pascendas aves gra-
visse. 446. a. b
Injures hostie qua? 231
Injuria quid? 661. sic dicta, quod non iure
fiat. 587
Inminales dies qui? 242. 243
Inscriptio vetus de fratribus arvalibus.
208. de septemviro epulonum. ibid. de
auguribus. 197. b. de aditu vel aditu-
mis. 229. a. de Tauribolus. 101. b. de
tibi inibus. 230 b
Instita, quale vestimentum. 412. b
Insulae proprie dictae quae non junguntur
communibus parietibus cum vicinis, cir-
cumsque publico aut privato cinguntur.
61
Intempesta nox, unde sic dicta. 240
Intentio litis quomodo fieret. 686. ejus for-
mula in crimine repetundarum. ibid. in
pecuniarum. ibid. in ambiguum. ibid.
Interdicti dies qui? 241
Interdicere quid? 667
Interdicta, quales formulae. 666. 667
Interdictorum alia simplicia, alia duplicia.
667
Interdictum de accipienda possessione. 667.
retinenda possessionis. ibid.
Interpretes qui fuerint dicti. 497. 540
Interreges qui fuerint dicti. 505. eorum an-
tiquissima origo. ibid.
Interregnum quid? 505
Interregnum quid? 738
Instabile proprium quis? 574. 688
Instabile etiam in patiendo significatione
dicti, quibus testimonium non datur. 574
Intestatus quis dicitur quatuor modis. 575
Inuberes infantes. 100. b
Jocus & ludus ut differant. 306
Joseph primus mortuorum somnia interpre-
tatus fuit. 88. a
Jovis tres numerat Cicero. 102. trecenti à
veteribus culti. ibid.
Jovi Flamini bove candido litabatur. 232.
Prodigiali thure & mola salsa. 232
Jovi Statoris templum cur à Romulo di-
ctum. 103
Jovi Victori & Libertati lib. April. sacra
fiebant. 265
Jovis antiquitas in nominativo dicebatur,
non Jupiter. 92. b
Jovis varia cognomina à 102. usque à 109.
simulachrum quale fuerit. 102. ejus fac-
ies diutius festis mimis illi solebat. 105
Jovis colendi prima origo quando fuerit in-
stituta. 102
Jovis Amphitryonis formam assumptis
contusum Alcmena. 160. mediam mu-
di locum cognoscere cupientis fabula. 40.
b. à Curetibus enutritis fabula. 102
Jovis nomen unde? 101. 102
Jovis equi. 77. 8. a
Jovis Capitolini templi dedicatio. 104. 290
Jovis Elictraria. 104*

*Jovis Feretrii templum à Romulo condi-
tum. 103
Jovis Indigetis nomine consecratus fuit
Aeneas. 102
Jovis Invisibilis ades. 281
Pistoris ara. 280
Sponsoris templum. 105
Statoris templum. 282
Tenanti simulachrum quale fuerit.
106. vide reliqua in Jupiter.
Iris Junonis nuncia. 110
Irogare mulctam quid? 692
Irogatio pena vel mulctae. 695
Irogationis formula. 695
Irogationis & Anquisitionis discrimen.
695
Isatis quid? 435. b
Isiaci, Isidii sacerdotes. 188. b. 189. a. lineis
vestibus inducebantur. 189. b
Isis qualis dea. 187. 188. a. b. 189. b. ea-
dem cum Cerere. ibid. unde legisera di-
cta. ibid. in Aegypto frumentum inve-
nit. 143. a. ut & lini summi. ibid. ejus
sacra. 189. b. 190. a. templum. 27. a
Isis lingua Aegyptiorum est terra. 189. a. est
genus Aegypti. ibid.
Iter quid? 685
Judex ex lege ad judicandum adhibiti,
quomodo lecti. 684. & 687. quot nume-
ro: eorumque munera. ibid.
Judices mittere, ut amittere in consilium
quid fuerit? 690
Judices selecti, quanam fuerint. 72. a
Judices quaestiones qui fuerint. 684
Judicia à juatendo dicta. 658
Judicia curiata. 693
Judicia populi, si fuerint aut privata, aut
publica, & quid singula. 658. 692
Judicia exercere quibus licitum. 664
Judicia publica qua? 637. 680
Judicia tributa. 692
Judiciorum publicorum quadam capitalia,
quadam non capitalia. 682
Judicium petitorium quid? 680
Judicium sortitio quomodo fieret. 704. b
Jugarius vicus. 111
Jugatinus deus. 172. 182
Juglandes, quae Jovis glandes. 429
Jugum quid apud Romanos & quomodo sub
id vincti bestiae mitterentur. 742
Julius Caesar postremus dictator fuit. 506
Julus mensis unde sic dictus, & desque in eo
festi. 283. à primis temporibus fuit Quin-
tilis nominatus. ibid.
Juremmentum, pro testamento, quod à junctis
peroribus trahitur. 577
Junius Brutus primus Romae Consul creatus.
277
L. Junius Brutus author fuit ejiciendi Re-
ges. 488. 498
Junius mensis unde sic dictus, & desque in eo
festi. 277. ante Junonius & Junonialis
vocatus. ibid. in Mercurii mensis fuit.
278
Junonis Menetae adis dedicatio. 277. 278
Juno uxor & soror Jovis. 109. sic dicta quod
una cum Jove juvat. ibid. quomodo Jovi
matrimonio juncta sit. 109. 110. ejus si-
mulachrum quale fuerit. 110. & aposita
fuit sacri nuptialibus. 112. b
Juno Calendaris unde sic dicta. 111
Eeeee 3
Ca*

Latariis collis, 13
 Latilacii qui fuerint. 407
 Latina terra qua? 296. earum origo & a quo instituta. ibid.
 Latronum prima religio. 191
 Latrunculus pars Italia. 2
 Latinus Rex, sive Aeneas. 2
 Latrunculus canum ejulantium gemitus imitantes, divi semper fuere omnes. 203
 Latrones unde sic dicti. 306. b
 Latrunculorum ludus. 306. a. belli iustitiam simulachrum. ib. ejus inventor. ib. b
 Latus clavus. 71. 407. fuit senatorum proprius. ibid.
 Lavandi tempus apud Romanos quodnam? 63. b
 Lavatio matris deum, quale festum? 261
 Laudationes reorum quomodo habitae sint. 689
 Laudatores qui & quot reis concessi. 689
 Lavere, pro lavare. 581
 Laverna, furum dea. 175. erat haec dea tantum caput sine reliquo corpore. ibid.
 Lavernalis porta. 175. 407
 Lavernones quare fures antiquis dicti fuerint. ibid.
 Lavinia Aescanii mater. 2
 Lauras Graeci vicos cognominabant. 152
 Laurentalia sive Laurentinalia quale festum. 4. a. 163. 295
 Laurentia Romuli ac Remi nutritrix. 2. ob vulgatum corpus lupa dicta. ibid.
 Laurus in Apollinis tutela. 31. b
 Laurus quid? 564
 Lestisernium quale epulum apud Romanos. 293
 Legare quid? 570
 Legati apud Romanos quoniam fuerint? 723
 Legati proprie quid? 535. proconsulium. ibid.
 Legere pro adimere, auferre. 565
 Leges quo loco & tempore latae. 553. qua de causa, earumque potestas. ibid. & 554
 Leges Agrariae. 619
 Centuriatae quae? 458
 Convivales. 376
 Curatae sex. 452
 Falci. 644
 Frumentaria. 622
 Icilia. 592. b
 Numa Pompilii. 559. de parricidiis. 560
 Publica. 692. b
 Leges religionem spectantes. 569. & seqq.
 Leges Romuli. 559
 Semproniae. 603. 619
 Sumptuariae. 623
 Leges tribunitiae sacrae. 592. a. triumphales. 753
 Leges Valeriae. 592. a
 Leges xii. Tab. 561. earum prima pars: de jure sacro. 562. & seqq. secunda pars: de jure publico. 586. & seqq. tertia pars: de jure privato. 570. & seqq.
 Leges xii. Tab. à Ludovico Charondâ IC. collectae. 594. & seqq.
 Leges de ambitu. 647. de censoribus. 611
 De civitate & jure civium Romanorum. 602. de coloniis deducendis. 615. de Consulibus. 610. de criminibus publicis & primum de Majestate. 637. de Dicta-

tore. 611. de furtis. 583. 580. de judi-
 bus, donis & munerebus. 634. de judi-
 ciis. 636
 Leges de jure connationum, & maritandis
 ordinibus. 628. de jure privato, manu-
 missionibus, & liberis. 627
 Leges de jure triumphandi. 626
 Leges de magistratibus majoribus. 608. de
 magistratibus minoribus. 612. de pecula-
 tu, residuis & sacrilegio. 646. de pec-
 cuniis reconditis. 649. de pratoribus.
 610. de provinciis. 617. de re militari,
 triumphis, & bellis. 617. & seqq. de re
 nummaria & sanone. 632. de senatu &
 senatoribus. 607
 Leges de terminis, sive limitibus. 621
 Leges de testamentis, hereditibus & legatis.
 630. & seqq. de tutelis. 629. de vi. 644.
 de usucapionibus, cessione bonorum &
 furtis. 632. qua de comitiis & contioni-
 bus fuerunt. 605. Regis. 556
 Legibus interrogare quis diceretur. 685
 Legio unde dicta? 718. quot milia militum
 comprehenderit. 719. quadrata quae?
 ibid. constabat ex pedestribus & equestri-
 bus copiis. 721
 Legiones & auxilia ut differant. 719
 Legionum Romanarum non unus semper
 fuit numerus. 720. earum nomina, ibid.
 & seqq.
 Legis actiones quae, earumque formulae.
 555. 665
 Legis definitio. 551
 Legis nomen speciale est, juris generale. 550
 Legum juvenis. 549. a. b. senium. ibid.
 Legum rogandarum ratio & modus apud
 Romanos. 551. 552
 Lembus, genus navigii. 523. a. 741
 Lemnulus genus navigii, à Lemno insula
 sic dictum. 523. b
 Lemonia tributum à pago Lemoneo sic dictum.
 471
 Lemures, larva nocturna. 771. dicti quasi
 remures. ibid.
 Lemuria qualia sacra & unde sic dicta. 16.
 b. 271. cur instituta. ibid.
 Lena toga auguralis. 200
 Lentiscus dentium dolori inceditur. 418. b
 Lepus quid portenderet. 202. 203
 Levana dea quae de terra levat infantes.
 171. 175. a. b
 Leuconium quid? 314
 Lesus quid? 564
 Lessus quid? 564
 Lex abrogatur, id est, prior lex tollitur.
 554. derogatur, id est, pars prima tolli-
 tur: subrogatur, id est, adiungitur aliquid
 primae legi. ibid.
 Lex, sive jus, triplex, divinum, natura-
 le, & humanum. 550
 Lex & jus differunt. 550
 Lex reipublica anima. 546. a
 Lex inerta de disciplina militari. 625. de
 funeribus. 600
 Lex de adulterio. 639
 De calumniatoribus. 636
 De Cn. Publico Menandro. 605
 De intercalatione. 602
 De parricidiis. 526. 527. 643
 De toga candida. 647
 De vacatione sacerdotum. 602

Lex Aelia de coloniis deducendis. 618
 650
 Lex Aelia Calpurnia. 648
 Lex Aebutia de xii. Tab. 615
 Aelia. 605
 Aelia de coloniis deducendis. 618
 Aelia Licinia. 619
 Aelia Sentia. 627
 Aelia Sentia de manumissionibus. 78
 Emilia. 611. 624
 Aemilia Labiena de Cn. Pompejo. 617
 Antia. 624
 Antonia. 602. 607. 612
 Appuleja. 620. 638
 Ateria Tarpeja. 636
 Atia. 602
 Atilia de dedititiis. 651. de tutelis.
 629
 Atilia Marcia. 625
 Atinia. 613
 Atinia de usucapionibus. 632
 Aufidia. 648
 Auguralis. 196
 Aurelia. 613. 635
 Lex Babia. 610. 620
 Babia Emilia. 647
 Lex Caecilia. 611. 624. 650
 Caecilia Didia. 614
 Caecilia Gabina. 633
 Caecilia de sullonibus. 652. de jure
 Italiae & tributis tollendis. ibid.
 Calpurnia. 605. 649
 Cassia. 606. 607. 608. 619
 Cassia de triumphantibus. 626. de
 vacatione. 625
 Censoria. 499
 Cincia. 637
 Claudia. 605. 608. 619
 Claudia de scribarum negotiatione.
 652. de sociis ac nominis Latini.
 603. de tutelis. 629
 Clodia. 601. 606. 611. 623. 645
 Lex Clodia vel Claudia de re nummaria.
 632. de collegiis. 652. de Cypro. 618. de
 mercede sive. 614
 Calia. 606
 Lex Cornelia. 600. 601. 604. 609. 620.
 624. 626. 638
 Lex Cornelia de falso. 644. de iis qui legi-
 bus solvuntur. 615. de injuriis. 644. de
 judiciis. 635. de jurisdictione pratorum.
 610. de limitibus constituendis. 621. de
 lusu. 652. de municipiis. 604. de provin-
 ciis. 617. de quaestoribus. 612. de repe-
 tundis. 650. de fideiussis & veneficiis.
 643. de testamentis. 630. de tribunis
 plebis. 613
 Lex Curia. 493. b. 606
 Lex Decemviralis: Patronus si clienti frau-
 dem fecerit, sacer esto. 69. b
 Decia. 625
 Didia. 623
 Domitia. 601
 Duilia. 607. 613
 Duilia Mania. 633
 Lex Fabia. 648
 Falcidia. 630
 Iannia. 623
 Iuliania. 619
 Flavia. 621
 Lex

I N D E X.

<i>Lex Fulvia & Sempronja de civitate Italica</i>	<i>Mensia.</i>	605	<i>Titia de lusu.</i>	652	
<i>Landa.</i>	<i>Metilia.</i>	611	<i>Lex Tullia.</i>	608. 648	
<i>Furia de adilitus curulibus.</i>	<i>Lex Numa de judiciis.</i>	561. de optimis spoliis. 560. de pellice. 560. de polluctu. 560. de terminis. 561. de vino.	<i>Lex Trebonia.</i>	613. 618	
<i>testamentis.</i>			<i>Lex Valeria.</i>	603. 607. 633. 638	
<i>Furia Cornelia.</i>	<i>Lex Orchia.</i>	623	<i>Valeria de provocatione.</i>	602. 609. de re militari. 625. de sociis. 604. de quaestoribus.	612
<i>Fusca.</i>	<i>Ogulinia.</i>	600	<i>Lex Valeria Horatia.</i>	602. 609	
<i>Lex Gabinia.</i>	<i>Oppia.</i>	624	<i>Lex Vatinia.</i>	618. 619. 635	
<i>Gellia.</i>	<i>Orvinia.</i>	608. 611	<i>Lex Villia annalis.</i>	609	
<i>Gellia Cornelia.</i>	<i>Lex Tagana.</i>	652	<i>Vifellia.</i>	628	
<i>Genutia.</i>	<i>Papia.</i>	601. 626	<i>Lex Voconia de mulierum hereditatibus.</i>	630	
<i>Lex Hieronica.</i>	<i>Papia de Junia de peregrinis.</i>	603	<i>Lex Voleronis de creandis plebeyis magistratibus.</i>	452	
<i>Hircia.</i>	<i>Pappia decimaria.</i>	631	<i>Alexandri & acerra thuraria.</i>	230	
<i>Horatia.</i>	<i>Pappia Poppaea.</i>	425. 629	<i>Libere proprie quid?</i>	763. a	
<i>Horatia de Caja Tarratia.</i>	<i>Papiria.</i>	599. 606	<i>Libatio in sacrificiis.</i>	232	
<i>Horatia Valeria de plebiscitis.</i>	<i>Papiria de assibus.</i>	632	<i>Liber Pater, Bacchus unde sic dictus.</i>	136	
<i>Hortensia de nundinis.</i>	<i>Papiria de civitate.</i>	603	<i>Libera custodiam qua fuerint dicta.</i>	682	
<i>Hortensia de nundinis.</i>	<i>Papiria de tribunis plebis.</i>	613	<i>Liberalia, Liberi festi.</i>	259. Gracii Sacerdotum.	ibid.
<i>Hortensia de nundinis.</i>	<i>Papiria de triumviris capitibus.</i>	413	<i>Liberalium die toga libera adolescentibus puerum egredi datur.</i>	260	
<i>Hofilia de furtis.</i>			<i>Libero Patri melle, vino & lacte, interdum capro & hircio libabatur.</i>	232	
<i>Lex Ictia.</i>	<i>Papiria Julia.</i>	637	<i>Liberos exponendi modus apud antiquos.</i>	3. a. b	
<i>Ictia de Aventino monte.</i>	<i>Lex Pedio de vi.</i>	645	<i>Lilertat proprie quid?</i>	170	
<i>Julia.</i>	<i>Peducea.</i>	640	<i>Libertatis Clodius domum Ciceronis consecrav.</i>	170	
<i>Julia de judiciis.</i>	<i>Perduellionis.</i>	526	<i>Libertatis templum in Aventino.</i>	170.	
<i>Julia caducaria.</i>	<i>Petilia.</i>	646	<i>ejusdem atrium.</i>	ibid.	
<i>Julia de ambu.</i>	<i>Lex Plautia.</i>	635. 644	<i>Liberti & clientis par conditio.</i>	69. b	
<i>Julia de cessione bonorum.</i>	<i>Tompeja.</i>	609. 613. 618	<i>Liberti qui? 76. 77. ut distinguantur a liberis & ingenuis.</i>	ibid.	
<i>Julia de colonis deducendis.</i>	<i>Pompeja de ambitu.</i>	645. de judicio. 635. de judicio. 636. de parituris. 643. de vi.	<i>Libertini qui fuerint. 76. 658. eorum jus.</i>	77. 78. a. b	
<i>Julia de legibus frumentariis.</i>			<i>Libertini in triplici ordine fuerunt, cives Romani, Juniani, & dedititii. 73. a. vestitu distincti erant ab ingenuis. 79. a.</i>	658	
<i>Julia de mariandis ordinibus.</i>	<i>Lex Torcia.</i>	603. 649	<i>Libertus dedititius quinam fuerint dictus. 78</i>	78	
<i>Julia de peculatu, &c.</i>	<i>Tratelia.</i>	647	<i>Libitina Venus. 131. in hujus templo omnia ad funera pertinentia vendebantur. ibid.</i>	440	
<i>Julia de provinciis.</i>	<i>Tublia Latoria.</i>	614	<i>Libitinarum qui fuerint dicti.</i>	440	
<i>Julia de repetundis.</i>	<i>Publicia.</i>	600	<i>Libri Sibyllini in arca lapidea servabantur in sacello Junonis.</i>	105	
<i>Julia de suis legibus.</i>	<i>Publicia de lusu.</i>	652	<i>Libripens quis & unde sic dictus.</i>	573	
<i>Julia de terminis sive limitibus.</i>	<i>Pubilia.</i>	611. 614	<i>Lictores qui, unde sic dicti, eorumque munus.</i>	501. 540	
<i>Julia de vi.</i>	<i>Pupia.</i>	608	<i>Liduna quid?</i>	150	
<i>Julia de vicefima.</i>	<i>Lex Regia.</i>	503	<i>Lilia quales stipites fuerint.</i>	634	
<i>Julia judicaria.</i>	<i>Romuli de judiciis.</i>	634. de proditoriis. 63	<i>Limentinus, qualis deus.</i>	187	
<i>Julia Miscella.</i>	<i>Roscia. 315. equitem a plebe in spectaculis distinguit.</i>	315	<i>Limes quid?</i>	622	
<i>Julia Norbana.</i>	<i>Roscia theatralis.</i>	600	<i>Limites a limitibus sic dicti.</i>	622	
<i>Julia Plautia.</i>	<i>Rubria.</i>	619	<i>Limitum multa genera. 622. decumani, cardines prorsus, transversi. ibid. aetuaris, lineari.</i>	ibid.	
<i>Julia theatralis.</i>	<i>Rutilia.</i>	625	<i>Lintres, naves fluminales.</i>	742	
<i>Julia Titia de tutelis.</i>	<i>Lex sacra militaris.</i>	625	<i>Lis quid?</i>	597	
<i>Junia.</i>	<i>Satyr.</i>	325. 554	<i>Litare quid?</i>	232	
<i>Junia Licinia de trinundino.</i>	<i>Scantinia.</i>	640	<i>Litrus quid?</i>	200	
<i>Junia Norbana de manumissis.</i>	<i>Sempronia.</i>	606. 607. 609. 622	<i>Lixa qui?</i>	726	
<i>Junia Teronina.</i>	<i>Sempronia de pace militum.</i>	625. de judiciis. 634. de limitibus. 621. de provinciis. 617. de viis Italiae.	<i>Lixam veteres aquam vocarunt.</i>	726	
<i>Junia sacra de tribunis plebis.</i>	<i>Lex Sentia.</i>	608	<i>Locato qualis contractus.</i>	660	
<i>Junia Velleja.</i>	<i>Servilia.</i>	620. 634	<i>Loculorum & urnarum condendam non admodum diversa fuit ratio.</i>	443	
<i>Lex Latoria de tutelis.</i>	<i>Servilia de civitate.</i>	604. de repetundis.	<i>Locum tenens, cum licentiant.</i>	723	
<i>Licinia.</i>	<i>Servilia de civitate.</i>	604. de repetundis.	<i>Locus honorator qui fuerit in convitiis aliisque congressibus.</i>	387. b	
<i>Licinia Abutia.</i>	<i>Sextia Licinia.</i>	610	<i>Locus</i>		
<i>Licinia Cassia.</i>	<i>Sextia Li. de sacerdotibus.</i>	600			
<i>Licinia Mutia de peregrinis.</i>	<i>Sextia Menenia.</i>	637			
<i>Licinia theatralis.</i>	<i>Lex Silvani & Carbonis de peregrinis.</i>	604			
<i>Licinia de senore.</i>	<i>Lex Sulpitia.</i>	604. 608. 626			
<i>Licinia de sodalitiis.</i>	<i>Sulpitia Sempronia.</i>	599			
<i>Licinia de usuris.</i>	<i>Lex Talaria.</i>	652			
<i>Livia.</i>	<i>Taliois.</i>	587			
<i>Livia de sociis.</i>	<i>Terentia.</i>	592. b. 610			
<i>Livia de re nummaria.</i>	<i>Terentia Cassia.</i>	623			
<i>Lex Mania.</i>	<i>Theatralis.</i>	350. a			
<i>Mavia.</i>	<i>Thoria.</i>	620			
<i>Mamilia.</i>	<i>Titia.</i>	612. 620			
<i>Manilia.</i>					
<i>Manlia de Numidia provincia.</i>					
<i>Marcia.</i>					
<i>Maria.</i>					
<i>Maria Porcia.</i>					
<i>Martia Atinia.</i>					
<i>Memmia.</i>					

Locus in quo jus dicebatur, fuit duplex, superior aut planus. 662
 Longa naves quæ dicebantur? 741
 Aegæus, ancus, qui aduncum habet brachium. 382. b
 Loricæ quid fuerint? 734
 Lorum, lausum, lesum, ac lessum veteres eadem significatione dixerunt. 565
 Lubentina, sive Lubentia, dea, unde sic dicta. 172
 Lucaria festa qualia & cur instituta. 285
 Luceres tribus unde sic dicta. 469
 Luceres quæ loca Urbis inhabitarent, & unde sic dicti. 18
 Luci Asyli festum. 254
 Luci propitiæ deorum templa consecrabantur, & unde sic dicti? 85
 Lucorum consecratio, eorumque cultus. 21. a. eos excindere vel violare piaculum habebatur. 21. b
 Lucos conlucare aliquando licebat & quæ verborum formula id fieret. 85
 Lustrum legitimum tempus apud veteres. 444. quomodo fuerit minutum. ibid.
 Ludi à quibus & ubi primum exhibiti. 312
 313
 Ludi vocabuli variae significationes. 306. ut differat à joco. ibid.
 Ludi unde sic dicti. 306. eorum origo. ibid.
 cur & à quo primum instituti. ibid.
 Ludi apud Romanos alii statim, alii non statim. 336
 Ludi Apollinares. 284. quando celebrati. 284. 339. eorum origo. 339
 Augustales. 291. 341
 Capitolini, unde sic dicti, & cur instituti. 339. 340
 Castrenses. 355. & seqq.
 Ludi Cereræ facerant. 316. b
 Ludi Cereales. 337
 Ludi Cereales qui? 312. 318. Gymnici etiam vocati. ibid.
 Ludi Cirense in circo, scenici in theatro spectabantur. 314. 319. a
 Ludi Compitalitii. 328. 341
 Ludi decemvales & quinquennales ab Augusto instituti. 345. 346
 Ludi Florales. 338. his ludis fœmina quæ vulgato corpore quasum faciebant, denudabantur pudendis obscenisque incolatis. ibid.
 Ludi funebres quando, cur, & à quo primum instituti. 351
 Ludi gladiatorii, eorumque tetraus origo. 351. horum usus à Theodoro Gothorum Rege sublatus. 352
 Ludi Iuliales à Nerone instituti. 346
 Ludi Iuliani. 346
 Ludi Martiales. 338
 Ludi Megalenses qui? 265. 336. unde sic dicti, cur instituti & quando celebrati. ibid. non idem cum ludis Romanis. 337
 Ludi Miscelli. 346
 Natalitii. 346
 Palatini. 341
 Piscatorii qui? 279
 Plebei. 341
 Ludi Romani quales fuerint. 341. cur magni appellati. ibid.
 Ludi scenici qui & unde sic dicti? 312. 324. cur instituti. ibid. eorum diversæ species.

ibid.
 Ludi seculares, unde sic dicti, & cur instituti. 342. 343
 Ludi Taurini qui & unde sic dicti. 344
 Triumphales. 346
 Trojani qui & à quo instituti. 355
 Victoria. 292. 345
 Ludi votivi erant qui à magistratibus ad bellum iturus volebantur. 345
 Ludorum divisio quadruplex & quæ? 335
 Ludorum commissio quomodo fieret. 317. a
 Ludorum duo genera fuerunt apud Romanos. 312
 Ludorum pompa quænam fuerit. 347
 Lugere & elugere ut differant. 444
 Luvicæ. 262. a
 Luna ferie. 289
 Luna bellorum præses. 125. a
 Luna, unde sic dicta? 122. 125. 3. unde nominata. 122
 Luna minuens, id est, decrescens. 124. b
 Luna, nota centenarii, cur in calceis patriciorum. 417
 Luna plena pulchritudinis typus. 124. a
 Luna biga consecrabatur. 320. a
 Luna cur taurus mactaretur? 226. 232
 Luna deficienti quomodo succurrerent veteres. 123. b
 Lunati calcei erant senatorum. 417
 Lunula adfuta in calceis discernebantur senatores novitii à patriciis. 491. b
 Lupa, olim vocata impudica à rapacitate. 4. a
 Lupanaria dicta prostibula impudicarum. 4. a
 Lupercales sacra quando & quomodo celebrata. 191. 192. a. b. 253. 254. Gracii Lycæ dicta. 254. à quo & cur instituta. 254. eorum ceremonia. ibid.
 Lupercalesacerdotes omnium vetustissimi. 191.
 192. a. b. Lupercales per lasciviam nudi discurrentes pellibus obvios cadebant. 192. a. b. & seqq. unde Crepi dicti sint. 192. b. in sacris Lupercalibus cur nudi curerent? 254. cur canem immolarent. ibid.
 Luperconum duo ordines, alii Fabiani, alii Quinctiliani. 192. accesserunt deinde Juliani. ibid.
 Luperum in Urbe conspectus habitus inauspicatus. 202
 Luscina quando felicia & prospera portenderet. 202
 Lustrare, pro circuire. 299
 Lustrica. 231
 Lustricus dies. 171
 Lybei & Arales Roma inter servitia habebantur. 79. a
 Lycæna, Gracii lupa. 254
 Lychni, lucernæ & tædæ ut differant. 49. b
 Lychnobii, qui? 363. b
 Lychnuchi Apollinis Palatini. 49. a. b
 Lycis cur in lustrum muliebrem vestem sumerent. 414. b
 Lynceus, rex Siciliæ. 143. a
 M.
 Machæra, quale telum. 766. b
 Machina bellica ad oppugnationem urbium necessaria & Romanis usitata. 736

Alcia tribus. 473
 Masius lingua Ostia mensis Majus. 270
 Magister equitum quis? 507. 508. ejus potestas, &c. ibid.
 Magisteria in convitiis. 376
 Magistratibus dabatur militare imperium summo illo fenatus consulto: Videantur Consules, ne quid respublica detrimenti capiat. 456
 Magistratum imperia tria: merum, non merum, missum. 684. de his sigillatim. ibid.
 Magistratum Romanorum divisio. 487
 Magistratus prius in agris morabantur, pauperimque erant. 543. a. b
 Magistratus majores & ordinarii qui? 487
 extraordinarii qui? 505
 Magistrum vicem, sive vicomagistri qui? 525
 Majestatis crimen quid? 568. quanam comprehendat. 693
 Majores mortuos domi sua sepeliebant. 442
 Majus mensis unde sic dictus. 270. in turris Apollinis fuit. ibid. dies in eo festi. ibid.
 nuptiis insausus habebatur. 424
 Mala tigreæ. 739
 Maleficia quænam ad populi judicium à magistratibus adducta fuerint. 692
 Mali in navi partes quæ? 739
 Malina quid? 150
 Mallioli, manipuli partes, pice contecti, &c. 736
 Malus arbor navis. 739
 Mamurius Veturius in Saliorum carminibus canebatur. 258
 Mana Geneta, dea, unde sic dicta. 173
 Mancipatio familia quomodo fieret apud Romanos. 573
 Mancipationis formula quæ? 665
 Mancipi res quæ fuerint? 659
 Mandatum qualis contractus. 660
 Manduci effigies ferebatur in triumpho. 788. b
 Mane, sextum diei tempus apud Romanos. 240. unde sic dictum. ibid.
 Mania dea Larum. 271
 Manica quid? 682
 Manipuli qui? 722
 Manipulum fani Romani in bello pro signo gestantur. 722
 Maniurna dea adhibebatur ut nova nuptia cum marito maneret. 173
 Manumissi inter amicos, per mensam & per epistolam qui dicantur? 78. raso capite pileum gestabant. 77
 Manumissio servorum tribus modis fiebat. 77
 Manumissio qua per censum fiebat qualis. 77
 Manumissionis formula. 77. 78. 667
 in Manum convenire, solenne in nuptiis. 434. b
 Manus conferere quid? 579
 Manus ferrea quid? 739
 Mappa extensa ludorum circensium signum. 53. a. 319
 Margarita & gemma differunt. 47. a. ubi generentur earumque usus. ibid.
 Mars unde sic dictus. 129. Gr. divus unde. ibid. Mavors. ibid.
 Mars unde Quirinus dictus. 129. 163.
 F f f f f
 Vltor.

Uitor. 129
Μαγνὸν, *μαρτυριον*, pecunia repositio-
 riorum. 127. a
Μαρτυρ & *Απολλιν* de tibiarum cantu
 decertantium fabula. 41. a
Μαρτυρ statua. 40. b
Marti cur veteres gallum appinckerint. 129
Martiales ludi quando celebrati. 338
Martius adulterium cum *Venere*. 133. a
Martius comites, terror, pavor, contentio.
 133. b
Martis Gradiui templum. 129
Martis patria. 129. genealogia. ibid.
Martius mensis, olim anni primus fuit. 257
 unde sic dictus. ibid. in *Minervae* tutela
 fuit. ibid. dies in eo festi. ibid.
Mastruca, vestis Germanica ex pelliculis
 ferarum. 393. a
Mater dūm, *matres tellus*, unde sic dicta. 97
Matralia, *Martis Matutae festa*. 280. quo
 ritu ejus sacra celebrata. ibid.
Matres familias propriè quæ? 435. a
Matrimonii contrahendi solennitates & ri-
 tus apud veteres. 425. 426. & seqq.
Matrimonium propriè quid? 434. b
Matrimonium contrahentes quingue deo-
 rum epe indigere arbitrabantur veteres.
 428
Matrimonium quando usu fieri diceretur.
 425. 576
Matrona propriè quæ? 538. 576
Matrona, quod loculos in quibus erant cla-
 ves: vinaria cella resignavisset, a suis in-
 edia mori coacta. 558
Matrona in *Junonis* *Curitis* tutela erant.
 427
Matronalia à *matronis* *Kal. Mart.* Mar-
 ti celebrata. 257. cur instituta. ibid.
Matuta dea. 173
Mavors, *Mars*, unde sic dictus. 129
Medea, *Solis* filia, quasi *Μενειδία*. 133. a
 veneficiis infamis. ibid.
Medie, quales naves. 742
Medici primi servili conditione erant. 166. a
Medicina inventionem cui tribuerint vete-
 res. 165. b
Meditrinalia qualis dies. 291
Megara, una è *stiriis*. 155
Megalefia, sive *Megalensia*, ludi magna
matris *deum*. 98. 265. cur instituti. 336.
 quando celebrati. ib. vide reliqua in ludi.
Megalefion, templum magna *deæ*. 336
Melisseus primus telluris cultum instituit.
 96
Mellona, mellificationis *dea*. 182
Mena dea, quæ suorum mensuram præstat.
 173
Menenia tribus. 472
Mensa pomorum, sive secundæ *mensæ*. 369
Mensa *Ciceroniana*. 358. b
Mensa & convivia veterum Romanorum
 qualia fuerint. 358
Mensarum materia, ornatus, & forma
 apud veteres quæ? 358. a. b. & 364
Mense *Majo* nubunt mala. proverb. unde?
 424
Menses *Junoni* consecrati. 244. b
Mensium nomina ac officia proprii. 304. b
Menses qui fuerint? 726
Mentem cur consecraverint veteres. 167
Menti *dea* sacrum quando fieret, ejusque

adis consecratio. 167. 279
Mercatorum dies festus. 272
Mercurialia, festum *Mercurii*. 127. a
 quando celebratum. 284
Mercurii ade, quando dedicata. 272
Mercurii genealogia, 125. natalis. 127. a
 simulacrum quale. 126. 127. a
Mercurii fors in convivio quid fuerit. 371. b
Mercurius quingue numerat *Cicero*. 125
Mercurius, quasi *medicarius*, vel *medius*
currentis. 125. quasi *mercium* cura. ibid.
Mercurius mercatorum deus, 125. sermo-
 nis *deus*, unde *deorum* *nuntius* est existi-
 matus. ibid. literas, musicam, palæstram
 & geometriam invenisse dicitur. ibid.
 præcipua religione à Germanis antiquis
 cultus. 127. b. cur ab *Hebræis* *Camillus*
 dictus fuerit? 126. unde *Cyllenius* dictus.
 126
Merenda cum prandio eadem fuit. 358. un-
 de dicta & quomodo introducta. ibid. &
 361
Meretrices, ancilla, impudicæque mulieres
 togis induebantur. 400
Meridies, medii diei pars. 240
Meroe vinum *Ægyptium* præstantissimum.
 369. b
Mesuria, sines nautici. 740
Meta *Æternus*, desultor. 352. b
Metari, eligere. 773. a
Metatores qui fuerint? 726
L. Metellus flagrante ade *Vesta* *Palladium*
 ex medio incendio sustulit amissis lumi-
 nibus. 147. uxorem, quod vinum bibis-
 set, fuisse interemit. 682
Metu *astronomus* celebratissima *sama*. 245.
 a. ab hoc *authore* annus *Metonicus* no-
 men sortitus. ibid.
Metus, præcipua causa, cur gentes deos
 esse crederent. 21. b
Migrations ex adibus in alios quo die &
 mense apud Romanos fierent. 284
Militaris ætas apud Romanos. 718
Militaris juris jurandi formula. 759. b
Militem distinctum in castris versari gran-
 de scelus habebatur. 718
Milites emeriti vestes suas diis dedicare so-
 lebant. 90. a
Milites are diruti qui dicti? 748
Milites leves qui fuerint? 732
Milites *Romani* ab initio stipendium non
 meruerunt. 719
Militiæ genera tria, & quæ? 717. 758. a
Militis nomen unde deductum. 67. a
Milium ordines & discrimina quatuor a-
 pud Romanos. 725
Milvius gigas *Cretenfis* à *Jove* debellatus.
 102
Milliarium aureum, columna qualis? 61
Milvi dii inauspicatque ominis semper
 fuere. 202
Mimallones, ministri *Liberi* *patriis*. 140. a
 unde sic dicti. ibid.
Mimi non erant personati, sed fuligine obli-
 ti, & agnitis amicti pellibus. 325. qua-
 re planipedes dicti. ibid.
Mimus propriè quis & unde sic dictus. 325
Minerva unde sic dicta sit, varia variorum
 opiniones. 126
Minerva in ventrix belli. 102. numerorum.
 104. 507. tibiarum. 230. a. prima lan-

scii usum monstrasse dicitur. 126
Minerva *Capta*; ejusque *adicula*. 126
Minerva quare *Tallas* dicta fuerit. 126
Minerva cur opifices supplicaverint. 126
Minerva *Chalcidica* templum. 47. a. 127.
 289
Flaviana templum. 126
Medica templum. 126
Minervæ *vestes* *Palladis* *Aventina* templum.
 126
Minerva simulacrum quale fuerit. 126
Minervæ quingue recen. et *Cicero*. 126
Minervium, *Minerva* templum. 127
Minos *Cretenfis* *Rex* & legislator. 548. a
Minucia porta. 178
Minucius *deus*. 178
Minuscule a quingentis appellabantur *I-*
dus *Junia*. 281
Missionum exercitus duo fuerunt genera
 apud Romanos. 757. honesta & causaria.
 ibid.
Mitra, funis nauticus. 440
Mitra, capitis ornamenta mulieribus pro-
 pria. 409. 415. b
Mithra *Persis* *Sol*, ab iis cultus. 122. a. b
Mittere aut dimittere *judices* in consilium
 quid fuerit? 690
Modi in comædiis quid sint? 332
Modimperator magistrus convivii. 372. a.
 376
Morum pro murum dixere veteres. 9
Molæ *trufatiles*. 65. b. *aquaria*. 66. a
Molarum usus antiquissimus. 65. b. à quo
 inventæ. ibid.
Moles quid? 734
Monarchia quis? 486
Monarchia quale imperium? 486
Monarchia & regnum ut differant. 486
Monarchie jam censentur quatuor summa
 in mundo imperia. 486
Monaulos qualis *tibia*. 334
Monetarii *salis*, *παραχρησται*. 519. a
Monile quid? 750
Monitores qui fuerint dicti. 357. a. 497. in
 sequius officia obeuntes animadverten-
 bant. ibid.
Mons *Palatinus* in tutela fuit *Apollinis*.
 115. b
Mons *Quirinalis* unde *Agonius* dictus. 251
Μονόδιον, seu *μονοβόλιον* quid? 578
Morbus *fonticus* quis? 578
Moriri, pro mori. 574
Moriturii aras *deorum* amplecti jubebantur.
 22. b
Mortui quamdiu lugerent veteres. 444
Musei, quid? 144. b
Mula gemellos parienti. 202
Mulctæ (*Sabinum* vocabulum) quid? 681
Mulctæ minima quæ? 681. *suprema*. ibid.
Mulctam dicere & irrogare quid? 692
Mulieres cur in luctu & exequiis albas ve-
 stes gesserint. 441. cur ora lacerarent.
 564
Mulieres per iinera ambulantes torquere
 fusos, aut omnino detectos ferre, spei
 omnium præcipueque frugum adversa-
 batur. 203
Mulieres steriles februantibus *Lupercis* se
 cadendas offerebant. 192. & a
Mulier facta post partum tres dii custodes
 adhibebantur & qui? 173
 Mulier-

Mulieribus vini usus interdictus. 558
Mullei, quales calces. 417. unde sic dicti. ibid.
Multitia, vestes molli intexta stamine. 397. b
Mundus ter in anno potere dicebatur. 291
Municipiorum duo genera. 743. ut differant à coloniis. 744
Municipiorum respublica quam fuerit. 746
Municipium quid? 743
Murci, murcidi, murcili, murcidi, unde sic dicti. 179. a
Murcia dea desidia. 174. 179. a. ejus sacellum. ibid.
Murices, (alio nomine triboli sive tribuli dicti) machinula ferrea, &c. 737
Mures quid? 377. a
Murrhata, sive murrhinapoto quæ? 565
Murrhina rassa. 379. b
Murtia Veni, prius Myrtia, à myrto Veneri sacra sic dicta. 131
Murus apud veteres quid dicebatur. 9
Musæus gigas ante pugnam à cæteris deservit, obque id ei honores tribuit. 102
Musculi quales machina. 735
Muta sacrificia quæ? 206
Muta dea sacra serialia. 255
Mutialis collis. 13
Mutinus qualis datus. 172. idem cum Priapo. ibid.
Mutuum quid? 660
Mværes, quales naves. 523. a
Myoparo, quale genus navigii. 742
Myrtus Veneri sacra. 131
Mysteria unde dicta. 144. b. duplicia, parva & magna. ibid.

N.

N L. id est, non liquere, ampliatio- nis nota. 690
Nania dea funerum. 175. ejus sacellum. ibid.
Nania, carmen quod in funere laudandi gratia cantatur ad tibiam. 175
Natio, sive Natio, dea qualis. 171
Naufragium evadentes vestes depictas in tabella diis dedicare solebant. 90. a
Navem conscendere quis Romanis primus persuaserit. 523. b
Naves quæ bello parata erant, galeam insigne habebant; quæ ad celeritatem Mercurii petasum; pacificatoriæ, caduceum. 739
Navis unde sic dicta? 738
Navium vario genera & nomina. 741. 742
Navium partes plurimæ, & singularum descriptio. 738. 739
Nautea quid? 738
Nau, fluo. 738
Nec pro non, apud antiquos. 589
Necis genera quomodo suscepta apud Romanos. 697
Nefasti dies qui? 242
Nemesis dea unde sic dicta. 134. Justitia filia. ibid. alio nomine Rhamnusia & Adrastia fuit appellata. ibid. quomodo depicta fuerit à veteribus. ibid.
Neptunalia, Neptuni festiva. 286. & b

Neptuni sortitio de regno cum fratribus. 150. a
Neptuni templum. 149
Neptuno, Apollini & Marti, taurò, verre & arietis libabatur. 232
Neptunus unde sic dictus? 149. Græcis Ποσειδών. ibid. navigandi artem invenit. ibid. primus equos domuit. ibid.
Neptunus cur Ennosigæos & Sischion à Poëis dictus. 286. a. incertamine cum Pallade, non equum sed fontem aut scaturiginem produxisse fertur. 286. a. b
Neptunus Eques. 149. Redux. ibid.
Neriens, Martis uxor. 282
Nervi, qualia vincula. 784. b
Nervus quid? 582
Nexus quis? 680
Nexum, & nexum facere quid? 574
Nigri pro mortuis. 275. b
Nigrum pro noxio. 275. a
Nixis puerperarum dii. 173. 177. b
Nobiles apud Romanos qui? 75
Nobilis scelere. 75. a
Nobilium maxima laus erat quam plurimos habere clientes. 68
Nobilis templum. 123. b
Noctua in hasta Regis Pyrrhi contra Argo euntis confidens exitum illi portendit. 202
Noctuarum ululatus divi ominis. 203
Nota cur ante triumphantis currum gereretur. 100. a
Nomenclatio quid? 497
Nomenclatores qui fuerint dicti. 497
Nomen à γένος, leges non scriptæ. 547. b
Nomen quævis qui? 229. a
Nona unde sic dicta. 244. cur inhabiles nuptiis haberentur. 424
Nona Caprotina. 209. 284. unde sic dicta & cur instituta. 284
Nongenti, quinam fuerint? 552
Nortia Dea Etrusca. 290
Nota antiquitus pro literis. 541. a. earum nullus apud Romanos usus ante Mæcenatem. ibid.
Notare idem ac scribere. 541. a
Notari idem qui scribere. 541. b
Nova nuptia cur postea janua adipe lupino inurgerent. 428. cur limen transflerent. ibid.
Novatio quid? 661
November mensis, diesque in eo festi. 292. 293. ejus varia nomina. ibid. in tutela Diane fuit. ibid.
Novendiale sacrum dupliciter actum. 297. 298. unde sic dictum & cur institutum. ibid.
Novi apud Romanos quinam dicti. 75
Nox in tempesta, unde sic dicta. 283
Noxa quæ? 669
Noxales actiones quæ? 669
Noxia quid? 588
Nubentes mulieres ex veteri lege Romanæ. 106. asses ad maritum venientes solebant ferre. 426. quo comitatu ad maritum ades accesserint. 428
Nubentibus cur faces præferrentur. 436. a. a quibus. 436. b
Nures in Jovis tutela erant. 429. cur à novis maritis & pueris in nuptiis sarge- rentur. 429

Nuſſucia, quales naves. 759
Nudipedalia, quale festum. 419. b
Numa Pompilius II. Rex celerum custodiam deposuit. 489. Terminalia sacra instituit. 256. quo pacto artem Jovis eliciendi edoctus fuerit. 104. quare instituerit templum Jani belli tempore aperiri, pacis verò claudi. 92. 94. a
Numa Pompilii congressus cum nymphæ Egeria. 150
Numeria dea. 175
Numerus à Minerva inventus. 290
Nummi veteres Jovis Conservatoris simulachrum & nomen continentes. 106
Nuntiare vel obnuntiare quid? 475
Nundina, dea qualis. 171
Nundina, feria paganorum. 241. 298. earum origo. 298. fuerunt Saturno consecrate. ibid.
Nupta nova velo obnubi solebat, cum ad virum deduceretur. 427. Jenu crinibus cur ornaretur. 427. cur eos hasta cuspidis discriminarent. ibid. coronis redimebatur. ibid. cur cingulo cingeretur. ibid.
Nuptia, earumque definitio. 659. origo & ritus apud Romanos. 423. 430. a. b. 8c
seque. non nisi captatis prius auguriis fiebant. 426
Nuptias recusantes apud Judæos cur nudis pedibus incedere cogebantur. 419. b
Nuptiis celebrandis aptissimum apud Romanos habebatur id tempus, quod idus Junius sequebatur. 426
Nuptiis inauspiciis habebatur mensis Majus. 424
in Nuptiis contrahendis delectum dierum habebant Romani. 425
Nymphae quid sint? 60. unde hoc nomen traxerint? ibid. veterum nulla ad nostra tempora durarunt. 61. recens conficitur intra Neapolim & montem Vesuvium. ibid.

O.

O beliscus in circo maximo. 314. ejus magnitudo. ibid. à Rege Somniferteo excusus. ibid.
Obisatio, ejusque definitio. 576. 660. triplex; naturalis, civilis, mixta. ibid.
Obisatio literarum quæ? 660. nominum. ibid. ex consensu. ibid. ex quasi contractu. 661
Obisationes quatuor modis dissoluebantur. 661
Obisationum divisio in naturales, civiles & mixtas. 576
Obisare, idem ac vesci. 28. b
Obisatrices natos infantes in humum deponere solebant. 176. a
Obvagulatio quid? 581
Obvolvere quid? 654. b
Occasus solis, pro quando sol occidit, antiquè. 579
Occasus sint, antiquæ pro convivium fecerint. 587
Occisus ut distinguatur à necato. 560
Occupationis jus in quibus consisteret. 659
Ochlocratia, quid, ejusque definitio. 486
Oritia Regina Tanagulis serva & ancilla ex genitali membro repente in loco apparente gravida facta. 276. b
Ffffff z C. Olla.

- C. *Octavius primus nomine Augusti fuit appellatus.* 502. *Pater patriæ dictus.* 254
- October mensis unde sic dictus.* 291. *dies in eo festi.* ibid. *hunc Domitianus è sue nomine Domitianum appellavit.* ibid.
- Oculus Cupidini consecratus.* 176
- Oculus, qualis locus in navi.* 738
- Odeum qualis locus apud Romanos.* 315
- Olli, pro illi.* 559
- Omina qua dicantur.* 198. b
- Omina secunda, saltat senex, proverb. unde natum.* 339
- Onager qualis machina.* 736
- Ὀνείων ποταμὸν ἀμυγῆ, proverb.* 370. a
- Opalia, festum Opis.* 97. 294. *unde sic dictum.* ibid.
- Ὀψέθαιμις βραχάνες.* 779. b
- Opiconfiva dies à dea Opiconfiva sic dictus.* 289
- Opiferi funes qui?* 740
- Opimianum vinum unde sic dictum.* 385. b
- L. Opimius Consul picandi reponendique vini primus auctor.* 385. b
- Opis, deus qualis?* 171
- Ὀπλοδιδασκῆς, campi doctor.* 356. b
- Oppidorum condendorum & defensorum ritus apud veteres.* 9. 10. a. b. *delendorum mos.* 10. b
- Oppius collis.* 14
- Oppugnationibus urbium quam necessaria fuerint.* 734. 735
- Ops Confixa, dea, unde sic dicta.* 97. *ejus ades.* ibid.
- Ops Diana.* 121. b
- Ops, sive Tellus, dea, unde sic dicta.* 97. *ejus varia cognomina.* 97. *imago quomodo depicta fuerit.* ibid.
- Ὀφίωνος σεβαστάριον, obsonium militare quid?* 713. a
- Optimates quinam fuerint dicti?* 73. 74
- Optimatum imperium, Aristocratiæ.* 486
- Optio antea appellabatur accensus.* 724
- Optiones quinam vocati.* 724
- Oracula Apollinis.* 116. a
- Jovis Hammonis.* 109. b
- Sibyllina.* 223. & seqq.
- Oracula omnia obtulerunt Salvatorem nato.* 118. a
- Orbona dea qualis.* 172
- Ὀρχομενός, salio.* 349. b
- Orchestra locus apud Rom. in quo senatores confidebant spectaturi.* 315. 349. b. 350. a
- Orcus qui fuerint dicti.* 490
- Orcus qualis deus.* 343. *unde sic dictus.* ibid. *antriquis Vragus.* ibid. *Pluto nuncupatus à devitiis.* ibid.
- Orcus antiquis Quiritalis dictus.* 170
- Orcus, sive potius orcum, locus inferorum.* 155
- Organahydraulica.* 377. a
- Orgia sacra Buechi.* 86. a. 138. b. *unde sic dicta.* ibid. *quomodo celebrata.* 174
- Orioles vel oriolas, naves piscatorias.* 742
- Ornamenta triumphalia.* 776. a
- Ὀγυβεία divinandum genus ex arbutis.* 197. b
- Orontis, Regis Artaxerxis generi, honore spoliati, præclarum dictum de principum amicis.* 94. b
- Orthiax quid?* 741
- Ofcines aves quam fuerint.* 201
- Ofcinum tripudium.* 204
- Ofrius deus.* 187. 188
- Ossa capitis humani barbaris & feris gentibus pro poculis erant.* 382. a
- Ossa homini mortuo legere, & ossa hominis mortui legere ut differant.* 564
- Ossilago dea, solidatrix ossium.* 171
- Ostrea inuberet.* 100. b
- Oratio triumphus minor.* 751. 778. a. *unde sic dicta, & quomodo fieret.* 752. *ut differat à triumpho.* 753
- Oufens, nomen fluvii.* 474
- Ovile, qualis locus in campo Martio.* 467. *in id suffragia laturi ingrediebantur per pontes.* ibid.
- Ovis Idulis quæ, & unde sic dicta.* 251
- Oxie quales naves & unde sic dicta?* 741
- P.
- Pacari Roma. 169. simulachrum quale fuerit.* 170. *templum Romæ magnificum.* ibid.
- Paganalia, sive Paganicæ seriæ.* 297. *à quo institutæ.* ibid.
- Pago, is, ere, idem quod pacisci.* 579
- Palamedes in obsidione Trojana latrunculorum ludum instituit.* 306. b
- Palatea, dea Palatiorum.* 212
- Palatina tritibus quæ & unde dicta.* 470
- Palatini ludi.* 341
- Palatinus mons, alias Palatium.* 10. *quare sic dictus.* ib. *cur Romulus hunc primum muro cinxerit.* ibid. *fuit sedes imperii Romani.* ibid. *hodie suffussionibus & subterraneis specubus totus est quasi pensilis.* ibid.
- Palatium unde sic dictum.* 10. & 11. a
- Palatium quare cuiusvis principis & splendidi hominis domus dicitur.* 11. a
- Palatinar, quale sacrificium.* 297
- Pales dea pabuli & pastorum.* 180. 266. *quid illi sacrum fieret.* ibid.
- Pales in famin. & masculino genere dicitur.* 180
- Palilia, sive Parilia, festum deæ Palis.* 4. b. 5. a. 180. 266. *cur instituta & quomodo celebrata.* 266
- Palla honesta mulieris vestimentum.* 408
- Palladi quando sacrum fieret in Arentino.* 281
- Palladium Atheniense.* 146
- Palladium, simulachrum Palladis.* 126. 146. *ab Ænea in Italiam transportatum.* 147
- Palladium alterum quod negligentius aservaretur, cur effictum.* 147
- Tallas unde sic dicta.* 126. *tibiarum usum prima excogitavit.* 41. b
- Pallii usus proprius Græcorum.* 400
- Palliat pro Græcis.* 400
- Pallium, virorum, puerorum & mulierum vestimentum.* 408. 415. a. *unde sic dictum.* ibid.
- Pallium, vestis Græcorum propria.* 391
- Pallor & Pavor communi sano culti.* 32. b
- Palloris ac Pavoris sanum.* 186
- Palmuta extrema remi latitudo.* 739
- Paludati Imperatoris icon.* 391
- Paludamentum, vestis castrensis.* 391. 713. b
- Pan deus, Mercurii filius, unde sic dictus.* 182. *Latine Junus, ab eundo passim cum omnibus animalibus.* ibid.
- Pan cur hircinis pedibus effingatur.* 192. *unde Lyans dictus.* ibid.
- Panda quænam dea fuerit.* 137
- Pani Lycaeo templum ædificatum.* 182
- Pani & Minerva capta litabatur.* 232
- Pantheon, templum Jovis Ultoris.* 106. *hodie Maria rotunda & omnium sanctorum dicitur, à Bonifacio 3. pontif. iis consecratum.* 106
- Pantomimi qui & unde sic dicti?* 325. 326. b
- Papia lex.* 217
- Papiria tribus.* 473
- Παρεχρηται, falsi monetarii.* 519. a
- Tarce tres, Clotho, Lachesis, Atropos.* 155. *unde sic dicta.* ibid.
- Parentalia qualia sacra.* 271
- Parentantes & lugubria officia peragentes sedebant.* 232. a
- Pareto legi, quisque legem sanxeris: præceptum Pitraci.* 546. b
- Paritia agravidis pro felici partu celebrata.* 267
- Parmagenus clypei.* 726. 767. b
- Parnacides qualia vestimenta.* 409
- Paro, quale navigium.* 523. a. 742
- Parricida dicebatur non utique i qui parentem occidisset, sed qualemunque hominem.* 526. 560. 693
- Parricidæ culco infanti cur vitæper, simia, gallo & cane in mare mittebantur.* 653
- Parricidium quid, ejusque variæ pæna.* 653. a. b
- Parricidium quis dies Martii sit dictus.* 259
- Tasphae, Solis filia, quasi πατισφης.* 133. a
- Pasitheia una ex Gratiis.* 135. a
- Patagium, chlamys aurea.* 392
- Patella, qualia vasa?* 231
- Pater patraus unus scilicet & cur sic dictus.* 219. 716
- Patera, poculi genus.* 778. a
- Patera, vasa sic dicta quod pateant.* 231
- Pastibulum vulgo furca appellata.* 697. *ejus minor pæna quam crucis.* ibid.
- Patratum esse, pro perfectum & absolutum esse.* 219
- Patres conscripti qui fuerint?* 490
- Patres quinque dicti apud Romanos.* 65
- Patriapotestas quæ?* 658
- Patricii quinam dicti fuerint?* 67. 68. 71. 52. *eorum officium.* 67. *tres ordines fuerunt.* 71. 72. a
- Patricii majorum gentium qui?* 491. *minorum qui?* ibid.
- Patricii per c, & non per t, quare scribantur.* 67
- Patriciorum calcei lunati.* 417
- Patronatus, ius vel potestas & humilium.* 69
- Patronatus ius quibus officiis consistit.* 68
- Patronus & clientibus quam iura fuerint communia.* 68. a
- Patronorum liberti ordinem habuerunt secundum cuiusque dignitatem.* 78
- Patronus & dominus ut differant.* 70. a
- Paventia dea qualis.* 172

Pavire, proferire. 203
 Pauli Manatii patris opusculum de veterum dierum ratione. 272. & seqq.
 Paulus Aemilius cur Papirium uxorem dimiserit. 437. 438
 Pavones, Junonis aves. 110
 Pavor & Pallor à Tullio Hostilio consecrati. 32. a. communis sano cultus. ibid. b
 Pauperes quid? 588
 Pausus quale nomen. 282. a
 Peltus Neptuno factum. 175
 Peculator quis, & unde sic dictus. 646
 Peculatus crimen quid? 519. 646. quamnam comprehendat. 693
 in Peculatus crimine quamnam formula servata. 685
 Pecunia judicare, & anquirere quid? 692
 Pecunia solebat antiquitus pensari potius quam numerari. 518. a
 Pecunia custos quare Saturnus fuerit. 96
 Pedarii senatores qui fuerint dicti? 490. a
 Pedes Mercurio consecrati. 175
 Pedica quid? 682
 Pegma quid, & unde dictum. 349. a
 Pegmates qui? 349. b
 Pella, pro Macedonia. 71. a
 Pelles, sub pellibus esse quid? 730
 Pellex proprie quid? 560
 Pellibus antiquitus induti erant heroes. 392. a. & de pellibus reliqua vide pagg. seqq.
 Pellonia dea qualis. 175
 Pelopidas rudimenta militia à venatu auspicatus est. 121. a
 Pelta, breve scutum. 770. a
 Pelusios cur capere non edant. 124. b
 Penates quales dii & unde sic dicti. 152
 Penates hominum sunt, deorum templa. 85. a
 Penatium varia genera fuerunt. 152
 Pendere panas, solvere significat, à pecuniaria damnatione. 518. a
 Penetrare, pars templi. 87. b
 Penelope an pudica an impudica fuerit. 192. b. & deinde πηνελόπεια. 193. a
 Pentathlon, quinquerrum, quale exercitium apud Græcos. 310. b
 Penula, quale vestimentum. 391. 409. b
 Penus locus intimus in ade Vestis. 279
 Pereus, sive Vergus, lacus, prope quem filia Henna à Dite rapta fuit. 141. a
 Percussio securi fiebat per lictorem, prægressa virgarum verberatione. 697
 Perduelles veteres vocabant, quos nos hostes. 459. 578
 Perduellis proprie quis? 459
 Perduellio quid? 637
 Perduellionis nomen & crimen & panam significat. 693
 Perduellionis reus quis? 459
 Pergula, qualis locus in nazis. 738
 Περίδειπνον quid? 565
 Περίοχον comædia quid? 331
 Περικλέους τόγα. 400
 Persiclystus, sacrificia qualia? 254
 Perones quales calcei. 417
 Persa cur nullasana admitterent. 85. b
 Pertunda dea qualis. 173. 429
 Pes, funis nauticus. 740

Pescia quid? 325
 Pessuntia dea unde sic dicta. 97
 Pessmata, funes nautici. 740
 Petalium unguentum è nardo. 389. a
 Petaurista qui & unde sic dicti. 311. b
 Petaurus. 311. a
 Petitorum mos erat, ut summo mane domi inambulant, ac sui copiam saluatoribus facerent. 497. ut maxime fuit elaborandum, ut singulos citius nosset, eorumque nomina tenerent. ibid.
 Petreia, tertia persona quæ procedebat in triumpho. 789. a
 Phadra, Solis filia, quasi σφæρα ἡδω. 133. a
 Phalanges, qui & phalanga & pulvini dicuntur, cylindri lignei sunt, qui vestibus promoveantur ad transducendas naves in portum sive ad litus. 739
 Phalarica, teli genus missile. 762. b
 Phaleræ, eorumque frontalia. 750
 Pharus quid? 213
 Phaselus, quale navigium. 742
 Φεραγίειν. 312. b
 Phenis quid? 312. b
 Phiala quale vas. 388. a
 Phlegraus campus unde sic dictus. 102. phæa Cymæ appellatus fuit. ibid.
 Phryges Idææ matris sacerdotes. 226. inventores tibiae buxæ. 101. b
 ex Fice in ignem conjecta quomodo divinarint veteres. 207
 Pici Martii præcipue Latio fuerunt in auguriis, à Rege quos nomen huic avi dedit. 202
 Picumnus deus qualis & unde sic dictus. 181
 Pietati Roma ades extructa. 186
 Pietatis exemplum filia in matrem captivam. 168
 Pietatis vox quam late pateat. 163. ejus definitio. ibid.
 Pignus quid? 660
 Pila qualia fuerint vasa. 61
 Pila usus celebris. 309. b, in exereendo corpore maxime idonea. ibid.
 Pilani milites qui? 724. 726
 Pileus prius in insigni spectata virtutis. 77
 Pileus: ad pileum vocare, proverb. 77
 Pileum quid? 761. b
 Pilumnus deus qualis & unde sic dictus. 173. 181
 Pinarii Hercules sacerdotes. 193. πινός τ' πείνης, à fame, sic dicti. 194
 Pinus cur Cybele sacra. 100. b
 Piscatorii ludique? 279
 in Pistrina servi flagitiosi tradebantur. 61
 Pistrinus nomen mansit mutata re. 61
 Pistrinum locus in quo farina molebatur, & unde sic dictum. ibid.
 Πιστήκειον ἐλεῖμμα, simia ad speculum, pro re maxime turpi. 769. b
 Πιστήκειον πείνης ἀπὸ ἐλεῖμματος. 769. b
 Placida, quales naves. 742
 Plagula, tegmen linteum. 409
 Platanus arbor genialis. 152
 Plebeji quinam fuerint. 71. 72. a. eorum officium. 67. tres ordines fuerunt. ibid.
 Plebscitum quid? 551. 556
 Plebs à populo eo differt quo species à genere. 68. a. b. 551

Plorassint, pro clamarint, inclararint. 559
 Pluto qualis deus & unde sic dictus. 155
 Dis unde. ibid. Summanus. ibid. Altor, Rufor, Februnus, &c. ibid.
 Plutoni cur veteres imperium inferorum & mortuorum hominum tribuerint. 155
 Plutoni nomina varia. 155
 Plures & plissima, pro plures & plurima. 582
 Plutei navales. 738
 Plutei quales machina? 735
 Pluteus quid? 664
 Pocula lignea apud Barbaros in usu. 377. b
 Poculorum diversa genera apud Romanos. 375. 377. a. b. & seqq. materia, forma, species. ibid.
 Poculum bonigenii. 300. b
 Ποδόςτιον, vestis ad talos demissa. 419. a
 Panam capitis cum pecunie pœna conjungere lege vetitum. 695
 Panarum genera octo. 681
 Πανόςχους θεοί, dii tutelares. 48. a
 Πάνος de Alexandria proprie dicitur. 8. b
 Politia definitio. 486. ejus tres species, Monarchia, Aristocrata, Democratia. 486
 Politia genera omnia experta est respublica Romana. 486
 Politia vocabulum tria significat. 486
 Politiam alicui imperium quid? 486
 Politiarum sex genera secundum Polybium. 486
 Pollentia urbi celeberrima. 316. b
 Pollia tribus. 471
 Pollinctores qui fuerint dicti. 440
 Polluere quid? 560
 Πολύπυρρον, qualis vestis. 348. a
 Pomarii proferendi jus quinam habuerint. 9
 Pomarium quid, & unde dictum. 9
 Pomarium proferre quid? 9
 Pomona, dea pomorum. 180
 Pompa in ludis circensibus qualis. 320. a
 Pompa triumphalis. 783. a. b
 Pompejus Magnus primus elephantos curru junxit Roma. 778. b
 Pomptina urbs, unde sic dicta. 473
 Poneropolis tribus à Phisippo condita. 8. b
 Pons, pro scalis navalibus. 739
 Pons sublevis. 220
 Pontes per quos suffragia tulerunt, quidnam fuerint apud Romanos. 552
 Pontifex Maximus ejusque officium apud Romanos. 221. 222
 Pontifices Romani unde sic dicti? 220. eos eligendi, enes quos potestas fuerit. ibid.
 eorum munus & dignitas. 221
 Pontifices 4 tantum à Numa instituti. 221. majores & minores. 221
 Pontificum catus collegium vocabatur. 221. ad Theodosii senioris Imperatoris tempora Roma fuit. ibid.
 Pontones, genus navigii Gallici. 742
 Pope qui? 228
 Popillia tritius. 473
 Populares qui? 69. a
 Popularis, qui seditionis civibus res novas molientibus adheret. 73. 74. a
 Populi divisio à factione. 73
 Populifugia, sive poplifugia, qualis dies. 175. 284

Futeal Libonis. 678
Pyra quid? 566. *quomodo extrueretur.* 442
Pyramides pro tumulis. 446. a
Pyrgus quid? 308
Pyrrhica decursio unde sic dicta & quomodo fieret. 356. b
Pyrrhica, saltatio armata, à quo inventa. 347
Pyrrhichius pes unde sic dictus. 356. a

Q.

Quoi, pro cui. 566
Quadrigarum inventor quis? 321. b
Quaestores qui fuerint dicti. 683. eorum munus & potestas. ib. & seqq. quomodo & ubi iudicium exercerent. ibid.
Quirini templum in colle Quirinali. 14. a. b. 282
Quaestiones publicae quomodo tractatae. 527
Quaestiones fuerunt testimonia servorum, vi tormentorum expressa. 688
Quaestores à quarendo dicti. 510
Quaestores candidati qui, eorumque officium. 511
Quaestores provinciales qui? 536. eorum potestas. 536. 537
Quaestores, sive quaestores patricii vel rerum capitalium qui? 501. 527
Quaestores urbani vel ararii qui? 510. eorum varia officia. 511
inter Quaestores urbanos & provinciales quamnam differentia. 536. 537
Quaestorii, dicti, qui quaesturam gesserant. 498
Quaestorum creatorum origo antiquissima. 510
Quaestura, primus magistratus. 510
Quaestura capiunda fuit annus vigesimus. 490
Quatuorviri viarum curandarum. 515
Querquetulanus mons qui & unde dictus? 14
Quietis sanum Roma. 170
Quindecimviri qui & à quo creati. 223
Quindecimviri agrorum metientorum. 538
Quinqueviri qualis dies. 260
Quinqueviri qualem exercitum apud Graecos. 310. b
Quinqueviri agris dandis & attribuendis. 538
Quinqueviri cis & ults Tiberim. 515
Quinqueviri coloniae deducenda. 538
Quinqueviri mensarii unde dicti, quando & cur instituti. 530
Quinqueviri turribus murisque reficiendis. 531
Quips pro quis. 581
Quirina tribus, unde sic dicta. 474
Quirinalia sacra qualia & cui instituta. 255. cur feriae futurum dicerentur. ib.
Quirinalis collis unde sic dictus? 13. 110.
primus Agon appellatus. ibid. sub Imperatoribus mons caballus. ibid. habuit aliquot colles particulares. ibid.
Quirinus Mars. 163
Quirinus Romulus. 163
Quiris dea, pro Junone. 164. 427
Quiris, Sabini hasta. 129. 427
Quirites, Romani, unde sic dicti. 163. 364

R.

Radere genas quid? 564
Ralla, tunica pellucida. 397. b
Ramnenses, pastores Albani, cum Romulo Urbem condiderunt. 468
Ramnensis tribus unde sic dicta. 468
Rama quid? 661
Rapinae actio quae? 675
Ratariae naves quae? 742
Recitium, vel tricinium, quale vestimentum. 563
Recuperatores qui fuerint dicti. 626
Redemptuare quid? 218
Reddere, in sacrificiis quid? 231
Rediculus Deus. 186
Regere, antiqua & decemviri significatio est, sui finibus terminatum habere. 586
Reges primo ludos edi curaverunt. 303
Reges primum potestatem habuerunt convocandi & habendi curia comitia. 452
Reges tam apud Graecos quam Romanos sacerdotes fuerunt. 194
Regifugium quale sacrum & cur institutum? 256. 272
Regina sacrorum, vocabatur uxor Regis sacrorum. 126
Regio, quid? 19
Regionum XIV. urbis Romae descriptio. 19. prima. 18. 19. secunda. 23. tertia. 25. quarta. 27. quinta. 31. sexta. 33. septima. 36. octava. 37. nona. 45. decima. 48. undecima. 50. duodecima. 51. decimatercia. 52. decimaquarta. 53
Regium imperium, per quos Romae excusum. 498
Regna vini. 376
Regnum & Monarchia ut differant. 486
Regula iuris. 556
Rei citatio quomodo instituenda. 686
Rei dimittendi formula quae? 695
Rei, dum iudices sententiam ferebant, se ad eorum pedes proiecebant. 690
Rei iudicium quid? 680. duplex, unum pro reo, alterum contrarium. 680
Reiectio iudicium quomodo fieret. 687
Relegati qui fuerint dicti? 682
Remi, instrumenta quibus naves aguntur. 739. & dō tō pēv dicti. ibid.
Remitruces. 739
Remunculi, navigia piscatoria. 741
Remuria, postea Lemuria dicta, sacrificia in Remi honorem. 16. a
Remus ac Romulus Rheae Sylviae filii. 2. expositi & à quo educati. ibid.
Remus Romuli frater cur occisus. 2. 558
Remus à praeconibus captus, Numitorii nepos agnoscebat. 2. per nefas à Romuli militibus interfectus in Aventino monte sepultus fuit. 16. a. in eius honorem annua sacrificia instituta. ibid.
Renes & inguina Veneri adjudicantur veteri. 175
Renuntiatio matrimonii quo ritu fieret. 437
Rerum parvuli filii ad concitandam misericordiam producebantur. 689
Repetere penam qua translatione dictum. 685

Repetundarum in crimine quam formula servata. 686
Repositus, quale contrivium. 430. 433. a
Repudium quid? 437. & 438. a. ut differat à divortio. ibid. ejus formula. ibid.
Rerum variae divisiones ex Instituti. libris. 659
Resecare populum quid? 696
Resignare, ut militi quid? 749
Responsi prudentum quae, eorumque auctoritas. 733
Respublica Romana primum à Regibus gubernata fuit. 487. 488
Respublica Romana quando in Monarchiam conversa. 502
Restitutio in integrum quid? 680
Retinaculum, funis anchorarius. 740
Reticulum, tegmen capitis muliebre. 409. unde sic dictum. ibid.
Reum facere quis diceretur. 685
Reus quis dicitur? 565. quomodo evocatur. 696
Rex apud Romanos principem locum tenuit inter magistratus ordinarios. 487. ejus officia atque potestas. 488
Rex sacrorum sive Rex sacrificulorum, quantae, quare & à quibus creatus. 126
Rezonare quid? 426
Rhamnenses quae loca Urbis inhabitant, & unde sic dicti. 18
Rheae Sylviae Numitoris F. 2. à Marte impragnata. ibid. carceri includitur. ibid. geminos procreavit, Romulum & Remum. ibid. à Numitore patris virgo Vestalis creata. 216
Rheae, Saturni uxor. 96
Rhomphaea, telus genus. 764. a. b
Ricae vestimentum quale. 35. b. 435. b
Ricae & riculae quid sint? 409
Recitium quale vestimentum & unde sic dictum. 391
Robigalia sacra. 33. a. 180. quando, cui cur & à quo instituta. 268. ove & cane hoc sacrum peragebatur. ibid.
Robigus Deus, unde sic dictus. 175
Robur, qualis locus in carcere. 679
Rogare quid? 497
Rogatio dicebatur quod de ea rogandus populus. 551. 695
Rogatio per trinu nundinas promulgata manebat. 695
Rogationis formula. 459. 695
Rogo ardentem faciem averfus inferebat defuncto necessitudine majore conjunctus. 442
ante Rogos humanus sanguis effundebatur. 442
Rogni quid? 564. 566
Roma quando & à quo condita? 2. 4. b
Roma circulari forma primum fuit. 8. b. quo ritu condita sit. 9
Roma à Romulo in tres tribus distributa. 18
Roma divisa in vicos & regiones ab Angustis. 18
Roma postea Septicollis dicta. 7. a
Romae quis nomen inasposuerit. 5. a. unde sic appellata. ibid.
Romae natalis dies. 267
Romae urbis regimen triplex, civile, militare, sacrum. 483. a
Roma.

Satyra, qualis ludorum scenarum species. 325. unde sic dicta. *ibid.*
 Satyra lanx. 325
 Satyri à Lirio Andronico primum in comædiis induciti. 325
 Saxum Tarpejum quid? 568
 Scala, poculi genus. 378. a
 Scalms? 738
 Scapha, quales naviculae. 742
 Scaptra tribus unde sic dicta. 474
 Scena quid? 331. in ea non plures quam tres persona sint. *ibid.*
 Scena frontis est theatri. 315. propriè quid? *ibid.*
 Scenarum tria genera, tragicum, comicum, satyricum. 333
 Scenici ludi qui & unde sic dicti. 324
 Scenici Sabini conas dicebant. 362. a
 Schema, æ, sœm. gen. 311. b
 Schola propriè quid? 24. b
 Schola Martia, 25. a. b. Palatinorum. *ibid.*
 Scholastici, pro yronibus. 25. a. in jure, pro advocatis. *ibid.*
 Scorpio, qualis machina. 736
 Scoria apud Athenienses jubebantur flores vestes gessere. 398. a
 Scortæ, tunica hirsuta. 252. 347
 Scortum devotum. 42. a
 Scotorum antiquissima lex erat, ne peregrinis vestibus uterentur. 395. b
 Scriba natus alicuius dignitatis. 539
 Scriba quinam fuerint. 538
 Scriba militares. 542
 Scribarum arrogantia à Catone minore fracta. 538
 Scribarum munus. 501
 Scribere Latinis, 724. & Græcis, idem atque accusare. 541. b
 Scriptura, q. ale vestigal. 745
 Scuta qui, eorumque duplex genus. 325. a
 Scuta virorum fortium erant picta, inertium & tironum pura. 767. b
 Scutillatum. 518. b
 Scutillum quid? 518. b
 Scutum qualis armatura. 727
 Scylax, vinculum ferreum. 785. a
 Scyphus, Hercules poculum. 383. b
 Scythæ quare Bacchi sacra non admisserint. 138. a
 Se, pro sine. 560. 566. 582
 Se. espita quid? 231. unde dicta. *ibid.* ejus usus in sacrificiis. *ibid.*
 Seditatores qui fuerint? 497
 Seditores qui dicti? 691
 Secunda mensa, sive mensa pomorum que fuerint apud veteres. 369
 Secus, pro sexus, neutr. gen. 102. b
 Sedere, formula sacerdotum observata in funebri solemnitate. 232. a
 Sedere, pro feriari? 259
 Sedes pro sepulchro. 232. b
 Segestra dea. 181
 Segestra, pelles nautica. 741
 Seia, sive Segecia qualis dea. 181
 Seila curuli. 501
 Sementinae ferre. 252. unde sic dicta. *ibid.* cur instituta. *ibid.*
 Semides qui? 82
 Semones, quales dii? 82. 171
 Senacula loca suere, in quibus senatus haberi solent. 495. tria Roma suere. *ibid.*

Senaculum quid? 61. Græcis Τετρακτα. *ibid.*
 Senator sententiam dicturus, assurgebat stansque dicebat. 495
 Senatores à Romulo primum instituti. 67. a. 489. eorum electio & numerus. *ibid.* cur Patres dicti. *ibid.* lunam in calceis ferebant dimidiatam, quæ centenario numeri notaretur. *ibid.*
 Senatores alii allekti, alii conscripti. 491. a
 Senatores quinam fuerint dicti? 71
 Senatores peditarii qui fuerint? 490
 Senatoria ætas quanam fuerit? 490
 Senatorum numerus ad senatusconsultum faciendum quis fuerit necessarius. 496
 Senatorum filii nonnulli in senatum lecti, equites vel ex equestri ordine fuerunt. 73
 Senatorum insigne, tunica lati clavi. 490
 Senator quales concilium fuerint. 489
 Senatus, alius legitimus, alius indictus. 495
 legitimus quis? *ibid.* indictus, *ibid.*
 Senatus auctoritas. 492. b. dignitas, & potestas. 494. per quos more majorum haberi & consuli consueverit. 495. quo loco & tempore. *ibid.*
 Senatusconsultum a duobus modis fieri solita. 495. 496
 Senatusconsultum quid? 551. quando fieri non potuerit, & quomodo præscriberetur. 496
 Senio, jactis talorum transperimus. 508. a
 Sententia in senatu quomodo rogata, & dicta fuerint. 495. 496
 Sententia quomodo ferrentur apud Romanos. 679. 690
 Sentina pars navis inferior. 738. pro malorum consilio etiam sumitur. *ibid.*
 Sepelire hominem mortuum in Urbe lege 12. Tab. vetitum. 442
 September mensis unde sic dictus, dieque in illo festi. 289. in Volcani tutela fuit. 290. varia nomina habuit. *ibid.*
 Septemviri agris dandis & attribuendis. 538. colonia deducenda. 538. epulonum, quando & à quo instituti. 226
 Septimatus. 260
 Septimius collis. 14
 Septimentium, quale festum. 256
 Sepulchris locus assignatur à pontificibus. 417. b
 Sepulchrorum ornamenta. 443. sumuntur. 566
 Sepulchrum Sylla Felicitis. 49. b
 Sepultura communis Romanorum in viis publicis erat. 447. b
 Sepultura variarum nationum, ejusque diversitates. 444. a. est juris naturæ. *ibid.*
 Sequæstres qui fuerint dicti? 497
 Serapis deus, ejusque templum. 26. a. 187. primus pretio medicine artem exercuit. *ibid.* religiose ab Ægyptiis cultus. *ibid.*
 & b. per hunc nonnulli Josephum intelligunt autmant. *ibid.* ei effigies qualis erecta. *ibid.*
 Sergia tribus. 472
 Servi aut nascuntur aut sunt. 658
 Servi attritus qui? 44. b. eorum officium. *ibid.*
 Servi publici qui fuerint. 540
 Servi herilem interitum miserantes, pleniluniarum elatum corpus præcedebant

fiosti. 441
 Servi contra dominos torqueri non poterant excepta causa incestus & conjurationis. 688
 Servi in pignum detrufi, asnerum nomine appellabantur. 66. a
 Servi tribus modis manumittebantur. 78. reliqua vide in Manumissio. 79. a
 Servi cur aures perforarentur. 658. 659
 Servitus quid, & quotuplex. 657
 Servitus per venditionem inducitur. 657
 Servus Tullus quomodo natus & ex qua matre. 276. b. non legitime ad regnum pervenit. 488. Paganalia instituit. 277. centuriarum auctor & institutor. 456
 Servorum venalium nota quanam fuerint. 79. a
 Sesterius, quasi semis tertius. 585
 Sextante temperati ac valetudinarii lilebant. 375
 Sextarius qualis potus mensura. 376
 Sextatrus. 260
 Sexus, neutr. gen. 112. a
 Sibylla unde sic dicta, & quot numero fuerint. 223. 225. a. b
 Sibyllarum omnium carmina feruntur & habentur præterquam Cumæ, ejus libri à Romanis occultantur. 223
 Sibyllarum trium statua Roma juxta R. stra. 223
 Sibyllina oracula quam diligenter à Romanis servata. 223. quam antiqua. 224
 Sibyllini libri non sunt unus Sibyllæ opus. 223. in linteis voluminibus erant descripti. 224. a
 Sibyllinorum oraculorum libri Tarquinio venales oblati. 222. fuerunt aliquot creati. *ibid.* expulsi regibus eorum cura ad populum devenit. *ib.* incolmes mansere usque ad bellum Marciæ. 223
 Sica, quale telum. 643. 766. b
 Sicari qui, & unde sic dicti? 643
 Sicarius, prædo, latro. 766. b
 Sicius qui? 441
 Sicyonii Coronidi deæ sua nullum statum, nullumque statuum erigebant. 85. b
 Sigillatorem festum. 295
 Sigma quid? 364
 Sigma apud Græcos aliquando ut litera C. fuit formatum. 363
 Signa militaria apud Romanos quæ? 722
 Signa apud Romanos fuerunt alia vocalia, alia semi vocalia, alia muta. 722. eorum discrimen. *ibid.*
 Silatium antiquis dicebatur jentaculum. 561
 Sileni ministri Bacchi. 140. b. dicti dæmoni & conviciari. *ibid.*
 Silentium in auspiciis quid? 204
 Silenus cur assello vestiretur. 140. b
 Silicernum propriè quid? 444. 565
 Silis lapidis in sancendis fœderibus usus. 106
 Simia imitatio symbolum. 769. b. turpitudinis typus. *ibid.*
 Sima a pectus pro maxime tur. i. 769. b
 Similitudo qui? 444
 Similitudina (quæ ipsi similitudinaria) fuerunt quæ? 444
 Simulachrum Apellinis Castificis. 113.
 Sandaliarii. 113. Sofiani. *ib.* Tortoris. *ib.*
 Sinistra libertatis. 70. a
 SINGG

Sinus 102.	399	Σινος, ignis structura.	447. b	Subici ario, quis dicatur.	560
Sistere sana quid?	83	Spinturnix, diu omnis avis.	202. 447. b	Subjunctus deus.	429
Sistrifusus in sacris Ifaciis.	190. b	Spira, funtum volubilitate.	740	Subrumi agni.	171
Sitticines qui & unde sic dicti.	441	Spolia optima qua?	755	Subtruncini limites qui?	622
Siticinista qui?	563	Spongiae usus in scribendo.	40. a	Subscriptor quis fuerit dictus.	685
Σακκιδία quid?	297	Sponsa quibus ritibus & ceremoniis uxor fieret.	428. & seqq.	Subsellia frangere versus quid?	664
Σακκιδία qualia instrumenta.	217	Sponsa in sponsi aede deducenda ritus.	177. a	Subsidia qui milites dicti?	733
Soccus quid?	330	Sponsalia unde sic dicta.	423. qua aetate contraherentur.	Subfortitio iudicum quomodo institueretur.	687
Socratas qualis contractus.	661	Sponsus unde sic dictus.	423	Subucula, vestis interior virorum.	392. 407
Socrates infirmus: voti & Esculapiogallum, si convalesceret.	156. a	Sponsus unde sic dictus.	423	Subura via Urbis frequentissima.	24. a. in hac erant prostibula impudicarum.
Sorites cur Athenis damnatus.	233. b	Stadium locus erat cursoribus destinatus.	315. 316	Suburana tribus qua & unde sic dicta.	470
Solales qui?	583. 584	Stalagmium quid?	80. a. b	Succidanea hostia qua?	231
Solales Tiri, quales sacerdotes.	208 unde sic dicti & quando instituti.	Stare ad aras, vocabulum in sacris receptifum.	22. b	Sudis, quid?	770. a
Sol unde sic dictus.	122	Stare, formula sacrorum, antiquitus observata, in adoratione deorum.	232. a	Suffibulum quale vestimentum.	149. b. 258
Sol & Luna cuius filii.	112	Statilinus & Statanus, Dei praefides & astantes.	171	Suffimontum quid?	288
Sol in Oriente leonis specie, nomine Mithrae cultus.	122. a	Statua cur & quibus erecta in foro.	699. a. b. quaedam erant triumphales, alta pedestres, nonnulla equestres.	Suffragia de scribere quid?	467
Sol 365 diebus & quadrante zodiacum conficit.	236	Statumina, sic flamina, quales partes navis.	738	Suffragia quo ordine centuria tulerint.	466
Sole leonem subeunte amplior sit Nili inundatio.	62. b	Stega, qualis pars navis.	738	Suffragii iure alii, alii sine suffragiis civitate donabantur.	461
Solea plantam tantum tegebat, calceus totum pedem.	417	Stella Poetae domus.	26. a	Suffragium quid? 567. aliquando pro auxilio accipitur.	ibid.
Solers proprie quis dicatur?	300	Stellae in aedibus unde sic dicta.	473	Sugillare, pro occludere.	439
Soli quadriga consecrabatur.	321. a	Servutamenta qui, piam divinitatis habere augurabantur, erantque in Cereris potestate.	198. a. maritima, infanda ominabantur; meridiana firmierant, augurii.	Summani templum.	281
Soli & Marti equo litabatur.	232	Sterquilinus, deus qualis.	181	Summanus deus, filitilis.	104. ejus caput de colo tatum decidit in Tiberim.
Solida qua proprie dicta.	300	Stimula dea.	174	Summanus, Pluto, sive Orcus, si dictus quasi summus Manium.	155
Soli ferrea, armorum genus.	763. a	Stipendium quid, & unde sic dictum.	518. a. 712. b. 748	Suovetaurilia, quale sacrificium.	299. nisi iusttrabant agros suos patres familias.
Solstitium tripudium.	204	Stipulatio quid?	660	Supercilia in Junonis tutela fuisse.	176
Solitaurilia quale sacrificium.	299. 300	Stilibus, idem quod super literas.	516	Supernumerarii milites qui?	725
Solon Atheniensium legislator.	548. b	Stiola, quale vestimentum & unde sic dictum.	408. 412. b	Supparum, genus veli.	745
Solum Osse totum & solidum significat.	300	Stolata mulieris non.	408	Supparum, vestimentum puellarum.	408
Somnia ut plurimum ex eventus judicantur.	88. a	Strangulatio in carcere fiebat apud Romanos.	697	Supplicatio qualis honor Imperatoris fuerit?	751
Somnia inquietorum aut furiosorum infirmasunt.	88. b	Strena quid, quo die data, & a quo mos ille inoleverit.	28. b. 250	Suspectus tutor quis dicatur.	572
Somnia de republ. efficacia credebant veteres, ideoque qui ea somniasent per praconem publice sequenti die certos faciebant cives visurum.	89. a	Strena & xenia ut differant.	30. a	Sylla Felix phthiriasi obiti.	48. b. ob id in gente Cornelia primus crematus fuit.
Somnians de sandaliis, uxorem portendi credidit antiquitas.	117. b	Strenarum festum apud Rom.	28. b. usus & origo.	ibid. ejus sepulchrum.	ibid.
de Somniis eorumque interpretamentis quinam scripserint.	88. a	Strenus deus, & usque facellum.	28. b. 174.	Sylvanus deus pecorum & agrorum.	173.
Somniorum portagemina, eburnea & cornea.	88. b. quid per has designaverint veteres.	ibid.	ibid.	Sylvano porca litabatur.	232
Somniorum diversitatem quibus involucris adumbrarint veteres.	88. b	Stria, prominentia columnarum.	413. a	Sylvius Ascanii successor quot annos regnavit.	2
Somniorum interpretatio fuit olim pars aruspiscinae.	88. a	Striate pictura.	413. a. stola.	Symplosarcha, magister convivii.	372. a.
Somnium ex cornibus quid? 88. b. ex ebore.	ibid.	Strigilis usus in balneis apud antiquos.	58	Sympultrices dicebantur mulieres rebus divinis dedita.	230
Sonere, pro sonare.	581	Strigulae & sespelia quid?	79. b	Sympulum, quale vas & unde dictum.	230
Sonivium tripudium.	204	Strophium quid? 409. 433. b. eo tumorem papillarum cohibebant virgines.	ibid.	Sympuviatrix.	377. b
Sonitus morbus qui?	578	Stro, puer quid?	579	Sympuvium, quale vasis genus.	230. 377. b
Sophista juris qui apud Romanos.	555	Struere pedem, & obsequium.	740	Syphax quando a Mithridate superatus.	282
Sortes Apollinae.	116. b	Struppi, qualia vincula?	740		
Sortes in profundum aliquem fontem jactabantur divinando gratia.	116. b	Struppum quid?	538		
Sortitio iudicum quomodo instituta.	687	Stryx, avis mali ominis.	447. a. unde sic dicta.		
Sparus, telum rusticum.	743. b	Sub pellibus esse quid?	730		
Spellionem habere in auguriis quid?	454	Sub vitem praelari qui milites dicti.	735		
Spes aede consecrata. 168. effigies ejus qualis fuerit.	ibid.	Subdival quid?	44. b		
Sphera, pila.	309. b				
Σφαιρα, globuli.	525				
Spharistia.	309. b				
Spharomachia.	309. b				

T.

T. litera senatusconsultis subscripta quid significat. 496
 Tabellae quot & quales darent populi in comitiis legum. 467
 Taberna, aedificia qualiacunque popularis usus. 61
 Tabula auctionariae. 688. 689
 Dati & expensis. 688
 Pactionales. 689
 Tabula rationum relatarum. 689
 Tabularum nomine omne genus scripturarum appellabant, quo causam suam confirmare

firmare possent. 688
Fages auguriorum & auspiciorum inventor
in Heituria. 197. a. 207. subito ē terra
emersisse visus. ibid. huius precepto asini
eaput praecepit affigere solebat turis, ad ar-
cenda incommoda. ibid.
Talis pedum in Thetidis potestate fuerunt.
 175
Talio, qualis poena. 587. 682
Talorum ludus in conviviis frequens 307. b
Tanaquilis lanificium. 352. ejus colus in a-
de Sancti Dei aservata. ibid.
Tapulla lex convivalis. 372. a
Tarquinius tyranni praelio à Romanis supe-
rati. 256
Tarquinius Prisco aquila pileum capiti de-
stratum in sublimem evertit, moxque re-
posuit. 201. hinc regnum ei minatur
ferunt. ibid. quidē eidem exitum porten-
derit. ibid.
Tarquinius Priscus s. Rom. rex, primus
omnium circum maximum extruxit.
 513. primus cloacam fodere cepit. 521
Tarquinius Superbus non legitime ad re-
gnum peruenit. 488
Tatienſes quae loca Urbis inhabitant. 18.
 468. unde sic dicti. ibid.
T. Tatius Sabinor, rex, primus Saturno
ad dem Roma in Capitolino monte vovit &
extruxit. 96. primus Soli & Luna ades
consecravit. 122
Taurus iudi. 344
Taugetos & taugetos & Diana. 101. b
Thēvō, sive tebeum, toga genus.
 398. 403. a. b
Tellumo, vis masculina qua semina produ-
cit. 96
Telluris dea cognomina quae? 96. 97
Telluris ades. 96
Telluris cultum primus instituit Melisseus.
 96
Tellus, vis feminina qua semina recipit.
 96
Telmessus Urbs in Caria, in qua excellit
aruspicum disciplina. 88. 3
Telum quid & unde sic dictum. 589
Temetum, vinum, hinc temulentia. 552
Tempestatis ades à M. Murcello constructa.
 186
Templa & ades sacra ut differant. 83
Templa cur angusta dicta fuerint. 86. a
Templa, ara, sacra ades, quae verborum for-
ma dedicata fuerint. 83. & 84
Templa diis quibusdam veteres intra Ur-
bem, quibusdam extra, aliis in monti-
bus, aliis in foro, aliis alibi extruebant.
 83
Templa effusa quid? 83
Templa veterum nostris non fuerunt absi-
milis. 83. quot paribus constarent. ibid.
Templa violare, piaculum habebatur. 21. b
Templorum primi repertores. 85. b
Templum quid & unde dictum? 82
Templum triplicem habet significationem, 1
significat caelum. 2. loca in aere augurio-
rum captandorum causa designata solita.
 3. loca subterranea. 82
Templum in augurali disciplina est caeli re-
gio. 85. a. 200
Templum etiam sumitur pro quolibet loco
clauso, etiam profano. 85. a. etiam pro

sepulchro. ibid.
Templum Apollinis. 133
Esculapii. 163. in hoc incubant
agroti valetudinis causa. ibid.
Templum D. Augusti. 42. b
Genii. 154. a
Templum Hierosolymitanum à Tito incen-
sum. 87. a
Templum Jani pacis tempore clausum, bel-
li autem tumultu apertum. 92. 94. a.
ter tantum clausum à Numa regno ad
Augustum. ibid.
Templum Jovis Arbitratoris. 107. cur Pen-
tapylon dictum. ibid.
Templum Jovis Capitolini apici conflagra-
tum. 104. quae & qualia in hoc templo
Romani peregerint facis & belli tem-
poris. ibid. & 105
Templum Jovis Custodis. 107
Templum Jovis Feretrii. 103. ex hoc tem-
plo sumebant Romani sceptrum per quod
jurarent, & lapidem silecem quo facinus
serirent. ibid.
Templum Jovis Mariani. 107
Jovis Pradatoris. 107
Templum Jovis Statoris Neronis tempore
excusum. 103. in hoc nonnumquam sena-
tus habebatur & senatus consultu fiebant.
 ibid.
Templum Jovis Tonantis. 106
Jovis Vltoris. 106
Templum D. Julii. 41. b
Templum Junonis Lucina. 111
Templum Luna. 122
Templum Martis ab Augusto structum.
 129
Templum Solis Helioabali. 122
Tentoria sive tabernacula exercitus Rom.
ex pellibus fieri consueverunt. 392. 3. b.
 730
M. Terentii Varronis opinio de Deo. 82
Terentina tribus. 474
Tergiductores qui? 724
Terminales lapides. 184. a
Terminalia sacra quando celebrata & à quo
instituta. 182. 256. eorum ritus, & unde
sic dicta. 263. b. & seqq.
Terminalis Jupiter. 182
Termini sancti & inviolati habebantur.
 194
Terminus Deus. 183. in ejus tutela erant
agrorum fines. ibid. ejus statua. 184. a
Terminus & juvenas evocati sacrificiis à
Targ. Superbo in alia templa cedere no-
luerunt. 104. 172
Terra gleba inhumato corpori injecta à
transeuntibus & in os immissa. 445.
 3. b
Terripavium quid? 204
Terripudum quid? 204
Tesserae, tesserae. 525
Tesserae frumentariae quales fuerint. 524
Tesserarii qui fuerint dicti? 726
Tesserarum ludus in conviviis frequentissi-
mus. 307. b
Testamenta in procinctu facta quae diceren-
tur. 718
Testamentorum ordo quis apud veteres. 573
eorum tria genera. ibid.
Testamentum calatis comitiis tempore pa-
cis huius fiebat in anno. 450

Testes qui eorumque conditiones. 688. alii
sponte, alii invitati testimonium dicebant.
 ibid.
Testimonia dicebantur omnes probationes
extrinsecus sumptae. 687. in tres partes
distributa. ibid.
Testimoniura dicere quibus non permittitur.
 688
Tesis interrogandi formula quae? 688
Tesis officium quid? 688
Testium interrogatio summam Oratoris in-
dustriam requirebat. 688
Testuatum quid? 280
Testudo quale tabulatum. 736
Tetraspalum vulgo appellari. 208
Tetrastylum, spatium seu locus quatuor co-
lumnarum distinctus. 87. 3
Tōtides quid sit? 412. a
Thalasso, calathus, quasillus. 420
Thalassienem invocant Romani in nu-
ptiis. 429
Thalia una ex Grattis. 135. 3
Theatri partes quae? 315
Theatrum quid? 314. unde sic dictum. ibid.
à quo primum Roma extructum. ibid.
Theatrum mansurum Cn. Pompejus Ma-
gnus primum Roma extruxit. 314
Theatrum temporarium L. Mummius ere-
xit. 314
Theatrum M. Scauri sumptuosissimum. 314
Therion medicus. 166. b
Thersauros pro thesauro. 520. b
Thesi Sacerdotes. 34. b
Thēvō unde derivetur. 82
Therma, alia aestiva, alia hyemalis. 59.
 62. b
Thermarum Diocletianarum descriptio. 59.
 60
Thermarum luxus apud Romanos. 59. 62. b.
 63. a
Thermarum sola sternerantur vestro, lapide
aut crustis marmoris. 59. 64. a
in Thermis populus campana sonitu vel vo-
cabatur vel d. mitebatur. 60
Theaetari repositi in tumulis. 520. b
Thesmophoria sacra in honorem Cereris in-
stituta. 143. b
Thestis primum pensiles scenas in plausuris
circumegit. 328
Theta nota capitalis sententiae. 708. a
Tholum quid? 90. a
Torenium quid & unde sic dictum. 83
Thēvō & Bacchus dicti sunt. 753
ex Thure in ignem coniecto quomodo divina-
rint veteres. 702
Thursus, clypeus. 727
Thuribulum quid? 230
Thus quid? 93. b. quo tempore inventum &
in sacrificiis receptum. ibid.
Thyrus quid, ejusque usus in Bacchi sacris.
 138. b
Tiara, genus pileoli. 232
Tibe, pro tibi. 144. a
Tiberis, fluv. cur Rumon à veteribus, &
in sacris Sceta nominatus. 342
Tiberius edicto sustulit strenarum commer-
cium. 29. b
Tibia unde sic dicta. 334. eam differentia,
usus, & materia ibid. alia ve us, alia
nova. ibid. pares & impares. ibid. Phry-
gia & Serrana. ibid. Spondiaca. ibid.
 Gggggg 2 Sim

- Singulares quæ? ibid. reliqua de tibis, vide. 334. 335
 Tibia buxæ inventores qui? 101. b
 Tibicines decem ad funera adhibebantur. 583
 Tibicines tibis incinentes sacri populi Rom. interesse solebant. 228. eorum collegium. 229. b 230. b
 Tifata locus prope Capuam. 451. hinc Tifata curia. ibid.
 Tigna, à tegendo dicta. 590
 Tigni appellatione continetur omnis materia ad ædificium necessaria. 590
 Tignum concapes. 590
 Tigridis velocitas & amor in catulis. 141. b
 Tigris quare & Baccho sacra. 138. b
 Tiphone una è furis. 155
 Titiensis tribus unde sic dicta. 468
 Titulus quid? 332. unde sic dictus. ibid.
 Titius Tatus à Romulo uellus. 7
 Toga & ejus multiplex differentia apud Romanos. 391. 398. & seqq. pacis tempore gestabatur. ibid. ejus forma & materia ibid. triplex distinctio. ibid.
 Toga alba. 401
 Toga candida utebantur petentes honores. 401
 Toga distincta majorem habuit dignitatem. 399
 Toga domestica. 406. sordida. 406. a
 Toga pura. 398. picta, purpurea. 398. 402
 Toga libera. 401. militaris. 405. b
 Toga, pacis insigne. 400
 Toga palmata. 402. 780. a
 Toga Phrygiana. 402. picta. ibid.
 Toga prætexta, unde sic dicta. 401
 Toga pulla, ejusque usus. 401. 402. pura. 401. recta. 401. stultulata. 402. sordida. 402
 Toga sordida in quo differat à pulla. 402
 Toga virilis. 399. 401. undulata. 402
 Toga mentrata. 399. componenda cura que fuerit. ibid.
 Toga usus proprius suis Romanorum, ut pallium Græcorum. 400
 Toga decotes. 402. pexæ. 402
 Togæ mulieres matronæ opponuntur. 400
 Togati pro Romanis. 400
 Tollere infantem, quid? 176. b
 Tonfa, instrumentum nautica. 739
 Tonfilla quid? 739
 Torus, finis è loris contextus. 740
 Trabea, vestis consularis & triumphalis. 408
 Trabea, vestis sacra, regia, senatoria. 780. b
 Trabearum tria genera. 407
 Τραχῆνις. 333
 Traditio quam completatur. 639
 Tragorum primus quis? 330. ornatus quis? 330. a. b
 Tragædia quid, & unde sic dicta? 328. ejus utilitas ibid.
 Tragædia Libero Patri fuit dedicata. 90. b
 Tragædia & comædia ut differant. 330
 Trojans memorabilis vox præfessum suum cingulo & gladio donantis. 524
 Transenna, junis extensus. 710
 Transstra, unde sic dicta? 738
 Τραπέζιον, mensurarum adornator. 371. a
 Τραπέζιονος, mensurarum structor. 371. a
 Trapetum quid? 65. b unde dictum. ibid.
 Triarii milites qui? 724. 726
 Triatrus. 260
 Tribunal quid? 664
 Tribuni unde sic dicti. 468
 Tribuni comitiati qui? 723 Rusuli. ibid.
 Tribuni militares qui fuerint. 509. cur & quot creati. ibid.
 Tribunitia potestas. 502
 Tribunorum militum officium. 723
 Tribunorum plebis creatorum quam causam fuerit. 511. numerus duplicatus. 512. potestas quantam fuerit. ibid. terminata fuit manibus, nec extra Urbem quicquam valuit. ibid.
 Tribunus celerum quis? 207
 Tribus quid? 468. à tributo dando sic dicta. ibid.
 Tribus vocabulum triplici modo accipitur, aut pro loco, aut pro hominibus, aut pro jure. 468
 Tribus quis primus instituerit. 468
 Tribus multe aliquot illustrium familiarum nomina sibi adscribere. 471
 Tribus prærogativa dicta. 466
 Tribus rustica cur urbanis præposita. 470
 Tribus urbana & rustica. 469. de iis sigillatim à pag. 469. ad pag. 475.
 Tributa comitia quid sint & unde sic dicta? 468. per quas personas pergerentur. 476. quo loco. 478. quo tempore. ibid. quo modo & processu. 479. 480. & seqq.
 Tributorum comitiarum causa quatuor fuerunt. 475
 Tributum quid? 745. duplex, ordinarium & extraordinarium. ibid.
 Triclinium quid, & unde sic dictum. 363. 366. a
 Trientes erant calices quotidiani. 376
 Trifinium quid? 585
 Τριτοlemus Celeus pater Græcis dictus. 143. a
 Triptolemus Cereris beneficio fruges per omnes gentes ampliavit. 143. a
 Tripudia Solistima. 203
 Tripudium, sive terripavium quid? 203
 Tripudium Sonivium. 204. Oscinum. ibid.
 Tritones cum buccinis fastigio ædis Saturni superpositi. 96. quid per eos significari voluerint Romani. ibid.
 Triumphalia ornamenta. 776. a
 Triumphantes Capitolium curru ascendebant. 12. b. 13. a
 Triumphantis curri curserunt ætere coronam susinens insideret. 779. a
 Triumphantium curru quare tintinnabulum & flagellum appensum? 110. a. 758
 Triumphantium ora minio illini solita. 758
 Triumphantium pompa & currus. 777. a. 779. a
 Triumphum impediendi rationes quæ? 753. Pompa. 774. 775. & seqq.
 Triumphorum duo genera, major & minor. 752. 753. 754. 755. alii navales, alii terrestres. 752
 Triumphus qualis honor. 752. 773. b. unde sic dictus. ibid. b
 Triumphus ut differat ab ovatione. 752. unde sic dictus. ibid.
 Triumviri adibus sacris incendio consumpti restituentis, & sacris consequendis, donis sine persequendis præerant. 227
 Triumviri coloni & deducende. 565
 Triumviri legendi senatus. 531
 Triumviri monetales. 515
 Triumviri nocturni qui, eorumque officium. 515
 Triumviri, qui conquirerent juvenes idoneos ad arma serenda, militesque facerent. 531. quando creati. ibid.
 Triumviri recognoscendi turma equitum Romanorum. 531
 Triumviri reipublica constituenda contra leges instituti. 510. non diuturni. ibid.
 Triumviri in rempublicam indulti. ibid.
 Triumviri, tresviri, seu tresviri capitales, quando & cur instituti. 514. eorum officium. ibid.
 Triumviri valetudinis. 515
 Troja noctis luneque præsidio à Græcis capta. 125. b
 Troja salvo in ea Palladio inexpugnabilis fuit. 147
 Τροῖς, obversus, ludigenus. 326. a
 Τροῖς, verro. 326. a
 Trophæa fuerunt corpora trunca curis spoliis. 736
 Trophæum quid, & unde sic dictum. 774. a
 Tropi, tropoteres, Latine qui? 740
 Tromentina tribus unde sic dicta. 473
 Trudes, instrumenta nautica. 739
 Trulla, scyphus presundior. 383. a
 Τροῦς olim vinum dicebatur. 424
 Tuba quid? 722
 L. Tuberoni præst. quale augurium exitum portenderit. 202
 Tubicines qui? 228
 Tubilustrium quale festum? 260. 272
 Tuere duo diversa significat & quæ? 228
 Tullianum, qualis pars carceris. 697
 Τυμπαῖς quid? 100. b
 Tunica erit virorum & mulierum vestimentum. 408. 414. a
 Tunica clavata. 407
 Tunica lata. 407. propria fuit senatorum. ibid.
 Tunica palmata. 407. ralla. 391. stissa. ibid. salaria. 406
 Tunicarum color purpureus. 407. 314. b
 Turma quæ, & unde sic dicta. 722. dividebantur in decurias. ibid.
 Turris mobilis qualis fuerit machina. 735
 Tuscanus vicus, unde sic dictus? 14
 Tutanus deus qui rebus tuendis præest. 181
 Tutela navis, quale signum. 738
 Tutilina dea. 181
 Tutorem imperii agere quid? 492. a
 Tutulus, flammicatum capitis ornamentum. 209
 Tyberinus Albano regno quamdiu præfuerit. 2
 Tympæna area & buxus in sacris matris deum locum habebant. 100. a
 Typhon gigas à Jove superatus. 102
 Tyrrani vox in bonam partem sumpta. 486. immutata in malam. ibid.
 Tyrannis quid? 486. opponitur Monarchiæ. ibid.
 Tyrannus quis, & unde sic dictus. 486
 Tyrrhii, γλυκίστρια pyra comedebant. 143. a
 Tyro-

Tyrones qui fuerint & unde sic dicti? 357. a.
405. b. 758. a. 16. anno militabant. *ibid.*

V.

V & R. litera quid significaverint in
comitiis legum. 467
Vacua qualis dea. 174
Vacu sine remittere. 29. a
Vadari quid? 671
Vadimonium promittere quid? 671
Vagulo, as; & vagulatio quid? 581
Valende, pro Kalenda. 263. a
Valeria familiae nomen & origo unde? 342
*P. Valerius Publicola Cos. primus collegam
suum funium Brutum funebri oratione
laudavit.* 442
Vallonia qualis dea. 182
Vallus sive vallum quid? 734
*Vasa, quorum usus apud Romanos in sacri-
ficiis fuit.* 230
Vassali qui, & unde sic dicti? 69. b
*Vaticana bibliotheca celeberrima totius or-
bis. 16. unde sic dicta.* *ibid.*
Vaticanus (aliis Vagitanus) qualis deus
171
*Vaticanus mons unde sic nominatus? 16. in
eo vetustissima illex. ibid. nunc clarus
propter celeberrimam bibliothecam Vat-
ricanam.* *ibid.*
Vestigal certum & incertum quodnam?
475
Vesentina tribus. 473
*Vejovis qui & Vejupiter & Vedius unde sic
dicti.* 106
Vejoris templum. 258
Velina tribus. 474
*Velites milites expediti, sic dicti quasi vo-
lantes.* 725. 726
VELITIS TUBEATIS QVIRI-
TES, erat commune principium omnium
actionum cum populo. 466
Velum quid? 740. ejus forma & materia.
ibid.
Vena cur militi R. ignominie causa soluta.
748
Venabulum, quid? 119. a
Venationis praestantia. 121. a
Venditio qualis contractus. 660
*Venditio, quae & auctio dicta, sub hasta fie-
bat.* 657
Veneficium quid? 643
Veneralia sacra. 267
Venerem quomodo effuxerint veteres. 130.
131
Veneres quatuor merceser Cicero. 130
Veneri Erycina meretrices sacrificabant. 267
*Veneri sacrum fiebat cum sioribus & myrto
Kalend. April.* 264
Veneri columbalitabatur. 232
*Veneris genitricis feria. 290. templum à
C. Julio Caesare structum.* 132
Veneris Verticordia sacrum. *ibid.* & 130
Venilia quid? 150
Ventre sub corona quinam dicerentur? 743
Venus unde sic dicta. 130
*Venus Anadyomene. 41. b. Marina. 42. a.
cur è mari nata fingatur.* *ibid.* & 130
*Venus unde Cluacina, Muria, Libitina,
Libentina, Aima, Calva, Erycina,
Verticordia, Romana, Victrix, Genetrix*

dicatur. 131. 132
Venus Vulcani uxor. 145
Verberatio per lictorem fiebat. 697
Verberit, pro verberet. 559
Verruncare, veteribus vertere. 175
Verticordia Venus sic dicta. 131
Vertumnalia festa. 181
Vertumnus iratus quinam dicantur nati. 181
Vertumnus, sive Vortumnus, deus qualis.
180
Veruti qui? 761. b
Verutum, quale teli genus. 727. 761. a
Vespa sive vestillones qui & unde sic dicti.
229. 441
*Vespasians in deos relatus. 214. b. ejus
sacrum dictum in prima morbi accessio-
ne.* *ibid.*
*Vespera undecimum diei tempus apud Ro-
manos. 240. unde sic dicta.* *ibid.*
Vespernam veteres appellabant cenam. 361
Vestillones qui? 229
*Vesta, terra, à vestiendo dicta, quod terra
varii herbis vestitur.* 146. 147. a
*Vesta diu ante Romanam conditam scit culta
à Romanis.* 146
Vesta Palatina sacrum. 268
*Veste sacrum quomodo perageretur à Vesta-
libus.* 258
*Veste simulachrum quale. 146. 147. a. in
omnibus adium privatatum vestibus
stabat.* 147. a
*Veste templum à quo Roma primum con-
structum.* 216. 246
*Vestale: virgines. 146. sterni ignis custode,
deque earum prima apud Romanos insti-
tutione variae opiniones. 216. earum nu-
merus, officium, dignitas, &c. ibid. Pri-
vilegia.* 217
*Vestales ad nuptias convolare non poterant
ante trigessimum aetatis annum.* 149. a
*Vestales virgines cujus aetatis, ex qua fami-
lia & quo ritu capisolate.* 217
*Vestales 30. annos pure debebant vivere
à nuptiis. 216. impudicarum & stupra-
torum poena.* *ibid.* & seqq.
*Vestalia, qualia sacra, quo ritu & quo modo
celebrata. 279. cur iis Vestales nullis pe-
dibus ad templum Vesta ierint?* *ibid.*
*Vestali igne extincto omnia publica privatae
que intermittebantur negotia.* 148. a
Vestalis adulter verberibus necabatur.
148. b
Vestalis Maxima, cur sic fuerit dicta. 148. b
*Vestalis, cujus incuria ignis erat extinctus,
severè à Pontifice plecebat.* 148. a
*Vestalis ignis extinctus formidolosissimum
habebatur apud Romanos. 216. quomodo
extinctum denuo accenderent.* 217
Vestaliu virginum auctoritas & dignitas.
148. b
Vestaliu extincto igne poena. 217
Vestaliu stupratarum poena quae? 148. b
Vestem mutare quid apud Romanos. 402
*Vestes herbidae. 398. a. holoserice. 395. a.
pellucidae. 397. a. triumphantium. 779. b*
Vestibulum quid? 147. a. à Vesta sic dictum.
ibid.
Vestimenta astragula. 391
Vestimenta muliebria. 408. virilia. 391
*Vestimentorum diversa genera. 391. b. di-
scipula communia, familiaria, muliebria,*

puerilia, virilia. *ibid.*
Vestis triumphalis qualis fuerit. 454
*Veteres ad certa somnia captanda in templis
dormiebant.* 87. b
Veteres è cornibus boum potabant. 364
*Veteres in conviviis clarorum virorum lau-
des canebant.* 372. b
Veturia tribus. 472
*Vexilla quare singulis centuriis constita-
fuerint.* 722
*Vesentina, sive Ousentina tribus, unde sic
dicta.* 474
*Vt gēi, petulantes, lascivi, in Venerem pro-
pensi.* 42. a
Via quid? 584
*Via sacra. 28. a. unde sic dicta. ibid. celebris
propter rerum venalium emporium. ib.*
Vitores qui fuerint dicti? 540. 542. b
*Vibilia dea, quae ab erroribus viarum libera-
bat.* 175
Vicepota dea. 187
Vicomagistri, sive magistri vicorum qui?
525
*Victima si dulciorem non sponte sequeretur
mali ominis erat. 205. emissae à laram
sponte acceleraret, & sine tumultu illam
perferret leti ominis erat.* *ibid.*
Victima, qualia sacrificia, & unde sic dicti?
231
*Victima olivae superis, nigrae inferis immol-
bantur.* 233
Victimarii, qui? 228
*Victoria unde dicta. 130. 134. a. quomodo
depingeretur. ibid. ejus simulachrum
quale fuerit.* *ibid.*
Victoria Vitula nominabatur. 284
Victoria aurea statua. 105
*Victoriae simulachrum aureum 320. ponda
ab Hierone Sicilia Rege gratulationis
causa Romae missum.* 130
Victoriae templum & ades. 130
*Victrix Venus unde sic dicta. 132. ejus ima-
go qualis fuerit.* *ibid.*
*Vicus, est pars regionis. 19. sic dictus quod
vicum circum haberet.* *ibid.*
Vicus Camenarum. 20. a
Vicus Mappae aureae. 53. a. unde sic dictus?
ibid.
Vicus Sandaliarius. 113. 117. b
*Vigiles in custodiendis civitatum muris à
pud Graecos intinnabulis mutabantur.*
100. a
Vigilia nocturna, excubiae diurnae. 14. a. b
*Vigilium dispositio qualis fuerit apud Ro-
manos.* 731
Vigintiviri agris dandis & attributendis. 530
*Viminalis mons unde dictus? 15. etiam Fa-
gustalis nominatus fuit.* *ibid.*
Vinalia quando & cur instituta. 267. 288.
*duplicia: priora Jovi, posteriora Veneri
celebrata. ibid. Rustica.* 180. 188
Vincula unde sic dicta. 784. a
*Vinculorum nomine quam comprehendit
à Romanis.* 682
Vindex quis? 583
Vindicatio quid, & unde dicta? 668
Vindicationis formula quae? 665
Vindicatio in sing. num. quid? 579. 671
Vindicta quae? 580
Vindictam ferre quid? 580
Vindict, pro vindict. 559
G g g g g 3

Vin-

*Vindicta manumissi non semper pro tribuna-
li manumittebantur.* 77. *ibid.* a
*Vindicta rationem intulit P. Valerius Pop-
plicola.* 77. unde nomen sortitasti. *ibid.*
ejus potestas primum penes consules, de-
inde ad prætorem urbanum delata. *ibid.*
mos circa hanc manumissionem observa-
tus quis? 77. 78
Vineæ concaper. 590
Vineæ quales machinationes. 735
Vini genera diversa. 141
ex Vini consecrati libationibus divinatione-
nes. 207
*Vini usus cur mulieribus apud Romanos in-
terdictus.* 558
*Vinum effudisse, aut vino vestes inquinasse,
bona fortuna signum erat.* 203
Vinum quomodo conderetur in dolis. 385. a
Vinum vetustum Egyptii erat in pretio.
585. a
*Virginensis dea adhibebatur cum virgini
zona solveretur.* 177. 429
*Virgo nuptia cur à veteribus è gremio matris
raperetur.* 426
Viriplaca dea qualis, & unde sic dicta. 173
Virtus à viro dicta. 167. à Romanis religio-
se culta. *ibid.*
*Virtuti primus sanum vovit Scipio Nu-
mantinus.* 167
*Virtutis & Honoris templum ita extructa fue-
re, ut per Virtutis templum ingressus esset
ad adem Honoris.* 168
Visceratio quid? 444
Vitis: sub vii templarij qui milites dicti.
735
Vitta, capitis ornamentum mulieb. 409.
412. a
Vitula dea. 174. 175
Vls, pro ultra. 515
Umbilicus, ομφαλός, medij pars clypei.
40. a
Umbilicus diei. 40. b
Umbilicus, seu meditullium urbis Romæ.
40. a
Umbilicus, medij pars libri. 40. a
Umbilicus, terræ medietas. 40. a
*Umbones quales clypei, 767. b. eorum in-
ventores Cares.* *ibid.*

Umbri à meridie diem suum incipiebant.
240
*Unguentorum usus in conviviis apud vete-
res.* 389. a
Unio Cleopatra Veneri dedicatur. 46. b. 47. a
Vocari voris, quid? 41. b
*Voces incerto auctore prolate sinistri erant
augurii.* 199. a
Voces veridica ex occulto sape exaudiri.
203
Volcanalia quales ferie. 289
Volones, milites qui? 726
*Volsi seu depilati & pumicati infamia nota-
bantur.* 64. a
Voltina tribus. 471
Voltumnus deus: ejusque sacra Volturnalium.
187. 289
Voltumna dea. 174
Volumnus deus. 174
Voluptas dea qualis & unde sic dicta. 172.
ejus sacellum, ara, & simulacrum.
ibid. & 296
Fortunalia qualia sacra. 292
Vota solemnia in Capitolio concipiebantur?
12. b
Vratæ Græcis consules. 498
Ἰπποχρημα quid? 371. a
Vracon, medij pars remi. 739
Urbs ab orbe dicta. 8. b. pro quolibet conven-
tu ab antiquis scriptoribus usurpabatur.
ibid.
Urbs proprie de Roma dicitur. 8. b
*Urna seu cista tot fuerunt, quot judicium or-
dines qui judicarent.* 690
Usucapere quid? 583
Usucapio quid? 583. 659
Usura de iure quæ? 591. dextant. *ibid.* bes.
septunx, uncia, summa, &c. *ibid.*
*Usura quantas turbas in republ. Rom. dede-
runt.* 591
*Usurpare & usucapere, sunt verba contra-
rie inter se relata.* 576
Usurpatio quid? 672
Vulcani area. 22. b
*Vulcano templum vocit Roma Titus Ta-
tius.* 145
Vulcanus, quasi Volcanus, unde sic dictus.
145. cur claudus. *ibid.* ignis inventor.

ibid. ejus simulacrum quale. 146
Vulgus cur sordidum dictum. 402
Vulpesfata quid porrenderet. 202
Vulpium combustio equitiorum festo. 266
*Vultures, corvi & aquile si coisissent, con-
siliis & cades indubias denunciabant.*
201
Vultures dicti hereditaria. 446. a
*Uxor in manum mariti venisse quando di-
ceretur.* 426
*Uxor tribus modis habebatur, usui, farre,
cœmptione.* 425
*Uxorem in adulterio deprehensam occidere
marito licitum apud Romanos.* 558
Uxores, quasi unxores dictæ. 428
*Uxores aut scoria militibus in castris cir-
cumducere apud Rom. vetitum.* 770. a
Uxorum duo genera fuisse. 425. alia, iusta,
alia iniusta habebantur. *ibid.*
*Uxorum duo genera; matrona & mater fa-
milias.* 438

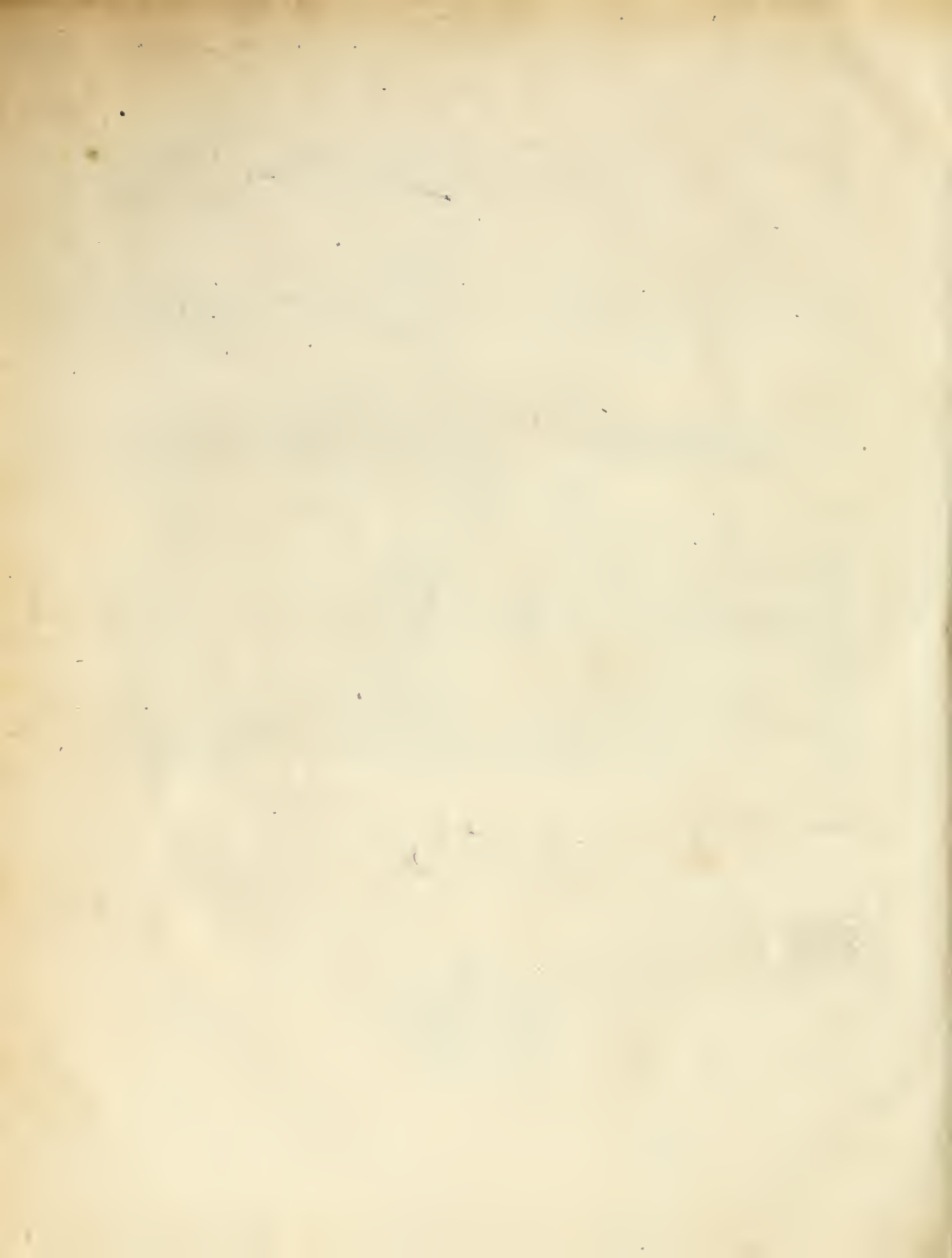
X.

Xenia & strenæ ut differant. 29. b. 30. a
Ξενιοι Θεοι, hospitales di. 108. a
Ξενι & Ζδς, hospitalis Jupiter. 108. a
Xylus qualis locus. 316

Z.

Zaleucus Locrensum legislator. 548. a
*Zamolxis Thrac leges Getis præscri-
psit.* 548. a
Zanca, sive Tzanca, qualia calceamenta.
419. b
Znuiv quid? 558
*Zenon Pythagoræ discipulus Eleam Luca-
nia urbem communem patriam civibus
præceptis instituit.* 547. b
*Zeno Criticus Stoicorum princeps de civili
societate libros edidit.* *ibid.*
Zithus, potus ex hordeo. 136
Zone, eorum usus & unde sic dictæ. 409
Zonarum usus apud veteres. 127. a. b
Zoroaster Bactrianorum legislator. 548. b
Ζωή, vita, à ζωε, serveo. 434. a. b
Zowæ quid? 348. b

SPECIAL 838
2416

